SOME PAGES IN THE ORIGINAL CONTAIN FLAWS AND OTHER DEFECTS WHICH APPEAR ON THE FILM

Digitized in 2006
by
Thrinaina Informatics Ltd, Secunderabad, A.P., India.
(http://www.thrinaina.com)

From the original owned by
Sundarayya Vignana Kendram
and its partner Institutions

as part of the
British Library Endangered Archives Programme
supported by the
Lisbet Rausing Charitable Fund

Except for individual research purpose
any reproduction should be made with
written permission from the

Sundarayya Vignana Kendram,
1-8-1/B/25/A, Bagh Lingampally, Hyderabad - 500 044
Andhra Pradesh, India

COPYRIGHT STATEMENT

The copyright laws of the United States (Title 17, United States Code) and of India (Copyright Act of 1957) govern the making of photocopies or other reproductions of copyrighted material including foreign works under certain conditions. In addition, the United States extends protection to foreign works by means of various international conventions, bilateral agreements, and proclamations.

Under certain conditions specified in the laws, libraries and archives are authorized to furnish a photocopy or other reproduction. One of these specified conditions is that photocopy or reproduction is not to be used for any purpose other than private study, scholarship, or research. If a user makes a request for, or later uses, a photocopy or reproduction for purposes in excess of "fair use," that user may be liable for copyright infringement.

These institutions reserve the right to refuse to accept a copy order if, in their judgment, fulfillment of the order would involve violation of the copyright laws of the United States or India.

బసవరాజు

బసవరాజీయము

చెన్నపురి, 1926

Record no. 397

Basavarāju

Basavarājīyamu

Cennapuri, 1926

Record no. 397

SUNDARAYYA VIGNANA KENDRAM
1-8-1/B/25/A, Bagh Lingampalli
Hyderabad – 500 044, Andhra Pradesh, India

Bibliographic Record Target

బసవరాజు.

బసవరాజీయము : ఆంధ్రతాత్పర్యసహితము / శ్రీ బసవరాజుగారిచే రచియింపఁబడినది.- చెన్నపురి : వేలూరు కుప్పుస్వామి మొదలారి, 1926.

15, 16, 47, 1213, 3 p. ;21 cm.

Record no. 397

Basavarāju.

Basavarājīyamu : Āṃdhratātparyasahitamu / Śrī Basavarājugāricē raciyimpam̐baḍinadi.- Cennapuri : Vēlūru Kuppusvāmi Modalāri, 1926.

15, 16, 47, 1213, 3 p. ;21 cm.

Record no. 397

35 mm microfilm
Image placement: IA (IIA) IB IIB Date filming began:

సారస్వత నికేతనము
వేటపాలెం

పుస్తకము పేరు బసవరాజీయము
గ్రంథకర్త శ్రీ బసవరాజుగారు
పుస్తకము సంఖ్య 1658 వర్గ సంఖ్య ....

బాలకృష్ణ బైండింగ్ వర్క్సు
తెల్లగాంధిబొమ్మ వద్ద, అవ్వారువారి వీధి, చీరాల.

సారస్వతనికేతనము, వేటపాలెము
గ్రంధ సంఖ్య 1658 తరగతి సంఖ్య
యీ గ్రంధమును యిందు క్రింద కడపటిసిగా యుండు తేది లోపల వాపసు యివ్వవలెను.

శ్రీ ర స్తు.

ఆయుర్వేద శాస్త్రపారీణుండగు

శ్రీ బసవరాజుగారిచే

రచియింపఁబడిన

బసవరాజీయము

ఆంధ్ర తాత్పర్య సహితము.

ఇది

పువ్వాడ - గురునాథరావుగారి అనుమతివలన

వేలూరు - కుప్పుస్వామి మొదలారివారి

అమెరికన్ డైమండు ముద్రాక్షరశాలయందు

ముద్రింపించి ప్రచురింపఁబడినది.

చెన్నపురి.

1926.

ALL RIGHTS RESERVED. PRICE RS. 7.

615.866
M6

శ్రీరస్తు.

అవతరణిక.

శ్రీమత్కమలాసన పురందరాది బృందారక సందోహ మకుట తటీజాజ్వల్యమాన మణిప్రభానీరాజిత చరణారవింద జగజ్జన్మస్థేమ భంగకారణీభూతుఁడు నగు పరమేశ్వరునిచే సృజింపఁబడిన ప్రపంచస్థ శరీరధారులు తరించుటకు ధర్మాదిరూప పురుషార్థచతుష్టయంబు లాది మూలంబు. వానిలో శ్రుతి, స్మృతి, పురాణాగమోక్త నిత్యనైమిత్తికాది సకలధర్మంబులు; పరమపురుషార్థమోక్షమునకు సాక్షాత్తుగ నేని, పరంపరగ నేని సాధనంబులు. అర్థకామంబులు; ధర్మమూల సాధనంబులు. అట్టి పరమపురుషార్థమోక్షసిద్ధికిఁ దత్త్వజ్ఞానము సాక్షాత్తుగఁ గారణంబు; ముముక్షయు నిత్యానిత్యవస్తువివేకాదులు శమదమాది గుణంబులు, బుద్ధి, మనశ్శుద్ధి, నిత్యనైమిత్తికాది కర్మానుష్ఠానంబులు, గురుదేవ, భూదేవాద్యర్చనము, దీర్ఘకాలజీవనము, శరీరారోగ్యము మొదలగునవి పరంపరగ సాధనంబులు; కావున ధరను జనించెడు శరీరధారికి "ధర్మార్థకామమోక్షాణాం శరీరం సాధనం యతః" అనువాక్యానుసారంబుగఁ బురుషార్థచతుష్టయముల సాధించుటకు శరీరమే యాది మూలంబు; అది రక్తమాంసాస్థి చర్మసిరాదియుక్తంబై "పూర్వజన్మకృతం పాపం వ్యాధిరూపేణ బాధతే" అను వచనానుసరణి నపథ్యాదిదోషవ్యాజంబులఁ బూర్వజన్మకృతపాపములనలనఁ బలుదెఱంగులగు రోగంబులచేఁ బీడింపంబడు; కావున మేనఁ బ్రాణముండువఱకు దానిం గాపాడికొనక తప్పదు; అట్లు గాకున్న నెంతటి మనోనిశ్చలత్వముగలవానికైన రోగపీడచేఁ జలనంబుగలిగి తన్మూలంబున మోక్షసాధక కార్యవిఘ్నం బగు. ఎంతధనవంతుఁడైన నేమి, ఎట్టి సుందరాకారుఁడైన నేమి, ఎట్టివిద్యావంతుఁడైన నేమి, ఎట్టి యోగియైన నేమి, శరీరా

రోగ్యము లేకున్న సాధన సౌందర్య విద్యాయోగములు గాల్పనా? రోగపీడితుండై సదాదుఃఖించు చుండుటకంటె నొకపెట్ట నట్టెగిట్టుట హెచ్చని యెల్లరు నుల్లంబుల నెంతురు; కావున దేహారోగ్యసంపద నార్జింపకుండువారల తపో ధన సౌందర్య విద్యాదులు నిరర్థకంబులు. దానం జేసి పురుషార్థ చతుష్టయ సాధనానుష్ఠానమునకై శరీరారోగ్య దీర్ఘాయువుల జగతిజను లెల్ల నార్జించుట సకలధర్మంబులలోనం బ్రథమ ధర్మంబు.

అట్టి శరీ రారోగ్య దీర్ఘాయువులు పృథ్విం గల సకల వైద్య శాస్త్రంబులకు నాదియైన యాయుర్వేదాధీనంబై యుండు. శరీరేంద్రియ బలజీవులకు దీర్ఘకాలమువఱకుఁ బరస్పరసంబాధము గలిగి యుండుటయే దీర్ఘాయు వనంబడు. అట్టిసంబంధమును దెలుపునదియే యాయుర్వేదము. దానిని జగత్సృష్టి పరిపాలనాదికర్తయగు హిరణ్యగర్భుండు ప్రజలహితార్థమై కల్పించి యాయురారోగ్యముల దాని యధీనము చేసె. అది సర్వలోకములయందు వ్యాపించుటకై తొలుత హిరణ్యగర్భుండు స్వాయంభువమనువునకు నుపదేశించె; పదంపడి యతనివలన నశ్వినిదేవతలు నెఱింగిరి; వారివలన నింద్రుడు గ్రహించె; నతనివలన స్వర్గవాసులగు దేవతల జరాజాడ్యమృత్యువులను వారింపం జేయునట్టి యాదిదేవుఁడైన ధన్వంతరివడసె.

ఇటుల నాయుర్వేదము దేవలోకమునందే ప్రఖ్యాతిం జెంది యుండ ధర్మహీనతవలనఁ బురుషార్థ చతుష్టయములకు శత్రుప్రాయంబులగు రోగములు భూమండలమున వ్యాపించి ప్రాణుల బీడింపందొడంగ నాయురారోగ్యంబులు లేక వివిధ వేదనలచేఁ బీడింపం బడుచుఁ బుత్త్రమిత్త్రకళత్త్రాదులం గూడియు ననాథలం బోలి విలపించుచుఁ జరించుటను మహాపుణ్యాత్ములును, బ్రహ్మజ్ఞాన యమనియమ ప్రాణాయామ కృచ్ఛ్రచాంద్రాయణాదిరూపతపోవంతులును నై బ్రహ్మతేజస్సుచే జ్వలితాగ్ని

వలెఁ బ్రకాశించుచుండు వసిష్ఠ, కశ్యప, జమదగ్న్యాది మహర్షులుగాంచి కృపారసపరిపూర్ణులై పుణ్యక్షేత్రములలోనుత్తమంబగుహిమవత్పర్వతస్థిత. తపోవనంబునం జేరి యొకకథ నుపక్రమించిన తెఱంగెట్లనిన.—శ్రుతి స్మృతి పురాణాగమోక్తస్వర్గాది సాధకాగ్నిహోత్ర స్నానసంధ్యావందనాది సకలపురుషార్థముల సాధించుటకు నారోగ్యము ప్రధానంబు. అట్టిదానికి శత్రుప్రాయంబులగు రోగములు భూమండలమున జనించి యున్నయవి. కావున వాని నివర్తకోపాయంబు నెఱింగి జగతీజనుల కారోగ్యాది సకలసిద్ధులు వాటిల్లునటులఁ జేయుటకై తపోవిశేషముచే ధ్యానము సేయందొడంగ వారలకు దేవేంద్రుండు ధ్యాన చక్షువుల యందు గోచరింప నితండు రక్షకుం డని నిశ్చయించి మహర్షు లందరు మనలో నెవ్వాఁడు దేవేంద్రుని మందిరమునకేగి రోగశమనోపాయము నెఱింగి రాంగలండని చింతింపఁదొడంగిరి. అట్టి సమయంబున ఋషిశ్రేష్ఠుండగు భరద్వాజమహాముని వారలంగాంచి యోమహాత్ములారా! నన్ను మీరలందఱును గ్రహించిపంచిన దేవేంద్రుని కడకేగి సాధించుకొనివచ్చెదనని వచింపఁ దపస్సంపన్నుం డగు నాభరద్వాజమహామునిం గడుఁ బ్రేమ చేఁ బనిపిరి. అంతనతండు దేవేంద్రుని చెంతకేగి జయాశీర్వచనంబుల నొనర్ప నతండు కడుసంతుష్టుండై యత్తాపసోత్తమునకు హేతులింగౌషధాత్మక త్రిస్కంధజ్ఞాన హేతు భూతాయుర్వేదమునంతయు నుపదేశింప దాని బాగుగ నెఱింగి యాభరద్వాజుండు భూమండలమున కేతెంచి యంగిరస్సు మొదలగు మహర్షుల కుపదేశించె. వారలలో నాద్యుం డగు నాత్రేయమహాముని సర్వభూతకృపారసపరిపూర్ణహృదయుండై అగ్నివేశుఁడు, పైలుఁడు, జాతుకర్ణుఁడు మొదలగువారల కధ్యయనము సేయింప వారలు నాయాయుర్వేదమునంతయుం బాగుగ నెఱింగి కాలదేశవయోరోగ బలశరీర దార్ఢ్యౌషధ ప్రభావాద్యానుగుణ్యంబుగ ననేక సంహితలు రచియించిరి. అందు చరకము, మాధవ

కల్పము, వాహటము, సిద్ధరసార్ణవము, భేషజకల్పము, మాధవీయము, అశ్వినీయము, ఆయుర్వేదము, సిందూరమణిదర్పణము, పూజ్యపాదీయము, నిత్యనాథీయము, రసరత్నాకరము, వైద్యచింతామణి, మాధవనిదానము, ఆయుర్వేదాశ్రయభాష్యము మొదలగునవి యనుభవమునం దుండు గ్రంథంబులు; ఇవి గాక పన్నగాధిపునికైన నెన్న సామాన్యముగాని పెక్కు వైద్యగ్రంథంబు లెన్నియేనియుం గలవు.

ఏననేమి, "క్వచిచ్ఛాస్త్రేక్రియానాస్తి క్రమసంఖ్యానచక్వచిత్। మాత్రాయుక్తిఃక్వచిన్నాస్తి సంప్రదాయోనచక్వచిత్ । క్వచిద్రోగనిదానాని పథ్యాపథ్యంచనక్వచిత్ । తేనసిద్ధిర్నతత్రాస్తిరసేవాథరసాయనే "అను వచనానురూపముగ నవియన్నియు రోగనిదాన తల్లక్షణ సాధ్యాసాధ్య పథ్యాపథ్యలక్షణాది విహీనంబులై యుండు.

మఱియు " యుగక్రమా ద్ధర్మబలస్యనాశ స్తథాక్రమా జ్జీవగతిశ్శరీరే । కృతేయుగేష్వస్థిగతశ్చ జీవ స్త్రేతాయుగేమజ్జగతో విధేయః । ద్వాపరగే మాంసగతశ్చజీవః కలౌయుగే తిష్ఠతిచాన్నపానే " అను వాక్యప్రమాణంబున శరీరమునందలి జీవుండు కృతయుగమున అస్థిగతముగ, త్రేతాయుగమున మజ్జాగతముగ, ద్వాపరయుగమున మాంసగతముగ, కలియుగమున నన్నపానాశ్రితముగనుండుటచేత "కృతేతుచరకః ప్రోక్తస్త్రేతాయాంతురసార్ణవః । ద్వాపరేసిద్ధ విద్యాభూ కలౌబసవకః స్మృతః"అనువచనప్రకారము చరక రసార్ణవ సిద్ధవిద్యాభూ మొదలగు వైద్యగ్రంథములు అస్థిగత, మజ్జాగత, మాంసగత, జీవోపయుక్త చికిత్సామయంబులై యుండుటచే నవి యన్నియుం గృత, త్రేతా, ద్వాపర యుగోపయుక్తంబులని స్పష్టంబగుచున్నయవి. దానంజేసి " యుతో మందాగ్నయోవాహ్నిస్వ హీనసత్త్వానరాఃకలౌ" అను వాక్యానురీతిగ "కృతేతుమానవాధర్మా స్త్రేతాయాంగౌతమాస్స్మృతాః। ద్వాపరే శంఖలిఖితాః కలౌపారాశరాఃస్మృతాః॥ " అనువచనభంగియు పరా

శరులవారు కలియుగమునందలి ప్రాణుల శరీరదార్ఢ్యాద్యనుగుణ్యముగ నాచారప్రాయశ్చిత్తాదుల సంకోచపఱచి పరాశరస్మృతిని రచియించిన తెఱంగుననే "శ్రీనీలకంఠ చరణారవింద తీర్థప్రసాద పారావార్యభోగవిహారపారీణ నిడుమామిడి భగిసత్సంప్రదాయ శారాధ్య రామదేశిక శిష్యోత్తమ నమశ్శివాయ సత్పుత్రపవిత్ర కవితా చాతురీధురీణ వైద్యజనశిరోభూషణమను బిరుదుచేవాసికెక్కినవాఁడును వైద్యశాస్త్రపారీణుండునునగు బసవరాజు " ఆయుర్వేదము మాధవనిదానము, భైరవకల్పము, జాతుకర్ణము, చింతామణి, శారీరసూత్రము, నందినాదీయము, కర్మవిపాకము, సిందూరమణిదర్పణము, రేవణసిద్ధకల్పము మొదలగు సర్వవైద్యశాస్త్రంబుల బాగుగఁబరిశీలించి వానియందలి సారమునంతయుంగొని కలియుగమున నన్నపానమూలకంబుగజనించు సర్వరోగనిదాన తల్లక్షణ తత్సాధ్యాసాధ్య తచ్చికిత్సానుపాన పథ్యాపథ్యలక్షణయుక్తంబుగ వైద్యగ్రంథములకన్నిటికి శిరోభూషణంబగు వృషరాజీయమను నామాంతరముచేఁ బ్రసిద్ధిం జెందిన "బసవరాజీయ మను" నీగ్రంథము నిరువదియైదు ప్రకరణంబులు గలదిగ లోకహితార్థమై రచియించె. అందుఁ బ్రథమప్రకరణమున అష్టధాతునిదాన జ్వరనిదాన తల్లక్షణ తత్సాధ్యాసాధ్య తచ్చికిత్సానుపాన పథ్యాపథ్య లంఘన వివరణంబును, ద్వితీయప్రకరణమున త్రయోదశ సన్నిపాత సప్తవిధదోషలక్షణ తత్సాధ్యాసాధ్య దినప్రమాణ తచ్చికిత్సానుపానంబులును, తృతీయప్రకరణమున కాయమనోదోషనిదాన మూత్రపరీక్షతత్సాధ్యాసాధ్యంబులును, చతుర్థప్రకరణమున క్షయరోగనిదాన తల్లక్షణ తత్సాధ్యాసాధ్య తచ్చికిత్సానుపాన పథ్యాపథ్యంబులును, పంచమప్రకరణమున పాండు శోఫ కామిలారోగనిదాన తల్లక్షణ తత్సాధ్యాసాధ్య తచ్చికిత్సానుపాన పథ్యాపథ్యంబులును, షష్ఠప్రకరణమున అశీతివాతరోగ నిదాన తల్లక్షణ తత్సాధ్యాసాధ్య తచ్చికిత్సానుపాన పథ్యా

పథ్యంబులును, సప్తమప్రకరణమున చతుర్వింశతి పైత్తరోగ ఛర్ది మూ
ర్ఛారోగనిదాన తల్లక్షణ తత్సాధ్యాసాధ్య తచ్చికిత్సానుపాన పథ్యా
పథ్యంబులును అష్టమప్రకరణమున కాస శ్వాస హిక్కారోగనిదాన
తల్లక్షణ తత్సాధ్యాసాధ్య తచ్చికిత్సానుపాన పథ్యాపథ్యంబులును,
నవమప్రకరణమున మేహ, మేహవ్రణ, మూత్రకృచ్ఛ్ర, మూత్రాఘాత,
అశ్మరీరోగనిదాన తల్లక్షణతత్సాధ్యాసాధ్య తచ్చికిత్సానుపాన పథ్యా
పథ్యంబులును, దశమప్రకరణమునగ్రహణ్యతిసారరోగనిదానతల్లక్షణ
తత్సాధ్యాసాధ్య తచ్చికిత్సానుపానపథ్యాపథ్యంబులును, ఏకాదశప్రక
రణమున ఉదర, ఆనాహ, ఉదావర్త, విద్రధిరోగనిదాన తల్లక్షణ
తత్సాధ్యాసాధ్య తచ్చికిత్సానుపాన పథ్యాపథ్యంబులును, ద్వాదశ
ప్రకరణమున తృష్ణాదాహ హృద్రోగ విషూచ్యలసక విలంబికాగ్ని
మాంద్యాజీర్ణరోగలక్షణ తత్సాధ్యాసాధ్య తచ్చికిత్సానుపాన పథ్యా
పథ్యంబులును, త్రయోదశప్రకరణమునకుష్ఠవిసర్పవిస్ఫోటకరోగనిదాన
తల్లక్షణ తత్సాధ్యాసాధ్య చికిత్సానుపాన పథ్యాపథ్యంబులును,
చతుర్దశప్రకరణమున అర్శోపదంశశూకదోషాండవృద్ధినిదానతల్లక్షణ
తత్సాధ్యాసాధ్య తచ్చికిత్సానుపాన పథ్యాపథ్యంబులును, పంచదశ
ప్రకరణమున వంధ్యార్తవ యోనిదుర్మాంస పుష్పావరోధ రోగనిదాన
తచ్చికిత్సలును గర్భిణీచికిత్సాక్రమతత్పథ్యంబులును షోడశప్రకరణ
మున అసృగ్దరాస్థిస్రావయోనివ్యాపత్తి యోనికంద గర్భపాతమూఢ
గర్భ యోనిసంవరణ స్తనసోరుగర్భిణీరోగలక్షణ తత్సాధ్యాసాధ్య
తచ్చికిత్సానుపానపథ్యాపథ్యంబులును, సప్తదశప్రకరణమున నేత్రరోగ
నిదాన తల్లక్షణ తత్సాధ్యాసాధ్య చికిత్సానుపాన పథ్యాపథ్యం
బులును, అష్టాదశప్రకరణమున స్థౌల్యమేదోవృద్ధి మదాత్యయ నాసా
శిరోరోగలక్షణ తత్సాధ్యాసాధ్య తచ్చికిత్సానుపాన పథ్యాపథ్యంబు
లును, ఏకోనవింశప్రకరణమున గుల్మశూలరోగనిదాన తల్లక్షణ తత్సా

ధ్యాసాధ్య తచ్చికిత్సానుపాన పథ్యాపథ్యంబులును, వింశప్రకరణమున
ఉన్మాదాపస్మారలక్షణతత్సాధ్యాసాధ్యతచ్చికిత్సానుపానపథ్యాపథ్యం
బులును, ఏకవింశప్రకరణమున భగందరవ్రణాగంతుకవ్రణనాడీవ్రణాగ్ని
దగ్ధవ్రణ లూతవ్రణ మర్కట్యర్బుద గళగండ గండమాల కర్ణముఖ
దంత జిహ్వా తాలుగత కంఠగత దంతవ్రణ తుండివ్రణ కూపజంతిరాజ
స్నాయుక స్తనవ్రణ గళగ్రంథి గళకీలాస్య స్ఫోటకీలక కాలస్ఫోటాదిక
శ్లీపదరోగనిదాన తల్లక్షణ తత్సాధ్యాసాధ్య తచ్చికిత్సానుపానపథ్యా
పథ్యంబులును, ద్వావింశప్రకరణమున అజగల్లి కాంధాలజీవి వృతాది
పిటిక కచ్ఛపిక వల్మీక పనసిక జాలగర్దభాది సర్వక్షుద్ర రోగలక్షణ
తచ్చికిత్సానుపానంబులును, త్రయోవింశప్రకరణమున విషలక్షణ తచ్చికి
త్సానుపానాదులును, చతుర్వింశప్రకరణమున జ్వరాతిసార సంగ్రహణ్య
ర్శోరోగ పాండురోగ కామలా రక్తపిత్తక్షయరోగ కాసహిక్కాశ్వాసా
రుచి ఛర్దిరోగ తృష్ణా దాహోన్మాదాపస్మా వాతరోగాజీర్ణశూల
కర్ణశూల శూలానాహోదావర్త గుల్మ హృద్రోగమూత్రకృచ్ఛ్రా
శ్మరీరోగ ప్రమేహోదరశోఫ గళగండగండమాల శ్లీపదమస్తకవ్రణ
భగందరోపదంశ ముఖకర్ణరోగకర్మవిపాక తచ్ఛమనోపాయంబులును,
పంచవింశప్రకరణమున రస గంధకాదిద్రవ్యశుద్ధులును సర్వలోహశుద్ధి
తద్భస్మసిందూరక్రమంబులును మృతలోహామృతీకరణంబును తద్భస్మ
గుణాగుణంబులును నవరత్నశుద్ధి తద్భస్మగుణంబులును గలిగియుండు.
అది సర్వగ్రంథములయొక్క సారముగలది యగుటం జేసియు నిక్కలి
కాలంబున జనించునట్టి సర్వరోగనిదానాదులును దోషదూష్యబలము
లకు నెచ్చుక తగ్గక సరిపోలియుండునట్టి యౌషధ వీర్యవిపాకశక్తులతో
గూడిన చికిత్సలును గలదియగుటం జేసియు "కలౌ బసవకః స్మృతః"
అనువచనరీతిని కలియుగమునకీబసవ రాజీయమున కే శ్రేష్ఠత్వమనాదిగ
బూర్వులచేఁ గల్పింపంబడియె. అందలి కథామృతము కుతుకాస్పదంబు

విషయంబుల శేషసందేహ విశేషనివారకంబులు. వివరణము భువి సమానరాహిత్యము. చికిత్సలు సకలరోగహరసాధకంబులు. కావున నిట్టులంబుగఁ గన్పట్టం జేసినట్టులఁ బెక్కు వైద్యగ్రంథంబులు లెక్కకు మీఱియుండుటం జేసి వానియం దీగ్రంథమును నిజబుద్ధిపై శేష్యంబు పగిది జగతీజనులు నిజశరీర రక్షణార్థంబై యభ్యసించిన నారోగ్యలక్ష్మిని జూఱఁగొందురు. సకలపురుషార్థసిద్ధి దాని వెనువెంటనంటియుండు.

అట్టియభ్యాసలోపంబున వైద్యులపాదములఁబట్టు నావశ్యకము తటస్థించు. ఇపుడు సర్వసాధారణంబుగ వైద్యశాస్త్ర మెఱింగినవారికి ననుభవము కొఱవడియుండు. అనుభవ ముండువారికి శాస్త్రజ్ఞానము శూన్యమైయుండు. ఈ రెంటినెఱింగి సమయోచితముగఁ జికిత్స సేయు వాఁడే రాజవైద్యుండు శాస్త్రపరిజ్ఞానవిహీనుం డగు వైద్యుం డమృత తుల్యంబు లగు నౌషధముల నొసంగిన నవిశస్త్రము, పిడుగు, విషము, అనువానిం బోలి రోగిం జంపు; కావున మనహిందూదేశమునందిపుడుగల వైద్యులలోఁ గొందఱు మొఱకులు శాస్త్రానుభవముల రెంటియందు నొకదానినైన నెఱుంగక యుదరపోషణార్థంబై బూటరిమాటల చేఁదమ బోఁటి జ్ఞానఘాటిగల రోగులకోటిని నమ్మించి నెక్కుడుబాధను కలుగం జేయుచు "యమాద వ్యధికో వైద్యో యమః ప్రాణహరో మతః। ధన ప్రాణ హరో వైద్యః పాపినంతం వివర్జయేత్॥" అను వచనప్రకారము వారి యర్థప్రాణముల నపహరింతురు. అట్టివారల యమకింకరులకంటెఁ గష్టాత్ములనుటకుఁ గొంక నేల? అక్కటా! "వైద్యంబును సంగీతమును దెలియనివార లెవ్వరును లేరు" అను లోకోక్తి యేల కల్లయగు? ఎక్కడఁ జూచినను లెక్కకు నెక్కుడగు పెక్కండ్రు వైద్యులు పిక్కటిల్లెదరు గాని యందు నిజమూరసిన నూటికొక్కండైన నిక్కంపు వైద్యుండు చిక్కుట మిక్కిలి యక్కజంబు.

పృథివ్యాది పంచభూతాత్మక పురుషునకు మిథ్యాహార విహార మూలకంబున ధాతువైషమ్యంబు గలిగి దానివలన జనించు సంకటమే రోగ మనంబడు. ఇది ఆగంతుకము, శారీరము, మానసికము, స్వాభావికము అని నాలుగువిధంబులు; అం దభిఘాతాదులవలన జనించునది ఆగంతుక మనియు అన్నపానాదిమూలంబు లగు వాతపిత్త శ్లేష్మ రక్త సన్నిపాతముల వికారంబున నుత్పన్నంబగునది శారీర మనియు, క్రోధ భయ దుఃఖ సంతోష విషా దాసూయ దైన్య మాత్సర్య కామ లోభేచ్ఛా ద్వేషాదులవలనం బుట్టునది మానసికమనియు, క్షుత్పిపాసా జరా మృత్యు నిద్రాదులవలన జనించునది స్వాభావికమనియుఁ బఱఁగు. కావున నీచతుర్విధరోగభేదంబుల బాగుగ నెఱింగి శారీరజ రోగములకీ గ్రంథమున వివరింపంబడిన శారీరజ చికిత్సలను మానసికరోగముల మనోహరకరంబులగు గానాదిశబ్దముల నాలకింపించిన రోగనాశనంబై సుఖకరంబగు. తక్కిన యాగంతుక స్వాభావిక జనితరోగములయందాయా కాలానుగుణ్యముగ నుపచరింపందగు.

ఇవియునుగాక కాలసంభవంబులగు గాలి, గాలిలేమి, యెండ, నీడ వెన్నెల శీతము వుష్ణము వర్షము రాత్రి పగలు పక్షము మాసము ఋతువు అయనము సంవత్సరము మొదలగునవి స్వాభావికముగ దోషముల గుంపుఁ జేర్చుటకును వృద్ధిఁ జెందించుటకును శమింపఁజేయుటకును ప్రతీకార. మొనర్చుటకును గారణభూతంబులై యుండు. మఱియు వర్షాశరద్ధేమంత వసంతగ్రీష్మప్రావృట్టులన నారుఋతువులు వెలయు. అవి వాతాదిదోషవృద్ధియు తత్ప్రకోపంబును తచ్ఛాంతియుం జేయ సమర్థంబులై యుండు. ఋతుకల్పమెట్టులన్న భాద్రపదాశ్వయుజంబులు వర్షఋతువనియు కార్తీక మార్గశీర్షంబులు శరదృతువనియు పుష్య మాఘంబులు హేమంతమనియు ఫాల్గుణచైత్రంబులు వసంతమనియు వైశాఖజ్యేష్ఠంబులు గ్రీష్మమనియు ఆషాఢశ్రావణంబులు ప్రావృట్టని

యుంబగు. అందు వర్షఋతువున సస్యాద్యోషధులు జనించి యల్ప సారవంతంబులుగ నుండు. ఉదకంబు స్వచ్ఛంబుగాక భూమాలిన్యముతోఁ గూడియుండు. ఐన నట్టియుదకమును విధిలేక పానం బొనర్చుటచే జనుల కనారోగ్యము గలుగు. ఆకాశం బెప్పుడును మేఘాచ్ఛాదనము గలిగి యుండు; దానంజేసి భూమి యెల్లపుడు నార్ద్రంబుగ నుండుఁగాన నీ ఋతువున సకలప్రాణులార్ద్రభావముఁ జెందిశీతవాతముల వలనఁ బ్రతిబద్ధ జఠరాగ్నిపీడితులై యుష్ణంబు లేక విదాహంబు గలిగి పిత్తాధిక్యతం జెందుదురు. శరత్తున నాకాశంబు మేఘవిరళం బగుటం జేసి భూమి యార్ద్రరహితంబగు. పూర్వోక్త పిత్తప్రకోపము సూర్యకిరణోద్రేకమై నానావిధ పైత్తరోగంబుల జనింపంజేయు; హేమంతంబునఁ బూర్వోక్తౌషధాద్యాదులు కాలభేదముచే సారవంతంబులును బలకరంబులునగు. ఉదకంబు స్వచ్ఛమై స్నేహముతోఁ గూడి బరువుగ నుండు. ఇట్టియుదకౌధులం బ్రాణు లుపయోగించుటవలనను సూర్యుండు మందకిరణంబులఁ బ్రకాశించుటచేతను హిమవాతము వీచుటంజేసి శరీరాంతఃకరణములు స్తంభించి యుష్ణసంపర్కము లేక జిడ్డు శీతలము బరువు జిగటగ నుండుటచేతను ప్రాణులకు శ్లేష్మవృద్ధి యగు. వసంతంబునఁ బైశ్లేష్మము సూర్యకిరణోద్రేకమై ప్రాణుల స్తబ్దదేహులంజేసి శ్లేష్మవ్యాధులం గలుగంజేయు. గ్రీష్మంబున నోషధులు నిస్సారంబులై రూక్షగను వుదకము చులకనగనుండు. వీనిని సేవించుటచేతను సూర్యకిరణప్రతాపముచేతను ప్రాణులు శోషం జెంది శరీరాంతఃకరణంబులకు రూక్షయు లఘుత్వంబును నిర్మలత్వంబును గలిగి వాతాధిక్యంబగు. ప్రావృట్కాలంబున భూమిజలంబుచే నార్ద్రంబై యుండుటంజేసి ప్రాణులకు నార్ద్రత్వము గలిగి శీతవాతావర్షాధిక్యముచే వాతవ్యాధులు జనించు.

మఱియు వర్షా హేమంత గ్రీష్మఋతువుల సంచితంబు లగు రోగదోషంబులు శరద్వసంత ప్రావృట్కాలంబుల నుద్రేకించుంగాన వానికిఁ

దగు చికిత్సలం జేయ నావశ్యకము. అందు పిత్తధాతువైషమ్యంబునం గలిగిన వ్యాధులకు హేమంతంబునను శ్లేష్మసంబంధం బగు వానికి గ్రీష్మంబునను వాతజనితములకు శరత్తునందును జికిత్స సేయం దగు.

ఇంతియ కాదు; వసంతంబునం బూర్వాహ్ణంబునను గ్రీష్మంబున మధ్యాహ్నంబునను ప్రావృట్కాలంబున నపరాహ్ణంబునను వర్షాకాలంబున బ్రదోషకాలంబునను శరత్తున నర్ధరాత్రంబునను హేమంతంబున నుషఃకాలంబునను రోగలక్షణంబులం బరీక్షింపవలయు. దీనింబట్టి సంవత్సరాంతమువఱకు శీతోష్ణలక్షణదినంబులచే నయ్యై రోగదోష వృద్ధిక్షయంబుల నెఱుంగనగు.

నిర్దోషంబులగు ఋతువులయందు నోషధులునుదకంబును దోషరహితంబులై యుండుం గాన వాని భక్షణంబునను బానంబునను బ్రాణులకు ఆయువును బలంబును వీర్యంబును గలిగి యోజోవృద్ధియై యారోగ్యంబు గలుగు. ఐనను ప్రాణులకు బ్రారబ్ధవశంబున రోగంబులు జనించు. మఱియు శీతోష్ణవాతవైపరీత్యంబులచే నోషధులకును నుదకంబునకును దోషములు జనించు. ఆరీతియ కాలగతిచే దుష్టంబులగు నోషధులను వుదకంబు నుపయోగించికొనుటచే నానావిధరోగంబులును మరణంబును గలుగు.

అక్కటా! నిర్దోషంబులగు భక్షణంబును వుదకపానంబునుజేసి సుఖంబుగనుండినను యక్షరక్షః పిశాచ క్రోధాధర్మంబులు దేశాదుల నాక్రమించుటచేతను రోగంబు లుత్పన్నంబు లగు; మఱియు విషప్రదంబులగు నోషధీలతాపుష్పంబులగాలి దేశంబులపై వీచుటచేఁ దద్దోషంబున దగ్గు పుప్పుసము వాంతి భ్రాంతి స్ఫోటకము జ్వరము మొదలగు నవి గలుగు. గ్రహనక్షత్రచారములవలనను గృహము భార్య శయనము ఆసనము యానము వాహనము రత్నంబులు మొదలగు నుపకరణ దోషంబులవలనను రోగములు జనించుం గాన నట్టిరోగంబులకు

నిజనివాసస్థానంబును వదలుట రోగశాంతులు ప్రాయశ్చిత్తము మంగళకరక్రియలుగాయత్ర్యాది మంత్రజపంబులు నవగ్రహహోమాదులు దేవతాబలిహరణము యాగము దేవతానమస్కారము కృచ్ఛ్రచాంద్రాయణాదితపస్సులు నియమము దయ దానము దీక్షదేవబ్రాహ్మణగురుభక్తి మొదలగువానిం జేసిన నవి పరిహారంబులై సౌఖ్యావహంబులగు.

మఱియుఁ బై జెప్పంబడిన ప్రకారము దేశకాల ఋతుభేదముల వలన నౌషధులకుఁ గలుగు గుణదోషంబులును తత్తద్దేశజనిత మనుజశరీరప్రకృతి భూసారౌషధీ బలాబలదోషముల నెఱింగి చికిత్స సేయుట అల్పబుద్ధిగల నిక్కలికాలపుజనుల కసాధ్యం బగుటచే సర్వదేశకాలఋతుశరీరప్రకృతుల కనుగుణంబులై సర్వఋతువుల నిర్దుష్టంబులై తీవ్రముగ కార్యసాధనకరంబులై యుండుటం జేసియు "గుణహీనం భవేద్వర్షా దూర్ధ్వంత ద్రూపమౌషధమ్। మాసద్వయా త్తథా చూర్ణం హీనవీర్యత్వ మాప్నుయాత్। హీనత్వం ఘుటికా లేహౌ లభేతే వత్సరాత్పరమ్। హీనాస్స్యు ర్ఘృతతైలాద్యా శ్చతుర్మాసాధికా స్తథా। ఓషధ్యో లఘుపాకాస్స్యు ర్నిర్వీర్యా వత్సరాత్పరమ్। పురాణాస్స్యు ర్గుణై ర్యుక్తా హ్యాసవా ధాతవో రసాః॥" అను వచనప్రకారము చూర్ణములు రెండుమాసములకుఁబైన ఘుటికాలేపహ్యౌషధ లఘుపాకంబులు సంవత్సరమునకుఁబైన ఘృతతైలములు నాలుగుమాసములకుఁబైన సత్త్వహీనంబు లగుటం జేసియు ద్రుతులు స్వర్ణాది ధాతుభస్మములు రసాయనములు రసౌషధములు ప్రాతవి యవుకొలంది గుణాధిక్యము గలవై యుండుటం జేసియు బసవరాజను వైద్యశిఖామణి లోకహితార్థంబై రసప్రధాననానౌషధమయంబుగ నీగ్రంథమును సర్వరోగహర సాధకంబుగ రచియించె; కాన దాని సకలవైద్యశాస్త్రంబులం బెద్దగఁ బెద్దలు తద్దయు నెన్నుదురు.

ఇట్టి గ్రంథమును గొందఱు వైద్యశాస్త్ర సంస్కృతాంధ్రపదపదార్థ జ్ఞానవిహీనులై లోభప్రేరితులై శాస్త్రజ్ఞానసంపన్నులగువారికి దాని నగపఱిచిన విషయంబులఁ దెలిసికొని తమఫలమును వారలు పొందెద రను భీతిచే విషయగ్రాహకసత్త్యనష్టు లగు వారలవలనఁ దాళపత్రలిఖితంబులఁ జేయించుచుండిరనుటకు దానికిఁ గాలక్రమముగఁ గలిగిన దుర్దశయే సాక్ష్యంబు. అక్కటా! ఇట్టిలోకోత్తరగ్రంథంబునకు "యదాయదాహి ధర్మస్య గ్లాని ర్భవతి భారత। అభ్యుత్థాన మధర్మస్య తదాత్మానం సృజా మ్యహమ్॥" అను న్యాయానుసరణిం గలిగిన దుర్దశ నపనోదించుటకై మైసూరు సంస్థానాధిపతులుగారు పెక్కుదేశంబులనుండి యనేకప్రతులఁ దెప్పించి పరిశోధించి ముద్రాక్షరాంకితము జేయించునటులఁ బండితుల కాజ్ఞాపింప వారలు సాంగముగ వాని నవలోకించి పరిశోధించెడి శ్రమం జెందుటకంటె మఱియొక నూతనప్రబంధమును రచియించుట కడుసులభం బని వాక్రుచ్చి తత్ప్రయత్నమును వదలినటుల నేను వినియెదను.

ఇటుల బసవరాజుయొక్క నామధేయగ్రంథంబు లీ లోకంబున ప్రసక్తి లేక సముద్రంబునండాఁగిన గట్టుచూలివలె నెట్టివారికైనం బట్టువడకుండుటకుఁ దగిన సూచకంబు లగపడుటను వారింపం జేయవలయు నని స్వమతగ్రంథాభిమానులును జ్ఞానసంపన్నులును నగు వారలలో ముఖ్యు లగు పూటుకూరు సంస్థానపువకీలగు మహారాజశ్రీ, శ్రీరాముల శేషాచలంగారివలనను బసవరాజుయొక్క నామధేయగ్రంథములీలోకంబున నింకఁ గొంతకాలమువఱకు శాశ్వతముగనుండి తన్మూలంబున జగతీజనుల కారోగ్యాదులు వాటిల్లి ధర్మార్థకామమోక్షరూప పురుషార్థ చతుష్టయసిద్ధి గలుగవలయునని జగదీశ్వరునియొక్క సంకల్పముచేతను ప్రేరితుండనై "లోకోపకారార్థ మిదం శరీరమ్" అను వాక్యపద్ధతి నేతద్గ్రంథ జీర్ణోద్ధారణమువలనఁ గలిగెడు శరీరక్లేశ కాలక్షేప

ధనత్రయాదుల మతినెంచక "సంతోషం జనయేత్ప్రాజ్ఞః" అను గీతా శాస్త్రానుసరణి లోకహితార్థంబై నీమహాకార్యమునందు నేఁ బ్రవర్తించునటులఁ దటస్థించినందున ననేక విదేశీయ తాళలిఖిత బసవరాజీయగ్రంథముల సంగ్రహించి యవలోకింప నవియన్నియుఁ దఱుచుగ సంస్కృతాంధ్రవిద్యా పరిపూర్ణు లగువారి సాంగత్యరాహిత్యమువలనఁ బ్రతిశ్లోకార్థమునందు సంఘటిల్లిన పదవిభక్తి వచన లింగాదిస్ఖాలిత్యములచే నపరిశుద్ధంబులై పెక్కుస్థలములఁ బరిశోధనానర్హంబులై యుండుటం గనుంగొని నీగ్రంథారంభమునఁ బ్రతిజ్ఞ చేసిన గ్రంథములలోఁ గొన్నిటి గష్టప్రయత్నముచే సంగ్రహించి తత్సహాయము వలనను పండితసహాయమువలనను శ్రీమచ్ఛన్నపురి కణ్వాశ్రమస్థిత శ్రీమహావిష్ణ్వవరావతారభూత శ్రీమద్యోగీశ్వర యాజ్ఞవల్క్య జగద్గురు కటాక్షంబువలనను గీర్వాణమును పరిశుద్ధపఱచి యథాశక్త్యనుసారముగ నెల్లరకు సులభముగ గ్రాహ్యంబగునట్టు లాంధ్రతాత్పర్యమును స్వయముగ రచియించి నెఱవేర్చినాడను.

ఇట్టి మహాగ్రంథ పరిశీలనవిషయంబున మూఁడువత్సరములకాలముగఁ గలిగిన శ్రమచే సహించి శ్రీకణ్వశాఖాధ్యయనపరుండును శ్రీవత్సగోత్ర పువ్వాడవంశ క్షీరాంభోధిరాకానిశాకరాయమాణ శ్రీమత్పాపరాజు ప్రపౌత్రుండును పేరయరాజు పౌత్రుండును అష్టాదశ మహాపురాణ జీర్ణోద్ధారణ నిర్వాహక బిరుదాంకిత శ్రీమద్యాజ్ఞవల్క్య చరణ సరోజ చంచరీకాయమాణ స్వాంతులు నగు శ్రీమద్వేంకటరాయపుత్రుండునునైన శ్రీసూర్యనారాయణరావు అను నాచే నెల్లరకుఁ దెల్లంబుగ గ్రాహ్యంబగునట్టు లాంధ్రతాత్పర్యము రచియించి గ్రంథ జీర్ణోద్ధారణము చేయంబడియె.

ఈ బసవరాజీయ గ్రంథము, 1. శ్రీరాముల శేషాచలంగారిచే మాకుఁ బంపఁబడిన మాతృక; 2. శ్రీరేకము మణవాళయ్యగారిచే

మాకు నివ్వఁబడ్డ మాతృక; 3. త-సుబ్బరాయలు నాయని వారిచే నివ్వఁబడ్డ మాతృక; 4. పి-వీరరాఘవయ్యగారిచే నివ్వఁబడ్డ మాతృక; ఈ నాలుగింటిని గవర్నమెంటు కాలేజిలోని ప్రతులతోడ సంప్రతించి ముద్రింపఁబడియున్నయది.

శ్రీరాముల శేషాచలంగారు ముఖ్యప్రేరకులై గ్రంథసహాయము జేసినందున వారికి వందనము లొనర్చెదను.

ఇట్లు,

పువ్వాడ - సూర్యనారాయణరావు.

వైద్యగ్రంథములు.

వైద్యచింతామణి 1 2 భాగములు	
గలది దళసరి కాలికో	8-0-0
బసవరాజీయం కాలికో	7-0-0
వ్యాసప్రోక్తవైద్యశాస్త్రం	1-8-0
అగస్త్యప్రోక్తవైద్యశాస్త్రం	1-8-0
వశిష్ఠప్రోక్తవైద్యశాస్త్రం	1-8-0
వాజీకరకల్పతరువనుధాతుపుష్టివిధా	0-8-0
నాడీనక్షత్రమాల తాత్పర్యం	0-4-0
అనుపానరత్నాకరము	0-12-0
అనుపానతరంగిణి	0-12-0
అనుభవగృహవైద్యము	1-0-0
మసూచికా స్ఫోటకనివారణి	0-2-0
నేత్రదర్పణము	0-8-0
వైద్యానుకూల కుటుంబజీవరక్షణి	0-12-0
కుటుంబసంరక్షణియూనానివిద్యలు	0-12-0
సహదేవగొడ్లచికిత్స	0-1-0
,, సాధారణప్రతితాత్పర్యం	0-4-0
,, తాత్పర్యం దళసరి	0-6-0
ఇంగ్లీషువైద్యసారసంగ్రహం	0-2-0
ధాతువృద్ధిబోధిని	0-2-0
గృహవైద్యచికిత్సాసారం	1-0-0
అనుభవఆరోగ్యవైద్యశాస్త్రిందళసరి	
కలికో	1-8-0
గుణపాఠం	2-8-0
నేత్రవైద్యనిదానం తాత్పర్యంతో	0-1-0
జ్వరవైద్యనిదానం వచనం	0-2-0
ప్రమేహచికిత్సామణితాత్పర్యముతో	0-4-0
చికిత్సామణి	0-1-0

నాడీనిదానం పద్యం	0-1-0
,, తాత్పర్యం	0-8-0
వైద్యహాస్యం	0-1-0
మాధవనిదానం తాత్పర్యం	2-8-0
వైద్యప్రస్తారము	0-8-0
అశ్వవైద్యము తాత్పర్యం	2-8-0
ఇలాజుల్ గుల్భా	3-0-0
ఛాయాగ్రహణతంత్రము 1 భాగము	0-8-0
2 భాగము	0-8-0
అనుభవవైద్యం 1-మొదలు 4 భాగ	
ములుగల కాలికోబైండు	2-0-0
అనుభవవైద్యం 5 మొదలు 8 భాగ	
ములు గలది	2-0-0
అనుభవవైద్యం 1 మొదలు 8 భాగ	
ములు ఏకబైండు	4-0-0
ధన్వంతరివైద్యచికిత్సాసారం	0-12-0
యూనానివైద్యామృతం	0-12-0
చికిత్సాసార తాత్పర్యం	2-8-0
సర్వౌషధిగుణకల్పము ,,	2-8-0
వైద్యపదనిఘంటుగుణభూషణము	0-4-0
ధన్వంతరి నిఘంటువు	2-8-0
టీకా చెట్లవైద్యం	0-1-0
ఏకమూలికా ప్రయోగరత్నావళి	0-8-0
సద్వైద్యజీవనం	0-8-0
రసప్రదీపిక తాత్పర్యం	0-12-0
స్త్రీబాలవైద్యసుదాబ్ధి	2-8-0
రసయోగరత్నాకరంతాత్పర్యం	0-12-0
,, శ్లోను	1-0-0

వెస్టు వార్డు అండు కంపెని,

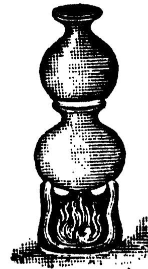
చాకలపేట, మదరాసు.

శ్రీరస్తు.

యంత్రాధ్యాయము.

విద్యాధరయంత్రము.

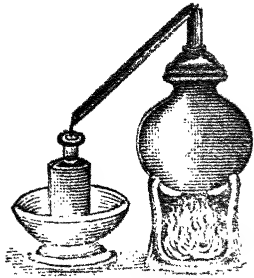
శ్లో॥ అథస్థాల్యాం రసంక్షిప్త్వా నిదధ్యాత్తన్ముఖోపరి । స్థాలీమూర్ధ్వముఖీంసమ్యక్ నిరుధ్యమ్మృదుమృత్స్నయా । ఊర్ధ్వస్థాల్యాంజలంక్షిప్త్వా చుల్యామారోప్యయత్నతః । అథస్తాజ్జ్వాలయేదగ్నిం యావత్ప్రహరపంచకమ్ । స్వాంగశీతాత్తతోయంత్రాద్గృహ్ణీయాద్రసముత్తమమ్ । విద్యాధరాభిధం యంత్ర మేతత్తజ్జ్ఞై రుదాహృతమ్॥

తా. రెండుకుండలగ్రహించి యందొకదానిలో పాదరసమునుబోసి దానిపై రెండవకుండ నూర్ధ్వముఖముగ మూసి యా రెండుకుండలు జేరుస్థలమున చీలమన్ను లేపనముజేసి పైపాత్ర నుదకముచేనిండించి పాదరసంబుండు పాత్రను పొయిమీదనునిచి యైదుఝాములు పాకముజేసి స్వాంగశీతలమున యా యంత్రమునందుండు రసమునుదీసికొనవలయు. ఇదియు విద్యాధరయంత్ర మనంబడు.

టంకయంత్రము.

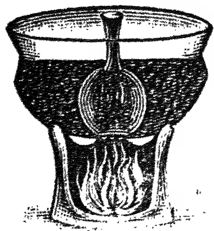
శ్లో॥ భాండకంఠా దధశ్ఛిద్రే వేణునాళం వినిక్షిపేత్ । స్వమానాంకరకాం వాపి భాండవక్త్రే నివేశయేత్ । సంధింలిప్త్వా చనాళాగ్రే కాచభాండం నిధాపయేత్ । అథస్తాత్ప్రస్రవే ద్ధాస్యం టంకయంత్ర మితిస్మృతమ్॥

తా. ఒకకుండను గ్రహించి దాని కంఠమున రంధ్రముజేసి యందు వెదురు గొట్టమును జేర్చి యాకుండ మూతికి సరియైన మతియొకకుండను జేర్చి వానిసంధులకు చీలమన్ను లేపనముజేసి యెండించి పొయిమీద నునిచి గొట్టముయొక్క నోటివద్ద గాజుపాత్రమునిచి పాకముచేసిన దానిలోని యౌషధము నళికాముఖము వలన పతనంబగు. ఇదియ టంక యంత్రమనియు గ్రంథాంతరేణ ఊర్ధ్వనళికాయంత్ర మనియు జెప్పంబడు.

వాలుకాయంత్రము.

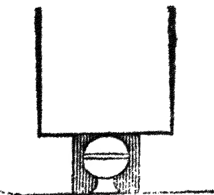
శ్లో॥ భాండే వితస్తిగంభీరే మధ్యే నిహితకూపికే।
కూపికా కంఠపర్యంతం వాలుకాభిశ్చ పూరితే।
భేషజం కూపికాసంస్థం వహ్నినా యత్ర పూజితే।
వాలుకాయంత్ర మేతద్ధి యంత్రతంత్ర బుధైః స్మృతమ్॥

తా. జానెడు నిడుపు జానెడు వెడల్పుగల మంటిపాత్రను గ్రహించి దానియడుగుయొక్క మధ్యభాగమున దబ్బనముతో లావుగ బెజ్జముజేసి దానిపై యౌషధపుసెప్పి నునిచి దానికంఠమువరకు నిసుకబోసి పొయిమీదనునిచి యోగములో జెప్పబడియుండు కాలమువరకు పాకముజేయవలయు. ఇదియ వాలుకాయంత్రమనంబడు.

భూధరయంత్రము.

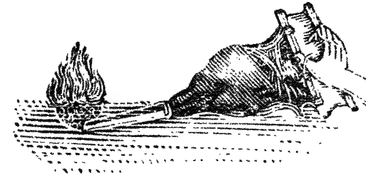
శ్లో॥ వాలుకాసు సమస్తాంగం గతంమూషా రసాన్వితా।
దీప్తోపలైః స్సంవృణుయా ద్యంత్రం భూధరనామకమ్॥

తా. మూసలో పాదరసమునుబోసి దానినోరును బంధించి యిసుకచే పూరింపబడిన బానయందా మూసను సంపూర్ణముగ బూడ్చి యిసుకపై పిడకలతో పుటం బిడవలయు యిదియ భూధరయంత్ర మనంబడు.

కోష్ఠ యంత్రము.

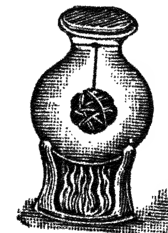
శ్లో॥ హస్తప్రమాణం దీర్ఘార మష్టసంఖ్యాంగుళం సమమ్। తిర్య
క్సమభూభాగే ఘటితంవృత్తం మృత్కర్మ సంపన్నం హాతా
యనద్వితయవృత భస్త్రీముఖ తుల్యమిత్యధోభాగేప్రథమే
పరం పరనాళై ర్భస్త్రాభిర్వాభి సత్వార్థ మిదమేవ కోష్ఠ
యంత్రపూర్ణం విద్యాద్యధో చితాంగారైః॥

తా. మూరప్రమాణముగల గొట్టమును జేసికొని దాని ఎనిమిదంగుళముల ప్రమాణము గల సమమైనభూమిలో నొకింత నిమ్నోన్నతముగబూడ్చి యా గొట్టముయొక్క యిరుపార్శ్వపు ముఖముల దెరచి యునిచి దానిదాని ముఖమువద్ద బటువుగ నొకపల్లముజేసి యాపల్లమును మన్నుతో బాగుగనలికి గొట్టముయొక్క పైభాగపు మూతియందు తోలుతిత్తిని దగిలించి పల్లమునకు తగుమాత్రముగ బొగ్గులవైచి తిత్తి నూదవలయు. ఇదియ కోష్ఠయంత్ర మనంబడు.

డోలా యంత్రము.

శ్లో॥ నిబద్ధం సౌషధంసూతం భూర్జేతు త్రిగుణాంబరే। రసపోట
లికాంకాష్ఠే దృఢంబధ్వా గుణేనహి। సంధాయ పూర్ణకుం
భాంతః ఖాపలంబనసంస్థితామ్। అధస్తా జ్జ్వాలయే దగ్నిం
తత్తదుక్త క్రమేణహి। డోలాయంత్ర మిదంప్రోక్తం స్వేద
నాఖ్యంతదేవహి। సాంబుస్థాలీముఖేబద్ధే వస్త్రే స్వేద్యంనిధా
యచ। విధనాపచ్యతేయత్ర తద్యంత్రం స్వేదనంస్మృతమ్॥

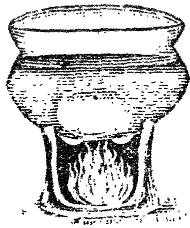

తా. ఔషధముతో గూడియుండు పాదరసమును భూర్జపత్రములో జుట్టి మూడుమడతలుగల వస్త్రమునమూటగట్టి దారమునబంధించి యాదారము నొక వెదురు పుల్లమధ్యమునగట్టి యొక కుండలో పాచన ద్రవ్యములబోసి పైప్రకారము దారముతో బంధింపబడిన యౌషధము కుండలో వ్రేలాడునటుల కుండనోటియందా వెదురుపుల్ల నడ్డముగ నిడి యోగములో జెప్పబడియుండు కాలప్రకారము పొయిమీద నునిచి పాకముజేయవలయు. ఇదియ డోలాయంత్రమనియు లేక స్వేదనాయంత్రమనియు జెప్పంబడు. లేక పాత్రనోటియందు

వస్త్రమునుగట్టి దానిపై స్వేదనసంస్కారము జేయునట్టి ద్రవ్యముల నునిచి దానిపై మూసి పాకము జేయుటయె స్వేదన మనంబడు.

తులాయంత్రము.

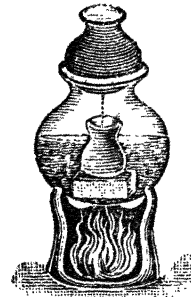
శ్లో॥ వృంతాకాకారమూషేద్వే తయోఃకుర్యాదధఃఖలు। ప్రాదేశమాత్రాం నళికాం మృదాలిప్తసుసంధికామ్। తత్రైకస్యాం క్షిపేత్సూతమన్యస్యాం గంధచూర్ణకమ్। నిరుద్ధ్యమూషయోర్వక్త్రే వాలుకాయంత్రకే క్షిపేత్। గంధాధో జ్వాలయేదగ్నిం తులాయంత్ర ముదాహృతమ్। తాళగంధాశ్మసారాణాం జారణార్థ ముదాహృతమ్॥

తా. వంకాయయొక్క యాకారముగల రెండుమూసల జేయించి వానినోటియందు జేనెడు ప్రమాణముగల గొట్టమును దగిలించి వానిసంధులకు చీలమన్ను లేపనముజేసి అందొకమూసలో పాదరసమును వేరొకమూసలో గంధకచూర్ణమును వైచి వాని ముఖముల మూసి వాలుకాయంత్రమునం దుంచవలయు. గంధకముండు మూసక్రింద నగ్నిని జ్వలింపం జేయవలయు. ఇదియతులాయంత్రమనంబడు. ఈతులాయంత్రము తాళకము గంధకము లోహము వీని జారణార్థ ముపయోగించును.

గర్భయంత్రము.

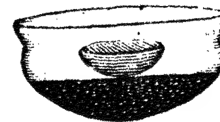
శ్లో॥ స్థూలభాండస్య గర్భేతు ఇష్టకాం స్థాపయేత్తతః। పాత్రం స్థాప్యంచేష్టికోర్ధ్వం ద్రవ్యంస్థాలేచ భాండకే। పశ్చాన్ముఖే చాన్యభాండం ఘటికాసదృశం దదేత్। సంధిలేపనతఃకృత్వా జలందత్వోర్ధ్వపాత్రకే। అగ్నింప్రజ్వాలయేన్మందం తప్తం నీరంపునస్త్యజేత్। పునశ్శీతం జలందత్వా తప్తంచైతత్త్యజేత్పునః। ఏవంకృతేచోర్ధ్వభాండ లగ్నంతైలాదికంస్రవేత్। అంతస్థేనసూక్ష్మపాత్రేణ తచ్చగ్రాహ్యం ప్రయత్నతః। గర్భయంత్ర మిదంఖ్యాతం సుగంధ్యాది సాధనే॥

తా. ఒక గొప్పభాండమును పొయిమీదనునిచి దానిలో యిటికెరాయినిడి యాయిటికెరాయిపై గాజుమొదలగు వానిచే జేయబడిన గిన్నె నునిచి యాగిన్నె కంఠమువరకు నౌషధద్రవ్యముల నునిచి యాభాండపుమూతిని వేరొక కుండయొక్క అడుగుభాగముచే మూసి సంధులకు చీలమన్ను లేపనముజేసి భాండముపైమూసి యుండుకుండలో నుదకముబోసి మందముగ నగ్నిని జ్వలింపంజేయవలయు. కుండలోని యుదకము కాగిన దానిందీసివేసి మరల శీతోదకమును బోయవలయు. ఇత్తెఱంగున జేయుచుండిన పైనమూసియుండు భాండముయొక్క అడుగునవారిదేరి గిన్నెలో తైలాదులు ప్రవించు. వానిని యుక్తిచే గ్రహింపవలయు. ఇదియు గర్భయంత్ర మనంబడు.

కచ్ఛప యంత్రము.

శ్లో॥ ఖర్పరం పృథులంసమ్యగ్విస్తారం తస్యమధ్యతః। ఆలవాలం పుటంకృత్వా తన్మధ్యే పారదంక్షిపేత్। ఊర్ధ్వాధస్తు బిడం దత్వా మల్లేనారుద్ధ్య యత్నతః। ఊర్ధ్వందేయంపుటంతస్య యంత్రంకచ్ఛప సంజ్ఞికమ్। జారణార్థం రసస్యోక్తం గంధాదీనాం విశేషతః॥

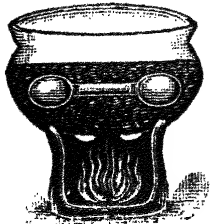

తా. పెద్దవెడల్పునోరుగల బానను జేసికొని దాని మధ్యమున సుమారు మూడుబ్రేళ్ళపొడవుగల పాదిని జేసి దానియందు బిడాలవణమునుజేసి దానిపై పాదరసమునునిచి దానిపై నటుల బిడాలవణమును వేసి యాపాదికగినటుల యొకింత పల్లముగనుండు మూకుడుతో దానినిమూసి చీలమన్ను లేపనముజేసి యాబానను పిడకలచే నిండించి పుటంబిడిన రసగంధములు జారణంబులగు. ఇదియు కచ్ఛప యంత్రమనంబడు.

జలయంత్రము.

శ్లో॥ శుష్కర్పరస్థితే తాపో మధ్యేచ రసగంధకౌ। జలయంత్ర మిదంగోప్యం యంత్రంశ్రేష్ఠం సమీరితమ్। అస్మిన్ స్వర్ణాదిభూసత్వ గంధకాదిచ జారయేత్। కృత్వాలోహమయీం పాత్రీం మధ్యోన్ముఖసమన్వితామ్। ముఖమధ్యే క్షిపేద్ద్రవ్యం పాత్రవక్త్రంనిరోధయేత్। లోహచక్రికయారుద్ధ్వా తత్సం

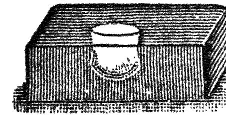
ధిం సాధు లేపయేత్। తస్మిన్క్షేప్త్వైషి పేదప్రం భాగంలోహ
రజోన్వితమ్। పునః పునశ్చ సంశుష్కే పునరేభిశ్చ లేపయేత్।
లోహవత్తచ్చుబబ్బూల క్వాథేన పరిమర్దితమ్। జీర్ణేష్టకారజ
స్సూక్ష్మ గుడచూర్ణ సమన్వితమ్। లేపయేత్ఖలుతత్ప్రోక్తం
దుర్భేద్యం సలిలైః ఖలు। ఖటికా కటుకీ తైలైశ్చ మహిషీ దుగ్ధమ
ర్దితైః। యత్తయామృత్స్నయా రుద్ధో నగంతంతుమతే రసః।
విదగ్ధవనితా ప్రౌఢ ప్రేమ్ణాబద్ధః పుమానివ। తతో జలం విని
క్షిప్య వహ్నిం ప్రజ్వాలయేదధః। అథవాకారయేన్మూషాం
పాత్రేలగ్నా మధోముఖీమ్। లోహనామ సురూపాశ్చ
తెన్మూషా ముఖరోధినీమ్। దత్వాచాన్యాం తయోస్సంధిం
విలేప్యాజాసృగాదిభిః। జలమూర్ధ్వం పినిక్షిప్య నిస్పందేహం
విపాచయేత్। జలయంత్రం తు బహుభిర్దినై రేవహి జాయతే॥

తా. ఊర్ధ్వమున జలము క్రింద యగ్నిజ్వాల మధ్యమున రసగంధకాదుల నునిచి పాకము జేయుటయు జలయంత్ర మనంబడు. ఇది శ్రేష్ఠంబగుటచే రహస్యముగ నునిచి కొనవలయు. ఇది స్వర్ణాదిభూసత్వ గంధకాది జారణముల కుపయోగించు. ఎట్లనిన—లోహముతో నొక పెద్దబానను దానిలోపల లోహముతో నొక మూసనుజేయించి దానియందు స్వర్ణ రసగంధకాదులనునిచి యామూస మూతికి తగినటుల లోహముతో నొకమూకుడును జేయించి దానిచే యామూసమూతని మూసి భాండములోనునిచి మేకనెత్తురుతో లోహకిట్టమును బాగుగనూరి ఆమూసముఖమున దానికి గుగున పలుమారు బాగుగ లేపనముజేసి పలుమారు నెండించవలయు. ఇత్తెరంగుననే యామూసకు క్రిందిభాగమున పైభాగమున తుమ్మ చెక్కకషాయముతో ప్రాత ఇటికెతాయిమూర్ణమును బెల్లమును నూరి పలుమారు లేపనముజేసి యెండించవలయు. ఇటులంజేసిన ఉదకము దానిని భేదింపకుండు. మఱియు తెల్లమన్ను ఉప్పులోహకిట్టము వీనిని యెనుపపాలతో నూరి లేపనముజేసిన "ప్రియురాలగు స్త్రీయొక్క ప్రేమచే నాయకుడు బంధింప బడుభంగి" పాదరసము బంధింప బడు. పిదప యాపాత్రయం దుదకముబోసి క్రిందమంట వేయువలయు. లేక పెద్దభాండము జేయించునప్పుడే దానిని మూసతోడ జేయించి పైప్రకారము మూతమూసి లేపనాదుల జేయవలయు. ఇదియు జలయంత్ర మనంబడు. ఇది దీర్ఘకాలముమీద సిద్ధించు.

గౌరీయంత్రము.

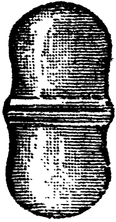
శ్లో॥ గౌరీయంత్రం ప్రవక్ష్యామి సుఖదం జారణావిధౌ। అష్టాంగుళో
చ్ఛ్రియాం కృత్వా చతురస్రాం సమేష్టకామ్। సూతనామూం
త్సముత్కృష్య మధ్యే చూర్ణేన లేపయేత్। శ్లక్ష్ణాం వస్త్ర
కృతాం పిష్టిం కృత్వా ప్రాగ్బద్ధతామ్రజామ్। రూప్యజాం హే
మజాం వాపి సత్వేనాపి వినిర్మితామ్। నివేశ్య తత్ర చోర్ధ్వాధో
బలేశ్చూర్ణం విధాయచ। తస్యాః పిష్ట్యాశ్చతుర్థాంశం వారం
వారం విశోషయేత్। వస్త్రే ఖర్పరచక్రింతు దత్వా లేప్యవిశో
ష్యచ। ఊర్ధ్వం హయఖురాకారం పుటం దద్యాల్లఘూత్పలైః॥

తా. జారణవిషయమున సుఖకారియగు గౌరీయంత్ర
మును వచించెద;—ఎనిమిదంగుళములపొడవు వెడల్పుగ
యొక యిటికతాయిని జేయించి దానిమధ్యమున మూషాకా
ముగ పల్లముజేసి దానికి సున్నము బూసి నున్నగజేసి యె
డించిన పిదప వెండి బంగారు అభ్రికము అనువాని సత్త్వ
ములనూరి యిటికెతాయి మూసలోబోసి ఆసత్వమునకు నాలవభాగము గంధకమున యిటికెరాయి మూసకు క్రిందపైన నునిచి మధ్యమున పైజెప్పబడిన రసాదిద్రవ్యము నునిచి మూసనోటిపై ప్రమిదెనుమూసి చీలమన్ను లేపనముజేసి యెండించి గుఱ్ఱపుగిట్ట ప్రమాణముగల చిన్నచిన్న యెరుపిడకల పేర్చి పుటంబిడవలయు. ఇదియు గౌరీయంత్ర మనంబడు.

వజ్రమూష.

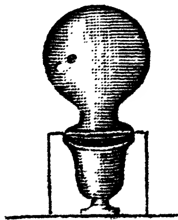
శ్లో॥ వర్తులా గోస్తనాకారా వజ్రమూషా ప్రకీర్తితా।
ద్వౌభాగౌ తుష దగ్ధస్య ఏకో వల్మీకమృత్తికా।
లోహకిట్టస్య భాగైకం శ్వేతపాషాణ భాగకమ్।
నరకేశ సమం కించి చ్ఛాగక్షీరేణ పాచయేత్।
యామద్వయం దృఢం మర్ద్య తేనమూషాంచ సంపుటిమ్।
శోషయిత్వా గసంక్షిప్త్వా తత్కాలైకా స్సంభిరుచ్యతే।
వజ్రమూషా ఇయంఖ్యాతా సమ్యక్సూతస్య మారణే॥

తా. ఊముక రెండుభాగములు బూడిదె పుట్టమన్ను 1 భాగము లోహకిట్టము 1 భాగము. తెల్లరాతిచూర్ణము 1 భాగము ఒకింత మనుజుని వెండ్రుకలు వీని నేకముజేసి మేకపాలుబోసి యుడికించి రెండుఝాములునూరి గుండ్రముగ పొడవుగ నొక మూసను పైమూతయునుజేసి యెండించి మూసలోరసము బోసి పైన మూతయును మూసి చీలమన్ను లేపనము జేయవలయు. ఇదియు వజ్రమూషయనంబడు. ఇది రసమారణమునందుపయోగించు.

పాతాళయంత్రము.

శ్లో॥ హస్తం ప్రమాణా నిమ్నంచ గర్తంకృత్వా ప్రయత్నతః।
తస్మిన్ భాండంచ సంస్థాప్య తథాన్యం పాత్రమాహరేత్ ।
తస్మి న్నౌషధవర్గంచ దత్వాన్యంచ శరావకమ్ ॥
ముఖే సంస్థాప్య ఛిద్రాణి కృత్వాచైవ శరావకే ।
శరావసహితం పాత్రం గర్తస్థే భాజనే న్యసేత్ ।
సంధిలేపం తతః కృత్వా గర్త మాపూర్య మృత్స్నయా॥
పశ్చా దగ్నించ ప్రజ్వాల్య సాంగశీతం సముద్ధరేత్ ।
పశ్చా త్తత్పాత్రమధ్యస్థం పాత్రంయుక్త్వా సమాహరేత్ ।
తదంతస్థంచ తత్తైలం గృహ్ణీయా ద్విధిపూర్వకమ్ ।
పాతాళాఖ్య మిదం యంత్రం భాషితం శంభునా స్వయమ్॥

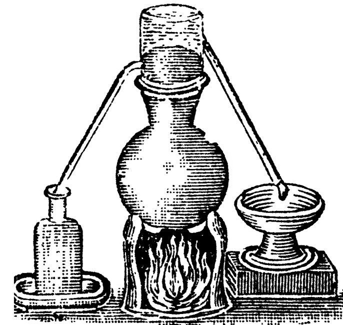

తా. ఒకమూరలోతుగల పల్లమునుద్రవ్వి అందు వెడల్పు నోరుగల భాండము నునిచి మఱియొకకుండలో నౌషధము నునిచి యౌషధముండు కుండనోటియందు రంధ్రములుగల మూతనునిచి ఆమూతతోడనే యాకుండను పల్లములోని పాత్రపై నునిచి సంధి లేపనముజేసి యాపల్లమును మట్టితో మూసి దానిపై నగ్ని నునిచిన, మూత యొక్క రంధ్రములవలన క్రిందిభాండములో తైలముగాని ద్రావకముగాని స్రవించు. దానిని సాంగశీతలమున యుక్తిచే గ్రహింపవలయు. ఇదియ పాతాళయంత్రమనంబడు. ఇది ఈశ్వరునిచే జెప్పంబడు.

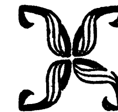
తేజోయంత్రము.

శ్లో॥ భాండేచార్ధ ప్రమాణేన ద్రవ్యంస్థాప్యం ప్రయత్నతః ।
తన్ముఖే ద్వినళీయంత్రం సంస్థాప్యచ నిరోధయేత్ ।
పశ్చాత్ప్రజ్వాల్య మందాగ్నిం జలం దత్వోర్ధ్వ పాత్రకే ।
తత్తప్తం నళికాద్వారా నిస్సార్యంచ పునఃపునః ।
నీచస్థనళికావక్త్రే భాండస్థాప్యం ద్వితీయకమ్ ।
తస్మి న్నర్కశ్చ సంధార్యో గృహ్ణీయాత్తు విశేషతః ।
తేజోయంత్ర మిదం ఖ్యాతం తథాన్యై ర్లంబికంమతమ్॥

తా. పెద్దభాండమును జేకొని దానికర్ధభాగమువరకు నౌషధద్రవ్యముల నునిచి

దాని నోటియందు రెండుగొట్టములుగల యంత్రమును దగిలించి సంధిలేపనముజేసి పై భాండములో నుదకము బోసి క్రిందమందాగ్నితో పాకము జేయవలయు. ఆయుదకము కాగి యుష్ణంబైన నళికామూలముగ దానిం దీసివేసి మరల శీతోదకమును బోయుచుండవలయు. క్రింద నుండు నళికాముఖమున గాజుమొదలగు పాత్రల నునిచి ద్రావకమును దీసికొనవలయు. ఇదియ తేజోయంత్రమనంబడు. దీనినే మఱికొందరు లంబికాయంత్రమనియు వచించెదరు.

శ్రీ ర స్తు.

బ స వ రా జీ య ము.

పు టా ధ్యా య ము.

మ హా పు ట ము.

శ్లో॥ ఘనచారసకే గర్తే హ స్తద్వితయమాత్రకే। కరీషైరర్ధపూర్ణేచ ముద్రితంచ శరావకమ్। సంస్థాప్య చాన్యకారీషైః పూరితే శుభగర్తకే। అగ్నిం ప్రజ్వాల్య శీతేచ గృహ్ణీయాత్తు శరావకమ్ । ఏత న్మహాపుటంచోక్తం కృతభిః పూర్వసూరిభిః॥

తా. 2 మూరలు చదరముగ 2 మూరలు లోతుగనుండు పల్లమును త్రవ్వి అందు సగము వరకు యేరుపిడకల బరచి దాని మధ్యమున యౌషధశరావమును గాని మూసను గాని వునిచి దానిపై యేరుపిడకల బరచుటచే నా పల్లమును నిండించి యగ్ని నునిచి పుటంబిడి సాంగశీతలమున యౌషధమును గ్రహింపవలయు. ఇది మహాపుటమని పూర్వీకులచే జెప్పంబడియె.

గ జ పు ట ము.

శ్లో॥ ఘనచారసకేసార్ధ హస్తే చైవతు గర్తకే।
పూర్వవ ద్వితయే చాగ్ని స్తత్పుటం గజసంజ్ఞితమ్ ।
మాహిషం వేత్తిసంజ్ఞేయం సూరిభి స్సముదాహృతమ్॥

తా. 1½ మూర చదరము 1½ మూర లోతుగల పల్లమును త్రవ్వి దానిలో పై క్రమప్రకారము పుటంబిడుటయె గజపుట మనంబడు. దీనినే మహిషపుట మనియు పెద్దలు వచించెదరు.

వరాహ పుటము.

శ్లో॥ అరత్నిమాత్రే గర్తేయ ద్దీయతే పూర్వవత్పుటమ్।
కరీషా గ్నౌతు తత్ప్రోక్తం పుటం వారాహసంజ్ఞితమ్॥

తా. మూరప్రమాణముగల పల్లమును త్రవ్వి దానియందు మునుపటివలెనే పుటం బిడుటయు వరాహపుట మనంబడు. దీనియం దేరుపిడకల నుపయోగింపం జను.

కుక్కుట పుటము.

శ్లో॥ వితస్తిమాత్రే గర్తేయ త్పుట్యతే తత్తు కౌక్కుటమ్॥

తా. జానెడు చదరము జానెడులోతుగల పల్లమును త్రవ్వి దానిలో పై ప్రకారము పుటంబిడుటయు కుక్కుటపుట మనంబడు.

కపోత పుటము.

శ్లో॥ వితస్తి మాత్రకే గర్తే సప్త భిర్వాథ చాష్టభిః ।
వన్యోత్పలైః పుటందత్తం తత్తుకాపోతసంజ్ఞితమ్॥

తా. జానెడు చదరమును జానెడు లోతుగల పల్లమును త్రవ్వి అందు 7 లేక 8 పిడకలతో పుటంబిడుటయు కపోతపుట మనంబడు.

గోవర పుటము.

శ్లో॥ చూర్ణీకృత కరీషాగ్నౌ భూమావేవతు యత్పుటమ్ ।
దీయతే తత్తు కృతిభి ర్గోవరం సముదాహృతమ్॥

తా. ఏరుపిడకలచూర్ణమును భూమిపైబోసి దాని మధ్యమునం దౌషధము నునిచి చేతితో బాగుగ నదిమి యగ్నినునుచుటయు గోవరపుట మనంబడు

కుంభ పుటము.

శ్లో॥ మృద్ఘటస్యతుఛిద్రాణి కృత్వాంగుళసమానివై । చత్వారింశత్తత స్తస్మిన్ శీతముల్ముక చూర్ణకమ్ । అర్ధమాపూరయిత్వాచ ముఖే దద్యాచ్ఛరావకమ్ । కర్పటేన మృదాలిప్త్వా ఛాయాశుష్కంచ కారయేత్ । తస్మిన్నంగారకాన్ క్షిప్త్వ చుల్ల్యాం వాథేష్టకాసుచ । నిధాయ త్రిదినాచ్ఛీతం గృహీత్వౌషధ మాహరేత్ । ఏతత్కుంభ పుటంజ్ఞేయం కథితం శాస్త్రిదర్శిభిః॥

తా. మంటికుండ కథోభాగమున 1 అంగుళప్రమాణముగల 40 ఛిద్రములజేసి యాకుండ కర్ధభాగమువరకు బొగ్గులబోసి దానిపై నౌషధము నునిచి యాకుండమూతిని ప్రమిదెతోమూసి చీలమన్ను లేపనముజేసి నీడనెండించి పొయిమీద నునిచి యాకుండ ప్రమిదెపై నగ్నినిడి 3 దినములు పొయిక్రింద మంటవేయవలయు మంట చల్లారిన పిదప సాంగశీతలమున యౌషధమును గ్రహింపవలయు. ఇదియ కుంభపుటమనంబడు.

శ్రీ ర స్తు.

తాళపత్రలిఖిత బసవరాజీయముయొక్క తెనుగుతాత్పర్యములోని మా త్రా ప్ర మా ణ వి వ ర ము.

చతుర్వల్లం = 8 గురిగింజలయెత్తు
లేక 3 చిన్నములయెత్తు
నిష్కం = మాడయెత్తు
వల్లద్వయం = 4 గురిగింజలయెత్తు
మాషం = మినుపగింజయెత్తు
2 పలములు = 2 మాడలయెత్తు
5 పలములు = 5 మాడలయెత్తు
వల్లయుగ్మం = 4 గురిగింజలయెత్తు
పలం = పావుసేరు
పలాష్టకం = 2 సేర్లు
షోడశపలం = 4 సేర్లు
శాణం = 10 చిన్నములు
నిష్కార్థం = 5 చిన్నములు
కర్షం = 4 మాడలయెత్తు
కుడవం = 4 పలములు
నిష్కం = మాడయెత్తు
ప్రస్థం = 4 సేర్లు లేక 16 పలములు

అక్షం = తానిగింజప్రమాణము
మాషద్వయం = 5 చిన్నములు
కర్షం = ముప్పాతికయెత్తు
ఆఢకం = 32 పలములు
కుంభం = తూము
అర్ధకలశం = ఇద్దుము
షోడశపలం = 6 పావుసేర్లు
నిష్కద్వయం = 2 మాడలు
అక్షం = 4 మాడలు
ద్రోణము = 4 తూములు
ప్రస్థం = తూము
కర్షం = 4 మాడలు
బిడాలపతకం = పిల్లియడుగంత
సేరు = 1 పలములు
తులమన = 100 పలములు
ద్విపలం = చేరెడు

శ్రీ ర స్తు.

గ్రంథాంతర ప్రమాణ మాత్రావివరము.

పరమాణువు మొదలగువాని వివరణము.

శ్లో॥ జాలాంతర గతే భానౌ యత్సూక్ష్మం దృశ్యతే రజః ।
తస్య త్రింశత్తమో భాగః పరమాణు స్సఉచ్యతే॥

తా. సూర్యకిరణములు కిటికి మొదలగువానిలో ప్రసరించునపుడు అందు గానంబడెడి అణువులో 30 వ భాగము పరమాణు వనంబడు

శ్లో॥ త్రసరేణు ర్బుధైః ప్రోక్త స్త్రింశద్భిః పరమాణుభిః ।
త్రసరేణుస్తు పర్యాయ నామ్నా వంశీ నిగద్యతే॥

తా. 30 పరమాణువు లొక త్రసరేణు వనంబడు మఱియు నీ త్రసరేణువుకు వంశియను నామాంతరముకూడా గలిగియుండు.

శ్లో॥ జాలాంతర గతై స్సూర్య కరై ర్వంశీ విలోక్యతే ।
షడ్వంశీభి ర్మరీచిస్స్యా త్తాభి ష్షడ్భిస్తు రాజికా।
తిసృభీ రాజికాభిశ్చ సర్షపః ప్రోచ్యతే బుధైః॥

తా. కిటికి మొదలగువాటి యందు ప్రసరించెడి సూర్యకిరణములచే గానంబడెడి నలుసువంశి యనంబడు. అట్టి 6 వంశు లొక మరీచియనియు 6 మరీచు లొక రాజికయనియు 3 రాజిక లొక సన్నయావగింజయెత్తనియు బఱంగు.

శ్లో॥ యవోష్ట సర్షపైః ప్రోక్తో గుంజాస్యాత్తు చతుష్టయమ్ ।
షడ్భిస్తు రత్తికాభిస్స్యా న్మాషకో హేమధాన్యకౌ।

తా. మఱియు 8 ఆవగింజ లొక యవగింజయనియు 4 యవగింజ లొక గురిగింజయెత్తనియు 6 గురిగింజ లొక మాషమనియు జెప్పంబడు. మఱియు నీ మాషమునకు హేమమనియు ధాన్యకమనియు నామాంతరంబులు గలిగియుండు.

శ్లో॥ మాషైశ్చతుర్భి శ్శాణస్స్యా ద్ధరణ స్సనిగద్యతే।
టంక స్సఏవ కథిత స్తద్వయం కోల ఉచ్యతే।
క్షుద్రభో వటకశ్చైవ వంక్షుణంస నిగద్యతే॥

తా. మఱియు 4 మాషములు నొక శాణమనియు ధరణమనియు టంకణమనియు జెప్పంబడు. 2 శాణములు నొకకోలమనియు క్షుద్రభమనియు వటకమనియు వంక్షుణ మనియు బఱంగు.

శ్లో॥ కోలద్వయంచకర్షస్స్యా త్సప్రోక్తః పాణిమానికా। అక్షం
పిచుః పాణితలం కించిత్పాణిశ్చ తిందుకమ్। బిడాల పదకం
చైవ తథా షోడశికామతా। కరమధ్యోహంసపదం సువర్ణం
కబలగ్రహమ్। ఉదుంబరంచ పర్యాయైః కర్ష ఏవ నిగద్యతే॥

తా. మఱియు 2 కోలములు నొక కర్షమనియు పాణీమానికయనియు అక్షమ నియు పిచువనియు పాణితల మనియు కించిత్పాణి యనియు తిందుక మనియు బిడాల పదక మనియు షోడశికయనియు కరమధ్యయనియు హంసపద మనియు సువర్ణమనియు కబళగ్రహ మనియు వుదుంబర మనియు జెప్పంబడు.

శ్లో॥ స్యాత్కర్షాభ్యా మర్థపలం శుక్తి రష్టధికా తథా।
శుక్తిభ్యాంచ పలంజ్ఞేయం ముష్టి రామ్రం చతుర్థికా।
ప్రకుంచ షోడశీబిల్వం పలమేవాత్ర కీర్త్యతే।

తా. మఱియు 2 కర్షములు నొక అర్ధపలమనియు శుక్తియనియు అష్టధికయని యు 2 శుక్తులు నొకపల మనియు ముష్టియనియు ఆమ్రమనియు చతుర్థికయనియు ప్రకుంచమనియు షోడశీబిల్వమనియు జెప్పంబడు.

శ్లో॥ పలాభ్యాం ప్రసృతిర్జ్ఞేయా ప్రసృతశ్చ నిగద్యతే।
ప్రసృతిభ్యా మంజలిస్స్యా త్కుడ వోర్ధశరావకః।
అష్టమానంచ సజ్ఞేయం కుడవాభ్యాంచ మానికా।
శరావోష్ట పలం తద్వత్ జ్ఞేయ మత్ర విచక్షణైః॥

తా. మఱియు 2 పలములు నొకప్రసృతయనియు ప్రసృతియనియు 2 ప్రసృతు లొక యంజలియనియు కుడవమనియు అర్ధశరావకమనియు అష్టమానమనియు 2 కు డవము లొకమానికయనియు శరావ మనియు అష్టపల మనియు బఱగు.

శ్లో॥ శరావాభ్యాం భవేత్ప్రస్థ శ్చతుఃప్రస్థై స్తథాఢకమ్।
భాజనం కాంసపాత్రంచ చతుష్షష్టి పలంచ తత్॥

తా. మఱియు 2 శరావము లొకప్రస్థమనియు 4 ప్రస్థము లొక ఆఢకమ నియు భాజనమనియు కాంసపాత్రమనియు జెప్పంబడు. ఆఢకమన 64 పలములు.

శ్లో॥ చతుర్భి రాఢకై ర్ద్రోణః కలశో నల్వణోన్మనా।
ఉన్మానశ్చ ఘటోరాశి ర్ద్రోణపర్యాయ సంజ్ఞకాః॥

తా. మఱియు 4 ఆఢకములు 1 ద్రోణమనియు కలశమనియు నల్వణమనియు వున్మనమనియు వున్మానమనియు ఘటమనియు రాశియనియు బఱగు.

శ్లో॥ ద్రోణాభ్యాం శూర్పకుంభౌచ చతుష్షష్టి శరావకః।
శూర్పాభ్యాంచ భవే ద్ద్రోణీ వాహోగోణీచ సాస్మృతా॥

తా. మఱియు 2 ద్రోణము లొక శూర్పమనియు కుంభమనియు 2 శూర్ప ము లొక ద్రోణియనియు వాహామనియు గోణియనియు జెప్పంబడు. ద్రోణియన 64 శరావములు.

శ్లో॥ ద్రోణీ చతుష్టయం ఖారీ కథితా సూక్ష్మబుద్ధిభిః।
చతుస్సహస్ర పలికా షణ్ణవ త్యధికాచ సా॥

తా. మఱియు 4 ద్రోణులు 1 ఖారియని జెప్పంబడు. ఖారియన 4096 పలములు.

శ్లో॥ పలానాం ద్విసహస్రంచ భార ఏకః ప్రకీర్తితః।
తులాపల శతంజ్ఞేయం సర్వత్రైవ వినిశ్చయః॥

తా. 2000 పలము లొక భారమనియు 100 పలము లొక తులమనియు జె ప్పంబడు. కావున ముందు జెప్పంబోయెడి ప్రమాణంబులనన్నిటిని యిట్లేప్రకారముగా తెలియంగందగు.

శ్లో॥ మాష టంకాక్ష బిల్వాని కుడవః ప్రస్థమాఢకమ్।
రాశి ర్ద్రోణీ ఖారికేతి యథోత్తర చతుర్గుణాః॥

తా. 4 మాషము లొక టంకమనియు 4 టంకములు నొక అక్షమనియు 4 అక్షములు నొక బిల్వమనియు 4 బిల్వములు నొక కుడవమనియు 4 కుడవములు నొక ప్రస్థమనియు 4 ప్రస్థములు నొక ఆఢకమనియు 4 ఆఢకములు నొక రాశియనియు 4 రాసులు నొకగోణియనియు 4 గోణులు నొక ఖారియనియు నెఱుంగవలయు. ఇక పచ్చివిగనుండు ద్రవ్యపరిమాణంబుల వచించెద.

శ్లో॥ గుంజాది మానమారభ్య యావత్స్యా త్కుడవస్థితిః ।
ద్రవార్ద్రి శుష్క ద్రవ్యాణాం తావ న్మానం సమం మతమ్॥
ప్రస్థాది మాన మారభ్య ద్విగుణం తు ద్రవార్ద్రయోః ।
మానం తథా తులాయాస్తు ద్విగుణం నక్వచిత్ స్మృతమ్ ॥

తా. పైజెప్పిన పరిమాణంబులలో గుంజాప్రమాణము మొదలుకొని కుడవప్రమాణమువరకు రసార్ద్రశుష్కద్రవ్యంబులను సమాంశంబులుగను ప్రస్థాదిపరిమాణంబులకు రసార్ద్రద్రవ్యంబులను శుష్కద్రవ్యంబులకన్న ద్విగుణంబుగను స్వీకరింప వలయు. ఐనను తులమను ప్రమాణము ద్విగుణంబుగ జెప్పంబడదయ్యె.

శ్రీరస్తు.

తృతీయ ప్రకరణము.

చతుర్థప్రకరణము.

పంచమ ప్రకరణము.

సప్తమ ప్రకరణము.

చతుర్దశప్రకరణము.

పంచదశప్రకరణము.

ఏకవింశప్రకరణము.

విషయము.	పుటసంఖ్య.

ముఖరోగ నిదానము.

దంతమూలగత రోగములు.

దంతరోగములు.

విషయానుక్రమణిక సమాప్తము.

హఠయోగప్రదీపిక

మీకు కావలసిన మోక్షగ్రంథమిదియే.

భూమియందు జన్మించిన ప్రతిమానవునకును చావుసిద్ధము. ఇట్టిమృత్యువును రూపుమాపుటకు బ్రహ్మజ్ఞానావలంబన మవశ్యకము. లోకములోనున్న కొన్నికొన్ని వేదాంతగ్రంథములు కృత్రిమశక్తిగలవై లోకులకు భ్రమను గలిగించుచున్నవేకాని మోక్షప్రదములు కాకున్నవి. ఇట్టిలోటును వారింపఁబూని చిరకాలమునుండి పరికించి శోధించి యీ గ్రంథమునుగ్రహించి శ్లోకతాత్పర్యసహితముగ రాయల్ 8 పేజీలసైజున 260 పుటలుగల దళసరి గ్లేజుకాగితములయందు స్ఫుటములైన అక్షరములతో సుందరముగ ముద్రింపఁబడి సొగసైన కాలికోబైండు చేయఁబడియున్నది. ఇందు 128 యోగాసన పటములును గలవు.

దీనిక్రయము రూ. 2 8 0

వెస్టువార్డు అండు కంపెని,

చాకలపేట, మదరాసు.

శ్రీరస్తు.

బసవరాజీయము

ఆంధ్ర తాత్పర్యము.

ప్రథమ ప్రకరణము.

శ్లో॥ శ్రీనాథం పార్వతీనాథం వాణీనాథం సరస్వతీమ్।
హేరంబం వటుకంవిద్యాం సతతం తం నమామ్యహమ్॥

అవతరణిక. వైద్యశాస్త్రపారీణుండగు బసవరాజు అను విద్వాంసుడు లోకహితార్థంబై బసవరాజీయమని చెప్పఁబడిన యీ వైద్యశాస్త్రమును చేయంబూని తనచే జేయబడు యీ గ్రంథము నిర్విఘ్నముగా పరిసమాప్తియగుటకై నమస్కారాత్మక మంగళమును "శ్రీ నాథం పార్వతీనాథం" అను శ్లోకముచే జేయుచున్నాడు.

తా. లక్ష్మీపతియగు విష్ణువు గౌరీపతియగు నీశుడు వాణీపతియగు బ్రహ్మ విద్యాధిష్ఠాన దేవతయగు సరస్వతి విఘ్నేశ్వరుడు వటుకభైరవుడు వీరిని నేను యెల్లప్పుడు నమస్కరించెద.

శ్లో॥ శ్రీనీలకంఠం భుజగేంద్రభూషం నాగాజినం రాజకళాకలాపమ్।
గౌరీశ్వరం దేవ మునీంద్రసేవ్యం దేవంభజే శ్రీగిరిరాజనాథమ్॥

తా. శోభాకర నీలకంఠయుక్తుడును శ్రేష్ఠసర్పాభరణాలంకృతుడును గజచర్మధరుడును చంద్రకళా భూషణుడును పార్వతీపతియును ఇంద్రాదిదేవ నారదాదిముని సేవ్యుడును కైలాసపతియునగు పరమేశ్వరుని బసవరాజు అను నేను భజియించెద.

శ్లో॥ శ్రీనీలకంఠ వంశాబ్ధి చంద్రమా బసవాహ్వయః ।
వక్ష్యామి వృషరాజీయ మహంవైద్య శిఖామణిమ్॥

తా. నీలకంఠవంశమనెడి క్షీరసముద్రమునకు చంద్రుడై బసవరాజు అని పేర్కొనబడిన నేను వైద్యగ్రంథములలో కడుశ్రేష్ఠంబగు బసవరాజీయమను యీ గ్రంథమును వచింపుచున్నాడను.

శ్లో॥ వృషరాజీయ నామాయం గ్రంథః పరమదుర్లభః ।
శ్రీమద్బసవరాజేన ధియాగురు సమేనచ ।
పరోపకార పుణ్యాయ ప్రయాసేనచ నిర్మితః॥

తా. బుద్ధియందు బృహస్పతితో సమానుడైన బసవరాజు అని పేర్కొనబడిన నేను పరోపకారపుణ్యమునకై బసవరాజీయ మని పేర్కొనబడిన కడుదుర్లభముగ నుండు యీ గ్రంథము నతి ప్రయాసచే నిర్మించినాడను.

శ్లో॥ చరకం మాధవం కల్పం భైరవం కల్పమేవచ। వాగ్భటం సిద్ధ
విద్యాభూం తథాసిద్ధ రసార్ణవమ్। తథాభేషజకల్పంచ తద్వ
జ్జాతుక కర్ణకమ్ । మాధవీయం చాశ్వినీయ మాయుర్వేదం
తథైవచ। సిందూర దర్పణంతద్వ త్పూజ్య పాదీయమేవచ।
దేవీశాస్త్రం చంద్రకల్పం బ్రహ్మగారుడమేవచ।చింతామణిం
జ్యోతిషంచ కాశీఖండం తథైవచ । శారీరసూత్రం తద్వచ్చ
నిత్య నాథీయమేవచ । తద్వచ్చ నందినాథీయం తథాచాగ్ని
మతాంతరమ్ । మతాంతరం చాన్యశాస్త్రం చికిత్సా సార
సంగ్రహమ్ । తథాకర్మ విపాకంచ తద్వ ద్రేవణకల్పకమ్ ।
ఇత్యాది గ్రంథరత్నాని సమాలోచ్య యథామతిః। లోకోప
కారార్థమిమంజగద్వైద్యనుతంతథా । ఆంధ్రిభాషాయుతం
తద్వత్కరామలకవత్స్ఫుటమ్ । సర్వరోగనిదానైశ్చసాధ్యా
సాధ్యై స్తథైవచ । సర్వై శ్చికిత్సితైర్యుక్తం వక్ష్యేసం
క్షిప్యయత్నతః॥

తా. ఇపుడు బసవరాజు అను నేను చరకము మాధవకల్పము భైరవకల్పము వాహటము సిద్ధవిద్యాభువు సిద్ధరసార్ణవము భేషజకల్పము జాతుకకర్ణము మాధవీయము అశ్వినీయము ఆయుర్వేదము సిందూరమణిదర్పణము పూజ్యపాదీయము దేవీశాస్త్రము చంద్రకల్పము బ్రహ్మగారుడము చింతామణి జ్యోతిషము కాశీఖండము శారీరసూత్రము నిత్యనాథీయము నందినాథీయము అగ్నిమతాంతరము మతాంతరము అన్యశాస్త్రము చికిత్సాసారసిద్ధసంగ్రహము కర్మవిపాకము రేవణసిద్ధకల్పము ఇవి మొదలగు సమస్త వైద్యశాస్త్ర రత్నంబుల నా బుద్ధ్యనుసారంబుగా బాగుగా పరిశీలించి లోకోపకారార్థము జగద్వైద్యనుతంబుగా ఆంధ్రభాషాయుక్తంబుగ కరతలామలకమువలె స్ఫుటంబుగా సర్వరోగ నిదానంబులు సాధ్యాసాధ్యంబులు సర్వరోగ చికిత్సలు కలిగియుండునటుల బసవరాజీయంబను దుర్లభంబగు యీ వైద్యశాస్త్రమును సంగ్రహముగా రచియింపుచున్నాడను.

శ్లో॥ ప్రోవాచరోగ నికరస్య వినాశనాయ భైషజ్యతంత్ర మమలం
హిమమహాంశ్చ దేవః । బ్రహ్మాదివిష్ణు సురసిద్ధ విలోలచిత్తో
భక్త్యావిజృంభితమహంవృషభంస్మరామి॥

తా. బ్రహ్మ విష్ణువు సురలు వీరలయందాసక్తచిత్తముగల నేను దేవతలలో పెద్దయగు ఏ వృషభుడు సకల రోగనివారణార్థంబై భైషజ్యతంత్రమును వచించెనో అట్టి మహాప్రాభవముగల వృషభుని మిగుల భక్తిచే భజింపుచున్నాడను.

యుగోపయుక్త గ్రంథములు.

శ్లో॥ కృతేతు చరకఃప్రోక్త స్త్రేతాయాంతు రసార్ణవః ।
ద్వాపరే సిద్ధవిద్యాభూః కలౌ బసవకఃస్మృతః॥

తా. కృతయుగమునకు చరకగ్రంథమును త్రేతాయుగమునకు రసరత్నాకరమును ద్వాపరయుగమునకు సిద్ధవిద్యాభువు అను గ్రంథమును కలియుగమునకు బసవరాజీయమును శ్రేష్ఠంబులని చెప్పంబడియె.

ఆయుర్వేద ప్రశంస.

శ్లో॥ ఆయుష్య రక్షణార్థత్వా దాయుర్వేద స్తథోచ్యతే ।
ధర్మార్థ కామమోక్షాణాం వర్గాణాంఫలదాయకః॥

తా. ఆయుర్వేదము ఆయుర్వృద్ధి కారణం బగుటంజేసి ఆయుర్వేదమనబడు. మఱియు నది ధర్మార్థకామమోక్షరూపపురుషార్థ చతుష్టయములకు కూడా కారణంబుగనుండు.

గ్రంథాధ్యయన ఫలము.

శ్లో॥ ఉక్తంచ బసవాఖ్యేన నిదానం వృషరాజకమ్ ।
యోధీతే జానతస్తస్య సిద్ధ్యంత్యర్థానసంశయః॥

తా. బసవరాజుచే జెప్పబడిన బసవరాజీయ నిదానము నెవ్వరభ్యసించి దాని యందలి యర్థము నెఱిగెదరో వారలకు రోగనిదానాది సకల సిద్ధులు నిశ్చయముగ కలుగును.

శ్లో॥ నిదానం సంప్రవక్ష్యామి బసవాఖ్యం కలౌయుగే ।
యస్యజ్ఞానాచ్చ రోగాణాం ప్రయోగం కర్తుమర్హతి॥

తా. కలియుగోపయుక్తం బగునటుల బసవరాజీయ నిదానము చెప్పబడియె. కావున దానియందలి యర్థజ్ఞానము నెఱిగెడివారు చికిత్సలయందు సమర్థులయ్యెదరు.

గ్రంథస్థ విషయములు.

శ్లో॥ శ్రుత్వాసమస్తం క్రియతేచసారం ధాన్వంతరోక్తం బహు
జాలయుక్తమ్ । కాయాది బాలగ్రహరోగసంఘాన్ చికిత్సి
తాద్యాన్ రసధాతుశోధనమ్। కషాయచూర్ణాన్ ఘుటికాను
పానే తైలాదిలేహ్యాన్ ఘృతయంత్రమంత్రాన్ । రత్నాది
శుద్ధించ విషక్రియాస్తథా పాషాణకాదేస్సకలాంచశుద్ధిమ్।
అన్యత్ప్రవక్ష్యే పృథదేశకాలాన్ లింగాఖ్యదేహం ప్రకృతిం
మలాదీన్ । జ్వరాదికాన్ వైసకలాంశ్చరోగాన్ జ్ఞాత్వా
భిషక్కర్మ సమారభేత॥

తా. ధన్వంతరి ప్రణీతంబై అనేకార్థజాలములు గల వైద్యశాస్త్రమును నేను బాగుగనెఱిగి యీ గ్రంథమును రచియించినాడను. ఇందు శరీరాది బాలగ్రహ రోగ సమూహములు తచ్చికిత్సలు రసధాతు శుద్ధులు కషాయములు చూర్ణములు ఘుటికలు

అనుపానములు తైలములు లేహ్యములు ఘృతములు యంత్రములు మంత్రములు రత్నాది శుద్ధులు విషచికిత్సలు పాషాణాదిశుద్ధులు దేశకాలములు లింగదేహము ప్రకృతి మలములు నాడీనిదానము దూతలక్షణము పథ్యములు అపథ్యములు యితరరోగములు జ్వరము మొదలగు సర్వరోగములు చెప్పబడియున్నయవి. కావున వానినెల్ల వైద్యుడు బాగుగా నెఱిగి చికిత్స జేయవలయు.

జ్వరోత్పత్తి.

శ్లో॥ యుగక్రమాద్ధర్మబలస్యనాశస్తథాక్రమాజ్జీవగతిశ్శరీరే।కృతే
యుగేఽస్థిగతశ్చజీవ స్త్రేతాయుగే మజ్జగతోవిధేయః।
ద్వాపరకేమాంసగతశ్చజీవః కలౌయుగేతిష్ఠతిచాన్నపానే।
జ్ఞాత్వాప్రయోగః క్రియతేబుధైఃకలౌ ప్రయోగమిచ్ఛన్
సుతరాంసువైద్యః॥

తా. ధర్మము కృత త్రేతా ద్వాపర కలియుగములయందు క్రమముగా క్షయించును, అటులనే యుగక్రమముగా శరీరమునందలి జీవుడును (ప్రాణవాయువును) క్షయించు ప్రాణవాయువు కృతయుగమున అస్థిగతముగా త్రేతాయుగమున మజ్జాగతముగా ద్వాపరయుగమున మాంసగతముగా కలియుగమున అన్నపానాశ్రితముగా నుండు. (దానంజేసి మానవులకు కృతయుగమున అస్థిగతజ్వరము త్రేతాయుగమున మజ్జాగతజ్వరము ద్వాపరయుగమున మాంసగతజ్వరము కలియుగమున అన్నపానాశ్రితజ్వరము తఱచుగా జనించు.) కావున బుద్ధిమంతుడగు వైద్యుడు చికిత్స జేయబూనినవాడై పై క్రమంబుల నెఱిగి కలియుగాను గుణ చికిత్సలం జేయవలయు. అటుల జేయువాడే సువైద్యుడు.

శ్లో॥ అన్నాచ్చపానాచ్చపురీషమూత్రంపురీషమూత్రాత్ప్రభవంతి
రోగాః। మలస్యరోధో జ్వరమూలమాహుః పిత్తాధికంస్యా
జ్జలపానదోషాత్।జలేచరంతస్సకలాశ్చజీవాః ప్రసూతిభావా
మలముద్గిరంతి। తత్పానసేవ్యా స్త్వతిపిత్తవృద్ధి స్తస్మాచ్చ
పిత్తం విషమగ్నిరూపమ్। పిత్తంచనాభే శ్శ్రితవామభాగ్యం
తత్పాచకాఖ్యం జ్వరమూలకంస్యాత్। వాతాదిదోషా నల
నాశకంస్యా దంతర్గతోసా బహిరేవగమ్యతే। తతస్సవాయు

ర్జఠరే ప్రవిష్ట స్స్రోతాంసి రుద్ధ్వా జ్వరతీ ప్రకారః। దోషత్రయం
ద్వంద్వజ సన్నిపాతా నామాతిసారం విషమం విదాహమ్ ।
ఇత్యాదిరోగాంస్తు బహూంశ్చ కుర్యా ద్దృష్ట్వాప్రియత్నం
కురుతే చికిత్సకః । బహిర్గతోఽగ్నిః పునరంతరం యథా ప్రవేక్ష్య
తే యేన కృతేన తత్క్షణాత్ । విధిప్రయుక్త్యా క్రియతే చ లంఘ
నం పాకక్రియాః కర్తుమిహోచ్యతే పునః॥

తా. అన్నపానాదుల వలన మలమూత్రంబులును వానివలన రోగంబులును జనించు. మఱియు మలనిరోధమువలన జ్వరములును మిక్కుటముగా నీరుద్రాగుటవలన శైత్యరోగములును వుదకములయందలి జీవరాసులు ప్రసవకాలమున వెళ్ళగ్రక్కెడి మల మిశ్రిత జలపానమువలన కడుపిత్తరోగమును జనించు. అందునంజేసి ఆ పిత్తము విషాగ్ని స్వరూపంబై నాభికి వామపార్శ్వంబున నుండినదై పాచకమను పేరం బఱగుచు సర్వ జ్వరములకు మూలకారణంబై వాతాదిదోషములను అగ్నిని వశింపజేయు. మఱియు నా పిత్తము అంతర్గతంబైయుండినను నాడీ చలనమువలన వెలుపల దృశ్యంబగుచుండు. పిదప వాతము జ్వరమున ప్రవేశించి నాడుల నడ్డగించి తీవ్రజ్వరములను కలుగంజేయు. మఱియు నా పిత్తమే వాతపిత్తశ్లేష్మ ద్వంద్వజ సన్నిపాతజ్వరములను ఆమాతిసారము విషమరోగము విదాహము మొదలగు అనేకరోగములను కలుగజేయు. కావున వైద్యుడు తత్తత్కారణంబుల నెఱిగి చికిత్సింపవలయు. మఱియు వైద్యుడు బహిర్గత జ్వరాగ్ని యెవ్విధచికిత్సలచే తత్క్షణము లోపల బ్రవేశించునో అవ్విధచికిత్సల జేయుటయేగాక శాస్త్రోక్తప్రకారము లంఘనమును చేయించవలయు. మఱియు పూర్వోక్త జ్వరము యే క్రియచే పాకమును జెందునో అట్టిదానిని వచించెద.

శ్లో॥ లంఘనానంతరం జ్ఞాత్వా రోగముక్తం చికిత్సకః । బహిరగ్ని
ర్యథాపూర్వం గచ్ఛేత్కుర్యాత్తథా క్రియామ్। ఔషధానాం
ప్రభావంచ జ్ఞాత్వా దద్యాచ్చికిత్సకః । ధాతూత్పన్నాశ్చ యే
దోషా అన్యాన్వక్ష్యే యథాక్రమమ్ । అంతర్గతాశ్చ యే
దోషా జ్వరరూపా బహిర్గతాః । పునరామాశయగతా జ్వర
పాకమవాప్యతే । తన్మధ్యేచాప్యపథ్యాని కురుతే జీర్ణము
చ్యతే॥

తా. లంఘనానంతరము జ్వరవిమోచనము నెరిగి ఎవ్విధ చికిత్సలచే బహిర్గత జ్వరము లోపల బ్రవేశించునో అవ్విధ చికిత్సలను వైద్యుడు చేయవలయును. అటుల చికిత్సలంజేయు కాలమున ఔషధముల ప్రభావము నెరిగి వానిని ప్రయోగించవలయు. ధాతుజనితదోషములను యితరదోషములను యథాక్రమంబుగా వచించెద. అంతర్గత దోషములు బహిర్గతంబులైన జ్వరరూపంబగు. బహిర్గతదోషములు మరల ఆమాశయ గతంబులైన జ్వరము పాకమునుజెందు జ్వరపాక మధ్యమున అపథ్యంబులుజేసిన అజీర్ణ రోగము జనించు.

శ్లో॥ రసరక్తగతం మాంసం మజ్జాస్థిగతమేవచ ।
ఏతన్మధ్యేత్వపథ్యాని ధాతుగస్తు తథోచ్యతే ।
ధాతుగశ్చేత్త్వపథ్యాని కురుతే తత్క్షయో భవేత్ ॥

తా. అజీర్ణదోషముచే రసగత రక్తగత మాంసగత మజ్జాగత అస్థిగత జ్వరములు జనించు. అపుడు అపథ్యంబులుచేసిన యవి ధాతుగతంబులగు. ధాతుగతంబున అపథ్యంబులు చేసిన ధాతుక్షయము కలుగు.

అష్టధాతు స్థానములు.

శ్లో॥ (ఆయుర్వేదే) అథాన్యత్సం ప్రవక్ష్యామి సంక్షిప్తం సూక్త
ముత్తమమ్ । ఆయుర్వేదోపదేశేస్మిన్ అష్టధాతుర్నిగద్యతే ।
నాడ్యోఽష్టౌ పాణిపాత్కంఠ నాసోపాంత సమాశ్రితాః। పాద
యోర్హస్తయోర్ఘ్రాణమూలయోః కంఠమూలయోః॥

తా. ఇక ఆయుర్వేదములో జెప్పబడిన ప్రకారము సంక్షిప్తముగా విశదముగా నాడులకు అష్టస్థానములను వచించెద. ఎట్లన్న:—హస్తద్వయగతనాడులు 2 పాద ద్వయగతనాడులు 2 కంఠమున కిరుపార్శ్వములయందుండు నాడులు 2 నాసికమున కిరుపార్శ్వములయందుండు నాడులు 2 అని నాడులు 8 విధంబులు.

శ్లో॥ పాదయోర్నాడికాస్థానం గుల్ఫస్యాంగుళికాత్రయమ్ ।
హస్తయోస్తు ప్రకోష్ఠాంతే మణిబంధే ఉగుళిత్రయమ్ ।
కంఠమూలే ఉగుళిద్వంద్వం నాసామూలే ఉగుళాధికమ్ ।
స్థానాన్యేతాని నాడీనాం తేషు ప్రాణో వ్యవస్థితః॥

తా. పాదాశ్రిత నాడులు గుల్ఫప్రదేశమున (చీలమండల) కు క్రిందుగా వ డంగుళముల స్థానములోను హస్తాశ్రిత నాడులు ప్రకోష్ఠాంతమునందు మణికట్టు క్రిందుగా మూడంగుళముల స్థానములోను కంఠమూలాశ్రిత నాడులు యిరుపార్శ్వముల యందు 2 అంగుళముల స్థానములోను నాసామూలాశ్రిత నాడులు ఏకాంగుళస్థానము లోను వుండును. ఈ 8 స్థానములను ప్రాణవాయువు లాశ్రయించియుండును.

సిరాది స్వరూపము.

శ్లో॥ పత్రరేఖా నిభాభిన్నా స్సూక్ష్మావపుస్సిరాశ్రితాః।
మృణాల నాడికారూపా స్స్రోతాంసి సర్వదేహగాః॥

తా. సన్నసరములు ఆకుల రేఖలంబోలి యతిసూక్ష్మంబులై శరీరమంతట వ్యాపిచియుండు. పెద్దనరములు తామరనాళములంబోలి శరీరమంతట వ్యాపించియుండు.

నా డీ ప రీ క్ష.

శ్లో॥ జీవితం లాఘవం స్వాస్థ్యం జ్వరస్యచ విమోచనమ్।
యత్స్థానం నముచ్యేత పాదనాడీం నిదర్శయేత్॥

తా. ఆయువు శరీరలఘుత్వము శరీరస్వస్థత జ్వరవిమోచనము వీని తెలు పాదగత నాడీస్థానమును తప్పక పరీక్షింపవలయు.

నా డీ స్ప ర్శ న వి ధి.

శ్లో॥ సవ్యేనరోగ ధృతికూర్పర భాగమధ్యం పీడాథదక్షిణకరాం
గుళికా త్రయేణ। అంగుష్ఠమూల మధిపశ్చిమ భాగమధ్యే
నాడీప్రభంజనగతిం సతతం పరీక్షేత్॥

తా. వైద్యుడు రోగియొక్క దక్షిణహస్తమును మోచెయ్యి మొదలు తన వామ హస్తముచే చక్కగా పిసికి ఆ హస్తముయొక్క అంగుష్ఠమూలములో లోభాగ మధ్య మునందు తన దక్షిణ కరాంగుళిత్రయముచే యెల్లపుడు వాతగతిని పరీక్షించి నాడి తెలియంగవలయు.

స్త్రీపురుషనాడీ భేదము.

శ్లో॥ స్త్రీణామూర్ధ్వముఖః కూర్మః పుంసాంపునరధోముఖః।
అతఃకూర్మవ్యతీకారాంతా త్సర్వత్రైవవ్యతిక్రమః।
లక్ష్యతేదక్షిణే పుంసాం యాచనాడీవిచక్షణైః।
కూర్మభేదేనవామానాం వామేచైవావలోక్యతే॥

తా. నాభి కూర్మము స్త్రీలకు ఊర్ధ్వముఖముగను పురుషులకు అధోముఖముగ నుండుటవలన స్త్రీపురుషులకు నాడులుకూడా వ్యత్యస్తముగ నుండును. కాబట్టి స్త్రీ లకు వామహస్తమునందును పురుషులకు దక్షిణ హస్తమునందును నాడిని బరీక్షింప వలయు. నపుంసకుడైనయెడల వాని స్త్రీ పురుష భేదముల నెరిగి వామ దక్షిణ క్రమ ముగా నాడిని పరీక్షింపవలయు.

హస్తగళనాడీ పరీక్ష.

శ్లో॥ తిర్యగ్యవప్రమాణేన జహాతిచనిజంపదమ్।
సూచితంజీవనిర్యాణం హస్తనాడీగళేచయా॥

తా. నాడీ తిర్యగ్యవ ప్రమాణము హస్తమందేకాని గళమందేకాని స్వస్థాన మును విడిచియుండిన జీవుడు శరీరమును విడనాడునని తెలియవలయు.

హస్తనాడీ పరీక్ష.

శ్లో॥ అజీర్ణమామదోషంచ జ్వరస్యాగమనంక్షుధామ్।
వాతపిత్త కఫాన్దుష్టాన్ హస్తనాడీ నిదర్శయేత్॥

తా. అజీర్ణము ఆమదోషము జ్వరాగమనము ఆకలి దుష్టమైన వాతపిత్త శ్లేష్మ ములు వీనిని హస్తనాడివలన తెలియవలయును.

కంఠనాడీ పరీక్ష.

శ్లో॥ ఆగంతుకజ్వరంతృష్ణా మాయాసం మైధునంక్లమమ్।
భయంశోకంచకోపంచ కంఠనాడీ నిదర్శయేత్॥

తా. ఆగంతుకజ్వరము తప్పి ఆయాసము మైథునము బడలిక భయము శోకము కోపము వీనిని కంఠనాడివలన తెలియవలయు.

నాసానాడీ పరీక్ష.

శ్లో॥ మరణంజీవితంకామం నేత్రరోగం శిరోవ్యథామ్ ।
శ్రావణాన్ముఖజాన్రోగాన్ నాసానాడీ నిదర్శయేత్ ॥

తా. మరణము జీవితము కామము నేత్రరోగము తలనొప్పి చెవినొప్పి ముఖరోగము వీనిని నాసానాడివలన తెలియవలయు.

శుభనాడీ పరీక్ష.

శ్లో॥ సువ్యక్తతానిర్మలత్వం స్వస్థానస్థితిరేవచ ।
అచంచలమమందత్వం సర్వాసాం లక్షణంశుభమ్॥

తా. సర్వనాడులు విశదముగ నిర్మలముగ (అనగా జాడ్యరహితముగ) స్వస్థానమునందు స్థిరముగ చంచలరహితముగ మందవిహీనముగ నుండిన శుభలక్షణము లని తెలియవలయు.

వాతాదినాడీ పరీక్ష.

శ్లో॥ వాతపిత్తకఫంచైవ ద్వంద్వజంసాన్నిపాతకమ్ ।
సాధ్యాసాధ్యవివేకంచ సర్వంనాడీ నిదర్శయేత్ ॥

తా. వాత పిత్త శ్లేష్మ ద్వంద్వజ సన్నిపాతరోగ సాధ్యాసాధ్యంబుల నన్ని నాడీగతివలన నెఱుంగవలయు.

వాతాదినాడీ లక్షణము.

శ్లో॥ వాతాద్వక్రగతిర్నాడీ చపలాపిత్తవాహినీ ।
స్థిరాశ్లేష్మవతీజ్ఞేయా సంసర్గాన్మిశ్రలక్షణమ్॥

తా.! వాతనాడి వక్రముగ పిత్తనాడి చంచలముగ శ్లేష్మనాడి స్థిరముగ నడచు. నాడీ సంకరమున మిశ్రమముగ నడచు.

వాతాధిక్యనాడీ లక్షణము.

శ్లో॥ వాతాధికేవహేచ్చాగ్రే పశ్యంతేశ్లేష్మాధికావహేత్ ।
మధ్యేపిత్తాధికానాడీ సన్నిపాతే విలక్షణమ్॥

తా. నాడి వాతాధిక్యమున మొదటి వ్రేలియొక్క అగ్రమునందు తీవ్రముగ శ్లేష్మాధిక్యమున మూడవవ్రేలియొక్క అగ్రమునందు తీవ్రముగ పిత్తాధిక్యమున మధ్యమ వ్రేలియొక్క అగ్రమునందు తీవ్రముగ నడచును. సన్నిపాతమునందు విలక్షణముగ నడచును.

శ్లో॥ వాతేవాతాధికానాడీ వ్యాళీవకుటిలాసదా ।
అత్యంతదుష్టావహతి స్తబ్ధాతంత్రీ సమాకృతిః॥

తా. వాతనాడి వాతాధిక్యమునందు సర్పమువలె వక్రముగను కడుదుష్టంబున బిగించబడిన తంత్రిచందంబునను నడచును.

పిత్తాధిక్యనాడీ లక్షణము.

శ్లో॥ పిత్తాధికేతుచపలా నాడీవహతికాకవత్ ॥

తా. పిత్తనాడి పిత్తాధిక్యమునందు చంచలముగను కాకివలెను నడచును.

శ్లేష్మాధిక్యనాడీ లక్షణము.

శ్లో॥ బకదర్దురసంచారా చటకావర్తికాగతిః ।
కఫేనదుష్టనాడీతు హంసకుక్కుటగామినీ ।
కపోతమందసంచారా వహతీతి వినిశ్చయః॥

తా. శ్లేష్మనాడి శ్లేష్మాధిక్యమునందు కొంగవలె కప్పవలె ఊరపిచ్చుకవలె ‡ పికిలిపిట్టవలె నడచును. మఱియు కడుదుష్టంబున హంసవలె కోడివలె పావురమువలె మందముగ నడచును.

---

* పాఠాంతరము. వాతాధికావహేదంతే న్యగ్రేశ్లేష్మాధికావహేత్ ।
మధ్యేపిత్తాధికానాడీ సన్నిపాతే త్రిలక్షణమ్ ॥

‡ ఇదే మీనవల్లంకి పిట్ట.

ప్రకారాంతరనాడీ లక్షణము.

శ్లో॥ అగ్రేవాతవహానాడీ మధ్యేవహతిపిత్తలా ।
అంతేశ్లేష్మవికారేణ నాడీజ్ఞేయా బుధైస్సదా ।
వాతాద్వక్రగతిర్నాడీ పిత్తాదుత్ప్లుత్యగామినీ ।
కఫాన్మందగతిర్జ్ఞేయా సన్నిపాతా దతిద్రుతా ॥

తా. వాతనాడి వాతప్రకోపమున అగ్రమునందు వక్రముగ పిత్తనాడి మధ్యమందుండినదై పిత్తప్రకోపమున కప్పవలె ఎగిరెగిరియు శ్లేష్మనాడి కడపటనుండినదై కఫప్రకోపమున మందముగ నడచును. సన్నిపాతమునందు పై జెప్పబడిన మూడునాడులు కడుతీవ్రముగ నడచును.

వాతపిత్తనాడీ లక్షణము.

శ్లో॥ ముహుస్సర్పగతింనాడీం ముహుర్భేకగతింతథా ।
వాతపిత్తద్వయోద్భూతాం ప్రవదంతి విచక్షణాః ॥

తా. వాతపిత్తసంసర్గమునందు నాడి పలుమారు సర్పమువలె కప్పవలె నడుచునని వైద్యవేత్తలు వచించెదరు.

వాతశ్లేష్మనాడీ లక్షణము.

శ్లో॥ భుజగాదిగతింనాడీం రాజహంసగతింతథా ।
వాతశ్లేష్మసముద్భూతాం ప్రవదంతి వినిశ్చయమ్॥

తా. వాతశ్లేష్మ సంసర్గమునందు నాడి సర్పము రాజహంస మీనివలె నడచునని వైద్యవేత్తలు వచించెదరు.

పిత్తశ్లేష్మనాడీ లక్షణము.

శ్లో॥ మండూకాదిగతింనాడీం మయూరాదిగతింతథా ।
పిత్తశ్లేష్మసముద్భూతాం ప్రాహుర్వైద్యవిశారదాః ॥

తా. పిత్తశ్లేష్మ సంసర్గమునందు నాడి కప్ప నెమలి మొదలగువాని గమనము గలదిగ నుండునని వైద్యవేత్తలు వచించెదరు.

సన్నిపాతనాడీ లక్షణము.

శ్లో॥ మందంమందంశిథిలశిథిలం వ్యాకులంవ్యాకులంవా ।
స్థిత్వాస్థిత్వావహతిధమనీయాతి నాశంచసూక్ష్మా ।
నిత్యంస్కంధేస్ఫురతిపునర ప్యంగుళీస్సంస్పృశేద్వా।
భావైరేవంబహువిధతరై స్సన్నిపాతేత్వసాధ్యా॥

తా. సన్నిపాతమునందు నాడి కడుమందముగ కడుశిథిలముగ కడువ్యాకులముగ నిలిచి నిలిచియు కడుసూక్ష్మముగ పలుమాఱు భుజములపై స్థిరముగ నడచుచు నంతలోనే అంగుళిస్థానముచేరి యనేకరీతులుగ నడుచుటయేగాక నాశనమును జెందినటులకూడా దృశ్యంబగు. కావున నీసన్నిపాతం బసాధ్యంబు.

అసాధ్యనాడీ లక్షణము.

శ్లో॥ యాత్యుత్కటాస్థిరాత్యంతం యాత్వేవంమందగామినీ ।
యాచసూక్ష్మాచవక్రాచ తామసాధ్యాంచనిర్దిశేత్ ॥

తా. ఏనాడి గోపముమీద హెచ్చుగా కడుస్థిరముగా కడుమందముగా సూక్ష్మముగా వక్రముగా నడచుచుండునో అట్టినాడి అసాధ్యంబని తెలియవలయు.

మృత్యునాడీ లక్షణము.

శ్లో॥ వ్యాకులాశిథిలామిందాస్థిత్వాస్థిత్వాప్రయాతియా ।
స్థానంక్రమేణముంచంతే నాడీమరణశంసినీ॥

తా. ఏనాడి వ్యాకులముగా శిథిలముగా మందముగా నిలిచి నిలిచియు క్రమముగా స్థానమును విడనాడి నడుచుచుండునో ఆనాడి మరణసూచకనాడియని తెలియవలయు.

శ్లో॥ అత్యంతశీతలానాసాస్థైమిత్యం నేత్రయోరపి ।
స్థానచ్యుతిశ్చనాడీనాం సద్యోమరణహేతవః॥

తా. ఎవనినాసిక కడుశీతలముగా నేత్రములు నిశ్చలముగా (అనగా రెప్పపాటువేయకుండా) నుండి నాడికి స్వస్థానచలనము కలిగియుండునో వాడు తత్క్షణమున మృత్యువును గాంచు.

శ్లో॥ జహాతియస్యస్వస్థానం యవార్ధమపినాడికా ।
నసజీవితమాప్నోతి త్రిదినే నైవపంచతామ్॥

తా. ఎవనినాడి స్వస్థానమునువిడనాడి యవార్ధప్రమాణమైనను చలించి యుండునో వాడు 3 దినములలో మరణమును జెందు.

అజీర్ణనాడీ లక్షణము.

శ్లో॥ అజీర్ణాదుద్భవానాడీ కఠినాపూరితాజడా ।
ప్రసన్నాస్ఫుటితాశుద్ధా క్షుధానాడీప్రశస్యతే॥

తా. అజీర్ణనాడి కఠినముగా పూరితముగా జడముగానడుచు. ఆకలిగొనినవాని నాడి నిర్మలముగా స్పష్టముగా సాంకర్య రహితముగా నడుచు.

బాలవృద్ధాదులనాడీ లక్షణము.

శ్లో॥ బాలానామపివృద్ధానాం మూకానామపిదేహినామ్ ।
ఉన్మత్తానామభిన్యాస విమూఢమనసామపి ।
వ్యస్తంసమస్తంద్వంద్వంచ దోషరూపమశేషతః ।
దర్శయత్యచిరాదేవ నాడీద్రవ్యాణిదీపవత్॥

తా. దీపము సర్వవస్తువులను ప్రకాశింప జేయునటుల బాలురు వృద్ధులు మూకులు ఉన్మత్తులు అభివ్యాస రోగపీడితులు మోహగపురుషులు వీరలనాడి తన యొక్క ప్రత్యేకగతిని సంకరగతిని ద్వంద్వగతిని దోషగతిని కడుశీఘ్రముగా ప్రకాశింపజేయు.

త్రికాలనాడీ లక్షణము.

శ్లో॥ ప్రాతఃశ్లేష్మగతిర్నాడీ మధ్యాహ్నే చాతిపిత్తలా ।
అపరావాతికాజ్ఞేయా పునఃపిత్తా * నిశార్ధకే॥

* దివార్ధకే.

తా. నాడి * ప్రాతఃకాలమునందు శ్లేష్మగతిగలదిగ † మధ్యాహ్నమునందు పిత్తగతిగలదిగ ‡ అపరాహ్ణమునందు వాతగతిగలదిగ అర్ధరాత్రియందు మరల పిత్తగతి గలదిగ నడుచు.

నాడీగతవాత సంచారకృత్యము.

శ్లో॥ స్పర్శనాత్పీడనోద్భూతా ద్భేదనాన్మర్దనాదపి ।
తాసుప్రాణస్య సంచారం ప్రయత్నేన విశోధయేత్॥

తా. స్పర్శించుట (తాకిచూచుట) పిసుకుట మెటికలు విరుచుట మర్దించుట వీనిచే నాడులయందలి ప్రాణవాయువు బాగుగా సంచరించునటుల జేయవలయు.

నాడీపరీక్షా నిషేధకాలము.

శ్లో॥ వ్యాయామతృష్ణాతపపీడితస్య బుభుక్షితోభుక్తవతోహిజంతోః।
అభ్యంజనస్నానవధూపభోగ క్రియాసునాడీ నవిబోధనీయా॥

తా. వ్యాయామము దప్పి యెండ వీనిచే పీడింపబడినవానికి ఆకలిగొనినవానికి భుజించినవానికి అభ్యంజనము జేసికొనినవానికి స్నానముజేసినవానికి స్త్రీసంభోగము జేసినవానికి నాడి బాగుగా కనుపించదు. కావున నట్టిసమయములయందు నాడీపరీక్ష జేయంజనదు.

శ్లో॥ సద్యస్స్నాతస్యభుక్తస్య క్షుత్తృష్ణాతపసేవినః ।
వ్యవాయశ్రాంతదేహస్య సమ్యక్కోపినబుధ్యతీ ॥

తా. అపుడు స్నానముచేసినవాడు భుజించినవాడు ఆకలిగొనినవాడు దప్పిగలవాడు యెండతాకినవాడు స్త్రీసంభోగము చేసినవాడు సంచారముచే బడలినవాడు ఇట్టివారల నాడిని యెట్టిసమర్థుడైనను కనుగొనజాలడు.

శ్లో॥ భుక్తస్యసద్యఃస్నాతస్య నిద్రితస్యోపవాసినః ।
వ్యాయామశ్రాంతదేహస్య భూతావేసినిరోధనే ।

* ప్రాతఃకాలమనగా ఉదయాది పదిఘడియలు † మధ్యాహ్నమనగా పదిఘడియలు మొదలు యిరువది ఘడియలవరకు ‡ అపరాహ్ణమనగా యిరువది ఘడియలు మొదలు సూర్యాస్తమయమువరకు.

సుందరీణాంచసంయోగే మద్యపానేమతిభ్రమే ।
గంధారీభక్షణేచైవా పవనాభ్యాససాధకే ।
కుక్కుటీశశమండూక సర్పమాంసాదిభక్షకే ।
అపస్మారేశ్రాంతదేహే నాడీసమ్యఙ్నబుధ్యతే ॥

తా. భుజించినవానికి అపుడు స్నానముచేసినవానికి నిదురగాంచినవానికి ఉపవాసముచేసినవానికి వ్యాయామముచే బడలినవానికి భూతము సోకినవానికి రోదనము స్త్రీసంభోగము మద్యపానము జేసినవానికి మతిభ్రమగలవానికి గంజాయి సేవించినవానికి యోగాభ్యాసము చేయువానికి కోడి కుందేలు కప్ప సర్పము వీని మాంసములను భుజించినవానికి అపస్మారరోగముకలవానికి బడలినవానికి నాడి బాగుగా కనుపించదు.

నాడీజ్ఞానహీన వైద్యదోషము.

శ్లో॥ నాడీగతిమవిజ్ఞాయ * యఃకరోతిచికిత్సతమ్ ।
ఆరోహతిగిరింసోంధ స్తస్యయానసమంవిదుః ॥

తా. ఎవడు నాడీగతి విశేషంబుల నెఱుగక చికిత్స జేయంబూనునో వాడు "పర్వతము నెక్కుటకు నడుచుటకు యత్నించు అంధునివలె" భంగపడు.

స్పర్శ లక్షణము.

శ్లో॥ అథస్పర్శమిమంవక్ష్యే కించిదుష్ణం ప్రభంజనే ।
అత్యుష్ణంపిత్తరోగేతు హ్యథవాచాతిశీతలమ్ ।
కించిచ్ఛీతంశ్లేష్మరోగే ద్వంద్వజేచ పృథక్పృథక్ ॥

తా. ఇక స్పర్శలక్షణము వచించెద. శరీరము వాతరోగికి కించిదుష్ణముగ నుండు. పైత్యరోగికి కడు ఉష్ణముగ గాని కడు శీతలముగగాని ఉండు. శ్లేష్మరోగికి యొకింత శీతలముగా ద్వంద్వరోగికి పలురీతులుగానుండు.

రూప లక్షణము.

శ్లో॥ తతస్వరూపంపశ్యేచ్ఛ శ్యామంభాతి ప్రభంజనే ।
హరిద్రారక్తవర్ణాభం గాత్రంపైత్యే విభాతిచ ।

* చికిత్సాం యఃకరోతిచ.

పాండురస్యచవర్ణాభం స్వరూపం కఫరోగతః।
మిశ్రజంద్వంద్వరోగేతు వివర్ణం సాన్నిపాతికే॥

తా. ఇక రూపలక్షణమును వచించెద. శరీరము వాతరోగమునందు నల్లగనుండు పైత్యరోగమునందు పచ్చగగాని ఎఱ్ఱగగాని ఉండు. శ్లేష్మరోగమునందు * పాండురవర్ణముగా ద్వంద్వరోగమునందు మిశ్రవర్ణముగా సన్నిపాతమునందు వివర్ణముగానుండు.

శబ్ద లక్షణము.

శ్లో॥ తతశ్శబ్దగుణంవక్ష్యే సమశబ్దస్సమీరణే ।
సహర్షోల్బణవాక్పిత్తే శ్లేష్మరోగేచహీనతా ।
ద్వంద్వజేమిశ్రితాజ్ఞేయా భిషక్ఛాస్త్రవిశారదైః॥

తా. ఇక శబ్దలక్షణమును వచించెద. వాతరోగి సమమైన మాటలు కలవాడుగనుండు. పైత్యరోగి నవ్వుచు వదరుచు నుండు. శ్లేష్మరోగి హీనస్వరము కలవాడుగనుండు. ద్వంద్వరోగి మిశ్రభాష లాడుచుండు. ఇటుల వైద్యశాస్త్రజ్ఞులు తెలిసికొనవలయు

శ్లో॥ రుద్రకోపాగ్నిసంభూత స్సర్వభూతప్రతాపనః। త్రిపాద్భస్మ
ప్రహరణ స్త్రిశిరాస్సుమహోదరః। వైయాఘ్రచర్మవసనః
కపిలోమాల్యవిగ్రహః। పింగేక్షణోహ్రస్వజంఘో భీభత్సో
బలవాన్మహాన్ । పురుషో లోకనాశార్థ మహాజ్వరఇతిస్థితః।
తైస్తైర్నామభిరన్యేషాం సత్వానాంపరికీర్త్యతే । ఉన్మాదా
నిధనేచైవ ప్రాయోవిశతి దేహినామ్ । ఋతేదేవమనుష్యా
భ్యాం నాన్యోవిషహతేహితమ్॥

తా. రుద్రకోపాగ్నిలోనుండి జనించినవాడుగా సర్వభూతములను తపింపజేయువాడుగా 3 కాళ్లు 3 శిరములు పెద్దకడుపు ఇవి గలవాడుగా పులితోలును కప్పుకొని యుండువాడుగా కపిలవర్ణము పసుపువర్ణముగల నేత్రములు పొట్టిగా నుండు

* అధికముగా తెలుపు గలసిన పచ్చరంగు.

పిక్కలు భయంకరమైన ఆకారము ఇవి గలవాడుగా బలిష్ఠుడుగా లోకనాశముకొరకు జనించినవాడుగా నుండు పురుషుడు జ్వరమనబడును. ఈ జ్వర పురుషుడు స్థావరజంగమములైన సమస్తవస్తువులయందును వేర్వేరు నామములచే వెలయుచుండును. ఇది ప్రాణులకు ఉత్పత్తికాలమునందును అంత్యకాలమునందును కలుగును. దీనిని దేవతలు మనుజులు తప్ప ఇతరులు సహింపజాలరు.

శ్లో॥ జ్వరోరోగపతిః పాప్మా మృత్యురోజోశనోంతకః।
క్రోధోదక్షాధ్వరధ్వంసి రుద్రోర్ధ్వనయనోద్భవః।
జన్మాంతయోర్మోహమయ స్సంతాపాత్మాపచారజః।
వివిధైర్నామభిః క్రూరో నానాజాతిషువర్తతే॥

తా. జ్వరము సర్వరోగములలో ప్రధానంబై పాపమువలన జనించినదగుటవలన పాపస్వరూపముగలదై మరణమును గలుగజేయునదియై శరీరపుష్టిని గలుగజేయునట్టి ఓజస్సును నశింపజేయుచు అంతకస్వరూపముగలదిగా నుండును. ఇది దక్షప్రజాపతి యాగమును నాశముచేసిన పరమేశ్వరునియొక్క ఊర్ధ్వనేత్రములోనుండిజనించిన కోపస్వరూపము గలది. ఉత్పత్తినాశము వీనియందు మోహమును కలుగజేయును. మిగుల సంతాపస్వరూపము గలదిగ నుండును. విషమాశనాద్యహితాహారములు స్త్రీసంభోగము వాతమలమూత్రాది వేగనిరోధము ఇంద్రియములకు అతిసంతోషము అతిపీడనము యీ మొదలగు అహితాచారములవలన జనించును. ఇది నానావిధనామములచేత పశుపక్ష్యాది సమస్తజాతులయందును వర్తించును రోగపతి పాప్మా మృత్యుః ఓజోశనః అంతకః అను నామములచే వ్యవహరింపబడుచుండును.

జ్వరజాతి భేదములు.

శ్లో॥ పాకలశ్చైవనాగానాం పర్వతానాంశిలాజతు। భుజంగానాం
తునిర్మోకః జలానాందీలికాస్మృతా। గవాంచశీతికారోగః
ఊషరంపృథివీతలే। శునస్త్వళర్కో వ్యాఘ్రాణాం దృష్టిప్రత్య
వరోధనమ్। అపస్మృతిఃస్మృతాశ్వానాం శిఖోద్భేదశ్శిఖండి
నామ్। నేత్రరోగప్రపహిత్తో వాయసేజ్వరఉచ్యతే। పృష్ఠభే
దోబిడాలానా మాఖూనాందర్దురుచ్యతే। శుకానామథసర్వే

షాం భిత్తికాజ్వరఉచ్యతే। శార్దూలానాంచసర్వేషాం క్రో
మోజ్వరఇహేరితః। మానుషేషుచధర్మజ్ఞ మిథ్యాహారాది
సేవనమ్।జన్మస్యంతేచవన్యానాం స్వభావాజ్జాయతేజ్వరః।
ఏవమాహేశ్వరం తేజో జ్వరనామానుదారుణః॥

తా. ఏనుగులకు కలిగెడి జ్వరము పాకలమనియు పర్వతములకుకలిగెడి జ్వరము శిలాజిత్తనియు పాములకు కలిగెడి జ్వరము నిర్మోకమనియు ఉదకమునకు కలిగెడి జ్వరము నీలికాయనియు ఆవులకు కలిగెడి జ్వరము శీతికాయనియు భూమికికలిగెడి జ్వరము ఊషరమనియు కుక్కలకు కలిగెడి జ్వరము అళర్కమనియు పులులకుకలిగెడి జ్వరము దృష్టిప్రత్యవరోధమనియు గుఱ్ఱములకు కలిగెడి జ్వరము అపస్మృతియనియు నెమళ్ళకు కలిగెడి జ్వరము శిఖోద్భేదమనియు కాకులకు కలిగెడి జ్వరము ప్రవాహత్తమనియు పిల్లులకు కలిగెడుజ్వరము పృష్ఠభేదమనియు రోమనాశమనియు పందికొక్కులకు కలిగెడుజ్వరము దర్దురమనియు చిలుకలకు కలిగెడిజ్వరము భిత్తికాయనియు శివంగి మొదలగు జంతువులకు కలిగెడిజ్వరము క్రోమమనియు చెప్పబడును. మనుజులకు మిథ్యాహారాదులవలన జ్వరముకలుగును. ఏనుగు మొదలగు అడవిజంతువులకు అంత్యకాలమునందు స్వభావముగానే జ్వరము కలుగును. ఇటుల అనేకవిధములగు దారుణమైన జ్వరములు మహేశ్వరునియొక్క కోపస్వరూపము కలవై యుండును.

ఆహికజ్వర లక్షణము.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] అథోత్తరంప్రవక్ష్యామి చాహికజ్వరలక్ష
ణమ్। శీతంసపులకంగాత్రం దాహసంతాపహృద్గదమ్।శిరో
రుజాంగవైకల్యం కుక్షిపార్శ్వేచశూలకృత్। అపథ్యవాం
ఛాతంద్రాచ పాదహృన్ముఖశోఫతా। గాత్రంపాండురవర్ణంచ
పీతవర్ణంచలోచనమ్। అక్షిరక్త విహీనంచా శ్యతిసారశ్చ
జాడ్యతా। కరపాదవిదాహశ్చా స్యాహికజ్వరలక్షణమ్॥

తా. ఇక ఆహికజ్వరలక్షణముల వచించెద. శరీరము చలిబెట్టుట శరీరము పులకరించుట విదాహము సంతాపముకలుగుట రొమ్మునొచ్చుట తలనొచ్చుట అంగములు శైథిల్యమును జెందుట కడుపు పార్శ్వములు శూలించుట అపథ్యములయం దిచ్ఛకలు

గుట * తంద్రము కలుగుట పాదములు బొబ్బ ముఖము వాచుట శరీరము పాండుర వర్ణముగ నుండుట నేత్రములు పసుపుబారియుండుట నేత్రములు రక్తహీనములై తెలుపుబారియుండుట అతిసారము శరీరజాడ్యము కలుగుట చేతులుకాళ్లు మండుట ఈ లక్షణములుగలది ఆహ్నికజ్వరమని తెలియవలయును.

శీతలజ్వర లక్షణము.

శ్లో॥ [సిద్ధరసార్ణవే] దేహస్యశీతతాకంపో రోమహర్షశ్చగా
యితా। తంద్రాభ్రమిమూర్ఛభ్రమశ్చైవ శీతజ్వరలక్షణమ్॥

తా. శరీరము చల్లగనుండుట వణకుట గగుర్పొడుచుట పాడుట తంద్ర మూర్ఛ భ్రమ యీ లక్షణములు గలది శీతజ్వరమని తెలియవలయును.

శ్లో॥ [మతాంతరే] త్వక్స్థౌ శ్లేష్మానిలౌశీత మాదౌ జనయతోజ్వ
రమ్। తయోఃప్రశాంతయోఃపిత్తమంతేదాహంకరోతిచ॥

తా. శ్లేష్మవాతములు రెండును తొలుత రసధాతువు నాశ్రయించి వణకును చలిని గలుగజేసి పిదప జ్వరమును కలుగజేయును. ఆ శ్లేష్మవాతములు శాంతిజెందిన పిదప పిత్తము ప్రకోపించి విదాహమును గలుగజేయును. ఈ లక్షణములు సామాన్యముగా శీతపూర్వజ్వరంబుల కెల్ల కలవని యెఱుంగవలయును.

శీతజ్వరములకు పాశుపతాస్త్రరసము.

శ్లో॥ [ఆయుర్వేదే] రసభస్మతామ్రభస్మ గంధకంచమనశ్శిలా।
పాషాణద్వితయంచాథ భృంగీసిరేణమర్దయేత్।
ద్విదినంవాలుకాయంత్రే చండాగ్నౌచద్వియామకమ్।
ద్విగుంజంభక్షయేన్నిత్య మార్ద్రకంచానుపానకమ్।
పాశుపతాస్త్రనామాయం సర్వాహ్నికజ్వరంహరేత్॥

తా. రసభస్మము తామ్రభస్మము శుద్ధిజేసినగంధకము శుద్ధిజేసిన మణిశిల శుద్ధిజేసిన ఉల్లిపాషాణము శుద్ధిజేసిన గౌరీపాషాణము వీనిని సమభాగములుగ

* తంద్రయన సోమరితనము లేక కునికిపాటు.

గ్రహించి ఖల్వములోనునిచి గుంటగలగరాకురసముచే 2 దినములు యెడతెగక మర్దించి మాత్రలుజేసి గాజుకుప్పెలోబోసి వాలుకాయంత్రములో నునిచి 2 ఝాములు (గంధకము జీర్ణంబగు వరకు) తీక్ష్ణాగ్నిచే వండి స్వాంగశీతలమునదీసి ప్రతిదినము 2 గురిగింజల యెత్తు ఔషధమును అల్లపురసానుపానముతో సేవింపుచుండిన సకల ఆహ్నికజ్వరములు నశించును. (ఇదియ పాశుపతాస్త్రరసము).

శీతజ్వరములకు మహాపాశుపతాస్త్రరసము.

శ్లో॥ [సిద్ధవిద్యాభూః] ద్విభాగంశ్వేతపాషాణాం రసంనేపాళమ్లేచ్ఛ
కమ్। ప్రత్యేకమేకభాగంతు ఖల్వమధ్యే వినిక్షిపేత్। కృష్ణ
దుత్తూరతోయేన మర్దితంయామమాత్రకమ్। ముద్గప్రమాణ
మాత్రేణ త్వార్ద్రకంచానుపానకమ్। ఐకాహికంద్వ్యాహి
కంచ త్ర్యాహికం నాశయేజ్జ్వరమ్॥

తా. శుద్ధిజేసిన ఉల్లిపాషాణము 2 భాగములు శుద్ధిచేసిన కఫరి శుద్ధిచేసిన నేపాళములు శుద్ధిచేసిన ఇంగిలీకము ఇవి దినుసొకటింటికి ఒక్కొక భాగము ఇత్తెరంగున వీనినెల్ల గ్రహించి ఖల్వములోవైచి ఒక ఝాము నల్ల ఉమ్మెత్తాకురసముతో బాగుగా మర్దించి పెసరగింజలంతేసి మాత్రలుచేసి యందొకదానిని చలివచ్చినతోడనే అల్లపురసముతో సేవింపవలయును. ఇటుల మూడుపూటలు సేవించిన ఐకాహిక ద్వ్యాహిక త్ర్యాహిక శీతలజ్వరములు హరించును. (దీనియందు చప్పిడిగంజిని త్రాగవలయును. మఱియు నీయౌషధమును వరుస త్రిరాత్రజ్వరములయందును సేవింపవలయును. ఈ పాశుపతాస్త్రరసములు శీతజ్వరములను హరింపచేయుటయందు కడుప్రసిద్ధి జెందినవి.)

ద్వ్యాహికజ్వర లక్షణము.

శ్లో॥ [బాహటే] కరపాదవిదాహశ్చ ముఖేపాండురశోఫతా।
అంతర్దాహోబహిశ్శీతం ద్వ్యాహికజ్వరలక్షణమ్॥

తా. చేతులు కాళ్లు మండుట ముఖము పాండువర్ణమై శోఫయుక్తముగ నుండుట కడుపులో మంట కలుగుట వెలపట శీతలముగ నుండుట ఈ లక్షణములు గలది ద్వ్యాహికజ్వరమని తెలియవలయు. (ఈ ద్వ్యాహికజ్వరమునందు పై జెప్పిన పాశుపతాస్త్రరసమును సేవింపవలయును).

త్రిరాత్రజ్వర లక్షణము.

శ్లో॥ [పూజ్యపాదీయే] దేహః చశ్యామలంవర్ణః కశోషశ్చదాహకృత్। గాత్రంతుశీతలంగ్రాహ్యం త్రిరాత్రజ్వరలక్షణమ్॥

తా. శరీరము నకు నల్లవర్ణము కంఠము శోషించుట శరీరము చల్లనైయుండుట ఈలక్షణములు గలది త్రిరాత్రజ్వరమని తెలియవలయును. (ఈ త్రిరాత్రజ్వరవరుసలో జ్వరము వచ్చుటకు ముందుదినము కడుపు కలుకుటకై యిక జెప్పబడు రసప్రతాప మార్తాండరసమును గుడపానకయుక్తముగా సేవింపవలయును)

రసప్రతాప మార్తాండరసము.

శ్లో॥ రసహింగుళనేపాళం పృథ్వీదంత్యంబుమర్దితమ్।
దినార్ధేనజ్వరంహన్యా ద్గుడేనసితయాసహ।
చతుర్వల్లమిదంఖాదే త్సర్వజ్వరప్రశాంతయే॥

తా. శుద్ధిచేసినరసము 1 భాగము శుద్ధిచేసిన ఇంగిలీకము 8 భాగములు శుద్ధిచేసిన నేపాళములు 4 భాగములు ఇటుల వీనిని ఖల్వములోవైచి నేలదంతి చెక్కరసముచే 2 ఝాములు బాగుగా మర్దించి 4 వల్లములు (అనగా 8 గురిగింజలయెత్తు) మాత్రలు చేసి యందొకదానిని బెల్లపురసముచేగాని పంచదార పానకముచేగాని సేవించిన కడుపు కలిసి సర్వజ్వరములు హరించును. (ఈ రసప్రతాప మార్తాండరసమును సేవించిన మరుదినంబున త్రిరాత్రజ్వరమునకు యిక జెప్పబడు జ్వరాంకుశమును ఒక మండలము సేవించవలయును.)

త్రిరాత్రజ్వరమునకు జ్వరాంకుశము.

శ్లో॥ సూతంగంధంవిషంతుల్యం ధూర్తబీజం త్రిభిస్సమమ్। చతుర్ణాంద్విగుణంవ్యోమం చూర్ణయేద్దినమాత్రకమ్। జంబీరస్వరసైర్మర్ద్య మార్ద్రికస్యద్రవేనచ। గుంజాద్వయంప్రదాతవ్యం వాతజ్వరహరంపరమ్। ఇదంజ్వరాంకుశంనామ్నా సర్వజ్వరవినాశనమ్। ఐకాహికంద్వ్యాహికంచ త్ర్యాహికంవా

చతుర్థకమ్। విషమంవాత్రిదోషంవా హంతిసత్యం నసంశయః॥

తా. శుద్ధిచేసిన రసము శుద్ధిచేసిన గంధకము శుద్ధిజేసిన నాభి ఇవి సమభాగములు ఈ 3 సగము శుద్ధిచేసిన ఉమ్మెత్తవిత్తులు ఈ నాలుగింటికి యిమ్మడి శొంఠి పిప్పలి మిరియాలు ఇటుల వీనినెల్ల చూర్ణముచేసి ఖల్వములోనునిచి నిమ్మపండ్ల రసముచే ఒకదినము బాగుగా మర్దించి 2 గురిగింజలంతేసి మాత్రలుచేసి యందొక దానిని అల్లపురసముతో సేవించిన వాతజ్వరము హరించును. ఇది వాతజ్వరమును హరింపజేయుటయందు కడు శ్రేష్ఠంబైనది మఱియు దీనిని అల్లపురసముతో నలువది దినములు సేవించిన ఐకాహిక ద్వ్యాహిక త్ర్యాహిక చాతుర్థికజ్వరములు విషమజ్వరములు త్రిదోషజ్వరము మొదలగు సర్వజ్వరములు నిస్సంశయముగ హరించును. ఇదియ జ్వరాంకుశమనబడును. (ఈజ్వరాంకుశమును పావుశేరు ఖర్జూరపండ్ల అనుపానముతోనేని లేక పావుశేరు నేలతాటిగడ్డల చూర్ణానుపానముతో నేని లేక పావుశేరు గుడానుపానముతో నేని ఒకమండలము ప్రత్యహము సేవింపుచుండిన త్రిరాత్రజ్వరము నశించును.)

శ్లో॥ [అన్యశాస్త్రే] తామ్రంతో ద్విగుణంతాళం మర్దయేత్సువిద్రవైః। స్నుహీదుగ్ధేన తేనైవ వజ్రీక్షీరేణమర్దయేత్। స్నుహీదుగ్ధేన పశ్చాత్తు పంచగుంజామితంభజేత్। ఆర్ద్రికస్వరసేనైవ సర్వజ్వరనికృంతనః। ఐకాహికం ద్వ్యాహికంచ త్ర్యాహికం చతురాహికమ్। విషమంచాపిశీతాఖ్యం జ్వరంహంతి జ్వరాంకుశః॥

తా. తామ్రభస్మము 1 భాగము శుద్ధిచేసిన తాళకము 2 భాగములు ఇటుల వీనిని ఖల్వములో నునిచి కాకరాకు రసముచే ఒకఝాము మర్దించి బిళ్లచేసి కుండ నెండించి భూధరయంత్రములో పుటంబిడి సాంగ శీతలమునదీసి జెముడు పాలచే మరల మర్దించి మరల భూధర యంత్రములో పుటంబిడి 5 గురిగింజల ప్రమాణమును అల్లపురసముతో సేవించిన ఐకాహిక ద్వ్యాహిక త్ర్యాహిక చాతుర్థిక జ్వరములు విషమజ్వరములు శీతజ్వరము మొదలగు సర్వజ్వరములు హరించును. (ఇదియును జ్వరాంకుశ మనబడును.)

సర్వజ్వరములకు మహాజ్వరాంకుశ రసము.

శ్లో॥ [గ్రంథాంతరే] పారదంగంధకంతామ్రం హింగుళంతాళమే
వచ। లోహంవంగంమాక్షికంచ ఖర్పరంచమనశ్శిలా।
మృతాభ్రకంగైరికంచ టంకణందంతిబీజకమ్। సర్వాణ్యేతా
నితుల్యాని చూర్ణయిత్వావిభావయేత్। జంబీరతులసీచిత్ర
విజయాతింతిడీరసైః। ఏభిర్దినత్రయం రౌద్రే నిర్జనేఖల్వగ
హ్వరే। చణమాత్రాంవటీం కృత్వా ఛాయాశుష్కాంచ కార
యేత్। మహాగ్నిజననీచైషా సర్వజ్వరవినాశినీ। ఏకజంద్వం
ద్వజంచైవ చిరకాలసముద్భవమ్। ఐకాహికంద్వ్యాహికం
చ తథాత్రిదివసజ్వరమ్। చాతుర్థికంతథాత్యుగ్రం జలదోష
సముద్భవమ్। సర్వాన్ జ్వరాన్ నిహంత్యాశు భాస్కరస్తిమి
రంయథా। నాతఃపరంకించిదస్తి జ్వరనాశనభేషజమ్। మహా
జ్వరాంకుశోనామ రసోయంమునిభాషితః॥

తా॥ శుద్ధిజేసినరసము శుద్ధిజేసిన గంధకము తామ్రభస్మము శుద్ధిజేసిన ఇంగిలీకము శుద్ధిజేసిన తాళకము లోహభస్మము వంగభస్మము శుద్ధిజేసిన హేమమాక్షికము శుద్ధిజేసిన కఫరి శుద్ధిజేసిన మణిశిల అభ్రకభస్మము కావిరాయి వెలిగారము నేలదంతివిత్తులు వీనిని సమభాగములుగా చూర్ణముజేసి ఖల్వములో వైచి నిమ్మపండ్లరసము తులసిరసము చిత్రమూల రసము తక్కెడ రసము చింతాకురసము వీనిలో ప్రతిదానిచే మూడేసి దినముల చొప్పున భావనజేసి పిదప పైరసముల నన్నిటిచే ఖల్వమును నిండించి 3 దినములు నిర్జనప్రదేశములో ఖల్వముతోడ యెండ నెండించి శెనగగింజలంతేసి మాత్రలు జేసి నీడ నెండించి యందొకమాత్రను అల్లపురసముతో సేవించిన అగ్ని దీపనము గలుగుటయే గాక వాతపిత్తశ్లేష్మజ్వరములు ద్వంద్వజ్వరములు పురాణజ్వరములు ఐకాహిక ద్వ్యాహిక త్ర్యాహిక చాతుర్థికజ్వరములు అత్యుగ్రజ్వరము జలదోషము వలన జనించిన జ్వరము యీ మొదలగు సర్వజ్వరములను "సూర్యుడు చీకటిని బోకడచు చందంబున" బోకడచు. జ్వరముల బోకడచుటయందు దీనికంటె శ్రేష్ఠంబైన యౌషధం బెద్దియు లేదు. ఇది మహాజ్వరాంకుశ రసమని మునీశ్వరులు వచించిరి.

త్రిరాత్రజ్వరమునకు త్ర్యాహికారి రసము.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] రసకేనసమంశుద్ధం శిఖిగ్రీవంచపాదికమ్।
గోజిహ్వాయాజయంత్యాచ తండులీయైశ్చభావయేత్।
ప్రత్యేకంసప్తసప్తాథ శుష్కంగుంజాచతుష్టయమ్।
జరణేనఘృతేనాద్యా త్ర్యాహికజ్వరశాంతయే॥

తా. కఫరి శంఖము యివి సమభాగములు మైలుతుత్తము $\frac{1}{4}$ భాగము వీటిని ఎద్దునాలుక తక్కెడు చిత్తకూర వీని రసములలో ప్రతిదానిచే 7 పర్యాయములు భావనచేసి మర్దించి మాత్రలుచేసి నీడ నెండించి 4 గురిగింజలయెత్తును ప్రాతనేతితో నిప్పించిన త్ర్యాహికజ్వరము నివర్తించును.

త్రిరాత్రజ్వర చికిత్స.

క॥ ఇలందమ్ముల మునవల్లుల।
విలసితముగ వరుసతోడ విడియము సేయన్।
జలిబెట్టు త్రిరాత్రజ్వర।
కులమెల్లను ద్రుంచుటరుదె గోపతిగమనా॥

తా. త్రిరాత్రవరుసదినమున నైదునల్లులను రెండవవరుసదినమున నేడునల్లులను మూడవవరుసదినమున తొమ్మిదినల్లులను తమలపాకులో బొదిగి విడెము సేయవలయు. ఇటులజేసిన త్రిరాత్రజ్వరము హరించు. (త్రిరాత్రజ్వరములో పై జెప్పిన పాశుపతాస్త్రమును కూడా బ్రయోగించవలయు.)

చాతుర్థికజ్వర లక్షణము.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] శీతంసపులకంగాత్రం శిరోభ్రమణకంపనే।
హారిద్రానేత్రకాంతిశ్చ చాతుర్థజ్వరలక్షణమ్॥

తా. చలిబెట్టుట శరీరము పులకరించుట తలదిరుగుట వణుకుట నేత్రములు పచ్చనైయుండుట యీ లక్షణములుగలది చాతుర్థికజ్వరమని తెలియవలయు.

శ్లో॥ [బాహటే] చతుర్థకోమలేమేదో మజ్జాస్థ్యన్యతమేస్థితే।
మజ్జస్య ఏవన్యేపరే ప్రభావం సతుదర్శయన్।

ద్వి ధాతుస్థేన జంఘాభ్యాం సపూర్వ శ్శిరసోనిలాత్
చతుర్థక స్సాధుకాఖ్యస్స త్రివిధోంతరసంభవః ॥

తా. మేదస్సు మజ్జ వీనిలో దేనినైన దోషము ఆశ్రయించియుండునపుడు చాతుర్థికజ్వరము కలుగును. మజ్జధాతువు నాశ్రయించియుండునపుడు చాతుర్థిక జ్వరము కలుగునని కొందరాచార్యులమతము.

చాతుర్థికాది సర్వజ్వరములకు మహదగ్ని కుమారము.

శ్లో॥ [చింతామణౌ] రసంవిషం చాభ్రగంధం తాళకం హింగుళం విషమ్ । శుల్బభస్మ సమంతుల్యం మర్దితం భృంగవారిణా । కాచకుప్యాంవినిక్షిప్య మృత్తికాం లేపయేద్బహిః । వాలుకాయంత్రకేపాచ్యం దినైకం మందవహ్నినా । సాంగశీతలము ద్ధృత్య దాతవ్యం చణమాత్రకమ్। అనుపానవిశేషేణ చాతుర్థిక జ్వరంహరేత్ ।సన్నిపాతం నిహంత్యాశు సర్వజ్వరహరం పరమ్ । మహాదగ్నికుమారోయం సర్వవ్యాధివిదారణమ్ ॥

తా. శుద్ధిచేసిన రసము శుద్ధిచేసిన వసనాభి అభ్రికభస్మము శుద్ధిచేసిన గంధకము శుద్ధిచేసిన తాళకము శుద్ధిచేసిన యింగిలీకము శుద్ధిచేసిన పుల్లిపాషాణము తామ్రభస్మము వీనిని సమభాగములుగా ఖల్వములోనునిచి గుంటగలగరాకురసముచే 1 దినము బాగుగా మర్దించి గాజుకుప్పెలో బోసి దానిపై చీలమన్ను లేపనముజేసి 1 దినము వాలుకాయంత్రములో మందాగ్నిచే పాకముచేసి సాంగశీతలమున దీసి గుంటగలగరాకురసముచే మరల మర్దించి సెనగగింజలంత మాత్రలుజేసి 40 దినములు అల్లపురసానుపానముతో సేవింపుచుండిన చాతుర్థికజ్వరము సన్నిపాతజ్వరము త్రిరాత్రవరుసజ్వరము ఆహిక జ్వరము పురాణజ్వరములు యివి మొదలగు సర్వజ్వరములు హరించు. (దీనిని చాతుర్థిక జ్వరమున పంచమూలకషాయానుపానముతో సేవింపవలయు. ఇదియ మహదగ్ని కుమారమనబడు.

శీతజ్వరాను పానములు.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] కణాభయంవాకణజీరకంవా నశర్కరంకేవలజీరకంవా । ఉష్ణాంబుపీత్వా సహసానిహన్యాచ్ఛీతస్య కంపం పరితాపముగ్రమ్ ॥

తా. ఆహికజ్వరములయందు పిప్పలి కరక్కాయనుగాని లేక పిప్పలి జీలకఱ్ఱనుగాని లేక పంచదార జీలకఱ్ఱనుగాని అనుపానముగా గ్రహించి ఉష్ణోదకముతో పానము చేయించవలయు. మఱియు ఔషధమును అల్లపు రసయుక్తముగా నొసంగవలయు. ఇటులజేసిన చలి వణుకు వుగ్రతాపము వీనితోగూడియుండు ఆహికజ్వరములు శీఘ్రముగా నశించు.

ఆహికజ్వర నస్యములు.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] గిరికర్ణిక యోర్మూలం మరీచం లశునం యుతమ్ । నస్యం శీతజ్వరంహంతి ఏకద్విత్రి చతుర్థకమ్ ॥

తా. * తెల్లగంటెనవేరు నల్లగంటెనవేరు మిరియాలు వెల్లుల్లిపాయలు వీనిని సమభాగములుగా నూరి నస్యముజేయించిన ఐకాహిక ద్వ్యాహిక త్ర్యాహిక చాతుర్థిక శీతజ్వరములు నశించు.

శ్లో॥ [ఆయుర్వేదే] నరకేశాభ్యంగతైలే కాకచూర్ణంసపిప్పలమ్ । నస్యంశీతజ్వరంహంతి చాహికంహరతిక్షణాత్ ॥

తా. మనుజుడు అభ్యంజనము చేసికొనిన పిదప అంటుకలి కొసరవేళ్లు పిప్పళ్లు నూరి నస్యముచేయించిన శీతజ్వరములు ఆహికజ్వరములు తత్క్షణమున నశించు.

శ్లో॥ అజామోదంసైంధవంచ మరీచం లశునంసమమ్ ।
అర్కపత్రరసేనస్య మాహికజ్వరనాశనమ్ ।

తా. ఖురాసాని ఓమము సైంధవలవణము మిరియాలు వెల్లుల్లిపాయలు వీనిని సమభాగములుగా గ్రహించి జిల్లేడుకొనలరసముచే నస్యముచేయించిన ఆహికజ్వరములు కూతవేసిపడే మూర్ఛరోగములు నశించు.

మసూరికాజ్వర లక్షణము.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] వాతపిత్తకఫజా మసూరికా శైలికాభిమగ్మాతుమానుషాః । గంభీరాత్రి దినముత్థితాతథా సన్నిమోహనచతుర్థనాడికా। ఈశ్వరప్రళయఉగ్రరూపిణీచాష్టకేనవదశేషుశోషణమ్ । శక్తిరూపమథవాష్టమేజ్వరం దోషధాతువవమేప్రలుప్యతే। ఈశ్వరప్రళయముగ్రముద్భవంవైద్యనాథ

* ఇదే గింటనవేరనియు జెప్పబడు.

మితికథ్యతేశృణు। మధురమసూరికాపిత్తజాతి। కృష్ణమర్కట
దద్రువిషమాకఫజాతి। దోషజిహ్వాకమనిలగ్రహాదోషజాతి।
హారనయనసముద్భవాగ్నివత్త్రిధాతువేష్టితముగ్రమారణమ్॥

తా. మసూరికాజ్వరము వాతపిత్తశ్లేష్మములవలన మనుజులకు శిలలకు జనించు నని యు వానికి చికిత్సజేయుట కడునసాధ్యంబనియు మనుజులు దెలిసికొనవలయు. మఱియు దానియందు 3 దినములు గంభీరజ్వరము గలిగియుండుటయేగాక సన్నిపాత చాతుర్థికజ్వరములవలెనే నాడియు నాడును. మఱియు నది యీశ్వరప్రళయమువలెనే వుగ్రరూపముగలదై 8 లేక 9 లేక 10 దినములకు శరీరమునుండి జారి పొక్కులుకట్టును. ఇది శక్తిస్వరూపము గలది. మఱియు నిది వాతపిత్తశ్లేష్మములను రసాదిసప్తధాతువుల నాశ్రయించుటచే 8 లేక 9వ దినమున జ్వరము శమించు. మఱియు నిది ప్రళయము వలెనే వుగ్రమైన యుత్పత్తిగలదిగ నుండు దానంజేసి దాని స్థితి నెఱుంగుటకు వైద్యుల కశక్యంబు. స్ఫోటకములు వట్రువలై నేత్రముల కింపుగనుండిన పిత్తధాతుజనితమనియు నల్లకోతిపెంట్రుకలవలె దద్దులుగలవై విషముగ నుండిన శ్లేష్మధాతుజనితమనియు దోషగ్రస్తమైన నాలుకవలె నుండిన వాతధాతుజనితమనియు యీ 3 ధాతువులు నేకమై యుండిన వాడు జచ్చుననియు తెలియవలయు.

శ్లో॥ [ఆయుర్వేదే] ఉగ్రరూపం మహాతేజ స్త్రిశూలం డమరుకం
తథా। క్రోధాగ్నిదంష్ట్రిసహితంశక్తిజ్వరసంభవమ్॥

తా. ఉగ్రరూపము మహాతేజస్సు త్రిశూలము డమరుకము క్రోధము నేత్రముల యందు నిప్పులురాలుట పెద్దకోరలు ఇవిగలది మహాశక్తిజ్వరస్వరూపమని తెలియవలయు.

శ్లో॥ [గ్రంథాంతరే] దాహజ్వరంసంతతదాహతృష్ణా మూర్ఛాస్య
దోషం వమనంచతంద్రా। స్ఫోటజ్వరం * జంతువికారకారి
మసూరికా చ జ్వరమష్టసంభవమ్॥

తా. దాహయుక్తజ్వరము యెల్లప్పుడు ఆకలి దప్పి మూర్ఛ ముఖదౌర్గంధ్యము వాంతులు తంద్ర కడుపులోశూల యీ లక్షణములు గలది మసూరికాజ్వరమని తెలియ వలయు. ఈ మసూరికాజ్వరము 8 విధంబులుగ జనించు.

---

* వ్యాధివికారకారి

అసాధ్య మసూరికాజ్వర లక్షణము.

శ్లో॥ [అశ్వినీప్రోక్తే] దద్రుంచ కుండలందీర్ఘ మంతర్వేగం చతు
ర్విధమ్। కృష్ణంచరక్తంశ్వేత మతివృద్ధిశ్చనాశనమ్। తృష్ణాతి
సారః కంపశ్చ శ్వాసకాసాది విభ్రమః। హిక్కామూర్ఛా
జ్వరందాహ మసాధ్యంచ వివర్జయేత్॥

తా. స్ఫోటకములు దద్దులయొక్క ఆకారము వట్రువాకారము దీర్ఘాకారము అంతర్వేగము గలవియని 4 విధంబులు. అవి కృష్ణవర్ణంబులుగ నేని రక్తవర్ణంబులుగ నేని శ్వేతవర్ణంబులుగ నేని తఱుచుగ నేని నుండినను తఱుచుగా దప్పి అతిసారము శరీర కంపము శ్వాసకాసలు డగ్గుత్తిక తబ్బిబ్బుమాటలు ఎక్కిళ్లు మూర్ఛ జ్వరము దాహము అనువానిలో దేనితోనైనను గూడియుండినను మరణము కలుగునని తెలియవలయు.

స్ఫోటక జ్వరచికిత్స.

శ్లో॥ [సిద్ధరసార్ణవే] మహామయంసర్వ మనేకరూపం మూర్ఛా
త్రిదోష జ్వరసన్నిపాతైః। ఇదంపరాశక్తి రుజామనుష్యే ష్వ
నేకరూపం బహుళంచికిత్సితమ్। ధూమంచయంత్రం తిలకం
మనుష్యే వక్ష్యేచతాని స్ఫుటమేవసంగ్రహాత్॥

తా. సమస్త స్ఫోటకజ్వరములు కడుపరాక్రమము గలవిగ మూర్ఛ త్రిదోష సన్నిపాతములచే పలురూపంబులు గలవిగ నున్నయవి మనుజులకు జనించెడి ఇవ్విధ శక్తిరూపముగల స్ఫోటకజ్వరములకు ధూపములు యంత్రములు తిలకములు మొదలగు ననేక చికిత్సలు గలవు. వానిని సంగ్రహముగా వచించెద. వానిని మనుజులాచరించ వలయు.

శ్లో॥ [సిద్ధరసార్ణవే] దృష్టంహారీతాత్రేయకసంహితాయాం హారిద్ర
విశ్వౌషధ వాసకేషికాః। గుడూచినింబా తులసీదళంచ సజీ
రకం ధాన్యకపర్పటీచ। విళంగతిక్కోల త్రిజాతకంచపాఠా
దురాలా భువినింబపత్రమ్। బిల్వైశ్చపుంఖి షణుగంధ
దారుణా ఏతత్సమాంశం హరతేమసూరికామ్॥

తా. వాతపైత్యశ్లేష్మజనిత మసూరికాజ్వరములకు పసుపు శొంఠి అడ్డసరపు యీనెలు తిప్పతీగ వేపాకు తులసియాకు జీలకఱ్ఱ కొత్తిమెర్లు పర్పాటకము వాయువిడంగములు తక్కోలపుష్పు * లవంగపుచెక్క ఏలకులు ఆకుపత్రికె చిరుబొద్ది † రేగటిదూల నేలవేపాకు మారేడు ములువెంపలి వావిలి వీనిని సమభాగములుగా గ్రహించి ఉదకముతో మర్దించి దాని రసమును సేవించిన మసూరికా జ్వరములు హరించు. దీనిని హారీతాత్రేయాది సంహితలజూచి వచించినాడ.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] ఉశీరంనింబపత్రంచ ధాత్రీమధుకధాన్యకమ్।
ముస్తాసౌవీరకః ఛిన్నం మంజిష్ఠాతివిషాతథా।
ఏతానిసమభాగాని తుల్యంచూర్ణంతుకారయేత్।
క్వాథమష్టావశేషంచ మసూరీజ్వరనాశనమ్॥

తా. వట్టివేళ్ళు వేపాకు ఉసిరికపప్పు ఇప్పపువ్వు కొత్తిమెర్లు తుంగముస్తెలు రేకుపలుకులు తిప్పతీగ మంజిష్ఠి అతివస వీనిని సమభాగములుగాదంచి చూర్ణముజేసి దీని కనిమిదింతలు నీళ్లుబోసి అష్టావశేషముగా కషాయముకాచి సేవించిన మసూరికా జ్వరములు హరించు.

శ్లో॥ మధుకంచసమంజాజి దేవదారు చిరాయుతమ్।
గుళూచిబిల్వమూలంచ వాలుకం ముస్తకంతథా।
క్వాథమష్టావశేషంతు మసూరీ జ్వరనాశనమ్॥

తా. ఇప్పపువ్వు జాజికాయ దేవదారు ఊరకాకర తిప్పతీగ మారేడువేరు కురువేరు కూతురుబుడమ తుంగముస్తెలు వీనిని సమభాగములుగా దంచి యందుదకము బోసి అష్టావశేషముగా కషాయముకాచి సేవించిన మసూరికాజ్వరములు హరించు. (మఱియు మాహేశ్వరధూపములు వేయవలయు. చండభాను తిలకము బెట్టవలయు. ఇట్లుచేసిన మసూరికాజ్వరములు అంటకుండు.)

క్రిమిరోగ లక్షణము.

శ్లో॥ [సిద్ధవిద్యాభూః] జ్వరో వివర్ణతాశూలం హృద్రోగ స్సతతం
భ్రమః। భక్తద్వేషోతిసారశ్చ సంవిద్యాత్క్రిమిలక్షణమ్॥

* ఇదే దాచినిచెక్క. † ఇదే పిన్న రేగటిదూలగొండి.

తా. జ్వరము కలుగుట శరీరము వివర్ణమైయుండుట కడుపులో శూలించుట హృదయములో మంటుట ఎల్లప్పుడు తబ్బిబ్బులాడుట అన్నద్వేషము అతిసారము ఈ లక్షణములుగలది క్రిమిరోగమని తెలియవలయు.

క్రిమిరోగ చికిత్స.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] ఆరనాళేనపాతవ్యః క్రిమిఘ్నః క్రిమిశత్రుహా।
ప్రాతస్తస్య సమోనాస్తి క్రిమిఘ్నో భువనత్రయే॥

తా. వాయువిడంగములను కలితోనూరి ప్రాతఃకాలమునందు సేవించిన క్రిమిరోగములు హరించు. క్రిముల నశింపజేయుటకు దీనికి సమానమైన యౌషధము ముల్లోకములయందు లేదు.

శ్లో॥ [గ్రంథాంతరే] ఖదిరఃకుటజః పిచుమందవచాత్రి కటుకత్రి
ఫలం త్రివృతాచసమమ్। పశుమూత్రయుతంపిబసప్తదినం
క్రిమికోటి శతాన్యపిహంత్యచిరాత్॥

తా. చంద్రచెక్క * కోలముక్కిచెక్క మంచివేపచెక్క వస శొంఠి పిప్పలి మిరియాలు కరక్కాయలు తానికాయలు ఉసిరికపప్పు వీనిని సమభాగములుగా చూర్ణముచేసి దీనికి సమముగా శుద్ధిజేసిన తెల్లతెగడచూర్ణమును కలిపి ప్రతిదినము 4 మాషలయెత్తు చూర్ణమును ఆవుపంచితముతో 7 దినములు సేవించిన సంఖ్యాతీత క్రిములుండినను శీఘ్రముగ నశించు.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] పాలాశబీజంసగుడం తిలజంతుఘ్నసంయు
తమ్। జలేన నారికేళస్య పిబేత్క్రిమి వినాశనమ్॥

తా. మోదుగవిత్తులు బెల్లము నువ్వులు వాయువిడంగములు వీనిని సమభాగములుగా గ్రహించి టెంకాయ నీళ్ళతోనూరి సేవించిన క్రిమిరోగములు నశించు.

శ్లో॥ [అన్యశాస్త్రే] విళంగనిర్గుండ్యభయాఖుకర్ణీ రసోనశోభాం
జన చిత్రకాణామ్। క్వాథానిషేవ్యః క్రిమిదుష్టరోగే యథా
మృతంస్వర్గిభిరాదరేణ॥

* కొడిసెచెక్క.

తా. వాయువిడంగములు వావిలి కరక్కాయలు ఎలుకచెవి విత్తులు వెల్లుల్లి పాయలు మునగవిత్తులు చిత్రమూలము వీనిని సమభాగములుగ దంచి కషాయముకాచి "స్వర్గవాసులగు దేవతలు అమృతమును ఆదరణతో సేవించిన మాట్కి" క్రిమిదుష్ట రోగము గలవారు సేవించిన క్రిములు నశించుటయేగాక దివ్యశరీరముకూడా గలుగు.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] ముస్తాఖుకర్ణీసురదారుశిగ్రు వరాకషాయః
క్రిమిజిత్కణాఢ్యః। జలేనవాహింగువిళంగబీజం ప్రపీతమాశు
క్రిమిజిత్కణాఢ్యమ్॥

తా. తుంగముస్తెలు ఎలుకచెవివిత్తులు దేవదారు మునగ పిల్లిపీచర వాయువిడంగములు పిప్పళ్లు వీనిని సమభాగములుగా దంచి కషాయముకాచి సేవించినను లేక ఇంగువ వాయువిడంగములు పిప్పళ్లు వీనిని ఉదకముతోనూరి సేవించినను క్రిమిరోగములు హరించు.

శ్లో॥ యః పిబేచ్ఛ్రిద్ధయా నామ్నా కీటమర్దనకం రసమ్।
త్రిమాసం క్రిమిరోగేషు దివ్యదేహీ భవేన్నరః॥

తా. క్రిమిరోగముగలవారు కీటమర్దన రసమును 3 మాసములు సేవించిన దివ్య దేహముగలవారుగ నయ్యెదరు.

క్రిమిరోగములయందు పథ్యము.

శ్లో॥ పటోలాః పిష్టవేత్రాగ్ర వాస్తూకంమూలకానిచ।
ఉష్ణశీతోముద్గయూష్ణా పురాణశ్శాలిషష్టికః।
విళంగస్సర్వభోజ్యేషు క్రిమిరోగి ప్రయోజయేత్॥

తా. పొట్లకాయ వేము వెదురుగొమ్ము చక్రవర్తికూర ముల్లంగిగడ్డలు పెసరకట్టు అరువది దినములకు పండిన ప్రాతవడ్లు వాయువిడంగములు వీనిని సర్వ భోజ్యవస్తువులయందు క్రిమిరోగపీడితులు చేర్చికొనవలయు.

క్రిమిరోగములయందు అపథ్యము.

శ్లో॥ క్షీరాణిమాంసాని గుడంఘృతాని దధీనిశాకానిచపర్ణవంతి।
సమాషశోమ్లాన్మధురాన్రసాంశ్చ క్రిమీన్జిఘాంసుః పరి
వర్జయేత్తాన్॥

తా. పాలు మాంసము బెల్లము నెయ్యి పెరుగు ఆకుకూరలు మినుములు పులుసు తేనె మొదలగు మధుర ద్రవ్యములు వీనిని క్రిమిరోగులు వర్జింపవలయు.

జంతుజ్వర లక్షణము.

శ్లో॥ [ఆయుర్వేదే] అరుచిశ్శ్యామనేత్రత్వం పాండుత్వంఛర్దనం
భ్రమః। జ్వరాతిసారవ్యామూర్ఛాలం క్రిమిణాథప్రజాయతే॥

తా. అరుచి నేత్రములకు నలుపువర్ణము శరీరమునకు పాండురవర్ణము వాంతులు తబ్బిబ్బుమాటలు జ్వరము అతిసారము బొమ్మనొప్పి ఇవి కలిగిన జంతుజ్వరమని తెలియవలయు.

జంతుజ్వరములకు కీటమర్దనరసము.

శ్లో॥ [భేషజకల్పే] శుద్ధసూతంశుద్ధగంధ మజామోదంవిళంగకమ్।
విషముష్టిర్బ్రహ్మబీజం క్రమాదూర్ధ్వగుణంభవేత్।
చూర్ణయేన్మధునాలేహ్యం నిష్కైకంజంతుజద్భవేత్।
కీటమర్దరసోనామ ముస్తాతోయం పిబేదను॥

తా. శుద్ధిజేసిన రసము 1 భాగము శుద్ధిజేసినగంధకము 2 భాగములు ఓమము 3 భాగములు వాయువిడంగములు 4 భాగములు * పెనుముష్టిచెక్క 5 భాగములు, మోదుగవిత్తులు 6 భాగములు ఇటుల వీనినెల్ల చూర్ణముచేసి అందులో తేనెబోసి వండి మాడయెత్తుమాత్రలుజేసి యందొకదానిని తుంగముస్తెల కషాయముతో సేవించిన జంతురోగము నశించు ఇది కీటమర్దనరసమనబడు.

జ్వరాతిసార లక్షణము.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] జ్వరసంతాపహ్యాచ్ఛాల మరోచకవిరేచ
నమ్। ఆమంతాశోణితంవాపి జ్వరాతీసారముచ్యతే॥

తా. జ్వరము సంతాపము బొమ్మనొప్పి అరుచి విరేచనములుగలుగుట ఆమముగాని రక్తముగాని పడుట ఈలక్షణముగలది జ్వరాతిసారమని తెలియవలయు. (ఈజ్వరాతి సారమునకు అతిసారప్రకరణములో నుదహరింపబడు కనకసుందరరసము నుపయోగింపవలయు.)

---

* ఇదే విషముష్టియనియు ముసిణియనియు జెప్పబడు.

జ్వరాతిసారచికిత్స.

శ్లో॥ [గ్రంథాంతరే] ధన్యానాగరముస్తాభి ర్బిల్వాక్తైః క్వథితంజలమ్ ।
జ్వరాతిసారంవిషమం మూర్ఛాంతృష్ణాంవమిం జయేత్ ॥

తా. కొత్తిమెర్లు శొంఠి తుంగముస్తెలు మారేడుపిందెలు వీనిని సమభాగములుగాదంచి కషాయముకాచి సేవించిన విషమజ్వరాతిసారములు మూర్ఛ దప్పి వాంతులుహరించు.

రక్తాతిసారజ్వర లక్షణము.

శ్లో॥ [పూజ్యపాదీయే] రక్తాతిసారస్త్వథవా ప్రవాహః పిపాసనంచైవ మహాజ్వరస్స్యాత్ । విలోమవాతస్సకలేనిరోధో జ్వరాతిసారస్యచలక్షణంస్యాత్ ॥

తా. రక్తవిరేచనంబులగుట లేక మలము పలుచనగ వెడలుట దప్పి ప్రబలజ్వరము విలోమవాతము శరీరమంతటనొప్పి ఈలక్షణములుగలది రక్తాతిసారజ్వరమని తెలియవలయు (ఈరక్తాతిసారజ్వరమునకు అతిసారరోగ ప్రకరణమునం దుదహరింపబడు గ్రహణిగజకేసరినేని కనక సుందరరసము నేని ప్రయోగించవలయు.)

రక్తాతిసారజ్వర చికిత్స.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే]శుంఠీసమంగాతివిషాచబిల్వ పాఠాకణావత్సకదీపనీయాః। క్వాథోనిహన్యాదతిసారమాశు సామంసశూలంసకఫంసరక్తమ్॥

తా. శొంఠి ముణుగుదామర అతివస మారేడు * పాఠవేళ్ళు పిప్పళ్లు కొడిసెపాల ఓమము వీనిని సమభాగములుగాదంచి కషాయముబెట్టి సేవించిన ఆమము శూల కఫము రక్తము వీనితోగూడియుండు జ్వరాతిసారము హరించును.

దోషాతిసార లక్షణము.

శ్లో॥ అంతర్దాహోబహిశ్శీతం కరపాదంచశీతలమ్ ।
ప్రలాపశ్ఛర్దిహిక్కాచ కాసశ్శ్వాసమరోచకమ్।

* ఇదే చిరుబొద్దియనియు విషబొద్దియనియు జెప్పబడు.

కంపోవిభ్రమహృల్లాసో బృంహణంజాగరోమదః।
ఆమంసరక్తంహృచ్ఛూలం దోషాతీసారలక్షణమ్॥

తా. లోనవిదాహము వెలపట శీతలము కాళ్లుచేతులు చల్లగనుండుట కల్లలాడుట వాంతి ఎక్కిళ్ళు కాసశ్వాసలు అరుచి శరీరమువణకుట భ్రమ అలసట శరీరభారము నిదురరాకుండుట మదము ఆమము రక్తయుక్తమై వెడలుట ఱొమ్ము నొప్పుట ఈ లక్షణములుగలది దోషాతిసారమని తెలియవలయు.(ఇది యసాధ్యము.)

జ్వరితునియుక్త నియమములు.

శ్లో॥ [చికిత్సాసార సిద్ధసంగ్రహే] గుర్వన్నంశీతలంవారి దివాస్వాపంక్లమంత్యజేత్ । జ్వరితో జ్వరముక్తశ్చ యత్నాదాబలాభతః ॥

తా. జ్వరితుడును జ్వరవిముక్తుడును శరీరమునకు బలముకలుగువరకు బలకరయాహారసేవ శీతోదకపానము పగటినిద్ర శ్రమ వీనిని వర్జింపవలయు.

పునరావృత్తి జ్వరకారణము.

శ్లో॥ అసత్త్వాహారచేష్టాభిః పునరావర్తతేజ్వరః ।
తత్రార్థంలంఘనంకార్యం శేషంపూర్వవదాచరేత్ ॥

తా. విరుద్ధాహారచేష్టలచే నివృత్తించినజ్వరము తిరిగివచ్చును దానియందు పూర్వోక్తలంఘనములో సగము లంఘనము చేయించి పిదప పూర్వోక్తజ్వరచికిత్సలం జేయవలయు.

జ్వరముక్త లక్షణము.

శ్లో॥ అన్నకాంక్షాశిరఃకండూః క్షుతధుర్గాత్రలాఘవమ్ ।
ప్రస్వేదోముఖపాకశ్చ జ్వరముక్తస్యలక్షణమ్॥

తా. అన్నమునందిచ్ఛ తలదురద తుమ్ములు శరీరమునకు చులకదనము చెమట ముఖపాకము ఈలక్షణములుకలవాడు జ్వరవిముక్తుడని తెలియవలయు.

శ్లో॥ [గ్రంథాంతరే] దేహేలఘు వ్యపగ్లప క్లమమోహతాపాః
పాకోముఖేకరణసౌష్ఠవమవ్యథత్వమ్ । స్వేదఃక్షుతంప్రకృతి
యోగమనోన్నలిప్సాకండూశ్చమూర్ధ్నివిగతజ్వరలక్షణాని ॥

తా. శరీరలఘుత్వము కలిగియుండుట బడలిక అజ్ఞానము తాపము లేకుండుట ముఖపాకము ఇంద్రియములు తెలివిగనుండుట శరీరమున వేదనలేకుండుట చెమట తుమ్ములు మనస్సు తెలివిగనుండుట అన్నమునందిచ్ఛ తలదురద ఈ లక్షణములు గలవాడు జ్వరవిముక్తుడని తెలియనగును.

జ్వర మంత్రము.

ఓం నమోభగవతే పరమార్థిని సర్వ జ్వర రక్షస్వాహా ।
హారిణా సారంగ సారంగస్వామిని ప్రసాదమ్ ॥

తా. ఈమంత్రముచే పదిమార్లు యభిమంత్రింపబడిన జలమును పానముజేసిన సర్వజ్వరములు హరించు.

జ్వరసంప్రాప్తికారణము.

శ్లో॥ మిథ్యాహారవిహారాభ్యాం దోషాహ్యామాశయాశ్రయాః ।
బహిర్నిరస్యకోష్ఠాగ్నిం జ్వరదాస్స్యూరసానుగాః॥

తా. * మిథ్యాహార విహారములచే వాతపిత్త శ్లేష్మములు దుష్టంబులై ఆమాశయము నాశ్రయించి కోష్ఠాగ్నిని బైలుపరచి రసధాతువుతోఁగలసి జ్వరమునుగల్గఁజేయును ఇదియే శారీరజ్వరలక్షణము.

శ్లో॥ [బాహటే] తేనులాస్తత్ర దోషైశ్చ తైస్తైర్దుష్టాః ప్రదూషణైః । ఆమాశయం ప్రవిశ్యామ మనుగమ్యా పిధాయచ ।
స్రోతాంసి పక్తిస్థానాచ్చ నిరస్య జ్వాలనంబహిః । సహతే
నాభిసర్పంత స్తపంత స్సకలంవపుః । కుర్వాంతోగాత్రమత్యు

* మిథ్యాహారమనగా ప్రకృత్యాదివిరుద్ధ ఆహారసేవనయు భుజించినయన్నము జీర్ణంబగుటకుముందుగా భుజించుటయు మిథ్యావిహారమనగా తనబలిమికిఅతిక్రమించిన కార్యమును చేయుంబూనుట.

ష్ణంజ్వరం నిర్వర్తయంతితే. స్రోతోవిబంధాత్ప్రాయేణతతః
స్వేదోనసజాయతే॥

తా. వాతాదిదోషములు తరతమ ప్రకోపకారణములచేత ప్రకోపించి ఆమాశయమునుజెంది అజీర్ణముగ నుండు ఆహారరసముతో చేరి రోమకూపము మొదలగు స్రోతోమార్గములనడ్డగించి పక్వాశయమునందుండి జాఠరాగ్నిబైలుపరచి దానితో కూడ శరీరమంతట వ్యాపించి అత్యుష్ణముగనుండు జ్వరమునుకలుగజేయును. జ్వరమునందు రోమకూపాదిస్రోతోమార్గములు అడ్డగింపబడి యుండుటవలన తరుచుగా చెమట కలుగదు.

జ్వర లక్షణము.

శ్లో॥ స్వేదావరోధ స్సంతాప స్సర్వాంగ గ్రహణం తథా।
యుగపద్య త్రయోగేచ సర్వరో వ్యపదిశ్యతే॥

తా. చెమట బైలువెడలకుండుట దేహము ఇంద్రియములు మనస్సు వీనియందు సంతాపము సర్వాంగములయందు వేదన ఈ లక్షణములు ఏక కాలమునందు యే రోగములోకలుగునో నదియు జ్వరమనబడును.

జ్వర పూర్వరూపము.

శ్లో॥ [గ్రంథాంతరే] శ్రమోరతిర్వివర్ణత్వం వైరస్యంనయనప్లవః।
ఇచ్ఛాద్వేషౌముహుశ్చాపి శీతవాతాతపాదిషు । జృంభాంగ
మర్దోగురుతా రోమహర్షోరుచిస్తమః। అప్రహర్షశ్చ శీతంచ
ఏతాన్యుత్పత్స్యతిజ్వరే। సామాన్యతోవిశేషస్తు జృంభోత్య
ర్థంసమీరణాత్ । పిత్తాన్నయనయోర్దాహః కఫాదన్నంన
నందనమ్॥

తా. బడలియుండుట దేనియందును యిష్టములేకుండుట శరీరము వివర్ణముగనుండుట నోరు విరసముగనుండుట నేత్రములయందు నీరుపూరించియుండుట శీతము ఎండ వాయువు శయనము వీనియందు పలుమారు యిచ్ఛ ద్వేషము ఆవులింతలుకలుగుట లేక శరీరమువిరుచుట శరీరమునొచ్చుట శరీరముబరువుగనుండుట గగుర్పొడుచుట అన్నమునందుయిష్టము లేకుండుట తమోగుణముకలుగుట సంతోషములేకుండుట

చలిబెట్టుట ఈలక్షణములు జ్వరముజనించుటకు ముందుగలుగు నివి రాబోయ్యెడి వాత పిత్తశ్లేష్మజ్వరములకు సామాన్యలక్షణంబులు వాతజ్వరములో తఱుచుగా ఆవులింతలు పిత్తజ్వరములో నేత్రములయందుమంట శ్లేష్మజ్వరములో అన్నద్వేషముకలుగు నివి రాబొయ్యెడి జ్వరములకు విశేషలక్షణములు.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే]తస్యప్రాగ్రూప మాలస్యమరతిర్గాత్రగౌర
వమ్ । ఆస్యవైరస్యమరుచిర్జృంభాసాస్రాకులాక్షతా । అం
గమర్దోవిపాకోల్ప ప్రాణతా బహునిద్రతా । రోమహర్షోవిన
మనం పిండికోద్వేష్టనంక్లమః। హితోపదేశేష్వక్షాంతిః ప్రీతి
రామ్లపటూషణే । ద్వేషోసిస్వాదు భక్ష్యేషు తథాబాలేషు
తృట్భృశమ్ । శబ్దాగ్నిశీతవాతాంబుఛాయోష్ణేష్వ నిమి
త్తతః । ఇచ్ఛాద్వేషశ్చతదపి జ్వరస్యావ్యక్తతాభవేత్॥

తా. ఆలస్యము వస్తువులయందు ప్రీతిలేకుండుట శరీరము బరువుగనుండుట నోటియందు విరసత్వము అరుచి ఆవులింత నేత్రములయందు నీరుకమ్ముట శరీరము నందుపోట్లుఅజీర్ణము శరీరదౌర్బల్యము అధికనిద్ర గగుర్పాటు శరీరము విరుచుటపిక్కల యందునొప్పి బడలిక హితోపదేశములయందసూయ పులుసు ఉప్పుకారము వీనియందు ప్రీతి మధురపదార్థములయందును బాలురయందును ద్వేషము మిగులదప్పి శబ్దము అగ్ని శీతవాతము శీతోదకము నీడ ఎండ వీనియందు కారణములేకనే ఒకానొకపుడు యిచ్ఛ ఒకానొకపుడు ద్వేషము ఇవి జ్వరమునకు పూర్వరూపంబులు అనగా జ్వరముకలుగుటకుముందు పైలక్షణములు కలుగును. పిదప జ్వరము ప్రకాశముగా కనుపించును.

వాతజ్వర లక్షణము.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] సర్వాంగదుఃఖంశిరసోతిఘూర్ణో మందోష్ణ
మత్యుష్ణమితిప్రభావమ్। కంపోవిబంధోమలమూత్రశుష్కం
దంతోష్ఠభాగేత్వచికృష్ణవర్ణమ్ । విజృంభణం శీతమరోచ
కంస్యాద్విష్టంభనంబంధరుజాచపార్శ్వే। రోమాంచకంవాం
తిరుజావనాహం ప్రలాపనంమూర్ఛనకంవిదాహః। అత్యంత
శైత్యంహ్యతిమూత్రఘాతః పదాతిశూలంనఖశోషణంచ॥

తా. అవయవములందు పోట్లు అధికముగా తలనొచ్చుట శరీరము ఒకింత యుష్ణముగనేని లేక కడువుష్ణముగనేని ఉండుట శరీరము వణుకుట మలమూత్రములు వెడల కుండుట మలమూత్రములు శుష్కించి యొకింత వెడలుట దంతములు పెదవులు చర్మము నలుపుబారియుండుట ఆవులింతలు లేక ఒడలు విరుచుట చలిబెట్టుట అరుచి శరీరము బద్ధగించుట ఒకపార్శ్వము గట్టివేసినట్టుండుట గగుర్పొడుచుట వాంతి కడుపుబ్బుట ప్రలాపము మూర్ఛ విదాహము కడుశైత్యము అధికముగా ‡ మూత్రాఘాతము పాదములు నఖములు వీనియందు పోట్లు శూల ఈలక్షణములు గలది వాతజ్వరమని తెలియ కలయును.

శ్లో॥ [గ్రంథాంతరే] వేపథుర్విషమోవేగః కంఠోష్ఠముఖశోషణమ్।
నిద్రనాశఃక్షవః స్తంభోగాత్రాణాం రౌక్ష్యమేవచ।
శిరోహృద్గాత్రరుగ్వక్త్రవైరస్యంగాఢవిట్కతా।
శూలాధ్మానేజృంభణంచ భవంత్యనిలజేజ్వరే॥

తా. శరీరకంపము అనియతకాలమున జ్వరాధిక్యము కలిగి అవయవములు ఒకింతసేపు ఉష్ణముగ శీతలముగ నుండుట కంఠము పెదవులు ముఖము వీనియందు శోష నిద్రానాశము తుమ్ములు స్తబ్ధత్వము అవయవములయందు చురుకు శిరము హృదయము శరీరము వీనియందు వేదన నోరు వగరుగ నుండుట మలము పెంటికలు కట్టుట శూల కడుపుబ్బరము ఆవులింతలు ఈ లక్షణములు గలది వాతజ్వరమని తెలియకలయును.

శ్లో॥ [బాహటే] అగమాపగమక్షోభ మృదుతా వేదనోష్మణా
మ్ । వైషమ్యంతత్రతత్రాంగే తాస్తాస్స్యుర్వేదనాశ్చలాః।
పాదయోస్సుప్తతా స్తంభఃపిండికోద్వేష్టనంక్లమః। విశ్లేషఇవ
సంధీనాం పాదఊర్వోఃకటిగ్రహః । పృష్ఠంక్షోభమివాప్నోతి
నిష్పీడ్యతఇవోదరమ్ । భిద్యంతఇవచాస్థీని పార్శ్వాంగాని
విశేషతః । హృదయస్య గ్రహస్తోదో గ్రాజనేనైవ షక్షసః।
స్కంధయోర్మర్దనంబాహ్వోర్భేదఃపీడనమంసయోః। అశక్తి
ర్భక్షణేహన్వోర్జృంభణంకర్ణయోస్స్వనః । నిస్తోదశ్శంఖ
యోర్మూర్ధ్ని వేదనావిరసాస్యతా । కషాయాస్యత్వమథవా

‡ మూత్రాఘాతమనగా మూత్రము మిగుల బద్ధగించి కడుస్వల్పముగా వెడలుట.

మలానామప్రవర్తనమ్ । రూక్షారుణత్వగాస్యాక్షి నఖమూ
త్రపురీషతా।ప్రసేకారోచకాశ్రద్ధా విపాకస్వేదజాగరాః।కం
ఠోష్ఠశోషస్తృట్ఛుష్క-ఛర్దికాసౌ విషాదితా । హర్షో రో
మాంగ దంతేషు వేపథుక్షవథుగ్రహాః।భ్రమప్రలాపోష్ణకా
మ్యావినామశ్చానిలజ్వరే॥

తా. ఒకానొకపుడు జ్వరము కలుగుట మఱియొకపుడు లేకుండుట మఱియొకపుడు తీవ్రముగ నుండుట మృదువుగ నుండుట అధికతాపము మఱియొకపుడు చల్లగ నుండుట ఒకానొకపుడు హస్తపాదములు మిగుల వుష్ణముగ మఱియొకపుడు మిగుల శీతముగ నుండుట కాళ్ళు తిమురు పట్టినటులుండుట అవయవములయందు ఒకానొకపుడు అధికనొప్పి మఱియొకపుడు నొప్పి లేకుండుట పిక్కలయందు నొప్పి బడలిక సంధులు విరిగినటులుండుట తొడలయందు శక్తిలేకుండుట నడుమునందు పట్లు వీపు కడుపు వీనియందు నొప్పి అస్థులు ప్రక్కలు ఇవి భేదించినటులుండుట హృదయమునందు పట్లు వక్షస్థలమునందు నొప్పి భుజశిరములు మెడకొంకులకు పైభాగము భుజములు వీనియందు నొప్పి నములుటకు శక్తిలేకుండుట ఆవులింత చెవులయందు ధ్వని కణతలయందు పోట్లు శిరమునందునొప్పి నోరు విరసముగా లేక వగరుగా నుండుట మలమూత్రములు వెడలకుండుట ముఖము నఖములు నేత్రములు చర్మము మూత్రపురీషములు ఇవిరూక్షగా ఎఱుపువర్ణముగా నుండుట నోటియందు నీరుకారుట అరోచకము పదార్థములయం దిచ్ఛ లేకుండుట భుజించిన యాహారము జీర్ణము కాకుండుట చెమట కలుగకుండుట నిదుర పట్టకుండుట కంఠము పెదవులు యెండుట దప్పి ద్రవరహితమైన ఓకర శుష్కకాసము ముఖము పండ్లు పులిసియుండుట వణుకు తుమ్ములు రాకుండుట భ్రమ కలవరించుట యెండ కాచుకొనుటయం దిచ్ఛ ఈ లక్షణములు వాతజ్వరమునందు కలిగియుండును.

పిత్తజ్వర లక్షణము.

శ్లో॥ [ఆయుర్వేదే] సర్వాంగదాహః కరపాదదాహ స్తృష్ణాధికం
విభ్రమణంశిరోర్తిః । దాహోవిపాకో ముఖశోషణంచ
మూర్ఛాగ్నిమాంద్యంహ్యరుచిః కృశత్వమ్। జడంమనశ్చంచల
తారతిశ్చ విశ్లేషితంస్యాద్ఘనమర్మజాలమ్ । కండూతి
దుస్స్వప్నవివాదితావా పిత్తాధికంయస్యమతానిచిహ్నమ్॥

తా. సర్వాంగములయందు మంట చేతులు కాళ్ళు వీనియందు కడుమంట కడు దప్పి కలుగుట శరీరము తిరుగుట తలనొప్పుట దాహముకలుగుట నోరు తియ్యగ నుండుట ముఖము శోషించుట మూర్ఛ అగ్నిమాంద్యము * అరుచికలుగుట శరీరము కృశించుట జడత్వము కలుగుట మనస్సు చలించుట దేనియందును యిచ్ఛలేకుండుట బటువుగనుండు మర్మజాలములు వీడినట్లుండుట నవ దుస్స్వప్నములగుట విరుద్ధముగా వాదించుట ఈ లక్షణములుగలది పిత్తజ్వరమని తెలియవలయు.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] వేగస్తీక్ష్ణోతిసారశ్చ నిద్రాల్పత్వంతథావమిః।
కంఠోష్ఠముఖనాసానాం పాకస్స్వేదశ్చజాయతే ।
ప్రలాపోవక్త్రకటుతా మూర్ఛాదాహోమదస్తృషా ।
పీతవిణ్మూత్రనేత్రత్వ క్పైత్తికే భ్రమఏవచ॥

తా. తీక్ష్ణమైన జ్వరవేగము అతిసారము అల్పనిద్ర వాంతి కంఠము పెదవులు ముఖము నాసిక వీనియందుపాకము చెమట అసంబద్ధముగా మాటలాడుట నోరుచేదు మూర్ఛ దాహము † మదము దప్పి మలమూత్రములు నేత్రములు చర్మము ఇవి పసుపు పారియుండుట ‡ భ్రమ ఈ లక్షణములుగలది పిత్తజ్వరమని తెలియవలయు.

శ్లో॥ [బాహటే] యుగపద్వ్యాప్తి రంగానాం ప్రలాపః కటు
వక్త్రతా। నాసాస్యపాకశ్శీతేచ్ఛా భ్రమో మూర్ఛామదో
రతిః। విట్స్రంసః పిత్తవమనం రక్తష్ఠీవనమమ్లకః। రక్తకోఠో
ద్గమః పీత హారితత్వంత్వగాదిషు । స్వేదోనిశ్వాసవైగంధ్య
మతితృష్ణాచపిత్తజే॥

తా. జ్వరము ఏకకాలమునందు శరీరమంతయు వ్యాపించుట పలవరించుట నోటియందుకారము ముక్కు నోరు వీటియందు పాకము చల్లనివస్తువులయందిచ్ఛ శిరోభ్రమము మూర్ఛ మదము వస్తువులయందిచ్ఛలేకుండుట విశేషముగా మలము వెడలుట పిత్తము వమనంబగుట కారియుమియునపుడు రక్తముపడుట పులితేనుపులు రక్తకోఠము కలుగుట చర్మము నఖము ముఖము యీ మొదలగు వానియందు పసుపు

* అరుచి అనగా అన్నమునందిచ్ఛ కలిగియుండినను. భుజించుటకు శక్తిలేకుండుట.

† మదమనగా—మదించిన వానివలె నుండుట.

‡ భ్రమ అనగా—శరీరము చక్రాకారముగా దిరుగుట.

వర్ణము పచ్చనివర్ణము చెమట శ్వాసము దుర్గంధముగా వెడలుట అధికదప్పి ఈ లక్షణములు పిత్తజ్వరమునందు కలిగియుండును.

శ్లేష్మజ్వర లక్షణము.

శ్లో॥ [సిద్ధవిద్యాభూః] కాసశ్వాసౌ పీనసః కంఠశోషా దాహో
భ్రాంతిశ్శ్వేత వర్ణబలాసమ్ । తంద్రాకారో గౌరవర్ణంచ
గాత్రవాఙ్మాధుర్యం వారిపూరంసలాలమ్ । చింతాభీతిర్వి
ద్ధితం మందవహ్నిం తాపస్స్వేద శ్శోఫమూత్రంశిరోర్తిః ।
స్నిగ్ధంగాత్రంఘుర్ఘురంసారణం స్యాద్ధేతుశ్శ్లేష్మదోషోతితోయం
జ్వరస్స్యాత్ ॥

తా. దగ్గు ఎగరోజు పీనస కంఠశోష దాహము భ్రమ కఫము తెల్లగనుండుట తంద్ర శరీరము పసుపువర్ణమైయుండుట నోరు తియ్యగనుండుట అధికముగా జొల్లు కారుట చింత భయము అగ్నిమాంద్యము తాపము చెమట శోభ అధికముగా మూత్రము వెడలుట శిరస్సునొచ్చుట శరీరము నిగనిగలాడుచుండుట కంఠములో గుఱ్ఱుగుఱ్ఱుయను శబ్దము అతిసారము ఈలక్షణములుగలది శ్లేష్మజ్వరమని తెలియవలయు.

శ్లో॥ [మతాంతరే] స్తైమిత్యం స్తిమితోవేగ ఆలస్యం మధురా
స్యతా । శుక్లమూత్రపురీషత్వక్ స్తంభస్తృప్తి రథాపిచ ।
గౌరవంశీతముత్క్లేదో రోమహర్షోతినిద్రతా। ప్రతిశ్యాయో
రుచిః కాసఃకఫజేఽక్ష్ణోశ్చశుక్లతా॥

తా. శరీరము తడిగుడ్డచే గప్పబడినటుల నిశ్చలమునుండుట జ్వరమునకు మంద వేగము కార్యములయందాలస్యము నోరు తియ్యగనుండుట మూత్రపురీషములు చర్మము తెల్లగనుండుట శరీరము స్తంభించుట తృప్తిజెందినవానివలె అన్నమునందభిలాష లేకుండుట శరీరము బరువుగనుండుట శరీరము శీతలముగనుండుట ఓకర గగుర్పొడుచుట కడునిద్ర పీనస అరుచి కాస నేత్రములు తెలుపుబారియుండుట ఈ లక్షణములుగలది శ్లేష్మజ్వరమని తెలియవలయు.

శ్లో॥ [బాహటే] విశేషాదరుచిర్జాడ్యంస్రోతోరోధోల్ప వేగతా.
ప్రసేకోముఖమాధుర్యం హృల్లేపశ్వాసపీనసః॥

హృల్లాసశ్ఛర్దనంకాస స్తంభశ్శైత్యంత్వగాదిషు ।
అంగేషుశీతపిటికాస్తంద్రో దరకఫోద్భవే ॥

తా. మిగుల అరుచి జాడ్యము స్రోతఃప్రతిబంధము మలమూత్రాదులు కొంచెముగ వెడలుట నోటియందు నీరుకారుట నోరు తియ్యగనుండుట హృల్లేపము శ్వాసము పీనస హృల్లాసము వాంతి దగ్గు స్తబ్ధత్వము చర్మము నఖము యీ మొదలగువానియందు తెలుపువర్ణము అవయవములయందు శీతపిటికలు తంద్ర ఈ లక్షణములు శ్లేష్మజ్వరమునందు కలిగియుండును.

వాతపిత్తజ్వర లక్షణము.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే]తృష్ణామూర్ఛాభ్రమోదాహస్స్వప్ననాశ
శ్శిరోరుజా । కంఠాస్యశోషో వమథూ రోమహర్షో ఽరుచి
స్తమః । పర్వభేదశ్చజృంభాచవాతపిత్తజ్వరాకృతిః ।

తా. దప్పి మూర్ఛ భ్రమ సర్వాంగతాపము నిద్రానాశము తలనొప్పి కంఠము ముఖము యెండియుండుట వాంతి గగుర్పొడుచుట అరుచి అకస్మాత్తుగా చీకట్లు కమ్ముకొనినట్లుండుట కీళ్ళునొచ్చుట ఆవలింతలు ఈ లక్షణములు గలది వాతపిత్త జ్వరమని తెలియవలయును.

శ్లో॥ [బాహటే] శిరోర్తిమూర్ఛా వమిదాహమోహాః కంఠాస్య
శోషా రతిపర్వభేదః । ఉన్నిద్రితాతృట్ భ్రమరోమహర్షాః
జృంభాతివాక్త్వంచచలాత్సపిత్తాత్ ।

తా. తలనొప్పి మూర్ఛ వాంతి సర్వాంగతాపము మోహము గొంతు నోరు యెండుట పదార్థములయందిచ్ఛలేకుండుట కీళ్ళయందు నొప్పి మిక్కుటముగా దప్పి తాపము భ్రమము గగుర్పాటు ఆవులింత అధికముగా మాటలాడుట ఈ లక్షణములు వాత పిత్త జ్వరమునందు కలిగియుండును.

శ్లేష్మవాతజ్వర లక్షణము.

శ్లో॥ [మతాంతరే] స్తైమిత్యంపర్వణాంభేదో నిద్రాగౌరవమేవచ।
శిరోగ్రహఃప్రతిశ్యాయః కాసస్స్వేదాప్రవర్తనమ్ ।
సంతాపోమధ్యవేగశ్చ వాతశ్లేష్మజ్వరాకృతిః ॥

తా. శరీరము తడిగుడ్డచే గప్పబడినటుల నిశ్చలముగ నుండుట కీళ్ళు నొచ్చుట నిద్ర అంగములు జడముగ నుండుట తలబరువుగనుండుట పీనసము కాసము స్వల్పముగా చెమటబట్టుట శరీరములో సంతాపము జ్వరమునకు మధ్యవేగము ఈ లక్షణములు గలది వాతశ్లేష్మ జ్వరమని తెలియవలయును.

శ్లో॥ [బాహటే] తాపహాన్య రుచిపర్వ శిరోరుక్పీనస శ్వసనకాస
విబంధాః। శీతజాడ్యతిమిరభ్రమతంద్రా శ్లేష్మవాతజనితజ్వర
లింగమ్ ॥

తా. తాపము లేకుండుట అరుచి కీళ్ళయందు నొప్పి తలనొప్పి పీనసము శ్వాసము కాసము మలబంధము శైత్యము జాడ్యము తిమిరరోగము భ్రమ తంద్ర ఈ లక్షణములు శ్లేష్మవాత జ్వరమునందు కలిగియుండును.

శ్లేష్మపిత్తజ్వర లక్షణము.

శ్లో॥ [మతాంతరే] లిప్తతిక్తాస్యతా తంద్రా మోహః కాసో రుచి
స్తృషా । ముహుర్దాహో ముహుశ్శీతం శ్లేష్మ పిత్త
జ్వరాకృతిః ॥

తా. నోరు అంటుకొని చేదుగనుండుట తంద్ర మోహము కాస అరుచి దప్పి ప్రతిక్షణమునందు దాహము ప్రతిక్షణమునందు శీతలము ఈ లక్షణములుగలది శ్లేష్మపిత్త జ్వరమని తెలియవలయును.

ద్వంద్వజ్వర లక్షణము.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] తృట్ఛమోహ భ్రమదాహ పీడతా స్వప్న
నిరతివైశీర్ష వేదనా । రోమహర్షమరుచిర్జ్వరంతథా శ్వాస
కాస మితికథ్యతేబుధైః । స్వేదహానిభ్రమకంపశోషణం
ద్వంద్వజన్యమితికథ్యతే శృణు ॥

తా. దప్పి మూర్ఛ భ్రమ దాహము నిదురరాకుండుట అధికముగా తలనొచ్చుట గగుర్పొడుచుట అరుచి కడుజ్వరము శ్వాసకాసలు చెమటబట్టకుండుట తబ్బిబ్బులాడుట వణకుట శోష ఈ లక్షణముగలది ద్వంద్వజ్వరమని విద్వాంసులచే జెప్పబడినది.

సన్నిపాతజ్వర లక్షణము.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] రాత్రౌజాగరణందివాచకృశతామూర్ఛా
తిదాహోమరుచ్ఛీతం। స్వేదప్రలాపసంమదతృషాహాస్యంచ
హృత్పీడనమ్ । కాసశ్వాస విదాహ శైత్యజ్వరితాతృష్ణా
* శిరోరోధనమ్ । జిహ్వాదగ్ధకృశత్వ † మంగపులకంస్యా
త్సన్నిపాతజ్వరే॥

తా. రాత్రి మేల్కొనియుండుట పగలు కృశించియుండుట మూర్ఛ శరీరమునందు కడుదాహము వాతము ప్రకోపించియుండుట చలిబెట్టుట చెమటపట్టుట అసంగతముగ మాటలాడుట మదము నవ్వుట ఱొమ్మునొచ్చుట లేక ఱొమ్ములో మండుట శ్వాసకాసలు విదాహించుట శరీరము చల్లనై యుండుట జ్వరము దప్పి తలనొచ్చుట నాలుక పిడకవలె యెండి కృశించియుండుట శరీరము గగుర్పొడుచుట ఈ లక్షణములు గలది సన్నిపాతజ్వరమని తెలియవలయును.

శ్లో॥ [బాహటే] సర్వజోలక్షణైస్సర్వైః దాహోత్రచముహు
ర్ముహుః । తద్వచ్ఛీతంమహానిద్రాదివాజాగరణంనిశి। సదా
వానైవవానిద్రా ముహుస్స్వేదోతినైవవా । గీతనర్తనహా
స్యాదివిక్రుతేహాప్రవర్తనమ్।సస్రుతేకలుషేరక్తేభుగ్నేలులిత
పక్ష్మణీ । అక్షిణీపిండికాపార్శ్వమూర్ధపర్వాస్థిరుక్భ్రమః ।
సస్వనౌసరుజౌకర్ణౌ కంఠశ్శూకైరివావృతః। పరిదగ్ధఖరా
జిహ్వా గురుస్రస్తాంగసంధితా।రక్తపిత్తకఫష్ఠీవో లోలనంశిర
సోతిరుక్ । కోఠానాంశ్యావరక్తానాం మండలానాంచదర్శ
నమ్ । హృద్వ్యథామలసంసర్గః ప్రవృత్తిర్వాల్పశోపివా ।
స్నిగ్ధాస్యతాబలభ్రంశఃస్వరసాదఃప్రలాపితా। దోషపాకశ్చి
రాత్తంద్రా సతతం కంఠకూజనమ్ । సన్నిపాతమభిన్యాసం
తంబ్రూయాచ్ఛహృతౌజసమ్॥

* శిరస్తోదనమ్. † కాయపులకమ్.

తా. సన్నిపాతజ్వరమునందు వాతాది జ్వరములకు చెప్పియుండు లక్షణము లన్నియు కలిగియుండును దీనియందు పలుమారు ఉష్ణము పలుమారు శీతము పగటి యందు విశేషనిద్ర రాత్రులయందు నిద్రలేకుండుట లేక యెల్లపుడు నిద్రింపుట నిద్ర లేకపోవుట పలుమారు చెమటబట్టుట అధికముగా చెమట చెమటయే లేకుండుట సంగీతము నర్తనము హాస్యము మొదలగు వికారచేష్టలు చేయుట నేత్రములు కలకబారి నీళ్ళతోగూడి యెఱ్ఱగా నుండుట కంటిఱెప్పలు వంకరగా పోవుట పిక్కలు పార్శ్వములు శిరము కీళ్ళు అస్థులు వీనియందు నొప్పి భ్రమయు చెవులయందు ధ్వని శూల గొంతులో ముండ్లు గ్రుచ్చుకొనినటులుండుట నాలుక కాల్చబడినటుల రూక్షగ నుండుట శరీరసంధులు జారుట కారియున్నపుడు రక్తకఫములు వెడలుట శిరము నందు వణుకు అధికనొప్పి నల్లగ యెఱ్ఱగనుండు కోఠములు మండలములు కనుపించుట ఱొమ్మునొప్పి మలబంధము లేక కొంచెకొంచెముగా మలము వెడలుచుండుట ముఖము మినమినలాడుట బలహాని స్వరభంగము వదరుట బహుకాలముమీద దోషము జీర్ణంబగుట తంద్ర యెల్లపుడు కంఠమునందు గుర్గురు శబ్దము ఈ లక్షణములు కలిగియుండును. తేజస్సును నశింపజేయునట్టి యీ సన్నిపాతము అభిన్యాస మనబడును.

దాహజ్వర లక్షణము.

శ్లో॥ [సిద్ధరసార్ణవే] దాహః పిపాసా ముఖశోషణంచ ప్రలాప
సంతాపమతీవదుఃఖమ్। మూర్ఛాపరిభ్రాంత్యుదరాగ్నిరోధ
ఏతాని దాహ జ్వరలక్షణాని ॥

తా. సర్వాంగతాపము దప్పి నోరుయెండుట అసంగతముగా మాటలాడుట తాపము కడుదుఃఖము మూర్ఛ తబ్బిబ్బులాడుట అగ్నిమాంద్యము ఈ లక్షణములు గలది దాహజ్వరమని తెలియవలయును.

అజీర్ణజ్వర లక్షణము.

శ్లో॥ [చరకే] జ్వరజృంభణహిక్కాశ్చ మందాగ్నిర్గ్లానిర్వ్యథా।
అమ్లస్వభావ గంధశ్చాప్యజీర్ణ జ్వరలక్షణమ్ ॥

తా. జ్వరము ఆవలింతలు ఎక్కిళ్ళు అగ్నిమాంద్యము మాటిమాటికి నొచ్చుట పులితేపులు ఈ లక్షణములు గలది అజీర్ణజ్వరమని తెలియవలయును.

భూతజ్వర లక్షణము.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] అపస్మారోవిరూపాక్షో జ్వరోత్యత ప్రలాప
నమ్। అతీవభోజనేవాంఛారోమహర్షశ్చగాయితా। హాస్యం
చనర్తనంతంద్రా స్యాద్భూతజ్వరలక్షణమ్॥

తా. అపస్మారము కెట్టిచూపులుచూచుట జ్వరము మిక్కుటముగా వదరుట మిక్కుటముగా భుజించుటయందిచ్ఛగలుగుట శరీరము గగుర్పొడుచుట పాడుట నవ్వుట ఆడుట తంద్ర ఈ లక్షణములుగలది భూతజ్వరమని తెలియవలయు.

అభిఘాతజ్వర లక్షణము.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] దూరవ్యాయామతోతీవ జాయతేజ్వర
ముత్కటమ్। దాహస్సర్వాంగవైకల్యం స్వేదస్తంద్రామతి
భ్రమః। శీతంతృష్ణాతిమోహాశ్చ ప్రలాపో హృది వేదనా।శ్రమ
స్సంధిరుజా కాస శ్చాభిఘాతజ్వరాకృతిః॥

తా. తనబలిమి నతిక్రమించి కడుదూరము నడచుటచే నతిశయముగా జ్వరముజనించుట. ఇది అభిఘాతజ్వరమనబడు. దానియందు దాహము సర్వాంగములయందు బలక్షయము చెముట తంద్ర తబ్బిబ్బుమాటలు శరీరశైత్యము దప్పి కడుమోహము ప్రలాపము హృదయమునందు వేదన శ్రమ కీళ్ళయందు నొప్పి దగ్గు ఇవి గలుగును.

శ్లో॥ తస్మిన్ జ్వరేతుపవనః ప్రాయోరక్తం ప్రదూషయన్।
సవ్యథాశోఫవైవర్ణ్యం సరుజం కురుతేజ్వరమ్॥

తా. అభిఘాతజ్వరమునందు వాతము తఱచుగా రక్తమునుచెరిచి నొప్పి శోఫ వివర్ణత్వము ఉపద్రవము వీనిని గలుగజేసి పిదప జ్వరమును కలుగజేయును.

విషమజ్వర లక్షణము.

శ్లో॥ [బాహటే] క్షుధామహాదాహభ్రమాజ్వరశ్చ క్షణాత్క్షణం
శీతరుజామలాది। ఉష్మాతిమూర్ఛావిషమప్రలాపః ఛర్దిశ్చ
హృద్రుక్కటుకూలమోహాః। క్వచిద్దినేచ త్రిదినే చతుర్థే

విషోవిదాహోవివిధజ్వరంస్యాత్ ।ఏతచ్చరూపంవిషమజ్వరా
ణాం క్వచిద్ది నేద్విత్రిహిమంజ్వరశ్చ॥

తా. ఆకలి కడుదాహము భ్రమ ప్రతిక్షణమునందు జ్వరమువచ్చుట చలి బట్టుట మలమూత్రములు వెడలుట శరీరము ఉష్ణముగనుండుట కడుమూర్ఛ తబ్బిబ్బు లాడుట వాంతి రొమ్మునొచ్చుట బడలిక శూల మోహము రెండవ దినమునగాని మూడవ దినమునగాని నాలుగవ దినమునగాని విషమించి విదాహాయుక్తమై పలువిధములుగ జ్వరమువచ్చుట 1 దినములో 2 లేక 3 మార్లు చలిబట్టి జ్వరమువచ్చుట ఈ లక్షణములు గలది విషమజ్వరమని తెలియవలయు (మఱియు దీనియందు అసాధ్యనాడులు కలిగియుండిన అసాధ్యంబనియు సాధ్యనాడులు కలిగియుండిన సాధ్యంబనియు తెలియవలయు.)

శ్లో॥ [నిత్యనాథీయే] క్షణేచోష్ణంక్షణేశీతం క్షణేజ్వరగతి స్తథా।
క్వచిద్ద్విగహిమం వాపి ద్వితీయంచతృతీయకమ్ । చలంచా
తుర్థికం వాపి విషమజ్వరలక్షణమ్॥

తా. క్షణములో ఉష్ణముగలుగుట క్షణములో చలువపుట్టుట క్షణములో జ్వరమువచ్చుట 1 దినములో రెండుమార్లేని మూడు మార్లేని నాలుగు మార్లేని విడిచి విడిచి చలివచ్చుట ఈ లక్షణములుగలది విషమజ్వరమని తెలియవలయు.

విషమజ్వరోత్పత్తి కారణము.

శ్లో॥ [మతాంతరే] దోషోల్పోహితసంభూతో జ్వరోత్సృష్టస్య
వాపునః । ధాతుమన్యతమంప్రాప్య కరోతివిషమజ్వరమ్॥

తా. జ్వరవిముక్తునికి అహితాహారాచారాద్యపథ్యసేవనలచే దోషముజనించు దోషము మరల కొంచెమువృద్ధిజెంది రసాదిసప్తధాతువులలో నేదైనా నొకదాని నాశ్రయించి ఉత్పత్తిలోనే తృతీయాది విషమజ్వరములను గలుగజేయు. దోషము ఉత్పత్తికాలములో అల్పముగనుండి కాలవిశేషమువలన బలవత్తరమై జ్వరము గలుగ జేయు బలవత్తరముగనుండిన నిత్యజ్వరమును గలుగజేయు.

శ్లో॥ [ఆయుర్వేదే] ధాతుస్థానగతైర్దోషై ర్జాయంతేవిషమజ్వరాః॥

తా. దోషములు రసాదిసప్తధాతుగతంబులైన విషమజ్వరములు జనించు.

విషమజ్వర భేదము.

శ్లో॥ [ఆయుర్వేదే] సంతత స్సతతో న్యేద్యు స్తృతీయక చతుర్థకౌ॥

తా. సంతతము సతతము అన్యేద్యు (అనగా ద్వ్యాహికము) తృతీయకము (అనగా త్ర్యాహికము) చతుర్థకము (అనగా చాతుర్థికము) అని విషమజ్వరములు 5 విధంబులు (దోషము రసగతంబైన సంతతజ్వరమును గలుగజేయు రక్తగతంబైన సతతజ్వరమును గలుగజేయు. మాంసగతంబైన ద్వ్యాహికజ్వరమును గలుగజేయు. మేదోగతంబైన త్ర్యాహికజ్వరమును గలుగజేయు. అస్థిమజ్జాగతంబైన అనేకరోగములతో గలసి మృత్యుతుల్యముగ నుండు, చాతుర్థికజ్వరమును గలుగజేయు.)

శ్లో॥ [రసాశ్రిత స్సంతతకో దివారాత్రం సముంచతి।
అహోరాత్రే సతతకో ద్వౌకాలా వనువర్తతే।
అన్యేద్యుష్క స్త్వహోరాత్ర ఏకవారం ప్రవర్తతే।
తృతీయక స్తృతీయేహ్నా చతుర్థేహ్నా చతుర్థకః।
ముక్తేన్యేహ్నిచతుర్థో సౌ చాతుర్థిక విపర్యయః॥

తా. రసధాతువు నాశ్రయించి 7, 10 లేక 12 దినములవరకు రేయుంబగలు విడువకుండు జ్వరము సంతత మనబడును. అహోరాత్రమధ్యములో 2 మార్లు (అనగా పగలు 2 మారులుగాని రాత్రి 2 మార్లుగాని లేక పగలు ఒకమారుగాని రాత్రి ఒకమారుగాని ఒకపూటలో 2 మార్లుగాని వచ్చుజ్వరము సతత మనబడు. అహోరాత్రమధ్యములో ఒకమారువచ్చుజ్వరము అన్యేద్యుష్క మనబడు. 3 దినముల కొకమారు వచ్చుజ్వరము తృతీయక మనబడు. 4 దినముల కొకమారు వచ్చుజ్వరము చాతుర్థిక మనబడు. ఈ చాతుర్థికజ్వరము నాలుగవదివసంబునవచ్చి విడిచి ఐదవదివసంబునవచ్చిన చాతుర్థిక విపర్యయము (అనగా పంచాహికము) అనబడు. (ఈ విషమజ్వర సాధ్యాసాధ్యంబుల నెఱింగి చికిత్సింపవలయు. చికిత్సించు నెడల స్వచ్ఛందభైరవము నొసంగవలయు.)

శ్లో॥ [బాహటే] జ్వరః పంచ విధః ప్రోక్తః మలకాల బలాబలాత్॥
ప్రాయశ్చ సన్నిపాతేన భూయసా త్వపదిశ్యతే।
సంతత స్సతతో న్యేద్యుః తృతీయక చతుర్థకౌ॥

తా. వాతాదిదోషములు ఆదానవిసర్గరూపమైన కాలము వీని బలాబలముల వలన జనించు జ్వరము ౫ విధములుగ నుండును. మఱియును సన్నిపాతముచే సంతతముగ సతతము అన్యేద్యుః తృతీయకము చతుర్థకము అని జ్వరములు నానావిధములుగ నుండును.

సంతతజ్వరోత్పత్తి క్రమము.

శ్లో॥ ధాతుమూత్రశకృద్వాహి స్రోతసా వ్యాపినో మలాః।
తాపయంత స్తనుం సర్వాం తుల్యదూష్యాది వర్ధితాః।
బలినో గురవ స్తబ్ధా విశేషేణ రసాశ్రితాః।
సంతతం నిష్ప్రతి ద్వంద్వం జ్వరం కుర్యా త్సుదుస్సహమ్॥

తా. తుల్యమగు దూష్యాదులు ప్రకోపకరవస్తువులు, వీనిచే వృద్ధినొంది బలిష్ఠముగ నుండు వాతాదిదోషములు రసాదిసప్తధాతువులను మలమూత్రములను వహించునట్టి స్రోతస్సులయందు వ్యాపించి సమస్తశరీరమును తపింపజేసి పిదప అజీర్ణరసమునాశ్రయించి బలమును గురుత్వమును జెంది స్తబ్ధముగనై దుస్సహమైన సంతతజ్వరమును కలుగజేయును.

సంతతజ్వర క్రమము.

శ్లో॥ మలాన్ జ్వరోష్మ ధాతూన్వా సశీఘ్రం క్షపయే త్తతః।
సర్వాకారం రసాదీనాం శుద్ధ్యశుద్ధ్యాపివా క్రమాత్।
వాతపిత్తకఫైస్సప్త దశద్వాదశ వాసరాన్।
ప్రాయోనుయాతి మర్యాదాం మోక్షాయచవధాయచ॥

తా. సంతతజ్వరము సర్వాంగములయందు వ్యాపించి మలమును రసాది సప్తధాతువులను శీఘ్రములో నిశ్శేషముగా నశింపజేయును. మఱియు నిది రసాదులయొక్క జీర్ణాజీర్ణ భేదములవలన యథాక్రమముగా వాత పిత్త కఫదోషములచే 7 10 12 దినముల వరకు అనుసరింపుచుండి పిదప జ్వరనివృత్తియైనను లేక మరణమునైనను గలుగజేయును.

సంతతజ్వరకాల ప్రమాణము.

శ్లో॥ ద్విగుణా సప్తమీయాతు నవమ్యేకాదశీ తథా।
ఏషా త్రిదోష మర్యాదా మోక్షాయచ వధాయచ॥

తా. వాత పిత్త శ్లేష్మములచే జనించిన సంతతజ్వరములకు యథాక్రమముగా 7 14 22 28 దినములు కాలప్రమాణమనియు దానికి పిదప జ్వరనివృత్తిగాని లేక మరణముగాని కలుగుననియు హారీతుని మతము.

దోషక్షయ వృద్ధులచే విషమజ్వరోత్పత్తి కారణము.

శ్లో॥ కృశానాం వ్యాధిముక్తానాం మిథ్యాహారాది సేవినామ్॥
అల్పోపి దోషో దూష్యాదేర్ లబ్ధ్వాన్య తమతోపలమ్।
సవిపక్షో జ్వరంకుర్యా ద్విషమం క్షయ వృద్ధిభాక్॥

తా. జ్వరాదివ్యాధులు నివర్తించి కృశించియుండువారలకు మిథ్యాహారాది సేవనమువలన దోషము స్వల్పమైయుండినను దూష్యములను జెంది వాని నుండి విశేష బలమును పొంది క్షయవృద్ధులను జెందుచు విషమజ్వరమును గలుగజేయును. దీనియందు సన్నిపాతజ్వరములకు చెప్పియుండు దుర్గుణములు కలిగియుండును.

శ్లో॥ దోషః ప్రవర్తతే తేషాం స్వే కాలేజ్వరయన్ బలీ।
నివర్తతే పున శ్చైషః ప్రత్యనీక బలాబలః।
క్షీణేదోషే జ్వరస్సూక్ష్మః రసాదిష్వతి బలీయతే।
లీనత్వా త్కార్శ్య వైవర్ణ్య జాడ్యాదీన్ విదధాతి సః॥

తా. పైచెప్పినవారికి దోషములు తమ తమ కాలములందు బలమును జెంది విశేషముగా జ్వరమును గలుగజేయును. మరల నా దోషము విరుద్ధమైన యాహారాదులచే దుర్బలమై నివర్తించును. దోషము క్షయించుచుండగా జ్వరము సూక్ష్మరూపముగా రసాదిధాతువులయందు లయమును జెందుచుండును. మఱియు నా జ్వరము రసశేషమునందు లయించియుండుటవలన శరీరకృశత్వము వైవర్ణ్యము జాడ్యము యీమొదలగు వానిని కలుగజేయును.

సంతతాదిజ్వర నిదానము.

శ్లో॥ ఆసన్న వివృతాస్యత్వా త్స్రోతసాం రసవాహినామ్।
ఆశు సర్వస్య వపుషో వ్యాప్తి ర్దోషేణ జాయతే।
సంతత స్సంతత స్తేన విశరీరో విపర్యయాత్।
విషమో విషమారంభాః క్రియాః కాలోనుషంగవాన్।
దోషో రక్తాశ్రయః ప్రాయః కరోతి సతతజ్వరమ్॥

తా. అన్నరసాదులను వహించెడి స్రోతోద్వారములు తెరవబడియుండుట వలన నా యన్నరసాదులు సమస్తశరీరమునందు వ్యాపించి స్వల్పముగ క్షీణముగనుండు దోషము సంతతజ్వరమును గలుగజేయును. ఇదియు సంతతజ్వరనిదానము. దీనియందు విరుద్ధాహారాదులవలన విషజ్వరము కలుగును. రక్తము నాశ్రయించియుండు దోషము తరుచుగా సతతజ్వరమును గలుగజేయును. ఇది ఒకయహోరాత్రము విడువకుండును. ఇదియ యేకాహికజ్వర మనబడును.

ద్వ్యాహిక త్ర్యాహికజ్వర నిదానము.

శ్లో॥ అహోరాత్రస్య సద్విస్యా త్సకృద స్యైన్య రాత్రితః ।
గస్మిన్ మాంసవహానాడీమ్ దోషనాడీ తృతీయకే ।
గ్రాహిపిత్తా న్మలాన్మూర్ధా త్రికస్య కఫపి త్తతః ।
సపృష్ట స్యానిలకఫా త్సచై కాహాంతర స్మృతః ॥

తా. జ్వరము మాంసవహానాడి నాశ్రయించియుండిన మరుదినము జ్వరము కలుగును. ఇదియ ద్వ్యాహికజ్వర మనబడును. జ్వరములో నాడి నాశ్రయించియుండిన త్ర్యాహికజ్వరము కలుగును. దీనియందు పిత్త వాత సంసర్గమువలన తలనొప్పి కఫ పిత్త సంసర్గమువలన మెడ్డిపూసయందు పట్లు కఫవాతసంసర్గ మువలన వీపునందు పట్లు ఇవి కలుగను. ఇది వొకదినము విడిచి మరుదినమునందు కలుగును. దీనిని త్ర్యాహిక జ్వర మనియెదరు.

శుక్లగతజ్వర లక్షణము.

శ్లో॥ తిమిరకఠినవాక్యం స్వేదమూర్ఛా ప్రలాపమ్ ।
నయన జలదర్పష్టి ర్వాంతి లాలాస్య దేశే ।
వికృత విదహ దేహే నష్టకాంతిః ప్రకుర్యాత్ ।
వివిధ విషవికారాః శుక్లయుక్తం జ్వరంచ ॥

తా. కండ్లు చీకట్లుకమ్ముట కఠినముగమాటలాడుట చెమట మూర్ఛ ప్రలాపించుట కండ్లయందు నీరుకారుట వాంతులగుట నోటజొల్లుకారుట శరీరము వికృతమై యుండుట తాపయుక్తముగనుండుట కాంతి హీనముగనుండుట యిట్టి విషవికారములు శుక్లస్థలము యీ లక్షణములు గలది శుక్లగతజ్వరమని తెలియవలయు. (దీనియందెవనికి దోషధాతువులు కలిగెడినో వాడు మృత్యువుపాలగును అటుగాక ధాతువు స్వస్థ గతిగా నడుచుచుండిన సాధ్యమని యెంచి చికిత్సింపవలయు.

శ్లో॥ [మతాంతరే] మరణంప్రాప్నుయా త్తత్ర శుక్రస్థానగతేజ్వరే ।
శేఫసః స్తబ్ధతా మోక్షః శుక్రస్యచ విశేషతః ॥

తా. రసాదిస ప్తధాతుగత జ్వరములలో శుక్రస్థానమును జ్వరము నాశ్రయింపుచుండగా మరణము కలుగును ఆజ్వరమధ్యములో మేఢ్రము స్తబ్ధత్వమును జెందుటయే గాక విశేషముగా శుక్రస్రావమును ఒకానొకపుడు కొంచెకొంచెముగా రక్తస్రావమును కలుగును.

శుక్రగతజ్వర చికిత్స.

శ్లో॥ పునర్నవార్క మూలంచ బాలా వార్తాకమూలకమ్ ।
కులుత్థమూలం బృహతీ బర్బరం గ్రంథి నాగరమ్ ।
కణచూర్ణ మిదంఖాదే చ్ఛుక్ల జ్వర నికృంతనమ్ ॥

తా. గలిజేరువేరు జిల్లేడువేరు నూనెముంతవేరు లేక ముత్తవపులగపువేరు వంగవేరు ఉలవవేరు నేలములకవేరు వాయింటవేళ్లు మోడి శొంఠి వీనిని సమభాగములుగా దంచి కషాయముకాచి పిప్పలిచూర్ణము కలిపి సేవించిన శుక్లగతజ్వరము హరించును.

ఆమజ్వర లక్షణము.

శ్లో॥ [క్షేమజకల్పే] లాలాప్రసేకహృల్లాస హృదయాశుద్ధ్యరోచకాః ।
‡ తంద్రాలస్య విపాకంచ గురుగాత్రాతి మూత్రకమ్ ।
ఆమజ్వర సలింగస్యా న్నదద్యా త్తత్ర భేషజమ్ ॥

తా. జొల్లుకారుట ఓకరవచ్చునట్లుండుట రొమ్ముజడముగ నుండుట అరుచి తంద్ర ఆలస్యము అన్నము అరగకుండుట శరీరము బరువుగానుండుట అధికముగా మూత్రోత్సర్జనంబగుట ఈ లక్షణములుగలది ఆమజ్వరమని (అనగా అపక్వజ్వరమని) తెలియవలయును. దీనియందు ఔషధము నివ్వంజనదు.

శ్లో॥ [బాహటే] జ్వరోపద్రవతీక్ష్ణత్వ మగ్లానిర్బహుమూత్రతా ।
స్రవప్రవృత్తి ర్నజీర్ణం నక్షు త్సామజ్వరాకృతిః ॥

‡ తంద్రాలస్యవిపాకస్య వైరస్యంగురుగాత్రతా । క్షున్నాశోబహుమూత్రత్వం స్తబ్ధతాబలవాన్ జ్వరః। ఆమజ్వరస్యలింగాని నదద్యాత్తత్రభేషజమ్ । భేషజంహ్యామదోషస్య భూయో జనయతి జ్వరం। శోధనం శమనీయంచ కరోతి విషమ జ్వరమ్॥

తా. తంద్ర ఆలస్యము అన్నము అరగకుండుట నోరువిరసముగ నుండుట అంగములు బరువుగనుండుట ఆకలిలేకుండుట పలుమారుమూత్రము వెడలుట అంగములు స్తంభించియుండుట అధికజ్వరము ఈ లక్షణములుగలది అపక్వజ్వరమని తెలియవలయును దీనియందు ఔషధము నివ్వంజనదు ఔషధమునిచ్చిన అధికముగా జ్వరముగలుగు మఱియు శోధనీయ ఔషధములనుగాని లేక శమనీయ ఔషధములనుగాని ప్రయోగించిన విషమజ్వరముకలుగునని పాఠాంతరముగలదు.

తా. జ్వరమునకు చెప్పియుండు శ్వాసకాస మొదలగు పది యుపద్రవములు తీక్ష్ణముగానుండుట బడలిక లేకుండుట మూత్రము అధికముగా బైలువెడలుట ప్రవృత్తి లేక పోవుట మలము జీర్ణము కాకుండుట ఆకలి లేకుండుట ఈ లక్షణములు ఆమజ్వరమునకు కలిగియుండును.

పచ్యమానజ్వర లక్షణము.

శ్లో॥ [పూజ్యపాదీయే]జ్వరవేగోధికాత్తృష్ణా ప్రలాపశ్శ్వాసనంభ్రమః।
*మలప్రవృత్తిరుత్ క్లేశః పచ్యమానస్య లక్షణమ్ ॥

తా. జ్వరవేగము కడుదప్పి ప్రలాపము శ్వాస భ్రమ మలోత్సర్జనము ఓకరవచ్చునట్లుండుట ఈ లక్షణములుగలది పచ్యమానజ్వరమని (అనగా పాకోన్ముఖమైన జ్వరమని) తెలియవలయును.

నిరామజ్వర లక్షణము.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] క్షుత్క్షామతాలఘుత్వంచ గాత్రాణాం జ్వరమార్దవమ్ । దోషప్రవృత్తి రుత్సాహో నిరామ జ్వరలక్షణమ్॥

తా. ఆకలి శరీరముకృశించుట అంగములు లఘువుగనుండుట మందజ్వరము వాతము అధోముఖంబగుట మనస్సంతోషము ఈ లక్షణములుగలది నిరామజ్వరమని (అనగా పక్వమైన జ్వరమని) తెలియవలయును

ఆమాదిజ్వర కాల ప్రమాణము.

శ్లో॥ ఆమజ్వరస్త్రిరాత్రం స్యాత్సప్తాహం పచ్యమానతా ।
దోషహీనో దశాహోర్ధ్వం నిరామమితికథ్యతే॥

* మలప్రవృత్తేరుత్ క్లేశః । మలము కడుకష్టముమీద వెడలుట.

తా. జ్వరమునకు 8 దినములు ఆమావస్థయనియు 4 వ దినము మొదలు 7 వ దినమువరకు పచ్యమానావస్థయనియు 7 వ దినము మొదలు 10 దినములవరకు దోషపక్వమానావస్థయనియు దానికి పిదప నిరామావస్థయనియు తెలియవలయును.

త్వగ్గతాదిజ్వర లక్షణము.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] త్వగంతర్గతరక్తాస్థి మాంసధాతుగతజ్వరమ్ ।
ప్రవక్ష్యేతేతన్నిదానం సువిజ్ఞేయమిదంబుధైః।
కించిన్మాత్రం జ్వరోదాహో నాడీ మందగతిర్భవేత్ ।
కించిచ్ఛిరోవ్యథా జ్ఞేయం త్వగ్గత జ్వరలక్షణమ్ ॥

తా. చర్మగత అంతర్గత రక్తగత అస్థిగత మాంసధాతుగత జ్వరనిదానంబుల వచించెద; స్వల్పముగా మూత్రము వెడలుట జ్వరము దాహము నాడిమందముగ నడుచుట ఒకింతతలనొచ్చుట ఈ లక్షణముగలది త్వగ్గతజ్వరమని తెలియవలయును.

అంతర్గతజ్వర లక్షణము.

శ్లో॥ [ఆయుర్వేదే] అంతర్దాహో బహిశ్శీతం కౌటిల్యం సంతతజ్వరమ్ । క్షయః పాండుశ్చ బధిర మంతర్గతస్య లక్షణమ్ ॥

తా. కడుపులో మండుట వెలుపట శీతలముగనుండుట కుటిలముగనుండుట ఎల్లపుడు జ్వరము శరీరముక్షయించి పాండురవర్ణముగనుండుట చెవుడు ఈ లక్షణములుగలది అంతర్గతజ్వరమని తెలియవలయును.

రక్తగతజ్వర లక్షణము.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] జ్వరోష్ణతా విదాహశ్చ మదాలస్య మతిభ్రమాః। అంగవైకల్యమూర్ఛాచ జ్వరో రక్తగతః స్మృతః॥

తా. జ్వరోష్ణము విదాహము మదించినవానివలె నుండుట ఆలస్యము చిత్తభ్రమ అంగములునొచ్చుట మూర్ఛ ఈ లక్షణములుగలది రక్తగతజ్వరమని తెలియవలయును.

శ్లో॥ [మతాంతరే] రక్తష్ఠీవనందాహో మోహశ్ఛర్దనవిభ్రమౌ। ప్రలాపః పిటకా తృష్ణా రక్తప్రాప్తే జ్వరేనృణామ్ ॥

తా. ఉమియునపుడు రక్తముబడుట దాహము మోహము వమనము భ్రాంతి వణుకుట పిటికలు దప్పి ఈ లక్షణములుగలది రక్తగతజ్వరమని తెలియవలయు.

మాంసగతజ్వర లక్షణము.

శ్లో॥ [సిద్ధవిద్యాభ్యాః] అతితీవ్రజ్వరశ్శ్వాస స్స్వేదస్తృష్ణాంగక వ్యథా। తంద్రా విదాహ పులక మూర్ఛా మాంసగతే జ్వరే॥

తా. కడుతీవ్రజ్వరము శ్వాస చెమట దప్పి అంగములయందు నొప్పి తంద్ర విదాహము శరీరము పులకరించుట మూర్ఛ ఈ లక్షణములుగలది మాంసగత జ్వరమని తెలియవలయును.

శ్లో॥ [మతాంతరే] పిండికోద్వేష్టనం తృష్ణా సృష్ట మూత్ర పురీషతా। ఊష్మాంతర్దాహ విక్షేపా గ్లానిస్స్యా న్మాంసగే జ్వరే॥

తా. పిక్కలయందు దండముచే గొట్టబడినటుల వేదన దప్పి అధికముగా మూత్రపురీషములు వెడలుట వెలపట యూష్మము కడుపులోమంట హస్తపాదములు విదిలించుట గ్లాని ఈ లక్షణములుగలది మాంసగతజ్వరమని తెలియవలయును.

అస్థిగతజ్వర లక్షణము.

శ్లో॥ [ఆయుర్వేదే] పరిభ్రమ శ్శోక విదాహ పూర్వం క్రోధోద్భవోగాత్ర సకంపతృష్ణా। విషార్తి మజ్జారస రక్తమాంస జ్వరం కృశార్తిశ్చ శిరోతిశోషా। రాత్రౌ త్వచి త్స్వేద రుజాజ్వరం స్యా దజీర్ణ మందోష్ణ పురీషబంధమ్। బలక్షయో దోష మహా గదశ్చ ప్రారబ్ధజం హ్యస్థి గత జ్వరం స్యాత్ ॥

తా. శరీరము పరిభ్రమించుట దుఃఖము శరీరము విదాహించుట కోపము శరీరము వణకుట దప్పి నోరుయెండుట మజ్జా రస మాంస రక్తగత జ్వరములయందలి చేష్టలు శరీరము కృశించుట తలనొచ్చుట శరీరము శోషించుట 1 దినము రాత్రి చెమట జ్వరము అజీర్ణము సన్నపుజ్వరము మలము వెడలకుండుట బలము తగ్గియించుట

దోషజ్వరము ఈ లక్షణములు గలది అస్థిగతజ్వరమని తెలియవలయు ఇది ప్రారబ్ధము వలన జనించు.

శ్లో॥ [మతాంతరే] భేదోస్థ్నాం కుంచనం శ్వాసో విరేక శ్ఛర్ది రేవచ। విక్షేపణం చ గాత్రాణా మేత దస్థిగతే జ్వరే ॥

తా. ఎముకలు విరిగినటుల నొచ్చుట ఎముకలు సంకోచమును జెందుట శ్వాసము విరేచనము ఓకర అవయవములు వీడినట్టుండుట ఈ లక్షణములు గలది అస్థిగతజ్వరమని తెలియవలయు.

కాలజ్వర లక్షణము.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] దాహస్స్వేద హిమోద్భవం స్వరమితం హృచ్ఛూలమానాహకమ్। మూర్ఛాశోషశిరో వ్యథాచ జఠరే హంత్యాశు కాలజ్వరః ॥

తా. దాహము చెమట చలిబెట్టుట స్వరము హీనమగుట హృదయము శూలించుట కడుపుబ్బరము మూర్ఛ శోష తల కడుపు నొచ్చుట ఈ లక్షణములుగలది కాలజ్వరమని తెలియవలయు ఇది మనుజుని కడుశీఘ్రముగా జంపును.

చర్మగతజ్వరకాల ప్రమాణము.

శ్లో॥ [అశ్వినీనిఘంటౌ] జ్వరం చర్మగతం యస్య సర్వాంగం శీత మాశ్రయేత్। దశరాత్రవినిర్ముక్తో నరో జీవే న్ననిశ్చితమ్ ॥

తా. చర్మగతజ్వరమునందు సర్వాంగములు శీతలముగానుండును అది 10 దినములలో నివర్తించినను నివర్తించును లేక చంపినను జంపును (10 దినములకు పిదప జీవించియుండిన చికిత్స జేయవలయును.)

రక్తగతజ్వరకాల ప్రమాణము.

శ్లో॥ [భాహటే] దేహంపాండురవర్ణంచ రక్తశ్లేష్మవిజృంభణమ్। నవజ్వరేచ సంతాపః కాలజ్ఞానేన భాషితమ్॥

తా. రక్తగత జ్వరమునందు శరీరమునకు పాండురవర్ణము రక్తయుక్త * శ్లేష్మస్రావము 9 దినములలో శరీరతాపము కలుగునని కాలజ్ఞానుడు వచించెను. (ఈ జ్వరరోగి

* శ్లేష్మస్రావమనగా తెమడ వెడలుట.

8

9 దినములకు వైవస్వతనిలయంబున కేగును; అటుగాక దైవికమువలన జీవించియుండిన చికిత్స జేయవలయు.)

మాంసగతజ్వరకాల ప్రమాణము.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే]జ్వరం మాంసగతం యస్య సర్వాంగే కృశ
తాభవేత్। ద్వాదశే జాయతే మృత్యుః కాలజ్ఞానేన భాషితమ్॥

తా. మాంసగతజ్వరమునందు సర్వాంగములు కృశించి దిగజారినట్లుండిన రోగి 12 దినములలో యమాలయంబున కేగునని కాలజ్ఞానుడు వచించెను; అటుగాక దైవికమువలన జీవించియుండిన చికిత్స జేయవలయును.

రసగతజ్వర లక్షణము.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] గురుతా హృదయోత్క్లేశ స్సదనం ఛర్ద్య
రోచకౌ। రసస్థేతుజ్వరే లింగం దైన్యంచాస్యోపజాయతే॥

తా. శరీరము జడముగ నుండుట వాంతివచ్చునటు లుండుట గాని ఓకర అన్న ద్వేషము మనోవ్యధ ఈ లక్షణములుగలది రసగతజ్వరమని తెలియవలయును.

రసగతజ్వరకాల ప్రమాణము.

శ్లో॥ [చరకే] జ్వరంరసగతంయస్య సర్వాంగేజ్వరశైత్యతః।
చతుర్థే జాయతే మృత్యుః కాలజ్ఞానేన భాషితమ్॥

తా. రసగతజ్వరమునందు సర్వాంగములయందు జ్వరము చలువబుట్టినయెడల 4 దినములలో యమమందిరమున కేగునని కాలజ్ఞానుడు వచించెను (అటుగాక దైవికము వలన జీవించియుండిన చికిత్స జేయవలయును.)

ఆగంతుకజ్వర నిదానము.

శ్లో॥ ఆగంతు రభిఘాతాభి షంగ శాపాభిచారతః।
చతుర్ధాత్ర క్షత చ్ఛేద దాహాద్య రభిఘాతజః॥

తా. అభిఘాతము తిరస్కారము శాపము అభిచారము వీనివలన 4 విధములగు ఆగంతుకజ్వరము జనించు అందభిఘాతజ్వరము గాయము నరుకుదెబ్బ దాహక్రియలు మొదలగు వానివలన జనించును.

అభిన్యాసజ్వర లక్షణము.

శ్లో॥ ప్రహాసో నర్తనం గానం ఘుర్ఘజృంభాశిరోరుజాః।
భైషజ్యే ప్యతివృద్ధిస్స్యాద్రక్తాక్షం రోమహర్షణమ్।
ఏభిస్తు లక్షణై ర్జ్ఞేయా హ్యభిన్యాసజ్వరాకృతిః॥

తా. నవ్వుట ఆడుట పాడుట బొబ్బరించుట ఆవులించుట తలనొచ్చుట ఔషధసేవనచే జ్వరము హెచ్చుట కన్నులు యెఱ్ఱనైయుండుట గగుర్పొడుచుట ఈ లక్షణములుగలది అభిన్యాసజ్వరమని తెలియవలయును.

కామజ్వర లక్షణము.

శ్లో॥ అవస్తుకాలేపి విమూఢబుద్ధి స్తేజోవిహీనత్వ మనంగతాపః।
నిరన్నకాంక్షాపి వివర్ణతాచ భవంతి కామజ్వరతాపి తస్య॥

తా. స్త్రీపురుషుల కన్యోన్యవిరహమువలన మూఢబుద్ధి తేజోవిహీనము మన్మథతాపము అన్నమునం దిష్టములేకుండుట శరీరము వివర్ణముగనుండుట ఈ లక్షణములు గలది కామజ్వరమని తెలియవలయును.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] కామజే చిత్తవిభ్రంశ స్తంద్రాలస్య మ
భోజనం। హృదయే వేదనాచాస్య గాత్రంచ పరిశుష్యతి॥

తా. చిత్తభ్రమ తంద్ర ఆలస్యము అన్నమునందిచ్ఛలేకుండుట హృదయమున వేదన శరీరము శుష్కించుట ఈ లక్షణములుగలది కామజ్వరమని తెలియవలయును.

శ్లో॥ [బాహటే] కామాన్మోహారుచి ర్దాహో హ్రీనిద్రాధీ
ధృతిక్షయః॥

తా. కామజ్వరమునందు అరుచి మోహము సర్వాంగతాపము ఇవి కలుగుట లజ్జ నిద్ర బుద్ధి ధైర్యము ఇవి లేకుండుట ఈ లక్షణములు కలుగును.

అసాధ్యజ్వర లక్షణము.

శ్లో॥ జ్వరో నిహంతి రక్తాక్షం క్షీణాంగం హృది శూలినమ్।
సదాశ్వాసశ్చ స్వేదశ్చ శక్తిహీనం హతానలమ్॥

తా. నేత్రము లెఱ్ఱనైయుండుట శరీరము కృశించుట రొమ్ములో శూల యెల్లపుడు శ్వాసము యెల్లపుడు చెమట సత్వము అగ్నిదీపనము లేకుండుట ఈ లక్షణములు గల జ్వరరోగి యమాలయంబున కేగును.

శ్లో॥ [మతాంతరే] హేతుభిర్బహుభిర్జాతో బలహృద్బహులక్షణః ।
జ్వరః ప్రాణాంతకృద్యశ్చ శీఘ్రమింద్రియనాశనః ॥

తా. అనేక కారణములతో జనించి బలక్షయమును గలుగజేసి స్వేదాద్యనేక దుర్లక్షణములతో గూడి శీఘ్రముగా ఇంద్రియ శక్తిని నశింపజేయుచుండు జ్వరము ప్రాణాంతకమగును.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] జ్వరః క్షీణస్య శూనస్య గంభీరో దైర్ఘరాత్రికః।
అసాధ్యో బలవాన్ యశ్చ కేశసీమాంతకృజ్జ్వరః ॥

తా. శరీరము కృశించిన వానికిగాని లేక శరీరము ఉబ్బియుండు వానికిగాని గలిగిన జ్వరము వాతాది నాడీగమనము తెలియుట శక్యముగ నేని అంతర్వేగముగలదిగ నేని యుండు జ్వరము దీర్ఘకాలమువరకు విడువక వేధింపుచుండు జ్వరము బలవత్తరము గానుండు జ్వరము అకస్మాత్తుగా తలవెంట్రుకలను పాపటగా దీసికొను వానియొక్క జ్వరము ఇవి అసాధ్యంబులు.

శ్లో॥ [అన్యశాస్త్రే] ఆరంభాద్విషమో యస్య యస్య వా దైర్ఘరాత్రికః।
క్షీణస్యానిమిషాక్షస్య గంభీరో హంతి మానవమ్ ।
విసంజ్ఞ స్తామ్యతే యస్తు శేతే నిపతితోపివా ।
శీతార్దితోంతరుష్ణశ్చ రేణచ మ్రియతే నరః ॥

తా. ఆరంభము మొదలు విషమముగా జనించిన జ్వరము అనేకదినములు విడువక వేధింపుచుండు జ్వరము కృశించిన వానికి జనించిన జ్వరము నిక్కబొడిచికొని యుండు నేత్రములు గలవానికి అనువర్తించియుండు గంభీరజ్వరము ఇవి మనుజుని జంపును, మఱియు దిగ్భ్రమజెంది బడలియుండు జ్వరితుడు శయనించి మరల లేచుటకశక్తుడుగ నుండు జ్వరితుడు వెలుపట శీతబాధలోన జ్వరవేగముగల జ్వరితుడు వీరు మరణమును జెందెదరు.

శ్లో॥ [నిత్యనాథీయే] యో హృష్టరోమా రక్తాక్షో హృది సంఘా
తశూలవాన్ । వక్త్రేణ చైవోచ్ఛ్వసితి తం జ్వరో హంతి

మానవమ్ । హిక్కాశ్వాసతృషాయుక్తం మూఢం విభ్రాం
తలోచనమ్ । సంతతోచ్ఛ్వాసనం క్షీణం నరం క్షపయతి
జ్వరః । హతప్రభేంద్రియం క్షామ మరోచకనిపీడితమ్ । గం
భీరతీక్ష్ణవేగార్తం జ్వరితం పరివర్జయేత్ ॥

తా. రోమాంచము యెఱ్ఱని నేత్రములు హృదయమునందు అష్ఠీలికాది వాత సమూహతుల్యమైన శూలగలవాడై ముఖమువలన శ్వాసము విడుచుచుండెడి జ్వరరోగి మరణము జెందును ఎక్కిళ్ళు శ్వాసము దప్పి మోహము వెఱ్ఱిచూపులు లేక నేత్రములు చక్రాకారములుగ దిరుగుట ఎల్లపుడు ముఖమువలన శ్వాసము వెడలుచుండుట శరీరము క్షయించియుండుట ఈ లక్షణములుగల జ్వరరోగి యమాలయమున కేగును. తేజోవిహీనత ఇంద్రియములకు శక్తిహీనత కృశత్వము అధికముగా అన్నద్వేషము గంభీర జ్వరము లేక తీక్ష్ణమైన జ్వరపీడ ఇవిగల జ్వరరోగి మరణము జెందును.

శ్లో॥ [మతాంతరే] ప్రేతైస్సహ పిబేన్మద్యం స్వప్నే యః కృష్యతే
శునా। స ఘోరం జ్వరమాసాద్య నజీవేన్న చముచ్యతే। జ్వరః
పూర్వాహ్ణికో యస్య శుష్కకాసశ్చ దారుణః । బలమాంస
విహీనశ్చ యథా ప్రేతస్తథైవ సః । జ్వరో యస్యాపరాహ్ణే తు
శ్లేష్మకాసశ్చ దారుణః । బలమాంస విహీనశ్చ యథా ప్రేత
స్తథైవ సః। సహసా జ్వరసంతాప స్తృష్ణా మూర్ఛా బలక్షయః।
విశ్లేషణంచ సంధీనాం ముమూర్షోరుపజాయతే।గోసరేవదనా
ద్యస్య స్వేదః ప్రచ్యవతే ధ్రువమ్। లేపజ్వరోపసృష్టస్య దుర్ల
భం తస్యజీవితమ్ ॥ స్వేదోలలాటే హిమవాన్నరస్య శీతార్దిత
స్యాతిసుపిచ్ఛిలస్య।కంఠస్థితో యస్యనయాతి వక్షో నూనంయ
మస్యైతి గృహం సమర్త్యః॥ యస్య స్వేదోతిబహుళః పిచ్ఛిలో
యాతిసర్వతః। రోగిణ శ్శీతగాత్రస్య తదామరణమాదిశేత్ ॥

తా. జ్వరమధ్యమునందు ప్రేతలతోడ మద్యపానము చేసినటులేని కుక్కలచే నీడవబడినటులేని స్వప్నముగాంచెడివాడు భయంకరమైన జ్వరరోగముగలవాడై మరణము జెందును. పూర్వాహ్ణమునందు దారుణమైన జ్వరము కఫవిహీనమైన దగ్గు బల

హీని మాంసక్షయముగల జ్వరితుడు యమాలయంబునకేగును. అపరాహ్ణమునందు దారుణమైన జ్వరము శ్లేష్మముతోగూడిన దగ్గు బలహీని మాంసక్షయము ఇవిగల జ్వరితుడు యమునిగాంచును. అకస్మాత్తుగా జ్వరసంతాపము దప్పి మూర్ఛ బలక్షయము సంధిశైథిల్యము ఇవిగల జ్వరితునికి మరణము ఆసన్నమైనదని తెలియవలయును. ఉదయకాలములో ముఖమునందు స్వేదస్రావము లేపజ్వరవ్యాప్తి యివిగల జ్వరితుడు జీవించుట దుర్లభము నుదుట చల్లని చెమటబట్టుట అంగములు శీతలముగ శరీరము జిగటగ నుండుట నోటిలో నుంచుకొనిన కబళము ఓష్ఠములోనికి దిగకుండుట ఈ లక్షణములుగల జ్వరితుడు యమాలయంబున కేగును. జిగటగనుండు చెమట అధికముగా జనించి శరీరమంతట వ్యాపించుట అంగములయందు చలువబుట్టుట ఈ లక్షణములుగల జ్వరితుడు కృతాంతునికడ కేగును.

సంగమదోషజ్వర లక్షణము.

శ్లో॥ [గ్రంథాంతరే] సంగదోషస్యచిహ్నాని నేత్రరోగశ్శిరోవ్యథా।
ఊరుపీడోదరేదాహా స్సంధిబంధ స్సృహాజ్వరః॥

తా. నేత్రము లెఱ్ఱనై నీరుగారుచుండుట తల తొడలు నొచ్చుట కడుపులో మండుట సంధులు బంధించినట్లుండుట దప్పి (ఆరాటము) జ్వరము ఈ లక్షణములు గలది సంగమజ్వరమని తెలియవలయును. (దీనియందు శుక్లగతజ్వరచికిత్స జేయవలయును.)

విషూచిజ్వర లక్షణము.

శ్లో॥ [గ్రంథాంతరే] విషూచికాజ్వరేచ్ఛర్ది ర్నాడీ మందగతిర్భవేత్
అంతర్దాహో బహిశ్శీత మతిసారో జ్వరస్తథా।
తృష్ణా ప్రలాపో భ్రాంతిశ్చ విజ్ఞేయా వైద్యపారగైః॥
చతుర్థేజాయతే మృత్యుః కాలజ్ఞానేన భాషితమ్॥

తా. వమనంబగుట నాడులు మందగించుట లోపల విదాహము వెలపట శీతలము అతిసారము జ్వరము దప్పి వదురుట భ్రాంతి ఈ లక్షణములు గలది విషూచి జ్వరమని ఆయుర్వేదవేత్తలు తెలిసికొనవలయును. యివి గలవాడు 4 దినములలో యమాలయంబున కేగునని కాలజ్ఞానుడు వచించెను.

విషూచిజ్వర చికిత్స.

శ్లో॥ అరలుర్మథితనిపీతం చించాతరుమూల ఖాదరరసంవా।
వినిహంత్యాశువిషూచిం సవిదాహం చూతవల్కలరసశ్చ॥

తా. పెద్దమ్రానుచెక్కరసము వెలుగు కాచు వీనినేని లేక చింతవేరుచెక్కరసము వెలుగు కాచు వీనినేని మామిడివేరు చెక్కరసము వెలుగు కాచు వీనినేనేకముజేసి త్రాగిన విషూచిజ్వరములు హరించును.

శ్లో॥ [ఆయుర్వేదే] సహతైలోప్యతైలోవా చించాపత్రభవోరసః। మస్తకేనాభిదేశేచ తథాపాదద్వయేపిచ। లేపితస్తత్క్షణాద్ధంతి సవిదాహం విషూచికామ్॥

తా. చింతాకురసములో నూనెను కలిపిగాని కలపకగాని యారసమును శిరము అరికాళ్లు నాభి వీనియందు లేపనము పానముజేయించిన విషూచిజ్వరములు తత్క్షణమున హరించును.

విషూచిజ్వరములకు అగ్నికుమారము.

శ్లో॥ [ఆయుర్వేదే] రసేంద్రగంధం సహటంకణేనసమంవిషంయోజ్యమిదం త్రిభాగమ్। కపర్దిశంఖావపిచత్రిభాగా మరీచచూర్ణాష్టగుణంవిదద్యాత్। సుపక్వజంబీర రసేనఘృష్ట శుద్ధోభవేదగ్నికుమారఏషః॥ విషూచికాగోచకసన్నిపాతే దేయంద్విగుంజంయదివాప్యజీర్ణే। శ్రీపర్ణఖండేన యథాబలంచ శీతంజలంచాను పిబేత్పరంతు॥

తా. శుద్ధిజేసిన రసము శుద్ధిజేసిన గంధకము శుద్ధిజేసిన వెలిగారము ఇవి సమభాగములు శుద్ధిజేసిన నాభి 3 భాగములు గవ్వలభస్మము శంఖభస్మము ఇవి 3 భాగములు మిరియములచూర్ణము 8 భాగములు ఇటుల వీనినెల్ల ఖల్వములో నునిచి నిమ్మపండ్ల రసముచే బాగుగా మర్ధించి 2 గురిగింజలంతేసి మాత్రలుజేసి నీడనెండించి యందొకదానిని శరీరబలము నెఱిగి ప్రాతస్సాయంకాలములయందు తమలపాకు రసానుపానముతో సేవించి పిదప శీతోదకమును త్రాగిన విషూచిజ్వరము అరుచి సన్నిపాతము అజీర్ణము ఇవి నశించు.

కామిలాజ్వర లక్షణము.

శ్లో॥ [గ్రంథాంతరే] కృష్ణంపీతం శకృన్మూత్రం తంద్రామోహాశ్చ ఛర్దనమ్। దాహోరుచి స్తథానాహో జ్వరస్యాస్య ద్రక్త

నేత్రతా । అసాధ్యశ్శ్వాసకాసార్తు కామిలాజ్వరలక్షణమ్॥

తా. మలము నల్లగ మూత్రము పసుపువర్ణముగ వెడలుట తంద్ర మోహము వాంతి దాహము అరుచి కడుపుబ్బరము నేత్రము లెఱ్ఱనైయుండుట జ్వరము ఈ లక్షణములుగలది కామిలా జ్వరమని తెలియవలయును. దీనియందు శ్వాసకాసలు కలిగి యుండిన యసాధ్యము.

మేదోగతజ్వర లక్షణము.

శ్లో॥ [గ్రంథాంతరే] భృశంస్వేద స్తృషామూర్ఛా ప్రలాపశ్ఛ
ర్దిరేవచ । దౌర్గంధ్యారోచకంగ్లాని ర్మేదస్థేచాసహిష్ణుతా॥

తా. కడుచెమట దప్పి మూర్ఛ ప్రలాపము వాంతి శరీరదౌర్గంధ్యము అన్నమునందరుచి గ్లాని వేదన సహింపకుండుట ఈ లక్షణములు గలది మేదోగత జ్వరమని తెలియవలయును.

మజ్జాగతజ్వర లక్షణము.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] తమఃప్రవేశనంహిక్కా కాసశ్శైత్యంవమి
స్తథా । అంతర్దాహో మహాశ్వాసో మర్మభేదశ్చ మజ్జగే॥

తా. చీకటి కమ్ముకొనినట్టుండుట ఎక్కిళ్లు కాస శరీరశైత్యము ఓకర అంతర్దాహము మహాశ్వాసము హృదయము పగిలినట్టుండుట ఈ లక్షణములు గలది మజ్జాగత జ్వరమని తెలియవలయును.

జీర్ణజ్వర లక్షణము.

శ్లో॥ [మతాంతరే] త్రిసప్తాహే వ్యతీతేతు జ్వరోయస్తనుతాం
గతః। ప్లీహాగ్నిసాదం కురుతే సజీర్ణజ్వర ఉచ్యతే॥

తా. 21 దినము వరకు జ్వరము బలముగానుండి పిదప సూక్ష్మంబై ప్లీహారోగమును అగ్నిమాంద్యమును గలుగజేయునది జీర్ణజ్వరమని తెలియవలయును.

గంభీరజ్వర లక్షణము.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] గంభీరస్తు జ్వరోజ్ఞేయో హ్యంతర్దాహే
నతృష్ణయా। ఆనద్ధత్వేన దోషాణాం శ్వాసకాసోద్గమేనచ॥

తా. అంతర్దాహము దప్పి కడుగోపవృద్ధి లేక మలబద్ధము శ్వాసము కాసము ఈ లక్షణములుగలది గంభీరజ్వరమని తెలియవలయును.

తరుణాదిజ్వర ప్రమాణము.

శ్లో॥ [గంథాంతరే] ఆసప్తరాత్రం తరుణం జ్వరమాహు శ్చికిత్సకాః।
మధ్యమం దశరాత్రంతు హ్యతఊర్ధ్వం పురాణకమ్॥

తా. జ్వరమునకు 7 దినములు తరుణవయస్సు 10 దినములు మధ్యమవయస్సు దానికిపైన వృద్ధాప్యము (అనగా పురాణము) అని తెలియవలయును.

శ్లో॥ [గ్రంథాంతరే] సప్తాహాదౌషధం కేచి దాహురన్యేదశాహతః।
ప్రాగర్పయతి సప్తాహా ద్విషవద్ధంతి మానవమ్ ॥

తా. జ్వరమున కౌషధము కొందరు 7 దినములకు పిదప మరికొందరు 10 దినములకు పిదప నివ్వవలయునని వచించెదరు. 7 దినములలోపల జ్వరమున కౌషధం బిచ్చిన యది విషతుల్యంబై రోగినిజంపును.

బాలురకు జనించు నీరుచవ్వల లక్షణ చికిత్స.

వ॥ బాలురకు శరీరము వాచి చర్మముపొట్టువలె నూడుచుపులి నీరు గారుచు రోమములెఱ్ఱనై యుండిన నీరుచవ్వలని తెలియవలయును. దీనికి చికిత్స; బాలురతల్లి పావుశేరు కరివేప చెక్కరసములో మిరియము చూర్ణమునూనె దీనినిగాని లేక నల్లవరిబియ్యపు వంటకములో నూనెనుగాని కలిపి పానముచేసి పిదప బాలురకు స్తన్యము నివ్వవలయును. స్తన్యము నిచ్చునపుడు బాలురకునుత్రాగిన యౌషధమును బోయవలయు నిటుల జేయుటయేగాక బాలురతల్లి చప్పిడి పథ్యమునాచరింపుచుండిన బాలురయొక్క నీరు చవ్వలు హరించును.

సూతికాజ్వర లక్షణము.

శ్లో॥ [మతాంతరే] అంగమర్దోజ్వరఃకంపో పిపాసాగురుగాత్రతా ।
శోథశ్శోఫాతిశీతంచ సూతికాజ్వర లక్షణమ్ ॥

తా. శరీరమునందు నొప్పి జ్వరము కంపము దప్పి శరీరము బరువుగ నుండుట దుఃఖము శోథ అతిచలువ ఈ లక్షణములు గలది నూతికాజ్వరమని తెలియవలయును. దీనినే కొందరు నూతికావాతమని జెప్పెదరు. దీనికి వాతరోగప్రకరణములో జెప్పియుండు వాతవిధ్వంసినీరసము నేని సంజీవనీరసము నేని బడబానలరసము నేని ప్రయోగించవలయును.)

స్వేద భేదములు.

శ్లో॥ జ్వరేముక్తే మలేముక్తే ప్రాణేముక్తే సమీరణే।
సన్నిపాతోద్భవశ్చైవ స్వేదోభవతి పంచమః॥

తా. జ్వరము విడుచు చెమట మలము విడుచు చెమట ప్రాణమువిడుచు చెమట వాతప్రకోపముమీది చెమట సన్నిపాతముమీది చెమట అను స్వేదములు పంచవిధములు ఇక వాని లక్షణంబుల వచించెదను.

శ్లో॥ జ్వరముక్తేతు సర్వాంగే మలముక్తే లలాటకే।
ప్రాణముక్తేచ కంఠేచ సన్నిపాతే ముహుర్ముహుః॥

తా. జ్వరము విడుచునపుడు సర్వాంగములయందు చెమట గలుగును. మలము విడుచునపుడు లలాటమునందు చెమటగలుగును. ప్రాణము విడుచునపుడు కంఠమునందు చెమట గలుగును. సన్నిపాతమునందు పలుమారు చెమట ప్రవింపుచుండును.

స్వేద చికిత్స.

శ్లో॥ స్వేదోద్గమే కుళుత్థానాం భ్రిష్టానాం చూర్ణకం తథా।
భూనింబతూరక స్త్రిక్తా వచాసార్షపకంరజః।
ఉద్ధూళనం త్రిదోషోత్థే స్వేదేభిమ్యందజజ్వరే॥

తా. ఉలవలను వేయించి చూర్ణముచేసి అందు నేలవేము క్షారము కటుకరోహిణి వస ఆవాలు కలిపి శరీరమునకు లేపనము జేసిన త్రిదోషజనితస్వేదము అభిమ్యందజ్వరజనిత స్వేదము హరించును.

శ్లో॥ హారీతకీంవాచణకం సంపిష్యోద్వర్తయేన్నరః।
పశ్చాదేవంప్రకుర్వంతి దేహాస్వేదప్రశాంతయే॥

తా. కరక్కాయలచూర్ణము నేని లేక సెనగపప్పు చూర్ణము నేని శరీరమునకు లేపనము చేయించి పిదప పాదప్రక్షాళనమును పానము చేయించిన స్వేదదోషములు హరించును.

జ్వరితుని మారకోప ద్రవములు.

శ్లో॥ [నిత్యనాధీయే] రక్తపిత్తం తథాకాస హిక్కాహృచ్ఛూల శ్వాసకాః। మలరోధోతివిభ్రంశో జ్వరితానాముపద్రవాః॥

తా. పై జెప్పిన సర్వజ్వరములలో దేనియందేని రక్తము గ్రక్కుట దగ్గు ఉమి వేయునపుడు రక్తము వెంట తెమడ వెడలుట ఎక్కిళ్ళు రొమ్మునొప్పి శ్వాస మలమూత్రములు వెడలకుండుట అధికముగా భ్రమచే మాటలాడుట ఈ దుర్గుణములు గలిగి జ్వరము విడువక వేధింపుచుండిన మనుజుని జంపును.

శ్లో॥ శ్వాసమూర్ఛారుచిశ్ఛర్ది తృష్ణాతీసార * విభ్రమాః।
హిక్కాకాసాంగభేదశ్చ జ్వరేచోపద్రవాదశ॥

తా. పై జెప్పిన సర్వజ్వరములలో దేనియందేని శ్వాస మూర్ఛ అరుచి వాంతి దప్పి అతిసారము చిత్తభ్రమము ఎక్కిళ్ళు కాస ఒడలునొప్పి అను నీ పదియుపద్రవములు గలిగి జ్వరము విడువక వేధింపుచుండిన మనుజుని జంపును.

శ్లో॥ [ఆయుర్వేదే] కాసశ్శ్వాసశ్చ హిక్కాచ శిరోరోగ గళగ్రహః। ఛర్దిర్మూర్ఛాప్యతీసారో జ్వరితానా ముపద్రవాః॥

తా. పై జెప్పిన సర్వజ్వరములలో దేనియందేని కాస శ్వాస ఎక్కిళ్ళు మహాశిరోరోగము నాలుకలోని కీడ్చుకొనుట వాంతులు మూర్ఛ అతిసారము అను నీ యుపద్రవములు గలిగి జ్వరము విడువక వేధింపుచుండిన మనుజుని జంపును.

జ్వరదశావస్థలు.

శ్లో॥ [సిద్ధరసార్ణవే] ప్రథమోహి హ్యాపస్మారో ద్వితీయం ప్రేతభాషణమ్। తృతీయశ్చిత్తవిభ్రంశ శ్చతుర్థంశ్వాస మూర్ఛనమ్। పంచమీచోర్ధ్వదృష్టిశ్చ † షష్ఠిశ్చరతికామనా। సప్త

* విడ్గ్రహః. † షష్ఠంస్వరవిభేదనమ్, షష్ఠంత్వచలకాంగకమ్.

మస్తృంగదాహశ్చ వక్త్రిస్పర్శనమష్టమమ్ । నవమం స్విన్న
గాత్రత్వం దశమం మరణం భవేత్ ॥

తా. జ్వరమునకు పదియవస్థలు గలవు అందపస్మారము మొదటియవస్థ ప్రేత సంభాషణము రెండవయవస్థ చిత్తభ్రమ మూడవయవస్థ శ్వాసము మూర్ఛ నాలవయవస్థ ఊర్ధ్వదృష్టి ఐదవయవస్థ రతికోరిక ఆరవయవస్థ శరీరములో విదాహము ఏడవయవస్థ నాలుకలోని కేగుట ఎనిమిదవయవస్థ శరీరమునందు చెమట స్రవించుట తొమ్మిదవ యవస్థ యిటుల తొమ్మిదియవస్థలు గడచిన పిదప పదియవది మరణావస్థ.

జ్వరరోగ సాధ్యాసాధ్యో పద్రవములు.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] బలవాన్ స్వల్పదోషశ్చ జ్వరస్సాధ్యోనుప
ద్రవః । ఉపద్రవయుతో హంతి జ్వరోతీంద్రియనాశనః॥

తా. బలవంతుడుగా స్వల్పదోషయుక్తుడుగా శ్వాసాద్యుపద్రవరహితుడుగా నుండు జ్వరరోగి జీవించును. బలక్షయము వుపద్రవముల కభివృద్ధి యింద్రియనాశము యివి గల జ్వరరోగి మృతిజెందును.

శ్లో॥ [రసరత్నాకరే] నిద్రాసౌఖ్యం భవేద్యస్య శరీరం సోద్య
మం భవేత్ । ఇంద్రియాణి ప్రసన్నాని బుద్ధిః ప్రకృతిమా
గతా। శరీరేయస్య నైర్మల్యం సరోగీనైవ నశ్యతి॥

తా. నిద్రాసౌఖ్యము శరీరోల్లాసము పంచేంద్రియములు తెలివిగ బుద్ధి నిర్వికార ముగ శరీరము నిర్మలముగనుండుట యీ లక్షణములుగల జ్వరరోగి జీవించును.

జ్వరదిన ప్రమాణము.

శ్లో॥ [నిత్యనాధీయే] వాతపిత్తకఫే సప్త దశ ద్వాదశ వాసరాః ।
ప్రాయోనుయాంతి మర్యాదాం మోక్షాయచ వధాయచ ॥

తా. వాతజ్వరమునకు 7 దినములు పిత్తజ్వరమునకు 10 దినములు శ్లేష్మజ్వర మునకు 12 దినములు కాలప్రమాణము అట్లగుటచే యీజ్వరములు వానివాని కాలక్రమ ముగా విడిచినను విడుచును. లేక చంపినను చంపును.

శ్లో॥ [అగ్నిమతే] ఇత్యగ్నివేశస్య మతం హారీతస్యాపిచ స్మృతమ్ ।
ద్విగుణా సప్తమీయాతు నవమ్యేకాదశీ తథా॥

ఏషా త్రిదోషమర్యాదా మోక్షాయచ వధాయచ।
శుద్ధాశుద్ధజ్వరే కాలో దీర్ఘమప్యనువర్తతే॥

తా. వాతజ్వరమునకు 14 దినములు పిత్తజ్వరమునకు 18 దినములు శ్లేష్మజ్వర మునకు 22 దినములు కాలప్రమాణము అట్లగుటచే యీ జ్వరములు వానివానికాలక్రమ ముగా విడిచినను విడుచును. లేక జంపినను చంపును. శుద్ధాశుద్ధజ్వరములకు నిదియ కాల ప్రమాణము. దీని నతిక్రమించి అనువర్తించియుండిన పురాణజ్వరమగును. యిటుల వేశుడు హారీతుడు వచించెను.

వచనము. వాతపిత్తశ్లేష్మజ్వరము లోకఝామములో వెలపట వ్యాపించిన 7 లేక 9 దినములకు విడుచును. 2 వ ఝామున వెలపట వ్యాపించిన 11 లేక 13 దినములకు విడుచును. 3 వ ఝామునగాని 4 వ ఝామునగాని వెలపట వ్యాపించిన 15 లేక 21 వ దినమున విడుచును.

శ్లో॥ [చింతామణౌ] సప్తరాత్రం వాతికేస్యాత్షడ్రాత్రంచాపిపైత్తికే।
నవరాత్రం కఫేచైవ ద్వంద్వజే దశరాత్రకమ్।
జ్వరపాకో భవేదత్ర హ్యథయాప్య జ్వరంహరేత్ ॥

తా. వాతజ్వరము 7 దినములు పిత్తజ్వరము 6 దినములు శ్లేష్మజ్వరము 9 దిన ములు ద్వంద్వజ్వరము 10 దినములు వేధింపుచుండును. ఇవియ జ్వరదినప్రమాణములు. ఈ దినప్రమాణములలో జ్వరములు పాకముజెందిన హరించును. చెందకుండిన యాప్య మగు (అనగా విడువక దీర్ఘకాలమువరకు అనువర్తించియుండును.)

జ్వరపాక క్రమము.

శ్లో॥ లంఘనానంతరం జ్ఞాత్వా రోగముక్తం చికిత్సకః।
బహిరగ్ని ర్యదాపూర్వం గచ్ఛే త్కుర్యా త్తథా క్రియామ్।
ఔషధానాం ప్రభావంచ జ్ఞాత్వా దద్యా చ్చికిత్సకః।
ధాతూత్పన్నాశ్చ యేదోషాన్యాశోచ్చేత్తాయథాక్రమమ్।
అంతర్గతాశ్చ యేదోషా జ్వరరూపా బహిర్గతాః।

పునరామాశయగతా జ్వరకాకమవాప్యతే।
తన్మధ్యే చాప్యపథ్యాని కురుతే జీర్ణముచ్యతే॥

తా. లంఘనానంతరము జ్వరవిమోచనము నెఱిగి యెవ్విధచికిత్సలచే బహిర్గత జ్వరము లోపల ప్రవేశించునో అవ్విధచికిత్సల వైద్యుడు జేయవలయును. అటుల చికిత్సించు నెడ ఔషధముల ప్రభావము నెఱిగి ప్రయోగింపవలయును. ధాతుజనితదోషములను యితరదోషములను యథాక్రమంబుగా వచించినాడ. అంతర్గతదోషములు బహిర్గతంబులైనను జ్వరరూపంబు లగును. బహిర్గతదోషములు మరల ఆమాశయగతంబులైన జ్వరము పాకమును జెందును. జ్వరపాకమధ్యమున యపథ్యంబులు సేసిన అజీర్ణరోగము జనించును.

జ్వరితపథ్య లక్షణము.

శ్లో॥ [నిత్యనాథీయే] జ్వరితో జ్వరముక్తోవా సాయాహ్నే పథ్యమాచరేత్। తత్తద్దోషక్షయం కుర్యాదాదౌ దోషప్రవర్ధనమ్ అన్నకాలేన భుంజానః క్షీయతేహస్యతేథవా॥

తా. జ్వరితుడేని లేక జ్వరవిముక్తుడేని సాయంకాలమునందు పథ్యము నాచరింపవలయును. దానిచే నాయాదోషములు క్షయించును. పూర్వాహ్ణమున పథ్యము నాచరించినను లేక గంజిత్రాగినను దోషములు వృద్ధిజెందును. పథ్యకాలమునందు పథ్యము సేయనివానికి శరీరకృశత్వంబేని లేక మరణంబేని గలుగును.

లంఘన క్రమము.

శ్లో॥ [చింతామణౌ] లంఘనం త్రివిధం ప్రోక్తం వాతపిత్తకఫేష్వథ। లంఘనంతూపవాసస్స్యాల్లంఘనం భోజనం లఘు। లంఘనం శుష్కపానీయం లంఘనం పరమౌషధమ్॥

తా. లంఘనము వాతపిత్తశ్లేష్మభేదంబులచే 3 విధంబులు. అందు వాతజ్వరపీడితుడు వుపవాసము సేయవలయును. పిత్తజ్వరపీడితుడు లఘువుగ భుజింపవలయును. శ్లేష్మజ్వరపీడితుడు పలచనిగంజిని త్రాగవలయును. ఇట్టి లంఘనమే పరమౌషధము.

పథ్యక్రమము.

శ్లో॥ [గ్రంథాంతరే] ఔషధేన వినావ్యాధిః పథ్యాభ్యాసేన జీర్యతే। నతుపథ్య విహీనస్య త్వౌషధానాం శతైరపి। పథ్యందేయం

యథాసాత్మ్యం తస్మాత్పథ్యం సమాచరేత్। నతుపథ్యవిహీనస్య భేషజానాం శతైరపి। శాకేషు తరుణం పథ్యం దధిపర్యుషితం హితమ్। ధాన్యం వర్షాంతికం పథ్యం మాంసంద్యోహితం నృణామ్। అశీతేనాంభసాస్నానం పయఃపానం వయస్త్రీన్యియఃఏతద్ధి మానవం పథ్యం స్నిగ్ధముష్ణంచ భోజనమ్॥

తా. ఔషధసేవ చేయకుండినను పథ్యము నాచరింపుచుండిన కడుశీఘ్రముగా రోగము నివర్తించును. పథ్యమును వర్జించి 100 ఔషధంబుల సేవింపుచుండినను రోగము శమింపదు. కాబట్టి పథ్యములలో ప్రకృత్యనుగుణమైన పథ్యముల నాచరింపవలయును. 100 ఔషధంబుల సేవించినను అవి పథ్యముతో సమానంబులు గావు. లేక కూరలు పులిసిన పెరుగు 1 సంవత్సరము మాగిన ధాన్యములు తత్కాలమున జంపిన జంతుమాంసము ఉష్ణోదకస్నానము క్షీరపానము వయస్త్రీసంభోగము సుకుమారమై యొకింత వేడిగనుండు యన్నము యివి మానవులకు పథ్యకరంబులు.

పథ్యోపయుక్త శాకములు.

శ్లో॥ పటోలఫల వార్తాక కూశ్మాండం కారవేల్లకమ్। తండులీయక శాకంచ కాకమాచీ జ్వరేహితమ్॥

తా. పొట్లకాయ లేక వంకాయ ముదురుగుమ్మడికాయ కాకరకాయ చిర్రికూర కొయ్యతోటకూర నల్లకాచికూర యివి జ్వరితులకు పథ్యకరంబులు.

శ్లో॥ [గ్రంథాంతరే] శాలయ ష్షష్టికాశ్చైవ పటోలం జాంగలామిషమ్। మత్స్యాక్షీ ముద్గయూషంచ తండులీయక వార్త్తికి। పక్వకూశ్మాండ కుటజ మపక్వం కదళీఫలమ్। లఘు నవ్యంచ యద్ద్రవ్యం పురాణంచ హితం సదా॥

తా. 60 దినములకు ఫలించిన వడ్లు పొట్లకాయ * జాంగలమాంసము పొన్నగంటికూర పెసరకట్టు చిర్రికూర లేతవంకాయ ముదురుగుమ్మడికాయ కొండిసెకాయ లేక అరటికాయ నవీనంబులై లఘువుగనుండు ద్రవ్యములు పురాణద్రవ్యములు యివి జ్వరితునికి యెల్లప్పుడు హితకరంబులు.

* మేకమాంసము.

అపథ్యద్రవ్యాదులు.

శ్లో॥ [సిద్ధరసార్ణవే] షష్టికాసిచ సర్వాణి శాకాని హరితానిచ ।
విదాహీ న్యుష్ణవీర్యాణి జ్వరితః పరివర్జయేత్ ।
దివాసుప్తంచ సతతం స్నానమభ్యంగ సంగమమ్ ।
వ్యాయామం రోషతాపంచ క్రోధంచాపి వివర్జయేత్ ॥

తా. 60 దినములలో ఫలించిన సర్వధాన్యములు పచ్చిఆకుకూరలు విదాహకర వస్తువులు ఉష్ణవీర్యముగల వస్తువులు పగటినిద్ర స్నానము అభ్యంజనము స్త్రీసంభోగము సంచారము రోషము యెండ మొదలగువానియొక్క సేవ కోపము వీనిని జ్వరితుడు యెల్లప్పుడు వర్జింపవలయును.

పురాణజ్వరములకు మాలినీ వసంతరసము.

శ్లో॥ [సిద్ధరసార్ణవే] రసకయుగళభాగం వేల్లజంచైకభాగమ్ద్విత
యమపిచ ఖల్వేమర్ద యేచ్ఛ్లక్ష్ణకేన। భవతిజ్వరవిముక్తో నింబ
నీరేణతావత్ జ్వరహరమథకుర్యా న్మాలినీ ప్రాగ్వసంతమ్।
జీర్ణజ్వరే ధాతుగతేతి సారే రక్తాన్వితేరక్తగవిట్స్వరూపే।
జ్వరేస్థిగేమాంసగతే పురాణే వల్లద్వయం దుగ్ధమతీవ పథ్యమ్॥

తా. శుద్ధిజేసిన కఫరి 2 భాగములు మిరియాలు 1 భాగము యిటుల వీనిని ఖల్వములోవైచి వేపచెక్కరసముతో 3 దినములు బాగుగా మర్దించి 6 గురిగింజల యెత్తు మాత్రలుజేసి జీలకఱ్ఱ పిప్పళ్లు వీని అనుపానయుక్తముగా సేవించిన జీర్ణజ్వరము ధాతుగతజ్వరము జ్వరాతిసారము రక్తయుక్తజ్వరాతిసారము రక్తయుక్తమలాతిసార జ్వరములు అస్థిగత మాంసగతజ్వరములు పురాణజ్వరములు హరించును. ఇది మాలినీ వసంతరస మనబడును.

పురాణ జ్వరములకు రసకల్పములు.

శ్లో॥ [గ్రంథాంతరే] కఫరీం మర్దయేత్క్షీరై శ్చతురశీతియామకమ్ ।
అనంతరం దివారాత్రం మర్దనేనామృతంభవేత్ ।
మాషమాత్రం సానుపానం జ్వరంహంతి దినార్ధతః ॥

తా. శుద్ధిజేసిన కఫరిని ఖల్వములో నునిచి 84 ఝాములు ఆవుపాలతో రేయుంబగలు ఎడతెగక మర్దించిన అమృతతుల్యంబగును, పిదప దానిని 7 గురిగింజలం తేసి మాత్రలుజేసి తేనె పిప్పలి వీని అనుపానయుక్తముగా సేవించిన పురాణజ్వరములు అర్ధదినములో నశించును.

శ్లో॥ [మతాంతరే] కఫరీం శోధితాం కృత్వా మర్దయేచ్చ రసా
మృతైః । పంచాశదష్టౌ యామాన్వా ఏకమార్గంతు మర్ద
యేత్ । అనుపాన విశేషేణ యామేన జ్వరనాశనమ్॥

తా. శుద్ధిజేసిన కఫరిని ఖల్వములోనునిచి ఆవునేతితో 58 ఝాములు ఎడ తెగక మర్దించి 4 గురిగింజలంతేసి మాత్రలుజేసి పిప్పళ్ళు లవంగములు వీని అనుపానముతో సేవించిన పురాణజ్వరములు 1 ఝాములో హరించును.

శ్లో॥ [మతాంతరే] అర్కమూలరసైనైవ కఫరీం సమవేల్లజమ్ ।
మర్దయేద శీతియామం మాషమాత్రం వటీకృతమ్ ।
గోమూత్రేణ తథాదద్యా ద్యరోగ ప్రశాంతయే॥

తా. శుద్ధిజేసిన కఫరి మిరియాలు వీనిని సమభాగములుగా ఖల్వములోనునిచి జిల్లేడు వేళ్ళరసము గోమూత్రము వీనిచే 80 ఝాములు బాగుగామర్దించి 7 గురిగింజలంతేసి మాత్రలుజేసి లవంగములు పిప్పళ్ళు తేనె వీని అనుపానయుక్తముగా సేవించిన పురాణజ్వరములు హరించును.

శ్లో॥ కఫరీం శోధితాం కృత్వా సమగంధక మిశ్రితమ్ ।
అజాక్షీరేణ సంమర్ద్య హ్యష్టాశీతిక యామకమ్ ।
గవాంక్షీరేణ దాతవ్యం జ్వరమాంద్యాది రోగకమ్ ।
శమయే ద్ఘటికానర్ధే దేవానాం మమృతం యథా॥

తా. శుద్ధిజేసిన కఫరి శుద్ధిజేసిన ఆమ్లసారగంధకము వీనిని సమ భాగములుగా ఖల్వములోనునిచి 88 ఝాములు మేకపాలచేతను 88 ఝాములు ఆవు పాలచేతను బాగుగామర్దించిన దేవతల యమృతముతో తుల్యంబగును; పిదప దానిని 4 గురిగింజల యెత్తు మాత్రలుజేసి జీలకఱ్ఱ పిప్పళ్ళు తేనె వీనియనుపానముతో సేవించిన పురాణ జ్వరములు అగ్ని మాంద్యము మొదలగునవి అరఘడియలో హరించును.

శ్లో॥ కఫరీం ఘృతసంయుక్తాం నింబనీరేణ మర్దయేత్ ।
త్రింశత్త్రీణి దివాన్యస్య ప్రమాణ మమృతోపమమ్ ।
గుంజామాత్రం ప్రదాతవ్యం శతాయుర్వజ్ర దేహకృత్॥

తా. శుద్ధిజేసిన కఫరిని ఆవునేతిచేతను వేపచెక్క రసముచేతను ముప్పది మూడుదినములు బాగుగా మర్దించిన అమృత తుల్యంబగును; పిదప దానిని గురిగింజలంతేసి మాత్రలుజేసి జీలకఱ్ఱ పిప్పళ్ళు పంచదార వీని యనుపానయుక్తముగా సేవించిన జ్వరము నివర్తించుటయేగాక 100 సంవత్సరంబులాయువు వజ్రదేహము గలవాడై యుండును.

శ్లో॥ కఫరీం మధుసంయుక్తాం గోక్షీరేణచ మర్దయేత్ ।
అహోరాత్రం మండలంతు దినమేకంతు శోషయేత్ ।
మాషమాత్రం సానుపానం సోమరోగం హరేజ్జ్వరమ్॥

తా. శుద్ధిజేసిన కఫరి తేనె ఆవుపాలు వీనిచే నలువది దినములు రేయింబగలు ఎడతెగక మర్దించిన 1 దినము యెండించి 7 గురిగింజలంతేసి మాత్రలుజేసి తేనె పిప్పలితో సేవించిన సోమరోగము జ్వరము ఇవి హరించును.

శ్లో॥ కఫరీం శిఖితోయేన చతురశీతి యామకమ్ ।
అహోరాత్రంచ సంమర్ద్య భుంజీత మధుమిశ్రితమ్ ।
రోగావసాన కాలేతు మాషమాత్రం ప్రదాపయేత్ ।
యథాక్తం భోజనం కృత్వా దృఢకాయో భవిష్యతి॥

తా. శుద్ధిజేసిన కఫరిని ఖల్వములోనునిచి మయూరశిఖి కషాయముచే 84 ఝాములు రేయింబగలు ఎడతెగక మర్దించి 7 గురిగింజలంతేసి మాత్రలుజేసియందొక దానిని తేనెతో నొసంగి జ్వరము విడుచునపుడు యథోక్తముగా భుజింపజేసిన జ్వరములు హరించుటయేగాక శరీరదార్ఢ్యముకూడా గలుగును.

శ్లో॥ [సిద్ధరసార్ణవే] శతవత్సర పర్యంతం వజ్రదేహో భవిష్యతి ।
రసంరక్తం త్వచంమాంసం మజ్జామస్థిగతం హరేత్॥

తా. పై జెప్పిన కఫరియోగములను సేవించిన పురాణజ్వరములు రసము రక్తము మాంసము చర్మము మజ్జ అస్థి వీని నాశ్రయించియుండు జ్వరములు హరించుటయేగాక 100 సంవత్సరములవరకు వజ్రతుల్య దేహముగలవారై జీవించెదరని

సిద్ధరసార్ణవమునందు శంకరుడు వచియించె; కావున పై జెప్పిన కఫరియోగములను 4 మాసములు సేవింపవలయును.

కఫరి శుద్ధి.

శ్లో॥ కఫరీ పలమాత్రంతు చూర్ణంకృత్వా విమర్దయేత్ ।
నరమూత్రే సప్తయామాన్ డోలాయంత్రే పచేత్తతః ।
గోమూత్రేణ ద్వియామంచ పాచయే చ్ఛుద్ధిమాప్నుయాత్ ।
అథవా ఘృతసంమిశ్రం పాచయేత్కఫరీశుచిః॥

తా. పలప్రమాణము కఫరిని చూర్ణముజేసి ప్రాతబట్టన మూటగట్టి 7 ఝాములు నరమూత్రముచేత 2 ఝాములు గోమూత్రముచేత డోలా యంత్రములో వండినను లేక ఆవునేతిలోవైచి ఏడు పొంగులు వచ్చువరకు వండినను శుద్ధియగును. ఇటుల శుద్ధిచేయబడిన కఫరిని పైజెప్పిన యోగములయందును సర్వౌషధములయందును నుపయోగింపందగును.

జ్వర మురారి.

శ్లో॥ [ఆయుర్వేదే] త్రిసప్తజంబీరజభావితఖర్పరస్య చూర్ణంవిమ
ర్ద్య నవనీత సమానచూర్ణమ్ । వల్లద్వయం హరతి శర్కర
యానుపానం సద్యోజ్వరం జ్వరమురారి సమాఖ్యమేతత్॥

తా. శుద్ధిజేసిన కఫరిని ఖల్వములోనునిచి 21 పర్యాయము నిమ్మపండ్లరసముచే భావనజేసి పిదప దానిని వెన్నతో సమానముగనూరి చూర్ణముజేసి యందు 6 గురిగింజల ప్రమాణము శర్కరానుపానముచేగాని తేనె పిప్పళ్లు వీని యనుపానముచేగాని సేవించిన జ్వరములు హరించును. ఇది జ్వరమురారి యనబడును.

శ్లో॥ [బాహటే] హింగుళంచవిషంవ్యోమం టంకణంనాగరాభయా।
జయపాల సమాయుక్తం సద్యోజ్వర నివారణమ్॥

తా. శుద్ధిచేసిన ఇంగిలీకము శుద్ధిజేసిననాభి త్రికటుకములు వెలిగారము శొంఠి కరక్కాయ వీనిని చూర్ణముచేసి దీనికి సమముగా శుద్ధిచేసిన నేపాళచూర్ణమును కలిపి నూరి కలాయప్రమాణము మాత్రలుచేసి అల్లపుస్వరసముతో నిప్పించిన తత్క్షణముననే జ్వరము నివర్తించును. (ఇది మతియొక విధమైన జ్వరమురారి.)

సర్వజ్వరాది హరగుటికలు.

శ్లో॥ [సత్యనాథీయే] జాతీఫలంత్రికటుకం త్రిఫలంత్రిజాతంఖర్జూ
రద్రాక్షాగరువాలుకచందనాని। తక్కోలధాన్య మధు
మశ్వగంధా చూర్ణం సమంససితంగుళికాం ప్రకుర్యాత్ ।
భుక్తిః కరోతిసకల జ్వరపైత్యనాశం శ్వాసంక్షయం హరతి
పాండుప్రమేహరోగాన్ । జీర్ణజ్వరంసతత సంతతకం ప్రణా
శం రోగాన్నిహంతికథితం వరపూజ్యపాదైః॥

తా. జాజికాయ * త్రికటుకములు † త్రిఫలములు ‡ త్రిజాతము ఖర్జూరపుకాయ ద్రాక్ష అగరు కూతురుబుడమ చందనము తక్కోలములు ధనియాలు అతిమధురము జీలకఱ్ఱ పెన్నేరుగడ్డ వీనిని సమభాగములుగా చూర్ణముజేసి దానికి సమముగా శర్కరను పాగుబట్టి యందాచూర్ణమునుకలిపి గుటికలుజేసి యందొక దానిని భక్షించిన సర్వజ్వరములు పైత్యరోగములు శ్వాస క్షయము పాండువు ప్రమేహము జీర్ణజ్వరము సతతజ్వరము సంతతజ్వరము ఈ రోగములు హరించునని శ్రేష్ఠులగు పూజ్యపాదమహర్షి వచించెను.

జ్వరవైరి వటుకములు.

శ్లో॥ [ఆయుర్వేదే] రసోగంధకనాభీచ బీజమున్మత్తసంభవమ్ ।
ద్వేద్వే పలానిచైతాని ప్రత్యేకం శుంఠీచ పిప్పలీ ।
ఏతాని పంచమరిచం మర్దయే ద్గుడవారిణా ।
గుంజామాత్రాం ప్రకుర్వీత గుడేనైవ ప్రయుజ్యతే ।
ఉష్ణోదకాను పానేన భేషజం జ్ఞానపారగైః ।
జ్వరవైరీతి విఖ్యాతం సర్వజ్వర వినాశనమ్॥

తా. శుద్ధిజేసినరసము శుద్ధిజేసిన గంధకము శుద్ధిజేసిన వసనాభి శుద్ధిజేసిన ఉమ్మెత్తవిత్తులు ఇవి దినుసు యొకటింటికి రెండేసిపలములు శొంఠి పిప్పళ్ళు ఇవి దినుసు యొకటింటికి ఒక్కొకపలము మిరియాలు ఐదు పలములు ఇటుల వీనిబెల్ల

* త్రికటుకమనగా; శొంఠి పిప్పలి మిరియాలు.
† త్రిఫలములనగా; కరక్కాయ తానికాయ ఉసిరికెవరుగు.
‡ త్రిజాతములనగా; ఏలకులు ఆకుపత్రి లవంగపుచెక్క.

ఖల్వములోనునిచి బెల్లపురసముచే బాగుగామర్దించి గురిగింజలంతేసి మాత్రలుజేసి యందొక దానిని బెల్లముతో నొసంగి పిదప బుద్ధిమంతుడగు వైద్యుడు ఉష్ణోదకమును పానముచేయించిన విశేషక వేధింపుచుండు యెట్టిజ్వరములైనను నలువది దినములలో హరించును. ఇవి జ్వరవైరి వటుకములనబడును. ఇవి సర్వజ్వరములను హరింపచేయుటయందు కడు ప్రసిద్ధిజెందినవి

జ్వరగజ కేసరి.

శ్లో॥ [చరకే]జలదదరదయుక్తంశుద్ధసూతంసుగంధంప్రహారమధు
సుపిష్టం వల్లయుగ్మంచదద్యాత్ । జ్వరగజహరిసంజ్ఞం శృంగి
బేరోదకేన ప్రథమజ్వరితదాహే క్షీరభక్తంచ భోజ్యమ్॥

తా. తుంగముస్తెలు శుద్ధిజేసిన ఇంగిలీకము శుద్ధిచేసినరసము శుద్ధిజేసిన గంధకము వీటిని సమభాగములుగా ఖల్వములోనునిచి తేనెతో నొకఝాము బాగుగా మర్దించి 6 గురిగింజలంతేసి మాత్రలుచేసి యందొకదానిని తొలుత జ్వరమువచ్చినపుడు అల్లపురసానుపానముతో సేవించి అన్నమును క్షీరమిశ్రమముగా భుజించిన సమస్తజ్వరములు హరించును.

జ్వరములకు పంచాననరసము.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] రసంగంధం వత్సనాభం టంకణంమాగధీ
సమమ్।దుత్తూరమూలజద్రావై ర్మర్దితంయామయుగ్మకమ్।
గుంజాప్రమాణవటుకాన్యనుపానవిశేషతః।ఖాదేత్సర్వజ్వరం
హంతిసన్నిపాతాంస్త్రయోదశ। తత్క్షణేనవినశ్యంతి విషమం
దోషనాశనమ్ । పంచాననరసోనామ శంభునా పరికల్పితః॥

తా. శుద్ధిచేసినరసము శుద్ధిచేసిన గంధకము శుద్ధిచేసిననాభి వెలిగారము పిప్పళ్లు వీనిని సమభాగములుగా గ్రహించి ఉమ్మెత్తవేళ్ళరసముచే 2 ఝాములు మర్దించి గుంజాప్రమాణము మాత్రలుచేసి అనుపానవిశేషములతో నిప్పించిన సర్వజ్వరములు 18 సన్నిపాతములు తత్క్షణము నశించుటయేగాక విషమదోషములు కూడా మానును. ఇది శివునిచే నిర్మించబడిన పంచాననరసము.

జ్వర గజాంకుశము.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] రసామ్లసారగంధంచ నేపాళం బీజటంకణమ్ ।

ఖజ్జలీనాంచ సంమర్ద్యం ముద్గమాత్ర ప్రమాణకమ్॥
చణమాత్రంచ వాసితం నాగవల్లీ దళాన్వితమ్ ।
దేయం సర్వజ్వరంహంతి సంతతం తరుణజ్వరమ్॥
పథ్యంచైవ ప్రదాతవ్యం దధిక్షీ రేణ శర్కరా ।
పూజ్యపాద మిదంప్రోక్తం సర్వజ్వర గజాంకుశమ్॥

తా. శుద్ధిచేసినరసము శుద్ధిచేసిన ఆమ్లసారగంధకము శుద్ధిజేసిన నేపాళములు వెలిగారము వీనిని ఖల్వములోనునిచి కజ్జలివలెమర్దించి పెసరగింజలంత లేక సెనగగింజలంత మాత్రలుజేసి తమలపాకులో నునిచి యిప్పించిన సర్వజ్వరములు సంతతజ్వరములు తరుణజ్వరములు యివి నశించును. పెరుగు పాలు శర్కర వీనిని పథ్యమునందుపయోగించవలెను. ఇది పూజ్యపాదునిచే జెప్పబడిన సర్వజ్వరగజాంకుశము.

సర్వజ్వరములకు నారసింహ రసము.

శ్లో॥ [ఆయుర్వేదే] నేపాళగంధామృత పారదానాం సచూర్ణకా
నాం సమభాగయుక్తమ్ । జ్వరాంతకశ్శర్కరయా సమేతః
రసోనృసింహేత్యమృత ప్రసిద్ధః॥

తా. శుద్ధిచేసిన నేపాళములు శుద్ధిచేసిన గంధకము శుద్ధనాభి శుద్ధిచేసిన పాదరసము వీనిని సమభాగములుగా చూర్ణముచేసి పంచదారతోడ నిప్పించిన సర్వజ్వరములు నశించును. ఇది నారసింహరసము అమృతమువలె ప్రసిద్ధమైనది.

జ్వరములకు చండభాను రసము.

శ్లో॥ [నిత్యనాథీయే] సూతం త్రైగుణ్యగంధం పరిమితమమృతం
తీక్ష్ణకం భానునేత్రమ్। హరితాళం తచ్చతుష్కం గగనమథ
యుగం మారిచంసర్వతుల్యం। ఏతందద్యాన్నిహంతిజ్వరవన
దహనస్తామసాహేః ఖగేంద్రః। కాసశ్వాసాపహంతాక్షయ
తరుదహనః పాండురోగాపహంతా । వాతవ్యాధీభసింహో
హ్యుదరజలనిధేశ్శోషకో బాడబాగ్నిః। నష్టాగ్నేర్దీపకస్స్యా
జ్జఠర మలమహాక్లేశహృద్రోగహారీ । మూలవ్యాధ్యంధకార
ప్రశమన తపనః కుష్ఠరోగాపహంతా। నామ్నాయం చండ
భానుస్సకలగదహరో భాషితం పూజ్యపాదైః॥

తా. శుద్ధిజేసిన రసము 1 భాగము శుద్ధిజేసిన గంధకము శుద్ధిజేసిన వసనాభి లోహభస్మము తామ్రభస్మము ఇవి దినుసు యొకటింటికి 3 భాగములు శుద్ధిజేసిన తాళకము 4 భాగములు అభ్రకభస్మము 2 భాగములు మిరియాలు 19 భాగములు ఇటుల వీనినెల్ల గ్రహించి చిత్రమూలరసముచే నొక దినము బాగుగామర్దించి గురిగింజలంతేసి మాత్రలుజేసి నీడనెండించవలయును. జ్వరమను వనమునకు కార్చిచ్చై సన్నిపాతములను సర్పములకు గరుత్మంతుడై కాసశ్వాసల బోకడుచునదియై క్షయమను వృక్షమునకు అగ్నియై పాండురోగముల జంపునదియై వాతవ్యాధులను ఏనుగులకు సింహంబై ఉదరరోగమను సముద్రమును శోషింపజేసెడి బడబాగ్నియై నష్టమైన జఠరాగ్నిని జ్వలింపజేయునదియై జఠరాశ్రిత మలమువలన జనించిన కడుక్లేశమును ఱొమ్మునొప్పిని అపహరించునదియై మూలవ్యాధియను నంధకారమును బోకడచుటయందు సూర్యునితో సమానంబై కుష్ఠరోగమును జంపునదియై చండభానువను పేరంబరగు నీ రసము సకలరోగముల హరింపజేయునని పూజ్యపాదమహర్షి వచించెను. (వీనిని అల్లపురసముతో నొసంగిన జ్వరములు సన్నిపాతములు త్రికటుకములతో నొసంగిన కాసశ్వాసములు తేనె పిప్పలి వీనితోనొసంగిన క్షయరోగములు జీలకఱ్ఱతోనొసంగిన పాండురోగములు వెల్లుల్లి రసముతో నొసంగిన వాతవ్యాధులు బెల్లము కరక్కాయ వీనితోనొసంగిన ఉదరరోగములు పిప్పళ్లు ఉష్ణోదకము వీనితోనొసంగిన అగ్నిమాంద్యము నేలదంతిరసముతోనొసంగిన మలబద్ధకము తేనెతోనొసంగిన ఱొమ్మునొప్పి త్రిఫలకషాయముతోనొసంగిన మూలవ్యాధులు తేనె పంచదార వీనితో నొసంగిన కుష్ఠురోగములు వీనిని హరింపజేయును.

జ్వరనాశన రసము.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] పారదంనిష్కమాత్రంస్యా ద్గంధకంచద్వి
నిష్కకమ్ । నిష్కంచటంకణక్షారం నిష్కం నైతాళకంత
థా । ఏతేషాం సమభాగాని దంతి బీజానిమర్దయేత్ । నా
గవల్లీదళేనైత ద్గుంజామాత్రంప్రదాపయేత్ । పథ్యంక్షీరో.
దనందద్యాద్రసోయంజ్వరనాశనః ॥

తా. శుద్ధిజేసిన పాదరసము † 1 నిష్కప్రమాణము శుద్ధిజేసిన గంధకము 2 నిష్కములు శుద్ధిజేసిన వెలిగారము 1 నిష్కప్రమాణము శుద్ధిజేసిన తాళకము 1

---

† నిష్కమనగా:— 28 లేక 32 గురిగింజలయెత్తు.

నిష్క ప్రమాణము శుద్ధిజేసిన నేపాళమార్ణము 5 నిష్కముల ప్రమాణము ఇటుల వీని నెల్ల ఖల్వములోవైచి అల్లపురసముచే మర్దించి గురిగింజలంతేసి మాత్రలుజేసి యందొక దానిని తమలపాకులోనునిచి సేవించిన సర్వజ్వరములు హరించును. దీనియందు పాలతో అన్నము భుజించుట పథ్యము. ఇది జ్వరనాశః రసమనంబడును.

తరుణజ్వరారి రసము.

శ్లో॥ [సిద్ధరసార్ణవే] జైపాలగంధం విష పారదంతు తుల్యంకుమారీ స్వరసేనమర్ద్యమ్ । అస్యద్విగుంజా హి సితోదకేన ఖ్యాతోరసోయంతరుణజ్వరారిః ॥ చాతవ్యపహోహానిపంచమేవా షష్ఠేథవాసప్తమ ఏవవాపి । జాతేవిరేకే విగతజ్వరఃస్యాత్పటోలముద్గాన్ననిషేవణేన ॥

తా. శుద్ధిజేసిన నేపాళము శుద్ధిజేసిన గంధకము శుద్ధనాభి శుద్ధపాదరసము వీనిని సమభాగములుగా గ్రహించి కలుబందరసముచే మర్దించి 2 గురిగింజల ప్రమాణమును శర్కరోదకముతో నిప్పించవలయును. ఇది తరుణజ్వరారి రసమనబడును. దీనిని జ్వరము కనుపించిన 5 లేక 6 లేక 7 యీ దినములయందు నిప్పించవలయును. ఒకసారి విరేచనమైన పిదప పొట్లకాయ పెసరయన్నము వీనిని పథ్యమిప్పించిన జ్వరము నివర్తించును.

నవజ్వరేభ సింహరసము.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] శుద్ధసూతం తథాగంధ లోహం తామ్రం చ సీసకమ్। మరీచం పిప్పలీ విశ్వం సమభాగాని కారయేత్। అర్ధభాగం విషం దత్వామర్దయేద్వాసరద్వయమ్ । శృంగిబేరాంబు పానేన దద్యాద్గుంజాద్వయం భిషక్॥ నవజ్వరే మహాఘోరే ధాతుస్థే గ్రహణీగదే । నవజ్వరే భసింహోయం సర్వజ్వరకులాంతకృత్ ॥

తా. శుద్ధిజేసిన రసము శుద్ధగంధకము లోహభస్మము తామ్రభస్మము సీసభస్మము మిరియాలు పిప్పళ్లు శొంఠి వీటిని సమభాగములుగా గ్రహించి వీనికి అర్ధభాగము శుద్ధనాభినిచేర్చి 2 దినములు మర్దించి దారుణమైన నవజ్వరములు ధాతుగత

జ్వరము గ్రహణీరోగము వీనియందు 2 గురిగింజల ప్రమాణమును అల్లపురసాను పానముతో నిప్పించిన సమస్త జ్వరకులమును నశింపజేయును. ఇది నవజ్వరేభసింహరసము.

నవజ్వరములకు త్రిపురభైరవరసము.

శ్లో॥ [ఆయుర్వేదే] విషటంకబలిమ్లేచ్ఛ దంతీబీజంక్రమాద్బహు। దంత్యంబు మర్దితం యామం రసస్త్రిపురభైరవః॥ వల్లంవ్యోషేణ చార్ద్రస్య రసేన సితయాథవా। దత్తోనవ జ్వరంహంతి మాంద్యామానిలశోఫహా । హంతిశూలం సవిష్టంభ మర్శాంసి క్రిమిజాన్గదాన్ । పథ్యం తక్రేణ భోక్తవ్యం రసేస్మిన్ రోగహారిణి ॥

తా. శుద్ధిచేసిన నాభి వెలిగారము శుద్ధగంధకము తామ్రభస్మము నేపాళములు వీటిని క్రమముగాగ్రహించి దంతివేళ్ళరసముతో 1 ఝాము మర్దించవలయును. ఇది త్రిపురభైరవ రసమనబడును. దీనిని వల్లప్రమాణము త్రికటుకములతో గాని లేక అల్లపురసముతోగాని లేక పంచదారతోగాని నిప్పించిన నవజ్వరములు అగ్నిమాంద్యము ఆమము వాతము శోఫ శూల మలబంధము అర్శస్సు క్రిమిరోగము వీటిని హరింపజేయును. రోగహరమైన యీ రసమునందు మజ్జిగయన్నమును భుజించవలయును.

జ్వరములకు వైష్ణవీరసము.

శ్లో॥ [గ్రంథాంతరే] హింగుళం వత్సనాభంచ చక్రాంగీ కటుకత్రయమ్। చిత్రమూలకషాయేణ సమభాగం విమర్దయేత్ । డోలాయంత్రే యామమాత్రం పచేన్నిష్పాదితోభవేత్ । ఆర్ద్రికస్యానుపానేన మాషమాత్రం జ్వరాపహః । ద్వంద్వజ్వరం సన్నిపాతం పురాణం విషమజ్వరమ్। నాశయేదఖిలాన్ ఘోరాన్నామ్నాయం వైష్ణవీరసః ॥

తా. శుద్ధిజేసిన ఇంగిలీకము శుద్ధిచేసినవసనాభి కటుకరోహిణి శొంఠి పిప్పళ్ళు మిరియాలు వీనిని సమభాగములుగా గ్రహించి ఖల్వములోనునిచి చిత్రమూలకషాయముచే మర్దించి పిదప డోలాయంత్రమున నునిచి ఒక ఝామువండి 7 గురిగింజలంతేసి మాత్రలుజేసి యందొక దానిని అల్లపురసానుపానముతో సేవించిన జ్వరములు ద్వంద్వ

జ్వరములు సన్నిపాతములు పురాణజ్వరములు విషమజ్వరములు హరించుటయేగాక భయంకరములుగనుండు సమస్తరోగములుకూడా నివర్తించును. ఇదియే వైష్ణవీరస మనబడును.

సర్వజ్వరములకు శీతభంజీరసము.

శ్లో॥ [సింధూరమణిదర్పణే] రసహింగుళగంధంచ నేపాళంమర్దితం త్రిభిః। దంతీ క్వాథేన సంమర్ద్యరసోజ్వరహరఃపరః। ఆర్ద్రక స్వరసేనాథ దాపయే ద్రక్తికాద్వయమ్ । నవజ్వరం మహాఘోరంనాశయే ద్యామమాత్రతః। శీతతోయం పిబేచ్చాను ఇక్షుముద్గరసో హితః । శీతభంజీ రసోనామ్నా సర్వజ్వరకులాంతకృత్ ॥

ముహూర్తములో జ్వరమును హరించెడి శీతభంజీరసము.

తా. శుద్ధిచేసినరసము శుద్ధఇంగిలీకము గంధకము నేపాళములు వీటిని దంతివేళ్ళ కషాయముచే 3 దినములు మర్దించి అల్లపు స్వరసములో 2 గురిగింజల ప్రమాణమును కలిపియిప్పించి శీతోదకము చెఱుకురసము పెసరకట్టు వీటిని వెంబడిగా పానముచేయించిన ఒక ఝామలోపల మిగులదారుణమైన నవజ్వరములు నశించును. ఇది శీతభంజీరసమనబడును. సమస్తజ్వరకులమును నశింపజేయును.

ముహూర్తములో జ్వరమును హరించెడి శీతభంజీరసము.

శ్లో॥ [రసరత్నాకరే] పారదంరసకంతాళంతుత్థంటంకణగంధకమ్। సర్వమేతత్సమం శుద్ధం కారవేల్ల్యా రసైర్దినమ్। మర్దయేత్తేనకల్కేనతామ్రపాత్రోదరంలిపేత్। అంగుళ్యాద్యర్ధమానేన తంపచేత్సికతాహ్వయే। యంత్రేయావత్స్ఫుటంత్యేవవ్రీహయస్తస్యపృష్ఠతః। తామ్రపాత్రంసముద్ధృత్యచూర్ణయేన్మరిచైస్సమమ్ । శీతభంజీరసోనామ ద్విగుంజం వాతికేజ్వరే । దాతవ్యంపర్ణఖండేన ముహూర్తాన్నాశయేజ్వరమ్ ॥

తా. శుద్ధిచేసినరసము రసకము తాళకము మైలుతుత్తము వెలిగారము గంధకము వీటిని సమభాగములుగా గ్రహించి కాకరరసముచే నొకదినము మర్దించి రాగిపాత్రలో అరయంగుళ ప్రమాణము దళముగాపూసి * సికతాయంత్రములోనునిచి ఆ యంత్రముయొక్క వెనుక ప్రక్కయందు వడ్లువేసి దఫముగా ప్రేలునంతవరకు

* సికతాయంత్రమనగా; వాలుకాయంత్రము.

పాకముచేసి పిదప ఆతామ్రపాత్రనుతీసి మిరియాలను సమముగాచేర్చి చూర్ణము చేయవలయును. ఇది శీతభంజీరసమనబడును. దీనిలో 2 గురిగింజలప్రమాణమును వాతజ్వరమునందు తమలపాకులో నిప్పించిన ఒక ముహూర్తకాలములో జ్వరమునశించును. 6 తులముల ప్రమాణముగల శుద్ధ తామ్రముచేనొక తామ్రఖల్వమును చేయించి దానిలో రసాది ద్రవ్యకల్కమును ఒకతుల ప్రమాణము ప్రత్యేకముగా లేపనముచేసి మఱియొక తామ్రపాత్రచేమూసి ఇసుకబోసి పొయిమీదనునిచి అగ్నిజ్వలింపచేసి ఆ యిసుకలో వడ్లనువేసి ప్రేలువరకు పక్వముచేసిన ఆరసము సిద్ధమగును. పిదప దానిలో 6 తులములు మిరియములనుచేర్చి చూర్ణముచేసి 2 గురిగింజలయెత్తును తమలపాకులోనునిచి నిప్పించవలయునని ఉపదేశము చేయబడినది.

జ్వరమునకు స్వచ్ఛందభైరవము.

శ్లో॥ [భేషజకల్పే]సమభాగంచసంగ్రాహ్యంపారదామృతగంధకమ్। జాతీఫలంచభాగార్ధందత్వా కుర్యాచ్చకజ్జలీమ్। సర్వార్ధమాగధీచూర్ణం ఖల్వేయిత్వా నిధాపయేత్ । గుంజాద్వయంత్రయంవాపి నాగవల్లీరసేనచ। ఆర్ద్రకస్వరసేనాపిద్రోణపుష్పరసేనవా। శీతజ్వరే సన్నిపాతే విషూచ్యాం విషమజ్వరే। పీనసేచ ప్రతిశ్యాయే జ్వరే జీర్ణేతథైవచ। మందాగ్నావమనేచైవ శిరోరోగేచ దారుణే। ప్రయోజ్య భిషజా సమ్యగ్రసస్స్వచ్ఛందభైరవః। పథ్యం దధ్యోదనం దద్యా ద్వీక్ష్య దోషబలాబలమ్॥

తా. శుద్ధిచేసినరసము శుద్ధిచేసినవసనాభి శుద్ధిచేసినగంధకము ఇవి సమభాగములు జాజికాయ పాదరసమున కర్ధభాగము ఇటుల వీనిని ఖల్వమున కజ్జలిగామర్దించి పిదప పైజెప్పిన ద్రవ్యములకన్నిటికి $\frac{1}{2}$ భాగము పిప్పలి చూర్ణము కలిపి తమలపాకురసముచే బాగుగామర్దించి 2 లేక 3 గురిగింజలయెత్తు మాత్రలుచేసి యందొక దానిని తమలపాకుతోగాని అల్లపురసముతోగాని తుమ్మిపూలరసముతోగాని యొసంగిన శీతజ్వరములు సన్నిపాతములు విషూచులు విషమజ్వరములు పీనసము పడిశము జీర్ణజ్వరము వమనము శిరోరోగము అగ్నిమాంద్యము దారుణరోగము హరించును. ఇది స్వచ్ఛందభైరవమనబడును. దీనిని వైద్యుడు బాగుగా నెఱిగి ప్రయోగింపవలయును. దీనియందు రోగబలాబలము నెఱింగి పెరుగన్నము నొసంగుట పథ్యము.

త్రిదోషజ్వరములకు జ్వరాంకుశము.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] రసస్య ద్విగుణం గంధం గంధతుల్యంతు
టంకణమ్। రసతుల్యం విషం యోజ్యం మరిచం పంచధా విషా
త్। కట్ఫలం దంతిబీజంచ ప్రత్యేకం మరిచోన్మితమ్। జ్వరాం
కుశో రసో హ్యేష చూర్ణయే దతిచిక్కణమ్। మాషైకేన
నిహంత్యాశు జ్వరం జీర్ణ త్రిదోషజమ్॥

తా. శుద్ధిచేసినరసము దీనికి రెండింతలు గంధకము దీనికి సమము వెలిగారము రసమునకుసమము నాభి రసమునకు 5 భాగములు మిరియాలు కాయఫలము నేపాళములు ఇవి మిరియాలకు సమభాగము ఇటుల వీనినన్నటిని చేర్చి చక్కగాచూర్ణముచేసిన నది జ్వరాంకుశరసమనబడును. దీని నొకమాష ప్రమాణము నిప్పించిన జీర్ణజ్వరము త్రిదోషజ్వరము నివర్తించును.

అష్టవిధజ్వరములకు జ్వరాంకుశము.

శ్లో॥ [సిద్ధరసార్ణవే] మరిచం టంకణం శంఖచూర్ణం పారదగంధకమ్।
శోధితం బ్రహ్మపుత్రంచ భాగమేకం వినిక్షిపేత్।
గుంజామాత్రం ప్రదాతవ్యం నాగవల్లీదళైస్సహ।
జ్వరాంకుశో రసోహ్యేష జ్వరమష్టవిధం జయేత్॥

తా. మిరియాలు వెలిగారము శంఖచూర్ణము శుద్ధిచేసినరసము గంధకము శుద్ధిజేసిననాభి 1 భాగము వీనినన్నిటినిచేర్చి మర్దించి గురిగింజయెత్తు తమలపాకులో నిప్పించిన 8 విధములగు జ్వరములునివర్తించును. ఇది జ్వరాంకుశమనబడును.

విషమజ్వరములకు జ్వరాంకుశము.

శ్లో॥ [రసరత్నాకరే] శుద్ధసూతం తథాగంధం కర్షమానం నయే
ద్బుధః। మహౌషధం టంకణంచ హరితాళం తథా విషమ్।
రసార్థం మర్దయే త్ఖల్వే భృంగరాజరసేనతు। త్రిదినం భావనాం
దత్వా చతుర్థేవటికాం తతః। కుర్యాచ్చణకమాత్రంచపిప్పలీ
మధుపంయుతః। ఏమజ్వరాంకుశోనామవిషమజ్వరనాశనః॥

తా. శుద్ధిచేసినరసము గంధకము యివి కర్ష ప్రమాణము శొంఠి వెలిగారము శుద్ధహారిదళము శుద్ధనాభి యివి రసమునకు ½ భాగము యిటుల వీనినన్నిటిని చేర్చి ఖల్వములోవేసి మర్దించి గుంటగలగరాకురసముతో 3 దినములు భావనచేసి నాలవ దినమునందు సెనగలంత మాత్రలుచేసి పిప్పలి తేనె వీని యనుపానముతో నిప్పించిన విషమజ్వరములు హరించును. ఇది జ్వరాంకుశ మనబడును.

భేది జ్వరాంకుశము.

శ్లో॥ [గ్రంథాంతరే] పాదంవత్సనాభంచ ప్రత్యేకం నిష్కసమ్మితమ్।
ద్వినిష్కం గంధకం చైవ టంకణంచ ద్వినిష్కకమ్। మరిచం పంచ
నిష్కంస్యా త్షణ్ణిష్కం దంతిబీజకమ్। సింహీఫలరసైర్మర్ద్యం
ద్వియామం శ్లక్ష్ణతాం నయేత్। గుంజామాత్రం వటీంకృత్వా
ఛాయాశుష్కంచ కారయేత్। ఆర్ద్రికద్రవసంయుక్తం జ్వరే
జీర్ణే ప్రయోజయేత్। సర్వజ్వరహరం శీఘ్రం నామ్నా భేది
జ్వరాంకుశమ్॥

తా. శుద్ధిచేసిన రసము శుద్ధిచేసిన వసనాభి యివి దినును యొకటింటికి నిష్క ప్రమాణము శుద్ధిచేసిన గంధకము శుద్ధిచేసిన వెలిగారము యివి దినుసుయొకటింటికి 2 నిష్కములు మిరియాలు 5 నిష్కములు శుద్ధిచేసిననేపాళములు 6 నిష్కములు ఇటుల వీనిని ఖల్వములోనునిచి 2 ఝాములు ములకపండ్లరసముచే బాగుగా మర్దించి గురిగింజలంతేసి మాత్రలుచేసి నీడనెండించి యందొకదానిని అల్లపురసానుపానముతో జ్వరపక్వకాలమునం దొసంగిన సర్వజ్వరములు కడుశీఘ్రముగ నశించును. ఇది భేది జ్వరాంకుశ మనబడును.

జ్వరములకు రాజచండీశ్వరరసము.

శ్లో॥ [సిద్ధవిద్యాభూః] రసం గంధం విషం శుల్బం వహ్నినీరేణమర్ద
యేత్। గుంజాపరిమాణకంచైవ దత్తం హంతిక్షణేజ్వరమ్।
తైలాభ్యంగంజలస్నానంతృష్ణార్తో తక్రసేవనమ్। గాత్రేచం
దనలేపంతు సుఖం తాంబూలచర్వణమ్। ఇక్షుపానంచ పానీ
యం ద్రైహాని వివిధానిచ। రాజచండీశ్వరో నామ రసానా
ముత్తమోత్తమః॥

తా. శుద్ధిచేసినరసము శుద్ధిచేసినగంధకము శుద్ధిచేసినవసనాభి తామ్రభస్మము వీనిని సమభాగములుగా గ్రహించి ఖల్వములోనునిచి చిత్రమూలరసముచే నొకదినము బాగుగా మర్దించి గురిగింజలంతేసి మాత్రలుజేసి అల్లపురసముతో నొసంగిన తత్క్షణము న జ్వరము హరించును. తేనె పిప్పళ్ళతో నొసంగిన పురాణజ్వరములు నిశ్చయముగ హరించును. మఱియు నీ యౌషధసేవనకాలంబున తైలాభ్యంజనము శీతోదకస్నానము దప్పిగలిగిన మజ్జిగను సేవించుట శ్రీగంధలేపనము తాంబూలసేవన చెఱుకురసమును పానము సేయుట శీతోదకపానము యితర దేహోపచారములు వీని నాచరింపవలయును. ఇది రాజచండీశ్వర రస మనబడును. సర్వరసంబులలో కడు శ్రేష్ఠంబు.

జ్వరములకు సూతరాజీయము.

శ్లో॥ [రసరత్నాకరే] సూతంషోడశతత్సమోదినకర్తస్యార్ధభాగో
బలిః । తద్వత్సింధుజసూక్ష్మచూర్ణమృదితం * షడ్భాగకం
టంకణమ్। జంబీరస్వరసేనతద్దినకరేతప్తం సుపక్వంభవేత్।
కాసశ్వాససగుల్మశూలముదరంపాండుజ్వరంనాశయేత్ ॥

తా. శుద్ధిజేసిన పాదరసము 16 భాగములు తామ్రభస్మము 16 భాగములు శుద్ధిజేసినగంధకము 8 భాగములు సైంధవలవణము 8 భాగములు శుద్ధిజేసిన వెలిగారము 6 భాగములు యిటుల వీనినెల్ల గ్రహించి యేకముజేసి ఖల్వములోనునిచి నిమ్మపండ్లరసముచే 1 దినము బాగుగా మర్దించి యెండనెండించిన పక్వంబగును. పిదప దానిని అడ్డకయెత్తుమాత్రలుజేసి తేనె పిప్పళ్ళు వీని యనుపానముతో సేవించినను లేక అల్లపు రసముతో సేవించినను కాసశ్వాసములు గుల్మము శూలలు వుదరరోగములు పాండువు పురాణజ్వరములు హరించును.

జ్వరములకు కాలాగ్నిరుద్రరసము.

శ్లో॥ [పూజ్యపాదీయే]భస్మసూతస్యసంగ్రాహ్యంపలమేకంనియో
జయేత్। చతుష్పలం తామ్రభస్మ గంధకంచచతుష్పలమ్।
తాళకంపలమేకంతు పలమేకంతు టంకణమ్।పలార్ధంవత్సనా
భంతుజంభీరామ్లేనపేషయేత్। చిత్రమూలరసేనాపి మర్ద
యిత్వాపృథక్పృథక్। హంసపాదీరసేనాపి మర్దయేద్యామ
మాత్రకమ్। అయం కాలాగ్నిరుద్రస్స్యాన్నామ్నారోగార్తి
నాశనః। వ్రీహిమాత్ర ప్రయోగేణజ్వరాన్ ఘోరా న్నివర్త
యేత్ । రసేంద్రో హంతిచ వ్యాధీన్ రస స్సర్వత్రపూజితః॥

తా. రసభస్మము 1 పలము తామ్రభస్మము 1 పలము శుద్ధిచేసిన గంధకము 4 పలములు శుద్ధిచేసినతాళకము 1 పలము శుద్ధిచేసిన వెలిగారము 1 పలము శుద్ధిచేసిన వసనాభి ½ పలము ఇటుల వీనినెల్లగ్రహించి ఖల్వములోనునిచి నిమ్మపండ్లరసము చిత్రమూల * రసము-హంసపాదియాకురసము వీనిలో ప్రతివానిచే నొక్కొకఝాము బాగుగామర్దించి వరిగింజలంతేసి మాత్రలుజేసి యందొకదానిని అల్లపురసముతోగాని లేక పిప్పళ్ళు జీలకఱ్ఱ వీనియనుపానముతోగాని సేవించిన ఘోరజ్వరములు హరించును. మఱియు నీరసము సర్వవ్యాధుల నశింపజేయుటచే సర్వత్ర పూజితంబుగ నున్నయది.

జ్వరములకు నవరత్నాగ్నికుమారము.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] పారదంపంచలవణంనవరత్నసమంసమమ్।
మర్దితంతరుణద్రావైఃఖల్వమధ్యేదినద్వయమ్॥ కాచకుప్యాం
తరే క్షిప్త్వా వాలుకాయంత్రకే పచేత్ । షడ్యామాంతే
సముద్ధృత్య సూక్ష్మచూర్ణంతు కారయేత్॥ అనుపానవిశే
షేణ సర్వరోగ హారంపరమ్ । గుంజామాత్రం ప్రదాతవ్య
మిచ్ఛాపథ్యం ప్రదాపయేత్ । రసోహ్యగ్ని కుమారోయం
రత్నాఖ్యే నభిషగ్వరైః॥

తా. శుద్ధిచేసినరసము పంచలవణములు నవరత్నభస్మములు వీనిని సమభాగములుగాగ్రహించి ఉలిమిడివేళ్ళరసముచే 2 దినములు మర్దించి గాజుకుప్పెలోనునిచి వాలుకాయంత్రమునందిడి 6 ఝాములువండి స్వాంగశీతలమునదీసి చూర్ణముచేసి గురిగింజ ప్రమాణమును అనుపానవిశేషములచే నిచ్చిన సర్వజ్వరములు హరించును. దీనియందు ఇచ్ఛాపథ్యం బిడవలయును. ఇది నవరత్నాగ్ని కుమార రసమనబడును.

జ్వరములకు సిద్ధాగ్నికుమారము.

శ్లో॥ [ఆయుర్వేదే] సశుద్ధపారదంగంధం టంకణంవత్సనాభికమ్।
అర్కపత్రరసైర్మర్ద్యం వజ్రమూషాంతరే క్షిపేత్ ।

---

* తస్యాంశకం టంకణం అనియు పాఠాంతరము గలదు.

* రసమనగా కషాయము.

వాలుకాయంత్రకేపాచ్యం పుటమేకంతు భూధరే।
సాంగశీతల ముద్ధృత్య గుంజామాత్రం ప్రదాపయేత్।
సిద్ధాఖ్యోయ మితి ఖ్యాతో రసో హ్యగ్నికుమారకః॥

తా. శుద్ధిచేసినరసము గంధకము వెలిగారము వసనాభి వీనిని జిల్లేడాకు రసముచే బాగుగా మర్దించి వజ్రమూసలోనునిచి చీలమన్నుయిచ్చి యామూసను వాలుకాయంత్రమునందునిచి భూధరపుటంబిడి సాంగశీతలమునదీసి గుంజాప్రమాణమును అనుపాన విశేషములచేనిచ్చిన సర్వజ్వరములు హరించును. ఇది సిద్ధాగ్నికుమారరసమన బడును.

జ్వరములకు లఘ్వగ్నికుమారము

శ్లో॥ [రసరత్నాకరే] పారదం టంకణం గంధం తాళకంచ మనశ్శిలా
సర్వం హంసపదిద్రావై ర్దినమేకంతు మర్దయేత్॥
కాచకుప్యాం నివేశ్యాథ వాలుకాయంత్రకే పచేత్।
షడ్యామాంతే సముద్ధృత్య దేయం గుంజానుపానతః।
విఖ్యాత మితి లఘ్వగ్ని కుమారోయం మహారసః॥

తా. శుద్ధిచేసినరసము వెలిగారము అమ్లసారగంధకము తాళకము మణిశిల వీనిని సమభాగములుగాజేర్చి హంసపాదియాకురసముచే నొకదినము మర్దించి గాజుకుప్పెలోనునిచి దానిపై చీలమన్నుపూసి వాలుకాయంత్రములోనునిచి 6 ఝాములు వండి సాంగశీతలమునదీసి గురిగింజప్రమాణమును అనుపానవిశేషములచే నిచ్చిన సర్వజ్వరములు హరించును. ఇది లఘ్వగ్నికుమార రసమనబడును.

పురాణజ్వరములకు త్రిలోచనరసము.

శ్లో॥ [పూజ్యపాదీయే] శుద్ధసూతంసమంగంధంసూతాంశంమృత
మభ్రకమ్। త్రిభిస్తుల్యైర్గవాం క్షీరై ర్మర్దయే దాతపేఖరే।
నిర్గుండ్యాశ్చ ద్రవై ర్మర్ద్యో దినైకం తచ్చగోళకమ్।త్రియా
మం వాలుకాయంత్రేప్యథమూషాగతంపచేత్।ఆదాయచూ
ర్ణయేత్తల్యే వ్యాష్టమాంశంవిషంక్షిపేత్। త్రిలోచనరసోనా
మ్నా దేయంగుంజాద్వయంద్వయమ్। పంచకోలంపిబేచ్చాను

పథ్యం ఛాగపయస్తథా।సన్నిపాతం త్రిదోషోత్థం సాధ్యాసా
ధ్యం నసంశయః। పశుగంధా ఘూతి కర్ణీసిందువారక చిత్ర
కమ్। మేషశృంగీ హ్యపామార్గో గ్రంథికం త్ర్యూషణం
వచా। క్వాథమష్టావశేషంతు సన్నిపాతాన్నిహంతిచ।
త్రయోదశ విధాంశ్చైవ పురాణజ్వరనాశనమ్। మృత్యుం
జయ కషాయేణ సారకాసా నిహంతిచ॥

తా. శుద్ధిచేసినరసము శుద్ధిచేసిన గంధకము అభ్రకభస్మము వీనిని సమభాగములుగా గ్రహించి ఖల్వములోనునిచి వానికిసమముగా ఆవుపాలుబోసి బాగుగా మర్దించి తీక్ష్ణమైనయెండనెండించి పిదప వావిలాకురసముచే 1 దినము మర్దించి ముద్దజేసి మూసలోనునిచి వాలుకాయంత్రమునందిడి 8 ఝాములువండి సాంగశీతలమునదీసి ఖల్వములోనునిచి దానికి 8 వ భాగము శుద్ధిజేసిన నాభినికలిపి మర్దించిచూర్ణము చేసి రెండేసి గురిగింజలయెత్తును * పంచకోలకషాయానుపానముతో సేవించిన త్రిదోషమువలన జనించి సాధ్యాసాధ్యంబుగనుండు సన్నిపాతములు నిస్సంశయముగా హరించును. ఇది త్రిలోచనరసమనబడును. మఱియు దీనిని సెమిలిచెక్క గ్రాసుకు వావిలి చిత్రమూలము † పెంక్కము ఉత్తరేణి మోడి త్రికటుకములు వస వీనినివేసి అష్టావశేషముగా కాచబడిన కషాయానుపానముతో సేవించిన పదుమూడు సన్నిపాతములు పురాణజ్వరములు అతిసారము కాసము ఇవి హరించును. ఇది మృత్యుంజయకషాయమనబడును. ఈయౌషధసేవనకాలమునందు మేకపాలను పథ్యమునందు జేర్చుకొనవలయును.

సర్వజ్వరములకు సింహప్రతీపాలనము.

శ్లో॥ [ఆయుర్వేదే] సూతం గంధకవత్సనాభగరళంచైకైకభాగా
న్వితం। సర్వం మర్దితహంసపాదిస్వరసే గుంజేనమాత్రామి
తమ్। తైలాభ్యంగ జలోపచారకథితం పథ్యంచ దధ్యోద
నమ్। సర్వంకాంతిమనేక దోషశమనం సింహప్రతీపాలనమ్॥

---

* పంచకోలమనగా— పిప్పళ్ళు మోడి చెవ్యము చిత్రమూలము శొంఠి.

† పెంక్కమనగా— ఇదేవద్దిచెక్క.

తా. శుద్ధిచేసినరసము గంధకము నాభి గరళము వీనిని సమభాగములుగాగ్రహించి పెద్దహంసపాదియాకురసముచే మర్దించి గురిగింజలంత మాత్రలుచేసి అనుపానవిశేషములతో నిప్పించిన అనేకదోషములచే జనియించి జ్వరములు శమించును. దీనియందు తైలాభ్యంగము శీతజలోపచారము పెరుగన్నభోజనము వీనిని చేయించవలయును. ఇది సింహప్రతీపాలన మనబడును.

సర్వజ్వరములకు ఆనందభైరవము

శ్లో॥ [నిత్యనాథీయే] సౌభాగ్య హింగుళకణం గరళంమరీచం సం
మర్ద్యనింబక రసేన దినత్రయంచ।ఆనందభైరవవటీప్రతుపరీ
మాణం నానానుపానసహితం సకలామయఘ్నమ్॥

తా. శుద్ధి జేసిన వెలిగారము శుద్ధిజేసిన ఇంగిలీకము పిప్పళ్లు శుద్ధిజేసినవసనాభి మిరియాలు వీనిని సమభాగములుగా ఖల్వములోనునిచి వేపచెక్కరసముచే 3 దినములు మర్దించి కందిగింజలంతేసి మాత్రలుజేసి యందొకదానిని అనుపానవిశేషములతో నొసంగిన సర్వజ్వరములు హరించును. ఇది ఆనందభైరవ మనబడును. (దీనిని నేత్రముల కంజనముచేసిన సన్నిపాతములు హరించును.)

ముహూర్తములో నవజ్వరములను హరించెడి రత్నగిరిరసము.

శ్లో॥ [నిత్యనాథీయే] శుద్ధసూతంసమంగంధంమృతతామ్రాభ్రహా
టకమ్। ప్రత్యేకంసూతతుల్యం స్యాత్సూతార్థంమృతలోహి
కమ్। లోహార్ధంమృతవైక్రాంతంమర్దయేద్భృంగ జద్రవైః॥
పర్పటీరసవత్పాచ్యంచూర్ణితంభావయేత్పృథక్। శిగ్రువాస
కనిర్గుండీ వచాగ్నిభృంగముండికైః॥ ద్రాక్షామృతాజయంతీ
భిర్బ్రహ్మీసుతిక్తకైః। కన్యాయాశ్చద్రవైర్భావ్యంప్రతి
వారైస్త్రిధాత్రిధా। రుద్ధ్వాలఘుపుటేపాచ్యా వాలుకాయం
త్రమధ్యగా। యంత్రంనిరుధ్య యత్నేన సాంగశీతం సముద్ధ
రేత్। చూర్ణంనవజ్వరే దేయం మాషమాత్రంరసస్యవై।
కృష్ణాధాన్యసమాయుక్తం ముహూర్తాన్నాశయేజ్జ్వరమ్।
అయం రత్నగిరిర్నామ రసోయోగస్యవాహకః॥

తా. శుద్ధిజేసినరసము గంధకము తామ్రభస్మము అభ్రకభస్మము స్వర్ణభస్మము యివి ప్రత్యేకము సమభాగములు లోహభస్మరసములో ½ భాగము వైక్రాంతభస్మము లోహభస్మము ½ భాగము ఇటుల గ్రహించి గుంటగలగరాకురసముచే మర్దించి పర్పటీరసమునుచేర్చి పాకముచేసి పిదప దానిని చక్కగా చూర్ణముచేసి మునగ అడ్డసరము వావిలి వస చిత్రమూలము గుంటగలగర బోడతరము ద్రాక్ష తిప్పతీగ తక్కెడు మోదుగు బ్రాహ్మి చేదుపొట్ల కలబంద వీనిరసములచే ప్రత్యేకముగా నొక్కొకదినము 3 పర్యాయములు భావనచేసి మూకుళ్ళలోనునిచి చీలచేసి లఘుపుటంబిడి పిదప వాలుకాయంత్రమధ్యములో నునిచి పాకముచేసి సాంగశీతలమున దించుకొని చూర్ణముచేసి మాషప్రమాణమును పిప్పళ్లు ధనియాలు వీని యనుపానముతోడ నిప్పించిన ఒకముహూర్తములో నవజ్వరములు నివర్తించును. ఇది రత్నగిరి రస మనబడును. యోగవాహకమైనది.

సర్వజ్వరములకు చండేశ్వరరసము.

శ్లో॥ [రసరత్నాకరే] రసంగంధంవిషంతామ్రం మర్దయేదేకయామ
కమ్। ఆర్ద్రకస్వరసేనైవమర్దయేత్సప్తవారకమ్। నిర్గుండ్యా
స్వరసేపశ్చాన్మర్దయేత్సప్తవారకమ్।గుంజైకార్ద్రరసేనైవా
దత్వాహంతిజ్వరంక్షణాత్। వాతంజపిత్తజంశ్లేష్మ ద్విదోష
జమపి క్షణాత్। సుశీతలజలేస్నానం తృష్ణాక్షీరభోజనమ్।
ఆమ్రంచపనసంచైవ చందనాగురులేపనమ్। ఏతత్సమోరసో
నాస్తివైద్యానాంహృదయంగమః। ఏషచండేశ్వరోనామ
సర్వజ్వరకులాంతకృత్॥

తా. శుద్ధిచేసినరసము గంధకము నాభి తామ్రభస్మము వీటిని అల్లపురసముచే నొకఝామము మర్దించవలయును. ఇటుల యేడుపర్యాయములు మర్దించి పిదప వావిలియాకుస్వరసముచే నేడుపర్యాయములు మర్దించి గురిగింజప్రమాణమును అల్లపురసముతో నిప్పించిన వాతము పిత్తము శ్లేష్మము ద్వంద్వదోషము వీనివలన జనించిన జ్వరములు అతిశీఘ్రముగా నివర్తించును. మిగుల శీతలముగనుండు జలస్నానము దప్పిగలిగిన క్షీరపానము మామిడిపండ్లను పనసపండ్లను భుజించుట చందనము అగరు వీని లేపనము యీ మొదలగువాటిని చేయించవలయును. దీనికి సమమైన రసము లేదు. ఇది

వైద్యులమనస్సును మిగుల సంతోషపఱచును. దీనికి చండేశ్వరరసమని నామముగలదు. ఇది సమస్తజ్వరములను హరింపజేయును.

సర్వజ్వరములకు శ్రీజయమంగళరసము.

శ్లో॥ [సిద్ధరసార్ణవే] హింగూలసంభవంసూతం గంధకంటంకణం
తథా । తామ్రంవంగంమాక్షికంచ సైంధవంమరిచంతథా ।
సమంసర్వంసమాహృత్య ద్విగుణంస్వర్ణభస్మకమ్ । తదర్ధం
కాంతలోహంచరూప్యభస్మాపితత్సమమ్ । ఏతత్సర్వంవిచూ
ర్ణ్యాథ భావయేత్కనకద్రవైః । శేఫాలీదళజైశ్చాపి దశ
మూలరసేనచ । కిరాతతిక్తకక్వాథైస్త్రి వారంభావయే
త్సుధీః। భావయిత్వాతతః కుర్యాద్గుంజాద్వయమితాంవటీమ్।
అనుపానం పయోక్తవ్యంజీరకంమధుసంయుతమ్। జీర్ణజ్వరం
మహాఘోరం చిరకాలసముద్భవమ్ । జ్వరమష్టవిధంహంతి
సాధ్యాసాధ్యమథాపివా। పృథగ్దోషాంశ్చవివిధాన్సమస్తాన్
విషమజ్వరాన్ । మేదోగతంమాంసగత మస్థిమజ్జాగతంతథా।
అంతర్గతంమహాఘోరం బహిఃస్థంచవిశేషతః। నానాదోషో
ద్భవంచైవజ్వరంశుక్రగతంతథా । నిఖిలం జ్వరనామానం
హంతిశ్రీశివశాసనాత్। జయమంగళనామాయంరసశ్శ్రీశివ
నిర్మితః । బలపుష్టికరశ్చైవ సర్వరోగనిబర్హణః ॥

తా. ఇంగిలీకములో నెత్తబడి శుద్ధిజేయబడినరసము శుద్ధిజేసినగంధకము శుద్ధిజేసినవెలిగారము తామ్రభస్మము వంగభస్మము హేమమాక్షికభస్మము సైంధవలవణము మిరియాలు ఇవి దినుసు కొక్కొకభాగము సువర్ణభస్మము 2 భాగములు కాంతభస్మము లోహభస్మము ఇవి దినుసు కొక్కొకభాగము రజితభస్మము 2 భాగములు ఇటుల వీనిన్నిటిని ఖల్వములోనునిచి చూర్ణముజేసి వుమ్మెత్తరసము నల్లవావిలియాకురసము * దశమూలములరసము నేలవేముకషాయము వీనిచే ప్రత్యేకప్రత్యేకముగా మూడేసి

* దశమూలములన మారేడు తెక్కలి దుందిలము గుమ్ముడు కలిగొట్టు కోలపొన్న నేలపొన్న చిన్నములక పెద్దములక పల్లేరు.

మారులు భావనజేసి పిదప 2 గురిగింజలంతేసి మాత్రలుజేసి యందొకదానిని జీలకఱ్ఱతేనె వీనియనుపానముతోడ సేవించిన కడుభయంకరమై దీర్ఘకాలముగా బాధింపుచుండు జీర్ణజ్వరము సాధ్యాసాధ్యముగనుండు 8 విధజ్వరములు వాతాదులచే ప్రత్యేకముగా జనించిన జ్వరములు ద్వంద్వజ్వరములు సన్నిపాతజ్వరములు విషమజ్వరములు మేదోగత మాంసగత అస్థిగత మజ్జాగతజ్వరములు కడుభయంకరమైన అంతర్గతజ్వరములు బహిర్గత జ్వరములు నానాదోషములచే జనించిన జ్వరములు శుక్రగతజ్వరము యీ మొదలగు సర్వజ్వరములను ఈశ్వరునియాజ్ఞచే హరింపజేయును. ఇది ఈశ్వరనిర్మితంబైన జయమంగళరసము. ఇది బలమును పుష్టిని గలుగజేయుటయేగాక సర్వరోగములను కూడా హరింపజేయును.

సర్వజ్వరములకు మృత్యుంజయరసము.

శ్లో॥ [నిత్యనాథీయే] విషస్యైకంతథాభాగంమరిచంపిప్పలీకణా।
గంధకస్యతథాభాగం భాగంస్యాట్టంకణస్యవై। సర్వత్రసమ
భాగంస్యాద్ద్విభాగం హింగుళంభవేత్ ।జంబీరస్యరసేనాత్ర
భావ్యంహింగుళశోధితమ్। రసశ్చేత్సమభాగంస్యాత్ హింగు
ళంనేష్యతేతదా।గోమూత్రశోధితంచాత్ర విషంసారవిశోధి
తమ్।చూర్ణయేత్ఖల్వమధ్యేతు ముద్గమాత్రాం వటీంచరేత్।
మధునాలేహనంప్రోక్తం సర్వజ్వరనివృత్తయే।దధ్యుదకాను
పానేనవాతజ్వరనిబర్హణః।ఆర్ద్రికస్వరసేపానందారుణేసాన్ని
పాతికే।జంబీరరసయోగేన అజీర్ణజ్వరనాశనః।అజాజీగుడసం
యుక్తో విషమజ్వరనాశనః। జీర్ణజ్వరేమహాఘోరే పురుషే
యౌవనాన్వితే । పూర్ణమాత్రాప్రదాతవ్యా పూర్ణంవటిచ
తుష్టయం। అతిక్షీణేతివృద్ధేచశిశౌచాల్పవయస్యపి। తూర్య,
మాత్రాప్రదాతవ్యా వ్యవస్థాసారనిశ్చితా।నవజ్వరేప్రదానే
చయామైకాన్నాశయేజ్జ్వరమ్। అక్షీణేచకఫాభావేదాహే
వావాతపైత్తికే। సితాదద్యాత్ప్రయత్నేన నారికేళాంబుని
ర్భయమ్ । అయంమృత్యుంజయోనామ రసస్సర్వజ్వరాప
హః। అనుపానప్రభేదేన నిహంతిసకలాన్గదాన్॥

తా. గోమూత్రములో శుద్ధిచేసిననాభి 1 భాగము మిరియాలు పిప్పళ్ళు పొడి శుద్ధగంధకము ఇవి దినుసుకు 1 భాగము వెలిగారము 1 భాగము నిమ్మపండ్లరసముచే శుద్ధిచేయబడిన ఇంగిలీకము వానికన్నిటికి 2 భాగములు ఇటుల వీనినన్నిటిని ఖల్వము నందునిచి చక్కగాచూర్ణముచేసి పెసరగింజంత మాత్రలుచేయవలయు. దీనియందు నాభి కొందలైనవానికి సమభాగముగా రసమును చేర్చు పక్షములో ఇంగిలీకమును చేర్చంజనదు ఈ మృత్యుంజయరసమును సమస్తజ్వరములయందు తేనెలోచాది నాకించవలయును. పెఱుగు ఉదకము వీని యనుపానముతో నిప్పించిన వాతజ్వరము అల్లపురసముతో నిప్పించిన దారుణమైన సన్నిపాతజ్వరములు నిమ్మపండ్లరసముతోడ నిప్పించిన అజీర్ణజ్వరము జీలకఱ్ఱ బెల్లము వీని యనుపానముతోడ నిప్పించిన విషమజ్వరము ఇవి నివర్తించును దారుణమైన జీర్ణజ్వరమునందు యౌవన వయస్సుగల పురుషునికి సంపూర్ణ మాత్రగా (అనగా పెసరగింజంత) పరిమాణముగల 4 మాత్రల నిప్పించవలయు. అతిక్షీణుడు వృద్ధుకు శిశువు స్వల్పవయస్సుగలవారు వీరికి తుల్యమాత్రగా (అనగా పూర్ణమాత్రలో నాలవభాగము) నిప్పించవలయును. నవజ్వరముల యందిప్పించిన 1 ఝాములోపల జ్వరము నివర్తించును. వాతపిత్తమువలన జనించిన తాపమునందు పంచదారతోడ వైమాత్రనిప్పించి నారికేళోదకమును భయములేక ప్రయత్నముతో నిప్పించవలయును. ఇది మృత్యుంజయరసమనబడును. సమస్తజ్వరములను పోగొట్టును. మఱియును అనుపానభేదముచే సమస్తరోగములను పోగొట్టును.

తరుణాదిజ్వరములకు ప్రళయానలరుద్రరసము.

శ్లో॥ [ఆయుర్వేదే] హింగుళోత్థరసంభాగం ద్వౌభాగానిచగంధకమ్ । బాణభాగాభ్రగోదంతం కాలభాగంమనశ్శిలా । టంకణం నేత్రభాగంచ రసితంబుతు భాగికమ్ । ఏకభాగంచ నేపాళంద్విభాగంచ హాలాహలమ్ । దరదంచార్ధభాగంచ లోహంతామ్రంచభాగికమ్ । సర్వంఖల్వేదరేస్థాప్యం క్షీరేణార్కస్యమర్దయేత్ । సింధువారాగ్నిదుత్తూర జంబీరఃకారవల్లికా। గంధతాళవిషమ్లేచ్ఛ భాగాగ్రంనిక్షిపేద్బుధః। దశమూలకషాయేణమర్దయేద్యామయుగ్మకమ్। పంచకోలకషాయేణ మర్దయేద్యామమాత్రకమ్। నిక్షిప్యతామ్రపాత్రేణద్వాయామావాలుకాగ్నినా । సాంగశీతలముద్ధృత్య వల్లమాత్రకమేవచ। యోజయేత్తరుణోపేతే దోషవాతజ్వరేపిచ।పిత్తవాతగతేచైవప్రత్యహాంతరుకేపివా।చాతుర్థికత్రిరాత్రేచఅన్యత్ర వివిధజ్వరః । అమాందాద్దీపసంజ్ఞేయో దాహాస్వేదోల్బణం జయేత్॥ పయశ్శాంగ్యోదనంపథ్యందధితక్రసమన్వితమ్। సితయామిశ్రతోయేన నారికేళాంబునాతథా। కదళీఫలపక్వాసి పునస్సరేషునాళితః।తాంబూలచందనోన్మిశ్రైందేయోదద్యాద్భిషగ్వరైః।వాపీకూపతటాకానాం స్నానంకుర్యాద్యథేచ్ఛయా । ప్రళయానలరుద్రాఖ్యో రసఃకాలాగ్నిభైరవః॥

తా. ఇంగిలీకములోనుండి తీయబడినరసము (అనగా పాదరసము) 1 భాగము గంధకము 2 భాగములు తాళకము అభ్రకము ఇవి 5 భాగములు మణిశిల 3 భాగములు వెలిగారము 2 భాగములు ఉల్లిపాషాణము 6 భాగములు నేపాళములు 1 భాగము హాలాహలమను విషము 2 భాగములు ఇంగిలీకము 4 భాగములు లోహమండూరము 1 భాగము తామ్రభస్మము 1 భాగము వీనినన్నిటిని శుద్ధిచేసి ఖల్వమునందు నిచి జిల్లేడు పాలతోమర్దించి పిదప వావిలాకు చిత్రమూలము ఉమ్మెత్త నిమ్మ కాకర వీనిరసములతో మర్దించి అందులోగంధకము తాళకము నాభి ఇంగిలీకము వీటిని మునుపు చెప్పిన భాగము చొప్పునచేర్చి దశమూలకషాయముచే 2 ఝాములు పంచకోల కషాయముచే 1 ఝాము మర్దించి తామ్రపాత్రలోనునిచి 2 ఝాములువాలుకా యంత్రములో పాకము చేసి సాంగశీతలమునదీసి వల్లప్రమాణము సేవించిన తరుణజ్వరములు దోషజ్వరములు వాత జ్వరములు పిత్తవాత జ్వరములు ప్రత్యహమునందు తరుణజ్వరములు చాతుర్థికజ్వరములు త్ర్యాహికజ్వరములు పలువిధములైన ఇతరజ్వరములు ఇవి యన్నియు హరించు. మఱియు అగ్నిమాంద్యము దాహము మిక్కుటముగా స్వేదము ఇవి కూడా హరించు. శాల్యన్నమును పాలు పెఱుగు మజ్జిగ వీనిసహితముగా భుజించవలయును. పంచదార పానకమునుగాని నారికేళోదకమునుగాని పానముచేయించవలయును. అరటిపండ్లు మొదలగు వానినికూడా భుజించవచ్చును తాంబూలభక్షణము చందనలేపనము వీనిని వైద్యుడు చేయించవలయును. కోనేరు నుయ్యి తటాకము వీనియందు యథేచ్ఛగా స్నానము చేయించవలయును. ఇది ప్రళయానల రుద్రరసమనియు కాలాగ్ని భైరవరసమనియు చెప్పబడును.

సర్వజ్వరములకు తరుణార్కరసము.

శ్లో॥ [ఆయుర్వేదే] గంధకంటంకణంచాభ్రం నాభిదుత్తూరబీజకమ్ ।
కృష్ణసర్పస్యగరళం రక్తచందనవంగకమ్ ।
ఏతానిసమభాగానిసర్వత్రసమహింగుళమ్ ।
మాతులుంగరసైర్మర్ద్యం త్రిదినంచమహామృదు ।
వటికాః సర్షమాత్రేణ హ్యనుపానవిశేషతః ।
తరుణార్కరసోఖ్యాత స్సర్వజ్వరనివారణః ॥

తా. శుద్ధిచేసినగంధకము వెలిగారము అభ్రకభస్మము శుద్ధిజేసినవాభి ఉమ్మెత్తవిత్తులు నల్లత్రాచువిషము రక్తచందనము వంగభస్మము ఇవి సమభాగములు వీనికన్నిటికిసమము శుద్ధిచేసిన ఇంగిలీకము ఇటుల వీనినన్నిటినిచేర్చి మాదీఫలరసముచే ౩ దినములు మృదువుగా మర్దించి ఆవగింజలంతేసి మాత్రలుచేసి అనుపాన విశేషములచే నిచ్చిన సర్వజ్వరములు హరించును. ఇది తరుణార్కరసమనబడును.

అసాధ్యజ్వరాదులయందు కల్పతరురసము.

శ్లో॥ రసంగంధంవిషంతామ్రం సమభాగంప్రచూర్ణయేత్ । భావ
యేత్పంచభిఃపిత్తైః క్రమశఃపంచవాసరమ్। నిర్గుండీస్వరసేనైవ
పమర్దయేత్సప్తవాసరమ్ । ఆర్ద్రికస్వరసేనైవ భావయేచ్చ
త్రిధాపునః । సర్షపాభా వటీకార్యా చ్ఛాయయాపరిశోషి
తా । తతస్సప్తవటీయోజ్యాయావన్నత్రిగుణాభవేత్ ।వయో
గ్నిదోషగంబుధ్వా ప్రయోజ్యాభిషజాం వరైః । అనుపానం
చోష్ణజలం కజ్జలీపిప్పలీయుతమ్ । పానావశేషేప్రస్వాప్యవ
స్త్రైరాచ్ఛాదయే న్నరమ్ । ఘర్మాభ్యాగమనం యావ
త్తతోరోగాత్ప్రముచ్యతే । రోగిణంస్వాపయిత్వాతు భోజ
యేత్సితందధి । ఏషకల్పతరుర్నామ రసఃపరమదుర్లభః ।
అసాధ్యంచిరకాలోత్థంజీర్ణంచవిషమజ్వరమ్ । హంతిజ్వరాతి
సారాచ గ్రహణీం పాండుకామలామ్ । సదేయశ్శ్వాసకా
సేచ శూలయుక్తే నరేతథా । గోపనీయః ప్రయత్నేన నదే
యోయస్యకస్యచిత్ ।

తా. శుద్ధిచేసినరసము గంధకము విషము తామ్రభస్మము వీటిని సమభాగములుగా గ్రహించి చక్కగా చూర్ణము చేసి పంచపిత్తములచే (అనగా మత్స్యము ఎనుబోతు నెమలి అడవిపంది మేకపోతు వీనిపిత్తములచే) యథాక్రమముగా ౫ దినములు భావనచేసి పిదప వావిలి స్వరసముచే ౭ దినములు అల్లపుస్వరసముచే ౩ దినములు భావనచేసి మర్దించి ఆవాలంత మాత్రలుచేసి నీడనెండించి దోషము వయస్సు జఠరాగ్ని వీని బలము నెఱిగి సమర్థుడగు వైద్యుడు ౭ మాత్రలనిప్పించి ఉష్ణోదకము పిప్పలి స్వరసము వీనిని అనుపానము చేయించి రోగిని పరుండబెట్టి చెమటలుగు వరకు వస్త్రమునుకప్పి నిద్రించునటుల చేయవలయును. పిదప పంచదార పెరుగు వీనితోడ పథ్యము నిప్పించవలయును. ఇది కల్పతరు రసమనబడును. మిగుల దుర్లభమైనది అసాధ్యజ్వరము చిరకాలజ్వరము జీర్ణజ్వరము విషజ్వరము జ్వరాతిసారము గ్రహణి పాండువు కామిల వీనిని హరింప జేయును శ్వాస కాసములు శూల వీనితో గూడియుండు జ్వరమునందు దీని నిప్పించంజనదు. దీనిని యితరులకు యివ్వకుండా మిగుల ప్రయత్నముతో రహస్యముగా కాపాడవలయును.

జ్వరములకు అర్ధనారీశ్వరరసము.

శ్లో॥ [ఆయుర్వేదే] గౌరీశిలాహింగుళమభ్రకంచతారంచతామ్రం
చ బలించసూతమ్ । విషంచనేపాళమదోత్కటంచ వల్లీఫలం
కర్పరిమైలతుత్థమ్ । సర్వంచచూర్ణంశిఖిమత్స్యపిత్తే సంభా
వయేత్వగ్నిభవేంద్రవారిణా । హాలాహలాదంతిచమజ్జతో
యైదినే నమర్ద్యంపరిభావశోషయేత్ । అజోత్తరస్తస్యపయో
మిళిత్వా యామార్ధవామాన్యజ్వరంనిహన్యాత్ । అర్ధంశరీ
రంవపుభవ్యమన్యే మహాద్భుతంవైద్యవివాదకాలే । తథా
మజోదక్షిణదుగ్ధమిశ్రే ఉభేచపక్షాగతయేజ్జ్వరంహరేత్ ।
కథితాహ్యజనాథేన రహస్యంచిత్రకారిణా । అర్ధనారీశ్వరో
నామ రసస్సర్వోరసాయనః ।

తా. శుద్ధిచేసిన గౌరీపాషాణము ఇంగిలీకము అభ్రకభస్మము రజిత భస్మము తామ్రభస్మము గంధకము రసము నాభి నేపాళము కస్తూరి మిరియాలు పాలతుత్తము మైలతుత్తము వీనిని సమభాగములుగాగ్రహించి చూర్ణముచేసి నెమలిచేదున

చేపచేదున మర్దించి చిత్రమూలరసము నాభికషాయము పెద్దపాపరరసము దంతివేళ్ళ రసము జాజికాయలరసము వీనిచే నొక్కొకదినము మర్దించి భావనచేసి యెండించి వైద్యవివాదకాలమునందు మేక ఉత్తరపు చనుపాలతో నిప్పించిన 4 ఘడియలకు వామభాగమునందుండు జ్వరములుమానును. పిదప మేకయొక్క దక్షిణ వైపు చనుబాలలోకలిపి నిప్పించిన 2 పార్శ్వములయందలి జ్వరముమానును. ఇది ఆజనాథునిచే చెప్పబడిన అర్ధనారీశ్వరరసము ఇది మిగుల శ్రేష్ఠమైనది. ఉత్తరస్తన్యమనగా ఎడమ చన్ను దక్షిణస్తన్యమనగా కుడిచన్ను.

శ్లో॥ [మతాంతరే]రసగంధామృతంచైవసమంశుద్ధంచటంకణమ్।
మర్దయేత్ఖల్వమధ్యేతుయావత్స్యాత్కజ్జలప్రభమ్। నకులారి
ముఖేక్షిప్త్వా మృదాసంవేష్టయేద్బహిః। స్థాపయేన్మృణ్మయే
పాత్రే ఊర్ధ్వాధోలవణంక్షిపేత్ । భాండవక్త్రం నిరుధ్యాథ
చతుర్యామందృఢాగ్నినా।స్వాంగశైత్యంసముద్ధృత్య ఖల్వే
కృత్వాతుకజ్జలీమ్। గుంజామాత్రంప్రదాతవ్యం నస్యంకర్మణి
యోజయేత్। వామభాగేజ్వరంహంతి తత్క్షణాల్లోకకౌతుక
మ్।కుర్యాద్దక్షిణభాగేన చారోగ్యంనిశ్చితంభవేత్। గోప్యా
ద్గోప్యతమంప్రోక్తం గోపనీయంప్రయత్నతః । అర్ధనారీశ్వ
రోనామ రసోయంకథితోభువి ॥

తా. శుద్ధిచేసినరసము గంధకము నాభి శుద్ధిచేసిన వెలిగారము వీటిని సమభాగములుగా గ్రహించి ఖల్వములోవైచి యావత్తును కజ్జలివలె మర్దించి నకులారిముఖములోనునిచి వెలపట చీలమన్నుచేసి మట్టికుండలో ఉప్పుబోసి అందులోనునిచి పైన ఉప్పుబోసి కుండనోరుమూసి 4 ఝాములు దృఢాగ్నిచే పక్వముచేసి స్వాంగశీతలమునదీసి ఖల్వములోనునిచి చక్కగానూరి గురిగింజలంత మాత్రలుచేసి యెడమప్రక్క నొకమాత్రను నస్యముచేయించిన తక్షణమే వామభాగమునందుండు జ్వరము నివర్తించును కుడిప్రక్కచేయించిన నిశ్చయముగా ఆరోగ్యముగలుగును. ఇది మిగుల రహస్యమైనది దీనిని ప్రయత్నముచే రక్షించవలయును. ఇది అర్ధనారీశ్వరరసమనబడును.

ఆమజ్వరాదులకు అగ్నికుమారరసము.

శ్లో॥ [సిద్ధరసార్ణవే] మరిచోగ్రా కుష్ఠముస్తైః సర్వైరేవ సమం
విషమ్।పిష్ట్వాచార్ద్రిరసేనై వానటికారక్తికామితా।ఆమజ్వరే
ప్రథమతః శుంఠ్యాచమధుపిష్టయా।ఆర్ద్రికస్యరసేనాపి నిర్గుం
డ్యాశ్చకఫజ్వరే। పీనసేచప్రతిశ్యాయే ఆర్ద్రికస్యచవారిణా।
అగ్నిమాంద్యేలవంగేన శోఫేనదశమూలకః । గ్రహణ్యాం
సహశుంఠ్యా చదశమూలాతిసారకే । సామేచధాన్యశుంఠి
భ్యాం పక్వేచ కుటజం మధు । సన్నిపాతజ్వరారంభే పిప్ప
ల్యార్ద్రికవారిణా । కంటకార్యారసైః కాసే శ్వాసేతైలంగు
డాన్వితమ్। పీత్వావటీద్వయంరోగీ స్వాస్థ్యంసముపగచ్ఛతి।
సర్వేషామేవరోగాణా మామదోషప్రశాంతయే । అగ్నివృ
ద్ధికరోనామ్నా విఖ్యాతోగ్నికుమారకః॥

తా. మిరియాలు వస చంగల్వకోష్టు తుంగముస్తెలు వీనికన్నిటికి సమము నాభి ఇటుల వీనిని గ్రహించి అల్లపురసముచే మర్దించి గురిగింజ ప్రమాణము మాత్రలు చేయవలయును. దీనిని ఆమజ్వరమునందు తొలుత శొంఠి తేనె వీని యనుపానముతోడను పిదప అల్లపురసముతోడను కఫజ్వరమునందు వావిలిరసముతోడను పీనసము ప్రతిశ్యాయము వీనియందు అల్లపురసముతోడను అగ్నిమాంద్యమునందు లవంగములతోడను శోఫరోగమునందు దశమూలములతోడను గ్రహణిరోగమునందు శొంఠితోడను అతిసారమునందు దశమూలములతోడను అజీర్ణజ్వరమునందు ధనియాలు శొంఠి వీని యనుపానముతోడను పక్వజ్వరమునందు కొడిసెవిత్తులు తేనె వీని యనుపానము తోడను సన్నిపాతజ్వరారంభమునందు పిప్పళ్ళు అల్లపురసము వీనియనుపానముతోడను కాసమునందు వాకుడురసముతోడను శ్వాసమునందు నూనె బెల్లము వీని యనుపానముతోడను 2 మాత్రలు నిప్పించిన రోగికి సౌఖ్యముకలుగును. మఱియు సమస్తరోగముల యందును ఆమదోషము నివర్తించుటకై వీని నిప్పించవలయును. ఇది అగ్నికుమార రసమనబడును. ఇది జాఠరాగ్నిని వృద్ధిజేయును.

సర్వజ్వరాతిసారములకు మేఘనాదరసము.

శ్లో॥ తారంకాంస్యంమృతంతామ్రం త్రిభిస్తుల్యంచగంధకమ్। క్వా
థేనమేఘనాదస్య పిష్ట్వారుధ్వాపుటేపచేత్। షడ్భిఃపుటైర్భ
వేత్సిద్ధోమేఘనాదోజ్వరాపహః।భక్షయేత్పర్ణఖండేనవిషమ

జ్వరనాశనః। అస్యమాత్రాద్విగుంజాస్యా త్పథ్యందుగ్ధౌదనం
మతమ్। నాగరాతివిషాముస్తాభూనింబామృతవత్సకైః। సర్వ
జ్వరాతిసారఘ్నంక్వాథమస్యానుపాయయేత్ ॥

తా. రజతభస్మము కంచుభస్మము తామ్రభస్మము ఇవి సమభాగములు ఈ మూటికి సమము శుద్ధిజేసిన గంధకము వీనిని చిత్రమూలకషాయముచే బాగుగామర్దించి బిళ్ళజేసియెండ నెండించి మూకుటిలోనునిచి చీలమన్ను యిచ్చి పుటము వేయవలయును. ఇటులనే చిత్రమూలకషాయముచే మరల మర్దించి 5 పుటములు వేసిన శుద్ధంబగు పిదప వీనిని రెండుగురిగింజలయెత్తు తమలపాకులోనునిచి సేవించిన విషమ జ్వరములు హరించును. వీనిని శొంఠి అతివస తుంగముస్తెలు నేలవేము తిప్పతీగ కొడిశె వీనికషాయాను పానముతో సేవించిన సమస్తజ్వరాతిసారములు తరుణజ్వరము జీర్ణజ్వరము దప్పి దాహము ఇవి హరించును ఇదిమేఘనాద రస మనబడును. దీనియందు పాలతో గూడిన యన్నమునుభుజించుట పథ్యము.

చాతుర్థికజ్వరములు చాతుర్థకారిరసము.

శ్లో॥ [గ్రంథాంతరే] హరితాళంశిలాతుత్థంశంఖచూర్ణంచగంధక
మ్। సమాంశంమర్దయేత్ఖల్వే కుమారీరససంయుతమ్। శరా
వసంపుటేకృత్వాదత్వాగజపుటేపచేత్। కుమారికారసేనై
వవల్లమాత్రావటీకృతా। దత్తాశీతజ్వరంహంతిచాతుర్థంతు
విశేషతః। మరీచఘృతయోగేనతక్రంపీత్వాచరేద్వటీమ్। ఏ
తయా వమనం భూత్వా జ్వరస్తస్మాద్వినశ్యతి॥

తా. శుద్ధిజేసిన హరిదళము శుద్ధిజేసిన మణిశిల శుద్ధిజేసిన పాలతుత్తము శంఖచూర్ణము శుద్ధిజేసిన గంధకము వీనిని సమభాగములుగా గ్రహించి ఖల్వములో నునిచి కలబందరసముచే మర్దించి యెండనెండించి మూకుళ్ళలోనునిచి చీలమన్ను యిచ్చి గజపుటంబిడి సాంగశీతలమున గ్రహించి మరల కలబందరసముచే మర్దించి 8 గురిగింజలంతేసి మాత్రలుజేసి యందొక దానిని సేవించిన శీతజ్వరములు విశేషముగా చాతుర్థికజ్వరములు హరించును. మిరియముల చూర్ణమును ఘృతమును మజ్జిగలో కలిపి పానముజేసి పిదప ఒక మాత్రను సేవించిన వమనంబై జ్వరము హరించును.

సర్వజ్వరములకు చింతామణిరసము.

శ్లో॥ [గ్రంథాంతరే] రసంగంధంమృతంతామ్రం మృతమభ్రంఫల
త్రికమ్। త్ర్యూషణందంతిబీజంచ సమంఖల్వేవిమర్దయేత్।
ద్రోణపుష్పీరసైర్భావ్యం శుష్కంతదుపపాలితమ్। చింతా
మణిరసోహ్యేషత్వజీర్ణేశస్యతేసదా। జ్వరమష్టవిధంహంతి
సర్వశూల నిషూదనమ్। గుంజైకంవాద్విగుంజంవా దేయ
మార్ద్రికవారిణా॥

తా. శుద్ధిజేసినరసము శుద్ధిజేసిన గంధకము తామ్రభస్మము కరకతాండ్రయు సిరికాయలు శొంఠి పిప్పలి మిరియాలు శుద్ధిజేసిన నేపాళములు వీనిని సమభాగములుగా ఖల్వములోనునిచి తుమ్మిపూలరసముచే మర్దించి దానిరసముచేతనే భావనజేసియెండించి రోగబలాబలము నెఱిగి ఒకటి లేక 2 గురిగింజలప్రమాణమును అల్లపురసానుపానముతో సేవించిన అజీర్ణజ్వరమును అష్టవిధజ్వరములను సమస్తశూలలను బోకడమును. ఇది చింతామణిరస మనబడును.

1658

సర్వజ్వరహర కషాయము.

శ్లో॥ భార్గ్యబ్దపర్పాటక ధన్వయాసవిశ్వభూనింబ కుష్ఠకణసింహా
మృతవాసాకషాయః। జీర్ణజ్వరం సతతసంతతకం నిహన్యా
దన్యేద్యుకం సహతృతీయచతుర్థకంచ॥

తా. గంటుభారంగి తుంగగడ్డలు పర్పాటకము * రేగటిదూల శొంఠి నేలవేము చెంగల్వకోష్టు పిప్పళ్లు నేలములక తిప్పతీగ అడ్డసరపు యాకులు వీనిని సమభాగములుగా దంచి కషాయముబెట్టి సేవించిన సర్వజ్వరములు హరించు.

శీతజ్వరహర కషాయములు.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] రామలక్ష్మణసీతాఖ్యా రావణేనవిభీషణః।
కుంభకర్ణసమాయుక్తం కషాయంసముపాచరేత్।
జానకీచూర్ణసంయుక్తం శీతజ్వరవినాశనమ్॥

---

* రేగటిదూల ఇదే దురదగొండి.

తా. నేలవేము లక్ష్మణపంజి పర్పాటకము పెద్దమ్రాను తానికాయ బలురక్కసి వీనిని కషాయముబెట్టి అందు పిప్పలిచూర్ణము కలిపి త్రాగిన శీతజ్వరము హరించును.

శ్లో॥ మత్స్యకూర్మవరాహాశ్చ నాగసింహశ్చవామనః ।
రామోరామశ్చరామశ్చ బుద్ధకఃకలిమేవచ ।
అవతారేణసంయుక్తం శీతజ్వరవినాశనమ్ ॥

తా. కటుకరోహిణి నందివృక్షము వెన్నేరుదుంపలు అడ్డసరము ఊడుగు తెల్ల గరిక నేలవేము చిట్టాముదపువేళ్ళు (కల్యక్రానుగు) రావిచిగుళ్ళు చిత్రమూలము వీనిని కషాయముబెట్టి త్రాగిన శీతజ్వరము హరించును.

శీతజ్వరమునకు క్షుద్రాది కషాయము.

శ్లో॥ క్షుద్రాధాన్యకశుంఠీభిః గుడూచీముస్తపద్మకైః ।
రక్తచందనభూనింబ పటోలవృషపుష్కరైః ॥
కటుకేంద్రయవారిష్ట భార్గీపర్పటకైస్సమైః ।
క్వాథంప్రతినిషేవేత సద్యశ్శీతజ్వరచ్ఛిదమ్ ॥

తా. వాకుడు ధనియాలు శొంఠి తిప్పతీగె తుంగముస్తెలు పద్మకము రక్తచందనము నేలవేము చేతిపాట్ల అడ్డసరము పుష్కరమూలము కటుకరోహిణి కొడిసె వేప గంటుభారంగి పర్పాటకము వీనిని సమ భాగములుగాచేర్చి కషాయముకాచి యిప్పించిన శీతజ్వరము తత్క్షణమే నివర్తించును.

సర్వజ్వరములకు భూనింబాది కషాయము.

శ్లో॥ భూనింబదారుదశమూలమహౌషదాబ్ద తిక్తేంద్రబీజధనకేభకణాకషాయః । తంద్రాప్రలాపకసనారుచి దాహమోహ శ్వాసాదియుక్తమఖిలంజ్వరమాశుహంతి॥

తా. నేలవేము దేవదారు దశమూలములు శొంఠి తుంగముస్తెలు చేతిపాట్ల కొడిసెవిత్తులు ధనియాలు ఏనుగపిప్పళ్ళు వీని కషాయము తంద్ర పలవరింత కాసము అరుచి సర్వాంగతాపము మోహము శ్వాసము యీ మొదలగువానితో గూడియుండు దారుణమయిన జ్వరములనన్నిటిని అతిశీఘ్రముగా హరింపజేయును.

విషమజ్వరములకు దార్వ్యాదికషాయము.

శ్లో॥ దార్వీదారుకళింగలోహితలతాశమ్యాకపాఠాసటీ । శౌండీ వీరికిరాతకుంజరకణాత్రాయంతికాపద్మకైః।చక్రాధాన్యక నాగరాక్షసరళాశీఘ్రాంబుసింహీశివా। వ్యాఘ్రీపర్పటదర్భ మూలకటుకానంతా మృతాపుష్కరైః । ధాతూత్థం విష మంత్రిదోషజనితం ఏకాహికంద్వ్యాహికమ్ । పీడోహంతి మహావ్యథంబహురుజం సద్యఃప్రలాపాన్వితమ్ ॥

తా. మ్రానిపసపు దేవదారు కొడిసె రక్తచందనము కస్తూరి రేల విషబొద్దికచోరములు పిప్పళ్లు పిల్లిపీచర నేలవేము ఏనుగుపిప్పళ్ళు కల్యక్రానుగు పద్మకము చక్రాధనియాలు శొంఠి తానికాయ సరళదేవదారు శీఘ్రా జలము నేలములక కరక్కాయ వాకుడు పర్పాటకము దర్భవేళ్ళు కటుకరోహిణి సుగంధిపాల తిప్పతీగె పుష్కరమూలము వీనితో సిద్ధముజేయబడిన కషాయమునిప్పించిన ధాతుజనితము విషము త్రిదోషజనితము ఏకాహికము ద్వ్యాహికము యీ మొదలగు జ్వరములు పలవరింత అధికశూల పీడ వీనితోగూడియుండు దారుణజ్వరములు ఇవి అతిశీఘ్రముగా హరించును.

శ్లేష్మజ్వరాదులకు దశమూలకషాయము.

శ్లో॥ శాలిపర్ణీపృశ్నిపర్ణీ బృహతీద్వయగోక్షురైః । బిల్వాగ్ని మంథశ్యోనాక కాశ్మరీపాటలాయుతైః ॥ దశమూలమితి ఖ్యాతం క్వథితంతజ్జలంపిబేత్ । పిప్పలీచూర్ణసంయుక్తం వాతశ్లేష్మహరంపరమ్। సన్నిపాతజ్వరంహంతిసూతికాదోష నాశనమ్ । ఉత్కంఠగ్రహపార్శ్వార్తి తంద్రామస్తకశూల హృత్ ॥

తా. కోలపొన్న నేలపొన్న చిన్నములక పెద్దములక పల్లేరు మారేడు తక్కలి దుండిలము నేలగుమ్మడు కలిగొట్టు వీనివేళ్ళు దశమూలములనబడును. వీని కషాయ

మును పిప్పలిచూర్ణ సహితముగానిప్పించిన వాతశ్లేష్మజ్వరము సన్నిపాత జ్వరము నాతి దోషము మెడపట్లు పార్శ్వశూల తంద్ర తలనొప్పి వీటిని శీఘ్రముగా హరింపజేయును.

కఫరోగమునకు కట్ఫలాదికషాయము.

శ్లో॥ కట్ఫలాంబుదభార్గీభి ర్ధాన్యరోహిషపర్పటైః ।
వచాహరీతకీశృంగీ దేవదారు మహౌషధైః ।
క్వాథః కాసజ్వరం హంతి శ్వాసశ్లేష్మగళగ్రహాన్ ॥

తా. కాయఫలము తుంగముస్తెలు గంటుభారంగి ధనియాలు కామంచిగడ్డి పర్పాటకము వస కరక్కాయ కర్కాటకశృంగి దేవదారు శొంఠి వీనికషాయము కాసయుక్త జ్వరము శ్వాసము శ్లేష్మము మెడపట్లు వీటిని హరింపజేయును.

కఫాదిజ్వరములకు శృంగ్యాదికషాయము.

శ్లో॥ శృంగీదారునిశాసురాహ్వామ భయా భార్గీచవిశ్వౌషధమ్ ।
ముస్తాపర్పటకట్ఫలంచసవచా కుస్తుంబరం కత్తృణం ।
క్వాథంక్షౌద్రయుతం పిబేచ్చకఫజే కాసేతు యేపీనసే ।
శ్వాసేవాతయుతేజ్వరేచవమనే హిక్కాసుపిత్తామయే ॥

తా. కర్కాటకశృంగి మానిపసపు దేవదారుచెక్క కరక్కాయ గంటుభారంగి శొంఠి తుంగముస్తెలు పర్పాటకము కాయఫలము వస ధనియాలు కామంచిగడ్డి వీని కషాయమును తేనె సహితముగా పానముచేయించిన కఫమువలన జనించిన కాసము క్షయము పీనసము శ్వాసము వాతజ్వరము వాంతి ఎక్కిళ్ళు పిత్తరోగము వీటిని నశింపజేయును.

త్రిదోషజ్వరమునకు క్షుద్రాదికషాయము.

శ్లో॥ క్షుద్రామృతానాగరపుష్కరాహ్వైః కృతః కషాయః కఫ
మారుతోత్తరే । సశ్వాసకాసారుచిపార్శ్వశూలే జ్వరేత్రి
దోషప్రభవేప్రశస్యతే॥

తా. వాకుడు తిప్పతీగె శొంఠి పుష్కరమూలము వీటికషాయము శ్లేష్మవాత ప్రకోపము శ్వాసకాసములు అరుచి పార్శ్వశూల వీనితో గూడియుండు త్రిదోషజనిత జ్వరమును నివర్తింపజేయును.

అష్టవిధజ్వరాదులకు వృద్ధక్షుద్రాది కషాయము.

శ్లో॥ క్షుద్రానింబపటోలచందనఘనైస్తిక్తామృతాపద్మకైః ।
వాసావేసనశుంఠిపుష్కరజటా భూనింబభార్గ్యాపహా ।
బీజంకుష్ఠధమాపకం కృమిరుజం కాసంవమిం కామలం ।
క్వాథంచాష్టవిధంజ్వరం కఫమరుత్పిత్తంసదాహంజయేత్ ॥

తా. వాకుడు వేము పొట్ల చందనము తుంగముస్తెలు చేతిపొట్ల తిప్పతీగె పద్మకము అడ్డసరము వేసనము శొంఠి పుష్కరమూలము జటామాంసి నేలవేము గంటుభారంగి వేగిస చెంగల్వకోష్టు దురదగొండి వీనికషాయము కృమిరోగము కాసము వాంతి కామిల అష్టవిధజ్వరములు సర్వాంగతాపముతో గూడియుండు కఫవాతపిత్తము వీనిని నశింపజేయును.

అజీర్ణాసజ్వరములకు కిరమాలాపంచక కషాయము.

శ్లో॥ ఆరగ్వధంగంధకతిక్తముస్తా హరీతకీభిఃక్వథితఃకషాయః ।
సామేసశూలే కఫవాతయుక్తే జ్వరేహితో దీపనపాచనశ్చ॥

తా. రేల మునగ నేలవేము తుంగముస్తెలు కరక్కాయ వీనితో సిద్ధముచేయబడిన కషాయము అజీర్ణము శూల కఫవాతము వీనితోగూడియుండు జ్వరమును హరింపచేయుటయేగాక అగ్నిదీప్తిని ఆమపాకమును కలుగజేయును.

వాతపిత్తజ్వరములకు పంచభద్రకషాయము,

శ్లో॥ పర్పటాబ్దామృతావిశ్వా కైరాతంసాధితంజలమ్ ।
పంచభద్రమిదంజ్ఞేయం వాతపిత్తజ్వరాపహమ్॥

తా. పర్పాటకము తుంగముస్తెలు తిప్పతీగె శొంఠి నేలవేము వీనితో సిద్ధము చేయబడిన కషాయము పంచభద్ర మనబడును. ఇది వాతపిత్తజ్వరమును బోగొడుచును.

వాతజ్వరమునకు శఠ్యాదికషాయము.

శ్లో॥ శఠీపుష్కరమూలంచ భార్గీశృంగీదురాలభా।
గుడూచీనాగరాపాఠా కిరాతంకటురోహిణి।
ఏషశఠ్యాదిజఃక్వాథః సర్వవాతజ్వరాపహః।
కాసాదిశోఫయుక్తేషు దద్యాత్సోపద్రవేషుచ ।

తా. కచోరములు పుష్కరమూలము గంటుభారంగి కర్కాటకశృంగి దురదగొండి తిప్పతీగ శొంఠి విషబొద్ది నేలవేము కటుకరోహిణి వీనితో సిద్ధముచేయబడిన కషాయము శఠ్యాదికషాయ మనబడును. ఇది సమస్తవాతజ్వరములను పోగొట్టును. కాసము శోఫ ఉపద్రవములు వీనితో గూడియుండు జ్వరమునందు హితకరము.

శ్లేష్మజ్వరాదులకు బృహచ్ఛఠ్యాదికషాయము.

శ్లో॥ శఠీపటోలద్విని శోగ్రగంధావాసాకిరాతం దశమూలధారా।
సహాచరీభార్గి వరీసశృంగిరాష్టేంద్ర బీజంసురదారుశిగ్రుః।
దురాలభాధాన్యకశుంఠిపాఠా సురేంద్రకల్కం సహారితో గః।
త్రాయంతికైంద్రీ కటుకాగదంచ కషాయమేషాంవిషి...
వాయా॥ శ్లేష్మజ్వరేకాసనశ్వాసశూలేవాతాధికేరోగిణిశీత
కేచ। చిరజ్వరేదుష్టమలగ్రహేపి సూవంహితో యుంసతతం
శఠ్యాదిః ।

తా. కచోరములు పొట్ల పసుపు మ్రానిపసుపు వస అడ్డసరము నేలవేము దశమూలములు ధారా ములుగోరింట గంటుభారంగి పిల్లిపీచర కర్కాటకశృంగి సన్నరాష్నము కొడిసెవిత్తులు దేవదారు మునగ దురదగొండి ధనియాలు శొంఠి విషబొద్ది సరళదేవదారుచెక్క కరక్కాయ కలుక్రానుగు పెద్దపాపర కటుకరోహిణి చంగల్వకోష్టు వీనితో సిద్ధముచేయబడినకషాయము శఠ్యాదికషాయ మనబడును. ఇది శ్లేష్మజ్వరము శ్వాసకాసములు శూల వాతప్రకోపజ్వరము శీతజ్వరము పురాణజ్వరము దుష్టమలబంధము వీటిని హరింపజేయును.

వాతజ్వరమునకు పటోలాదికషాయము.

శ్లో॥ పటోలీచగుడూచీచ ముస్తాచైవధమాసకమ్ ।

నింబత్వక్పర్పటంతిక్తా భూనింబత్రిఫలావృషాః ।
పటోలాదిరయంక్వాథః వాతజ్వరహరస్మృతః ॥

తా. పొట్ల తిప్పతీగ తుంగముస్తెలు దురదగొండి వేపపట్ట పర్పాటకము చేదుపొట్ల నేలవేము త్రిఫలములు అడ్డసరము వీనితో సిద్ధముచేయబడిన కషాయము పటోలాదియనబడును. ఇది వాతజ్వరమును పోగొట్టును.

వాతకఫజ్వరమునకు వృద్ధముస్తాదికషాయము.

శ్లో॥ ముస్తాగుడూచీసహనాగరేణ వాసాజలంపర్పటకంచపథ్యా ।
క్షుద్రాచదుస్స్పర్శయుతఃకషాయఃపీతోహితో వాతకఫజ్వరేచ॥

తా. తుంగముస్తెలు తిప్పతీగ శొంఠి అడ్డసరము వట్టివేరు పర్పాటకము కరక్కాయ దురదగొండి వాకుడు వీనితో సిద్ధము చేయబడిన కషాయము నిప్పించిన వాతకఫజ్వరము నివర్తించును.

పిత్తజ్వరమునకు గుడూచ్యాది కషాయము.

శ్లో॥ గుడూచీనింబధాన్యాకం పద్మకంరక్తచందనమ్ ।
సర్వజ్వరంహంతిగుడూచ్యాదిస్తుదీపనః ॥

తా. తిప్పతీగ వేము ధనియాలు పద్మకము రక్తచందనము వీనితో సిద్ధముచేయబడినకషాయము గుడూచ్యాది యనబడును. ఇది సమస్తజ్వరములను హరింప జేయును. అగ్నిదీప్తిని కలుగజేయును.

పిత్తజ్వరమునకు త్రాయమాణాదికషాయము.

శ్లో॥ త్రాయంతీపర్పటోశీర తిక్తాభూనింబముస్తకైః ।
కషాయోమధుసంయుక్తః పిత్తజ్వరవినాశనః ॥

తా. కలుకానుగు పర్పాటకము వట్టివేరు చేదుపొట్ల నేలవేము దురదగొండి వీనితో సిద్ధముచేయబడిన కషాయము తేనె సహితముగా నిప్పించిన పిత్తజ్వరము నివర్తించును.

పిత్తశ్లేష్మజ్వరమునకు వృద్ధత్రాయమాణాదికషాయము.

శ్లో॥ త్రాయంతీంద్రయవావాసా ఛిన్నాతిక్తపటోలకైః ।

నింబదుస్పర్శభూనింబ నమ్యాక్షుద్మకపర్పటైః ।
అష్టావశేషితః క్వాథ పిత్తశ్లేష్మజ్వరాపహః ॥

తా. కల్పుక్రానుగు కొడిసె అడ్డసరము తిప్పతీగ చేదుపొట్ల వేము దురదగొండి నేలవేము పద్మకము పర్పాటకము వీటిని జేర్చి అష్టావశేషముగా కాచబడిన కషాయము పిత్తశ్లేష్మజ్వరమును నివర్తిజేయును.

విషమజ్వరమునకు వాసాదికషాయము.

శ్లో॥ వాసాక్షుద్రామృతాముస్తా శుంఠీధాత్రీసమాక్షికః ।
పిప్పలీచూర్ణ సంయుక్తో విషమజ్వరనాశనః ॥

తా. అడ్డసరము వాకుడు తిప్పతీగ తుంగముస్తెలు శొంఠి ఉసిరికెపరుగు వీని కషాయమును తేనె పిప్పలి చూర్ణ సహితముగా నిప్పించిన విషమ జ్వరము నివర్తించును.

ఏకాహికజ్వరమునకు పటోలాదికషాయము.

శ్లో॥ పటోలంత్రిఫలానింబ ద్రాక్షాశమ్యాకవాసకైః ।
క్వాథంసితామధుయుతం పిబేదేకాహికజ్వరే ॥

తా. పొట్ల త్రిఫలములు వేము ద్రాక్ష రేల అడ్డసరము వీనికషాయమును పంచదార తేనె వీనిసహితముగా పానము చేసిన ఏకాహిక జ్వరము నివర్తించును.

త్ర్యాహికజ్వరమునకు గుడూచ్యాదికషాయము.

శ్లో॥ గుడూచీధాన్యముస్తాభి శ్చందనోశీరనాగరైః ।
కృతంక్వాథంపిబేత్ క్షౌద్ర సితాయుక్తంజ్వరాతురః ॥
తృతీయజ్వరనాశాయతృష్ణాదాహనివారణమ్ ।
పీతోమరిచచూర్ణేన తులసీపత్రగోరసః ।
ద్రోణపుష్పీరసోవాపి నిహంతివిషమజ్వరాన్ ॥

తా. తిప్పతీగ ధనియాలు తుంగముస్తెలు చందనము వట్టివేరు శొంఠి వీనితో సిద్ధము చేయబడిన కషాయమును తేనె పంచదార వీని సహితముగా నిప్పించిన త్ర్యాహిక జ్వరము దప్పి సర్వాంగతాపము ఇవి నివర్తించును. మఱియు తులసి

స్వరసములోగాని లేక తుమ్మిపూలరసములోగాని మిరియాలచూర్ణమును కలిపి పానము చేయించిన విషమజ్వరము హరించును.

పురాణజ్వరములకు మహాలవంగాదిచూర్ణము.

శ్లో॥ [పూజ్యపాదీయే] భృంగంనాగాంగకైలామరిచమగధజానా
గరంవాజిగంధా। భృంగంస్యాదేకభాగంద్వయమరికుసుమం
ద్రావిడీవేదభాగా। మారీచంచాష్టభాగంతదపిమగధజాభాగ
షోడశోక్తాః। ద్వాత్రింశచ్ఛృంగిబేరంచతురధికయుతావా
జిగంధాచషష్టిః । ఏతేషాంసూక్ష్మచూర్ణం సమసితసహితం
సోష్ణధారంకఫఘ్నమ్ । పిత్తఘ్నంపాండుగుల్మజ్వరగుదగుద
జారోచకాజీర్ణనాశమ్ । భృంగశ్వాసాదిహిక్కాజ్వరజఠర
మహాశ్వాసహృద్రోగనాశమ్। భృంగాఖ్యంచైకబాహుంసక
లగదహరంభాషితంపూజ్యపాదైః॥

తా. లవంగపుచెక్క 1 భాగము నాగకేసరములు 2 భాగములు యేలకులు 4 భాగములు మిరియాలు 8 భాగములు పిప్పళ్ళు 16 భాగములు శొంఠి 32 భాగములు * దొమ్మడోలుగడ్డ 64 భాగములు యిటుల వీనిని చూర్ణముజేసి దానికి సమము పంచదార కలిపి వుష్ణోదకముతో నేని వుష్ణధారలతో నేని సేవించిన కఫము పిత్తము పాండువు గుల్మము పురాణజ్వరము మూలవ్యాధి అరుచి అజీర్ణము భృంగశ్వాసము యెక్కిళ్ళు జ్వరము వుదరరోగము మహాశ్వాసము రొమ్మునొప్పి యేకబాహుజనితవాతరోగము యీ మొదలగు సర్వరోగములు హరించునని పూజ్యపాదమహర్షి వచించెను ఇది లవంగాది చూర్ణము.

పురాణజ్వరక్షయాదులకు ఏలాదిచూర్ణము.

శ్లో॥ [పూజ్యపాదీయే]ఏలాత్వక్పత్రనాగామరిచ మగధజానాగరం
కుందురుష్కమ్ । తక్కోలంకోష్ఠజాతీఫలమమృతలతాసార
భూనింబవాసా॥ యష్టిద్రాక్షాకచోరంమలయజఖదిరంక్షీర
వారంప్రియంగుః॥ హ్రీబేరంధాన్యజాజీశతకుసుమవచాభార్గి

---

* ఇదే పెన్నేరుగడ్డయనియు జెప్పబడును.

ముస్తాశ్చతిక్తమ్। సర్వాంసమ్యక్సుచూర్ణం సమసితసహితం
శ్లేష్మపిత్తజ్వరఘ్నమ్। పిత్తంవై పాండురోగాన్ క్షయమదగుద
జారోచకాగుల్మజీర్ణమ్ । హంతిశ్వాసాదిహిక్కాజ్వరజఠర
మహాకాసహృద్రోగనాశమ్ । ఏలాద్యంయోగరాజంసకల
జనహితంభాషితంపూజ్యపాదైః॥

తా. ఏలకులు * దాచినిచెక్క ఆకుపత్రి నాగకేసరములు మిరియాలు పిప్పళ్లు కుందురుష్కము తక్కోలము చంగల్వకోష్టు జాజికాయ తిప్పసత్తు నేలవేము అడ్డసరపు యాకులు యష్టిమధుకము దీపద్రాక్ష కచోరములు శ్రీగంధము చంద్రచెక్క మనుబాల వేళ్లు ద్రేంకణము కురువేరు కొతిమెర్లు జాజిమొగ్గలు చామంతులు వస గంటుభారంగి తుంగముస్తెలు కటుకరోహిణి వీనిని సమభాగములుగా గ్రహించి సూక్ష్మచూర్ణముచేసి దానికి సమము పంచదారగలిపి వుష్ణోదకముతో సేవించిన శ్లేష్మపిత్తజ్వరములు పిత్తము పాండురోగము క్షయరోగము మదము మూలవ్యాధి అరుచి గుల్మము పురాణజ్వరములు శ్వాసకాసలు యెక్కిళ్లు అంతర్గతజ్వరము మహాశ్వాసము రొమ్మునొప్పి యివి నశించును. ఇది యేలాదిచూర్ణ మనబడును. ఈ శ్రేష్ఠమైనయోగము సర్వజనులకు హితకరమని పూజ్యపాదమహర్షి వచించెను.

ఏకాహికాదిజ్వరములకు నింబాదిచూర్ణము.

శ్లో॥ నింబపత్రవరావ్యోష యవానీలవణత్రయమ్ । క్షారోదిగ్వ
హ్నిరామేషుత్రినేత్రక్రమశోంశకాన్॥ సర్వమేకంకృతంచూ
ర్ణంప్రత్యూషేభక్షయేన్నరః । యేకాహికంద్వ్యాహికంచ
తద్వాత్రిదివసజ్వరమ్॥ చాతుర్థకంసుహాఘోరం సతతంసంత
తందివా। ధాతుస్థంచ త్రిదోషోత్థం జ్వరంహంతి నసంశయః॥

తా. వేపాకు 4 భాగములు త్రిఫలములు 8 భాగములు త్రికటుకములు 8 భాగములు ఓమము 5 భాగములు మూడువిధములయిన లవణములు 8 భాగములు క్షారము 3 భాగములు యిటుల వీనినన్నిటి నొకటిగాజేర్చి చక్కగా చూర్ణముచేసి ప్రాతఃకాలమునందు భక్షించిన యేకాహిక ద్వ్యాహిక త్ర్యాహిక చాతుర్థికజ్వరములు దారుణమైన సతత సంతతజ్వరములు దివాజ్వరము ధాతుగతజ్వరము త్రిదోషజ్వరము ఇవి యన్నియును నివర్తించును.

* ఇదే లవంగపుచెక్క.

జ్వరములకు సుదర్శనచూర్ణము.

శ్లో॥ కాలీయకంతురజనీదేవదారువచాఘనమ్। అభయాధన్వయా
సంచశృంగీక్షుద్రా మహౌషధమ్॥ త్రాయంతీ పర్పటంనింబం
గ్రంథికంబాలకంశఠీ। పౌష్కరంమాగధీమూర్వా కుటజంమ
ధుశిగ్రుకా॥ శిగ్రూద్భవాసేంద్రయవంవరీదార్వీకుచందనమ్।
పద్మకంసరళోశీరత్వచంసౌరాష్ట్రికాస్థిరా॥ యవాస్యతివిషా
బిల్వంమరిచంగంధపత్రకమ్। ధాత్రీగుడూచీ కటుకంసచిత్రక
పటోలకమ్॥ కలశీచైవసర్వాణి సమభాగాని కారయేత్ ।
సర్వద్రవ్యస్య చార్ధంతు కైరాతంసం ప్రకల్పయేత్ । ఏత
త్సుదర్శనంనామ జ్వరాన్హంతి నసంశయః॥ పృథగ్దోషాంశ్చ
వివిధాన్ సమస్తాన్ విషమజ్వరాన్ । ప్రాకృతంవైకృతంచాపి
సౌమ్యంతీక్ష్ణమథాపివా॥ అంతర్గతంబహిస్థంచనిరామంసామ
మేవచ। జ్వరమష్టవిధంహంతిసాధ్యాసాధ్యమథాపివా। నానా
దోషోద్భవంచైవ వారిదోషభవంతథా॥ విరుద్ధభేషజభవం
జ్వరమాశువ్యపోహతి । ప్లీహానంయకృతంగుల్మం హంత్య
వశ్యంనసంశయః॥ యథాసుదర్శనంచక్రందానవానాంనిషూ
దనమ్ । తథాజ్వరాణాంసర్వేషామిదమేవనిగద్యతే॥

తా. మాణిపసుపు పసుపు దేవదారు వస తుంగముస్తెలు కరక్కాయ దురదగొండి కర్కాటకశృంగి ద్రాక్షుడు శొంఠి కలుద్రానుగు పర్పాటకము వేము గ్రంథితగరము వట్టివేరు కచోరములు పుష్కరమూలము పిప్పళ్ళు చాగ కొడిసె యష్టిమధుకము మునగవిత్తులు కొడిసెపాల చల్లపిల్లగడ్డలు మాణిని కుచందనము పద్మకము దేవదారు వట్టివేరు లవంగపట్ట కావిరాయి ముయ్యాకుపొన్న కురాసానిఓమము అతి వస మారేడు మిరియాలు గంధపత్రి ఉసిరిక తిప్పతీగె కటుకరోహిణి చిత్రమూలము పొట్లనక్కతోక పొన్న వీనినన్నిటిని సమభాగములుగాచేర్చి దీనిలో సగము నేలవేమును చేర్చి చూర్ణము చేయవలయును. ఇది సుదర్శన చూర్ణమనబడును. ఇది ప్రత్యేక దోషములచే

జనించిన జ్వరములు విషమజ్వరము ప్రాకృతజ్వరము నిరామజ్వరము సామజ్వరము సాధ్యజ్వరము అసాధ్యజ్వరము పలు దోషములచే జనించిన జ్వరములు జలదోషము వలన జనించిన జ్వరము విరుద్ధౌషధము వలన జనించిన జ్వరము ప్లీహము యకృత్తు గుల్మము యీ మొదలగు రోగములను సుదర్శన చక్రము అసురులను నశింపచేసి నటు వలెనే నశింపజేయును.

సర్వజ్వరములకు జ్వరభైరవచూర్ణము.

శ్లో॥ నాగరంత్రాయమాణాచపిచుమందదురాలభా। పథాముస్తాం
వచాదారువ్యాఘ్రీశృంగీశతావరీ ॥ పర్పటంపిప్పలీమూలం
విశాలాపుష్కరంశటీ। మూర్వాకృష్ణాహరిద్రేద్వేలోధ్రచం
దనముత్పలమ్। కుటజస్యపరంవల్కం యష్టీమధుకచిత్రకం।
శోభాంజనం బలాచాతి విషాచకటురోహిణీ॥ ముసలి పద్మ
కాష్ఠంచయవాసీశాలపర్ణికా। మరిచంచామృతా బిల్వంబా
లంపంకస్యపర్పటీ॥ తేజపత్రంత్వచంధాత్రీపృశ్నిపర్ణీపటోల
కమ్। గంధకంపారదంలోహ మభ్రకంచమనశ్శిలా॥ ఏతేషాం
సమభాగేనచూర్ణమేవం వినిర్దిశేత్ । తదర్ధంప్రక్షిపేత్తత్ర
చూర్ణంభూనింబసంభవమ్।మాత్రామస్యప్రయుంజీతదృష్ట్వా
దోషబలాబలమ్। చూర్ణంభైరవసంజ్ఞంతు జ్వరాన్హంతినసం
శయః॥పృథగ్దోషాంశ్చవివిధాన్ సమస్తాన్ విషమజ్వరాన్ ।
ద్వంద్వజాన్ సన్నిపాతోత్థాన్ మానసానపినాశయేత్॥
ప్రాకృతంవైకృతంచైవసౌమ్యంతీక్ష్ణమథాపివా। అంతర్గతంబ
హిఃస్థంచనిరామంసామమేవచ॥ జ్వరమష్టవిధంహంతిసాధ్యా
సాధ్యంనసంశయః। నానాదోషోద్భవంచైవవారిదోషభవం
తథా। విరుద్ధభేషజభవం జ్వరమాశువ్యపోహతి। అగ్ని
మాంద్యయకృత్ ప్లీహ పాండురోగమరోచకమ్॥ ఉదరా
న్యాంత్రవృద్ధించరక్తపిత్తత్వగామయమ్ । శ్వాయధుంచశిర
శ్శూలం వాతామయరుజాంహరేత్ । జ్వరభైరవసంజ్ఞంతు
భైరవేణకృతంశుభమ్ ॥

తా. శొంఠి కలంత్రానుగు వేము దురదగొండి కరక్కాయ తుంగముస్తెలు వస దేవదారు వ్రాకుడు కర్కాటకశృంగి పిల్లిపీచర పర్పాటకము మోడి పాపర పుష్కరమూలము కచోరములు చాగపిప్పళ్లు పసుపు మానిపసుపు లొద్దుగు చందనము నల్లకలువ కొడిసెవిత్తులు లవంగపట్ట యష్టిమధుకము చిత్రమూలము మునగ ముత్తవపులగము అతివస కటుకరోహిణి నేలతాటిగడ్డలు పద్మకాష్ఠము కురాసానివోమము కోలపొన్న మిరియాలు తిప్పతీగె శతమారేడు పద్మకము పర్పాటకము తేజపత్రము లవంగపుచెక్క ఉసిరిక నేలపొన్న పొట్ల శుద్ధిచేసినగంధకము రసము లోహభస్మము అభ్రకభస్మము మణిశిల వీనినన్నిటిని సమభాగములుగాచేర్చి చక్కగా చూర్ణము చేసి దీనికి ½ భాగము నేలవేము చూర్ణము కలిపి దోషబలానుసారముగా ప్రయోగించిన వాతపిత్తశ్లేష్మ దోషములు ద్వంద్వదోషములు సన్నిపాతదోషము విషమజ్వరము ప్రాకృతము వైకృతము సౌమ్యము తీక్ష్ణము అంతర్గతము బాహ్యము నిరామము సామము సాధ్యాసాధ్యజ్వరములు నానాదోషములవలన జనించిన జ్వరములు జలదోషమువలన జనించినజ్వరము విరుద్ధౌషధమువలన జనించిన రోగము అగ్నిమాంద్యము యకృత్తు ప్లీహము పాండువు అరోచకము ఉదరరోగములు ఆంత్రవృద్ధి రక్తపిత్తము చర్మరోగము వాపు శిరశ్శూల వాతరోగము వీనినన్నిటిని హరింపజేయును ఇది భైరవచూర్ణమనబడును. ఇది భైరవునిచే చెప్పబడినది.

సర్వజ్వరములకు ఆమలక్యాదిచూర్ణము.

శ్లో॥ ఆమలచిత్రకంపథ్యా పిప్పలీసైంధవంతథా।
చూర్ణితోయంగణోజ్ఞేయః సర్వజ్వరహరఃపరః।
భేదీరుచికరశ్లేష్మహంతాదీపనపాచనః॥

తా. ఉసిరిక చిత్రమూలము కరక్కాయ పిప్పళ్లు సైంధవలవణము వీనినన్నిటి నొకటిగచేర్చి చేయబడిన చూర్ణము సర్వజ్వరములను పోగొట్టును. దోషములను భేదించును రుచినిపుట్టించును శ్లేష్మమును పోగొట్టును. అగ్నిదీపనము జీర్ణము వీటిని కలుగజేయును.

దుష్టజ్వరములకు హారీతక్యాదిచూర్ణము.

శ్లో॥ హారీతకీనింబపత్రం నాగరంసైంధవోనలః।
ఏషాంచూర్ణంసదాఖాదే ద్దుర్జలజ్వరశాంతయే॥

తా. కరక్కాయ వేపాకు శొంఠి సైంధవలవణము చిత్రమూలము వీని చూర్ణమును సేవించిన జలదోషమువలన జనించిన దుష్టజ్వరములన్నియు శమించును.

దుష్టజలజనితజ్వరమునకు కిరాతాదిచూర్ణము.

శ్లో॥ కిరాతతిక్తాత్రివృదంబుపిప్పలీ విడంగవిశ్వా కటురోహిణీరజః ।
నిహంతిలీఢంమధునాతిసత్వరంసుదుస్తరందుర్జలదోషజంజ్వరమ్॥

తా. నేలవేము తెగడ నీరుపిప్పళ్ళు వాయువిడంగములు శొంఠి కటుకరోహిణి వీని చూర్ణమును తేనెతో నాకించిన దుష్టజలదోషముచే జనించిన జ్వరము అతిశీఘ్రముగా నివర్తించును.

జ్వరములకు లాక్షాదితైలము.

శ్లో॥ లాక్షారససమంతైలం తైలాన్మస్తుచతుర్గుణమ్ । అశ్వగంధ
నిశాదారు కాంతికుష్ఠాబ్దచందనమ్ । సమూర్వారోహిణీరా
స్నాశతాహ్వామధుకైస్సమమ్ । సిద్ధంలాక్షాదికంనామ తైల
మంగేనలేపితమ్ । సర్వజ్వరగ్రహోన్మాద మూర్ఛాపస్మార
నాశనమ్ । యక్షరాక్షసభూతఘ్నంగర్భిణీనాంహితంవిదుః॥

తా. లక్క వీసెడు తెచ్చి 4 వీసెల ఉదకముపోసి చాతుర్భాగావశేషముగా కషాయము కాచి వడియగట్టి ఆకషాయమునకు సమమునూనె నాలుగింతలు అవు పెరుగు మీదినీళ్ళునొకబానలోబోసి పెన్నేరుగడ్డ మ్రానిపసుపు దేవదారుచెక్క రేణుకలు చెంగల్వకోష్టు తుంగముస్తెలు శ్రీగంధము చాగగడ్డలు కటుకరోహిణి దుంపరాష్ట్రము సదాపాకు అతిమధురము ఇవి ప్రత్యేకము 1 తులప్రమాణము చూర్ణించివేసి తైలపక్వముగ దించుకొనవలయును ఇది లక్షాదితైలమనబడును. ఇది అభ్యంజనాదులచే సమస్తజ్వరములు గ్రహపీడ ఉన్మాదము మూర్ఛ అపస్మారము యక్షరాక్షసభూతాదిపీడ వీటిని హరింపజేయును. గర్భిణీ స్త్రీలకు మిగుల హితకరమైనది.

శీతజ్వరాదులకు హస్తికర్ణికతైలము.

శ్లో॥ హస్తికర్ణీబలాదుస్పృక్క్షీరీరాస్నాసురద్రుమైః। గాంధారీసహ
దేవీచతులసీసింధువారకః ॥ పృథగ్దశఫలంక్షుణ్ణం జలద్రోణే

విపాచయేత్ । చతుర్భాగావశేషేస్మిన్ తైలంప్రస్థద్వయం
క్షిపేత్ ॥ గంధారిస్వరసంతైలం తుల్యంతక్రాఢకద్వయమ్ ।
లాక్షాయాస్స్వరసంచైవతైలంతుల్యం ప్రదాపయేత్ । వత్స
కాతివిషాముస్తారాస్నా కాంతీపటోలికా । కుష్ఠకైదర్యకృమి
జిత్పారాదార్వీకటుత్రయమ్ ॥ పిప్పలీమూల చవికాలశునం
గృహధూమకమ్ । పృథక్కర్ష విచూర్ణ్యాథశనైర్మృద్వగ్ని
నాపచేత్ । యూతేనరక్తస్రోతాయునవస్త్రేణపేషయేత్ ।
తత్తైలంశ్రేష్ఠమభ్యంగపానేననవకర్మసు ॥ శీతజ్వరం నిహం
త్యాశు పురాణజ్వరమేవచ । ఏకాహికం ద్వ్యాహికంచ
త్ర్యాహికంచ చతుర్థకమ్ । విషమంచ త్రిదోషంచ హంతి
సత్యం నసంశయః॥

తా. బలురక్కసి 4 వీసెలు ముత్తవపులగము తీటుకపింద నీలివేళ్ళు దుంపరాష్ట్రము దేవదారు తక్కెడ సహదేవి తులసి వావిలి వీటిని ప్రత్యేక ప్రత్యేకముగా 10 పలముల చొప్పున గ్రహించి తునకలుచేసి 4 పళ్ళు నీళ్ళుబోసి చతుర్భాగావశేషముగా కషాయముకాచి దానిలో 2 ప్రస్థములు నువ్వులనూనె తక్కెడాకుస్వరసము 2 ప్రస్థములు తక్రము 2 ఆఢకములు లక్కస్వరసము 2 ప్రస్థములు వీటినిచేర్చి కాచవలయు కాగునప్పుడందుకొడిసెపాలవిత్తులు అతివస తుంగముస్తెలు దుంపరాష్ట్రము రేణుకలు వెత్రిపొట్ల చెంగల్వకోష్టు కరివేపాకు వాయువిడంగములు అగరు శొంఠి మ్రానిపసపు త్రికటుకములు ఓమము చిత్రమూలము లవంగపుచెక్క కటుకరోహిణీ కచోరములు అగరుచెక్క మంజిష్టి సదాప తక్కోలాలు గంటుభారంగి) మోడి చవ్యము వెల్లుల్లి కరుధూపము వీటిని ప్రత్యేక ప్రత్యేకము కర్షప్రమాణము గ్రహించి చూర్ణముజేసివైచి మృద్వగ్నిచే మెల్లగ పక్వముచేసి నూతన వస్త్రముచే వడియకట్టవలయును, ఈ తైలము అభ్యంగము పానము మొదలగు కర్మలయందు మిగుల శ్రేష్ఠమైనది. ఇది శీతజ్వరము పురాణజ్వరము ఏకాహికము త్ర్యాహికము ద్వ్యాహికము చతుర్థకము విషమము సన్నిపాతము వీటిని నిస్సంశయముగా హరింపజేయును.

సర్వజ్వరములకు అంగారకతైలము.

శ్లో॥ మూర్వాలాక్షా హరిద్రేద్వే మంజిష్ఠా సేంద్రవారుణీ ।
బృహతీ సైంధవం కుష్ఠం రాస్నామాంసీ శతావరీ॥

ఆరనాళాఢకేనైవ తైల ప్రస్థంవిపాచయేత్ ।
తైలమంగారకంనామ సర్వజ్వరవినాశనమ్ ॥

తా. చాగ లక్క పసపు మానిపసపు మంజిష్టి పెద్దపాపర సేలముల సైంధవలవణము చంగల్వకోష్టు దుంపరాష్ట్రము జటామాంసి పిల్లిపీచర వీటినిచేర్చి ఆఢక ప్రమాణము ఆరనాళముతోడ 1 ప్రస్థము నూనెబోసి పక్వము చేయువలయును. ఇది అంగారకతైలమనబడును. ఇది సమస్తజ్వరములను పోగొట్టును.

జ్వరములకు లాక్షాదితైలము.

శ్లో॥ లాక్షాహరిద్రామంజిష్ఠాకల్కైస్తైలంవిపాచయేత్ ।
షడ్గుణేనారనాళేన దాహశీతజ్వరాపహం॥

తా. లక్క పసుపు మంజిష్టి వీటికల్కమునుచేర్చి 6 భాగములు ఆరనాళములో తైలమునుపోసి పక్వముచేయవలయును. ఇది తాపజ్వరము శీతజ్వరము వీనిని బోగొట్టును.

విషమజ్వరములకు మహాలాక్షాదితైలము.

శ్లో॥ లాక్షారసాఢకేప్రస్థంతైలస్యవిపచేద్భిషక్। మస్త్వాఢకసమా
యుక్తంపిష్ట్వాచాత్రసమాహరేత్ ॥ శతపుష్పాం హరిద్రాంచ
మూర్వాంకుష్ఠంహరేణుకామ్। కటుకాంమధుకంరాస్నామశ్వ
గంధాంచదారుచ। ముస్తకంచందనంచైవపృథగక్షసమాన
కైః॥ ద్రవ్యైరేతైస్తుతచ్ఛిద్ధమభ్యంగాన్మారుతాపహమ్ ।
విషమాఖ్యాన్జ్వరాన్ సర్వాన్ అస్యైవప్రశమంనయేత్ ।
సంశ్వాసంప్రతిశ్యాయంకండూదౌర్గంధ్యగౌరవమ్। త్రికపృ
ష్ఠకటీశూలం గాత్రాణాంకుట్టణంతథా। పాపాలక్ష్మీప్రశమ
నం సర్వగ్రహనివారణమ్। అశ్విభ్యాంనిర్మితంశ్రేష్ఠం తైలం
లాక్షాదికంమహత్ । లాక్షాయాఃషడ్గుణంతోయం దత్వైక
వింశతివారకమ్। పరిస్రావ్యజలంగ్రాహ్యం కింవాక్వాథ్యం
యథోదితమ్ ।

తా. ఆఢకప్రమాణము లక్కరసములో నువ్వులనూనె 1 ప్రస్థముపోసి పెరుగుమీదినీళ్ళు ఆఢక ప్రమాణముచేర్చి సదాప చాగ చంగల్వకోష్టు రేణుకలు కటుకరోహిణి యష్టిమధుకము దుంపరాష్ట్రము పెన్నేరుగడ్డ దేవదారు తుంగముస్తెలు చందనము వీనిని ప్రత్యేకము అక్షప్రమాణముగ్రహించి కల్కముచేసి దానిలోచేర్చి పక్వముచేయవలయును. దీనిని అభ్యంగము చేసికొనిన వాతము సమస్త విషమజ్వరములు ఇవిశీఘ్రముగాశమించును. మఱియు కాసము శ్వాసము పీనసము దురద దుర్గంధము గురుత్వము ముడ్డిపూస వీపు నడుము వీనియందలిశూల అవయవములయందు పోట్లు ఇవియన్నియు నివర్తించును. పాపము అలక్ష్మి సమస్తగ్రహపీడ ఇవియును శమించును. ఇది మహాలాక్షాది తైలమనబడును. అశ్వినీదేవతలచే నిర్మించబడినది. మిగుల శ్రేష్ఠమైనది. లక్కను 6 భాగములధికముగనుండు ఉదకములోవైచి మర్దించి 21 పర్యాయము వడియకట్టిగాని లేక లక్కను నలియగొట్టి ఎనిమిదింతల ఉదకములోవైచి పాదావశేషముగా కషాయముకాచిగాని యెత్తుకొనవలయును. ఇది లక్కరసమనబడును.

శీతజ్వరమునకు కట్టరతైలము.

శ్లో॥ సువర్చికానాగరకుష్ఠమూర్వాలాక్షానిశాలోహితయష్టి
కాభిః। తైలంజ్వరేషడ్గుణతక్రసిద్ధమభ్యంజనాచ్ఛీతవిదాహ
మత్స్యాత్ । దధ్నస్ససారకస్యాత్రతక్రంకట్టరమిష్యతే॥

తా. సువర్చికా శొంఠి చంగల్వకోష్టు చాగ లక్క పసుపు రక్తచందనము యష్టిమధుకము తైలము వీటిని 6 భాగములధికముగనుండు మజ్జిగలో పక్వముచేయావలయును. ఇది అభ్యంజనమువలన శీతజ్వరమును పోగొట్టును. మీగడతోగూడిన పెరుగులోనుండి తీయబడిన మజ్జిగ కట్టరమనబడును.

ఏకాహికాది విషమజ్వరములకు మహాకట్టరతైలము.

శ్లో॥ శుక్తారనాళై దధిమస్తుతక్రైః ఫలాంబుభాగేనసమంహి తైలం
మ్ । కృష్ణాదికల్కైర్మృదువహ్నిసిద్ధ మభ్యంజనంవాతకఫ
జ్వరాణామ్ । ఏకాహికద్విత్రిచతుర్థకానాంమాసార్ధమాస
ద్వయమాసికానాం। నివారణంతద్విషమజ్వరాణాంతైలంతు
షట్కట్టరకం మహత్స్యాత్ ॥

తా. శుక్తము ఆరనాళము పెరుగుమీదిమీగడ మజ్జిగ త్రిఫలోదకము వీటికి సమముగా తైలము వీనినన్నిటినిచేర్చి దానిలో కృష్ణాదికల్కమును అనగా:—

"కృష్ణాచిత్రకషడ్గ్రంథావాసకంవిషాఘనమ్ ।
గ్రంధికైలేచాతివిషా రేణుకంచకటుత్రయమ్ ॥
యవానిగోస్తనీవ్యాఘ్రీభూనింబంబిల్వచందనమ్ ।
భార్గీశ్యామాశివాధాత్రీస్థిరామూర్వాసజీరకా॥
సర్షపం హింగుకటుకీంవిడంగంచసమాంశకమ్ ।
ఏషకృష్ణాదికోనామ గణోజ్వరవినాశనః॥"

అనెడివచన ప్రకారము పిప్పళ్ళు చిత్రమూలము వస అడ్డసరము మంజిష్ఠి తుంగముస్తెలు గ్రంధితగరము ఏలకులు అతివస రేణుకలు త్రికటుకములు కురాసాని ఓమము ద్రాక్ష వ్రాకుడు నేలవేము మారేడు చందనము గంటుభారంగి కరక్కాయ ఉసిరికె ముయ్యాకుపొన్న చాగ జీలకఱ్ఱ ఆవాలు ఇంగువ కటుకరోహిణి వాయువిడంగములు వీటిని సమాంశములుగాచేర్చి నల్లసుగంధిపాలకల్కముపోసి మృద్వగ్నిచే సిద్ధము చేయవలయును. ఇది బృహత్కట్వరతైలమనంబడును. దీనినభ్యంజనము చేసికొనిన వాతకఫజ్వరములు ఏకాహికము ద్వ్యాహికము త్ర్యాహికము చాతుర్థికము మాసికము అర్ధమాసికము మాసద్వయము యీ మొదలగు జ్వరములన్నియు నివర్తించును విషమజ్వరములను పోగొట్టును.

విషమజ్వరములకు బృహత్పిప్పల్యాదితైలము.

శ్లో॥ పిప్పలీముస్తకంధాన్యం సైంధవంత్రిఫలావచా। యవానీచా
జమోదాచ చందనంపుష్కరాహ్వయమ్। శటీద్రాక్షాగవా
క్షీచశాలిపర్ణీత్రికంటకమ్ । భూనింబారిష్టపత్రాణి మహానిం
బానిదిగ్ధికా॥గుడూచీపృశ్నిపర్ణీచబృహతీదంతిచిత్రకౌ।దార్వీ
హరిద్రే వృక్షామ్లం పర్పటంగజపిప్పలీ। ఏతేషాంకార్షికైః
కల్కైస్తైలప్రస్థవిపాచయేత్। దధికాంజికతక్రైశ్చమాతు
లుంగరసైస్తథా॥ స్నేహమాత్రాసమై రేభిశ్శనైర్మృద్వగ్ని
నాపచేత్ । సిద్ధమేతత్ప్రయోక్తవ్యం జీర్ణజ్వరమపోహతి॥

ఏకజంద్వంద్వజంచైవ దోషత్రయసముద్భవమ్ । సంతతంస
తతాన్యేద్యుస్తృతీయకచతుర్థకౌ । మాసజంపక్షజంచైవ
చిరకాలానుబంధినమ్।సర్వాంస్తాన్నాశయత్యాశు పిప్పల్యా
ద్యమిదంమహత్॥

తా. పిప్పళ్లు తుంగముస్తెలు ధనియాలు సైంధవలవణము త్రిఫలములు వస కురాసాని ఓమము అజామోదము చందనము పుష్కరమూలము కచోరములు ద్రాక్షపాపర కోలపొన్న పల్లేరు నేలవేము వేపాకు పెనువేప వ్రాకుడు తిప్పతీగె నేలపొన్న నేలములక దంతి చిత్రమూలము మానిపసుపు వృక్షామ్లము పర్పాటకము ఏనుగు పిప్పళ్ళు వీటిని ప్రత్యేకము కర్ష ప్రమాణముచొప్పున గ్రహించి కల్కముచేసి 1 ప్రస్థము తైలములోకలిపి పెరుగు కాంజికము మజ్జిగ మాతులుంగరసము వీటిని ప్రత్యేకము ఒక్కొక ప్రస్థముచొప్పునచేర్చి మెల్లగ మృద్వగ్నిచే పక్వము చేయవలయును. ఇదిమహాత్పిప్పల్యాదితైలమనబడును. దీనిని ప్రయోగించిన జీర్ణజ్వరము ఏకజము ద్వంద్వజము త్రిదోషజము సంతతము అన్యేద్యుః తృతీయకము చతుర్థకము మాసజము పక్షజము చిరకాలానువర్తి మొదలగు జ్వరములన్నియు నివర్తించును.

ఏకాహికాదిజ్వరములకు లాక్షాభూతాంకుశ తైలము.

శ్లో॥ భూనాగాఘ్నీస్వరసంప్రస్థమజాక్షీరంచతత్సమమ్। భృంగినిర్గుం
డికాచైవ తక్కారీతులసీద్వయమ్ । అశ్వగంధీకాకజంఘీ
హస్తికర్ణీశతావరీ । లాక్షారసంప్రయోజ్యంతు బలాతైలా
ణకంతథా।ఏతేషాంస్వరసంగ్రాహ్యాం ప్రస్థంప్రస్థం పృథక్పృ
థక్। శనైర్మృద్వగ్నినాపక్త్వా కల్కద్రవ్యాణిదాపయేత్।
కటుకో శిరలశునంచందనం దేవదారుచ । క్రిమిఘ్నమరిచం
ముస్తాపంచకోలంత్రిజాతకమ్। ఏతేషాంకర్షమాత్రాణి తైల
యుక్తేనయోజయేత్ । ద్విదండాన్నవ్యవస్త్రేణ పిష్ట్వాస్యాద్బ
హుపీడయేత్ । పానలేపననస్యేన పురాణజ్వరనాశనమ్ ।
ఏకాహికంద్వ్యాహికంచత్ర్యాహికంచచతుర్థకమ్।పక్షాంత
జ్వరమాసాంతం వర్షాంతేతిజ్వరంహారమ్। సర్వంతేవిషమం
హంతి శిశూనాంపరమౌషధమ్॥

తా. మహాబీరాకు స్వరసము 1 ప్రస్థము మేకపాలు 1 ప్రస్థము గుంటగలగరాకురసము 1 ప్రస్థము వావిలియాకురసము 1 ప్రస్థము తక్కెడాకురసము 1 ప్రస్థము భూతులసివేళ్ళ కషాయము 1 ప్రస్థము మంచితులసివేళ్ళకషాయము 1 ప్రస్థము పెన్నేరుగడ్డలరసము 1 ప్రస్థము చీకివెలగాకురసము 1 ప్రస్థము బలురక్కెసిగడ్డరసము 1 ప్రస్థము పిల్లిగడ్డలరసము 1 ప్రస్థము చతుర్థావశేషముగాకాచి వడియబోసుకోబడిన లక్క కషాయము 1 ప్రస్థము చిట్టాముదము 4 ప్రస్థములు ఇటుల వీనినన్నిటిని 1 బానలో బోసి పక్వమగువరకు కాచి అందులో కటుకరోహిణి వట్టివేళ్ళు తెల్లగడ్డలు శ్రీగంధము దేవదారుపట్టు వాయు విడంగములు మిరియాలు తుంగముస్తెలు పంచకోలములు త్రిజాతకములు ఇవి ప్రత్యేకము ఒక్కొక తులముచొప్పున కూర్చి తైలపాకముగా వండినూతన వస్త్రముచే వడియగట్టుకొని పానము లేపనము నస్యము వీనియందుపయోగించిన పురాణజ్వరములు ఏకాహికము ద్వ్యాహికము త్ర్యాహికము చాతుర్థికము పక్షాంతము మాసాంతము వర్షాంతము విషమము యీ మొదలగు జ్వరములన్నియు నివర్తించును. ఇది శిశువులకు మిగుల హితకరమైనది.

జ్వరములకు హస్తికర్ణితైలము.

శ్లో॥ హస్తికర్ణిసమూలేన క్షుణ్ణాద్ద్రోణాంభసిపచేత్ । చతుర్భా
గావశేషేస్మిన్కల్క ద్రవ్యాణిదాపయేత్ ॥ భార్గీముస్తాపర్ప
టంచ దుస్పర్శావిశ్వభేషజమ్ । భూనింబకుష్టయష్ట్యాహ్వా
గుళూచీకంటకారికా । శతావరీహరిద్రాచ ప్రత్యేకంకర్ష
మాత్రకమ్। తైలంప్రస్థంపయస్తుల్యంఘటమధ్యేవినిక్షిపేత్।
ఖరపాకయుతంతైలం సర్వజ్వరహరంపరమ్ । పురాణజ్వర
మత్యుగ్రంసూతికాజ్వరనాశనమ్॥

తా. బలురక్కెసిగడ్డలు తెచ్చి తునక తునకలుగ తరిగి 1 ద్రోణ ప్రమాణము ఉదకముపోసి చతుర్థావశేషముగా కషాయముకాచి వడియబోసి 1 ప్రస్థమునూనె 1 ప్రస్థము ఆవుపాలుపోసి అందులో గంటుభారంగి తుంగముస్తెలు పర్పాటకము దురదగొండి శొంఠి నేలవేము కోష్టు అతిమధురము తిప్పతీగ ములక పిల్లిగడ్డలు పసుపు ఇవి ప్రత్యేకము 1 తులప్రమాణము చూర్ణించివేసి ఖరపాకముగా తైలము కాచి

సేవించిన సత్తుస్తజ్వరములు దారుణమైన పురాణజ్వరములు సూతికాజ్వరము ఇవి నివర్తించును.

జ్వరాదులకు క్రముకాదిరసాయనము.

శ్లో॥ హేమాంభోధరచందనం త్రికటుకం జాతీప్రియాళుంకుహః।
మజ్జాత్రిసుగంధిజీరకయుగం శృంగాటకంవంశజమ్ । జాతీ
కోశలవంగధాన్యకయుతం ప్రత్యేకకర్షద్వయమ్ । హావ్యం
గోకుడుపంసితార్థతులయా ధాత్రీవరీయుంజలిః। పూగస్యాష్ట
పలాన్యులూఖలవరే సంకుట్యచూర్ణీకృతమ్। క్షీరస్యాష్టక
సంయుతం కృతమిదంమందాగ్నినాతత్పచేత్ । ఖాదేత్
ప్రాతరిదంజ్వరామయహరందాహంచ పిత్తంజయేత్।నాసా
స్యాక్షిగుదప్రవాహరుధిరంయద్రోమకూపచ్యుతమ్। యత్స్యా
క్షీణబలక్షతాగ్నినిలయం ఛర్దిప్రమేహార్శసా । రేతోవృద్ధి
కరంరసాయనవరంగర్భప్రదం యోషితామ్। మూత్రాఘాత
వినాశనం బలకరంక్షీణాంగపుష్టిప్రదమ్ । పూగీపాకమిమం
ప్రశస్తదివసే కుర్యాత్తథాభక్షయేత్ ॥

తా. నాగకేసరములు తుంగముస్తెలు శ్రీగంధము త్రికటుకములు జాజికాయలు సారపప్పు త్రిఫలములోనిపప్పు లవంగపుచెక్క ఏలకులు ఆకుపత్రి జీలకఱ్ఱ నల్లజీలకఱ్ఱ పరికెగడ్డలు వెదురుప్పు జాపత్రి లవంగాలు ధనియాలు ఇవి ప్రత్యేకము 2 తులముల చొప్పునచేర్చి చేసినచూర్ణము 8 పలములు రోలులోవేసి చక్కగా చూర్ణించిన చిగినపువక్కలచూర్ణము ఈ 2 చూర్ణములకు 8 దింతలు ఆవుపాలు ఉసిరికె పండ్లరసము పిల్లిగడ్డలరసము ఇవి ప్రత్యేకము అంజలిక ప్రమాణము ఆవునెయ్యి కుడుపము పంచదార 50 పలములు ఇటుల వీనినన్నిటినిచేర్చి మృద్వగ్నిచే రసాయనపాకముగావండి ప్రాతఃకాలమునందు సేవించిన జ్వరము సర్వాంగతాపము ముక్కు నోరు కండ్లు గుదము వీనియందు రక్తము స్రవించుట రోమకూపములోనుండి రక్తము వెడలుట క్షయరోగము బలక్షయము మందాగ్ని ఛర్ది ప్రమేహము అర్శస్సు యీ మొదలగు రోగములను నివర్తింపజేయును. రేతస్సును వృద్ధిజేయును స్త్రీలకు

గర్భమును కలుగజేయును మూత్రాఘాతమును పోగొట్టును. బలము పుష్టి వీటినికలుగ జేయును. ఈ రసాయనమును శుభదినమునందుచేసి పుచ్చుకొనవలెను.

జ్వరములకు ఎఱ్ఱఆవాలుడు లేహ్యము.

శ్లో॥ రక్తవాతారిమూలత్వక్ సహస్రపలమానకమ్ ।
కుండలీదహనంవ్యోషా కరంజమరిమేదకమ్ ।
ఖట్వావృక్షకణా మూలంశారుణాం జలవృక్షకమ్ ।
తాపనంధుశివమూలంచద్రవ్యాణ్యేతానినిక్షిపేత్ ।
ద్రోణేచతుష్టకేతోయేపాచయేద్గాఢవహ్నినా ।
తస్మిన్ మధుగుడైస్తుల్యైఃపచేత్సూక్ష్మాగ్నినాపునః ।
కణమూలమజామోదం పిప్పలీచవ్యచాగరమ్ ।
దీప్య చిత్రకకుష్టంచనాగరంగజపిప్పలి ।
వ్రణదాదువిళంగాని చూర్ణమేషాసమాంశకమ్ ।
దీపాగ్నినాపచేత్తస్మిన్ క్షిప్త్వామధుసమన్వితమ్ ।
పూర్వవద్ధాన్యమధ్యేతుపుటం దద్యాథభక్షయేత్ ।
కర్షమాత్రప్రమాణేన జ్వరంసర్వాణిదాహజిత్ ।
గార్గేయనిర్మితంవాలావడస్యాల్లేహ్యముత్తమమ్॥

తా. ఎఱ్ఱఆవాలుడుచెక్క 100 పలములు నల్లఉప్పి 1 వీసె చిత్రమూలము 1 వీసె త్రికటుకములు 3 వీసెలు కానుగచెక్క తుమ్మచెక్క ఖట్వమనుతీగె మోడి మొగలింగచెక్క ఆరిదొండవేళ్ళు ఇవి దినుసు కొకటింటికి 1 వీసె ఇటుల యీ దినుసులనన్నిటిని బానలోవేసి యెనమందుము ఉదకముపోసి గాఢాగ్నిచే అష్టావశేషముగా కషాయముకాచి వడియబోసి అందు పాతబెల్లము 50. పలములు కలిపినూక్ష్మాగ్నిచే పాకమురానిచ్చి మోడి ఓమము పిప్పళ్ళు చెవ్యము శొంఠి ఖురాసానిఓమము చిత్రమూలము కోష్టు శొంఠి గజపిప్పళ్ళు దేవదారుచెక్క వాయువిడంగములు ఇవి దినుసు యొకటింటికి 2 పలములచొప్పున చూర్ణించివేసి సూక్ష్మాగ్నిచే పక్వముచేసి పిదప 1 వీసె తేనెబోసి ధాన్యమధ్యమునందు పుటంబిడి కర్షప్రమాణము సేవించిన సమస్త జ్వరములు తాపము ఇవి నివర్తించును. ఇది గార్గేయునిచే చెప్పబడిన ఎఱ్ఱ వాలుడులేహ్యము.

సహదేవి ఘృతము.

శ్లో॥ సహదేవీరసప్రస్థం ఘృతప్రస్థం నివేదితమ్ ।
రోహిణీచప్రకుంచంచ క్షీర ప్రస్థం విపాచయేత్ ।
సేవితంవిషమంరూక్షం శీతజ్వరనివారణమ్ ।
సహదేవిఘృతంనామ శరీరబలవర్ధనమ్॥

తా. సహదేవియాకురసము 1 ప్రస్థము నెయ్యి 1 ప్రస్థము కటుకరోహిణి 1 కుంచము పాలు 1 ప్రస్థము యిటుల వీనినెల్ల కలిపి పాకముచేసి చిక్కణపాకముగ వడియకట్టుకొని సేవించిన విషమజ్వరములు రూక్ష శీతజ్వరములు హరించును. ఇది సహదేవి ఘృతమనబడును శరీరమునకు బలమునిచ్చును.

క్షీరషట్పల ఘృతము.

శ్లో॥ పంచకోలైస్ససింధూత్థైః పలికైః పయసాసమమ్ ।
సర్పిఃప్రస్థంశృతంప్లీహావిషమజ్వరగుల్మనుత్॥

తా. పంచకోలములు సైంధవలవణము మిరియాలు వీటికి సమముగా ఆవుపాలు 1 ప్రస్థము ఘృతము 1 ప్రస్థము వీటినన్నిటినిచేర్చి కాచి సిద్ధముచేయవలయును. ఇది ప్లీహము విషమజ్వరము గుల్మము వీటిని బోగొట్టును.

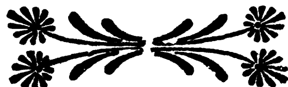
దశమూలషట్పలక ఘృతము.

శ్లో॥ అత్రద్రవాంతరానుక్తేః క్షీరమేవచతుర్గుణమ్ ।
ద్రవాంతరేణయోగేహి క్షీరంస్నేహసమంభవేత్ ।
దశమూలీరసేసర్పిః సక్షీరంపంచకోలకైః ।
సక్షారైర్హంతితత్సిద్ధం జ్వరకాసాగ్నిమాందతాః ।
వాతపిత్తకఫవ్యాధీన్ ప్లీహానంచాపిపాండుతామ్॥

తా. దశమూలరసము ఘృతము క్షీరము పంచకోలములు క్షారము వీటినిచేర్చి సిద్ధము చేయవలయును. ఈ ఘృతము జ్వరము కాసము అగ్నిమాంద్యము వాతపిత్తకఫ రోగములు ప్లీహము పాండువు వీటిని పోగొట్టును. ఘృతపాకమునందు వేఱుద్రవద్రవ్య

మును చేర్చునటుల చెప్పకుండినచో ఆవుపాలును 4 భాగములు చేర్చుకొనవలయును. ద్రవద్రవ్యము చెప్పియుండినచో పాలను ఘృతమునకు సమముగా జేర్చుకొనవలయును.

ఇతి శ్రీనీలకంఠ చరణారవింద తీర్థప్రసాద పారావారభోగవిహార పారీణ
నిడిమామిడి భగిసత్సంప్రదాయ కారాధ్య రామదేశిక శిష్యోత్తమ
నమశ్శివాయ సత్పుత్ర పవిత్ర కవితాచాతురీధురీణ వైద్యజన
శిరోభూషణ నీలకంఠ కొట్టూరు బసవరాజ నామధేయ
ప్రణీత శ్రీ బసవరాజీయే ఆంధ్రతాత్పర్యసహితే
అష్టధాతు నిదాన నాడీపరీక్షాలక్షణ సర్వజ్వర
నిదాన తత్సాధ్యాసాధ్యలక్షణ లంఘన
క్రమ పథ్యాపథ్యత చికిత్సా
లక్షణయుక్తం ప్రథమ
ప్రకరణమ్.

శ్రీరస్తు.

బసవరాజీయము.

ఆంధ్ర తాత్పర్యము.

ద్వితీయ ప్రకరణము.

శ్లో॥ కృత్తివాసం పురారాతి మంధకాసురభంజనమ్ ।
భర్గం శైలసుతాధీశం నీలకంఠమహం భజే॥

అవతరణిక॥ ఇపుడు గ్రంథకర్త "మంగళాదీని మంగళమధ్యాని మంగళాంతాని శాస్త్రాణి ప్రథంతే" అను భగవన్మహాభాష్యకారవచన ప్రకారము గ్రంథమధ్యమునందు తన కిష్టదేవతయగు ఈశ్వర నమస్కారాత్మకమంగళమును "కృత్తివాసంపురారాతిం" అను శ్లోకముచే జేయుచున్నాడు.

తా. గజచర్మాంబరధరుడు త్రిపురాంతకుడు అంధకాసురసంహారకుడు సర్వలోకపూజితుడు పార్వతీపతియగు నీలకంఠుని నేను భజింపుచున్నాడను.

శ్లో॥ శ్రీనీలకంఠవంశాబ్ధి చంద్రమా బసవాహ్వయః ।
వక్ష్యామి వృష రాజీయ మహం వైద్యశిఖామణిమ్॥

తా. నీలకంఠవంశమనెడి క్షీరసముద్రమునకు చంద్రుడై బసవరాజు అని పేర్కొనబడిన నేను వైద్యగ్రంథములలో కడుశ్రేష్ఠంబైన బసవరాజీయమను నీగ్రంథమునందు 2 వ ప్రకరణమును వచింపుచున్నాడను.

సన్నిపాతోత్పత్తి కారణము.

శ్లో॥ నిరూపణేనదోషస్య నిదానం కథ్యతే పురః । పిత్తంతు కటుకా
పాద్యం మధురామ్లాన్మరుత్కఫౌ। సంకరాద్ద్వంద్వరూపంతు
సర్వజం సన్నిపాతకమ్। ఋతుదోషగ్రహావేశ విషదుగ్ధానుకో

షతః । జన్మర్క్షగ్రహపీడాభి రతిపాపానుషంగతః । గర్భస్రా
వాచ్చనారీణాం సన్నిపాతసముద్భవః॥

తా. తొలుత సన్నిపాతస్వరూపమును వానికారణమునువచించెద. మిక్కుటముగా కారమును సేవించుటవలన పిత్తమును మధురమును సేవించుటవలన వాతమును పులుసును సేవించుటవలన శ్లేష్మమును ప్రకోపించును మఱియు దానిని సంకరముగా సేవించుటవలన ధాతువులను ద్వంద్వరూపముగలుగు సర్వరసములను మిక్కుటముగా సేవించుటవలన సన్నిపాతములు జనించును. మఱియు ఋతుదోషము గ్రహముసోకుట విషసంబంధము పాలదోషము జన్మనక్షత్రపీడ సూర్యాది గ్రహపీడ అతిపాపము గర్భస్రావము వీని వలనకూడా సన్నిపాతము జనించును.

త్రయోదశసన్నిపాత సామాన్య నిదానము.

శ్లో॥ [మతాంతరే] అమ్లస్నిగ్ధోష్ణతీక్ష్ణైః కటుమధుర సురాతాప
సేవాకషాయైః । కామక్రోధాతిరూక్షైర్గురుతర పిశితాహార
సాహిత్యశీతైః । శోకవ్యాయామ చింతాగ్రహగణ వనితా
త్యంతసంగప్రసంగైః।ప్రాయఃకుప్యంతిపుంసా మధుసమయ
శరద్వర్షణేసన్నిపాతాః ॥

తా. పులుసు స్నిగ్ధోష్ణము అత్యుష్ణ కారముగల పదార్థసేవన మద్యము ఎండ ఒగరు వీనిసేవనవలనను కామక్రోధములవలనను అతిరూక్ష కడుజడత్వముగల పదార్థ సేవనవలనను అ కంతభోజనము మాంసభక్షణము శీతపదార్థసేవన శోకము శ్రమ చింత పిశాచబాధ అత్యంత స్త్రీసంభోగము యీ మొదలగువానివలనను చైత్రము వైశాఖము ఆశ్వీజము కార్తికము శ్రావణము భాద్రపదము అను ఋతుదోషములవలనను మనుజులకు తఱుచుగా సన్నిపాతములు ప్రకోపించును.

శ్లో॥ [ఆయుర్వేదే] గ్రహశాపధవిషక్రోధచింతాభీతి స్తిరస్కృతిః ।
గ్రహాతస్సన్నిపాతస్స్యాద్భయతో మరుదాశ్రయః॥

తా. పిశాచపీడ ఔషధము విషము కోపము చింత భీతి తిరస్కారము మొదలగు వానివలనను సూర్యాది గ్రహసంబంధమువలనను సన్నిపాతముజనించును భయ పడుటవలన వాతజ్వరము జనించును.

శ్లో॥ కోపక్రోధేనపిత్తస్స్యాద్వ్యాతు శాపాభిచారజౌ।
సన్నిపాతజ్వరౌఘోరౌ తావసాధ్యతమౌమతౌ॥

తా. కోపక్రోధములవలన పైత్యము ప్రకోపించును. పాపము అభిచారము వీని వలన భయంకరములై సన్నిపాతము జ్వరము జనించును. ఈ రెండును అసాధ్యములు.

సన్నిపాత సామాన్యలక్షణము.

శ్లో॥ [సిద్ధవిద్యాభూః] రాత్రౌజాగరణందివాచకృశతామూర్ఛా
తిదాహోమరుత్। శీతంస్వేదప్రలాపనంమదతృషాహాస్యం
చహృత్పీడనమ్।కాసశ్వాసవిదాహశైత్యజ్వరితాతృష్ణాశిరో
రోధనమ్ । జిహ్వాదగ్ధకృశత్వ మంగపులకం స్యాత్సన్నిపాత
జ్వరే॥

తా. రాత్రి మేల్కొనియుండుట పగలుకృశించియుండుట మూర్ఛ శరీరమందు కడుదాహము వాతము ప్రకోపించియుండుట చలిబెట్టుట చెమటపట్టుట అసంగతముగ మాటలాడుట మదము నగుట రొమ్మునొచ్చుట లేక రొమ్ములో నుండుట శ్వాసకాసలు విదాహించుట శరీరముచల్లనైయుండుట జ్వరము దప్పి శిరస్సు నొచ్చుట నాలుక పిడకవలెయుండి కృశించియుండుట శరీరము గగుర్పాడుచుట ఈ లక్షణములుగలది సన్నిపాతజ్వరమని తెలియవలయును.

శ్లో॥ [ఆయుర్వేదే] సంధ్యస్థిమూర్ధ్నిరుగ్దాహ శీతతంద్రారుచి
భ్రమాః । కంఠకూజనకర్ణార్తిరక్తదృగ్భగ్ననేత్రతా। రక్త
నిష్ఠీవనంమూర్ఛా తృష్ణానిద్రాక్షయోనిప । జిహ్వాదగ్ధాఖర
స్పర్శాశ్యామారక్తాంగరోధితా। విపాకేమూఢతాచేతిసన్ని
పాతజ్వరాకృతిః ॥

తా. కీళ్లు ఎముకలు తలనొచ్చుట దాహము శైత్యము తంద్ర అరుచి దబ్బరలాడుట హీనస్వరము చెవులుగడియులుపడుట కన్నులకొనలు యెఱ్ఱనై యుండుట నేత్రములు క్రుంగియుండుట నెత్తురు ఉమియుట మూర్ఛ దప్పి రాత్రులయందు నిదుర బట్టకుండుట నాలుక కాలినట్టుగ బిరుసుగ నల్లగ ఎఱ్ఱగనుండుట శరీరము బద్ధగించియుండుట ఈలక్షణములుగలది సన్నిపాతజ్వరమని తెలియవలయును, మఱియు నీసన్నిపాత జ్వరము ముదిరిన శరీరమునకు మరువుగలుగును.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే]మిశ్రీ వేలక్షణేజాతేజ్వరస్యాత్సాన్నిపాతికః। క్షణేదాహః క్షణేశీత మస్థిసంధిశిరోరుజా। సాస్రావేకలుషేరక్తేనిర్భుగ్నే చాపిలోచనే। సస్వనౌసరుజౌకర్ణౌకంఠశ్శూకైరివావృతః। తంద్రామోహః ప్రలాపశ్చశ్వాసఃకాసోరుచిర్భ్రమః। పరిదగ్ధాఖరస్పర్శాజిహ్వాస్రస్తాంగతాపరమ్। ష్ఠీవనంరక్తపిత్తస్యకఫేనోన్మిశ్రితస్యచ। శిరసోలోఠనంతృష్ణానిద్రానాశోహృదివ్యథా। స్వేదమూత్రపురీషాణాంచిరాద్దర్శనమల్పశః। కృశత్వంనాతిగాత్రాణాంప్రతతంకంఠకూజనమ్। కోఠానాంశ్యావరక్తానాం మండలానాంచదర్శనమ్। మూకత్వం స్రోతసాంపాకో గురుత్వముదరస్యచ। చిరాత్పాకశ్చదోషాణాంసన్నిపాతజ్వరాకృతిః॥

తా. జ్వరములలో వాతపిత్తశ్లేష్మసాంకర్యలక్షణములు గలిగియుండిన సన్నిపాతజ్వరమని తెలియవలయును. వానిలక్షణంబు లెవ్వియనిన ప్రతిక్షణమున దాహము ప్రతిక్షణమున శీతలము ఎముకలు కీళ్ళు శిరస్సు వీనియందు శూల కండ్లయందు నీరు గారుట నేత్రములు కలకబారియుండుట నేత్రము లెఱ్ఱనై యుండుట నేత్రములు క్రుంగియుండుట లేక నిక్కబొడిచికొనియుండుట చెవిలోశబ్దము పోట్లు కుత్తుకలో ముండ్లుబారినట్టుండుట తంద్ర మోహము వదురుట శ్వాసము కాస అరుచి భ్రమ నాలుక కాలినబొగ్గువలె నల్లనై బిరుసై ముండ్లుబారియుండుట శరీరము మిక్కుటముగా వ్రేలుట రక్తమిశ్రిత లేక పిత్తమిశ్రితకఫమును స్వల్పముగా ఉమియుట తలవిసురుట దప్పి నిదురబట్టకుండుట రొమ్ములోవేదన దీర్ఘకాలముమీద చెమట మూత్రము మలము కొంచెముగా వెడలుట శరీరమధికముగా కృశింపకుండుట కడుహీనస్వరము మండలాకారంబై నలుపు ఎఱుపు వర్ణములుగల దద్దులు శరీరమునవగుపడుట మందముగమాటలాడుట లేక మాటలాడకనేయుండుట చెవులువినరాకుండుట నేత్రములకు దృష్టి లేకుండుట ఆకలిలేకుండుట వాతపిత్తశ్లేష్మములు దీర్ఘకాలముమీద పక్వంబులగుట ఈ లక్షణములుగలది సన్నిపాతజ్వరమని తెలియవలయును.

శ్లో॥ [మతాంతరే] అంగవ్యథాశిరోరుక్స్యాద్దాహస్సర్వాంగనేత్రయోః। నేత్రేశోణితపీతాభే మూర్ఛాభ్రాంతిప్రలాపకమ్। హృచ్ఛూలం గుంభసంహిక్కా కాసస్స్యాద్దోషహర్షణమ్। సన్నిపాతజ్వరేఘోరే వైద్యోజానాతినిశ్చయుత్॥

తా. శరీరమునందు వేదన శిరమునందు పోట్లు సర్వాంగములు నేత్రములు మండుట నేత్రము లెఱ్ఱగ లేక పచ్చగ నుండుట మూర్ఛ భ్రాంతి వదురుట రొమ్మునొచ్చుట * డగ్గుత్తికెండుట ఎక్కిళ్ళు దగ్గ గగుర్పొడుచుట ఈ లక్షణములు గలది భయంకరమైన సన్నిపాతజ్వరమని వైద్యుడు తెలిసికొనవలయును.

అసాధ్యసన్నిపాత సామాన్య నాడీలక్షణము.

శ్లో॥ [చింతామణౌ] కాష్ఠభారస్యమధ్యేతు చుంచూగమనవద్భవేత్। కుటిలంశిథిలంమందం సూక్ష్మంచ చపలంతథా। సన్నిపాతోద్భవానాడీ విజ్ఞేయాసా తథాబుధైః॥

తా. 18 డు సన్నిపాతములలోను సప్తవిధదోషములలోను నాడి కట్టెల మోపు నడుమ చుంచు బాఱినటులను కుటిలముగను తెగినటుల ఖండఖండములుగను మందముగను సూక్ష్మముగను చపలముగను నడుచుచుండిన రోగి మృతిజెందునని తెలియవలయును.

మృత్యుధాతు లక్షణము.

శ్లో॥ [మతాంతరే] నాడీడమరుకాకారా దినేమృత్యుర్దినత్రయే॥

తా. నడిమి వ్రేలికింద కడపటి వ్రేలికింద నాడి డమరుకమువలె నడుచుచుండిన రోగి 1 దినములోగాని 3 దినములలోగాని మృతిజెందును.

సన్నిపాతజ్వర సామాన్య ప్రమాణము.

శ్లో॥ [నిత్యనాథీయే] దోషైర్విబద్ధేనష్టేగ్నౌ సర్వసంపూర్ణలక్షణః। సన్నిపాతజ్వరోసాధ్యః కృచ్ఛ్రసాధ్యస్తతోన్యథా। సప్తమేదివసేప్రాప్తే దశమేద్వాదశేపివా। పునర్ఘోరతరోభూత్వా

* డగ్గుత్తిక అనగా - గద్గదస్వరముతో మాటలాడుట.

శమనం యాతిహంతివా। ఏతైశ్చ ద్విగుణై ర్వాపి మోక్షా య చవధాయచ॥

తా. పిత్తాదిదోషములు మలాది దోషములు బద్ధగించుట జాఠరాగ్ని నశించుట వాతాదులయొక్క సర్వదోషములు సంపూర్ణముగా నుండుట ఈలక్షణములుగల సన్ని పాతజ్వరము అసాధ్యంబనియు దోషప్రవృత్తి ఒకింత అగ్నిదీపనము సర్వలక్షణములలో సన్ని లక్షణములు ఇవి మాత్రము గలిగియుండిన కష్టసాధ్యంబనియు తెలియవలయును. సన్నిపాతము 7 లేక 10 లేక 12 దినములకు కడు ఉగ్రంబై శాంతి జెందినను జెందును. లేక జంపినను చంపును. అటు కాదేని 14-20-21 దినములకు శాంతి జెందినను జెందును. లేక జంపినను చంపును.

వాక్యము॥ మాధవనిదానము ఆయుర్వేదము నిత్యనాధీయము వైద్యచింతామణి వీనియుందలి త్రయోదశ సన్నిపాత నిదానంబులను వానిసాధ్యాసాధ్యంబులను కాలప్రమాణంబును ఉపద్రవములను చికిత్సను పానంబులను సంగ్రహించెద.

సన్నిపాతనామ తత్సాధ్యాసాధ్యములు.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] సంధిక స్తాంద్రిక శ్చైవ దుస్సాధ శ్చిత్త విభ్రమః। కష్టసాధ్యః కంఠకుబ్జః కర్ణికో జిహ్వక స్తథా। కష్టాత్కష్ట కరోజ్ఞేయో రుగ్దాహోహంతిమానవమ్। అంత కోభుగ్న నేత్రశ్చ రక్తష్ఠీవీ ప్రలాపకః। శీతాంగశ్చాప్యభి న్యాస షట్సాధ్యా స్సప్తమారకాః॥

తా. సంధికము తాంద్రికము చిత్తవిభ్రమము కంఠకుబ్జము కర్ణికము జిహ్వకము రుగ్దాహము అంతకము భుగ్ననేత్రము రక్తష్ఠీవి ప్రలాపము శీతాంగము అభిన్యాసము అను నీ 13 ను సన్నిపాతనామంబులు అందు 6 సాధ్యంబులు తక్కినవి 7 మారకంబులు అందు సంధికము తాంద్రికము చిత్తవిభ్రమము ఇవి కష్టసాధ్యంబులు కంఠకుబ్జము కర్ణికము జిహ్వకము ఇవి కడుకష్టసాధ్యంబులు రుగ్దాహము మారకంబు తక్కినవి 6 ను సాధ్యంబులు (ఇక వాని సాధ్యాసాధ్యంబుల నెఱుంగుటకు తగిన లక్షణంబుల వచించెదను.)

సంధికసన్ని లక్షణము.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] అంగశోఫో వాయుకఫౌ తంద్రాశూల ప్రజాగరాః। సంధికాఖ్యే సన్నిపాతే బలహానిశ్చజాయతే॥

తా. అంగములు వాచుట వాతోపద్రవములు కలిగియుండుట కఫము బడుట తంద్ర శూల నిదురబట్టకుండుట సత్వము క్షయించుట ఈ లక్షణములు కలిగి అంగములు శోభించియుండునది సంధిక సన్నియని తెలియవలయును.

శ్లో॥ [ఆయుర్వేదే] పూర్వరూప కృతశూల సంభవం * శోఫ వాత బహువేద నాన్వితమ్। శ్లేష్మతాప బలహాని జాగరం సన్నిపాత మితి సంధికం వదేత్॥

తా. వాపు శరీరము వాతపూరితముగ నుండుట కలుచుగ పొరలుట శ్లేష్మ ప్రకోపము సంతాపము సత్వము క్షయించుట నిదురబట్టకుండుట ఈ లక్షణములు గలిగి పూర్వరూపజనిత శూలతోగూడి అంగములు శోభించియుండునది సంధిక సన్నియని తెలియవలయును.

శ్లో॥ [నిత్యనాధీయే] శరీరం పూర్వవచ్ఛూలం శోఫవాతంచ వేదనా। కఫస్తంద్రామతాపంచ సంధికే సాన్నిపాతికే॥

తా. శరీరము పూర్వమువలెనే యుండుట శూల శోభ గలిగియుండుట శరీరమందు వాతోపద్రవములు వేదన కఫము తంద్ర తాపము ఈ లక్షణములు గలది సంధిక సన్నియని తెలియవలయును.

శ్లో॥ [చింతామణౌ] సదాస్యం శ్లేష్మణా పూర్ణం శూలం నాసా తివేదనా। శోకస్స్యా ల్లక్షణంజ్ఞేయం సంధికే సాన్నిపాతికే॥

తా. ఎల్లపుడు నోరు శ్లేష్మపూరితముగ నుండుట శూల నాసికములో కడు వేదన కన్నులయందు నీరుగారుట ఈ లక్షణములుగలది సంధిక సన్నియని తెలియవలయును. (ఇందు శుభకరనాడులు కలిగియుండిన సాధ్యము అశుభకరనాడులు కలిగియుండిన అసాధ్యము అశుభాశుభనాడులను అష్టధాతువు నిదానమువలన తరుచుగా నెఱుంగవలయును.)

---

* శోషవాత.

తాంద్రిక సన్నిలక్షణము.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] తంద్రాతిశూల జ్వర శ్లేష్మ తృష్ణా ఛర్దిచ కంఠరుక్ । ఉత్కర్ణాస్యాద్యదపశనం తాంద్రికేశ్వాసకః కఫః॥

తా. తంద్ర శూల జ్వరము శ్లేష్మము దప్పి వాంతులు మెడవాచి యుండుట బొంగుబోయినటుల మాటలాడుట అన్నమునం దిచ్ఛలేకుండుట శ్వాసము తేమడ వెడలుట ఈ లక్షణములుగలిగి తంద్ర విడువకుండునది తాంద్రిక సన్నియని తెలియవలయును.

శ్లో॥ [ఆయుర్వేదే] ప్రభూతా తంద్రార్తి జ్వరకఫ పిపాసాకులతరో భవేచ్ఛ్యావ్యామా జిహ్వాపృథుల కఠినాకంటకవృతా। అతీసార శ్వాసః క్లమథరతితా పశ్నుతిరుజో భృశంకంఠే జాడ్యంశ యనమనిశం తాంద్రికగదే॥

తా. అధికముగా తంద్ర శూల జ్వరము తేమడ వెడలుట దప్పివలన రోగి కడు పీడితుడుగ నుండుట నాలుక నల్లనై దళమై కఠినమై ముండ్లుబారియుండుట అతిసారము శ్వాస బడలిక శరీరము మండుట చెవి వినరాకుండుట మిక్కుటముగా కంఠమునందు జడత్వము రేయింబగలు పరుండియుండుట ఈ లక్షణములు గలిగి తంద్ర విడువకుండునది తాంద్రిక సన్నియని తెలియవలయును. ఇది యసాధ్యము.

శ్లో॥ [నిత్యనాథీయే] అతితంద్రా జ్వరశ్వాస శ్రమస్తాపోతిసారతృట్ । స్థూలకర్ణయుతిశ్యామా జిహ్వాకఠిన కంటకా। శ్రుతిస్వల్పాక పశ్యేతి తాంద్రికే సాన్నిపాతికే॥

తా. విడువని తంద్ర జ్వరము శ్వాస శ్రమ చేతులు కాళ్ళు మండుట అతిసారము దప్పి కుతిక బొంగుబోవుట నాలుక నలుపు వర్ణముగలదై కఠినమై ముండ్లు బారియుండుట చెవుడు పొడిదగ్గు ఈ లక్షణములు గలిగి తంద్ర విడువకుండునది తాంద్రిక సన్నియని తెలియవలయును.

శ్లో॥ [చింతామణౌ] బద్ధప్రలాపస్తంద్రాచజిహ్వా శ్యామా సకంటకా। కఠినా నిర్ద్రివా శుష్కం సంతాపశ్చాతి సారకః ।

శ్వాసః కండూర్ధ్వపక్షశ్చ శోషయం స్రవతిలోచనే । జ్వరమత్యుత్కటంచైవ తాంద్రికే సాన్నిపాతికే॥

తా. పదురుట తంద్ర నాలుక నల్లనై ముండ్లుబారి కఠినమై ద్రవము లేకుండుట శరీరము శుష్కించుట తాపము అతిసారము శ్వాస శరీరమునందు దురద నేత్రములు విశాలమై పెద్దవిగ నుండుట కన్నులయందు నీరుగారుట తీవ్రజ్వరము ఈ లక్షణములు గలిగి తంద్ర విడువకుండునది తాంద్రిక సన్నియని తెలియవలయును.

ప్రలాపసన్ని లక్షణము.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] ప్రలాపకంపరుక్పరిజ్ఞానాశవైకల్యవిభ్రమాః। ప్రలాపః ప్రాణహంతాచ విలాపో ఉగ్రజ్వరాదిభిః॥

తా. ప్రలాపము కంపము వేదన మతిమరుపు శరీరము వికలమై యుండుట తబ్బిబ్బులాడుట ఏడ్చుట శరీరమునందు బొబ్బెలు ఉగ్రజ్వరము ఈ లక్షణములు గలిగి ఏడ్చుచు పదురుచుండిన ప్రలాపసన్నియని తెలియవలయును. ఇది ప్రాణముల హరించును.

శ్లో॥ [ఆయుర్వేదే] కంపప్రలాపః * పరితాపనకంఠపీడా † శోఫ ప్రవాతప్రతికః పవమానచింతా । ప్రజ్ఞాప్రణాశ వికలః ప్రచురప్రవాదః। శీఘ్రం ప్రయాతి పితృపాల పదంప్రలాపీ॥

తా. శరీరము వణుకుట ప్రలాపించుట సంతాపము కుతిక నొచ్చుట శోఫ శరీరము వాతపూరితముగ నుండుట గాలిని కోరుట ప్రజ్ఞావిహీనతచే శరీరము గురుతెరుగకుండుట అధికముగ పదురుట ఈ లక్షణములుగలిగి ఏడ్చుచు పదురుచునుండిన ప్రలాప సన్ని యని తెలియవలయును. ఇది గలవాడు కడుశీఘ్రముగా పితృలోకమున కేగును.

శ్లో॥ [నిత్యనాథీయే] ప్రలాపకం పౌభ్రాంతిశ్చ ప్రజ్ఞానాశోతితాపశూల । పాదశోభాంగపీడాచ వికలః ప్రతివాదితా। జ్ఞేయం ప్రలాపకేచిహ్నం సన్నిపాతో నికృంతకః॥

---

* పరితాపనశీర్ష పీడా:-కపాలమునందు పీడ గలుగుట.

† ప్రౌఢప్రభావపవమాన పరోన్యచింతా:-గంభీరముగా మాటలాడుట. తన సుఖమునుగోరి పరులదుఃఖమునకు వ్యసనపడుట.

తా. వదురుట శరీరము వణుకుట భ్రమ మాటలాడుట అజ్ఞానము అతితాపము పాదములు శోభించుట శరీరము నొచ్చుట శరీరము గురుతెరుగకుండుట ప్రతివాదించుట ఈ లక్షణములు గలది ప్రలాపసన్నియని తెలియవలయును. ఇది రోగిని జంపును.

శ్లో॥ [చింతామణౌ] కంపప్రలాపసంతాపా వాతశ్లేష్మ ప్రజాయతే। హిక్కాతా పజ్వరశ్చైవ ప్రలాపేసాన్నిపాతికే॥

తా. శరీరము వణుకుట వదురుట సంతాపము శరీరము నొచ్చుట దగ్గు ఎక్కిళ్లు తాపజ్వరము ఈ లక్షణములు గలది ప్రలాపసన్నియని తెలియవలయును.

చిత్తవిభ్రమ సన్నిలక్షణము.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] ప్రలాపోనర్తనంహాస్యం నాసాపీడా మద భ్రమాః। వైకల్యం కోపనంగానం దుస్సాధశ్చిత్తవిభ్రమః॥

తా. ప్రలాపించుట నృత్యము సలుపుట నగుట ముక్కు నలుచుకొనుట మద మెక్కియుండుట తబ్బిబ్బులాడుట శరీరము గురుతెరుగకుండుట కోపము పాడుట ఈ లక్షణములు గలిగి యెల్లపుడు చిత్తభ్రమ గలిగియుండునది చిత్తభ్రమ సన్నియని తెలియవలయును. ఇది అసాధ్యము.

శ్లో॥ [ఆయుర్వేదే] మదోమోహో భ్రమస్తాపో హాస్యగీతప్రలాపనమ్। నృత్యంవికలతాపీడా వికటాక్షోవిచక్షణః। లక్షణై స్సన్నిపాతోయం జ్ఞాతవ్య శ్చిత్తవిభ్రమః॥

తా. శరీరము మద మెక్కుట మోహము భ్రమ తాపము నగుట పాడుట వదురుట ఆడుట శరీరము గురుతెరుగకుండుట శరీరపీడ వెఱ్ఱిచూపులు తెలివిగల వానివలె నుండుట ఈ లక్షణములు గలది చిత్తవిభ్రమ సన్నియని తెలియవలయును.

శ్లో॥ [నిత్యనాథీయే] యదికథమపిపుంసాంజాయతే కాయపీడా భ్రమమదపరితాపా మోహవైకల్యభావా। వికటనయన హాసో నృత్తగీత ప్రలాపాహ్యభిదశతినసాధ్యం కేపిహిచిత్త భ్రమాఖ్యమ్॥

తా. ఉమ్మెత్తకాయ దినినవానివలె పిచ్చిమాటలాడుట భ్రమ శరీరము మద మెక్కుట సంతాపము మోహము శరీరము గురుతెరుగకుండుట ఉఱిమి చూచుట నగుట ఆడుట పాడుట వదురుట ఈ లక్షణములు గలది చిత్తవిభ్రమ సన్నియని తెలియవలయును. ఇది యసాధ్యము

శ్లో॥ [చింతామణౌ] సర్వావయవవైకల్యం వాతపిత్తప్రకోపనమ్। భ్రమమోహౌ భ్రుకుటిర్గీతనృత్య ప్రలాపనమ్। మహాఘోర స్సన్నిపాతో జ్ఞాతవ్య శ్చిత్తవిభ్రమః॥

తా. సర్వావయవములు వైకల్యమును జెందియుండుట వాతపిత్తములు ప్రకోపించుట భ్రమ మోహము కనుబొమలు ముడిబడుట పాడుట ఆడుట వదురుట ఈ లక్షణములు గలది కడుభయంకరమైన చిత్తవిభ్రమ సన్నియని తెలియవలయును.

జిహ్వాక సన్నిలక్షణము.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] శ్వాసపరితాప విహ్వాలో మీలితాక్షిచ కఫావృతం ముఖమ్। నిశ్శ్వసక బధిరమూకలక్షణాశ్చాంత కృద్భవతియ స్సజిహ్వాకః॥

తా. శ్వాసకాసలు సంతాపము మతిచాంచల్యము నేత్రములు మూతలు బడుట నోట కఫము వెడలుట నిట్టూర్పు వాతము వెడలుట చెవుడు మూగతనము ఈ లక్షణములు గలిగి నాలుక కఠినమై ద్రవములేక ముండ్లు బారియుండునది జిహ్వాక సన్నియని తెలియవలయును. ఇది రోగిని జంపును.

శ్లో॥ [ఆయుర్వేదే] శ్వసనకాస పరితాపవిహ్వాలః కఠినకంటకవృతాచ జిహ్వికా। బధిరమూక బలహానిలక్షణో భవతికష్ట తరసాధ్యజిహ్వాకః॥

తా. కాసశ్వాస సంతాపములచే మతిచాంచల్యము నాలుక కఠినమై ముండ్లు బారియుండుట చెవుడు మూకత్వము సత్వము క్షయించుట ఈ లక్షణములు గలది జిహ్వాక సన్నియని తెలియవలయును. ఇది కష్టసాధ్యము.

శ్లో॥ [నిత్యనాథీయే] కంటకాకఠినాజిహ్వా కాసశ్వాసాతి విహ్వాలః। మూకో బధిరతా తాపోబలహాని ర్విలక్షణైః।

జిహ్వాక స్సన్నిపాతోయం కష్టసాధ్యం విదుర్బుధాః॥

తా. నాలుక కఠినమై ముండ్లు బారియుండుట కాసశ్వాసలు మతిచాంచల్యము మూకత్వము చెవుడు తాపము సత్వక్షయము మరణ చిహ్నములు ఈ లక్షణములు గలిగి నాలుక కఠినమై ముండ్లు బారియుండునది జిహ్వాకసన్నియని తెలియవలయును. ఇది కష్టసాధ్యము.

శ్లో॥ [చింతామణౌ] నిశ్శ్వాసో వేగసంతాపౌ కాసఃకఠిన జిహ్వాకా।
కంటకా శ్యామవర్ణాచ మూకత్వం బధిరోజడః ।
జిహ్వాక స్సన్నిపాతోయ మసాధ్యంచ వినిర్దిశేత్॥

తా. ఊర్ధ్వశ్వాసము తాపము దగ్గు నాలుక కఠినమై నల్లనై ముండ్లుబారియుండుట స్వల్పముగ మాటలాడుట లేక మాటలాడకనే యుండుట చెవుడు జడత్వము ఈ లక్షణములు గలది జిహ్వాక సన్నియని తెలియవలయును. ఇది యసాధ్యము.

కర్ణిక సన్నిలక్షణము.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] జ్వరోగ్రతాపకర్ణార్తి గ్రంధిః క్రోధః ప్రలాపనమ్। శ్వాసకాసప్రసేకాస్స్యుః కర్ణికః కృచ్ఛ్రసాధ్యకః॥

తా. ఉగ్రజ్వరము తాపము చెవికొనలు వాచుట గ్రంధులు పుట్టుట కోపము వదురుట శ్వాసకాసలు నోటిలో నీరుగారుట ఈ లక్షణములు గలిగి కర్ణమూలములయందు వాపుకలిగి యుండునది కర్ణిక సన్నియని తెలియవలయును. ఇది కష్టసాధ్యము.

శ్లో॥ [ఆయుర్వేదే] ప్రలాపశ్శ్రుతి హ్రాసకంఠ గ్రహాంగవ్యథా
శ్వాసకాస ప్రసేకప్రభావమ్ । జ్వరం తాపకర్ణాంత యోర్గల్ల
పీడాబుధాః కర్ణికం కష్టసాధ్యం వదంతి॥

తా. వదురుట చెవుడు కుత్తికబట్టికొనినట్టుండుట శరీరమునందు వ్యథ శ్వాస దగ్గు జొల్లుకారుట జ్వరము సంతాపము చెవి చెక్కిళ్ళు వీని మూలములయందు వాపు ఈ లక్షణములు గలది కర్ణిక సన్నియని తెలియవలయును. దీనిని పండితులు కష్టసాధ్యమని వచించెదరు.

శ్లో॥ [నిత్యనాథీయే] జ్వరఃకర్ణాంత శోఫాచ శ్వాసకంపప్రలాపనమ్।
స్వేదఃకంఠ గ్రహస్తాపో హృల్లాసోంగ వ్యధావిచ ।

కర్ణికే సన్నిపాతేచ లక్షణానిచ పండితైః ॥

తా. జ్వరము కర్ణమూలములయందు వాపు ఉబ్బసము శరీరకంపము వదురుట చెమట కంఠము పట్టికొనినట్టుండుట తాపము ఓకర వచ్చునట్టుండుట శరీరమునందు సూదులచే బొడుచునటుల వ్యథ ఈ లక్షణములుగలది కర్ణికసన్నియని పండితులు తెలిసికొనవలయును.

శ్లో॥ [చింతామణౌ] ప్రలాపజిహ్వాస్ఫుటన హిక్కా కాసాంగకంపనమ్ । కర్ణాంతశోఫస్తాపశ్చకర్ణికే సాన్నిపాతికే॥

తా. వదురుట నాలుక పగిలియుండుట ఎక్కిళ్లు దగ్గు శరీరకంపము చెవికొనలువాచుట తాపము పలుమారు లేచుట ఈ లక్షణములుగలది కర్ణిక సన్నియని తెలియవలయును.

పూర్వోక్తసన్నిపాత సాధ్యనాడీ లక్షణము.

శ్లో॥ [ఆయుర్వేదే] సువ్యక్తతానిర్మలత్వం స్వస్థానస్థితిరేవచ ।
అచంచలమమందత్వం సర్వాంసల్లక్షణాంశుభమ్॥

తా. పైజెప్పబడిన 6 సన్నిపాతములలో నాడిస్వస్థానము విడనాడకను నిర్మలముగను కౌటిల్య రహితంబుగను సూక్ష్మతా విహీనంబుగనుండిన యాసన్నిపాతములు సాధ్యములని తెలియవలయును.

సాధ్యసన్నిపాత వివరణము.

శ్లో॥ [గ్రంథాంతరే] సంధికస్తాంద్రికశ్చైవప్రలాపశ్చిత్తవిభ్రమః ।
జిహ్వాకఃకర్ణికశ్చైవ షట్సాధ్యాశ్చప్రకీర్తితాః ॥

తా. సంధికము తాంద్రికము ప్రలాపము చిత్తవిభ్రమము జిహ్వాకము కర్ణికము అను నీ 6 సన్నిపాతములు సాధ్యంబులు (అట్లగుటచే వానికి చికిత్స జేయవలయును.)

అసాధ్యసన్నిపాత వివరణము.

శ్లో॥ [గ్రంథాంతరే] రుగ్దాహమంతకో భుగ్న నేత్రంస్యాత్కంఠకుబ్జకః । రక్తష్ఠీవీశీతగాత్ర మభిన్యాసశ్చదారుణాః । సన్నిపాతా ఇమేసప్తాహ్యసాధ్యాఃపరికీర్తితాః ॥

తా. రుగ్దాహము అంతకము భగ్ననేత్రము కంఠకుబ్జము రక్తష్ఠీవి శీతాంగము అభిన్యాసము అను నీ 7 సన్నిపాతములు అసాధ్యంబులు (అట్లగుటచేవానికి తలుచుగా చికిత్స జేయంజనదు)

రుగ్దాహసన్ని లక్షణము.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] శోషప్రలాపమోహాగ్నిమాంద్యా భ్రాంతి స్తృషాభ్రమః। రుగ్దాహేశ్వాసశూలాచ కంఠరున్మన్యారుజాతథా॥

తా. శరీరమువాచుట ప్రలాపము మోహము అగ్నిమాంద్యము బడలిక దప్పి తబ్బిబ్బులాడట ఉబ్బసము శూల మెడ పెడతలనరము వీనియందు వేదన ఈ లక్షణములుగలిగి కుతిక పగిలినొచ్చునది రుగ్దాహసన్నియని తెలియవలయును.

శ్లో॥ [ఆయుర్వేదే] మోహస్తాపః ప్రలాపశ్చ వ్యథా కంఠే భ్రమః. క్లమః। వేదనాతి తృషాజాడ్యం శ్వాస స్త్వేతైశ్చలక్షణైః। కష్టాత్కష్టతరం జ్ఞేయం రుగ్దాహస్సన్నిపాతికః॥

తా. మోహము తాపము వదురుట కుతిక పగిలినొచ్చుట శరీరము చక్రాకారముగ దిరుగుట బడలిక పొరలుట కడుదప్పి శరీరజాడ్యము శ్వాస ఈ లక్షణములు గలిగి కుతికపగిలినొచ్చునది రుగ్దాహసన్నియని తెలియవలయును. ఇది కడుఅసాధ్యము.

శ్లో॥ [నిత్యనాథీయే] ప్రలాప పరితాపన ప్రబలమోహమాంద్య శ్రమాః। పరిభ్రమణ వేదనా వ్యథిత కంఠమన్యాహనుః। నిరంతరతృషా కరశ్వసనశూలహిక్కాకులః। సకష్టతర సాధనోభవతిహంతిరుగ్దాహకః॥

తా. వదురుట సంతాపము కడుమోహము అగ్నిమాంద్యము లేక కడుపులో మంట శ్రమ శరీరము దిరుగుట పొరలుట కంఠము పెడతలనరము ఎక్కిళ్ళు వీనియందు వేదన ఎల్లపుడు దప్పి నిట్టూర్పులు శూల ఎక్కిళ్ళు ఈ లక్షణములుగలిగి కుతికపగిలియుండునది రుగ్దాహసన్నియని తెలియవలయును. ఇది యసాధ్యంబగుటచే రోగినిజంపును.

శ్లో॥ [చింతామణౌ] ప్రలాపతాపౌ మోహశ్చ కంఠేవై వేదనా భ్రమః। వేదనాతితృషాకాసో జాడ్యకంపప్రలాపనమ్। స్వేదోలలాటకంఠేచ రుగ్దాహేసాన్నిపాతికే॥

తా. వదురుట తాపము మోహము కుతికపగిలినొప్పుట శరీరము దిరుగుట పొరలుట కడుదప్పి కాసము శరీరజాడ్యము శరీరకంపము మొరబెట్టుట లలాటము కుతిక వీనియందు చెమట ఈ లక్షణములుగలిగి కుతికపగిలినొచ్చునది రుగ్దాహసన్నియని తెలియవలయును.

అంతకసన్ని లక్షణము.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] అంతర్దాహః శిరఃకంప హిక్కారోదన విభ్రమాః। తమంతకంవిజానీయాదసాధ్యశ్చాప్రతిక్రియః॥

తా. కడుపులోదాహము శిరఃకంపము ఎక్కిళ్ళు ఏడ్చుట తబ్బిబ్బులాడుట ఈ లక్షణములుగలిగి కడుపులో కడుమంటలు గలిగియుండునది అంతక సన్నియని తెలియవలయును. ఇది యసాధ్యము అట్లగుటచే దానికి చికిత్సయేలేదు.

శ్లో॥ [ఆయుర్వేదే] దాహమోహా శిరః కంప హిక్కాకాసాంగ కంపనమ్। సంతాపశ్చాత్మనోజ్ఞేయశ్చాంతకే సన్నిపాతకే॥

తా. దాహము మోహము శిరఃకంపము ఎక్కిళ్ళు దగ్గు శరీరము వణకుట ఆత్మకు సంతాపము ఈ లక్షణములుగలిగి కడుపులో కడుతాపము గలిగియుండునది అంతక సన్నియని తెలియవలయును. ఇది యసాధ్యము.

శ్లో॥ [నిత్యనాథీయే] దాహంకరోతిపరితాపనమాతనోతిమోహం దదాతి విదధాతి శిరఃప్రకంపమ్। హిక్కాంకరోతికసనంచస మాతనోతి జానీహితం విబుధ వర్జిత మంతకాఖ్యమ్॥

తా. దాహము సంతాపము మోహము తలవణకుట ఎక్కిళ్లు వాంతి ఈలక్షణములుగలది అంతకసన్నియని తెలియవలయును. ఇది యసాధ్యము.

శ్లో॥ [చింతామణౌ] సదాహమోహస్తాపశ్చ శిరః కంపః ప్రలాపనమ్। వాంతిర్హిక్కాజ్వరశ్చైవస్యాంతకేసన్నిపాతికే॥

తా. దాహము మోహము సంతాపము తలవణకుట వదురుట వాంతి ఎక్కిళ్లు జ్వరము ఈ లక్షణములుగలది అంతకసన్నియని తెలియవలయును. ఇది యసాధ్యము.

భుగ్న నేత్రసన్ని లక్షణము.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] అక్షిభంగశ్శ్రుతేర్భంగః ప్రలాపశ్శ్వాసవి
భ్రమాః। భుగ్నదృష్టింవిజానీయా దసాధ్యంకంఠశోషవత్॥

తా. నేత్రములయందు మిటిమిటిచూపు చెవులు వినరాకుండుట ప్రలాపము శ్వాసము తబ్బిబ్బులాడుట కంఠశోష ఈ లక్షణములుగలిగి నేత్రములు క్రుంగియుండునది భుగ్న నేత్రసన్నియని తెలియవలయును. ఇది యసాధ్యము.

శ్లో॥ [ఆయుర్వేదే] జ్వరబలాపచయ శ్శ్రుతి శూన్యతా శ్వసన
భుగ్నవిలోచనమోహితాః। ప్రలపనభ్రమకంపనశోకవాన్
త్యజతిజీవితమాశుసభుగ్నదృక్॥

తా. జ్వరమువలన బలక్షయము చెవులు వినరాకుండుట నిట్టూర్పు వాతము విడుచుట నేత్రములు క్రుంగియుండుట మోహము వదురుట శరీరము దిరుగుట శరీర కంపము దుఃఖించుట ఈ లక్షణములుగలది భుగ్న నేత్ర సన్నియని తెలియవలయును. ఇది యసాధ్యంబగుటచే రోగి కడు శీఘ్రముగా ప్రాణంబులవిడుచును.

శ్లో॥ [నిత్యనాథీయే] శ్వసనం లోచనే భుగ్నే శ్రుతిశూన్యం జ్వ
రాధికమ్। మోహప్రలాపనం కంపోభ్రమో నిద్రాపిలక్ష
ణైః। జ్ఞాతవ్యోభుగ్ననేత్రోయం సన్నిపాతస్సుదారుణః॥

తా. శ్వాస నేత్రములు క్రుంగియుండుట చెవులు వినరాకుండుట జ్వరాధిక్యము మోహము ప్రలాపము శరీరకంపము భ్రమ మైకము ఈ లక్షణములుగలది భుగ్న నేత్రసన్నియని తెలియవలయును. ఇది యసాధ్యము.

శ్లో॥ [చింతామణౌ] భుగ్నం విలోచన ద్వంద్వం బాష్పంస్రవతి
సంతతమ్। నిరీక్షణేనరహితం ప్రలాపభ్రమకంపనమ్। జ్ఞాత
వ్యోభుగ్ననేత్రోయం సన్నిపాతస్సుదారుణః॥

తా. నేత్రములు క్రుంగియుండుట నేత్రములయందు యెల్లపుడు నీరుగారుట

నేత్రములకు చూపులేకుండుట వదురుట భ్రమయుట వణకుట ఈ లక్షణములుగలది భుగ్న నేత్ర సన్నియని తెలియవలయును. ఇది యసాధ్యము.

కంఠకుబ్జసన్ని లక్షణము.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] హనుకంఠశిరశ్శూలో మోహకంపజ్వరా
నిలాః। మూర్ఛాదాహప్రలాపాస్స్యు రిత్యాద్యాః కణ్ఠ
కుబ్జకే॥

తా. చెక్కిళ్లు మెడ శిరము శూలించుట మోహము వణకుట జ్వరము ఊర్ధ్వశ్వాసము మూర్ఛ దాహము ప్రలాపము ఈ లక్షణములుగలిగి మెడ కుదియబడియుండునది కంఠకుబ్జ సన్నియని తెలియవలయును ఇది యసాధ్యము.

శ్లో॥ [ఆయుర్వేదే] శిరోర్తికంఠగ్రహదాహమోహ కంపజ్వరా
రక్తసమీరణార్తిః। హనుగ్రహస్తాపవిలాపమూర్ఛా స్స్యా
త్కంఠకుబ్జః ఖలుకష్టసాధ్యః॥

తా. తలనొచ్చుట మెడకుదియబడుట దాహము మోహము వణకు జ్వరము రక్తవాతసంబంధపీడ చెక్కిళ్ళు గిట్టుకొనుట సంతాపము వదురుట మూర్ఛ ఈ లక్షణములుగలది కంఠకుబ్జసన్నియని తెలియవలయును. ఇది కష్టసాధ్యము.

శ్లో॥ [నిత్యనాథీయే] కంఠగ్రహోజ్వరోమూర్ఛా దాహః కంపో
విలాపనమ్। మోహస్తాపశ్శిరోర్తిశ్చ వాతార్తః ప్రలపన్
శ్వసన్॥

తా. కంఠము కుదియబడుట జ్వరము మూర్ఛ దాహము వణకు ఏడ్చుట మోహము తాపము శిరోవేదన వాతప్రకోపము వదురుట నిట్టూర్పులువిడుచుట ఈ లక్షణములుగలది కంఠకుబ్జ సన్నియని తెలియవలయును. ఇది యసాధ్యము.

శ్లో॥ [చింతామణౌ] మోహదాహశిరః కంపః కణ్ఠకుబ్జశ్చమూ
కతా। విలాపస్తాపనం మూర్ఛా త్వంగశైథిల్యకంకఫః। ఛర్ది
హిక్కా గుంఖనంచ హ్యుత్తమాంగవ్యథాతతః। సఏవ
సన్నిపాతోయంజ్ఞాతవ్యః కణ్ఠకుబ్జకః॥

తా. మోహము దాహము తలవణకుట మెడకుదియబడుట మూకత్వము విలపించుట తాపము మూర్ఛ శరీరము శైథిల్యమును జెందుట దగ్గు వాంతి ఎక్కిళ్లు వగ్గుత్తికబడుట తలనొచ్చుట ఈ లక్షణములుగలది కంఠకుబ్జ సన్నియని తెలియవలయును.

రక్తష్ఠీవి సన్ని లక్షణము.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే]రక్తఛర్దిభ్రమశ్వాసాఅజ్ఞానాధ్మానహిక్కి-
కా। ఆరక్తమండలంశ్యామం రక్తష్ఠీవీయమూలయమ్॥

తా. నెత్తురు గ్రక్కుట తబ్బిబ్బులాడుట ఉచ్ఛ్వాసము అజ్ఞానము కడుపుబ్బరము ఎక్కిళ్ళు శరీరమునల్లనై రక్తమండలములు గలిగియుండుట ఈ లక్షణములు గలిగి రక్తముగ్రక్కుచుండిన రక్తష్ఠీవిసన్నియని తెలియవలయును. ఇదిగలవాడు యమాలయంబువ కేగును,

శ్లో॥ [ఆయుర్వేదే]రక్తష్ఠీవిజ్వరవమితృషామోహశూలాతిసారా
హిక్కాధ్మానభ్రమణదవథు శ్వాససంజ్ఞాప్రణాశాః । శ్యా
మారక్తాధికతరరసనా మండలోత్థానరూపా రక్తష్ఠీవీనిగదిత
ఇహప్రాణహంతాప్రసిద్ధః॥

తా. రక్తముగ్రక్కుట జ్వరము వాంతి దప్పి మూర్ఛ శూల అతిసారము ఎక్కిళ్లు కడుపుబ్బరము శరీరము చక్రాకారముగ దిరుగుట సంతాపము శ్వాస తెలివి లేకుండుట నాలుక నల్లగగాని ఎఱ్ఱగగాని లేక మండలములు గలదిగగాని నుండుట ఈ లక్షణములుగలది రక్తష్ఠీవిసన్నియని తెలియవలయును. ఇది ప్రాణహానిని చేయుట యందు ప్రసిద్ధిజెందినది.

శ్లో॥ [నిత్యనాథీయే] రక్తష్ఠీవన సంమూర్ఛా జ్వరమోహతృషా
భ్రమాః। వాంతిర్హిక్కాతిసారశ్చ సంజ్ఞానాశోవ్యథాశ్వసః।
- మండలాశ్యామరక్తాశ్చ దాహస్సాన్యల్లక్షణానివై । జ్ఞాతవ్య
స్సన్నిపాతోయం రక్తష్ఠీవీతిఘాతుకః ॥

తా. రక్తము గ్రక్కుట మూర్ఛ జ్వరము మోహము దప్పి శరీరము దిరుగుట వాంతి ఎక్కిళ్లు అతిసారము తెలివి లేకుండుట * వ్యథ శ్వాస శరీరమునందు నల్లగ

* వ్యథ అనగా — సూదులచే బొడుచునటుల శరీరమునందు వేదన.

గాని ఎఱ్ఱగగానినుండు మండలములు జనించుట దాహము ఈ లక్షణములుగలది రక్తష్ఠీవి సన్నియని తెలియవలయును. ఇది రోగిని జంపును.

శ్లో॥ [చింతామణౌ] జిహ్వోష్ఠస్ఫోటనాచ్చైవ రక్తం స్రవతి వే
గతః। జ్వరశ్తృష్ణామోహమూర్ఛా హిక్కాతీసారవిభ్రమాః।
కాసశ్శిరోభ్రమః కంపో జిహ్వాశ్యామాసకంటకా। రక్తష్ఠీవీ
సన్నిపాతోజ్ఞేయశ్చాతివిభీషణః॥

తా. నాలుక పెదవులుపగిలి తీవ్రముగా రక్తముగారుట జ్వరము దప్పి మోహము మూర్ఛ ఎక్కిళ్ళు అతిసారము దగ్గు తబ్బిబ్బులాడుట తలదిరుగుట వణకుట నాలుక నల్లనై ముండ్లుబారియుండుట ఈలక్షణములుగలది రక్తష్ఠీవి సన్నియని తెలియవలయును. ఇది కడుభయంకరమైనది.

శీతాంగసన్ని లక్షణము.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] ఉగ్రతాపక్లమశ్శైత్యం ఛర్ద్యతీసారవే
గవాన్ । శోకకంపభ్రమశ్వాస శీతగాత్రాద్యుపద్రవాః॥

తా. లోన ఉగ్రమైనతాపము లేక కడుశైత్యము బడలిక వాంతి అధికముగా విరేచనములగుట శోకము వణుకు భ్రమ ఎగవూపిరి యీ మొదలగులక్షణములు గలిగి శరీరమంతయు చల్లగనుండునది శీతాంగసన్నియని తెలియవలయును.

శ్లో॥ [ఆయుర్వేదే]హిమసదృశశరీరోవేపథుశ్వాసహిక్కాశ్శిథిలి
తసకలాంగఃఖిన్ననాదః ప్రలాపః। క్లమథదవథుకాసచ్ఛర్ద్య
తీసారశోకా స్త్వరితమరణహేతు శ్శీతగాత్రప్రభావాత్॥

తా. శరీరము మంచువలె చల్లగనుండుట శరీరము వణకుట శ్వాస ఎక్కిళ్ళు సర్వాంగములు శిథిలములై యుండుట స్వరభంగము ప్రలాపము అనాయాసముగా శ్రమలోన ఉగ్రసంతాపము దగ్గు వాంతి అతి సారము దుఃఖము ఈ లక్షణములుగలది శీతాంగ సన్నియని తెలియవలయును. దీనియందు శరీరము శీతలముగా నుండుటచే త్వరిత మరణమునకు హేతుకరంబగును.

శ్లో॥ [నిత్యనాథీయే] శరీరం హిమశీతంచ ఛర్ద్యతీసారకంపనమ్ ।
క్షీణనాడ్యంగతాపశ్చ హిక్కాశ్వాసక్లమశ్రమాః ।

సర్వాంగశిథిలోహంతి శీతాంగస్సన్నిపాతకః ॥

తా. శరీరము మంచువలె చల్లగనుండుట వాంతి అతిసారము వణుకు నాడి క్షీణించియుండుట శరీరము తాపము ఎక్కిళ్ళు శ్వాస బడలిక శ్రమ సర్వాంగములు శిథిలము జెందుట ఈ లక్షణములుగలది శీతాంగసన్నియని తెలియవలయును. ఇది రోగిని జంపును.

శ్లో॥ [చింతామణౌ] సర్వాంగం చంద్రవచ్ఛీతం కాసశ్శ్వాసశ్చ
జాయతే। హిక్కా సర్వాంగశైథిల్యంవాంతిసంతాపమూర్ఛ
నమ్ । అతిసారోంగకంపశ్చ శీతాంగేసన్నిపాతకే॥

తా. సర్వాంగములు చంద్రునివలె చల్లగనుండుట కాస శ్వాసలు ఎక్కిళ్లు సర్వాంగములయందు శైథిల్యము వాంతి సంతాపము మూర్ఛ అతిసారము శరీర కంపము ఈ లక్షణములుగలది శీతాంగసన్నియని తెలియవలయును.

అభిన్యాస సన్ని లక్షణము.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] కరపాదతలేదాహః ప్రజ్ఞాహానిశ్చ జాయతే।
జానీయాత్తమభిన్యాస మాయుర్వేదవిశారదః ॥

తా. అఱకాళ్ళు అఱచేతులుమంట తెలివిలేకుండుట ఈ లక్షణములుగలది అభిన్యాస సన్నియని ఆయుర్వేద వేత్తలగు వారెఱుంగవలయును.

శ్లో॥ [ఆయుర్వేదే] దోషత్రయస్నిగ్ధముఖత్వనిద్రా వైకల్యనిశ్చే
ష్టనకష్టవాచః । బలప్రణాశశ్శ్వసనాదినిగ్రహోహ్యభిన్యాస
ఉక్తో నను మృత్యుకల్పః ॥

తా. వాతపిత్తశ్లేష్మనాడులు ప్రకోపించి పలుమారు రెగరెగిరినడుచుట ముఖము నిగనిగలాడుట నిదుర బట్టకుండుట చేష్టలుడిగియుండుట కడుకష్టముమీద మాట లాడుట బలిమికోరవకుట శ్వాసాదులు విడలక బిగబట్టుట ఈ లక్షణములుగలది అభిన్యాససన్నియని తెలియవలయును. ఇది మృత్యుతుల్యముగనుండును.

శ్లో॥ [నిత్యనాథీయే] త్రిదోషంచముఖంస్నిగ్ధం నిద్రా వైకల్యకం
పనే। నిశ్చేష్టనమతిశ్వాస మందాగ్నిబలహానయః। మృత్యు
తుల్యం హ్యభిన్యాసం సన్నిపాతం సులక్షయేత్॥

తా. వాతపిత్తశ్లేష్మనాడులు సంకరముగనడుచుట ముఖము మెఱయుట నిదుర బట్టకుండుట వణుకుట చేష్టలుడిగియుండుట అతిశ్వాస అగ్నిమాంద్యము బలముక్షయించుట యీ లక్షణములుగలది అభిన్యాససన్నియని తెలియవలయును. ఇది మృత్యుతుల్యమని యూహింపవలయును.

శ్లో॥ [చింతామణౌ] దోషత్రయం జ్వరశ్శ్వాస స్నిగ్ధాస్య మతి
నిద్రతా । అంగవైకల్య తాపశ్చ బలహాని స్త్రృషాజటః ।
అత్యుత్కట స్సన్నిపాతో హ్యభిన్యాస స్సుదారుణః॥

తా. వాతపిత్తశ్లేష్మనాడులు గలసి ప్రకోపించుట జ్వరము శ్వాస ముఖము మెఱయుట అధికనిద్ర అంగములయందునొప్పి తాపము బలముక్షయించుట దప్పి జాడ్యము యీ లక్షణములుగలిగి భయంకరముగనుండునది అభిన్యాససన్నియని తెలియవలయును. ఇది యసాధ్యము.

సన్నిపాత భేదములు.

శ్లో॥ [శారీరే] తద్ద్వివిధాదాహశీతాది దాహాద్యాష్షట్తథాపరే ।
అభిన్యాసోథవేదేక స్సన్నిపాతాస్త్రయోదశ ॥

తా. సన్నిపాతములు దాహాది శీతాదిభేదములచే ద్వివిధంబు అందు దాహాది లక్షణములతోగూడిన సన్నిపాతములు 6 శీతాదిలక్షణములతోగూడిన సన్నిపాతములు 6 అభిన్యాసం బొకటి సన్నిపాతములు పదమూడు.

శీతాదిసన్నిపాత వివరణము.

శ్లో॥ సంధికస్తాంద్రికోజిహ్వ కర్ణికశ్చప్రలాపకః ।
చిత్తవిభ్రమకశ్శీతాః కఫవాతోత్తరాఃస్మృతాః ॥

తా. సంధికము తాంద్రికము జిహ్వకము కర్ణికము ప్రలాపము చిత్తవిభ్రమము అను 6 సన్నిపాతములు శీతాదిలక్షణయుక్తంబులై శ్లేష్మవాతప్రకోపములు గలవిగ నుండును. అట్లగుటచే యవి సాధ్యంబులు.

దాహాద్యుగ్రసన్నిపాత వివరణము.

శ్లో॥ భుగ్నాక్షోరక్తనిష్ఠీవీ శీతాంగోంతకఏవచ ।
కణ్ఠకుబ్జశ్చరుగ్దాహా దాహాద్యాభూతపిత్తకాః ॥

తా. భుగ్ననేత్రము రక్తష్ఠీవి శీతాంగము అంతకము కంఠకుబ్జము రుగ్దాహము అను 6 సన్నిపాతములు దాహాదిలక్షణములతోఁగూడి కేవల పిత్తాధిక్యముగలవై యుండును. ఈ 6 నసాధ్యములు.

శ్లో॥ అంతర్దాహోబహిశ్శీతో నిహంత్యేవ త్రయోదశః ॥

తా. అంతర్దాహబహిశ్శీతంబులుగలది అభిన్యాససన్నిపాతము. ఇది 13 వసంఖ్య గలదిగ నుండును. ఇది మనుజుని జంపును.

శ్లో॥ త్రయోదోషాస్సమాక్షిప్య చేష్టాభగ్నేనచేతసా ।
అభిన్యాసే ప్రకుర్వంతి తేనజంతుర్మృతోపమః ॥

తా. వాతపిత్తశ్లేష్మములు 3 ను ప్రకోపించి సమానంబులైన చేష్టావిహీనంబులై మనస్సుతోఁగలసి క్రమమును దప్పియుండునది అభిన్యాససన్నియని తెలియవలయును. ఇది నిశ్చయముగా మనుజుని జంపును.

సన్నిపాత దినప్రమాణము.

శ్లో॥ [గ్రంథాంతరే] సంధికస్సప్తదివస మంతకో వాసరాన్ దశ। రు
గ్దాహోవింశతింవారాన్ విభ్రమస్త్వేకవింశతిమ్ । పక్షమేకం
శీతగాత్రస్తాంద్రికః పంచవింశతిమ్। అథవా వాసరాన్ సప్త
కంఠకుబ్జస్త్రయోదశ। త్రిమాసం కర్ణికశ్చైవ భుగ్ననేత్రో
దినాష్టకమ్ । రక్తష్ఠీవీ దశదినం ప్రలాపస్స్యచ్చతుర్దశ ।
జిహ్వాకష్షోడశదినమభిన్యాసోర్ధమాసకమ్ । ఇత్థంహి సన్నిపా
తానాం ప్రమాణం పరికీర్తితమ్ ॥

తా. సంధికసన్నికి 7 దినములు అంతకసన్నికి 10 దినములు రుగ్దాహసన్నికి 20 దినములు చిత్తవిభ్రమసన్నికి 21 దినము శీతాంగసన్నికి 15 దినములు తాంద్రికసన్నికి 25 దినములు లేక 7 దినములు కంఠకుబ్జసన్నికి 13 దినములు కర్ణికసన్నికి 3 మాసములు భుగ్ననేత్రసన్నికి 8 దినములు రక్తష్ఠీవిసన్నికి 10 దినములు ప్రలాపసన్నికి 14 దినములు జిహ్వాకసన్నికి 16 దినములు అభిన్యాససన్నికి 16 దినములు కాలప్రమాణంబు. (అట్లగుటచే సంధికము తాంద్రికము ప్రలాపము చిత్తవిభ్రమము జిహ్వాకము కర్ణికము అను 6 సాధ్యసన్నిపాతములు పైజెప్పబడిన కాలక్రమముగా నివర్తించినను నివర్తించును లేక చంపినను చంపును; అంతకము రుగ్దాహము శీతాంగము కంఠకుబ్జము అభిన్యాసము రక్తష్ఠీవి భుగ్ననేత్రము అను 7 యసాధ్య సన్నిపాతములు వానివాని కాలక్రమముగా తఱుచుగ చంపును.)

త్రయోదశసన్నిపాత విశేషములు.

శ్లో॥ ఏకోల్బణాస్త్రయస్తేషు ద్వ్యుల్బణాశ్చతథేతిషట్ । త్ర్యుల్బ
ణాశ్చైకవేదేకో విజ్ఞేయఃసకుసప్తమః । ప్రవృద్ధమధ్యహీనైస్తు
వాతపిత్తకఫైశ్చషట్ । సన్నిపాతజ్వరస్యైవం స్యుర్విశేషా
స్త్రయోదశ । విస్ఫారకశ్చాశుకారీ కంపనో బభ్రుసంజ్ఞకః ।
శీఘ్రకారీ తథాభల్లుః సప్తమఃపుటపాలకః । సమ్మోహకః
పాలకశ్చ యామ్యః క్రకచఇత్యపి । తతఃకర్కటకః ప్రోక్త
స్తతోవైదారికాభిధః॥

తా. వాతాధిక్యముగల సన్నిపాతము పిత్తాధిక్యముగల సన్నిపాతము శ్లేష్మాధిక్యముగల సన్నిపాతము వాతపిత్తాధిక్యముగల సన్నిపాతము వాతశ్లేష్మాధిక్యముగల సన్నిపాతము పిత్తశ్లేష్మాధిక్యముగల సన్నిపాతము వాతపిత్తశ్లేష్మాధిక్యముగల సన్నిపాతము వాతము వృద్ధిజెంది పిత్తము సమముగ కఫముక్షీణముగనుండు సన్నిపాతము వాతము సమముగ పిత్తమువృద్ధిజెంది కఫముక్షయించియుండు సన్నిపాతము వాతము క్షయించి పిత్తము వృద్ధంబై కఫము సమముగానుండు సన్నిపాతము వాతము వృద్ధిజెంది పిత్తముక్షయించి కఫముసమముగానుండు సన్నిపాతము వాతము సమముగ పిత్తము క్షయించి కఫము వృద్ధిజెందియుండు సన్నిపాతము యిటుల సన్నిపాతములు 13 విధంబులుగనుండును. వీనికి యథాక్రమముగా విస్ఫారకము ఆశుకారి కంపనము బభ్రు శీఘ్రకారి భల్లము పుటపాలకము సమ్మోహకము పాలకము యామ్యము క్రకచము కర్కటకము వైదారికము అని నామంబులుగలవు.

విస్ఫారకసన్నిపాత లక్షణము.

శ్లో॥ శ్వాసఃకాసో భ్రమోమూర్ఛా ప్రలాపో మోహవేపథూ ।
పార్శ్వస్యవేదనాజృంభా కషాయత్వం ముఖస్యచ॥
వాతోల్బణస్యలింగాని సన్నిపాతస్యలక్షయేత్ ।
ఏషవిస్ఫారకోనామ్నా సన్నిపాతస్సుదారుణః॥

తా. శ్వాసము కాసము భ్రమము మూర్ఛ పలవరింత మోహము వణుకు ప్రక్కశూల ఆవులింత నోరువగరుగనుండుట ఈ లక్షణములు వాతాధిక్యముగల సన్ని

పాతమునందు కలిగియుండును. ఇది విస్ఫారకసన్నిపాతమనబడును. మిగుల దారుణ మయినది.

ఆశుకారిసన్నిపాత లక్షణము.

శ్లో॥ అతిసారో భ్రమో మూర్ఛా ముఖపాక స్తథైవచ।
గాత్రేచ బిందవో రక్తా దాహోఽతీవ ప్రజాయతే॥
పిత్తోల్బణస్య లింగాని సన్నిపాతస్య లక్షయేత్ ।
భిషగ్భి స్సన్నిపాతోఽయ మాశుకారీ ప్రకీర్తితః॥

తా. అతిసారము భ్రమ మూర్ఛ ముఖపాకము శరీరమునందు రక్తబిందువులు సర్వాంగములయందు అధికతాపము ఇవి పిత్తాధిక్యముగల సన్నిపాతమునందు కలిగియుండును. ఇది ఆశుకారిసన్నిపాతమని వైద్యులచే జెప్పబడును.

కంపనసన్నిపాత లక్షణము.

శ్లో॥ జడతా గద్గదా వాణీ రాత్రౌ నిద్రాభవత్యపి।
ప్రస్తబ్ధే నయనే చైవ ముఖమాధుర్యమేవచ।
కఫోల్బణస్య లింగాని సన్నిపాతస్య లక్షయేత్ ।
మునిభి స్సన్నిపాతోఽయ ముక్తః కంపనసంజ్ఞకః॥

తా. జాడ్యము గద్గదభాషణము రాత్రులయందు నిద్రించునపుడు నేత్రములు స్తబ్ధములుగనుండుట నోరుతియ్యగనుండుట ఈ లక్షణములు కఫాధిక్యముగల సన్నిపాతమునందు కలిగియుండును. ఇది కంపన సన్నిపాతమని ఋషులచే జెప్పబడును.

బభ్రుసన్నిపాత లక్షణము.

శ్లో॥ వాతపిత్తాధికోయస్తు సన్నిపాతః ప్రకుప్యతి।
తస్యజ్వరో మద స్తృష్ణా ముఖశోషః ప్రమీలకః॥
అధ్మానా రుచి తంద్రాశ్చ కాసశ్వాసభ్రమశ్రమాః।
మునిభి ర్బభ్రునామాయం సన్నిపాత ఉదాహృతః॥

తా. వాతపిత్తాధిక్యముగల సన్నిపాతమునందు జ్వరము మదము దప్పి నోరు యెండుట తంద్ర కడుపుబ్బరము అరుచి కాసశ్వాసములు భ్రమ శ్రమము ఇవి కలుగును. ఇది బభ్రుసన్నిపాతమని ఋషులచే జెప్పబడును.

శీఘ్రకారి సన్నిపాతలక్షణము.

శ్లో॥ వాతశ్లేష్మాధికోయస్య సన్నిపాతఃప్రకుప్యతి।
తస్యశీతజ్వరోమూర్ఛా క్షుత్తృష్ణాపార్శ్వనిగ్రహః॥
శూలమస్విద్యమానస్య తంద్రాశ్వాసశ్చజాయతే।
అసాధ్యస్సన్నిపాతోఽయం శీఘ్రకారీతికథ్యతే।
నహిజీవత్యహోరాత్రా వేతేనావిష్టవిగ్రహః॥

తా. శీతజ్వరము మూర్ఛ ఆకలి దప్పి పార్శ్వములయందుపట్లు శూల చెమట లేకుండుట తంద్ర శ్వాసము ఇవి వాతశ్లేష్మాధిక్యముగల సన్నిపాతమునందు కలిగియుండును. ఇది శీఘ్రకారి సన్నిపాతమనబడును. చికిత్సయందసాధ్యము. ఒక అహోరాత్రములోపల మనుజుని జంపును.

భల్లసన్నిపాత లక్షణము.

శ్లో॥ పిత్తశ్లేష్మాధికో యస్యసన్నిపాతః ప్రకుప్యతి।అంతర్దాహో
బహిశ్శీతంతస్యతృష్ణాప్రవర్ధతే। తుద్యతేదక్షిణేపార్శ్వే ఉర
శ్శిర్షగళగ్రహః। ష్ఠీవతిశ్లేష్మపిత్తంచ కృఛ్రాత్కోష్ఠశ్చజాయ
తే। విడ్భేదశ్వాసహిక్కాశ్చ వర్ధంతేనప్రమీలకాః। ఋషి
భి ర్భల్లనామాయం సన్నిపాత ఉదాహృతః॥

తా. శరీరముయొక్క లోభాగమునందు విశేషతాపము పై భాగమునందు శీతము విశేషదప్పి కుడిపార్శ్వమునందుపోట్లు ఱొమ్ము శిరము కంఠము వీనియందు పట్లు శ్లేష్మపిత్తము కారియుమియుట కోష్ఠమునందునొప్పి మలబంధము శ్వాసము ఎక్కిళ్లు తంద్ర ఇవి పిత్తశ్లేష్మాధిక్యముగల సన్నిపాతమునందు కలిగియుండును. ఇది భల్లసన్నిపాతమని ఋషులచే చెప్పబడును.

కూటపాలక సన్నిపాతలక్షణము.

శ్లో॥ సర్వదోషోల్బణోయస్యసన్నిపాతఃప్రకుప్యతి। త్రయాణామ
పిదోషాణాం తస్యరూపాణిలక్షయేత్ ॥ వ్యాధిభ్యోదారుణ

శ్చైవ వజ్రశస్త్రాగ్నిసన్నిభః। కేవలోచ్ఛ్వాసపరమస్తబ్ధాం
గ స్తబ్ధలోచనః।త్రిరాత్రాత్పరమే తస్యజంతోర్హరతిజీవితమ్॥
తదవస్థంతు తందృష్ట్వా మూఢో వ్యాహరతేజనః । ధర్షితో
రాక్షసైర్న్యూనమ వేలాయాంచరంతి యే। అంబయాబ్రువతే కే
చిత్ యక్షిణ్యాబ్రహ్మరాక్షసైః । పిశాచైర్గుహ్యకైశ్చైవ
తథాన్యైర్మస్తకేహతమ్। కులదేవార్చనాహీనంధర్షితంకుల
దైవతైః । నక్షత్రపీడామపరేగరకర్మేతిచాపరే । సన్నిపాత
మిమం ప్రాహుర్భిషజః కూటపాలకమ్॥

తా. వాతాదిత్రిదోషప్రకోపాధిక్యముగల సన్నిపాతమునందు ప్రకోపించియుండు వాతాది త్రిదోషముల లక్షణములన్నియు కలిగియుండును ఇది అన్నివ్యాధులకంటె మిగుల దారుణమయినది. దీనియందు పెద్దయూపిరి విశేషదప్పి అవయవములు నేత్రములు ఇవి స్తబ్ధములుగనుండుట ఈ లక్షణములు కలిగియుండును. ఇది 3 దినముల లోపల రోగియొక్క ప్రాణమును హరింపజేయును. ఈ సన్నిపాతము కలిగియుండు వానినిచూచి కొందరు మూఢులు అకాలములో సంచరించునట్టి రాక్షసగ్రహములు సోకినవనియు కొందరు చాముండాదిగ్రహములు సోకినవనియు కొందరు బ్రహ్మరాక్షసగ్రహములు సోకినవనియు కొందరు పిశాచగ్రహములు సోకినవనియు కొందరు యక్షగ్రహము సోకినదనియు కొందరు కులదేవతలను పూజింపకుండుటవలన జనించిన చేష్టయనియు కొందరు నక్షత్రపీడయనియు కొందరు విషప్రయోగమువలన జనించినదనియు మఱికొందరు మారణాది ప్రయోగమువలన జనించినదనియు వచించెదరు. ఇది కూటపాలకమను సన్నిపాతమని వైద్యశాస్త్రవేత్తలు వచించెదరు.

సమ్మోహసన్నిపాత లక్షణము.

శ్లో॥ ప్రవృద్ధమధ్యహీనైస్తు వాతపిత్తకఫైశ్చయః ।
తేనరోగాస్తవవోక్తా యథాదోషబలాశ్రయాః।
ప్రలాపాయాససమ్మోహ కంపమూర్ఛారతిభ్రమాః ।
ఏక పార్శ్వాభిఘాతశ్చ తత్రాప్యేతేవిశేషతః ।
ఏషసమ్మోహకో నామ్నా సన్నిపాత స్సుదారుణః ॥

తా. వాతము ప్రవృద్ధమై పిత్తము సమముగా కఫము క్షయించినదిగానుండు సన్నిపాతమునందు పలవరింత ఆయాసము మోహము వణుకు మూర్ఛ అరతి భ్రమము 1 పార్శ్వమునందుశూల ఇవి జనించియుండును ఇది సమ్మోహన సన్నిపాత మన బడును. మిగుల దారుణమయినది.

పాలకసన్నిపాత లక్షణము.

శ్లో॥ మధ్యప్రవృద్ధహీనైస్తు వాతపిత్తకఫైశ్చయః । తేనరోగాస్త
ఏవోక్తా యథాదోషబలాశ్రయాః। మోహప్రలాపమూర్ఛా
స్స్యుః ర్మన్యాస్తంభఃశిరోగ్రహః। కాసఃశ్వాసోభ్రమస్తంద్రా
సంజ్ఞానాశోహృదివ్యథా। ఖేభ్యోరక్తంవిసరతి సంరక్తస్తబ్ధనే
త్రతా । తత్రాప్యేతేవిశేషాస్స్యుర్మృత్యురరాక్ త్రివాస
రాత్ । భిషగ్భిస్సన్నిపాతోయం కథితఃపాలకాభిధః ॥

తా. వాతము సమముగానుండి పిత్తము వృద్ధిజెంది కఫము క్షయించియుండు సన్నిపాతమునందు మూర్ఛ పలవరింత మోహము మన్యాస్తంభము తలనొప్పి కాసము శ్వాసము భ్రమము తంద్రా ప్రజ్ఞాహాని ఱొమ్మునొప్పి నేత్రాదీంద్రియ ద్వారముల నుండి రక్తము వెడలుట నేత్రములు యెఱ్ఱగ స్తబ్ధముగనుండుట ఈ లక్షణములుగలుగును. ఇదిపాలకసన్నిపాతమని వైద్యులచే చెప్పబడును. ఇది 3 దినముల లోపల మరణమును కలుగజేయును.

యామ్యసన్నిపాత లక్షణము.

శ్లో॥ హీనప్రవృద్ధమధ్యైస్తు వాతపిత్తకఫైశ్చయః । తేనరోగాస్త
ఏవోక్తాయథాదోషబలాశ్రయాః। హృదయం దహ్యతేచా
స్యయకృత్ప్లీహాంత్రపుప్ఫుసాః । పచంత్యత్యర్థమూర్ధ్వాధః
పూయశోణితనిర్గమః । శీర్ణాదంతాశ్చమృత్యుశ్చ తత్రాప్యే
తద్విశేషతః । భిషగ్భిస్సన్నిపాతోయం యామ్యోనామ్నా
ప్రకీర్తితః ॥

తా. వాతము హీనమై పిత్తము ప్రవృద్ధమై కఫము సమముగనుండు సన్నిపాతమునందు హృదయమునందుమంట యకృత్తు ప్లీహము అంత్రము పుప్ఫుసము ఇవి

పాకమును జెందుట ఊర్ధ్వాధోమార్గముగా చీము రక్తము వెడలుట దంతములు రాలి పడుట శీఘ్రముగా మరణము కలుగుట ఈలక్షణములు కలిగియుండును, ఇది యాప్య సన్నిపాతమని వైద్యులచే చెప్పబడినది.

క్రకచసన్నిపాత లక్షణము.

శ్లో॥ ప్రవృద్ధహీనమధ్యైస్తు వాతపిత్తకఫైశ్చయః। తేవరోగా స్తఏవో
క్తాయథాదోషబలాశ్రయాః॥ ప్రలాపాయాసనమోహకంప
మూర్ఛారతిభ్రమాః। మన్యాస్తంభేనమృత్యుస్స్యా త్తత్రా
ప్యేతద్విశేషతః॥ భిషగ్భిస్సన్నిపాతోయం క్రకచః సంప్ర
కీర్తితః॥

తా. వాతము ప్రవృద్ధమై పిత్తముక్షయించి కఫము సమముగానుండు సన్నిపాతమునందు పలవరింత ఆయాసము మోహము వణుకు మూర్ఛ అరతి భ్రమము ఇవి కలుగుటయేగాక మన్యాస్తంభముచే మరణము సంభవించును. ఈ సన్నిపాతము క్రకచమను పేర బరగునని వైద్యశాస్త్రవేత్తలు వచింపుచున్నారు.

కర్కటసన్నిపాత లక్షణము.

శ్లో॥ మధ్యహీనప్రవృద్ధైస్తు వాతపిత్తకఫైశ్చయః। తేనరోగాస్త
ఏవోక్తా యథాదోషబలాశ్రయాః॥ అంతర్దాహోవిశేషోత్ర
నచవక్తుంనశక్యతే। రక్తమాలక్షకేనేవ లక్ష్యతేముఖమండ
లమ్। ఇత్యేనాకర్షితః శ్లేష్మా హృదయాన్నప్రసిచ్యతే॥ ఇషు
ణేవాహతంపార్శ్వంతుద్యతేఖన్యతేహృది। ప్రమీలకశ్వాస
హిక్కావర్ధంతేతుదినేదినే॥ జిహ్వాదగ్ధాఖరస్పర్శాగళఃసూకై
రివావృతః। విసర్గం నాభిజానాతకూజేచ్చాపికపోతవత్। అతీ
వశ్లేష్మణాపూర్ణః శుష్కరక్తోష్ఠతాలుకః। తంద్రానిద్రాతి
యోగార్తోహతవాక్శ్చహతద్యుతిః। నరతింలభతేనిత్యంవిపరీ
తానిచేచ్ఛతి। ఆయుష్యతేచబహుశోరక్తంష్ఠీవతిచాల్పశః।
ఏషకర్కటకోనామ్నా సన్నిపాతస్సుదారుణః॥

తా. వాతము సమముగా పిత్తము క్షయించినదిగా కఫము వృద్ధిజెందినదిగా నుండు సన్నిపాతమునందు మిగుల దారుణమైన అంతస్తాపము ముఖము విశేషముగా నెఱ్ఱగనుండుట యెంతకారియుమిసినను కఫము వెడలకుండుట హృదయము బాణముచే కొట్టబడినట్లు విశేష నొప్పితో గూడియుండుట కండ్లు చెక్కుకొని పోవుట ఎక్కిళ్ళు అనుగడుక్కు వృద్ధిజెందుచుండుట నాలుక నిప్పులో కాల్చబడినట్లును కఠిన స్పర్శముగలదిగనుండుట కంఠము ముండ్లచే కప్పబడినట్లుండుట శ్వాసము వెడలనపుడు పావురపిట్టశబ్దమువలె కంఠమునందు ధ్వనిగలుగుట నోరు కఫముచే పూరింపబడి లోదాడ పెదవి యివి యెండి రక్తవర్ణముగనుండుట తంద్ర అధికనిద్ర మాటలుబయటికి రాకుండుట శరీరమునందు కాంతి తగ్గియుండుట ఎల్లపుడు ఉత్సాహములేకుండుట అపథ్యవస్తువులయందు విశేషముగా యిచ్ఛగలుగుట కారియుమియునపుడు రక్తము స్వల్పస్వల్పముగపడుట యిట్టి లక్షణములుకలిగియుండును. ఇది కర్కటమనబడును. మిగుల దారుణమైనది.

వైదారిక సన్నిపాత లక్షణము.

శ్లో॥ హీనమధ్యప్రవృద్ధైస్తు వాతపిత్తకఫైశ్చయః। తేనరోగాస్త
ఏవోక్తా యథాదోషబలాశ్రయాః॥ అల్పశూలం కటీక్రోడో
మధ్యేదాహోరుజాభ్రమః। భృశంక్లమః శిరోవస్తి మన్యా
హృదయవాగ్రుజః॥ ప్రమీలకశ్వాసకాస హిక్కాజాడ్యవి
సంజ్ఞతాః॥ ప్రథమోత్పన్నమేనంతుసాధయంతికదాచన। ఏత
స్మిన్ సన్నివృత్తేతు కర్ణమూలేసుదారుణః॥ పిడకోజాయతేజం
తోర్యథాకృచ్ఛ్రేణజీవతి। సవైదారికసంజ్ఞోయం సన్నిపాత
స్సుదారుణః। త్రిరాత్రాత్పరమేతస్యవ్యర్థమౌషధకల్పనమ్॥

తా. వాతము క్షయించి పిత్తము సమమై కఫము వృద్ధిజెందియుండు సన్నిపాతమునందు స్వల్పశూల నడుమునొప్పి ఱొమ్మునందు శూల భ్రమ విశేషముగాబడలిక శిరము వస్తి పెడతల పెద్దనరము హృదయము నోరు వీనియందుశూల తంద్ర శ్వాస కాసములు ఎక్కిళ్ళు జడత్వము ప్రజ్ఞలేకుండుట ఈ లక్షణములు కలిగియుండును. ఇవి జనించినతోడనే చికిత్సించిన ఒకానొకపుడు శమించును. శమించినతోడనే కర్ణ

మూలమునందు దారుణమయిన పిటికజనించును దీనిచేత ప్రాణాంత్య మయిన కష్టము కలుగును. ఇది వైదారిక సన్నిపాతమనబడును. దీనియందు 3 దినములకు పైన చికిత్స చేయుట నిష్ఫలము.

సన్నిపాత సప్తవిధదోష మారకోపద్రవములు.

శ్లో॥ [సిద్ధవిద్యాభూః] జ్వరస్తీక్ష్ణోథవాశీతమథవాల్పజ్వరోపివా।
నేత్రాంతౌ రక్తరహితౌ పాణిపాదనఖాస్తథా। నేత్రేకాంతి
విహీనేచ నశ్రుతో సాగరధ్వనిః। స్వేదహీన జ్వరశ్చైవ
హ్యథవా స్వేదఉత్కటః। ముఖేకాంతి స్తథోహీనా నేత్రే
భుగ్నేథవాకృశే। నాభిహృన్నాసికాపాద పాణిశైత్యం
శిరోవ్యథా। ఊర్ధ్వశ్వాసో ధనుర్వాతో హిక్కా సర్వాంగ
కంపనమ్। శిరఃకంపో హ్యపస్మారః కఫఃకంఠం సమాగతః।
గంధస్వాదుం నజానాతి మలంకపిలవర్ణకమ్। శిథిలాచపలా
చైవ నాడీకుటిలసూత్రకా। ఆదౌపిత్త గతిర్నాడీ తతో వాత
గతిర్భవేత్। తతశ్శ్లేష్మ గతిర్నాడీ చక్రవద్భ్రమతేముహుః।
మందనాడీ భవేద్యస్య హ్యసాధ్యం భవతిధ్రువమ్। సరోగీ
నిధనంయాతి విజ్ఞేయం వైద్యపారగైః। సాధ్యాసాధ్య విధిం
జ్ఞాత్వా చికిత్సేత్పండితస్స్వయమ్॥

తా. అతితీవ్రజ్వరము లేక శరీరమునకు శీతలము లేక స్వల్పజ్వరము నేత్రాంతములు రెప్పలు పాదములు హస్తములు నఖములు వీనియందు రక్తములేకుండుట నేత్రములు కాంతిహీనములై యుండుట చెవులలో సముద్రపు ధ్వని వినరాకుండుట చెమట లేని జ్వరము లేక ఆరని చెమట ముఖమున కాంతిలేకుండుట నేత్రములు క్రుంగియుండుట నేత్రములు కృశించి సూక్ష్మంబులైయుండుట బొడ్డు హృదయము నాసిక కాళ్ళు చేతుల్లు కడుచల్లనైయుండుట కడుతీవ్రమైన శిరోరోగము ఎగవూపిరి ధనుర్వాతము ఎక్కిళ్ళు శరీరమంతటవణుకు తలవణుకు అపస్మారము కుతికలో శ్లేష్మము అడ్డపడుట పరిమళద్రవ్యములవాసన నాసికకు తెలియకుండుట మలము కపిలవర్ణముగ వెడలుట నాడి 3 వ్రేళ్ళక్రింద ఖండఖండములుగ నేని లేక చపలముగ (మెఱుపువలె) నేని లేక కుటిలమై వేగముగ నేని నడుచుట వాతపిత్తశ్లేష్మనాడులు 3 ను కలిసి తంతివలె నేకముగనడుచుట నాడిముందుగా పిత్తగతి వెనుక వాతగతి దానికి వెనుక శ్లేష్మగతిగలదై

నడుచుట పలుమారు చక్రమువలె తిరుగుట మందగతిగానడుచుట ఈ దుర్గుణములలో 1 2 3, సర్వసన్నిపాతములలోను సప్తవిధదోషములలోను జనించిన వానితోడ పై జెప్పిన వికారములును గూడియుండిన అసాధ్యంబగుటచే ఆరోగి మరణముజెందును. అట్లగుటంజేసి సన్నిపాత సప్తవిధదోష సాధ్యాసాధ్యముల నెఱిగి వేత్తయగు పండితుడు చికిత్స జేయవలయును.

శ్లో॥ [అశ్వినీకల్పే] జ్వరోనిహంతిరక్తాక్షం మక్షామం హృదిశూలినమ్।
సదాశ్వసంతం స్విద్యంతం శక్తిహీనం హతానలమ్॥

తా. నేత్రములు రక్తోద్రిక్తములై యుండుట శరీరము కృశింపకుండుట ఱొమ్ము నొచ్చుట యెల్లప్పుడు శ్వాసము వెడలుట ఆరని బంక చెమట సత్వములేకుండుట అగ్నిమాంద్యము ఈ లక్షణములు 13 ను సన్నిపాతజ్వరములలోను సప్తవిధదోషములలోను గలిగియుండిన ఆరోగి మరణముజెందు నని యెఱిగి చికిత్స జేయంజనదు.

శ్లో॥ [ఆయుర్వేదే] జిహ్వాశ్యామా ముఖంపూతి క్షతమక్షిని మజ్జతి।
ఖగాశ్చమూర్ధ్నిరిష్యంతి యస్యరోగాంశ్చ వర్జయేత్॥

తా. నాలుక నల్లగనుండుట నోరు కంపువేయుట నేత్రములుపగిలి క్రుంగియుండుట తలమీద పక్షిదన్నుట ఈ లక్షణములు 13 వ సన్నిపాతములలోను సప్తవిధ దోషములలోను గలిగిన ఆరోగి బ్రతుకడని యెఱిగి చికిత్స జేయంజనదు.

శ్లో॥ [నిత్యనాథీయే] సుశీతావారితా యస్య రోమకూపాశ్చ సం
వృతాః। అన్నాభిలాషస్సతతం మృత్యుమాప్నోతితత్వతః॥

తా. శీతల ద్రవ్యాహారములనుగోరుట రోమకూపములు మూసికొనుట పులుసుమీద నభిలాషగలుగుట ఈ లక్షణములు యేరోగమందుగలిగినను ఆరోగి బ్రతుకడని తెలియవలయును.

రోగారిష్ట తిథివార నక్షత్రములు.

శ్లో॥ [జ్యోతిషగ్రంథే] ఉరగశతభిషార్ద్రా స్వాతిమూలాత్రిపూ
ర్వా భరణి పితృవిశాఖా భానుభౌమార్కజానామ్। ప్రతి
పనవచతుర్థీద్వాదశీ చాపిషష్ఠీ పరిహారవిధిరేషో రోగిణాం
కాలమృత్యుః॥

తా. ఆశ్లేష శతభిష ఆర్ద్ర స్వాతి మూల పుబ్బ పూర్వాషాఢ పూర్వాభాద్ర భరణి మఖ విశాఖ ఆదిత్యవారము మంగళవారము శనివారము పాడ్యమి నవమి చవితి

ద్వాదశి షష్ఠి ఈతిథి వారనక్షత్రములు 8 ను కూడినదినము నందెవనికి జ్వరమువచ్చె డినో వానికి కాలమృత్యువు ఆ సన్నమైనదని తెలియవలయును.

రోగోత్పత్తి శుభాశుభ నక్షత్రములు.

శ్లో॥ [గ్రంథాంతరే] కృత్తికాసుయదాకశ్చిజ్జ్వరాదిప్రతిపద్యతే।
నవరాత్రంతదాపీడాత్రిరాత్రంరోహిణీషుచ। మృగశీర్షే పంచ
రాత్రమార్ద్రాప్రాణభయంతథా।పునర్వసూచపుష్యేశ్చసప్త
రాత్రంవిధీయతే।నవరాత్రంతథాశ్లేషాఃశ్మశానాంతంమఘా
సుచ। ద్వామాసౌఫల్గునీచైవహ్యుత్తరాసుత్రిపంచకమ్।
హస్తేవజాయతేపక్షం చిత్రాచైవార్థమాసకమ్। మాసద్వ
యంతథాస్వాతీవిశాఖేపంచవింశతిః। అనూరాధాదశప్రోక్తా
జ్యేష్ఠాచైవార్ధమాసకమ్।మూలేనజాయతేమోక్షఃపూర్వా
షాఢాత్రిపంచకమ్। ఉత్తరేదినవింశత్యాద్వామాసౌశ్రవ
ణేతథా। ధనిష్ఠాయామర్ధమాసో వారుణేచదశాహకమ్।
పూర్వాభాద్రపదేమోక్షఉత్తరాసుత్రిపంచకమ్। రేవతీసప్త
రాత్రంచ హ్యహోరాత్రం తథాశ్వినీ। భరణీ తత్క్షణేనైవ
మరణంతు నసంశయః॥

తా. కృత్తికా నక్షత్రమునగలిగిన జ్వరాదులు 9 రాత్రులును రోహిణియందు 3 రాత్రులును మృగశీర్షయందు 5 రాత్రులును పీడించును. ఆర్ద్రయందు ప్రాణభయమును కలుగజేయును. పునర్వసు పుష్యమీ నక్షత్రములజనించిన జ్వరాదులు 7 రాత్రులును ఆశ్లేషా నక్షత్రమున 9 రాత్రులును పీడించును. మఖానక్షత్రమున జనించిన జ్వరాదులుమరణమును గలుగజేయును. పుబ్బా నక్షత్రమునజనించిన జ్వరాదులు 2 మాసములును ఉత్తరా నక్షత్రమున 15 దినములును హస్తా నక్షత్రమున 1 పక్షమును చిత్తానక్షత్రమున ½ మాసమును స్వాతీ నక్షత్రమున 2 మాసములును విశాఖా నక్షత్రమున 25 దినములును అనూరాధా నక్షత్రమున 10 దినములును జ్యేష్ఠా నక్షత్రమున 15 దినములును పీడించును. మూలా నక్షత్రమున జనించినరోగము 15 దినములలోను పూర్వాషాఢా నక్షత్రమున15దినములలోను ఉత్తరాషాఢా నక్షత్రమున 20 దినములలోను శ్రవణ నక్షత్రమున 2 మాసములలోను ధనిష్ఠానక్షత్రమున 15 దినములలోను శతభిషానక్షత్రమున 10 దినములలోను నివర్తించును పూర్వాభాద్ర ఉత్తరాభాద్ర నక్షత్రములయందు జనించిన రోగము 15 దినములును రేవతీ నక్షత్రమున 7 దినములును అశ్వినీనక్షత్రమున 1 యహోరాత్రమును పీడించి పిదప నివర్తించును. భరణీ నక్షత్రమున నిస్సంశయముగా తత్క్షణమున మరణమును గలుగజేయును.

దూతలక్షణ రోగసాధ్యాసాధ్యములు.

శ్లో॥ [సిద్ధవిద్యాభూః] పూర్వత్రపశ్చానైఋత్యా ముత్తరస్యాం
తథాదిశి। భాష తేదూతకోయత్ర శుభంభవతినిశ్చయమ్॥

తా. రోగివద్దనుండి వచ్చినదూత వైద్యునికి తూర్పుభాగమునందేని పశ్చిమభాగమునందేని నిరృతిభాగమునందేని ఉత్తరభాగమునందేని నిలువబడి వైద్యుని పిలిచిన ఆరోగిజీవించునని తెలియవలయును.

శ్లో॥ యామ్యేచాగ్నేయవాయవ్యే ఈశాన్యేయదిసంస్థితః।
దూతోపిభాషతేజ్ఞేయ మశుభం నిశ్చితంతథా॥

తా. మఱియు రోగివద్దనుండి వచ్చినదూత వైద్యునికి దక్షిణ భాగమునందేని ఆగ్నేయ భాగమునందేని వాయవ్య భాగమునందేని ఈశాన్య భాగమునందేని నిలువబడి వైద్యునితో సంభాషించిన రోగిమరణము కొందునని వైద్యు డెరుగవలయును.

సన్నిపాతసప్తవిధదోష సాధ్యలక్షణములు.

శ్లో॥ [సిద్ధవిద్యాభూః] అథసాధ్యగుణాన్వక్ష్యేశోభితవ్యం భిషజో
త్తమ। ఇందీవరసమంనేత్రంముఖంతారేశసన్నిభమ్। సమ
ధాతుగతిర్నాడీ స్వరఃకోకిలసన్నిభః। క్షుతంక్షుధామూర్ధ్ని
కండూ రన్నవాంఛాతనుర్లఘుః। దంతాఃకుందనిభాభాసాజి
హ్వాసద్రపమార్ధవా। యవాగూప్రాశనే స్వేదఃకర్ణయోశ్శ్ర
వణంసమమ్। ఘ్రాణేగంధసమజ్ఞానేపాణిపాదతలోష్ణతా।
నఖపత్స్మాక్షిరేఖాసు రక్త సంపూర్ణతాయదా। జ్ఞాత్వా
చైనంసుఖంసాధ్యం చికిత్సేత్పండితోభిషక్॥

తా. ఇక త్రయోదశ సన్నిపాతసప్తవిధదోష సాధ్యగుణంబుల వచించెదను. ఓ వైద్యోత్తముడా! వినుము:— నేత్రములయందు నల్లకలువ రేకులవంటి కాంతి ముఖము

చంద్రునితో సమానముగనుండుట నాడికి సమగమనము స్వరము కోకిలస్వరముతో సమానముగనుండుట తుమ్ములు అన్నమునందిచ్ఛ శరీరము చులకనగనుండుట దంతములయందు మొల్లలవంటి కాంతి నాలుక ద్రవయుక్తమై మృదువుగనుండుట గంజిత్రాగునపుడు చెమట కర్ణములయందు ఘోషము సమముగా వినిపించుట యిరునాసికలయందు పరిమళద్రవ్యముల వాసన సమముగా నెఱుంగవచ్చుట కాళ్ళుచేతులు ఉష్ణముగనుండుట నేత్రములు రెప్పలు గోళ్లు హస్తరేఖలు యివి రక్తపూరితముగనుండుట ఈ లక్షణములు 18 ను సన్నిపాతములలోను సప్తవిధదోషములలోను జనించి నాడిస్వస్థగతిగా నడుచుచుండిన సాధ్యమని యెఱిగి పండితుడు చికిత్సచేయవలయును.

అపథ్యజనిత సప్తవిధదోషలక్షణము.

శ్లో॥ [మాధవకల్పే] తంద్రామూర్ఛాభ్రమోమోహాః ప్రలాపో హృదివేపనమ్ । అపథ్య దోషావిజ్ఞేయా వైద్యవిద్యావిశారదైః॥

తా. తంద్ర మూర్ఛ భ్రమ మోహము ప్రలాపము ఱొమ్ము అదురుట ఈలక్షణములుగలిగిన అపథ్యదోషమని వైద్యశాస్త్రవేత్తలు తెలిసికొనవలయును.

స్త్రీసంగమదోష లక్షణము.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] తరుణజ్వరమధ్యేతు యువతీసంగమేతథా ।
జాయతేవారుణోదోషో హ్యంగవైకల్యకంపనమ్ ।
వక్షోంతరేచ సంతాపః ప్రలాపస్తాపవిభ్రమా ।
పాణిపాదతలేశీతం దోషః స్త్రీసంగమేస్మృతః ॥

తా. తరుణజ్వర మధ్యములో స్త్రీ సంభోగము సేయుటచే దారుణమైనదోషముజనించును. దానియందు అంగవైకల్యము వణుకు ఱొమ్ములో మంట ప్రలాపము తాపము తబ్బిబ్బుమాటలు హస్తపాదములయందు శైత్యముగలుగుట ఈ లక్షణములుగలది స్త్రీసంగమదోషమని తెలియవలయును.

విషమదోష లక్షణము.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] జ్వరసంతాపవేగశ్చ నాడీకుటిలవేగతా ।
అంతర్దాహోమదోమూర్ఛా విషమేదోషఆగతే॥

తా. జ్వరము కడుసంతాపము అంతర్దాహము మదము మూర్ఛగలిగి నాడికుటిలమై వేగముగనడుచుచుండిన విషమదోషమని తెలియవలయును.

విషమశీతదోష లక్షణము.

శ్లో॥ [గ్రంథాంతరే] దినేద్విత్రిచతుర్వారం ముహుశ్శీతం ముహుర్జ్వరః । దాహోమోహశ్శిరోరుక్చ జిహ్వా కఠినకంటకా । దోషం విషమశీతంవై జానీయాద్వైద్యపారగః॥

తా. 1 దినములో 2 3 4, పర్యాయములు చలి జ్వరము వచ్చుట దాహము మోహము తలనొప్పి గలుగుట నాలుక కఠినమై ముండ్లుబారియుండుట ఈ లక్షణములు గలది విషమ శీతదోషమని వైద్యవేత్తలగు వారెఱుంగవలయును.

పీతజిహ్వాకదోష లక్షణము.

శ్లో॥ [గ్రంథాంతరే] జిహ్వాపీతాస్ఫోటకుమ్భాగ్రంధికాజ్వరవిభ్రమాః । * మూర్ఛామూకత్వగుంభంచపీతజిహ్వాకలక్షణమ్॥

తా. నాలుక పచ్చగనుండుట నాలుకముండ్లుబారియుండుట చెవుల సంధులలో గడ్డలుకట్టుట జ్వరము తబ్బిబ్బులాడుట మూర్ఛ మూగతనము దగ్గుత్తికబడుట ఈ లక్షణములుగలది పీతజిహ్వాకదోషమని తెలియవలయును.

రక్తజిహ్వాకదోష లక్షణము.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] జిహ్వాచ రక్తవర్ణాస్యాత్కంటకద్రవ సంయుతా । జ్వరతృష్ణావిదాహంచ రక్తజిహ్వాకలక్షణమ్॥

తా. నాలుక ఎఱ్ఱగనుండుట నాలుక ముండ్లుబారి ద్రవయుక్తముగనుండుట జ్వరము దప్పి శరీరతాపము ఈ లక్షణములుగలది రక్త జిహ్వాకదోషమని తెలియవలయును.

---

* మూర్ఛ గుంభనహిక్కాశ్చ పీతజిహ్వాకలక్షణమ్ ;
మూర్ఛ దగ్గుత్తిక ఎక్కిళ్ళుగలుగుట.

కృష్ణజిహ్వాకదోష లక్షణము.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] కృష్ణాజిహ్వాచకఠినాకంటకా దాహవిభ్ర
మా॥ శ్వాసఃకండూర్మదస్తృష్ణాస్యాద్దోషః కృష్ణజిహ్వకః॥

తా. నాలుక నల్లనై కఠినమై ముండ్లుబారియుండుట తాపము తబ్బిబ్బులాడుట శ్వాసము శరీరమున దురద శరీరము గురుతెరుగకుండుట దప్పి ఈ లక్షణములుగలది కృష్ణ జిహ్వాకదోషమని తెలియవలయును.

శ్వేతజిహ్వాకదోష లక్షణము.

శ్లో॥ [గ్రంథాంతరే] జిహ్వాశ్వేతాస్ఫోట గళాశ్చాంగవైకల్యకం
పితా । భ్రమస్వేదాతి సారాశ్చహ్యుద్గారశ్చిత్తవిభ్రమః ।
క్షణేక్షణేమతిర్మూర్ఛా శ్వేతజిహ్వాకలక్షణమ్॥

తా. నాలుక తెల్లగనుండుట గొంతులో ఉడికి పగిలినట్లుండుట శరీరమునొచ్చుట వణకుట భ్రమ చెమట అతిసారము ఓకర చిత్తభ్రమ ప్రతిక్షణమునందు మరుపు మూర్ఛ ఈ లక్షణములుగలది శ్వేతజిహ్వాకదోషమని తెలియవలయును.

సప్తవిధదోష దినప్రమాణము.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే]ఇతిసప్తవిధాదోషాఃప్రమాణంచార్ధమాస
కమ్ । అథవా సప్తదివసం విజానీయా ద్భిషగ్వరః॥

తా. పైజెప్పిన సప్తవిధదోషములకు 15 దినములుగాని 7 దినములుగాని కాల ప్రమాణమని వైద్యుడు తెలిసికొనవలయును. (ఆకాలముగడచిన పిదప రోగిజీవించియుండిన చికిత్సచేయవలయును. ఆసప్తవిధదోషములు తరుణమునందు జనించిన 7 దినములకు జంపును. తరుణముగతించిన పిదప జనించిన 15 దినములకుజంపును. అట్లగుటంజేసి 7 దినములు గాని 15 దినములుగాని గతించిన దైవబలముగలవారు జీవించినను జీవించెదరు),

ఔషధ ప్రయోగకాలము.

శ్లో॥ క్షణాద్దోషా ద్వ్యవస్థాయాం కుర్యాద్భేషజ యోగకృత్॥

తా. దోషించినపుడే యౌషధం బివ్వవలయును.

సప్తవిధదోష మారకోపద్రవములు.

శ్లో॥ [గ్రంథాంతరే] హీనస్వరో గుదభ్రంశః కాసశ్వాస సమా
కులః । హృదిశోభోభవేత్తస్య కుక్షిశూలోనజీవతి ॥

తా. హీనస్వరము † గుదభ్రంశము కుత్తికలో శ్లేష్మము అడ్డపడుట శ్వాసశరీరము గురుతెరుగకుండుట ఒమ్మువాచుట కడుపులో ప్రబలమైన శూల ఈ లక్షణములు సప్తవిధదోషములలోను సన్నిపాతములలోను కలిగియుండిన అట్టిరోగి యమాలయమున కేగునని యెఱింగి చికిత్స జేయంజనదు.

శ్లో॥ [సిద్ధరసార్ణవే] యోహృష్టరోమారక్తాక్షస్సహిక్కశ్వాస
శూలవాన్ ।విభ్రాంతలోచనంమూఢం జ్వరితంపరివర్జయేత్॥

తా. రోమములు గగుర్పొడుచుట నేత్రములు రక్తోద్రిక్తములుగ నుండుట ఎక్కిళ్ళు ఎగవూపిరి కడుపులో ప్రబలమైనశూల నేత్రములు చక్రాకారముగ దిరుగుట శరీరము గురుతెరుగకుండుట ఈ లక్షణములు 13 సన్నిపాతములలోను సప్తవిధ దోషములలోను కలిగియుండిన రోగి యమమందిరమునకేగునని తెలియవలయును.

శ్లో॥ [పూజ్యపాదీయే] రాత్రౌతాపోదివాశీతం వాతార్తిర్హ్యల్ప
జల్పకః । కృష్ణాజిహ్వాతిరక్తావా శిరస్తోదోనశస్యతే ॥

తా. శరీరము రాత్రులయందు తాపయుక్తముగనుండుట పగటియందు చల్లగనుండుట ధనుర్వాతము స్వల్పముగా మాటలాడుట నాలుకనల్లగగాని కడుఎఱ్ఱగగాని నుండుటయేగాక ముండ్లుబారి పిడకవలెనుండుట శిరము నిలువకుండుట ఈ లక్షణములలో 1 టి గాని కొన్ని గాని సప్తవిధదోషములలోను 13 సన్నిపాతములలోను కలిగియుండిన రోగిజీవించుట దుర్లభమని యెఱింగి చికిత్సజేయంజనదు.

శ్లో॥ [మాధవకల్పే] భగ్నగ్రీవా తథాస్ఫోటో మూర్ఛావాతః
క్షణేక్షణే । ఊర్ధ్వశ్వాసోభవేద్యస్య కఫఃకణ్ఠేనజీవతి ॥

తా. మెడనిలువకుండుట కుత్తికలోపగిలియుండుట ప్రతిక్షణమునందు మూర్ఛ ధనుర్వాతము ఎగవూపిరి కుత్తికలోశ్లేష్మము అడ్డపడుట ఈ లక్షణములు సప్తవిధ

---

† గుదభ్రంశమనగా:—ఆసనము బైటికివెడలుట.

దోషములలోను 13 సన్నిపాతములలోను కలిగియుండిన రోగి బ్రతుకడని తెలియవలయును.

శ్లో॥ అంగుళీనాంనఖానాంచ దంతానాంపక్ష్మణాంతథా ।
నాస్తికేద్రక్తవర్ణత్వం తస్యమృత్యుర్న సంశయః ॥

తా. ఏరోగమునందు వ్రేళ్లతుద గోళ్లు పండ్లుచిగుళ్లు రెప్పలు వీనియందు రక్తము లేకుండునో అట్టిరోగి నిశ్చయముగా మృతిజెందునని తెలియవలయును.

శ్లో॥ అంగకంపోగతేర్భంగో ముఖంకుంకుమసన్నిభమ్ ।
ముఖేవారిచనిశ్వాస స్సచయాతియమాలయమ్ ।
చిరాత్ప్రవృద్ధరోగస్తు భోజనేప్యసమర్థకః ।
భగ్నగాత్రోథ వేద్యస్తు సద్యస్త్యాజ్యోభిషగ్వరైః ।
ఇత్యేవంలక్షణంజ్ఞాత్వా చికిత్సాంకారయేద్బుధః ॥

తా. శరీరము వణకుట నడుచుటకు శక్తిలేకుండుట ముఖము ఎఱ్ఱగనుండుట నోటనీరుగారుట శ్వాస ఈలక్షణములుగలరోగి యమాలయంబునకేగును. మఱియురోగికి రోగములు క్రమముగా వృద్ధిజెందుచుండుట అన్నము దిగకుండుట శరీరము శిథిలము జెందుట ఈ లక్షణములుగల రోగిని వైద్యుడు వర్జింపవలయును. ఇటుల రోగ సాధ్యాసాధ్యంబుల నెఱిగి బుద్ధిమంతుడగువాడు చికిత్సజేయవలయును.

శ్లో॥ [నిత్యనాథీయే] అనిలోయాతిపిత్తేచ పిత్తంయాతికఫాలయే ।
కఫశ్చకంఠమాయాతి దుర్లభంతస్యజీవితమ్ ॥

తా. నాభికి క్రిందిభాగముననుండు వాతము ప్రకోపించి నాభికి పైభాగమున నుండు పిత్తస్థానమునుజెందును. అందువలన పిత్తము ఉద్రిక్తమై ఆమ్మయందుండు శ్లేష్మస్థానమునుజెందును. అందువలన శ్లేష్మము ప్రకోపించి కుతికనడ్డగించును. దానివలనరోగి మరణముజెందును.

శ్లో॥ [భైరవకల్పే] క్షీణేంద్రియస్య చాసత్వ కాసశ్వాసోద్గమస్యచ । జ్వరాదాపిషమోయస్య యస్యదీర్ఘాశ్చరాత్రయః ।
తీక్ష్ణవేగాస్తిరూక్షస్య తంఘ్నంతి జ్వరితంధ్రువమ్ ॥

తా. సప్తవిధ దోషములలోను సన్నిపాతములలోను చక్షురాది పంచేంద్రియ క్షయము బలహాని ఎగవూపిరి కుతికలో శ్లేష్మప్రతిబంధము తోలుత విషమజ్వరము తీవ్రవేగము రూక్షకలిగి దీర్ఘకాలమువరకనువర్తించియుండిన రోగి మరణము జెందునని తెలియవలయును.

సన్నిపాతసప్తవిధదోషమృత్యునాడీ లక్షణము.

శ్లో॥ [ఆయుర్వేదే] చాంచల్యందోషదుష్టత్వం కాఠిన్యమతిమందతా । వక్రత్వమతిసూక్ష్మత్వంస్వస్థానత్యాగఏవచ । యస్యైతానిచదృశ్యం తేసయాతియమమందిరమ్ ॥

తా. 13 సన్నిపాతములలోను సప్తవిధదోషములలోను నాడి చంచలముగ త్రిదోషసంకరముగ కఠినముగ అతిమందముగ వక్రముగ లేక అతి సూక్ష్మముగ నడుచుచు స్వస్థానమును విడనాడియుండిన రోగి యమాలయమున కేగునని తెలియవలయును.

అసాధ్యరోగచికిత్సా వశ్యకత్వము.

శ్లో॥ [నిత్యనాథీయే] యావత్కంఠగతాః ప్రాణాః యావన్నశ్యతి చేంద్రియమ్ । తావచ్చికిత్సాకర్తవ్యా కాలస్యకుటిలాగతిః ॥

తా. ఈశ్వరేచ్ఛా కర్మగతుల నెఱుగుట కెవ్వారికి నశక్యముగా నుండుటచే ప్రాణములు కంఠగతంబగువరకును ఇంద్రియములు నశించువరకును అసాధ్యరోగముల యందుకూడా చికిత్సజేయవలయును.

సద్వైద్య లక్షణము.

శ్లో॥ వ్యాధేస్తత్వపరిజ్ఞానం వేదనాయాశ్చనిగ్రహః ।
ఏతద్వైద్యస్యవైద్యత్వనవైద్యః ప్రభురాయుషః ॥

తా. వైద్యుడు రోగతత్వము నెఱిగి రోగమువలన జనించినవేదనలను పోకడుచుటయందు సమర్థుడగునేకాని ఆయువు నొసంగుటకు సమర్థుడు కానేరడు.

సప్తవిధదోష సన్నిపాత సాధ్యలక్షణములు.

శ్లో॥ [ఆయుర్వేదే] భిషగ్భేషజయోస్సమ్యగ్విశ్వాసస్త్వంగకేశుచిః । నిద్రాసౌఖ్యాప్రీతిహర్షాశరీరంసోద్యమంభవేత్ । ఇంద్రియాణిప్రసన్నానిసరోగీనైవనశ్యతి। సౌమ్యదృష్టిర్భవేద్యస్యశ్రోత్రేణక్రీచస్వచ్ఛతా । పాణిపాదంభవేదుష్ణం

జిహ్వాయస్యచకోమలా। స్వేదహీనోజ్వరోయస్య * కాసశ్శ్వాసోనవర్తతే। కంఠోపికఫహీనస్తు సరోగీనైవనశ్యతి। చైతన్యంసకలంయస్య గంధస్వాదస్స్ఫుటంభవేత్। స్వరపూరితకంఠస్తు సజీవతినసంశయః। ఏతానివిపరీతాని యస్యస్యుర్నసజీవతి।

తా. వైద్యునియందు ఔషధమునందు శ్రద్ధ శరీరశుచి సుఖముగా నిద్రపట్టుట వస్తువులయందాసక్తి సంతోషము కార్యములయందు ప్రవృత్తి పంచేంద్రియములకు పటుత్వము ఈ లక్షణములుగల రోగి జీవించునని తెలియవలయును. మఱియు సౌమ్యదృష్టి చెవులు బాగుగావినిపించుట నోరు దోషరహితమై నిర్మలముగనుండుట కాళ్ళు చేతులు ఉష్ణముగనుండుట నాలుక మృదువై ద్రవయుక్తముగనుండుట బంక చెమట లేకుండెడి జ్వరము కాసశ్వాసలులేకుండుట కుతికలో తెమడలేకుండుట సర్వాంగములయందు ఎఱుక గలిగియుండుట ముక్కున పరిమళ ద్రవ్యములవాసన తెలియవచ్చుట కంఠస్వరము చెడక బాగుగానుండుట ఈ లక్షణములుగలిగి నాడి స్వస్థగతిగా నడుచుచుండిన ఆరోగి నిశ్చయముగా జీవించునని యెఱింగి చికిత్సజేయవలయు. మఱియు పైజెప్పిన లక్షణములకు విపరీతలక్షణంబుల కలిగియుండిన ఆరోగి వైవస్వతనిలయంబున కేగునని యెఱింగి చికిత్సజేయంజనదు.

సన్నిపాతసప్తవిధదోషములకు కాలకూటరసము.

శ్లో॥ [నిత్యనాధీయే] రుద్రసంఖ్యామృతంచైవత్రిభాగం సూతమేవచ। గంధకంపంచభాగంచ శిలాయాఋతుభాగకమ్। తామ్రభస్మచతుర్భాగం ఋషిభాగంచటంకణమ్। తాళకంనవభాగంచవహ్నిమూలంతథైవచ। త్రిఫలాచ త్రికటుకం దశద్వాదశకంతథా। హింగుభాగైకసంఖ్యాస ముగ్రగంధాతథైవచ। ఏవంఖల్వేచసంస్థాప్యహ్యార్ద్రికంవహ్నిమూలకమ్। జంబీరలశునంచైవ శార్ఙ్గిశిగ్ర్వర్కమూలకమ్। లాంగలీహంసపాదేన సింధుర్నాగదళేనచ। అంకోలశిగ్రుమూలాని ప్రత్యేకంయామమాత్రకమ్। పంచకోలకషాయేణ పంచమూలేనమర్దయేత్। గుంజామాత్రంవటీంకృత్వా శృంగిబేరంపిబేదను।

* నాసాశ్వాసః ప్రవర్తతే.

అసాధ్యంసన్నిపాతంచ సర్వజ్వరహరంపరమ్। సప్తదోషవినాశశ్చ సన్నిపాతకులంహరేత్। స్నానంకుర్యాత్ప్రియత్నేన శ్రీగంధంలేపమాచరేత్। పథ్యందధ్యోదనంచైవ ఖర్జూరాది ఫలైరపి। తాంబూలచర్వణం కుర్యాత్క్రమేణైవంసమాచరేత్। కాలకూటరసోనామ్నా త్వీశ్వరేణైవ భాషితమ్। భిషగ్వరాశ్చకుర్వీరన్ రోగాణాంకులనాశకృత్।

తా. శుద్ధిజేసిననాభి 11 భాగములు శుద్ధిజేసిన పాదరసము 8 భాగములు శుద్ధిజేసిన గంధకము 5 భాగములు శుద్ధిచేసిన మణిశిల 6 భాగములు తామ్రభస్మము 4 భాగములు శుద్ధిచేసిన వెలిగారము 6 భాగములు శుద్ధిజేసిన తాళకము 9 భాగములు చిత్రమూలము 9 భాగములు త్రిఫలములు 10 భాగములు త్రికటుకములు 12 భాగములు ఇంగువ 1 భాగము వస 1 భాగము ఇటుల వీనిని ఖల్వములోనునిచి అల్లము చిత్రమూలము నిమ్మపండ్లు వెల్లుల్లి బండిగురువిందచెక్క కాలుమునగ జిల్లేడువేళ్ళు చన్నచెర్లగడ్డ హంసపాదియాకు వావిలాకు తమలపాకు ఊడుగవేళ్లచెక్క మునగవేళ్లచెక్క వీనిరసములచే ప్రత్యేక ప్రత్యేకముగా నొక్కొక్కజాము బాగుగమర్దించి పిదప పంచకోలకషాయముతో 1 దినము పంచమూలకషాయముతో 1 దినము మర్దించి గురిగింజలంతేసి మాత్రలుజేసి యందొక దానిని అల్లపురసాను పానముతో సేవించిన అసాధ్య సన్నిపాతములు సప్తవిధదోషములు సర్వజ్వరములు సన్నిపాత సమూహము నశించును. మఱియు దీనియందు శీతోదకస్నానము శ్రీగంధలేపనము పెరుగన్నము భుజించుట ఖర్జూరాది ఫలభక్షణ తాంబూల చర్వణము వీనిని క్రమముగా నాచరింపవలయును. ఇది ఈశ్వరునిచే వచింపబడిన కాలకూటరసము. దీని క్రమమునెఱిగి వైద్యోత్తములు ప్రయోగించిన సన్నిపాతాదిరోగ సమూహమును నశింపజేయును.

సన్నిపాత భైరవము.

శ్లో॥ తాళకంగంధకంసూతంవత్సనాభంత్రిభిస్సమమ్। శిలాచటంకణంచైవ సర్వత్రసమహింగుళమ్॥ మర్దితం చిత్రజంబీరేశార్ద్రికేనదినత్రయమ్। అనుపానవిశేషేణసన్నిపాతకభైరవమ్॥ త్రిదోషంచాతిసారంచ కఫపాండుమరోచకమ్। కుక్షిశూలముదావర్తసన్నిపాత నికృంతనమ్॥

తా. శుద్ధిజేసిన తాళకము గంధకము రసము ఇవి సమభాగములు వీనికి సమము నాభి మణిశిల వెలిగారము ఇవి తాళకముతో సమము వీనికన్నిటికి సమము ఇంగిలీకము వీటిని చిత్రమూలరసముతో 1 దినము నిమ్మపండ్లరసముతో 1 దినము అల్లము రసముతో 1 దినము మర్దించి మినపగింజలంత మాత్రలుచేసి అనుపాన విశేషములతో నిప్పించిన త్రిదోషాతిసారములు కఫపాండువు అరోచకము కుక్షిశూల ఉదావర్తము సన్నిపాతములు ఇవి హరించును, ఇదియు సన్నిపాత భైరవము.

సన్నిపాతాదులకు అపుటాగ్నికుమారము.

శ్లో॥ రసస్యభాగాశ్చత్వారో వంగంచాష్టప్రకల్పయేత్ ।
చత్వారోమరిచంగంధం విషకంచత్రిభాగకమ్ ।
ద్వాదశస్ఫటికంగ్రాహ్యం సర్వంచూర్ణప్రకల్పయేత్ ।
అపుటాగ్నికుమారోయం దీయతేగుంజమాత్రకమ్ ।
ఆర్ద్రకస్వరసస్యాద్యం సన్నిపాత జ్వరాపహమ్॥

తా. శుద్ధిజేసిన పాదరసము 4 భాగములు వంగభస్మము 6 భాగములు మిరియాలు 4 భాగములు శుద్ధిజేసిన గంధకము 4 భాగములు శుద్ధిజేసిన వసనాభి 3 భాగములు పటిక 12 భాగములు ఇటుల వీనిని ఖల్వములోనునిచి అల్లపురసముతో మర్దించి గురిగింజలంతేసి మాత్రలుజేసి అల్లపురసానుపానముతో సేవించిన 13 సన్నిపాతములు సప్తవిధదోషములు నశించును. ఇది అపుటాగ్నికుమారమనబడును.

సన్నిపాతములకు రాజాగ్నికుమారము.

శ్లో॥ రసంగంధామృతంతుల్యం త్రిక్షారాడుంబరస్సమా । హంస
పాదీద్రవేఖల్వే మర్దితం దివసత్రయమ్॥ కాచకుప్యాంనివే
శ్యాథ విలేప్యవస్త్రమృత్తికామ్ । వాలుకాయంత్రకే పా
చ్యారసైర్మృద్వగ్నినాతతః ॥ ద్విషడ్యామం సముద్ధృత్య
చూర్ణయేన్మాషమాత్రకమ్। ఆర్ద్రకస్యానుపానేన సర్వరో
గాన్నిహంతిచ॥ రసోహ్యగ్నికుమారోఖ్యో యోగోయంరస
భూపతిః ॥

తా. శుద్ధిచేసినరసము గంధకము వసనాభి ఇవి సమభాగములు త్రిక్షారములు మేడి వీనిని పైజెప్పిన వస్తువులకు సమముగా గ్రహించి ఖల్వములోనునిచి వాలుకాయంత్రమున మృద్వగ్నిచే 12 ఝాములువండి సాంగశీతలమునదీసి నూరి చూర్ణముచేసి మాషప్రమాణము అల్లపురసముతోనిచ్చిన సన్నిపాతజ్వరములు సమస్తరోగములు హరించును. ఇదియు రాజాగ్నికుమారమనబడును.

సన్నిపాతములకు నవలోహాగ్నికుమారము.

శ్లో॥ సంశుద్ధ పారదంతుల్యం భస్మలోహాష్టకం సమమ్ । అర్క
మూలకషాయేణ మర్దితందినపంచకమ్ । కూపికాయాంనివే
శ్యాథ విలేప్యవస్త్రమృత్తికామ్ । మృద్వగ్నినా వాలుకాభి
ర్ద్వాదశ ప్రహరంపచేత్ ॥ సాంగశీతల ముద్ధృత్య మర్దితం
చూర్ణయేత్తతః । గుంజామాత్రం ప్రదాతవ్యం సర్వరోగో
వినశ్యతి । సన్నిపాతోతి శీఘ్రేణ సర్వజ్వర హరంపరమ్ ॥
ప్రఖ్యాతం నవలోహాఖ్యం రసోహ్యగ్ని కుమారకః ॥

తా. శుద్ధిచేసినరసము సువర్ణభస్మము రజితభస్మము వంగభస్మము లోహభస్మము నాగభస్మము తామ్రభస్మము కంచుభస్మము ఇత్తడి భస్మము వీనిని సమభాగములుగా ఖల్వములోవేసి జిల్లేడు వేళ్లకషాయముచే 5 దినములు మర్దించి గాజుసప్పిలోబెట్టి చీలమన్నుచేసి వాలుకాయంత్రమునందునిచి మృద్వగ్నిచే 12 ఝాములువండి సాంగశీతలమునదీసి చూర్ణముచేసి గురిగింజయెత్తును అనుపాన విశేషములచేనిచ్చిన సమస్తరోగములు హరించును. సన్నిపాతములు సర్వజ్వరములు ఇవి అతిశీఘ్రముగా నివర్తించును. ఇది నవలోహాగ్ని కుమార రసమనబడును.

సన్నిపాతమునకు ప్రతాపాగ్నికుమారము.

శ్లో॥ పారదంశుల్బభస్మంచ విషంమరీచనాగరమ్ । త్రిక్షారంపంచ
లవణాన్యేభి ర్మర్దయార్ద్రకద్రవైః । కాచకుప్యాంతరేక్షిప్త్వా
మృదాచాలేపయేద్బహిః॥ ఏవమ్మృద్వగ్నినాపాచ్యః వాలుకా
యంత్రకేదినే । సాంగశీతల ముద్ధృత్య దశమాంశం విషం

క్షిపేత్ । సూక్ష్మచూర్ణీకృతంఖల్వే గుంజామాత్రం ప్రదా
పయేత్ । సన్నిపాతంనిహంత్యాశు ఆర్ద్రికద్రవసంయుతమ్।
ప్రతాపాగ్నికుమారోయం సర్వరోగహరంపరమ్ ॥

తా. శుద్ధిచేసినరసము తామ్రభస్మము నాభి మిరియాలు శొంఠి త్రిక్షారములు పంచలవణములు వీనిని సమభాగములుగా గ్రహించి అల్లపురసముచే మర్దించి గాజుకుప్పెలోబెట్టి చీలమన్నుపూసి వాలుకాయంత్రము నందిడి 1 దినము మెల్లని వంటను వండి సాంగశీతలమునదీసి దీనికి 10 వ పాలు నాభిచేర్చి మెత్తగానూరి గురిగింజప్రమాణమును అల్లపురసముతోనిచ్చిన సన్నిపాతములు శీఘ్రముగా నశించును ఇది సర్వరోగములను హరింపజేసెడి ప్రతాపాగ్నికుమారము.

దివ్యాగ్నికుమారము.

శ్లో॥ హారవీర్యంవిషంతుల్యం మర్ద్యంవహ్నికషాయకే ।
మూషాయాంభూధరేపాచ్యం వాలుకాయంత్రకేదినమ్ ।
సాంగశీతలముద్ధృత్య కటుతైలేనభావయేత్ ।
పాదాంశ మమృతంక్షిప్త్వా మర్దితంనీలికాద్రవై ।
గుంజాద్వయం ప్రదాతవ్యం సర్వేషాం సన్నిపాతనుత్ ।
సుదివ్యాగ్నికుమారోయం ప్రాణినాంప్రాణదాయకః ॥

తా. శుద్ధిచేసిన పాదరసము వసనాభి వీనిని సమభాగములుగా గ్రహించి చిత్రమూల వేళ్ళకషాయముచేనూరి గుటికలు మూసలోబోసి వాలుకా యంత్రము నందిడి 1 దినము భూధరపుటమువేసి సాంగశీతలమునదీసి శొంఠి పిప్పలి మిరియాలు వీనిలో తైలముతీసి దానిచేమర్దించి ఔషధమునకు 4 వ పాలు నాభిచేర్చి నీలియాకు రసము చేమర్దించి 2 గురిగింజల ప్రమాణమునిచ్చిన సమస్తసన్నిపాతములు హరించును. ఇది 'దివ్యాగ్నికుమారము ఇది ప్రాణులకు ప్రాణమునిచ్చును.

సన్నిపాతములకు మహాతరుణార్కము.

శ్లో॥ అభ్రకంగంధకంతామ్రం టంకణంనాగవంగకమ్ । మాక్షికం
లోహభస్మంచ మౌక్తికంచఫణిర్విషమ్ ॥ జాంబూనదోన్మత్త
బీజం ప్రవాళంరక్తచందనమ్ । తవక్షీరీచ కస్తూరీ సరోహిర

ఏతత్సర్వంసమాంశాని సర్వతుల్యంతునాభికమ్ । సర్వైత
దర్ధమర్ధంస్యాత్తత్స్వరూపస్య హింగుళమ్॥ సర్వంఖల్వేవిని
క్షిప్యమాతులుంగరసేనచ । మర్దయేత్త్రిదినంఖల్వేనవనీత
సమంమృదు॥మూలకస్యచబీజాని మాత్రాద్వంద్వంప్రయో
జయేత్ ।ఉద్ధతాన్ వినిహంత్యాశుసన్నిపాతాన్ త్రయోదశ
పుంసాతుజనితాన్ దోషాన్ స్త్రీణాందోషంచనాశయేత్ ।
సర్వరోగావినశ్యంతి హ్యనుపానవిశేషతః॥ మహాతరుణార్క
నామాయంబాలదోషప్రశాంతికృత్ ॥

తా. అభ్రకభస్మము శుద్ధిచేసిన గంధకము తామ్రభస్మము శుద్ధిచేసిన వెలిగారము నాగభస్మము వంగభస్మము హేమమాక్షికము లోహభస్మము ముత్తెపు భస్మము నాగముఖవిషము సువర్ణభస్మము శుద్ధిచేసిన ఉమ్మెత్తవిత్తులు పగడ భస్మము రక్తచందనము తవక్షీరి కస్తూరి శుద్ధిచేసిన రక్తమనోశిల ఇవి సమభాగములు వీనికిసమము శుద్ధిచేసినవాభి నాభికిసమము శుద్ధిచేసిన ఇంగిలీకము ఇటుల వీనినన్నిటిని ఖల్వమునందునిచి మాదీఫలరసముచే 3 దినములు వెన్నవలె మృదువుగామర్దించి ముల్లంగిగింజలంతమాత్రలు చేసి 2 మాత్రలన్న అనుపానవిశేషములతో నిచ్చిన ప్రకోపించియుండు 13 సన్నిపాతములు మానును. మఱియు పురుషులకు జనించియుండు దోషము స్త్రీలకు జనించియుండు దోషములు హరించును. ఇది మహాతరుణార్కమన బడును ఇది బాలరోగములనుకూడా శమింపజేయును.

సన్నిపాతములకు సమగరళతరుణార్కము.

శ్లో॥ గోదంతం హింగుళంతుల్యం ద్వయోస్తుల్యంహాలాహలమ్ ।
త్రయాణాంగరళంతుల్యం గరళంకృష్ణసర్పజమ్॥ మాతులుం
గరసైర్మర్ద్యందినమేకంతుకజ్జలీ। ముద్గప్రమాణవటికాన్నారి
కేళోదకేనచ॥ దాతవ్యం సన్నిపాతార్తే తతశ్శైత్యముపాచ
రేత్ । తరుణార్కరసోనామమృత్యుంజయుతినిశ్చయః ।మృ
త్యువక్త్రగతంవాపిరోగిణంజీవయేద్ధ్రువమ్॥

తా. తాళకము శుద్ధిచేసిన ఇంగిలీకము ఇవిసమభాగములు యీ రెంటికిసమము హాలాహలమనువిషము ఇది దొరకనియెడల నాభి యీ మూటికి సమము గరళము నల్ల

త్రాచువిషము వీనిని మాదీఫలరసముచే నొకదినము మర్దించి కజ్జలిచేసి పెసరగింజలంత మాత్రలుచేసి కొబ్బెరకాయనీరుతో నొసంగి శైత్యోపచారము చేయుచుండిన సకలమయిన సన్నిపాతములు హరించును. ఇది తరుణార్కరసమనబడును. ఇది మృత్యువును నిశ్చయముగా హరింపజేయును. మరణముజెందిన వానినికూడా శీఘ్రముగా జీవింపజేయును.

సన్నిపాతాదులకు అమృతసంజీవనీరసము.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] శుద్ధసూతం విషంగంధం హింగుళంకటు
రోహిణీ। భృంగరాజస్యనీరేణ మర్దయేద్దివసత్రయమ్ ।
మాషమాత్రాంవటీంకుర్యాదార్ద్రికస్యానుపానతః। దేయం
హ్యామృతసంజీవిరసోయంసన్నిపాతనుత్ ॥

తా. శుద్ధిజేసినరసము శుద్ధిజేసిన వసనాభి శుద్ధిజేసిన గంధకము శుద్ధిజేసిన ఇంగిలీకము కటుకరోహిణి వీనిని సమములుగా ఖల్వములోనునిచి గుంటగలిజేరాకు రసముచే 3 దినములు బాగుగామర్దించి * మాషప్రమాణము మాత్రలుజేసి యందొక దానిని అల్లపురసముతో సేవించిన 13 సన్నిపాతములు సప్తవిధ దోషములు నశించును.

సన్నిపాతాదులకు ఆనందభైరవము.

శ్లో॥ [మాధవకల్పే] హింగుళంచ విషంవ్యోషం మరిచంటంకణం
కణాః। మాతులుంగరసైర్మర్ద్యంరసమానందభైరవమ్।
కాసశ్వాసక్షయే గుల్మేప్రమేహే విషమజ్వరేతృష్ణాయాం
గ్రహణీరోగేప్యజీర్ణేసన్నిపాతకే। గుంజైకంతుప్రదాతవ్యం
రసమానందభైరవమ్॥

తా. శుద్ధిజేసిన ఇంగిలీకము శుద్ధిజేసినవాభి † త్రికటుకములు మిరియాలు శుద్ధిజేసిన వెలిగారము పిప్పళ్ళు వీనిని సమభాగములుగా ఖల్వములోనునిచి మాదీఫల రసము 4 ఝాములు బాగుగామర్దించి గురిగింజలంతేసి మాత్రలుచేసి యందొక దానిని

* మాషమనగా:— 7 లేక 8 గురిగింజలయెత్తు.

† త్రికటుకములనగా:—శొంఠి పిప్పలి మిరియాలు.

అల్లపురసముతో సేవించిన కాసశ్వాసములు క్షయములు గుల్మములు ప్రమేహములు విషమజ్వరములు దప్పి గ్రహణిరోగము అజీర్ణములు 13 సన్నిపాతములు సప్తవిధ దోషములు నశించును.

శ్లో॥ [నిత్యనాథీయే]హింగుళంచ చతుర్భాగం టంకణంవసుసమ్మి
తమ్। కణాచవత్సనాభంచ ప్రత్యేకమినసంఖ్యయా॥ ఆర్ద్రి
కస్వరసేనైవ దినానిత్రీణి మర్దయేత్ । ఆర్ద్రికస్వరసేనైవ
గుంజామాత్రం ప్రదాపయేత్॥ సర్వేషు సన్నిపాతేషు రస
మానందభైరవమ్॥

తా. శుద్ధిజేసిన ఇంగిలీకము 4 భాగములు వెలిగారము 8 భాగములు పిప్పళ్ళు 12 భాగములు నాభి 12 భాగములు ఇటుల వీనిని ఖల్వములోనునిచి అల్లపురసముచే 3 దినములు మర్దించి గురిగింజలంత మాత్రలుచేసి అల్లపురసముచే నిచ్చిన సమస్త సన్నిపాతములు హరించును. ఇది ఆనందభైరవ రసమనబడును.

సన్నిపాతములకు బ్రహ్మాస్త్రరసము.

శ్లో॥ ద్వితుత్థంచత్రిపాషాణం గంధకంచశిలావిషమ్। నేపాళందర
దంచాభ్రం సైంధవం మరిచంబిడమ్॥ త్రిక్షారం టంకణం
హింగుసర్వతుల్యంతు పారదమ్। జ్యోతిష్మతాస్తు తైలేనమర్ద
యేద్దినపంచకమ్॥ దోలాయంత్రేదినే పాచ్యానీత్వాఖల్వేవి
మర్దయేత్। మయూరమహిషీమత్స్యవారాహచ్ఛాగపన్న
గాః। శశకాజంబుకాశ్వాసపభిః పిత్తైస్తుభావయేత్॥ గుంజా
మాత్రం క్షురేభిత్వా బ్రహ్మద్వారేవినిక్షిపేత్॥ నశ్యంతి
తత్క్షణేనైవ సన్నిపాతంసుదారుణమ్। మూకాపస్మారబధిరా
హిక్కాశ్వాసవినాశనమ్। బ్రహ్మాస్త్రోయంముపాఖ్యాతసన్ని
పాతకులాంతకః॥

తా. శుద్ధిజేసిన మైలుతుత్తము పాలతుత్తము ఉల్లిపాషాణము గౌరీపాషాణము దొడ్డిపాషాణము గంధకము మణిశిల నాభి నేపాళము ఇంగిలీకము అభ్రకభస్మము సైంధవలవణము మిరియాలు బిడాలవణము సర్జక్షారము యవక్షారము సజ్జీకారము వెలి

గారము ఇంగువ వీనికి సమము శుద్ధిచేసిన పాదరసము వీనినన్నిటిని ఖల్వములోనునిచి వెక్కుడు విత్తులు తైలముతో 5 దినములు మర్దించి డోలాయంత్రమున వండి మరల ఖల్వములోనునిచి నెమలి ఎనుబోతు రోహితమను మత్స్యము పంది మేక పాము చెవులపిల్లి నక్క శునకము వీని చేదులచే వేర్వేరుగ మర్దించి కత్తితో బ్రహ్మరంధ్రమును గీరి పైరసమును గుంజామాత్రమునునిచిన తత్క్షణముననే దారుణమైన సన్నిపాతములు మానును. మఱియు మూగతనము అపస్మారము చెవుడు ఎక్కిళ్ళు శ్వాసము వీనిని కూడా హరింపజేయును. ఇది బ్రహ్మాస్త్రరసమనబడును. సన్నిపాతకులమును నశింపజేయును.

సన్నిపాతాది సర్వరోగములకు శీతాంశురసము.

శ్లో॥ [రేవణసిద్ధభాష్యే] కునటీశుద్ధతాళంచతద్ద్విగ్నంవ్యోషకం భవేత్ । మర్దయేన్నింబనీరేణ గుంజాయుగ్మంతు సేవయేత్ । అనుపానం మధుపథ్యాప్యుష్ణవారితథార్ద్రికమ్ । శీతజ్వరం సన్నిపాతం కామిలాపంచగుల్మకే। సర్వంశ్వాసంచ కాసంచ హృద్యదరేపూర్వరోగజిత్ । సన్నిపాతం తథాఛర్దిమశీతినాత పైత్తికే। శూలంశూకాజీర్ణశూలంనాభౌకుక్షౌచవిద్రధిమ్ । ఆధ్మానానాహవిష్టంభం తాపంసర్వాంగదాహకమ్ । జంగమస్థావరవిషంహిక్కాందీప్త్యైశ్చకారణమ్ । శోథంచ భ్రమమూర్ఛాంచ తిమిరంచానువిధ్యతి । మర్దితం నింబతోయేన లేపితంగజచర్మకమ్। విసర్పిమణ్డలేచైవతుపాచర్మవ్యపోహతి సేవితం లేపితంకుర్యాద్వేధితంగ్రంధిమర్బుదమ్ । లేపితందంతరోగాంశ్చజిహ్వానేత్రరుజస్తథా । అర్కపత్రరసైఃకర్ణేకర్ణరోగస్యనాశనమ్ । నిర్గుండీమిశ్రితంనస్యమపస్మారంశిరోరుజామ్। అంజనంసర్షమాత్రంచ నేత్రరోగవినాశనమ్।మాషంచ సన్నిపాతానాం కామిలాజ్వరశీతకే । ధనుర్వాతంతథా భూతం శేషరోగేచకాకథా । భాషితంరేవణేనైవ రసంశీతాంశునామకమ్॥

తా. శుద్ధిజేసిన నేపాళమణిశిల శుద్ధిజేసిన తాళకము యివి దినుసు కొక్కొక భాగము త్రికటుకములు 2 భాగములు యిటుల వీనిని ఖల్వములో నునిచి వేపచెక్కరసముతో బాగుగామర్దించి 2 గురిగింజలంతేసి మాత్రలుజేసి యందొకదానిని తేనె కరక్కాయచూర్ణము వుష్ణోదకము అల్లపురసము వీని యనుపానముతోడ సేవించిన శీతజ్వరములు సన్నిపాతపాండువు కామిల 5 గుల్మములు సమస్త కాసశ్వాసలు వుదరరోగ పూర్వరూపములు సన్నిపాతములు వాంతి 80 వాతములు 40 పిత్తరోగములు శూల శూకరోగము పరిణామశూల నాభికుక్షులయందు జనించెడి బల్లులు కడుపుబ్బరము ఆనాహవాతము విష్టంభము తాపము సర్వాంగముల దాహము * స్థావర † జంగమ విషములు యెక్కిళ్ళు అగ్నిమాంద్యము శోఫ భ్రమమూర్ఛ తిమిరరోగము హరించును. మఱియు దీనినే వేపాకురసముతో చాది లేపనముచేసిన గజచర్మము విసర్పి మండల కుష్ఠము శరీరమున పొట్టువలె చర్మమువూడెడి రోగము హరించును. మఱియు గ్రంథులు అర్బుదము వీనియందు కత్తివాట్లువేసి వేపరసముతో నూరి లేపనము జేయుటయేగాక దాని సేవనముకూడా జేయుచుండిన గ్రంథులు అర్బుదము హరించును. మఱియు వేపరసముతో నూరి దంతరోగములయందు లేపనముచేసిన దంతరోగములు జిహ్వారోగములు నేత్రరోగములు హరించును. / జిల్లేడాకురసముతో నూరి చెవిలోబోసిన కర్ణరోగములు వావిలాకురసముతో నూరి నస్యముచేసిన అపస్మారము (కాకిసోమాలు) శిరోరోగములు నిమ్మపండ్లరసముతో నూరి ఆవగింజంత కన్నులయందు కలికము వేసిన నేత్రరోగములు మాషప్రమాణము అల్లపురసముతో నొసంగిన 13 సన్నిపాతములు సప్తవిధదోషములు కామిలలు శీతజ్వరములు ధనుర్వాతముభూతచేష్టలు హరించును. ఇట్టి ప్రబలరోగములనే హరింపజేయుచుండగా తక్కినరోగములను గురించి వచింపనేల. ఇది రేవణసిద్ధునిచే జెప్పబడిన శీతాంశురసము.

సన్నిపాతములకు మృత్యోత్థాపన రసము.

శ్లో॥ [గ్రంథాంతరే] శుద్ధసూతంద్విధాగంధం శిలాచవిషహింగుళమ్ । మృతకాంతాభ్రతామ్రాయః తాళకం మాక్షికం సమమ్ । అమ్లవేతస జంబీర చాంగేరీణాం రసేనచ । నిర్గుండీ

* స్థావరవిషమనగా—వసనాభి మొదలగువాని విషము.

† జంగమవిషమనగా—పాము తేళ్లు యెలుకలు సాలెపురుగు మొదలగువాని కాటుచే జనించు విషము.

హస్తిశుండ్యోశ్చ ద్రవైర్మర్ద్యం దినత్రయమ్ । రుద్ధ్వాతు
భూధరేపాచ్యోదినాం తేతంసముద్ధరేత్ । చిత్రకస్యకషాయేణ
మర్దయే త్ప్రహరద్వయమ్ । మాషమాత్రం ప్రదాతవ్యం
హింగువ్యోషార్ద్రకద్రవైః । సకర్పూరానుపానంస్యా న్మృత
స్యోత్థాపనేరసే । పీడితం సన్నిపాతేన గతంవాపి యమాల
యమ్ । తత్క్షణాజ్జీవయత్యేష పథ్యంక్షీరైఃప్రయోజయేత్ ॥

తా. శుద్ధిచేసిన పాదరసము 1 భాగము శుద్ధిజేసిన గంధకము 2 భాగములు శుద్ధిచేసిన మణిశిల శుద్ధిజేసిన వసనాభి శుద్ధిజేసిన యింగిలీకము కాంతభస్మము అభ్రక భస్మము తామ్రభస్మము శుద్ధిజేసిన తాళకము * హేమాక్షికభస్మము యివి దినుసు కొక్కొకభాగము యిటుల వీనినెల్ల ఖల్వములోనునిచి పుల్లప్రబ్బలి నిమ్మపండ్లు పులిచింతాకు వావిలి హస్తిశుండి వీని రసములచే 3 దినములు మర్దించి బిళ్లచేసి యెండించి మూకుళ్లలో నునిచి చీలమన్ను లేపనముజేసి భూధరయంత్రమున 1 దినము పాకముజేసి దినాంతమున సాంగశీతలమున దీసి చిత్రమూలకషాయముచే 2 ఝాములు మర్దించి మాషప్రమాణము మాత్రలుజేసి యందొకదానిని సేవింపవలయును. సేవించునెడ హింగు వ్యత్రికటుకములు అల్లము వీనికల్కములో పచ్చకర్పూరము గలిపి సేవింపవలయును. ఇది మృతోత్థాపనరస మనబడును. ఇది సన్నిపాతముచే పీడింపబడుచుండు రోగిని లేక మృత్యువైన రోగిని క్షణమాత్రములో సజీవునిగజేయును. దీనియందు పాలను పథ్యముగా గ్రహించవలయును.

సన్నిపాతములకు మృతసంజీవినీరసము.

శ్లో॥ [అన్యశాస్త్రే] శుద్ధసూతంద్విభాగంధంఖల్వేతత్కజ్జలీకృతమ్ ।
అభ్రలోహక యోర్భస్మ తామ్రభస్మ సమంసమమ్ । విషం
తాళంవరాటీచశిలాహింగులచిత్రకమ్ । హస్తిశుండీచాతివిషా
త్ర్యూషణం హేమమాక్షికమ్ । చూర్ణం విమర్దయేద్ద్రావై
రార్ద్రకస్య దినత్రయమ్ । నిర్గుండీ విజయాద్రావై స్త్రిదినం
మర్దయేత్పునః । కాచకుప్యాంనివేశ్యాథ వాలుకాయంత్రకే

* హేమమాక్షిక మనగా -- వెండినిమ్మ.

పచేత్ । ద్వియామాంతే సముద్ధృత్య మర్దయేదార్ద్రకద్ర
వైః । మృత సంజీవనీనామ రసోయం శంకరోదితః । మృతోపి
సన్నిపాతార్తోజీవత్యేవనసంశయః । నాతఃపరతరంకించిత్సన్ని
పాతహరోరసః ॥

తా. శుద్ధిజేసిన రసము 1 భాగము శుద్ధిజేసిన గంధకము 2 భాగములు ఇటుల వీనిని ఖల్వములోనునిచి కజ్జలివలె మర్దించి అభ్రకభస్మము లోహభస్మము తామ్రభస్మము శుద్ధిజేసిన వసనాభి శుద్ధిజేసిన తాళకము గవ్వల భస్మము శుద్ధిజేసిన మణిశిల శుద్ధిజేసిన హేమమాక్షికభస్మము వీనిని దినుసుయొకటింటి కొక్కొకభాగము చొప్పున చూర్ణముజేసి కలిపి అల్లపురసముచే 3 దినములు వావిలియాకు రసముచే 3 దినములు తక్కెడ రసముచే 3 దినములు మర్దించి కాచకుప్పెలోనునిచి వాలుకాయంత్రమున 2 ఝాములు వండి సాంగశీతలమునదీసి మరల అల్లపురసముచే మర్దించి గురిగింజలంతేసి మాత్రలుజేసి యందొకదానిని అల్లపురసముతో సేవించిన సన్నిపాతముచే పీడితుడుగ నుండువాడును మృతిజెందినవాడును నిస్సంశయముగా జీవించును. ఇది శివునిచే వచింపబడిన మృతసంజీవినీ రసము సన్నిపాతములను హరింపజేయుటయందు దీనికంటె శ్రేష్ఠంబైన యౌషధం బెద్దియులేదు.

సన్నిపాతాదులకు మృతసంజీవనీరసము.

శ్లో॥ హింగూలభాగా శ్చత్వారో జైపాలస్య త్రయోమతాః ।
ద్వౌభాగౌ టంకణస్యాపి భాగైక మమృతస్యచ ॥ తత్సర్వం
మర్దయేచ్ఛ్లక్ష్ణం శుష్కంయామం భిషగ్వరః । శృంగిబేరాం
బునామర్ద్యం వ్యోమచిత్రకసైంధవైః ॥ యామద్వయం మిత
స్తాపంహరత్యేవ నసంశయః । ఘనసారరసారేణ చందనేనవిలే
పనమ్ ॥ విదధ్యాత్కాంస్యపాత్రేణ వీజయేద్రోగిణంభిషక్ ।
శాల్యన్నం తక్రసహితం భోజయే దిందుసంయుతమ్ ॥ సన్ని
పాతే మహాఘోరే త్రిదోషే విషమజ్వరే । ఆమవాతేవాత
గుల్మేశూలేప్లీహ్నిజలోదరే ॥ శీతపూర్వేదాహపూర్వేవిషమే
సంతతజ్వరే । అగ్నిమాంద్యేచవాతేచ ప్రయోజ్యోయంరసో
త్తమః ॥ మృతసంజీవనోనామవిఖ్యాతోరససాగరే ॥

తా. శుద్ధిచేసిన ఇంగిలీకము 4 భాగములు నేపాళములు 3 భాగములు వెలిగారము 2 భాగములు వసనాభి 1 భాగము వీని నన్నిటిని సన్నగనూరి యొండించి అల్లపురసముచే 1 ఝాము మర్దించి త్రికటుకములు చిత్రమూలము సైంధవలవణము వీనిచే 2 ఝాములు మర్దించి యిప్పించిన తాపము నివర్తించును. పచ్చకర్పూర సహితముగా చందనలేపనము కంచు విసనకఱ్ఱతో విసురుట మజ్జిగ సైంధవలవణము వీనితోడ శాల్యన్నభోజనము యీ మొదలగువానిని చేయించవలయును. దీనిని దారుణమైన సన్నిపాతము త్రిదోషజ్వరము విషమజ్వరము ఆమవాతము వాతగుల్మము శూల ప్లీహము జలోదరము శీతపూర్వజ్వరము దాహపూర్వజ్వరము విషమసంతతజ్వరము అగ్నిమాంద్యము వాతము వీనియందు ప్రయోగింపవలయును. ఇది మృతసంజీవనమని రససాగరమునందు చెప్పబడినది.

సన్నిపాతములకు మహాగంధసూర్యరసము.

శ్లో॥ గంధేశౌలశునాంభోభిః మర్దయేద్యామమాత్రకమ్ ।
తస్యాదకేనసంయుక్తం నస్యాంతత్ప్రతిబోధయేత్ ।
మరిచేనసమాయుక్తం హంతితంద్రాప్రలాపకమ్ ॥

తా. శుద్ధిచేసిన గంధకము పాదరసము వీటిని వెల్లుల్లిరసముచే నొకఝాము మర్దించి వెల్లుల్లిరసములోకలిపి నస్యముచేయించిన మూర్ఛనివర్తించును. మిరియాలతో నొసంగిన తంద్ర పలవరింత ఇవి నివర్తించును.

సన్నిపాతములకు సూచికాముఖరసము.

శ్లో॥ రుచకంచాభ్రగంధంచ నేపాళంచ మనశ్శిలా । కర్పూరీ మైలతుత్థంచ తాళకం టంకణాంతథా॥ దరదంసైంధవంచైవ సర్వతుల్యంతు పారదమ్ । మధుబీజస్య తైలేన మర్దితం దివసత్రయమ్॥ డోలాయంత్రేపచేద్యామంతస్నిత్వాఖల్వమధ్యకే కృష్ణసర్పస్యపిత్తేన భావితందివసద్వయమ్॥ బ్రహ్మద్వారేతు రేణైవ క్షతంగుంజా విమర్దితమ్ । ంబీరనీరేయుంజీతసన్నిపాతాన్నిహంతిచ॥ హిక్కాంమూర్ఛాంచకంపంచమూకత్వం బధిరస్యచ । కాసాంస్తథోర్ధ్వశ్వాసంచమధువాతంనికృంతనమ్ ॥ సూచికాముఖనామోయంరసఃప్రాణప్రదాయకః॥

తా. సౌవర్చలవణము అభ్రకభస్మము శుద్ధిచేసిన గంధకము నేపాళములు మణిశిల కర్పూరి మైలుతుత్తము పాలతుత్తము తాళకము వెలిగారము ఇంగిలీకము సైంధవలవణము ఇవి సమాంశములు వీనికి సమము పాదరసము ఇటుల వీనినన్నిటిని చేర్చి ఇప్పవిత్తులతైలముచే 3 దినములు మర్దించి డోలాయంత్రమున ఒకఝాము వండి ఖల్వములోనునిచి నల్లతాచు పిత్తానికి రెండుదినములు భావనచేసి బ్రహ్మరంధ్రమునగీరి గురిగింజయెత్తును నిమ్మపండ్లరసములోకలిపి ఆగాయమునందు రాయుచుండిన సన్నిపాతములు హరించును. మఱియు ఎక్కిళ్ళు మూర్ఛ వణుకు మూగతనము చెవుడు కాసము ఊర్ధ్వశ్వాసము మధువాతము వీనినికూడా హరింపజేయును. ఇది సూచికాముఖ రసమనబడును. ఇది ప్రాణులకు ప్రాణమునిచ్చును.

సన్నిపాతములకు భేతాళరసము.

శ్లో॥ రసంగంధంవిషంచైవమరిచంచసమాంశకమ్ । మర్దయేచ్ఛిలయాతావద్యావజ్జాయేతకజ్జలమ్ ॥ గుంజాద్వయప్రమాణేన హరేద్ద్వాదశసంజ్ఞకమ్ । సాధ్యాసాధ్యం నిహంత్యాశు సన్నిపాతంసుదారుణమ్॥ మ్లానేషులిప్తదేహేషు మోహగ్రస్తేషు దేహిషు । దాతుమర్హతి బేతాళో యమదూతనివారకః॥

తా. శుద్ధిచేసినరసము గంధకము నాభి మిరియాలు వీటిని సమాంశములుగా గ్రహించి కాటుకవలె నగువరకు చక్కగా రాతిచే మర్దించి 2 గురిగింజలప్రమాణము నిప్పించిన సాధ్యాసాధ్యముగ మిగుల దారుణముగనుండు 12 విధములైన సన్నిపాతములు నివర్తించును. బడలిక శరీరము జారిపోవుట మోహము కప్పుకొనుట యీలక్షణములు కలిగియుండునపుడు దీనిని రోగికి యిప్పించవలయును. ఇది భేతాళరసమనబడును. ఇది యమదూతల నడ్డగించును.

సన్నిపాతములయందు సూచికాభరణరసము.

శ్లో॥ విషంపలమితంసూతఃశాణకశ్చూర్ణయేద్వయమ్।తచ్చూర్ణం సంపుటీకృత్వా కాచలిప్తశరావయోః ॥ ముద్రాంకృత్వాథ సంశోష్య తతశ్చుల్ల్యాం నివేశయేత్ । వహ్నింశనైఃశ్శనైః కుర్యాత్ప్రహరద్వయసంఖ్యయా ॥ తతఉద్ఘాట్య తన్ముద్రాముపరిస్థశరావకాత్ । సంలగ్నో యోఽథ వేధూమః తంగృహ్ణీ

యాచ్ఛనైశ్శనైః ॥ వాయుస్పర్శో యథాన స్యాత్తతః కూప్యాం నివేశయేత్ । యావత్కూప్యాముఖేలగ్నం కూప్యానిర్యాతి భేషజమ్ ॥ తావన్మాత్రోరసోదేయో మూర్ఛితే సన్నిపాతిని। క్షురేణ ప్రచ్ఛితే మూర్ధ్ని తత్రాంగుళ్యాచ ఘర్షయేత్ ॥ రక్త భేషజ సంపర్కాన్మూర్ఛితోపి హి జీవతి । తథైవ సర్పదష్టోపి మృతావస్థోపి జీవతి ॥ యదా తాపో భవేత్తస్య మధురం తత్ర దీయతే॥

తా. శుద్ధిచేసిన విషము 1 పలము రసము 1 కాణము ఇట్లు వీనిని చక్కగా చూర్ణముచేసి ప్రమిదెపైన ప్రమిదమూసి వానిపై కావన్మృత్తికను పూసి యెండించి పొయిమీదనునిచి 2 ఝాములువరకు మెల్లమెల్లగా నిప్పునుజ్వలింపజేసి పిదప దానిని గ్రహించి పైనపూసియుండుమట్టిని తీసివేసి పైప్రమిదిలో నంటియుండుపొగను గాలి సంబంధములేకుండా మెల్లగాయెత్తి వుంచుకొని సూదికొనచే నెత్తిన యెంతవచ్చునో అంత ప్రమాణముగల ఔషధమును మూర్ఛతోగూడియుండు సన్నిపాతరోగియొక్క శిరమునందు కత్తితోగీరి ఔషధమునునిచి వ్రేళ్ళచే రాచవలయును. ఔషధము రక్తముతో సంబంధించినతోడనే దారుణమయిన మూర్ఛను కలుగజేసియుండు సన్నిపాత రోగము తత్క్షణమే నివర్తించును. పాముకాటుచే మరణావస్థ జెందియుండు వానికి ఔషధమును పూర్వోక్తప్రకారము ప్రయోగించిన వాడు తత్క్షణమే జీవించును. శిరమునందు మంటగలిగినతోడనే మధురౌషధమును ప్రయోగించవలయును.

సన్నిపాతములకు రసరాజేంద్రరసము.

శ్లో॥ సూతస్య శుద్ధస్య పలం పలం తామ్రమయోరజః । అభ్రం నాగం పలం వంగం పలం గంధక తాళకమ్ ॥ పలం శుద్ధ విషం చూర్ణం సర్వమేకత్ర కారయేత్ । మర్దయేత్కాకమాచ్యాశ్చ పత్రసారరసేనచ॥ మత్స్య వారాహ మాయూర ఛాగమాహిషపిత్తకైః। మర్దయేద్భిన్న భిన్నంచ త్రికటోరంబుభిస్తథా॥ ఆర్ద్రిక స్వరసైః పశ్చాత్ శతవారాన్ముహుర్ముహుః । సిద్ధోయం రసరాజేంద్రో ధన్వంతరి ప్రకాశితః॥ గుంజామాత్రం రసం

దద్యాత్తుస్సరసారససంయుతమ్। మేఘధారాప్రవాహేన ధారితం వారిమస్తకే॥ అనివార్యో యదా దాహస్తదా దేయచ శర్కరా। భోజనం దధిసంయుక్తం వారమేకంతు దాపయేత్ ॥ ఈశ్వరేణ హతః కామః కేశవేన చ దానవః । పావకేన హతం శీతం సన్నిపాత రసస్తథా॥

తా. శుద్ధిజేసిన రసము తామ్రభస్మము లోహభస్మము అభ్రకభస్మము నాగభస్మము వంగభస్మము శుద్ధిచేసిన గంధకము తాళకము శుద్ధిచేసిన నాభి ఇవి దినుసుకొక్కొకపలము ఇటుల వీనినన్నిటిని చూర్ణముచేసి కాకమాచిరసము మత్స్యములు పంది నెమలి మేక బఱ్ఱె వీని పిత్తములచే ప్రత్యేక ప్రత్యేకముగానూరి పిదప త్రికటుకషాయముచేతను అల్లపుస్వరసముచేతను పలుమారు భావనచేయవలయును, ఇది ధన్వంతరిచే జెప్పబడిన రసరాజేంద్ర మనబడును.దీనిని గురిగింజప్రమాణము తులసీరస సహితముగా నిప్పించవలయును వానిని వర్షధారలయందు నిలిపియు తాపముశమించకుండిన శర్కరను యిప్పించవలయు. ఒకపూట పెరుగన్నమును భుజింపజేయవలయును. ఈశ్వరుడు మన్మథుని విష్ణు అసురులను, అగ్ని శీతమును నాశము జేసినటుల యీరసము సన్నిపాతములను నాశముచేయును.

ఇతి శ్రీ నీలకంఠ చరణారవింద తీర్థప్రసాద పారావారభోగవిహార పారీణ
నిడిమామిడి భగిసత్సంప్రదాయ కారాధ్య రామదేశిక శిష్యోత్తమ
సమశ్శివాయ సత్పాత్ర పవిత్ర కవితాచాతురీధురీణ వైద్యజన
శిరోభూషణ నీలకంఠ కొట్టూరు బసవరాజ నామధేయ
ప్రణీత శ్రీ బసవరాజీయే ఆంధ్రతాత్పర్యసహితే
త్రయోదశ సన్నిపాత సప్తవిధదోష సాధ్యా
సాధ్య దినప్రమాణ నాడీనిర్ణయ
చికిత్సా లక్షణయుక్తం
ద్వితీయ ప్రకరణమ్.

శ్రీ ర స్తు.

బసవరాజీయము.

ఆంధ్రతాత్పర్యము.

తృతీయప్రకరణము.

శ్లో॥ దక్షయజ్ఞాపహారంచ సర్వదేవమదాపహమ్ ।
వీరచూడామణింవీరం వీరభద్రమహాంభజే॥

అవతరణిక. ఇపుడు గ్రంథకర్త గ్రంథమధ్యమమునందు తనకిష్టదేవుడగు వీరభద్రునకు నమస్కారాత్మక మంగళమును "దక్షయజ్ఞాపహారంచ" అనుశ్లోకమునఁ జేయుచున్నాడు.

తాత్పర్యము. దక్షయజ్ఞసంహారకుడు ఇంద్రాది సర్వదేవతలమదమును బోఁడచినవాడు శూరాగ్రగణ్యుడు ప్రభాకలితుడు నగు వీరభద్రుని నేను భజింపుచున్నాడను.

శ్లో॥ శ్రీనీలకంఠవంశాబ్ధి చంద్రమా బసవాహ్వయః ।
వక్ష్యామివృషరాజీయం మహాంవైద్యశిఖామణిమ్॥

తా. నీలకంఠవంశమనెడి క్షీరసముద్రమునకు చంద్రుడై బసవరాజు అనిపేరొందఁబడిన నేను వైద్యగ్రంథములలో కడుశ్రేష్ఠంబైన బసవరాజీయమను నీగ్రంథమునందు మూడవప్రకరణమును రచింపుచున్నాడను.

మనఃకాయదోష లక్షణము.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] కాయస్యదోషా వాతాద్యా మనసస్తు రజస్తమః । దోషా ఏవహి సర్వేషాం రోగాణా మేవకారణమ్।
* రాగాదయోమనోరోగాః కాయరోగాజ్వరాదయః॥

* దాహాదయో.

తా. వాతపిత్తశ్లేష్మదోషములు దేహజనితంబులు రాజసతామసములు మనోజనితంబులు దేహజనిత వాతపిత్తశ్లేష్మములు మనోజనిత రజస్తమోగుణములు ఇవి సర్వప్రాణులకు ద్వివిధరోగములకు కారణభూతంబులు రాగాదులన మనోరోగంబులు జ్వరాదులన దేహజరోగంబులు.

వాతస్థానములు.

శ్లో॥ పక్వాశయః కటిస్సక్థి శ్రోత్రాస్థి స్పర్శనేంద్రియమ్ ।
స్థానంవాతస్యతత్రాపి పక్వాధానంవిశేషతః॥

తా. పక్వాశయము పిఱుఁద తొడలు చెవులు అస్థులు త్వగింద్రియము ఇవి వాతమునకు స్థానంబులు అయినను వాతంబధికముగా పక్వాశయముననే నెలకొనియుండుటంజేసి పక్వాశయమే వాతమునకు ముఖ్యస్థానంబు.

పిత్తస్థానములు.

శ్లో॥ నాభిరామాశయస్స్వేదో లసికారుధిరంరసః ।
దృక్స్పర్శనంచ పిత్తస్య నాభిరత్రవిశేషతః॥

తా. బొడ్డు ఆమాశయము చెమట చొంగ రక్తము రసధాతువు శీతోష్ణజ్ఞానసహితనేత్రములు ఇవి పిత్తమునకు స్థానంబులు అయినను పిత్తంబధికముగా నాభియందే నెలకొనియుండుటంజేసి నాభియే పిత్తమునకు ముఖ్యస్థానంబు.

శ్లేష్మస్థానములు.

శ్లో॥ ఉరఃకంఠశ్శిరఃక్లోమా పర్వాణ్యామాశయోరసః ।
మేదోఘ్రాణంచజిహ్వాచకఫస్యసుతరామురః॥

తా. హృదయము కంఠము శిరము మెదడు కీళ్ళు బొడ్డుకుపైనుండు రసము క్రొవ్వు నాసికము నాలుక ఇవిశ్లేష్మమునకుస్థానంబులు అయినను శ్లేష్మంబధికముగా హృదయముననే నెలకొనియుండుటంజేసి హృదయమే శ్లేష్మమునకు ముఖ్యస్థానంబు.

వాతాదిధాతువుల అవస్థావిశేషము.

శ్లో॥ చయోవృద్ధిస్స్వధామ్న్యేవ కోపస్తూన్మార్గగామితా ।
శమస్స్వస్థానసమతా తత్రైవాపచయఃక్షయః॥

తా. వాతపిత్తశ్లేష్మములు తమతమస్థానములయందు వృద్ధిజెందుట చయావస్థయనియు వృద్ధిజెందినస్థానమువిడనాడి నాడులయందు ఊర్ధ్వముగానడుచుచుండిన ప్రకోపావస్థయనియు తమతమస్థానములయందు సమముగనుండిన శమావస్థయనియు తమతమస్థానములయందు హీనదశనుజెందిన క్షయావస్థయనియు జెప్పంబడును.

వాతాదిదోషాద్యవస్థా లక్షణము.

శ్లో॥ స్రోతోరోధో బలభ్రంశో గౌరవానిలమూఢతే ।
ఆలస్యాపక్తినిష్ఠీవ మలసంగారుచిక్లమాః ।
లింగంమలానాంసామాన్యం నిరామాణాంవిపర్యయః ॥

తా. నాడీద్వారములు బంధించుట బలముక్షయించుట శరీరముబరువుగనుండుట వాతముబాగుగా స్ఫురింపకుండుట ఆలస్యము అజీర్ణము కాండ్రించియుమియుట మలబద్ధకము అరుచి బడలిక ఇవి దుష్టమైన వాతాదులకు సామాన్యలక్షణములని తెలియవలయును. వాతాదులు నిర్దుష్టంబులుగనుండిన పైలక్షణములు లేకయుండును.

వాతవికారములు.

శ్లో॥ స్రంసతాపవ్యథాస్వాపా స్సాదరుక్తోదభేదనమ్ ।
సంగేచభంగస్సంకోచో వర్త్మాంతస్రావదర్శనమ్ ।
పారుష్యకంపౌవాతస్య శోషస్పందనవేష్టనమ్ ।
స్తంభఃకషాయరసతా వర్ణశ్శ్యామోరుణోపివా॥

తా. శరీరము సోలుట మండుట సూదులచే బొడిచినటులుండుట నిదురశరీరకృశత్వము శోషాదిరోగములు వేదన శరీరమువలియగొట్టినటులనొచ్చుట సంభోగమున భంగపడుట శరీరము సంకోచమునుజెందుట కనురెప్పకొనలు విడివడియై నీరుగ్రమ్ముట శరీరమునందువణుకు పరుసదనము శరీరముయెండుట శరీరముకదలుట శరీరము చుట్టుకొనుట శరీరము స్తంభించుట నోరు ఒగరుగనుండుట శరీరమునలుపువర్ణముగనేని ఎఱ్ఱగనేని నుండుట ఈలక్షణములుగలిగిన వాతవికారములని తెలియవలయును.

పిత్తవికారములు.

శ్లో॥ పిత్తస్యదాహరోగోష్మా భుక్తాశనవిపాకతా ।
స్వేదఃఖేదఃస్మృతిఃక్రోధ శ్శమనంమూర్ఛనంమదః ।

కటుకామరసోవక్త్రేఽపాండురస్త్వచివర్ణతః ॥

తా. దాహము ఉష్ణాధిక్యరోగము భుజించి యన్నము పక్వముగాకుండుట చెమట శరీరమునందుబడలిక స్మృతి కడుకోపము శరీరశైత్యము మూర్ఛ మదము నోరుకారముగాని పుల్లగానినుండుట శరీరము* పాండువర్ణముగనుండుట ఈలక్షణములుగలిగిన పిత్తవికారములని తెలియవలయును.

శ్లేష్మవికారములు.

శ్లో॥ శ్లేష్మణస్స్నేహకాఠిన్య కండూశీతత్వగౌరవమ్ ।
బంధోపలేపస్తైమిత్య శోఫాపక్త్యతినిద్రితమ్ ।
వర్ణశ్శ్వేతోరసస్స్వాదు ర్లవణంచిరకారితా॥

తా. శరీరము మెఱయుట కఠినమైయుండుట దురదగొనుట శరీరముచల్లగబరువుగానుండుట శరీరము ధాతుసంధులు దృఢమైకట్టిగనుండుట శరీరము జిగటుగనిశ్చలముగనుండుట శరీరము వాచుట నిద్ర శరీరము తెల్లనైయుండుట నోరుతీపిగనేని ఉప్పగనేని యుండుట మందముగ బనిసేయుట ఈలక్షణములు గలిగిన శ్లేష్మవికారములని తెలియవలయును.

దోషలక్షణముల నెఱుంగునుపాయము.

శ్లో॥ ఇత్యశేషామయవ్యాపి యదుక్తందోషలక్షణమ్ ।
దర్శనస్పర్శనప్రశ్నై స్తత్సమ్యగుపలక్షయేత్ ॥

తా. పైజెప్పబడిన క్రమప్రకారము సకలరోగవ్యాపక దోషలక్షణములను దర్శన స్పర్శన ప్రశ్నలచే నెఱుంగందగును.

ఋతుభేదమువలన వాతాదులకు అవస్థావిశేషము.

శ్లో॥ చయప్రకోపప్రశమా వాయోర్గ్రీష్మాదిషుత్రిషు ।
వర్షాదిషుచపిత్తస్య శ్లేష్మణశ్శిశిరాదిషు॥

తా. గ్రీష్మముమొదలు మూడుఋతువులయందు వాతమునకు క్రమముగాచయప్రకోప శమనావస్థలుగలుగును. వర్షఋతువు మొదలు మూడుఋతువులయందు పిత్త

* తెలుపు పచ్చనగల రంగు.

మునకు క్రమముగా చయ ప్రకోప శమనావస్థలుగలుగును. శిశిరఋతువు మొదలు మూడుఋతువులయందు శ్లేష్మమునకు క్రమముగా చయ ప్రకోప శమనావస్థలుగలుగును.

శరీర రోగముల కౌషధభేదవివరణము.

శ్లో॥ శోధనం శమనంచేతి సమాసాదౌషధంద్విధా ।
శరీరజానాం రోగాణాం క్రమేణపరమౌషధమ్॥

తా. సర్వరోగములకు ఔషధము శోధనము శమనము అనిద్వివిధంబు అందు శరీరజనితరోగములకు యీరెండును క్రమముగా పరమౌషధంబులు.

శ్లో॥ వస్తిర్విరేకో౽వమనం తథాతైలంఘృతంమధు॥

తా. * వస్తి ‡ విరేచనము § వమనోపయుక్తఔషధములు శోధనౌషధంబులు నూనె నెయ్యి తేనె ఇవి శమనౌషధంబులు ఈరెంటిని శరీరజనితరోగములయందు ఉపయోగింపవలయును. (మనోజనితరోగములయందు బుద్ధిమంతుడగు వైద్యుడు ధైర్యమునవలంబించి రోగియొక్క యభిప్రాయమువెతిగి తదను గుణముగాచికిత్సజేయవలయును.)

వాతాదిదోష చికిత్సాభేద వివరణము.

శ్లో॥ ద్విధాచోపక్రమస్తేషాం తర్పణంచాప తర్పణమ్ ।
బృంహణంలంఘనంచేతి తత్పర్యాయ ముదాహృతమ్॥

---

* వస్తియనగా—చిమ్మనగొట్టములో తైలాదిరూపయౌషధముల నాకర్షించుటకై దానిమధ్యభాగమున బంధింపబడి అధోభాగమునందు కర్ణికాకారముగా అందాకర్షింపబడిన తైలాదుల వెలిపరచుటకై అగ్రభాగమునందు గుండ్రముగా నిర్మింపబడి చిమ్మనగ్రోవిలో బంధింపబడియుండు దండమే వస్తియనబడును. అవస్తికర్మ అనువాసనము నిరూహము అని ద్వివిధంబు అందుఘృతతైలాది స్నేహములను చిమ్మనగ్రోవితో గొట్టుట అనువాసన వస్తికర్మయనియు కషాయము పాలు తైలము వీనిని చిమ్మనగ్రోవితో కొట్టుట నిరూహవస్తియనియు జెప్పబడును.

‡ పక్వాపక్వంబులుగనుండు యన్నాదుల పచనముజేసి వెలిపరచెడి తెల్లతెగడ మొదలగునవి విరేచనౌషధమనబడును.

§ అపక్వరూపముగనుండు పిత్తశ్లేష్మముల హృదయమున నడ్డగించి వానియందలి దోషసంబంధమైన జలాదుల నూర్ధ్వముఖముగా వెలిపరచెడి ప్రమంగకాయ మొదలగునవి వమనౌషధమనబడును.

తా. వాతపిత్త శ్లేష్మరోగములయందు ద్వివిధచికిత్సల జేయవలయును. ఎట్లన్న తర్పణము అపతర్పణము అను రెండుక్రియలను † బృంహణము లంఘనము అను నీరెండు క్రియలను క్రమముగా జేయవలయును.

శ్లో॥ బృంహణంయద్బృహత్వాయ లంఘనంలాఘవాయచ ।
బృంహణంలంఘనంచైవ వాయోఃపిత్తకఫస్యచ॥

తా. పుష్టికొరకు బృంహణక్రియను లఘువుకొరకు లంఘనక్రియను జేయించవలయును. మఱియు వాతపిత్తశ్లేష్మములయందు బృంహణలంఘనముల జేయించవలయును.

లంఘనభేదము.

శ్లో॥ శోధనంశమనంచేతి లంఘనంద్వివిధంభవేత్ ।
ఔదరంయద్బహిర్దోష శ్శోధనంతచ్చపంచధా॥

తా. లంఘనము, శోధనము శమనము అని ద్వివిధంబు, అందు అంతర్గత బాహ్యగతదోషములకు శోధనము ఐదువిధంబులు.

దోషభేదముచే రోగభేదములు.

శ్లో॥ ఏకైకైనైవచదోషేణ త్రయోద్వాభ్యా మపిత్రయః ।
త్రిదోషైరపిచైకస్స్యా దేవంసప్తవిధోగదః॥

తా. సర్వరోగములు ఏకదోషజనితము ద్విదోషజనితము త్రిదోషజనితము అని ఏడువిధంబులు, అందు వాతము పిత్తము శ్లేష్మము వీనివలన ప్రత్యేకముగా జనించినవి ఏకదోషజనితంబులు వాతశ్లేష్మము వాతపైత్యము పిత్తశ్లేష్మము వీనికలన జనించినవి ద్వంద్వదోషజనితంబులు వాతపిత్తశ్లేష్మములవలన జనించినవి త్రిదోషజనితంబులు.

సర్వరోగ సాధ్యాసాధ్య వివరణము.

శ్లో॥ [నిత్యనాధీయే] ప్రయోగశ్శమయేద్వ్యాధి మన్యామయ
ముదీరయేత్ । నాసావశుద్ధశ్శుద్ధస్తు సమయేన్నసమీర
యేత్॥

తా. ఔషధప్రయోగముచే శుద్ధరోగములు (అనగా ఏకదోషజనితరోగములు) హరించు మఱియును. అశుద్ధరోగములయందు(అనగా ద్వంద్వరోగములయందు త్రిదోష

---

† బృంహణమన—శరీరమునకు ఔషధాదులచే పుష్టిని గలుగజేయుట.

జనితరోగములయందు) ఔషధము ప్రయోగించిన యితరరోగములు జనించును. అట్లగుటంజేసి శుద్ధరోగములకే చికిత్స జేయవలయును. అశుద్ధరోగములు కుదురుట దుర్లభంబగుటచే చికిత్సచేయం జనదు.

మూత్రపరీక్షాక్రమ తత్సాధ్య లక్షణము.

శ్లో॥ [సిద్ధవిద్యాభూః] గృహీత్వా రోగిణోమూత్రం సూర్యాతాపే నిధాపయేత్ । తస్యమధ్యే క్షిపేత్తైలం తన్మూత్రంచ పరీక్షయేత్ । యదావికాస మాప్నోతి తదాసాధ్యం భవిష్యతి । బిందురూపేణమధ్యస్థ మసాధ్యంతైలమాదిశేత్ ॥

తా. రోగియొక్క మూత్రమును కుండపెంకులోబట్టి ఎండలోనునిచి దానిమధ్యమున నూనెబొట్టు వైచి బరీక్షించిన వికసించెనేని రోగము సాధ్యమనియు వికసించక బిందురూపముగనుండిన రోగం బసాధ్యంబనియు తెలియవలయును.

శ్లో॥ తైలబిందు ర్యదామూత్రే వికాసం కురుతేస్వయమ్ ।
స్వరూపంతస్యవక్ష్యామి శుభాశుభ వినిర్ణయం ।
తైలబిందు ర్యదామూత్రే మత్స్యాకారం భవేద్ధ్రువమ్ ।
నిర్దోషంచ తదానూనం మోక్షణంచైవకారయేత్ ॥

తా. పైజెప్పబడిన క్రమప్రకారము మూత్రమునందువైచిన తైలబిందువు వికసించుటచే జెందునట్టి భేదముల దానిశుభాశుభముల వచించెద ఆతైలబిందువు మత్స్యాకారమును జెందిన రోగము నిశ్చయముగ సాధ్యమనియెఱింగి చికిత్సింపవలయును.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే]సర్వదాసకలేపాత్రే ప్రాసాదంగజచామరమ్।
ఛత్రంచతోరణాకార తైలబిందు శుభప్రదమ్॥

తా. పైప్రకారము రోగి మూత్రములో వేయబడిన తైలబిందువు మూత్రమంతట వికసించినను లేక మేడ ఏనుగు వింజామరము గొడుగు తోరణము దేనియొక్క రూపమునేని జెందినను రోగము నిశ్చయముగా సాధ్యమని తెలియవలయును.

శ్లో॥ [మాధవకల్పే] ప్రాతరుత్థాయ మతిమాన్ మూత్రంపశ్యేన్నిరంతరమ్। మృణ్మయేతైలజేస్వచ్ఛే పాత్రేదృష్ట్వా శుభాశుభమ్।తన్మధ్యేనిక్షిపేత్తైలం యథాసాధ్యం విచారయేత్॥

తా. బుద్ధిమంతుడగు వైద్యుడు రోగిమూత్రమును పరీక్షింపవలయునని నిశ్చయించునపుడెల్ల వానిని ప్రాతఃకాలమున మేలుకొలిపి స్వచ్ఛమై తైలసంబంధము లేకుండెడి మట్టిపాత్రయందు మూత్రమును విసర్జించునటులజేసి దానిమధ్యమున నొక తైలబిందువువైచి రోగసాధ్యాసాధ్యంబుల బరీక్షించవలయును. ఎట్లన్న:-

శ్లో॥ [గ్రంథాంతరే] బిందురూపేణ మధ్యస్థం తైలంచేత్కృచ్ఛ్రసాధ్యతామ్ । వికాసతే యదాతైలం సుఖసాధ్యం సమాదిశేత్॥

తా. పైక్రమప్రకారము మూత్రమునందు వేయబడినతైలము బిందురూపముగనుండిన రోగము కష్టసాధ్యమనియు వికసించిన సుఖసాధ్యమనియు తెలియవలయును.

శ్లో॥ [గ్రంథాంతరే] ఛత్రపర్వతవృక్షాణాం ప్రాసాదోష్ట్రగజస్యచ। రూపైస్సమానిసాధ్యం స్యాత్తైలబిందుః ప్రకాశతే॥

తా. మూత్రమునందు వేయబడినతైలము గొడుగు పర్వతము వృక్షము మేడలొట్టిపిట్ట ఏనుగ వీనిలో దేనియొక్క రూపమునేని జెందిన రోగము సాధ్యమని తెలియవలయును.

శ్లో॥ [ఆయుర్వేదే] వల్లీమృదంగ మనుజభాండచక్రమృగాదిభిః।
సమోవికాసతేబిందుః కృచ్ఛ్రసాధ్యం సమాదిశేత్॥

తా. మూత్రస్థతైలబిందువు తీగె మద్దెల నరాకారము భాండాకారము చక్రాకారము సింహము మొదలగువానిలో దేనియాకారముగలదిగనేని వికసించిన రోగము కష్టసాధ్యమని తెలియవలయును.

శ్లో॥ [శారీరే] ప్రాతరగ్రభవాంధారాం త్యక్త్వామూత్రస్య రోగిణః।
తత్రతైలలవంక్షిప్త్వా సాధ్యాసాధ్యం విచారయేత్॥

తా. ప్రాతఃకాలమునందు రోగియొక్క మూత్రప్రథమధారను వర్జించి మధ్యధారను గ్రహించి కుండలో నునిచి తైలబిందువునువైచి రోగసాధ్యాసాధ్యముల బరీక్షించవలయును.

శ్లో॥ భద్రపీఠ పృథుదర్పణఛత్రం పద్మశంఖ సహచామరవీణాః।
కుండలాకృతిభవేద్యదితైలంయస్య మూత్రపతితంసతుసాధ్యః॥

తా. మూత్రమునందు వేసిన తైలబిందువు భద్రపీఠము అటుకులు అద్దము గొడుగు పద్మము శంఖము చామరము వీణ కుండలము వీనిలో దేనియొక్క రూపముగలదిగ నేని గన్పట్టిన రోగము సాధ్యమని తెలియవలయును.

అసాధ్య మూత్రపరీక్ష.

శ్లో॥ [నిత్యనాథీయే] చతుష్పాదం త్రిపాదంచ ద్విపదంచైవ దృ
శ్యతే । ఏకపాదం యదాబిందు ర్మృత్యుదః కథితో బుధైః॥
నరశ్శిరోవిహీనస్తు గాత్రం స్తంభ సమాకృతిః । ఏతద్రూప
విభేదాచ్చ ధ్రువంమృత్యుః ప్రజాయతే॥

తా. మూత్రమునందు వేసిన తైలబిందువు నాలుగుఖండములుగ నేని మూడుఖండములుగ నేని రెండుఖండములుగ నేని ఒకఖండముగ నేని గనుపించిన రోగి మృతిజెందునని బుధులు వచించెదరు. మఱియు నా తైలబిందువు శిరోవిహీననరాకారముగ నేని శరీరాకారముగ నేని స్తంభాకారముగ నేని గన్పించిన రోగి మృతిజెందునని తెలియవలయును.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] శస్త్రఖడ్గ ధనుశ్చైవ త్రిశూలం ముస
లాయుధమ్। లగుడాకృతికం తైలం తత్క్షణంవాగతాయుషమ్॥

తా. మూత్రస్థతైలబిందువు శస్త్రము ఖడ్గము విల్లు త్రిశూలము రోకలి * భిండివాలము వీనిలో దేనియొక్క రూపముగలదిగ నేని గన్పట్టిన రోగి తత్క్షణమున మృతిజెందునని తెలియవలయును.

శ్లో॥ [మాధవకల్పే] సృగాలసర్పమార్జాల ఖడ్గబాణలులాయ
వత్ । వ్యాఘ్రమర్కట సింహానాం సాదృశ్యా న్మృత్యు
మాప్నుయాత్ ॥

తా. మూత్రస్థతైలబిందువు నక్క పాము పిల్లి ఖడ్గము బాణము ఎనుబోతు పులి సింహము వానరము వీనిలో దేనియొక్క రూపముగలదిగ నేని గన్పట్టిన రోగి కాలాంతకుని కడకేగునని తెలియవలయును.

శ్లో॥ [మతాంతరే] సర్పవానరబిడాలమూషికా సూకరాకృతి
భవేద్యదిచిహ్నమ్ । వృశ్చికాకృతి భవేదథస్తదా యస్య
మూత్ర పతితంసగతాయుః ॥

* భిండివాలమన=ఇనుప అలుగు, కఱ్ఱసాగు.

తా. మూత్రస్థతైలబిందువు సర్పము వానరము పిల్లి ఎలుక పంది తేలు వీనిలో దేనియొక్కరూపము గలదిగ నేని గన్పట్టినను లేక లోనమునిగినను రోగియొక్క ఆయువు క్షయించినదని తెలియవలయును.

శ్లో॥ [ఆయుర్వేదే] పక్షికూర్మోవృషస్సింహస్సూకరస్సర్పవానరా।
బిడాలోవృశ్చికశ్చైవ ఛిద్రత్వేపితథైవచ ।
నిమజ్జనాత్తైలబిందో స్తదామృత్యుర్ధ్రువంభవేత్॥

తా. మూత్రస్థతైలబిందువు పక్షి తాబేలు ఆబోతు సింహము పంది సర్పము వానరము మార్జాలము తేలు వీనిలో దేనియొక్క రూపముగలదిగ నేని ఛిద్రరూపముగ గలదిగ నేని గన్పట్టినను లేక లోనమునిగినను. రోగి నిశ్చయముగా మరణము జెందునని తెలియవలయును.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] నాగవల్లీదళంకుంభసన్నిభంనాస్తివాలకైః ।
వృషవానరమండూకంమూత్రంపశ్యేన్నజీవతి॥

తా. మూత్రస్థతైలబిందువు తమలపాకు కుండ ఏనుగు తోక ఆబోతు వానరము కప్ప వీనిలో దేనియొక్క రూపముగలదిగ నేని గన్పట్టిన రోగిబ్రతుకడని తెలియవలయును.

శ్లో॥ [గ్రంథాంతరే] తైలబిందు ర్యదామూత్రే చాలనీ వేంద్ర
గోపకమ్ । ప్రేతలోకస్యగమనం ధ్రువంజ్ఞేయంచికిత్సకైః ॥

తా. మూత్రస్థతైలబిందువు జల్లెడవలె ఇంద్రగోపపురుగులవలెనుండిన రోగి ప్రేతలోకమున కేగునని వైద్యు డెఱుంగవలయును.

దీర్ఘరోగియొక్క మూత్రపరీక్షాక్రమము.

శ్లో॥ ప్రవృద్ధరోగిణాంవైద్యో మూత్రోత్సర్గంతుకారయేత్ ।
భాస్కరోదయ వేళాయాం ప్రకాశేస్థాపయేద్ధ్రువమ్ ।
లోడయిత్వాచతత్సమ్యక్తతోమూత్రంపరీక్షయేత్ ।
శ్వేతకాచమయేపాత్రేధృత్వామూత్రంపరీక్షయేత్ ।
తృణేనతిలతైలస్యబిందుమాత్రంక్షిపేత్తదా ।
వాతేనమండలంయాతిపిత్తేనోబుద్బుదాయతే ।
కఫేనబిందుమాయాతి త్రిదోషేతునిమజ్జతి॥

తా. నిర్మలమై తెల్లగనుండు గాజుపాత్రయందు దీర్ఘరోగముగల వానిని వైద్యుడు మూత్రోత్సర్గనము జేయించి ఆమూత్రమును సూర్యోదయమున యెండయందు నిచి బాగుగా కలియబెట్టి అందొకతృణముచే నూనెబిందువును వేసి రోగమును పరీక్షించవలయును పరీక్షించునపుడు మూత్రస్థబిందువు మండలాకారమును జెందిన వాతరోగమనియు బుద్బుదాకారమును జెందిన పిత్తరోగమనియు చిన్న చిన్న బిందువులయొక్క యాకారమును జెందిన కఫరోగమనియు లోనమునిగిన త్రిదోషమనియు తెలియవలయును.

రోగవిశేషముల మూత్రలక్షణము.

శ్లో॥ [గ్రంథాంతరే] అధోబహుళమారక్తం మూత్రమాలోక్య తేయదా। వదంతితదతీసార లింగంవైలింగవేదినః। జలోదర సముద్భూతం మూత్రం ఘృతకణోపమమ్। ఆమవాతే వసాతుల్యం తక్రతుల్యంతు జాయతే। వాతజ్వర సముద్భూతం మూత్రం కుంకుమపింజరమ్। మలేన పీతవర్ణంచ బహుళంచ ప్రజాయతే॥

తా. పాత్రయందలి మూత్రము అధోభాగమునందు మిగుల రక్తవర్ణముగలదిగ నుండిన అతిసారరోగమనియు నేతికణములవలె నుండిన జలోదరమనియు వసతో సమానంబుగ నేని మజ్జిగతో సమానంబుగ నేని నుండిన ఆమవాతరోగమనియు కుంకుమవలె నెఱ్ఱగ నేని యెఱుపధికముగాగల పచ్చరంగుగలదిగ నేని మలయుక్తమై పీతవర్ణముగలదిగ నేని నుండి అధికముగా వెడలుచుండిన వాతజ్వరమనియు తెలియవలయును.

శ్లో॥ [గ్రంథాంతరే] పీతస్వచ్ఛంచజాయేత మూత్రంపిత్తోదయే సతి। సమధాతౌ పునఃకూప జలతుల్యం ప్రజాయతే। మూత్రంచ కృష్ణతాంయాతి క్షయరోగాకులస్యచ। క్షయరోగో భవేద్యస్యత మసాధ్యం వినిర్దిశేత్। ఊర్ధ్వం పీతమధోరక్తం మూత్రంవైద్యవగస్తదా। పిత్తప్రకృతిసంభూత సన్నిపాతస్య లక్షయేత్। యస్యేక్షురససంకాశం మూత్రం నేత్రేచ పింజరే। రసాధిక్యం విజానీయా న్నిర్దిశేత్తస్యలంఘనమ్। పీతంచబహుళంచైవ హ్యామవాతాత్ప్రజాయతే। రక్తం స్వచ్ఛంచ యన్మూత్రం తజ్జ్వరాధిక్య లక్షణమ్। ధూమ్రవర్ణం యదామూత్రం జ్వరాధిక్యం వదేత్తదా। కృష్ణమచ్ఛంచ జానీయాత్సన్నిపాతజ్వరోద్భవమ్॥

తా. మూత్రము పసుపువర్ణముగలదిగ స్వచ్ఛముగనుండిన పిత్తజ్వరమనియు కూపజలతుల్యముగనుండిన సమధాతువనియు కృష్ణవర్ణంబుగనుండిన క్షయరోగమనియు తెలియవలయును. అట్టి క్షయరోగము అసాధ్యము మఱియు నాపాత్రలోని మూత్రము పైభాగమునందు పీతవర్ణముగలదిగ అధోభాగమునందు రక్తవర్ణముగలదిగ నుండిన పిత్తప్రకృతి సంభూతసన్నిపాత రోగమనియు తెలియవలయును. మఱియు మూత్రము చెఱకు రసతుల్యంబుగ నేత్రములు ఎఱుపధికముగాగల పచ్చరంగుగలదిగ నుండిన రసాధిక్యరోగమని యెఱింగి లంకణము వేయవలయును, మఱియు మూత్రము పచ్చవర్ణముగలదై అధికముగా వెడలుచుండిన ఆమవాతరోగమనియు తేటగలదై రక్తవర్ణముగ నేని ధూమ్రవర్ణముగ నేని నుండిన జ్వరాధిక్యమనియు నిర్మలమై కృష్ణవర్ణముగనుండిన సన్నిపాతజ్వరమనియు తెలియవలయును.

వాతాదిరోగమూత్ర లక్షణము.

శ్లో॥ [సిద్ధవిద్యాభూః] కఫేస్వచ్ఛతరంశీతం ఫేనబుద్బుదసంయుతం। ఘృతోదకసమంవాతే మిశ్రైర్మిశ్రగుణంభవేత్॥

తా. శ్లేష్మరోగియొక్క మూత్రము నిర్మలముగ శీతలముగ పిత్తరోగియొక్క మూత్రము నురుగు బుగ్గలు వీనితో గూడినదిగ వాతరోగియొక్క మూత్రము ఘృతము ఉదకము వీనితో తుల్యముగ ద్వంద్వరోగియొక్క మూత్రము మిశ్రలక్షణములు గలదిగ నుండును.

శ్లో॥ వాయోశ్చపాండురంమూత్రం రక్తవర్ణంచపైత్తకే।
అథవాపీతవర్ణంచ కామిలాయాంతథైవచ।
శ్వేతవర్ణంకఫానాంచ మిశ్రితంద్వంద్వజంభవేత్॥

తా. వాతరోగియొక్క మూత్రము పాండువర్ణముగ పిత్తరోగియొక్క మూత్రము రక్తవర్ణముగ లేక పీతవర్ణముగ కామిలారోగియొక్క మూత్రము పచ్చగ శ్లేష్మరోగియొక్క మూత్రము తెల్లగ ద్వంద్వరోగియొక్క మూత్రము మిశ్రవర్ణముగ నుండును.

దీర్ఘరోగిమూత్ర లక్షణము.

శ్లో॥ [సిద్ధరసార్ణవే] రక్తధారా దీర్ఘరోగే కృష్ణాతు మరణాంతికే।
సౌవీరస్యసమంమూత్రం మాతులుంగసమప్రభమ్ ।
తైలతుల్యంభవేన్మూత్రం నిత్యంసహాజపిత్తజమ్॥

తా. మూత్రము రక్తవర్ణముగనుండిన దీర్ఘరోగమనియు నలుపువర్ణముగ నుండిన మరణము జెందుననియు సౌవీరతుల్యముగ నేని మాతులుంగరసతుల్యముగ నేని తైలతుల్యముగ నేని యుండిన పైత్యరోగమనియు తెలియవలయును.

ప్రకారాంతర అసాధ్యమూత్ర లక్షణము.

శ్లో॥ [నిత్యనాథీయే] అతిరక్తంమేహరోగే జ్వరేహారిద్రవర్ణకమ్।
జ్వరేవామేహరోగేవా హ్యసాధ్యంబహుమూత్రకమ్॥

తా. మూత్రము కడురక్తవర్ణముగ వెడలిన మేహరోగంబనియు పచ్చగ వెడలిన జ్వరరోగంబనియు జ్వరమునం దేని మేహరోగమునం దేని బహుమూత్రముగలిగిన రోగి మృతిజెందునని తెలియవలయును.

శ్లో॥ యస్యమూత్రంస్రవేత్తైలం మధుమద్యంస్రవేత్తదా ।
యమేన క్రియతేశీఘ్రం పాలితః పశుపాలకః॥

తా. ఏరోగియొక్క మూత్రము తైలము తేనె కల్లువలె వెడలెడినో అట్టిరోగి కడుశీఘ్రముగా మరణము జెందును.

ఇతి శ్రీనీలకంఠ చరణారవింద తీర్థప్రసాద పారావారభోగవిహార పారీణ
నిడిమామిడి భగిసత్సంప్రదాయకారాధ్య రామదేశిక శిష్యోత్తమ
నమశ్శివాయ సత్పుత్ర పవిత్ర కవితాచాతురీధురీణ వైద్యజన
శిరోభూషణ నీలకంఠ కొట్టూరు బసవరాజ నామధేయ
ప్రణీత శ్రీ బసవరాజీయే ఆంధ్రతాత్పర్యసహితే
కాయదోష మనోదోష నిదాన మూత్రపరీక్షా
క్రమ తత్సాధ్యాసాధ్య
లక్షణయుక్తం తృతీయ
ప్రకరణమ్.

శ్రీ రస్తు.

బసవరాజీయము.

ఆంధ్ర తాత్పర్యము.

చతుర్థ ప్రకరణము.

శ్లో॥ బ్రహ్మవిష్ణు సురాధీశ సేవ్యపాద సరోరుహమ్ ।
పరాత్పర తరందేవం నీలకంఠ మహంభజే ॥

అవతరణిక. ఇపుడు గ్రంథకర్త విఘ్నబాహుళ్య శంకగలవాడై తనచే జేయం బడు నీగ్రంథము నిర్విఘ్నముగ పరిసమాప్తి జెందునిమిత్తము గ్రంథమధ్యమమున తన కిష్టదేవతయగు పరమేశ్వరనమస్కారాత్మక మంగళమును “బ్రహ్మవిష్ణు సురాధీశ” అను శ్లోకముచే జేయుచున్నాడు.

తాత్పర్యము. చతుర్ముఖుడు విష్ణువు దేవేంద్రుడు అనువారలచే సేవింపబడునట్టి పాదపద్మముగలవాడును హిరణ్యగర్భునకంటె పరుడును స్వయంప్రకాశస్వరూపుడు నగు పరమేశ్వరుని నేను భజింపుచున్నాడను.

శ్లో॥ శ్రీ నీలకంఠవంశాబ్ధిచంద్రమాబసవాహ్వయః ।
వక్ష్యామివృషరాజీయ మహంవైద్యశిఖామణిమ్ ॥

తా. నీలకంఠవంశమనెడి క్షీరసముద్రమునకు చంద్రుడై బసవరాజు అని పేర్కొనబడిన నేను వైద్యగ్రంథములలో కడుశ్రేష్ఠంబైన బసవరాజీయమను నీగ్రంథము నందు నాలుగవప్రకరణమును వచింపుచున్నాడను.

క్షయరోగోత్పత్తి కారణము.

శ్లో॥ [ఆయుర్వేదే] రసరక్తగతంమాంస మజ్జాగోస్థిగతోజ్వరః ।
ఏతన్మధ్యేత్వపథ్యాని ధాతుగస్తుతదోచ్యతే॥
ధాతుగశ్చేత్వపథ్యాని కురుతేతత్క్షయోభవేత్।

తా. రసగత రక్తగత మాంసగత మజ్జాగత అస్థిగతజ్వరములు జనించు అట్టితరి యపథ్యంబులు సేసిన యవి ధాతుగతంబులగును. ధాతుగతంబున యపథ్యంబులు సేసిన క్షయరోగము జనించును. (ఆ క్షయరోగము రసగత రక్తగత మాంసగత మజ్జాగత అస్థిగతములన నైదువిధంబులు. అందు శరీరాశ్రితరసము క్షయింపుచుండిన రసగతక్షయమనియు రక్తముక్షయింపుచుండిన రక్తగతక్షయమనియు మాంసము క్షయింపుచుండిన మాంసగతక్షయమనియు మజ్జ క్షయింపుచుండిన మజ్జాగత క్షయమనియు అస్థులు క్షయింపుచుండిన అస్థిగతక్షయమనియు తెలియవలయును.)

క్షయరోగ కారణీభూత పాపములు.

శ్లో॥ (కర్మవిపాకే) స్త్రీహత్యా గురుహత్యా భ్రాంతదైవ బ్రహ్మ
హత్యయా। సజ్జనానాంవిరోధేన రాజయక్ష్మా ప్రజాయతే ॥

తా. స్త్రీహత్య గురుహత్య బ్రహ్మహత్య సజ్జనవిరోధము అనువానివలన పద కొండుక్షయరోగములు జనించునని కర్మవిపాకమను గ్రంథమున జెప్పంబడియున్నయది.

క్షయరోగ స్వరూపము.

శ్లో॥ అనేకరోగానుగతో బహురోగపురోగమః ।
రాజయక్ష్మా క్షయశ్శోషరోగ రాజఇతిస్మృతః ॥

తా. అనేకరోగంబులతోగూడి తనకు ముందనేకరోగంబులుగలదై సకల రోగంబులకు ప్రభువైయుండునదియె * రాజయక్ష్మయని † క్షయమని ‡ శోషయని చెప్పంబడును.

క్షయరోగ పరివారము.

శ్లో॥ (ఆయుర్వేదే) క్షయరోగేజ్వరోరాజా తస్యపత్నీతు కామిలా।
చమూపతిః పాండురోగోరక్తపిత్తంతుపుత్రకః। సఖ్యాశోషాతి

* సర్వరోగములకు రాజుగ నుండుటవలన రాజయక్ష్మ యనంబడు.

† శరీరమునందలి జాఠరాగ్నియొక్క సద్వ్యాక్రియల క్షయింపంజేయుటవలన క్షయమనంబడు.

‡ రసము రక్తము మాంసము మేదస్సు మజ్జ అస్థి శుక్రము అన సప్తధాతువుల శోషింపంజేయుటవలన శోష యనంబడు.

సారాచమంత్రిణౌశ్వాసకాసకౌ।గూఢచారౌవాతపిత్తేవాజి
నౌవాంతికారుచి। గ్రహణ్యర్శోగుల్మశూలాగాయకాస్తూర్య
నాదకాః। అనేకరోగానుగతోబహురోగపురస్సరః। ఏవంవిధ
ప్రకారేణక్షయోభవతిరోగరాట్ । అసాధ్యోయంమహారో
గో సహస్రదివసావధిః॥

తా. జ్వరము రాజుగ ఆరాజునకు కామిలారోగము భార్యగ పాండురోగము సేనాధిపతిగ రక్తపిత్తము పుత్రుడుగ శోషాతిసారములు స్నేహితులుగ శ్వాసకాసలు మంత్రులుగ వాతపిత్తములు గూఢచారులుగ వాంత్యరుచులు అశ్వములుగ గ్రహణ్యర్శస్సులు గుల్మశూలలు గాయకులుగ వాద్యముల వాయించువారు గలదై అనేకరోగములతో గూడి తనకు ముందనేకరోగంబులుగలదై రోగాధిపతియైయుండునదియే క్షయరోగమని తెలియవలయును. ఇది అసాధ్యము అట్లగుటంజేసి వీనికి వెయ్యిదినములు ప్రమాణము.

ప్రకారాంతరక్షయ రోగోత్పత్తికారణము.

శ్లో॥ (సిద్ధవిద్యాభూః) వేగరోధాత్క్షయాచ్చైవ సాహసాద్విషమాశ
నాత్ । త్రిదోషోజాయతేయక్ష్మాగదోహేతుచతుష్టయాత్ ।

తా. వాతమూత్రపురీషాది వేగము నడ్డగించుట అతిమైథునము ఉపవాసము అనాయ దుఃఖము ఈమొదలగువానివలన ధాతువులు క్షయించుట బలిష్ఠమై యుద్ధాదులచే శోభగలుగుట నానావిధాన్నపానముల విషమముగ భుజించుట, ఈ నాలుగు కారణములవలన త్రిదోషములు ప్రకోపించి ఒక యక్ష్మరోగమును జనింపంజేయును. పైజెప్పిన వేగరోధాది నాలుగుకారణములవలన వాతము ప్రకోపించును. దానివలన గ్నిదుష్టంబై పిత్తశ్లేష్మముల ప్రకోపింపజేయును. మఱియు పైజెప్పబడిన వేగరోధాదినాలుగుహేతువులమధ్యములో అసంఖ్యాతితమైన హేతువులు అంతర్భావమును జెందియుండును.

శ్లో॥ కఫప్రధానైర్దోషైస్తు రుద్ధేషురసవర్త్మసు ।
అతివ్యవాయినోవాపి క్షీణేరేతస్యనంతరాః ।
క్షీయంతేధాతవస్సర్వే తతశ్శుష్యతిమానవః ।

తా. కఫమే ముఖ్యముగగల వాతాదిదోషములు రసవాహినులగు ధమనులనడ్డగించుటవలన రసము హృదయమునుజెంది వచ్చుటనే దుష్టంబై నోటిమార్గముగ బైలువెడలు అందుచే రసధాతువు రసధాతువువలన రక్తము రక్తధాతువువలన మాంసము మాంసధాతువువలన మేదస్సు మేదోధాతువువలన మజ్జ మజ్జాధాతువువలన అస్థులు అస్థులవలన శుక్రము క్రమముగ క్షయించి అను లోమక్షయమును గలుగంజేయును. మఱియు అతిమైథునమువలన పురుషునికి శుక్రము శుక్రమువలన అస్థులు అస్థులవలన మజ్జ మజ్జవలన మేదస్సు మేదస్సువలన మాంసము మాంసమువలన రక్తము రక్తమువలన రసము క్షయించి ప్రతిలోమక్షయమును గలుగంజేయును. పిదప నరుడు శుష్కించును. కార్యభూతమయిన శుక్రము క్షయించుటవలన కారణభూతములైన మజ్జాది ధాతువులును క్షయించు. ఎట్లనగా,— కాలిన ఇనుపగుండును తడిభూమియం దునుచుటచే దానికి చుట్టునుండుతడిని యది శోషింపజేయుచందంబున శుక్రముక్షయించుటవలన వాతము ప్రకోపించి సమీపముననుండు మజ్జాదిధాతువుల శోషింపజేయును.

క్షయరోగ రూపములు.

శ్లో॥ భక్తద్వేషోజ్వరశ్శ్వాసః కాసశ్శోణితదర్శనమ్ ।
స్వరభేదశ్చజాయేత షడ్రూపం రాజయక్ష్మణి ॥

తా. అన్నద్వేషము జ్వరము దగ్గు ఉబ్బసము నెత్తురుగ్రక్కుట స్వరభేదము అన నీయాఱును రాజయక్ష్మరూపంబులు.

రాజయక్ష్మ లక్షణము.

శ్లో॥ [సిద్ధవిద్యాభూః] అంసపార్శ్వాభితాపశ్చ సంతాపఃకరపాదయోః । * సత్యహానిశ్చదౌర్బల్యంరాజయక్ష్మణిలక్షణమ్॥

తా. భుజశిరఃపార్శ్వముల సంతాపముగలుగుట చేతులుకాళ్లుమండుట సత్వము క్షయించుట దౌర్బల్యముగలుగుట ఈలక్షణములుగలది రాజయక్ష్మయని తెలియవలయు.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] అగ్నిమాంద్య బలహీనతా జ్వరాశ్శ్వాస కాసకృశదేహితాశ్వసః । పాకహానిగురువాంతి రేచనంరోగరాజపరిపాకలక్షణమ్ ॥

* జ్వరస్సర్వాంగగశ్చైవ లక్ష్మణం రాజయక్ష్మణః—సర్వాంగముల జ్వరము గలది రాజయక్ష్మయని తెలియవలయును.

తా. అగ్నిమాంద్యము బలహాని జ్వరము శ్వాసకాసలు శరీరకృశత్వముగలుగుట నిట్టూర్పు వాతమువెడలుట భుజించినయన్నము జీర్ణముగాకుండుట శరీరము బరువుగనుండుట వమన విరేచనంబులగుట. ఈ లక్షణములచే క్షయరోగము ముదిరినదని తెలియవలయు.

వాతక్షయ లక్షణము.

శ్లో॥ [చరకే] సంకోచస్స్కంధపార్శ్వానాం స్వరభేదజ్వరాభ్రమాః। వాతజేయక్ష్మణిజ్ఞేయం లక్షణంచాతిశీతతా॥

తా. భుజపార్శ్వములునొచ్చుట స్వరముహీనమగుట జ్వరము భ్రమగలుగుట శరీరము కడుచల్లగనుండుట. ఈలక్షణములుగలది వాతక్షయమని తెలియవలయు.

పిత్తక్షయ లక్షణము.

శ్లో॥ [సిద్ధరసార్ణవే] జ్వరదాహాతిసారాశ్చ రక్తవాంతిశ్శిరోమహాః । వీర్యస్తంభోరతిఃక్షీణాలక్షణంపిత్తజేక్షయే॥

తా. జ్వరము దాహము అతిసారము గలుగుట నెత్తురుగ్రక్కుట మిక్కుటముగ అలసట గలుగుట వీర్యము స్తంభించుట రతిక్రియలు క్షయించుట ఈ లక్షణములుగలది పైత్యక్షయమని తెలియవలయు

శ్లేష్మక్షయ లక్షణము.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] గురుత్వంశిరసశ్ఛర్ది కాసఃకంఠేతథారుచిః। ఊర్ధ్వశ్వాసశ్చవిజ్ఞేయం లక్షణంకఫజేక్షయే ॥

తా. తలనొచ్చుట వమనంబగుట కుత్తికలోశ్లేష్మము అడ్డపడుట అరుచి యెగ ఊపిరిగలుగుట ఈలక్షణములుగలది శ్లేష్మక్షయమని తెలియవలయు.

సన్నిపాత క్షయలక్షణము.

శ్లో॥ [ఆయుర్వేదే] వాతపిత్తకఫైర్యస్యలక్షణైస్సంయుతోయదా సన్నిపాతాన్నితోజ్ఞేయః కష్టసాధ్యః క్షయస్తథా॥

తా. వాతపిత్తశ్లేష్మ క్షయలక్షణంబులుగలది సన్నిపాతక్షయమని తెలియవలయు. ఇది కష్ట సాధ్యము.

వాతశ్లేష్మక్షయ లక్షణము.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] స్వరభేదః కఫః కంఠే శూలం శ్వాసశ్చ ఛర్దనమ్ । వాతశ్లేష్మభవో యక్ష్మా జ్ఞాత్వైవంతు చికిత్సయేత్ ॥

తా॥ స్వరభేదముగలుగుట కంఠములో శ్లేష్మము కట్టుట కడుపులో శూలగలుగుట యెగవూపిరిగలుగుట వమనంబగుట ఈలక్షణములుగలది వాతశ్లేష్మక్షయమని తెలియవలయు.

వాతపిత్తక్షయ లక్షణము.

శ్లో॥ [సిద్ధసంగ్రహే] స్వరభేదో జ్వరో దాహో శూలం ఛర్దిహ్యరోచః మ్ । వాతపిత్తాత్మకో యక్ష్మా రాజరోగో మహాబలః॥

తా. స్వరభేదము జ్వరము దాహము కడుపులోశూల వమనము అరోచకము కలుగుట ఈలక్షణములుగలది వాతపిత్తక్షయమనియు కడుబలిష్ఠమైన రాజయక్ష్మయనియు తెలియవలయు.

పిత్తశ్లేష్మక్షయ లక్షణము.

శ్లో॥ [భేషజకల్పే] ఆలస్యం బహునిద్రా చ స్వల్పదాహో భ్రమో జ్వరః । వాంతిశ్శోణితపూరశ్చ పిత్తశ్లేష్మద్భవే క్షయే॥

తా. ఆలస్యము కడునిద్ర యొకింత దాహము భ్రమ జ్వరముగలుగుట నెత్తురు గ్రక్కుట ఈలక్షణములుగలది పిత్తశ్లేష్మక్షయమని తెలియవలయు.

రక్తపిత్తక్షయ లక్షణము.

శ్లో॥ స్వరభేదోనిలశ్శూలం సంకోచశ్చోరుపార్శ్వయోః ।
జ్వరదాహాతిసారాశ్చ రక్తపిత్తస్యయక్ష్మణః॥

తా. కంఠస్వరము చెడుట శరీరము వాతపూరితముగనుండుట కడుపులో శూలగలుగుట తొడలు పార్శ్వములునొచ్చుట జ్వరము దాహము అతిసారముగలుగుట నెత్తురుగ్రక్కుట ఈలక్షణములుగలది రక్తపిత్తక్షయమని తెలియవలయు. (ఇది అసాధ్యము.)

క్షతక్షయ లక్షణము.

శ్లో॥ [సిద్ధసంగ్రహే] వక్త్రవిభంగస్స్వరభంగయోగ స్స్వల్పజ్వరః పాణిపదేషుదాహః । రక్తాన్వితశ్ఛర్ద్యతిసారయుక్తః ప్రోక్తశ్చ యక్ష్మా క్షతలక్షణశ్చ॥

తా. నోరుపాక్కియుండుట లేక మాటలాడుటకు శక్తిలేకుండుట కంఠస్వరముచెడుట స్వల్పజ్వరముగలుగుట చేతులుకాళ్లుమండుట రక్తయుక్తముగ గ్రక్కుట పారుట ఈలక్షణములుగలది క్షతక్షయమని తెలియవలయు. (ఇది అసాధ్యము.

రోగరాజక్షయ లక్షణము.

శ్లో॥ [సిద్ధరసార్ణవే] అగ్నిమాంద్యం జ్వరం శైత్యం ఛర్దిశ్శోణితపూయయోః । సత్వహానిశ్చ దౌర్బల్యం రోగరాజస్యలక్షణం॥

తా. అగ్నిమాంద్యము జ్వరము శైత్యము గలుగుట రక్తమునేని చీమునేని గ్రక్కుట సత్వము క్షయించుట దౌర్బల్యము గలుగుట ఈలక్షణములుగలది రోగరాజక్షయమని తెలియవలయు (ఇది అసాధ్యము.)

రక్తక్షయ లక్షణము.

శ్లో॥ మందాగ్నిశ్ఛర్దనం మోహో రక్తత్వఙ్మూత్రనేత్రకః।
మాంసగ్రంథ్యర్బుదగ్రంథిముఖదౌర్గంధ్యమేవచ।
కంఠశుష్యత్యతిమాంసంచ రక్తక్షయో యమాలయమ్॥

తా. మందాగ్నిగలుగుట వమనంబగుట మోహముగలుగుట మూత్రము రక్తవర్ణముగనుండుట నేత్రముల నెత్తురు ఉట్టిపడుట మాంసగ్రంథులు జనించుట నోరు దుర్గంధముగనుండుట కంఠముశోషించుట శరీరమాంసము కృశించుట ఈ లక్షణములు గలది రక్తక్షయమని తెలియవలయు, ఇదిగలరోగి యమాలయంబునకేగు.

చతుర్విధక్షయ లక్షణము.

శ్లో॥ [సిద్ధవిద్యాభూః] త్రివిధస్సాన్నిపాత్య యోదోషైర్ద్వైస్త్రైస్తు చతుష్టయాత్ । ధాతుక్షయాద్వేగరోధా త్సాహసాద్విషమాశ

నాత్ । ఆగంతుకక్షయోజ్ఞేయ శ్చతుర్థో వైద్యపారగైః।
తస్యరూపాణిషై స్వర్యంకాస శ్శ్వాసోరుచిర్జ్వరః । బల
మాంస క్షయఃపార్శ్వ శిరోరుగ్రేచనంవమిః । కంఠపార్శ్వ
రుజానాహ రక్తశ్చ ఛర్దిపీనసః । నిహంతి పూయనిష్ఠీవో
హ్యతిసారో హతస్వరః॥

తా. విరుద్ధాహారవిహారములవలన వాతపైత్యశ్లేష్మములు ప్రకోపించి వాతక్షయము పిత్తక్షయము శ్లేష్మక్షయము అనిమూడువిధములైన క్షయరోగములుగలుగం జేయు ధాతుక్షయము మలమూత్రప్రతిబంధము సాహసము * విషమాశనము అను నాలుగుకారణములవలన ఆగంతుకక్షయముజనించు. ఈ ఆగంతుకముతోడ క్షయరోగములు నాలుగువిధంబులని సిద్ధవిద్యాభుయనెడు గ్రంథమున జెప్పంబడియున్నయది, వానియందు స్వరహీనము కాసశ్వాసములు అరుచి జ్వరము బలక్షయము మాంసక్షయము పార్శ్వములయందునొప్పి మిక్కుటముగ శిరమునందునొప్పి వమనము కుతికయొక్క పార్శ్వములయందునొప్పి కడుపుబ్బరము రక్తమునుగ్రక్కుట పీనసము దగ్గునపుడు చీముబడుట అతిసారము హీనస్వరము గలుగుట, ఈ లక్షణములతోగూడి యుండెడి నాలుగు విధములైన క్షయరోగములు రోగినిజంపు,

ఏకాదశక్షయ లక్షణము.

శ్లో॥[సిద్ధరసార్ణవే]సాహసో వేగసంరోధశ్శుక్లాభిస్నేహనంక్షయః।
అన్నాహారవిధేస్త్యాగశ్చత్వారో రాజయక్ష్మణః । రూపంభవి
ష్యత స్తత్రప్రతిశ్యాయస్తుసంక్షయః। ప్రసావేముఖమాధు
ర్యంతపనంవహ్నినాశనమ్। సాల్యరోగ స్తథానాహశ్శోభావ
ష్యశుభేక్షణమ్। మక్షికామతృణకేశాదిప్రాణవాయుస్త్వపా
నగః।హృల్లాసశ్ఛర్దిరరుచీ రసతోపిబలక్షయః।పాణ్యోశ్చశోఫః
పదయో శ్శోషశ్చ క్షీణశుక్లతా । బాహ్వ్యప్రమాణభిజ్ఞానం
కాయే భీభత్సదర్శనమ్ । పీనస శ్వాసకాసాది మూర్ధస్వర
రుజారతిః । ఊర్ధ్వే విస్రంసనంశోషో రక్తఛర్దిస్తు కోష్ఠగః

* విషమాశనమనగా నానావిధాన్నపానముల విషమముగ సేవించుట,

యోనిపార్శ్వగుదేశూలంసంధిశోభవతిజ్వరః । ఏకాదశను
రూపాణి జాయంతే రాజయక్ష్మసు॥

తా. సాహసము చేయంబూనుట కార్యములయందు కడువేగము గలుగుట శుక్లముక్షయించుట లేక చమురువలెగారుట అన్నమువందిచ్చలేకుండుట ఈ ౪ గుణములుండుగలుగబోయెడి పదకొండువిధములైన రాజయక్ష్మలకు పూర్వరూపంబులు అవి జనించినపిదప పడిసెము మూత్రకృఛ్రముగలుగుట నోరు తీపిగనుండుట శరీరము విదాహించుట అగ్నినశించుట స్థూలరోగము కడుపుబ్బరము గలుగుట ముఖమువాచుట వికారముగజూచుట వెంట్రుకలు మక్షికాతృణవర్ణసమానంబులుగనుండుట ప్రాణవాయువు అపానవాతముతోగలియుట ఓకర లేక ఎక్కిళ్ళువాంతి అరుచి గలుగుట రసధాతుక్షయమువలన సత్వముక్షయించుట కాళ్ళుచేతులువాయుట శరీరము శోషించుట శరీరమునస్పర్శజ్ఞానములేకుండుట శరీరము ఘోరముగ గనుపించుట పీనసము శ్వాసకాసాదులు గలుగుట తలనొచ్చుట కుతికలోనొచ్చుట దేనియందిష్టములేకుండుట నోట మలము వెడలుట శరీరమువాచుట నెత్తురుగ్రక్కుట కోష్ఠవాతముగలుగుట యోనిపార్శ్వములు గుదస్థలముశూలించుట సంధివాతము జ్వరముగలుగుట ఈలక్షణంబులన్నియు ఏకాదశక్షయము లని తెలియవలయును.

1658

క్షయరోగ లక్షణము.

శ్లో॥ [చరకే] మందాగ్నిశ్చల హీనతాకృశతనుశ్శ్వాసశ్చ కాస
భ్రమా।
హృచ్ఛూలంవమనంప్రవాహస్వరరుక్కంపస్త్వజీర్ణంతృషా।
దాహోహావిస్తృతహస్తిమూత్రగళరుక్ఛీతం శిరోర్తిర్జ్వరం।
మూర్ఛార్తిస్త్వథపీనసండగతిశ్శ్వేతత్క్షయే లక్షణమ్॥

తా. మందాగ్నిగలుగుట సత్వములేకుండుట శరీరముకృశించుట కాసశ్వాసములు భ్రమ రొమ్మునొప్పి వాంతులు అతిసారము స్వరభేదము వణుకు అజీర్ణము దప్పి దాహముగలుగుట ఏనుగుమూత్రమువలెనే మూత్రంబధికముగ వెడలుట కుతికలోనొచ్చుట చలువగలుగుట తలనొచ్చుట జ్వరము మూర్ఛ పీనసము జడత్వము గలుగుట ఇవియన్నియు క్షయరోగలక్షణంబు లని తెలియవలయును.

క్షయోపద్రవములు.

సీ॥ క్షయకుపద్రవమతిసారంబు కృశమైన దేహంబుగన్నులు దెల్ల
నగుట । కడు వెండి వెన్నునం గలయుట మోహంబు నష్టేంద్రి
యంబు వ్రణాలుగలుగు। దగ్గుసుశూలయూర్ధ్వశ్వాసస్వరహీ
నమై కాళ్ళువాచుట మఱియు దాన। నంగమెల్లనుశుష్కమ
గుటముక్కున నెత్తురొలుకుట ధాతుక్షయోర్మి యగుట।
గీ॥ క్షయలకెల్లనుసీరోగజాలముకున్న। నదిద్రవయాసంబుధన్వంత్రి
కైనంగాని । మాన్పరాదని చెప్పెం బల్మాఱుసీల । కంఠశో
ష్టారువైద్యసంఘుం బెఱుంగ॥

శ్లో॥ [నిత్యనాథీయే] అనేకోపద్రవయుతం పాదయోః ప్రసృతం
నరమ్। నారీంశోఫ ముఖేహంతి కుక్షిగుహ్యే వుభావపి॥

తా. ఏపురుషునికి క్షయరోగముతోడ అనేకోపద్రవములుగూడి కాళ్ళయందు వాపు స్త్రీకి ముఖమునందు వాపు స్త్రీపురుషులకు కడుపు మర్మస్థలము అను వానియందు వాపుగలిగియుండెడినో అట్టివారు మరణము జెందుదురని తెలియవలయును.

శ్లో॥ [నిత్యనాథీయే] జ్వరాతిసారశోఫానాంశ్వ యథాచశ్ధాత్క్ష
యే। ఆననంహస్తపాదంచ విశేషాద్యస్యశుష్యతి ।
స్వయోనావపిచేష్టాంచ సామాన్యాద్యాతిపంచతామ్॥

తా. క్షయరోగములలో జ్వరాతిసారంబేని శోఫయేని ముదిరినను లేక ముఖము కాళ్ళు చేతులు శుష్కించి యోనిశరీరము వాచియుండినను అట్టిక్షయరోగి మరణముజెందునని తెలియవలయును.

శ్లో॥ [మతాంతరే] నాసికాచ్యుతరక్తశ్చమేహ పాండ్వామయీ
క్షయీ। సద్యోపిముంచతిప్రాణాన్ సద్యమేవనసంశయః॥

తా. మేహ పాండు క్షయరోగముగలవారికి ముక్కుబెదరి రక్తముగారుచుండిన వారునిస్సంశయముగ తత్క్షణంబున ప్రాణంబుల విడిచెదరు.

శ్లో॥ శోఫోదరార్శోగ్రహణీ జ్వరగుల్మాహ్యుపద్రవాః॥

తా. క్షయరోగంబులలో శోఫ ఉదరము మూలవ్యాధి గ్రహణి జ్వరము గుల్మము అను నుపద్రవములు గలిగినరోగి మృతిజెందునని తెలియవలయును.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] విషూచీశ్లేష్మహీనాంగ మతిసారప్రపీడితమ్।
శూలశుష్కోదరంచైవ యక్ష్మాణంపరివర్జయేత్ ।
ఊర్ధ్వశ్వాసాతిశుక్లాక్షి భిన్నకాంస్యహతస్వరః ।
అతిమేహఃకృశోమందో హీనబుద్ధిబలేంద్రియః ।
వ్రణాంగశోషహిక్కావాన్ క్షయీయాతియమాలయమ్ ।
తథాన్యోపిప్రకర్తవ్యా చికిత్సాజీవితావధి॥

తా. విషూచి కఫము అంగహీనము అతిసారము శూల శుష్కోదరము ఎగపూపిరి నేత్రములు తెల్లనైరక్తవిహీనములుగనుండుట స్వరముపగిలిన కంచుపాత్రధ్వనితో తుల్యముగనుండుట కడుమేహము శరీరకృశత్వము శరీరమాంద్యము బుద్ధిమాంద్యము బలక్షయము ఇంద్రియక్షయము వ్రణములు శరీరముచెండుట ఎక్కిళ్ళు అను నుపద్రవములలో దేనితోనేని లేక అనేక రోగంబులతోనేని గూడియుండెడిక్షయరోగి యమాలయంబునకేగును. ఐననుక్షయరోగి జీవించియుండువరకు చికిత్సంజేయవలయును.

క్షయఏకాదశరూప షడ్రూప త్రిదోషజశోషవివరణము.

శ్లో॥ [ఆయుర్వేదే] స్వరభేదోనిలాచ్ఛూలం సంకోచశ్చాంసపా
ర్శ్వయోః। జ్వరోదాహోతిసారశ్చ పిత్తాద్రక్తస్యచాగ
మః।శిరసోప్యతిధారశ్చ ప్యభక్తచ్ఛందఏవచ। కాసఃకంఠ
స్యశోధ్వంసో విజ్ఞేయః కఫకోపతః। ఏకాదశభిరేతైర్వా
షడ్భిర్వాపిసమన్వితమ్। కాసాతిసారపార్శ్వార్తి స్వరభేదా
రుచిజ్వరైః। త్రిభిర్వాపీడితంలింగైర్జ్వరకాసాసృగామయైః।
జహ్యాచ్ఛోషార్దితం జంతుమిచ్ఛంసు విపులంయశః॥

తా. వాత పిత్త శ్లేష్మసంకరమువలన జనించు సన్నిపాతము సర్వలక్షణసంపూర్ణముగనుండుచందంబున సన్నిపాతము వలన జనించు క్షయరోగము సర్వలక్షణసంపూర్ణముగనుండును. అందు వాతప్రకోపమువలన స్వరభేదము శూల భుజపార్శ్వములు

యీడ్చికొనుట పిత్తప్రకోపమువలన జ్వరము దాహము అతిసారము రక్తము గ్రక్కుట శ్లేష్మప్రకోపమువలన శిరోభారము అన్నద్వేషము దగ్గు కంఠమునొప్పి అను నీపదునొకండులక్షణములు గలిగి మాంసక్షయముతో క్షయరోగిని లేక కాసము అతిసారము పార్శ్వములు యీడ్చికొనుట స్వరభేదము అరుచి జ్వరము అను నీ 9 లక్షణములు గలిగి మాంసక్షయముతో గూడియుండు క్షయరోగిని లేక జ్వరము దగ్గు రక్తము గ్రక్కుట అను నీ 8 లక్షణములుగలిగి మాంసక్షయముతో గూడియుండు క్షయరోగిని మిక్కుటముగ యశమునుగోరెడి వైద్యుడు వర్జింప వలయును.

సర్వరోగభేద వివరణము.

శ్లో॥ ఏకేనైవచదోషేణ తయోర్ద్వాభ్యామపిత్రయః।
త్రిదోషైరపిచైకస్యా ద్వైత్రై స్సప్తవిధోగదః॥

తా. సర్వరోగములు ఏకదోష ద్విదోష త్రిదోషజనితములవలన 7 విధంబులు అందు వాత పిత్త శ్లేష్మములవలన ప్రత్యేక ప్రత్యేకముగ జనించునవి ఏకదోషజనితంబులు వాతశ్లేష్మ వాతపైత్య పిత్తశ్లేష్మములవలన జనించిన ద్వంద్వదోషజనితంబులు. వాతపిత్తశ్లేష్మములవలన జనించునవి త్రిదోషజనితంబులు.

రోగసాధ్యాసాధ్యములు.

శ్లో॥ [నిత్యనాథీయే] ప్రయోగశ్శోషయేద్వ్యాధిమన్యామయము
దీరయేత్। ... వశుద్ధశ్శ్వధస్తు శమయేన్నసమీరయేత్॥

తా. ఔషధప్రయోగము శుద్ధరోగము (అనగా ఏకదోషజనితరోగము) లను హరింపజేయునేగాని యితరరోగముల గలుగజేయకుండును. మఱియు అశుద్ధరోగముల (అనగా ద్వంద్వరోగముల త్రిదోషజనితరోగముల) ఔషధముబ్రయోగించిన ఇతరరోగములుజనించును అట్లగుటంజేసి శుద్ధరోగములకే చికిత్సంజేయవలయును. అశుద్ధరోగములు కుదురుట దుర్లభంబగుటచే వానికి చికిత్స జేయంజనదు.

క్షయరోగములకు తాళకసిందూరము.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] శుద్ధతాళస్యభాగంచసుధాచూర్ణంసమాంశకమ్। రక్తాకార్పాససారేణ మర్దయిత్వాదినత్రయమ్।
మూషాయాన్నిక్షిపేత్సర్వం సప్తవారంపుటంభవేత్।
సిందూరంహరితాళస్యచేంద్రగోపప్రభంభవేత్। ఏతత్సర్వం

సమాలోడ్య నానారోగేషుయోజయేత్। పత్రవల్లీరసైర్యుక్తం శ్లేష్మక్షయవినాశనమ్। గోక్షురస్వరసైర్యుక్తం రక్తక్షయవినాశనమ్। నారికేళర సైర్యుక్తంవాతశ్లేష్మవినాశనమ్। హారీతకీచూర్ణయుక్తం శ్వాసక్షయవినాశనమ్। పిప్పలీచూర్ణయోగేన కాసక్షయవినాశనమ్। సితయామధునాయుక్తం పిత్తక్షయవినాశనమ్। నిర్గుండీచూర్ణసంయుక్తం కఫజ్వరవినాశనమ్। నవనీతేనసంయుక్తం హిక్కాఛర్దినివారణమ్। మంజరీసారసంయుక్తం చాతుర్థికవినాశనమ్। అర్జునత్వక్చూర్ణయుక్తం శుక్లమేహవినాశనమ్। కార్పాసబీజచూర్ణేన బహుమూత్రంప్రణశ్యతి। శంఖచూర్ణేన సంయుక్తం గ్రహణీసారనాశనమ్। ఉన్మత్తసారసంయుక్తంక్రిమికుష్ఠంవినశ్యతి। అపామార్గస్యసారేణ గుదరోగోవినశ్యతి। వృశ్చికాళీరసైర్యుక్తం మేహంకృచ్ఛ్రంవినశ్యతి। ధూపచూర్ణేన సంయుక్తం గ్రహణీదోషనాశనమ్। శుక్లకందేనసంయుక్తం గ్రహణీశూలనాశనమ్। దాడిమీకుసుమసారేణ హిక్కాగ్రహణీనాశనమ్। ఏతత్సమాంశకంచూర్ణం మయోక్తంభాషితంతథా। తాళసిందూరయోగేన నానారోగహరంపరమ్॥

తా. శుద్ధిచేసిన తాళకము సున్నము వీనిని సమభాగములుగగ్రహించి ఖల్వమునయునిచి పైడిప్రత్తిపువ్వులరసాన మూడుదినములు మర్దించి వజ్రమూషలోనునిచి 7 లఘుపుటములువేసిన తాళకము ఆరుద్రపురుగులవలె నెఱ్ఱగసిందూరించును. పిదప నావజ్రమూషలోని సిందూరమును గీచి యెత్తుకొని సర్వరోగములయందుపయోగింపవలయును. మఱియు నాసిందూరములో రెండు * చిన్నములయెత్తును రుద్రజడాకురసముతో నొసంగిన శ్లేష్మక్షయమును ఏనుగు పల్లేరు రసముతో నొసంగిన రక్తక్షయమును టెంకాయ నీరుతో నొసంగిన వాతశ్లేష్మక్షయమును కరక్కాయచూర్ణముతోనొసంగిన శ్వాసక్షయమును పిప్పలిచూర్ణముతోనొసంగిన కాసక్షయమును చీనాపంచదారతో నేని తేనెతోనేని నొసంగిన పైత్యక్షయమును నల్లవావిలియాకుచూర్ణముతోనొసంగిన శ్లేష్మజ్వరమును వెన్నతోనొసంగిన ఎక్కిళ్ళు వాంతులును తొలసియాకురసముతో నొసంగిన చాతుర్థికజ్వరమును మద్దిచెక్క చూర్ణము...

* చిన్నమన:—నాలుగు గురివెందగింజలయెత్తు.

నొసంగిన శుక్లమేహములు ప్రత్తివిత్తులచూర్ణముతో నొసంగిన బహుమూత్రమును శంఖచూర్ణముతో నొసంగిన గ్రహణి అతిసారములును ఉమ్మెత్త రసముతో నొసంగిన క్రిమి కుష్ఠురోగములను ఉత్తరేణిరసముతో నొసంగిన గుదరోగమును తేలుమణి యాకు రసముతో నొసంగిన మేహరోగమును మూత్ర కృచ్ఛ్రమును అగరుగంధపు చెక్క చూర్ణముతో నొసంగిన గ్రహణీ దోషమును అతివస చూర్ణముతో నొసంగిన గ్రహణీశూలలును దానిమ్మపువ్వుల రసముతో నొసంగిన ఎక్కిళ్ళతో గూడియుండు గ్రహణీరోగమును నశించును. పైయనుపానములు సిందూరమునకు సమముగ నుంచుకొన వలయును. మఱియు నీతాళక సిందూరము నానారోగముల హరింపజేయుటయందు కడుశ్రేష్ఠంబైనదిగ నున్నది.

క్షయ పాండు కామిలలకు శ్రీమదగ్నికుమారము.

శ్లో॥ [చింతామణౌ] తుల్యాంగంధక పారదావమృతకం శుల్బంచ
తుల్యాంశకమ్। ఖల్వేహంసపదీరసేదినయుగం సంమర్ద్యయ
త్నాత్తతః। కృత్వాకాచమయేఘటేచ వటికాస్సంతాప్య
సూర్యాంశుభిః। తద్రుద్ధ్వావనమంగుళీ పరిమితం చేలంమృ
దావేష్టయేత్। భాండేవాలుకయాత్రిభాగభరితే క్షిప్త్వా
క్షిపేద్వాలుకామ్। భాండాస్యంతునిరుద్ధ్య వాసరయుగం
గాఢాగ్నినా దీపయేత్। ఉత్తార్యస్వశరీరశీతలమతో వేదాం
శతుల్యామృతమ్। తుల్యాంశైశ్చమరీచచూర్ణనికరైస్సం
యోజ్య గుంజామితమ్। దేయంనాగలతాదళేన సహితం
చూర్ణంతథాఖాదయేత్। శ్రీమానగ్నికుమారకోరసవరో
నిశ్శేషరోగాపహః। శ్వాసకాసక్షయ పాండుకామిలా శూ
లవాతవమిరోగభూపతిః। సన్నిపాతమతి దారుణజ్వరాన్
హంతిహంతరసభూపతిఃక్షణాత్॥

తా. శుద్ధిజేసిన గంధకము శుద్ధిజేసిన వసనాభి తామ్రభస్మము వీనిని సమభాగములుగ ఖల్వమందునుంచి రెండు దినములు హంసపాదియాకురసముచే బాగుగా మర్దించి మాత్రలుజేసి ఎండ నెండించి గాజుకుప్పెలోబోసి దానిమూతిని బలపపుబిరడచే మూసి 7 చీలమన్నులిడ్చి ఎండించి కుండకు 3 భాగములు యిసుకబోసి అంతా గాజుకుప్పె

నునిచి దానిపై మరల నిసుకబోసి వాలుకాయంత్రమున 2 దినములువండి స్వాంగశీతలమునదీసి దానికి 4 వ పాలు శుద్ధిజేసిన వసనాభి వసనాభికి సమము మిరియపుచూర్ణము కలిపి యందొక గురిగింజప్రమాణమును తమలపాకులోనునిచి సేవించిన శ్వాసకాసలు క్షయరోగములు పాండువ్యాధులు కామిల శూల వాతములు వాంతులు సన్నిపాతములు పురాణజ్వరములు (అమ్లపైత్యములు శోఫలు) మొదలగు సర్వరోగముల తత్క్షణమున నిశ్శేషముగ బోకడచు. ఇది శ్రీమదగ్నికుమారమనియు రసభూపతియనియు జెప్పంబడు.

క్షయాదిస్వరరోగములకు పూర్ణచంద్రోదయము.

శ్లో॥ [గ్రంథాంతరే] పలంమృదు స్వర్ణదళం రసేంద్రపలాష్టకం
షోడశగంధకస్య। శోణైస్సుకార్పాసభవైః ప్రసూనైస్స
ర్వంవిమర్ద్యాథకుమారికాద్భిః। తత్కాచకుంభే నిహితంప్ర
గాఢే *మృత్పర్పటీభిర్ద్విదివసత్రయంచ। పచేత్క్రమాగ్నౌ
సికతాఖ్యయంత్రే తతోరజః పల్లవరాగరమ్యమ్॥ నిగృ
హ్యచైతచ్ఛుపలం పలంచ చత్వారి కర్పూరరజస్తథైవ।
జాతీఫలంశోషణ మింద్రపుష్పం కస్తూరికాయా ఇహశాణ
మేకమ్। చంద్రోదయోయంకథితోస్య మాషో భుక్తోహి
వల్లీదళమధ్యవర్తీ। మదోత్కటానాంప్రమదాశతానంగర్వా
ధికత్వంశ్లథయత్యకాండే। ఘృతంఘనీభూతమతీవదుగ్ధం।
†మృదూని మాంసానిస మండకాని। మాషాన్నపిష్టాని
భవంతిపథ్యాన్యానందదాయీన్యపరాణిచాత్ర। వలీపలిత
నాశనస్తను భృతాంవయస్తంభనస్సమస్తగద ఖండనః
ప్రచురరోగపంచాననః। గృహేపిగృహ భూపతిర్భవతి య
స్యచంద్రోదయస్సపంచశరదర్పితోమృగదృశాంభవేద్వల్ల
భః। రతికాలేరతాంతే వా సేవితవ్యోరసోత్తమః। మాన
హానింకరోత్యేష ప్రమదానాంసు నిశ్చితమ్। కృత్రిమంస్థా
వరంచైవ జంగమంచాపి యద్విషమ్। నవికారాయభవతి
సాధకేంద్రస్య వత్సరాత్। యథామృత్యుం జయాభ్యా
సాన్మృత్యుంజయతి దేహినామ్। తథాయంసాధకేంద్ర

* మత్కర్పటైస్తద్దివసత్రయంచ. † గురూణిమాంసానిసమస్తకాని.

స్యజరామరణనాశనః। ఇంద్రపుష్పం లవంగం స్యాత్కార్పాస
కుసుమద్రవమ్। తంత్రాంతరే ప్రసిద్ధో యం మకరధ్వజనామతః॥

తా. శుద్ధిజేయబడి సూక్ష్మముగ కత్తిరించబడిన కుందనపురేకులు 1 పలము శుద్ధిజేసినపాదరసము 8 పలములు శుద్ధిజేసిన అమ్లసార శిలగంధకము 16 పలములు ఇటుల వీనినెల్లఖల్వమునను నిచి ఎఱ్ఱప్రత్తిపువ్వుల రసమున ఒకదినము బాగుగమర్దించి పిదప మఱియొకదినము కలబంధరసముచే మర్దించి సెనగగింజలంతేసి మాత్రలుజేసి ఎండించి గాజుకుప్పెలో బోసి చీలమన్ను లేపనము జేసి వాలుకాయంత్రమున నునిచి మృదు తీక్ష్ణ గాఢాగ్నులచే మూడుదినములుఉండి సాంగశీతలము నదించి యందలి యౌషధమునుదీసిజూచిన యది చిగురుటాకువర్ణతుల్యముగ నుండవలయును. అటులుండిన పక్వంబైనదని యెఱింగి యందు దినుసుకొక్కొక పలముచొప్పున పచ్చకర్పూరమును జాజికాయలను పిప్పళ్లను లవంగములను * శాణప్రమాణము కస్తూరినిగలిపి మర్దించవలయును. ఇదియ పూర్ణచంద్రోదయమనంబడును. దీనిని మాషప్రమాణము తమలపాకులోనునిచి సేవించిన మదించిన నూరుగురుస్త్రీల గర్వము నణచుటయందు శక్తిగలవాడుగనగును. మఱియునిది ముదిమిని సమస్తరోగములను బోకడచి వయస్తంభనమును గలుగంజేయుటయేగాక బలిష్ఠమైన క్షయాదిరోగములనే ఏనుగులకు సింహము గనుండును. ఈపూర్ణచంద్రోదయము గృహపతి గృహమును రక్షింపుచుండు చందంబున శరీరమునురక్షింపుచుండును. మఱియు దీనిని సేవించువాడు కామముచేగర్వితుడై స్త్రీలకు మిగులసంతోషమునుగలుగంజేయుచుండును. మఱియు దీనిని సురతకాలంబునగాని సురతాంతమునగాని సేవించెడువాడు మదించిన స్త్రీలయొక్క గర్వమునునిశ్చయముగబోకడచును. మఱియు దీనినొక సంవత్సరమువరకు సేవించెడి వానికి కృత్రిమస్థావరజంగమ విషములవలన యెవ్విధవికారంబును గలుగకుండు మృత్యుంజయరససేవనవలన మృత్యువు గలుగకుండు చందంబున దీనిసేవనవలన జరామరణములు గలుగకుండును. దీనియందు చేరిననెయ్యి అధికముగపాలు మృదుకరమాంసములు మీగడ మాషాన్నము పిండివంటలు మొదలగు తన కిష్టపదార్థముల సేవించుట పథ్యకరము.

క్షయాదులకు మహాదగ్నికుమారము.

శ్లో॥ [దేవీశాస్త్రే] గంధకేనద్వికర్షేణశుద్ధసూతేనతావతా। విధా
యకజ్జలీంశ్లక్ష్ణా మేకవాసరమర్దనాత్। కర్షమాత్రంవిషందత్వా

* శాణమనగ 4 మాషములయెత్తు.

మర్దయిత్వా దృఢంతథా॥ హంసపాదిరసందత్వాస్తోకంస్తోకం ముహుర్ముహుః। కుడవార్ధమిదం పశ్చాద్గోళీకృత్యవిచక్షణః॥ కాచకుప్యాం వినిక్షిప్య శుల్బంచాస్మిన్ ప్రదాపయేత్। దేవీశాస్త్రే పునఃప్రోక్తం చూర్ణితం కాంచనంవిషమ్। ఊర్ధ్వాధోగోళకానాం హి కాచకుప్యాం వినిక్షిపేత్। నిక్షిపేత్కజ్జలీమధ్యే యథా శ్వాసోనదాయతే। తతశ్చద్వ్యంగుళేనైవ మృదాకుప్యాం విలిప్యచ। విశోష్యవాలుకాయంత్రే సూత్రస్థానప్రకాశితే। అధోముఖం ఘటీంక్షిప్త్వాక్షిపేదుపరి వాలుకామ్। నిరుధ్యభాండ వక్త్రంచ చుల్ల్యామారోప్య యత్నతః। వహ్నింప్రజ్వాలయేత్సార్ధ దినంక్రమ వివర్తితమ్। సాంగశీతంసమాకృష్య సహతామ్రేణమర్దయేత్। పలార్ధం మారిచంసూక్ష్మం కర్షార్ధంవత్సనాభకమ్। వినిక్షిప్యవిమర్ద్యాథక్షిపేద్దివ్యంకరండకే। నందినాథసమాదిష్టం రసతుల్యం మరీచకమ్। వత్సనాభంచ కర్షార్ధంమిశ్రయేత్పరిచూర్ణితమ్। నిర్దిష్టోగ్నికుమారకో రసవరో దేయస్తథా నందినా। సద్యోవైద్యయశః ప్రభూతఫలదస్సర్వామయధ్వంసకః। నిత్యంపాచనదీపనోరుచికరశ్శీఘ్రం గుణోత్కర్షకృత్। శాలీభోజనతోయభక్షసుఖదశ్శ్రేష్ఠోరసానాంప్రభుః మహాదగ్నిం కఫవాతజక్షయగదం నిశ్శేష శూలామయమ్। శ్వాసంకాసగదంతథాకఫమరుజ్జార్తించ పాండుంతథా। శోషంవాతగదాన్సమస్తకఫరుజఃకంఠామయాన్సర్వశః। సామాంచగ్రహణీం హరేత్ఖలు రతిం కుర్యాచ్చ పర్ణాన్వితః * కణయాసిత యాజ్యేనదాతవ్యోయం మహారసః। వాయుముఖ్యేషు రోగేషు వాయు సంసర్గకేష్వపి। నందినాథేపునఃప్రోక్తస్తత్తద్రోగహరఃపరః। నిహంతిసకలాన్రోగాననుపానవిశే

* మధునా.

వతః। రసజనితవిదాహేశీతతోయాభిషేకో మలయజఘన
సారైర్లేపనం మందవాతః। తరుణ రధిచయుక్తం నారికేళస్యనీ
రమ్। మధురశిశిర వాత శ్శీతమన్యచ్ఛశస్తమ్॥

తా. శుద్ధిచేసినగంధకము 2 కర్షములు శుద్ధిజేసినరసము 2 కర్షములు ఇటుల వీనిని గ్రహించి ఖల్వములో నునిచి ఒకదినము కజ్జలిగ మర్దించి అందు కర్షప్రమాణము శుద్ధిజేసిన వసనాభిని కలిపి మరల దృఢముగ మర్దించి హంసపాదియాకు రసమును కుడవార్థపరిమితముగ జేకొని కొంచెకొంచెముగ వేయుచు పలుమారు మర్దించి మాత్రలుజేసి యెండించి పిదప గాజుకుప్పెలోపల దేవకాంచనపు చూర్ణమును శుద్ధిజేసిన వసనాభి చూర్ణమును వైచి దానిపై యామాత్రలనునిచి ఆమాత్రలను నడుమ తామ్రభస్మమును మరల దానిపై దేవకాంచనపు చూర్ణమును శుద్ధిచేసిన వసనాభిచూర్ణమును వైచి సందు లేకుండునటుల దానిమూతిని బలపపురాతిచే మూసి రెండంగుళముల దళప్రమాణము చీలమన్ను లేపనముజేసి యెండించి దేవీశాస్త్రముయొక్క సూత్రస్థానమున జెప్పంబడిన. వాలుకాయంత్రములో నునిచి దానిపై నిసుకబోసి ఒకకుండను దానిపై బోర్లించి ఆ రెండుకుండల మూతుల బంధించి చీలమన్ను లేపనముజేసి యెండించి కడుజాగరూకతతో పొయిమీద నునిచి మృదుతీక్ష్ణ గాఢాగ్నులచే క్రమముగ 12 ఝాములు పాకముజేసి చల్లారిన పిదప యందలి గాజుకుప్పెను దీసికొని తామ్రభస్మముతోడ ఖల్వమున మర్దించి అందు మిరియములచూర్ణము $\frac{1}{2}$ పలము శుద్ధిజేసిన వసనాభి చూర్ణము అర్ధకర్షప్రమాణము కలిపి ఒకభరణియం దునిచి కొనవలయును. ఇటుల రసమునకు సమముగ మిరియముల చూర్ణమును $\frac{1}{2}$ కర్షము శుద్ధిజేసిన వసనాభిని కలుపుటచే నిర్దుష్టంబై శ్రేష్ఠంబుగనుండు మహాదగ్నికుమారమును నీరసము తమలపాకుతోడ సేవింపబడిన పాచనము అగ్నిదీపనము రుచి గుణాధిక్యము అనువానిని గలుగంజేయుననియు అగ్నిమాంద్యము కఫవాతజనిత క్షయరోగములు శూల శ్వాసము కాసము కఫము వాతరోగములు పాండువు శోఫ ఎనుబదివాతములు శ్లేష్మరోగములు కంఠరోగము ఆమయుక్త గ్రహణి మొదలగు సర్వరోగముల హరింపంజేయుటవలన తత్కాలమునందే వైద్యులకు యశస్సును గలుగంజేయుననియు పిప్పళ్లచూర్ణము పంచదార నెయ్యి అనువానితో సేవింపబడుటవలన వాతమే ముఖ్యముగగల రోగముల వాతసంబంధమువలన జనించిన రోగముల హరింపంజేయుననియు మఱియు అనుపానవిశేషములవలన సకలరోగముల హరింపంజేయుననియు నందివాదీయమను గ్రంథమున జెప్పంబడియున్న యది. ఈరససేవనకాలముల సంతాపముజనించిన శీతోదకస్నానము పచ్చకర్పూరముతోగూడి శీతకరముగ నుండు చందనలేపనము యొకింత వాతసేవన నూతనమైన వెలుగు టెంకాయనీరు మధురద్రవ్యములు శీతకరద్రవ్యములు ఇతర శీతలద్రవ్యములు అనువానిని సేవించుట హితకరంబు ఇదియ మహాదగ్నికుమార మనంబడును. ఇది సకలరసములలో కడుశ్రేష్ఠంబు దీనియందు మంచి శాల్యన్నమును మంచి ఉదకమును మంచి భక్ష్యములను పథ్యముగ గ్రహింపవలయును.

మండూరగుణము.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] మండూరకఫవాతఘ్నం శోఫపాండుక్షయా
పహమ్॥

తా. మండూరమును తేనె పిప్పలితో సేవించిన శ్లేష్మము వాతము శోఫ పాండువు క్షయరోగము హరించును.

క్షయాదులకు జీర్ణ మండూర చూర్ణము.

శ్లో॥ [అశ్వినికల్పే] జీర్ణంమండూరచూర్ణం పశుసలిలపరీభృంగరా
జస్కవాసా। నుత్సాస్యక్షీ మేఘ నాధేక్షురకులిశలతా బ్రహ్మ
మూర్వామృతానామ్। వర్షాభూశిగ్రునీలీహపుష బహుళదళా
శేఫకన్యార్ద్రికానామ్। భృష్టం శ్రేష్ఠం రసేన త్రికటువరనిశాదా
రుదార్వగ్ని వేల్లైః। ఏభిస్తుల్యంసమాంశం దధిమధుపయసా
కోష్ణతోమార్ద్రనీరైః। ప్రాతఃపీత్వాని హన్యాత్క్షయకసన
శుభ శ్వాసపాండ్వగ్నిమాంద్యాన్॥

తా. పాతచిట్టెము నెఱ్ఱగ కాల్చి గోమూత్రములో యేడుమారులు చల్లార్చిన నది శుద్ధియగును. పిదప దానిని దంచి చూర్ణముజేసి గుంటగలగర జిల్లేడాకులు అడ్డసరపాకు పొన్నగంటియాకు చిత్తియాకు నీరుగొలిమిడి నల్లేరు మండూకబ్రహ్మి చాగమట్టలు తిప్పతీగె గలిజేరు ముఱగ చెక్క నీలియాకు బోడతరము సంబరేణు వావిలి కలబంద అల్లము దుష్టపాకు పసపు అను వానిరసములతో ప్రతిదానిచే ప్రత్యేక ప్రత్యేకముగ రుబ్బి ప్రతిదానిచే నైదేసిపుటంబుల చొప్పున నూఱుపుటంబులిడవలయును. ఇటుల నూఱుపుటంబు లిడిన యది శుద్ధంబగును. పిదప శొంఠి పిప్పలి మిరియాలు కరక తాండ్ర ఉసిరికలు పసపు మ్రానిపసపు దేవదారు చిత్రమూలము వాయువిడంగములు అనువానిని సమభాగములుగ చూర్ణముజేసి దానికి సమముగ వైమండూరము గలిపి ప్రతి

దినము పదిచిన్నములయెత్తును వెలుగు పాలు కోష్టు కల్కము అల్లపురసము అనుపాని లో దేనితో నైనను ప్రాతఃకాలమున సేవింపుచుండిన క్షయరోగములు కాసము శోఫ శ్వాసము పాండువు అగ్నిమాంద్యము హరించును. (ఈ మండూరము క్షయ పాండు శోఫల హరింపజేయుటయందు కడు ప్రసిద్ధిజెందినది.

సర్వక్షయములకు కాంతవల్లభరసము.

శ్లో॥ [నిత్యనాథీయే] కాంతంషోడశభాగంచ చతుర్దశమయోరజః।
కిట్టంద్వాదశంచైవ దశభాగంతు టంకణమ్ । మనశ్శిలాష్ట
భాగంచ షడ్భాగంచశిలాజతు। సర్వేణచసమంసూతంగంధ
కంచాపితత్సమమ్ । ఆర్ద్రిమూషోదరేన్యస్య వాలుకాయంత్ర
కేక్షిపేత్ । పాచయేత్సప్తరాత్రంతు సంగ్రాహ్యసూక్ష్మ
చూర్ణితమ్। సేవితంమధునాయుక్తం నిష్కార్ధేనసమన్వితమ్।
పాండురోగక్షయంగుల్మ గ్రహణీరోగనాశనమ్ । కాసంశ్వా
సంజ్వరంఛర్దిప్లీహోదరమరోచకమ్ । మందాగ్నికుష్ఠరోగం
చమూలరోగం భగందరమ్। వాతశూలహరంవృష్యమత్యం
తమతిదీపనమ్ । తుష్టిపుష్టికరం కాంతివర్ధనంబలవర్ధనమ్ ।
కాంతవల్లభనామ్నాయంవిష్ణునానిర్మితంపురా। సర్వపాండు
క్షయంచైవలోకస్యారోగ్యకారణమ్॥

తా. కాంతభస్మము 16 భాగములు ఉక్కురాపాడి 14 భాగములు * మండూరము 12 భాగములు శుద్ధిజేసిన వెలిగారము 10 భాగములు శుద్ధిజేసిన మణిశిల 8 భాగములు శుద్ధిజేసిన కర్పూరశిలాజితు 6 భాగములు శుద్ధిజేసిన పాదరసము 66 భాగములు శుద్ధిజేసిన గంధకము 66 భాగములు ఇటుల వీనినెల్ల ఖల్వమున నునిచి నిమ్మపండ్లరసముతో బాగుగ మర్దించి † ఆర్ద్రిమూషలోగాని గాజుబుడ్డిలోగాని నునిచి వాలుకాయంత్రమున యేడుదినములువండి సాంగశీతలమున ఖల్వమున నునిచి మర్దించి చూర్ణముజేసి యర్ధనిష్కప్రమాణమును ప్రత్యహము ప్రాతస్సాయంకాలముల తేనెతో సేవింపుచుండిన పాండువు క్షయరోగము గుల్మము గ్రహణిరోగము కాస శ్వాసలు జ్వరము వాంతులు ప్లీహోదరము అరుచి అగ్నిమాంద్యము కుష్ఠువు మూలవ్యాధి భగందరము వాతశూల హరించుటయే గాక కడువీర్యవృద్ధి అగ్నిదీపనము మనస్సంతో

---

* మండూర మన-ప్రాతచిట్టెము.

† ఆర్ద్రిమూష యన-అవము (సూళ)లో నుంచని మూస.

షము శరీరపుష్టి కాంతి బలము గలుగును. ఇది విష్ణువుచే నిర్మింపబడిన కాంతవల్లభరస మనంబడును. మఱియునది సర్వపాండువుల క్షయముల హరింపజేసి లోకమున కారోగ్యము గలుగజేయుచుండును.

క్షయరోగములకు లోకనాథరసము.

శ్లో॥ [పూజ్యపాదీయే] వరాటతుల్యమండూరంతదర్ధంతీక్ష్ణలోహ
కమ్ । తత్పాదాంశం మృతంసూతంసూతద్విగుణ గంధకమ్।
ఖల్వోదరేవినిక్షిప్యమర్దయేద్దివసత్రయమ్ । వర్షాభూమూల
సారేణవజ్రవల్లీరసేనచ । వాసాపాతలగేనాపి చిత్రమూలేన
మర్దయేత్ । గోళకంచాతపేశోష్యం దినాంతంతువినిక్షిపే
త్ । శరావేణచమృద్వగ్నౌకుక్కుటీపుటవద్భవేత్ ।సూక్ష్మ
చూర్ణంతతఃకృత్వా తత్సమంమారిచం రజః । భావనానంత
రంద్రవ్యంనాగవల్లీరసార్ద్రిమ్। భృంగరాజంచనిర్గుండీముండీ
శిగ్రురసస్తథా । త్రిఫలారసభావేనఛాయాశుష్కంతుకార
యేత్ । నిష్కార్ధంమధునాలేహ్యంయామేయామేచ భక్ష
యేత్। క్షయంక్షయకృశంవ్యాధీన్ వాతపిత్తకఫోద్భవాన్।
కాసశ్వాస ప్రతిశ్యాయ శోఫపాండు గదాదికాన్ । హలీ
మకంచాస్థిగతంవినిహంతిచసత్వరమ్ । దీపనం వీర్యవృద్ధిం
చకారయేన్నాత్రసంశయః। లోకనాథరసో నామశంభు
నాపరికీర్తితః॥

తా. గవ్వలభస్మము 1 భాగము మండూరము 1 భాగము లోహభస్మము ½ భాగము రసభస్మము లేక శుద్ధిజేసినరసము 2 భాగములు శుద్ధిజేసినగంధకము 1 భాగము ఇటుల వీనినెల్ల ఖల్వముననునిచి గలిజేరువేళ్ళు నల్లేరు అడ్డసరము సంబరేణు చిత్రమూలము అనుపానిరసములచే 3 దినములు బాగుగమర్దించి గొనగగింజలంతేసి మాత్రలుజేసి ఒకదినము ఎండించి మూకుడులోనునిచి దానిపై నొకమూకుడుమూసి బాగుగా చీలమన్ను లేపనముజేసి కుక్కుట పుటంబిడవలయును. లేక ఒకఝామువరకు పొయిమీద నైనా వండవలయును. పిదప నామాత్రల సాంగశీతలమునదీసి చూర్ణముజేసి దానికి సమముగ మిరియములచూర్ణము గలిపి తమలపాకు అల్లము గుంటగలగరాకు వావిలి బోడతరము మునగచెక్క కరక తాండ్ర ఉసిరికెలు అనుపానిరసములతో ప్రత్యేక ప్రత్యేకముగ భావనజేసి అర్ధనిష్కప్రమాణము మాత్రలుజేసి నీడనెండించి తేనెతో

ప్రతిదినమున సేవింపుచుండిన క్షయరోగము క్షయమువలన జనించిన శరీరకృశత్వము వాతపిత్త శ్లేష్మములవలన జనించిన కాసశ్వాసలు పీనసము శోఫ పాండువు మొదలగు రోగముల హాలీమక అస్థిగతజ్వర అగ్నిమాంద్యరోగముల నిస్సంశయముగ హరింపఁజేసి వీర్యవృద్ధిని గలుగఁజేయును. ఇది శివునిచే జెప్పఁబడిన లోకనాథరస మనంబడును) (పైజెప్పిన యౌషధముల నన్నింటిని సర్వక్షయరోగములయం దుపయోగింపవలయును. తాళకసింధూరము నొసంగునెడ వానియనుపానముల నెఱింగి ప్రయోగింపవలయును.

క్షయరోగములయందు పథ్యము.

శ్లో॥ పురాణశాల్యోద సముద్గయు షాఘృతామృతేవాస్తుక మేఘ
నాదా। కూశ్మాండ శిగ్రూ లఘురుచ్యభోజ్య క్షయేషు
పథ్యం సముదాహరంతి॥

తా. ప్రాతరాజనపు బియ్యపువంటకము పెసరకట్టు మేకనెయ్యి మేకపాలు చక్రవర్తికూర చిర్రికూర ముదురుగుమ్మడికాయ మునగకూర లఘువై రుచికరముగ నుండు ద్రవ్యములు క్షయరోగులకు పథ్యకరంబులు.

శ్లో॥ [గ్రంథాంతరే] కుళుత్థయూషోనిలహాశర్కరాశ్మరిభేదనః।
తూనిప్రతూనినిరసోగుల్మ మేహాక్షయాపహః॥

తా. ఉలవకట్టు వాతరోగము శర్కరాశ్మరి తూని ప్రతూని గుల్మరోగము మేహరోగము క్షయరోగము గలవారలకు పథ్యకరంబు.

క్షయరోగములయందపథ్యములు.

శ్లో॥ వర్జయేల్లవణం హింగు గహాంత్రకంసదాప చేత్। క్షీర
మాజ్య దధిక్వాథ పథ్యవర్గః క్షయేహితః॥

తా. లవణము ఇంగువ ఆవుచల్ల (ఆవుమజ్జిగ) పాలు నెయ్యి పెరుగు వగరు గల ద్రవ్యములు క్షయరోగుల కపథ్యంబులు.

ఇతి శ్రీనీలకంఠ చరణారవింద తీర్థప్రసాద పారావారభోగవిహార పారీణ
నిడిమామిడి భగిసత్సంప్రదాయకారాధ్య రామదేశిక శిష్యోత్తమ
నమశ్శివాయ సత్పుత్ర పవిత్ర కవితాచాతురీధురీణ వైద్యబన
శిరోభూషణ నీలకంఠ కొట్టూరు బసవరాజ నామధేయ
ప్రణీత శ్రీ బసవరాజీయే ఆంధ్రతాత్పర్యసహితే
క్షయదోషనిదాన తత్సాధ్యాసాధ్య చికిత్సాను
పాన పథ్యాపథ్య లక్షణయుక్తం
చతుర్థ ప్రకరణమ్.

శ్రీరస్తు.

బసవరాజీయము.

ఆంధ్రతాత్పర్యము.

పంచమప్రకరణము.

శ్లో॥ నందీశశేషశీతాంశు సింహకర్పూరసారసైః।
చందనేనచతుల్యాంగం నీలకంఠమహంభజే॥

అవతరణిక. ఇపుడు గ్రంథకర్త విఘ్నబాహుళ్యశంకగలవాడై తనచే జేయం బడు నీగ్రంథము నిర్విఘ్నముగ పరిసమాప్తి జెందుటకై తనకిష్టదేవత యగు ఈశ్వర నమస్కారాత్మక మంగళమును "నందీశ శేషశీతాంశు" అను శ్లోకముచే జేయుచున్నాడు.

తాత్పర్యము. నందీశ్వరుడు ఆదిశేషుడు చంద్రుడు సింహము కర్పూరము సారసపక్షి చందనము అనువానితో తుల్యశరీరముగల నీలకంఠుని నేను భజించెదను.

శ్లో॥ శ్రీనీలకంఠవంశాబ్ధి చంద్రమాబసవాహ్వయః।
వక్ష్యామివృషరాజీయమహంవైద్య శిఖామణిమ్॥

తా. నీలకంఠ వంశమనెడి క్షీరసముద్రమునకు చంద్రుడై బసవరాజు అని పేర్కొనబడిన నేను వైద్యగ్రంథములలో కడుశ్రేష్ఠంబైన బసవరాజీయమును నీగ్రంథమున నైదవప్రకరణమును వచింపుచున్నాడను.

పాండురోగ నిదానాదులు.

శ్లో॥ [ఆయుర్వేదే]పాండురోగాఃస్మృతాఃపంచవాతపిత్తకఫైస్త్ర
యః। చతుర్థస్సన్నిపాతేనపంచమోభక్షణాన్మృదః। వ్యా
యామోలవణంచామ్లమతితీక్ష్ణంచమృత్స్నరా। సేవనాచ్ఛది
వాస్వాపజ్ఞాయతేపాండురస్త్వచి। అపక్వంమూత్రక్షిప్తశ్శీతం

మృత్తికాభక్షణాధికమ్ । నిష్ఠీవనం త్వచిస్ఫోటో విజ్ఞేయం
పూర్వలక్షణమ్॥

తా. పాండురోగములు వాత పిత్త శ్లేష్మ సన్నిపాత మృత్పాండువులన నైదు విధంబులు మిక్కుటముగ సంచారాదులు సేయుటవలన ఉప్పు పులుసు కడుతీక్ష్ణద్రవ్యములు మృత్తిక కల్లు అనువానిని మిక్కుటముగ సేవించుటవలన పగటి నిద్రవలన రక్తము దుష్టంబై చర్మము పాండురవర్ణమగును. అందు భుజించిన యన్నము జీర్ణముగాక విరేచనంబులగుట మలమూత్రములు పచ్చగ వెడలుట అధికముగ మన్నుదినుట యందిచ్ఛగలుగుట కారి ఉమియుట శరీరముయెండి చర్మముపూడుట లేక శరీరము గాదరైయుండుట ఈలక్షణములు ముందుగలుగ బొయ్యెడి పాండురోగమునకు పూర్వ రూపంబులు.

వాతపాండురోగ లక్షణము.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] త్వఙ్మూత్రనయనాదీనాం రౌక్ష్యంకృష్ణారుణాభతా। వాతపాండ్వామయేకంపతోదానాహభ్రమాదయః॥

తా. చర్మము మూత్రము నేత్రములు మొదలగునవి రూక్షగనేని నల్లగనేని ఎఱ్ఱగనేని నుండుట వణుకు సూదులచే బొడుచునటుల వేదన కడుపుబ్బరము భ్రమ మొదలగునవిగలుగుట ఈలక్షణములుగలది వాతపాండువని తెలియవలయును.

పిత్తపాండురోగ లక్షణము.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] పీతమూత్రశకృన్నేత్రో దాహతృష్ణా జ్వరాన్వితః। భిన్నవిట్కోఽతిపీతాభః పిత్తపాండ్వామయీనరః॥

తా. మూత్రము మలము నేత్రములు పచ్చగనుండుట దాహము దప్పి జ్వరము గలుగుట అధికముగ మలము వెడలుట శరీరము కడుపచ్చగనుండుట ఈలక్షణములు గలది పిత్తపాండువని తెలియవలయును.

శ్లేష్మపాండురోగ లక్షణము.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] కఫప్రసేకశ్వయథు తంద్రాలస్యాతి గౌరవైః। పాండురోగీకఫాచ్ఛుక్లై స్త్వఙ్మూత్రనయనాననైః॥

తా. తెమడ వెడలుట వాపు తంద్ర ఆలస్యముగలుగుట శరీరము కడుబలువుగ నుండుట చర్మము మూత్రము నేత్రములు తెల్లగనుండుట ఈలక్షణములుగలది శ్లేష్మపాండువని తెలియవలయును.

సన్నిపాత పాండురోగ లక్షణము.

శ్లో॥ [గ్రంథాంతరే] జ్వరారోచకహృల్లాస తృష్ణాఛర్దిక్లమాన్వితః।
పాండురోగీ త్రిభిర్దోషై స్త్యాజ్యః క్షీణో హతేంద్రియః॥

తా. జ్వరము అరుచి ఓకర దప్పి వాంతి బడలికగలుగుట పైజెప్పబడిన వాత పిత్తశ్లేష్మ పాండురోగ లక్షణంబులన్నియు గలిగియుండుట శరీరము క్షయించుట ఇంద్రియములు స్వస్వవిషయగ్రాహకశక్తివిహీనంబులుగనుండుట ఈలక్షణములు గలది సన్నిపాతపాండువని తెలియవలయును. ఇదిగల రోగికి చికిత్సంజేయంజనదు వినను చక్షురాదీంద్రియములకు స్వస్వవిషయగ్రాహశక్తి గలిగియుండిన చికిత్సంజేయవలయు.

మృత్పాండురోగ లక్షణము.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] మృత్తికాదనశీలస్య పాండురోగ స్సుదుస్సహః। జాయతే క్రిమికుష్ఠంచ హ్యతిసారస్సకృత్కఫః।
శూనాక్షీ కూటగండ భ్రూ శ్శూనహస్తాది మేహనః। అతి శ్వోత్రోతిదగ్ధాంగశ్ఛర్దిమూర్ఛాతృషాన్వితః॥

తా. మిక్కుటముగ మన్నుభుజించుటవలన పాండురోగముజనించును. అందు పురుగులు కుష్ఠువు అతిసారముగలుగుట ఒకానొకపుడు తెమడవెడలుట కనురెప్పలు చెక్కిళ్ళు కనుబొమలు హస్తములు తొడలు పాదములు నాభి మేహనము ఉబ్బియుండుట శరీరము తెలుపుబారియుండుట శరీరము మండుట వాంతులు మూర్ఛ దప్పి గలుగుట ఈలక్షణములుగలది మృత్పాండువని తెలియవలయును. ఇది అసాధ్యము.

ప్రకారాంతర పాండురోగ లక్షణము.

శ్లో॥ [నిత్యనాథీయే] నయనదనఖ కాంతి స్స్వేదనం జాడ్యరూపం।
శ్వయథువమనమాంద్యంచాంగశోషాతిసారమ్।
అరుచిజఘనజాడ్యం శ్లేష్మనిద్రాతిపిత్తమ్।
శ్రమభ్రమణవిదాహంపీడశైత్యానిపాండౌ।

తా. నేత్రములు తెల్లగనుండుట చెమట శరీరజాడ్యము వాపుగలుగుట వమనంబగుట శరీరమువాతపూరితముగనుండుట శరీరముశోషించుట అతిసారము అరుచి గలుగుట పిడుదులయందుజాడ్యముగలుగుట దగ్గు నిదుర కడుపైత్యము అలసటగలుగుట శరీరముదిరుగుట కడుదాహముగలుగుట ఈ 16 లక్షణములుగలది పాండురోగమని తెలియవలయును.

శ్లో॥ [సిద్ధరసార్ణవే] నయనధవళకాంతిస్స్వేదనంజాడ్యరూపమ్।
పవనపదకరాగ్నిత్వంగశోఫస్తథైవ।
అరుచిరనలమాంద్యం శ్లేష్మనిద్రాపయుక్తిః।
భ్రమణమతివిదాహోద్వాదశైతానిపాండౌ॥

తా. నేత్రములుతెల్లగనుండుట చెమట శరీరజాడ్యముగలుగుట శరీరమువాతపూరితముగనుండుట కాళ్ళు చేతులువుండుట శరీరమువాచుట అరుచి అగ్నిమాంద్యము దగ్గు నిద్ర భ్రమగలుగుట శరీరమధికముగనుండుట ఈ 12 లక్షణములు గలది పాండురోగమని తెలియవలయును.

శ్లో॥ [గ్రంథాంతరే] వివర్ణతా శరీరస్య శ్వయథుః కార్శ్య మేవ చ। సత్వహానిస్తథాలస్యం పాండురోగస్యలక్షణమ్॥

తా. శరీరము వివర్ణముగనుండుట శరీరమువాచుట శరీరము కృశించుట సత్వము లేకుండుట ఆలస్యముగలుగుట ఈ లక్షణములుగలది పాండురోగమని తెలియవలయును

శ్లో॥ [ఆయుర్వేదే]నిస్సారశ్శిథిలేంద్రియోల్ప వచనం శూనాక్షికూటస్తథా। శ్వాసఃకర్ణరవోగ్నిసాదనయుతోహ్యక్షుద్రవమే
ద్రసవః। కాసోదృష్టివిహీనతానిశితసా కార్శ్యంచనిష్ఠీవనమ్।
ధాతూనాం శిథిలత్వమంగగురుతా పీడాన్వితః పాండురః॥

తా. శరీరము నిస్సత్వముగనుండుట ఇంద్రియములు క్షయించుట మాటలాడుటకు శక్తిలేకుండుట కనురెప్పలు ఉబ్బుట శ్వాసముగలుగుట చెవిలో గింగురింగుమనుట అగ్నిమాంద్యముగలుగుట నేత్రములనీరు పుసిగారుట దగ్గుగలుగుట రాత్రులయందు నేత్రములకు దృష్టిలేకుండుట శరీరము కృశించుట తఱచుగ ఉమియుట సప్తధాతువులు శిథి

లంబులగుట శరీరము వాచుట శరీరము పసుపుబారియుండుట ఈ లక్షణములుగలది పాండురోగమని తెలియవలయును.

పూర్వోక్త పంచపాండురోగ మారకోపద్రవములు.

శ్లో॥ [సిద్ధవిద్యాభూః]తంద్రాదాహారుచిఃఛర్ది మూర్ఛాధ్మానాతిసారవాన్। పాండుదంతే క్షణనఖః పాండుసంఘాతదర్శనః
ఏభిశ్చలక్షణైర్యుక్తం వర్జయేత్పాండురోగిణమ్॥

తా. తంద్ర దాహము అరుచి వాంతులు మూర్ఛ కడుపుబ్బరము అతిసారము గలుగుట దంతములచిగుళ్లు నేత్రములు గోళ్ళు పాండురవర్ణముగనుండుట సర్వవస్తువులు పాండురవర్ణముగ నగుపడును ఈలక్షణములు పైజెప్పిన పంచవిధ పాండురోగములలో దేనియందు గలిగియుండినను ఆపాండురోగిని వర్జింపవలయును.

శ్లో॥ [చింతామణౌ]పాండుదంతనఖోయస్తు పాండునేత్రశ్చయో భవేత్। పాండుసంఘాతదర్శీచ పాండురోగీవినశ్యతి॥

తా. దంతముల చిగుళ్ళు గోళ్ళు నేత్రములు అనునవి రక్తహీనంబులై పాండురవర్ణముగనుండినను లేక సర్వవస్తువులు పాండురవర్ణముగ గనుపించినను ఆపాండురోగి వైవస్వతనిలయంబున కేగునని తెలియవలయును.

శ్లో॥ [పూజ్యపాదీయే] పాండురోగేశ్వయథుమాన్ పీతాక్షినఖవాంస్తథా। తంద్రాదాహారుచిశ్ఛర్దిఃపాండురోగీవినశ్యతి॥

తా. శరీరమువాచియుండుట నేత్రములు గోళ్ళు పసపుబారియుండుట తంద్ర తఱచుగదాహము అరుచిగలుగుట వమనంబగుట ఈలక్షణములుగల పాండురోగి యమధర్మరాజును గాంచునని తెలియవలయును.

శ్లో॥ నాసికాస్సృతరక్తశ్చ మేహపాండ్వామయాతుయా।
సద్యోవిముంచతిప్రాణాన్ సత్యమేవనసంశయః॥

తా. మేహ పాండు క్షయరోగములయందు ముక్కువెంబడి రక్తము గారుచుండిన రోగి నిశ్శేషముగ తత్క్షణమున ప్రాణంబుల విడుచును.

శ్లో॥ [రసరత్నాకరే]నిస్సారతాతినిష్ఠీవనశ్రమశూనాక్షికూటతాః।
ధాతూనాంశిథిలత్వంస్యాదసాధ్యంపాండులక్షణమ్॥

తా. శరీరము సత్వవిహీనమైయుండుట తఱుచుగ నుమియుట అలసటగలుగుట కనురెప్పలుబ్బియుండుట సప్తధాతువులు శిథిలంబులై యుండుట ఇవి అసాధ్యపాండురోగ లక్షణములని తెలియవలయును.

శ్లో॥ [ఆయుర్వేదే] ధాతుక్షయ సమాయుక్తశ్ఛర్దిశోషా ద్యుపద్రవః । పీతభాసాసమాలోకః పాండురోగీత్యజేదసూన్॥

తా. సప్తధాతువులు క్షయించుట వమనంబులగుట శరీరమువాచుట శరీరము పసుపుబారియుండుట సర్వవస్తువుల పచ్చగగాంచుట ఈలక్షణములుగల పాండురోగి ప్రాణముల విడనాడునని తెలియవలయును

ఉ॥ ఇంద్రియనష్టిధాతువులు హీనతఁబొందుట పాండురోగముల్ ।
తంద్రయు రోచిఛర్దియును దాహముమూర్ఛయుఁగండ్లు పండు
లున్ । సాంద్రము తెల్పుపచ్చయతిసారము ముక్కున నెత్తు రొ
ల్కుటల్ । చంద్రునకైన మానవివి సత్యము చెప్పెదఁ దాకనేని
యున్॥

రోగసాధ్యాసాధ్య వివరణము.

శ్లో॥ [నిత్యనాథీయే] ప్రయోగశ్శమయేద్వ్యాధి మన్యామయ ముదీరయేత్ । నాసావశుద్ధశ్శుద్ధస్తుశమయేన్నసమీరయేత్॥

తా. ఔషధప్రయోగము శుద్ధరోగము (అనగా ఏకదోషజనితరోగము) లను వారింపజేయునే గాని ఇతరరోగముల గలుగంజేయకుండును. మఱియు అశుద్ధరోగముల (అనగా ద్వంద్వరోగముల త్రిదోషజనితరోగముల) ఔషధము బ్రయోగించిన ఇతర రోగములు జనించును. అట్లగుటంజేసి శుద్ధరోగములకే చికిత్సంజేయవలయును. అశుద్ధ రోగములు కుదురుట దుర్లభం బగుటచే వానికి చికిత్స జేయుటంజనదు.

పాండురోగ చికిత్సారంభక్రమము.

శ్లో॥ [శారీగనిఘంటౌ] పాండ్వామయే పిబేత్సర్పి రాదౌకల్యాణకాహ్వయమ్। ఊర్ధ్వశ్శుద్ధిమధశుద్ధింవిధ్యుక్తంత్వాచరేత్తతః॥

తా. పాండురోగికి తొలుత కల్యాణఘృతమును పానముజేయించి పిదప వమన విరేచనంబులకొసంగి శాస్త్రోక్తముగ ఔషధసేవనములను జేయింపవలయును.

వాతపాండువునకు రససిందూర భూషణము.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] శుద్ధసూతంస సిందూరం పలైకైకం విమర్దయేత్ । వాసారసేనయామైకం తతేకుర్యాచ్చచక్రికామ్ । అపక్వాంకారయేన్మూషా మున్నతాం ద్వాదశాంగుళామ్ । తన్మధ్యేగంధకంశుద్ధం క్షిపేత్పలచతుష్టయమ్। పూర్వోక్తాం చక్రికాంపక్త్రేదత్వారుద్ధాపుటేలఘు । జీర్ణేగంధేసముద్ధృత్య చక్రికాంతాం విచూర్ణయేత్ । చూర్ణాద్దశ గుణంయోజ్యం మృతలోహంచమర్దయేత్ ।లశునస్యదశాంశేనచణమాత్రా వటీకృతా । వాతపాండుహరస్సిద్ధోరసస్సిందూరభూషణః॥

తా. శుద్ధిచేసిన పాదరసము సిందూరము వీటిని దినుసు కొక్కొకపలముచొప్పున ఖల్వమునను నిచి అడ్డసరపురసముచే నొకఝాముమర్దించి అఱచేతిలో బిళ్ళజేసి పన్నెండంగుళములపొడవుగల * అపక్వమూషను గ్రహించి దానిలోపల నాలుగుపలములు శుద్ధిజేసినగంధకమును వైచి దానిపై యీబిళ్ళనునిచి మూషయొక్కమూతిని బలపుబిళ్ళతోమూసి చీలమన్నులేపనముజేసి మూసయందలి గంధకము జీర్ణంబగు వరకు లఘుపుటంబిడి యాబిళ్ళనుదిసి ఖల్వమునను నిచి చూర్ణముజేసి దానికి పదింతలు లోహభస్మముగలిపి ఈ యౌషధమునకు 10 వ భాగము వెల్లుల్లిపాయల గలిపి మర్దించి సెనగగింజలంతేసి మాత్రలుచేసి అనుపానవిశేషములతో సేవించిన వాతపాండువుహరించును. ఇది రససిందూరభూష్ణణమనంబడును.

శ్లో॥ [అన్యశాస్త్రే] మండూరంచూర్ణితంశ్లక్ష్ణంగోమూత్రేష్టగుణే పచేత్ । త్ర్యూషణంత్రిఫలాముస్తంవిళంగంచవ్యచిత్రకమ్। దార్వీగ్రంధీర్దేవదారు తుల్యంసర్వంవిచూర్ణయేత్ । చూర్ణం మండూరతుల్యంచ పాకకాలేవిమిశ్రయేత్। భక్షయేత్కర్ష మాత్రంచ జీర్ణాంతే తక్రభోజనమ్ । పాండుశోఫహలీమంచ ఊర్వురుస్తంభంచ కామిలామ్ । అర్శాంసి నాంతిశీఘ్రంచ హంసమండూరకాహ్వయమ్॥

* అపక్వమూషయన—అర్ద్రమూష.

తా. † మండూరము దంచి మృదువుగ చూర్ణముజేసి దాని కెనిమిదింతలు గోమూత్రముబోసి పాకముజేయవలయును, పాకకాలంబున త్రికటుకములు త్రిఫలములు తుంగముస్తెలు వాయువిడంగములు చెవ్యము చిత్రమూలము మానిపసపు దేవదారు అనువానిని సమభాగములుగ దంచి చూర్ణముచేసి పైమండూరమునకు సమముగ వైచి బాగుగ కలియబెట్టి పాకముజేసి కర్షప్రమాణము మాత్రలుజేసి సేవింపవలయును. సేవించినయౌషధము జీర్ణంబై పిదప మజ్జిగ అన్నమును భుజింపవలయును ఇటులజేసిన పిత్తపాండువు శోభలు హలీమకము ఊరుస్తంభవాతము కామిలారోగము మూలవ్యాధి శీఘ్రముగ నశించును. ఇదియ పాంసమండూరమనబడును.

శ్లేష్మపాండువునకు మండూరవటకములు.

శ్లో॥ [మతాంతరే] నిశాదార్వీత్వచంచవ్యం గ్రంథికం దేవదారుచ।
వ్యోషంచనవకంచైత చ్చూర్ణ యేద్ద్విగుణంతతః । మండూ
రం చాంజననిభం సర్వతోష్ట గుణేక్షిపేత్ । పృథగగ్నిపచ్య
గోమూత్రేవటకీకరణక్షమే। ప్రక్షిప్యవటికాః కుర్యాత్తాః ఖా
దేత్తక్రభోజనమ్ । ఏతా మండూర వటికా అగదాః పాండు
రోగినామ్ । కుష్ఠాసృగ్గ్రజకంశోఫామూరుస్తంభమరోచకమ్
అర్శాంసి కామిలాం మేహంప్లీహానంశమయంతిచ॥

తా. మండూరమును కాటుకవలె చూర్ణముజేసి యామండూరమునకు ఈ క్రిందజెప్పంబడు ద్రవ్యముల చూర్ణమునకును ఎనిమిదింతలు గోమూత్రము బోసిమాత్రలు చేయుటకు పక్వంబగువరకు పాకము జేసి అందు పసపు మానిపసపు లవంగపుచెక్క చెవ్యము కానుగచెక్క దేవదారుచెక్క త్రికటుకములు అనువానినిసమ భాగములుగదంచి చూర్ణముజేసి పైమండూరమునకు $\frac{1}{2}$ భాగము కలిపి రేగుబండంత మాత్రలుచేసి సేవింపుచుండిన పాండువులు కుష్ఠువులు శోఫలు రజకుష్ఠలలు ఊరుస్తంభవాతము అరుచి మూలరోగము కామిల మేహము ప్లీహరోగము హరించును. ఇవియ మండూరవటుకములనంబడును. సేవించిన యౌషధము జీర్ణంబైనపిదప మజ్జిగ యన్నమును భుజింపవలయును.

---

† మండూరమన—పాత ఇనుపచిట్టెము.

మృత్పాండువునకు స్వయమగ్ని ముఖమండూరము.

శ్లో॥ [గ్రంథాంతరే] మండూరం ద్వాదశపలం గోమూత్రేష్టగుణే
పచేత్ । పంచకోలం దేవదారుము స్తంవ్యోషంఫలత్రయమ్।
విడంగంపలమాత్రంతు పాకాంతేచూర్ణితం క్షిపేత్ । ఖాద
యేదక్షమాత్రంతు తక్రేణ సహబుద్ధిమాన్ । పాండుమం
దాగ్నిగ్రహణీ శోఫార్శాంసి హలీమకమ్ । ఊరుస్తంభంక్రి
మిప్లీహగళరోగంచ నాశయేత్। అసాధ్యం శ్వయథుంహం
తి పాండురోగం చిరోద్భవమ్ । స్వయమగ్ని ముఖంనామ
మృత్పాండౌచ ప్రశస్తకమ్॥

తా. 96 పలముల గోమూత్రములో సూక్ష్మముగ చూర్ణముచేయబడిన 12 పలముల మండూరమునువైచి పాకముజేసి అందు * పంచకోలములు దేవదారు తుంగముస్తెలు త్రికటుకములు త్రిఫలములు వాయువిడంగములు అనువానియొక్క చూర్ణమును దినుసుకొక్కొక పలముచొప్పున పాకాంతమున వైచి కలియబెట్టి గచ్చకాయలంతేసి మాత్రలుజేసి యందొకదానిని మజ్జిగతో సేవింపుచుండిన మృత్పాండువు అగ్నిమాంద్యము గ్రహణీరోగము వాపు మూలవ్యాధి హలీమకము ఊరుస్తంభవాతము క్రిమిరోగము ప్లీహము గళరోగము అసాధ్యమైనవాపు దీర్ఘకాలముగ జనించియుండు పాండురోగము నశించును. ఇదియ స్వయమగ్నిముఖమండూరమనంబడును. ఇది మృత్పాండువులకు కడుప్రశస్తము.

సన్నిపాత పాండువునకు సిద్ధమండూరము.

శ్లో॥ [సూత్రస్థానే] మండూరస్య పలాన్యష్టౌ గోమూత్రేష్ట గుణే
పచేత్ । పునర్నవా త్రివృద్వ్యోషం విడంగం దేవదారుకమ్।
ద్వినిశే పుష్కరంవహ్ని దంతీచవ్యం ఫలత్రికమ్। కుటజస్య
ఫలంతిక్తా పిప్పలీ మూలముస్తకమ్ । విషంచ ప్రతికర్షంతు
చూర్ణయిత్వావిమిశ్రయేత్ । మండూరస్యచపాకాంతేహ్యా

---

* పంచకోలమన—పిప్పళ్ళు మోడి చెవ్యము చిత్రమూలము శొంఠి.

క్షమాత్రా వటీకృతా । పాండు * శోఫోదరానాహశూ
లార్శఃక్రిమిగుల్మనుత్ । ఇత్యేవం సిద్ధమండూర † సర్వపాం
డువినాశకృత్ ॥

తా. 64 పలముల గోమూత్రములో సూక్ష్మముగ చూర్ణము చేయబడిన 8 పలముల మండూరమునువైచి పాకముజేసి అందుగలిజేరు శుద్ధిచేసిన తెగడ త్రికటుకములు వాయువిడంగములు దేవదారు పసపు మ్రానిపసపు పుష్కరమూలము చిత్రమూలము నేలదంతి చెవ్యములు త్రిఫలము కొడిసెవిత్తులు చేదుబీరవిత్తులు మోడి తుంగముస్తెలు అతివస అనువానియొక్క చూర్ణమును దినుసుకు కర్ష ప్రమాణము చొప్పున మండూర పాకకాలమునకలిపి గచ్చకాయలంతేసి మాత్రలుజేసియందొకదానిని సేవించిన పాండువు వాపులు ఉదరరోగములు కడుపుబ్బరము శూలలు మూలవ్యాధి క్రిమిరోగము గుల్మములు హరించును. ఇదియు సిద్ధమండూరమనంబడును. ఇది సర్వపాండువుల హరింపంజేయును. (పైజెప్పిన 5 విధపాండురోగభేదముల శాస్త్రోక్తముగ నెఱింగి తగినయౌషధంబుల సేవించిన సర్వపాండువులు హరించును.)

సర్వపాండ్వాదులకు చించాది కషాయము.

శ్లో॥ [అశ్వినీకల్పే] కాలలోహశకలేన వాథవాతన్మలేనసహతిం
త్రిణీదలైః । క్వాథితాంబుసకలావినాశయేద్వృద్ధపాండు
గదశోఫకామిలాః॥

తా. చింతాకునుదంచి అందు ఇనుపతునకలగాని లేక చిట్టెచూర్ణమును గాని వైచి కషాయముకాచి వడియగట్టి దానిలో పిప్పలిచూర్ణముకలిపి సేవించిన ముదిరిన పాండువులు వాపులు కామిలలు మొదలగునవి హరించును.

సర్వపాండువులకు లఘుచించాది లేహ్యము.

శ్లో॥ [అశ్వినీకల్పే] చించాపత్రతులామర్ధతులాం కృష్ణలోహశక
లానామ్। ద్విద్రోణేంబునివిపచేద్వసు భాగశ్రితేచగుడపలా
న్యత్ర। ప్రక్షిప్య పంచవింశతిమార్ద్రికతకశలానిషోడశపలాని ।
వృశ్చికవరదకరసంప్రస్థంవిపచ్యసాంద్రతరంతత్ర। త్రికటుకజీ

* శోఫజ్వరానాహ. † సర్వరోగి.

రకచూర్ణం చతుష్పలం తత్సమంచ మండూరమ్ । దత్వావ
తార్యధాన్యేనిధాయ పక్షంయథా నలంలీఢమ్ । వినిహంతి
పాండు శోఫగ్రహణీ మేహప్లీహానాహార్శః। అయమశ్విభ్యాం
దిష్టో హ్రస్వశ్చించాదిలేహ్యక స్సమ్యక్॥

తా. చింతాకు 100 పలములు ఇనుపతునకలు 50 పలములు ఇటుల వీనిని నొక భాండమునవైచి అందు ఎనమండుము ఉదకముబోసి ఒకతూము శేషించునటుల చిక్కగ కషాయముగాచి వడియగట్టి అందు బెల్లము 25 పలములు పైబొబ్బరతీసిన అల్లపుతునకలు 16 పలములు తేలుమణియాకురసము 1 కుంచెడు త్రిఫలకషాయము 1 కుంచెడు వైచి లేహపక్వముగకాచి యందు శొంఠి పిప్పలి మిరియాలు జీలకఱ్ఱ అను వానిని దినుసుకొక్కొక్కపలముచొప్పున చూర్ణముజేసివైచి అందు 4 పలములు సూక్ష్మముగ చూర్ణముచేయబడిన మండూరమునుకలిపి పొయిమీదనుండిదించి చల్లార్చి 15 దినములు ధాన్యరాశియందునిచి యందుండి దీసి అగ్నిబలానుగుణ్యముగ సేవింపుచుండిన ముదిరిన పాండువులు వాపులు గ్రహణీరోగములు ప్లీహారోగము కడుపుబ్బరము హరించును. ఇదియ అశ్వినీదేవతలచే జెప్పంబడిన లఘుచించాదిలేహ్యము. (ఇది పాండు శోఫల హరింపంజేయుటయందు కడుప్రసిద్ధింజెందినది.)

పాండువులకు ప్రకారాంతర లఘుచించాదిలేహ్యము.

శ్లో॥ [అశ్వినీకల్పే] పాదాంశైర్లోహశకలైశ్చించాపత్రతులాం
సహ। పచేజ్జలేష్టగుణితే తస్మిన్ పాదావశేషితే। పక్వేగుడ
తులాం సమ్యక్ సార్ద్రప్రస్థార్ద్రికాన్వితామ్ । అతపే జీరకం
వ్యోషం ప్రత్యేకం పలపంచకమ్। తత్సమంచాపి మండూరం
క్షౌద్రం ప్రస్థంచనిక్షిపేత్ । లఘుచించాదిలేహ్యోయంసర్వ
పాండునిబర్హణః । ఆనాహమరుచింశోఫకాసశ్వాసమహో
దరమ్ । హలీమకంకామిలాంచ సర్వంచైవ వ్యపోహతి॥

తా. చింతాకు 100 పలములు ఇనుపతునకలు 25 పలములు ఇటుల వీనిని నొకభాండములోవైచి యందెనిమిదింతలు ఉదకముబోసి చతుర్థాంశముగ కషాయముగాచి వడియకట్టి అందు 100 పలములు బెల్లము పైపొట్టుతీసిన అల్లపుతునకలు 24 పలములువైచి లేహ్యపక్వముగాకాచి అందుజీలకఱ్ఱ శొంఠి పిప్పలి మిరియాలు అను

వానిని దినుసుయొకటింటికి 5 పలములచొప్పున చూర్ణముజేసివైచి కలియబెట్టి అందు 20 పలములు శుద్ధమండూరమునుకలిపి చల్లార్చి పిదప యందు కుంచెడు తేనెబోసి బాగుగ కలియబెట్టి 15 దినములు ధాన్యరాశియందునిచి ప్రతిదినము నాలుగుమాడల యెత్తు లేహ్యమును సేవింపుచుండిన సమస్త పాండువులు కడుపుబ్బరము అరుచి శోఫ కాసశ్వాసములు మహోదరము హాలీమకము కామిలలు హరించును. ఇదియ లఘుచించాది లేహ్యమనంబడును. మఱియు నిది పాండువు వాపు కామిల హాలీమకము అను నీరోగములబోకడచును.

సర్వపాండువులకు మహాచించాది లేహ్యము.

శ్లో॥ [గ్రంథాంతరే] చించాపత్ర తులార్ధమాయసరజో వహ్ని స్తథై వార్ద్రకమ్ । తస్యార్థం పృథగే తదర్ధముదితం దేవంచ పౌనర్నవమ్ । పాఠానాయక పుంఖధాన్యకుటజ ద్రాక్షాః పృథక్ప్రస్థకాః । చవ్యగ్రంధి దశాంఘ్రియశ్చకుడపః క్వాథేతురాస్మిన్ గుడమ్॥ చాఙ్గేరీదళ మాతులుంగ రసయోః ప్రస్థం తథాపాచయేత్ । వేల్లత్ర్యూషణ జీరకం త్రుటిశటీ త్వక్ఛత్రకం పాలికమ్ । మండూర ద్విపలాయస త్రిపలికే క్షౌద్రేణ యోజ్యంతథా । సేవ్యోయం చిరపాండు శోఫ శమన శ్చించాది లేహ్యోమహాన్॥

తా. చింతాకు 100 పలములు ఇనుపరాపొడి చిత్రమూలము ఇవిదినుసుకు 50 పలములు అల్లము దేవదారు గలిజేరువేళ్లు చిరుబొద్దివేళ్ళు ఇవిదినుసుకు 25 ఫలములు వెంపలివేళ్ళు కొత్తిమెర్లు కొడిసెచెక్క దాక్షిపండు ఇవి దినుసుకు 16 పలములు చెవ్యము పిప్పలీమూలము ఇవి దినుసుకు 4 పలములు దశమూలములు దినుసు యొకటింటికి 4 పలములు ఇటుల వీనిని గ్రహించి వీనికన్నిటికి నాలుగింతలు (అనగా వైద్యసంప్రదాయ ప్రకారము మువ్పందుము) నీళ్ళుబోసి చతుర్థాంశముగ చిక్కగ కషాయముకాచి వడియగట్టి అందు 100 పలములు బెల్లముకలిపి వడబోసి అందు పులిచింతాకురసము కుంచెడు మాదీఫలరసము కుంచెడుబోసి బాగుగకలిపి లేహ్యపాకముగ వండి అందువాయువిడంగములు త్రికటుకములు జీలకఱ్ఱ ఏలకులు కచోరములు దాచినిచెక్క తాళిసపత్రి అను వానియొక్క చూర్ణము దినుసుకొక్కొక పలముమండూరము 2 పలములు లోహభస్మము 3 పలములు లేహ్యపాకమున వైచి సాంగశీతలమున

తేనెకలిపి సేవించిన ముదిరిన పాండువు శోఫలు హరించును. ఇదియ మహాచించాది లేహ్యమనంబడును.

పాండువులకు రక్షాకర్మాదులు.

శ్లో॥ [గ్రంథాంతరే] ద్వ్యంగుళేధః కూర్పరతో దహేత్తామ్ర శలాకయా। చించాది లేహ్యద్వితయం ప్రయోజ్యం పాండు రోగిణాం॥

తా. పాండురోగముల మోచెయ్యికి రెండంగుళములకు దిగువ తామ్రశలాకతో రక్షలువేయుటయేగాక లోనికి చించాదిలేహ్యము నేని మహాచించాదిలేహ్యము నేని నొసంగవలయును.

హాలీమక వివరము.

శ్లో॥ వాతపిత్త సముద్భూతః పాండురోగో హాలీమకమ్॥

తా. వాతపిత్తములచే జనించిన పాండువు హాలీమకమని జెప్పంబడును.

హాలీమక లక్షణము.

శ్లో॥ [గ్రంథాంతరే] యదాతుపాండో ర్వర్ణస్స్యా ద్ధరిత శ్శ్యావ పీతకః । బలోత్సాహ క్షయస్తంద్రా మందాగ్నిత్వం మృదు జ్వరః । స్త్రీష్వహర్షోంగమర్దశ్చదాహతృష్ణారుచిర్భ్రమాః। హాలీమకంతదాతస్యవిద్యాదనిలపిత్తతః॥

తా. పాండురోగ మధ్యమున శరీరము ఆకుపసపువర్ణము కపిలవర్ణము శ్వేత పసపువర్ణముగలదై బలము ఉత్సాహము అనునవినశించి తంద్ర అగ్నిమాంద్యము స్వల్పజ్వరము స్త్రీసంభోగమునం దిచ్ఛలేకుండుట ఒడలునొప్పి దాహము దప్పి అన్నద్వేషము భ్రమ అనునవి గలిగియుండిన వాతపిత్తములచే జనించిన హాలీమకమని తెలియవలయును.

పాండువులకు త్రిఫలాయసచూర్ణము.

శ్లో॥ [లోహతంత్రే] త్రిఫలాద్వికరంజాగ్ని కుండలీచూర్ణ సంయుతమ్। పాండురోగీపిబేల్లోహరజస్తక్రేణమండలమ్॥

తా. కరక తాండ్ర ఉసిరికెలు క్రానుగచెక్క నెమలిచెక్క చిత్రమూలము నల్లవుప్పిచెక్క వీనిని సమభాగములుగ చూర్ణముచేసి యందు తగుమాత్రము లోహ భస్మముకలిపి మజ్జిగతో 1 మండలము సేవించిన పాండువు శోఫలు హరించును.

పాండువులకు సహాయసచూర్ణము.

శ్లో॥ [చింతామణౌ] వ్యోషాగ్ని వేల్లత్రిఫలాంతుల్యాంభసితిమాయ
సమ్। సహాయ సమిదంచూర్ణం ప్రశస్తం పాండుశోభినామ్॥

తా. త్రికటుకములు చిత్రమూలము వాయువిడంగములు త్రిఫలములు వీనిని సమ భాగములుగ చూర్ణముజేసి దానికి సమముగ లోహభస్మముకలిపి యందొక తులమును ప్రతిదినము మజ్జిగతో సేవింపుచుండిన పాండువు శోఫలు హరించును. (క్షయరోగ ప్రకరణమున జెప్పంబడిన కాంతవల్లభరసమునేని లోకనాధరసమునేని సర్వపాండువుల యందు ప్రయోగింపందగును.)

సర్వపాండువులకు పూర్ణచంద్రరసము.

శ్లో॥ [గ్రంథాంతరే] ద్వికర్షంశుద్ధసూతంచగంధకంచద్వికర్షకమ్।
లోహభస్మ పలంచాభ్రం జారితంచ పలాశకమ్। ద్వితోలం
రజతంచైవ వంగభస్మ ద్వికర్షకమ్। సువర్ణం తోలకంచైవ
తామ్రంకాంస్యంచతత్సమమ్। జాతీఫలంచేంద్రపుష్పమేలాం
భృంగంచజీరకమ్। కర్పూరం వనితాముస్తం కర్షంకర్షం పృథ
క్పృథక్। సర్వంఖల్వతలేక్షిప్త్వాకన్యారసవిమర్దితమ్। భాస
యిత్వా వరీతోయై రుబుకానాం రసైస్తథా। ఏరండపత్రై
స్సంవేష్ట్య ధాన్యేరాత్రిం దివోషితమ్। ఉద్ధృత్య మర్ద
యిత్వాతువటికాంవల్లసమ్మితామ్। ఖాదేచ్చవటికామేకాం
పర్ణఖండేనసంయుతామ్। సర్వవ్యాధివినాశాయకాశినాథేన
నిర్మితః। పూర్ణచంద్రరసోనామ్నా సర్వరోగేషుయోజయేత్।
బలోస్య రసాయనోవృష్యో వాజీకరణ ఉత్తమః। అంసమష్ఠీ
లికాంహంతికాసశ్వాసమరోచకమ్। ఆమశూలంకటీశూలం
హృచ్ఛూలం పంక్తిశూలకమ్। అగ్నిమాంద్యమజీర్ణంచ

గ్రహణీం చిరజాంపరామ్। ఆమవాతం చామ్లపిత్తం భగం
ధర మపిద్రుతమ్। కామిలాం పాండురోగంచ ప్రమేహం
వాతశోణితమ్। వాతః పరతరం శ్రేష్ఠో పద్యతే వాజికర్మణి।
రసస్యాస్య ప్రసాదేన నరోభవతినిర్గదః। మేధాంచ లభతే
వాగ్మీ తుష్టిపుష్టి సమన్వితః। మదనస్య సమాకాంతి ర్మద
నస్య సమంబలమ్। గీయతే మదనేనైవ మదనస్య సమం
వపుః। ప్రియాంచైవ రతిప్రాయాం పశ్యేచ్చ మదనాకుల
మ్। స్త్రీణామప్యన పత్యానాం దుర్బలానాంచ దేహినామ్।
క్షీణానామ ల్పశుక్రాణాం వృద్ధానాం వాతరేతసామ్। ఓజ
స్తేజ స్కరశ్చాయం స్త్రీషుకామ వివర్ధనః। అభ్యాసేన నిహం
తి మృత్యుపలితం సర్వామయ ధ్వంసనః। వృద్ధానాం మద
నోదయో దయకరః ప్రౌఢాంగనాసంగమే। నిత్యానంద
కరస్తథాతిసుఖదో భూపైస్సదాసేవ్యతే। దృష్టస్సిద్ధ ఫలో
రసాయన వరః శ్రీపూర్ణ చంద్రోరసః॥

తా. శుద్ధిజేసిన రసము శుద్ధిజేసిన గంధకము యివి దినుసుకు రెండుకర్షములు లోహభస్మము జారణము జేయబడిన అభ్రకభస్మము యిది దినుసు కొక్కొకపలము రజతభస్మము 2 తులములు వంగభస్మము 2 కర్షములు సువర్ణభస్మము తామ్రభస్మము కంచుభస్మము యివి దినుసుకొక్కొకతులము జాజికాయ లవంగములు యేలకులు లవంగపుచెక్క జీలకఱ్ఱ పచ్చకర్పూరము వనితా తుంగముస్తెలు యివి దినుసు కొక్కొక పలము యిటుల వీనినెల్ల ఖల్వమున నునిచి కలబందరసముతో మర్దించి పిదప పిల్లిపీచరము ఆముదపువేళ్ళు అనువానిరసములతో ప్రత్యేకప్రత్యేకముగ భావనజేసి ముద్దజేసి ఆముదపాకులలో చుట్టి ధాన్యరాశియందొక దినంబగలునిచి పిదప దానిని యందుండి తీసి మరల మర్దించి వల్లప్రమాణము మాత్రలుజేసి యందొక దానిని తమలపాకులోనునిచి సేవించిన సర్వరోగములు హరించును. ఇదియ దివోదాసునిచే నిర్మింపబడిన పూర్ణచంద్ర రస మనంబడును. దీనిని సర్వరోగముల ప్రయోగింపందగును. ఈ రసాయనము బలమును వీర్యవృద్ధిని మైథునశక్తిని గలుగంజేయుటయేగాక అష్ఠీలికావాతము కాసశ్వాసలు అరుచి ఆమశూల కటిశూల తొమ్మనొప్పి పంక్తిశూల అగ్నిమాంద్యము అజీర్ణము చిరకాలముగ

నుండు గ్రహణిరోగము ఆమవాతము అమ్లపిత్తము భగందరము కామిల పాండువు ప్రమేహము వాతరక్తము అనువానిని కడుశీఘ్రముగ పోకడచును. * వాజీకరణమునకు దీనికన్న శ్రేష్ఠంబైన యౌషధం బెద్దియులేదు. ఈ రససేవనవల్ల నరుడు సర్వరోగ విముక్తుం డగుటయేగాక మేధ వాక్పటుత్వము సంతోషము శరీరపుష్టి మన్మధునితో సమానమైన శరీరకాంతి బలముగలవాడుగా నగును. మఱియు వానికి స్త్రీలయం దత్యాసక్తియు వానియందు స్త్రీలకు కడు ఆసక్తియు గలుగును. దీనిని గొడ్రాలుగ నుండు స్త్రీ సేవించిన సంతానంబును దుర్బలులుగనుండువారు సేవించిన బలంబును శరీర కృశత్వము అల్పశుక్రవృద్ధాప్యము వాతదుష్టశుక్రము గలవారు సేవించిన ఓజస్సు తేజస్సును గలుగును. దీనిని స్త్రీలు సేవించిన వారికి కామోద్రేకము గలుగును. మఱియు దీని సేవనవలన మరణము ముదిమి సర్వరోగములు హరించి వృద్ధులు కామోద్రేకముగలవారై మదించిన స్త్రీలసురతమున తృప్తిపరచెదరు. మఱియు నీరసమును రాజులు ప్రత్యహము సేవింపుచుండిన వారికి కడుసౌఖ్యము వాటిల్లును. ఈ రసము నిశ్చయముగ ఫలమును గలుగంజేయును.

పాండుశోఫలకు శోఫాంకుశ రసము.

శ్లో॥ [జాతుకర్ణనిఘంటౌ] తామ్రపత్రం త్రిభాగేన రసగంధేన లేపయేత్ । నింబద్రవేణ సంయోజ్య సూర్యతాపే వినిక్షిపేత్ । ఊర్ధ్వాధోగంధకం దత్వాపాచ యేదతియత్నతః । మత్స్యాక్షీ మర్దితంకృత్వా మృద్భాండే వాలుకేక్షిపేత్ । యామమాత్రంచ వహ్నైవం సాంగశీతల ముద్ధరేత్ । గుంజామాత్రాంవటీంకృత్వా పథ్యయా గుడుసంయుతామ్। ఆర్ద్రికస్య రసేనాపి శోఫపాండు విభేదనమ్ । శోఫాంకుశ రసో నామ్నాలోకానాం హితకారకః ॥

తా. శుద్ధిజేసిన రాగిరేకులు ౩ భాగములు శుద్ధిచేసినరసమును ౩ భాగములు శుద్ధిజేసిన గంధకమును గ్రహించి వేపాకురసములో బాగుగ మర్దించి లేపనముజేసి ఎండ

* వాజః శుక్రం తదస్యాస్తీతివాజీ అవాజీవాజీ క్రియతేపురుషో నేనేతివాజీకరణమ్॥ శ్లో॥ యేవనారీషు సామర్థ్యంవాజివల్లభతేనరః । యేనవాప్యధికంవీర్యం వాజీకరణ మేవతత్ ॥

నెండించి మూకుటిలో నునిచి వానికి ఊర్ధ్వాధోభాగముల గంధకము నునిచి చీలమన్ను బూసి పాకముజేసి మరల పొన్నగంటికూరరసముతో మర్దించి మాత్రలుజేసి యందొక దానిని కరక్కాయమార్ణము బెల్లము అనువానితో గాని అల్లపురసముతో గాని సేవించిన శోఫ పాండువులు హరించును. ఇదియ శోఫాంకుశరస మనంబడును.

శోఫముద్గర రసము.

శ్లో॥ [గ్రంథాంతరే] రసగంధం మృతంతామ్ర పథ్యా వాలుక గుగ్గులు। సమమాజ్యేన సంయుక్త గుళికాః కారయేత్తతః । ఏకైకాం సేవయేద్వైద్య శ్శోఫపాండ్వప నుత్తయే । శీతలంచ జలందేయం తక్రంచామ్లం వివర్జయేత్ । శోఫముద్గర నామ్నాయం పూజ్యపాదేన నిర్మితః॥

తా. శుద్ధిజేసిన రసము శుద్ధిజేసిన గంధకము తామ్రభస్మము కరక్కాయలు కూతురుబుడమ శుద్ధిజేసినగుగ్గిలము వీనిని సమభాగములుగ గ్రహించి నేతితో బాగుగ మర్దించి ఐదుచిన్నములయెత్తు మాత్రలుజేసి యందొక దానిని సేవించి పిదప శీతోదకమును పానముజేసిన శోఫ పాండువులు హరించును. ఇదియ పూజ్యపాదునిచే నిర్మింపబడిన శోఫ ముద్గరరస మనంబడును. దీనియందు మజ్జిగను పులుసును వర్జింపవలయును.

శుష్క పాండు లక్షణము.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] పాండురోగే భవేత్కార్శ్యం శుష్క పాండుం వినిర్దిశేత్ ॥

తా. పాండురోగములలో శరీరము యెండియుండిన శుష్కపాండువని తెలియవలయును.

శుష్క పాండువులకు కాలవిధ్వంసన రసము.

శ్లో॥ పారదం త్రిఫలందత్వా గంధకే త్రిపలాత్మకే । పచేద్యామంచ చుల్యాంతు చూర్ణయిత్వా తతఃపునః । గుళూచీ సారమాధాయ శుష్కంసప్త పలాత్మకమ్ । మర్దయిత్వా తతస్సర్వం మధునా గుళికాకృతం । వాసాపత్రైస్సమాబధ్వ

మధుభాండే వినిక్షిపేత్ । ఏకైకాం భక్షయే న్నిత్యం
శుష్కపాండు వినాశనః । కాలవిధ్వంసనోనామ హ్యసాధ్యం
శ్వయధుం జయేత్ ॥

తా. శుద్ధిజేసినరసము 3 భాగములు శుద్ధిజేసినగంధకము 8 భాగములు యిటుల వీని నేకముజేసి మర్దించి మూకుళ్లలోనునిచి బాగుగ చీలమన్ను లేపనముజేసి 1 ఝాము వండి స్వాంగశీతలమున చూర్ణముజేసి యందు తిప్పసత్తు 7 భాగములు కలిపి తేనెతో మర్దించి మాత్రలుజేసి అడ్డసరపాకులోనునిచి బంధించి తేనెకుండయం దునిచి యం దొక్కొకమాత్రచొప్పున ప్రత్యహము ప్రాతస్సాయంకాలముల సేవింపుచుండిన శుష్కపాండువు అసాధ్యశోఫలు హరించును. ఇదియ కాలవిధ్వంసనరస మనంబడును.

శుష్కపాండు క్షయలకు త్రైలోక్యసుందరరసము.

శ్లో॥ [ఆయుర్వేదే] భాగారసస్య చత్వారో గంధకస్యచ పంచ
చ । ముసలీ త్రిఫలాచైవ త్రికటుర్మోచసంజ్ఞకః । గుళూచీ
సత్వకంచైవ పంచపంచ పృథక్పృథక్ । అభ్రకస్య షడ
ష్టౌచ లోహస్య పరికీర్తితాః । చూర్ణయిత్వాచ తత్సర్వం
భావయే దతియత్నతః । చతుష్షష్టిక వారంచ త్రిఫలాక్వాథ
తస్తథా । తదర్థం భృంగరాజస్యం తదర్థం శిగ్రుమూలతః ।
ద్రవేణ చిత్రమూలస్య తదర్థం గృహకన్యయా । ఆర్ద్రకస్య
ద్రవేణాపి భావనా పరికీర్తితా । త్రైలోక్య సుందరో నా
మ్నా శుష్కపాండు క్షయాపహః। అష్టవల్లం ప్రదద్యాశ్చ
దశ ద్వాదశ రాభిషక్।మధునాసితయావాపి ఘృతేనకణయా
పివా।ఏవంఛించా సమాయుక్తం శోభపాండు వినాశనమ్ ।
పథ్యంమృగాంక వద్దద్యా ద్భక్ష్యంసర్వం వివర్జయేత్ ॥

తా. శుద్ధిచేసిన పాదరసము 4 భాగములు శుద్ధిచేసిన గంధకము 5 భాగములు నేలతాటిగడ్డలు కరక తాండ్ర యుసిరికెలు శుంఠి పిప్పలి మిరియాలు బూరుగ తిప్పసత్తు అనువానిచూర్ణము దినుసు యొకటింటికి 5 భాగములు అభ్రకసిందూరము 6 భాగములు లోహభస్మము 8 భాగములు యిటుల వీనినెల్ల ఖల్వమునవైచి చూర్ణముజేసి త్రిఫలకషాయముచే 64 భావనలు గుంటగలగరాకుకషాయముచే 32 భావనలు మునగ వేళ్ళరసముచే 16 భావనలు చిత్రమూలము కలబంద అల్లము అనువాని రసములచే ప్రత్యేక ప్రత్యేకముగ ఎనిమిదేసి భావనలుజేసి పిదప 8 లేక 10 లేక 12 వల్లముల ప్రమాణము మాత్రలుజేసి యందొకదానిని తేనె పంచదార ఘృతము అనువానితో నేని చింతాకురసము పిప్పలితోనేని సేవింపుచుండిన శుష్కపాండువు క్షయములు వాపులు హరించును. ఇదియ త్రైలోక్యసుందర రసమనంబడును. దీనియందు సర్వభక్ష్యముల వర్జించి మృగాంకరసములో జెప్పంబడిన పథ్యము నాచరింపవలయును.

శ్లో॥ [అన్యశాస్త్రే] గంధకంటంకణంసూతం త్రికటుత్రిఫలాస
మమ్ । నవద్రవ్యాణిచైతాని లోహకిట్టంసమాంశకమ్ । గో
మూత్రేద్విగుణేపక్త్వా తత్సమంమిశ్రితంగుడమ్ । భక్షయే
త్కోలమాత్రంతు శాల్యన్నంతక్రభోజనమ్। అనంతగుణమం
డూరం క్షయపాండువినాశనమ్॥

తా. 9 భాగముల చిట్టెపుచూర్ణములో 36 భాగములు గోమూత్రము బోసి కాచి అందు శుద్ధిజేసిన రసము శుద్ధిజేసిన గంధకము శుద్ధిజేసిన వెలిగారము త్రికటుకములు త్రిఫలములు అనువాని చూర్ణము దినుసుకొక్కొకభాగము చొప్పున 9 భాగములు ప్రాతబెల్లము 18 భాగములు వైచి పాకముజేసి రేగుబండంత మాత్రలుజేసి సేవింపుచుండిన క్షయము పాండువు హరించును. ఇదియ అనంతగుణమండూరము. పథ్యము—దీనియందు మజ్జిగయన్నమును భుజింపవలయును.

పాండురోగములయందు పథ్యము.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] భోజనంసాత్మ్యకంశాలియవగోధూమముద్గకమ్। జాంగలానిచమాంసానిగోపయోమాహిషంఘృతమ్।
వృష్టాపటోలంవేత్రంచ పర్పటంశాకద్రాక్షకమ్ । దాడిమం
చాపిఖర్జూరం ఫలాన్యామలకానిచ । పంచమూలంసింధు
వారి పిబేద్వాతాది కేతథా। సర్వేషాంపాండురోగాణాం మా
హిషంతు ఘృతంహితమ్॥

తా. శరీరప్రకృతి కనుగుణ్యముగనుండు భోజనము ప్రాతవడ్లు యవలు గోధుమలు పెసలు జాంగలమాంసము ఆవుపాలు బఱ్ఱె నెయ్యి అడ్డసరము పొట్లకాయ వెదురు గొమ్ము పర్పాటకము తోటకూర ద్రాక్షపండు దానిమ్మపండు ఖర్జూరపండు ఉసిరికపండు మారేడు నెల్లికూర గుమ్మడుబద్ద దుండిలము కలిగొట్టు నదీజలము ఇవి వాతాది సర్వపాండురోగములయందు పథ్యకరంబు.

పాండురోగముల పథ్యాపథ్యములు.

శ్లో॥ గురుద్రవ్యవిదాహానితిలంముద్గాన్నమేవచ। గ్రామ్యానూపో
తకీంచాపి మాంసానిపరివర్జయేత్ । సర్వేషాంపాండురోగా
ణాం మాహిషంతుఘృతంహితమ్। ఇతిసామాన్యతఃప్రోక్తం
పాండురోగేచికిత్సకైః॥

తా. గురుద్రవ్యములు విదాహకరవస్తువులు నువ్వులు పులగము ఊరబచ్చలికూర మాంసములు ఇవి పాండురోగములయందు అపథ్యకరంబులు. సర్వపాండురోగముల బఱ్ఱెనెయ్యి హితకరము, ఇటుల పాండురోగముల చికిత్సకులచే పథ్యాపథ్యంబులు సామాన్యంబుగ జెప్పంబడియె.

పాండురోగచికిత్సా విధానము.

శ్లో॥ పాండురోగేషుకుశల శ్శోఫోక్తంచక్రియాక్రమమ్॥

తా. బుద్ధిమంతుడగు వైద్యుడు పాండురోగములయందు సగా శోఫచికిత్సలనే జేయవలయును.

శోఫనిదానము.

శ్లో॥ [అశ్వినీకల్పే] సీతాన్వనిలోరుధిరపిత్తకఫాన్ ప్రదుష్టో బాహ్యా
స్సిరాః ప్రకుపితాన్ సచతైర్నిరుద్ధః । త్వఙ్మాంససంశ్రయము
లం వితనోతిశోఫంసోత్సేధసంహతమథోకిలశోఫమాహుః ।
కర్మవ్యాధికృశత్వతీక్ష్ణలవణక్షారోష్ణశీతాశనాత్ శోకస్వప్న
సురాతిమాంస రతితస్సంక్షోభణాద్వాహనాత్ । ఊర్ధ్వా
ధశ్చసిరాసు రోధకుపితఃస్థిత్వానిలో మధ్యగః। సోత్సేధంపరి
సర్పిణం వితనుతేశోఫంచసర్వాంగగమ్ । శ్వయథుర్యస్య
పాదస్థో ఘునఃపాదౌప్రపీడయేత్ । శోఫస్సక్థిని వైషమ్యం
తంభిషక్పరివర్జయేత్ ॥

తా. సర్వకారణములచే దుష్టమైన వాతము రక్తపిత్తకఫముల దోషయుక్తంబులుగజేసి బైటిసిరల జెందునటులంజేయును, పిదప వాతము పూర్వోక్తరక్తపిత్త కఫములచే నడ్డగింపబడినదై త్వఙ్మాంసములయందున్నతముగ కఠినముగనుండు వాపును గలుగంజేయును. ఇదియు శోఫరోగమనంబడును. మఱియు ప్రారబ్ధకర్మమువలన వ్యాధిచేజనించెడి

కృశత్వమువలన అత్యుష్ణముగు లవణము కారము ఉష్ణము శీతలముగల పదార్థసేవనవలన శోకము నిద్ర కటుమద్యపానము కడుమాంసభక్షణము అనువానిసేవనవలన కోరికలవలన శరీరశ్రమమువలన అధికముగ భారమునుమోయుటవలన వాతము సిరలయొక్క ఊర్ధ్వాధఃప్రదేశములయందు పూర్వోక్తరక్తపిత్తకఫములచే నడ్డగింపబడుటంజేసి ప్రకోపించినదై శరీరమంతటు వ్యాపించి ఉన్నతమైన శోఫను గలుగంజేయును. మఱియు ఎవనికి పాదములయందు వాపుదగి గట్టియై వేదనను గలుగంజేయుచు మరల తొడలయందు వ్యాపించుచునుండెడినో అట్టివానిని వైద్యుడు వర్జింపవలయును.

శ్లో॥ [గ్రంథాంతరే] రక్తపిత్తకఫాన్వాయుర్దుష్టో దుష్టాన్ బహిస్సి
రాః। నీత్వారుద్ధగతిస్తైర్హి కుర్యాత్ త్వఙ్మాంససంశ్రయమ్।
సోత్సేధంసంహతంశోఫం తమాహుర్నిచయాదతః॥

తా. వాతము దుష్టంబై స్వకారణముచే దుష్టంబులైన రక్తపిత్తకఫములబాహ్యసిరల జెందునటులంజేసి వానిచే నడ్డగింపబడిన గతిగలదై త్వఙ్మాంసాశ్రితముగ నుండు వాపును గలుగంజేయును. ఆవాపు పొడవుగ కఠినముగనుండును. మఱియు నిది రక్తయుక్త త్రిదోషసంబంధముగలదిగ నుండుటంజేసి సన్నిపాతాత్మకమని జెప్పంబడును.

శోఫవిభాగము.

శ్లో॥ సర్వంహేతువిశేషైస్తు రూపభేదాన్నవాత్మకమ్ ।
దోషైఃపృథగ్ద్వయైస్సర్వైరభిఘాతాద్విషాదపి॥

తా. ఆవాపు కారణభేదజనిత కార్యభేదములవలన వాతపిత్త శ్లేష్మవాతపిత్తశ్లేష్మ శ్లేష్మవాత సన్నిపాత అభిఘాతవిషసంబంధమువలన తొమ్మిదివిధంబులుగ నగును.

శోఫ పూర్వరూపము.

శ్లో॥ తత్పూర్వరూపందవథుస్సిరాయామోఙ్గగౌరవమ్॥

తా. సంతాపముగలుగుట సిరలు యీడ్చినటుల నొచ్చుట శరీరజడత్వము గలుగుట ఈలక్షణములవలన వాపుజనించునని తెలియవలయును.

శోఫ కారణము.

శ్లో॥ శుద్ధ్యామయాభక్తకృశాబలానాం క్షారామ్లతీక్ష్ణోష్ణగురూ
పసేవా। దధ్యామమృచ్ఛాకవిరోధిదుష్ట గరోపసృష్టాన్నని

షేవనంచ । అర్శాంస్యచేష్టానచ దేహశుద్ధిర్మర్మోపఘాతో విషమాప్రసూతిః । మిథ్యోపచారః ప్రతికర్మణాంచ నిజస్య హేతుశ్శ్వయథోః ప్రదిష్టః॥

తా. వమనవిరేచకాది శోధనము జ్వరాదిరోగములు విరుద్ధభోజనము ఉపవాసము ఈ మొదలగువానివలన కృశించినవారలు మఱియు సత్వక్షయముగలవారలు ఉప్పు పులుసు కారము ఉష్ణము జడముగల పదార్థముల సేవించుటవలనను వెలుగు అపక్వద్రవ్యములు మృత్తిక ఆకుకూరలు క్షీరమత్స్యాది విరుద్ధపదార్థములు దుష్టాన్నము విషసంబంధముగల అన్నము ఈ మొదలగువానిని సేవించుటవలనను మూలవ్యాధి సంచారాదులు సేయకుండుట వమనవిరేచనములచే శోధనార్హంబగుదోషముల శోధింపకుండుట హృదయాది మర్మస్థలముల దోషములు కుపితంబగుటచే ఉపఘాతముగలుగుట అను గర్భప్రసవము విరుద్ధప్రసవము వమనాదికర్మలయందు విరుద్ధోపచారంబులు సేయుట ఈ మొదలగువానివలనను వాపు జనించును.

శోథసామాన్య లక్షణము.

శ్లో॥ సగౌరవంస్యా దనవస్థితత్వం సోత్సేధమూష్మాథ సిరాతనుత్వమ్ । సలోమహర్షశ్చవివర్ణతాచ సామాన్యలింగం శ్వయథోః ప్రదిష్టమ్॥

తా. శరీరజడత్వము చంచలచిత్తము శరీరమున ఉబ్బు దాహముగలుగుట నరములు ఉబ్బుట గగుర్పొడుచుట శరీరము వివర్ణముగనుండుట ఈలక్షణములు శోథలయందు సామాన్యముగ గలిగియుండునని తెలియవలయును.

వాతజశోథ లక్షణము.

శ్లో॥ చలస్తను త్వక్పరుషోరుణోసిత స్సుషుప్తిహర్షార్తియుతోనిమిత్తతః । ప్రశామ్యతి ప్రోన్నమతి ప్రపీడితో దివాబలీస్యాచ్ఛ్వయథుస్సమీరణాత్॥

తా. వాపు చంచలముగ చర్మము పలచగ కఠినముగ ఎఱ్ఱగలేక నల్లగనుండుట స్పర్శజ్ఞానములేకుండుట జిలజిలయను వేదనగాని గగుర్పాటుగానిగలిగి కారణములేకనే శమించుట అణచినతక్షణమున పైకిలేచుట పగటియందు వాపు ప్రాబల్యముగ నుండుట ఈలక్షణములుగలది వాతజశోథ యని తెలియవలయును.

పిత్తజశోథ లక్షణము.

శ్లో॥ మృదుస్సగంధోసితపీతరాగవాన్ భ్రమజ్వరస్వేదతృషామదాన్వితః । య ఉష్యతే స్పర్శరుగక్షిరాగకృత్సపిత్తశోథో భృశదాహపాకవాన్॥

తా. మృదువుగ యొకింత గంధయుక్తముగ నల్లగ పసుపుగ ఎఱ్ఱగనుండుట భ్రమజ్వరము చెమట దప్పి ఉన్మాదము తాపముగలుగుట తాకిన నొచ్చుట నేత్రములెఱ్ఱగనుండుట కడుమంటలు పాకముగలుగుట ఈలక్షణములు గలది పిత్తజశోథ యని తెలియవలయును.

శ్లేష్మజశోథ లక్షణము.

శ్లో॥ గురుఃస్థిరః పాండురరోచకాన్వితః ప్రసేకనిద్రావమివహ్నిమాంద్యకృత్ । సకృచ్ఛ్రజన్మప్రశమోనిపీడితో నచోన్నమేద్రాత్రిబలీకఫాత్మకః॥

తా. జడముగ స్థిరముగ పాండురవర్ణముగ నుండుట అన్నద్వేషము గలుగుట జొల్లుకారుట నిద్ర ఓకర అగ్నిమాంద్యము గలుగుట చిరకాలము మీఁదట ఉత్పత్తినాశనములజెందుట అణచిన పైకి లేవకుండుట కఫము రాత్రులయందు వృద్ధినిజెంది నాడులనడ్డగించి రోగికి దేహక్లేశమును చేష్టావిహీనతను గలుగఁజేయుటవలన వాపు బలవత్తరముగనుండుట పగటియందు కఫమునకు బలములేకుండుటంజేసి స్రోతస్సులకు ప్రతిబంధము చేష్టావిహీనతలేకుండుట ఈలక్షణములు గలది శ్లేష్మజశోథయని తెలియవలయును.

ద్వంద్వజ సన్నిపాతజ శోథలక్షణము.

శ్లో॥ నిదానాకృతిసంసర్గాచ్ఛ్వయథుస్స్యాద్ద్విదోషజః । సర్వాకృతి స్సన్నిపాతాచ్ఛోథోవ్యామిశ్రలక్షణః॥

తా. రెండురెండు దోషవికారములు లక్షణములు గలిగియుండిన ద్వంద్వశోథయనియు వాతాదిసర్వదోషలక్షణములు గలిగియుండిన సన్నిపాత శోథయనియు తెలియవలయును.

అభిఘాతజశోథ లక్షణము.

శ్లో॥ అభిఘాతేనశస్త్రాదిచ్ఛేదభేదక్షతాదిభిః॥ హిమానిలోదధ్యనిలైర్భల్లాతకపికచ్ఛుజైః । రసైశ్శూకైశ్చసంస్పర్శాచ్ఛ్వయ

ఘుస్స్యాద్విసర్పవాన్ । భృశోష్మాలోహితాభాసః ప్రాయశః పిత్తలక్షణః॥

తా. కాష్టాదులచే ప్రహరించుట శస్త్రాదులచే నఱుకుట బ్రద్దలు సేయుట లేక గాయపరచుట చలిగాలి సముద్రపుగాలి జీడిగింజరసము దురదగొండిరసము ముల్లు అను వానిసంబంధమువలన శరీరమున వాపు జనించి కడుదాహము యెఱుపువర్ణము తరుచుగ పిత్తశోథలక్షణములు గలిగియుండుట, ఈలక్షణములు గలది అభిఘాతశోఫయని తెలియవలయును.

విషజశోఫ లక్షణము.

శ్లో॥ విషజస్సవిషప్రాణిపరిసర్పణమూత్రణాత్ । దంష్ట్రాదంతనఖాఘాతాదవిషప్రాణినామపి॥ విణ్మూత్రశుక్రోపహతమలవద్వస్త్రసంకరాత్ । విషవృక్షానిలస్పర్శాద్గరయోగావచూర్ణనాత్ । మృదుశ్చలోవలంబీచ శీఘ్రోదాహరుజాకరః॥

తా. విషజంతువులు శరీరముపై బరాగిడుటచేనేని లేక వానిమూత్రము శరీరముపైబడుటచేనేని లేక విషవిహీనజంతువులయొక్క కోరలు లేక దంతములు నఖములు అనువాని అభిఘాతముచేనేని లేక విషప్రాణులయొక్క మలమూత్ర శుక్లములచే తడిసినవస్త్రమును ధరించుటచేనేని లేక విషవృక్ష విషవాత స్పర్శచేనేని లేక విషసంబంధముగల వస్తువును శరీరముపై పూయుటచేనేని విషశోఫజనించును. ఆశోఫ మృదువుగ చంచలముగ వ్రేలునదిగ శీఘ్రోత్పత్తి దాహము పీడ గలదిగ నుండును.

వాతాదిస్థానవిశేషమువలన శోఫోత్పత్తిక్రమము.

శ్లో॥ దోషాశ్శ్వయథు మూర్ధ్వహికుర్వంత్యామాశయస్థితాః । పక్వాశయస్థామధ్యేతువర్చస్థానగతాస్త్వధం। కృత్స్నదేహమనుప్రాప్తాః కుర్యుస్సర్వసరంతథా॥

తా. వాతపిత్తశ్లేష్మములు ఆమాశయగతంబులైన రొమ్మున పైభాగమున పక్వాశయగతంబులైన రొమ్ము పక్వాశయము అనువానికి మధ్యభాగమున వాపును గలుగంజేయును. మఱియు మలాశయగతంబులైన పక్వాశయము మొదలు పాదపర్యంతము వాపును గలుగంజేయును మఱియు శరీరమంతట వ్యాపించిన సర్వాంగముల వాపును గలుగంజేయును.

అసాధ్యశోఫ లక్షణము.

శ్లో॥ శ్వాసఃపిపాసాఛర్దిశ్చ దౌర్బల్యంజ్వరయేవచ ।
యస్యచాన్నేరుచిర్నాస్తిశోఫినంపరివర్జయేత్ ॥

తా. శ్వాసము దప్పి ఓకర దౌర్బల్యము జ్వరము అన్నద్వేషముగల శోఫరోగిని వర్జింపవలయును.

శ్లో॥ [నిత్యనాథీయే] ఆననంహస్తపాదంచ పుంసిశోఫఃప్రవర్తతే।
పునఃపునఃప్రకారేణాప్యసాధ్యఃపరికీర్తితః॥

తా. ఏపురుషునికి ముఖము కాళ్లు చేతులు అను వానియందు వాపుజనించి నివృత్తింపుచు మరల వాచుచునుండెడినో అట్టి రోగియొక్క శోఫ యసాధ్యంబని తెలియవలయును.

శ్లో॥ [సిద్ధసంగ్రహే] ఆననంహస్తపాదంచ కుక్షిగుహ్యావుభావపి।
స్త్రీణాంశోఫఃప్రవర్తేత హ్యసాధ్యః పరికీర్తితః॥

తా. స్త్రీకి ముఖము చేతులు కాళ్లు కడుపు మర్మస్థలము అను వానియందు వాపుజనించినను లేక నివృత్తించి మరల వాచినను ఆ స్త్రీయొక్క శోఫ యసాధ్యంబని తెలియవలయును.

శ్లో॥ [అశ్వినీకల్పే] గౌరవంచజ్వరంతృష్ణా మదస్వేదోగ్నిమందతా।
మూత్రకృచ్ఛ్రాతిసారంచఛర్దిశ్చశ్వయథౌభవేత్ ॥

తా. శరీరము బరువుగనుండుట జ్వరము దప్పిగలుగుట శరీరము గురుతెరుగకుండుట చెమటబట్టుట అగ్నిమాంద్యము మూత్రకృచ్ఛ్రము అతిసారము వాంతిగలుగుట ఈలక్షణములుగల వాపులు అసాధ్యములని తెలియవలయును.

శోఫమారకోపద్రవములు.

శ్లో॥ [మతాంతరే] అనేకోపద్రవయుతం పాదయోఃప్రసృతంనరమ్ । నారీంశోఫముఖంహంతికుక్షిగుహ్యావుభావపి॥ .

తా. ఏపురుషునికి శోఫరోగముతోడ అనేకోపద్రవంబులుగూడి కాళ్ళయందు వాపు స్త్రీకి ముఖమునందు వాపు స్త్రీపురుషులకు కడుపు మర్మస్థలము అను వానియందు వాపుగలిగియుండెనేని అట్టివారు మరణముజెందరని తెలియవలయును.

శ్లో॥ [నిత్యనాథీయే] జ్వరాతిసారశోఫానాం శ్వయథౌచతథాక్ష
యే। ఆననంహస్తపాదంచ విశేషాద్యస్యశుష్యతి। శ్వయో
నావపిదేహేచ సామాన్యాద్యాతిపంచతామ్॥

తా. పాండు క్షయరోగములలో జ్వరాతిసారంబేని శోఫయేని ముదిరినను లేక ముఖము కాళ్ళు చేతులుశుష్కించి యోని శరీరము వాచియుండినను ఆపాండు క్షయ రోగులు మరణముజెందుదురని తెలియవలయును. (మఱియు అనేకోపద్రవములతో గూడియుండు శోఫలు అసాధ్యంబులనియు తక్కినవి సాధ్యంబులనియు తెలియవలయును.

క॥ చిరుచెమట దప్పి మూత్రము। నరికట్టుటపచ్చనగుట యతి
సారంబుల్। జ్వరమును వాంతియు గలయా। గురుశో
ఫలు మానవనుచుం గొట్టరుచెప్పిర్॥

శోఫారిరసము.

శ్లో॥ [భైరవకల్పే] స్వచ్ఛసూతేన గంధేన కృతా కజ్జలికా శుభా।
తతశ్శుల్బం సకాంతంచ రాజవర్తశ్చ రౌప్యకమ్। * అభ్ర
కంచశిలాతాళం విషంవ్యోషసరాజితాః। విషతిందుకబీజాగ్ని
ప్రత్యేకం రససమ్మితమ్। సర్వమేకత్ర సంయోజ్య చూర్ణ
యిత్వాతతఃపరమ్। భృంగరాజ రసందత్వా మర్దయే ద్దివస
ద్వయమ్। శోషణం కారయేత్తేన దాతవ్యాచణకోపమా।
రసశ్శోఫారి నామాయం ప్రోక్తమందారభైరవే॥ స్థౌల్యం
రోగమరోచకాగ్నిసదనంశోఫంచ పాండ్వామయమ్। ప్లీహంచ
గ్రహణీంచమూలకరుజాం వాతంతథానాహకమ్। హిక్కా
శ్వాసకఫానిలంక్రిమియకృచ్ఛూలంచ జీర్ణజ్వరమ్। సర్వా
న్వాతకఫామయాంశ్చహరతిక్షిప్రంత్రిదోషామయాన్॥

* కాచజంచ—గాజుప్పు.

తా. శుద్ధిజేసిన రసము శుద్ధిజేసిన గంధకము వీనిని సమముగ ఖల్వమునవునిచి కజ్జలిగ మర్దించి యందు తామ్రభస్మము కాంతభస్మము *రాజావర్తపు తాయిభస్మము రజితభస్మము అభ్రకభస్మము శుద్ధిజేసిన మణిశిల శుద్ధిజేసిన తాళకము శుద్ధిజేసిన వసనాభి త్రికటుకములు గంబెన శుద్ధిజేసిన ముష్టిగింజలు చిత్రమూలము అనువానిలో ప్రతిదానిచూర్ణమును పాదరసమునకు సమముగవైచి గుంటగలగరాకురసముతో 2 దినములు మర్దించి సెనగగింజలంతేసి మాత్రలుజేసి యెండించి తేనెతో సేవించిన స్థూలరోగము అరుచి అగ్నిమాంద్యము శోఫ పాండువులు ప్లీహరోగము గ్రహణిరోగము మూలరోగము కడుపుబ్బరము ఎక్కిళ్ళు శ్వాస కఫరోగము వాతరోగము కృమిరోగము యకృద్రోగము శూల జీర్ణజ్వరము సమస్తవాతకఫములచే జనించిన రోగములు త్రిదోషజనిత రోగములు కడుశీఘ్రముగ హరించును. ఇదియ మందారభైరవగ్రంథమున జెప్పంబడిన శోఫారిరస మనంబడును.

శోఫలకు వజ్రమండూరము.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] సూక్ష్మచూర్ణంతు మండూరం గోమూ
త్రేపాచయేద్దినమ్। వజ్రవల్లీం సమాంశంచ చించాత్వక్క్షా
రసంయుతామ్। భక్షితంచాక్షమాత్రంతు హ్యసాధ్యశ్వ
యథుంజయేత్॥

తా. మండూరమును సూక్ష్మముగ చూర్ణముజేసి గోమూత్రములో వైచి 1 దినము వండి పిదప యామండూరమును గ్రహించి దానికి సమముగ నల్లేరుబూడిదెను చింతచెక్కలబూడిదెను కలిపి గచ్చకాయలంతేసి మాత్రలుజేసి సేవింపుచుండిన అసాధ్య శోఫలు హరించును. (మఱియు పాండురోగమున జెప్పంబడిన చించాది కషాయమును సగా శోఫరోగములో సేవింపందగును.)

శోఫలకు కిట్టాదికషాయము.

శ్లో॥ [ఆయుర్వేదే] కిట్టామలకషాయేణ పాండుం శోఫంచ కామి
లామ్। చించాకిట్టకషాయేణ శోఫపాండుగదంహరేత్॥

తా. ప్రాతచిట్టెమును ఉసిరికెపప్పును కషాయముగాచి అందు సిందూరము గలిపి సేవించిన పాండు శోఫ కామిల హరించును. మఱియు చింతాకును ప్రాత

* రాజావర్తమన—కలుపురాయి.

చిట్టెముతను కషాయముగాచి యందు సిందూరముగలిపి సేవించిన పాండువు శోఫ హరించును. (మఱియు పాండురోగములయందు జెప్పంబడిన కాంతవల్లభరసము లోకనాథ రసము మండూరకల్పములు లోహభస్మము చించాదిలేహ్యము అనువానిలో దేనిసేని సేవించిన శోఫలు హరించును)

శోఫలకు తింత్రిణీమండూరము.

శ్లో॥ [బాహటే] తింత్రిణీకణసంయుక్తం మండూరం యోజయే
త్తతః । పీత్వాచ హరతేశీఘ్రం శోఫపాండు క్షయాదికమ్॥

తా. చింతాకురసము పావుసేరు పిప్పళ్ళు 1 వరహాయెత్తు మండూరము 1 వరహాయెత్తు ఇటుల వానినెల్ల నేకముజేసి నలువదిదినములు సేవింపుచుండిన శోఫ పాండువు క్షయములు పురాణజ్వరములు హరించును. పథ్యము—వాయింటికూరను శాల్యన్నమును భుజింపవలయును.

శోఫలకు రసభూపతి.

శ్లో॥ [చింతామణౌ] రసగంధా మృతంతుల్యం తీక్ష్ణమాౘంబరం
సమమ్ । హంసపాది ద్రవైఃఖల్వే మర్దితం దివసత్రయమ్ ।
కాచకుప్యాంని వేశ్యాథ లేపయేద్వస్త్రమృత్తికామ్ । వాలు
కాయంత్ర కేక్షిప్త్వా శనైర్మృద్వగ్ని నాపచేత్ । ద్విమశ్యా
మంసముద్ధృత్య చూర్ణయే న్మాషమాత్రకం । ఆర్ద్రకస్యా
నుపానేన సర్వశోఫం నిహంతిచ । రసోహ్యగ్ని కుమారా
ఖ్యోయోగోయం రసభూపతిః॥

తా. శుద్ధిజేసిన రసము శుద్ధిజేసిన గంధకము శుద్ధిజేసిన వసనాభి ఉక్కుభస్మము తామ్రభస్మము వీనిని సమభాగములుగ గ్రహించి ఖల్వమునవైచి హంసపాదికూరు రసముతో మూడుదినములు మర్దించి గాజుకుప్పెలో నునిచి చీలమన్ను లేపనముజేసి వాలుకాయంత్రమున పంద్రెండుఝాములు మూడ్వాగ్నిచేవండి సాంగశీతలమున దీసి చూర్ణముచేసి యందు మావప్రమాణమును అల్లపురసానుపానములో నొసంగిన సర్వ శోఫలు హరించును. (ఇదియ అగ్నికుమారమని రసభూపతియని జెప్పంబడును.)

శోఫలయందు పథ్యము.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] పురాణ శాలిగోధూమ పటోలం తండులీ
యకమ్। ధాత్రీ పృధ్వీకఝురసి ద్రాక్షా దాడిమచందనమ్।
తక్రంమధు మధూకేచ శోభానాం హితమూలికః॥

తా. పాతబియ్యము గోధుమలు పొట్లకాయ చిర్రికూర ఉసిరికగలిజేరుకూర చేత రానికూర దాక్షపండ్లు దానిమ్మపండ్లు శ్రీగంధము ఆవుచల్ల ఇప్పపువ్వు తేనె ఇవి శోఫరోగులకు పథ్యకరంబులు.

శోఫలయం దపథ్యము.

శ్లో॥ దధినిష్పావ కట్వమ్ల మత్స్యమద్య విదాహినః ।
తిలాస్సూపశ్చ మాషశ్చ శోఫానా మహితంవిదుః॥

తా. పెరుగు చిక్కుడుకాయ అనపకాయ కారము పులుసు మత్స్యములు కల్లు విదాహకద్రవ్యములు నువ్వులు పప్పు మినుములు ఇవి శోఫరోగులకపథ్యంబు.

కామిలా నిదానము.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] పాండురోగేషు యేవాత పిత్తకాసాస్తథో
భవేత్ । హారిద్రయా సమంచక్షు ర్ముఖమూత్రమలంత
థా।దాహోవిపాకో దౌర్బల్య మరుచిశ్చప్రజాయతే। కామి
లాసాతికాలేన జాయతే కుంభకామిలా॥

తా. పాండురోగ వాతపిత్తశ్లేష్మ లక్షణములన్నియు గలిగియుండుట ముఖము నేత్రములు మూత్రము మలము పసపు బారియుండుట దాహము గలుగుట అన్నము జీర్ణము గాకుండుట దౌర్బల్యము అరుచిగలుగుట ఈలక్షణముగలది కామిలయని తెలియవలయును. ఇది దీర్ఘకాలంబుండుటచే * కుంభకామిల పరిణమిల్లును.

కుంభకామిలా లక్షణము.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] కృష్ణపీత శకృన్మూత్ర తంద్రా మోహ

* కుంభకామిలయన కోష్ఠము నాశ్రయించియుండు కామిల.

శ్చర్దనమ్ । దాహోరుచిస్తథా నాహాజ్వరో వై రక్తనేత్ర
తా। అసాధ్యా శ్వాసకాసశ్చ విజ్ఞేయా కుంభకామిలా॥

తా. మలమునల్లగ మూత్రము పచ్చగ వెడలుట తంద్ర మోహము వాంతి దాహము అరుచి కడుపుబ్బరము జ్వరముగలుగుట నేత్రము లెఱ్ఱగనుండుట శ్వాస కాసలుగలుగుట ఈ లక్షణములు గలది కుంభకామిలయని తెలియవలయును. అది అసాధ్యము

కామిలా సాధ్యాసాధ్యోపద్రవములు.

శ్లో॥ [అశ్వినీకల్పే] దగ్ధమాంస రుధిరాతిపిత్తతః కామిలాభ్రమ
తృషావిదాహినీ । పీతనేత్ర బలవత్త్యుపేక్షయా శోథవత్య
పిత కుంభకామిలా। కామిలా హంతిరక్తాక్షం రక్తమూత్రం
నాతానలమ్॥

తా. పిత్తోద్రేకమువలన రక్తమాంసములు వుడికి శరీరము దిరుగుచు దప్పి తాపముగలిగిన కామిలారోగమని తెలియవలయును. అది ఉపేక్షవలన ప్రబలమై నేత్రముల పసపు వర్ణమును శరీరమును శోఫను గలుగంజేసి కుంభకామిలయని జెప్పంబడును. అందు నేత్రములు మూత్రము ఎఱ్ఱనై అగ్నిదీపనము లేకుండిన రోగి జీవింపడని యెఱింగి చికిత్సజేయంజనదు. మఱియు పైదుర్గుణంబులు లేకుండిన రోగము సాధ్యమని యెఱింగి చికిత్సంజేయవలయును.

కామిలకు పంచాస్యరసము.

శ్లో॥ [చికిత్సాసారసంగ్రహే] రసభస్మాభ్రకాంతార్క తీక్ష్ణతా
ళకమాక్షికమ్ । దేవదారుద్రవైః పిష్ట్వా దినైకంతత్సమంస
మమ్। పాచయేద్వాలుకాయంత్రే త్రిదినాంతే సముద్ధరేత్ ।
* అమృతోత్పలకల్హారకందేనక్షీరసంయుతమ్।పిష్టంయష్ట్యం
భసాయామం మాషంక్షౌద్ర సితాయుతమ్ । రసః పంచా
స్యనామాఽయం సేవయేత్కుంభకామలీ॥

తా. రసభస్మము అభ్రికభస్మము కాంతభస్మము తామ్రభస్మము లోహ

* అమృతోత్పల శంఖాది బలాక్షేత్ర పలంయుతమ్.

భస్మము శుద్ధిజేసినతాళకము * హేమమాక్షికభస్మము వీనిని సమభాగములుగ గ్రహించి ఖల్వముననునిచి 1 దినము దేవదారు చెక్కరసముతో మర్దించి కుప్పెలోనునిచి వాలుకాయంత్రమున 3 దినములు దీపాగ్నిచేవండి స్వాంగశీతలమునదీసి ఖల్వములోనునిచి అందు తిప్పతీగె కలువగడ్డలు తామరగడ్డలు అనువాని చూర్ణమును కలిపి పాలు అతిమధురకషాయము వీనితో 1 ఝాము మర్దించి మాషప్రమాణమంతేసి మాత్రలు జేసి తేనె పంచదారతోగాని (నల్లంగైన విత్తుల చూర్ణముతో గాని గలిజేరు వేళ్ళరసము మిరియములు పంచదార అనువానితోగాని తెల్లగంటెనరసము పాలు అను వానితోగాని కుప్పెంటాకురసము బెల్లము అనువానితోగాని) సేవించిన కుంభకామిలహరించును. ఇదియు పంచాస్యరసమనంబడును.

శిలాజత్వాది వటికములు.

శ్లో॥ [సిద్ధరసార్ణవే] శిలాజతుశ్చగోమూత్రం మండూరంచాథ
మాక్షికమ్ । లోహభస్మచనిష్కంవా సేవయేత్కుంభకామలీ॥

తా. శుద్ధిజేసినశిలాజిత్తు మండూరము హేమమాక్షికభస్మము లోహభస్మము వీనిని సమభాగములుగ గోమూత్రముతో మర్దించి నిష్కప్రమాణము మాత్రలు జేసి సేవించిన కుంభకామిల హరించును.

కామిలకు మంత్రము.

శ్లో॥ అగ్రతో నారసింహశ్చ పృష్ఠతో వాయునందనః।
ఉభయోర్బాహుధన్వంత్రౌ సహితౌ రామలక్ష్మణౌ॥

తా. ఈ మంత్రముచే కామిలారోగిని మంత్రించుచు క్రొత్త కంచుగిన్నెలో పురిసెడు నీళ్ళుబోసి దానియందు ఛాయను జూచునటులంజేసి అట్టితరి రెండునూడుల దెచ్చి వానికొసలబట్టికొని పైకంచుగిన్నెలోముంచుచు నీమంత్రమును ముమ్మారుజెప్పుచు వానిముఖము మొదలుకొని పాదములపర్యంతము దిగదుడిచి యందలినీరును పదిలము సేయవలయును. మఱియు కామిలారోగము హరించువరకు దిగుపొద్దున మంత్రింపుచుండవలయును. ఆగిన్నెలోనీరు విరుగకుండిన కామిలమానుననియు విరిగినమానదనియు తెలియవలయును.

* హేమమాక్షికమన వెండిమ్లాని.

కామిలకు రక్షకర్మ.

శ్లో॥ [అగ్నిమతే] ఘుటికామణి బంధేచ దహేత్సూక్ష్మశలాక
యా। వలయంచ సువర్ణస్య తామ్రస్య రజతస్యవా॥

తా. ఇరుప్రక్కల తిరుగు వారలయందు 2 చీలమండల యొక్క కీళ్ళయందు బంగారుశలాకతో కాని రాగిశలాకతో కాని వెండిశలాకతో కాని వలయాకారంబుగ రక్షలువేసిన కామిలమానును. మఱియు దీనియందు పాండురోగమున జెప్పంబడిన పథ్యములనే యాచరింపవలయును.

హాలీమక కులాంతకరసము.

శ్లో॥ [గ్రంథాంతరే] శుద్ధసూతా మృతంగంధం హరితాళం మన
శ్శిలా । ఏతాని సమభాగాని ఖల్వమధ్యే వినిక్షిపేత్।వాసా
ఖదిరధుత్తూర రసేనపరిభావయేత్ । ప్రత్యేకంచదినంయా
మంవాలుకా యంత్రకేపచేత్। సాంగశీతలముద్ధృత్య పంచ
పిత్తేనభావయేత్ । గుంజామాత్రంప్రదాతవ్య మనుపానంపి
బేదను। త్రికటుత్రిఫలాచైవ లజ్జాళుగిరికర్ణికా । అపామార్గ
శ్చ సురసా నిర్గుండీ కర్షమాత్రతః। క్వాథమష్టావ శేషంతు
పీయమానంహలీమకమ్। నాశయేత్సర్వరోగాంశ్చ కామిలా
పాణ్డుశోఫజిత్॥

తా. శుద్ధిజేసిన పాదరసము శుద్ధిజేసిన వసనాభి శుద్ధిజేసిన గంధకము శుద్ధిజేసిన హరిదళము శుద్ధిజేసినమణిశిల వీనిని సమభాగములుగ గ్రహించి ఖల్వమునసునిచి అడ్డసరము చంద్ర ఉమ్మెత్త అనువానిరసములచే ప్రత్యేకప్రత్యేకముగ ఒక్కొకదినము మర్దించి భావనచేసి కుప్పెలోనునిచి 1 ఝాము వాలుకాయంత్రమునవండి సాంగ శీతలమున దీసి ఖల్వములోనునిచి చేప కాఱుబర్రె నెమలి అడవిపంది మేక అనువాని పిత్తములచే భావనజేసి గురిగింజలంతేసి మాత్రలు జేసి శొంఠి పిప్పలి మిరియాలు కరక తాండ్ర ఉసిరికెలు అంతరదామర తెల్లగంటెన ఉత్తరేణి మంచితులసి వావిలి అను వానిని దినుసుయొకటింటికి కర్షప్రమాణము చొప్పున గ్రహించి ఉదకము బోసి అష్టావశేషముగ కషాయము కాచి దీనిచే యౌషధమును సేవించిన హాలీమకము కామిల పాండువులు శోఫ మొదలగు సర్వరోగములు హరించును.

శ్లో॥ [గ్రంథాంతరే] హాలీమకే పాండురోగ చికిత్సాం కారయే
ద్భిషక్॥

తా. హాలీమకమునకు పాండురోగ చికిత్సలే జేయవలయును.

ఇతి శ్రీనీలకంఠ చరణారవింద తీర్థప్రసాద పారావారభోగవిహార పారీణనిడి
మామిడి భగిసత్సంప్రదాయకారాధ్య రామదేశిక శిష్యోత్తమనమశ్శివాయ
సత్పుత్ర పవిత్ర కవితాచాతురీధురీణ వైద్యజన శిరోభూషణ నీలకంఠ
కొట్టూరు బసవరాజ నామధేయప్రణీత శ్రీ బసవరాజీయే ఆంధ్ర
తాత్పర్యసహితే పాండు హాలీమక శోఫ కామిలా కుంభ
కామిలానిదాన తత్సాధ్యాసాధ్య చికిత్సాను
పాన పథ్యాపథ్య లక్షణయుక్తం
పంచమ ప్రకరణమ్.

శ్రీ ర స్తు.

బసవరాజీయము.

ఆంధ్ర తాత్పర్యము

షష్ఠమ ప్రకరణము.

శ్లో॥ వృషేంద్ర గామినంశంభుం సర్వేశం భక్తవత్సలమ్ ।
భూతేశం లోకకర్తారం నీలకంఠ మహంభజే॥

అవతరణిక. ఇపుడు గ్రంథకర్త తనచే జేయంబడు నీగ్రంథమునందు షష్ఠప్రకరణమును వచింపంబూని యది నిర్విఘ్నముగ పరిసమాప్తి జెందుటకై తనకిష్టదేవతయగు ఈశ్వరనమస్కారాత్మక మంగళమును "వృషేంద్ర గామినం శంభుం" అను శ్లోకముచే జేయుచున్నాడు.

తాత్పర్యము. శ్రేష్ఠమైన వృషభము నెక్కి సంచారము సేయువాడు సుఖకరుడు జగదీశ్వరుడు భక్తులయందు వాత్సల్యముగలవాడు భూతములకు ప్రభువు జగత్సృష్టిస్థితిసంహారకుడు నగు నీలకంఠుని నేను భజించెదను.

శ్లో॥ శ్రీనీలకంఠవంశాబ్ధి చంద్రమా బసవాహ్వయః ।
వక్ష్యామి వృషరాజీయ మహం వైద్య శిఖామణిమ్॥

తా. నీలకంఠవంశమనెడి క్షీరసముద్రమునకు చంద్రుడై బసవరాజు అని చెప్పఁబడిన నేను వైద్యగ్రంథములలో కడుశ్రేష్ఠంబైన బసవరాజీయమను నీగ్రంథముయొక్క షష్ఠప్రకరణమును వచింపుచున్నాడను.

అశీతివాత వివరణము.

శ్లో॥ ఊర్ధ్వవాతంశిరోవాతం పక్షఘాతంచపార్శ్వకమ్। అర్ధాంగ
కంపవాతంచ హ్యూరుస్తంభం తథైవచ। కిక్కసం శోణితం
వాతం హ్యామ్లంచ కఫవాతకమ్। సాధ్యవాతం ధనుర్వాతం
తిమిరం కంఠవాతకమ్ । కాకవాతం శీతవాతం నయనోదర

వాతకమ్ । నాసావాతం ముఖావాతం వాతంచావయవాం
గకమ్। జిహ్వాంగం నరవాతంచ కర్ణవాతం నిరుధ్యచ । ఆమ
వాతంచ త్వగ్వాత మణువాతం తథైవచ । అంగభ్రమణకం
చైవ మలబద్ధంచ గుల్మకమ్ । మూత్రబద్ధం బాహుకంపం
స్కంధవాతంతథైవచ । ఆఢ్యవాతంధూమవాతం విధూమం
భోగవాతకమ్ । కటివాతంతు తద్వచ్చ శుక్లవాతంచ పాంశు
కమ్ । సంధివాతంగృధ్రివాతం గుల్మవాతంతథైవచ । మంద
వాతంజానువాతంజంఘావాతంచ పాదకమ్। కంధరంచాంగులీ
వాతమనులోమంవిలోమకమ్ । సుప్తవాతంకోష్ఠవాతం వస్తి
వాతంచ శుష్కకమ్ । స్థానవాతం కుక్షివాత మస్థివాతంచ
మజ్జకమ్ । ఏకాంగకంక్షీణవాతవసావాతకసంజ్ఞకమ్ । మధు
వాతంక్షుధావాతంశృంఖలంస్ఫోటవాతకమ్। స్నాయుప్రసూతి
వాతంచ హ్యజీర్ణాతపవాతకమ్ । అగ్నివాతంతథానామ్నా
స్వరహీనంచఖంజకమ్। కళావాతందండవాతం క్షుతవాతంచ
పంగుకమ్ । దధివాతం తథోన్మాద మశీతి ర్వాతసంజ్ఞికాః॥

తా. ఊర్ధ్వవాతము శిరోవాతము పక్షఘాతవాతము పార్శ్వవాతము అర్ధాంగవాతము కంపవాతము ఊరుస్తంభవాతము కిక్కసవాతము రక్తవాతము ఆమ్లవాతము కఫవాతము సాధ్యవాతము ధనుర్వాతము తిమిరవాతము కంఠవాతము కాకవాతము శీతవాతము నయనవాతము ఉదరవాతము నాసావాతము ముఖవాతము అవయవాంగవాతము జిహ్వాంగవాతము నరవాతము కర్ణవాతము ఆమవాతము త్వగ్వాతము అణువాతము అంగభ్రమణవాతము మలబద్ధవాతము గుల్మవాతము మూత్రబద్ధవాతము బాహుకంపవాతము స్కంధవాతము ఆఢ్యవాతము ధూమవాతము విధూవాతము భోగవాతము కటివాతము శుక్లవాతము పాంశువాతము సంధివాతము గృధ్రివాతము గుల్మవాతము మందవాతము జానువాతము జంఘావాతము పాదవాతము కంధరవాతము అంగులీవాతము అనులోమవాతము విలోమవాతము సుప్తవాతము కోష్ఠవాతము వస్తివాతము శుష్కవాతము స్థానవాతము కుక్షివాతము అస్థివాతము మజ్జావాతము ఏకాంగవాతము క్షీణవాతము వసావాతము మధువాతము క్షుతవాతము శృంఖలవాతము విస్ఫోటవాతము

స్నాయుకవాతము ప్రసూతివాతము అజీర్ణవాతము ఆతపవాతము అగ్నివాతము స్వరహీనవాతము ఖంజావాతము కళావాతము దండవాతము క్షతవాతము పంగువాతము దధివాతము ఉన్మాదవాతము అనవాతరోగములు యెనుబదివిధంబులు.

వాతాదిప్రకోప జనితరోగభేధములు.

శ్లో॥ నవాతేన వినాశూలం నకండూః శ్లేష్మణావినా।
నపిత్తేన వినాఛర్దిః నాజీర్ణేన వినాజ్వరః॥

తా. వాతముప్రకోపించకనే శూలయు శ్లేష్మముప్రకోపింపకనే దురదయు పైత్యముప్రకోపించకనే వాంతియు అజీర్ణము లేకనే జ్వరమును గలుగదని తెలియవలయు.

వాతరోగ నిదానము.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే]రూక్షశీతాల్పలఘ్వన్న వ్యవాయాతిప్రజా
గరైః। విషమాదుపచారాచ్చ దోషాసృక్స్రావణాదపి।
లంఘన * ప్లవనాత్యధ్వ వ్యాయామాతివిచేష్టనైః। ధాతూ
నాంసంక్షయాచ్చింతాశోకరోగాతికర్శనాత్। వేగసంధార
ణాదామాదభిఘాతాదభోజనాత్।మర్మబాధాద్గజోష్ట్రాశ్వ
శీఘ్రయానాది సేవనాత్। దేహే స్రోతాంసిరిక్తాని పూర
యిత్వానిలోబలీ। కరోతివివిధాన్ వ్యాధీన్ సర్వాంగైకాంగ
సంశ్రయాన్। సంకోచఃపర్వణాం స్తంభోభంగోస్థ్నాంపర్వ
ణామపి।రోమహర్షః ప్రలాపశ్చపాణిపృష్ఠశిరోగ్రహః।ఖాంజ్య
పాంగుల్యకుబ్జత్వం శోషోంగానామనిద్రతా। గర్భశుక్లరజో
నాశః స్పందనం గాత్రసుప్తతా। శిరోనాసాక్షిజత్రూణాం
గ్రీవాయాశ్చాపి హుండనమ్। భేదస్తోదార్తిచాక్షేపో
† మోహశ్చాయాసఏవచ। మోటనంచైవగ్రీవాయాః శ్వాస

* ప్లవనాత్యధ్వాయాసాదతివిచేష్టనైః.
† ముహుశ్చాయాస ఏవచ.

సర్వాంగశోదనమ్। ‡ ఏవంవిధానిరూపాణి కరోతికుపితో
నిలః। తత్రకోష్ఠాశ్రితేదుష్టే నిగ్రహోమూత్రవర్చసోః।
హేతుస్థానవిశేషాచ్చభవేద్రోగవిశేషకృత్। సుస్నిగ్ధైస్స్వేద
యేద్దేహం సోష్ణస్నేహంచ పాయయేత్। యూషైస్తైలై
ర్ఘృతైస్సామ్లైః పయోభిస్స్వరసైరసైః। భోజయేద్రేచయే
త్స్విద్యైన్మృదుస్నేహాక్తభేషజైః। క్షీరైర్వాతారితైలంవా
పిబేచ్ఛుద్ధికరంభవేత్॥

తా. రూక్ష శీతలము అల్పప్రమాణము లఘుత్వముగల యన్నమును భుజించుట కడుమైథున జాగరణ విషమోపచారములసేయుట దోషము అనగా కఫ పిత్తమలమూత్రాదులను రక్తమును స్రవింపంజేయుట దాటుట నదులయందీదుట మిక్కుటముగ మార్గమునడుచుట (కడు ఆయాసముజెందుట) దుముకుట మొదలగు కడువిరుద్ధచేష్టల సేయుట రసరక్తాదిధాతువులు క్షయించుట చింత దుఃఖము రోగము అనువానిని జెందుట మిక్కుటముగ కృశించుట మలమూత్రముల బంధించుట ఆమమన—రసధాతువు దుష్టంబై వాతమర్గము నడ్డగించుట కాష్ఠాద్యభిఘాతముజెందుట ఉపవాసముసేయుట హృదయాదిమర్మములయందభిఘాతము గలుగుట ఏనుగ ఒంటె గుఱ్ఱము మొదలగువాని పైనుండి భూమిపైబడుట ఈమొదలగు కారణములవలన వాతముప్రకోపించి బలిష్ఠమై శరీరమునందలి రిక్తములైననాడులపూరింపంజేసి సర్వాంగము నేని లేని ఏకాంగము నేని నాశ్రయించి నానావిధవాతరోగముల జనింపంజేయు. మఱియు సంధులయందుసంకోచము స్తంభనము అస్థిసంధులయందు భిన్నంబగునటుల పీడ గగుర్పాటు తబ్బిబ్బుమాటలు చేతులు వీపు శిరము అనువానియందు పట్లు కుంటితనము పిచ్చుకుంటితనము కుబ్జత్వము అంగములయందువాపు నిద్రాభంగము గర్భముధరించకుండుట శుక్ర రజోరక్తములునశించుట శరీరమువణకుట శరీరము మొద్దుబారియుండుట కేశప్రదేశము కణతలలాటము అనువానియందుపగులుట ఘ్రాణేంద్రియమునశించుట నేత్రముల దృష్టిలేకుండుట బొమ్మడుచుకొనుట మెడ స్తంభించుట పెదవులు దంతములు కంఠము మొదలగువానియందుపగులుట సూదులచేబొడుచునటులపీడ ఆక్షేపవాతము మోహముఆయాసము గలుగుట మెడయాడ్చికొనుట శ్వాసము సర్వాంగము వేదన (పార్శ్వములయందు శూల

‡ పార్శ్వశూలం భ్రమోమోహాః కరోతి కుపితో నిలః.

మోహము) గలుగుట ఈ లక్షణములు వాతప్రకోపమువలన గలుగు కోష్ఠాశ్రితవాతము దుష్టంబైన మలమూత్రములు నడ్డగించు. మఱియు ప్రకోపించినవాతము కారణస్థానభేదములవలన నానావిధ వాతరోగముల గలుగంజేయు వాతరోగికికోమలములగు ద్రవ్యములచే శరీరసౌఖ్యమును గలుగంజేయుటయేగాక ఉష్ణములగు స్నేహద్రవ్యములపానమును * యూషము తైలము ఘృతము పుల్లనిద్రవ్యములు పాలుస్వరసములు రసవిశేషద్రవ్యములు అనువానిభోజనమును స్వేదనక్రియను మృదుకరద్రవ్యములు స్నేహము అనువాని లేపనమును రేచనమును క్షీరము వాతారితైలము అనువానిసేవనను జేయింపవలయు. ఈఉపచారములచే వాతరోగము శమించు. ఇవి యవాతరోగమునకు సామాన్యోపచారంబులు.

వాతసాధ్యాసాధ్యములు.

శ్లో॥ [ఆయుర్వేదే] పార్శ్వస్థానవిశేషాచ్చ భవేద్రోగ విశేష
కృత్ । ధనురాదిరసాధ్యస్తు ద్వంద్వలక్షణః స్తథా।
స్థాననామానురూపేణ లింగభేదాద్వినిర్దిశేత్ ।
శుద్ధవాతహతంపక్షం కృచ్ఛ్రసాధ్యతమంవిదుః।
హనుస్తంభార్దితాక్షేప పక్షఘాతాతతానకాః।
కాలేనమహతాసాధ్యా హ్యసాధ్యాశ్చచిరంగతాః॥

తా. ఒకపార్శ్వము నాశ్రయించియుండువాతము ధనురాదివాతములు ద్వంద్వవాతములు స్థాననామానుగుణమువలన లక్షణములవలన అసాధ్యములనియు శుద్ధవాతము (అనగా ఏకదోషజనిత వాతరోగము) వలన జనించిన పక్షవాతము కష్టసాధ్యమనియు హనుస్తంభము అర్దితము ఆక్షేపకము పక్షఘాతము అపతానకము అనువాతరోగములు కాలక్రమము మీఁదట సాధ్యంబులనియు కడుదీర్ఘకాలముండిన అసాధ్యములనియు తెలియవలయు. ఇక జ్వరముతోగూడిన ఏకాదశ వాతలక్షణముల వచించెద.)

ధూమవాత లక్షణము.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] విషూచికా వాంతి విదాహకాశ్చజ్వరో
తితృష్ణా హ్యతిసారకశ్చ । పిత్తంచమూర్ఛా భ్రమణంవికా
రో ధూమంచవాతంతు వదంతితజ్ఞాః॥

* యూషమన పెసలు ఉలవలు మొదలగువానికట్టు.

తా. విషూచి వాంతులు శరీరమునవిదాహము కడుదప్పి అతిసారముగలుగుట పిత్తము ప్రకోపించుట మూర్ఛ భ్రమగలుగుట ఈలక్షణములతోడ జ్వరమునుగూడిశరీరము తెలుపుబారియుండిన ధూమవాతమని ఆయుర్వేదవేత్తలు వచించెదరు. (దీనియందు పంచవక్త్రరసమును సేవింపవలయును.)

ధూమవాతమునకు త్రిఫలాదిచూర్ణము.

శ్లో॥ ఏరండతైలంత్రిఫలా గోమూత్రంచిత్రకంవిషమ్ ।
ఏకమాసంఘృతైఃపానం ధూమవాతంవినాశయేత్ ॥

తా. కరక్కాయ తానికాయ ఉసిరికపప్పు చిత్రమూలము అతివస వీనిని సమభాగములుగ చూర్ణముచేసి ఆముదము గోమూత్రము నెయ్యి అనువానిలోగలిపి ఒకమాసము సేవించిన ధూమవాతము హరించు.

విధూమవాత లక్షణము.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] శరీరేతువిదాహశ్చజ్వరస్యోత్కటసంభవః।
శిరశ్శూలంరక్తనేత్రం విధూమంవాతకంవిదుః॥

తా. శరీరమువిదాహించుట శిరమునొచ్చుట నేత్రము లెఱ్ఱగనుండుట ఈలక్షణములతోడ ఉత్కృష్టమైన జ్వరముగలిగి శరీరమున తెల్లని పొట్టురాలుటయే విధూమవాతమని తెలియవలయు.

విధూమవాతమునకు వాతారిరసము.

శ్లో॥ అష్టౌభాగారసస్యాపివిషంతిదోస్తథైవచ। గంధకస్యతథైవా
ష్టౌకటుత్రయఫలత్రయమ్ । వహ్నిపత్రకముస్తానాంవచాశ్వ
గంధయోరపి । రేణుకావిషకుష్ఠానాంపిప్పలీమూలకస్యచ।
ఏకైకంతుభవేద్భాగమింద్రదారోస్తథైవచ।చతుర్వింశద్గుడే
చాత్రవటకాచణకాకృతిః । వాతారిరసనామాయంవిధూమ
వాతనాశకమ్॥

తా. శుద్ధిజేసినపాదరసము 8 భాగములు కలిలోమూడుదినములు నానబెట్టి ఎండించిన విషముష్టిగింజలు 8 భాగములు శుద్ధిజేసిన గంధకము 8 భాగములు శొంఠిపిప్పలి మిరియాలు కరక్కాయలబెరడు తానికాయలబెరడు ఉసిరికపప్పు చిత్రమూలము అవు

పత్రిక తుంగముస్తెలు వస ‡ డొమ్మడోలుగడ్డ రేణుకలు శుద్ధిజేసిన వసనాభి చెంగల్వ కోష్ఠు పిప్పలీమూలము పాపటవేరు అనువానిచూర్ణము దినుసుయొకటింటికి ఒక్కొక భాగము ఇటుల వానినెల్లగ్రహించి యందు బెల్లము 24 భాగములు వైచి బాగుగమర్దించి శనగగింజలంతేసి మాత్రలుజేసి యందొకదానిని ఆవునెయ్యి మిరియములచూర్ణము అనువాని యనుపానముతో సేవించిన విధూమవాతము హరించు. ఇదియ వాతారిరసమనంబడు. (మఱియు నీరసమే యెనుబదివాతముల హరింపంజేయునని గ్రంథములయందు జెప్పంబడియున్నయది.)

ఏకాంగ వాత లక్షణము.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే]వాతాధికంజ్వరవిదాహవికారకంపం దేహా
తిదుఃఖగతిపీడితవాంతిదోషం। శుష్కాంగకంచశిరసోభ్రమ
ణంత్షులంచ నిష్ఠీవనంమలనిరోధనకుక్షిదాహమ్॥

తా. వాతముప్రకోపించుట శరీరమునుండుట శరీరమున వికారముగలుగుట శరీరమువణకుట నొచ్చుట నడుచుటకుశక్తిలేకుండుట వాంతిగలుగుట అవయవములు ఎండుట తలదిరుగుట తుమ్ములుగలుగుట కారియుమివేయుట మలము వెడలకుండుట కడుపులోమండుట ఈలక్షణములతోడ జ్వరమునుగలిగి శరీరములోసగము వాతపూరితముగనుండుచున్నదియే ఏకాంగవాతమని తెలియవలయు (ఇది అసాధ్యము.)

ఏకాంగ వాతమునకు స్పర్శారిరసము.

శ్లో॥ రసభాగోభవేదేకో గంధకొద్విగుణోమతః। ద్వాదశబ్రహ్మ
బీజానాంనిషతిందో స్తథైవచ। త్రిదినంకాంజికేక్షిప్త్వాశోధ
యేద్విషతిందుకాః। ఏకీకృత్యతత శ్చూర్ణం మధునాలోడ
యేత్తతః। స్నిగ్ధభాండేనిధాయాథ ధాన్యరాశౌవినిక్షిపేత్।
మాసాదూర్ధ్వంతత స్తస్యఖాదయేద్గులికాద్వయమ్। ఏకాం
గవాతమత్యర్థంఖంజకంచవివర్జయేత్। షణ్మాసేనతుసేవేత
రసంస్పర్శారికాహ్వాయమ్॥

తా. శుద్ధిజేసినరసము 1 భాగము శుద్ధిజేసినగంధకము 2 భాగములు మోదుగవిత్తులు 12 భాగములు కలిలో మూడుదినములు నానబెట్టబడిన ముష్టిగింజలు 12 భాగ

‡ డొమ్మడోలుగడ్డయిన వెన్నెరుగడ్డ.

ములు ఇటుల వీనినెల్ల ఖల్వమునునిచి చూర్ణముజేసి తేనెలో కలిపి నున్నని క్రొత్త కుండలోనునిచి ధాన్యరాశిలో నెకమాసంబిడి పిదప యందు రెండుగులికలచొప్పున 6 మాసములు సేవించిన ఏకాంగవాతము ఖంజకవాతము హరించు ఇదియ స్పర్శారిరసమనంబడు. (మఱియు దీనియందు వాతాదిరసమునేని రసకర్పూరమునేని సేవింపందగు.)

కఫవాత లక్షణము.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] దేహాశోఘోజ్వరఃకార్శ్యంకాసశ్చహ్యాల్ప
భాషితా। దేహస్థూలంచవహాతికఫవాతస్యలక్షణమ్॥

తా. శరీరము వాచుట శరీరము కృశించుట హీనస్వరము గలుగుట శరీరముస్థూలించుట ఈలక్షణములతోడ జ్వరము దగ్గుగలుగుటయే కఫవాతమని తెలియవలయు.

కఫవాతారి రసము.

శ్లో॥ మృతసూతంతీక్ష్ణకాంతంతాళంమాక్షికగంధకమ్। తుల్యాం
శంమర్దయేత్ఖల్వే వాతారేరార్ద్రికోద్భవైః। భృంగజైఃకాక
మాచ్యుత్థైఃగిరికర్ణ్యాద్రవైర్దినమ్। మర్దితంభాండగంరుధ్వా
పచేన్మందాగ్నినాదినమ్। వ్యోషాగ్నిగంధకవిషం సూరణా
భయటంకణమ్। సమాంశం చూర్ణితంమిశ్రం తుల్యాంశం
పూర్వపాచితమ్। త్రిదినం మర్దయేద్ద్రావై ర్ముండీ నిర్గుండీ
భృంగజైః। అష్టగుంజామితంఖాదే త్కఫవాతనికృంతనమ్॥

తా. రసభస్మము లోహభస్మము కాంతభస్మము శుద్ధిజేసిన తాళకము హేమమాక్షికభస్మము శుద్ధిజేసినగంధకము వీనిని సమభాగములుగ గ్రహించి ఖల్వమునసునిచి ఆముదపుచెట్లు అల్లము గుంటగలగర కొచాకు తెల్లగంటెన అనువానిరసములతో ఒక్కొకదినము ప్రత్యేకప్రత్యేకముగమర్దించి ముద్దజేసి కుప్పెలోనునిచి చీలమన్ను లేపనముజేసి క్రమప్రకారము మందాగ్నిలో ఒకదినమువండి స్వాంగశీతలమునదీసి ఖల్వములో వైచి చూర్ణముజేసి దానికి సమముగ శుంఠి పిప్పలి మిరియాలు చిత్రమూలము శుద్ధిజేసిన గంధకము శుద్ధిజేసిననాభి కందగడ్డ కరక్కాయ శుద్ధిజేసిన వెలిగారము అనువాని చూర్ణముకలిపి బోడతరము వావిలి గుంటగలగర అనువానిరసములతో 8 దినములు మర్దించి

౩ గురిగింజలంతేసి మాత్రలుజేసి యిందొక దానిని అనుపాన విశేషములతో సేవించిన కఫవాతము హరించు.

జిహ్వాంగవాత లక్షణము.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] జిహ్వాంగబంధనం దోషోజ్వరతృష్ణాపరిభ్ర
మమ్ । మూకబాధిర్యతాపంచ జిహ్వాంగవాతలక్షణమ్॥

తా. దప్పిగలుగుట తబ్బిబ్బులాడుట మూగతనముగలుగుట చెవులు వినరాకుండుట తాపముగలుగుట ఈలక్షణములతోడ జ్వరముగలిగి నాలుక లోనికీడ్చికొనుటయే జిహ్వాంగవాతమని తెలియవలయు.

జిహ్వాంగవాతాంకుశ రసము.

శ్లో॥ సూతంపంచపలంప్రోక్తంపలంస్యాత్తామ్రభస్మకమ్।జంబీరా
ణాంద్రవైపిష్టంసూతతుల్యంచగంధకమ్ । నాగవల్లీరసైపిష్టం
కాచేపిష్ట్వాప్రకల్పయేత్ । రుద్ధ్వాలఘుపుటేపాచ్యంత్ర్యూష
ణేనసుమిశ్రితమ్। జిహ్వాంగకంపవాతార్తోభక్షయేత్తద్విగుంజకం॥

తా. శుద్ధిజేసినరసము ౫ పలములు తామ్రభస్మము 1 పలము శుద్ధిచేసినగంధకము ౫ పలములు ఇటుల వీనిని గ్రహించి నిమ్మపండ్ల రసముతోను తమలపాకులరసముతోనుమర్దించి గాజుకుప్పెలోనునిచి చీలమన్ను లేపనముజేసి లఘుపుటంబిడి సాంగశీతలమువదీసి ఖల్వముననునిచి మరల మర్దించి దానికిసమముగ శొంటి పిప్పలి మిరియాలు అనువానిచూర్ణమునుకలిపి యందు రెండుగురిగింజలయెత్తును సేవించిన జిహ్వాంగవాతము కంపవాతము నశించు.

స్కంధవాత లక్షణము.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే]సంతాపంద్రుష్టిహీనాంగంశిరోభ్రమణకం
పనమ్ । సజ్వరంశూలికంఠశ్చస్కంధవాతస్యలక్షణమ్॥

తా. శరీరము వెచ్చగనుండుట నేత్రములు కనపడకుండుట అంగములు హీనములైయుండుట తలదిరుగుట శరీరమువణుకుట ఈలక్షణంబులతోడ జ్వరమును గలిగి కంఠముశూలించుట స్కంధవాతమని తెలియవలయు,

కంధరవాత లక్షణము.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే]దాహశుష్కాంగశోషంచతంద్రానిద్రామ
తిభ్రమః । జ్వరతృష్ణావికారోయంవాతకంధరలక్షణమ్॥

తా. తాపము గలుగుట శరీరముకృశించుట అవయవములువాచుట తంద్ర నిదుర గలుగుట తబ్బిబ్బులాడుట దప్పిగలుగుట ఈ లక్షణములతోడ జ్వరముగలిగి మెడకొంకులు నొచ్చుటయే కంధరవాతమని తెలియవలయును.

స్కంధవాతమునకు వాతముద్గరరసము.

శ్లో॥ శుద్ధసూతం విషంగంధం టంకణంచమనశ్శిలా । ధూర్తవీజం
సమంఖల్వేహంసపాదిరసేనచ। మర్దితంకజ్జలీంకృత్వాశరావే
సంపుటేపచేత్ । స్నుహీక్షీరేణసంమర్ద్యమత్స్యపిత్తేనభావ
యేత్ । గుంజామాత్రప్రదాతవ్యంస్కంధవాతవినశ్యతి॥

తా. పాదరసము వసనాభి గంధకము వెలిగారము మణిశిల ఉమ్మెత్తవిత్తులు వీనినెల్లశుద్ధిజేసి సమభాగములుగ ఖల్వముననునిచి హంసపాదియాకురసముతో మర్దించి ముద్దచేసి మూకుళ్ళలో నునిచి చీలమన్ను లేపనముజేసి వాలుకాయంత్రమున నాలుగు ఝాములువండి సాంగశీతలమువదీసి మరల ఖల్వమునవైచి జెముడుపాలతో మర్దించి పిదప చేపచేదుతో భావనజేసి గురుగింజలంతేసి మాత్రలుజేసి అనుపానవిశేషములతో సేవింపుచుండిన స్కంధవాతము (కంధరవాతము) హరించును.

స్కంధవాతమునకు ఇంద్రవారుణికాది ఘుటికలు.

శ్లో॥ ఇంద్రవారుణికామూలం మాగధీగుడసంయుతమ్।
భక్షయేత్కర్షమాత్రంతు స్కంధవాత హరంభవేత్॥

తా. పాపరవేరు పిప్పళ్లు అనువానిచూర్ణములో బెల్లము కలిపి బాగుగ మర్దించి కర్షప్రమాణము సేవించిన స్కంధవాతము (కంధరవాతము) హరించును.

పాదవాత లక్షణము.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] మోహానం ఘాతతంద్రంచ జ్వరశూలం
చ కంపనమ్।అక్షిశూలం కర్ణశూలంశిరశ్శూలంచ గుహ్యా
కమ్ । కటిశూలంపాదశూలం పాదవాతస్యలక్షణమ్॥

తా. మోహము శరీరమున పోట్లు తంద్ర కడుపులో శూల వణుకుగలుగుట నేత్రములు చెవులు శిరము మర్మస్థలము మొల అనువానియందు శూలగలుగుట ఈలక్షణములతోడ జ్వరముగలిగి పాదములుశూలించుటయే పాదవాతమని తెలియవలయును.

పాదవాతమునకు స్వచ్ఛందనాయక రసము.

శ్లో॥ మృతసూతం మృతంలోహం గంధకం తాళమాక్షికమ్।
పథ్యాశృంగీ విషంత్ర్యూష మగ్నిమంథంచ టంకణమ్।
తుల్యం ఖల్వే దినంమర్ద్యం ముండీ నిర్గుండిజద్రవైః।
ద్విగుంజ వటికాం కాధే త్పాదవాతం వినశ్యతి॥

తా. రసభస్మము లోహభస్మము శుద్ధిజేసిన గంధకము శుద్ధిచేసిన తాళకము హేమమాక్షికభస్మము కరక్కాయలు కర్కాటకశృంగి శుద్ధిచేసిన వసనాభి శొంఠి పిప్పలి మిరియాలు నెల్లి శుద్ధిజేసిన వెలిగారము వీనిని సమభాగములుగ ఖల్వమున నునిచి బోడతరము వావిలి అనువానిరసములతో 1 దినము బాగుగ మర్దించి 2 గురిగింజలంతేసి మాత్రలుజేసి అనుపానవిశేషముతో సేవింపుచుండిన పాదవాతము హరించు. (మఱియు నీవాతమున రసకర్పూరము ఉప్పి పరంగిచెక్క అనువానియోగమును కూడా సేవింపం దగును.)

మధువాత లక్షణము.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] జ్వరః పాండుశ్ఛహిక్కాచ నాసికాకుసుమంతథా। దేహకండూశ్శిరఃకండూఃకఫస్యాన్మధువాతకే॥

తా. శరీరము పాండురవర్ణముగ నుండుట యెక్కిళ్ళుగలుగుట ముక్కున నెత్తురుగారుట శరీరమున శిరమున దురదగలుగుట దగ్గుగలుగుట ఈలక్షణములతోడ జ్వరము గలిగి నోరు తీపిగనుండుటయే మధువాతమని తెలియవలయును.

మధువాతహర ఘుటికలు.

శ్లో॥ పిప్పలీ పిప్పలీమూలం హింగుళంచ శిలాజతు।
గుగ్గులుం వర్ధమానంవా మాక్షికేన గుడేనవా।
పథ్యాశుంఠ్య మృతాక్వాథ పిప్పలీ చూర్ణమిశ్రితమ్।
భక్షయే న్నిష్కమాత్రంతు మధువాతం వినాశయేత్॥

తా. పిప్పలి మోడి శుద్ధిజేసిన యింగిలీకము కర్పూరశిలాజిత్తు శుద్ధిచేసిన గుగ్గిలము ఆముదము వీనిని సమభాగములుగ ఖల్వమునవైచి అందు తేనెగాని బెల్లముకలిపి మర్దించి నిష్కప్రమాణమంతేసి మాత్రలుజేసి యందొకదానిని కరక్కాయ శొంఠి తిప్పతీగె అనువాని కషాయానుపానములో పిప్పలిచూర్ణము కలిపి సేవించిన మధువాతము హరించును.

వస్తివాత లక్షణము.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] సజ్వరంచాగ్నిమాంద్యంచనిద్రాభంగవిదాహకృత్। మహావరోధనం దుఃఖం శిరోభంగః పరిభ్రమః। అతిమూర్ఛాతి శీతంచ వస్తివాతస్య లక్షణమ్॥

తా. అగ్నిమాంద్యము గలుగుట లేక కడుపులో మండుట నిదుర రాకుండుట విదాహముగలుగుట శరీరము మిక్కుటముగ బద్ధగించుట కనుపునొప్పులు తలనొప్పిగలుగుట తలదిరుగుట కడుమూర్ఛగలుగుట శరీరము కడుచల్లగనుండుట ఈ లక్షణముల తోడ తీవ్రజ్వరముగలిగి పొత్తికడుపు నొచ్చుటయే వస్తివాతమని తెలియవలయును.

వస్తివాతమునకు సచ్ఛందభైరవ రసము.

శ్లో॥ శుద్ధసూతం విషంచాభ్రం హింగుళం బలితాళకమ్।
తుల్యంతుల్యం ఖల్వమధ్యే క్షిప్త్వాన్మర్ద్యం దినత్రయమ్।
హంసపాది కషాయేణ కుక్కుటీ పుటపాచితమ్।
చూర్ణకృత్వా తతోదేయం మత్స్యకూర్మ వరాహకే।
పిత్తేదిన త్రయంభావ్యం మాషమాత్రాన్ను పానతః।
వస్తివాతం నిహంత్యాశు చాత్యుగ్రం నాశయే ద్ధ్రువమ్॥

తా. శుద్ధిచేసినరసము శుద్ధిచేసిన వసనాభి అభ్రకభస్మము శుద్ధిచేసిన ఇంగిలీకము శుద్ధిచేసిన గంధకము శుద్ధిచేసిన తాళకము వీనిని సమభాగములుగ ఖల్వములో నునిచి హంసపాదియాకు కషాయముతో మూడుదినములు బాగుగ మర్దించి కుక్కుట పుటంబిడి సాంగశీతలమున దీసి ఖల్వమునవైచి చూర్ణముజేసి చేప తాబేలు అడవిపంది అనువానిచేదులలో ప్రతిదానిచే ఒక్కొకదినముచొప్పున మూడుదినములు భావనచేసి మాషప్రమాణమంతేసి మాత్రలుజేసి అల్లపురసానుపానముతో సేవింపుచుండిన అత్యుగ్రమైన వస్తివాతము హరించును.

క్షుతవాత లక్షణము.

శ్లో॥ క్షుతఘాతశ్చ దౌర్బల్య మన్నద్వేషో వికారతా।
అగ్నిమాంద్యం జ్వరంతృష్ణా క్షుతవాతస్య లక్షణమ్॥

తా. సత్వము క్షయించుట అన్నద్వేషము శరీరమున వికారములు అగ్నిమాంద్యము లేక కడుపులోమంట దప్పిగలుగుట ఈ లక్షణములతోడ జ్వరమును గలిగి తరుచుగ తుమ్ములుగలుగుటయే క్షుతవాతమని తెలియవలయు. (ఇది హరించుటకై రసకర్పూరమునేని వాతారిరసమునేని సేవింపవలయుం. పై జెప్పబడిన పదకొండును జ్వరవాతములు వానిలో శుభకరనాడులు గలిగియుండిన సాధ్యుని నెఱింగి చికిత్సింపవలయును.

శృంఖలవాత లక్షణము.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] దేహంచపాండుశుష్కంచ నిద్రానాశశ్శి
రోవ్యథా। వాంతిర్హిక్కాచవిస్ఫోట శృంఖలవాతలక్షణమ్॥

తా. శరీరము పాండువర్ణముగ నుండుట శరీరముకృశించుట నిదురబట్టకుండుట తలనొచ్చుట వాంతులు ఎక్కిళ్లుగలుగుట ఈ లక్షణముతోడ శరీరమున కంతులుకట్టుటయే శృంఖలవాతమని తెలియవలయును.

శృంఖలవాతమునకు త్రిగుణాఖ్యరసము.

శ్లో॥ శుద్ధసూతం విషంగంధం చాభ్రకం చామ్లవేతసం। ద్విదినం
భావయుత్ఖల్వే హంసపాదిరసైస్తథా। కాచకుప్యాన్నివేశ్యా
తకుక్కుటీ పుటపాచితమ్। భావితం మత్స్యపిత్తేన ద్విగుంజం
భక్షయేత్సదా। అనుపానవిశేషేణ శృంఖలవాతనాశనమ్।
పథ్యంక్షీరోదనం దేయంనారికేళ జలప్లుతమ్॥

తా. శుద్ధిజేసినరసము శుద్ధిజేసిన వసనాభి శుద్ధిజేసిన గంధకము అభ్రకభస్మము అమ్లవేతసము వీనినెల్ల సమభాగములుగ ఖల్వములో నునిచి హంసపాదియాకురసమున రెండుదినములు మర్దించి గాజుకుప్పెలో నునిచి కుక్కుటపుటంబిడి స్వాంగశీతలమునదీసి మరల ఖల్వములో నునిచి చేపచేదున భావనచేసి రెండుగురిగింజలంతేసి మాత్రలంజేసి యందొక దానిని కసకషాయముతో నేని ఒరగొమ్మచెక్కరసము మిరియములు అను

వానితోనేని సేవించిన శృంఖలవాతము హరించును. దీనియందు పాలఅన్నమును టెంకాయరసముతో తడపబడిన యన్నమును భుజించుట పథ్యకరంబు. మఱియు నీశృంఖలవాతమున రసకర్పూరమును అనుపానముగ గ్రహింపవలయును.)

విస్ఫోటవాత లక్షణము.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] దేహస్య భ్రమణంచైవ హిక్కాతీవ శిరో
భ్రమః। నేత్రశూలంమహారోగో విస్ఫోటవాతలక్షణమ్॥

తా. శరీరము తిరుగుట ఎక్కిళ్ళుగలుగుట మిక్కుటముగ తలతిరుగుట నేత్రములు శూలించుట కడుపీడగలుగుట ఈలక్షణములతోడ శరీరమున మంటలు వెమటకాయలుగలుగుటయే విస్ఫోటవాతమని తెలియవలయును. ఈ వాతము హరించుటకై శృంఖలవాతచికిత్సనే జేయవలయును. మఱియు రసఉబ్బవేయవలయును.

స్నాయుకవాత లక్షణము.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] దేహస్య స్ఫుటితంపుంసాం హ్యంగవైకల్య
పీడనమ్। దేహశోషో నేత్రశూలంస్నాయువాతస్యలక్షణమ్॥

తా. అంగములు నొచ్చుట శరీరమున పీడగలుగుట శరీరము వాచుట నేత్రములు నొచ్చుట, ఈ లక్షణములతోడ శరీరము పగులుటయే స్నాయుకవాతమని తెలియవలయును.

స్నాయుకవాతమునకు పంచాననకల్పము.

శ్లో॥ మృతసూతం తథాగంధం కాంతం చాభ్రకమేవచ। తామ్ర
భస్మమృతంసమ్యక్ నిష్కార్థం శిఖితుత్థకమ్। సింధువారస్య
భృంగస్య పత్రచూర్ణం పలత్రయమ్। ఖాదిరం ద్విపలం చైవ
సర్వంసంచూర్ణ్యనిక్షిపేత్। స్నిగ్ధభాండేవినిక్షిప్య ద్వికాలం
భక్షయేత్సుధీః। నిష్కార్ధమాత్రం సేవేత పథ్యంతక్రౌదనం
హితమ్। లవణ క్షారకామ్లాని వర్జయిత్వాని షేవయేత్।
చిరకాలసముద్భూతం వాతంస్నాయుకిసంజ్ఞితమ్। నాశయే
న్మాత్రసందేహో ముక్తకం చూరగా ఇవ॥

తా. రసభస్మము శుద్ధిజేసిన గంధకము కాంతభస్మము అభ్రకభస్మము శుద్ధ తామ్రభస్మము ఇవి దినుసునొకటింటికి నాలుగేసితులములు శుద్ధిజేసిన మైలుతుత్తము అర్ధనిష్క ప్రమాణము వావిలియాకుచూర్ణము గుంటగలగరాకుచూర్ణము చంద్రచెక్క చూర్ణము ఇవి దినుసునొకటింటికి 2 పలములు ఇటుల వానినెల్ల నేకముజేసి మర్దించి సన్నని క్రొత్తకుండలో నునిచి సాయంప్రాతఃకాలముల అర్ధనిష్క ప్రమాణముచొప్పున ఉష్ణోదకముతో సేవింపుచుండిన చిరకాలముగ బాధింపుచుండు వాతకంతులు హరించి శరీరము కూసమువిడచిన పామువలె నగు దీనియందు ఉప్పు కారము పులుసు మైథునము మొదలగువానిని వర్జించి మజ్జిగయన్నమును భుజించుట పథ్యకరము.

స్నాయుక వాతమునకు భుజగరాజచూర్ణము.

శ్లో॥ తాళసద్రుమమూలస్య త్వక్చూర్ణితా పునః। క్రమా త్తదర్ధం మరిచం తదర్ధంచ లవంగకమ్। సర్వం సమాంశకం చూర్ణం శర్కరాసహితంభజేత్। ఉష్ణోదకేన సంమిశ్రమథవా ఘృతసంయుతమ్। నవాతపిటకాన్ హంతిపవిధాన్ వాతసంభవాన్। నాశయేన్నాత్రసందేహోముక్తకం చూరగాఇవ॥

తా. గారవేళ్ళచూర్ణము 1 శేరు మిరియపుచూర్ణము $\frac{1}{2}$ శేరు లవంగపుచూర్ణము 1 శేరు ఇటుల వీనినెల్ల నేకముజేసి దానికి సమముగ పంచదారగలిపి సాయంప్రాతఃకాలముల బూటకు $1\frac{1}{2}$ తులము చొప్పున ఉష్ణోదకముతోనేని లేక ఆవునేతితోనేని సేవింపుచుండిన వాతమువలన బుట్టిన నానావిధవాత పిటికలు హరించి శరీరము కూపమువిడిచిన పామువలె నగును. (మఱియు నీచూర్ణసేవనకాలమున పూటకు రెండు వీసములగొత్తు పచ్చకర్పూరమును గలిపి సేవింపవలయును)

గృధ్రవాత లక్షణము.

శ్లో॥ [గ్రంథాంతరే] స్ఖలనం వాతశోఫాచ కరపాద విదాహకృత్। స్వేదోమూర్ఛాభ్రమ స్తృష్ణా గృధ్రివాతస్య లక్షణమ్॥

తా. శరీరము వాతపూరితముగ నుండుట శరీరమువాచుట చేతులు కాళ్ళు మండుట చెమట మూర్ఛ తబ్బిబ్బుమాటలు దప్పిగలుగుట ఈలక్షణములతోడ ఇంద్రియము స్ఖలనంబగుటయే గృధ్రివాతమని తెలియవలయును. దీనియందు పూర్ణచంద్రోదయము నేని చింతామణిరసము నేని సేవింపవలయును.)

గృధ్రవాతమునకు ద్రాక్షాది ఘుటికలు.

శ్లో॥ [సిందూరమణిదర్పణే] ద్రాక్షాయష్టికఖర్జూర మేలాత్వక్పత్రకేసరమ్। మధుకులీచందనంచ ముసలీకందమేవచ। ప్రియాలుమజ్జా సంతుల్యం సర్వాంశం జాతికాఫలమ్। సింధూరమష్టభాగంచ నవనీతేన మిశ్రితమ్। మహావీర్యకరోవృద్ధిం వనితా శతసంగమమ్॥

తా. ద్రాక్షపండ్లు అతిమధురము ఖర్జూరపండ్లు ఏలకులు లవంగపుచెక్క ఆకుపత్రికె నాగకేసరములు తేనె తంగేడువిత్తులు శ్రీగంధము నేలతాటిగడ్డలు మొరలిబంక వీనిని సమభాగములుగ గ్రహించి వానికి సమముగ జాజికాయలు పైవానికన్నిటికెనిమిదవభాగము సిందూరముగలిపి ఖల్వమున మర్దించి ఆసిందూరములో ప్రాతఃకాలమున చిన్నప్రమాణము సాయంకాలమున చిన్నప్రమాణం బుండునటుల మాత్రలుజేసి వానిని ఆవువెన్నతో 1 సంవత్సరము సేవింపుచుండిన నష్టవీర్యదోషము హరించి వీర్యవృద్ధిని దండవృద్ధిని నూఱుగురు స్త్రీలతో రమించుశక్తిని గలుగంజేయును. మఱియు దీనిని సేవించునపుడు ఆవనూనె పులుసు స్త్రీసంగమము ఈ మొదలగు వానినివర్జించి మధురాహారముల సేవింపవలయును.)

పాంశువాత లక్షణము.

శ్లో॥ స్ఖలనం వాయుమేఢ్రేచ కరపాద విదాహకృత్। స్వేదోమూర్ఛా భ్రమ స్తృష్ణా పాంశువాతస్య లక్షణమ్॥

తా. చేతులు కాళ్లు మండుట చెమట మూర్ఛగలుగుట తబ్బిబ్బులాడుట దప్పిగలుగుట ఈలక్షణములతోడ ఆపనమేఢ్రముల వీర్యము స్రవించుటయే పాంశువాతమని తెలియవలయు. (ఈ వాతమునందు వాతగజాంకుశరసము నేని వాతారిరసము నేని సింధూరమును జిబిలికవెల్లరసముతో నేని సేవించిన యది హరించునని నిత్యనాథీయమున జెప్పంబడియున్న యది స్త్రీసంగమమున వీర్యము స్ఖలితమై శరీరము చలువగొనుట చెమట మూర్ఛ భ్రమలుగలుగుట శరీరము వణుకుట కాళ్ళుతీయుట ఈ లక్షణ

ములు గలది స్ఖలనవాతమని తెలియవలయును. దీనియందు వాతగజాంకుశరసము నేని వాతారిరసము నేని ప్రయోగించవలయును.)

శుక్ల వాత లక్షణము.

శ్లో॥ [గ్రంథాంతరే] ఇంద్రియం పుంస్త్వవర్జ్యంచ విదాహంచవి
కారితామ్। అంతర్వాయుః ప్రకుర్వీత శుక్లవాతస్యలక్షణమ్॥

తా. శరీరము మండుట శరీరమున వికారము గలుగుట అంతర్వాతము ప్రకోపించుట ఈలక్షణములతోడ శుక్రములోన యినికిపోవుటయే శుక్లవాతకమని తెలియవలయును.

శుక్ల వాతమునకు ఫణిపతిరసము.

శ్లో॥ శుద్ధసూతం సమంగంధం చాభ్రకం లోహభస్మకమ్।
తామ్రభస్మ సమంమర్ద్యం జంబనీరేణసంయుతమ్।
ద్విదినం గుళికాంకార్య కాచకుప్యాం వినిక్షిపేత్।
విలేప్య మృత్తికావస్త్రం వాలుకాయంత్ర కేపచేత్।
షడ్యామాంతే సముద్ధృత్య గుంజామాత్రం ప్రదాపయేత్।
అనుపాన విశేషేణ శుక్లవాతం నిహంతిచ॥

తా. శుద్ధిచేసిన పాదరసము శుద్ధిజేసిన గంధకము అభ్రకభస్మము లోహభస్మము తామ్రభస్మము వీనిని సమభాగములుగ ఖల్వముననునిచి నిమ్మపండ్లరసముతో 2 దినములు మర్దించి ముద్దజేసి గాజుబుడ్డిలో నునిచి చీలమన్ను లేపనముజేసి ఎండించి వాలుకాయంత్రమున నునిచి 6 ఝాములు వండి స్వాంగశీతలమున దీసి 1 గురిగింజయెత్తు ఔషధమును తీటకోవిలవేళ్ళ చూర్ణముతో నేని లేక నెయ్యి మిరియపుచూర్ణముతో నేని సేవించిన శుక్లవాతము హరించును.

నష్టేంద్రియ నిదానము.

శ్లో॥ ఉష్ణద్రవ్యాణిపథ్యాని హ్యుష్ణవీర్యంచ జాయతే।
వీర్యేణ తేనమేహశ్చ మేహరోగస్స ఉచ్యతే।
మేహేపి వీర్యనాశశ్చ చికిత్సాంకురుతేభిషక్।
పూర్ణచంద్రోదయంపేయం క్షీణరేతోహరం పరమ్॥

తా. ఉష్ణద్రవ్యములు శరీరమున కపథ్యకరంబులు వానివలన ఉష్ణవీర్యమును ఉష్ణవీర్యమువలన మేహరోగంబును మేహరోగమువలన వీర్యనష్టమును గలుగు ఈవీర్యనష్టమునకు పూర్ణచంద్రోదయమును 1 సంవత్సరము సేవించిన యది హరించు. (మఱియు ఇంద్రియస్ఖలనముగలిగెడి సర్వవాతములయందును పూర్ణచంద్రోదయమును సేవింపవలయు.)

నష్టేంద్రియమునకు వాతాంతకరసము.

శ్లో॥ [ఆయుర్వేదే] హేమార్క కాంతలోహాభ్రం సూతభస్మంచ
గంధకమ్। వైక్రాంతం విద్రుమంచైవ తారంతాళ సమన్వి
తమ్। సుముహూర్తే ఖల్వమధ్యే చిత్రమూలస్య చద్రవైః।
చతుర్యామంచ సంమర్ద్యం ఛాయాశుష్కంచ కారయేత్।
కుక్కుటీ పుటపాకేన సాంగశీతలముద్ధరేత్। ఇదంచచూర్ణి
తం శ్లక్ష్ణం తదర్ధం సూతభస్మకమ్। సూతతుల్యం మృతంతా
ళం సర్వంఖల్వే విమర్దయేత్। చిత్రకార్ద్రకనీరేణ నిర్గుండీవా
సుణీద్రవైః। వాసాజంబక నీరేణ సప్తభావ్యం పృథక్పృథక్।
గుంజామాత్ర ప్రయోగేణక నామధ్వాజ్య సంయుతమ్। సుప్త
వాతం వాతశూలం వేదనా వాతమేవచ। స్నాయుకంపంగా
త్రభంగం పక్షఘాతం హనుగ్రహమ్। హాయోర్హృర్ధ్వాంచ
తిమిరంవాతా శీతించ నాశయేత్। వంధ్యాచలభతే గర్భం
నష్టంవీర్యం ప్రశస్యతే। వాతాంతక రసోనామ్నా సర్వరో
గ నివారకః। లోకోపకరణార్థాయహ్యశ్వినీ దేవనిర్మితః॥

తా. సువర్ణభస్మము తామ్రభస్మము కాంతభస్మము లోహభస్మము అభ్రకభస్మము రసభస్మము శుద్ధిచేసినగంధకము వైక్రాంతభస్మము పగడభస్మము రజితభస్మము తాళకభస్మము వీనిని సమభాగములుగ మంచిముహూర్తమున ఖల్వముననునిచి నాలుగు ఝాములు చిత్రమూలరసముతో మర్దించి బిళ్ళచేసి నీడనెండించి కుక్కుటపుటంబిడి స్వాంగశీతలమునదీసి సూక్ష్మముగ చూర్ణముచేసి దానికి అర్ధభాగము రసభస్మము తాళకభస్మము కలిపి చిత్రమూలము అల్లము వావిలి చాగ అడ్డసరము నిమ్మకాయ అనువాని రసములలో ప్రతిదానిచే ఏడేసిమార్లు మర్దించి ఏడేసిమార్లు భావనజేసి, గురిగింజంతేసి

మాత్రలుజేసి యందొక దానికి పిప్పలి చూర్ణముతోనేని తేనెతోనేని నేతితోనేని యొసంగిన సుప్తవాతము వాతశూలము వేదనావాతము స్నాయుకవాతము కంపవాతము గాత్రభంగవాతము పక్షఘాతవాతము హనుగ్రహవాతము మూర్ఛావాతము తిమిరవాతము ఈమొదలగు ఎనుబదివాతములు నశించుటయేగాక గొడ్రాలుగనుండు స్త్రీ గర్భమును ధరించు. మఱియునష్టవీర్యముసగా కాంతిజెందు. ఇదిలోకోపకారమునకై అశ్వినిదేవతలచే సర్వరోగనివారణార్థంబై నిర్మింపబడిన వాతాంతకరసము

సూతికావాత లక్షణము.

శ్లో॥ [ఆయుర్వేదే] అంగమర్దోజ్వరః కంపోపి పాసాగురు గాత్ర
తా । శోకశ్శోథోతి శీతంచసూతికావాత లక్షణమ్ ॥

తా. శరీరమంతయునొచ్చుట శరీరముగగుర్పొడుచుట దప్పికలుగుట శరీరము బరువైయుండుట కండ్లనీరుగారుట శరీరమున శోథకలుగుట శరీరము కడుచల్లగనుండుట ఈలక్షణములుగలిగి జ్వరమును కంపమును గలిగియుండుటయే సూతికావాతమని తెలియవలయు.

సూతికావాతమునకు బడబానలరసము.

శ్లో॥ శుద్ధసూతం చైకభాగం తామ్రభస్మ చతత్సమమ్ ।
ద్విభాగం గంధకంచైవ త్రిభాగంచ కటుత్రయమ్ ।
వహ్నినామా చైకభాగం కోష్ఠభాగంచ తత్సమమ్ ।
జ్వాలాముఖీ రసైర్మర్ద్యం బదరాస్థి ప్రమాణకమ్ ।
బడబానల నామాయం సూతికావాత నాశనః ॥

తా. శుద్ధిజేసినరసము 1 భాగము తామ్రభస్మము 1 భాగము శుద్ధిజేసిన గంధకము 2 భాగములు త్రికటుకములు 3 భాగములు చిత్రమూలము 1 భాగము చంగల్వకోష్టు 1 భాగము ఇటుల వీనినెల్ల ఖల్వమువనునిచి నమలిచెక్కరసమున 1 దినము మర్దించి రేగుగింజలంతేసి మాత్రలుజేసి యందొకదానిని మినుపకట్టు వెల్లుల్లిరసము అనువాని యనుపానముతోనేని లేక తీటకశింద వేళ్ళరసానుపానముతోనేని లేక ములువెలగచక్కరసము మిరియపుచూర్ణముతోనేని సేవించిన ప్రసూతివాతము హరించు. మఱియు ప్రాణేశ్వర రసమునుగాని లేక సంజీవనీరసమునుగాని సేవించిన ప్రసూతివాతము హరించు.

సూతికావాతమునకు వాతవిధ్వంసకరసము.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] రసం గంధకం నాగవంగంచలోహం తథా
తామ్రజంవ్యోమ నిశ్చంద్రకంచ । కణాటంకణం చోషణం
నాగరంవై పృథగ్భాగమేకం క్షిపేత్ఖల్వమధ్యే । తతోవత్స
నాభంచ తుష్కార్ధభాగం దృఢం మర్దయేద్వ్యోషజైశ్చ
త్రివారమ్ । వరాచిత్రకైర్మార్కకుష్టైస్త్రి వారంపృథగ్భావ
యే * త్సింధు వారార్ద్రివాసైః । తథామోహినీ జంబనీరైః
పృథగ్వ మహాన్ వాతవిధ్వంస కోయంరసశ్చ। సమీరేచ
శూలేతథా శ్లేష్మరోగేగ్రహణ్యాంతథా సన్నిపాతేచమూ
కే । అపస్మారమాంద్యేచ శీతే చపిత్తేస ప్లీహోదరే కుష్ఠ
రోగేచదద్యాత్ । స్త్రీయస్సూతికావాద రోగేతథైవ ద్వి
గుంజం ప్రదద్యాదిమం సూతరాజమ్ ॥

తా. శుద్ధిజేసినరసము శుద్ధిజేసినగంధకము సీసభస్మము తగరభస్మము లోహభస్మము తామ్రభస్మము తళుకులులేని అభ్రకభస్మము పిప్పళ్ళు శుద్ధిజేసిన వెలిగారము మిరియాలు శొంఠి ఇవిదినుసుకొక్కొక భాగము శుద్ధిచేసినవసనాభి $4\frac{1}{2}$ భాగము ఇటుల వీనిని ఖల్వమునవునిచి శొంఠి పిప్పళ్ళు మిరియాలు అనువాని కషాయములతో మూడు పర్యాయములును నేలతాటిగడ్డలరసము చిత్రమూలరసము గుంటగలగరాకురసము చంగల్వకోష్టుకషాయము అనువానితో మూడుమార్లును వావిలియాకు అల్లము అడ్డసరము గంజాయాకు నిమ్మపండ్లు అనువాని రసములతో ప్రత్యేకప్రత్యేకముగను మర్దించి భావనజేసి గురిగింజలంతేసిమాత్రలుజేసి యందు 2 గురిగింజలయెత్తును అనుపానవిశేషములతో సేవింపుచుండిన వాతరోగము శూల శ్లేష్మరోగము గ్రహణి సన్నిపాతము మూకవాతము అపస్మారము అగ్నిమాంద్యము శీతపిత్తము ప్లీహోదరము కుష్టువు హరించు (లేక నక్కపీటాకురసములో పిప్పలికలిపి సేవింపుచుండిన ప్రసూతివాతము హరించు) ఇదియ రసములలో శ్రేష్ఠమయిన వాతవిధ్వంసకరసము.

---

* సింధువారార్కవాసైః.

త్వగ్వాత లక్షణము.

శ్లో॥ [ఆయుర్వేదే] దేహస్ఫోటన సర్వాంగపాదమూల విదారణమ్ । కరపాద విదాహశ్చ త్వగ్వాతస్యచ లక్షణమ్ ॥

తా. సర్వాంగములు కాళ్ళుపగులుట చేతులు కాళ్ళుమండుట ఈ లక్షణములతోడ శరీరము పగులుటయే త్వగ్వాతమని తెలియవలయు (దీనియందు రసకర్పూరము నేని బోడతరపాకురసముతో వాతారిరసము నేని 40 దినములు సేవింపవలయు.)

భోగవాత లక్షణము.

శ్లో॥ [ఆయుర్వేదే] విధూమంచ విదాహశ్చ హ్యామ్లకంపశ్చ దేహినామ్ । విస్పష్టం వాయుశోషశ్చ స్యాంగవైకల్య కారితా ।
నేత్రశూలం శిరశ్శూలం భోగవాతస్య లక్షణమ్ ॥

తా. పులితేనుపులువచ్చుట శరీరము విదాహించుట శరీరము పులుసుకంపు వేసుట శరీరము వణకుట వాయువుప్రకోపించుట అంగములునొచ్చుట నేత్రములు శిరముశూలించుట ఈ లక్షణములుగలిగి శరీరము సర్పమువలె ముడుచుకొనుటయే భోగవాతమని తెలియవలయు.

భోగవాతమునకు ఏరండమూలచూర్ణము.

శ్లో॥ స్థూలైరండకమూలస్య కర్షంఘృష్ట్వా జలైః పిబేత్ ।
భోగవాతవికారంచ సర్వవాతంచ నాశయేత్ ॥

తా. పెద్దాముదపు వేళ్ళనుదంచి చూర్ణముజేసి కర్షప్రమాణమును ప్రాచినీళ్ళలోకలిపి 40 దినములుసేవించిన భోగవాతము సర్వవాతములు హరించు (దీనియందు కాలాగ్ని రుద్రరసమునుసగా సేవింపందగు.)

భోగవాతమునకు రసకర్పూరము.

శ్లో॥ రసకర్పూర మమృతం వాతాశీతి వినాశనమ్ ॥

తా. రసకర్పూరము అమృతతుల్యంబగుటచే 80 వాతముల హరింపంజేయునని సర్వశాస్త్రములు జెప్పుటంజేసి భోగవాతమున సేవింపవలయు.

కిక్కసవాత లక్షణము.

శ్లో॥ [ఆయుర్వేదే] కటిప్రదేశశూలంచ మహాశూలా వగోధనమ్। పాదేపీడా శిరోఘూర్ణే కిక్కసవాత లక్షణమ్ ॥

తా. శరీరమంతటుశూలించుట లేక శరీరమంతటపట్టుకొనుట పాదములునొచ్చుట తలశూలించుట ముక్కునొచ్చుట ఈలక్షణములుగలిగి మొలచుట్టు శూలించుటయే కిక్కసవాతమని తెలియవలయు.

కిక్కసవాతమునకు మహాకర్పూరము.

శ్లో॥ రసకర్పూర మమృతం వాతాశీతి వినాశనమ్ ।
మహాకర్పూర సేవేయు కిక్కస వాతనాశనే ॥

తా. రసకర్పూరము అమృతసమానంబగుటచే 80 వాతముల హరింపంజేయు. అట్లగుటంజేసి కిక్కసవాతము హరించుటకై రసకర్పూరమును సేవింపవలయు. మఱియు రసఉబ్బను వేయవలయు.

కటివాత లక్షణము.

శ్లో॥ [ఆయుర్వేదే] కటిభంగోవికారశ్చ మహాశూలంచ క్రోధకృత్ । అపస్మారీచ దుర్భాషీ కటివాతస్య లక్షణమ్ ॥

తా. మొలచుట్టు పగలగొట్టునటుల నొచ్చుట శరీరవికారము కడుకోపము అపస్మారముగలుగుట దుర్భాషలాడుట ఈలక్షణములుగలిగి మిక్కుటముగ నడుముశూలించుటయే కటివాతమని తెలియవలయు.

కటివాతమునకు వాతకేసరీరసము.

శ్లో॥ హింగుళం వత్సనాభంచచక్రాంగీ త్రికటుంవచామ్ ।
చిత్రమూలకషాయేణ సమభాగం విమర్దయేత్ ।
డోలాయంత్రేప చేద్యామం కటివాతం నిహంతిచ॥

తా. శుద్ధిజేసినఇంగిలీకము శుద్ధిజేసిన వసనాభి కటుకరోహిణి త్రికటుకములు వస వీనిని సమభాగములుగ ఖల్వముననునిచి చిత్రమూల కషాయముతో మర్దించి ముద్దజేసి డోలాయంత్రమున 1 ఝామువండి సేవనలేపనముల నేయుచుండిన కటి

వాతము హరించు. [ఈ కటివాతము హరించుటకై కీళ్ళవాత చికిత్సలను సగాచేయవలయు.]

మలబద్ధవాత లక్షణము.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] పక్షస్యారా వగ్నితాపో మూత్రబంధ ఇ
తిస్మృతః । ఆనాహశ్చశిరఃకంపో మలబద్ధస్య లక్షణమ్ ॥

తా. బొమ్మ తొడలు మండుట మూత్రము వెడలకుండుట కడుపుబ్బుట తల వణుకుట ఈలక్షణములు గలిగి మలముబంధించుటయే మలబద్ధవాతమని తెలియవలయు [ఇది * యాప్యము.]

మలబద్ధవాతమునకు వాకుచ్యాదిచూర్ణము.

శ్లో॥ శతశో భావితంమూత్రం భావయేత్తేన వాకుచీమ్ ।
పలద్వయం శారిబాచ తథా కృష్ణ తిలాన్వితమ్ ।
కైడర్యం శంఖపుష్పీచ సమభాగం విచూర్ణయేత్ ।
ఉష్ణోదకే పిబేచూర్ణం మలబద్ధం వినాశయేత్ ॥

తా. భావంచివిత్తులు 2 పలములు గూడపాల నల్లనువ్వులు † పెద్దమాని చెక్క కల్లిచెక్క వీనిని సమభాగములుగదంచి చూర్ణముజేసి అనేకమార్లు వడియకట్టబడిన మేకమూత్రముతో భావనజేసి ఉష్ణోదకముతో ప్రాతఃకాలమున సేవించిన మలబద్ధవాతము హరించు.

మూత్రబద్ధవాత లక్షణము.

శ్లో॥ [గ్రంథాంతరే] అసీహతామూత్ర విదాహికాచ కంఠావ
రోధో గుదకీలకంచ । ఆధ్మానముక్తం హృదయాచరోధో
మూత్రంవిబద్ధం త్వితివాతవిద్భిః ॥

తా. శరీరము వెలవెలబారుట మూత్రద్వారముమండుట మెడపట్టుకొనుట మూలవ్యాధిగలుగుట బొమ్మపట్టుకొనుట ఈలక్షణములతోడ కడుపుబ్బి మూత్రము వెడలకుండుటయే మూత్రబద్ధవాతమని తెలియవలయు. [ఇది యాప్యము.]

* యాప్యమన—శరీరముండువరకు మానకుండురోగములు.

† ఇదే గుమ్ముడు తేకు అనియు జెప్పంబడు.

మూత్రబద్ధవాతమునకు వాతవిద్రావణరసము.

శ్లో॥ సూతాభ్రతామ్రతీక్ష్ణం మృతంతాళకగంధకమ్।
భార్గీశుంఠీ వచాధాన్యా కట్ఫలంచా భయావిషమ్।
మర్ద్యం పర్పట కద్రావై ర్దినైకం భక్షయేద్వటీమ్।
మూత్రబద్ధ వినాశాయ సర్వవాత ప్రశాంతయే॥

తా. రసభస్మము అభ్రకభస్మము తామ్రభస్మము లోహభస్మము తాళకభస్మము శుద్ధిచేసినగంధకము గంటుభారంగి శొంఠి వస కొత్తిమిర్లు * పెద్దగుమ్ముడు కరక్కాయలు అతివస వీనిని సమభాగములుగ ఖల్వమునవునిచి పర్పాటకరసముతో 1 దినము మర్దించి నిమ్మప్రమాణమంత మాత్రలుచేసి సేవించిన మూత్రబద్ధవాతము సర్వవాతములు హరించు.

ఊరుస్తంభవాత లక్షణము.

శ్లో॥ ఊరుస్తంభశ్చ మేఢ్రేచ గుదేపాదేచ శూలకమ్।
రక్తవాంతి ర్నఖేశూల మూరువాతస్య లక్షణమ్॥

తా. మేఢ్రము గుదము పాదములు శూలించుట నెత్తురుగ్రక్కుట గోళ్లు నొచ్చుట ఈలక్షణములతోడ తొడలు స్తంభమువలె కదలక శూలించుటయే ఊరుస్తంభవాతమని తెలియవలయు. [ఇది అసాధ్యము.]

శ్లో॥ [గ్రంథాంతరే] దేహంచ పాండురంమూత్రం దేహనేత్రేచ
కంపనమ్ । శరీరేచ వికారోయ మూరువాతః ప్రకీర్త్యతే ॥

తా. శరీరము పాండురవర్ణముగనుండుట మూత్రము పాండురవర్ణముగ వెడలుట శరీరమువణుకుట నేత్రములుతిరుగుట శరీరము వికారముగనుండుట ఈలక్షణములుగలిగి తొడలుకదలక శూలించుటయే ఊరువాతమని తెలియవలయు. [ఇది అసాధ్యము ఈ వాతము హరించుటకై రసకర్పూరమును సేవింపవలయు.]

ఊరుస్తంభవాతమునకు వాతగజాంకుశరసము.

శ్లో॥ అష్టభాగా రసస్యాపి విషతిందో స్త్వథైవచ ।
గంధకస్య త్రిభాగంచ కటుత్రయ పలత్రయమ్ ।

† ఇదే గుమ్ముడు తేకు అనియు జెప్పంబడు.

గుంజామాత్రం వటీంఖాదే దళీతి వాతనాశనమ్ ।
వాతగజాం కుశోనామ్నా హ్యూరుస్తంభం నిహంతిచ ॥

తా. శుద్ధిచేసినపాదరసము 8 భాగములు 8 దినములు కలిలోనానబెట్టిన విష ముష్టిగింజలు 8 భాగములు శుద్ధిచేసిన గంధకము 8 భాగములు త్రికటుకములు 8 భాగములు త్రిఫలములు 8 భాగములు ఇటుల వీనిని ఖల్వమునునిచి నిమ్మపండ్లు రసముతో బాగుగ మర్దించి గురిగింజలంతేసి మాత్రలుజేసి యందు 3 మాత్రలను నెయ్యి మిరియపు చూర్ణానుపానముతో నొసంగిన ఊరు స్తంభవాతము మొదలగు 80 వాతములుహరించు.

తిమిరవాత లక్షణము.

శ్లో॥ [మాధవకల్పే] దేహంతిమిరయుక్తంచ గజదేహోపసం
భవేత్। దేహతాపశ్చాంగశోషో తిమిరవాత లక్షణమ్ ॥

తా. శరీరము ఏనుగ చర్మమువలెనుండుట శరీరముమండుట అంగములు శోషించుట ఈలక్షణములుగలిగి శరీరమున చీమలుపాకినటుల తిమిరిగలుగుటయె తిమిర వాతమని తెలియవలయు.) ఇది యాప్యము మఱియు పంగువాతప్రకరణమున జెప్పంబడిన ప్రభావతివటికముల నల్లకాచాకురసముతో నేని లేక ఉన్మాదప్రకరణమున జెప్పంబడు గంధకపిష్టము నేని 6 నెలలు సేవించిన తిమిరవాతము హరించు.)

కంపవాత లక్షణము.

శ్లో॥ కరపాదతలే కంపోదేహ భ్రమణ దుఃఖితే ।
నిద్రాభంగో మతిఃక్షీణా కంతవాతస్య లక్షణమ్ ॥

తా. చేతులు కాళ్ళువణుకుట శరీరము తిరుగుట కడుదుఃఖము గలుగుట నిదుర బట్టకుండుట జ్ఞానములేకుండుట ఈలక్షణములుగలిగి శరీమువణుకుటయే కంపవాతమని తెలియవలయు. (ఇదియాప్యము.)

కంపవాతమునకు విజయభైరవరసము.

శ్లో॥ మృతసూతిం మృతంతామ్రం మర్ద్యం గోకంటకద్రవైః। ఏక
వింశతివారంచ శోష్యం పేష్యంపునఃపునః। చణమాత్రవటీం
కుర్యాత్కంపవాతం వినాశయేత్ ॥

తా. రసభస్మము తామ్రభస్మము వీనిని సమభాగములుగ ఖల్వములోనునిచి పల్లేరుకెళ్లరసముతో మర్దించి యెండింపవలయు. ఇటుల 21 దినము మర్దించి యెండించి శనగగింజలంతేసి మాత్రలుజేసి దుంపరాస్నముతోగాని నెయ్యి మిరియపుచూర్ణముతోగాని 6 నెలలు సేవించిన కంపవాతము హరించు. (దీనియందు గప్పిడిపథ్యము నాచరించవలయు.)

బాహుకంపవాత లక్షణము.

శ్లో॥ ఏకబాహు ప్రకంపశ్చ వికారశ్చాపి దేహినామ్ ।
మహాదుఃఖం దివారాత్రౌ బాహుకంపస్య లక్షణమ్ ॥

తా. శరీరవికారముకలుగుట ఱేయుంబగలు కడుదుఃఖముగలుగుట యీలక్షణములుగలిగి ఒక చెయ్యి వణుకుటయే బాహుకంపవాతమని తెలియవలయు. (ఇది యాప్యము.)

బాహుకంపవాతమునకు మాషతైలము.

శ్లో॥ మాషప్రస్థేహ్యాపామష్టౌ పాకేస్మిన్ పాదశేషితే। జీవనీయ
మిసీవ్యోషరాస్నా యష్ట్యాహ్వసైంధవైః। ఆత్మగుప్తాయుతం
తైలం ప్రస్థంక్షీరం చతుర్గుణమ్। వస్తికం చాపబాహుంచ
బాహుకంపం వినాశయేత్ ॥

తా. 4 శేర్లు మినుముల నొకభాండములోవైచి దాని కెనిమిదింతలు నీళ్లుబోసి చతుర్థాంశముగ కాచి అందు పాలకూర పిప్పసదాప త్రికటుకములు దుంపరాస్నము యష్టిమధుకము సైంధవలవణము దూలగొండివిత్తులు అనువానిచూర్ణము దినుసుకు పావుశేరు నూనె 4 శేర్లు పాలు 16 శేర్లు కలిపి చిక్కగ కాచి శరీరమునకు మర్దనచేయుచుండిన వస్తివాతము అపబాహువాతము బాహుకంపవాతము హరించు.

బాహుకంపవాతమునకు కార్పాసతైలము.

శ్లో॥ [గ్రంథాంతరే] కార్పాసాసికులుత్థానాం క్వాథంతైలం ప
యోన్వితమ్। సైంధవంచిత్రకాభ్యాంచ స్నిగ్ధంతిదపబాహుకే॥

తా. ప్రత్తివిత్తులు 4 శేర్లు వులవలు 4 శేర్లు వీనిలో 32 శేర్లు వుదకముబోసి 8 శేర్లు మిగులునటుల కషాయముకాచి అందు నూనె 4 శేర్లు పాలు 26 శేర్లు కలిపి

చిక్కగకండి దించునపుడు సైంధవలవణము చిత్రమూలము అనువానిచూర్ణము దినుసుకు పావుశేరువంతున కలిపి శరీరమునకు లేపనము సేయుచుండినను (లేక యీతాకును మేకపాలులో వైచికాచి ఒకసంవత్సరమువరకు సేవింపుచుండినను) అపబాహుకవాతము హరించు.

శీతవాత లక్షణము.

శ్లో॥ [ఆయుర్వేదే] దేహేతి శీతలం మూర్ఛా నేత్రభ్రమణ మేవచ।
కంఠశ్శూలం శిరశ్శూలం శీతవాతస్య లక్షణమ్॥

తా. మూర్ఛ గలుగుట నేత్రములు శరీరము తిరుగుట మెడ శిరము శూలించుట యీలక్షణములు గలిగి శరీరము కడుశీతలముగనుండుటయే శీతవాతమని తెలియవలయు. (ఇది యాప్యము.)

శీతవాతమునకు అగ్నికుమారరసము.

శ్లో॥ సూతభస్మైక భాగంచ శుల్బ భస్మ తథైవచ। విషంచ తత్స
మం గ్రాహ్యం గంధకం ద్విగుణీకృతమ్। త్రికటు త్రిఫలాచైవ స
ర్వమేకత్ర మర్దయేత్। నిర్గుండీ ధావనీ హింస్రా వ్యాఘ్రీ పాతాళ
కంటకా। కర్కోటీ కాకమాచీచ ఇంద్రవారుణికాతథా। ఏ
తేషాం స్వరసం గ్రాహ్యం భావయే దేకవింశతి। రసో హ్యగ్ని
కుమారాఖ్యః ప్రత్యక్షం పరమేశ్వరి। సన్నిపాతే త్రిదోషేచ
శీతాంగే వాతబంధనే। యమాలయస్య కర్తవ్యం సూచికాగ్ర
ప్రమాణకమ్। సన్నిపాతహరంచైవ శీతజ్వరనివర్తకమ్॥

తా. రసభస్మము తామ్రభస్మము శుద్ధిజేసిన వసనాభి యివి దినుసు కొక్కొక భాగము శుద్ధిజేసినగంధకము 2 భాగములు త్రికటుకములు 1 భాగము త్రిఫలములు 1 భాగము యిటుల వీనిని ఖల్వమున నునిచి వావిలాకు నేలములక వేళ్లు చిత్రమూలము నెల్లిఆముదపు వేళ్లు దూసరితీగె గొడ్డుకాకర నల్లకాచాకు పాపటవేళ్లు అనువాని రసముతో యిరువైయొకమార్లు మర్దించి భావనచేసి మినుపగింజలంత మాత్రలుజేసి అల్లపు రసముతో నొసంగిన సన్నిపాతము త్రిదోషము శీతాంగవాతము వాతపట్లు హరించు. మఱియు సన్నిపాతశీతజ్వరములవలన యమాలయమున కేగుటకు వున్ముఖుండుగ నుండు వానియొక్క నడినెత్తియందు వెంట్రుకలుతీసి యీయగ్నికుమారమును సూచ్యగ్రప్రమా

ణం బునిచి నెత్తురుతోగలియువరకు వ్రేలితో బాగుగరుద్దిన వాడు జీవించు. ఈ అగ్నికుమారరసము పరమేశ్వరునిచే పార్వతికి జెప్పంబడియె. (మఱియు దీనిని నెయ్యిమిరియపుచూర్ణానుపానము నేని లేక శొంఠి గుడానుపానముతో నేని లేక కారుమునగగడ్డ రసానుపానముతో నేని లేక శొంటి వెల్లుల్లిరసానుపానముతో నేని సేవించినను లేక పైత్య ప్రకరణమున జెప్పంబడు బడబాగ్నిరసమును సేవించినను శీతవాతము హరించు.)

సిరావాత లక్షణము.

శ్లో॥ [ఆయుర్వేదే] సార్వాంగంచ సిరాదుఃఖం శరీరంచ చరాచ
రమ్। దేహః పాండుశ్చ పీతశ్చ సిరావాతస్య లక్షణమ్॥

తా. అవయవములునొచ్చుట శరీరము దౌర్బల్యముగనుండుట శరీరము పాండుర వర్ణముగగాని పచ్చగగాని నుండుట యీలక్షణములు గలిగి నరములు నొచ్చుటయే సిరావాతమని తెలియవలయు. (దీనియందు వాతగజాంకుశరసము నేని రసకర్పూరము నేని సేవింపవలయు.)

సిరావాతమునకు ఏరండాదికషాయము.

శ్లో॥ ఏరండమూలం లశునం శుంఠీ దార్వీ పునర్నవా।
సపిప్పలీ కృతక్వాథం సిరావాత హరంపరమ్॥

తా. ఆముదపువేళ్లు వెల్లుల్లిపాయలు శొంటి మ్రానిపసపు గలిజేరువేళ్లు పిప్పళ్లు వీనిని సమభాగములుగ దంచి కషాయముకాచి సేవించిన సిరావాతము హరించు.

సిరావాతమునకు దేవదార్వాదికషాయము.

శ్లో॥ దేవదారు బలావిశ్వ సైరేయై స్సాధితంజలమ్।
పాయయే త్తైలమిశ్రంతు సిరావాత వికారనుత్॥

తా. దేవదారు ముత్తవపులగము శొంటి ములుగోరింట వీనిని సమభాగములుగ కషాయము కాచి వడియకట్టి అందు 4 బిందువులు ఆముదము కలిపి త్రాగిన సిరావాతము హరించు.

నయనవాత లక్షణము.

శ్లో॥ [ఆయుర్వేదే] నయనే కంపరోగశ్చ శిరోభ్రమణ మారుతమ్।
ఉష్ణాంశ్రు సహితం నేత్రం నయనే వాతలక్షణమ్॥

తా. నేత్రములుఅదురుట తలతిరుగుట శరీరము వాతపూరితముగనుండుట నేత్రములు మండుట నేత్రముల నీరుగారుట యీలక్షణములు గలిగి నేత్రములు నొచ్చుటయే నయనవాతమని తెలియవలయు (మఱియు పరంగిచెక్కను సాయంప్రాతఃకాలముల సేవింపుచు తియ్యనికూరలు అన్నము కందిపప్పు వీనిని భక్షింపుచుండినను లేక రసకర్పూరమును సేవింపుచుండినను నయనవాతము హరించు.)

నాసావాత లక్షణము.

శ్లో॥ పూరితం కుసుమంఘ్రాణే నిర్వేదన మహాభయమ్ ।
శిరోభ్రమణపిత్తంచ నాసావాయుః ప్రకీర్తితమ్ ॥

తా. శరీరము దుర్బలముగనుండుట కడుభయముగలుగుట తలవణుకుట శరీరము పిత్తాధిక్యముగనుండుట యీలక్షణములు గలిగి నాసికముపూరించి నెత్తురుగారుటయే నాసావాతమని తెలియవలయు. (ఇది హరించుటకై మఱ్ఱిపూడలచూర్ణమును నస్యము సేయవలయు)

నాసావాతమునకు నస్యము.

శ్లో॥ శర్కరాతిల కల్కాభ్యాం నానాఘ్రాణం ప్రయోజయేత్ ।
గళూచ్యాః పుటపాకంతు నిష్పీడ్యానేన నాపయేత్ ।
నాసాయాంచ శిరోహృద్యం నాసావాయుర్వినశ్యతి ॥

తా. పంచదార నువ్వులు వీనిని కల్కముగ వండి దానిని బట్టలోనునిచి నస్యము చేసినను లేక తిప్పతీగను కుమ్ములోనుక్కి యందు రసముతీసి ముక్కులో పిండినను నాసావాతము శిరోవేదన హరించు.

నాసారక్తమునకు నస్యము.

శ్లో॥ గుడనాగరయోఃకల్క కోష్ణతోయేననావనమ్ ।
సర్వాసై ర్భృంగరాజస్య తూర్ణమణేనచ నావనమ్ ।
నాసావాతే శిరోమధ్యే లేప్యంరక్తం వినశ్యతి ॥

తా. నాసావాతమున బెల్లము శొంటి వీనిని వుష్ణోదకముతోనూరి కల్కముచేసి నస్యముచేసినను లేక శొంటి పిప్పలి మిరియాలు వీనిని గుంటగలగరాకురసముతో నూరి నస్యముచేసినను లేక శిరోమధ్యమున లేపనముచేసినను నాసారక్తము హరించు.

ముఖవాత లక్షణము.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] నిష్ఠీవనం కృశత్వంచ ముఖనాసాత్కఫస్యచ। దేహం కండూశ్చశ్వాసశ్చ ముఖంవాత ప్రకీర్తితః॥

తా. శరీరము కృశించుట శరీరమున దురద ఉబ్బసము గలుగుట ఈలక్షణము గలిగి ముక్కున నోట తెమడగారుటయే ముఖవాతమని తెలియవలయు.

ముఖవాతమునకు చతుర్ముఖరసము.

శ్లో॥ మృతసూతాభ్రకం తుత్థం రాజావర్తం శిలాజతు ।
గుగ్గులుశ్చ శిలాచైవం సమాంసం మధుమిశ్రితమ్ ।
భక్షయే న్మాషమేకంతు ముఖవాత ప్రశాంతయే॥

తా. రసభస్మము అభ్రకభస్మము శుద్ధిజేసినమైలుతుత్తము కలుపురాయి శుద్ధిజేసినశిలాజిత్తు శుద్ధిజేసినగుగ్గిలము శుద్ధిజేసినమణిశిల వీనిని సమభాగములుగ తేనెలో మర్దించి మాషప్రమాణమంతేసి మాత్రలుజేసి భక్షించిన ముఖవాతము శమించు.

ముఖవాతమునకు విళంగాదిచూర్ణము.

శ్లో॥ విళంగ హింగ్వపామార్గ బీజనక్తాహ్వా సర్షపైః।
అగ్నిం పురస్తాన్నిక్షిప్య ముఖవాతేచ ధూపయేత్ ।

తా. వాయువిడంగములు ఇంగవ ఉత్తరేణివిత్తులు ఆవాలు వీనిని చూర్ణముజేసి అగ్నిలోవేసి పొగబట్టిన ముఖవాతము హరించు.

ఉదరవాత లక్షణము.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] ఉదరం శూలబద్ధంచ బాహుకంపశ్శిరోవ్యథా । నిద్రానాశోతిపీడాచ వుదరవాతలక్షణమ్॥

తా. చేతులు వణుకుట తలనొచ్చుట నిదురబట్టకుండుట శరీరమున పీడగలుగుట ఈలక్షణములుగలిగి కడుపుశూలించి బంధించుటయే ఉదరవాతమని తెలియవలయు.

కుక్షివాత లక్షణము.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] కుక్షిశూలం శోఫపాండు శిరోభ్రమణ కంఠథా। నేత్రభ్రమో నాభిశూలం కుక్షివాతస్య లక్షణమ్।

తా. శరీరము వాచుట శరీరము పాండురవర్ణముగ నుండుట తల నేత్రములు తిరుగుట బొడ్డు క్రింద శూలించుట ఈలక్షణములు గలిగి కడుపు శూలించుటయే కుక్షివాతమని తెలియవలయు. [ఉదర కుక్షి వాతములకు ఏక చికిత్సం జేయవలయు.]

అశీతి వాతములకు కాలాగ్ని రుద్రరసము.

శ్లో॥ శుద్ధసూతం విషం గంధ మజామోదం ఫలత్రయమ్। సర్జ
క్షారం యవక్షారం వహ్నిసైంధవజీరకమ్। సౌవర్చలం
విళంగాని టంకణంచ కటుత్రయమ్। విషముష్టి స్సర్వసమో
జం బీజై ర్మర్దయే ద్దినమ్। మరీచమాత్ర వటికాహ్యగ్ని
మాంద్యం ప్రణాశయేత్। అశీతి వాతజాన్ రోగాన్ గుల్మంచ
గ్రహణీగదాన్। రసః కాలాగ్ని రుద్రోయం పూజ్యపాదేన
నిర్మితః॥

తా. శుద్ధిచేసిన పాదరసము శుద్ధిచేసిన వసనాభి శుద్ధిచేసిన గంధకము అజామోదము త్రిఫలములు సర్జక్షారము యవక్షారము చిత్రమూలము సైంధవలవణము జీలకఱ్ఱ సౌవర్చలవణము వాయువిడంగములు శుద్ధిచేసిన వెలిగారము త్రికటుకములు వీని నెల్ల సమభాగములుగ దంచి చూర్ణము జేసి దీనికి సమముగ మూడుదినములు కలిలోనానబెట్టబడిన విషముష్టివిత్తుల చూర్ణము నుకలిపి ఖల్వమున నిమ్మపండ్లరసముతో ఒకదినము మర్దించి మిరియపుగింజలంతేసి మాత్రలు జేసి నెయ్యి మిరియపుచూర్ణము అనువానియనుపానముతో నొసంగిన అగ్నిమాంద్యము కుక్షివాతము మొదలగు ఎనుబది వాతములు గుల్మను గ్రహిణి హరించు. ఇదియ పూజ్యపాదునిచే వచింపబడిన కాలాగ్ని రుద్రరసము.

అజీర్ణవాత లక్షణము.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] మలస్యబంధోవయవేచదుఃఖ జంఘాది
పాదేశిరశూలశోషమ్। మందాగ్ని యోగోహ్యరుచిక్లమంచ
హ్యజీర్తివాతం ప్రవదంతితజ్ఞాః॥

తా. మలము బద్ధగించుట అవయవములు నొచ్చుట పిక్కలు మొదలు పాదముల వరకు శూలించుట తలనొచ్చుట శరీరము ఎండుట అగ్నిమాంద్యము అరుచి బడలికగలుగుట ఈలక్షణములుగలిగి భుజించినయన్నము అరిగి అరగకుండుటయే అజీర్ణవాతమని తెలియవలయు. [ఇది హరించుటకై వాతగజాంకుశరసము నైనని లేక రసభస్మము నైనని సేవింపవలయు.]

ఆమ్లవాత లక్షణము.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] అరుచి శ్చామ్లవాతశ్చ మందాగ్ని ర్నాభి
శూలనమ్। గురుతా కరత్యపీడాచ హ్యామ్లవాతస్య లక్షణమ్॥

తా. అరుచిగలుగుట అన్నము అరగకుండుట బొడ్డులో శూలించుట శరీరము బరువుగ నుండుట శరీరము నొచ్చుట ఈలక్షణములుగలిగి పులితేనుపులు వచ్చుటయే ఆమ్లవాతమని తెలియవలయు. (ఇది హరించుటకై తృతీయప్రకరణమున జెప్పంబడిన శ్రీమదగ్నికుమారమును సేవింపవలయు.)

ఆమ్లవాతమునకు విషతిందుక తైలము.

శ్లో॥ విషతిందుకవృక్షస్య పరసారస్య ప్రస్థకమ్। ద్వాఢకే నారనా
ళేన సంమిశ్రాహ్యలోడ్యయత్నతః। జంబీరనీరం ద్విప్రస్థం ప్రస్థం
తద్బీజచూర్ణకమ్। ప్రస్థమేరండతైలంచ ద్విప్రస్థం తిలతైలకమ్।
తావత్పాచయంతి తైలం నవవస్త్రేణ డోలితమ్। సర్వాంగ
సంధ్యస్థిగతామ్లవాయు కఫామయే చానిల ఘోరశూలే। విలో
మవాయావనులోమ వాయౌ స్తంభే ధనుర్వాత ఇతి ప్రశస్తమ్।

తా. నాలుగు సేర్ల విషముష్టివిత్తులలో ముప్పదిరెండు సేర్లు జొన్నలకలిపోసి 12 సేర్ల కషాయము కాచి క్రొత్తవస్త్రమున వడియగట్టి అందు నిమ్మపండ్ల రసము 8 సేర్లు విషముష్టివిత్తుల చూర్ణము 4 సేర్లు ఆముదము 4 సేర్లు నువ్వులనూనె 8 సేర్లు కలిపి తైలపక్వముగ కాచి శరీరమున లేపనము జేయుచుండిన సర్వాంగవాతము సంధివాతము అస్థివాతము ఆమ్లవాతము కఫవాతము ఘోరమైన వాతనొప్పులు విలోమవాతము అనులోమవాతము ఊరుస్తంభవాతము ధనుర్వాతము మొదలగునవి హరించు.

అనులోమవాత లక్షణము.

శ్లో॥ శిరకండూశ్చ దేహశ్చ పాండుర శ్ఛర్దనం భ్రమః।
స్వేదమూర్ఛా భయంచైవ ధాతుశోషో వికారకృత్।
హాస్యం నిద్రాతి శ్వాసశ్చ హ్యనులోమస్య లక్షణమ్॥

తా. శిరమున దురదగలుగుట శరీరము * పాండురవర్ణముగ నుండుట వాంతిభ్రమ చెమట మూర్ఛ భయము గలుగుట ధాతువులు శోషించుట శరీరవికారము నగవు కడునిద్ర

* పాండురవర్ణమన — తెలుపువన్నె లేక తెలుపు పచ్చనగలరంగు.

కడుశ్వాసముగలుగుట ఈలక్షణములతోడ వెనకకు వంగదీయుటయే అనులోమవాత మని తెలియవలయును. [దీనియందు తీవ్రమైన తీపులుగలిగిన రోగిమృతి జెందుననియు మెల్లని తీపులుగలిగిన రోగిజీవించుననియు తెలియవలయును.]

అనులోమవాతమునకు వాతసమ్మోహనరసము.

శ్లో॥ శుద్ధసూతం విషం చాభ్రిం వ్యోషం గంధకటంకణమ్। సైంధవం ధూర్తబీజంచ తుల్యంతుల్యం విచూర్ణయేత్। త్రిదినం మర్దయేత్ఖల్వే కారవల్లీరసేనచ। వజ్రమూషాంతరే క్షిప్త్వా కాచకుప్యమథాపివా। వాలుకాయంత్రకే పక్త్వా ద్వియామాంతే సముద్ధరేత్। ఏతత్సర్వం సమాదాయ మత్స్యపిత్తేన భావయేత్। మాషమాత్ర నిషేవేత హ్యనులోమం నిహంతిచ॥

తా. శుద్ధిచేసినపాదరసము శుద్ధిచేసినవసనాభి అభ్రకభస్మము త్రికటుకములు శుద్ధిచేసినగంధకము శుద్ధిచేసినవెలిగారము సైంధవలవణము శుద్ధిచేసినఉమ్మెత్తవిత్తులు వీనిని సమభాగములుగ చూర్ణముచేసి ఖల్వములోనునిచి కాకరాకురసముతో మూడు దినములుమర్దించి వజ్రమూషలోగాని కుప్పెలోగానినునిచి వాలుకాయంత్రమున రెండు ఝాములువండి స్వాంగశీతలమువదీసి ఖల్వములోనునిచి చేపచేదుతో భావనజేసి మాష ప్రమాణముంతేసి మాత్రలుచేసి యందొకదానిని తీటకసిందవేళ్ళరసముతో నేని వావిలాకురసముతో నేని సేవించిన అనులోమవాతము హరించు.

విలోమవాత లక్షణము.

శ్లో॥ అతితంద్రాప్యతిశ్వాసః పాండుతా నేత్ర శూలకృత్।
స్వేదోహిక్కాభ్రాంతి వాంతిశ్చ విలోమవాతలక్షణమ్॥

తా. కడుతంద్ర కడుశ్వాసము గలుగుట శరీరము పాండురవర్ణముగనుండుట నేత్రములు శూలించుట చెమట ఎక్కిళ్ళు వాంతిగలుగుట ఈలక్షణములుగలిగి ముందరకువంగదీయుటయే విలోమవాతమని తెలియవలయును.(మఱియు దీనియందుతీపులు తీవ్రముగనుండిన రోగి మృతిజెందుననియు మెల్లగనుండిన జీవించుననియు తెలియవలయును.)

విలోమవాతమునకు సింహనాదరసము.

శ్లో॥ శుద్ధసూతం విషంగంధం సమం మణిశిలారసమ్।
దంతిబీజం సమంఖల్వే మర్దయే ద్దివసద్వయమ్।
కారవల్లీ రసైస్సమ్యక్పుటపాకేచ యోజయేత్।
ఉద్ధృత్య చూర్ణయేత్ఖల్వే ద్వియామంచాను పానతః।
గుంజామాత్రం ప్రదాతవ్యం విలోమ వాతనాశనమ్॥

తా. శుద్ధిచేసినరసము శుద్ధిచేసిన వసనాభి శుద్ధిచేసిన గంధకము శుద్ధిచేసిన మణిశిల శుద్ధిచేసినకఫరి యివి సమభాగములు వీనికి సమముగ నేలదంతివిత్తులచూర్ణము కలిపి ఖల్వమున నునిచి కాకరాకురసముతో 2 దినములు మర్దించి 2 ఝాములు వాలుకాయంత్రమున పాకముచేసి స్వాంగశీతలమున దీసి ఖల్వములో చూర్ణముచేసి గురిగింజ ప్రమాణమును వావిలాకురసముతో నేని తీటకసిందరసముతో నేని సేవింపుచుండిన విలోమవాతము హరించు.

ధనుర్వాత లక్షణము.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] ధనుశ్చకంపనమూర్ఛా హ్యగ్నిమాంద్యం
ప్రలాపకమ్। మృత్యుతుల్యానిచిహ్నానిధనుర్వాతస్యలక్షణం॥

తా. వణుకుట మూర్ఛ అగ్నిమాంద్యము లేక కడుపులోమంట ప్రలాపముగలుగుట మృతిజెందినటుల కనుపించుట యీలక్షణములు గలిగి శరీరము విల్లువలె వంగియుండుటయే ధనుర్వాతమని తెలియవలయును. (ఇది అసాధ్యము.)

ధనుర్వాతమునకు అగ్నికర్మాదిచికిత్స.

శ్లో॥ శరీరం జాయతే ఘోర మగ్నివైద్యంచ కారయేత్।
పాదాది కంఠపర్యంతం సంధిదేశే శలాకయా।
ఏరండ తైలత్రిఫలా గోమూత్రం చిత్రకంవిషమ్।
మాషకస్య ఘృతైః పానం ధనుర్వాతం వినాశయేత్॥

తా. పైజెప్పబడిన ధనుర్వాతమున శరీరము మహాఘోరముగ నుండును. కావున పాదము మొదలు కంఠమువరకు సంధిప్రదేశముల శలాకతో అగ్నివైద్యమును సేయు

లయోగాక త్రిఫలములు చిత్రమూలము అతివస అనువానిని సమభాగములుగ చూర్ణము చేసి అందు ఆముదము గోమూత్రముకలిపి సేవించినను లేక మినపకట్టులో నెయ్యినికలిపి సేవించినను ధనుర్వాతము హరించు.

కంఠవాత లక్షణము.

శ్లో॥ సద్యోమృత్యుః కంఠవాత శ్శిరోభంగః ప్రలాపనమ్ ।
వాంతీ రక్తస్యకంపశ్చ కంఠవాతస్య లక్షణమ్ ॥

తా. ప్రలాపించుట నెత్తురుగ్రక్కుట శరీరమువణుకుట యీలక్షణములు గలిగి కంఠము తల బ్రద్దలుచేసినటులనొచ్చుటయే కంఠవాతమని తెలియవలయు. ఇది జనించు నపుడే రోగిని చంపు. (దీనియందు వాతగజాంకుశరసమును సేవింపందగు.)

పక్షఘాతవాత లక్షణము.

శ్లో॥ శిరసః పాదపర్యంత మర్ధాంగే పార్శ్వశూలకృత్ ।
మహాశూలం దివారాత్రౌ పక్షఘాతస్య లక్షణమ్ ॥

తా. శిరము మొదలు పాదపర్యంతమును 1 పార్శ్వమున శూలించుట రేయుం బగలు శరీరము మిక్కుటముగ నొచ్చుట యీ లక్షణములు గలిగి శరీరముయొక్క $\frac{1}{2}$ పార్శ్వము పగలగొట్టునటుల నొచ్చుటయే పక్షఘాతవాతమని తెలియవలయు. ఇది యాప్యము.

శ్లో॥ [ఆయుర్వేదే] పార్శ్వమర్ధంశరీరస్య కంపస్స్యాత్కుక్షిశూలనమ్ । నేత్రామయ విరోధశ్చ భంగస్స్యాత్పక్షఘాతకః॥

తా. శరీరార్ధపార్శ్వమువణకుట కడుపులో శూలించుట నేత్రరోగము గలుగుట యీలక్షణములు గలిగి శరీరముయొక్క $\frac{1}{2}$ పార్శ్వము పగలగొట్టునటుల నొచ్చుటయే పక్షఘాతవాతమని తెలియవలయు. (ఇది యాప్యము. మఱియు వీనితోడ జ్వరమును సంబంధించియుండిన రోగి మృతిజెందు. జ్వరము సంబంధించకుండిన చికిత్సం జేయ వలయు. చికిత్సించునెడ రసకర్పూరమును సేవింపజేయవలయు. రసపుష్పను సేయ వలయు.)

పక్షఘాతవాతమునకు కాలకంటకరసము.

శ్లో॥ శుద్ధసూతంవిషంగంధం మరీచంటంకణాకణా । ధూర్తబీజంచ త్రిఫలాంసమభాగంచఖల్వకే । తిందుకోబృహతీఫల్గుసోమవల్లీ కపిత్థకః । ఆర్ద్రికభృంగరాజంచ ద్రవైర్భావ్యందినత్రయమ్। కాచకుప్యాంవిలేప్యాథ వాలుకాయంత్రకే పచేత్ । యామద్వయంచ మందాగ్నౌ సాంగశీతల ముద్ధరేత్ । వారాహ ఛాగ పిత్తేచ భావయేచ్చ దినద్వయమ్ । గుంజామాత్రం ప్రధాతవ్యం పక్షఘాతం వినాశయేత్ । త్రికటు త్రిఫలాక్వాథ మనుపానం పిబేత్సదా॥

తా. శుద్ధిజేసినరసము శుద్ధిచేసినవసనాభి శుద్ధిజేసిన గంధకము మిరియాలు శుద్ధి చేసిన వెలిగారము పిప్పళ్ళు ఉమ్మెత్తవిత్తులు త్రిఫలములు వీనిని సమభాగములుగ చూర్ణముచేసి ఖల్వములోనునిచి వల్లతుమికి పెద్దములక బ్రహ్మమేడి భావంచివిత్తులు వెలగ అల్లము గుంటగలగర అనువాని రసములతో 3 దినములు మర్దించి భావనచేసి ముద్దచేసి గాజుకుప్పెలోనునిచి చీలమన్ను లేపనముజేసి ఎండించి వాలుకాయంత్రమున 2 ఝాములు మందాగ్నితోవండి సాంగశీతలమున దీసి ఖల్వమునసునిచి అడవిపంది మేక అను వానిచేదులతో 2 దినములు భావనచేసి గురిగింజలంతేసి మాత్రలుజేసి యందొక దానిని త్రికటుకములు త్రిఫలములు అనువాని కషాయానుపానముతో సేవించిన పక్షఘాత వాతము హరించు. మఱియు ఔషధమును 1 వత్సరంబేని ఆరుమాసములేని సేవింపక వాతరోగములు హరింపవని శాస్త్రములయందు చెప్పఁబడియున్నయది.

అర్ధాంగవాత లక్షణము.

శ్లో॥ అర్ధాంగం బాహుకంపశ్చ నిద్రానాశన మేవచ।
హృదయాగ్ని ర్మలంబద్ధ మర్ధాంగ వాతలక్షణమ్॥

తా. బాహువులువణకుట నిదురబట్టకుండుట కడుపులోమండుట మలము బంధించుట ఈలక్షణములుగలిగి శరీరములో అర్ధభాగము ఈడ్చికొనియుండుటయే అర్ధాంగవాతమని తెలియవలయు. ఇదియాప్యము. దీనియందు పక్షఘాతవాత చికిత్సం జేయ వలయు.

పార్శ్వవాత లక్షణము.

శ్లో॥ [ఆయుర్వేదే] దేహస్య శీతలం పార్శ్వే వ్యున్మాదశ్చ శిరో
భ్రమః । కర్ణనేత్రేచ విస్ఫోటః పార్శ్వవాతస్య లక్షణమ్॥

తా. ఉన్మాదముగలుగుట తలతిరుగుట చెవులు నేత్రములునొచ్చుట ఈలక్షణములుగలిగి శరీరములో $\frac{1}{2}$ పార్శ్వము చల్లగనుండుటయే పార్శ్వవాతమని తెలియవలయు. ఇది యాప్యము. దీనియందు వాతగజాంకుశరసమును సేవింపవలయు.

శ్లో॥ శిరఃపార్శ్వేచ శూలంచ నేత్రకర్ణేతు మందతా।
కర్ణాంతరే మహాశూలం పార్శ్వశూలాది దోషకృత్॥

తా. శిరముయొక్క 1 పార్శ్వముశూలించుట నేత్రములకు చూపులేకుండుట చెవులువినరాకుండుట చెవిలోమిక్కుటముగ పోట్లుపొడుచుట ఈలక్షణములు గలిగి శరీరముయొక్క 1 పార్శ్వమున శూలాదిదోషములు కలుగుటయే పార్శ్వవాతమని తెలియవలయు ఇదిహరించుటకై వాతగజాంకుశరసమును సేవింపవలయు.

ఆతపవాత లక్షణము.

శ్లో॥ [మాధవకల్పే] పాండుశ్చదృష్టి ర్భ్రమణం వికారః ప్రాణస్య
హాని ర్భయతాపసంభవః । దుఃఖాతిపీడా కుటిలం వ్యథాచ
శరీర ఇత్యాతపవాతలక్షణమ్॥

తా. నేత్రములు పాండురవర్ణముగ నుండుట శరీరముతిరుగుట శరీరము వికారముగనుండుట ప్రాణహాని దుఃఖము మహాసంకటముగలుగుట పలువిధములైన యుపద్రవములుగలుగుట ఈలక్షణములతోడ సహించుట కఠిన్యమైనతాపము గలుగుటయే ఆతపవాతమని తెలియవలయు. ఇదియాప్యము.

ఆతపవాతమునకు వాతశార్దూలరసము.

శ్లో॥ విషం సూతాభ్రకం గంధ వచాహింగుళ సైంధవమ్।
లవంగం పిప్పలీమూలం తుల్యంతుల్యం విమర్దయేత్।
దినం హంసపదీద్రావైః కుక్కుటీపుటపాచితమ్।
చూర్ణీకృతం తతో దేయ మనుపాన విశేషతః।
ఆతపవాతనిర్ముక్తి స్తమస్సూర్యోదయే యథా॥

తా. శుద్ధిచేసిన వసనాభి శుద్ధిచేసినరసము అభ్రకభస్మము శుద్ధిచేసిన గంధకము అతివస శుద్ధిచేసిన ఇంగిలీకము సైంధవలవణము లవంగములు మోడి వీనిని సమభాగములుగ ఖల్వములోనునిచి హంసపాదియాకురసముతో 1 దినముమర్దించి కుప్పెలోనునిచి 3 ఝాములు కుక్కుటపుటంబిడి స్వాంగశీతలమునదీసి చూర్ణముజేసి గురిగింజంత యెత్తును నెయ్యి మిరియపు చూర్ణముతో నొసంగిన "సూర్యుడుదయించుటచే నంధకారము నశించుభంగి" ఆతపవాతము నశించు.

అగ్నివాత లక్షణము.

శ్లో॥ [గ్రంథాంతరే] అగ్నిదేహావికారయంతి మనుజా మూర్ఛా
విదాహ శ్శిరో భంగస్స్యాచ్చ తథాశరీరమలినా సుహ్యాం
గతాకోపితా । ఆయుర్వృద్ధనదోబలక్షయకరః కాంతింవినా
మానుషా హ్యగ్నింవాతమిమంవదంతిమునయో ధాత్రీచరం
మారుతమ్॥

తా. శరీరవికారము మూర్ఛ విదాహము తలనొప్పి శరీరమాలిన్యము శరీరకృశత్వము కోపము * ఆయుర్వృద్ధి దౌర్బల్యముగలుగుట శరీరము కాంతివిహీనముగనుండుట ఈలక్షణములు గలిగి శరీరము అగ్నివలెనుండుచు మనుజులపీడింపుచుండునది అగ్నివాతమని మునీశ్వరులచే జెప్పంబడియె. [ఇది యాప్యము.]

అగ్నివాతమునకు వీరభద్రరసము.

శ్లో॥ మృతంసూతం మృతతామ్రం మర్దయే త్కంటకీద్రవైః।
ఏకవింశతివారం వైశోష్యం పేష్యం పునఃపునః।
చణమాత్రాం వటీంఖాదే త్సర్వాంగే చాగ్నివాతకే।
స్వర్ణక్షీరీ విషావహ్నిర్ వారిణా పేషయే త్సమమ్।
ఈషన్మాత్ర ఘృతేపాచ్యం లేపాద్వాతో వినశ్యతి॥

తా. రసభస్మము తామ్రభస్మము వీనిని ఖల్వములోనునిచి పల్లేరువేళ్ళరసముతో మర్దించి ఎండింపవలయు. ఇటుల 21 మార్లు మర్దించి ఎండించి శనగ గింజలంతేసి మాత్రలుజేసి సేవించుటయేగాక రెడ్డినాన్రబాలు అతివస చిత్రమూలము అనువానిని

* ఆయుర్వృద్ధి యన—చంపక బాధించుట.

సమభాగములుగ ఖల్వములోనునిచి ఉదకముతోనూరి అందుయొకింత ఘృతముకలిపి పాకముచేసి శరీరమునకు లేపనముజేసిన అగ్నివాతముశమించు.

ఆఢ్యవాత లక్షణము.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] వక్షాంసి జరరేదాహ శ్శిరోనేత్రేభ్రమస్త
థా । పాదశూలం కర్ణశూలం మాఢ్యవాతస్య లక్షణమ్॥

తా. కడుపులోమండుట తలవణుకుట కన్నులుతిరుగుట కాళ్ళయందు శూల చెవిలోపోట్లుగలుగుట ఈ లక్షణములుగలిగి శరీరమున గాదెలు కట్టుటయే ఆఢ్యవాతమని తెలియవలయు.

ఆఢ్యవాతమునకు ప్రభావతీ వటికములు.

శ్లో॥ భాగమేకంతు కర్పూరం తదర్ధం శుద్ధగంధకమ్ ।
తత్సమాని విడంగాని జాతీపత్ర లవంగకమ్।
జాజీఫలం తథాచైలా వోష్యంచాపి సమంసమమ్।
శ్లక్ష్ణచూర్ణ మిదంసర్వం మర్దయే ద్యామమాత్రకమ్।
గుడేన మాషమాత్రంతు వటికాం కారయేద్బుధః।
ఇయం ప్రభావతీనామ్నా హ్యాఢ్యవాత వినాశకృత్॥

తా. రసకర్పూరము 1 భాగము శుద్ధిచేసిన గంధకము ½ భాగము వాయువిడంగములు ½ భాగము లవంగములు జాపత్రి జాజికాయ ఏలకులు ఇవి దినుసు నొకటింటికి నొక్కొకభాగము త్రికటుకములు 1 భాగము ఇటులవానినెల్ల గ్రహించి చూర్ణముచేసి అందు బెల్లముకలిపి 1 ఝాము మర్దించి మాషప్రమాణముంతేసి మాత్రలుజేసి సాయం ప్రాతః కాలములయందొక్కొక మాత్రచొప్పున 4 మాసములు నేతితో సేవింపుచుండిన ఆఢ్యవాతము హరించు.

శుష్కవాత లక్షణము.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] దేహశ్చ పాండుశ్శ్రమ మారుతౌచ
మూర్ఛాతికంప భ్రమతాపయుక్తః। స్వేదశ్చతృష్ణా బధిర
త్వయోగ శ్శుష్కంచవాతం ప్రవదంతితజ్ఞాః॥

తా. శరీరము పాండురవర్ణముగ నుండుట బడలిక శరీరమున వాతోపద్రవములు మూర్ఛ వణుకు భ్రమ తాపము చెమట దప్పిగలుగుట చెవుడువినరాకుండుట ఈలక్షణములు గలిగి శరీరము ఎండిపుండుటయే శుష్కవాతమని తెలియవలయు ఇది హరించుటకై ఆఢ్యవాతచికిత్సనేని వాతగజాంకుశరససేవనేని చేయవలయు.

సుప్తవాత లక్షణము.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] భయంబీభత్సతారౌద్రం శోషఃకర్ణాంతరు
గ్భవేత్।మూర్ఛాకంపభ్రమస్వేదాస్సుప్తవాతంవినిర్దిశేత్॥

తా. భయపడుట చిత్తవికారము కోపముగలుగుట శరీరమువణుకుట చెవికొనలయందుపీడ మూర్ఛ వణుకు భ్రమ చెమటగలుగుట యీలక్షణములు గలిగి స్పర్శజ్ఞానము లేకుండుటయే సుప్తవాతమని తెలియవలయు.

సుప్తవాతమునకు కనకసుందరరసము.

శ్లో॥ శుద్ధంచ పారదంశుల్బం గంధకం టంకణంకణా।
కాకజంఘా కషాయేణ దినమేకంతు మర్దయేత్ ।
డోలాయంత్రేప చేద్యామం సమ్యక్తీవ్రాగ్నినాతతః ।
ఆర్ద్రికస్యానుపానేన మాషమాత్రం పిబేదను ।
సుప్తవాతం నిహంత్యాశు సర్వవాత నికృంతనః॥

తా. శుద్ధిచేసినరసము తామ్రభస్మము శుద్ధిచేసినగంధకము శుద్ధిచేసినవెలిగారము పిప్పళ్ళు వీనిని సమభాగములుగ ఖల్వములో నునిచి వెలుమసంధివేళ్ళకషాయముతో 1 దినము మర్దించి ముద్దచేసి డోలాయంత్రమున 1 ఝాము ఘాఢాగ్నితోవండి మాష ప్రమాణమును అల్లపురసముతో సేవించిన సుప్తవాతము హరించు. మఱియు దీనినే శుష్కవాతమునందురు. 80 వాతములయందును సేవింపవలయు.

సంధివాత లక్షణము.

శ్లో॥ శరీరం గంధలిప్తంచ శూలంవాయు ప్రకోపతః।
దేహేచ వికృతిశ్చైవ రోమహర్షో విలాపనమ్।
అంగసంధిషుపీడాచ సంధివాతస్య లక్షణమ్॥

తా. శరీరము గంధముచే పూయబడినటులుండుట వాతప్రకోపమువలన శూల గలుగుట శరీరమున గాదెలుకట్టుట గగుర్పొడుచుట ప్రలాపించుట యీ లక్షణములు గలిగి అవయవసంధులు నొచ్చుటయే సంధివాతమని తెలియవలయు.

సంధివాతమునకు రత్నగర్భపోటలీరసము.

శ్లో॥ శుద్ధసూతం విషంగంధం హింగుళం కటురోహిణీ।
లోహతామ్రమయోభస్మ తాళకంచ మనశ్శిలా।
అర్కమూల కషాయేణ మర్దితం వటకీకృతమ్।
కాచకుప్యాం నివేశ్యాథ లేపయే ద్వస్త్రమృత్తికామ్।
త్రియామం వాలుకాయంత్రే పచేన్మృద్వగ్నినాతతః।
గుంజామాత్రం ప్రయుంజీత సంధివాతం నిహంత్యలమ్॥

తా. శుద్ధిచేసినరసము శుద్ధిచేసినవసనాభి శుద్ధిచేసిన గంధకము శుద్ధిచేసిన యింగిలీకము కటుకరోహిణి లోహభస్మము తామ్రభస్మము మండూరము శుద్ధిచేసిన తాళకము శుద్ధిచేసిన మణిశిల వీనిని సమభాగములుగ ఖల్వములోనునిచి జిల్లేడువేళ్ళకషాయముతో 1 దినము మర్దించి గాజుకుప్పెలో నునిచి చీలమన్ను లేపనముజేసి యెండించి వాలుకాయంత్రమున 3 ఝాములు మృద్వగ్నితో వండి యందొక గురిగింజప్రమాణమును నెయ్యి మిరియపుచూర్ణముతోనేని శేక ఓనుము వస అనుపానకషాయముతోనేని సేవించిన సంధివాతము హరించు.

సాధ్యవాత లక్షణము.

శ్లో॥ [ఆయుర్వేదే] రోమహర్షణకంచైవ శిరోభ్రమణ శూలకమ్। కర్ణబాధిర్య మజ్ఞానం సాధ్యవాతం వినిర్దిశేత్॥

తా. గగుర్పొడుచుట తలతిరుగుట శరీరము శూలించుట చెవులు వినరాకుండుట అజ్ఞానము గలుగుట యీ లక్షణములు గలది సాధ్యవాతమని తెలియవలయు. ఇది యాప్యము. దీనియందు పూర్వోక్తసంధివాతచికిత్సనే చేయవలయు.

శిరోవాత లక్షణము.

శ్లో॥ [ఆయుర్వేదే] శిరోవాతేచ హృచ్ఛూలం రోమహర్షో విశోషణమ్। దాహస్సర్వాంగ నేత్రేచ శిరోవాతస్య లక్షణమ్॥

తా. రొమ్మునొచ్చుట రోమములు గగుర్పొడుచుట శరీరముఎండుట సర్వాంగములు నేత్రములు మండుట ఈ లక్షణములుగలిగి తలనొచ్చుటయే శిరోవాతమని తెలియవలయు. (ఇది హరించుటకై రసకర్పూరమునేని కాలాగ్నిరుద్రరసమునేని సేవింపవలయు.)

సర్వహీనవాత లక్షణము.

శ్లో॥ [గ్రంథాంతరే] అతపోదేహ శుష్కత్వం స్వరహానిశ్చకంపనమ్। పరిభ్రమః కర్ణశూలం స్వరహీన నిరీక్షయేత్॥

తా. శరీరము ఉడుకుట శరీరము శుష్కించుట శరీరము వణుకుట తబ్బిబ్బులాడుట చెవిలో శూలగలుగుట ఈ లక్షణములు గలిగి స్వరహీనమై పలుకుటయే స్వరహీనవాతమని తెలియవలయు.

స్వరహీనవాతమునకు వాతకులాంతక తైలము.

శ్లో॥ రసంగంధ శిలాతాళ చూర్ణం మర్ద్యంచ కాంజికైః।
లిప్త్వావస్త్రే కృతాంవర్తిం తైలాక్తాం జ్వాలయేన్ముఖాత్।
స్రావయే ద్గ్రాహయేత్తైల మధఃపాత్రే ఘృతైస్సహ।
తత్తైలం లేపయేత్పత్రే నాగవల్ల్యాస్తు భక్షయేత్।
స్వరహీన వికారఘ్నం సర్వవ్రణ హరంపరమ్॥

తా. రసము గంధకము శిలాజిత్తు తాళకము వీనిని శుద్ధిజేసి సమభాగములుగ చూర్ణముజేసి ఖల్వములో నునిచి కలితో మర్దించి వస్త్రమునకు లేపనముజేసి ఎండించి వత్తిగజుట్టి నూనెలోతడిపి దీపము ముట్టించి దానిక్రింద నొకపాత్రము నునిచిన యందు నూనెపడునును పిదప దానిలో ఆవునెయ్యికలిపి తమలపాకుకు లేపనముజేసి భక్షించిన స్వరహీనవాతమును లేపనముజేసిన సర్వవ్రణములును హరించు.

రక్తవాత లక్షణము.

శ్లో॥ రక్తవాంతిశ్చ హిక్కాచ మూర్ఛాదాహశ్చ కంపనమ్। దేహకాంతి హరస్స్వేదో రక్తవాతస్య లక్షణమ్॥

తా. నెత్తురు గ్రక్కుట ఎక్కిళ్లు మూర్ఛ దాహములగుట శరీరము వణుకుట శరీరకాంతి నశించుట చెమట గలుగుట ఈ లక్షణములుగలిగి నెత్తురుగ్రక్కుటయే రక్తవాతమని తెలియవలయు.

రక్తవాతమునకు వాతాంతకరసము.

శ్లో॥ శుద్ధసూతం విషంచాభ్రం విషం త్రికటుకం సమమ్।
చిత్రమూల కషాయేణ దినంమర్ద్యంచ వాసయా।
అర్కమూల కషాయేణ దినంజంబీర నీరకైః।
డోలాయంత్రే యామమాత్రం మాషమాత్రంచ భక్షయేత్।
క్షీణవాతం నిహంత్యాశు రక్తవాతం వినాశయేత్॥

తా. శుద్ధిజేసిన రసము శుద్ధిజేసిన వసనాభి అభ్రకభస్మము అతివస త్రికటుకములు వీనిని సమభాగములుగ ఖల్వములోనునిచి చిత్రమూలకషాయము అడ్డసరపాకురసము జిల్లేడువేళ్ళకషాయము అనువానిలో ప్రతిదానిచే ఒక్కొకదినంబును నిమ్మపండ్లరసముతో 1 దినంబును మర్దించి ముద్దచేసి డోలాయంత్రములో 1 ఝాము పాకముజేసి మాషప్రమాణముం తేసి మాత్రలుజేసి యందొకదానిని నీరుగొలిమిడి కషాయానుపానముతో నొసంగిన రక్తవాతమును నెయ్యి మిరియపుచూర్ణానుపానముతో నొసంగిన క్షీణవాతమును హరించు.

క్షీణవాత లక్షణము.

శ్లో॥ క్షీణేచవాతే శిరసోవ్యథాచ నాసానఖేగుఃఖత మంగశూలమ్।
దివాచరాత్రౌచ వినష్టనిద్రః కపాలనేత్రేచ వివృద్ధశూలమ్॥

తా. తలనొచ్చుట నాసికము గోళ్ళుశూలించుట అంగములునొచ్చుట రేయుం బగలు నిదురబట్టకుండుట కపాలము నేత్రములు మిక్కుటముగనొచ్చుట ఈ లక్షణములుగలిగి శరీరము కృశించుటయే క్షీణవాతమని తెలియవలయు. (క్షీణ శిరోవాతములు హరించుటకై రక్తవాతచికిత్స నైన లేక రసకర్పూర సేవన నైన చేయవలయు.)

ఖంజావాత లక్షణము.

శ్లో॥ [ఆయుర్వేదే] జాగరశ్చ దివానిద్రా హ్యజీర్ణి శ్చాగ్నిమాంద్యకమ్। అంగవైకల్య నిశ్చేష్టం ఖంజావాతస్య లక్షణమ్॥

తా. రాత్రులు నిదురబట్టకుండుట పగలునిద్రించుట అన్నము జీర్ణముగాకుండుట అగ్నిమాంద్యము లేక కడుపులో మంటగలుగుట అంగములు నొచ్చుట శరీరము గురుతెరుగకుండుట ఈ లక్షణములు గలిగి కుంటితనము గలుగుటయే ఖంజావాతమని తెలియవలయు.

ఖంజావాతమునకు వాతవజ్రరసము.

శ్లో॥ అభ్రకం గంధకంసూతం విషవ్యోషక సైంధవమ్।
హింగుళంచ విళంగంచ పిప్పలీమూల చిత్రకమ్।
దినంహంస పదీద్రావైః కుక్కుటీ పుటపాచితమ్।
చూర్ణంకృత్వాతతోదేయంహ్యనుపానవిశేషతః।
మాషమాత్రంచ సేవేత ఖంజావాతం వినాశయేత్॥

తా. అభ్రకభస్మము శుద్ధిచేసినగంధకము శుద్ధిచేసినరసము శుద్ధిచేసిన వసనాభి త్రికటుకములు సైంధవలవణము శుద్ధిచేసిన ఇంగిలీకము వాయువిడంగములు మోడి చిత్రమూలము వీనిని సమభాగములుగ ఖల్వములోనునిచి హంసపాదియాకురసముతో 1 దినము మర్దించి కుక్కుటపుటంబిడి సాంగశీతలమునవీసి చూర్ణముచేసి యందొక మాషప్రమాణమును నెయ్యితోనైన మిరియపుచూర్ణముతోనైన దుంపరాష్ట్రపు చూర్ణముతోనైన సేవించిన ఖంజావాతము హరించు. (మఱియు దీనినే కళావాతమునందును సేవింపందగు.)

కళావాత లక్షణము.

శ్లో॥ శరీరం పాండురంచాస్యేవైవర్ణ్యం రక్తనేత్రతా।
కృష్ణజిహ్వాచ శూలంచ కళానాతస్య లక్షణమ్।

తా. శరీరము పాండురవర్ణముగ నుండుట ముఖము వివర్ణమైయుండుట నేత్రములెఱ్ఱగ నాలుక నల్లగనుండుట శరీరము శూలించుట ఈ లక్షణములుగలిగి స్త్రీరజస్సును శుక్రమును జెరుపునదియే కళావాతమని తెలియవలయు.

కళావాతమునకు వాసాదితైలము.

శ్లో॥ వాసాగళూచీచతురంగుళానామేరండతైలేనవిపేత్కషాయమ్।
క్రమేణసర్వాంగవిమర్దనంచ కళాఖ్యవాతస్యవినాశకంస్యాత్।

తా. అడ్డసరము తిప్పతీగ శేల దీనిని కషాయముకాచి యందాముదము కలిపి సేవించుటయే గాక శరీరమునకు లేపనము సగాజేసిన కళావాతము హరించు. (మఱియు దీనియందు ఖంజావాత చికిత్సనుకూడా జేయందగు.)

అవయవాంగవాత లక్షణము.

శ్లో॥ అవయవాంగే వాతశూలం దేహేచాగ్ని విదాహకమ్ ।
మలమూత్ర వినాశశ్చ నిద్రానాశ శ్శిరోవ్యథా॥

తా. శరీరమంతటనొచ్చుట శరీరమంతయుమండుట మలమూత్రములు వెడలకుండుట నిదురబట్టకుండుట తలనొచ్చుట ఈలక్షణములుగలిగి సర్వాంగములు నొచ్చుటయే అవయవాంగవాతమని తెలియవలయు.

అవయవాంగవాతమునకు వైరేచనకల్పము.

శ్లో॥ పయస్యై రండజంతైలం పిబేద్దోష హారంపరమ్ ।
హరితక్యాస్త్రియోభాగ భాగస్సైంధవ కృష్ణయోః ।
ఏతదుష్ణాంబు నాపీతం చూర్ణమాశు విరేచయేత్ ।
అవయవాంగం సన్నిపాతం వాతశూలహరం పరమ్॥

తా. ఆవుపాలు ఆముదము వీని సేకముజేసి త్రాగినను లేక కరక్కాయలు 3భాగములు సైంధవలవణము పిప్పళ్ళు ఇవిదినుసుకు ఒక్కొక్కభాగము ఇటుల వానిసేకముజేసి ఉష్ణోదకముతోనూరి త్రాగినను శీఘ్రముగ విరేచనంబులై అవయవాంగవాతము సన్నిపాతము వాతశూల హరించు. (మఱియు ఈ అనుపానములతో ఆమవాతమున జెప్పంబడిన పంచవక్త్రరసమును సేవించిన అవయవాంగవాతము హరించు.)

స్త్యానవాత లక్షణము.

శ్లో॥ మహావాతం భవేద్దేహే దివారాత్రౌచ శూలనమ్ ।
సదానిరశనంస్వేద స్త్యానవాతస్య లక్షణమ్॥

తా. వాతము అధికముగ ప్రకోపించుట రేయుంబగలు మిక్కుటముగ అంగములు శూలించుట ఎల్లప్పుడు ఆకలిలేకుండుట చెమటగలుగుట ఈ లక్షణములు గలిగి శరీరసంధులు శూలించి ఆలస్యమును గలుగంజేయునదియే స్త్యానవాతమని తెలియవలయు.

స్త్యానవాతమునకు వాతోన్మూలనరసము.

శ్లో॥ శుద్ధసూతం విషంగంధం ధూర్తబీజం త్రిభిస్సమమ్ ।
పంచకోల కషాయేణ మర్దయే ద్దివసద్వయమ్ ।
మూషయో ర్భూధరేపాచ్యం స్వాంగశీతం విచూర్ణయేత్ ।
మత్స్యపిత్తే భావయేచ్చ మర్దయే ద్దివసద్వయమ్ ।
పంచకోల కషాయేణ గుంజామాత్రం ప్రదాపయేత్ ।
స్త్యానవాతం హరేచ్ఛీఘ్రం సర్వవాత వికారనుత్ ॥

తా. రసము వసనాభి గంధకము వీనిని శుద్ధిచేసి వానికి సమముగ శుద్ధిజేసిన ఉమ్మెత్తవిత్తుచూర్ణమునుకలిపి ఖల్వములోనునిచి పంచకోలకషాయముతో 2 దినములు మర్దించి మూసములోనునిచి దానిపై మరియొకమూసనుమూసి చీలమన్ను లేపనముజేసి గొండించి భూధరయంత్రములో పుటంబిడి స్వాంగశీతలమునదీసి ఖల్వములోనునిచి చూర్ణముచేసి చేపచేదుతో 2 దినములు భావనజేసి మర్దించి గురిగింజలంతేసి మాత్రలుజేసి పంచకోల కషాయానుపానముతో సేవింపుచుండిన స్త్యానవాతము సర్వవాతములు కడు శీఘ్రముగ హరించు.

గుల్ఫవాత లక్షణము.

శ్లో॥ [గ్రంథాంతరే] శరీరంపాండువర్ణంచ కటిదేశేచ తాపనమ్ ।
శిరశ్శూలం నేత్రశూలం గుల్ఫశూలం విదాహికా ।
తన్నిద్రాం నాశయేద్రాత్రౌ గుల్ఫవాతస్య లక్షణమ్॥

తా. శరీరము పాండువర్ణముగనుండుట మొలచుట్టుమండుట శిరము నేత్రములు శూలించుట శరీరము విదాహించుట రాత్రులయందు నిదురబట్టకుండుట ఈలక్షణములు గలిగి చీలమండలువాచి కడుశూల గలుగుటయే గుల్ఫవాతమని తెలియవలయు. (ఇది హరించుటకై గసవుబ్బ వేయవలయు. మఱియు రసకర్పూరమును సేవింపవలయు.)

గుల్ఫవాతమునకు ప్రాణవల్లభరసము.

శ్లో॥ రసంవిషం విషంచాభ్రం గంధకంచ మనశ్శిలా ।
మర్దితం పర్పటద్రావై ర్వజ్రమూషాంతరే క్షిపేత్ ।

భూధరే పుటపాకంచ సాంగశీతల ముద్ధరేత్ ।
ఖల్వమధ్యే వినిక్షిప్య మత్స్యాజ శిఖిపిత్తకైః॥
భావితం యామమాత్రంతు గుంజామాత్రం ప్రదాపయేత్।
గుల్ఫవాతం నిహంత్యాశు సర్వవాత వికారనుత్॥

తా. శుద్ధిచేసినరసము శుద్ధిచేసిన వసనాభి అతివస అభ్రికభస్మము శుద్ధిజేసిన గంధకము శుద్ధిజేసిన మణిశిల వీనిని సమభాగములుగ ఖల్వములోనునిచి పర్పాటకరసముతో 2 దినములు మర్దించి వజ్రమూషలోనునిచి భూధరపుటంబిడి సాంగశీతలమున దీసి ఖల్వములోనునిచి చేప మేక నెమలి అనువాని చేదులతో 1 ఝామువుభావనజేసి గురిగింజలంతేసి మాత్రలుజేసి అల్లపురసానుపానముతో సేవించిన గుల్ఫవాతము సర్వవాతములు కడుశీఘ్రముగ హరించు.

అంగుళీవాత లక్షణము.

శ్లో॥ దేహేతాప శ్చాంగుళీనాం దాహశ్చ కరపాదయోః ।
అంగుళ్యః కుబ్జరూపేణ హ్యాంగుళీ వాతలక్షణమ్॥

తా. శరీరముమండుట చేతులవ్రేళ్ళయందు కాళ్ళవ్రేళ్ళయందు మంటలు పోట్లుగలుగుట ఈలక్షణములుగలిగి వ్రేళ్ళుకుబ్జత్వమును జెందుటయే అంగుళీవాతమని తెలియవలయు. [ఇది హరించుటకై వాతగజాంకుశరసము పిప్పళ్ళు సొంఠి అనువాని కషాయానుపానముతోగాని లేక నీరుగొబ్బియాకురసము జీలకఱ్ఱ అనువానితోగాని సేవింపవలయు. మఱియు రసకర్పూరమునుగాని లేక మేహప్రకరణప్రకరణమున జెప్పంబడు పరంగిచెక్కయోగములో శుద్ధిజేసిన ఇంగిలీకమునుకలిపిగాని సేవింపవలయు. ఆ పరంగిచెక్క యోగమును సేవించునపుడందు జెప్పంబడిన పథ్యముల నాచరింపవలయు.]

జానువాత లక్షణము.

శ్లో॥ జానుశుష్కత్వ కంపౌచ వాంతిర్మూర్ఛా పరిభ్రమః ।
హృద్దాహో జనుశూలంచ జానువాతం వినిర్దిశేత్॥

తా. మోకాళ్ళుయెండుట శరీరము వణుకుట వాంతులు మూర్ఛ కలుగుట తబ్బిబ్బులాడుట ఱొమ్ములోమండుట ఈలక్షణములు గలిగి మోకాళ్ళు నొచ్చుటయే జానువాతమని తెలియవలయు. (ఇది నివృత్తించుటకై వాతగజాంకుశరసము నేని రసకర్పూరము నేని సేవింపవలయు.)

జంఘావాత లక్షణము.

శ్లో॥ భీతభీతం చాతిశూలం రోమహర్షో నిరీక్షణమ్ ।
భ్రామిమధ్యే శూలనం మూర్ఛా జంఘావాతస్య లక్షణమ్॥

తా. కడుభీతిగలుగుట శరీరమున పోట్లుబొడుచుట శరీరము గగుర్పొడుచుట రెప్పపాటు వేయక చూచుట కనుబొమలనడుమ శూలించుట మూర్ఛిల్లుట యీ లక్షణములు గలిగి పిక్కలు శూలించుటయే జంఘావాతమని తెలియవలయు.

జంఘావాతమునకు లక్ష్మీవిలాసరసము.

శ్లో॥ శుద్ధసూతం విషంగంధం నేపాళం దరదంసమమ్ ।
చిత్రమూల కషాయేణ డోలాయంత్రే దినంపచేత్ ।
మత్స్యపిత్తేన సంశోధ్య ద్వియామంచ విమర్దయేత్।
సుహ్నాక్షీరే దినంమర్ద్యం ద్విగుంజం భక్షయేత్సదా।
జంఘావాతం నిహంత్యాశు హ్యనుపాన విశేషతః॥

తా. రసము వసనాభి గంధకము నేపాళము యింగిలీకము వీనిని సమభాగములుగ శుద్ధిజేసి ఖల్వములోనునిచి 1 దినము చిత్రమూలకషాయముతో మర్దించి డోలాయంత్రమున 1 దినమువండి సాంగశీతలమున దీసి మగల ఖల్వములో నునిచి చేపచేదుతో 2 ఝాములును బ్రహ్మజెముడుపాలతో 1 దినమును మర్దించి 2 గురిగింజలంతేసి మాత్రలుజేసి 6 మాసములు బోడతరసాకురసములో మిరియపుచూర్ణమును గలిపి సేవింపుచుండిన జంఘావాతము హరించు.

అస్థివాత లక్షణము.

శ్లో॥ [గ్రంథాంతరే] దేహస్య కంపనంమూర్ఛా స్వేదదాహాగ్ని
మాంద్యకమ్। శ్రోత్రేతిబధిరత్వంచహ్యాస్థివాతస్య లక్షణమ్॥

తా. శరీరమువణుకుట మూర్ఛిల్లుట చెమట తాపము అగ్నిమాంద్యము చెవుడు గలుగుట యీలక్షణములు గలది అస్థులు మిక్కుటముగనొచ్చుటయే అస్థివాతమని

తెలియవలయు. (ఇది హరించుటకై 1 వత్సరమువరకు పై జెప్పంబడు గంధకకల్పము సేని వాతగజాంకుశరసము సేని సేవింపవలయు.)

కాకవాత లక్షణము.

శ్లో॥ [పారిజాతే] హస్తేపాదేచ కంపశ్చ శిరోభ్రమణకం తథా।
నేత్రభ్రమణకం చైవ కాకవాతస్య లక్షణమ్॥

తా. చేతులు కాళ్ళువణుకుట తల నేత్రములుదిరుగుట యీలక్షణములు గలిగి తలదిరిగి భూమిపైబడుటయే కాకవాతమని (కాకిసోమాలని) తెలియవలయు. (ఇది హరించుటకై పై జెప్పంబడు గంధకకల్పము సేని టెంకాయనీరులో సిందూరము కలిపి యేని సిందూరము కానుగవిత్తులు పిప్పలి అనువానిచూర్ణము సేని 6 మాసములు సేవింపవలయు.)

భ్రమణవాత లక్షణము.

శ్లో॥ [కౌముద్యామ్] భ్రమణే మారుతేశీఘ్రం మూర్ఛాతృష్ణా
వికారకృత్। అంగశోభోదరంగుల్మం దేహశోషశ్చలక్షణమ్॥

తా. దప్పిగలుగుట శరీరము వికారముగనుండుట అంగములువాచుట ఉదరగుల్మరోగములుగలుగుట దేహముశుష్కించుట ఈలక్షణములుగలిగి శరీరముతిరిగి మూర్ఛిల్లబడుటయే భ్రమణవాతమని తెలియవలయు. (ఇది హరించుటకై 1 వత్సరము వరకు గంధకకల్పమును సేవింపవలయు.)

భ్రమణవాతమునకు విష్ణుపరాక్రమరసము.

శ్లో॥ శుద్ధపారదగంధంచ టంకణంచ విషంసమమ్। త్రిక్షారంసైంధవంతుల్యం సర్వంధూర్తద్రవైః। మర్దితం గోళకీకృత్య కుక్కుటీ పుటపాచితమ్। ఖల్వమధ్యే వినిక్షిప్య మత్స్యవారాహపిత్తకే। భావితంమాషమాత్రంచ దేయంశీతోదకంత్వను। సన్నిపాతేజ్వరేశ్వాసేదోషేవిషమశీతకే। అపస్మారే ధనుర్వాతే కంపవాతేచమూర్ఛకే। తత్క్షణేన నిహంత్యాశు ఇచ్ఛాపథ్యంప్రదాపయేత్। మనుష్యాణాంహితార్థాయ సర్వరోగభయాపహః। విష్ణునాకథితఃపూర్వంరసోవిష్ణుపరాక్రమః॥

తా. శుద్ధిచేసినరసము శుద్ధిచేసిన గంధకము శుద్ధిచేసిన వెలిగారము శుద్ధిచేసిన వసనాభి * త్రిక్షారములు సైంధవలవణము వీనిని సమభాగములుగ ఖల్వములోనునిచి ఉమ్మెత్తాకురసముతో మర్దించి ఘుటికలుచేసి కుక్కుటపుటంబిడి స్వాంగశీతలమునదీసి మరల ఖల్వములోనునిచి చేప అడవిపంది అనువానిచేదులతో భావనచేసి మాషప్రమాణమంతేసి మాత్రలుజేసి యందొకదానిని శీతోదకము లేక రేలవేరుగంధము శ్రీగంధము అనువాని యనుపానములలో దేనితోసేని సేవింపుచుండిన సన్నిపాతము జ్వరము శ్వాసము విషము శీతదోషము అపస్మారము ధనుర్వాతము కంపవాతము భ్రమణవాతము మొదలగునవి తత్క్షణమున హరించు. దీనియందిచ్ఛాపథ్యము నాచరింపవలయు. సర్వరోగములు హరించి మనుజులకు హితముకలుగుటకై విష్ణుపరాక్రమమనురసమును పూర్వకాలమున విష్ణువు వచించె. ఈ భ్రమణవాతము హరించుటకై వాతగజాంకుశరసమునుకూడా సేవింపందగు.

భ్రమణాదివాతములకు గంధకకల్పము.

శ్లో॥ షట్పలంగంధచూర్ణంచ త్రిఫలాచిత్రతండులాః। శుంఠీమరీచ వైదేహీ షణ్నిష్కంచ పృథక్పృథక్। చిత్రకంచ పలైకంతు చూర్ణితం వస్త్రగాలితమ్। ఏకనిష్కంద్వినిష్కంవా పయసాజ్యసితైఃపిబేత్। సర్వరోగవినిర్ముక్తో మృగరాజపరాక్రమః। దీర్ఘాయుఃకుంజరబలో దివాపశ్యతి తారకాః। దివ్యదేహో బలీభూత్వా ఖేచరత్వం ప్రపద్యతే। తస్యమూత్రపురీషాణి శుల్బం భవతికాంచనమ్। హంత్యష్టాదశకుష్ఠాని గ్రహణీశ్చ చతుర్విధాః। మందాగ్నిమతిసారంచ గుల్మమష్టవిధంతథా। అశీతిం వాతరోగాంశ్చ వ్యాధీంశ్చాష్ట విధానిచ। మనుష్యాణాం హితార్థాయ పూజ్యపాదేన నిర్మితః॥

తా. శుద్ధిజేసిన ఆమ్లసార శిలగంధకము 6 పలములు త్రిఫలములు వాయువిడంగములు శొంఠి మిరియములు పిప్పళ్ళు అనువానిచూర్ణము దినుసు ఒకటింటికి 6 నిష్కములు చిత్రమూలపుచూర్ణము 1 పలము ఇటుల వీనిని సూక్ష్మచూర్ణము వస్త్రగాలితంబొనర్చి యేకము జేసి యందొక నిష్కప్రమాణంబు సేని 2 నిష్కముల ప్రమాణంబు సేని ఆవుపాలు

* త్రిక్షారములనగా—సర్జక్షారము యవక్షారము టంకణక్షారము.

ఆవునెయ్యి శర్కర అనుపానిలో దేనితో నేని 6 మాసములవరకు సాయంప్రాతః కాలముల సేవింపుచుండిన సర్వరోగవిముక్తుండై సింహముతో సమానమైన పరాక్రమము దీర్ఘాయువు ఏనుగుతో సమానమైన బలము పగటియందు నక్షత్రముల గాంచగలిగినదృష్టి సుందరమైన దేహము శరీరదార్ఢ్యముగలవాడై ఆకసమున సంచరించు వాడుగ రాగిని బంగారును ఉత్పత్తిచేయుతగిన మూత్రపురీషముల విసర్జించువాడుగనగు మఱియు నీగంధక కల్పసేవనవలన 18 కుష్ఠువులు 4 విధగ్రహణులు అగ్నిమాంద్యము అతిసారము 8విధ గుల్మరోగములు 80 వాతరోగములు 8 విధ మూలరోగములు హరించు, దీనిని మనుష్యులహితార్థంబై పూజ్యపాదుడు వచించె. (దీనియందు చప్పిడియన్నము ఆవుపాలు ఆవుచల్ల అనుపానిని సేవించుట పథ్యకరము.)

పంగువాత లక్షణము.

శ్లో॥ [సింధూరమణిదర్పణే] గృహీతో రుద్వయః పంగా గతిభం
గశ్చ వాతకే॥

తా. 2 తొడలు బంధింపబడి నడుచుటకు శక్తిలేకుండుటయే పంగువాతమని తెలియవలయు. దీనినే కొందరు దవ్వుచువాతమనియు వచించెదరు, (ఇది నివర్తించుటకై గంధక కల్పమును 6 నెలలు సేవింపవలయు.)

పంగువాతమునకు ప్రభావతీ వటికలు.

శ్లో॥ హారిద్రా నింబపత్రాణి పిప్పలీ మరిచానిచ। విడంగం భద్ర
ముస్తాచ జీరకంవిశ్వభేషజమ్। చిత్రకం సైంధవంకుష్ఠం విషం
పాఠాహరీతకీ। ఏతాని సమభాగాని హ్యజామూత్రేణ పేష
యేత్। చణప్రమాణవటికాశ్ఛాయాశుష్కాశ్చకారయేత్।
ఏకా హ్యుష్ణోదకైఃపీతా విషూచీంచ వ్యపోహతి। లూత
విస్ఫోట భేదేన గోమూత్రేణ విలేపయేత్। ఉషామూలేన
పీతాచేత్సర్పదష్ట విషంహరేత్। మేహేరక్తప్రవాహేచ
శ్రీగంధేనసమాపిబేత్। అర్కక్షీరేణసంలిప్తాన్వృశ్చిక స్యవిష
హరేత్।హంతిపుష్పంచ పటలం * రంభాకందర సాన్వితా।
కాకమాచీరసైస్స్నాతాతిమిరాణివినాశయేత్। నిలికాయా రసై

* అజాక్షీరేణసంయుతా.

రక్తా రక్తాక్షిత్వం వినాశయేత్। గుడేన భక్షితాచైవ వాత
రోగంవినాశయేత్। భృంగరాజరసైఃపీతాశిరోదాహంహరే
ద్ధ్రువమ్। తండులోదక సంయుక్తా మూత్రకృచ్ఛ్రం వినా
శయేత్। గోమూత్రేణయుతాపీతా ప్లీహారోగం వినాశయే
త్। ఛాగక్షీర సమాయుక్తా వటికా సాశ్వగంధికా। పీతా
మండల పర్యంతం రాజయక్ష్మ వినాశిని॥

తా. పసపు గుంచివేపాకు పిప్పళ్ళు మిరియాలు వాయువిడంగములు తుంగముస్తెలు జీలకఱ్ఱ శొంఠి చిత్రమూలము సైంధవలవణము చంగల్వకోష్ఠు అతివస కటుబొద్ది కరక్కాయలు వీనిని సమభాగములుగ చూర్ణముచేసి ఖల్వములోనునిచి మేకమూత్రముతో 4 ఝాములు మర్దించి శనగగింజలంతేసి మాత్రలుజేసి నీడనెండించి యందొక దానిని ఉష్ణోదకముతో సేవించిన విషూచియు గోమూత్రముతో నూరి లేపనముచేసిన లూత విస్ఫోటకవ్రణములును నాగురుపేరుగంధముతో సేవించిన సర్పవిషములను శ్రీగంధముతో సేవించిన ప్రమేహములును కుసుమరోగములును జిల్లేడుపాలతో నూరి లేపనముజేసిన తేలుకరచిన విషంబును అరటిగడ్డరసముతో నూరి నేత్రముల కంజనము వేసిన కంటిపువ్వులును పటలములును నల్లకాచాకురసముతో సేవించిన నేత్రములయందు జనించు తిమిరరోగంబును నీలియాకురసముతో నూరి నేత్రములకంజనము వేసిన రక్తోద్రేకమును గలుగంజేయు నేత్రదోషంబును బెల్లముయొక్క అనుపానముతో సేవించిన వాతరోగంబులును గుంటగలగరాకురసముతో సేవించిన శిరోవాతము శిరోజనిత తాపమును పశికడుగుతో సేవించిన కాసమును మూత్రకృచ్ఛ్రములును గోమూత్రముతో సేవించిన ప్లీహారోగంబును మేకపాలు * డొమ్మడోలుగడ్డ చూర్ణము అనువానితో 40 దినములు సేవించిన క్షయరోగంబును హరించు. (మఱియు దీనినే కరుబొద్ది వేళ్ళకషాయముతో సేవించిన జ్వరములును ప్రసూతిరోగములును బెల్లముతో 6 మాసములు సేవించిన పంగువాతములు భ్రమణవాతమును తిమిరవాతమును హరిం

కుక్షి అర్దితవాతములకు భృంగాదినస్యము.

శ్లో॥ భృంగైరండక నిర్గుండ్యో ముత్సాన్యక్షీచార్క పత్రకమ్।
సతైల మరిచంనస్యం పక్షఘాతార్దితేషుచ॥

* ఇదే పెన్నేరుగడ్డయనియు జెప్పంబడు.

తా. గుంటగలగర ఆముదపుకొనలు వావిలికొనలు పొన్నగంటియాకు జిల్లేడు కొనలు వీనిని సమభాగములుగనూరి కల్కముచేసి అందు మిరియపుచూర్ణము నూనె కలిపి నస్యముజేసిన పక్షఘాతవాతము అర్దితవాతము హరించు.

మూర్ఛావాతమునకు మధూకాది నస్యములు.

శ్లో॥ మధూకపిష్టం సితయాచయుక్తం స్తన్యేననస్యం వినిహంతి మూర్ఛామ్। స్తన్యేనహింగ్వు స్వరసేననస్యం సుచందనం చైవ నిహంతిమూర్ఛామ్॥

తా. ఇప్పపిండి పంచదార అనువానిని చనుబాలతోనూరి నస్యముచేసినను లేక చనుబాలు చెరుకురసము శ్రీగంధము అనువాని నేకముజేసి నస్యముజేసినను మూర్ఛావాతము హరించు (మఱియు జిల్లేడుకొనల నస్యముచేసిన కూతవేసి భూమిపై బడే మూర్ఛారోగములు హరించు.)

అర్దితాదివాతములకు కాశ్మర్యాదినస్యము.

శ్లో॥ కాశ్మరీచవ్యకుష్ఠంచ లవంగందారుసైంధవమ్।
పిప్పలీ నస్యకంహంతి హ్యర్దితంచ హనుగ్రహమ్॥

తా. కవ్వపుగుమ్మడుకొనలు చెవ్యము చంగల్వకోష్టు లవంగములు దేవదారు సైంధవలవణము పిప్పలి వీనిని సమభాగములుగనూరి నస్యముచేసిన అర్దితవాతము హనుగ్రహవాతము హరించును.

మూర్ఛాదులకు కుంకుమాదినస్యము.

శ్లో॥ కుంకుమం ఘృతసంయుక్తం మూర్ఛాపిత్త వికారనుత్।
శిరోభ్రమ హరంశ్రేష్ఠం నస్యంవై నాత్రసంశయః॥

తా. కుంకుమపువ్వును తేనెలోకలిపి నస్యముచేసిన మూర్ఛ పైత్యవికారము తలదిరుగుట నిస్సంశయముగ హరించు.

వాతాదిరోగములకు త్రికటుకాది నస్యము.

శ్లో॥ [పూజ్యపాదీయే] త్ర్యూషణం చిత్రకంచైవ లాంగలీ చేంద్రవారుణీ। వచామధుకబీజాని తత్రపాఠా నదీఫలమ్। తాళకం

వత్సనాభంచ అంకోల క్షారయుగ్మకమ్। ఏవంపంచ దశైతాని సమభాగాని కారయేత్। సూక్ష్మచూర్ణీ కృతంచైవ నిర్గుండీ తింత్రిణీరసైః। ఆర్ద్రిక స్వరసైర్మర్ద్యాం త్రివిధైశ్చ విచక్షణః। ఏవంనస్యం ప్రదాతవ్య మర్కమూల రసేనచ। అపస్మారంచ హృద్రోగం వాత సంకులమేవచ।ధనుర్వాతం భ్రమింహంతి హ్యున్మాదం సన్నిపాతకమ్। పూజ్యపాదకృతోయోగో నరాణాం హితకామ్యయా॥

తా. త్రికటుకములు చిత్రమూలము చెన్నచెర్లగడ్డ పాపరవేళ్ళు వస ఇప్పగింజలు శిరుబొద్దివేళ్ళు సముద్రపాలవిత్తులు శుద్ధిచేసినతాళకము శుద్ధిచేసిన వసనాభి ఊడుగకొనలు సర్జక్షారము యవక్షారము ఈ పదిహేను దినుసులను సమభాగములుగ జేకొని సూక్ష్మముగ చూర్ణముచేసి వావిలి చింతాకు అల్లము అనువానిరసములతో 1 దినము మర్దించి కుంగింజలంతేసి మాత్రలుచేసి ఎండనెండించి యందొకదానిని జిల్లేడువేళ్ళరసముతోనూరి నస్యముచేసిన అపస్మారము హృద్రోగము వాతరోగముచేత శరీరము గురుతెరుగక పడేరోగములు ధనుర్వాతము భ్రమణవాతము ఉన్మాదము సన్నిపాతము నశించు. ఇది లోకహితార్థమై పూజ్యపాదునిచే నిర్మింపబడెను.

దండవాత లక్షణము.

శ్లో॥ దండవత్ స్తంభతే యస్మిన్ మందాగ్నిశ్చాతిశీతతా।
అపస్మారశ్చ తంద్రాచకఫః పాండుశ్చస్వాపితా।
ఉదరంగంధలేపేన శూలంవాయుశ్చ దండకః॥

తా. అగ్నిమాంద్యము కడుశైత్యము అపస్మారము తంద్ర దగ్గుగలుగుట శరీరము పాండురవర్ణముగనుండుట నిదురగలుగుట ఉదరమున శ్రీగంధము పూసికొని నటులనే వాసనవచ్చుట శూలగలుగుట ఈ లక్షణములు గలిగి శరీరము దండమువలె స్తంభించియుండుటయే దండవాతమని తెలియవలయు.

దండవాతమునకు విజయభైరవరసము.

శ్లో॥ శుద్ధసూతం విషంగంధం మరీచం నాగరంసమమ్।
త్రిక్షారంపంచలవణంపేషయే దార్ద్రికద్రవైః।

కాచకుప్యాంత రేక్షిప్త్వా శనైర్మృద్వగ్ని నాపచేత్।
స్వాంగశీతం సముద్ధృత్య దశమాంశం విషం క్షిపేత్।
సూక్ష్మచూర్ణం కృతం ఖల్వే గుంజామాత్రం ప్రదాపయేత్।
ఆర్ద్రక ద్రవసంయుక్తం దండవాతం వినాశయేత్॥

తా. శుద్ధిచేసినరసము శుద్ధిచేసిననాభి శుద్ధిచేసినగంధకము మిరియాలు శొంఠి సర్జక్షారము యవక్షారము టంకణక్షారము * పంచలవణములు వీనిని సమభాగములుగ గ్రహించి చూర్ణముచేసి ఖల్వములోనునిచి అల్లపురసముతో 1 దినము మర్దించి గాజు కుప్పెలోనునిచి చీలమన్ను లేపనముజేసి ఎండించి 3 ఝాములు మృద్వగ్నిలోవండి స్వాంగశీతలమున దీసి మరల ఖల్వములోనునిచి దానికి పదియవభాగము శుద్ధిజేసిన నాభి కలిపి బాగుగమర్దించి గురిగింజంత అల్లపురసానుపానముతో సేవించిన దండవాతము (ఆమవాతము అజీర్ణవాతము) హరించు.

మందవాత లక్షణము.

శ్లో॥ పాండుశ్చభ్రమో మూర్ఛా స్వేదః కంఠేపరిభ్రమః।
వాంతిదోషో వికారశ్చ మందవాతస్య లక్షణమ్॥

తా. శరీరము పాండువర్ణముగనుండుట తబ్బిబ్బులాడుట మూర్ఛ కుతికయం దు చెమటగలుగుట శరీరముతిరుగుట వాంతి ఓకరగలుగుట ఈ లక్షణములు గలది మందవాతమని తెలియవలయు.

మందవాతమునకు కాలకంటకరసము.

శ్లో॥ శుద్ధసూతం మృతంగంధం చాభ్రకం తీక్ష్ణ తామ్రకమ్।
హంసపాదిరసైర్మర్ద్యం కాచకుప్యాం నివేశయేత్।
వాలుకాయంత్రకే పాచ్యం మధ్యాహ్నాంతే సముద్ధరేత్।
మాషమాత్ర ప్రయోగేణ మందవాతో వినశ్యతి॥

తా. శుద్ధిచేసిన రసము శుద్ధిజేసిన గంధకము అభ్రకభస్మము లోహభస్మము తామ్రభస్మము వీనిని సమభాగములుగ ఖల్వములోనునిచి హంసపాదియాకు రసముతో

* పంచలవణములనగా—సైంధవలవణము సౌవర్చలవణము బిడాలవణము కాచలవణము సముద్రలవణము అనునవి.

1 దినము మర్దించి గాజుకుప్పెలోనునిచి చీలమన్ను లేపనముజేసి ఎండించి వాలుకా యంత్రమున 6 ఝాములువండి స్వాంగసీతలమున దీసి మాష ప్రమాణముగ మినుపకట్టు వెల్లుల్లిరసము అనువాని అనుపానముతో సేవించిన మందవాతము హరించు.

కోష్ఠవాత లక్షణము.

శ్లో॥ దేహక్షయో హరిద్రాచ స్వేదో హీనమలస్తథా।
అగ్నిమాంద్యం వికారశ్చ కోష్ఠవాతస్య లక్షణమ్॥

తా. శరీరము కృశించుట శరీరము పసుపువర్ణముగనుండుట చెమట అగ్ని మాంద్యము కడుపులో వికారముగలుగుట ఈ లక్షణములుగలిగి అల్పముగ మలము వెడలుటయే కోష్ఠవాతమని తెలియవలయు.

శ్లో॥ [గ్రంథాంతరే] సతతం చాగ్నిమాంద్యం చ శోభాతీ సారసం భవః। దేహం చ పాండురం మూత్రం కోష్ఠవాతస్య లక్షణమ్॥

తా. ఎల్లపుడు అగ్నిమాంద్యముగలుగుట శరీరము వాచుట అతిసారము గలుగుట శరీరము పాండురవర్ణముగనుండుట మూత్రము పాండురవర్ణముగ వెడలుట ఈలక్షణ ములుగలది కోష్ఠవాతమని తెలియవలయు.

కోష్ఠవాతమునకు స్వచ్ఛందభైరవరసము.

శ్లో॥ శుద్ధసూతం విషం గంధం నేపాళం విష చిత్రకమ్।
అర్కమూలకషాయేణ మర్దయేద్యామమాత్రకమ్।
డోలాయంత్రే పచేద్యామం గుంజామాత్రం ప్రదాపయేత్।
కోష్ఠవాతవినాశస్స్యాత్సర్వవాతవికారనుత్॥

తా. శుద్ధిజేసినరసము శుద్ధిచేసిననాభి శుద్ధిజేసినగంధకము శుద్ధిజేసిన నేపాళ ములు అతిరస చిత్రమూలము వీనిని సమభాగములుగ ఖల్వములోనునిచి జిల్లేడువేళ్ళ కషాయముతో 1 ఝాముమర్దించి డోలాయంత్రములో 1 ఝాముమండి గురిగింజ ప్రమాణమును సేవించిన కోష్ఠవాతము సర్వవాతములు నశించు

గుల్మవాత లక్షణము.

శ్లో॥ అజీర్తిరోభజనే భంగో కుక్షిశూలం శిరోవ్యథా।
ధాతుశోషో వికారశ్చ గుల్మవాతస్య లక్షణమ్॥

తా. అన్నము అరగకుండుట భోజనమునం దిచ్ఛలేకుండుట తలనొచ్చుట ధాతువులు శోషించుట శరీరము వికారమును జెందుట ఈ లక్షణములుగలిగి కడుపులో శూలించుటయే గుల్మవాతమని తెలియవలయు.

గుల్మవాతమునకు త్రివిక్రమరసము.

శ్లో॥ శుద్ధసూతామృతంతామ్రం శిలాతాళంచగంధకమ్ ।
కుష్ఠంమహా బలాపథ్యా శిఖికంఠంవిదారికా ।
ఏరండతైలసంయోజ్యదినమేకంతుమర్దయేత్ ।
పునర్నవార్ద్రవేణైవ హ్యనుపానేన వైతథా।
గుంజామాత్రాం వటీంఖాదేద్గుల్మవాతం నిబర్హణమ్॥

తా. శుద్ధిచేసినరసము శుద్ధిజేసిన వసనాభి తామ్రభస్మము శుద్ధిజేసిన మణిశిల శుద్ధిజేసిన తాళకము శుద్ధిజేసిన గంధకము చంగల్వకోష్టు ముత్తవపులగపువేళ్ళు కరక్కాయలు శుద్ధిచేసిన మయిలుతుత్తము నేలగుమ్ముడుగడ్డ వీనిని సమభాగములుగ ఖల్వములోనునిచి ఆముదముతో 1 దినము మర్దించి గురిగింజంత మాత్రలుజేసి యందొకదానిని గలిజేరురసానుపానముతో సేవించిన గుల్మవాతము హరించు.

మజ్జావాత లక్షణము.

శ్లో॥ సర్వాంగశోథః కంపశ్చహిక్కా వై ఛర్దినంతథా ।
తీవ్రభ్రమణ శూలంచమజ్జ వాతస్యలక్షణమ్॥

తా. సర్వాంగములు వాచుట శరీరము వణుకుట ఎక్కిళ్ళు వాంతిగలుగుట శరీరము తిరుగుట శూలగలుగుట ఈ లక్షణములుగలిగి ఎముకలలోని క్రొవ్వుశోషించుటయే మజ్జావాతమని తెలియవలయు. (ఇది హరించుటకై వాతారిరసము నేని వాతగజాంకుశరసము నేని సేవింపవలయు.)

క్షతవాత లక్షణము.

శ్లో॥ ఆవాహామూత్రకృచ్ఛ్రంచ హ్యంగదాహశ్చ కంపనమ్ ।
నాభిశూలంకుక్షిశూలం క్షతవాతస్యలక్షణమ్॥

తా. కడుపుఉబ్బుట మూత్రము ఒక్కొకబొట్టుగ వెడలుట అవయవములు మండుట శరీరము వణుకుట ఈలక్షణములుగలిగి బొడ్డు కడుపు శూలించుటయే క్షతవాతమని తెలియవలయు.

వసావాత లక్షణము.

శ్లో॥ గాత్రేశోథశ్చనేత్రేచ నిద్రాభంగశ్శిరోవ్యథా।
నాసాశూలం శిరశ్శూలం వసావాతస్య లక్షణమ్॥

తా. శరీరము వాచుట నేత్రములు ఉబ్బుట నిదుర రాకుండుట తలనొచ్చుట ముక్కు తలశూలించుట ఈ లక్షణములు గలిగి మాంసములోని క్రొవ్వుశోషించుటయే వసావాతమని తెలియవలయు. (ఇది హరించుటకై వాతారిరసము నేని వాతగజాంకుశరసము నేని సేవింపవలయు.

అణువాత లక్షణము.

శ్లో॥ అణువాతే కుబ్జరూప మంగేషు పరిపీడనమ్।
గాత్రభేదోంగతేర్భంగో హ్యణు వాతస్యలక్షణమ్॥

తా. శరీరము స్వల్పమగుట కుతచలనము గలుగుట అవయవములు నొచ్చుట శరీరము విరిచికొనుట నడుచుటకు శక్తిలేకుండుట ఈలక్షణములు గలిగి నడుమును లోపలికి వంగదీసుటయే అణువాతమని తెలియవలయు. (ఇది యాప్యము ఇదిహరించుటకై వాతగజాంకుశరససేవనను విషతిందుక తైలలేపనమును సేయుచుండవలయు.)

దధివాత లక్షణము.

శ్లో॥ అక్షిశూలం కర్ణశూలం నాసాశూలం శిరోభ్రమః।
హిక్కాతి సారకంచైవ దధివాతస్య లక్షణమ్॥

తా. నేత్రములు కర్ణములు ముక్కుశూలించుట తలతిరుగుట ఎక్కిళ్లు అతిసారము గలుగుట ఈలక్షణములు గలది దధివాతమని తెలియవలయు.

దధివాతారి రసము.

శ్లో॥ రసగంధక నేపాళం సమంఖల్వే విమర్దయేత్ ।
చిత్రమూల కషాయేణ డోలాయంత్రేణ పాచయేత్।
గుంజామాత్రం పాయయేత్తు దధివాతం వినశ్యతి॥

తా. రసము గంధకము నేపాళములు వీనిని శుద్ధిచేసి సమభాగములుగ ఖల్వములో నునిచి చిత్రమూలకషాయముతో 1 దినము మర్దించి డోలాయంత్రమున వండి ఒకగురిగింజయెత్తును సేవించిన దధివాతము హరించు.

కర్ణవాత లక్షణము.

శ్లో॥ కర్ణవాతేచ బాధిర్యం మహాశూలేన పీడనమ్।
అహోరాత్రం చదుఃఖంస్యాద్దేహశోషః ప్రకీర్తితః॥

తా. చెవులు నొచ్చుట రేయింబగలు దుఃఖించుట శరీరము కృశించుట ఈలక్షణములుగలిగి చెవులు వినరాకుండుటయే కర్ణవాతమని తెలియవలయు.

కర్ణవాతహర తైలము.

శ్లో॥ శేఫామ్లతిలతైరండ కుమారీకులమిశ్రితైః।
తతోనిరూహోవాతఘ్నః కల్కస్నేహైర్నిరూహయేత్।
కర్ణవాతం నిహంత్యాశు బాధిర్యంచ వినాశయేత్॥

తా. నల్లవావిలి అమ్లవేతసము నువ్వులనూనె ఆముదము కలబందగుజ్జు వాకుడు వీనిని కల్కముగవండి చెవిలో * నిరూహవస్తి సంస్కారము చేసిన కర్ణవాతము చెవుడు కడుశీఘ్రముగ హరించు.

బధిరవాత లక్షణము.

శ్లో॥ వాతేనబధిరోజాతః తథాశ్రోత్రధ్వనిర్భవేత్।
కర్ణవాత హరంతైలం ప్రయోక్తవ్యం ప్రలాయతే॥

తా. వాతమువలన చెవుడు చెవులయందు ధ్వనిగలిగిన బధిరవాతమని తెలియవలయు. ఇదిహరించుటకై పైజెప్పబడిన కర్ణవాతహరతైలమును ప్రయోగింపవలయు.

కర్ణవాతమునకు దశమూలతైలము.

శ్లో॥ క్వాథశ్చ దశమూలానాం ఛాగక్షీరం చతత్సమమ్।
తిలతైలం ద్వయోస్తుల్యం పాచ్యం తైలావశేషితమ్।
తత్తైలంనిక్షిపేత్కర్ణే బాధిర్యంనాశయేద్ధ్రువమ్॥

తా. దశమూలములన (మారేడు గుమ్ముడు తక్కిలి కలిగొట్టు దుండిలము కోలపొన్న నేలపొన్న నేలములక పెద్దములక పల్లేరు) అనువాని వేళ్ళనుదంచి కషాయము

* నిరూహమున—కషాయము పాలు తైలము అనువానిని చిమ్మనగొట్టముతో చిమ్ముట.

కాచి వడియకట్టి దానికిసమముగ మేకపాలుగలిపి ఈ రెంటికిసమముగ నువ్వులనూనె కలిపి తైలముపాకముగ (అనగా తైలము శేషించువరకు) వండి దానిని చెవిలో బోసినచెవుడు ధ్వని కడు శీఘ్రముగహరించు.

కర్ణశూలవాతలక్షణము తచ్చికిత్స.

శ్లో॥ కర్ణశూలంపవనజం క్షిపేచ్ఛ్రోత్రేరసాశనమ్।
వాతఘ్నసాధితంసర్పిః కోష్ణంకర్ణంచ పూరయేత్।
మహతఃపంచమూలస్య కాష్ఠాత్క్షౌమేన వేష్టితాత్।
తైలసిక్తాత్స్రుదీప్తాగ్నే స్నేహస్సద్యోరుజాపహః॥

తా. వాతమువలన చెవులయందుశూలగలుగు దానియందు అన్నరసమును ఆవునెయ్యిని విడిచి చెవిలోబోసినను లేక వాతహరద్రవ్యయుక్తముగ కాచబడినఘృతమును చెవిలోబోసినను లేక మారేడు చిత్రమూలము పెద్దమాను గుమ్ముడు కలిగొట్టు అను మహాపంచమూలములయొక్క కాష్ఠములకు పట్టువస్త్రముచుట్టి నూనెలోతడిపి జ్వాలగ దీపముముట్టించి యందు స్రవించెడి తైలమును చెవిలోబోసినను చెవినొప్పి తత్క్షణమున హరించు.

ఉన్మాదవాత లక్షణము.

శ్లో॥ ప్రలాపకృత్తథాకోపీ భూతావేశ వికారకృత్।
దిగంబరస్స్మృతిభ్రంశ ఉన్మాదస్స్యాచ్చమారుతః॥

తా. వదురుట కోపగించుకొనుట దయ్యముపట్టినట్లుగ దిగంబరుడుగ నుండుట స్మృతిలేకుండుట ఈలక్షణములును ఉన్మాదమును గలిగియుండుటయే ఉన్మాదవాతమని తెలియవలయు (ఇదిహరించుటకై ఉన్మాద ప్రకరణమున జెప్పంబడు విజయగుళికలనేని పర్పటీరసము నేని సేవింపవలయు.)

ఊర్ధ్వవాత లక్షణము.

శ్లో॥ ఉపరోధో మలంబద్ధ ముచ్ఛ్వాసశ్వాసకాసకౌ।
అన్నంక్షీణంచ మందాగ్నిరూర్ధ్వవాతస్యలక్షణమ్॥

తా. శరీరముబద్ధగించుట మలముబంధించుట అన్నమునందిచ్ఛలేకుండుట అగ్నిమాంద్యముగలుగుట ఈ లక్షణములతోడ ఉశ్వాసము లేక శ్వాసకాసలు కలుగుటయే ఊర్ధ్వవాతమని తెలియవలయు. [ఇది అసాధ్యము.]

ఊర్ధ్వవాతమునకు వాతారిరసము.

శ్లో॥ క్రమోత్తరగుణంశుద్ధం రసంగంధంఫలత్రయమ్। చిత్రకంగుగ్గులుంమర్ద్యం పంచైరండకతైలజైః। పున్నాగంబృహతీయుగ్మం దేవదారుసుచూర్ణకమ్।ఏతత్పూర్వౌషధసమం మర్దయేద్యామమాత్రకమ్। కర్షంఖాదేత్పిబేత్క్వాథం నాగరైరండమూలజమ్। అభ్యంగైరండతైలేన పృష్ఠేస్వేదంచకారయేత్। విరేచనంభవేత్తేన స్నిగ్ధముష్ణంచభోజయేత్। రసోవాతారినామాయ మూర్ధ్వవాతంచ నాశయేత్॥

తా. శుద్ధిజేసినరసము 1 మాడయెత్తు శుద్ధిచేసిన గంధకము 2 మాడల ఎత్తు కరక్కాయలు 3 మాడల ఎత్తు తానికాయలు 4 మాడల ఎత్తు ఉసిరికపప్పు 5 మాడల ఎత్తు చిత్రమూలము 6 మాడల ఎత్తు శుద్ధిచేసిన గుగ్గిలము 7 మాడల ఎత్తు ఇటుల వీనినెల్ల ఖల్వములోనునిచి 5 మాడల ఎత్తు ఆముదముబోసి మర్దించి పిదప దానికి సమముగ సురపొన్న నేలమూలక వాకుడు దేవదారు అనువాని చూర్ణమును కలిపి మరల ఒకఝాముపరకు మర్దించి కర్షప్రమాణమంతేసి మాత్రలుజేసి యందొక దానిని శొంఠి ఆముదపువేళ్లు అనువాని కషాయానుపానముతో సేవనను ఆముదముతో అభ్యంజనమును స్వేదప్రావముగలుగునటుల వీపుయందు మర్దనను చేయించిన ఊర్ధ్వవాతము హరించు మరియు నీయౌషధసేవనవలన ఒకమారువిరేచనంబగు పిదప స్నిగ్ధమై ఒకింత ఉష్ణముగనుండు భోజనమును భుజింపజేయవలయు.

ఆమవాత లక్షణము.

శ్లో॥ దేహంచపాండురంమూత్రం తృష్ణాఛర్దిశ్చ నేత్రకమ్।
పీతవర్ణంభవేదుష్ణ మామవాతస్య లక్షణమ్॥

తా. శరీరము మూత్రము పాండురవర్ణముగ నుండుట దప్పి వాంతిగలుగుట నేత్రములుపచ్చగ శరీరము ఉష్ణముగనుండుట ఈలక్షణములుగలది ఆమవాతమని తెలియవలయు.

శ్లో॥ [గ్రంథాంతరే] జంఘోరుత్రికసందీనాం వ్యథా హృన్నాభిపాదకే। తృష్ణాశోషోవిషూచిశ్చా ప్యానువాతస్యలక్షణమ్।

తా. పిక్కలు తొడలు ముడ్డిపూస సంధులు హృదయము నాభి పాదములు అనువానియందు వేదనగలుగుట దప్పిగలుగుట శరీరము యెండుట విషూచిగలుగుట ఈ లక్షణములుగలది ఆమవాతమని తెలియవలయు.

ఆమవాతనివర్తకోపాయము.

శ్లో॥ పంచవక్త్రిరసోదేయో ద్విగుంజంతత్ప్రశాంతయే।
దద్యాదేరండతైలేన రసంవాతారిమేనచ॥

తా. పైజెప్పబడు పంచవక్త్రిరసములో 2 గురిగింజల ప్రమాణమును సేవించినను లేక ఆముదముతో వాతారిరసమును గలిపి సేవించినను ఆమవాతము హరించు.

ఆమవాతమునకు పంచవక్త్రిరసము.

శ్లో॥ శుద్ధసూతం సమంగంధం మరీచం టంకణంకణా।
మర్దయేదూర్తజద్రావై ర్దినమేకం విశోషయేత్।
పంచవక్త్రిరసోనామా ద్విగుంజం సన్నిపాతజిత్।
అర్కమూల కషాయంచ సవ్యోషమను పానయేత్॥

తా. శుద్ధిచేసినరసము శుద్ధిచేసినగంధకము మిరియాలు శుద్ధిచేసిన వెలిగారము పిప్పళ్ళు వీనిని సమభాగములుగ ఖల్వములోనునిచి ఉమ్మెత్తరసముతో 1 దినము మర్దించి ఎండించి రెండుగురిగింజల ప్రమాణమును జిల్లేడు వేళ్ళకషాయము త్రికటుకచూర్ణము అనువానియనుపానముతోడ సేవించిన ఆమవాతము సన్నిపాతము హరించు.

ఆమవాతమునకు ఏరండతైలము.

శ్లో॥ ఆమవాత గజేంద్రస్య శరీరవనచారిణః।
ఏకఏవాగ్రణీర్హంతా ఏరండస్నేహకేసరీ॥

తా. శరీరమనువనమున సంచరించునట్టి ఆమవాతమను నేనుగును ఆముదమను సింహము నశింపజేయుచున్నయది.

ఒరుగువాతమునకు చికిత్స.

సీ॥ పెనువజ్రసీలియుబీరయుగురిజాకు రసముమిర్యమునూనెరవిది
సమునానొక్కటిరేగొట్టిచెక్కమిర్యముద్రాగి తెరలగావిడెము

సంధిల్లనొకటి । తగుగువ్వగుత్తాకుద్రవమునుమిరియంబు గో
ఘృతంబున సేవఁగూడనొకటి । మేదినినీలాకు మేకపాలును
గాచి చెన్నుమీఱఁగఁ సేవఁజేయనొకటి । నమలి చెక్కయు
పిప్పలి నమరఁద్రాగి । యొరుగుదిక్కున గంధంబు నొరయు
నొకటి । రమణతో బుడ్డకాచాకురసము నెయ్యి । మిరియ
నాలమాను చుండుఁదానొతుగు వాయు॥

వాతప్రకోప లక్షణము.

శ్లో॥ పార్శ్వసంగోచశూలార్తి స్సంధిభంగోతిశీతతా।
అంగశోషఃఖరశ్యావ్యమ స్స్వాపోవాతాత్ప్రజాయతే।

తా. శరీరపార్శ్వము సంకోచమును జెందుట శూలగలుగుట కీళ్ళునొచ్చుట శరీరము చల్లగనుండుట అంగములువాచుట అంగములు బిరుసై నల్లగనుండుట నిదురగలుగుట ఈ లక్షణములవలన వాతము ప్రకోపించినదని తెలియవలయు.

వాతశమనోపచారములు.

శ్లో॥ స్వేదాభ్యంగైఃకటుక్షారైః స్నేహైరుష్ణభోజనైర్ఘృతైః।
తైలైరసౌషధైర్విద్వై ర్మారుతంనాశయేద్భిషక్॥

తా. మఱియు వాతప్రకోపమును స్వేదస్రావము అభ్యంజనము కారము క్షారము స్నేహము ఉష్ణాన్నభోజనము వాతోపయుక్తఘృతములు తైలములు రసౌషధములు ఈ మొదలగువానివలన వైద్యుడు బోకడచవలయు.

సర్వవాతములకు స్వచ్ఛందభైరవము.

శ్లో॥ శుద్ధసూతం మృతంలోహం తాప్యంగంధకతాళకమ్।పథ్యా
గ్నిమంథనిర్గుండీ త్ర్యూషణం టంకణంవిషమ్ । తుల్యాంశం
మర్దయేత్ఖల్వే దినంనిర్గుండికాద్రవైః।ముండీద్రావై రేకదినం
ద్విగుంజం వటకీకృతమ్ । భక్షయేత్సర్వ వాతార్తోనామ్నా
స్వచ్ఛందభైరవః । రాస్నామృతా దేవదారు శుంఠీవాతారి
తుల్యకమ్ । గుగ్గులుం సర్వతుల్యాంశంకుట్టయేద్ఘృత పాచి
తమ్ । కర్షంచభక్షయేచ్చాను సర్వవాత హారంపరమ్॥

తా. శుద్ధిచేసినరసము లోహభస్మము స్వర్ణమాక్షికభస్మము శుద్ధిచేసినగంధకము శుద్ధిచేసినతాళకము కరక్కాయ నెల్లి వావిలి త్రికటుకములు శుద్ధిజేసిన వెలిగారము శుద్ధిచేసిన వసనాభి వీనిని సమభాగములుగ ఖల్వములోనునిచి వావిలాకురసముతో 1 దినము బోడతరపాకురసముతో 1 దినము మర్దించి 2 గురిగింజలంతేసి మాత్రలుజేయవలయు. ఇదియు స్వచ్ఛందభైరవ మనంబడు దుంపరాస్న చూర్ణము తిప్పతీగ చూర్ణము దేవదారు చూర్ణము శొంఠిచూర్ణము ఆముదము అనువానిని సమభాగములుగ గ్రహించి దానికి సమముగ శుద్ధిజేసిన గుగ్గిలచూర్ణమునువైచి అందు నెయ్యిగలిపి వండి కర్షప్రమాణమును జేకొని దానిలో పైస్వచ్ఛంద భైరవమును గలిపి 2 మండలములు సేవింపుచుండినను లేక (రసఊబ్బచేసినను) సర్వవాతములు హరించు.

అశీతివాత సామాన్యలక్షణము.

శ్లో॥ [శారీరనిఘంటౌ] అశీతిర్వాతరోగాశ్చ జాయంతే వాతకో
పతః । రుక్తోదభేద సంకోచ శోష వేష్టనలక్షణాః॥

తా. విరుద్ధాహార చేష్టలవలన వాతము ప్రకోపించి [1] ఎనుబదివాతముల గలుగంజేయు అందు పీడ పోట్లు బ్రద్దలు సేయునటుల వేదన శరీరసంకోచము శరీరకార్శ్యము శరీరము మెలిబడుట ఈ లక్షణములుగలుగు.

మతాంతరస్థాశీతివాతములలో బలవత్తరములైన వాతములు.

శ్లో॥ ఆయామద్వయదండకార్దితహను స్రంస ప్రణాయామరుజ్జి
హ్వా స్తంభకళాయఖంజవికృతిన్యాసగృధ్రసీవిశ్వాచిః। ఖల్లీస్యా
దపతం త్రతానకగదాపంగుశ్చఖంజః । క్రమాదూర స్తంభ
శిరో గ్రహావపితథాక్షేపాంఘ్రిదాహామయాః । వాతకంట
కగదోప బాహుకంక్రోష్టుశీర్షమథపాదహర్షరుక్ । పక్షఘా
తముఖిలాంగ వాతరుజ్మారుతేషుబలవత్తరాఇమే॥

---

[1] ఈ వాతప్రకరణమునం దశీతివాతనామ లక్షణంబులు జెప్పంబడియె నైనను వానికిమతాంతరమువలన నామ లక్షణభేదములు గలిగియున్నయవి వానిలో ఇందుజెప్ప బడని 55 వాతలక్షణంబుల నిచట నుదహరించిన గ్రంథవిస్తరంబగునను భీతిచే జెప్పం బడవయ్యె కావున వాని నామ లక్షణముల శారీరనిఘంటు మొదలగు గ్రంథములవలన తెలిసికొనవలయు.

తా. అంతరాయామము బహిరాయామము దండకము అర్దితము హనుస్రంసము వ్రణాయామము జిహ్వాస్తంభము కళాయఖంజము గృధ్రసి విశ్వాచి ఖల్లీ అపతంత్రకము అపతానకము పంగువు ఖంజము ఊరుస్తంభము శిరోగ్రహము ఆక్షేపకము పాదదాహము వాతకంటకము అపబాహుకము క్రోష్టుశీర్షము పాదహర్షకము పక్షఘాతము సర్వాంగవాతము అని నిరువదియైదును అశీతి వాతములలో బలవత్తరములని తెలియవలయును.

బలవత్తర వాత లక్షణములు.

సూత్రమ్॥ [శారీరసూత్రస్థానే] వేగైరంతరాన మితాంగోంత
రాయామః । వేగైర్బహిరానమితాంగో బహిరాయామః ।
తేనదశరాత్రంనజీవతి।మంద వేగేనతుజీవేత్॥ దండవత్ స్తబ్ధ
సర్వాంగోదండకః। తంభిషగ్వర్జయేత్। వక్రితవక్త్రార్ధోర్దితః॥
స్రస్తహనుర్హనుస్రంసః॥ వ్రణప్రకోపాదంతర్బహిశ్చవేగై
రానమితాంగోవ్రణాయామః । తంభిషక్పరివర్జయేత్ ॥ దం
డవత్ స్తబ్ధజిహ్వాజిహ్వాస్తంభః ॥ ముక్తసంధిప్రబాధనః
కళాయఖంజః । గృహీత్వైకచరణోగృధ్రసీ ॥ సాబాహూచేద్వి
శ్వాచిః । పాదేబాహూచఖల్లీ ॥ అంతర్బహిశ్చవేగైర్నమి
తాంగోపతంత్రః । తేనదశరాత్రంనజీవతి । మందవేగేనతు
జీవేత్ ।అపతంత్రికవదపతానకః। తత్రాయంవిశేషః।హృద్య
నిలేవిముక్తేసుఖీభవేత్ । సతుసాధ్యః॥ గృహీతసక్థిద్వయః
పంగుః ॥ గృహీత్వైకసక్థిఃఖంజః ॥ దండవత్ స్తబ్ధోరుఃఊరు
స్తంభః । గృహీతగ్రీవాశిరశ్శిరోగ్రహః ॥ అనుక్రమం వేగైః
పతితస్సమాక్షిప్తాంగఆక్షేపకః॥ పాదదాహక త్వాదనిఘ్రి
దాహః । సకంటకగమనోవాతకంటకః ॥ అధోముఖబాహు
రపబాహుకః ॥ జానుమధ్యాదికరుజాశోఫఃక్రోష్టుశీర్షకః ॥
సుప్త్యాహ్వాష్ట పాదఃపారహర్షః ॥ హత్వైకపక్షః పక్షఘాతః॥
భగ్నసర్వాంగ స్సర్వాంగవాతః॥

తా. వాతము బొమ్మ నాశ్రయించి శరీరమును విల్లువలె వంగతీయునది అంతరాయామ వాతమనియు వీపునాశ్రయించి శరీరమును విల్లువలె వంగతీయునది

బహిరాయామవాతమనియు జెప్పంబడు. ఇవి జనించిన 10 దినములకు రోగిమృతిజెందు అయినను వానియందు తీపులు మందముగనుండిన రోగిజీవించు.—శరీరమునుకఱ్ఱవలె స్తంభింపంజేయునది దండకవాతమనంబడు. ఇది అసాధ్యమగుటంజేసి దానియందు వైద్యుడు చికిత్సజేయంజనదు.—వాతము ముఖము నాశ్రయించి పగమునోరును వంకరగజేయునది అర్దితవాతమనియు దవడల నాశ్రయించి వానిని జారునటులంజేయునది హనుస్రంసవాతమనియు జెప్పంబడు. వ్రణప్రకోపమువలన శరీరమును లోనికిగాని వెలపలికిగాని వంగతీయునది వ్రణాయామవాతమనంబడు. ఇది అసాధ్యమగుటంజేసి వైద్యుడు వర్జింపవలయు.—వాతము వాగ్వాహినీ సిరలయందు బ్రవేశించి నాలుకను దండమువలె స్తంభింపంజేయునది జిహ్వాస్తంభవాతమనియు శరీరసంధులవదలించి శరీరమును కాళ్ళను వణికింపుచు ఖంజరీపిట్టవలె వంకరగ నడుచునటులంజేయునది కళాయఖంజవాతమనియు 1 పాదముయొక్క సిరలనాశ్రయించి కదలకబంధింపంజేయునది గృధ్రసీవాతమనియు 1 హస్తముయొక్క స్థూలసిగలయందు బ్రవేశించి అందుండి భుజములయందు వ్యాపించి హస్తమునుకదలక బంధింపంజేయునది విశ్వాచివాతమనియు కాళ్ళచేతులయందు వ్యాపించి శూలనుగలుగంజేయునది ఖల్లీవాతమనియు జెప్పంబడు.—వాతము ఊర్ధ్వముఖంబై లోపలవెలుపల వేదనను తాపమును గలుగంజేయుచు శరీరమును వంగతీయునది అపతంత్రక వాతమనంబడు ఇదిగలవాడు 10 దినములకు మృతిజెందు. అయినను దానియందు మెల్లని తీపులు గలిగియుండిన వాడుజీవించు.—అపతంత్రక వాతలక్షణములుగలదే అపతానకవాతమనంబడు. అయినను దానియందు బొమ్మనొప్పిలేకుండిన రోగిజీవించు. ఇది అసాధ్యము.—వాతము రెండురొండ్ల బ్రవేశించి తొడలయందలి స్థూలనరంబులకేగి తొడలబంధింపం జేయునది పంగువాతమనియు ఒకరొండియందు బ్రవేశించి 1 తొడయందు వ్యాపించి కుంటితనము గలుగంజేయునది ఖంజవాతమనియు తొడలయందు బ్రవేశించి గుదియవలె స్తంభింపజేయునది ఊరుస్తంభవాతమనియు మెడ తల వీనిని కదలక బంధింపజేయునది సిరోగ్రహవాతమనియు సిరలజొచ్చి ఏనుగమీద కూర్చుండువాని శరీరము కదలుభంగి శరీరమును పలుమారు కదలునటులంజేయునది ఆక్షేపకవాతమనియు నడిచిన అరికాళ్ళు మండునటులంజేయునది పాదదాహవాతమనియు నడచిన ముండ్లునాటునటుల నొచ్చునటులంజేయునది కంటకవాతమనియు చెయ్యిని తలక్రిందుగజేయునది అపబాహుకవాతమనియు రక్తాశ్రితమై మోకాలినడుమ కడునొప్పిని వాపునుగలుగంజేయునది క్రోష్టుశీర్షవాతమనియు కఫాశ్రితమై కాళ్ళయందు గిలిగింతలవలె తిమురును గలుగంజేయునది పాద

హర్ష వాతమనియు అర్ధాంగమున ప్రవేశించి సంధిబంధములవదలించి శరీరముయొక్క 1 పార్శ్వమును చేతనారహితముగ జేయునది పక్షఘాతవాతమనియు విరగగొట్టబడినటుల సర్వాంగములయందు నొప్పి గలుగంజేయునది సర్వాంగవాతమనియు జెప్పంబడు.

బలవత్తర వాతోపచారము.

శ్లో॥ ఏతేదాహ క్రియాసాధ్యా అగ్నివైద్య మతఃపరమ్॥

తా. పైచెప్పబడిన వాతములు అగ్నికర్మవలన సాధ్యంబులు అట్లగుటంజేసి అగ్నికర్మలవచించెద.

వాతములకు రక్షాదికర్మలు.

సూత్రమ్॥ ఆయామద్వయాప తంత్రకాపతానకా క్షేపకేషు
శిరోలలాటకర్ణమూల గ్రీవాగ్రపృష్ఠమధ్య త్రికవక్షోజంఘా
ప్రదేశేషుసందహేత్ ॥ అర్దితేగ్రీవాగ్రఏవ॥ హనుసంసేహ
నుమూలయోరేవ॥ జిహ్వాస్తంభేకర్ణమూలయోరేవ॥కళా
యఖంజేసంధిబంధనేషు॥ గృధ్రిస్యాంజానోరూర్ధ్వవాచతు
రంగుళే॥ విశ్వాచ్యాంహస్తేతద్వత్॥ ఖల్ల్యాంతద్వత్పాదహ
స్తయోః॥ సక్థిమధ్యేపంగౌ॥ తద్వత్ఖంజే॥ వాతకంటకే
గుల్ఫాదధోద్వ్యంగుళే॥ అపబాహుకే భుజశిరసోర్ద్వ్యం
గుళే॥ భుజానుకపాలస్యపరితః క్రోష్టుశీర్షకే॥ ఊరుస్తంభే
తన్మధ్యఏవ॥ పాదదాహేనదాహః॥ శిరోగ్రహేగ్రీవాగ్ర
ఏవ॥ పాదహర్షేనదాహః। పక్షఘాతేషు పక్షయోరేవ।
సర్వాంగవాతేనదాహః॥

తా. అంతరాయామము బహిరాయామము అపతంత్రకము అపతానకము ఆక్షేపకము అను నీ 5 వాతములయందు శిరసు లలాటము కర్ణమూలము మెడ నడివీపు ముడ్డిపూస బొమ్మ పిక్కలు అనువానియందును అర్దితవాతమున మెడకు పై భాగమునందును రక్షవేయవలయును. హనుస్రంసవాతమునందు చెక్కిళ్ళమూలములయందుగాని లేక పెద్ద చెవిగూబ మొదటిగుంటలోగాని లేక క్రింది పెదవిగుంటలోగాని రక్షవేయవలయును. జిహ్వాస్తంభవాతమునందు చెవికొలుకులయందును కళాయఖంజవాతమున కీళ్ళయందును రక్షలువేయవలయును. గృధ్రసీవాతమున మోకాలియొక్క 4 అంగుళములకుపైనగాని లేక వెనుకగాని రక్షవేయవలయును. విశ్వాచీవాతమున చెయ్యినడిమికీలుకు ముందరగాని లేక వెనుకగాని రక్షలువేయవలయును. ఖల్లీవాతమునందు మోకాళ్ళు మోచేతులు అనువాని ముందర వెనుక రక్షలు వేయవలయును. పంగువాతము ఖంజవాతము అనువానియందు తొడల మధ్యమునందును వాతకంటకవాతమున చీలమండలకు 2 వ్రేళ్ళక్రిందను అపబాహుకవాతమున భుజశిరస్సులకు 2 వ్రేళ్ళక్రిందను క్రోష్టుశీర్షవాతమున మోకాలిచిప్ప తిరుగువారయందును ఊరుస్తంభవాతమున తొడలనడుమను రక్షలు వేయవలయును. పాదదాహవాతమున రక్షలువేయంజనదు.—శిరోగ్రహవాతమున మెడతుదన రక్షలువేయవలయును.——పాదహర్షవాతమున రక్షలు వేయంజనదు.—పక్షఘాతవాతమున ఇరుప్రక్కల రక్షలువేయవలయును—సర్వాంగవాతమున రక్షలువేయంజనదు.

సూత్రమ్॥ ఆయామయోస్సిరావేధమ్ । వమనంచకుర్యాత్॥

తా. అంతరాయామ బహిరాయామవాతములయందు సిరావేధనను వమనమును జేయించవలయును.

సూత్రమ్॥ త్వఙ్మాంసశోణితగతేష్వనిలేషుశృంగైరస్రం విస్రావ
యేత్॥

తా. త్వగ్గత మాంసగత రక్తగతవాతములయందు బొమ్మున శృంగములతో రక్తమును స్రవింపంజేయవలయును. (కంటియొక్క నల్లగుడ్డు మీదికెగతీయుచు కంటికిముందర అదురుచుండువాతమున కంటియొక్క క్రింది ఎముకమీద కదురుతో నడ్డముగ రక్షవేయవలయును. కాళ్ళయందీడ్పుగలిగిన చీలమండయొక్క కీలు వెనుక చంద్రాకారముగ రక్షవేయవలయును. మోకాలు మోచెయ్యి ముంజెయ్యి అనువానిలో దేనియందేని వాపు గలిగియుండిన నూనెపట్టించి 7 తడిబట్టలుచుట్టి దానిపై అగ్నికర్మ సేయబడువాడు సహించునటుల 10దినములు సాయంప్రాతఃకాలముల అగ్నికర్మసేయవలయును. నొప్పిగల కంటియొక్క కనుబొమ్మమీద రెండువేళ్ళకుపాదవున కదురుతో అడ్డముగ రక్షవేసిన నేత్రము లెఱ్ఱనై పోట్లుపొడుచుచు నీరుకారుచుండు నేత్రవాతము హరించు కుడికన్ను తెల్లగ ఆవిరై నీళ్ళుగారుచు నుసిపితోగూడి తెల్లగ కప్పుకొనుచు వచ్చుచుండిన ఎడమకాలియొక్క ఐదువ్రేళ్ళనాశ్రయించియుండు కీళ్ళయందును ఎడమకన్ను అయినయెడల కుడికాలియొక్క ఐదువేళ్ళయందుండు కీళ్ళయందును అడ్డముగ రక్షవేయవలయును.

గుల్ఫపుమీర్లకు జిట్టెడుకొలిచి కదురుతో అడ్డముగ రతు వేయవలయును. డబురుక వాతమున వెణుతురునారతో త్రాడుజేసి దానిని కాగినమూనెలోముంచి మోకాలికి రెండంగుళముల ప్రదేశమున రతు వేయవలయును. మఱియు డబురుకమైన మోకాలియొక్క వెలుపటి కంటికి ఐదంగుళములకు దిగువ రతు వేయవలయును. మఱియు డబురుకమైన కాలియొక్క చీలమండసంధిలో అడ్డముగ కదురుతో చంద్రాకారముగ రతు వేయవలయును.)

[శుద్ధిచేసిననాభి మేకవెంట్రుకలబూడిదె మిరియాలు వీనిని దినుసుకొక్కటింటికి 1 తులముచొప్పున ఖల్వములోనునిచి కరివేపాకురసముతో మర్దించి గురిగింజంతేసి మాత్రలుజేసి యందొకదానిని ఐదుచిన్నముల కరివేపాకురసముతో సేవించిన ఒరుగువాతము సర్వవాతములు మూర్ఛ హరించు.]

ఉ॥ మేలు చికిత్సఁగోరి వినుమేదిని బ్రహ్మజెముండుఁ శాలునుం।
నాలుగుసేరులాముదము నాలుగుసేరులుఁగూర్చి యందులో।
నేలపు దంగెడాకుపొడి సీరులిగడ్డల నర్థ సేరునుం।
గ్రాలఁగఁ దైలపాకముగఁ గాచియుఁ వాతశరీరనొప్పిపై।
దాలిమిఁబూసికాచినను దక్షణమాత్రన మానునిమ్ముగన్॥

సర్వవాతములకు అర్కాదితైలము.

శ్లో॥ అర్కక్షీరమజాక్షీరం నిర్గుండీతింత్రిణీరసః।
తిలతైలసమాయుక్తం వాతాశీతివినాశనమ్॥

తా. జిల్లేడుపాలు మేకపాలు వావిలాకురసము చింతాకురసము నూనె వీనిని సమభాగములుగ కలిపి 1 కుండలోబోసి తైలపక్వముగ కాచి శరీరమునకు లేపనము చేసి మర్దింపుచుండిన 80 వాతములు హరించు.

తైలపాక లక్షణము.

శ్లో॥ నాంగుళిగ్రాహితా కల్కే న స్నేహే హగ్నౌ చశబ్దితా।
వర్ణాదికంపంచయదా తదైవ తచ్ఛీఘ్రమవహారేత్॥

తా. కల్కము వ్రేళ్ళకు అంటుకొనకుండుట అగ్నియందు వైచిన చటచట శబ్దములేకుండుట విజాతీయమైన స్పర్శవర్ణ సగంధములుగలుగుట ఈలక్షణములవలన తైలము పక్వమైనదని తెలిసికొని దానిని శీఘ్రముగ దించవలయును.

శ్లో॥ పాకస్తు త్రివిధో మందః చిక్కణః ఖరచిక్కణః।
మందః కల్కసమే కిట్టే చిక్కణో మదనోపమే।
కించిత్సీదతి కృష్ణే చ వర్తమానే తు పశ్చిమః॥

తా. తైలపాకము మందము చిక్కణము ఖరచిక్కణము అని 3 విధంబులు. అందు స్నేహకిట్టము కల్కముతో సమముగనుండిన మందపాకమనియు మైనముతో సమముగనుండిన చిక్కణపాకమనియు ఒకింత చెడినను లేక నలుపువర్ణమును జెందినను ఖరచిక్కణ పాకమనియు తెలియవలయును.

శ్లో॥ [మతాంతరే] ఖరో మణిరవః కాంస్యే మృదుః పిచునివర్తికా।
చిక్కణస్స్పర్శమాత్రేణ నిమ్నభావం ప్రపద్యతే।
మృదుర్నస్యే ఖరోభ్యంగే పానే వస్తౌ చ చిక్కణః॥

తా. మఱియు స్నేహకిట్టమును ఉంటగచేసి కంచుపాత్రలో వైచిన మణివలె నే ధ్వనిగలిగిన ఖరపాకమనియు వ్రేళ్ళతో నలిపిన వత్తియొక్క ఆకారమును జెందిన మృదుపాకమనియు ఉంటచేసి వ్రేళ్ళతో నదిమిన పల్లముబడిన చిక్కణపాకమనియు తెలియవలయును. తైలము నస్యమునకు మృదువుగను అభ్యంజనమునకు ఖరముగను పానవస్తికర్మలకు చిక్కణముగను పాకము సేయవలయును.

వాతరోగములయందు పథ్యము.

శ్లో॥ కూష్మాండమాషవార్తాకబృహతీకారవేల్లకమ్।
వాస్తుకం కాసమర్దం చ పృశ్నికాళీపునర్నవమ్।
కృష్ణా కులుత్థా గోధూమా స్తైలం తిక్తపటోలకమ్।
మూలకం వత్సకం చైవ డుండుకం కతకం తథా।
తక్కారీసూరణీముండీ మిసీజీరకరామఠమ్।
పురాణధాన్యమభ్యంగం మిత్రర్గోనిలామయే॥

తా. బూడిదెగుమ్మడుకాయ మినుములు వంకాయ మునగకాయ కాకరకాయ చక్రవర్తికూర కసివిందకూర తూటికూర గలిజేరుకూర నల్లఉలవలు గోధుమలు నూనె చేతిపొట్ల ముల్లంగి కొడిసెకాయ దుందిలపుకాయ మొక్కపుకాయ తక్కలి కందబొడతరము పెద్దసదాపు జీలకఱ్ఱ ఇంగువ పాతబియ్యము అభ్యంజనస్నానము ఇవివాతరోగములయందు పథ్యకరంబులు.

వాతరోగములయం దపథ్యములు.

శ్లో॥ శీతాంబుశాకలశ్శందత్రపుసాలాబుముద్గకమ్।
గురూణీచాభిష్యందీని నిష్పావో ర్వ్యాకుసర్షపమ్।
కరీరాణితథానింబో నవధాన్యంచలంఘనమ్।
మృణాలీఝురస్పీనింబ తిక్తబింబుహిమాలయః।
కోశాతకీద్వయంచైవ షవనాశీతిశత్రవః॥

తా. శీతోదకము మాడాకులకట్ట దోసకాయ అనపకాయలు (అనగా సొరకాయ) పెసలు గురుకరద్రవ్యములు కఫకరపదార్థములు అనుములు నక్కదోసకాయ ఆవాలు వెదురుమొలకలు వేపపండ్లు క్రొత్తధాన్యము ఉపవాసము తామరతూండ్లు చాతలానికూర కరివేము చేదుదొండకాయ శీతలప్రదేశము బీరకాయ నేతిబీరకాయ ఇవి 80 వాతరోగములయం దపథ్యంబులు.

ఇతి శ్రీనీలకంఠ చరణారవింద తీర్థప్రసాద పారావారభోగవిహార పారీణనిడి
మామిడి భగిసత్సంప్రదాయకారాధ్య రామదేశిక శిష్యోత్తమ నమశ్శివాయ
సత్పుత్ర పవిత్ర కవితాచాతురీధురీణ వైద్యజన శిరోభూషణ నీలకంఠ
కొట్టూరు బసవరాజ నామధేయప్రణీత శ్రీ బసవరాజీయే ఆంధ్ర
తాత్పర్యసహితే అశీతివాత రోగనిదాన తత్సాధ్యాసాధ్య
చికిత్సానుపాన నస్యాగ్ని కర్మతైలపాక
పథ్యాపథ్య లక్షణయుక్తం
షష్ఠ ప్రకరణమ్.

శ్రీ ర స్తు.

బ స వ రా జీ య మ్.

ఆం ధ్ర తా త్ప ర్య ము

స ప్త మ ప్ర క ర ణ ము.

శ్లో॥ శూలినం మేరుకోదండం పద్మలోచన సాయకమ్।
త్రిపురాసుర సంహారం నీలకంఠ మహంభజే॥

అవతరణిక॥ గ్రంథకర్త తనచేజేయంబడు నీగ్రంథమునందు సప్తమప్రకరణమును వచింపంబూని నిర్విఘ్నముగ పరిసమాప్తిజెందుటకై తనకిష్టదేవతయగు ఈశ్వర నమస్కారాత్మకమంగళమును “శూలినం మేరుకోదండం” అనుశ్లోకముచే జేయుచున్నాడు.

తాత్పర్యము॥ శూలహస్తుడై మేరుపర్వతమే ధనస్సుగగలవాడై శ్రీమహావిష్ణువే బాణముగ గలవాడై త్రిపురములజయించిన నీలకంఠుని నేనుభజించెద.

శ్లో॥ శ్రీనీలకంఠవంశాబ్ధి చంద్రమా బసవాహ్వయః।
వక్ష్యామి వృషరాజీయ మహంవైద్య శిఖామణిమ్॥

తా. నీలకంఠవంశమనెడి క్షీరసముద్రమునకు చంద్రుడై బసవరాజు అనిపేర్కొనబడిన నేను వైద్యగ్రంథములలో కడుశ్రేష్ఠంబైన బసవరాజీయమను నీగ్రంథమునందు సప్తమ ప్రకరణమును వచింపుచున్నాడను.

చతుర్వింశతి పైత్యవివరణము.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] ఆవర్ణంచ వివర్ణంచ సూర్యవర్ణంచ కామిలా। అమ్లంరక్తంచ స్వేదశ్చ హ్యుష్ణమూత్రం పాండ్రసన్నిభకమ్।
కరపాదంచ శీతంచ మూర్ఛా మధురకుసుమకమ్।
క్రోధభ్రంశ శ్శిరశ్శూలచ్చ తృష్ణా దుర్భావచర్మణీ।

దుర్గంధం మదనంపిత్తం చతుర్వింశతి పైత్తకమ్।
పూర్వాచార్యై రిదంప్రోక్తంశాస్త్రమార్గ విచారణాత్॥

తా. ఆవర్ణపైత్యము వివర్ణపైత్యము సూర్యవర్ణపైత్యము కామిలాపైత్యము ఆమ్ల పైత్యము రక్తపైత్యము స్వేదపైత్యము ఉన్మాదపైత్యము పాండ్రకపైత్యము విసర్పిపైత్యము కరపాదపైత్యము శీతపైత్యము మూర్ఛాపైత్యము మధురపైత్యము కసుమపైత్యము క్రోధపైత్యము భ్రంశపైత్యము శిరఃపైత్యము క్షుధాపైత్యము తృష్ణాపైత్యము దుర్భావపైత్యము చర్మపైత్యము దురంధపైత్యము మదనపైత్యము అన పైత్యరోగములు 24 విధంబులని వైద్యశాస్త్రానుసారముగ పూర్వాచార్యులు వచించిరి.

ఆవర్ణపైత్య లక్షణము.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] స్వేదఃకాంతి హారంతృష్ణా హ్యతి దుర్గంధ
దేహతా। దేహస్తుపీతస్సర్వాంగ మావర్ణంపైత్తమాదిశేత్॥

తా. చెమట దప్పిగలుగుట శరీరము కంపువేయుట శరీరము పచ్చగనుండుట సర్వాంగముల కంతులుగట్టుట ఈలక్షణములు గలిగి శరీరము కాంతివిహీనముగనుండుటయే ఆవర్ణపైత్యమని తెలియవలయు.

శ్లో॥ [చరకే] అంగదాహ శిరోదాహః పాదదాహశ్శిరోభ్రమః।
మూర్ఛాభ్రమో మనస్తాపో హృది సంతాపవేదనమ్।
కంఠస్వేదశ్చ పాండుత్వం శోషఃక్లేశో ముహుర్భయమ్।
సర్వేంద్రియేషు దౌర్బల్య మావర్ణ పైత్యలక్షణమ్॥

తా. శరీరము శిరము పాదములుమండుట తలతిరుగుట మూర్ఛ భ్రమ మనస్తాపముగలుగుట రొమ్ములోమండుట కడుపునొచ్చుట కుతికక్రింద చెమటబట్టుట శరీరము పాండువర్ణముగనుండుట శోష క్లేశముగలుగుట పలుమారు భయపడుట శ్రోత్రత్వక్చక్షుర్జిహ్వాఘ్రాణేంద్రియ వాక్పాదపాణిపాయు గుహ్యేంద్రియముల దశేంద్రియములు దౌర్బల్యమునుజెందుట. (అనగా శ్రోత్రేంద్రియదౌర్బల్యమున చెవులలో ధ్వనులుగలుగుట చెవులు గడియలుపడుట చెవుపోటుగలుగుట త్వగింద్రియదౌర్బల్యమున చర్మముమండుట శరీరము అదురుట శరీరము ఉబ్బుట శరీరమున పొట్టువలె రాలుట శరీరము పగులుట శరీరమున దురదగలుగుట నేత్రేంద్రియదౌర్బల్యమున నేత్రములుమండుట నిదురబట్టకుండుట దృష్టిమధ్యమమగుట జిహ్వేంద్రియదౌర్బల్యమున చాలుకపడుటలేక బిరుసైయుండుట వాంతి అరుచి ఊములుగలుగుట ఘ్రాణేంద్రియదౌర్బల్యమున ముక్కున నీరుగారుట తుమ్ములుగలుగుట స్వరానుబంధించుట దురదగలిగి కణతలు నొచ్చుట వాగింద్రియదౌర్బల్యమున వాక్కునకు జడత్వము అవలింతలుగలుగుట తేనుపులువచ్చుట పాదేంద్రియదౌర్బల్యమున కాళ్ళయందు సత్వములేకుండుట కాళ్ళుతీయుట కాళ్ళుకృశించుట పాణింద్రియదౌర్బల్యమున చేతులుమండుట తరతరలాడుట పాయింద్రియదౌర్బల్యమున బొడ్డు గుండె వీనిమధ్యమున గుబులుజనించి కడుపు కుతిక వీనియందు మెదలుట ఉబ్బసమువలన కుతికపట్టుకొనుట కడుపు ఉబ్బుట మలముబంధించుట మూత్రంబధికముగ వెడలుట గుహ్యేంద్రియదౌర్బల్యమున వీర్యము స్ఖలనంబగుట.) ఈలక్షణములు గలది ఆవర్ణపైత్యమని తెలియవలయు. ఇది ఊర్ధ్వగతమైన రెండువత్సరంబులేని లేక మూడువత్సరంబులేని శరీరమున నెలకొని బాధింపుచుండు.

ఆవర్ణాదిపైత్యములకు పైత్యాంతకరసము.

శ్లో॥ మృతసూతాభ్రసుండార్కతీక్ష్ణంమాక్షికతాళకమ్।గంధకం
మర్దయేత్తుల్యంయష్టిద్రాక్షా మృతాద్రవైః। జలమంటుకః
పాఠాద్రవైః క్షీరవిదారికా। మర్దయేచ్చదినంఖల్వేసితాక్షౌ
ద్రయుతావటీ। నిష్కమాత్రీ నిహంత్యాశు పిత్తం పిత్తజ్వ
రం క్షయమ్। దాహతృష్ణాశమశ్శోషం హంతిపిత్తాంతకోర
సః। సితాక్షీరం పిబేచ్చాను యష్టిక్వాథం సితాన్వితమ్।
పిబేద్వా పిత్తశాంత్యర్థం శీతతో యేనవాలుకమ్॥

తా. రసభస్మము అభ్రకభస్మము ఇనుపభస్మము తామ్రభస్మము లోహభస్మము శుద్ధిచేసిన మాక్షికము శుద్ధిచేసిన తాళకము శుద్ధిచేసిన గంధకము వీనిని సమభాగముగ ఖల్వములో నునిచి యష్టిమధుకము ద్రాక్షపండు తిప్పతీగ * నీరుతూటు విష బొద్ది పాలుగల నేలగుమ్ముడిగడ్డ అనువాని రసములతో 1 దినము మర్దించి నిష్కప్రమాణమంత వటికములుచేసి యందొకదానిని పంచదారతోగాని లేక పంచదార పాలు అనువానితోగాని లేక పంచదారతో గూడియుండు యష్టిమధుక కషాయముతో గాని లేక కూతురుబుడమ చూర్ణములో శీతోదకమును కలిపి గాని సేవించిన ఆవర్ణపైత్యము మొద

* ఇదే నీళ్ళమీద బలిసిన పాకడుతూరయనియు జెప్పంబడు.

లగు ఇరువదినాలుగు పైత్యములు పిత్తజ్వరము క్షయరోగము దాహము దప్పి శోష హరించు. (మఱియు ఆవర్ణపైత్యము ఊర్ధ్వగతంబైన దాని నివారణార్థంబై ఈపైత్యాంతకరసమున 1 వత్సరంబేని లేక 8 మాసములేని సేవింపవలయును.)

ఆవర్ణాది పైత్త్యోపచారము.

శ్లో॥ తత్సింతూరం వినిక్షిప్య గుంజామాత్ర ప్రమాణకమ్ ।
వాలుకంశీతతోయేన హన్త్యాశు వర్ణాదిపైత్తజిత్ ॥

తా. కూతురబుడమను శీతోదకముతో నూరి పావుసేరురసమును పిడిచికొని అందు గురిగింజంత సిందూరముకలిపి 4 మాసములు సేవించిన ఆవర్ణాదిపైత్యములు శీఘ్రముగ హరించు.

వివర్ణపైత్య లక్షణము.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] రోమనాశశ్శిరఃకంప స్సర్వాంగం స్ఫుటితం భవేత్ । రోమహర్షణకం శూలం వివర్ణం పైత్తమాదిశేత్ ॥

తా. రోమములు నశించుట తలవణుకుట శరీరమంతటపగులుట గగుర్పొడుచుట కడుపులో శూలించుట ఈలక్షణములుగలిగి శరీరము వివర్ణమైయుండుటయే వివర్ణపైత్యమని తెలియవలయును.

వివర్ణపైత్యమునకు బడబాగ్నిరసము.

శ్లో॥ పారదంగంధకంచైవ భస్మలోహాష్టకంసమమ్ ।
కుమారీస్వరసేనైవ మర్దితంయామ మాత్రకమ్ ।
గుంజామాత్రం ప్రదాతవ్యం వివర్ణ పిత్తనాశనమ్ ।
నిహన్యాత్సర్వపిత్తార్తిం యోగోయంబడబాగ్నికః ॥

తా. శుద్ధిచేసిన రసము శుద్ధిజేసిన గంధకము ఉక్కుభస్మము ఇనుపభస్మము తగరభస్మము నాగభస్మము రజితభస్మము సువర్ణభస్మము తామ్రభస్మము కాంతభస్మము వీనిని సమభాగములుగ ఖల్వములోనునిచి కలబందరసముతో 1 ఝాము మర్దించి గురిగింజలంతేసి మాత్రలుజేసి యందొకదానిని పిప్పలితో సేవించిన సర్వపైత్యములు వివర్ణపైత్యము హరించు. ఇదియ బడబాగ్నిరస మనంబడు.

ఊర్ధ్వగత పిత్తలక్షణము.

శ్లో॥ నాభికాసాశయస్వేదః పైత్తమూర్ధ్వగతంస్మృతమ్ ॥

తా. బొడ్డు గుండె వీనిమధ్యమున చెమటగలిగిన పిత్తము ఊర్ధ్వగతమైనదని తెలియవలయును. ఇది హరించుటకై బడబాగ్నిరసమునేని పైత్త్యాంతకరసమునేని పాణిబద్ధరసమునేని 4 మాసములు సేవింపవలయును.)

సూర్యవర్ణ పైత్యలక్షణము.

శ్లో॥ [చరకే] సూర్యోదయేచ దృష్టీనాం భ్రమణం చైవమూర్ఛనమ్ । అతితీవ్రగతిర్దాహ స్సూర్యవర్ణేచపైత్తకే ॥

తా. మూర్ఛ పలుమారుదాహముగలుగుట ఈలక్షణములుగలిగి సూర్యోదయమును చూచినతోడనే నేత్రములుతిరుగుటయే సూర్యవర్ణపైత్యమని తెలియవలయును.

సూర్యవర్ణపైత్యమునకు మృగజరసము.

శ్లో॥ శుద్ధసూతం సమంగంధం టంకణంచ మనశ్శిలా ।
ఏలాతక్కోలజాజీచ సమభాగంచ ఖల్వకే ।
శతావరీకషాయేణ దివసంమర్దయేద్దృఢమ్ ।
శర్కరామధు సంయుక్తం సూర్యవర్ణం నిహంతిచ ॥

తా. శుద్ధిచేసిన రసము శుద్ధిచేసినగంధకము శుద్ధిచేసిన వెలిగారము శుద్ధిచేసిన మణిశిల ఏలకులు తక్కోలపుట్లు జాజికాయ వీనిని సమభాగములుగ ఖల్వములోనునిచి పిల్లిపీచరవేళ్ళకషాయముతో 1 దినము మర్దించి గురిగింజలంతేసి మాత్రలుజేసి యందొకదానిని జీలకఱ్ఱ పంచదార అనుపానముతోనేని లేక తేనె చక్కెరతోనేని సేవించిన సూర్యవర్ణపైత్యము హరించు.

కామిలాపైత్య లక్షణము.

శ్లో॥ ముఖేహారిద్రావర్ణశ్చ చక్షుషోరతిపాండుతా ।
మలంనిరశనంతృష్ణా కామిలా పైత్తలక్షణమ్ ॥

తా. ముఖము పచ్చగనుండుట మలము వెడలకుండుట ఆకలిలేకుండుట దప్పిగలుగుట ఈలక్షణములుగలిగి నేత్రములు పాండురవర్ణముగనుండుటయే కామిలాపైత్యమని తెలియవలయును.

శ్లో॥ [గ్రంథాంతరే] యచ్ఛంఖం యేనదృష్టంస్యాత్తచ్ఛంఖం పీత
మాప్నుయాత్ । తదేవ కామిలాత్వంచ ఏవముక్తం పురా
తనైః ॥

తా. శంఖమును పచ్చగ గాంచెడువాడు కామిలారోగియని పూర్వులు వచించిరి.

కామిలాపైత్యమునకు కపర్దకరసము.

శ్లో॥ రసభస్మసమంగంధం మేలావాలుకటంకణమ్ ।
అమృతాశీరకుష్ఠాబ్దాః సమభాగం విచూర్ణయేత్ ।
ఆర్ద్రకస్వరసైః ఖల్వేద్వియామాంతం విమర్దయేత్ ।
జీరకస్యకషాయేణ ద్విగుంజం భక్షయేత్సదా ।
కామిలాపిత్తనాశాయ దాహశాంతిహరః పరః ॥

తా. రసభస్మము శుద్ధిచేసినగంధకము ఏలకులు కూతురుబుడమ శుద్ధిచేసిన వెలి
గారము తిప్పసత్తు వట్టివేళ్లు చంగల్వకోష్టు తుంగగడ్డలు వీనిని సమభాగములుగ చూర్ణ
ముచేసి ఖల్వములోనునిచి అల్లపురసముతో 2 ఝాములు మర్దించి 2 గురిగింజలంత
మాత్రలుచేసి యందొకదానిని జీలకఱ్ఱకషాయముతో సేవించిన కామిలాపైత్యము దాహ
ము హరించు.

అమ్లపైత్య లక్షణము.

శ్లో॥ ఆమ్లోద్గారస్తథాతృష్ణా హ్యరుచిస్స్వరహీనతా ।
జిహ్వావాత్పరి దోషశ్చహ్యమ్లపైత్తస్యలక్షణమ్ ॥

తా. దప్పి అరుచి హీనస్వరముగలుగుట నాలుక నోరు కంపుకొనుట ఈలక్ష
ణములుగలిగి పులితేనుపులు వచ్చుటయే అమ్లపైత్యమని తెలియవలయు.

అమ్లపైత్యమునకు సుధానిధిరసము.

శ్లో॥ గంధకంపారదంచాభ్రీ మేలా గ్రంథికకేసరమ్ ।
సమభాగయుతం ఖల్వేజీరకేణచ మర్దితమ్ ।
కాచకుప్యాంనివేశ్యాథద్వియామంతుతుషాగ్నినా ।

సాంగశీతలముద్ధృత్య ద్విగుంజం భక్షయేత్సదా।
శర్కరామధుసంయుక్తమామ్ల పైత్తవికారనుత్ ॥

తా. శుద్ధిజేసిన గంధకము శుద్ధిజేసిన రసము అభ్రకభస్మము ఏలకులు గ్రంధి
తగరము నాగకేసరములు వీనిని సమభాగములుగ ఖల్వములోనునిచి జీలకఱ్ఱరసముతో
1 దినము మర్దించి గాజుకుప్పెలో నునిచి ఊకమంటలో 2 ఝాములువండి సాంగ
శీతలమునదీసి 2 గురిగింజలయెత్తును తేనెతోగాని లేక పంచదారతోగాని సేవించిన
అమ్లపైత్యము హరించు.

స్వేదపైత్య లక్షణము.

శ్లో॥ అతిస్వేదంచ దౌర్బల్యం దేహాంగం జలపూరితమ్ ।
అగ్నిమాంద్యం దృఢాపీడా స్వేదపైత్తం వినిర్దిశేత్ ॥

తా. శరీరము దుర్బలముగనుండుట అంగముల నీరుపూరించియుండుట అగ్ని
మాంద్యము శరీరమున మిక్కుటముగ పీడగలుగుట ఈలక్షణములుగలిగి శరీరమంతయు
మిక్కుటముగ చెమట స్రవించుటయే స్వేదపైత్యమని తెలియవలయు.

స్వేదపైత్యమునకు అమృతేశ్వరరసము.

శ్లో॥ రసంగంధం వత్సనాభం వాసాత్రికటుకంవచా ।
జీరకంచిత్రకంశుంఠీ త్రిఫలాచ సమంసమమ్ ।
తతస్తత్ఖల్వ మధ్యస్థం త్రియామం మర్దయేద్భిషక్ ।
కాచకుప్యాం నివేశ్యాథత్రిదినం మందవహ్నినా ।
సాంగశీతలముద్ధృత్య ద్విగుంజం భక్షయేత్సదా ।
శర్కరామధుసంయుక్తం స్వేదపైత్తవికారనుత్ ॥

తా. శుద్ధిచేసిన రసము శుద్ధిచేసిన గంధకము శుద్ధిచేసిన నాభి అడ్డసరము త్రిక
టుకములు వస జీలకఱ్ఱ చిత్రమూలము శొంఠి త్రిఫలములు వీనిని సమభాగములుగ ఖల్వ
ములోనునిచి 8 ఝాములు నిమ్మపండ్లరసముతో మర్దించి గాజుకుప్పెలోనునిచి మందా
గ్నిలో 8 దినములు పాకముచేసి సాంగశీతలమునదీసి 2 గురిగింజలయెత్తును పంచదార
తోగాని లేక తేనెతోగాని సేవించిన స్వేదపైత్యము హరించు.

స్వేదపైత్యమునకు మృతసంజీవనీరసము.

శ్లో॥ [చరకే] మారిచంటంకణం సూతంమాక్షికం కాంతలోహ
కమ్। అభ్రకంచ సమాంశాని వహ్నిక్వాథేన మర్దయేత్ ।
కాచకుప్యాం వినిక్షిప్య వాలుకా యంత్రపాచితమ్।
మరీచార్ద్రక సంయుక్తం ద్విగుంజం భక్షయేత్సదా।
పథ్యంక్షీరో దనంచైవ తాపేదత్వాత్స శర్కరమ్।
ప్రాతఃకాలేతు సేవేత సద్యస్స్వేదో విముంచతి॥

తా. మిరియాలు శుద్ధిచేసిన వెలిగారము రసభస్మము శుద్ధిచేసిన హేమమాక్షికము కాంతభస్మము లోహభస్మము అభ్రకభస్మము వీనిని సమభాగములుగ ఖల్వములో నునిచి చిత్రమూలకషాయముతో మర్దించి గాజుకుప్పెలోనునిచి వాలుకాయంత్రమున 1 ఝామువండి అందు 2 గురిగింజలయెత్తును మిరియపుచూర్ణము అల్లపురసము అనువాని యనుపానముతో ప్రాతఃకాలమున సేవింపుచుండిన స్వేదపైత్యము తత్క్షణమున హరించు. దీనియందు పాలఅన్నమును భుజించుట పథ్యకరము తాపము జనించిన పైపథ్యములో పంచదారనుకూడా కలిపి భక్షించవలయు.

ఉన్మాదపైత్య లక్షణము.

శ్లో॥ విదాహశ్చ వికారశ్చ వాంతిర్మూర్ఛా పరిభ్రమః।
మలమూత్రం త్యజేచ్ఛీఘ్రమున్మత్తస్య చదోషకృత్॥

తా. శరీరము విదాహించుట వికారము వాంతి మూర్ఛగలుగుట శరీరము తిరుగుట మలమూత్రములు శీఘ్రముగ వెడలుట ఈలక్షణములుగలిగి ఉన్మాదపు మాటలాడుటయే ఉన్మాదపైత్యమని తెలియవలయు.

ఉన్మాదపైత్యమునకు చండభైరవరసము.

శ్లో॥ రసభస్మత్రయోభాగా హేమభస్మైకభాగకమ్।
టంకణం రవిదుగ్ధేన సర్వం తుల్యంచ ఖల్వకే।
ద్వియామం మర్దయేత్సర్వ్యం గుద్ధృత్య గోళకంతథా।
కాచకుప్యాం నివేశ్యాథ సప్తవస్త్రం మృదాలిపేత్।
వాలుకా యంత్రమధ్యస్థం ద్వియామం మందవహ్నినా।

సాంగశీతలముద్ధృత్య ద్విగుంజం వటకీకృతమ్।
శర్కరామధుసంయుక్తమున్మత్తపైత్యనాశకృత్॥

తా. రసభస్మము 3 భాగములు సువర్ణభస్మము 1 భాగము శుద్ధిచేసిన వెలిగారము 4 భాగములు ఇటుల వీనిని ఖల్వములోనునిచి జిల్లేడుపాలతో 2 ఝాములు మర్దించి ఉండచేసి గాజుకుప్పెలోనునిచి 7 చీలమన్నులిచ్చి వాలుకాయంత్రమున మందాగ్నితో 2 ఝాములువండి సాంగశీతలమున దీసి 2 గురిగింజలయెత్తును పంచదారతోగాని తేనెతోగాని సేవించిన ఉన్మాదపైత్యము హరించు.

ఉన్మాదపైత్యమునకు పిప్పలీఘృతము.

శ్లో॥ పిప్పలీ ద్విగుణంసర్పి స్సర్పిషో ద్విగుణాసితా।
సితాయా ద్విగుణంక్షౌద్రం క్షౌద్రస్యాష్ట గుణంపయః।
ఏతద్విపాచితంచైవ ప్రాతరుత్థాయ భక్షయేత్।
ఉన్మాదంచ విదాహంచ సర్వపైత్త వికారనుత్॥

తా. నెయ్యి 2 భాగములు తేనె 8 భాగములు పాలు 64 భాగములు ఇటుల వాని నేకముచేసి సూక్ష్మాగ్నితోవండి ఘృతము తేనె పక్వమగునపుడు అందు పిప్పలి చూర్ణము 1 భాగము పంచదార 4 భాగములు కలిపి దించుకొని ప్రాతఃకాలమున 1½ తులము చొప్పున సేవింపుచుండిన ఉన్మాదపైత్యము విదాహము సర్వపైత్యములు హరించు.

పుండరీక పైత్యలక్షణము.

శ్లో॥ దేహమాంతం పుండరీకం రోమహర్షణ కండుతా।
ఉష్ణాతి శయనంతృష్ణా పుండరీకేచ పైత్తకే॥

తా. గగుర్పొడుచుట శరీరమున దురదగలుగుట శరీరము కడువుష్ణముగనుండుట దప్పిగలుగుట ఈలక్షణములుగలిగి శరీరమున తెల్లదామరపువ్వువంటి దద్దులు గలుగుటయే పుండరీకపైత్యమని తెలియవలయు.

పుండరీకపైత్యమునకు విశ్వమూర్తిరసము.

శ్లో॥ శుద్ధసూతం సమంగంధం తామ్రభస్మ మనశ్శిలా। చందనం
త్రిఫలావాసా కుష్ఠజీరకదీప్యకమ్।ఏతానిసమభాగాని హంస

పాదిరసేనచ। తతస్సర్వంఖల్వమధ్యే త్రిదినం మర్దయేద్భిషక్।
తతస్తుగోళకంకృత్వా వజ్రమూషాంతరే క్షిపేత్ । భూధరే
యంత్రకేపాచ్యం సాంగశీతలముద్ధరేత్। ద్విగుంజాంభక్షయే
న్నిత్యం పుండరీ పైత్తనాశనమ్॥

తా. శుద్ధిజేసినరసము శుద్ధిజేసినగంధకము తామ్రభస్మము శుద్ధిజేసిన మణిశిల శ్రీగంధము త్రిఫలములు అడ్డసరము చంగల్వకోష్టు జీలకఱ్ఱ ఓమము వీనిని సమభాగముల గా ఖల్వములోనునిచి హంసపాదియాకురసముతో 3 దినములు మర్దించి ఉంటచేసి వజ్రమూసలోనునిచి భూధరయంత్రమున పుటంబిడి సాంగశీతలమునదీసి 2 గురిగింజల యెత్తును ప్రతిదినము సేవింపుచుండిన పుండరీకపైత్యము హ:ంచు.

కరపాద పిత్తలక్షణము.

శ్లో॥ కరపాద విదాహశ్చా వయవానాంచ శోషకృత్ ।
మధ్యే పిత్తస్య తృష్ణాచ కరపాదేచ పైత్తకే॥

తా. అవయవములు ఎండుట దప్పిగలుగుట ఈలక్షణములుగలిగి అరికాళ్ళు అరిచేతులు మండుటయే కరపాదపైత్యమని తెలియవలయు.

సర్వపైత్యములకు పాణిబద్ధరసము.

శ్లో॥ గంధకం పారదంచైవ భస్మలోహాష్టకం సమమ్ ।
జీరకస్య కషాయేణ మర్దితం యామమాత్రకమ్ ।
కుప్పికాయాం వినిక్షిప్య వాలుకాగ్ని ప్రయోజితమ్ ।
గాఢాగ్నౌ త్రిదినంచైవ సాంగశీతల ముద్ధరేత్ ।
గుంజామాత్రం ప్రదాతవ్యం పైత్తేపాదకరే స్మృతమ్ ।
నిహన్యాత్సర్వపిత్తార్తిం యోగోయం పాణిబద్ధకః॥

తా. శుద్ధిచేసిన గంధకము శుద్ధిజేసిన రసము ఉక్కుభస్మము తగరభస్మము రజితభస్మము స్వర్ణభస్మము ఇనుపభస్మము నాగభస్మము తామ్రభస్మము కాంతభస్మము వీనిని సమభాగములుగ ఖల్వములో నునిచి జీలకఱ్ఱకషాయముతో 1 ఝాము మర్దించి గాజుకుప్పెలో నునిచి వాలుకాయంత్రమున 3 దినములు ఘాడాగ్నిలోవండి సాంగశీతలమునదీసి గురిగింజంతయెత్తును తేనె పిప్పలిచూర్ణముతోనైనను లేక ఉసిరిక రసము పంచదార వీనితో నైన సేవించిన కరపాదపైత్యము మొదలగు సర్వపైత్యములు హరించు.

శీతపైత్య లక్షణము.

శ్లో॥ [చరకే] అరుచిశ్శీతమంగేషు మందాగ్నిర్భ్రమకోపితా ।
మహాపిత్తంచమూర్ఛాచ శీతపిత్త వినిర్దిశేత్ ॥

తా. అరుచి అగ్నిమాంద్యముగలుగుట తబ్బిబ్బులాడుట కోపము కడుపైత్యము మూర్ఛగలుగుట యీలక్షణములుగలిగి శరీరము కడుశీతలముగనుండుటయే శీతపైత్యమని తెలియవలయు.

శీతపైత్యమునకు పూర్ణాభ్రరసము.

శ్లో॥ శుద్ధసూతంసమంగంధ మభ్రకంచ మనశ్శిలా ।
మర్దితంవరుణాద్రావై ర్మర్దయేద్దివసద్వయమ్ ।
కాచకుప్యాం వివేశ్యాథ వాలుకాయంత్రకేపచేత్ ।
షడ్యామాంతే సముద్ధృత్యసూక్ష్మచూర్ణంతు కారయేత్ ।
ద్విగుంజాభక్షయేన్నిత్యం శీతపైత్తనివారణమ్ ॥

తా. శుద్ధిచేసినరసము శుద్ధిచేసినగంధకము అభ్రకభస్మము శుద్ధిచేసిన మణిశిల వీనిని సమభాగములుగ ఖల్వములోనుంచి చూర్ణముచేసి ఉలిమిడిచెక్క రసముతో 2 దినములు మర్దించి గాజుకుప్పెలోనునిచి వాలుకాయంత్రమున 6 ఝాములువండి సాంగశీతలమునదీసి మర్దించి సూక్ష్మచూర్ణముచేసి 2 గురిగింజలయెత్తును తేనె పిప్పలితో నైన లేక నెయ్యి మిరియపు చూర్ణముతో నైన ప్రతిదినము సేవింపుచుండిన శీతపైత్యము హరించు. (మఱియు నీశీతపైత్యము హరింపుటకై బడబాగ్నిరసము నైన లేక పాణిబద్ధరసము నైన స్వయమగ్నిరసము నైన సేవింపవలయు.

మూర్ఛాపైత్య లక్షణము.

శ్లో॥ [చరకే] అతిమూర్ఛాతి శీతంచ మూర్ఛానచ ప్రతిక్షణమ్।
అతితృష్ణాంగ శోషశ్చ మూర్ఛాపిత్తేచ విభ్రమః ॥

తా. కడుమూర్ఛగలుగుట శరీరము కడుచల్లగనుండుట కడుదప్పిగలుగుట అంగములుశోషించుట భ్రమగలుగుట యీలక్షణములుగలిగి ప్రతిక్షణమున మూర్ఛగలుగుటయే మూర్ఛాపైత్యమని తెలియవలయు.

మూర్ఛాపైత్త్యాంకుశ రసము,

శ్లో॥ శుద్ధపారదగంధంచ టంకణం చాభ్రభస్మకమ్ ।
ఏతానిసమభాగాని ఖల్వమధ్యే వినిక్షిపేత్ ।
భద్రముస్తకషాయేణ మర్దయేత్త్రిదినంతథా ।
కాచకుప్యాం వినిక్షిప్య పుటమేకంతు భూధరమ్ ।
సాంగశీతలముద్ధృత్య గుంజామాత్రం ప్రదాపయేత్ ।
మూర్ఛాపిత్తవినాశాయ సర్వపైత్తనివారణమ్ ॥

తా. శుద్ధిజేసినరసము శుద్ధిజేసిన గంధకము శుద్ధిజేసిన వెలిగారము అభ్రకభస్మము వీనిని సమభాగములుగ ఖల్వములోనునిచి తుంగముస్తెల కషాయముతో 3 దినములు మర్దించి గాజుకుప్పెలోనునిచి భూధరయంత్రమున పుటంబిడి సాంగశీతలమున దీసి మరల ఖల్వములోనునిచి తుంగముస్తెలకషాయముతో మర్దించి గురుగింజంతమాత్రలు జేసి యందొకదానిని నారికడపుకాయనీరుతో సేవించిన మూర్ఛాపైత్త్యము సర్వపైత్త్యములుహరించు. (సిందూరమును నారికడపుకాయ నీరుతో సేవించిన మూర్ఛాపైత్త్యము హరించు.)

మధురపైత్త్య లక్షణము.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] అరుచిర్మధురోద్రేక ఉషఃకాలేచకోపితా।
శిరోభ్రమణమాధుర్యం ఛర్దిరోమ్ణాంచ హర్షణమ్ ॥

తా. నోరురుచిలేకుండుట ఉషఃకాలముః కోపముగలుగుట తలతిరుగుట వాంతిగలుగుట రోమములు గగుర్పొడుచుట ఈలక్షణములుగలిగి నోరు తీపిగనుండుటయే మధురపైత్త్యమని తెలియవలయును. ఇది హరించుటకై బడబాగ్నిరసమునేని పాణిబద్ధరసమునేని సేవింపవలయును.)

మధురపిత్తమునకు పైత్త్యగజాంకుశరసము.

శ్లో॥ శుద్ధగంధక టంకంచతాళకంచ మనశ్శిలా।
సర్వంహంసపదీద్రావై ర్దినమేకంవిమర్దయేత్ ।
వాలుకాయంత్రికే పాచ్యం షడ్యామాంతం నిరుధ్యచ ।
దేయాగుంజాను పానేన మధుపిత్తం వినాశయేత్ ॥

తా. గంధకము వెలిగారము తాళకము మణిశిల వీనిని శుద్ధిజేసి సమభాగముగ ఖల్వములోనునిచి * హంసపాదియాకురసముతో 1 దినము మర్దించి గాజుకుప్పెలోనునిచి వాలుకాయంత్రమున 6 ఝాములుంచండి గురిగింజయెత్తును అనుపాన విశేషములతో సేవించిన మధురపిత్తము హరించు.

కుసుమపైత్త్య లక్షణము.

శ్లో॥ [సిద్ధవిద్యాభూః] ఆతాపోనాసికారక్తమతితృష్ణాప్రపీడనమ్।
క్వచిచ్ఛోణిత వాహాశ్చకుసుమం శీర్షసంభవమ్ ॥

తా. శరీరముమండుట కడుదప్పిగలుగుట ఒకానొకపుడు నోటనుండి నెత్తురు వెడలుట ఈలక్షణములు గలిగి ముక్కున నెత్తురుగారుటయే కుసుమపైత్త్యమని తెలియవలయును. ఇది శిరమునజనించు.

నాసికా కుసుమపైత్త్య వివరణము.

శ్లో॥ [అశ్వినీకల్పే] శిరశ్శూలేతు సంజాతే వాతాద్ఘ్రాణాదసృక్స్రవేత్। దాడిమీపుష్పదూర్వాశ్చ రసకర్పూర మాక్షికమ్। సమందుగ్ధం శిరోభ్యంగే నస్యేపానే సితామధు। దాపయేత్పిత్తరోగాచ్చ శిరశ్శూలేతుదారుణే ॥

తా. తలనొచ్చి ముక్కున నెత్తురుగారుటయే వాతకుసుమ పైత్త్యమనియు శిరమున మంటగలిగి శిరముకూలించి ముక్కున నెత్తురుగారుటయే పైత్త్యకుసుమమనియు తెలియవలయును. వానియందు దానిమ్మపువ్వులను గరికవేళ్ళను పాలతోనూరి రసముపిండిచి కొని అందు రసకర్పూరము శుద్ధిజేసిన హేమమాక్షికము అనువానిని సమముగ కలిపి అభ్యంజనము నస్యముసేయుటయే గాక పంచదారను తేనెనుకలపి సేవించిన 2 విధములైన కుసుమపైత్త్యములు హరించు.

నాసికాకుసుమములకు ఉదుంబరాదికల్పము.

శ్లో॥ [చరకే] ఉదుంబర ఫలంపక్వంఘృత పక్వంసితాయుతమ్ ।
ఏలామరిచసిందూరై ర్భుక్తంస్యాద్రక్తశాంతయే ॥

* హంసపాదియాకు—అనగా చెప్పుతట్టాకు.

తా. ఖుడిపండ్లు పంచదార ఏలకులు మిరియాలు అనువానిచూర్ణములో ఆవు నెయ్యికలిపి వండి అందు సిందూరమునునిచి సేవించిన నాసికాకుసుమములు హరించు.

నాసికాకుసుమములకు గజకేసరీరసము.

శ్లో॥ [సిద్ధవిద్యాభూః] శుద్ధసూతం విషంచాభ్రం గంధకం హింగు తాళకమ్ । ఏతాని సమభాగాని ఖల్వమధ్యే వినిక్షిపేత్ । మర్దయేద్భృంగినీరేణ కాచకుప్యాంతిరేక్షిపేత్ । వాలుకాయంత్రకే పాచ్యం దినైకం మందవహ్నినా । సాంగశీతల ముద్ధృత్య చణమాత్రంచభక్షయేత్ । సుమపిత్తవినాశాయ సర్వపిత్తవినాశకః ॥

తా. శుద్ధిజేసినరసము శుద్ధిజేసిన వసనాభి అభ్రకభస్మము శుద్ధిజేసినగంధకము శుద్ధిజేసిన యింగిలీకము శుద్ధిజేసినతాళకము వీనిని సమభాగములుగ ఖల్వములోనునిచి గుంటగలగరాకురసముతో 1 దినము మర్దించి గాజుకుప్పెలోనునిచి 1 దినము మందాగ్నితో వాలుకాయంత్రమునవండి సాంగశీతలమునదీసి శనగగింజప్రమాణమును తేనెతో గాని లేక నేతితో గాని సేవించిన కుసుమపైత్యములు సర్వపైత్యములు హరించు.

నాసికాకుసుమములకు నస్యము.

శ్లో॥ [బాహటే] నస్యందాడిమపుష్పోత్థో రసోదూర్వాభవోథవా। ఆమ్రాస్థిత్థఃపలాండోర్వా నాసికాచ్యుతరక్తజిత్ ॥

తా. దానిమ్మపువ్వు గరికవేళ్ళు అనువానినిగాని లేక గరికవేళ్ళు మామిడిపప్పు అనువానినిగాని (లేక ఇప్పపువ్వు తెల్లనీరుల్లిగడ్డ అనువానిగాని) చనుబాలతో నూరి నస్యము చేసినను లేక తెల్లనీరుల్లిగడ్డను కుమ్ములోనుక్కి ఉడికించి రసముతీసి నస్యము చేసినను నాసికాకుసుమములు హరించు (లేక జమ్మిఆకులను 8 మిరియపు గింజలను ఉదకములో నూరి నస్యముజేసినను లేక పట్టుబట్టకాల్చిన మసిని గవ్వలభస్మమును పైడి ప్రత్తిపువ్వులరసముతో నూరి నస్యముచేసినను లేక నాసికావాత చికిత్సంజేసినను నాసికాకుసుమములు హరించు.)

క్రోధపైత్య లక్షణము.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] సదాచ తామసాచారో దుర్భాషాతీవ్రతాగుణః । శిరోభ్రమణ దోషశ్చ క్రోధపిత్తం వినిర్దిశేత్ ॥

తా. దుర్భాషలాడుట సర్వపనులయందు తీవ్రముగనడుచుట తలతిరుగుట ఈ లక్షణములుగలిగి ఎల్లపుడు తామసక్రియల సేయుచుండుటయే క్రోధపైత్యమని తెలియ వలయు.

క్రోధపైత్యమునకు నారాచరసము.

శ్లో॥ రసభస్మసమంగంధం విషంమరిచనాగరమ్ ।
త్రిక్షారంపంచలవణం సమభాగంచఖల్వకే ।
జీరకస్యకషాయేణ ద్వియామాంతంవిమర్దయేత్ ।
కాచకుప్యాంతరేక్షిప్త్వా వాలుకాయంత్రకేపచేత్ ।
శనైర్మృద్వగ్నినాపాచ్యం సాంగశీతలముద్ధరేత్ ।
గుంజామాత్రం ప్రదాతవ్యం క్రోధపిత్తంవినశ్యతి ॥

తా. రసభస్మము శుద్ధిచేసినగంధకము శుద్ధిజేసినవాభి మిరియాలు శొంఠి త్రిక్షారములు పంచలవణములు వీనిని సమభాగములుగ ఖల్వములో నునిచి జీలకఱ్ఱ కషాయముతో 2 ఝాములు మర్దించి గాజుకుప్పెలోనునిచి చీలమన్ను లేపనముచేసి వాలుకాయంత్రమున మృద్వగ్నిలో 4 ఝాములు మెల్లగ వండి సాంగశీతలమున దీసి గురిగింజప్రమాణమును తేనెతో గాని లేక జీలకఱ్ఱ పంచదార అనువాని యనుపానముతో గాని సేవించిన క్రోధపైత్యము హరించు. (మఱియు దీనినే అమ్లపైత్యమునందును సేవింపదగు.)

భ్రాంతిపైత్య లక్షణము.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] అపభ్రాంతిర్మతి స్తంభ స్సదాచింతాసిరీక్షణమ్ । సంభాషణమతిక్రోధా ద్భ్రాంతిపిత్తస్యలక్షణమ్ ॥

తా. ఎరుగనటులుండుట సదాచింతించుట రెప్పపాటువేయక చూచుట కడు కోపముగ మాటలాడుట ఈలక్షణములుగలిగి జెబ్బిబ్బులాడుటయే భ్రాంతిపిత్తమని తెలియవలయు.

భ్రాంతిపైత్యమునకు భృంగరాజచూర్ణము.

శ్లో॥ భేకరాజరసేప్రస్థే సాధితంమరిచాంజలిమ్ ।
అభయాపిప్పలీచాఢ్యో సైంధవంపుష్కరాహ్వయమ్ ।

అక్షప్రమాణకంచూర్ణం మిశ్రయిత్వామధుప్లుతమ్ ।
భక్షయేత్ప్రాతరుత్థాయ భ్రమిపిత్తం నియచ్ఛతి ॥

తా. అంజలిప్రమాణముగల మిరియాలను 1 ప్రస్థము గుంటగలగరాకు రసముతో భావనజేసి ఎండించి చూర్ణముచేసి అందు కరక్కాయలు పిప్పళ్ళు గంటుభారంగి సైంధవలవణము ఖర్జూరములను అనువానిలో ప్రతిదినిచూర్ణమును అక్షప్రమాణమును గలిపి గచ్చకాయంతచూర్ణమును ప్రాతఃకాలమున తేనెతో సేవించిన భ్రమిపిత్తముహరించు.

శిరఃపిత్త లక్షణము.

శ్లో॥ శిరోభ్రమణసంతాప మరుచ్యాస్యాభిశోషణమ్ ।
అమ్లోద్గారశ్చహృద్రోగ శ్శిరఃపిత్తస్యలక్షణమ్ ॥

తా. శరీరతాపము కడుఅరుచిగలుగుట పులితేనుపులువచ్చుట తొమ్మునొచ్చుటయీలక్షణములుగలిగి తలతిరుగుటయే శిరఃపైత్యమని తెలియవలయు.

శిరఃపిత్తమునకు పైత్యకాలాంతక రసము.

శ్లో॥ శుద్ధసూతంసమంగంధం నేపాళందరదంవిషమ్ ।
ఖల్వమధ్యేవినిక్షిప్య వహ్నిమూలకషాయకే ।
మర్దితంతద్ద్వియామంచ డోలాయంత్రేదినంపచేత్ ।
స్నుహిక్షీరేవిమర్ద్యాథ ద్వియామంఖల్వమధ్యకే ।
గుంజామాత్రంప్రదాతవ్యం శిరఃపిత్తంనియచ్ఛతి ॥

తా. రసము గంధకము నేపాళములు ఇంగిలీకము నాభి వీనిని శుద్ధిజేసి సమభాగములుగ ఖల్వములోనునిచి చిత్రమూల కషాయముతో 2 ఝాములు మర్దించి చిత్రమూలకషాయముతోనే 1 దినము డోలాయంత్రమునవండి జెముడుపాలతో 2 ఝాములుమర్దించి గురిగింజంతమాత్రలుజేసి యందొకదానిని ఆవునెయ్యి సున్నపుతేటనీరు అనువానితోగాని లేక బొల్లిబూరుగకషాయము పిప్పలి అనువానితోగానిలేక జీలకఱ్ఱ పంచదార అనువానితోగాని సేవింపుచుండిన శిరఃపైత్యము హరించు.

క్షుధాపైత్య లక్షణము.

శ్లో॥ [మాధవకల్పే] క్షుధాశీఘ్రాతిభుంజీత దేహమాంతంవిదాహికా । నేత్రశూలంతథాహిక్కా క్షుధాపిత్తస్యలక్షణమ్॥

తా. కడుశీఘ్రముగ మిక్కుటముగ భుజించుట శరీరమంతట విదాహించుట నేత్రములుశూలించుట ఎక్కిళ్ళుగలుగుట ఈలక్షణములుగలిగి మిక్కుటముగ ఆకలిగలుగుటయే క్షుధాపైత్యమని తెలియవలయు.

క్షుధాపైత్యమునకు పిత్తభంజనరసము.

శ్లో॥ రసగంధాభ్రకంతుల్యాం దినమేకంవిమర్దయేత్ ।
భృంగరాజరసేఖల్వే వజ్రమూషాంతరేక్షిపేత్ ।
కుక్కుటీపుటపాకేచ స్వాంగశీతలముద్ధరేత్ ।
ఆర్ద్రకస్యానుపానేన గుంజామాత్రంపిబేత్తథా ।
క్షుధాపిత్తవినాశస్స్యా త్సర్వపిత్తవినాశకః ॥

తా. శుద్ధిచేసినరసము శుద్ధిచేసిన గంధకము అభ్రకభస్మము వీనిని సమభాగములుగ ఖల్వములోనునిచి గుంటగలగరాకురసముతో 1 దినము మర్దించి వజ్రమూషలోగాని గాజుకుప్పెలోగాని నునిచి కుక్కుటపుటంబిడి స్వాంగశీతలమునవిసి గురిగింజప్రమాణమును అల్లపురసముతో సేవించిన క్షుధాపైత్యము సర్వపైత్యములు హరించు.

తృష్ణాపైత్య లక్షణము

శ్లో॥ [చరకే] ఉష్ణకాలేచాతితృష్ణా శీతలస్యసముద్భవః ।
కుక్షౌకంఠేవిదాహశ్చ తృష్ణాపైత్తస్యలక్షణమ్ ॥

తా. చలువపుట్టుట కడుపు కంఠము వీనియందు విదాహించుట ఈలక్షణములు గలిగి ప్రాతఃకాలమున కడుదప్పిగలుగుటయే తృష్ణాపైత్యమని తెలియవలయు.

తృష్ణాపైత్యమునకు పైత్యహింసకరసము.

శ్లో॥ విషంమణిశిలాసూతం గంధకంటంకణంకణా ।
ధూర్తబీజంసమంఖల్వే దినంహంసపదీరసే ।
మర్దితంజలికాంకృత్వా శరావసంపుటేపచేత్ ।
స్నుహీక్షీరేణసంమర్ద్య గుంజామాత్రంపిబేదను ।
సర్వపైత్తవినాశస్స్యా త్తృష్ణాపిత్తంచనశ్యతి ॥

తా. శుద్ధిచేసిననాభి శుద్ధిచేసినమణిశిల శుద్ధిచేసినరసము శుద్ధిచేసిన గంధకము శుద్ధిచేసిన వెలిగారము పిప్పళ్ళు శుద్ధిచేసినఉమ్మెత్తగింజలు వీనిని సమభాగములుగ ఖల్వములోనునిచి హంసపాదియాకురసముతో 1 దినము కజ్జలిగమర్దించి మూకుళ్ళలోనునిచి చీలమన్ను లేపనముజేసి పాకముజేసి స్వాంగశీతలమునదీసి మరల ఖల్వములోనునిచి బొంతజెముడుపాలతో మర్దించి గురిగింజంతమాత్రలుజేసి యందొక దానినిమరు వేరు కషాయానుపానముతోగాని లేక ఉసిరికరసముతోగాని సేవించిన తృష్ణాపైత్యము సర్వపైత్యములు హరించు.

తృష్ణాపైత్యమునకు నారికేళయోగము.

శ్లో॥ నారికేళస్య తోయేన సంమిశ్రం కదళీఫలమ్ ।
భ్రమతృష్ణాజ్వరహరం వృష్యంచక్షుష్యముత్తమమ్ ॥

తా. నారికడపునీరులో అంటిపండుముకలిపి సేవించిన భ్రమ తృష్ణాపైత్యము జ్వరము హరించుటయేగాక వీర్యవృద్ధి నేత్రములకు హితము సగా గలుగు.

తృష్ణాపైత్యమునకు ధాన్యకాదియోగము.

శ్లో॥ ధాన్యకంకుష్ఠశిష్ఠాంచ నారికేళజలంసితా ।
శీతంపైత్తవికారేతు తృష్ణాపైత్తవినాశనమ్ ।
ధారోష్ణంశర్కరాయుక్తం పిబేత్ప్రాతర్నరోయది ।
కామిలాదాహశమనం రూక్షాత్తృష్ణాహరంతథా ॥

తా. కొత్తిమెర్లు చంగల్వకోష్టు వీనిని చూర్ణముజేసి నారికడపునీరులో కలిపి అందు శర్కరవైచి పానముచేసిన తృష్ణాపైత్యము హరించు లేక ధారోష్ణములో శర్కరకలిపి ప్రాతఃకాలమున సేవించిన కామిల దాహము రూక్ష తృష్ణాపైత్యము హరించు.

దుర్భావపైత్య లక్షణము.

శ్లో॥ శరీరకార్శ్యయుక్తశ్చ సర్వసంగవివర్జితః ।
స్వప్నేభీశోకవపుశ్శీర్ణ దుర్భావంపైత్తకంవిదుః ॥

తా. శరీరము కృశించుట ఏవస్తువందుందాసక్తిలేకుండుట దుస్స్వప్నములగాంచుట శరీరముశైథిల్యమును జెందుట ఈలక్షణములుగలిగి దుర్భావములానుటయే దుర్భావపైత్యమని తెలియవలయు. ఇది హరించుటకై అవస్థాదిపైత్యచికిత్సలం జేయవలయు.

చర్మపైత్య లక్షణము.

శ్లో॥ జిహ్వాంగే చర్మశీర్ణత్వం కరపాదోష్ఠకాదికే।
శీఘ్రకండ్వబలంహిక్కా చర్మపిత్తస్య దోషజాః॥

తా. నాలుక శరీరము చేతులు కాళ్ళు పెదవులు మొదలగువానియందు చర్మమువూడుట శరీరమున కడుదురదకలుగుట సత్త్వములేకుండుట ఎక్కిళ్ళుగలుగుట ఈలక్షణములుగలిగి చర్మమువూడుటయే చర్మపైత్యమని తెలియవలయు. ఇది హరించుటకై రసకర్పూరమును సేవింపవలయు. మఱియు రసఉబ్బను వేయవలయు.

చర్మపైత్యమునకు పిత్తవిధ్వంసనరసము.

శ్లో॥ శుద్ధసూతం విషం చాభ్రం త్ర్యూషణం గంధటంకణమ్।
ధూర్తబీజం సైంధవంచ తుల్యంతుల్యం విచూర్ణితమ్।
ఖల్వమధ్యే వినిక్షిప్య కటిల్లద్రవమర్దితమ్।
వజ్రమూషాగతంకృత్వా వాలుకాయంత్రకేపచేత్।
ద్వియామాంతే సముద్ధృత్య మాషమేవానుపానతః॥
భక్షయేచ్చర్మపైత్తేతు సర్వపైత్తనివారణమ్॥

తా. శుద్ధిచేసినరసము శుద్ధిచేసిననాభి అభ్రకభస్మము త్రికటుకములు శుద్ధిచేసిన గంధకము శుద్ధిచేసిన వెలిగారము శుద్ధిచేసిన ఉమ్మెత్తవిత్తులు సైంధవలవణము వీనిని సమభాగములుగ ఖల్వములోనునిచి కాకరాకురసముతో మర్దించి కుప్పెలోబెట్టి వాలుకాయంత్రమున 2 ఝాములువండి స్వాంగశీతలమునదీసి మాషప్రమాణమును హంసపాదియాకురసము పావుసేరు నాటావు తులము మేకనెయ్యి మిరియపుచూర్ణము అను వానితోగాని లేక బోడతరపాకురసముతోగాని లేక తేనె పంచదారతోగాని సేవించిన చర్మపైత్యము సర్వపైత్యములు హరించు.

దుర్గంధపైత్య లక్షణము.

శ్లో॥ దేహం దుర్గంధమలినం తథాస్వేదశ్చ పాండురమ్।
కుక్షావుష్ణం బహిశ్శీతం దుర్గంధే పిత్తకేవిదుః॥

తా. శరీరము కడుమలినముగనుండుట చెమటగలుగుట శరీరము పాండురవర్ణముగనుండుట కడుపులోమండుట వెలపట శీతలముగనుండుట ఈలక్షణములు గలిగి శరీ

రము దుర్గంధముగనుండుటయే దుర్గంధపైత్యమని తెలియవలయు. ఇది హరించుటకై పైత్యాంతకరసమును గాని లేక బడబాగ్నిరసమును గాని సేవింపవలయు.

మదనపైత్య లక్షణము.

శ్లో॥ దేహస్య మదనంమూర్ఛా స్వేదస్స్యాచ్చర్మపీడితమ్।
శిరోనేత్ర భ్రమశ్చైవ మదనాపిత్త లక్షణమ్॥

తా. మూర్ఛ చెమటగలుగుట చర్మముపూడుట తల నేత్రములు తిరుగుట ఈ లక్షణములుగలిగి శరీరము మదమెక్కినట్లుండుటయే మదన పైత్యమని తెలియవలయు.

మదనపైత్యమునకు శ్రీరామబాణరసము.

శ్లో॥ శుద్ధసూతం విషం చాభ్రం దినంఖల్వే విమర్దయేత్।
కాకజంఘా కషాయేణ డోలాయంత్రే ద్వియామకమ్।
ఆర్ద్రికస్యాను పానేన మదనాపైత్త నాశనమ్॥

తా. శుద్ధిచేసిన రసకర్పూరము శుద్ధిచేసిన వసనాభి అభ్రకభస్మము వీనిని సమభాగములుగ ఖల్వములోనునిచి 1 దినము వెలుమసంధికషాయముతో మర్దించి డోలాయంత్రములో 2 ఝాములు వెలుమసంధి కషాయముతోడ నేవండి గురిగింజ ప్రమాణము అల్లపురసానుపానముతో సేవించిన మదనపైత్యము హరించు.

విసర్పి పైత్యలక్షణము.

శ్లో॥ [ఆయుర్వేదే] సిధ్మంచ సర్వాంగ గమభ్రివర్ణః క్రోధోతి కండూరరుచిర్మహీయసీ। చిరప్రవృత్తిర్బలహీనతా చ విసర్పి పిత్తం తదసాధ్యకంవిదుః॥

తా. శరీరము మెరయుట కోపము శరీరమున కడుదురద కడుఅరుచి పనులయందాలస్యముగలుగుట సత్వములేకుండుట ఈలక్షణములుగలిగి శరీరమంతట తోలుశల్కము వలె రాలుటయే విసర్పిపైత్యమని తెలియవలయు. ఇది అసాధ్యము.

శ్లో॥ [నిత్యనాధీయే] విస్తీర్ణమండలైస్సాంద్రైః ఖండూభిశ్శోణిత ప్రభైః। శీతపిత్తం విజానీయాత్తచ్చికిత్సత ముచ్యతే॥

తా. శరీరమున వెడలుపాటి మండలములుగలిగి దళమై దురదతోగూడి ఎఱ్ఱనైయుండుటయే శీతపిత్తవిసర్పియని తెలియవలయు. (ఇదియాప్యము) ఇక దానికిచికిత్సను వచించెద.

విసర్పిపైత్యమునకు పిత్తకులాంతకరసము.

శ్లో॥ రసగంధాం మృతంతీక్ష్ణం తుల్యమౌదుంబరం సమమ్।
హంసపాది రసైఖల్వే మర్దితం దివసత్రయమ్।
కాచకుప్యాం నివేశ్యాథ విలేప్య వస్త్రమృత్తికామ్।
వాలుకా యంత్రకేపాచ్యం శనైర్మృద్వగ్నినాతథా।
ద్వియామంచ సముద్ధృత్య చూర్ణయే న్మాషమాత్రకమ్।
జీరకస్యాను పానేన విసర్పి పైత్తనాశనమ్॥

తా॥ శుద్ధిచేసిన రసము శుద్ధిచేసినగంధకము శుద్ధిచేసిననాభి ఉక్కుభస్మము తామ్రభస్మము వీనిని సమభాగములుగ ఖల్వములోనునిచి హంసపాదియాకురసముతో 3 దినములు మర్దించి గాజుబుడ్డిలోనునిచి చీలమన్ను లేపనముచేసి ఎండించి వాలుకాయంత్రమున 2 ఝాములు మృద్వగ్నిలోవండి స్వాంగశీతలమునదీసి ఖల్వములోనునిచి మోదుగచెక్కరసముతో మర్దించి మాషప్రమాణమంతమాత్రలుజేసి యందొకదానిని జీలకఱ్ఱ కషాయానుపానముతోగాని లేక చంద్రచెక్కరసముతోగాని లేక చంద్రచెక్క తగరంచివిత్తులు అనువాని కషాయముతోగాని 4 మాసములు సేవింపుచుండిన శీతపైత్యవిసర్పి హరించు. (మఱియు దీనిని తేనె పిప్పలితో సేవించిన గుబులుగలపైత్యములు హరించు.)

శీతపైత్యవిసర్పికి లేపనములు.

శ్లో॥ క్షారసింధూత్థ తైలేన గాత్రాభ్యంగం ప్రయోజయేత్।
శీతపైత్త వినాశాయా యోగోయం కథితోబుధైః॥

తా. యవక్షారము సర్జక్షారము సైంధవలవణము నూనె కలిపి శరీరమునకు లేపనము సేయుచుండిన శీతపైత్యవిసర్పి హరించు.

శ్లో॥ అభ్యంగం తిక్తతైలేన శీతస్యోష్ణాంబు భిర్నిశి॥

తా. చేదుబీరవిత్తులతైలముతీసి శరీరమునకు లేపనముజేసికొని రాత్రులయందు ఉష్ణోదకముతో స్నానముచేసిన శీతపైత్యవిసర్పి హరించు.

శ్లో॥ సిద్ధార్థ రజనీకల్కం ప్రపున్నాట తిలైస్సహ ।
తిక్తతైలేన సంమిశ్రం పిత్తోద్వర్తనకే హితమ్ ॥

తా. ఆవాలు పసుపు తగరంచివిత్తులు నువ్వులనూనె వీనిని సమముగ కల్కము చేసి అందు చేదుబీరవిత్తుల తైలమునుకలిపి 8 నెలలు లేపనము సేయుచుండిన శీతపిత్త విసర్పి హరించు.

శ్లో॥ కపిత్థ శిగ్రుపత్రంవా నవనీతం సమంయుతమ్।
ముహురుద్వర్తితంచైవ శీతపిత్త హరంపరమ్।

తా. వెలగాకురసము మునగాకురసము వెన్న వీనినేకముజేసి శరీరమునందు పలుమారు లేపనముసేయుచుండిన శీతపిత్తవిసర్పిహరించు. (ఇది హరించుటకై గంధకకల్పమును సగా సేవింపందగు.)

రక్తపైత్య లక్షణము.

శ్లో॥ అథాస్య త్సంప్రవక్ష్యామి సంక్షిప్తం సూక్తముత్తమమ్।
ఆయుర్వేదోప దేశేస్మిన్ రక్తపిత్తం నిగద్యతే॥

తా. ఇక ఆయుర్వేదమున జెప్పంబడిన ప్రకారము రక్తపిత్తలక్షణమును సంక్షిప్తముగ వచించెద.

శ్లో॥ [ఆయుర్వేదే] ఉష్ణామ్ల లవణక్షార కటుభిః పిత్తదూషణైః।
యకృల్లీప్లిహాశ్రితంరక్త మూర్ధ్వంచాధః ప్రవర్తతే॥

తా. ఉష్ణద్రవ్యములు పులుసు ఉప్పు యవక్షారము సర్జక్షారము కారము పిత్తవికారద్రవ్యములు ఈ మొదలగువాని సేవనవలన * యకృత్తు ‡ ప్లీహములయందు రక్తము ప్రవేశించి ఊర్ధ్వాధోముఖములుగ వెడలుటయే రక్తపైత్యమని తెలియవలయు.

రక్తపైత్యవర్ణ వివరణము.

శ్లో॥ వాతేశ్యా మారుణంరూక్షే శోణితం తనుఫేనిలమ్।
కఫజ స్నిగ్ధమాపాండు పిచ్ఛిలం బహుళం తథా॥

* యకృత్తన—కడుపులోని క్లోమము క్రిందనుండెడి నల్లనిమాంసదళము.
‡ ప్లీహమన—హృదయమునకు వామభాగమునందుండెడి పచ్చనిమాంసము.

తా. వాతజనితరక్తము నలుపుగ ఎఱ్ఱగ పిత్తజనితరక్తము సూక్ష్మమైననురుగు గలదిగ స్నిగ్ధముగ శ్లేష్మజనితరక్తము చిక్కగ ఒకింత తెలుపుగ బంకగ అధికముగనుండు.

రక్తపిత్త సాధ్యాసాధ్యములు.

శ్లో॥ అధోగమానిలంయాప్య మసాధ్యం శ్లేష్మమూర్ధ్వగమ్।
కఫానిలసముద్భూతం దుశ్చికిత్స్యం ద్విమార్గగమ్॥

తా. వాతజనితరక్తము గుదద్వారమువలన వెడలు ఇదియాప్యము శ్లేష్మజనితరక్తము నోటివలన వెడలు ఇది అసాధ్యము. ఏకకాలంబున వాతశ్లేష్మములు ప్రకోపించి గుదము నోరు అనువానిమూలముగ వెడలు. ఇది అసాధ్యము.

రక్తపిత్త నివర్తకోపాయములు.

శ్లో॥ విధేయం రక్తపిత్తేచ యథాశక్తి విలంఘనమ్।
అధోగే వమనంశస్త మూర్ధ్వగేతు విరేచనమ్॥

తా. రక్తపైత్యమునివర్తించుటకై శక్త్యనుగుణ్యముగ లంఘనము రక్తము అధోముఖముగ ప్రవర్తించిన వమనమును ఊర్ధ్వముగ ప్రవర్తించిన విరేచనమును జేయించవలయు.

జ్వరాదులయందు చికిత్సానిషేధకాలము.

శ్లో॥ [చరకే] జ్వరే తథాతిసారేచ రక్తపిత్తే దృగామయే।
ఆదౌన ప్రతికర్తవ్యం వ్యాధివేగశ్చ దుర్జయః॥

తా. జ్వరము అతిసారము రక్తపిత్తము నేత్రరోగము ఇవి జనించునపుడు వానియందు వేగంబధికముగ నుండుటవలన తొలుతనే చికిత్స జేయంజనదు.

ప్రకారాంతర రక్తపైత్య లక్షణము.

శ్లో॥ [నిత్యనాథీయే] ఘర్మవ్యాయామ శోకాధ్వ వ్యవాయై రతి
సేవితైః। తీక్ష్ణోష్ణ క్షారలవణై రమ్లైః కటుభిరేవచ।
పిత్తం విదగ్ధంస్వగుణై ర్విదహత్యాశు శోణితమ్।
తతః ప్రవర్తతే రక్త మూర్ధ్వవాధోద్విధాపివా॥

తా. మిక్కుటముగ ఎండలోసంచరించుట ఆయాసముజెందుట దుఃఖించుట మార్గము నడుచుట మైథునముసేయుట మిరపకాయలు మొదలగు తీక్ష్ణపదార్థములను అగ్నితాపమును యవక్షారము ఉప్పు పులుసు కారముగల ద్రవ్యములను మిక్కుటముగ సేవించుట వీనివలన పిత్తము ప్రకోపించి తీవ్రముగ ద్రవించి దుర్గంధయుక్తమై తీవ్రముగ రక్తమును తపింపంజేసి ఊర్ధ్వమార్గముల వలనగాని లేక అధోమార్గమువలనగాని లేక ఇరుమార్గములవలనగాని స్రవింపంజేయు.

ఊర్ధ్వాధోగత రక్తపిత్త లక్షణము.

శ్లో॥ ఊర్ధ్వం నాసాక్షికర్ణాస్యైర్మేఢ్రయోనిగుదైరధః।
కుపితం రోమకూపైశ్చ సమస్తైస్తత్ప్రవర్తతే॥

తా. మఱియు రక్తపిత్తము ఊర్ధ్వగతంబైన ముక్కు నేత్రములు చెవులు నోరు అనువానివలనను అధోగతంబైన మేఢ్రము యోని గుదము అనువానివలనను మిక్కుటముగ కుపితంబైన సర్వరోమకూపములవలనను రక్తము స్రవించు.

వాతాది రక్తపిత్త లక్షణము.

శ్లో॥ [చరకే] సాంద్రం సపాండు సస్నేహం పిచ్ఛిలంచ కఫాన్వితమ్।
శ్యావమారుణం సఫేనంచ తనురూక్షంచ వాతికమ్। రక్తపిత్తం
కషాయాభం కృష్ణగోమూత్రసన్నిభమ్। మేచకాగారధూ
మాభ మంజనాభంజ పైత్తికమ్। సంసృష్టలింగం సంసర్గా
త్త్రిలింగం సాన్నిపాతికమ్। ఊర్ధ్వగం కఫసంసృష్ట మధోగం
మారుతానుగమ్। ఊర్ధ్వం సాధ్య మధో యాప్య మసాధ్యం
యుగపద్గతమ్। యేనచోపహతో రక్తం రక్తపిత్తేన మానవః।
పశ్యేద్దృశ్యం వియచ్చాపి తచ్చాసాధ్య మసంశయమ్॥

తా. రక్తపిత్తమున రక్తముదట్టముగ ఒకింతపాండురవర్ణముగ చమురుతో తుల్యముగ బంకగ నుండిన శ్లేష్మయుక్తరక్తపిత్తమనియు నలుపుగ ఎఱ్ఱగ ఒకింతనురుగుతో గూడినదిగ తేటగ రూక్షముగ నుండిన వాతికరక్తపిత్తమనియు మఱ్ఱిపాదరి అను వాని కషాయవర్ణముగ నల్లగ గోమూత్రముతో తుల్యముగ నెమలియీక లేక కరుదూపము లేక కాటుక అనువానితో తుల్యముగనుండిన పైత్తికరక్తపిత్తమనియు 2 వర్ణములుగలదిగనుండిన ద్వంద్వజనిత రక్తపిత్తమనియు 3 వర్ణములుగలదిగనుండిన త్రిదోషజనిత

రక్తపిత్తమనియు తెలియవలయు. మఱియు ఊర్ధ్వముగ రక్తము వెడలిన శ్లేష్మగుణమనియు యధోముఖముగ వెడలిన వాతగుణమనియు తెలియవలయు మఱియు రక్తము ఊర్ధ్వముగ వెడలిన సాధ్యము. అధోముఖముగ వెడలిన * యాప్యము. ఊర్ధ్వాధోముఖములుగ వెడలిన అసాధ్యము. మఱియు రక్తపిత్తమువలన పీడితుడుగనుండుమానవుడు ఘటపటాది వస్తువులను ఆకాశమును ఎఱ్ఱగగాంచిన వానియొక్క రక్తపిత్తము నిస్సంశయముగ అసాధ్యమని తెలియవలయు.

ప్రకారాంతర రక్తపిత్త లక్షణమ్.

శ్లో॥ [అశ్వినీకల్పే] వాంతిరక్తస్య హిక్కాచ తాంబూలస్యచ
వర్జనం। దృఢాస్యాద్దేహపీడాచ రక్తపైత్తవికారకే॥

తా. నెత్తురుగ్రక్కుట ఎక్కిళ్ళుగలుగుట తాంబూలమునందిచ్ఛలేకుండుట శరీరమున దృఢమైనపీడగలుగుట ఈలక్షణములుగలది రక్తపైత్యమని తెలియవలయు.

మేఢ్రమున స్రవింపుచుండు రక్తపిత్తమునకు ఉపచారము.

శ్లో॥ రక్తాతిసారకర్మాణి ప్రయోజ్యాని భిషగ్వరైః।
రక్తప్రవాహికే కృత్స్నం మేఢ్రగే సన్నియోజయేత్॥

తా. మేఢ్రమున రక్తము స్రవింపుచుండిన రక్తాతిసారచికిత్సల చేయవలయు.

అసృగ్దరరోగ వివరణము.

శ్లో॥ [మతాంతరే] అపత్యమార్గగం స్త్రీణాం రక్తపిత్తమసృగ్ద
రమ్। తదేవ ప్రదరప్రోక్తం క్రియాకార్యాస్రపైత్తకే॥

తా. స్త్రీలకు రక్తపైత్యము యోనిమార్గముగ వెడలుచుండిన అసృగ్దరమనియు ప్రదరమనియు జెప్పంబడు, ఇది హరించుటకై రక్తపైత్యరోగ చికిత్సలంజేయవలయు.

సర్వరక్తపైత్యములకు రక్తమాహేశ్వరరసము.

శ్లో॥ [చరకే] సూతంగంధమ్మృతం స్వర్ణం రససిందూరకాంతకమ్।
అభ్రకం సర్వద్విగుణం తామ్రభస్మ ద్విభాగకమ్। వంగం
నాగం తథా శాప్యం ప్రత్యేకం సూతసామ్యకమ్। లోహభస్మ

* యాప్యమన—సాధ్యాసాధ్యము.

త్రిభాగంచ ముండ సిందూరకంతథా। సర్వాంఖల్వే వినిక్షిప్య
మర్దయే దతియత్నతః। ఖర్జూరయష్టికా ద్రాక్షా మధుపుష్ప
శతావరీ । లోధ్రికాశ్మర్య హీబేర పద్మకేసర పద్మకమ్।
మృణాలచందనోశీర నీలోత్పలఘునంసమమ్ । శ్రీగంధంవాలు
కంకుష్టం బలాశాల్మలిమూలకమ్ । రంభాకందం గోక్షురకం
మాధవీసహదేవికా। పరూషణకషాయేణ భావయేచ్ఛతవా
రకమ్ । వల్లప్రమాణకంచైవ శర్కరా మృతశర్కరైః।
భక్షయేద్ఘృతమిశ్రంతు రక్తపిత్త హరంపరమ్ । సర్వపైత్త
హరోన్యాణాం రక్తమాహేశ్వరోరసః ॥

తా. శుద్ధిచేసినరసము శుద్ధిచేసినగంధకము సువర్ణభస్మము రససిందూరము కాంత భస్మము ఇవి దినుసుకొక్కొకభాగము అభ్రికసిందూరము భాగములు తామ్రభస్మము 2 భాగములు వంగభస్మము నాగభస్మము రజితభస్మము ఇవి దినుసుకొక్కొక భాగము లోహభస్మము ఇనుపభస్మము ఇవి దినుసు ఒకటింటికి 3 భాగములు ఇటుల వీనినెల్లఖల్వములోనుంచి ఖర్జూరపండు యష్టి మధుకము దీపద్రాక్ష ఇప్పపువ్వ పిల్లిపీచరవేళ్ళు లొద్దుగచెక్క కవ్వపుకుమ్మిడుచెక్క కురువేరు తామరఅగరులు పద్మకాష్ఠము తామరతూండ్లు రక్తచందనము వట్టివేళ్ళు నల్లకలువగడ్డలు తుంగముస్తెలు శ్రీగంధము కూకురుబుడమ చంగల్వకోష్టు ముత్తవపులగపువేళ్ళు బూరుగవేళ్ళు అరటిగడ్డ పల్లేరువేళ్ళు పువ్వులగురివెంద సహదేవి పేరీత అనువానిని సమభాగములుగ దంచి కషాయముకాచి దీనిచే నూరుమార్లు మర్దించి ఎండించి నూరుమార్లు భావనచేసి 2 వల్లములంతేసి మాత్రలుజేసి యందొకదానిని పంచదార తిప్పసత్తు ఆవునెయ్యి అనువాని యనుపానముతోడ సేవించిన రక్తపైత్యము సర్వపైత్యములు హరించు. మఱియు నిది అవర్ణ పైత్యమునకు ప్రసిద్ధమగుటంజేసి దానియందు సగా బ్రయోగింపందగు.)

రక్తపిత్తమునకు సిందూరకల్పము.

శ్లో॥ [సింధూరమణిదర్పణే] తత్సిందూరంవినిక్షిప్యగుంజామాత్ర
ప్రమాణకమ్। మృద్వీకేనసితాయుక్తంరక్తపిత్తహరంపరమ్॥

తా. సిందూరము దీపద్రాక్షపండు పంచదార అనువానిని నేకముజేసి మర్దించి సేవించినను (లేక ఈ యనుపానముతోడనే పూర్ణచంద్రోదయమును సేవించినను) రక్తపైత్యము హరించు.

రక్తపిత్తమునకు రసభస్మకల్పము.

శ్లో॥ రసభస్మక నిష్కంచ షడ్భాగం మృద్వీకాసితా।
క్షయకాసతృషాఛర్ది రక్తపిత్త వికారజిత్॥

తా. రసభస్మము నిష్కప్రమాణము దీపద్రాక్ష పంచదార ఇవి 6 నిష్కములు. ఇటుల వీనినిమర్దించి 30 మాత్రలుచేసి యందొకదానిని అడ్డసరపాకురసము తేనె అనువానితో సేవించిన క్షయకాస దప్పి వాంతి రక్తపైత్యము హరించు.

రక్తపిత్తమునకు పైత్యముద్గరరసము.

శ్లో॥ [చరకే] పారదం హింగుళీకంచ హుర్ధ్వయంత్రేచ మేళ
యేత్ । కుక్కుటాండ రసోభాగో టంకణ క్షారమేవచ।
గంధకస్య తథాభాగో మృతేన పరిమర్దయేత్।
సిద్ధంరసం సమాదాయ జీరతోయేనదాపయేత్।
మాషత్రయం ప్రతిదినం గ్రహణీ రక్తదోషనుత్।
జ్వరదాహ వినాశశ్చ రక్తపిత్త నిబర్హణః॥

తా. రసము ఇంగిలీకము వీనిని సమభాగములుగ శుద్ధిజేసి మర్దించి ఊర్ధ్వయంత్రములోనునిచి 2 ఝాములు పాకముజేసిన రసము పైకుండయందు వ్యాపించు. ఇట్టి సంస్కారముచే శుద్ధమైన పాదరసమును సాంగశీతలమున గ్రహింపవలయు. అట్టి పాదరసము కోడిగుడ్లరసము టంకణక్షారము శుద్ధిజేసిన గంధకము శుద్ధిజేసిన వసనాభి వీనిని సమభాగములుగ ఖల్వములోనునిచి బాగుగమర్దించి 3 మాషములంతేసి మాత్రలుజేసి యందొకదానిని జీలకఱ్ఱ కషాయముతో గాని లేక దీపద్రాక్ష తేనె పంచదార అనువానితోగాని లేక ఖర్జూరపండు తేనె అనువానితోగాని సేవించిన గ్రహణిరక్తదోషము జ్వరము దాహము రక్తపైత్యము హరించు.

రక్తపిత్తములకు మహాచంద్రకళారసము.

శ్లో॥ [ఆయుర్వేదే] ప్రత్యేకం తోలమానేన * సూతకాంతాభ్ర
భస్మకమ్ । సమంసమంగంధకంచ కృత్వాకజ్జలికాంతథా।
ముస్తామాలతిదూర్వాభిః కేతకీస్తనహారిణా । సహాదేవ్యాః
కుమార్యాశ్చపర్పటస్యచవారిణా । మృణాళస్య శతావ్యా
యాశ్శృతావర్యారసేనచ । భావయిత్వాప్రయత్నేన దివసేది
వసేపృథక్। తిక్తాపేద్గులూచిగానత్వం పర్పటోశీరమాగధి। శ్రీ
గంధం శారిబైతేషాం సమాంశంసూక్ష్మచూర్ణితమ్ । ద్రా
క్షాదిక కషాయేణసప్తధాపరిభావయేత్ । ఛాయాయాం
పరిశోష్యాథ వట్యఃకార్యాశ్చణోపమాః । అయంచంద్ర
కళానామకరసేంద్రఃపరికీర్తితః । సర్వపైత్తగదధ్వంసీ వాత
పైత్తగదాపహః । అంతర్బాహ్యమహాదాహ విధ్వంసోయం
మహారసః । గ్రీష్మకాలేశరత్కాలే విశేషేణప్రశస్యతే।
కురుతేవాగ్నిమాంద్యంచ మహాతాపజ్వరంహరేత్। శోషం
మూర్ఛాంహరత్యాశు స్త్రీణాంరక్తంమహాస్రవమ్।ఊర్ధ్వా
ధోరక్తపిత్తంచ రక్తవాంతిం విశేషతః । మూత్రకృచ్ఛ్రాణి
సర్వాణి నాశయేన్నాత్రసంశయః॥

తా. శుద్ధిజేసిన రసము కాంతభస్మము అభ్రకభస్మము శుద్ధిజేసిన గంధకము వీనిని సమభాగములుగ ఖల్వములో నునిచి కాటుకతో సమానముగ మర్దించి పిదప భద్రముస్తెలు విరజాజిపువ్వులు గరికవేళ్ళు మొగలిచన్ను సహాదేవి కలబంద పర్పాటకము తోపరతూండ్లు అడవిసదాప పిల్లిపీచరవేళ్ళు అనువానిని శీతోదకముతో ప్రత్యేక ప్రత్యేకములుగదంచి రసముతీసి ప్రతిదానితో ఒక్కొకదినము మర్దించి అందు తిప్పసత్తు పర్పాటకము వట్టివేళ్ళు పిప్పళ్ళు శ్రీగంధము గూడపాల అనువానిని సమభాగములుగ చూర్ణముజేసి కలిపి దీనిని ద్రాక్షపండు ఖర్జూరపండు పంచదార ఇప్పపువ్వు

* సూతకం తామ్రభస్మకమ్ ॥ రసము - తామ్రభస్మము.

తేనె తవక్షీరి యష్టిమధుకము అనువానికషాయముతో 7 దినములుభావనజేసి నీడ నెండించి శనగగింజలంతేసిమాత్రలు జేసి యందొకదానిని దీపద్రాక్షపండు తేనె అనువాని యనుపానముతోడ 6 మాసములు సేవించిన సర్వపైత్త్యములు వాతపిత్తజనితరోగములు కడుపులోమంట వెలపట తాపము కడుదాహము అగ్నిమాంద్యము కడుతాపజ్వరము శోష మూర్ఛ అనురోగములును జాజికాయలచూర్ణయుక్తముగ పాకముచేయబడిన గోఘృతాను పానముతోడగాని లేక మామిడిచెక్కరసములలో సున్నపునీరు 8 నూనె బొట్లు కలిపిగాని సేవించిన కుసుమరోగములును ఖర్జూరపండు తేనె లేకగుమ్మడు పండు తేనె అనువానిలో దేనితోగాని సేవించిన ఊర్ధ్వగత అధోగతరక్తపైత్త్యములును రక్తవాంతులును మూర్ఛయు సర్వమూత్ర కృచ్ఛ్రములును గుబులుగల పైత్త్యములును అస్థిస్రావరోగములును హరించు. ఈచంద్రకళారసము రక్తపిత్తముల బోకడుచుట యందు కడుప్రసిద్ధిజెందియున్నది. మఱియు నీరసము గ్రీష్మశరత్కాలములయందు విశేషముగ ప్రశస్తంబు. (మఱియు దీనిని లవంగపు చూర్ణయుక్తముగ జేయబడిన చిన్నంగిసమూలము ఇంగువ కరక్కాయ అనువాని కషాయముతోడగాని లేక లేలగంధము పేల్చినఇంగువ సైంధవలవణము మిరియాలు శొంఠి అనువానిచూర్ణముతోడగాని లేక జీడిగింజలచూర్ణముతోడగాని 6 నెలలు భక్షించిన గుబులుగల పైత్త్యములు హరించు.)

రక్తపిత్తమునకు వేణుపత్రాదికషాయము.

శ్లో॥ వేణుపత్రోశీరముస్తాః కేశీదాడిమ వాలుకమ్।
క్వాథో నాగరమిశ్రస్తు రక్తపిత్తనిబర్హణః॥

తా. వెదురాకు వట్టివేళ్ళు తుంగగడ్డలు కురువేరు దానిమ్మకాయ కూతురుబుడమ వీనిని సమభాగములుగదంచి కషాయముకాచి అందు శొంఠి చూర్ణము గలిపి పానముచేసిన రక్తపైత్త్యము హరించు.

రక్తపిత్తమునకు అలక్తకల్పము.

శ్లో॥ అలక్తకలశంక్షౌద్రం రక్తవాంతిహారంభవేత్ ॥

తా. లక్క తేనె కలిపి సేవించిన రక్తపైత్త్యము హరించు.

రక్తపిత్తమునకు కాకతుండ్యాదిచూర్ణము.

శ్లో॥ పుష్యార్కే కాకతుండ్యాస్తు మూలం గోక్షీరభావితమ్।

రక్తవాంతి హారంపేయం ప్రత్యహం నిష్కనిష్కకమ్॥

తా. పుష్యమీనక్షత్రము ఆదివారముకూడిన దినమునందు బండిగురిజవేరు చెక్కనుదెచ్చి చూర్ణముచేసి ఆవుపాలతో 7 మారులు భావనచేసి ప్రతిదినము నిష్కప్రమాణమును సేవింపుచుండిన రక్తపిత్తము హరించును.

రక్తపిత్తమునకు చందనాదిఘృతము.

శ్లో॥ చందనసారకషాయవిపక్వం శారిభయామధుకేన సుసర్పిః।
శర్కరయామధుకేనచ మిశ్రంశోణితపిత్తమపోహతిసద్యః॥

తా. రక్తచందన కషాయములో సుగంధిపాల ఇప్పపువ్వులు నెయ్యి కలిపి ఘృతపక్వముగాకాచి అందు శర్కర తేనె కలిపి సేవించిన తత్క్షణము రక్తపిత్తము హరించును.

రక్తపిత్తమునకు ఉశీరకాదిచూర్ణము.

శ్లో॥ ఉశీరం తగరంశుంఠీ కంకోలం చందనద్వయమ్।
లవంగం పిప్పలీమూలం త్వృష్మైలా నాగకేసరమ్।
ముస్తామలక కర్పూరగం తవక్షీరీచ పత్రకమ్।
కృష్ణాగరుసమంచూర్ణం సితాస్యా దష్టమాంశకమ్।
రక్తవాంతింహృదస్తాపం నాశయే న్నాత్రసంశయః॥

తా. వట్టివేళ్లు గ్రంథితగరము శొంఠి కంకోలములు శ్రీగంధము రక్తచందనము లవంగములు మోడి పిప్పళ్ళు ఏలకులు నాగకేసరములు తుంగముస్తెలు ఉసిరికపప్పు కర్పూరము తవక్షీరి ఆకుపత్రికె కృష్ణాగరు దీనిని సమభాగములుగదంచి చూర్ణము చేసి దానికి 8 వ భాగము పంచదార గలిపి పిల్లి అడుగంత భక్షించిన రక్తవాంతి రొమ్ము లోమంట నిస్సంశయముగ హరించును.

రక్తపిత్తమునందు పథ్యములు.

శ్లో॥ ముద్గగోధూమషష్టికా శాలీజాంగల జామిషమ్।
పక్వకూష్మాండపత్తూర పటోలం తండులీయకమ్।

ద్రాక్షాదాడిమ ఖర్జూరం ధాత్రీఫల ఘృతంమధు।
ప్రదరేక్తపిత్తేచ పథ్యవర్గఉదాహృతః॥

తా. పెసరకట్టు గోధుమలు 60 దినములకు ఫలించిన వడ్లు జాంగలమాంసము ముదురు గుమ్మడుకాయ పొన్నగంటికూర పొట్లకాయ చిర్రికూర ద్రాక్షపండు దానిమ్మ పండు ఖర్జూరపండు ఉసిరికపప్పు ఆవునెయ్యి తేనె ఇవి రక్తపైత్యరోగులకు కుసుమ రోగులకు పథ్యకరంబులు.

రక్తపిత్తమునందు పథ్యములు.

శ్లో॥ కట్వమ్ల లవణక్షారం మత్స్యమద్య విదాహినః।
మాషానిష్పావతిలజ కుళుత్థ లశునందధి।
ప్రదరే రక్తపిత్తేచ హ్యాపథ్య మితికథ్యతే॥

తా. కారము పులుసు ఉప్పు క్షారము మత్స్యములు మద్యము విదాహకరద్రవ్యములు మినుములు అనుములు ఆవాలు నూనె ఉలవలు తెల్లుల్లి పెరుగు ఇవి రక్తపైత్య రోగులకు కుసుమరోగులకు అపథ్యకరంబులు.

అమ్లపైత్య లక్షణము.

శ్లో॥ [ఆయుర్వేదే] అథాన్యత్సంప్రవక్ష్యామి సంక్షిప్తంసూక్తముత్త మమ్ । ఆయుర్వేదోపదేశేస్మి న్నామ్లపిత్తంనిగద్యతే। విరుద్ధద ష్టామ్ల విదాహిపిత్త ప్రకోపిపానాన్న భుజోవిదగ్ధం । పిత్తంస్వ హేతూపచితంపురాయ తదమ్లపిత్తం ప్రవదంతి సంతః॥

తా. ఇక ఆయుర్వేదమున చెప్పంబడిన ప్రకారము అమ్లపిత్తోత్పత్తిని సంక్షిప్త ముగ వచించెద. విరుద్ధక్షీరమత్స్యాద్యాహారములు పులుసు విదాహకరద్రవ్యములు అను వాని సేవనవలన వర్షాది ఋతువులవలన పిత్తము ప్రకోపించి భుజించిన యన్నాదులు జీర్ణము గాక పులితేనుపులు వచ్చుటయే అమ్లపైత్యమని తెలియవలయు.

శ్లో॥ అమ్లాంత్పిత్తా చ్ఛిరోర్త్తి జ్వరిత తనువపుః కోష్ఠ హృత్కంఠ దాహాస్స్వేదో మూర్ఛా పిపాసాకఫ సహితవమిశ్చామ్లశేషో రసస్య । వాచాఘూర్ణితేనతస్మిన్ జఠరముపగతే చామ్లశేషస్య

వాంతిస్తిక్తామ్లోద్గార కండూ బహువిధపిట కామండలా న్యామ్లపిత్తే॥

తా. తలనొచ్చుట జ్వరముగలుగుట శరీరము కృశించుట లోకువు హృదయము మెడ అనువానియందు తాపముగలుగుట చెమట మూర్ఛ దప్పిగలుగుట శ్లేష్మమును పులుసును గ్రక్కుట కడుపులో వ్యాపించిన అమ్లపిత్తమువలన నోరు ముక్కు అనువానియందు పులుసు వెడలుట చేదుగ పుల్లగ తేనుపులువచ్చుట దురద పలువిధపిటకలు మండలములుగలుగుట ఈ లక్షణములుగలది అమ్లపైత్యమని తెలియవలయు.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] అవిపాకక్లమోత్క్లేశ తిక్తామ్లోద్గారగౌరవైః । అరుచిఃకంఠతృడ్దాహ మోహమూర్ఛాః క్వచిద్భ్రమః । తిక్తామ్లకటుకోద్గార శ్వాసహృల్లాసతాపతృట్ । ప్రలాపఃకుక్షిరోదశ్చ హ్యమ్లపిత్తస్య లక్షణమ్॥

తా. అన్నము జీర్ణముగాకుండుట ఆయాసముగలుగుట శరీరము పగులుట చేదుగ పుల్లగ తేనుపులువచ్చుట శరీరము బరువుగనుండుట అరుచిగలుగుట కంఠమునందు తాపము మోహము మూర్ఛ ఒకానొకప్పుడు భ్రమగలుగుట చేదుగ పుల్లగ వగరుగ వమనముసేయుట శ్వాస ఓకరగలుగుట ప్రలాపించుట కడుపులో కూలించుట ఈలక్షణములుగలది అమ్లపైత్యమని తెలియవలయు.

శ్లో॥ [చికిత్సాసారసిద్ధసంగ్రహే] అమ్లోద్గారామ్లవమనంశిరోర్తిర్జ్వరితంవపుః । అమ్లపిత్తస్యలింగాని స్వేదతృష్ణావిమూర్ఛనమ్ తత్కృచ్ఛ్రసాధ్యంప్రత్యగ్రం దుశ్చికిత్స్యం పురాతనమ్॥

తా. పులితేనుపులు గలిగి పులుసును గ్రక్కుట తలనొచ్చుట జ్వరము చెమట దప్పి మూర్ఛ గలుగుట ఈ లక్షణములుగలది అమ్లపైత్యమని తెలియవలయు. ఇదిలేతగనుండిన కష్టసాధ్యము ముదిరి వాత పిత్త శ్లేష్మయుక్తంబై జ్వరయుక్తంబైయుండిన అసాధ్యము.

ఊర్ధ్వాధోముఖామ్లపిత్తమునకు ఉపచారము.

శ్లో॥ ఊర్ధ్వామ్లపిత్తేవమనం విరేచనమధోగతే।

సర్వత్రానశనంశస్తం నిరూహంచ ప్రశస్యతే।
కఫపిత్తప్రశమనం యచ్చపానాన్న భేషజమ్॥

తా. అమ్లపిత్తము ఊర్ధ్వముఖంబైన వమనమును అధోముఖంబైన విరేచనమును ఊర్ధ్వాధోముఖంబైన లంఘనమును నిరూహవస్తికర్మమును మఱియు శ్లేష్మపిత్తరక్తశమనోపయుక్త పానాన్న సేవనను చేయించి దానిని బోకడచవలయు.

అమ్లపిత్తమునకు సంజీవరసము.

శ్లో॥ [సిందూరమణిదర్పణే] రసగంధకతామ్రంచ కాంతభస్మ సమాంశకమ్ । ముసలీరససంమర్ద్యం కాచకుప్యాంవినిక్షిపేత్ । పాచయేద్వాలుకాయంత్రే ద్వియామాంతేసముద్ధరేత్ । సిందూరంత్రిఫలావ్యోషం క్షారంలవణపంచకమ్। హింగుగుగ్గులువహ్నీచ కుబేరాక్షశ్చటంకణమ్ । దీప్యత్రయంచజాతిశ్చ సూరణంవిశ్వవల్లకమ్ । శిగ్రుద్వయంతథా పుంఖీ వ్యాఘ్రీత్రయపటోలకమ్ । రాక్షసీవజ్రవల్లీచ కటభిక్షురపీలుకమ్ । సమభాగానిసంచూర్ణ్య ఖల్వమధ్యేవినిక్షిపేత్ । గృంజనస్త్వశృంగబేర జంబీరరసభావనా । నిష్కార్ధంమధునాలేహ్యాం యామేయామేచభక్షితమ్। అమ్లపిత్తం నిహంత్యాశు సర్వవ్యాధిహరఃపరః।కురాత్ప్రాణిపరిత్రాణం సంజీవరసఉత్తమః॥

తా. శుద్ధిజేసిన రసము శుద్ధిజేసిన గంధకము తామ్రభస్మము కాంతభస్మము వీనిని సమభాగములుగ ఖల్వములోనునిచి నేలతాటిగడ్డ రసముతో మర్దించి మాత్రలు చేసి ఎండించి గాజుకుప్పెలోబోసి వాలుకాయంత్రమున 2 ఝాములువండి సాంగశీతలమున దీసి ఖల్వములోనునిచి చూర్ణముచేసి అందు సిందూరము త్రిఫలములు త్రికటుకములు త్రిక్షారములు పంచలవణములు ఇంగువ శుద్ధిచేసిన మహిసాక్షి గుగ్గిలముచిత్రమూలము గచ్చపలుకులు శుద్ధిజేసిన వెలిగారము ఖురాసాని ఓమము మంచిఓమము అజామోదము జాజికాయలు అడవికంద అడవి అల్లము కొడిసెపాల మునగగడ్డ కారుమునగగడ్డ ములువెంపలివేళ్లు నేలములకవేళ్ళు పెద్దములకవేళ్ళు రామములకవేళ్ళు చేతిపొట్ల

బలురక్కసిగడ్డ నల్లేరు ఒరగొమ్ము నేలగొలిమిడి గాడిదెగడపరవేళ్ళు అనువాని చూర్ణమును ప్రత్యేకప్రత్యేకముగ రసప్రమాణముకలిపి మర్దించి వెల్లుల్లిపాయలరసము అల్లము నిమ్మపండ్లు అనువాని రసములలో ప్రతిదానితో 8 మార్లు భావనజేసి ప్రతిఝామునందు అర్ధనిష్కప్రమాణమును తేనెతో నేని లేక తమలపాకుతో నేని భక్షించి ఉష్ణోదకమును పానముచేసిన ఆమ్లపైత్యము గ్రహణి అజీర్ణము గుల్మశూల మొదలగు సర్వరోగములు శీఘ్రముగ హరించు. ఇది ప్రాణముల రక్షించుటచే సంజీవరస మనంబడు. (దీని సేవనవలన నీరువెడలకుండిన దొండాకురసమును పానము సేయవలయు.)

ఆమ్లపిత్తమునకు పిత్తభంజనరసము.

శ్లో॥ [చరకే] పారదంగంధకంతామ్రం ముసలీరసమర్దితమ్। కాచకుప్యాంవినిక్షిప్య వాలుకాయంత్రకేతథా। పచేద్విమక్ష్యసం చూర్ణ్యం ఖల్వమధ్యే వినిక్షిపేత్। త్రిక్షారంపంచలవణాం హింగుగుగ్గులు కుష్ఠకమ్। కటుత్రయంచత్రిఫలా గంధారీ జాతికద్వయమ్। దీప్యత్రయంత్రిఫేనంచ ముసాంబ్రంవిషవత్సకమ్। ఏలాద్వయంచసౌభాగ్యం కుబేరావహ్నిమూలకమ్। తింత్రిణీఫలగ్రంధీచ చూతందాడిమఖంపలమ్। సమభాగానిసంచూర్ణ్యం ఖల్వమధ్యేవినిక్షిపేత్। భావయేత్సప్తవారంచ శృంగబేరరసేనచ। నిష్కార్ధంమధునాలేహ్యం యామేయామేచ భక్షయేత్। అమ్లపిత్తం నిహంత్యాశు గ్రహణీచవినశ్యతి॥

తా. శుద్ధిచేసిన రసము శుద్ధిజేసిన గంధకము తామ్రభస్మము వీనిని సమభాగములుగ ఖల్వములోనునిచి నేలతాటిగడ్డల రసముతో మర్దించి మాత్రలుజేసి ఎండించి గాజుకుప్పెలోబోసి వాలుకాయంత్రమున 2 ఝాములు వండి స్వాంగశీతలమున దీసి అందు త్రిక్షారములు పంచలవణములు నేతితోపొంగించిన ఇంగువ శుద్ధిజేసిన మహాసాక్షి గుగ్గిలము చంగల్వకోష్టు త్రికటుకములు త్రిఫలములు గంజావివిత్తులు జాజికాయలు జాపత్రి ఓమము ఖురాసాని ఓమము అజామోదము పోస్తుకాయ గసగసాలు వల్లమందు ముసాంబ్రము అతివస కొడిసెపాల ఏలకులు బొంత ఏలకులు శుద్ధిజేసిన

వెలిగారము గచ్చపలుకులు చిత్రమూలము చింతయాకులు మయాఫలములు కాచుమోడి మామిడిపప్పు దానిమ్మకాయ అనువానిని సమభాగములుగ చూర్ణముచేసి కలిపి 7 మార్లు అల్లపురసముతో భావనజేసి ½ నిష్కప్రమాణమును ప్రతిఝామున తేనెతో సేవింపుచుండిన ఆమ్లపైత్యము గ్రహణి (ఛర్ది అజీర్ణము) హరించు.

ఆమ్లపిత్తమునకు లీలావిలాసరసము.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] శుద్ధసూత తథాగంధం మృతతామ్రాభ్రరుచ్యకమ్। తుల్యాంశంమర్దయేద్యామం రుధ్వాపాచ్యం లఘూపుటే। అతఃశంఖాత్రీంచపథ్యాంచ క్రమవృద్ధ్యావిపాచయేత్। జలేనాష్టగుణేనైవా గ్రాహ్యమష్టావశేషితమ్। అనేనభావయేత్పూర్వం పక్వసూతంపునఃపునః। పంచవింశతివారంచ తావతాభృంగజైర్ద్రవైః। సంశోష్యభక్షయేద్రాక్షైః పంచగుంజంమధుప్లుతమ్। రసోలీలావిలాసోయమామ్లపిత్తంనియచ్ఛతి॥

తా. శుద్ధిజేసిన రసము శుద్ధిజేసిన గంధకము తామ్రభస్మము అభ్రకభస్మము సౌవర్చలవణము వీనిని సమభాగములుగ ఖల్వములోనునిచి నిమ్మపండ్లరసముతో 1 ఝాము మర్దించి గాజుకుప్పెలోనునిచి లఘుపుటంబిడి పిదప 1 భాగము గచ్చపలుకులును 2 భాగములు ఉసిరికెపప్పును 3 భాగములు కరక్కాయలను దంచి వాని కెనిమిదింతలు నీళ్ళుబోసి అష్టావశేషముగ కషాయముకాచి యీ కషాయముతో 25 మార్లును గుంటగలగరాకు రసముతో 25 మార్లును పై యౌషధమును ఖల్వములో మర్దించి ఎండించి చూర్ణముజేసి అందు 5 గురిగింజలయెత్తులో గురిగింజయెత్తు సిందూరము తేనె కలిపి సేవించిన కడుదుర్ఘటమైన ఆమ్లపైత్యములు హరించు.

ఆమ్లపైత్యమునకు ప్రాణేశ్వరరసము.

శ్లో॥ [రసరత్నాకరే] గంధకాభ్రసమంసూతం వారాహీరసమర్దితమ్। కాచకుప్యాంవినిక్షిప్య ముఖంఖంజేనరోధయేత్। పాచితంవాలుకాయంత్రే ద్వియామాంతేసముద్ధరేత్। సిందూరంవత్సనాభంచ త్రిఫలావ్యోమచిత్రకమ్। త్రిక్షారం పంచలవణం హింగుగుగ్గులుదీప్యకమ్। అజామోదంచేంద్ర

యవం పృథగ్గసమైర్యుతమ్ । ఆర్ద్రకస్య ద్రవేణైవ భావయే
త్సప్తవారకమ్ । ద్విమాషమనుపానేన ద్విపలేనోష్ణవారిణా।
అనుపానవిశేషేణ సర్వరోగాన్ వినాశయేత్ । అభిన్యాసం
చామ్లపిత్తం గ్రహణీపాండుగుల్మజిత్। కాసశ్వాసంచప్లీహం
చ జ్వరాతీసారమేవచ। వాతనూలంచమందాగ్నింసర్వజ్వర
వినాశకః॥కుర్యాత్ప్రాణిపరిత్రాణ మయంప్రాణేశ్వరోరసః॥

తా. శుద్ధిజేసిన గంధకము అభ్రకభస్మము శుద్ధిచేసిన రసము వీనిని సమభాగములుగ ఖల్వములోనునిచి నేలతాటిగడ్డల రసముతో మర్దించి మాత్రలుచేసి గాజుకుప్పెలోబోసి బలపుబిల్లచే దాని మూతిని మూసి వాలుకాయంత్రమున 2 ఝాములు వండి సాంగశీతలమున దీసి ఖల్వములోనునిచి అందు సింధూరము శుద్ధిచేసిన నాభి త్రిఫలములు త్రికటుకములు చిత్రమూలము త్రిక్షారములు పంచలవణములు ఇంగువ శుద్ధిచేసిన మహిసాక్షి గుగ్గిలము ఓమము ఖురాసాని ఓమము కొడిసెపాల అనువానిలో ప్రతిదాని చూర్ణమును రసమెత్తు కలిపి అల్లపురసముతో 7 మార్లు భావనచేసి 2 మాషములయెత్తును తేనెతో సేవించినను లేక తమలపాకులోనునిచి భక్షించి చారెడు ఉష్ణోదకమును త్రాగినను అభిన్యాసము అమ్లపైత్యము గ్రహణి పాండువు గుల్మము కాసశ్వాసలు ప్లీహరోగము జ్వరాతిసారము వాతశూలలు అగ్నిమాంద్యము సర్వజ్వరములుహరించు ఇదిప్రాణముల రక్షించుటచే ప్రాణేశ్వర రసమని జెప్పంబడు.

అమ్లపైత్యమునకు మహాప్రాణేశ్వరరసము.

శ్లో॥ [శారీరే] గంధకాభ్రంసమంసూతం వారాహీరసమర్దితమ్।
హంసపాదిరసేనాపి మర్దయేత్త్రిదినంమృదు। కాచకుప్యాం
తరేక్షిప్త్వా తన్ముఖంచ నిరుద్ధ్యచ । పాచయేద్వాలుకాయం
త్రేతథాయామ చతుష్టయమ్। సాంగశీతలమాదాయ మర్ద
యేదేభిరౌషధైః। పంచకోలంచత్రిక్షారం జీరకద్వయదీప్య
కమ్ । మరీచాన్ పంచలవణం గుగ్గులుంచ విషద్వయమ్ ।
త్రిజాతకంలవంగంచ వరారాస్నాశ్వగంధికా। జంబీరార్ద్రక
భృంగాణాం రసై స్సంమర్దయేత్పృథక్ । సప్తరాత్రంతతో
గుంజాప్రమాణం వటకీకృతమ్। తత్తద్రోగేనుపానేన సేవయే

త్సర్వరోగజిత్ । సన్నిపాత మభిన్యాసం ధనుర్వాతంచ
తాంత్రికమ్। కాసశ్వాసాగ్ని మాంద్యంచ పాండు కామలి
పీనసాన్ । శోఫంగుల్మం తథార్శాంసి క్షయంచ గ్రహణీ
గదాన్ । జ్వరకుష్ఠ ప్రమేహంచనాశయే న్నాత్రసంశయః।
సర్వేషాం పిత్తరోగాణాం మహా ప్రాణేశ్వరోరసః॥

తా. శుద్ధిజేసిన గంధకము అభ్రికభస్మము శుద్ధిజేసిన రసము వీనిని సమభాగములుగ ఖల్వములోనునిచి నేలతాటిగడ్డల రసము హంసపాదియాకు రసము వీనితో 3 దినములు సన్నగమర్దించి గాజుకుప్పెలోనునిచి దాని మూతిని మూసి వాలుకా యంత్రమున 4 ఝాములు వండి సాంగశీతలమున దీసి అందు పిప్పళ్లు మోడి చెవ్యము చిత్రమూలము శొంఠి సర్జక్షారము యవక్షారము టంకణక్షారము జీలకఱ్ఱ నల్లజీలకఱ్ఱ ఓమము మిరియాలు పంచలవణములు శుద్ధిజేసిన మహిసాక్షి గుగ్గిలము శుద్ధిజేసిన నాభి అతివస లవంగపుచెక్క ఏలకులు లవంగపత్రికె లవంగములు త్రిఫలములు దుంపరాష్ట్రము డొమ్ము డోలుగడ్డ అనువానిలో ప్రతిదానిచూర్ణమును రసమునకు సమముగ కలిపి నిమ్మపండ్లు అల్లము గుంటగలగర అనువానిలో రసములలో ప్రతిదానిలో 7 దినములు మర్దించి గురిగింజంతేసి మాత్రలుజేసి అనుపాన విశేషములతో సేవించిన సన్నిపాతము అభిన్యాసము ధనుర్వాతము తాంత్రికసన్ని కాసశ్వాసలు అగ్నిమాంద్యము పాండువు కామిల పీనసము శోథ గుల్మము మూలవ్యాధి క్షయరోగము గ్రహణిజ్వరము కుష్ఠువు ప్రమేహము అమ్లపైత్యము మొదలగు సర్వపైత్యరోగములు హరించు.

అమ్లపైత్యమునకు రసభస్మాదికల్పము.

శ్లో॥ మృతసూతార్కలోహానాం తుల్యంపథ్యాం విచూర్ణయేత్।
మాషత్రయంలిహేత్క్షౌద్రేణామ్లపిత్తప్రశాంతయే ॥

తా. రసభస్మము తామ్రభస్మము లోహభస్మము ఇవి దినును కొక్కొక్క తులము కరక్కాయలు 3 తులములు ఇటుల వాని నేకముజేసి తేనెలోకలిపి 3 మాషముల యెత్తును సేవించిన అమ్లపైత్యము హరించు.

అమ్లపైత్యమునకు అభ్రకాదికల్పము.

శ్లో॥ మృతాభ్రకంమృతంలోహంక్షౌద్రేర్లిహ్యాద్ద్విగుంజకమ్।

ఫలత్రయంపటోలంచతిక్త్వాక్వాథంసితాయుతమ్ ।
అమ్లపిత్తహరంచాశుపిబేచ్ఛర్దింజ్వరంజయేత్ ॥

తా. అభ్రకభస్మము లోహభస్మము వీనిని తేనెతో సేవించినను లేక త్రిఫలములు చేదిపొట్ల కటుకరోహిణి వీనిని కషాయముకాచి పంచదారకలిపి త్రాగినను అమ్లపైత్యము ఛర్ది జ్వరము శీఘ్రముగ హరించు.

అమ్లపైత్యమునకు తామ్రాదికల్పము.

శ్లో॥ మృతతామ్రంచైకగుంజం మధునాసహభక్షయేత్ ।
ద్రాక్షాంపథ్యాంసమంఖాదే న్మధునాచామ్లపిత్తజిత్ ॥

తా. గురిగింజంత తామ్రభస్మముగాని లేక ద్రాక్షపండు కరక్కాయ అనువానిని సమముగ చూర్ణముచేసిగాని తేనెతో సేవించిన అమ్లపైత్యము హరించు.

ఛర్ది నిదానము.

శ్లో॥ [ఆయుర్వేదే] దుష్టైర్దోషైః పృథక్సర్వైర్బీభత్సాలోకనాదిభిః । ఛర్దయఃపంచవిజ్ఞేయా స్తాసాంలక్షణముచ్యతే। అతిద్రవైరతిస్నిగ్ధైరహృద్యైర్లవణైరపి । అకాలేచాతిమాత్రైశ్చ తథాసాత్మ్యైశ్చభోజనైః । శ్రమాద్భయాదథోద్వేగావజీర్ణాత్క్రిమిదోషతః। నార్యాశ్చాపన్నసత్వాయా స్తథాతిద్రుతమశ్నతః॥

తా. కడుద్రవము స్నిగ్ధముగల పదార్థములు మనస్సునకు ఇంపుగాని పదార్థములు లవణపదార్థములు అనువాని సేవనవలన అకాలభోజనము లేక అధికభోజనము లేక శరీరప్రకృతి కనుగుణ్యముగాని భోజనము అనువానివలన శ్రమ భయము దుఃఖము అజీర్ణము క్రిమిదోషము గర్భిణీస్త్రీలకుగలుగు గర్భపీడ అతితీవ్రభోజనము అనువానివలన వాత పిత్త శ్లేష్మములు ప్రకోపించి వాతఛర్ది పిత్తఛర్ది శ్లేష్మఛర్ది అరోచకఛర్ది ఆగంతుకఛర్ది అన ౫ విధ చర్దుల గలుగంజేయు.

* అన్నపానాదులయందు ద్వేషముకలిగి వమనంబగుటయే ఛర్దిరోగమనంబడు.

ఛర్దిపూర్వ రూపము.

శ్లో॥ హృల్లాసోద్గార సంరోధౌప్రసేకో లవణ స్తనుః ।
ద్వేషోన్నపానేచ భృశంవమీనాం పూర్వలక్షణమ్ ॥

తా. ఓకరగలుగుట తేనుపులువచ్చుట మలమూత్రములు వెడలకుండుట నోటనీరుగారుట నోరు కొంచము ఉప్పగనుండుట అన్నపానములయందు మిక్కుటముగ ద్వేషముగలుగుట ఈ లక్షణములవలన ఛర్దిరోగము జనించునని తెలియవలయు.

ఛర్దులయందు సామాన్యోపచారము.

శ్లో॥ అస్యాంచలం ఘయేత్పూర్వం ముహుఃకార్యం విరేచనమ్ ।

తా. పైజెప్పబడిన ౫ విధ ఛర్దులయందు తఱుచుగ లంఘనము విరేచనమును చేయించవలయు.

వాతఛర్ది లక్షణము.

శ్లో॥ [ఆయుర్వేదే] ఛర్దిర్భవేత్కృష్ణ కషాయ ఫేనై ర్ముహుర్ముహుశ్శూలక కుక్షిదాహకా। వాతోద్భవాంఛర్దిమిమాంబ్రువంతి నక్షేత్రిచశోషోశ్విమిముఖ్యవైద్యాః॥

తా. నల్లగ వగరుగ నురుగుగ గ్రక్కుట పలుమారుకూల కడుపులో మంటగలుగుట నోరుయెండుట ఈ లక్షణములుగలది వాతఛర్దియని అశ్వినీదేవతలు వచించెదరు.

పైత్యఛర్ది లక్షణము.

శ్లో॥ మూర్ఛపిపాసా ముఖశోషశీర్ష తాల్వక్షి సంతాపమోహభ్రమార్తః । పీతంభృశోష్ణం హరితంసతిక్తం ధూమ్రంచ పిత్తేనవమేత్సదాహమ్ ॥

తా. మూర్ఛ దప్పిగలుగుట ముఖమువాడియుండుట తల దవడలు నేత్రములు మండుట అజ్ఞానము భ్రమగలుగుట పచ్చగ కడువుష్ణముగ ఆకుపసరువర్ణముగ వగరుగ ఊదావర్ణముగ దాహయుక్తముగ గ్రక్కుట ఈ లక్షణములు గలది. పైత్యఛర్దియని తెలియవలయు.

శ్లేష్మఛర్ది లక్షణము.

శ్లో॥ [సిద్ధసంగ్రహే] వాంతోఽరుణోఽయత్రవర్ణః పిచ్ఛిలఃపూతిశీత
లః । శ్లేష్మఛర్ది వికారోఽయంమునిభిః పరికీర్తితః ॥

తా. ఎఱ్ఱగ బంకగ దుర్గంధముగ చల్లగ వమనంబగుట ఈ లక్షణములు గలది శ్లేష్మఛర్దియని తెలియవలయు.

ఛర్దరుచి లక్షణము.

శ్లో॥ హృచ్ఛూలపీడనయుతం వమనేన పిత్తాత్తృడ్దాహశోషబహు
ళం సతతంప్రలాపః । శ్లేష్మాధికం హ్యరుచికం వమిరోగకే
తువైవర్ణ్యమోహజడతా గురుకంపనంచ ॥

తా. పిత్తప్రకోపమువలన వమనంబై డొక్కనొచ్చుట దప్పిగలుగుట ఎల్లపుడు శరీరముమండుట శోష కడుప్రలాపము శ్లేష్మాధిక్యము అరుచిగలుగుట ముఖము వెల్లబోవుట మోహము జడత్వము మిక్కుటముగ వణకుగలుగుట ఈ లక్షణములు గలది ఛర్ది ఆరోచకమని తెలియవలయు. (ఛర్దిరోగము త్రిదోషలక్షణయుక్తంబుగనుండిన అసాధ్యము. ద్వంద్వలక్షణయుక్తంబుగనుండిన యాప్యము. ఏకదోషలక్షణయుక్తంబుగ నుండిన సాధ్యము.)

ఆగంతుకఛర్ది లక్షణము.

శ్లో॥ బీభత్సజాదౌ హృదజాఽమజాచ యాఽసాత్మ్యజా వా కృ
మిజాచయాహి । సాపంచమీతాంచ విభావయేత్తు దోషో
చ్ఛ్రియేణైవ యథోక్తమాదౌ ॥

తా. రోతపదార్థదర్శనము వేవిళ్ళు అజీర్ణము శరీరమున కనుగుణ్యముగాని భోజనము గర్భస్థక్రిములు అను నీ ౫ కారణములవలన వాతాదిదోషములు ప్రకోపించి ౫ ది యగు ఆగంతుకఛర్దిని గలుగంజేయు. మఱియు దీనియందు వాతాది ఛర్దిలక్షణములే గలిగియుండు.

అసాధ్యఛర్ది లక్షణము.

శ్లో॥ విట్స్వేదమూత్రాంబు వహానివాయుః స్రోతాంసిసంరుధ్యయ
దోర్ధ్వమేతి। ఉత్పన్నదోషస్య సమాచితం తందోషసముద్ధూ
ద్భయంనరస్యాశోస్యాత్ । విణ్మూత్రయో స్తత్సమగంధవర్ణం
తృట్ శ్వాసకాసార్తి యుతంప్రసక్తమ్ । ప్రచ్ఛర్దయేదుష్ట
మిహాతివేగా త్తయార్దితశ్చాశు వినాశమేతి ॥

తా. వాయువు పురీషము స్వేదము మూత్రము ఉదకము అనువానిని వహింపుచుండు స్రోతస్సులనడ్డగించి ఊర్ధ్వముఖంబై మలమూత్ర అమానగంధ వర్ణములు గలదై దప్పిని శ్వాసమును దగ్గును గలుగం జేయునదియై నరునియొక్క కోష్ఠములో నుండి లేచి కఫమునుగాని లేక పిత్తమునుగాని పలుమారు కడువేగముగ వమనంబగునటుల జేయుచున్నయది. ఇట్టి వమనముచే పీడితుడుగ నుండువాడు కడుశీఘ్రముగ నశించు.

వాతఛర్దియందు ఉపచారము.

శ్లో॥ క్షీరోదకసమాపీతా ఛర్దిర్వాతేనసంభవా ।
ససైంధవంపిబేత్సర్పిర్వాత ఛర్దినివారణమ్ ॥

తా. పాలు నీళ్లు పసపువర్ణము వీనివలె వమనంబైన వాతఛర్దియని తెలియవలయు. ఇది నివృత్తించుటకై నెయ్యిలో సైంధవలవణమును కలిపి సేవింపవలయు.

వాతఛర్దికి విళంగాదిచూర్ణము.

శ్లో॥ విళంగంసైంధవోపేతం సౌవర్చలకటుత్రయమ్ ।
భక్షయేన్మధునాచైవ వాతఛర్దిభిదంజనః ॥

తా. వాయువిడంగములు సైంధవలవణము సౌర్చలవణము త్రికటుకములు వీనిని సమభాగములుగ చూర్ణముచేసి తేనెతో సేవించిన వాతఛర్ది హరించు.

పిత్తఛర్దియందు ఉపచారములు.

శ్లో॥ [ఆయుర్వేదే] చందనంచాక్షమాత్రంచ నియోజ్యామలకే
రసే । పిబేన్మాక్షికసంయుక్తం పిత్తఛర్దివినాశనమ్ ॥

తా. అక్షప్రమాణము శ్రీగంధములో ఉసిరికరసము తేనె కలిపిసేవించిన పైత్యఛర్ది హరించు.

శ్లో॥ హారీతకీనాంచూర్ణంతు లిహేన్మాక్షికసంయుతమ్ ।
అధోర్ధ్వేచకృతేదోషే ఛర్దిస్తేవినశ్యతి ॥

తా. కరక్కాయలపొడిని తేనెతో భక్షించిన ఊర్ధ్వాధోగత దోషములు పైత్యఛర్ది హరించు.

కఫచర్దికి పిప్పల్యాదియోగము.

శ్లో॥ కఫాన్వితాయాం పవనోత్థితాయాం సపిప్పలీసర్షపనింబతోయ
మ్।పిబేత్తథాసైంధవసంప్రయుక్తం చిర్ద్యాంకఫామాశయశోధ॥

తా. పిప్పళ్లు ఆవాలు సైంధవలవణము వీనిని సమభాగములుగ చూర్ణముచేసి మంచి వేపచెక్క రసముతో సేవించిన శ్లేష్మవాతఛర్ది హరించు. మఱియు నిది కఫమును ఆమాశయమును శోధించు.

కఫఛర్దియందు కపిత్థాదికల్పము.

శ్లో॥ [ఆయుర్వేదే] కపిత్తంమాలతీపత్ర పిప్పలీమరిచాన్వితమ్ ।
శర్కరామధు సంయుక్తం శ్లేష్మఛర్దియుఃశోజనః ॥

తా. వెలగాకురసములో జాజిపువ్వు పిప్పలి మిరియాలు అనువానిచూర్ణమును పంచదారను తేనెను కలిపి సేవించిన కఫఛర్ది హరించు.

శ్లో॥ [శారీరే] మధునామాతులుంగంచ లాజపిప్పలికాన్వితమ్ ।
కపిత్థంరజనీచూర్ణం కఫఛర్దివినాశనమ్ ॥

తా. పుల్లమాదీఫలపు పండ్లరసము పేలపుసత్తు పిప్పళ్ళు వీనిని తేనెతోగాని లేక వెలగపండ్లగుజ్జులో పసపు చూర్ణమును కలిపిగాని సేవించిన కఫఛర్ది హరించు.

పంచఛర్దులకు పూర్ణచంద్రోదయ సింధూరము.

శ్లో॥ [సిందూరమణిదర్పణే] తుల్యంతుల్యంరసంగంధంఖల్వమధ్యే
వినిక్షిపేత్ । కపిత్థమూలసారేణ మర్దితంచదినత్రయమ్ ।
వటికాంఛాయయాశుష్కాం భాండమధ్యేవినిక్షిపేత్ । కాచ
కుప్యాంవినిక్షిప్య వాలుకాభిఃప్రపూరయేత్ । దీపాగ్నౌచ
ద్విషడ్యామం సాంగశీతంసముద్ధరేత్ ॥ కపిత్థమూలసారేణ
త్రిదినం మర్ధయేత్క్రమాత్ । బిల్వమూలకషాయేణ

మర్ధయేత్త్రిదినంపునః। చాతుర్జాతకకర్పూర లవంగకుసుమా
న్వితం। సర్వంరససమంచైవ మేళయిత్వాథచూర్ణకమ్। లాజ
చూర్ణసితామిశ్రం మధునాసహసేవయేత్ । వల్లద్వయమి
దంసూత వమనస్తంభనం తథా । కాసాదిపంచఛర్దీనాం
హ్యారుచేర్నాశక స్తథా। హృద్రోగంస్వరభంగంచ మందా
గ్నించ నివారయేత్ । పూర్ణచంద్రోజయోన్నామ నిర్మిత
శ్శూలపాణినా॥

తా. శుద్ధిచేసిన రసము శుద్ధిచేసిన గంధకము వీనిని సమభాగములుగ ఖల్వములోనునిచి వెలగవేళ్ళరసముతో 3 దినములు మర్దించి వటికములుచేసి నీడనెండించి గాజుకుప్పెలోనునిచి కుండలో నిసుకబోసి దానిపై కుప్పెనునిచి 12 ఝామములు దీపాగ్నితోవండి సాంగశీతలమున దీసి చూచిన యది సిందూరించు. పిదప దానిని ఖల్వములోనునిచి వెలగవేళ్లరసముతో 3 దినములు మారేడువేళ్ల కషాయముతో 3 దినములు మరల మర్దించి అందు సిందూరమునకు సమముగ ఏలకులు * లవంగపుచెక్క † ఆకుపత్రికె నాగకేసరములు పచ్చకర్పూరము లవంగములు అనువాని చూర్ణమును కలిపి 2 వల్లముల ప్రమాణమును పేలపుసత్తు పంచదార తేనె వీనితో సేవించిన వమనము కాసశ్వాసములు పంచచర్దులు అరుచి హృద్రోగము స్వరభంగము మందాగ్ని హరించు. ఇదియ శూలపాణిచే నిర్మింపబడిన పూర్ణచంద్రోదయ సిందూరము.

ఛర్దులకు ఊషణాదిచూర్ణము.

శ్లో॥ ఊషణాచకపిత్థాబ్ద త్వగేలాపత్రకంసమమ్ ।
సక్షౌద్రంచ రసోరాగ స్సప్తైతేఛర్దినాశకాః॥

తా. పిప్పళ్ళు వెలగపండ్లుగుజ్జు తుంగముస్తెలు దాచినచెక్క ఏలకులు ఆకుపత్రికె సిందూరము అన నీ 7 ద్రవ్యముల చూర్ణముచేసి తేనెలో సేవించిన వాంతి హరించు.

ఛర్దులకు లాజాదికల్పము.

శ్లో॥ లాజచూర్ణంసితాయుక్తం సిందూరంమధునాసహః।
లిహ్యాత్సకలరోగేషు చర్దిస్తేనవినశ్యతి॥

* ఇదే దాచినచెక్కయనియు జెప్పంబడు.

† ఇదే లవంగపత్రియనియు జెప్పంబడు.

తా. వేలపుసత్తు పంచదార సిందూరము వీనిని తేనెతో సేవించిన సర్వపైత్య వికారములు వాంతి హరించు.

సర్వఛర్దులకు బిల్వాది లేహ్యము.

శ్లో॥ త్రింశత్పలం బిల్వమూల మర్ధకుంభాంభ సాపచేత్ । అష్ట
భాగావశేషేస్మి కషాయమవతారయేత్ । త్రిశత్పలంగు
డందత్వా కించిత్పక్వంచ కారయేత్ । త్రిఫలంశృంగి బేరస్య
మరీచస్యచతుష్పలమ్ । పిప్పల్యాః కుడవార్ధంచ చవినాయా
ప్రకుంచకమ్ । ముష్టింతాళిసపత్రస్య ముష్ట్యర్థం కేసరస్యచ ।
ద్విపలంపిప్పలీమూలం చిత్రకస్యపలంతథా । పృథక్త్రిజాత
కంచైవ కర్షంజీరకులద్వయమ్ । చూర్ణంతస్మిన్ వినిక్షిప్య
యుక్త్వాపుష్పరసంక్షిపేత్ । ఏతద్బిల్వాదికం లేహ్యం సర్వఛర్ది
నివారణమ్ । హృద్రోగ కామిలాగుల్మగ్రహణ్యరుచిపీనసమ్ ।
హిక్కా కాసక్రిమిశ్వాస ప్లీహానాహగరామయాన్ । అర్శాం
సి పాండురోగంచ హన్యాత్కాలే నిషేవితః॥

తా. 30 పలములు మారేడువేళ్ళను చిదియగొట్టి 1 భాండములోవైచి తూమెడునీళ్ళుబోసి 8 వ భాగముగ కషాయముకాచి అందు బెల్లము 30 పలములుకలిపి చిక్కగకాచి పిదప యందు శొంఠిచూర్ణము 3 పలములు మిరియాలచూర్ణము 4 పలములు పిప్పలిచూర్ణము 2 పలములు చెవ్యపుచూర్ణము 1 పలము తాళిసపత్రిచూర్ణము 1 పలము నాగకేసరములచూర్ణము ½ పలము మోడిచూర్ణము 2 పలములు చిత్రమూల చూర్ణము 1 పలము ఏలకులచూర్ణము 1 పలము లవంగపుచెక్కచూర్ణము 1 పలము ఆకుపత్రికచూర్ణము 1 పలము జీలకఱ్ఱచూర్ణము 2 పలములువైచి బాగుగ కలియబెట్టి కించిదుష్ణముగనుండు నపుడందు తేనెబోసి బాగుగకలిపి యథోక్తకాలమున సేవింపుచుండిన సర్వఛర్దులు హృద్రోగము కామిల గుల్మము గ్రహిణి అరుచి పీనసము ఎక్కిళ్లు కాసము క్రిమిరోగము శ్వాసము ప్లీహరోగము కడుపుబ్బరము విషదోషము మూల రోగము పాండువు హరించు.

సర్వఛర్దులకు లఘుబిల్వాది లేహ్యము.

శ్లో॥ బిల్వార్ధాఢకమంభసోర్ధకలశేపక్త్వాచతుర్థాంశకమ్ ।

తస్మిన్ జీర్ణగుడంచషోడశపలం మిశ్రీకృతంమార్జితమ్ ।
కర్షాంశంఘనధాన్యజీరకత్రుటి త్వక్కేసరత్ర్యూషణమ్ ।
లీఢంచర్ద్యరుచిప్రసేకశమనం శ్వాసాగ్ని మాంద్యంజయేత్ ।

తా. 32 పలములు మారేడువేళ్లను దంచి తూమెడు నీళ్లుబోసి 4 వ భాగముగ కషాయముకాచి అందు ప్రాతబెల్లము 16 పలములుకలిపి లేహ్యపక్వముగ కాచి అందు తుంగముస్తెలు కొతిమిర్లు జీలకఱ్ఱ ఏలకులు దాచినచెక్క నాగకేసరము త్రికటుకములు అనువాని చూర్ణమును దినుసుకు 1 పలము చొప్పున వైచి బాగుగ కలియబెట్టి సేవించిన సర్వవాంతులు అరుచి ఎల్లప్పుడు నోట నీరుగారుట శ్వాసము అగ్నిమాంద్యము హరించును.

ఛర్దులకు కృష్ణాదికల్పము.

శ్లో॥ కృష్ణాలాజకపిత్థామ్ల కోలమజ్జాత్రిజాతకైః ।
వాసాపుష్పోద్భవం వారి గుడూచీ కాండజంజలమ్ ।
సక్షౌద్రస్సాధితో యోగ స్సర్వచ్ఛర్ది నిబర్హణః॥

తా. అడ్డసరపుపువ్వుల రసములోగాని లేక తిప్పతీగె రసములోగాని పిప్పళ్ళు వేలపుసత్తు వెలగగుజ్జు రేగుపప్పు ఏలకులు లవంగపుచెక్క ఆకుపత్రిక అనువాని చూర్ణమును తేనెను కలిపి సేవించిన సర్వఛర్దులు హరించు.

ఛర్దులకు కార్పాసాస్థికల్పము.

శ్లో॥ కార్పాసాస్థిత్రుటీకృష్ణా రాజచూర్ణేనశర్కరామ్ ।
లిహ్యాచ్ఛర్ది వినాశాయ రహస్యమిదముత్తమమ్॥

తా. ప్రత్తిగింజలపలుకులు ఏలకులు పిప్పళ్ళు వేలపుపిండి వీనిచూర్ణమును సమభాగములుగ కలిపి సేవించిన ఛర్ది హరించు. ఇది రహస్యమైన క్రియ. (తెల్లని జున్నువలె వమనంబగుచుండిన శుద్ధిచేసిన హారిదళమును ఆవువెన్నతో నూరి వస్త్రమునకు పట్టించి వత్తిజేసి దీపము ముట్టించిన యందు తైలము స్రవించు. దానిని తమలపాకుయందు లేపనముచేసి భక్షించిన తెల్లనిజున్నువలె వమనంబగుట హరించు.

ఛర్దులయందు లేపనము.

తే-గీ॥ నెమలియాకలమసియును విమలముగను

వసుధఁ జెంగల్వక్రోష్టువు మసియుఁగూర్చి।
గవ్వబూడిదె దేనెయుఁ గలిపికంత।
మందుఁబూసిన వాంతులు మానునపుడు॥

ఛర్ద్యయం దనుపానములు.

శ్లో॥ [నిత్యనాథీయే] జాతీలవంగకంలాజమధు శర్కరామధు।
పథ్యాగుళూచికాసత్వ మేలావై కాంజికంతథా।
మాతులుంగం కపిత్థంచ బిల్వమూలంకరంజకమ్।
ఏతానివాంతినాశాయ రసరాగానుపానతః॥

తా. జాజికాయలు లవంగములు పేలాలు యష్టిమధుకము పంచదార తేనె కరక్కాయలు తిప్పసత్తు ఏలకులు కలి మాదీఫలరసము వెలగపండు మారేడువేరు కానుగచెక్క వీనిని సిందూరసేవన కాలంబున ఛర్దిరోగములయందును పానములుగ మనిచికొనవలయును.

ఛర్దులకు ఏలాదిచూర్ణము.

శ్లో॥ ఏలాలవంగగజకేసరకోలమజ్జాలాజప్రియంగుఘనచందన
*పిప్పలీనామ్। చూర్ణంతథాచమధునా సహసేవ్య మాన
ఛర్దింనిహంతి కఫమారుత పిత్తజాతామ్॥

తా. ఏలకులు లవంగపత్రి నాగకేసరములు రేగుపలుకులు పేలపుసత్తు ప్రేంకణము తుంగముస్తెలు చందనము పిప్పళ్లు వీనిని సమభాగములుగ చూర్ణముజేసి తేనెతో సేవించిన శ్లేష్మవాత పిత్తములవలన జనించిన ఛర్ది హరించు,

ఛర్ద్యరోచకమునకు కుస్తుంబరీలేహ్యము.

శ్లో॥ ఘృతేకుస్తుంబరీచూర్ణం పాచయేచ్ఛర్కరాయుతమ్।
ఏలామరిచసంయుక్తం ఖాదేదరుచిశాంతయే॥

తా. కొత్తిమెర్లు ఏలకులు మిరియాలు వీనిని సమభాగములుగ చూర్ణముజేసి పంచదార నెయ్యిగలిపి లేహ్యపక్వముగవండి సేవించిన అరోచకఛర్ది హరించు.

* చంద్రహాసమ్ ॥ చూర్ణీకృతం - పచ్చకర్పూరము.

ఛర్ద్యరోచక హరయోగములు.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] భ్రష్ట కుస్తుంబరీకంచ నిస్తుషం శర్కరా
యుతం। ఖాదేదరుచిశాంత్యర్థ మార్ద్రికంవాసమాక్షికమ్॥

తా. పొట్టు తీసివేయించిన కొత్తిమెర్ల చూర్ణములో పంచదార గలిపి సేవించినను లేక అల్లపుముక్కలను తేనెలో నానబెట్టి భక్షించినను అరుచి ఛర్ది హరించు.

ఛర్ద్యరోచకమునకు ధాన్యక లేహ్యము.

శ్లో॥ ధాన్యకంజీరకసితా ఘృతమగ్నివిపాచితమ్।
అరుచేర్దోషశమనం వాంతిపిత్తవినాశనమ్॥

తా. కొత్తిమెర్లు జీలకఱ్ఱ వీనిని సమభాగములుగ చూర్ణముజేసి పంచదార ఆవునెయ్యి కలిపి లేహ్యపక్వముగ వండి సేవించిన ఛర్ది వాంతి పిత్తము హరించు.

* ఛర్ద్యరోచకమునకు ఖండార్ద్రిక లేహ్యము.

శ్లో॥ విత్వగార్ద్రిక ఖండాంశ్చ సూక్ష్మాన్ పశ్చాచ్చకారయేత్।
పలషోడశకంయావ ద్గవ్యసర్పిషిభర్జయేత్। పలద్వాదశకే
యావ ద్గౌరవర్ణం భవేత్తతః। చూర్ణమావాప్య మారీచం
నిష్కద్వాదశమానతః। కృష్ణాష్టనిష్కం తన్మూలం చతు
ర్నిష్కం సమావపేత్। వంశాఖ్య జాతిఫలయో స్త్రుటి
శుంఠ్యోః పృథక్పృథక్। చిత్రకం దశనిష్కంస్యా త్త్వశ్చా
త్ఖండస్యషోడశ। పలాని సమ్యగాలోడ్య చుల్ల్యా ఉద్ధృత్య
తత్పునః। ప్రాతఃకాలేచైకకర్షం హన్యాచ్ఛర్దిమరోచకమ్।
దీపనస్యక్షయంహన్యా త్పాచనంపుష్టివర్ధనమ్। రాజ్ఞాంచ
సుకుమారాణాం ప్రశస్తం చామపిత్తకే॥

తా. 16 పలములు పొట్టువొలిచిన సూక్ష్మపు అల్లపుతునకలను 12 పలముల యావునేతితో నెఱ్ఱగవేయించి అందు మిరియములచూర్ణము 12 నిష్కములు పిప్పళ్ళ

* ఈ లేహ్యపాక కాలంబున తొలుత పంచదారను పాకుబట్టి పిదప వేయించిన అల్లపుతునకలను తక్కిన వానిచూర్ణమునువైచి వండి పొయిమీదనుండి దించి నెయ్యిబోసి బాగుగ కలియబెట్టవలయు.

పశ్యంస్తమః ప్రవిశతి చిరాచ్చ ప్రతిబుధ్యతే ।
గురుభిః ప్రావృతైరంగై ర్యథైవార్ద్రేణచర్మణా ॥
సప్రసేకస్స హృల్లాసో మూర్ఛాయే కఫసంభవే ॥

తా. మేఘములచేగాని లేక చీకటిచేగాని కప్పంబడినటుల ఆకాశమునుగాంచి తక్షణమూన మూర్ఛిల్లి దీర్ఘకాలము మీద తెలివినిజెందుట శరీరముపై దట్టమైన వస్త్రము గాని లేక పచ్చిచర్మముగాని కప్పంబడినటులుండుట ముఖమువలన చొంగకారుట వాంతి వచ్చునటులుండుట ఈ లక్షణములుగలది కఫజమూర్ఛయని తెలియవలయు.

సన్నిపాతజమూర్ఛా లక్షణము.

శ్లో॥ సర్వాకృతి సన్నిపాతా దపస్మార ఇవాగత ।
సజంతుం పాతయత్యాశు వినాబీభత్సచేష్టితైః ॥

తా. వాతపిత్తశ్లేష్మలక్షణయుక్తంబై నోట నురుగుకారుట పండ్లుకొరుకుట నేత్రములు త్రిప్పుట ఈ మొదలగు అపస్మారలక్షణ విహీనంబై 2 వ అపస్మారమువలె నుండునది సన్నిపాతజమూర్ఛ యనంబడు. (ఇది వాతాది మూర్ఛలలో అంతర్భావము జెందియుండుటవలన ఆరుగ గణనము చేయబడియె.)

రక్తజమూర్ఛా సంప్రాప్తి.

శ్లో॥ పృథివ్యాపస్తమోరూపం రక్తగంధస్తదన్వయః ।
తస్మాద్రక్తస్య గంధేన మూర్ఛంతి భువిమానవాః ।
ద్రవ్యస్వభావ ఇత్యేకే దృష్ట్వాయ దభిముహ్యతి ॥

తా. పృథ్వి ఉదకములు తమోగుణ విశిష్టములు మఱియు రక్తముయొక్క గంధమును పృథ్వి ఉదకసంబంధముగలదిగ నుండుటంజేసి తమోగుణ విశిష్టంబు దానం జేసి తామస ప్రాధాన్యముగలవారలు రక్తగంధమువలన మూర్ఛం జెందెదరు. రక్త గంధము రాక రక్తమును చూచిన మాత్రముననే మూర్ఛిల్లుట ద్రవ్య స్వభావ గుణమని కొందరు వచించెదరు.

విషమద్యజనిత మూర్ఛావివరణము.

శ్లో॥ గుణాస్తీవ్రతరత్వేన స్థితాస్తువిషమద్యయోః ।
తఏవ తస్మాదాభ్యాంతు మోహౌస్యాతాం యథేరితౌ ॥

తా. తైలాదులయందు (శ్లో॥ లఘురూక్షమాశువిశదం వ్యవాయి తీక్ష్ణంవికాసి సూక్ష్మంచ । ఉష్ణమనిర్దేశ్యరసం దశగుణముక్తం విషంతజ్జ్ఞైః॥) అనగా లఘురూక్ష ఆశువిదళ వ్యవాయి తీక్ష్ణ వికాసి సూక్ష్మ ఉష్ణ అనిర్దిశ్యరసమువలనే నీ 10 గుణంబులలో కొన్ని తీవ్రముగనుండుటవలన మూర్ఛ గలుగకుండు. మఱియు పై జెప్పబడిన 10 గుణంబుల్ను విషమద్యములయందు కడుతీవ్రతరములుగ నుండుటవలన పై జెప్పబడిన ప్రకారము మోహముగలుగు. విషమద్యములలో విషము జీర్ణము జెందకుండు. దానం జేసి విషసంబంధమువలన జనించిన మోహము స్వయముగ వదలక బాధింపుచుండు. మద్యము జీర్ణముజెందు దానంజేసి మద్యమువలన జనించిన మోహము స్వాభావికముగ శాంతము జెందు.

రక్తజాది మూర్ఛాలక్షణము.

శ్లో॥ స్తబ్ధాంగదృష్టిస్త్వసృజా గూఢోచ్ఛ్వాసశ్చమూర్ఛితః ।
మద్యేనవిలపన్ శేతే నష్టవిభ్రాంతమానసః ।
గాత్రాణివిక్షిపన్ భూమౌ జరాంయావన్నయాతితత్ ।
వేపథుస్స్వప్నతృష్ణాస్స్యు స్తమశ్చవిషమూర్ఛితే ।
వేదితవ్యంతీవ్రతరం యథాస్వంవిషలక్షణైః ॥

తా. శరీరము నేత్రములు స్తంభించుట శ్వాసము అస్పష్టముగ వెడలుట మద్యపానమువలన తఱచుగ మాటలాడుట నిద్రించుట స్మృతిలేకుండుట భ్రమించుట మద్యము జీర్ణముకాకుండు వరకు భూమిపైబడి కాళ్ళనుచేతులును కొట్టుట ఈ లక్షణములు గలది రక్తజమూర్ఛయని తెలియవలయు కంపము నిద్ర దప్పి అజ్ఞానము అనువానితోగూడినదై సుశ్రుతకల్పస్థానమున జెప్పంబడిన మూల పత్ర క్షీరాదిసేవన వలన జనించెడి విషలక్షణయుక్తంబై యుండునది విషజమూర్ఛ యనంబడు.

మూర్ఛా భ్రమ తంద్ర నిద్ర అనువానిభేదములు.

శ్లో॥ మూర్ఛాపిత్త తమః ప్రాయా రజఃపిత్తా నిలాద్భ్రమః ।
తమోవాత కఫాత్తంద్రా నిద్రాశ్లేష్మ తమోభవా ॥

తా. మూర్ఛారోగమున పిత్తతమోగుణములు ప్రబలముగనుండు. రజోగుణ పిత్తవాతముల వలన భ్రమగలుగు తమోగుణ వాతకఫములవలన తంద్రగలుగు. కఫము తమోగుణము అనువానివలన నిదురగలుగు.

పశ్యంస్తమః ప్రవిశతి చిరాచ్చ ప్రతిబుధ్యతే ।
గురుభిః ప్రావృతైరంగై ర్యథైవార్ద్రేణచర్మణా ॥
స్ప్రసేకస్స హృల్లాసో మూర్ఛాయే కఫసంభవే ॥

తా. మేఘములచేగాని లేక చీకటిచేగాని గప్పంబడినటుల ఆకాశమునుగాంచి తక్షణమున మూర్ఛిల్లి దీర్ఘకాలము మీద తెలివినిజెందుట శరీరముపై దట్టమైన వస్త్రము గాని లేక పచ్చిచర్మముగాని కప్పంబడినటులుండుట ముఖమువలన చొంగకారుట వాంతి వచ్చునటులుండుట ఈ లక్షణములుగలది కఫజమూర్ఛయని తెలియవలయు.

సన్నిపాతజమూర్ఛా లక్షణము.

శ్లో॥ సర్వాకృతి సన్నిపాతా దపస్మార ఇవాగత ।
సజంతుం పాతయత్యాశు వినాబీభత్సచేష్టితైః ॥

తా. వాతపిత్తశ్లేష్మలక్షణయుక్తంబై నోట నురుగుకారుట పండ్లుకొరుకుట నేత్రములు త్రిప్పుట ఈ మొదలగు అపస్మారలక్షణ విహీనంబై 2 వ అపస్మారము వలె నుండునది సన్నిపాతజమూర్ఛ యనంబడు. (ఇది వాతాది మూర్ఛలలో అంతర్భావము జెందియుండుటవలన ఆరుగ గణనము చేయబడియె.)

రక్తజమూర్ఛా సంప్రాప్తి.

శ్లో॥ పృథివ్యాప స్తమోరూపం రక్తగంధ స్తదన్వయః ।
తస్మాద్రక్తస్య గంధేన మూర్ఛంతి భువిమానవాః ।
ద్రవ్యస్వభావ ఇత్యేకే దృష్ట్వాయ దభిముహ్యతి ॥

తా. పృథ్వి ఉదకములు తమోగుణ విశిష్టములు మఱియు రక్తముయొక్క గంధమును పృథ్వి ఉదకసంబంధముగలదిగ నుండుటంజేసి తమోగుణ విశిష్టంబు దానం జేసి తామస ప్రాధాన్యముగలవారలు రక్తగంధమువలన మూర్ఛం జెందెదరు. రక్త గంధము రాక రక్తమును చూచిన మాత్రముననే మూర్ఛిల్లుట ద్రవ్య స్వభావ గుణమని కొందరు వచించెదరు.

విషమద్యజనిత మూర్ఛావివరణము.

శ్లో॥ గుణాస్త్రీవ్రతరత్వేన స్థితాస్తువిషమద్యయోః ।
తఏవ తస్మాదాభ్యాంతు మోహౌస్యాతాం యథేరితౌ॥

తా. తైలాదులయందు (శ్లో॥ లఘురూక్షమాశువిశదం వ్యవాయి తీక్ష్ణంవికాశి సూక్ష్మంచ । ఉష్ణమనిర్దేశ్యరసం దశగుణముక్తం విషంతత్జ్ఞైః॥) అనగా లఘురూక్ష ఆశువిదశ వ్యవాయి తీక్ష్ణ వికాసి సూక్ష్మ ఉష్ణ అనిర్దిశ్యరసమువల్లనే నీ 10 గుణంబులలో కొన్ని తీవ్రముగనుండుటవలన మూర్ఛ గలుగకుండు. మఱియు పై జెప్పబడిన 10 గుణంబులు విషమద్యములయందు కడుతీవ్రతరములుగ నుండుటవలన పై జెప్పబడిన ప్రకారము మోహముగలుగు. విషమద్యములలో విషము జీర్ణము జెందకుండు. దానం జేసి విషసంబంధమువలన జనించిన మోహము స్వయముగ వదలక బాధింపుచుండు. మద్యము జీర్ణముజెందు దానంజేసి మద్యమువలన జనించిన మోహము స్వాభావికముగ శాంతము జెందు.

రక్తజాది మూర్ఛాలక్షణము.

శ్లో॥ స్తబ్ధాంగదృష్టిస్త్వసృజా గూఢోచ్ఛ్వాసశ్చమూర్ఛితః ।
మద్యేనవిలపన్ శేతే నష్టవిభ్రాంతమానసః ।
గాత్రాణివిక్షిపన్ భూమౌ జరాంయావన్నయాతితత్ ।
వేపథుస్స్వప్నతృష్ణాస్స్యు స్తమశ్చవిషమూర్ఛితే ।
వేదితవ్యంతీవ్రతరం యథాస్వంవిషలక్షణైః ॥

తా. శరీరము నేత్రములు స్తంభించుట శ్వాసము అస్పష్టముగ వెడలుట మద్యపానమువలన తఱుచుగ మాటలాడుట నిద్రించుట స్మృతిలేకుండుట భ్రమించుట మద్యము జీర్ణముకాకుండు వరకు భూమిపైబడి కాళ్ళనుచేతులును గొట్టుట ఈ లక్షణములు గలది రక్తజమూర్ఛయని తెలియవలయు కంపము నిద్ర దప్పి అజ్ఞానము అనువానితోగూడినదై సుశ్రుతకల్పస్థానమున జెప్పంబడిన మూల పత్ర క్షీరాదిసేవన వలన జనించెడి విషలక్షణయుక్తంబై యుండునది విషజమూర్ఛ యనంబడు.

మూర్ఛా భ్రమ తంద్ర నిద్ర అనువానిభేదములు.

శ్లో॥ మూర్ఛాపిత్త తమఃప్రాయా రజఃపిత్తా నిలాద్భ్రమః ।
తమోవాత కఫాత్తంద్రా నిద్రాశ్లేష్మ తమోభవా ॥

తా. మూర్ఛారోగమున పిత్తతమోగుణములు ప్రబలముగనుండు. రజోగుణ పిత్తవాతముల వలన భ్రమగలుగు తమోగుణ వాతకఫలమువలన తంద్రగలుగు. కఫము తమోగుణము అనువానివలన నిదురగలుగు.

తంద్రాలక్షణము.

శ్లో॥ ఇంద్రియార్థేష్వసంప్రాప్తి ర్గౌరవంజృంభణంక్లమః ।
నిద్రార్తస్యేవయస్యేహ తస్యతంద్రాంవినిర్దిశేత్ ॥

తా. ఇంద్రియములకు స్వస్వవిషయ గ్రాహికశక్తి విహీనత శరీర గౌరవము ఆవలింతలు బడలిక అనునవి నిద్రార్త పురుషునికి గలుగునటుల జాగ్రదవస్థయందుండు వానికి గలిగిన తంద్రయని జెప్పంబడు. (చరకే॥ శ్లో॥ యదాతు మనసిక్లాంతే కర్మాత్మానః క్లమాన్వితాః । విషయేభ్యో నివర్తంతే తదా స్వపితిమానవః ॥ అనగా నెపుడు మనస్సు ఇంద్రియములు బడలి విషయగ్రాహకశక్తి విహీనంబులుగనుండెడినో అపుడు నిదురగలిగినదని తెలియవలయు.) (భ్రమయొక్క లక్షణము ప్రసిద్ధంబగుటచే నిచట జెప్పంబడదయ్యె.)

శ్లో॥ దోషేషుమదమూర్ఛాద్యా గతవేగేషుదేహినామ్ ।
స్వయమేవోపశామ్యంతి సన్న్యాసోనౌషధైర్వినా ॥

తా. దోషములయొక్క వేగము శమించిన మదమూర్ఛాదులు తమంతటతామె శమించు. మూర్ఛాది వ్యతిరిక్త సన్న్యాసమునందైతేనో దోషములయొక్క వేగము ఔషధములేకనే శమించనేరదు.

సన్న్యాసలక్షణము.

శ్లో॥ వాగ్దేహమనసాంచేష్టా ఆక్షిప్యాతిబలామలాః ।
సన్న్యస్యంత్యబలంజంతుం ప్రాణాయతనమాశ్రితాః ।
సనాసంన్యాససంన్యస్తః కాష్ఠీభూతోమృతోపమః ।
ప్రాణైర్విముచ్యతే శీఘ్రం ముక్త్వాసద్యఃఫలాంక్రియామ్ ॥

తా. కడుబలిష్ఠమైన దోషము వాగ్దేహ మనోవ్యాపారములకు ప్రతిబంధమును గలుగంజేసి హృదయమున నెలకొని దుర్బలులైన వారిని మోహింపంజేయునది సన్న్యాసమనంబడు. దీనివలన పీడితుడుగనుండువాడు భూమిపై కాష్ఠమువలె బ్రదెల్లు. దీనియందు సూదులతో పొడుచుట యంత్రములతో త్రిప్పుట దీపపువత్తిని ముట్టించి దానిపొగను నాసికాద్వారములయందు నునుచుట యీ మొదలగు చికిత్సలను చేయవలయు. అట్లు చేయని యెడల శీఘ్రముగా మృతిజెందు.

సర్వమూర్ఛలకు శిరీషబీజాద్యంజనము.

శ్లో॥ శిరీషబీజం సింధూత్థం వచామారీచ మాగధి ।
మనశ్శిలాం సమంచైవ బస్తమూత్రేణ పేషయేత్ ।
తత్కల్కేనాంజయేన్మూర్ఛాం సన్నిపాతోద్భవాంజయేత్ ॥

తా. దిరిసెనపువిత్తులు సైంధవలవణము వస మిరియాలు పిప్పళ్ళు రక్తమణిశిల వీనిని సమభాగములుగ ఖల్వములోనునిచి గొఱ్ఱెమూత్రముతో మర్దించి కల్కముచేసి కన్నులబెట్టిన సన్నిపాతమూర్ఛహరించు.

వాతాదిస్వస్థా స్వస్థతాలక్షణము.

శ్లో॥ [ఆయుర్వేదే] దోషాయుక్తశ్చ సుఖకృద్దోషోయుక్తో సుఖాపహః । హృదయే నాభిమధ్యేచ జాయతే పిత్తకోపతా ॥

తా. వాతపిత్తశ్లేష్మములు తమతమ స్థానములయందుండిన శరీరము సుఖకరముగ నుండు. లేక ఒకటితోనొకటి గలసియుండిన అనేకరోగముల గలుగంజేయు. రొమ్ము బొడ్డు వీని నడుమ గుబులు జనించిన పిత్తము ఊర్ధ్వగతమైనదని తెలియవలయు. ఇదికష్టసాధ్యము. (ఇది నివర్తించుటకై బడబాగ్నిరసమునుగాని లేక ప్రాణిబద్ధ రసమునుగాని లేక పైత్యాంతకరసమును గాని లేక ఆముదము తిప్పసత్తు మిరియమును గాని లేక గచ్చపలుకులను గాని లేక చిన్నంగిరసములో నెయ్యి మిరియపుచూర్ణము చింతపులుసు అనుపానిని కలిపిగాని సేవింపవలయు. మఱియు దీనియందు పిత్తాంతకరసము మహాద్రాక్షాదిచూర్ణము ప్రసిద్ధము గాన సేవింపవలయు.)

పిత్తప్రకోప కారణము.

శ్లో॥ అతికట్వమ్లతీక్ష్ణోష్ణ శుష్కశాకాత్పురాన్నతః । విషమాశన క్రోధాగ్ని ధూమఘర్మాధ్వ సేవనాత్ । శరద్గ్రీష్మోగమే పిత్తప్రకోపో జాయతేనృణామ్ । వాంతిభ్రాంతి క్లమామూర్ఛా ప్రలాపోతి శిరోరుజా । దాహోఽరుచి స్తృషా దోషాః పిత్తాత్స్యు రతిదారుణాః । శీతలై ర్మధురాహారై స్స్నానపానై రుపాచరేత్ ॥

తా. కడుచేదు పులుసు తీక్ష్ణపదార్థములు ఉష్ణపదార్థములు ఎండిన కూరలు దుష్టాన్నము అనువాని సేవనవలన విషమాశనము కడుకోపము అగ్నితాపము పొగ ఎండ మార్గమునడుచుట అనువానివలన శరద్గ్రీష్మకాలములవలన పైత్యము ప్రకోపించి వాంతి భ్రాంతులు బడలిక మూర్ఛ ప్రలాపము తలనొప్పి తాపము అరుచి దప్పి అను లక్షణములతో గూడినదై దారుణములగు 24 పైత్యరోగముల జనింపజేయు. వానియందు శీతలద్రవ్య సేవన మధురద్రవ్యములయొక్క సేవన స్నానపానములు హితకరంబు.

శ్లో॥ [మతాంతరే] శిరోర్తిమూర్ఛావమిదాహ
మోహాఃకంపోత్రిశోషారుచిపర్వభేదాః ।
ఉన్నిద్రతాతృడ్భ్రమరోమహర్షజృంభాతివాక్యాపిమదశ్చపిత్తే॥

తా. తలనొచ్చుట మూర్ఛ వాంతి మోహము కంపము కడుశోష అరుచి గలుగుట వ్రేళ్లగణుపులు నొచ్చుట నిదురబట్టకుండుట (మిక్కుటముగ ఆకలిగలుగుట) దప్పి భ్రమగలుగుట శరీరము గగుర్పొడుచుట ఆవలింతలు గలుగుట త్వరపడి మాటలాడుట శరీరము గురుతెరుగకుండుట ఈ లక్షణములుగలది పైత్యరోగమని తెలియవలయు. (పై జెప్పబడిన పిత్తరోగ నిదానాదుల బాగుగా నెఱింగి చికిత్సింపవలయు.)

వాతపైత్యగుబులుగల రోగములకు త్రివిక్రమరసము.

శ్లో॥ [సిద్ధరసార్ణవే] సూతంగంధం మృతంతామ్రం శిలాతాళంచ
శోధితమ్ । కృష్ణానాగ బలాపథ్యా శ్రీఖండంచ విదారికా ।
ఏరండం మర్దయేత్తుల్యం ద్రవైశ్చాగ్ని పునర్నవైః ।
నిష్కమాత్రాం వటీంఖాదే ద్వాతపిత్త హరంభవేత్ ॥

తా. శుద్ధిచేసిన రసము శుద్ధిచేసిన గంధకము తామ్రభస్మము శుద్ధిచేసిన శిలాజిత్తు శుద్ధిచేసినతాళకము పిప్పళ్లు జిబిలిక వేళ్లు కరక్కాయలు శ్రీగంధము నేలగుమ్ముడు గడ్డ ఆముదపువేరు వీనిని సమభాగములుగ ఖల్వములోనునిచి చిత్రమూలరసముతోను గలిజేరువేళ్లరసముతోను మర్దించి నిష్కప్రమాణము మాత్రలుజేసి తేనెతో సేవించిన వాత పిత్త సంకలిత రోగములు గుబులుగల రోగము హరించు. (లేక యిది నివర్తించుటకై పైత్యాంతకరసమునుగాని లేక ద్రాక్షాదిచూర్ణమునుగాని సేవింపందగు.)

వాతపైత్తమూర్ఛలకు ప్రచండభైరవరసము.

శ్లో॥ [సిద్ధరసార్ణవే] పలానిపంచ్యసూతస్య పలంవైతామ్రచూర్ణ
కమ్ । జంబీరాణాంద్రవైఃపిష్టం సూతతుల్యంచ గంధకమ్ ।
నాగవల్లీద్రవైఃపిష్టంతామ్రపాత్రే ప్రదాపయేత్ ।
రుద్ధ్వాలఘుపుటేపాచ్యంత్ర్యూషణైస్సమమిశ్రితమ్ ।
అర్ధాంగకంపకాతార్తో భక్షయేత్తుద్విగుంజకమ్॥
దాహసంతాపమూర్ఛాసు వాయుపిత్తసమన్వితే॥

తా. శుద్ధిజేసిన రసము 5 భాగములు తామ్రభస్మము 1 భాగము శుద్ధిచేసిన గంధకము 5 భాగములు ఇటుల వీనిని ఖల్వములోనునిచి నిమ్మపండ్లరసము తమలపాకురసము వీనితో మర్దించి తామ్రపాత్రలోగాని (లేక కుప్పెలోగాని) నునిచి దాని మూతిని మూసి లఘుపుటంబిడి చూర్ణముజేసి దానికి సమముగ త్రికటుకచూర్ణమును గలిపి 2 గురిగింజల యెత్తును సేవించిన అర్ధాంగవాతము కంపవాతము దాహము శరీర తాపము మూర్ఛ వాత పైత్య సంకలిత రోగములు (గుబులుగల రోగములు) హరించు.

వాతశ్లేష్మసంకలితమునకు గగనగర్భికారసము.

శ్లో॥ సూతాభ్రతీక్ష్ణతామ్రంచ మృతతాళక గంధకమ్ ।
భార్గీశుంఠీవచాధాన్యా కట్ఫలంచవిషాభయమ్ ।
మర్ద్యంపర్పటికాద్రావైర్నిష్కంవైభక్షయేద్వటీమ్ ।
వాతశ్లేష్మరసాత్యాశు వటీగగనగర్భికా॥

తా. రసభస్మము అభ్రకభస్మము ఉక్కుభస్మము తామ్రభస్మము శుద్ధిచేసిన తాళకము శుద్ధిచేసిన గంధకము గంటుభారంగి శొంఠి వస కొత్తిమల్లి గుమ్ముడుతేకు శుద్ధిచేసిన నాభి కరక్కాయలు వీనిని సమభాగములుగ ఖల్వములోనునిచి పర్పాటక రసముతో మర్దించి నిష్కప్రమాణము మాత్రలుచేసి తేనెతో సేవించిన వాత శ్లేష్మ సంకలిత రోగములు హరించు.

వాతపైత్త మూర్ఛాహర కల్పములు.

క॥ కానుగవిత్తులుపిప్పలి। వేపళ్ళను నూరిద్రాగ వేగ మెమఱిదా।
మేననువంటినమూర్ఛల। నానాఁటనుసంహారించునయగుణశీలా॥

తే-గీ॥ బొడ్డుకాకరగడ్డయుఁ బొడియుఁజేసి।
గలిపినీటనుద్రావంగఁ గడిదియైన।
మూర్ఛగణముల నిర్మూలముగహరించు।
నగ్గిమిడతలుపడిమ్రగ్గి నట్లు వేగ॥

క॥ శ్రీగంధ రేలగంధము। బాగుగమఱి చారెడేసి భక్షణసేయన్।
నాగాభరణునికృపచే। వేగంబునమాను మూర్ఛ వితతులుధాత్రిన్॥

(మణుగు నమిలి వేళ్ళచెక్క మణుగు వావిలివేళ్ళు ఆయాకు అడ్డెడు తెల్లవుల వలు ఇవి కూడా కుండనుబెట్టి నలుతూముల నీళ్ళుబోసి అష్టావశేషముగా కషాయము గాచి అది వడియబోసి అందు 2 సేర్లు నూనెబోసి అది లేహ్యముగాను వండి ౘ యెత్తు మాడయెత్తు వెల్లుల్లిపాయలముద్ద కలిపి 6 నెలలు సేవించేది. మూర్ఛ కుందేటి తెవులు తీపుగల వాతములు మానును. ఆకు దీసిన ఉలవపప్పు మునగకూర కందిపప్పు సేవించేది.) ఈ యోగము మాకు లభించిన గ్రంథములయందు సంస్కృత శ్లోక విహీనంబై ఔషధ సిద్ధిగ ననుగుణ్యంబై గన్పట్టుచుండినను గ్రంథస్థంబగు దాని వదల నేరక యిందు ముద్రింపించివారము.

శ్లో॥ ముండీపంచాంగచూర్ణంవా తత్తద్రోగం వినాశయేత్।
తచ్చూర్ణంక్షీరమధునా సర్వమూర్ఛాహరంపిబేత్॥

తా. కర్షప్రమాణ బోడతర సమూల చూర్ణమును ఆవుపాలతోగాని లేక తేనెతోగాని ప్రత్యహము సేవింపుచుండిన సర్వమూర్ఛలు ఆయారోగములు హరించు.

మూర్ఛలకు నస్యము.

శ్లో॥ [నిత్యనాథీయే] మధూకపిష్టం సితయాచయుక్తం స్తన్యేన
నస్యం వినిహంతిమూర్ఛామ్॥
స్తన్యేనహిక్షుస్వరస్యేననస్యంసచందనంచైవనిహంతిమూర్ఛామ్॥

తా. ఇప్పపిండి పంచదార వీనిని చనుబాలతోనూరి నస్యముజేసినను లేక చనుబాలు చెఱుకు రసము శ్రీగంధము వీనిని నస్యముజేసినను మూర్ఛహరించు.

శ్లో॥ [ఆయుర్వేదే]కుంకుమంశర్కరాయుక్తం ఘృతేనపయసాతథా। మూర్ఛావికారదోషఘ్నం వాయుజోన్మాదపిత్తజిత్॥

తా. కుంకుమపువ్వు పంచదార ఆవునెయ్యి ఆవుపాలు వీనిని నస్యముగాని లేక సేవవగాని జేసిన మూర్ఛ వాతోన్మాదము పిత్తము హరించు.

శ్లో॥ నారీపయస్సమధుం శర్కరాయూక్షికం ఘృతమ్।
మూర్ఛామదవికారఘ్నం వాయుజోన్మాదపిత్తజిత్॥

తా. చనుబాలు యష్టిమధుకము పంచదార తేనె నెయ్యి నస్యముజేసిన మూర్ఛ మదము వాతోన్మాదము పిత్తము హరించు.

శ్లో॥ కుంకుమంఘృతసంయుక్తం మూర్ఛా పిత్తవికారనుత్।
శిరోభ్రమహరంశ్రేష్ఠం నస్యంవై నాత్రసంశయః॥

తా. కుంకుమపువ్వును ఆవునేతితోనూరి నస్యముజేసిన మూర్ఛ పిత్తము తల తిరుగుట నిస్సంశయముగ హరించు.

క॥ జిల్లేడుకొనలరసమును।
సల్లలితముముక్కుదొండ్ల సరగునఁబోయన్।
వెల్లియగుమూర్ఛరోగము।
లెల్లనుదామానుసుమ్మి యిలలోవెలయన్॥

పైత్తరోగములయందు పథ్యము.

శ్లో॥ పురాణశాలిగోధూమ పటోలంతండులీయకమ్।
ధాత్రీవయస్థాఖర్జూరసీ ద్రాక్షాదాడిమచందనమ్।
చతుర్వింశతిపైత్తేతు సేవితంచహితంసదా॥

తా. ప్రాతవడ్లు గోధుమలు పొట్లకాయ చిర్రికూర ఉసిరికపప్పు పొన్నగంటికూర చాతలాసికూర ద్రాక్షపండు దానిమ్మపండు శ్రీగంధము ఇవి 24 పైత్తరోగములయందు పథ్యకరంబులు.

పైత్తరోగములయందపథ్యాని.

శ్లో॥ దధిక్షీరగుడంసర్పి ర్మాషనిష్పావసర్షపం।
విదాహిగురువస్తూని వ్యాయామః క్రోధఆతపః।
చతుర్వింశతిపైత్తేచవ్యాపథ్యాని సముదాహృతమ్॥

తా. పెరుగు పాలు బెల్లము నెయ్యి మినుములు అనుములు ఆవాలు విదాహకరద్రవ్యములు గురుకరద్రవ్యములు సంచారము కోపము ఉష్ణము ఎండసేవ ఇవి 24 పైత్తరోగములయందు పథ్యకరంబులు.

ఇతి శ్రీనీలకంఠ చరణారవింద తీర్థప్రసాద పారావారభోగవిహార పారీణనిడి
మామిడి భగిసత్సంప్రదాయకారాధ్య రామదేశిక శిష్యోత్తమ నమశ్శివాయ
సత్పుత్ర పవిత్ర కవితాచాతురీధురీణ వైద్యజన శిరోభూషణ నీలకంఠ
కొట్టూరు బసవరాజ నామధేయప్రణీత శ్రీ బసవరాజీయే ఆంధ్ర
తాత్పర్యసహితే చతుర్వింశతి పైత్తరోగ ఛర్దిమూర్ఛారోగ
నిదాన తత్సాధ్యాసాధ్య చికిత్సానుపాన
పథ్యాపథ్య లక్షణయుక్తం
సప్తమ ప్రకరణమ్.

శ్రీరస్తు.

బసవరాజీయము.

ఆంధ్ర తాత్పర్యము.

అష్టమ ప్రకరణము.

శ్లో॥ ఖట్వాంగధారిణంరుద్రం చంద్రసూర్యాగ్నిలోచనమ్।
విష్ణువల్లభమీశానం దేవదేవమహంభజే॥

అవతరణిక. ఇపుడు గ్రంథకర్త విఘ్నబాహుళ్య శంకగలవాడై తనచే జేయంబడు నీ గ్రంథము నిర్విఘ్నముగ పరిసమాప్తిజెందుటకై గ్రంథమధ్యమున తన కిష్టదేవతయగు ఈశ్వరునియొక్క నమస్కారాత్మక మంగళమును "ఖట్వాంగ ధారిణం రుద్రం" అను శ్లోకముచే జేయుచున్నాడు.

తా. ఖట్వాంగమే నాయుధముగ గలవాడు చంద్ర సూర్యాగ్నులే నేత్రములుగ గలవాడు విష్ణువునకు ప్రియకరుడు సకలైశ్వర్య సంపన్నుడు సర్వ దేవతలకు ప్రభువునగు ఈశ్వరుని నేను భజించెద.

శ్లో॥ శ్రీనీలకంఠవంశాబ్ధి చంద్రమా బసవాహ్వయః।
వక్ష్యామి వృషరాజీయ మహంవైద్య శిఖామణిమ్॥

తా. నీలకంఠ వంశమనెడి క్షీరసముద్రమునకు చంద్రుడై బసవరాజు యని పేర్కొనబడిన నేను వైద్యగ్రంథములలో కడుశ్రేష్ఠంబైన బసవరాజీయమను నీ గ్రంథముయొక్క అష్టమ ప్రకరణమును వచింపుచున్నాడను.

కాసరోగ నిదానము.

శ్లో॥ [ఆయుర్వేదే] ధూమోపఘాతాద్రజసస్తథైవ వ్యాయామ
రూక్షాన్ననిషేవణాచ్చ। విమార్గగత్వాదపిభోజనస్య వేగా
వరోధాత్క్షవథోస్తథైవ। ప్రాణోహ్యుదానానుగతః ప్రదష్ట

స్సంభిన్నకాంస్యస్వనతుల్యఘోషః । నిరేతివక్త్రాత్సహసా
సదోషోమునిభిః కాసఇతి ప్రదిష్టః ॥

తా. ముఖ నాసికాద్వారముల పొగ దుమ్ము ప్రవేశించి శ్వాసము నడ్డగించుట మిక్కుటముగ సంచారము మొదలగు వానిని సేయుట రూక్షాన్నముల ప్రతిదినము సేవించుట కడుతీవ్రముగ భుజించుటవలన అన్నము విరుద్ధ మార్గమును జెందుట (అనగా పొరబోవుట) మలమూత్రముల తుమ్ముల నడ్డగించుట ఈ కారణముల వలన ప్రాణ వాయువు మిక్కుటముగ దుష్టంబై ఉదానవాతమును దోషయుక్తముగజేసి దాని తోడంగలసి కఫపిత్తయుక్తంబై పగిలిన కంచుపాత్రతో తుల్యమైన శబ్దముగలదై వాగ్ద్వారంబున నుండి నకస్మాత్తుగ బైలువెడలు. దీనినే విద్వజ్జనులు * కాసమని వచించెదరు.

కాసరోగ భేదవివరణము.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] పంచకాసాః స్మృతా వాత పిత్తశ్లేష్మక్షత
క్షయైః । క్షయాయోపేక్షితాస్సర్వే బలినశ్చోత్తరోత్తరమ్॥

తా. కాసరోగము వాత పిత్త శ్లేష్మ క్షత క్షయములన ౫ విధంబులు. వానియం దౌషధోపచారము సేయబడకుండుటచే సర్వధాతువులు క్షయించి ఒకదానికన్న నొకటి బలవత్తరముగ నగు. (అనగా వాతకాసాపేక్షయా పిత్తకాసము పిత్తకాసాపేక్షయా శ్లేష్మకాసము శ్లేష్మకాసాపేక్షయా క్షతకాసము క్షతకాసాపేక్షయా క్షయకాసము జనించు ననుట.

కాసరోగ పూర్వరూపములు.

శ్లో॥ [నిత్యనాథీయే] పూర్వరూపంభవేత్తేషాం శూకపూర్ణగళా
స్యతా । † కంఠేకండూశ్చభోజ్యానా మవరోధశ్చజాయతే॥

తా. కంఠము నోరు వీనియందు ముండ్లుబారుట కంఠములో దురదగలుగుట కంఠములో అన్నము దిగకుండుట ఈ లక్షణముల వలన కాసము జనించునని తెలియవలయు.

వాతకాస లక్షణము.

శ్లో॥ వాతకాసేకంఠశూలం మూర్ధ్నిపార్శ్వోదరేపిచ ।

* కాసమన--దగ్గు. † కంఠే కండూర్భవేచ్చైవ భుక్తారోధశ్చజాయతే.

క్షామాననంబలక్షీణం భిన్నకాంస్యస్వరస్తథా॥

తా. కంఠము శిరము పార్శ్వములు కడుపు శూలించుట ముఖము కృశించుట సత్వము క్షయించుట స్వరము పగిలిన కంచుపాత్రతో తుల్యముగనుండుట ఈ లక్షణములు గలది వాతకాసమని తెలియవలయు.

పైత్యకాస లక్షణము.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] ఉరోదాహో * రక్తశోష స్తిక్తాస్యత్వం
జ్వరస్తృషా । కటుతిక్తంవమిశ్చోష్ణం పీతంచపిత్తకాసకే॥

తా. రొమ్ములో మండుట నోరెండుట నోరు చేదువేసుట జ్వరము దప్పిగలుగుట కారముగ వగరుగ ఉష్ణముగ పచ్చగ వాంతియగుట చకారమువలన శరీరము పాండురవర్ణముగనుండుట ఈ లక్షణములుగలది పిత్తకాసమని తెలియవలయు.

శ్లేష్మకాస లక్షణము.

శ్లో॥ శిరోర్తికఫపూర్ణాస్యం హృద్దాహోగురుతారుచిః ।
కాసేసాంద్రకఫఃకండూ శ్లేష్మకాసస్య లక్షణమ్॥

తా. తలనొచ్చుట ముఖము కఫముచే పూర్ణంబడినటులుండుట రొమ్ములో మండుట శరీరము బరువుగనుండుట అరుచిగలుగుట దగ్గిన దట్టముగ కఫము వెడలుట శరీరమున దురదగలుగుట ఈ లక్షణములుగలది శ్లేష్మకాసమని తెలియవలయు.

క్షతకాస లక్షణము.

శ్లో॥ [ఆయుర్వేదే] సర్వభేదజ్వరశ్వాసతృష్ణావైస్వర్యపీడితః ।
సపూర్వంకాసతేశుష్కం తతఃష్ఠీవతిశోణితమ్ ।
పారావతఇవాకూజత్ కాసవేగాత్క్షతోద్భవే॥

తా. కీళ్ళగణుపులు నొచ్చుట జ్వరము ఉబ్బసము దప్పిగలుగుట బొంగుపోయినటుల మాటలాడుట తొలుత పొడిదగ్గుగలిగి పిదప రక్తమునుమియుట క్షతజ కాసవేగము వలన పావురపిట్టవలె గుర్గురుశబ్దమునుజేయుట ఈ లక్షణములు గలది క్షత కాసమని తెలియవలయు.

* రక్తశోష = రక్తము శోషించుట.

క్షయకాస లక్షణము.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] గాత్రశూలం జ్వరోదాహో మోహః ప్రాణక్షయశ్చ్యవర్ణ । శుష్కంనిష్ఠీవ యేత్కృచ్ఛ్రాత్ప పూయంశోణితంచయః । ఇత్యేవక్షయజఃకాస స్సాధ్యో బలవతాం క్వచిత్ । క్షీణానాం దేహనాశాయ సవినాసాధ్య తాంవ్రజేత్ ॥

తా. శరీరము నొచ్చుట జ్వరము తాపము మోహముగలుగుట ప్రాణవాతము క్షయించుట వాతప్రకోపమువలన మిక్కుటముగ నిట్టూర్పు వాయువు వెడలుట పొడి దగ్గుగలుగుట కష్టముమీద చీము నెత్తురుతో గూడియుండు కఫమును ఉమియుట ఈ లక్షణములు గలది క్షయకాసమని తెలియవలయు. (ఇది సత్వముగల) వారిలో ఒకానొకనికి సాధ్యంబగు. సత్వము లేకుండు వానికి అసాధ్యంబగు.

కాసరోగ సాధ్యాసాధ్యములు.

శ్లో॥ కాసఃపంచవిధ స్తత్ర శుష్కో వాతాత్మకేమతః ।
పైత్తికేదాహసంయుక్త శ్లేష్మికేపీనసాన్వితః ।
క్షతేభిఘాతాదురసి క్షయజస్తు క్షయాకృతిః ।
యాప్యఃక్షతసముద్భూతః క్షయకాసోనసిధ్యతి ॥

తా. పై జెప్పబడిన ప్రకారము కాసరోగము 5 విధంబులు అందు వాతకాసమున పొడిదగ్గుగాని లేక శరీరకృశత్వముగాని గలిగియుండు. (ఇది సాధ్యము.) పిత్తకాసమున సర్వాంగములయందు తాపముగలుగు. (ఇది సాధ్యము.) శ్లేష్మకాసమున పీనస గలుగు (ఇది సాధ్యము.) క్షతకాసమున అభిఘాతమువలన రొమ్మునందలి రక్తము చెడి దగ్గుగలుగు. (ఇది యాప్యము.) క్షయకాసమున క్షయరోగ లక్షణములు గలుగు (ఇది అసాధ్యము)

పంచకాసాదులకు అమృతాంకరసము.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] రసగంధత్రికటుకం గ్రంథికంచవ్య చిత్రకమ్ । అమృతం లవణంతుల్యం భృంగస్వరస మర్దితమ్ । గుంజామాత్రాశ్చవటికాః పంచకాసాన్ వినాశయేత్ ।

అమృతాంకరసోనామ్నా వింశతిశ్లేష్మరోగజిత్ ।
అశీతివాతరోగాంశ్చ నాశయేన్నాత్రసంశయః ॥

తా. శుద్ధిజేసిన రసము శుద్ధిజేసినగంధకము త్రికటుకములు మోడి చెవ్యము చిత్రమూలము శుద్ధిచేసిన నాభి సైంధవలవణము వీనిని సమభాగములుగ ఖల్వములోనుంచి గుంటగలగరాకు రసముతో బాగుగ మర్దించి గురిగింజంత మాత్రలుజేసి యందొక దానిని తేనె పిప్పలితో సేవించిన 5 కాసములు 20 శ్లేష్మరోగములు 80 వాతరోగములు చకారమువలన గళరోగము తాలురోగము శిరోరోగము కర్ణము నాసారోగము నిస్సంశయముగ హరించు.

తిలాది లేహ్యము.

శ్లో॥ [నిత్యనాథీయే] తిలాభల్లాతకంపథ్యాగుడంచైతిసమాంశకమ్ ।
దుర్నామశ్వాసకాసఘ్నంప్లీహపాండురుజాపహమ్ ॥

తా. ఎజ్జునువ్వులు శుద్ధిజేసిన జీడిగింజలు కరక్కాయలు వీనిని సమభాగములుగ చూర్ణముజేసి వానికి సమముగ బెల్లమును గ్రహించి పాకుబట్టి యందాచూర్ణమును గలిపి లేహ్యపక్వముగవండి ప్రత్యహము 4 మాడల యెత్తునుగాని లేక ధరణ మెత్తునుగాని తేనెతో సేవింపుచుండిన మూలరోగము శ్వాసకాసలు ప్లీహరోగము పాండువు హరించు. (లేక ఈ గ్రంథములో జ్వరప్రకరణమునందు జెప్పబడిన చండభాను రసమునుగాని లేక నూతరాజీయమను రసమునుగాని సేవించిన కాసశ్వాసములు హరించు.

చిత్రకాది లేహ్యము.

శ్లో॥ [ఆయుర్వేదే] చిత్రకంపిప్పలీమూలంవ్యోషంముస్తాదురాలభా ।
శఠీపుష్కరమూలంచ శ్రేయసీసురనావచా ।
భార్జ్గీఛిన్నరుహారాస్నా కర్కటాఖ్యాచకర్షికా ।
కల్కాగ్నిదగ్ధద్వితునంకషాయే పలవింశతిః ।
మత్స్యండికాయా దశనాసర్పిషః కుడవంపచేత్ ।
సిద్ధేశీతేపృథక్క్షౌద్ర పిప్పలీకుడవాన్వితమ్ ।
చతుఃపలంతుగాక్షీర్యా శ్చూర్ణంతత్ర ప్రదాపయేత్ ।
లేహయేత్కాసహృద్రోగ శ్వాసగుల్మ నివారణమ్ ॥

తా. చిత్రమూలము మోడి త్రికటుకములు తుంగముస్తెలు * దురదగొండివేరు కచోరములు పుష్కరమూలము కరక్కాయలు తులసి వస గంటుభారంగి తిప్పతీగ సన్నరాష్ట్రము కర్కాటకశృంగి వీనిలో ప్రతిదానిని కర్షప్రమాణము గ్రహించి కల్కముజేసి అందు 200 పలములయెత్తు నీళ్ళుబోసి 20 పలములు శేషించునటుల కషాయముకాచి వడియగట్టి యందు 10 పలములయెత్తు ఖండశర్కర కుడవప్రమాణము నెయ్యి కలిపి లేహ్యపక్వముగవండి చల్లారిన పిదప తేనె 1 కుడవము పిప్పలిచూర్ణము 1 కుడవము వెదురుప్పు 4 పలములువైచి కలియబెట్టి సేవించిన కాసము బొమ్మనొప్పి శ్వాసము గుల్మము హరించు.

అగస్త్య హరీతక్యవ లేహ్యము.

శ్లో॥ దశమూలీ స్వయంగుప్తా శంఖపుష్పీశఠీబలా। హస్తిపిప్పల్య
పామార్గ పిప్పలీ మూల చిత్రకమ్। భార్గీ పుష్కరమూ
లంచ ద్విపలాంశం యవాఢకేమ్। హరీతకీ శతంచైవజలే
పంచాఢకేపచేత్। యవేస్విన్నేకషాయేచ పూతేతచ్చా
భయాశతమ్। పచేద్గుడతులాందత్వా కుడపంచపృథఘృత
మ్।తైలంపిప్పలిచూర్ణంచ సిద్ధశీతేచమాక్షికమ్। లిహ్యాద్వే
చాభయేనిత్యమతః ఖాదే ద్రసాయనమ్। వలించపలితం
హన్యా ద్వర్ణాయుర్బలవర్ధనమ్। పంచకాసాన్ క్షయాన్
శ్వాసాన్ హిక్కాంచ విషమజ్వరాన్। హన్యాత్తథాగహ
ణ్యర్శోహృద్రోగారుచి పీనసాన్। అగస్త్యవిహితంధన్యమి
దంశ్రేష్ఠం రసాయణమ్॥

తా. దశమూలములు దురదగొండి విత్తులు శంఖపుష్పి కచ్చూరములు ముత్తవపులగపువేళ్ళు ఏనుగపిప్పళ్లు ఉత్తరేణి మోడి చిత్రమూలము గంటుభారంగి పుష్కరమూలము ఇవి దినుసుయొకటింటికి 2 పలములు యవధాన్యము ఆఢకప్రమాణము కరక్కాయలు 100 పలములు ఇటుల వీనినెల్ల నొకభాండములోవైచి అందైదు ఆఢకముల ప్రమాణము నుదకము బోసి కషాయము కాచవలయు. ఆ భాండమందలి యవలు పక్వమైనతోడనే కషాయమును వడియగట్టి యందు కరక్కాయలు 100 పలములు

* ఇదే తీటుకసింద. మఱియు ఇదే దూలగొండియనియు జెప్పంబడు.

బెల్లము 100 పలములు నెయ్యి 4 పలములు నూనె 4 పలములు పిప్పలిచూర్ణము 4 పలములు కలిపి లేహ్యపక్వముగవండి దించుకొని చల్లార్చి పిదప 4 పలములు తేనెబోసి బాగుగ కలియబెట్టి నేతితో మాగిన కుండయందునిచి ప్రత్యహము 2 కరక్కాయల సేవింపుచుండిన ముదిమి పంచకాసములు క్షయరోగము శ్వాసము ఎక్కిళ్ళు విషమజ్వరము గ్రహణి మూలరోగము బొమ్మనొప్పి అరుచి పీనసము ఇవినశించుటయే గాక శరీరకాంతి ఆయుర్వృద్ధి బలము సగా గలుగు. ఈ హరీతకీలేహ రసాయనము అగస్త్యులచే జెప్పంబడియె.

ఇంద్రవారుణికాది చూర్ణము.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] ఇంద్రవారుణికాసూతం దేవదారుకటుత్రయం।
శర్కరాసహితంఖాదే చ్ఛ్వాసకాసహరంపరమ్॥

తా. పాపరవేరు దేవదారు త్రికటుకములు పంచదార వీని చూర్ణమును దినుసుయొకటింటికి 1¼ తులము చొప్పున గ్రహించి అందు రసభస్మము 10 చిన్నములయెత్తు కలిపి 20 దినములు తేనె పిప్పలి వీని యనుపానముతో సేవింపుచుండిన శ్వాసలుకాసలు హరించు.

స్వయమగ్నిరసము.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] శుద్ధసూతం ద్విధాగంధం కుర్యాత్ఖల్వేచ
కజ్జలీమ్। తయోస్సమంతీక్ష్ణచూర్ణం * మర్దియేత్కన్య
కాద్రవైః। ద్వియామాంతే కృతంగోళం తామ్రపాత్రే వినిక్షిపేత్। ఆచ్ఛాద్యైరండపత్రేణ ‡ యామాంతేవ్యుష్ణతాం
వ్రజేత్। ధాన్యరాశౌన్యసేత్పశ్చా † ద్వియామాంతేసము
ద్ధరేత్। సంపేష్య గాలయేద్వస్త్రే సద్యోవారితరంభవేత్।
త్రికటుత్రిఫలాచైలా జాతీఫల లవంగకమ్। § ఏతేషాంనవ
భాగానాం సమంపూర్వోదితంభవేత్। సంచూర్ణ్యలోడయే
త్క్షౌద్రైర్భక్ష్యంనిష్కద్వయంతథా। స్వయమగ్నిరసోనామ
క్షయకాసనికృంతకః। ఇంద్రవారుణికామూలంభృంగీకృష్ణా
తిలైస్సహ।భక్షయేత్క్షయకాసార్తోనిష్కమాత్రప్రశాంతయే॥

* మర్దయేత్కతకద్రవైః. ‡ యామార్థేవ్యుష్ణతాభవేత్. † ద్వివాదినాంతే.
§ ఏషాంచపరభాగానాంసమంపూర్వరసాభవేత్॥ ఇటులను పాఠాంతరములు గలవు.

తా. శుద్ధిజేసిన రసము 1 భాగము శుద్ధిజేసిన గంధకము 2 భాగములు ఈ రెంటిని ఖల్వములోనునిచి కాటుకవలె మర్దించి దానికి సమముగ ఉక్కుభస్మము కలిపి కలబందరసముతో గాని లేక ఇంటుపుకాయ రసముతో గాని 2 ఝాములు మర్దించి ముద్దజేసి రాగిసంపుటములోనునిచి దానిపై ఆముదపాకులుజుట్టి 1 ఝాముపరకు నునిచిన ఉష్ణంబగు. పిదప దానిని ధాన్యరాశియందు 2 ఝాములుగాని (లేక 2 దినములుగాని) వునిచి యందుండి తీసి ఖల్వములో మెత్తగనూరి వస్త్రగాళితము జేసి నీళ్ళపై వైచిన నది తేలును. పిదప ఈ లోహచూర్ణమునకు సమముగ త్రికటుకములు త్రిఫలములు ఏలకులు జాజికాయ లవంగములు అను నీ 9 వస్తువులయొక్క చూర్ణమును గలిపి తేనెలోవైచి కలియబెట్టి 2 నిష్కముల యెత్తును సేవింపుచుండినను లేక నిష్క ప్రమాణమును వెట్టిపుచ్చవేరు గుంటగలగర పిప్పళ్ళు నువ్వులు అనువాని అనుపానముతోడ సేవింపుచుండిన క్షయకాసము హరించు.

వాతకాసమునకు భూతాంకుశ రసము.

శ్లో॥ [ఆయుర్వేదే] శుద్ధసూతస్యభాగైకంద్విభాగం శుద్ధగంధకమ్। భాగత్రయం మృతంతామ్రం మరీచందశభాగకమ్। మృతాభ్రస్యచతుర్భాగంభాగమేకంవిషంక్షిపేత్। భూతాంకుశస్య భాగైకంసర్వమామ్లేన * మర్దయేత్। † యామం భూతాంకుశోనామ మాషేకంవాతకాసజిత్। అనుపానం లిహేత్క్షౌద్రేవిభీతక ఫలత్వచః। వ్యోషా త్వామలకీభార్గి వ్యాఘ్రీభిఃక్వథితంజలమ్। కాసాన శేషాంశ్చచిరా త్పీత మాశు వ్యపోహతి। మాషైకంచ లిహేత్క్షౌద్రై రక్తకాసం నియచ్ఛతి॥

తా. శుద్ధిజేసిన రసము 1 భాగము శుద్ధిజేసిన గంధకము 2 భాగములు తామ్రభస్మము 3 భాగములు మిరియాలు 10 భాగములు అభ్రకభస్మము 4 భాగములు శుద్ధిచేసిన నాభి 1 భాగము భూతాంకుశము 1 భాగము ఇటుల వీనినెల్ల ఖల్వములో నునిచి నిమ్మపండ్లరసముతో నొకఝాము మర్దించి మాషయెత్తు మాత్రలుజేసి యందొక దానిని తేనెతో సేవించి వెంబడిగ తానికాయలబెరడు త్రికటుకములు ఉసిరిక వరుగు

* భావయేత్ † రసోభూతాంకుశోనామ.

గంటుభారంగి నేలములకవేళ్లు అనువాని కషాయమును త్రాగిన దీర్ఘకాలముగ బాధింపుచుండు వాతకాసము మొదలగు సర్వకాసములు శీఘ్రముగ హరించు. మఱియు నీ భూతాంకుశరసములో మాషప్రమాణమును తేనె (పిప్పలి) తోడ సేవించిన రక్తకాసము హరించు.

వింశతి శ్లేష్మరోగ వివరణము.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] పూర్వాకాసః క్షయఃకాసో రక్తకాసశ్చ చిప్పికా। వాతకాసః పైత్తకాసః క్షతకాసశ్చశుక్తికా। ఆమకాసః పాండుకాసః కృష్ణకాస స్తథైవచ। శ్లేష్మకాసో దధికాసః కాసశ్చశ్లేష్మ జిహ్వాకః। కంఠజిహ్వోప జిహ్వాచ హాంతి జిహ్వాకకాసకః। ఊర్ధ్వకాస శ్లేష్మభంగ శ్లేష్మకుష్ఠశ్చసంజ్ఞితః। ఇత్యేతేవింశతిఃకాసాః వక్ష్యామివిధివత్క్రమాత్॥

తా. పూర్వకాసము క్షయకాసము రక్తకాసము చిప్పికాకాసము వాతకాసము పైత్యకాసము క్షతకాసము శుక్తికాకాసము ఆమకాసము పాండుకాసము కృష్ణకాసము శ్లేష్మకాసము దధికాసము శ్లేష్మజిహ్వాకకాసము కంఠజిహ్వాకకాసము ఉపజిహ్వాకకాసము జిహ్వాకకాసము (ఇదిజంపును) ఊర్ధ్వకాసము శ్లేష్మభంగాలికాసము శ్లేష్మకుష్ఠకాసము అన నీనిరువదియు శ్లేష్మరోగములని దెలియవలయు.

పూర్వకాస లక్షణము.

శ్లో॥ [ఆయుర్వేదే] జన్మప్రభృత్యేవీర్యంచసతతంకాసపీడనమ్।
అనారోగ్యం ప్రభాతేచ పూర్వకాసస్య లక్షణమ్॥

తా. కాసముజనించినది మొదలు ఇంద్రియములకు సత్వములేకుండుట ఎల్లపుడు దగ్గుగలిగియుండుట లేక మూల్గుచుండుట ప్రాతఃకాలమున మిక్కుటముగ దగ్గుగల్గుట ఈ లక్షణములు గలది పూర్వకాసమని దెలియవలయు.

పూర్వకాసమునకు కాసకర్తరీ రసము.

శ్లో॥ అమృతంపారదంగంధం నేపాళంచసమాంశకమ్।
అర్కమూలకషాయేణ మర్దయేద్యామమాత్రకమ్।

డోలాయంత్రే ద్వియామాంతం పాచితంచ సముద్ధరేత్ ।
గుంజామాత్రంప్రదాతవ్యంపూర్వకాసంనియచ్ఛతి ॥

తా. నాభి రసము గంధకము నేపాళములు వీనినెల్లశుద్ధిజేసి సమభాగములుగ ఖల్వములోనునిచి జిల్లేడు వేళ్ళకషాయముతో 1 ఝూముమర్దించి, జిల్లేడు వేళ్ళకషాయముతోడనే 2 ఝూములు డోలాయంత్రమునవండి గురిగింజలంతేసి మాత్రలుజేసి యందొకదానిని తేనె పిప్పలితో సేవింపుచుండిన పూర్వకాసము హరించు.

క్షయకాస లక్షణము.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] దేహంశుష్యంచాంగకుష్ఠమన్నంక్షీణంచ
పాండుతా। శిరోభ్రమశ్చహిక్కాచ క్షయకాసస్యలక్షణమ్॥

తా. శరీరము శుష్కించుట శరీరము కుష్ఠరోగముపట్టినటులుండుట అన్నము నందిచ్ఛలేకుండుట శరీరము పాండురవర్ణముగనుండుట తలదిరుగుట ఎక్కిళ్ళుగలుగుట ఈ లక్షణములతోడ దగ్గను గలిగియుండిన క్షయకాసమని తెలియవలయు. (ఇది అసాధ్యము.)

శ్లో॥ [ఆయుర్వేదే] దేహంశుష్యతిశూలరోగసహితంకుక్షివ్యథారోచకమ్। హిక్కాశుక్లవినాశగద్గదగళంకంపోగ్నిమాంద్యం జ్వరః। శ్లేష్మాగ్రంధినిభశ్చదుఃఖ పిపులంమాంసస్యనిష్ఠీవనమ్। శ్వాసశ్చక్షయకాస లక్షణమిదంవైవర్ణ్య తృష్ణాన్వితమ్॥

తా. శరీరము కృశించుట శూలగలుగుట కడుపునొచ్చుట అరుచిగ నుండుట ఎక్కిళ్ళుగలుగుట శుక్లమునశించుట డగ్గుత్తికబడుట శరీరమువణకుట అగ్నిమాంద్యము జ్వరముగలుగుట కఫము ఉంటలుగట్టి వెడలుట చకారమువలన కఫము కంపువేసుట కడుపీడగలుగుట ఉమిసిన నెత్తురుగడ్డలు గట్టివెడలుట శ్వాసముగలుగుట శరీరమున కాంతిలేకుండుట దప్పిగలుగుట ఈ లక్షణములుగలది క్షయకాసమని తెలియవలయు. ఇది అసాధ్యము. (ఐనను దీనియందు స్వయమగ్నిరసమును బ్రయోగింపందగు.)

రక్తకాస లక్షణము.

శ్లో॥ [చరకే] శోణితశ్లేష్మయుక్తాస్రవః హృద్దాహః కాంతిహీనతా। ఉష్ణాతిశయరూక్షేచ రక్తకాసేబలక్షయః॥

తా. దగ్గినకఫముతోంట నెత్తురుబడుట ముక్కునెత్తురుగాడుట రొమ్ములో మండుట శరీరమున కాంతిలేకుండుట శరీరము కడు ఉష్ణముగనుంకుట ఈ లక్షణములు గలది రక్తకాసమని తెలియవలయు. (దీనియందు జ్వరము బలక్షయము గలిగియుండిన అసాధ్యము. లేకుండిన సాధ్యము. ఈ రక్తకాసము హరించుటకై పైజెప్పబడిన ఘూతాంకుశరసములో మాషప్రమాణమును తేనె పిప్పలితో సేవింపవలయు.)

వృష్ణాది కషాయము.

శ్లో॥ వృషామృతాభ్యాం వృషపిప్పలీభ్యాం వృషోషణాభ్యాంచ
కృతాః కషాయాః । క్రమేణ వాతాది సముద్భవేషురక్తేచ
కాసేసముదాహరంతి ॥

తా. అడ్డరసము తొంతి అనువాని కషాయము వాతరక్తకాసములను అడ్డసరము పిప్పళ్ళు అనువానికషాయము పిత్తరక్తకాసములను అడ్డసరము మిరియాలు అనువాని కషాయము శ్లేష్మరక్తకాసములను హరింపంజేయు (మేక ఆవు అనువాని పంచితములను 2 అడ్డలు ప్రమాణముగ్రహించి అందు రేలచెక్క 10 పలములు చంద్రవేరుచక్క 10 పలములువైచి చాతుర్భాగముగ కషాయముగాచి వడియగట్టి అందుత్రికటుకములు చెవ్యము గంటుభారంగి అక్కలకఱ్ఱ దుంపరాష్ట్రము లవంగములు త్రిఫలములు కలబందదుంపలు అభ్రకభస్మము అనువానిచూర్ణమును దినమునకు సప్తాని (2 డబ్బుల) యెత్తుగలిపి లేహ్యపక్వముగవండి సాంగశీతలమున తగుమాత్రము తేనెబోసి బాగుగ కలియబెట్టి సాయంప్రాతఃకాలముల ఉసిరికాయంత సేవింపుచుండిన రక్తకాసము హరించు.)

చిప్పికాకాస లక్షణము.

శ్లో॥ [చరకే] వక్త్రేదుర్గంధతా కాంతి రరుచిర్గురుగాత్రతా ।
దేహకాంతిహరఃకుష్ఠో మందాగ్నిశ్చిప్పికాసకే ॥

తా. నోరుకంపు వేసుట శరీరము మెఱయుట అరుచిగలుగుట శరీరము బఱువుగ నుండుట శరీరకాంతిజెడుట శరీరము కుష్ఠురోగము పట్టినటులుండుట అగ్నిమాంద్యము గలుగుట ఈ లక్షణములతోడ దగ్గును గలిగియుండిన చిప్పికాకాసమని తెలియవలయు. (దీనియందు ధాతుక్షయము ప్రధానముగనుండిన అసాధ్యము. లేకుండిన సాధ్యము.

చిప్పికాకాసమునకు సర్వాంగసుందర రసము.

శ్లో॥ శుద్ధసూతం విషంగంధం శుద్ధతాళక మాక్షికమ్ । ఏతాని సమభాగాని ఖల్వమధ్యే వినిక్షిపేత్ । హంసపాది రసేనైవ ద్వియామం మర్దయేద్దృఢమ్ । కాచకుప్యాం నివేశ్యాథ వాలుకాభిః ప్రపూరయేత్ । స్వాంగశీతల ముద్ధృత్య ద్విగుంజం భక్షయేత్సదా । చిప్పికాసం నిహంత్యాశు సర్వకాసం నియచ్ఛతి । సర్వాంగ సుందరో హ్యేష రోగరాజ నికృంతనః । దశభిర్మరి చైర్యుక్తాం పథ్యాంపిష్ట్వాభ సాతథా । నాభి జానాతి కాసంచ నిద్రాసుఖకరంపరమ్ ॥

తా. రసము నాభి గంధకము తాళకము * హేమమాక్షికము వీనినెల్ల శుద్ధిచేసి సమభాగములుగ ఖల్వములోనునిచి హంసపాదియాకురసముతో 2 ఝాములు బాగుగ మర్దించి గాజుకుప్పెలోనునిచి వాలుకా యంత్రమున 2 ఝాములు మృద్వగ్నితో వండి స్వాంగశీతలమున దీసి యందు 2 గురిగింజలయెత్తును పదిమిరియాలు 1 కరక్కాయ అను వానిని ఉదకములో నూరి దానియనుపానముతోడ సేవించిన చిప్పికాకాసము సర్వకాసములు క్షయరోగము హరించు మఱియు నీయౌషధసేవనవలన కాసోపద్రవరహితుండై సుఖముగ నిద్రించు. (కరక్కాయచూర్ణము ½ సేరు ఉప్పు ½ సేరు అక్కలకఱ్ఱ దుంపరాష్ట్రము పంచకోలములు అనువాని చూర్ణముదినుసుకు 1½ తులము ఇటులవానినెల్ల నేకముజేసి గుంటగలగరాకురసముతో మర్దించి ౧ భావనజేసి ప్రతిదినము ఉసిరికాయంత చూర్ణమును తేనెతో సేవింపుచుండిన చిప్పికాకాసము హరించు.)

శ్లో॥ మండూరం కఫవాతఘ్నం దీపనస్యవివర్ధనమ్ ॥

తా. మండూరమును గంజితోడ త్రాగిన వాతకాసము హరించుటయేగాక అగ్ని దీపనము సగాగలుగు.

వాతకాస లక్షణము.

శ్లో॥ [ఆయుర్వేదే] హృచ్ఛంఖమూర్ధోదరపార్శ్వశూలీ క్షామాననః క్షీణ బలస్వరౌజాః । ప్రసక్తవేగస్తుసమీరణేన భిన్న స్వరః కాసతిశుష్కమేవ॥

* హేమమాక్షికమన—బంగారునిమ్మ. ౧ భావనయన ఊరబెట్టుట.

తా. హృదయము కణత శిరము ఉదరము పార్శ్వములు వీనియందు శూల గలుగుట నోరెండుట బలము స్వరము ధాతువులు వీనియొక్క తేజస్సు క్షయించుట పలుమారుదగ్గుట స్వరభేదము పొడిదగ్గు గలుగుట ఈలక్షణములుగలది వాతకాసమని తెలియవలయు

రుద్రపర్పటీ రసము.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] శుద్ధసూతంద్విధాగంధం సమర్ద్యంలోధ్రజద్రవైః। వాతారిరార్ద్రికంభృంగీకాకమాచీస్వకర్ణికా । దినైకంమర్దయేత్ఖల్వే పాచయేత్పర్పటీంతథా। ద్వయోఃపాదంమృతంతామ్రం క్షిప్త్వామృద్వగ్నినాపచేత్ । రక్తవర్ణంభవేద్యావత్తావద్దర్వ్యా ప్రచాలయేత్ । ప్రక్షిపేత్కదళీపత్రేస్థాప్యస్నిగ్ధపుటేపుసః । ఆచ్ఛాద్యతేనయోగేన హ్యథశోచ్ఛర్ధ్వంచగోమయమ్ । దగ్ధంవిచూర్ణ్యచేత్పశ్చాచ్చూర్ణపాదంవిషంక్షిపేత్ । రుద్రపర్పటికాహ్యేషాచేయాగుంజాద్వయాద్వయమ్ । చూర్ణితంకటుసిర్గుండ్యా మూలంనిష్కద్వయంపిబేత్ । భృంగరాజరసేనైవలిహేద్వామధునాసహ। వాతకాసంనిహంత్యాశు సర్వథైవనసంశయః॥

తా. శుద్ధిచేసినరసము 1 భాగము శుద్ధిచేసినగంధకము 2 భాగములు ఈరెంటిని కాటుకవలెనూరి లొద్దుగ చెక్కరసము ఆముదపువేళ్ళు అల్లము గుంటగలగర కాచియాకు తెల్లగంటెన నల్లగంటెన అనువాని రసములతో 1 దినము ఖల్వములో మర్దించి సన్నగ బిళ్ళజేసి అగ్నిపైనునిచి అప్పడమువలె కాల్చి దానికి 4 వ భాగము తామ్రభస్మము గలిపి మర్దించి చూర్ణముజేసి మూకుడులోనునిచి మందాగ్నిని ఎఱ్ఱగనగువరకు గరిటెతో వేయించి లేత అరటియాకులో నునిచి పొట్లముగట్టి గోమయములో పాదిగి లఘుపుటంబిడి స్వాంగశీతలమునదీసి చూర్ణముచేసి దానికి 4 వ భాగము శుద్ధిచేసిన నాభిగలిపి మర్దించి 2 గురిగింజల యెత్తును 2 నిమ్మకాయల యెత్తు చేతిపొట్ల వావిలివేరు అనువాని చూర్ణానుపానముతోడగాని లేక గుంటగలగరాకు రసానుపానముతోడగాని లేక తేనెయనుపానముతోడగాని సేవించిన వాతకాసము నిస్సంశయముగ హరించు.

పైత్యకాస లక్షణము.

శ్లో॥ [చరకే] ఉరోవిదాహజ్వరవక్త్రశోషైరభ్యర్దితస్తిక్తముఖస్తృషార్తః। పిత్తే పీతానివమేత్కటూని కాసేచ్చ పాండుః పరిదహ్యమానః॥

తా. రొమ్ములోమండుట జ్వరముగలుగుట నోరెండుట నోరుచేదుగనుండుట కడుదప్పిగలుగుట పచ్చగ కారముగ వమనంబగుట దగ్గుగలుగుట శరీరము పాండురవర్ణముగనుండుట శరీరమున తాపము గలుగుట ఈ లక్షణములుగలది పైత్యకాసమని తెలియవలయు.

శ్లో॥ [గ్రంథాంతరే] శిరఃకంపోభ్రమస్స్వేదశ్ఛర్దిర్దోషశ్చక్షీణతా। తృష్ణాచ శ్లేష్మశమనం మూర్ఛాస్యైపైత్తకాసకే॥

తా. తలవణుకుట తబ్బిబ్బులాడుట చెమట వాంతిగలుగుట సత్వము లేకుండుట దప్పిగలుగుట ఒకింతదగ్గు మూర్ఛగలుగుట ఈ లక్షణములుగలది పైత్యకాసమని తెలియవలయు.

విజయభైరవ రసము.

శ్లో॥ [రసరత్నాకరే] రసభాగోభవేదేకో గంధకోద్విగుణోమతః। త్రిభాగాపిప్పలీగ్రాహ్యా చతుర్భాగాహరీతకీ। విభీతః పంచభాగస్తు వాసాషడ్గుణికామతా। భార్గీసప్తగుణాగ్రాహ్యా త్వేతచ్చూర్ణం ప్రకల్పయేత్। బర్బరక్వాథమాదాయ భావయేదేకవింశతి। విభీతకీప్రమాణేన మధునాగులికాక్రియా। ఏకైకాం భక్షయేత్ప్రాతః కాసశ్వాసవినాశనీ। బ్రహ్మణా నిర్మితోహ్యేష రసోవిజయభైరవః॥

తా. శుద్ధిచేసినరసము 1 భాగము శుద్ధిచేసినగంధకము 2 భాగములు పిప్పళ్ళు 3 భాగములు కరక్కాయలు 4 భాగములు తానికాయలబెరడు 5 భాగములు అడ్డసరపు యాకులు 6 భాగములు గంటుభారంగి 7 భాగములు ఇటులవీనినెల్లగ్రహించి చూర్ణముజేసి వాయింటాకు కషాయముతో 21 మార్లు భావనచేసి తానికాయ గింజలంత మాత్రలుజేసి రోయెండించి యందొక దానిని ప్రాతఃకాలమున తేనెతో సేవించిన సర్వకాసశ్వాసములు హరించు. ఇది బ్రహ్మచే నిర్మింపబడియె.

త్రినేత్రక రసము.

శ్లో॥ [పూజ్యపాదీయే] భస్మతామ్రాభ్రతీక్ష్ణానాం కాసమర్దవరీరసైః। మునిజైః శ్వేతసామ్లేన దినంమర్ద్యం సుపిండితమ్। * నిష్కార్ధం పిత్తకాసార్తో సర్వకాసంనియచ్ఛతి॥

తా. తామ్రభస్మము అభ్రకభస్మము ఇనుపభస్మము వీనిని సమభాగములుగ ఖల్వములోనునిచి కసివింద పిల్లిపీచరవేళ్ళు అవిశాకు పుల్లప్రబ్బలి అనువాని రసముతో ప్రత్యేక ప్రత్యేకముగ నొక్కొకదినము మర్దించి 2 గురిగింజలంతగాని లేక అర్ధనిష్కప్రమాణముగాని మాత్రలుజేసి ఎండించి యందొకదానిని సేవించిన పైత్యకాసము సర్వకాసములు హరించు.

క్షతకాస లక్షణము.

శ్లో॥ [సిద్ధరసార్ణవే] అతివ్యవాయభారాధ్వయుద్ధాశ్వగజనిగ్రహైః। రూక్షస్యోరఃక్షతంవాయుర్గృహీత్వా కాసమావహేత్। సపూర్వంకాసతేశుష్కంతతఃష్ఠీవేత్స శోణితమ్। కంఠేనరుజతాత్యర్థంవిభిన్నేనైవచోరసా। సూచీభిరివతీక్ష్ణాభిస్తుద్యమానేనశూలినా। దుఃఖస్పర్శేనశూలేనభేదపీడాభితాపినా। సర్వభేదజ్వరశ్వాసతృష్ణావైస్వర్యపీడితః। పారావతఇవచాకూజన్కాసవేగాత్క్షతోద్భవాత్॥

తా. అతిమైథునముజేసుట కడుభారమునుమోయుట మిక్కుటముగమార్గము నడుచుట మల్లయుద్ధముసేయుట గుఱ్ఱము ఏనుగు మొదలగునవి పరుగులిడునపుడు వానినడ్డగించి పట్టుటకు ఈ కారణములవలన రూక్షగలపురుషునియొక్క రొమ్ముపగిలి దానియందు వాతముప్రకోపించి దగ్గునుగలుగంజేయు. ఈ కాసరోగము జనించుటకుముందు పొడిదగ్గుగలిగి పిదప రక్తయుక్తముగ కఫముబడుట కంఠము మిక్కుటముగ నొప్పుటరొమ్ము పగిలినట్టుండుట రొమ్ములో సూదులచే బొడుచునటుల శూలగలుగుట శూలవలన రొమ్ములోస్పర్శసహనము లేకుండుట పార్శ్వములయందు గొడ్డలితో గొట్టునటుల తాపయుక్తమైన శూలగలుగుట సంధులు పగిలినటులుండుట జ్వరము శ్వాసము

* ద్విగుంజంపిత్తకాసార్తోభక్షయేచ్ఛత్రినేత్రకమ్॥ ఇటులను పాఠాంతరముగలదు.

దప్పి స్వరభేదము గలుగుట క్షతజన్యకాస వేగమువలన పావురపిట్టవలె గుర్గురశబ్దము సేయుట ఈ లక్షణములు క్షతకాసమునగలుగు.

క్షతకాసమునకు తాళేశ్వర రసము.

శ్లో॥ [ఆయుర్వేదే] రసపాదంమృతంతారం శిలాతాప్యం చతుర్గుణమ్ । ఇక్షువాసారసాభ్యాంచ మర్దయే త్ప్రహరద్వయమ్ । ద్వియామం వాలుకాయంత్రే స్వేద్యమాదాయ చూర్ణయేత్ । గుంజాద్వయం నిహంత్యాశుకాసం * శ్వాసం క్షతోద్భవమ్ । రసస్తాళేశ్వరోనామ్నా హ్యాసుపానంచ కథ్యతే । వచాకుష్ఠహరిద్రాభి సైంధవం టంకణంవిషమ్। పాఠాచలాంగలీవ్యోమంచాక్షం ప్రత్యేకభాగకమ్ । భావితంభృంగసారేణ దినైకంతంచభక్షయేత్ । మాషంతాళేశ్వరోనామ్నా హిక్కాంవై స్వర్యకాసజిత్ । దాడిమంత్రిఫలావ్యోమంత్రయాణాంచ సమంగుడమ్ । చూర్ణితంభక్షయేత్కర్షం క్షతకాసాపనుత్తయే ॥

తా. రసభస్మము 1 భాగము రజితభస్మము ¼ భాగము శుద్ధిజేసిన మణిశిల 2 భాగములు శుద్ధిజేసిన హేమమాక్షికము 2 భాగములు ఇటుల వీనిని ఖల్వములో నునిచి చెఱుకు అడ్డసరము అనువాని రసములతో 2 ఝాములు మర్దించి గాజుకుప్పెలో నునిచి వాలుకాయంత్రమున 2 ఝాములు వండి సాంగశీతలమున దీసి చూర్ణముజేసి 2 గురిగింజలయెత్తును వస చంగల్వకోష్ఠు పసపు సైంధవలవణము వెలిగారము అతివస చిరబొద్ది చెన్నచెర్లగడ్డ త్రికటుకములు అనువానిని అక్షప్రమాణము ప్రత్యేకప్రత్యేకముగ చూర్ణముజేసి గుంటగలగరాకు రసముతో 1 దినము భావనజేసి ఈ చూర్ణానుపానముతోడ సేవించిన క్షతమువలన జనించిన కాసశ్వాసములు హరించు. మఱియు దీనిని మాషప్రమాణము వైయనుపానముతోడ సేవించినను యెక్కిళ్ళు స్వరభంగము కాసము హరించు. మఱియు దాడిమబెరడు త్రిఫలములు త్రికటుకములు అనువానిని చూర్ణముజేసి దీనికి సమముగ బెల్లముగలిపి కర్షప్రమాణానుపానముతోడ వైతాళేశ్వరసమును సేవించిన క్షతకాసము హరించు.

---

* క్షతభవం దుర్జవమ్.

శుక్తికాస లక్షణము.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] శుక్తికాసేచ మందాగ్నిః కంఠేచ శ్లేష్మ సంస్థితిః । అంగానాంచైవవై కల్యం శుక్తికాసంవిదుర్బుధాః॥

తా. అగ్నిమాంద్యము గలుగుట మతికలో తెమడనిలుచుట అవయవములు శిథిలంబులగుట ఈలక్షణములుగలది శుక్తికాకాసమని దెలియవలయు.

సూర్య రసము.

శ్లో॥ [నిత్యనాథీయే] రసమేకం ద్విధాగంధం త్రితాప్యం పంచతాళకమ్ । సర్వశుద్ధం విచూర్ణ్యాథ చతుర్భాగం మృతాభ్రకమ్ । వచాకుష్ఠహరిద్రాగ్ని టంకణం సైంధవంవిషమ్। పాఠాచలాంగలీవ్యోమంసర్వం ప్రత్యేకకర్షకమ్ । భావితం భృంగసారేణ దినైకంతంచభక్షయేత్ ।మాషంసూర్య రసోనామ * శుక్తికాసంజయేత్తతః । పిప్పల్యాసహ నిర్గుండ్యాః క్వాథం చానుప్రపాయయేత్ । అష్టగుంజామితాభక్షా విఖ్యాతా రసపర్పటీ । త్రికంటమూల శుంఠీచ హాజాక్షీరసమోదకమ్ । క్షీరావశిష్టంతంక్వాథం సకణంపాయయేన్నిశి॥

తా. శుద్ధిజేసిన రసము 1 భాగము శుద్ధిజేసిన గంధకము 2 భాగములు శుద్ధిజేసిన స్వర్ణమాక్షికము 3 భాగములు అభ్రకభస్మము 4 భాగములు శుద్ధిజేసిన తాళకము 5 భాగములు ఇటుల వీనినెల్ల నేకముజేసి యందు వస చంగల్వకోష్టు పసపు చిత్రమూలము టంకణక్షారము సైంధవలవణము శుద్ధిజేసిన వసనాభి చిరుబొద్ది చన్నచర్లగడ్డ త్రికటుకములు అనువాని చూర్ణమును గనుకుకు కర్షప్రమాణము చొప్పున గలిపి గుంటగలగరాకురసముతో 1 దినము భావనజేసి మాషప్రమాణమును 12 పిప్పళ్లు వావిలియాకు అనువాని కషాయముతోడ సేవించినను లేక 8 గురిగింజలయెత్తు రసపర్పటిని సేవించి పల్లేరువేళ్ళు శొంఠి అనువానిని దంచి యందు మేకపాలు మేకపాలకు సమముగ నుదకముబోసి పాలు శేషించువరకు కషాయముకాచి యందు పిప్పలిచూర్ణమును గలిపి రాత్రులయందు త్రాగినను శుక్తికాకాసము హరించు.

---

* హిక్కాంవై స్వర్యకాసజిత్ ॥ ఎక్కిళ్లు స్వరభంగము శుక్తికాకాసము హరించు.

ఆమకాస లక్షణము.

శ్లో॥ [ఆయుర్వేదే] అతిశీతంచ కాసశ్చ దధ్యాహార వివర్జితః ।
శిరోర్తిః క్షీణతా తృష్ణా హ్యామకాసస్య లక్షణమ్ ॥

తా. కడుశీతలము దగ్గుగలుగుట పెరుగన్నమునం దిచ్ఛలేకుండుట తలనొచ్చుట శరీరము కృశించుట దప్పిగలుగుట ఈలక్షణములు గలది ఆమకాసమని దెలియవలయు. (ఇది కష్టసాధ్యము.)

ఆమకాసమునకు చంద్రామృతరసము.

శ్లో॥ శుద్ధసూతామృతంగంధం నేపాళంచ సమాంశకమ్ ।
అర్క-మూలకషాయేణ మర్ధితంచ త్రియామకమ్ ।
డోలాయంత్రే యామమాత్రం పాచితంచ సముద్ధరేత్ ।
గుంజామాత్రం ప్రదాతవ్య మామకాసం నియచ్ఛతి ।
అయంచంద్రా మృతోనామ చంద్రనాథేన నిర్మితః ॥

తా. రసము నాభి గంధకము నేపాళములు వీనిని శుద్ధిజేసి సమభాగములుగ ఖల్వములో నునిచి జిల్లేడువేళ్లకషాయముతో 3 ఝాములు మర్దించి ముద్దజేసి జిల్లేడు వేళ్లకషాయముచే డోలాయంత్రమున 1 ఝాము వండి గురిగింజంతమాత్రలుజేసి ఎండించి యందొకదానిని సేవించిన ఆమకాసము హరించు ఇది చంద్రనాథునిచే నిర్మింపబడియె.

పాండుకాస లక్షణము.

శ్లో॥ [మంతాంతరే] దేహేచ పాండురచ్ఛాయా రాత్రౌ శ్లేష్మ
సముద్భవః । దివా శ్లేష్మ వినాశశ్చ పాండుకాసస్య లక్షణమ్॥

తా. శరీరము పాండురవర్ణముగనుండుట రాత్రులయందు మిక్కుటముగ దగ్గుగలుగుట పగటియందు దగ్గులేకుండుట ఈలక్షణములు గలది పాండుకాసమని దెలియవలయు.

పాండుకాసమునకు కాససంహార భైరవము.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] మృతసూతం సమంచాభ్రం హింగుళం
విషతాళకమ్ । తుల్యంతుల్యం ఖల్వమధ్యే క్షిపేన్మర్ద్యం
దినద్వయమ్। హంసపాదికషాయేణ కుక్కుటీపుటపాచితమ్ ।

చూర్ణీకృతంచ తత్సమ్య జ్మాషమాత్రం ప్రదాపయేత్ ।
పాండుకాస వినాశస్స్యా త్సర్వకాస క్షయోభవేత్ । శ్రీమ
ద్గహననాథేన కాససంహార భైరవః । రసోయం నిర్మితో
యత్నా ల్లోకరక్షణహేతవే ॥

తా. రసభస్మము అభ్రకభస్మము శుద్ధిచేసిన ఇంగిలీకము శుద్ధిజేసిన నాభి శుద్ధిచేసిన తాళకము వీనిని సమభాగములుగ ఖల్వములోనునిచి హంసపాదియాకు కషాయముతో 2 దినములు మర్దించి కుక్కుటపుటంబిడి సాంగశీతలమున దీసి చూర్ణముజేసి మాషప్రమాణమును తేనె పిప్పలితో సేవించిన పాండుకాసము సర్వకాసములు హరించు. ఇది గహననాథునిచే లోకహితార్థమై నిర్మింపంబడియె.

కృష్ణకాస లక్షణము.

శ్లో॥ [పూజ్యపాదీయే] రాత్రౌ శ్లేష్మ ప్రకోపశ్చ నిద్రాభోగవివ
ర్జితః । రాత్రౌ దుఃఖంచకృష్ణత్వం కృష్ణకాసస్య లక్షణమ్॥

తా. రాత్రులయందు మిక్కుటముగ దగ్గుగలుగుట నిదురబట్టకుండుట రాత్రులయందు దుఃఖముగలుగుట శరీరము నలుపుబారియుండుట ఈ లక్షణములు గలది కృష్ణకాసమని తెలియవలయు.

కృష్ణకాసమునకు రసేంద్రఘుటిక.

శ్లో॥ విషసూతాభ్రకంగంధం వ్యోషంహింగుళసైంధవమ్॥
లవంగంపిప్పలీమూలం తుల్యం తుల్యం విమర్దయేత్ ।
దినంహంసపదీద్రావైః కుక్కుటీపుటపాచితమ్ ।
చూర్ణీకృతంతతోదేయం మాషమాత్రం భిషగ్వరైః ।
కృష్ణకాసంనిహంత్యాశు సర్వకాసం నియచ్ఛతి॥

తా. శుద్ధిజేసిన నాభి శుద్ధిజేసిన రసము అభ్రకభస్మము శుద్ధిజేసిన గంధకము త్రికటుకములు శుద్ధిజేసిన ఇంగిలీకము సైంధవలవణము లవంగములు మోడి వీనిని సమభాగములుగ ఖల్వములో నునిచి హంసపాదియాకుగసముతో నొకదినము మర్దించి కుక్కుటపుటంబిడి సాంగశీతలమున దీసి చూర్ణముజేసి మాషప్రమాణమును తేనె పిప్పలితో సేవించిన కృష్ణకాసము సర్వకాసములు శీఘ్రముగ హరించు.

శ్లేష్మకాస లక్షణము.

శ్లో॥ [బాహటే] శ్లేష్మప్రకోపితః కంఠ స్సతతంరోగ విగ్రహః।
దినారాత్ర ప్రకోపశ్చ శ్లేష్మకాసం వినిర్దిశేత్ ॥

తా. కుతికలో తెమడకట్టుట యెల్లపుడు శరీరమున శ్లేష్మము వ్యాపించి యుండుట ఓయుంబగలు దగ్గు గలుగుట ఈ లక్షణములు గలది శ్లేష్మవాతమని తెలియవలయు.

శ్లేష్మకాసమునకు బోళబద్ధ రసము.

శ్లో॥ [సిద్ధరసార్ణవే] రసభస్మ విమంతుల్యం బోళాద్యం ద్విగుణాం మతమ్। బోళతాళక పాఠాగ్ని కర్కోటీ మాక్షికంనిశా। కంటకారీయు వక్షారం లాంగలీజీర సైంధవమ్। మధూకసారంసంచూర్ణ్యం సప్తాహం చార్ద్రకద్రవైః। ఛాయాయాంపాలయేత్పశ్చా త్సప్తాహం చిత్రకద్రవైః। గుటికా బదరాకారా శ్లేష్మకాసాప నుత్తయే। భవయే ద్బోల బద్ధోయం రసస్స్వాచ్ఛ్వాస పాండుజిత్। కటుత్రయం పావక దేవదారు రాస్నా విడంగ త్రిఫలామృతానామ్। చూర్ణం సమాంశం సితయాసమేతం కాసం జయేద్విష్ణు గదేవదైత్యాః ॥

తా. రసభస్మము శుద్ధిజేసిన నాభి ఇవి సమభాగములు బోళము శుద్ధిజేసిన † హారిదళము శిరుబొద్ది చిత్రమూలము చేతిబీరవిత్తులు శుద్ధిజేసిన హేమమాక్షికము వసపు ప్రాకుడు యవక్షారము చన్నచర్లగడ్డ జీలకఱ్ఱ సైంధవలవణము యష్టిమధుకము అనువాని చూర్ణము దినుసుకు 2 భాగములు ఇటుల వీనిని ఖల్వములో నునిచి అల్లపు రసముతో 7 దినములు మర్దించి నీడనెండించి పిదప 7 దినములు చిత్రమూలరసముతో భావనజేసి రేగుగింజలంత మాత్రలుజేసి యందొక దానిని త్రికటుకములు చిత్రమూలము దేవదారు దుంపరాస్నము వాయువిడంగములు త్రిఫలములు తిప్పతీగె అనువానిని

† హారిదళమన=తాళకము.

సమభాగములుగ చూర్ణముజేసి దానికి సమముగ పంచదారగలిపి ఈయనుపానముతోడ సేవించిన "విష్ణుమూర్తియొక్క గదాయుధము దైత్యుల నిర్మూలముజేయు భంగి" శ్లేష్మకాసము శ్వాసము పాండువు వీనిని నిర్మూలముజేయు.

దధికాస లక్షణము.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] శ్లేష్మోద్రేకశ్చ రోగేచ దధిభుక్తి వివర్జితః।
రాత్రౌశ్లేష్మాదివానిద్రా నధికాసస్యలక్షణమ్॥

తా. దగ్గుగలుగుట వెలుగునం దిచ్ఛలేకుండుట రాత్రులయం దధికముగ దగ్గు పగటియందు నిద్రగలుగుట ఈలక్షణములుగలది దధికాసమని దెలియవలయు.

దధికాసమునకు కాసవిధూననరసము.

శ్లో॥ రసగంధక పిప్పల్యో హారీతక్యక్ష వాసకమ్।
యష్ట్యుత్తరం సమంచూర్ణ్యం బబ్బరక్వాథ భావితమ్।
ఏవంవింశతివారేణ భావయిత్వావి చూర్ణయేత్।
భక్షయేన్మధునాచైవ దధికాసం వినాశయేత్।
విధూననరసోహ్యేష మహాదేవేన భాషితః॥

తా. శుద్ధిచేసిన రసము శుద్ధిజేసిన గంధకము పిప్పళ్లు కరక్కాయలు గచ్చపలుకులు అడ్డసరము యష్టిమధుకము వీనిని సమభాగములుగ చూర్ణముజేసి వాయింటాకు కషాయముతో 21 మార్లు భావనజేసి యెండించి చూర్ణముజేసి మాడయెత్తును తేనెతో సేవించిన దధికాసము హరించు.

శ్లేష్మజిహ్వాకకాస లక్షణము.

శ్లో॥ [ఆయుర్వేదే] జిహ్వాచాపి సమండలాసపిటికా దేహేచ కండూర్భవేత్। తిక్తశ్లేష్మవివర్ణశీర్ణతనుతా పీడాహ్యసంభాషితా॥ సర్వేంద్రత్వమహర్నిశంచ చలతాకర్ణేచ బాధిర్యకమ్।
ఏవశ్లేష్మకజిహ్వాకస్తుగదిత శ్చైవహ్యసాధ్యోభవేత్॥

తా. నాలుకయందు మండలములు పొక్కులుగలుగుట శరీరమున దురదగలుగుట కఫము వొగరుగవెడలుట శరీరము వివర్ణముగ శిథిలముగనుండుట మాటలాడుటకు

శక్తిలేకుండుట నిదుర బట్టకుండుట రేయింబగలు దిరుగుచుండుట చెవులు వినరాకుండుట ఈ లక్షణములు గలది శ్లేష్మజిహ్వాక కాసమని తెలియవలయు. (ఇది అసాధ్యము.)

శిలాతాళక రసము.

శ్లో॥ [ఆయుర్వేదే] త్రికంటకరసై ర్భావ్యం తాళకంచ మనశ్శిలా। దినంవాసారసైః పిష్ట్వా వాలుకాయంత్రపాచితమ్। ద్వియామాంతే సముద్ధృత్య తత్తుల్యంచ కటుత్రయమ్। నిర్గుండీమూలచూర్ణంచ త్రూమతుల్యం విచూర్ణయేత్। శిలాతాళ రసోనామ్నా మాషైకం శ్లేష్మజిహ్వకే। వైజయంతీ జయాక్వాథ మాక్షికేనైవ కాసజిత్। త్రిశూలీ మూలజక్వాథ త్రికటోస్సాన్యచ్య కాసజిత్॥

తా. శుద్ధిజేసిన తాళకము శుద్ధిజేసిన మణిశిల వీనిని సమభాగములుగ ఖల్వములో నునిచి అడ్డసరపాకు రసముతో 1 దినము మర్దించి పల్లేరువేళ్లరసముతో 1 దినము భావనజేసి గాజుకుప్పెలో నునిచి వాలుకాయంత్రమున 2 ఝాములువండి స్వాంగశీతలమున దీసి ఖల్వములో నునిచి చూర్ణముజేసి దానికి సమముగ త్రికటుకచూర్ణము త్రికటుకచూర్ణమునకు సమముగ వావిలివేళ్లచూర్ణము గలిపి మర్దించి యందు మాషప్రమాణమును తక్కిలి కరక్కాయ అనువాని కషాయములో తేనెగలిపి ఈ యనుపానముతోడగాని లేక పల్లేరువేళ్లకషాయములో త్రికటుకచూర్ణమును గలిపి ఈ యనుపానముతోడగాని సేవించిన శ్లేష్మజిహ్వాకకాసము హరించు.

కంఠజిహ్వాకకాస లక్షణము.

శ్లో॥ [అశ్వినీసిఘంటౌ] గరణాజిహ్వకాశ్లేష్మా వాంతిర్మూర్ఛాభవరి శ్రమః। నిద్రాభంగోవిహారశ్చ కంఠజిహ్వాకలక్షణమ్॥

తా. నాలుక విషతుల్యముగనుండుట దగ్గుగలుగుట వాంతి మూర్ఛ బడలిక గలుగుట నిదురబట్టకుండుట తిరుగులాడుచుండుట ఈ లక్షణములు గలది కంఠజిహ్వాకకాసమని తెలియవలయు.

భృంగరాజ ఘుటికలు.

శ్లో॥ భృంగరాజస్యపత్రంతు చూర్ణితంమధునాసహ।

గోళకంధారి యేద్వక్త్రే కంఠజిహ్వాం వినాశయేత్॥

తా. గుంటగలగరాకు చూర్ణములో తేనెగలపి ముద్దజేసి దానిని నోటిలోనునిచి గాని రసము మ్రింగుచుండిన కంఠజిహ్వాక కాసము హరించు.

దంతిధూమ పానము.

శ్లో॥ దంతిమూలస్య ధూమంవా నిర్గుండీచాపి యోజయేత్। కంఠజిహ్వాం నిహంత్యేవ ధూమపానేన తత్క్షణాత్॥

తా. నేలదంతివేళ్ళను గాని వావిలియాకును గాని యెండించి చూర్ణముజేసి అగ్నిలోవైచి పొగను పానముజేసిన తక్షణమున కంఠజిహ్వాకకాసము హరించు.

ఉపజిహ్వాకకాస లక్షణము.

శ్లో॥ [ఆయుర్వేదే] జిహ్వోపరితథా జిహ్వాస్వన్న క్షీణ స్తథైవచ। రాత్రౌ శ్లేష్మ ప్రకోపశ్చ హ్యుపజిహ్వాక లక్షణమ్॥

తా. నాలుకపై నాలుక మొలిచినట్టుండుట అన్నమును భుజించుటకు శక్తిలేకుండుట రాత్రులయందు మిక్కుటముగ దగ్గుగలుగుట ఈ లక్షణములు గలది ఉపజిహ్వాక కాసమని తెలియవలయు. (ఇది హరించుటకై కృష్ణకాసమునకు జెప్పబడిన రసేంద్రఘుటికను 6 నెలలు సేవింపవలయు. మఱియు ఉపజిహ్వాకకాసము పురుషునికి జనించినయెడల కుడిచన్ను మొనకు 8 వ్రేళ్లక్రింద చంకలో రక్తవేయవలయు స్త్రీకైన యెడల ఎడమచన్ను మొనకు 8 వ్రేళ్లక్రింద చంకలో రక్తవేయవలయు. లేక చిత్రమూలపువేళ్ళ చిప్పనుదెచ్చి కట్టగగట్టి దానిపై కొఱ్ఱలపిండినిసెత్తి దానిపై రావియాకుల విస్తరిని పొదగి దానిపై పుట్టమన్ను సెత్తి యెండించి పుట్టమన్ను ఇటికె నగువరకు పుటంబిడి దీసి యందలి పిండిని ప్రతిదినము సేవింపుచుండిన 4 మాసములలో ఉపజిహ్వాక కాసము హరించు.

జిహ్వాకకాస లక్షణము.

శ్లో॥ [చరకే] శ్లేష్మలేపశ్చ జిహ్వాయాః క్షీణవాక్ప్రశతాతథా। నిద్రావిహానిర్నిశి శ్లేష్మా జిహ్వాకాసస్య లక్షణమ్॥

తా. నాలుక కఫముచే పూయంబడినటులుండుట మాటలాడుటకు శక్తిలేకుండుట శరీరము కృశించుట నిదురబట్టకుండుట రాత్రులయందు దగ్గుగలుగుట ఈ లక్షణములు గలది జిహ్వాకకాసమని తెలియవలయు.

జిహ్వాకకాసమునకు నీలకంఠ రసము

శ్లో॥ సూతకం గంధకంలోహం విషంచిత్రకపత్రకమ్। వరాగం రేణుకాముస్తా గ్రంథికం నాగకేసరమ్। ఫలత్రికం త్రికటుకం శుల్బం తుల్యాం తథైవచ। ఏతాని సమభాగాని గుడోద్విగుణముచ్యతే। సంమర్ద్యగుటికాంకృత్వా భక్షయేచ్చణ మాత్రకమ్। జిహ్వాకాసేతథాగుల్మే ప్రమే హేవిషమజ్వరే। మూత్రకృచ్ఛ్రేమూఢగర్భే వాతరోగేచదారుణే। నీలకంఠ రసోనామ శంభునానిర్మిత స్స్వయమ్॥

తా. శుద్ధిజేసిన రసము శుద్ధిజేసిన గంధకము లోహభస్మము శుద్ధిజేసిన వాళి చిత్రమూలము ఆకుపత్రిక లవంగములు రేణుకలు తుంగముస్తెలు మోడి నాగకేసరములు త్రిఫలములు త్రికటుకములు తామ్రభస్మము ఇవి సమభాగములు వీనికన్నిటికి రెండింతలు బెల్లము ఇటుల నేకముజేసి బాగుగమర్దించి సెనగలంత మాత్రలుజేసి సేవించిన జిహ్వాకకాసము గుల్మము ప్రమేహము విషమజ్వరము మూత్రకృచ్ఛ్రము మూఢగర్భము దారుణమైన వాతరోగము వీనిని హరింపంజేయు. ఈ నీలకంఠరసమును ఈశ్వరుడు స్వయముగ గల్పించె.

ఊర్ధ్వకాస లక్షణము.

శ్లో॥ [చరకే] ఆకర్షణంచతీవ్రేణ వాయునాశ్లేష్మణస్తథా।
మహామేఘాశ్చత్రవస్స్యరూర్ధ్వశ్లేష్మ ప్రపీడితః॥

తా. తీవ్రమైన వాతము శ్లేష్మము నాకర్షించుట (అనగా వుబ్బసము గలుగుట) మేఘము లాచరించియుండునపుడు మిక్కుటముగ వుబ్బసముగలుగుట ఈ లక్షణములుగలది ఊర్ధ్వకాసమని దెలియవలయు. (దీనినే కొందరు మేఘరంజియనియు వచించెదరు.

ఊర్ధ్వకాసమునకు కాసకేసరి వటికములు.

శ్లో॥ గంధంత్రికటుకంచాభ్రం రోహిణీతాళకంసమమ్।
పంచకోలకషాయేణ మర్దయేద్దివసత్రయమ్।

మూషయేద్భూధరేశాచ్యం సాంగశీతం సముద్ధరేత్।
మధునాచానుపానేన హన్యాదూర్ధ్వకాసం వినశ్యతి॥

తా. శుద్ధిచేసిన గంధకము త్రికటుకములు అభ్రకభస్మము కటుకరోహిణి శుద్ధిజేసిన తాళకము వీనిని సమభాగములుగ ఖల్వములో నునిచి పంచకోలకషాయముతో 3 దినములు మర్దించి మూసలో నునిచి చీలమన్ను లేపనముజేసి భూధరయంత్రమున పుటంబిడి సాంగశీతలమునదీసి గురిగింజంతయెత్తును తేనెతో ఒకసంవత్సరము సేవింపుచుండిన ఊర్ధ్వకాసము (అనగా ఉబ్బసము) హరించు. 1658

ఊర్ధ్వకాసమునకు అంకోలాది చూర్ణము.

శ్లో॥ అంకోలస్యఫలాన్యష్టౌ త్రిగుణైర్మరిచైస్సహ।
తథాలిహ్యాచ్చతచూర్ణం మధునాచోర్ధ్వకాసకే॥

తా. ఊడుగచెక్క 8 పలములు మిరియాలు 24 పలములు వీనిని దంచి చూర్ణముజేసి తేనెతో సేవించిన ఉబ్బసము హరించు.

ఆ-గీ॥ [బాహటము] ఉసిరికాయపప్పు నొప్పగునల్లేరు।
సిందురంబుఁగూర్చి చెలువుమీఱ।
దానినొక్కయేఁడు పూనిసేవించిన।
సకలరోగసమితి సమసిపోవు॥

క॥ బలురక్కసినల్లేరును। జెలువుగమరియుప్పుఁగూర్చి సేవించినచో।
సెలపాఱుమేఘరంజిని। కులమెల్లను వేగనడఁచు గోకటిగమనా॥

గీ॥ సొంటిపంచదార సున్నపు రాళ్ళలో।
బట్టముల్లె గట్టిపెట్టినీరు।
వోసివండిదించి పూనిసిందూరంబు।
సేవఁజేయవాను శీఘ్రముగను॥

శ్లేష్మభంగాళీ లక్షణము.

శ్లో॥ [అన్యశాస్త్రే] ఆవికశ్లేష్మలఃకంఠా దంగేపీతంచనేత్రయోః।
బాధిర్యంశ్లేష్మణాప్రోక్తంభ్రమమూర్ఛాక్షిమక్లమాః।
స్యాదూర్ధ్వంశ్లేష్మణాజిహ్వా భంగాళీశ్లేష్మకేతథా॥

తా. నోటి యొక తెమడవలె వెళ్ళుట శరీరము నేత్రములు పచ్చగనుండుట శ్లేష్మప్రకోపమువలన చెవుడుగలుగుట తబ్బిబ్బులాడుట మూర్ఛ భ్రమ ఆయాసము గలుగుట వాలుక శ్లేష్మముతో పూయంబడినటులుండుట ఈ లక్షణములు గలది శ్లేష్మ భంగాళియని తెలియవలయు.

సర్వకాసములకు స్వర్ణభూపతి.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] శుద్ధసూతం సమంగంధం మృతశుల్బం
తయోస్సమమ్। అభ్రలోహకయోర్భస్మకాంతభస్మసువర్ణ
జమ్। రాజతంచవిషంసామ్య క్ప్రథక్సూతసమంభవేత్।
హంసపాదీరసైర్మర్ద్యందినమేకం వటీకృతమ్। కాచకుప్యాం
వినిక్షిప్యమృదాసం లేపయేద్బహిః। శుష్కం-సావాలుకా
యంత్రేశనైర్మృద్వగ్నినాపచేత్। చతుర్గుంజామితందేయం
పిప్పల్యార్ద్రద్రవేణతు। క్షయంత్రిదోష జంహంతిసన్నిపా
తాంస్త్రయోదశ। ఆమవాతంధనుర్వాతం శృంఖలావాతమే
వచ।ఆఢ్యవాతంపంగువాతం కఫవాతాగ్నిమాంద్యనుత్।
కటీవాతంసర్వశూలం నాశయేన్నాత్రసంశయః। గుల్మశూ
లముదావర్తం గ్రహణీమతిదుస్తరామ్। ప్రమేహముదరం
సర్వామశ్మరీం మూత్రవిడ్గ్రహమ్। భగందరంసర్వకుష్ఠం
విద్రధింమహతీంతథా। శ్వాసంకాసమజీర్ణంచ జ్వరమష్ట
విధంతథా। కామలాంపాండురోగంచ శిరోరోగంచనాశ
యేత్। అనుపానవిశేషేణ సర్వరోగాన్వినాశయేత్। య
థాసూర్యోదయేన శ్యైత్తమస్సర్వగతంతథా। సర్వరోగవి
నాశాయసర్వేషాంస్వర్ణభూపతిః॥

తా. శుద్ధిజేసిన రసము 1 భాగము శుద్ధిజేసిన గంధకము 1 భాగము తామ్రభస్మము 2 భాగములు అభ్రకభస్మము లోహభస్మము కాంతభస్మము స్వర్ణభస్మము రజితభస్మము శుద్ధిచేసిన వసనాభి ఇవి దినుసుయొకటింటి కొక్కొక భాగము ఇటుల వీని నెల్ల ఖల్వములోనునిచి హంసపాదియాకురసముతో 1 దినము మర్దించి ముద్దజేసి యెండించి గాజుకుప్పెలోనునిచి దానిపై చీలమన్ను లేపనముజేసి యెండించి వాలుకా

యంత్రములో నునిచి మందాగ్నితో మెల్లగవండి సాంగశీతలమున దీసి 4 గురిగింజల యెత్తును పిప్పళ్లు అల్లపురసము అనువాని యనుపానముతోడ సేవించిన సన్నిపాతక్షయము 13 సన్నిపాతములు ఆమవాతము ధనుర్వాతము శృంఖలావాతము అఢ్యవాతము పంగువాతము కఫవాతము అగ్నిమాంద్యము కటివాతము సర్వశూలలు గుల్మశూల ఉదావర్తము కడుబలిష్ఠమైన గ్రహణీరోగము ప్రమేహము సర్వఉదరరోగములు అశ్మరీరోగము మూత్రకృచ్ఛ్రము మలబద్ధము భగందరము సర్వకుష్ఠములు బలిష్ఠమైన విద్రధులు శ్వాసము కాసము అజీర్ణము 8 విధములైన జ్వరములు కామిల పాండురోగము శిరోరోగము "సూర్యుడుదయించుటవలన అంధకారము నశించుభంగి" నిస్సంశయముగ నశించుటయే గాక అనుపానవిశేషములవలన సర్వరోగములు నశింపజేయు.

శ్లేష్మభంగాళీకాసమునకు నిదిగ్ధికాది చూర్ణము.

శ్లో॥ నిదిగ్ధికామూలకాస్థికంచ హింగూషణాభ్యాం మధునాచ
యుక్తామ్। లిహ్యాన్నరశ్శ్వాసనపీడితశ్చ శ్లేష్మాళిభంగంవిని
హంతిశీఘ్రమ్।

తా. రామములకపండు ఉసిరికపప్పు ఇంగువ పిప్పళ్ళు వీనిని సమభాగములుగ చూర్ణముచేసి తేనెతో సేవించిన మూలరోగము శ్లేష్మభంగాళికాసము శీఘ్రముగ హరించు.

కుష్టకాస లక్షణము.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] అత్యుద్ధృంగోష్యనాకారో ష్యంగవైకల్య
దుఃఖితా। కండూశ్చదేహపాండుశ్చశ్లేష్మకుష్ఠస్యలక్షణమ్।

తా. ఉలికిపడుట ఆకారముచెడుట అంగములు నొచ్చుట శరీరమున దురదగలుగుట శరీరము పాండురవర్ణముగ నుండుట ఈ లక్షణములు గలది కుష్ఠకాసమని తెలియవలయు.

కుష్ఠకాసమునకు అగ్నిరసము.

శ్లో॥ [రసరత్నాకరే] శుద్ధసూతంవిషంగంధం శిఖితుత్థంచటంకణమ్।
దరదంతాళకంచైవ సమభాగానికారయేత్।
పునర్నవామూలరసై ర్మర్దితంత్రహరత్రయమ్।
పాచయేద్యామమాత్రంతుడోలాయంత్రేచబుద్ధిమాన్।

గుంజాద్వయంతథానిత్యం శ్లేష్మకుష్ఠవినాశనః ।
భక్షయేన్మధునాహంతి కాసమగ్నిరసోహ్యయమ్॥

తా॥ రసము గంధకము మైలుతుత్తము వెలిగారము ఇంగిలీకము తాళకము వీనిని శుద్ధిచేసి సమభాగములుగ ఖల్వములో నునిచి గలిజేరువేళ్లరసముతో 3 ఝాములు మర్దించి గలిజేరువేళ్లరసముతో డోలాయంత్రమున నొక ఝామువండి 2 గురిగింజల యెత్తును తేనెతో ప్రతిదినము సేవింపుచుండిన కుష్ఠకాసము హరించు.

సర్వకాసములకు క్షుద్రాది లేహ్యము.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] వ్యాఘ్రీశతంస్యాదభయాశతంచ ద్రోణే జలస్యప్రపచేత్కషాయమ్। తులాప్రమాణేసగుడేనయుక్తం పక్వాభయాభిస్సహతాభిరత్ర। శీతేక్షిపేత్క్షౌద్రమధునః పలాని షలానిచత్రీణికటుత్రయస్యా। త్వక్పత్రకైలాగరుకేసరాణాం చూర్ణాత్పలంచేతివిదేహదృష్టః । క్షుద్రావలేహః కఫజాన్వికారాన్ సశ్వాస శోషానపిపంచకాసాన్ । హిక్కామురోరోగమపస్మృతించ హత్వావివృద్ధింకురుతేనలస్య॥

తా. నేలములకవేళ్ళు 100 పలములు కరక్కాయలు 100 పలములు ఈరెంటిని చిదియగొట్టి ద్రోణప్రమాణము నీళ్ళుబోసి చతుర్థాంశముగ కషాయముగాచి వడియగట్టి అందు ప్రాతబెల్లము 100 పలములు గలిపి పైకషాయములోని కరక్కాయల నిందు వైచి పక్వముజేసి చల్లారిన పిదప యందు తేనె 6 పలములు త్రికటుకచూర్ణము 3 పలములు లవంగపట్ట ఆకుపత్రిక ఏలకులు అగరు నాగకేసరములు అనువాని చూర్ణము దినుసుకొక్కొక పలముచొప్పున గలిపి లేహ్యపక్వముగా వండి సేవింపుచుండిన శ్లేష్మరోగములు 5 శ్వాసములు శోష 5 కాసములు యెక్కిళ్ళు రొమ్మునొప్పి అపస్మారము వీనిని నశింపజేసి అగ్నిదీపనమును గలుగజేయును.

సర్వకాసములకు మహాక్షుద్రాది లేహ్యము.

శ్లో॥ [మతాంతరే] వ్యాఘ్రీమూలంతులాచైవ పంచకోలంతదర్ధకమ్ । తదర్ధంగ్రంధికంచైవ భార్గీరాస్నా పృథక్పలమ్ । హారీతక్యాశ్శతంచైవద్విఘ్నకుంభంజలమేవచ। వాసాభృంగంచ

నిర్గుండీ కుగంటక్షుద్రమేవచ। స్వరసం ప్రస్థమేకైకంప్రస్థం గోఛాగమూత్రయోః।పురాణగుడమాదాయ తులామేకాం నిధాపయేత్ । త్రికటుత్రిఫలాగ్రంథిచాతుర్జాతకసైంధవమ్। ద్విక్షారంపంచలవణాటంకణారామఠంపృథక్ । పలంపలం వినిక్షేప్యం కాసానాంవింశతింజయేత్ । మహాక్షుద్రాదికోనామలేహ్యారాజోనసంశయః॥

తా. నేలములకవేళ్ళు 100 పలములు * పంచకోలములు 50 పలములు మోడి 25 పలములు గంటుభారంగి దుంపరాస్నము ఇవి దినుసుకొక్కొక పలము కరక్కాయలబెరడు 100 పలములు ఇటుల వీనినెల్ల నేకముజేసి 2 కుంభముల నీళ్లుబోసి చతుర్థాంశముగ కషాయముగాచి అందు అడ్డసరపాకు గుంటగలగరాకు వావిలియాకు ములుగోరింటాకు నేలములకవేళ్ళు అనువాని రసముల దినుసుయొకటింటికి కొక్కొకప్రస్థము ఆవుపంచితము మేకపంచితము దినుసుకొక్కొక ప్రస్థము ప్రాతబెల్లము 100 పలములు గలిపి పక్వంబగు నపుడందు త్రికటుకములు త్రిఫలములు మోడి † చాతుర్జాతకములు సైంధవలవణము యవక్షారము సర్జక్షారము ‡ పంచలవణములు పేల్చిన వెలిగారము పేల్చిన యింగువ అనువానిని దినుసుకొక్కొక పలము చొప్పున గలిపి లేహ్యపక్వముగ వండి దించుకొని సేవించిన 20 కాసములు హరించు. ఇది సర్వలేహ్యములలో శ్రేష్ఠంబైనది.

మేఘరంజిదగ్గుకు చికిత్స.

క॥ చేదయినబీరవిత్తుల ।
మోదంబున వేడినీళ్ళ ముద్దుగనూరన్ ।
వేదననొందక త్రాగిన ।
భేదించును మేఘరంజి పీనసమానన్॥

---

* పంచకోలములన=పిప్పలి మోడి చెవ్యము చిత్రమూలము శొంఠి.
† చాతుర్జాతకములన=ఏలకులు లవంగపుచెక్క ఆకుపత్రిక నాగకేసరములు.
‡ పంచలవణములన=సైంధవలవణము కాచలవణము సముద్రలవణము సౌవర్చలవణము బిడాలవణము.

తా. శరీరదార్ఢ్యముగలవారు 20 చేదుబీరవిత్తులగాని లేక 16 చేదుబీరవిత్తుల గాని ఉష్ణోదకముతోనూరి ఉబ్బసము గలిగినప్పుడు త్రాగిన వమనంబులై తిక్తులపడును పిదప శాంతి యుక్తముగ మజ్జిగ యన్నమును భక్షించిన వాంతులు నిలుచును

అసాధ్య శ్లేష్మ రోగోపద్రవములు.

శ్లో॥ [ఆయుర్వేదే] కపాల జిహ్వాకాశూలం జ్వరః పాండుశ్చనే
త్రయోః। రోమహర్ష ప్రతిస్వాసోప్యసాధ్యో నాస్తిభేషజమ్॥

తా. కపాలము నాలుక శూలించుట జ్వరముగలుగుట నేత్రములు పాండుర వర్ణముగ నుండుట రోమములు గగుర్పాటుచుట మిక్కుటముగ శ్వాసము గలుగుట ఈ లక్షణములుగల కాసరోగి జీవించుట దుర్లభమని దెలియవలయు.

కాసములకు కదళీఫల యోగము.

శ్లో॥ పికారే శ్లేష్మణాజాతే భక్షయేత్కదళీఫలమ్।
మర్దితైర్మరిచైస్సార్ధం హంతిశ్లేష్మ చిరంతనమ్॥

తా. అరటిపండులో మిరియపుమాన్నము గలిపి సేవించిన దీర్ఘ కాలముగ నుండు కాసరోగములు హరించు.

కాసరోగములయందు పథ్యము.

శ్లో॥ [ఆయుర్వేదే] శాలిషష్టికగోధూమమాషముద్గ కుళుత్థకాః।
ఛాగ్యాఃపయోఃఘృతంబింబీ వార్తాకం బాలమూలకమ్ ।
కాసమర్దకజీవంతి వాస్తుకంబీజపూరకమ్।
గోస్తనసిలశునంలాజా వ్యోషముష్ణోదకంమధు।
పథ్యమే తద్యథాదోష ముక్తం కాసగదాతురే।

తా. 60 దినములకు ఫలించిన ధాన్యము గోధుమలు మినుములు పెసలపప్పు ఉలవలు మేకపాలు మేకనెయ్యి దొండకాయ లేతవంకాయ లేతముల్లంగి కసివింద పాలకూర చక్రవర్తికూర మాదీఫలము ద్రాక్షపండు వెల్లుల్లి పేలాలు త్రికటుకములు ఉష్ణోదకము తేనె ఇవి కాసరోగములయందు పథ్యకరంబులు

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] పటోలమిసిఝిల్లీక వాస్తుకం బాలమూలకమ్।
ఝురసీతిక్తకంచైవ బాలంచకదళీఫలమ్ ।

కుటజంపక్వకూశ్మాండం కషాయకటుతిక్తకమ్ ।
మధూకంతండులీయంచ పయోవింశతికాసినామ్॥

తా. పొట్లకాయ పిన్నసదాప కొయ్యతోటకూర చక్రవర్తికూర లేతముల్లంగి చాతలాసికూర చేదుబీర లేతఅరటికాయ కొడిసకాయ ముదురుగుమ్మడుకాయ ఒగరు కారము చేదుగలపదార్థములు ఇప్పపువ్వు చిర్రికూర పాలు ఇవి 20 కాసములయందు పథ్యకరంబులు.

కాసరోగములయందపథ్యము.

శ్లో॥ [ఆయుర్వేదే] మైథునంస్నిగ్ధమధురం దివాస్వాపఃపయోదధి ।
పిష్టాన్నంపాయసాదీని కాసీధూమంచవర్జయేత్ ॥

తా. స్త్రీసంగమము జిగటుగల పదార్థములు మధురపదార్థములు పగటియందు నిద్రించుట పాలు పెరుగు పిండివంటకములు పాయసము మొదలగునవి పొగయందుండుట ఇవి కాసరోగములయందపథ్యకరంబులు అట్లగుటంజేసి వీని నివర్తింపవలయు.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] మత్స్యాలాబుచవార్తాకంకందామ్లంతిల
తైలకమ్। ఉపోతకీదధిక్షీరంమాహిషం శుష్కరూక్షకమ్।
తథావింశతికాసేషుత్యజేద్ద్రివ్యాణిబుద్ధిమాన్॥

తా. మత్స్యములు * అనపకాయ వంకాయ కందగడ్డ పులుసు నూనె బచ్చలికూర బర్రెపెరుగు బర్రెపాలు యెండిన ద్రవ్యములు రూక్షపదార్థములు ఇవి 20 కాసములయందపథ్యకరంబులు కావున వీనిని వర్జింపవలయు.

‡ శ్వాస నిదానము.

శ్లో॥ [ఆయుర్వేదే] మహోర్ధ్వఛ్ఛిన్నతమక క్షుద్ర భేదైస్తు
పంచధా । భిద్యతేసమహావ్యాధి శ్వాసయేకోపి శేషతః॥

తా. 1 శ్వాసరోగమే మహత్తు ఊర్ధ్వము ఛిన్నము తమకము క్షుద్రము అన 5 విధంబులుగ నగు.

శ్వాసరోగ పూర్వరూపములు.

శ్లో॥ ప్రాగ్రూపంతస్యహృత్పీడా శూలమాధ్మానమేవచ।

---

* అనపకాయ అనగా=సొరకాయ. ‡ శ్వాసమనగా=ఎగయూపిరి.

ఆనాహో వక్త్రవైరస్యం శంఖనిస్తోద ఏవచ॥

తా. హృదయమున పీడ శూలగలుగుట కడుపుబ్బుట కడుపీడ్చుట నోరుచేదు గనుండుట కణతయందు పొడుచునటుల పీడగలుగుట ఇవి శ్వాసరోగమునకు పూర్వ రూపంబులు.

మహాశ్వాస లక్షణము.

శ్లో॥ [మాధవనిధానే] ఉద్ధూయమానవాతో యశ్శబ్దవద్దుఃఖితో
నరః। ఉచ్చైశ్శ్వసితి సంరుద్ధో మత్తర్షభ ఇవానిశమ్ । ప్రణష్ట
జ్ఞానవిజ్ఞానస్తథా విభ్రాంతలోచనః । విస్తృతాక్ష్యాననో బద్ధ
మూత్రవర్చా విశీర్ణవాక్ । దీనః ప్రశ్వసితంచాస్య దూరాద్విజ్ఞా
యతే భృశమ్। మహాశ్వాసోపసృష్టస్తు క్షిప్రమేవ విపద్యతే॥

తా. వాతము పైకి ఈడువబడుటవలన మనుజుడు కడుదుఃఖితుడై "మదించిన వృషభమును బంధించుటవలన గొప్పశబ్దమును చేయుమాడ్కి" శ్వాసమును విడుచుచు రేయుంబగలు శ్వాసమువలన పీడితుడుగనుండుట శాస్త్రము శాస్త్రార్థనిశ్చయము నశించుట ఒకానొకపుడు నేత్రములు తిరుగుట నేత్రములు నోరు తెరచికొని జడముగ నుండుట జలమలాదులు వెడలకుండుట మాట్లాడుటకు శక్తిలేకుండుట లేక మాట్లాడినను హీనస్వరముగ మాటలాడుట మనస్సు ఖిన్నంబగుట దూరముగ నుండునపుడే శ్వాసవేగము తెలియవచ్చుట ఈలక్షణములుంగలది మహాశ్వాసమని తెలియవలయు. ఇది గలవాడు నశించు.

ఊర్ధ్వశ్వాస లక్షణము.

శ్లో॥ [ఆయుర్వేదే] ఊర్ధ్వశ్వసితి యోదీర్ఘం నచప్రత్యాహర
త్యధః। శ్లేష్మావృతముఖస్రోతాః క్రుద్ధగంధవహార్దితః। ఊర్ధ్వ
దృష్టిర్విపశ్యంశ్చవిభ్రాంతాక్ష ఇతస్తతః। ప్రముహ్యన్వేద
నార్తశ్చ శుష్కాస్యో౽రతిపీడితః॥

తా. దీర్ఘకాలమువరకు ఊర్ధ్వశ్వాసము వెడలుచుండుట ఊర్ధ్వశ్వాసమును దించుటకు శక్తిలేకుండుట నోరు నేత్రములు నాసికారంధ్రములు కర్ణరంధ్రములు కఫముచే నడ్డగింపంబడుట వాత ప్రకోపమువలన పీడితుడై పొడవుగ జూచుచు చంచలమైన దృష్టితో ఇటు అటు చూచుట మూర్ఛ వేదన అనువానివలన కడుపీడితుడుగనుండుట నోరెండుట ఎల్లపుడు దేనియందాసక్తిలేకుండుట ఈలక్షణములు గలది ఊర్ధ్వశ్వాసమని తెలియవలయు.

శ్వాసాధోముఖ నిషేధకారణము.

శ్లో॥ ఊర్ధ్వశ్వాసే ప్రకుపితే హ్యధశ్శ్వాసో నిరుధ్యతే ।
ముహ్యతస్తామ్యతశ్చోర్ధ్వం శ్వాసస్తస్యైవ హంత్యసూన్॥

తా. ఊర్ధ్వశ్వాసము ప్రకోపించుటవలన అధశ్శ్వాసము నడ్డగింపంబడు. (అనగా హృదయమునందే నడ్డగింపంబడుననుట) లేక శ్వాసము సగా నధోముఖమును జెందకుండు. దానివలన రోగి మోహములు బడలికను జెందు. ఈ యూర్ధ్వశ్వాసము ప్రాణముల హరింపజేయు.

ఛిన్నశ్వాస లక్షణము.

శ్లో॥ యస్తుశ్వసితి విచ్ఛిన్నం సర్వప్రాణేన పీడితః । నవాశ్వసితి
దుఃఖార్తో మర్మచ్ఛేదరుగర్దితః । ఆనాహస్వేదమూర్ఛార్తో
దహ్యమానేనవస్తినా । విప్లుతాక్షః పరిక్షీణ శ్శ్వసన్రక్తైక
లోచనః । విచేతాః పరిశుష్కాస్యో వివర్ణః ప్రలపన్నరః ।
ఛిన్నశ్వాసేన విచ్ఛిన్న స్సశీఘ్రం విజహాత్యసూన్॥

తా. నిలిపి నిలిపి శ్వాసములువిడుచుట శక్తికొలది శ్వాసమును విడువయత్నించినను సాధ్యపడకుండుట లేక క్లేశమును జెంది శ్వాసమును విడుచుట ఱొమ్ములోగొడ్డలితో భేదించునటుల పీడగలుగుట కడుపుబ్బరము చెమట మూర్ఛఅనువానితో పీడింపబడుట పొత్తికడుపునందు మండుట నేత్రములను గిరగిర త్రిప్పుట లేక సత్వహీనుడై నేత్రములుచలింపక నిద్రబోసిచికొనుట శ్వాసమును పలుమారు విడుచుటవలన క్షయించుట ఒకనేత్రము ఎఱ్ఱగ నుండుట మనస్సుఖిన్నమగుట నోరెండుట కాంతిచెడుట వదరుట సంధిబంధములు శిథిలంబులగుట ఈ లక్షణములుంగలది ఛిన్న శ్వాసమని తెలియవలయు. ఇదిగలవాడు కడు శీఘ్రముగ ప్రాణములవిడుచు.

తమకశ్వాస లక్షణము.

శ్లో॥ [చరకే] ప్రతిలోమంయదావాయు స్స్రోతాంసిప్రతిపద్యతే।
గ్రీవాంశిరశ్చ సంగృహ్య శ్లేష్మాణం సముదీర్యచ । కరోతి

పీనసం తేన రుద్ధో ఘుర్ఘురం తథా । అతీవతీవ్రవేగం చ శ్వాసం
ప్రాణప్రపీడకమ్ । ప్రతామ్యతి స వేగేన త్రస్యతే సన్నిరుధ్యతే ।
ప్రమోహం కాసమానశ్చ సగచ్ఛతి ముహుర్ముహుః । శ్లేష్మ
ణ్యముచ్యమానే తు భృశం భవతి దుఃఖితః । తస్యైవ చ విమో
క్షాంతే ముహూర్తం లభతే సుఖమ్ । తథాస్యోద్ధ్వంసతే
కంఠః కృచ్ఛ్రాచ్ఛక్నోతి భాషితమ్ । న చాపి నిద్రాం లభతే
శయాన శ్శ్వాసపీడితః । పార్శ్వే తస్యావగృహ్ణాతి శయానస్య
సమీరణః । ఆసీనో లభతే సౌఖ్య ముష్ణం చైవాభి నందతి ।
ఉచ్ఛ్రితాక్షో లలాటేన స్విద్యతా భృశమార్తిమాన్ । విశు
ష్కాస్యో ముహుశ్శ్వాసో ముహుశ్చైవావధమ్యతే ।
మేఘాంబుశీతప్రాగ్వాతైః శ్లేష్మలైశ్చాభివర్ధతే । స యాప్య స్త
మక శ్వాస స్సాధ్యో వా స్యాన్నవోత్థితః ॥

తా. వాతము మెడ శిరము అనువాని నాశ్రయించి నధోముఖముగ స్రోతోమార్గములం జెంది కఫమును ప్రకోపింపంజేసి కఫమువలన నడ్డగింపబడినదై పడిసెమును గొంతులో గురగురశబ్దమును గలుగంజేయుటయు కడుతీవ్రవేగయుక్తమైన హృదయప్రపీడకమైన శ్వాసమును గలుగంజేయుట దాని వేగమువలన మోహమును జెంది మిక్కుటముగ దుఃఖించుట నిశ్చేష్టితుండగుట పలుమారు దగ్గుటవలన మోహమును జెందుట కఫము వెడలకుండునపుడు కడుపీడం జెందుట కఫము వెడలిన పిదప కొంత కాలము సుఖముగనుండుట మరల కంఠములో కఫము చేరుటవలన దురదగలుగుట కడుకష్టముచే మాటలాడుట శ్వాస పీడవలన పరుండినను నిదుర రాకుండుట పరుండియుండినను వాతము యిరుపార్శ్వములనీడ్చుట కూర్చుండియుండిన సుఖముగనుండుట ఉష్ణపదార్థసేవన వలన సంతోషమును జెందుట కండ్లుబ్బుట నుదుట చెమట పట్టుటవలన కడుపీడం జెందినటులతోచుట నోరెండుట పలుమారు శ్వాసము వెడలుట ఏనుగపై గూర్చుండియుండువాని శరీరము కదలునటుల పలుమారు కదలుట మేఘములు వర్షము చలి తూర్పుగాలి కఫకరపదార్థసేవన అనువానివలన శ్వాసము వృద్ధిం జెందుట ఈ లక్షణములుగలది తమకశ్వాసమని తెలియ వలయును. (ఇదియాప్యము.) నూతనముగ జనించిన సాధ్యము.

క్షుద్రశ్వాస లక్షణము.

శ్లో॥ రూక్షాయాసోద్భవః కోష్ఠే క్షుద్రో వాతముదీరయేత్ ।
క్షుద్రశ్వాసో నసోత్యర్థం దుఃఖేనాంగప్రబాధకః ।
హీనస్తి న స గాత్రాణి న చ దుఃఖో యథేతరే ।
న చ భోజనపానానాం నిరుణద్ధ్యుచితాం గతిమ్ ।
నేంద్రియాణాం వ్యథాం చాపి కాంచిదాపాదయేద్రుజమ్ ॥

తా. రూక్షపదార్థసేవన ఆయాసము వీనివలన వొకింత శ్వాసము జనించి కోష్ఠగతవాతము నూర్ధ్వముగజేసి కడుదుఃఖమును శరీరమున కవ్విధమైన బాధను ప్రాణవియోగమును ఊర్ధ్వశ్వాసాదులయందుగల దుఃఖములను గలుగంజేయక భోజనపానాదికముల గతిని నిరోధింపక ఇంద్రియముల కవ్విధమైన వ్యథయును గలుగంజేయకనుండునది క్షుద్రశ్వాసమనంబడు.

శ్వాససాధ్యాసాధ్య విచారము.

శ్లో॥ [ఆయుర్వేదే] స సాధ్య ఉక్తో బలిన స్సర్వే చావ్యక్తలక్షణాః ।
క్షుద్రస్సాధ్యతమస్తేషాం తమకః కృచ్ఛ్ర ఉచ్యతే ।
త్రయశ్శ్వాసా న సిధ్యంతి తమకో దుర్బలస్య చ ॥

తా. క్షుద్రశ్వాసము సాధ్యము. మఱియు సత్వముగల వానియొక్క మహాశ్వాసాదులు అల్పలక్షణయుక్తంబులుగ నుండిన సాధ్యంబు అందు క్షుద్రశ్వాసము కడుసాధ్యంబు. మఱియు తమకశ్వాసము కష్టసాధ్యంబు. మహత్తు ఊర్ధ్వము ఛిన్నము అననీ ౩ శ్వాసములు సంపూర్ణ లక్షణయుక్తంబులుగ నుండిన అసాధ్యంబులు. మఱియు దుర్బలునికి జనించిన తమకశ్వాసము సగా అసాధ్యంబు.

రోగసంప్రాప్తి తల్లక్షణములు.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] యదా స్రోతాంసి సంరుద్ధ్య మారుతః కఫ
పూర్వకః । విష్వగ్వ్రజతి సంరుద్ధ స్తదా శ్వాసాన్ కరోతి సః ।
ప్రణష్ట జ్ఞానవిజ్ఞాన స్తథా విభ్రాంతలోచనః । ఊర్ధ్వం శ్వసి
తి యో దీర్ఘం న చ ప్రత్యాహరత్యధః । శ్లేష్మావృత ముఖ

స్రోతా హ్యూర్ధ్వదృష్ట్యాచ పశ్యతి । ఆనాహ స్వేదమూ
ర్ఛార్తో భృశం భవతిదుఃఖితః ॥

తా. వాతము కఫయుక్తమై ప్రాణాన్నోదకములవహించు స్రోతోమార్గముల నడ్డగించి విరుద్ధమార్గముగలదై సర్వశరీరమునవ్యాపించి శ్వాసరోగమును గలుగంజేయు. అంపు శాస్త్రజ్ఞానము శాస్త్రరక్షణము నశించుట నేత్రములుదిరుగుట దీర్ఘకాలమువరకు నెగయూపిరివిడుచుట నెగయూపిరిని దించుటకు శక్తిలేకుండుట నోరు కర్ణనాసికారంధ్రములు నేత్రములు వీనియందు శ్లేష్మము వ్యాపించియుండుట పొగవుగజూచుట కడుపుబ్బుట చెమట మూర్ఛ కడుదుఃఖముగలుగుట అన నీ లక్షణములు గలుగు.

శ్వాససామాన్య లక్షణములు.

శ్లో॥ [ఆయుర్వేదే] శ్వాసః పంచవిధస్తత్ర మహాశ్వాసో మహా
స్వనః । ఊర్ధ్వశ్వాస శ్చోర్ధ్వదృష్టి శ్ఛిన్నో విచ్ఛిన్న సంజ్ఞకః ।
తమోభ్రమ ఘనశ్చైవ క్షుద్రాఖ్యో మందవేదనః । క్షుద్ర
స్సాధ్య స్తమోయాప్య శ్శేషాః ప్రాణహరాస్త్రియః ॥

తా. పూర్వోక్త పంచవిధ శ్వాసములలో మిక్కుటముగ శబ్దముగలది మహాశ్వాసమనియు ఊర్ధ్వదృష్టిగలది ఊర్ధ్వశ్వాసమనియు నిలిచినిలిచి శ్వాసమువచ్చునది ఛిన్నశ్వాసమనియు నేత్రములు గనుపడక భ్రమసినట్లుండునది తమకశ్వాసమనియు స్వల్పముగ నొప్పిగలది క్షుద్రశ్వాసమనియు తెలియవలయు. అందు క్షుద్రశ్వాసము సాధ్యము. తమకశ్వాసము యాప్యము. మహాశ్వాసము ఊర్ధ్వశ్వాసము ఛిన్నశ్వాసము అను నీ ౩ ను మృత్యుప్రదంబులు.

శ్వాసోపద్రవములు.

శ్లో॥ కాసవృద్ధ్యా భవేచ్ఛ్వాసః పూర్వైర్వా దోషకోపనైః ।
ఆమాతిసారవమథు తృష్ణాపాండుజ్వరైరపి । ఉరస్తకురుతే
శ్వాసో హ్యామాశయసముద్భవః । ప్రాగ్రూపంచభవేత్తేషాం
పార్శ్వశూలమరోచకమ్ । ఆనాహశ్శంఖభేదశ్చ తత్రాయా
సశ్చభోజనే । ప్రేరితః పేరయేత్క్షుద్రం స్వయం నశమయే
న్మరుత్ । అతీవతీవ్రవేగశ్చ శ్వాసఃప్రాణోపపీడనః । ప్రశామ్య

తినవేగశ్చతహ్యంత ర్వేగనిపీడితః । పూర్వరూపేభవేచ్ఛ్వాస
స్సవృద్ధః కృశదేహితా । త్రయశ్శ్వాసానసిధ్యంతి చైత
ఏవహ్యుపద్రవాః ॥

తా. కాసము వృద్ధిజెందుటవలన గాని లేక వాత పిత్త శ్లేష్మములు ప్రకోపించుటవలనగాని శ్వాసము జనించి ఆమాతిసారము వోకర దప్పి పాండువు జ్వరము అను వానితోగూడి ఆమమునాశ్రయించి ఆమాశయములోనుండి శ్వాసమును గలుగంజేయు. వాని పూర్వరూపంబు లెవ్వియనిన—ప్రక్కశూల అరోచకము కడుపుబ్బరము గలుగుట కణతికలో శ్లేష్మముగట్టి పగిలినటుల నొచ్చుట శ్వాసమువలన అన్నమును కుడువలేకయుండుట వాతము దుష్టంబై తొలుత క్షుద్రశ్వాసమును గలుగంజేసి తాను శమింపకుండుట అనునవియు—ఈ పూర్వరూపములతోడ శ్వాసము వృద్ధింజెంది శరీరము కృశించియుండినను లేక కడుతీవ్రవేగముగల శ్వాసము జనించి ప్రాణులపీడింపుచుండినను లేక శ్వాసవేగము శమింపక అంతర్వేగముగల శ్వాసము గలిగి యుండినను ఈ లక్షణములుగల ౩ శ్వాసరోగములు అసాధ్యములని దెలియవలయు. (ఈ లక్షణములులేకుండెడి శ్వాసరోగములే సాధ్యములని యెఱింగి చికిత్సింపవలయు.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] అతిసంచితదోషస్య భక్తచ్ఛేదకృశస్యచ।
వ్యాధిభిః క్షీణదేహస్య వృద్ధస్యాతి వ్యవాయినః ।
ఆసాంయాసా సముత్పన్నా హిక్కాహంత్యాశు జీవితమ్ ।
సర్వేషురోగినాశాయ హిక్కేయం శీఘ్రకారిణీ ।
హిక్కాశ్వాసాయదాతౌద్వౌ మృత్యుకాలే కృతాలయా।

తా. కడుసంచిత దోషముగలవానికి అన్నద్వేషమువలన కృశించిన వానికి పలువిధరోగములవలన శరీరక్షయముగలవానికి వృద్ధునికి మిక్కుటముగ మైథునము సేయువానికి సాధ్యహిక్కలలో నేది జనించినను అది వానిని శీఘ్రముగ జంపు. మఱియు సర్వరోగములయం దెక్కిళ్లు జనించిన రోగి శీఘ్రముగ మృతిజెందు. మఱియు ఎక్కిళ్లు శ్వాసము అన నీ ౨ ను మృత్యుకాలమునందే జనించు.

ఊర్ధ్వశ్వాసమునకు సూర్యావర్త రసము.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] సూతార్ధంగంధకంమర్ద్యంయామైకంకన్య
కాద్రవైః । ద్వయోస్తుల్యంతామ్రపత్రం పూర్వకల్కేనలేప

యేత్ । దినైకంహండికాయంత్రే పక్వమాదాయ చూర్ణ
యేత్ । సూర్యావర్తో రసోనామద్విగుంజం శ్వాసజిద్భవేత్ ।
ఇంద్రవారుణికామూలం దేవదారుకటు * త్రయమ్ । శర్క
రాసహితంఖాదే దూర్ధ్వశ్వాసప్రశాంతయే । నిష్కైకాం
లేహయేద్వాపి క్షౌద్రేణకటురోహిణమ్। శ్వాసంచారోచకం
హంతిమరిచందాడిమంగుడమ్ ॥

తా. శుద్ధిజేసిన రసము 1 భాగము శుద్ధిజేసిన గంధకము ½ భాగము ఈ 2 ని ఖల్వములోనునిచి కలుబందరసముతో 1 ఝామ మర్దించి 1½ భాగము శుద్ధిచేసిన తామ్రపురేకులకు లేపనముజేసి యెండించి హండికాయంత్రమున 1 దినము వండి సాంగశీతలమున దీసి ఖల్వములోనునిచి చూర్ణముజేసి 2 గురిగింజలయెత్తును సేవించిన శ్వాసమును పాపరవేరు దేవదారు త్రికటుకములు పంచదార అనువాని చూర్ణానుపానముతోడ సేవించిన ఊర్ధ్వశ్వాసమును నిష్కప్రమాణము కటుకరోహిణిచూర్ణము తేనె అనువాని యనుపానముతోడగాని లేక నిష్కప్రమాణము మిరియాలు దాడిమవిత్తులు బెల్లము అనువానిని నూరి దాని యనుపానము తోడగాని సేవించిన శ్వాసమును అరోచకమును హరించు.

సర్వశ్వాసములకు ఉదయభాస్కర రసము.

శ్లో॥ ధాన్యాభ్రం సూతకంగంధం శ్వేతాపామార్గజద్రవైః ।
తుల్యాంశంమర్దయేచ్ఛాయః పాత్రేపాతనకేపచేత్ ।
ఊర్ధ్వలగ్నంతతోగ్రాహ్యం రసోహ్యుదయభాస్కరః ।
శ్వాసంపంచవిధంహంతి † గుంజామాత్రంపిబేదను ॥

తా. ధాన్యాభ్రకము రసము గంధకము వీనిని శుద్ధిజేసిన సమభాగములుగ ఖల్వములోనునిచి తెల్లయుత్తరేణురసముతో 1 దినము మర్దించి యినుపపాత్రలోనునిచి పాతనాయంత్రమున పాకముచేసిన యదియూర్ధ్వయంత్రమున కెగయును. దానిని దీసికొని యందొకగురిగింజయెత్తును నిష్కప్రమాణము కటుకరోహిణి తేనె అనువాని యనుపానముతోడగాని నిష్కప్రమాణము మిరియాలు దాడిమవిత్తులు బెల్లము అనువానిని నూరి ముద్దచేసి దానితోడగాని సేవించిన 5 శ్వాసములు అరోచకము హరించు.

* త్రికమ్. † గుంజాద్వయానుపానతః.

శ్వాసములకు గంధక యోగము.

శ్లో॥ గంధకంమరిచంసాజ్యం పిబే * చ్ఛ్వాసకఫాపహమ్ ।
గంధకంఘృతపానేనశ్వాసక్షతక్షయాపహమ్ ॥

తా. శుద్ధిచేసిన గంధకము మిరియాలు వీనిని నేతితో నూరి సేవించిన శ్వాసకాసలు హరించు. శుద్ధిచేసిన గంధకమును నేతితోడ సేవించిన శ్వాసము క్షత క్షయము హరించు.

శ్వాసములకు భార్గ్యాది కషాయము.

శ్లో॥ భార్గీవచాభానుశివాహరిద్రా వాసామృతా నాగరధాన్య
కానామ్ క్వాథోజయేచ్ఛ్వాసమిమంప్రసిద్ధంతథాచనిద్రా
సుఖమాప్నుయాశ్చ ॥

తా. గంటుభారంగి వస జిల్లేడువేరు కరక్కాయలు పసపు అడ్డసరపుయీనలు తిప్పతీగె శొంఠి కొత్తిమెర్లు వీనిని సమభాగములుగ దంచి కషాయముకాచి సేవించిన శ్వాసములు హరింపుటయేగాక నిద్రాసుఖమును గలుగు.

శ్వాసములకు విభీతకాది కషాయము.

శ్లో॥ విభీతభాన్వగ్నిచ విశ్వ భార్గ్యా కణాభయా ముస్తకృతః
కషాయః । వమింహరేచ్ఛ్వాసమిమంపిబేచ్చ ప్రవృద్ధకాసం
ప్రబలాంచహిక్కామ్ ॥

తా. తానికాయలు జిల్లేడువేరుపట్ట చిత్రమూలము శొంఠి గంటుభారంగి పిప్పళ్ళు కరక్కాయలు తుంగముస్తెలు వీనిని సమభాగములుగ దంచి కషాయముకాచి సేవించిన వాంతి శ్వాసము ప్రబలమైన కాసము ప్రబలమైన యెక్కిళ్లు హరించు.

శ్వాసాదులకు కంటకార్యావలేహము.

శ్లో॥ [ఆయుర్వేదే] కంటకారీతులాం ద్రోణినిరేపక్త్వా కషాయ
కమ్ । పాదశేషంగృహీత్వాచతస్మించూర్ణానిదాపయేత్ ।
పృథక్పలానిచైతానిగుడూచీచవ్యచిత్రకాః । ముస్తకర్కట

* ద్వాత.

శృంగీచత్ర్యూషణంధన్వయాసకః । భార్గీరాస్నా సఠీచైవ
శర్కరాపలవింశతిః । ప్రత్యేకంచపలాన్యష్టౌ ప్రదద్యాద్ఘృత
తైలయోః । పక్త్వా లేహత్వమానీయ శీతే మధుపలాష్టకమ్ ।
చతుః పలంతుగాక్షీర్యాః పిప్పలీనాంచతుఃపలమ్ । క్షిప్త్వా
నిదధ్యాత్సుదృఢే మృణ్మయే భాజనే శుభే । లేహోయంహంతి
హిక్కార్తిశ్వాసకాసానశేషతః ॥

తా. 100 పలములు వ్రాకుడువేళ్ళనుదంచి ద్రోణప్రమాణముగల నుదకమునందు వైచి 4 వ భాగము మిగులునటుల కషాయముకాచి వడియగట్టి అందుతిప్పతీగ చెవ్యము చిత్రమూలము తుంగము సైలు కర్కాటకశృంగి త్రికటుకములు దురదగొండి గంటుభారంగి *సన్నరాష్ణము కచ్చూరములు అనువాని చూర్ణము దినుసు యొకటింటికొక్కొకపలము పంచదార 20 పలములు నెయ్యి 8 పలములు తెల్లఆవనూనె 8 పలములు గలిపి లేహ్యపక్వముగవండి చల్లారినపిదప తేనె 8 పలములు వెదురుప్పు 4 పలములు పిప్పలిచూర్ణము 4 పలములు గలిపి పంచిమట్టిపాత్రలోనునిచి సేవింపుచుండిన యెక్కిళ్లు శ్వాస కాసములు నిశ్శేషముగ హరించు.

సర్వశ్వాసములకు భార్గీగుడము.

శ్లో॥ [నిత్యనాథీయే] శతం సంగృహ్య భార్గ్యాస్తు దశమూల్యా
స్తథాశతమ్।శతం హారీతకీనాం చపచేత్తోయే చతుర్గుణే। పాదా
వశేషే తస్మింస్తు రసే వస్త్రనిపీడితే।ఆలోధ్య చతులాంపూతాం
గుడస్యాశ్యభయాంతతః । పునః పచేత్తుమృద్వగ్నౌ యావ
ల్లేహత్వమేతితత్ । శీతే చ మధునస్తత్ర షట్పలానివినిక్షిపేత్।
త్రికటుత్రిసుగంధంచ పలమాత్రంపృథక్పృథక్। యవక్షారం
కర్ష యుగ్మం సంచూర్ణ్య ప్రక్షిపేత్తతః । భక్షయేద భయా
మేకాంలేహస్యార్ధ పలంతథా । శ్వాసంసుదారుణం హంతి
కాసం పంచవిధంతథా । అర్శాంసరోచకంగుల్మం శకృద్భేదం

* ఇదే దుంపరాష్ణము.

క్షయంతథా । స్వర్ణవర్ణప్రదో హ్యేష జఠరాగ్నేః ప్రదీపనః।
నామ్నా భార్గీగుడః ఖ్యాతో భిషక్సకలైర్మతః ॥

తా. గంటుభారంగి దశమూలములు కరక్కాయలు వీనిని దినుసుకు 100 * పలములచొప్పున నొకభాండములో వైచి 1200 పలములు నీళ్ళుబోసి 4 వ భాగము మిగులునటుల కషాయముకాచి వడియగట్టి యందుబెల్లము 50 పలములు కరక్కాయలు 50 పలములు వైచి మరలమందాగ్నితో చిక్కగనగువరకు పాకముజేసి చల్లారిన పిదప తేనె 6 పలములు త్రికటుకములు దాచినిచెక్క ఆకుపత్రిక యేలకులు అనువాని చూర్ణము దినుసు కొక్కొకపలము యవక్షారచూర్ణము 2 కర్షములు కలిపి లేహ్యమును సిద్ధపరచి యందర్ధపలమును 1 కరక్కాయను ప్రతిదినము ప్రాతఃకాలమున సేవించిన భయంకరమైన శ్వాసము 5 విధకాసములు మూలవ్యాధి అరోచకము గుల్మము అతిసారము క్షయము వీనిని నశింపజేయుటయే గాక స్వరము వర్ణము అగ్నిదీపనము అనువానిని సగాగలుగంచేయు. ఈభార్గ్యాదిగుడము సకలవైద్యసమ్మతము.

శ్వాసములకు వాసాద్యవలేహ్యము.

శ్లో॥ [ఆయుర్వేదే] వాసాతులామష్టగుణే చనీరే విపాచ్య తాంపాద
జలేనపాకమ్ । క్షుణ్ణాధకంతే ద్విపచేచ్ఛివానాంఖండాః ప్ర
యోజ్యాస్సకలస్యతుల్యాః। తతస్సముత్తార్య పలానిచాష్టౌ
క్షౌద్రస్యచ ద్వేకిలవంశజాయాః । క్షిపేత్తథా మాగధికా ప
లార్ధం పలంచతుర్జాతభవంప్రయోజ్యమ్। యోజ్యంపలార్ధం
శ్వసనేచకాసేక్షయే స్రపిత్తే కఫపీనసేచ। హృద్రోగ కార్శ్య
కిలవిద్రధౌచ హన్యూరఃక్షతే శోణితవాంతికోపే ॥

తా. 100 పలముల అడ్డసరములో 800 పలములు నీళ్ళుబోసి చతుర్థాంశముగ కషాయముగాచి అందు కరకచూర్ణము అఢకప్రమాణముగలిపి గట్టియగుకరకు మరల పాకముజేసి దానినిదించి చల్లారిన పిదప తేనె 8 పలములు వెదురుప్పుచూర్ణము 2 పలములు పిప్పలిచూర్ణము $\frac{1}{2}$ పలము చాతుర్జాతక చూర్ణము 1 పలము కలిపి $\frac{1}{2}$ పలమును సేవింపుచుండిన శ్వాస కాసములు క్షయము రక్తపిత్తము కఫము పీనసము హృద్రోగము కృశత్వము విద్రధి ఉరః క్షతము రక్తవాంతి వీనిని హరింపజేయు.

* పలమన 8 తులములు.

సర్వశ్వాసములకు శ్వాసకాళేశ్వర రసము.

శ్లో॥ మృతంవంగం మృతంలోహం మృతాభ్రకం మృత మభ్రకమ్।
శుద్ధసూతం తథాగంధం మాక్షికం హింగుళంవిషమ్। జాతీ
ఫలం లవంగంచ త్వగేలానాగకేసరమ్। ఉన్మత్తకస్యబీజాని
జైపాలంరాత్రిదుర్లభమ్। ఏతాని సమభాగానిమరీచం హార
నేత్రకమ్। సర్వంతద్వ్యార్ద్రకేపేత్త త్వోలోహదండేనమర్ద యేత్।
తావచ్చూర్ణీకృతంధీమాన్ యావత్సూతం నదృశ్యతే।
శక్రాసనస్యస్వరసైర్భావనా చైకవింశతిః। ద్విగుంజాప్యత్త
మామాత్రాహ్యార్ద్రకస్వరసైర్యుతా। తదర్థంబాలవృద్ధేషు
పథ్యందేయంతథోచ్యతే। పంచశ్వాసాన్ క్షయంకాసంరాజ
యక్ష్మనివారణమ్। శ్వాసకాళేశ్వరో నామదేవానా మపి
దుర్లభః॥

తా. వంగభస్మము లోహభస్మము తామ్రభస్మము అభ్రకభస్మము శుద్ధిచేసిన రసము శుద్ధిజేసినగంధకము శుద్ధిజేసిన సువర్ణమాక్షికము శుద్ధిజేసిన ఇంగిలీకమును శుద్ధిజేసినవసనాభి జాజికాయ లవంగములు దాచినిచెక్క యేలకులు నాగకేసరములు శుద్ధిజేసిన వుమ్మెత్తవిత్తులు శుద్ధిచేసిన నేపాళములు పసపు కచోరములు ఇవిసమభాగము లుగ మిరియాలు 3 భాగములు వీనినెల్ల ఖల్వములో నునిచి రసము దెలియకుండువరకు లోహదండముతో మర్దించి కొడిసెరసముతో 21 మార్లు భావనజేసి వయోవంతులు 2 గురిగింజలయెత్తును బాల వృద్ధులు 1 గురిగింజయెత్తును అల్లపుస్వరసముతో సేవించి పథ్యముగనుండిన 5 విధ శ్వాసములు శరీరక్షయము కాసము రాజయక్ష్మ వీనిని నశింపంజేయు. ఈశ్వాసకాళేశ్వర రసము లభించుట దేవతలకు సగాదుర్లభంబు.

హిక్కా నిదానము.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] విదాహిగురువిష్టంభి రూక్షాభిష్యంది భో
జనైః। శీతపానాశనస్నానైర్హిక్కాభవతిధావనాత్॥

తా. దాహజనకద్రవ్యములు జడకరద్రవ్యములు మలబద్ధకర రూక్షకరద్రవ్యములు జిగటగలపదార్థములు వీనిని భుజించుటవలన శీతాన్నపానముల సేవించుటవలన శీతోదకములో స్నానము జేయుటవలన పరుగులిడుటవలన యెక్కిళ్ళు జనించు.

హిక్కా భేద తత్సంప్రాప్తి.

శ్లో॥ అన్నజాంయమలాంక్షుద్రాం గంభీరాంమహతీంతథా।
వాయుఃకఫేనానుగతః పంచహిక్కాఃకరోతిహి॥

తా. వాతము కఫముతోగలసి అన్నజహిక్క యమళహిక్క క్షుద్రహిక్క గంభీరహిక్క మహాహిక్క అన 5 విధములైన హిక్కలు గలుగంజేయు.

హిక్కా పూర్వ రూపము.

శ్లో॥ [ఆయుర్వేదే] కంఠోరసోర్గురుత్వంచ వదనస్యకషాయతా।
హిక్కానాంపూర్వరూపాణి కుక్షేరాటోపఏవచ॥

తా. కంఠము రొమ్ము అనువానియందు జడత్వముగలుగుట నోరువగరుగ నుండుట కడుపులో ఆరాటముగలుగుట ఇది హిక్కకు పూర్వరూపంబులు.

అన్నజహిక్కా లక్షణము.

శ్లో॥ పానాన్నైరతిసంభుక్తైః సహసాపీడితోనిలః।
హిక్కయత్యూర్ధ్వగోభూత్వాతాం విద్యాదన్నజాంభిషక్॥

తా. అన్నపానాదుల మిక్కుటముగ సేవించుటవలన వాతంబకస్మాత్తుగ పీడింపబడినదై ఊర్ధ్వగతంబై యెక్కిళ్ళను గలుగంజేసిన అన్నజ హిక్కయని తెలియవలయు.

యమళహిక్కా లక్షణము.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] చిరేణయమలైర్వేగైర్యా హిక్కాసం
ప్రవర్తతే। కంపయంతీశిరోగ్రీవాంయమలాంతాంవినిర్దిశేత్॥

తా. చిరకాలముమీద యెక్కిళ్ళు 2 గ గలిసి కడుతీవ్రముగ వచ్చుట శిరము కంఠము వణుకుట ఈలక్షణములుగలది యమళహిక్కయని తెలియవలయు.

క్షుద్రహిక్కా లక్షణము.

శ్లో॥ [నిత్యనాథీయే] ప్రకృష్టకాలైర్యా వేగైర్మందైః సమభి
వర్తతే। క్షుద్రికానామసాహిక్కాజత్రుమూలాత్ప్రధావతి॥

తా. చిరకాలముమీద యెక్కిళ్ళు మందవేగముగవచ్చుట * జత్రుమూలములలోనుండి జనించుట ఈ లక్షణములుగలది క్షుద్రహిక్కయని తెలియవలయు.

గంభీరహిక్కా లక్షణము.

శ్లో॥ నాభిప్రవృత్తాయాహిక్కా ఘోరాగంభీరనాదినీ ।
అనేకోపద్రవవతీగంభీరానామసాస్మృతా ॥

తా. ఎక్కిళ్ళు బొడ్డువద్దనుండిలేచి గంభీరశబ్దమును గలుగజేయుట దప్పి జ్వరము మొదలగు పలు నుపద్రవములతోగూడి భయంకరముగనుండుట ఈ లక్షణములు గలది గంభీరహిక్కయని తెలియవలయు.

మహాహిక్కా లక్షణము.

శ్లో॥ [ఆయుర్వేదే] మర్మాణ్యుత్పీడయంతీవసతతంయాప్రవర్తతే ।
మహాహిక్కేతిసాజ్ఞేయాసర్వగాత్రప్రకంపినీ ॥

తా. బొమ్మ నాభి పొత్తికడుపు మొదలగు మర్మస్థలములయందుపీడగలుగుట యెల్లప్పుడు యెక్కిళ్ళు వచ్చుట సర్వాంగములు వణుకుట ఈ లక్షణములుగలది మహాహిక్కయని తెలియవలయు.

హిక్కాస్వరూప తత్సాధ్యాసాధ్యములు.

శ్లో॥ [ఆయుర్వేదే] యమళాయుగశ్శైర్వేగైర్మహతీమహతీధ్వనిః ।
గంభీరానాభిసంభూతా క్షుద్రాఖ్యామందవేగినీ ।
అన్నజాపీతథైవస్యాత్పూర్వాస్తిస్రోవివర్జయేత్ ॥

తా. ఎక్కిళ్ళు వేగముతోగూడి జంటగ వెడలిన యమళహిక్కయనియు మహాధ్వనితోగూడి వెడలిన మహాహిక్కయనియు నాభినుండి వెడలిన గంభీర హిక్కయనియు మందవేగముతోగూడి పలుమారు వెడలుచుండిన క్షుద్రహిక్కయనియు అన్నపానాదులవలన యెక్కిళ్ళుజనించిన అన్నజహిక్కనియు తెలియవలయు. అందు యమళహిక్క మహాహిక్క గంభీరహిక్క అననీ 3 నసాధ్యంబులు క్షుద్రహిక్క అన్నజహిక్క అననీ 2 ను సాధ్యంబులు.

* జత్రుమూలములన — మెడకొంకులు.

అసాధ్యహిక్కా లక్షణము.

శ్లో॥ ఆయమ్యతే హిక్కతోయస్య దేహో దృష్టిశ్చోర్ధ్వంతా
మ్యతేయస్యనిత్యమ్ । క్షీణోన్నద్విట్ క్షౌతియశ్చాతిమాత్రం
తౌద్వౌచాంత్యౌవర్జయేద్ధిక్కమానౌ ॥

తా. క్షుద్రజ అన్నజములను సాధ్యహిక్కలలో సగా యెక్కిళ్ళ వేగమువలన నేత్రములు విస్తరించి ఊర్ధ్వదృష్టిగలిగి యెల్లప్పుడు మోహమునుజెందుచుండుహిక్కారోగిని శరీరక్షయము అన్నద్వేషము పలుమారు యెక్కిళ్ళుగల హిక్కారోగిని వైద్యుడు వర్జింపవలయు.

శ్లో॥ [గ్రంథాంతరే] అతిసంచితదోషస్య భక్తచ్ఛేదకృశస్యచ ।
వ్యాధిభిఃక్షీణదేహస్యం వృద్ధస్యాతివ్యవాయినః ।
ఆసాంయాసాసముత్పన్నా హిక్కాహంత్యాశు జీవితమ్ ॥

తా. కఫసంచిత దోషముగలవానికి అన్నద్వేషమువలన కృశించినవానికి పలువిధములైన రోగములవలన శరీరకృశత్వముగలవానికి వృద్ధునికి అతిమైథునముసేయువానికి సాధ్యహిక్కలలో నేదిజనించినను యదివానిని శీఘ్రముగజంపు.

హిక్కలకు మేఘడంబర రసము.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] తండులీయద్రవైఃపిష్టం సూతతుల్యంచ
గంధకమ్ । * వజ్రమూషాగతం పాచ్యంభూధరేతం సము
ద్ధరేత్ । దశమూలకషాయేణ భావయేత్ప్రహరద్వయమ్ ।
గుంజాద్వయం హరత్యేవహిక్కాం శ్వాసంజ్వరంకిల। అను
పానేనదాతవ్యో రసోయం మేఘడంబరః । నాగరంపిప్పలీ
భార్గీ పుష్కరంకర్షకంశఠీ । శర్కరాష్టగుణం చూర్ణంమను
పానంప్రకల్పయేత్ ॥

తా. రసము గంధకము వీనిని [illegible]జేసి స[illegible]గములుగ ఖల్వములో నునిచి రివేళ్ళరసముతో మర్దించి వజ్రమూసలోనునిచి భూధరయంత్రమున పుటంబిడిన యది భస్మంబగు పిదప దానిని సాంగశీతలమునదీసి మరల ఖల్వములో నునిచి దశమూల

* వజ్రమూషాగతంచైవ భూధరేథస్మతాంవ్రజేత్ ॥

కషాయముతో 2 ఝాములు భావనజేసి 2 గురిగింజలయెత్తును శొంఠి పిప్పళ్ళుగంటు భారంగి పుష్కరమూలము (దీని యభావంబున నేలములకవేళ్లు) కచ్చూరములు వీనిని దినుసుకు కర్ష ప్రమాణము చొప్పున చూర్ణముజేసి దీనికి 8 వ పాలు పంచదార గలిపి యీయనుపానముతోడ సేవించిన యెక్కిళ్ళు శ్వాసము జ్వరము హరించు. (మఱియు నీరసమును చిర్రివేళ్ళరసముతో సేవించిన యమళహిక్క హరించు.

హిక్కలకు యోగవాహక రసము.

శ్లో॥ [ఆయుర్వేదే] రసస్యతుల్యభాగేన తామ్రభస్మప్రకల్పయేత్।
జంబీరోత్థద్రవైర్మర్ద్యం దినాంతే తస్సముద్ధరేత్.
బద్ధ్వావస్త్రోటికాయంత్రే తుల్యం గంధేవపాచయేత్
ఏవంతుషడ్గుణం కార్యంతతః పిష్టం సముద్ధరేత్ ।
పాషాణభేదిమత్స్యాక్షీ ద్రవైః పిష్టంతుమర్దయేత్।
తద్గోళం లేపయేచ్ఛ్రేష్ఠ్యం కల్కేపాషాణభేదినః।
మత్స్యాక్ష్యాశ్చ ఘనం లేప్యం దత్వాపాతనయంత్రకే।
స్వేదయేద్యామ మాత్రంతురసోమం యోగవాహకః।
గుంజాద్వయం ప్రదాతవ్యం హిధ్మాస్వై స్వర్యశ్వాసజిత్ ।
దశమూలంపిబేచ్చాను కుళుత్థంచకషాయకమ్॥

తా. రసభస్మము తామ్రభస్మము వీనిని సమభాగములుగ ఖల్వములోనునిచి నిమ్మపండ్లరసముతో 1 దినము మర్దించి బట్టనమూటగట్టి వేష్టికాయంత్రములోనునిచి 6 తల గంధకము జీర్ణంబగువరకు పుటంబిడి ఖల్వములోనునిచి ¹కొండపిండివేళ్ళు పొన్నగంటివేళ్ళు వీనిరసములతో ప్రత్యేకముగమర్దించి ముద్దజేసి దానిపై కొండపిండాకునునూరి లేపనముజేసి యెండనెండించి పాతనాయంత్రమున నొకఝాము పుటంబిడి సాంగశీతలమునదీసి 2 గురిగింజలయెత్తును దశమూలకషాయముతో గాని వులవకషాయముతోగాని సేవించిన యమళహిక్క మొదలగుసర్వహిక్కలు సర్వభంగము శ్వాసము హరించు.

హిక్కలకు గంధామృత రసము.

శ్లో॥ [ఆయుర్వేదే] రసంగంధకతైలేన మర్దయేత్పాదటంకణమ్।

¹ ఇదే పిండిబండయనియు జెప్పంబడు.

తత్పిండం బాధయేద్వస్త్రే గంధకార్యంచ పూర్వవత్ ।
చూర్ణంవై వేష్టికాయంత్రే యావజ్జీర్యతి షడ్గుణమ్ ।
అయంగంధామృతోనామ్నా రసోహిక్కా వినాశకః ।
గుంజాంమాత్రయం లిహేత్క్షౌద్రైః కషాయంచపిబేదను।
అమృతాగ్నికుళుత్థానాం పాయయేత్క్వథితైర్జలైః॥

తా. శుద్ధిచేసిన రసము గంధకతైలముతో మర్దించి పిదప రసమునకు 4 వ భాగము శుద్ధిచేసిన వెలిగారముగలిపి మరల మర్దించి బట్టలోనునిచి మూటగట్టి దీనిని శుద్ధిచేసిన గంధకములోబెట్టి వేష్టికాయంత్రమున 6 తల గంధకము జీర్ణంబగువరకు పుటంబిడి 3 గురిగింజలయెత్తును తేనెతో సేవించి తోడనే తిప్పతీగ చిత్రమూలము వులవలు అనువానికషాయమును దాగిన యెక్కిళ్లుహరించు.

హిక్కలకు నిదిగ్ధికాది యోగము.

శ్లో॥ నిదిగ్ధికాంచామలకప్రమాణాంహింగూ కణాభ్యాం మధునాచయుక్తామ్ । హ్యన్నరశ్వాసన పీడితశ్చహిక్కాంజయత్యేష బలాత్క్షణేన ॥

తా. ఉసిరికాయంత వాకుడువేళ్ల ముద్దలో వేల్చిన యింగువ పిప్పళ్లు అనువాని చూర్ణమును తేనెను గలిపి సేవించిన శ్వాసము యెక్కిళ్ళు తక్షణమున హరించు.

హిక్కలకు కుళీరాది కషాయము.

శ్లో॥ కుళీరమధుకంధాన్య మేలాచోశీరకోలకమ్ ।
వరాబిల్వయుతం క్వాథం హిక్కాఛర్ది నివారణమ్ ॥

తా. కర్కాటకశృంగి యష్టిమధుకము కొతిమెర్లు ఏలకులు వట్టివేరు తక్కోలపుట్లు త్రిఫలములు మారేడువేరు వీనిని సమభాగములుగ దంచి కషాయముకాచి సేవించిన యెక్కిళ్ళు వాంతి హరించు.

హిక్కలకు విభీతకాది కషాయము.

శ్లో॥ విభీతకాద్ధామలవిశ్వభార్గీకణాభయాసాతధిమంబుపీతమ్।
సమీరణశ్వాస వమింహరేచ్చ ప్రబద్ధకాసం ప్రబలాంచ హిక్కాం॥

తా. తానికాయలు తుంగముస్తెలు ఉసిరికపప్పు శొంఠి గంటుభారంగి పిప్పళ్లు కరక్కాయలు వీనిని సమభాగములుగ దంచి కషాయము కాచి సేవించిన వాతము శ్వాసము వాంతి ప్రబలమైన కాసములు ఎక్కిళ్ళు హరించు.

హిక్కలకు వ్యాఘ్ర్యాదికషాయము.

శ్లో॥ వ్యాఘ్రీదురాలభాభార్గీబిల్వమజ్జాత్రికంటకైః ।
కషాయశ్చానుపానంచ క్షౌద్రం హిక్కాతిశ్వాసజిత్ ॥

తా. ములకవేళ్ళు రేగటిదూలవేళ్ళు గంటుభారంగి మారేడుగుజ్జు పల్లేరు వీనిని సమభాగములుగ దంచి కషాయము కాచి యందొకింత తేనెవైచి సేవించిన ఎక్కిళ్ళు ప్రబలమైన శ్వాసము హరించు.

హిక్కలకు మయూరపించ యోగము.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే మయూరంపింఛభస్మాపి మధుకంచ కణాయుతమ్ । కుళీరరక్తేసంమర్ద్య మధునా వాసితాయుతమ్ ।
గండూషంకురుతేక్షిప్రం హిక్కామాశు వినాశయేత్ ॥

తా. నెమలి యీకల భస్మము యష్టిమధుకము పిప్పళ్లు వీనిని సమభాగములుగ ఖల్వములోనునిచి యెండ్రకాయ రక్తముతో మర్దించి తేనెగాని లేక పంచదారగాని గలిపి గండూషముజేసిన యెక్కిళ్ళు శీఘ్రముగ హరించు.

హిక్కాహర యోగములు.

శ్లో॥ కర్కటీసలింయష్టి మయూరస్యచపింఛజమ్ ।
భస్మథ్రిమురగేహంచ హ్యపామార్గస్యబీజకమ్ ।
మధునాయోజితందేయం హిక్కామాశు వినాశయేత్ ॥

తా. ఎండ్రకాయ బొక్కలలోని యుదకము యష్టిమధుకము నెమలి యీకల భస్మము తుమ్మెదలగూడు ఉత్తరేణి విత్తులు అనువానిలో నేనినేని తేనెతోగూర్చి సేవించిన యెక్కిళ్లు శీఘ్రముగ హరించు.

క॥ నెలిగొరమారుపత్రిక । సిలదాచిని చెక్కకోష్టు వేలకిచూర్ణం ।
బులుచేసి తేనెతోడను। నేలమిని సేవింపహిక్కలెల్లనుమానుర్ ॥

హిక్కలకు మధూచ్ఛిష్ట ధూమపానము.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] మధూచ్ఛిష్టంసర్జరసం ఘృతంమనశ్శిలాసమమ్ । ధూమపానేహరేద్ధిక్కాంధూమైర్వాశిఖిపత్రజైః ॥

తా. మైనము గుగ్గిలము మణిశిల వీనిని సమభాగములుగాని లేక నెమలియీకలగాని ఆవునేతిలోదడిపి నిప్పులోవైచి దానిపొగనుద్రాగిన యెక్కిళ్లు హరించు.

క॥ గోశృంగంబును భుజగపు ।
కూసంబును నెమలిరెక్క గుగ్గిలమును మే ।
ల్వాసి పసపగరుగంధము ।
గోసర్పులధూమ్రమసేనఁ గూలునుహిక్కల్ ॥

తా. ఆవుకొమ్ము పాముకూసము నెమలియీకలు గుగ్గిలము పసపు శ్రీగంధము కృష్ణాగరు వీనిని ఆవునేతిలోదడిపి అగ్నిలోవైచి దాని పొగను ద్రాగిన ప్రబలమైన యెక్కిళ్ళు హరించు.

హిక్కలయందు పథ్యము.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] కచోరం పుష్కరం యోషం మాతులుంగామ్లవేతసమ్। శాలిషష్టిక గోధూమ యవముద్గకుళుత్థకమ్।
నిద్రాహిధ్మా శ్వాసకాస పిపాసాశ్చవినాశయేత్ ॥

తా. కచోరములు పుష్కరమూలము త్రికటుకములు మాదీఫలము పుల్లప్రబ్బలి 60 దినములకు ఫలించెడి వడ్లు గోధుమలు యవలు పెసలు ఉలవలు నిద్ర ఇవి హిక్కా. శ్వాస కాస తృష్ణా రోగములయందు పథ్యకరంబులు.

హిక్కయందపథ్యము.

శ్లో॥ విష్టంభీనివిదాహీని రూక్షాణికఫదానిచ ।
నిష్పావమాష పిణ్యాక వారిజా నూపమామిషమ్ ।
అవిదగ్ధందంతకాష్ఠం వస్తిగుత్స్యాంశ్చ సర్షపాన్ ।
ఆమ్లతుంబీఫలంకందం తైలభృష్టముపోతకీమ్ ।
గురుశీతంచాన్నపానం హిక్కారోగీ వివర్జయేత్ ॥

తా. మలబద్ధకర ద్రవ్యములు వెదురుమొలక మద్యము మరీవము మొంపలగువిదా హకరద్రవ్యములు రూక్షకరద్రవ్యములు కఫకరద్రవ్యములు అనుములు మినుములు తెలిక పిండి నీటిలో జనించిన ద్రవ్యములు ఊటభూమిలో జనించిన జంతుమాంసము పక్వము చేయబడని ద్రవ్యములు దంతకాష్ఠము * వస్తికర్మ మత్స్యములు ఆవాలు పులుసు ఆ మగపురాయ గడ్డలు నూనెతో వేయించబడిన ముట్టుబచ్చలికూర జడముగ శీతకరముగ నుండు అన్నపానములు వీనిని యెక్కువగలవారు వర్జింపవలయు.

ఇతి శ్రీనీలకంఠ చరణారవింద తీర్థప్రసాద పారావారభోగవిహార పారీణనిడి
మామిడి భగిసత్సంప్రదాయకారాధ్య రామదేశిక శిష్యోత్తమ నమశ్శివాయ
సత్పుత్ర పవిత్ర కవితాచాతురీధురీణ వైద్యజన శిరోభూషణ నీలకంఠ
కొట్టూరు బసవరాజ నామధేయప్రణీత శ్రీ బసవరాజీయే ఆంధ్ర
తాత్పర్య సహితే కాస శ్వాస హిక్కా నిదాన తత్సాధ్యా
సాధ్య చికిత్సానుపానపథ్యాపథ్య లక్షణయుక్తం
అష్టమ ప్రకరణమ్.

---

* చిమ్మనగొట్టములో తైలాదుల నాకర్షించుటకై దాని మధ్యభాగమున బంధింపంబడి యధోభాగంబున కర్ణికలవలెను అందాకర్షింపబడిన తైలాదుల బైలుపరచుటకై వక్రగ్రభాగంబున గుండ్రముగను నిర్మింపంబడి చిమ్మన గ్రోవిలో బంధింపబడియుండు దండమే వస్తియనంబడు. కావున దానిలో రోగోపయుక్త తైలాదుల నాకర్షించుకొని గుదమేఢ్రముల ప్రయోగించుటయ వస్తికర్మ యనంబడు.

శ్రీరస్తు.

బసవరాజీయము.

ఆంధ్రతాత్పర్యము.

నవమ ప్రకరణము.

శ్లో॥ సర్వజ్ఞంసచ్చిదానందం లోకనాథంజగద్గురుమ్ ।
వ్యోమకేశంభవానీశం రాజభూషమహంభజే ॥

తా. సర్వజ్ఞుడు సచ్చిదానంద స్వరూపుడు లోకేశుడు జగద్గురువు ఆకసమే కేశములుగాగలవాడు పార్వతికి ప్రభువు శిరమున చంద్రుడే భూషణముగాగలవాడు నగు నీలకంఠుని నేను భజించెదను.

శ్లో॥ శ్రీనీలకంఠవంశాబ్ధి చంద్రమా బసవాహ్వయః ।
వక్ష్యామి వృషరాజీయ మహంవైద్య శిఖామణిమ్ ॥

తా. నీలకంఠ వంశమనెడి క్షీరసముద్రమునకు చంద్రుడై బసవరాజు యని పేర్కొనబడిన నేను వైద్యగ్రంథములలో కడుశ్రేష్ఠంబైన బసవరాజీయమను నీగ్రంథముయొక్క అష్టమ ప్రకరణము వచింపుచున్నాడను.

మేహరోగ నిదానము.

శ్లో॥ [ఆయుర్వేదే] నవాన్నదధిమద్యాంబుగుడిభూమనిషేవణాత్ ।
దూష్యంతిపలంమేద శ్శుక్లంమజ్జాంరసంరజః ।
జాయంతేపింశతిర్మేహాదశసాధ్యాః కఫోత్థితాః ।
పిత్తోత్థితాశ్చషడ్యాప్యాశ్చతురోమా రుతాత్త్యజేత్ ।
సాధ్యాన్ యాప్యానసాధ్యాంశ్చ క్రమేణేత్థం వినిర్దిశేత్ ॥

తా. క్రొత్తయన్నము పెరుగు మద్యము ఉదకము బెల్లములో జేయబడిన ద్రవ్యములు పొగ అనువానిని మిక్కుటముగ సేవించుటవలన మాంసము మేదస్సు శుక్లము మజ్జ రసము రక్తము దుష్టంబులై 20 మేహముల జనింపంజేయును. అందు 10 మేహ

ములు శ్లేష్మజనితంబులు 6 పైత్యజనితంబులు 4 వాతజనితంబులు అట్లగుటంజేసి శ్లేష్మమువలన జనించిన 10 మేహములు సాధ్యంబులు. పైత్యమువలన జనించిన 6 మేహములు కష్ట సాధ్యంబులు. వాతమువలన జనించిన 4 మేహములు అసాధ్యంబులు. ఈ క్రమానుగుణ్యముగ మేహసాధ్య కష్టసాధ్య అసాధ్యత్వముల నెఱుంగందగు.

శ్లో॥ [మతాంతరే] ఆస్యాసుఖంస్వప్నసుఖందధీని గ్రామ్యోదకానూపరసాఃపయాంసి। నవాన్నపానంగుడవైకృతంచ ప్రమేహహేతుః కఫకృచ్చసర్వమ్ ॥

తా. సుఖముగ గూర్చుండుట నిద్రాసుఖమునుబొందుట పెఱుగును గ్రామూరు ఉదకము అనువానియందలి ప్రాణులయొక్క మాంసరసమును పాలను క్రొత్తయన్నమును క్రొత్తయుదకమును బెల్లముతో జేయబడిన భక్ష్యములను లేక బెల్లముయొక్క వికారముగల పదార్థములను కఫకర సర్వపదార్థములను మిక్కుటముగ సేవించుట ఈ కారణమువలన ప్రమేహము జనించు.

కఫాదిమేహ సంప్రాప్తి.

శ్లో॥ [నిత్యనాథీయే] మేదశ్చమాంసంచ శరీరజంచక్లేదంకఫోవస్తిగతఃప్రదూష్య। కరోతిమేహాన్సముదీర్ణముష్ణైస్తానేవపిత్తంపరిదూష్యచాపి। క్షీణేషుదోషేష్వవకృష్యధాతూన్సందూష్యమేహాన్కురుతేనిలశ్చ। సాధ్యాఃకఫోత్థాదశపిత్తజాష్షడ్యాప్యానసాధ్యంపవనాచ్చతుష్కమ్। సమక్రియత్వాద్విషమక్రియత్వాన్మహాత్యయత్వాచ్చ యథాక్రమంతే॥

తా. వస్తిగతకఫము మేదస్సును మాంసమును శరీరమునందలి క్లేదమును జెరచి శ్లేష్మమేహమును గలుగంజేయు. ఇవ్విధంబుననే ఉష్ణపదార్థసేవనవలన పిత్తము ప్రకోపించి పైజెప్పబడిన మేదాదులంజెరచి పిత్తమేహమును గలుగంజేయు. పిత్తశ్లేష్మములు క్షయింపుచుండ వాతము వసా మజ్జాదిధాతువుల నాకర్షించికొని వానింజెరచి వస్తియొక్క ముఖమునందుజేర్చి వాతజమేహమును గలుగంజేయు. అందు 10 మేహములు కఫజనితంబులు. అవి సమక్రియ (అనగా కఫముయొక్క కటుతిక్తాది క్రియలు మేదస్సు మొదలగు వానియొక్క కటుతిక్తాది క్రియలు వ్యాధిబలము సమానంబులుగ నుండుటంచే సమక్రియత్వము) గలవి యగుటంజేసి సాధ్యంబులు. 6 మేహములు పిత్తజనితంబులు. అవి విషమచికిత్సలవలన (అనగా పిత్తమును హరింపజేసెడి శీతమధురాది ద్రవ్యములవలన మేదస్సును మేదోవృద్ధిని హరింపంజేసెడి ఉష్ణకటుకాది ద్రవ్యములవలన పిత్తమును) వృద్ధింబొందుటచే క్రియావైషమ్యముగలవి యగుటంజేసి యాప్యంబులు 4 మేహములు వాతజనితంబులు అవి గంభీరములైన మజ్జాది ధాతువుల నాకర్షించి కడుపీడను గలుగంజేయుటవలన విషమక్రియగలవి యగుటవలన అసాధ్యంబులు.

మేహరోగ భేదములు.

శ్లో॥ [ఆయుర్వేదే] ఉదకేక్షుసాంద్రసురాసికతాశుక్లశీతళమ్।
పిష్టలాలాతిమూత్రంచ క్షారహారిద్రరక్తకమ్।
మంజిష్ఠానీలకాలాశ్చ వసామజ్జామధూత్థితమ్।
హాస్తిమేహావింశతిస్స్యుర్జ్ఞాత్వాఃవర్ణేనలక్షయేత్ ॥

తా. ఉదకమేహము ఇక్షుమేహము సాంద్రమేహము సురామేహము సికతామేహము శుక్లమేహము శీతమేహము పిష్టమేహము లాలామేహము బహుమూత్రమేహము క్షారమేహము హారిద్రామేహము రక్తమేహము మంజిష్ఠామేహము నీలమేహము కాలమేహము వసామేహము మజ్జామేహము మధుమేహము హాస్తిమేహము అన మేహములు 20 విధంబులు. వాని లక్షణముల వర్ణమువలన దెలియవలయు.

కఫజనితదశమేహములు.

ఉదకమేహ లక్షణము.

శ్లో॥ స్వచ్ఛంబహుసితంశీతం నిర్గంధముదకోపమమ్।
* జ్ఞేయశ్చోదకమేహోయం కించిదావిలపిచ్ఛిలమ్ ॥

తా. మూత్రము నిర్మలముగ అధికముగ తెల్లగ చల్లగ గంధవిహీనముగ ఉదకతుల్యముగ కొంకెంత గలిగినట్లుగ జిగటుగ వెడలిన ఉదకమేహమని తెలియవలయు.

ఇక్షుమేహ లక్షణము.

శ్లో॥ ఇక్షోరసమివాత్యర్థం మధురంచేక్షుమేహత ॥

* మేహత్యుదక మేహేన కించిదావిల పిచ్ఛిలమ్॥

తా. మూత్రము చెఱకురసతుల్యంబై కడుమధురముగ వెడలిన ఇక్షుమేహమని తెలియవలయు.

సాంద్రమేహ లక్షణము.

శ్లో॥ సాంద్రీభవేత్పర్యుషితం † సాంద్రమేహంతదుచ్యతే ॥

తా. మూత్రమువిడిచిన 1 ఝామునకు పేరిన సాంద్రమేహమని తెలియవలయు.

సురామేహ లక్షణము.

శ్లో॥ సురామేహీసురాతుల్య ముపర్యచ్ఛమధోఘనమ్ ॥

తా. మూత్రము కల్లువలెవెడలుట మూత్రముపైన నిర్మలముగ అడుగున గట్టిగ నుండుట ఈ లక్షణములుగలది సురామేహమని తెలియవలయు.

సికతామేహ లక్షణము.

శ్లో॥ మూత్రాణూన్సికతామేహీ సికతారూపిణోమలాన్ ॥

తా. మూత్రకణములు ఇసుకవలె వెడలిన సికతామేహమని తెలియవలయు.

శుక్లమేహ లక్షణము.

శ్లో॥ శుక్లాభంశుక్లమిశ్రంవా శుక్లమేహీప్రమేహతి ॥

తా. మూత్రము శుక్రమువలెగాని లేక శుక్రయుక్తముగగాని వెడలిన శుక్రమేహమని తెలియవలయు.

శీతమేహ లక్షణము.

శ్లో॥ శీతమేహీసుబహుశోమధురం * చాతిశీతలమ్ ॥

తా. మూత్రము మాధుర్యము కడుశీతలముగలదై పలుమాఱు వెడలిన శీతమేహమని తెలియవలయు.

పిష్టమేహ లక్షణము.

శ్లో॥ సంహృష్టరోమాపిష్టేన పిష్టవద్బహుళంసితమ్ ॥

† సాంద్రమేహేన మేహతి.

* భృశశీతలమ్.

తా. మూత్రము కలిపిన పిండివలె దట్టమై తెల్లగ వెడలుట మూత్రోత్సర్జన కాలంబున రోమములు నిక్కపొడిచి కొనుట ఈ లక్షణము గలది † పిష్టమేహమని తెలియవలయు.

శనైర్మేహ లక్షణము.

శ్లో॥ శనైశ్శనైర్మేహీ మందంమందం ప్రమేహతి ॥

తా. మూత్రము మెల్ల మెల్లగ మందమందముగ వెడలిన శనైర్మేహమని తెలియవలయు.

లాలామేహ లక్షణము.

శ్లో॥ లాలాతంతుయుతంమూత్రం లాలామేహేనపిచ్ఛిలమ్ ॥

తా. మూత్రము చొంగవలె తంతియుక్తముగ జిగటగ వెడలిన లాలామేహమని తెలియవలయు.

బహుమూత్ర లక్షణము.

శ్లో॥ శోషస్తాపోంగకార్శ్యంచ బహుమూత్రంతృషాభ్రమః ।
అస్వాస్థ్యసర్వగాత్రేషు మేహోయంబహుమూత్రకః ॥

తా. శోష తాపముగలుగుట మూత్రము అధికముగ వెడలుట దప్పి భ్రమ గలుగుట సర్వావయవముల సత్వములేకయుండుట ఈ లక్షణములుగలది బహుమూత్రమేహమని (గ్రంథాంతరేణ శనైఃమేహమని) తెలియవలయు.

పిత్తజనిత షణ్మేహములు.

క్షార మేహ లక్షణము.

శ్లో॥ గంధవర్ణరసస్పర్శైః క్షారేణక్షారతోయవత్ ॥

తా. మూత్రము క్షారోదకమువలె గంధ వర్ణ రుచి స్పర్శలను గలదిగ వెడలిన క్షారమేహమని తెలియవలయు.

† పిష్ట మేహమన—పిచ్ఛిలమేహము.

హారిద్రమేహ లక్షణము.

శ్లో॥ హారిద్రమేహీకటుకం హారిద్రాసన్నిభందహాత్ ॥

తా. మూత్రము కారముగ పసుపువర్ణముగ తాపయుక్తముగ వెడలిన హారిద్రా మేహామని తెలియవలయు.

రక్తమేహ లక్షణము.

శ్లో॥ విస్రముష్ణంసలవణం రక్తాభంరక్తమేహతః ॥

తా. మూత్రము దుర్గంధముగ ఉష్ణముగ ఉప్పగ రక్తమువలె నెఱ్ఱగ వెడలిన రక్తమేహామని తెలియవలయు.

మంజిష్ఠామేహ లక్షణము.

శ్లో॥ విస్రంమంజిష్ఠమేహేన మంజిష్ఠాసలిలోపమమ్ ॥

తా. మూత్రము దుర్గంధముగ మంజిష్ఠకషాయము వంటి ఛాయగలదిగ వెడలిన మంజిష్ఠామేహామని తెలియవలయు.

నీల కాలమేహ లక్షణము.

శ్లో॥ నీలమేహేనసీలాభం కాలమేహీమషీనిభమ్ ॥

తా. మూత్రము నీలవర్ణముగ వెడలిన నీల మేహామనియు బొగ్గువలె నల్లగ వెడలిన కాలమేహామనియు తెలియవలయు.

వా త జ ని త చ తు ర్మే హ ము లు.

మజ్జామేహ లక్షణము.

శ్లో॥ మజ్జాభంమజ్జమిశ్రంవామజ్జామేహాముహుర్మ్మహుః ।
వసామేహచికిత్సాయాం తాంచికిత్సాంచకారయేత్ ॥

తా. మూత్రము మజ్జతో సమానవర్ణముగగాని లేక మజ్జాయుక్తముగగాని పలుమారు వెడలిన మజ్జామేహామని తెలియవలయు. దీనియందు వసా మేహ చికిత్సం జేయవలయు.

వసామేహ లక్షణము.

శ్లో॥ వసామేహీవసామిశ్రం వసాభం మూత్రయేన్ముహుః॥

తా. మూత్రము క్రొవ్వుతోగలసిగాని క్రొవ్వుతో సమానముగగాని పలుమారు వెడలిన వసామేహామని తెలియవలయు.

హాస్తిమేహ లక్షణము.

శ్లో॥ హాస్తీమత్త ఇవాజస్రం మూత్రంవేగ వివర్జితమ్ ।
సలసీకంవిబద్ధంచ హాస్తిమేహీప్రమేహతి॥

తా. మూత్రము మదించిన యేనుగు మదముతో సమానంబై యెల్లపుడు వేగ రహితముగ త్వఙ్మాంస మధ్యగత రసయుక్తముగ నిలచి నిలచి వెడలిన హాస్తిమేహ మని తెలియవలయు.

మధుమేహ లక్షణము.

శ్లో॥ మధుమేహేమధుసమం మధునాతస్యలక్షణమ్॥

తా. మూత్రము తేనెవలె వెడలుట చీమలు యీగలు ఆవరించుట ఈ లక్షణములు గలది మధుమేహామని తెలియవలయు.

శ్లో॥ [మతాంతరే] కషాయమధురంరూక్షంక్షౌద్రమేహంవదేన్బుధః॥

తా. మూత్రము వొగరుగ మధురముగ బంకగ వెడలిన క్షౌద్రమేహామని తెలియవలయు.

వింశతిమేహ పూర్వ రూపములు.

శ్లో॥ [సిద్ధరసార్ణవే] శీతప్రసక్తంగళ తాలుశోషో మాధుర్యమా
స్యేకరపాదదాహః । భవిష్యతో మేహగుణస్వరూపం మూ
త్రేభిధావంతిపిపీలికాశ్చ । అనిష్టా హారచేష్టాభ్యాం స్యాన్మే
హామయవింశతి ॥

తా. శీతలపదార్థములయం దిచ్ఛగలుగుట కంఠము దవడలు యెండుట నోరు తీపుగనుండుట చేతులు కాళ్లు మండుట మూత్రము విడచిన స్థలమునందు గండుచీమలు ప్రాకుట ఇవి గలుగబోయ్యెడి మేహరోగమునకు లక్షణంబులు పైజెప్పబడిన 20 మేహములు విరుద్ధాహార చేష్టలవలన జనించు,

వాతాదిమేహ విభాగము,

శ్లో॥ చత్వారోవాతజామజ్జా వసాక్షౌద్రేభ సంజ్ఞికాః ।
క్షారహారిద్ర మంజిష్ఠా నీల కాలాశ్చరక్తజమ్ ।
ఇక్షుసికతాపిష్ట శుక్లసాంద్రసురాశనైః ।
శీతలంబహుమూత్రత్వం దశమేహాః కఫోద్భవాః ॥

తా. మజ్జామేహము వసామేహము మధుమేహము హస్తిమేహము అన 4 మేహములు వాతజనితంబులు. క్షారమేహము హారిద్రమేహము మంజిష్ఠామేహము నీలమేహము కాలమేహము రక్తమేహము అన 6 మేహములు పిత్తజనితంబులు. ఉదకమేహము ఇక్షుమేహము సికతామేహము పిష్టమేహము శుక్లమేహము సాంద్రమేహము సురామేహము శనైర్మేహము శీతమేహము బహుమూత్ర (లాలా) మేహము అన 10 మేహములు శ్లేష్మజనితంబులు.

శ్లేష్మమేహోపద్రవములు.

శ్లో॥ అవిపాకోరుచచ్ఛర్ది ర్జ్వరఃకాసస్సపీనసః ।
ఉపద్రవాః ప్రజాయంతే మేహానాంకఫజన్మనామ్॥

తా. భుజించిన యన్నము జీర్ణముగాకుండుట అరుచి వాంతి జ్వరము కఫముతోగూడిన దగ్గు పడిసెముగలుగుట ఈ యుపద్రవములు కఫ జనిత మేహములయందు గలుగు.

పైత్య మేహోపద్రవములు.

శ్లో॥ వస్తి * మేహనయోస్తోదో ముష్కావదరణంజ్వరః ।
దాహస్తృష్ణామేహమూర్ఛా విడ్భేదఃపిత్తజన్మనామ్ ॥

తా. పొత్తికడుపు మేఢ్రము అనువానియందు సూదులచే బొడుచునటుల పీడ గలుగుట వృషణములయందలి చర్మముపండి పగులుట జ్వరము తాపము దప్పిగలుగుట పుల్లనిత్రేనుపులు వచ్చుట మూర్ఛగలుగుట మలము ద్రవముగ వెడలుట ఈ యుపద్రవములు పిత్తమేహములయందు గలుగు.

* మేహనయోశ్చాలకే

వాత మేహోపద్రవములు.

శ్లో॥ వాతజానాముదావర్త కంఠహృద్గ్రహలోలతాః ।
శూలమున్నిద్రతాశోషః కాసశ్శ్వాసశ్చజాయతే॥

తా. ఉదావర్త రోగము గలుగుట కంఠము రొమ్ము బంధింపంబడి నటులుండుట సర్వరసభక్షణమునం దిచ్ఛ శూల నిద్రాభంగము శోష పొడిదగ్గు శ్వాసము గలుగుట ఈ యుపద్రవములు వాతజమేహములయందు గలుగు.

అసాధ్యమేహ లక్షణము.

శ్లో॥ యథోక్తోపద్రవావిష్టో హ్యతిప్రస్రుత * వేదనా ।
పిటికాపీడితం † ఘోరం ప్రమేహోహంతిమానవమ్ ॥

తా. పైజెప్పబడిన అవిపాకాద్యుపద్రవయుక్తుడై మూత్రమును మిక్కుటముగ వేదనాయుక్తముగ విసర్జించువాడై ఉత్తరోత్తరజెప్పంబడు శరావికాది పిటికాయుక్తుడైయుండు మేహరోగి మృతిజెందునని తెలియవలయు.

మేహరోగములయందు మూత్రపరీక్ష.

శ్లో॥ [నిత్యనాథీయే] వాతపిత్తకఫమేహసముత్తం మూత్రమగ్నిక్వథితంపరిపాకాత్ । పంచసప్తనవభాగతః క్రమాత్కల్కముద్భవతిచేత్తదసాధ్యమ్॥

తా. వాతమేహ రోగియొక్క మూత్రమును వెడల్పునోరుగల పెంకులో బట్టి సన్నపుసెగను మాడకుండ కల్కమువలె గాచిన చిక్కనై 5 వ భాగము శేషించి కరగువలెనుండిన అసాధ్యంబనియు పిత్తమేహ రోగియొక్క మూత్రము 7 వభాగము శేషించి బెల్లము కరగువలె నుండిన అసాధ్యంబనియు శ్లేష్మమేహ రోగియొక్క మూత్రము 9 వ భాగము శేషించిన అసాధ్యంబనియు తెలియవలయు.

మూత్ర పరీక్ష.

శ్లో॥ [నిత్యనాథీయే] అతిరక్తమేహరోగే జ్వరేహారిద్రవర్ణకమ్ ।
జ్వరేవామేహరోచేవా హ్యసాధ్యం బహుమూత్రకమ్॥

* మేచక. † గాఢం.

తా. మూత్రము కడురక్తవర్ణముగ వెడలిన మేహరోగంబనియు పచ్చగ వెడలిన జ్వరరోగంబనియు జ్వరమునండేని మేహరోగమునండేని బహుమూత్రము గలిగిన అసాధ్యంబనియు తెలియవలయు.

శ్లో॥ [సిద్ధరసార్ణవే]యస్యమూత్రం స్రవేత్తైలంమధుమధ్యంస్రవేత్తదా । యమేనే నీయతేశీఘ్రం కారితః పశువాతకః॥

తా. ఏ రోగియొక్క మూత్రము తైలము తేనె కల్లువలె వెడలెడినో అట్టిరోగి కడు శీఘ్రముగ మృతిజెందునని తెలియవలయు.

అసాధ్య మేహోపద్రవములు.

శ్లో॥ [చికిత్సాసార సిద్ధసంగ్రహే] అరుచిశ్చాంగమర్దశ్చ తృష్ణా కాస భ్రమాస్తథా । శూలేన పిటికాకండూః ప్రమేహాణాముపద్రవాః ॥

తా. అరుచిగలుగుట శరీరమునొచ్చుట దప్పి దగ్గుగలుగుట భ్రమమాటలాడుట పొక్కులు జనించి శూల దురదగలుగుట యివి అసాధ్యమేహోపద్రవములని తెలియవలయు.

మేహరోగ పూర్వ రూపములు.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే]స్వేదోంగ గంధశ్శిథిలత్వ గంగేశయ్యాసన స్వప్న సుఖాభిలాషః । హృన్నేత్రజిహ్వ శ్రవణోపదాహో ఘనాంగతా కేశనఖాతివృద్ధిః । శీతప్రియత్వంగళతాలుశోషో మాధుర్యమాస్యేకరపాదదాహః॥ భవిష్యతోమేహగుణస్య లింగం మూత్రేభిథావంతి పిపీలికాశ్చ । తృష్ణాప్రమేహో మధురస్సపిచ్ఛో మధూపమస్స్యాద్ద్వివిధోవికారః॥

తా. శరీరమున చెమటుబట్టుట వాసనవేసుట చర్మంబూడుట పడక ఆసనము నిద్ర అనువానియం దిచ్ఛగలుగుట హృదయము నేత్రములు జిహ్వ చెవులు అనువానియందు తాపము శరీరమున నొకింత జడత్వము గలుగుట వెంట్రుకలు గోళ్ళు వృద్ధింజెందుట శీతపదార్థములయం దిచ్ఛ గొంతు లోదొడ అనువానియందు శోషగలుగుట నోరు తీపుగనుండుట చేతులు కాళ్లు మండుట మూత్రమున చీమలుగాని లేక యీగలుగాని వ్యాపించుట దప్పిగలుగుట మూత్రము తీపుగ జిగటగనుండినదై తేనెతో తుల్యం

బైన పలువిధ వికారములతో గూడియుండుట ఇవి గలుగబోయ్యెడి మేహమునకు పూర్వరూపములు.

శ్లో॥ [అశ్వినీ] ఆస్యేస్వాదుస్తృషాదాహో దంతేషుమలసంచయః।
దేహేచిక్కణతావాపి విదాహః పాణిపాదయోః ।
ప్రభూతనీలమూత్రత్వం మేహలక్షణమగ్రజమ్॥

తా. నోరు తీపుగనుండుట దప్పిగలుగుట శరీరముమండుట దంతములు కడు పాచిగలుగుట శరీరము మినమినలాడుట కాళ్ళు చేతులు మండుట మూత్రము నీలవర్ణముగలదై మిక్కుటముగ వెడలుట ఈ లక్షణములు గలుగ బోయ్యెడి మేహమునకు పూర్వరూపంబులు.

మేహపిటికోపద్రవములు.

శ్లో॥ [పూజ్యపాదీయే] ముఖేపాయౌచమేఢ్రేచ హస్తేపాదేతథైవచ । హృన్మస్తకేపృష్ఠదేశే పిటికామరణాంతికమ్।

తా. ముఖము గుదము మేఢ్రము హస్తము పాదము రొమ్ము మస్తకము వీపు అనువానియందు మేహపిటికలు జనించి ఆయా మేహోపద్రవములతో గూడి వేధింపుచుండిన అట్టి మేహరోగి మృతిజెందునని తెలియవలయు.

ప్రమేహపిటికా భేదము.

శ్లో॥ [పూజ్యపాదీయే] శరావికాకచ్ఛపికా జాలినీవినతాలజీ ।
మసూరికాసర్షపికా పుత్రిణీసవిదారికా ।
విద్రధిశ్చేతిపిటికాః ప్రమేహాపేక్షయాదశ ।
సంధిమర్మసుజాయంతే మాంసలేషుచధామసు॥

తా. మేహరోగము నుపేక్షించుటవలన శరావిక కచ్ఛపిక జాలినీ వినత అలజి మసూరికా సర్షపిక పుత్రిణి విదారిక విద్రధి అన దశవిధ మేహ * పిటికలు సంధులు మర్మస్థలము మాంసస్థానము అనువానియందు జనించు.

సర్వపిటికా లక్షణములు.

శ్లో॥ అంతోన్నతాచతద్రూపా నిమ్నమధ్యాశరావికా। సదాహా
కూర్మసంస్థాజ్ఞేయాకచ్ఛపికాబుధైః । జాలినీ తీవ్రదాహాతు

* పిటికయన—పొక్కులు.

మాంసజాల సమావృతా । అవగాఢరుజోక్లేదాపృష్ఠేవా
ప్యుదరేపివా । మహతీపిటికానీలా సాబుద్ధైర్వినతాస్మృతా।
రక్తాసితాస్ఫోటవతీదారుణాత్వాలజీభవేత్ ।మసూరదళసంస్థా
నావిజ్ఞేయాతుమసూరికా । గౌరసర్షపసంస్థానా తత్ప్రమా
ణాచసర్షపీ । మహత్యల్పచితాజ్ఞేయా పిటికాచాపిపుత్రిణీ ।
విదారకందవద్వృత్తా కఠినాచవిదారికా । విద్రధేర్లక్షణై
ర్యుక్తా జ్ఞేయావిద్రధికాతుసా॥

తా. చుట్టూమూకుడువలె నుబ్బుగ మద్యమున గుండ్రముగనుండు పిటిక శరా వికయనియు తాబేటి వీఁపువలె నుండినదై మంటలతో గూడియుండునది కచ్ఛపిక యనియు తీవ్రమైన మంటలతో గూడి మాంసజాలములతో వ్యాప్తమైయుండునది జా లినియనియు వీఁపుపైనగాని లేక కడుపుపైనగాని లోతుగ పిటికలు జనించి పీడతో గూడి నదై గొప్పవియై నీలవర్ణముగలదై నుండునది వినతయనియు యెఱ్ఱనై లేక తెల్లనై సన్నని పిటికలతో వ్యాప్తమై భయంకరముగ నుండునది అలజియనియు చిఱుసెనగపప్పుతో సమానముగనుండునది మసూరికయనియు తెల్ల ఆవాలయొక్క సమూహమువలె జనించి తత్ప్రమాణ తుల్యంబుగనుండునది సర్షపికయనియు 1 టి పెద్దదియై దానిచుట్టు సన్న ని కురుపులుగలది పుత్రికయనియు నేలగుమ్ముడు గడ్డవలె గుండ్రముగ కఠినముగనుండు నది విదారికయనియు విద్రధిలక్షణంబులు గలది విద్రధికయనియు జెప్పంబడు.

అసాధ్యపిటికా లక్షణము.

శ్లో॥ పిటికామర్మహృత్పృష్ఠ స్థానాంసగుదమూర్ధ్నవా ।
పర్వపాదక రస్థాశ్చఘ్నంతి తీవ్రంప్రమేహినమ్॥

తా. బొమ్మ మొదలగు మర్మస్థానములు వీఁపు భుజశిరస్సులు గుదము శిరము వ్రేళ్ళు పాదములు ముంజెయ్యి చకారమువలన చండ్లు ముఖము అనువానియందు మే హపిటికలు జనించిన రోగి శీఘ్రముగ మృతిజెందునని తెలియవలయు.

మేహపిటికా చికిత్స.

శ్లో॥ అన్యస్థానోత్థితాంచైవ జలూకాభిర్హరేదసృక్ ।
పక్వానిపాట్య మతిమాన్వ్రణ వత్సముపాచరేత్॥

తా. పైజెప్పబడిన స్థానములయందుగాక ఇతర స్థలముల మేహపిటికలు జనిం చిన జలగలచే రక్తమును స్రవింపంజేసి * పంచపల్లవములనూరి దానిపై గట్టుకట్ట వల యు. మఱియు నావహ పిటికలు పక్వంబులైన వానిని ఛేదించి వ్రణమువలెనే చికి త్సం జేయవలయు.

చ॥ శిరమునఁజండ్లవీఁపునను జేతులఁగాళ్ళనుగీళ్ళయందున ।
న్నురమునఁనంసయుగ్మమున నొయ్యనమోముననేఘ్రముందునం ।
జిఱుచిఱుపెక్కులుబ్బినను జెన్నుగమేహముమానదంచు సు ।
స్థిరముగనీలకంఠ కులశేఖరుగొట్టురు చెప్పెలెస్సగ॥

అసాధ్యమేహ లక్షణములు.

శ్లో॥ [ఆయుర్వేదే] జాతఃప్రమేహీ మధుమేహినాయో నసాధ్య
రోగస్సహి బీజదోషాత్ । ఏచాపికేచిత్కులజావికారాభ
వంతితాంశ్చ ప్రవదంత్యసాధ్యాన్॥

తా. మధుమేహివలన జనించిన పురుషునికి మేహరోగము గలిగిన యది బీజ దోషమువలన అసాధ్యంబగు. (ఇచట మధుమేహమను శబ్దము సామాన్యమేహ పర్యా యంబని తెలియవలయు.) మఱియు వంశపరంపర జనించు. కుష్టాదిరోగములు నగా అసాధ్యంబులు.

మర్మస్థాన వివరణము.

శ్లో॥ భ్రూమధ్యే మూర్ధ్నిమధ్యేచ కంఠేచశిరసస్తథా ।
హృదయేనాభిమధ్యేచా ప్యక్ష్ణోశ్శ్రవణయోరపి ।
గుల్ఫయోర్జంఘయోఃకట్యాం పాదాంగుష్ఠేప్యవస్థితమ్ ।
తర్జన్యాంబాహుమూలేచ మర్మస్థానంచతుర్దశ॥

తా. కనుబొమలమధ్య ప్రదేశము శిరోమధ్య ప్రదేశము కంఠము శిరము హృద యము నాభి మధ్యప్రదేశము నేత్రములు శ్రవణములు చీలమండ పిక్కలు నడుము కాలిబొట్టనవ్రేలు జుట్టనవ్రేలు చంక అను నీ 14 ను మర్మస్థానంబులు. అట్లగుటంజేసి వానియందు మేహపిటికలు జనించిన అసాధ్యము.

* పంచపల్లవములన—మామిడి-రావి-మఱ్ఱి-బ్రహ్మమేడి-జువ్వి-అనువానిచిగుళ్లు.

మేహకులాంతక రసము.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] సూతంవంగంమృతంతుల్యం మృతాభ్రిం సూతికాత్రిధా। లశునంసర్వతుల్యంస్యా న్నిస్త్వగేకత్రమర్ద యేత్। బదరాభాంవటీంకుర్యాన్నామ్నా మేహకులాంతకః। లశునంహ్యాజమూత్రంచ తద్వయంహ్యనుదాపయేత్॥

తా. రసభస్మము 1 భాగము వంగభస్మము 1 భాగము అభ్రకభస్మము 3 భాగములు వెల్లుల్లిపాయలు 5 భాగములు ఇటుల వీని నేకముజేసి మర్దించి రేగుగింజ లంత మాత్రలుజేసి యందొక దానిని వెల్లుల్లిపాయలరసము మేకమూత్రము అనువాని యనుపానముతోడ సేవించిన సర్వ మేహములు హరించు.

మధుమేహమునకు లోధ్రాది కషాయము.

శ్లో॥ లోధ్రముస్తాభయంతుల్యం కట్ఫలంచజలైస్సహ। క్వాథయిత్వాపిబేచ్చాను మధునామధుమేహజిత్॥

తా. లొద్దుగచెక్క తుంగముస్తెలు కరక్కాయలు గుమ్ముడు తేకు వీనిని సమ భాగములుగ దంచి కషాయముగాచి యందొకింత తేనెగలిపి సేవించిన మధుమేహము శమించు.

సర్వమేహములకు హరగౌరీసృష్టి రసము.

శ్లో॥ [ఆయుర్వేదే]శుద్ధసూతం చతుర్భాగం సూతార్థం * మృత మభ్రికమ్। గంధకంచద్వయోస్తుల్యం మస్తునామర్దయే ద్దినమ్। గోళకంబంధయేద్వస్త్రే † వాలుకాయంత్రగంప చేత్। మందాగ్నినాపచేత్తావ ద్యావత్తప్తాశ్చవాలుకాః। స్ప్రిష్టుం నశక్యాస్తప్తాస్తా స్తమద్ధృత్య విచూర్ణయేత్। ధాత్రీఫలరసైర్భావ్యం సప్తధాగోక్షురస్యచ। ‡ శ్లక్ష్ణచూర్ణం తతఃకృత్వా వింశద్భాగాన్ప్రకల్పయేత్। భాగైకంపూర్వజం చూర్ణం సర్పక్షీరేణ గోళయేత్। నిమ్మద్వయవటీంకుర్యా

* మృతతామ్రకమ్. † నిరతా. ‡ సూక్ష్మ.

ద్ఘృతమధ్యేవిపాచయేత్। సాంగశీతాంత్రథాభాజే త్ప్రిత్య హంపాచితాంఘృతైః। మహిషీక్షీరకక్షైక మనుపానంచ సర్వదా। హరగౌరీ సృష్టిరస స్సర్వమేహ కులాంతకః। దుగ్ధోదనం ఘృతం పథ్యం శాకం బింబ ఫలంత్యజేత్॥

తా. శుద్ధిజేసినరసము 4 భాగములు అభ్రకభస్మము(లేక తామ్రభస్మము)2 భాగ ములు శుద్ధిజేసిన గంధకము 6 భాగములు యిటుల వీనినెల్ల ఖల్వములోనునిచి పెరుగుమీది మీగడతో 1 దినము మర్దించి ముద్దజేసి బట్టలో మూటగట్టి వాలుకాయంత్ర మునందిడి ఇసుకనుతాకిన దానియుష్ణముచేతికి సహింపకుండువరకు మందాగ్ని చేవండి సాంగశీతలమున దీసి ఖల్వమునందిడి చూర్ణముజేసి ఉసిరికెపండ్లరసముతో 7 దినములు పల్లేరురసముతో 7 దినములు భావనజేసి సూక్ష్మ చూర్ణముగావించి దానిని 20 భాగ ములుగవిభజించి యందు ప్రతిభాగమును పాలలోగలిపి యుంటలుజేసి ఘృతముతోవండి సాంగశీతలమున 2 నిమ్మకాయలంత మాత్రలుజేసి యందొకదానిని కర్షప్రమాణము బర్రె పాల యనుపానముతోడ ప్రతిపూట సేవించిన సర్వమేహములు హరించు. దీనియందు పాలయన్నము నెయ్యి దొండకాయకూర వీనిని భుజించుట పథ్యకరము.

మేహములకు చంద్రప్రభావ వటికములు.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] మృతసూతంచకాసీసమేలాజాతీఫలంజటా। మధుకంమధుయష్టీచ ధాత్రీదాడిమశర్కరా। కర్పూరంఖాదిరంసారం శతాహ్వా కంటకారికా। అమ్లవేతస తుల్యాంశం దినైకంలాంగలీద్రవైః। భావయేన్మేమదుగ్ధైశ్చ నాగవల్ల్యా దినందినమ్। వటికాబదరాకారా నామ్నాచంద్రప్రభావటీ। భక్షయేత్త్రీవ * మేహార్త స్సర్వమేహకులాంతకః। ధాత్రీ పటోల † నింబానాం కషాయంహఘృతాన్వితమ్। సక్షౌద్రం పాయయేచ్చాను సర్వమేహాపనుత్తయే॥

తా. రసభస్మము శుద్ధిచేసిన అన్నభేది యేలకులు జాజికాయ జటామాంసి ఇప్ప పువ్వు యష్టిమధుకము వుసిరికెపప్పు దాడింబవోలుపు పంచదార కర్పూరము చండ్రె బంక సదాప వాకుడు పుల్లప్రబ్బలి వీనిని సమభాగములుగ ఖల్వములోనునిచి చెన్న

* మేహార్తః మేహాణ-హంతిసుదుస్తరాణ. † పత్రాణాం.

చెర్లగడ్డ రసముతో 1 దినము మేకపాలతో 1 దినము తమలపాకురసముతో 1 దినము భావనజేసి రేగుగింజంత మాత్రలుజేసి యందొకదానిని వుసిరికెపప్పు పొట్లు వేము అను వాని కషాయములో నొకింత నెయ్యిగాని లేక తేనెగాని కలిపి సేవించిన సర్వ మేహములు హరించును.

హారిద్రమేహమునకు మేహహర రసము.

శ్లో॥ మృతసూతంమృతంతామ్రం తారభస్మచహాటకమ్। హంసపాదిరసేనైవ సమభాగంచఖల్వకే। దినైకంమర్దయేద్గోళం కాచకుప్యాంనివేశయేత్। వాలుకాయంత్రకేచైవ ద్వియామంచవిపాచయేత్। సాంగశీతలముద్ధృత్య గుంజామాత్రం ప్రదాపయేత్। పంచాంగంనింబతుల్యానాం కషాయమనుపాయయేత్।హారిద్రమేహంసంహంతిసర్వమేహకులాంతకః॥

తా. రసభస్మము తామ్రభస్మము వెండిభస్మము స్వర్ణభస్మము వీనిని సమభాగములుగ ఖల్వములోనునిచి హంసపాదియాకు రసముతో 1 దినము మర్దించి ముద్దచేసి యెండించి గాజుకుప్పెలోనునిచి వాలుకాయంత్రమున 2 ఝాములు వండి సాంగశీతలమునదీసి గురిగింజయెత్తును వేపాకు వేపపువ్వు వేపకాయలు వేపచెక్క వేపవేరు అను వాని కషాయానుపానముతోడ సేవించిన హారిద్రమేహము సర్వమేహములు హరించు.

మంజిష్ఠామేహమునకు విద్యావాగీశ్వర రసము.

శ్లో॥ [రసరత్నాకరే] శుద్ధసూతంవిషంచాభ్రం విషటంకణగంధకమ్। మృతలోహాష్టకంచైవ కర్షమాత్రంచఖల్వకే। జంబిరోన్మత్తవాసాభి స్త్రికటు త్రిఫలేనచ। యామమాత్రంతు ప్రత్యేకం మర్దయిత్వాతుగోళకమ్। కాచకుప్యాంనివేశ్యాథ సప్తవస్త్రంమృదాబహిః। లవణపూరిత యంత్రేచ త్రిదినం మందవహ్నినా। సాంగశీతల ముద్ధృత్య గుంజామాత్రం ప్రదాపయేత్। ఆర్ద్రకస్యానుపానేన మంజిష్ఠాయా నికృంతనమ్। విద్యావాగీశ్వరోనామ్నా రసేంద్రః పరికీర్తితః॥

తా. శుద్ధిచేసిన రసము శుద్ధిజేసిన వసనాభి అభ్రకభస్మము అతివస పేల్చిన వెలిగారము శుద్ధిజేసిన గంధకము స్వర్ణభస్మము వెండిభస్మము తామ్రభస్మము

* వంగభస్మము సీసభస్మము కాంతభస్మము వుక్కుభస్మము ఇనుపభస్మము వీనిని దినుసు యొకటింటికి కర్షప్రమాణము చొప్పున ఖల్వములోనునిచి నిమ్మపండ్లు ఉమ్మెత్త అడ్డసరము త్రికటుకములు త్రిఫలములు అనువాని రసములతో ప్రత్యేక ప్రత్యేకముగ నొక్కొక ఝాము మర్దించి ముద్దజేసి యెండించి గాజుకుప్పెలోనునిచి 7 చీలమన్ను లిచ్చి లవణ పూరితయంత్రమున 3 దినములు మందాగ్నితోవండి సాంగశీతలమున దీసి గురిగింజ యెత్తును అల్లపు రసానుపానముతో సేవించిన మంజిష్ఠామేహము హరించు. ఇది సర్వ రసములలో కడు శ్రేష్ఠంబైనది.

నీలమేహమునకు హరిశంకర రసము.

శ్లో॥ మృత † తామ్రాభ్రకం తుల్యం ధాత్రీఫల నిజైర్ద్రవైః। సప్తాహం భావయేత్ఖల్వే యోగోయం హరిశంకరః। మాషమేకం వటీంఖాదే న్నీలకాల ప్రశాంతయే। మహానింబస్య బీజాని ‡ మర్దయే త్తండులోదకైః। సఘృతం పాయయే చ్చాను హ్యసాధ్యం సాధ్యయేత్క్షణాత్। అనేనైవా నుపానేన § పంచవక్త్ర రసోహితః॥

తా. తామ్రభస్మము (లేక రసభస్మము) అభ్రకభస్మము వీనిని సమభాగములుగ ఖల్వములోనునిచి వుసిరికపండ్లరసముతో 7 దినములు భావనజేసి మాషప్రమాణమంత మాత్రలుజేసి యందొక దానిని సాయంప్రాతఃకాలముల పెద్దవేపవిత్తులబియ్యపు కడుగుతోనూరి నేతిలోగలిపి యీయనుపానముతోడ సేవించిన అసాధ్యమైన నీలమేహము కాలమేహము తక్షణమున హరించు. ఈ మేహములయందీ యనుపానము తోడనే పంచవక్త్రరసమునుకూడ సేవింపందగు.

---

* లవంగమన—తగరము. † సూతాభ్రకం ‡ పూర్వవ.

§ పంచవక్త్రరసము—"శ్లో॥ శుద్ధసూతంసమంగంధం మరీచంటంకణంకణాః మర్దయేద్ధూర్తజద్రావైర్దినమేకంచశోషయేత్। పంచవక్త్రరసోనామద్విగుంజం సర్వమేహజిత్॥" తా. శుద్ధిజేసినరసము శుద్ధిజేసిన గంధకము మిరియాలు పేల్చిన వెలిగారము పిప్పళ్ళు వీనిని సమభాగములుగ ఖల్వములోనునిచి వుమ్మెత్తాకురసముతో 1 దినము మర్దించి 2 గురిగింజలంత మాత్రలుజేసి నీడ నెండించి యందొకదానిని సేవించిన సర్వమేహములు హరించు.

రక్తమేహమునకు వేదవిద్యా రసము.

శ్లో॥ [సిద్ధరసార్ణవే] రసభస్మత్రిభాగంచ భాగైకం తారభస్మకమ్।
మృతమభ్రంచ లోహంచ కాసీసంతు మనశ్శిలామ్ । ఏతాని
సమభాగాని ఖల్వమధ్యే వినిక్షిపేత్ । నిర్గుండీ ముసలీ వాసా
జయాజై రగ్నిమంథజైః । అభయార్ద్రక జైర్మర్ద్యం సప్తా
హంచ పృథక్పృథక్ । తద్గోళం కూపికాయంత్రే పచ్యా
మంతు తుషాగ్నినా । ద్విగుంజం భక్షయేన్నిత్యం రక్తమేహ
ప్రశాంతయే । నింబబీజకషాయంచ బోళయుక్తం పిబేదను ।
వేదవిద్యా రసోనామ్నా రక్తమేహ కులాంతకః॥

తా. రసభస్మము 3 భాగములు రజతభస్మము అభ్రకభస్మము లోహభస్మము ‡ కాసీసము శుద్ధిజేసినమణిశిల యివిదినుసు కొక్కొకభాగము యిటుల వీనినెల్ల ఖల్వములోనునిచి వావిలి నేలతాటిగడ్డలు అడ్డసరము తక్కలి నెల్లి కరక్కాయ అల్లము అనువాని రసములతో ప్రత్యేక ప్రత్యేకముగ నొక్కొకదినము మర్దించి ముద్దజేసి కూపికాయంత్రములో నునిచి వూకమంటను 6 ఝాములువండి సాంగశీతలమున దీసి 2 గురుగింజలయెత్తును వేపవిత్తులు బోళము అనువాని కషాయానుపానముతోడ ప్రతిదినము సేవింపుచుండిన రక్తమేహము హరించు.

మేహబద్ధ రసము.

శ్లో॥ భస్మసూతం మృతంకాంతం (తీక్ష్ణభస్మ శిలాజతు । తుత్థం
తాప్యం శిలావ్యోషం త్రిఫలాం కోలబీజకమ్ । కపిత్థం రజనీ
చూర్ణం † భృంగరాజేన భావయేత్ । పంచద్వారం విశో
ష్యాథ మధుయుక్తం లిహేత్సదా । నిష్కమాత్రం హరే
న్మేహాన్మేహబద్ధరసోమహాన్। మహానింబస్యబీజాని * పిష్ట్వా
పట్సమ్మితానిచ । పలతండుల తోయేన ఘృతనిష్క ద్వయే
నచ । ఏకీకృత్య పిబేచ్చాను హంతి మేహం చిరంతనమ్ ॥

‡ కాసీసమన—అన్నభేది.

(ముండ † తుల్యంభావ్యంతుభృంగిణా । * షణ్ణిష్కంపేషితానిచ।

తా. రసభస్మము కాంతభస్మము ఉక్కుభస్మము (లేక ఇనుపభస్మము) శుద్ధిచేసిన కర్పూరశిలాజిత్తు శుద్ధిచేసిన కర్పూరితుత్థము † స్వర్ణమాక్షికభస్మము శుద్ధిచేసిన మణిశిల త్రికటుకములు త్రిఫలములు ఊముగవిత్తులు వెలగపండు బేసము పసుపుచూర్ణము వీనిని సమభాగములుగ ఖల్వములోనునిచి గుంటగలగరాకు రసముతో 20 మార్లు భావనజేసి యెండించి తేనెతో నిష్కప్రమాణమును సేవించి వెంబడిగ 6 నిష్కములయెత్తు పెద్దవేపవిత్తులను పలిమెడుబియ్యపు కడుగుతోనూరి యందు 2 నిష్కములయెత్తు నెయ్యిగలిపి సేవించిన చిరకాలముగనుండు మేహము హరించు.

సర్వమేహములకు వేదవిద్యావటికములు.

శ్లో॥ పారదాభ్రక కాంతానాం నాగభస్మ సమంసమమ్ । దినం
బ్రహ్మీ రసైర్మర్ద్యం స్వేద్యం తస్య కషాయకైః । దినైకం
వాలుకాయంత్రే వస్త్రేబధ్వా విపాచయేత్ । ఉద్ధృత్య
చూర్ణయేత్ శ్లక్ష్ణం * రాజావర్తం శిలాజతు । తాప్యం
మండూరవైక్రాంతం కాసీసంతుల్యమేవచ । ‡ సమంపూర్వ
రసంకృత్వా సర్వంచూర్ణం ప్రకల్పయేత్ । ముస్తాచందన
పున్నాగ నారికేళస్యమూలకమ్ । కపిత్థరజనీదార్వీ చూర్ణం
సర్వంసమంభవేత్ । జంబీరాణాం ద్రవైర్మర్ద్యం ద్వియామం
వటకీకృతమ్। వేదవిద్యావటీనామ్నా † భక్షణాత్సర్వమేహ
జిత్ । మధుధాత్రీరసంచాను క్షౌద్రైః క్వాథోగుళూచికా ।
అంకోలస్యతుబీజానాం రాత్రౌ మహాహారంపిబేత్ ॥

తా. రసభస్మము అభ్రకభస్మము కాంతభస్మము నాగభస్మము వీనిని సమభాగములుగ ఖల్వములోనునిచి మెదుగచెక్కరసముతో 1 దినము మర్దించి ముద్దజేసి బట్టలోగట్టి మెదుగకషాయముతోడనే డోలాయంత్రమున 1 దినమువండి యెండించి గాజుకుప్పెలోనునిచి వాలుకాయంత్రమున మరల 1 దినమువండి సాంగశీతలమున దీసి మరలఖల్వములోనునిచి సూక్ష్మముగ చూర్ణముగావించి యందు రాజావర్తము శుద్ధిచేసిన శిలాజిత్తుభస్మము స్వర్ణమాక్షికభస్మము మండూరము వైక్రాంతము కాసీసము అను

† స్వర్ణమాక్షికమన—బంగారువిమ్ము. * జారితామ్రం.

‡ సర్వంసర్వసమంచూర్ణంకల్పయేచ్ఛతతఃపునః । † భక్షణాదిక్షుమేహజిత్ ।

సురామేహమునకు మృగమాల రసము.

శ్లో॥ మారితంత్రపుసంసీసం * దగ్ధం హారిణశృంగకమ్ ।
కార్పాసబీజమజ్జాచ తుల్యమంకోలబీజకమ్ ।
పేష యేన్మహిషీతక్రై ర్దినైకంవటకీకృతమ్ ।
మాషద్వయంసదాఖాదే న్మృగమాలాప్రమేహజిత్ ।
అక్షపాఠాభయాదార్వీ కషాయమనుపానయేత్ ॥

తా. వంగభస్మము సీసభస్మము యిత్తికొమ్ముభస్మము ప్రత్తిపలుకులు ఊడుగ పలుకులు వీనిని సమభాగములుగ ఖల్వములోనునిచి బఱ్ఱెమజ్జిగతో 1 దినము మర్దించి 2 మాషములంత మాత్రలుజేసి యందొకదానిని గచ్చపలుకులు శిరుబొద్ది కరక్కాయలు ప్రూనిపసపు అనువాని కషాయానుపానముతోడ సేవించిన సురామేహము హరించు.

లాలామేహమునకు నిత్యారోగ్యేశ్వర రసము.

శ్లో॥ [సింధూరమణిదర్పణే] సూతంమృతాభ్రవంగాభ్యాం తుల్య భాగంప్రకల్పయేత్ ।మహానింభోత్థపంచానాం చూర్ణంయో జ్యంత్రిభిస్సమమ్ । మధునా లేహయేన్మాషం లాలామేహస్య శాంతయే । సక్షౌద్రరజనీంవాత్రలిహ్యాన్నిష్కత్రయంసదా। అసాధ్యం నాశయేన్మేహం నిత్యారోగ్యేశ్వరోరసః ॥

తా. రసభస్మము అభ్రకభస్మము వంగభస్మము యివి సమభాగములుగ ఈ మూడింటికిసరిసము పెద్దవేపచెక్క దానివిత్తులు దానిపువ్వులు దానియాకులు దానివేరు వీనినెల్ల చూర్ణముజేసి మాషప్రమాణమును తేనెతో సేవించిన శీతమేహముహరించు, మఱియు 3 నిష్కములయెత్తును 1 రూపాయయెత్తు పసపుచూర్ణము తేనె అనువాని యనుపానముతోడ సేవించిన అసాధ్య మేహములు హరించు.

లాలామేహ చికిత్స.

శ్లో॥ శీతమేహస్తుబహుళోమధురశ్చాతిశీతలః। ద్విగుంజందాపయే దత్ర రసమానందభైరవమ్। పాఠార్జునవిడంగానాంకషాయం మధుస్సంయుతం।అనుపానంప్రయుంజీతశీతమేహస్యశాంతయే॥

* శుద్ధగంమృగశృంగకమ్.

తా. శీతమేహము బహుళముగ మధురముగ కడుశీతలముగ స్రవించు. ఇది నివర్తించుటకై 2 గురిగింజలయెత్తు * ఆనందభైరవరసమును శిరుబొద్ది యేటినుద్ది వాయు విడంగములు అనువాని కషాయములో నొకింత తేనెగలిపి సేవింపవలయు.

బహుమూత్రమునకు తాళకేశ్వర రసము.

శ్లో॥ మృతసూతంమృతంవంగం మృతంలోహాభ్రకంసమమ్ ।
మర్దయేన్మధునాచాహ్నిరసోయంతాళకేశ్వరః ।
† మాషమేకంలిహేత్క్షౌద్రై ర్బహుమూత్రాపనుత్తయే।
ఉదుంబరఫలంపక్వం చూర్ణికంకర్ష మాత్రకమ్ ।
సంలిహేన్మధునాసార్ధ మనుపానంసుఖావహమ్ ।
ముద్గామలకయూషేణ పథ్యందేయంసతక్రకమ్ ॥

తా. రసభస్మము వంగభస్మము లోహభస్మము అభ్రకభస్మము వీనిని సమ భాగములుగ ఖల్వములోనునిచి తేనెతో 1 దినము మర్దించి మాషమెత్తు మాత్రలుజేసి యందొకదానిని కర్షప్రమాణము మేడిపండ్లచూర్ణము తేనె అనువాని యనుపానముతోడ సేవించిన బహుమూత్రము హరించు. మఱియు పెసలు వుసిరికెపప్పు అనువాని ‡ యూష మును తక్రయుక్తముగజేసి సేవించుట పథ్యకరము.

బహుమూత్రమునకు ఆకుల్యాది పుటపాకము.

శ్లో॥ [నిత్యనాథీయే] ఆకుల్యాయాః ప్రవాళాశ్చ ముకుళాస్సమ భాగికాః।రంభాకేసరసంయుక్తాస్సం వేష్ట్యకదళీదళైః। కృష్ణ మృత్తికయాలిప్య పుటపాకేవిపాచితమ్ । కనుష్ణకల్కంసం మర్ద్య తైలమధ్యేవినిక్షిపేత్ । కుక్కుటాండప్రమాణాంతు

* ఆనందభైరవము—"శ్లో॥ హింగుళంచవిషంవ్యోషంగంధకంటంకణంసమమ్। జంబీరఫలజద్రావై ర్మర్ద్యం యామ చతుష్టయమ్। గుంజైకంచ ప్రదాతవ్యం రసో హ్యానందభైరవః॥" తా॥ శుద్ధిచేసిన ఇంగిలీకము శుద్ధిచేసిన నాభి త్రికటుకములు శుద్ధిజేసిన గంధకము వెలిగారక్షారము వీనిని సమభాగములుగ ఖల్వములోనునిచి నిమ్మ పండ్లరసములో 4 ఝాములు మర్దించి గురిగింజంత మాత్రలుజేసి సేవింపవలయు.

† మాషైకంభక్షయేత్ క్షౌద్రై. ‡ యూషమనకట్టు.

బహుమూత్రమునకు జాత్యాది వటుకములు.

శ్లో॥ [నందినాధీయే] జాతీఫలైక భాగంతు జాతీపత్రం తథామహాత్ । అఫేనమేక భాగంతు ద్విభాగందీప్యకంతథా । గాంధారీచచతుర్భాగంఖల్వమధ్యే వినిక్షిపేత్ । నారికేళోదకే నాథమర్దయేత్త్రి దినంధృఢమ్।చణకస్యప్రమాణంతు మండలం భక్షితంయది । మధురాహారభోజీతు బహుమూత్ర ప్రశాంతయే॥

తా. జాజికాయ జాపత్రి పెద్దములక నల్లమందు యివి దినుసుకొక్కొక భాగము ఖురాసానివోమము 2 భాగములు గంజాయియాకు 4 భాగములు యిటుల వీనినెల్ల ఖల్వములోనునిచి కొబ్బరికాయనీళుతో 3 దినములు దృఢముగ మర్దించి సెనగగింజ లంతేసి మాత్రలుజేసి 1 మండలమువరకు సాయంప్రాతఃకాలముల సేవింపుచుండిన బహుమూత్రము హరించు. పథ్యము మధురాహారముల భుజింపవలయు. (¼ సేరు వుత్తరేణియాకురసములో ½ తులము మిరియపుచూర్ణము గలిపి త్రాగిన రక్తమేహము హరించు. మఱియు రక్తమేహమునందు చంద్రకళారసమునుకూడ సేవింపందగు.)

వంగావలేహ యోగము.

శ్లో॥ [సిద్ధరసార్ణవే] మారితంత్రపు సంసీసంహరిణశ్శృంగమాకులమ్ । కర్పాసనాకులీత్రక్రం మహిషంచప్రమేహజిత్॥

తా. వంగభస్మము సీసభస్మము యిత్తికొమ్ము గంధము ప్రత్తిపలుకులు తంగేడువిత్తులు వీనిని సమభాగములుగనూరి బర్రెమజ్జిగలో గలిపి త్రాగిన మేహరోగములు హరించు.

శ్లో॥ పిచుమందస్యనిర్యాసం ధాత్రీక్వాథేనపేషితమ్ ।
శిలాధాతుసమాయుక్తం శుక్లమేహవినాశనమ్॥

తా. మంచివేపబంకను వుసిరికెపప్పు కషాయముతోనూరి 10 చిన్నములయెత్తు కర్పూరశిలాజిత్తు భస్మము గలిపి 40 దినములు సేవించిన శుక్లమేహము హరించు.

మేహములకు వసంతకుసుమాకరము.

శ్లో॥ [ఆయుర్వేదే] కృథగ్ద్వౌహాటకంచంద్రం త్రయోవంగాహికాంతజమ్ । చత్వారస్సూతమభ్రంచ ప్రవాళంమౌక్తికం

తథా । భావనాగవ్యదుగ్ధేక్షు వాసాశ్రీద్విజలైర్నిశా । మోచకందరసై స్సప్తక్రమాద్భాక్ష్యం పృథక్పృథక్ । శతపత్రరసేనైవ మాలత్యాః కుసుమైస్తథా । పశ్చాన్మృగమదైర్భావ్యసుసిద్ధోరసరాట్భవేత్ । కుసుమాకర విఖ్యాతోవసంతపదపూర్వకః । వల్లద్వయమితస్సోయ్య సితాజ్యమధుసంయుతః। వలీపలిత హృన్మేధ్యః కామదస్సుఖదస్సదా।మేహఘ్నః పుష్టి వశ్యై ర్మిత్రః పరంవృష్యోరసాయనః। ఆయుర్వృద్ధికరః పుంసాం ప్రజా జననముత్తమమ్ ! క్షయకాసతృషోన్మాదశ్వాసరక్తవిషార్తిజిత్ ।సితాచందనసంయుక్తమామ్లపిత్తాదిరోగజిత్ । హంతిపాండ్వామయాన్ శూలాన్ మూత్రాఘాతాశ్మరీంహరేత్ । యోగవాహిత్వదం సేవ్యం కాంతి శ్రీప్రబలవర్ధనమ్ । సుసాత్మ్య మిష్టభోజీచ రమయేత్ప్రమదాశతమ్ । మదనం మదయన్మదముజ్జ్వలయన్ ప్రమదా నివహోసతివిహ్వలయన్ । సురతైస్సుఖదైర్గతివివ్యచనైర్భువసారజుషామయమేవసుహృత్ ॥

తా. సువర్ణభస్మము 2 భాగములు రజతభస్మము 2 భాగములు వంగభస్మము 3 భాగములు సీసభస్మము 3 భాగములు లోహకాంతభస్మము 3 భాగములు రసభస్మము 4 భాగములు అభ్రకభస్మము 4 భాగములు పగడభస్మము 4 భాగములు ముత్తియపు భస్మము 4 భాగములు యిటుల వానినెల్ల ఖల్వములోనునిచి ఆవుపాలు చెఱుకు అడ్డసరము అనువాని కషాయములతోను చందనము వట్టివేరు కురువేరు పసుపు అనువాని కషాయములతోను, అరటిగడ్డ దామెర జాజిమొగ్గలు అనువానిరసములతోను వేర్వేరుగ యేడేసిమార్లు భావనజేసి, పిదప కస్తూరితో భావనజేసి వసంతకుసుమాకరమను పేరం బఱుగు నీయౌషధము శ్లేష్మంబైనదిగ నగుచున్నయది. పిదప అందు 2 వల్లములయెత్తును శర్కర నెయ్యి తేనె అనువాని యనుపానముతోడ సేవించిన ముదిమి మేహము క్షయము కాసము దప్పి వున్మాదము శ్వాసము రక్తవిషదోషములు పాండువులు శూలలు మూత్రాఘాతము అశ్మరి అనురోగముల హరింపంజేయుటయేగాక కామసుఖము పుష్టి వీర్యవృద్ధి ఆయుర్వృద్ధి ప్రజోత్పత్తి కాంతి బలము అనువానిని సగాగలుగంజేయు. మఱియు నీరసాయనమును పంచదార చందనము అనువాని యనుపాన

ముతోడ సేవించిన అమ్ల పిత్తాదిరోగములు హరించు. పథ్యము లేక యథేష్టముగ భుజింపుచు నీయౌషధమును సేవింపుచుండిన 100 గురు స్త్రీలతో రమించుటకు దగిన శక్తిగలవాడై కడుకామాతురుడై కడుసుఖకర సురతములవలన మదోన్మత్తుడై స్త్రీల మదము నణంచువాడైయుండు కావున సంసారసుఖము నెఱింగినవాని కీయౌషధము స్నేహితునివలె హితమును సేయుచుండు.

సర్వమేహములకు మహావంగేశ్వర రసము.

శ్లో॥ వంగం కాంతం చ గగనం హేమపుష్పం సమం సమమ్ ।
కుమారీరససంభావ్యం సప్తవారం భిషగ్వరైః ।
ఏష వంగేశ్వరో నామ ప్రమేహాన్ వింశతిం జయేత్ ।
మూత్రకృచ్ఛ్రం సోమరోగం పాండురోగం మహాశ్మరీమ్ ।
రసాయనవరశ్రేష్ఠో నాగార్జునవినిర్మితః ॥

తా. వంగభస్మము లోహకాంతభస్మము అభ్రకభస్మము నేలతంగేడువిత్తులు వీనిని సమభాగములుగ ఖల్వములోనునిచి కలుబందరసముతో 7 మార్లు భావనజేసి రోగ బలానుగుణ్యముగ సేవించిన 20 మేహములు మూత్రకృచ్ఛ్రము సోమరోగము పాండురోగము అశ్మరి అనువానిని హరింపజేయుటయం దీరసాయనము శ్రేష్ఠంబైనదని నాగార్జునుడు వచించె.

మేహకుంజర కేసరీ రసము.

శ్లో॥ [అన్యశాస్త్రే] రసగంధాయసాభ్రాణి నాగం వంగం సువర్ణకమ్ । వజ్రకం మౌక్తికం సర్వమేకీకృత్య విచూర్ణయేత్ । శతావరీరసేనైవ గోళకం శుష్కమాతపే । తథా శుష్కం సముద్ధృత్య శరావే సుదృఢే క్షిపేత్ । సంధిలేపం మృదా కుర్యాద్గర్తాయాం గోమయాగ్నినా । పుటేద్యామచతుర్యామముద్ధృత్య స్వాంగశీతలమ్ । శ్లక్ష్ణం ఖల్వే వినిక్షిప్య గోళం తం మర్దయేద్దృఢమ్ । దేవబ్రాహ్మణపూజాం చ కృత్వా ధృత్వా చ కూప్యకే । ఖాదేద్వల్లద్వయం ప్రాతః శీతం చానుపిబేజ్జలమ్ । తథా సర్వప్రమేహాంశ్చ జయేత్స్వాస్య ప్రయోగతః । తుష్టిం తేజో బలం వర్ణం శుక్రవృద్ధిం చ

దారుణమ్ । అగ్నేర్బలం వితనుతే మోహమేకుంజర కేసరీ । దివ్యం రసాయనం శ్రేష్ఠం నాత్ర కార్యా విచారణా ॥

తా. శుద్ధిజేసిన రసము శుద్ధిజేసిన గంధకము లోహభస్మము అభ్రకభస్మము సీసభస్మము వంగభస్మము సువర్ణభస్మము వజ్రభస్మము ముత్తియపుభస్మము వీనినెల్ల సమభాగములుగ ఖల్వములోనునిచి పిల్లిపీచరవేళ్ళరసముతో మర్దించి బిళ్ళజేసి యెండ నెండించి దృఢమైన శరావముల యందునిచి దానిచుట్టూ చీలమన్ను లేపనముజేసి గుంట త్రవ్వి దానిలోనునిచి 4 ఝాములు అవుపిడకలతో పుటంబిడి స్వాంగశీతలమున దీసి దేవ గురు బ్రాహ్మణ అతిథుల పూజించి ఖల్వములోనునిచి బాగుగ మర్దించి చూర్ణముజేసి కుప్పెలోనునిచికొని యందు 2 వల్లములయెత్తును ప్రాతఃకాలమున సేవించి నొకింత శీతోదకమును వెంబడిగ త్రాగవలయు. ఇటుల 1 మాసమువరకు సేవింపుచుండిన సర్వ మేహముల హరింపజేసి సంతోషము తేజస్సు బలము వర్ణము వీర్యవృద్ధి అగ్నిదీపనము అను వానిని నిస్సంశయముగ గలుగంజేయు. ఇది శ్రేష్ఠంబైన రసాయనంబుగ నున్న యది.

పంచలోహ రసాయనము.

శ్లో॥ [సిద్ధరసార్ణవే] మృతాభ్రం కాంతలోహం చ నాగవంగౌ విశోధితౌ । యథోత్తరం భాగవృద్ధ్యా ఖల్వమధ్యే వినిక్షిపేత్ । తలపోటేన నారాహ్య శతావర్యా హిమాంబునా । భావనాత్ర ప్రకర్తవ్యా యామం యామం పృథక్ పృథక్ । చణమాత్రాం వటీం కృత్వా నవనీతేన సేవయేత్ । ప్రాతరుత్థాయ విధినా సర్వమేహకులాంతకః । శాల్యన్నం నవటోలం చ తండులీయక వాస్తుకమ్ । మత్స్యాక్షీ ముద్గయూషం చాప్యపక్వం కదళీఫలమ్ । అర్శాంసి గ్రహణీదోష మూత్రకృచ్ఛ్రాశ్మరీప్రణుత్ । కామిలాం పాండుశోథం చాప్యపస్మారం క్షతక్షయాన్ । రక్తకాసం నిహంత్యాశు పంచలోహరసాయనమ్ ॥

తా. అభ్రకభస్మము 1 భాగము లోహకాంతభస్మము 2 భాగములు సీసభస్మము 3 భాగములు వంగభస్మము 4 భాగములు యిటుల వానిని ఖల్వములో నునిచి తంగేడు నేలతాటిగడ్డలు పిల్లిపీచరవేళ్ళు రక్తచందనము అనువాని కషాయములలో

ప్రతిదానిచే నొక్కొక ఝాము మర్దించి సెనగగింజలంత మాత్రలుజేసి యందొకదానిని ప్రాతఃకాలమున వెన్నతో సేవించిన సర్వమేహములు హరించు. మఱియు దీనియందు వరివంటకము పొట్లకాయ చిఱ్ఱికూర చక్రవర్తికూర పొన్నగంటికూర పెసరకట్టు అరటికాయ అనువానిని భుజించుట పథ్యకరము. మఱియు నీయౌషధసేవనవలన మూలరోగము సంగ్రహణి మూత్రకృచ్ఛ్రము అశ్మరి కామిల పాండువు వాపు అపస్మారము క్షుతక్షయము రక్తకాసము హరించు.

సర్వమేహములకు చంద్రోదయ రసము.

శ్లో॥ అభ్రకంగంధకంసూతం వంగభస్మసమాంశకమ్ ।
ఏలాశిలాజతుంచైవ రంభాసారేణమర్దయేత్ ।
ప్రమేహాన్వింశతింహన్యాత్కామిలాపిత్తనాశనః ॥

తా. అభ్రకభస్మము శుద్ధిజేసిన గంధకము శుద్ధిజేసిన రసము వంగభస్మము యేలకులు శుద్ధిజేసిన కర్పూరశిలాజిత్తు వీనిని సమభాగములుగ ఖల్వములోనునిచి అరటిగడ్డరసముతో మర్దించి మాత్రలుజేసి యందొకదానిని సేవించిన 20 ప్రమేహములు కామిల పిత్తరోగము హరించు.

మేహ శూలలకు.

క॥ తాళకపువంగభస్మము । క్రాలగదంగేషుపంచకంబుసుధరణిన్ ।
గ్రోలంగశుద్ధకట్టులు। శూలారిన మేహశూలకులముదొలంగున్ ॥

పంచపాది చంపకమాలిక॥ ఉలిమెందు వేళ్లుపల్లేరునొప్పగు కొమ్మునన్
బెండివేరునున్ । వెలసిన భూమిధాత్రివుల వేరుల నాము
లు దోస విత్తులున్ । పలుపసిగద్దుతో మరియు బాగుగమర్దన
చేసిశీఘ్రమున్ । జెలువుగవంగభస్మమున సేవనుమానును
శుద్ధకట్టులున్। బలుమఱుమేహదోషములు పాయునిజంబుగ
ధారుణీస్థలిన్ ॥

అసాధ్యమేహ పిటికా లక్షణము.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] గుదేహృదిశిరస్యంసే పృష్ఠే మర్మను చో
త్థితాః । సోపద్రవాదుర్బలాగ్నిః పిటికాఃపరివర్జయేత్ ॥

తా. గుదము హృదయము శిరము భుజశిరస్సులు వీపు మర్మస్థలము అనువానిపై మేహపిటికలు జనించి "శ్లో॥ తృట్కాసమాంససంకోచా మోహహిక్కామదజ్వరాః విసర్పమర్మసంరోధాః పిటికానాముపద్రవాః॥" అనగా దప్పి పొడిదగ్గు మాంససంకోచము మోహము యెక్కిళ్ళు మదజ్వరము విసర్పి మర్మస్థలములయందుపట్టు అనునుపద్రవములు గలవాడై అగ్నిదీపనములేకుండెడి పిటికారోగిని వైద్యుడు వర్జింపవలయును. మఱియు తంత్రాంతరసములయందు "శ్లో॥ రజఃప్రసేకాన్నరీణాం మాసి మాసి విశుధ్యతి । కృత్స్నం శరీరం దోషాంశ్చ నప్రమేహంత్యతస్త్రియః॥" అనగా స్త్రీలు ప్రతిమాసమునందు ఋతువగుటవలన సర్వశరీర దోషములు శుద్ధంబులగు దానంజేసి స్త్రీలకు ప్రమేహము జనించుటలేదనియు జనించియుండుట నిదివరకెవ్వరికి ననుభవసిద్ధంబుగ లేదనియు తదితరరోగములు జనించుట అసంభవములనియు జెప్పంబడియున్నయది. ఐనను నీవిషయము వాదాస్పదముగ నున్నయది. దీనినెవ్వరు విశదముగ నిర్ణయము జేయలేదు.

శ్లో॥ మర్మణ్యంసే గుదే పాణ్యోః స్తనే సంధిషు పాదయోః ।
పిటికా యదిజాయంతే ప్రమేహీ నచజీవతి ॥

తా. మర్మస్థలములు భుజశిరస్సులు గుదము చేతులు స్తనములు కీళ్లు పాదములు అనువానియందు మేహపిటికలుజనించిన ఆమేహరోగి జీవింపడని తెలియవలయును.

మేహపిటికా చికిత్సాక్రమము.

శ్లో॥ [ఆయుర్వేదే] శరావికాదిపిటికా శ్శోఫవత్సముపాచరేత్ ।
అపక్వవ్రణవత్సర్వం సాక్షాత్పూర్వరూపమేవచ ।
పిటికాస్సంధిజాతాశ్చ త్వరయారక్తముద్ధరేత్ ।
జలూకాలాబుశృంగైర్వా పచనైర్వాచికిత్సకైః ॥

తా॥ శరావికాది మేహపిటికల శోఫవలెనే చికిత్సింపవలయు. పిటికలయందపక్వ వ్రణపూర్వరూపములే గలిగియుండు. సంధిజనిత పిటికలయందు జలగలు సొరకాయబుఱ్ఱలు కొమ్ములు అనువానిచే శీఘ్రముగ రక్తమునైన స్రవింప జేయవలయును. లేక వానిని పడునటులంజేసియైన చికిత్సింపవలయును.

మేహవ్రణ చికిత్స.

శ్లో॥ అరుష్కరాఖ్యబీజాని చాతుర్జాతంసమంతథా । రసభస్మతద
ర్ధంచ గంధకంక్షౌద్రమర్దితమ్ । ఖాద్యంఘృతేన నిష్కార్ధం
మేహవ్రణప్రశాంతయే ॥

తా. జీడిపలుకులు ఏలకులు దాచినిచెక్క ఆకుపత్రిక నాగకేసరములు ఇవి మిను ముకు సమభాగములు వీనికి ½ భాగము శుద్ధిచేసిన రసభస్మము శుద్ధిచేసిన గంధకము ఇటులవీనినెల్ల ఖల్వములోనునిచి తేనెతో మర్దించి ½ నిమ్మప్రమాణము మాత్రలుచేసి యుంచొకదానిని సాయంప్రాతఃకాలముల నొక మాసమువరకు సేవింపుచుండిన మేహ పిటికలు హరించు. పథ్యము చప్పిడియన్నము ఆవుపాలు ఆవుమజ్జిగ వీనిని సేవింప వలయు.

మ॥ పొసఁగన్ మ్లేచ్ఛము నావు వెన్నయును తాంబూలీసహాదేవియు
న్నొనరన్ బంగరు ప్రత్తియాకురసము న్నింపారమర్దించియున్ ।
వసుధన్మేలుఫిరంగిచెక్కతునుకల్వవ్వంబుగాఁ బోకఁలున్ ।
వసగా రేఁడును రెండుసేర్లునిడియుం భాగాలుమిశ్రించి సం ।
తసమొందన్ విడియంబు సేయఁజనుఁగాత న్మేహగ్రంథ్యాదులున్ ॥

క॥ వెలుమసంధ్యాకురసమును । దిలసారము రెండుఁగూర్చి తెలి
విగఁద్రాగన్ । నెలకొన్న మేహవ్రణములు । దొలఁగును
రవిగన్నఁదమము దొలఁగిసరీతిన్ ॥

మేహములయందు పథ్యము.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] పురాణశాలిగోధూమ షష్టిజాంగలజామి
షం । పిణ్యాకంతిలజాతక్రం నవనీతముపోదకీ । తండులీయక
ధత్తూరం జీవంతీశిగ్రుపల్లవమ్ । ముద్గమాషా మృతా ధాత్రీ
పటోలం వత్సకంమధు । ఔదుంబరఫలంబాల పక్వంకదలీ
ఫలమ్ । రంభాప్రసూనం గాంగేరీ ఝురసీ ఉండుకంతథా ।
కపిత్థంమేషశృంగీచ ముష్కకంకతకంతథా । కారవల్యాఖు
కర్ణీచ తిక్తవర్గాణియానిచ । వ్యాయామ స్నానమభ్యంగం
ప్రమేహేషు హితంసదా ॥

తా. ప్రాతబియ్యము గోధుమలు 60 దినములకు ఫలించెడివడ్లు జాంగల మాంసము తెలికపిండి మజ్జిగ వెన్న బచ్చలికూర చిత్రికూర పొన్నగంటికూర మను బాలకూర తెతమునగకూర పెసరకట్టు తిప్పతీగ ఉసిరికకాయ పొట్లకాయ కొడిశా

కాయ తేనె బుడికాయ తెత అరటికాయ అరటిపువ్వు పులిచింత చేతరాసికూర దుండి లపుకాయ వెలగపండు వద్దికూర మొక్కపుకాయ ఇండుపుకాయ కాకరకాయ యెలుక చెవికూర చేదుగల పదార్థములు సంచారము అభ్యంజనస్నానము వీనిని సేవించుట మేహ రోగములయందు పథ్యకరంబులు.

మేహములయం దపథ్యము.

శ్లో॥ దధిమధుగుడసర్పిః క్షీరమామ్లంచ హింగులవణలశునసిద్రా
సంగమంమత్స్యమాంసమ్। తిలసర్షపకుంభచ నారికేళాంబు
పిష్టం। బృహతి ఫనసకందం మేహినాం శత్రువర్గః ॥

తా. పెరుగు కల్లు బెల్లము నెయ్యి పాలు పులుసు యింగువ ఉప్పు వెల్లుల్లి తగటినిద్ర స్త్రీసంగమము మత్స్యమాంసము నువ్వులు ఆవాలు కొంతి టెంకాయనీరు పిండికంటకములు ములకకాయలు పనసపండు కందగడ్డ ఇవి మేహరోగములయం దపథ్యకరంబులు.

మూత్రకృచ్ఛ్రనిదానము.

శ్లో॥ [చరకే] వ్యాయామతీక్ష్ణయానాచ్చ మద్యమత్స్యాతి
సేవనాత్। అజీర్ణాదతివేగాచ్చమూత్రకృచ్ఛ్రాష్టకంభవేత్ ॥

తా. మిక్కుటముగ సంసారము సేయుట తీక్ష్ణ రూపముగల పదార్థములు కల్లు మత్స్యములు వీనిని మిక్కుటముగ సేవించుట అన్నము జీర్ణముగాకుండుట గుఱ్ఱము మొదలగువానినెక్కి కడువేగముగ సంచరించుట ఈ కారణములవలన 8 విధములైన మూత్రకృచ్ఛ్రములు జనించు.

వాతమూత్రకృచ్ఛ్ర లక్షణము.

శ్లో॥ మూత్రాష్ఠీలాద్భవేత్పీడాః ష్టానూత్రాయతేముహుః ।
మేఢ్రవంక్షే వేదనాచ కృచ్ఛ్రవాతాధికేభవేత్ ॥

తా. కడువేదనాయుక్తమై కడుకష్టము మీద పలుమారు కొంచెకొంచెముగా మూత్రము వెడలుట మేఢ్రము అండసంధులు చకారమువలన పొత్తికడుపు మూత్రా శయము అనువానియందు తీవ్రమైన వేదన గలుగుట ఈ లక్షణములుగలది వాతమూత్ర కృచ్ఛ్రమని తెలియవలయు.

పైత్యమూత్ర కృచ్ఛ్రలక్షణము.

శ్లో॥ పీతంరక్తంసరుగ్దాహం మూత్రకృచ్ఛ్రంచ పిత్తళమ్ ।
శీతలేచావగాహశ్చ పిత్తేయోజ్యంసు శీతళమ్ ॥

తా. పొట్లతో గూడి పచ్చనివర్ణముగాని లేక రొజ్జునివర్ణముగాని గలదై నిప్పువలె మండుచు కొంచెకొంచెముగ మూత్రము వెడలిన పిత్తజమూత్ర కృచ్ఛ్రమని తెలియవలయు. దీనియందు శీతోదకములో గ్రుంకుట శీతలపదార్థముల సేవించుట హితకరము.

శ్లేష్మమూత్ర కృచ్ఛ్ర లక్షణము.

శ్లో॥ [రసరత్నాకరే] వస్త్రాలింగే గురుత్వంచ మూత్రేచ్ఛిలతా
కఫాత్ । శ్వయధుశ్చభవేత్కృచ్ఛ్రంవమనస్వేదనంజయేత్ ॥

తా. పొత్తికడుపు మేఢ్రము వాచి జడముగనుండుట మూత్రము జిగటగ వెడలుట ఈ లక్షణములుగలది శ్లేష్మజ మూత్రకృచ్ఛ్రమని తెలియవలయు. దీనిని వమనస్వేదన క్రియలచే శమింపజేయవలయు.

శుక్లమూత్రకృచ్ఛ్ర లక్షణము.

శ్లో॥ ఆధ్మానవాతంశూలంచ మూత్రసంగం కరోతిచ ।
అశ్మరీహేతుకం పూర్వం మూత్రాఘాతోహ్యయంభవేత్ ।
సశుక్లంమూత్రయేత్కృచ్ఛ్రాదిదంచాశ్మరి లక్షణమ్ ॥

తా. వెన్నను గుదియదీసుట లేక కడుపుబ్బుట మేఢ్రములో శూలగలుగుట మూత్రోత్సర్జనముగాకుండుట ఈ మూత్రాఘాతము అశ్మరీరోగోత్పత్తికి కారణంబుగ నగుట మూత్రముతోడ శుక్రధాతువు కొంచకొంచముగ స్రవించుట ఈ లక్షణములు గలది శుక్రమూత్ర కృచ్ఛ్రమని తెలియవలయు మఱియు నీ లక్షణములే అశ్మరీకృచ్ఛ్రమునందు సగా గలిగియుండు.

వాతకుండలి మూత్రకృచ్ఛ్ర లక్షణము.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] మూత్రమల్పంచ రంధ్రార్తి రాధ్మానం
గురుకుండలా । సరుజంమూత్రరోధశ్చ కృచ్ఛ్రాయం
వాతకుండలీ ॥

తా. మూత్రద్వారమున మూత్రము వెడలునపుడు చురుకు గలిగి బొట్టుబొట్టుగ స్రవించుట వెన్నను గుదియదీసుట జడత్వము దురదగలుగుట పొత్తికడుపు యందు వాతవేదన మూత్రప్రతిబంధముగలుగుట ఈ లక్షణములు గలది వాతకుండలీ మూత్రకృచ్ఛ్రమని తెలియవలయు.

శల్యజమూత్రకృచ్ఛ్ర లక్షణము.

శ్లో॥ [ఆయుర్వేదే] మూత్రవాహిషుశల్యేన క్షతేష్వభిహతేషుచ ।
మూత్రకృచ్ఛ్రం తదాఘాతా జ్జాయతే భృశదారుణమ్ ।
వాతకృచ్ఛ్రేణ తుల్యాని తస్యలింగాని లక్షయేత్ ॥

తా. మూత్రమును వహించు స్రోతస్సులయందు శల్యము ప్రవేశించుటవలన గాయముగాని లేక దెబ్బగాని గలుగుటచే కడుదారుణమైన మూత్రకృచ్ఛ్రము జనించు ఇదియ శల్యమూత్రకృచ్ఛ్రమనంబడును. దీనియందు వాతమూత్రకృచ్ఛ్ర లక్షణంబులే గలిగియుండు.

పురీషజ మూత్రకృచ్ఛ్ర లక్షణము.

శ్లో॥ శకృతస్తు ప్రతీఘాతా ద్వాయు ర్విగుణతాంగతః ।
ఆధ్మానం వాతసంగంచ మూత్రసంగం కరోతిచ ॥

తా. మలము బంధించుటవలన వాతము వికారమునుజెంది ఆధ్మానము వాతశూల మూత్రప్రతిబంధము అనువానిని గలుగంజేసిన పురీషజన్యమూత్రకృచ్ఛ్రమని తెలియవలయు.

సన్నిపాత మూత్రకృచ్ఛ్ర లక్షణము.

శ్లో॥ [నిత్యనాథీయే] వాతపిత్తకఫైర్చిహ్నం వాదుక్తంచ పృథ
క్పృథక్ । తత్సమస్తం భవేద్యత్ర సకృచ్ఛ్రః సాన్నిపాతికః ॥

తా. వాతపిత్తశ్లేష్మమూత్ర కృచ్ఛ్రములకు ప్రత్యేక ప్రత్యేకంబుగ జెప్పంబడిన లక్షణంబులన్నియుంగలది సన్నిపాతమూత్రకృచ్ఛ్ర మనంబడు. (కడువేగము గలదై మూత్రం బొట్టుబొట్టుగ వెడలుట మూత్రము వెడలునపుడు మేఢ్రములో పొచ్చుట పొత్తికడుపులో గడ్డలుకట్టి మెదలుట పచ్చగాని ఎఱ్ఱగాని మూత్రము వెడలుట మేఢ్రములో పోట్లుబొడుచుట దప్పిగలుగుట తఱచుగ మూత్రము కొంచ

కొంచముగ వెడలుట మేఢ్రము వాచుట అన్నము జీర్ణముగాకుండుట శరీరము వాచుట వమనంబులగుట ఈ లక్షణంబులుగల మూత్రకృచ్ఛ్రరోగి యమాలయంబున కేగునని తెలియవలయు.)

శ్లో॥ [ఆయుర్వేదే] అష్టస్యుర్మూత్రకృచ్ఛ్రాణి రూక్షతీక్ష్ణోష్ణ ఖాదనాత్ । వాతాత్సశూలంస్రవతి మూత్రంపిత్తసదాహ కృత్ । కఫేన శీతలంసాంద్రం దుశ్చికిత్స్యం త్రిదోషజమ్ । రక్తజం రక్తసంస్రావి శుక్లసంస్రావి శుక్లజమ్ । అశ్మాశ్మరీ వస్తిగతా భిన్నా సా శర్కరాశ్మరీ ॥

తా. తీక్ష్ణద్రవ్యములు రూక్షద్రవ్యములు ఉష్ణకరభోజనము వీనిని సేవించుట వలన 8 విధముల మూత్రకృచ్ఛ్రములు జనించు అందు మేఢ్రమున శూలగలిగి మూత్రం బొక్కొక్కబొట్టుగ వెడలిన వాతమూత్రకృచ్ఛ్రమనియు మూత్రము వెడలునపుడు మేఢ్రమున నగ్నివలె మంటుచుండిన పైత్యమూత్రకృచ్ఛ్రమనియు మూత్రము చల్లగ దట్టముగ వెడలిన శ్లేష్మమూత్రకృచ్ఛ్రమనియు తెలియవలయు. త్రిదోషమూత్రకృచ్ఛ్రం బసాధ్యంబు. రక్తజమూత్రకృచ్ఛ్రమున రక్తము స్రవించు. శుక్లజమూత్రకృచ్ఛ్రమున శుక్లముగాని లేక మూత్రము శుక్లవర్ణముగగాని స్రవించు. పొత్తికడుపుయందు రాళ్ళు జనించి మూత్రద్వారము నడ్డగించిన మూత్రకృచ్ఛ్రాశ్మరియనియు యిసుకవలె మూత్రము వెడలిన శర్కరాశ్మరి మూత్రకృచ్ఛ్రంబనియు తెలియవలయు. కావున ఈ 8 విధములైన మూత్రభేదముల వలన తల్లక్షణములవలన వాని సాధ్యాసాధ్యంబుల నెఱింగి చికిత్సం జేయవలయు.

శ్లో॥ [సిద్ధసంగ్రహే] ప్రయోగశ్శమయేద్వ్యాధి మన్యామన్య ముదీరయేత్ । నాశావశుద్ధస్తు శయమేన్న సమీరయేత్ ॥

తా. ఔషధప్రయోగమువలన ఏకదోష జనితరోగములు హరించు. మఱియు ద్వంద్వ త్రిదోష జనితరోగములయం దౌషధమును బ్రయోగించిన తదితర రోగములు జనించు. అట్లుగుట్టంజేసి ఏకదోష జనితంబులగు వాతపిత్తశ్లేష్మ మూత్రకృచ్ఛ్రములకే చికిత్సం జేయవలయు. ద్వంద్వ త్రిదోషజనిత మూత్రకృచ్ఛ్రములు కుదురుటదుర్లభకే బగుటచే వానియందు చికిత్స జేయంజనదు.

వాత మూత్రకృచ్ఛ్రమునకు మూత్రకృచ్ఛ్రాంతక రసము.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] * మృతంసూతం తామ్రభస్మ శిఖితుత్థం చటంకణమ్। శతావరీరసేనైవదినైకంమర్దయేద్దృఢమ్। తద్గోళంసార్షపే తైలే పాచ్యం యామంచ చూర్ణయేత్ । మూత్రకృచ్ఛ్రాంతకః క్షౌద్రైర్దేయం గుంజా చతుష్టయమ్ । భక్షణాన్మాత్రసందేహో మూత్రకృచ్ఛ్రం నిహంత్యలమ్ । తులసీతిలపిణ్యాకం బిల్వం మూలం తుషాంబునా । కర్షైకమనుపానేన † వాతకృచ్ఛ్రాంతకో భవేత్ ॥

తా. రసభస్మము తామ్రభస్మము శుద్ధిజేసిన మైలుతుత్తము పేల్చినవెలిగారము వీనిని సమభాగములుగ ఖల్వములోనునిచి పిల్లిపీచరవేళ్ళ రసముతో 1 దినము బాగుగ మర్దించి ముద్దజేసి ఆవనూనెతో 1 ఝాము వరకు వండి చూర్ణముజేసి 4 గురిగింజల యెత్తును తేనెతో సేవించిన మూత్రకృచ్ఛ్రములు హరించు. లేక ఈ మూత్రకృచ్ఛ్రాంతక రసమును తులసియాకు గానుగపిండి మారేడువేరుపట్టు అనువానిని కర్షప్రమాణము గ్రహించి వుముక నీటిలో ద్రొక్కి ‡ నొటాకు ప్రమాణము రసము దీసి ఈ యనుపానముతోడ 4 మాసములు సేవింపుచుండిన వాతమూత్రకృచ్ఛ్రము హరించు.

పైత్యమూత్రకృచ్ఛ్రమునకు లఘులోకేశ్వర రసము.

శ్లో॥ [ఆయుర్వేదే]రసభస్మచభాగైకంచతుష్కంశుద్ధగంధకమ్। పిష్ట్వా రాటికాః పూర్యా రసపాదంచటంకణమ్। క్షీరేణపిష్ట్వా రుధ్వాస్యం భాండేరుధ్వా పుటేపచేత్ । సాంగశీతం విచూర్ణ్యాథ లఘులోకేశ్వరేరసః । చతుర్గుంజో ఘృతైర్దేయో మరీచైరేకోనవింశతిః । ధాత్రీమూలం పలైకంతు హ్యాజా క్షీరేణ పాచయేత్ ।శర్కరాభావితంచాను పీతంకృచ్ఛ్రహరంపరమ్।

---

* శతావరీరసైఃపిష్ట్వా మృతసూతంచ తామ్రకమ్ ।
శిఖితుత్థంచ తుల్యాంశం దినైకం మర్దయేద్దృఢమ్॥

† సురయావానుకర్షకైః॥

‡ నొటాకుయన—సేరున కెనిమిదవ భాగము.

తా. రసభస్మము 1 భాగము శుద్ధిజేసిన గంధకము 4 భాగములు ఇటుల వీనిని ఖల్వములోనునిచి మర్దించి గవ్వలలోనునిచి పాదరసముకుడు 4 భాగము వెలిగారమును మేకపాలలోనూరి గవ్వలమూతులపై మెత్తి గట్టికుండలోనునిచి దానిమూతి మూయుడుచేమూసి చీలమన్ను లేపనముజేసి మాడకుండా లఘుపుటంబిడి స్వాంగశీతలమున దించి యందలి గవ్వలదీసి మర్దించి చూర్ణముజేసి 4 గురిగింజలయెత్తును నెయ్యి 19 మిరియములు అనువాని యనుపానముతోగాని లేక 1 పలము వుసిరికవేళ్ళనునూరి పావుసేరు మేకపాలలోగలిపి కాచిగాని లేక శర్కరతో భావనజేసిగాని సేవించిన పిత్తమూత్రకృచ్ఛ్రము హరించు.

పిత్తమూత్రకృచ్ఛ్రమునకు యష్ట్యాదికషాయము.

శ్లో॥ యష్టిగోక్షురకంపథ్యావిదారీచకశేరుకమ్। కషాయంససితా
క్షౌద్రం రసభస్మయుతం పిబేత్ । మూత్రకృచ్ఛ్రం హర
త్యాశు సప్తాహాత్పిత్తసంభవమ్॥

తా. అతిమధురము పల్లేరు కరక్కాయలు నేలగుమ్మడు వెమ్ముటములు అనువాని కషాయములో శర్కర తేనె రసభస్మముగలిపి 7 దినములుద్రాగిన పిత్తజమూత్రకృచ్ఛ్రము శీఘ్రముగ హరించు. (నీరుకట్టు వ్యాధియందు 4 గురిగింజలయెత్తు లఘులోకేశ్వరరసమును కడికెడు అందుగాకు పాలెను వుసిరికెపప్పు నాటాకు ప్రమాణము చీలకట్టు అనువాని కషాయానుపానముతోడ సేవించిన నీరుకట్టువ్యాధి హరించు.)

శ్లేష్మమూత్రకృచ్ఛ్రమునకు చక్రధర రసము.

శ్లో॥ [మాధవనిధానే] సూతం స్వర్ణంచ వైక్రాంతం మృతం
తుల్యం విమర్దయేత్ । చాండాలీ రాక్షసీద్రావైర్ద్వియా
మాంతంచగోళకమ్ । శుష్కంబద్ధ్వాపుటేచ్చాహః కరీషా
గ్నౌమహాపుటే । మాషమాత్రం లిహేత్ క్షౌద్రైర్మూత్రకృ
చ్ఛ్రంప్రశాంతయే। జయంతీం వాజయాంశ్లేష్మ కృచ్ఛ్రము
త్తండుళోదకైః॥

తా. రసభస్మము స్వర్ణభస్మము వైక్రాంతభస్మము వీనిని సమభాగములుగ ఖల్వములోనునిచి వీని బలురక్కసిగడ్డ అనువానిరసములతో 2 ఝాములు మర్దించి యుండజేసి నీడనెండించి దానిని మూసలోనునిచి చీలమన్ను లేపనముజేసి పిడకలతో 1 దినము పెద్దపుటంబిడి మాషప్రమాణమును తేనెతో సేవించిన మూత్రకృచ్ఛ్రము లేక తక్కిలివేరును గాని కరక్కాయను గాని బియ్యపుకడుగులోనూరి ఈ యనుపానముతోడ సేవించిన శ్లేష్మమూత్రకృచ్ఛ్రము హరించు.

శుక్లమూత్రకృచ్ఛ్రమునకు చికిత్స.

శ్లో॥ రసఃపాషాణ భేదీచ రజనీ గుడకాంజికైః ।
అనేనైవానుపానేన మూత్రాఘాతాశ్మరీ ప్రణుత్ ॥

తా. ఉత్తరోత్తర జెప్పబడు పాషాణభేదియను రసమును పసపుచూర్ణము బెల్లము కలి అనువాని యనుపానముతోడ సేవించిన మూత్రాఘాతము శుక్లాశ్మరి హరించు.

మూత్రకృచ్ఛ్రమునకు తిలాదిక్షారము.

శ్లో॥ [ఆయుర్వేదే] తిలాపామార్గకదళీ పాలాశయవసంభవః ।
దగ్ధ్వా తద్భస్మచాదాయ వస్త్రఘాత జలైఃకురు ।
జలేన శుష్కేతుతత్క్షారం ద్వినిష్కం మూత్రకృచ్ఛ్రనుత్॥

తా. నువ్వుదంటు వుత్తరేణు అరటి మోదుగ యవలదంటు వీనిని సమభాగములుగ కాల్చి బూడిదజేసి నీళ్లలోగలిపి వస్త్రగాలితముచేసి నీరిగురువకొండించి యందు 2 నిష్కములయెత్తు పాదినీళ్లతో సేవించిన వాతకు డగు మూత్రకృచ్ఛ్రము హరించు.

సన్నిపాత మూత్రకృచ్ఛ్రమునకు ద్రాక్షాది కషాయము.

శ్లో॥ ద్రాక్షాశటీ బలాయష్టీ క్వాథం చందనసంయుతమ్ ।
వైక్రాంత భస్మసంపీత్వా కృచ్ఛ్రంహంతి త్రిదోషజమ్॥

తా. ద్రాక్షపండు నల్లయులివపమ్ముత్తవపులగము యష్టిమధుకము శ్రీగంధము వీనిని సమభాగములుగ కషాయముకాచి యందు వైక్రాంతభస్మముగలిపి సేవించిన సన్నిపాత మూత్రకృచ్ఛ్రము హరించు. (మూత్రకృచ్ఛ్రమును హరించుటకై పైజెప్పబడిన చంద్రకళారసమును సగా సేవింపందగు.)

మూత్రకృచ్ఛ్రములయందు పథ్యము.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] పటోలం మత్స్యాక్షీ దధిమధుకం బింబీ
ఫలగుడమ్ । కుమారీ కూష్మాండం త్రపుస మధూర్వారుక

ఫలమ్ । సితారంభాపుష్పంఘృత పనసధాత్రీద్రుమఫలమ్ ।
సముద్గాజీవంతీహింగుముఖల కృచ్ఛ్రేషువిహితమ్ ॥

తా. పొట్లకాయ పొన్నగంటికూర ఆవుపెరుగు మధురపదార్థములు దొండకాయ బెల్లము కలుబంద ముదురుగుమ్మడుకాయ ములుదోస నక్కదోసకాయ పంచదార అరటిపువ్వు నెయ్యి పనసపండు వుసిరికకాయ పెసలు పాలకూర శీతోదకము ఇవి సర్వమూత్రకృచ్ఛ్రములయందు పథ్యకరంబు.

మూత్రకృచ్ఛ్రములయందపథ్యము.

శ్లో॥ తిలసర్షప పిణ్యాకం సతైలం బృహతీద్వయం ।
అత్యుష్ణం హింగులవణ మాతపం మత్స్యసూరణమ్ ।
ఆమ్లం మద్యవిదాహ్యన్నం కరీరం మిసిమాషకమ్ ।
పునర్నవం సతాంబూలం కృచ్ఛ్రే వింశతి శత్రవః ॥

తా. నువ్వులు ఆవాలు తెలికపిండి నూనె చిన్నములక పెద్దములక అత్యుష్ణకరపదార్థములు యింగువ వుప్పు యెండ మత్స్యములు కందగడ్డ పులుసు మద్యము విదాహకరమైన యన్నము వెదురుమొలక సదాప వుద్దులు గలిజేరు తాంబూలము అననీ 20 ది మూత్రకృచ్ఛ్రములయందపథ్యకరంబులు.

మూత్రాఘాత నిదానము.

శ్లో॥ [ఆయుర్వేదే] జాయంతే కుపితైర్దోషైర్మూత్రాఘాతాస్త్రయోదశ । ప్రాయో మూత్రవిఘాతాద్యైర్వాతకుండలికాదయః ॥

తా. మూత్ర పురీష శుక్రాది వేగముల నడ్డగించుట రూక్షాన్నాదుల భుజించుట వీనివలన వాతాది దోషములు ప్రకోపించి వాతకుండలికాది 13 విధములైన మూత్రాఘాతముల గలుగజేయు.

వాతకుండలికా లక్షణము.

శ్లో॥ రౌక్ష్యాద్వేగ విఘాతాద్వా యుర్వస్తౌ సవేదనః ।
మూత్రమావిశ్య చరతి విగుణః కుండలీకృతః ।

మూత్రమల్పాల్ప మథవా సరుజం సంప్రవర్తతే ।
వాతకుండలికాం తాంతు వ్యాధిం విద్యాత్సుదారుణామ్ ॥

తా. రూక్షకరపదార్థముల సేవించుటవలనగాని శక మల మూత్ర శుక్ర వేగముల నడ్డగించుటవలనగాని వాతము ప్రకోపించి వస్తిగతంబై వేదనను గలుగజేయుచు మూత్రమును ప్రతిబంధించి వ్యత్యస్తముగలదై కుండలాకారముగ దిరుగుచు మూత్రము కొంచకొంచముగ చురుకుయుక్తముగ వెడలింపం జేయునది వాతకుండలీ మూత్రాఘాతమని తెలియవలయు. ఇది భయంకరమైనది.

అష్ఠీలా లక్షణము.

శ్లో॥ ఆధ్మాపయన్ వస్తిగుదం రుద్ధ్వా వాయుశ్చలోన్నతామ్ ।
కుర్యాత్తీవ్రార్తి మష్ఠీలాం మూత్రవిణ్మార్గరోధినీమ్ ॥

తా. వాతము పొత్తికడుపు నుబ్బింపంజేసి గుదము నడ్డగించి చంచలముగ వున్నతముగ నుండు. అష్ఠీలమును గలుగజేసి మూత్రమార్గము నడ్డగించిన వాతాష్ఠీలయని తెలియవలయు.

వాతవస్తి లక్షణము.

శ్లో॥ [నిత్యనాథీయే] వేగం విధారయేద్యస్తు మూత్రస్యాకుశలో నరః । నిరుణద్ధి ముఖం తస్య వస్తేర్వస్తిగతో నిలః । మూత్రసంగో భవేత్తేన వస్తికుక్షి నిపీడితః । వాతవస్తి స్స విజ్ఞేయో వ్యాధిః కృచ్ఛ్ర ప్రసాధనః ॥

తా. మూర్ఖుడైన మనుజుడు మూత్రమును బంధించుటవలన పొత్తికడుపునందలి వాతము వస్తిముఖము నడ్డగించి మూత్రమును ప్రతిబంధించి వస్తి కుక్షి అను వానియందు పీడను గలుగజేయుచుండిన వాతవస్తియని తెలియవలయు. ఇది కష్టసాధ్యము.

మూత్రాతీత లక్షణము.

శ్లో॥ చిరం ధారయతో మూత్రం త్వరయా న ప్రవర్తతే ।
మేహమానస్య మందం వా మూత్రాతీతస్స ఉచ్యతే ॥

తా. దీర్ఘకాలమువరకు మూత్రమును బంధించి యుంచుటవలన శీఘ్రముగ వెడలక మెల్లమెల్లగ వెడలిన మూత్రాతీతమని తెలియవలయు.

మూత్రజఠర లక్షణము.

శ్లో॥ మూత్రస్య వేగే భిహతే తదుదావర్తహేతుకః ।
అపానః కుపితో వాయు రుదరం పూరయేద్భృశమ్ ।
నాభేరధస్తా దాధ్మానం జనయేత్తీవ్రవేదనమ్ ।
తన్మూత్ర జఠరం విద్యా దధోవస్తి నిరోధజమ్॥

తా. మూత్రవేగము నడ్డగించుటవలన వుదావర్తరోగమునకు కారణభూతమైన యపానవాతము ప్రకోపించి మిక్కుటముగ కడుపుబ్బరమును బొడ్డుక్రింద అధ్మానమును గలుగఁజేయుట మిక్కుటముగ వేదనను గలుగఁజేయుట అధోవస్తివేగము నడ్డగించుట ఈ లక్షణములు గలది మూత్రజఠరమని తెలియవలయు.

మూత్రోత్సంగ లక్షణము.

శ్లో॥ [మాధవకల్పే] వస్తౌ వాప్యథవానాళే మణౌ వాయస్యదేహినః । మూత్రంప్రవృత్తం సజ్జేత సరక్తంవా ప్రవాహతః॥
స్రవేచ్ఛనై రల్పమల్పం సరుజం వాథనీరుజమ్ । విగుణానిలజో వ్యాధి స్స మూత్రోత్సంగసంజ్ఞితః ॥

తా. దుష్టమైనవాతము వెడలిన మూత్రమును వస్తిమధ్యమునందుగాని లేక మేఢ్రమునందుగాని లేక మేఢ్రముయొక్క యగ్రభాగమునందుగాని చేర్చుటచే ముక్కిముక్కి బలాత్కారము మీద మూత్రమును వెడలింపఁజేయుటవలన వాతమువస్తి జనించి మెల్ల మెల్లగ కొంచకొంచముగ * దాహయుక్తముగ లేక దాహవిహీనముగ రక్తమును స్రవింపఁజేసిన మూత్రోత్సంగమని తెలియవలయు.

మూత్రక్షయ లక్షణము.

శ్లో॥ రూక్షస్య క్లాంతదేహస్య వస్తిస్థౌ పిత్తమారుతౌ ।
మూత్రక్షయం సరుగ్దాహం జనయేతాంతదాహ్వయమ్ ॥

తా. రూక్షమలినదేహముగల పురుషునియొక్క వస్తియందుండు వాతపిత్తములవలన మూత్రము క్షయించి చురుకు మంటల గలుగఁజేయుచుండిన మూత్రక్షయమని తెలియఁగలరు.

* దాహమనఁగ — చురుకు.

మూత్రగ్రంథి లక్షణము.

శ్లో॥ అంతర్వస్తిము ఖేవృత్తః స్థిరోల్పస్సహసాభవేత్ ।
అశ్మరీ తుల్యరుగ్గ్రంథి ర్మూత్రగ్రంథి స్సఉచ్యతే॥

తా. వస్తియొక్క ముఖమునందు గుండ్రముగ స్థిరముగ చిన్నదిగనుండు గ్రంథ్యకస్మాత్తుగ జనించి అశ్మరితో తుల్యమైన పీడను గలుగఁజేయుచుండిన మూత్రగ్రంథి యని తెలియవలయు.

మూత్రశుక్ర లక్షణము.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] మూత్రితస్య స్త్రియంయాతో వాయునా శుక్రముద్ధృతమ్। స్థానాచ్యుతం మూత్రయతః ప్రాక్పశ్చాద్వా ప్రవర్తతే । భస్మోదక ప్రతీకాశం మూత్రశుక్రం తదుచ్యతే॥

తా. మూత్రము వచ్చినపుడు దానిని విసర్జింపక స్త్రీసంగమము సేయుటవలన వాతము శుక్రము నెగరగొట్టి స్థానభ్రష్టముజేసి మూత్రము వెడలునపుడు తొలుతగాని లేక కడపటగాని నీళ్లలో భస్మము గలపబడిన చందంబున వెడలింపఁజేసిన మూత్రశుక్రమని తెలియవలయు.

ఉష్ణవాత లక్షణము.

శ్లో॥ వ్యాయామాధ్వాతపైః పిత్తం వస్తిం ప్రాప్యానిలాయుతమ్।
వస్తింమేఢ్రంగుదంచైవ ప్రదహేత్స్రావయేదధః ।
మూత్రంహారిద్రమథ వాసరక్తం రక్తమేవవా ।
కృచ్ఛ్రాత్ప్రవః పునర్జంతో రుష్ణవాతం వదంతితం॥

తా. మిక్కుటముగ వ్యాయామము సేయుట మార్గమునడుచుట యెండలో సంచరించుట ఈ కారణములవలన పిత్తము ప్రకోపించి వస్తిగతంబై వాతముతోడం గలసి వస్తి మేఢ్ర గుదములయందు మంటను గలుగఁజేయుచు కష్టంబు మీద మూత్రమును పలుమారు పచ్చగ లేక రక్తయుక్తముగ లేక యెఱ్ఱగ వెడలింపఁజేసిన వుష్ణవాతమని తెలియఁగలరు.

మూత్రస్రావ లక్షణము.

శ్లో॥ పిత్తంకఫోవాద్వావాపి సంహన్యే తేనిలేనచేత్।
కృచ్ఛ్రాన్మూత్రం తదాపీతం రక్తం శ్వేతం ఘనంసృజేత్।
సదాహంరోచనాశంఖ చూర్ణవర్ణంభవేత్తుతమ్।
శుష్కంసమస్తవర్ణంవా మూత్రసాదంవదంతితమ్॥

తా. వాతము పిత్తమునుగాని లేక కఫమునుగాని లేక పిత్తకఫముల రెంటిని గాని గట్టిగ జేయుటవలన మూత్రము కష్టించి స్వల్పమై పసపుగ లేక యెఱ్ఱగ లేక తెల్లపుగ కష్టముమీద వెడలుట మూత్రమును విడుచునపుడు మండుట మూత్రము భూమిపైబడి యెండిన గోరోచనము శంఖచూర్ణము అనువాని వర్ణముతో సమానములుగ గాని లేక సర్వవర్ణములు గలదిగాని నుండుట ఈ లక్షణములు గలది మూత్రసాదమని తెలియవలయు.

విడ్విఘాత లక్షణము.

శ్లో॥ రూక్షదుర్బలయోర్వాతే నోదావర్తం శకృద్యదా।
మూత్రస్రోతో నుపద్యేత విట్సంసృష్టంతదానరః।
విడ్గంధంమూత్రయేత్కృచ్ఛ్రాద్విడ్విఘాతంవినిర్దిశేత్॥

తా. రూక్ష దౌర్బల్యముగల పురుషునియొక్క వాతమలముల నూర్ధ్వముఖంబుగజేసి మూత్రవాహినులగు నాడులం జెందించి మూత్రమార్గమువలన మలముయొక్క వాసనగల మూత్రమును కడుకష్టముమీద వెడలింపంజేసిన విడ్విఘాతమని తెలియవలయు.

వస్తికుండల లక్షణము.

శ్లో॥ [ఆయుర్వేదే] ద్రుతాధ్వలంఘనాయాసైరభిఘాతాత్ప్రపీడ
నాత్। స్వస్థానాద్వస్తిరుద్వృత్తః స్థూలస్తిష్ఠతి గర్భవత్।
శూలస్పందనదాహార్తో బిందుంబిందుం స్రవత్యపి। పీడిత
స్తుసృజేద్ధారాంసంరంభోద్వేష్టనార్తిమాన్। వస్తికుండలమా
హుస్తం ఘోరంశస్త్రవిషోపమమ్। పవనప్రబలం ప్రాయో
దుర్నివారమబుద్ధిభిః। తస్మిన్పిత్తాన్వితేదాహః శూలం

మూత్రవివర్ణతా। శ్లేష్మణాగౌరవంశోథ స్స్నిగ్ధంమూత్రం
ఘనంసితమ్। శ్లేష్మరుద్ధబిలోవస్తిః పిత్తోదీర్ణేనసిధ్యతి।
అవిభ్రాంతబిలస్సాధ్యో నచయః కుండలీకృతః। స్యాద్వస్తౌ
కుండలీభూతే తృణ్మోహః శ్వాసఏవచ॥

తా. శీఘ్రముగ మార్గమున నడుచుట గంతుకుట ఆయాసము జెందుట దెబ్బ కట్టె అనువానివలన ఘాతముజెందుట పిసుగుట ఈ కారణములవలన వస్తిస్వస్థానమును విడనాడి పొంగలియుబ్బి గర్భమువలె కఠినమైనశూల కంపనము తాపము అను వానితోడంగూడి యొక్కొకబొట్టుగ మూత్రము వెడలుట వస్తిని బలాత్కారముగ పిసుకుటవలన మూత్రధార పెద్దదిగ వెడలుట వస్తియందు తొందరగలుగుట పొర్లాడుట పీడగలుగుట ఈ లక్షణములు గలది వస్తికుండల మూత్రాఘాతమని తెలియవలయు. ఇది శస్త్రవిషతుల్యంబై భయంకరముగ నుండు. ఇందు వాతము తఱుచుగ ప్రబలంబైయుండు దానంజేసి మందబుద్ధిగల వైద్యుడు దీని నివారింపంజేయుట కసమర్థుండుగ నుండు. మఱియు దీనియం దన్యదోషసంబంధమువలన గలుగు లక్షణంబు లెవ్వి యనిన పిత్తయుక్తంబున దాహము శూల మూత్రవివర్ణత గలుగు. కఫయుక్తంబున జడత్వము వాపుగలిగి మూత్రము దట్టముగ గట్టిగ తెల్లగ వెడలు వస్తిముఖమును కఫము వడ్డగించి పిత్తోద్రేకముగనుండిన అసాధ్యంబనియు వస్తిముఖము నడ్డగింపబడక కుండలీకృతము గాకనుండిన సాధ్యంబనియు వస్తి కుండలీ భూతమై దప్పి మోహము శ్వాసము అను వానితో గూడియుండిన అసాధ్యంబనియు తెలియవలయు.

మూత్రాఘాతమునకు ముస్తాది చూర్ణము.

శ్లో॥ [చికిత్సాసారసంగ్రహే] సదాభద్రాశ్మభిన్మూలం శతావ
ర్యాశ్చ చిత్రకమ్। రోహిణీకోకిలాక్షౌచ క్షౌంచస్తాలత్రికం
టకమ్। శ్లక్ష్ణపిష్ట్వాసురాపీతం మూత్రాఘాతనిషూదనమ్॥

తా. తుంగగడ్డలు కొండపిండివేళ్లు చల్లపిల్లిగడ్డలు చిత్రమూలము కటుకరోహిణి నీరుగొబ్బివిత్తులు తామరవిత్తులు సన్నపల్లేరుకాయలు వీనిని సమభాగములుగ చూర్ణము జేసి యందు 1 తులమును మద్యములో గలిపి సేవించిన మూత్రాఘాతము వ[illegible]

మూత్రాఘాతమునకు క్షీరయోగము.

శ్లో॥ శృతశీతంపయోమాంసీ చందనంతండులాంబునా ।
పిబేత్సశర్కరం శ్రేష్ఠ ముష్ణవాతేనశోణితే॥

తా. ఆవుపాలను జక్కఁగ కాచి చల్లార్చి యందు జటామాంసి చూర్ణము శ్రీగంధపుచూర్ణము బియ్యపుకడుగు పంచదార వీనిని తగుమాత్రముగ గలిపి పుచ్చుకొనిన నుష్ణవాతముచే జనించిన రక్తయుక్త మూత్రాఘాతము హరించు.

శ్లో॥ త్రికంటకైరండశతావరీభిస్సిద్ధ పయోవాతిమయేసశూలే ।
గుడప్రగాఢం సఘృతంపయోవా రోగేషు కృచ్ఛ్రాదిషు
శస్తమేతత్ ।

తా. సన్నపల్లేరుకాయలు ఆముదపువేళ్ళు పిల్లపిల్లిగడ్డలు వీనిని సమభాగములుగ దంచి కషాయము కాచి త్రాగిన వాతముచే జనించి పోట్లతోఁగూడియుండెడి మూత్రాఘాతము నశించు. మఱియు పాలలో బెల్లము నెయ్యికలిపి త్రాగిన మూత్రకృచ్ఛ్రము లన్నియు నశించు.

* అశ్మరీరోగ భేదములు.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] వాతపిత్తకఫై స్తిస్రశ్చతుర్థీ శుక్లజామతాః।
ప్రాయశ్శ్లేష్మాశ్రయాస్సర్వాహ్యశ్మర్యస్స్యుర్యమోపమాః॥

తా. వాతాశ్మరి పిత్తాశ్మరి శ్లేష్మాశ్మరి శుక్లాశ్మరి అన అశ్మరీరోగములు 4 విధములు. ఈ 4 ను కఱచుగ శ్లేష్మాశ్రితంబులై మృత్యుతుల్యంబులుగ నుండు.

అశ్మరీసామాన్య లక్షణము.

శ్లో॥ సామాన్యలింగంరుజ్నాభి సేవనీవస్తిమూర్ధసు।
విశీర్ణధారంమూత్రం స్యాత్తయామార్గనిరోధనే।

---

* అశ్మరియనగా—మూత్ర శుక్రములు ఘనీభవించి రాయివలె నగుటయు. ఏ రోగమునం దిట్టిరాయి మూత్రద్వారము నిరోధించి కడుకష్టము మీద మూత్రమును వెడలింపం జేసెడినో నది యశ్మరీరోగ మనంబడు.

తద్వ్యపాయాత్సుఖంమేహే దచ్ఛంగోమేధకోపమమ్ ।
తత్సంక్షోభాత్క్షతేసాస్ర మాయాసాచ్చాతి రుగ్భవేత్॥

తా. నాభి అస్థిసంధులు వస్తియొక్క అగ్రము అనువానియందు శూలగలుగుట అశ్మరీ సంబంధమువలన మూత్రద్వారము నిరోధింపబడి భిన్నాభిన్నములుగ మూత్రము వెడలుట అశ్మరి వెడలిన పిదప మూత్రము కష్టములేక స్వచ్ఛముగ గోమేధికమణి వర్ణతుల్యముగ వెడలుట అశ్మరీ సంబంధమువలన వస్తియందు గాయముగలిగిన మూత్రము రక్తమిశ్రితముగ వెడలుట బలాత్కారముగ మూత్రమును విడుచుటవలన క్లేశము పీడ గలుగుట ఇవియు అశ్మరీ రోగములయందు సామాన్యలక్షణంబులు.

వాతాశ్మరీ లక్షణము.

శ్లో॥ [ఆయుర్వేదే] తత్రవాతాద్భృశార్త్యార్తో దంతాన్ ఖాదతివేపతే। మృద్నాతిమేహనంనాభిం పీడయత్యనిశంక్వణన్।
సానిలంముంచతి శకృ న్ముహుర్మేహతిబిందుశః। శ్యావా
రూక్షాశ్మరీచాస్య స్యాచ్చితాకంటకైరిన॥

తా. కడుపీడగలుగుట దంతముల కటకటగొరుకుట వణుకుట మేఢ్రమును పిసికికొనుట బొడ్డును గోకుట దుఃఖమువలన కేకలుబగలు బొబ్బలిడుట మూత్రమును విడుచునపుడు వాతముతోడ మలోత్సర్గనము జేయుట బొట్లుబొట్లుగ మూత్రమును విడుచుట అశ్మరి నీలవర్ణముగ రూక్షముగ ముండ్లుగలదిగ నుండుట ఈ లక్షణములు గలది వాతాశ్మరియని తెలియవలయు.

పిత్తాశ్మరీ లక్షణము.

శ్లో॥ పిత్తేనదహ్యతేవస్తిః పచ్యమానఇవోష్మవాన్ ।
భల్లాతకాస్థిసంస్థానా రక్తాపీతాసితాశ్మరీ॥

తా. పొత్తికడుపులో మండుట క్షారమువలన గాల్చబడినటుల తాపము వేదన గలుగుట పొత్తికడుపుపై హస్తమునునిచిన వేడిగనుండుట అశ్మరి జీడిగింజలోని పప్పువలె నుండినదై యెఱ్ఱగాని లేక పసుపువర్ణముగాని నల్లగానియుండుట ఈ లక్షణములు గలది పైత్త్యాశ్మరియని తెలియవలయు.

శ్లేష్మాశ్మరీ లక్షణము.

శ్లో॥ వస్తిర్నిస్తుద్యత ఇవ శ్లేష్మణా శీతలా గురుః ।
అశ్మరీ మహతీ శ్లక్ష్ణా మధువర్ణాథవా సితా॥

తా. పొత్తికడుపు పొడవంబడినటులనుండుట శీతలముగ జడముగ నుండుట అశ్మరి పెద్దదిగ నునుపుగలదిగ తేనె వర్ణముగలదిగ లేక తెల్లగనుండుట ఈ లక్షణములు గలది శ్లేష్మాశ్మరియని తెలియవలయు.

శ్లో॥ ఏతా భవంతి బాలానాం తేషామపి చ భూయసా ।
ఆశ్రయోపచయాల్పత్వాద్గ్రహణాహరణే సుఖాః॥

తా. బాలురు గురుత్వము మధురము శీతలము స్నిగ్ధముగల యాహారముల భుజించుటవలన వాత పిత్త శ్లేష్మాద్యశ్మరులు తఱుచుగ బాలురకును జనించుటగలదు. వినను వారలయొక్క వస్తి చిన్నదిగ వృద్ధిజెందనిదిగ నుండుటవలన దానిని బట్టికొని తీడ్చి దీయుటకు సులభ సాధ్యంబుగనుండు.

శుక్రాశ్మరీ లక్షణము.

శ్లో॥ శుక్లాశ్మరీ తు మహతాం జాయతే శుక్రధారణాత్ । స్థానా
చ్చ్యుతమముక్తం హి ముష్కయోరంతరేనిలః । శోషయ
త్యుపసంహృత్య శుక్రం తచ్ఛుష్కమశ్మరీ। వస్తిరుక్కృచ్ఛ్ర
మూత్రత్వముష్కశ్వయథుకారిణీ। తస్యాముత్పన్నమాత్రా
యాం శుక్రమేతి విలీయతే। పీడితే త్వవకాశేస్మిన్నశ్మర్యే
వ చ శర్కరా॥

తా. యౌవనానంతరము శుక్రధారణమువలన శుక్రము ఘనీభవించి మైథున కాలమునందు స్వస్థానమునుండి వెడలి పూర్తిగ మైథునము సేయంబడకుండుటచే విసర్జనముగాక శిశ్నవృషణములయందు వాతముచే జేర్చంబడి శోషింపంజేసి శుక్రాశ్మరిగనై దాని సంబంధమువలన వస్తియందు శూల మూత్రకృచ్ఛ్రము వృషణములయందు వాపుగలిగిన ఆ వాపు గలిగిన లక్షణమునసే శుక్రము వెడలుట మేఢ్రవృషణమధ్యములయం దదిమిన పలచనగుట ఈ లక్షణములు గలది శుక్రాశ్మరియని తెలియవలయు. ఇదియే సికతాశ్మరిగ శర్కరాశ్మరిగ నగుచున్నదని నిశ్చయింప వలసియున్నయది. అవి

నీ రెండశ్మరులయందు భేదంబుగలదు. ఎట్లనిన—శర్కరాశ్మరి లావుగనుండు. సికతాశ్మరి సన్నగనుండు.

అశ్మరీమార్గకోపద్రవములు.

శ్లో॥ * మూత్రరోధస్తృషాఛర్ది పాండుర్వాఽప్యతిపీడతాక్లమః ।
అశ్మరీమారయత్యాశు సికతాశర్కరాన్వితా॥

తా. మూత్రము వెడలకుండుట దప్పి వాంతి గలుగుట శరీరము పాండుర వర్ణముగనుండుట బొమ్మలోమండుట బడలికగలుగుట ఈ లక్షణములతోగూడియుండు శర్కరాశ్మరి సికతాశ్మరి రోగిని శీఘ్రముగ మృత్యువుపాలు గావించు.

శ్లో॥ మిత్రేణ వాంతి పిత్తస్య గంధకృచ్ఛ్రజ్వరారుచి॥

తా. వాతపిత్త పిత్తశ్లేష్మ శ్లేష్మవాత అశ్మరీరోగములలో మూత్రము దుర్గంధముగ వెడలుట మేహోపద్రవములు జ్వరము అరుచి గలిగియుండుట ఈ లక్షణములుగల అశ్మరీరోగములు అసాధ్యంబులని తెలియవలయు.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] అశ్మర్యామతిరోధాయాం దారావస్త్యాది
కేషు చ। అమయేషు యథాదోష మిమామేవోపచారయేత్॥

తా. వాతాద్యశ్మరులయందు మూత్రధార వస్తి మొదలగునవి అడ్డగింపబడకుండినను లేక వాతాది దోషములు దుష్టంబులుగాకుండినను సాధ్యమని యెఱింగి చికిత్సింపవలయు. దారుణముగనుండు అశ్మరీరోగములు దినేదినే వృద్ధిం జెందుచుండు. అశ్మరీరోగములు అసాధ్యంబులు.

అశ్మరికి పాషాణభేద రసము.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] శుద్ధసూతం ద్విధాగంధం శిఖితుత్థం రసో
పమమ్ । శ్వేతాపునర్నవా వాసాగిరికర్ణీరసోద్భవైః । ప్రతి
ద్రావైస్త్ర్యహం మర్ద్యం శుష్కం తచ్చారుసంపుటే। శ్వేద

* ప్రకూజనాభి వృషణం బద్ధమూత్రం రుజాన్వితమ్ । అశ్మరీ క్షపయిత్యాశు శర్కరా సికతాన్వితా ॥ అనియు పాఠాంతరము కలదు. వృషణములు వాచుట మూత్రము వెడలకుండుటచే వేదనగలుగుట.

యే ద్వాలుకాయంత్రే దినైకంతం విమార్ణయేత్ । రసః
పాషాణభిన్నామద్విగుంజో హ్యశ్మరీహరః । గోపాలకర్కటీ
దగ్ధం భూధాత్రీఫలపేషితమ్ । కుళుత్థక్వాథసంపీత మనువా
నం ప్రశస్యతే।సఘృతైరోత్కురక్వాథం రాత్రౌ తైలేన లేహయేత్ ॥

తా. శుద్ధిజేసిన రసము 1 భాగము శుద్ధిజేసిన అమ్లశిలగంధకము 2 భాగములు శుద్ధిజేసిన మైలతుత్తము 1 భాగము ఇటుల వీనిని ఖల్వములోనునిచి తెల్లగలిజేరువేళ్ళు అడ్డసరపాకు గంటెన అనువాని రసములలో ప్రతిదానిచే మూడేసి దినములు మర్దించి నీడనెండించి గాజుకుప్పెలోనునిచి వాలుకాయంత్రమున 1 దినము మందాగ్నితోవండి సాంగశీతలమున దీసి చూర్ణముజేసి 2 గురిగింజల యెత్తును బుడమవేరు నేలయుసిరికవేరు అనువానిని పాలతోనూరి యీ యనుపానముతోడగాని లేక వులవకషాయానుపానముతోడగాని లేక పల్లేరుకషాయములో నెయ్యిగలిపిగాని సేవించిన అశ్మరీరోగములు హరించు. రాత్రియందైనయెడల పల్లేరు కషాయములో తెల్ల ఆవనూనె ఔషధముగలిపి సేవింపవలయు.

అశ్మరీరోగమునకు శిలాది చూర్ణము.

శ్లో॥ శిలాజతుతథాద్రాక్షా దంతి పాషాణభేదకమ్ ।
నిశావహ్న్యభయంతుల్యం మాషైకంచాశ్మరీహరమ్ ।
బాలానామర్ధమాషంచ హ్యనుపాన బుదంభవేత్ ।
తిలకాండస్య వై భస్మ క్షీపే నిష్కద్వయంపిబేత్ ॥

తా. శుద్ధిజేసిన కర్పూరశిలాజిత్తు ద్రాక్షపండు నేలదంతివిత్తులు కొండపిండివేరు పచ్చిపసపు చిత్రమూలము కరక్కాయ వీనిని సమభాగములుగ దంచి చూర్ణముజేసి యౌవనముగలవారు మాషమెత్తును బాలురర్ధమాషమెత్తును 2 నిష్కములయెత్తు నువ్వులక్షారానుపానముతోగాని (లేక లేమిడిచెక్కరసము వారగొమ్ముచెక్కరసము పిప్పలి మోడిఅనువాని యనుపానముతోడగాని) సేవించిన అశ్మరి హరించు.

సీ॥ వెన్నయు ములుదోసవిత్తులువంగ భస్మముఁ గూర్చిసేవింప
మానునొకటి। పంచదారయుహంస పాదియాకును జీలకఱ్ఱ
త్రపుభస్మంబు జుఱ్ఱనొకటి। రాయపురీశర్కరయును గుందు

త్తరేణువువంగభస్మము నూరియొకటి। ఖండశర్కర నారు
దొండయు నల్లజీలకఱ్ఱ వంగంబుతోఁ గలయనొకటి। వెల
యుశీతాంబుచిఱుబొద్దివేళ్ళరసము। వంగభస్మంబు సేవింప
వరుసనొకటి। రూఢికెక్కిన యశ్మరీరోగతతులు। పథ్యము
గనువ్వ మానునుతథ్యముగను ॥

పాషాణ వజ్రరసము.

శ్లో॥ నిత్యనాథీయే] శుద్ధసూతంద్విధాగంధం ద్రవైశ్శ్వేత పున
ర్నవైః। మర్దయిత్వాదినంఖల్వే రుద్ధ్వాతం భూదరేపచేత్ ।
దినాంతే తత్సముద్ధృత్య చూర్ణయేదతిచిక్కణమ్। పాషాణ
భేదసంయుక్తం చూర్ణతుల్యం ద్విమాషకమ్ । భక్షయేద
శ్మరీంహంతి రసః పాషాణవజ్రకః । గోపాల కర్కటీమూల
క్వాథంమధుయుతంపిబేత్ । గోకంటకశుభాభద్రా మూల
క్వాథం పిబేన్నిశి ॥

తా. శుద్ధిజేసిన రసము 1 భాగము శుద్ధిజేసిన గంధకము 2 భాగములు ఈ 2 ని ఖల్వములోనునిచి తెల్లగలిజేరువేరు రసముతో 1 దినము మర్దించి కుప్పెలోనునిచి భూధరయంత్రమునం దిడి దానిమూతిని మూసి 1 దినము పుటంబిడి సాంగశీతలమున దీసి సూక్ష్మముగ చూర్ణముజేసి దానికి సమముగ కొండపిండివేళ్ళచూర్ణము గలిపి 2 మాషములయెత్తును పగటియందు బుడమువేరు కషాయములో తేనెగలిపి యీ యనుపానముతోడను రాత్రులయందు పల్లేరు వెదురుప్పు భద్రముస్తెలు అనువాని కషాయానుపానముతోడను 4 మాసములుసేవించిన 4 విధములైన అశ్మరీరోగములుహరించు.

శుక్లాశ్మరీ చికిత్స.

శ్లో॥ [మతాంతరే] యేలాహింగు యుతంక్షీరం సర్పిర్మిశ్రం పిబే
న్నరః । మూత్రదోష విశుద్ధ్యర్థంశుక్లాశ్మరీహరం పరమ్॥

తా. ఆవుపాలలో ఏలకులు యింగువ నెయ్యిగలిపి త్రాగిన మూత్రదోషము శుక్రాశ్మరి హరించు.

శుక్లాశ్మరికి శ్వదంష్ట్రాది యోగము.

శ్లో॥ శ్వదంష్ట్రామాతులుంగాగ్ని శోభాంజనకరంజకమ్ ।
శుక్లాశ్మరీ హరం శ్రేష్ఠం మూత్ర కృచ్ఛ్రహరంపరమ్ ॥

తా. ఏనుగపల్లేరు మాదీఫలము చిత్రమూలము కారుమునగ కానుగ వీనిని సమ భాగములుగ నుదకముతోనూరి సేవించిన శుక్లాశ్మరి మూత్రకృచ్ఛ్రము హరించు.

శర్కరాశ్మరీ చికిత్స.

శ్లో॥ [సిద్ధరసార్ణవే] సింధువారనిశాదార్వీ దారయేన్మేఢ్రశర్క
రాః ।. నారికేళాంబు నాపీతం తయోః కల్కంచతద్గుణమ్ ।
క్వాథోవరుణమూలస్య తత్కల్కేనచ సంయుతః ।
పీతోపవారయేత్సద్య శ్శర్కరాశ్మరికామపి ॥

తా. వావిలి పసపు మ్రానిపసపు వీనిని సమభాగములుగ చూర్ణముజేసి సేవించినను లేక ఆ చూర్ణమును టెంకాయ నీళ్ళతోనూరి కల్కముజేసి త్రాగినను లేక పై చూర్ణమును కల్కముజేసి వులిమిడివేళ్ళ కషాయముతోజేర్చి త్రాగినను శర్కరాశ్మరి మూత్రకృచ్ఛ్రము తత్క్షణమున హరించు.

శ్లో॥ రసోమృగాక్షి పత్రోత్థో నిశాతీక్ష్ణ రజోన్వితః ।
ప్రతీతః ప్రాతయత్యాశు దుస్తరాం శర్కరాశ్మరీమ్॥

తా. పాపరాతు రసములో పసపు మండూరము గలిపి త్రాగిన ప్రబలమైన శర్కరాశ్మరి శీఘ్రముగ హరించు.

శర్కరాశ్మరికి తిలాది క్షారము.

శ్లో॥ తిలాపామార్గకదళీ పానాశయవ సంభవః ।
క్షారః పేయో పిమూత్రేణ శర్కరాస్వశ్మరీషుచ ॥

తా. నువ్వులదంటు వుత్తరేణి అరటి మోదుగు యవలదంటు వీనిని సమభాగములుగ కాల్చి క్షారముజేసి గొఱ్ఱెమూత్రముతో సేవించిన శర్కరాశ్మరి హరించు.

అశ్మరికి విషాది వటుకములు.

శ్లో॥ విషంపాషాణ భేదశ్చ క్షారస్సింధూత్థగోజలమ్ ।

వటీః కృత్వాశ్మరీంహంతి సప్తరాత్రం పిబేదను ।
జయంత్యావా జయామూలా తండులోదక పానతః ।
అశ్మరీంహంతినోచిత్రం మూత్రకృచ్ఛ్రమహాద్భుతమ్॥

తా. అతివస కొమ్మవపిండివేళ్ళు యవక్షారము సైంధవలవణము వీనిని సమభాగములుగ గోమూత్రముతోనూరి మాత్రలుజేసి తక్కిలివేరునుగాని లేక కరకాయనుగాని బియ్యపుకడుగుతోనూరి యీ యనుపానముతోడ 7 దినములు సేవించిన అశ్మరీ మూత్రకృచ్ఛ్రము హరించు.

అశ్మరికి త్రివిక్రమ రసము.

శ్లో॥ [నిత్యనాథీయే] తామ్రభస్మాజాక్షీరే పాచ్యంతుల్యే ఘృ
తేపచేత్ । తత్తామ్రంశుద్ధసూతంచ గంధకంచ సమంసమమ్।
నిర్గుండ్యుత్థద్రవైర్మర్ద్యం దినంతద్గోళముద్ధరేత్ । * దినైకం
వాలుకాయంత్రేపాచ్యం యోజ్యం ద్విగుంజకమ్ । బీజపూర
స్యమూలంతు సజలంచానుపాయయేత్। రసస్త్రివిక్రమో
నామ్నా † మాసైకంచాశ్మరీం ప్రణుత్ ॥

తా. తామ్రభస్మమును మేకపాలలోవైచి కాచి దానికి సమముగ నెయ్యిబోసి పాకముజేసి పిదప తామ్రభస్మమునకు సమముగ శుద్ధిజేసిన రసము శుద్ధిజేసినగంధకము గలిపి వావిలియాకు రసముతో 1 దినము మర్దించి గుండుచేసి వాలుకాయంత్రమునం దునిచి 1 దినము పాకముజేసి 2 గురిగింజలయెత్తును 1 మాసము వరకు మాదీఫలపువేరు కషాయానుపానముతోడ సేవింపుచుండిన అశ్మరి హరించు.

అశ్మరీ రోగములయందు పథ్యము.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] కులుత్థముద్గ గోధూమాజీర్ణశాలీయవా
హితాః । ధన్వామిషం తండులీయం జీర్ణంకూశ్మాండ కంఫల
మ్ । ఆర్ద్రకంయవశూకశ్చ పథ్యముక్తం రోగినామ్॥

తా. ఉలవకట్టు పెసరకట్టు గోధుమలు ప్రాతబియ్యము యవలు నిర్జలదేశమున జనించు జంతుమాంసము చిర్రికూర ముదురుగుమ్మడుకాయ అల్లము యవక్షారము ఇవి అశ్మరీరోగములయందు పథ్యకరంబులు.

* యాహైకం. † సికతా చాశ్మరీ ప్రణుత్.

శ్లో॥ [మతాంతరే] వస్తిర్విరేకో వమనంచ లంఘనం స్వేదోవగాహోపిచవారిసేచనమ్। యవాకుళుత్థాశ్చపురాణశాల్యో మద్యానిధన్వాండజసంభవోరసః। పురాణకూశ్మాండఫలం చహూలోగోకంటకో వారుణశాకమార్ద్రకమ్। పాషాణభేదోయవశూకవైణవాః భిత్వాసమాకర్షణ మశ్మనామపి। ఏతానిసర్వాణిభవంతి సర్వదాముదేశ్మరీరోగనిపీడితాత్మనామ్॥

తా. వస్తికర్మ విరేచనము వమనము లంఘనము చెమటతీయుట స్నానము శరీరముపై నీళ్ళు చిలకరించుట యవలు వులవలు ప్రాతబియ్యము మద్యము నిర్జలదేశమున జనించు జంతుమాంసరసము ప్రాతగుమ్మడుకాయ చిల్లీశాకము పల్లేరు వులిమిడికూర అల్లము కొండపిండివేరు యవక్షారము వెదురుమొలక భేదించి మూత్రస్థానమునందుండు రాయిని వెలిపరచుట యివి యెల్లపుడు అశ్మరీరోగములయందు హితకరములని పథ్యవర్గములో జెప్పంబడియున్నయది.

అశ్మరీరోగములయం దపథ్యము.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] మూత్రస్యశుక్రస్యమలస్యరోధం విష్టంభిరూక్షం గురుచాన్నపానమ్। విరుద్ధపానాశనమశ్మరీ వాన్ప్రివర్జయేత్సతతంచాప్రమత్తః॥

తా. మూత్ర శుక్ర మలవేగముల నడ్డగించుట మలబద్ధకరాన్నమును రూక్షగల యన్నమును జడత్వముగలయన్నమును సేవించుట విరుద్ధపానాన్నములను సేవించుట యివి అశ్మరీరోగములయం దపథ్యకరంబులగుటచే వానిని ముఖ్యముగ వర్జింపవలయు.

ఇతి శ్రీనీలకంఠ చరణారవింద తీర్థప్రసాద పారావారభోగవిహార పారీణనిడి
మామిడి భగిసత్సంప్రదాయకారాధ్య రామదేశిక శిష్యోత్తమ నమశ్శివాయ
సత్పుత్ర పవిత్ర కవితాచాతురీధురీణ వైద్యజన శిరోభూషణ నీలకంఠ
కొట్టూరు బసవరాజ నామధేయప్రణీత శ్రీ బసవరాజీయే ఆంధ్ర
తాత్పర్య సహితే మేహమూత్రకృచ్ఛ్రమూత్రాఘాత అశ్మరీ
రోగ నిదాన తత్సాధ్యాసాధ్య చికిత్సానుపాన పథ్యా
పథ్య లక్షణయుక్తం నవమ ప్రకరణమ్.

శ్రీ ర స్తు.

బసవరాజీయము.

ఆంధ్ర తాత్పర్యము.

దశమ ప్రకరణము.

శ్లో॥ మహాదేవం విరూపాక్షం శంకరం పరమేశ్వరమ్।
దేవేశం కరుణాపాంగం జగదీశం మహాంభజే॥

తా. మహాదేవుడు విరూపాక్షుడు శంకరుడు కరుణారసయుక్తమైన కడగంటిచూపుగలవాడు జగదీశ్వరుడు నగు పరమేశ్వరుని నేను భజియించెద.

శ్లో॥ శ్రీనీలకంఠవంశాబ్ధి చంద్రమా బసవాహ్వయః।
వక్ష్యామివృషరాజీయ మహావైద్య శిఖామణిమ్॥

తా. నీలకంఠ వంశమనెడి క్షీరసముద్రమునకు చంద్రుడై బసవరాజు యని పేర్కొనబడిన నేను వైద్యగ్రంథములలో కడుశ్రేష్ఠంబైన బసవరాజీయమను నీగ్రంథముయొక్క దశమ ప్రకరణము వచింపుచున్నాడను.

గ్రహణీరోగ నిదానాదులు.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] అత్యాశనాదజీర్ణాచ్చ వేగరోధాతిమైథునాత్। అతిసారేనివృత్తేపి హ్యహితాహారసేవనాత్। అగ్నిమాంద్యంభవేత్తేన గ్రహణీసంభవోనృణామ్। సామపక్వంసరక్తంవాముహుర్బద్ధంముహుర్ద్రవమ్। సగంధంస్రవతేమిశ్రమాలస్యంత్వద్బలక్షయః। చిరాద్భుక్తస్యపాకశ్చ గ్రహణీపూర్వలక్షణమ్॥

తా. మిక్కుటముగ భుజించుట అన్నము జీర్ణముగాకుండుట మూత్రముబంధించుట మిక్కుటముగ స్త్రీ సంభోగము సేయుట అతిసారము నివృత్తించినతోడనే అహితకరభోజనముల సేవించుట ఈ కారణములవలన అగ్నిమాంద్యము జనించి గ్రహణీ

రోగము గలుగంజేయు. అన్నము కొంతపక్వంబై కొంతపక్వముగాక మలముతో గలసిగాని మలరక్తములతో గలసిగాని పలుమారు బద్ధకముగగాని ద్రవముగగాని దుర్గంధముగగాని మిశ్రమముగగాని వెడలుట. ఆలస్యము దప్పి బలక్షయము భుజించిన యన్నము దీర్ఘకాలముమీద పాకము జెందుట అను నీ లక్షణంబులు గలిగిన గ్రహణీ రోగము జనించునని తెలియవలయు.

వాతగ్రహణి లక్షణము.

శ్లో॥ [సిద్ధవిద్యాభూః] కంఠశోషశ్చహృత్పీడా తృష్ణాకాసవిషూచికే। అన్నే జీర్ణే సదాధ్మానం భుక్తే రుగ్వంక్షణేభవేత్। చిరాద్దుఃఖం ద్రవం శుష్కం తన్వామం శబ్దఫేనవత్। పునఃపునస్సృజేద్వర్చః కాసశ్వాసమజీర్ణతా। గ్రహణీవాతజా జ్ఞేయా దీపనైస్తాముపాచరేత్॥

తా. కంఠము శోషించుట హృదయముపీడ దప్పి దగ్గు విషూచిగలుగుట అన్నము జీర్ణముగాకుండునపుడు భుజించుటయం దిచ్ఛగలుగుట గజ్జలలో వేదనగలుగుట మలము ద్రవముగ శుష్కముగ అల్పముగ ఆమయుక్తముగ శబ్దము నురుగు అనువాని యుక్తముగ సావకాశముమీద పీడతోగూడి పలుమారు వెడలుట కాసము శ్వాసము అజీర్ణము గలుగుట ఈ లక్షణములుగలది వాతగ్రహణియని తెలియవలయు. దీనియం దగ్నిదీపనమును గలుగంజేసెడి చికిత్సలం జేయవలయు.

పైత్యగ్రహణి లక్షణము.

శ్లో॥ పూత్యమ్లోద్గారహృత్కంఠ దాహస్తృట్ఛ్వాసరుక్క్లమాః। అజీర్ణంపీతసలాభంపిత్తాద్యైః * స్రవతిద్రవమ్। వమయేద్రేచయేత్క్వాథైః పిత్తోత్థాంచ ప్రవాహికామ్। మధురైశ్శీతలైర్ద్రవ్యై ర్నాతిరూక్షైరుపాచరేత్॥

తా. దుర్గంధముగ పులితేనుపులు వచ్చుట రొమ్ము కుతిక అనువాని యందు మండుట దప్పి శ్వాసము శ్రమ అజీర్ణముగలుగుట మలము పచ్చగ నల్లగ ద్రవముగ వెడలుట ఈ లక్షణములుగలది పైత్యగ్రహణియని తెలియవలయు. దీనియందు వమన

* సార్యతేద్రవమ్.

రేచనకర కషాయముల నివ్వందగు. మఱియు మధురము శీతలముగల ద్రవ్యములు కడు రూక్షవిహీనద్రవ్యములు అనువానిచే నుపచరింపవలయు.

శ్లేష్మగ్రహణి లక్షణము.

శ్లో॥ [ఆయుర్వేదే] కాసనిష్ఠీవసంఛర్దిః మధురాస్యమరోచకమ్। భిన్నామ * శ్లేష్మమిశ్రంచ సార్యతేచ ద్రవంజడం। దుష్టో మధురఉద్గారః ¶ పీనసక్ఛకఫాదికే। అకృశస్యాపిదౌర్బల్యమాలస్యాచ కఫాత్మకే। శ్లేష్మకే పంచ కర్మాణికర్తవ్యాణి బలాధికే। బలహీనేనకర్తవ్యం దీపనైః పాచనైర్హితమ్। ఏతానివైద్యనాథేన రోగిక్లేశ ప్రశాంతయే॥

తా. దగ్గి యుమియుట వమనంబగుట నోరు తీపిగనుండుట అరుచిగలుగుట మలముభిన్నంబై ఆమశ్లేష్మయుక్తంబై యుదకమువలె ద్రవముగ జడముగ వెడలుట వికారముగ మధురముగ త్రేకరింతలుగలుగుట పీనసగలుగుట శరీరము కృశింపకయే దౌర్బల్యము ఆలస్యము గలుగుట ఈ లక్షణములుగలది శ్లేష్మగ్రహణియని తెలియవలయు. దీనియందు రోగికి బలముగలిగియుండిన పంచకర్మలను బలములేకుండిన దీపన పాచనకర కర్మలను జేయుట హితకరంబు. అట్లగుటంజేసి వైద్యశ్రేష్ఠులగువారు రోగశమనార్థంబై పైజెప్పబడిన చికిత్సలం జేయవలయు.

ద్వంద్వ త్రిదోష గ్రహణీ లక్షణములు.

శ్లో॥ మిశ్రితే ద్వంద్వజా జ్ఞేయా త్రిదోషే సర్వరూపిణీ॥

తా. వాతపిత్తాది ద్వంద్వలక్షణములంగలది ద్వంద్వగ్రహణియనియు వాతపిత్తశ్లేష్మలక్షణములంగలది త్రిదోష గ్రహణియనియు తెలియవలయు (యివి యసాధ్యములు.)

ఆమవాతగ్రహణీ లక్షణము.

శ్లో॥ [చరకే] సుప్తిః పార్శ్వార్తితా యస్య గళజ్జలఘుటధ్వనిః। ప్రవర్తతే ఘటీయంత్రాత్తస్శబ్దం మందవేదనమ్।

* శ్లేష్మసంసృష్టగురువర్చః ప్రవర్తనమ్।

¶ సదనం స్త్రీష్వహర్షణమ్—అనగా శరీరము శిథిలంబగుట; స్త్రీలయందిచ్ఛ లేకుండుట.

ద్వాత్రింశద్దివసాద్వాపి పక్షాన్మాసాచ్చ వాసరాత్ ।
ఆమస్రావస్సఫేనశ్చ స్నిగ్ధంశుద్ధంఘనంస్రవేత్ ।
దివాకోపోనిశాశాంతి శ్శుష్కకంపాంగ కృద్భవేత్ ।
గ్రహణీహ్యామవాతేన దుశ్చికిత్స్యాభిమన్వరైః॥

తా. నేత్రములు మసకగ నుండుట 1 పార్శ్వమున శరీరము గదలకయుండుట మలము వెడలుటకుముందు కడుపులో గడబిడయను శబ్దముగలిగి కుండంతో గుమ్మరించుటుల శబ్దముగలదై కొంచెముగ వేదనగలదై అధికముగ వెడలుట 32 దినములకుగాని అపిశబ్దమువలన 10 దినములకుగాని లేక 15 దినములకుగాని లేక 1 మాసమునకుగాని చకారమువలన ప్రతిదినముగాని లేక 8 దినములకొకమారుగాని ఆమము నురుగుతో గూడి దట్టముగ నిర్మలముగ బిరుసుగ వెడలుట పగటియందు ప్రకోపించి రాత్రులయందు శాంతిజెందుట ఈ లక్షణములతో శరీర మెండివణుకుచుండిన ఆమవాతగ్రహణి యని తెలియవలయు. యిది అసాధ్యము (యిది వాతగ్రహణిలో నంతర్భావమును జెందియుండదు.)

గ్రహణీ భేదములు.

శ్లో॥ సప్తాగ్నిర్దూషితైర్దోషైః పృథక్సర్వైశ్చతుర్విధా ।
గ్రహణ్యాలక్షణంతాసాం చికిత్సాచాతిసారవత్ ॥

తా. వాత పిత్త శ్లేష్మములు ప్రత్యేకములుగ దుష్టంబులైగాని లేక త్రిదోషములు దుష్టంబులైగాని జాఠరాగ్నిని జెరచి 4 విధ గ్రహణులగలుగంజేయు. వీనిలక్షణములను పైజెప్పంబడిన ప్రకారము తెలియవలయు. మఱియు దీనియం దతిసార చికిత్సలనే జేయవలయు.

గ్రహణీరోగోపచార క్రమము.

శ్లో॥ [బాహటే] గ్రహణ్యామబలోగ్నిర్హి నతస్యగ్రహణీబలమ్ ।
తస్మాదతిప్రయత్నేన వహ్నిమేవ ప్రదీపయేత్ ॥

తా. అగ్నిదౌర్బల్యమువలన గ్రహణి జనించు. గ్రహణి యగ్నికి బలకరము కానేరదు. (అనగా గ్రహణివలన మిక్కుటముగ యగ్నిమాంద్యము గలుగుట) కావున గ్రహణిరోగమున సర్వప్రయత్నములచే యగ్నిదీపనమును గలుగం జేయవలయు. (ద్వంద్వదోషములవలన జనించిన గ్రహణులు కష్టసాధ్యంబులు. త్రిదోషగ్రహణులు అసాధ్యంబులు.)

అతిసార నిదానము.

శ్లో॥ [చికిత్సాసారసిద్ధసంగ్రహే] విరుద్ధాతిగురుస్నిగ్ధ రూక్షోష్ణా
ద్యశనాదిభిః। అగ్నిం హత్వాతథోదోషై రతిసారః ప్రవర్త్యతే॥

తా. విరుద్ధపదార్థమును కడు జడకరపదార్థములు జిగటుగలపదార్థములు రూక్షగల పదార్థములు వుష్ణకరపదార్థములు మొదలగువానిని సేవించుటవలన వాత పైత్య శ్లేష్మములు ప్రకోపించి జఠరాగ్నింజెరచి అతిసారమును గలుగంజేయు.

అతిసార భేదములు.

శ్లో॥ ఏకైకేన సమస్తైస్తు దోషైశ్శోకా ద్భయాదపి ।
షడ్విధశ్చైవ బోద్ధవ్య స్తస్యలక్షణముచ్యతే॥

తా. వాతాతిసారము పిత్తాతిసారము శ్లేష్మాతిసారము సన్నిపాతాతిసారము శోకాతిసారము భయాతిసారము అన అతిసారములు 6 విధంబులు. వాని లక్షణంబు లెవ్వియనిన.—

వాతాతిసార లక్షణము.

శ్లో॥ [సిద్ధసంగ్రహే] * అరుణంఫే నిలంరూక్ష మల్పమల్పం ము
హుర్ముహుః। సామంసశూలశబ్దశ్చ సారోవాతా త్ప్రవర్తతే॥

తా. మలము యెఱ్ఱనై నురుగుతోగూడియుష్ణముగ బంక శూల శబ్దము అనువాని యుక్తముగ పలుమారు కొంచ కొంచముగ వెడలిన వాతాతిసారమని తెలియవలయును.

పైత్యాతిసార లక్షణము.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] అరుణం హారితంపీతం నీలదుర్గంధ సంయుతమ్।
శూలసంతాప పాకాశ్చ తాపశ్చ కరపాదయోః ।
మూర్ఛాస్వేద పిపాసాశ్చ పిత్తాతీ సారలక్షణమ్॥

తా. మలము దుర్గంధమై యెఱ్ఱగాని లేక ఆకుపసరు వర్ణముగాని లేక పసపు వర్ణముగాని లేక నీలవర్ణముగాని వెడలుట శూల శరీరతాపము ఆసనమున పాకము

* శ్లో॥ అరుణంఫేనిలం రూక్ష మల్పమల్పంముహుర్ముహుః। శకృదామంసరుక్శబ్ద మారుతే హాతిసార్యతే । యిట్లను పాఠాంతరము గలదు.

గలుగుట చేతులు కాళ్ళుమండుట మూర్ఛ చెమట దప్పి గలుగుట ఈ లక్షణములు గలది పిత్తాతిసారమని తెలియవలయు.

శ్లేష్మాతిసార లక్షణము.

శ్లో॥ శుక్లంసాంద్రంసత్ కఫం శ్లేష్మణాతు విస్రంశీతం హృష్టరో
మామనుష్యః॥

తా॥ మలము తెల్లగ గట్టిగ కఫమిశ్రితముగ ఆమగంధయుక్తముగ చల్లగ వెడలుట రోమములు గగుర్పొడుచుట ఈ లక్షణములుగలది కఫాతిసారమని తెలియవలయును.

సన్నిపాతాతిసార లక్షణము.

శ్లో॥ వారాహ స్నేహమాంసాంబు సదృశం సర్వరూపిణమ్।
కృచ్ఛ్రసాధ్యమతీసారం విద్యాద్దోషత్రయోద్భవమ్ ॥

తా. మలము పందిక్రొవ్వుతో తుల్యముగగాని లేక మాంసముగడిగిన నీళ్ళవలెగాని వెడలుటయేగాక పైజెప్పబడిన వాతాది దోష లక్షణయుక్తంబై యుండిన సన్నిపాతాతి సారమని తెలియవలయు. (ఇదికష్ట సాధ్యము.)

శోకాతిసార లక్షణము.

శ్లో॥ [ఆయుర్వేదే] తైస్తైర్భావై శ్శోచతోల్పాశనస్య బాష్పో
ష్మావైవహ్నిమావిశ్యజంతోః। కోష్ఠంగత్వాక్షోభయేత్త
స్యరక్తం తచ్చాధస్తాత్కాకణంతీప్రకాశమ్। నిర్గచ్ఛేద్వై
విడ్విమిశ్రంహ్యవిడ్వా నిర్గంధంవా గంధవద్వాతిసారః॥

తా. ధన బంధు నాశనాదికములచే దుఃఖించుటవలన అన్నము హీనమై దానివలన ధాతుక్షయముగలవానియొక్క శరీరమునందలి యూష్మము నేత్రనాసాగళాదులయందు వ్యాపించియుండు జలముతోడంగలసి కోష్ఠగతంబై జాఠరాగ్నికి మాంద్యమును గలుగంజేసి రక్తమును క్షోభపరచి (క్షోభయనగా రక్తమునందు వృష్ణద్రవత్వము లగలుగంజేసి) గురిగింజవలె నెఱ్ఱగనుండు రక్తమును మలమిశ్రితముగగాని లేక మలరహితమై గంధవిహీనముగగాని లేక దుర్గంధయుక్తముగగాని స్రవింపజేసిన శోకాతిసారమని తెలియవలయు. ఇది వాతపిత్తములవలన జనించునని ఆయుర్వేద వేత్తలగు వారందరు వచించెదరు.

శోకాతిసార కృచ్ఛ్రసాధ్యత్వము.

శ్లో॥ శోకోత్పన్నోదుశ్చికిత్స్యోతి మాత్రంరోగోవైద్యైః కష్ట
ఏవప్రదిష్టః॥

తా. శోకాతిసారమున శోకము శాంతిజెందుటయనుండు ఔషధమువలన శాంతి గలుగనేరదు. అట్లగుటంజేసి దీనిని కష్టసాధ్యమని వైద్యులు వచించెదరు.

రక్తాతిసార లక్షణము.

శ్లో॥ పిత్తకృంతి యదాత్యర్థం ద్రవ్యాణ్యశ్నాతిపైత్తికే।
తదోపజాయతే భీక్ష్ణం రక్తాతిసారఉల్బణః॥

తా. పిత్తాతిసారముగలిగి యుండునపుడుగాని లేక పిత్తాతిసార పూర్వ లక్షణంబులు గలిగియుండునపుడుగాని ద్రవ్య పిత్తజేనుపులు మిక్కుటముగగాని లేక యెల్లపుడుగాని సేవించుటవలన బలిష్ఠమైనరక్తాతిసారము జనించి పలుమారు వెడలుట మతియు నది వాతాదిదోషములవలన మెఱుపు నలుపు మొదలగు వర్ణములుగ వెడలునని కొందరు వచించెదరు. (ఈ రక్తాతిసారము నేడవదిగ వచించిన షట్త్వసంఖ్యను బాధకముగలుగు చానంజేసి దీనిని పిత్తముయొక్క అవస్థాభేదమని జెప్పందగియున్నది)

ఆమాతిసార లక్షణము.

శ్లో॥ అన్నాజీర్ణాత్ప్రద్రుతాః క్షోభయంతః కోష్ఠందోషాధాతు
సంఘాన్మలాంశ్చ। నానావర్ణైకశస్సారయంతి శూలో
పేతం షష్ఠమేవం వదంతి॥

తా. అన్నము జీర్ణముగాకుండుటవలన త్రిదోషములు స్వమార్గమును విడనాడి కోష్ఠగతంబులై క్షోభనుగలుగంజేసి రక్తాదిధాతువులను పురీషములను పలుమారు గుదద్వారమువలన ననేకవర్ణములుగ స్రవింపం జేయుచు కడుపును విశేషముగ నులియపెట్టుచునుండునది ఆమాతిసారమనంబడు యిది 6 వ సంఖ్య గలదిగనుండు.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] అతిసారేజ్వరేచైవ రక్తపిత్తేదృగామయే।
ఆదావప్రతికుర్వీత వ్యాధివేగోహమస్తరః॥

తా. అతిసారము జ్వరము రక్తపిత్తము నేత్రరోగము యివి జనించునపుడే చికిత్సజేయంజనదు అట్లు జేసిన నవిప్రబలంబులై చికిత్సకసాధ్యంబులగు.

అసాధ్యాతిసార లక్షణములు.

శ్లో॥ జ్వరాతి సారశ్శోథాంతే శ్వయథౌచ తథాక్షయే । దుర్బలస్యవిశేషేణ కాయేసంతాప పీడనమ్ । హస్తపాదాంగుళీ సంధిప్రవృద్ధిర్మూత్రనిగ్రహః । ఆధ్మానంచతృషా ఛర్దిఃపురీషస్యాతి చోష్ణతా । విశేషేణ నరంవృద్ధ ముష్ణాతీసారిణంత్యజేత్ ॥

తా. జ్వరము శోఫ వాపు క్షయము అనువాని యంతమున గ్రహణ్యతి సారములు జనించినను లేక దుర్బలునికి గ్రహణ్యతిసారములు జనించినను లేక గ్రహణ్యతి సారములు గలిగియుండినపుడు శరీరతాపము చేతులు కాళ్ళు వ్రేళ్ళు సంధులు అనువానియందు వాపు మూత్రప్రతిబంధము కడుపుబ్బరము దప్పి వాంతి మలము వెడలునపుడు కడుమంట గలిగియుండినను లేక వృద్ధునికి గ్రహణ్యతి సారములు జనించినను లేక గ్రహణ్యతి సారములు వుష్ణముగ వెడలుచుండినను అసాధ్యంబు. అట్లగుటచే వానిని వర్జింపవలయును.

శ్లో॥ [సిద్ధసారసంగ్రహే] క్షౌద్రస్నేహవపిత్తౌర తోయఘృతాయేన మాంసకృత్ । నానావర్ణోత్కటంపూతిశకృన్నార్యేనసిధ్యతి॥

తా. తేనె స్నేహము వుప్పు నీరు చీము మాంసము అనువానితో తుల్యముగగాని నానావర్ణయుక్తంబై దుర్గంధముగగాని మలము వెడలెడి గ్రహణ్యతిసారములు అసాధ్యంబులు.

శ్లో॥ మిశ్రంచ కృష్ణవర్ణంచ బహువర్ణంతు రక్తకమ్ ।
దుర్గంధం జ్వరయుక్తంచాశ్య సాధ్యమతిసారకమ్॥

తా. మలము మిశ్రవర్ణముగగాని లేక నల్లగగాని లేక నానావిధవర్ణములుగగాని లేక రక్తవర్ణముగగాని వెడలుట దుర్గంధము వేసుట ఈ లక్షణములుగల అతిసారముతోడ జ్వరమునుగలిగియుండిన అసాధ్యంబు.

శ్లో॥ [చింతామణౌ] ఏరండతైల వర్ణంచ మాంసమాక్షికయోస్తథా । స్వనసారంచదుర్గంధ మసాధ్యమతిసారకమ్ ॥

తా. మలము ఆముదము మాంసముగడిగిననీళ్ళు తేనె అనువాని వర్ణములతో సమానమై శబ్దయుక్తమై వెడలుట మలము కడుదుర్గంధము వేసుట ఈ లక్షణములుగల యతిసారము అసాధ్యంబు.

శ్లో॥ [ఆయుర్వేదే] పక్వజాంబనసంకాశంయకృత్పిండనిభంతను। ఘృతతైలవసామజ్జావేసవారపయోదధి। మాంసధావనతోయాభంకృష్ణంనీలారుణప్రభమ్ । మేచకం కర్బురం స్నిగ్ధం చంద్రకోపగతంఘనమ్ । కుణపంమస్తులుంగాభం దుర్గంధం క్షుధితంబహు।తృష్ణాదాహారుచిశ్వాసహిక్కా పార్శ్వాస్థిశూలినమ్। సంమూర్ఛారతి సంమోహాయుక్తంపక్వ వలీగుదమ్ ప్రలాపయుక్తంచభిషగ్వర్జయే దతిసారిణమ్ ॥

తా. పండిన నేరేడు పండువర్ణముగ యకృత్పిండముతో సమానముగ (అనగా నల్లగ యెఱ్ఱగ) నెయ్యి నూనె క్రొవ్వు మజ్జ * వేసవారము పాలు పెరుగు మాంసము గడిగిననీరు అనువాని వర్ణములుగలదిగ పిత్తాతిసారమునందు దప్ప తక్కిన యతిసారములలో కాటుకవలె నల్లగ నీలవర్ణముగ యెఱ్ఱగ మృదంగమునకు పూసెడి కాటుకవలె నలుపుకాయివర్ణముగ మెఱయుచు పలువిధవర్ణములు గలదిగ ధాతువులయొక్క చమురు స్రవించుటవలన నెమలిరెక్కలతో సమానమైన చాయగలదిగ గట్టిగ శవమువలె దుర్గంధముగ మస్తకమునందుండు చమురుతో తుల్యముగ కుళ్ళిపోయినటుల దుర్గంధముగలదిగనుండినదై విశేషముగ మలము వెడలుట దప్పి తాపము అన్నద్వేషము వుబ్బసము యెక్కిళ్ళు ప్రక్కెముకలయందు పోట్లు మనోమోహము గలుగుట దేనియందిచ్ఛలేకుండుట యింద్రియములకు మోహముగలుగుట గుదము దెరచికొనియుండుట వదరుట ఈ లక్షణములుగల యతిసారరోగిని వైద్యుడు వర్జింపవలయు.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] అసంవృతగుదంక్షీణం దురాధ్మానముపద్రుతమ్ । గుదేపక్వేగతోష్మాణ మతిసారిణ ముత్సృజేత్ ॥

తా. ఆసనము దెరచికొనియుండుట బలము శరీరవృద్ధిలేకుండుట మిక్కుటముగ కడుపుబ్బరము శోఫాద్యుపద్రవములుగలుగుట గుదపాకారంభకపిత్తము గలిగియుండునపుడు సగా శరీరము చల్లగనుండుట లేక అగ్ని నష్టమైయుండుట ఈ లక్షణములుగల యతిసారరోగిని వైద్యుడు వర్జింపవలయు.

శ్లో॥ శోఫంశూలం జ్వరంతృష్ణా శ్వాసకాస మరోచకమ్ ।

* వేసవారమనగా మాంసమునందుండు యెముకలదీసి దంచి పెరుగు పాలు మిరియాలు యేలకులువేసి చేసెడి పదార్థము.

ఛర్దిమూర్ఛాంచ హిక్కాంచ దృష్ట్వాతీసారిణంత్యజేత్ ॥

తా. వాపు శూల జ్వరము దప్పి శ్వాసము దగ్గు అన్నద్వేషము వాంతి మూర్ఛ యెక్కిళ్ళుగల యతిసారరోగిని వర్జింపవలయు.

శ్లో॥ శ్వాసశూల పిపాసార్తం క్షీణంజ్వరని పీడితమ్ ।
విశేషేణనరంవృద్ధ మతిసారో వినాశయేత్ ॥

తా. శ్వాసము శూల దప్పి గలవానికి సత్వక్షయము గలవానికి జ్వరమువలన కడుపీడితుడుగ నుండువానికి వృద్ధునికి అతిసారము జనించినవారలు మృతిజెందెదరు.

శ్లో॥ [సిద్ధసారసంగ్రహే] ద్విధాసర్వాతి సారస్స్యాదామః పక్వ
ఇత్యపి। మజ్జతేచశకృత్తోయేపక్వంతత్ప్లవతేంభసి ॥

తా. ఆమ పక్వాతిసారమువలన అతిసారము 2 విధంబులు, అందామాతిసారమున మలమును నీళ్లలో వేసిన మునుంగు, ఇది అసాధ్యము, పక్వాతిసారమున మలమును వుదకములోవేసిన తేలును, ఇది సాధ్యము.

అతిసార సామాన్యోపచారము.

శ్లో॥ తత్రాదావమనం కార్యం లంఘనంచయథాబలమ్ ।
లంఘితాయహితంపేయం తక్రంవై విశ్వసాధితమ్ ॥

తా. అతిసారమునందు తొలుత వమనమును సత్వానుగుణ్యముగ లంఘనమును జేయించి పిదప శొంఠియుక్తముగ గాచబడిన చల్లను పానము జేయించవలయు.

గ్రహణ్యతి సారోపచారవిధి.

శ్లో॥ గ్రహణ్యామతీసారేచాప్య ఫేనంమాతృవత్పుషేత్ ॥

తా. గ్రహణ్యతిసారరోగులను నల్లమందు తల్లివలె పోషింపుచుండు గావున నల్లమందుగలసిన యౌషధమువలననే గ్రహణ్యతిసారముల వారింపజేయవలయు.

వాతగ్రహణికి బడబాముఖ రసము.

శ్లో॥ [ఆయుర్వేదే] శుద్ధసూతం సమంగంధం మృతతామ్రాభ్ర
టంకణమ్ । సాముద్రంచయవక్షారంసర్జాసైంధవనాగరమ్ ।
అపామార్గవ్యచక్షారం పాలాశంవరుణద్వయమ్ । ప్రత్యేకం

సూతతుల్యాంశంచుక్రికామ్లేన మర్దయేత్ । హస్తిశుండ్యా
ద్రవైశ్చాహ్ని మర్దయిత్వాపచేల్లఘు । మాషైకం భక్షయే
న్నిత్యంరసోయంబడబాముఖః। పాఠాత్రికటుపథ్యాగ్ని శారి
బాబృహతీద్వయమ్। త్రిక్షారేంద్రయవాజాజీ తుల్యం లవణ
పంచకమ్ । ఆరనాళైః పిబేచ్చాను వాతోత్థాం గ్రహణీం
జయేత్ ॥

తా. శుద్ధిజేసినరసము శుద్ధిజేసిన గంధకము తామ్రభస్మము అభ్రకభస్మము టంకణక్షారము సముద్రలవణము యవక్షారము సర్జక్షారము సైంధవలవణము శొంఠి వుత్తరేణుక్షారము మోదుగక్షారము వులిమిడి పాపర వీనిని సమభాగములుగ ఖల్వములో నునిచి పులిచింతరసముతో 1 దినము హస్తిశుండిరసముతో 1 దినము మర్దించి లఘుపుటంబిడి మాష మెత్తును శిరుబొద్ది త్రికటుకములు కరక్కాయ చిత్రమూలము గూడపాల పిన్నములక పెద్దములక సర్జక్షారము యవక్షారము టంకణక్షారము కొడిసెపాల జాజికాయ పంచలవణములు అనువానిని సమభాగములుగ కలితోనూరి యీ యనుపానముతోడ సేవించిన వాత గ్రహణి హరించు.

వాతగ్రహణికి వజ్రకవాట రసము

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] మృతసూతాభ్రకం గంధం యవక్షారంస
టంకణమ్ । అగ్నిమంథంపచాంకుర్యా త్సూతతుల్యానిమా
నసఖీః। తతోజయంతీజంబీర భృంగద్రావైర్వి మర్దయేత్।
త్రివాసరంతతోగోళం కృత్వాసంశోష్యధారయేత్। లోహ
పాత్రేశరావంచ దత్వోపరి విముద్రయేత్ । అధోవహ్నిం
శనైః కుర్యా ద్యామార్థంతతఉద్ధరేత్ । రసతుల్యా మతివి
షాం దద్యాన్మోచరసంతథా। కపిత్థవిజయాద్రావైర్భావయే
త్సప్తధాపృథక్ । ధాతకీంద్ర యవాముస్తా లోధ్రప్రతివిషా
మృతాః। ఏతద్ద్రవైర్భావయిత్వాదినైకంచవిశోషయేత్।
రసోవజ్రకవాటాఖ్యో మాషైకం మధునాలిహేత్ ।వహ్నిం

శుంఠి విడంబిల్వం లవణంచూర్ణయేత్సమమ్। పిబేదుష్ణాం బునాచాను * వాతజాం గ్రహణీంజయేత్॥

తా. రసభస్మము అభ్రకభస్మము శుద్ధిజేసిన గంధకము యవక్షారము టంకణక్షారము కూరసెల్లి వస వీనిని సమభాగములుగ ఖల్వములోనునిచి తక్కుడ నిమ్మపండు గుంటగలగరాకు అనువాని రసములతో 8 దినములు మర్దించి ముద్దజేసి యెండించి యినుప గిన్నెలోనునిచి దానిపై మూకుడుమూసి చీలమన్ను లేపనముజేసి మందాగ్నితో $\frac{1}{2}$ ఝాముదనుక మెల్లగవండి స్వాంగశీతలముసదీసి మరల ఖల్వములోనునిచి రసభస్మప్రమాణము అతివసను బూరుగబంకను గలిపి వెలగ గంజాయియాకు అనువాని రసములతో 7 మార్లు ప్రత్యేక ప్రత్యేకములుగా భావనలుజేసి పిదప ఆకెపువ్వు కొడిసెపాల తుంగముస్తెలు లొద్దుగ అతివస తిప్పతీగె అనువాని రసములతో ప్రత్యేక ప్రత్యేకముగ నొక్కొకదినము భావనజేసి యెండించి మాషప్రమాణమును తేనెతో సేవించి వెంబడిగ చిత్రమూలము శొంఠి వాయువిడంగములు మారేడుబెరడు సైంధవలవణము అనువానిని సమభాగములుగ గ్రహించి వృష్ణోదకముతో నూరి త్రాగిన వాత గ్రహణి నశించు.

పైత్యగ్రహణికి చిత్రాంబర రసము.

శ్లో॥ [రసరత్నాకరే] శుద్ధసూతం మృతంచాభ్రం గంధకం మర్దయేత్సమమ్। లోహపాత్రే ఘృతాభ్యక్తే క్షణం మృద్వగ్నినాపచేత్ । చాలయేల్లోహ దండేన త్వవతార్య నిధాపయేత్ । త్రిదినంజీరకక్వాథై ర్మాషైకంభక్షయేత్సదా। గ్రహణీశాంతిమాయాతి సర్వోపద్రవసంయుతా। రసఃచిత్రాంబరోనామ గ్రహణీగ్రహ హృన్మతః। శమయేదనుపానేనా ప్యామశూలం ప్రవాహికామ్॥

తా. శుద్ధిజేసినరసము అభ్రకభస్మము శుద్ధిజేసిన గంధకము వీనిని సమభాగములుగ ఖల్వములోనునిచి మర్దించి నెయ్యిబూసిన యినుపగిన్నెలో నునిచి మృద్వగ్నిని 1 క్షణమువండి యినుపకాడతో బాగుగ గలియబెట్టి దించి జీలకఱ్ఱకషాయముతో 8 దినములు భావనజేసి మాషప్రమాణమును యెల్లపుడు సేవింపుచుండిన సర్వోపద్రవ

* సర్వజాం.

ములతో గూడియుండు పిత్తగ్రహణి హరించు. మఱియు నీరసము అనుపాన విశేషము వలన ఆమశూల ప్రవాహిక అనువానిని సగా హరింపంజేయు.

శ్లేష్మగ్రహణికి అర్కలోకేశ్వర రసము.

శ్లో॥ శుద్ధసూతం పలంమర్ద్య మర్కక్షీరైర్దినావధి। ద్విపలంగంధకంచాథ మహాశంఖం పలాష్టకమ్। ద్వయంవహ్నిరసై ర్భావ్యం శోష్యంపేష్యం దినత్రయమ్। మేళయేత్పూర్వసూతేన సర్వార్థం టంకణంక్షిపేత్ । అర్కక్షీరైః పునస్సర్వం యామైకం మర్దయేద్దృఢమ్। తచ్చ్ఛుష్కంచ నివేశ్యాథ భాండేరుద్ధ్వా పుటేపచేత్ । చతుర్గుంజామితంఖాదే న్మరీచాజ్యేన సంయుతమ్। అర్కలోకేశ్వరోనామ గ్రహణీరోగనాశకః। దేయం దివోదనంపథ్యం విజయాసగుడంనిశి॥

తా. పలప్రమాణము శుద్ధిజేసిన రసమును ఖల్వములోనునిచి జిల్లేడు పాలతో 1 దినము మర్దించి పిదప 2 పలములు శుద్ధిజేసినగంధకమును 8 పలములు పెద్దశంఖమును చూర్ణముజేసి చిత్రమూల రసముతో 3 దినములు భావనజేసి యెండించి 8 దినములు మర్దించి మర్దించియునిచిన పైరసముతోడం గలిపి అన్నిటికి సగం వెలిగారమును జేర్చి జిల్లేడుపాలతో 1 ఝాము బాగుగ మర్దించి యెండవెండించి కుండలలో నునిచి దానిపై చీలమన్ను లేపనముజేసి లఘుపుటంబిడి 4 గురిగింజల యెత్తును ప్రాతఃకాలమున మిరియపుచూర్ణము నెయ్యి అనువాని యనుపానముతోడను రాత్రులయందు గంజాయియాకు బెల్లము అనువాని యనుపానముతోడను సేవించిన శ్లేష్మగ్రహణి హరించు. దీనియందు పగటియందుమాత్ర మన్నమును భుజింపవలయు.

త్రిదోషగ్రహణికి కుటజాద్యవ లేహ్యము.

శ్లో॥ [చికిత్సాసార సిద్ధసంగ్రహే] కుటజత్వక్తులశతం జలేద్రోణే విపాచయేత్ । అష్టభాగావశేషంతు కషాయమవతారయేత్ । పత్రపూతంపునః క్వాథం పచేల్లేహత్వమాగతమ్। భ

ల్లాతకవిడంగాని త్రికటు * త్రిఫలాం తథా। రసాంజనం చిత్ర
కంచ కుటజస్య ఫలానిచ। వచామతివిషాం బిల్వం ప్రత్యే
కంచ పలం పలమ్। త్రింశత్పలం గుడం చైవ చూర్ణీకృత్య నిధా
పయేత్। మధునః కుడవం దద్యా ద్ఘృతస్య కుడవం తథా। లే
హోయం శమయత్యర్శో యస్య రక్త సముద్భవమ్। వాతికం
పైత్తికం చైవ శ్లైష్మికం సాన్నిపాతికమ్। యేచ దుర్నామ జా
రోగాస్తాన్ సర్వాన్నాశయత్యపి। అమ్లపిత్తమతీసారం పాండు
రోగ మరోచకమ్। గ్రహణీమార్తవం కార్శ్యం శ్వయథుం
కామిలామపి। అనుపానం ఘృతం దద్యా న్మధుతక్రం జలం ప
యః। అనేకరోగ నాశాయ కౌటజో లేహ ఉచ్యతే॥

తా. 100 పలముల కొడిసెచెక్క దంచి యందు ద్రోణప్రమాణము నీళ్ళుబోసి యష్టావశేషముగ కషాయము కాచి వడియగట్టి మరల దానిని చిక్కగ కాచి అందు శుద్ధి జేసిన జీడిగింజలు వాయువిడంగములు త్రికటుకములు త్రిఫలములు రసాంజనము చిత్రమూలము కొడిసె పండ్లు వస అతివస మారేడు బెరడు అనువాని చూర్ణము దినుసు కొక్కొకపలము బెల్లము 30 పలములు తేనెకుడువము నెయ్యికుడువము గలిపి లేహ్య పక్వముగావండి 4 మాడల యెత్తును సేవింపుచుండిన రక్తార్శస్సు వాత పిత్త శ్లేష్మ సన్నిపాతములవలన జనించిన మూలరోగములు మూలరోగమువలన జనించిన తదితర రోగములు అమ్లపిత్తము అతిసారము పాండువు అరుచి గ్రహణి రజస్సంబంధములవలన జనించినరోగములు కృశత్వము వాపు కామిల హరించు. మఱియు దీనిని నెయ్యి తేనె మజ్జిగ వుదకము పాలు అనువాని యనుపానములతోడ సేవించిన తదితర సర్వరోగములు హరించు.

ఆమవాతగ్రహణికి గ్రహణ్యాంకుశ రసము.

శ్లో॥ [మతాంతరే] శుద్ధసూతం సమంగంధం సూతార్ధం మృతమ
భ్రకమ్। మర్దయేన్మాతులుంగాద్భిః పేష్యం శోష్యం చ సప్తధా।

* హరితక్యాస్త్రయోభాగా శివా ద్వాదశ భాగికా। షడ్భాగాస్సువిభీతస్య త్రిఫలేయం ప్రకీర్తితా ॥ అనగా కరక్కాయలు 3 భాగములు వుసిరికపప్పు 12 భాగములు తానికాయ 6 భాగములు చేరిన త్రిఫలము లనంబడుననుట.

త్ర్యూషణం నీలికామూలం ధత్తూరస్యచ బీజకమ్। ప్రత్యేకం
సూతతుల్యం స్యా త్సర్వం త ద్విజయా ద్రవైః। శ్వేతాపరాజి
తా కన్యామత్స్యాక్షీ కాకమాక్షికా। ఆర్ద్రికం పర్పటీ వహ్ని
ర్ముసలీ చరుదంతికా। ద్రవైర్దినత్రయం భావ్యం మాషమాత్రం
చ భక్షయేత్। గ్రహణ్యాంకుశకో నామ్నా హ్యసాధ్యం చాపి
సాధయేత్। ద్విపలం జీరకక్వాథహ్యానుపానంచ పాయయేత్॥

తా. శుద్ధిజేసిన రసము శుద్ధిచేసిన గంధకము యివి దినుసు కొక్కొకభాగము అభ్రకభస్మము $\frac{1}{2}$ భాగము యిటుల వానినెల్ల ఖల్వములో నునిచి మాదీఫలరసముతో 7 మార్లు మర్దించి 7 మార్లెండించి అందు త్రికటుకములు నీలివేళ్ళు వుమ్మెత్తవిత్తులు అనువాని చూర్ణమును దినుసు కొక్కొకభాగముచొప్పున గలిపి గంజాయియాకు తెల్ల గంటెన కలుబంద పొన్నగంటి కాచియాకు అల్లము పర్పాటకము చిత్రమూలము నేల తాటిగడ్డలు దుదంతి అనువాని రసములతో 3 దినములు భావనజేసి మాషప్రమాణమును 2 పలముల జీలకఱ్ఱ కషాయానుపానముతోడ సేవించిన అసాధ్యగ్రహణి హరించు.

ఆమకుఠార రసము.

శ్లో॥ [సిందూరమణిదర్పణే] జాజీఫలం త్రికటుకం టంకణం రస
గంధకమ్। నిర్యాసం వత్సనాభం చ ముస్తాకుటజ చిత్రకమ్।
వరాచాతి విషారోచ నిర్యాస క్షారరామఠమ్। సర్వం స
మర్ద్య విజయాస్వరసేన దినత్రయమ్। వల్లప్రమాణ వటికాం
శుంఠీద్రావానుపానతః। ఆమశూలమతీసారం గ్రహణీం చ
చిరంతనామ్। ఏష ఆమకుఠారాఖ్యో రసస్త్రిలోకపూజితః॥

తా. జాజికాయ త్రికటుకములు పేల్చినవెలిగారము శుద్ధిజేసినరసము శుద్ధిజేసిన గంధకము శుద్ధిజేసిన నల్లమందు శుద్ధిజేసిన వసనాభి తుంగముస్తెలు కొడిసెపాల చిత్రమూలము త్రిఫలములు అతివస బూరుగబంక యవక్షారము నేతిలోపొంగించిన యింగువ వీనిని సమభాగములుగ ఖల్వములో నునిచి గంజాయియాకురసముతో 3 దినములు మర్దించి వల్లప్రమాణము మాత్రలుజేసి శొంఠి కషాయానుపానముతో సేవించిన ఆమశూల అతిసారము చిరకాలముగ నుండు గ్రహణి హరించు. ఈ ఆమకుఠార రసము త్రిలోకములయందు శ్రేష్ఠంబైనదిగ నున్నయది.

గ్రహణులకు ఆనంద రసము.

శ్లో॥ [చరకే] జాతీఫలంహింగుళి సైంధవంచ వరాటశుంఠీ విష
హేమబీజం। సపిప్పలీకంనటికాంప్రకుర్యాద్ధుత్తూరమూలస్య
రసేనమర్ద్యమ్। గుంజాప్రమాణంజఠరామయఘ్నం నిహంతి
వాతంకఫశూలకంచ। ఆమాతిసారం గ్రహణీవికారం నిహంతి
శుష్కంసితయాసమేతమ్ । రసోయమానంద ఇతిప్రదిష్టః
గ్రహణీగదానాం యమపాణిదండః॥

తా. జాజికాయ శుద్ధిజేసిన యింగిలీకము సైంధవలవణము గవ్వలభస్మము శొంఠి శుద్ధిజేసిన వసనాభి వుమ్మెత్తవిత్తులు పిప్పళ్ళు వీనిని సమభాగములుగ ఖల్వములోనునిచి వుమ్మెత్తవేళ్ళరసముతో మర్దించి గురిగింజంత మాత్రలుజేసి నీడనెండించి సేవించిన జఠరరోగము వాంతి కఫ శూలలు హరించు. మఱియు దీనిని పంచదార యనుపానముతోడ సేవించిన ఆమాతిసారము గ్రహణీ వికారము శరీరకార్శ్యము హరించును మఱియు నిది గ్రహణులకు యమునిదండమువలనే భయంకరమై యుండు.

శ్లో॥ పిత్తాదిక గ్రహణ్యాంతు కపిత్థాష్టకమిష్యతే।
కఫవాతోత్తరాయాంతు పాఠాతక్రంహరీతకీ॥

తా. పైత్యోద్రేకగ్రహణుల హరింపంజేయుటయందు కపిత్థాష్టకంబును శ్లేష్మవాతోద్రేక గ్రహణులయందు పాఠాతక్రహరీతకియును శ్రేష్ఠంబులు.

పిత్తాధిక గ్రహణికి కపిత్థాష్టకము.

శ్లో॥ యవానీపిప్పలీమూల చాతుర్జాతక నాగరమ్। మరిచాగ్ని
జలంజాజీ ధాన్యసౌవర్చలంసమమ్ । ద్విగుణంజలకాంబష్ఠా
సమంగావరకాత్వచమ్ । వృక్షామ్లదాతకీకృష్ణా బిల్వదాడిమ
దీప్యకమ్ । త్రిగుణం షడ్గుణాసితం కపిత్థాష్ట గుణీకృతమ్।
చూర్ణాని సారగ్రహణీ క్షయగుల్మాన్ గళామయాన్ ।
* కాసశ్వాసాగ్ని మాంద్యార్శః పీనసారోచకంజయేత్ ॥

* కాసశ్వాసా గుదీహిక్కాః కపిత్థాష్ట మిదం జయేత్॥

తా. ఓమము మోడి యేలకులు ఆకుపత్రిక దాచినిచెక్క నాగకేసరములు శొంఠి మిరియాలు చిత్రమూలము కురువేరు జీలకఱ్ఱ కొతిమెర్లు సౌవర్చలవణము యివి దినుసు కొక్కొకభాగము తుంగముస్తెలు శిరుబొద్ది మంజిష్టి లవంగపుచెక్క యివి దినుసుకు 2 భాగములు పులిచింత ఆరెపువ్వు పిప్పళ్లు మారేడు దానిమ్మకాయ ఖురాసాని వోమము యివి దినుసు యొకటింటికి 3 భాగములు పంచదార 6 భాగములు వెలగపండ్లు గుజ్జు 8 భాగములు ఇటుల వీనినెల్లదంచి చూర్ణముజేసి సేవించిన అతిసారము గ్రహణి క్షయము గుల్మము కంఠరోగము కాసశ్వాసములు అగ్నిమాంద్యము మూలవ్యాధి పీనస అరుచి హరించు.

గ్రహణులకు తక్రాభయము.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] పాఠాకరంజయుగ్మాగ్ని శరపుంఖాపున
ర్నవా। కృష్ణనింబ మహానింబ లశునం బర్బరంపచేత్ । షృ
థగ్దశపలంద్రోణే జలేపాదావశేషితమ్। కాంసపాత్రం దధి
షటు ప్రస్థంద్విప్రస్థకాంజికమ్। క్షిప్త్వాతన్మథ్యఖండాని ప
థ్యాత్వక్చతద్వయమ్। తద్వచ్చనాగరంతైలం ఘృతంచ
కుడవద్వయమ్। సుసిద్ధేలేహ్యతాం యాతే యవాని జీరకద్వ
యమ్। హింగువ్యోషయవక్షారం ద్విపలంచవిచూర్ణితమ్।
సమవాప్యతతః ఖాదేత్తక్రేణాలోడ్యవాపిబేత్ । ఇయంత
క్రాభయాహంతి సకలాన్ గ్రహణీగదాన్ । షడ్విధానప్య
తీసారానజీర్ణాన్ వివిధానపి। అగ్నిమాంద్యంచ గుల్మాంచ
శీఘ్రంహన్యాన్నసంశయః॥

తా. శిరుబొద్దివేరు క్రానుగచెక్క నెమలిచెక్క చిత్రమూలము ములువెంపలివేరు గలిజేరువేరు కరివేపాకు పెద్దమానుచెక్క వెల్లుల్లి వాయింటు వీనిని దినుసుయొకటింటికి 10 పలముల చొప్పున గ్రహించి దంచి ద్రోణప్రమాణము నీళ్ళుబోసి 4 వ భాగము శేషించునటుల కషాయముకాచి వడియగట్టి అందు పెరుగు 1 ఆఢకము సైంధవలవణము 1 ప్రస్థము బియ్యపుకడుగు 2 ప్రస్థములు 200 కరక్కాయల బెరడు చూర్ణము కరక్కాయలకు సమముగ శొంఠి చూర్ణము గలిపి పిదప తెల్ల ఆకనూనె నెయ్యి 2 కుడబములుపైచి మృద్వగ్నితో లేహ్యపక్వముగకాచి అందు వోమము జీల

కట్టి నల్లజీలకఱ్ఱ నేతితో పొంగించిన యింగువ త్రికటుకములు యవక్షారము అనువాని చూర్ణమును దినుసుకు 2 పలముల చొప్పున గలిపి 1 పాత్రలోనునిచి ప్రతిదినము కర్ష మెత్తును అనుపానరహితముగాగాని లేక చల్ల యొక్క యనుపానముతోడగాని సేవించిన సర్వగ్రహణులు 6 విధములైన అతిసారములు సర్వాజీర్ణములు అగ్నిమాంద్యము గుల్మము శీఘ్రముగ హరించు.

గ్రహణీ రోగోపచార విశేషము.

శ్లో॥ దీపనీయానిసర్వాణి చూర్ణాన్యరిష్టఘృతానిచ ।
ప్రవిభజ్యయథావస్థం యోజయేద్గ్రహణీగదే॥

తా. దీపనకర సర్వచూర్ణములు అరిష్టములు ఘృతములు వీనిని గ్రహణీరోగములయం దవస్థాంతర భేదముల నెఱింగి ప్రయోగింపవలయు.

సర్వాతిసారములకు పథ్యాది వటుకములు.

శ్లో॥ [ఆయుర్వేదే] పథ్యావిశ్వపునర్నవా గులికణాపూతీకయు
గ్మంఝుషా । వారాపాటలికా కలాయకదళంపుంఖీ జలప్ర
స్థకే। క్వాథేహింగుక దీప్యకంత్వతివిషావ్యోషం పలార్ధం
పృథక్। క్షిప్త్వామాక్షికపాద మాధకయుగం తక్రంచయో
జ్యంతతః। తద్వద్యోజ్య పలాష్టకంచకుటజం మష్టింక్షిపేచ్ఛా
భయాః। చూర్ణీకృత్యఘృతంసుయోజ్య కుడవం తద్వచ్ఛతై
లంక్షిపేత్। తద్వన్నాగర చూర్ణకేన సహితం వాలంచ
జాతీఫలం। మారీచంచపలంపలం సువిపచేత్పూగ ప్రమా
ణావటీః। లిహ్యాన్నిత్యమిమాం వటీంతుమధునా సర్వాతి
సారాంజయేత్॥

తా. కరక్కాయ శొంఠి గలిజేరు తంగేడు పిప్పళ్ళు సెమలి చెక్క క్రానుగు చిరుబిల్వకవేళ్లు నేలతాటిగడ్డలు కలిగొట్టు సెనగాకు ములువెంపలివేళ్ళు వీనిని సమభాగములుగ దంచి ప్రస్థప్రమాణ ముదకముబోసి చిక్కగ కషాయముకాచి వడియగట్టి అందు యింగువ వోమము అతివస త్రికటుకములు అనువాని చూర్ణము దినుసుకు ½ పలము తేనె కషాయమునకు 4 వ భాగము మజ్జిగ 2 ఆఢకములు కొడిసెచూర్ణము 8 పలములు 60 కరక్కాయలచూర్ణము నెయ్యి 1 కుడవము ఆవనూనె 1 కుడవము

శొంఠిచూర్ణము 1 కుడవము వట్టివేరు జాజికాయ మిరియాలు అనువాని చూర్ణమును దినుసు కొక్కొకపలము చొప్పున గలిపి పాకముజేసి పోకలంత మాత్రలుజేసి యందొక దానిని తేనెతో సేవించిన సర్వాతిసారములు (గ్రహణులు) హరించు.

గ్రహణులకు పూతీకాది యోగము.

శ్లో॥ [సిద్ధసంగ్రహే] పూతీకశరపుంఖాగ్నిశుంఠీచవ్యపునర్నవైః।
బిల్వముస్తాలుక కణామూల పాఠారసోనకైః । నక్తమాల
కిళాఙ్గ్రీ వాకైడర్య క్షుద్రకంటకైః । క్వాథ మస్తావశే
షంతు లవణంమథితంతథా । ధాన్యామ్లు మాఢకంపథ్యా
శతంసింధుపలాష్టకమ్। పునారసాంతంపిపచే ద్ద్వాదశాహం
విచక్షణః। సుచూర్ణితైః ప్రతీవాత్య ప్రత్యేకం కర్షసమ్మితం।
త్వక్పత్రినహ్నావ్యోషాబ్ద పాఠాదీప్య కధాన్యకైః। కర్కోట
హింగుళం చైలానిశాద్విక్షార జీరకైః । మోచాహ్వాబర్బరీ
దంతిపచాతిందుక సైంధవైః । భక్షయే త్ప్రాతరుత్థాయ
భుక్తాంతేచ మితాశనః । సర్వశూల గ్రహణ్యర్శో వహ్ని
మాంద్యమ రోచకమ్ । జాఠరంక్రిమిజాలంచ పాండురోగం
కఫాత్మకమ్ । ఆనాహ శూలప్లీహంచ హంతి చక్రమివా
సురాన్॥

తా. * సెమలిచెక్క ములువెంపలివేళ్ళు చిత్రమూలము శొంఠి చెవ్యము గలిజేరువేరు మారేడు తుంగముస్తెలు తంగేడు ఆగరులు మోడి చిరుబొద్ది వెల్లుల్లిపాయలు క్రానుగచెక్క పెద్దగురిజవేరు పెద్దమానుచెక్క నేలములక వీనిని సమభాగములుగ దంచి 1 మణుగు నీరుబోసి 8 వ భాగముగ కషాయముకాచి వడియగట్టి అందు పుల్ల మజ్జిగ పులికడుగు అనువానిని దినుసు యొకటింటికి ఆఢకప్రమాణము 100 కరక్కాయలబెరడు 8 పలములు సైంధవలవణము గలిపి 12 దినములు చిక్కగవండి దించికొని యందు ఆకుపత్రిక చిత్రమూలము త్రికటుకములు తుంగముస్తెలు చిరుబొద్ది వోమము కొత్తిమెర్లు ఆకాకర యింగువ యేలకులు పసుపు సర్జక్షారము యవక్షారము జీలకఱ్ఱ బూరుగబంక వాయింట నేలదంచి వస ముచ్చుటుమికి సైంధవలవణము అనువాని చూర్ణమును దినుసుకు కర్షప్రమాణము చొప్పున గలిపి 4 మాడల యెత్తును ప్రాతఃకాల

* ఇదే సెమలడుగుచెక్క.

మున సేవించి పిదప మితముగ యన్నమును భుజించిన సర్వశూలలు గ్రహణులు మూల వ్యాధులు అగ్నిమాంద్యము అరోచకము వుదరమునందలి క్రిములు పాండువులు కఫ రోగము (అనగా దగ్గు) ఆనాహము పార్శ్వశూల ప్లీహారోగము వీనిని "విష్ణుచక్రము నసురుల నాశనముజేయు భంగి" నాశనము జేయును.

గ్రహణ్యాతిసారములకు అగ్నికర్మవిధి.

శ్లో॥ [శారీరే] శృణుదేవి ప్రవక్ష్యామి దేవత్వం కథయస్వమే ।
అగ్నిర్వై దృమతః కార్యం శృణుష్వాయతలోచనే ।
ఇత్యాదేశేసమతమార్గ దహేల్లోహశలాకయా ।
వీణాస్థిమూలే శక్రాభం నాభేశ్చద్వ్యంగులాదధః॥

తా. పై యౌషధములసేవనవలన గ్రహణ్యాతిసారములు నివర్తింపకుండిన అగ్ని కర్మను జేయవలయునని ఈశ్వరుడు పార్వతి కుపదేశించినందుల యినుప శలాకను గాల్చి ముడ్డిపూసయెముక తిరుగువారల చక్రాకారముగను బొడ్డుకు 2 వ్రేళ్ళక్రింద నడ్డముగను రక్షవేయవలయును. (శూలబుట్టి గ్రహణ్యాతిసారములు నివర్తింపకుండిన బొడ్డు దిరుగువార రక్షవేయవలయును. ఈ గ్రహణ్యాతిసార సాధ్యాసాధ్యముల నెఱింగి అం దసాధ్యములగు వానిని వర్జించి సాధ్యంబులగు వానికే చికిత్సం జేయవలయును.)

వాతాతిసారమునకు కనకసుందర రసము.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] శుద్ధసూతం సమంగంధం మరీచం టంక ణంకణా।స్వర్ణ బీజం సమంమర్ద్యం భృంగిద్రావైర్దినార్ధకమ్।
సూతతుల్యం విషం యోజ్యం రసఃకనకసుందరః ।
దేయంగుంజాద్వయంహంతి వాతాతీసారమద్భుతమ్ ।
దధ్యన్నందాపయేత్పథ్య మాజంవాధగవాందధి॥

తా. శుద్ధిజేసిన రసము శుద్ధిజేసిన గంధకము మిరియాలు వెలిగారము పిప్పళ్ళు శుద్ధిజేసిన వుమ్మెత్తవిత్తులు శుద్ధిజేసిన నాభి వీనిని సమభాగములుగ ఖల్వములో నునిచి గుంటగలగరాకు రసముతో 2 ఝాములు మర్దించి 2 గురిగింజలంతేసి మాత్రలుజేసి యందొకదానిని తేనె పిప్పలితో సేవించిన వాతాతిసారము హరించు పథ్యము మేక పెరుగన్నమునుగాని లేక ఆవు పెరుగన్నమునుగాని భుజింపవలయును.

వాతాతిసార హితకర ద్రవ్యములు.

1658

శ్లో॥ భంజీశాల్మలిరక్తాక్షి కపిత్థందాడిమాస్యథ ।
శ్లేష్మాటోబరీవాథ క్షీరిణీహాకుచీశివా ।
తక్కారీవాబలీచైషాం బాలపత్రాణివాపునః ।
పక్వానివ్యంజనార్థాయ యోజయేదతిసారిణామ్॥

తా. భారంగి బూరుగ గుగ్గిలము వెలగ దాడింబ విరిగి ఉసిరి పాలచెట్టు భావంచి కరక తక్కెడ వీని లేతయాకులనుగాని లేక ముదిరిన యాకులనుగాని యథా రోగ్యముగ కూరగవండి భుజించుట వాతాతిసారమునందు హితకరంబు.

సర్వగ్రహణ్యాతిసారములకు మృతసంజీవని రసము.

శ్లో॥ [సిద్ధరసార్ణవే] కర్పూరం రసగంధకంచ దరదం తీక్ష్ణోద్భవం భస్మకమ్ । కాలేయంద్రయవాజమోదహుత భుక్చిత్రంచాస్థి కంథాతకీ । ఏలామాంసి లవంగశాల్మలి మలం జాజీ ఫలం టంకణమ్। సీకా సింధుభవం విషంసమమిదం ప్రత్యేకనిష్కా న్వితమ్ । సర్వేషాం సదృశంచ బిల్వఫలకమ్ కాంతాభ్రి సిందూరకమ్ । సిందూరంచసఫేన కంచతులితం దుత్తూర బీజంక్షిపేత్ । భంగాపత్రకకోకిలాక్ష సహితం సర్వంచ చూర్ణీకృతమ్ । దుత్తూరస్వరసేన సంతతమిదం సంమర్దయే ద్యామకమ్ । జంబీరస్వరసేన మర్దిత మిదంగుంజా ప్రమా ణావటీ । సేవ్యాచేన్మధునాజయేద్బ్రహ్మమిమం రక్తాతిసారం పరమ్। సర్వంచగ్రహణీగదేషు సహజేష్వామాతిసారేషుచ। తద్వచ్చూలయుతాంశ్చ దుస్తరతరాన్ నానాతిసారా జయేత్ ॥

తా. కర్పూరము శుద్ధిజేసినరసము శుద్ధిజేసిన గంధకము శుద్ధిజేసిన యింగిలీకము ఇనుపభస్మము కస్తూరిపసపు కోడిసెపాల అజామోదము చిత్రమూలము చింతగింజలు ఆరెపువ్వు యేలకులు జటామాంసి లవంగములు బూరుగబంక జాజికాయ వెలిగారము సముద్రఫలపువిత్తులు సైంధవలవణము శుద్ధిచేసిన నాభి ఇవి దినుసు యొకటింటికి నిష్క

ప్రమాణము వీనికన్నిటికి సమము మారేడుబేసము కాంతభస్మము అభ్రకసిందూరము రససిందూరము శుద్ధిచేసిన నల్లమందు శుద్ధిచేసిన వుమ్మెత్తవిత్తులు శుద్ధిచేసిన గంజావి యాకు నీరుగొలిమిడివిత్తులు అనువాని చూర్ణము ఇటుల వీనినెల్ల ఖల్వములో నునిచి ఉమ్మెత్తవేళ్ళరసముతో 1 ఝామము నిమ్మపండ్లరసముతో 1 ఝామము మర్దించి గురిగింజలంత మాత్రలుచేసి యందొకదానిని తేనెతో సేవించిన రక్తాతిసారము సర్వగ్రహణులు సహజాతిసారము ఆమాతిసారము శూలతోగూడి అసాధ్యములుగనుండు పలువిధాతిసారములు హరించు.

గ్రహణులకు మరీచ వటుకములు.

శ్లో॥ దుత్తూరమూలజంకల్కం మరీచ్యాచసమన్వితమ్ ।
ఇమాంగుంజ ద్వయాంమాత్రాం తైలయుక్తేన యేన్నరః ।
మలవేగం రుణద్ధ్యేతత్సేతు బంధ ఇవోదధిమ్॥

తా. ఉమ్మెత్తవేళ్ల కల్కమునకు సమముగ మిరియపుచూర్ణముగలిపి మర్దించి 2 గురిగింజలయెత్తు మాత్రలుజేసి తెల్లఆవనూనెతో సేవించిన "సముద్రమును శ్రీరాములు వారధికట్టిన భంగి" గ్రహణ్యతిసారములు బంధించును.

గ్రహణ్యతిసారాదులకు మదవారణ సింహరసము.

శ్లో॥ [ఆయుర్వేదే] సురభిపారద హింగుళచిత్రకాః గగనభస్మ సుటంకణజాతికాః । కనకబీజమథోతివిషా కటుత్రయహారీతకీభస్మసుదీప్యకాః । గరళబిల్వకపిత్థకళింగకాః నలదమోచకదాడిమధాతకీ । జలదశాల్మలి పిచ్ఛయుతాః సమాః కనకసామ్యమఫేనమిదందృఢమ్ । కనకపత్రరసైః పరిమర్దయేన్మరిచమాన వటీమధుసంయుతా । వినిహరేద్గ్రహణీగదముత్కటాం జ్వరయుతామ సతీంచవిషూచికామ్ । అగ్నిమాంద్య మథశూలవిబంధకం గుల్మశూలమథ పాండుమమందకమ్ । సరుధిరామమతీవసముత్కటాం గ్రహణికామదవారణసింహకః॥

తా. శుద్ధిచేసిన రసము శుద్ధిచేసిన యింగిలీకము చిత్రమూలము అభ్రకభస్మము పేల్చిన వెలిగారము జాజికాయలు శుద్ధిచేసిన వుమ్మెత్తవిత్తులు అతివస త్రికటుకములు

కరక్కాయమసి వోమము శుద్ధిజేసిన నాభి మారేడుగుజ్జు వెలగబేసము కొడిసెకాయ వట్టివేరు అరటిదుంప దాడింబకాయ ఆరెపువ్వు తుంగముస్తెలు బూరుగబంక శుద్ధిచేసిన నల్లమందు వీనిని సమభాగములుగ ఖల్వములోనునిచి వుమ్మెత్తాకురసముతో మర్దించి మిరియపుగింజలంత మాత్రలుచేసి తేనెతోసేవించిన ప్రబలమైన గ్రహణులు జ్వరముతో గూడి దుష్టముగనుండు విషూచి అగ్నిమాంద్యము శూల మలబద్ధము సర్వగుల్మశూలలు తీవ్రమైన పాండురోగములు దారుణమైన రక్తస్రావముతో గూడియుండు ఆమము వీనిని హరింపంజేయును.

సర్వగ్రహణ్యతిసారములకు లోకనాథ రసము.

శ్లో॥ [సిద్ధరసార్ణవే] శుద్ధసూతంవిషంగంధం టంకణంలోహభస్మకమ్ ।జాతీఫలంధాతకీచ వరాంగంచిత్రమూలకమ్ ॥ జీరకం నాగరంసింధుచూతబీజంసపిప్పలి।మోచాపిచ్ఛంబిల్వమజ్జా ముస్తాచాతివిషాపృథక్ । సప్తభాగమఫేనంచ సర్వతుల్యం మృతాభ్రకమ్ । దుత్తూరత్వక్కషాయేణ మర్దితంయామమాత్రకమ్ ।బదరాస్థిసమంఖాదే ద్వహ్నిదీప్తికరంపరం। అనుపానవిశేషేణగ్రహణీంచచిరంతనామ్ ।సర్వాజీర్ణ ప్రశమన మనుపానంచ మాక్షికమ్॥

తా. శుద్ధిచేసిన రసము శుద్ధిచేసిన వసనాభి శుద్ధిచేసిన గంధకము వెలిగారము లోహభస్మము జాజికాయ ఆరెపువ్వు లవంగపుచెక్క చిత్రమూలము జీలకఱ్ఱ శొంఠి సైంధవలవణము మామిడిపప్పు పిప్పళ్ళు బూరుగబంక మారేడుబేసము తుంగముస్తెలు అతివస యివి దినుసు కొక్కొకభాగము శుద్ధిజేసిన నల్లమందు 7 భాగములు వీనికన్నిటికి సమము అభ్రకభస్మము యిటుల వీనినెల్ల ఖల్వములోనునిచి నల్లఉమ్మెత్తవేళ్లపట్ట కషాయముతో 1 ఝామము మర్దించి రేగుపండంత మాత్రలుజేసి అనుపానవిశేషములతో సేవించిన అగ్నిమాంద్యము చిరకాలముగనుండు సర్వగ్రహణులు (అతిసారములు) హరించు. మఱియు దీనిని తేనెతో సేవించిన సర్వాజీర్ణములు హరించు.

కనకసుందర రసము.

శ్లో॥ హింగుళంమరిచంగంధంపిప్పలీటంకణంవిషమ్।కనకస్యచబీజాని సమాంశ విజయార్ద్రవైః । మర్యే ద్యామమాత్రంతు చణ

మాత్రావటీకృతా। భక్షణీద్గ్రహణీం హంతిరసః కనకసుందరః।
అగ్నిమాంద్యం జ్వరం తీవ్రమతిసారంచ నాశయేత్। దధ్యన్నం
దాపయేత్పథ్యంతథా తక్రోదనంచరేత్ ॥

తా. శుద్ధిజేసిన యింగిలీకము మిరియాలు శుద్ధిచేసిన గంధకము పిప్పళ్ళు వెలిగారము శుద్ధిజేసినవాభి శుద్ధిచేసిన ఉమ్మెత్తవిత్తులు వీనిని సమభాగములుగ ఖల్వములోనునిచి గంజాయియాకు రసముతో 1 ఝా.ము మర్దించి సెనగగింజలంత మాత్రలు జేసి సేవించిన అగ్నిమాంద్యము తీవ్రజ్వరము సర్వాతి సారములు గ్రహణులు హరించు. దీనియందు పెరుగు లేక మజ్జిగయన్నమును భుజించుట పథ్యకరము.

గ్రహణీగజకేసరీ రసము

శ్లో॥ [ఆయుర్వేదే] పారదంవ్యోమగరళం హింగుళంసురభిర్బలిః।
ఆయసం టంకణంచైవ ధూర్తబీజం సవత్సకమ్। వ్యోషా
చిత్రః జాజీద్వయస్థాడగ్ధభస్మచ । అజామోదా ప్రతివిషా
కుబేరాక్షీ తథైవచ। కపిత్థబిల్వపైశాచ మేతేచసమభాగినః ।
తత్సమమఫేనంచ ధుత్తూర రసమర్దితం । వాసరంమర్దితం
కల్కంమరీచస్యప్రమాణితః। మాక్షికేణలిహేదేవంశుంఠీరస
సమన్వితమ్ । జ్వరాతిసారగ్రహణి గుల్మశూలమజీర్ణకం ।
రక్తాతిసారప్రదరం విషూచీపాండురోగనుత్ । దీపనంకురుతే
తీవ్ర గ్రహణీగజకేసరీ ॥

తా. శుద్ధిజేసిన రసము అభ్రకభస్మము శుద్ధిజేసిన వాభి శుద్ధిజేసిన యింగిలీకము శుద్ధిజేసిన గంధకము ఉక్కుభస్మము వెలిగారము శుద్ధిజేసిన ఉమ్మెత్తవిత్తులు కొడిసె పాల త్రికటుకములు చిత్రమూలము జాజికాయ కరక్కాయలమసి అజామోదము అతి వస గచ్చపలుకులు వెలగపంటిబేసము మారేడుబేసము లేక మారేడుపిందెలు బూరుగ బంక వీనిని సమభాగములుగ చూర్ణముజేసి ఖల్వములోనునిచి దానికి సమముగ శుద్ధిజేసిన నల్లమందు గలిపి ఉమ్మెత్తవేళ్ళరసముతో 1 దినము మర్దించి మిరియపుగింజలంత మాత్రలుజేసి యందొక దానిని తేనెతోగాని లేక శొంఠిరసముతోగాని సేవించినజ్వరము అతి సారము గ్రహణులు గుల్మము శూల అజీర్ణము రక్తాతిసారము ప్రదరము విషూచి పాండువు వీనిని హరింపం జేసి మిక్కుటముగ అగ్నిదీపనమును గలుగంజేయును.

అతిసారాదులయందు పథ్యము.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] పటోలకుటజాజాజీ చుక్రికాకదళీఫలమ్।
బిల్వందధిచఛాగ్యాశ్చ తైలకైడర్యవాస్తుకమ్ ।
నిద్రాకారంచశాకంచ కపిత్థంతు వరీరసమ్ ।
అతిసారేగ్రహణ్యాంవా రంభా పుష్పంహితంవిదుః॥

తా. పొట్లకాయ కొడిసెకాయ జాజికాయ పులిచింత అరటిపండు మారేడు కాయ మేక పెరుగు తెల్లఆవనూనె పెద్దమ్రానుచెక్క చక్రవర్తికూర నిద్ర క్రానుగ చిగుళ్ళు వెలగపండు కందికట్టు అరటిపువ్వు యివి గ్రహణ్యతిసారములయందు హిత కరంబు.

అతిసారాదులయందపథ్యము.

శ్లో॥ తిలనిష్పావకూశ్మాండ కర్కోటకముపోదకీ।
అలాబుకందపూపంచ మాంసంమద్యం గుడంహిమమ్ ।
ఆమ్లాంబుపానతాంబూలం స్నానంజాగరసంగమమ్ ।
గ్రహణీమ్వతిసారేషు త్యాజ్యంమానం గురూణిచ॥

తా. నువ్వులు అనుములు గుమ్మడుకాయ కాకరకాయ బచ్చలికూర అనుగపుకాయ కందగడ్డ పిండివంటకములు మాంసము కల్లు బెల్లము శీతకరవస్తువులు పులుసు మిక్కుటముగ నీరుద్రాగుట తాంబూలము స్నానము జాగరణము స్త్రీసంగమము కోపము జడకరపదార్థములు వీనిని గ్రహణ్యతిసారములయందు వర్జింపవలయును.

ఇతి శ్రీనీలకంఠ చరణారవింద తీర్థప్రసాద పారావారభోగవిహార పారీణనిడి
మామిడి భగిసత్సంప్రదాయకారాధ్య రామదేశిక శిష్యోత్తమ నమశ్శివాయ
సత్పుత్ర పవిత్ర కవితాచాతురీధురీణ వైద్యజన శిరోభూషణ నీలకంఠ
కొట్టూరు బసవరాజ నామధేయప్రణీత శ్రీ బసవరాజీయే ఆంధ్ర
తాత్పర్య సహితే గ్రహణ్యతి సారరోగనిదాన తత్సా
ధ్యాసాధ్య చికిత్సానుపాన పథ్యాపథ్య లక్షణ
యుక్తం దశమ ప్రకరణమ్.

శ్రీ ర స్తు.

బ స వ రా జీ య ము.

ఆ ం ధ్ర తా త్ప ర్య ము

ఏ కా ద శ ప్ర క ర ణ ము.

శ్లో॥ శంకరం నిర్మలాకారం బాలచంద్ర కళాధరమ్।
స్థాణుంచోమాపతింశర్వం భజేహం మల్లికార్జునమ్॥

తా. సుఖకరుడు నిర్మలస్వరూపుడు బాలచంద్రకళాధరుడు అచంచలుడు పార్వతీవల్లభుడు శర్వుడు నగు మల్లికార్జునుని నేను భజించెదను.

శ్లో॥ శ్రీనీలకంఠవంశాబ్ధి చంద్రమా బసవాహ్వయః।
వక్ష్యామి వృషరాజీయ మహంవైద్య శిఖామణిమ్॥

తా. నీలకంఠ వంశమనెడి క్షీరసముద్రమునకు చంద్రుడైె బసవరాజు యని పేర్కొనబడిన నేను వైద్యగ్రంథములలో కడుశ్రేష్ఠంబైన బసవరాజీయ మను నీ గ్రంథముయొక్క ఏకాదశ ప్రకరణమును వచింపుచున్నాడను.

ఉదర నిదానము.

శ్లో॥ [ఆయుర్వేదే] రోగాస్సర్వేపిమందేగ్నౌ సుతరాముదరాణిచ।
అజీర్ణాన్మలినైశ్చాన్నై ర్జాయంతే మలసంచయాత్॥

తా. అగ్నిమాంద్యము త్రిదోషజనితంబగుటచే సర్వరోగములు జనించుటకు కారణంబుగనుండును. అందు వుదరరోగము ముఖ్యముగజనించును. మఱియు అజీర్ణము మలినాన్నము అనగా విరుద్ధాద్యశనాదికములు మలసంచయము (అనగా దోషపురీషాదుల సంచయము) అనువానివలనకూడా వుదరరోగము జనించును.

ఉదర సంప్రాప్తి.

శ్లో॥ రుద్ధ్వాస్వేదాంబువాహీని దోషాస్స్రోతాంసిసంచితాః।
ప్రాణాగ్న్యపానా స్సందూష్య జనయం త్యుదరంనృణామ్॥

తా. వాతాదిదోషములు స్వేదము వుదకము అనువానిని వహింపుచుండు స్రోతస్సులయందు సంచితంబులై వృద్ధింజెంది ప్రాణవాయువు అగ్ని అపానవాయువు అనువానిని కడుదుష్టయుక్తంబుగజేసి మనుజులకు వుదరరోగమును గలుగంజేయును.

ఉదరరోగ సామాన్య రూపము.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] ఆధ్మానంగమనేశక్తిర్దౌర్బల్యందుర్బలాగ్నితా। శోథస్సదవమంగానాం సంగోవాతపురీషయోః।
దాహస్తంద్రాచసర్వేషు జఠరేషుభవంతిహి॥

తా. కడుపుబ్బుట నడుచుటకు శక్తిలేకుండుట దౌర్బల్యము అగ్నిమాంద్యము వాపు అంగములయందు గ్లానిగలుగుట వాతము మలము బద్ధగించుట తాపము తంద్ర గలుగుట ఈ లక్షణములు సర్వోదరములయందు గలుగును.

ఉదరసామాన్య లక్షణము.

శ్లో॥ [శారీరే] యేనశుష్యతిసర్వాంగం జఠరంవర్ధతేభృశమ్।
ఉదరంతంవిజానీయా త్తదష్టవిధముచ్యతే॥

తా. సర్వాంగములు కృశించి మిక్కుటముగ కడుపుబ్బిన వుదరరోగమని తెలియవలయును. ఆ యుదరరోగములు 8 విధంబులు.

ఉదరరోగ విశేష లక్షణములు.

శ్లో॥ [ఆయుర్వేదే] పృథగ్దోషైస్సమస్తైశ్చ ప్లీహబద్ధక్షతోదకైః।
సంభవంత్యుదరాణ్యష్టౌ తేషాంలింగంపృథక్ఛృణు।
క్షతమూర్ధ్వమధోబద్ధ ముదకంతుసమంతతః।
నాభేఃప్లీహావామపార్శ్వే దోషజందోషలక్షణమ్।
సాధ్యంప్లీహంచైకదోషం శేషంత్యాజ్యం చతుష్టయమ్॥

తా. వాతోదరము పిత్తోదరము శ్లేష్మోదరము త్రిదోషోదరము ప్లీహోదరము బద్ధోదరము క్షతోదరము జలోదరములన వుదరరోగములు 8 విధంబులు వానిలక్షణములు ప్రత్యేకముగ వచించెద వినుము. బొడ్డుకు పైభాగమున జనించునది క్షతోదరమనియు బొడ్డుకు క్రిందిభాగమున జనించునది బద్ధోదరమనియు బొడ్డుకు చుట్టూ జనించునది జలోదరమనియు బొడ్డుకెడమ పార్శ్వమున జనించునది ప్లీహోదరమనియు వాతపిత్త

శ్లేష్మములవలన జనించునవి దోషజోదరములనియు వాతపిత్తశ్లేష్మలక్షణ యుక్తంబై జనించునది త్రిదోషోదరమనియు తెలియవలయు. అందు ప్లీహోదరము వాత పిత్త శ్లేష్మోదరములు నీ నాలుగును సాధ్యంబులు తక్కినవి, నాలుగును అసాధ్యంబులు.

ఉదరరోగ సామాన్య చికిత్స.

శ్లో॥ [సిద్ధరసార్ణవే] ఉదరాణిమలంధృత్వా బహుశో రేచనంహి
తమ్ । లశునాదికమేరండ తైలంతత్రప్రశస్యతే॥

తా. పైజెప్పబడిన ౮ యుదరములు మలాధిక్యమువలన జనించు. అట్లగుటం జేసి వానియందు తఱుచుగ లశునాద్యేరండ తైలములవలన విరేచనము జేయించుట, ప్రశస్తంబు.

వాతోదర లక్షణము.

శ్లో॥ [మతాంతరే] తత్రవాతోదరేశోఫః పాణిపన్నాభికుక్షిషు ।
కుక్షిపార్శ్వోదర * కటినవ్యథంచకృశాంగతా ।
ముహుర్ముహుశ్చసంతాపో శుష్కకాసేనలక్షయేత్॥

తా. మీఁజేతులు మీఁగాళ్ళు నాభి కుక్షి అనువానియందు శోఫగలుగుట కుక్షి పార్శ్వములు కడుపు కటిప్రదేశము అనువానియందు సూదులతో బొడుచునటుల వేదనగలుగుట శరీరము కృశించుట పలుమారు సంతాపము పొడిదగ్గు గలుగుట ఈ లక్షణములుగలది వాతోదరమని తెలియవలయు.

పైత్యోదర లక్షణము.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే]జ్వరోమూర్ఛాచతృడ్దాహః కటుకాస్యంచ
జృంభణమ్।భ్రమోఽతిసారస్స్వేదశ్చ పిత్తజోదరలక్షణమ్॥

తా. జ్వరము మూర్ఛ దప్పి తాపము గలుగుట నోరు చేదుగనుండుట ఆవులింతలు గలుగుట తబ్బిబ్బులాడుట అతిసారము చెమటగలుగుట ఈ లక్షణములుగలది పిత్తోదరమని తెలియవలయు.

శ్లేష్మోదర లక్షణము.

శ్లో॥ శ్వయథుర్గౌరవంనిద్రాకాసశ్చపాండుకృత్ ।

* కటిపృష్ఠరుక్పర్వభేదనమ్.

ఉదరంస్తిమితంస్నిగ్ధం శీతస్పర్శః కఫోదరే॥

తా. వాపుగలుగుట శరీరము జడముగ నుండుట యెల్లపుడు నిదురగలుగుట దగ్గు పుబ్బసము గలుగుట చర్మాదులు తెల్లగనుండుట కడుపు కదలక మెఱయుచుండుట కడుపు దాకిన చల్లగనుండుట ఈ లక్షణములుగలది శ్లేష్మోదరమని తెలియవలయు.

సన్నిపాతోదర లక్షణము.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] త్రిదోష లక్షణైర్యుక్తం సన్నిపాతోదరం
భవేత్ । దేహంచపాండురంమూత్ర మగ్నిరక్షణముత్తమమ్॥

తా. వాత పిత్త శ్లేష్మ లక్షణంబులన్నియుంగలది సన్నిపాతోదరమని తెలియవలయు. దానియందు శరీరము మూత్రము పాండువర్ణముగ నుండు. మఱియు "రోగాస్సర్వేపిమందేగ్నౌ సుతరాముదరాణిచ" అను వచన ప్రకారము వుదరమునకు మందాగ్నియే ప్రధానంబు. అట్లగుటంజేసి దీనియందు ముఖ్యముగ యగ్ని దీప్తికరములగు నౌషధముల నొసంగవలయు.

జలోదర లక్షణము.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] ఉదరంసజలంయస్య వర్ధతేశ్వయథుస్తథా ।
హస్తపాదేకృశత్వంచ స్యాజ్జలోదర లక్షణమ్॥

తా. ఉదరంబంతయు జలయుక్తమై మిక్కుటముగ పెరుగుట బొద్దువాచుట చేతులు కాళ్ళు కృశించుట ఈ లక్షణములుగలది జలోదరమని తెలియవలయు.

ప్లీహోదర లక్షణము.

శ్లో॥ ప్లీహోదరం కీర్తయతో నిబోధ విదాహ్యభిష్యందిరతస్య
జంతోః । ప్రదుష్టమత్యర్థమసృక్కఫశ్చ ప్లీహాభివృద్ధింకు
రుతః ప్రవృద్ధౌ । ప్లీహాఖ్యమేతజ్జఠరంవదంతి తద్వామ
పార్శ్వే పరివృద్ధిమేతి । విశేషతస్సీదతిచాతురోఽత్ర మంద
జ్వరాగ్నిః కఫపిత్తలింగైః । ఉపద్రుతః క్షీణబలోఽతిపాండుః
ప్లీహోదరంసాధ్యమితిబ్రువంతి॥

తా. ప్లీహోదరలక్షణమును వచించెద వినుము * విదాహకర పదార్థముల † అభిష్యందిపదార్థముల యెల్లపుడు సేవించుటవలన రక్తకఫములు మిక్కుటముగ దుష్టంబులై వృద్ధిం జెంది యెడమపార్శ్వమున ప్లీహాభివృద్ధిని గలుగంజేయు. దీనినే ప్లీహోదరమని వచించెదరు. అంత మిక్కుటముగ శరీరశైథిల్యము స్వల్పజ్వరము అగ్నిమాంద్యము కఫపిత్తోదరలక్షణములు బలక్షయము శరీరమున తెలుపువర్ణము గలుగుట. ఈ ప్లీహోదరము సాధ్యము.

శ్లో॥ [రసరత్నాకరే] ప్లీహానాంపృష్ఠదేశేన రక్తస్రావంచకారయేత్॥

తా. ప్లీహోదరమున వీపుయందు రక్తస్రావము జేయించవలయు.

బద్ధగుదోదర లక్షణము.

శ్లో॥ [ఆయుర్వేదే] యస్యాంత్రమన్నైరుపలేపిభిర్వా బాలాశ్మభిర్వాపిహితంయథావత్ । సంచీయతేతస్యమలస్సదోషశ్శనైశ్శనైస్సంకరవచ్చనాడ్యామ్ । నిరుధ్యతేతస్యగుదేపురీషం నిరేతికృచ్ఛ్రాదతిచాల్పమల్పమ్ । హృన్నాభిమధ్యే పరివృద్ధిమేతి తస్యోదరం బద్ధగుదంవదంతి॥

తా. జిగటగనుండు అన్నశాకశాలూకాది పదార్థసేవనవలన సూక్ష్మమైన తాళ్ళు వుదరమున బ్రవేశించుటవలన మలవాహినులగు ప్రేగులడ్డగింపబడి దానివలన వాతపిత్తశ్లేష్మములు దుష్టంబులై వానితోడ మలముగలసి గుదస్థానమునందుండుబోలు నరములయందూడ్వబడిన కుప్పవలె క్రమముగ సంచితంబై కడుకష్టముమీద కొంచెకొంచెముగ బైలు వెడలు. వానివలన నుదరము హృదయము నాభి అనువాని మధ్యమున (అనగా అన్నపాకస్థానమున) వృద్ధిజెందు. దానినే బద్ధగుదోదరమని వచించెదరు.

క్షతోదర లక్షణము.

శ్లో॥ శల్యం తథాన్నోపహితంయదంత్రం భుక్తం భినత్త్యాగతమన్యథావా । తస్మాత్స్రుతోంత్రాత్సలిలప్రకాశస్స్రావస్స్రవేద్వైగుడతస్తుభూయః। నాభేరధశ్చోదరమేతి వృద్ధింనిస్తుద్యతే దాల్యతిమాతిమాత్రమ్ । ఏతత్పరిస్రావ్యుదరం ప్రదిష్టం ఛిద్రోదకోదరం కీర్తయతోనిబోధ॥

తా. శల్యములన కంటక శర్కరాదు లన్నముతోడగలసి పక్వాశయగతంబై యందుండి బయలువెడలునపుడు నాడులయందడ్డముగ బ్రవేశించుటవలనగాని లేక ఆవులింతచేగాని మిక్కుటముగ భుజించుటవలనగాని ప్రేగులు భిన్నంబులై వానిఛిద్రములవలన పలుమారు స్రవించెడు నీరు గుదము ప్రేగులు అనువానియందు పూరితంబై బొడ్డుక్రింద వుదరమును గలుగంజేయు. యిదే క్షతోదరమనియు పరిస్రావ్యుదరమనియు గ్రంథాంతరేణ ఛిద్రోదరమనియు జెప్పంబడు. దానియందు సూదులతో బొడుచునటుల బ్రద్దలుసేయునటుల మిక్కుటముగ వేదనగలుగు. దీని నుపేక్షించుటవలన నిది శీఘ్రముగ జలోదరంబగు.

జలకూర్మోదర లక్షణము.

శ్లో॥ [మతాంతరే] జలకూర్మం తుతంవిద్యాచ్ఛ్లేష్మవాయు సముద్భవః । సచకృచ్ఛ్రప్రయత్నేన ప్లీహోదరగుణాన్వితః॥

తా. శ్లేష్మవాతమువలన జనించి ప్లీహోదరలక్షణయుక్తంబై కూర్మాకారమైన నుదరము గలదియే జలకూర్మోదరమనంబడు. (ఇది కష్టసాధ్యము. ఇది జలోదరము నందంతర్భావమును జెందియుండు.

అష్టోదర సాధ్యాసాధ్యములు.

శ్లో॥ [సిద్ధరసార్ణవే] జన్మనైవోదరంసర్వం ప్రాయఃకృచ్ఛ్రతమం విదుః । బలినస్తదజాతాంబు యత్నసాధ్యం నవోత్థితమ్॥

తా. ఉదరరోగంబులన్నియు నుత్పత్తిమొదలుకొని తలుచుగ కష్టసాధ్యంబులు. ఐనను సత్వముగలవానికి నవీనముగ జనించిన అజాతోదకోదరము కడుప్రయత్నమువలన సాధ్యంబగు. అజాతోదకోదరలక్షణం బెద్దియనిన. (చరకే॥ శ్లో॥ "అశోథమరుణాభాసంసశబ్దంనాతిభారికమ్ । సదాగుడాయంతంసిరాజాలగవాక్షితమ్। నాభింవిష్టభ్యపాయాతువేగంకృత్వాప్రణశ్యతి । హృద్యంక్షణకటీనాభిగుదంప్రత్యేకశూలినః। కర్కశంసృజతోపానంనాతిమందేచపావకే । లోలస్యవిరసేచాస్యేమూత్రేల్పేసంహతే విశి । అజాతోదకమిత్యేతైర్వ్యక్తంవిజ్ఞాయలక్షణేరితి" అనగా వాపు లేక యెఱుపై శబ్దముతోగూడి బలువు లేక యెల్లపుడు గుడుగుడు శబ్దముతోగూడి గవాక్షరూప

మగు సిరలతో వ్యాప్తంబైయుండు అపానవాతము నాభిలోనుండిలేచి గుదస్థానము వరకు వ్యాపించియుండు వేగముతోగూడినదై లోమ్ము గజ్జలు కటిప్రదేశము బొడ్డు గుదము అనువానియందు శూలనుకలుగంజేయుచు గుదస్థానమును కఠినముగజేయుచు కుక్షి మిక్కుటముగ వృద్ధింజెంది నీటిచే పూరింపంబడిన తోలుతిత్తినిదాకిన నెట్టిస్వర్శ ఘోషగల్గునో అట్టివానితో తుల్యంబై యగ్నిమాంద్యము అరుచి అల్పమాత్రము మలబద్ధము అనువానితోగూడియుండునది అజాతోదకోదరమని తెలియవలయుననుట.)

శ్లో॥ [ఆయుర్వేదే] పక్షాద్బద్ధగుదంతూర్ధ్వం సర్వంజాతోదకం తథా। ప్రాయోభవ త్యభావాయ ఛిద్రాంత్రంచోదరం నృణామ్॥

తా. బద్ధగుదోదరము 15 దినములకుపిదప నసాధ్యంబగు. ఇత్తెఱంగుననే సర్వోదరములు నీరైన యెడల మృత్యుప్రదంబులగు మఱియు ఛిద్రాంత్రోదరము తఱుచుగ మృత్యుప్రదంబు ఐనను ఒకానొకప్పుడు * శల్యచికిత్సవలనగాని లేక శస్త్రచికిత్సవలనగాని ఉదకపూరితంబగు ఛిద్రాంత్రము బద్ధగుదము సాధ్యంబులగు.

ఉదరాసాధ్య లక్షణములు.

శ్లో॥ శూనాక్షం కుటిలోపస్థ ముపక్లిన్న తనుత్వచమ్।
బలశోణితమాంసాగ్ని పరిక్షీణంచవర్జయేత్॥

తా. నేత్రములుబ్బుట శిశ్నము వంకరగనగుట చర్మము క్లేదయుక్తమై పల్చగ నుండుట సత్వము రక్తము మాంసము జాఠరాగ్ని క్షయించుట ఈ లక్షణములుగల యుదరరోగిని వర్జింపవలయు.

శ్లో॥ [మతాంతరే] పార్శ్వభంగాన్నవిద్వేష శోఫాతీసారపీడితమ్।
* బలశోణితమాంసాగ్ని క్షీణాచోదరిణంత్యజేత్॥

తా. పార్శ్వములు పగిలినటులుండుట అన్నద్వేషము వాపు అతిసారము గలుగుట సత్వము రక్తమాంసములు క్షయించుట అగ్నిమాంద్యము గలుగుట ఈ లక్షణములుగల యుదరరోగిని వైద్యుడు వర్జింపవలయు.

* బహువిధములగు తృణములు కాష్ఠములు పాషాణములు లోహములు మంటి గడ్డలు మొదలగునవి శరీరమునుండి వెడలకుండిన వానిని యంత్ర శస్త్ర క్షారాగ్నుల వలన వెలికిందీయు నుపాయంబును వ్రణనిశ్చయమును బోధించునది శల్యమనంబడు. ఈశల్యచికిత్స సుశ్రుతమున జెప్పంబడియున్నయది చూడుడు.

వాతోదరమునకు అగ్నికుమార రసము.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] శుద్ధసూతం సమంగంధం శుద్ధతాళం మనశ్శిలా। తుల్యాంశంచిత్రమూలంచ * యామం దుత్తూరజైర్ద్రవైః॥ జంబీరైశ్చతథామర్ద్యం తద్గోళం శ్రావసంపుటే। రుద్ధ్వాబహిర్మాషపిష్టైస్తయూర్లేప్యంచసంపుటమ్। గోధూమపిష్టికావాథవిలేప్యావస్త్రమృత్తికా। విశోష్యపాచయేద్యంత్రేద్విమద్యామంసువాలుకే। క్రమవృద్ధ్యాగ్నినాపాచ్యం సాంగశీతంసముద్ధరేత్। దశమాంశంవిషందత్వా విషాంశం మృతతామ్రకమ్। జ్వాలాముఖీద్రవైస్సర్వంభావయిత్వాత్రిసప్తధా। త్ర్యూషణంచ సహైవార్ద్రద్రవైర్భావ్యం త్రిసప్తధా। రసోహ్యగ్నికుమారోయంసేవ్యంగుంజాద్వయంసదా। తాంబూలపత్రసంయుక్త ముదరం వాతగుల్మజిత్। కాకజంఘాకషాయంచ హ్యనుపానం సదాపిబేత్॥

తా. శుద్ధిజేసిన రసము శుద్ధిజేసిన గంధకము శుద్ధిజేసిన తాళకము శుద్ధిజేసిన మణిశిల చిత్రమూలము వీనిని సమభాగములుగ ఖల్వములోనునిచి వుమ్మెత్తాకు నిమ్మపండు అనువానిరసములలో ప్రతివానిచే నొక్కొకఝామువర్దించి ముద్దజేసి మూకుళ్లలోనునిచి వానిచుట్టూ మినుపపిండినిగాని లేక గోధుమపిండినిగాని మెత్తి పిదప వానిచుట్టు చీలమన్ను లేపనముజేసి యెండించి వాలుకాయంత్రమునందునిచి వృద్ధ్యగ్నులతో క్రమముగ 12 ఝాములువండి సాంగశీతలమున దీసి ఖల్వములోనునిచి దానికి 10 వ భాగము శుద్ధిజేసిన నాభి నాభికిసమముగ తామ్రభస్మము గలిపి జ్వాలాముఖిరసముతో 21 మార్లుభావనజేసి అందుత్రికటుకచూర్ణము గలిపి అల్లపురసముతో 21 మార్లు మరల భావనచేసి యందు 2 గురిగింజలయెత్తును తమలపాకులో నునిచి సేవించినతోడనే పెలుకుసంధివేరు కషాయమును ద్రాగిన వాతోదరము గుల్మము హరించు.

* యవమానూరజైర్ద్రవైః।

వాతోదరమునకు వ్యోషాదిగణ చూర్ణము.

శ్లో॥ కటుత్రయంవచాహింగు యవక్షారంవిషద్వయమ్। చవ్యచి
త్రవిడంగాని గజహ్వాలవణానిచ। గ్రంథిబిల్వాజమోదంచ
గణోవ్యోషాదికస్తథా॥ ఏతానిసమభాగాని సూక్ష్మచూర్ణా
నికారయేత్। లేహ్యమేరండతైలేన తచ్చూర్ణం బుద్ధిమా
న్నరః॥ బిడాలపతకంచైవ పిబేద్వాకోష్ణవారిణా॥ వాతోదర
వినాశాయ సర్వోదరవినాశకృత్॥

తా॥ త్రికటుకములు వస యింగువ యవక్షారము అతివస శుద్ధిజేసిననాభి చెవ్యము చేతిపొట్ల వాయువిడంగములు యేనుగపిప్పలి పంచలవణములు గ్రంధి తగరము మారేడు వోమము వీనిని సమభాగములుగ చూర్ణముజేసి బిడాలపతకప్రమాణమును ఆముదముతోగాని లేక యొకింత వుష్ణోదకముతోగాని సేవించిన వాతోదరము సర్వోదరములు హరించు.

పైత్త్యోదరమునకు త్రైలోక్యసుందర రసము.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] శుద్ధసూతం ద్విధాగంధం మృతాభ్రం
సైంధవంవిషమ్। కృష్ణజీరంవిడంగంచ గుడూచీసత్వమేవచ।
*వాసాచైవయవక్షారంప్రత్యేకంస్యాద్రసార్ధకమ్। నిర్గుండికా
ద్రవైశ్చాహ్నిబీజపూర రసైర్దినమ్। మర్దయేచ్ఛోషయేత్సో
యం రసత్రైలోక్యసుందరః॥ గుంజాద్వయంఘృతైర్లేహ్యం
పైత్త్యోదరకులాంతకమ్। పలైకంచిత్రకంశ్లక్ష్ణంద్విగోమూత్ర
శకృజ్జలైః। పాచ్యం పాదావశేషంచ ఘృతప్రస్థం విపాచ
యేత్। పలైకంచయవక్షారం క్షిప్త్వాపక్త్వావతారయేత్।
తత్కార్షికం పిబేచ్చాను స్నిగ్ధముష్ణంచ భోజయేత్॥

తా॥ శుద్ధిజేసిన రసము 1 భాగము శుద్ధిజేసిన గంధకము 2 భాగములు అభ్రక భస్మము శుద్ధిజేసిన సైంధవలవణము శుద్ధిజేసిననాభి నల్లజీలకఱ్ఱ వాయువిడంగములు తిప్పసత్తు అడ్డసరము లేక వస యవక్షారము యివిదినుసుకు ½ భాగము యిటుల వీని

* వచా.

నెల్ల ఖల్వములోనునిచి వావిలియాకు రసముతో 1 దినము మాదీఫలరసముతో 1 దినము మర్దించి యెండించి 2 గురిగింజల యెత్తును నేతితో సేవించిన తోడనే 1 పలము చిత్రమూలమును సూక్ష్మముగ చూర్ణముజేసి 2 పలములు గోమూత్రము 2 పలములు గోమయరసముగలిపి 4 వ భాగముగ గాచి అందు ప్రస్థప్రమాణము ఘృతము 1 పలము యవక్షారము గలిపి పాకముజేసి దించుకొని కర్షప్రమాణమును పాకముజేసిన పైత్త్యోదరము హరించు. మఱియు స్నిగ్ధమై యుష్ణముగ నుండుయన్నమును భుజింపవలయు.

శ్లేష్మోదరమునకు వైశ్వానరీ వటుకములు.

శ్లో॥ [ఆయుర్వేదే] శుద్ధసూతం సమంగంధం మృతార్కాయశ్శి
లాజతు। రసాయనం ప్రకర్తవ్యం రసస్యద్విగుణం విషమ్।
త్రికటుశ్చిత్రకంకుష్ఠం నిర్గుండీముసలీరజ। అజమోదాం వి
షాంశేన ప్రత్యేకంచ ప్రకల్పయేత్। పంచాంగనింబక్వాథేన
భావనాచైకవింశతిః॥ భృంగరాజరసైస్సప్త దత్వాక్షౌద్రే
ణాలోడయేత్। భక్షయేద్బదరీమాత్రాం వటికాంతాందివా
నిశి। శ్లేష్మోదరంనిహంత్యాశు నామ్నావైశ్వానరీవటీ। దేవ
దార్వగ్ని మూలస్య కల్కంక్షీరేణ పాయయేత్। భోజనం
వ్యోషదుగ్ధేన కుళుత్థస్యరసేనవా॥

తా. శుద్ధిచేసిన రసము శుద్ధిజేసిన గంధకము తామ్రభస్మము లోహభస్మము శుద్ధిజేసిన శిలాజిత్తు యివి దినుసు కొక్కొకభాగము శుద్ధిజేసిన నాభి త్రికటుకములు చిత్రమూలము చంగల్వకోష్టు వావిలి నేలతాటిగడ్డలు పసపు వోమము యివి దినుసు కొకటింటికి 2 భాగములు ఇటుల వీని నెల్ల ఖల్వములోనునిచి వేపచెక్క దానిపువ్వులు కాయలు ఆకులు వేళ్ళు అనువాని కషాయముతో 21 మార్లును గుంటగలగరాకు రసముతో 7 మార్లును భావనజేసి తేనెగలిపి కలియబెట్టి రేగుపండంత మాత్రలుజేసి యందొకదానిని దేవదారు చిత్రమూలము అనువానిలో పాలుబోసి కల్కముగ కాచి యీ యనుపానముతోడ సాయం ప్రాతఃకాలములందు సేవింపుచుండిన శ్లేష్మోదరము హరించు. భోజనమునందు త్రికటుకయుక్తముగ కాచబడిన పాలనుగాని వులవకట్టునుగాని జేర్చికొనవలయు.

సన్నిపాతోదరమునకు బృహదగ్ని ముఖచూర్ణము.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] సర్జక్షారం యవక్షారం భల్లాతం గజపిప్పలీమ్। అజమోదావచాముస్తా దేవదారు విళంగకమ్। పాఠా దారునిశాహింగుధాత్రీ దాడిమపుష్కరమ్। వృద్ధదారు త్రివృచ్చించాయవానీ జీరకద్వయమ్। కర్పూరంనాగరంభార్జ్గీ మరిచంచామ్లవేతసమ్।మండూరమభయాశుంఠీ చాతుర్జాతకరంజకమ్। ఆరగ్వధంతథా పంచలవణాని విచూర్ణయేత్। శిగ్రుబ్రహ్మత్వచాక్షారం వారుణీపత్రచించికామ్।తిలకాండం కోకిలాక్షుంక్షారం చైవాపమార్గజమ్। తుల్యాంశం మాతులుంగామ్లైః ర్భావనాత్రయ భావితమ్। ముస్తాకాథైస్త్రిధా భావ్యమార్ద్రకోత్థద్రవైస్త్రిధా। బృహదగ్నిముఖోనామ్నా కర్షైక ముదరాపహమ్। గోమూత్రైర్వాసురాభిర్వాప్యారనాళైరథాపివా। సన్నిపాతోదరంచైవ గుల్మంహంతి త్రిదోషజమ్॥

తా. సర్జక్షారము యవక్షారము శుద్ధిజేసిన జీడివిత్తులు యేనుగపిప్పళ్ళు అజామోదము వస తుంగముస్తెలు దేవదారు వాయువిడంగములు శిరుబొద్ది (మ్రానిపసపు పసపు యింగువ వుసిరికవరుగు దాడిమబెరడు పుష్కరమూలము వృద్ధదారు (బొద్దితీగ) తెగడ చింతచెక్కలక్షారము వోమము జీలకఱ్ఱ నల్లజీలకఱ్ఱ కర్పూరము శొంఠి గంటుభారంగి మిరియాలు పుల్లప్రబ్బలి చిట్టెపుపొడి కరక్కాయ శొంఠి చాతుర్జాతకములు క్రానుగచెక్క రేలచెక్క పంచలవణములు కారుమునగక్షారము మోనుగచెక్కక్షారము అడవికలిగొట్టాకు క్షారము చించాక్షారము నువ్వులక్షారము గొలిమిడిక్షారము ఉత్తరేణుక్షారము వీనిని సమభాగములుగ చూర్ణముజేసి మాదీఫలరసము తుంగముస్తెల కషాయము అల్లపురసము అనువానిలో ప్రతిదానిచే మూడేసిమార్లు భావనజేసి కర్ష ప్రమాణమును గోమూత్రముతో గాని సురతో గాని సేవించిన సన్నిపాతోదరము త్రిదోషజనితగుల్మము హరించు.

శ్లో॥ స్నుహీక్షీరేణ సంభిన్నం పిప్పలీచూర్ణ భక్షణమ్।
సప్తాహేశమనంయాతి చిరజాతం జలోదరమ్॥

తా. పిప్పలిచూర్ణమును బొంతజెముడుపాలతో దడిపి యెండించి 5 చిన్నములయెత్తును బియ్యపుకడుగుతో 7 దినములు సేవించిన చిరకాలముగనుండు జలోదరము హరించు.

జలోదరమునకు వహ్నివీర్య రసము.

శ్లో॥ [నిత్యనాథీయే] చతుస్సూతంచ గంధోష్టౌ రజనీ త్రిఫలాశిలా। ప్రత్యేకంచ ద్విభాగంస్యాత్త్రివృన్నేపాలచిత్రకమ్। ప్రత్యేకంచ త్రిభాగంస్యా త్ర్యూషణం జీరదంతికా। ప్రత్యేకమష్టభాగంస్యా దేకీకృత్య విచూర్ణయేత్। జయంతీస్నుక్పయోభృంగీ వహ్ని వాతారితైలకైః। ఏకైకేన క్రమాద్భావ్యం సప్తవారంపృథక్పృథక్। వహ్నివీర్య రసోనామ నిష్కముష్ణ జలైః పిబేత్। విరేచనం భవేత్తేన తక్రభుక్తం ససైంధవమ్। దినాంతే జాపయేత్పథ్యం వర్జయేచ్ఛీతలం జలమ్। సర్వోదరహరః ప్రోక్తోమూఢ వాతహరః పరః॥

తా. శుద్ధిజేసినరసము 4 భాగములు శుద్ధిజేసిన గంధకము 8 భాగములు పసపు త్రిఫలములు శుద్ధిజేసిన మణిశిల యివి దినుసుకు 2 భాగములు శుద్ధిజేసిన తెగడ శుద్ధిజేసిన నేపాళములు చిత్రమూలము యివి దినుసుకు 3 భాగములు శొంఠి పిప్పలి మిరియాలు జీలకఱ్ఱ నేలదంతిచెక్క యివి దినుసుకు 8 భాగములు వీనినెల్లదంచి చూర్ణముజేసి తక్కిలి బొంతజెముడుపాలు గుంటగలగర చిత్రమూలము ఆముదము అనువాని రసములలో ప్రతిదానిచే యేడేసిమార్లు క్రమముగ భావనజేసి నిష్కప్రమాణమును వుష్ణోదకముతో సేవించిన విరేచనమై జలోదరము సర్వోదరములు మూఢవాతము హరించు. పథ్యము 3 వ ఝామున మజ్జిగలో సైంధవలవణమును గలిపి దీనితోడ యన్నమును భుజింపవలయు. మఱియు నీ యౌషధసేవనకాలమున శీతోదకమును వర్జింపవలయు.

ప్లీహోదరమునకు వంగేశ్వర రసము.

శ్లో॥ సూతభస్మంవంగభస్మం పలైకైకంప్రకల్పయేత్। మృతంతామ్రం గంధకంచ ప్రత్యేకంచ పలంపలమ్। అర్కక్షీరైర్దినం మర్ద్యం సర్వం తద్గోళకీకృతమ్। రుద్ధ్వాథ భూధరేపాచ్యం

పుటైకేనసముద్ధరేత్ । ఏవవంగేశ్వరోనామ ప్లీహాగుల్మోదర
రంజయేత్ । ఘృతైర్గుంజా ద్వయంలేహ్యం నిష్కంశ్వేత
పునర్నవామ్ । గవాంమూత్రైః పిబేచ్చాను రజనీం వాగ
వాంజలైః । పంచాంగందేవదారోస్తు చూర్ణంకర్షంశివాంబు
నా । మాషమాత్రం పిబేద్యస్తు ప్లీహా స్తస్యకరోతికిమ్ ॥

తా. రసభస్మము వంగభస్మము తామ్రభస్మము శుద్ధిజేసిన గంధకము వీనిని దినమును కొక్కొకపలముచొప్పున ఖల్వములోనునిచి జిల్లేడుపాలతో 1 దినము మర్దించి ముద్దచేసి మూకుళ్ళలోనునిచి క్రింద పైన చీలమన్ను లేపనముచేసి భూధర పుటంబిడి సాగంశీతలమునదీసి 2 గురిగింజలయెత్తును నేతితో సేవించి తోడనే నిష్కప్రమాణము తెల్లగలిజేరువేరు చూర్ణమునుగాని లేక పసపుచూర్ణమునుగాని గోమూత్రములో గలిపి సేవించిన ప్లీహోదరము గుల్మము హరించు. లేక కర్షప్రమాణము దేవదారు * పంచాంగముల చూర్ణమును వుసిరికపండ్ల రసముతో గలిపి మాషప్రమాణము పై యౌషధమును గలిపి సేవించిన ప్లీహోదరము హరించు.

సర్వోదరములకు బ్రహ్మవటుకములు.

శ్లో॥ [ఆయుర్వేదే] విడంగం దాడిమంకుష్ఠం † నింబత్వగ్ద్రహానం
వచా। త్ర్యూషంపాఠాదేవదారు నిశావ్యాఘ్రినఖాభయా।
రేణుకం రోహిణీచైలా త్రివృత్ప్రిత్యేక కార్షికమ్। నేపాళబీజ
చూర్ణంచ దంతిమూలంపలంపలమ్। బ్రహ్మదండీ రసప్రస్థం
ప్రస్థమాజ్యం పురాతనమ్ । పూర్వకల్కయుతం పాచ్యం
మృద్వగ్నౌచసుపాచితమ్ । భక్షయేద్బదరాకారాం నిత్యం
బ్రహ్మవటీంశుభామ్। చతుష్షష్ట్యుదరవ్యాధీ సాధ్యాసాధ్యా
న్నిహంత్యలమ్ ॥

తా. వాయువిడంగములు దాడిమవరుగు చంగల్వకోష్ఠు వేపపట్ట చిత్రమూలము లేక శ్రీగంధము వస త్రికటుకములు శిరుబొద్ది దేవదారు పసపు ‡ వ్యాఘ్రనఖము

* పంచాంగములనగా—ఆకు వేరు విత్తులు పువ్వులు పట్ట అనునవియు.

† నిబంత్వక్ఛందసంవచా. ‡ పులితొడుగు.

శరకాయలు రేణుకలు కటుకరోహిణి యేలకులు తెగడ వీనిని దినమునకు కర్షప్రమాణము చొప్పున ఖల్వములోనునిచి చూర్ణముచేసి 1 పలము శుద్ధిజేసిన నేపాళచూర్ణము 1 పలము నేలదంతివేళ్ళచూర్ణమును 1 ప్రస్థము బ్రహ్మదండివేళ్లరసముతో నూరి కల్కము చేసి పైచూర్ణముతో గలిపి 1 ప్రస్థము ప్రాతనెయ్యినిచేర్చి మృద్వగ్నితో పక్వముగ వండి రేగుపండంత ప్రతిదినము సేవింపుచుండిన సాధ్యాసాధ్యోదరములు గుల్మము శూల విద్రధి మొదలగు 64 వుదరరోగములు హరించు.

ఉదరములకు కదలీయోగము.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] గోదుగ్ధేకదళీపత్రం పిష్టమంతఃపుటంపచేత్ ।
తద్భస్మోదకపానేన సమస్తోదరనాశనమ్॥

తా. అరటివరుగును ఆవుపాలతో దడిపి ముద్దగనూరి పుటం బిడిన భస్మంబగు. ఆ భస్మమును నుదకములోగలిపి త్రాగిన సర్వోదరములు హరించు.

ఆనాహరోగ నిదానము.

శ్లో॥ [ఆయుర్వేదే] ఆమంశకృద్వా నిచితంక్రమేణ భూయోవిబ
ద్ధంవిగుణానిలేన । ప్రవర్తమానం నయథాస్వమేనం వికార
మానాహముదాహరంతి। తస్మిన్భవంత్యామ సముద్భవేతు
తృష్ణాప్రతిశ్యాయశిరోవిదాహాః । ఆమాశయేశూలమథో
గురుత్వం హృత్స్తంభ ఉద్గార విఘాతనంచ । స్తంభఃకటీ
పృష్ఠ పురీషమూత్రే శూలంచమూర్ఛా శకృతశ్చఛర్దిః ।
శ్వాసశ్చపక్వాశయజేభవంతి తథాలసోక్తాని చలక్షణాని ॥

తా. దుష్టవాతమువలన ఆమముగాని లేక పురీషముగాని క్రమముగ సంచితంబై పలుమారు బద్ధగింపబడినదై స్వమార్గమునందు బాగుగా ప్రవర్తింపక వికారమును గలుగంజేయుచుండునది ఆనాహమనంబడు. ఆమమువలన జనించిన ఆ యనాహమునందు దప్పి పడిసెము తలయందు తాపము ఆమాశయమునశూల జడత్వము ఱొమ్మడచుట తేనుపులువెడలకుండుట నడుము వీపు మలము మూత్రము స్తంభించుట శూల మూర్ఛ గలుగుట మలమునుగ్రక్కుట శ్వాసము యీ లక్షణంబులు గలుగు. పక్వాశయమున జనించిన ఆనాహమునందు అలసరోగోక్తలక్షణంబులు గలుగు. అలసరోగలక్షణంబు లెవ్వియనిన—శ్లో॥ కుక్షిరానహ్యతేత్యర్థం ప్రతామ్యే త్పరికూజతి । నిరుద్ధో మారుతశ్చైవం

కుక్షా వుపరిధావతి। వాతవర్చో నిరోధశ్చ యస్యాత్యర్థం భవేదపి। తస్యాలసకమాచష్టే తృష్ణో ద్గారౌతు యస్యచ॥ అనగా మిక్కుటముగ ప్రక్కలు స్తంభించుట ప్రజ్ఞావిహీనుడై భూమిపైబడి గొప్పధ్వనితో బొబ్బలిడుట వాతమున కధోముఖ వ్యాప్తిలేక నడ్డగింపబడుటవలన కుక్షి పైభాగము హృదయము కంఠము మొదలగు వానియందు వాతము సంచరించుట వాతము మలము బంధింపబడుట మిక్కుటముగ దప్పి తేనుపులు గల్గుట ఈ లక్షణములుగలది అలసక మనంబడునదు.

శ్లో॥ [చరకే] ఆనాహమత్యుగ్రరుజం సశబ్దం కృత్వానిలోంత్రే ద్వయమార్గరోధాత్। అపూపయుక్తో జఠరోయతిస్యా దానాహమాద్యాః పరిచక్షతేచ॥

తా. విరుద్ధములగు నన్నపానాది సేవనలవలన వాతము ప్రకోపించి ఊర్ధ్వాధోమార్గ ప్రతిబంధముగలదై ప్రేగులయందు శబ్దమును కడుభయంకరమైన నొప్పి గలుగంజేయుచు అపూపాకారముగ గడుపును నుబ్బునట్లుగంజేయునది ఆనాహరోగమని పెద్దలు వచించెదరు.

ఉదావర్త నిదానము.

శ్లో॥ [చికిత్సాసారసిద్ధసంగ్రహే] రూక్షైః కోద్రవముద్గ చూర్ణచణాద్యైః క్రుద్ధోనిలోధస్సిరాః। రుద్ధ్వావర్త్యమలంచ శోష్య కురుతే విణ్మూత్రసంగంతతః। హృత్పృష్ఠే వ్యథవస్తిమస్తకరుజం సశ్వాసకాసజ్వరమ్। గచ్ఛన్నూర్ధ్వమసౌ హినస్త్యరుచిః కండూహ్యుదావర్తకృత్॥

తా. రూక్షకరద్రవ్యములు కొఱ్ఱలు పెసలు జొన్నలు సెనగలు అనువానిని మిక్కుటముగ భుజించుటవలన వాతము ప్రకోపించి అధోగతసిరలబంధించి మలమునూర్ధ్వముగ జేసి యెండించి మలమూత్రములనడ్డగించి ఱొమ్ము వీపు కణతలు పొత్తికడుపుతల అనువానియందు నొప్పిని శ్వాసము కాసము జ్వరము శోష అరుచి కంఠములో నవ అనగా వోకరింతలు. (అనువాని గలుగంజేసి నూర్ధ్వముఖంబై వుదావర్తరోగమును గలుగంజేయు.) వుదావర్తమన—(మలమునోటినుండి వెడలుట.)

శ్లో॥ [మతాంతరే] వాయుః కోష్ఠానుగోరూక్ష కషాయ కటుతిక్తకైః। భోజనైః కుపితస్సద్య ఉదావర్తంకరోతిచ। వాత మూత్రపురీషాస్రశుకకఫమేదోవహాని వై॥ స్రోతాంస్యుదావర్తయతి పురీషం చాతివర్తయేత్। తతోహృద్వస్తి శూలార్తో హృల్లాసారతిపీడితః। వాతమూత్రపురీషాణికృచ్ఛ్రేణలభతే నరః॥ శ్వాసకాసప్రతిశ్యాయ దాహమోహతృషాజ్వరాః। వమిహిక్కా శిరోరోగ మనశ్శ్రవణ విభ్రమాః। బహూనన్యాంశ్చలభతే వికారాన్వాతకోపజాః॥

తా. రూక్ష వగరు కారము చేదుగల పదార్థముల భుజించుటవలన కోష్ఠగత వాతము ప్రకోపించి తత్క్షణమున వుదావర్తరోగమును గలుగంజేయు. మఱియు వాతము మూత్రమల అస్రు కఫ మేదస్సుల వహింపుచుండు స్రోతోమార్గములయందు వ్యాపించి మలమును శోషింపంజేసి వూర్ధ్వముగ వెడలింపంజేయు దానివలన హృదయము పొత్తికడుపు అనువానియందు మిక్కుటముగ శూల వోకర అస్వాస్థ్యముగలిగి మల మూత్రవాతములు కడుకష్టముమీద వెడలుటయేగాక శ్వాసము దగ్గు పడిసెము తాపము మోహము దప్పి జ్వరము వాంతి యెక్కిళ్ళు శిరోరోగము మనస్సునకు భ్రాంతి మందముగ వినుట ఈ మొదలగు పలువిధ వికారములు వాతప్రకోపమువలన గలుగు.

ఉదావర్తా సాధ్య లక్షణము.

శ్లో॥ తృష్ణార్దితంపరిక్లిష్టం క్షీణంశూలైరుపద్రుతమ్। శకృద్వమంతం మతిమానుదావర్తినముత్సృజేత్॥

తా. దప్పి క్లేశము క్షయము శూల అనువానివలన పీడితుడై మలమును వమనము చేయునట్టి వుదావర్తరోగిని బుద్ధిమంతుడగు వైద్యుడు వర్జింపవలయు.

శ్లో॥ ఆనాహవదురావర్త విధినాసముపాచరేత్। ద్వయేహితంవిశేషేణ చూర్ణమగ్నిముఖంసదా॥

తా. ఆనాహచికిత్సలనే వుదావర్తమునందు సగాజేయుందగు మఱియు ఆనాహోదావర్తములయందు అగ్నిముఖచూర్ణము విశేషముగ హితకరంబు.

అగ్నిముఖ చూర్ణము.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] చిత్రకాతివిషాకుష్ఠ హింగుసౌవర్చలం వ

చా।మాగధీపౌష్కరంభార్గీయవానీవిశ్వభేషజమ్।యవక్షా
రంవిడంగానిమరిచంగంధిశౌండికమ్। ఏతానిసమభాగానిసర్వ
తుల్యాహరీతకీ। ఏతదగ్నిముఖంనామ చూర్ణమాశు సుఖా
వహమ్। శుంఠ్యంబునాకోష్ణజలైఃప్రాతస్సేవ్యంఘృతేనవా।
హన్యాదజీర్ణమానాహం జ్వరోదా వర్తకుండలీ। అర్శాంసి
గ్రహణీదోషంప్లీహాధ్మానంచదారుణమ్। హిక్కాంశ్వాసం
జయేత్కాసందీపయేచ్చహుతాశనమ్। వస్తిహృన్నాభికోష్ఠ
స్థంమహాంతందోషసంచయమ్। నిర్హరేద్ద్వివిధంచాన్నంభస్మీ
భవతితత్క్షణాత్॥

తా. చిత్రమూలము అతివస చంగల్వకోష్టు యింగువ సౌవర్చలవణము వస పిప్పళ్ళు పుష్కరమూలము (దీని యభావంబున నేలములక వేళ్ళు) గంటుభారంగి అమృ శొంఠి యవక్షారము వాయువిడంగములు మిరియాలు మోడి గజపిప్పళ్ళు వీనిని సమభాగములుగదంచి చూర్ణముజేసి దానికిసమముగ కరక్కాయల చూర్ణము కలిపి 1 లేక 2 మాడలయెత్తున శొంఠి రసముతోగాని లేక వుష్ణోదకముతో గాని లేక ఆవునేతితో గాని ప్రాతఃకాలమున సేవించిన అజీర్ణము ఆనాహము పురాణజ్వరములు వుదావర్తము వాతకుండలి అర్శస్సు గ్రహణి భయంకరమైన ప్లీహోదరము కడుపుబ్బరఃయెక్కిళ్ళు శ్వాసకాసములు హృత్తికడుపు బొడ్డు నాభి కోష్ఠము అనువానియందు వాత పిత్త శ్లేష్మ సంకలితములవలన జనించు రోగములు అగ్నిమాంద్యము వీనినివారింపంజేసి పలువిధాన్నముల భక్షించినను తత్క్షణమున భస్మం బగునటులంజేయు. ఇది అగ్ని ముఖ చూర్ణమనంబడు దీనిసేవనవలన కడుసుఖము గలుగు.

ఆనాహోదావర్తములకు యోగసార రసము.

శ్లో॥ [జాతుకర్ణే]సూతంగంధంవిషంతామ్రంభస్మనేపాళతాళకమ్।
క్షారత్రయంపటోలంచపంచకోలంసరామఠమ్।శంఖచూర్ణం
సమాలోడ్యజంబీరామ్లేనమర్దయేత్। లశునస్యకషాయేణా
ప్యత్ర జేనరసేనచ। తాంబూలవల్లీనిర్గుండీమాతులుంగార్ద్రక
ద్రవైః। తతశ్చవటికాం మాష మాత్రాం కృత్వా ప్రయోజ
యేత్।సర్వగుల్మేషుశూలేషుశ్వాసకాసోదరేషుచ।ఆనాహే

చాప్యుదావర్తే సన్నిపాతేచదారుణే। యోగసార రసోహ్యే
ష జాతుకర్ణేన నిర్మితః॥

తా. శుద్ధిజేసిన రసము శుద్ధిజేసిన గంధకము శుద్ధిజేసిన నాభి తామ్రభస్మము శుద్ధిజేసిన నేపాళములు పేరులుంగవొలిచి శుద్ధిజేసిన తాళకము యవక్షారము సర్జక్షారము టంకణక్షారము చేతిపొట్ల పంచకోలములు యింగువ శంఖభస్మము వీనిని సమభాగములుగ ఖల్వములోనునిచి నిమ్మపండ్లరసము వెల్లుల్లిపాయల కషాయము గచ్చవిత్తులరసము తమలపాకురసము వావిలాకురసము మాదీఫలరసము అల్లపురసము అనువానితో బాగుగ మర్దించి మాషప్రమాణము మాత్రలుజేసి అనుపానవిశేషములతో సేవించిన సర్వగుల్మములు శూలలు శ్వాస కాసములు వుదరములు ఆనాహము వుదావర్తము దారుణమైన సన్నిపాతము నశించు. (తవ్వెడు జొన్నకలిలో 8 బొట్లు వుమ్మెత్తాకురసము కలిపి త్రాగిన యిరువాయి కట్టకమాత్రము వెడలుటయేగాక రక్తమాత్రము సగా హరించు. ఈతవేళ్ళకషాయము గిద్దెడు కొమ్మన పిండివేళ్ళరసము తవ్వెడు ములుదోసవిత్తులు సోలెడు వీనినెల్ల నేకముజేసి సోలెడురసములో సస్కాని యెత్తుపంచదార 1 తులము జీలకఱ్ఱ 1 తులము యేలకులు మాడ మెత్తు శుద్ధిచేసిన నేపాళపు గింజలు గ్రహించి యుదకముతోనూరి కలిపి సేరు రసమును త్రాగిన బంధింపబడిన మలమూత్రములు వెడలు.)

శ్లో॥ ఉదావర్తే సమభ్యజ్య స్విన్నగాత్ర ముపాచరేత్।
అనాహేచతథా కార్యం వస్త్యావర్తేశ్చకర్మణా॥

తా. ఉదావర్తము ఆనాహము అనువానియందు శరీరమునకు చమురుబట్టించి గాచి చెమటను స్రవింపంజేయుటయేగాక వస్తికర్మంజేసి పిదప ఆసనములో భేదనవర్తినునిచి మలమును వెడలింపం జేయువలయు.

శ్లో॥ [మతాంతరే] ఉద్గారస్యావరోధేతు స్నైహికం ధూమమాచ
రేత్। ఛర్దినిగ్రహానం జాతే వమనం లంఘనంహితమ్। విరే
చనంచాత్రమతం తైలేనాభ్యంజనంహితమ్। వస్తిశుద్ధికరైః
స్నిగ్ధం చతుర్గుణ జలంపయః॥

తా. తేనుపుల నడ్డగించుటవలన జనించిన వుదావర్తమున స్నిగ్ధపదార్థము నస్నియందువైచి దానిధూపమును పానము సేయవలయు. వాంతిని నడ్డగించుటచే జనించిన వుదావర్తమున వమనము లంఘనము విరేచనము తైలాభ్యంజనము అనువానిని మతియు

వస్తిశుద్ధి కరావధయుక్తముగ గాచబడిన కషాయములో 4 భాగములు పాలుగలిపి దానిసేవనను జేయించవలయు.

ఉదావర్తమునకు నారాచ చూర్ణము.

శ్లో॥ [చరకే] ఖండంపలం త్రివృత్తాక్షః కృష్ణాకర్షద్వయంచూర్ణమ్। ప్రాగ్భోజనస్యమధునా బిడాలపదకం నరోలిహ్యాత్ ।
ఏతద్గాఢపురీషేజ్ఞేయం విజ్ఞై రుదావర్తే ।
మధురంనరపతి యోగ్యం చూర్ణం నారాచకంనామ ॥

తా. ఖండశర్కర 1 పలము శుద్ధిజేసిన తెగడ చూర్ణము అక్షప్రమాణము పిప్పలిచూర్ణము 2 కర్షములు యిటుల వానినెల్ల నేకముజేసి భోజనాత్పూర్వము బిడాలపదకమును (అనగా 1 రూపాయయెత్తును) తేనెతో భక్షించిన మలబద్ధమును వుదావర్తమును హరించు. ఇవి మధురముగ నుండుటచే భూపతులకు యోగ్యంబు.

ఫల చూర్ణము.

శ్లో॥ ఫలంచ మూలంచ విరేచనోక్తం హింగ్వర్కమూలం దశమూలమగ్ర్యమ్ । స్నుక్చిత్రకశ్చేతి పునర్నవాచ తుల్యాని సర్వైర్లవణానిపంచ। స్నేహైస్సమూత్రైస్సహజర్జరాణిసశంఖసంధౌ విపచేత్సులిప్తే।పక్వంసుపిష్టం లభసంతదన్నైః పానైస్తథానాహ రుజామయఘ్నమ్ ॥

తా. రేచకకరములైన ఫలములు లేక వేళ్ళు యింగువ జిల్లేడు వేరు దశమూలములు త్రిఫలములు జెముడు చిత్రమూలము గలిజేరు యివి సమభాగములు వీనికి సమము పంచలవణములు యిటుల వీనినెల్ల చూర్ణముజేసి శంఖమునందునించి దానిసందులకు వుప్పు చేలాలును నేతితోనూరి పూసి పుటంబిడి సాంగశీతలమున దీసి ఖల్వములో నునిచి అన్నముతోడగాని లేక యుదకముతో గాని సేవించిన ఆనాహము హరించు.

తుంబురు చూర్ణము.

శ్లో॥ తుంబురుశ్చాభయాహింగు పౌష్కరం లవణత్రయమ్ ।
యవానీచయవక్షారం విడంగేనసమానిచ ।

త్రివృత్త్రిగుణితంచూర్ణం పిబేదుష్ణేనవారిణా ।
ఆనాహముదరాణ్యష్టౌ నిబ్బంధంచాపినాశయేత్ ॥

తా. ధనియాలు కరక్కాయ యింగువ పుష్కరమూలము సైంధవలవణము బిడాలవణము కాచలవణము వోమము యవక్షారము వాయువిడంగములు అనువానిని సమభాగములుగ చూర్ణముచేసి దానికి 3 భాగములు శుద్ధిజేసిన తెగడచూర్ణము గలిపి వుష్ణోదకముతో సేవించిన ఆనాహము సర్వోదరములు మలబద్ధము నశించు.

భేదన వర్తి.

శ్లో॥ [అన్యశాస్త్రే] గోమూత్ర ఛర్దిఫలరామరదంతికైశ్చ కం కృష్ణసైంధవబిడైశ్చ గుడప్రగాఢైః । ఆగారధూమ సహితైరితి వస్త్రలేపా ద్వర్తీ రుదే గ్రధిత విడ్వటికామయఘ్నః॥

తా. మంగపండు యింగువ నేలదంతిచెక్క కుంకుడుపండ్లు సైంధవలవణము బిడాలవణము బెల్లము కరుధూపము వీనిని సమభాగములుగ గోమూత్రముతోనూరి కోకబట్టకుబట్టించి వర్తిజేసి ఆసనమునందునిచిన వుంటుగట్టి వెడలకుండెడి మలము సగా వెడలు.

శ్లో॥ త్రివృత్కృష్ణా హరీతక్య స్త్రిచతుః పంచభాగతః ।
గుళికాగుడతుల్యాస్యా ద్విబ్బంధన గదాపహా॥

తా. తెగడ 3 భాగములు పిప్పళ్ళు 4 భాగములు కరక్కాయలు 5 భాగములు యిటుల వానినికలితోనూరి గుదద్వారమునకు దగినటులయుంటజేసి ఆసనములో నునిచిన బంధింపబడియుండుమలము వెడలు.

విద్రధి నిదానము.

శ్లో॥ [ఆయుర్వేదే] త్వగ్రక్తమాంస మేదాంసి ప్రదూష్యాస్థిసమాశ్రితాః । దోషాసోధంశవైఘోరం జనయంత్యుచ్ఛ్రితా భృశమ్ । మహాశూలం రుజావంతం వృత్తంవా హ్యథవాయతమ్ । సవిద్రధిరితిఖ్యాతో విజ్ఞేయః షడ్విధశ్చసః । పృథగ్దోషైస్సమస్తైశ్చ క్షతేనాప్య సృజాతథా। షణ్ణామపిహితేషాం తు లక్షణం సంనిగద్యతే॥

తా. వాతాదిదోషములు కడుదుష్టంబులై అస్థుల నాశ్రయించి త్వక్ రక్త మాంస మేదస్సుల చెరచి పుత్పత్తియగునపుడే కడుశూల పీడతోగూడి అస్థి పర్యంతము వ్యాపించియుండు మూలముగలదై గుండ్రముగగాని లేక నిడుపుగగాని నుండు భయంకరమైన వాపును మెల్లమెల్లగ గలుగంజేయు యిదియ విద్రధి యనంబడు యిది వాత పిత్త శ్లేష్మ సన్నిపాత క్షత రక్తములన 6 విధంబులు. యికవానిలక్షణంబుల వచించెద.

వాతవిద్రధి లక్షణము.

శ్లో॥ కృష్ణోరుణోవా విషమో భృశమత్యర్థవేదనః ।
చిత్రోత్థాన ప్రపాకశ్చ విద్రధి ర్వాతసంభవః॥

తా. నల్లగగాని యెఱ్ఱగగాని విషమమన వొకానొకపుడు సన్నగ వొకానొకపుడు లావుగ నుండునదై కడువేదనాయుక్తమై జనించిన పలువిధములైన పుత్పత్తి పాకములతో గూడియుండునది వాతవిద్రధియని దెలియవలయు.

పిత్తవిద్రధి లక్షణము.

శ్లో॥ [చరకే] పక్వోదుంబరసంకాశ శ్శ్యావో జ్వరదాహవాన్ ।
క్షిప్రోత్థానప్రపాకశ్చ విద్రధిః పిత్తసంభవః॥

తా. పండిన అత్తిపండువలెగాని లేక నలుపువర్ణముగగాని నుండినదై జ్వరదాహములతోడంగూడి తీవ్రమైన పుత్పత్తి పాకములంగలది పిత్తవిద్రధియని తెలియవలయు

శ్లేష్మవిద్రధి లక్షణము.

శ్లో॥ శరావసదృశః పాండు శ్శీతస్స్నిగ్ధోల్పవేదనః ।
చిరోత్థానప్రపాకశ్చ విద్రధిః కఫసంభవః॥

తా. మూకుడుతో సమానమైన యాకారము పాండురవర్ణము శీతలము స్నిగ్ధత్వము అల్పవేదనగలదై సావకాశముమీద పుత్పత్తి పాకములం జెందునది కఫవిద్రధియని తెలియవలయు.

పండిన విద్రధియొక్క స్రావము.

శ్లో॥ తనువీతసితాశ్చైషా మాస్రావాః క్రమశస్స్మృతాః ।

తా. పైజెప్పబడిన వాత పిత్తశ్లేష్మ విద్రధులు పండినయెడల వానియందు వాతాదిక్రమముగ సన్నగ పసపువర్ణముగ తెల్లగ స్రావముగల్గు.

సన్నిపాతవిద్రధి లక్షణము.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] నానావర్ణరుజాస్రావో ఘుంటాలో విషమో
మహాన్ । విషమం పచ్యతే చాపి విద్రధిస్సాన్నిపాతికః ॥

తా. పలువిధములైనపీడ స్రావముగలుగుట గంటువలె నుండుట చిన్నదిగగాని విషమముగ (అనగా అసాధ్యముగ నుండుట) పెద్దదిగనుండుట విషమపాకమున (కొంతభాగము చిరకాలముమీద మఱికొంతభాగము తీవ్రముగ గంభీరముగ పుత్పానముగ పొడవుగ క్రిందుగనుండుట) ఈ లక్షణములు గలది సన్నిపాత విద్రధియని తెలియవలయు.

అభిఘాతజవిద్రధి లక్షణము.

శ్లో॥ తైస్తైర్భావైరభిహతే క్షతేవాపథ్యకారిణః ।
క్షతోష్మా వాయువిసృత స్సరక్తం పిత్తమీరయేత్ ।
జ్వరస్తృష్ణా చ దాహశ్చ జాయంతే తస్య దేహినః।
ఆగంతువిద్రధిర్జ్ఞేయః పిత్తవిద్రధిలక్షణః ॥

తా. కాష్ఠలోష్ట పాషాణాదికములవలన అభిఘాతముగాని లేక గాయముగాని గలిగియుండునపుడు అపథ్యము చేయుటవలన వాతము ప్రకోపించి తన్మూలంబునవృద్ధిం జెందిన క్షతోష్మ రక్త సహితంబై పిత్తమును ప్రకోపింపంజేసి జ్వరము దప్పి తాపము అనువానిని గలుగంజేయుచు పిత్తవిద్రధి లక్షణయుక్తంబై యుండిన అభిఘాతజవిద్రధి యని దెలియవలయు.

రక్తవిద్రధి లక్షణము.

శ్లో॥ కృష్ణస్ఫోటావృతశ్శ్యావ స్తీవ్రదాహ రుజాకరః ।
పిత్తవిద్రధిలింగస్తు రక్తవిద్రధి రుచ్యతే ॥

తా. నల్లనిస్ఫోటకములతో వ్యాప్తంబై శ్యామలవర్ణము తీవ్రమైన తాపము పోట్లు జ్వరముగలదై పిత్తవిద్రధి లక్షణయుక్తంబైయుండునది రక్తవిద్రధి యనంబడు.

శ్లో॥ [ఆయుర్వేదే] పవనేన స్తనసిరా స్సంవృతాః ప్రావృదోషి

తామ్। సూతానాంగర్భిణీనాంతుసంభవేచ్ఛ్వయథుర్ఘనః।
స్తనేస్త్రీయసస్తకుక్షేవా బాహ్యావిద్రధిలక్షణః। నాడీనాం
సూక్ష్మవక్త్రిన్వాత్కన్యానాంనసజాయతే॥

తా. ప్రసవించిన స్త్రీలయొక్కగాని లేక గర్భిణీస్త్రీయొక్కగాని పాలతోగూడియుండు స్తనములయందు వాతముప్రకోపించి పిరలంజెంది వానిముఖముల సంకుచితంబులుగచేసి బాహ్యవిద్రధి లక్షణంబుగల కఠినమైనవాపును గలుగంజేయు. యిదియు స్తనవిద్రధి యనంబడు కన్యకలయొక్క స్తననాడీముఖములు సూక్ష్మంబులుగనుండుట వలన వారలకీ స్తనవిద్రధిజనింపదు. (యిది వాతాది విద్రధులయందే అంతర్భావము నొందియుండు.)

అంతర్విద్రధి లక్షణము.

శ్లో॥ పృథక్సంభూయవాదోషాః కుపితాగుల్మరూపిణమ్।
వల్మీకవత్సముున్నద్ధ మంతః కుర్వంతివిద్రధిమ్॥

తా. శరీరమధ్యమున వాతాదిదోషములు ప్రత్యేకములుగగాని లేక వొకటిగ జేరిగాని ప్రకోపించి గుల్మరూపంబై పుట్టవలె పెరిగి విద్రధినిగలుగంజేయు. ఇదియు అంతర్విద్రధి యనంబడు.

విద్రధి స్థానములు.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] గుదేవస్తిముఖేనాభ్యాంకుక్షౌవంక్షణయో
స్తథా। వృక్కయోఃప్లీహ్నియకృతిహృదయేక్లోమ్నిచాప్య
థ। ఏషాముక్తానిలింగాని బాహ్యవిద్రధిలక్షణైః। గుదేవా
తనిరోధస్తువస్తౌకృచ్ఛ్రాల్పమూత్రతా। నాభ్యాంహిక్కా
తథాటోపఃకుక్షౌమారుతకోపనమ్। కటీపృష్ఠగ్రహస్తీవ్రోవం
క్షణోత్థేచ విద్రధౌ। వృక్కయోః పార్శ్వసంకోచః ప్లీ
హ్నుచ్ఛ్వాసావరోధనమ్। సర్వాంగప్రగ్రహస్తీవ్రో
హృదికంపశ్చజాయతే। శ్వాసోయకృతిహిక్కాచ క్లోమ్ని
పిబేయతేపయః।

తా. గుదము మూత్రద్వారము బొడ్డుకుక్షి అండసంధులు కటిపిండము ప్లీహము యకృత్తు హృదయము క్లోమము (పిపాసాస్థానము) అనుస్థలములయందు విద్రధి

జనించి బాహ్యవిద్రధి లక్షణయుక్తంబైయుండు. విద్రధి గుదమధ్యమున జనించిన వాతమునకు ప్రతిబంధముగలుగు పొత్తికడుపు మధ్యమున జనించిన కష్టము మీద కొంచకొంచముగ మూత్రము వెడలును నాభి మధ్యమున జనించిన యెక్కిళ్ళు మహాపూర్వకమైన శోధగలుగు ప్రక్కల యందు జనించిన వాతము ప్రకోపించు గజ్జల మధ్యమున జనించిన నడుము వీపు యివి బలముగనీడ్చును కటిపిండ మధ్యమున జనించిన పార్శ్వములయందీడుపుగలుగు ప్లీహస్థానమున జనించిన యెగయూపిరి వర్ధింపబడును హృదయమున జనించిన సర్వాంగముల నీడుపు కంపనము గలుగు యకృత్తు మధ్యమున జనించిన శ్వాసము యెక్కిళ్ళుగలుగు క్లోమస్థానమునందు జనించిన పలుమారు పుదకపానము నందిచ్ఛగలుగు.

విద్రధిస్రావ నిర్గమనము.

శ్లో॥ నాభేరుపరిజాఃపక్వా యాంత్యూర్ధ్వమితరేత్వధః।
అధస్స్రుతేషుజీవేత్తు స్రుతేషూర్ధ్వం నజీవతి॥

తా. నాభికిపైనజనించిన విద్రధి పండినమొదల ముఖమువలన నాస్రావముగలుగు (నాభిక్రిందుగ జనించిన విద్రధియందు గుదద్వారమువలన స్రావముగలుగు నాభి యందు జనించిన విద్రధియం దిరుమార్గములుగ స్రావముగలుగు) విద్రధియందధోభాగమువలన స్రావముంగలరోగి జీవించుననియు పూర్ధ్వభాగమువలన స్రావము గలరోగి మృతిజెందునని తెలియవలయు

విద్రధిసాధ్యాసాధ్యములు.

శ్లో॥ హృన్నాభివస్తివర్జ్యాయే తేషు భిన్నేషుబాహ్యతః। జీవేత్త
దాచిత్పురుషో నేతరేషుకథంచన। సాధ్యావిద్రధయఃపంచ
వివర్జ్యస్సాన్నిపాతికః। ఆమపక్వవిదగ్ధత్వం తేషాంశోథవదా
దిశేత్॥

తా. హొమ్ము నాభి పొత్తికడుపు అను నీస్థానములయందుగాక తక్కిన స్థానముల (అనగా ప్లీహము క్లోమము మొదలగుస్థానముల) విద్రధిజనించి వెలుపల పగిలిన మొదల ఒకానొకప్పుడు రోగిజీవించు. హృన్నాభిబస్తులయందైన మొదల రోగి మృతిజెందు మఱియు పైజెప్పబడిన ౫ విద్రధులు సాధ్యంబులు సన్నిపాతవిద్రధి అసాధ్యంబు. వానిలో ఆమ పక్వ విదగ్ధావస్థలు ౮ ను వాపువంటివని దెలియవలయును.

అసాధ్యవిద్రధి లక్షణము.

శ్లో॥ ఆధ్మాతంబద్ధనిష్యందం ఛర్దిహిక్కాతృషాన్వితమ్। రుజాశ్వాససమాయుక్తం విద్రధిర్నాశయేన్నరమ్॥

తా. విద్రధియందు కడుపుబ్బరము మూత్రప్రతిబంధము వాంతి ఎక్కిళ్లు దప్పి పోట్లు శ్వాసము అనునవి గలిగిన రోగి మృతిజెందునని దెలియవలయు.

శ్లో॥ [చికిత్సాసారసిద్ధసంగ్రహే] కోష్ఠేబహిర్వాహిత దుశ్ఛోఫో విద్రధిరుచ్యతే। విద్రధిర్హ్మాంతిహిధ్మావాన్ శ్వాసవాన్నాభిదేశతః॥

తా. కోష్ఠమునకు లోనగాని లేక వెలుపలగాని కడుపునొప్పి వాపుగలిగిన విద్రధియనంబడు. దీనియందు ఎక్కిళ్లు శ్వాసము నాభిలోనుండి జనించిన రోగి మృతిజెందు.

విద్రధిసామాన్య చికిత్స.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] గుదేవాతి నిరోధంతు వస్తౌకృచ్ఛ్రాల్పమూత్రతామ్। కురుతే విద్రధిః పుంసాం తస్యాదౌ రక్తమోక్షణమ్॥

తా. గుదము వస్తి అనుస్థలముల పురుషునికి జనించిన విద్రధియందు వాత ప్రతిబంధము అల్పమూత్రత్వము క్రమముగ గలుగుదానియందు తొలుత రక్తస్రావమునుజే యింపవలయు.

వాతవిద్రధి చికిత్స.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] క్వాథేవరుణవల్కస్య పిబేద్వా సైంధవం తథా। శిలాజతుసమంహింగు మసాధ్యం విద్రధింజయేత్॥

తా. సైంధవలవణము శిలాజిత్తుభస్మము ఇంగువ వీనిని సమభాగములుగ నునిచి గాని ఉలిమిడివేళ్ళ కషాయముతో సేవించిన అసాధ్యవిద్రధులు హరించు.

శ్లో॥ క్వాథంశిగ్రోర్వచాయాశ్చ హింగుసైంధవచూర్ణకైః। సంయుక్తంపాయయేచాంత్యైః విద్రధిరోగపీడితమ్॥

తా. ఇంగువ సైంధవలవణము వీనిని సమభాగములుగ చూర్ణముజేసి మునగచెక్క వస అనువాని కషాయములోగలిపి సేవించిన విద్రధిహరించు.

చిత్రకాది లేహ్యము.

శ్లో॥ [ఆయుర్వేదే] చిత్రమూలస్యత్వక్పాంచాఢక ధన్వయాసవాసాఠాచ। ఉగ్రాపునర్నవాద్వయ శిగ్రుత్వగ్బలా భూపీలు నిర్గుంద్యః చవ్యారూషేంద్ర యవఖదిరసార కింశుకత్రిఫలాః। ద్వికరంజంత్రివృద్దంతి పుష్కరకణామూల సహచరైరండాః। పృథక్పలాన్యేషాం సప్తదశమూలకస్య పృథగ్ద్విపలంచ॥ సర్వమిదం ద్వాదశద్రోణేజలేచ పాచయేద్విధినా। అష్టాంశేవ శేషితే తస్మిన్నవ వస్త్రపరిస్రుతం భవతి। క్వాథేతథావైద్యశత పలంగుడంచ నిక్షిపేత్సమ్యక్। కోశామ్రతాకుమారీతపస్వినీ మధువాలతభుక్పథ్యాచ। అర్ద్రికరజని పునర్నవా గోమయరసంచ మిశ్రయేత్తత్ర। గవాంమూత్రంసర్పి సైలంచ పృథక్పృథక్ప్రస్థంచాదాయ। అథయానాంచసహస్రం గోమూత్రస్విన్నం జర్జరితంలోడ్యశనైర్యాభ్యః। ఏతద్దార్వ్యాలోడ్యవిపచేదవతార్యహింగుశుంఠి మరీచకణానామ్। పృథక్త్రిఫలానాంచూర్ణ మయోరజసష్టపలానితత్రావపేత్। శీతేతస్మిన్మధునః ప్రస్థచతుష్టం తద్ధాన్యేనిధాపయేత్పక్షమ్। ఏతత్కాంకాయనేసకధిశోయాంకబలాగ్రిసాం లేహయేత్ప్రాతః॥ ఏతద్గుల్మోదరంచసిహాన్యా ద్వివిధానిదారుణాని। శూలాన్యష్ఠీలానాహ క్షయవిషమజ్వర తృడ్విద్రధీంశ్చాపి॥

తా. చిత్రమూలపుపట్ట 8 ఆఢకములు రేగటిదూల అడ్డసరము కిరుబొద్ది జిల్లులి తెల్లగలిజేరు ఎఱ్ఱగలిజేరు మునగపట్ట ముత్తవపులగము మచ్చతుమికి వావిలిచవ్యము నల్లజీడి కొండగోగుపాల కాచు ములుమోదుగ త్రిఫలములు కానుగచెక్క నెమలిచెక్క తెగడ నేలదంతి పుష్కరమూలము (దీనియభావంబున ఆముదపువేళ్లు) మోడి గోరింట ఆముదపువేళ్లు ఇవి దినుసుకు 7 పలములు దశమూలములు (అనగా మారేడు గుమ్ముడు తక్కిలి కలిగొట్టు కొలపొన్న నేలములక నక్కపొన్న పెద్దములక పల్లేరు) ఇవి దినుసుకు 2 పలములు యిటులు వానినెల్లదంచి 12 ద్రోణముల నుదకములోబోసి 8 వ భాగముగ

కషాయము కాచి కొత్తవస్త్రములో వడియగట్టి అందు 200 పలముల బెల్లము చేతిబీర తిప్పతీగ కలబంద తపసివేరు యిప్పపువ్వు చిత్రమూలము కరక్కాయలు అల్లము పసపు గలిజేరు అనువానిచూర్ణము గోమయరసము గోమూత్రము నెయ్యి తెల్లఆవనూనె యివి దినుసుకు 4 సేరులు గలిపి పిదప 1000 కరక్కాయలను విత్తులను దీసి గోమూత్రములో నానబెట్టి యుండించి పై దానిలో బాగుగ గలిపి గరిటెకాడతో గలియబెట్టుచు పాకముజేసి దించునపుడు యింగువ శొంఠి మిరియాలు పిప్పళ్ళు అనువాని చూర్ణమును దినుసుకు 3 పలములు వుక్కుపొడి 6 పలములు గలిపి పాంగళీతలమున 4 ప్రస్థములు తేవెబోసి ధాన్యరాశియం దొక పక్షంబునిచి ప్రాతఃకాలమున 1 రూపాయ యెత్తును సేవించిన గుల్మము దారుణమైన పలువిధశూలలు అష్ఠీలము క్షయము విషమజ్వరము దప్పి విద్రధి హరించు. ఇది కాంకాయనునివలన జెప్పంబడియె.

శ్లో॥ విద్రధౌవ్రణవత్సర్వాం కర్మకుర్యాద్భిషగ్వరః॥

తా. విద్రధిరోగమును వ్రణమువలెనే చికిత్సంపవలయు.

రక్తవిద్రధియం దుపచారము.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] రక్తాధికస్థితౌవస్థాయాం పిత్తవిద్రధివత్క్రియా।
న్యగ్రోధస్యత్వచశ్చైవ మంజిష్ఠాయాః కషాయకమ్।
ఆరగ్వధకషాయేణ నిశావహ్ని నికుంభకమ్।
పిష్ట్వాఖాదేజ్జయేత్తేన విద్రధించరజోధికమ్॥

తా. పాత్తికడుపుయందు జనించు రక్తవిద్రధియందు పిత్తవిద్రధి చికిత్సం జేయవలయు. మఱ్ఱిపట్ట మంజిష్ఠి అను నీ 2 ను సమభాగములుగ దంచి కషాయము కాచి త్రాగినను లేక పసపు చిత్రమూలము పెద్దమ్రానుచెక్కఅనువానిని రేలచెక్క కషాయముతో నూరి త్రాగినను రక్తవిద్రధ హరించు.

పిత్తవిద్రధియం దుపచారములు.

శ్లో॥ కటుకంవత్సకోశీర భూనింబాతివిషాకణా ।
ముస్తాచందన దార్వ్యౌచ భూనింబోశీరవత్సకమ్।
పద్మాదురాలభాశుంఠీ వత్సకత్వగ్నిపాచితమ్ ।
రక్తపిత్తాతిసారఘ్నం పిత్తవిద్రధినాశనమ్ ॥

తా. కటుకరోహిణి కొడిసెపాలు వట్టివేరు అతివస నేలవేము పిప్పళ్ళు వీనిని సమభాగములుగ దంచి కషాయముకాచి త్రాగినను లేక తుంగముస్తెలు శ్రీగంధము మ్రానిపసపు నేలవేము వట్టివేరు కొడిసెపాల పద్మకాష్ఠము దురదగొండి శొంఠి కొడిసెచెక్క. వీనిని సమభాగములుగా దంచి కషాయముకాచి త్రాగినను రక్తపిత్తాతిసారములు పిత్తవిద్రధి హరించు.

శ్లేష్మవిద్రధికి త్రివృతాది తైలము.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] త్రివృతావ్యగ్ని సిందూరందంతి బిల్వకులుత్థకమ్ । కర్షాంశంప్రస్థగోమూత్రే తిలతైలంచతుష్పలమ్ ।
పాచ్యంతైలావశేషంతుకఫజే లేపనంహితమ్॥

తా. శుద్ధిజేసిన తెల్లతెగడ చిత్రమూలము వావిలి నేలదంతి మారేడు వులవలు యివి దినుసుకొక్కొకకర్షము గోమూత్రము 1 ప్రస్థము నువ్వులనూనె 4 పలములు యిటుల వీనినెల్ల నేకముజేసి తైలము శేషించువరకుకాచి విద్రధులయందు లేపనము జేసిన శ్లేష్మవిద్రధి హరించు.

ఇరిమేదాది ఘృతము.

శ్లో॥ అంజలిశ్చారిమేదత్వ క్సాధ్యాన్యష్టగుణేంభసి। కుడనంతత్ర
వైధాత్రీస్వరసః క్షీరకంఘృతమ్ । కర్షాంశంకల్కితంతిక్తాత్రాయంతీధన్వయాసకః । ముస్తాచామలకీచైవ జీవంతీచందనో
త్పలమ్। పచేదేకత్రసంయోజ్య ఘృతంపాయయేజ్జయేత్।
విద్రధించసగుల్మంచ దాహమోహజ్వరంతథా । తృష్ణా
ర్చాఛర్దిహృద్రోగాః పిత్తరక్తంస కామలమ్॥

తా. 1 అంజలిప్రమాణము నల్లతుమ్మచెక్కను దంచి 8 అంజలిప్రమాణము నీళ్ళలోవైచి కషాయముగాచి అందు వుసిరికె పండ్లరసము ఆవుపాలు ఆవునెయ్యి అనువానిని దినుసుకొక్కొక కుడకమును చేతిబీర కలుకానిగుజేరు రేగటిదూల తుంగముస్తెలు వుసిరికపప్పు మదుబాల శ్రీగంధము కలువగడ్డలు అనువాని కల్కమును దినుసుకొక్కొక కర్షప్రమాణమును గలిపి చిక్కగ (అనగా ఘృతపక్వముగ) వండి సేవించిన శ్లేష్మవిద్రధి గుల్మము చకారమువలన విసర్పి తాపము మోహము జ్వరము దప్పి మూర్ఛ వాంతి రొమ్మునొప్పి పిత్తరక్తము కామిల హరించు.

ఉదరరోగములయందు పథ్యము.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] కులుత్థావాస్తు బృహతీ ద్వివటోలం పునర్నవా। పక్వకూశ్మాండకతక మిశీహింగుసజీరకమ్। గవ్యాంతక్రంపృశ్ని శాలీ ముండీనారంగబిల్వకమ్। ప్లీహాష్ఠీలోదరానాహగుల్మ విద్రధిమిశ్రకమ్॥

తా. వులవకట్టు తోటకూర లేక చక్రవర్తికూర ములక కాయ పొట్లకాయ చేటి పొట్ల గలిజేరుకూర ముదిరిన గుమ్మడుకాయ యిండుపుకాయ సదాప యింగువ జీలకఱ్ఱ అవుచల్ల కోలపొన్న బోడతరము నారంజిపండు మారేడుపండు యివి ప్లీహము అష్ఠీలము వుదరము ఆనాహము గుల్మము విద్రధి అనువానియందు పథ్యకరంబులు.

ఉదరరోగములయం దపథ్యము.

శ్లో॥ నింబధాన్యానినిష్పావశాలూరంపిష్టవైకృతమ్।
తథాపిండాలపిణ్యాకమాంసం మధురసంభవమ్।
అలాబూదధిచామ్లానికలుషాణిగురూణిచ।
ప్లీహాష్ఠీలోదరానాహగుల్మవిద్రధిశత్రవః॥

తా. వేపపండు కొఱిమెల్లు అనుములు కలువగడ్డలు పిండివంటకము * చారకంద తెలికపిండి మాంసము మధురజనిత మద్యవిశేషములు అనగపుకాయ పెఱుగు పులుసు కల్మషద్రవ్యములు గురుకరద్రవ్యములు యివి ప్లీహము అష్ఠీలము వుదరము ఆనాహము గుల్మము విద్రధి అనువానియం దపథ్యకరంబులు

ఇది శ్రీనీలకంఠ చరణారవింద తీర్థప్రసాద పారావారభోగవిహార పారీణ నిడి
మామిడి భగిసత్సంప్రదాయ కారాధ్య రామదేశిక శిష్యోత్తమ నమశ్శి
వాయ సత్పుత్ర పవిత్ర కవితాచాతురీధురీణ వైద్యజనశిరో
భూషణ నీలకంఠ కొట్టూరు బసవరాజ నామధేయ ప్రణీత
శ్రీబసవరాజీయే ఆంధ్రతాత్పర్యసహితే ఉదర
ఆనాహ ఉదావర్త విద్రధిరోగ నిదాన
తత్సాధ్యాసాధ్య చికిత్సానుపాన
పథ్యాపథ్య లక్షణయుక్తం
ఏకాదశ ప్రకరణమ్.

---

* యిదే పెండలమనియు జెప్పంబడు.

శ్రీ ర స్తు.

బ స వ రా జీ య ము.

ఆ ం ధ్ర తా త్ప ర్య ము.

ద్వా ద శ ప్ర క ర ణ ము.

శ్లో॥ నీలకంఠంమహాదేవం తారకంకరుణార్ణవమ్।
దేవేశంభక్తమందార మష్టమూర్తిమహంభజే॥

తా. మహాదేవుడు సంసారతారకుడు కరుణారసపరిపూర్ణుడు సర్వదేవతలకు ప్రభువు భక్తులకోర్కె నీడేర్చువాడు అష్టమూర్తి స్వరూపుడునగు నీలకంఠుని నేను భజింపుచున్నాడను.

శ్లో॥ శ్రీనీలకంఠవంశాబ్ధి చంద్రమా బసవాహ్వయః।
వక్ష్యామి వృషరాజీయు మహాంవైద్య శిఖామణిమ్॥

తా. నీలకంఠ వంశమనెడి క్షీరసముద్రమునకు చంద్రుడై బసవరాజు యని పేర్కొనబడిన నేను వైద్యగ్రంథములలో కడుశ్రేష్ఠంబైన బసవరాజీయమును నీ గ్రంథమునొక్క ద్వాదశ ప్రకరణమును వచింపుచున్నాడను.

తృష్ణా నిదానము.

శ్లో॥ [ఆయుర్వేదే] భయశ్రమాభ్యాం బలసంక్షయాద్వాప్యూర్ధ్వంచితం పిత్తవివర్ధనైశ్చ। పిత్తంసవాతం కుపితంనరాణాం తాలుప్రపన్నంజన యేత్పిపాసాత్॥

తా. భయము శ్రమ బలక్షయము పిత్తమును ప్రకోపింపంజేసెడి క్రోధము వుపవాసము మొదలగువానిగలన స్వస్థానమున జేరియుండు పిత్తవాతములు ప్రకోపించి యూర్ధ్వగతంబులై లోదాదను (అనగా పిపాసస్థానముకు) జెంది దప్పిని గలుగంజేయు

తృష్ణాసామాన్య లక్షణము.

శ్లో॥ జిహ్వాబహిర్గమనకర్కశకంఠజిహ్వా కాంతిస్రవలాప ముఖశో
షజలాభిలాషా । ద్వేషాన్యశేనేంద్రియ మనస్స్వరహానితం
ద్రాసామాన్య లక్షణమిదంకథితంతృషోన్యా॥

తా. నాలుక బైలువెడలుట కంఠము నాలుక బిరుసుగనుండుట కాంతిచెడుట ప్రవాపించుట నోరెండుట నీరుత్రాగుటయందిచ్ఛగలుగుట అన్నద్వేషము గలుగుట పంచేంద్రియములు సత్వహీనంబులుగ నుండుట మనస్సు కంఠస్వరము చెడుట తంద్ర గలుగుట యివియు తృష్ణారోగ సామాన్య లక్షణంబులు.

వాతజతృష్ణా లక్షణము.

శ్లో॥ [సిద్ధరసార్ణవే] క్షామాస్యతామారుత సంభవాయాంతో
దస్తథా శంఖశిరస్సుచాపి। స్రోతోనిరోధో విరసంచవక్త్రం
శీతాభిరద్భిశ్చ వివృద్ధిమేతి॥

తా. ముఖమెండిపోవుచగుట కణతి మస్తకము అనువానియందు నూదులతో పొడుచునటుల పీడగలుగుట రసవాహినీనాడులు వుదక వాహినీనాడులు అడ్డగింపబడు ముఖము విరసంబగుట శీతోదకము త్రాగిన దప్పి వృద్ధిందెందుట చకారము వలన నిదురబట్టకుండుట ఈ లక్షణములుగలది వాతజతృష్ణయని దెలియవలయు.

పిత్తజతృష్ణా లక్షణము.

శ్లో॥ మూర్ఛాన్న విద్వేషవిలాపదాహారక్తేక్షణత్వంప్రతతశ్చశోషః।
శీతాభికాంక్షాముఖతిక్తతాచపిత్తాత్మికాయాంపరిదూయనంచ॥

తా. మూర్ఛ అన్నద్వేషము ఋలుచుమాటలు తాపము నేత్రములయందెఱుపు వర్ణము కడుశోష శీతపదార్థములయం దిచ్ఛగలుగుట ముఖముచేదువేసుట సంతాపము గలుగుట యీ లక్షణములుగలది పిత్తజతృష్ణయని తెలియవలయు.

కఫజతృష్ణా లక్షణము.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] బాష్పావరోధాత్కఫసంవృతేగ్నౌ తృ
ష్ణాబలాసేన భవేత్తథాతు। నిద్రాగురుత్వం మధురాస్య
తాచ తృష్ణార్ధితశ్శుష్యతి చాతిమాత్రమ్॥

తా. స్వకారణమువలన ప్రకోపించిన కఫము జాఠరాగ్ని నాచ్ఛాదించుటచే దాని వేడిమి నడ్డగింపబడినదై అధోముఖంబై వుదకమును వహింపుచుండు స్రోతస్సుల శోషింపంజేసి కఫజ తృష్ణను గలుగంజేయు. దానియందు నిద్ర జడత్వము గలిగి నోరు తీపుగనుండుట. ఈ తృష్ణవలన పీడింపంబడినవాడు కడుశోషించెందు.

క్షతజతృష్ణా లక్షణము.

శ్లో॥ క్షతస్యరుక్శోణిత నిర్గమాభ్యాంతృష్ణాచతుర్థీ క్షతజామతాతు॥

తా. శస్త్రాదికములవలన క్షతముగలవానికి పీడ రక్తస్రావము గలుగు. దాని వలన క్షతజ తృష్ణ జనించు. ఇది 4 గ నుండు. (క్షతమన...గాయము.)

క్షయజతృష్ణా లక్షణము.

శ్లో॥ రసక్షయాద్యాక్షయసంభవాసా తయాభిభూతస్తు నిశాది
నేషు। పేపీయతేంభస్ససుఖంనయాతితాం సన్నిపాతాదితికే
చిదాహుః। రసక్షయోక్తానిచ లక్షణాని తస్యామశేషేణ
భిషగ్వ్యవస్యేత్।

తా. రసక్షయమువలన జనించునది క్షయజ తృష్ణ యనంబడు. దానివల పీడితుడుగ నుండువాడు రేయింబగలు పలుమారు నీరు త్రాగినను తృప్తిజెందకుండు. ఇది సన్నిపాత జనితంబని కొందరు వచించెదరు. దీనియందు రసక్షయమున జెప్పంబడియుండు లక్షణంబులన్నియు గలుగునని వైద్యుడు దెలిసికొనందగు. (రసక్షయమున హృదయమునందు పీడ నుబ్బు శోష చెవుడు చీమలు శరీరముపై బాకునటులుండుట దప్పి అను నుపద్రవంబులు గలుగునని సుశ్రుతమునందు జెప్పంబడియున్నయది.)

ఆమజతృష్ణా లక్షణము.

శ్లో॥ [మాధవకల్పే] త్రిదోషలింగామ సముద్భవాతు హృచ్ఛూ
లనిష్ఠీవన సాదకర్త్రీ॥

తా. త్రిదోలక్షణంబులు హృదయమున శూలగలుగుట జొల్లుగారుట బడలికగనుండుట ఈ లక్షణములుగలది ఆమజ (అనగా అజీర్ణ) తృష్ణయని దెలియవలయు.

అన్నజతృష్ణా లక్షణము.

శ్లో॥ స్నిగ్ధంతథామ్లంలవణంతుభుక్తం గుర్వన్నమేవాశు తృషంకరోతి।

తా. స్నిగ్ధము పులుసు ఉప్పు జడము లేక మాత్రాధికముగల యన్నమును భుజించుటవలన శీఘ్రముగ జనించునది అన్నజ తృష్ణయనంబడు.

ఉపసర్గజతృష్ణా లక్షణము.

శ్లో॥ [మాధవీయే] క్షీణస్వరః ప్రతామ్యన్దీనాననశుష్కహృదయ
గళతాలుః। భవతిఖలు సోపసర్గాత్తృష్ణా సాశోషిణీకష్టా।
జ్వరమోహక్షయ కాసశ్వాసాద్యుపసృష్ట దేహానామ్॥

తా. తృష్ణయొక్క నుపద్రవములవలన హీనస్వరము మోహము మనఃక్లాంతము గలుగుట ముఖమువాడుట హృదయము గొంతు దవడలు యెండుట ఈ లక్షణములు గలది యుపసర్గజ తృష్ణయని దెలియవలయు మఱియు శరీరము కృశించి జ్వరము మోహము క్షయము దగ్గు శ్వాసము ఆదిశబ్దమువలన అతిసారము మొదలగు నుపద్రవములతో గూడియుండు తృష్ణారోగము కష్టసాధ్యము.

అసాధ్యతృష్ణా లక్షణము.

శ్లో॥ సర్వాస్త్వతి ప్రసక్తా రోగకృశానాం వమిప్రసక్తానామ్।
ఘోరోపద్రవయుక్తాస్తృష్ణా మరణాయ విజ్ఞేయాః॥

తా. వాతజాది సర్వతృష్ణారోగములు మిక్కుటముగ వృద్ధిం జెందినను లేక తృష్ణారోగమువలన శరీరము కృశించినను లేక వాంతివలన దప్పిగలిగినను యిట్టి భయంకరమైన నుపద్రవములతో గూడియుండు తృష్ణారోగి మృతినొందునని దెలియవలయు.

దా హ ని దా న ము.

మద్యజన్య దాహ లక్షణము.

శ్లో॥ [ఆయుర్వేదే] త్వచం ప్రాప్తస్తు పానోష్మా పిత్తరక్తాభి
మూర్ఛితః। దాహం ప్రకుర్యతే ఘోరం పిత్తవత్తత్ర భేషజమ్॥

తా. మద్యపానమువలన పిత్తము ప్రకోపించి దానియొక్క యూష్మను పిత్తరక్తమువలన వృద్ధిం జెంది చర్మగతంబై భయంకరమైన దాహమును గలుగంజేయు. దానియందు పిత్తశమన కరౌషధముల సేవింపందగు.

రక్తజ పిత్తజదాహ లక్షణములు.

శ్లో॥ కృత్స్నదేహానుగం రక్తముద్రిక్తం దహతి ధ్రువమ్।
సచూష్యతే తృష్యతే చ తామ్రాభస్తామ్రలోచనః।
లోహగంధాంగ వదనో వహ్నినేవావకీర్యతే।
పిత్తజ్వరసమః పిత్తాత్సచాప్యస్య విధిః స్మృతః॥

తా. సర్వదేహమునందుండు రక్తము ప్రకోపించి కడుదాహమును గలుగంజేసిన రక్తజదాహమనంబడు. దానియందు రోగికి అగ్నివద్ద కూర్చుండియుండు నటుల తాపము దప్పి శరీర నేత్రములయందు ఎఱుపువర్ణము శరీరము నోరు అనువానియందు ఇనుముతో తుల్యమైన వాసన శరీరముపై నిప్పును జల్లినటుల వేదనగలుగు. మఱియు పిత్తాధిక్యమువలనను దాహము జనించు. దానియందు పిత్తజ్వర చికిత్సం జేయవలయు.

తృష్ణానిరోధజ దాహ లక్షణము.

[సిందూరమతిదర్పణే] తృష్ణానిరోధాదబ్ధాతౌ క్షీణే తేజస్స
ముద్ధతమ్। సదాహ్యాభ్యంతరం దేహం ప్రదహేన్మందచేతసః।
సంశుష్కగళతాల్వోష్ఠో జిహ్వాం నిష్కృష్య వేపతే॥

తా. దప్పి నడ్డగించుటవలన ఉదకరూపమైన ధాతువు క్షయించి దానివలన పిత్తోష్మము వృద్ధిజెంది శరీరమునకు లోపల వెలపల దాహమును గలుగంజేయు. దానంజేసి రోగి జ్ఞానశూన్యుండగుటయేగాక గొంతులో దౌడ పెదవి అనువానియందు శోషగలవాడై నాలుకను బైటికివిడిచి కదలింపుచుండు.

శస్త్రఘాతజ దాహ లక్షణము.

శ్లో॥ అసృజాపూర్ణకోష్ఠస్య దాహోఽన్యస్స్యాత్సుదుస్సహః॥

తా. శస్త్రప్రహారమువలన రక్తము కోష్ఠమున (అనగా హృదయాదులయందు) నిండి దాహమును గలుగంజేయు. ఇదియు శస్త్రజన్యదాహమనంబడు. ఇది కడు అసాధ్యము.

ధాతుక్షయ జన్యదాహ లక్షణము.

శ్లో॥ ధాతుక్షయోత్థో యో దాహస్తేన మూర్ఛాతృషాన్వితః।
క్షామస్వరః క్రియాహీనస్స సీదేద్భృశపీడితః॥

తా. రసాది ధాతువులు క్షయించుటవలన దాహము జనించు. దానియందు మూర్ఛ దప్పి స్వరభంగము నిశ్చేష్టత కడుపీడగలవాడై వ్రుతిజెందు.

క్షతజదాహ లక్షణము.

శ్లో॥ క్షతజోఽన్నతశ్చాన్య శ్శోచతోఽవాప్యనేకధా।
తేనాంతర్దహ్యతేత్యర్థం తృష్ణామూర్ఛా ప్రలాపవాన్ ॥

తా. క్షతమువలన జనించిన దాహములో అన్నద్వేషము గలుగు. శోక పలు విధములుగ దుఃఖించుటవలన వెలపట మిక్కుటముగ దాహము జనించు. దానియందు దప్పి మూర్ఛ తలుచుమాటలు గలుగు.

మర్మాభిఘాతజ దాహ లక్షణము.

శ్లో॥ మర్మాభిఘాతజోఽప్యస్తి సోఽసాధ్యస్సప్తమోమతః।
సర్వఏవచ వర్జ్యాస్స్యు శ్శీతగాత్రస్య దేహినః॥

తా. మర్మముపై దెబ్బదగులుటవలన దాహము జనించు. ఇది అసాధ్యము. ఈ దాహము 7 వ సంఖ్యగలదిగ నుండు. సర్వదాహములయం దెవని శరీరము వెలపట చల్లగనుండెడినో అట్టివానియొక్క సర్వదాహముల వర్జింపవలయు.

తృష్ణకు పునర్నవాది కల్పము.

శ్లో॥ [చికిత్సాసారసిద్ధ సంగ్రహే] పునర్నవాప్యపామార్గమూల
కంజీరకద్వయమ్। తక్రపిష్టంపిబేచ్ఛాపిముఖశోష ప్రశాం
తయే॥

తా. గలిజేరువేరు వుత్తరేణివేరు జీలకఱ్ఱ నల్లజీలకఱ్ఱ వీనిని సమభాగములుగ మజ్జిగతోనూరి ద్రాగిన దప్పి హరించు.

తృష్ణకు పర్పటీ వటుకములు.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] పర్పటీమాగధీ మూలం పిచుమందార్ద్ర॥
ద్రవైః। మర్దయిత్వావటీకార్యాముఖశోష ప్రశాంతయే॥

తా. పర్పాటకము మోడి వీనిని సమభాగములుగ గ్రహించి వేపచెక్క అల్లము అనుపాని రసములతోనూరి మాత్రలుజేసి సేవించిన దప్పి హరించు.

తృష్ణకు ఖర్జూరాది కషాయము.

శ్లో॥ [ఆయుర్వేదే] * ఖర్జూరయష్టికాశ్మీరమృద్వీకాపద్మకేసరమ్।
ధాత్రీపరూషంవ్యాఘ్రీబలా† ద్వయంచచందనమ్।
మధూకపుష్పకాశ్మర్యంతోయైశ్చైవచతుర్గుణైః।
పక్వంపర్యుషితంరాత్రౌస్థితాభాండేవవేద్ధృతే।
లాజాచూర్ణప్రతీవాపం శర్కరామధుసంయుతమ్।
తృష్ణాదాహహరంపానేజాతిపుష్పాధివాసితమ్।
మూర్ఛాదాహ భ్రమంహంతి దీప్తంగృహమివాంబునా॥

తా. ఖర్జూరపండు యష్టిమధుకము కుంకుమపువ్వు ద్రాక్షపండు తామరయుగరులు వుసిరికెపప్పు పెద్దయీత పెద్దములక పిన్నములక ముత్తవపులగము పెద్దముత్తవపులగము శ్రీగంధము యిప్ప పువ్వు గుమ్ముడు వీనిని సమ భాగములుగ దంచి 4 గింతలు నీళ్ళుబోసి 4వ భాగముగ కషాయముకాచి వడియగట్టి కొత్తకుండలోనునిచి అందు పేలపుసత్తు పంచదార తేనెగలిపి జాజిపూవులువైచి 1 రాత్రియునిచి సేవించిన" అగ్నిచే దహింపంబడుచుండు గృహ ముదకమువలన శాంతిజెందు చందంబున "దప్పి తాపము మూర్ఛ భ్రమ అనునవి శాంతిజెంద.

తృష్ణకు వాలుకాది లేహ్యము.

శ్లో॥ ద్వాత్రింశత్పలైస్తోయైః పలైకంవాలుకంపచేత్।
పాదశేషం వస్త్రపూతం లాజాసక్తుసితామధు।
యుక్తంలేహ్యం నిహంత్యాశు దాహతృష్ణామదాత్యయాన్॥

తా. 32 పలముల నుదకములో 1 పలము కూతురుబుడమనువైచి 6 వ భాగముగ కషాయముగాచి వడియగట్టి అందు పేలపుసత్తు పంచదార తేనెగలిపి లేహ్యముగజేసి సేవించిన తాపము దప్పి మదాత్యయరోగము శీఘ్రముగ హరించు.

దాహమునకు సైంధవ కల్పము.

శ్లో॥ నిష్కైకంసైంధవంచూర్ణం సురాపల చతుష్టయమ్।
పిబేత్సద్య శ్శమంయాతి మద్యపానోత్థదాహకమ్॥

* ఖర్జూరోశీరమృద్వీజం పద్మకం పద్మకేసరమ్। † యష్టిక.

తా. నిమ్మ ప్రమాణము సైంధవలవణము 4 పలముల కల్లులో గలిపి సేవించిన మద్యపానమువలన జనించిన తాపము తత్క్షణమున హరించు.

తృష్ణకు దధిమస్తు కల్పము.

శ్లో॥ దధిమస్తుగుడంక్షౌద్రం మద్యాంచైవామ్లకాంజికైః ।
నస్యాత్తైల్లిక్తుభిస్తృష్ణాం ప్రాతఃపానాత్త్రిహాజ్జయేత్ ॥

తా. పెరుగుమీది మీగడ బెల్లము తేనె మద్యము పులిసినకలి నెయ్యి పేలపిస్తు వీనిని ప్రాతఃకాలమున సేవించిన 3 దినములలో దప్పి హరించు.

యవసక్తు కల్పము.

శ్లో॥ యవబీజోత్థసక్తూనాం ససైంధవసువర్చలమ్ ।
సజీరకంజలంపీతం పానాత్యయ హరంపరమ్॥

తా. యవలపేలపుసత్తు సైంధవలవణము సౌవర్చలవణము జీలకఱ్ఱ వీనిని సమభాగములుగ నుదకముతో నూరి ద్రాగిన మద్యపానమువలన జనించిన దాహము హరించు.

వాతతృష్ణకు బదర్యాది కల్పము.

శ్లో॥ [సిద్ధసంగ్రహే] కోలదాడిమవృక్షామ్ల మాతులుంగ ద్రవం పృథక్ । కర్షైకంమాపుషాసు యవానీజీరకస్సమమ్ ।
స్తోకంక్షిప్త్వాపిబేచ్ఛామ్లే వాతతృష్ణాత్యయంహరేత్ ॥

తా. రేగుపండు దాడిమపండు చింత మాదీఫలము అనువానియొక్క రసమును దినుసుకొక్కక పలముచొప్పున గ్రహించి అందు బోడతరము శొంఠి వోమము జీలకఱ్ఱ అనువానిచూర్ణమును దినుసుకు $\frac{1}{2}$ పలముచొప్పునగలిపి సేవించిన వాతతృష్ణ హరించు.

పైత్యతృష్ణకు సితాది కల్పము.

శ్లో॥ సితాదాడిమఖర్జూర ద్రాక్షాచవ్యపరూషకమ్ ।
ప్రతిచూర్ణంతుకర్షైకం పలమాత్రంతు సక్తుకమ్।
ఉదకంమదిరాచైవ ప్రతిసౌరాజ్యం పలత్రయమ్ ।
పిత్తతృష్ణాత్యయంచాశు పిబేచ్ఛాంతి మవాప్నుయాత్ ।

తా. పంచదార దాడిమపండు ఖర్జూరపండు ద్రాక్షపండు చెవ్యము చిట్టీతపండు అనువానిని దినుసుకు కర్ష ప్రమాణముచొప్పున దంచి చూర్ణముజేసి 1 పలము పేలపుసత్తుగలిపి అందు నీళ్ళుకల్లు మూడుమూడు పలములుగలిపి సేవించిన పిత్తజతృష్ణ శీఘ్రముగ హరించు.

శ్లేష్మజతృష్ణకు శారిబాది కషాయము.

శ్లో॥ శారిబాధాన్యకంద్రాక్షా వాలుక చందనంసమమ్ ।
సర్వతుల్యాంథకేల్లాజా స్సర్వంతోయైశ్చతర్గుణైః ।
పాదశేషంపచేత్పీతం ససితంశ్లేష్మ జాంజయేత్ ॥

తా. సుగంధిపాల కొత్తిమెర్లు ద్రాక్షపండు కూతురుబుడను శ్రీగంధము వీనినిసమభాగములుగదంచి చూర్ణముజేసి దీనికి సమముగ పేలపుసత్తుగలిపి యీయన్ని ద్రవ్యములకు 4 యింతలు నీళ్ళుబోసి చతుర్థాంశముగ కషాయముకాచి పంచదారగలిపి త్రాగినశ్లేష్మజతృష్ణ హరించు.

తృష్ణకు చందనాది కల్పము.

శ్లో॥ [ఆయుర్వేదే] చందనంశారిబాద్రాక్షా ముస్తాబకరకంసమమ్।
సర్వతుల్యాస్తథాలాజా ద్విరష్టగుణశైర్జలైః ।
అష్టావశేషకంపాచ్యం సితాక్షౌద్రయుతంపిబేత్ ।
ఛర్దింతృష్ణాం నిహంత్యాశు క్షౌద్రైర్వ్యామక్షికామలమ్ ।
అత్యంతమద్యపానేన తంవార్ద్వాహమేవహి ।
తృష్ణాభ్రాంతిక్లమంశోషం తథాపానాత్యయంహరేత్ ॥

తా. శ్రీగంధము గూడపాల ద్రాక్షపండు తుంగముస్తెలు రేగుపండు యివి దినుసుకొక్కొక భాగము పేలాలు 5 భాగములు వుదకము 160 భాగములు యిటులవానినెల్ల చేకముజేసి 8 వ భాగముగ కషాయముకాచి వడియగట్టి పంచదారగాని లేక తేనెగాని గలిపి ద్రాగిన వాంతి దప్పి హరించు. మైనము తేనె గలిపి ద్రాగిన కడుమధ్యపానమువలన జనించినతాపము దప్పి భ్రాంతి శ్రమ శోష పానాత్యయ రోగము హరించు.

శ్లో॥ [సిద్ధసంగ్రహే] ధాన్యకంజీరకం కేళీహ్యాశీరంచందనంఘనమ్।
శీతకర్పూరకంకుష్ఠం మధుకంచ మృణాలకమ్ ।

పంచత్వక్పల్లవాః పంచధాత్రీ ఫలవటాదికమ్ ।
ఇదంస్యాదనుపానేన దాహశాంతికరంపరమ్॥

తా. కొత్తిమెర్లు జీలకఱ్ఱ కురువేరు శ్రీగంధము వట్టివేరు తుంగముస్తెలు పచ్చకర్పూరము చంగల్వకోష్టు అతిమధురము తామరతూండ్లు * పంచత్వక్కులు ‖ పంచపల్లవములు ఉసిరికపండు వటాదులు అనువానియొక్క యనుపానమువలన దాహము శమించు.

తామ్రాదిక రసము.

శ్లో॥ తామ్రంచ క్రికయాంబద్ధ సూతంతాళం సతుత్థకమ్ ।
వటాంకురరసైర్మర్ద్యం తృష్ణాద్వల్లమాత్రతః॥

తా. తామ్రభస్మము శుద్ధిచేసిన రసము శుద్ధిజేసిన తాళకము శుద్ధిజేసిన మైలుతుత్థము వీనిని మఱ్ఱిచిగుళ్ళ రసముతో మర్దించి బిళ్ళచేసి యెండించి పుటంబిడి వల్లప్రమాణమును సేవించిన దప్పి హరించు.

రసాదిచూర్ణము.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] రసగంధకకర్పూరైశ్శైలోశిరమరీచకైః।
ససితైః క్రమవృద్ధైశ్చ సూక్ష్మం కృత్వాత్వహర్ముఖే ।
త్రిగుంజా ప్రమితంఖాదేత్పిబేత్పర్యుషితాంబుచ ।
భృశంతృష్ణాంనిహంత్యేవ మశ్విభ్యాంచ ప్రకాశితమ్॥

తా. శుద్ధిజేసిన రసము 1 భాగము శుద్ధిజేసిన గంధకము 2 భాగములు పచ్చకర్పూరము 3 భాగములు శుద్ధిజేసిన శిలాజిత్తు 4 భాగములు వట్టివేరు 5 భాగములు మిరియాలు 6 భాగములు పంచదార 7 భాగములు యిటుల వీనిని ఖల్వములోనునిచి మెత్తగానూరి 3 గురిగింజలయెత్తును ప్రాతఃకాలమున సేవించి వెంబడిగ 1 రాత్రియుంచబడిన నీరును త్రాగిన అత్యంతమైన దప్పి హరించు. ఇది అశ్వినీ దేవతలచే ప్రకటింపబడెను.

---

* పంచత్వక్కులన — మఱ్ఱి-రావి-అత్తి-జువ్వి-మామిడి-అనువాని పట్టలు.
‖ పంచపల్లవములన మామిడి నేరేడు వెలగ మాదీఫలము మారేడు అనువాని చిగుళ్ళు.

తృష్ణాహర యోగము.

శ్లో॥ రోగోపసర్గజాతాయాం ధాన్యాంబుససితంమధు।
వటప్రరోహయష్ట్యాహ్వ కణామధుకృతావటీ।
ముఖస్థాచిరకాలోత్థాం తృష్ణాంహన్యాత్సుదుస్తరామ్॥

తా. రోగములవలన దప్పిగలిగిన ధనియాలనీళ్లలో తేనె పంచదార గలిపి త్రాగవలయు. లేక మఱ్ఱిచిగుళ్ళనుగాని లేక లేత మఱ్ఱియూడలు అతిమధురము పిప్పళ్ళు అనువానినిగాని నూరి యుండజేసి పుక్కిలియందునిచికొని దాని రసమును మ్రింగుచుండిన చిరకాలముగ జనించి యసాధ్యముగనుండు దప్పి హరించు.

క్షౌద్రాది గండూషము.

శ్లో॥ సక్షౌద్రమామ్రజంబూత్థం పిబేత్క్వాథంసుపానితమ్ ।
సతృష్ణోమధునాకుర్యాద్గండూషాన్ సలిలాశ్రితమ్ ।

తా. మామిడి నేరేడు అనువానిని సమభాగములుగ దంచి కషాయముగాచి తేనెవైచి చల్లార్చి త్రాగినను లేక తేనెతో నీళ్లుగలిపి పుక్కిలించి యుమిసినను దప్పి శమించు.

దాహమునకు చంద్రకళా రసము.

శ్లో॥ [నిత్యనాథీయే] గగనదరదయుక్తం శుద్ధసూతంచ గంధం
ప్రహరమధుసుపిష్టం వల్లయుగ్మం వరోద్యాత్ । జ్వరహర
గదసింహో శృంగబేరోదగేన ప్రథమజనిత దాహం తక్ర
భుక్తంచ భోజ్యమ్ ।

తా. అభ్రకభస్మము శుద్ధిజేసిన యింగిలీకము శుద్ధిజేసిన రసము శుద్ధిజేసినగంధకము వీనిని సమభాగములుగ ఖల్వములోనునిచి తేనెతో 1 ఝాము మర్దించి 2 వల్లముల యెత్తును అల్లపురసానుపానముతో సేవించిన వాతప్రకోపమువలన గలిగిన దాహము జ్వరము శమించు. పథ్యము, మజ్జిగయన్నమును భుజింపవలయు. ఇది గదసింహరసమనియు జెప్పంబడు.

రసాది గుటికలు.

శ్లో॥ రసబలిఘనసార చందనానాం ససలదసేవ్యపయోద జీవనా

నామ్। అపహరతిగుటిముఖస్థితేయం సకలసముత్థిత దాహ
మాశ్రయేత్తామ్॥

తా. శుద్ధిజేసిన రసము శుద్ధిజేసిన గంధకము పచ్చకర్పూరము చందనము జటామాంసి వట్టివేరు తుంగముస్తెలు వీనిని సమభాగములుగ చూర్ణముజేసి నేతిలో గలిపి యుంటలుజేసి నోటియం దునిచికొనిన త్రిదోషములవలన జనించిన దాహము హరించు. కావున నీరసాది గుటికలను యెల్లపుడు నోటియం దునిచికొనవలయు.

మృతసంజీవనీ ఘుటికలు.

శ్లో॥ [సిద్ధరసార్ణవే] మధుయష్టిలవంగంచ శిలాజతుత్రుటిస్తథా।
సహస్రభావనాకార్యా నవతండులవారిణా। యామమాత్రం
దృఢంమర్ద్యవటీకోల సమాస్మృతా । కృష్ణకార్పాసనీరేణ
తృష్ణాదాహజ్వరాన్ జయేత్ । మూర్ఛాద్యముగ్రరోగంచ
వాతంపిత్తంచ నాశయేత్ । మృతసంజీవనీప్రోక్తా పూజ్య
పాదైరుదీరితా॥

తా. అతిమధురము లవంగములు శుద్ధిజేసిన శిలాజిత్తు యేలకులు అనువానిని సమభాగములుగ చూర్ణముజేసి క్రొత్తబియ్యపు కడుగుతో 1000 మార్లు భావనజేసి పిదప 1 ఝాము బాగుగనూర్చి రేగుపండంత మాత్రలుజేసి యందొకదానిని నల్లప్రత్తియాకురసానుపానముతో సేవించిన దప్పి దాహము జ్వరము మూర్ఛ మొదలగు భయంకరరోగములు వాతజపిత్తజరోగములు నశించు. ఇది పూజ్యపాదునిచే జెప్పంబడియె.

ఖర్జూరాది చూర్ణము.

శ్లో॥ ఖర్జూరామలబీజాని పిప్పలీచశిలాజతు ।
ఏలామధుకపాషాణ చందనోర్వారుబీజకమ్।
ధాన్యకంశర్కరాయుక్తం పాతవ్యంయష్టివారిణా ।
అంగదాహం లింగదాహం గుదజంక్షీణశుక్రజమ్ ।
కర్కరాశ్మరిశూలఘ్నం వృష్యంబలకరంపరమ్।
నాశయేన్మూత్రరోగాంశ్చ తథాశుక్రభవానపి॥

తా. ఖర్జూరము వుసిరికవరుగు పిప్పళ్ళు శుద్ధిజేసిన శిలాజిత్తు యేలకులు అతిమధురము కొండపిండివేరు చందనము దోసవిత్తులు కొతిమెర్లు పంచదార వీనిని సమభాగములుగ చూర్ణముచేసి అతిమధుర కషాయానుపానముతోడ ద్రాగిన శరీరమునేంద్రము గుదము అనువానియందలి తాపము శుక్రక్షయమువలన జనించిన తాపము శర్కరాశ్మరిశూల మూత్రరోగము శుక్లదోషమువలన జనించిన రోగము వీనిని హరింపజేసి వీర్యవృద్ధిని బలమును గలుగంజేయు.

పిత్తజదాహమునకు చికిత్స.

శ్లో॥ పిత్తజ్వరహరైస్సర్వైః పిత్తదాహేవిధిర్మతః॥

తా. పిత్తజదాహమునందు సంపూర్ణముగ పిత్తజ్వర నాశనకర చికిత్సలం జేయ గలయు. (అత్తిపాలను పంచదారలో గలిపి భక్షించిన దాహము హరించు.)

చందనాది చూర్ణము.

శ్లో॥ [భైరవకల్పే] చందనోశీరకుష్ఠాబ్దధాత్రీచోరక ముత్పలమ్।
మధుకం మధుపుష్పంచ ద్రాక్షా ఖర్జూరకంతథా । చూర్ణం
కృత్వాసమసితం ప్రాతశ్శీతాంబునాపిబేత్ । రక్తపిత్తంతథా
శ్వాసంపైత్తంగుల్మంసముద్ధరేత్ । అంగదాహంశిరోదాహం
శిరోవిభ్రమమేవచ । కామలాంచ ప్రమేహాంశ్చ పైత్తజ్వర
వినాశనం। చన్దనాద్యమిదంచూర్ణం పూజ్యపాదేనభాషితమ్॥

తా. చందనము వట్టివేరు చంగల్వకోష్టు తుంగముస్తెలు వుసిరికెవరుగు కచోరములు కలువగడ్డలు అతిమధురము యిప్పపువ్వు ద్రాక్షపండు ఖర్జూరము వీనిని సమభాగములుగ చూర్ణముచేసి దీనికి సమముగ పంచదార గలిపి ప్రాతఃకాలమున నొకరాత్రి యుంచబడిన నుదకముతోడ ద్రాగిన రక్తపిత్తము శ్వాసము పిత్తగుల్మము అంగతాపము శిరోదాహము తలదిరుగుట కామిల ప్రమేహము పిత్తజ్వరము హరించు ఇది పూజ్యపాదునిచే జెప్పంబడియె.

పునర్నవాది తైలము.

శ్లో॥ [పూజ్యపాదీయే] శ్వేతంపునర్నవామూలం కలశీతమితం
శుభమ్ । కృష్ణాజ్యసుగ్ధముద్యేచ పేషయేదాఢకేభిషక్ ।

తత్సమంతిలతైలంచ పృథగ్ద్రవ్యాణియోజయేత్ । ధూపం
షోడశభాగంచ మరీచాష్టవరాళకమ్ । కచోరోశీరకం శ్వేతం
కృష్ణోశీర స్తథైవచ । మంజిష్ఠంరంగచూర్ణంచ శ్రీగంధంరక్త
చందనమ్ । కృష్ణాగరుంచరుద్రాక్షా న్పలమేకం ప్రయోజ
యేత్ । తచ్చూర్ణం తైలమధ్యేచ నిక్షిపేత్పాచయేత్సుధీః ।
మేహారికాష్ఠయుక్తేన పాచయేత్కోమలాగ్నినా । సుపక్వం
తైలముద్ధృత్య రాత్రావంగంచ మర్దయేత్ । అంగశూలం
చాంగదాహా న్నేత్రరోగాన్నపీనసాః । పాండుకామల ము
ష్ణాని సూతికా సన్నిపాతజిత్ । కరదాహా న్పాదదాహా
న్తంద్రాంకటిసమీరజాః । క్షయకుష్ఠాంశ్చ కండూంశ్చ గ
జకర్ణాదికంతథా । శిరోరోగా న్భ్రమాన్పిత్తం నేత్రాణాం
దృష్టిగోచరమ్ । తథైవామృతతుల్యంచ జ్వరాణాంజీర్ణినా
మపి। అస్థిగంతుజ్వరంచైవ మేహజ్వరప్రశాంతయే। సర్వాంగే
మర్దనంచైవ మంగళస్నానమాచరేత్ । శివోదితమిదంతైల
మశ్విభ్యాం గోచరీకృతమ్। సర్వరోగహరంచైవ దుర్లభం
భిషజాంభువి । సాధయేద్గురుముఖేనైవ సిద్ధిర్భవతినాన్యథా॥

టీ. 400 రూపాయల యెత్తు తెల్లగలిజేరువేరును 256 రూపాయల యెత్తు నల్లావునెయ్యి నల్లావుపాలు అనువానితోనూరి అంతు నువ్వులనూనె 400 రూపాయల యెత్తు కరుధూపము 16 రూపాయలయెత్తు మిరియాలు లవంగపుచెక్క 8 భాగములు కచోరములు వట్టివేరు కురువేరు మంజిష్ఠి కాచు చందనము రక్తచందనము కృష్ణాగరు రుద్రాక్షి అను వాని చూర్ణమును దినుసు యొకటింటికి 4 రూపాయలయెత్తు చొప్పున గలిపి మేహారికాష్ఠములతో మందాగ్నితో తైలపక్వముగ కాచి దించుకొని రాత్రుల సర్వాంగమునందు మర్దనముజేసికొని మంగళస్నానముజేసిన అంగశూల అంగతాపము నేత్రరోగములు పడిసెము పాండురోగము కామిల శరీరమునందలి యుష్ణము బాలింత రోగము సన్నిపాతము చేతులు కాళ్ళు మండుట తంద్ర కటివాతము క్షయము కుష్ఠము దురద గజకర్ణము మస్తకరోగము భ్రమ పిత్తము నేత్రరోగము దృష్టిరోగము జీర్ణజ్వరము అస్థిగతజ్వరము మేహజ్వరము వీనిని హరింపంజేయును. ఈ తైలము పూర్వమున

ఈశ్వరునిచే జెప్పంబడియె. దానిని అశ్వినీదేవతలు ప్రసిద్ధపరచిరి. మఱియు నీ తైలము సర్వరోగముల హరింపంజేయు. ఇది భూమియందుండు వైద్యులకు లభించుట దుర్లభము. ఈ తైలమును గురుముఖముగ నెఱింగిన ఔషధసిద్ధి గలుగు. తద్విపరీతంబైన సిద్ధి గలుగ నేరదు.

శ్లో॥ సర్వాంగేచందనాలేప శ్చంద్రస్తూరికాయుతః ।
సితనీరజలేపోవా ధారాగార నివేశనమ్॥

టీ. పచ్చకర్పూరము కస్తూరి అనువానితో గూడియుండు శ్రీగంధమును పూసికొనినను లేక తెల్లదామర పువ్వుధరించినను లేక జలయంత్రములుగల గృహమున నివసించుచుండినను తాపము హరించు.

తృష్ణారోగములయందు పథ్యము.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] భ్రిష్టముద్గై ర్మసూరైర్వాచ ణకైర్వా
కృతోరసః। రంభాపుష్పంతక్రకూర్చం దాడిమాపర్పట వాల
కమ్। కపిత్థంమాలికాకోలంకూశ్మాండకముపోదికా । ఖర్జూ
రందాడిమంధాత్రీకర్కటీ లలదంబుచ । జంబీరంకరమర్దశ్చ
బీజపూరోగవాంపయః। మధూకపుష్పంహ్రీబేరంతిక్తానిమ
ధురాణిచ । బాలతాళాంబుశీతాంబుపయః పేయంప్రపాన
కమ్। మాక్షికంసరసీతోయం శతాహ్వ నాగకేసరమ్ । ఏ
లాజాతీఫలంపథ్యాకుస్తుంబరి కుచందనమ్। ఘనసారో గంధ
సారః కౌముదీశిశిరోనిలః।చందనార్ద్రప్రియా శ్లేషో ముక్తాభర
ణధారణమ్।గాహనం లేపనంచాస్య పథ్యమేత త్తృషాతురే॥

టీ. వేయించిన పెసలు చిఱు సెనగలు సెనగలు అనువానిలో దేనితోనైనను జేయబడినకట్టు అరటిపువ్వు మజ్జిగ జున్ను దాడిమపండు పర్పాటకము వట్టివేరు వెలగపండు పువ్వుఁదండ రేగుపండు గుమ్మడుకాయ బచ్చలికూర ఖర్జూరపండు దాడింబపండు వుసిరికపండు దోసకాయ పారేనీరు నిమ్మపండు 1 పలము మాదీఫలము ఆవుపాలు యిప్పపువ్వు కురువేరు చేదుగలరసము మధురరసము లేతతాటినీరు శీతోదకము పాలు పానకము తేనె చెరువులోనినీరు చల్లపిల్లిగడ్డలు నాగకేసరములు యేలకులు జాదికాయ కరక్కాయ కొత్తిమెర్లు రక్తచందనము పచ్చకర్పూరము కచోరములు వె

స్నెల చల్లనిగాలి చందనము బూసికొనిన స్త్రీలయొక్క యాలింగనము ముత్యాలహారముల ధరించుట నదులయందు స్నానము జేయుట లేపనము యివి తృష్ణారోగమునందు పథ్యకరంబులు.

తృష్ణా రోగమునం దపథ్యము.

శ్లో॥ స్నేహాంజనంస్వేదన ధూమపానం వ్యాయామనస్యాతపదంతకాష్ఠమ్। గుర్వన్నమమ్లంలవణం కషాయంకటుత్రికం దుష్టజలానితీక్ష్ణమ్॥

తా. శరీరమునకు తైలము బూసికొనుట అంజనము వేసికొనుట చెమటదీసుట ధూమపానము సేయుట మిక్కుటముగ సంచరించుట నస్యము సేయుట యెండల దిరుగుట చెడ్డదంతకాష్ఠము జడాన్నము పులుసు వుప్పు వొగరుగలరసములు శొంఠి పిప్పలి మిరియాలు చెడ్డనీరు కారము అనువాని సేవంజేయుట యివి యన్నియు తృష్ణా రోగమునం దపథ్యకరంబులు. అట్లగుటచే వానిని వర్జింపవలయు.

దాహరోగమునందు పథ్యము.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] శాలయష్షష్టికాముద్గా మసూరాశ్చణకాయవాః। ధన్వమాంసరసాలాజామండంవై సక్తువాసితా। శతధౌతంఘృతందుగ్ధంనవనీతంపయోభవమ్। కూశ్మాండంకర్కటీమోచాపనసస్వాదుదాడిమమ్। పటోలపర్పటీద్రాక్షాధాత్రీఫలపరూషకమ్। బింబీతుంబీతథాపేతఃఖర్జూరంధాన్యకంమిసీ। బాలతాలంప్రియాళంనశృంగాటంచకసేరుకమ్।మధూకపుష్పంహీంబేరంపథ్యాతిక్తానిసర్వశః।సితాప్రదేహోభూవేశ్మసేకోభ్యంగావగాహనమ్। పుల్లోత్పలదళక్షౌమశయ్యాశీతలకాననమ్। కథావిచిత్రాగీతానివాద్యం మంజుళభాషణమ్। ఉశీరచందనోలేపశ్శీతాంశుశ్శిశిరోనిలః। ధారాగ్రహంప్రియాస్పర్శోప్రతీరంహిమవాలుకమ్।సుధాంశురశ్మయస్స్నానంమణయోమధురోరసః। పూర్వోక్తానివిధేయానిపిత్తహారిణితానిచ।ఇతిదాహవతాంనృణాంపథ్యవర్గఉదాహృతః॥

తా. 60 దినములకు ఫలించెడి వడ్లు పెసలు చిఱుసెనగలు సెనగలు యవలు మిట్టభూమియందలి జంతుమాంసరసము * లాజమండము పేలపిండి పంచదార 100మార్లు ఉదకముతో గడుగబడిన ఘృతము పాలు పాలయందు తీయబడినవెన్న బూడిదగుమ్మడుకాయ దోసకాయ అరటిపండు పనసపండు దీపిగల దాడిమపండు పొట్లకాయ పర్పాటకము ద్రాక్షపండు వుసిరికవొలుపు పెద్దయీతపండు దొండకాయ అనుపకాయ అల్లము ఖర్జూరపండు ధనియాలు సదాప లేతతాటిముంజులు సారపప్పు పరికెగడ్డ వెమ్మటములు పంచదార శీతపదార్థలేపనము భూగృహము † సేచనము అభ్యంజనస్నానము వికసించిన కమలములయొక్క శయ్యపై పరుండుట పట్టుమెత్తపై పరుండుట చల్లనితోట చిత్రకథలను సంగీతమును వాద్యమును వినుట మంచిమాటలాడుట వట్టివేరు విసనకఱ్ఱల యొక్క గాలిని సేవించుట చందనమును బూసికొనుట వెన్నెల చల్లనిగాలి జలగృహము స్త్రీలయొక్క యాలింగనము యేటిగట్టునందు గూర్చుండుట పచ్చకర్పూరము చంద్రకిరణము స్నానము రత్నధారణము మధురరసము పూర్వోక్తపిత్తనాశనకర యోగములు యివి యన్నియు దాహరోగమునందు పథ్యకరంబులు.

దాహరోగమునం దపథ్యము.

శ్లో॥ విరుద్ధాన్యన్నపానాని క్రోధో వేగవిదారణమ్।
శ్రమవ్యవాయమార్గానం క్షారంపిత్తకరాణిచ।
వ్యాయామమాతపంతక్రం తాంబూలంమధురామఠమ్।
వ్యవాయికటుతిక్తోష్ణాన్ దాహవాన్ పరివర్జయేత్॥

తా. క్షీరమత్స్యాది విరుద్ధవమును విరుద్ధపానమును సేవించుట క్రోధమును జెందుట మలమూత్రాదుల వేగము నడ్డగించుట శ్రమ స్త్రీగమనము కడుపు నుబ్బించెడి పదార్థములు క్షారము పిత్తకరవస్తువులు వీనిని మిక్కుటముగ సేవించుట మిక్కుటముగ సంచారము సేయుట యెండ మజ్జిగ తాంబూలము తేనె యింగువ చేదు కారము తృష్ణముగలపదార్థములు వీనిని సేవించుట యివి దాహరోగమునం దపథ్యకరంబులు. అట్లగుటచే వానిని వర్జింపవలయు.

* లాజమండమన—1 భాగము పేలాలలో 14 భాగములునీరుబోసి పేలాలుద్రవించి గంజిగనగువరకు నుడికించుటయ.

† సేచనమన—శీతోదకము చిందులగువానిని శరీరముపై జిలకరించుటయ.

హృద్రోగ నిదానము.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] అత్యుష్ణామ్లకషాయైశ్చ స్యాతిశ్రీవ్యసనైస్తథా।
హృది బాధాం ప్రకుర్వంతి హృద్రోగం తం ప్రచక్షతే॥

తా. అత్యుష్ణము పులుసు వొగరుగల ద్రవ్యములను మిక్కుటముగ సేవించుట మిక్కుటముగ స్త్రీసంభోగము సేయుట వీనివలన ఱొమ్మునందు పీడజనించు. ఇదియు హృద్రోగ మనంబడు. (హృద్రోగ మన—ఱొమ్మునొప్పి.)

హృద్రోగ భేదములు.

శ్లో॥ హృద్రోగః పంచధా దోషైః పృథక్సర్వైశ్చ జంతుభిః।
వాతాత్సశూలం హృదయం పిత్తాద్దాహసమన్వితమ్।
కఫాత్తు గురు స్తబ్ధం సర్వతస్సర్వ లక్షణమ్।
సతోద్యజ్యః క్రిమిభిశ్చోక్తో హ్యతికండూసమన్వితః॥

తా. విరుద్ధాహార విహారములవలన వాతాదిదోషములు ప్రకోపించి వాతజ పిత్తజ శ్లేష్మజ సన్నిపాతజ కృమిజములన 5 విధములైన హృద్రోగముల గలుగంజేయు. అందు వాతమువలన జనించిన హృద్రోగములో ఱొమ్మునందు నొప్పిగలుగు. పిత్తమువలన జనించిన దానిలో ఱొమ్ములో తాపముగలుగు. శ్లేష్మమువలన జనించిన దానిలో వాత పిత్త శ్లేష్మలక్షణంబులు గలిగియుండు. ఇది అసాధ్యము. క్రిములవలన జనించిన దానిలో మిక్కుటముగ దురదగలుగు (ఏకదోషము వలన జనించిన హృద్రోగములే సాధ్యంబులు. ద్విదోష త్రిదోషములవలన జనించిన హృద్రోగములు అసాధ్యంబులు).

శ్లో॥ మారుతాద్ధృదయం యస్య స్ఫుటితంచాతి వేదనమ్।
పిత్తాత్తృష్ణా భ్రమస్వేదో ముఖశోషః ప్రజాయతే।
శ్రమోఽరుచిశ్చ మందాగ్ని కఫస్రావః కఫాధికే।
మిశ్రితం ద్వంద్వజం జ్ఞేయం సర్వలింగం త్రిదోషజమ్॥

తా. వాతజహృద్రోగమున ఱొమ్ము పగిలినటుల మిక్కుటముగ నొచ్చును. పిత్తజహృద్రోగమున మూర్ఛ బడలిక చెమట గలిగి ముఖము వాడినట్టుండును. శ్లేష్మజ హృద్రోగమున శ్రమ అరుచి అగ్నిమాంద్యముగలిగి నోటినుండి కఫము కారును.

ద్వంద్వజహృద్రోగమున 2 దోషలక్షణంబులు గలిగియుండును. త్రిదోషజహృద్రోగమున వాత పిత్త శ్లేష్మలక్షణంబులన్నియు గలిగియుండు. (ఇది అసాధ్యము)

క్రిమిజహృద్రోగ లక్షణము.

శ్లో॥ విద్యాత్త్రిదోషం త్వపి సర్వలింగం తీవ్రార్తితోదం క్రిమిజం సకండుమ్। ఉత్క్లేదః ష్ఠీవనం తోదశ్శూలం హృల్లాసకస్తమః। అరుచి శ్శ్యావనేత్రత్వం శోషశ్చ క్రిమిజే భవేత్॥

తా. తీవ్రమైన పీడ శూల దురదగలుగుట నోటిలో నీరూరుట వుమియుట సూదులతో పొడుచునటుల పీడగలుగుట వోకరింతలు గలుగుట అరుచి నేత్రములయందు నలుపువర్ణము శోషగలుగుట ఈ లక్షణంబులు క్రిమిజ హృద్రోగమున గలుగు.

హృద్రోగోపద్రవములు.

శ్లో॥ క్లమసాదో భ్రమశ్శోషో జ్ఞేయాస్తేషాముపద్రవాః।
క్రిమిజే క్రిమిజాతీనాం శ్లైష్మికాణాంచ యే మతాః।

సంస్తంభస్సజ్వరం ఘోరం రూక్ష స్పర్శాసహాంగుళ।
ఆధ్మానకుక్షి హృత్కంఠ వాతవిణ్మూత్రరోధతా।
తంద్రారోచక శూలాని తస్య లింగాని నిర్దిశేత్॥

తా. పిపాసాస్థానమున బడలిక భ్రమ శోషగలిగిన హృద్రోగోపద్రవములని తెలియవలయు. మఱియు క్రిమిజ హృద్రోగమున "శ్లో॥ హృల్లాసమాస్య స్రవణ మవిపాక మరోచకమ్। మూర్ఛాఛర్ది తృషాదాహ కార్శ్యశ్వయథు పీనసాః॥" (అనగా ఓకరింతలు. నోట నీరుగారుట అన్నము పాకముగాకుండుట అరుచి మూర్ఛ వాంతి దప్పి కడుపుబ్బరము శరీరకృశత్వము వాపు పీనసము అన కఫజ క్రిమిరోగోపద్రవంబులును శరీర స్తంభనము భయంకరమైన జ్వరము హృదయమున రూక్ష జడత్వముగలిగి యుష్ణస్పర్శను సహింపలేకుండుట కడుపుబ్బరము కడుపు ఱొమ్ము కంఠము అపానఘాతము మలమూత్రములు అడ్డగింపబడుట తంద్ర అరుచి శూల అను నుపద్రవంబులును గలుగు.

హృద్రోగమునకు రసాయనము.

శ్లో॥ [ఆయుర్వేదే] రసగంధాభ్రభస్మాని పార్థవృక్షత్వగంబునా।

ఏకవింశతిధా ఘర్మే భావితాని విధానతః ।
మాషమాత్ర మిదంచూర్ణం మధునాసహ లేహయేత్ ।
వాతజంపిత్తజం శ్లేష్మసంభూతం వా త్రిదోషజమ్ ।
క్రిమిజంచాపి హృద్రోగం నిహంత్యేవన సంశయః॥

తా. రసభస్మము గంధకభస్మము అభ్రకభస్మము వీనిని సమభాగములుగ ఖల్వములోనునిచి యెండయందునిచి మద్దిచెక్కరసముతో 21 మార్లు భావనజేసి మాష ప్రమాణమును తేనెతో సేవించిన వాత పిత్త శ్లేష్మ త్రిదోష క్రిమిజ హృద్రోగములు నిస్సంశయముగ హరించు.

పైత్య హృద్రోగమునకు పంచసార రసము.

శ్లో॥ [మతాంతరే] శుద్ధసూతం సమంగంధం ధాత్రీఫలద్రవైర్దినమ్।
యష్టిఖర్జూరద్రాక్షాణాం క్వాథేన మర్దయేద్దినమ్ ।
పంచసారరసోనామ భక్షయేన్మాషమాత్రకమ్ ।
ధాత్రీచూర్ణం సితాచాను పిత్తహృద్రోగ * శాంతయే॥

తా. శుద్ధిజేసినరస గంధకములను సమభాగములుగ ఖల్వములోనునిచి వుసిరిక పండ్లరసముతో 1 దినము యష్టిమధుకము ఖర్జూరపండు దీపద్రాక్ష అనువానికషాయముతో 1 దినము మర్దించి మాష మెత్తు మాత్రలుజేసి వుసిరికపప్పు చూర్ణము పంచదార అనువాని యనుపానముతోడ సేవించిన పైత్యహృద్రోగము హరించు.

శ్లేష్మ హృద్రోగమునకు హృదయార్ణవ రసము.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] శుద్ధసూతంసమంగంధం మృతం తామ్రం
ద్వయోస్సమమ్ । మర్దయేత్త్రిఫలాద్రావైః కాకమాచీద్ర
వైర్దినమ్ । చణమాత్రాంవటీంఖాదే ద్రసోయంహృదయా
ర్ణవః । కాకమాచీఫలంశుష్కం త్రిఫలాపల సంయుతమ్ ।
ద్వాత్రింశతాపలైస్తోయైః క్వాథమష్టావశేషకమ్ । అనుపా
నంపిబేచ్చాంత్యై హృద్రోగేచకఫోత్థితే॥

* జిద్భవేత్.

తా. శుద్ధిజేసిన రసము శుద్ధిజేసిన గంధకము యివి సమభాగములు ఈ రెంటికి సమము తామ్రభస్మము యిటుల వానినేకముజేసి త్రిఫలములు నల్లకాచాకు అనువాని రసములతో 1 దినము మర్దించి సెనగగింజలంత మాత్రలుజేసి యందొకదానిని యెండిన నల్లకాచిపండ్లు త్రిఫలములు అనువానిని దినుసుకొక్కొకపలము చొప్పునదంచి 32 పలముల నీళ్ళుబోసి అష్టావశేషముగ కషాయము కాచి యీయనుపానముతోడ సేవించిన శ్లేష్మహృద్రోగము హరించు.

హృద్రోగమునకు గుంజాభద్ర రసము.

శ్లో॥ [ఆయుర్వేదే] నిష్కత్రయంశుద్ధసూతం నిష్కద్వాదశగంధ
కమ్।గుంజాబీజంచషణ్ణిష్కంనింబ బీజంజయాతథా। ప్రత్యే
కంనిష్కమాత్రంతు సమంనేపాళబీజకమ్। జయాజంబీరధు
త్తూర కాకమాచీద్రవైర్దినమ్ । మర్ద్యంసర్వం రసంకుర్యా
ద్ఘృతైర్గుంజాద్వయంలిహేత్। గుంజాభద్రరసోనామ హిం
గుసైంధవ సంయుతమ్ । శమయత్యేవకించి త్రమురస్తంభం
చదుస్సహామ్। అర్కక్షీరేణసింధూత్థం లేపోవక్షసిదాపయే
త్। పద్మకేసరకంద్రాక్షా నింబబీజంజయాతథా। తుల్యాంచ
తుర్గుణం క్షీరంక్షీరాత్తోయం చతుర్గుణమ్। క్షీరావశేషం
చ పచే త్సక్షౌద్రం పాయయేద్భిషక్ ! ఉదరాణిక్షతంచైవ
హృద్రోగం రక్తపిత్తనుత్॥

తా. శుద్ధిజేసినరసము 3 నిష్కములు శుద్ధిజేసిన గంధకము 12 నిష్కములు గురిగింజలు 6 నిష్కములు జేపవిత్తులు 1 నిష్కము తక్కాలివిత్తులు 1 నిష్కము శుద్ధిజేసిన నేపాళము 1 నిష్కము యిటుల వానినెల్ల ఖల్వములోనునిచి తక్కాలి నిమ్మపండు వుమ్మెత్తాకు నల్లకాచాకు అనువాని రసములతో 1 దినము మర్దించి 2 గురిగింజలంత మాత్రలుజేసి నెయ్యి యింగువ సైంధవలవణము అనువాని యనుపానముతోడ సేవించిన కడుదుస్తరమైన హృద్రోగము హరించు. మఱియు సైంధవలవణము జిల్లేడు పాలతోనూరి రొమ్మునందు లేపనముజేసిన దుస్తరమైన హృద్రోగము హరించు. తామరకేసరములు ద్రాక్షపండు జేపవిత్తులు తక్కాలి అనువానిని సమభాగములుగ గ్రహించి వానికి 4 గింతలు ఆవుపాలు ఆవుపాలకు 4 గింతలు నీళ్ళుబోసి పాలు

శేషించునటులకాచి అందొకింత తేనె 2 గురిగింజలయెత్తు ఔషధమునుగలిపి సేవించిన ఉదరము గాయము హృద్రోగము రక్తపిత్తము హరించు.

హృద్రోగమునందు పథ్యము.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] స్వేదోవిరేకోవమనంచ లంఘనంచ వస్తిర్విలేపశ్చిరరక్తశాలయః। మృగాదిజంజాంగలసంజ్ఞయాన్వితం యూషారసా ముద్గకుళుత్థసంభవాః। పురాణకూశ్మాండరసాన దాడిమం శమ్యాకశాకంతు పటోలకంచ। ఏరండతైలం గిరినాంబు సైంధవమాజా వితక్రంచ పురాతనోగుడః। శుంఠియవానీలశునం హరీతకీకుష్ఠంచకుస్తుంబరు కృష్ణమార్ద్రికమ్। సౌవీరశుక్లం మధువారుణీరసః కస్తూరికా చందనకం క్రమాణమ్। తాంబూలమప్యేవ గణస్సుఖాయ వేస్మర్తస్య హృద్రోగనిపీడితాత్మనః॥

తా. చెమటదీయుట విరేచనము వమనము చేయించుట లంఘనము చేయుట వస్తికర్మంజేయుట లేపనములజేయించుట కడుపాత యెఱ్ఱబియ్యపు వంటకము అడవియందుండు పశుపక్షులమాంసము పెసలకట్టు వులవకట్టు ప్రాతగుమ్మడు కాయ మామిడికాయ దాడిమపండు ఱేలాకు పొట్లకాయ ఆముదము వాననీరు సైంధవలవణము మేకగ్రాఱె అనువానిమజ్జిగ ప్రాతబెల్లము శొంఠి వోమము వెల్లుల్లి కరక్కాయ చంగల్వకోష్టు కొత్తిమెర్లు మిరియాలు అల్లము కలి తెల్లనితేనె సారాయి కస్తూరి చందనము తాంబూలము అనునవి హృద్రోగమునందు పథ్యకరంబులు.

హృద్రోగమునం దపథ్యము.

శ్లో॥ తృట్ఛర్దిమూత్రానిలశుక్రకాసోద్గారశ్రమశ్వాసనిద్రాను వేగాన్। సింధ్వావింధ్యాద్రినదీ జలాని మేపీడయోదుష్ట జలంకషాయమ్॥

తా. దప్పి వాంతి మూత్రము వాతము పొడిదగ్గు తేనుపు శ్రమ శ్వాసము మలము శోదనము అనువాని వేగము నడ్డగించుట సింధునది హిమాలయము వింధ్యపర్వతము అనువానియొక్క జలము బ్రాకిపాలు దుష్టజలము వొగరు (వుప్పు కారముదంతకాష్ఠము రక్తమోక్షణము.) ఇవి హృద్రోగమునం దపథ్యకరంబులు.

విషూచీ లక్షణము.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] వివిధైర్వేదనాభేదైర్వాయురైర్వ్యభృశకోపితః। సూచీభిరివగాత్రాణి విధ్యతీతివిషూచికా॥

తా. వాతము మిక్కుటముగ ప్రకోపించుటవలన పలువిధ వేదనాభేదములు గలిగి సూదులతో బొడుచునటుల శరీరమును వేధించునది విషూచియనంబడు.

వాతవిషూచి లక్షణము.

శ్లో॥ తత్రశూలభ్రమానాహ కంప స్తంభాదయోనిలాత్॥

తా. కడుపునొచ్చుట భ్రమగలుగుట కడుపుబ్బుట శరీరముకణుకుట శరీరము స్తంభించుట యీ లక్షణములు గలది వాతవిషూచియని దెలియవలయు.

పైత్యవిషూచి లక్షణము.

శ్లో॥ పిత్తాజ్జ్వరోతిసారశ్చ తంద్రాతృట్ప్రిలపాదయః।

తా. జ్వరము అతిసారము తంద్ర దప్పిగలుగుట వదరుట ఈలక్షణములుగలది పిత్తవిషూచియని తెలియవలయు.

శ్లేష్మవిషూచీ లక్షణము.

శ్లో॥ కఫాచ్ఛర్ద్యంగగురుతా వాక్సంగః ష్ఠీవనాదయః।
విషూచ్యా మతివృద్ధాయాం పార్ష్ణిదాహః ప్రశస్యతే।
సదాహశ్చపదాశ్చైవం విధివచ్చోపచారయేత్॥

తా. వమనంబులుగుట శరీరము బలువుగనుండుట నోరుబంధింపంబడి మాటలాడుటకు శక్తిలేకుండుట నోటజొల్లుగారుట యీ లక్షణములు గలది శ్లేష్మవిషూచియని తెలియవలయు. విషూచి మిక్కుటముగ వృద్ధిందెందిన మడిమలు మొదలు పాదములవరకు దహించి యధావిధిగ చికిత్సంపవలయు.

విషూచ్యుపద్రవములు.

శ్లో॥ నిద్రానాశోరతిః కంపో మూత్రాఘాతో విసంజ్ఞతా।
అమీహ్యుపద్రవా ఘోరా విషూచ్యాంపంచదారుణా॥

తా. నిద్రాభంగము యేపదార్థమునం దిచ్ఛలేకుండుట వణకు మూత్ర ప్రతిబంధము మూర్ఛ అనెడి 6 ను విషూచియందు దారుణోపద్రవములని తెలియవలయు.

అసాధ్య విషూచీ లక్షణము.

శ్లో॥ [ఆయుర్వేదే] శూలంవిరేకవమన మానాహో దాహతాప
నమ్। విషూచ్యాంమల్పికారేణ మృత్యురేవనసంశయః॥

తా. పైజెప్పంబడిన విషూచులలో శూల విరేచనము వాంతి కడుపుబ్బరము దాహము తాపము అను 6 యుపద్రవములు గలిగిన రోగినిస్సంశయముగ మృతిజెందు.

శ్లో॥ [మాధవకల్పే] రసవాదంతినఖాధర కృష్ణతానయనమజ్జన
కంపశ్రుతిక్షయః। స్మృతివినాశనకం శిథిలాంగతా మరణ
కారణమేతి విషూచికా॥

తా. నాలుక దంతములు గోళ్ళు పెదవులు నల్లగనుండుట నేత్రములు గుంటలు పడుట శరీరము వణుకుట చెవులు వినరాకుండుట స్మృతిలేకుండుట అవయవములు శిథిలంబగుట యీ లక్షణములు విషూచిరోగమునందు గలిగిన మరణముగలుగునని తెలియవలయు. (ఈ దుర్గుణములు లేకుండెడి విషూచులే సాధ్యంబులని యెఱింగి చికిత్సింపవలయు.

అలసక లక్షణము.

శ్లో॥ [ఆయుర్వేదే] కుక్షిరానహ్యతేత్యర్థం ప్రతామ్యేత్పరికూజతి।
నిరుద్ధోమారుతశ్చైవం కుక్షౌపుపరిధావతి।
వాతవర్చో నిరోధశ్చ యస్యాత్యర్థం భవేదపి।
తస్యాలసకమాచష్టే తృష్ణోద్గారౌతు యస్యచ॥

తా. మిక్కుటముగ కడుపుబ్బుట మోహమును జెందుట దీనముగ శబ్దించుట అజీర్ణమువలన వాతంబధోముఖ ప్రతిబంధముగలదై హృదయకంఠాదులయందు సంచరించుట వాత మలములు మిక్కుటముగ బంధింపబడుట దప్పి తేనుపులు గలుగుట యీ లక్షణములు గలది అలసకరోగమని తెలియవలయు.

విలంబికా లక్షణము.

శ్లో॥ దుష్టంతుభుక్తం కఫమారుతాభ్యాం ప్రవర్తతే నోర్ధ్వమధ

శ్చయస్యామ్। విలంబికాంతాం భృశదుశ్చికిత్స్య మాచక్షు
తేశాస్త్రవిదఃపురాణాః॥

తా. కఫవాతములవలన భుజించిన యన్నము దుష్టంబై పూర్ధ్వముగగాని లేక అధోమార్గముగ గాని వెడలకుండిన విలంబికయని తెలియవలయు. దీనిని ఆయుర్వేదవేత్తలు అసాధ్యమని వచించెదరు.

అసాధ్యవిషూచి అలసక లక్షణము.

శ్లో॥ యశ్శ్యావదంతోష్ఠ నఖోల్పసంజ్ఞోవమ్యర్దితో భ్యంతరయా
తనేత్రః। క్షామస్సర్వ విముక్తసంధర్యా యాన్నరోసా పున
రాగమాయ॥

తా. దంతములు పెదవి గోళ్ళునల్లనగుట నొకింత తెలివి గలిగియుండుట వాంతిగలుగుట నేత్రములు లోనికేగుట హీనస్వరము గలుగుట సర్వసంధులు శైథిల్యమును జెందుట యీ లక్షణములుగల విషూచి అలసకరోగులు మృతిజెందెదరు.

విషూచులకు చికిత్స.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] విషూచ్యామతివృద్ధాయాం * మస్తుదేయం
ముహుర్ముహుః। దధితక్రంసదాశీఘ్రం పేయంజీవనహేతవే॥

తా. అధికముగ వృద్ధిజెందిన విషూచులయందు పెరుగుమీదినీళ్ళు పెరుగు చల్ల అనుపానిలో దేనినిగాని పలుమారు ద్రాగిన రోగి జీవించు.

శ్లో॥ గాఢంప్రచ్ఛర్దనంప్రాక్సలవణసలిలైర్భృంగతో యేనవస్య
మ్। చించాపత్రాంధసాస త్రికటుపటుయుతేనాగ్ని వాపా
క్షిదాహః। కల్కంశుంఠికణానామ పిశ్రృతసలిలైఃపేయ ము
గ్నిప్రకోపః। లుంగామ్లైర్గోవ్యమనస్త్రాహ్వయ ఫలరజసీత్యాం
జనంస్యాద్విషూచ్యామ్॥

తా. విషూచులయందు తొలుత గాఢముగ వమనముజేయించి పిదప సైంధవ లవణమును నీళ్ళతోనూరి గుంటగలగరాకు రసముతో కలిపి నస్యము జేయించినను లేక

* తక్రందధిసమంజలమ్.

చింతాకురసములో త్రికటుకములు సైంధవలవణము కలిపి నస్యము జేయించినను లేక మడిమలయందు రక్షలు వేసినను విషూచి హరించు మఱియు త్రికటుకములను నూరి కల్కము జేసి వుష్ణోదకములో కలిపి త్రాగిన విషూచి హరించి అగ్నిదీపనము గలుగు. త్రికటుకములు కానుగవిత్తులు పసపు వీనిని మాదీఫలరసముతో నూరి అంజనము వేసిన విషూచి హరించు.

అగ్నిముఖ రసము

శ్లో॥ [నిత్యనాథీయే] సూతంగంధం విషంతుల్యం మర్దయేదార్ద్రకద్రవైః। అశ్వత్థచించాపామార్గక్షారః క్షారాచటంకణమ్। జాతీఫలంలవంగంచ త్రికటుత్రిఫలాసమమ్। శంఖక్షారంపంచపట్కం హింగుజీరంద్విభాగకమ్। మర్దయేదమ్లయోగేన గుంజామాత్రంవటీకృతా। పాచనీదీపనీసద్యోఽజీర్ణశూలవిషూచికాః। హిక్కాంగుల్మంచోదరంచ నాశయేన్నాత్రసంశయః। రసేంద్రసంహితాయాంచ నామ్నావహ్నిముఖోరసః॥

తా. రసము గంధకము వసనాభి వీనిని శుద్ధిచేసి సమభాగముగ ఖల్వములో నునిచి అల్లపురసముతో మర్దించి అందు రావి చింత వుత్తరేణు అనువాని క్షారములను యవక్షారము సర్జక్షారము వెలిగారక్షారము జాజికాయ లవంగములు త్రికటుకములు త్రిఫలములు శంఖభస్మము యవక్షారము అనువాని చూర్ణములను పుష్కరమూలము సర్జక్షారము మోదుగు నువ్వులదంటు యవలు అనువానిక్షారములను సమభాగములుగ గలిపి దానితోడయింగువ జీలకఱ్ఱ అనువానిని 2 భాగములు జేర్చి నిమ్మపండు పులిచింత మొక్కలగు పుల్లని ద్రవ్యముల రసములతో మర్దించి గురిగింజంత మాత్రలు జేసి సేవించిన అజీర్ణము శూల విషూచిక యెక్కిళ్ళు గుల్మము వుదరము అనువానిని నిస్సంశయముగ హరింపజేసి పాచన దీపనములు గలుగఁజేయు.

శంఖ వటికములు.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] చింతాశ్వత్థస్నుహిక్షార మపామార్గార్కకంతథా। లవణంపంచసంగృహ్య తేఽోలవణపంచకాః। సైంధవాద్యాః సమాదాయ సర్వమేతత్పలద్వయమ్। ద్రావకక్లాచపృథక్కార్యాతథా వైశంఖచూర్ణతః। ఫలత్రయాచ్చకర్షైకంద్వికర్షతులవంగకమ్। ఏతత్సర్వంసమాసాద్య శ్లక్ష్ణచూర్ణీకృతంశుభమ్। భావయేదమ్లయోగేనసప్తధాచప్రయత్నతః। రసశ్శంఖవటీనామ సేవితస్సర్వరోగజిత్। గుంజామాత్రమిమంఖాదే ద్భవేద్దీపనపాచనమ్। అజీర్ణంవాతసంభూతంపిత్తశ్లేష్మభవంతథా। విషూచీంశూలమానాహంహన్యాదత్రనసంశయః॥

తా. చింత రావి జెముడు వుత్తరేణు జిల్లేడు అనువాని క్షారములు పంచలవణములు యివి దినుసుకు 8 రూపాయలయెత్తు శంఖభస్మము 2 రూపాయలయెత్తు త్రిఫలములు 1 రూపాయయెత్తు లవంగములు 2 రూపాయలయెత్తు యిట్టుల వీనినెల్ల దంచి చూర్ణముజేసి నిమ్మపండ్లరసముతో 7 మార్లు భావనచేసి 1 గురిగింజంత యెత్తున సేవించిన సర్వరోగములు వాత పిత్త కఫములవలన జనించిన అజీర్ణము విషూచి శూల ఆనాహము వీనిని నిస్సంశయముగ హరింపజేయుటయే గాక దీపనపాచనముల సగా గలుగఁజేయు.

సంజీవనీ ఘుటికలు.

శ్లో॥ విడంగంనాగరంకృష్ణాపథ్యావహ్నివిభీతకాః। వచాగుడూచిభల్లాతం విషంచాత్ర ప్రయోజయేత్। ఏతానిసమభాగాని గోమూత్రేణైవపేషయేత్। గుంజాభాంవటికాం కుర్యాద్దద్యాదార్ద్రకజైరసైః। ఏకామజీర్ణయుక్తస్య ద్వేవిషూచ్యాం ప్రదాపయేత్। తిస్రోభుజంగదష్టస్య చతస్రస్సన్నిపాతినః। గుటికాజీవనీనామ్నా సంజీవయతిమానవమ్॥

తా. వాయువిడంగములు శొంఠి పిప్పలి కరక్కాయ చిత్రమూలపుపట్ట తానికాయ వస తిప్పతీగ జీడి అతివస వీనిని సమభాగములుగ దంచి చూర్ణముజేసి గోమూత్రముతో ఖల్వమున మర్దించి గురిగింజంత మాత్రలుజేసి అల్లపురసముతో 1 మాత్రను సేవించిన అజీర్ణమును 2 మాత్రల సేవించిన విషూచిని 3 మాత్రల సేవించిన సర్పవిషమును 4 మాత్రల సేవించిన సన్నిపాతమును హరింపజేయు ఇది మనుజునకు సంజీవితుల్యంబుగనుండుటచే సంజీవనియని జెప్పంబడు.

విలంబిక అలసక చికిత్స.

శ్లో॥ విలంబికాలసకయో రూర్ధ్వాధశ్శోధసంహితమ్। నాళేనఫల
వర్త్యాచతథాశోధనభేషజైః। దండాద్యలసకేప్యుచ్చైరయ
మేవక్రియాక్రమః॥

తా. విలంబిక అలసకము అను నీ 2 రోగములయందు వమనము విరేచనము చేయించుట హితకరంబు, మఱియు ఫలవర్తి శోధనౌషధము హితకరంబు, మఱియు దండాలసక రోగమునందుకూడ ఈ చికిత్సలనే చేయవలయు.

అగ్నిమాంద్య నిదానము.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] మందస్తీక్ష్ణోథ విషమ స్సమశ్చేతిచతుర్వి
ధః। కఫపిత్తానిలాధిక్యాత్తత్సామ్యాజ్జాఠరోనలః॥

తా. కఫ పిత్త వాతాధిక్యమువలనగాని లేక వానిసమత్వమువలన గాని జాఠరాగ్నికి 4 అవస్థలుగలుగు. అవెట్లనిన—కఫమువలన మాంద్యావస్థ పిత్తమువలన తీక్ష్ణావస్థ వాతమువలన విషమావస్థ త్రిదోష సమత్వమువలన సమావస్థ అనునవియు.

అగ్నిమాంద్య స్వరూపము.

శ్లో॥ విషమోవాతజాన్ రోగాన్ తీక్ష్ణఃపిత్తనిమిత్తజాన్।
కరోత్యగ్నిస్తథామందో వికారాన్ కఫసంభవాన్॥

తా. విషమాగ్ని వాతజన్యములైన 80 రోగములయం దేదైనా 1 రోగమును సామాన్య జ్వరాతిసారములను గలుగంజేయు తీక్ష్ణాగ్ని పిత్తజన్యములైన 40 రోగములయందు శోష చోషాదిక రోగములలో దేనినేని గలుగంజేయు, మందాగ్ని కఫజన్యములైన 20 రోగములయం దాలస్యాదుల గలుగంజేయు.

సమాగ్న్యాది లక్షణము.

శ్లో॥ సమాసమాగ్నే రశితా మాత్రాసమ్యగ్విపచ్యతే।
స్వల్పాపినైవ మందాగ్నే ర్విషమాగ్నేస్తుదేహినః।
కదాచిత్పచ్యతేసమ్యక్కదాచిన్నవిపచ్యతే।
మాత్రాతిమాత్రాప్యశితా సుఖంయస్యవిపచ్యతే।
తీక్ష్ణాగ్నిరితితం విద్యాత్సమాగ్నిశ్శ్రేష్ఠఉచ్యతే॥

తా. సమాగ్నియందు భుజించిన యాహారము బాగుగ పచనంబగు మందాగ్నియందు అల్పాహారమును భుజించినను పచనముగాకుండు. విషమాగ్నియం దొకపుడు బాగుగపచనంబై మఱియొకపుడు పచనముగాకుండు. తీక్ష్ణాగ్నియందు మిక్కుటముగ భుజించినను సుఖముగ పచనంబగు. కావున సర్వాగ్నులలో సమాగ్నియే శ్రేష్ఠంబు (భస్మకమనునగ్ని తీక్ష్ణాగ్నికి వ్యతిరిక్తంబు. కడుతీక్ష్ణాగ్నియే భస్మకమను పేరంబరంగునని చరకగ్రంథమున జెప్పంబడియున్న యది) యెట్లనిన—

తీక్ష్ణాగ్ని లక్షణము.

శ్లో॥ [చరకే] నరేక్షీణకఫేపిత్తం కుపితంమారుతానుగమ్। స్వోష్మ
ణాపాచకస్థానేబలమగ్నేః ప్రయచ్ఛతి। తదాలబ్ధబలోదేహం
రూక్షయేత్సానిలోనలః। అభిభూయపచత్యన్నం తైక్ష్ణ్యా
దాశుముహుర్ముహుః। పక్త్వాన్నంసతతోధాతూన్ శోణి
తాదీన్ పచత్యపి। తతోదౌర్బల్యమాతంకం మృత్యుంచో
పనయేన్నరమ్। భుక్తేన్నలభతేశాంతిం జీర్ణమాత్రేప్రతా
మ్యతి। తృట్కాసదాహమోహాస్స్యు ర్వ్యాధయోత్యగ్ని
సంభవాః॥

తా. కఫము క్షయించుటవలన ప్రకోపించిన పిత్తము వాతముతోగలసి యూష్మసహితముగ వర్తమాన పాచకస్థానమును జెంది అగ్నికి బలమును గలుగం జేయుచుండ ఆ యగ్ని వాత సహాయమువలన ప్రబలి శరీరమున రూక్షతను గలుగంజేయు. మఱియు అగ్ని తనతీవ్రమువలన భుజించిన యన్నమును శీఘ్రముగ పచనముజేసి తదనంతరము రక్తాది ధాతువులసహా పలుమారు పచనముసేయు. దానివలన సత్వహానిరోగము మరణము సహా గలుగు. మఱియునన్నము పచనమైనతోడనే మరలభుజించిన సుఖకరంబుగనుండు. ఐనను అన్నము జీర్ణమైనతోడనే మూర్ఛంజెందు ఈయత్యగ్నియందు మూర్ఛా దప్పి దగ్గు దాహము గలుగు.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] ఆధ్మానంశిరసోజాడ్యం స్తైమిత్యంఛర్ద్యరో
చకమ్। ఆలస్యమాస్యవైవర్ణ్యం సర్వంచైవాగ్నిమాంద్యజమ్॥

తా. కడుపుబ్బుట తలలో జాడ్యము గలుగుట శరీరము మ్రానువలె నుండుట వాంతి అరుచి ఆలస్యము గలుగుట ముఖము వివర్ణంబగుట యీ లక్షణములన్నియు నగ్నిమాంద్యమువలన గలుగు.

అజీర్ణరోగ భేదములు.

శ్లో॥ [ఆయుర్వేదే] ఆమంవిదగ్ధం విష్టబ్ధం కఫపిత్తానిలైస్త్రిభిః।
అజీర్ణం కేచిదిచ్ఛంతి చతుర్థం రసశేషతః।
అజీర్ణం పంచమం కేచిన్నిర్దోషం దినపాకిచ।
వదంతి షష్ఠంచాజీర్ణం ప్రాకృతం ప్రతివాసరమ్॥

తా. కఫ పిత్త వాతములవలన క్రమముగ ఆమాజీర్ణము విదగ్ధాజీర్ణము విష్టబ్ధాజీర్ణము అను 3 అజీర్ణములు జనించు మఱియు ఆహార రసశేషమువలన 4 వ యజీర్ణము జనించునని కొందరు వచించెదరు మఱియు తేయింబగలులో పచనంబగు నపుడు కడుపుబ్బరము మొదలగునవి లేకుండిన 5 వ యజీర్ణమని కొందరి మతము మఱియు ప్రతిదినము స్వాభావికముగ (అనగా వికృతిజన్యముగాక) నుండునది 6 వది యని కొందరు వచించెదరు (భుజించిన యన్నము పచనంబగు నిమిత్తము సుశ్రుతమున జెప్పంబడియుండు కొన్ని యాచారముల ప్రతిదినము తప్పక నాచరింపవలయునని బోధించెడి నిమిత్తము యీయారవ యజీర్ణము జెప్పంబడియె, అవెవ్వియనిన—"శ్లో॥ భుక్త్వాశతపదం గచ్ఛేద్వామపార్శ్వేన సంవిశేత్। శబ్దరూప రసస్పర్శ గంధాంశ్చ మనసః ప్రియాన్। భుక్తవానుపసేవేత తేనాన్నం సాధుతిష్ఠతి॥" అనగా భోజనానంతరము 100 యడుగులు నడచి యెడమపార్శ్వముగ పరుండుట మనస్సుకు ప్రియకరమైన శబ్ద రూప రస స్పర్శ గంధాదుల సేవించుట వీనివలన అన్నము బాగుగ పచనమును జెందుననుట.)

అజీర్ణ కారణము.

శ్లో॥ అత్యంబుపానాద్విషమాశనాచ్చ సంధారణాత్స్వప్నవిపర్యయాచ్చ। కాలేపిసాత్మ్యం లఘుచాపిభుక్తమన్నంనపాకం భజతేనరస్య। ఈర్ష్యాభయక్రోధ పరిక్షతేనలుబ్ధేనశుగ్దైన్యనిపీడితేన। ప్రద్వేషయుక్తేన చసేవ్యమానమన్నంనసమ్యక్పరిపాకమేతి॥

తా. మిక్కుటముగ నీరుద్రాగుట అకాలమున భుజించుట మలమూత్రాది వేగముల నడ్డగించుట పగటియందు నిద్రించుట యీ కారణములవలన భోజనకాలమున స్నిగ్ధోష్ణాది గుణయుక్తంబై శరీరప్రకృతి కనుగుణ్యంబై చులకనగనుండు యన్నమును

భుజించినను బాగుగ పచనముజెందకుండు. మఱియు * ఈర్ష్య భయ క్రోధములయొక్క వ్యాప్తివలన లోభ శోక దైన్యములయొక్క పీడవలన మత్సరయుక్తుడుగ నుండువాడు భుజించిన యన్నము బాగుగ పచనము గాకుండు (ఈర్ష్య భయ క్రోధాదులు మానసిక దోషాజీర్ణ విషయమై జెప్పంబడి యున్నదని కొందరు వచించెదరు.)

ఆమాజీర్ణ లక్షణము.

శ్లో॥ తత్రామే గురుతోత్క్లేద శోఫగండాక్షికూటగః।
ఉద్గారశ్చ యథాభుక్తమవిదగ్ధః ప్రవర్తతే॥

తా. శరీరమున జడత్వము వుత్క్లేదముగలుగుట చెక్కిళ్లు నేత్రములు అనువానియందు వాపుగలుగుట భుజించినటుల తేనుపులువచ్చుట యీ లక్షణములుగలది ఆమాజీర్ణమని తెలియవలయు.

విదగ్ధాజీర్ణ లక్షణము.

శ్లో॥ విదగ్ధే భ్రమతృణ్మూర్ఛాః పిత్తాచ్చ వివిధారుజః।
ఉద్గారశ్చసధూమామ్లస్స్వేదోదాహశ్చజాయతే॥

తా. భ్రమ దప్పి మూర్ఛగలుగుట పిత్తమువలన పలువిధ శోష చోషాదిక పీడలుగలుగుట పొగయుక్తముగ పుల్లగ తేనుపులువచ్చుట శరీరమున చెమట దాహముగలుగుట యీ లక్షణములు గలది విదగ్ధాజీర్ణమని దెలియవలయు.

విష్టబ్ధాజీర్ణ లక్షణము.

శ్లో॥ విష్టబ్ధేశూలమాధ్మానం వివిధావాతవేదనాః।
మలవాతాప్రవృత్తిశ్చ స్తంభోమోహోంగపీడనమ్॥

తా. శూల కడుపుబ్బరము పలువిధవాత భేదాది రూప వేదనలుగలుగుట మలము వాతము బంధించుట శరీరము స్తంభించుట మోహము అంగపీడనము (అనగా ఆమవాతలక్షణము) గలుగుట యీ లక్షణములుగలది విష్టబ్ధాజీర్ణమని దెలియవలయు.

రసశేషాజీర్ణ లక్షణము.

శ్లో॥ రసశేషేన్నవిద్వేషో హృదయాశుద్ధిగౌరవే॥

---

* ఈర్ష్యయన - పరుల మేలు నోర్వకుండుట.

తా. అన్నద్వేషము హృదయమున అస్వస్థత శరీరజడత్వము గలది రసశేషాజీర్ణ మని దెలియవలయు.

వాతాజీర్ణ లక్షణము

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] విష్టంభోవమనం భ్రాంతి ర్హృద్దాహఃపూతి
గంధతా । ముఖేశోష స్తృషా ర్తిశ్చ వాతాజీర్ణస్యలక్షణమ్ ॥

తా. మలబద్ధము వాంతి భ్రమ రొమ్ములోమంట ముఖమునదుర్గంధము శోష దప్పి పీడగలిగిన వాతాజీర్ణమని దెలియవలయు.

పిత్తాజీర్ణ లక్షణము.

శ్లో॥ రేచనం జఠరేశూలం వమనంచ ముహుర్ముహుః ।
హస్తపాదాతిసంకోచః పైత్తాజీర్ణస్యలక్షణమ్ ॥

తా. విరేచనములు కడుపులో శూల పలుమారు వమనము హస్త పాదములయందు సంకోచము గలిగిన పిత్తాజీర్ణమని దెలియవలయు.

శ్లేష్మాజీర్ణ లక్షణము.

శ్లో॥ వాంతిర్భ్రాంతిర్ముఖేస్వేదో జడతాశీతలతాతథా ।
కాష్ఠవజ్జాయతేదేహః కఫాజీర్ణస్యలక్షణమ్ ॥

తా. వాంతి భ్రమ ముఖమునందు చెమట జడత్వము శీతలముగలుగుట శరీరము కొయ్యబారుట యీ లక్షణములుగలది శ్లేష్మాజీర్ణమని దెలియవలయు.

అజీర్ణోపద్రవములు.

శ్లో॥ మూర్ఛాప్రలాపో వమథుః ప్రసేక స్సదనంభ్రమః ।
ఉపద్రవాభవంత్యేతే మరణంచాప్యజీర్ణతః ॥

తా. మూర్ఛ తబ్బిబ్బుమాటలు వోకర నోటనీరూరుట శరీరశైథిల్యము బడలిక అను నీయుపద్రవములు అజీర్ణమువలన గలుగు. మఱియు అజీర్ణము మిక్కుటముగ ప్రకోపించుటవలన మరణము సగా గలుగు.

అజీర్ణమునకు ముఖ్యకారణము.

శ్లో॥ అనాత్మవంతః పశువద్భుంజతే యే ప్రమాణతః ।
రోగానీకస్య తేమూల మజీర్ణం ప్రాప్నువంతిహి॥

తా. అత్యాశచే జ్ఞానశూన్యులై పశువువలె మిక్కుటముగ దినుటవలన అనేక రోగములకు మూలంబైన అజీర్ణరోగము జనించు.

అజీర్ణహర యోగములు.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] లవణం కాంజికంచైవ గుడం జంబీరపల్ల
వమ్ । పిబేద జీర్ణశాంత్యర్థం వజ్రక్షారం యథాజలైః । నింబ
కౌస్తుంబతైలేన మర్దనంచ ప్రశస్యతే ॥

తా. ఉప్పు కలి బెల్లము నిమ్మయిగుళ్ళు వీనిని సమభాగములుగ నూరి భక్షించినను లేక బ్రహ్మదెముడు బూడిదెను నీళ్ళలోగలిపి త్రాగినను లేక వేపవిత్తుల నూనెనుగాని లేక కుసుమవిత్తులనూనెనుగాని శరీరమునకు లేపనము జేసినను అజీర్ణములు హరించు.

అజీర్ణహర కల్పము.

శ్లో॥ లాజాచూర్ణ యుతంక్షౌద్రం పథ్యాదేయం ప్రయత్నతః ।
జాతీఫలస్య సంచూర్ణం ద్విగుంజం పర్పటీరసమ్ ।
పిబేచ్ఛీతలతోయేన తథాజీర్ణ ప్రశాంతయే ॥

తా. పేలపుసత్తు తేనె కరక్కాయలు అను వానిని సేవించినను లేక జాజికాయ చూర్ణములో 2 గురిగింజలయెత్తు పర్పటీరసమునుగలిపి శీతోదకముతోడ సేవించినను అజీర్ణము హరించు.

అజీర్ణములకు పథ్యాదిచూర్ణము.

శ్లో॥ పథ్యాపలత్రయంచూర్ణం త్రికటుంచపలత్రయమ్ ।
పలైకం పిప్పలీమూలం త్వగేలా పత్రకంపృథక్ ।
కర్షాంశం చూర్ణితంయోజ్యం పంచవింశత్పలైర్గుడైః ।
పలార్ధ వటికాంఖాదే త్సర్వాజీర్ణ ప్రశాంతయే ॥

తా. కరక్కాయలు 3 పలములు త్రికటుకములు 8 పలములు మోడి 1 పలము లవంగపట్ట యేలకులు ఆకుపత్రిక యివి దినుసు కొక్కొకకర్షము యిటులవీనినెల్ల చూర్ణముజేసి ఖల్వములోనునిచి 25 పలముల బెల్లమునుగలిపి మర్దించి ½ పలిమెడు చొప్పున మాత్రలుజేసి సేవించిన సర్వాజీర్ణములు హరించు.

సర్వాజీర్ణములకు అగ్నికుమార రసము.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] శుద్ధసూతంవిషంగంధం ప్రతినిష్కత్రయం త్రయమ్। మరిచం సర్వతుల్యంస్యాత్కంటకారీ ఫలద్రవైః। మర్దయేద్భావయేత్తేన భావనాశ్చైకవింశతిః। దేయాగుంజాద్వయంఖాదేత్సర్వాజీర్ణ ప్రశాంతయే। విషూచికాం నిహంత్యాశు రసోహ్యగ్నికుమారకః॥

తా. శుద్ధిజేసిన రసము శుద్ధిచేసిన నాభి శుద్ధిజేసిన గంధకము యివి దినుసుకు 3 నిష్కములు మిరియాలు 9 నిష్కములు యిటుల వీనిని ఖల్వములోనునిచి నేలములకపండ్ల రసముతో 21 మార్లు మర్దన భావనలుజేసి 2 గురిగింజలయెత్తును అల్లపురసముతో సేవించిన సర్వాజీర్ణములు విషూచి శీఘ్రముగ హరించు.

అగ్నికుమార రసము.

శ్లో॥ రసేంద్రగంధౌసహటంకణేనసమంవిషంయోజ్య మిహత్రిభాగమ్। కపర్దికంశంఖమిహత్రిభాగం మరీచమత్రాష్టగుణం ప్రదేయమ్। సుపక్వజంబీర రసేనఘుస్రం సిద్ధోభవేదగ్నికుమారనామః। * విషూచికారోచక సన్నిపాతే † దేయాద్విగుంజా వటికాస్త్వజీర్ణే। శ్రీపర్ణఖండేన హిమాంబునాచ ధాబలంచాయనుపిబేత్సరంతి॥

తా. శుద్ధిజేసిన రసము శుద్ధిచేసిన గంధకము పేల్చినవెలిగారము యివి దినుసు కొక్కొకభాగము శుద్ధిజేసిన నాభి గవ్వలభస్మము శంఖభస్మము యివి దినుసుకు 1 8 భాగములు మిరియముల చూర్ణము 7 భాగములు యిటుల వానినెల్ల ఖల్వములో

* విషూచికాజీర్ణ సమీరణార్తే। మఱియు దద్యాద్విబంధే గ్రహణీగదేచ॥
అనియు పాఠాంతరములు గలవు.

† దద్యాద్విమల్లం వటికాస్త్వజీర్ణే॥

నునిచి బాగుగపండిన నిమ్మపండ్లరసముతో 1 దినము మర్దించి రోగబలానుగుణ్యముగ 2 గురిగింజల యెత్తును తమలపాకులోనునిచి భక్షించి వెంబడిగ చారెడు శీతోదకమును త్రాగిన విషూచి అరుచి సన్నిపాతములు అజీర్ణములు హరించు.

క్రవ్యాద రసము.

శ్లో॥ [భైరవకల్పే] ద్విపలంగంధకంశుద్ధం ద్రావయిత్వా వినిక్షిపేత్। పారదంపలమానేనమృతశుల్బాయసీపునః। తేనమానేన సంమిశ్ర్య పంచాంగుళదళేక్షిపేత్। తతోవిచూర్ణ్యయత్నేననిక్షిప్యాయసపాత్రకే। చుల్ల్యాంనివేశ్యయత్నేనజ్వాలయే న్మృదుచాలనమ్। ప్రస్థమాత్రం రసంసమ్యగ్జంబీరస్యప్రయోజయేత్। సంమర్ద్యంపంచకోలోత్థైః కషాయైస్సామ్లవేతసైః। భావనాఖలుదాతవ్యా పంచాశత్ప్రమితాస్తథా। భృష్టటంకణచూర్ణేన తుల్యేనసహ మేళయేత్। తదర్ధంకృష్ణలవణంసర్వతుల్యం మరీచకమ్। సప్తధాభావయేత్పశ్చాచ్చణకక్షారవారిణా। తతస్సంశోష్యసంపిష్యకుప్త్యాస్తుజరఠేక్షిపేత్। అత్యర్థగురుమాంసాని గురుభోజ్యాన్యనేకశః। భక్షిత్వాకంఠపర్యంతం చతుర్వల్లమితం రసమ్। పథ్యామ్లతక్రసహితం పిబేత్తదనుపానతః। క్షిప్రంతజ్జీర్యతేభుక్తం జాయతే దీపనంపునః। రసఃక్రవ్యాదనామాయం ప్రోక్తామంథానభైరవైః। సింహలక్షోణిపాలస్య భూరిమాంసప్రియస్యచ। దష్టోగ్రిమాసమాసాద్య భైరవానందయోగినా। కుర్యాద్దీపసముద్ధృతంచ పచనంచుష్టామయాచ్ఛోషణమ్। తుందస్థౌల్యనిబర్హణం గదహాతింమూలార్తిశూలాపహామ్। గుల్మప్లీహవినాశనం గ్రహణికావిధ్వంసనమ్ స్రంసనమ్। వాతగ్రంధినుహోదరాపహరణం క్రవ్యాదనామారసః॥

తా. శుద్ధిచేసి కరిగించిన అమ్లసారగంధకము 2 పలములు శుద్ధిచేసిన రసము 1 పలము తామ్రభస్మము యినుపభస్మము యివి దినుసుకొక్కొకపలము యిటుల వీని

నెల్ల ఖల్వములోనునిచి చూర్ణము జేసి ఆముదపాకులో జుట్టి యినుప పాత్రలో నునిచి దానిపై మఱియొక నినుపపాత్రనుమూసి పొయిమీదనునిచి మృద్వగ్నితో పాకముజేసి అందొక ప్రస్థము నిమ్మపండ్ల రసముబోసి యిగురునటుల కాచి మర్దించి పంచకోలముల దినుసు కొక్కొకతులము చొప్పున దంచి కషాయము కాచి దానితోడను పుల్లప్రబ్బలి రసముతోడను మర్దన భావనలు చేయవలయు. యిటుల 50 మర్దనలు భావనలు జేసి దానికిసమముగ వేల్చిన వెలిగారమును వీని కన్నిటికి సమము మిరియములచూర్ణమును గలిపి నెనగబూడిదెనీళ్ళతో 7 భావనలుజేసి పిదప నూరి యెండించి గాజుకుప్పెలో నునిచి పాకముజేసి 4 వల్లములయెత్తును సైంధవలవణము పులిసినచల్ల అనువాని యనుపానముతోడ సేవించి కంఠపర్యంతము మిక్కుటముగ గురుమాంసముల అనేక గురు భోజనముల భక్షించిన యవి శీఘ్రముగ జీర్ణంబై అగ్నిదీపనము గలుగు. ఈ క్రవ్యాది రసము మంథానభైరవునిచే జెప్పంబడియె. మఱియు దీనిని భైరవానందయోగి బహు మాంసప్రియుండగు సింహలద్వీపపురాజునకుం జెప్ప ఇత్యాది అగ్నిదీపనమును గలుగం జేయుటయేగాక ప్రకోపించిన వాతమును దుష్టరోగములను కడుపు నెఱుగుట శరీర తాపము మూలరోగము శూల గుల్మము ప్లీహము గ్రహణి ప్రంసనము వాతగ్రంథులు మహోదరము అనురోగములను హరింపం జేయు.

అగ్నిముఖ యోగము.

శ్లో॥ కుడవద్వయంకణాయాః మరీచాశ్చిత్రాచ్చకుడవాని। కుడ
వత్రయంకృశానోస్సైంధవస్యకుడవచతుష్టయంహారీతక్యాః॥
విశ్వౌషధసౌవర్చల బిడాలకానాం పృథగ్ద్వికుడవమ్। కుడ
వాష్టకాంజికేక్షిప్త్వాసాంద్రం యథాథ వేద్విపచేత్।తథా
గ్నిముఖనామాయం ప్రియమజీర్ణేగ్ని మాంద్యశూలహరః॥

తా. పిప్పళ్ళు 2 కుడవములు మిరియాలు 4 కుడవములు చిత్రమూలము 3 కుడవములు సైంధవలవణము 3 కుడవములు కరక్కాయలు 4 కుడవములు శొంఠి సౌవర్చలవణము బిడాలవణము యివి దినుసుకొకటింటికి 2 కుడవములు యిటుల వానినెల్ల దంచి చూర్ణముజేసి అందు 108 కుడవములు కలిబోసి ముద్దగుగునటుల పాకము జేసి సేవించిన అజీర్ణము అగ్నిమాంద్యము శూల వీనిని హరింపంజేయు.

అగ్నికుమార రసము.

శ్లో॥ [ఆయుర్వేదే] శుద్ధసూతం విషంగంధం త్రిక్షారం పటుపంచ

కమ్। దశకంతుల్యతుల్యాంశ భర్జితావిజయాఘృతైః।
దశానాంతుల్యభాగానాం తస్యార్థంశిగ్రుమూలకమ్।తత్సర్వ
విజయార్ద్రావై శ్శిగ్రుచిత్రకభృంగజైః। ద్రవైర్దినద్వయం
మర్ద్యం రుద్ధ్వాభాండేపచేల్లఘు। దీప్తాగ్నినాతుయామైకం
శుద్ధపక్వంసముద్ధరేత్।సప్తధాచార్ద్రికదాడిమైశ్చిత్రకైర్భా
వయేద్భిషక్। దీప్యకోగ్నికుమారోయం నిష్కైకంమధు
నాలిహేత్। ప్రతికర్షంగుడంశుంఠీమనుస్యాదగ్నిదీపనః॥

తా. శుద్ధచేసినరసము శుద్ధిచేసిననాభి శుద్ధిచేసినగంధకము త్రిక్షారములు పంచలవణములు దశమూలములు (అనగా మారేడు పెద్దగుమ్ముడు తక్కలి కలిగొట్టు దుందిలము కొలపొన్న నక్కపొన్న చిన్నములక పెద్దములక పల్లేరు అనువాని మూలములు) యివి సమభాగములు దశమూలములకు సమము నేతితో వేయించిన గంజాయియాకు దానిలోసగము మునగవేళ్ళు యిటుల వానినెల్ల ఖల్వములో నునిచి గంజాయియాకు మునగ చిత్రమూలము గుంటగలగర అనువాని రసములతో 2 దినములు మర్దించి కుప్పెలోనునిచి చీలమన్ను లేపనముజేసి కుండలోనునిచి దీప్తాగ్నితో 1 ఝాము లఘుపుటంబిడి సాంగశీతలమున దీసి ఖల్వములో నునిచి అల్లము చిత్రమూలము అనువాని రసములతో యేడేసుమార్లు భావనజేసి నిష్కప్రమాణమును తేనెతో సేవించి వెంబడిగ బెల్లము శొంఠి అనువానిని కర్షప్రమాణము చొప్పుననూరి కల్కముచేసి త్రాగిన అగ్నిమాంద్యము హరించు.

అగ్నిమాంద్య వటికములు.

శ్లో॥ [ఆయుర్వేదే] మృతసూతంవిషంగంధ మజామోదా ఫల
త్రయమ్। సర్జక్షారం యవక్షారం వహ్నిసైంధవజీరకమ్।
సువర్చలంవిడంగాని సాముద్రంత్ర్యూషణంసమమ్। విష
ముష్టింసర్వతుల్యం జంబీరామ్లేనపేషయేత్। మరిచాభాం
వటీంఖాదేద్వహ్నిమాంద్యప్రశాంతయే। పథ్యాశుంఠీగుడం
చానుపలార్థంభక్షయేత్సదా। అగ్నిమాంద్యవటీంఖాదేత్స
ర్వాజీర్ణప్రశాంతయే॥

తా. రసభస్మము శుద్ధిచేసిన నాభి శుద్ధిజేసిన గంధకము వోమము త్రిఫలములు సర్జక్షారము యవక్షారము చిత్రమూలము సైంధవలవణము జీలకఱ్ఱ సౌవర్చలవణము వాయువిడంగములు సముద్రలవణము త్రికటుకములు యివి సమభాగములు వీని కన్నిటికి సమము వెనుముష్టిచెక్క యిటులవీనినెల్ల ఖల్వములోనునిచి నిమ్మపండ్లరసముతో మర్దించి మిరియపు గింజలంత మాత్రలు జేసి యందొక దానిని కరక్కాయ శొంఠి బెల్లము అనువానిని సమభాగములుగనూరి ½ పలము ముద్దజేసి యీయనుపానము తోడ ప్రత్యహము సేవింపుచుండిన అగ్నిమాంద్యము సర్వాజీర్ణము హరించు.

అగ్నిమాంద్యమునకు క్షారాదివటికములు.

శ్లో॥ త్రిక్షారం పంచలవణం మరీచం పంచకోలకమ్ ।
అజామోదం తథాహింగు మాతులుంగ ద్రవైస్సమమ్ ।
కోలదాడిమతోయైర్వా మర్దితంగోళకీకృతమ్ ।
కర్షంచభక్షయేన్నిత్య సప్తాహంవహ్నిదీప్తయే॥

తా. సర్జక్షారము యవక్షారము టంకణక్షారము పంచలవణములు మిరియాలు పిప్పళ్ళు మోడి చవ్యము చిత్రమూలము శొంఠి వోమము యింగువ వీనిని సమభాగములుగ ఖల్వములోనునిచి మాదీఫలరసముతో మర్దించి పిదప రేగుపండ్ల రసముతో గాని లేక దాడింబపండ్లరసముతో గాని మర్దించి కర్షప్రమాణము మాత్రలుజేసి 7 దినములు సేవించిన అగ్నిదీపమును గలుగంజేయు.

అగ్నిమాంద్యమునకు తామ్రభస్మ యోగము.

శ్లో॥ మృతతామ్రం కణాచూర్ణం తుల్యంక్షౌద్రైర్విమిశ్రితమ్ ।
నిష్కార్థం భక్షయేన్నిత్యం దుష్టవహ్నిం ప్రదీపయేత్॥

తా. తామ్రభస్మము పిప్పళ్ళు వీనిని సమభాగములుగ చూర్ణముచేసి తేనెలో గలిపి ½ నిష్క ప్రమాణమును ప్రత్యహము సేవింపుచుండిన దుష్టమైన అగ్నిమాంద్యమును హరింపజేయు.

అగ్నిమాంద్యమునకు అర్ద్రిక కల్పము.

శ్లో॥ అర్ద్రికస్య రసంక్షౌద్రం పలమాత్రంపిబేదను ।
యథేష్టంఘృతమాంసాని సద్యోభవతిపావకః॥

తా. 1 పలము అల్లపురసములో 1 పలము తేనెగలిపి సేవించి పిదప యథేష్టముగ నెయ్యిని మాంసమును భక్షించిన తత్క్షణమున అగ్నిదీపనమును గలుగంజేయు.

శ్లో॥ [చికిత్సాసారసిద్ధసంగ్రహే] గోమూత్రే భృంగవాసానాం
స్వరసేషుపృథక్పృథక్ । సప్తవారంచమండూరం తప్త్వా
సంచూర్ణ్యసూక్ష్మకమ్।తచ్చూర్ణంవ్యోష చూర్ణేన సమాం
శేన ఘృతాన్వితమ్ । కేవలంవా నిషేవేత శీతళంచాశునా
శయేత్ । జీర్ణజ్వరంపాండురోగం శోఫంచానలసాధనమ్॥

తా. ప్రాత చిట్టెమును చూర్ణముజేసి కొలిమిలో నునిచి యూది గోమూత్రము గుంటగలగర అడ్డసరము అనువానిరసములలో ప్రతిదానిలో 7 సి మార్లు వైచి పిదప దాని నెండించి సూక్ష్మముగ చూర్ణముజేసి దానికి సమముగ త్రికటుక చూర్ణము గలిపి గాని లేక కలపక గాని నేతితో సేవించిన శీతలము పురాణజ్వరము పాండువు శోఫ వీనిని హరింపజేయుటయే గాక అగ్నిదీపనమును గలుగంజేయు.

చింతామణి రసము.

శ్లో॥ [ఆయుర్వేదే] రసంగంధ మృతంశుల్బం మృతమభ్రంఫలత్రి
కమ్ । త్ర్యూషణంజయపాలంచ సమంఖల్వేవిమర్దయేత్ ।
ద్రోణపుష్పీరసేభావ్యం శుష్కంతద్వస్త్రగాలితమ్ । చింతా
మణిరసోహ్యేష హ్యజీర్ణేశస్యతేసదా।జ్వరమష్టవిధంహంతి
సర్వశూలహరఃపరః । గుంజైకంవా ద్విగుంజంవా హ్యామ
వాతహరఃపరః॥

తా. శుద్ధిచేసిన రసము శుద్ధిజేసిన గంధకము తామ్రభస్మము అభ్రకభస్మము త్రిఫలములు త్రికటుకములు శుద్ధిజేసిన నేపాళపువిత్తులు వీనినెల్ల సమభాగములుగ ఖల్వములోనునిచి తుమ్మిపూలరసముతో మర్దించి భావనజేసి యెండించి వస్త్రగాలితము జేసి 1 గురిగింజంత యెత్తునుగాని లేక 2 గురిగింజల యెత్తునుగాని సేవించిన సర్వాజీర్ణములు 8 విధములైన జ్వరములు సర్వశూలలు ఆమవాతము హరించు.

ఆదిత్య రసము.

శ్లో॥ [సిద్ధరసార్ణవే] దరదంచవిషంగంధం త్రికటుత్రిఫలాసమమ్।

జాతీఫలంలవంగంచ లవణానిచపంచవై।
సర్వమేకీకృతంచూర్ణ మమ్లయోగేనసప్తధా।
భావయిత్వావటీకార్యా గుంజార్ధప్రమితాబుధైః।
రసోహ్యాదిత్యసంజ్ఞోయ మజీర్ణక్షయకారకః।
భుక్తమాత్రంపాచయతి జఠరానలదీపనః॥

తా. శుద్ధిచేసిన యింగిలీకము శుద్ధిచేసిన నాభి శుద్ధిచేసిన గంధకము త్రికటుకములు త్రిఫలములు జాజికాయ లవంగములు పంచలవణములు వీనినెల్ల సమభాగములుగ ఖల్వములోనునిచి * ఆమ్లవర్గరసముతో 7 మార్లు భావనజేసి 6 గురిగింజలయెత్తును సేవించిన అజీర్ణమును హరింపజేయుటయేగాక అగ్నిదీపనమును సగా గలుగంజేసి దేనిని భక్షించినను పచనంబగునటులం జేయు.

అజీర్ణ బలకాలానల రసము.

శ్లో॥ ద్విపలంశుద్ధసూతంచ గంధకంచ సమంమతమ్। లోహం తామ్రంహరీతాళః విమంతుత్థంసవంగకమ్। పలప్రమాణంచ పృథగ్లవంగంటంకణంతథా। దంతిమూలంత్రివృచ్చూర్ణ మేకైకంపలసమ్మితమ్।అజామోదా యవానీచ ద్విక్షారలవణానిచ। పృథగర్ధపలంగ్రాహ్య మేకీకృత్యచభావయేత్। ఆర్ద్రకస్వరసేనైవ వింశతిఃపంచకోలజైః।దశధా భావయేత్త్రైమై గ్గుడూచీనాంరసైర్దశ। సర్వార్ధం మరిచందత్వా కాచకుప్యాంచధారయేత్। చణమాత్రాం వటీంకృత్వా ఛాయాయాంపరిశోషయేత్।రసోజీర్ణబలకాలానలఏవప్రకీర్తితః। అనేకకాలనష్టాగ్నేర్దీపనఃపరమస్మృతః।ఆమవాతకుబధ్వంసీ ప్లీహాపాండుగదాపహః। ప్రమేహానాహవిష్టం భసూతికాగ్రహణీహరః। శ్వాసకాసప్రతిశ్యాయ యక్ష్మక్షయవినాశనః। అమ్లపిత్తంచశూలంచ భగందర గుదోద్భవౌ। అష్టోదరాణి

---

* ఆమ్లవర్గమన— రేగు దాడిమ పులిచింత పుల్లప్రబ్బలి మాదీఫలము అనునవి

ప్లీహాంచ యకృతంహంతిదారుణమ్। అకంఠంభోజయిత్వాతు ఖాదయేచ్చరసోత్తమమ్। అర్ధయామేనతత్సర్వంభస్మీభవతినిశ్చితమ్। చతుర్విధరసోపేతం మహాభోజనమిచ్ఛితః। భోజస్యన్నృపతేః కాంక్షాభోజనేకృపయా కృతః। గహనానందనాథేనసర్వలోకహితైషిణా॥

తా. శుద్ధిచేసిన రసము 2 పలములు శుద్ధిచేసిన గంధకము 2 పలములు లోహభస్మము తామ్రభస్మము శుద్ధిచేసిన తాళకము శుద్ధిచేసిన నాభి శుద్ధిచేసిన మైలుతుత్తము తగరభస్మము లవంగములు పేల్చిన వెలిగారము దంతివేరు శుద్ధిచేసిన తెగడ యివి దినుసుకొక్కొకపలము అజామోదము వోమము సర్జక్షారము యవక్షారము పంచలవణములు యివి దినుసుకు ½ పలము యిటుల వానినెల్ల ఖల్వములోనునిచి అల్లపురసముతో 20 భావనలు పంచకోలముల రసముతో 10 భావనలు తిప్పతీగె రసముతో 10 భావనలుజేసి యీ యౌషధమున ½ భాగము మిరియపుచూర్ణము గలిపి సెనగలంత మాత్రలుజేసి గాజుపాత్రలోనునిచి నీడనెండించి యందొకదానిని సేవించిన చిరకాలముగనుండు అగ్నిమాంద్యము ఆమవాతము ప్లీహము పాండువు ప్రమేహము ఆనాహము మలబద్ధము సూతికాగ్రహణి కాసము శ్వాసము పడిసెము క్షయరోగము శరీరకృశత్వము అమ్లపిత్తము శూల భగందరము మూలరోగము 8 విధములైన యుదరములు దారుణమైన యకృత్ప్లీహములు వీనిని హరింపజేయు. మఱియు నిది తృప్తిగ భుజింపబడిన యన్నమునంతయు ½ ఝాములోపల జీర్ణముగావించు. మఱియు నీరసము భక్ష్యభోజ్య లేహ్య చోష్య రసయుక్తమైన మహాభోజనమునం దిచ్ఛగల భోజమహారాజునకు మిక్కుటముగ భోజనేచ్ఛను గలుగంజేయుటకై సర్వలోక హితమును గోరునట్టి గహనానంద నాథునిచే జెప్పంబడియె.

శంఖ ద్రావకము.

శ్లో॥ లవణానితథాక్షారాః ప్రత్యేకంపంచభాగకాః। కాసీసంటంకణంతుత్థంగంధ కంనింబుకద్రవమ్। తిలాపామార్గజం క్షారం ప్రత్యేకం వేదభాగకమ్। నవసాగరసౌరాష్ట్రీ) సర్జికానేత్రభాగికాః। ఏతత్సర్వంసమాలోడ్య భావ్యంజంబీరనీరతః। సరంధ్రేనలికాయంత్రే) యామయుగ్మంవిపాచయేత్। శంఖ

దాడిమోథ వేదేష స్సర్వాజీర్ణ నికృంతనః । లోహపాషాణశం
ఖానాం ద్రావకోయంనసంశయః ॥

తా. పంచలవణములు * సర్వక్షారములు యివి దినుసుకు 5 భాగములు శుద్ధిజేసిన అన్నభేది వెలిగారము శుద్ధిజేసిన మైలుతుత్తము శుద్ధిజేసిన గంధకము నిమ్మపండ్లరసము నవ్వులక్షారము వుత్తరేణుక్షారము యివి దినుసుకు 4 భాగములు నవాసాగరము పటికారము లేక తొవరిమన్ను స్వర్జక్షారము యివి దినుసుకు 2 భాగములు యిటుల వీనినెల్ల నేకముజేసి నిమ్మపండ్లరసముతో మర్దించి రంధ్రముతో గూడియుండు వలికాయంత్రమున 2 ఝాములు పాకముజేసిన శంఖద్రావకము సిద్ధంబగు. ఇది సర్వాజీర్ణముల నశింపజేయుటయేగాక యినుము రాయి శంఖము అనువానిని సగా నిస్సంశయముగ ద్రవింపంజేయు.

అజీర్ణములయందు పథ్యము.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] శ్లైష్మికే వమనం పూర్వం పైత్తికే మృదు
రేచనమ్ । వాతికే స్వేదనం వాథ యథావస్థం హితంచతత్ ।
నానాప్రకార వ్యాయామో దీపనానిలఘూనిచ। బహుకాల
సముత్పన్నా ముద్గాః హితశాలయః। విలేపో లాజమండశ్చ
మండో ముద్గరసస్తథా। ఏణో బర్హిశ్చ శశోలావః క్షుద్రమత్స్య
శ్చసర్వశః। శాలిశాకంచ వేత్రాగ్రం వాస్తుకం బాలమూలకమ్।
లశునం వృద్ధకూష్మాండం నవీనం కదళీఫలమ్ । శోభాంజనం
పటోలంచ వార్తాంకలలదంబుజమ్ । కర్కోటకం కారవేల్లం
బార్హతంచమహార్ద్రకమ్ । ప్రసారణీచచాంగేరీ తథైవసు
నిషణ్ణకమ్ । ధాత్రీఫలంనాగరంచ దాడిమం యవపర్పటాః।
అమ్లవేతసజంబీరమాతులుంగాని మాక్షికమ్। నవనీతంఘృతం

* సర్వక్షారములగ—మొక్కలము కొడిసె మోదుగ ఏపి దేవదారు తాడి రేల జిల్లేడు బొంతజెముడు కలిగొట్టు క్రానుగ అడ్డసరము అగటి చిత్రమూలము నేలముడుగు ద్రాను ఎఱ్ఱకాంచనము ఏడాకులయరటి కూరగెల్లి ఫూసగురువింద బీర అనువానివేళ్లను ఫలములను ఆకులను కొమ్మలను ప్రత్యేకముగ గాల్చి బూడిదె జేయవలయు ననుట.

తక్రం సౌవీరకతుషోదకమ్ । ధాన్యామ్లంకటుతైలంచ రామఠం
లవణంతథా । యవానీ మరిచం మేంధీ ధాన్యకం జీరకందధి ।
తాంబూలం తప్తసలిలం కటుతిక్తో రసోపివా । మందాన
లేప్యజీర్ణేచ పథ్యమేత న్నృణాం భవేత్ ॥

తా. శ్లేష్మాధిక్యమువలన అగ్నిమాంద్యము అజీర్ణము విషూచి భస్మకము అనునవి జనించు. వినను వానియందు తొలుత వమనము జేయించవలయు, మఱియు పిత్తాధిక్యమున మృదువుగ రేచనము నొసంగవలయు, వాతాధిక్యమున స్వేదనక్రియం జేయవలయు. ఇటుల జేసిన హితకరంబుగ నుండు, మఱియు పలువిధములైన * వ్యాయామము దీపన లఘుకర శాకాదికములు దీర్ఘకాలముమీద ఫలించెడి వెసలు యెఱ్ఱబియ్యము పేలాలమండము పెసలమండము జింక నెమలి కుందేలు లావుకపక్షి సన్నజాతి మత్స్యములు అనువాని మాంసము గోంగుకూర వుదుసుగొమ్మ చక్రవర్తిపుకూర లేతముల్లంగిగడ్డలు వెల్లుల్లి పండిన గుమ్మడుకాయ క్రొత్తఅరటికాయ మునగకాయ పొట్లకాయ వంకాయ తామరయాగరులు నక్కదోసకాయ కాకరకాయ బార్హాతము అల్లము గోంగెమగోరుకూర పులిచింత సునిషణ్ణకము వుసిరికెకాయ శొంఠి దానింబ యవలు పర్పాటకము పుల్లప్రబ్బలి నిమ్మపండు మాదీఫలము తేనె వెన్న నెయ్యి మజ్జిగ రేగుపండు కలి కూటినీళ్లు కారము నూనె యింగువ లవణము వోమము మిరియాలు మెంతులు కొత్తిమెర్లు జీలకఱ్ఱ పెరుగు తాంబూలము కాచిననీరు చేదు వొగరుగల గసము యివి అగ్నిమాంద్యము అజీర్ణము అను వానియందు పథ్యకరంబులు

అజీర్ణములయందపథ్యము.

శ్లో॥ విరేచనాని విణ్మూత్ర వాతవేగవిదారణమ్ । అతిరిక్తాంచాధ్య
శనంజాగరం విషమాశనమ్ । రక్తస్రుతింశింబిధాన్యం మత్స్య
మాంస ముపోదకమ్। జలపానంచ విష్టంభం జాంబవ సర్వ
శాలుకమ్ । కూర్చికాం మోరటం క్షీరం కిలాటీ దుష్టవారిచ ।
విరుద్ధాసాత్మ్యపానానాం విష్టంభీనిగురూణిచ । అగ్నిమాం
ద్యేప్యజీర్ణేచ సర్వాణి పరివర్జయేత్ ॥

* వ్యాయామ మన—సంచారము.

తా. విరేచనము మలమూత్ర అపానవాతముల బంధించుట అధికముగ భుజించుట జాగరణము విషమాశనము రక్తస్రావము కింబిధాన్యము మత్స్యమాంసము బచ్చలికూర జలపానము సెనగలు మొదలగు కడుపు నుబ్బించెడి పదార్థములు నేరేడు కలవ దుంపలు మొదలగు సర్వదుంపలు యీనిన 7 దినములకు పిదప పితకబడిన యావుపాలు జున్ను విరిచినపాలు విరుగుడుజున్ను దుష్టమైననీరు విరుద్ధమైన అసాత్మ్యమైన అన్నపానములు మలబద్ధకరద్రవ్యములు జడపదార్థములు యివి అగ్నిమాంద్యము అజీర్ణము అనువానియం దపథ్యకరంబులు.

ఇతి శ్రీనీలకంఠ చరణారవింద తీర్థప్రసాద పారావారభోగవిహార పారీణ నిడి
మామిడి భగిసత్సంప్రదాయ కారాధ్య రామదేశిక శిష్యోత్తమ నమశ్శి
వాయ సత్పుత్ర పవిత్ర కవితాచాతురీధురీణ వైద్యజనశిరో
భూషణ నీలకంఠ కొట్టూరు బసవరాజ నామధేయ ప్రణీత
శ్రీబసవరాజీయే ఆంధ్రతాత్పర్యసహితే తృష్ణా
దాహ వ్యాగ్రోగ విషూచి అలసక విలం
బిక అగ్నిమాంద్య అజీర్ణరోగ నిదాన
తత్సాధ్యాసాధ్య చికిత్సానుపాన
పథ్యాపథ్య లక్షణయుక్తం
ద్వాదశ ప్రకరణమ్.

శ్రీరస్తు.

బసవరాజీయము.

ఆంధ్ర తాత్పర్యము.

త్రయోదశ ప్రకరణము.

శ్లో॥ మహాదేవం మహాత్మానం దేవేశం శేషభూషణమ్ ।
శంకరం పార్వతీనాథం నీలకంఠ మహంభజే॥

తా. దేవతలలో పెద్దవాడు మహాత్ముడు దేవతలకు ప్రభువు నాగాభరణుడు భక్తులకు సుఖము నిచ్చువాడు పార్వతీ వల్లభుడు నగు నీలకంఠుని నేను భజియించెద.

శ్లో॥ శ్రీనీలకంఠవంశాబ్ధి చంద్రమా బసవాహ్వయః ।
వక్ష్యామి వృషరాజీయ మహంవైద్య శిఖామణిమ్॥

తా. నీలకంఠ వంశమనెడి క్షీరసముద్రమునకు చంద్రుడై బసవరాజు యని పేర్కొనబడిన నేను వైద్యగ్రంథములలో కడుశ్రేష్ఠంబైన బసవరాజీయమను నీ గ్రంథము యొక్క త్రయోదశ ప్రకరణమును వచింపుచున్నాడను.

కుష్ఠ నిదానము.

శ్లో॥ [ఆయుర్వేదే] విరోధీ న్యన్నపానాని ద్రవస్నిగ్ధ గురూణిచ ।
భజతా మాగతాంఛర్దిం వేగాంశ్చాన్యాన్ ప్రతిఘ్నతామ్।
వ్యాయామమతిసంతాప మతిభుక్త్వానిషేవినామ్ । శీతోష్ణ
లంఘనాహారాన్ క్రమంముక్త్వా నిషేవినామ్। ఘర్మశ్రమ
భయార్తానాం ద్రుతం శీతాంబుసేవినామ్ । అజీర్ణాధ్యశనా
నాంచ పంచకర్మాపచారిణామ్। నానాన్నదధిమత్స్యాని లవ
ణామ్ల నిషేవిణామ్ । మాషమూలక పిష్టాన్న తిలక్షీర గుడా
శినామ్। వ్యవాయంచాప్య జీర్ణేన్నే నిద్రాంచభజతాందివా ।

విప్రాన్గురూన్ధర్షయతాంపాపంకర్మచకుర్వతామ్। వాతా
దయ స్త్రియోదుష్టా స్త్వగ్రక్తం మాంసమంబుచ। దూష
యంతి సకుష్ఠానాం సప్తకో ద్రవ్యసంగ్రహః। అతః కుష్ఠా
నిజాయంతే సప్తచైకాదశైవచ॥

తా. క్షీరమత్స్యాది విరుద్ధాన్నపానముల ద్రవము స్నేహము జడత్వముగల యన్నపానముల సేవించుట వాంతి మూత్రపురీషాది వేగముల నడ్డగించుట భుజించిన తోడనే మిక్కుటముగ వ్యాయామము సేయుట యెండలోదిరుగుట శీతలము వుష్ణము గల యాహారములను లంఘనమును చెప్పబడిన క్రమమునకు విరుద్ధముగ సేవించుట వేడి శ్రమ భయము అనువానివలన పీడితుడై తత్క్షణమున శీతోదకమును ద్రాగుట అపక్వమైన యన్నమును భుజించుట భుజించినతోడనే మరల భుజించుట వమన విరేచన వస్తి స్వేద నస్య పంచకర్మల జేయునపు డపచారముజేయుట నవీనాన్నము పెరుగు మత్స్యములు వృష్య ఫలులను పుద్దులు ముల్లంగి పిష్టాన్నము నువ్వులు పాలు బెల్లము అనువానిని సేవించుట భుజించిన యన్నము జీర్ణముగుటకు ముందు మైథునముసేయుట పగటియందు నిద్రించుట గురుబ్రాహ్మణుల దిరస్కరించుట పాపకర్మలసేయుట యీ కారణముల గలన వాతాది దోషములు ప్రకోపించి దుష్టంబులై త్వగ్రక్త మాంసోదకములం జెఱచి కుష్ఠరోగమును గలుగంజేయు. మఱియు కుష్ఠరోగము జనించుటకు వాత పిత్త శ్లేష్మములు త్వగ్రక్తమాంసోదకములు అను నీ 7 ను ముఖ్యకారణ భూతంబులు. అట్లగుటచే 18 కుష్ఠువులు జనింపుచున్నయవి. అందు మహాకుష్ఠువులు 7. క్షుద్రకుష్ఠువులు 11.

కుష్ఠరోగ పూర్వరూపము.

శ్లో॥ అతిశ్లక్ష్ణఖరస్పర్శ స్వేదాస్వేద వివర్ణతాః। దాహఃకండూ
స్త్వచిస్వాప స్తోదః కోఠోన్నతిః క్లమః। వ్రణానా మధికం
శూలం శీఘ్రోత్పత్తి శ్చిరస్థితిః। రూఢానామపిరూక్షత్వం
నిమిత్తేల్పేపికోపనమ్। రోమహర్షో సృజఃకార్ష్ణ్యం కుష్ఠ
లక్షణమగ్రజమ్॥

తా. కుష్ఠరోగము గలుగబొయ్యెడి స్థలమును దాకిన మిక్కిలి నున్నగాని లేక గరగరయనిగాని యుండుట ఆ స్థానమున చెమటబట్టుట లేక పట్టకుండుట ఆ స్థలము వివర్ణంబై తాపము దురదగలుగుట చర్మమున స్పర్శజ్ఞానము లేకుండుట పొడిచినటుల పీడగలుగుట కందిరీగ కరచినటుల దద్దులు లేచుట ఆయాసమును కొంద

కనే శ్రమగలుగుట వ్రణమున మిక్కుటముగ పోట్లుగలుగుట వ్రణము శీఘ్రముగ జనించి చిరకాలంబుండుట పుట్టిన వ్రణము రూక్షగనుండుట వొకింత నిమిత్తమువలన ప్రకోపించుట రోమాంచముగలుగుట రక్తము నల్లగనగుట ఇవియ కుష్ఠరోగమునకు పూర్వరూపంబులు.

కుష్ఠరోగ భేదములు.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] పుండరీకం సవిస్ఫోటం పామాఖ్యం గజ
చర్మకమ్। కాకణం కచ్ఛకం ఋశ్యజిహ్వాకంచాష్టమం స్మృతమ్।
గళితంచమహాకుష్ఠం కాపాలంచాప్యుదుంబరమ్। మండలంచ
విచర్చాఖ్యవైపాదీకిట్టిభంతథా। చర్మదద్రుస్తథాసిధ్మశతా
రుష్యం దశాష్టకమ్। శ్విత్రికాఖ్యం విసర్పంచ వింశద్భేదాః
ప్రకీర్తితాః॥

తా. పుండరీకకుష్ఠము విస్ఫోటకకుష్ఠము పామాకుష్ఠము గజచర్మకుష్ఠము కాకణకుష్ఠము కచ్ఛకకుష్ఠము ఋశ్యజిహ్వకకుష్ఠము గళకుష్ఠము అను నీ 8 యును మహాకుష్ఠములు. కపాలకుష్ఠము వుదుంబరకుష్ఠము మండలకుష్ఠము విచర్చికకుష్ఠము వైపాదికుష్ఠము కిట్టిభకుష్ఠము చర్మదద్రుకుష్ఠము సిధ్మకుష్ఠము శతారువ్యకుష్ఠము అను కుష్ఠరోగములు 18 విధంబులు. మఱియు శ్విత్రకుష్ఠము విసర్పకుష్ఠము అను నీ 2 తోడ కుష్ఠరోగములు 20 విధంబులు.

పుండరీక కుష్ఠ లక్షణము.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] పుండరీక * దళాకారం శ్వేతంరక్తాఘనం
గురు। (క్లేదంకండూస్సరాగంచ పుండరీకం కఫాధికే॥

తా. తామరరేకులవలె నుండుట రక్తము వ్యాపించియుండు వరకు తెలుపుగ దట్టముగ బలువుగనుండుట నీరుగారుచుండుట దురదగలుగుట మధ్యమున రక్తవర్ణముగనుండుట యీ లక్షణములుగలది పుండరీక కుష్ఠమని దెలియవలయు ఇది కఫాధిక్యమువలన జనించు. (ఇది మహాకుష్ఠము.)

---

* దళంతామ్రం శ్వేతరక్తం ఘనంగురుమ్॥

(గళగండ సరాగంచ.

విస్ఫోటక కుష్ఠ లక్షణము.

శ్లో॥ స్ఫోటకండూతీవ్రదాహ మరుణం స్నిగ్ధపాండురమ్।
పాణికుక్షిరుజాక్లేదం కుష్ఠవిస్ఫోటలక్షణమ్॥

తా. స్ఫోటకము దురద తీవ్రదాహముగలుగుట యెఱ్ఱగనుండుట మెఱయు చుండుట పాండురవర్ణముగనుండుట చేతులు కడుపు అనువానియందు పీడగలుగుట నీరుగారుట ఈ లక్షణములుగలది విస్ఫోటకకుష్ఠమని తెలియవలయు. (ఇదిమహాకుష్ఠము.)

పామా కుష్ఠ లక్షణము.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] సూక్ష్మాశ్చబహ్వ్యః పిటకాస్రావవత్యోశ్చ గుణాన్వితాః। దాహకండూః కఫాజ్జాతా పామేత్యుక్త్వా చికిత్సయేత్॥

తా. సూక్ష్మమైన పిటికలు మిక్కుటముగ గలిగియుండుట పిటికలయందు తెల్లని పులినీరుగారుట తాపము దురదగలుగుట యీ లక్షణములు గలది పామాకుష్ఠమని తెలియవలయు ఇది కఫమువలన జనించు. (ఇది మహాకుష్ఠము.)

గజచర్మ కుష్ఠ లక్షణము.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] * అస్వేదం ఘనకండూశ్చ యన్మత్స్య శకలోపమమ్। † బహుళం హస్తిచర్మాభం తత్కృష్ణం గజచర్మకమ్॥

తా. చెమటపట్టకుండుట మిక్కుటముగ దురదగలుగుట మత్స్యపుపొలుసుల వలె నధికముగనుండుట యేనుగుచర్మముతో సమానముగ నలుపువర్ణముగనుండుట ఈ లక్షణములు గలది గజచర్మకుష్ఠమని తెలియవలయు (ఇది వాతశ్లేష్మాధిక్యమువలన జనించు. ఇది మహాకుష్ఠము.

కాకణ కుష్ఠ లక్షణము.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] యత్కాక చంచుకావర్ణం సపాకం తీవ్రవేదనమ్। త్రిదోషలింగం తత్కుష్ఠంకాకణంనైవసిద్ధ్యతి॥

* అస్వేదనం మహావ. స్తు.

† కటుకుష్ఠం చర్మాఖ్యం బహుళం హస్తిచర్మవత్.

తా. కాకిముక్కుతో సమానమైన వర్ణము గలదిగనుండుట వ్రేకింతపాకము తీవ్రవేదనగలుగుట త్రిదోషలక్షణయుక్తంబుగనుండుట యీ లక్షణములుగలది కాకణకుష్ఠమని తెలియవలయు. ఇది అసాధ్యము. (ఇది మహాకుష్ఠము.)

కచ్ఛత్వ కుష్ఠ లక్షణము.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] రక్తంస్నిగ్ధంఘనశ్యామ మతికండూ కఫోద్భవమ్। ఊరుకక్షకటీష్వేవం కచ్ఛత్వకుష్ఠకాహ్వయమ్॥

తా. ఎఱ్ఱనై మెఱయుచుండుట ఘనమై నల్లగనుండుట కడు దురదగలుగుట తొడలు చంక మొల అనువానియందు జనించుట ఈ లక్షణములుగలది కచ్ఛత్వకుష్ఠమని తెలియవలయు.

ఋష్యజిహ్వా కుష్ఠ లక్షణము.

శ్లో॥ కర్కశంరక్తపర్యంత మంతశ్శ్యావం సవేదనమ్।
యదృశ్యజిహ్వసంస్థాన మృశ్యజిహ్వాంతదుచ్యతే॥

తా. కఠినముగనుండుట చుట్టుయెఱ్ఱగనుండుట మధ్య నల్లగనుండుట వేదనతో గూడియుండుట దుప్పి నాలుకవంటి యాకారముగలదిగనుండుట ఈ లక్షణములు గలది ఋశ్యజిహ్వాక కుష్ఠమని తెలియవలయు. (ఇది మహాకుష్ఠము.)

గళకుష్ఠ లక్షణము.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] జిహ్వాకాకృష్ణవర్ణాయా హంతిసత్యంత్రిమాసకే। పాదయోశ్చతథాతాసో వళిస్త్ర్యంగుళికాపివా। నాసాస్రస్వరభంగంచ గళత్కుష్ఠంత్రిదోషజమ్॥

తా. నాలుక నల్లగనుండుట కాళ్లయందు తాపముగలుగుట మూడంగుళముల ప్రమాణము వళులుగలిగియుండుట ముక్కున నెత్తురుగారుట స్వరము చెడుట ఈ లక్షణములుగలది గళత్కుష్ఠమని తెలియవలయు. ఇది త్రిదోషజనితంబగుటచే మూడుమాసములలో నిశ్చయముగ జంపు. (ఇది మహాకుష్ఠము.)

కపాలకుష్ఠ లక్షణము.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] కృష్ణారుణకపాలాభంయద్రూక్షం*కర్క

* పరుషం.

శంతను । † వాతోత్థంతోదబహుళం కాపాలకుష్ఠమీదృశమ్॥

తా. నల్లనిమచ్చలు యెఱ్ఱనిమచ్చలు గలుగుట రూక్షముగ బిరుసుగ సూక్ష్మముగనుండుట సూదులతో బొడుచునటుల మిక్కుటముగ పీడగలుగుట ఈ లక్షణములుగలది కపాలకుష్ఠమని తెలియవలయు. (ఇది అసాధ్యము.) ఈ కుష్ఠము వాతాధిక్యమువలన జనించు.

ఔదుంబర కుష్ఠ లక్షణము.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] రుగ్దాహరాగకండూభిః పిత్తోత్థం లోమపింజరమ్। ఉదుంబరఫలాభాసం కుష్ఠమౌదుంబరం వదేత్॥

తా. శూల మంట యెఱుపువర్ణము దురద అనువానితో వ్యాప్తమైయుండుట వెంట్రుకలు ‡ పీతరక్తాధిక్యముగనుండుట మేడిపండు ఛాయవలెనుండుట ఈ లక్షణములు గలది ఔదుంబరకుష్ఠమని తెలియవలయు ఇది పిత్తాధిక్యమువలన జనించు.

మండల కుష్ఠ లక్షణము.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] శ్వేతం రక్తం స్థిరం స్త్యానం స్నిగ్ధముత్సన్నమండలమ్ । కృచ్ఛ్రమన్యోన్యసంయుక్తం కుష్ఠం మండలముచ్యతే॥

తా. తెల్లగ యెఱ్ఱగ కఠినముగ దట్టముగ స్నిగ్ధముగ మండలాకారముగనుండుట మండలము లొకదానితో నొకటి గూడియుండుట ఈ లక్షణములు గలది మండలకుష్ఠమని తెలియవలయు. ఇది కష్టసాధ్యము. ఈ మండలకుష్ఠము కఫాధిక్యమువలన జనించు.

ప్రసూతి కుష్ఠ లక్షణము.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] అంగశోదోమండలాశ్చ దేహస్పర్శంనవిందతి । తథామారుత పిత్తోత్థం కుష్ఠం ప్రసూతికాక్వచిత్॥

తా. అంగములలో సూదులతో బొడుచునటుల వేదన మండలములు గలుగుట శరీరమున స్పర్శజ్ఞానము లేకుండుట యీ లక్షణములుగలది ప్రసూతిక కుష్ఠమని

† కాపాలం తోదబహుళం తత్కుష్ఠం విషమం స్మృతమ్।

‡ అనగా యెఱుపధికముగాగల పచ్చరంగు.

కొందరు వచించెదరు. ఇదే గ్రంథాంతరేణ మహాకుష్ఠమని చెప్పంబడు నిది వాతపిత్తప్రకోపమువలన జనించు.

విచర్చిక కుష్ఠ లక్షణము.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] శ్వేతరక్తాఘనాక్లిన్నా వాతపైత్యోద్భవా బహు । సకండూదాహసంయుక్తా జ్ఞేయం కుష్ఠం విచర్చికా॥

తా. దట్టమైన మచ్చలుగలిగి తెల్లగ యెఱ్ఱగ నుండుట నీరుగారుచుండుట దురద మంటలుగలుగుట యీ లక్షణములుగలది విచర్చికకుష్ఠమని తెలియవలయు. ఇది కలుముగ వాత పిత్తాధిక్యమువలన జనించు.

వైపాదిక కుష్ఠ లక్షణము.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] శ్లేష్మవాతోద్భవం కుష్ఠం స్ఫుటితం తీవ్రవేదనమ్ । రూక్షారుణం పాణిపాదం ఖ్యాతం వైపాదికం వదేత్॥

తా. పగిలియుండుట తీవ్రమైన వేదనగలుగుట చేతులు కాళ్ళు వృష్ణముగ యెఱ్ఱగనుండుట యీ లక్షణములుగలది వైపాదిక కుష్ఠమని తెలియవలయు. ఇది వాతశ్లేష్మాధిక్యమువలన జనించు.

కిట్టిభ కుష్ఠ లక్షణము.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] శ్యావం కిణఖరస్పర్శం సకండూ పరుషం ఘనమ్। వాతశ్లేష్మోద్భవం ఖ్యాతం కిట్టిభం కుష్ఠమీదృశమ్॥

తా. మచ్చలు నీలవర్ణముగ బిరుసుగనుండుట దురదగలుగుట రూక్షగ దళముగనుండుట యీ లక్షణములుగలది కిట్టిభకుష్ఠమని తెలియవలయు. ఇది వాతశ్లేష్మాధిక్యమువలన జనించు.

చర్మదళ కుష్ఠ లక్షణము.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] రక్తం శూలం ఖరం కండూః క్లేదస్ఫోటం దళత్యపి। స్పర్శం న సహ్యం ఘనం స్నిగ్ధం కుష్ఠం వై చర్మకం వదేత్॥

తా. యెఱ్ఱనిమచ్చలుగలుగుట శూలయుక్తమై బిరుసుగనుండుట దురదగలుగుట నీరుగారుట బొబ్బలులేచుట పగులుట తాకిన వేదనలేకుండుట దట్టముగనుండుట మొలయుట యీ లక్షణములుగలది చర్మదళ కుష్ఠమని తెలియవలయు. (ఇది మహాకుష్ఠము.)

దద్రు కుష్ఠ లక్షణము.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే]కండూమద్విస్సరాగైశ్చ గండైరల సకం
చితమ్ । పిటికామండలాన్స్యుభ్రాద్దద్రూః పిత్తకఫోద్భవమ్॥

తా. వ్రణములు దురదతోగూడి యెఱ్ఱగనుండుట అలసకమువలనే వ్యాపించియుండుట పిటికలు గుండ్రముగ తెల్లగనుండుట యీ లక్షణములుగలది దద్రుకుష్ఠమని తెలియవలయు. ఇది కఫ పిత్త ప్రకోపమువలన జనించు. (ఇది మహా కుష్ఠము.)

సిధ్మ కుష్ఠ లక్షణము.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] శ్వేతంతామ్రంచతను యద్రజోఘృష్టంవి
ముంచతి। * వాతశ్లేష్మోద్భవంసిధ్మమలాబుకుసుమోపమమ్॥

తా. తెలుపు యెఱుపుగలసిన సూక్ష్మపు మచ్చలుగలుగుట వొరిసికొనిన పిండి వలెరాలుట అనుగపువ్వులతో సమానముగ నుండుట (తఱుచుగ ఱొమ్మునందే జనించుట) ఈ లక్షణములుగలది సిధ్మకుష్ఠమని తెలియవలయు. ఇది వాత శ్లేష్మాధిక్యమువలన జనించు.

శతారుష్య కుష్ఠ లక్షణము.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] రక్తశ్యామంఘనంక్లేదం స్నిగ్ధకండ్వార్తి
దాహకమ్। పిత్తశ్లేష్మోత్థితంకుష్ఠంశతారుష్యంబహువ్రణమ్॥

తా. మచ్చలెఱుపుగ నలుపుగ దట్టముగనుండుట నీరుగారచుండుట మెరయుచుండుట దురద శూల మంట అనేక వ్రణములుగలుగుట యీ లక్షణములుగలది శతారుష్యకుష్ఠమని తెలియవలయు. ఇది పిత్తశ్లేష్మాధిక్యమువలన జనించు.

శ్విత్రకుష్ఠు లక్షణము.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] శంఖవర్ణంభవేచ్ఛ్విత్రే సాధ్యంసర్వాంగ
గోపివా। శుక్లంవైకృచ్ఛ్రసాధ్యంచ గుహ్యపాణితలాను
గమ్ । అగ్నిదగ్ధమసాధ్యం స్యాత్తథావర్జ్యచిరంతనమ్॥

* పాఠ్యోఽరసితసిధ్మ.

తా. * శ్విత్రకుష్ఠము శంఖవర్ణముగలదై సర్వాంగముల వ్యాపించియుండిన అసాధ్యంబనియు శరీరమంతట వ్యాపించి శరీరము గృశించియుండిన కష్టసాధ్యంబనియు గుహ్యము అరచెయ్యి అనువానియందు జనించి యగ్నివలె మండుచుండిన అసాధ్యంబనియు తెలియవలయు, మఱియు చిరకాలముగనుండు కుష్ఠువు సగా అసాధ్యంబు. (ఇది వాతపిత్తాధిక్యమువలన జనించు).

కుష్ఠురోగ సాధ్యాసాధ్యములు.

శ్లో॥ ఉదుంబరంతత్సదృశం శ్విత్రంస్యాచ్ఛంఖసన్నిభమ్। కాకణం
పక్వగుంజాభం చర్మాఖ్యంగజచర్మవత్ । పుండరీకంస్వసం
జ్ఞాభం ఋశ్యజిహ్వం తథైవచ । బహువ్రణ శతారుష్యం
దేకాఖ్యం మత్స్యశుక్తివత్ । పాణిభేదశ్చర్మదళం పాదభేదో
విపాదికా । దశైతానినసాధ్యం తే శేషాణ్యష్టౌచసాధ్యవత్।
కపాలమసితంరూక్షం విస్ఫోటాఖ్యంవిసర్పవత్ । కిట్టిభంకిణ
వచ్ఛ్యామం దద్రుస్సాత్త్వచిపాకితా । తుంబీపుష్పనిభం
సిధ్మ స్నిగ్ధంస్యాన్మండలంస్థిరమ్ । విస్ఫోట దారుణాపామా
సాస్రావా విచర్చికా ॥

తా. ఉదుంబర కుష్ఠువు మేడిపండువర్ణముగ శ్విత్రకుష్ఠువు శంఖవర్ణముగ కాకణకుష్ఠువు పండిన గురువిందవర్ణముగ గజచర్మకుష్ఠువు యేనుగుతోలుతో సమానముగ పుండరీకకుష్ఠువు తెల్లదామరపువ్వుతో సమానముగ ఋశ్యజిహ్వకుష్ఠువు దుప్పినాలుకతో సమానముగ శతారుష్యకుష్ఠువు బహువ్రణయుక్తముగ యేకాఖ్యకుష్ఠువు మీనుచిప్పతో సమానముగ చర్మదళకుష్ఠువును అఱచేతులు దళమై పగిలినట్లుగ వైపాదుకకుష్ఠువు కాళ్ళుపగిలినట్లుగ నుండు యీ 10 యు నసాధ్యంబులు, కపాలకుష్ఠువు నల్లనై రూక్షముగ విస్ఫోటకకుష్ఠువు విసర్పితో సమానముగ కిట్టిభకుష్ఠువు మచ్చలతో గూడి నల్లగ దద్రుకుష్ఠువు పొక్కులతో గూడినదిగ సిధ్మకుష్ఠువు సొరపువ్వుతో సమానముగ మండలకుష్ఠువు మెఱుపు కాఠిన్యముగలదిగ పామాకుష్ఠువు దారుణమైన పొక్కులతో గూడినదిగ విచర్చికాకుష్ఠువు పులినీరును కార్చునదిగ నుండు. ఈ 8 యు సాధ్యంబులు.

* శ్విత్రకుష్ఠమన=శిబ్బెము.

కుష్ఠరోగ చికిత్సాక్రమము.

శ్లో॥ స్విన్నస్నిగ్ధస్యమోక్షవ్యాః కుష్ఠినోబలినస్సిరాః ।
కుష్ఠీవక్షఃక్షతంపాత్యం శృంగాలాబుజలూకకైః ।
పునఃపునశ్ఛవమనం రేచనంచముహుర్ముహుః ॥

తా. సర్వకుష్ఠవులయందు దార్ఢ్యముగలవానికి శరీరమున చెమటుండిపి చమురు బట్టించి సిరావేధనుగాని లేక కొమ్మున గత్తివాట్లువేసి కొమ్ములు సొరకాయబుఱ్ఱలు జలగలు అనువానితో రక్తస్రావమనుగాని జేయించవలయు, మఱియు కుష్ఠరోగమున బలుమారు వమనవిరేచనంబుల గొసంగవలయు.

శ్లో॥ సర్వేషాం కుష్ఠినామాదౌ పంచకర్మ సమాచరేత్ ।
పక్షేపక్షేచ వమనం మాసేమాసే విరేచనమ్ ।
షణ్మాసేచ సిరామోక్షః నస్యం సప్తదినాంతరే ।
ఇదం చిరస్థితేకార్యం లేపనంచత్ర్యహాంచరేత్ ॥

తా. చిరకాలముగనుండు సర్వకుష్ఠవులయందు తొలుత పంచకర్మల అనగా ప్రతిపక్షమున కొకతూరి వమనంబును ప్రతిమాసమున కొకతూరి విరేచనంబును 6 మాసముల కొకతూరి ‡ సిరామోక్షణమును 7 దినముల కొకతూరి నస్యంబును 3 దినముల కొకతూరి లేపనమును సేయవలయు.

వాతాదిభేద కుష్ఠులక్షణము.

శ్లో॥ వాతజంసక్రిమిశ్యామం వేదానారుణవర్ణవత్ ।
సదాహంస్వేదసంయుక్తం రక్తంకుష్ఠతుపిత్తజమ్ ।
స్నిగ్ధకంపిచ్ఛిలంగౌరం కండూయుక్తంచశీతలమ్ ।
లక్షణంకఫకుష్ఠస్య సంమిశ్రంతుత్రిదోషజమ్ ॥

తా. వాతమువలన జనించిన కుష్ఠవు క్రిములతోగూడి వేదనాయుక్తమై నల్లగగాని లేక యెఱ్ఱగాగానినుండు. పిత్తజకుష్ఠవు తాపము చెమట యెఱుపువర్ణముగలదిగనుండు. శ్లేష్మజకుష్ఠవు మెరుపు బంక గౌరవర్ణము నవశీతలముగలదిగ నుండు. త్రిదోషజకుష్ఠవు వాత పిత్త కఫలక్షణయుక్తంబుగ నుండు. (ఇది అసాధ్యము.)

---

‡ సిరామోక్షణ మనఁ‌ నరమును వేధించుట.

కుష్ఠరోగ సాధ్యా సాధ్యములు.

శ్లో॥ [ఆయుర్వేదే] సాధ్యంత్వగ్రక్తమాంసస్థంవాతశ్లేష్మాధికంచ యత్ । మేదసిద్వంద్వజం యాప్యంవర్జ్యమజ్జాస్థిసంశ్రితమ్। క్రిమిహృల్లాససుందాగ్ని సంయుక్తం యత్త్రిదోషజమ్ । ప్రభిన్నంప్రస్రుతాంగంచరక్త నేత్రంహతస్వరమ్ । పంచకర్మగుణాతీతం కుష్ఠంహంతీహకుష్ఠినమ్ ॥

తా. త్వక్ రక్త మాంసధాతువులవరకు వ్యాపించియుండు కుష్ఠవును వాతకఫములు ప్రధానంబుగనుండు కుష్ఠవును సాధ్యంబులు మఱియు మేదోధాతుగత కుష్ఠవు ద్వంద్వజకుష్ఠవు యాప్యంబులు మఱియు మజ్జ అస్థులవరకు వ్యాపించియుండు కుష్ఠవు శుక్రధాతుగతకుష్ఠవు మఱియు క్రిమి హృల్లాసము మందాగ్ని అను వానితో గూడియుండు కుష్ఠవు త్రిదోషజకుష్ఠవు అసాధ్యంబులు కుష్ఠముపగిలి నీరుగారుచుండు కుష్ఠరోగియు యెఱ్ఱనినేత్రములుగాని లేక హీనస్వరముగాని గల కుష్ఠరోగియు వమనవిరేచనాది పంచకర్మల కసాధ్యుండగు కుష్ఠరోగియు మృతిజెందెదరు.

అసాధ్య కుష్ఠు లక్షణము.

శ్లో॥ గుహ్యపాణితలోష్ఠేషు జాతమప్యచిరంతనమ్ ।
వర్జనీయంవిశేషేణ కిలాసంసిద్ధిమిచ్ఛతా ॥

తా. గుహ్యము అరచెయ్యి పెదవి అనువానియందు కుష్ఠవు తత్కాలమున జనించినను దానిని విశేషముగ వర్జింపవలయు మఱియు యశస్సుగోరెడు వైద్యుడు కిలాశకుష్ఠవును సుగావర్జింపవలయు.

శ్లో॥ ద్విలింగంచథ వేత్కుష్ఠంవిశేషేణత్యజేద్భిషక్ ।
బహూపద్రవసంయుక్తమసాధ్యముదితంబుధైః ॥

తా. మఱియు ద్వంద్వ లక్షణముతో గూడియుండు కుష్ఠవులను వైద్యుడు వర్జింపవలయు మఱియు పలుయుపద్రవములతో కూడియుండు కుష్ఠరోగంబు అసాధ్యంబని ఆయుర్వేద వేత్తలు వచించెదరు.

సంసర్గజరోగములు.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] ప్రసంగాద్గాత్రసంస్పర్శాన్నిశ్వాసాత్సహ

భోజనాత్ । సహశయ్యాసనాచ్చాపి వస్త్రమాల్యానులేప
నాత్। కుష్ఠంజ్వరశ్చ * శోషశ్చ నేత్రాభిష్యంద ఏవచ। ఔప
సర్గికరోగాశ్చ సంక్రామంతి నరాన్నరమ్॥

తా. కుష్ఠువు జ్వరము ధాతుశోష నేత్రరోగముగలవారితో సాంగత్యము చేయుట వారి శరీరమునుదాకుట వారియొక్క శ్వాసోచ్ఛ్వాసములు సోకుట యేకపాత్రలో భుజించుట యొకటిగ బరుండుట యొకయాసనమున నేకముగ గూర్చుండుట వారు ధరించిన వస్త్రములను పుష్పములను ధరించుట వారు తాకిన గంధమును బూసికొనుట ఈ కారణములవలన పూర్వోక్తకుష్ఠాదిరోగములు యొకనివద్దనుండి మఱియొకనికంటును.

శ్వేతకుష్ఠువునకు భృంగ్యాది చూర్ణము.

శ్లో॥ [చింతామణౌ] భృంగీవహ్నిత్రిఫలావచాకణావాకుచీబ్రహ్మీ
శుంఠీసకుష్ఠమ్ । భల్లాతాచాశ్వగంధాశిఖరక విశాఖోడ
శీభస్మసూతమ్ । కాంస్యేపాత్రేరజశ్చత్రిఫలజయుతంపాత్ర
రుత్థాయ పీతమ్ । షణ్మాసాద్రోగహారీపలిత వలితహృ
త్స్వర్ణదేహీశరీరీ॥

తా. గుంటగలగర చిత్రమూలము త్రిఫలములు వస పిప్పళ్లు భావంచి విత్తులు మండూకబ్రహ్మి మలయాళపుశొంఠి చంగల్వకోష్టు శుద్ధిజేసిన జీడిగింజలు పెన్నేరుగడ్డ శుద్ధిచేసిన మైలుతుత్తము శుద్ధిచేసిన నాభి పసపు రసభస్మము వీనిని సమభాగములుగ ఖల్వములోనునిచి త్రిఫలకషాయముతో భావనజేసి యెండించి కాంతపుగిన్నెలోనునిచి ప్రాతఃకాలమున ప్రత్యహము ధరణమెత్తుచూర్ణమును సేవించి వెంబడిగ చారెడు త్రిఫలకషాయమును పానము సేయవలయును. ఇటుల 6 మాసములు సేయుచుండిన శ్వేతకుష్ఠువు వలీపలితములు హరించి బంగరు చాయతో తుల్యమైన శరీరముగలుగు.

శ్వేతకుష్ఠువునకు పశుపతి చూర్ణము.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] సురతరుకృతమాలా వ్యాలదారుర్వరాచ
తపనకనకపుష్పీచాపిగౌరీవిశాలా । సమకృతశశిరేఖా సూత
భస్మాపిభుక్త్వా పశుపతికృతచూర్ణం శ్వేతకుష్ఠంనిహంతి॥

* శోఫశ్చ.

తా. దేవదారు రేల చిత్రమూలము త్రిఫలములు జీడిగింజలు నేలతంగేడు సమూలము యివి పావుసేరు పసపునాటూరు పావరసేరునాటూరు వీనికన్నిటికి సమము క్రాలు గచ్చవిత్తులు యిటుల వీనిని చల్లదంచి చూర్ణముజేసి 1 తులము చూర్ణములో వీసమెత్తు రసభస్మము గలిపి ఆవునేతితో బ్రతిదినము సేవింపుచుండిన 6 మాసములకు శ్వేతకుష్ఠువు హరించు. ఇది శివునిచే జెప్పంబడియె

గీ॥ తామ్రభస్మంబు తెలగాచు తపనదుగ్ధ ।
మునను మర్దించియచ్చోటఁ బూయవలయు ।
మేఁకమొఱువాముదపుఁకాయ మీఁదిపొట్టు ।
సెగనుగాచినమానును శ్వేతకుష్ఠు ॥

పుండరీకకుష్ఠువునకు సర్వాంగసుందర రసము.

శ్లో॥ [ఆయుర్వేదే] విష్ణుక్రాంతా దేవదాలీ సర్పాక్షీతండులీయ
సీ । నీలీబ్రహ్మీసలాంగంచ యథాలాభంద్రవంహరేత్ ।
ద్విత్రిశామేదసిర్వ్యాసై స్సూతసంమర్దయేద్దినమ్ । సూతా
త్కంద్విగుణం గంధమేకీకృత్య క్షణాపచేత్ । లోహపాత్రేధృ
తంయావత్తథా శుల్వాభ్రకామృతమ్ । కర్పూరంచైవ ప్ర
త్యేకంసూతపాదాం శకంక్షిపేత్। పుండరీకంహరేన్నిష్క
మనుపాన విశేషతః॥

తా. శుద్ధిచేసిన రసము 1 భాగము శుద్ధిచేసిన గంధకము 2 భాగములు యిటుల వీనిని ఖల్వములో నునిచి విష్ణుక్రాంతము డావరడంగి సర్పాక్షి చిత్తి అవిసె నీలి మండూకబ్రహ్మి మోదుగ అనువానిలో దొరికిన వానిని గ్రహించి రసముదీసి ప్రతిదానిలో నొక్కొకదినము మర్దించి అంగు పైజెప్పబడిన వృక్షములలో 2 లేక 8 వృక్షములయొక్క బంకనువైచి మరల మర్దించిముద్దజేసి యినుపగిన్నెలో నునిచి క్షణకాలము పాకముజేసి ఖల్వములోనునిచి అందు తామ్రభస్మము అభ్రకభస్మము శుద్ధిచేసిన నాభి కర్పూరము అనువానిలో ప్రతిదానిని రసమునకు 4 వ భాగముగలిపి మర్దించి నిష్కప్రమాణము మాత్రలుజేసి బాడిసెపాకురసముతో ($1\frac{1}{2}$ వత్సరము) సేవింపుచుండిన పుండరీక కుష్ఠువు హరించు.

ఉదుంబర కుష్ఠువునకు కనకసంకోచ రసము.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] మృతతామ్రాభ్రకం తుల్యం ద్వయో

స్సూతంచదుర్గుణమ్ । యామైకంమర్దయేత్ఖల్వే చాష్టవిష్ఠంచ
గోళకమ్।త్రిభిస్తుల్యంశుద్ధగంధంలోహపాత్రాంతరేక్షిపేత్।
తన్మధ్యేగోళకంపాచ్యం యావజ్జీర్ణంతుగంధకమ్ । తావ
న్మృద్వగ్నినాయుక్త్యా త్సముద్ధృత్యవిచూర్ణయేత్ । గుగ్గు
లుంనింబపంచాంగం త్రిఫలాచమృతంవిషా । పటోలంఖా
దిరంసారం వ్యాధిఘాతంసమంసమమ్ । చూర్ణితంమధునా
లేహ్యంనిష్కమౌదుంబరాపహమ్।

తా. తామ్రభస్మము 1 భాగము అభ్రకభస్మము 1 భాగము రసభస్మము 8 భాగములు యిటుల వీనినెల్ల ఖల్వములోనునిచి విష్ణుక్రాంతము దావరదంగి సర్పాక్షి చిత్తి అవిసె నీలి మండూకబ్రహ్మి మోదుగ అనువాని రసములతో నొక్కొక ఝామము మర్దించి యుండజేసి 10 భాగములు శుద్ధిజేసిన గంధకమును యినుపగిన్నెలో వైచి దానిపై యుండనునిచి దానిపై మరల గంధకమువైచి జీర్ణంబగువరకు మృద్వగ్నితో వండి స్వాంగశీతలమునదీసి ఖల్వములోనునిచి చూర్ణముజేసిన మహిషాక్షి గుగ్గిలము వేపపువ్వు కానిగాయలు దానియాకు దానిపట్ట దానివేరు త్రిఫలములు శుద్ధిచేసిన నాభి అతివస చేదిపొట్ల కాచు రేల అనువానిని సమభాగములుగ చూర్ణముజేసి కలిపి నిష్క ప్రమాణముగ తేనెతో (సాయంప్రాతఃకాలములయందు 18 మాసములు) సేవించిన ఉదుంబరకుష్ఠవు హరించు.

శ్విత్రకుష్ఠువునకు చంద్రప్రభావ రసము.

శ్లో॥ [నిత్యనాథీయే]శుద్ధసూతంద్విధాగంధంమర్ద్యంనింబమయూ
రయోః । ద్వయోర్ద్రావైస్సగోమూత్రైర్దినంవాకుచికా
ద్రవైః । ముస్తాపిండితకంక్షిప్త్వాతంరుద్ధ్వాభూధరేపుటేత్ ।
సాంగశీతంసముద్ధృత్య చూర్ణాద్దశగుణంక్షిపేత్ । తథాచ
వాకుచీబీజం గోమూత్రేమర్దయేద్దినమ్। ద్వినిష్కంవటికాం
ఖాదేచ్ఛ్విత్రకుష్ఠవినాశిని । ఖ్యాతాచంద్రప్రభాహ్యేషా
కుర్యాత్తక్రౌదనభోజనమ్ । కాకోదుంబరికామూలం జలై
ర్ఘృష్ట్వాంపిబేదను।

తా. శుద్ధిచేసినరసము 1 భాగము శుద్ధిచేసిన గంధకము 2 భాగములు యిటుల వీనిని ఖల్వములోనునిచి వేప సెమలియాకు అనువాని రసములతో నొక్కొక్క దినము మర్దించి పిదప గోమూత్రముతోను భావంచాకు రసముతోను మర్దించి తుంగముస్తెలు త్రుంగవేళ్ళు అనువాని చూర్ణమును కలిపి భూధరపుటంబిడి స్వాంగశీతలమున దీసి ఖల్వములోనునిచి చూర్ణముజేసి దానికి 10 యింతలు భావంచివిత్తులచూర్ణము కలిపి గోమూత్రముతో 1 దినము మర్దించి 2 నిష్కములంత మాత్రలుజేసి యందొక దానిని సేవించి వెంబడిగ బ్రహ్మమేడివేరు నుదకముతోనూరి దాని రసమును త్రాగిన 18 మాసములకు శ్వేతకుష్ఠువు హరించు. పథ్యము మజ్జిగయన్నమును భుజింపవలయు. మఱియు చిత్రమూలమును నిమ్మపండురసముతో గంధము దీసి మురాశారము కలిపి లేపనము జేసిన శ్వేతకుష్ఠువు నశించు.

కాకణకుష్ఠువునకు సూర్యకాంత రసము.

శ్లో॥ పలత్రయంమృతంతామ్రం సూతమేకంద్విగంధకమ్। త్రికటు
త్రిఫలాచూర్ణం ప్రత్యేకంస్యాత్పలంపలమ్ । నిర్గుండీచార్ద్రక
ద్రావైర్వహ్నిద్రావైర్విమర్దయేత్। దినైకంతంనిరుధ్యాథ
తుషాగ్నౌచ పచేద్దినమ్। సముద్ధృత్య విచూర్ణ్యాథ వాకుచీ
తైలమర్దితమ్। త్రిదినం భావయేత్తేన నిష్కమాత్రంచభక్ష
యేత్ । కుష్ఠంచ కాకణంహంతి సర్వకుష్ఠం నిహంత్యలమ్।

తా. తామ్రభస్మము 3 పలములు శుద్ధిచేసిన రసము 1 పలము శుద్ధిచేసిన గంధకము 2 పలములు త్రికటుకములు 1 పలము త్రిఫలములు 1 పలము యిటుల వీనినెల్ల చూర్ణముచేసి ఖల్వములోనునిచి వావిలాకు అల్లము చిత్రమూలము అనువానిరసములతో నొక్కొకదినము మర్దించి యినుపగిన్నెలోనునిచి పైనమూసి వరియూకతో 1 దినము పాకముజేసి స్వాంగశీతలమున దీసి మరల ఖల్వములోనునిచి భావంచివిత్తుల తైలముతో మర్దించి 3 దినములు భావనజేసి నిష్కప్రమాణము చొప్పున 18 మాసములు సేవించుచుండిన కాకణకుష్ఠువు మొదలగు సర్వకుష్ఠువులు హరించు.

కాకణకుష్ఠువునకు కరంజతైలాది లేపము.

శ్లో॥ తైలంకరంజబీజోత్థం వహ్నిసైంధవగాహితమ్।
చూర్ణితంలేపయేద్ధంతి శీఘ్రమేవతు కాకణమ్।

తా. చిత్రమూలము సైంధవలవణము అనువాని చూర్ణమును క్రానుగవిత్తుల తైలములో గలిపి లేపనము సేయుచుండిన కాకణకుష్ఠువు శీఘ్రముగ హరించు.

గజచర్మ కుష్ఠువునకు లంకేశ్వర రసము.

శ్లో॥ పలైకం శుద్ధసూతంచ కర్షైకం శుద్ధగంధకమ్। గంధతుల్యం
మృతంతామ్రం సూతాంశం మర్దయేద్విషమ్। సర్వతుల్యంపు
నర్గంధందత్వాకించిద్విమర్దయేత్। ఘృతాభ్యక్తేలోహపాత్రే
పచేద్యామం సముద్ధరేత్। రంభాపత్రేపుటీచాథ పాచయే
త్పర్పటీయథా। మాషైకం చూర్ణితంఖాదే ద్గజచర్మనియ
చ్ఛతి। నిష్కైకంవాకుచీంక్షౌద్రై ర్లేహ్యోయంగజచర్మణి॥

తా. శుద్ధిచేసిన రసము 1 పలము శుద్ధిచేసిన గంధకము 1 కర్షము తామ్రభస్మము 1 కర్షము శుద్ధిచేసిన నాభి 1 పలము యిటుల వీనినెల్ల ఖల్వములోనునిచి మర్దించి దీనికి సమముగ గంధకముగలిపి కొంచెంత మరల మర్దించి నెయ్యిబూసిన యినుపగిన్నెలోనునిచి 1 ఝాము వండి దించికొని పొయ్యంత్రమున అరటియాకులో బిళ్ళజేసియునిచి సన్నపు మంటను నప్పడమువలెగాల్చి చూర్ణముజేసి, మాషప్రమాణమును సేవించి వెంబడిగ నిష్కప్రమాణము భావంచివిత్తుల చూర్ణములో తేనెగలిపి సేవింపుచుండిన గజచర్మకుష్ఠువు హరించు.

విచర్చికా కుష్ఠాంతక రసము.

శ్లో॥ [ఆయుర్వేదే] శుద్ధసూతం విషంగంధం తుల్యంతాప్యం శిలా
జతు। శుల్బంతీక్ష్ణం మృతంలోహం సర్వంమర్ద్యం దినత్రయ
మ్। కాకమాచీ దేవదాల్యోః కర్కోటస్య ద్రవైర్ద్రఢమ్।
శోషయేద్భూధరేపాచ్యం త్రిదినంతుతుషాగ్నినా। ఆదాయ
భావయేచ్చాహ స్తైలైర్వా కుచిసంభవైః। నిష్కార్ధం లే
హయేత్క్షౌద్రైః రసఃకుష్ఠనికృంతనః। భల్లాతవాకుచీపథ్యా
విడంగం చిత్రకంతథా। జీరకం బదరీమూలం కటుతైలేం
గుదేనతు। భక్షయేదనుపానేన హంతికుష్ఠం విచర్చికామ్॥

తా. శుద్ధిజేసిన రసము శుద్ధిజేసిన నాభి శుద్ధిజేసిన గంధకము శుద్ధిజేసిన స్వర్ణమాక్షికము శుద్ధిజేసిన శిలాజిత్తు తామ్రభస్మము పుష్కభస్మము యినుపభస్మము వీనిని సమభాగములుగ ఖల్వములోనునిచి నల్లకాచాకు డావరడంగి గొడ్డుకాకర అనువాని రసములతో ప్రతిదానిచే నొక్కొకదినము చొప్పున 3 దినములు మర్దించి యెండించి మూసలోనునిచి పొట్టుతో 3 దినములు భూధరపుటంబిడి సాంగశీతలమున దీసి భావంచివిత్తుల తైలముతో 1 దినము భావనజేసి ½ నిష్క ప్రమాణము తేనెతో సేవించి వెంబడిగ శుద్ధిజేసిన జీడిగింజలు భావంచివిత్తులు కరక్కాయ వాయువిడంగములు చిత్రమూలము జీలకఱ్ఱ రేగువేరు అనువాని చూర్ణములో తెల్ల ఆవనూనెగాని * కటుతైలముగాని యింగుదీతైలముగాని గలిపి సేవించిన 18 మాసములకు విచర్చికకుష్ఠువు హరించు.

ఋష్యజిహ్వాక కుష్ఠువునకు శైలేంద్రరసము.

శ్లో॥ [పూజ్యపాదీయే] శుద్ధసూతం సమంగంధం కాంతభస్మవి
షంతథా। వాకుచీ త్రిఫలాచూర్ణం నింబవహ్నిగుళూచజైః।
దినంభృంగీ ద్రవైర్మర్ద్యం వాకుచ్యాశ్చ కషాయకైః। భక్ష
యేల్లోహపాత్రస్థం కర్షార్థం జహ్వాకాప్రణుత్। గుంజా భ
ల్లాతతైలాభ్యాం నిష్కంవాకుచిచూర్ణకమ్। లేపయేదనుపా
నేన సర్వకుష్ఠవినాశనః॥

తా. శుద్ధిజేసిన రసము శుద్ధిచేసిన గంధకము కాంతభస్మము శుద్ధిచేసిన నాభి భావంచివిత్తులచూర్ణము త్రిఫలచూర్ణము వీనిని సమభాగములుగ ఖల్వములోనునిచి వేము చిత్రమూలము తిప్పతీగ గుంటగలగర అనువాని రసములలో ప్రతిదానితోడను భావంచివిత్తుల కషాయముతోడను నొక్కొకదినము మర్దించి యినుపగిన్నెలో నునిచి ½ కర్షమును సేవించుటయేగాక గురిగింజవిత్తులు జీడివిత్తులు అనువాని తైలములో నిష్కప్రమాణము భావంచివిత్తులచూర్ణము గలిపి శరీరమునకు లేపనముజేసిన ఋష్యజిహ్వాక కుష్ఠువు మొదలగు సర్వకుష్ఠువులు హరించు.

---

* కటుతైలమన—శ్లో॥ పృధ్వీకామూల జీమూతా దంతీ కవచిత్రుజహ్. నింబాశినీకరంజార్కాహ స్తికర్ణీంగుదీభవమ్ । శంఖినీ నింబకంతైలం తైలం జ్యోతిష్మతీకృతమ్ . కుసుంభసర్షపోద్భూతంతైలంసౌవర్చలంతథా॥ ఇవియు కటుతైలములు.

శతారుష్య కుష్ఠువునకు లంకాధిపేశ్వర రసము.

శ్లో॥ సూతాభ్రశుల్బ భస్మానిగంధం * తాప్యంశిలాజతు। అమ్ల
వేతసతుల్యాంశం చామ్లైనమర్దయేత్తతః। మధ్వాజ్యాభ్యాం
వటీఃకుర్యాద్ద్విగుంజంభక్షయేత్సదా। † కుష్ఠంశతారుషం
హంతి రసోలంకాధిపేశ్వరః। త్రిఫలా నింబమంజిష్ఠా వచా
పటోలమూలకం। కటుకీరజనీతుల్యం క్వాథోయమనుపానతః॥

తా. రసభస్మము అభ్రకభస్మము తామ్రభస్మము శుద్ధిచేసిన గంధకము శుద్ధిచేసిన హేమమాక్షికభస్మము లేక శుద్ధిచేసిన తాళకము శుద్ధిచేసిన శిలాజిత్తు వీనిని సమభాగములుగ ఖల్వములోనునిచి వీనికి సమముగ పుల్లప్రబ్బలిచూర్ణము గలిపి నిమ్మపండ్లరసము తేనె నెయ్యి అనువానితో 3 ఝాములు మర్దించి 2 గురిగింజలయెత్తు మాత్రలుజేసి యందొకదానిని త్రిఫలములు వేపు మంజిష్ఠి వస చేదపొట్లవేరు ఆకాకర పసుపు అనువాని కషాయానుపానముతోడ సాయం ప్రాతఃకాలముల సేవించిన శతారుష్యకుష్ఠము హరించు.

కచ్ఛకకుష్ఠువునకు కుఠారరసము.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] సూతాభ్రశుల్బకాంతానాం మృతానాం
గంధకంసమమ్। తేషాం చతుర్గుణంచాజ్య మేతత్క్వాథై
ర్విపాచయేత్। అమృతాముసలీముండీ హస్తికర్ణీశతావరీ।
అయం పంచామృతక్వాథో ఘృతాచ్చాతుర్గుణోభవేత్।
మార్కవా మృతజీవంతీ విదార్యాశ్చ కషాయకమ్। పూ
ర్వాంశం నిక్షిపేజ్జీర్ణే మస్మిన్జీర్ణ మిదంభవేత్। ఘృతావ
శేషకంపక్త్వా సదాసేవేతబుద్ధిమాన్। సర్వకుష్ఠాన్నిహం
త్యాశు కచ్ఛకంచవ్యపోహతి॥

తా. రసభస్మము అభ్రకభస్మము తామ్రభస్మము కాంతభస్మము యివి దినుసుకొక్కొక భాగము శుద్ధిచేసిన గంధకము 4 భాగములు నెయ్యి 32 భాగములు పంచామృతమను—తిప్పతీగె నేలతాటిగడ్డలు బోడతరము సముద్రపాడపాటు పిల్లిపీచర అను

* తాళం.   † కుష్ఠంహంతిససంశయః.

వాని కషాయము 128 భాగములుగలిపి ఘృతము శేషించునటులకాచి దీనికి 4 గింతలు గుంటగలగర తిప్పతీగె మనుబాల నేలగుమ్మడు అనువాని కషాయమును గలిపి యది జీర్ణంబై ఘృతము శేషించువరకు మరలకాచి సేవించిన కచ్ఛపకుష్ఠువు హరించు.

మండలకుష్ఠువునకు సర్వేశ్వర రసము.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] శుద్ధసూతం చతుర్గంధం పలంయామం వి
మర్దయేత్।మృతతామ్రాభ్రలోహానాం హింగుళంచ పలం
పలమ్। జంబీరోన్మత్తవాసాభి స్స్నుహ్యార్క ముష్టిజైర్ద్ర
వైః। మర్ద్యంహయారిజద్రావైః ప్రత్యేకంచదినందినమ్।
ఏవంసప్త దినంమర్ద్యం తద్గోళం వస్త్రవేష్టితమ్। వాలుకా
యంత్రే * కేపాచ్యం త్రిదినం లఘునాగ్నినా। ఆదాయ
చూర్ణయేచ్ఛ్లక్ష్ణంపలైకంసోజయేద్విషమ్।ద్విపలంపిప్పలీ
చూర్ణం మిశ్రంసర్వేశ్వరోరసః। ద్విగుంజం లేహయేత్క్షౌద్రై
† స్సుప్తమండలకుష్ఠనుత్।వాకుచీందేవదారుంచకర్షమాత్రం
వినూర్ణితమ్। లిహేదేరండతైలేనచానుపానంసుఖావహమ్॥

తా. శుద్ధిచేసిన రసము 1 పలము శుద్ధిచేసిన గంధకము 4 పలములు యీరెంటిని ఖల్వములోనునిచి 1 ఝాముమర్దించి అందు తామ్రభస్మము అభ్రకభస్మము లోహభస్మము శుద్ధిచేసిన యింగిలీకము అనువానిని దినుసుకొక్కొక పలము చొప్పున గలిపి నిమ్మపండ్లరసము ఉమ్మెత్తాకురసము అడ్డసరపాకురసము బొంతజెముడుపాలు జిల్లేడుపాలు ముష్టిచెక్క గన్నేరు అనువాని రసములలో ప్రతిదానిచే నొక్కొకదినము చొప్పున 7 దినములు మర్దించి ముద్దజేసి బట్టలోగట్టి దానిపై చీలమన్ను లేపనము జేసి లఘ్వగ్నితో 3 దినములు వాలుకాయంత్రమున పాకముజేసి యంనుండివీసి మరల ఖల్వములోనునిచి నన్నగచూర్ణముజేసి శుద్ధిజేసిన నాభి చూర్ణము 1 పలము పిప్పలి చూర్ణము 2 పలములు గలిపి 2 గురిగింజలయెత్తును తేనెతో భక్షించి వెంబడిగ కర్షప్రమాణము బావంచి దేవదారు అనువాని రసములలో నాముదముగలిపి త్రాగిన మొద్దుబారియుండు మండలకుష్ఠువు హరించు.

* సంస్వేద్యం.   † శ్విత్ర.

వైపాదిక కుష్ఠువునకు మహాకాళ రసము.

శ్లో॥ శుద్ధసూతంమృతంతామ్రంకుష్ఠంగంధకటంకణమ్। పిప్పలీచ
సమంమర్ద్యం మాతులుంగ ద్రవైర్దినమ్। త్రిఫలాంసర్వ
తుల్యాంశమేకీకృత్య చభక్షయేత్। నిష్కైకంచలిహేచ్చా
మమృద్భాండేవాకుచీరసమ్। కుష్ఠంవైపాదికంహంతిమహా
కాళరసాహ్వయమ్। ద్విగుంజంభక్షయేన్నిత్యం తథావిజయ
పర్పటీమ్।మాలార్జునంపటుర్వహ్ని శాలలీభృంగముండికాః।
కరంజనింబపంచాంగం నిర్గుండీవాకుచీసమమ్। మధ్వాజ్యై
ర్లేహయేత్కర్ష మనుస్యాత్సర్వకుష్ఠజిత్।

తా. శుద్ధిచేసిన రసము తామ్రభస్మము చంగల్వకోష్టు శుద్ధిచేసిన గంధకము వెలిగారము పిప్పళ్ళు వీనిని సమభాగములుగ ఖల్వములోనునిచి మాదీఫల రసముతో 1 దినము మర్దించి దానికి సమముగ త్రిఫలచూర్ణముగలిపి మర్దించి మట్టి ప్రాతలోనునిచి నిష్క ప్రమాణమును భావంచివిత్తుల రసానుపానముతోడ సేవించిన వైపాదిక కుష్ఠువు హరించు. మఱియు మాలార్జునము (కాచు) సైంధవలవణము చిత్రమూలము బూరుగగుంటగలగర బోడతరము గోరింట వేపపువ్వు కానికాయల ఆకు చెక్క వేరువావిలి భావంచివిత్తులు వీనిని సమముగ కర్ష ప్రమాణము గ్రహించి తేనె నెయ్యి వీనితోనూరి 2 గురిగింజల యెత్తు విజయ పర్పటీరసమును గలిపి సేవించిన 18 మాసములకు సర్వకుష్ఠువులు హరించు.

విస్ఫోటక కుష్ఠువునకు బడబానల రసము.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే]సూతకస్యపలేద్వేచ చత్వారిగంధకస్యచ।
వాలుకాయంత్రిపక్వంతుజాయతేభస్మసూతకమ్। అస్యసూ
తస్యభాగైకంటంకణంసప్తమాంశకమ్।గంధకంచతుష్పేత్త్రత
శుల్బచూర్ణంతథైవచ। నాగరంకుష్ఠచూర్ణంచపిప్పలీచూర్ణ
మేవచ। మాతులుంగరసైర్భావ్యం లేహయేన్మధుసర్పిషా। స
ప్తసప్తప్రయోగేణ హంతికుష్ఠాష్టకందశ।షణ్మాసంచప్రయో-
గేణదేహసిద్ధిఃప్రజాయతే।సంవత్సరప్రయోగేణ భవేదీశ్వర
సన్నిభః। తస్యమూత్రపురీషాణి శుల్బంభవతికాంచనమ్।

తా. శుద్ధిచేసిన రసము 2 పలములు శుద్ధిచేసిన గంధకము 4 పలములు యీరెంటిని ఖల్వములోనునిచి మర్దించి కుప్పెలోనునిచి వాలుకాయంత్రమున పాకము చేసిన రసము భస్మంబగు పిదప పారసభస్మము 1 సేరు వేల్చిన వెలిగారము శుద్ధిచేసిన గంధకము తామ్రభస్మము శొంఠి చంగల్వకోష్టు పిప్పలి అనువానిలో ప్రతిద్రవ్య చూర్ణము రసభస్మమున 7 వ భాగము గలిపి మాదీఫలరసముతో భావనజేసి ప్రతిదినము 5 చిన్నముల యెత్తు తేనె నెయ్యి అనువాని యనుపానముతోడ నేడేసిదినముల చొప్పున 7 మార్లు సేవించిన 18 కుష్ఠువుల హరింపంజేయు. మఱియు దీనిని 6 మాసములు సేవింపుచుండిన కాయసిద్ధిగలుగు. 1 సంవత్సరము సేవింపుచుండిన యీశ్వరునితో సమానుండగుటయే కాక వానిమూత్రపురీషములయందు తామ్రమస్వర్ణము లుత్పత్తియగు.

పామాకుష్ఠ చికిత్స.

శ్లో॥ [ఆయుర్వేదే] వాకుచ్యాస్తైలలేపేన తైలైర్వారాజవృక్ష
జైః। పుత్రజీవోత్థతైలైర్వా లేపఃపామాం వినాశయేత్।

తా. భావంచివిత్తుల తైలమునుగాని లేక రేల తైలమునుగాని లేక పుత్రజీవితైలమునుగాని లేపనముజేసిన పామాకుష్ఠువు హరించు.

శ్లో॥ గంధకంతిలతైలేన నిష్కమాత్రంసదాపిబేత్।
క్షీరశాల్యన్నభోజ్యంచ పామాకండూహరంపరమ్।

తా. నువ్వులనూనెలో నిష్కప్రమాణము శుద్ధిచేసిన గంధకమును గలిపి పానము జేసిన పామాకుష్ఠువు దురద హరించు. పథ్యము పాలతోడ వరిబియ్యపు వంటకమును భుజింపవలయు.

కపాలకుష్ఠువునకు సోమేశ్వర రసము.

శ్లో॥ [నిత్యనాథీయే] శుద్ధసూతంమృతంచాభ్రంగంధకంమర్దయే
త్సమమ్। దినంనిర్గుండికాద్రావైరుధ్వాహ్నిభూధరేపచేత్।
ఉద్ధృత్యవాకుచీతైలే వాకుచ్యాఃకషాయకే। దినైకం
భావయేద్ఘర్మే నిష్కమాత్రంతుభక్షయేత్। వాకుచీంకాక
మాచీంచ త్రిఫలాంచూర్ణయేత్సమమ్। మధ్వాజ్యైఃకర్షమా
త్రంచలేహయేదనుపానకమ్। కపాలంవిషమంకుష్ఠం హంతి
సోమేశ్వరోరసః॥

తా. శుద్ధిచేసిన రసము అభ్రకభస్మము శుద్ధిచేసిన గంధకము వీనిని సమభాగములుగ ఖల్వములోనునిచి వావిలియాకు రసముతో 1 దినము మర్దించి మూసలోనునిచి దానిమూతినిమూసి భూధరపుటంబిడి సాంగశీతలమునవీసి భావంచివిత్తులతైలముతో గాని తేట భావంచి సమూలకషాయముతో గాని 1 దిన మెండలోనునిచి భావనజేసి నిమ్మప్రమాణమున భావంచివిత్తులు కాచారు త్రిఫలములు అనువానియొక్క కర్ష ప్రమాణచూర్ణములో తేనె నెయ్యి గలిపి యీ యనుపానముతోడ భక్షించిన కపాలకుష్ఠువు నివురుకుష్ఠువు హరించు.

మండలకుష్ఠువునకు విద్యాధర రసము.

శ్లో॥ [ఆయుర్వేదే] శుద్ధసూతం ద్విభాగంధం లోహపాత్రే క్షణం
పచేత్। శీతలంచూర్ణయేత్ఖల్వే బధ్వావస్త్రే చతుర్గుణే। శోష
యేత్పాచయేత్పశ్చాద్దశాంశేంవత్సనాభకమ్। క్షిప్త్వాసర్వా
త్ర్యహంభావ్యం తైలైర్వాకుచిజైర్భవేత్। గుగ్గులుత్రిఫలా
గంధంసమమేరండతైలకే। ద్వినిష్కమనుపానంస్యాన్నిష్కం
మండలకుష్ఠనుత్॥

తా. శుద్ధిజేసిన రసము 1 భాగము శుద్ధిచేసిన గంధకము 2 భాగములు యీ రెంటిని ఖల్వములోనునిచి మర్దించి యినుపగిన్నెలోనునిచి క్షణకాలమువండి చల్లారిన పిదప ఖల్వములోనునిచి చూర్ణముజేసి 4 మడతలుగల బట్టలోనునిచి చీలమన్ను లేపనముజేసి యెండించి పాకముజేసి పిదప పైయౌషధమునకు 10వ భాగము శుద్ధిచేసిన నాభి గలిపి భావంచివిత్తుల తైలముతో 3 దినములు భావనజేసి నిమ్మప్రమాణమును శుద్ధిచేసిన మహిషాక్షిగుగ్గిలము త్రిఫలములు శుద్ధిచేసిన గంధకము వీనిని సమభాగములుగ ఆముదముతో మర్దించి 2 నిమ్మములయెత్తు ముద్దజేసి యీ యనుపానముతోడ సేవించిన మండలకుష్ఠువు హరించు.

కిట్టిభకుష్ఠువునకు వజ్రపాణిరసము.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] శుద్ధసూతంమృతంచాభ్రంమృతంతామ్రం
విమంసమమ్। మర్దయేద్వాకుచీతైలేయామైకంకృతగోళకమ్।
ద్విగుణే పాచయేద్గంధే సతైలే లోహపాత్రకే। గంధతైలే

విజీర్ణేతు తద్గోళాంశం మృతాయసమ్। పంచాంగనింబసం
యుక్తం మధునాగోళకీకృతమ్। నిష్కైకం కిట్టిభంహంతి
వజ్రపాణిర్మహారసః। నిశాకణా నాగరంచ వేల్లచిత్రకతా
మ్యకమ్। క్రమోత్తర గుణంపిష్ట్వా గోమూత్రేణ పిబేదను॥

తా. రసభస్మము అభ్రకభస్మము తామ్రభస్మము శుద్ధిచేసిన నాభి వీనిని సమభాగములుగ ఖల్వములోనునిచి భావంచివిత్తుల తైలముతో 1 ఝాము మర్దించి ముద్దజేసి యినుపగిన్నెలో నునిచి దానికి 2 యింతలు శుద్ధిచేసిన గంధకము తెల్ల ఆవనూనె గలిపి గంధకము తెల్ల ఆవనూనె జీర్ణమగువరకు వండి ముద్దచేసి దానికి సమముగ అయోభస్మము వేపపంచాంగముల చూర్ణము గలిపి తేనెతో మర్దించి నిమ్మప్రమాణము మాత్రలు జేసి యందొకదానిని సేవించి పెంబడిగ పసపు 1 భాగము పిప్పళ్ళు 2 భాగములు శొంఠి 3 భాగములు పెద్దమాని చెక్క 4 భాగములు చిత్రమూలము 5 భాగములు శుద్ధిచేసిన హేమమాక్షికము 6 భాగములు యిటుల వీనిని గోమూత్రముతో నూరి త్రాగిన కిట్టిభకుష్ఠువు హరించు.

దద్రు కుష్ఠువునకు పారిభద్ర రసము.

శ్లో॥ [రసరత్నాకరే] మూర్ఛితంసూతకంధాత్రీ ఫలంనింబస్య
దాహరేత్। తుల్యాంశంఖదిరక్వాథై ర్దినమర్ద్యంచభక్ష
యేత్। నిష్కంకందద్రుకుష్ఠఘ్నః పారిభద్రాహ్వయోరసః।
మయూరముష్కకక్షారం శుద్ధసూతంచగంధకమ్। త్ర్యూష
ణంటంకణం సర్జతామ్రచూర్ణం సమాంశకమ్। మేషశృంగీ
ద్రవైర్మర్ద్యం లేపాద్ద్రువినాశనమ్॥

తా. మూర్ఛజెందిన రసము వుసిరికపండు వేపపండు వీనిని సమభాగములుగ ఖల్వములో నునిచి తెల్లతుమ్మచెక్క కషాయముతో 1 దినము మర్దించి నిమ్మప్రమాణము మాత్రలు జేసి యందొకదానిని సేవించుటయేగాక నెమలి చెక్కక్షారము మొక్కపుచెట్టుక్షారము శుద్ధిచేసిన రసము శుద్ధిచేసిన గంధకము త్రికటుకములు వెలిగారము సర్జక్షారము తామ్రభస్మము అనువానిని సమభాగములుగ ఖల్వములోనునిచి మొక్కపుచెక్కరసముతో 1 దినమునూరి శరీరమునకు 6 మాసములు లేపనము జేసిన దద్రుకుష్ఠువు హరించు.

భాగ
నిచి

సిధ్మకుష్ఠమునకు పారదాది లేపము.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] పారదంటంకణంగంధం మూలకార్ద్రక
రసోద్రవైః। దినంమర్ద్యంచతల్లేపాత్సిధ్మంహంతిమహాద్భుతమ్॥

తా. రసము వెలిగారము గంధకము వీనిని సమభాగములుగ ఖల్వములో నునిచి ముల్లంగి అల్లము అనువాని రసములతో 1 దినము మర్దించి శరీరమున 6 మాసములు లేపనము చేసిన సిధ్మకుష్ఠము హరించు.

బేతాళ రసము.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] అభ్రకంమృతలోహంచ శుద్ధసూతం శిలా
జతు। తాప్యం * చాంకోలబీజాని త్రిఫలాముసలీసమమ్।
సర్వైసమం చూర్ణితం లేహ్యం మధునా నిష్కమాత్రకమ్।
మాసైకంనాశయేత్సిధ్మ బేతాళోయంమహారసః॥

తా. అభ్రకభస్మము లోహభస్మము శుద్ధిచేసిన రసము శుద్ధిచేసిన శిలాజిత్తు స్వర్ణమాక్షికభస్మము ఊడుగవిత్తులు లేక భావంచివిత్తులు త్రిఫలములు నేలతాటిగడ్డలు వీనిని సమభాగములుగ చూర్ణము చేసి అందు త్రికటుకచూర్ణము గలిపి నిష్క ప్రమాణము తేనెతో 1 నెల సేవించిన సిధ్మకుష్ఠము హరించు.

విచర్చికా కుష్ఠమునకు కుష్ఠనికృంతన రసము.

శ్లో॥ [శారీరే] శుద్ధసూతం విషంగంధం తుల్యంతాప్యం శిలా
జతు। శుల్బంతీక్ష్ణం మృతంలోహం సర్వంమర్ద్యం దినత్ర
యమ్। కాకమాచీ దేవదాళ్యోః కర్కోటక్యాశ్చ ద్రవైర్దృ
ఢమ్। రుద్ధ్వాహ్ని భూధరేపాచ్యం త్రిదినంతుతుషాగ్నినా।
నిష్కార్ధం లేహయేత్క్షౌద్రైరసః కుష్ఠనికృంతనః। భల్లాతవా
కుచీపథ్యా (విడంగా లాంగలీతిలాః॥ జీరకంబదరీమూలం †
తుల్యం తుల్యం గుడంసమమ్। భక్షయే దనుపానేన హంతి
కుష్ఠంవిచర్చికామ్॥

తా. శుద్ధిచేసిన రసము శుద్ధిచేసిన నాభి శుద్ధిచేసిన గంధకము శుద్ధిచేసిన స్వర్ణమాక్షికము శుద్ధిచేసిన శిలాజిత్తు తామ్రభస్మము వుక్కుభస్మము లోహభస్మము వీనిని

* వాకుచిబీజాని. (విడంగంచిత్రకంతథా. † కటుతైలంగుడేనతు.

సమభాగములుగ ఖల్వములోనునిచి కాచివేళ్ళరసముతో 1 దినము దాసరదంగిచెక్క రసముతో 1 దినము కాకరాకురసముతో 1 దినము మర్దించి ముద్దజేసి మూసలోనునిచి దానిమూతినిమూసి 1 దినము భూధరపుటములో గాని లేక 3 దినములు వూకమంట లోగాని పాకముజేసి 1 నిష్కమును తేనెతోడగాని లేక జీడివిత్తులు భావంచివిత్తులు కరకపప్పు వాయువిడంగములు చెన్నచర్లగడ్డ నువ్వులు జీలకఱ్ఱ రేగువేరు యివి సమ భాగములు వీనికన్నిటికి సమము బెల్లముగలిపి త్రొక్కి ముద్దజేసి యీ యనుపానము తోడగాని 18 మాసములు సేవింపుచుండిన విచర్చిక కుష్ఠము హరించు.

గీ॥ కోలముక్కి చెక్క నాలుగుభాగాలు।
వోమకొక్కపాలు పేరిమితోడ।
సింధురంబుగార్చి సేవింపమానును।
గుష్ఠవ్యాధులెల్లఁ గువలయమున॥

క॥ వారిజపుచెక్కరసమునఁ। జేరిన్నకసిందురంబుఁ బిప్పలిమోడిన్।
కూరిచి సేవించినచో। మారాడెడికుష్ఠగండమాలలడంగున్॥

గీ॥ కలియుగంబున మున్నాలుకరకకాయ।
లించుకనిచూడఁబోవక యెపుడిటు।
మండలంబారగించ భూమండలమున।
గండమాలలుఁ గుష్ఠరోగములుమాను॥

కుష్ఠరోగమునకు రసభస్మ యోగము.

శ్లో॥ [మాధవకల్పే] గంధకస్యపలేద్వేతు సూతకస్యపలంతథా।
కచ్ఛయంత్రగతంకార్యం లేహయేన్మధుసర్పిషా।
మాషమాత్రప్రయోగేణ కుష్ఠంహరతిదారుణమ్॥

తా. శుద్ధిచేసిన గంధకము 2 పలములు శుద్ధిచేసిన రసము 1 పలము యీ రెంటిని ఖల్వములోనునిచి మర్దించి కచ్ఛపయంత్రమున పాకము చేసిన భస్మంబును అందు మాషప్రమాణమును అద్దుగయొత్తు తేనెతోగాని లేక నేతితోగాని 18 మాసములు సేవించిన దారుణమైన కుష్ఠమును హరింపంజేయు.

శ్లో॥ గంధకంత్రిఫలాయుక్తం ఘృతేన మధునాసహ ।
భక్షితంతు మహారోగాన్ హంతిమాసేనదారుణమ్॥

తా. శుద్ధిచేసిన గంధకము కరక్కాయ తానికాయ ఉసిరికపప్పు వీనిని దినము కొక్కొక చిన్న చొప్పున కలిపి ప్రతిదినము మాషమెత్తును నేతితో గాని తేన తోనైనగాని 18 మాసములవరకు సేవించుచుండిన * మహారోగముల హరింపజేయు. (తక ఈ గ్రంధములో చెప్పంబడిన గంధక కల్పమును సేవించినను సర్వకుష్ఠువులు హరించు.)

కుష్ఠువులకు బడబానల రసము.

శ్లో॥ [ఆయుర్వేదే] హింగూలసంభవంసూతం గంధకం మృత
తామ్రకమ్। సమ్యక్స్నాతంతథా కాంతంవంగంచాపిశిలాజతు।
తుత్థంరసాంజనంచైవ తాళకంశుద్ధమేవచ । వరాటకంచాపి
తుల్యం నేపాళం ద్విగుణీకృతమ్ । హపుషాంపంచలవణం
పంచైవకటుకానిచ । విడంగంపిప్పలీమూలం ప్రియంగురజ
మోదకమ్। ద్వౌక్షారౌకుష్ఠమేలాచ లవంగంజీరకద్వయమ్।
శటీదంతీ త్రివృచ్చైవ త్రిఫలాగజపిప్పలీ। సర్వమేకత్రసం
చూర్ణ్య భావయేత్త్రిఫలాజలైః । సప్తధా లఘుపాషాణే
ప్రచండాతపశోషితమ్ । హరీతకీరసేనాథ పునస్సంచూర్ణ్య
యత్నతః। పంచరక్తిప్రమాణంతు వటికాంకారయేద్భిషక్।
ఏకైకాంఖాదయేత్ప్రాతః శృంగబేర రసాప్లుతామ్। హం
తికుష్ఠం తథామేద అనుమారుతమేవచ। శ్లీపదం గండమా
లాంచ గళగండంభగందరమ్ । నాడీదుష్టవ్రణంచైవహ్యంత్ర
వృద్ధించదారుణమ్ । అమ్లపిత్తం రక్తపిత్తం పంక్తిశూలం
హలీమకమ్ । వాతరక్తం వాతకఫముపదంశసపీనసమ్ ।

* శ్లో॥ వాతవ్యాధ్యశ్మరీకుష్ఠ మేహోదరభగందరాః। అర్శాంసి గ్రహణీత్యష్టౌ మహారోగాః ప్రకీర్తితాః॥ వాతరోగము అశ్మరి కుష్ఠువు మేహము ఉదరము భగందరము అర్శస్సు గ్రహణి అను 8 దియును మహారోగంబులు.

పంచగుల్మాంస్తథానాహం ప్లీహాశోఫజ్వరానపి । ఉదరాణి
తథాకాసాన్ రసోయంబడబానలః॥

తా. యింగిలీకములో దీయబడినరసము శుద్ధిచేసిన గంధకము తామ్రభస్మము రసభస్మము కాంతభస్మము వంగభస్మము శుద్ధిచేసిన శిలాజిత్తు శుద్ధిచేసిన మైలుతుత్తము * రసాంజనము శుద్ధిచేసిన తాళకము గవ్వలభస్మము యివి సమభాగములు వీనికి రెండింతలు శుద్ధిచేసిన నేపాళములు బోడతరము పంచలవణములు పంచకటుకములు వాయువిడంగములు మోడి ప్రేంకణము అజామోదము సజ్జక్షారము యవక్షారము చంగల్వకోష్టు యేలకులు లవంగములు జీలకఱ్ఱ నల్లజీలకఱ్ఱ కచ్చూరములు దంతివేరు శుద్ధిచేసిన తెగడ త్రిఫలములు యేనుగపిప్పలి యిటుల వీనివెల్లదంచి చూర్ణము చేసి త్రిఫలరసముతో 7 మారులుభావనచేసి దళముగాని పెంకులోనునిచి తీక్ష్ణమైన యెండ పెండించి మరల కరక్కాయల రసముతో మర్దించి 5 రక్తికా ప్రమాణములంత మాత్రలు చేసి యందొకదానిని ప్రాతఃకాలమున అల్లపు రసములో గలిపి సేవించిన సర్వకుష్ఠువులు మేహరోగము అనువాతము శ్లీపదము గండమాల కంఠగండమాల భగందరము నాడీ వ్రణము దుష్టవ్రణము దారుణమైన అంత్రవృద్ధి అమ్లపిత్తము రక్తపిత్తము పంక్తిశూలము హలీమకము వాతరక్తము వాతకఫము ఉపదంశము పీనసము పంచగుల్మము ఆనాహము ప్లీహము శోఫ జ్వరము ఉదరరోగములు కాసము వీనిని హరింపజేయు.

తాళక భస్మ యోగము.

శ్లో॥ [సిద్ధరసార్ణవే] అపామార్గస్యభస్మాని ఘటేనిక్షిప్య యత్నతః ।
తన్మధ్యేతాళకంక్షిప్త్వా పచేద్ద్వాదశయామకమ్ ।
ధవళంజాయతేభస్మ సర్వకుష్ఠ నివారణమ్ ।
సర్వవాత ప్రశమనం సర్వరోగ నివారణమ్॥

తా. ఉత్తరేణు బూడిదను నీళ్ళతో నూరి పెద్దయుండగా చేసి యెండించి దానిం దొలిచి శుద్ధిచేసిన తాళకముతో నిండించి దానిపై ఉత్తరేణు బూడిదను దళముగ పెట్టి దానిముఖముల చీలమన్ను లేపనముచేసి యెండించి అనుగునరంధ్రము చేయబడిన కుండలోనునిచి 12 ఝాములువండిన తాళకము తెల్లగభస్మంబగు అందొక భాగమును

* రసాంజనమున—రూపినిరసపును అష్టమాంశముగ కషాయముకాచి దానికి సమముగ మేకపాలుబోసి గట్టియగునంతవరకు నిమపవాణలిలో కాచి యెండించి చూర్ణము చేయునది.

2 భాగములు పిప్పలిచూర్ణములో గలిపి తెల్ల అరనూనెతో గాని లేక తేనెతో గాని సేవించిన 18 కుష్ఠువులు 80 వాతరోగములు సర్వరోగములు వీనిని హరింపంజేయు.

శ్లో॥ [ఆయుర్వేదే] శుధతాళకంతుల్యాం స్నుహీక్షీరేణ మర్దితమ్॥ కృత్వాతచ్చక్రికాంశోష్య కింశుకస్యతుభస్మనా। ఖర్పరింఘటమాత్రంచ విధాయాస్మిన్ నివేశయేత్। చక్రికోపరిచించాద్య క్షారైశ్చుల్ల్యాంవిపాచయేత్। పూరితంచఘటీయంత్రే క్షారేణైవపిధాయచ॥ క్రమాగ్నినాచైకదినం స్వాంగశీతళముద్ధరేత్। సామర్ద్యచవ్రీహిమాత్రం శర్కరేణఘృతేనవా॥ ప్రాతస్సాయంప్రదాతవ్యం సర్వవాతవికారజిత్। వాతగ్రంధౌధాతుశోషే ప్రసృతౌరసవైకృతౌ। అష్టాదశ సుకుష్ఠేషు గవ్యాజ్యం దధితక్రకమ్॥

తా. శుద్ధిచేసిన తాళకమునకు సమముగ శుద్ధిచేసిన మణిశిలచూర్ణము గలిపి బ్రహ్మజెముడుపాలతో మర్దించి బిళ్ళచేసి యెండించి మోదుగక్షారమును నూరి యూరుదుకలె నోరు వెడల్పుగనుండునటుల 1 కుండముజేసి అందు చింత మొదలగు వానిక్షారములపరచి దానిపై తాళకపుబిళ్ళనునిది దానిపై చింత మొదలగు వాని క్షారములపరచి మతియొకకుండలో నునిచి దానినిండ చింత మొదలగువాని క్షారములబోసి గట్టించి బాగుగ చీలమన్ను లేపనము జేసి పొయిమీదనునిచి క్రమాగ్నులతో 1 దినము వండి యుండలి తాళకపుబిళ్ళల స్వాంగశీతలమున దీసి ఖల్వములోనునిచి మర్దించిన తెల్లగభస్మంబగు యీ తాళకభస్మములో వరిగింజయెత్తును పంచదారతోగాని లేక నేతితో గాని సాయంప్రాతఃకాలముల సేవింపుచుండిన 80 వాతరోగములు వాతగ్రంధులు సప్తధాతువులు శోషించుట వాపు రసవైకృతము 18 కుష్ఠువులు వీనిని నశింపంజేయు. పథ్యము ఆవునెయ్యి పెరుగు చల్ల వీనిని సేవింపవలయు (శుద్ధిచేసిన తాళకమును ఖల్వములో నునిచి నిమ్మపండ్లరసముతో 1 దినము వేపాకురసముతో 8 దినములు మర్దించి నిడుపుగకణికలు జేసి యెండించి పిదప యేపి విభూతినియుంటగ గట్టి దానిందోలిచి అందు తాళకపుకణికలనునిచి దానిపై యేపి బూడిదబోసి గట్టించి దానిపై చీలమన్ను లేపనముజేసి యెండించి 4 ఝాములువండిన భస్మంబగు. ఇట్టి తాళకపు భస్మములో 1 భాగమును గ్రహించి దానితోడ 2 భాగముల పిప్పలి చూర్ణమును గలిపి

తేనెతోనూరి సేవించిన క్షయము పాండువు చిప్పికా కాసము అతిసారము వాతరోగము కుష్ఠువు వీనిని హరింపంజేయు పథ్యము (నల్లవరిబియ్యపు కంటకము నెయ్యి తో టకూర వీనిని భక్షింపవలయు.

శ్లో॥ దేహేకిలాసేనంజాతే కండ్వావాచర్మపీడితమ్।
కాసమర్దక బీజానిమూలకానాంతథైవచ।
గంధపాషాణమిశ్రాణిసిధ్మహాంతి నసంశయః॥

తా. శరీరమున శిబ్బెముగలిగి దురదవలన చర్మము పొట్టువలె రాలుచుండిన దురదగొండి విత్తులు ముల్లంగివిత్తులు గంధకము పుల్లిపాషాణము వీని నుదకముతో నూరి లేపనముజేసిన శిబ్బెము నిస్సంశయముగ హరించు.

గంధకోత్పత్తి తత్సేవనా క్రమము.

శ్లో॥ [సిద్ధరసార్ణవే] శృణుదేవిప్రవక్ష్యామియతోత్పన్నశ్చగంధకః తమహంకథయిష్యామి శృణుష్వాయతలోచనే। అమృతోద్ధితస్సాక్షాద్దివ్యతేజామహాగుణః। పీతశ్చైవతథాశ్వేతః కపోతశ్చతృతీయకమ్। అరక్తశ్చచతుర్థస్స్యాత్ర్కమోత్తరగుణంప్రియే॥ తస్యగంధస్యగంధేనమోహితాశ్చాపిదానవాః॥ గంధకోనామతేనైవ విఖ్యాతఃక్షితిమండలే। తథాక్రమగుణాశ్చైవ భవంతిగిరిజాఽపి। తత్రక్షేత్రోత్థితస్యైవ శుద్ధింకుర్యాద్విచక్షణః॥ తత్రాసితక్రిమేణైవ తృతీయంచసమాహితః॥ * వమనంరేచనంకుర్యాత్కర్తవ్యస్యచనిశ్చయః। క్రియాంకృత్వాప్రయత్నేన శుచిర్గంధంసమాచరేత్। శుభేముహూర్తేనక్షత్రే హ్యర్చయిత్వాజగద్గురుమ్। విధినైవతుసుప్రాజ్ఞః కర్తవ్యోసిత్యమేవహి॥

తా. ఓపార్వతీ ! గంధకము జనించునట్టిస్థలమును వచించెద వినుము గంధకము క్షీరసముద్రమునజనించి దివ్యమైన తేజస్సు మహాగుణసంపత్తిగలదై పసపు వర్ణము శుభ్రి

* వమనం రేచనంకృత్వా శుద్ధించైవ సమాచరేత్॥

శ్వేతవర్ణము కపోతవర్ణము యొకింతరక్తవర్ణము అన 4 విధంబులు గలదై 1 దానికంటె నొకటి గుణాధిక్యము గలదిగనుండు. ఈ గంధకము యొక్క పరిమళము వలన దానవులు మోహితులైనందున దీనికి గంధకమను నామము భూమండలమున గలిగె. ఇటుల నేపర్వతమున జనించిన గంధకము సగా 4 విధంబులుగలదై 1 దానికంటె నొకటి గుణాధిక్యము గలదిగ నుండు. భూమియందు జనించిన 4 విధములగు గంధకములలో మూడవదియైన కపోతకమును దానిని బుద్ధిమంతుడగు వైద్యుడు క్రమముగ శుద్ధిచేసిన రోగికి వమనవిరేచనంబులు చేయించి తాను స్నానాదులచే శుద్ధుడై సుముహూర్తనక్షత్రంబున విధిప్రకారము జగద్గురువును బూజించి గంధక కల్పము నొసంగవలయు. మరియు గంధకకల్పము నొసంగునపుడెల్ల యీ విధినే వైద్యుడాచరింపందగు.

గంధకసేవనయందు పథ్యాపథ్యములు.

శ్లో॥ భోజ్యానిచ ప్రవక్ష్యామి త్యాజ్యాని వివిధాపిచ ।
షష్టికాశ్చ తథాశాల్యో గోధూమాశ్చ విశేషతః ।
జాంగలానిచ మాంసాని † లాఘవాని ప్రదాపయేత్ ।
ఏవంముద్గాసితాస్సర్పి స్సితా క్షీరం మధూత్కరమ్ ।
ఏవంభోజ్యం తథాపథ్యం మయాఖ్యాతం వరాననే ॥

తా. గంధకసేవన కాలమున 60 దినములకు ఫలించిన వడ్లబియ్యము గోధుమలు జాంగలమాంసము లఘుకరద్రవ్యములు వల్లపెసలు నెయ్యి పంచదార పాలు మద్యము అనువానిని పథ్యమునందు గ్రహింపవలయు. సుందరమైన ముఖముగల యోపార్వతీ! యిటుల పథ్యాపథ్యంబులు నాచే జెప్పంబడియె.

గంధకసేవనోపయుక్త మంత్రము.

శ్లో॥ అథమంత్రం ప్రవక్ష్యామి గంధకస్యచ భక్షణే ।
ఓంనమో మృత్యుశిఖాయ అమృతరూపజీవనే ।
దానవేంద్రేణ చాజ్ఞాత అమృతత్వం దేహిస్వాహా ॥

తా. గంధకము సేవించునపుడు " ఓంనమో " అను మంత్రమును పఠింపవలయు.

† ఛాగలాని ప్రయోజయేత్ — మేకమాంసము.

కుష్ఠురోగమునకు గంధకకల్పము.

శ్లో॥ గంధకస్య పలంచైవ సూతకస్య పలంతథా । గగనస్య పలం
చైవ హాటకస్య పలంతథా । నీలాంజనం పలంచైవ త్రిఫ
లానాం పలత్రయమ్ । ద్విసప్తకంతు పక్షంవా షణ్మాసంవా
ప్రయోగతః । వలీపలిత నిర్ముక్తో సర్వరోగ వివర్జితః । దివ్య
దృష్టిః ప్రవర్తేత జీవేదబ్దాయుతంనరః । వాతారి తైల
సంయుక్తం త్రిఫలా గుగ్గులేనచ ॥

తా. శుద్ధిచేసిన గంధకము శుద్ధిచేసిన రసము అభ్రకభస్మము స్వర్ణభస్మము శుద్ధిచేసిన నీలాంజనము యివి దినుసుకొక్కొకపలము త్రిఫలములు 3 పలములు యిటుల వీనినెల్ల చూర్ణముచేసి ఆముదము త్రిఫలములు శుద్ధిచేసిన మహిషాక్షిగుగ్గిలము అను వాని యనుపానముతోడ 14 దినములుగాని లేక 15 దినములుగాని లేక 6 మాసములుగాని సేవించిన వలీపలిత విముక్తుండై సర్వరోగవివర్జితుండై దివ్యదృష్టిగలవాడై 10000 సంవత్సరములు జీవించు.

శ్లో॥ గంధకస్య పలంచైకం రసస్యార్థం క్షిపేత్తథా । కుమారీ
రససంమృష్టం దినైకం గోళకీకృతమ్ । అంధమూషా కృతం
ధ్మాతం లేహయేన్మధుసర్పిషా । మాషమాత్ర ప్రయో
గేణ జరా దారిద్ర్యనాశనమ్ ॥

తా. శుద్ధిచేసిన గంధకము 1 పలము శుద్ధిచేసిన రసము ½ పలము యీ రెంటిని కలబందరసముతో 1 దినము కాటుకవలెమర్దించి ముద్దజేసి అంధమూషలోనునిచి సంధిలేపనముజేసి నిప్పులోబెట్టి యూది దానిని దీసి మాషప్రమాణమును తేనె లేక నేతితో భక్షించిన జరాదారిద్ర్యముల హరింపజేయు.

శ్లో॥ గంధకస్యపలేద్వేతు సూతకస్యపలంతథా ।
కచ్ఛపయంత్రగతంపక్వం లేహయేన్మధుసర్పిషా ।
మాషమాత్ర ప్రయోగేణ కుష్ఠం హరతిదారుణమ్ ॥

తా. శుద్ధిచేసిన గంధకము 2 పలములు శుద్ధిచేసిన రసము 1 పలము యీరెంటిని కజ్జలిగనూరి కచ్ఛపయంత్రములో నునిచి పాకముజేసిన భస్మంబగు అందొక మాష ప్రమాణము తేనె నేతితో భక్షించిన దారుణమైన కుష్ఠమును హరింపజేయు.

శ్లో॥ త్రిఫలా గంధకంచూర్ణం భృంగరాజ సహాన్వితమ్ ।
సంవత్సర ప్రయోగేణ జీవేద్వర్ష శతంనరః ॥

తా. త్రిఫలములు శుద్ధిచేసిన గంధకము వీనిని చూర్ణముజేసి గుంటగలగరాకు రసముతో 1 సంవత్సరమువరకు సేవింపుచుండిన 100 సంవత్సరములు జీవించు.

శ్లో॥ గంధకస్యపలంచైవ పిబేత్క్షీరేణ వా నిశి ।
అర్ధమాసప్రయోగేణ హంతికండూంవిచర్చికామ్ ॥

తా. 1 పలము శుద్ధిచేసిన గంధకమును రాత్రులయందు పాలలోవైచి గాని ½ మాసమువరకు సేవింపుచుండిన దురద విచర్చిక కుష్ఠము హరించు.

శ్లో॥ ఘృతంగవ్యం పలంచైవ తదర్ధం చైవసూతకమ్ ।
గంధకం పలమాత్రేణ జరావ్యాధి వినాశనమ్ ।
వాచస్పతి సమోబుద్ధ్యా షణ్మాసా చరణేన తు ॥

తా. ఆవునెయ్యి 1 పలము శుద్ధిచేసిన రసము ½ పలము శుద్ధిచేసిన గంధకము 1 పలము యీటుల వీనిసేకముజేసి 6 మాసములు సేవించిన ముదిమిని హరింపంజేయుటయే గాక బృహస్పతితో సమానమైన బుద్ధిని గలుగంజేయు.

శ్లో॥ గంధకం త్రిఫలాయుక్తం ఘృతేన మధునాసహ ।
భక్షితంతు మహారోగం హంతిమాసేనదారుణమ్ ॥

తా. శుద్ధిజేసిన గంధకము త్రిఫలములు వీనిని చూర్ణముజేసి నేతితోగాని తేనెతోగాని 1 మాసమువరకు సేవింపుచుండిన దారుణమైన కుష్ఠము హరించు.

స్వర్ణకరణ విధి.

శ్లో॥ గంధకం చాంధమూషస్థం సబీజం చైవమర్దితమ్ ।
భూమిస్థం మాసమేకంతు తారం భవతికాంచనమ్ ॥

తా. శుద్ధిజేసిన గంధకమును కాలకూటము వత్సనాభి శృంగము ప్రదీపకము హాలాహలము బ్రహ్మపుత్రము హారిద్రము సక్తుకము సౌరాష్ట్రికము అను మహావిషంబులచే మర్దింపబడి సప్తకంచుక దోషరహితముగ చేయబడినరసముతో నేకముజేసి బాగుగ మర్దించి అందుమూషలో నునిచి 1 మాసము భూస్థాపనముజేసి దానిని గరిగించి వెండితోదగలిపిన బంగారమగును.

గంధకకల్ప సేవనామహిమ.

శ్లో॥ అభ్రకంహారబీజంచ షడంశేనతు కాంచనమ్। ధ్మాతంప్రవసృత
మూషాయాం గంధకేన సుసంయుతమ్ । మూషాంత్యక్త్వా
సమారోహేదూర్ధ్వంతు ఖగవద్రసః। రాజికార్ధార్ధమాత్రేణ
పర్వతానపి వేధయేత్ । రాజసర్షపమాత్రేణ తద్రసంయది
భక్షితమ్ । ఖేచరత్వమవాప్నోతి క్రీడతేనిర్జరైస్సహ ॥

తా. అభ్రకభస్మము పైప్రకారము శుద్ధిచేయబడిన రసము యీ 2 కు 6 వ భాగము సువర్ణభస్మము శుద్ధిచేసిన గంధకమును గ్రహించి విశాలమైన మూషలో నునిచి యూదిన రసము పక్షివలె పొడవుగ నెగురును. పిదప వాసములో రాజికార్ధప్రమాణమును సేవించిన పర్వతముల భేదింపదగిన బలముగలవాడగు, మఱియు తెల్లఆవగింజంత సేవించిన దేవత్వమునుజెంది దేవతలతో గ్రీడించు.

శ్లో॥ తుల్యాయసంతథాసూతంగంధరాజేనరంజితమ్ । మ్లేచ్ఛంచ
ఘటీయంత్రేణతూరేత్రైవపిధాయచ। క్రమాగ్నినాచైకదినం
సాంగశీతలముద్ధరేత్ । సంమర్ద్యంచవ్రీహిమాత్ర శర్కరేణ
ఘృతేనవా। ప్రాతస్సాయంప్రదాతవ్యంసర్వవాతవికారజిత్।
వాతగ్రంథౌ ధాతుశోషే ప్రసారే రసవైకృతౌ । అష్టాదశ
సుకుష్ఠేషు గవ్యాజ్యం దధితక్రకమ్ ॥

తా. ఇనుపభస్మము శుద్ధిచేసిన రసగంధకములు తామ్రభస్మము వీనిని సమభాగములుగ మర్దించి ఘటీకాయంత్రములో నునిచి దానిని చింత మొదలగు వాని క్షారములలోమూసి క్రమాగ్నులతో 1 దినము వండి సాంగశీతలమునవీసి మర్దించి వడ్లగింజంతను శర్కరతోగాని లేక నేతితోగాని సాయంప్రాతఃకాలముల సేవింపుచుండిన సర్వవాత వికారములు వాతగ్రంథులు ధాతుశోష అతిసారము రసవైకృతము 18 కుష్ఠములు వీనిని హరింపంజేయు. ఆవునెయ్యి ఆవుపెరుగు ఆవుచల్ల వీనిని పథ్యమునం దునిచికొనవలయు.

సువర్ణ కరణ విధి.

శ్లో॥ హేమసైరికసంయుక్తం సమాంశం గంధకంరసమ్ ।
దేవదాలీ రసేనైవ తారం భవతికాంచనమ్ ॥

తా. బంగారు కావిరాయి యివి దినుసు కొక్కొకభాగము శుద్ధిచేసిన రసగంధకములు దినుసుకు 2 భాగములు యిటుల వీనిని ఖల్వములోనునిచి దాసరదంగిరసముతో మర్దించి వెండిపై లేపనముచేసి పుటంబిడిన బంగారమగు.

శ్లో॥ సూతకేన సమాయుక్తం ధాత్రీ గంధకసంయుతమ్ ।
సంవత్సర ప్రయోగేణ చిరాయుః పురుషోభవేత్ ॥

తా. శుద్ధిచేసినరసము శుద్ధిచేసిన వెల్లికాయగంధకము యీ 2 ని మర్దించి పుటంబిడిన రసభస్మంబగు. ఈ రసభస్మమును నొకవత్సరము సేవింపుచుండిన నరుడు దీర్ఘాయువుగలవాడగు.

శ్లో॥ తారంసుగంధంసమషోడశాంశం సుల్బాభ వేహ్నార్యశశాంకవర్ణమ్। మయూరకేణసంయుక్తంపాండురోగంవినాశయేత్।
మహాకాలాయ సంయుక్తం హారే త్కుష్ఠాన్యశేషతః ॥

తా. రజతభస్మము శుద్ధిచేసిన నల్లగంధకము యివి సమభాగములు, ఈ రెంటికి 16వ భాగము తామ్రభస్మము గలిపి మర్దించి పుటంబిడిన సూర్యచంద్రవర్ణ తుల్యంబుగనగు, దీనిని బ్రహ్మమేడిచూర్ణములో గలిపి భక్షించిన పాండువును మహాముసినిచెక్క చూర్ణముతోడం జేర్చి భక్షించిన కుష్ఠువులు హరించు.

శ్లో॥ శుల్బస్య గగనస్యాపి హేమధాతో ర్విధాపివా ।
సమాంశం పిష్టకంకృత్వా అంధమూషా నివేశితమ్ ।
నింబపంచాంగసంయుక్తం కుష్ఠమౌదుంబరంజయేత్ ।
శశిరేఖా సమాయుక్తం కల్పాయు ర్జాయతే నరః ॥

తా. తామ్రభస్మము అభ్రకభస్మము సువర్ణభస్మము వీనిని సమభాగములుగా జేసి ముద్దచేసి అంధమూషలోనునిచి పుటంబిడి వేపసమూలానుపానముతోడ భక్షించిన ఔదుంబరకుష్ఠమును హరింపజేయును. మరియు దీనిని తిప్పసత్తుతోడ భక్షించినచో కల్పకాలమువరకు జీవించు.

గంధక రసాయనము.

శ్లో॥ [ఆయుర్వేదే] శుద్ధోబలిర్గో పయసావిభావ్య తతశ్చతుర్జాతగుడూచికాభిః। పథ్యాక్షధాత్ర్యోషధభృంగరాజై ర్భావ్యోష్ట

వారం పృథగార్ద్రకేణ। సిద్ధేసితాం యోజయతుల్యభాగాం రసాయనంగంధకసంజ్ఞితంస్యాత్ । ధాతుక్షయంమేహగణాగ్నిమాంద్యం శూలంతథాకోష్ఠగతాంశ్చరోగాన్ । కుష్ఠాన్యథాష్టా దశభేదవంతి నివారయత్యేవ చరాజరోగమ్ । కర్షోన్మితంసేవితమేతిమర్త్యో వీర్యంచపుష్టిం బలవాగ్ని ప్రదీప్తిమ్ । వమనం రేచనంపూర్వం శుద్ధించైవ సమాచరేత్ । జాంగలాని తుమాంసాని ఛాగలాని ప్రయోజయేత్ ॥

తా. ఆవుపాలతో శుద్ధిచేయబడిన గంధకమును చాతుర్జాతకములు తిప్పతీగ కరక్కాయ గచ్చపలుకులు ఉసిరికవరుగు శొంఠి గుంటగలగర అల్లము అనువాని రసములలో ప్రతిదానిచే 8 దేసి మార్లు భావనచేసి పిదప దానికి సమముగ పంచదారగలిపిన గంధకరసాయనమగును. దీనిని కర్షప్రమాణము సేవించిన ధాతుక్షయము సర్వమేహములు అగ్నిమాంద్యము శూల కోష్ఠగతోపద్రవములు సర్వకుష్ఠువులు మొదలగు బలిష్ఠమైన రోగముల హరింపజేయుటయేగాక పరాక్రమము పుష్టి బలము వీనిని సగా కలుగంజేయును. మరియు నీరసాయనము నిచ్చుటకు ముందు వమన రేచనముల గొనంగవలయును. మరియు జాంగలమాంసమును మేకమాంసమును భోజనమునందు జేర్చికొనవలయును.

శ్లో॥ యావనాళంచ తక్రంచ వ్యంజనం తైలపాచితమ్ । దుగ్ధంమాహిషసర్పిశ్చలవణంచవివర్జయేత్ । తథాతీక్ష్ణకషాయాశ్చ కాంజికం కేవలంతథా । అత్యుష్ణంచాతిశీతంచ నసేవేత కదాచన । యవాన్నక్షుద్రధాన్యానివిషమాన్నంవ్యవాయకమ్ । సంజాతంచ పతేద్వీర్యం తస్మాత్సర్వం పరిత్యజేత్ । స్త్రీయం యానాధిరోహంచ వహ్నించైవా తపంతథా । యదిదం పరమంగుహ్యం తత్ర ప్రీత్యామయోదితమ్ । గోపనీయం ప్రయత్నేననదేయంయస్యకస్యచిత్ । అమృతంచతథాచైవ శుద్ధం కృత్వాతుగంధకమ్ । అమృతం విధిసంయుక్తం విధిహీనంచ తద్విషమ్ । యస్తువై భక్షయేన్మోహా త్సాధకస్సిద్ధికాంక్షయా । సమూఢోగన్ధకంప్రాశ్య క్షిప్రంమ శ్యేద్యమాలయమ్॥

తా. పై రోగములను సేవించునపుడు జొన్నలు మజ్జిగ నూనెతో చేయ బడిన పదార్థములు బర్రెపాలు బర్రెనెయ్యి లవణము తీక్ష్ణద్రవ్యములు కషాయద్రవ్యములు కలి అత్యుష్ణము అతిశీతలముగల ద్రవ్యములు యవాన్నము క్షుద్రధాన్యములు విషమాన్నము * వ్యవాయికద్రవ్యములు స్త్రీసంపర్కము బాహానము అగ్ని యెండ అనుపానిని వర్జింపవలయు. ఇటు చేయని యెడల శుక్రము నష్టంబగు. ఓ పార్వతీ! ఇట్టి మహారహస్యముగల యీ రోగములను ప్రీతివలన నీకు నేను వచించితిని. కావున దీని నెవ్వరికిం జెప్పక రహస్యముగ నుంచుకొనుము. క్రమముగ శుద్ధిచేయబడిన గంధకమును సేవించిన అమృతప్రాయంబగు విధి విహీనముగ సేవించిన విషతుల్యంబగు, గంధక భక్షణయం దిచ్ఛగలవాడు అజ్ఞానము వలన దానిని విధివిహీనముగ భక్షించిన యమాలయంబున కేగు.

శ్లో॥ గంధకస్య పలంన్యస్య సూతకస్య పలంతథా। నాగస్యతు
పలంచైవ టంకణస్యపలంతథా। కన్యాపలత్రయంచైవ విషా
ణస్య పలత్రయమ్।ద్విసప్తకాద్విశేషేణ షణ్మాసాత్తు ప్రజా
యతే। దివ్యదృష్టిః ప్రవర్తేత జీవేదా చంద్రతారకమ్॥

తా. శుద్ధిచేసిన గంధకము శుద్ధిచేసిన రసము నాగభస్మము వెలిగారము యివి దినుసు కొక్కొకపలము కలుబంద 3 పలములు దుప్పిభస్మము 3 పలములు యిటుల దీని నేకముజేసి 14 దినములు భక్షించిన సర్వకుష్ఠువులు హరించు. మరియు దీని 6 మాసములు భక్షించిన దివ్యదృష్టిగలవాడై చంద్రసూర్యులుండువరకు జీవించు.

శ్లో॥ గంధకంత్రిఫలాయుక్తం మధురత్రయమిశ్రితమ్।
భక్షయేత్ప్రాతరుత్థాయ వలీపలిత శాంతయే॥

తా. శుద్ధిచేసిన గంధకములో త్రిఫలచూర్ణము గలిపి పంచదార తేనె నెయ్యి అనుపాని యనుపానముతో ప్రాతఃకాలమున సేవించిన వలీపలితములు హరించు.

కుష్ఠువులయందు పథ్యము.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] శాలీయయవగోధూమాః శ్యామాకాశ్చ
ప్రియంగవః। ముద్గామసూరాస్తువరీ తిక్తశాకానిజాంగలమ్।
వరాపటోల ఖదిర నింబశ్చ బృహతీఫలమ్। కస్తూరీగంధ

* వ్యవాయికద్రవ్యములన—గంజాయియాదు నల్లమందు మొదలగునవియు.

సారశ్చ కుంకుమంచ సరామఠమ్। యథాదోషం సమస్తాని
పథ్యాన్నేతానికుష్ఠినామ్॥

తా. ప్రాతవడ్లు యవలు గోధుమలు చామలు కొఱ్ఱలు పచ్చపెసలు చిఱుసెనగలు కందులు చేదుగలకూరలు జాంగలమాంసము పిల్లిపీచర పొట్లకాయ చంద్ర వేపపువ్వు నేలములకపండ్లు కస్తూరి చందనము కుంకుమపువ్వు యింగువ యివి కుష్ఠువులయందు దోషానుగుణ్యముగ పథ్యకరంబులు.

కుష్ఠువులయం దపథ్యము.

శ్లో॥ అన్నపానం హితంకుష్ఠే నత్వామ్లలవణోషణమ్।
దధిదుగ్ధగుడంసూప తిల మాషాం స్త్యజేన్నరః॥

తా. పులుసు వుప్పు కారముగల యన్నపానములు పెరుగు పాలు బెల్లము పప్పు నువ్వులు మినుములు యివి కుష్ఠరోగమునం దపథ్యకరంబులు.

విసర్ప నిదానము.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే]లవణామ్లకటూష్ణాదిసంసేవాదోషకోపతః।
విసర్పస్సప్తధాజ్ఞేయ స్సర్వతః పరిసర్పణాత్॥

తా. ఉప్పు పులుసు కారము వుష్ణము మొదలగు పదార్థముల సేవించుటవలన వాతాదిదోషములు ప్రకోపించి 7 విధములైన విసర్పరోగముల గలుగంజేయు. ఇది సర్వశరీరమునందు వ్యాపించుటచే విసర్పమనంబడు.

శ్లో॥ రక్తంలసీకాత్వఙ్మాంసం దూష్యం దోషాస్త్రయోమలాః।
విసర్పాణాం సముత్పత్తౌ విజ్ఞేయాస్సప్తధాతవః॥

తా. రక్త రస త్వఙ్మాంసములు వాత పిత్త శ్లేష్మములు దుష్టంబు లగుటవలన సప్తధాతువులయందు విసర్పరోగము జనించు.

వాతవిసర్ప లక్షణము.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] వాతాత్పరీత సదృశా స్ఫోటాస్స్యు
శ్శాగ్నిదగ్ధవత్। సంజ్ఞానాశో వ్యథాశోషో నిద్రాతి శ్వాసక
జ్వరాః। యథావాత జ్వరేచిహ్నం తథావాత విసర్పకే।
విరేచవమనంచైవ లేపనాసృగ్విమోక్షణైః॥

తా. ఉలవలతో సమానముగ పొక్కులు గలిగి కాలినట్లుండుట ప్రజ్ఞలేకుండుట వేదన శోషగలుగుట మిక్కుటముగ నిదుర వుబ్బసము జ్వరము వాతజ్వర చిహ్నము గలుగుట ఈ లక్షణములుగలది వాతవిసర్పియని దెలియవలయు. దీనియందు రేచన వమనముల కొసంగుటయేగాక లేపనములను జలగలవలన రక్తస్రావములు జేయింపవలయు.

పిత్త విసర్ప లక్షణము.

శ్లో॥ పిత్తాత్పిత్తజ్వరేయస్య చిహ్నం ద్రుతగతి స్తథా।

తా. పిత్తజ్వర లక్షణంబులన్నియుం గలిగి పిత్తధాతువు తీవ్రముగ నడుచుచుండిన పిత్తవిసర్పియని దెలియవలయు.

శ్లేష్మవిసర్ప లక్షణము.

శ్లో॥ కఫాత్కండూ యుతస్స్నిగ్ధః కఫజ్వర సమానరుక్।

తా. దురద మెఱుపు శ్లేష్మజ్వరలక్షణములు గలిగియుండిన శ్లేష్మ విసర్పియని తెలియవలయు.

సన్నిపాత విసర్ప లక్షణము.

శ్లో॥ సన్నిపాతసముత్థశ్చ సర్వరూపసమన్వితః॥

తా. వాత పిత్త శ్లేష్మ విసర్పిలక్షణంబులన్నియు గలది సన్నిపాత విసర్పియని తెలియవలయు.

కర్దమ విసర్ప లక్షణము.

శ్లో॥ [సిద్ధరసార్ణవే] కఫపిత్తా జ్జ్వర స్తంభో నిద్రా తంద్రాశిరోరు
జః। అంగావసాదవిక్షేప ప్రలాపారోచకభ్రమాః। మూర్ఛా
గ్నిహానిర్భేదోస్థ్నాం పిపాసేంద్రియ గౌరవమ్। ఆమోపవే
శనం లేప స్స్రోతసాం స విసర్పతి। ప్రాయేణామాశయాంగృ
హ్ణో న్నైకదేశం న చాతిరుక్। పిండకై రవకీర్ణోతి పీతలోహిత
పాండురైః। స్నిగ్ధోసితో మేచకాభో మలిన శ్శోఫవాన్గు
రుః। గంభీరపాకః ప్రాజ్యోష్మా స్పృష్టః క్లిన్నోవదీర్యతే।
పంకవచ్ఛీర్ణమాంసశ్చ స్పష్టస్నాయు సిరాగణః। శవగం
ధిశ్చవిసర్పః కర్దమాఖ్య ముశంతి తమ్।

తా. కఫ పిత్తమువలన తాపముగలుగుట శరీరము స్తంభించుట నిద్ర తంద్ర తలనొప్పి శరీరమున బడలికగలుగుట కాళ్ళుచేతు లీడ్చుట తఱుచుగ వదరుట అరుచి భ్రమ మూర్ఛ అగ్నిమాంద్యముగలుగుట యెముకలు పగిలినటుల నొచ్చుట దప్పి యింద్రియములయందు జడత్వముగలుగుట ఆమముబడుట ముఖాదిస్రోతస్సులయందు కఫము నిండి లేపనము జేయించబడి నటులుండుట ఆమాశయమునపై జనించి కడుబాధా రహితంబై పసుపు యెఱుపు తెలుపువర్ణముగల పొక్కులతోగూడినదై సర్వశరీరమునందు వ్యాపించియుండుట మెఱయుచు నల్లనై నెమలికన్నులయొక్క వర్ణముగలదై మలయుక్తమై వాపు జడత్వము అనువానితో గూడియుండుట లోనంబండుట మిక్కుటముగ యూష్మము గలిగియుండుట అదిమినతోడనే చెమ్మగలుగుట చిట్లినట్లుండుట బురదవలెనే మాంసము శిథిలంబై సిరాస్నాయువులు దొరచికొనియుండుట పీనుగవాసన వేయుట యీ లక్షణములుగలది కర్దమవిసర్పియని తెలియవలయు.

గ్రంథివిసర్ప లక్షణము.

శ్లో॥ [పూజ్యపాదీయే] కఫేనరుద్ధః పవనః భిత్వా తం బహుధా
కఫమ్। రక్తం వా వృద్ధరక్తస్య త్వక్సిరాస్నాయుమాంసగమ్।
దూషయిత్వాచ దీర్ఘాణు వృత్తస్థూల ఖరాత్మనామ్। గ్రంథీ
నాం కురుతేమాలాం రక్తానాం తీవ్రరుగ్జ్వరామ్। శ్వాస
కాసాతిసారస్య శోషహిక్కా వమిభ్రమైః। మోహవై
వర్ణ్య మూర్ఛాంగ భంగాగ్ని సదనై ర్యుతామ్। ఇత్యయం
గ్రంథి వీసర్పః కఫమారుతకోపజః।

తా. స్వకారణమువలన ప్రకోపించిన కఫముచే నడ్డగింపంబడిన వాతము కఫమునుగాని లేక వృద్ధిబొందిన రక్తముగాని భేదించి చర్మము సిరలు స్నాయువులు మాంసము అనువానిజెందించి దోషయుక్తముగజేసి పొడవుగ చిన్నదిగ గుండ్రముగ లావుగ గరగరగ యెఱ్ఱగనుండు గ్రంథులసమూహము గలుగంజేయుట వానియందు మిక్కుటమైన శూల బలమైన జ్వరము శ్వాసము దగ్గు అతిసారము నోరెండుట యెక్కిళ్ళు వాంతి భ్రమ భ్రాంతి వైవర్ణ్యము మూర్ఛ ఒడలువిరుపు అగ్నిమాంద్యము గలుగుట యీ లక్షణములుగలది గ్రంథివిసర్పియని తెలియవలయు. ఇది కఫవాత ప్రకోపము వలన జనించు.

అగ్నివిసర్ప లక్షణము.

శ్లో॥ [ఆయుర్వేదే] వాతపిత్తాజ్జ్వరచ్ఛర్ది మూర్ఛాతీసార తృ
డ్భ్రమైః। అస్థిభేదాగ్నిసదన తమకారోచకై ర్యుతః । కరోతి
సర్వమంగంచ దీప్తాంగారావకీర్ణవత్ । యంయం దేశం విసర్ప
శ్చ విసర్పతి భవేచ్చసః । శాంతాంగారాసితోనీలో రక్తోవా
శూపచీయతే।అగ్నిదగ్ధ ఇవస్ఫోటైః శీఘ్రగత్వాద్రుతంచసః।
మర్మానుసారీ విసర్పస్స్యా ద్వాతోతిబలవ స్తతః। వ్యథేతాం
గంహరేత్సంజ్ఞాం నిద్రాంచ శ్వాసమీరయేత్ ।హిక్కాంచ
సతతోవస్థా మీదృశీం లభతేనరః । క్వచిచ్చర్మా రతిగ్రస్తో
భూమిశయ్యాసనాదిషు । చేష్టమాన స్తతఃక్లిష్టో మనోదేహస
ముద్భవామ్।దుర్బోధామశ్నుతే నిద్రాం సోగ్నివీసర్పఉచ్యతే॥

తా. వాతపిత్తములవలన గలిగిన విసర్పమునందు జ్వరము వాంతి మూర్ఛ అతిసారము దప్పి వొడలువిరుచుట యెముకలు విరిగినటుల నొచ్చుట అగ్నిమాంద్యము నేత్రములయందు మబ్బు అన్నద్వేషము అనువవిగలుగు. దానిసంబంధమువలన సర్వశరీరముపై నిప్పులు బోసినటులుండుట విసర్పివ్యాపించుచుండు స్థలమున నల్లగ నీలముగ యెఱ్ఱగనుండునదై త్వరితముగ వాపుగలుగుట అగ్ని దగ్ధంబైనటుల పైనబొబ్బలులేచి శీఘ్రముగతిగలదై కడుతీవ్రముగ హృదయమును కెందుటు లేక వాతము కడుబలిష్ఠంబగుట వలన శరీరమున వ్యథనుగలుగంజేయుట సంజ్ఞను నిద్రను నశింపంజేయుట శ్వాసమును వృద్ధిపరచుట యెక్కిళ్ళుగలుగుట భూమిమీదగాని లేక పడకమీదగాని గూర్చుండినను సుఖముగలుగకుండుట సంచారమువలన క్లేశముగలుగుట మనోదేహములకు క్లేశము వలనగలిగెడి దుర్బోధనిద్ర (అనగా మరణరూపకమైననిద్ర) ప్రాప్తంబగుట యీ లక్షణములుగలది అగ్నివిసర్పియని తెలియవలయు.

క్షతవిసర్ప లక్షణము.

శ్లో॥ బాహ్యహేతోః క్షతాత్క్రుద్ధ స్సరక్తం పిత్తమీరయన్ ।
విసర్పం మారుతఃకుర్యా త్కుళుత్థ సదృశై శ్చితమ్ ।
స్ఫోటైశ్శోథ జ్వరరుజా దాహాఢ్యంశ్యావశోణితమ్॥

తా. బాహ్య కారణమువలన గాయముగలిగిన దానివలన వాతము ప్రకోపించి రక్తసహిత పిత్తమును వ్రణమునందుజేర్చి విసర్పమును గలుగంజేయుట దానిపై ఉలవలతో సమానమైన శ్యామల వర్ణముగల కురుపులు వాపు గలుగుట జ్వరము వచ్చుట శూల దాహముగలుగుట రక్తము శ్యామలవర్ణముగనుండుట యీ లక్షణములుగలది క్షతజ విసర్పియని తెలియవలయు.

విసర్పోపద్రవములు.

శ్లో॥ జ్వరాతిసారవమథు తృణ్మాంసదరణక్లమః ।
అరోచకావిపాకౌచ విసర్పాణాముపద్రవాః ॥

తా. జ్వరము అతిసారము వాంతి దప్పిగలుగుట మాంసము పగులుట అనాయాసముగ శ్రమ అరుచిగలుగుట అన్నము జీర్ణముగాకుండుట అనునవియు విసర్పిరోగోపద్రవంబులు.

విసర్ప సాధ్యాసాధ్య లక్షణము.

శ్లో॥ సిధ్యంతి వాతకఫపిత్తకృతావిసర్పా స్సర్వాత్మకః క్షతకృతశ్చ
వసిద్ధిమేతి। పిత్తాత్మకోంజనవపుశ్చభవేదసాధ్యః।కృచ్ఛ్రాశ్చ
మర్మసుభవంతిహి సర్వఏవ ॥

తా. వాత పిత్త కఫములవలన గలిగిన విసర్పము సాధ్యము సన్నిపాత క్షతములవలన గలిగిన విసర్పము అసాధ్యము పిత్తమువలన గలిగిన విసర్పములో వొడలు నల్లగనగుటవలన నసాధ్యంబు. మర్మస్థానమున గలుగు సర్వవిసర్పులు కష్టసాధ్యంబులు.

శ్లో॥ [ఆయుర్వేదే] అంతర్బహిశ్చవిస్ఫోటై ర్విసర్పిస్స్యాద్విసర్ప
ణాత్ । సామాన్యంతస్యసంస్థానం సజ్వరశ్శోథదాహరుక్ ।
అంతఃకృచ్ఛ్రోబహిస్సాధ్యో దుశ్చికిత్స్యోస్య ద్వయాశ్రయమ్॥

తా. లోపల వెలుపల పొక్కులు వ్యాపించుటవలన విసర్పియనంబడు. దీనియందు జ్వరము వాపు దాహము వేదన గలిగియుండుట సామాన్యలక్షణము. లోన బుట్టిన విసర్పి కష్టసాధ్యము వెలిపట జనించిన విసర్పిసాధ్యము లోన వెలుపలజనించినది యసాధ్యము.

విసర్పులకు కాలాగ్నిరుద్ర రసము.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] సూతకాంతాభ్రతీక్ష్ణానాం భస్మమాక్షిక
గంధకమ్ । వంధ్యాకర్కోటకీద్రావైస్తుల్యంమర్ద్యదినావధి।
వంధ్యా * కర్కోటకీకందే క్షిప్త్వాలేప్యం మృదాబహిః ।
భూధరాఖ్యే పుటేపాచ్యం దినైకంతద్విచూర్ణయేత్ । దశ
మాంశంవిషంయోజ్యం మాషమాత్రంతుభక్షయేత్। రసః
కాలాగ్నిరుద్రోఽయం దశాహేనవిసర్పనుత్। పిప్పలీమధుసం
యుక్తమనుపానం ప్రకల్పయేత్॥

తా. రసభస్మము కాంతభస్మము అభ్రకభస్మము వుక్కుభస్మము శుద్ధిజేసిన హేమమాక్షికము శుద్ధిజేసిన గంధకము వీనిని సమభాగములుగ ఖల్వములోనునిచి గొడ్డు కాకరాకురసముతో 1 దినము మర్దించి ముద్దజేసి మధ్యమున ఛిద్రముజేయబడిన గొడ్డు కాకరగడ్డలోనునిచి దానిపై చీలమన్ను లేపనముజేసి యొకదినము భూధరపుటంబిడి సాంగశీతలమునదీసి ఖల్వములోనునిచి చూర్ణముజేసి దానికి 10 వ భాగము శుద్ధిజేసిన నాభినిగలిపి మర్దించి మాషప్రమాణమును పిప్పలి తేనె అనుపాని యనుపానముతోడ 10 దినములు సేవించిన వాత విసర్పిహారించు.

పిత్తవిసర్పికి ప్రపౌండరీకాది లేపనము.

శ్లో॥ [శారీరే] ప్రపౌండరీక మంజిష్ఠా పద్మకోశీరచందనైః ।
† మేషశృంగీశమం యష్టీ క్షీరమిశ్రంప్రలేపయేత్ ।
దినసప్తప్రయోగేణ విసర్పంపైత్తికంహరేత్॥

తా. అంతరదామర మంజిష్ఠి పుష్కరమూలము వట్టివేరు శ్రీగంధము కద్ది యష్టిమధుకము వీనిని సమభాగములుగ పాలతోనూరి 7 దినములు శరీరమున లేపనము జేసిన పిత్తవిసర్పి హారించు.

క॥ చందనమును జమ్మాకును । చందనమును గూడపాలసద్యో
ఘృతముల్ । పొంగించిత్రాగియలందిన । సందియమును లేదు
వే విసర్పులుమానున్॥

* కర్కోటికాయిష్టా వ్యక్తాప్యంలేప్యం మృదాబహిః॥
† సయష్టింవీరణైః పిత్తేష్టిగపిత్తైః ప్రలేపనమ్॥

శ్లేష్మవిసర్పికి మదనాది చూర్ణము.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] మదనంమధుకంనింబం వత్సకస్యఫలానిచ।
* అనేనవమనం దేయం విసర్పేకఫసంభవే।

తా. మరంగ యిప్ప వేము కొడిసెకాయ వీనిని సమముగ చూర్ణముజేసి వమనమున కొసంగిన శ్లేష్మ విసర్పులు హరించు.

శ్లేష్మపిత్త విసర్పికి వారిసాగర రసము.

శ్లో॥ [సిందూరమణిదర్పణే] శుద్ధసూతంవిషంగంధం మృతాభ్రం
టంకణంశిలామ్। ముసలీంహాయుమారంచప్రత్యేకంచవిమర్ద
యేత్ । ద్విగుంజాంభక్షయేన్నిత్యం శ్లేష్మపిత్తవిసర్పనుత్ ।
మరాలభాపర్పటీరం పటోలంకటుకీతథా। త్రిఫలాగుగ్గులూం
తుల్యంకషాయ మనుపాయయేత్ ॥

తా. శుద్ధిచేసిన రసము శుద్ధిచేసిన నాభి శుద్ధిచేసిన గంధకము అభ్రకభస్మము వెలిగారము శుద్ధిచేసిన మణిశిల వీనిని సమభాగములుగ ఖల్వములోనునిచి తాటిగడ్డల రసముతో 1 దినము గన్నేరురసముతో 1 దినముమర్దించి 2 గురిగింజలయెత్తును మరద గొండి పర్పాటకము చేదపొట్ల కాకర త్రిఫలములు శుద్ధిచేసిన గుగ్గిలము వీనిని సమ భాగములుగ దంచి కషాయముకాచి యీ యనుపానముతోడ సేవించిన శ్లేష్మపిత్త విసర్పులు హరించు.

శ్లేష్మవాత విసర్పికి చికిత్స.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] సూతంగంధందగ్ధశంఖం మాక్షికంచశిలా
జతు । ద్వినిశాచామృతాచైవ తుల్యాంశంనీలికారసైః ।
మర్ద్యాజ్యాభ్యాంసహాపేష్యం విసర్పే లేపయేత్తథా। దేయః
కాలాగ్నిరుద్రోఽత్ర రసోగుంజాద్వయంహితమ్ । పటోలత్రి
ఫలానింబంమధునా లేహయేదను ॥

తా. రసము గంధకము కాల్చినశంఖము హేమమాక్షికము శిలాజిత్తు పసుపు మానిపసుపు తిప్పతీగె వీనిని సమభాగములుగ ఖల్వములోనునిచి నీలిచెట్టు

* వమనంచ విధాతవ్యం విసర్పేకఫపిత్తజే.

రసము తేనె నెయ్యి అనుపానితో మర్దించి విసర్పియందు లేపము చేయుటయేగాక 2 గురిగింజలయెత్తు కాలాగ్నిరుద్రరసమును చేతిపొట్లవిత్తులు త్రిఫలములు వేపచిగుళ్లు వీనిని తేనెతోనూరి యీ యనుపానముతోడ సేవించిన శ్లేష్మవాత విసర్పులు హరించు.

వాతపిత్తవిసర్పికి గుళూచ్యాది లేపము.

శ్లో॥ [ఆయుర్వేదే] గుళూచీపిచుమందాంబు బదరేంద్రయవాం
బుదాః। విస్ఫోటంనాశయంత్యాశు వాయుపిత్త విసర్పకమ్॥

తా. తిప్పతీగ వేము కురువేరు రేగు కొడిసెపాల తుంగముస్తెలు వీనిని సమభాగములుగ నూరి లేపనముచేసిన విస్ఫోటకము వాత పిత్త విసర్పులు హరించు.

విసర్పమునకు శోభాంజనాది లేపము.

శ్లో॥ శోభాంజనంగంధమూలం లవణంకాంజికైస్సహ।
లేపాత్సన్నయుగతంహంతి విసర్పమతి దుస్సహమ్॥

తా. మునగచెక్క కురువేరు ఉప్పు వీనిని కలితోనూరి శరీరమున లేపనము చేసిన కడుదుస్సహమైన స్నాయుగత విసర్పిని హరింపజేయు.

సన్నిపాత విసర్పమునకు చికిత్స.

శ్లో॥ రసఃకాలాగ్నిరుద్రోత్ర మధుమాగధిమిశ్రితమ్।
పటోలనింబవాసాశ్చ సప్తపర్ణి ఫలత్రికమ్।
గుళూచీకటుకీముస్తా ఏభిస్సం పాచయేద్ఘృతమ్॥
పానాచ్చలేపనాద్ధంతి వచిస్ఫోటం విసర్పకమ్॥

తా. కాలాగ్నిరుద్రరసమును తేనె పిప్పలితో సేవించినను లేక చేతిపొట్ల వేము అడ్డసరము యేడాకులపాలచెక్క త్రిఫలములు తిప్పతీగ కాకర తుంగముస్తెలు అను వానిని సమభాగములుగదంచి చూర్ణముచేసి నేతిలోగలిపివండి సేవన లేపనముల చేయుచుండినను బొబ్బలతో గూడియుండు విసర్పి హరించు. (శ్రీగంధము చందనపుమారు గూడపాలగంధము జమ్మిరాకురసము ఆవునెయ్యి వీనిని సమముగ గలిపి అందు సగమును పానముచేసి తక్కిన సగమును శరీరమున లేపనముచేసిన సర్వవిసర్పులు హరించు.

విసర్పోపచార క్రమము.

శ్లో॥ [అశ్వినినిఘంటౌ] తత్రవైరోధనంశస్తం తథాశోణితమోక్ష

ణమ్।ప్రశస్తం సర్వవిసర్పా పర్ణీనాంవా చతుష్టయమ్।బలా
త్రయం వాసఘృతం పానలేపనసేచనైః॥

తా. పైజెప్పబడిన సర్వవిసర్పులయందు వమన విరేచనములు రక్తస్రావము చేయించుట ప్రశస్తము మరియు కోలపొన్న ముయ్యాకుపొన్న కారుపెసలు కారు మినుములు వీనిని సమముగ కషాయముకాచి అందావునెయ్యి గలిపిగాని లేక * బలాత్రయమును కషాయముకాచి అందుఆవునెయ్యి గలిపిగాని సేవన లేపన సేచనముల జేయుచుండిన సర్వవిసర్పులు హరించు.

శ్లో॥ పక్వేతు వ్రణనిర్దిష్టాం చికిత్సాంకారయేద్భిషక్॥

తా. విసర్పులు పక్వంబులైన వైద్యుడు వ్రణచికిత్సం జేయవలయు.

ప్రపున్నాటాది లేపనము.

శ్లో॥ ప్రపున్నాటబీజంనిశా నింబపత్రంనవంవై కపాలాంతస్థైవాథ
యాచ। స్నుహీపత్రతోయేన పిష్ట్వాప్రలేపః క్షణాద్దేహద
ద్రూన్ విసర్పాపహంతా॥

తా. తగిరిసెవిత్తులు పసపు వేపాకు క్రొత్తచిల్లపెంకులు కరక్కాయలు వీనిని జెముడాకురసముతో నూరి (పటుదామెరపైన) మంగలకత్తితో గీచి లేపనము చేసిన పటుదామెర దద్రువు విసర్పులు తక్షణమున హరించు.

(శొంఠి మిరియాలు నల్లేరువేరు తెల్లనువ్వులు ఆవాలు తగిరిసెవిత్తులు వోమము వెల్లుల్లి పంచదార వీనిని సమభాగములుగ నుదకముతోనూరి పటుదామెరను రేగగోకి దానిపై లేపనముచేసినను లేక నాగముల్లెవేరును నిమ్మపండ్లరసముతో గంధముదీసి లేపనము చేసినను లేక పటుదామెరను మంగలకత్తితో రేగగోకి పీట్లవేరును కలితో గంధము దీసి లేపనముచేసినను లేక రేలకొనలు వెల్లుల్లి చిన్నంగివేరు కరక్కాయ మైలుతుత్తము వీనిని నిమ్మపండ్లరసముతో గంధముదీసి పటుదామెరను రేగగోకి లేపనముచేసినను లేక ¼ యెత్తు తగిరిసెవిత్తులను ¼ యెత్తు కరకపప్పును నీరుకలియని 1 సేరు బర్రెపాలలో 8 దినములు నానబెట్టి యందు ¼ తులము మణిశిల ¼ యెత్తు బెల్లము గలిపి బాగుగనూరి రేగగోకిన పటుదామెరపై లేపనముచేసినను పటుదామెరమానును. ఈ క్రియల నొకమండలమువరకు చేయవలయు.

* బలాత్రయమన—ముత్తవపులగము పెదముత్తవపులగము నాగబలయనునవి.

విసర్పమునందు పథ్యము.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] పురాణయవగోధూమ కంగుషష్టిక శాల
యః॥ముద్గామసూరాశ్చణకా స్తువర్యో జాంగలోరసః। నవ
నీతం ఘృతంద్రాక్షా దాడిమం కారవేల్లకమ్। వేత్రాగ్రంకు
లకంధాత్రీ ఖదిరోనాగకేసరః॥ద్రాక్షాశిరీషకర్పూరం చంద
నంతిలలేపనమ్। యథాదోషంపథ్యమిదంసేవితవ్యంవిసర్పిభిః॥

తా. ప్రాతయవలు గోధుమలు కొఱ్ఱలు 60 దినములకు ఫలించెడివడ్లు పెసలు చిరుసెనగలు సెనగలు కందులు జాంగలమాంసరసము వెన్న నెయ్యి ద్రాక్షపండు దాడిమపండు కాకరకాయ పెదురుగొమ్ము చిట్టిరుమికిఱాక వుసిరికపండు చంద్ర నాగకేసరములు ద్రాక్ష దిరిసెనము కర్పూరము చందనము నువ్వులు అనువాని లేపనము దోషానుగుణ్యముగ విసర్పిరోగమునందు పథ్యకరంబులు.

విసర్పమునందపథ్యము.

శ్లో॥ వ్యాయామమహ్నిశయనం సురతంప్రవాతం క్రోధం శుచం
వమనవేగవిధారణంచ।గుర్వన్నపానముభలంలశునంకుళుత్థా
మాషాం స్తిలా సకలమాంసమజాంగలంచ।స్వేదంవిదాహి
లవణామ్లకటూనిమద్యమర్క ప్రభామపివిసర్పగదీత్యజేత్తత్।

తా. సంచారము పగలునిద్ర మైథునము గాలి క్రోదము దుఃఖము వమన మల మూత్రవేగధారణము జడాన్నము జడకరమైనపానము వెల్లుల్లి వులవలు మినుములు నువ్వులు అరణ్యమునందలి సర్వజంతుమాంసము చెమటవేయుట విదాహకర ద్రవ్యములు వుప్పు పులుపు కారము మద్యము యెండ వీనిని విసర్పరోగము గలవారు వర్జింపవలయు.

సీ॥ వాయువిడంగ లవంగము లేలకుల్ జాపత్రికాచును బాజికా
య।ప్రాంతికొ బ్బెర కదుఁబ్రాంతబెల్లంబును బోఁకలుత్రికటం
బువోమపొట్టు। పిప్పలిమూలంబు వెసజీడిగింజలు గుజ్జుతైన
యట్టియాకొడిసెపాలు । యిన్నియు సమకూర్చి యిన్నియు
సమభాగములుగూర్చి త్రొక్కియుఁ బొసఁగమాత్ర।

లమరఁజేసియుగుండలం బవనియందు। శ్వేతరోగంపుమను
జులు సేవఁజేసి। వరఁగఁబథ్యంబుగుండినఁ బాటిపోవు। ప్రళ
యమేఘునివాయువు తొలచునట్లు॥

విస్ఫోటక నిదానము.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] కట్వమ్లతీక్ష్ణోష్ణ విదాహరూక్ష క్షారైరజీ
ర్ణాధ్యశనాతిపైశ్చ। తథర్తుదోషేణవిపర్యయేణకుప్యంతిదో
షాఃపవనాదయస్తు। త్వచమాశ్రిత్యతేరక్త మాంసాస్థీని ప్ర
దూష్యచ। ఘోరాన్కుర్వంతివిస్ఫోటాన్ సర్వాన్జ్వరపు
రస్సరాన్॥

తా. కారము పులుసు తీక్ష్ణము వుష్ణము విదాహము రూక్ష క్షారముగల రసముల సేవించుటవలనగాని లేక అజీర్ణము వలన గాని లేక అధికముగ భుజించుట వలన గాని యెండ ఋతువిపర్యయ దోషము అనువాని వలనగాని వాతాదిదోషములు దుష్టంబులై చర్మము నాశ్రయించి రక్తమాంస అస్థులంజెడచి కడుభయంకరమైన కురుపుల గలుగంజేసిన విస్ఫోటక మనంబడు. దానియందు జ్వరము గలిగియుండు. (సర్వవిస్ఫోటకములకు రక్తపిత్తములే ముఖ్య కారణంబులు.)

విస్ఫోటక స్వరూపము.

శ్లో॥ అగ్నిదగ్ధనిభాస్ఫోటా స్సజ్వరారక్తపిత్తజాః॥
క్వచిత్సర్వత్రవాదేహే విస్ఫోటాఇతితేస్మృతాః॥

తా. రక్తపిత్తములవలన గలిగిన సర్వ విస్ఫోటకములయందు తొలుత జ్వరము గలిగి అగ్నివలన గాల్చబడినట్టి కాంతిగల విస్ఫోటకములు శరీరము యొక్క నొకప్రదేశమునందు గాని లేక సర్వశరీరమునందుగాని జనించు. దీనినే విస్ఫోటక మనియెదరు.

వాతవిస్ఫోటక లక్షణము.

శ్లో॥ శిరోరుక్శూలభూయిష్ఠం జ్వరతృట్పర్వభేదనమ్।
సకృష్ణవర్ణతాచేతి వాతవిస్ఫోటలక్షణమ్।

తా. కపాలము నొచ్చుట కురుపులయందు కడుశూలగలుగుట జ్వరము దప్పి గలుగుట సంధులు పగిలినటుల నొచ్చుట కురుపులు నల్లగనుండుట యీ లక్షణములు గలది వాతవిస్ఫోటకమని తెలియవలయు.

పిత్తవిస్ఫోటక లక్షణము.

శ్లో॥ జ్వరదాహరుజాస్రావ పాకతృష్ణాభిరన్వితమ్।
పీతలోహితవర్ణంచ పిత్తవిస్ఫోటలక్షణమ్॥

తా. జ్వరము దాహము పోట్లు స్రావము పాకము దప్పి గలుగుట పచ్చగ గాని లేక యెఱ్ఱగాని యుండుట యీ లక్షణములు గలది పిత్తవిస్ఫోటకమని దెలియవలయు.

కఫవిస్ఫోటక లక్షణము.

శ్లో॥ ఛర్ద్యరోచకజాడ్యాని కండూకాఠిన్యపాండుతాః।
అవేదనశ్చిరాత్పాకీ సవిస్ఫోటః కఫాత్మకః॥

తా. వాంతి అరుచి జడత్వము దురద కాఠిన్యము గలుగుట తెల్లగ నుండుట అల్పవేదన చిరకాలము మీద పాకము యీ లక్షణములు గలది విస్ఫోటక మని తెలియ వలయు.

కఫపిత్త విస్ఫోటక లక్షణము.

శ్లో॥ కండూర్దాహోజ్వరశ్ఛర్దిరేతైస్తు కఫపైత్తికః।

తా. దురద దాహము జ్వరము వాంతి గలిగిన కఫపిత్త విస్ఫోటక మని తెలియవలయు.

వాతపిత్త విస్ఫోటక లక్షణము.

శ్లో॥ వాతపిత్తకృతోయస్తు కురుతే తీవ్రవేదనామ్॥

తా. మిక్కుటముగ పోట్లు గలిగిన వాతపిత్త విస్ఫోటకమని దెలియవలయు

కఫవాత విస్ఫోటక లక్షణము.

శ్లో॥ కండూస్తైమిత్యగురుభిర్జానీయాత్కఫవాతికమ్।

తా. దురద స్తబ్ధత్వము జడత్వము గలిగి వాతకఫ విస్ఫోటక మని దెలియవలయు.

సన్నిపాత విస్ఫోటక లక్షణము.

శ్లో॥ మధ్యేనిమ్నోన్నతోంతేచ కఠినోల్పప్రపాకవాన్।
దాహరాగతృషామోహ ఛర్దిర్మూర్ఛారుజోజ్వరః॥
ప్రలాపోవేపథుస్తంద్రా సోసాధ్యశ్చత్రిదోషజః॥

తా. మధ్యప్రదేశము పల్లముగ చుట్టూ మిట్టగ కఠినముగ గాని లేక యొకింత పండినట్టుగగాని నుండిన త్రిదోషజ విస్ఫోటక మని దెలియవలయు. దాని సంబంధమూ వలన దాహము దొల్లిగారుట దప్పి మోహము వోకర మూర్ఛ పోట్లు జ్వరము తలుచుమాటలు కంపము మబ్బు అను నవి గలుగు. ఈ విస్ఫోటకం బసాధ్యము.

రక్తజ విస్ఫోటక లక్షణము.

శ్లో॥ రక్తారక్తసముత్థానా గుంజాఫలనిభాస్తథా।
వేదితవ్యాస్తురక్తేన పైత్తికేనచహేతునా।
నతేసిద్ధిం సమాయాంతి సిద్ధైర్యోగశతైరపి॥

తా. గురిగింజవలె నెఱ్ఱనై పిత్తదోషయుక్తంబై రక్తదూష్యంబై యుండునది రక్తజ విస్ఫోటకమని దెలియవలయు. దీనియందనేకోపచారములం జేసినను సాధ్యంబు గాకుండు.

విస్ఫోటక సాధ్యాసాధ్య లక్షణములు.

శ్లో॥ ఏకదోషోత్థితస్సాధ్యః కృచ్ఛ్రసాధ్యోద్విదోషజః।
సర్వరూపాన్వితోఘోరస్త్వసాధ్యోభూర్యుపద్రవః॥

తా. ఏకదోష విస్ఫోటకము సాధ్యము. ద్విదోషజ విస్ఫోటకము కష్టసాధ్యము. త్రిదోషజనితంబై యనేకోపద్రవయుక్తంబై భయంకరముగ నుండు విస్ఫోటక మసాధ్యము.

విస్ఫోట కోపద్రవములు.

శ్లో॥ హిక్కాశ్వాసారుచిస్తృష్ణా * చాంగసాదోహృదివ్యథా।
విసర్పజ్వరహృల్లాసా విస్ఫోటానాముపద్రవాః॥

* చాంగమర్దో.

తా. ఎక్కువగ పుట్టుకయు అరుచి దప్పి వాడలు కృశించుట లోమ్ము నొప్పి విసర్పము జ్వరము నోటకారముగ నీళ్ళూరుట యివి విస్ఫోట కోపద్రవములని దెలియవలయు.

విస్ఫోటకమునందు సామాన్యోపచారము

శ్లో॥ [ఆయుర్వేదే] తత్రాదౌలంఘనంకార్యం వమనంపథ్యభోజ
నమ్ । యథాదోషంబలంవీక్ష్యప్రోక్తంయుక్తంచరేచనమ్ ॥

తా. విస్ఫోటకమున తొలుత లంఘనము చేయించి పిదప వమనము కొసంగి పథ్యకరమైన భోజనముల భుజింప జేయవలయు. మఱియు విస్ఫోటక దోషబలము నెఱింగి యథాయోగ్యముగ విరేచనము చేయించవలయు

ద్విపంచమూలాది కషాయము.

శ్లో॥ ద్విపంచమూలంరాస్నాచ దార్వ్యుశీరందురాలభామ్।
సామృతంధాన్యకంముస్తాం క్వాథయిత్వాశృతంపిబేత్।
విస్ఫోటంవాతసంభూతం హంత్యేతన్నాత్రసంశయః॥

తా. దశమూలములు సన్నరాస్నము మ్రానిపసుపు వట్టివేరు దురదగొండి తిప్ప తీగె ధనియాలు తుంగముస్తెలు వీనిని సమభాగములుగ దంచి కషాయము కాచి త్రాగిన వాతవిస్ఫోటకము నిస్సంశయముగ హరించు.

ద్రాక్షాది కషాయము.

శ్లో॥ ద్రాక్షాకాశ్మర్యఖర్జూర పటోలారిష్టవాసకైః।
లాజాకులకమస్సపర్ణైః క్వాథశ్శర్కరయాయుతః ।
విస్ఫోటంపిత్తజంహంతి సోపద్రవమసంశయమ్॥

తా. ద్రాక్ష గుమ్ముడు ఖర్జూరము చేదిపొట్ల వేప అడ్డసరము పేలాలు చిట్టాముదము దురదగొండి వీనిని కషాయము కాచి అందు శర్కర గలిపి త్రాగిన ఉపద్రవములతో గూడియుండు పిత్త విస్ఫోటకము నిశ్చయముగ హరించు.

భూనింబాది కషాయము.

శ్లో॥ భూనింబనింబయాసాశ్చ త్రిఫలేంద్రవవాసకాః ।
పిచుమందఃపటోలీచ క్వాథమేషాంసశర్కరమ్॥

పీత్వావిముచ్యతేనూనం కఫవిస్ఫోటకాన్నరః ।

తా. నేలవేము వేము దురదగొండి త్రిఫలములు కొడిసెపాలవిత్తులు అడ్డసరము కటునింబ చేదిపొట్ల వీనిని కషాయముకాచి అందు పంచదారగలిపి త్రాగిన కఫ విస్ఫోటకము హరించు.

ద్వాదశాంగ కషాయము

శ్లో॥ కిరాతతిక్తకారిష్ట యష్ట్యాహ్వాంబుదపర్పటైః ।
పటోలవాసకోశీర త్రిఫలాకౌటజైశ్శృతమ్।
ద్వాదశాంగంనరఃపీత్వా విస్ఫోటేభ్యోవిముచ్యతే ।
ద్వంద్వజేభ్యస్త్రిదోషోత్థ రక్తజేభ్యోహితాశనః ।

తా. నేలవేము వేము అతిమధురము తుంగముస్తెలు పర్పాటకము చేదిపొట్ల అడ్డసరము వట్టివేరు త్రిఫలములు కొడిసెపాలవిత్తులు వీనిని కషాయముకాచి త్రాగిన ద్వంద్వ త్రిదోష రక్తదోషములవలన గలిగిన విస్ఫోటకము హరించు మఱియు దీని యందు లఘుకరముగనుండు పదార్థముల సేవించుట పథ్యకరము.

అమృతాది కషాయము.

శ్లో॥ అమృతవృష పటోలంముస్తకం సప్తపర్ణంఖదిర ససితవేత్రం
నింబపత్రంహరిద్రే । శృతమితిసవిసర్పాన్ కుష్ఠవిస్ఫోటకం
దూరపనయతిమసూరిం శీతపిత్తజ్వరంచ॥

తా. తిప్పతీగె అడ్డసరము చేదిపొట్ల తుంగముస్తెలు యేడాకులరటి చంద్ర కెంగుగొమ్ము కేపాకు పసుపు మ్రానిపసుపు వీనిని కషాయముకాచి పంచదార గలిపి త్రాగిన విసర్పి కుష్ఠువు విస్ఫోటకము దురద మసూరిక పిత్తజ్వరము హరించు.

పటోలాది కషాయము.

శ్లో॥ పటోలామృత భూనింబవాసారిష్టకపర్పటైః ।
ఖదిరాష్టయుక్తైః క్వాథోవిస్ఫోటజ్వరశాంతయే॥

తా. చేదిపొట్ల తిప్పతీగె నేలవేము అడ్డసరము వేము పర్పాటకము ఖదిరాష్టకము వీనిని కషాయముకాచి త్రాగిన విస్ఫోటకము జ్వరము హరించు. (ఖదిరాష్టకమన—చంద్ర త్రిఫలములు చేదిపొట్ల తిప్పతీగె అడ్డసరము వేము అనునవి.)

విస్ఫోటకములయందు పథ్యము.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] విస్ఫోటకే హితార్థాయ సేవయేచ్ఛయవా
దిభిః। ముద్గాఢకీ మసూరాణాం రసైర్వ్యాధిశ్వసంయుతైః।
సునిషణ్ణక వేత్రాగ్రం తండులీయకటిల్లకైః। కులకాఖీరకై
రేఖిస్సపర్పటసతీన్నకైః॥ తిక్తయూషసమాయుక్తైః రోగ్యభోజనం
సంప్రయోజయేత్॥

తా. యవలు పెసలు కందులు చిరుసెనగలు వీని కట్టులో శొంఠిమార్ణమున గలిపిగాని చెంచలికూర పెదుగుగొమ్మ చిత్తికూర కాకరకాయ చిట్టిముల్లంగి పిల్లి తీగర పర్పాటకము లంకలవెల వల్లు చేదుగలయూషము అనుపానినిగాని విసర్పి రోగములందు భుజించుట పథ్యకరము.

విస్ఫోటకములయందపథ్యము.

శ్లో॥ తిలాన్మాషాన్ కుళుత్థాంశ్చలవణామ్లకటూనిచ।
విదాహిమూతుమన్నంచవిస్ఫోటీపరివర్జయేత్॥

తా. నువ్వులు వుద్దులు వులవలు వుప్పు పులుసు కారము దాహకర పదార్థములు రాత్రి వున్నము వీనిని విస్ఫోటకరోగములవారు వర్జింపవలయును.

ఇతి శ్రీనీలకంఠ చరణారవింద తీర్థప్రసాద పారావారభోగవిహార పారీణ సిద్ధి
మామిడి భగిసత్సంప్రదాయ శారాధ్య రామదేశిక శిష్యోత్తమ పమళ్ళ
వాయి సత్పుత్ర పవిత్ర కవితాచాతురీధురీణ వైద్యజనశిరో
భూషణ నీలకంఠ కొట్టూరు బసవరాజ నామధేయ ప్రణీత
శ్రీబసవరాజీయే ఆంధ్రతాత్పర్యసహితే కుష్ఠ
విసర్పి విస్ఫోటక రోగ నిదాన తత్సాధ్యా
సాధ్య చికిత్సానుపాన పథ్యాపథ్య
లక్షణయుక్తం త్రయోదశ
ప్రకరణమ్.

శ్రీ రస్తు.

బసవరాజీయము.

ఆంధ్ర తాత్పర్యము.

చతుర్దశ ప్రకరణము.

శ్లో॥ శ్రీజంగమేశ పాదాబ్జ భృంగం శుద్ధం మహేశ్వరమ్।
సర్వజ్ఞం సకలాధారం బసవేశ మహంభజే॥

తా. జంగమేశ్వరుని పాదపద్మముల సేవించువాడు శుద్ధుడు మహేశ్వరుడు సర్వజ్ఞుడు సకల జగత్తున కాధారభూతుడు నగు బసవేశ్వరుని నేను భజించెదను.

శ్లో॥ శ్రీనీలకంఠవంశాబ్ధి చంద్రమా బసవాహ్వయః।
వక్ష్యామి వృషరాజీయ మహావైద్య శిఖామణిమ్॥

తా. నీలకంఠ వంశమనెడి క్షీరసముద్రమునకు చంద్రుడై బసవరాజు యని పేర్కొనబడిన నేను వైద్యగ్రంథములలో శ్రేష్ఠంబైన బసవరాజీయమను నీ గ్రంథము యొక్క చతుర్దశ ప్రకరణమును రచింపుచున్నాడను.

అర్శోరోగ స్వరూపము.

శ్లో॥ [చికిత్సాసారసిద్ధసంగ్రహే] అర్శాంసిశుక జిహ్వాశ్చకర్క
టం జలుక స్తథా। ప్లక్షోదుంబర సంకాశాన్యేతాన్యర్శాం
సిషంచచ॥

తా. కొన్నిమూలరోగములు చిలుకనాలుక కోడిజుట్టు జలగ జువ్వికాయ మేడికాయ అనువానితో తుల్యముగనుండును. ఇటుల మూలరోగంబులు ౬ విధంబులు.

శ్లో॥ బింబీకర్కంధుఖర్జూర కార్పాసీఫలసన్నిభాః।
కేచిత్కదంబపుష్పాభాః కేచిత్సిద్ధార్థకోపమాః।
బహుస్రావీశోష్ఠ జిహ్వాశంబూ కావర్తతుల్యాభమ్।
భేషజక్షారశస్త్రాగ్ని * సాధ్యానాంచప్రశస్యతే॥

* సాధ్యత్వం యాప్యముచ్యతే.

తా. మఱియు మూలరోగములు దొండపండు రేగుపండు ఖర్జూరకాయ ప్రత్తికాయ అనువానితో తుల్యములుగ కొన్ని కదిమిపువ్వులతో తుల్యములుగ మఱి కొన్ని యావాలతో తుల్యములుగ రొల్లపుడు ప్రాకములగలవిగ ఒంటె నాలుకతో సమానములుగ నత్తగుల్లతో సమానమైన రూపములు గలవిగనుండును. అందు సాధ్యంబులుగనుండు అర్శోరోగముల కౌషధ క్షార శస్త్రాగ్నికర్మలవలన చికిత్సింపవలయును.

శస్త్రోపయుక్త యంత్ర లక్షణము.

శ్లో॥ బాలానాంగోస్తనాకారం యంత్రకంచతురంగుళమ్।
సహిపంచాంగుళం పుంసాం ప్రమదానాంషడంగుళమ్।
ద్విచ్ఛిద్రమర్శసాం వేధే స్యేకచ్ఛిద్రంతుకర్మణి।
అధస్త్ర్యంగుళం ఛిద్రమంగుష్ఠోదరవిస్తృతమ్॥

తా. మూలరోగోపయుక్తయంత్రము గోస్తనాకారముగలదై పట్టికొనుటకు క్రిందిభాగమున మూడంగుళముల పొడవు అంగుష్ఠోదర ప్రమాణమైన వెడల్పుగలదై 2 ఛిద్రములుగలదిగ నుండవలయును మఱియు అంగుళముల పొడవుగల యంత్రముతో బాలురకును 5 అంగుళముల పొడవుగల దానితో పురుషులకును 6 అంగుళముల పొడవుగల దానితో స్త్రీలకును చికిత్సింపవలయును. మఱియు 2 ఛిద్రములుగల యంత్రమును మూలరోగమును వేధించుటకును 1 ఛిద్రముగల దానిని శస్త్రకర్మయందును నుపయోగింపందగు

అర్శోరోగ సామాన్య గుణములు.

శ్లో॥ అరోచకాగ్నిమాంద్యంచ హ్యాంత్రకూజనమేవచ। గుల్మం
ప్లీహాంచశ్వయథుశ్శ్రోత్రే కర్ణధ్వనిర్భ్రమః। అష్ఠీలకముదా
వర్తో మలబాధస్తథైవచ। కట్యూరువంక్షణే శూలంజ్వరమ
న్నేచద్వేషితా। శోషావివర్ణతాదేహే హ్యర్శసాం లక్ష
ణానిదుః॥

తా. అరుచి అగ్నిమాంద్యము ప్రేగులఱచుట గుల్మము ప్లీహము శ్రోత్రముల యందు వాపు చెవిలో ధ్వనిగలుగుట కొదలు దిరుగుట అష్ఠీలికారోగము ఉదావర్తము గలుగుట మలము బద్ధగించుట నడుము తొడలు గజ్జలు అనువానియందు శూలగలుగుట జ్వరము అన్నద్వేషము శోష శరీరవైవర్ణ్యముగలుగుట ఇవియు మూలరోగముగ సామాన్యలక్షణంబులు.

అర్శోరోగ భేదములు.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] అర్శాంసిషట్ప్రకారాణి రక్తదోషాత్త్రి
దోషతః। జాయంతేమారుతాత్పిత్తాత్కఫాద్ద్వంద్వాద్ద్వశి
త్రయే॥

తా. రక్తార్శస్సు త్రిదోషార్శస్సు వాతార్శస్సు పిత్తార్శస్సు శ్లేష్మార్శస్సు ద్వంద్వార్శస్సు అని మూలరోగములు 6 విధంబులు.

అర్శోరోగ సాధ్యాసాధ్యములు.

శ్లో॥ ఏకదోషోత్థితంబాహ్యం సుఖసాధ్యం తథాచిరాత్।
ద్వంద్వజంయాప్యకంచైవ కృచ్ఛ్రసాధ్యం భిషగ్వరైః॥
అంతర్వత్తి త్రిదోషోత్థాన్యసాధ్యార్శాంసితానిచ।
కుర్వంతిసర్వరోగాంశ్చ తస్మాద్యత్నేన తజ్జయేత్॥

తా. మూలరోగము ఏకదోషమువలనగాని లేక వెలుపటివళియందుగాని జనించియుండినను మఱియు జనించి చిరకాలము గాక యుండినను సుఖసాధ్యంబు. ద్వంద్వదోషములవలన జనించిన మూలరోగము కష్టసాధ్యంబగుటచే యాప్యంబు. అంతర్వళియందు జనించిన మూలరోగంబును త్రిదోషములవలన జనించిన మూలరోగంబును అసాధ్యంబులు. మఱియు మూలరోగము సర్వరోగోత్పత్తికి కారణంబగుటచే దానిని సర్వప్రయత్నములవలన మాన్పంజేయవలయును.

అర్శోరోగ పూర్వరూపము.

శ్లో॥ విష్టంభోజఠరాటోప శ్శార్శ్యసిగ్రహణీతథా।
కార్శ్యముద్గారబాహుళ్యం పూర్వలక్షణముచ్యతే॥

తా. అన్నము జీర్ణముగాకుండుట కడుపులో గుడగుడశబ్దముగలుగుట గ్రహణీరోగముగలుగుట శరీరము కృశించుట మిక్కుటముగ త్రేకరింతలు గలుగుట ఇవియు అర్శోరోగ పూర్వలక్షణంబులు.

వాతార్శస్సునకు కారణము.

శ్లో॥ కటుతిక్తకషాయైశ్చ రూక్షశీతాతిశీతలైః॥
భోజనైర్లంఘనైర్వాపి మద్యమైథునసేవనైః॥
జాయంతేహ్యంకురైశ్శ్యామై శ్శుష్కార్శాంసిచమారుతాత్॥

తా. కారము చేదు వగరు రూక్ష తీక్ష్ణము కడుశీతలముగల పదార్థముల భుజించుట ఉపవాసముచేయుట మిక్కుటముగ మద్యపానము స్త్రీసంభోగముచేయుట యీ కారణములవలన నల్లనై రూక్షమైన మొలకలతో గూడియుండు వాతార్శస్సుజనించు.

వాతార్శస్సు లక్షణము.

శ్లో॥ [ఆయుర్వేదే] బింబసర్షపకార్పాసబీజవత్స్ఫుటితాననః।
నశబ్దధూమసంయుక్తం స్తోకంచాధఃప్రవాహికా।
విష్టంభదాహశూలం నానారోగాశ్చమారుతాత్।

తా. మొలకలు దొండపండు ఆవాలు ప్రత్తిగింజ అనువానితో సమానంబై పగిలియుండుట గుదమున శబ్దముగలుగుట పొగవెడలుచుండుట పలుమారు కొంచ కొంచముగ విరేచనములగుట మలము బద్ధగించుట మంటలు శూల పలువిధ రోగములు గలుగుట యీ లక్షణములు గలది వాతార్శస్సని దెలియవలయు.

వాతార్శ కారణ లక్షణములు.

శ్లో॥ [చరకే] కట్వమ్లలవణోష్ణాని వ్యాయామాగ్న్యాతపశ్రమాః।
సేవనాత్పిత్తతేరక్తం నీలపీతోష్ణవర్చసః।
రక్తాసీలాస్సితాః పీతా మృదవశ్చాంకురాస్తథా।
దాహపాకజ్వరస్వేద తృణ్మూర్ఛాః పిత్తజార్శసామ్।

తా. కారము పులుసు ఉప్పు ఉష్ణము వ్యాయామము అగ్ని యెండ శ్రమ అనువానిసేవనవలన రక్తముగారుట మలము నల్లగ పచ్చగ ఉష్ణముగ వెడలుట యెఱ్ఱగ నల్లగ తెల్లగ పచ్చగ మృదువుగనుండు మొలకలు జనించుట మంట పాకము జ్వరము చెమట దప్పి మూర్ఛ కలుగుట యీ లక్షణములుగలది పిత్తార్శస్సని తెలియవలయు.

శ్లేష్మార్శ నిదాన లక్షణములు.

శ్లో॥ [సిద్ధవిద్యాభూః] అతిశీతగురుస్నిగ్ధ క్షారామ్లన్యనిషేవణాత్।
శ్లేష్మాల్బణాగ్నిరంశుభ్రం పిత్తార్శోగోస్తనినమ్।
స్పర్శేః కండ్వాః ప్రియంస్నిగ్ధం నానారోగకరం కిల।
వసాభవకఫప్రాయః పురీషాస్రప్రవాహికా॥
శ్లేష్మాశ్లేష్మార్శసాహ్యేషాం రక్తమోక్షాత్సుఖావహమ్।

శ్లేష్మార్శసాంగుదేపార్శ్వే రక్తమోక్షం జలూకయా।
కృత్వాచార్కరసైః శ్లేష్యాం దాహశ్చాత్రాపిశస్యతే।

తా. కడుశీతలము జడము స్నిగ్ధము క్షారము పులుసుగల పదార్థముల సేవించుటవలన శ్లేష్మము ప్రకోపించి కఠినముగ తెల్లగ పచ్చగ గోస్తనాకారముగ నుండు మొలకల గలుగఁజేయుట కాకిన నవకమించుట మెఱయుచుండుట పలువిధ రోగములకు కారణంబుగనుండుట మలము మాంసపుగ్రోవ్వుతో సమానముగ అనుయుక్తముగ నీటితో సమానముగ వెడలుట యీ లక్షణములు గలది శ్లేష్మార్శస్సని దెలియవలయు దీనియందు రక్తస్రావమును జేయించుట సుఖకరము. మఱియు దీనియందు గుదపార్శ్వమున జలగలతో రక్తస్రావమును జేయించుటయే గాక జిల్లేడుపాల లేపనమును దాహకర్మను సగాజేయుట ప్రశస్తంబు.

అర్శోభేద లలితము.

శ్లో॥ [పూజ్యపాదీయే] గుదద్వారాత్పృష్ఠదేశే జాయంతే పాం
డురాంకురాః। లలితాసేతిశుష్యంతే మూలరోగస్య లక్షణ
మ్। శ్లేష్మార్శసామయం భేదో హాన్యల్లేపరసాయనైః॥

తా. గుదమునకు పైభాగమున పాండువైన తెల్లని మొలకలు జనించి శుష్కించు. ఇదియు మూలరోగ లక్షణము ఇది శ్లేష్మార్శస్సులో భేదముగలదిగ నుండు. దీనిని లేపనరసాయనములచే హరింపఁ జేయవలయు.

ద్వంద్వ త్రిదోషార్శో లక్షణము.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] మిశ్రితేద్వంద్వజంజ్ఞేయం సర్వరూపంత్రి
దోషజమ్। నస్రవం తేనభిద్యంతే స్నిగ్ధపాండుత్వగాదయః॥

తా. 2 దోషలక్షణములు గలది ద్వంద్వజార్శస్సనియు వాత పిత్త శ్లేష్మలక్షణయుక్తంబై స్రావభేదనరహితంబై చర్మాదులు మెఱయుచు పాండురవర్ణముగ నుండిన త్రిదోషార్శస్సనియు తెలియవలయు.

రక్తార్శో లక్షణము.

శ్లో॥ [భేషజకల్పే] రక్తోల్బణాగుదేకీలాః పిత్తాకృతిసమన్వితాః।
శృంగాత్యైశోణితస్రావో హ్యధోవాయుర్నగచ్ఛతి।

వాతపిత్తకఫాహ్యత్ర ద్వంద్వజాశ్చ త్రిదోషజాః ।
లక్షణైః పూర్వవజ్జ్ఞాత్వా చికిత్సాచ్ఛోణితార్శసామ్ ।

తా. గుదమున రక్తము స్రవించుట మొలకలు పిత్తార్శలక్షణ యుక్తంబులుగ నుండుట వాతము అధోముఖముగ సంచరింపకుండుట పూర్వోక్త వాత పిత్త శ్లేష్మ ద్వంద్వ త్రిదోషలక్షణయుక్తంబుగనుండుట ఈ లక్షణములుగలది రక్తార్శస్సని తెలియవలయు. దీనియందు కొమ్ములు సారకాయలబుడ్డలు మొలలకు వానిచే రక్తస్రావమును జేయించుటయేగాక వాత పిత్త శ్లేష్మ ద్వంద్వ త్రిదోషార్శ చికిత్సలను సగా జేయవలయు.

అర్శోరోగ సామాన్య లక్షణములు.

శ్లో॥ [మతాంతరే] మాంసకీలానిగుదజాన్యర్శాంసిమునయోవిదుః।
తద్రక్తజంచసహజం దోషజంసాన్నిపాతికమ్।
సామాన్యలక్షణంతేషాం మలస్రంసోగ్నిమందతా।
నిస్సారతావివర్ణత్వం సకలామయసంభవః॥

తా. గుదమున మాంసపు మొలకలు జనించిన అర్శస్సని మునులు వచించెదరు. అది రక్తజ సహజ వాతజ పిత్తజ శ్లేష్మజ సన్నిపాతజములని ౬ విధంబులు. అందు మలము పలుచగ వెడలుట అగ్నిమాంద్యము గలుగుట సత్వములేకుండుట శరీరము వివర్ణంబగుట సర్వరోగోత్పత్తికి కారణంబుగనుండుట అనునవి సామాన్యలక్షణములు.

శ్లో॥ [మతాంతరే] దోషజంరక్తజంసాధ్యం శిష్టేద్వేతు పరిత్యజేత్ ।

తా. అందేకదోషము వలన జనించిన అర్శస్సు రక్తార్శస్సు సాధ్యంబులు. త్రిదోషార్శస్సు సహజార్శస్సు అసాధ్యంబులు.

అసాధ్యార్శోపద్రవములు.

శ్లో॥ [వాహటే] హస్తపాదేముఖేనాభౌ శోథావృషణయోర్గుదే।
హృత్పార్శ్వశూలమోహంచ ఛర్దిస్తృష్ణాజ్వరారుచి।
రక్తాతిసారోరుగ్ణాః కృశ్య మర్శాంసిమారయంతితమ్।

తా. చేతులు కాళ్లు ముఖము నాభి వృషణములు గుదము అనువానియందు వాపుగలుగుట రొమ్ము పార్శ్వములు శూలించుట మోహము వాంతి దప్పి జ్వరము అరుచి రక్తాతిసారము పీడ శరీరకృశత్వముగలుగుట ఈ యుపద్రవములు గల అర్శోరోగులు మరణము నొందెదరు.

శ్లో॥ సహజానిత్రిదోషాణి యానిచాభ్యంతరాం వలిమ్ ।
జాయంతేర్శాంసిసంశ్రిత్య తాన్యసాధ్యాని నిర్దిశేత్ ।

తా. జననకాలము మొదలు స్వాభావికముగ గలిగియుండు అర్శస్సు త్రిదోషార్శస్సు లోనివళులయందు జనించియుండు అర్శస్సు అసాధ్యంబులు.

శ్లో॥ హృత్పార్శ్వశూలం సమ్మోహశ్ఛర్దిరంగస్యరుగ్జ్వరః ।
తృష్ణాగుదస్యపాకశ్చ నిహన్యుర్గుదజాతురమ్ ।

తా. హృదయపార్శ్వములయందు శూల యింద్రియమనస్సులయందు మోహము వాంతి శరీరశూల జ్వరము దప్పి గుదవ్రణము ఈ లక్షణములతో గూడియుండు మూలరోగి మృతినొందు.

శ్లో॥ తృష్ణారోచకశూలార్తమతిప్రసృతశోణితమ్ ।
శోథాతిసారసంయుక్తమర్శాంసిక్షపయంతిహి ।

తా. దప్పి అరుచి శూల కడురక్తస్రావము శోఫ అతిసారముగల మూలరోగి మృతినొందు.

అర్శోరోగ సుఖసాధ్య లక్షణము.

శ్లో॥ బాహ్యాయాంతువలౌ జాతాన్యేకదోషోల్బణానిచ ।
అర్శాంసిసుఖసాధ్యాని వత్సరోత్పతితానిచ ।

తా. వెలపటి వళియందు జనించిన మూలరోగము యేకదోష ప్రకోపమువలన జనించిన మూలరోగము 1 సంవత్సరకాలము గతించకుండెడి మూలరోగము సుఖసాధ్యంబులని తెలియవలయు.

అర్శోరోగ కృచ్ఛ్రసాధ్య లక్షణము.

శ్లో॥ ద్వంద్వజానిద్వితీయాయాం వలౌ యాన్యాశ్రితానిచ ।
కృచ్ఛ్రసాధ్యానితాన్యాహుః పరిసంవత్సరాణిచ ।

తా. ద్వంద్వదోషము వలన జనించిన అర్శస్సు 2 వ వళియందు జనించిన అర్శస్సు 1 సంవత్సరకాలము గతించిన అర్శస్సు కష్టసాధ్యంబులని తెలియవలయు. (మరియు వెలపటి ద్విదోష ప్రకోపమువలన జనించిన అర్శస్సు మరియు యేకదోష ప్రకోపమువలన 2 వ వళియందు జనించిన అర్శస్సు కష్ట సాధ్యంబులు.)

అర్శోత్పత్తికి స్థానాంతరము.

శ్లో॥ మేఢ్రాదిష్వపి వక్ష్యంతే యథాస్వం నాభిజాన్యపి ।
గండూపదాస్యరూపాణి పిచ్ఛిలాని మృదూని చ ॥

తా. మేఢ్రము నాసిక కర్ణములు మొదలగు వానియందు దోషభేదములవలన అర్శస్సు (అంకురము) జనించుచున్నదని ముందుగ జెప్పందగియున్నయది. అట్లేయుండు నదే నాభియందు సగా అర్శస్సు జనించి అది యెఱ్ఱిముఖముతో సమానముగ జిగటగ మృదువుగనుండు.

వాతార్శస్సునకు అర్శఃకుఠార రసము.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] శుద్ధసూతం తు శైకం తు ద్విపలం శుద్ధగంధక
మ్ । మృతం తామ్రం మృతం లోహం ప్రత్యేకం చ పలత్రయ
మ్ । వ్యోషం త్రిఫలా లాంగలీ దంతీ చిత్రకం * పీలుకం తథా ।
ప్రత్యేకం ద్విపలం యోజ్యం యవక్షారం చ టంకణమ్ ।
ఉభే పంచపలే యోజ్యే సైంధవం పలపంచకమ్ ।
ద్వాత్రింశత్పల గోమూత్రం స్నుహీక్షీరం చ తత్సమమ్ ।
† మృద్వగ్నినా పచేత్సమ్యక్ స్థాల్యాం యావత్సుపిండిత
మ్ । మాషద్వయం సదా ఖాదేత్ ప్రసాహ్యర్శఃకుఠారకః ॥

తా. శుద్ధిచేసిన రసము 1 పలము శుద్ధిచేసిన గంధకము 2 పలములు తామ్రభస్మము లోహభస్మము యివి దినుసుకు 3 పలములు త్రికటుకములు చిన్నచర్లగడ్డ నేలదంతి చిత్రమూలము కొండ లేక పుష్కరమూలము యివి దినుసుకు రెండేసి పలములు యవక్షారము టంకణక్షారము యివి 5 పలములు సైంధవలవణము 5 పలములు యిటుల వీనినెల్ల ఖల్వములోనునిచి నూరి చూర్ణము జేసి గోమూత్రము 32 పలములు జెముడుపాలు 32 పలములు గలిపి మృద్వగ్నితో ముద్దయగువరకు బాగుగ వండి 2 మాషములయెత్తున యెల్లప్పుడు సేవించుచుండిన మూలరోగము హరించు.

శ్లో॥ వచాహింగువిడంగాని సైంధవంజీర నాగరైః ।
మరీచం పిప్పలీ కుష్ఠం పథ్యా చవ్యాజమోదకమ్ ।

* పుష్కరం తథా । † మృద్వగ్నినా పచేత్సర్వం యావత్తత్పిండితమ్.

క్రమోత్తరగుణం చూర్ణం సర్వేషాం ద్విగుణం గుడమ్ ।
అక్షం ముద్గజలైశ్చాను పిబేద్వాతార్శసాం జయేత్ ॥

తా. వస 1 భాగము యింగువ 2 భాగములు వాయువిడంగములు 3 భాగములు సైంధవలవణము 4 భాగములు జీలకఱ్ఱ 5 భాగములు శొంఠి 6 భాగములు మిరియాలు 7 భాగములు పిప్పళ్ళు 8 భాగములు చంగల్వకోష్టు 9 భాగములు కరక్కాయ 10 భాగములు చిత్రమూలము 11 భాగములు వాము 12 భాగములు యిటుల వీనినెల్ల చూర్ణము జేసి దీనికి రెండింతలు బెల్లము గలిపి మర్దించి అక్షప్రమాణమును భక్షించి వెంబడిగ పెసరనీరును త్రాగిన వాతార్శస్సు హరించు.

పిత్తార్శస్సునకు రాజవల్లభ రసము.

శ్లో॥ లోహాభ్రస్మవిడంగాని త్రిఫలాని శిలాజతు ।
త్ర్యూషణం పిప్పలీమూలం చవ్యం కృష్ణతిలాన్సమమ్ ।
లోహస్య త్రిగుణం వహ్నిం గ్లోహాద్యేలాలతికీ తథా ।
చాతుర్జాతం చ లోహాంశం సర్వస్య ద్విగుణం గుడమ్ ।
కర్షం భుక్త్వా వహంత్యాశు హ్యర్శో మందాగ్ని పాండుకమ్ ।
శ్వాసం భగందరం కాసం శ్వయథుం చ వినాశయేత్ ॥

తా. లోహభస్మము వాయువిడంగములు త్రిఫలములు శుద్ధిచేసిన శిలాజిత్తు త్రికటుకములు మోడి చెవ్యము నల్లనువ్వులు యివి దినుసుకొక్కొకభాగము చిత్రమూలము 3 భాగములు శుద్ధిచేసిన [illegible] 3 భాగములు ఏలకులు లవంగములు ఆకుపత్రి నాగకేసరములు యివి దినుసుకొక్కొకభాగము యిటుల వీనినెల్ల చూర్ణము జేసి దీనికి రెండింతలు బెల్లము గలిపి కర్షప్రమాణమును 4 మాసములవరకు సేవించుచుండిన పిత్తార్శస్సు అగ్నిమాంద్యము పాండువు శ్వాసము భగందరము కాసము వాపు వీనిని హరింపజేయును.

సామాన్య చికిత్స.

శ్లో॥ [రసరత్నాకరే] సూరణం కాసమర్దం చ శిగ్రువార్తాకవాలు
కమ్ । సుపక్వం భోజయేచ్ఛాకం వథ్యం గోధూమ తండుల
మ్ । కుసుంభ మృదుపత్రాణి హ్యారనాలేన పేషయేత్ ।

భక్షయేచ్ఛాకవచ్ఛాస్త్యై స్వయమగ్నిరసస్తథా ।
నిష్కత్రయంత్రయంనిత్యం గుంజంవానందభైరవమ్॥

తా. కందగడ్డ లేతకసింద మునగ వంకాయ పొడుగుబుడమ వీనిని పక్వముగ వండి భుజింపవలయును. పథ్యము గోధుమలను బియ్యపుపరంటకము భుజింపవలయును. మఱియు లేతపసంబ చిగుళ్ళనుకలితోనూరి శాకమువలెనే భక్షింపవలయును. మఱియు 3 నిష్కములయెత్తు స్వయమగ్ని రసముగాని లేక గురిగింజయెత్తు ఆనందభైరవముగాని ప్రత్యహము సేవింపవలయును.

శ్లో॥ కాకతుండీంద్రవారుణ్యో ర్దేవదాల్యాశ్చ బీజకమ్ ।
సగుడంగుద లేపేన మూలరోగ హరంపరమ్ ॥

తా. పెద్దగురిజవేరు పాపర దాసరదంగివిత్తులు బెల్లము వీనిని నూరి గుదమునందు లేపనమును చేసిన మూలరోగము హరించు.

సూరణాది లేపము.

శ్లో॥ సూరణంరజనీవహ్ని టంకణంగుడమిశ్రితమ్ ।
పిష్ట్వారనాళకై ర్లేపో హంత్యర్శాంసిమహాంత్యపి ॥

తా. కంద పసుపు చిత్రమూలము వెలిగారము బెల్లము వీనిని కలితోనూరి లేపనము చేసిన త్రిదోషార్శస్సు మొదలగు బలిష్ఠములైన అర్శస్సులు హరించును.

నింబాది లేపము.

శ్లో॥ నింబాశ్వత్థస్యపత్రాణాం లేపోదుర్నామనాశనః ।
ఆరనాళేనవాహన్యాత్సగుడాకటుతుంబికా ।

తా. వేపాకు రావియాకు వీనిని నూరి లేపనముచేసినను లేక చేదుసొరకాయ బెల్లము వీనిని కలితో నూరి లేపనముచేసినను మూలవ్యాధి హరించును.

స్నుహ్యాది లేపము.

శ్లో॥ స్నుహ్యగ్నిలాంగలీదంతి మూలైర్లేపోర్శసాంహితః ।
తా. బొంతజెముడుపాలు చిత్రమూలము చెన్నచెర్లగడ్డ దంతివేరు వీనిని నూరి మూలరోగమునందు లేపనము చేయుట హితకరంబు.

అర్కాది లేపము.

శ్లో॥ అర్కాంపయస్స్నుధాకాండం కటుకాలాబుపల్లవాః ।
కరంజోబస్తమూత్రేణ లేపనం శ్రేష్ఠమర్శసామ్॥

తా. జిల్లేడుపాలు జెముడుపాలు కటుకరోహిణి చేదుసొరచిగుళ్ళు క్రానుగవిత్తులు వీనిని మేకమూత్రముతోనూరి మూలరోగమునందు లేపనముచేయుట కడు శ్రేష్ఠకరంబు.

న్యగ్రోధపత్ర లేపము.

శ్లో॥ దగ్ధ్వాన్యగ్రోధపత్రాణి తైలేన సహలేపయేత్॥
తా. మఱ్ఱియాకులగాల్చి బూడిదజేసి నూనెతోమర్దించి లేపనముచేసిన మూలరోగము హరించు.

దేవదాల్యాది లేపము.

శ్లో॥ [శారీరే] దేవదాల్యాశ్చబీజాని సైంధవేన సుమర్దితమ్ ।
ఆరనాళేన లేపోయం మూలరోగ నివృత్తయే॥

తా. దాసరదంగివిత్తులు సైంధవలవణము వీనిని కలిలోనూరి లేపనముచేసిన మూలరోగము హరించు.

త్రిదోషార్శస్సునకు వైక్రాంతాఖ్య రసము.

శ్లో॥ [రసరత్నాకరే] మృతసూతాభ్ర వైక్రాంత కాంతతామ్రం
సమాంసమమ్। సర్వతుల్యేనగంధేన మర్ద్యంభల్లాతకాన్వితమ్।
దినైకంతద్ద్రవైరేవ వటీంకుర్యాద్ద్విగుంజకామ్ । భక్షయే
ద్గుదజాన్హంతి ద్వంద్వజాంచత్రిదోషజమ్ । ప్రత్యష్టముసలీ
వహ్నిభాగాఃషష్ఠస్యషోడశ। పిప్పలీపిప్పలీమూలం తేవేద్యాభ
గద్వయంద్వయమ్ । చతుష్కంతు విడంగస్య మరిచం కటు
శుంఠికా । బ్రహ్మదండితథైకైకం చూర్ణితం ద్విగుణంగుడమ్।
కర్షాంశంభక్షయేచ్చానుహ్యర్శోరోగ ప్రశాంతయే। వైక్రాం
తాఖ్యో రసోనామ సాధ్యాసాధ్యార్శ శాంతయే॥

తా. రసభస్మము అభ్రకభస్మము వైక్రాంతభస్మము కాంతభస్మము తామ్రభస్మము వీనిని సమభాగములుగ ఖల్వములోనుంచి వీనికిసమముగ శుద్ధిజేసిన గంధకచూర్ణము శుద్ధిచేసిన జీడిగింజలచూర్ణము గలిపి జీడిపిత్తుంగ తైలముతో 1 దినము మర్దించి 2 గురిగింజలంత మాత్రలుజేసి యందొకదానిని నేలతాటిగడ్డలు 8 భాగములు చిత్రమూలము 8 భాగములు చంగల్వకోష్టు 16 భాగములు పిప్పళ్ళు శొంఠి రెండేసిభాగములు వాయువిడంగములు 4 భాగములు మిరియాలు చేమటిర కొంతి బ్రహ్మదండి యివి దినుసుకొక్కొక భాగము యిటుల వీనినెల్లచూర్ణముజేసి దీనికి రెండింతలు బెల్లముగలిపి కర్షప్రమాణానుపానముతో సేవించిన అర్శస్సు ద్వంద్వార్శస్సు త్రిదోషార్శస్సు సాధ్యాసాధ్యార్శస్సులు హరించు.

అభ్రక హరీతకీ.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] మృతాభ్రక పలాన్యష్టౌ స్మృతలోహస్య
పంచకమ్ । గంధకస్య పలంపంచ త్రిభిర్ద్విగుణమాక్షికమ్।
పథ్యాశతపలం యోజ్యం ధాత్రీఫలశతద్వయమ్।సర్వమేకత్ర
తచ్చూర్ణ-జంబీరైర్భావయేద్దినమ్। భృంగీపునర్నవాద్రావైః
* కుమార్యైర్గుడసంయుతైః। భల్లాతవహ్నికోరండైర్హస్తి
శుండీతులాంగలీ। క్షీరిణీజలకుంభీజప్రత్యేకంప్రత్యహాందవైః
భావయేన్మర్దయేదిత్థం మధ్వాజ్యాభ్యాం విలోలయేత్ ।
స్నిగ్ధభాండే స్థితంఖాదే న్నిత్యం నిష్కద్వయంద్వయమ్ ।
సిద్ధశాబరయోగోయం త్రిదోషార్శాం సినాశయేత్ ॥

తా. అభ్రకభస్మము 20 పలములు లోహభస్మము 5 పలములు శుద్ధిచేసిన గంధకము 5 పలములు స్వర్ణమాక్షికము 60 పలములు కరకబెరడు 100 పలములు వుసిరికపప్పు 200 పలములు యిటుల వీనినెల్ల చూర్ణముజేసి నిమ్మపండ్లరసముతో 1 దినము భావనజేసి యెండించి పిదప గుంటగలగర కలిబేసు కలబంద బెల్లము జీడిపలుకులు చిత్రమూలము గోరింట హస్తికుండి (యేనుగపిప్పళ్ళు) చన్నచర్లగడ్డ తవషీరి (అడవిబ్రకపాలు) చేదాసుగ అనువాని రసములతో ప్రతిదానిచే నొక్కొకదినము మర్దించి భావనజేసి తేనె నెయ్యిగలిపి నేతితోమాగిన కుండలోబెట్టి ప్రతిదినము

* పాఠాంకగరదాతలైః—దూసరితీగ నేలతంగేడు.

2 నిష్కములయెత్తును సేవింపుచుండిన త్రిదోషార్శస్సు హరించు. ఈ యోగము సిద్ధశాబరునిచే చెప్పంబడియె.

అర్శోరోగములకు సూరణ వటకములు.

శ్లో॥ ఫలానిషంచపథ్యాయాః పలంమరిచకంతథా। పిప్పలీపిప్పలీ
మూల చవ్యచిత్రక నాగరమ్।ఫలవృద్ధిక్రమేణైన యవక్షారం
పలత్రయమ్।సూరణస్యపలాన్యష్టౌ తథాభల్లాతకస్యచ।గుడే
నగుళికాంకుర్యా దక్షమాత్రప్రమాణకామ్। సాభక్షితాహ
రత్యర్శ శ్చామ్లతక్రానుపానతః।కాంకాయనేనకథితం శస్త్ర
క్షారాగ్నిభీరుణః॥

తా. కరకబెరడు 5 పలములు మిరియాలు 1 పలము పిప్పళ్ళు 1 పలము మోడి 2 పలములు చెవ్యము 3 పలములు చిత్రమూలము 4 పలములు శొంఠి 5 పలములు యవక్షారము 3 పలములు కందగడ్డ 8 పలములు శుద్ధిజేసిన జీడిగింజలు 8 పలములు యిటువీనినెల్ల దంచిచూర్ణముజేసి బెల్లముగలిపి త్రొక్కి అక్షప్రమాణము మాత్రలుజేసి పుల్లనిచల్లతో 1 సంవత్సరమువరకు సేవింపుచుండిన అర్శోరోగము హరించు. ఈ యోగమును కాంకాయనుడనువాడు శస్త్రక్షారాగ్ని కర్మలకు భయపడువారి నిమిత్తమైరచించె.

అర్శోరోగ చికిత్స.

శ్లో॥ అరుష్కరే మూలరోగే చిత్రకం వాప్యరుష్కరమ్ ॥

తా. చిత్రమూలమునుగాని లేక శుద్ధిజేసిన జీడిగింజనుగాని సేవించిన వేదనతో గూడియుండు అర్శోరోగము హరించు. (లేక నేలగొలిమిడి చూర్ణము 1 భాగము చానమల్లెమొగ్గము 1 భాగము పిప్పళ్ళు ¼ భాగము మోడి ¼ భాగము యిటుల వీనినెల్ల నేకముజేసి సేవించినను లేక పుల్లకందనుమారి వెన్నలో సేవించినను వేదనతో గూడియుండు అర్శోరోగము హరించు. పథ్యము పుల్లకందవంటకమును భుజింపవలయు మఱియు చానమల్లెను నేతితో వేయించి దానితోడ కమికెదన్నమును భుజింపవలయు.)

రక్తార్శస్సునకు భల్లాతకామృతము.

శ్లో॥ [సూత్రస్థానే] భల్లాతకచతుష్షష్టి పలందుగ్ధంచ తత్సమమ్ ।
దుగ్ధాచ్చతుర్గుణంవారి పాచ్యం దుగ్ధావశేషకమ్। దుగ్ధతుల్యం
ఘృతంయోజ్యం ఘృతపాదంసితాంక్షిపేత్ । మధుధాత్రీ
సితాతుల్యం సితార్ధమభయారజః । మృతలోహం గుడూ
చ్యాశ్చ ప్రత్యేకమభయార్ధకమ్ । క్షిపేత్స్నిగ్ధఘటేసర్వం
ధాన్యరాశౌ నివేశయేత్। సప్తాహాదుద్ధృతంతత్తు ఖాదేన్ని
ష్కత్రయంత్రయమ్। భల్లాతకామృతంనామ హంతిరక్తార్శ
సాంకిలు|తూరితీక్ష్ణం నభోక్తవ్యం తైలాభ్యంగంచ వర్జయేత్ ।

తా. 64 పలముల శుద్ధిచేసిన జీడిగింజలలో 64 పలములపాలు 256 పలముల నీళ్ళులోసి పాలుమిగులునటుల కాచి ఆపాలకు సమముగ నెయ్యి నేతికి 4 వ భాగము పంచదార పంచదారయెత్తు తేనె ఉసిరికపప్పు పంచదార ½ భాగము కరక్కాయల పొడి కరకపొడి ½ భాగము లోహభస్మము లోహభస్మమునకు సమము తిప్పతీగ చూర్ణము గలిపి నేతితో మాగినకుండలోనునిచి ధాన్యరాశిలో 7 దినంబులిడి మూడేసి నిష్కములయెత్తును సేవింపుచుండిన రక్తార్శస్సు హరించు. దీనిసేవన కాలంబున పుష్ప తీక్ష్ణద్రవ్యము తైలాభ్యంజనము అనువానిని వర్జింపవలయు. (రక్తార్శస్సు హరించుటకై యోగరాజగుగ్గులమును గూడా సేవింపవలయు.

అర్శో రోగోపచారము.

శ్లో॥ అర్శస్సుచ గుడంచైవ కాకోదుంబరికాన్వితమ్ ।
ముండ్యార్ద్రికరసంచైవ ఖాదిరంచ ప్రయోజయేత్ ॥

తా. బెల్లము బ్రహ్మమేడికాయలరసము అనువానిలోగాని లేక బోడతరం రసము అల్లపురసము అనువానిలోగాని లేక చండ్రచెక్కరసములో గాని సిందూరము గలిపి సేవించిన అర్శోరోగము హరించు.

ఔషధ సేవనకాల నియమము.

శ్లో॥ క్షయార్శశ్శూలరోగేచ గుల్మేమాస చతుష్టయమ్॥

తా. క్షయము అర్శస్సు శూల గుల్మముగలవారలు తత్తద్రోగోక్తౌషధముల 4 మాసములవఱకు సేవింపవలయు పైజెప్పబడిన ఔషధములవలన అర్శోరోగము మానకుండిన యెడల మాడయెత్తు గౌరీపాషాణమును కమికెను దంచి వేపకొనలను పుదకముతో 4 ఝాములునూరి 8 దినములు పట్టించి అగ్నియందుకాచిన అర్శస్సులు ఊడి పడును పిదప వేపాకు నుడికించి కట్టిన వ్రణముమానును.

గౌరీపాషాణ లేపము.

శ్లో॥ గౌరీపాషాణైకకర్షం స్నుహీకాండేవినిక్షిపేత్ ।
పాచయేత్పుటపాకేన తతఉద్ధృత్యయత్నతః ।
దేవాచిపిచకుష్ఠంచ కర్కికృత్యత్రయంసమమ్ ।
లేపయేత్తేనచార్శాంసి నివార్యం తేనసంశయః॥

తా. జెముడుకాడల యందొక కర్షప్రమాణము గౌరీపాషాణమునునిచి * పుట పాకముతో పక్వముచేసి పిదప దానితోడ దేవల్చిన్ని దంటల్వాకొమ్ము సన్నరాష్ట్రము అనువానిని సమభాగములుగ జేర్చి మర్దించి కల్కముజేసి లేపనముజేసిన మూలరోగము నిస్సంశయముగ హరించు.

అర్శరోగహర ధూపము.

శ్లో॥ [చరకే] అర్కమూలంశమీపత్రం నృకేశాస్సర్పకంచుకః ।
మార్జాలచర్మసాజ్యంచ గుదేధూపోర్శసాహితః॥

తా. జిల్లేడువేరు జమ్మియాకు మనుజుని వెంట్రుకలు పాముకుబుసము పిల్లిచర్మము వీనిని చూర్ణముచేసి నేతితోడఁ దడిపి 40 దినములు ఆసనమున పొగవేసిన అర్శోరోగములు హరించు మఱియు యుండిన 7 పందికొక్కులచర్మము సోరెడు దంచివేపవిత్తులు తులము శాలిశము వీనిని చూర్ణముచేసి తానుగకాయలగాల్చి నిప్పు చేసి దానిపై యీ చూర్ణము వైచి 7 దినములు రేపుమాపు ఆసనమున పొగవేయు

* పుటపాకమన—పచ్చి వనస్పతులనుదంచి ముద్దగేసి దానిని గుమ్మడు మఱ్ఱి నేరేడు మొదలగు వానివి యాకులలో జేనిచేసినట్టి 2 అంగుళముల ప్రమాణంబై నను అంగుళప్రమాణంబైనను మన్ను లేపనముచేసి యిది యెఱ్ఱనగువఱకు పిడకలపుటంబున నునిచి పిదప దానియందుండిదీసి పైమంటిని ఆకులను నూడదీసి లోపలియుద్దను దినిక రసమును దీసికొనుటయు.

చుండిన అర్శోరోగములుమానును. పిదప గచ్చకాయల సాముదరుతో దడిపి బొచ్చచేసి రేప్రొద్దు ఆసనమున కట్టుకట్టవలయు. మఱియు నాసనమున పసపు నీళ్లతో గడుగు చుండవలయు. నేలగోలిమిడియాకు రసములో మిరియపుచూర్ణము ఆవునెయ్యి గలిపి త్రాగవలయు. చప్పిడియన్నము ఆవుపాలు వీనిని పథ్యమునం గానిచికొనవలయు. మఱియు పందిపురీషమును పొగవేసిన అర్శోరోగము హరించు.

కపిత్థాది యోగము.

శ్లో॥ కపిత్థబిల్వమజ్జాశ్చ శుంఠీసైంధవకం సమమ్ ।
పిబేత్తక్రేణచార్శాంసి ప్రవాహం గ్రహణీం జయేత్॥

తా. వెలగగుజ్జు మారేడుగుజ్జు శొంఠి సైంధవలవణము వీనిని సమభాగములుగ చల్లతోనూరి సేవించిన అర్శస్సు అతిసారము ప్రవాహిక హరించు

మూలరోగమునందు పథ్యము

శ్లో॥ కతకకందపటోలపునర్నవం తక్రమాజ్యనవసిగ రామఠమ్ ।
మరిచకంసురదారుఫలంతథా పటుబృహతీద్వయజీవసీవచా ।
సమిసినవ్యముదుంబరవాస్తుకం ఇతిహితం గుదకీలగదేషుచ॥

తా. ఇందుపుకాయ కందగడ్డ పొట్లకాయ గలిజేరుకూర ఆవుచల్ల ఆవునెయ్యి ఆవువెన్న యింగువ మిరియాలు దేవదారుకాయలు సైంధవలవణము చిన్నములక కాయలు పెద్దములకకాయ మునగాకు బాలకూర వస చేతలానికూర లేతమేడికాయ చిట్టికూర యివి అర్శోరోగమునందు పథ్యకరంబులు

మూలరోగమునం దపథ్యము.

శ్లో॥ పిండాలమాషపిణ్యాక దధిమత్స్యాతిశీతలమ్ ।
అలాబూవార్తాకం చైవ పిష్టిబిల్వముపోదకీ ।
హిమాంబుసూపమాంసాని కఠినం కుక్కుటాసనమ్ ।
అశ్వాద్యారోహణం స్నాన మపథ్యం ప్రాహురర్శసామ్॥

తా. చారకంద మినపప్పు తెలికపిండి పెరుగు మత్స్యములు కడుశీతకర ద్రవ్యములు ఆనపకాయ వంకాయ పిండివంటకము మారేడుకాయ బచ్చలికూర

శీతోదకము పప్పు మాంసము కఠినపదార్థములు గొంతుగూర్చుండుట గుఱ్ఱము మొద లగువాని నెక్కుట స్నానము యివి అర్శోరోగమునందు పథ్యకరంబులు.

* ఉపదంశరోగ నిదానము.

శ్లో॥ [నిత్యనాథీయే] హస్తాభిఘాతాన్నఖదంతఘాతాదధావనాద్ర
త్యతిసేవనాద్వా। యోనిప్రదోషాచ్చభవంతి శిశ్నే పంచోప
దంశా వివిధోపచారైః॥

తా. చేతులతో బిసుకుట గోళ్లతో గీచుట దంతములతో గొఱుకుట యీ మొద లగువానియొక్క యభిఘాతమువలన సురతానంతరము మేఢ్రమును గడుగక వుపేక్షిం చుట కడుమైథునము సేయుట యోనిదోషము చకారమువలన దుర్గంధముగల యోనిక ముతోకదుగుట యీ కారణములవలన శిశ్నమున ౫ విధములైన వుపదంశరోగము జనించు.

శ్లో॥ [మతాంతరే] శేఫోపర్యుపదంశస్స్యాత్సచ పంచవిధస్స్మృతః ।
స్తబ్ధమేఢ్రోతిరుగ్వాతాత్పిత్తాద్రక్తాతిదాహవాన్ ।
కఫాత్కాఠిన్యకండూవాన్ రక్తజఃపిత్తలక్షణః ।
సర్వలింగస్త్రిదోషాఖ్యస్స తు లింగవినాశకః॥

తా. మేఢ్రముమీద వాత పిత్తశ్లేష్మ రక్త త్రిదోషజములవల్ల ౫ విధములైన యుపదంశరోగములు జనించు. అందు వాతోపదంశమున మేఢ్రము మాఱుపడి కడు నొప్పితోగూడియుండు పైత్త్యోపదంశముల మేఢ్రము యెఱ్ఱనై మంటలతోగూడి యుండు శ్లేష్మోపదంశమున మేఢ్రము కఠినమై దురదతోగూడియుండు రక్తోపదంశము పైత్త్యోపదంశ లక్షణయుక్తంబుగనుండు త్రిదోషోపదంశమున మేఢ్రము నశించు. (యిది అసాధ్యము.)

వాతోపదంశ లక్షణము.

శ్లో॥ సతోదభేద స్ఫురణైస్సకృష్ణైః స్ఫోటైర్వ్యవస్యేత్పవ
నోపదంశమ్॥

---

* వుపదంశమన—కొరుకుజాడ్యము.

తా. మేఢ్రమున నల్లనిపొక్కులు జనించి సూదులతో పొడుచునటుల వేదన వణుకు చలనము అనునవి కలిగియుండిన వాతోపదంశమని తెలియవలయు.

పిత్త రక్తోపదంశ లక్షణములు.

శ్లో॥ పీతైర్బహుక్లేదయుతైస్సదాహైః పిత్తేన రక్తాత్పిశితావభాసైః॥

తా. పసుపువర్ణముగల పొక్కులు జనించి కడుస్రావము మంటలు కలిగియుండిన పిత్తోపదంశమనియు మాంసమువంటి యెఱ్ఱని పొక్కులు జనించిన రక్తోపదంశమనియు తెలియవలయు.

కఫోపదంశ లక్షణము.

శ్లో॥ సకండురైః శోఫయుతైర్మహద్భిశ్శుక్లైర్ఘనస్రావయుతైః
కఫేన॥

తా. దురద వాపు అనువానితోడంగూడి తెల్లనివర్ణముగల పెద్దపొక్కులవలన వ్యాప్తంబై గట్టిగ చీము గార్చుచుండిన కఫోపదంశమని తెలియవలయు.

సన్నిపాతోపదంశ లక్షణము.

శ్లో॥ నానావిధస్రావరుజోపపన్నమసాధ్యమాహుస్త్రిమలోప
దంశమ్॥

తా. పలువిధస్రావ వేదనలుంగలది సన్నిపాతోపదంశమని తెలియవలయు. యిది అసాధ్యము.

అసాధ్యోపదంశ లక్షణము.

శ్లో॥ విశీర్ణమాంసం క్రిమిభిః ప్రజగ్ధం ముష్కావశేషం పరివర్జయేత్తు॥

తా. శిథిలమైనమాంసముగల వుపదంశరోగిని క్రిములవలన మేఢ్రము భక్షింపబడి వృషణములమాత్రము శేషించియుండు వుపదంశరోగిని వైద్యుడు వర్జింపవలయు.

శ్లో॥ సంజాతమాత్రే న కరోతి మూఢః క్రియాం నరో యో విషయే
ప్రసక్తః॥ కాలేన శోథక్రిమిదాహపాకైర్విశీర్ణశిశ్నో మ్రియతే
స తేన॥

తా. వుపదంశరోగము జనించిన తోడనే చికిత్సం జేసికొనక విషయాసక్తుడై యుండు మూర్ఖపురుషునియొక్క మేఢ్రము కొంతకాలమునకు పిదప వాపు పురుగులు తాపము పాకము అనువానితోడంగూడి శిథిలంబగు దానివలన ఆయుపదంశరోగి మృతిజెందు.

లింగవర్తి లక్షణము.

శ్లో॥ అంకురైరివ సంభూతైరుపర్యుపరి సంస్థితైః। క్రమేణ జాయ
తే వర్తిస్తామ్రచూడశిఖోపమా। కోశస్యాభ్యంతరే సంధౌ
సర్వసంధిగతాపి వా। లింగవర్తిరితి ఖ్యాతా లింగార్శ ఇతి చా
పరే॥ కుక్కుటాకృతయః కేచిత్కేచిత్పద్మదలోపమాః॥ మేఢ్ర
సంధౌ నృణాం కేచిత్కేచిత్సర్వాశ్రయాస్స్మృతాః॥ రుజా
దాహార్తిబహులా స్తృష్ణాక్లేదసమన్వితాః। స్త్రీణాంపుం
సాంచ జాయంతే హ్యుపదంశాః సుదారుణాః॥

తా. మేఢ్రముపై మాంసపుమొలకలొకదానిపై 1 టి జనించి కోడిజుట్టువలె వర్తిగనై వృషణములకు లోనగాని లేక సర్వసంధులయందుగాని జనింపుచున్నయవి. ఈరోగమును లింగవర్తియనియు కొందరు లింగార్శమనియు వచించెదరు అందు కొన్ని పులవలతో సమానముగ కొన్ని తామరదళములతో సమానముగ కొన్ని మేఢ్రసంధుల యందుగాని మఱికొన్ని సర్వశరీరమునందుగాని జనించి త్రిదోషజన్యంబుగ నుండుటచే మిక్కుటముగ వేదన తాపము కడుపీడ దప్పి సూదులతో పొడుచునటుల వేదన అనువానితోడంగూడి యుండును. మఱియు త్రిదోషజన్యంబై దారుణముగనుండు నీ యుపదంశము స్త్రీపురుషులకిరువురికి జనించుటగలదు.

ఉపదంశమునకు ప్రక్రియ.

శ్లో॥ స్నిగ్ధస్విన్నశరీరస్య మేఢ్రమధ్యే సిరావ్యధః।
జలూకాపాతనం వాస్యాదూర్ధ్వాధశ్శోధనం తథా।
సద్యోహి హృతదోషస్య రుక్ఛోఫావుపశామ్యతః।
పాకో రక్ష్యః ప్రయత్నేన శిశ్నక్షయకరో హి సః॥

తా॥ సర్వాంగములు చమురు బట్టించి కాచి మేఢ్రమధ్యమునందు సిరను వేధించుటవలనగాని లేక జలగలవలనగాని రక్తమును స్రవింపంజేసి పిదప వమన విరేచనం

ములు కొరుకంగిన దోషము నివర్తించి తత్క్షణమున రక్తస్రావము హరించు. మఱియు సిరా శృథులవలనగాని జలగలవలనగాని గలిగిన వ్రణమును ప్రయత్నపూర్వకముగ మాన్పవలయు తల్లోపంబున శోధము నశించు.

లింగరోగ చికిత్స.

శ్లో॥ పక్వంవిపాట్యమతిమాన్ వ్రణవత్సముపాచరేత్॥

తా. వృషదంశము పక్వంబై నపిదప మేఢ్రముగందలి దుర్మాంసమును చిద్ది వ్రణమువలెనే బుద్ధిమంతుడగువాడు చికిత్స చేయవలయు.

లింగరోగహర లేపనములు.

శ్లో॥ మహాశంఖంజలై పిష్ట్వా తేనలింగంప్రలేపయేత్। లింగరోగం నిహన్త్యాశు లేపోయం వ్యాధినాశకః। కుష్ఠంపూగం వచా తోయై స్సారం వాఖాధిరోత్థితమ్। జలైర్ఘృష్టం ప్రలేపో యం లిఙ్గరోగ హారఃపరమ్। క్షాళయే త్త్రిఫలాక్వాథైః పక్వంలింగం పునఃపునః। తచ్చూర్ణ లేపమాత్రేణ చాంకు రంచ జయేద్ధ్రువమ్॥

తా. పెద్దశంఖము నుదకముతో సాది లింగమునందు లేపనముజేసిన లింగరోగము శీఘ్రముగ నశించు లేక చంగల్వకోష్టు పోకచెక్క వస వీనినిగాని కాచును గాని నీళ్ళతో నూరి లింగముమీద లేపనముచేసిన లింగరోగము హరించు లేక వాపు పక్వమైన పిదప త్రిఫల కషాయముతో లింగమును పలుమారు గడిగిన లింగముయొక్క వాపు హరించు. లేక త్రిఫలముల గాల్చి మసిజేసి దానిని పట్టించిన మేఢ్రమునందలి అంకురములు నిశ్చయముగ హరించు.

శ్లో॥ సగంధక ఘృతైశ్లేష్యం పక్వంలింగం సుఖావహమ్।
నింబం ఖదిరమంజిష్ఠ చూర్ణంవా లేపయేజ్జయేత్।
వటోదుంబర మశ్వత్థం చూతజంబూత్వచం సమమ్।
జలైః క్వాథ్యంచ తేనైవ క్షాళయే ల్లింగపాకనుత్॥

తా. గంధకమును నేతితోవండి పక్వమైన లింగముపై లేపనము జేసినను లేక వేపాకు చంద్రచెక్క మంజిష్టి వీనిచూర్ణమును లేపనము జేసినను లేక మఱ్ఱి మేడి రావి మామిడి నేరేడు అనువాని చెక్కల సమభాగములుగ చూర్ణముజేసి యుదకముతో కషాయముగాచి దానిచే లింగమును గడుగుచుండినను లింగపాకము హరించు.

శ్లో॥ కుమారీ రససంపిష్టం జీరకం లేపయేచ్ఛరుక్।
తేనదాహశ్చ పాకశ్చ శాంతిమాప్నోతి నిశ్చితమ్॥

తా. కలబందరసముతో జీలకఱ్ఱనునూరి లేపనముజేసిన లింగరోగము లింగరోగమునందలి నొప్పి మంట పాకము నిశ్చయముగ శమించు.

పంచారవిందక ఘృతము.

శ్లో॥ మృణాళం పద్మబీజాని నాళంపద్మంచ కేసరమ్।
సర్వంసప్త పలంకుర్యా త్త్రింశత్పలంచ గోఘృతమ్।
ఘృతా చ్చతుర్గుణంక్షీరం ఘృతశేషం విపాచయేత్।
పాకాంతే చూర్ణమేషాంచ క్షిప్త్వా తదవతారయేత్॥
పాయయే ల్లింగరోగఘ్నం ఘృతం పంచారవిందకమ్॥

తా. ఆవునెయ్యి 30 పలములు ఆవుపాలు 120 పలములు వీనిని గలిపి నెయ్యి శేషించు నట్లుగాచి పాకాంతమున తామరగడ్డలు తామరవిత్తులు తామరతూండ్లు దానిపువ్వులు దాని కేసరములు అను 5 దినుసుల 7 పలములు గ్రహించి చూర్ణముజేసి వైచి దించుకొని సేవింపుచుండిన లింగరోగము హరించు.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] తుత్థం * గైరికకాసీసం శిలాతాళంరసాంజనమ్। సౌరాష్ట్రీ సైంధవంచైలాం † లోధ్రకం రేణుపుష్ప కమ్। పిష్ట్వాక్షౌద్రేణసంయోజ్య లేపోలింగరుజాపహః॥

తా. మైలుతుత్తము కావిరాయి అన్నభేది శిలాజిత్తు తాళకము గసాంజనము తోవరిమన్ను సైంధవలవణము యేలకులు లొద్దుగచెక్క రేణుకలు వీనిని సమభాగములుగ గ్రహించి చూర్ణముజేసి తేనెలోగలిపి లేపనముజేసిన లింగపీడ హరించు.

శ్లో॥ తిలకల్కం క్షౌద్రయుతం లేపోలింగ రుజాపహః॥

తా. నువ్వుల కల్కములో తేనెగలిపి లేపనముజేసిన లింగరోగము హరించు.

సర్వ వృషదంశములకు వ్యాధిహరణ రసము.

శ్లో॥ హింగులోత్థరసంభాగం ద్వౌభాగౌ రసకర్పూరమ్। రసతు ల్యం బలిందద్యా త్ఖల్వమధ్యేతు కజ్జలీమ్। దత్వాండే మృత్పు

* టంకణ.   † సిందూరం రేణుపూష్పకమ్.

టుపంచ వాలుకాయంత్రగం పచేత్ । దినైకంతు క్రమా
గ్నాతు సాంగశీతం సముద్ధరేత్ । పూజయే ద్గురువిప్రాదీ
న్యథారోగం ప్రయోజయేత్ । గుంజా చతుష్టయంఖాదే
న్నాగవల్లీ దళైర్యుతమ్ । మండోపిలభతే పుంస్త్వం వాజీ
కరణముత్తమమ్ । అపుత్రః పుత్రమాప్నోతి జీవేచ్చ శర
దాంశతమ్ । వలీపలిత నాశః స్యాచ్ఛూలం వాతశ్లేష్మ నిబర్హ
ణమ్। అయంవ్యాధి హరస్సూతః పూజ్యపాదేన నిర్మితః॥

తా. ఇంగిలీకములో దీయబడిన రసము 1 భాగము శుద్ధిజేసిన రసకర్పూరము 2 భాగములు శుద్ధిచేసిన గంధకము 1 భాగము యిటుల వీనిని ఖల్వములోనునిచి 3 దినములు మర్దించి కజ్జలిజేసి దానిని కోడిగ్రుడ్డులోనునిచి దానిపై 5 చీలమన్నులిచ్చి 1 దినము వాలుకాయంత్రమున క్రమాగ్నులతో నుడికి సాంగశీతలమున దీసి గురుబ్రాహ్మణుల బూజించి 4 గురిగింజలయెత్తును రోగబలానుగుణ్యముగ తమలపాకులో నునిచి సేవించిన మందత్వము మొదలు ముమ్మునొప్పి కఫవాతము లుపదంశము వీనిని హరింపజేసి పుంసత్వమును అపుత్రవంతునికి సంతానంబును 100 సంవత్సరంబులాయువును మిక్కుటముగ వీర్యవృద్ధిని గలుగంజేయును ఈరసము పూజ్యపాదునిచే జెప్పంబడియె.

సూతాది వటికములు.

శ్లో॥ శుద్ధసూతంచభల్లాతంపిప్పలీమూలపిప్పలీ। ఆకల్లకింజాతిపత్రీ
ఖురకం దేవపుష్పకమ్ । మర్దయేత్సమభాగేన పురాణగుడ
మిశ్రితమ్ । ఉపదంశేషు సర్వేషు ప్రమాణం రక్తికాపటీ॥

తా. శుద్ధిజేసినరసము జీడి మోడి పిప్పళ్ళు అక్కలకఱ్ఱ జాపత్రి గంధకస్తూరి లవంగములు వీనిని సమభాగములుగ ఖల్వములోనునిచి ప్రాతబెల్లము గలిపి మర్దించి గురిగింజంత మాత్రలుజేసి యందొకదానిని సేవించిన సర్వమైన వుపదంశములు హరించు.

ఉపదంశ కుఠారము.

శ్లో॥ కంకుష్ఠంటంకణంచైవ తోలైకంతుపృథక్పృథక్ । తోలార్ధం
తుత్థకంగ్రాహ్యంశృంగబేరరసేనతు। మర్దయిత్వావటీకార్యా

బదరాస్థిమితాభిషక్ । శృంగబేరరసేనైవ సాయంప్రాతశ్చ
భక్షయేత్ । మధురామ్లం మత్స్యదుగ్ధం కూశ్మాండంచ
వివర్జయేత్ । ఉపదంశకుఠారోయం రసస్సర్వత్ర పూజితః॥

తా. ముదారుసింగు 1 తులము వంగభస్మము 1 తులము శుద్ధిజేసిన మైలుతుత్తము ½ తులము యిటుల వీని నేకముజేసి అల్లపురసముతో మర్దించి రేగువిత్తంత మాత్రలుజేసి సాయంప్రాతఃకాలముల అల్లపురసానుపానముతో సేవించిన వుపదంశము హరించు. దీని సేవనకాలంబున మధురము పులుసు మత్స్యములు పాలు గుమ్మడుకాయ అనువానిని వర్జింపవలయు. ఈ రసము సర్వత్ర పూజింపంబడు.

రసగంధక కజ్జలి.

శ్లో॥ కర్షమాత్రం రసంశుద్ధం ద్వికర్షం గంధకంస్మృతమ్ । విధివ
త్కజ్జలీంకృత్వా తచ్చగోఘృతసంయుతమ్ । మాషమాత్రం
ప్రతిదినం దద్యాదేవత్రిసప్తకమ్ । గోధూమాన్నం ఘృతం
పథ్యం కారయేల్లవణంవినా। ఉపదంశాపహాశ్చైస్మిన్ యోగో
మునిభిరీరితః॥

తా. శుద్ధిజేసిన రసము 1 కర్షము శుద్ధిజేసిన గంధకము 2 కర్షములు యీ 2 టిని కాటుకవలె మర్దించి మాషమెత్తును ఆవునేతిలోగలిపి 21 దినము సేవించిన వుపదంశము హరించు. దీనియందు లవణమును వర్జించి గోధూమాన్నమును నెయ్యిని సేవింపవలయు.

బాలహరీతక్యాది యోగము.

శ్లో॥ బాలపథ్యాఫలైకంచ తుత్థంశాణమితంతథా । నింబుద్రవేణ
సంమర్ద్యం దృఢంసప్తదినానివై । గుటికాంచణకప్రాయాం
ఛాయా శుష్కాంతుకారయేత్ । శీతోదకానుపానేన నిత్య
మేకాంప్రదాపయేత్ । ఘ్నన్తినామేకవింశత్యాముచ్యతే
నాపదంశతః । శాలిగోధూమ ముద్గాశ్చ గోసర్పిః పథ్య
మీరితమ్॥

తా. కరక పిందెలు 4 రూపాయలయెత్తు శుద్ధిజేసిన మైలుతుత్తము ¼ రూపాయయెత్తు యీ రెంటిని నిమ్మపండ్లరసముతో 7 దినములు భావనజేసి మర్దించి సెనగగింజంత మాత్రలుజేసి నీడనెండించి శీతోదకముతో 21 దినము సేవించిన వుపదంశము హరించు.

దీనియందు వరిబియ్యపు నంటుకము గోధుమాన్నము పెసలు ఆవునెయ్యి అనువానిని పథ్యమునందు చేర్చికొనందగు.

పారదాది లేపము.

శ్లో॥ పారదంగంధకంతాళం దరదంచమనశ్శిలామ్ । పృథక్కర్షం
ద్వికర్షంచ ముద్దారంశంఖజీరకమ్ । విధాయకజ్జలీంశ్లక్ష్ణాం
మర్దయేత్సురసారసైః । ఛాయాశుష్కం తతఃకృత్వా పున
రున్మత్తజద్రవైః । విమర్ద్యాథవటీకార్యా హ్యుపదంశే
ప్రయోజయేత్ । గోఘృతేన ప్రలేపోయం వ్రణానాం రోప
ణేహితః॥

తా. రసము గంధకము తాళకము యింగిలీకము మణిశిల యివి దినుసుకొక్కొక కర్షము ముదారుసింగు సీసురాతి నార యివి దినుసుకు 2 కర్షములు యిటుల వీనిని ఖల్వములోనునిచి కాటుకవలెనూరి పిదప తులసియాకు రసముతో మర్దించి నీడ నెండించి మరల వుమ్మెత్తాకు రసముతో మర్దించి గుంటజేసి ఆవునేతితో సాది లేపముచేసిన వుపదంశము హరించుటయే గాక వ్రణమును మాంసపూరితంబగు.

త్రిఫలాది ప్రక్షాళనము.

శ్లో॥ త్రిఫలాయాః కషాయేణ భృంగరాజ రసేనవా ।
వ్రణ ప్రక్షాళనంకుర్యా దుపదంశ ప్రశాంతయే॥

తా. త్రిఫలకషాయముతో గాని లేక గుంటగలగర కషాయముతో గాని వుపదంశమును కడిగిన శమించు.

శూకదోష నిదానము.

శ్లో॥ అక్రమాచ్ఛేపసోవృద్ధిం యోభివాంఛతి మూఢధీః ।
వ్యాధయస్తస్యజాయంతే దశచాష్టౌచశూకజాః॥

తా. మందబుద్ధివలన క్రమవిహీనుడై మేఢ్రము లావుగ గావలయునని యిచ్చచే విషజంతువును (అనగా జలమునందుండు కప్పను) లేపనము సేయుటవలన దుష్టయోని సంబంధమువలన యోనిలో వెంట్రుకలుగల స్త్రీసంబంధమువలన 18 విధములగు శూకరోగములు జనించు.

సర్షపిక లక్షణము.

శ్లో॥ గౌరసర్షపసంస్థానా శూకదుర్భుగ్న హేతుకా।
పిటికాశ్లేష్మవాతాభ్యాం జ్ఞేయాసర్షపికాచసా॥

తా. జలమునందుండు కప్పను లేపనముసేయుటవలన దుష్టయోని సంబంధమువలన కఫవాతములు ప్రకోపించి తెల్లయావాల ప్రమాణముగల కురుపు మేఢ్రమున గలుగంజేయు. ఇదియ సర్షపిక మనంబడు.

అష్ఠీలికా లక్షణము.

శ్లో॥ కఠినావిషమైర్భుగ్నై ర్వాయునాష్ఠీలికాభవేత్ ।

తా. అప్రశస్తమైన * శూకముల లేపనము సేయుటవలన వాతము ప్రకోపించి గుండ్రముగ కఠినముగనుండు కురుపుల గలుగంజేయు. ఇదియ అష్ఠీలిక మనంబడు.

గ్రథిత లక్షణము.

శ్లో॥ శూకైర్యత్పూరితంశశ్వ ద్గ్రథితంనామతత్కఫాత్ ।

తా. ఎల్లప్పుడు శూకముల లేపనముసేయుటవలన కఫము ప్రకోపించి మేఢ్రమునకై గంటు జనించు. ఇదియ గ్రథిత మనంబడు.

కుంభికా లక్షణము.

శ్లో॥ కుంభికారక్తపిత్తోత్థా జాంబవాస్థినిభాశుభా।

తా. శూక లేపనమువలన రక్తపిత్తము ప్రకోపించి నేరేడుపిక్కలవంటి నల్లని కురుపుల గలుగంజేయు. ఇదియ కుంభిక మనంబడు.

అలజీ లక్షణము.

శ్లో॥ తుల్యాంతాంత్వలజీంవిద్యాద్యథాప్రోక్తాంవిచక్షణైః॥

తా. శూక లేపనమువలన ప్రమేహ పిటికా నిదానమున జెప్పంబడిన అలజీ లక్షణ తుల్యంబైయుండు కురుపులు జనించిన అలజీ యనంబడు.

మృదిత లక్షణము.

శ్లో॥ మృదితంపీడితంయత్తు సంరబ్ధం వాతకోపతః॥

* శూకము—అనగా జలమునందుండు కప్ప.

తా. శూక లేపనానంతరము మేఢ్రమును పిసుకుటవలనగాని లేక అదుముట వలనగాని వాతము ప్రకోపించి మేఢ్రమున వాపును గలుగంజేసిన మృదిత మనంబడు.

సంమూఢ పిటికా లక్షణము.

శ్లో॥ పాణిభ్యాం భృశసంమూఢే సంమూఢపిటికా భవేత్ ।

తా. లేపనానంతరము 2 చేతులతో మేఢ్రమును మిక్కుటముగ పిసుకుటవలన నొరుకలేకుండు పిటికలు జనించు. ఇదియు మూఢపిటిక మనంబడు.

అవమంథ లక్షణము.

శ్లో॥ దీర్ఘాబహ్వ్యశ్చ పిటికా దీర్యంతే మధ్యతస్తుయాః ।
సోవమంథః కఫాసృగ్భ్యాం వేదనా రోమహర్షకృత్ ॥

తా. శూక లేపనమువలన కఫరక్తము ప్రకోపించి పొడవుగ మిక్కుటముగ మధ్య మధ్య పగిలినవిగనుండు కురుపుల మేఢ్రముపై గలుగంజేయు. దానిసంబంధమువలన వేదన రోమాంచము గలుగు యిదియు అవమంథ మనంబడు.

పుష్కరికా లక్షణము.

శ్లో॥ పిత్తశోణితసంభూతా పిటికా పిటికాచితా ।
పద్మకర్ణికసంస్థానా జ్ఞేయా పుష్కరికాంచసా ॥

తా. శూకదోషజనిత పిత్తరక్తమువలన కురుపులు జనించి పండి చుట్టునున్న కురుపులతో వ్యాప్తంబై 1 టిగ చేయుటవలన కమలముయొక్క కర్ణికమువలె గనుపించు. ఇదియు స్పర్శహాని మనంబడు.

స్పర్శహాని లక్షణము.

శ్లో॥ స్పర్శహానింతుజనయే చ్ఛోణితం శూకదూషితమ్ ॥

తా. శూకలేపనమువలన రక్తముదుష్టంబై చర్మమున స్పర్శజ్ఞానము లేకుండునటులంజేయు. ఇదియు స్పర్శహాని యనంబడు.

ఉత్తమా లక్షణము.

శ్లో॥ ముద్గమాషోద్గమా రక్తా రక్తపిత్తోద్భవాశ్రయా ।
వ్యాధిరేషోత్తమానామ శూకాజీర్ణనిమిత్తజః ॥

తా. శూకములను పలుమారు లేపనము చేయుటవలన రక్తపిత్తము కుపితంబై పెసలు వుద్దులు అనువాని ప్రమాణముగలదై యెఱ్ఱగనుండు కురుపుల మేఢ్రమున గలుగం జేయు. ఇదియు వుత్తమ మనంబడు.

శతపోనక లక్షణము.

శ్లో॥ ఛిద్రైరణుముఖైర్లింగం చితం యస్య సమంతతః ।
వాతశోణితజో వ్యాధిర్విజ్ఞేయశ్శతపోనకః ॥

తా. శూకదోషజనిత వాతరక్తమువలన లింగముపై ననేక సూక్ష్మముఖములు గల ఛిద్రములు గలిగిన శతపోనక మనంబడు.

త్వక్పాక లక్షణము.

శ్లో॥ వాతపిత్తకృతో యస్తు త్వక్పాకో జ్వరదాహవాన్ ।

తా. శూకదోషజనిత వాతపిత్తమువలన మేఢ్రముయొక్క చర్మము పండి జ్వరదాహములు గలిగిన త్వక్పాకమనంబడు.

శోణితార్బుద లక్షణము.

శ్లో॥ కృష్ణైస్స్ఫోటైస్సరక్తాభిః పిటికాభిర్నిపీడితమ్ ।
యస్యవాస్తురుజాచోగ్రా జ్ఞేయం తచ్ఛోణితార్బుదమ్ ॥

తా. శూకదోషమువలన మేఢ్రముపై నల్లగ లేక యెఱ్ఱగనుండు కురుపులు జనించి వ్రణస్థానమున మిక్కుటముగ పోటుగలిగిన శోణితార్బుద మనంబడు.

మాంసార్బుద లక్షణము.

శ్లో॥ మాంసదోషేణజానీయా దర్బుదం మాంససంభవమ్ ॥

తా. శూకదోషముచే మాంసము దుష్టంబగుటవలన మాంసార్బుదము జనించు

మాంసపాక లక్షణము.

శ్లో॥ శీర్యంతే యస్య మాంసాని యస్య సర్వాశ్చ వేదనాః ।
విద్యాత్తం మాంసపాకం తు సర్వదోషకృతం భిషక్ ॥

తా. శూకదోషమువలన మేఢ్రమునందలి మాంసముకుళ్ళి వూడిపడి పలువిధ వేదనల గలుగంజేయుచుండిన మాంసపాక మనంబడు. ఇది త్రిదోషమువలన జనించు.

విద్రధి లక్షణము.

శ్లో॥ విద్రధిం సన్నిపాతేన యథోక్తమభినిర్దిశేత్॥

తా. శూకదోషమువలన జనించి విద్రధిరోగనిదానమున చెప్పంబడిన సన్నిపాత విద్రధి లక్షణతుల్యంబై యుండునది విద్రధియనంబడు.

తిలకాలక లక్షణము.

శ్లో॥ కృష్ణానిచిత్రాణ్యథవా శూకానిసవిషాణితు।
పాతితానిపచంత్యాశు మేఢ్రంనిరవశేషతః।
కాలానిభూత్వామాంసాని శీర్యంతేయస్యదేహినః।
సన్నిపాతసముత్థాంస్తు తాన్విద్యాత్తిలకాలకాన్॥

తా. నల్లగ లేక చిత్రవిచిత్రమైన ఛాయగలిగియుండు విషశూకముల లేపనము చేయుటవలన తక్షణమున మేఢ్రంబంతయుంబండి అందలి సర్వమాంసము తిలలవలెనల్లనైరాలిన తిలకాలక మనంబడు. ఇది త్రిదోషమువలన జనించు.

అసాధ్య శూకదోష లక్షణము.

శ్లో॥ తేషుమాంసార్బుదంయచ్చ మాంసపాకశ్చయస్స్మృతః।
విద్రధిశ్చనసిధ్యంతి యేచస్యుస్తిలకాలకాః॥

తా. శూకదోషములలో మాంసార్బుదము మాంసపాకము విద్రధి తిలకాలకము అనునవి యసాధ్యంబులు.

శూకదోష చికిత్స.

శ్లో॥ హితంచసర్పిషఃపానం పథ్యంచాపివిరేచనమ్।
హితశ్శోణితమోక్షశ్చ శూకరోగేషుదేహినామ్॥

తా. శూకరోగమున ఘృతపానము విరేచనము రక్తమోక్షణము హితకరంబులు.

సార్షప చికిత్స.

శ్లో॥ ఉల్లిఖ్యసార్షపిటిల పతేర్నాథప్రలేపయేత్।
తిందుకత్రిఫలాలోధ్రైర్గోమూత్రపరిపేషితైః॥

తా. సార్షపమను శూకదోషమున సూక్ష్మలోహముతో * లేఖన క్రియంజేసి తుమికి త్రిఫలములు లొద్దుగుచెక్క అనువానిని గోమూత్రముతోనూరి లేపనము సేయవలయు.

అష్ఠీలికా చికిత్స.

శ్లో॥ అష్ఠీలాయాంహృతేరక్తే శ్లేష్మగ్రంథిక్రియాంచరేత్॥

తా. అష్ఠీలికయను శూకరోగమున రక్తస్రావము చేయించి శ్లేష్మగ్రంథివలెనే చికిత్సింపవలయు.

శ్లో॥ స్వేదయేద్గ్రథితంయచ్చ నాడీస్వేదేనబుద్ధిమాన్।
సుఖోష్ణైరుపనాహైశ్చ వ్రణోక్తైరుపనాహయేత్॥

తా. గ్రథితమను శూకదోషమున బుద్ధిమంతుడగు వైద్యుడు గొట్టముతో కాకమునిచ్చి చెమటను దీయుటయే గాక వ్రణమునకై చెప్పంబడియుండు కట్లను సుఖోష్ణముగ దీనియందును గట్టవలయు.

కుంభికా చికిత్స.

శ్లో॥ కుంభికాయాంహరేద్రక్తం పక్వాయాంశోధితేవ్రణే।
తిందుకత్రిఫలాలోధ్రైర్లేపస్తైలంచరోపణమ్॥

తా. కుంభికయను శూకదోషమున రక్తమును దీయవలయు అది పండినయెడల వ్రణశోధన క్రియచేసి పిదప తుమికి త్రిఫలములు లొద్దుగుచెక్క అనువాని లేపనమును మఱియు నాద్రవ్యములతో సిద్ధము చేయబడిన తైలలేపనమును చేసిన వ్రణముమానును.

అలజికా చికిత్స.

శ్లో॥ అలజ్యాంహృతరక్తాయాం పూర్వఏవక్రియాక్రమః॥

తా. అలజియను శూకదోషమున పైచెప్పబడిన ప్రకారము రక్తమునుదీసి కుంభికవలెనే చికిత్సింపవలయు.

---

* లేఖన క్రియ యనగా...రుద్దుట.

అవమంథ చికిత్స.

శ్లో॥ క్రియేయమవమంథేపి రక్తంశోధ్యంయథోభయోః॥

తా॥ అవమంథమను శూకరోగమున పూర్వోక్తమంభిక అలదికలతో రక్తస్రావమును చేయించవలయు.

పుష్కరీ మూఢపిటికా చికిత్స.

శ్లో॥ క్రమఃపిత్తవిసర్పోక్తః పుష్కరీమూఢయోర్మతః॥

తా. పుష్కరికము మూఢపిటికము అనే 2 శూకదోషములయందు పిత్తవిసర్పమునకై చెప్పంబడిన చికిత్సం జేయవలయు.

ఉత్తమా శూకరోగ చికిత్స.

శ్లో॥ ఉత్తమాఖ్యాంతుపిటికాం సంచేద్యబహుశోఘృతైః।
కల్కచూర్ణైఃకషాయైశ్చ క్షౌద్రయుక్తైరుపాచరేత్॥

తా. ఉత్తమాఖ్యమను శూకరోగమున విశేషముగ నొత్తడమునిచ్చి పిదప ఘృత కల్క చూర్ణకషాయములలో మద్యమును జేర్చి దానితో నుపచరించవలయు.

శతపోనక చికిత్స.

శ్లో॥ రసక్రియావిధాతవ్యా లిఖితేశతపోనకే।
పృథక్పర్ణ్యాదిభిస్సిద్ధం తైలందేయమనంతరమ్॥

తా. శతపోనకమను శూకరోగమున తొలుత లేఖనక్రియంజేసి పిదప పారదక్రియను జేయుటయే గాక శాలిపర్ణి మొదలగు వానియుక్తముగ సిద్ధము చేయుబడిన తైలము నొసంగవలయు.

త్వక్పాక స్పర్శహాని మృదితములకు చికిత్స.

శ్లో॥ త్వక్పాకేస్పర్శహానౌచ సేచయేన్మృదితేపునః।
బలాతైలేనకోష్ణేన మధురైశ్చోపనాహయేత్॥

తా. త్వక్పాకము స్పర్శహాని మృదితము అను శూకరోగములయందు మందోష్ణముగల బలాతైలముచేత సేచనక్రియంజేసి వానిపై మధురౌషధముల నూరిచి కట్టు గట్టవలయు.

తిలకాలక చికిత్స.

శ్లో॥ తిలకాలంసముల్లిఖ్య తీక్ష్ణకేణులఘుపాణినా।
భిషజాధాత్రికర్తవ్య స్సద్యోవ్రణవినిర్మితః॥

తా. తిలకాలకమును శూకరోగమును మంగలకత్తితో లఘువుగ గీచి సద్యోవ్రణచికిత్సం జేయవలయు. (ఇటులనే మాంసార్బుదము మాంసపాకము విద్రధి అనువానిని గూడా చికిత్సంబందగు.)

ఉపదంశములయందు పథ్యము.

శ్లో॥ ఛర్దిర్విరేకో ధ్వజ మధ్యనాడీ వేధోజలూకాపరిపాతనంచ
సేకః ప్రలేపోయవశాలయశ్చ ధన్వామిషంముద్గరసోఘృ
తాస। కటిల్లకంశిగ్రుఫలంపటోలంశాలించశాకంనవమూ
లకంచ। తిక్తంకషాయం మధుకూపవారి తైలంచ హాన్యా
దుపదంశరోగమ్॥

తా. వమనవిరేచనముల జేయించుట లింగమధ్యమునందు సిరను వేధించుట జలగలనంటించుట సేచన లేపనములంజేయుట యవధాన్యము అరణ్యసంబంధమైన మాంసము పెసరకట్టు నెయ్యి కాకరకాయ మునగకాయ పొట్లకాయ వరియన్నము * శాకము లేతముల్లంగి చేదు వగరు తిపిగలరసములు బావినీళ్ళు నూనె యివి యుపదంశరోగమును హరింపంజేయు.

ఉపదంశాదులయం దపథ్యము.

శ్లో॥ దివానిద్రా మూత్రవేగం గుర్వన్నం మైథునంగుడమ్।
వ్యాయామ మమ్లంతక్రంచ వర్జయేదుపదంశవాన్॥

తా. పగలు నిద్రించుట మూత్రవేగము నడ్డగించుట జడాన్నమును సేవించుట మైథునము సేయుట బెల్లమును భుజించుట వ్యాయామము సేయుట పులుసు మజ్జిగ

* శాకమనగా—బచ్చలి మొదలగు ఆకుకూరలు అరటి మొదలగువాని పువ్వులు వెదురుగొమ్ము మొదలగునవి మూలక లవంగము మొదలగువానిపట్టలు గుమ్మడు మొదలగువాని కాయలు కంద మొదలగువానిగడ్డలు పులిచింత మొదలగువానిచిగుళ్ళు కందులు మొదలగువానిపప్పు హస్తిశాకము మొదలగువాని కాడలు అనునవి.

అనుపానిని సేవించుట యివి యుపదంశరోగమునం దపథ్యకరంబులగుటచే వానిని వర్జింపవలయు.

అండవృద్ధి నిదానము.

శ్లో॥ క్రుద్ధోనూర్ధ్వగతిర్వాయుశ్శోథ శూలకరశ్చరన్ ।
ముష్కౌవంక్షణతః ప్రాప్య ఫలకోశాభి వాహినీః ।
ప్రపీడ్యధమనీర్వృద్ధిం కరోతి ఫలకోశయోః ॥

తా. అన్నపానాది వైషమ్యమువలన అధోముఖముగ సంచరించు వాతము దుష్టంబై వృషణములయందు వ్యాపించి వాపును శూలను గలుగంజేయుచు గజ్జలమూలముగ వృషణకోశములయందు వ్యాపించెడి నాడుల దుష్టంబులుగజేసి వృషణములయందలి విత్తులలో నొకటిగాననూ లేక రెంటిగానను వృద్ధిజేయుచున్నయది.

అండవృద్ధి భేదములు.

శ్లో॥ దోషాస్రమేదోమూత్రాంత్రైస్స వృద్ధిస్సప్తధాగదః ।
మూత్రాంత్రజావప్యనిలాద్ధేతు భేదస్తు కేవలమ్ ॥

తా. అండవృద్ధి వాతజము పిత్తజము శ్లేష్మజము రక్తజము మేదోజము మూత్రజము అంత్రజము (అనగా నరములు దిగబడుట) అని 7 విధంబులు. అందు మూత్రము అంత్రజము అను నీ 2 వృద్ధులు వాతమువలన జనించు. వీనను కారణము మాత్రము వేరుగనుండు.

వాతాద్యండవృద్ధి లక్షణము.

శ్లో॥ వాతపూర్ణదృతి స్పర్శోరూక్షో వాతాదహేతురుక్ ।
పక్వోదుంబర సంకాశః పిత్తాద్దాహోష్మపాకవాన్ ।
కఫాచ్ఛీతోగురుస్స్నిగ్ధః కండూమాన్ కఠినోల్పరుక్ ।
కృష్ణస్ఫోటావృతః పిత్తావృద్ధిలింగశ్చ రక్తజః ।
కఫవన్మేదసోవృద్ధిర్మృదుస్తాలఫలోపమః ॥

తా. వాయువువలన పూరింపబడిన తిత్తిని దాకిన యట్టిస్పర్శగలుగునో అట్టి స్పర్శతో కూడుకొంటై రూక్ష నిష్కారణముగ నొప్పిగలదై యుండునది వాతజవృద్ధి యనియు మేడిపండుతో సమానంబై తాపము పుష్టము పాకము అనువానితోడం

గూడియుండునది పిత్తజవృద్ధియనియు చల్లగ జడముగ నునుపుగ దురద కాఠిన్యము అల్పవేదనగలదిగ నుండునది శ్లేష్మజవృద్ధియనియు నల్లనికురుపులతో వ్యాప్తంబై మృదువుగ పండిన తాళఫలమువలె నల్లనిచాయగలదిగ గుండ్రముగనుండునది మేదోజవృద్ధియనియు తెలియవలయు.

మూత్రవృద్ధి లక్షణము.

శ్లో॥ మూత్రధారణ శీలస్యమూత్రజ స్సతుగచ్ఛతః ।
అంభోభిః పూర్ణదృతి వత్ క్షోభంయాతి సరుఙ్మృదుః ।
మూత్రకృచ్ఛ్రమథస్స్యచ్చ చలయన్ఫలకోశయోః ॥

తా. మూత్రము నడ్డగించెడి యభ్యాసముగల వానియొక్క అండము నడుచుచుండునపుడు రక్తముతో నిండింపబడిన తోలుతిత్తివలె శోథ నొంకటనొప్పి చేతితో దాకిన మృదుత్వముగలదై మూత్రము సాధారణముగ వెడలక అండతిత్తులయందు పూరితంబై యిటునటు చలింపుచుండిన మూత్రవృద్ధియని తెలియవలయు.

ఆంత్రవృద్ధి లక్షణము.

శ్లో॥ వాతకోపిభిరాహారైః శీతతోయావగాహనైః ।
ధారణేరణభారాధ్వ విషమాంగ ప్రవర్తనైః ।
క్షోభకైః క్షుభితోన్యైశ్చ క్షుద్రాంత్రావయవం యదా ।
పవనోవిగుణీకృత్య స్వనివేశాదధో నయేత్ ।
కుర్యాద్వంక్షణ సంధిస్థో గ్రంథ్యాభం శ్వయథుం తదా ॥

తా. వాతమును ప్రకోపింపజేసెడి యాహారముల సేవించుట శీతోదకములో గ్రుంకుట వుపస్థిత మలమూత్రాది వేగము నడ్డగించుట మలమూత్రాదులయొక్క అప్రాప్తవేగమును ప్రేరణజేయుట కడుభారమును మోయుట బహుదూరమునడుచుట వక్రముగనడుచుట మొదలగుకార్యములసేయుట యితరులచే శేయంబడు బలవిద్వేగ్రహాదులవలన క్షోభంజెందుట యీ కారణములవలన వాతము ప్రకోపించి సన్నని ప్రేవులయొక్క నొకభాగము నాశ్రయించి వాని సంకోచమునుగాని లేక స్వస్థానమున నుండి క్రిందికి దిగునపుడు గజ్జల సంధులయందు గంటువలె వాపునుగాని గలుగంజేయుచున్నయది.

ఉపేక్షిత అండవృద్ధి పరిణామము.

శ్లో॥ ఉపేక్ష్యమాణస్యచ ముష్కవృద్ధి మాధ్మానరుక్స్తంభవతీం
సవాయుః। ప్రపీడితోంత స్స్వనవాన్ప్రయాతి ప్రధ్మాపయన్నేతి పునశ్చముక్తః॥

తా. వాపు పోట్లు యీడుపుగల యండవృద్ధియందు చికిత్సంజేయక నుపేక్షించుటవలన అండములు బిగిసిన యందలి వాతము కోకోయను శబ్దమునుచేయుచు పైకేగు. దానిని విడిచిన మరల వాయువు దిగి యండమునందు వాపును గలుగంజేయు.

అసాధ్యాండవృద్ధి లక్షణము.

శ్లో॥ క్షుద్రాంత్రావయవాత్తే పాన్ముష్కయోర్వాత సంచయాత్। ఆంత్రవృద్ధి రసాధ్యోయం వాతవృద్ధిసమాకృతిః॥

తా. సన్నని నరములయొక్క సంబంధమువలన అండమునందు వాతము చేరుటవలన వాతవృద్ధిలక్షణయుక్తంబై జనించునట్టి ఆంత్రవృద్ధి అసాధ్యము. (ఈ యండవృద్ధినే కొందరు కురంటకమనియు ఆంత్రవృద్ధియనియు వచించెదరు. మఱియు గ్రంథాంతరములయందు అండవృద్ధి నిదానంబున వర్ధ్మనిదానంబును చెప్పంబడియున్నయది. ఎట్లనిన—"శ్లో॥ అత్యభిష్యందిగుర్వామ సేవనాన్నిచయంగతః। కరోతి గ్రంథివచ్ఛోథం దోషోవంక్షణసంధిషు। జ్వరశూలాంగదాహార్తిం తంవర్ధ్మ మితినిర్దిశేత్॥" అనగా అత్యంతస్రోతస్సావి. జడము ఆమముగలయన్నమును సేవించుటవలన వృద్ధిం జెందిన దోషము గజ్జలయొక్క సంధులయందు గంటువలె వాపును గలుగంజేయుచున్నయది. దానివలన జ్వరము పోట్లు శరీరమున జిలజిల అనునవి గలుగు. ఈ రోగమును వర్ధ్మమని వచించెదరు.

దార్వ్యాది చూర్ణము.

శ్లో॥ చూర్ణందార్వ్యాశ్చహరిద్రాయాగవాంమూత్రేచనిష్కకమ్।
పిబేచ్చిరోత్థితాంహంతిచాంత్ర వృద్ధింన సంశయః॥

తా. మ్రానిపసపు పసపు వీనిని చూర్ణముజేసి నిష్కప్రమాణమును గోమూత్రముతోగలిపి త్రాగిన చిరకాలముగనుండు ఆంత్రవృద్ధి హరించు.

వృద్ధినాశన రసము.

శ్లో॥ రసగంధ సమాతాభ్యాం ద్విగుణం హేమమాక్షికమ్।
పథ్యారసేన త్రిదినంరుబుతైలేన వాసరమ్।
మర్దితంసిద్ధిమాయాతి రసేంద్రో వృద్ధినాశనః॥

తా. శుద్ధిజేసిన రసము శుద్ధిజేసిన గంధకము యివి దినుసు ఒక్కొక్కభాగము శుద్ధిజేసిన స్వర్ణమాక్షికము 2 భాగములు యిటుల వీనిని ఖల్వములోనునిచి కరక్కాయ కషాయములో 3 దినములు ఆముదములో 1 దినము మర్దించి సిద్ధముజేసి దానిని సేవించిన అండవృద్ధినశించు.

అజాజ్యాది లేపము.

శ్లో॥ అజాజీహపుషా కుష్ఠం గోమయంబదరాన్వితమ్।
కాంజికేనతు సంపిష్టంకుర్యా ద్వర్ధ్మలేపనమ్॥

తా. జీలకఱ్ఱ సోపు చెంగల్వకోష్టు ఆవుపేడ రేగు వీనిని కలితో నూరి లేపనము జేసిన అండవృద్ధియొక్కరోగము ఆంత్రవృద్ధి హరించు.

లాక్షాది లేపము.

శ్లో॥ లాక్షాకరంజ బీజంచకుష్ఠం దారుసగైరికమ్।
కుందరంచ సమంకృత్వా చూర్ణయే న్మతిమాన్ భిషక్।
కాంజికేనతు సంపేష్య ముష్కశ్వయథునాశనః॥

తా. లక్క కానుగవిత్తులు కొంతి దేవదారు కావిరాయి యివి సమభాగములు వీనికి సమము కుందురుగడ్డిచూర్ణమును గలిపి కలితో మర్దించి కించిదుష్ణముజేసి లేపనము జేసిన అండవృద్ధి నశించు.

అసాధ్యాంత్రవృద్ధి లక్షణము.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] వృద్ధిస్సప్త విధాజ్ఞేయా ఫలకోశ విదూ
షణాత్। ఆంత్రదాధ్మాతవస్తిస్స్యాచ్చాభ్వసకూత్రానసిధ్యతి॥

తా. అపానవాతము ప్రకోపించిన సప్తవృద్ధుల గలుగంజేయు అపానవాతము అండములయందు వ్యాపించి దోషయుక్తంబుగజేసి వస్తియందు ప్రేగుల నుబ్బించినను లేక శ్వాస శూల అనువాని గలుగంజేసినను ఆంత్రవృద్ధిరోగము అసాధ్యము.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] లశునాదికమేరండతైలంవృద్ధివినాశనమ్ ।
స్రావయేన్మూత్రజాం వృద్ధిమాంత్ర వృద్ధిందహేద్భిషక్॥

తా. లశునాద్యేరండతైలము సర్వవృద్ధుల హరింపంజేయు. మూత్రవృద్ధియందు శలాకతోడం బొడిచి నీరును స్రవింపజేయవలయు. ఆంత్రవృద్ధియందు వాతకేయవలయు.

శ్లో॥ [శారీరే] పిత్తైరక్తం స్రావయేచ్చ జలూకాభిర్విశేషతః ।

తా. పిత్తమువలన జనించిన ఆంత్రవృద్ధియందు జలగలచేత రక్తమును పైలంపుచ్చవలయు. (పాదములయందు శూలజనించి పాదములయొక్క వెనుకటి పార్శ్వముగ భుజమునందు వ్యాపించి యుండుండి వృషణములందొచ్చి ఆవృషణ నరముల యొత్తులవలె బిట్టుకొనునటులంజేసి వాని నుబ్బించిన పాదవృద్ధియనంబడు. శిరమునందొకపార్శ్వమున శూలజనించి భుజములమూలముగ వృషణమునందుదొచ్చి 1 బీజమును ప్రక్కవాటుగ వొరగదీసిన పార్శ్వవృద్ధియనంబడు 1 వృషణంబుబ్బి శూలించిన వొరబీజమనంబడు.)

సప్తవృద్ధి చికిత్సలు.

శ్లో॥ సప్తవృద్ధిషుకర్తవ్యం కరంజార్క పునర్నవైః ।
పురందరలతాభిర్వా లేపనంశోఫనాశనమ్॥

తా. గానుగాకు జిల్లేడాకు గలిజేరాకు అనువానిని గాని లేక పాపర వేరును గాని నూరి సప్తవృద్ధులయందు లేపనముజేసిన వాపు హరించు.

శ్లో॥ మూలైరేరండ నిర్గుండీ నాసారేయ కృతంజలమ్ ।
సైంధవైరండతైలాఢ్యం సప్తవృద్ధిషుపాయయేత్ ।

తా. చిట్టాముదపువేరు వావిలివేరు ములుగోరింటవేరు వీనిని సమభాగములుగ వంచి కషాయముకాచి అందు సైంధవలవణము ఆముదము గలిపి త్రాగిన సప్తవృద్ధులు హరించు.

శ్లో॥ [మతాంతరే] సరామఠంకుబేరాక్షీకులుత్థలశునైర్వృతమ్।
సలిలంఘృతసంయుక్తం సప్తవృద్ధిషుపాయయేత్ ।
ఇంద్రవల్లీప్రసారిణ్యోః క్వాథస్స్యాత్సప్తవృద్ధిజిత్ ।

మహిషాక్షస్యచూర్ణంతు శర్కరా మధుసంయుతమ్ ।
పిబేద్గుళూచీక్వాథేన సప్తవృద్ధ్యుపశాంతయే ।

తా. యింగువ గచ్చపలుకులు పులవలు వెల్లుల్లి వీనిలోనుదకముబోసి కషాయముకాచి అందునెయ్యి గలిపి త్రాగినను లేక పాపర వేరు గొంతెమగొరువేరు వీనిని కషాయముకాచి త్రాగినను లేకతిప్పతీగ కషాయములో శుద్ధిజేసిన మహిషాక్షిగుగ్గిల చూర్ణమును పంచదారను తేనెను గలిపి త్రాగినను సమస్తవృద్ధులు హరించు.

శ్లో॥ మోరటమూలకషాయ విమిశ్రం హింగు మహౌషధసైంధవ
కృష్ణాః। చూర్ణమిదం ప్రపిబేచ్చవినాశా సప్తవృద్ధిముపహం
తిచసద్యః । సువర్చికసైంధవ హింగుజీరకైః కరంజయుగ్మత్రిశ్ర
వణాహ్వభేషజైః । కటుత్రికైశ్చూర్ణయుతం పయఃపిబేత్క
రోతి ముష్కంకరి ముష్కసన్నిభమ్ ।

తా. చాగవేరు కషాయములో యింగువ శొంఠి సైంధవలవణము పిప్పళ్ళుఅనువాని చూర్ణమును గలిపి ప్రాతఃకాలమున త్రాగిన తక్షణమున సప్తవృద్ధులుహరించు. సౌవర్చలవణము సైంధవలవణము యింగువ జీలకర్ర కానుగచెక్క నెమలిచెక్క బోడతరము శొంఠి త్రికటుకములు వీనిని సమభాగములుగ చూర్ణముజేసి పాలలో గలిపిత్రాగిన వృషణములు యేనుగవృషణమువలె చిన్నవిగనగు.

శ్లో॥ జటిలాముండిశిగూర్చిచ చించాపత్రరసాన్వితే ।
తైలంప్రస్థంపచేల్లేపాత్సప్తవృద్ధిమపోహతి ।

తా. అఘక ప్రమాణము చింతాకురసములో 1 ప్రస్థము నూనెగలిపి తైలముతో పించునటులకాచి అందు వస బోడతరము మునగచెక్క అనువాని చూర్ణమును గలిపి దించికొని 6 మాసములు లేపనముసేయుచుండిన సప్తవృద్ధులు హరించు. (సప్తవృద్ధుల యందు బెండాకును పుట్టుమన్నును నూరి దానితో 4 గడియలువొత్తిడమునిచ్చి కట్టుగట్టవలయును. యిటుల 8 మాసములుజేసిన కోడిగ్రుడ్లముట్టువలె స్రవించెడి సప్తవృద్ధులు హరించు.

గీ॥ విలయసిచేతరాసియు వేళ్ళరసము ।
మిరియమున గూర్చి వేగమునెఱుగనోకటి ।

చెలఁగిదుశ్చేరు గంధంబు సేవతూడి।
యాకుకబళానబుడ్డలు నడఁగిపోవు॥

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] కర్షైకంతిల తైలంతుపలై కంచార్ద్రికద్రవమ్। యఃపిబేత్ప్రాతరుత్థాయ తస్యాంత్రవృద్ధిర్నభవేత్॥

తా. కర్షప్రమాణము నూనెలో 1 పలము అల్లపురసముగలిపి ప్రాతఃకాలమున త్రాగిన అంత్రవృద్ధి హరించు.

శ్లో॥ గోమూత్రమేరండతైలం ఛాగమాంసరసస్తథా।
త్రిఫలాక్వాథతుల్యాంశం తైలశేషం విపాచయేత్।
తత్తైలంతుపిబేత్కర్ష మాంత్రవృద్ధిప్రశాంతయే॥

తా. గోమూత్రము మేకమాంసరసము త్రిఫలములు వీనిని సమభాగములుగ కషాయముకాచి దీనికిసమముగ నాముదముగలిపి చిక్కగకాచి కర్షమెత్తును సేవించిన అంత్రవృద్ధి హరించు.

శ్లో॥ [శారీరే] ఆంత్రవృద్ధౌ మహావృద్ధౌ శస్యతేచపునర్నవా।

తా. ఆంత్రవృద్ధి మహావృద్ధులయందు గలిజేరాకు నుడికించి 6 నెలలు కట్టుగట్టుట ప్రశస్తంబు (ఈ అంత్రవృద్ధియందు చకారికారముగ గతు చేయవలయును. మూత్రవృద్ధియందు దానింజించి కార్చవలయు. అసనవ్రణముల మధ్యమున నడ్డముగ గతు చేసిన బుడ్డహరించు. మఱియు బీజముయొక్క నరము రొజ్జలవలె జుట్టుకొని దిరుగుచుండిన దానియందును గతు చేయవలయు.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] ఆంత్రవృద్ధిహరంపానం మాయూరైస్తిత్తిరిద్రవైః। వాతాంత్రికౌక్కుటం పాచ్యం తద్రసంపానభోజనే। యోజయేదాంత్రవృద్ధ్యార్తో శమమాప్నోతినాన్యథా॥

తా. నెమలి తిత్తిరిపక్షి అనువాని రసములం ద్రాగిన అంత్రవృద్ధి హరించు. మఱియు కోడిరసమును పానభోజనములయం దుపయోగించి కొనిన వాతాంత్రవృద్ధి శమించు.

శ్లో॥ షణ్మాసంసేవయేన్నిత్యం శస్త్రవృద్ధి హారంపరమ్॥

తా. పైజెప్పబడిన యౌషధముల 6 మాసములు ప్రత్యహము సేవింపుచు కబళముల గట్టుచుండిన సస్త్రవృద్ధులు హరించు.

ఆంత్రవృద్ధియందు పథ్యము.

శ్లో॥ సంశోధనంవస్తిరసృగ్విమోక్షస్స్వేదః ప్రలేపోరుణశాలయశ్చ। ఏరండతైలంసురభీజలంచ ధన్వామిషంశిగ్రుఫలంపటోలమ్। పునర్నవాగోక్షురకాగ్నిమంథ తాంబూలపథ్యారసనారసోనమ్। వాంతిస్తథాగ్యంజనకం మధూనికౌంభం ఘృతం తప్తజలంచతక్రమ్। అర్ధాకృతిర్వ్యంక్షణ యోశ్చదాహో వ్యత్యాసతో బాహుసిరావ్యధశ్చ। యథామయం శస్త్రవిధిశ్చ వర్గో దురవృద్ధ్యామయినాంసుఖాయ॥

తా. విరేచనము చేయించుట వస్తికర్మంజేయుట రక్తముదీయుట చెమటను దీయుట లేపము యెఱ్ఱవడ్లు ఆముదము గోమూత్రము నిర్జలప్రదేశమునందలి జంతుమాంసము మునగకాయ పొట్లకాయ గలిజేరు పల్లేరు కూరగెల్లి తాంబూలము కరక్కాయ సన్నరాష్ట్రము వెల్లుల్లి అనువానిని సేవించుట వమనము చేయించుట యెఱ్ఱవుల్లిగడ్డ తేనె కుండలోని నెయ్యి వుష్ణోదకము మజ్జిగ అనువానిని సేవించుట అండసంధులయందర్ధచంద్రాకారముగ గొల్లుపేయుట కుడితట్టు వృద్ధిజెందియుండిన యెడమచేతియొక్క సిరను వేధించుట యెడమతట్టయిన కుడిపార్శ్వము చేతియొక్క సిరను వేధించుట శస్త్రముచేయుట యివి వర్గ్యమ అండవృద్ధి అనువానియందు హితకరంబులు.

ఆంత్రవృద్ధియం దపథ్యము.

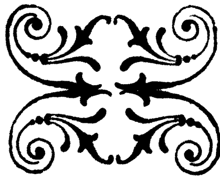
శ్లో॥ అనూపమాంసానిదధీనిమాషాః పిష్టాన్న దుష్టాన్న ముపోదికాంచ। గురూణిశుక్రోత్థితవేగరోధస్స్యుర్వర్జ్యవృద్ధ్యామయినామమిత్రమ్॥

తా. జలముగల ప్రదేశమునందుండు జంతుమాంసము పెరుగు వుద్దులు పిష్టాన్నము దుష్టమైన యన్నము బచ్చలికూర గురుకరపదార్థములు అనువానిని సేవించుట శుక్రవేగము నడ్డగించుట యివి వర్గ్యము అండవృద్ధి అనువానియందహితకరంబులు.

శ్లో॥ [మతాంతరే] వేగాఘాతః పృష్ఠయానం వ్యాయామం మైథు
నం తథా। అత్యాశనమధాధ్వాన ముపవాసం పరిత్యజేత్॥

తా. మలమూత్ర వేగము నడ్డగించుట గుఱ్ఱము మొదలగువాని నెక్కి సంచరించుట శ్రమచెందుట మైథునము సేయుట మిక్కుటముగ భుజించుట మార్గము నడుచుట యుపవాసము సేయుట వీనిని అండవృద్ధిగలవారు వర్జింపవలయు.

ఇతి శ్రీనీలకంఠ చరణారవింద తీర్థప్రసాద పారావారభోగవిహార పారీణనిధి
మామిడి భగిసత్సంప్రదాయకారాధ్య రామదేశిక శిష్యోత్తమ నముత్పన్న
సత్పుత్ర పవిత్ర కవితాచాతురీధురీణ వైద్యజన శిరోభూషణ నీలకంఠ
కొట్టూరు బసవరాజ నామధేయప్రణీత శ్రీ బసవరాజీయే ఆంధ్ర
తాత్పర్య సహితే గ్రహణ్యాది నానారోగనిదాన లక్షణ
సాధ్యాసాధ్య చికిత్సానుపాన పథ్యాపథ్య లక్షణ
యుక్తం చతుర్దశ ప్రకరణమ్.

శ్రీరస్తు.

బసవరాజీయము.

ఆంధ్ర తాత్పర్యము.

పంచదశ ప్రకరణము.

శ్లో॥ సర్వజ్ఞం జగదాధారం శూలహస్తం నగేశ్వరమ్।
ముక్తిప్రదాయకం దేవం నీలకంఠమహం భజే॥

తా. సర్వజ్ఞుడు జగత్తునకాధారభూతుడు శూలహస్తుడు కైలాసపర్వతమున కధిపతి ముక్తిప్రదాత స్వయంప్రకాశభూతుడు నగు నీలకంఠుని నేను భజించెద.

శ్లో॥ శ్రీనీలకంఠవంశాబ్ధి చంద్రమా బసవాహ్వయః।
వక్ష్యామి వృషరాజీయ మహం వైద్య శిఖామణిమ్॥

తా. నీలకంఠ వంశమనెడి క్షీరసముద్రమునకు చంద్రుడైన బసవరాజు యని పేర్కొనబడిన నేను వైద్యగ్రంథములలో శ్రేష్ఠంబైన బసవరాజీయమను నీ గ్రంథముయొక్క పంచదశ ప్రకరణమును రచించుచున్నాడను.

వంధ్యా నిదానము.

శ్లో॥ [నిత్యనాథీయే] అష్టదోషాః స్త్రియః పుంసాం నవమీ శుక్ల
హీనతా। రక్తపిత్తమరుచ్ఛ్లేష్మ సన్నిపాతాభిచారకృత్।
దేవగ్రహాకృతాదోషా రేతోహీనస్తతః పుమాన్॥

తా. స్త్రీపురుషులకు రక్తదోషము పైత్యదోషము వాతదోషము శ్లేష్మదోషము సన్నిపాతదోషము అభిచారదోషము దేవదోషము గ్రహదోషము అనునీ 8 దోషంబులు సహజంబులుగ జనించు. ఐనను పురుషులకు మాత్రము తొమ్మిదవది యగు శుక్లహీనత దోషంబొకటి యధికంబుగ జనించు.

వంధ్యావిభాగము.

శ్లో॥ మృతవంధ్యాజన్మవంధ్యా కాకవంధ్యాతుమోచికా।
గర్భస్రావీతిగీయంతే దోషైరేతైర్యుతాః స్త్రియః॥

తా. మృతవంధ్య జన్మవంధ్య కాకవంధ్య కదళీవంధ్య అని వంధ్యలు 4 విధంబులు (అందు సంతానముగలిగి మృతిజెందిన మృతవంధ్యయనియు సంతానమే గలుగకుండిన జన్మవంధ్యయనియు 2 సంతానములంబడసి గొడ్డురాలైన స్త్రీ కాకవంధ్యయనియు 1 సంతానముంబడసి గొడ్డురాలైన స్త్రీ కదళీవంధ్యయనియు జెప్పంబడు.) మఱియు పూర్వోక్తదోషములవలన స్త్రీకి గర్భస్రావమును గలుగు.

శ్లో॥ ఏతద్దోషాంశవిజ్ఞాయ తతఃకర్మసమాచరేత్।
తా. పైవాతాదిదోషముల నెఱింగి చికిత్స జేయవలయు.

వాతదుష్టార్తవ లక్షణము.

శ్లో॥ అతిస్వచ్ఛతరంరక్తం తద్వదంభోజసన్నిభమ్।
కటిశూలంభవేద్యస్యా యోనిశూలంచసజ్వరమ్।
మారుతస్యవికారోయ మౌషధంత్రకథ్యతే।

తా. ఋతుకాలమున వెడలెడు రక్తము నిర్మలమై యెఱ్ఱదామర పువ్వువంటి వర్ణముగలదై యుండుట నొంటిశూల యోనిశూల జ్వరముగలుగుట యీ లక్షణములతో గూడియుండునది వాతజ దోషమని దెలియవలయు. దానికి నౌషధమును వచించెద.

వాతార్తవమునకు త్రివృదాది యోగము.

శ్లో॥ త్రివృదేరండచూతానాం మూలంక్షీరేణపాయయేత్।
పంచాహంసప్తరాత్రంవా యావత్స్రవతిశోణితమ్।

తా. శుద్ధిజేసిన తెగడ ఆముదపువేరు మామిడివేరు వీనిని సమభాగములుగ చూర్ణముజేసి ప్రత్యహము 4 మాడలయెత్తును ఆవుపాలలో గలిపి 5 దినములుగాని లేక 7 దినములుగాని లేక స్రవించెడు రక్తము నిలుచువరకుగాని సేవింపుచుండిన యోని శుద్ధంబగు.

వాతదుష్టార్తవ చికిత్స.

శ్లో॥ వాతాద్యోనావిశుద్ధాయాం లక్ష్మణాక్షీరసంయుతా।
నస్యపానేచదాతవ్యా తేనసాలభతేసుతమ్।
పురుషందక్షిణేఘ్రాణే వామేకన్యాంమనోహరామ్।
యస్యవాతాహతంపుష్పం ఫలంతస్యానవిద్యతే॥

తా. పైయౌషధ సేవనవలన యోనిగత వాతదోషము శుద్ధంబైన పిదప లక్ష్మణ పంజిసమూలమును చూర్ణముజేసి నస్యమును 4 మాడలయెత్తును ఆవుపాలలో గలిపి పానమును జేయించవలయు. కుడిముక్కునందు నస్యము జేయించిన పురుష శిశువును యెడమముక్కునందు నస్యము జేయించిన సౌందర్యవతియైన స్త్రీశిశువును గనును వాతదోషమువలన పుష్పము హతమైన స్త్రీకి సంతానము గలుగనేరదు.

శ్లేష్మదోష లక్షణము.

శ్లో॥ ఏవంశ్లేష్మణివాతేన తస్యరూపంనిగద్యతే।
పిచ్ఛిలంబహుళంరక్తం నాభిశూలంతుదారుణమ్।

తా. పైజెప్పబడిన వాతదోష లక్షణంబులే శ్లేష్మదోషమునందును గలిగియుండు. ఐనను శ్లేష్మదోషమున ఋతుకాలరక్తము బంకగ అధికముగ బొడ్డులో దారుణమైన శూలయుక్తముగ స్రవింపుచుండు.

శ్లేష్మదోషమునకు అర్కమూలాది యోగము.

శ్లో॥ అర్కమూలంప్రియంగుశ్చ కుంకుమంనాగకేసరమ్।
బలాచాతిబలాఛాగీ క్షీరంపీత్వాదినత్రయమ్।
విశుద్ధాయాంతథాయోనౌ దద్యాన్మూత్రేమహౌషధమ్।

తా. జిల్లేడువేరుపట్టు ప్రేంకణపుపువ్వు కుంకుమపువ్వు నాగకేసరములు ముత్తవపులగము పెద్దముత్తవపులగము వీనిని సమభాగములుగ చూర్ణము జేసి మేకపాలలో గలిపి 3 దినములు త్రాగిన యోనిశుద్ధంబగు. పిదప శొంఠిని గోమూత్రముతో నూరి సేవింపవలయు.

శ్లో॥ లక్ష్మణాంగోపయోయుక్తాం నస్యేపానేప్రదాపయేత్।
తేనస్త్రీలభతేపుత్రం లక్షణాఢ్యంసుపండితమ్।

తా. లక్ష్మణపంజి సమూలమును చూర్ణముజేసి 4 మాడలయెత్తును ఆవుపాలలో కలిపి త్రాగుటయేగాక యీ చూర్ణముచే ఆవుపాలతో నస్యముజేసిన గొడ్రాలైనను లక్షణవంతుడు సుపండితుడగు కొమరునింగనును.

పిత్తదోష లక్షణము.

శ్లో॥ పక్వజంబూఫలాకారం కృష్ణం స్రవతి శోణితమ్ ।
కటిశూలేన సంతాపో హ్యేతత్పిత్తస్య లక్షణమ్ ॥

తా. ఋతుకాలంబున రక్తము నేరేడువలె నల్లగ స్రవించుట నడుమునొప్పుట శరీరముమండుట యీ లక్షణములుగలది పైత్యరక్తదోషమని దెలియవలయు.

పిత్తదోషమునకు ఉత్పలాది యోగము.

శ్లో॥ ఉత్పలం తగరం కుష్ఠం యష్టిమధుకచందనం।
అజాక్షీరేణ సంపేష్య దాపయేత్పంచవాసరమ్॥

తా. నల్లకలువగడ్డ గ్రంథితగరము చంగల్వకోష్టు యష్టిమధుకము శ్రీగంధము వీనిని సమభాగములుగ చూర్ణముజేసి మేకపాలలో గలిపి 5 దినములు గాని లేక రక్తస్రావము నిలుచువరకు గాని త్రాగుటయేగాక నస్యముగా జేసిన పైత్యరక్త దోషము హరించు.

సన్నిపాతదోష లక్షణము.

శ్లో॥ సన్నిపాతహతే పుష్పే కృష్ణముష్ణం చ శోణితమ్।
కుక్షివాహ్యదరే శూలం నిద్రా తీవ్రాంగభంగతా॥

తా. పుష్పము జెడి రక్తము నలుపుగ వుష్ణముగ స్రవించుట కుక్షి వాహ్య వుదరము అనువానియందు శూలగలుగుట నిదురగలుగుట శరీరము మిక్కుటముగ నొచ్చుట యీ లక్షణములుగలది సన్నిపాతరక్తదోషమని దెలియవలయు. (యిది అసాధ్యము.)

సన్నిపాతదోషమునకు ఉత్పలాది యోగము.

శ్లో॥ ఉత్పలం తగరం కుష్ఠ యష్టిచూతం చ రాక్షసీమ్।
చందనం ఛాగదుగ్ధేన దాపయేత్పంచవాసరమ్॥

తా. నల్లకలువగడ్డలు గ్రంథితగరము చంగల్వకోష్టు యష్టిమధుకము మామిడిచేరు బలురక్కిసిగడ్డ శ్రీగంధము వీనిని సమభాగములుగ చూర్ణముజేసి 4 మాడలయెత్తును

మేకపాలలో కలిపి 5 దినములు త్రాగిన యోనిశుద్ధంబగు. (పిదప తెల్లజిల్లేడువేరు తెల్ల గంటెనవేరు గొల్లబిడ్డవేరు గొడ్డుకాకరదుంపలు వీనిని సమభాగములుగ చూర్ణముజేసి ఆవుపాలలో కలిపి త్రాగుటయేగాక నస్యము సగా జేయవలయు. ఋతుకాలంబున స్త్రీ సంగమంబొనర్చిన రోగములు హరించి సంతానము గలుగు. మఱియు పైచెప్పబడిన వంధ్యారోగములయందు పుత్త్రాభిముఖుడై చంద్రగవికను ద్రవ్వి "ఓం సర్వార్థసాధిన్యై స్వాహా" అను మంత్రమును జపించుచు చంద్రవేరును దెచ్చి దానిని "ఓం కుమారజనన్యై స్వాహా" అను మంత్రముతో నభిమంత్రించి త్రాగింపవలయునని గ్రంథాంతరమున చెప్పంబడియున్నయది. వంధ్యారోగములయం దౌషధము నొసంగునపుడు "ఓం కుమారజనన్యై స్వాహా" అను మంత్రమును నభిమంత్రింపవలయు.

స్త్రీపురుష నపుంసకోత్పత్తి కారణము.

శ్లో॥ రక్తాధిక్యేభవేత్స్త్రీచ శుక్లాధిక్యేభవేత్పుమాన్ ।
తత్సమత్వే తు షండశ్చ పుంసో రేతః క్షయే బలా ।
గర్భం గృహ్ణాతి నో వస్త్రా శుక్లవృద్ధౌమహౌషధమ్ ॥

తా. స్త్రీరక్తాధిక్యమువలన ఆడశిశువును శుక్లాధిక్యమువలన మొగశిశువును శుక్లశోణిత సమత్వంబున నపుంసకుండును జనించు. శుక్లహీనతగల పురుషునివలన స్త్రీ గర్భమునిలువకుండు కావున శుక్లహీనతగల పురుషుని వీర్యవృద్ధికౌషధముల నొసంగందగు.

శుక్రవృద్ధికి ధాత్రీఫలాది యోగము.

శ్లో॥ ధాత్రీఫలోద్భవం చూర్ణం రసేచేక్షో స్సుభావితమ్ ।
శర్కరామధు సంయుక్తం గోక్షీరం వై పిబేన్నరః ।
శుక్లం ప్రవర్ధతే తేన పుంసాం ప్రక్షీణతేజసామ్ ॥

తా. ఉసిరికపప్పును చూర్ణముజేసి చెఱుకురసముతో 21 మార్లు భావనజేసి నీడనెండించి దానికి సమముగ పంచదార తేనె గలిపి సేవించి వెంబడిగ ఆవుపాలను త్రాగవలయు. ఇటుల 2 మండలములు జేసిన శతోదోషము హరించుటయేగాక శుక్రవృద్ధిగలిగి సంతానము గలుగు.

శ్లో॥ [నిత్యనాథీయే] పిబేత్కల్యాణఘృతకం వంధ్యాచలభతేసుతమ్॥

తా. గొడ్రాలు కల్యాణఘృతమును సేవించిన సంతానము గలుగు.

కల్యాణ ఘృతము.

శ్లో॥ విశాలాత్రిఫలాకాంత దేవదార్వేల వాలుకమ్। స్థిరానంతా
హారిద్రేద్వే శారివేద్వే ప్రియంగుకా। నీలోత్పలైలామంజిష్ఠ
దంతిదాడిమకేసరమ్। విడంగం పృశ్నిపర్ణీచ కుష్ఠం చందన
పత్రకమ్। తాలీసపత్రంబృహతీమాలత్యాః కుసుమంసమమ్।
అష్టావింశతిభిః కల్కైఃసితామక్షి సమన్వితమ్ । చతుర్గుణం
జలందత్వా ఘృతంప్రస్థంవిపాచయేత్ ।అపస్మారేజ్వరేకాసే
శోషే మందానలేక్షయే। వాతరక్తే ప్రతిశ్యాయే తృతీయక
చతుర్థకే। మూత్రకృచ్ఛ్రేషుసర్వేషు విసర్పదాహకేషుచ।
కండూపాండ్వామయోన్మాద విషమేహజ్వరేషుచ। భూతా
వేశేపిచింతాయాం తద్గదేకామచేతసామ్। శస్త్రింస్త్రీణాంచ
వంధ్యానాంధన్యమాయుర్బలప్రదమ్।అలక్ష్మీపాపరక్షోఘ్నం
సర్వ గ్రహనివారణం । కల్యాణఘృతమేతద్ధి శ్రేష్ఠంత్రిభు
వనేపిచ ।

తా. పెద్దపాపర త్రిఫలములు మామిడివిత్తులు దేవదారు కూతురుబుడమ పా
ర్యాకుపొన్న సురదగొండి పసపు మ్రానిపసపు సుగంధిపాల నల్లసుగంధిపాల ప్రేం
కణము నల్లకలువగడ్డలు ఏలకులు మంజిష్టి దంతివేరు దాడిమచిగుర్లు వాయువిడంగ
ములు కోలపొన్న చంగల్వకోష్టు శ్రీగంధము లవంగపత్రిక తాళిసపత్రి పెద్దములక
చిన్నములక జాజిపువ్వులు అన నీ 28 ద్రవ్యముల సమభాగములుగనూరి కల్కముచేసి 4
గింజలు నీళ్లు ఘృతము 1 ప్రస్థము గలిపి ఘృతావశేషముగ కాచి పంచదార తేనె గలిపి
సేవించిన అపస్మారము జ్వరము కాసము శోష అగ్నిమాంద్యము క్షయము వాతరక్త
ము పీనస త్ర్యాహిక చాతుర్థికజ్వరములు సర్వమూత్రకృచ్ఛ్రములు విసర్పి తాపము
దురద పాండురోగము ఉన్మాదము 20 మేహములు జ్వరములు భూతావేశము చింత
స్వరభంగము కామమువలన గలిగిన రోగము వీనిని హరింపజేయు. దీని సేవనవలన
ఆయుర్వృద్ధి బలము గలుగుటయేగాక అభాగ్యము పాపము బ్రహ్మరక్షస్సు సర్వగ్రహ
ములు నగా దొలంగు. మఱియు వంధ్య స్త్రీ గర్భమును ధరించు. ఈ కల్యాణ ఘృ
తము త్రిలోకములయందు కడుశ్రేష్ఠంబు. (ఈ కల్యాణఘృత సేవనవలన గర్భిణి స్త్రీ
యొక్క సంతానము జీవించు. పెనుకురువేళ్ళ రసములోనూనెగలిపి తైలపక్వముగ

కాచి దానిని సేవించినను లేక పెనుకురువేళ్ళరసములో ఆవునెయ్యిగలిపి ఘృతపక్వ
ముగ కాచి 7 వ మాసమున సేవించినను మృతవంధ్యాత్వము హరించు. పెనుకురువేళ్ళ
చెక్క కారవపువేళ్ళు పెద్దమ్రానిచెక్క చేతలాని అనువాని రసములలో మానెగలిపి
కాచి సేవించిన మృతవంధ్యా స్త్రీసంతానము జీవించు.)

కాకవంధ్యకు విష్ణుక్రాంత యోగము.

శ్లో॥ పూర్వంపుత్ర వతీయాసా క్వచిద్వంధ్యా భవేద్యది। కాకవ
ంధ్యాతుసాజ్ఞేయా చికిత్సాతస్యకథ్యతే।విష్ణుక్రాన్తాం సమూ
లాంతుపిష్ట్వాక్షీరైశ్చ మాహిషైః । మహిషీనవనీతేన ఋతు
కాలేతుభక్షయేత్ । ఏవం సప్తదినంకుర్యా ద్వత్స యుక్తాచ
పూర్వవత్ । గర్భంచ లభతేనారీ కాకవంధ్యా శుభప్రదమ్।

తా. తొలుత పుత్రవతియై కొంతకాలమునకు పిదప గొడ్రాలైన స్త్రీ కాకవం
ధ్యయనంబడు. దానికి చికిత్స వచించెద. విష్ణుక్రాంత సమూలమును నీడనెండించి చూ
ర్ణముచేసి బఱ్ఱెపాలలో భావనచేసి బఱ్ఱెవెన్నతో 7 దినములు ఋతుకాలమునందు కా
కవంధ్య సేవించిన శుభప్రదమగు సంతానముగలుగు. మఱియు పలుమారు గర్భమును
ధరింపుచుండు.

వంధ్యలకు సుహాద్రాక్షాది చూర్ణము.

శ్లో॥ [ఆయుర్వేదే] ద్రాక్షాదాడిమఖర్జూరచాతుర్జాత కటుత్ర
యం। తవక్షీరీ నారికేళం చందనం మధుకంశివమ్। ప్రియాళు
మజ్జాహ్రీబేర ముశీరంజాతి పత్రకమ్ । విదారీగోక్షురంమో
చా కశేరుచ్ఛాగవంతథా। జాతీఫలంచ తక్కోలం రుజ్మాషా
స్తిలవంశజమ్ । యవహ్వాలోధ్రపుష్పం ముస్తానాగబలాశ్వ
గా। ద్వీజీరకే హ్యజామోదం మెంతీ తాళీసపత్రకమ్। సైంధ
వంధాన్యకంభార్గీ శృంగీభృంగీ పునర్నవా। అరుష్కరా
న్త్రమబీజంచ సమ్యుక్షోరితమభ్రికమ్ । ఏతత్సర్వం సమంకృ
త్వాద్విగుణాం శర్కరాంక్షిపేత్ । అన్యచూర్ణస్యకర్షాంశం
ఘృతక్షీరయుతంపిబేత్। దినపూర్వేతథాపశ్చాదృతుకాలే

విశేషతః। క్షయంచరక్తపిత్తంచ పాదదాహమసృగ్దరమ్। హని
హంతి ప్రమేహంచ సోమరోగంచ శర్కరామ్। మూత్రా
ఘాతం మూత్రకృచ్ఛ్రం వాత కుండలికాంతథా। వాంత్య
రోచక మత్యుగ్రం శ్వాసకాస జ్వరభ్రమమ్। పీనసంచప్రతి
శ్యాయంప్లీహానంచోదరామయమ్। అమ్లపిత్తాంగదాహంచ
ధాతునాశంజరామయమ్। సర్వాం మర్మామరోగంచ తథా
పాండుకకామిలమ్। హృద్రోగంచ శిరశ్శూలమానాహమతి
దారుణమ్। కండూతిం శీతపిత్తంచ విబంధా న్వివిధానపి।
సంసేవ్య క్షేమజంచైవ వృద్ధోపిజనయేత్సుతమ్। పుత్రంసర్వగు
ణోపేతం శతాయుషమనామయమ్। మృతగర్భాచయానా
రీ యాచగర్భావసారిణీ। సాపిసూతే సుతంతద్వ న్నారాయ
ణపరాయణమ్। వంధ్యాపిలభతేపుత్రం వృద్ధోపితరుణాయ
తే। తురంగమివసంద్రుష్టో మాతంగ బలవిక్రమః। సదాభేష
జ్య సేవీ యో భవే న్మారుతవిక్రమః। మహాద్రాక్షాది చూ
ర్ణోయం సర్వరోగ నికృంతనః॥

తా. ద్రాక్షపండు దాడింబపండు ఖర్జూరపుపండు చాతుర్జాతకములు త్రికటుకములు అడవిబెట్టపాలు కొబ్బరి శ్రీగంధము యష్టిమధుకము పుపిరికపప్పు సారపప్పు కురువేరు వట్టివేర్లు జాపత్రి నేలగుమ్ముడుగడ్డ పల్లేరు అరటిగడ్డ నూలగొండివిత్తులు జాజికాయ తక్కోలపుట్లు చెంగల్వకోష్టు మినుములు నువ్వులు పెసరబియ్యము యవలబియ్యము లొద్దుగపుల్ల తుంగముస్తెలు జిబిలికవేర్లు జనపవిత్తులు నల్లజీలకఱ్ఱ జీలకఱ్ఱ అజామోదము మెంతులు తాళిసపత్రి సైంధవలవణము కొత్తిమెర్లి గంటుభారంగి కర్కాటకశృంగి గుంటగలగర గలిజేరువేర్లు జీడిపలుకులు మామిడిపలుకులు తగరుతేకుందు అభ్రకసిందూరము వీనిని సమభాగములుగ చూర్ణముచేసి దీనిని రెండింతలు పంచదార గలిపి కర్షమెత్తును ఆవునేతితోగాని ఆవుపాలతోగాని ఋతువుకాలము మొదలుకొని 4 మాసములు ప్రాతస్సాయంకాలముల సేవించిన క్షయమురక్తపిత్తముపాదదాహము అసృగ్గద్రము ప్రమేహము సోమరోగము మూత్రశర్కర మూత్రాఘాతము మూత్రకృచ్ఛ్రము వాతకుండలి అత్యుగ్రమైన వాంతి అరుచి శ్వాసకాసలు జ్వరము భ్రమ పీనస పడిసెము

ప్లీహము వుదరరోగము అమ్లపిత్తము అంగదాహము రసాదిధాతు నాశనము ముదిమి సర్వార్మస్సులు పాండువు కామిల రొమ్మునొప్పి తలనొప్పి కడుదారుణమైన కడుపుబ్బరము దురద శీతపిత్తము మలమూత్రబద్ధము వీనిని హరింపజేయు. వీని సేవనవలన వృద్ధుడు పగా పుత్రోత్పత్తిని గలుగజేయదగిన వీర్యవృద్ధిగలవాడగు. మఱియు మృతగర్భముగల స్త్రీ గర్భస్రావముగల స్త్రీ సర్వగుణయుక్తుడై రోగవిహీనుడై నారాయణభక్తిగలవాడై 100 సంవత్సరంబులు జీవింపదగిన పుత్రునిఁగనును. మఱియు వీని సేవనవలన గొడ్రాలునగా పుత్రునిఁగనును. మఱియు వృద్ధులు పగాయౌవనము గలవారై గుఱ్ఱముతో సమానమైన గర్వము ఏనుగుతో సమానమైనబలము పరాక్రమముగలవారలయ్యెదరు. దీనిని సదా సేవింపుచుండువాడు హనుమంతునితో సమానమైన బలముగలవాడగు. ఈ ద్రాక్షా చూర్ణము సర్వరోగముల హరింపజేయు.

శ్లో॥ వంధ్యాకర్కోటకీమూలచూర్ణం గోపయసాతథా।
ఋతుస్నాతాస్త్రియం పీతా గర్భపాత నివారయేత్॥

తా. 4 మాడలయెత్తు గొడ్డుకాకర చూర్ణమును ఆవుపాలలో గలిపి ఋతుకాలములందు సేవించిన గర్భపాతము హరించు.

వంధ్యలకు మంజిష్ఠాది ఘృతము.

శ్లో॥ మంజిష్ఠామధుకోత్పలంద్వి బృహతీకాంత్యశ్వగంధామృతా।
తిక్తాగ్రాహికహింగు గ్రంథితగరంరుక్కాంచ నీవద్మకమ్।
సిద్ధంభాస్కరకాక్షిరోచన వృషాశుక్లా ఘృతేపాచతాః।
శార్ఙ్గేష్టాస్వరసేషు గర్భజననం వంధ్యాప్రసూతేసుతమ్॥

తా. మంజిష్ఠ యష్టిమధుకము నల్లకలువ చిన్నములక పెద్దములక రేణుకలు పెన్నేరుగడ్డ తిప్పతీగ జేతిపొట్ల వెలగ యింగువ గ్రంథితగరముచెంగల్వకోష్టు పసపు తామరతూండ్లు జిల్లేడు గచ్చపలుకులు నారికేళము అడ్డసరము నేలగుమ్ముడు కాకిదొండ వీనిలో సమభాగములుగ రసముతీసి నేతిలోవైచి ఘృతపక్వముగ కాచిసేవించిన వంధ్యాత్వము మృతవంధ్యాత్వము హరించి పుత్రునిఁగనును.

తిలాది యోగము.

శ్లో॥ [నిత్యనాథీయే] తిలాశ్చశర్కరాః పద్మకందేన మధునాన్వి
తాః। భక్షితాధారయత్యేవ పతంతం గర్భమంగనా॥

తా. దుష్టుపువ్వులు పంచదార తామరగడ్డలు వీనిని సమభాగములుగ చూర్ణము చేసి జుంటితేనెలో కలిపి సేవించిన గర్భస్రావముగ స్త్రీ గర్భము ధరించు.

గర్భపాతమునకు లజ్జాళు యోగము.

శ్లో॥ లజ్జాలుధాతకీపుష్ప ముత్పలంమధులోధ్రకమ్ ।
ఋతుస్నాత స్త్రియాపీతం గర్భపాతం నివారయేత్ ॥

తా. మునుగుదామెర ఆరెపువ్వు నల్లకలువగడ్డ యష్టిమధుకము లొద్దుగుచెక్క వీనిని సమభాగములుగ చూర్ణముచేసి ఆవుపాలలో కలిపి ఋతుస్నానము చేసిన 4 వ దినమున సేవించిన గర్భస్రావము కలుగకుండు.

శ్లో॥ [మతాంతరే] సమభాగసితాయుక్తం శాలితండుల చూర్ణకమ్ । ఉదుంబర శిఫాక్వాథం పీతంగర్భసంరక్షితః ।

తా. పంచదార రాజనబియ్యపుపిండి వీనిని సమభాగములుగ కూర్చి మేడిచెట్టువేరుయొక్క కషాయముతో సేవించిన గర్భస్రావముగల స్త్రీకి గర్భము స్థిరముగ నిలుచు. యష్టిమధుకము తామరగడ్డలు పంచదార వీనిని సమభాగములుగ కూర్చి మర్దించి ఉదకములో కలిపి త్రాగిన గర్భస్రావము కలుగకుండుటయే గాక మంటలు శమించి చల్లగనుండు.

ఉత్పలాది యోగము.

శ్లో॥ ఉత్పలోత్పలశాలూక శ్యామాలోధ్రకచందనమ్ ।
తండులోదకపీతంచ గర్భస్రావంనివారయేత్ ।

తా. నల్లకలువగడ్డలు కలువగడ్డలు సుగంధిపాల లొద్దుగచెక్క శ్రీగంధము వీనిని సమభాగములుగ చూర్ణముచేసి బియ్యపు కడుగులో కలిపి సేవించిన గర్భస్రావము గలుగక గర్భము స్థిరముగనిలుచు.

ఆమ్రమూల యోగము.

శ్లో॥ [మతాంతరే] ఆమ్రికామూల మాహృత్య పిష్ట్వా క్షీరేణ
పాయయేత్ । నారీణాంనష్టపుష్పాణాం తథార క్తంప్రవర్తతే॥

తా. మామిడివేరుచెక్కను ఆవుపాలలోనూరి త్రాగిన రజోనష్టముగల స్త్రీలు ఋతుమతులై యుండెదరు.

గర్భస్థ క్రిమినాశకర యోగము.

శ్లో॥ [మాధవకల్పే] పత్రంనిధాయజఠరే పరిబంధనేన పాతాళమూలజనితంనిశిసప్తవారమ్ । శూలానిసూక్ష్మ బహుళక్రిమయఃపతంతి స్త్రీణామపత్యకరబీజహరశ్చకీటః॥

తా. దూసరితీగయాకులను కడుపుపై నునిచి రాత్రులయందు 7 దినములు గట్టిన యోనిశూల హరించుటయే గాక కడుపులో మిక్కుటముగ గర్భనాశకరముగ నుండు సూక్ష్మమైన యనేకపురుగులు పుత్రోత్పత్తికి కారణభూతమైన బీజమును నాశముచేసెడు పురుగులు పడిపోవును. (పల్లేరువేరు మర్రిచెక్క రావిచెక్క మేడిచెక్క యష్టిమధుకము వీనిని సమభాగములుగ చూర్ణముచేసి అందు శర్కర పాలు కలిపి త్రాగిన స్త్రీల ఋతుశూల రక్తశూల హరించి గర్భము నిలుచు)

అభయాది యోగము.

శ్లో॥ [సిద్ధవిద్యాభూ॥] అభయాదీప్యకంహింగు కృష్ణజీరకసైంధవమ్ । యవక్షారార్కమూలాని వర్షాభూవ్యోషమాతుకమ్ । లశునంచసమాంశేన భాగక్షీరేణపేషయేత్ । తక్షీరంపాయయేద్వంధ్యా మృతుకాలేచసేవయేత్ । రక్తశూలంయోనిశూలం పిత్తశూలంతథైవచ। మక్కల్లశూలకంచైవ సర్వశూలహరంపరమ్॥

తా. కరక్కాయలు వామును యింగువ నల్లజీలకర్ర సైంధవలవణము యవక్షారము జిల్లేడువేరుచెక్క గలిజేరువేరు త్రికటుకములు గచ్చపలుకులు వెల్లుల్లిపాయలు వీనిని సమభాగములుగ దంచి చూర్ణముచేసి మేకపాలతో 7 మార్లు మర్దించి భావనచేసి నీడనెండించి 4 మాడలయెత్తును మేకపాలతో ఋతుకాలము మొదలు 4 మాసములు గాడ్రాలు సేవించిన యోనిశూల పిత్తశూల మక్కల్లశూల మొదలగు సర్వశూలలు హరించు.

శ్లో॥ శంఖద్రావమితిఖ్యాత మృతుకాలేతుసేవయేత్ ।
రక్తశూలంయోనిశూలం సర్వశూలాంనిబర్హయేత్ ।

తా. ప్రసిద్ధమైన శంఖద్రావకము ఋతుకాలము మొదలుకొని సేవించుచుండిన రక్తశూల యోనిశూల సర్వశూలలు హరించు. (మరియు సర్వశూలలు

హరించుటకై గుదికాలులోపల చీలమండకు 8 వ్రేళ్ల ప్రదేశమున రక్త (గొల్లు) తీయవలయు. మఱియు వంధ్యారోగనిదానమున పురుషునికి జనించు రేతోహీనదోషము హరించి వీర్యవృద్ధిగలుగుటకై చెప్పంబడిన చికిత్సలనే గర్భస్రావముగల స్త్రీలకును చేయందగు.)

సీ॥ మెట్టదామరితాఁ బేటిమీఁదదీప ।
ముంచఁదల వెళ్ళువదియును బ్రుంచిమసియుఁ।
జేసి వెన్నయుఁ జేరిచిపూసినేని ।
కాంతలకుయోని చర్మాంసగణములడఁగు॥

శ్లో॥ [సిద్ధరసార్ణవే] అకస్మాత్ప్రథమే మాసే గర్భే భవతి వేదనా।
గోక్షీరే పేషయేత్తుల్యాం పద్మకోశీరచందనమ్।
పలమాత్రంపిబేన్నారీ త్యాద్యగర్భస్థిరోభవేత్॥

తా. అకస్మాత్తుగ ప్రథమమాసమున గర్భవేదనగలిగిన తెల్లదామెర వట్టివేరు శ్రీగంధము వీనిని సమభాగములుగ ఆవుపాలతోనూరి 1 పలమెత్తును సేవించిన ప్రథమమాసమున గర్భిణీస్త్రీకి కలిగిన గర్భవేదనహరించి గర్భము స్థిరముగ నిలుచు.

రెండవమాస గర్భ చికిత్స.

శ్లో॥ నీలోత్పలమృణాళంచ శశికర్కటశృంగికమ్।
మాసేద్వితీయేగోక్షీరైః పీత్వాశామ్యతి వేదనా॥

తా. నల్లకలువగడ్డ తామరతూండ్లు బొల్లిరూసవిత్తులు కర్కాటకశృంగి వీనిని సమభాగములుగ ఆవుపాలతోనూరి 1 పలమెత్తును సేవించిన 2 మాసమున గర్భిణీస్త్రీకి కలిగిన గర్భవేదనహరించి గర్భము స్థిరముగ నుండు.

మూడవమాస గర్భ చికిత్స.

శ్లో॥ శ్రీఖండంతగరంకుష్ఠం మృణాళంపద్మకేసరమ్।
పిబేచ్ఛీతోదకైఃపిష్టం తృతీయే వేదనావతీ॥

తా. శ్రీగంధము గ్రంథితగరము చెంగల్వకోష్టు తామరతూండ్లు తామర అకరులు వీనిని సమభాగములుగ శీతోదకముతో నూరి పలమెత్తును త్రాగిన 3 వ మాసమున గర్భిణి స్త్రీకి కలిగిన గర్భవేదన హరించు.

నాలవమాస గర్భ చికిత్స.

శ్లో॥ నీలోత్పలమృణాళాని గోక్షురంసకశేరుకమ్।
చతుర్థమాసే గోక్షీరైః పిబేచ్ఛామ్యతి వేదనా॥

తా. నల్లకలువగడ్డలు తామరతూండ్లు పల్లేరు చెమ్ముటుములు వీనిని ఆవుపాలతోనూరి ¼ సేరెత్తును త్రాగిన 4 వ మాసమున గర్భిణీస్త్రీకి కలిగిన గర్భవేదన హరించు.

ఐదవమాస గర్భ చికిత్స.

శ్లో॥ పునర్నవాథకాకోలీ తగరంనీలముత్పలమ్।
గోక్షీరైః పంచమేమాసే గర్భక్లేశహరంపిబేత్॥

తా. గలిజేరు కాకోలి గ్రంథితగరము నల్లకలువదుంపలు వీనిని సమభాగములుగ ఆవుపాలతో నూరి త్రాగిన 5 వ మాసమున గర్భిణీస్త్రీకి కలిగిన గర్భవేదన హరించు.

ఆరవమాస గర్భ చికిత్స.

శ్లో॥ సితాకపిత్థమంజిష్ఠ శీతతోయేనపేషయేత్।
షష్ఠేమాసే గవాంక్షీరైః పిబేచ్ఛామ్యతి వేదనా॥

తా. పంచదార వెలగపంటిబేసము మంజిష్ఠ వీనిని శీతోదకముతో గాని లేక ఆవుపాలతో గాని నూరి త్రాగిన 6 వ మాసమున గర్భిణీస్త్రీకి కలిగిన గర్భవేదన హరించు.

ఏడవమాస గర్భ చికిత్స.

శ్లో॥ కచోరంపౌష్కరంమూలం తోయైర్వానీలముత్పలమ్।
పీత్వాతుసప్తమేమాసే పిష్ట్వాక్షీరైః ప్రశామ్యతి॥

తా. కచోరములు పుష్కరమూలము నల్లకలువగడ్డలు వీనిని నుదకముతో గాని ఆవుపాలతో గాని నూరి త్రాగిన 7 వ మాసమున గర్భిణీస్త్రీకి కలిగిన గర్భవేదన హరించు.

ఎనిమిదవమాస గర్భ చికిత్స.

శ్లో॥ యష్టీమధూకంముస్తా కశేరుగజపిప్పలీ।
నీలోత్పలంగవాంక్షీరైః పిబేన్మాసాష్టకేసతి॥

తా. యష్టిమధుకము బయలుదామిర గచ్చపలుకులు తుంగముస్తెలు సెమ్మ టములు గజపిప్పళ్ళు నల్లకలువగడ్డలు వీనిని ఆవుపాలతో నూరి త్రాగిన 8 వ మాసమున గర్భిణీస్త్రీకి కలిగిన గర్భవేదన హరించును.

తొమ్మిదవమాస గర్భ చికిత్స.

శ్లో॥ విశాలాబీజమంకోలం మధునాసహ లేపయేత్।
వేదనానవమేమాసే శమమాప్నోతినిశ్చయమ్।
నవమేమధుకానంతా శారిబాః పయసాపిబేత్॥

తా. పాపరవిత్తులు, ఊడుగవిత్తులు వీనిని తేనెతోనూరి కడుపుపై బూసిన 9 వ మాసమున గర్భిణీస్త్రీకికలిగిన గర్భవేదన నిశ్చయముగ హరించును. మఱియు యష్టి మధుకము దుంపదగొండి సుగంధిపాల వీనిని పాలతోనూరి త్రాగవలయును.

పదియవమాస గర్భ చికిత్స.

శ్లో॥ పిష్టాతుశర్కరాంద్రాక్షాం సక్షౌద్రంసిలముత్పలమ్।
పాయయేద్దశమేమాసి గవాంక్షీరైః ప్రశాంతయే॥

తా. పంచదార ద్రాక్షపండు నల్లకలువగడ్డలు వీనిని పాలతో నూరి తేనెతో కలిపి సేవించిన 10 వ మాసమున గర్భిణికి కలిగిన గర్భవేదన హరించును.

గర్భశూలహర చికిత్సలు.

శ్లో॥ పద్మకందప్రసూతంవారి సక్షీరంపాయయేద్వధూమ్।
గర్భస్రావహరంశీఘ్రం శర్కరామిశ్రితంనిశామ్।
బలాశుంఠ్యోశ్చనిక్వాథం గర్భిణీసర్పిషాసహ।
తైలేనవాసమంపీత్వా గర్భశూలాత్ప్రముచ్యతే॥

తా. తామరదుంపలదంచి రసముదీసి అందుపాలు పంచదార పసుపు కలిపి సేవించిన గర్భస్రావము హరించును. మఱియు ముత్తవపులగమును శొంఠిని నూరి కషాయము కాచి నేతితోగాని తైలముతోగాని సేవించిన గర్భశూలహరించును.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] బలానాగరచిత్రాణాం క్వాథంపాతాగ్ని
మంథయోః । పీత్వావిముచ్యతే సాద్యం గర్భిణీగర్భశూలతః॥

తా. ముత్తవపులగము శొంఠి చిత్రమూలము శిరుబొద్ది కూరచెల్లి వీనిని కషాయము కాచి అందు నెయ్యికలిపి త్రాగిన గర్భిణీస్త్రీయొక్క శూలలు హరించును.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] శుంఠీబిల్వ బలాక్వాథం భ్రష్టసైంధవసం
యుతమ్ । సరామఠంపిబేత్సర్పిర్గర్భిణీశూలనాశనమ్॥

తా. శొంఠి మారేడువేరు ముత్తవపులగము వీనిని సమభాగములుగ దంచికషాయము కాచి అందు వేల్చిన సైంధవలవణము యింగువ నెయ్యి కలిపి సేవించిన గర్భిణీస్త్రీ శూలలు మానును.

శ్లో॥ [అన్యశాస్త్రే] ఆర్ద్రకక్వథితంసిద్ధం సక్షీరాజ్యగుడంపిబేత్।
పిప్పలీచూర్ణసంయుక్తం గర్భిణీశూలనాశనమ్॥

తా. అల్లపుకషాయములో పాలు నెయ్యి బెల్లము పిప్పలిచూర్ణము కలిపి సేవించిన గర్భిణీ శూలలు హరించును.

అహిఫలత్య చూర్ణము

శ్లో॥ ధాత్రీవిడంగంత్రిసుగంధముస్తా వ్యోషంసపథ్యా త్రివృతం
త్రిభాగమ్ । చూర్ణంసమంశర్కరమా నమేతదుష్ణోదకేనై
వపిబేన్నిహంతి। శూలాగ్నిమాంద్యం గుదజాంకురాణి కుష్ఠ
ప్రమేహక్రిమిగర్భశూలమ్ వాతంచపైత్తంచ కఫంచపాండు
హృద్రోగమాశుత్వహిఫలత్యచూర్ణమ్॥

తా. ఉసిరికపప్పు వాయువిడంగములు యేలకులు లవంగపుచెక్క ఆకుపత్రిక తుంగముస్తెలు త్రికటుకములు కరక్కాయలు వీనిచూర్ణము సమాను కొక్కొకభాగము తెగడచూర్ణము 8 భాగములు యీ రెంటికి సమముగ పంచదారకలిపి యుష్ణోదకముతో సేవించిన విరేచనంబై శూల అగ్నిమాంద్యము మూలరోగము కుష్ఠము ప్రమేహము క్రిములు గర్భశూల వాతపిత్త కఫ పాండువులు హృద్రోగము వీనిని హరింపం జేయును.

యోనిశూల చికిత్స.

శ్లో॥ [ఆయుర్వేదే] యోనౌక్రిమోచపంజాతే తేనశూలంభవేద్యదా।
తన్నాశమక్రిమిశూలంచ కర్తవ్యంభిషగుత్తమైః॥

నింబద్రావైస్సుసంపిష్టం నింబైరండస్యబీజకమ్।
యోనిశూలహరక్షిప్తం గోళకం యోనిమధ్యగమ్॥

తా. యోనియందు క్రిములు జనించి దానివలన శూలగలిగిన క్రిమిశూల యనంబడు. దీని నివారణార్థంబై వైద్యుడు చికిత్సం జేయగలడు. ఎట్లనిన, వేపవిత్తులు ఆముదపుపప్పు వీనిని వేపాకురసముతో నూరి ముద్దజేసి యోనియందు ధరింపంజేయవలయు ననుట.

శ్లో॥ [అశ్వినీకల్పే] సోమరాజీదేవదారుసశానింబాస్సమాంశకాః।
గచ్ఛపిష్ట్వా ప్రలేపోయం యోనిశూలహరః పరః॥

తా. భావంచివిత్తులు దేవదారు మంచిపసుపు వేపాకు వీనిని సమభాగములుగ నూరి యోనియందు లేపనముజేసిన యోనిశూల హరించు.

శ్లో॥ లశునం గృహధూమంచ విశాలాంచ విళంగకమ్।
కంటకారీఫలరసైః పిష్ట్వా యోనిం ప్రలేపయేత్।
క్రిమిశూలహరం ఖ్యాతం సప్తరాత్రమసంశయమ్॥

తా. వెల్లుల్లిపాయలు కరుధూపము పాపర వాయువిడంగములు వీనిని సమభాగములుగ ఖల్వములోనునిచి నేలములకపండ్లరసముతో నూరి యోనియందు 7 దినములు లేపనముజేసిన యోనియందలి క్రిమిశూల నిస్సంశయముగ హరించు.

యోనిదుర్మాంస నిదాన తచ్చికిత్స.

శ్లో॥ గుహ్యావాయురధమన్మథస్థలం సంవిశేద్భవతి దుష్టమాంసకమ్।
తత్రవాతహరఛాదనేనవా ఛాదయేదితరశేషజేనకమ్॥

తా. అపానవాతము యోనిగతంబైన యోనియందు దుర్మాంసము జనించు. దానియందు నెయ్యిచరిమి వాతహరమైన యాకులువెట్టికట్టుగట్టినను (లేక ¼ పడిబ్రహ్మమేడికాయల ద్రొక్కుడు యుడికించి కట్టుగట్టినను యోనిదుర్మాంసముహరించు.

శ్లో॥ యస్యావాతాహతంపుష్పం వ్రణదుర్గంధపీడితమ్।
తత్రదోషస్సువిజ్ఞేయ స్తతః కర్మసమాచరేత్।

తా. ఏ స్త్రీకి వాతదోషముగలన పుష్పముచెడి యోనియందు వ్రణముబుట్టిదుర్గంధముగలిగి యుండెడినో అట్టి స్త్రీయొక్క దోషమును బాగుగ తెలిసి చికిత్సింపవలయు.

శ్లో॥ జాతీనింబపటోలపత్రకటుకా దార్వీనిశాశారిబా।
మంజిష్ఠాభయతుత్థసిక్థమధుకై ర్నక్తాహ్వబీజై స్సమైః॥
సర్పిస్సిద్ధమనేనసూక్ష్మవదనే యోనౌసదాస్రావణీ।
దుర్గంధశ్చరుజాఃవ్రణానిచ గదాశ్శుద్ధ్యంతి లేపేనచ।
నిత్యం ప్రక్షాళితం కుర్యా ద్యోనిదుర్గంధనాశనమ్॥

తా. జాపత్రి మంచివేపకొనలు చేదిపొట్లాకు చేదిబీరపలుకులు మానిపసుపు పసుపు గూడపాల మంజిష్ఠ కరక్కాయలు మైలుతుత్తము మైనము యష్టిమధుకము కానుగవిత్తులు వీనిని సమభాగములుగగూర్చి నేతినివండి యోనియందు బూసిన యోనిసంకుచితదోషము సదాయోనియందు స్రావము యోనిదుర్గంధము యోనిశూల యోనివ్రణము శుద్ధంబై మానును. గావున ప్రతిదినముగడిగి లేపనము జేయవలయు. (యోగరాజ గుగ్గులమును సేవింపవలయు.)

గుదభ్రంశ చికిత్స.

శ్లో॥ గుదభ్రంశంఘృతాభ్యక్తం వాతఘ్నైరుపనాహయేత్।

తా. వాతదోషము గుదగతంబైన గుదభ్రంశముగలుగు. దానియందు నెయ్యిచరిమి లోనికిద్రోసి వాతహరమైన యాకులంగట్టవలయు. (లేక బ్రహ్మమేడికాయల గాని అంతరదామెరనుగాని కాలుపడి ద్రొక్కుడు యుడికించి కట్టుగట్టవలయు. ఈయుపచారములచే గుదభ్రంశము హరించు.

పుష్పావరోధ నిదానము.

శ్లో॥ వాతోల్బణాచ్చయోనిస్థం పుష్పస్థానచలంభవేత్।
పుష్పారోధమిత్యుక్తం తన్నామమునిపుంగవైః॥

తా. వాతముప్రకోపించి యోనిగతంబై పుష్పస్థానమును తొలగించి నొప్పినిగలుగంజేసిన పుష్పావరోధమని మునులువచించెదరు.

శ్లో॥ [సిద్ధసంగ్రహే] లాంగలీకందచూర్ణంచ మూలంవాహ్యాపమార్గజమ్।ఇంద్రవారుణికామూలం యోనిస్థం పుష్పరోధనుత్॥

తా. చెన్నచర్లగడ్డ వుత్తరేణువేరు పాపరవేరు వీనిలో దేనినైన నూరిముద్దజేసి యోనియందునిచికొనిన పుష్పావరోధము నివృత్తించు.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] తిలమూల కషాయేణ బ్రహ్మదండీయమూలకమ్ । యష్టిత్రికటుకంచూర్ణం క్వాథయుక్తంచపాయయేత్ । పుష్పరోగేరక్తగుల్మే స్త్రీణాంపథ్యంప్రశస్యతే॥

తా. బ్రహ్మదండి వేళ్ళను నువ్వుల వేళ్ళ కషాయముతో నూరి పుష్పావరోధనమునందు లేపనము చేయుటయేగాక నువ్వుల వేళ్ళ కషాయములో యష్టిమధుకము త్రికటుకములు అనువాని చూర్ణమును గలిపి సేవించిన పుష్పావరోధను రక్తగుల్మము నివృత్తించు.

శ్లో॥ [అశ్వినీకల్పే] తిలక్వాథగుడంవ్యోషం తిలభార్గీయుతేపివా । పాతేరక్తప్రవేగుల్మేనష్టపుష్పేచపాయయేత్ ।

తా. నువ్వుల కషాయములో బెల్లమును శొంఠి పిప్పలి మిరియాలు అనువానినిగాని లేక నువ్వులు గంటుభారంగి అనువానిలో బెల్లమును త్రికటుకచూర్ణమును గాని గలిపి సేవించిన గర్భపాతము రక్తస్రావము గుల్మము పుష్పావరోధనము నివృత్తించు.

శ్లో॥ చణకానాంరసంచైవ శృతంక్షీరఘృతేనవా। శర్కరామధుసంయుక్తం రక్తదోషహరంపిబేత్ ।

తా. సెనగకట్టుతో పాలు నెయ్యి గలిపి కాచి పంచదారగాని తేనెగాని కలిపి సేవించిన (పుష్పావరోధము) హరించు.

శ్లో॥ షణ్మాసంసేవయేన్నిత్యం పుష్పరోధోనివర్తతే॥

తా. పుష్పావరోధము నివృత్తించుటకై 6 మాసములవరకు పూర్వోక్తౌషధముల సేవింపవలయు.

గర్భిణీజ్వర చికిత్స.

శ్లో॥ వయస్థాశారిబాపాఠా తోయతోయదనాగరైః॥ శృతంశీతంపిబేద్వారి గర్భిణీజ్వరనాశనమ్॥

తా. కరక్కాయలు సుగంధిపాల చిరుబొద్ది కురువేరు తుంగముస్తెలు శొంఠి వీనిని సమముగ దంచి కషాయముకాచి చల్లార్చి త్రాగిన గర్భిణిస్త్రీ జ్వరము హరించు.

గర్భిణ్యతిసార చికిత్స.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] దురాలభాబలాపాఠా నాగరాంబుద సంశృతమ్।గర్భిణీం పాయయేత్తోయ మతిసారేషు సర్వదా॥

తా. దురదగొండి ముత్తవపులగము చిరుబొద్దివేరు తుంగముస్తెలు శొంఠి వీనిని కషాయముకాచి త్రాగిన గర్భిణీస్త్రీ అతిసారము హరించు.

గర్భిణీశోఫ చికిత్స.

శ్లో॥ పునర్నవార్ద్రక క్వాథం సక్షీర మనిశం పిబేత్ । శోఫోదావర్తగుల్మార్శ శ్శాంత్యర్థం గర్భిణీనిశి॥

తా. గలిజేరువేరు అల్లము వీనిని కషాయముకాచి అందు పాలుగలిపి రాత్రులయందు త్రాగిన గర్భిణీస్త్రీ శోఫ ఉదావర్తము గుల్మము అర్శస్సు హరించు.

శ్లో॥ వర్షాభూ మూలనిర్యాసం సఘృతం గుడసంయుతమ్ । గర్భిణీం పాయయేదేతి చ్ఛోఫోదావర్తనాశనమ్॥

తా. గలిజేరువేరును కషాయముకాచి నెయ్యి బెల్లము గలిపి త్రాగిన గర్భిణీస్త్రీ శోఫలు ఉదావర్తము హరించు.

గర్భిణీకాసరోగ చికిత్స.

శ్లో॥ [మాధవకల్పే] చూర్ణంవైమరిచానాంతు సితాక్షౌద్రఘృతైస్సహ। లిహ్యాత్కాసహరంపథ్యం గర్భిణీనాంప్రశస్యతే॥

తా. మిరియపుచూర్ణము పంచదార వీనిని తేనెలోగాని నేతితోగాని కలిపి సేవించిన గర్భిణీస్త్రీ దగ్గు హరించు.

గర్భిణీశ్వాస చికిత్స.

శ్లో॥ [ఆయుర్వేదే] స్వరసంమాతులుంగస్య పిప్పలీమరిచాన్వితమ్। గర్భిణీం పాయయేద్యుక్త్యా శ్వాసహృద్రోగ కాసహృత్ ।

తా. మాదీఫల రసములో పిప్పలిచూర్ణము మిరియపుచూర్ణము గలిపి సేవించిన గర్భిణీస్త్రీ శ్వాసము హృద్రోగము కాసము హరించు.

శ్లో॥ [ఆయుర్వేదే] శృంగీభార్గీవచావ్యోషా గిరిమృత్కటుకా
భయాః। గర్భిణీ శ్వాసకాసస్య పిబేత్సఘృతమాక్షికాః॥

తా. కర్కాటకశృంగి గంటుభారంగి వస త్రికటుకములు కావిరాయి కటుకరోహిణి కరక్కాయలు వీనిని సమభాగములుగ నూరి కల్కముజేసి అందు నెయ్యిగాని లేక తేనెగాని కలిపి సేవించిన గర్భిణీ స్త్రీకి కాసశ్వాసలు హరించు.

గర్భిణీ రక్తపిత్త చికిత్స.

శ్లో॥ ద్రాక్షాస్థిరా బలాధాత్రీ వాసా మధుకవాలుకమ్।
క్వాథః క్షీర యవాగూర్వా గర్భిణ్యా రక్తపిత్తజిత్॥

తా. ద్రాక్షపండు ముయ్యాకుపొన్న ముత్తవపులగము వుసిరికపప్పు అడ్డసరపు యాకులు యష్టిమధుకము కూతురుబుడమ వీనిని కషాయము కాచిగాని లేక ఆద్రవ్యముల దంచి పాలలోపోసి యవాగుకాచిగాని సేవించిన గర్భిణీ స్త్రీ రక్తపిత్తము హరించు.

గర్భిణీనాసారక్త చికిత్స.

శ్లో॥ ఉదుంబర ఫలక్వాథం ఘృతైః పక్వం సితాయుతమ్।
ఏలామరిచ సేవ్యైర్వా లోయంలోయద నాగరైః।
శృతమే తత్పిబేద్వారి గర్భిణీ నాసరక్తజిత్॥

తా. మేడిపండు కషాయములో నెయ్యి పంచదార గలిపి పక్వముజేసి గాని లేక ఏలకులు మిరియాలు వట్టివేరు కురువేరు శుంఠ ముస్తెలు కొంత వీనిని కషాయము కాచిగాని సేవించిన గర్భిణీ స్త్రీలకు ముక్కువగారెడి రక్తము హరించు.

గర్భిణీఛర్ది చికిత్స.

శ్లో॥ బిల్వలాజాంబు సేవ్యైర్వా పిబేచ్ఛర్దిషు గర్భిణీ॥

తా. మారేడువేరు పేలాలు కురువేరు వట్టివేరు వీనికల్కమును దాగినగర్భిణీ స్త్రీ వాంతులు హరించు.

శ్లో॥ [సిద్ధరసార్ణవే] మధుకో శీరసిద్ధంవా ద్రాక్షామధుకసాధితమ్।
పీతం సశర్కరం స్త్రీణాం ఛర్దిందాహ రుజాంజయేత్॥

తా. యష్టిమధుకము వట్టివేరు అనువాని కషాయములోగాని లేక ద్రాక్షపండు యష్టిమధుకము అనువాని కషాయములోగాని పంచదార కలిపి సేవించిన గర్భిణీ స్త్రీ వాంతులు దాహము హరించు.

గర్భిణీ అగ్నిమాంద్య చికిత్స.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] అజామోదాశ్వగంధాభ్యాం జీరకంపిప్ప
లీద్వయమ్। సక్షౌద్రంసగుడంలేహ్యంగర్భిణ్యావహ్నిదీపనం॥

తా. ఓమము పెన్నేరుగడ్డ జీలకఱ్ఱ పిప్పలి మోడి వీనిని సమభాగములుగ చూర్ణముజేసి తేనె బెల్లము కలిపి లేహ్యపక్వముగ వండి సేవించిన గర్భిణీ స్త్రీలయొక్క అగ్నిమాంద్యము హరించు. (స్త్రీకి ప్రసవించిన పిదప అగ్నిమాంద్యము తఱుచుగ జనించు. తన్నివారణార్థంబుగ గ్రహణ్యతిసారములు జనించిన తన్నివారణార్థంబును అమ్లవైద్యమునకై చెప్పంబడిన మహాసంజీవనీ రసమునుగాని లేక ప్రాణేశ్వర రసమునుగాని సేవింపవలయు. దీనిచే బాలింత రోగములు హరించు.)

గర్భిణీవాత చికిత్స.

శ్లో॥ [సిందూరమంజరీదర్పణే] బిల్వాగ్నిమంథపక్వంవా పాటలీ
నాగకేణవా। సిద్ధంక్షీరంరసోవాపి గర్భిణీ వాతరోగనుత్॥

తా. మారేడువేరు కూరగెల్లి అనువానిచేని లేక కలిగొట్టు కొంత అనువానిచేని పాలయుక్తముగ కాచిగాని లేక కల్కముజేసిగాని సేవించిన గర్భిణీ స్త్రీ వాతరోగము హరించు.

శ్లో॥ అథవా దశమూలాంబు విశ్వోషణ సమాయుతమ్।
దేవదారు బలారాస్నా శుంఠ్యేరండక సాధితమ్।
సలిలం తైలసంమిశ్ర మనిలార్తా సదాపిబేత్॥

తా. మారేడు కూరగెల్లి గుమ్ముడు తెక్కలి కలిగొట్టు దుండిలము కొలపొన్న నక్కపొన్న పెద్దములక చేలములక అననీ దశమూల కషాయములో కొంత పిప్పలి చూర్ణముగలిపి సేవించిన గర్భిణీ స్త్రీ వాతనొప్పులు హరించు లేక దేవదారు ముత్తవపులగము దుంపరాష్ట్రము కొంత ఆముదపువేరు వీనిని కషాయము కాచి యుందాముదెఱ్ఱ

పొట్టుగలిపి త్రాగిన గర్భిణీస్త్రీవాతనొప్పులు హరించు. (ఇక ప్రసవానంతరము కలుగు వాతములకు చికిత్స వచించెద.)

సూతికావాతమునకు బడబానల రసము.

శ్లో॥ [రసరత్నాకరే] శుద్ధసూతస్య భాగస్స్యాత్ తామ్రచూర్ణంచ తత్సమమ్। ద్విభాగం గంధకంచైవ త్రిభాగంచ కటుత్రయమ్।వహ్నితత్పర భాగైకం కుష్ఠంభాగ సమన్వితమ్। జ్వాలాముఖీ రసైర్మర్ద్యం బదరాస్థి ప్రమాణకమ్। బడబానలకః ప్రోక్తః ప్రసూతి వాతనాశనః॥

తా. శుద్ధిచేసిన రసము 1 భాగము తామ్రభస్మము 1 భాగము శుద్ధిచేసిన గంధకము 2 భాగములు శొంఠి పిప్పలి మిరియాలు చిత్రమూలము చంగల్వకోష్టు యివిదినుసు ఒక్కొక్కభాగము యిటుల వీనినెల్ల ఖల్వములో నునిచి జ్వాలాముఖీరసముతో 4 ఝాములు మర్దించి రేగువిత్తంత వటికములు చేసి యందొకదానిని ఆవునెయ్యి మిరియపుచూర్ణము అనుపానితో గాని లేక మినుపకట్టు వెల్లుల్లిరసము అనుపానములో నూనె పొట్టుపైచి ఊగా యనుపానముతోడగాని లేక నీరుగోలిమిడాకురసము మిరియపుచూర్ణము అనుపానితోగాని సేవించిన ప్రసూతి వాతము హరించు. (లేక ప్రసూతి వాతమున వాతవిధ్వంసనీ రసమునైనను సేవింపందగు.)

గర్భిణీస్త్రీలకు పథ్యము.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] ముద్గగోధూమ షష్టిక శాలిజాంగలజారసాః।
బిల్వకూశ్మాండ పత్తూర పటోలం బాలమూలకమ్।
కారవేల్లక వార్తాక జీవంతీ తండులీయకమ్।
ద్రాక్షాదాడిమ ఖర్జూరం క్షీరంతక్రం ఘృతాన్వితమ్।
లఘుపథ్యంచ యద్ద్రవ్యం గర్భిణ్యాం హితముచ్యతే॥

తా. పెసలు గోధుమలు 60 దినములకు ఫలించెడి వడ్లు జాంగలమాంసరసము మారేడుకాయ బూడిదగుమ్మడికాయ పొన్నగంటికూర పొట్లకాయ లేతముల్లంగి గడ్డలు కాకరకాయ వంకాయ పనుపాలకూర చిల్లికూర ద్రాక్షపండు దాడింబపండు ఖర్జూరపండు ఆవుపాలు చల్లనెయ్యి లఘుకరద్రవ్యములు. మఱియు పథ్యకరద్రవ్యములు. ఇవి గర్భిణీ స్త్రీలకు పథ్యకరంబులు.

గర్భిణీస్త్రీలకు అపథ్యము.

శ్లో॥ అతివ్యాయామమనిద్రాచ భారస్యవహనంపరమ్। అథజాగరణం స్వప్నః కఠినే కుక్కుటాసనమ్। శోకక్రోధ భయం వేగం పీడా వమనరేచనే। ఉపవాసశ్చతీక్ష్ణోష్ణం గురువిష్టంభిభోజనమ్। రక్తం నిశ్వసనంశ్వభ్రే శయనం మద్యమామిషమ్। ఉత్తాన శయనంయచ్ఛ గర్భిణీ తత్యజేత్సదా॥

తా. మిక్కుటముగ సంచారము చేయుట పగలు నిద్రించుట బరువుభారములను మోయుట జాగరణచేయుట కఠినాసనమునదిద్రించుట గొంతుకగూర్చుండుట దుఃఖపుట కోపమునుపొందుట భయపడుట మలమూత్ర వేగము వద్దించుట పీడంబొందుట వమన విరేచనములకు సేవించుట ఉపవాసముచేయుట యెండలో దిరుగుట నిప్పు సెగయందుండుట గురుకరద్రవ్యముల మలబద్ధకరద్రవ్యములు సేవించుట రక్తమును దీయుట నిట్టూర్పువాతమును విడుచుట పల్లములోగూర్చుండుట (నేలపై బరుండుట) కల్లును బచ్చిమాంసమును త్రాగుట వెల్లకిలబరుండుట యివి గర్భిణీస్త్రీలకపథ్యకరంబులగుటచే వానిని వర్జింపవలయును.

ఇతి శ్రీనీలకంఠ చరణారవింద తీర్థప్రసాద పారావారభోగవిహార పారీణ విడి
మామిడి భగిసత్సంప్రదాయ శారాధ్య రామదేశిక శిష్యోత్తమ సమస్త
వాణీ సత్పుత్ర పవిత్ర కవితాచాతురీధురీణ వైద్యజనశిరో
భూషణ నీలకంఠ కొట్టూరు బసవరాజ నామధేయ ప్రణీత
శ్రీబసవరాజీయే ఆంధ్రతాత్పర్యసహితే వంధ్యా
స్వరూప దుష్టార్తవ యోనిరోగాల యోని
దుర్గంధ పుష్ప వరోధన రోగ
నిదాన తచ్చికిత్సానుపాన గర్భిణీ
రోగ చికిత్సాత్రయ పథ్యాపథ్య
లక్షణయుక్తం పంచదశ
ప్రకరణమ్.

శ్రీరస్తు.

బసవరాజీయము.

ఆంధ్ర తాత్పర్యము.

షోడశ ప్రకరణము.

శ్లో॥ శంభుం పినాకినం బాల చంద్రభూషం కృపార్ణవమ్ ।
సర్వ పాపహరం నిత్యం నీలకంఠ మహం భజే॥

తా. సుఖస్వరూపుడు పినాకమను ధనుస్సు ధరించినవాడు చంద్రశేఖరుడు కరుణాపరిపూర్ణుడు సర్వపాతకముల బోగొట్టువాడు ఆద్యంతరహితుడు నగు నీలకంఠుని నేను భజియించెద.

శ్లో॥ శ్రీ నీలకంఠవంశాబ్ధి చంద్రమా బసవాహ్వయః ।
వక్ష్యామి వృషరాజీయ మహం వైద్య శిఖామణిమ్॥

తా. నీలకంఠ వంశమనెడి క్షీరసముద్రమునకు చంద్రుడై బసవరాజు యని పేర్కొనబడిన నేను వైద్యగ్రంథములలో శ్రేష్ఠంబైన బసవరాజీయమను నీ గ్రంథముయొక్క షోడశ ప్రకరణమును రచించుచున్నాడను.

అసృగ్దర నిదానము.

శ్లో॥ [ఆయుర్వేదే] శోకోపవాసా దతిమైథునాచ్చ విదాహిభి శ్చాన్న మతీవదుష్టమ్ । ప్రవర్తతే యోనిషు నాదశాలి హ్యాసృగ్దరం తం ప్రబలం హివిద్యాత్॥

తా. మిక్కుటముగ కూరల భుజించుట ఉపవాసము చేయుట అతిమైథునము చేయుచుండుట దాహకరద్రవ్యముల సేవించుట ఈ కారణములవలన రక్తము మిక్కుటముగ కెడి శబ్దముతో గూడి యోనిమూలముగ స్రవించు. ఇదియు అసృగ్దరమనంబడు. (అసృగ్దరమన కుసుమరోగము.)

వాతాద్యసృగ్దర లక్షణము.

శ్లో॥ [ఆయుర్వేదే] వాతాత్సశూలం సంజాతం సఫేనం కింశుకం భవేత్ । పిత్తాచ్చరక్తం కృష్ణం వా రక్తముష్ణం భృశజ్వరమ్। పాండువర్ణం కఫాద్రక్తం పిచ్ఛిలం బహుళం స్థితమ్ । త్యజే న్మూర్ఛా జ్వరయుతం త్రితయం సాన్నిపాతకమ్॥

తా. శూలగలుగుట రక్తము నురుగుతో గూడి మోదుగుపువ్వు వర్ణముగ వెడలుట యీ లక్షణములుగలది వాతాసృగ్దరమనియు రక్తము యెఱ్ఱగ లేక నల్లగ వెడలుట ఉష్ణముగ రూక్షముగ నుండుట యీ లక్షణములు గలది పిత్తాసృగ్దరమనియు రక్తము పాండురవర్ణమై జిగటగ విస్తారముగ గట్టిగ వెడలిన శ్లేష్మాసృగ్దరమనియు వాత పిత్త శ్లేష్మాసృగ్దరలక్షణంబులుంగలది సన్నిపాతాసృగ్దరమనియు తెలియవలయు. ఈ సన్నిపాతాసృగ్దరం బసాధ్యము. ఈ 4 విధములైన అసృగ్దరములలో దేనియందైన మూర్ఛ జ్వరము గలిగియుండిన అసాధ్యంబు.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] వాతాత్సశూలం రుధిరం పిత్తే నీలం జ్వరాన్వితమ్ । కఫాత్పిచ్ఛం త్రిలింగం తు త్యజేత్సర్వం జ్వరాన్వితమ్ । అపథ్యవర్తనాత్ స్త్రీణాం రక్తపిత్త మసృగ్దరమ్ । శాల్యన్నం పయసః పానం శీతం శస్తం విరేచనమ్॥

తా. యోనిశూలించి రక్తము వెడలిన వాతాసృగ్దరమనియు నీలముగ ఉష్ణముగ వెడలిన పిత్తాసృగ్దరమనియు బంకగ వెడలిన శ్లేష్మాసృగ్దరమనియు వాత పిత్త శ్లేష్మాసృగ్దరలక్షణంబులుంగలది సన్నిపాతాసృగ్దరమనియు తెలియవలయు. ఈ సన్నిపాతాసృగ్దరంబసాధ్యము. కుసుమరోగముల యందపథ్యము చేయుటవలన రక్తపిత్తాసృగ్దరము జనించు. (మఱియు జ్వరముగాని లేక క్షయముగాని లేక శ్వాసముగాని లేక క్షయోపద్రవంబులుగాని గల కుసుమ రోగిని వర్జింపవలయు) కుసుమరోగమున శాల్యన్నమును పాలను సేవించుట పథ్యకరంబు. మఱియు కుసుమరోగమున చల్లని విరేచనమును గొనవలయు.

శ్లో॥ [నిత్యనాథీయే] అపథ్యదోషతః స్త్రీణాం వైరక్తపిత్తమసృగ్దరమ్ । తదేవ ప్రదరం ప్రోక్తం క్రియా కార్యాస్రపైత్తకీ॥

తా. అసృగ్దరరోగములలో స్త్రీలు అపథ్యంబులు జేసిన రక్తపైత్త్యాసృగ్దరము జనించు. ఇదియె ప్రదరరోగమనంబడు. ఇది హరించుటకై రక్తపిత్త చికిత్సం జేయ వలయు.

అసృగ్ధర చికిత్స.

శ్లో॥ ససితం శైలనిర్యాసం పీతంతండులవారిణా ।
అసృగ్ధరం నిహంత్యాశు సుపర్ణ ఇవపన్నగాన్ ॥

తా. మూడదయొత్తు శుద్ధిజేసిన శిలాజిత్తు పంచదార యీ రెంటిని బియ్యపుకడుగుతో నూరి త్రాగిన "గరుత్మంతునిచే సర్పములు హతంబగు చందంబున" కుసుమ రోగములు హతంబగు. (లేక చేదిబీరాకురసములో రాయుప్పు పంచదార జీలకఱ్ఱ చూర్ణము గలిపి త్రాగిన కుసుమరోగములు హరించు.

శ్లో॥ పద్మకేసరసంసృష్టం నవనీతం సలోధ్రకమ్ ।
సితాసనాధంజయతి మహావేగ మసృగ్దరమ్॥

తా. తామరయగరులు లొద్దుగచెక్క వీనిని నూరి అవువెన్న పంచదార గలిపి సేవించిన ప్రబలమైన కుసుమరోగములు హరించు.

గీ॥ ఆరెచెక్కలయూటయు నందుఁబంచ ।
దారయును నూనెఁ జేరిచి త్రాగనొకటి ।
జాజిఫలములఁ దగనావు నేతిపండి ।
గడఁగి సేవింపఁ గుసుమరోగములు మాను॥

సీ॥ శ్రీకరంబుగ నొల్ల జిడ్డియాకురసంబు బత్తె పెరుగున ననుపాన
మొప్ప । నరుదొండపులిసీరు నాకురసంబును బత్తె పెరుగున
ననుపాన మొప్పఁ । జేగొనిదుచ్చేరు నాకురసంబును బత్తె
పెరుగున ననుపాన మొప్ప। రక్తమండలపాకు రససంయుతము
చేసి బత్తె పెరుగున ననుపాన మొప్ప। రమణతోఁ బొట్లబెండా
కు రసము పెరుగు । సరవిగా రావిచెక్క రసంబు పెరుగు ।
పథ్యముగ నారగింపంగ భవ్యముగను । గామినీజాలకుసుమ
రోగములు మాను॥

సీ॥ పొండియుకొమ్మ్రనపిండి వేళ్ళరసంబు దగఁబంచదారతోఁ ద్రా
గవలయు! నరయఁగ జిన్నంగియాకు రసంబును దగఁబంచదా
రతోఁ ద్రాగవలయు । సన్నపావలియున్న జొన్నలకసుగును
దగఁ బంచదారతోఁ ద్రాగవలయు । వెంగయాకు రసంబు
వెస జీలకఱ్ఱయుఁ దగఁబంచదారతోఁ ద్రాగవలయు॥ మేలు
గా రేఁగు కంతులు మేకపాలు। చౌలకరిఘూకురసమును జాగ
మగ్ధ । పానములు సేయునప్పుడు పథ్యముప్పు। గామినీజా
లకుసుమ రోగములు మాను॥

ప్రదరాంతక రసము.

శ్లో॥ [చరకే] శుద్ధసూతం తథాగంధం శుద్ధవంగకరూప్యకమ్ ।
ఖర్పరంచవరాటంచ శాణతోలం పృథక్పృథక్ ।
తృతీయంతోల కంగాహ్యాంలోహ చూర్ణాంవదేత్సుధీః ।
కన్యానీరేణ సంమర్ద్య దినమేకం భిషగ్వరః ।
అసాధ్యప్రదరంహంతి భక్షణాన్మాత్రసంశయః ॥

తా. శుద్ధిజేసిన రసము శుద్ధిజేసిన గంధకము తగరభస్మము రజతభస్మము శుద్ధి జేసిన ఖపరి గవ్వలభస్మము యివి దినుసుకొకటింటికి శాణప్రమాణము లోహభస్మము తులములో 8 వ భాగము యిటుల వీనినెల్ల నేకముజేసి ఖల్వములోనునిచి కలబందరసముతో 1 దినము మర్దించి మాత్రలుజేసి సేవించిన అసాధ్యప్రదరము నిస్సంశయముగ హరించు.

కుసుమములకు బాలసూర్యోదయము.

శ్లో॥ [చరకే] సూతంత్రైగుణ్యాగంధం పరిమితమమృతంభాను
తీక్ష్ణంచనేత్రమ్। అయూషంతచ్చతుర్థంగగన శరయుతంమారి
చంసర్వతుల్యమ్।ఏతందద్యాన్నిహంతి జ్వరవనదహనం శ్వా
సకాసంచఛర్దిమ్। పాండుప్లీహాప్రమేహం క్షయగుదజరుజం
లింగదోషంచపుంసామ్ । నారీణాంయోనిదోషం బహువిధ

ప్రదరాం మూత్రకృచ్ఛ్రించ సర్వమ్ । నామ్నాయంబాల
సూర్యోదయఉఖిలగదహరోఖ్యాపితో యంమునీంద్రైః ॥

తా. శుద్ధిజేసిన రసము 1 భాగము శుద్ధిజేసిన గంధకము 8 భాగములు శుద్ధిజేసిన వసనాభి 8 భాగములు తామ్రభస్మము పుత్కభస్మము యివి దినుసుకు 2 భాగములు యింగువ ½ భాగము అభ్రకభస్మము 5 భాగములు మిరియాలు 16½ భాగము యిటువీనినెల్ల ఖల్వములోనునిచి చూర్ణముజేసి 5 చిన్నములయెత్తును (ఆవునేతితోగాని లేక జాజికాయచూర్ణముతోగాని లేక మేడిచెక్కరసముతోగాని లేక మేడికాయల రసముతోగాని లవంగములు జీలకఱ్ఱ అనువాని యనుపానముతోగాని లేక ఆరెచెక్క రసముతోగాని లేక తత్తద్రోగానుగుణ్యానుపాన విశేషములతోగాని) సేవించిన జ్వరము శ్వాసకాసములు వాంతి పాండువు ప్లీహము ప్రమేహము క్షయము మలవ్యాధి వృషదంశాది లింగరోగములు యోనిదోషము ప్రదరము మొదలగు కుసుమరోగములు సర్వమూత్రకృచ్ఛ్రములు వీనిని హరింపంజేయు. (మఱియు నీబాలసూర్యోదయమును తామరయగరులు ఆవువెన్న పంచదార అనువాని యనుపానముతోడ సేవించిన కుసుమరోగములు హరించు.

చంద్రకళారసము.

శ్లో॥ [ఆయుర్వేదే] ప్రత్యేకం * కర్షమాత్రంస్యాత్సూతం, తా
మ్రంతథాభ్రకమ్। ద్విగుణంగంధకంచైవ కృత్వా కజ్జలికాం
శుభామ్। ముస్తాదాడిమదూర్వాభిః కేతకీస్తనజద్రవైః॥ సహ
దేవ్యాఃకుమార్యాశ్చ పర్పటస్యాపివారిణా । రామశీతలికా
తోయైశ్శతావర్యారసేనచ। భావయిత్వాప్రయత్నేన దివసే
దివసేపృథక్ । తిక్తాగుడూచికాసత్వం పర్పటోశీరమాగధీ।
శ్రీగంధంశారిబాచైషాంసమాంశంసూక్ష్మచూర్ణితమ్। ద్రా
క్షాదికకషాయేణ సప్తధాపరిభావయేత్ । తతోధాన్యాశ్ర
యంకృత్వా వట్యఃకార్యాశ్చణోపమాః। అయంచంద్రకళా
నామ్నారసేంద్రఃపరికీర్తితః। సర్వపిత్తగదధ్వంసీ వాతపిత్తగ

* తోలమాదాయసూతం । కాంతం.

దాపహః। అంతర్బాహ్యమహాదాహ విధ్వంసనమహాఘనః।
గ్రీష్మకాలేశరత్కాలే విశేషేణప్రశస్యతే । కురుతేనాగ్ని
మాంద్యంచ మహాదాపజ్వరంహరేత్। భ్రమిమూర్ఛాం
హరత్యాశు స్త్రీణాంరక్తం మహాస్రుతమ్ । ఊర్ధ్వాధోరక్త
పిత్తంచ రక్తవాంతింవిశేషతః । మూత్రకృచ్ఛ్రాణిసర్వాణి
నాశయేన్నాత్రసంశయః ॥

తా. శుద్ధిజేసిన రసము తామ్రభస్మము లేక కాంతభస్మము అభ్రకభస్మము యివి దినుసుకు కర్ష ప్రమాణము శుద్ధిజేసిన ఆమ్లశిలగంధకము 6 కర్షములు యిటులవానినెల్ల ఖల్వములోనునిచి కాటుకవలె మర్దించి పిదప భద్రముస్తెలు దాడిమపండు గరికెవేళ్ళు మొగలిచన్ను సహదేవి కలబంద పర్పాటకము తామరతూండ్లు అడవిసదాప పిల్లిపీచర అనువాని రసములలో ప్రతిదానిచే నొక్కొకదినము భావనజేసి దానికి సమముగ చేదుతీగ తిప్పసత్తు పర్పాటకము వట్టివేరు పిప్పళ్ళు శ్రీగంధము గూడపాలవేరు అనువానిని సమభాగములుగ సూక్ష్మముగ చూర్ణముజేసి గలిపి పిదప ద్రాక్షపండు ఖర్జూరపండు పంచదార యిప్పపువ్వు తేనె తవక్షీరి యష్టిమధుకము అనువాని కషాయముతో 7 దినములు భావనజేసి సెనగగింజలంత మాత్రలుజేసి 15 దినములు ధాన్యరాశియందునిచి ద్రాక్షపండు తేనె అనువాని యనుపానముతోడ సేవించిన సర్వపిత్తరోగములు వాతపిత్తరోగములోన మిక్కుటమగు తాపము వెలపటితాపము అగ్నిమాంద్యము కడుతాపజ్వరము భ్రమ మూర్ఛ అధికమైన స్రావముగల కుసుమరోగములు ఊర్ధ్వాధోగత రక్తపిత్తములు రక్తపువాంతి సర్వమూత్రకృచ్ఛ్రములు వీనిని నిస్సంశయముగ హరింపంజేయు. మఱియు నీరసమును గ్రీష్మ శరత్కాలముల యందు సేవించుట కనుప్రశస్తంబు లేక నీరసమును జాజికాయ నెయ్యి వీనిని నేతితోవండి యీ యనుపానముతోడగాని లేక ఖర్జూరపండు తేనె అనువానితోగాని లేక గుమ్మడుపండు తేనె అనువానితోగాని సేవించిన కుసుమరోగములు అస్థిస్రావము రక్తపిత్తము హరించు. లేక కరక్కాయచూర్ణము అభ్రకభస్మము పంచదార సిందూరము వీనిని సేవించినను లేక పూర్వోక్త బాలసూర్యోదయ రసమునకు మహాచంద్రకళారసము ననుపానముగజేసి సేవించినను అసృగ్దరము అస్థిస్రావము వీనిని హరింపంజేయు. మామిడిచెక్కరసములో 7 నూనెబొట్లు 4 సున్నపుబొట్లు గలిపిత్రాగిన యెట్టి కుసుమరోగమైనను హరించు.

సిందూరాది వటకములు.

శ్లో॥ [సిందూరమణిదర్పణే] సిందూరంగోస్తనీక్షౌద్రం భక్ష్యతే మాసపంచకమ్ । అసృగ్దరాస్థిప్రదరం శామ్యతేనాత్ర సంశయః॥

తా. దీపద్రాక్షపండు చందిరము (అనగా సిందూరము) వీనిని తేనెతో మర్దించి మాత్రలుజేసి 5 మాసములు సేవించిన కుసుమరోగము అస్థిస్రావము వీనిని నిస్సంశయముగ హరింపంజేయును.

పాఠాదిఘృతము.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] పాఠాగ్నికమోచ దాడిమ మహానింబ ప్రియంగ్వంబుభిః । దార్వీక్షీరోదుంబర చందనాగరువిషాలోధ్రాంబుజంబ్వస్థిభిః॥ హాపుష్పైస్తైస్మసలీమృణాల కదళీకందాద్యైస్సాధయేత్ । సక్షీరంతుజపారసే ఘృతమిదంస్త్రీణాం మహాశోణితమ్॥

తా. శిరుబొద్ది కావిరాయి బూరుగబంక దాడింబపండు పెద్దవేపచెక్క క్షేంకణము కురువేరు ద్రాక్షపండు మేడిచెక్క శ్రీగంధము అగరు అతివస లొద్దుగుచెక్క వట్టివేరు నేరేడుపలుకులు బోడతరపాకు నేలతాటిగడ్డలు తామరతూండ్లు అరటిదుంపలు వీనిని సమభాగములుగ చూర్ణముజేసి వానికి 4 గింతలు దాసానిపువ్వుల రసముగలిపి దానికన్నిటికి రెండింతలు ఆవుపాలు ఆవునెయ్యి గలిపి పక్వముగవండి 4 మాడలయెత్తును సేవించిన కుసుమరోగములు హరించు.

జంబ్వాది ఘృతము.

శ్లో॥ [పూజ్యపాదీయే] ఆదాయశుష్కం జంబూనా మాష్కరం సాధుకుట్టితమ్ । వల్కలస్యద్రోణ జలే పక్త్వా పాదావశేషితే । దధిమస్తుగుడంచైవ ఘృతం పాతాళగారుడమ్ । ప్రస్థప్రస్థం ప్రదాతవ్యం కల్కంకుడవ మావపేత్ । బిల్వం సమధుకంలోధ్ర మోచం పద్మం సకేసరమ్। దార్వీకుటజ బీజాని ధాతకీ కుసుమంతథా । ఖర్జూరం నాగపుష్పంచ సముద్గాదాడిమీఫలమ్ । పాఠా ముస్తాజమోదంచ చూతి జంబూ ఫలంతథా । కశేరుకకపిత్థంచ శా

రభిః పృశ్నిపర్ణికా । ఏతైఃపక్వైశ్శుభేభాండే ప్రయోజ్యం భిషగుత్తమైః । రక్తపిత్తమతీసారం సరక్తంచాప్యసృగ్దరమ్ । యోనిదోషాస్థిస్రావం రక్తార్శశ్చవినాశయేత్ ॥

తా. అర్థశప్రమాణము మెండినవేరేడుపట్టను జిదియగొట్టి ద్రోణప్రమాణము నీళ్ళుబోసి 4 వ భాగముగ కషాయముకాచి అందు పెరుగుమీదిమీగడ బెల్లము ఆవునెయ్యి దూసరితీగెరసము అనువానిని దినుసు కొక్కొక ప్రస్థము చొప్పునగలిపి వీదప యందుమారేడుపరుగు యిప్పపువ్వు లొద్దుగచెక్క బూరుగబంక తామరయాకులు ద్రాక్షపండు కొడిసెపాలవిత్తులు ఆరెపువ్వులు ఖర్జూరపండు సంపంగిపూలు మంజిష్టి దాడింబపండు శిరుబొద్ది తుంగముస్తెలు అజామోదము మామిడిపరుగు నేరేడుపలుకులు వెమ్ముటములు వెలగపండు యిలిందవేరు నక్కతోక పొన్న అనువాని కల్కమును దినుసుకు కుడవప్రమాణము చొప్పునగలిపి పక్వముగవండి సేవించిన రక్తపిత్తము రక్తాతిసారము అసృగ్దరము యోనిదోషము అస్థిస్రావము రక్తార్శస్సు హరించు.

1658

కుసుమరోగ చికిత్స.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] జంబూదుంబరవల్కలం ఖదిరజాసారం ప్రసూనంతథా । నారికేళభవంచకృష్ణకదళీకందంతథాతండులమ్ । లాక్షాచూర్ణవిమిశ్రితం మధుయుతం రాత్రిస్థితంపాయయేత్ । గర్భాసృక్ప్రదరాస్రపిత్త సికతామేహైర్భృశం పీడితాః ।

తా. నేరేడుచెక్క మేడిచెక్క చంద్రకొనలు నారికడపుపువ్వు నల్లయరటిగడ్డ బియ్యము లక్క వీనిని సమభాగములుగ చూర్ణముజేసి తేనెలోగలిపి యొకరాత్రి యుంచి సేవించిన గర్భిణీ స్త్రీయొక్క రక్తస్రావము ప్రదరము (అనగా చీరవ్యాధులు) రక్తపిత్తము సికతామేహము హరించు

సీ॥ వసుధవిష్ణుక్రాంత రసము లవంగంబు జీలకఱ్ఱయువండి సేవనొకటి । మేడిచెక్కలపూటతోడ లవంగంబు నేలకిగూరిచి క్రోలనొకటి । వసపైడిక్రుత్తారురసజాతిఫలలవంగంటు లేలకి జీలకఱ్ఱనొకటి । యేదుకాడులకల్లు నేను నేరులనూన బెల్లంబు మిరియంబు నల్లమూడు। నేరులునుగూర్చి వేడ్కగ సేవనొకటి।

అరయ నే యౌషధంబైన ననుభవించి । పథ్యములు సేయ
మాననుదపథ్యముగను । గాటిలంబైన కుసుమరోగంబులెల్ల ॥

గీ॥ తమిరపిండిని జెన్నునఁ దడిపి కొన్ని ।
కుసుములుగవండి యవియును గోవు నేత ।
రాయపురి పంచదారయు రమణతోడఁ ।
బానములు సేయఁ గుసుమరోగములు మాను ॥

ఉ॥ చిక్కని జీడిగింజ లొక సేరును నోమపుపొట్టు సేరునుం ।
జక్కెర పాతగొబ్బెరయుఁ జయ్యన రెంకును రెంకుపావులున్ ।
ద్రాక్ష కలంగ పత్రమును దోరపుచిక్కు మపత్రితోయమున్ ।
మక్కువ నేతితో గొనగ మానును గాంతల వెట్టచీరలున్ ॥

అస్థిస్రావ లక్షణము.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] శుభ్రం రక్తం వాథవా శారవర్ణ మచ్ఛం
విస్రం యోనిజంస్రావమాహుః । అస్థిస్రావాంత్యస్థి మజ్జాను
కర్షమాంద్రతేషీస్యాచ్ఛోఫమశూలప్రదంచ ।

తా. రక్తము తెల్లగగాని లేక * శారవర్ణముగగాని లేక తేటగగానికలదై దుర్గంధముగ యోనిమార్గముగ వెడలిన అస్థిస్రావ మనంబడు. ఇది యస్థులయందు మజ్జాకర్షించి ప్రేగులయందు శోషను శూలను గలుగంజేయు.

అస్థిస్రావ నిదానము.

శ్లో॥ భవేద్రసావిదాహేన యథాతద్వర్ణమార్తవమ్ ।
తదస్థిస్రావమాఖ్యాత మతికార్శ్యప్రదర్శనమ్ ।

తా. స్త్రీకి రసవిదాహమువలన రక్తము రసవర్ణముగ బైలువెడలిన అస్థిస్రావ మనంబడు. దీనియం దధికముగ శరీరము కృశించు. (మఱియు అస్థిస్రావరోగమున జ్వరముగాని లేక క్షయోపద్రవములుగాని లేక శ్వాసముగాని లేక మేహోపద్రవంబులుగాని కలిగియుండిన యసాధ్యంబనియు లేకుండిన సాధ్యంబనియు దెలియవలయు

* శారవర్ణమన—యెఱ్ఱపు పచ్చనిరంగుగల నీలవర్ణము.

మఱియు సాధ్యంబుగనుండు అస్థిస్రావరోగము నివర్తించుటకై 4 మాసములు పూర్ణచంద్రోదయమును సేవింపవలయు.)

శతావరీ ఘృతము.

శ్లో॥ పచేద్ఘృతస్య ద్విప్రస్థం శతావర్యారసాఢకే। ఆఢకంమహిష
క్షీరం ప్రస్థం గోక్షురకంతథా । ప్రస్థంచ మాషయూషస్య
దత్వాకల్కైః కృతైర్ఘృతే । శారిబామధుకంద్రాక్షా చందనో
శీరవత్సకైః । ముస్తయాచమృణాలేన కాకోల్యాదిగణేనచ।
పరూషపద్మకింజల్క సమంగోత్పలకర్షకైః । సిద్ధేపూతేక్షిపే
త్ప్రస్థం సితాయా మాక్షికస్యవా । ఏతత్సర్పిఃప్రయుంజీత
ప్రదరేస్థివిస్రుతౌ । అంతర్దాహేరక్తపిత్తే క్షీణే రేతసి పైత్తికే।
మూత్రకృచ్ఛ్రే క్షయోన్మాదే తృష్ణాయాం బృంహణంపరమ్॥

తా. ఆవునెయ్యి 2 ప్రస్థములు పిల్లిపీచర వేళ్ళరసము 2 ఆఢకములు బఱ్ఱెపాలు ఆఢకము పల్లేరరసము 1 ప్రస్థము మినుపకట్టు 1 ప్రస్థము యిటుల వీనినెల్లగట్టి బానలో బోసి అందు గూడపాల యష్టిమధుకము ద్రాక్షపండు శ్రీగంధము వట్టివేరు కొడిసెపాల తుంగముస్తెలు తామరతూండ్లు కాకోల్యాదిగణములో జెప్పబడిన ద్రవ్యములు ఖర్జూరపండు తామరకేసరములు మంజిష్టి నల్లకలువదుంపలు అనువానికల్కము దినుసు కొక్కొక కర్షము చొప్పున గలిపి పక్వముగ కాచి వడియగట్టి అందు పంచదారగాని తేనెగాని 1 ప్రస్థము గలిపి సేవించిన ప్రదరము అస్థిస్రావము అంతర్దాహము రక్తపిత్తము క్షీణరేతోదోషము పిత్తరోగము మూత్రకృచ్ఛ్రము క్షయము వున్మాదము దప్పి వీనిని హరింపజేయుటయేగాక శరీరపుష్టిని సగా గలుగంజేయు.

ముసల్యాది కషాయము.

శ్లో॥ [ఆయుర్వేదే] ముసలీఖదిరామలకీత్రికంటక జంబూత్వగ్వారీ
క్వాథః । అస్థిస్రావం ప్రదరం ప్రవాహికాంస పిత్తమాశు
నాశయతి ధ్రువమ్ ।

తా. నేలతాటిగడ్డలు చంద్రచెక్క వుసిరికపప్పు పల్లేరు నేరేడుచెక్క పిల్లిపీచరవేరు వీనిని సమభాగములుగ దంచి కషాయముకాచి త్రాగిన అస్థిస్రావము ప్రదరము ప్రవాహిక రక్తపిత్తము శీఘ్రముగ హరించు.

బలాది కషాయము.

శ్లో॥ [మతాంతరే] బలాఛిన్నరుహాధాత్రీ వల్కలంచారిమేదకమ్।
క్వాథో౽సృగ్దరపిత్తాస్ర గస్థిస్రావనిషూదనః ॥

తా. ముత్తవపులగము తిప్పతీగ వుసిరికపప్పు తెల్లతుమ్మకొనలు వీనిని కషాయము కాచి త్రాగిన ప్రదరము రక్తపిత్తము అస్థిస్రావము (తెల్లచీరరోగము) వీనిని హరింపం జేయు. (లేక ఆరెదొండ వేరు గంధకము గోదిమిర్లు పిప్పలి అనువాని చూర్ణముగాని లేక యోగరాజగుగ్గిలమును గాని గలిపి సేవించిన అస్థిస్రావము హరించు.)

ఉ॥ తంగేడు వేరు చెక్కయు నుదారత నల్లని ప్రత్తియాకులుం।
సంగతి నుత్తరేణువు రసంబును నొక్కొకద్రవ్యమందునన్।
వంగ విభూతిశర్కర యువర్యమరీచముఁగూర్చి సేవచే।
తంగెడు వేగమాను వసుధాస్థలికాంతల చీరరోగముల్॥

సీ॥ గొడ్డుకాకరచెట్టు గడ్డరసంబును జల్లయు వంగభస్మంబు నొకటి। కువలయంబును దుప్పికొమ్ముగంధంబును జల్లయు వంగభస్మంబు నొకటి। వెలసిన తంగేడు విత్తులచూర్ణంబు చల్లయు వంగభస్మంబునొకటి। మీరిన యాదొండవేరును గోదిమిర్లు చల్లయు వంగభస్మంబు నొకటి॥ చెలఁగి యీ యౌషధంబును సేవఁ జేసి। పథ్యముగనున్న మానును బరగ వేగ। వ్యాధులెల్లను ధరణి నవశ్యముగను। తేలు విష మెక్కి మంత్రాన దిగినయట్లు॥

గీ॥ తాటికేకులచూర్ణంబు తగిన పంచ।
దారమిరియంబుగూర్చియుఁ ద్రాగినపుడె।
మీన నేత్రల కడుపులలోన నున్న।
పలువిధంబులఁ దెల్ల జీరలు దొలంగు॥

కుసుమరోగమునందు పథ్యము.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] ముద్గగోధూమషాష్టికశాలిజాంగలజారసాః।
పక్వకూష్మాండపత్తూర పటోలం తండులీయకమ్।

ద్రాక్షాదాడిమ ఖర్జూరం ధాత్రీఫల ఘృతంమధు।
ప్రదరే రక్తపిత్తేచ పథ్యవర్గ ముదాహృతమ్॥

తా. పెసరకట్టు గోధుమలు 60 దినములకు పండిన వడ్లు జాంగలమాంసరసము ముగురుగుమ్మడుకాయ పొన్నగంటికూర (కొయ్యతోటకూర) పొట్లకాయ చిర్రికూర ద్రాక్షపండు దాడింబపండు ఖర్జూరపండు వుసిరికపండు నెయ్యి తేనె యివి కుసుమ రక్తపిత్త రోగములయందు పథ్యకరంబులు.

శ్లో॥ [అన్యశాస్త్రే] పయసాముద్గయూషేణభోజనంస్యాదసృగ్దరే।
ఉదుంబరశలాటూని దుగ్ధంమధుపిబేత్తథా।
అసృగ్దరవినాశాయతథాసృక్పిత్తశాంతయే॥

తా. పాలయుక్తముగ గాచబడిన పెసరకట్టు ముదిరిన * మేడికాయలు ఆవుపాలు తేనె యివి అసృగ్దర పిత్తరోగములయందు హితకరంబులు.

కుసుమరోగమునం దపథ్యము.

శ్లో॥ కట్వమ్లలవణక్షారమత్స్యమద్యవిదాహినః।
మాషానిష్పావతిలజ కులుత్థాలశునందధి।
ప్రదరేరక్తపిత్తేచా ప్యపథ్యమితీర్యతే॥

తా. కారము పులుసు వుప్పు క్షారములు మత్స్యములు కల్లు విదాహకర ద్రవ్యములు మినుములు అనుములు (చిక్కుడుకాయ) నువ్వులు వులవలు వెల్లుల్లిపాయ పెరుగు యివి ప్రదర రక్తపిత్త అస్థిస్రావ రోగములయం దపథ్యకరంబులు.

యోనివ్యాపత్తి నిదానము.

శ్లో॥ [ఆయుర్వేదే] వింశతిర్వ్యాపదో యోనేర్నిర్దిష్టా రోగసంగ్రహే। మిథ్యాచారేణతాః స్త్రీణాం ప్రదుష్టేనార్తవేనచ।
జాయంతేబీజదోషాచ్చదైవాచ్చశృణుతాఃపృథక్॥

తా. యోనిదోషములు 20 విధంబులని రోగసంగ్రహమునందు చెప్పంబడియున్నయది. యివి మిథ్యాహార విహారములవలన దుష్టరక్తమువలన బీజదోషమువలన దైవయోగమువలన స్త్రీలకు జనించు వానిలక్షణంబుల బ్రత్యేకంబుగ వచించెద.

* ఇదే అత్తికాయ.

శ్లో॥ సాఫేనిలముదావృత్తా రజఃకృచ్ఛ్రేణముంచతి । వంధ్యాం
దుష్టార్తవాంవిద్యా ద్విప్లుతాంనిత్యవేదనామ్ । పరిప్లుతా
యాంభవతి గ్రామ్యధర్మేణరుగ్భృశమ్ । వాతలాకర్క
శాస్తబ్ధాశూలనిస్తోదపీడితా । చతసృష్వపిచాద్యాసుభవం
త్యనిలవేదనాః ॥

తా. యోనివలన వార్తవము నురుగుతోగూడి కడుకష్టంబగుటవలన వెడలిన వుదావర్తమనంబడు. ఆర్తవము దుష్టంబగుటవలన వంధ్యయనంబడు. ఎల్లపుడు వేదన గలిగి యుండిన విప్లుతమనంబడు. మైథునమువలన కడుపీడగలిగిన పరిప్లుతయనంబడు. కాఠిన్యము శూలగలిగియుండిన వాతలయనంబడు. మఱియు పైజెప్పబడిన వుదావర్తవంధ్య విప్లుత పరిప్లుతములను 4 యోనిరోగములయందు వాతవేదన గలిగియుండు.

శ్లో॥ సదాహంక్షీయతేరక్తం యస్యాస్సాలోహితక్షయా । సవాత
ముద్వమేద్బీజం వామినీరజసాన్వితమ్ । ప్రస్రంసినీస్రంసతేతు
క్షోభితాదుఃప్రజాయినీ । స్థితంస్థితం హంతిగర్భంపుత్రఘ్నీరక్త
సంక్షయాత్ । అత్యర్థంపిత్తలాయోనిర్దాహపాకజ్వరాన్వితా ।
చతసృష్వపిచాద్యాసుపిత్తలింగోచ్ఛ్రయోభవేత్ ।

తా. యోనివలన వేడిగ అధికముగ రక్తము వెడలిన లోహితక్షయ యనంబడు. రజోయుక్తశుక్రము వాతయుక్తముగ స్రవించిన వామిని యనంబడు. యోనిస్థానము వలన వార్తవము భ్రష్టంబైన ప్రస్రంసిని యనంబడు. దీనియందు మర్దనవలన సగా బాగుగా స్రావము గలుగకుండు దానంజేసి దుఃఖప్రసవమునకు కారణంబగు. యోనియందు రక్తక్షయమువలన గర్భము నిలుకకుండిన పుత్రఘ్ని యనంబడు. యోని కడు దాహయుక్తమై పండి జ్వరయుక్తముగనుండిన పిత్తలయనంబడు. పైజెప్పబడిన రక్తక్షయ వామిని స్రంసిని పుత్రఘ్ని అను 4 యోనిరోగములయందు పిత్తలక్షణంబులే యధికముగ గలిగియుండు.

శ్లో॥ అత్యానందాతసంతోషం గ్రామ్యధర్మేణగచ్ఛతి ।
కర్ణిన్యాంకర్ణికాయోనౌ శ్లేష్మాసృగ్భ్యాంప్రజాయతే ।
మైథునాచరణాత్పూర్వం పురుషాదతిరిచ్యతే ।

బహుశశ్చాతిచరణా తయోర్బీజంనవిందతి ।
శ్లేష్మలాపిచ్ఛిలాయోనిః కండూయుక్తాతిశీతలా ।
చతసృష్వపిచాద్యాసు శ్లేష్మలింగోచ్ఛ్రయోభవేత్ ।

తా. దృఢమైథునమువలన సగా సుఖమును జెందకుండెడి యోని అత్యానంద మనంబడు. యోనియందు కఫరక్తమువలన కమలముయొక్క మిద్దెవలె మాంసకందము గలిగిన కర్ణికయనంబడు. పురుషునికిసుఖముకలుగుటకు ముందే ద్రవించి విరామమును జెందెడి యోని చరణమనంబడు. పలుమారు రతికేళిం డెలివను ద్రవింపక పురుషునికిబిదప ద్రవించెడియోని అతిచరణమనంబడు. (చరణ అతిచరణ దోషములు గల యోనియందు గర్భధారణము గలుగకుండు. బంకగ కడుయుక్తముగ కడు చల్లగ నుండుయోని శ్లేష్మలమనంబడు. పూర్వోక్త అత్యానంద కర్ణిక చరణ అతిచరణములను 4 యోనిరోగములయందు కఫలక్షణములే యధికముగ గలిగియుండు.

శ్లో॥ అనార్తవాస్తనీషండీ ఖరస్పర్శాతుమైథునే ।
అతికాయగృహీతాయాస్తరుణ్యాస్త్వండినీభవేత్ ।
వివృతాతిమహాయోని స్సూచీవక్త్రాతిసంవృతా ।
సర్వలింగసముత్థానా సర్వదోషప్రకోపజా ।
చతసృష్వపిచాద్యాసు సర్వలింగనిదర్శనమ్ ।
పంచసాధ్యాభవంతీహా యోనయస్సర్వదోషజాః ॥

తా. ఋతువు స్తనములు లేక మైథునకాలమున గరగరగనుండు భగముగల స్త్రీ షండిని యనంబడు. యౌవనముగల స్త్రీ స్థూలమైన లింగ సంబంధమువలన యోని యండమువలె పైలువెడలిన అండినియనంబడు యోనిముఖము కడునివృతంబై యుండిన మహాయోని యనంబడు. కడుసంకుచితమైన ద్వారముగలయోని సూచివక్త్రి మనంబడు. సర్వదోషములయొక్క ప్రకోపమువలన సర్వలక్షణంబులుం గల యోని సాన్నిపాతిక మనంబడు. మఱియు పూర్వోక్తషండిని అండిని మహాయోని సూచివక్త్రియను 4 యోనిరోగములలో సర్వదోషలక్షణంబులు గలిగి యుండుటవలన 4 ను త్రిదోషములవలన జనించిన 5 కడియగు సాన్నిపాతిక యోని రోగంబును అసాధ్యంబులు.

కదంబాది కషాయము.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] కదంబమూలవల్కంచ ఖదిరాంగారమిశ్రితమ్।మాసంనారీపిబేత్క్వథం యోనీశూలనిపీడితా ॥

తా. మొగులి కడిమి వేరుపట్ట చంద్ర గుంటగలగర వీనిని కషాయముకాచి 1 మాసము స్త్రీ త్రాగిన యోనిశూల హరించు.

శ్లో॥ రాస్నాశ్వగంధావాసాభిశ్శృతంవాశూలనుత్పయః ।
హాసోపకుంచికాజాజి వచారాస్నాచచిత్రకమ్ ।
యవానీసైంధవంక్షారం పిష్ట్వాయుక్తంఘృతేనతు ।
మద్యయోనిజశూలఘ్నం పేయముష్ణోదకాదిభిః ॥

తా. సన్నరాస్నము పెన్నేరుగడ్డ అడ్డసరము వీనిని పాలలోవైచి గాచిత్రాగినను లేక అడ్డసరము నల్లజీలకఱ్ఱ జాజికాయ వస సన్నరాస్నము చిత్రమూలము వోముము సైంధవలవణము వీని నుష్ణోదకముతో నూరి యందు నెయ్యిగలిపి త్రాగినను మద్యస్థానములయందలి శూల యోనిశూల హరించు.

శ్లో॥ పేటికామూలలేపాచ్చ యోనిర్భిన్నాప్రశామ్యతి॥

తా. పేటికాలమూలమును నూరి లేపనముజేసిన యోనిపగుళ్ళు మానును.

ఫల ఘృతము.

శ్లో॥ [అశ్వినే] మంజిష్ఠామధుకంకుష్ఠం త్రిఫలాశర్కరాబలా ।
మేదాపయస్యాకాకోలీమూలంచైవాశ్వగంధజమ్।అజామోదాహరిద్రేద్వేతథా కటుకరోహిణీ । ఉత్పలంకుముదంద్రాక్షా కాకోల్యౌచందనద్వయమ్। ఏతేషాంకార్షికైర్భాగైర్ఘృతప్రస్థంవిపాచయేత్ ।శతావరీరసంక్షీరంఘృతాద్దేయంచతుర్గుణమ్।సర్పిరేతన్నరఃపీత్వాస్త్రీషునిత్యంవృషాయతే। పుత్రాన్సంజనయేన్నారీమేధాఢ్యా న్ప్రియదర్శనాన్। యాచైనాస్థిరగర్భాస్యాద్యాచవాజనయేన్మృతమ్ । స్వల్పాయుషం వాజనయే ద్యాచకన్యాం ప్రసూతయతే। యోనిదోషేరజో

దోషేపరిస్రావేచశస్యతే। ప్రజావర్ధనమాయుష్యంసర్వగ్రహనివారణమ్ । నామ్నాఫలఘృతంహ్యేతదశ్విభ్యాంసర్మితంపురా॥

తా. మంజిష్టి అతిమధురము చంగల్వకోష్టు త్రిఫలములు పంచదార ముత్తవపులగము మేద పిన్నపాల తేలుమణివేరు పెన్నేరుగడ్డ అజామోదము పసుపు మ్రానిపసపు కటుకరోహిణి నల్లకలువగడ్డలు తెల్లకలువగడ్డలు ద్రాక్షపండు కాకోలి క్షీరకాకోలి చందనము రక్తచందనము వీనిలో ప్రతిదానిని కర్షప్రమాణము గ్రహించి కల్కముజేసి ప్రస్థప్రమాణము నేతిలోగలిపి నేతికి 4 గింతలు పిల్లిపీచరవేళ్ళరసము పాలుగలిపి ఘృతము శేషించునటులకాచి పురుషుడు సేవించిన వీర్యవృద్ధి గలవాడై ప్రతిదినము స్త్రీతో సంభోగముసేయును మఱియు దీనిని గర్భస్రావము మృతప్రసవము గలస్త్రీ అల్పాయువుగల సంతానమును పుట్టించెడి స్త్రీ కన్యకలప్రసవించెడిస్త్రీ సేవించిన మేధ సౌందర్యముగల పుత్రులంగను. యీ ఘృతము యోనిరోగము రజోదోషము (పరిస్రావదోషము సర్వగ్రహదోషములు) వీనిని హరింపజేసి సంతానవృద్ధిని ఆయువునుగలుగంజేయు. ఈ ఫలఘృతము అశ్వినీ దేవతలవలన నిర్మింపంబడియె.

సిద్ధార్థకాది ఘృతము.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] సిద్ధార్థకం వచాబ్రాహ్మీశంఖపుష్పీపునర్నవా । పయస్యాత్రిఫలాకుష్ఠం తథా కటుకరోహిణీ । శారిబాద్వయయష్ట్యాహ్వ చోరకం సుమనోలతా। వృషాపుష్పంసమంజిష్టాదేవదారుర్మ[illegible]మధమ్ । పిప్పల్యాశృంగరాజంచ నిశాశ్యామా సువర్చలా । దశమూల మపామార్గమశ్వగంధా శతావరీ। జలద్రోణే పచేదేతాన్భాగైర్ద్విపలకైరిమాన్।తత్కషాయంపరిస్రావ్యఘృతస్యాదాఢకేపచేత్। పాచితం తచ్ఛృతంయుక్త్వా గాయత్ర్యాచాభిమంత్రితమ్ । ద్విమాస గర్భిణీనారీ షణ్మాసాదుపయోజయేత్। సర్వజ్ఞం జనయేత్పుత్రంసర్వామయవివర్జితమ్।అస్యప్రభావాత్పురుషస్ఫుటవాగ్వ్యవహారత్యపి। యోనిదుష్టాశ్చయానార్యో రేతోదుష్టాశ్చయేనరాః।వన్ధ్యాపిలభతేగర్భంశూరంపణ్డితమానినం॥

తా. తెల్లావాలు వస మండూకబ్రహ్మి శంఖపుష్పి గలిజేరు పిన్నపాల త్రిఫలములు చెంగల్వకోష్టు కటుకరోహిణి * గూడపాల నల్లగూడపాల అతిమధురము చోరకము జాజితీగ అడ్డసరపువ్వులు మంజిష్ఠ దేవదారు శొంఠి పిప్పలి గజపిప్పలి గుంటగలగర పసపు నల్లతెగడ సౌవర్చలవణము దశమూలములు వుత్తరేణు పెన్నేరుగడ్డ పిల్లిపీచర వీనిని దినుసుకు 2 పలములు చొప్పున దంచి ద్రోణప్రమాణ ముదకముబోసి కషాయముకాచి వడియగట్టి ఆఢకప్రమాణము నెయ్యిగలిపి ఘృతము శేషించు నటుల కాచి గాయత్రీమంత్రముతో నభిమంత్రించి గర్భము ధరించిన 2 మాసములు మొద లారవ మాసము వరకు సేవించిన సర్వరోగ వివర్జితురాలై సర్వజ్ఞుడైన పుత్రునిఁగనును. ఈ ఘృతముయొక్క ప్రభావమువలన గర్భమందలి శిశువునకు స్ఫుటమైనవాక్కుగలుగును. మఱియు నిది స్త్రీయొక్క యోనిరోగమును పురుషునియొక్క శుక్రదోషమును హరింపజేయు. మఱియు గొడ్రాలైన స్త్రీగర్భము ధరించి పండితుడగు కొమరునిఁగనును.

వచాద్యవ లేహము.

శ్లో॥ వచోప కుంచికాజాజీ కృష్ణాద్య వృషభసైంధవమ్ ।
అజమోదా యవక్షార చిత్రకం శర్కరాన్వితమ్ ।
పిష్ట్వా ప్రసన్నయాలోడ్య ఖాదేత్తద్ఘృతభర్జితమ్ ।
యోనిపార్శ్వార్తి హృద్రోగ గుల్మార్శో వినివృత్తయే ॥

తా. వస నల్లజీలకఱ్ఱ జీలకఱ్ఱ పిప్పళ్ళు అడ్డసరము సైంధవలవణము అజామోదము యవక్షారము చిత్రమూలము అనువాని చూర్ణమును నేతిలో వేయించి శర్కరగలిపి ప్రసన్నమను పేరుగల మద్యముయొక్క యనుపానముతోడ సేవించిన యోని పార్శ్వభాగమునందలి శూల హృద్రోగము గుల్మము అర్శస్సు వీనిని హరింపజేయును.

యోనికంద నిదానము.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే]దివాస్వప్నాదతిక్రోధాద్వ్యాయామాదతి
మైథునాత్। క్షతాచ్చనఖదంతాద్యైర్వాతాద్యాః కుపితా
మలాః । పూయశోణిత సంకాశం లకుచాకృతిసన్నిభమ్।
ఉత్పద్యతే యదా యోనౌ నామ్నా కందస్సయోనిజః ॥

* ఇదే సుగంధిపాల.

తా. పగలు నిద్రించుట కడుక్రోధమును శ్రమను జెందుట అతిమైథునమునందు ప్రవర్తించుట నఖదంతాదులవలన యోనియందు గాయము దగులుట ఈ కారణములవలన యోనియందు వాతాదిదోషములు ప్రకోపించి చీము రక్తము అనువానితో దుల్యమైన వర్ణము నిమ్మపండుయొక్క ప్రమాణముగలదై గుండ్రముగనుండు మాంసపుయుంటలను గలుగంజేసిన యోనికంద మనంబడు.

వాతయోనికంద లక్షణము.

శ్లో॥ రూక్షం వివర్ణం స్ఫుటితం వాతకందం వినిర్దిశేత్ ॥

తా. రూక్ష వివర్ణముగలిగి పగిలి యుండిన వాతయోనికందమని దెలియవలయు.

యోనికంద చికిత్స.

శ్లో॥ గైరికామ్రాస్థి జఠర రజన్యం జినకట్ఫలాః ।
పూరయేద్యోని మేతేషాం చూర్ణైః క్షౌద్ర సమన్వితైః ।
త్రిఫలాయాః కషాయేణ సక్షౌద్రేణచ సేచయేత్ ।
ప్రమదా యోనికందేన వ్యాధినా పరిముచ్యతే॥

తా. కావిరాయి మామిడిపప్పు పసపు సురమటాయి కాయఫలము వీనిని చూర్ణముజేసి తేనెలోగలిపి యోనియందు ధారణముజేసినను లేక త్రిఫలకషాయములో తేనెగలిపి సేచనముజేసినను యోనికందము హరించు.

ఆఖు తైలము.

శ్లో॥ ఆఖోర్మాంసం సపది బహువా సూక్ష్మఖండీకృతం త త్తైలే
పాచ్యం ద్రవతినియతం యావ దేతేనసమ్యక్। తత్తైలాక్తం
వసనమనిశం యోని భాగేదధానా సత్యంప్రీడాజనకమబలా
యోనికందంనిహంతి ॥

తా. ఎలుకమాంసముయొక్క సన్నని తునకల నూనెలోవైచి ద్రవించి తైలముతో గలియువరకు కాచి దానిలో వస్త్రముదడిపి యోనియందు ధరించిన లజ్జాకారక యోనికందము హరించు.

పిత్తజ యోనికంద లక్షణము.

శ్లో॥ దాహరాగజ్వరయుతంవిద్యాత్పిత్తాత్మకంతుతమ్ ॥

తా. దాహయుక్తముగ నెఱ్ఱగ తాపయుక్తముగనుండిన పైత్తికయోని కందమని దెలియవలయు.

కఫయోనికంద లక్షణము.

శ్లో॥ నీలపుష్ప ప్రతీకాశం కండూయుతం కఫాత్మకమ్॥

తా. నీలపుష్పవర్ణముగ కండూయుక్తముగ నుండిన కఫజ యోనికందమని దెలియవలయు.

సన్నిపాతజ యోనికంద లక్షణము.

శ్లో॥ సర్వలింగ సమాయుక్తం సన్నిపాతాత్మకం వదేత్ ॥

తా. పూర్వోక్త వాత పిత్త కఫలక్షణయుక్తంబుగనుండిన సన్నిపాతజయోని కందమని దెలియవలయు.

గుడూచ్యాది వర్తి.

శ్లో॥ గుడూచీ త్రిఫలాదంతి క్వాథేన పరిభావితైః ।
పిప్పలీ మరిచైర్మాషైశ్శతాహ్వా కుష్ఠసైంధవైః ।
వర్తిస్తుల్యా ప్రదేశిన్యా ధార్యాయోని విశోధనీ ॥

తా. తిప్పతీగ త్రిఫలములు దంతివేరు వీని కషాయముతో పిప్పళ్ళు మిరియాలు వుద్దులు పిల్లిపీచర చెంగల్వకోష్టు సైంధవలవణము అనువానిని నూరి వస్త్రమునకు బట్టించి జుట్టును వ్రేలులావంత వర్తిజేసి యోనియందు ధరించిన యోనిరోగము హరించు. యోనిస్వచ్ఛముగ నగు.

పిష్టజంబూక లేపము.

శ్లో॥ పిష్టజాంబూక సంపిష్టం పక్వంతింత్రిణిసంయుతమ్ ।
లేపమాత్రేణ నారీణాం యోనికంద హరంపరమ్ ॥

తా. పిష్టజంబూకమను (పీతలోత్రమును) దంచి చూర్ణముజేసి చింతపండులో కలిపి పక్వముగవండి యోనిపై బూసిన యోనికందము హరించు.

గర్భపాత నిదానము.

శ్లో॥ [ఆయుర్వేదే] భయాభిఘాతతీక్ష్ణోష్ణ పానాశననిషేవణాత్ ।
గర్భః పతతిరక్తస్య సశూలం దర్శనం భవేత్ ॥

తా. భయము అభిఘాతము తీవింజెందుట తీక్ష్ణము ఉష్ణముగల యన్నోదకముల సేవించుట ఈ కారణములవలన శూలయుక్తముగ గర్భస్రావము రక్తదర్శనముగలుగు.

గర్భస్రావ పతన కాలము.

శ్లో॥ ఆచతుర్థాత్తతోమాసాత్ప్రస్రవేద్గర్భవిద్రవః ।
తతస్స్థిర శరీరస్య పాతః పంచమషష్ఠయోః ॥

తా. 4 మాసములవరకు గర్భము ద్రవముగనుండు. ఇది స్రవించిన స్రావమనంబడు. 5 వ లేక 6 వ మాసమున గర్భము కఠినంబుగ నుండు. ఇది పడిన గర్భపాతమనంబడు.

గర్భస్రావ కారణము.

శ్లో॥ గర్భోభిఘాతవిషమాసనపీడనాద్యైః పక్వంద్రుమాదివ
ఫలం పతతి క్షణేన ॥

తా. అభిఘాతము విషమముగ గూర్చుండుట పీడ పొందలగు కారణములవలన "పక్వమైన ఫలమెంతయభిఘాతమువలన వృక్షమున నుండి పడుచందంబున" గర్భము స్వస్థానమునందుండి క్షణమున పతనంబగు.

గర్భపాతోపద్రవములు.

శ్లో॥ ప్రస్రంసమానే గర్భేస్యాద్దాహశ్శూలశ్చ పార్శ్వయోః ।
పృష్ఠరుక్ప్రదరానాహో మూత్రసంగశ్చ జాయతే ॥

తా. గర్భస్రావకాలంబున దాహము పార్శ్వ పృష్ఠములయందు శూల ప్రదరము ఆనాహము మూత్రప్రతిబంధము అను నుపద్రవంబులు గలుగు.

స్థానాంతరగత గర్భోపద్రవము.

శ్లో॥ స్థానాత్స్థానాంతరేతస్మిన్ప్రయాత్యపిచ జాయతే ।
ఆమపక్వాశయాగాతు క్షోభపూర్వావ్యుపద్రవాః ।

తా. గర్భము స్వస్థానమునుండి చలించి యితరస్థానగతంబైన ఆమపక్వాశయములయందు క్షోభపూర్వకమైన యుపద్రవములు గలుగు.

ప్రతిమాస గర్భౌషధములు.

శ్లో॥ [నిత్యనాథీయే] మధుకంశాకబీజంచ పయస్యాసురదారుచ। అశ్మంతకః కృష్ణతిలాస్తామ్రవల్లీ శతావరీ। వృక్షాదనీపయస్యాచలతాచోత్పలశారిబా। అనంతాశారిబారాస్నా పద్మా మధుకమేవచ। బృహతీద్వయకాశ్మర్యః క్షీరిశృంగాస్త్వచోఘృతమ్। పృశ్నిపర్ణీబలాశిగ్రుశ్వదంష్ట్రామధుపర్ణికా। శృంగాటకంబిసంద్రాక్షాకసేరుమధుకంసితా। సప్తైతాన్పయసాయోగానర్ధశ్లోకసమాపనాత్। క్రమాత్సప్తసు మాసేషుగర్భే స్రవతియోజయేత్। ఏతాఓషధయః కర్షమితాశ్శీతతోయేన సంపిష్య పలమితేనదుగ్ధేనాలోడితాః పాతవ్యాః।

తా. ప్రథమమాసమున గర్భపాతముగలిగిన అతిమధురము మునగవిత్తులు క్షీరకాకోలి దేవదారు అనువానిని 2 వ మాసమున అశ్మంతకము నల్లనువ్వులు మంజిష్ఠ పిల్లిపీచర అనువానిని 3 వ మాసమున బదనిక క్షీరకాకోలి నల్లకలువ సుగంధిపాల అనువానిని 4 వ మాసమున దురదగొండి సుగంధిపాల సన్నరాష్ట్రము మునుగుదామెర అతిమధురము అనువానిని 5 వ మాసమున చిన్నములక పెద్దములక పెలగుమ్ముడు కర్కాటకశృంగి దాల్చిన్ని నెయ్యి అనువానిని 6 వ మాసమున కోలపొన్న ముత్తవపులగము మునగ పల్లేరు గుమ్ముడు అనువానిని 7 వ మాసమున పరికెగడ్డ తామరతూండ్లు ద్రాక్షపండు కసేరములు అతిమధురము శర్కర అనువానిని ప్రతిమాసమునకొక కర్షప్రమాణము చొప్పున తెప్పించి శీతోదకముతో నూరి పలమెత్తు పాలలోగలిపి త్రాగిన గర్భపాతము గలుగకుండు.

గర్భపాతమునకు లజ్జాలుకాది కషాయము.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] లజ్జాలుర్ధాతకీపుష్పముత్పలంమధులోధ్రకమ్। జలస్థయాస్త్రియాపీతంగర్భపాతంనివారయేత్॥

తా. అంతరదామెర ఆరెపువ్వు నల్లకలువ అతిమధురము లొద్దుగ వీనిని కషాయముకాచి స్త్రీని నీళ్ళలోగూర్చుండబెట్టి పానముచేయించిన గర్భపాతము వారించు.

గర్భపాతమునకు శర్కరాది యోగము.

శ్లో॥ శర్కరాబిసతిలంసమాంశకం మాక్షికేనసహభక్ష్యతేయదా। నాస్తిగర్భపతనోద్భవం భయం పాపభీతిరివతీర్థసేవయా॥

తా. శర్కర తామరతూండ్లు నువ్వులు వీనిని సమభాగములుగ నూరి తేనెయనుపానముతోడ భక్షించిన "తీర్థసేవన చేయువానలకు పాపభీతిలేకుండు చందంబున" గర్భపాతభీతి గలుగకుండు.

గర్భచలనమున హ్రీబేరాది కషాయము.

శ్లో॥ హ్రీబేరాతివిషాముస్తా మోచశక్రైశ్శృతంజలమ్। దద్యాద్గర్భేప్రచలితే ప్రదరేకుక్షిరుజ్యపి॥

తా. వట్టివేరు అతివస తుంగముస్తెలు బూరుగబంక కొడిసెపాలవిత్తులు వీనిని కషాయముకాచి త్రాగిన గర్భచలనము ప్రదరము శూల హరించు.

మూఢగర్భ లక్షణము.

శ్లో॥ మూఢఃకరోతిపవనః ఖలుమూఢగర్భంశూలంచ యోనిజఠరాదిషుమూత్రసంగమ్॥

తా. కుంటితగతిగల వాతము యోని కడుపు అనువానియందు శూలము మూత్రప్రతిబంధమును గలుగజేయుటవలన గర్భము వెలువెడలకుండు. ఇదియ మూఢ గర్భ మనంబడు.

మూఢగర్భగతి తద్భేదములు.

శ్లో॥ [ఆయుర్వేదే] భుగ్నోనిలేనవిగుణేనతత స్సగర్భస్సంఖ్యామతీత్యబహుధాసముపైతియోనిమ్। ద్వారంనిరుధ్య శిరసాజఠరేణకశ్చిత్కశ్చిచ్ఛరీరపరివర్తితకుబ్జదేహః। ఏకేనకశ్చిదపర స్తుభుజద్వయేన తిర్యగ్గతో భవతి కశ్చిదవాఙ్ముఖోన్యః। పార్శ్వాపవృత్తగతిరేతితథైవకశ్చిదిత్యష్టధాగతిరియంహ్యపరా చతుర్ధా। సంకీలకః ప్రతిముఖః పరిఘోధబీజస్తేషూర్ధ్వబాహు చరణైశ్శిరసాచయోనిమ్। సంగీచయోభవతికీలకవత్సకీలో

దృశ్యైః ఖురైః ప్రతిఖురస్సహి కాయసంగీ। గచ్ఛేద్భుజద్వయ
శిరాస్స చ బీజకాఖ్యో యోనాస్థితస్సపరిఘః పరిఘేనతుల్యః॥

తా. విగుణవాతమువలన గర్భము విపరీతమై అడ్డమై అనేకవిధములుగ యోని ద్వారముల కెందు. అది ముఖ్యముగ 8 విధంబులు యెట్లనిన—గర్భము యోనిముఖమును హస్తకములవలన నడ్డగించుట వుదరముచే నడ్డగించుట శరీరము పొర్లుటచే సంకుచితదేహముగలదై యడ్డగించుట 1 భుజముతోగాని లేక 2 భుజములతోగాని యడ్డగించుట అడ్డమైన ముఖముగలదై యడ్డగించుట అధోముఖమై యడ్డగించుట పార్శ్వభంగమువలన వక్రగతిగలదై యడ్డగించుట యీప్రకారముగ యోనిముఖమునకు గర్భమువలన 8 విధములైన గతులుంగలుగు (రెండవప్రకారముగ గతిగల గర్భమును వచించెద) గర్భమునకు సంకీలకము ప్రతిఖురము పరిఘము బీజము అన 4 విధములైన గతులుంగలుగు. అందు గర్భము హస్తపాదముల పొడవుగ నునిచికొని శిరమును ముందుగ జేసికొని యోనిముఖమును జెంది కూటమువలె ద్వారమునందుండిన సంకీలకమనియు హస్తపాదములు గొరిసెలవలె బైట గనుపించుచు తక్కినశరీరములోననే దగులుకొనియుండిన ప్రతిఖురమనియు 2 భుజములు తలయుందుగగలదైన బీజకమనియు గడియవలె యోనిముఖము నందడ్డపడియుండిన పరిఘమనియు తెలియవలయు.

అసాధ్యమూఢగర్భ లక్షణము.

శ్లో॥ అపవిద్ధశిరాయాతు శీతాంగీనిరపత్రపా।
నీలోద్ధతసిరాహంతి సాగర్భంసచతాంతథా॥

తా. మెడవిరిగినటుల నిలుకడుండుట శరీరము చల్లగనుండుట లజ్జ లేకుండుట ప్రక్కలయందు పర్వనిర్ణము లేక నీలవర్ణముగల సిరలువ్యాపించియుండుట యిట్టి లక్షణములుగల గర్భిణిగాని లేక దానియొక్క గర్భముగాని మృతిజెందునని దెలియవలయు.

గర్భమూల లక్షణము.

శ్లో॥ గర్భాస్పందనమావీనాం ప్రణాశశ్శ్యావపాండుతా।
భవేదుచ్ఛ్వాసపూతిత్వం శూనతాంతర్మృతేశిశౌ॥

తా. గర్భము చలింపకుండుట ప్రసవవేదననిలుచుట పొడలు కపిలవర్ణముగ గాని లేక తెల్లవర్ణముగగాని యుండుట శ్వాసోచ్ఛ్వాసములయందు దుర్గంధము

చేయుట కడుపుబ్బుట ఈలక్షణములవలన లోనగర్భము మృతిజెందినదని తెలియవలయు.

గర్భమరణ హేతువు.

శ్లో॥ మాసనాగంతు ఖిర్మాతు రుపతాపైః ప్రపీడితః।
గర్భో వ్యాపద్యతేకుక్షౌ వ్యాధిభిశ్చప్రపీడితః॥

తా. మాతృవుయొక్క మానసిక ఆగంతుక దుఃఖములవలన గాని లేక వ్యాధివలన గాని గర్భపీడగలిగి గర్భము గర్భాశయమున మృతిజెందు.

అసాధ్యగర్భిణీ లక్షణము.

శ్లో॥ యోనిసంవరణంసంగః కుక్షౌమక్కల్ల ఏవచ।
హన్యుస్త్రియంమూఢగర్భేయథోక్తాశ్చాప్యుపద్రవాః॥

తా. వాయువుయొక్క సంబంధమువలన యోనిసంకోచం బగుట ప్రక్కలయందు గర్భము దగులుకొనియుండుట మక్కల్లశూల ఆక్షేపకము కాసము శ్వాసాద్యుపద్రవములు గలుగుట ఈ లక్షణములుగల గర్భిణి మృతిజెందునని దెలియవలయు.

వికృతాకృతి గర్భ లక్షణము.

శ్లో॥ ఋతుస్నాతాతుయానారీ స్వప్నేమైథునమాచరేత్। ఆర్త
వంవాయురాదాయకుక్షౌ గర్భంకరోతిహి। మాసిమాసివివ
ర్ధేత గర్భిణ్యాగర్భలక్షణమ్। కలలంజాయతేతస్యా వర్జితంపై
తృకైర్గుణైః। సర్పవృశ్చికకూష్మాండ వికృతాకృతయశ్చ
యే। గర్భాస్త్వేతేస్త్రియాశ్చైవజ్ఞేయాః పాపకృతోభృశమ్॥

తా. ఋతుస్నానముచేసిన దినమున మైథునము చేయబడినటుల స్వప్నము గాంచెడి స్త్రీయొక్క వాతము రక్తమునుగ్రహించి ప్రక్కలయందు గర్భమువలె పిండాకృతిగంజేసి ప్రతిమాసమున వృద్ధింజెందింపుచు సర్వగర్భలక్షణయుక్తంబుగ నీయు. వినను దానియందు పితృగుణసంబంధంబులగు అస్థులు వెంట్రుకలు మొదలగునవి లేకుండుటజేసి సర్పము తేలు గుమ్మడుకాయ మొదలగువానిలో నేదైన నొకదాని యొక్క యాకారముగలదిగనగు. ఈ మూఢాకృతులుగల గర్భము పాపకృతంబని తెలియందగు.

యోనిసంవరణ లక్షణము.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] వాతలాన్యన్నపానాని గ్రామ్యధర్మం ప్రజాగరమ్। అత్యర్థం సేవమానాయా గర్భిణ్యా యోనిమార్గజః॥ మాతరిశ్వా ప్రకుపితో యోనిద్వారస్య సంవృతిమ్। కురుతే రుద్ధమార్గత్వా త్పునరంతర్గతో నిలః॥ నిరుణద్ధ్యాశయద్వారం పీడయన్గర్భసంస్థితిమ్। నిరుద్ధవదనోచ్ఛ్వాసో గర్భశ్చాశు విపద్యతే। ఉచ్ఛ్వాసరుద్ధహృదయాం నాశయత్యథగర్భిణీమ్। యోనిసంవరణం నామవ్యాధిమేతం ప్రచక్షతే। అంతకప్రతిమం ఘోరం నారభేత్తు చికిత్సితుమ్॥

తా॥ వాతకర అన్నపానములు మైథునము జాగరణము అనువానిని మిక్కుటముగ గర్భిణి సేవించుటవలన యోనిమార్గమునందు వాతము ప్రకోపించి యోనిముఖమును సంకుచితముగజేసి దానివలన లోనం ప్రవేశించి గర్భాశయముఖము నడ్డగించి పీడను గలుగంజేయును. దానివలన గర్భముయొక్క నోరు ముక్కు నడ్డగింపబడి శ్వాసోచ్ఛ్వాసములు వెడలక గర్భము చెడి లేక గర్భిణియొక్క శ్వాసోచ్ఛ్వాసములు బంధింపబడుటవలన గర్భిణి చెడి నశింపంజేయును. ఈ రోగమును యోనిసంవరణమని వచింతురు. ఇది యమునితో తుల్యంబగుటచే చికిత్సాసాధ్యంబు.

వాతసంకుచిత గర్భ లక్షణము.

శ్లో॥ వాతేనగర్భసంకోచాత్ప్రసూతిసమయేపివా।
గర్భంనజనయేన్నారీ తస్యాశ్శృణు చికిత్సితమ్।
కుట్టయేన్ముసలేనైషా కృత్వాధాన్యములూఖలే।
విషమంచాసనంయానం సేవేత్ప్రసవార్థినీ॥

తా॥ ప్రసవకాలమున వాతమువలన గర్భము సంకోచమునుపొంది ప్రసవము గాకుండిన రోటిలోధాన్యమువేసి రోకలితో చాలాకాలమువరకు దంచునటులం జేయవలయును. మరియు విషమాసనమును విషయమైన యానమును సేవించునటులం జేయవలయును.

కృష్ణాది లేపము.

శ్లో॥ కృష్ణావచా చాపి జలేన పిష్ట్వా సైరండతైలా ఖలునాభిలేపాత్। సుఖప్రసూతిం కురుతేంగనానాం నిపీడితానాం బహుభిః ప్రమాదైః॥

తా॥ పిప్పళ్ళు వస వీని ఉదకముతోనూరి ఆముదముగలిపి బొడ్డుపై లేపనముచేసిన కష్టప్రమాదములవలన మిక్కుటముగ పీడ నొందుచుండు స్త్రీ సుఖముగ ప్రసవించు.

మాతులుంగాది లేపము.

శ్లో॥ మాతులుంగస్య మూలంతు మధుకంసంయుతం తథా।
ఘృతేన సహితంపీత్వా సుఖంనారీ ప్రసూయతే॥

తా॥ మాదీఫలపువేరు అతిమధురము అనువానిచూర్ణమును నేతిలోగలిపి త్రాగిన స్త్రీ సుఖముగ ప్రసవించు.

ఇక్షుమూల బంధము.

శ్లో॥ ఇక్షోరుత్తరమూలం నిజతనుమానేన తంతునా బధ్వా।
కటివిషయేగర్భవతీ సుఖేనసూతేవిలంబతేనాపి॥

తా॥ చెఱుకుయొక్క ఉత్తరపుదట్టువేరును తనంత పొడవుగల నూలితో బంధించి నడుమునందు గట్టుకొనిన ఆలస్యము లేక స్త్రీ సుఖముగ ప్రసవించు.

సుఖ ప్రసవము.

శ్లో॥ తాళస్యచోత్తరంమూలం స్వప్రమాణేనతంతునా।
బధ్వాకట్యాంతునియతం సుఖంనారీ ప్రసూయతే॥

తా॥ తాటిచెట్టుయొక్క ఉత్తరపుదట్టువేరును తనంత పొడవుగల నూలితో బంధించి నడుమునందు గట్టికొనిన స్త్రీ సుఖముగ ప్రసవించు.

అపామార్గ బంధము.

శ్లో॥ ప్రత్యక్పుష్ప్యాః పారిభద్రస్యయద్వా మూలం యద్వాకాకజంఘాసముత్థమ్। కట్యాంబద్ధం యోషితాం సత్ప్రసూతిం యోగేయుక్త్వాసంహృతం సాధుకుర్యాత్॥

తా. తెల్లయుత్తరేణువేరు వేపవేరు తెలుపుసంధివేరు అనువానిలో దేనిని గాని శుభవారనక్షత్ర యోగములయందు దెచ్చి నడుమునందు గట్టుకొనిన స్త్రీ సుఖముగ బ్రసవించు.

గర్భోద్ధరణ విధి.

శ్లో॥ [ఆయుర్వేదే] హస్తేనసర్పిషాక్తేన యోనేరంతర్గతేనసా।
మృతేతుగర్భేగర్భిణ్యా యోనావాశస్త్రంప్రవేశయేత్।
శస్త్రశాస్త్రార్థనిపుణా లఘుహస్త భయోజ్ఝితా॥

తా. గర్భమున శిశువు మృతిజెందిన శస్త్రశాస్త్రార్థనిపుణుడు హస్తలాఘవము గలవాడు నగువైద్యుడు హస్తమునకు నెయ్యినిబూసికొని భయవిహీనుడై శస్త్రమును యోనియందు బ్రవేశింపజేసి మృతగర్భమును ఛేదింపవలయు.

శ్లో॥ సచేతనంతుశస్త్రేణ నకథంచనచారయేత్।
సధార్యమాణోజననీ మాత్మానంచాపి మారయేత్।
నోపేక్షేతమృతంగర్భం ముహూర్తమపిపండితః।
సదాశుజననీంహంతి ప్రభూతాన్నంయథాపశుమ్॥

తా. గర్భస్థశిశువు జీవించియుండిన హస్తాస్త్రాదులచే ఛేదింపంజనదు, అటు చేసిన శిశువు గర్భిణి స్త్రీ నశించెదరు. మఱియు మృతగర్భమును బుద్ధిమంతుడగు వైద్యుడు క్షణకాలమైన నుపేక్షింపంజనదు. ఏలయనిన మిక్కుటముగ పశువుచే భక్షింపబడిన యన్నము జీర్ణముగాక దానింజంపు చందంబున శిశువు గర్భిణిని జంపు.

మృతగర్భ ఛేదనవిధి.

శ్లో॥ యద్యదంగంహిగర్భస్య యోనౌసజ్జతితద్వమక్।
సమ్యగ్వినిర్హరేచ్ఛిత్వా రక్షేన్నారీంప్రయత్నతః॥

తా. యోనిద్వారమున దగులుకొనియుండు మృతశిశువుయొక్క అంగముల జాగరూకుడై ఛేదించి వెలిపరచి స్త్రీని రక్షింపవలయు.

సూతికారోగ నిదానము.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] అంగమర్దోజ్వరః కంపః పిపాసాగురుగాత్రతా। శోథశ్శూలాతిసారౌచ సూతికారోగలక్షణమ్।

మిథ్యోపచారాత్సంక్లేశా ద్విషమాజీర్ణభోజనాత్। సూతికాయాశ్చయేరోగా జాయంతేదారుణాస్తుతే। వాయుః ప్రకుపితఃకుర్యా త్సంరుధ్యరుధిరంచ్యుతమ్। సూతాయాస్తు హృచ్ఛిరోవస్తి శూలం మక్కల్లసంజ్ఞకమ్। జ్వరాతిసారశోఫాశ్చ శూలానాహబలక్షయాః। తంద్రారుచిప్రసేకాద్యాః కఫవాతామయోద్భవాః। కృచ్ఛ్రసాధ్యాహి తేరోగాః క్షీణమాంసబలాగ్నేః। తేసర్వేసూతికానామ్నా రోగాస్తేచాప్యుపద్రవాః॥

తా. ఒడలునొప్పి జ్వరము వణకుట దప్పి శరీరమునబరువు వాపు శూల విరేచనములు ఈ లక్షణములుగలిగిన సూతికా (బాలింత) రోగమని దెలియవలయు. మఱియు బాలింతయగు స్త్రీకి అపథ్యోపచారములు జేయుంచుటవలనగాని క్లేశములవలనగాని లేక దుష్టాన్నపానములవలనగాని విషమాశనము అజీర్ణభోజనము మొదలగువాని వీనివలనగాని కడుభయంకరమైన సూతికారోగము జనించు. మఱియు నీ సూతికారోగంబున వాతము బ్రకోపించి స్వస్థానములవలన విడువబడిన రక్తము నడ్డగించి బాలింతయొక్క హృదయము మస్తకము పొత్తికడుపు అను వానియందు శూలనుగలుగంజేయు. ఈ శూల మక్కల్లకమను పేరంబరగు. మఱియు జ్వరము విరేచనములు వాపు శూల కడుపుబ్బరము అశక్తత కఫవాత రోగములవలన గలిగినతంద్ర అన్నద్వేషము నోటిలో నీరూరుట మొదలగు వికారంబులుగలిగిన కఫవాతములవలన గలిగిన సూతికారోగమని దెలియవలయు. అందు మాంసము బలము అగ్ని క్షీణించియుండిన కష్టసాధ్యము. ఇవి యన్నియు సూతికారోగములనియు సూతికోపద్రవములనియు దెలియందగు.

సూతికారోగ సామాన్య చికిత్స.

శ్లో॥ సూతికారోగశాంత్యర్థం కుర్యాద్వాతహరీంక్రియామ్॥

తా. సూతికారోగము శమించుటకై వాతనాశకర చికిత్సం జేయవలయు.

అమృతాది కషాయము.

శ్లో॥ అమృతానాగరసహచరభద్రోత్కటపంచమూలకంజలదః।
శృతశీతంమధుయుక్తంశమయత్యచిరేణసూతికాతంకమ్॥

తా. తిప్పతీగ శొంఠి ములుగోరింట వావిలి లవంగపట్ట పంచమూలములు తుంగముస్తెలు వీనిని కషాయముకాచి చల్లార్చి యొకింత తేనెగలిపి త్రాగిన తత్‌క్షణమున సూతికారోగము హరించు.

దేవదార్వాది కషాయము.

శ్లో॥ [సింధూరమణిదర్పణే] దేవదారు వచాకుష్ఠం పిప్పలీ విశ్వ
భేషజమ్। కట్ఫలం ముస్తభూనింబ తిక్తా ధాన్య హరీతకీ। గజ
కృష్ణాచ దుస్స్పర్శా గోక్షురం ధన్వయాసకమ్। బృహత్యతి
విషా ఛిన్నా కర్కటం కృష్ణజీరకమ్। సమభాగా స్త్వైతై స్తైః
సింధురామఠసంయుతైః। క్వాథమష్టావశేషంతు ప్రసూతాం
పాయయేత్ స్త్రియమ్। శూలకాసజ్వర శ్వాసమూర్ఛాకంప
శిరోర్తిభిః। యుక్తం ప్రలాప తృష్ణా దాహ తంద్రాతిసార వాంతిభిః।
నిహంతి సూతికారోగం వాతపిత్తకఫాత్మకమ్।

తా. దేవదారు వస చెంగల్వకోష్టు పిప్పళ్ళు శొంఠి గుమ్మడు తేకు తుంగముస్తెలు నేలవేము కటుకరోహిణి ధనియాలు కరక్కాయ గజపిప్పలి రేగటిదూల పల్లేరు దురదగొండి నేలములక అతివస తిప్పతీగె కర్కాటకశృంగి నల్లజీలకఱ్ఱ వీనిని సమభాగములుగ దంచి అష్టావశేషముగ కషాయము కాచి అందు సైంధవలవణము నేతిలో పొంగించబడిన యింగువ గలిపి బాలింత త్రాగిన శూల కాసము జ్వరము శ్వాసము మూర్ఛ వణుకు తలనొప్పి వదరుట దప్పి దాహము తంద్ర అతిసారము వాంతులు అనువానితో గూడియుండు సూతికారోగమును త్రిదోషజనిత సూతికారోగమును హరింపజేయు.

వజ్రకాంజికము.

శ్లో॥ పిప్పలీపిప్పలీమూలం చవ్యంశుంఠీ యవానికా। జీరకే ద్వే హరి
ద్రేచ బిడా సౌవర్చలం తథా। ఏతై రేవౌషధైః పిష్టైః ఆరనాళం
విపాచయేత్। ఆమవాతహరం వృష్యం కఫఘ్నం వహ్ని
దీపనమ్। వజ్రకం కాంజికం నామ స్త్రీణామగ్ని వివర్ధనమ్।
సూతికారోగశమనం శూలఘ్నం క్షీరవర్ధనమ్।

తా. పిప్పలి మోడి చెవ్యము శొంఠి వోమము జీలకఱ్ఱ నల్లజీలకఱ్ఱ పసపు మ్రానిపసపు బిడాలవణము సౌవర్చలవణము వీనిని దంచి సమముగ కలిపి కాచి స్త్రీ త్రాగిన ఆమవాతము కఫము బాలింతరోగము శూల వీనిని హరింపజేయుటయేగాక వీర్యవృద్ధి అగ్నిదీపనము స్తన్యములయందు పాలయొక్క వృద్ధిని గలుగజేయు.

గర్భవిలాస రసము.

శ్లో॥ [ఆయుర్వేదే] రసగంధక తుత్థంచ త్ర్యహం జంబీరమర్దితమ్।
త్రిర్భావితం త్రికటునా దేయం గుంజా చతుష్టయమ్।
గర్భిణ్యాః శూలవిష్టంభ జ్వరాజీర్ణేషు కేవలమ్।

తా. రసము గంధకము మైలుతుత్తము వీనిని శుద్ధిజేసి సమభాగములుగ ఖల్వములోనునిచి నిమ్మపండ్లరసముతో 3 దినములు మర్దించి పిదప త్రికటుక కషాయముతో 3 భావనలు జేసి 4 గురిగింజలయెత్తును సేవించిన గర్భిణీశూల విష్టంభము జ్వరము అజీర్ణము హరించు.

గర్భచింతామణి రసము.

శ్లో॥ జాతీఫలం టంకణంచ వ్యోమంచైత్యేంద్రరక్తకమ్। తచ్చూర్ణం
సమభాగేన మర్దితం ప్రహరద్వయమ్। జంబీర రసయోగేన
వటీంకుర్యాద్విచక్షణః। గుంజాద్వయం ప్రమాణేన కృత్వా
వైద్యః ప్రయత్నతః। ఆర్ద్రకస్య రసేనైవ భక్షయే దుష్ణ
వారిణా। నిహంతి సూతికారోగం భాస్కర స్తిమిరం యథా।

తా. జాజికాయ వెలిగారము త్రికటుకములు బలురక్కెసి కొడిసె తుంటమపువ్వు వీనిచూర్ణమును సమభాగములుగ ఖల్వములోనునిచి 2 ఝాములు నిమ్మపండ్లరసముతో మర్దించి 2 గురిగింజలంత మాత్రలుజేసి అల్లపురసముతో గాని లేక వుష్ణోదకానుపానముతో గాని సేవించిన "సూర్యుడుదయించుటచే అంధకారము దొలంగు భంగి" సూతికారోగము దొలగు.

శ్లో॥ [మతాంతరే] రసం తాళం తథా గంధం ప్రత్యేకం కర్షమా
త్రకమ్। కర్షత్రయం తథా చాభ్రం కర్పూరం వంగ తామ్రకమ్।
జాతీఫలం తథా వ్యోమం గోక్షురంచ శతావరీ। బలాతిబలయో

ర్మ్యాలం ప్రత్యేకం తోలకం శుభమ్। వారిణా వటికాకార్యా
ద్విగుంజఫలమానతః। సన్నిపాతంనిహంత్యాశు స్త్రీణాంచైవ
విశేషతః। గర్భిణ్యాజ్వర దాహంచ ప్రదరంసూతికామయమ్॥

తా. శుద్ధిజేసిన రసము శుద్ధిజేసిన తాళకము లోహభస్మము యివి దినుసుకు కర్షప్రమాణము అభ్రకభస్మము 3 కర్షములు కర్పూరము వంగభస్మము తామ్రభస్మము జాజికాయ త్రికటుకములు వట్టివేరు చల్లపిల్లిగడ్డలు ముత్తవపులగపువేరు పెద్దముత్తవపులగపువేరు యివి దినుసుకు తులప్రమాణము యిటుల వీనినెల్ల ఖల్వములోనునిచి పుష్పోదకముతో మర్దించి 2 గురిగింజలంత మాత్రలుజేసి సేవించిన విశేషముగ స్త్రీలయొక్క సన్నిపాతము గర్భిణీ స్త్రీ జ్వరదాహములు ప్రదరము సూతికారోగము హరించు.

బృహద్గర్భ చింతామణి రసము.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] సూతంగంధం తథాస్వర్ణం లోహం రజత
మాక్షికమ్। తారతాళంవంగభస్మాభ్రకం సమభాగికమ్।
భావనా ఖలుదాతవ్యా రసైరేషాంపృథక్పృథక్। బ్రాహ్మీ
వాసా భృంగరాజ పర్పటందశమూలకమ్। సప్తధాభావయే
ద్వైద్యో గుంజామానాం వటీంచరేత్। గర్భ చింతామణి
రయంపూర్వవత్కథితాగుణాః॥

తా. శుద్ధిజేసిన రసము శుద్ధిజేసిన గంధకము స్వర్ణభస్మము లోహభస్మము రజితభస్మము స్వర్ణమాక్షికము శుద్ధిజేసిన తాళకము వంగభస్మము అభ్రకభస్మము వీనిని సమభాగములుగ ఖల్వములోనునిచి మండూకబ్రహ్మి అడ్డసరము గుంటగలగర పర్పాటకము దశమూలములు అనువానిరసములలో ప్రతిదానిచే నేడేసి మార్లు భావనచేసి గురిగింజలంత మాత్రలుజేసి సేవించిన పూర్వోక్త గర్భచింతామణిరసములో చెప్పంబడిన రోగములు హరింపంజేయు.

గర్భవినోద రసము.

శ్లో॥ త్రిభాగం త్రికటుందేయం చతుర్భాగంచ హింగులమ్। జాతీ
కోశంలవంగంచ ప్రత్యేకంచ త్రికర్షకమ్।సువర్ణమాక్షికంచైవ
పలార్ధంప్రక్షిపేద్బుధః। జలేనమర్దయిత్వాథ చణమాత్రా
వటీకృతా। విహంతిగర్భిణీరోగం భాస్కర స్తిమిరంయథా॥

తా. త్రికటుకములు 3 భాగములు శుద్ధిజేసిన యింగిలీకము 4 భాగములు జాజి మొగ్గలు లవంగములు యివి దినుసుకు 3 కర్షములు శుద్ధిజేసిన స్వర్ణమాక్షికము $\frac{1}{2}$ పలము యిటుల వీనినెల్ల ఖల్వములోనునిచి పుష్పోదకముతో మర్దించి సెనగగింజలంత మాత్రలుజేసి సేవించిన "సూర్యుడుదయించుటచే నంధకారము తొలంగు భంగి" గర్భిణీ రోగము హరించు.

బృహత్సూతి వినోద రసము.

శ్లో॥ [నిత్యనాథీయే] శుంఠ్యాభాగోఽథ వేదేకో ద్వౌభాగౌ మరిచ
స్య చ। పిప్పల్యాశ్చ త్రిభాగంస్యా దర్ధభాగంచ రోమకమ్।
జాతీకోశస్యభాగౌ ద్వౌ ద్వౌభాగౌతుత్థకస్యచ। సింధువార
జలేనైవ మర్దయే దేకయామతః। మధునా సహభోక్తవ్యం
సూతికా తంకనాశనమ్॥

తా. శొంఠి 1 భాగము మిరియాలు 2 భాగములు పిప్పలి 3 భాగములు పాదర లవణము $\frac{1}{2}$ భాగము జాజిమొగ్గలు 2 భాగములు శుద్ధిజేసిన మైలుతుత్తము 2 భాగములు యిటుల వీనిని ఖల్వములోనునిచి వావిలాకురసముతో 1 ఝామము మర్దించి మాత్రలుజేసి తేనెతో సేవించిన సూతికారోగము హరించు.

సూతికారి రసము.

శ్లో॥ రసగంధక కృష్ణాభ్రం తదరం మృతతామ్రకమ్। చూర్ణితం
మర్దయేద్యత్నాద్భేకపర్ణీరసేనచ। ఛాయాశుష్కా వటీకార్యా
ద్విగుంజాఫలమానతః। క్షీరత్రికటునాయుక్తా సూతికాతంక
నాశినీ। జ్వరంతృష్ణారుచిశోథం హంత్యసాధ్యంననంశయః॥

తా. శుద్ధిజేసిన రసము శుద్ధిజేసిన గంధకము శుద్ధిజేసిన కృష్ణాభ్రకము యివి దినుసు కొక్కొకభాగము తామ్రభస్మము $\frac{1}{2}$ భాగము యిటుల వీనిని చూర్ణముజేసి ఖల్వములోనునిచి మండూకపర్ణిరసముతో మర్దించి గురిగింజలంత మాత్రలుజేసి నీడ నెండించి యుండొక దానిని త్రికటుకముల పాలతోనూరి యీ యనుపానముతోడ సేవించిన అసాధ్యమైన సూతికారోగము జ్వరము దప్పి అరుచి శోథ వీనిని నిశ్చయముగ హరింపంజేయు.

సూతికాహార రసము.

శ్లో॥ [ఆయుర్వేదే] లవంగం రసగంధౌచయవక్షారం తథాభ్రకమ్।
లోహం తామ్రం సోమకంచ పలమానం సమాహరేత్ । జాతీ
ఫలం కేసరామ్ల వరాంగ్రైలేయముస్తకమ్ । ధాతకీంద్రయవా
పాఠా శృంగీ బిల్వంచవాలకమ్ । కర్షప్రమాణం సంచూర్ణ్య
సర్వమేకత్ర కారయేత్ । బదరాస్థ్యప్రమాణేన వటికాం
కారయేత్సుధీః । గింధాలికా పత్రరసై రనుపానం ప్రదా
పయేత్ । సర్వాతిసార శమనం సర్వశూల నివారణమ్ ।
సూతికా శోఫపాండుఘ్నం సర్వజ్వర నివారణమ్ ॥

తా. లవంగములు శుద్ధిచేసిన రసము శుద్ధిచేసిన గంధకము యవక్షారము అభ్రక
భస్మము లోహభస్మము తామ్రభస్మము సుమ్మకము యివి దినుసు కొక్కొకపలము జాజి
కాయ మావిఫలము లవంగపుచెక్క కూతురుబుడమ తుంగముస్తెలు ఆరపువ్వు. కొడిసె
పాల శిరబొద్ది కర్కాటకశృంగి మారేడువేరు కురువేరు యివి దినుసుకు కర్షప్రమా
ణము యిటుల వీనినెల్ల నేకముచేసి తృష్ణోదకముతో నూరి రేగుగింజంత మాత్రలుచేసి
గుంటగలగరసముతో సేవించిన సర్వాతిసారములు సమస్తశూలలు బాలింతరోగము
వాపు పాండువు సర్వజ్వరములు వీనిని హరింపంజేయు.

స్తనరోగ నిదానము.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] సక్షీరా వాప్యదుగ్ధా వా దోషః ప్రాప్య
స్తనాస్త్రియాః । ప్రదూష్యమాంస రుధిరే స్తనరోగాయ
కల్పతే । పంచానామపి తేషాంహి రక్తజం విద్రధింవినా ।
లక్షణాని సమానాని బాహ్యవిద్రధి లక్షణైః ॥

తా. వాతాదిదోషంబులు దుష్టంబులై గర్భిణికిగాని లేక ప్రసవించిన స్త్రీకి
గాని స్తన్యములయందుచేరి వానియందు మాంసరక్తములం జెరచి వాత పిత్త కఫ సన్ని
పాత ఆగంతుక భేదమువలన ౫ విధములైన స్తన్యరోగముల గలుగంజేయు. ఇది రక్త
విద్రధిలక్షణ హీనంబులై తక్కినవి బాహ్యవిద్రధిలక్షణయుక్తంబులై యుండు.

స్తనరోగ చికిత్స.

శ్లో॥ లేపోవిశాల మూలేన హంతి పీడాం స్తనోత్థితామ్ ।

తా. పాపరకాయను గంధము దీసిగాని (లేక అడవిప్రత్తిగింజలనేని లేక పార
కాయ విత్తులనేని గోధుమగంజితో నూరిగాని) లేపనము జేసిన స్తన్యసంబంధమైన పీడ
హరించు.

వాతాది దుష్టదుగ్ధ లక్షణము.

శ్లో॥ కషాయం సలిలప్లావి స్తన్యమారుత దూషితమ్ । కట్వమ్ల
లవణం పీత రాజమత్పిత్తసంజ్ఞితమ్ । కఫదుష్టం ఘనం తోయే
నిమజ్జతి సుపిచ్ఛిలమ్ । ద్విలింగం ద్వంద్వజం విద్యాత్ సర్వ
లిఙ్గం త్రిదోషజమ్ ॥

తా. ఒగరుగ నీళ్ళలోవేసిన తేలునదిగ నుండుపాలు వాతదుష్టమనియు కార
ముగ పుల్లగ వుప్పగనైన పచ్చనిరేఖలుంగలదిగ నుండుపాలు పిత్తదుష్టమనియు గట్టిగ
నీళ్ళలోవేసిన మునుగునదిగ బంకగనుండుపాలు కఫదుష్టమనియు ౨ దోషలక్షణములు
గలపాలు ద్వంద్వదుష్టమనియు ౩ దోషలక్షణములంగలది త్రిదోష దుష్టమనియు
తెలియవలయు.

వాతరోగ స్తన్య చికిత్స.

శ్లో॥ జాతే వాతాత్మకే స్తన్యే దశమూలం త్ర్యహంపిబేత్ ।
వాతవ్యాధి హరం సర్పిః నిత్యామ్మృదు విరేచయేత్ ॥

తా. వాతకోపమువలన స్తన్యము దుష్టంబైయుండిన ౩ దినములు దశమూల
కషాయమును పానము చేయించుటయేగాక వాతహర ఘృతపానమువలన లఘువుగ విరే
చనంబును చేయించగలయు.

శుద్ధదుగ్ధ లక్షణము.

శ్లో॥ అదుష్టం చాంబునిక్షిప్త మేకీభవతిపాండురమ్ ।
మధురంచా వివర్ణంచ తత్ప్రసన్నం వినిర్దిశేత్ ।

తా. పాలను వుదకములోవేసిన నీళ్ళతోకలసి తెల్లగ మధురరసముగలదిగనై
వివర్ణము కొందకుండిన శుద్ధమైనదని తెలియవలయు.

కఫదుష్ట స్తన్య చికిత్స.

శ్లో॥ కఫేదుష్టే ఘృతంపేయం యష్టీసైంధవసంయుతమ్ ।

రామపుష్పై స్తనాలింపే చ్ఛిశోశ్చ దశనచ్ఛదా ।
సుఖమేవం వమేద్బాలః కఫకోపశ్చ శామ్యతి ॥

తా. కఫమువలన స్తన్యము దుష్టంబైన అతిమధురచూర్ణమును సైంధవలవణ చూర్ణమును తేనెలోగలిపి త్రాగించుటయేగాక అశోకపుష్పమునునూరి స్తన్యముల యందును శిశువుయొక్క పెదవియందును లేపనముచేసిన శిశువటు సుఖముగ వమనంబై కఫప్రకోపము శమించు.

పిత్తస్తన్య దుష్ట చికిత్స.

శ్లో॥ పిత్తేదుష్టే మృతాభీరు పటోలం నింబచందనమ్ ।
ధాత్రీంకుమారీంచపిబేత్క్వథయిత్వాసశర్కరమ్॥

తా. పిత్తమువలన స్తన్యము దుష్టంబైన తిప్పతీగ పిల్లిపీచర చేదుపొట్ల చేప చందనము అనువానిని కషాయముకాచి అందు శర్కరగలిపి స్త్రీ శిశువు లిరువురికి పానము చేయింపవలయు.

స్తన్యజనన విధి.

శ్లో॥ భూమికూశ్మాండ మూలస్య క్షీరపిష్ట స్యయోరసః ।
పిబే త్సశర్కరం తస్యాః క్షీరంబహు వివర్ధతే ॥

తా. నేలగుమ్మిడుగడ్డను పాలతోనూరి దాని రసమును పిండికొని అందుశర్కర గలిపి త్రాగిన పాలు వృద్ధిం జెందు.

శతావరీ పానము.

శ్లో॥ శతావరీ క్షీరపిష్టా పీతా స్తన్య వివర్ధని ।
కవోష్ణం కణయాపీతం క్షీరంక్షీర వివర్ధనమ్ ॥

తా. పిల్లిపీచరవేళ్ళను పాలతోనూరి త్రాగినను లేక మందోష్ణముగనుండు పాలలో పిప్పలిచూర్ణముగలిపి త్రాగినను పాలువృద్ధిజెందు.

సోమరోగ నిదానము.

శ్లో॥ [సిద్ధవిద్యాభా॥] శోకాచ్ఛ్రమాద్వైవనితాతిసంగా ద్గరేణ
చాపః క్షుభితా స్రవంతి । దేహస్థితా వస్తి ముఖంప్రపన్నా

హ్యాయుత్కరాని ర్గతగంధవర్ణాః । శీతాశ్శితాస్తేన ముఖోష్ఠ
తాలు శోషశ్శిరశ్శ్వాల మశక్తతాచ । జిహ్వావిశేషో విని
ద్రాశ్చభక్ష్యై రతృప్తితామూర్ఛన జృంభతృష్ణాః । భవే
ద్గదేహేతు మాదేహి నిశ్చేష్టః కష్ట ఆమయః । సోమరోగమితి
ప్రాహుః దేహసారక్షయంనృణామ్ ॥

తా. శోకము శ్రమ అతిమైథునము విషదోషము అనువానివలన శరీరమంతట వ్యాపించియుండు నుదకము క్షోభంజెంది ప్రవించి వస్తిగతంబై వేదనతోగూడి గంధ వర్ణరహితంబై నిర్మలమై చల్లగ మూత్రద్వారమువలన వెలువడలు. అందు ముఖము పెదవిదవడలుయెండుట తలలో నాగులతో బాడుచునటులనొచ్చుట సత్వములేకుండుట నాలుక బంకగనుండుట పలువిధభక్ష్యముల సేవించినను తృప్తిలేకుండుట మూర్ఛ ఆవు లింతలు దప్పిగలుగుట శరీరమున నోర్పులేకుండుట చేష్టావిహీనుడగుట అను నీ లక్షణం బులు గలుగు. ఇదియ సోమరోగ మనంబడు. ఇది కష్టసాధ్యము వీనియందు శరీరమందలి బలము క్షయించు.

సోమరోగ చికిత్స.

శ్లో॥ [భేషజకల్పే] ధాత్రీఫలస్య స్వరసేనరంభా ఫలంమధూకం
ససితం పిబేద్వా । పీతంమధూకం మధుకంవిదారీ మాషంచ
దుగ్ధైస్సహసోమరోగీ ।

తా. ఉసిరికపండు రసములో అరటిపండు యిప్పపువ్వు పంచదారగలిపి త్రాగి నను లేక యిప్పపువ్వు యష్టిమధుకము నేలగుమ్మడు అనువానియొక్క మాషప్రమాణ చూర్ణమును పాలలోగలిపి త్రాగినను సోమరోగము హరించు.

శ్లో॥ [సిద్ధరసార్ణవే] ఉశీరంవాలుకాకుత్రం కుష్ఠంధాత్రీచమాసలీ।
ఏలాచరేణుకాద్రాక్షా కుంకుమంనాగకేసరమ్। పద్మకేసర
కందంచ కర్పూరం చందనద్వయమ్ । న్యోషామధూకం
లాజాశ్చ హ్యశ్వగంధాశతావరీ। గోక్షురం కర్కటాఖ్యంచ
జాతీతక్కోలమేవచ । ఏతాని సమభాగాని ద్విగుణా మృత
శర్కరా । మధ్వాజ్య సితయాయుక్తం భక్షయే త్ప్రాత

రుత్థితః । క్షయంచ రక్తపిత్తంచ పాదదాహ మసృగ్దరమ్ ।
మూత్రాఘాతంమూత్రదోషం కృచ్ఛ్రంవై వాతకుండలీమ్ ।
వినిహన్యాత్ప్రమేహంచసోమరోగంహాలీమకమ్ । సర్వాంగ
దాహ శమనం రక్తస్రావా మయేషుచ ॥

తా. వట్టివేరు కురువేరు ఆకుపత్రిక చెంగల్వకోష్టు పురిరికగడుగు నేలతాటి గడ్డలు యేలకులు రేణుకలు ద్రాక్ష కుంకుమపువ్వు నాగకేసరములు తామరకేసరములు తామరగడ్డలు కర్పూరము చందనము రక్తచందనము త్రికటుకములు యిప్పపువ్వు పేలాలు వెన్నెరుగడ్డ పిల్లిపీచర పల్లేరు కర్కాటకశృంగి జాజికాయ్గలు తక్కోలపుట్లు వీనిని సమభాగములుగ గ్రహించి రెండింతలు తిప్పసత్తు గలిపి తేనె నెయ్యి పంచదార అనుపాని యనుపానముతోడ ప్రాతఃకాలమున సేవించిన క్షయము రక్తపిత్తము కాళ్ళు మండుట అసృగ్దరము మూత్రాఘాతము మూత్రదోషము మూత్రకృచ్ఛ్రము వాతకుండలి ప్రమేహము సోమరోగము హాలీమకము సర్వాంగతాపము రక్తస్రావరోగములు వీనిని హరింపంజేయు.

గర్భిణీరోగములయందు పథ్యము.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] శాలయ ష్షష్టికాముద్గ గోధూమా లాజస
క్తవః । నవనీతం ఘృతం క్షీరం రసాన్న మధుశర్కరాః॥ పన
సంకాదళంధాత్రీద్రాక్షామ్లంస్వాదుశీతలమ్। కస్తూరీచందనం
మాలా కర్పూరంమధు లేపనమ్ । చంద్రికాస్నానమభ్యంగో
మృదు శయ్యాహిమానిలాః । సంతర్పణాప్రియాశ్లేషో విహా
రాశ్చ మనోరమాః । ప్రియంకరం చాన్నపానం గర్భిణీనాం
హితంసదా ॥

తా. 60 దినములకు ఫలించెడి వడ్లబియ్యము పెసలు గోధుమలు పేలపిండి వెన్న నెయ్యి పాలు తేనె పంచదార అనుపానితోగూడియుండు రసములు పనసపండు అరటిపండు ఉసిరికపండు పుల్లద్రాక్షపండు తీపిగలపదార్థములు శీతకరపదార్థములు కస్తూరి చందనము పువ్వుమాల కర్పూరము తేనె లేపనము వెన్నెల స్నానము అభ్యంజనము మృదువుగనుండు పడక చల్లనిగాలి తృప్తికరమైన యన్నము ప్రియాలింగనము మనోహరమైన విహారము ప్రియమైన యన్నపానములు ఇవి గర్భిణీరోగములయందు డెల్లపుడు హితకరంబులు.

గర్భిణీరోగములయందపథ్యము.

శ్లో॥ స్వేదనం వమనంక్షారం కదన్నం విషమాశనమ్ ।
అపథ్య మిదముద్దిష్టం గర్భిణీనాం మహర్షిభిః ।
సూతికాఖ్యేషు రోగేషు వాతశ్లేష్మోద్భవేషుచ ।
తత్రరోగానుకల్పేన పథ్యాపథ్యా వినిర్దిశేత్ ॥

తా. వేడిగా నొత్తడమునిచ్చుట వాంతి క్షారము కుత్సితాన్నము విషమాశనము ఇవి గర్భిణీస్త్రీల కపథ్యకరంబులు. మఱియు సూతికారోగము వాతకఫాత్మక రోగము అనువానియందు యుక్తానుసారముగ పథ్యము నొసంగవలయు.

ఇతి శ్రీనీలకంఠ చరణారవింద తీర్థప్రసాద పారావారభోగవిహార పారీణ నిడి
మామిడి భగిసత్సంప్రదాయ కారాధ్య రామదేశిక శిష్యోత్తమ నమశ్శివాయ
సత్పుత్ర పవిత్ర కవితాచాతుర్యధురీణ వైద్యజనశిరో భూషణ నీలకంఠ
కొట్టూరు బసవరాజ నామధేయ ప్రణీత శ్రీబసవరాజీయే ఆంధ్ర
తాత్పర్యసహితే అసృగ్దర అస్థిస్రావ యోనికంద గర్భపాతన
మూఢగర్భ యోనిసంకుచిత సూతికాస్తన సోమరోగ
నిదాన తల్లక్షణ తత్సాధ్యాసాధ్య తచ్చికి
త్సానుపాన పథ్యాపథ్య లక్షణయుక్తం
షోడశప్రకరణమ్.

శ్రీరస్తు.

బసవరాజీయము.

ఆంధ్ర తాత్పర్యము.

సప్తదశ ప్రకరణము.

శ్లో॥ వీరభద్రం విరూపాక్షం నారసింహ మదాంతకమ్ ।
అహిభూషం శుభాకారం భజేహం వీరశేఖరమ్ ॥

తా. విషమదృష్టిగలవాడు నృసింహుని మదము నణంచినవాడు సర్పములే భూషణములుగ గలవాడు మంగళకరమైన యాకారముగలవాడు శూరాగ్రగణ్యుడు నగు వీరభద్రుని నేను భజించెద.

శ్లో॥ శ్రీనీలకంఠవంశాబ్ధి చంద్రమా బసవాహ్వయః ।
వక్ష్యామి నృపరాజీయ మహావైద్య శిఖామణిమ్॥

తా. నీలకంఠ వంశమనెడి క్షీరసముద్రమునకు చంద్రుడై బసవరాజు యని పేరొందబడిన నేను వైద్యగ్రంథములలో కడుశ్రేష్ఠంబైన బసవరాజీయమను నీ గ్రంథముయొక్క సప్తదశ ప్రకరణమును వచించుచున్నాడను.

నేత్రరోగ సంఖ్య.

శ్లో॥ [సిద్ధరసార్ణవే] కృష్ణేపంచనవైవసంధిషుదశ త్రీణ్యత్రశుక్లే
ఖలే । జాతాష్టాదశవర్త్మజాః ఖలుచతుర్వింశా స్తథావిం
శతిః సప్తాంతుయుతాశ్చతుర్నవతిరిత్యక్ష్ణోరశేషామయాః।
యోవేత్తివ్యవహర్తుమేవవిదుషా మగ్రేసమగ్రోభవేత్ ॥

తా. నేత్రములయందు జనించురోగములు 94 విధంబులు అందు కంటినల్లగ్రుడ్డునందు 5 సంధులయందు 9 తెల్లగుడ్డునందు 18 నేత్రములయందంతట 16 కంటిరెప్పలయందు 24 నేత్రనాడులయందు 27 అన 94 విధంబులు వీనిభేదముల నెఱింగి చికిత్సించువాడే వైద్యులలో శ్రేష్ఠుండు.

అభిష్యంద భేదము.

శ్లో॥ [సిద్ధరసార్ణవే] వాతపిత్తకఫాద్రక్తా దభిష్యందశ్చతుర్విధః ।
తత్రతానుచితైఃపత్రై ర్బధ్నీయాత్త్రిదినంభిషక్ ॥

తా. * అభిష్యందము వాత పిత్త శ్లేష్మ రక్త భేదములవలన 4 విధంబులు. (అందు వాతాభిష్యందమున నేత్రములెఱ్ఱనై నీరుగారుచు పోట్లతోగూడియుండు పిత్తాభిష్యందమున కన్నులెఱ్ఱనై కదుపుమంటలతోడంగూడి మెరమెరలాడుచుండు శ్లేష్మాభిష్యందమున కండ్లు పుసిగట్టి దురదతోగూడియుండు రక్తాభిష్యందమున కండ్లలో దుర్మాంసము పెరిగియుండు వానియందు తొలుత స్రావముగాకుండగట్టి పిదప ఉమ్మెత్తాకును తమలపాకును మూడుదినములు గట్టిన నేత్రాభిష్యందము హరించు.

నేత్రరోగ నిదానము.

శ్లో॥ [ఆయుర్వేదే] ఉష్ణాభితప్తస్య జలప్రవేశా దూరేక్షణా
త్స్వప్నవిపర్యయాచ్చ । స్వేదాత్రజోధూమనిషేవణాచ్చ
ఛర్దేర్విఘాతా ద్వమనాతియోగాత్ । ద్రవాన్నపానాతి
నిషేవణాచ్చ విణ్మూత్రవాతక్రమనిగ్రహాచ్చ । ప్రసక్త
సంరోదనశోకకోపా చ్ఛిరోభిఘాతా దతిమద్యపానాత్ ।
తథాఋతూనాంచ విపర్యయేణ క్లేశాభిఘాతా దతిమైథు
నాచ్చ । బాష్పగ్రహాత్సూక్ష్మనిరీక్షణాచ్చ నేత్రేవికారా
న్జనయంతిదోషాః ॥

తా. ఎండలో నొడలును గాచికొనినపిదప శీతోదకములో ప్రవేశించుటవలన (అనగా శరీరము చలికలన వ్యాప్తంబై శరీరమునందలి యుష్ణ మూర్ధ్వగతంబై నేత్రములయందలి తేజస్సును పరాభవపరచి నేత్రరోగమును గలుగంజేయుననుట) దూరముగనుండు పదార్థములంజూచుట స్వప్నవిపర్యయము (అనగా పగలు నిద్రించుట రాత్రులయందు జాగరణముసేయుట) కండ్లయం దావిరిదగులుట లేక చెమటపట్టి కంటిలోనికి దిగ్గంబడుట కంటిలో దుమ్ముపడి యందునిలిచియుండుట పొగదగులుట వాంతి వేగమునడ్డగించుట అధికముగ వమనంబులగుట ద్రవముగనుండు నన్నపానాదుల మిక్కుటముగ సేవించుట మల మూత్ర అపానవాతవేగము నడ్డగించుట ఎల్లప్పుడు

---

* అభిష్యందమన నేత్రముల నీరుగారుట.

కన్నీరువిడుచుట దుఃఖించుట కోపము జెందుట తలపై యభిఘాతమును జెందుట మిక్కుటముగ మద్యపానము సేయుట శీతకాలమున ఉష్ణము ఉష్ణకాలమున శీతలముగలుగుట క్లేశము (అనగా మనోదుఃఖమును గాని లేక కామాదిదుఃఖములను గాని) జెందుట అభిఘాతము (అనగా పీడను గాని లేక దుఃఖమును గాని) జెందుట మిక్కుటముగ మైథునము సేయుట కంటినీరుయొక్క వేగమునడ్డగించుట సూక్ష్మపదార్థములజూచుట ఈ కారణములవలన వాతాదిదోషములు ప్రకోపించి నేత్రరోగములను గలుగంజేయుచున్నయవి. మఱియు (సుశ్రుతేకో "సిరానుసారిభిర్దోషైర్విగుణై రూర్ధ్వమాశ్రితైః। జాయంతే నేత్రభాగేషు రోగాఃపరమదారుణాః"॥ అనగా ప్రకోపించిన వాతాదిదోషములు కంటి సిరలయందు వ్యాపించి వాత పిత్త కఫ రక్త సన్నిపాత ఆగంతుక భేదములవలన 76 విధంబులగు భయంకరమైన నేత్రరోగముల గలుగంజేయుచున్నవట సుశ్రుతాచార్యునియొక్క మతము.)

అభిష్యంద రోగములు.

శ్లో॥ వాతాత్పిత్తాత్కఫాద్రక్తా దభిష్యంద శ్చతుర్విధః।
ప్రాయేణ జాయతేఘోర స్సర్వనేత్రా మయాకరః॥

తా. అభిష్యందరోగము వాత పిత్త కఫ రక్త భేదములవలన 4 విధంబులు వానివేదనను సహించుట కడునశక్యము. ఇది అధిమంథాది సర్వనేత్రరోగములకు నుత్పత్తిస్థానంబు (ఇక సర్వనేత్రములయందు జనించు రోగముల వచించెద)

వాతాభిష్యంద లక్షణము.

శ్లో॥ నిస్తోదన స్తంభన రోమహర్ష సంఘర్ష పారుష్య శిరోభితాపః॥
విశుష్కభావశ్శిశిరాశ్రుతాచ వాతాభిపన్నేనయనేభవంతి॥

తా. సూదులతో పొడుచునట్టుల పీడగలుగుట నేత్రములు జడముగనుండుట శరీరమున రోమాంచముగలుగుట కంటిఱెప్ప లొరసికొనుట కఠినముగనుండుట శిరము వేడిగనుండుట నేత్రము లెండియుండుట నేత్రములయందు చల్లనినీరుగారుట ఈ లక్షణములుగలది వాతాభిష్యందమని దెలియవలయు.

పిత్తాభిష్యంద లక్షణము.

శ్లో॥ దాహప్రపాకౌ శిశిరాభినందో ధూమాయనం బాష్పసముచ్ఛ్రి
యశ్చ। ఉష్ణాశ్రుతా పీతక నేత్రతాచ పిత్తాభిపన్నే నయనే భవన్తి॥

తా. మిక్కుటముగ మండుట నేత్రములచుట్టు కురుపులు జనించుట నేత్రములయందు శీతపదార్థమునుబూయుటయం దిచ్ఛగలుగుట నేత్రముల పొగవెడలుట నేత్రములయందెల్లపుడు వేడికలదిగ నీరు ప్రవించుట నేత్రములు పచ్చగనుండుట ఈ లక్షణములుగలది పిత్తాభిష్యందమని దెలియవలయు

కఫజాభిష్యంద లక్షణము.

శ్లో॥ ఉష్ణాభినందో గురుతాక్షిశోథః కండూపదేహావతిశీతతాచ।
స్రావో బహుః పిచ్ఛిల యేవచాపి కఫాభిపన్నే నయనే భవంతి॥

తా. కండ్లకావిరి నివ్వరలయూనసెడియిచ్ఛ జడత్వము నేత్రములయందు వాపు దురదగలుగుట నేత్రములు బంకగ చల్లగనుండుట మిక్కుటముగ బంకగనుండు నీరు గారుట ఈ లక్షణములుగలది కఫాభిష్యందమని దెలియవలయు.

రక్తాభిష్యంద లక్షణము.

శ్లో॥ తామ్రాశ్రుతా లోహితనేత్రతాచ రాజ్యస్సమంతా దతి
లోహితాశ్చ। పిత్తస్యలిఙ్గాని చయానితాని రక్తాభిపన్నే
నయనే భవన్తి॥

తా. కంటిలో నెఱ్ఱనినీరుగారుట నేత్రము లెఱ్ఱగనుండుట కంటిచుట్టు నెఱ్ఱగనుండు రేఖలువ్యాపించియుండుట పిత్తాభిష్యందలక్షణ యుక్తంబుగనుండుట ఈలక్షణములుగలది రక్తాభిష్యందమని దెలియవలయు.

శ్లో॥ [గ్రంథాంతరే] వృద్ధైరేతై రభిష్యందై ర్నరాణామ క్రియా
వతామ్। తావంత స్త్వధిమంథాస్స్యు ర్నయనే తీవ్ర వేదనాః॥

తా. అభిష్యందరోగమున ఉపచారము సేయంబడకుండుటచే వృద్ధిజెంది 4 విధములైన * అధిమంథరోగముల గలుగంజేయు. దాని సంబంధమువలన నేత్రములయందు తీవ్రవేదనగలుగు ఇదియ అధిమంథసామాన్యలక్షణము.

శ్లో॥ ఉత్పాట్యత ఇవాత్యర్థం నేత్రం నిర్మథ్యతేతథా।
శిరసోర్ధం చ తంవిద్యా దధిమంథం స్వలక్షణైః॥

* అధిమంథమనఁ—కండ్లు కలకబారి పోట్లుగలుగుట.

తా. శిరముయొక్క అర్ధభాగము బరులగొట్టినటుల నొప్పుట కండ్లలో నిసుక పోసినటుల కనుపెవనగలుగుట రోగప్రభావమువలన అర్ధతలయందు వేదనగలుగు ఈ లక్షణములుగలది అధిమంథమని దెలియవలయు మఱియు దీనియందు వాతాభివ్యంజ లక్షణములే కలిగియుండు.

దోషభేదమువలన కాలావధి.

శ్లో॥ హన్యాద్దృష్టిం శ్లైష్మికస్సప్తరాత్రా ద్యోధీమంథో రక్తజః
పంచరాత్రాత్। షడ్రాత్రా ద్వాతికో వై నిహన్యాన్మిథ్యా
చారాత్పైత్తికస్సద్య యేవ ।

తా. శ్లైష్మిక అధిమంథము 7 దినములకు రక్తజ అధిమంథము 5 దినములకు వాతిక అధిమంథము 6 దినములకు పైత్తిక అధిమంథము మిథ్యోపచారముల వలన తత్కాలమున (అనగా మూడుదినములలో) కండ్లదృష్టిని నశింపంజేయు. (కావున లంఘన ప్రలేపాది క్రియార్థంబై అంజన నిషేధార్థంబై వ్యాధిస్వభావముకుబట్టి కాలావధి చెప్పంబడియె.)

ఆమనేత్ర లక్షణము.

శ్లో॥ ఉదీర్ణ వేదనం నేత్రం రాగోద్రేక సమన్వితమ్ ।
ఘర్షనిస్తోద శూలాశ్రు యుక్త మామాన్వితంవిదుః ।

తా. నేత్రములు మిక్కుటముగ వేదనాయుక్తంబులై కనుపొట్టనై యిసుక పోసినటుల గరగరలాడుచు సూదులతో బొడుచునటుల వేదనగలవై చురుకుతోగూడి నీరుంగార్చుచుండిన ఆమయుక్తనేత్రములని దెలియవలయు. (ఈలక్షణము అంజనాది నిషేధముకొఱకై లక్ష్యన్నము నిచ్చుటకై చెప్పంబడియె.)

నిరామ లక్షణము.

శ్లో॥ మందవేదనతా కండూ స్సారంభాశ్రు ప్రశాంతతా ।
ప్రసన్న వర్ణతా చాక్ష్ణో స్సంపక్వం దోషమాదిశేత్ ।

తా. వేదన దురదతగ్గి వాపుతీసి నేత్రములు నిర్మలముగనుండిన దోషము పక్వమైనదని తెలియవలయు.

శోఫయుక్త అక్షిపాక లక్షణము.

శ్లో॥ కండూపదేహాశ్రుయుతః పక్వోదుంబరసన్నిభః।
సంరంభీపచ్యతే యస్తునేత్ర పాకస్సశోఫజః।
శోథహీనానిలింగాని నేత్రపాకేత్వశోథజే॥

తా. నేత్రములయందు వాపుజనించి పండుటవలన పండిన మేడిపండుతో సమానంబై దురదగలిగి జిగటునీరుగారిన శోఫజన్య నేత్రపాకమని తెలియవలయు. మఱియు వాపులేక నేత్రపాకముగలిగి తక్కినలక్షణములతో గూడియుండిన త్రిదోషజనిత అధిమంథమని తెలియవలయు.

హతాధిమంథ లక్షణము.

శ్లో॥ ఉపేక్షణాదక్షి యదాధిమంథో వాతాత్మకస్సాదయతిప్రస
హ్య । రుజాభిరుగ్రాభి రసాధ్య యేవ హతాధిమంథః ఖలు
నేత్రరోగః॥

తా. వాతజ అధిమంథమునకు చికిత్సంజేయక నుపేక్షించుటవలన నేత్రములు శోషించి దానివలన సూదులతో బొడుచునటుల వేదన తాపము మొదలగు కనుపీడలు గలుగు. ఇదియ హతాధిమంథమనంబడు ఈనేత్రరోగం బసాధ్యము.

వాతపర్యయ లక్షణము.

శ్లో॥ వారంవారంచపర్యేతి భ్రువౌనేత్రేచమారుతః।
రుజశ్చవివిధాస్తీవ్రా స్సజ్ఞేయోవాతపర్యయః॥

తా. వాతము క్రమముగ పలుమారు కనుబొమలయందుచేరి యందుండి నేత్రములయందు పలుమారు వ్యాపించి పలువిధములైన తీవ్రపీడల గలుగంజేసిన వాతవిపర్యయమనంబడు.

శుష్కాక్షిపాక లక్షణము.

శ్లో॥ యత్కూణితం దారుణరూక్షవర్త్మ సందహ్యతేచావిలదర్శ
నంచ । సుదారుణంయ త్ప్రతిబోధనేచ శుష్కాక్షిపాకో
పహతంతదక్షి।

తా. నేత్రములు మూతపడి రెప్పలు కఠినంబులై రూక్షముతోగూడినవై మంటలు హెచ్చుట నేత్రములు లోనికేగుట తెరచుట కష్టంబగుట ఈలక్షణములు గలది శుష్కాక్షిపాకమని తెలియవలయు. ఇదిరక్తసహితమువలన గలుగు)

అన్యతోవాత లక్షణము.

శ్లో॥ యస్యావటూకర్ణ శిరోహనుస్థో మన్యాగతో వాప్య నిలోక్ష్య
తోవా। కుర్యాద్రుజాన్వై భ్రువిలోచనేచ తమన్యతోవాత
ముదాహరంతి॥

తా॥ ముచ్చిలిగుంట చెవులు శిరము * కటుమర్లు పెడతల పెద్దనరము అనువాని యందేని ఇతరస్థలములయందేని యుండువాతము కనుబొమల మధ్యమునగాని లేక నేత్రములయందుగాని తోద భేదాదిపీడల గలుగంజేయు. ఈ రోగమును అన్యతోవాతమని కథింపబడును.

అమ్లాధ్యుషిత లక్షణము.

శ్లో॥ శ్యావంలోహిత పర్యంతంసర్వంచాక్షి ప్రపచ్యతే।
సదాహశోథంస స్రావమమ్లాధ్యుషితమమ్లతః॥

తా. మధ్యమున కొంత నీలవర్ణముగ చుట్టుప్రక్కల యెఱ్ఱగనుండినదై సర్వనేత్రము పండుట (పండుట అనగా పసపుఛాయగల పురుపులు లేచుట) కొంత తాపము వాపుగలుగుట నీరుగారుట ఈ లక్షణములుగలది అమ్లాధ్యుషితమని తెలియవలయు. ఇది పులుసుగల భోజనాదుల మిక్కుటముగ సేవించుటవలన జనించు.

సిరోత్పాత లక్షణము.

శ్లో॥ అవేదనావాపి సవేదనావా యస్యాక్షి రాజ్యో హి భవన్తి
తామ్రాః। ముహుర్విరజ్యన్తిచయాస్సతాదృ గ్వ్యాధిస్సి
రోత్పాత ఇతిప్రదిష్టః॥

తా. నేత్రమునందుండు సిరలు వేదనారహితంబులై గాని లేక వేదనాయుక్తంబులై గాని యెఱ్ఱనై పలుమారు అధికాధికముగ యెఱ్ఱగనగుచుండిన సిరోత్పాతమని తెలియవలయు. (ఇది రక్తదోషమువలన జనించు)

సిరాహర్ష లక్షణము.

శ్లో॥ మోహాత్సిరోత్పాతఉపేక్షితస్తుజాయేతరోగస్తుసిరాప్రహర్షః॥
తామ్రాచ్ఛమస్రంప్రవతిప్రగాఢంతథానశక్నోత్యభివీక్షితుంచ॥

* కటుమర్లు అనగా -కంటిక్రింద యెముకలోని చెక్కిళ్ళపార్శ్వభాగము.

తా. అవివేకమువలన సిరోత్పాతరోగమునకు చికిత్సంజేయక నుపేక్షించుటచే సిరాప్రహర్షమనురోగము జనించు. దీనియందు నేత్రములయందెఱ్ఱగ స్వచ్ఛముగనీరును గార్చుచుండుటవలన నేత్రములతెరచి చక్కగాజూచుట కశక్యంబుగనుండు. (ఇటుల నేత్రమునందంతట జనించు 16 విధములగు రోగలక్షణంబులు చెప్పంబడియె.

నల్లగ్రుడ్డుయందు జనించు రోగములు.

సవ్రణశుక్ర లక్షణము.

శ్లో॥ నిమగ్నరూపంతుభవేద్ధికృష్ణేసూచ్యేవవిద్ధంప్రతిభాతియద్వై।
స్రావంస్రవేదుష్ణమతీవయచ్చతత్సవ్రణంశుక్రముదాహరంతి॥

తా. నేత్రములయొక్క నల్లగ్రుడ్డునందు జనించురోగము సవ్రణశుక్లమనంబడు) నేత్రములయొక్క నల్లగ్రుడ్డునందు పువ్వుజనించి లోనమునింగినట్టుగ మధ్యభాగమునమూదితో బెజ్జముచేయబడినట్టుగ నుండినదై అత్యుష్ణముగ మిక్కుటముగ నీరును గార్చుచుండిన సవ్రణశుక్లమనంబడు (దీనిలో పీడగలిగియుండు క్షణమున పీడగలుగుట సహజంబే. ఏలన నేత్రములవంటి సుకుమారస్థలంబున గలిగెడి విశేషపీడను సహించుటకశక్యంబని భోజాదికులు వచించెదరు.) ఈ వ్రణశుక్లంబసాధ్యము. ఐన నవస్థాభేదము వలన కొన్నొకప్పుడు సాధ్యంబగు అవస్థాభేదం బెద్దియనిన.

అవస్థాభేదసాధ్య శుక్రవివరణము.

శ్లో॥ దృష్టేస్సమీపేనభవేత్తుయత్తు నచావగాఢంనచసంస్రవేద్ధి।
అవేదనంవానచయుగ్మశుక్రంతత్సిద్ధిమాయాతికదాచిదేవ॥

తా. పువ్వు దృష్టికిసమీపమునగలుగక లేక లోతుగ వ్యాపించక లేక కఱుపారినము పోట్లులేక యుండెడి శుక్రము కొన్నొకప్పుడు సాధ్యంబగు. మఱియు రెండుశుక్రములు జనించిన యసాధ్యంబు.

అవ్రణశుక్ర లక్షణము.

శ్లో॥ స్యందాత్మకం కృష్ణగతంసచోషం శంఖేందుకుందప్రతిభావ
భాసమ్। వైహాయసాభ్రప్రతను ప్రకాశమథావ్రణం సాధ్య
తమంవదంతి॥

తా. అభిష్యందములవలన జనించి కంటియొక్క నల్లగుడ్డునందు దోషముతో గూడి శంఖము చంద్రుడు మొల్లపువ్వు అనువానివలె తెల్లనైఆకాశమునందుండు మేఘమువలె సూక్ష్మప్రకాశముగలదై వ్రణరహితంబై యుండు శుక్రము సుఖసాధ్యమని వచించెదరు

అవ్రణశుక్ర కృచ్ఛ్ర సాధ్యత్వము.

శ్లో॥ గంభీరజాతంబహుళంచశుక్రం చిరోత్థితంవాపివదంతికృచ్ఛ్రమ్॥

తా. కంటి నల్ల గుడ్డునందు రెండుపొరలకులోన జనించి విశాలంబై బహుకాలమునకు ముందు జనించియుండు శుక్రము కష్టసాధ్యంబు.

అవ్రణశుక్రా సాధ్యత్వము.

శ్లో॥ విచ్ఛిన్నమధ్యంపిశితావృతంవా చలంసిరాసూక్ష్మ మదృష్టి
కృచ్చ। ద్విత్వగ్గతం లోహితమంతతశ్చ చిరోత్థితంచాపివివర్జ
నీయమ్॥

తా. శుక్రముయొక్క మధ్యమునందుండు మాంసముకరిగి దానివలన ఛిద్రము (అనగా మధ్యమునందు పల్లము) గలదిగాని లేక శుక్రమునకు చుట్టూ మాంసము పెరిగి చలనముగలదిగాని నుండినదై సిరలవలన వ్యాప్తంబగుటవలన సూక్ష్మమై దృష్టిని నశింపజేయుచు రెండవపటలమునందు వ్యాపించి చుట్టుప్రక్క లెఱ్ఱగా జనించి చిరకాలంబైయుండు శుక్రము అసాధ్యంబు అట్లగుటచే దానిని వర్జింపవలయు.

ప్రకారాంతర అవ్రణశుక్రా సాధ్యత్వము.

శ్లో॥ ఉష్ణాశ్రుపాతః పిటికాచనేత్రే యస్మిన్భవేన్ముద్గనిభంచశు
క్రమ్। తదప్యసాధ్యం ప్రవదంతికేచిదన్యచ్చ యత్తిత్తిరిప
క్షతుల్యమ్॥

తా. నేత్రములయొక్క 2 వ పటలమునందు శుక్రము వ్యాపించుటవలన గడువేడిమిగ అశ్రువులు స్రవించుటయేగాక సన్నని గుల్లలవలన వ్యాప్తంబై పెసరపప్పుతో సమానంబైన శుక్రముగలిగిన యసాధ్యము, మఱియు నా శుక్రము తిత్తిరిపక్షియొక్క ఱెక్కవర్ణముతో సమానముగనుండిన అసాధ్యమని కొందరు వచించెదరు.

అక్షిపాకాత్యయ లక్షణము.

శ్లో॥ శ్వేతస్సమాక్రామతి సర్వతోహి దోషేణ యస్యాసితమణ్డ

లన్తు। తమక్షిపాకాత్యయమక్షి పాకం సర్వాత్మకం వర్జయి
వ్యమాహుః॥

తా. కంటియొక్క నల్లగుడ్డునందు దోషసంబంధమువలన గుడ్డునం దంతట శుక్రమువ్యాపించిన సన్నిపాతజ అక్షిపాకాత్యయమనంబడు. ఇది అసాధ్యంబగుటచే వైద్యుడు వర్జింపవలయు.

అజాకాజాత లక్షణము.

శ్లో॥ అజాపురీష ప్రతిమోరుజావాన్ సలోహితో లోహితపిచ్ఛి
లాశ్రుః। విగృహ్యకృష్ణం ప్రచయోభ్యుపైతి తచ్చాజకా
జాత మితివ్యవస్యేత్॥

తా. నల్లగుడ్డుయొక్క 3 వ పొరయందు వ్యాపించియుండెడి మేకపెంటికనై నల్లగడ్డును పగులగొట్టి యుండిన గొఱ్ఱెపెంటికవలె నున్నతమై నొప్పిగలదైయు కింతయెఱ్ఱనై యెఱ్ఱగ చిక్కగ నీరును గార్చుచుండిన అజకాజాత మనంబడు. (ఇటుల కంటినల్లగుడ్డునందు జనించు నేత్రరోగములు చెప్పంబడియె)

దృష్టిగత తిమిర రోగములు.

ప్రథమ పటలస్థదోష లక్షణము.

శ్లో॥ ప్రథమే పటలేయస్య దోషాదృష్ట్యాం వ్యవస్థితః।
అవ్యక్తానిచ రూపాణి కదాచి దథపశ్యతి॥

తా. నేత్రముయొక్క మొదటిపటలమున (అనగా అంతటికిలోపల) వాతాది దోషములు వ్యాపించి దృష్టిపైనందు దానివలన నానారూపములు ఘటపటాదిపదార్థముల స్పష్టములుగ గనుపించు.

ద్వితీయ పటలస్థదోష లక్షణము.

శ్లో॥ దృష్టిర్భృశంవిహ్వలతి ద్వితీయంపటలంగతే। మక్షికామశ
కాన్కేశా జ్జాలకానిచపశ్యతి। మండలాని పతాకాంశ్చ
మరీచిం కుండలానిచ। పరిప్లవాంశ్చ వివిధా న్వర్షమభ్రంత
మాంసిచ। దూరస్థానిచ రూపాణి మన్యతేచ సమీపతః।
సమీపస్థానిదూరేచదృష్టేర్గోచరవిభ్రమాత్। యత్నవాన
పిచాత్యర్థం సూచీపాశం నపశ్యతి॥

తా. 2 వ పటలమున దోషము వ్యాపించుటవలన దృష్టికి పదార్థము బాగుగ గనుపించకుండు అటులనే నేత్రములకెదుట ఈగలు దోమలు వెంట్రుకలు వలలుమం డలము పతాకము కిరణము కుండలము నానాప్రకారముగ కప్పులు మొదలగునవి దుము కునటుల వర్షము మబ్బు అంధకారము ఇవి లేకుండునపుడు దృష్టికగుపడుట విషయ భ్రాంతివలన దూరముననుండు పదార్థములు సమీపముగ సమీపముగనుండు పదార్థము లు దూరముగనుండునటుల దోచుట కడుప్రయత్నము జేసినను సూదిముఖముగనుపించ కుండుట అను నీలక్షణంబులు గలుగు.

తృతీయ పటలస్థ తిమిర లక్షణము.

శ్లో॥ ఊర్ధ్వంపశ్యతి నాధస్తా త్తృతీయం పటలంగతే। మహాంత్య
పిచరూపాణి ఛాదితానీ వచాంబరైః। కర్ణనాసాక్షిహీనాని
వికృతానిచపశ్యతి। యథాదోషంచరజ్యేత దృష్టిర్దోషేబలీ
యసి। అధస్స్థేతుసమీపస్థం దూరస్థంచోపరిస్థితే। పార్శ్వ
స్థితేపునర్దోషే పార్శ్వస్థంనైవపశ్యతి। సమంతతస్స్థితేదోషే
సంకులానీవపశ్యతి। దృష్టిమధ్యస్థితేదోషే మహద్ధ్రస్వంచ
పశ్యతి। ద్విధాస్థితే ద్విధాపశ్యే ద్బహుధా వానవస్థితే।
దోషేదృష్టి స్థితేతిర్య గేకం ద్వైమన్యతేద్విధా॥

తా. మూడవపటలమున దోషము వ్యాపించుటవలన పొడవుగనుండు పదార్థము లు గనుపించుట క్రిందనుండుపదార్థములు గనుపించకుండుట పెద్దవిగనుండు పదార్థములు వస్త్రములో గప్పంబడినటుల గనుపించుట మనుజులు ముక్కు చెవులు కండ్లులేనివారుగ వికారరూపములగలవారలుగ గనుపించుట రక్తమాంసమేద అధికసహాయమువలన వాతా దిదోషములు బలిష్ఠంబులగుచుండ దృష్టికి వాతాదిదోషములవలె ఎఱుపు పసుపు తెలుపు వర్ణములు గలుగుట దోష మధోభాగమునందుండుటవలన సమీపముననుండు పదార్థ ములు బాగుగ గనుపించకుండుట పైభాగమునం దుండుటవలన దూరముగానుండుపదా ర్థములు బాగుగగనుపించకుండుట ప్రక్కలయం దుండుటవలన ప్రక్కలయందుండుపదా ర్థములు బాగుగ గనుపించకుండుట దోషంబంతట వ్యాపించి యుండుటవలన పదార్థ ము లొకదానితో నొకటి చేరియుండు నటుల గనుపించుట దృష్టి మధ్యమునం దుండుట వలన స్థూలపదార్థములు చిన్నవిగ గనుపించుట రెండుస్థలములయందు దోషము నిలిచి యుండుటవలన రెండు రెండుపదార్థములుగ గనుపించుట దోషము చంచలముగ నుండు టవలన నొకపదార్థం బనేకరూపములుగలదిగ గనుపించుట దృష్టిగతదోషము అడ్డముగ నుండిన 1 పదార్థము రెండుగగనుపించుట అను నీ లక్షణములు గలుగు.

చతుర్థ పటలస్థ తిమిర లక్షణము.

శ్లో॥ తిమిరాఖ్యస్సవై రోగ శ్చతుర్థ పటలంగతః। రుణద్ధిసర్వతో
దృష్టింలింగనాశమతఃపరమ్। అస్మిన్నపి తమోభూతే నాతి
రూఢే మహాగదే। చంద్రాదిత్యౌ సనక్షత్రా వంతరిక్షేచ
విద్యుతః। నిర్మలానిచ తేజాంసి భ్రాజిష్ణూనిచపశ్యతి।

తా. వాతాదిదోషములు నాలవపటలమును జెందుటచే తిమిరమను పేరం బరంగు చు దృష్టిసంతతి నడ్డగించు నిదియు * లింగనాశనమునంబడు. ఇది వృద్ధింజెందకుండు కాలమున ఆకాశమున చంద్ర సూర్య నక్షత్రములు మెఱుపులు నిర్మలముగ దీప్తతేజ ములుగలవిగ గనుపించు.

ప్రకారాంతర లింగనాశ స్వరూపము.

శ్లో॥ సఏవ లింగనాశస్తు నీలికా కాచసంజ్ఞితః।

తా. తృతీయపటలము నొందియుండు కాచబిందువు ను వేష్టించుటవలన యది 4 వ పటలమును జెందిన లింగనాశన మనియు నీలికయనియు జెప్పంబడు. ఇది అసాధ్యము.

శ్లో॥ తత్రవాతేన రూపాణి భ్రమంతీవహిపశ్యతి। ఆవిలాన్యరుణా
భాసివ్యావిద్ధానీవమానవః। పిత్తేనాదిత్యఖద్యోత శక్రచాప
తటిద్గణాన్। నృత్యతశ్చైవశిఖినస్సర్వంనీలంచపశ్యతి। కఫేన
పశ్యేద్రూపాణి స్నిగ్ధానిచ సితానిచ। సలిలప్లావితానీవ పరి
జాడ్యానిమానవః। పశ్యేద్రక్తేనరక్తానితమాంసివివిధానిచ।
ససితాన్యథకృష్ణానిపీతాన్యపిచమానవః। సన్నిపాతేనచిత్రా
ణివిప్లుతానిచ పశ్యతి। బహుధాచ ద్విధావాపి సర్వాణ్యేవ
సమంతతః। హీనాంగాన్యధికాంగానిజ్యోతీంష్యపిచపశ్యతి॥

* ఇంద్రియశక్తిని నశింపజేయుటచే లింగనాశనమనంబడు.

తా. పైజెప్పంబడిన సర్వపటలములందు వ్యాపించియుండు వాతదోషములచే రూపము దిరుగునట్టుగ కల్మషముగ యెఱ్ఱగ వంకరగ గనుపించు పిత్తదోషము వలన సూర్యుడు మిణుగురుపురుగు యింద్రధనస్సు మెఱపు అనువానిని నృత్యము సలుపు వట్టి మెఱుపులను సర్వవస్తువులను నీలముగ గాంచు కఫదోషమువలన స్నిగ్ధముగ తెల్లగ నీటిలో ముంచి తీసినట్టుగ మందముగ గనుపించు రక్తదోషమువలన యెఱ్ఱగ కొంత తెల్లగనల్లగ పసుపుగ గనుపించు. సన్నిపాతదోషమువలన బహువిధవర్ణములుగ విపరీతముగ (అనగా 1 వస్తువు 2 గ గాని లేక అనేకరూపములుగగాని) గనుపించు. మఱియు జ్యోతిస్సులు హీనమైన అంగములుగలవిగగాని లేక అధికాంగములుగలవిగగాని నానాప్రకారములుగ గాని గనుపించు.

పరిమ్లాయిక లక్షణము.

శ్లో॥ పిత్తంకుర్యాత్పరిమ్లాయిమూర్ఛితంరక్తతేజసా।
పీతాదిశ స్తదోదిక్తాన్ద్రవించాపినపశ్యతి।
వికీర్యమాణాన్ఖద్యోతైర్వృక్షాంస్తేజోభిరేవచ।

తా. పిత్తము రక్తబలముతో మిశ్రమమై పరిమ్లాయియను తిమిరరోగమునుగలుగచేయుచున్నయది. దాని సంబంధమువలన దిక్కులు యొండ సూర్యుడు పసుపువర్ణముగ మఱియు వృక్షములు మిణుగురుపురుగులు తేజస్సు అనువానితో వ్యాప్తంబైనవిగ గనుపించు.

రాగభేదమువలన లింగనాశ వివరము.

శ్లో॥ వక్ష్యామిషడ్విధంరాగైర్లింగనాశమతఃపరమ్। రాగోఽరుణో
మారుతజః ప్రదిష్టో మ్లాయీచ నీలశ్చ తథైవపిత్తాత్।
కఫాత్సిత శ్శోణితజస్సరక్త స్సమస్తదోష ప్రభవోవిచిత్రః।

తా. వర్ణభేదసంఖ్యవలన లింగనాశనమను రోగము ఆరువిధంబులగు. అందువాతజలింగనాశనం ఎఱ్ఱగనుండు. పిత్తజలింగనాశనము పచ్చగ నీలముగనుండు. కఫజలింగనాశనము తెల్లగనుండు రక్తజలింగనాశనం ఎఱ్ఱగనుండు సర్వదోషజ లింగనాశనము బహువిధవర్ణములు గలదిగనుండు.

పరిమ్లాయిరోగ విశేషలక్షణము.

శ్లో॥ అరుణామండలం దృష్ట్యాం స్థూలకాచారుణప్రభమ్।
పరిమ్లాయినిరోగేస్యాత్ మ్లాయినీలంచ మండలమ్।
దోషక్షయాత్కదాచిత్స్యాత్స్వయంతత్ర ప్రదర్శనమ్।

తా. పరిమ్లాయిరోగమునందు దృష్టికిపైన లావుగ గాజువలె ఎఱ్ఱగనుండు మండలము జనించి పచ్చగ నీలముగనుండు దానియందు దోషము తగ్గినయెడల వొకానొకప్పుడు నేత్రములు తనంతట తానే గనుపించు. (ఇచట దోషశబ్దమునకు కొందరు జన్మాంతర కర్మమనియు వచించెదరు.)

దృష్టిమండలగత రాగలక్షణము.

శ్లో॥ అరుణం మండలం వాతా చ్చంచలం పరుషంతథా। పిత్తా
న్మండలమా నీలంకాంస్యాభం పీతమేవచ। శ్లేష్మణాబహుళం
స్నిగ్ధం శంఖ కుందేందుపాండురమ్। చలత్పద్మపలాశస్థ శ్శుక్లో
బిందురివాంభసః। మృద్యమానేచ నయనే మండలం తద్విస
ర్పతి। ప్రవాళ పద్మపత్రాభం మండలం శోణితాత్మకమ్।
దృష్టిరాగో భవేచ్చిత్రో లింగనాశే త్రిదోషజే। యథాస్వం
దోషలింగాని సర్వేష్వేవ భవంతిహి।

తా. వాతమువలన దృష్టిమండలము యెఱ్ఱగ చంచలముగ గరగరగనుండు పిత్తమువలన కొంత నీలముగ కాంస్యమువంటి వర్ణముగలదిగ లేక పసుపువర్ణముగలదిగనుండు కఫమువలన విస్తారముగ జిగటుగ శంఖము మొల్లపువ్వు చంద్రుడు అనువానివలె తెల్లగనుండు మఱియు కన్నుల నలిచిన తామరాకుపై కదలుచుండు తెల్లని నీటిబిందువుల వలె యిటునటు నీరుకదలుచుండు రక్తమువలన దృష్టిమండలము పగడమువలెగాని లేక యెఱ్ఱతామర పువ్వువలె యెఱ్ఱగగానియుండు త్రిదోషజ లింగనాశనమున విచిత్రఛాయగల మండలములుగలుగు. మఱియు సర్వలింగనాశనరోగమున దానిదాని దోషలక్షణంబులు గలుగు.

దృష్టిరోగ సంఖ్య.

శ్లో॥ షడ్లింగనాశాష్షడిమేచరోగాదృష్ట్యాశ్రయాష్షట్చషడేవచస్యుః॥

తా. పూర్వోక్త 6 విధములైన లింగనాశనంబులును ఉత్తరోత్ర చెప్పంబడు 6 విధములైన పిత్తవిదగ్ధ దృష్ట్యాదిరోగంబులునుజేరి 12 విధములైన దృష్టిరోగంబులుగ నగు.

పిత్తవిదగ్ధ దృష్టి లక్షణము.

శ్లో॥ పిత్తేనదుష్టేన గతేన వృద్ధిం పీతాభ వేద్యస్య నరస్యదృష్టిః।
పీతాని రూపాణిచ తేన పశ్యే త్సవై నరః పిత్త విదగ్ధదృష్టిః॥

తా. పిత్తము దుష్టంబగుటవలన వృద్ధిఁజెంది దృష్టియందు పసుపువర్ణమును గలుగఁజేయు. దానిసంబంధమువలన సర్వపదార్థములు పచ్చగ గనుపించు. ఇదియ పిత్తవిదగ్ధ దృష్టియనంబడు.

దివాంధ్య లక్షణము.

శ్లో॥ ప్రాప్తేతృతీయం పటలంచదోషే దివానపశ్యేన్నిశివీక్షతేచ।
రాత్రౌ సశీతానుగృహీతదృష్టిః పిత్తాల్పభావా దపి తాని
పశ్యేత్ ।

తా. 3 వ పటలమునందు పిత్తదోషము వ్యాపించుటవలన పగటియందు నేత్రములు గనుపించవు రాత్రియందు చల్లగనుండుటచే పిత్తము కొరగదు దానివలన రాత్రులయందు నేత్రములు గనుపించు ఇదియు దివాంధ్యమనంబడు.

కఫవిదగ్ధ దృష్టి లక్షణము.

శ్లో॥ తథానరశ్శ్లేష్మ విదగ్ధదృష్టి స్తాన్యేవశుక్లాని హిమన్యతేతు।

తా. అటులనే కఫవిదగ్ధ దృష్టిగలవానికి సర్వపదార్థములును తెల్లగ గనుపించు.

* నక్తాంధ్య లక్షణము.

శ్లో॥ త్రిషుస్థితోయః పటలేషుదోషో నక్తాంధమాపాదయతిప్ర
సహ్య। దివాససూర్యానుగృహీతదృష్టిః పశ్యేత్తురూపాణి
కఫాల్పభావాత్ ।

తా. కఫము 3 వ పటలమును జెందుటవలన నక్తాంధ్యము జనించు అందు సూర్యుని తాపమువలన పగటియందు కఫము కొరవడుటచే పగటియందు నేత్రములు గనుపించు.

* నక్తాంధ్యమన.— రేచీకటి.

ధూమదర్శి లక్షణము.

శ్లో॥ శోకజ్వరాయాస శిరోభితాపైరభ్యాహతాయస్య నరస్య
దృష్టిః। ధూమ్రాంస్తథాపశ్యతి సర్వభావా న్సధూమ దర్శీ
తి నరః ప్రదిష్టః।

తా. శోకము జ్వరము ఆయాసము మస్తకతాపము అనువానివలన పిత్తము ప్రకోపించి దృష్టియందు వికారమును గలుగఁజేయుటవలన సర్వపదార్థములు పొగచే నావరింపంబడినటుల గనుపించు. ఈ రోగము శోకవిదగ్ధదృష్టియని చెప్పంబడు అందు సర్వవస్తువులు పగటియందు మాత్రము పొగ గమ్మినటుల గనుపించు. రాత్రియందు పిత్తము కొరవడుటవలన నిర్మలముగ గనుపించు.

హ్రస్వదృష్టి లక్షణము.

శ్లో॥ యోహ్రస్వజాడ్యో దివసేషుకృచ్ఛ్రాద్ధ్రస్వాని రూపాణిచ
తేనపశ్యేత్ ।

తా. దోషము దృష్టిమధ్యగతంబగుటవలన పగటియందు లావుగనుండు పదార్థములు సన్నగ గనుపించిన హ్రస్వదృష్టియనంబడు. (ఈ రోగము పిత్తమువలనజనించు.)

నకులాంధ్య లక్షణము.

శ్లో॥ విద్యోతతేయస్య నరస్య దృష్టిర్దోషాభిపన్నా నకులస్యయ
ద్వత్ । చిత్రాణిరూపాణిదివాసపశ్యే త్సవై వికారో నకు
లాంధసంజ్ఞః॥

తా. దృష్టిదోషముచే వ్యాప్తంబై ముంగిస దృష్టితో సమానంబై పగటియందు పలువిధరూపములుగ నగుపడుచుండిన నకులాంధ్య మనంబడు.

గంభీరదృష్టి లక్షణము.

శ్లో॥ దృష్టిర్విరూపాశ్వసనోపసృష్టా సంకోచమభ్యంతరతశ్చయా
తి।రుజావగాఢంచతమక్షిరోగం గంభీరికేతిప్రవదంతితద్జ్ఞాః॥

తా. దృష్టి వాతమువలన వికృతంబై లోన సంకోచముగలదై పొట్టతో గూడియుండిన గంభీరదృష్టి యనంబడు.

ఆగంతుక లింగనాశనము.

శ్లో॥ బాహ్యాపునర్ద్వావిహానం ప్రదిష్టౌనిమిత్తతశ్చాప్యనిమిత్తత
శ్చ। నిమిత్తత స్తత్రశిరోభితాపో జ్ఞేయస్త్వభిష్యందని దర్శ
నస్సః॥

తా. అభిఘాతలింగనాశనము 2 విధంబులు. అందొకటి యేదో యొక కారణంబునను 2 వది నిష్కారణంబునను జనించు. అందు విషవృక్ష పుష్పముపైనుండి వచ్చిన గాలియొక్క స్పర్శమువలన తల తపించి యూరకున్నను కండ్లకు దిగి కండ్లు గానరాకుండఁజేయునది శిరోభితాప మనంబడు. ఇది నిమిత్తజన్యము. దీనియందు గర్తాభిష్యంద లక్షణములే గలుగు.

అనిమిత్తజ లింగనాశ లక్షణము.

శ్లో॥ సురర్షిగంధర్వ మహోరగాణాం సందర్శనేనాపిచ భాస్కరస్య। హన్యేతదృష్టిర్మనుజస్యయస్య లింగనాశ స్త్వనిమిత్త
సంజ్ఞః। తత్రాక్షి విస్పష్టమివావభాతి వైడూర్యవర్ణావి
మలాచదృష్టిః॥

తా. దేవఋషి గంధర్వ మహాసర్ప సూర్యాదుల నరిమిజూచుటవలన దృష్టి నష్టంబైన అనిమిత్తజ లింగనాశన మనంబడును. నేత్రములు స్వచ్ఛముగ దృష్టి శ్యామల వర్ణముగ నుండు. (ఇటుల దృష్టిగత తిమిరరోగ లక్షణంబులు జెప్పంబడియె.)

కంటి తెల్లగుడ్డునందు జనించు రోగములు.

* అర్మరోగ భేదములు.

శ్లో॥ ప్రస్తార్యర్మతను స్తీర్ణం శ్యావం రక్తనిభం సితే।
సశ్వేతం మృదుః శుక్లార్మ శుక్లేతద్వర్ధతే చిరాత్।
పద్మాభం మృదు రక్తార్మయన్మాంసంచీయతే సితే।
పృథుమృద్వధిమాంసార్మ బహులంచ యకృన్నిభమ్।
స్థిరం ప్రస్తారి మాంసాఢ్యం శుష్కం స్నాయ్వర్మ పంచమమ్॥

తా. అర్మరోగంబులు ౫ విధంబులు. అందు కంటియొక్క తెల్లనిభాగముపై తెటగ విస్తీర్ణముగ నల్లగ యెఱ్ఱగనుండు మాంసము జనించిన ప్రస్తారిక మనియు తెల్లగ మృదువుగనుండు మాంసము జనించి కాలక్రమమున వృద్ధిం జెందిన శుక్లార్మ మనియు తామరవలె నెఱ్ఱగ మృదువుగనుండు మాంసము జనించిన రక్తార్మ మనియు విస్తీర్ణముగ మృదువుగ యకృత్తువలె స్థూలముగ నల్లగ గనుపించిన అధిమాంసార్మ మనియు కఠి

* అర్మమనగా—దుర్మాంసము.

నంబై ప్రసరించునదియై స్రావరహితంబై యుండు మాంసము జనించిన స్నాయ్వర్మ మనియు జెప్పంబడు.

శుక్తిరోగ లక్షణము

శ్లో॥ శ్యావాస్స్యుః పిశితనిభాస్తుబిందవో యే శుక్త్యాభాస్సితని
యతాస్స శుక్తిసంజ్ఞః॥

తా. కంటియొక్క తెల్లగుడ్డుపై నల్లగ మాంసతుల్యముగ ముత్యపుచిప్ప వర్ణతుల్యముగ బిందువులు జనించిన శుక్తియనంబడు.

అర్జున లక్షణము.

శ్లో॥ ఏకోయస్శశరుధిరోపమశ్చబిందు శ్శుక్లస్థో భవతితదర్జునంవదంతి॥

తా. కంటియొక్క తెల్లని భాగమున రక్తమువలె నొక బిందువు జనించిన అర్జున మనంబడు.

పిష్టక లక్షణము.

శ్లో॥ శ్లేష్మమారుతకోపేన శుక్లేమాంసం సమున్నతమ్।
పిష్టవత్పిష్టకం విద్ధిమలాక్తాదర్శసన్నిభమ్॥

తా. కఫవాతములవలన నేత్రములయొక్క తెల్లనిగ్రుడ్లయందు పిండివలె తెల్లగనుండు మాంసము జనించిన పిష్టకమనంబడు. ఇది మలయుక్తమైనయద్దమువలె గనుపించు.

సిరాజాల లక్షణము.

శ్లో॥ జాలాభః కఠిన శిరోమహాంత్సరక్తస్సంతానస్మృత ఇహాజాల
సంజ్ఞితస్తు॥

తా. కంటియొక్క తెల్లనిగుడ్డునందు కఠినముగ గొప్పగ యెఱ్ఱగనుండు * సిరలు వ్యాపించి వలతో సమానంబైయుండిన సిరజాల మనంబడు.

సిరాజ పిటిక లక్షణము.

శ్లో॥ శుక్లస్థాస్సితపిటికాస్సిరావృతాయాస్తా బ్రూయాదసితసమీ
పజాస్సిరాజాః॥

* సిరయనగా— బోలునరము.

తా. కంటియొక్క తెల్లనిగుడ్డుపైనుండు నల్లనిభాగమునకు సమీపమున నీరలు వ్యాపించి తెల్లనై సన్ననిబొబ్బలు గలుగంజేసిన సిరాజపిటిక యనంబడు.

బలాస లక్షణము.

శ్లో॥ కాంస్యాభోమృదురథ వారిబిందుకల్పో విజ్ఞేయో నయనసితే బలాససంజ్ఞః॥

తా. కంటియొక్క తెల్లనిభాగమున కంచుతోసమానమైన కాంతిగలదిగ కఠినముగ లేక నీటిబిందువుతో తుల్యముగనుండు గ్రంథి జనించి యొకింత యుబ్బి గుండ్రముగనుండిన బలాసమనంబడు. (ఇటుల కంటితెల్లగుడ్డునందు జనించు రోగములు చెప్పంబడియె.

పూయలస లక్షణము.

శ్లో॥ పక్వశ్శోథ స్సంధిజోయస్స్రతోద స్స్రవేత్పూయం పూతి పూయాలసాఖ్యః॥

తా. నేత్రసంధియందు వాపుజనించి పండి నాదులతో పొడుచునటుల వేదనతోడంగూడి దుర్గంధముగ చీమును గార్చుచుండిన పూయాలస మనంబడు.

ఉపనాహ లక్షణము.

శ్లో॥ గ్రంథిర్నాల్పో దృష్టిసంధావపాకీ కణ్డుప్రాయో నీరుజస్తూపనాహః॥

తా. నేత్రసంధియందు లావుగ నొకింత పక్వముగలదిగ కడుదురదతో గూడి నదిగ వేదనారహితముగనుండు గ్రంథి జనించిన నుపనాహ మనంబడు.

నేత్రనాడీ లక్షణము.

శ్లో॥ గత్వాసంధీనశ్రుమార్గేణదోషాః కుర్యుస్స్రావాన్ లక్షణైస్స్వైరుపేతాన్। తంహిస్రావం నేత్రనాడీతిచైకే తస్యాలింగం కీర్తయిష్యే చతుర్ధా॥

తా. వాతాదిదోషములు * అశ్రువులయొక్క మార్గమువలన సంధులయందు ప్రవేశించి తమతమ లక్షణములతోడంగూడి స్రావమును గలుగంజేసిన నేత్రనాడియని కొందరు వచించెదరు. అది 4 విధంబులు ఎట్లనిన.—

---

* అశ్రువులన— కంటినీరు.

శ్లో॥ పాకస్సంధౌ సంస్రవేద్యస్తు పూయం పూయాస్రావో సౌగద స్సర్వజస్తు। శ్వేతం సాంద్రం పిచ్ఛిలం సంస్రవేద్ధిశ్లేష్మాస్రావో నావికారోమతస్తు। రక్తాస్రావశ్శోణితాద్యో వికారస్స్రవేదుష్ణం తత్రరక్తం ప్రభూతమ్। హారిద్రాభం పీతముష్ణం జలం వా పిత్తాస్రావస్సంస్రవేత్సంధి మధ్యాత్॥

తా. నేత్రసంధియందు వాపుజనించి పండి చీమునుగార్చుచు సన్నిపాతాత్మకయుక్తంబైయుండిన పూయస్రావ మనంబడు. మఱియు తెల్లగ గట్టిగ బంకగ చీమును గార్చుచుండిన శ్లేష్మస్రావ మనంబడు. రక్తప్రకోపమువలన విశేషముగ ఊష్మముగ నేత్రమువలన రక్తస్రావముగలది రక్తజస్రావ మనంబడు. నేత్రసంధుల యందు పసుపుచాయగ లేక పచ్చగ వుష్ణముగ నీరుగార్చుచుండునది పిత్తస్రావ మనంబడు.

పర్వణీ అలజీలక్షణములు.

శ్లో॥ తామ్రాంతన్వీదాహ పాకోపపన్నా జ్ఞేయా వైద్యైః పర్వణీ వృత్తశోథా। జాతా సంధౌ శుక్లకృష్ణే లజీస్యాత్తస్మిన్నేవఖ్యాపితా పూర్వలింగైః॥

తా. కంటియొక్క తెల్లని సంధిపైగాని లేక నల్లనిసంధిపైగాని యెఱ్ఱగ చిన్నదిగ గుండ్రముగనుండు పిటకలుజనించి తాపయుక్తమై పండిన పర్వణియనియు అస్థానంబునందే పూర్వోక్త ప్రమేహపిటికాలక్షణయుక్తంబై పెద్దదిగనుండు పిటకలు జనించిన అలజియనియు చెప్పంబడు.

కృమిగ్రంథి లక్షణము.

శ్లో॥ కృమిగ్రంథి ర్వర్త్మనః పక్ష్మణశ్చ కండూంకుర్యుః క్రిమయస్సంధిజాతాః। నానారూపా వర్త్మ శుక్లాంతసంధౌ చరంత్యంతర్నయనందూషయంతః॥

తా. కంటి రెప్పలయందును రెప్పవెంట్రుకల సంధులయందును పలువిధములైన క్రిములు దురద జనించిన గ్రంథియనంబడు. మఱియు నది కంటియొక్క తెల్లభాగమునందలి సంధులయందు వ్యాపించి కంటియొక్క లోభాగమును చెరచి లోన రుగుచుండిన క్రిమిగ్రంథి యనంబడు.

వర్త్మరోగము ఉత్సంగపిటికా లక్షణము.

శ్లో॥ అభ్యంతరముఖీతామ్రా బాహ్యాతో వర్త్మనశ్చయా।
సోత్సంగోత్సంగపిటికా సర్వజాస్థూల కండురా॥

తా. కంటియొక్క లోభాగమున ముఖముగల కురుపుజనించి యెఱ్ఱనై కఠినంబై దురదతోగూడినదై కంటిరెప్పలయొక్క వెలుపటి మధ్యభాగమున నుబ్బియుండిన ఉత్సంగ పిటికయనంబడు. ఇది త్రిదోషములవలన జనించు.

కుంభికా లక్షణము.

శ్లో॥ వర్త్మాంతే పిటికాధ్మాతా భిద్యంతేచ స్రవంతిచ।
కుంభీక బీజసదృశాః కుంభికా స్సన్నిపాతజాః॥

తా. కంటియొక్క నొకపార్శ్వమున దాడిమవిత్తులవలెనుండు కురుపు జనించి యుదిమిన నుబ్బుచు పగిలి మసివలె పోవుచును గలుగంజేయుచుండిన కుంభికయనం బడు. ఇది త్రిదోషములవలన జనించు

పోథకీ లక్షణము.

శ్లో॥ స్రావిణ్యః కండురాగుర్వ్యో రక్తసర్షప సన్నిభాః।
రుజావంత్యశ్చ పిటికాః పోథక్య ఇతికీర్తితాః॥

తా. రెప్పలయొక్క లోభాగములో యెఱ్ఱావాలప్రమాణముగల కురుపులు జనించిన రక్తమువుగార్చుచు దురదతోగూడి జడత్వము కనుపొప్పిగలవై యుండిన పోథకీ యనంబడు.

వర్త్మశర్కరా లక్షణము.

శ్లో॥ పిటికాయాఖరాస్థూలసూక్ష్మాభిరభి సంవృతా।
వర్త్మస్థాశర్కరా నామసరోగో వర్త్మదూషకః॥

తా. కంటియందు కఠినముగ లావుగ నుండుకురుపు జనించి చుట్టు సన్నని కురుపులవలన వ్యాప్తంబైయుండిన వర్త్మశర్కరయనంబడు. ఇది కంటిరెప్పలం జెరచు.

అర్శోవర్త్మ లక్షణము.

శ్లో॥ ఉర్వారు బీజప్రతిమాః పిటికా మందవేదనాః।
శ్లక్ష్ణాః ఖరాశ్చ వర్త్మస్థా స్తదర్శో వర్త్మకీర్త్యతే॥

తా. కంటిరెప్పలయందు దోసవిత్తులతో సమానంబులుగ అల్పవేదన నునుపు కాఠిన్యము గలవిగనుండు కురుపులు జనించిన అర్శోవర్త్మయనంబడు.

శుష్కార్శో లక్షణము.

శ్లో॥ దీర్ఘాంకురః ఖర స్తబ్ధో దారుణో భ్యంతరోద్భవః।
వ్యాధిరేషోతి విఖ్యాత శ్శుష్కార్శో నామనామతః॥

తా. కంటిలోపల పొడవుగ గరగరగ కఠినముగ దుఃఖకరముగనుండు మాంసపు మొలక జనించిన శుష్కార్శమనంబడు. ఇది త్రిదోషములవలన జనించు.

అంజన లక్షణము.

శ్లో॥ దాహతోదవతీతామ్రా పిటికావర్త్మసంభవా।
మృద్వీమందరుజా సూక్ష్మాజ్ఞేయా సాంజననామికా॥

తా. దాహము పోట్లు అనువానితోడంగూడి యెఱ్ఱగ మృదువుగ చిన్నదిగ కొంచెం వేదనగలదిగనుండు కురుపు రెప్పలయందు జనించిన అంజనమనంబడు ఇది త్రిదోషములవలన జనించు.

బహుళవర్త్మ లక్షణము.

శ్లో॥ వర్త్మోపచీయతేయస్య పిటికాభి స్సమంతతః।
సవర్ణాభి స్థిరాభిశ్చ విద్యా ద్బహుళవర్త్మతత్॥

తా. రెప్పలయొక్క సర్వప్రదేశము చర్మముతో సమానముగ కఠినముగనుండు కురుపులవలన వ్యాప్తంబై యుబ్బియుండిన బహుళవర్త్మమనంబడు ఇది త్రిదోషములవలన జనించు.

వర్త్మబంధ లక్షణము.

శ్లో॥ కండూమతాల్పతోదేన వర్త్మశోథేనయోనరః।
నసమంఛాదయేదక్షి యత్రాసౌవర్త్మబంధకః॥

తా. రెప్పలువాచి దురద కొంచెము వేదన అనువానితోడం గూడియుండుటవలన మూయుట కనుకూలించకుండిన వర్త్మబంధయనంబడు. ఇది త్రిదోషములవలన జనించు.

క్లిష్టవర్త్మ లక్షణము.

శ్లో॥ మృద్వల్పవేదనంతామ్రం యద్వర్త్మసమమేవచ।
అకస్మాచ్చభవేద్రక్తం క్లిష్టవర్త్మేతితద్విదుః॥

తా. నేత్రములయొక్క క్రిందిరెప్పలు పైరెప్పలు ఏకకాలంబున మృదువులై అల్పవేదనగలవై యెఱ్ఱనై యకస్మాత్తుగ గడుసెఱ్ఱగనైన క్లిష్టవర్త్మమనంబడు. ఇది కఫరక్తములవలన జనించు.

వర్త్మకర్దమ లక్షణము.

శ్లో॥ క్లిష్టంపునః పిత్తయుతం శోణితం విదహేద్యదా ।
తదాక్లిన్నత్వమాపన్న ముచ్యతే వర్త్మకర్దమః ॥

తా. పూర్వోక్తక్లిష్టవర్త్మమునందు మరల పిత్తయుక్తరక్తం బెప్పుడుదిగజో అప్పుడది బురదవలెనగు. ఇదియ వర్త్మకర్దమ మనంబడు. ఇది పిత్తాధిక సన్నిపాతము వలన జనించు.

శ్యావవర్త్మ లక్షణము.

శ్లో॥ వర్త్మయద్బాహ్యతోంతశ్చ శ్యావంశూనంసవేదనమ్ ।
తదాహుశ్శ్యావవర్త్మేతి వర్త్మరోగవిశారదాః ॥

తా. రెప్పలయొక్క పైభాగము లోభాగము నల్లనై వాచి పోట్లుతో గూడి యుండిన శ్యావవర్త్మమనంబడు. ఇది వాతాధిక త్రిదోషములవలన జనించు.

ప్రక్లిన్నవర్త్మ లక్షణము.

శ్లో॥ అరుజంబాహ్యతశ్శూనం వర్త్మ యస్యనరస్యహి ।
ప్రక్లిన్నవర్త్మ తద్విద్యాత్క్లిన్న మత్యర్థమంతతః ॥

తా. రెప్ప యొకింత వేదన వెలపట వాపుగలదై రెప్పలోలుకులకు సమీపమున మిక్కుటముగ చితచితలాడుచుండిన ప్రక్లిన్న వర్త్మమనంబడు. ఇది కఫాధిక్యము వలన జనించు.

అక్లిన్నవర్త్మ లక్షణము.

శ్లో॥ యస్యధౌతాన్యధౌతాని సంబధ్యంతే పునఃపునః ।
వర్త్మాన్యపరిపక్వాని విద్యాదక్లిన్న వర్త్మతత్ ।

తా. కంటిరెప్పలం గడిగినను, లేక గడుగకున్నను బంకవలె పలుమారు కరచుకొని లోభాగము బండక చీముతో గూడకనుండిన అక్లిన్నవర్త్మమనంబడు.

వాతహతవర్త్మ లక్షణము.

శ్లో॥ విముక్తసంధినిశ్చేష్టం వర్త్మయస్య నమీల్యతే ।
ఏతద్వాతహతంవర్త్మ జానీయాదక్షిచింతకః ॥

తా. రెప్పసంధులు వీడుటవలన కన్నులదెరచుటకు మూయుట కశక్యంబై చిన్నదియై రెప్పలు మూతపడకుండిన వాతహతవర్త్మమనంబడు.

అర్బుద లక్షణము.

శ్లో॥ వర్త్మాంతరస్థంవిషమం గ్రంధిభూతమవేదనమ్ ।
ఆచక్షతేర్బుదమితి సరక్తమవిలంబితమ్ ॥

తా. రెప్పలయొక్క లోభాగమున మందవేదనగలదై కొంచెం యెఱ్ఱనై శీఘ్రముగ వృద్ధిజెందునదియై విషమమై దానియందు గ్రంధిజనించిన అర్బుదమనంబడు. ఇది త్రిదోషములవలన జనించు.

నిమేష లక్షణము.

శ్లో॥ నిమేషిణీస్సిరావాయుః ప్రవిష్టోవర్త్మసంశ్రయః ।
ప్రచాలయతి వర్త్మాని నిమేషం నామతంవిదుః ॥

తా. రెప్ప నాశ్రయించియుండు వాయువు నిమేషోన్మేషముల జేయునట్టి సిరలయందుజేరి రెప్పల గదలింపుచుండిన నిమేషమనంబడు.

శోణితార్శో లక్షణము.

శ్లో॥ వర్త్మస్థోయోవివర్ధేత లోహితోమృదురంకురః ॥
తద్రక్తజంశోణితార్శ ఛిన్నంఛిన్నంప్రవర్ధతే ॥

తా. రక్తసంబంధమువలన రెప్పలయొక్క లోభాగమున యెఱ్ఱగ మృదువుగనుండు మొలకలుజనించిన శోణితార్శమనంబడు. దీనిని బలుమారు గోసినను మరల బెరుగుచుండు.

లగణ లక్షణము.

శ్లో॥ అపాకీ కఠినస్థూలో గ్రంధిర్వర్త్మభవోరుజః ।
సకండూః పిచ్ఛిలః కోల సంస్థానో లగణస్తుసః ॥

తా. రెప్పలయందు రేగుకాయవలె కఠినముగ స్థూలముగ కండూయుక్తముగ బిగటుగనుండు గ్రంథి జనించిన లగణమనంబడు. ఇది కఫాధిక్యమువలన జనించు. దీనియందు పోట్లుపాకము (పండుట) లేకుండు.

బిసవర్త్మ లక్షణము.

శ్లో॥ త్రయోదోషాబహిశ్శోథం కుర్యుశ్ఛిద్రాణివర్త్మనోః।
ప్రస్రవత్యంతరుదకం బిసవద్బిసవర్త్మతత్॥

తా. దోషత్రయప్రకోపమువలన రెప్పల పైభాగము వాచి ఛిద్రములతోగూడి తామరతూండ్లువలె లోన నీరునుగార్చుచుండిన బిసవర్త్మమనంబడు.

కుంచన లక్షణము.

శ్లో॥ వాతాద్యావర్త్మ సంకోచం జనయంతియదామలాః।
తదాద్రష్టుంనశక్నోతి కుంచనంనామతద్విదుః॥

తా. ప్రకోపించిన వాతాదిదోషములు రెప్పల చిన్నవిగజేసిన నేత్రముల దెరచి చూచుట కశక్యంబగు. ఈ రోగము కుంచనమనియు లేక కృచ్ఛ్రోన్మీలనమనియు చెప్పంబడు.

పక్ష్మకోప లక్షణము.

శ్లో॥ ప్రచాలితాసి వాతేన పక్ష్మాణ్యక్షి విశంతిహి।
ఘృష్యంత్యక్షి ముహుస్తాని సంరంభం జనయంతిచ।
అసితేసితభాగేచ మూలకోశాత్పతంత్యపి।
పక్ష్మకోపస్సవిజ్ఞేయో వ్యాధిఃపరమదారుణః॥

తా. వాతముచే కంటిరెప్పలు చలింపజేయబడుటవలన వెంట్రుకలు కంటిలో ప్రవేశించి పలుమారు తెల్లగుడ్డునందుగాని నల్లగుడ్డునందుగాని రాగసికొనుటచే వాపు గలిగి వెంట్రుకలు మూలమునుండి వదలు. ఇదియు పక్ష్మకోపమనియు అథవా ఉపపక్ష్మమనియు చెప్పంబడు యిది కడుభయంకరమైనది.

పక్ష్మశాత లక్షణము.

శ్లో॥ వర్త్మ పక్ష్మాశయగతం పిత్తం రోమాణిశాతయేత్।
కండూదాహంచ కురుతే పక్ష్మశాతం తమాదిశేత్॥

తా. రెప్పలు రెప్పవెంట్రుకలు వీనిమూలమునందుండు పిత్తము ప్రకోపించుటవలన వెంట్రుకలూడి రెప్పలయందు దురదను దాహమును గలుగంజేసిన పక్ష్మశాతమనంబడు.

త్రికటుకాద్యంజనము.

శ్లో॥ [ఆయుర్వేదే] కటుత్రయంచాపి ఫలత్రయంచ జ్యోతిష్మతీ
వేల్లకరంజబీజమ్। ప్రపౌండరీకం మధుకంచతామ్రం సింధూ
ద్భవంవై పటికంచశంఖమ్। రసాంజనం గైరిక చందనేద్వే
ద్రాక్షానిశాశాబరలోధ్రకంచ। తుత్థంచపీతాహ్వయరోహి
ణీచ పేష్యంకరంజ స్వరసేనసర్వమ్।తుత్థాదిరేకో ద్విగుణో
రసాదిః ప్రపౌండరీకాది గణస్త్రిభాగమ్। శేషం చతుర్భాగ
మిదంనిహన్యాద్వర్తిస్సునేత్ర స్సకలాంశ్చరోగాన్।కాచంచ
పుష్పంపటలంవ్రణంచదుర్మాంసకండూపిటకంకుకూనమ్।దా
హంచరాగంచనిశాన్ధతాంచతథాధిమన్థంవినిహంతిశీఘ్రమ్॥

తా. త్రికటుకములు కరకతాండ్ర యుసిరికెలు పెద్దుడువిత్తులు వాయువిడంగములు గానుగవిత్తులు యివి దినుసుకు నాలుగేసిభాగములు ప్రపౌండరీకము అతిమధురము తామ్రభస్మము సైంధవలవణము పటిక శంఖము యివి దినుసుకు 3 భాగములు రసాంజనము కావిరాయి శ్రీగంధము రక్తచందనము ద్రాక్షపండు పసపు తెల్లలొద్దుగ లొద్దుగ ఇవి దినుసుకు రెండేసిభాగములు మైలుతుత్తము మ్రానిపసపు కటుకరోహిణి ఇవి దినుసుకొక్కొకభాగము ఇటుల వానినెల్ల ఖల్వములోనునిచి గానుగచెక్క రసముతో మర్దించి కణికలుజేసి ఉదకముతో జాదికన్నునబెట్టిన కాచము పువ్వులు పటలములు వ్రణములు దుర్మాంసము దురదలు పొక్కులు కూనలు కంటియందుమంటు రొయింపులు రేచీకటి అధిమంథము మొదలగు సర్వనేత్రరోగముల తీవ్రముగ హరింపంజేయు.

కతకాద్యంజనము.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] కతకస్యఫలంశంఖ సైంధవం త్ర్యూషణం
సితా। ఫేనోరసాంజనంక్షౌద్రం విడంగానిమనశ్శిలా। కుక్కు
టాండకపాలంచ ఖల్వమధ్యే వినిక్షిపేత్। సర్వమేతత్సమం

కృత్వానారీ క్షీరేణపేషయేత్ । తిమిరం పటలంకాచ మర్మ
శుక్రం వ్యపోహతి । కండూక్లేదార్బుదంహంతిమలంబాహ్యం
జయేత్తతః ॥

తా. చిల్లగింజ శంఖము సైంధవలవణము త్రికటుకములు పంచదార సముద్రపు నురుగు రసాంజనము తేనె వాయువిడంగములు మణిశిల కోడిగుడ్డు పెంకులు వీనిని సమభాగములుగ ఖల్వములోనునిచి చనుబాలతో మర్దించి కణికలుజేసి నిమ్మపండ్ల రసముతో చాది కన్నులబెట్టిన (శుక్లరోగము కండ్లదృష్టిని పోగొట్టెడి రోగము) తిమిరము * పటలము కాచము అర్మరోగము కంటిపువ్వులు దురద నీరుగారుట నేత్రార్బుదము కండ్లపుసి హరించు.

గరుడాంజనము.

శ్లో॥ [పూజ్యపాదీయే] త్రుటిచ మరిచతుత్థం సైంధవం వారిఫేనం
పటికదరదశంఖంచందనంకుష్ఠలాక్షా।రజనినరకపాలంకుక్కు
టాండంకునట్యాంనితకశశిసురాహ్వా తార్క్ష్యశైలంసరాళమ్।
అజపయసిచ వర్షాభూనదృగ్భృంగిసిలి సలిలజ విజయాభి
ఘృష్టతంసప్తవారమ్। తిమిరపటలకాచం ధూమ దృక్కాంధ
కారం కుకున కుసుమక్లేదం సిందురం నేత్రపాకమ్। గరుడ
సదృశదృష్టిం నిర్మలత్వం ప్రభావం మనుజ హితకరార్థం
భాషితం పూజ్యపాదైః॥

తా. ఏలకులు మిరియాలు శుద్ధిజేసిన మైలుతుత్తము సైంధవలవణము సముద్రపు నురుగు పటిక ఇంగిలీకము శంఖము శ్రీగంధము చెంగల్వకోష్టు లక్కదియ్యము పసుపు మనుజుని తలపుర్రె కోడిగుడ్డు పెంకులు మణిశిల చిల్లగింజలు పచ్చకర్పూరము దేవదారు రసాంజనము గుగ్గిలము వీనిని సమభాగముగ ఖల్వములోనునిచి మేకపాలు గలిజేరు పొన్నగంటి గుంటగలగర నీలి తెల్లకలువ తక్కలి అను వాని రసములలో ప్రతిదానిచే నొక్కొక మారు మర్దించి కణికలుజేసి ఉదకముతో చాది కన్నులబెట్టిన తిమిరము పొరలు కాచము పొగకప్పిన కన్నులు గనుపించని కన్నులు కూసలు కంటిపువ్వులు కంటిపుసి కంటిఘొంటపు నేత్రపాకము హరించి గరుడునితో సమానమైన దృష్టి నైర్మల్యము గలుగు. ఇది లోకహితార్థమై పూజ్యపాదునిచే జెప్పంబడియె.

---

* పటలముకంటిపొరలు.

నయనామృతము.

శ్లో॥ [ఆయుర్వేదే] కర్పూరమంజనంతుత్థంతార్క్ష్యపీతకరోహిణీ।
వరాటంసైంధవంవ్యోషంఫేనంమధుకచందనమ్।
శంఖంచతత్సమంపిష్ట్వా మాతులుంగరసేనతు।
మధుసర్పిర్యుతంచైవప్యంజనం నయనామృతమ్॥

తా. పచ్చకర్పూరము శుద్ధిజేసిన సౌవీరాంజనము శుద్ధిజేసిన మైలుతుత్తము రసాంజనము మ్రానిపసుపు కటుకరోహిణి గవ్వలు సైంధవలవణము త్రికటుకములు సముద్రపు నురుగు యష్టిమధుకము శ్రీగంధము శంఖము వీనిని సమభాగములుగ ఖల్వములోనునిచి మాదీఫలరసముతో మర్దించి కణికలుజేసి తేనెతోగాని లేక నేతితోగాని చాది కన్నులబెట్టిన సర్వనేత్రరోగములు హరించు.

గరుడాంజనము.

శ్లో॥ [రసరత్నాకరే] కతక సైంధవ తుత్థకటుత్రయం పటికశంఖ
వరాట రసాంజనమ్। కునటితామ్ర మయోహి మరోహిణీ
జలధిఫేనవచా నృకరోటికా। ఉరగపారద టంకణమంజనం
త్రిఫలయా మధురోచనకంయుతమ్। కరజవల్కరసేన సుపే
షితం గరుడదృష్టి సమం కురుతేదృతమ్।

తా. చిల్లగింజలు సైంధవలవణము శుద్ధిజేసిన మైలుతుత్తము త్రికటుకములు పటిక శంఖము గవ్వలు రసాంజనము రక్తమణిశిల తామ్రభస్మము యినుపభస్మము పచ్చకర్పూరము కటుకరోహిణి సముద్రపు నురుగు వస మనుజుని తలపుర్రె సీసభస్మము రసభస్మము వెలిగారము సౌవీరాంజనము కరకతాండ్ర యుసిరికెలు యష్టిమధుకము గోరోచనము వీనిని సమభాగములుగ ఖల్వములోనునిచి క్రానుగచెక్క రసముతో బాగుగ మర్దించి కణికలుచేసి నీళ్ళతో చాది కన్నులబెట్టిన గరుత్మంతునితో సమానమైన దృష్టిగలుగు.

నేత్రరోగమునకు రసక్రియ.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] పారదోవిధృమంనాగ సీసంచరసాంజనమ్।
సైంధవంత్ర్యూషణంతామ్రం తుత్థంగైరికలోధ్రకమ్।

పుత్రజీవీశిలాముస్తా గిరికర్ణ్యశ్చ భయాంసమమ్ ।
చించాసౌవీరకంశుద్ధం నింబపత్రద్రవైస్థితమ్ ।
పిష్ట్వాతామ్రతలేక్షౌద్రైః వర్తికాచార్మ శుక్లజిత్ ॥

తా॥ రసభస్మము పగడము సీసభస్మము కాసీసము రసాంజనము సైంధవలవణము త్రికటుకములు తామ్రభస్మము శుద్ధిచేసిన మైలుతుత్తము కావిరాయి లొద్దుగచెక్క పుత్రజీవివిత్తులు శుద్ధిచేసిన మణిశిల తుంగముస్తెలు తెల్లగంటెనవిత్తులు కరక్కాయ చింతగింజలు శుద్ధిచేసిన సౌవీరాంజనము వీనిని సమభాగములుగ ఖల్వములో నునిచి వేపాకురసముతో మర్దించి ముద్దజేసి తామ్రపుపాత్రలోనునిచి తేనెబోసి రాగిగిన్నెతో మర్దించి కణికలుజేసి తేనెతోనరది కన్నులబెట్టిన అర్మము కంటిపువ్వులు హరించు.

నేత్రాంజనము.

శ్లో॥ [ఆయుర్వేదే] కణాసౌవీరకర్పూర నాగ పారదతీక్ష్ణకమ్ ।
విషంచలోహ పాత్రేతు నంద్యావర్త రసైర్దినమ్ ।
మర్దయేల్లోహ ముష్ట్యాథవటికాం చూర్ణితాంక్షిపేత్ ।
మర్దితం మర్దయేద్భూయోవర్తి శ్శుక్లాన్ల పిత్తజిత్ ।

తా॥ పిప్పళ్లు సౌవీరాంజనము కర్పూరము సీసభస్మము రసభస్మము యినుపభస్మము శుద్ధిచేసిన వసనాభి వీనిని సమభాగములుగ నినుపపాత్రలోనునిచి నంద్యావర్తపురసముతో నొకదినము యినుపగుండుతో మర్దించి పటికపొడుము కలిపి మరల మర్దించి కణికలుజేసి యెండించి కన్నులబెట్టిన కంటిపువ్వులు ఆమ్లపిత్తము హరించు.

తామ్రాద్యంజనము.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] మృతతామ్రం సథాన్యాభ్రం శిఖితుత్థంచ
ఖర్పరీ । దశనిష్కంపృథక్చూర్ణమేకీకృత్యచఖర్పరే। క్షిప్త్వా
మందాగ్నినా పాచ్యంతద్గర్భే శుద్ధగంధకమ్। దత్వాల్పమల్పం
భూయోహిరుధ్వాధూమం ప్రయత్నతః। చూర్ణితంజాయతే
శుద్ధం త్రింశత్కర్షంతు గంధకమ్। సముత్తార్య క్షిపేత్తోయే
ప్రస్థమాత్రేతుమర్దయేత్ ।తజ్జలంచాన్యభాండస్థంకృత్వాధః
కిట్టవర్జితమ్। తజ్జలంచాతిపేశోష్యంఘనీభూతే విఘట్టయేత్ ।

శిఖితుత్థం శిలాచూర్ణం కర్షాంశం వస్త్రగాలితమ్ । మధ్వా
జ్యస్తన్యతోఖ్యాతం సర్వనేత్రరుజాపహమ్॥

తా. తామ్రభస్మము ధాన్యాభ్రకము మైలుతుత్తము శుద్ధిచేసిన కళి వీనిని దినుసుకు 10 నిష్కములయెత్తుచొప్పున చూర్ణముగావించి యేకముజేసి మూకుడులో నునిచి పొయిమీదబెట్టి అందు శుద్ధిజేయబడి చూర్ణజేయబడిన 30 కర్షముల గంధకమును పలుమారు కొంచెకొంచెముగా వేయుచు దానిపొగ బైలువెడలకుండు నటుల పైమూకుడుమూతిని మరియొకమూకుడుచే మూయుచు గంధకంబంతయు జీర్ణంబగు వఱకు పాకముజేసిన శుద్ధంబగు. పిదప దానిని పొంగశీతలమున దీసి 1 ప్రస్థపు నీళ్లలో కలిపి మర్దించి నీళ్లకడుగుననుండు మష్టును వర్జించి మరియొక కుండలోబోసి గట్టియగు వరకు యెండబెండించి అందు కర్ష ప్రమాణము శుద్ధిచేసిన మైలుతుత్తమును శుద్ధిజేసిన శిలాజిత్తును చూర్ణముగావించి వస్త్రగాళితముజేసి కలిపి కణికలుజేసి తేనెతోగాని లేక నేతితోగాని లేక చనుబాలతోగాని చాది కన్నులబెట్టిన సర్వనేత్రరోగములుహరించు.

రసాంజనాద్యంజనము.

శ్లో॥ [చరకే] శుక్లార్మజేవిషంకృష్ణా యుక్తంగోమూత్రభావితమ్ ।
సాముద్రఫేనంపటికం కురువిందరసాంజనమ్ ।
కూర్మపృష్ఠంచతుల్యాంశం సర్వాంశంచమనశ్శిలా ।
శిలాయాద్విగుణంవ్యోషం వ్యోషాద్ద్విగుణసైంధవమ్ ।
లోహచూర్ణంవిషంచైవ ప్రత్యేకంసైంధవాంశకమ్।
పిష్ట్వాక్షౌద్రయుతంచాజ్యం పిల్లశుక్లార్మకంజయేత్ ।

తా. అతివస పిప్పళ్ళు ఈ రెంటిని గోమూత్రముతో భావనచేసి చాది కన్నుల బెట్టిన కంటిపువ్వులు నీరుగారుట హరించు. మరియు సముద్రపునురుగు పటిక యింగిలీకము రసాంజనము తాబేటివీపు పుర్ర ఇవి సమభాగములు వీనికి సమము శుద్ధిచేసిన రక్తమణిశిల రక్తమణిశిలకు రెండింతలు త్రికటుకములు దానికి రెండింతలు సైంధవలవణము సైంధవలవణమునకు సరిసు లోహభస్మము లోహభస్మమునకు సమము అతివస ఇటుల వీనినెల్ల నేకముజేసి తేనెతోగాని లేక నేతితోగాని నూరి కణికలుజేసి కన్నుల బెట్టిన కంటిపుసి కంటిపువ్వులు అర్మరోగము వీనిని హరింపజేయు.

చార్ద్రికిం చాక్ష్యమృతమధుమృతైస్స్యాత్కల్పితం నేత్రవర్తి।
పటలతిమిరపుష్పం కండుకం లోహితంచ శ్వయథుజలనిబ
ద్ధం చంద్రవాక్యం చంద్రకంచ॥

తా. చిల్లగింజ శుద్ధిజేసిన మణిశిల పునీరికపప్పు శుద్ధిజేసిన పాలతుత్తము శుద్ధిజేసిన యింగిలీకము యష్టిమధుకము లొద్దుగచెక్క శుద్ధిజేసిన తాళకము శుద్ధిజేసిన సౌవీరము త్రికటుకములు కానుగచెక్క నెమలిచెక్క దేవదారు మానిపసపు మిరియాలు పటిక తెల్లకలువ శంఖము తామ్రభస్మము వాగభస్మము అభ్రకభస్మము కాంతభస్మము శుద్ధిజేసిన రక్తమణిశిల శుద్ధిజేసిన తాళకము పిప్పళ్లు పుష్పసముద్రపునురుగు శావిరాయి వీనిని సమభాగములుగ ఖల్వములోనునిచి వత్తియాడలు కొంతి గుంటగలగర అల్లము అనువానిరసములతో మర్దించి కణికలుజేసి అవుకెన్నతోగాని తేనెతోగాని నేతితోగానిచాది కన్నులబెట్టిన కంటిపొరలు తిమిరములు కంటిపువ్వులు దురద యెఱుపు కంటివాపు నీరుగారుట వీనిని వారింపంజేయునని చంద్రుడు వచించె.

నయనామృతము.

శ్లో॥ [ఆయుర్వేదే] మయూరతుత్థంసింధూత్థం తుత్థం ఫేనం రసాంజనమ్। టంకణం మరిచం తుల్యం జంబీర రసపేషితమ్।
త్రిరాత్రం తామ్రపాత్రస్థం కాచార్మ పటలాపహమ్। కండూవ్రణహరంనామ్నా నయనామృతముత్తమమ్॥

తా. శుద్ధిజేసిన మైలతుత్తము సైంధవలవణము శుద్ధిజేసిన పాలతుత్తము సముద్రపునురుగు రసాంజనము వెలిగారము మిరియాలు వీనిని సమభాగములుగ తామ్రపుపాత్రలోనునిచి నిమ్మపండ్లరసముతో 3 దినములు మర్దించి కన్నులబెట్టిన కాచము అర్మము పొరలు దురద వ్రణము వారించు.

ఖర్పర్యాద్యంజనము.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] ఖర్పరితుత్థ రసాంజనం ఫేనం శంఖశిలానిపునర్నవత్రిఫలా। నింబరసేన విమర్ద్యచవటికాః కాచతిమిర పటలానిచపుష్పమ్॥

తా. శుద్ధిజేసిన కపరి శుద్ధిజేసిన మైలతుత్తము రసాంజనము సముద్రపునురుగు శంఖము శుద్ధిజేసిన మణిశిల తెల్లగలిజేరు త్రిఫలములు వీనిని సమభాగములుగ ఖల్వ

ములోనునిచి నిమ్మపండ్లరసముతో బాగుగనూరి కణికలుజేసి నీళ్లతోనాది కన్నులబెట్టిన కాచము తిమిరము పొరగప్పిన కండ్లు కంటిపువ్వు వారించు.

తిలపుష్పాంజనము.

శ్లో॥ [బాహటే] మరీచంఖర్పరీచైవ తిలపుష్పంతథైవచ।
వర్తైకంద్విగుణం ప్రోక్తం జంబుసీరేణ పేషయేత్।
నాశయేత్తిమిరంకండూం పటలాన్యర్బుదానిచ।
అతిరక్తానిమాంసాని హ్యేకరాత్రేణనాశయేత్॥

తా. మిరియాలు 2 భాగములు శుద్ధిజేసిన కపరి 4 భాగములు నువ్వులపువ్వు 8 భాగములు యిటుల వీనినెల్ల ఖల్వములోనునిచి నిమ్మపండ్లరసముతో మర్దించి కణికలుజేసి కన్నులబెట్టిన * తిమిరములు దురద కంటిపొరలు అర్బుదము కంటియెఱుపు గుర్మాంసము 1 దినములో వారించు.

మరిచాంజనము.

శ్లో॥ [ఆయుర్వేదే] మరిచామలకం కరంజబీజం క్రమవృద్ధ్యోత్తర భృంగతోయవర్తిః। తిమిరంపటలం హంతికాచం సుకృతం కర్మయథాకృతంథవేత్తత్॥

తా. మిరియాలు 1 భాగము పునీరికవరుగు 2 భాగములు కానుగవిత్తులు 3 భాగములు యిటుల వీనిని ఖల్వములోనునిచి గుంటగలగరాకురసముతో నూరి కణికలుజేసి నేత్రములయందంజనము జేసిన కానరానికన్నులు పొరలు కాచము జన్మాంతర సుకృతకర్మవలన వారించు.

చంద్రప్రభాంజనము.

శ్లో॥ [సిద్ధవిద్యాభూః] ఫేనంచముండం కతకస్యబీజం నారంకపారంసహాకుక్కుటాండమ్। మనశ్శిలామాధవసంప్రయుక్త మాజన్మజాతం కుసుమంవిహంతి॥

తా. సముద్రపునురుగు యినుపభస్మము చిల్లగింజ పచ్చకపాలము కోడిగుడ్లపెంకులు శుద్ధిజేసిన మణిశిల వీనిని సమభాగములుగ ఖల్వములోనునిచి తేలకజ్జ కషాయ

* తిమిరమనగా—కండ్లు గానరాకుండుట.

ముతోనూరి కణికలుజేసి కన్నులబెట్టిన జనించినది మొదలుకొనియుండు కంటిపువ్వులు హరించు.

చంద్రోదయవర్తి.

శ్లో॥ [ఆయుర్వేదే] * హరిద్రానింబపత్రాణి పిప్పలీమరిచానిచ। † విభీతకకరంజాని శంఖనాభిర్మనశ్శిలా। ¶ ఏతానిసమభాగా నిచ్ఛాగామూత్రేణపేషయేత్। ‡ నాశయేత్తిమిరంకండూం పటలాన్యర్బుదానిచ। అపిత్రివార్షికంశుక్రం మాసేనైకేన నాశయేత్। అధికానిచమాంసాని రాత్ర్యంధత్వంతథైవ చ। వర్తిశ్చంద్రోదయానామ నృణాందృష్టివిశోధినీ॥

తా. పసపు వేపచిగురు పిప్పళ్ళు మిరియాలు తానికాయలలోని పలుకులు కానుగవిత్తులు శంఖము శుద్ధిజేసినవాభి శుద్ధిజేసిన మణిశిల వీనిని సరుభాగములుగ ఖల్వములోనునిచి మేకపంచితముతోనూరి కణికలుజేసి నీళ్ళతోచాది కన్నులబెట్టిన కండ్లుశానరాకుండుట దురద పొగలు అర్బుదము 3 సంవత్సరములుగనుండు కంటిపువ్వులు దుర్మాంసములు రేచీకటి వీని 1 మాసములో హరింపజేయు.

నేత్రరోగములకు దార్వ్యాద్యంజనము.

శ్లో॥ [శారీరే] దార్వ్యంచపటలంకాచం పిల్లంరక్తం తథార్జునమ్। స్రావార్మనక్తరోగాణి కండూక్లేదంవ్యపోహతి। యూధికాఘర్షణంమూలం వర్త్మరోగంవినాశయేత్। నాశయే చ్ఛుక్లరోగాంశ్చ విజానీయా ద్విశేషతః॥

తా. రసాంజనము కన్నులబెట్టిన కంటిపొరలు కాచము కంటిపువి యొలుపు అర్జునము నీరుగారుట అర్మరోగము రేచీకటి దురద కండ్లుబ్బుకొనుట వీనిని హరింపజేయు. మరియు అడవిమొల్ల గంధమును కన్నులబెట్టిన కంటినొప్పి వర్త్మరోగము పువ్వులు వీనిని హరింపజేయు.

* హరీతకీవచాకుష్ఠం † విభీతకస్యమజ్జాచ. ¶ సర్వమేతత్సమంకృత్వా
‡ హరేత్కండూంచ తిమిరమర్బుదంపటలానిచ । అతిరక్తాని మాంసాని శుష్కంవర్త్మనిహంతిచ.

గిరికర్ణికాద్యంజనము.

శ్లో॥ [అన్యశాస్త్రే] సితగిరికర్ణిమూలం బీజంపుష్పాణిపేషయేద్వర్తిమ్। శంఖంనిశాభయశుంఠిగతమపిచక్షుర్నివర్తయేత్॥

తా. తెల్లగంటెనవేరు దానివిత్తులు పువ్వులు శంఖము పసపు కరక్కాయ శొంఠి వీనిని సమభాగములుగ గ్రహించి గంటెనవేరురసముతో మర్దించి కన్నులబెట్టిన పోయిన కన్నులుకూడ మరలవచ్చును.

కుమారికా వర్తి.

శ్లో॥ [మతాంతరే] అశీతిస్తిలపుష్పాణి మరిచానిచషోడశ। పంచాశజ్జాతిపుష్పాణి షష్టిఃపిప్పలితండులాః। * ఇయాంచంద్రప్రభానామ వర్తిస్తిమిరనాశినీ॥

తా. నువ్వులపువ్వులు 80 మిరియాలు 16 జాజిపువ్వులు 50 పిప్పలిబియ్యము 60 యిటుల వీనిమెల్లనూరి కణికలుజేసి కన్నులబెట్టిన తిమిరములు హరించు.

శిలాద్యంజనము.

శ్లో॥ [నూరసూత్రే] శిలామాగధికర్పూరం పురాణంతింత్రిణీఫలమ్। కరజంనూరసూత్రేణ దివానక్షత్రదర్శనమ్॥

తా. శుద్ధిజేసిన మణిశిల పిప్పళ్ళు పచ్చకర్పూరము ప్రాతచింతపండు కానుగవిత్తులు వీని నుదకముతోనూరి కన్నులకుబెట్టిన పగటియందు నక్షత్రములు గనుపించు.

నారికేళాంజనము.

శ్లో॥ [భేషజకల్పే] దార్వీవరామధుకమంభసినారికేళేపక్త్వాష్టభాగపరిశిష్టరసంపునస్తత్। సాంద్రంవిపాచ్యనళిసైంధవమాక్షికాఢ్యం ¶ హంత్యర్మకాచతిమిరార్బుదవర్త్మరోగాన్॥

* ఏషాకుమారికావర్తిర్గతంచక్షుర్నివర్తయేత్ ॥ పోయిన కండ్లుకూడా మరల వచ్చును.

¶ యుంజాద్విశాత్తి—తిమిరాత్రిషుపిత్తజేషు॥ ...పిత్తమువలన గలిగిన నేత్రవ్రణము తిమిరము.

తా. మ్రానిపసపు కరక తాండ్ర యుసిరికెలు యష్టిమధుకము వీనిని దినుసు యొకటింటికి కొక్కొకపలముచొప్పున నలగగొట్టి కుంచెడు నారికడపుకాయ నీటిలో వైచి 8 వ భాగము శేషించునటుల కషాయముకాచి మఱియొకకుండలోబోసి సన్నపు సెగను సోలెడు శేషించునటులకాచి చల్లార్చి యందు 4 మాడలయెత్తు పచ్చకర్పూరము మాడయెత్తుసైంధవలవణము 6 చిన్నములయెత్తు తేనెగలిపి కన్నులబెట్టిన అర్మము కాచము తిమిరము అర్బుదము వర్త్మరోగము (నీరుగారుట) వీనిని హరింపంజేయు.

నేత్రరోగములకు మహానారికేళాంజనము.

శ్లో॥ [ఆయుర్వేదే] మధుకనరాదార్వీణాం పృథక్పలానాం నారికే
ళసలిలస్య॥ ప్రస్థేవిపచేదేతత్తుల్యాంశంతత్పునః పచేత్పాత్రే।
తుత్థంశశిఫేనగైరిక సిందూత్థరసాంజనాని మరిచంచ । పృథ
క్పృథక్పాదనిష్కం క్షిపేదాలోడ్యమాక్షికవిప్లుతమ్।అంజ
నముఖలేనేత్ర షడ్నవతిం నిహంత్యాశు॥

తా. యష్టిమధుకము కరక తాండ్ర యుసిరికెలు మ్రానిపసపు వీనిని దినుసు కొక్కొక పలముచొప్పున దంచి 1 ప్రస్థపు నారికడపు కాయ నీటిలోవైచి 8 వ భాగము మిగులునటుల కషాయముకాచి మరియొకకుండలోబోసి సన్నపు సెగను మరల కాచి 6 పలములుగ దించుకొని చల్లార్చి పిదప యందు శుద్ధిజేసిన మైలుతుత్తము పచ్చకర్పూరము సముద్రపునురుగు కావిరాయి సైంధవలవణము రసాంజనము మిరియాలు అనువాని చూర్ణమును దినుసుకు కాలునిష్కము చొప్పున గలిపి తేనె 1½ తులముబోసి కన్నులకుబెట్టిన 96 నేత్రరోగములు హరించు.

శంఖాది వటికములు.

శ్లో॥ [ఆయుర్వేదే] శంఖస్యభాగాశ్చత్వార స్తదర్ధంచమనశ్శిలా।
మనశ్శిలార్ధంమరిచంమరీచార్ధంచ * సైంధవమ్ । అజాక్షీ రే
ణసంమర్ద్య ఘుటికాంకారయేద్బుధః । నిశాంధ్యంతిమిరం
కాచంపుష్పాణిపటలానిచ।అతిమాంసాసిరక్తాని సప్తరాత్రే
ణనాశయేత్ । వారిణాతిమిరంహంతి హ్యర్బుదంహంతిమ
స్తునా । పిచ్చటంమధునాహంతి స్త్రీక్షీరేణ తథార్జునమ్॥

* పిప్పలీ.

తా. శంఖము 4 భాగములు శుద్ధిజేసిన రక్తమణిశిల 2 భాగములు మిరియాలు 1 భాగము సైంధవలవణము ½ భాగము యిటులవీనినెల్ల ఏకముజేసి మేకపాలతో మర్దించి కణికలుజేసి కన్నులబెట్టిన రేచీకటి కండ్లుగానరాకుండుట కాచము కంటిపూలు పొరలు దుర్మాంసములు కంటియెఱుపులు 7 దినములలో హరించు. నీళ్ళతోఁజాదివేసిన తిమిరము హరించు. పెఱుగుమీది నీళ్లతోఁజాదివేసిన అర్బుదము హరించు. తేనెతోఁజాది వేసిన పిచ్చటమను నేత్రరోగము చనుబాలతోఁజాది వేసిన అర్జునము హరించు.

పుష్పాంజనము.

శ్లో॥ మంజిష్ఠామధుకోత్పలందధికణా త్వక్చవ్యగోరోచనమ్।
మాంసీచందనశంఖకం గిరిమృదాతుత్థంసపుష్పాంజనమ్।
సర్వంచైవసమానమంజనమిదం యోజ్యంసదా చక్షుషామ్।
కండూక్లేదమలాంచశోణితరుజంపిల్లంచ శుక్లాపహమ్॥

తా. మంజిష్ఠ అతిమధురము కలువపువ్వు పెరుగుపిప్పలి లవంగపట్ట చవ్యముగోరోచనము జటామాంసి చందనము శంఖము కావిరాయి శుద్ధిజేసిన మైలుతుత్తము పుష్పాంజనము వీనిని సమభాగములుగనూరి నేత్రములయందు సదా అంజనముచేయుచుండిన దురద నీరుగారుట కంటిపుసి యెఱుపు కంటినొప్పి పిల్లము శుక్రము హరించు.

గోదంతాద్యంజనము.

శ్లో॥ గోదంతంకుక్కుటాండంమకరజ దశనంశంఖచూర్ణంవరాట
మ్। సారంగోద్భూతదంతా జలధిమలయుతం తామ్రచూర్ణం
సతుత్థమ్ । కర్పూరంరాస్నకంవై ఘుటికమపిమధూచ్ఛిష్టమం
దాగ్నిఘృష్టే । పుష్పంచార్మార్జునంతత్తిమిర పటలకంకా
చకం హంతినేత్రే॥

తా. ఆవుయొక్కదంతము కోడిగుడ్డుపెంకులు మొసలిదంతము శంఖచూర్ణము గవ్వలచూర్ణము జింకపండ్లు సముద్రపునురుగు తామ్రచూర్ణము శుద్ధిజేసినమైలుతుత్తము పచ్చకర్పూరము సన్నరాస్నము చంద్రకాంతమణి జాంటిమైనము వీనిని పాత్రలోనిడి మందాగ్నిపైనునిచి బాగుగమర్దించి పిదప నిమ్మపండ్లపులుసుతో మర్దించి కణికలుజేసి

నేత్రములయం దంజనము వేసిన కంటిపువ్వులు అర్మము అర్జునము తిమిరము కంటిపొరలు కాచము వీనిని హరింపం జేయు.

ధాత్ర్యంజనము.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] దాత్రీపథ్యావిభీతానాం ఫలమజ్జావిచూర్ణితమ్ । వారిణాపూరితంచక్షుస్తిమిరంహాంతినిర్భరమ్॥

తా. ఉసిరికపప్పు కరక్కాయ తానికాయ వీనిపప్పును చూర్ణముచేసి నిమ్మపండ్లరసముతో మర్దించి కణికలుచేసి నేత్రములయం దంజనము వేసిన కండ్లలో నీరుగారుట తిమిరము హరించు.

ఉత్పలా ద్యంజనము.

శ్లో॥ ఉత్పలంసైంధవంరక్త చందనంత్రిఫలాతథా । నిశాంధ్యంతిమిరంహంతి పటలంచక్షురంజనమ్ ॥

తా. కలువపువ్వులు సైంధవలవణము రక్త చందనము త్రిఫలములు వీనిని నిమ్మపండ్లరసముతో మర్దించి అంజనము వేసిన రేచీకటి తిమిరము కంటిపొరలు హరించు.

అర్ధ చంద్రోదయము.

శ్లో॥ కర్పూరంపటికంశంఖం చందనంమధుశారిబా । మంజిష్ఠారజనీద్వేచకతకంగైరికంసమమ్ । సర్వైస్సమంచతుర్థంచజంబీరరసమర్దితమ్ । రాత్ర్యాంధ్యంతిమిరంకండూం పటలంకాచమేవచ। వర్త్మాశ్మంతేజాయతేపుష్పం మాసేనైకేనశామ్యతి। అర్ధచంద్రోదయోనామ్నా సర్వనేత్రేరుజాపహః॥

తా. పచ్చకర్పూరము పటిక శంఖము చందనము యష్టిమధుకము సుగంధిపాల మంజిష్ఠి పసుపు మ్రానిపసుపు చిల్లగింజ కావిరాయి యివిసమభాగములు వీనికన్నిటికి సమము శుద్ధిచేసిన మైలుతుత్తము యిటులవీనిని ఖల్వములోనునిచి నిమ్మపండ్లరసముతోమర్దించి అంజనము వేసిన రేచీకటి తిమిరము దురద పొరలు కాచము కంటిరెప్పకొనయందు జనించురోగము పువ్వులు మొదలగు సర్వనేత్రరోగములు 1 మాసములోహరించు, (శుద్ధిచేసిన మైలుతుత్తము మూడేగానులయెత్తు శుద్ధిచేసిన కపురి 1తులముశుద్ధిచేసిన పటిక 1 తులము 10 చిడిగింజలమసి యిటుల వీనినెల్ల నిమ్మపండ్లరసముతో మర్దించి రాగి

తట్టలోనుంచి ఆవునెన్న గలిపి రాగిముంతతో మరల మర్దించి 23 దినములు కరాటమున నునిచి పిదప దానినిదీసి మరలమర్దించి మరల కరాటమున 33 దినములునిచి కన్నులపెట్టి నేత్రరోగములుమాదకండ్లు దూలమాదలు తిమిరమాదలు పుసిమాదలు నీరుగారుట దురద కామిల పసరుకామిల రేచీకటి పటలములు శిరోవాతములు కపాలశూలలు కన్నులదరుట పక్షాఘాతము శిరోవాతము దుర్మాంసము కంటిరెప్పపు నిలుపకండ్లు పిల్లములు అభిష్యందము హరించు.)

కాయకండ్లకు చికిత్స.

సీ॥ పెనురేకుతాళకంబును రక్తమణిశిల। పసపును మిరియంబు పటికశంఖ। గంధకసారంబుసైంధవలవణంబు । సమభాగములుగూర్చిజంబుఫలము । సారంబుతోనూరి సరవిగామర్దించి। కణికలుచేసియుగన్నులగనల । గంధంబుదీసియు ఘటియింపగాగాయ। కన్నులుదుర్మాంసగతులుపొరలు॥గప్పవపియును నెఱుగనికన్నులగవలు।నిశివిరిసినీరుగారెడినేత్రములును। గంటిపువ్వులుమానుఁ బ్రఖ్యాతముగను। ప్రజలకెల్లను నానందప్రచురముగను॥

సీ॥ ఘనతామ్రభస్మంబు గరకకాయలుజీడి । గింజలమసియును మంజులముగ। వెన్నతోఁగూరిచివెనరాగిముంతపై। దగమర్దనముచేసిధరణియందు । నక్షిరోగులకండ్లనమరంగవ్రైచిన । కామిల్లమాదలుకండ్లదూల । మాదలుతిమిరంపు మాదలు పుసిమాద।దుర్మాంసరేచిక్కుదురదకండ్లు॥ నేత్రవాతంబు లెరుపులునేత్రశూల । పక్షవాత శిరోవాత పసరుకామి। లలుకపాలంపుశూల లత్యలఘుసన్ని । గండమాలలు మరినూటికుండ్లడంగు॥

నేత్రరోగములకు నృపవల్లభ తైలము.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] ఏరండమూలం తగరంశతాహ్వా జీవంతిరాస్నాసహసైంధవంచ । భృంగంవిడంగం మధుయష్టికంచ

విశ్వౌషధంకృష్ణతిలస్యతైలమ్।అజాపయశ్శైలవిమిశ్రితంచ
చతుర్గుణంభృంగరసంచయుక్తం। మధ్వింద్వోనాసికయోర్విధేయాశ్శీఘ్రంనిహన్త్యశ్శిరసో వికారాన్। చ్యుతాంచకేశాన్ పలితాంశ్చదంతాన్ దుర్గంధమూలాంశ్చవ్యపాకరోతి।
సువర్ణదృష్టిప్రతిమంచ చక్షుశ్శిరోర్తినాశంచ కరోతిసమ్యక్॥

తా॥ ఆముదపువేరు గ్రంథితగరము పదాప మనుబాల దుంపరాష్ట్రము సైంధవలవణము గుంటగలగర వాయువిడంగములు యష్టిమధుకము శొంఠి వీనిని సమభాగములుగ చూర్ణముజేసి యందు నల్లనువ్వులనూనె మేకపాలు శిలాజిత్తు నూనెకు 4 గింతలుగుంటగలగరాకురసము గలిపి చిక్కగ తైలముగాచి 6 బిందువులను నస్యముజేయించిన శిరోరోగమును శీఘ్రముగ నశింపజేయు. మఱియు రాలిపోయిన వెంట్రుకలు మరల మొలచు నెరిసిన వెంట్రుకలు నల్లగనగు దంతమూలములయందలి దుర్గంధము హరించు. నేత్రరోగములు మాని గరుత్మంతునితో సమానమైన దృష్టిగలుగు. తలనొప్పిహరించు.

యష్ట్యాదితైలము.

శ్లో॥ యష్టీకుష్ఠమధూకచోరకవరాగోపీవిదారీబలా।
మోచాంభోరుహకందకే నరనతంశీతాంబుపాండూత్పలైః।
శ్రీఖండేనయుతైశ్శృతంతిలభవంధాత్రీగుడూచీజయా।
భాగీదగ్ధసమంశిరోనయనజాన్నస్యాత్సమస్తాన్గదాన్॥

తా॥ యష్టిమధుకము చెంగల్వకోష్ఠు యిప్పపువ్వులు కచోరముకుపిల్లిపీచర గూడపాల నేలగుమ్ముడుగడ్డ ముత్తవపులగము పెద్దముత్తవపులగము బూరుగబంక తామరగడ్డలు తామరగరులు గ్రంధితగరము కురువేరు తెల్లకలువగడ్డ శ్రీగంధము వుసిరికెపప్పు తిప్పతీగ కరక్కాయలు వీనిని సమభాగములుగ దంచికషాయముగాచి దానికి సమముగ మేకపాలు నూనెగలిపి చిక్కగగాచి నస్యముజేయించిన సర్వరోగములు కంటినొప్పి సర్వనేత్రములు హరించు. (తిప్పతీగాకు గుంటగలగరాకు దొండాకు తులసియాకు నేలతులసియాకు పొన్నగంటాకు అనువానియొక్కరసమును దినుసు కొక్కొకభాగము నెయ్యి 6 వ భాగము గలిపి చిక్కగ గాచి నస్యముజేయించిన నేత్రరోగములు హరించు.)

నేత్రరోగములయందు పథ్యము.

శ్లో॥ శాలితండులగోధూమముద్గసైంధవగోఘృతమ్।
గోపయశ్చసితా క్షౌద్రంపథ్యంనేత్రగదేస్మృతమ్॥

తా. వరిబియ్యము గోధుమలు పెసలు సైంధవలవణము ఆవునెయ్యి ఆవుపాలు పంచదార తేనె యివి నేత్రరోగములయందు పథ్యకరంబులు.

నేత్రరోగములయం దపథ్యము.

శ్లో॥ సర్వశాకమచక్షుష్యంచక్షుష్యంశాకపంచకమ్। జీవంతీవాస్తుమత్స్యాక్షీ మేఘనాదఃపునర్నవా। అచక్షుష్యంత వేచ్ఛాకమచక్షుష్యంసురాదధి। తథావైహింగులవణంపిణ్యాకంపిష్టమాషకమ్। స్నానవ్యాయామకాసియం తాంబూలంక్రోధ ఆతపః। తేజోనిరీక్షణంజ్వాలామక్షిరోగీవివర్జయేత్।

తా. మనుబాల చక్రవర్తికూర పొన్నగంటికూర చిట్టికూర గలిజేరు అనునీ 5 తప్ప తక్కిన యాకుకూరలు సర్వమైన యాకుకూరలు కల్లు పెరుగు యింగువ వుప్పు తెలికపిండి పిండివంటకములు స్నానము సంచారము వుదకపానము తాంబూలము కోపము యెండ తేజస్సునుజూచుట అగ్నిజ్వాల వీనిని నేత్రరోగము గలవారు వర్జింపవలయు.

ఇతి శ్రీనీలకంఠ చరణారవింద తీర్థప్రసాద పారావారభోగవిహార పారీణ నిడుమామిడి భగిసత్సంప్రదాయ కారాధ్య రామదేశిక శిష్యోత్తమ నమశ్శివాయ సత్పుత్ర పవిత్ర కవితాచాతురీధురీణ వైద్యజనశిరోభూషణ నీలకంఠ కొట్టూరు బసవరాజ నామధేయ ప్రణీత శ్రీబసవరాజీయే ఆంధ్ర తాత్పర్యసహితే నేత్రరోగ నిదాన లక్షణ చికిత్సానుపాన పథ్యాపథ్య లక్షణయుక్తం సప్తదశ ప్రకరణమ్.

శ్రీ ర స్తు.

బ స వ రా జీ య ము.

ఆం ధ్ర తా త్ప ర్య ము.

అ ష్టా ద శ ప్ర క ర ణ ము.

శ్లో॥ భూతేశం సర్వభూతేశం నాయకం సర్వనాయకమ్।
దేవం దేవ మహాదేవం శంభుమూర్తి మహంభజే॥

తా. భూతప్రేత పిశాచాదులకు ప్రభువు పృథివ్యాది పంచభూతములకు ప్రభువు నాయకుడు సర్వప్రపంచమునకు నాయకుడు సర్వదేవతలకు దేవుడు మహాదేవుడు నగు పరమేశ్వరుని నేను భజించెద.

శ్లో॥ శ్రీనీలకంఠ వంశాబ్ధి చంద్రమా బసవాహ్వయః।
వక్ష్యామి నృపరాజీయ మహంవైద్య శిఖామణిమ్॥

తా. నీలకంఠ వంశమనెడి క్షీరసముద్రమునకు చంద్రుడై బసవరాజు యని పేర్కొనబడిన నేను వైద్యగ్రంథములలో కడుశ్రేష్ఠంబైన బసవరాజీయమను నీ గ్రంథముయొక్క అష్టాదశ ప్రకరణమును వచింపుచున్నాడను.

స్థౌల్యరోగ నిదానము.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] అవ్యాయామ దివాస్వప్న శ్లేష్మాహార నిషేవణాత్। * న స్నేహైర్మధురైర్మాంసై ర్మేదోవర్ధతి నాన్యథా। మేదసావృత మార్గత్వా త్పుష్యం త్యన్యేన ధాతవః। మేదస్తు చీయతేయస్మా దశక్తస్సర్వకర్మసు॥

తా. సంచారము చేయకుండుట పగలు నిద్రించుట కఫకరపదార్థములు సేవించుట స్నేహయుక్తపదార్థములుగాని లేక జిగటగల పదార్థములుగాని లేక మధురరసములుగాని సేవించుట మిక్కుటముగ మాంసమును భుజించుట యీ కారణములవలన మేదో

* మధురోష్ణ రసః ప్రాయ స్స్నేహా న్మేదో వివర్ధతే॥

రోగము జనించు. మఱియు మేదస్సుచే మార్గము నడ్డగింపబడుటవలన యితర ధాతువులు వృద్ధిం జెందకుండు కానంజేసి స్థౌల్యరోగముగలవాడు సర్వకర్మలయందు శక్తుండగు. (రసవాహినీ సిరోమార్గములయందు మేదస్సు వ్యాపించి అస్థిమొదలగు వానికి క్రమముగను పోషణనుగలుగంజేయకుండుటవలన మేదస్సు అధికాధికముగ వృద్ధిం జెందు.)

స్థౌల్యరోగ లక్షణము.

శ్లో॥ స్థూలత్వం తుందవృద్ధిశ్చ క్షుద్రశ్వాసః క్రమాద్భవేత్। అతి స్వేదోల్ప దౌర్గంధ్యమల్పప్రాణోల్పమైథునః। ఆహారః పచ్యతే శీఘ్రం పునః కాంక్షతి భోజనమ్। వికారాంశ్చాప్ను తే ఘోరాన్ కాంశ్చిత్కాల వ్యతిక్రమాత్। అతిస్థౌల్య తృషామోహ జ్వరంవాథ భగందరమ్। వ్రణం కృచ్ఛ్రం మేహకుష్ఠం కాసం శ్వాసంకరోతిచ। తత్ర మేదోనిల శ్లేష్మనాశనం సర్వమిష్యతే। శ్యామాయవ కులుత్థాన్నం ముద్గాన్నైన్న సమ్ముపాచరేత్। మధూదకైస్సురాపానైర్లఘు రూక్షోష్ణభోజనైః। కటుతిక్త కషాయాతి చింతా వ్యాయామజాగరైః। లంఘనై రుప వాసైర్వా స్థౌల్యరోగ ముపాచరేత్॥

తా. శరీరము బలిసి కడుపు పెరిగి క్షుద్రశ్వాసముగలుగుట మిక్కుటముగ చెమటపట్టుట శరీరము దుర్గంధపుకొనుట బలము తగ్గుట మైథునశక్తి లేకుండుట కొంత కాలము గడచిన పిదప భయంకరములగు కొన్ని వాతాది వికారములు గలుగుట అతి స్థౌల్యముగలుగుట దప్పి మోహము జ్వరము భగందరము వ్రణములు మూత్రకృచ్ఛ్రము మేహము కుష్ఠము దగ్గు ఉబ్బసముగలుగుట మేదోరోగమువలన మేదస్సు వాత శ్లేష్మములు మొదలగునవి యన్నియు నశించుటం యీ లక్షణంబులు స్థౌల్యరోగమున గలుగునని తెలియవలయును. దీనిని చామలవంటకము యవలు ఉలవలన్నము పెసర పులగము పానకము సురాపానము లఘువై రూక్షకరమై యుష్ణముగనుండు వంటకము కారము వగరు చేదుగల ద్రవ్యములు మిక్కుటముగ చింతించుట వ్యాయామము జాగరణము లంఘనము లేక ఉపవాసము అనువానివలన నుపచరింపవలయును.

మేదోవృద్ధి లక్షణము.

శ్లో॥ క్షుద్రశ్వాస తృషామోహ స్వప్నక్రథనసాదనైః।
యుక్తః క్షుత్స్వేద దౌర్గంధ్యై రల్పప్రాణోల్పమైథునః॥

తా. మేదస్సు వృద్ధిం బొందుటవలన క్షుద్రశ్వాసము దప్పి మోహము నిద్ర అకస్మాత్తుగ శ్వాసమునకు ప్రతిబంధము లేక నిద్రించు నపుడు బలముగ గురకలు విడుచుట శరీరమున బడలిక తుమ్ములు చెమట దౌర్గంధ్యము అల్పశక్తి అల్పమైథునము అనునవి గలుగు.

శ్లో॥ మేదస్తు సర్వభూతానా ముదరే హ్యస్థిషుస్థితమ్।
అత ఏవోదరే వృద్ధిః ప్రాయో మేదస్వినో భవేత్॥

తా. మేదస్సు విశేషముగ సర్వప్రాణులయొక్క యుదరమధ్యమునందును అస్థులయందును నుండును దానివలన మేదస్సుగలపురుషునకు విశేషముగ నుదరము వృద్ధిం బొందు.

స్థూల లక్షణము.

శ్లో॥ మేదోమాంసాతివృద్ధత్వా చ్చలస్ఫిగుదరస్తనః।
అయథోపచయోత్సాహో నరోతి స్థూల ఉచ్యతే॥

తా. మేదస్సు మాంసము మిక్కుటముగ వృద్ధిం బొందుటవలన నరునియొక్క స్ఫిక్కులు ఉదరము స్తనములు నడచునపుడు దిగబడి కదలుట మనుపటివలె శరీరవృద్ధి యుత్సాహము లేకుండుట యీ లక్షణములుగలిగిన స్థూలరోగమని తెలియవలయును.

మేదోరోగాసాధ్యత్వము.

శ్లో॥ మేదస్యతీవ సంవృద్ధే సహసైవానిలాదయః।
వికారాన్ దారుణాన్ కృత్వా నాశయంత్యాశు జీవితమ్॥

తా. మేదస్సు మిక్కుటముగ వృద్ధిం బొందుటవలన వాతాదిదోషములు కుపితంబులై యకస్మాత్తుగ భయంకరవికారములు (అనగా ప్రమేహ పిటకా జ్వర భగందర విద్రధి వాతరోగములు) గలుగంజేసి శీఘ్రముగ ప్రాణముల హరింపజేయును.

చవ్యాది చూర్ణము.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] సచవ్యజీరకవ్యోషహింగుసౌవర్చలానలాః॥
మధునా సక్తవః పీతా మేదోఘ్నా వహ్నిదీపనాః॥

తా. చెవ్యము జీలకఱ్ఱ త్రికటుకములు యింగువ సౌవర్చలవణము చిత్రమూలము వీనిని చూర్ణముజేసి తేనెతో సేవించిన స్థౌల్యము అగ్నిమాంద్యము హరించు.

త్రికటుకాది చూర్ణము.

శ్లో॥ త్ర్యూషణంకటుకం శిగ్రు బృహతీకంటకారికా।
శాలిపర్ణీ పృశ్నిపర్ణీ వారాహీచ సువర్చలమ్।
ద్వినిశాతివిషాహింగు యవానీజీరకద్వయమ్।
విడంగంహాపుషా ధాన్యా సర్వంమేదోఘ్నితంజయేత్।

తా. త్రికటుకములు కటుకరోహిణి శాకమునగ చిన్నములక పెద్దములక కోలపొన్న నక్కతోకపొన్న నేలతాటిగడ్డలు సౌవర్చలవణము పసపు మ్రానిపసపు అతివస యింగువ కొడిసెపాల జీలకఱ్ఱ నల్లజీలకఱ్ఱ వాయువిడంగములు రోదకరము కొత్తిమెర్లు వీనిని సమభాగములుగ దంచి చూర్ణముజేసి (దీనికిసమముగ లోహభస్మమును గలిపి 4 మాడలయెత్తును తేనెతో) సేవించిన స్థౌల్యరోగము హరించు.

గుడూచ్యాది చూర్ణము.

శ్లో॥ [అన్యశాస్త్రే] గుడూచీ మభయాంముస్తా క్షౌద్రైః కర్షం
లిహేదను।

తా. తిప్పతీగ కరక్కాయలు తుంగముస్తెలు వీనిని సమభాగములుగ చూర్ణముజేసి (దీనికిసమముగ లోహభస్మమును గలిపి) కర్షమెత్తును తేనెతో సేవించిన స్థౌల్యరోగము హరించు.

తామ్రభస్మ యోగము.

శ్లో॥ [మతాంతరే] మృతతామ్రం కణాక్షౌద్రం మాషమాత్రం
నియోజయేత్।

తా. తామ్రభస్మము పిప్పళ్ళు వీనిని తేనెతో మాసమెత్తును సేవించిన స్థౌల్యరోగము హరించు.

జయంత్యాది చూర్ణము.

శ్లో॥ [మతాంతరే] పథ్యామలక చూర్ణేన జయంతీవా జయా
భయా। భక్షయేన్నాశయేత్స్థౌల్యంమద మేదోత్థితాన్ గదాన్।

తా. కొడిసెపాల పుసిరికెపప్పు తక్కాలి వీనిని గాని లేక తక్కాలి కరక్కాయ అనువానినిగాని సమభాగములుగ దంచి చూర్ణముజేసి (ఉదకముతో) సేవించిన స్థౌల్య రోగము హరించు.

గుగ్గుల్వాది చూర్ణము.

శ్లో॥ [బాహటే] గుగ్గులుస్త్రిఫలాత్ర్యూషం వహ్నిముస్తావిడంగకమ్ । తుల్యాంశంభక్షయేత్కర్షంమేదశ్శ్లేష్మమదాత్యనుత్ ।

తా. శుద్ధిజేసిన మహిసాక్షి గుగ్గిలము త్రిఫలములు త్రికటుకములు చిత్రమూలము తుంగముస్తెలు వాయువిడంగములు వీనిని సమభాగములుగ చూర్ణముజేసి కర్షమెత్తును (తేనెతో) సేవించిన మేదస్సు శ్లేష్మరోగము మదాత్యయము హరించు.

గంధక కల్పము.

శ్లో॥ [గ్రంథాంతరే] గంధకంమధుతైలంచ కర్షమాత్రం లిహేత్సదా । మేదోవాతకఫంహంతిమాసమాత్రేనసంశయః॥

తా. శుద్ధిజేసిన గంధకమును యిప్పనూనెతో మర్దించి కర్షమెత్తును సేవించిన 1 మాసములో స్థౌల్యరోగము వాతకఫరోగములు నిశ్చయముగ హరించు.

స్థూలాంతక రసము.

శ్లో॥ [పూజ్యపాదీయే] వంధ్యాకర్కోటకీకంద ద్రవైర్మర్ద్యందినత్రయమ్ । తాళకంచ మృతంతామ్రం ద్విగుంజం మధునా లిహేత్ । పిబేత్క్షారోదకంచానుస్థౌల్యరోగంవినాశయేత్ ।

తా. శుద్ధిజేసిన తాళకము తామ్రభస్మము వీనిని సమభాగములుగ ఖల్వములో నునిచి గొడ్డుకాకరగడ్డరసముతో 3 దినములు మర్దించి 2 గురిగింజలయెత్తు మాత్రలు జేసి యంతొకదానిని తేనెతో భక్షించి వెంబడిగ వుప్పునీరును త్రాగిన స్థౌల్యరోగము హరించు.

స్థౌల్యరోగ హరోపాయములు.

శ్లో॥ శ్రమచింతావ్యవాయాధ్వ క్షౌద్రజాగరణప్రియః । హంత్యవశ్యమతిస్థౌల్యం యవశ్యామాకభోజనమ్ ।

తా. శ్రమ చింత మైథునము మార్గగమనము తేనె జాగరణము ప్రియయవలు శ్యామకంటకము అనువాని సేవించిన స్థూలరోగము హరించు.

బడబాగ్ని రసము.

శ్లో॥ శుద్ధసూతంమృతంతామ్రం తాళంబోళసమంసమమ్ ।
అర్కక్షీరైర్దినం మర్ద్యంక్షౌద్రైర్లేహ్యాంద్విగుంజకమ్ ।
బడబాగ్నిరసో నామస్థౌల్య బృందంనియచ్ఛతి ।
పలంక్షౌద్రపలంతోయ మనుపానంపిబేత్సదా ॥

తా. రసభస్మము తామ్రభస్మము శుద్ధిజేసిన తాళకము రక్తబోళము వీనిని సమభాగములుగ ఖల్వములోనునిచి జిల్లేడుపాలతో 1 దినము మర్దించి 2 గురిగింజల యెత్తు మాత్రలుజేసి తేనెతో సేవించిన వెంబడిగ 1 * పలప్రమాణ ముదకములో పల ప్రమాణము తేనెకలిపి త్రాగిన స్థౌల్యరోగము హరించు.

రసభస్మ యోగము.

శ్లో॥ రసభస్మవల్ల మాత్రంలీఢ్వామధునా పిబేదనుక్షౌద్రమ్ ।
కోష్ణాంబునాసమేతంతత్స్థౌల్యంమేదకృతంజయతి ॥

తా. వల్లప్రమాణ రసభస్మమును తేనెలో కలిపి సేవించి వెంబడిగ కోష్ణముగనుండు నుదకములో తేనెకలిపి త్రాగిన స్థూలరోగము హరించు.

త్రిమూర్తి రసము.

శ్లో॥ [ఆయుర్వేదే] సూతంగంధమయోభస్మ సమంసంయోజ్య భావయేత్ । నిర్గుండీపత్రతోయేన ముసలీకందవారిణా । తత స్సిద్ధమముంమాష మాత్రంరస మనుత్తమమ్ । లోధ్రక్షౌద్రేణచాశ్నీయాచ్చూర్ణంమాషోన్మితం హితమ్ । సత్ర్యూషత్రిఫలా పంచలవణా వల్గుజంచరేత్ । మేదశ్శోథాగ్ని మాంద్యామ వాతశ్లేష్మగదవ్రణాన్ ।

---

* పలమన 8 రూపాయల యెత్తు.

తా. శుద్ధిచేసిన రసము శుద్ధిచేసిన గంధకము లోహభస్మము వీనిని సమభాగములుగ ఖల్వములోనునిచి వావిలియాకు నేలతాటిగడ్డలు అనువానిరసములో ప్రతి దానిచే భావనచేసి మావమెత్తును మావమెత్తు లొద్దుగచూర్ణము చేసి అనుపాని యను పానముతోడ సేవించి పిదప త్రికటుకములు మోడి చెవ్యము చిత్రమూలము త్రిఫలములు పంచలవణములు భావంచివిత్తులు అనువాని చూర్ణమును భక్షించిన మేదస్సు వాపు అగ్నిమాంద్యము ఆమవాతము కఫరోగము వీనిని హరింపంజేయు.

మేదోరోగమునందు పథ్యము.

శ్లో॥ [ఆయుర్వేదే] చింతాంశ్రమంజాగరణం వ్యవాయంప్రోద్వర్త
నంలంఘనమాతపశ్చ। హస్త్యశ్వయానం భ్రమణంవిరేకః
ప్రచ్ఛర్దనంచాప్యథతర్పణంచ। పురాణశాల్యైణవకోరదూష
శ్యామాకనీవారప్రియంగుజూర్ణాః। యవాఃకులుత్థాశ్చణకా
మసూరాముద్గాస్తు వర్యస్తుమధూనిలాజాః। కటూనితిక్తాని
కషాయకానితక్రంసురాపింగళమత్స్యఏవ। దగ్ధానివార్తాకఫ
లానిచాపిఫలత్రయంగుగ్గులుపాలసంచ। కటుత్రయంసర్షప
తైలమేలాక్షారాణిసర్వాణ్యపినాగతైలమ్। పత్రోత్థశా
కాగరుదీపనాని ప్రలిప్తనీరాణిశిలాజతూని। ఏతానిసర్వాణి
నిషేవితాని మేదోగదంసత్వరమాక్షిపంతి॥

తా. చింత శ్రమ జాగరణము స్త్రీసంగము నలుగుబెట్టుకొనుట లంఘనము ఎండ యేనుగు గుఱ్ఱము అందలము వానియెక్కి సంచరించుట విరేచనము వాంతి * తర్పణక్రియ ప్రాతవరియబియ్యము అరికలు చామలు అనుధాన్యము నీవారధాన్యము కొఱ్ఱలు జొన్నలు యవలు ఉలవలు సెనగలు చిఱుసెనగలు పెసలు కందులు తేనె పేలాలు కారము చేదు వగరుగలరసములు మజ్జిగ మద్యము పింగళవర్ణముగల మత్స్యములు వేయించినవంకాయలు త్రిఫలములు గుగ్గిలము పాచసము త్రికటుకములు తెల్లావనూనె యేలకులు సర్వక్షారములు గచ్చనూనె ఆకుకూరలు అగరుదీపనములు కోవము వుష్ణోదకము శిలాజిత్తు అనువాని సేవనవలన మేదోరోగము హరించు.

* తర్పణమన— తృప్తికరముగునౌషధములతో చికిత్సించుట.

మేదోరోగమునం దపథ్యము.

శ్లో॥ స్నానంరసాయనంశాలీన్ గోధూమాన్ సుఖశీలతామ్।
క్షీరేక్షువికృతింమాషాన్ స్తౌహిత్యంస్వేదనానిచ।
మత్స్యమాంసందివానిద్రాం సుగంధాన్మధురాణిచ।
అతిమాత్రంతుపచితం ద్విశేషాద్వమనక్రియామ్।
స్వభావస్థాత్వమన్విచ్ఛన్ మేదస్వీపరివర్జయేత్॥

తా. స్నానము రసాయనము శాలిబియ్యము గోధుమలు సుఖము పాలుచెఱకు వలన నుత్పత్తిచేయబడుపదార్థములు వుద్దులు తృప్తికర భక్షణము చెమటదీయుట మత్స్యములు మాంసములు పగటినిద్ర సుగంధపదార్థములు మధురాన్నము చిమిడినయన్నము వమనము వీనిని మేదోరోగముగలవారు వర్జింప వలయు.

కార్శ్యమునం దుపచారము.

శ్లో॥ [ఆయుర్వేదే] కృశానాంబృంహణందేయం సర్వపానాన్నభే
దజైః। నిద్రాచైవదివారాత్రౌ ఛాగమాంసాశనం సదా॥

తా. కార్శ్యరోగమున హితకరాన్నపానాద్యౌషధములవలనబృంహణక్రియను చేయుంచుటయేగాక రేయుంబవలు నిద్రించునటులం జేయవలయు. మఱియు మేకమాంసము నెల్లప్పుడు భుజింపంజేయవలయు.

కృశత్వమునకు పూర్ణచంద్ర రసము.

శ్లో॥ మృతసూతాభ్రలోహానాం శిలాజతువిడంగకమ్।
తాప్యంక్షౌద్రంసమంసర్పి రేకీకృత్యవిమర్దయేత్।
పూర్ణచంద్రరసోనామ మాషైకంభక్షయేత్సదా।
శాల్మలీపుష్పచూర్ణంతు క్షౌద్రంకర్షంలిహేదను।
దుర్బలోబలమాప్నోతి మాసైకేనయథాశశీ॥

తా. రసభస్మము అభ్రకభస్మము లోహభస్మము శుద్ధిచేసిన శిలాజిత్తు వాయువిడంగములు శుద్ధిచేసిన స్వర్ణమాక్షికము తేనె నెయ్యి వీనిని సమభాగములుగ ఖల్వములో నునిచి మర్దించి మాషప్రమాణము మాత్రలుచేసి యందొకదానిని కర్షప్రమాణము బూ

యగవుల్య చూర్ణములో తేనెగలిపి యీ యనుపానముతోడ 1 మాసమువరకు సేవింపు చుండిన శరీరదార్ఢ్యముగలిగి చంద్రునివలె వృద్ధిం జెందు.

కార్శ్యపోటక రసము.

శ్లో॥ [సిద్ధరసార్ణవే] రసభస్మద్విభాగంధ ముభౌమర్ద్యౌ గవాంజలైః। తేనపీతవరాటాని పూరయిత్వాథటంకణమ్ । అశ్వగంధిమలైకంతు గవాంక్షీరైః పిబేదను । కార్శ్యపోటమితి ఖ్యాతం దుర్బలేబలదాయికమ్॥

తా. రసభస్మము 1 భాగము గంధకము 2 భాగములు యీ రెంటిని ఖల్వములోనునిచి ఆవుపంచితముతో మర్దించి పచ్చనిగవ్వలలోనునిచి దానిపై వెలిగారమును నూరిపెత్తి పుటంబిడి పాంగళీకలమునవేసి యందొక గురిగింజయెత్తును సేవించి వెంబడిగ 1 పలము పెన్నేరుగడ్డ చూర్ణములో ఆవుపాలు గలిపిత్రాగిన కృశత్వము హరించి బలముగలుగు.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] ముసలీహయగంధాభ్యాం మాషైకంసితయాయుతమ్ । భక్షయిత్వాపిబేచ్చాను క్షీరాజ్యంశర్కరాయుతమ్।పుష్టిప్రదంకృశానాంతు దుర్బలత్వంనియచ్ఛతి॥

తా. నేలతాటిగడ్డ పెన్నేరుగడ్డ పంచదార వీనిని సమభాగములుగ జేర్చి మాషప్రమాణమును పాలు నెయ్యి పంచదార అనువాని యనుపానముతోడ సేవించిన శరీరకృశత్వము హరించి పుష్టిగలుగు.

శ్లో॥ [సిందూరమణిదర్పణే] విష్ణుక్రాంతామూలకంతు ఖాదేన్ముష్టింబలంభవేత్ । బ్రహ్మదండ్యాశ్చపాదాగ్రం క్షీరంపీత్వాబలప్రదమ్॥

తా. విడికెడు విష్ణుక్రాంతపు వేరును క్షీ వేరు ఆవుపాలతోనూరి సిందూరము గలిపి సేవించినను లేక బ్రహ్మదండివేరును ఆవుపాలతోనూరి సిందూరము గలిపి సేవించిన కృశత్వము హరించి బలముగలుగు.

కృశత్వరోగము గలవారికి ఉద్వర్తనము.

శ్లో॥ [రసరత్నాకరే] రసంగంధం సమంశుద్ధం విష్ణుక్రాంతాద్రవైర్దినమ్ । అలక్తాగస్తిజద్రావైస్త్రీస్త్ర్యేనవిమర్దయేత్। మధ్వాజ్యయవసంయుక్త మేతదుద్వర్తనంహితమ్। కార్శ్యంజయతిషణ్మాసా ల్లేపనాన్మేదసంతథా॥

తా. రసము గంధకము వీనిని శుద్ధిజేసి సమభాగములుగ ఖల్వములోనునిచి విష్ణుక్రాంతరసముతో 1 దినముమర్దించి పిదప లత్తుకకషాయము అగిసెరసము చనుబాలు అనువానితో మర్దించి తేనె నెయ్యి గోడిసెపాల గలిపి 6 మాసములు శరీరమునకు లేపనముజేయుచుండిన కృశత్వము స్థౌల్యరోగము హరించు.

ఉద్వర్తనము.

శ్లో॥ భూతాంకుశస్యమూలంతు కృష్ణగోమూత్రపేషితమ్। అంగేషూద్వర్తనంనిత్యం వృద్ధిపుష్టిబలంభవేత్॥

తా. భూతాంకుశపువేరును నల్లావు పంచితముతోనూరి ప్రతిదినము శరీరమునకు లేపనముసేయుచుండిన కృశత్వముహరించి వృద్ధి పుష్టి బలము గలుగు.

మదాత్యయ నిదానము.

శ్లో॥ [ఆయుర్వేదే] యేవిషస్యగుణాఃప్రోక్తాస్తేపిమద్యేప్రతిష్ఠితాః। తేనమిథ్యోపయుక్తేన భవత్యుగ్రోమదాత్యయః॥ కింతుమద్యంస్వభావేన యథైవాన్నం తథాస్మృతమ్। అయుక్తియుక్తంరోగాయయుక్తియుక్తంయథామృతమ్॥

తా. విషమునకు జెప్పంబడిన 10 గుణములు మద్యమునందుండు అట్లగుటంజేసి విధివిహీనముగ పానము సేయుటవలన నుగ్రమైన మదాత్యయరోగముజనించు. మఱియు మద్యము స్వభావమువల్ల నన్నముతో తుల్యంబైయుండు గనుక విధిహీనముగ పానము సేయుటవలన రోగముజనించు విధిపూర్వకముగ పానము జేసిన నన్నమువలె నమృతతుల్యంబగు. ఎట్లన—"శ్లో॥ ప్రాణినాః ప్రాణభృతామన్నం తదయుక్త్యానిహంత్యసూన్ విషంప్రాణహరం తచ్చయుక్తియుక్తం రసాయనమ్" అనగా సర్వప్రాణులయొక్క ప్రాణము నన్నాశ్రయంబైయుండుటచే నన్నమే ప్రాణస్వరూపంబు గనుక దానిని ప్రమాణాతీతముగ భుజించిన ప్రాణములు నశింపజేయు మఱియు విషము నగా ప్రాణములను హరింపజేయు. గనుక దానిని యథాశాస్త్రముగ సేవించిన యది రసాయనతుల్యంబై

శరీరధారణమును చేయుచుండును. దానికి ప్రమాణం బెట్టియనిన. "శ్లో॥ విధినామాత్రయాకాలే హితై రన్నైర్యథాబలమ్। ప్రహృష్టోయః పిబేన్మద్యంతస్యస్యాదమృతం యథా। స్నిగ్ధైస్సదన్నైర్మాంసై శ్చభక్ష్యైశ్చ సహాసేవితమ్। భవేదాయుః ప్రకర్షాయ బలాయోపచయాయచ।" యథోక్తవిధిగ ప్రమాణానుగుణ్యముగ యథాకాలమునందు గాని ఆశరీరప్రకృతి కనుగుణ్యముగ గాని సేవింపబడిన యన్నము బలములంగలుగం జేయు. ఇట్లేలంగునసే స్నిగ్ధమై ప్రకృతి కనుగుణ్యమైయుండు అన్న మాంస భక్ష్య యుక్తముగగాని సేవింపబడిన మద్యము మృతతుల్యంబై సంతోషమును ఆయుర్వృద్ధిని బలమును వృద్ధిని గలుగంజేయు.

శ్లో॥ కామ్యతామనసస్తుష్టి స్తేజోవిక్రమమేవచ।
విధివత్సేవ్యమానేతు మద్యేసంతిహితాగుణాః॥

తా. మద్యమును విధిపూర్వకముగ సేవించిన సౌందర్యము మనస్సంతోషము వుత్సాహము పరాక్రమము వీనిని గలుగంజేయు. (ఆహారమును వర్జించి యెల్లప్పుడు మద్యమును పానము చేయుచుండుటవలన పలువిధవికారములు జనించి శరీరమును నశింపంజేయు.

వాతమదాత్యయ లక్షణము.

శ్లో॥ హిక్కాశ్వాసశిరఃకంప పార్శ్వశూలప్రజాగరైః।
విద్యాద్బహుప్రలాపస్య వాతప్రాయంమదాత్యయమ్॥

తా. ఎక్కిళ్ళు శ్వాసము తలవణుకు పార్శ్వశూల నిద్రాభంగము కడు ప్రలాపము అనునీలక్షణంబులు గలిగిన వాతమదాత్యయమని దెలియవలయు.

పిత్తమదాత్యయ లక్షణము.

శ్లో॥ తృష్ణాదాహజ్వరస్వేద మోహాతిసారవిభ్రమైః।
విద్యాద్ధరితవర్ణస్య పిత్తప్రాయంమదాత్యయమ్॥

తా. దప్పి తాపము దాహము జ్వరము చెమట మోహము అతిసారము భ్రమ శరీరమున హరితవర్ణము అను నీ లక్షణంబులు గలిగిన పిత్తమదాత్యయమని తెలియవలయు.

కఫమదాత్యయ లక్షణము.

శ్లో॥ ఛర్ద్యరోచకహృల్లాస తంద్రాస్తైమిత్యగౌరవైః।
విద్యాచ్ఛీతపరీతస్య కఫప్రాయంమదాత్యయమ్॥

తా. వాంతి అరుచి డోక్కుగారుట తంద్ర స్తబ్ధత్వము జడత్వము శీతప్రాబల్యము అను నీ లక్షణంబులు గలిగిన కఫమదాత్యయమని తెలియవలయు.

త్రిదోషజ మదాత్యయ లక్షణము.

శ్లో॥ జ్ఞేయస్త్రిదోషజశ్చాపి సర్వలింగైర్మదాత్యయః।

తా. వాత పిత్త శ్లేష్మ మదాత్యయ లక్షణములం గలది త్రిదోషజమదాత్యయమని దెలియవలయు.

అసాధ్య మదాత్యయ లక్షణము.

శ్లో॥ హీనోత్తరౌష్ఠమతిశీతమమందదాహం తైలప్రభాస్యమతి
పానహతంత్యజేత్తు। జిహ్వౌష్ఠదంత మసితంత్వథవాపినీలం
నేత్రేచయస్యవయనేరుధిరప్రభేవా॥

తా. పైపెదవి యొకింతన్యూనమై వ్రేలాడుచుండుట శరీరముయొక్క వెలపటి భాగము చల్లగ లోభాగము తాపయుక్తముగనుండుట ముఖముపై నూనెబూసినటుల మిసమిసలాడుచుండుట యీ లక్షణములుగల మద్యపానరోగిని నాలుక పెదవి దంతములు నల్లగ లేక నీలవర్ణముగనుండుట నేత్రములు పచ్చగ లేక రక్తవర్ణముగ నుండుట యీ లక్షణములుగల మద్యపానరోగిని వైద్యుడు వర్జింపవలయు.

శ్లో॥ హిక్కాజ్వరౌవమథువేపథుపార్శ్వశూలాః కాసభ్రమావ
పిచపానహతంత్యజేత్తు॥

తా. ఎక్కిళ్ళు జ్వరము వాంతి వణకు పార్శ్వశూల దగ్గు భ్రమ మొదలగు నుపద్రవములు మిక్కుటముగ మద్యపానము చేయువానికి జనించిన వానిం జంపు.

మదాత్యయరోగ చికిత్స.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే]మదాత్యయశ్చాతిమదః తత్రమద్యంప్రదా
పయేత్। వ్యోషాసౌవర్చలోపేతంసక్తుభిర్వాసమాయుతమ్॥

తా. మద్యపానమువలన గడుమదము గలిగిన మదాత్యయ మనంబడు. దానియందు త్రికటుకములు సౌవర్చలవణము అనుపాని యుక్తముగగాని పేలపిండి యుక్తముగగాని మద్యమును పానము చేయించవలయు.

శ్లో॥ మదాత్యయే నింబనీరం సితాయుక్తంచ దాపయేత్॥

తా. వేపాకురసములో పంచదారగలిపి సేవించిన మదాత్యయము హరించు.

వాతమదాత్యయమునకు సౌవర్చలాది యోగము.

శ్లో॥ మద్యం సౌవర్చలవ్యోష యుక్తంకించి జ్జలాన్వితమ్।
జీర్ణమద్యాయ దాతవ్యం వాతపానాత్యయాపహమ్॥

తా. మద్యము సైంధవలవణము త్రికటుకములు అనుపాని చేకముచేసి యందో కింత యుదకముగలిపి మద్యపానజీర్ణానంతరము త్రాగిన వాతమదాత్యయము హరించు.

సూక్తశృంగ్యాది యోగము.

శ్లో॥ సూక్త సౌవర్చల శృంగీ త్ర్యూషణార్ద్రికదీపకైః।
మద్యం పీత్వాజయత్యుగ్రం పవనోత్థం మదాత్యయమ్॥

తా. కలి సైంధవలవణము కర్కాటకశృంగి త్రికటుకములు అల్లము వాముము అనుపాని చూర్ణమునకు సమముగ మద్యముగలిపి త్రాగిన భయంకరమైన వాతపానాత్యయమును హరింపంజేయు.

క్షుద్రామలకాది యోగము.

శ్లో॥ క్షుద్రామలక ఖర్జూర పరూషక హిమంపిబేత్।
సితా విమిశ్రితం పీతం పానాత్యయ వికారనుత్॥

తా. నేలయుసిరిక ఖర్జూరము * ఫలసాపండ్లు పచ్చకర్పూరము పంచదార అనుపాని చేకముచేసి మద్యములోగలిపి త్రాగిన పిత్తపానాత్యయ వికారమును హరింపంజేయు.

కఫమదాత్యయోపచారము.

శ్లో॥ పానాత్యయే కఫోత్థేతు వమనాయ ప్రదాపయేత్।
యథాబలం లంఘనంచ దీపనీ యౌషధానిచ।

* ఇదే పేరితపండనియు చెప్పంబడు.

తా. కఫమువలన జనించిన పానాత్యయమున వమనము శక్త్యనుగుణ్యముగ లంఘనము అగ్నిదీప్తికరౌషధసేవనము అనువానిని చేయించవలయును.

సన్నిపాత మదాత్యయోపచారము.

శ్లో॥ సర్వజే సర్వమేవేవం ప్రయోక్తవ్యం చికిత్సితమ్॥

తా. త్రిదోషములవలన జనించిన మదాత్యయమున పైచెప్పబడిన సర్వచికిత్సలం చేయవలయు.

శ్లో॥ మథితం గోదధిసహితం తైలం కర్పూరసంమిశ్రమ్।
ఆస్వాద్య పీతమాశు క్షపయతి పానాత్యయం రోగమ్॥

తా. ఆవుపెరుగు నూనె వీని చేకముచేసి బాగుగజిలికి అందు కర్పూరముగలిపి నస్యపానములు చేయించిన పానాత్యయరోగము తక్షణమున హరించు.

శ్లో॥ మద్యంపీత్వాయదివాతత్క్షణమేవలేహ్యశర్కరాసఘృతా।
మదయతి నజాతుమద్యం మనాగపి ప్రథితవీర్యమపి॥

తా. మద్యపానానంతరము పంచదార నెయ్యి వీని చేకముచేసి భక్షించిన బలిష్ఠంబైన మద్యము సగా వీర్యవిహీనం బగు.

మదాత్యయమునందు పథ్యము.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] సంశోధనంసంయమనం స్వపనంలంఘనం
ధ్రిమః। సంవత్సర సముత్పన్నా శాలయ ష్షష్టికాయవాః।
ముద్గాశ్చమాషగోధూమాలావతిత్తిరకాదయః। వేసవారో
విచిత్రాన్నం హృద్యంమద్యం పయస్సితా। తండులీయం
పటోలంచ మాతులుంగం పరూషకమ్। ఖర్జూరందాడిమం
ధాత్రీ నారికేళంచగోస్తనీ। సర్పిఃపురాణంకర్పూరంప్రతీరం
శిశిరోనిలః। ధారాగృహం చంద్రపాదా మణయో మిత్ర
సంగమః। క్షౌమాంబరం ప్రియాశ్లేషో గీతం వ్యాత్రముద్ధ
తమ్। శీతాంబు చందనంస్నానం సేవ్యమేతన్మదాత్యయే।

తా. విరేచనము రతిబంధము నిద్ర లంఘనము సంచారము 1 సంవత్సరము దాగిన ప్రాతవడ్లు 60 దినములకు ఫలించెడు యవధాన్యము పెసలు మినుములు గోధుమలు

లావుకపిట్టమాంసము తిత్తిరిపక్షి మొదలగువాని మాంసములు వేసవారము ఇచ్చుడి ప్రియకరమైన మద్యము పాలు పంచదార చిత్తికూర పొట్లకాయ మాదీఫలము ఫలాసాపండ్లు ఖర్జూరము దానిమ్మపండ్లు వుసిరికపండు టెంకాయ ద్రాక్షపండు ప్రాతనెయ్యి కర్పూరము నదీతీరము చల్లనిగాలి జలమందిరము చంద్రకిరణములు మణిహారములు మిత్రసమాగమము పట్టువస్త్రములు స్త్రీయాలింగనము సంగీతము వాద్యములు శీతోదకము చందనము స్నానము అనునవి మదాత్యయరోగమున హితకరంబులు.

మదాత్యయమునం దపథ్యము.

శ్లో॥ స్వేదోంజనంధూమపానంనావనం.దంతఘర్షణమ్ ।
తాంబూలంచాశ్యపథ్యాంస్యాన్మదాత్యయవికారిణామ్ ॥

తా. చెమటవీలుట అంజనము ధూమపానము నస్యము దంతధావనము తాంబూలము అనువవి మదాత్యయమునం దపథ్యకరంబులు.

నాసారోగ నిదానము.

శ్లో॥ [ఆయుర్వేదే] ఆనహ్యతేయస్య విశుష్యతేచ ప్రక్లిద్యతే
ధూప్యతిచైవనాసా। నవేత్తియోగంధరసాంశ్చజంతు ర్జుష్టం
వ్యవస్యేత్సతు పీనసేన । తంచానిలశ్లేష్మ భవం వికారం
బ్రూయాత్ప్రతిశ్యాయ సమానలింగమ్॥

తా. ముక్కడచికొనుట యెండుట ముక్కులో నీరుగారుట పొగవెడలుటలు సంతాపము గలుగుట గంధరసము తెలియకుండుట యీ లక్షణములు గలది పీనసరుని దెలియవలయు. ఈ వాతశ్లేష్మజవికారము ప్రతిశ్యాయతుల్యలక్షణయుక్తంబై యుండు.

నాసారోగ చికిత్స.

శ్లో॥ సర్వేషు పీనసేష్వాదౌ నివాతాగారగోభవేత్ ।
శిరసో భ్యంజనైస్స్వేదై ర్నస్యై ర్మందోష్ణభోజనైః ।
వమనైర్ఘృతపానైశ్చ యథాదోష ముపాచరేత్॥

తా. సర్వపీనసరోగములయందు తొలుత వాతవిహీనస్థలము మస్తకాభ్యంజనము స్వేదకర్మ నస్యము మందోష్ణభోజనము వమనము ఘృతపానము అనువానిచే దోషానుగుణ్యముగ నుపచరింపవలయు.

సర్వ పీనసములకు చికిత్స.

శ్లో॥ సర్వేషు సర్వకాలం పీనస రోగేషు జాతమాత్రేషు ।
మరిచంగుడేన దధ్నా భుంజీతనా సుఖంలభతే॥

తా. సర్వపీనసములయందు పెరుగులో మిరియాలపొడి బెల్లముగలిపి యెల్లప్పుడు సేవింపుచుండిన సర్వపీనసములు హరించి సుఖముగలుగు.

గుడాది యోగము.

శ్లో॥ గుడమరిచవిమిశ్రం పీతమాశుప్రకామం హరతిదధినరాణాం
పీనసందుర్నివారమ్ । యదితుసఘృతమన్నం శ్లక్ష్ణగోధూమ
చూర్ణైః కృతముపహరతేసౌ తత్క్షణోస్యావకాశః ।

తా. బెల్లము మిరియాలచూర్ణము వీని నొకటిగజేర్చి పెరుగులో గలిపి త్రాగిన దుర్నివారమైన పీనసమును శీఘ్రముగ హరింపజేయు. మఱియు నేతితో గూడియుండు గోధుమచూర్ణాన్నమును భుజించిన పీనసము హరించు.

వేల్లగోధూమ యోగము.

శ్లో॥ వేల్లగోధూమ భోజీచ నిద్రాకాలేచ శీతలమ్ ।
జలం పిబతియోరోగీ పీనసా న్ముచ్యతేనరః ॥

తా. మిరియాలపొడిని గోధుమాన్నమును భక్షించి శయనించునపుడు శీతోదకమును త్రాగిన పీనసము హరించు.

పూతినస్య లక్షణము.

శ్లో॥ దోషైర్విదగ్ధై ర్గళతాలుమూలే సంమూర్ఛితోయస్యసమీర
ణస్తు । నిరేతి పూతిర్ముఖనాసికాభ్యాం తంపూతినస్యంప్రవ
దంతిరోగమ్॥

తా. గొంతు లోదాడ అనువాని మధ్యమున దుష్టమైన పిత్తరక్తాది దోషములతో వాతము మిశ్రమమై నోరు ముక్కు అనువానియందు దుర్గంధముగ వెలువెడలిన పూతినస్య మనంబడు.

వ్యాఘ్రీతైలము.

శ్లో॥ వ్యాఘ్రీదంతీవచాశిగ్రుసురసావ్యోషసైంధవైః ।
సిద్ధం తైలంనసిక్షిప్తంపూతినాసాగదాపహమ్॥

తా. నేలములక దంతివేరు వస మునగ సన్నరాష్ట్రము త్రికటుకములు సైంధవ లవణము అనువాని కల్కములోగాని లేక కషాయములోగాని తైలము గలిపి పక్వముజేసి నస్యముజేయించిన పూతినాసారోగము హరించు.

శిగ్రుతైలము.

శ్లో॥ శిగ్రుసింహీని కుంభానాం బీజైస్స వ్యోషసైంధవైః ।
బిల్వపత్ర రసేసిద్ధం తైలంస్యాత్పూతినస్యనుత్॥

తా. మునగవిత్తులు నేలములకవిత్తులు నాగదంతివిత్తులు త్రికటుకములు సైంధవ లవణము మారేడాకులరసము వీనిలో తైలముబోసి పాకముజేసి నస్యముజేయించిన పూతినాసారోగము హరించు.

నాసాపాక లక్షణము.

శ్లో॥ ఘ్రాణాశ్రితంపిత్తమరూంషికుర్యాద్యస్మిన్వికారే బలవాంశ్చ పాకః। తన్నాసికాపాకమితివ్యవస్యేద్విక్లేదకోథావథవాపియత్ర॥

తా. నాసికము నాశ్రయించియుండు పిత్తము దుష్టంబగుటవలన నాసికములో వ్రణము జనించి లోపపండి చీముచే దడిసి దుర్గంధముగ స్రావముగలిగిన నాసికాపాక మనంబడు.

సర్జకాది ఘృతము.

శ్లో॥ సర్జార్జునోదుంబరవత్సకానాంత్వాచాకషాయైః పరిధావనేన।
కషాయకల్కైరపిచేళిరేవ సిద్ధంఘృతంఘ్రాణవిపాకనాశి॥

తా. సర్జరసము మద్ది అత్తి కొడిసె అనువాని పట్టలను కషాయముకాచి దానిచే నాసావ్రణమును గడుగుటయేగాక పైద్రవ్యములయొక్క పట్టల కషాయములోగాని లేక కల్కములోగాని ఘృతముగలిపి పాకముజేసి త్రాగిన నాసాపాకము హరించు.

వ్యోషాది వటికములు.

శ్లో॥ వ్యోషాచిత్రక తాళీస తింత్రిడ చామ్లవేతసమ్। సచవ్యాజాజి

తుల్యాంశమేలాత్వక్పత్రపాదికమ్। వ్యోషాదికమిదంచూర్ణం పురాణగుడమిశ్రితం।పీనసశ్వాస కాసఘ్నంరుచిస్వరకరంపరమ్॥

తా. త్రికటుకములు చిత్రమూలము తాళిసపత్రి చింత పుల్ల ప్రబ్బలి చెవ్యము జీలకఱ్ఱ యివి దినుసు 1కి ఒక్కొక భాగము యేలకులు లవంగపట్ట లవంగపత్రి యివి దినుసు 1కి ½ భాగము యిటుల వీనినెల్ల చూర్ణముజేసి ప్రాతబెల్లములోగలిపి యుంటలుజేసి భక్షించిన పడిసెము శ్వాసము దగ్గు వీనిని హరింపంజేసి నోటికి రుచిని గలుగంజేయు.

పాఠాది తైలము.

శ్లో॥ పాఠాద్వి రజనీ మూర్వా పిప్పలీ జాతిపల్లవైః।
దంతీచ్చతైలం సంసిద్ధం నస్యతః పీనసాపహమ్॥

తా. అగరు రెండు లేక విషబొద్ది పసపు మ్రానిపసపు చాగవేరు పిప్పలి వీని కషాయములో జాజియాకురసమును తైలమును గలిపి చిక్కగాకాచి నస్యము జేయించిన పీనసము హరించు.

పూయరక్త లక్షణము.

శ్లో॥ దోషైర్విదగ్ధైరథవాపిజంతోర్లలాటదేశేభిహతస్యతైస్తైః।
నాసాస్రవేత్పూయ మసృగ్విమిశ్రం తంపూయరక్తం ప్రవదన్తి రోగమ్॥

తా. వాతాదిదోషములు దుష్టంబులగుటచే నేని లేక నుదుటియందు దెబ్బతగులుటచే నేని ముక్కునందు చీము రక్తము స్రవించిన పూయరక్త మనంబడు.

పూయరక్త చికిత్స.

శ్లో॥ పూయాస్రేరక్తపిత్తఘ్నాః కషాయా నావనానిచ ।
పాకదాహాది రోగేషు శీతలేపాదికాక్రియాః॥

తా. చీము రక్తము స్రవించెడి నాసారోగమున రక్తపిత్తహర కషాయములు నస్యములు మొదలగువానితో జికిత్సింపవలయు. మఱియు దానియందు పాకదాహాదులు గలిగియుండిన శీతకరలేపనము సేకము మొదలగువానితో జికిత్సింపవలయు.

షడ్బిందు ఘృతము.

శ్లో॥ భృంగంలవంగమధుకంచకోష్ఠంసనాగరంగోస్మృత మిశ్రితం చ। షడ్బిందునానాస్థిగతంచపీనసంశిరోగతంరోగశతంనిహంతి ।

తా. గుంటగలగర లవంగములు యష్టిమధుకము చెంగల్వకోష్టు శొంఠి అను వాని కషాయములో ఆవునెయ్యి గలిపి పక్వముజేసి యందు 6 బిందువులను నస్యము జేయించిన నాసాస్థిగత పీనసము శిరోరోగము మొదలగు సర్వరోగములు హరించు.

క్షవథు లక్షణము.

శ్లో॥ ఘ్రాణాశ్రితే మర్మణిసంప్రదుష్టో యస్యానిలో నాసికయానిరేతి । కఫానుయాతో బహుశోతిశబ్దం తంరోగ మాహుః క్షవథుంవిధిజ్ఞాః ॥

తా. నాసికము నాశ్రయించియుండు శృంగాటకమను మర్మస్థానమునందు వాతము దుష్టంబై కఫముతోగలసి గొప్పశబ్దమును సేయుచు నాసికమువలన వెలువడిన * క్షవథు యనంబడు.

శుంఠ్యాది ఘృతము.

శ్లో॥ శుంఠీకుష్ఠ కణాబిల్వ ద్రాక్షాకల్క కషాయవత్ ।
తైలంపక్వ మథాజ్యంవా నస్యాత్క్షవథునాశనమ్॥

తా. శొంఠి చంగల్వకోష్టు పిప్పళ్ళు మారేడు ద్రాక్ష అనువాని కల్కములో గాని లేక కషాయములోగాని నూనె లేక నెయ్యిగలిపి పక్వముజేసి నస్యము జేయించిన క్షవథు నశించు.

ఆగంతుక క్షవథు లక్షణము.

శ్లో॥ తీక్ష్ణోపయోగాదతి జిఘ్రతోవా భావాన్కటూనర్కనిరీక్షణాద్వా । సూత్రాదిభిర్వా తరుణాస్థి మర్మణ్యుద్ఘాటితేన్యః క్షవథుర్నిరేతి॥

తా. ఆవాలు మొదలగు తీక్ష్ణపదార్థముల సేవించుటచేనైని లేక ⁊ కారముగల పదార్థముల పీల్చుటచేనైని లేక సూర్యుని జూచుటచేనైని లేక నాసికములో వత్తి నుంచుటచేనైని తరుణాస్థిమర్మము (అనగా ఫణామర్మము) చలితంబై ఆగంతుక క్షవథును గలుగంజేయు. మఱియు ఆగంతుక దోషజక్షవథులు 2 ను సమానంబులు.

* క్షవథువన—తుమ్ము.
⁊ కారము—శొంఠి వస పిప్పలి మొదలగునవి.

భ్రంశథు లక్షణము.

శ్లో॥ ప్రభ్రశ్యతే నాసిక యాహియస్య సాంద్రో విదగ్ధో లవణః కఫశ్చ । ప్రాక్సంచితో మూర్ధనిసూర్యతప్తే తంభ్రంశథుం వ్యాధిముదాహరంతి ॥

తా. పూర్వము శిరమునందు సంచితంబై యుండు కఫము సూర్యతాపమువలన ద్రవించి గట్టిగ రక్తాధిక పీతవర్ణముగ ఉప్పుగ నాసికారంధ్రమువలన నధికముగ వెడలిన భ్రంశథు వనంబడు.

దీప్తనాసా లక్షణము.

శ్లో॥ ఘ్రాణే భృశందాహ సమన్వితేతు వినిస్సరేద్ధూమఇవేహ వాయుః । నాసాప్రదీప్తే వచయస్యజంతో ర్వ్యాధింతుతం దీప్తముదాహరంతి॥

తా. నాసికము కడుతాపయుక్తమైయుండు వాతము పొగవలె వెలువడుచు నాసికమునకు ప్రదీప్తిని గలుగంజేయుచుండిన దీప్తనాసారోగ మనంబడు.

దీప్తనాసా చికిత్స.

శ్లో॥ నస్యంహితం నింబరసాంజనాభ్యాం దీప్తేశిరస్స్వేదన మప్రశస్తమ్ । నస్యేకృతే క్షీరజలావసేకాః శంసంతి భుంజీతచ ముద్గయూషైః ॥

తా. వేపరసము రసాంజనము అనువానియొక్క నస్యమును తుంఖీశోకముల వలన నొకింత స్వేదమును నస్యానంతరము పాలను నీరును జల్లి సేచనమును జేయించుటయేగాక పెసరకట్టును పథ్యమునం దొసంగిన దీప్తనాసారోగమును హరింపంజేయు.

ప్రతీనాహ లక్షణము.

శ్లో॥ ఉచ్ఛ్వాసమార్గంతు కఫస్సవాతో రుంధ్యాత్ప్రతీనాహ ముదాహరేత్తమ్ ॥

తా. వాతసహిత కఫము ఉచ్ఛ్వాసమార్గము నడ్డగించుటవలన నాసికారంధ్రములు శ్వాసముబాగుగ ప్రవర్తింపకుండిన ప్రతీనాహ మనంబడు.

ప్రతీనాహ చికిత్స.

శ్లో॥ నాసావనాహేకర్తవ్యం పానంగవ్యస్యసర్పిషః ॥

తా. ఆవునెయ్యిని పానముచేయించిన ప్రతీనాహము హరించు.

నాసాస్రావ లక్షణము.

శ్లో॥ ఘ్రాణాద్ఘనః పీతసిత స్తనుర్వా దోషస్స్రవేత్స్రావముదా
హరేత్తమ్॥

తా. నాసికమువలన గట్టిగ పసుపువర్ణముగ లేక తెల్లగ లేతగ కఫముస్రవించిన నాసాస్రావ మనంబడు.

నాసాస్రావ చికిత్స.

శ్లో॥ నాసాస్రావేఘ్రాణయోశ్చూర్ణయుక్తం నాడ్యాదేయంచావ
పీడాశ్చరథ్యాః । తీక్ష్ణాధూమాన్దేవదార్వగ్నికాభ్యాంమాం
సంచాజంపథ్యమత్రాదిశంతి॥

తా. నాసాస్రావమునందు కరక్కాయమార్గమున గొట్టముతో ప్రయోగించుట * అవపీడనము దేవదారు చిత్రమూలము మొదలగు వానియొక్క తీక్ష్ణకర ధూమములు వీనిచే నుపచరింప వలయు. మఱియు దీనియందు మేకమాంసమును భుజించుట పథ్యకరంబు.

నాసాపరిశోష లక్షణము.

శ్లో॥ ఘ్రాణాశ్రితేస్రోతసి మారుతేనగాఢంప్రదీప్తేపరిశోషితేచ।
కృచ్ఛ్రాచ్ఛ్వసేదూర్ధ్వమధశ్చజంతుర్యస్మిన్సనా సాపరిశో
షఉక్తః॥

తా. వాతమువలన నాసికాద్వారములు మిక్కుటముగ తపించి యెండుటచే నరుడు కడుకష్టముమీద క్రింద పైన శ్వాసమును విడిచిన నాసాపరిశోష మనంబడు.

నాసాపరిశోష చికిత్స.

శ్లో॥ నాసాశోషేక్షీరపానం ససితంచప్రశస్యతే ।

---

* అవపీడనమన...శొంఠి మిరియాలు వస మొదలగు తీక్ష్ణకరౌషధములనూరి కల్కముచేసి నాసికములోపిండుట.

తా. నాసాశోషమున పాలలో పంచదారగలిపి పానముచేయుట ప్రశస్తంబు.

అపక్వపీనస లక్షణము.

శ్లో॥ శిరోగురుత్వమరుచి ర్నాసాస్రావ స్తనుస్స్వరః ।
క్షామఃష్ఠీవేత్తథాభీక్ష్ణ మామపీనసలక్షణమ్ ॥

తా. శిరము జడముగనుండుట అరుచిగలుగుట నాసికములోనుండి లేటనీరు గారుట స్వరము హీనంబగుట పలుమారు నాసికములయం దుండు చీమిడి నాకర్షించి యుమియుట యీ లక్షణములుగలది అపక్వపీనసమని తెలియవలయు.

పక్వపీనస లక్షణము.

శ్లో॥ ఆమలింగాన్వితశ్శ్లేష్మా ఘనస్స్వేషునిమజ్జతి ।
స్వరవర్ణవిశుద్ధిశ్చ పరిపక్వస్యలక్షణమ్ ॥

తా. పూర్వోక్తఅపక్వలక్షణయుక్తంబైయుండుకఫము ఘనీభవించి నాసికము మొదలగువాని స్రోతస్సులయందు నిలుచుట స్వరవర్ణములు స్పష్టములుగనుండుట యీ లక్షణములు గలిగిన పీనసము పక్వంబైనదని తెలియవలయు.

ప్రతిశ్యాయోత్పత్తి.

శ్లో॥ సంధారణాజీర్ణరజోతిభాషా క్రోధర్తు వైషమ్యశిరోభితా
పైః। ప్రజాగరస్వప్న నవాంబుశీతా వశ్యాయకైర్మైథున
బాష్పసేకైః । సంస్త్యానదోషేశిరసిప్రవృద్ధోవాయుః ప్రతి
శ్యాయ ముదీరయేత్తు॥

తా. మలమూత్రాదివేగముల నడ్డగించుట జీర్ణము గాకుండుట ముక్కులో దుమ్ము ప్రవేశించుట మిక్కుటముగ మాటలాడుట కోపముచేయుట ఋతువుమారుట యెండవలన శిరము తపించుట జాగరణముచేయుట పగలు నిద్రించుట క్రొత్తనీరును త్రాగుట శీతపదార్థములను మంచును సేవించుట మిక్కుటముగ మైథునముచేయుట నేత్రములయందు నీరుగారుట యీ కారణములవలన మూలాధారమైన కఫము శిరమున ఘనీభావమును బొందుటచే వాతము ప్రకోపించి పడిసెమును గలుగంజేయు. ఈ కారణములవలన తక్షణమున పడిసెము గలుగు.

ప్రతిశ్యాయోత్పత్తి కారణము.

శ్లో॥ చయంగతామూర్ధనిమారుతాదయః పృథక్సమస్తాశ్చతథైవ
శోణితమ్। ప్రకుప్యమానావివిధైః ప్రకోపనైస్తతఃప్రతిశ్యా
యకరాభవంతి॥

తా. శిరమున ప్రత్యేకముగ వాతాదిదోషములు సర్వదోషములు రక్తము సంచితంబులై బలవద్విగ్రహ దివాస్వప్నాదికారణములవలన ప్రకోపించిన ప్రతిశ్యాయమును గలుగంజేయు.

ప్రతిశ్యాయ పూర్వరూపములు.

శ్లో॥ క్షవప్రవృత్తిశ్శిరసోతిపూర్ణతా స్తంభోంగమర్దః పరిహృష్ట
రోమతా। ఉపద్రవాశ్చాప్యపరేపృథగ్విధా నృణాంప్రతి
శ్యాయపురస్సరాస్స్మృతాః॥

తా. తుమ్ములువచ్చుట తల బరువుగనుండుట శరీరము స్తంభించుట శరీరము నొచ్చుట గగుర్పాటుచుట పలువిధరోగములు (అనగా ఘ్రాణధూమాయ నాదికములు) గలుగుట యివియ ప్రతిశ్యాయమునకు పూర్వరూపములు.

ప్రతిశ్యాయ చికిత్స.

శ్లో॥ ప్రతిశ్యాయేషుసర్వేషు గృహంవాతవివర్జితమ్।
వస్త్రేణగురుణోష్ణేన శిరసోవేష్టనంహితమ్॥

తా. సర్వప్రతిశ్యాయములయందు వాతవిహీనస్థలమునం దుండుట దళముగ వుష్ణముగనుండు వస్త్రముల శిరమునకుజుట్టుట హితకరంబు.

బాలమూలక యూషము.

శ్లో॥ బాలమూలకయూషశ్చ కులుత్థోత్థశ్చపూజితః।
స్వేదఃఉష్ణంహిమంభోజ్యం పాచనాయప్రశస్యతే॥

తా. ప్రతిశ్యాయమునందు లేతముల్లంగి వులవలు అనువానియూషము స్వేదకర్మ వుష్ణకరభోజనము శీతోదకము అనువాని సేవనవలన ప్రతిశ్యాయము పక్వంబగు.

పిప్పల్యాది నస్యము.

శ్లో॥ తతఃపక్వంకఫంజ్ఞాత్వా హరేచ్ఛీర్ష విరేచనైః।
పిప్పల్యశ్శిగ్రుబీజాని విడంగం మరిచానిచ।
అవపీడః ప్రశస్తోయం ప్రతిశ్యాయ నివారణః॥

తా. కఫము పక్వమైనపిదప మస్తకరేచనముజేయించి దానినిదీసి వేయవలయు మఱియు పిప్పళ్ళు మునగవిత్తులు వాయువిడంగములు మిరియాలు వీనిని నస్యము చేయం చవలయును యివి ప్రతిశ్యాయమును హరింపంజేయుటయందె ప్రశస్తంబులు.

వాతప్రతిశ్యాయ లక్షణము.

శ్లో॥ ఆనద్ధాపిహితానాసా తనుస్రావ ప్రసేకినీ।
గళతాల్వోష్ఠశోషశ్చ నిస్తోదశ్శంఖయోరపి।
భవేత్స్వరోపఘాతశ్చ ప్రతిశ్యాయే నిలాత్మజే॥

తా. ముక్కుకట్టంబడినటులుండుట అడచికొనియుండుట తేటగనీరు గారుట గొంతు లోదాడ పెదవియెండుట కణతలలో పొడుచునటులుండుట గొంతులో ఘుర్ఘుర శబ్దము గలుగుట యీ లక్షణములుగలది వాతప్రతిశ్యాయమని తెలియవలయు.

వాతజప్రతిశ్యాయ చికిత్స.

శ్లో॥ వాతికేతుప్రతిశ్యాయే పిబేత్సర్పిర్యథాక్రమమ్।
పంచభిర్లవణైస్సిద్ధం ప్రథమేనగణేనచ॥

తా. పంచలవణము యుక్తముగగాని లేక పంచమూలయుక్తముగగాని సిద్ధము చేయబడిన ఘృతమును పానముజేసిన వాతజప్రతిశ్యాయము హరించు.

పిత్తప్రతిశ్యాయ లక్షణము.

శ్లో॥ ఉష్ణస్సపీతకస్స్రావో ఘ్రాణాత్స్రవతిపైత్తికే।
కృశోతిపాండుస్సంతప్తో భవేదుష్ణాభిపీడితః।
సధూమమగ్నింసహసా వమతీవచనాసయా।

తా. నాసికమునుండి వేడిగ పసుపువర్ణముగ స్రావముగలుగుట దానిసంబంధము వలన శరీరము కృశించి కడుతెల్లగ నుండుట దాహముగలుగుట ధూమ్రమును సహింప

శీరుండుట నాసికమువలన పొగలోడ నగ్ని వెడలునటులుండుట యీ లక్షణములుగలది పైత్తిక ప్రతిశ్యాయమని తెలియవలయు.

చికిత్స.

శ్లో॥ హితంపిత్తప్రతిశ్యాయే పాచనార్థంఘృతంపయః।
శృంగబేరేణ పయసా శృంగబేరమథాపివా॥

తా. పిత్తజ ప్రతిశ్యాయమునందు పాచనార్థమై నెయ్యి పాలు అల్లపురసము అనువాని సేకముజేసిగాని లేక పాలలో అల్లపురసముగలిపిగాని పానము జేయించుట హితకరంబు.

కఫజప్రతిశ్యాయ లక్షణము.

శ్లో॥ ఘ్రాణాత్కఫః కఫకృతే శ్వేతశ్శీతస్స్రవేద్బహుః।
శుక్లావభాసశ్శూనాక్షో భవేద్గురుశిరానరః।
కంఠతాల్వోష్ఠశిరసాం కండూభిరభిపీడితః॥

తా. నాసికమువలన చీమిడి తెల్లగ శీతలముగ మిక్కుటముగ పలుమారు కారుట శరీరము తెల్లగనగుట కండ్లుబ్బుట తలబరువుగనుండుట గొంతులో దౌడ పెదవి శిరము అనువానియందు దురదగలుగుట యీ లక్షణములుగలది కఫజప్రతిశ్యాయమని తెలియవలయును.

చికిత్స.

శ్లో॥ కఫజేసర్పిషాస్నిగ్ధం తిలమాషవిపక్వయా।
యవాగ్వాపాయయిత్వాతు శ్లేష్మఘ్నం క్రమమాచరేత్॥

తా. కఫజనాసారోగమున దొలుత ఘృతమువలన స్నిగ్ధముగజేసి పిదప నువ్వులు మినుములు అనువాని యుక్తముగ సిద్ధముజేయబడిన యవాగున పానముజేయించి కఫశామకముల నొసంగవలయు.

ధూమపాన వర్తి.

శ్లో॥ దార్వీంగుదనికుంభైశ్చ కిణిహ్యాసరళేనచ।
వర్తయోత్రకృతాయోజ్యా ధూమపానేయథావిధిః॥

తా. మ్రానిపసపు గారపట్టు దంతి వుత్తరేణు సర్జరసము వీని నుదకముతో నూరి వస్త్రమునకు బట్టించి వత్తిజేసి యథావిధిగ ధూమపానము సేయవలయు.

సన్నిపాత నాసారోగ లక్షణము.

శ్లో॥ భూత్వాభూత్వా ప్రతిశ్యాయో యస్యాకస్మాన్నివర్తతే।
సంపక్వోవాప్యపక్వోవా సతుసర్వభవస్స్మృతః॥

తా. పడిసెము పలుమారు జనించి పండిగాని లేక పండక యకస్మాత్తుగాని నివర్తించిన త్రిదోషజప్రతిశ్యాయ మనంబడు.

దుష్టప్రతిశ్యాయ లక్షణము.

శ్లో॥ ప్రక్లిద్యతేపునర్నాసా పునశ్చపరిశుష్యతి।
పునరానహ్యతేచాపి పునర్వివ్రియతేతథా।
నిశ్వాసోవాతిదుర్గంధో నరోగంధంనవేత్తిచ।
ఏవందుష్టప్రతిశ్యాయం జానీయాత్కృచ్ఛ్రసాధనమ్॥

తా. నాసికము పలుమారు తడిసినట్లుండుట మరల యెండుట మరల నాసిక మడచికొనుట మరల నాసికము దెరచికొనుట దుర్గంధముగ నిశ్వాసము వెలువెడలుట వాసన దెలియకుండుట యీ లక్షణములుగలది దుష్టప్రతిశ్యాయ మనంబడు. ఇది కష్టసాధ్యము. (ఈ ప్రతిశ్యాయ మైదింటిలో నవస్థాభేదములు గలదిగ నుండుటంజేసి 6 వదిగ గణనము జేయందగదు.)

చిత్రక హారీతకీ రసాయనము.

శ్లో॥ చత్వార్యతిశతానిచిత్రకజటాయుక్పంచ మూలామృతా।
ధాత్రీణాముదకర్మణేత్రిభిరపాంద్రోణైశ్చసంక్వాథయేత్।
పాదస్థేక్వథనేగుడస్యచశతంపథ్యాఢకేనాన్వితమ్।
పక్తవ్యంశృతశీతలేచమధునః ప్రస్థార్ధమాత్రంక్షిపేత్।
వ్యోమస్యత్రిసుగంధికస్యచ పలాన్యత్రైవమత్ప్రక్షిపేత్।
క్షారస్యార్ధపలంరసాయనమిదంసంసేవ్యతేసర్వదా।
శోషశ్వాసమలానకాశవమధు శ్లేష్మప్రతిశ్యాయిభిః।
క్షీణోరఃక్షతహిక్కకాకఫ శిరోరోగప్రసక్తాగ్నిభిః॥

తా. చిత్రమూలము పంచమూలములు తిప్పతీగె పుసిరికెవరుగు వీనిని 400 పలములు గ్రహించి 8 ద్రోణముల నుదకములో వైచి చతుర్థాంశముగ కషాయముకాచి దించుకొని అందు 100 పలముల బెల్లము అర్ధప్రమాణము కరక్కాయలు వైచి పాకము జేసి చల్లారిన పిదప ½ ప్రస్థము తేనె 6 పలములు త్రికటుకములు త్రిసుగంధములు ½ పలము యవక్షారముగలిపి సదా సేవింపుచుండిన శోష శ్వాసము మలబద్ధము వాంతి దగ్గు పడిశెము కృశత్వము ఉరఃక్షతము రొక్కిళ్లు కఫజశిరోరోగము మందాగ్ని వీనిని హరించును.

హింగ్వాది తైలము.

శ్లో॥ హింగువ్యోషవిడంగకట్ఫల చారు క్షీత్ణగంధైర్యుతైః।
లాక్షాశ్వేతపునర్నవాబ్దకుటజైః పుష్పోద్భవైస్సారభైః।
ఇత్యేభిఃకటుతైలమేతదనలేమందేసమూత్రంశ్రృతమ్।
పీతంనాసికయాయథావిధిభవేన్నాసామయేభ్యోహితమ్॥

తా. ఇంగువ శొంఠి మిరియాలు పిప్పళ్ళు వాయువిడంగములు కాయఫలము (గుమ్ముడుటేకు) వస చెంగల్వకోష్టు నల్లమునగ లక్క తెల్లగలిజేరు కుంగముస్తెలు కొడిసెవిత్తులు లవంగములు అనువాని కషాయములోగాని లేక కల్కములోగాని తెల్లావ నూనె గోమూత్రము కలిపి మందాగ్నితో పాకముజేసి యథావిధిగ నస్యము జేయించిన నాసారోగము హరించు.

పీనస సామాన్య చికిత్స.

శ్లో॥ రక్తపిత్తంచశోథశ్చ తథార్శాంస్యర్బుదానిచ।
నాసికాయాంస్యురేతేషాం స్వంస్వంకుర్యాచ్చికిత్సితమ్॥

తా. రక్తపిత్తము వాపు అర్శస్సు అర్బుదము అనురోగములు నాసికమున జనించిన ఆయారోగోక్తచికిత్సం జేయవలయును.

శ్లో॥ గృహధూమకణాదారు క్షారనక్తాహ్వసైంధవైః।
సిద్ధంశిఖరిబీజైశ్చ తైలంనాసార్శసాంహితమ్॥

తా. కరుధూపము పిప్పళ్ళు దేవదారు యవక్షారము నఖము సైంధవలవణము ఉత్తరేణివిత్తులు వీనితో తైలమును పక్వముజేసి నాసికములో వైచిన నాసార్శస్సు హరించు.

1658

కరవీరాది తైలము.

శ్లో॥ రక్తస్య కరవీరస్య పుష్పంజాతేశ్చ మల్లికా।
తిలతైలం సమంత్వేతైః పక్వంనాసార్శసాం హితమ్॥

తా. యెఱ్ఱగన్నేరుపువ్వులు జాజిపువ్వులు మల్లెపువ్వులు వీనితో సమముగ తిలతైలమును పక్వముచేసి నాసికములో వైచిన నాసార్శస్సు హరించు.

నాసాశోషోపచారము.

శ్లో॥ నాసాశోషే క్షీరసర్పిః ప్రధానం తైలం సిద్ధంచాణుతైలేన
నస్యం। సర్పిః పానంభోజనం జాంగలైశ్చ స్నేహాస్వేదైః
స్నైగ్ధహీనశ్చాత్రధూమః॥

తా. నాసాశోషమున పాలు నెయ్యి నూనె అనువానితో ముఖ్యముగ నుపచరింపవలయును మఱియు అణుతైలముయొక్క నస్యము ఘృతపానము జాంగలసంయుక్త భోజనము స్నేహయుక్త ద్రవ్యములచే చెమటను వెడలింపంజేయుట స్నేహాసంయుక్తధూమము హితకరంబులు.

రక్తప్రతిశ్యాయ లక్షణము.

శ్లో॥ రక్తజేతు ప్రతిశ్యాయే రక్తస్రావః ప్రవర్తతే।
తామ్రాక్షశ్చ భవేజ్జంతు రురోఘాత ప్రపీడితః।
దుర్గంధోచ్ఛ్వాసవదనో గంధానపి నవేత్తిసః॥

తా. ముక్కులోనుండి రక్తముస్రవించుట నేత్రములెఱ్ఱగనగుట ఉరఃక్షతపీడతో సమానమైన పీడగలుగుట ఉచ్ఛ్వాసము నోరుఅనువానియందు కంపువేయుట వాసన తెలియకుండుట యీలక్షణములుగలది రక్తజప్రతిశ్యాయ మనంబడు.

చికిత్స.

శ్లో॥ రక్తపిత్తోద్భవేపేయం సర్పిర్మధుకసైశ్శృతమ్॥

తా. రక్తపిత్తమువలన గలిగినప్రతిశ్యాయమున కుమ్మెదల కషాయముకాచి అందు నెయ్యిగలిపి పాకముజేసి దానిని త్రాగవలయును

ధాత్రీలేపము.

శ్లో॥ సర్పిషా ఘృష్టయధాత్ర్యా శిరసో లేపతః క్షణాత్ ।
నాసాయాం సంప్రవృత్తంచ రుధిరంచ వినశ్యతి॥

తా. నేతిలో వుసిరికవరుగును నూరి శిరమున లేపనముజేసిన నాసికారక్తము క్షణమున హరించు.

ప్రతిశ్యాయ సామాన్య చికిత్స.

శ్లో॥ విడంగం సైంధవం హింగు గుగ్గులు స్సమనశ్శిలః।
ప్రతిశ్యాయే వచాయుక్తం సక్తుధూమం పిబేన్నరః ।
ఏతచ్చచూర్ణ మాఘ్రాతం ప్రతిశ్యాయం వినాశయేత్ ।

తా. వస పేలపిండి అనువానియొక్క ధూమమును ప్రాశనము జేసి పిదప వాయువిడంగములు సైంధవలవణము యింగువ గుగ్గిలము మణిశిల అనువానిచూర్ణమును మూటగట్టి వాసన జూచుచుండిన ప్రతిశ్యాయము హరించు.

సక్తుధూమము.

శ్లో॥ ఘృతతైల సమాయుక్తం సక్తుధూమం పిబేన్నరః ।
సధూమస్యా త్ప్రతిశ్యాయ కాసహిక్కా హరః పరః॥

తా. నెయ్యి నూనె వీనిలో పేలపిండినికలిపి దానిధూమమును పానముజేసిన పడిసెము దగ్గు వెక్కిళ్ళుహరించు.

ధూమచూర్ణము.

శ్లో॥ ప్రతిశ్యాయే పిబేద్ధూమం సర్పింగవ్య సమాయుతమ్ ।
చాతుర్జాతక చూర్ణంవా ఘ్రేయంవా కృష్ణజీరకమ్॥

తా. సర్వపడిసెములయందు ఆవునేతిలో యుక్తమైన ద్రవ్యములగలిపి ధూమపానము జేయవలయు మఱియుచాతుర్జాతకముల గాని లేక నల్లజీలకఱ్ఱను గాని చూర్ణముజేసి మూటగట్టి వాసనజూడవలయు.

నవసాగర యోగము.

శ్లో॥ ప్రతిశ్యాయేషు సశిరః పీడేషు నవసాగరమ్ ।
సమానం కలికాచూర్ణం సూక్ష్మతం చూర్ణితం ద్వయమ్ ।

గుంజామాత్రంతు తచ్చూర్ణం నస్యప్రధమనం చరేత్ ।
నశ్యంత్యనేన యత్నేన ప్రతిశ్యాయ శిరోరుజః॥

తా. శిరమున శూలయుక్తముగ ప్రతిశ్యాయము గలిగిన నవాసాగరము సున్నము వీనిని సమభాగములుజేర్చి ఖల్వములోనునిచి నూరి గురిగింజయెత్తును నాసికమున * ప్రధమననస్యముజేసిన పడిసెము మస్తకశూల వీనిని హరింపంజేయు

ప్రతిశ్యాయహర నస్యము.

శ్లో॥ వచాయా శ్చూర్ణమాఘ్రాయ వాససా పోటలీకృతమ్।
కారవీం వస్త్రబద్ధాం వా ప్రతిశ్యాయ మపోహతి॥

తా. వసను గాని లేక వోమమును గాని చూర్ణముజేసి బట్టలోగట్టి వాసనచూచిన పడిసెము హరించు.

శత్ర్యాది చూర్ణము.

శ్లో॥ శఠిసామలకీ వ్యోష చూర్ణం సర్పి ర్గుడాన్వితమ్ ।
హరేద్ఘోరం ప్రతిశ్యాయం పార్శ్వహృద్వస్తి శూలనుత్ ।

తా. కిచ్చిలిగడ్డ వుసిరికవరుగు త్రికటుకములు వీనిని చూర్ణముజేసి నెయ్యిబెల్లము వీటిలోగలిపి భక్షించిన కడుభయంకరమైన పడిసెము పార్శ్వము రొమ్ము వస్తి అనువాని యందలి శూల హరించు.

అసాధ్యప్రతిశ్యాయ లక్షణము.

శ్లో॥ సర్వఏవ ప్రతిశ్యాయా నరస్యా ప్రతికారిణః ।
దుష్టతాం యాంతి కాలేన తదాసాధ్యా భవంతిచ ।
మూర్ఛంతి కృమయశ్చాత్ర శ్వేతాస్స్నిగ్ధా స్తథానవః ।
కృమిజోయ శ్శిరోరోగ స్తుల్యం తే నాస్యలక్షణమ్॥

---

* ప్రధమననస్యమన—6 అంగుళములపొడవు అగ్రమున 2 రంధ్రములు గలగొట్టమును సరళముగ జేయించి అందుచూర్ణమునునైచి నాసికమునందు ప్రనునిచి ముఖవాతముతో నూదుట.

తా. సర్వప్రతిశ్యాయములను పేక్షించుటవలన కాలాంతరమున దుష్టంబులై అసాధ్యంబులై తెల్లగ నున్నగ సన్నముగనుండు క్రిములు నాసికములో జనించు. దానియందు క్రిమిజ శిరోరోగము లక్షణంబులు గలుగు.

ప్రతిశ్యాయోపేక్షజ వికారములు.

శ్లో॥ బాధిర్యమాంధ్య మఘ్రాత్వం ఘోరాంశ్చ నయనామయాన్।
శోథాగ్ని సాదకాసాదీ న్వృద్ధాః కుర్వంతి పీనసాః॥

తా. సర్వపీనసములు వృద్ధిజెందిన చెవుడు మందదృష్టి వాసనదెలియకుండుట భయంకరమైన నేత్రరోగము వాపు అగ్నిమాంద్యము దగ్గు మొదలగునవి గలుగు.

క్రిమినాసా చికిత్స.

శ్లో॥ కృమిఘ్నా యే క్రమాః ప్రోక్తా స్తానై వ కృమిషు యోజయేత్
ధావనాని కృమిఘ్నాని భేషజానిచ బుద్ధిమాన్॥

తా. కృమిరోగోక్త ఔషధములవలనను కృమినాశకరౌషధముల వలనను కృమిజనాసారోగము గడుగుటయేగాక కృమినాశకరౌషధముల సేవనను జేయించవలయు.

కృమిహార చికిత్స.

శ్లో॥ రక్తామ్ల స్వరసస్సుద్ధ స్తక్రేణ సహనస్యతః।
తస్యపర్ణాని పిష్ట్వాచ బన్నీయా న్నాసికాముఖే।
పతంతి కీటకాన్సద్యో యోగోయం త్రి దినేహితః।
పీనసా న్ముచ్యతే రోగీ శతశోను మితంత్విదమ్॥

తా. ఎఱ్ఱగోగుకూర స్వరసమునువడియగట్టి మజ్జిగలో గలిపి నస్యముజేయించుటయేగాక యెఱ్ఱగోగాకునునూరి నాసికాముఖమున మనిచి కట్టుగట్టవలయు. ఇటుల గ దినములుచేసిన తక్షణమున పురుగులుపడి సెను హరించు. ఇది యనుభవసిద్ధంబులు.

నాసారోగములయందు పథ్యము.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] స్వేదస్నేహశిరోభ్యంగః పురాణాయవశాలయః। కులుత్థ ముద్గయోర్యూషో గ్రామ్యజాంగలజారసాః।

వార్తాకం కులకం శిగ్రు కర్కోటం బాలమూలకమ్। లశునం దధితప్తాంబు వారుణీచ కటుత్రయమ్। కట్వమ్లలవణం స్నిగ్ధ ముష్ణంచ లఘుభోజనమ్। నాసారోగే పీనసాదౌ సేవ్యపే తద్యథామలమ్॥

తా. స్వేదము స్నేహము మస్తకాభ్యంజనము పాతయవలు బియ్యము వులవలు పెసలు అనువాని యూషము గ్రామ్యమాంసరసము జాంగలమాంసరసము వంకాయ చేతిపాట్లు మునక్కాయ మారేడుకాయలు లేతముల్లంగి వెల్లుల్లి పెరుగు వుష్ణోదకము మద్యము త్రికటుకములు కారము పులుసు వుప్పు జిగటుగలపదార్థములు వుష్ణము లఘుతరభోజనము యీ మొదలగు వానిని నాసారోగమునందు దోషానుగుణ్యముగ పథ్యమునందు గ్రహింపందగు.

నాసారోగములయందపథ్యము.

శ్లో॥ స్నానంక్రోధం శకృన్మూత్ర వాతవేగాన్ శుచం ద్రవమ్।
భూమిశయ్యాంచ యత్నేన నాసారోగీ పరిత్యజేత్॥

తా స్నానము క్రోధము మలమూత్ర వాతవేగముల నడ్డగించుట శోకము ద్రవపదార్థములు భూమిమైబరుండుట వీనిని నాసారోగంబులు గలవారు ప్రయత్నపూర్వకముగ వర్జింపవలయు.

పీనసరోగ నిదానము.

శ్లో॥ [శారీరే] పూయంస్రవతిదుర్గంధం నాసాయా మతితాపకృత్।
తత్రౌషధం ప్రదాతవ్యం శ్వేతజీర సితాద్రవైః।
ఘృతాక్తం కుంకుమంఘృష్టం నస్యేత్పీనస రోగనుత్॥

తా. ముక్కున కడుతాపముగలిగి దుర్గంధముగ చీముగారిన తెల్లజీలకఱ్ఱ పంచదార వీని నుదకముతో నూరిగాని లేక కుంకుమపువ్వును నేతితో నూరిగాని నస్యముజేయించిన మురికి పీనసములు హరించు. (దుండిలపుచెక్క అనుములు వీనిని వండి భక్షించిన మురికి పీనసములు నాసికావ్రణములు హరించు.)

పీనసరోగ భేదములు.

శ్లో॥ రక్తంపీతం తథా శ్వేతం నీలంహారిద్ర మిశ్రితమ్।
పూయం స్రవతిదుర్గంధం పీనసాఖ్యంచ సప్తకమ్॥

తా. రక్తవర్ణము పీతవర్ణము శ్వేతవర్ణము నీలవర్ణము పసపువర్ణము మిశ్రవర్ణము పూయవర్ణము అనపీనసములు 7 విధములు యివిదుర్గంధములుగ స్రవించు.

పీనసహర నస్యములు.

శ్లో॥ [అశ్వినీకల్పే] ఉష్ణోదకేన వానస్యం పిప్పలీ నాగరం నిశా।
దేవదారు ఫలార్ద్రేణ గుంజైకం శీతవారిణా।
సప్తాహే పీనసం హంతి నాసారోగం చ నాశయేత్॥

తా. పిప్పళ్ళు శొంఠి పసపు వీని నుష్ణోదకముతో నూరి నస్యముజేయించినపీనసములు హరించు. మఱియుదేవదారుపండు అల్లము వీనిని శీతోదకముతోనూరి గురిగింజ ప్రమాణమును 7 దినములు నస్యముజేయించిన పీనసము నాసారోగముహరించు. (మఱియు పొపరపండును నస్యముజేయించిన పీనసము హరించు.

ద్రాక్షాదిస్నేహము.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] ద్రాక్షాశుంఠీవిడంగాని పిప్పలీకుష్ఠచూర్ణితమ్।తతోదశగుణైస్తోయైః క్వాథయేత్పాదశేషితమ్।ఘృతం చూర్ణ సమం క్షిప్త్వా ప్యాజం వా తిలతైలకమ్। స్నేహావశేషం తత్పాచ్యం నస్యేన్నాసా మయం జయేత్॥

తా. ద్రాక్షపండు శొంఠి వాయువిడంగములు పిప్పళ్ళు చెంగల్వకోష్టు వీనిని సమభాగములుగ చూర్ణముజేసిదానికి 10 రెట్లు వుదకముబోసి 4 వ భాగముగ కషాయముకాచి అందుపైచూర్ణమునకు సమముగ మేకనెయ్యినికాచి నువ్వులనూనెను గానికలిపి స్నేహావశేషముగ కాచి నస్యముజేయించిన నాసారోగము హరించు.

జీవంత్యాది కషాయము.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] ద్వాత్రింశత్పల దుగ్ధం తు పాచయేత్సమవారిణా। జీవంతి దశకం చూర్ణం తస్మిన్దశ పలం క్షిపేత్। క్వాథశేషం హరేత్పాదం నస్యే త్పీనసనాశనమ్॥

తా. మనుబాల దశమూలములు వీనిని దినుసుకు పలముచొప్పునదంచి చూర్ణముజేసి పాలు 32 పలములు గలిపి 4 వ భాగముగ కషాయముకాచి నస్యము జేయించినపీనసములు హరించు.

శ్లో॥ [సిద్ధరసార్ణవే] అశ్వగంధాదితైలేన నస్యేన్నాసారుజం హరేత్।
సైరేయకాదితైలేన శిరోలేపాచ్ఛతం జయేత్॥

తా. అశ్వగంధాది తైలమునుగాని లేక సైరేయకాది తైలమునుగాని నస్యము అభ్యంజనము జేయించిన పీనసము హరించు.

కణాది నస్యము.

శ్లో॥ [పూజ్యపాదీయే] కణాసైంధవకం పిష్ట్వా హ్యుష్ణనీరేణ నస్యతః। నాసా శ్రవణవాతం చ కంఠవాతం చ నాశయేత్॥

తా. పిప్పలి సైంధవలవణము వీని నుష్ణోదకముతోనూరి నస్యము జేయించిన పీనసము చెవినొప్పి కంఠవాతముహరించు.

శ్లో॥ కృష్ణజీరం వస్త్రబద్ధ మాఘ్రాతం పీనసప్రణుత్।
ఆఘ్రాయ రజనీధూమం సద్యశ్లేష్మ హారం భవేత్।
అర్కమూల కృతం నస్యం కామిలాం దుస్సహాం హరేత్॥

తా. నల్లజీలకర్రను బట్టలోమూటగట్టివాసనజూచిన పీనసముహరించు. మఱియు పసపుపొగ నాఘ్రాణించిన దగ్గు తక్షణమున హరించు. జిల్లేడువేరును నస్యము జేయించిన ప్రబలమైన కామిలహరించు.

శ్లో॥ [సిద్ధవిద్యాభూః] నిర్గుండీరసమాత్రేతు తైలప్రస్థం విపాచయేత్।
త్రిఫలా త్ర్యూషణం చైవ జీరకద్వయ సైంధవమ్।
పునర్నవాయా మూలం చ మాయూరం బీజమేవ చ।
కల్కీకృత్య ప్రదాతవ్య మజాక్షీరం చ దాపయేత్।
నస్యమే తత్ప్రయోక్తవ్యం నాసారోగ వినాశనమ్॥

తా. [వావిలియాకురసము] ప్రస్తము నూనె 1 ప్రస్థము వీనిలో త్రిఫలములు త్రికటుకములు తెల్లజీలకర్ర నల్లజీలకర్ర సైంధవలవణము తెల్లగలిజేరువేరు సామలివిత్తులు యివానికల్కమును 3 శేర్లు మేకపాలుగలిపి తైలపక్వముగ కాచి నస్యము జేయించి నాసారోగము హరించు.

నస్యములు.

క॥ అలనాగరసపు గడ్డయు। దిలసారముగూర్చివండి తెలివిగధరరో।
గులకు న్మరినస్యంబులు। సలుపంగనుమురికి పీనసంబులుమానున్॥

గీ॥ మోదమలరంగ వినుము సిమోరగడ్డ ।
త్రోక్క యదియును దైలంబు కోడవండి ।
నవయుచున్నట్టి ధరణి మానవుల కెల్ల ।
నస్యములు చేయ మురికి పీనసములు మాను॥

విడంగాది చూర్ణము.

శ్లో॥ [ఆయుర్వేదే] విడఙ్గత్ర్యూషణంహిఙ్గు గుగ్గులుంచ మనశ్శిలామ్।
అభయా చూర్ణమాఘ్రాయ ప్రతిశ్యాయా త్ప్రముచ్యతే॥

తా. వాయువిడంగములు త్రికటుకములు గుగ్గిలము మణిశిల కరక్కాయ వీనిని సమభాగములుగ చూర్ణము జేసి ఆఘ్రాణించిన పీనసము హరించు.

శ్లో॥ ఉష్ణోదకై ర్గుడంశుంఠీ చూర్ణంవా సైంధవంకణాః ।
ఉష్ణోదకే ఘృతంనస్యే ఘ్రాణేచే త్పీనసంహరేత్॥

తా. బెల్లము శొంఠి అనువానినిగాని లేక సైంధవలవణము పిప్పలి అనువానిని గాని వుష్ణోదకముతో నూరి నస్యము జేయించినను లేక వుష్ణోదకములో నెయ్యి గలిపి నస్యము జేయించినను పీనసము హరించు. (గుంటగలగర దొండ వావిలి అల్లము అడ్డసరము పసపు వుస్తెకాయ దుంపరాష్ట్రము మిరియాలు శొంఠి అనువాని కల్కములో నూనె గలిపి తైలపక్వముగ కాచి నస్యము జేయించిన పీనసములు హరించు)

మ॥ గలిజేరు మ్మలిదొండ వావిలియు లోకఖ్యాతిగానున్నయా ।
నలముక్కుడ్డరసంబు నూనె పసపు న్నాదర్యంబు వుచ్చిత్తయు ।
న్వాలయన్నింమల రాష్ట్ర మున్మిరి యమున్విశ్వంబులున్నిండియుం।
ఫలరం దైలము వండి నస్యములు చేయం బీనసల్మానదే॥

నాసికార్శో లక్షణము.

శ్లో॥ [ఆయుర్వేదే] నాసికారంధ్ర మాశ్చైవ వ్యాజస్తన వద్గు
ద్భవేత్ । తన్నామ మునిభిః ప్రోక్తం నాసికార్శ ఇతిధ్రువమ్॥

తా॥ నాసికారంధ్రములయందు మేకచన్నులవలె జనించిన నాసికార్శస్సని మునులు వచించెదరు.

నాసికార్శ నివర్తకోపాయము.

శ్లో॥ నాసారంధ్రే గుళీస్థాప్య నాసికార్శశ్చ పీడితమ్ ।
పశ్చే ప్రవిష్టం యుక్త్యావై పాతయే ద్వ్యాధివేదిభిః ।

తా. నాసికారంధ్రములలో త్రేళ్ళను ప్రవేశింపజేసి యదిమిన కొండనాలిక వద్దగాని లేక అంగిటియందుగాని నాసికార్శస్సు దిగును. దానిని త్రేళ్ళతో బట్టికొని యుక్తిచే దెంపివేయవలయు.

శ్లో॥ అశ్వగంధాది తైలేన నస్యే న్నాసార్శసో హరమ్ ।
అహింసపత్రం లశునం మరీచంచ తథా స్మృతమ్॥

తా. అశ్వగంధాదితైలమును నస్యముజేయించినను లేక ఆరెదొండ తైలములో వెల్లుల్లిపాయలు మిరియాలు గలిపి మర్దించి ర మాస్లు నస్యము జేయించినను నాసికార్శస్సు (ముక్కున చీముగాయుట) హరించు.

పీనసరోగములయందు పథ్యము.

శ్లో॥ లఘ్వన్నం స్నిగ్ధలవణ ముష్ణభోజనమార్ద్రకమ్ ।
పక్షిమాంసం గుడక్షీరం చణకా స్త్రికటోత్కటమ్ ।
బాలమూలక జోయూష కుళుత్థస్యచ పూజితమ్॥

తా. లఘుకరాన్నము సముద్రలవణము వేడివంటకము అల్లము పిట్టమాంసము బెల్లము పాలు సెనగలు త్రికటుకములు శేతముల్లంగి యుక్తముగ కాచబడిన యూషము వులవకట్టు చకారమువలన పెసరకట్టు యివి పీనసములయందు పథ్యకరంబులు. (మతి యూ వొత్తడమునిచ్చుట పొగ నాఘ్రాణించుట పీనసములయందు ప్రశస్తంబు)

శిరోరోగ భేదములు.

శ్లో॥ శిరోరోగాశ్చ జాయంతే వాతపిత్తకఫై స్త్రిభిః।
సన్నిపాతేన రక్తేన క్షయేణ కృమిభిస్తథా ।
సూర్యావర్తానంతవాతా ర్ధావభేదకశంఖకైః॥

తా. వాత పిత్త కఫ సన్నిపాత రక్త క్షయ క్రిమి సూర్యావర్త మనంతవాత అర్ధావభేదక శంఖమువలన 11 విధములైన శిరోరోగంబులు జనించు. వాని లక్షణంబు లెవ్వియనిన.—

వాతజ శిరోరోగ లక్షణము.

శ్లో॥ యస్యానిమిత్తం శిరసోరుజశ్చ భవంతితీవ్రానిశిచాతిమాత్రమ్।
బంధోపతాపైః ప్రశమశ్చయత్ర శిరోభితాపస్ససమీరణేన॥

తా. కారణములేకనే యకస్మాత్తుగ దలనొచ్చుట రాత్రులయందు మిక్కుటముగ నొచ్చుట కట్టువలనగాని లేక ఆవిరివచ్చుటవలనగాని తలనొప్పి శమించుట యీ లక్షణములు గలది వాతజశిరోరోగ మని తెలియవలయు.

శ్లో॥ యస్యోష్ణమంగారచితంతథైవ భవేచ్ఛిరోదహ్యతినాక్షినాసా।
శీతేనరాత్రౌచభవేచ్ఛమశ్చ శిరోభితాపస్సపిత్తకోపాత్॥

తా. మస్తకముపై నిప్పుజ్వాలవటుల దపించుట నేత్రములు నాసికము అనువాని యందు దావిరివెడలుట శీతకరపదార్థములవలనగాని లేక రాత్రులయందుగాని శమించుట యీ లక్షణములుగలది పిత్తప్రకోపమువలన గలిగిన శిరశ్శూల యని తెలియవలయు.

కఫజ శిరోరోగ లక్షణము.

శ్లో॥ శిరోభవేదస్య కఫోపదిగ్ధం గురుప్రతిస్తబ్ధ మథోహిమంచ।
శూనాక్షికూటంవదనంచయస్య శిరోభితాపస్సకఫప్రకోపాత్॥

తా. శిరము కఫమువలన పూయంబడినటులుండుట బలువుగనుండుట బంధింపబడినటులుండుట చల్లగనుండుట కంటిరెప్పలు ముఖము వుబ్బుట యీ లక్షణములు గలది శ్లేష్మజ శిరశ్శూల యని తెలియవలయు.

సన్నిపాత శిరోరోగ లక్షణము.

శ్లో॥ శిరోభితాపే త్రితయప్రవృత్తే సర్వాణిలింగాని సముద్భవంతి॥

తా. వాత పిత్త కఫ శిరోరోగలక్షణంబు లన్నియు గలది సన్నిపాతజ శిరోరోగ మని తెలియవలయు.

రక్తజ శిరోరోగ లక్షణము.

శ్లో॥ రక్తాత్మకః పిత్తసమానలింగ స్స్పర్శాసహత్వం శిరసోభవేచ్చ॥

తా. పిత్తజ శిరోరోగ లక్షణయుక్తంబై శిరమున స్పర్శసహనము లేకుండునది రక్తజ శిరోరోగ మని తెలియవలయు.

క్షయజ శిరోరోగ లక్షణము.

శ్లో॥ అసృగ్వసాశ్లేష్మ సమీరణానాం శిరోగతానా మిహసంక్షయేణ। క్షయప్రవృత్తి శ్శిరసోభితాపః కష్టోభవేదుగ్ర రుజోతిమాత్రమ్। సంస్వేదనచ్ఛర్దనధూమనస్యై రసృగ్విమోక్షైశ్చ వివృద్ధిమేతి॥

తా. శిరమునందలి రక్తము వస కఫము వాయువు క్షయించుటవలన కష్టకరమైన కడుభయంకరమైన మస్తకశూల జనించి మిక్కుటముగ తుమ్ములువచ్చుట శిరము తపించుట స్వేదనక్రియ వాంతి ధూమపానము నస్యము రక్తస్రావము అనువానివలన వృద్ధిం జెందుట యీ లక్షణములుగలది క్షయజశిరోరోగ మని తెలియవలయు.

క్రిమిజ శిరోరోగ లక్షణము.

శ్లో॥ నిస్తుద్యతే యస్యశిరోతిమాత్రం సంభక్ష్యమాణం స్ఫురతీవచాంతః। ఘ్రాణాచ్చగచ్ఛేద్రుధిరంసపూయం శిరోభితాపః క్రిమిభిస్సఘోరః॥

తా. శిరమున సూదులతో బొడుచునటుల మిక్కుటముగ పీడగలుగుట శిరమునందలి మెదడు పురుగులవలన భక్షింపబడునటులుండుట శిరములో మిక్కుటముగ చలించినటులుండుట ముక్కువలన చీముతోడ రక్తముస్రవించుట ముక్కులో నుండి క్రిములొకానొకపుడు వెడలుట యీ లక్షణములు గలది క్రిమజ శిరోరోగమని తెలియవలయు. భయంకర మైన యీ రోగము ప్రాణముల హరింపంజేయు.

సూర్యావర్త లక్షణము.

శ్లో॥ సూర్యోదయం యాప్రతిమందమంద మక్షిభ్రువం రుక్సముపైతిగాఢా। వివర్ధతేచాంశుమతాసహైవ సూర్యాప్రవృత్తౌ వినివర్తతేచ। శీతేనశాంతిం లభతేకదాచి దుష్ణేనజంతు స్సుఖమాప్నుయాద్వా। సర్వాత్మకం కష్టతమంవికారం సూర్యాపవర్తం తముదాహరంతి॥

తా. సూర్యోదయము మొదలు నేత్రములు కనుబొమలు మెల్లమెల్లగ నొచ్చుటకు ప్రారంభించి వృద్ధిజెందునటులనే శూలము వృద్ధిజెంది అస్తంగతుడగు సూర్యుని చందంబున కొంచెకొంచెముగ శూలతగ్గుచు సూర్యాస్తమయకాలమునకు నిశ్శేషం

బగుట ఒకానొకపుడు శీతోపచారమువలనగాని లేక వుష్ణోపచారమువలన గాని సుఖము గలుగుట సన్నిపాతవికారముగనుండుట యీ లక్షణములుగలది సూర్యావర్తమని తెలియవలయు. ఇది కష్టసాధ్యము.

అనంతవాత లక్షణము.

శ్లో॥ దోషాస్తుదుష్టాస్త్రయఏవమన్యాం సంపీడ్యగాఢంసరుజాం
సుతీవ్రాం। కుర్వంతిసాక్షి భ్రూవిశంఖదేశే స్థితంకరోత్యాశు
విశేషతస్తు। గండస్యపార్శ్వేచ కరోతికంపం హనుగ్రహం
లోచనజాంశ్చరోగాన్। అనంతవాతంతముదాహరంతి దోష
త్రయోత్థం శిరసోవికారమ్॥

తా. వాతపిత్త కఫములు దుష్టంబులై మెడయొక్క వెనకటిసిర నాశ్రయించి బలముగనీడ్చుచు నేత్రములు కనుబొమలు కణత అనువాని జెంది కడుతీవ్రమైన పీడను గలుగంజేయుట దానిసంబంధమువలన చంపలయొక్క పార్శ్వములు మిక్కుటముగ కణుకుట చెక్కిళ్లు కిట్టికొనుట నేత్రరోగముగలుగుట యీ లక్షణములుగలది అనంత వాతమని తెలియవలయు, ఇది త్రిదోషమువలన జనించు.

అర్ధావభేద లక్షణము.

శ్లో॥ రూక్షాశనాత్యధ్యశన ప్రాగ్వాతావశ్యమైథునైః।
వేగసంధారణాయాస వ్యాయామైః కుపితోనిలః।
కేవలస్సకఫోవార్ధం గృహీత్వాశిరసోబలీ।
మన్యాభ్రూశంఖకర్ణాక్షి లలాటేర్ధేతివేదనామ్।
శస్త్రారణినిభాంకుర్యా త్తీవ్రాంసోర్ధావభేదకః।
నయనంవాథవాశ్రోత్ర మభివృద్ధోవినాశయేత్॥

తా. రూక్షాన్నము సేవించుట అజీర్ణముగ నుండునపుడు భుజించుట తూర్పు గాలి మంచు మైథునము వీనిని సేవించుట మలమూత్రవేగము నడ్డగించుట శ్రమ వ్యాయామము యివి మొదలగువానివలన వాతముగాని లేక వాతకఫముగాని ప్రకోపించి అర్ధశిరము నాశ్రయించి పెడతల పెద్దనరము కనుబొమ కణత చెవి నేత్రము లలాటము అనువానియొక్క 1 పార్శ్వమునందు వ్యాపించి బలిష్ఠమై శస్త్రముతో బొడుచు నటులగాని లేక అగ్నిదీసెడి కఱ్ఱను మథించునటులగాని తీవ్రవేదనను గలుగంజేసిన అర్ధా

వభేదక మనంబడు, ఇది మిక్కుటముగ వృద్ధింజెందిన ఆభాగముయొక్క నేత్రమును గాని లేక చెవినిగాని నశింపంజేయు.

శంఖ లక్షణము.

శ్లో॥ పిత్తరక్తానిలాదుష్టా శంఖదేశేవిమూర్ఛితాః।
తీవ్రరుగ్దాహరాగంహి శోథంకుర్వంతిదారుణమ్।
సశిరోవిషవద్వేగీ నిరుంధ్యాశుగళంతథా।
త్రిరాత్రాజ్జీవితంహంతి శంఖకోనామనామతః।
త్ర్యహాజ్జీవతిభైషజ్యం ప్రత్యాఖ్యాయాస్యకారయేత్॥

తా. పిత్తము రక్తము వాతము అనునవి దుష్టంబులై (కఫముతో గలసి మిక్కుటముగ వృద్ధింజెంది) కణతలయందు వ్యాపించి మిక్కుటముగ పోట్లను మంటను యెఱుపువర్ణమై భయంకరమైన వాపును గలుగంజేయు, ఈ వాపు విషవేగముగలదై మస్తకమునందున గొంతువఱకు వ్యాపించి శీఘ్రముగ గొంతునుపట్టికొని 3 దినములలో మనుజుని జంపు, ఇదియ శంఖకమనంబడు. రోగి 3 దినములకు పిదప జీవించియుండిన సాధ్యమని యెంచి బుద్ధిమంతుడగు వైద్యుడు చికిత్సం జేయవలయు.

వాతజశిరోరోగ చికిత్స.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] శిరోభిఘాతేనిలజే వాతవ్యాధివిధించరేత్।
ఘృతేనాక్తంశిరోరాత్రౌ నభేద్యామంపయోనువా॥

తా. వాతజశిరోభిఘాతమునందు వాతరోగి చికిత్సంజేయవలయు మఱియు రాత్రియందు శిరమున నెయ్యి పట్టించి యూషమునుగాని లేక పాలనుగాని పానము జేయించవలయు.

ఏరండాది లేపనము.

శ్లో॥ ఏరండచక్రమర్దోత్థ బీజంపిష్ట్వారనాళకైః।
లలాటేలేపనాద్ధంతి వాతకోపశిరోరుజమ్॥

తా. ఆముదపువిత్తులు తగిరిసవిత్తులు వీనిని పుల్లని కలితోనూరి నుదురుయందు లేపనముజేసిన వాతజ శిరోరోగము హరించు.

శ్లో॥ వాతజాతశిరోరోగే స్నేహస్వేదవిమర్దనమ్।
పానాహారోపనాహాచ్చ కుర్యాద్వాతామయాపహః॥

తా. వాతజ శిరోరోగమున వాతనాశకర స్నేహము చలనస్వేదము మర్దనము పానము ఆహారము కట్టుగట్టుట మొదలగు నుపచారముల సేయవలయు.

కుష్ఠాది లేపము.

శ్లో॥ కుష్ఠమేరండమూలం చ నాగరం తక్రపేషితమ్ ।
కటూష్ణం చ శిరఃపీడాం మాత్రా లేపనతో హరేత్ ॥

తా. చెంగల్వకోష్టు ఆముదపువేరు శొంఠి వీనిని మజ్జిగతో నూరి యుడికించి కొంచెమున్నముగ దళముగ లేపనము జేసిన వాతజ శిరశ్శూల హరించు.

కుష్ఠాది లేపము.

శ్లో॥ కుష్ఠమేరండమూలం చ లేపః కాంజికపేషితః ।
శిరోఽర్తిం వాతజాం హన్యాత్పుష్పం వా ముచుకుందజమ్॥

తా. చెంగల్వకోష్టు ఆముదపువేరు అనువానినిగాని లేక ముచుకుందపూలను గాని కలితో నూరి లేపనము జేసిన వాతజశిరశ్శూల హరించు.

వాతజశిరోరోగ హరవస్తికర్మ.

శ్లో॥ వేశిరో వ్యాపితచ్చర్మ షోడశాంగుళముచ్ఛ్రితమ్। తేన వేష్ట్య
శిరోఽధస్తాన్మాషకల్కేన లేపయేత్। నిశ్చలస్యోపవిష్టస్య తైలైః
కోష్ణైః ప్రపూరయేత్। ధారయేదారుజశ్శాంతేర్యామం యామ
మేవ వా। శిరోవస్తిర్హరత్యేష శిరోరోగం చ వాతజమ్।
హనుమన్యాక్షికర్ణానాం మర్దితం మూర్ధకంపనమ్। వినాభోజ
నమేవైష శిరోవస్తిః ప్రయుజ్యతే। పంచాహం షడహం వాపి
సప్తాహం చైవమాచరేత్॥

తా. శిరోరోగమున శిరమునకు తగిన 16 అంగుళముల పొడువు వెడల్పుగల తోలునుతలయందు టోప్పివలెజుట్టి దానిచుట్టు వుద్దిపిండిని లేపనముజేసి రోగిని కూర్చుండబెట్టి నూనెను కాచి హితోష్ణముగ నుండునపుడందుబోసి తలనొప్పి శమించువరకుగాని 1 ఝామునుగాని లేక ½ ఝాముగాని ధరింపంజేయుటయు శిరోవస్తియనంబడు. ఈ శిరోవస్తిని 5 దినములైనను లేక 6 దినములైనను 7 దినములైనను జేసిన వాతములను

కలిగిన శిరోరోగము చెక్కిళ్ళు పెడతల పెద్దనరము నేత్రములు చెవులు అనువాని యందు గలుగురోగములు అర్దితవాతము తలవణుకు వీనిని హరింపంజేయు. ఈ శిరోవస్తిని భోజనాత్పూర్వమే జేయించవలయు.

పిత్తజ శిరోరోగ చికిత్స.

శ్లో॥ పిత్తాత్మకే శిరోరోగే స్నిగ్ధం సమ్యగ్విరేచనమ్ ।
మృద్వీకాత్రిఫలేక్షూణాం రసైః క్షీరైర్ఘృతైరపి॥

తా. పిత్తశిరోరోగమున ద్రాక్షపండు త్రిఫలములు చెఱకు అనువాని రసముల చేతను పాలు నెయ్యి అనువానిచేతను బాగుగ విరేచనము జేయించవలయు.

కుముదాది బంధనము.

శ్లో॥ కుముదోత్పలపద్మానాం శీతానాం చందనాంబుభిః ।
స్పర్శాస్సుఖాశ్చపవనా స్సేవ్యా దాహార్తిశాంతయే॥

తా. తెల్లకలువ నల్లకలువ కమలము అనువానిపై చందనోదకమును చల్లి మస్తకమునందు కట్టుగట్టి సుఖకరమైన గాలిని యనుభవింపంజేసిన దాహము పోట్లు శమించు.

కఫజ శిరోరోగ చికిత్స.

శ్లో॥ శ్లైష్మికేచందనై రూక్షైర్లేపస్స్వేదాదికారయేత్॥

తా. కఫజ శిరోరోగమున చందనము రూక్షకరద్రవ్యములు అనువాని లేపనమును స్వేదాదిక్రియను జేయవలయు.

హరేణ్వాది లేపము.

శ్లో॥ హరేణునతశైలేయ ముస్తైలాగరుదారుభిః ।
మాంసీరాస్నారుబూకైశ్చ కోష్ణో లేపః కఫార్తినుత్॥

తా. రేణుకలు గ్రంథితగరము శిలాజిత్తు తుంగముస్తెలు యేలకులు కృష్ణాగురు దారు జటామాంసి సన్నరాస్నము ఆముదపువేరు వీనిని నూరి యుడికించి హితోష్ణముగ లేపనముజేసిన కఫజ శిరోరోగము హరించు.

ప్రపున్నాటాది లేపము.

శ్లో॥ శుంఠీ కుష్ఠ ప్రపున్నాట దేవకాష్ఠైః సమాహితైః ।

మూత్రపిష్టైస్సుఖోష్ణైశ్చ లేపశ్శ్లేష్మశిరోర్తినుత్॥

తా. శొంఠి చెంగల్వకోష్టు తగిరిసవిత్తులు దేవదారు మహిసాక్షిగుగ్గిలము వీనిని ఆవుపంచితముతో నూరి యుడికించి సుఖోష్ణముగ లేపనము జేసిన కఫమువలన జనించిన మస్తకశూలను హరింపంజేయును.

సాన్నిపాతక శిరోరోగ చికిత్స.

శ్లో॥ సన్నిపాతసముత్థేత్ర ఘృతం తైలంచ వస్తయః।
ధూమనస్య శిరోరేకో లేప స్స్వేదాద్య మాచరేత్॥

తా. సన్నిపాత శిరోరోగము నెయ్యి నూనె అనువానితో శిరోవస్తి జేయించుటయేగాక నాసికమున ధూమపానమును జేయించవలయును. మఱియు మస్తకరేచనము లేపనము స్వేదము సేచనము మొదలగు క్రియలను జేయించవలయును.

శ్లో॥ స్వేదనం ఘృతగోధూమై ర్నిర్గుండ్యాః క్వథితేనవా।
సన్నిపాతోద్భవాం హంతి పీడాం హి హితపాచనైః॥

తా. సన్నిపాతశిరోరోగమున ఘృతగోధుములనుగాని లేక వావిలిని గాని కషాయముకాచి దానివలన స్వేదనకర్మను జేయుంచుటయేగాక హితకరమైన పాచనమునకు పగా యొసంగిన సన్నిపాతశిరోరోగము శమించు.

రక్తజ శిరోరోగ చికిత్స.

శ్లో॥ రక్తజే పిత్తవత్సర్వం భోజనాలేపసేచనమ్।
శీతోష్ణయోశ్చ విన్యాసో విశేషాద్రక్తమోక్షణమ్॥

తా. సర్వపిత్తనాశకరభోజనము లేపనము సేచనము శీతోష్ణపదార్థముల శిరమున ధరించుట విశేషముగ రక్తస్రావమును జేయించుట యీ మొదలగువానిని రక్తజ శిరోరోగమున జేయువలయును.

కృష్ణాది లేపము.

శ్లో॥ కృష్ణాంబుశుంఠీమధుక శతాహ్వోత్పలవాలకైః।
జలపిష్టై శ్శిరో లేప స్సద్యశ్శూలనివారణః॥

తా. పిప్పలి వట్టివేరు శొంఠి అతిమధురము పిల్లిపీచర నల్లకలువ కురువేరు వీనిని నుదకముతో నూరి మస్తకమున లేపనముజేసిన తత్క్షణమున శూల హరించు.

నాగరాది నస్యము.

శ్లో॥ నాగరకల్కవిమిశ్రం క్షీరం నస్యేన యోజితం పుంసా।
నానాదోషోద్భూతాం శిరోరుజం హంతి తీవ్రాంచ।
శిరోర్తిం నాశయత్యాశు పుష్పం వాముచకుందజమ్॥

తా. శొంఠి కల్కములో పాలుగలిపి నస్యము జేయించిన పలువిధదోషములవలన గలిగిన తీవ్రమైన మస్తకశూల శీఘ్రముగ హరించు.

దాడింబాది యోగములు.

శ్లో॥ శిరశ్శూలేతు సంజాతే నాసారక్తం స్రవేద్యది।
దాడిమీపుష్పదూర్వోత్థ రసం కర్పూర మాక్షికమ్।
క్షీరం దుగ్ధం శిరోమర్ధం నస్యేపానే సితావయః॥

తా. దాడింబపువ్వు గరిక అనువాని రసమును గాని లేక కర్పూరము తేనె పాలు అనువానిని గాని శిరోమర్దనము నస్యము పానము జేయించిన మస్తకశూలవలన గలిగిన రక్తస్రావము హరించు. మఱియు పానము సేయునెడల దానియందు పంచదార పాలు కలుపవలయును.

ఉదుంబర ఫలయోగము.

శ్లో॥ ఉదుంబరఫలంపక్వం ఘృతపక్వం సితాయుతమ్।
ఏలామరీచసంయుక్తం భుక్తంస్యాద్రక్తశాంతయే।
కంటకారీఫలరసం లిప్త్వాహంతి శిరోరుజమ్॥

తా. పండిన అత్తిపండులో నెయ్యి పంచదార కలిపి పాకముజేసి యేలకులు మిరియాలు గలిపి భక్షించిన నాసికారక్తస్రావము హరించు. మఱియు ములకపండ్లో రసముదీసి శిరమున లేపనము జేసిన మస్తకశూల హరించు.

నింబాది గుగ్గులము.

శ్లో॥ నింబత్వక్త్రిఫలావాసా చూర్ణం కటుకపటోలికా।
తోయై శ్చతుర్గుణేక్వాథే పాదాంశం వస్త్రగాలితమ్।
ఆదాయగుగ్గులుం తుల్యం క్షిప్త్వా తస్మిన్పునః పచేత్।

పిండితం భక్షయేత్కర్షం స్నిగ్ధముష్ణంచ భోజయేత్ ।
వాతశ్లేష్మోత్థితాం పీడాం దుస్సహాంచ శిరోరుజమ్॥

తా. వేపపట్ట త్రిఫలములు అడ్డసరము చేదిపొట్ల వీనిని సమభాగములుగ దంచి 4 గింత లుదకములోసి చతుర్థాంశముగ కషాయముకాచి వడియగట్టి దానికి సమముగ శుద్ధిజేసిన గుగ్గిలముగలిపి గట్టియగువరకు మరలకాచి ప్రతిదిన మొకకర్ష మెత్తును సేవింపుచుండిన వాతకఫములవలన గలిగిన దారుణమైన మస్తకశూలలను హరింపంజేయును. దీని యందు స్నిగ్ధముగ వుష్ణముగ నుండు భోజనమును భుజింపం జేయవలయు.

శిగ్రుపత్రాది లేపము.

శ్లో॥ శిగ్రుపత్రరసైర్మర్ద్యం మరీచం మూర్ధశూలజిత్ ।

తా. మునగాకు రసముతో మిరియములను లేపనము జేసిన మస్తకశూల హరించు.

పిప్పల్యాదినస్యము.

శ్లో॥ పిప్పలీ సైంధవం పాచ్యం తైలే నాజ్యేననస్యతః।
శిరశ్శూలం నిహంత్యాశు తమస్సూర్యోదయో యథా॥

తా. పిప్పళ్ళు సైంధవలవణము వీని చూర్ణమును నూనెలోగాని లేక నేతిలోగాని కలిపి పాకముజేసి నస్యముజేయించిన "సూర్యోదయమువలన నంధకారము హరించుభంగి" మస్తకశూల శీఘ్రముగ హరించు.

కృమిజ శిరోరోగ చికిత్స.

శ్లో॥ కృమిజేతు శిరోరోగే వ్యోషనక్తాహ్వశిగ్రుజైః।
అజామూత్రేణ సంపిష్టై ర్నస్యం కృమిహరం పరమ్॥

తా. త్రికటుకములు కానుగపట్ట మునగపట్ట వీనిని మేకపంచితముతో నూరి నస్యముజేయించిన క్రిమిజ శిరోరోగము హరించు. ఇది క్రిముల నశింపంజేయుటయందు శ్రేష్ఠంబైనదిగ నున్నయది.

విడంగాది తైలము.

శ్లో॥ విడంగం సర్జకాదంతీ హింగు గోమూత్రసంయుతమ్ ।
విపక్వం సార్షపం తైలం కృమిఘ్నంనస్యతః స్మృతమ్॥

తా. వాయువిడంగములు సర్జక్షారము దంతివేరు యింగువ వీని నావుపంచితముతో నూరి కల్కముజేసి అందు తెల్లావనూనె గలిపి కాచి నస్యము జేయించిన క్రిమిజ శిరోరోగము హరించు.

సూర్యావర్త చికిత్స.

శ్లో॥ సూర్యావర్తప్రశమనం పాయయేత్సగుడంహవిః ।
తిలముద్గప్రలేపేన సూర్యావర్తం జయేత్త్ర్యహాత్॥

తా. నెయ్యిలో బెల్లముగలిపి త్రాగినను లేక నువ్వులను పాలతోనూరి లేపనము జేసినను 3 దినములలో సూర్యావర్తము హరించు.

సూర్యావర్త శిరోరోగ చికిత్స.

శ్లో॥ సూర్యావర్తే సిరావేధో నావనం క్షీరసర్పిషోః ।
హితః క్షీరఘృదాభ్యాస స్తాభ్యామేవ విరేచనమ్॥

తా. సూర్యావర్తమను శిరోరోగమున సిరను వేధించుటయేగాక పాలు నెయ్యి అనువానియొక్క నస్యమును పానమును జేయించవలయు. మఱియు వానిచేతనే విరేచనము జేయించవలయును.

సూర్యావర్త రసము.

శ్లో॥ మృతసూతాభ్రకం తీక్ష్ణం ముండంతామ్రంమృతంసమమ్ ।
స్నుహిక్షీరేదినంమర్ద్యం పిండితంమాషమాత్రకమ్।
మధునామర్దితం భక్షే లోహపాత్రేదినేదినే।
సప్తాహాత్సూర్యవర్తాదీన్ శిరోరోగాన్నివారయేత్ ।
సూర్యోదయరసోనామ్నా సర్వమూర్ధగదాపహః॥

తా. రసభస్మము అభ్రకభస్మము లోహభస్మము యినుపభస్మము తామ్రభస్మము వీనిని సమభాగములుగ ఖల్వములో నునిచి బొంతజెముడుపాలతో 1 దినము తేనెతో 1 దినము మర్దించి మాషప్రమాణము మాత్రలు జేసి లోహపాత్రలో నునిచి ప్రతిదినము సేవింపుచుండిన 7 దినములలో సూర్యావర్తము మొదలగు సర్వశిరోరోగములు అర్ధకలనొప్పి వీనిని హరింపంజేయును.

మహాలక్ష్మీ విలాసినీ రసము.

శ్లో॥ లోహమభ్రంవిషంముస్తం త్రిఫలాత్రికటుంతథా । ధుత్తూరంవృద్ధదారుంచ బీజమింద్రాశనస్యచ । గోక్షురకద్వయం చైవ పిప్పలీమూలమేవచ । ఏతేషాంసమతాచూర్ణం రసైర్ధుత్తూరకస్యచ । నిష్పివ్యవటికాకార్యా బదరాస్థిప్రమాణతః । అనుపానంప్రయోక్తవ్యం శుంఠీచూర్ణం ద్విమాషకమ్। ఆర్ద్రికస్వరసంచైవ తోలకద్వయమేవచ। మహాలక్ష్మీవినాసోయం సన్నిపాతనివారకః॥

తా. లోహభస్మము అభ్రకభస్మము అతివస తుంగముస్తెలు త్రిఫలములు త్రికటుకములు వుమ్మెత్తవిత్తులు బొద్దివిత్తులు యింద్రాశనము పల్లేరు యేనుగపల్లేరు మోడి వీనిని సమభాగములుగ ఖల్వములో నునిచి వుమ్మెత్తరసముతో మర్దించి రేగుగింజంత మాత్రలుజేసి యందొకదానిని 2 మాషములయెత్తు శొంఠి చూర్ణానుపానముతో గాని లేక 2 తులములయెత్తు అల్లపురసముతో గాని సేవించిన సన్నిపాతాత్మక మస్తకశూల హరించు.

దశమూలాది నస్యము.

శ్లో॥ దశమూలీకషాయంతు సర్పిస్సైంధవసంయుతమ్ ।
నస్యమర్ధావభేదఘ్నం సూర్యావర్తంశిరోర్తినుత్ ॥

తా. దశమూలముల కషాయములో నెయ్యి సైంధవలవణము గలిపి నస్యము జేయించిన అర్ధతలనొప్పి సూర్యావర్తము మస్తకశూల వీనిని హరింపంజేయు.

శారిబాది లేపము.

శ్లో॥ శారిబోత్పలకుష్ఠాని మధుకంచామ్లపేషితమ్।
సర్పిస్తైలయుతోలేప సూర్యావర్తార్ధభేదయో॥

తా. సుగంధిపాలవేరు నల్లకలువగడ్డ చెంగల్వకోష్టు అతిమధురము వీనిని అమ్లద్రవ్యములతో నూరి అందు నెయ్యి నూనె గలిపి లేపనము జేసిన సూర్యావర్తము అర్ధతలనొప్పి హరించు.

భృంగరాజాది నస్యము.

శ్లో॥ భృంగరాజరసశ్ఛాగ క్షీరతుల్యోర్కతాపితః ।
సూర్యావర్తం నిహంత్యాశు నస్యేనైవప్రయోగరాట్॥

తా. గుంటగలగరరసమునకు సమముగ మేకపాలు గలిపి సూర్యపుటము బిడి నస్యము జేయించిన సూర్యావర్తము శీఘ్రముగ హరించు.

అనంతవాత శిరోరోగ చికిత్స.

శ్లో॥ అనంతవాతే కర్తవ్య స్సూర్యావర్తహితోవిధిః ।
సిరావేధశ్చ కర్తవ్యోనంతవాతప్రశాంతయే॥

తా. అనంతవాతమున సూర్యావర్త నివారణార్థంబై జెప్పబడియుండు చికిత్సలను సిరావేధనమును జేసిన అనంతవాతము శమించు

శుంఠ్యాది నస్యము.

శ్లో॥ శుంఠ్యానస్య మజాక్షీరే కృతంతద్ధిశిరోర్తినుత్॥

తా. శొంఠిని మేకపాలతో జాది నస్యము జేయించిన తలనొప్పి హరించు.

కుంకుమ ఘృతము.

శ్లో॥ కుంకుమం ఘృతసంయుక్తం నస్యే దర్ధశిరోవ్యథామ్ ।
నాశయే త్తత్క్షణాదేవ హితమేత చ్ఛిరోరుజి॥

తా. కుంకుమపువ్వును నేతితోనూరి నస్యము జేయించిన తక్షణమున అర్ధతలనొప్పిని హరింపంజేయు. ఇది తలనొప్పియందు కడు హితకరంబు.

గాంధార్యాది నస్యము.

శ్లో॥ గాంధారీచ జటామాంసీ ఘృతేన సహపాచయేత్ ।
తదాజ్యంనస్యమాత్రేణ నిహంత్యర్ధశిరోరుజమ్॥

తా. గంజాయి జటామాంసి అనువానికల్కములో నెయ్యి గలిపి కాచి నస్యము జేయించిన తక్షణమున అర్ధతలనొప్పి హరించు.

తువర్యాది నస్యము.

శ్లో॥ అర్ధావభేదే తువరీదళోద్భవం రసం సుదూర్వారసమిశ్రితం చ।
నస్యేనయుక్త్వా పురుషస్తుబుద్ధిమాన్ శిరోరుజం నాశయతి
స్మ తత్క్షణమ్॥

తా. కందియాకులు గరిక అనువానిరసములను నస్యము జేయించిన తక్షణమున అర్ధతలనొప్పి హరించు.

విడంగాది నస్యము.

శ్లో॥ విడంగాది తిలాః కృష్ణాః సమాః పిష్ట్వా విలేపయేత్ ।
నస్యంచాథాచరేత్తస్మా దర్ధభేదం వ్యపోహతి॥

తా. వాయువిడంగములు నల్లనువ్వులు వీనిని సమభాగములుగనూరి లేపన నస్యములు జేయించిన అర్ధ తలనొప్పి హరించు.

గిరికర్ణ్యాది నస్యము.

శ్లో॥ గిరికర్ణీ ఫలంమూలం సజలం నస్యమాచరేత్ ।
మూలంవా బంధయేత్కర్ణే నిహంత్యర్ధశిరోరుజమ్॥

తా. తెల్లగంటెనవిత్తులనుగాని లేక దానివేరునుగాని వుదకముతోనూరి నస్యము జేయించినను లేక దానివేరును చెవిలో గట్టినను అర్ధతలనొప్పి హరించు.

మరీచాది లేపము.

శ్లో॥ మరీచం భృంగజైర్ద్రావై ర్మరిచం శాలితండులైః ।
అర్ధశీతవ్యథాంహంతి లేపోవాసుంఠివారిణా॥

తా. మిరియాలనుగాని లేక మిరియాలు బియ్యము అనువానిని గాని గుంటగలగరాకు రసముతో నూరి లేపనము జేసినను లేక శొంఠి వుదకముతో నూరి లేపనము జేసినను అర్ధతలనొప్పి హరించు.

శారిబాది లేపనము.

శ్లో॥ శారిబాకుష్ఠమధుక వచా కృష్ణోత్పలైస్తథా ।
లేపస్స కాంజికస్స్నేహ స్సూర్యావర్తార్ధభేదయోః॥

తా. సుగంధిపాలవేరు చెంగల్వకోష్టు అతిమధురము వస పిప్పలి నల్లకలువ వీనిని కలితోగాని లేక నేతితోగాని నూరి లేపనముజేసిన సూర్యావర్తము అర్ధతలనొప్పి హరించు.

దుగ్ధమర్దనాది నస్యము.

శ్లో॥ సితోత్పలయుతం ఘృష్టం మదనం గోపయోన్వితమ్ ।
నస్యతోనుదితేసూర్యే నిహంత్యే వార్ధభేదకమ్॥

తా. ఖండశర్కర మ్రంగకాయ వీనిని చూర్ణము జేసి ఆవుపాలతో కాచి సూర్యావర్తమను తలనొప్పి దగులుటకుముందు నస్యముజేయించిన సూర్యావర్తము అర్ధతలనొప్పి హరించు.

శశాది యోగము.

శ్లో॥ శశముండరసం పీత్వా మరిచైరవచూర్ణితమ్ ।
భోజనాదౌతు సప్తాహా త్సూర్యావర్తార్ధభేదకౌ ।
హంతి సర్వాత్మకౌ శీఘ్రి దుఃఖదౌ భృశదారుణౌ॥

తా. కొలింతబోళము బోడతరము అనువానిరసములో మిరియపుచూర్ణముగలిపి 7 దినములు భోజనాత్పూర్వము త్రాగిన కడుపీడతో గూడి భయంకరముగ నుండు అర్ధావభేదకము సన్నిపాతిక సూర్యావర్తము వీనిని హరింపంజేయు.

దార్వ్యాది లేపము.

శ్లో॥ దార్వీహరిద్రామంజిష్ఠా సనింబోశీరపద్మకమ్ ।
ఏతత్ప్రిలేపనంకుర్యా చ్ఛంఖకస్య ప్రశాంతయే॥

తా. మ్రానిపసుపు మంజిష్ఠ వేపవేరు వట్టివేరు పద్మకాష్ఠము వీనిని నూరి లేపనముజేసిన శంఖము హరించు.

బలాది లేపము.

శ్లో॥ బలాసీలోత్పలందూర్వా తిలాఃకృష్ణాఃపునర్నవా ।
శంఖకేనంతవాతేచ లేపస్సర్వశ్శిరోర్తినుత్॥

తా. ముత్తవపులగము నల్లకలువ గరిక నల్లనువ్వులు తెల్లగలిజేరు వీనిని నూరి లేపనముజేసిన శంఖము అనంతవాతము సర్వమస్తకరోగములు వీనిని హరింపంజేయు.

కరంజాదిచూర్ణ విరేచనము.

శ్లో॥ కరంజశిగ్రుబీజాని పత్రకం సర్షపత్వచః ।
సర్వేషాం శీర్షరోగాణా మేతచ్ఛీర్షవిరేచనమ్॥

తా. క్రానుగవిత్తులు మునగవిత్తులు లవంగపత్రి తెల్లావాలు లవంగపట్ట వీని చూర్ణముతో శిరోవిరేచనము జేయించుట సర్వశిరోరోగములయందు ప్రశస్తము.

గుడాది నస్యము.

శ్లో॥ నావనం సగుడంవిశ్వం పిప్పలీసైంధవాంబునా ।
భుజస్తంభాదిరోగేషు సర్వమూర్ధగదేషుచ॥

తా. బెల్లము అల్లపురసము పిప్పలి సైంధవలవణము వీని నుదకముతో నూరి నస్యముజేయించిన భుజస్తంభాదికరోగములు సర్వశిరోరోగములు వీనిని హరింపంజేయు.

శర్కరాది నస్యము.

శ్లో॥ సశర్కరం కుంకుమమాజ్యభృష్టం నస్యం విధేయం పవనాసృగుత్థే। భ్రూశంఖకర్ణాక్షిశిరోర్ధశూలే దినాభివృద్ధి ప్రభవేచరోగే॥

తా. నేతితో వేయించబడిన కుంకుమపువ్వును పంచదారలో గలిపి నస్యము జేయించిన వాతరక్తములవలన కనుబొమలు కణతలు చెవి నేత్రములు అనువానియందు గలుగు శూల అర్ధతలనొప్పి ప్రొద్దెక్కినకొల్ల వృద్ధిజెందెడి శూలహరించు

క్షీరాది నస్యము.

శ్లో॥ గుడనాగరకల్కస్య నస్యం మస్తకశూలనుత్ ।
నాగరకల్కవిమిశ్రం క్షీరం నస్యేనయోజితం నృణామ్।
నానాదోషోద్భూతాం శిరోరుజంహంతితీవ్రతరామ్॥

తా. బెల్లము శొంఠి అనువానికల్కమును నస్యము జేయించిన తలనొప్పి హరింపంజేయు. మఱియు శొంఠికల్కములో పాలు గలిపి నస్యముజేయించిన పలువిధదోషములవలన గలిగిన దారుణమైన తలనొప్పిని హరింపంజేయు.

నీలోత్పలాది తైలము.

శ్లో॥ నీలోత్పలకణాయష్టి చందనంపుండరీకకమ్ ।
ప్రతినిష్కచతుష్కంస్యా త్తైలంషోడశకంపలమ్ ।
చతుష్షష్టీపలంధాత్రీ ఫలానాంరసమాహరేత్ ।
పచేత్తైలావశేషంతు నస్యేనాభ్యంజనేనవా ।
యోజ్యంహంతిశిరస్తోదం పలితంచవినాశయేత్ ॥

తా. నల్లకలువ పిప్పలి అతిమధురము చందనము తెల్లతామరపువ్వు యివి దినుసుయొకటింటికి 4 నిష్కములు నువ్వులనూనె 16 పలములు వుసిరికకాయలరసము 64 పలములు యిటుల వీనినెల్ల నేకముజేసి తైలపక్వముగ కాచి నస్యము అభ్యంజనము జేయించిన మస్తకశూల పలితము వీనిని హరింపంజేయు.

శిరోరోగమునందు పథ్యము.

శ్లో॥ స్వేదోనస్యంధూమపానం విరేకో లేపస్సేకోలంఘనం శీర్షవస్తిః। రక్తోన్ముక్తిర్వహ్నికర్మోపనాహాజీర్ణంసర్పిశ్శాలయ షష్టికాశ్చ । యూషోదుగ్ధంధన్వమాంసంపటోలం శిగ్రుర్ద్రాక్షావాస్తుకంకారవేల్లమ్। ఆమ్రాధాత్రీదాడిమంమాతులుంగం తైలంతక్రంకాంజికంనారికేళమ్। పథ్యాకుష్ఠం భృంగరాజః కుమారీముస్తోశీర్షంచంద్రికాగంధశాలాః। కర్పూరంచఖ్యాతిమానేషవర్గస్సేవ్యోమర్త్యైశ్శీర్షరోగేయథాస్వమ్ ॥

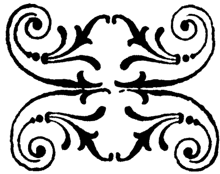
తా. ఆవిరి మొదలగువానిచే చెమటదీయుట నస్యము ధూమపానము విరేచనము లేపనము సేచనము లంఘనము శిరోవస్తి రక్తస్రావము రక్షవేయుట కట్టుగట్టుట ప్రాతనెయ్యి 60 ది దినములకు ఫలించిన బియ్యము యూషము పాలు అడవిమృగమాంసము పొట్లకాయ మునక్కాయ ద్రాక్షపండు చక్రవర్తికూర కాకరకాయ మామిడికాయ వుసిరికకాయ దాడింబకాయ మాదీఫలము నూనె మజ్జిగ కలి టెంకాయ కరక్కాయ చెంగల్వకోష్టు గుంటగలగర కలబంద తుంగముస్తెలు వట్టివేరు వెన్నెల చందనము కర్పూరము యివి శిరోరోగమున పథ్యకరంబులు.

శిరోరోగమునం దపథ్యము.

శ్లో॥ క్షవంజృంభాం మూత్రబాష్పం నిద్రా విడ్వేగమంజనమ్ ।
దుగ్ధం నీరం విరుద్ధాన్నం విరుద్ధ జలమజ్జనమ్ ।
దంతకాష్ఠం దివానిద్రాం శిరోరోగీ పరిత్యజేత్ ॥

తా. తుమ్ములు ఆవలింతలు మూత్రము కంటినీరు నిద్ర మలవేగము వీని నడ్డగించుట అంజనము పాలు వుదకము విరుద్ధాన్నము దుష్టమైన యుదకములో స్నానము చేయుట దంతకాష్ఠము పగటినిద్ర యివి శిరోరోగమున అపథ్యకరంబు లగుటచే వానిని వర్జింపవలయు.

ఇతి శ్రీనీలకంఠ చరణారవింద తీర్థప్రసాద పారావారభోగవిహార పారీణ నిడి
మామిడి భగిసత్సంప్రదాయ కారాధ్య రామదేశిక శిష్యోత్తమ నమశ్శివాయ
సత్పుత్ర పవిత్ర కవితాచాతురీధురీణ వైద్యజనశిరోభూషణ నీలకంఠ
కొట్టూరు బసవరాజ నామధేయ ప్రణీత శ్రీబసవరాజీయే ఆంధ్ర
తాత్పర్యసహితే స్థౌల్య మదాత్యయ నాసారోగ ప్రతిశ్యాయ
నాసికార్శ శిరోరోగ నిదాన తత్సాధ్యాసాధ్య
తచ్చికిత్సానుపాన పథ్యాపథ్య లక్షణయుక్తం
అష్టాదశప్రకరణమ్.

శ్రీరస్తు.

బసవరాజీయము

ఆంధ్రతాత్పర్యము.

ఏకోనవింశప్రకరణము.

శ్లో॥ కందర్ప నాగపంచాస్యం గజదైత్యవినాశనమ్ ।
మహాతాండవశాలీనం లింగమూర్తి మహం భజే ॥

తా. మన్మథజయశీలుండు గజాసురసంహారకుండు నటనప్రియుండు లింగస్వరూపుండు నగు పరమేశ్వరుని నేను భజించెద.

శ్లో॥ శ్రీనీలకంఠ వంశాబ్ధి చంద్రమా బసవాహ్వయః ।
వక్ష్యామి వృషరాజీయ మహం వైద్యశిఖామణిమ్ ॥

తా. నీలకంఠవంశ మనెడి క్షీరసముద్రమునకు చంద్రుడై బసవరాజని పేర్కొనంబడిన నేను వైద్యగ్రంథములలో కడుశ్రేష్ఠంబైన బసవరాజీయ మను నీగ్రంథముయొక్క యేకోనవింశప్రకరణమును రచింపుచున్నాడను.

గుల్మరోగ నిదానము.

శ్లో॥ [ఆయుర్వేదే] దుష్టా వాతాదయోత్యర్థం మిథ్యాహారవిహారతః ।
కుర్వంతి పంచధా గుల్మం కోష్ఠాంతర్గ్రంథిరూపిణమ్ ॥

తా. మిథ్యాహారవిహారమువలన వాత పిత్త శ్లేష్మములు మిక్కుటముగ ప్రకోపించి కోష్ఠమధ్యమున గ్రంథిరూపమైన ౫ విధముల గుల్మములు గలుగంజేయు.

గుల్మరోగ భేదములు.

శ్లో॥ తేషాం పంచవిధస్థానం పార్శ్వే హృన్నాభివస్తయః ।
సశోణితైః పృథగ్ద్వంద్వ సంఘాతైః కేచిదష్టధా ॥

తా. ఇరుపార్శ్వములు హృదయము నాభి పొత్తికడుపు ఇనుమది ౫ ను గుల్మమునకు స్థానంబులు. మఱియు రక్తగుల్మము వాతగుల్మము పిత్తగుల్మము శ్లేష్మగుల్మము

వాతపిత్తగుల్మము వాతశ్లేష్మగుల్మము పిత్తశ్లేష్మగుల్మము సన్నిపాతగుల్మము అన గుల్మములు 8 విధంబు లని కొందరు వచించెదరు.

గుల్మరోగ సామాన్యరూపములు.

శ్లో॥ అరుచిః కృచ్ఛ్ర * విణ్మూత్ర మగ్నిమాంద్యాంత్ర కూజనమ్।
ఆనాహశ్చోర్ధ్వవాతత్వం సర్వగుల్మేషు లక్షయేత్॥

తా. అరుచిగలుగుట మలమూత్రములు కడుకష్టముమీద వెడలుట అగ్నిమాంద్యము గలుగుట వాతమువలన ప్రేగులరచుట కడుపుబ్బుట వాతమూర్ధ్వముఖం బగుట యీలక్షణములు సర్వగుల్మములయందు సాధారణంబుగ నుండు.

వాతగుల్మలక్షణము.

శ్లో॥ యస్స్థాన సంస్థాన రుజా వికల్పం విడ్వాత సంగం గరవక్త్ర
శోకమ్। శ్యావా రుణత్వం శిశిరజ్వరంచ హృత్కుక్షి
పార్శ్వాంస శిరోరుజంచ॥ కరోతిజీర్ణేత్యధికం ప్రకోపం భుక్తే
మృదుత్వం సముపైతియశ్చ। వాతా త్సగుల్మోనచ తత్ర
రూక్షం కషాయతిక్తం కటుసేవనంచ॥

తా. ఒకానొకపుడు నాభి వస్తిపార్శ్వములు అనువానియందు వ్యాపించుట యొకానొకపుడు సూక్ష్మముగ లావుగ గుండ్రముగ లేక పొడవుగనుండుట యొకానొక పుడు మృదువుగ మఱియొకపుడు కఠినముగ పలువిధవేదనలు గలదిగనుండుట మలవాతములు నడ్డగించుట కంఠము నోరుయెండుట శరీరము నీలవర్ణయుక్తముగ గాని లేక యెఱ్ఱగానియుండుట శీతజ్వరము గలుగుట హృదయము కడుపు పార్శ్వములు భుజశిరస్సులు అనువానియందు శూల గలుగుట అన్నము జీర్ణం బైన పిదప మిక్కుటముగ ప్రకోపించుట భోజనానంతరము మృదు వగుట యీ లక్షణములుగలది వాతగుల్మమని తెలియవలయు. దీనియందు రూక్షము వగరు చేదు కారము గల పదార్థముల సేవింపం జేసినను సుఖము గలుగకుండు.

పైత్యగుల్మ లక్షణము.

శ్లో॥ [ఆయుర్వేదే] జ్వర స్తృష్ణాంగతాపశ్చాప్యన్నే జీర్ణేతి శూల
తా। స్పర్శాపహో భ్రమస్వేదః పైత్యగుల్మస్య లక్షణమ్॥

* విణ్మూత్రం వాతే శాంత్రవికూజనమ్ = వాతప్రకోపమువలన ప్రేగులఱచుట.

తా. జ్వరము దప్పి గలుగుట అవయవములు మండుట అన్నము జీర్ణంబగునపుడు కడుపు మిక్కుటముగ శూలించుట తాకిన నోర్చకుండుట భ్రమ చెమటగలుగుట యీ లక్షణములు గలది పైత్యగుల్మమని తెలియవలయు.

శ్లేష్మగుల్మ లక్షణము.

శ్లో॥ [సిద్ధసంగ్రహే] శీతజ్వరశ్చహృల్లాసః కాసో హృద్వేగగార
వమ్। ఉన్నతం కఠినంతూక్తం కఫగుల్మస్యలక్షణమ్॥

తా. శీతజ్వరము వోకరింతలు దగ్గు గలుగుట ఒమ్మదరుట శరీరము జడముగ నుండుట గుల్మము పొడవుగ కఠినముగ నుండుట యీ లక్షణములు గలది శ్లేష్మగుల్మమని తెలియవలయు.

ద్వంద్వసన్నిపాతగుల్మ లక్షణము.

శ్లో॥ [అశ్వినికల్పే] మిశ్రితే ద్వంద్వజంగుల్మం సర్వలింగంత్రిదోష
జమ్। వాతపిత్తాధికేగుల్మే దాతవ్యశ్శిఖిబాడబః॥

తా. వాతపిత్త వాతశ్లేష్మ పిత్తశ్లేష్మ లక్షణంబులం గలది ద్వంద్వగుల్మమనియు వాత పిత్త శ్లేష్మలక్షణంబులం గలది త్రిదోషగుల్మమనియు తెలియవలయు. దీనియందు శిఖిబాడబరసము నొసంగవలయు (పూర్వోక్త పంచగుల్మములలో ద్వంద్వ త్రిదోషగుల్మము అసాధ్యంబులు. ఏకదోషజనిత గుల్మములు సాధ్యంబులు.)

రక్తగుల్మలక్షణము.

శ్లో॥ [ఆయుర్వేదే] ఆమగర్భ స్స్రవేచ్చాథ యానారీ ముంచతి
క్వచిత్। వాయుఃప్రగృహ్యతద్రక్తం రక్తగుల్మం కరోతిచ॥
పుంసాంచ రక్తఘాతేన రక్తపిత్తాధికేక్వచిత్। పిత్తగుల్మం
యథాచిహ్నం తథైవస్యాద్రుజాధికమ్॥ సశూలం గర్భవ
త్పిండం గర్భవల్లక్షణం భవేత్। చికిత్సేద్దశమేమాసేపుం
సాంచేత్తత్ర శౌభవేత్॥ గతప్రసవకాలాయై నార్యా గుల్మశ్చ
సంభవేత్। స్నిగ్ధస్విన్నశరీరాయై దద్యాత్స్నేహవిరేచనమ్॥

తా. స్త్రీ యపక్వగర్భము స్రవించినపుడుగాని లేక యొకానొకపుడు గర్భస్రావము జేయించికొనినపుడుగాని అపథ్యము చేయుటవలన వాతము ప్రకోపించి రక్త

మును జేర్చి రక్తగుల్మమును గలుగఁజేయును. మఱియు పురుషులకు రక్తఘాతమువలన గాని లేక వోకానోకపుడు రక్తపిత్తాధిక్యమువలనగాని రక్తగుల్మము జనించి పిత్తగుల్మలక్షణయుక్తంబై యుండు. ఐనను దానియందు ఛేదనమాత్రం బధికంబై శూల గర్భపిండాకారము గర్భలక్షణములు గలిగియుండు. రక్తగుల్మము స్త్రీకి జనించిన 10 మాసములు గడచిన పిదప చికిత్సం జేయవలయును. పురుషునికైన తత్క్షణమున చికిత్సం జేయవలయును. మఱియు బ్రసవించిన స్త్రీల హితకరభోజనములు సేయుటచే తఱుచుగ రక్తగుల్మము జనించు. తన్నివారణార్థంబై శరీరమునకు చమురు బట్టించి చెమటం దీయుటయేగాక స్నేహముచే విరేచనమును జేయింపవలయును.

శ్లో॥ [మతాంతరే] నవప్రసూతా హితభోజనాయా యాచామ
గర్భం విసృజేదృతౌ వా। వాయుర్హి తస్యాః పరిగృహ్యరక్తం
కరోతిగుల్మం సరుజం సదాహమ్। పైత్యస్య లింగేన సమాన
లింగం విశేషణంచాప్యపరంనిబోధ। యస్స్పందతే పిండిత
ఏవనాంగై శ్చిరాత్సశూల స్సమగర్భలింగః । సరౌధిరః
స్త్రీభవ ఏవగుల్మో మాసేవ్యతీతే దశమేచికిత్స్యః॥

తా. నవీనముగ బ్రసవించిన స్త్రీ యపథ్యకర భోజనముల సేయుటవలనగాని అపక్వ గర్భపాతమువలనగాని ఋతుకాలమున నపథ్యకర భోజనముల సేవించుటవలన గాని వాతము బ్రకోపించి ఋతుకాలరక్తమును గ్రహించి దాహపీడల గలుగఁజేయుచు పూర్వోక్త పిత్తగుల్మ లక్షణయుక్తంబై రక్తగుల్మమును గలుగఁజేయును. ఐనను దీనియందు మఱియొక విశేషముగలదు. అదెట్టిదనిన యీ రక్తగుల్మము అవయవయుక్తంబై చలింపక శూలతోగూడి గర్భలక్షణయుక్తంబై (అనగా ఋతువుడుగుట నోటిలో నీరూరుట స్తన్యముయొక్క యగ్రభాగము నల్లగనగుట యీ మొదలగు రోగస్వభావ లక్షణయుక్తంబై) దీర్ఘకాలమువరకు గుండ్రముగనే చలింపుచుండు యీ రక్తగుల్మము స్త్రీలకే జనించు. దీనియందు 10 వ మాసము గడచిన పిదప చికిత్సం జేయవలయును. (మఱియు దీనినే కొందరు గర్భమనియు మఱికొందరు రక్తగుల్మమనియు వచించెదరు. ఈ సంశయము 10 మాసములు గడచుటకుముందు నివర్తిగాకుండుటచే నదివరకు చికిత్స చేయఁజనదు. మఱియు 9 లేక 10 వ మాసము సాధారణముగ బ్రసూతికాలంబు. ఐన నిది రక్తగుల్మమునందు భేదం బగు. కావున "శ్లో॥ యస్స్పందతే పిండిత ఏవ నాంగైః" ఇత్యాది విశేషలక్షణములు గనుపించుటవలన సంశయము నివర్తి యగు.

మఱియు గర్భమెల్లపుడు ప్రత్యేక అవయవములవలన శూలను గలుగఁజేయుక చలింపుచుండు రక్తగుల్మము తద్వ్యతిరిక్తంబుగనుండు జ్వరము జీర్ణంబైన పిదప క్షీరపాన విరేచనములు హితకరంబు లగు చందంబును 10 మాసములు గడచిన పిదప సుఖసాధ్యం బగుటచే తదనంతరము చికిత్సింపవలయు నని చెప్పంబడెను. మఱియు గ్రంథాంతరమునందు "శ్లో॥ రక్తగుల్మే పురాణత్వం సుఖసాధ్యస్య లక్షణమ్॥" అనగా రక్తగుల్మమునకు 10 మాసములు గడచిన పిదపనే పురాణత్వము సంభవించిన సుఖసాధ్యం బగు నని చెప్పంబడియున్నది.)

శ్లో॥ [గ్రంథాంతరే] ఋతుకాలేపి వా గర్భే సృతేరా దాహ
శూలవత్।రక్తగుల్మం ప్రజాయేత గర్భలింగాభి సూచకః।
వార్యా ల్లోహిత గుల్మంస్యా త్స్నాతికాలే గతేభిషక్। చికి
త్సేత యథాశాస్త్రం శమయే న్నాత్రసంశయః॥

తా. స్త్రీలకు ఋతుకాలమునందుగాని గర్భస్రావము గలిగినపుడుగాని దాహశూలయుక్తముగ రక్తగుల్మము జనించు. దానియందు గర్భలక్షణములే గలిగియుండు. స్త్రీకి జనించిన రక్తగుల్మమునందు ప్రసవకాలముగడచినపిదప శాస్త్రోక్తముగ చికిత్సం జేసిన నిస్సంశయముగ శమించు.

అసాధ్య రక్తగుల్మ లక్షణము.

శ్లో॥ కూర్మోన్నతం సిరారుద్ధం గుల్మం బహులగవాలయమ్ ।
వివర్జయే ద్భిషగ్ధీరా త్పాణ్యంఘ్రి నాభిశోభితా ॥

తా. రక్తగుల్మము తాబేలువలె నున్నతమైన నరములతో వ్యాప్తంబై జ్వరాద్యుపద్రవములతోగూడి చేతులు కాళ్ళు బొడ్డు వాచియుండిన నాస్త్రీని వైద్యుండు చికిత్సకుంచు వర్జింపవలయును.

రక్తగుల్మచికిత్స.

శ్లో॥ అతిప్రవృద్ధ మస్రంతు భిన్నే గుల్మే నివారయేత్ ।
ప్రయత్నతో భిషక్తూర్ణ మసృగ్దర చికిత్సయా ॥

తా. రక్తగుల్మము పగిలిన రక్తం బధికముగ స్రవించు. దానియందు వైద్యుడు శీఘ్రముగ ప్రదర చికిత్సం జేయవలయును.

అసాధ్యగుల్మ లక్షణము.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] సంచితః క్రమశో గుల్మో మహావాస్తు పరి
గ్రహః। కృతమూల స్సిరానద్ధో యదాకూర్మ ఇవోన్నతః।
దౌర్బల్యారుచి హృల్లాస కాసచ్ఛర్ద్య రతిజ్వరైః। తృష్ణా
తంద్రా ప్రతిశ్యాయై ర్యుజ్యతేన ససిద్ధ్యతి॥

తా. గుల్మము క్రమక్రమముగ వృద్ధిఁజెంది యుదరమునందంతట వ్యాపించి ధాతుగతమూలము గలదై సిరలవలన వ్యాప్తంబై తాఁబేటివీఁపువలె పొడవై దౌర్బల్యము అన్నద్వేషము హృల్లాసము దగ్గు వాంతి అసంతోషము జ్వరము దప్పి తంద్ర పడిసెము మొదలగు లక్షణములు గలదైయుండినఁ నసాధ్యంబని తెలియవలయును.

శ్లో॥ [ఆయుర్వేదే] గృహీత్వా సజ్వరం శ్వాస ఛర్ద్యతీసారపీడితమ్।
హృన్నాభి * హస్తపాదేషు శోఫః కుపతిగుల్మినమ్।
శ్వాసశ్శూలం పిపాసాన్న విద్వేషో గ్రంథిమూఢతా।
జాయతే దుర్బలత్వంచ గుల్మినాం మరణాయవై॥

తా. వమన విరేచనములవలన పీడితుడగు గుల్మరోగికి హృదయము నాభి హస్తము పాదములు అనువానియందు వాపును జ్వరమును గలిగిన మృతిజెందు నని తెలియవలయును. మఱియు వుబ్బసము శూల దప్పి అన్నద్వేషము గలుగుట † గుల్మముయొక్క వుంట యకస్మాత్తుగ గనుపింపకుండుట శక్తినశించుట యీలక్షణములు గల గుల్మరోగికి మరణం బాసన్నమైన దని తెలియవలయును.

రక్తగుల్మ చికిత్స.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] అఫేనంహింగుసంయుక్తం రక్తగుల్మవినాశనమ్॥

తా. నల్లమందు యింగువ వీనిని సమభాగములుగ నూరి మాష మెత్తును ఆవునెయ్యితో 8 మండలములు సేవించిన రక్తగుల్మము హరించు.

---

* వస్తి. † అంతర్విద్రధి గుల్మము అనువానియొక్క స్థానము ఆకృతిసమానంబుగనుండుటవలన వివిధభేదంబును గనుపించకుండు. ఐనను గుల్మముముష్టిప్రమాణము గలదిగ విద్రధిగుల్మమునకన్న పెద్దదిగ నుండు నని సుశ్రుతమునందు జెప్పఁబడియున్నయది. గుల్మము నిరాశ్రయంబై యుండుటవలనఁ పాకవిహీనం బగు. విద్రధి మాంసరక్తముల నాశ్రయించి యుండుటవలన పాకమును జెందు.

రక్తగుల్మమునకు పారదాది వటికములు.

శ్లో॥ [పూజ్యపాదీయే] పారదంశిఖితుత్థంచ నేపాళంగంధకంసమమ్। ఆరగ్వధఫలం కృష్ణాం పద్రక్షీరేణ పేషయేత్। * మాషమాత్రాంవటీంఖాదే త్స్త్రీణాంగుల్మోదరప్రణుత్। † బింబీఫలరసంచానుపథ్యందధ్యోదనంహితమ్।రక్తోదరంహరేత్త్రైన వకతిసం లేపనేనతు। రుధిరేత్రుప్రవృత్తేపిరక్తపిత్తహరీక్రియా।
కార్యావాతరుజార్తానాం సర్వవాతహరీక్రియా॥

తా. శుద్ధిచేసిన రసము శుద్ధిజేసిన మైలుతుత్తము శుద్ధిజేసిన నేపాళములు శుద్ధిజేసిన గంధకము రేలగుజ్జు పిప్పళ్ళు వీనిని సమభాగములుగ ఖల్వములోనునిచి బొంతజెముడుపాలతో 1 దినము మర్దించి మాష మెత్తును (వుసిరిక పండ్లరసముతోగాని) లేక దొండపండు రసముతోగాని లేక (చింతాకురసముతోగాని) 8 మండలములు సేవించిన రక్తగుల్మము హరించు. పథ్యము పెఱుగువంటకమును భుజింపవలయును. ఈ వటికల సేవవలననే రక్తగుల్మము హరించు. అటుగాక ఆయివలె కఠినంబుగనుండిన లేపనమును సేయవలయును అదిపగిలి రక్తమే స్రవింపుచుండిన రక్త పిత్త ప్రకరణమున జెప్పంబడిన రక్తపిత్త చికిత్సలంజేయవలయును. వాత గుల్మమునందు వాత ప్రకరణమున జెప్పంబడిన సర్వవాతహర క్రియలంజేయవలయును.

లశునాది కషాయము.

శ్లో॥ లశునంకింశుకంబిల్వం శ్రాపయిత్వాసహింగుకమ్।
ప్రాతఃకాలేనిషేవేత రక్తగుల్మహరంపరమ్।

తా. వెల్లుల్లిపాయలు మోదుగచెక్క మారేడువరుగు అనువాని కషాయములో యింగువ గలిపి ప్రాతఃకాలమున సేవించిన రక్తగుల్మము హరించు.

కణాది కషాయము.

శ్లో॥ [రసరత్నాకరే] కణాశతాహ్వాద్వకరంజదారు భార్గీకులుత్థంసతిలైస్సుశక్వమ్। తథారసోనాయుతసిద్ధముంభస్స హింగుకల్కంహాతరక్తగుల్మమ్॥

---

* ధాత్రీఫల రసైఃఖాదేత్ స్త్రీణాం రక్తోదరంహరేత్॥
† చించాదళ రసంచాను పథ్యం దధ్యోదనంహితమ్॥

తా. పిప్పళ్ళు సదాప గానుగచెక్క సెమలిచెక్క సరళదేవదారు గంటుభారంగి వులగలు నువ్వులు వెల్లుల్లిపాయలు వీనిని సమభాగములుగ కషాయము కాచి యింగువ కల్కముగలిపి 4 మాసములు త్రాగిన రక్తగుల్మము హరించు.

తిలాది కషాయము.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] తిలక్వాథో గుడ ఘృతవ్యోమ భార్గి రజోన్వితః । పీతో రక్తభవే గుల్మే నష్టే పుష్పే చ యోషితః॥

తా. నువ్వుల కషాయములో బెల్లము నెయ్యి గలిపి త్రికటుకములు గంటుభారంగి పసత్రు అనువాని చూర్ణమును 4 మాడలయెత్తు గలిపి 4 మాసములు సేవించిన రక్తగుల్మమును నష్టరజస్సును హరింపంజేయును.

రక్తగుల్మమునకు కరంజ లవణము.

శ్లో॥ [ఆయుర్వేదే] కరంజస్యాత్వచం క్షుణ్ణాం ద్వితులాపరిసమ్మితామ్ । ద్విద్రోణే కాంజికే పక్త్వా తస్మిన్నష్టావశేషితే। లవణస్యచతుఃప్రస్థః ప్రస్థద్వయం లశునస్యచ। ప్రత్యేకమాఢకం దద్యాదజాక్షీరస్యమస్తునః । దద్యాత్ప్రస్థద్వికుడవం తైలస్యచ ఘృతస్యచ । సమ్యక్పాకే తు నక లేహచూర్ణాన్యేతాని దాపయేత్। నచిత్రకం త్రికటుకమజామోదా పునర్నవా । హింగుసౌవర్చలంచవ్యం యవక్షారంబిడంతథా । ముష్కకారుష్కక్షారంతి త్రిణీబ్రహ్మవృక్షయోః । బ్రాహ్మీ సోమారగ్వథానాంస్నుహీక్షారం తథైవచ। జీరకద్వయసంయుక్తం చూర్ణమేషాంపలద్వయమ్ । కరంజలవణంనామ స్నిగ్ధభాండస్థితంచతత్ । గుల్మాష్ఠీలప్లీహశూలరక్తగుల్మంవినాశయేత్॥

తా. 20 పలములు గానుగచెక్కను దంచి 2 ద్రోణముల ప్రమాణము కలిబోసి అష్టావశేషముగ కషాయముకాచి వడియగట్టి అందు వుప్పు 4 ప్రస్థములు వెల్లుల్లి 2 ప్రస్థములు మేకపాలు 1 ఆఢకము పెరుగుమీది మీగడ 1 ఆఢకము నూనె 1 కుడవము నెయ్యి 1 కుడవము గలిపి బాగుగ పాకముజేసి చిత్రమూలము త్రికటుకములు వోమము గలిజేరువేరు యింగువ సౌవర్చలవణము చెవ్యము యవక్షారము బిడాలవణము మొక్కము నల్లజీడి చింత మోదుగచెక్క మందార బ్రహ్మి పుల్లదీగె లేక బొల్లిపూస

రేల శెవుడు అనువాని క్షారములను జీలకఱ్ఱ నల్లజీలకఱ్ఱ అనువానిని దినుసుకు 2 పలములచొప్పున గలిపి నేతితో మాగినకుండ యందునిచి సేవించిన గుల్మము అష్ఠీలము ప్లీహము శూల రక్తగుల్మము వీనిని హరింపంజేయును. (మఱియు ౫ చిన్నములయెత్తు యింగువను ఆవువెన్నలో గలిపి సాయంప్రాతఃకాలముల సేవించిన రక్తగుల్మమును హరింపంజేయును.)

వాతగుల్మశూలలకు శంఖద్రావకము.

శ్లో॥ [ఆయుర్వేదే]పత్యైకంపంచలవణం బాణంతుత్థంచఖర్పరీమ్। కటుకీగుడవార్ధంచ తదర్ధంనవసాగరమ్। కాసీసంటంకణంసర్జయవక్షారంపలార్ధకమ్ । సర్వమేకత్ర సంయోజ్యం డమరుయంత్రస్యమధ్యగే। స్థాల్యాం ప్రరోహయేత్తత్తు జ్వాలయేత్ఖదిరేంధనైః। ద్రావితంతత్సముద్ధాయు తేజోరూపంజలప్రభమ్ ద్రావయేదఖిలాన్ ధాతూన్ వరాటాంశ్చనసంశయః। శంఖద్రావఇతిఖ్యాతో గుల్మోదరహరఃపరః। భక్షితం కురుతేచైవ కాయపుష్టింనిరోగతామ్ । వాతానాంసర్వశూలంచ పంచగుల్మం నిహంతిచ॥

తా. పంచలవణములు దినుసు కొక్కొక్కపలము చొప్పున ౫పలములు శుద్ధిజేసిన మైలుతుత్తము ౫ పలములు శుద్ధిజేసిన కపరి ౫ పలములు వటిక ½ కుడవము నవాసాగరము ¼ కుడవము అన్నభేది పేల్చిన వెలిగారము సర్జక్షారము యవక్షారము యివి దినుసుకు ¼ పలము యిటుల వీనినెల్ల చూర్ణముగావించి యేకముజేసి 1 కుండలోనైచి దానికంఠమునకు దగిన సారాయిబుట్టిని దగిలించి పొగపోకుండునటుల వానిసంధుకు చీలమన్ను లేపనముజేసి యెండించి సారాయిబుట్టి పైభాగమున మఱియొకకుండను బోర్లించి సందులేకుండునటుల చీలమన్ను లేపనముజేసి యెండించుటచే డమరుక యంత్రమని పలంగను దానిని పొయిమీదనునిచి చంద్రకట్టెలతో ½ జామువరకు పాకముసేయుచు పైకుండపై తడివస్త్రమును వేసి యుదకమును పోయుచుండిన పైసారాయిబుట్టి యొక్క కొనకు తుండముగుండ బోయుచుండు యుదకమును మఱియొక తుండముగుండా తేజోరూపమై యుదకస్వరూపముగనుండు శంఖద్రావకమును స్రవించు దానిని గాజుబుడ్లలోగాని లేక గాజుగిన్నెలోగాని గ్రహించి ప్రతిదినము యీ గాణియెత్తును వోమపుపొట్టులోగలిపి దంతములకు తగలక అంగటిలో వేసుకొని మ్రింగిన రక్తగుల్మము వుదర

ములు వాతరోగములు సర్వశూలలు పంచగుల్మములు మొదలగు సర్వరోగముల హరింపంజేయుటయేగాక శరీరపుష్టిని నిరోగత్వమును గలుగంజేయు మఱియు నీద్రావకములో సువర్ణాది సర్వధాతువుల గవ్వలవైచిన నిస్సంశయముగ ద్రవించు, (ఈ శంఖద్రావకమును ౧ మండలములు సేవించిన రే యౌషధమువలన నివర్తింపక బాధింపుచుండు అసాధ్యశూలలు గుల్మములు హరించు. మఱియు దీనినే తూనిప్రతితూని వాతములయందును సేవింపందగును. దీనిసేవనవలన కడుపులోమంట గలిగిన పెరుగన్నమును ౧ కబళములు భుజింపవలయు.)

శిఖిబాడబ రసము.

శ్లో॥ [నిత్యనాథీయే] మారితాసూతతామ్రాభ్రా గంధకంమాక్షికంసమమ్। మర్దయేచ్చిత్రకద్రావై ర్యవక్షారయుతందినమ్। *త్రిగుంజంభక్షయేన్నిత్యా నాగవల్లీదళేనవా। వాతగుల్మహరఃఖ్యాతో రసోయంశిఖిబాడబః। హింగుసౌవర్చలాత్ర్యూషంసింధుదాడిమదీప్యకైః। పుష్కరాజాజిధాన్యాకైరమ్లవేతసచిత్రకైః। అశ్వగంధావచాచైవ నిర్గుండీసకచోరకైః। ప్రతిమాత్రైః కర్షమాత్రైః ప్రస్థప్రస్థంఘృతందధి। పాచ్యంఘృతావశేషంచపలార్ధమనుశీలయేత్। వాతగుల్మంతథాశూల మనాహంచవినాశయేత్॥

తా. రసభస్మము తామ్రభస్మము అభ్రకభస్మము శుద్ధిజేసిన గంధకము శుద్ధిజేసిన స్వర్ణమాక్షికము యవక్షారము వీనిని సమభాగములుగ ఖల్వములోనునిచి చిత్రమూలరసముతో 1 దినము మర్దించి ౩ గురిగింజల మాత్రలుజేసి యందొకదానిని తమలపాకుతోడ ప్రతిదినము సేవింపుచుండిన వాతగుల్మమును లేక యింగువ సౌవర్చలవణము త్రికటుకములు సైంధవలవణము దాడింబబెరడు వోమము పుష్కరమూలము జీలకఱ్ఱ కొత్తిమెర్లు పుల్లప్రబ్బలి చిత్రమూలము పెన్నేరుగడ్డ వస వావిలి కచోరములు అనువానిని యొకటికి కర్షప్రమాణముచొప్పున చూర్ణముజేసి నెయ్యి 1 ప్రస్థము పెరుగు 1 ప్రస్థముబోసి ఘృతము శేషించునటుల కాచి ½ పల ప్రమాణముగల యీఘృతానుపానముతోడ సేవింపుచుండిన వాతగుల్మమును శూలను కడుపుబ్బరముగ హరింపంజేయు.

గుల్మశూలలకు శంఖద్రావకము.

శ్లో॥ [సిద్ధరసార్ణవే] సైంధవంచయవక్షారం పటకీసురసారకమ్। కాసీసం నవసారంచ సమభాగంతు కారయేత్। మర్దయేద్ఘటికామాత్రం పాచ్యం పాతనయంత్రకే। శంఖద్రావరసోనామ సర్వవ్యాధి వినాశకృత్। పంచకాసాం తథా శ్వాసాం క్షయరోగం సుదారుణమ్। మన్యాస్తంభం కంఠరోగం గుల్మశూల జ్వరాపహమ్। అగ్నించ కురుతేదీప్తం తేజోవృద్ధి బలప్రదమ్॥

తా సైంధవలవణము యవక్షారము పటిక నూరాకారము శుద్ధిజేసిన అన్నభేదివ నవాసారము వీనిని సమభాగములుగ ఖల్వములో నునిచి 1 గడియ మర్దించి పాతనయంత్రమునం దునిచి వండిన శంఖద్రావకము సిద్ధంబగు దీనిని వోమపుపాట్టుతో ½ తులము చొప్పున ప్రతిపూట సేవింపుచుండిన సర్వశూలలు (వాతగుల్మము రక్తగుల్మశూలలు బుఱుశూల పక్తశూలలు) పంచకాసములు శ్వాసములు భయంకరమైన క్షయరోగము మన్యాస్తంభము కంఠరోగము గుల్మశూల జ్వరము వీనిని హరింపంజేయును. మఱియు దీని సేవనవలన అగ్నిదీపనము తేజోవృద్ధి బలము గలుగు

పిత్తగుల్మమునకు డండామర రసము.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] శుద్ధసూతంసమంగంధం సూతాంశంమృతతామ్రకమ్। పంచాంగం శాకవృక్షస్య ద్రవైర్మర్ద్యం దినత్రయమ్। సర్పాక్ష్యాశ్చ ద్రవైశ్చైకం రుద్ధ్వా లఘుపుటే పచేత్। పంచధా భూధరేవాథ చూర్ణం నేపాళతుల్యకమ్। ద్విగుంజం భక్షయేచ్చాజ్యైః పిత్తగుల్మ ప్రశాంతయే। ద్రాక్షా హరీతకీక్వాథ మనుపానం ప్రకల్పయేత్। రసోడండామరోనామ పిత్తగుల్మం నియచ్ఛతి॥

తా. శుద్ధిజేసిన రసము శుద్ధిజేసిన గంధకము తామ్రభస్మము వీనిని సమభాగములుగ ఖల్వములో నునిచి గుమ్ముడు టేకుచెక్క దానికాయలు పువ్వులు ఆకులు వేరు అనువాని రసములతో ౩ దినములు మర్దించి పిదప సర్పాక్షిరసములో 1 దినము మర్దించి

* త్రిగుంజం.

ఘూదర యంత్రమునందునిచి లఘుపుటంబిడవలయు ఇటుల 5 మార్లు మర్దించి 5 మార్లు లఘుపుటంబిడి చూర్ణముజేసి దానికి సమముగ శుద్ధిజేసిన నేపాళపు విత్తులగలిపి మర్దించి 2 లేక 3 గురిగింజలయెత్తును నేతితోగాని లేక ద్రాక్షపండు కరక్కాయ అనుపాని కషాయముతోగాని 6 మాసములవరకు సేవింపుచుండిన పిత్తగుల్మములు నిశ్చయముగ హరించు

శ్లేష్మగుల్మమునకు విద్యాధర రసము.

శ్లో॥ గంధకం * తాళకం తాప్యం † మృతతామ్రం మనశ్శిలామ్।
శుద్ధసూతంచ తుల్యాంశం మర్దయే ద్భావయేద్దినమ్। పిప్ప
ల్యాస్తు కషాయేణ వజ్రీక్షీరేణ భావయేత్। నిష్కార్ధం
భక్షయేత్క్షౌద్రై ర్గుల్మంప్లీహం వినాశయేత్। రసో విద్యా
ధరోనామ గోమూత్రంచ పిబేదను॥

తా. శుద్ధిజేసిన గంధకము శుద్ధిజేసిన తాళకము శుద్ధిజేసిన సువర్ణమాక్షికము లేక తగరభస్మము తామ్రభస్మము లేక అభ్రకభస్మము శుద్ధిజేసిన మణిశిల శుద్ధిజేసిన రసము వీనిని సమభాగములుగ ఖల్వములోనునిచి పిప్పలి కషాయముతో 1 దినము మర్దించి భావనజేసి పిదప బొంతజెముడుపాలతో 7 దినములు భావనజేసి ½ నిష్క ప్రమాణమంత వటికములుచేసి యందొకదానిని తేనెతో సేవించి వెంబడిగ గోమూత్రమును ద్రాగిన గుల్మము ప్లీహరోగము హరించు.

కాంచనమోహన రసము.

శ్లో॥ [సిద్ధరసార్ణవే] మృతంసూతం మృతంతామ్రం కాంచన్యా
మర్దయేద్ద్రవైః। అర్కవజ్రీరసేనైవ దినాంతే వటకీకృతం।
గుంజైకం గుడసంయుక్తం తథాగంధ సువర్చలమ్। నిష్కై
కం గుల్మశాంత్యర్థం రసః కాంచనమోహనః। విశాలా
కటుకాముస్తం కుష్ఠమింద్ర యవంసమమ్। చూర్ణయేద్దేవ
దారుంచ కర్షైకం మధునాలిహేత్। గుల్మోదర జ్వరంతాప
మనుపానం నిహంత్యలమ్॥

---

* తాళకభస్మం. † మృతాభ్రంచ.

తా. రసభస్మము తామ్రభస్మము వీనిని పుష్కరముల జిల్లేడు బొంతజెముడు అనువాని రసములతో 1 దినము మర్దించి నిష్క ప్రమాణము బెల్లము శుద్ధి జేసిన గంధకము సౌవర్చలవణము గలిపి మరల మర్దించి గురిగింజంత మాత్రలుజేసి యందొకదానిని పావర త్రికటుకములు తుంగముస్తెలు చెంగల్వకోష్టు కొడిసెపాల దేవదారు అనువాని చూర్ణములో కర్ష ప్రమాణమును తేనెలోగలిపి యీయనుపానముతోడ సేవించిన గుల్మములు వుదరములు జ్వరము తాపము వీనిని హరింపంజేయు

తూని ప్రతితూనుల లక్షణము.

శ్లో॥ [ఆయుర్వేదే]పక్వాశయాత్తుక్రమశః స్సమీరోవృద్ధోగుదో
పస్థమతీవతుద్యాత్। తూనీతి వేత్సాపరవృత్య గచ్ఛన్నపక్వ
యాంతిప్రతితూని కేతి।

తా. విరుద్ధాహార విహారములవలన వాతము ప్రకోపించి క్రమముగ పక్వ మూత్రాశయములం జెంది గుదోపస్థలయందు నాడులతో బొడుచునటుల కడు వేదనను గలుగంజేసిన తూని యనంబడు, ఆతూనియే గుదోపస్థలములయందు ప్రకోపించి *ప్రతిలోమముగ సంచరింపుచు పక్వాశయమును జెందిన ప్రతితూని యనంబడు.

అష్ఠీలా ప్రత్యష్ఠీలా నిదానము.

శ్లో॥ [ఆయుర్వేదే]అష్ఠీలానాహలింగాతు గ్రంథిరూర్ధ్వసమన్వితః।
తిర్యక్తథాకృతిస్సైనవ ప్రత్యష్ఠీలాశిలోపమా॥

తా. సంచరింపుచుగాని లేక సంచరింపక కఠినంబుగ గాని యుండు గ్రంథినాభికి క్రిందిభాగమున పొడవుగజనించి ఆనాహలక్షణయుక్తంబై యుండిన అష్ఠీలయనంబడు. ఇదియే జఠరమున నడ్డముగ జనించి రాయివలె కఠినంబై వేదనతోగూడి వాత మలమూత్రముల నడ్డగింపుచుండిన ప్రత్యష్ఠీల యనంబడు.

శ్లో॥ ఇమావాతస్యగుల్మోక్త విధినానముపాచరేత్।

తా. పూర్వోక్తతూని ప్రతితూని అష్ఠీల ప్రత్యష్ఠీల వాతములయందు గుల్మచికిత్సలంజేయుటయే గాక శంఖద్రావకమూయొక్క సేవనను సగా జేయింపవలయు.

---

* ప్రతిలోమమన = క్రిందినుంచి పైకేగుట.

వాతిక పరిణామశూల లక్షణము.

శ్లో॥ [ఆయుర్వేదే]ఆధ్మానాటోపరిణ్మూత్ర విబంధారతి వేపనైః।
స్నిగ్ధోష్ణోపశమప్రాయం వాతికంతద్వదేద్బుధః॥

తా. కడుపుబ్బరము కడుపులో గుడగుడశబ్దము మలమూత్ర ప్రతిబంధము అస్వస్థత కంపము గలిగి స్నిగ్ధోష్ణ పదార్థసేవనవలన తఱచుగ శాంతి నొందునది వాతికపరిణామశూలయని తెలియవలయు.

పైత్తిక పరిణామశూల లక్షణము.

శ్లో॥ తృష్ణాదాహారతిస్వేద కట్వమ్లలవణోత్తరమ్।
శూలంశీతశమప్రాయం పైత్తికంలక్షయేద్బుధః॥

తా. దప్పి దాహము అస్వాస్థ్యము చెమటగలుగుట కారము పులుసు ఉప్పు గలపదార్థములయందిచ్ఛగలుగుట శీతకర పదార్థములవలన శాంతినొందుట యీ లక్షణములుగలది పిత్తజ పరిణామశూలయని తెలియవలయు.

శ్లేష్మపరిణామ శూలలక్షణము.

శ్లో॥ ఛర్దిహృల్లాససంమోహం స్వల్పరుగ్దీర్ఘసంతతిః।
కటుతిక్తోపశాంతంచ తచ్ఛ్లేష్మయంకఫాత్మకమ్॥

తా. ఓకర హృల్లాసము యింద్రియమోహము మిక్కుటముగగలుగుట యొకింత వేదనగలుగుట శూల దీర్ఘకాలమునరకుండుట కారము వగరుగలపదార్థములవలన శాంతి నొందుట యీ లక్షణములుగలది కఫజ శూలయని తెలియవలయు.

శూల నిదానము.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే]యానాభిఘాతాచ్ఛోకాచ్చాప్యతీభాషణ
మైథునాత్। రూక్షాన్నశుష్కశాకాచ్చ కషాయతిక్తసేవ
నాత్। తేనవాయుర్భవేత్క్రుద్ధః కురుతేశూలమష్టధా॥

తా. గుఱ్ఱము మొదలగువానినెక్కి సంచరించుట అభిఘాతమును నొందుట దుఃఖించుట మిక్కుటముగ మాటలాడుట మిక్కుటముగ స్త్రీసంభోగము చేయుట రూక్షగలయన్నమును యెండినకూరలను కారము చేదుగలవస్తువులను మిక్కుటముగ సేవించుట యీ కారణములవలన వాతము ప్రకోపించి 8 విధములైన శూలలను గలుగం జేయు.

వాతశూల లక్షణము.

శ్లో॥ హృత్పార్శ్వ పృష్ఠత్రికవస్తౌ ముహుస్తోదో ముహుశ్శమః।
వర్షా శీతాగమే తీవ్రం క్రుద్ధం భవతి మారుతాత్।
అభ్యంగమర్దనస్వేదై స్నిగ్ధోష్ణై ర్భోజనైశ్శమేత్॥

తా. రొమ్ము పార్శ్వములు వీపు ముడ్డిపూస వస్తి అనువానియందు పలుమారు శూలించి పలుమారు శమించుట వర్ష శీత కాలములయందు శూల మిక్కుటముగ ప్రకోపించుట యీలక్షణములు గలది వాతజశూల యని తెలియవలయు ఇది అభ్యంజనము శరీరమర్దనము స్నిగ్ధోష్ణభోజనము అనువానివలన శమించు

పైత్యశూల లక్షణము.

శ్లో॥ [ఆయుర్వేదే] తృణ్మూర్ఛా స్వేదరుక్శోషా నాభి వస్తిషు
వేదనా। మధ్యాహ్నే చార్ధరాత్రేచ శూలం పైత్తాధికం
భవేత్। స్వాదు శీతలమిష్టాన్నైశ్శమ శ్శీతాగమేభవేత్॥

తా. దప్పి మూర్ఛ చెమట పీడ శోషగలుగుట నాభి పొత్తికడుపు అనువానియందు శూలించుట మధ్యాహ్నకాలము అర్ధరాత్రి చకారమువలన అన్నము జీర్ణమయ్యెడికాలము శరత్కాలము వీనియందు మిక్కుటముగ శూలగలుగుట యీలక్షణములుగలది పిత్తజశూలయని తెలియవలయు. ఇది రుచికరమై శీతకరమైన పదార్థసేవనవలన యిష్టాన్నసేవనవలన మఱియు శీతకాలమునందు శమించు.

శ్లేష్మజశూల లక్షణము.

శ్లో॥ [చరకే] శ్వాసశ్చ కాసహృల్లాసౌ శూలం సూర్యోదయే
ఘనమ్। వసంతే శిశిరే భుక్తే దూష్యతే కఫజం విదుః॥

తా. ఉబ్బసము దగ్గు వోకరింతలు గలుగుట సూర్యోదయకాలమున మిక్కుటముగ శూలించుట వసంత శిశిర ఋతువులయందును భోజనానంతరమును మిక్కుటముగ ప్రకోపించుట యీలక్షణములుగలది శ్లేష్మజశూల యని తెలియవలయు.

ద్వంద్వ త్రిదోషశూల లక్షణము.

శ్లో॥ మిశ్రితం ద్వంద్వజఙ్ఞేయం కష్టసాధ్యం క్వచిద్భవేత్।
త్రిభిశ్చ లవణై ర్వ్యక్త మసాధ్యం సాన్నిపాతికమ్॥

తా. రెండేసి దోషలక్షణములం గలది ద్వంద్వశూల యనియు 3 దోషలక్షణములం గలది సన్నిపాతశూల యనియు తెలియవలయు. (మఱియు "ఏకదోషోత్థిత స్సాధ్యః" ఇత్యాది గ్రంథాంతరవచనములవలన నేకదోషమువలన జనించిన శూల సాధ్యంబు) 2 దోషములవలన గలిగిన శూల కష్టసాధ్యంబు. సన్నిపాతమువలన జనించినశూల అసాధ్యంబు.

శూలోత్పత్తి స్థానములు.

శ్లో॥ [గ్రంథాంతరే] వాతాత్మకం వస్తిగతం వదంతి పిత్తాత్మకం
చాపి వదంతి నాభ్యామ్। హృత్పార్శ్వకుక్షౌ కఫసన్నివిష్టం
సర్వేషు దేశేషుచ సన్నిపాతాత్॥

తా. పొత్తికడుపునందు వాతజశూలయు నాభియందు పిత్తజశూలయు రొమ్ముపార్శ్వము కుక్షి అనువానియందు శ్లేష్మజశూలయు పూర్వోక్త సర్వ ప్రదేశములయందు సన్నిపాతశూలయు జనించు.

ఆమశూల లక్షణము.

శ్లో॥ [నిత్యనాథీయే] కఫశూలే యథా చిహ్నం తథాటోపస్య
వర్ధనమ్। అనాహశ్చ ప్రసేకశ్చ హ్యామశూలస్య లక్షణమ్॥

తా. శ్లేష్మశూలలక్షణయుక్తంబై యుండుట మిక్కుటముగ కడుపులో గుడగుడశబ్దము కడుపుబ్బరము (చకారమువలన వాంతి వోకరింతలు జడత్వము నిశ్చలత్వము) గలుగుట నోటియందు జొల్లుగారుట ఈలక్షణములుగలది ఆమశూలయని తెలియవలయు.

పరిణామశూల లక్షణము.

శ్లో॥ [పూజ్యపాదీయే] భుక్తే జీర్యతి యచ్ఛూలం తదేవ పరిణా
మజమ్। వాతపిత్తకఫాధిక్యం విజ్ఞేయం పూర్వలక్షణైః॥

తా. భుజించిన యన్నము జీర్ణం బగునపుడు గలిగెడుశూల పరిణామశూల యనంబడు. దీనియందలి వాత పిత్త శ్లేష్మాధిక్యములను పూర్వోక్త వాతాదిశూలల యొక్కలక్షణములవలన దెలియవలయు.

మృత్యుశూల లక్షణము.

శ్లో॥ [ఆయుర్వేదే] వాతజం శ్రవణేరక్తం నేత్రాబ్జేచ హరిద్రతా।
భ్రమోమూర్ఛాహ్య నిద్రత్వ మతిమాత్రంచ మృత్యుకే॥

తా. శరీరమున నొప్పిమొదలగు వాతోపద్రవములు గలుగుట, చెవిలో నెత్తురు గారుట కన్నులు పచ్చనగుట తబ్బిబ్బుపల్కుట మూర్ఛ గలుగుట నిదురబట్టకుండుట మాత్రం బధికముగ వెడలుట యీ లక్షణములు గలది మృత్యుశూలయని తెలియవలయు.

పంక్తిశూల లక్షణము.

శ్లో॥ [మతాంతరే] వేదనాతితృషామూర్ఛా హ్యానాహో గౌర
వారుచీ। కాసశ్వాసౌచ హిక్కాచ * పక్తిశూలస్య లక్షణమ్॥

తా. శరీరమున వేదన గలుగుట కడుదప్పి మూర్ఛ కడుపుబ్బసము జడత్వము అరుచి కాసశ్వాసములు వెక్కిళ్ళుగలుగుట యీలక్షణములు గలది పంక్తిశూలయని తెలియవలయు.

శూలోత్పత్తి స్థానములు.

శ్లో॥ [రసరత్నాకరే] వాతాశ్రయే వాతజశూలజన్మ నాభౌచ పిత్త
ప్రభవం సదాహమ్। వక్షస్థలే స్యాత్కఫజన్యజన్మ శూలస్య
చిహ్నం ప్రవదంతి వైద్యాః॥

తా. వాతశూల వాతస్థానము నాశ్రయించి జనించు, పిత్తశూల బొడ్డు నాశ్రయించి జనించి తాపముతో గూడియుండు, శ్లేష్మశూల రొమ్ము నాశ్రయించి జనించు.

ద్వంద్వశూలోత్పత్తి స్థానములు.

శ్లో॥ వస్తౌ హృత్పార్శ్వ పృష్ఠేషు సశూలః కఫవాతికః।
కుక్షౌ హృన్నాభిపార్శ్వేషు సశూలః కఫపైత్తికః।
దాహజ్వరకరో ఘోరో విజ్ఞేయో వాతపైత్తికః॥

తా. వస్తి రొమ్ము పార్శ్వములు వీపు అనువానియందు శ్లేష్మవాతద్వంద్వములవలన శూల జనించు, కుక్షి హృదయము నాభిపార్శ్వము అనువానియందు శ్లేష్మపిత్త ద్వంద్వములవలన శూలజనించు, వస్తి నాభి అనువానియందు దాహజ్వరయుక్తంబై భయంకరమైన శూల వాతపిత్తమువలన జనించు.

* శూలస్యోపద్రవాః స్మృతాః.

శూలసాధ్యాసాధ్యములు.

శ్లో॥ [భేషజకల్పే] ఏకదోషోత్థితస్సాధ్యః కృచ్ఛ్రసాధ్యో ద్విదో
షజః। సర్వదోషోత్థితో ఘోర స్త్వసాధ్యో భూర్యుపద్రవః।
సర్వేష్వేతేషు శూలేషు హ్యామజం చాతిదారుణమ్ ॥

తా॥ ఏకదోషమువలన జనించిన శూల సాధ్యంబు, ద్వంద్వదోషమువలన జనించిన శూల కష్టసాధ్యంబు, త్రిదోషమువలన జనించిన భయంకరమై "శ్లో॥ వేదనాతితృషా మూర్ఛా హ్యానాహో గౌరవారుచీ। కాసశ్వాసశ్చ హిక్కా చ శూలస్యోపద్రవాస్మృతాః॥" అనగా వేదన కడుదప్పి మూర్ఛ కడుపుబ్బరము జడత్వము అరుచి శ్వాస కాసములు యెక్కిళ్ళు అను పలువిధములైన యుపద్రవములతో గూడియుండు శూలలు అసాధ్యంబులు. మఱియు సర్వశూలలలో ఆమశూల కడు అసాధ్యంబు.

వాతశూలకు ఉదయభాస్కర రసము.

శ్లో॥ [ఆయుర్వేదే] భస్మసూతం మృతం చాభ్రం శిలా గంధక
తాళకమ్। హింగు కంకుష్ఠముస్తం చ తుల్యం చూర్ణం విభా
వయేత్। స్నుహ్యర్కమత్తస్యనిర్గుండీ * మహారాష్ట్రీద్రవైః
పృథక్। ప్రతిద్రావైర్దినం భావ్యం శుష్కం తద్గోళకీకృతమ్।
వస్త్రేబధ్వా మృదాలేప్యం శుష్కం కృత్వా పుటే పచేత్।
‡ చతుర్యామార్ధమాత్రేషు తమాదాయ విచూర్ణయేత్।
† గుంజాష్ట ఘృతశుంఠిభ్యాం లేహ్యశ్చోదయ భాస్కరః।
వాతశూలప్రశాంత్యర్థం తిలక్షారం § సకుష్ఠకమ్। మధునా
లేహయేచ్చాను మూలం వా కాకతుండజమ్। పంచకోలా
ఖ్యయా క్వాథం పిప్పలీ చూర్ణసంయుతమ్। పటుః కట్వ్యారు
శూలేషు మన్దాగ్నౌ చ విశేషతః। సదేయస్సుష్టలవణో గుల్మే చ
మలబంధనే। తైలయుక్తశ్చ సర్వేషు వాతశూలం చ నశ్యతి ॥

---

* మహారాష్ట్రా.
† ద్వేగుంజే.
‡ చతుర్థా బసమాత్రేణ
§ సకర్షకమ్.

తా. రసభస్మము అభ్రకభస్మము శుద్ధిజేసిన శిలాజిత్తు శుద్ధిజేసిన గంధకము శుద్ధిజేసిన తాళకము యింగువ కంకుష్ఠము తుంగముస్తెలు వీనిని సమభాగములుగ ఖల్వములోనునిచి చూర్ణముజేసి బొంతజెముడుపాలు వుమ్మెత్త వావిలి పెద్దములక అను వాని రసములలో ప్రతిదానిచే నొక్కొక దినము భావనజేసి యెండించి ముద్దజేసి దానిపై బట్టజుట్టి మన్నుబూసి యెండించి మూకుళ్ళలోనునిచి చీలమన్ను లేపనముజేసి పాకమైనను జేయవలయు, లేక కుప్పెలోనునిచి 4½ ఝాముపరకు పుటమైనను వేయవలయు. ఇటులజేసిన పిదప దానిని దీసి చూర్ణముజేసి 8 గురిగింజలయెత్తును నెయ్యి శొంఠి అను వాని యనుపానముతోడగాని కర్షప్రమాణము నువ్వులక్షారము చంగల్వకోష్టు వీనిని తేనెలో గలిపి యీ యనుపానముతోడగాని లేక యెఱ్ఱగురిజవేరు చూర్ణానుపానముతోడగాని లేక పిప్పళ్ళు మోడి చవ్యము చిత్రమూలము శొంఠి కరక్కాయ అనువాని కషాయములో పిప్పలిచూర్ణము గలిపిగాని సేవించిన వాతశూల హరించు. మఱియు పై యౌషధమును సైంధవలవణానుపానముతోడ సేవించిన నడుము తోడ అనువానియందలి శూల అగ్నిమాంద్యము వీనిని విశేషముగ హరింపంజేయు మఱియు దీని నువ్వులో గలిపి సేవించిన వాతగుల్మము మలబద్ధము వీనిని హరింపంజేయు. నూనె తోడ సేవించిన సర్వాంగవాతశూలలు హరింపంజేయు. (మఱియు దీనినే తుని ప్రతితుని అష్ఠీల ప్రత్యష్ఠీల అను రోగములయందును సేవింపందగు.)

శూలదావానల రసము.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] చించాక్షార శ్శుద్ధశంఖచూర్ణం లవణ
పంచకమ్। క్షారఃపంచాగ్ని సంభూతః పృథగర్ధపలాన్వితః।
మరీచం మాగధీశుంఠీహింగు చ ద్విపలం తథా। పారదం గంధకం
తామ్రం విష చార్ధపలం పృథక్। సర్వం జంబీరనీరేణ మర్దయేంత
ద్దివసత్రయమ్। కోలప్రమాణాం వటికాం పంచగవ్యఘృతా
న్వితమ్। లేహయేచ్ఛూలశాంత్యర్థం ఘృతాన్నం భోజనం
తథా। లశునక్వథితం దేయం దధ్యాజ్యగవ్యమేవ వా। పథ్యం
నిత్యం ప్రయుంజీత సర్వశూల నిబర్హణమ్। హృచ్ఛూలం
పార్శ్వశూలం చ జీర్ణశూలం చ గుల్మజమ్। ఆనాహ ప్లీహ
ముదర మశ్మరీ శర్కరావహాః। క్షయం చైవ న సందేహో

సేవయే ద్వ్యాధిహారకః । శూలదావానలో నామ్నా
పూజ్యపాదేన భాషితః ॥

తా. చింతక్షారము శుద్ధిజేసిన శంఖభస్మము పంచలవణములు పంచాగ్నులక్షారము యివి దినుసుకు $\frac{1}{2}$ పలము త్రికటుకములు యింగువ యివి దినుసుకు 2 పలములు శుద్ధిజేసినరసము శుద్ధిజేసిన గంధకము తామ్రభస్మము శుద్ధిజేసిన నాభి యివి దినుసుకు $\frac{1}{2}$ పలము యిటుల వీనినెల్ల ఖల్వములోనునిచి నిమ్మపండ్లరసముతో 3 దినములు మర్దించి రేగుబండంత మాత్రలు జేసి * పంచగవ్యముతో గాని ఘృతముతో గాని సేవించిన సర్వశూలలు ఆమ్లశూల పార్శ్వశూల గుల్మములు కడుపుబ్బరము ప్లీహరోగము వుదరములు శర్కరాశ్మరి క్షయము వీనిని నిస్సంశయముగ హరింపంజేయు. పథ్యము- ప్రతి దినము నేతివంటకమును వెల్లుల్లిపాయలకషాయమును మేకపెరుగును గాని లేక ఆవు పెరుగును గాని సేవింపవలయు.

శూలకుఠార రసము.

శ్లో॥ [శారీరే] టంకణం పారదంగంధం త్రిఫలా వ్యోమతాళకమ్ ।
విషం తామ్రంచ నేపాళం భృంగ స్వరసమర్దితమ్ ।
ద్విగుంజమాత్రా వటికా మరీచే నార్ద్రకేణవా ।
సర్వశూలకుఠారోయం విష్ణుచక్ర మివాసురాన్ ॥

తా. వెలిగారము శుద్ధిజేసినరసము శుద్ధిజేసినగంధకము త్రిఫలములు త్రికటుకములు శుద్ధిజేసిన తాళకము శుద్ధిజేసిన నాభి తామ్రభస్మము శుద్ధిజేసిన నేపాళములు వీనిని సమభాగములుగ ఖల్వములో నునిచి గుంటగలగరాకురసముతో మర్దించి 2 గురిగింజలంత మాత్రలుజేసి యందొకదానిని మిరియపుచూర్ణముతో గాని లేక అల్లపురసముతో గాని సేవించిన "విష్ణుచక్ర మసురుల నాశనము జేయుభంగి" సర్వ శూలల హరింపం జేయు.

పైత్యశూలకు ముస్తాది మండూరము.

శ్లో॥ [రసరత్నాకరే] మండూరం చూర్ణితంకృత్వా ముస్తా బదర
మూలకమ్ః కణాశుంఠీయవక్షారంపంచానాంసమచూర్ణకమ్।
చూర్ణతుల్యంచమండూరం గోమూత్రాత్రిగుణంభవేత్ ।

* పంచగవ్యమన-గోమయము గోమూత్రము పాలు పెరుగు నెయ్యి.

తత్తుల్యంచగవాంక్షీరం పచేన్మృద్వగ్నినాశనైః । పిండితం
కోలమాత్రంతు భక్షయేచ్ఛూలనుద్భవేత్ । ప్రాతర్మధ్యా
హ్నరాత్రౌచ భక్షయేద్వటికాత్రయమ్ । మాంసంపిష్టం
చగుర్వన్నం మాషాదీంశ్చవివర్జయేత్ ॥

తా. తుంగముస్తెలు రేగువేరు పిప్పలి శొంఠి యావక్షారము వీనిని సమభాగములుగ చూర్ణముజేసి దానిని సమముగ మండూరచూర్ణమును గలిపి 8 దింతలు గోమూత్రము గోమూత్రమునకు సమముగ ఆవుపాలుబోసి మృద్వగ్నితో మెల్లగ వండి రేగుగింజలంత మాత్రలుజేసి ప్రాతఃకాలమున మధ్యాహ్నకాలమున రాత్రికాలమున 2 మాత్రలు సేవింపుచుండిన శూలలు హరించు. సర్వశూలలయందు మాంసము పిండివంటకములు జడాన్నము మినుములు మొదలగువాని వర్జింపవలయు.

కుబేరాక్షాది చూర్ణము.

శ్లో॥ [సిందూరమణిదర్పణే] ధనదనయనమజ్జా టంకనైర్హింగు
సింధూయుచకమరిచశుంఠీదీప్యపథ్యాకణానామ్। క్రమశఇతిచ
వృద్ధంచూర్ణముష్ణాంబునాచజనయతిజఠరాగ్నింసర్వశూలం
నిహంతి ॥

తా. గచ్చపలుకులు వెలిగారము యింగువ సైంధవలవణము మాదీఫలము మిరియాలు శొంఠి వామము కరక్కాయ పిప్పళ్ళు వీనిని క్రమముగ హెచ్చించి చూర్ణముజేసి 4 మాడలయెత్తును వుష్ణోదకముతో సేవించిన సర్వశూలల హరింపంజేయుటయేగాక అగ్నిదీపనమును సగా కలుగంజేయు.

గోమూత్ర మండూరము.

శ్లో॥ గోమూత్రసిద్ధం మండూరం త్రిఫలాచూర్ణసంయుతమ్ ।
విలిహేన్మధుసర్పిర్భ్యాం శూలం హంతి త్రిదోషజమ్ ॥

తా. గోమూత్రయుక్తముగకాచి సిద్ధముజేయబడిన మండూరమునకు సమముగ త్రిఫలచూర్ణమును గలిపి తేనెతో గాని లేక నేతితో గాని సేవించిన త్రిదోషజశూల హరించు.

శ్లేష్మశూలకు శూలసింహావటికములు.

శ్లో॥ [ఆయుర్వేదే] విషాకర్షం వచాకర్షం త్రికటుత్రిఫలాచవట్।
భార్గీముస్తావిడంగానాం ప్రతికర్షంచ * చూర్ణయేత్।
గుడేనసర్వతుల్యేన గుటికాచణమాత్రకా।
శూలసింహప్రయోగోఽయం కఫశూలహరంభవేత్ ॥

తా. అతివస వస త్రికటుకములు త్రిఫలములు గంటుభారంగి తుంగముస్తెలు వాయువిడంగములు చిత్రమూలము వీనిని దినుసుకొక్క కర్షముచొప్పున దంచి చూర్ణముజేసి దానికి సమముగ బెల్లముగలిపి మర్దించి సెనగలంత మాత్రలుజేసి సేవించిన శ్లేష్మశూల హరించు.

ఆమశూలకు మణ్మఖరసము.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] ‡ శుద్ధసూతంసమంగంధం సూతాంశం
మృతతామ్రకమ్। సౌవర్చలంచసూతాంశం జంబీరైర్దినసప్త
కమ్।మర్దయేదాతపేతీవ్రేరుధ్వాలఘుపుటత్రయమ్। దత్వా
దాయతులచ్చూర్ణే సూతాంశంత్రికటుంక్షిపేత్। మణ్మ
ఖోయంరసోనామ† త్రిగుంజమామశూలజిత్।ఏరండతైలం
షడ్భాగం లశునస్యదశాష్టకమ్। ఏకంహింగుత్రిసింధూత్థం
సర్వమేకత్రమర్దయేత్। త్రినిష్కంభక్షయేచ్చాను చామ
శూలప్రశాంతయే ॥

తా. శుద్ధిజేసినరసము శుద్ధిజేసినగంధకము తామ్రభస్మము సౌవర్చలవణము వీనిని సమభాగములుగ ఖల్వములోనునిచి నిమ్మపండ్లరసముతో 7 దినములు మర్దించితీక్ష్ణమైన యెండకెండించి ప్రమిదెలలో నునిచి 8 లఘుపుటంబులిడి చూర్ణముజేసి రసమునకు సమముగ త్రికటుకచూర్ణముగలిపి 8 గురిగింజలయెత్తును భక్షించి వెంబడిగ 18 భాగములు వెల్లుల్లిపాయలు 1 భాగము యింగువ 8 భాగములు సైంధవలవణము వీనిని మర్దించి 8 నిష్కములయెత్తు నుంటజేసి 6 భాగము లాముదములో గలిపి త్రాగిన ఆమశూల హరించు.

---

* చిత్రకమ్. † సూతం గంధం సమం శుద్ధం. ‡ త్రిగుంజా సర్వశూలజిత్.

పరిణామశూలకు త్రివృతాది యోగము.

శ్లో॥ త్రివృత్కణాభయాచూర్ణం సగుడం చోష్ణవారిణా।
జయేద్దినముఖేసేవ్యం శూలంచ పరిణామజమ్॥

తా. తెగడ పిప్పళ్ళు కరకపప్పు వీనిని చూర్ణముజేసి ప్రాతబెల్లము గలిపి యుష్ణోదకముతో నుదయమున సేవించిన పరిణామశూల హరించు.

సర్వశూలలకు సర్వేశ్వరవటికములు.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] విశ్వమేరండతైలేన హింగు సౌవర్చలా
న్వితమ్। మృతసూతకసంయుక్తం భక్షితంసర్వశూలహా।
పంక్తిశూలం తథైవాన్నద్రవశూలంచ సర్వశః ॥

తా. శొంఠి యింగువ సౌవర్చలవణము రసభస్మము వీనిని సమభాగములుగ ఖల్వములోనునిచి ఆముదముతో మర్దించి వల్లప్రమాణమంత మాత్రలుజేసి 1 మండలము సేవించిన పంక్తిశూల అన్నద్రవశూల మొదలగు సర్వశూలలు హరింపంజేయు.

మృత్యుశూలకు క్షారయోగము.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] వంధ్యాలాంగలికామూలం శంఖంచ ద్వి
గుణంతయోః। త్రయాణాంభావయేచ్చూర్ణం త్వగ్గిహాంజంబీ
రజద్రవైః। రుధ్వాగజపుటేపాచ్యంతత్క్షారంమరిచైర్ఘృతైః।
కర్షమాత్రం పిబేచ్ఛూలాత్తత్క్షణాన్ముక్తిమాప్నుయాత్ ॥

తా. గొడ్డుకాకరగడ్డ వస్న వగ్గడ్డ యివి సమభాగములు శంఖచూర్ణము 2భాగములు యిటులవానిని ఖల్వములో నునిచి నిమ్మపండ్లరసముతో 3 దినములు భావనజేసి మూకుటిలోనునిచి చీలమన్ను లేపనముజేసి గజపుటంబిడిన యది క్షారంబగు దానిలో కర్షప్రమాణమును మిరియపుచూర్ణము నెయ్యి అనువానిని యనుపానముతోడ సేవించిన మృత్యుశూల తక్షణమున హరించు.

సర్వశూలలకు వైశ్వానరవటికములు.

శ్లో॥ సైంధవం నాగరం ముస్తా నవభాగం పృథక్పృథక్।
ప్రత్యేకం లశునం హింగు కుబేరాక్షిత్రయం త్రయమ్।

ఏకాంశం భస్మసూతంచ తైలే నైరండజేనచ ।
క్వాథితం సర్వశూలఘ్నం ప్లీహఘ్నం వైశ్వానరో భవేత్ ।

తా. సైంధవలవణము శొంఠి తుంగముస్తెలు యివి దినుసుకు 8 భాగములు వెల్లుల్లి యింగువ గచ్చకాయలు యివి దినుసుకు 3 భాగములు రసభస్మము 1 భాగము యిటుల వీనినెల్ల ఖల్వములోనునిచి చూర్ణముజేసి ఆముదములో గలిపి వండి మాత్రలుజేసి శక్త్యనుగుణ్యముగ సేవించిన (గుల్మము) సర్వశూలలు ప్లీహము వీనిని హరింపంజేయు.

శూలాదులకు గజకేసరీరసము.

శ్లో॥ [సిద్ధరసార్ణవే] శుద్ధసూతం ద్విధాగంధం యామైకం మర్ద
యేద్దృఢమ్। ద్వయోస్తుల్యం శుద్ధతామ్రం సంపుటేతన్ని
రోధయేత్ । ఊర్ధ్వాధోలవణందత్వామృద్భాండేధారయేద్భి
షక్।తతోగజపుటేపక్త్వాస్వాంగశీతంసముద్ధరేత్ । సంపుటం
చూర్ణయేత్సూక్ష్మం పర్ణఖండే ద్విగుంజకమ్। భక్షయేత్సర్వ
శూలార్తోహింగుశుంఠీసజీరకమ్। వచామరిచజంచూర్ణంకర్ష
ముష్ణజలైః పిబేత్। అసాధ్యంనాశయేచ్ఛూలంరసోయంగజ
కేసరీ ॥

తా. శుద్ధిజేసిన రసము 1 భాగము శుద్ధిజేసిన గంధకము 2 భాగములు యిటుల వీనిని ఖల్వములోనునిచి 1 ఝామము బాగుగ మర్దించి వీనికి 3భాగములు శుద్ధిజేయబడిన తామ్రపుదబ్బిలోనునిచి వానిపై మూసి యొకకుండయడుగున సగమువరకు నుప్పుబోసి దానిమధ్యమున పైతామ్రపుదబ్బినునిచి మరల దానిపై యుప్పుబోసి మూతినిమూసి చీలమన్ను లేపనముజేసి గజపుటంబిడి స్వాంగశీతలమునవీని దబ్బితోడ సూక్ష్మముగ చూర్ణముజేసి 2 గురిగింజలయెత్తు తమలపాకులోనునిచి భక్షించి వెంబడిగ యింగువ శొంఠి జీలకఱ్ఱ వస మిరియాలు అనువానిచూర్ణములో కర్షప్రమాణమును వుష్ణోదకములో గలిపి త్రాగిన సర్వశూలలు అసాధ్యమైనశూలలు వీనిని హరింపంజేయు.

శూలారి రసము.

శ్లో॥ రసగంధంసమంకృత్వా తామ్రంతుల్యంనియోజయేత్ ।మరీ
చంనాగరంహింగువచాజాజ్యగ్నిమూలకమ్ । మార్కనస్వ

రసేనైవదినంసూక్ష్మంవిమర్దయేత్ । బదరాస్థిప్రమాణేనవటి
కాఃకారయేద్భిషక్ । శూలంగుల్మముదావర్తం వాతరోగం
నిహంతిచ । రసశ్శూలారిరిత్యేష వహ్నిమాంద్యనిషూదనః॥

తా. శుద్ధిజేసిన రసము శుద్ధిజేసిన గంధకము తామ్రభస్మము మిరియాలు శొంఠి యింగువ వస జాజికాయలు చిత్రమూలము వీనిని సమభాగములుగ ఖల్వములో నునిచి గుంటగలగరాకురసముతో 1 దినము బాగుగ మర్దించి రేగుబండంత మాత్రలు జేసి 6 మాసములు సేవించుచుండిన సర్వశూలలు గుల్మములు వుదావర్తము వాతరోగములు అగ్నిమాంద్యము వీనిని హరింపజేయు.

శూలాంతక రసము.

శ్లో. [సత్యనాథీయే] మృణాలచందనంయష్టి గుడూచీ వాలుకం
తథా। ఏతత్సర్వం సమంచూర్ణం చూర్ణాంశం శర్కరాంక్షి
పేత్। సిందూరం వల్లమాత్రేణ తండులోదకపానతః। పైత్య
శూలవిదాహంచ సర్వశూలం ప్రశామ్యతి।

తా. తామరతూండ్లు శ్రీగంధము యష్టిమధుకము తిప్పతీగ కూరుసుబుడము వీనిని సమభాగములుగ చూర్ణముజేసి దీనికి సమముగ పంచదారగలిపి వల్లప్రమాణమును సిందూరయుక్తముగ గడుగుతో సేవించిన పైత్యశూల తాపము సర్వశూలలు హరించు.

ప్రక్కశూల చికిత్స.

క॥ ఇల్లిందయుత్తరేణుల । పల్లవరసమందు జాతిఫలజాపత్రుల్ ।
వెల్లుల్లి భృంగియేలకి । సుల్లభమావాలు పక్కశూలలు
మానున్ ॥

తా. ఇల్లిందకొనలరసము నాటాకు వుత్తరేణుకొనలరసము నాటాకు జాజికాయ జాపత్రి వెల్లుల్లి గుంటగలగర యేలకులు లవంగములు ఆవాలు వీనిని నూరి 3 పూటలు త్రాగిన ప్రక్కశూల హరించు.

సర్వశూలలకు గజాంకుశము.

శ్లో॥ [ఆయుర్వేదే] నిష్కత్రయం శుద్ధసూతం ద్వినిష్కంశుద్ధ
టంకణమ్ । గంధకం పంచనిష్కంచ ప్యేకనిష్కంచ ముస్త

కమ్ । చతుర్నిష్కంచ నేపాళం తత్సమం మృత తామ్రకమ్।
సర్వతుల్యం తిలక్షారం వృక్షామ్లక్షారచిత్రకమ్ । తద్వత్స
లాశక క్షారం షణ్ణిష్కం త్ర్యాశ్చ సైంధవమ్। యవక్షారం
ద్విఃనిష్కంచ బిడాసౌవర్చకాచకమ్ । సముద్రలవణం చైవ
పిప్పలీచత్రినిష్కకమ్। చిత్రమూలరసైర్యుక్తం దినైకంచ
విమర్దయేత్ । సప్తధా చణకక్షార మార్ద్రకద్రవమర్దితమ్।
ద్విగుంజాంవటికాంఖాదే దార్ద్రకస్యచవారిణా । గుల్మాష్ఠీలా
ప్లీహశూల ప్రత్యష్ఠీలాతు సీద్యయమ్। ఉదరంసప్తవృద్ధించ
శోథపాండ్వామయంతథా। సర్వరోగాన్ హరేచ్ఛీఘ్రం
రసశ్శూల గజాంకుశః॥

తా. శుద్ధిచేసిన రసము 3 నిష్కములు శుద్ధిచేసిన వెలిగారము 2 నిష్కములు శుద్ధిచేసిన గంధకము 5 నిష్కములు తుంగముస్తెలు 1 నిష్కము శుద్ధిచేసిన నేపాళములు 4 నిష్కములు తామ్రభస్మము 4 నిష్కములు నువ్వులక్షారము 19 నిష్కములు చింత క్షారము చిత్రమూలక్షారము మోదుగక్షారము యివి దినుసుకు 6 నిష్కములు త్రికటుక ములు సైంధవలవణము యవక్షారము యివిదినుసుకు 2 నిష్కములు బిడాలవణము సౌ వర్చలవణము కాచలవణము సముద్రలవణము పిప్పళ్ళు యివి దినుసుకు 3 నిష్కములు సెనగక్షారము 7 నిష్కములు యిటుల వీనినెల్ల ఖల్వములోనునిచి చిత్రమూలరసముతో 1 దినము మర్దించి పిదప అల్లపురసముతో మర్దించి 2 గురిగింజలంత మాత్రలుజేసి యొం దొకదానిని అల్లపురసముతో 3 మండలములు సేవించిన పంచగుల్మములు అష్ఠీలను ప్లీహము అష్టశూలలు ప్రత్యష్ఠీలము తుని ప్రతితుని వుదరము సప్తవృద్ధులు శోఫ పాం డువు మొదలగు సర్వరోగముల శీఘ్రముగ హరింపంజేయు (శూల గుల్మనివారణార్థం బై మహదగ్నికుమారమును సేవింపవలయు. పైజెప్పబడిన యౌషధములవలన శూల గుల్మములు నివర్తింపకుండిన యిక జెప్పంబడు శంఖద్రావకమును సేవింపవలయు.

శంఖద్రావకము.

శ్లో॥ [ఆయుర్వేదే] త్రిక్షారంపంచలవణంపటకీసురకారకమ్। కాసీ
సంనవసారంచ తిలచించాపమార్గకమ్। ఏతానిసమభాగాని
ఘటిమాత్రంవిమర్దయేత్। పాచయేన్మద్యయంత్రేణ మృదు
వహ్నౌతథాభిషక్ ।శంఖద్రావరసోనామ సర్వశూలవినాశ

కృత్ । పంచకాసాన్ పంచగుల్మాన్ క్షయకాసాన్ వినాశ
యేత్। మన్యాస్తంభం కంఠరోగం హృద్రోగం సర్వశూల
జిత్ । అగ్నించ కురుతే దీప్తం తేజోవర్ణబలప్రదః॥

తా. సర్జక్షారము యవక్షారము టంకణక్షారము పంచలవణములు (అనగా సైం ధవలవణము సౌవర్చలవణము బిడాలవణము కాచలవణము మంచిలవణము) పటికసురా కారము కాసీసము నవాసాగరము నువ్వులక్షారము చింతక్షారము వుత్తరేణుక్షారము వీనిని సమభాగములుగ ఖల్వములోనునిచి యొకఝామముమర్దించి కుండలోబోసి దళముగ నెలమన్నుబూసి మునుపటివలెనే సారాయిబట్టిని తగిలించి మృద్వగ్నితో వండిన శంఖ ద్రావకముసిద్ధంబగు. దానిలో $\frac{1}{2}$ తులమును వోమపుపొట్టులో గలిపిదంతములకు తగలక అంగిటిలో వేసుకొని (6 మాసములవరకు) మ్రింగుచుండిన పంచకాసములు పంచగుల్మ ములు క్షయకాసము మన్యాస్తంభము కంఠరోగము హృద్రోగము సర్వశూలలు వీనిని హరింపంజేసి అగ్నిదీప్తము తేజస్సు వర్ణము బలము అనువానిని సగా గలుగంజేయు.

మహాశంఖద్రావకము.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] రంభా చించాగ్నిభూపీలు కేతక్యపి తథై
వచ । సాలకాలంచభూదాత్రీ శిగ్రుమూలహరిప్రియమ్। శర
పుంఖీచసలీచతిలకాష్ఠంచబర్బరా। అర్జునద్వయదారూచా
ప్యర్కశల్యపునర్నవమ్ । నిర్దిష్టావింశతిః క్షారాశ్శంఖద్రావ
సుపాచయేత్ । క్షారాశ్చవింశతిః ప్రోక్తాలవణానాంచపం
చకమ్। పటకీనవసారంచ క్షారద్వయత్రిటంకణమ్। తుత్థత్ర
యంతిలాతాళం గంధకంసజ్జకారకమ్ । పాషాణంచతు కా
సీసం మూత్రవర్గంతథైవచ । భూక్షారంగృహధూమాఖ్యం
సర్వంసంస్థాప్యయేత్సమమ్ । అమ్లవర్గైస్తథామాసం భావ
యేచ్చముహుర్ముహుః । తేజోయంత్రేవిధానేన నాకసిద్ధిం
విచక్షణః । మూత్రవర్గంచతోయార్థం వరాటీ శంఖకంద్ర
వేత్ । పారదేనచసంయుక్తం వాతరోగేచయోజయేత్ ।
గుల్మద్వాదశఖంహంతి హ్యుదరాణి తథైవచ । శీతజ్వరం

పురాణంచ శోథంసర్వాంగమారుతమ్। ప్రమేహాన్ వింశతిం
హాంతి మూత్రకృచ్ఛ్రాంతథైవచ। గజవాజినరాణాంచపశు
పక్షిమృగేషుచ। సర్వరోగహరం చైత త్కశ్యపేనచభాషి
తమ్। శంఖద్రావ మిదం నామ్నా సర్వరోగేషు శస్యతే।

తా. అరటిపట్ట చింతచెక్క చిత్రమూలము ముచ్చటమికి మొగిలి రేపిచెక్క కలిగొట్టు నేలయుసిరిక మునగవేరు కణిపిచెక్క ములువెంపలి నీలినువ్వులదంటువాయింట యేదుమద్ది నల్లమద్ది దేవదారు జిల్లేడు వుత్తరేణు కలిజేరు అనువానిక్షారములు పంచలవణములు పటిక నవాసాగరము యవక్షారము సర్జక్షారములు వెలిగారము సురాకారము గురిజాకారము శుద్ధిచేసిన మైలుతుత్తము శుద్ధిచేసిన పాలతుత్తము శుద్ధిచేసిన కఫరితుత్తము శుద్ధిజేసిన రక్తమణిశిల శుద్ధిజేసిన తాళకము శుద్ధిజేసిన గంధకము సబ్బుపాషాణము అన్నభేది * మూత్రవర్గములో జెప్పబడిన 6 విధమూత్రములు చౌటిక్షారము కరుధూపము వీనినెల్ల సమభాగములుగ గ్రహించి ఆమ్లవర్గముతో 1 మాసమువరకు పలుమారుభావనజేసి తేజోయంత్రమునం దునిచి వండిన మూత్రవర్గతుల్యంబై నీరువలె నుండు శంఖద్రావక మొదుదును. ఇందు గవ్వలశంఖముల వేసిన ద్రవించు ఆశంఖద్రావకములో శుద్ధిజేసిన రసమునుగలిపి సేవించిన వాతరోగములును సోమపుపాట్టుగలిపి సేవించిన 12విధములయిన గుల్మములును 12 వుదరములును శీతజ్వరములును పురాణజ్వర శోథలును సర్వాంగవాతములును వింశతి మేహములును మూత్రకృచ్ఛ్రములును హరించు. ఇది యేనుగులకు గుఱ్ఱములకు నరులకు పశువులకు పక్షులకు మృగములకు గలుగు సర్వరోగముల హరింపజేయునని కశ్యపమహర్షి వచించె. (తెల్లనిచవుకను వుప్పుగవంచి ఆంబోతులములో ½ తులము సురాకారము ¼ సేరు వుదకము గలిపి త్రాగిన వుమిచే వాంతులు గుల్మశూలలు హరించు.) ఈ శంఖద్రావకము సర్వరోగములయందు బహుప్రశస్తంబు.

గుల్మాదులయందు పథ్యము.

శ్లో. [మాధవనిదానే] కులుత్థవాస్తు బృహతీ నపటోలపునర్నవమ్।
పక్వకూశ్మాండకదళ మిసిహింగునజీరకమ్।
దవ్యం తక్రం పృశ్నికాళి ముషా నారంగబిల్వకమ్।
ప్లీహాష్ఠీలోదరానాహ గుల్మవిద్రధి మిత్రకమ్।

* అవు అశ్వము మేక యేనుగు గాడిద వొంటె వరుసు వీనిమూత్రములు.

తా. కలవకట్టు (తోటకూర) చక్రవర్తికూర పెద్దములక చిన్నములక పొట్లకాయ గలిజేరుకూర ముదురుగుమ్మడుకాయ యిందుపుకాయ సదాపకూర యింగువ జీలకఱ్ఱ అవుచల్ల కోలపొన్నబోడతరము వారదబ్బకాయ మారేడుపండు యివి ప్లీహము అష్ఠీలము (ప్రత్యష్ఠీలము తుని ప్రతితుని) ఉదరము అనాహము గుల్మశూల విద్రధి అను వానియందు పథ్యకరంబులు

గుల్మాదులయందపథ్యము.

శ్లో। నింబధాన్యాకనిష్పావ శాలుకంపిష్టకైః కృతమ్।
సితపిండాలపిణ్యాకం మాంసంనూతనసంభవమ్।
అలాబూదధిచామ్లాని కఠినానిగురూణిచ।
ప్లీహాష్ఠీలోదరానాహ గుల్మవిద్రధిశత్రవః।

తా. వేపపండు కొత్తిమెర్లు అనుములు తామర మొదలైన వానిగడ్డలు పిండివంటకము తెల్లనిచారకంద తెలికపిండి నవీనమాంసము అనుగపుకాయ పెరుగు పులుసు కఠినద్రవ్యములు గురుకరద్రవ్యములు యివి ప్లీహము అష్ఠీలము (ప్రత్యష్ఠీలము) ఉదరము అనాహము గుల్మశూల విద్రధి అనువాని యందపథ్య కరంబులు.

ఇతి శ్రీనీలకంఠ చరణారవింద తీర్థప్రసాద పారావారభోగవిహార పారీణ నిడి
మామిడి ధగిసత్సంప్రదాయ కారాధ్య రామదేశిక శిష్యోత్తమ నమశ్శివాయ
సత్పుత్ర పవిత్ర కవితాచాతురీధురీణ వైద్యజనశిరోభూషణ నీలకంఠ
కొట్టూరు బసవరాజ నామధేయ ప్రణీత శ్రీబసవరాజీయే ఆంధ్ర
తాత్పర్యసహితే స్థౌల్య మదాత్యయ నాసారోగ ప్రతిశ్యాయ
నాసికార్శ శిరోరోగ నిదాన తత్సాధ్యాసాధ్య
తచ్చికిత్సానుపాన పథ్యాపథ్య లక్షణయుక్తం
ఏకోనవింశప్రకరణమ్.

శ్రీ ర స్తు.

బ స వ రా జీ య ము.

ఆం ధ్ర తా త్ప ర్య ము.

వింశ ప్రకరణము.

శ్లో॥ భైరవంభైరవాకారం వీరంవీరేశ్వరంప్రభుమ్ ।
రుద్రంరుద్రగణాధీశం వీరభద్రమహంభజే॥

తా. భైరవుడనే పేరుగలవాడును భయంకర స్వరూపుడును శూరుడును వీరేశ్వరుడును జగత్ప్రభువు రుద్రుడు రుద్రగణాధిపతి అగువీరభద్రుని నేను భజించెదను.

శ్లో॥ శ్రీనీలకంఠ వంశాబ్ధి చంద్రమాః బసవాహ్వయః।
వక్ష్యామి వృషరాజీయ మహం వైద్యశిఖామణిమ్॥

తా. నీలకంఠవంశ మనెడి క్షీరసముద్రమునకు చంద్రుడై బసవరాజని పేరొందంబడిన నేను వైద్యగ్రంథములలో కడు శ్రేష్ఠంబైన బసవరాజీయ మను నీగ్రంథము యొక్క వింశప్రకరణమును వచింపుచున్నాడను.

శ్లో॥ [ఆయుర్వేదే] అథాస్య సంప్రవక్ష్యామి సంక్షిప్తంసూక్ష్మ
ముత్తమమ్। ఆయుర్వేదోపదేశేస్మిన్నున్మాదంతునిగద్యతే॥

తా. ఆయుర్వేదమునం జెప్పంబడిన ప్రకారము నున్మాదనిదానము సంక్షిప్తంబుగ వచియించెద.

ఉన్మాద నిదానము.

శ్లో॥ మదయంత్యుద్గతాదోషా యస్మాదున్మార్గమాశ్రితాః।
మానసోయమతోవ్యాధి రున్మాదఇతికథ్యతే॥

తా. దోషములు వృద్ధిం జెంది స్వమార్గమును విడనాడి అన్యమార్గముల (అనగా మనోవహాదులగుల) నాశ్రయించుట వలన మనస్సునందు భ్రమజనించి యున్మాదముగలుగును. ఈ రోగము మానసిక దోషమువలన జనించు.

ఉన్మాద భేదంబులు.

శ్లో॥ ఏకైకశస్సర్వశశ్చ దోషైరత్యర్థమూర్ఛితైః।
మానసేనచ దుఃఖేన సపంచ విధ ఉచ్యతే।
విషాద్భవతి షష్ఠశ్చ యథా స్వంతత్రభేషజమ్।
సచాప్రవృద్ధ స్తరుణో మదసంజ్ఞాం బిభర్తిచ॥

తా. వాత పిత్త శ్లేష్మములు ప్రత్యేకములుగ ప్రకోపించుట వలనగాని లేక సన్నిపాత దోషము వలనగాని లేక మానసిక దుఃఖమువలనగాని యున్మాదంబు 5 విధంబులగు మఱియు విషసంబంధమువలన 6 వదియగు నున్మాదము జనించు దీనియందు తగునైన చికిత్సలం జేయవలయు. ఇవి యధికముగ వృద్ధిం జెందక తరుణంబులైన మదమని వచించెదరు.

ఉన్మాద కారణము.

శ్లో॥ చోరై ర్నరేంద్రపురుషైః కరిభి స్తథాన్యైః విధ్వంసితస్య
ధననాశకులక్షయైర్వా । గాఢంక్షతిర్మనసిజప్రహితోధికం
వాజాయేత చోత్కటతరో మనసోవికారః ॥

తా. చోరులు రాజకీయపురుషులు యేనుగులు పులి మొదలగు దుష్టజంతువులు అనువానివలనగాని ధననాశకులక్షయము వలనగాని మన్మథవికారమువలనగాని అంతఃకరణమున బలమైనభేదముజనించి దానివలన బలిష్ఠమైన మనోవికారము జనించు.

ఉన్మాదకారణ తత్సంప్రాప్తి.

శ్లో॥ విరుద్ధదుష్టాశుచిభోజనాని ప్రధర్షణం దేవగురుద్విజానామ్।
ఉన్మాదహేతు ర్భయహర్షపూర్వో మనోభిఘాతో విషమా
శ్చచేష్టాః। తైరల్పసత్వస్యమలాః ప్రదుష్టా బుద్ధేర్నివాసం
హృదయంప్రదూష్య। స్రోతాంస్యధిష్ఠాయమనోవహాని ప్ర
మోహయం త్యాశు నరస్య చేతః॥

తా. విరుద్ధ దుష్టాన్నమును (అనగా విష యుక్తాన్నమును) అమంగళకరాన్నమును సేవించుట దేవ గురుబ్రాహ్మణుల దిరస్కరించుట భయము సంతోషము అను వాని సంబంధమువలన మనసునందు తంద్రగలుగుట విషమచేష్ట (అని వంకరగనుచూట

మాటలాడుట మొదలగునవి బలవంతునితో యుద్ధములాడుట) ఇవి మొదలగు కారణములవలన నల్పసత్వగుణముగల పురుషునియొక్క వాతాదిదోషములు ప్రకోపించి వృద్ధిం జెంది బుద్ధికిస్థానముగనుండు మనస్సును జెడిచి మనోవహ స్రోతస్సులం జెంది అంతఃకరణమును మోహింపంజేయు.

ఉన్మాద స్వరూపము.

శ్లో॥ ధీవిభ్రమ స్సత్వపరిప్లవశ్చ పర్యాకులాదృష్టి రధీరతాచ ।
అబద్ధవాక్త్వం హృదయంచశూన్యం సామాన్యమున్మాదగద
స్యచిహ్నమ్॥

టీ. భ్రమ మనశ్చంచల్యముగలుగుట దృష్టిచలించుట భయముగలుగుట అసంబద్ధముగ మాటలాడుట హృదయము శూన్యంబగుట (అనగా విచారశక్తిలేకుండుట) యివి యున్మాదమున సామాన్యలక్షణంబులని తెలియవలయు.

వాతజోన్మాద లక్షణము

శ్లో॥ రూక్షాల్పశీతాన్నవిరేకధాతుక్షయోపవాసై రనిలోతివృ
ద్ధః । చింతాదిదుష్టం హృదయంప్రదూష్య బుద్ధిం స్మృతిం
చాపినిహంతిశీఘ్రమ్ । అస్థానహాసస్మిత నృత్యగీతవాగంగవి
క్షేపణరోదనాని । పారుష్యకార్శ్యారుణవర్ణతాచ జీర్ణేబ
లంచానిలజస్వరూపమ్ ।

టీ. రూక్షము అల్పము శీతలముగలయన్నమును సేవించుట విరేచనముల యించుట ధాతువులుక్షయించుట వుపవాసము సేయుట యీ కారణములవలన వాతం బధికముగ వృద్ధిం జెంది చింతాదియుక్తంబైన మనస్సును గదుష్టయుక్తంబుగ జేసి బుద్ధిస్మృతుల శీఘ్రముగ నశింపంజేయుట నిష్కారణముగ నవ్వుట వొకింత హాస్యముసేయుట ప్రసక్తములేకుండునపుడు నృత్యగీత భాషణముల పలుకుట శరీరము కదలించుట యెప్పుడు కఠినముగనుండుట శరీరము కృశించుట శరీరకాంతి యెఱ్ఱగనగుట అన్నము పరిపాకమును జెందునపుడు రోగబలమెచ్చుట యీ లక్షణములుగలది వాతజోన్మాదమని తెలియవలయు.

పిత్తజోన్మాద లక్షణము.

శ్లో॥ అజీర్ణకట్వమ్లవిదాహ్యశీతైర్భోజ్యైశ్చితం పిత్తముదీర్ణవేగ
మ్ । ఉన్మాదమత్యుగ్రమనాత్మకస్య హృదిస్థితంపూర్వవదా

శుకుర్యాత్ । అమర్షసంరంభవినగ్నభావా స్సంతర్జనాభిద్ర
వణౌష్ణ్యరోషాః । ప్రచ్ఛాయశీతాన్న జలాభిలాషాః పీతా
స్యతాపిత్తకృతస్య లింగమ్॥

టీ. ఉడికియుండకయుండు భోజనమును కారము పులుసు విదాహముపుట్టముగల భోజనమును సేయుటవలన అణగియుండు పిత్తము తీవ్రముగలేచి అజితేంద్రియ పురుషునియొక్క హృదయమును జెంది పూర్వమువలెనే కడు నుగ్రమైన వున్మాదమును తత్క్షణమున గలుగంజేయు. దానివలన వోర్పులేకుండుట ఆర్భాటముసేయుట దిగంబరుడుగనుండుట పరుల భయపరచుట పరుగెత్తుట శరీరముష్ణముగనుండుట కోపమును జెందుట నీడలో గూర్చుండుటయందు శీతాన్నమును శీతజలమును సేవించుటయం దిచ్ఛగలుగుట ముఖము పసపువర్ణముగనుండుట అను నీ లక్షణంబులు గలుగు

కఫజోన్మాద లక్షణము.

శ్లో॥ సంపూరకైర్మందవిచేష్టితస్య సోష్మాకఫోమర్మణి సంప్రవృ
ద్ధః । బుద్ధిస్మృతించాప్యుపహంతిచిత్తం ప్రమోహయన్సం
జనయేద్వికారమ్ । వాక్చేష్టితం మందమరోచకశ్చ నారీవి
విక్తప్రియతాతినిద్రా । ఛర్దిశ్చలాలాచ బలంచభుక్తే నఖా
దిశౌక్ల్యంచకఫాదికేస్యాత్ ।

టీ. తృప్తికరపదార్థముల భక్షించి శ్రమనుజెందకయుండు పురుషునియొక్క పిత్తయుక్తకఫము హృదయమున మిక్కుటముగ వృద్ధిం జెంది బుద్ధి స్మృతి చిత్తము అనువానిని నశింపంజేయుటచే మోహింపంజేసి వున్మాదరూపవికారమును గలుగంజేయుటవలన వ్యాపారము (అనగా మాటలు మొదలగునవి) మందమగుట అన్నద్వేషము స్త్రీలయందును ఏకాంతవాసమునందును యిచ్ఛగలుగుట కడునిద్ర వాంతిగలుగుట నోట జొల్లుగారుట భోజనానంతరము రోగము ప్రకోపించుట గోళ్ళు చర్మము మూత్రము నేత్రములు మొదలగునవి తెల్లగనుండుట యీలక్షణములుగలది కఫజోన్మాదమని తెలియవలయు.

సన్నిపాతోన్మాద లక్షణము.

శ్లో॥ యస్సన్నిపాతప్రభవోతిఘోర స్సర్వై స్సముస్తైరపిహేతు

భిస్స్యాత్ । సర్వాణిరూపాణి బిభర్తి తాదృగ్విరుద్ధభైషజ్య
విధి ర్వివర్జ్యః॥

తా. వాతాదిదోషములన్నియు తమతమ కారణములచే ప్రకోపించి సర్వదోష లక్షణయుక్తంబై కడుభయంకరమైన సన్నిపాతోన్మాదమును గలుగంజేయు. కావున వాతాదిదోషములకై చెప్పంబడిన ప్రత్యేక చికిత్సలు పరస్పరవిరుద్ధంబులగుటచే దాని యందు జేయంజనదు. అయినను అనిర్దేశ్య కారణోత్పత్తిగల యీ సన్నిపాతమునందు త్రిదోషహరమైన అమలకాదులచే చికిత్సింపవలయు.

శోకజోన్మాద లక్షణము

శ్లో॥ చోరై ర్నరేంద్రపురుషై రరిభి స్తథాన్యై ర్విత్రాసితస్య ధ
నబాంధవసంక్షయాద్వా । గాఢంక్షతే మనసి చ ప్రియయారి
రంసో ర్జాయేత చోత్కటతరో మనసో వికారః । చిత్రం బ్రవీతి
చ మనోనుగతం విసంజ్ఞో గాయ త్యథో హసతి రోదితి చాతి
మూఢః ॥

తా. దొంగలు రాజపురుషులు శత్రువులు యితరులు వీరివలన భయమును జెందుటవలనగాని లేక తనకిష్టురాలగు స్త్రీతో సంభోగము సేయుటయం దిచ్ఛయించుట వలనగాని అంతఃకరణము బలమై ఖేదమును జెందియుండ మనస్సునందు భయంకరమైన వికారము జనించి దానివలన పలువిధములుగ మాటలాడుచు మనోమర్మంబును తెలియ బరచుట జ్ఞానము విపరీతంబగుట పాడుట నవ్వుట యేడ్చుట కడుమూఢ్యమును జెందుట యీ లక్షణములుగలది శోకజోన్మాదమని తెలియవలయు.

విషజోన్మాద లక్షణము.

శ్లో॥ రక్తేక్షణో హతబలేంద్రియభా స్సుదీనశ్శ్యావాననో విషకృ
తేన భవే ద్విసంజ్ఞః॥

తా. నేత్రము లెఱ్ఱగనగుట బలము యింద్రియములు శరీరకాంతి నశించుట మిక్కుటముగ దీనుడౌట ముఖమునై నలుపుఛాయగలుగుట సంజ్ఞనశించుట యీ లక్షణములుగలది విషజోన్మాదమని తెలియవలయు.

అసాధ్యోన్మాద లక్షణము.

శ్లో॥ అవాఙ్ముఖస్తూన్ముఖో వా క్షీణమాంసబలో నరః ।
జాగరూకో హ్యసందేహ ఉన్మాదేన వినశ్యతి॥

తా. తల వంచికొనియుండుట లేక తల పైకెత్తుకొనియుండుట శరీరమాంసము బలము క్షయించుట నిదురబట్టకుండుట యీ లక్షణములుగల యున్మాదరోగి నిశ్చయముగ మృతిజెందు.

భూతజోన్మాద లక్షణము.

శ్లో॥ అమర్త్యవాగ్విక్రమవీర్యచేష్టా జ్ఞానాదివిజ్ఞానబలాదిభిర్యః ।
ఉన్మాదకాలో నియతశ్చ యస్య భూతోత్థమున్మాద ముదా
హరేత్తమ్ ॥

తా. మనుజులకు వ్యతిరిక్తంబైనవాక్కు పరాక్రమము శక్తి శరీరవ్యాపారము తత్త్వజ్ఞానము శిల్పాదికజ్ఞానము స్మృత్యాదిజ్ఞానము మొదలగునవి యున్మాదకాలంబున నియతముగ గలిగిన భూతజోన్మాదమని తెలియవలయు (భూతశబ్దమువలన నుత్తరోత్తర చెప్పంబడు. దేవతలను నగా దెలియవలయు.

భూతోన్మాద లక్షణము.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] ప్రలాపో బహుధా యస్య కృతం కార్యం చ
విస్మరేత్ । గర్జతి వాద తే హంతి క్వచి త్తీక్ష్ణం చ పాపకృత్ । భూ
తోన్మాదోదితం చిహ్నం వాతోన్మాదే క్వచిత్స్మృతమ్ । ర
క్షయే చ్ఛృంఖలాబంధైః మూలే చాగాధ యేత్కచైః । సర్వాం
గం తప్తలోహైర్వా బోధార్థం దర్శయేద్భయమ్ । పుత్రదార
పితామాతాతస్యాగ్రే పాతయేత్స్మృతౌ । చోరరాజభయం
చాస్య బోధయే ద్విస్మృతం పురః । రసై ర్ధూపాంజనై ర్నస్యైః
స్స్నేహాభోజ్యై రుపాచరేత్ ।

తా. పలువిధములుగ ప్రలాపించుట చేసినపనిని మరచుట బొబ్బలిడుట నిష్కారణముగ వాదించుట కొట్టుట వొకానొకపుడు మిక్కుటముగ పాపకృత్యములజేయుట యీ లక్షణములుగలది భూతోన్మాదమని తెలియవలయు అందు కొన్ని లక్షణంబులు వాతోన్మాదమునందును గలిగియుండు. ఇది నివర్తించుటకై సంకెళ్ళ వేయవలయును. వెంట్రుకల నీడ్చి కట్టవలయు ఇనుము నెఱ్ఱగగాల్చి ప్రజ్ఞగలుగుటకై సర్వాంగముల బాధించుటచే భయపరచవలయు. మఱియు ప్రజ్ఞగలుగు నిమిత్తము వానియెదుట

పుత్రుడు భార్య తండ్రి తల్లి మొదలగువారిని ద్రోయవలయు. మఱియు రసములు ధూపములు అంజనములు నస్యములు స్నేహయుక్తభోజనము అనువానివలన జికిత్సింపవలయు.

భూతోన్మాద లక్షణము.

శ్లో॥ అతీవహాసముల్లాసం వికారాన్ కురుతేబలాత్ ।
క్షణేస్వస్థః క్షణేమత్తో భూతోన్మాదస్యలక్షణమ్ ॥

తా. తఱుచు గానవ్వుట సంతోషముచెందుట పలువిధ కారములజేయుట క్షణకాలము స్వస్థంబుగనుండుట క్షణకాలంబెఱుకకుండుట యీలక్షణములుగలది భూతోన్మాదమని తెలియవలయు. (దీనియందు మత్తకర్ర జెప్పంబడు నస్యముల 7 మార్లు జేయించుటయేగాక రాత్రులయందు మహేశ్వరధూపమును లోనికి సూర్యోదయ రససేవనను జేయించవలయు.

దేవగ్రహోన్మాద లక్షణము.

శ్లో॥ సంతుష్టశ్శుచిరతి దివ్యమాల్యగంధో నిస్తంద్ర స్త్వవితథసంస్కృతప్రభాషీ। తేజస్వీస్థిరనయనోవరప్రదాతా బ్రహ్మణ్యో భవతినరస్సదేవజుష్టః ॥

తా. ఎల్లపుడు సంతోషముగనుండుట పవిత్రుడైయుండుట శరీరమున దివ్యపుష్పమాలికల ధరించుట గంధలేపనములుజేసికొనుట నిద్రబట్టకుండుట సత్యమును సంస్కృతమును మాటలాడుట తేజస్సుగలుగుట స్థిరదృష్టిగలుగుట వరముల నొసంగుట బ్రాహ్మణులయందు ప్రీతిగలుగుట యీ లక్షణములుగలది దేవగ్రహోన్మాదమని తెలియవలయు (దేవశబ్దమువలన గణమాతృకాదికములనుగూడ నెఱుంగందగు.

అసురగ్రహోన్మాద లక్షణము.

శ్లో॥ సంస్వేదీద్విజగురుదేవదోష వక్తా జిహ్మాక్షో విగత భయోవిమార్గదృష్టిః । సంతుష్టోనభవతి చాన్నపానజాతైర్దుష్టాత్మా భవతి సదేవశత్రుజుష్టః ॥

తా. శరీరమున జెమటగారుట బ్రాహ్మణ గురు దేవతలయందు దోషము నారోపించుట వక్రముగజూచుట భయపడకుండుట వేదవిరుద్ధ మార్గమునందు బ్రవర్తించుట

అధికముగ నన్నపానములసేవించినను తృప్తిజెందకుండుట దుష్టబుద్ధిగలుగుట యీలక్షణములు గలిగిన అసురగ్రహోన్మాదమని తెలియవలయు.

గంధర్వగ్రహోన్మాద లక్షణము.

శ్లో॥ హృష్టాత్మాపులినవనాంతరోపసేవీ స్వాచారః ప్రియపరిగీత గంధమాల్యః। నృత్యన్వై ప్రహసతిచారుచాల్ప శబ్దం గంధర్వగ్రహపరిపీడితో మనుష్యః ॥

తా. మనస్సంతోషముగలుగుట యిసుకదిన్నెలు పుష్పోద్యానవనములు వీనియందు సంచరించుట అనింద్యమైన యాచారము నాచరించుట గాన గంధ పుష్పములయం దిచ్ఛగలుగుట నృత్యము సలుపుట నవ్వుట మధురముగ నల్పముగ మాటలాడుట యీ లక్షణములుగలది గంధర్వగ్రహోన్మాదమని తెలియవలయు

యక్షగ్రహోన్మాద లక్షణము.

శ్లో॥ తామ్రాక్షః ప్రియతనురక్తవస్త్రధారీ గంభీరో ద్రుతగతిరల్పవాక్సహిష్ణుః । తేజస్వీవదతిచకిం దదామి కస్మై యో యక్షగ్రహపరిపీడితో మనుష్యః ॥

తా. నేత్రము లెఱ్ఱగనుండుట సుందరమై సూక్ష్మమై యెఱుపురంగు గలదైయుండు వస్త్రముల ధరించుటయందిచ్ఛగలుగుట గంభీరముగ (ధీరముగ) నుండుట శీఘ్రముగనడుచుట మితముగ మాటలాడుట ఓర్పు తేజస్సుగలుగుట యెవనికేది యిత్తునని వదించుట యీ లక్షణములుగలది యక్షగ్రహోన్మాదమని తెలియవలయు.

పితృగ్రహోన్మాద లక్షణము.

శ్లో॥ ప్రేతానాం సదిశతిసంస్తరేషు పిండాన్ శాంతాత్మాజలమపి చాపసవ్యవస్త్రః । మాంసేప్సుస్తిలగుడపాయసాభికామస్తద్భక్తో భవతి పితృగ్రహాభిజుష్టః ॥

తా. దర్భపై పితృదేవతలకు పిండమునిచ్చుట శాంతినిజెందుట పై వస్త్రమునపసవ్యముగధరించి తర్పణమువిడుచుట మాంసభక్షణము నువ్వులు బెల్లము పరమాన్నము అనువానియందిచ్ఛ పితృభక్తిగలుగుట యీ లక్షణములుగలది పితృగ్రహోన్మాదమని తెలియవలయు. (దీనియందుగాని యితర భూతోన్మాదములయందు గాని రోగిగోరెడి సర్వపదార్థముల నివ్వందగు.)

సర్పగ్రహోన్మాద లక్షణము.

శ్లో॥ యస్తూర్వ్యాంప్రసరతిసర్పవత్కదాచి త్సృక్విణ్యౌవిలిహ
తిజిహ్వయాతథైవ । క్రోధాళుర్మధుగుడదుగ్ధ పాయసేప్సు
ర్జ్ఞేయోభవతిభుజంగ మేనజుష్టః॥

తా. సర్పమువలె (అనగా బొఱ్ఱతో) భూమిపై నొకానొకపుడు ప్రాకులాడుట కెలపటి పెదవులను సర్పమువలె నాలుకతో నాకుట కడుకోపమును జెందుట తేనె బెల్లము పాలు పాయసము అనువాని సేవనయందిచ్ఛగలుగుట యీ లక్షణములు గలిగిన సర్పగ్రహోన్మాదమని తెలియవలయు.

రాక్షసగ్రహోన్మాద లక్షణము.

శ్లో॥ మాంసాసృగ్వివిధసురావికార లిప్సు ర్నిర్లజ్జో భృతమతిని
ష్ఠురోతిశూరః । క్రోధాళుర్విపులబలో నిశావిహారీ శౌచద్వి
డ్భవతిసరాక్షసైర్గృహీతః ।

తా. మాంసము రక్తము పలువిధములైన మద్యములు అనువాని నిచ్ఛయించుట లజ్జలేకుండుట కడునిష్ఠురముగ మాటలాడుట కడుశౌర్యము కోపము కడుబలముగలుగుట రాత్రులయందు మిక్కుటముగ సంచరించుట శుచిత్వమునందు మిక్కిలి యసహ్యపడుట యీ లక్షణములుగలిగిన రాక్షసగ్రహోన్మాదమని తెలియవలయు.

పిశాచజుష్ట లక్షణము.

శ్లో॥ * ఉద్ధస్తఃకృశపరుష శ్చిర ప్రలాపీ దుర్గంధో భృశమశుచి
స్తథాతిలోలః । బహ్వాశీ విజన వనాంతరోపసేవీ వ్యాచేష్ట
భ్రిమతిరుదన్ పిశాచజుష్టః ।

తా. హస్తమునుపాదమునెత్తుట లేక దిగంబరుడుగ నుండుట తేజస్సులేకుండుట చిరకాలమువరకు తఱచుగ వదరుట శరీరమున దుర్గంధము వెడలుట కడుచంచలముగ నుండుట అన్నపానముల నిచ్ఛయించుట అన్నపానముల మిక్కుటముగ సేవించుట వనమునం దేకాంతముగనుండుట కిచ్ఛయించుట విరుద్ధచేష్టలు సేయుట రోదనము సేయుచు సంచరించుట యీ లక్షణములు గలది పిశాచోన్మాద మని తెలియవలయును.

---

* ఉద్వస్త్రః.

తెలియవలయు (హింస క్రీడ సత్కారము అను 3 కారణములవలన గ్రహము సోకు అందు హింసించుటకై పట్టెడిగ్రహము నివర్తించుట యసాధ్యంబు.)

దేవాదిగ్రహ గ్రహణకాలము.

శ్లో॥ దేవగ్రహాః పౌర్ణమాస్యా మసురా స్సంధ్యయో రపి ।
గంధర్వాః ప్రాయశోష్టమ్యాం యక్షాశ్చప్రతిపద్యథ ।
పితృగ్రహాస్తథాదర్శే పంచమ్యామపిచోరగాః ।
రక్షాంసిరాత్రౌపైశాచా శ్చతుర్దశ్యాంవిశంతిహి ॥

తా. దేవగ్రహము పౌర్ణమియందును అసురగ్రహము సంధ్యలయందును గంధర్వగ్రహము తఱచుగ అష్టమియందును యక్షగ్రహము పాడ్యమియందును పితృగ్రహము అమావాస్యయందును సర్పగ్రహము పంచమియందును రాక్షసగ్రహము రాత్రియందును పిశాచగ్రహము చతుర్దశియందును మనుజులకు సోకు. (కావున ఆయా తిథులవలన నాయాగ్రహముల నెఱింగి తత్తదుపయుక్తశాంతి బలి దానముల నాయాతిథులయందు సేయుటకై చెప్పంబడియె.)

శరీరాశ్రిత గ్రహాదృష్ట కారణము.

శ్లో॥ దర్పణాదీన్యథాఛాయా శీతోష్ణం ప్రాణినోయథా ।
స్వమణింభాస్కరాంశుశ్చ యథాదేహంచ దేహధృక్ ।
విశంతినచదృశ్యంతే గ్రహాస్తద్వచ్ఛరీరిణామ్ ॥

తా. అద్దము మొదలగువానియందు ప్రతిబింబమును ప్రాణులయందు శీతోష్ణమును సూర్యకాంత మణులయందు సూర్యకిరణములును శరీరమున జీవుడును చేరు చందంబున ప్రాణులయొక్క శరీరమునందు గ్రహములుచేరి గనుపించకుండు.

అపస్మార సామాన్య లక్షణము.

శ్లో॥ తమఃప్రవేశస్సంరంభో దోషోద్రేకాహతస్మృతిః ।
అపస్మారఇతిజ్ఞేయో గదో ఘోరశ్చతుర్విధః ।

తా. చీకటి ప్రవేశించినటుల దోచుట వికారముగ నేత్రముల త్రిప్పుచు హస్త పాదముల విదలించుట దోష ప్రాబల్యమువలన జ్ఞానము నష్టంబగుట యీ లక్షణములు గలది భయంకరమైన అపస్మారమని తెలియవలయు. ఇది వాత పిత్త శ్లేష్మ సన్నిపాత భేదములవలన 4 విధంబులు.

అపస్మార పూర్వ రూపములు.

శ్లో॥ హృత్కంపశ్శూన్యతా స్వేదో ధ్యానమూర్ఛాప్రమూఢతా । నిద్రానాశశ్చ తస్మింస్తు భవిష్యతి భవంత్యథ ॥

తా. హృదయమున కంపము గలుగుట యేమియు దోచకుండుట చెమటబట్టుట చింత మూర్ఛ యింద్రియమోహము నిద్రాభంగము గలుగుట యివియు అపస్మారమునకు పూర్వరూపంబులు.

వాతాపస్మార లక్షణము.

శ్లో॥ కంపతే ప్రదశే ద్దంతా న్ఫేనోద్వామీశ్వసిత్యపి ।
పరుషారుణకృష్ణాని పశ్యేద్రూపాణి చానిలాత్ ॥

తా. వడకుట పండ్లుకొఱకుట నోటివలన నురుగుగారుట శ్వాసము గలుగుట మనుజులు కాఠిన్యము యెఱుపు నలుపువర్ణములు గలవానిగ గనుపించుట యీ లక్షణములుగలది వాతాపస్మారమని తెలియవలయు.

పిత్తాపస్మార లక్షణము.

శ్లో॥ పీతఫేనాంగవక్త్రాక్షః పీతాసృగ్రూపదర్శనః ।
సతృష్ణోష్ణానలవ్యాప్త లోకదర్శీచపైత్తికః ॥

తా. నోటిలో పసపుగ నురుగుగారుట శరీరము ముఖము నేత్రములు పసపుచాయ గలవిగ నుండుట వస్తువులు పసపు యెఱుపువర్ణము గలవిగ గనుపించుట తృష్ణోష్ణయుక్తుండైయుండ నగ్గివలన జగత్తు వ్యాప్తంబై యుండునటులం గాంచుట యీ లక్షణములు గలది పిత్తాపస్మారమని తెలియవలయు.

శ్లేష్మజాపస్మార లక్షణము.

శ్లో॥ శుక్లఫేనాంగవక్త్రాక్షః శీతో హృష్టాంగజో గురుః ।
పశ్యేచ్ఛుక్లాని రూపాణి ముచ్యతే శ్లైష్మికశ్చిరాత్ ॥

తా. నోటినురుగు శరీరము ముఖము కన్నులు తెల్లగ నుండుట శరీరము చల్లగ నుండుట గగుర్పొడుచుట శరీరము జడముగ నుండుట సర్వపదార్థములు తెల్లగ గనుపించుట (లేక తెల్లగనుండు పురుషుడు తనకడ్డిగ జరుగులిడుచు వచ్చునటులం గాంచుట) దీర్ఘకాలముమీద విడుచుట యీ లక్షణములు గలది శ్లేష్మజాపస్మారమని తెలియవలయు. (శ్లేష్మజాపస్మారము దీర్ఘకాలముమీద విడుచుననుట వలన వాతపిత్తాపస్మారంబులు శీఘ్రముగ విడుచునని తెలియవలయు.)

సన్నిపాతాపస్మార లక్షణము.

శ్లో॥ సర్వైరేతైస్సమస్తైశ్చ లింగైః జ్ఞేయస్త్రిదోషజః ।
అపస్మారస్సచాసాధ్యో యఃక్షీణస్యానవశ్చయః ॥

తా. పూర్వోక్తవాత పిత్త శ్లేష్మ లక్షణములం గలది త్రిదోషాపస్మారమని తెలియవలయు. ఇది యసాధ్యంబు. మఱియు క్షీణపురుషునికి జనించిన యపస్మారంబును జీర్ణంబైన యపస్మారంబును అసాధ్యంబులు.

అసాధ్యాపస్మార లక్షణము.

శ్లో॥ ప్రతిస్ఫురంతంబహుశః క్షీణంప్రచలితభ్రువమ్ ।
నేత్రాభ్యాంచవికుర్వాణ మపస్మారోవినాశయేత్ ॥

తా. పలుమారు వణకుట శరీరము కృశించియుండుట కనుబొమల నెగరవేయుట నేత్రములు వికారముగ ద్రిప్పుట యీ లక్షణములుగల యపస్మారరోగియముని గాంచునని తెలియవలయు.

శ్లో॥ పక్షాద్వాద్వాదశాహాద్వా మాసాద్వాకుపితామలాః ।
అపస్మారాయ కుర్వంతి వేగం కించ దథోత్తరమ్ ॥

తా. దోషములు ప్రకోపించి 15 దినములకుగాని లేక 12 దినములకుగాని 1 మాసమునకుగాని అపస్మారమును గలుగంజేయు. (అందు వాతాపస్మారము 12 దినములకు పిత్తాపస్మారము 15 దినములకు శ్లేష్మాపస్మారము 30 దినములకు జనించు "ద్వాదశాహానంతరంపక్షం" అని చెప్పంబడియుండ దొలుత పక్షమును చెప్పుటవలన దీర్ఘకాలమునకు దోషము వృద్ధిం జెందుచున్నదని యూహింపవలసి యున్నయది. "కించిదథోత్తరం" అను పదమువలన దోషము తన తారతమ్యమువలన చెప్పంబడిన కాలమునకు ముందే వేగముగలది యగునని సూచింపంబడియె. వినను వేగమును గలుగంజేసి యపస్మారముల కారంభమైయుండు దోషము సర్వకాలమునందు శరీరము నాశ్రయించియుండ వేగమును సేయక 12 దినముల కాలమునందు మాత్ర వేగము సేయుటకు కారణంబెద్దియని యూహింపవలసి యున్నయది. వినను "శ్లో॥ దేవవర్షత్యపియథాభూమౌబీజానికానిచిత్ । శరదిప్రతిరోహంతి తథావ్యాధి సముచ్ఛ్రయః॥" అను వచనప్రకా

రము విత్తనమువలన నంకురము జనించుటకు తేజస్సు వాయువు పృథివి యుదకము అనునవి సహాయంబులైయుండ మధ్యకాలమున జనింపక కాలవిశేషమువలన జనించు చందంబున దోషములును కాలానుగుణ్యముగ ప్రకోపమును జెందు. ఈ కారణంబులే చాతుర్థికాది జ్వరములయందును సంబంధించునని తెలియవలయు.)

సామాన్య చికిత్స.

శ్లో॥ యచ్చోపదిశ్యతే కించ దపస్మారే చికిత్సితమ్ ।
ఉన్మాదే తచ్చ కర్తవ్యం సామాన్యా ద్దోషదూష్యయోః ॥

తా. ఉన్మాదపస్మారములయందు దోషదూష్యములు సమానంబులుగ నుండుటవలన నపస్మారమునకై చెప్పంబడిన సర్వచికిత్సల నున్మాదమునందును చేయందగు.

శ్లో॥ ఆశ్వాసయేత్సుహృద్వాక్యై ర్బ్రూయాదిష్టవినాశనమ్ ।
దర్శయేదద్భుతంకర్మ తాడయేచ్చకశాదిభిః ॥

తా. ఉన్మాదముగలవాని నుత్తమమైన మాటవలన నూరడించవలయు. మఱియు వానికి ప్రియకరముగనుండు వస్తువు నశించినదనిగాని చెప్పవలయు లేక నద్భుతచేష్టల జూపించవలయు. కొరడాలు మొదలగువానిచే గొట్టవలయు.

శ్లో॥ కపిచ్ఛ్వాథవాతప్త లోహతైలజలైస్స్పృశేత్ ।
వస్త్రాభిధానే కూపేవా సతతంచ నివేశయేత్ ।
పరస్పరప్రతిద్వంద్వై రేభిరేవ శమంనయేత్ ।
జలాగ్నిద్రుమశైలేభ్యో విషమేభ్యశ్చ తంసదా ।
రక్షేదున్మాదినంచైవ సద్యఃప్రాణహరంహితత్ ।

తా. ఉన్మాదముగలవానికి దురదగొండినిగాని లేక కాచిన యినుమునుగాని నూనెనుగాని లేక నీళ్ళనుగాని తాకించవలయు. లేక కాచిన లోహాదులను నోటిలో పోయునట్లనైనను భయము జూపవలయు. పై చెప్పబడిన పరస్పరవిరుద్ధ కృత్యములవలన నున్మాదరోగిని స్వాధీన పఱచికొనవలయు. మఱియు నీళ్ళు నిప్పు వృక్షములు పర్వతము విషవస్తువులు అనునవి సద్యఃప్రాణ హారంబులగుటచే వానివలన నున్మాదరోగిని సంరక్షింపవలయు.

భూతభైరవ రసము.

శ్లో॥ రసస్సతాలస్సశిలస్సలోహ స్సాభ్రస్తథాంజనంసార్కమిదంహి

గంధమ్ । పిష్ట్వాజమూత్రేణసమంసమస్తాద్దేయోద్విభాగోథ బలిః పచేచ్చ । లోహేక్షణాంహంతి ఘృతేనమాషోపస్మార మస్యోన్మదమానసత్వమ్ । పిబేదనుత్ర్యూషణహింగుయుక్తం సర్పిర్నృమాత్రంగురుచకేనసార్థమ్ । భూతోన్మాదేషుసర్వేషు రసోయంభూతభైరవః । స్వర్ణజైఃకుచభిర్భిజైర్దేయస్సర్పిర్ద్విమిశ్రితః ॥

తా. శుద్ధిజేసిన రసము శుద్ధిచేసిన తాళకము శుద్ధిజేసిన మణిశిల లోహభస్మము నభ్రకము తామ్రభస్మము శుద్ధిజేసిన గంధకము వీనిని సమభాగములుగ ఖల్వములో నునిచి గొఱ్ఱెమూత్రముతో మర్దించి దీనికి రెండింతలు శుద్ధిజేసిన గంధకమును లోహపాత్రయందునిచి పైయౌషధములు గలిపి వండి 1 మాష మెత్తును నేతితోడ సేవించిన అపస్మారము నున్మాదము వీనిని హరింపజేయు దీని సేవనానంతరము త్రికటుకములు యింగువ అనువాని చూర్ణమును ఘృతానుపానముతోడగాని లేక సైంధవలవణమును నరమాత్రానుపానముతోడగాని లేక ౮ ఉమ్మెత్తవిత్తులను నేతి యనుపానముతోడ గాని సేవింపవలయు.

శ్లో॥ యేచస్యుర్భవిగుహ్యకాశ్చ ప్రమథాస్తేషాంసమారాధనమ్ ।
దేవబ్రాహ్మణపూజనంచ శమయే దున్మాద మాగంతుకమ్ ।

తా. దేవయోని విశేషులగు గుహ్యులు ప్రమథగణములు యింద్రాదిదేవతలు బ్రాహ్మణులు వీర్లను పూజించుటచే ఆగంతుకోన్మాదము శమించు.

అపస్మార గజాంకుశము.

శ్లో॥ హింగుసౌవర్చలావ్యోషాణ్ గోమూత్రేణపృథగ్దినమ్ ।
చూర్ణితంనిష్కమాత్రంతుసూతరాజేనసంయుతమ్ ।
అజాజ్యేనతుదేయంస్యాత్సర్వోన్మాదవినాశనమ్ ।
గదితంసప్తరాత్రేణ హ్యపస్మారగజాంకుశమ్ ।

తా. యింగువ సౌవర్చలవణములు త్రికటుకములు వీనిని సమభాగములుగ చూర్ణముజేసి గోమూత్రములో 1 దినము నానబెట్టి మరుదినము యెండించి చూర్ణముజేసి నిష్కప్రమాణము రసభస్మము గలిపి మేకనేతితో 7 దినములు సేవించిన సర్వోన్మాదములు అపస్మారము వీనిని హరింపజేయు.

అపస్మారమునకు భూతభైరవ రసము.

శ్లో॥ [ఆయుర్వేదే] మృతత్రితార్క్యలోహాంచ తాళంగంధంమనశ్శిలామ్ । సోత్రోంజనంచతుల్యాంశం నరమూత్రేణమర్దయేత్ । తద్గోళద్విగుణంగంధం లోహపాత్రేక్షణంపచేత్ । పంచగుంజామితంఖాదే దపస్మారహరంస్మృతైః । హింగుసౌవర్చలంత్ర్యూషం నరమూత్రేణసర్పిషా । కర్షమాత్రంపిబేచ్చానురసోయంభూతభైరవః ॥

తా. రసభస్మము తామ్రభస్మము లోహభస్మము శుద్ధిజేసిన తాళకము శుద్ధిజేసిన గంధకము శుద్ధిజేసిన మణిశిల స్రోతోంజనము వీనిని సమభాగములుగ ఖల్వములో నునిచి నరమూత్రముతో మర్దించి ముద్దజేసి దానికి రెండింతలు శుద్ధిజేసిన గంధకమును గలిపి యినుపగిన్నెలో నునిచి క్షణకాలమువండి ౫ గురిగింజలయెత్తును నేతితో గాని లేక యింగువ సౌవర్చలవణము త్రికటుకములు అనువానిని నరమూత్రముతో నూరి కర్షమెత్తును నేతితో గాని సేవించిన అపస్మారము హరించు.

అపస్మారమునకు ఇంద్రబ్రహ్మ వటికములు.

శ్లో॥ [సిద్ధరసార్ణవే] మృతంసూతాభ్రకంతీక్ష్ణ * మారంకాంస్యం మృతంసమమ్। పద్మకేసరసంయుక్తదినైకంమర్దయేద్ద్రవైః । † స్నుహ్యగ్నివిజయైరండ వచానిష్పావసూరణైః । నిర్గుండ్యాశ్చద్రవైర్మర్ద్యంతద్గోళంపాచయేత్పునః । కర్ణికాసర్షపోత్థేనతైలేనగంధసంయుతమ్। యామంపక్త్వాసముద్ధృత్యచణమాత్రావటీకృతా। ఇంద్రబ్రహ్మవటీనామాభక్షయేదార్ద్రకద్రవైః । దశమూలకషాయంచకణాయుక్తంపిబేదను । అపస్మారంనిహంత్యాశుయథాసూర్యోదయస్తమః ।

తా. రసభస్మము అభ్రకభస్మము లోహభస్మము యిత్తడిభస్మము కంచుభస్మము (లేక రజితభస్మము శుద్ధిజేసిన సువర్ణమాక్షికము శుద్ధిజేసిన వసనాభి) పద్మకేసరములు వీనిని సమభాగములుగ ఖల్వములో నునిచి బొంతజెముడుపాలు చిత్ర

* తారతాప్యవిషం. † స్నుహ్యగ్ని విజయైరండపథ్యాః—బొంతజెముడుపాలు చిత్రమూలము గంజాయి [illegible]

మూలము కరక్కాయ ఆముదపువేరు వస అనపాకు కంద వావిలి అనువాని రసములతో ప్రతిదానిచే నొక్కొకదినము చొప్పున మర్దించి ముద్దజేసి దానిని మరల కుసుమ నూనె ఆవనూనె గంధకతైలము అనువానితో 1 ఝాముమండి దించుకొని సెనగగింజయెత్తును అల్లపురసముతో గాని లేక మారేడు గుమ్ముడు దుండిలము తక్కాలి కలిగొట్టు చిన్నపొన్న నక్కపొన్న పెద్దములక నేలములక పల్లేరు అనువాని చెక్కల సమభాగములుగ దంచి కషాయముకాచి అందు పిప్పలి చూర్ణము గలిపి యీ యనుపానముతోడ గాని సేవించిన "సూర్యుడుదయించుటచే నంధకారము దొలంగుభంగి" అపస్మారము శీఘ్రముగ నివర్తించు

అపస్మారములకు బ్రాహ్మీఘృతము.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] బ్రాహ్మీమూండీ వచాకుష్ఠం సనీలోత్పల పిప్పలీ । సైంధవంచసమంభావ్యాం బ్రాహ్మీద్రావైస్త్రిసప్తకమ్ । తస్మాచ్చతుర్గుణంచాజ్యం బ్రాహ్మీద్రావంఘృతాచ్చతుః।ఘృతశేషంపచేత్సర్వ మిదంబ్రాహ్మీఘృతంస్మృతమ్ । అపస్మారంహరత్యాశు సర్వరోగకులాంతకమ్ ।

తా. బ్రహ్మదండి బోడతరము వస చెంగల్వకోష్టు నల్లకలువగడ్డ పిప్పలి సైంధవలవణము వీనిని సమభాగముగ చూర్ణముచేసి బ్రహ్మదండిరసముతో 21 మార్లు భావన జేసి ముద్దజేసి దానికి నాలుగింతలు నెయ్యి నేతికి నాలుగింతలు బ్రహ్మదండిరసము గలిపి ఘృతము శేషించునటుల గాచి సేవించిన అపస్మారము (వున్మాదము) మొదలగు సర్వరోగముల శీఘ్రముగ హరింపజేయు

బ్రాహ్మీ ఘృతము.

శ్లో॥ [సిద్ధరసార్ణవే] చతుష్షష్టిపలంబ్రాహ్మీ నిజద్రావంసమాహరేత్ । ద్వాత్రింశత్పలకంచాజ్యం త్రివృద్దంతీకటుత్రయమ్। ఆరగ్వధంశంఖపుష్పం త్రిఫలాగుసవిడంగకమ్।ప్రతికర్షంక్షిపేచ్చూర్ణంపచేన్మూర్చ్ఛాదృఢేనుకే । పలమాత్రంపిబేన్నిత్యం యావత్పలచతుష్టయమ్। భూతోన్మాద మపస్మారం బ్రాహ్మీఘృతమిదంహరేత్ ।

తా. మోదుగచెక్కరసము 64 పలములు నెయ్యి 32 పలములు శుద్ధిజేసిన తెగడ నేలదంతి త్రికటుకములు రేలపట్ట కట్లవేరుపట్ట చెంగణము వాయువిడంగములు వీనిని దినుసుకు కర్షప్రమాణము చొప్పున చూర్ణముజేసి నేతిలో గలిపి వండి 1 పలము మొదలు 4 పలములవరకు రోగబలానుగుణ్యముగ ప్రతిదినము పానము జేయించిన భూతోన్మాదము అపస్మారము హరించు.

భూతోన్మాద చికిత్సా క్రమము.

శ్లో॥ బుద్ధ్వాదోషంవయస్సాత్మ్యం దేశంకాలంబలాబలమ్ ।
చికిత్సితమితంకుర్యా దున్మాదే భూతదోషజే ।

తా. భూతోన్మాదమున దోషము వయస్సు శరీరప్రకృతి దేశము కాలము బలము దౌర్బల్యము అనువానిని బుద్ధివలన బాగుగ నెఱింగి చికిత్సింపవలయు.

శ్లో॥ దేవర్షిపితృగంధర్వై రున్మత్తేషుచబుద్ధిమాన్ ।
త్యజేన్నస్యాంజనాదీని తీక్ష్ణాని క్రూరకర్మచ ।
సర్పిః పానంసూర్యజప హోమమంత్రాదిరిష్యతే॥

తా. దేవ పితృ గంధర్వోన్మాదములయందు బుద్ధిమంతుడగువాడు నస్యము అంజనము మొదలగు తీక్ష్ణమైన క్రూరకర్మలు వర్జించి ఘృతపానమువలన సూర్యజపహోమ మంత్రాదులవలన నుపచరింపవలయు.

శ్లో॥ పూజాబల్యుపహారశాంతివిధయో హోమేష్టిమంత్రక్రియా।
దానంస్వస్త్యయనంవ్రతాదినియమస్సత్యంజపో మంగళమ్ ।
ప్రాయశ్చిత్తవిధానమంజలిరథో రత్నౌషధీ ధారణమ్ ।
భూతానామధిపస్య విష్టపపతే గ్గౌరీపతేరర్చనమ్॥

తా. పూజ బలి కానుక శాంతి హోమము యాగములు మంత్రించడము దానము ఆశీర్వాదము వ్రతాది నియమములు జపము మంగళాచరణము ప్రాయశ్చిత్తము నమస్కారము రత్నములు ఔషధులు వీనిని ధరించుట భూతాధిపతియగు ఈశ్వరుని పూజ వీనిచే భూతాది గ్రహపీడను హరింపజేయవలయు.

శ్లో॥ మాషైకంభక్షయే న్నిత్యం పిబేద్బ్రాహ్మీ ఘృతంత్వను ।
సర్వభూత గ్రహాన్హంతి రసానంద భైరవమ్ ।

తా. మాషప్రమాణము ఆనందభైరవ రసమును బ్రాహ్మీఘృతానుపానముతోడ ప్రతిదినము సేవించుచుండిన సర్వభూత గ్రహోన్మాదములు హరించు.

హింగ్వాది ఘృతము.

శ్లో॥ [బాహటే] హింగు సౌవర్చలం త్ర్యూషం పంచానాంకుల వంచకమ్ । చతుష్షష్టిజలంచాజ్యం గవాంమూత్రంచతుర్గుణమ్ । ఘృతశేషంపచేత్సర్వం తథాపానే ప్రయోజయేత్ । భూతోన్మాదమపస్మారం నాశయేద్బ్రహ్మరాక్షసమ్ ॥

తా. ఇంగువ సౌవర్చలవణము త్రికటుకములు వీనిని దినుసుకు 5 పలముల చొప్పున దంచి చూర్ణముజేసి నెయ్యి 64 పలములు నేతికి నాలుగింతలు గోమూత్రము గలిపి ఘృతము శేషించునట్లుల కాచి సేవించిన భూతోన్మాదము అపస్మారము బ్రహ్మరాక్షసు వీనిని హరింపజేయు.

భూతోన్మాదాపస్మారములకు విజయఘృతము.

శ్లో॥ [నిత్యనాథీయే] ఉగ్రగంధాపలం పంచ పాటోలం పర్పటం తథా । పిప్పలీశృంగబేరంచ పంచపంచపలంతథా । బ్రాహ్మీరసశ్చప్రస్థార్ధం ఘృతప్రస్థే విపాచయేత్ । త్రిఫలాత్రికటూశీరలశునం పంచకోలకమ్ । ఏతన్నిష్కప్రయుంజీత యథాగ్నిబలమాత్రయా। భూతోన్మాదమపస్మారం వాతికంపైత్తికం జ్వరమ్ । శ్లైష్మికం సాన్నిపాతంచ శీతకం విషమజ్వరమ్। పానమాత్రేణ నశ్యంతి ప్రోచ్యతే విజయంఘృతమ్ ।

తా. ఓమపుపొట్టు చేదుపొట్లపర్పాటకము పిప్పళ్ళు అల్లము వీనిని దినుసుకు 5 పలములచొప్పున చూర్ణముజేసి అందు మోదుగచెక్క రసము ½ ప్రస్థము నెయ్యి ప్రస్థము త్రిఫలములు త్రికటుకములు వట్టివేరు వెల్లుల్లిపాయలు పంచకోలములు అనువాని చూర్ణమును దినుసుకొక్కొక్క నిష్కము చొప్పున గలిపి ఘృతపక్వముగ కాచి అగ్ని బలానుగుణ్యముగ సేవించిన భూతోన్మాదము అపస్మారము వాత పైత్త శ్లేష్మ సన్నిపాత శీత విషమజ్వరములు హరించు.

గంధక పిష్టి.

శ్లో॥ గంధకంపలమాదాయ తులసీరసమర్దితమ్ । త్రిదినంగోజలే పాచ్యం డోలాయంత్రేప్రయోజయేత్ । తత్సమంపారదం దత్వాచార్ద్రకేణదినత్రయమ్ । అష్టమాంశేన నేపాళం తత్రవిన్యస్యవారిభిః । ఆర్ద్రకస్య త్ర్యహంమర్ద్యం భవేద్గంధకపిష్టకమ్ । తత్పిష్టకంప్రయుంజీత చతుర్వల్లప్రమాణకమ్ । సప్తవారప్రయోగేణ సోన్మాదతిమిరంజయేత్ । వాతశ్లేష్మాంతరాన్ రోగాన్ హన్యాదత్రనసంశయః ॥

తా: 1 పలము శుద్ధిజేసిన గంధకమును ఖల్వములో నునిచి తులసియాకు రసముతో 3 దినములు మర్దించి ముద్దజేసి యెండించి 2 మడతలుగల బట్టలో మూటగట్టి గోమూత్రముతో డోలాయంత్రమున వండి పై గంధకమునకు సమముగ శుద్ధిజేసినరసమునుజేర్చి ఖల్వములో నునిచి అల్లపురసముతో 3 దినములు మర్దించి యెండించి ఔషధమునకు 8-వ భాగము శుద్ధిజేసిన నేపాళముల గలిపి అల్లపురసముతో 3 దినములు మర్దించి కరాటములో నునిచి పూటకు 4 వల్లముల యెత్తును బోడతరము ప్రవాళవండి అనువాని రసానుపానముతోడ 7 దినములు సేవించిన తిమిరముతో గూడియుండు యున్మాదములు వాతశ్లేష్మములవలన జనించిన రోగములు నిస్సంశయముగ హరించు. (మఱియు బ్రాహ్మీఘృతానుపానముతోడగాని లేక పంచగవ్య ఘృతాను పానముతోడ గాని లేక విజయ ఘృతానుపానము తోడగాని లేక కల్యాణ ఘృతానుపానముతోడ గాని లేక దశమూల కషాయానుపానము తోడగాని లేక అల్లపు రసానుపానముతోడ గాని లేక పిప్పలితోడగాని సేవించిన సర్వోన్మాదములు హరించు. దీనియందు శీతకర ద్రవ్యములు బఱ్ఱెనెయ్యి బఱ్ఱెపాలు బోడతరపుకూర అనువానిని సేవించుట కడు ప్రశస్తంబు.)

అపస్మారోన్మాదములకు విజయాగుళికలు.

శ్లో॥ [సిద్ధరసార్ణవే] సూతంచ గంధకం లోహం విషం చిత్రకపత్రకమ్ । విళంగం రేణుకా ముస్తా చైలా గ్రంథిక కేసరమ్ । కటుత్రయంచ త్రిఫలా నేపాళం శుల్బభస్మకమ్ । ఏతాని సమభాగాని గుడద్విగుణ సంయుతమ్ । సర్వంతద్ఘుటికాం కృత్వా చణకానాం ప్రమాణతః । ఏకైకాం

భక్షయేన్నిత్యం తాసాం మధ్యే విచక్షణః । కాసేశ్వాసే క్షయేగుల్మే ప్రమేహే విషమజ్వరే । తృష్ణాయాం గ్రహణీరోగే శూలపాండ్వామయేషుచ । మూత్రకృచ్ఛ్రే మూఢవాతే గర్భరోగేచ దారుణే । క్రిమిరోగేచ మందాగ్నౌ పీనసేహ్యుదరేషుచ । అర్శస్సుచాతిసారేషు కుక్షిరోగేగళగ్రహే । కండూగదేహృద్రుజాయాం హిక్కాయామూర్ధ్వవాతకే । అపస్మారేతథోన్మాదేరక్తవృద్ధౌచదారుణే । సర్వాంగేషుచకుష్ఠేషు నిఖిలాస్వశ్మరీషుచ । లూతాయాంసన్నిపాతేషుసర్పదష్టేచవృశ్చికే । హస్తపాదాదిరోగేషు సర్వేషు ఘుటికాహితా । జయాఖ్యాభక్షితాయయం బ్రహ్మణాచోదితేశ్వరే ॥

తా. శుద్ధిజేసిన రసము శుద్ధిజేసిన గంధకము లోహభస్మము శుద్ధిజేసిన నాభి చిత్రమూలము ఆకుపత్రిక వాయువిడంగములు రేణుకలు తుంగముస్తెలు యేలకులు గ్రంథితగరము నాగకేసరములు త్రికటుకములు త్రిఫలములు శుద్ధిజేసిన నేపాళములు తామ్రభస్మము వీనిని సమభాగములుగ ఖల్వములో నునిచి చూర్ణముజేసి దీనికి రెండింతలు బెల్లము గలిపి 4 ఝాములు మర్దించి సెనగగింజలంతేసి మాత్రలుజేసి ప్రతిదినమునందొక్కొకమాత్రను సేవించిన కాసము శ్వాసము క్షయము గుల్మము ప్రమేహము విషమజ్వరము దప్పి గ్రహణి శూల పాండువు మూత్రకృచ్ఛ్రము మూఢవాతము భయంకరమైన గర్భరోగము క్రిమిరోగము మందాగ్ని పీనసము వుదరములు అర్శస్సు అతిసారము కుక్షిరోగము గళగ్రహము దురద రొమ్మునొప్పి యెక్కిళ్ళు ఊర్ధ్వవాతము అపస్మారము వున్మాదము దారుణమైన రక్తవృద్ధిరోగము సర్వాంగకుష్ఠము సర్వాశ్మరులు లూత సన్నిపాతము సర్ప వృశ్చిక దుష్టవిషములు హస్తపాదులయందలి రోగము మొదలగు వాని నన్నియు హరింపజేయునని యీశ్వరునికి బ్రహ్మవచించె.

అపస్మారోన్మాదములకు ప్రసిద్ధమైన నస్యములు.

శ్లో॥ [పూజ్యపాదీయే] పిష్ట్వాహ్యపామార్గఫలానినస్యం గోవారిణాబుద్ధివిబోధనాయ । ఏవంకుసుంభస్వరసేనయుక్తంతమిస్రబృందంశమయేచ్ఛశీఘ్రమ్ ।

తా. ఉత్తరేణువిత్తులను గోమూత్రముతో గాని లేక తుముంబా పువ్వుల స్వరసముతోగాని నస్యము జేయించిన అపస్మారము నున్మాదము శీఘ్రముగ హరించు.

శ్లో॥ [పూజ్యపాదీయే] త్రికటుంచిత్రకంచైవలాంగలీంచేంద్రవా
రుణీమ్ । వచామఘుకబీజాసితథాపాఠానదీఫలమ్ । తాళకం
వత్సనాభంచాప్యంకోలక్షార యుగ్మకమ్ । ఏవంపంచదశ
ప్రోక్తాన్సమభాగాంశ్చ కారయేత్ । సూక్ష్మచూర్ణీకృతంచై
వనిర్గుండీతింత్రిణీరసైః । ఆర్ద్రికస్వరసైర్యుక్తంత్రివిధైశ్చవిచ
క్షణః । ఏవంనస్యంప్రదాతవ్యమర్క మూలరసేనచ । అపస్మా
రంచహృద్రోగంవాతసంకులమేవచ । ధనుర్వాతంగ్రహాంచై
వాప్యున్మాదంసన్నిపాతజిత్ । పూజ్యపాదకృతోయోగః స
రాణాంహితకారణాత్ ॥

తా. త్రికటుకములు చిత్రమూలము చన్నచర్లగడ్డ పాపరవేరు వస యిప్పగింజలు చిరుబొద్దివేరు సముద్రపాడవిత్తులు శుద్ధిజేసిన తాళకము శుద్ధిజేసిన నాభి పూడుగకౌవలు సర్జక్షారము యవక్షారము యీ పదియైదుదినుసుల సమభాగములుగ చూర్ణము జేసి ఖల్వములో నునిచి వావిలియాకురసము చింతాకురసము అల్లపురసము అనువానితో గాని లేకజిల్లేడు వేళ్ళరసముతోగాని మర్దించి తలవ్రేలునటుల వెలికల మంచముపై పరుండబెట్టి 4 దినములు నస్యము జేయించిన అపస్మారము తొమ్మునొప్పి వాతరోగము ధనుర్వాతము గ్రహదోషము నున్మాదము సన్నిపాతములు (శాకిసోమాలు తుంటేటి తెగులు) మొదలగు రోగముల హరింపంజేయునని పూజ్యపాదమహాముని మానవహితార్థమై వచించె. (మఱియు యీ నస్యముల జేయించుచు లోపలికి నౌషధసేవం జేయించుచుండిన అపస్మారములు నున్మాదములు హరించు.)

ఉ॥ తెల్లమి నాలనేతిను ధృతిందలవంటి జలంబు వోసియుం ।
జిల్లేడు నున్నచిల్కల విశీర్షములం దొలఁగించి యందులో ।
వెల్లజమొంచి వేచియును వేగి మార్ద్రిరసాన గల్పియున్ ।
సల్లలితంబు నస్యములు సల్పిన మానును దత్తురంబులున్ ॥

తా. (ఆదిత్యవారముతో గూడియుండు అమావాస్యయందుగాని) లేక ఆదిత్యవారము నాడుగాని జిల్లేడు మిడతలదెచ్చి వానితలదీసి వాని గర్భములో మిరియముల

నునిచి యెండించి చూర్ణముజేసి 2 పెనగ గింజలెత్తును ఖల్వములో నునిచి అల్లపురసముతో బాగుగనూరి యందు 8 నూనెబొట్లు గలిపి 4 మారులు నస్యము జేయించుటయేగాక పూర్వోక్తౌషధములలో దేనియొక్క సేవనసేని జేయించిన అపస్మారము నున్మాదము హరించు. మఱియు పూర్వోక్త చతుర్విధ నస్యములు అపస్మారోన్మాదముల హరింపం జేయుటయందు ప్రసిద్ధంబులగుటచే వానిలో ప్రతిదానిచే 4 మారులు నస్యము జేయించిన అపస్మారోన్మాదములు హరించు.

క॥ నింబఫల ఖండములలో । పంబిన చూర్ణంబు నల్లప్రత్తాకు
రసం । బుంబోసి మఱియు నొకమా । సంబుల్ భుజియింప
మాను జాదసములు వే ॥

క॥ ఇల జీలకఱ్ఱ పొంటియుఁ । దులములును సమంబుగూర్చి
తుది జంబఫలం । బుల పులుసుగలిపి త్రాగినఁ । దలకుచుఁ
జనిపోవుమేటి దత్తూరంబుల్ ॥

క॥ వెసనిమ్మ కణిపిచెక్కల । రసమును మిరియంబుగూర్చి
రమణను గ్రోలన్ । వసుధను నున్మాదంబుల । పసచెడి భువి
మానిపోవుఁ బ్రజలకు నెల్లన్ ॥

క॥ తెల్లగలిజేరువేరును । మొల్లంబుగ బ్రహ్మదండి మూడగు
కాయ । ల్లల్లపు రసమున నస్యము । సల్లలితముఁ జేయ
మానుఁ జాందసములు వే ॥

అపస్మారములను విజయపర్పటి రసము.

శ్లో॥ సూతగంధకతామ్రాణిసమభాగానికారయేత్ । సూతపాదే
నదాతవ్యం వత్సనాభం భిషగ్వరః । కృత్వా కజ్జలికాంతా
రంసూతతులం వినిక్షిపేత్ । గంధకం మర్దయేత్పశ్చాత్కజ్జలీ
జాయతేతథా । ఘృతాభ్యక్తేతుతచ్చూర్ణం పచేదాయసభా
జనే । యేవం ద్రవత్వమాయాతి తతోమోచ దళేక్షిపేత్ ।
పచనేనోపదేశేన కర్తవ్యః పర్పటీరసః । రోగశాంత్యైప్రయో
క్తవ్యో వ్యాష్టగుంజాప్రమాణతః । మత్తూర బీజసంయోగా
న్మహోన్మాదవిశోధకః । అపస్మారంనిహంత్యాశు వ్యోవ

నింబదళైస్సహ । పర్పటీరసగుంజాష్టౌ బ్రాహ్మీఘృతసమ
న్వితమ్। ఖాదయేద్రోగిణాం నైద్యోహ్యపస్మారాపనుత్తయే॥

తా. శుద్ధిజేసిన రసము శుద్ధిజేసిన గంధకము తామ్రభస్మము యివి సమభాగములు శుద్ధిజేసిన వసనాభి రసమునకు 4 వ భాగము గజితభస్మము రసమునకు సమభాగము యిటుల వీనినెల్ల ఖల్వములో నునిచి కాటుకవలె మర్దించి పిదప దీనికి సమముగ శుద్ధిజేసిన గంధకమును గలిపి మరల కాటుకవలె మర్దించి యినుపపాత్రలో వైచి వోకింత నెయ్యిగలిపి వండిన యది ద్రవించు. దాని నరటాకులో నునిచి అప్పడమువలె నిప్పులో గాల్చి చూర్ణముజేసి 8 గురిగింజల యెత్తును వుమ్మెత్తవిత్తుల చూర్ణానుపానము తోడ సేవించిన గొప్పయున్మాదమును హరింపంజేయు. మఱియు త్రికటుకములు వేప యిగుళ్లు అనువాని యనుపానముతోడ సేవించిన అపస్మారమును శీఘ్రముగ హరింపం జేయు. మఱియు 8 గురిగింజలయెత్తు పర్పటీరసమును బ్రాహ్మీఘృతానుపానముతోడ సేవించిన అపస్మారము హరించు.

శ్లో॥ బ్రాహ్మీశుంఠీ వచాకుష్ఠం నీలోత్పలక సైంధవమ్ ।
పిప్పలీ మపిసంచూర్ణ్య బ్రాహ్మీద్రావేణభావయేత్ ।
సప్తధా నవనీతేన సంక్షిప్త్వా విపచేద్ఘృతమ్ ।
నస్యే దున్మాదశాంత్యర్థ మపస్మారంచ నాశయేత్ ॥

తా. బ్రహ్మదండి శొంఠి వస చెంగల్వకోష్టు నల్లకలువ సైంధవలవణము పిప్పళ్లు వీనిని సమభాగములుగ చూర్ణముజేసి బ్రాహ్మీరసముతో 7 మార్లు భావనజేసి వెన్నలో గలిపి ఘృతముగ కాచి నస్యము జేయించిన వున్మాదము అపస్మారము హరించు.

శ్లో॥ వరాహ కర్ణరక్తేన కర్కోట్యా నస్యమాచరేత్ ।
అథవా నరమూత్రేణ హ్యున్మత్త స్యాపినస్యతః ॥

తా. పంది చెవి రక్తముతో గొడ్డుకాకర గడ్డను నూరి నస్యము జేయించిన అపస్మారము వున్మాదము హరించు. ఉమ్మెత్తవిత్తులను నరమూత్రముతో నూరి నస్యము జేయించిన వున్మాదము అపస్మారము హరించు.

శ్వేతాపరాజితాది నస్యము.

శ్లో॥ శ్వేతాపరాజితామూలం విజయా మూలమేవచ ।
నరమూత్రేణ సంపిష్య నస్యం వాతను దద్భుతమ్ ॥

తా. తెల్లగంటెనవేరు కరకవేరు వీనిని నరమూత్రముతో నూరి నస్యము జేయింప వాతాపస్మారము హరించు.

॥ ఉన్మత్తశాసనాక్షీని ఘృష్ట్వాతే నేనవారుచిమ్। శ్వేతాపరాజితామూలం కర్ణేధార్యం సదాబుధైః । నిర్గుండీదండకంఛిత్వా హ్యపస్మారో విముచ్యతే । పర్పటీరసగుంజాష్టౌ దుత్తూరంబీజ పంచకమ్ । గోఘృతేనచ సంయోజ్య ఖాదయేన్మాదనోదనే। సఘృతంమాషమన్నంచ పాయయేద్ఘృతసుగ్ధకమ్। నింబతైలం సమాదాయలింపేదాపాదమస్తకమ్। గుర్వన్నం పాయసందద్యాచ్ఛుష్కంశాకంచవర్జయేత్ । యద్వాసంరక్షయేత్తాం చయానచ్ఛాంతిం సగచ్ఛతి । మహేశ్వరాఖ్య ధూపంచ ఘ్రాప యేత్తస్సతతంనిశి॥

తా. ఉమ్మెత్తవిత్తులు నేగిసవిత్తులు భావంచివిత్తులు తెల్లగంటెనవేరు వావిలిగడలు వీనిలో దేనినైనను నూరి చెవిలో నునిచికొనిన అపస్మారము హరించు. మఱియు గురిగింజలయెత్తు పర్పటీరసమును 5 వుమ్మెత్తవిత్తుల చూర్ణమును ఆవునేతిలో గలిపి యా యనుపానముతోడగాని లేక నేతితోగూడియుండు మినుపకట్టుయొక్క యనుపానముతోడగాని నెయ్యి పాలు అనువాని యనుపానముతోడగాని సేవించిన వున్మాదము హరించు, మఱియు నున్మాదరోగికి పాదము మొదలు శిరమువరకు వేపనూనెను పము జేయుటయే గాక జడాన్నమును పాయసము నొసంగవలయు. ఎండిన కూరల నొసంగంజనదు. మఱియు నున్మాదము శమించువఱకు వున్మాదరోగిని కనుజాగరూకతతో గాపాడవలయు. రాత్రులయందును మహేశ్వరధూపము నొసంగవలయు.

మాహేశ్వర ధూపము.

శ్లో॥ శ్రీవేష్టదారు శాల్లాకం ముస్తాకటుకకంనిశా । సర్షపా నింబపత్రాణి చందనం త్రిఫలావచా। బృహతీసర్పనిర్మోక కార్పాసాస్థియవాతుషమ్ । గోశృంగం బస్తరోమాణి బర్హిపింఛం బిడాలవిట్। ఛాగరోమమ్మృతంచేతి బస్తమూత్రేణభావితమ్। ఏష మాహేశ్వరో ధూపః సర్వగ్రహనివారకః॥

తా. సర్జరసము దేవదారు యింగువ తుంగముస్తెలు కటుకరోహిణి పంచవాలు వేపాకు చందనము త్రిఫలములు వస నేలములక పాముకూసము ప్రత్తివిత్తు యవలపొట్టు అవుకొమ్ము గొఱ్ఱెవెంట్రుకలు నెమలియీకెలు పిల్లివిష్ఠము మేకవెంకలు నెయ్యి వీని నేకముజేసి గొఱ్ఱెమూత్రముతో భావనజేసి ధూపమువేసిన సర్వగ్రహములు నివర్తించు.

భూతోన్మాదములకు మంత్రము.

జోరీజోరీ బ్రహ్మానుజోరీ పుపనే విఖుపణిరేవుఖు ।
జాయీ రేవిఖు । ఉత్తరేనునఖారే । తుజేశిద్ధు ।
దేవాగురువాచి । శిద్ధు । ఓంగురుప్రసాదమ్॥

అను నీ మంత్రముతో నిమ్మకాయల మంత్రించి తినిపించవలయు. మఱి నీ మంత్రముతో వేడినీళ్ళను చన్నీళ్ళను మంత్రించి పోయవలయు.

శ్లో॥ ఇంద్రవారుణికా మూల మారనాళేన పేషితమ్ ।
అపస్మార హరంనస్యం భూతప్రేతస్య కింపునః॥

తా. పాపరవేరును కలితో నూరి నస్యము జేయించిన అపస్మారము (ఉన్మాదము) భూతప్రేతములు నివర్తించు. మఱియు యీ నస్యములను 6 మార్లు జేయించవలయు, అపస్మారోన్మాదరోగ సాధ్యాసాధ్యంబుల నెఱింగి సాధ్యంబు లగువానికే చికిత్సింపవలయు. పూర్వోక్త ఔషధములు కష్టసాధ్యములగు యపస్మారోన్మాదముల సంహరింపం జేయు. మఱియు నపస్మారోన్మాద నివారణార్థంబై పంచగవ్యఘృతమును కల్యాణఘృతమును సేవింపందగు.

అపస్మారోన్మాదములయందు పథ్యము.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] పస్తూరశాలిగోధూమ ముద్గయూషఘృ
తాదయః। ధాత్రీపటోల కూశ్మాండ తెండులీయక వాస్తుకమ్।
కపిత్థం దాడిమం ద్రాక్షా లఘుపిత్త హరాణిచ । ఉన్మాదే
చిత్తవిభ్రంశే హ్యపస్మారే హితంవిదుః॥

తా. పొన్నగంటికూర లేత నెమలిజుట్టుకు రాజనపుబియ్యము గోధుమ పెసరకట్టు నెయ్యి మొదలగునవి వుసిరికకాయ పొట్లకాయ ముదురుగుమ్మడుకాయ చిత్తికూర చక్రవర్తికూర వెలగపండు దాడింబపండు ద్రాక్షపండు లఘుకరద్రవ

ములు పిత్తహరద్రవ్యములు యివి వున్మాదము చిత్తవిభ్రమ అపస్మారము అనువాని యందు పథ్యకరంబులు.

అపస్మారోన్మాదములయందపథ్యము.

శ్లో॥ మద్యం విరుద్ధాశనముష్ణభోజనం నిద్రాక్షుధాతృట్క్షుత వేగ
ధారణమ్ । తిక్తానితీక్ష్ణాని భిషక్సమాదిశే దున్మాదరోగోప
హతోహిగర్హితమ్ ॥

తా. మద్యము విరుద్ధాన్నము వుష్ణకర భోజనము వీనిని సేవించుట నిద్ర ఆకలి దప్పి తుమ్ములు మలమూత్రవేగము వీనినడ్డగించుట చేదు తీక్ష్ణముగల ద్రవ్యముల సేవించుట యివి యపస్మారోన్మాదములయందపథ్యకరంబులు.

మరణ సూచకములు.

క॥ [కాశీఖండే] ఆయురవసానకాలం । బేయనువ్వనఁ దెలియ
వచ్చు నెఱిఁగింపుముగాం । గేయయరిష్టాగ్దమనము । లేయువ
శకునములుసూచి యెఱుఁగఁగఁదగుఁ॥

వ॥ అనినఁ గుమారుం డతని కిట్లనియె.

గీ॥ వామనాసాపుటమున నెవ్వానికేని । గాలియుచ్ఛ్వాసనిశ్వా
సగతిఁజరించుఁ। బింగళానాడిననువదు పెద్దయేని । వాడు
మూఁడబ్దములకు నిర్యాణమొందు ।

గీ॥ ఒండెమూఁడహోరాత్రంబు లొండెనేని । రెండహోరాత్ర
ములుసంచరించుహేళి । నరునికెవ్వనికొక్క వత్సరముగాని ।
బ్రమకఁడంద్రు సుధర్మణీప్రాణనాథ ।

క॥ నాసాపుటయుగమున ని । శ్వాసోచ్ఛ్వాసానిలములుసరి
యైనడచుఁ। వాసరము లెవ్వనికిఁబది । మాసత్రితయమున
వాఁడు మరణముఁబొందుఁ ।

క॥ ప్రాణానిలమెవ్వనికిని । ఘ్రాణపుటీయుగ్మకమునఁ బ్రవహింప
కనం । క్షీణమయి నోరవెడలునొ । ప్రాణమతఁడుదొఱఁగు
వాసరత్రితయమునఁ ।

111

గీ॥ అదరిపాటువ్వఁ దీక్షించునాకసమున। హాటకపుఁగృష్ణపింగ
ళుఁడైనపురుషుఁ। డాతనికివత్సరత్రయంబవధిసూవెఁ। బ్రా
ణధారణమునకిల్వలాసురారి॥

ఉ॥ తుమ్మునునింద్రియంబునిజతోయమలంబులు నొండెనొండె
మూ। త్రమ్ముమలమ్ము దుమ్ము బలదార్ఢ్యము చాలకయెవ్వఁ
డేనినా। ర్క్కమ్మడినుత్సృజించు నతఁడుండఁడుప్రాణముతో
డఁగూడియే। కమ్మగుసత్సరమ్ము గడఁగాచిన పిమ్మట వాసరా
ర్థమున్॥

ఉ॥ కానఁడరుంధతిన్ ధ్రువునిఁగానడు విష్ణుపదత్రయంబునుం।
గానఁడు మాతృమండలము గానడు గన్నులుగల్గియేనియే।
మానవుఁడమ్మనుష్యునకు మాసములారు విరామమొందఁ
గాఁ। గానఁగవచ్చుఁగుంభభవకాలుని బంధురసౌరవీధికల్॥

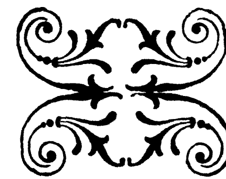
గీ॥ దృష్టవివేకయరుంధతీదేవిజిహ్వ। నాసికాగ్రంబు ధ్రువుఁడి
ల్వలాసురారి। విష్ణుపదమదిభ్రూమధ్యవీధియనఘ। మాతృ
మండలమక్షిపక్ష్మమునీంద్ర॥

సీ॥ అసితాదివర్ణంబునాష్లాందిరసమును। నన్యథాభావంబునందె
నేని। దంతోష్ఠకంధరాతాలుజిహ్వాగ్రంబులొండొక్కవర్ణం
బునొందెనేని। కర్ణేంద్రియంబులు గనుదోయి కొలుకులు।
ధూమధూమ్రత్వంబు దొరసెనేని। నాఖండలీయశంబగుధనుః
ఖండంబు। నభముపై రేయిగన్పట్టునేని। నాఱుమాసము
లకుమర్త్యుడస్తమించు। నడిగనే తెంచి యూసరవల్లితొండ।
పాదములనుండితల దాఁకఁబ్రాకెనేని। నతఁడు షాణ్మాసము
లఁజూచు యముని మొగము॥

గీ॥ జలకమాడినపిమ్మటఁ జరణములను। హృదయమునసిల్పు వే
గంబయుగురఁబారు। దర్పణమునీడ దోఁచు నాతామ్రకాంతి।
నెవ్వనికివాఁడునాఱ్నెల్లనేగుదివికి॥

వ. మఱియుఛాయాప్రకంపంబు మతిభ్రంశంబు చంద్రద్వయ సూర్యద్వయదర్శనంబు పగలుతారకావీక్షణంబు రాత్రిదారకానభివీక్షణంబు గంధర్వనగరావలోకనంబు పిశాచనృత్తవీక్షణంబు శ్రవణధ్వనిహాని స్వప్నంబునందుఁ బిశాచఖరవాయస భూతప్రేత శునకగృధ్ర గోమాయుబాధపాంసురాశి యూపదండ వల్మీకారోహణంబుదైలాభ్యంగనముండనంబులు మరణసూచకంబులు.

ఇతి శ్రీనీలకంఠ చరణారవింద తీర్థప్రసాద పారావారభోగవిహార పారీణ నిడి
మామిడి భగిసత్సంప్రదాయ కారాధ్య రామదేశిక శిష్యోత్తమ నమశ్శివాయ
సత్పుత్ర పవిత్ర కవితాచాతుర్యధురీణ వైద్యజనశిరోభూషణ నీలకంఠ
కొట్టూరు బసవరాజ నామధేయ ప్రణీత శ్రీబసవరాజీయే ఆంధ్ర
తాత్పర్యసహితే ఉన్మాదపస్మారరోగ నిదాన తత్సాధ్యా
సాధ్యతచ్చికిత్సానుపాన పథ్యాపథ్య లక్షణయుక్తం
వింశ ప్రకరణమ్.

శ్రీ ర స్తు.

బ స వ రా జీ య ము.

ఆం ధ్ర తా త్ప ర్య ము.

ఏకవింశప్రకరణము.

శ్లో॥ భూరథంమేరుకోదండం వేదాశ్వంపురనాశకమ్ ।
సర్వలోకపతింశంభుం లింగమూర్తిమహంభజే ॥

తా. భూమే రథముగఁగలవాడు మేరుపర్వతమే ధనుస్సుగఁగలవాడు వేదములే యశ్వములుగఁగలవాడు త్రిపురసంహారకుడు సర్వలోకములకు ప్రభువు లింగస్వరూపుడు నగు యీశ్వరుని నేనుభజించెద.

శ్లో॥ శ్రీనీలకంఠ వంశాబ్ధి చంద్రమా బసవాహ్వయః ।
వక్ష్యామి వృషరాజీయ మహంవైద్య శిఖామణిమ్ ॥

తా. నీలకంఠవంశమనెడి క్షీరసముద్రమునకు చంద్రుఁడై బసవరాజని పేర్కొనఁబడిన నేను వైద్యగ్రంథములలో కడుశ్రేష్ఠంబైన బసవరాజీయమను నీగ్రంథముయొక్క యేకవింశ ప్రకరణమును రచింపుచున్నాడను.

భగందరోత్పత్తి.

శ్లో॥ [నిత్యనాథీయే] క్షుదార్తస్తునభుంజీత తృష్ణార్తో నపిబేజ్జలమ్।
తృష్ణార్తో జాయతే గుల్మీ క్షుదార్తస్తు భగందరీ ॥

తా. ఆకలిగలిగినపుడు భుజింప కుండుటవలన భగందరరోగంబును దప్పిగలిగినపుడుదకమును పానము సేయకుండుటవలన గుల్మరోగంబు జనించు.

భగందర స్వరూపము.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] గుదస్యద్వ్యంగులేదేశే పార్శ్వతఃపిటికార్తికృత్ । భిన్నోభగందరోజ్ఞేయ స్సచపంచవిధోమతః ॥

తా. గుదమునకుప్రక్కన రెండంగుళముల ప్రదేశమున 1 కురుపుజనించి మిక్కుటముగ పోట్లతోకూడి పగిలిన భగందరమనంబడు. ఇది 5 విధంబులు.

భగందర పూర్వరూపములు.

శ్లో॥ కటీకపాలనిస్తోద దాహకండూ రుజాదయః ।
భవంతి పూర్వరూపాణి భవిష్యతిభగందరే॥

తా. నడుము తలపుర్రె వీనియందు పోట్లుగలుగుట మంట నురద మొదలగునుపద్రవములుగలుగుట యీ లక్షణములవలన భగందరము జనించునని తెలియవలయు.

భగందర భేదములు.

శ్లో॥ [ఆయుర్వేదే] వాతాద్భిన్నా రుణోవర్ణః పిత్తాద్రక్తో భగందరః। కఫాచ్ఛ్వేతో ఘనస్రావః కండూకఠినతాయుతః। శంబూకావర్తవన్నాడీ పిటికా గోస్తనాకృతిః । బహువక్త్రస్త్రివేద్గాథః క్రిమియుక్తస్త్రిదోషజః । ఔదాసీన్యాద్వ్యథాపక్వం కేశోమూత్రపురీషకమ్ । వసావత్స్రివతేపక్వం కష్టసాధ్యో భగందరః। త్రిదోషోత్థో హ్యసాధ్యశ్చ క్షతజశ్చ విశేషతః । అథ సర్వప్రయత్నేన సాధ్యకార్యో భగందరే॥

తా. పగిలియుండుటగ నుండిన వాతభగందరమనియు రక్తవర్ణముగనుండిన పిత్తభగందరమనియు తెలుపు కడుసారిరము దురదగలదై కఠినంబుగనుండిన శ్లేష్మభగందరమనియు నాడి నత్తగుల్లవలె జుట్టుకొని గోస్తనాకారమై పిటికలతో వ్యాప్తంబైయుండిన శంబూకావర్త భగందరమనియు పెక్కురంధ్రములతో గూడి మిక్కుటముగ పులిసీయునుగార్చుచు క్రిమియుక్తంబైయుండిన త్రిదోష భగందరమనియు తెలియవలయు. భగందరమును చికిత్సించక నుపేక్షించుటచే పండి కేశ మూత్రపురీషములవలెస్రవింపఁజేయు, ఇటులపండిన భగందరము కష్టసాధ్యము. త్రిదోషజభగందరమసాధ్యము. క్షతజభగందరము కడునసాధ్యము. వినను భగందరములను సర్వప్రయత్నములచే పండుగటులం జేయవలయు.

శతపోనక భగందర లక్షణము.

శ్లో॥ కషాయరూక్షై రతికోపితోనిలస్త్వపానదేశే పిటికాం కరో

తియామ్ । ఉపేక్షణాత్పాక ముపైతిదారుణం రుజాచభిన్నా
రుణఫేనవాహినీ । తత్రాగమో మూత్ర పురీష రేతసాం
వ్రణైరనేకై శ్శతపోనకం వదేత్ ॥

తా. ఒగరు రుచిగల పదార్థసేవనవలన మిక్కుటముగ వాతము ప్రకోపించి గుదస్థానమున కురుపునుగలుగంజేయు. అది యుపేక్షింపబడుటవలన భయంకరమైన పాకముగలదై పగిలి పోటుతోగూడి యెఱ్ఱనై నురుగుతోగూడిన చీమును స్రవింపం జేయుచు ననేకవ్రణములుగలదై వానిఛిద్రములవలన మూత్రమల శుక్లముల స్రవింపం జేయుచుండిన శతపోనక మనంబడు. జల్లెడవంటిఛిద్రములు గలదియగుటంజేసి శతపోనక మని చెప్పంబడు.

ఉష్ట్రశిరోధరభగందర లక్షణము.

శ్లో॥ ప్రకోపనైపిత్త మతిప్రకోపితం కరోతిరక్తాం పిటికాం గుదా
శ్రితామ్ । తదాశుపాకాహి మపూయవాసీం భగందరం
తూష్ట్రశిరోధరంవదేత్ ॥

తా. పిత్తకర పదార్థసేవనవలన పిత్తంబధికముగ ప్రకోపించి గుదస్థానమున వొంటెమెడతో సమానమైన యెఱ్ఱనిపొక్కును గలుగంజేయు. అదితీవ్రముగ పండి వేడిగ చీమును స్రవింపంజేయు. ఇదియ ఉష్ట్రశిరోధర భగందర మనంబడు.

పరిస్రావీ భగందర లక్షణము.

శ్లో॥ కండూయనో ఘనస్రావీ కఠినో మందవేదనః ।
శ్వేతాపభాసః కఫజః పరిస్రావీ భగందరః॥

తా. కఫజభగందరమున దురదగలుగుటవలన గట్టిగ చీముస్రవించుట కురుపు కఠినముగనుండుట వొకింతపోటుగలుగుట తెల్లగనుండుట యీ లక్షణములుగలది పరిస్రావిభగందరమని తెలియవలయు.

శంబూకావర్త భగందర లక్షణము.

శ్లో॥ బహువర్ణరుజాస్రావాః పిటికా గోస్తనోపమాః॥
శంబూకావర్తవన్నాడీ శంబూకావర్తకోమతః ॥

తా. ఆవుచండ్లవలె ననేక కురుపులుజనించి పలువిధములైన వర్ణములు వేదన స్రావము గలదిగ నుండుట వ్రణము నత్తగుల్లయందలి సుడితో సమానముగ నుండుట యీ లక్షణములు గలది శంబూకావర్తభగందరమని తెలియవలయు.

ఉన్మార్గి భగందర లక్షణము.

శ్లో॥ క్షతాత్తుతిః పాయుగతావివర్ధతే హ్యుపేక్షణా త్సన్యఃకృమ
యోవిదార్యతే। ప్రకుర్వతేమార్గ మనేకధాముఖై ర్వ్రణై
స్తదున్మార్గి భగందరంవదేత్ ॥

తా. ముండ్లు మొదలగువాని యభిఘాతమువలన గుదసమీపమునందు గలిగిన గాయము నుపేక్షించుటవలన వృద్ధిజెంది, గుదమువరకు వ్యాపించి పురుగులతోగూడి పగిలి యనేక ఛిద్రములుగల వ్రణములచే వ్యాప్తంబైయుండిన వున్మార్గిభగందర మనం బడు. (ఇదే క్షతజ భగందరమనియు జెప్పంబడు.)

భగందర సాధ్యాసాధ్య లక్షణము.

శ్లో॥ ఘోరాస్సాధయితుం దుఃఖా స్సర్వేఏవభగందరాః ।
తే ష్వసాధ్య స్త్రిదోషోత్థః క్షతజశ్చ విశేషతః॥

తా. సర్వభగందరము లసాధ్యంబులు వానిలో త్రిదోషజ భగందరము కడు నసాధ్యము క్షతజ భగందర మన్నిటికన్న మిక్కిలి యసాధ్యము.

అసాధ్య భగందర లక్షణము.

శ్లో॥ వాతమూత్రపురీషాణి క్రిమయశ్శుక్రమేవచ ।
భగందరాత్ప్రస్రవంతి నాశయంతి తమాతురమ్।
తథాపి తస్యకర్తవ్యా చికిత్సా జీవితావధి॥

తా. భగందరమువలన వాత మూత్ర పురీష క్రిమి శుక్రములు వెడలిన రోగి మృతి జెందునని తెలియవలయు. ఐనను జీవించియుండు వరకు చికిత్సంజేయవలయు.

రవితాండవ రసము.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] శుద్ధసూతం ద్విధాగంధం కుమారీ రస
మర్దితమ్। తిర్యక్పాంతే గోళకంకృత్వా హిండికాంతే నిరోధ

యేత్। తయోస్సమేతామ్రపాత్రే శుద్ధేచ తామ్రలేపితే।తం
భాండంభస్మనాపూర్య చుల్యాం తీవ్రాగ్నినాపచేత్।త్రియా
మాంతే సముద్ధృత్య చూర్ణయే త్స్వాంగ శీతలమ్। జంబీ
రస్యద్రవైః పిష్ట్వా రుధ్వా సప్తపుటేపచేత్ । గుంజైకం మ
ధునాజ్యేన లిహ్యాద్ధంతి భగందరమ్। ముసలీ లశునంచాను
ప్యారనాళయుతంపిబేత్ । కర్తవ్యం మధురాహారం దివా
స్వాపంచమైథునమ్। వర్జయేచ్ఛీతమాహారం రసేస్మిన్ రవి
తాండవే॥

తా. శుద్ధిజేసిన రసము 1 భాగము శుద్ధిజేసిన గంధకము 2 భాగములు వీనిని ఖల్వములోనునిచి కలుబంద రసముతో 3 దినములు మర్దించి ముద్దజేసి పైరసగంధకములను సమముగ శుద్ధిజేసిన తామ్రమును గ్రహించి డబ్బిజేసి దానిలో నాముద్ద నునిచి దానిపైమూసి సందులకు లేపనముజేసి హండికా యంత్రమునందునిచి దానినిండా బూడిదబోసి పొయ్యిమీదనునిచి తీవ్రాగ్నిచే 3 ఝాములుగండి స్వాంగశీతలమున దీసి ఖల్వములోనునిచి చూర్ణముజేసి నిమ్మపండ్ల రసముతో 7 మార్లునూరి 7 మార్లుపుటంబిడి యందొక గురిగింజయెత్తును తేనెతో గాని నేతితో గాని లేక నేలతాటిగడ్డలు వెల్లుల్లిపాయలు అనువానిని కలితో నూరి యీ యనుపానముతోడ గాని సేవించిన భగందరము హరించు. ఈ రససేవన కాలంబున మధురాహారముల జేయవలయు. పగటి నిద్ర స్త్రీసంగము శీతకరాహారములు అనువానిని వర్జింపవలయు.

భగందరములకు రసకర్పూర యోగము.

శ్లో॥ రసకర్పూరమాజ్యేన లిహేద్ధంతి భగందరమ్।
ముసలీలశునంచాను హ్యారనాళయుతం పిబేత్॥

తా. రసకర్పూరమును నేతితో సేవించి వెంబడిగ నేలతాటిగడ్డలను వెల్లుల్లిపాయలను కలితోనూరి త్రాగిన భగందరము హరించు. (లేక తక్కలివేరు చూర్ణము వెల్లివేళ్ళచూర్ణము దినుసుకు 4 తులములు రసకర్పూరము ½ తులము యిటుల వీనిని ఖల్వములోనునిచి గూడపాల వేళ్ళరసముతో మర్దించి 80 మాత్రలుజేసి 40 దినములు రేపుమాపు ఆవునేతితోడ సేవించిన భగందరము లూతవ్రణము హరించు.

అపక్వభగందర చికిత్సాక్రమము.

శ్లో॥ స్రావ్యంరక్తంవ్రణేజాతే జలూకంవాప్రదాపయేత్।

లాంగలీకృష్ణదుత్తూర విషముష్టించ లేపయేత్ ।
నిర్గుండ్యాశ్చద్రవైః పిష్ట్వా లేపయేద్వార్కమూలకమ్ ।
అపక్వేజీర్యతే గ్రంథీ రక్తమోక్షేకృతేపివా ॥

తా. అపక్వమైన భగందర వ్రణమునసారకాయబుజ్జలు మొదలగువానిచేగాని లేక జలగలవలనగాని రక్తముదీసి చన్నచర్లగడ్డ నల్లవుమ్మెత్త విషముష్టి అనువానిని నూరిగాని లేక జిల్లేడువేళ్ళను వావిలియాకు రసముతోనూరిగాని లేపనముజేసిన మానును.

వాతభగందరములకు విళంగాది వటికములు.

శ్లో॥ విళంగేంద్ర యవంకృష్ణా త్రిభిర్ద్విగుణ గుగ్గులుమ్ ।
త్రిఫలాం గుగ్గులాంశాంచ ఘృతేన సహమేళయేత్ ।
భక్షయేన్మధునాకర్షం మారుతోత్థ భగందరే ॥

తా. వాయువిడంగములు కొడిసెపాల పిప్పళ్ళు వీనిని సమభాగములుగ చూర్ణముజేసి దీనికి రెండింతలు శుద్ధిజేసిన మహిసాక్షి గుగ్గిలము గుగ్గిలమునకు సమము కరకతాండ్ర యుసిరికలచూర్ణము కలిపి నేతితో మర్దించి కర్షప్రమాణమును తేనె యనుపానముతోడ సేవించిన వాత భగందరము హరించు.

పిత్తభగందర చికిత్స.

శ్లో॥ [ఆయుర్వేదే] పిత్తాధిక్యేప్రదాతవ్యోరసోయంరవితాండవః।
వారుచీ బీజచూర్ణం చాస్యనుస్యా దుష్టవారిణా ॥

తా. పూర్వోక్త రవితాండవరసములో భావంచివిత్తులచూర్ణముగలిపి వుష్ణోదకముతో సేవించిన పిత్తజ భగందరము హరించు.

శ్లేష్మభగందర చికిత్స.

శ్లో॥ సంమర్ద్యాజ్యే కఫోత్థస్య దాతవ్యో రవితాండవః ।
ఛాయాశుష్కం దేవదారు నిష్కార్ధం లవణంపలమ్ ।
పిష్ట్వా కోష్ణజలైః పీత్వా హ్యనుపానేన లంజయేత్॥

తా. నేతితో మర్దించబడిన పూర్వోక్తరవితాండవరసమును సేవించి దేవదారు చెక్కను నీడనెండించి చూర్ణముజేసి యందర్ధనిష్కములో 1 పలము వుప్పుగలిపి వుష్ణోదకానుపానముతోడ సేవించిన శ్లేష్మభగందరము హరించు.

జయంత్యాది చూర్ణము.

శ్లో॥ [అశ్వినీకల్పే] జయంతీం వాజయాం ఖాదే త్సద్యోహంతి
త్రిదోషజమ్ ॥

తా. తక్కలివేరు కూరసెల్లిచెక్క వీనిని దంచి చూర్ణముజేసి సేవించిన త్రిదోషజ భగందరము తత్క్షణమున హరించు.

యష్ట్యాది లేపనము.

శ్లో॥ యష్టికాచా మృతాశుంఠీ వటపత్రం పునర్నవా ।
జలైఃపిష్ట్వా ప్రలేపోయం పిత్తోత్థేతు భగందరే॥

తా. అతిమధురము తిప్పతీగ శొంఠి మఱ్ఱియాకు గలిజేరు వీని నుదకముతోనూరి లేపనముజేసిన పిత్తజ భంగదరము హరించు.

శ్లేష్మభగందరమునకు కాంచన్యాది లేపము.

శ్లో॥ [ఆయుర్వేదే] కాంచనీ ద్విసశామండీ మంజిష్ఠాచ శతావరీ।
గంధకం ధాతకీపుష్పం తుల్యం లవణపంచకమ్ ।
కన్యా ద్రవయుతో లేపః కఫోత్థేచ భగందరే॥

తా. దేవకాంచనము పసపు మ్రానిపసపు బోడతరము మంజిష్ఠి పిల్లిపీచర గంధకము ఆరెపువ్వు పంచలవణములు వీనిని సమభాగములుగ ఖల్వములోనునిచి కలుబందరసముతో నూరి లేపనముజేసిన శ్లేష్మజ భగందరము హరించు.

విస్యందన తైలము.

శ్లో॥ సైంధవం చిత్రకందంతీం పలాశం చేంద్రవారుణీమ్। గోమూ
త్రేష్టగుణేపచ్యాద్గ్రాహ్యమష్టావశేషితమ్। క్వాథపాదంతిపే
తైలంకృష్ణాయసరజోఘృతమ్ । పచేత్తైలావశేషంచతేనలే
ప్యం భగందరమ్ । అసాధ్యం సాధయత్యాశు పక్వం క్రిమి
కులాన్వితమ్॥

తా. సైంధవలవణము చిత్రమూలము నేలదంతి మోదుగ పాపర వీనిని సమభాగములుగ దంచి చూర్ణముజేసి యెనిమిదింతలు గోమూత్రము గలిపి అష్టావశేషముగ కషాయము కాచి వడియగట్టిదానికి 4 వ భాగమునూనె నూనెకుసమము అయస్కాంత

చూర్ణము అయస్కాంతచూర్ణమునకు సమము నెయ్యిగలిపి చిక్కగవండి లేపనముజేసిన అసాధ్యభగందరములు పురుగులతోగూడియుండు భగందరములు శీఘ్రముగ హరించు.

విడంగాది లేపనము.

శ్లో॥ [చరకే] విడంగం త్రిఫలాచూర్ణం పిప్పలీ మధుతైలకమ్।
లేపా ద్భగందరంహంతి క్రిమియుక్తం నసంశయః॥

తా. వాయువిడంగము త్రిఫలములు పిప్పళ్ళు వీనిని సమభాగములుగ దంచి చూర్ణముజేసి తేనె నూనెగలిపి లేపనముజేసిన క్రిములతోగూడియుండు భగందరములు (పురినీరును గార్చెడి భగందరములు) నిశ్చయముగ హరించు.

దార్వీకవర్తి.

శ్లో॥ స్నుహ్యర్క దుగ్ధదార్వీభి ర్వర్తింకృత్వా ప్రయోజయేత్।
భగందర వ్రణేశాంత్యై యోజ్యానాడీ వ్రణేషుచ॥

తా. బొంతజెముడుపాలు జిల్లేడుపాలు వీనితో మ్రానిపసపునూరి వస్త్రమునకు బట్టించి వర్తిజేసి భగందర నాడీ వ్రణములయం దునిచిన భగందరములు నాడీవ్రణములు హరించు.

నిశాదివర్తి.

శ్లో॥ నిశాం సైంధవసిద్ధార్థ క్షౌద్రగుగ్గులు సంయుతామ్।
వర్తి ర్భగందరేయోజ్యా తథానాడీ వ్రణేషుచ॥

తా. పసపు సైంధవలవణము తెల్లావాలు గుగ్గిలము వీనిని సమభాగములుగ చూర్ణముజేసి తేనెగలిపి బట్టకు పట్టించి వర్తిజేసి భగందరనాడీవ్రణములయందునిచిన భగందరములు నాడీవ్రణములు హరించు.

శ్వానాస్థి లేపనము.

శ్లో॥ [సిద్ధగసార్ణవే] భూతాంకుశస్య మూలంతు ఖరరక్తేన సం
యుతమ్। శ్వానాస్థిలేపనాచ్చాపి శీఘ్రంహన్యా ద్భగందరమ్॥

తా. భూతాంకుశపువేళ్లను చూర్ణముజేసి అందు గాడిదనెత్తురునుగలిపి కుక్కయెముకలు చాది లేపనముజేసిన శీఘ్రముగ భగందరములు హరించు.

కాలాగ్నిరుద్ర రసము.

శ్లో॥ [సిద్ధవిద్యాభూః] శుద్ధసూతం సమంగంధం మృతనాగం సతు
త్థకమ్ । జీరకం సైంధవం తుల్యం తిక్త కోశాతకీద్రవైః ।
పిష్టంతల్లేపనాద్ధంతి భక్షణాచ్చభగందరమ్। రసః కాలాగ్ని
నామాయం ద్విగుంజం మృత్యుజిద్భవేత్ ॥

తా. శుద్ధిజేసిన రసము శుద్ధిజేసిన గంధకము నాగభస్మము శుద్ధిజేసిన మైలుతుత్తము జీలకఱ్ఱ సైంధవలవణము వీనినిసమభాగములుగ ఖల్వములోనునిచి చేదుబీరాకు రసముతో మర్దించి 2 గురిగింజలయెత్తు మాత్రలుజేసి యందొక దానిని భక్షించుటయే గాక లేపనమును జేయుచుండిన మృత్యుతుల్యముగనుండు భగందరము (సర్వభగందర వ్రణములు) హరించు.

సర్వవ్రణములకు రసరాట్టు.

శ్లో॥ [సిద్ధసార్ణవే] కస్తూరీ హిమ రశ్మికుంకుమసితా జాతీఫలం
హాటకమ్ । చాంపేయంవృష హేమ బీజవిజయా యష్టిజయం
తీవిషమ్ । ప్రత్యేకంవల్లమానం ఘృతమధుసహితం లిహ్యా
మానందినాంతే । కించిన్మార్గ్యాం భజంతే హరతిచ సమ
యే భక్షయే దిక్షుఖండాన్ । స్త్రీణాం గర్వాధికారం గమ
యతిసకలం వీర్యపాతంనయాతి । లింగంచ యాతి వృద్ధిం
స్థిరతరవపుషాం స్తంభకృద్యోని భగ్నమ్ । సర్వాంగం సం
ధివాతం బహువిధ వ్రణతా గ్రంధిలూతాస్ఫుటంతి । పూ
యందుర్గంధ లూతాస్రవతిచ బహుళం తీవ్రదుఃఖేన యుక్త
మ్। దాహంమోహంచతృష్ణాం క్షయ క్రిమికృశతాం పీనసం
పాండురోగాన్ । గుల్మాధ్మానంచ శూలాగ్రహణి గుదరుజం
కుష్ఠరోగం నిహంతి॥

తా. కస్తూరి పచ్చకర్పూరము కుంకుమపువ్వు పంచదార జాజికాయ స్వర్ణభస్మము నాగకేసరములు దొమ్మడోలుగడ్డ పుచ్చెత్తివిత్తులు గంజాయివిత్తులు యష్టిమధుకము తక్కాలివిత్తులు శుద్ధిజేసిన నాభి వీనిని దినుసునకు వల్లప్రమాణము చొప్పున ఖల్వములోనునిచి (రసకర్పూరము 1 భాగము గలిపి మర్దించి 2 వీసములు రసకర్పూర

ముందునటుల (మాత్రలుజేసి యందొకదానిని వెన్నతోగాని లేక తేనెతోగాని 4 మండలములు సేవించిన సర్వాంగ సంధివాతము బహువిధ వ్రణములు గ్రంథులు లూతపగిలి చీముగారుట దుర్గంధమైనలూత అధికముగ చీముగారుట కడుదుఃఖము దాహము మోహము దప్పి క్షయము క్రిములు శరీరకృశత్వము పీనస పాండువు గుల్మము ఆధ్మానము శూల గ్రహణి భగందరము కుష్ఠువు వీనిని హరింపజేయు. మఱియు దీని సేవన వలన నొకింత మార్గ్యగలిగిన వాని నివారణార్థమై చెఱుకు తుంటను భక్షింపవలయు. మఱియు దీనిని సేవించెడివాడు దృఢశరీరిగనుండిన కడువీర్యస్తంభనము గలవాడై స్త్రీల తోరమించి వారి గర్వమును హరింపజేయుటయేగాక వృద్ధిజెందిన లింగము గలవాడై యోనిని భగ్నముసేయు.—(పథ్యము పగటియందు ఆవుచల్లతో గూడియుండు అన్నమును రాత్రియందు క్షీరాన్నమును చప్పిడివంటకమును సేవింపవలయు.)

వ్రణాంతక రసము.

శ్లో॥ [ఆయుర్వేదే] దరదంచైక భాగంతు షడ్భాగంచాపిగంధక
మ్ । సూతరాజేనచైకేన తదర్ధంమృతనాగకమ్। హంసపాది
రసైర్మర్ద్యం పుటమేకంచ చూర్ణితమ్। గుడాజ మరిచం మి
శ్రం ప్రాతఃకాలేచ సేవయేత్। వ్రణకీటక కుష్ఠాని మండలా
నిచ నాశయేత్ । వ్రణరాజ ఇతిఖ్యాతో దుష్టవ్రణ
హరఃపరః ॥

తా. శుద్ధిజేసిన యింగిలీకము 1 భాగము శుద్ధిజేసిన గంధకము 6 భాగములు శుద్ధిజేసిన రసము 1 భాగము నాగభస్మము $\frac{1}{2}$ భాగము యిటుల వీనివి ఖల్వములోనునిచి హంసపాదియాకురసముతో మర్దించి మాత్రలుజేసి యెండించి కుప్పెలోనునిచి లఘుపుటంబిడి సాంగశీతలమున దీసి చూర్ణముజేసి పూటకు 8 చిన్నముల యెత్తు 4 మండలములు బెల్లము ఆవునెయ్యి మిరియపుచూర్ణము అనువాని యనుపానము తోడ ప్రాతఃకాలమున సేవించిన వ్రణములు క్రిములు మండలకుష్ఠువు దుష్టవ్రణములు హరించు. (పథ్యము. చప్పిడివంటకము పాలన్నము వీనిని భుజింపవలయు.)

యోగరాజ గుగ్గులము.

శ్లో॥ పిప్పలీపిప్పలీమూలం చవ్యచిత్రక నాగరైః । పాఠావిడంగేం
ద్రయవైః హింగుభార్గీవచానితైః । సర్షపాతివిషాజాజీ జీరకైః
రేణుకాయుతైః । గజకృష్ణాజ మోదాచ కటుకా మూర్వా

మిశ్రితైః । సమభాగాన్వితై రేతైస్త్రిఫలా ద్విగుణాన్వితైః । త్రిఫలాసహితై రేతై స్సమభాగంచ గుగ్గులుమ్ । ఏతచ్చూర్ణీకృతంశ్లక్ష్ణంమధునాచపరిప్లుతమ్ । యోగరాజ ఇతిఖ్యాతో భక్షయే త్ప్రాతరుత్థితః । అర్శాంసి వాతగుల్మంచ పాండుశోథ మరోచకమ్ । నాభీశూల ముదావర్తం ప్రమేహం చ తశోణితమ్ । కుష్ఠక్షయ మపస్మారం హృద్రోగం గ్రహణీగదమ్ । మహచ్ఛాప్యగ్ని మాంద్యంచ శ్వాసకాస భగందరమ్ । సంతతా భ్యాసయోగేనవలీ పలితనాశనమ్ । రేతోదోషం యోనిదోషం సర్వదోషం వినాశయేత్ ॥

తా. పిప్పళ్ళు మోడి చెవ్యము చిత్రమూలము శొంఠి శిరుబొద్ది వాయువిడంగములు కొడిసెవిత్తులు యింగువ గంటుభారంగి వస తెల్లావాలు అతివస జాజికాయ జీలకఱ్ఱ రేణుకలు గజపిప్పలి వోమము కటుకరోహిణి చాగదుంపలు వీనిని సమభాగములుగ చూర్ణముజేసి దీనికి రెండింతలు త్రిఫలచూర్ణము వీనికన్నిటియెత్తు శుద్ధిజేసిన మహిషాక్షి గుగ్గిలముగలిపి బాగుగచూర్ణముజేసి తేనెపోసినూరి త్రొక్కు తానికాయలంతమాత్రలుజేసి 4 మండలములు ప్రాతస్సాయంకాలముల సేవించిన అర్శస్సు వాతగుల్మము పాండువు శోథలు అరుచి నాభిశూల వుదావర్తము ప్రమేహములు రక్తవాతము కుష్ఠువు క్షయము అపస్మారము హృద్రోగము గ్రహణి అగ్నిమాంద్యము శ్వాసము కాసము భగందరము ముదిమి శుక్రదోషము యోనిదోషము మొదలగు సర్వదోషముల హరింపంజేయును. (మఱియు దీనిని చిన్నమెత్తు సిందూరము పావుసేరు నక్కపీటాకు రసము 1 తులము మిరియపుచూర్ణము అనుపానయనుపానముతోడ గాని పావుసేరు దొమ్మడోలుగడ్డరసము 1 తులము మిరియపుచూర్ణము చిన్నమెత్తు సిందూరము అనుపానియనుపానముతోడగాని 4 మాసములు సేవించిన భగందర వ్రణములు మానును.

వ్రణలక్షణము.

శ్లో॥ [ఆయుర్వేదే] ఏకదేశోత్థితశ్శోథో వ్రణానాం పూర్వలక్షణమ్ । షడ్విధ శ్శ్వయథుః పృథక్సర్వ రక్తాగంతు నిమిత్తజః । శోథాః షడేతే విజ్ఞేయాః ప్రాగుక్తై శ్శోథలక్షణైః । విశేషః కథ్యతేతేషాం పక్వాపక్వ వినిశ్చయే ।

తా. వ్రణము జనించుటకు ముందేదైన నొకచో వాపుజనించి వాత పిత్త శ్లేష్మ సన్నిపాత రక్త ఆగంతుక భేదములవలన 6 విధంబు గలదిగనై పూర్వోక్తశోథలక్షణయుక్తంబైయుండు. అట్లగుటంజేసి వానిపక్వాద్యవస్థల నిశ్చయించుటకు దగిన విశేషలక్షణంబుల వచియించెద.

వ్రణపాక లక్షణము.

శ్లో॥ విషమం పచ్యతే వాతా త్పిత్తోత్థ శ్చాచిరంచిరమ్ ।
కఫజః పిత్తవచ్ఛోపో రక్తాగంతు సముద్భవః॥

తా. వ్రణము వాతదోషమువలన విషముపాకము (అనగా కొన్నిస్థలముల పండి పండకుండుట) గలదిగనుండు పిత్తదోషమువలన శీఘ్రముగపండు. కఫదోషమువలన చిరకాలముమీదపండు. రక్త ఆగంతుకదోషమువలన పిత్తమువలెనే శీఘ్రముగపండు.

అపక్వ వ్రణ లక్షణము.

శ్లో॥ మందోష్మతాల్ప శోఫత్వం కాఠిన్యం త్వక్సవర్ణతా।
మందవేదనతాచైవ శోఫానా మామలక్షణమ్॥

తా. వాపును దాకిన నొకింత యుష్ణంబుగనుండుట నొకింతవాపు జనించి కఠినంబుగనుండుట ఛాయ వివర్ణముగానుండుట నొకింత పోటుగలిగియుండుట యివియన్నియు అపక్వవ్రణలక్షణంబులని తెలియవలయు

పచ్యమాన వ్రణ లక్షణము.

శ్లో॥ దహ్యతేదహనేనేవ క్షారేణేవచపచ్యతే । పిపీలికాగణేనేవ దహ్యతేభిద్యతేతథా । భిద్యతేచైవ శస్త్రేణ దండేనేవచ తాడ్యతే । పీడ్యతేపాణినేవాంత స్సూచీభిరివ తుద్యతే । సోషాచోషోవివర్ణస్స్యా దంగుళ్యేవావపీడ్యతే । ఆసనేశయనే స్థానే శాంతింవృశ్చికవిద్ధవత్ । నగచ్ఛేదా తతశ్శోఫో భవేదాధ్మాన వస్తివత్ ।జ్వరస్తృష్ణా రుచిశ్చైవ పచ్యమానస్య లక్షణమ్॥

తా. వ్రణము పక్వంబగుచుండ అగ్నితో గాల్చబడినటుల నుండుట క్షారమును నిచినటుల చిమచిమలాడుట చీమలు గొరికినటుల నొచ్చుట లేక శస్త్రముతో ఛేదింపబడినటుల గాని పీల్చంబడినటులం గాని లేక కఱ్ఱతో గొట్టంబడినటులగాని లేక చేతి

తో చిదుకంబడినటుల గాని లేక లోపల సూదులతో పొడవం బడునటుల గానివేద నకలదై తాపముతో గూడియుండుట అగ్నితో వేయించబడి నటుల పీడగలుగుట వర్ణ మూమారుట క్షారముతో గాల్చంబడి నటులుండుట కూర్చుండునపుడు పరుండునపుడు నిలు వంబడి యుండునపుడు తేలుగుట్టినటుల వేదనగలిగి యెల్లపుడు శమింపకుండుట వాపు బ్బుటవలన నీడువబడిన గ్రస్తిగలదై జ్వరము దప్పి అరుచి అను వానియుక్తంబై యుం డుట యీ లక్షణంబులుగలది పచ్యమాన వ్రణమని తెలియవలయు.

పక్వవ్రణ లక్షణము.

శ్లో॥ వేదనోపశమశ్శోఫో లోహితోల్పో నచోన్నతః । ప్రాదు
ర్భావోవలీనాంచ తోదఃకండూ ర్ముహుర్ముహుః । ఉపద్ర
వాణాం ప్రశమో నిమ్నతాస్ఫుటనంత్వచః । వస్తావివాంబు
సంచార స్స్యాచ్ఛోఫేంగుళిపీడితే । పూయస్య పీడయత్యే
క మంతమంతేచ పీడితే । భక్తాకాంక్షా భవేచ్చైవ శోఫా
నాం పక్వలక్షణమ్॥

తా. వేదనశమించుట వాపెఱ్ఱనై యొకింత ప్రసరించుట ముడంగుట పొడిచినటు లుండుట పలుమారు దురదగలుగుట పిత్తమువలన గలిగిన దాహాద్యుపద్రవములు శమిం చుట వాపునందు పల్లముబడుట చర్మముపగులుట వాపును వ్రేలితో నదిమిన వస్తియం దుండు నీటివలె చీముయిటునటు చలించుట అవయవముయొక్క నొక ప్రదేశమునణచిన చీములోనికేగుట అన్నమునం దిచ్ఛగలుగుట యీలక్షణముల వలన వ్రణము పక్వంబైన దని తెలియవలయు,

దోషత్రయసంబంధ వ్రణపాకము.

శ్లో॥ నర్తేనిలాద్రుగ్న వినానపిత్తం పాకఃకఫం వాపివినానపూయః।
తస్మాద్ధిసర్వ్వేపరిపాకకాలే పచంతిశోథా స్త్రిభిరేవదోషైః॥

తా. వాతములేకనే పోట్లును పిత్తములేకనే దాహంబును కఫములేకనే చీము గలుగనేరదు కావున సర్వశోఫలు పరిపాకకాలంబున త్రిదోషయుక్తంబై పండు. (రక్తపాక లక్షణం బెట్లనిన— శ్లో॥ "కఫజేషుచ శోఫేషు గంభీరం పాకమేత్య సృక్ । పక్వం స్నిగ్ధం తత స్సష్టం యత్రస్యా ల్లిఙ్గన్నశోఫతా । త్వక్సావర్ణ్యం రుజోల్పత్వం ఘనస్పర్శత్వ మశ్మవత్ । రక్తపాక మితిబ్రూయా త్తం ప్రాజ్ఞోముక్త సంశయః॥" అనగా కఫజ వ్రణములయందు రక్తము గూఢముగ పాకము జెందుట

పక్వమైన పిదప నునుపుగనుండుట వ్రణము స్పష్టముగ ద్రవించుట వివర్ణముగానుండుట నొకింత వేదనగలుగుట తాకిన రాయివలెనుండుట యివి రక్తపాకలక్షణములని వైద్య వేత్తలు నిస్సంశయముగ వచించెదరు.

పూయనిర్గమన పరిణామము.

శ్లో॥ కక్షం సమాసాద్య యథైవ వహ్ని ర్వాయ్వీరిత స్సంద
హతి ప్రసహ్య । తథైవపూయో ప్యవినిస్సృతోహి మాంసం
సంసిరాస్నాయుచ ఖాదతీహ॥

తా. అగ్నివాయువు సహాయముచే పొదరిల్లును భస్మముజేయు చందంబున చీము వెలిబడకుండుటచే వ్రణము తపించి మాంసము సిరలు స్నాయువులు అనువానిని భక్షించు.

వ్రణవైద్య గుణదోషము.

శ్లో॥ ఆమంవిదహ్యమానంచ సమ్యక్పక్వంచలక్షణైః ।
జానీయాత్సభవేద్వైద్య శ్శేషాస్తస్కరవృత్తయః॥

తా. వ్రణముయొక్క యపక్వ పచ్యమాన పాకావస్థల బాగుగ నెఱుంగువాడే వైద్యుండు తక్కినవారలు తస్కర వ్యాపారులని తెలియందగు.

అనిశ్చితవ్రణ వైద్యదోషము.

శ్లో॥ యశ్ఛినత్యా మమజ్ఞానా ద్యశ్చపక్వ ముపేక్షతే ।
శ్వపచా వివమంతవ్యౌ తావనిశ్చిత కారిణౌ॥

తా. అజ్ఞానమువలన నపక్వముగనుండుట వ్రణము పక్వమైనదని యెంచి భిన్న పఱచెడివైద్యుడును లేక పక్వమైయుండు వ్రణము నుపేక్షించెడి వైద్యుడును చండా లురతో సమానులని దెలియవలయు.

శారీర వ్రణభేదము.

శ్లో॥ ద్విధావ్రణః పరిజ్ఞేయ శ్శారీరాగంతు భేదతః ।
దోషై రాద్యస్తయోరన్య శ్శస్త్రాది క్షతసంభవః॥

తా. వ్రణము శారీర ఆగంతుక భేదములవలన 2 విధంబులు. అందు మొదటిది యగు శారీరమను వ్రణము వాతాది దోషములవలన జనించు. 2 వది యగు ఆగంతుక వ్రణము శస్త్రాదుల గాయములవలన గలుగు.

వాతిక వ్రణ లక్షణము.

శ్లో॥ స్తబ్ధః కఠినసంస్పర్శో మందస్రావో మహారుజః ।
తుద్యతే స్ఫురతి శ్యావో వ్రణో మారుతసంభవః॥

తా. జడముగనుండుట తాకిన కఠినముగనుండుట కొంచెముగ స్రావము మిక్కుటముగ పోట్లుగలుగుట పొడిచినటుల వేదనతో గూడియుండుట స్ఫురించుట నల్లగ నుండుట యీ లక్షణములు గలది వాతవ్రణమని తెలియవలయు.

పైత్తిక వ్రణ లక్షణము.

శ్లో॥ తృష్ణామోహజ్వరక్లేద దాహదుష్ట్యవదారణైః ।
వ్రణంపిత్తకృతంవిద్యా ద్గంధైస్స్రావైశ్చ పూతిభిః॥

తా. దప్పి మోహము జ్వరము చెమ్మ తాపముగలుగుట చీల్చబడినటుల వేదన గలుగుట కంపువేయుట దుర్గంధముగ స్రావముగలుగుట యీ లక్షణములుగలది పిత్త వ్రణమని తెలియవలయు.

కఫజవ్రణ లక్షణము.

శ్లో॥ బహుపిచ్ఛో గురుస్స్నిగ్ధ స్స్తిమితో మందవేదనః ।
పాండువర్ణోల్పసంక్లేదీ చిరపాకీ కఫోద్భవః॥

తా. కనుజిగటగ జడము దట్టముగ నిశ్చలముగ మందవేదన గలదిగ తెల్లని వర్ణము గలదిగ నుండుట కొంచెముగ స్రావముగలుగుట దీర్ఘకాలము మీద పండుట యీ లక్షణములు గలది శ్లేష్మజవ్రణమని తెలియవలయు.

రక్తజ ద్వంద్వజవ్రణ లక్షణము.

శ్లో॥ రక్తోరక్తస్రుతీరక్తాద్ద్విత్రిజస్స్యాత్తదన్వయైః॥

తా. రక్తవర్ణముగలదై రక్తమును స్రవింపం జేయుచుండు వ్రణము రక్తజ వ్రణమనంబడు. ఏకదోష రక్తసంబంధముల వలన జనించినది ద్వంద్వజ వ్రణమనియు ద్విదోష రక్తసంబంధము వలన జనించునది సన్నిపాతజ వ్రణమనియు జెప్పంబడు.

సుఖవ్రణ లక్షణము.

శ్లో॥ త్వఙ్మాంసజస్సుఖేదేశే తరుణస్యానుపద్రవః ।
ధీమతోభినవః కాలే సుఖసాధ్యస్సుఖవ్రణః॥

తా. చర్మము మాంసము మర్మరహితస్థలములు అనువాని యందు జనించి జ్వర తృష్ణాద్యుపద్రవ రహితంబై యౌవనము యుక్తాయుక్త వివేకజ్ఞానముగల పురుషులకు హేమంత శిశిర కాలములయందు జనించినదియై యుండు నూతనవ్రణము సుఖవ్రణమని లియందగు. ఇది సుఖసాధ్యంబు.

కృచ్ఛ్ర సాధ్యాసాధ్యవ్రణ లక్షణము.

శ్లో॥ గుణైరన్యతమైర్హీన స్తతఃకృచ్ఛ్రో వ్రణస్స్మృతః ।
సర్వైర్విహీనోవిజ్ఞేయస్త్వసాధ్యోనిరుపక్రమః ॥

తా. పూర్వోక్త "త్వఙ్మాంస జేత్యాది" శ్లోకోక్తగుణములలో తక్కువగనుండు గుణములంగల వ్రణము కష్టసాధ్యంబనియు సర్వగుణరహితంబై యుండు వ్రణము సాధ్యంబనియు తెలియవలయు. ఇట్టియసాధ్యవ్రణములకు జికిత్సంజేయందగదు.

దుష్టవ్రణ లక్షణము.

శ్లో॥ పూతిపూయాతిదుష్టాసృ క్స్రావ్యుత్సంగీచిరస్థితిః ।
దుష్టవ్రణోతిగంధాది శ్శుద్ధలింగవిపర్యయః ॥

తా. దుర్గంధముగచీము చెడినరక్తమును స్రవింపం జేయుచు దీర్ఘకాలము వరకు పైనసన్నముగ లోనబోలు నుండినదియై అసహ్యమైన గంధము వికారమైన వర్ణ స్రావ వేదనాయుక్తంబై శుద్ధవ్రణలక్షణ విహీనంబై యుండునది దుష్టవ్రణమని తెలియ వలయు.

శుద్ధవ్రణ లక్షణము.

శ్లో॥ జిహ్వాతలాభోతి మృదుశ్శ్లక్ష్ణ స్స్నిగ్ధోల్పవేదనః ।
సువ్యవస్థో నిరాస్రావ శ్శుద్ధోవ్రణ ఇతిస్స్మృతః ॥

తా. నాలుకయొక్క క్రిందిభాగమువంటి కాంతిగలదిగ కనుమృదువుగ నున్నగ స్నిగ్ధముగ నుండినదియై అల్పవేదనాయుక్తంబై పుప్పు మొదలగునవి లేక పొక్కులతో దోషరక్తాది స్రావరహితంబైయుండునది శుద్ధవ్రణమని తెలియవలయు.

వ్రణరోహణ లక్షణము.

శ్లో॥ కపోత వర్ణప్రతిమా యస్యాంతాః క్లేదవర్జితాః ।
స్థిరాశ్చ పిటికావంతో రోహా తీతమాదిశేత్ ॥

తా. చట్టూపావురపిట్ట వర్ణముతో సమానంబై * క్లేదసహితంబై పగులక వ్యాస్తంబైయుండువ్రణము బాగుగ మొలుచునని తెలియవలయు.

బాగుగ తేలిన వ్రణలక్షణము.

శ్లో॥ రూఢవర్త్మాన మగ్రంథి మశూన మరుజంవ్రణమ్ ।
త్వక్సవర్ణం సమతలం సమ్యగూఢం తమాదిశేత్ ॥

తా. ముఖము బాగుగ నగుపడుట కురుపుపైనుబ్బు వాపు పోట్లులేకుండుట చర్మముతో సమానవర్ణము గలదిగనుండుట నాలుకతో గాని అరచేతితో గాని సమానముగ నుండుట యీ లక్షణములుగల వ్రణము బాగుగ పండితేలిన దనియు తెలియవలయు.

వ్రణకృచ్ఛ్రసాధ్య లక్షణము.

శ్లో॥ కుష్ఠినాంవిషజుష్టానాం శోషిణాం మధుమేహినామ్ ।
వ్రణాఃకృచ్ఛ్రేణ సిధ్యంతి యేషాంచాపి వ్రణేవ్రణాః ॥

తా. కుష్ఠువు విషము క్షయరోగము మధుమేహముగల పురుషునికి జనించినవ్రణము కష్టసాధ్యము. మఱియు వ్రణముపై మఱియొక వ్రణముజనించిన నదియును కష్టసాధ్యంబు.

సాధ్యాసాధ్యవ్రణ లక్షణము.

శ్లో॥ వసాంమేదోథ మజ్జానం మస్తులుంగంచ యస్స్రవేత్ ।
ఆగంతుజో వ్రణస్సిధ్యే న్నసిధ్యే ద్దోషసంభవః ॥

తా. క్రొవ్వు మేదస్సు మజ్జ మస్తకస్నేహము వీనిని వెడలింపం జేసెడి వ్రణము ఆగంతుక జనితంబైయుండిన సాధ్యంబు. దోషజనితంబైయుండిన నసాధ్యంబు.

* క్లేదము— చెమ్మ.

1658

అసాధ్యవ్రణ లక్షణము.

శ్లో॥ మద్యాగుర్వాజ్య సుమనః పద్మ చందన చంపకైః ।
సుగంధా దివ్యగంధాశ్చ ముమూర్షూణాం వ్రణాస్స్మృతాః ॥

తా. మద్యము అగురు నెయ్యి పువ్వును కమలము చందనము సంపంగి పువ్వులేక చమత్కారిక పారిజాతాదిక పుష్పము అనువానియొక్క సువాసనను వెడలింపం జేయుచుండు వ్రణమువలన రోగి మృతిజెందు నని తెలియవలయు.

శ్లో॥ [మతాంతరే] యేచమర్మసుసంభూతా భవంత్యత్యర్థవేదనా ।
దహ్యంతే చాంతరత్యర్థం బహిశ్శీతాశ్చ యేవ్రణాః ।
దహ్యంతే బహిరత్యర్థం భవంత్యంతశ్చ శీతలాః ।
ప్రాణమాంస క్షయశ్వాస కాసారోచక పీడితాః ।
ప్రవృద్ధ పూయరుధిరా వ్రణాయేషాంచ మర్మసు ।
క్రియాభి స్సమ్యగారబ్ధా నసిధ్యంతిచ యేవ్రణాః ।
వర్జయే దేవతాన్వైద్య స్సంరక్ష న్నాత్మనోయశః ॥

తా. మర్మస్థానమున జనించి కడు వేదన గలుగంజేయుచుండు వ్రణంబును లోపల తాపము వెలపల శీతలముగ వ్రణంబును వెలపల తాపములోన శీతలముగల వ్రణంబును బలమాంసములు క్షయించి శ్వాసము దగ్గు అరోచకము అనువానితో గూడి విశేషపీడను గలుగంజేయుచుండు వ్రణంబును మర్మస్థానమునందు జనించి చీమును రక్తమును మిక్కుటముగా గార్చుచుండు వ్రణంబును బాగుగ చికిత్సజేయంబడియు సాధ్యము గాకుండు వ్రణంబును యశస్సును గోరు వైద్యుడు వర్జింపవలయు.

వ్రణాపచారము.

శ్లో॥ వ్రణేశ్వయథురాయాసా త్సచరాగశ్చ జాగరాత్ ।
తౌచరుక్చదివాస్వాపా త్తాశ్చమృత్యుశ్చమైథునాత్ ॥

తా. ఆయాసమువలన వ్రణమునందు వాపును జాగరణమువలన వాపును యెఱ్ఱువర్ణమును పగటియందు నిద్రించుటవలన వాపును యెఱ్ఱువర్ణమును పోట్లును మైథునమువలన వాపును యెఱ్ఱువర్ణమును పోట్లును మరణమును గలుగు.

వ్రణవర్జ్య ద్రవ్యములు.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] అమ్లదధిచశాకంచ మాంసమాసూప వా
రిజమ్ । జీరంగురూణివాన్నాని వ్రణీతు పరివర్జయేత్॥

తా. పులుసు పెరుగు ఆకుకూరలు జలజంతుమాంసము జీలకఱ్ఱ గురుకరాన్నములు వీనిని వ్రణరోగము గలవారు వర్జింపవలయు.

వాతవ్రణమునకు మాతులుంగాది లేపము.

శ్లో॥ మాతులుంగాగ్ని మంథౌచ సురదారు మహౌషధమ్ ।
అంహిస్రాచైవరాస్నాచ ప్రలేపో వాతశోఫహా॥

తా. మాదీఫలము తూటె నెల్లి దేవదారు శొంఠి నాగదంతి సన్నరాస్నము వీనిని నూరి వ్రణమునందు లేపనము జేసినను లేక కషాయముచేసి యెక్కించినను వాతవ్రణము మానును.

గంభీరవ్రణమునకు అభయాది లేపము.

శ్లో॥ అభయాత్రివృతాదంతీ లాంగలీమధుసైంధవః ।
సుమనీపత్రధత్తూర కర్ణమోట కుబేరకాః।
పృథగేతేప్రలేపేన గంభీరవ్రణశోధనాః॥

తా. కరక్కాయ తెగడ నేలదంతి చెన్నచెంగల్వ కొడిసె సైంధవలవణము కొండతామర పుష్పములు తెల్లఉమ్మెత్తాకు కర్ణమోట గన్నేరాకు వీనిలోఁదేని నొకదాని నూరి లేపనముజేసిన గంభీరవ్రణము శోధించును.

మనశ్శిలాది లేపము.

శ్లో॥ మనశ్శిలా సమంజిష్ఠా సలాక్షా రజనీద్వయమ్ ।
ప్రలేపస్స ఘృతక్షౌద్ర స్త్వగ్విశుద్ధికరస్స్మృతః॥

తా. మణిశిల మంజిష్ఠి లక్క పసపు మ్రానిపసపు వీని చూర్ణమును నెయ్యి తేనె అనువానిలో గలిపి లేపనముజేసిన చర్మము శుద్ధంబగు.

వ్రణక్రిములకు కరంజాది లేపము.

శ్లో॥ కరంజారిష్ట నిర్గుండీ రసోహన్యా ద్వ్రణక్రిమీన్॥

తా. కానుగ వేప వావిలి వీనిరసముల లేపనము జేసిన వ్రణము క్రిములు హరించు.

పటోలాది కషాయము.

శ్లో॥ పటోలీనింబపత్రాణాం క్వాథస్సంశోధనేహితః ।
తత స్సంరోపణేశస్త స్తిలానాం మధుకాన్వితః॥

తా. చేదుపొట్ల వేపాకు వీనికషాయముతో వ్రణములగడుగుట ప్రశస్తము మఱియు నువ్వులకల్కములో తేనెగలిపి లేపనముజేసిన వ్రణములు కురుపు గట్టి మానును.

చిరిబిల్వాది లేపనము.

శ్లో॥ చిరబిల్వ స్తథాదంతీ చిత్రకో హయమారకః ।
కపోత కంకగృధ్రాణాం మలలేపేన దారణమ్॥

తా. కానుగ చిత్రమూలము దంతి గన్నేరు అనువానివేళ్ళను గాని లేకపావురపిట్ట రాబందు గద్ద అనువాని మలమునుగాని లేపనము జేసిన వ్రణము పగులును.

దంతీమూలాది లేపము.

శ్లో॥ దంతీమూలక చిత్రత్వ క్స్నుహ్యార్క పయసాగుడః ।
భల్లాత కాస్థికాసీస సైంధవైర్దారణ స్స్మృతః॥

తా. దంతివేరు చిత్రమూలపుపట్ట బొంతజెముడుపాలు జిల్లేడుపాలు బెల్లము జీడివిత్తులు అన్నభేది సైంధవలవణము వీనిని నూరిలేపనముజేసిన వ్రణము పగులును.

యవాది లేపము.

శ్లో॥ యవగోధూమ చూర్ణంచ సక్షారందారణం పృథక్।
హరిద్రాభస్మ చూర్ణాభ్యాం ప్రలేపో దారణఃపరః ।
అజవిట్క్షారమృజ్యంచ ప్రలేపో వ్రణదారణః॥

తా. యవలు గోధుమలు వీని పిండిలోక్షారముగలిపి లేపనముజేసినను లేకపసపు మసిలో సున్నముగలిపిగాని లేక మేకపెంటికల బూడిదెక్షారములో సాంబరలవణమును జేర్చిగాని లేపనముజేసినను వ్రణము పగులును. ఇది కడుశ్రేష్ఠంబగు.

ప్రక్షాళనము.

శ్లో॥ తతః ప్రక్షాళనే క్వాథః పటోలీ నింబపత్రజః ।
అవిశుద్ధే శుద్ధేతు న్యగ్రోధాది త్వగుద్భవః ।
పంచమూలీద్వయం వాతే న్యగ్రోధాదిశ్చ పైత్తికే ।
ఆరగ్వధాదకోయజ్వః కఫజే సర్వకర్మసు॥

తా. వ్రణము చేదిపొట్ల వేపాకు అనువాని కషాయముతోడను శుద్ధ అశుద్ధవ్రణములను మఱ్ఱి మొదలగువాని పట్టల కషాయముతోడను వాతవ్రణమును దశమూలకషాయముతోడను పిత్తవ్రణమును మఱ్ఱి మొదలగు వానిపట్టల కషాయముతోడను కఫవ్రణమును రేల మొదలగువాని కషాయముతోడను గడుగవలయు.

శోధన లేపనావిధి.

శ్లో॥ తిలసైంధవ యష్ట్యాహ్వా నింబపత్ర నిశాయుతైః ।
త్రివృన్మధుయుతైఃపిష్టైః ప్రలేపోవ్రణశోధనః ।
తిలకల్కః స్సలవణోద్వే హారిద్రే త్రివృద్ఘృతమ్ ।
మధుకంనింబపత్రాణి లేపస్స్యాద్వ్రణశోధనః॥

తా. నువ్వులు సైంధవలవణము అతిమధురము వేపాకు పసపు మ్రానిపసపు తెగడ వీనిని చూర్ణముజేసి తేనెతో మర్దించి లేపనముజేసిన వ్రణముశుద్ధంబగు మఱియు నువ్వులకల్కములో వుప్పు పసపు మ్రానిపసపు తెగడ అతిమధురము వేపాకు అనువానిచూర్ణమును నేతినిగలిపి లేపనము జేసిన వ్రణముశుద్ధంబగు.

దుష్టవ్రణ లేపనము.

శ్లో॥ నింబకోలకపత్రాణి లేపస్స్యాద్వ్రణశోధనః ।
నింబపత్రతిలైఃకల్కః మధువాక్పృత శోధనః ।
నింబపత్రంతిలాదంతీ త్రివృత్సైంధవమాక్షికమ్ ।
దుష్టవ్రణప్రశమనో లేపశ్శోధన కేసరీ॥

తా. వేపాకు రేగాకు అనువానినిగాని నువ్వుల కల్కములో వేపాకు చూర్ణమును తేనెను గలిపి కాని లేక వేపాకు నువ్వులు దంతివేరు తెగడ సైంధవలవణము అనువానిని తేనెలోగలిపిగాని లేపనము జేసిన దుష్టవ్రణము శమించు.

నింబాది శోధనము.

శ్లో॥ నింబపత్రమధుభ్యాంతు యుక్తస్సంశోధనస్స్మృతః ।
ఏకంవా శారిబామూలం సర్వవ్రణవిశోధనమ్॥

తా. వేపాకు తేనె వీనిని నూరి లేపనముజేసినను లేక సుగంధిపాల వేరును నూరి లేపనము జేసినను సర్వవ్రణములు శుద్ధంబులగు.

పారదాది మలహార ఘృతము.

శ్లో॥ [ఆయుర్వేదే] రసగంధకయోశ్చూర్ణం తత్సమం మర్దశంఖకమ్। సర్వతుల్యంతుకంపిల్లం కించిత్తుత్థ సమన్వితమ్। సర్వాం సంమేళయేద్దత్వా ఘృతంసర్వ చతుర్గుణమ్ । పిచుప్లుతం ప్రదాతవ్యం దుష్టవ్రణ విశోధనమ్ । నాడీవ్రణ హరంచైవ సర్వవ్రణ నిషూదనమ్ । యేవ్రణానప్రశామ్యంతి భేషజానాం శతేనచ। అనేన తేప్రశామ్యంతి సర్పిషాస్వల్ప కాలతః॥

తా. రసము గంధకము వీనిని సమభాగములుగ ఖల్వములోనునిచి కాటుకవలె నూరి దానికిసమముగ ముదారుసింగును గలిపి మర్దించి వీనికన్నిటికి సమముగ కంపిల్లము వోకింతమైలుతుత్తము గలిపి బాగుగనూరి దానికి నాలుగింతలు నెయ్యిగలిపి దానిలో ప్రత్తినిదడిపి వ్రణముపైనునిచిన దుష్టవ్రణము శుద్ధంబగుటయేగాక నాడీవ్రణమును సర్వవ్రణములను నశింపంజేయు. మఱియు ననేకౌషధముల వలన నగా శాంతిజెంద కుండునట్టి వ్రణంబీ ఘృతమువలన స్వల్పకాలములో శాంతిజెందు.

రసాది ఘృతము.

శ్లో॥ రసగంధక సిందూర రాళ కంపిల్లమృద్ధకమ్ ।
తుత్థం ఖాదిరకంచూర్ణం సర్వంఘృత చతుర్గుణమ్ ।
యుక్త్వా సంమేళ్యపిచునా వ్రణేదేయం విజానతా ।
సర్వవ్రణ ప్రశమనం ఘృతమేత న్నసంశయః॥

తా. రసము గంధకము సిందూరము సర్జరసము కంపిల్లము (గుగ్గిలము) ముదారసింగు మైలుతుత్తము కాచు వీనిని సమభాగములుగ చూర్ణముజేసి దానికి 4 రెంతలు నెయ్యి గలిపి దానిలో ప్రత్తినద్ది వ్రణముపైవైచిన సర్వవ్రణములు నిశ్చయముగ మానించు.

హాస్తిదంత లేపము.

శ్లో॥ హాస్తిదంతం జలేఘృష్టం బిందుమాత్ర ప్రలేపనమ్।
అత్యంత కఠినేచాపి శోఫే పాచనభేదనమ్॥

తా. ఏనుగుదంతము నుదకముతోనూరి యందొక బిందువు వ్రణముయొక్క-ముఖముపైనునిచి కడు కఠినముగనుండు వ్రణము పండి పగులును.

విడంగాది గుగ్గులు వటికలు.

శ్లో॥ విడంగ త్రిఫలావ్యోమ చూర్ణం గుగ్గులునాసమమ్।
సర్పిషా వటికాః కుర్యాత్ఖాదే ద్వాహిత భోజనః।
దుష్టవ్రణా పచీ మేహ కుష్ఠ నాడీ విశోధనః॥

తా. వాయువిడంగములు త్రిఫలములు త్రికటుకములు యివి సమభాగములు వీనికన్నిటికి సమము శుద్ధిజేసిన గుగ్గిలము యిటుల వీనినెల్ల నేకముజేసి ఖల్వములో నునిచి నేతితో మర్దించి యుంటలుజేసి పథ్యముగనుండి సేవింపుచుండిన దుష్ట వ్రణము అపచి మేహము కుష్ఠువు నాడీవ్రణము వీనిని హరింపంజేయు.

అమృతాది గుగ్గులము.

శ్లో॥ అమృతాపటోలమూలత్రికటు త్రిఫలాకృమిఘ్నానామ్।
కృత్వాసమభాగచూర్ణం తత్తుల్యోగుగ్గులుర్యోజ్యః।
ప్రతివాసరమేకైకాం ఖాదేదథాక్షపరిమాణామ్।
జేతుంవ్రణవాతాస్రం గుల్మోదరపాండుశోథాదీన్॥

తా. తిప్పతీగె చేదుపొట్లవేరు త్రికటుకములు త్రిఫలములు వాయువిడంగములు వీనిని సమభాగములుగ చూర్ణముజేసి దానికి సమముగ శుద్ధిజేసిన గుగ్గిలమును కలిపి మర్దించి అక్షప్రమాణము మాత్రలంజేసి యందొక దానిని ప్రతిదినము సేవింపుచుండిన వ్రణము వాతరక్తము గుల్మము వుదరము పాండువు వాపు హరించు.

జాత్యాదిఘృతము.

శ్లో॥ జాతీపత్ర పటోల నింబ కటుకా దార్వీ నిశా శారిబా।
మంజిష్ఠా భయ తుత్థ సిక్థ మధుకై ర్నక్తాహ్వ బీజైస్సమైః॥

సర్పి స్సిద్ధమనేన సూక్ష్మవదనా మర్మాశ్రితా స్స్రావిణో।
గంభీరా స్సరుజోవ్రణా స్సగతికా శ్శుధ్యంతి రోహంతిచ॥

తా. జాపత్రి చేదుపొట్ల వేప కటుకరోహిణి మ్రానిపసపు పసపు సుగంధిపాల వేరు మంజిష్ఠి కరక్కాయ మైలుతుత్తము మైనము అతిమధురము క్రానుగవిత్తులు వీనిని సమభాగములుగ దంచి కషాయము కాచి దానిలో నెయ్యికలిపి చిక్కగవండి లేపనము జేసిన మర్మస్థానముపై జనించి యనేక సూక్ష్మ ముఖముల వలన స్రావము జేయించుచు లోన నొప్పికలదై లోనలోనే చలించునదియైయుండు వ్రణము శుద్ధపఱచుటయేగాక మానునటుల సగా జేయుచున్నయది.

సర్జకాది ఘృతము.

శ్లో॥ సర్జకాచ యవక్షారః కంపిల్లంచ హరేణుకా।
టంకణం శ్వేతఖదిరం తుత్థచూర్ణంచ గోఘృతైః।
సర్వం సమాంశం సంచూర్ణ్య మర్దయేత్పరిహారంధ్రఘృమ్।
సర్జకాద్య మిదంసర్పి స్సర్వవ్రణ హరంపరమ్॥

తా. సర్జక్షారము యవక్షారము కంపిల్లము రేణుకవిత్తులు వెలిగారము తెల్ల కాచు మైలుతుత్తము వీనినెల్ల సమభాగములుగ చూర్ణముజేసి ఖల్వములోనునిచి ఆవు నేతితో 1 ఝాము బాగుగ మర్దించి లేపనముజేసిన సర్వవ్రణముల హరింపంజేయు. (మఱియు నది క్రిములు దురద వీనిని నశింపంజేసి చర్మమునకు మంచి వర్ణమును సగా గలుగంజేయు.)

లశునాది లేపము.

శ్లో॥ లశునే నాథవాడద్యా ల్లేపనం కృమినాశనమ్॥

తా. తెల్లగడ్డనునూరి లేపనముజేసిన క్రిములు నశించు.

నింబపత్రాది ధూపము.

శ్లో॥ నింబపత్ర వచాహింగు సర్పి ర్లవణసైంధవైః।
ధూపనం కృమిరక్షోఘ్నం వ్రణకండూ రుజాపహమ్॥

తా. వేపాకు వస యింగువ నెయ్యి వుప్పు సైంధవలవణము వీనిని చూర్ణము జేసి వ్రణములయందు ధూపముజేసిన క్రిములు రక్షస్సు వ్రణము దురద పీడ హరించు.

వ్రణ లేపనములు.

శ్లో॥ సప్తదళదుగ్ధకల్కశ్శమయతి దుష్టవ్రణంప్రలేపేన।
మధుయుక్తాశరపుంఖా సర్వవ్రణరోపణః కథితా।
పంచవల్కలచూర్ణైర్వా శుక్తిచూర్ణ సమాయుతైః।
ధాతకీలోధ్రచూర్ణైర్వా లేపోరోపణకః పరః॥

తా. ఆకుజెముడుపట్టును పాలతోనూరి లేపనముజేసిన దుష్టవ్రణము శమించు. లేక తెల్లగెంపలిచూర్ణమును తేనెలోగలిపి లేపనముజేసిన సర్వ వ్రణములు మాంసపూరితంబులగు. మఱియు పంచవల్కాల చూర్ణమును గాని కప్పచిప్ప సున్నము ఆరెపువ్వ లొద్దుగు వీనిచూర్ణమును గాని లేపనముజేసిన వ్రణములుమాని మాంసపూరితంబులగు.

అయోరజాది లేపము.

శ్లో॥ అయో రజస్సకాసీసం త్రిఫలా కుసుమానిచ।
ప్రలేపః కురుతేదార్వ్యా సద్య ఏవ సవర్ణ్యచి॥

తా. ఇనుపపొడి అన్న భేది త్రిఫలములు లవంగములు మ్రానిపసపు వీనిని నూరి వ్రణముయొక్క నూతనచర్మముపై లేపనముజేయుట హితకరంబు.

ఆగంతుక వ్రణనిదానము.

శ్లో॥ [ఆయుర్వేదే] నానాధారా ముఖైశ్శస్త్రైర్నానాస్థాన నిపాతితైః। భవంతినానాకృతయోవ్రణాస్తాం స్తాన్నిబోధమే॥

తా. పలువిధములైన పదునుముఖములుగల నాయుధములచే శరీరముయొక్క పలువిధ స్థానములయందు తగులు దెబ్బలవలన జనించునట్టి పలువిధములైన నాకృతులుగల వ్రణముల వచించెద.

ఆగంతుకవ్రణ భేదములు.

శ్లో॥ ఛిన్నంభిన్నం తథావిద్ధం క్షతం పిచ్ఛితమేవచ।
ఘృష్టమాహు స్తథావష్టం తేషాం వక్ష్యామిలక్షణమ్॥

తా. ఛిన్నము భిన్నము విద్ధము క్షతము పిచ్ఛితము ఘృష్టము అని వ్రణములు 6 విధంబులు. వాని లక్షణముల వచించెద.

ఛిన్న లక్షణము.

శ్లో॥ తిర్యక్ఛిన్న మృజుర్వాపి యోవ్రణస్త్వాయతోభవేత్।
గాత్రస్య పాతనంతద్ధి ఛిన్నమిత్యభిధీయతే॥

తా. శరీరమున నాయుధప్రహారముచే అడ్డముగ వక్రముగ లేక పొడవుగనైన వ్రణము ఛిన్నమనంబడు.

భిన్న లక్షణము.

శ్లో॥ శక్తికుంతేషు ఖడ్గాగ్ర విషాణై రాశయోహతః।
యత్కించిత్స్రవేత్తద్ధి భిన్న లక్షణముచ్యతే॥

తా. శక్తి (బల్లెము) కుంతము బాణము కత్తియొక్కకొన విషాణము (దంతము కొమ్ము) అను నాయుధములచే కోష్ఠమునందు పొడవంబడుటవలన నొకింత రక్తము స్రవించిన భిన్నమనంబడు.

కోష్ఠ లక్షణము.

శ్లో॥ స్థానాన్యామాగ్ని పక్వానాం మూత్రస్య రుధిరస్యచ।
హృదుండుకః పుప్పుసశ్చ కోష్ఠ ఇత్యభిధీయతే॥

తా. ఆమ అగ్ని పక్వ మూత్ర * రక్తాశయములు ఉండుక మలాశయము పుప్పుసము అను నీ స్థలంబులు కోష్ఠమనంబడు.

కోష్ఠభేద లక్షణము.

శ్లో॥ తస్మిన్భిన్నే రక్తపూర్ణే జ్వరో దాహశ్చ జాయతే।
మూత్రమార్గ గుదాస్యేభ్యో రక్తం ఘ్రాణాచ్చగచ్ఛతి।
మూర్ఛాశ్వాస తృషాధ్మాన మభక్తం చాంధసేవచ।
విణ్మూత్ర వాతసంగశ్చ స్వేదాస్రావోక్షి రక్తతా।
లోహగంధి త్వమాస్యస్య గాత్ర దౌర్గంధ్యమేవచ।
హృచ్ఛూలం పార్శ్వయోశ్చాపి విశేషం చాత్రమేశృణు॥

* రక్తాశయమన—యకృత్ ప్లీహములు.

తా. కోష్ఠము భిన్నమై రక్తముచే నిండియుండ జ్వరము దాహము మూత్రమార్గ గుద ముఖ నాసికములవలన రక్తస్రావము మూర్ఛ శ్వాసము దప్పి కడుతుబ్బరము అన్నద్వేషము మల మూత్ర వాతప్రతిబంధము మిక్కుటముగ చెమట నేత్రములయందు ఎఱుపువర్ణము నోటియందు దినుపవాసన శరీరదౌర్గంధ్యము హృదయము పక్కలు అనువానియందు శూల అను లక్షణంబులు గలుగు ఐనను దీనికన్న విశేషముగా గలుగునట్టి లక్షణంబుల వచించెద.

ఆమాశయ స్థితరక్త లక్షణము.

శ్లో॥ ఆమాశయస్థే రుధిరే రుధిరం ఛర్దయత్యపి।
ఆధ్మాన మతిమాత్రంచ శూలంచ భృశదారుణమ్॥

తా. ఆమాశయమునందు రక్తము జేరియుండ రక్తవమనము మిక్కుటముగ కడుపుబ్బరము కడుభయంకరమయిన శూల గలుగు.

పక్వాశయస్థ రక్త లక్షణము.

శ్లో॥ పక్వాశయ గతేచాపి రుజా గౌరవమేవచ।
అధఃకాయే విశేషేణ శీతతాచ భవేదిహ॥

తా. పక్వాశయమునందు రక్తము జేరియుండ శూల జడత్వము నడుముయొక్క క్రింది భాగమునందు విశేషముగ శీతలము గలుగు.

విద్ధ లక్షణము.

శ్లో॥ సూక్ష్మాస్య శల్యాభిహతం యదంగంత్వాశయంవినా।
ఉత్తుండితం నిర్గతంవాత ద్విద్ధ మితినిర్దిశేత్॥

తా. సూక్ష్మమైన ముఖముగల శల్యముచే ఆమాశయముగాని తక్కిన యంగములయందు పొడవబడుటవలన బైలువెడలిన శల్యము గలదిగాని ముఖముగలదిగాని నుండిన విద్ధమనంబడు.

క్షతవ్రణ లక్షణము.

శ్లో॥ నాతిఛిన్నం నాతిభిన్న ముభయో ర్లక్షణాన్వితమ్।
విషమం వ్రణమంగేషు తత్క్షతం త్వభినిర్దిశేత్॥

తా. అంగము అతిభిన్నముగాక అతిఛిన్నముగాకనుండుటచే ఛిన్నభిన్న లక్షణయుక్తంబై విట్టపల్లముగలదైయుండిన క్షతజ వ్రణమనంబడు.

పిచ్ఛితవ్రణ లక్షణము.

శ్లో॥ ప్రహార పీడనాభ్యాంతు యదంగం పృథుతాంగతమ్।
సాస్థిత త్పిచ్ఛితంవిద్యా న్మజ్జారక్త పరిప్లుతమ్॥

తా. దెబ్బలవలనగాని బండి మొదలైన వానిచే నలుగుటవలనగాని అంగము విస్తరించి ఎముకలతోగూడి మజ్జారక్తములయొక్క చేరిమిచే వ్రణభావముగలదై యుండిన పిచ్ఛిత మనంబడు.

ఘృష్ట లక్షణము.

శ్లో॥ ఘర్షణా దభిఘాతాద్వా యదంగం విగతత్వచమ్।
ఉష్ణస్రావా న్వితం తద్ధి ఘృష్టమిత్యభి నిర్దిశేత్॥

తా. ఒరసికొనుటవలనగాని లేక అభిఘాతమువలనగాని శరీరముయొక్క పైచర్మము వీడి మంటతోగూడి రక్తముస్రవింపుచుండిన ఘృష్టమనంబడు.

శల్యవ్రణ లక్షణము.

శ్లో॥ శ్యావంసశోథంపిటికాన్వితంచ ముహుర్ముహుశ్శోణితవాహినంచ। మృదూద్గతంబుద్బుదతుల్యమాంసం వ్రణంసశల్యం సరుజంవదంతి॥

తా. వ్రణము నీలవర్ణము వాపుగలకురుపులతో వ్యాప్తంబై పలుమారు రక్తమును స్రవింపంజేయుచు మృదువుగనుండినదై నీటిబుగ్గవలె పైకిలేచినటువంటి మాంసము గలదై వేదనతోగూడియుండిన శల్యవ్రణమనంబడు.

కోష్ఠభేద లక్షణము.

శ్లో॥ త్వచోతీత్యసిరాదీని భిత్వావాపరిహృత్యవా।
కోష్ఠే ప్రతిష్ఠితం శల్యం కుర్యాదుక్తానుపద్రవాన్॥

తా. శల్య మేదుచర్మములకు లోభాగమున ప్రవేశించి నరములు మాంసములోని నరములు ఎముకలు వీనిని భిన్నముజేసికొని లేక భిన్నముసేయకగాని కోష్ఠమును జెందిన కోష్ఠభేదమని తెలియవలయు. దానియందు పైజెప్పబడిన శల్య వ్రణోపద్రవంబులు గలుగు.

అసాధ్యకోష్ఠభేద లక్షణము

శ్లో॥ తత్రాంత్రలోహితంపాండు శీతపాదకరాననమ్ ।
శీతోచ్ఛ్వాససంరక్తనేత్ర మానద్ధం పరివర్జయేత్ ॥

తా. ఎవనికి రక్తము లోన సంచితంబై పాండురవర్ణముగ కాళ్లు చేతులు చల్లగ నుండునో శ్వాసము చల్లగ వెడలునో నేత్రములెఱ్ఱనైయుండునో కడుపుబ్బరము గలిగి యుండునో అట్టివారు యమాలయంబున కేగుదురని తెలియవలయు.

మర్మక్షతసామాన్య లక్షణము.

శ్లో॥ భ్రమః ప్రలాపః పతనంప్రమోహో విచేష్టనంగ్లానిరథో
ష్ణతాచ । స్రస్తాంగతామూర్ఛ నమూర్ధ్వవాత స్తీవ్రారుజో
వాతకృతాశ్చతాస్తాః । మాంసోదకాభంరుధిరంచ గచ్ఛేత్స
ర్వేంద్రియార్థోపరమ స్తథైవ । దశార్ధసంఖ్యేష్వభివిక్షతే
షు సామాన్యతో మర్మసు లింగముక్తమ్ ॥

తా. భ్రమ కలుచుమాటలు భూమిమీపైబడుట యింద్రియ మనోమోహముగలుగుట కాళ్లుచేతులు విదలించుట బడలిక వుష్ణముగలుగుట అంగసంధు లూడినటుల వేదన గలుగుట మూర్ఛ మెగయూపిరి వాతజన్య తీవ్రపీడ గలుగుట, రక్తముమాంసముకడిగిన నీళ్ళవలె స్రవించుట సర్వేంద్రియ వ్యాపారము నశించుట యీ లక్షణములు సామాన్యముగ వుత్తరత్ర చెప్పంబడు మర్మములైన మాంస సిర స్నాయు అస్థిసంధులయొక్క క్షతములవలన గలుగు.

మర్మరహిత సిరావిద్ధ లక్షణము.

శ్లో॥ సురేంద్ర గోపప్రతిమం ప్రభూతం రక్తం స్రవేత్తత్ క్షయ
జశ్చవాయుః । కరోతిరోగా న్వివిధాన్యథోక్తాః సిరాసువి
ద్ధాస్వథవాక్షతాసు ॥

తా. సిరను బొడుచుటవలనగాని లేక దానియందు గాయముదగులుట వలన గాని యింద్రగోప పురుగువర్ణమువలె నెఱ్ఱనైనరక్తము మిక్కుటముగ స్రవించిన మర్మరహిత సిరావిద్ధమని తెలియవలయు. (మఱియు ఆరక్తక్షయమువలన వాతముప్రకోపించి పలువిధములైన ఆక్షేపకాదిరోగముల గలుగంజేయు.

స్నాయువిద్ధ లక్షణము.

శ్లో॥ కౌబ్జ్యంశరీరావయవావసాదః క్రియాస్వశక్తిస్తుములారుజ
శ్చ । చిరాద్వ్రణోరోహతియస్య చాపితంస్నాయు విద్ధంపు
రుషం వ్యవస్యేత్ ॥

తా. కుబ్జత్వము శరీరమునందు బడలిక పనిచేయుట కశక్తము కడు వేదనగలిగి గాయము దీర్ఘకాలముమీద మాంసపూరితంబైన స్నాయువిద్ధమని తెలియవలయు.

సంధివిద్ధ లక్షణము.

శ్లో॥ శోథాభివృద్ధిస్తుములారుజశ్చ బలక్షయః పర్వసుభేదశోథౌ।
క్షతేషుసంధిష్వచలాచలేషు స్యాత్సర్వకర్మో పరమశ్చలింగమ్ ॥

తా. చలనముగాని లేక అచలనముగాని గలసంధులయందు గాయముదగులుట వలన వాపుగలిగి వృద్ధిజెందుట మిక్కుటముగ వేదనగలుగుట సత్వముకొరవడుటసంధుల యందు భేదింపబడినటులనే పీడగలుగుట వాపుట యేపనిని జేయుటకుదోచకుండుట యీలక్షణములవలన సంధియందు గాయము తగిలినదని తెలియవలయు.

అస్థివిద్ధ లక్షణము.

శ్లో॥ ఘోరారుజోయస్య నిశాదినేషు సర్వాస్వవస్థాసుచ నైతి
శాంతిమ్ । భిషగ్విపశ్చిద్విదితార్థ సూత్ర స్తమస్థి విద్ధంపురు
షం వ్యవస్యేత్ ॥

తా. రేయుంబగలు భయంకరమైన పీడగలిగి జాగ్రతాది సర్వావస్థలయందు శాంతిజెందకుండిన వైద్యశాస్త్రవేత్తయగువాడు అస్థులయందు గాయము తగిలినదని తెలిసికొనవలయు.

సిరాది మర్మవిద్ధ లక్షణము.

శ్లో॥ యథాస్వమేతాని విభావయేచ్చ లింగాని మర్మస్వభితాడి
తేషు ॥

తా. సిరాదిమర్మస్థానములయం దభిఘాతముగలిగిన పూర్వోక్తభ్రమ ప్రలాపేత్యాది లక్షణములవలన తెలిసికొనవలయు మఱియు చకారమువలన యీ లక్షణంబులును సామాన్యలక్షణంబులును గలుగునని తెలియందగు.

మాంస మర్మవిద్ధ లక్షణము.

శ్లో॥ పాండుర్వివర్ణ స్స్పర్శితం నవేత్తి యోమాంసమర్మస్వభి
తాడితస్స్యాత్॥

తా. పాండురవర్ణము వైవర్ణ్యము స్పర్శజ్ఞాన శూన్యత గలవాడైయుండినమాంసమర్మమునందు గాయముగలిగినదని తెలియవలయు.

సర్వవ్రణోపద్రవములు.

శ్లో॥ విసర్పః పక్షఘాతశ్చ సిరాస్తంభోపతానకః ।
మోహోన్మాద వ్రణరుజా జ్వరస్తృష్ణా హనుగ్రహః ।
కాసశ్ఛర్ది రతీసారో హిక్కాశ్వాస స్సవేపథుః ।
షోడశోప ద్రవాః ప్రోక్తా వ్రణానాం వ్రణంతకైః॥

తా. విసర్పము పక్షఘాతము సిరాస్తంభనము అపతానకము మోహము వున్మాదము వ్రణమునందుపీడ జ్వరము దప్పి * హనుగ్రహము దగ్గు వాంతి అతిసారము యెక్కిళ్లు శ్వాసము వణుకు అని పదియారు వుపద్రవంబులు వ్రణములయందు గలుగునని వ్రణవేత్తలగువారు వచించెదరు.

ఆగంతుకవ్రణ చికిత్స.

శ్లో॥ యష్టీమధుకయుక్తేనకించిదుష్ణేన సర్పిషా। మత్వాగంతువ్ర
ణంవైద్యై ర్ఘృత క్షౌద్రసమన్వితమ్। శక్త్యాక్రియాప్రయో
క్తవ్యా పిత్తరక్తోష్మణా నిశి॥

తా. ఆగంతుక వ్రణమునందు అతిమధుర చూర్ణమును నేతిలోగలిపి యొకింత యుష్ణముజేసి లేపనము జేయవలయు. మరియు శక్త్యను గుణ్యముగ నొకింత పిత్తకర రక్తశోధనకర వుష్ణకర పదార్థములను నెయ్యి తేనె అనువాని యుక్తముగజేసి రాత్రులయం దుపచరింపవలయు.

ఆగంతుకవ్రణ సామాన్య చికిత్స.

శ్లో॥ బుధ్వాగంతు వ్రణంవైద్యో ఘృతక్షౌద్రసమన్వితామ్ ।
శీతాంక్రియాం చరే దాశు రక్తపిత్తోష్మనాశినీమ్॥

* హనుగ్రహమన— కటిమర్లు కిట్టికొనుట.

తా. వైద్యుడు ఆగంతుక వ్రణలక్షణమును బాగుగ నెఱింగి రక్త పిత్త వుష్ణనాశకర శీతకరక్రియలను నెయ్యి తేనె అనువాని యుక్తముగ జేయవలయు.

శ్లో॥ క్రుద్ధేసద్యోవ్రణేకుర్యాదూర్ధ్వంచా ధశ్చశోధనమ్ ।
లంఘనంచ బలంజ్ఞాత్వా భోజనాసృక్ప్రమోక్షణమ్॥

తా. ప్రకోపించియుండు ఆగంతుక వ్రణములయందు వమన విరేచన లంఘన భోజన రక్తమోక్షణముల వ్రణబలాను గుణ్యముగ జేయించవలయు.

గౌరాది ఘృతము.

శ్లో॥ గౌరాహరిద్రామంజిష్ఠా మాంసీమధుకమేవచ। ప్రపౌండరీ
కంహ్రీబేరంనతంముస్తంసచందనమ్ । జాతీనింబ పటోలంచ
కరంజంకటుక రోహిణీ। మధూచ్ఛిష్టం మధూకంచ మహా
మేదాతథైవచ। పంచవల్కలతోయేన ఘృతప్రస్థం విపాచ
యేత్ । ఏతద్గౌరాదికంసర్పి స్సర్వవ్రణవిశోధనమ్ । ఆగం
తుకాశ్చసహజా స్సుచి రోత్థాశ్చ యే వ్రణాః । నాడీవ్రణ
శ్చవిషమో నశ్యంత్యేవ నసంశయః॥

తా. గోరోచనము పసపు మంజిష్ఠి జటామాంసి అతిమధురము ప్రపౌండరీకము కురువేరు గ్రంధితగరము తుంగముస్తెలు చందనము జాజి వేప చేతిపొట్ల కానుగవిత్తులు కటుకరోహిణి మైనము యిప్ప మహామేద పంచవల్కములు వీనినిదంచి కషాయము కాచి అందొక ప్రస్థము నెయ్యిగలిపి ఘృతపక్వముకాచి లేపనముజేసిన సర్వవ్రణములు ఆగంతుకవ్రణములు సహజవ్రణములు దీర్ఘకాలముగనుండు వ్రణములు నాడీవ్రణములు దుష్టవ్రణములు వీనిని నిస్సంశయముగ హరింపంజేయు.

జాత్యాది తైలము.

శ్లో॥ జాతీనింబ పటోలానాం నక్తమాలస్యపల్లవాః । సిక్థంమధు
కం కుష్ఠంద్వేనిశే కటురోహిణి । మంజిష్ఠాపద్మకంలోధ్రమ
భయానీలముత్పలమ్ । తుత్థకంశారిబాబీజం నక్తమాలస్య
చక్షిపేత్ । ఏతానిసమభాగాని పిష్ట్వాతైలంవిపాచయేత్।
విషవ్రణ సముత్థేషు స్ఫోటకేషుచకచ్ఛుషు। కండూవిసర్ప
రోగేషుకీటదష్టేషుసర్వథా।సద్యశ్ఛిన్నప్రహారేషుదగ్ధవిద్ధక్ష

తేషుచ । నఖదంతక్షతేదేహే దుష్టమాంసావఘర్షణే। భక్షణార్థ మిదంతైలం హీదంశోధనరోపణమ్॥

తా. జాజియాకు వేపాకు చేతిపొట్లాకు కాసినగాకు మైనము అతిమధురము చంగల్వకోష్టు పసపు మానిపసపు కటుకరోహిణి మంజిష్ఠి పద్మకాష్ఠము లొద్దుగ కరక్కాయ నల్లకలువగడ్డలు మైలుతుత్తము సుగంధిపాలవేరు కానుగవిత్తులు వీనిని సమభాగములుగ గ్రహించినూరి కల్కముజేసి అందు తైలము గలిపి చిక్కగ కాచి సేవించిన విషమవ్రణము సర్వస్ఫోటకములు గజ్జి దురద విసర్పము పురుగుకాటు శస్త్రప్రహారము వలన తత్కాలమున గలిగిన గాయము కాలుటవలన గలిగిన గాయము పొడుచుటవలన గలిగిన గాయము నఖదంతములవలన గలిగిన గాయము శరీరమునందలి దుష్టమాంసమును ఛేదించుటవలన గలిగిన గాయము ఒరపిడివలన గాయము పరిశుద్ధమై మాంసపూరితంబయి మానును.

దూర్వాదితైలము.

శ్లో॥ దూర్వాస్వరససంసిద్ధం తైలంకింపిల్లకేనవా ।
దార్వీత్వచశ్చకల్కేనప్రధానం వ్రణరోపణమ్॥

తా. గరిక రసములోగాని కంపిల్ల రసములోగాని లేక మానిపసపు పట్టకల్కములోగాని తైలముగలిపి చిక్కగకాచి లేపముజేసిన వ్రణముమాని మాంసపూరితంబగు యిది శ్రేష్ఠంబయినది.

ఆమాశయ భేదోపచారము.

శ్లో॥ ఆమాశయస్థేరుధిరే వమనం పథ్యముచ్యతే।
పక్వాశయస్థేదేయంచ విరేచన మసంశయమ్ ॥

తా. గాయము తగులుటవలన ఆమాశయమునందు రక్తము జేరియుండిన వమనమును పక్వాశయమునందు రక్తముజేరియుండిన నిస్సంశయముగ విరేచనమును జేయింపవలయు.

విపరీతకమల్ల తైలము.

శ్లో॥ సిందూరకుష్ఠంవిషహింగురసోన చిత్రబాణాం ఘ్రిలాంగలికకల్కవిపక్వతైలమ్ । ప్రాసాదమంత్రహుతహుంకృదితుత్థఫేనఃక్లిన్న వ్రణప్రశమనో విపరీతమల్లః। ఖడ్గాభిఘాతగురుగండ మహోపదంశ। నాడీవ్రణవ్రణవిచర్చిక కుష్ఠపామాః॥ ఏతాన్నిహంతి విపరీతక మల్లనామతైలం యథేష్టశయనాసనభోజనస్య॥

తా. సిందూరము చంగల్వకోష్టు నాభి యింగువ వెల్లుల్లిపాయలు చిత్రమూలము తెల్లవెంపలి చెన్నచర్లగడ్డ హారిదళము మైలుతుత్తము పేలాలు నల్లమందు వీనిలో తైలముగలిపి కాచి వ్రణములయందు లేపనముజేసిన స్రావముగల వ్రణముల శమింపంజేయు మఱియు విపరీతమల్లకమను నీతైల లేపనమువలన కత్తిగాయము పెద్దగంటులు భయంకరమైన వుపదంశము నాడీవ్రణములు వ్రణము విచర్చిక కుష్ఠువు గజ్జి హరించు. దీనియందు పథ్యనియమములు లేవు.

సప్తవింశతి గుగ్గులము.

శ్లో॥ త్రికటు త్రిఫలాముస్తా విడంగామృతచిత్రకమ్ । పటోలం పిప్పలీమూలం హపుషా సురదారుచ । తుంబురుం పుష్కరం చవ్యవిశాలా రజనీద్వయమ్ । బిడం సౌవర్చలం క్షారం సైంధవం గజపిప్పలీ । యావంత్యేతాని సర్వాణి తావద్ద్విగుణగుగ్గులుః । కోలప్రమాణాంవటికాం భక్షయేన్మధునాసహ । కాసంశ్వాసం తథాశోఫ మర్శాంసిచ భగందరమ్ । హృచ్ఛూలం పార్శ్వశూలంచ కుక్షివస్తిగుదేరుజమ్। అశ్మరీ మూత్రకృచ్ఛ్రంచా ప్యాంత్రవృద్ధిం తథాకృమీన్। చిరజ్వరోప సృష్టానాం క్షతోపహతచేతసామ్। ఆనాహంచ తథోన్మాదంసర్వకుష్ఠోదరాణిచ। నాడీదుష్ట వ్రణాన్సర్వాన్ ప్రమేహాన్ శ్లీపదంతథా । ధన్వంతరికృతోహ్యేష స్సర్వరోగనిషూదనః । సప్తవింశతికోనామ గుగ్గులుః ప్రతితోమహాన్ ॥

తా. త్రికటుకములు త్రిఫలములు తుంగముస్తెలు వాము విడంగములు శుద్ధిజేసిన నాభి చిత్రమూలము చేదుపొట్ల మోడి బోడతరము దేవదారు ధనియాలు పుష్కరమూలము చెవ్యము వెట్టిపుచ్చ పసపు మానిపసపు బిడాలవణము సౌవర్చలవణము సర్జక్షారము యవక్షారము సైంధవలవణము యేనుగుపిప్పలి వీనిని సమభాగములుగ చూర్ణముజేసి

దానికిరెండింతలు శుద్ధిజేసిన గుగ్గిలమును గలిపి మర్దించి రేగుగింజంత మాత్రలుజేసి తేనెతో సేవించిన దగ్గుపుబ్బసము వాపు మూలవ్యాధి భగందరము బొమ్మసొప్పి పార్శ్వశూల లోకడుపు పొత్తికడుపు గుదము అనువాని యందలి శూల అశ్మరి మూత్రకృచ్ఛ్రము అంత్రవృద్ధి క్రిముల పురాణజ్వరము గాయము కడుపుబ్బరము వుబ్బాదము సర్వకుష్ఠవులు సర్వోదరములు దుష్టనాడీవ్రణములు ప్రమేహము శ్లీపదము వీనిని హరింపజేయు. ఇది సర్వరోగ వినాశనార్థంబై ధన్వంతరిచే జెప్పంబడియె. ఇది కడుశ్రేష్ఠంబయినది.

* నాడీవ్రణ నిదానము.

శ్లో॥ యశ్శోథమామమతిపక్వముపేక్షతేజ్ఞో యోవావ్రణంప్రచు
రపూయమసాధువృత్తః। అభ్యంతరంప్రవిశతిప్రవిదార్యతస్య
స్థానానిపూర్వవిహితానితతస్సపూయః। తస్యాతిమాత్రగమ
నాద్గతిరిష్యతేతు నాడీవయ ద్వహతితేన మతాతునాడీ॥

తా. మూర్ఖ మనుజుడు పండినవాపు నపక్వమనియెంచి యుపేక్షించుట వలనగాని లేక చీమునిండియుండు వ్రణము నుపేక్షించుటవలన గాని దానియందు చీము పూర్వోక్త త్వఙ్మాంసాదిక స్థానములంజెంది భేదించి మిక్కుటముగ లోనికేగుటవలన యేక మార్గముగలదై దానివలన చీము నాడివలె గారుచుండిన నాడీవ్రణమనంబడు.

నాడీవ్రణ భేదములు.

శ్లో॥ దోషైః ప్రిభిర్భవతిసా పృథగేకశశ్చసం మూర్ఛితైరపిచ
శల్యనిమిత్తతోన్యా॥

తా. నాడీవ్రణము వాత పిత్త శ్లేష్మ సన్నిపాత శల్యజమువలన ౫ విధంబులు.

వాతనాడీవ్రణ లక్షణములు.

శ్లో॥ తత్రానిలాత్పరుష సూక్ష్మముఖీ సశూలా ఫేనానువిద్ధమధి
కం స్రవతిక్షపాసు॥

తా. ముఖము రూక్షముగ సన్నగనుండుట శూలగలుగుట రాత్రులయందుమఱుగుతోగూడిన స్రావము మిక్కుటముగ గలుగుట యీ లక్షణములుగలది వాతనాడీవ్రణమని తెలియవలయు.

---

* నాడీవ్రణమన—వారిపురుపు.

పిత్తనాడీవ్రణ లక్షణము.

శ్లో॥ పిత్తాత్తుతృడ్జ్వరకరీ పరిదాహయుక్తా పీతంస్రవత్యధికముష్ణ
మహస్సుచాపి॥

తా. దప్పి జ్వరము దాహముగలుగుట చీము పసపువర్ణము వుష్ణముగలదైపగటి యందధికముగ స్రవించుట యీ లక్షణములుగలది పిత్తనాడీవ్రణమని తెలియవలయు.

కఫజనాడీవ్రణ లక్షణము.

శ్లో॥ జ్ఞేయాకఫాద్బహుఘనార్జున పిచ్ఛిలాస్రాస్తబ్ధాసకండురరు
జారజనీప్రవృద్ధా॥

తా. చీముగట్టిగ తెల్లగ బంకగ వెడలుట జడముగనుండుట దురద పీడగలుగుట రాత్రులయందధికముగ చీముస్రవించుట యీ లక్షణములుకలది శ్లేష్మజ నాడీ వ్రణమని తెలియవలయు.

శల్యజనాడీవ్రణ లక్షణము.

శ్లో॥ నష్టంకథంచిదనుమార్గముదీరితేషు స్థానేషు శల్యమచిరేణ
గతిం కరోతి। సాఫేనిలం మథితముష్ణ మసృగ్విమిశ్రం స్రా
వంకరోతి సహసా సరుజంచ నిత్యమ్॥

తా. కంటకాదిశల్యములు చర్మము మొదలగువానియందు బ్రవేశించి యగుపడక నియమములైన వేగక్షయాది కారణ రహితంబులై సూక్ష్మమార్గముగలవై శల్యజ వ్రణమును గలుగంజేయు. దానియందు స్రావము నుఱుగుగ వేడిగ రక్తయుక్తముగ వెడలుటయేగాక మథించ బడినటుల పోట్లును గలిగియుండు.

సన్నిపాతజనాడీవ్రణ లక్షణము.

శ్లో॥ దాహజ్వర శ్వసనమూర్ఛనవక్త్రశోషా యస్యాంభవంతి వి
హితానిచ లక్షణాని। తామాదిశేత్పవనపిత్తకఫ ప్రకోపా
ద్ఘోరామసుక్షయకరీ మివకాళరాత్రిమ్॥

తా. దాహము జ్వరము శ్వాసము మూర్ఛ నోరెండుట అనులక్షణంబులును పూర్వోక్త వాత పిత్త కఫప్రకోపమువలన గలిగెడి లక్షణంబులును గూడియుండిన సన్ని

పాతజ నాడీవ్రణమని తెలియవలయును. ఇది భయంకరమై ప్రాణములహరింపంజేయుట యందు కాళరాత్రితో సమానంబైయుండు.

నాడీవ్రణసాధ్యాసాధ్య లక్షణము.

శ్లో॥ నాడీత్రిదోష ప్రభవా నసిధ్యే చ్ఛేషాశ్చతస్రః ఖలుయత్న
సాధ్యాః॥

తా. సన్నిపాతజ నాడీవ్రణం బసాధ్యము. తక్కినవి నాలుగును యత్నమువలన సాధ్యంబులగును.

నాడీవ్రణ సామాన్యచికిత్స.

శ్లో॥ నాడీనాం గతిమన్విష్య శస్త్రేణోత్పాట్య కర్మవిత్ ।
సర్వవ్రణ క్రమంకుర్యా చ్ఛోధనా రోపణాదికమ్ ।
కృశదుర్బల భీరూణాం నాడీమర్మా శ్రితాతుయా ।
క్షారమాత్రేణ సంఛిద్యా న్నశ స్త్రేణ కదాచన॥

తా. బుద్ధిమంతుడగు వైద్యుడు నాడిగతి నెఱింగి శస్త్రముచే దానింజీల్చి సర్వవ్రణములయందు జేయునటులనే శోధన రోపణాదిక క్రియలం జేయుదలయు. మఱియు కృశత్వముగ సత్వహాని భయముగలవారలకు జనించిన నాడీవ్రణమును మర్మస్థలము లయందు జనించిన నాడీవ్రణమును క్షారమువలన ఛేదనము జేయవలయునేగాని శస్త్రము వలన నెపుడును ఛేదనము జేయుంజనదు.

వాతనాడీవ్రణ చికిత్సాక్రమము.

శ్లో॥ నాడీం వాతకృతాంసాధు పాటితాం లేఖయే ద్భిషక్ ।
ప్రత్యక్పుష్పీ ఫలయుతై స్తిలైః పిష్టైః ప్రలేపయేత్॥

తా. వాతజనాడీవ్రణమును శస్త్రముతోజీల్చి లేఖన క్రియంజేసి దానిపై తెల్లయుత్తరేణువిత్తులను నువ్వులనునూరి లేపనము జేయవలయు.

పిత్తజనాడీవ్రణమునకు తిలాదిలేపము.

శ్లో॥ పైత్తికం తిలమంజిష్ఠా నాగదంతీ నిశాహ్వయైః॥

తా. పిత్తజనాడీవ్రణమునందు నువ్వులు మంజిష్ఠ నాగదంతి పసుపు వీనినినూరి లేపనము సేయవలయు.

కఫజనాడీవ్రణమునకు తిలాదిలేపము.

శ్లో॥ శ్లైష్మికం తిలయష్ట్యాహ్వానికుంభార్కష్టసైంధవైః॥

తా. కఫజనాడీ వ్రణమునందు నువ్వులు అతిమధురము నాగదంతి వేప సైంధవలవణము వీనిని నూరి లేపనము సేయవలయు.

శల్యనాడీవ్రణమునకు తిలాదిలేపము.

శ్లో॥ శల్యజాంతిలమంజిష్ఠామధ్వాజ్యైర్లేపయేన్ముహుః॥

తా. శల్యనాడీవ్రణమునందు నువ్వులు మంజిష్టి వీనిని తేనె నేతితోగాని నూరి పలుమారు లేపనము సేయవలయు.

నాడీవ్రణ చికిత్స.

శ్లో॥ ఆదాభగ్నంవిధిత్వాతు సేచయేచ్ఛీతవారిణా ।
పంకేనా లేపనం కార్యంబంధనంచకుశాన్వితమ్ ।
ఆలేపనార్థంమంజిష్ఠా మధుకంచామ్లపేషితమ్ ।
శతధౌతఘృతోన్మిశ్రం శాలిపిష్టంచ లేపనమ్।
నాడీనాంగతిమన్విష్యశస్త్రేణోత్పాట్యకర్మవిత్ ॥

తా. అభిఘాతాదికములవలన యెముకలువిరిగిన దానిపై తొలుత శీతోదకమును బోసి తదనంతరము శస్త్రాదికములతో సిరలకపాయము గలుగకుండునటుల శరీరమున గుచ్చికొనియుండు శల్యములయుక్తితో దీసి దానిపై యెఱ్ఱమన్నును బూసిదర్భలనునిచి కట్టుగట్టి పిదప మంజిష్ఠిని అతిమధురమును నిమ్మపండ్లరసముతో నూరి లేపనముజేసి పిదప 100 మార్లు కడుగబడిన నేతితో బియ్యపు పిండిని గలిపి లేపనము జేయవలయు.

జాత్యాదివర్తి.

శ్లో॥ జాత్యర్కశమ్యాకకరంజదంతీ సింధూత్థ సౌవర్చలయావ
శూకైః।వర్తిఃకృతాహంత్యచిరేణనాడీంస్నుక్షీరపిష్ట్వాసహ
సైంధవేన॥

తా. జాజి జిల్లేడు రేల క్రానుగ దంతివేరు సైంధవలవణము సౌవర్చలవణము యవక్షారము వీని నుదకముతోనూరి వస్త్రమునకు బట్టించి వర్తిజేసిగాని లేక జెముడు పాలతో సైంధవలవణమును నూరి వర్తిజేసిగాని వ్రణమునందునిచిన నాడీవ్రణము శీఘ్రముగ హరించు.

నిర్గుండీ తైలము.

శ్లో॥ సమూలపత్రాంనిర్గుండీం పీడయిత్వారసేనతు।
తేనసిద్ధంసమంతైలంనాడీదుష్టవ్రణాపహమ్ ॥

తా. వావిలిసమూలమునుదంచి రసమునుదీసి దానికిసమముగ నూనెగలిపి తైలపక్వముగకాచి లేపనముజేసిన దుష్టనాడీవ్రణము హరించు.

నరాస్థి తైలము.

శ్లో॥ నరాస్థితైలలేపేనస్ఫుటితిశ్వయ్యతిర్వణః ॥

తా. మనుజునియొక్క యెముకలనూనెను లేపనముజేసిన వ్రణము పగిలియెండును.

విడంగాది గుగ్గులు.

శ్లో॥ విడంగత్రిఫలావ్యోష చూర్ణం గుగ్గులునా సమమ్ ।
సర్పిషాంవటికాంకుర్యాత్ఖాదేద్వాహితభోజనః ।
దుష్టవ్రణాపచిమేహా కుష్ఠనాడీవిశోధనః॥

తా. వాయువిడంగములు త్రిఫలములు త్రికటుకములు వీనిని చూర్ణముజేసి దీనికి సమముగ శుద్ధిజేసిన గుగ్గిలము గలిపి నేతితో మర్దించి యుండలుజేసి సేవించిన దుష్టవ్రణము అపచి మేహము కుష్ఠువు నాడీవ్రణము హరించు. దీనియందు చప్పిడి పథ్యము నాచరింపవలయు.

ఆరగ్వధాది వర్తి.

శ్లో॥ ఆరగ్వధనిశాకాలచూర్ణాజ్యక్షౌద్రసంయుతా ।
సూత్రవర్తిర్వ్రణేయోజ్యా శోధనీగతినాశినీ॥

తా. రేల పసపు రేగుకాయ వీనిని చూర్ణముజేసి నెయ్యి తేనె గలిపి దానిలో నూలుతో జేసిన వర్తినిదడిపి వ్రణములో నునిచిన వ్రణశుద్ధంబై దానిగతి హరించు.

గుగ్గుల్వాది లేపము.

శ్లో॥ గుగ్గులుస్త్రిఫలావ్యోషై స్సమాంశైశ్చాజ్యయోజితః ।
నాడీదుష్టవ్రణంచాపి జయేదపిభగందరమ్॥

తా. శుద్ధిజేసిన మహిసాక్షి గుగ్గిలము త్రిఫలములు త్రికటుకములు వీనిని సమభాగములుగ ఖల్వములో నునిచి నేతితోనూరి లేపనముజేసిన దుష్టనాడీ వ్రణమును భగందరమును హరింపంజేయు.

సర్వవ్రణములయందు పథ్యము.

శ్లో॥ యవషష్టికగోధూమ పురాణాసితశాలయః । మసూరతువరీముద్గయూషశ్చమధుశర్కరాః । విలేపీలాజమండశ్చ జాంగలామృగపక్షిణః । ఘృతంతైలంపటోలంచ వేత్రాగ్రంబాలమూలకమ్। వార్తాకంకారవేల్లంచకర్కోటంతండులీయకమ్। ఏతత్పథ్యంనరైస్సేవ్యం యథావస్థంయథామలమ్ । వ్రణశోధేవ్రణేసద్యోవ్రణేనాడీవ్రణేషుచ ॥

తా. యవలు 60 దినములకు ఫలించిన వడ్లబియ్యము గోధుమలు నల్లని వ్రాతబియ్యము చిరుసెనగలు కందులు పెసలు అనువాని యూషము తేనె పంచదార విలేపి పేలాలయొక్క మండము జాంగల దేశములోని పశుపక్షిమాంసము నెయ్యి నూనె పొట్లకాయ వెదురుమొలక లేతముల్లంగి వంకాయ కాకరకాయ మట్టుకాకరకాయ చిర్రికూర యివి వ్రణశోధనము వ్రణము సద్యోవ్రణము నాడీవ్రణము అనువాని యందు పథ్యకరంబులు. అట్లగుటంజేసివానినాయారోగావస్థాభేదముల దోషభేదముల నెఱింగి యథాయోగ్యముగ పథ్యమునందునిచి కొనవలయు.

వ్రణములయందపథ్యము.

శ్లో॥ రూక్షామ్లశీతంలవణంవ్యవాయ మాయాసముచ్చైఃపరిభాషణంచ । ప్రియాసమాలోకనమహ్నినిద్రాంప్రజాగరంచంక్రమణంనితాంతమ్।శోకంవిరుద్ధాశనముంబుపానంతాంబూలశాకానిచపత్రవంతి । అజాంగలంమాంస మసాత్మ్యమన్నం వివర్జయేత్తంసతతంప్రయత్నాత్ ।

తా. రూక్షము పులుసు శీతలము వుప్పుగల రసములు మైథునము శ్రమ బిగ్గరగ మాటలాడుట స్త్రీలంజూచుట పగటినిద్ర రాత్రులయందు జాగరణము కడుసంచారము శోకము విరుద్ధాశనము వుదకపానము విడెము ఆకుకూరలు జలచరజంతుమాంసము శరీర ప్రకృతి కనుగుణముగాని యన్నము యివి యన్నియు వ్రణముల యందపథ్య కరంబు లగుటచే వానిని ప్రయత్న పూర్వకముగ వర్జింపవలయు.

అగ్నిదగ్ధవ్రణ నిదానము.

వాక్యమ్॥ తత్ర స్నిగ్ధంరూక్షం వాశ్రిత్యద్రవ్యమగ్నిర్దహతి । అగ్ని సంతప్తోహి స్నేహస్సూక్ష్మమార్గానుసారిత్వాత్ । త్వగాదీన నుప్రవిశ్యాశుదహతి॥ తస్మా త్స్నేహదగ్ధే ధికారుజోభవంతి॥ తత్రప్లుష్టందుర్దగ్ధంసమ్యగ్దగ్ధం మతిదగ్ధంచేతి చతుర్విధం భవ త్యగ్నిదగ్ధమ్ ॥

తా. అగ్నిస్నిగ్ధ రూక్షద్రవ్యాశ్రితంబై దహనము సేయును మరియు అగ్నిచే తపింపబడిన తైలము సూక్ష్మమార్గములవలన (అనగా రోమకూపములవలన) త్వఙ్మాంసాది సప్తధాతువుల యందు బ్రవేశించి శీఘ్రముగ దహింపంజేయు. కావున స్నేహ దగ్ధమున అధికమైన వేదనగలుగుట ఆయగ్నిదగ్ధము ప్లుష్టము దుర్దగ్ధము సమ్యగ్దగ్ధము అతిదగ్ధము అని 4 విధంబులు.

విశేషజ్ఞానము.

శ్లో॥ తత్రవివర్ణమాత్రంప్లుష్య తేతత్ప్లుష్టమ్॥ యత్రోత్తిష్ఠంతిస్ఫో టాస్తీవ్రదాహవేదనాశ్చిరాచ్చోప శామ్యంతి తద్దుర్దగ్ధమ్ । సమ్యగ్దగ్ధ మవగాఢంతాళఫలవర్ణం సుస్థితం పూర్వలక్షణ యుక్తమ్ । అతిదగ్ధంతు త్వఙ్మాంసావలంబన గాత్రవిశ్లేషణ సిరాస్నాయు సంధ్యస్థివ్యాపాదేనాతి మాత్ర వేదనా జ్వర దాహపిపాసా మూర్ఛాశ్వాసోప ద్రవాభవంతి । ఇతిప్లుష్టా దిభేదేన వహ్నిదగ్ధ శ్చతుర్విధో వ్రణోభవతి॥

తా. అందు చర్మము వివర్ణంబగువరకు కాలిన ప్లుష్టమనియు కాలిన దానిపై బొబ్బలుగలిగి తీవ్రదాహవేదనాయుక్తంబై దీర్ఘకాలముమీద శాంతిజెందిన దుర్దగ్ధ మనియు లోతైన మూలముగలదై తాటిపండుతో తుల్యమైన వర్ణముగలదై బొబ్బలతో

వ్యాప్తంబై కడుదాహవేదనాయుక్తంబై యుండిన సమ్యగ్దగ్ధమనియు చర్మమాంసముల దహింపంజేయుటచే వానినూడునటులంజేసి సిరలు స్నాయువులు సంధులు అస్థులును వానింజెరచి కడువేదనను జ్వరమును మంటను దప్పిని మూర్ఛను శ్వాసమును గలుగం జేసిన అతిదగ్ధమనియు తెలియవలయు. ఈభేదములవలన అగ్నిదగ్ధవ్రణము 4 విధంబులు.

అగ్నిదగ్ధవ్రణ చికిత్స.

శ్లో॥ ప్లుష్టస్యాగ్ని ప్రశమనే కార్యముష్ణం తథౌషధమ్ । శీతా ముష్ణాం చ దుర్దగ్ధే క్రియాం కుర్యాత్తతః పునః॥ ఘృతాలేపన సేకాంస్తు శీతాన్యే వాస్య కారయేత్ । అతిదగ్ధే విశీర్ణాని మాంసాన్యుద్ధృత్యశీతలామ్॥ క్రియాంకుర్యాచ్చ తాంకాలే శాలితండుల ఖండనైః । తిందుక్యాశ్చ కషాయైర్వా ఘృత మిశ్రైః ప్రలేపయేత్ । సమ్యగ్దగ్ధేతు గాక్షీరి ప్లక్షచందన గైరికైః॥ సామృతైస్సర్పిషాయుక్తై రాలేపంగార యేద్భిషక్॥

తా. ప్లుష్టాగ్నిశమనార్థంబై వుష్ణకరౌషధముల లేపనము సేయవలయు. దుర్దగ్ధమున శీతకర క్రియలనుగాని లేక వుష్ణకర క్రియలనుగానిచేసి తదనంతరము ఘృతాదుల యొక్క లేపనము సేచనము మొదలగు శీతకర క్రియలను జేయవలయు. అతిదగ్ధమున శిథిలంబై వ్రేలుచుండు మాంసమును ఛేదించి శీతకరక్రియను వరిబియ్యపుపిండిని నల్లతుమికిపట్ట కషాయముతో డంజేర్చి నేతినిగలిపి లేపనమును జేయవలయు. సమ్యగ్దగ్ధమున వెదురుప్ప మఱ్ఱి చందనము కావిరాయి తిప్పతీగె అనువాని కల్కములో నెయ్యిగలిపి కాచి లేపనము సేయవలయు.

పథ్యాది లేపము.

శ్లో॥ పథ్యాకర్ద మజీరక మధుసిక్థకసర్జ మిశ్రితో లేపః ।
గవ్యం ఘృతమపహరతీహ పావక జనితం వ్రణం సద్యః ॥

తా. కరక్కాయ బురద జీలకఱ్ఱ అతిమధురము మైనము గుగ్గిలము వీనిని నూరి గాని లేక ఆవునేతినిగాని లేపనముజేసిన అగ్నిదగ్ధవ్రణము శమించు.

సుధాది లేపము.

శ్లో॥ సుధాంపురాతనీంపథ్యో నారికేళ పరిపేషితామ్ ।
లేపనంతైల దగ్ధస్యపిస్ఫోటవ్యాధి నాశనమ్॥

తా. ప్రాతనున్నమును వెలుగుమీది తేటనీరుతోనూరి లేపనముజేసిన వేడి నూనె వలన గలిగిన బొబ్బలు మానును.

దగ్ధయవ చూర్ణము.

శ్లో॥ దగ్ధయవభస్మచూర్ణం తిలతైలాక్తం ప్రలేపనాదచిరాత్।
హరతి శిఖిదాహదగ్ధంభూయోభ్యంగా ద్వ్రణంచాశు॥

తా. యవలనుగాల్చి మసిజేసి నువ్వులనూనెలోగలిపి పలుమారు లేపనము జేసిన అగ్నిదగ్ధవ్రణము శీఘ్రముగ మానును.

చందనాది తైలము.

శ్లో॥ చందనం వటశృంగాశ్చమంజిష్ఠామధుకంతథా। ప్రపౌండరీకం
దూర్వాచ పతంగం ధాతకీ తథా। ఏతైస్తైలంవిపక్తవ్యంగో
క్షీరేణ సమాయుతం। అగ్నిదగ్ధేవ్రణేశ్రేష్ఠం తత్క్షణాద్రో
పణం పరమ్॥

తా. చందనము మఱ్ఱియూడకొనలు మంజిష్ఠి అతిమధురము ప్రపౌండరీకము గరిక రసకర్పూరము ఆరెపువ్వు అనువాని కల్కములో ఆవుపాలు నూనెగలిపి చిక్కగ తైలము కాచి లేపనముజేసిన అగ్నిదగ్ధవ్రణము తత్క్షణమున మాంసపూరితంబై మానును.

పటోలాది తైలము.

శ్లో॥ సిద్ధంకషాయకల్కాభ్యాంపటోల్యాఃకటుతైలకమ్।
దగ్ధవ్రణరుజాస్రావదాహ విస్ఫోటనాశనమ్॥

తా. చేదుపొట్ల కషాయములోగాని లేక దాని కల్కములోగాని తెల్లావనూనెనుగలిపి చిక్కగకాచి లేపనముజేసిన అగ్నిదగ్ధవ్రణమునందలి పీడ స్రావము మంటలు బొబ్బలు వీనిని హరింపంజేయు.

మధూచ్ఛిష్టాది తైలము.

శ్లో॥ మధూచ్ఛిష్టంసమధుకంలోధ్రం సర్జరసంతథా।
మూర్వాచందనమంజిష్ఠంపిష్ట్వా సర్పిర్విపాచయేత్।
సర్వేషామగ్నిదగ్ధానాం వ్రణరోపణముత్తమమ్॥

తా. మైనము అతిమధురము లొద్దుగ గుగ్గిలము గరిక చందనము మంజిష్ఠి అనువాని కల్కములో నెయ్యిగలిపి చిక్కగకాచి లేపనముజేసిన అగ్నిదగ్ధవ్రణములన్నియు మాంసపూరితంబులై మానును.

లూతవ్రణ లక్షణము.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] భ్రమశ్వాసజ్వరం దాహమూర్ఛాఘూ
ర్ణం సకంపనం। శూలాందృష్టి ర్మహారౌద్రంలూతాః కుర్వ
న్తి దేహినామ్॥

తా. భ్రమ వుబ్బసము జ్వరము దాహము మూర్ఛగలుగుట ఒడలు తిరుగుట శరీరము వణకుట శూల కడుభయంకరమైన దృష్టిగలుగుట యీ లక్షణములుగలది లూతవ్రణమని తెలియవలయు. (దీనియందు వాత పైత్త శ్లేష్మ త్రిదోష భేదంబులు గలిగియుండు.)

త్రిదోషజ లూత లక్షణము.

శ్లో॥ భ్రువోర్మధ్యే గళే హస్తే స్తనేకంఠేచమూర్ధని।
హృదిపృష్ఠే మర్మణిచ లూతస్స్యాత్తు త్రిదోషజః।
అసాధ్యా కష్టసాధ్యావా జ్ఞాత్వావైద్య ఉపాచరేత్॥

తా. కనుబొమలయొక్క మధ్యప్రదేశము గళము హస్తములు స్తనములు కంఠము శిరను హృదయము వీపు అను మర్మస్థలములయందు వ్రణములు జనించిన త్రిదోష లూతయని తెలియవలయు. వీనియొక్క అసాధ్య కష్టసాధ్యముల నెఱింగి వైద్యుడు చికిత్సింపవలయు.

అసాధ్యలూత లక్షణము.

శ్లో॥ పక్వజంబూ ఫలాకారం తథారక్తం స్రవేద్యది।
దంతోష్ఠం శ్యామలం యస్య లూతదోషీ నజీవతి।
తథాపి తస్యకర్తవ్యా చికిత్సా జీవితావధి॥

తా. నేరేడుపండు వర్ణముగలదై రక్తమును గార్చుచు దంతములు పెదవి నల్లనైయుండిన అట్టిలూతరోగి మృతిజెందునని తెలియవలయు. ఐనను జీవించియుండువరకు చికిత్సంజేయవలయు.

వాతలూత చికిత్స.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] ఉత్పలం చందనంకుష్ఠం జీవంతీం శుంఠి పాటలామ్। మదనం బిల్వ నిర్గుండీ దమనం బ్రహ్మదండికామ్। నఖంచ తగరంచైవ వేతసం వరుణంతథా। జలేపిష్ట్వా ప్రలేపోయం వాతలూత నివారణమ్॥

తా. నల్లకలువ శ్రీగంధము చంగల్వకోష్టు మనుబాల శొంఠి కలిగొట్టు బ్రమంగ వేరు మారేడు వావిలి దవనము బ్రహ్మదండి నఖము గ్రంధితగరము ప్రబ్బలి పులిమిడి వీనిని సమభాగములుగ నుదకముతో నూరి లేపనముజేసిన వాతలూత వ్రణము హరించు.

వాతలూతకు లాంగల్యాది లేపము.

శ్లో॥ లాంగలీ భానుమూలంచ గ్రహధూమాజమూత్రకమ్।
దుత్తూరస్య ఫలేక్షిప్త్వా లేపోలూతవినాశకృత్॥

తా. చన్నచర్లగడ్డ జిల్లేడువేరు కరుధూపము వీనిని మేకపంచితముతో నూరి వుమ్మెత్తకాయలోనునిచి పుటంబిడి నూరిలేపనముజేసిన వాతలూతవ్రణము మానును.

పైత్తలూత చందనాది లేపము.

శ్లో॥ [ఆయుర్వేదే] చందనం చోత్పలం ముస్తాం లాంగలీం శుంఠి రేణుకామ్। వాలుకం మధుయష్టించ కుసుంభ వల్కలాస్థితమ్। తుల్యం పిష్ట్వా జలైర్లేపః పిత్తలూతప్రశాంతయే॥

తా. చందనము నల్లకలువదుంపలు తుంగముస్తెలు చన్నచర్లగడ్డ శొంఠి రేణుకలు కూతురుబుడచు యష్టిమధుకము కుసుంబపట్టు వీనిని సమభాగములుగ నుదకముతో నూరి లేపనముజేసిన పైత్తలూతవ్రణము మానును.

శ్లేష్మలూతకు శ్లేష్మాటకాది లేపము.

శ్లో॥ [చరకే] శ్లేష్మాట శారిబా ముస్తా వరుణంనాగపుష్పికామ్।
వహ్నిపాటల పాఠాశ్చపలంవంశత్వచంసమమ్।
జలైః పిష్ట్వా ప్రలేపోయం కఫలూత ప్రశాంతయే॥

తా. విరిగిచెక్క గూడపాల తుంగముస్తెలు పులిమిడి నాగసంపంగి చిత్రమూలము కలిగొట్టు చిరుబొద్ది వీనిని సమభాగములుగ చూర్ణముజేసి దీనికి సమముగ వెదురు పీచుగలిపి వుష్ణోదకముతో నూరి లేపనముజేసిన శ్లేష్మ లూతవ్రణము మానును.

త్రిదోషజలూతకు మదనాది లేపము.

శ్లో॥ మలంకౌక్కుటపారావం హింగూ మదన తాళకమ్। వంశత్వగ్గిరకర్ణించ రేణుకంచమనశ్శిలామ్। జలేపిష్ట్వా ప్రలేపోయం లూతం హంతి త్రిదోషజమ్॥

తా. కోడివిష్ఠము పావురపిట్టవిష్ఠము యింగువ బ్రమంగవేరు హరిదళము వెదురు పీచు తెల్లగంటెన రేణుకలు మణిశిల వీనిని సమభాగములుగ నుష్ణోదకముతో నూరి లేపనముజేసిన త్రిదోషజ లూతవ్రణము మానును.

జ్యోతిష్మతీ లేపము.

శ్లో॥ జ్యోతిష్మతీంచకర్కోటీ పల్లవంపేషయేజ్జలైః।
లేపోలూతాన్నిహంత్యాశు సప్తరాత్రైర్నసంశయః॥

తా. వెక్కుడుతీగ దావరదంగిచిగుళ్ళు లేక చేదుబీరచిగుళ్ళు వీని నుష్ణోదకముతో నూరి 7 దినములు లేపనముజేసిన త్రిదోష లూతవ్రణము నిస్సంశయముగ శీఘ్రముగ మానును.

సర్పాక్షీ లేపము.

శ్లో॥ నరమూత్రేణసర్పాక్షీం పిష్ట్వాలేపంతుకారయేత్।
అసాధ్యాంసాధయేల్లూతాం త్రిదోషోత్థాం వినిర్దిశేత్॥

తా. సర్పాక్షిమూలమును నరమూత్రముతో నూరి లేపనముజేసిన అసాధ్యమైన త్రిదోష లూతవ్రణము మానును.

గోజిహ్వాది లేపము.

శ్లో॥ గోజిహ్వాపల్లవాఃపాఠా మూలంతోయేనపేషయేత్
లేపేననాశయేల్లూత మసాధ్యాంవిషజిహ్వికామ్॥

తా. బరికెంకచిగుళ్ళు చిరుబొద్దివేరు వీని నుష్ణోదకముతో నూరి లేపనము జేసిన అసాధ్యమైన త్రిదోష లూతవ్రణము విషజిహ్వక మానును.

(జాజికాయ జాపత్రి పిప్పలి మోడి లవంగములు కాచు వోమము ఖురాసాని వోమము వీనిని సమభాగములుగ ఖల్వములోనునిచి 1 తులము రసకర్పూరము గలిపి వృష్టోదకముతో మర్దించి 2 వీసములయెత్తు రసకర్పూరము తూగునటుల మాత్రలుజేసి 2 మండలములు ప్రాతస్సాయంకాలముల నొక్కొక్కమాత్రచొప్పున ఆవునేతితో సేవించిన సర్వలూతవ్రణములు భగందరము గండమాల మేహవ్రణములు మొదలగు సర్వవ్రణములు హరించు. ఈ యౌషధసేవనకాలంబున చప్పిడివంటకమును భుజింపవలయు మఱియు భగందరవ్రణనివారణార్థంబై చెప్పంబడియుండు రవితాండవరసమును కాలాగ్నిరుద్రరసమును రసకర్పూరమును లూతవ్రణములయందును బ్రయోగింపందగు.)

(ఓం నమో భగవతే రుద్రాయ ఓంసురా మహద్విషమదనివహ హుం సురసుర అప్పహేసేనిక ప్రచసూద హానూవచమాను రహణాంస్వాహా॥ అనుమంత్రముతో లూతవ్రణములను మంత్రింపవలయు. మఱియు సర్వౌషధముల నొసంగునపు డామంత్రమునే బఠింపవలయు.)

భుజపత్ర బంధము.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] కుంకుమంచందనంక్షీరైః పిష్ట్వామంత్రి
మిదంలిఖేత్ । భూర్జపత్రేచతద్ధార్యం గళేవాబాహుమూల
కే । లూతాః హంతినసందేహో బంధయేచ్ఛ్వేతసూ
త్రకైః ॥

తా. కుంకుమ శ్రీగంధము వీనిని పాలతోనూరి భుజపత్రపాళుపై పైజెప్పబడిన మంత్రమునువ్రాసి దానిని మడచి తెల్లదారమున బంధించి మెడయందుగాని లేక సందిటియందుగాని గట్టికొనిన సర్వలూతవ్రణములు నిస్సంశయముగ హరించు.

* చల్ది చికిత్స.

క॥ మురదారుసింగువెన్నయు । సరవిగ మర్దించివేడ్కఁ జయ్యన
ధరణి । న్నరులకుఁ బ్రామినయప్పుడె । సురుచిరముగ మాను
మురికిపొన్నరు లెల్లన్ ॥

క॥ ఆదొండవేరుగంధము । పాడుగనావాలముద్దభక్షణచేయన్ ।
శేదేశునికృపచేతను । నాదములేనట్టికప్పునాగురుమానున్ ॥

* చల్దియన—మురికిపొన్నారి.

మర్కటీ రోగోత్పత్తి.

శ్లో॥ [నిత్యనాథీయే] దేవేషుభావమానేషు హ్యంధకాసురసం
యుగే। రుద్రకోపానలోత్పన్నా మర్కట్యా వేదనోత్కటాః ॥

తా. తొల్లిదేవతలు అంధకాసురునితో యుద్ధముజేసినపుడు పరాజితులైనందున రుద్రకోపాగ్నివలన అత్యుత్పాతమైన వేదనగల మర్కటీరోగములు జనించె. అవెవ్వియనిన.—

మర్కటీరోగ భేదములు.

శ్లో॥ జిహ్వికా పద్మినీ నందా వాసినీ మోహినీ తథా ।
దాహినీ కాళరాత్రీచ క్షోభిణీ చాష్టసంఖ్యయా ॥

తా. జిహ్వక పద్మిని నంద వాసిని మోహిని దాహిని కాళరాత్రి క్షోభిణి అన మర్కటీరోగములు 8 విధంబులు.

జిహ్వికామర్కటీలక్షణము తచ్చికిత్స.

శ్లో॥ సిద్ధార్థసదృశాకార జిహ్వికానామమర్కటీ।
తృణధాన్యనిశాదార్వీపిష్ట్వాతండులవారిణా ।
తథాతస్యప్రదాతవ్యో లేపోయంవిషనాశనః ।
మంత్రేణశంభుదేవస్య దినేసోహంతితద్విషమ్ ॥

తా. తెల్లావాలవలె తెల్లనిపొక్కులు జనించిన జిహ్వికయను పేరంబరగు మర్కటి యనంబడు. దానియందు దూసరిబియ్యము పసపు మ్రానిపసపు అనువానిని సమభాగములుగ పసిగడుగుతో నూరి "ఓం హ్రాం హ్రీం ఫట్ స్వాహా" అను శంభుదేవ మంత్రముతో నభిమంత్రించి లేపనముజేసిన జిహ్వికయను మర్కటీరోగముయొక్క విష మొకదినములో మానును.

పద్మినీమర్కటీ లక్షణము.

శ్లో॥ రక్తదర్దురసంకాశం గాత్రంయస్యప్రదృశ్యతే ।
పద్మినీమర్కటీనామదాహకండూర్విదాహితా॥

తా. శరీరమున నెఱ్ఱనిదద్దువలె జనించి శరీరమునంతయు జెఱచి తాపము దురదమంటలు గలిగియుండిన పద్మినీమర్కటి యనంబడు.

పద్మినీమర్కటికి పునర్నవాది లేపము.

శ్లో॥ పునర్నవోద్భవంమూలం సప్తపర్ణీంసమంతథా।
గోమూత్రధారనాళేన పిష్ట్వాలేపోవిషాపహః॥

తా. తెల్లగలిజేరువేరు యేడాకులయరటివేరు సమభాగములుగ దంచి ఆవుపంచితముతోను కలితోను నూరి "ఓం ముంచముంచ యితిస్వాహా" అను మంత్రముతో నభిమంత్రించి లేపనముజేసిన పద్మినియను మర్కటీరోగము హరించు.

నందామర్కటీ లక్షణము.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] ఆగ్నేయస్ఫోటకాకారం యద్గాత్రంసా
తునందికా।శూలదాహజ్వరంకంపంయాతిగాత్రంసవేదనమ్॥

తా. శరీరమున నగ్నిదగ్ధముతో సమానమైన బొబ్బలులేచుట శూల తాపము జ్వరము శరీరకంపము గలుగుట శరీరమునొచ్చుట యీ లక్షణములుగలది నందయను మర్కటీరోగమని తెలియవలయు.

నందామర్కటికి పద్మపత్రాది లేపము.

శ్లో॥ పద్మపత్రశిరకంచ శ్వేతచందనముత్పలమ్।
శీతతోయేనపిష్ట్వాను లేపోమంత్రంసుఖావహామ్॥

తా. తామరాకు వట్టివేరు శ్రీగంధము కలువగడ్డ వీనిలో జేనిజేని శీతోదకముతో నూరి "ఓం స్వాహా భూర్భువస్వాహా హాంస్వాహా" అను మంత్రముతో నభిమంత్రించి లేపనముజేసిన నందయను మర్కటీరోగము హరించు.

వాసినీమర్కటీ స్వరూపము.

శ్లో॥ వక్త్రంచపింగళం కృష్ణాజ్వలితాగ్నినిభేక్షణా।
వింశదంఘ్రిమహారౌద్రీ వాసినీనామమర్కటీ॥

తా. ముఖము పింగళవర్ణముగలదిగ శరీరము నలుపువర్ణముగలదిగ అగ్నివలె జ్వలించుచుండు నేత్రములుగలదిగ యిరువదిపాదములుగలదిగ మహాభయంకరముగనుండునది వాసియను మర్కటీదేవతయని తెలియవలయు.

వాసినీమర్కటీ లక్షణము.

శ్లో॥ ఆగ్నేయస్ఫోటకాశ్చైవ జాయంతేతద్విషాధికే।
విధ్యంతిసర్వగాత్రాణి పూతిగంధముఖంభవేత్॥

తా. అగ్నితో దగ్ధంబైనటుల స్ఫోటకములు జనించి విషమించినపుడు శరీరం బంతయు సూదులతో బొడుచునటుల వేదనగలుగుట ముఖము దుర్గంధముగ నుండుట యీ లక్షణములుగలది వాసినియను మర్కటీరోగమని తెలియవలయు.

వాసినీమర్కటికి ఈశ్వర్యాది లేపము.

శ్లో॥ ఈశ్వరీనింబపత్రాణి శ్వేతాకాశాకుశాస్తథా।
కషాయైఃపంచభిర్ధాతే తల్లేపశ్చసుఖావహః॥

తా. ఈశ్వరివేరు వేపాకు గరికవేరు కుశదర్భవేరు వీనిని సమభాగములుగ నుదకముతో నూరి యీాదిగువ నుదహరించెడి పంచత్వక్కులకషాయముతో మర్కటీరోగమును గడిగి యభిమంత్రించి లేపనముజేసిన వాసినియను మర్కటీరోగము హరించు.

పంచత్వక్కుల కషాయము.

శ్లో॥ ఉదుంబరవటాశ్వత్థ చూతప్లక్షసముద్భవాః।
త్వక్పంచకకషాయేణ శివమంత్రశ్శివోదితః॥

తా. మేడి మఱ్ఱిరావి మామిడి జువ్వి యను పంచత్వక్కుల దంచి కషాయము కాచి దానితో మర్కటీరోగమును గడుగవలయు. మఱియు దానిని "ఓం నమోభగవతే రుద్రాయ హారహార గచ్ఛతు విషంస్వాహా" అను మంత్రముతో నభిమంత్రించి పూర్వోక్తఔషధములను లేపనము సేయవలయు.

మోహినీ మర్కటీ స్వరూపము.

శ్లో॥ బహుపాదామహాకాయా బహురూపావిషోత్కటా।
మోహినీనామ విజ్ఞేయా విద్ధో ధత్తేన జీవితమ్॥

తా. అనేకపాదములు గొప్పశరీరము పెక్కురూపములుగలదై కడువిషముతో గూడియుండునది మోహినీమర్కటీదేవత యని తెలియవలయు. ఇది సోకినమనుజుడు జీవించడు.

మోహినీ మర్కటీ లక్షణము.

శ్లో॥ రోమాంచోథజ్వరోదాహో స్వేదో నిద్రాండవర్ధనమ్ ।
రక్తాంగంశ్వయథుశ్చేతి తయాదష్టస్యలక్షణమ్ ॥

తా. గగుర్పాటు జ్వరము దాహము చెమట నిద్రాభంగముగలుగుట అండములు వృద్ధిం బొందుట శరీరము రక్తవర్ణముగనుండుట శరీరమువాచుట యీ లక్షణములవలన మోహినీమర్కటి సోకినదని తెలియవలయు.

దాహినీ మర్కటీ లక్షణము.

శ్లో॥ అగ్నితుల్యాబృహత్పాదా దురంతాగరళోత్కటా ।
దాహినీదాపరాధీతా మూర్ఛాదాహోతిదారుణః ॥

తా. అగ్నివలెమండుచు గొప్పపాదములుగలదై మృత్యుప్రదంబై అత్యుత్కటమైన విషముతో గూడియుండునది దాహినీమర్కటి యనంబడు. అది సోకిన మూర్ఛ కడుభయంకరమైన దాహము గలుగు.

మోహినీ మర్కటీ చికిత్స.

శ్లో॥ గర్దభాండప్రియంగూచ శ్వేతచందనచిత్రకమ్ ।
శిఖినీలోత్పలంచాపి త్వాలేపో హంతితద్విషమ్॥

తా. కలుజువ్వి (ధరణివేరు) ప్రేంకణము శ్రీగంధము చిత్రమూలము మయూరశిఖి నల్లకలువగడ్డ వీనిని సమభాగములుగ నుదకముతో మెత్తగనూరి "ఓం నమోరుద్రాయ హేనవే గౌరీపతయే మహాపక్షి రాజాయ పక్షి పాతేనవార విషంజాహాహా" అను మంత్రముతో నభిమంత్రించి లేపనముజేసిన మోహినియను మర్కటీరోగము హరించు.

కాళరాత్రి మర్కటీ స్వరూపము.

శ్లో॥ శుక్లాకృష్ణాఘనాంఘ్రిశ్చ రోమాంచావిషవన్మదా ।
కాళరాత్రిస్తయాదష్టే నమంత్రంనచభేషజమ్ ॥

తా. తెల్లగగాని లేక నల్లగగానియుండుట బరువైన పాదములు గలిగియుండుట రోమములు నిద్రబొడిచికొనియుండుట కడు విషతుల్యముగనుండుట యీ లక్షణములు గలది కాళరాత్రిమర్కటియని తెలియవలయు. ఇది సోకిన మంత్రౌషధములు లేవు.

క్షోభిణీ మర్కటీ స్వరూపము

శ్లో॥ బహుపాదాన్వితా శ్వేతారక్తపాదానచేక్షణా ।
క్షోభిణీపాచవిజ్ఞేయాస్ఫోటకోద్రవణాదయః ॥

తా. అనేక పాదములతో గూడియుండుట తెల్లగనుండుట యెఱ్ఱనిపాదములు గలదిగనుండుట దృష్టిలేకుండుట యీ లక్షణములుగలది క్షోభిణీమర్కటియని తెలియవలయు. ఇది సోకిన బొబ్బలు సూదులతో బొడుచునటుల వేదన వ్రణములు మొదలగునవి గలుగు.

క్షోభిణీ మర్కటీ చికిత్సాక్రమము.

శ్లో॥ కషాయైః క్షాళనం త్వగ్భి స్సింధు మధ్వాజ్యలేపనమ్ ।
పశ్చాచ్ఛిన్నేశ్వరీమూలం మధుపర్ణి శతావరీ ।
చందనోదక పిష్టానాం చందనం లేపనంహితమ్ ।
సమంత్ర మౌషధంప్రోక్తం మర్కటీ విషనాశనమ్ ॥

తా. మర్కటీరోగమును పంచత్వక్కులకషాయముతో గడిగి సైంధవలవణములో తేనె నెయ్యిగలిపి లేపనముజేసి తదనంతరము తిప్పతీగె యీశ్వరివేరు గుమ్ముడువేరు పిల్లిపీచర అనువానిని సమభాగములుగ శ్రీగంధపురసముతో నూరి లేపనముజేసిన క్షోభిణి యను మర్కటీరోగము హరించు. (మఱియు 8 విధములైన మర్కటీరోగములయందు పూర్వోక్త ఔషధలేపనమును మంత్రాభిమంత్రముల నొక మండలముగానిలేక 2 మండలములుగాని జేయవలయు.) వానిచే మర్కటీరోగవిషములు హరించు.

అర్బుదరోగ నిదానము.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] గాత్రప్రదేశే క్వచిదేవదోషా స్సంమూ
ర్ఛితామాంస మసృక్ప్రదూష్య! వృత్తం స్థిరం మందరుజం
మహాంత మనల్పమూలం చిరవృద్ధిపాకమ్! కుర్వంతిమాంసో
చ్ఛ్రయమత్యగాధం తదర్బుదంశా స్త్రవిదోవదంతి! అర్బుదే
గ్రంథివ త్కుర్యా ద్వేధితం సుతరాం హితమ్ ॥

తా. ప్రకోపించిన దోషములు శరీరమునం దేదైన నొకభాగమున మాంసరక్తములం జెఱచి గుండ్రమై స్థిరమై యొకింత నొప్పిగలదై గొప్పదియై లోతుగ వ్యాపించిన

మూలముగలదై చిరకాలము మీద వృద్ధింజెంది లోతుగలదైయుండు మాంసపు ముద్దను గఱుగంజేసిన వైద్యవేత్తలు అర్బుదమని వచించెదరు. దీనియందు గ్రంథులకువలెనే సిరా శోధను సేయుట కడుహితకరంబు. (అర్బుదమన—పొరగడ్డ.)

అర్బుదరోగ లక్షణము.

శ్లో॥ మృదుస్థ్సూల స్తథాశోఫః క్వచిద్గాత్రే ప్రకాశితః ।
సుజాత మర్బుదంజ్ఞేయం చిరాద్వృద్ధశ్చ పాకకృత్ ।
భవేత్తం పాచయేచ్ఛోథం లేపనైః పాకకారకైః ॥

తా. శరీరమునం దేదైన నొకభాగమును మృదువుగ గొప్పదిగనుండు వాపుజనించి మెఱయుచు చిరకాలము మీద బాగుగ వృద్ధింజెంది పాకమునుజెందిన అర్బుద మనం బడు. దీనిని పాకోపయుక్తలేపనములవలన పాకము జేయించవలయు.

అర్బుద భేదములు.

శ్లో॥ వాతేనపిత్తేన కఫేనచాపి రక్తేనమాంసేన చమేదసాచ ।
తజ్జాయతేతస్యచలక్షణాని గ్రంథేస్సమానానిసదాభవంతి॥

తా. అర్బుదము వాత పిత్త కఫ రక్త మాంస మేదజములన 6 విధంబులు. వానియం దెల్లపుడు గ్రంథిలక్షణంబులే గలిగియుండు.

రక్తార్బుద లక్షణము.

శ్లో॥ దోషఃప్రదుష్టో రుధిరం సిరాసు సంకుచ్య సంపీడ్య తతోస్య పాకమ్ । సాస్రావమున్నహ్యతి మాంస పిండం మాంసాంకురై రాచితమాశు వృద్ధమ్ । కరోత్యజస్రం రుధిరప్రవృద్ధి మసాధ్యమేత ద్రుధిరాత్మకంతు । రక్తక్షయోపద్రవ పీడి తత్వా త్పాండుర్భవేత్సో ర్బుదపీడితస్తు॥

తా. ప్రకోపించిన దోషము సిరలయందు రక్తమును సంకోచపఱచి (అనగా శేర్చి) పీడించుటచే మాంసపుముద్దను యెత్తుగఁజేసి యొకింత పండునటులం జేయుట కొంచెముగ స్రావముగలదై మాంసపుయంకురములతో వ్యాప్తంబై శీఘ్రముగ వృద్ధిం జెందునదియై యుండుటవలన యెల్లపుడు రక్తమును గార్చుచుండుట రక్తము క్షయిం

చుటవలన అర్బుద పీడవలన శరీరము తెల్లుపుబారుట యీ లక్షణములుగలది రక్తార్బుద మని తెలియవలయు. ఇది యసాధ్యము.

మాంసార్బుద లక్షణము.

శ్లో॥ ముష్టిప్రహారాదిభి రర్దితేంగే మాంసం ప్రదుష్టం జనయేద్ధి శోథమ్ । అవేదనం స్నిగ్ధ మనన్యవర్ణ మపాకమశ్మోపమ మప్రచాల్యమ్ । ప్రదుష్ట మాంసస్య నరస్య గాఢ మేతద్భవే న్మాంస పరాయణస్య । మాంసార్బుదం త్వేత దసాధ్య ముక్తం సాధ్యేష్వపీమానితు వర్జయేచ్చ॥

తా. పిడిదెబ్బలు మొదలగు వానివలన అంగపీడితుడైయుండ దుష్టమైన మాంసము వేదనారహితంబై మినమినలాడుట చర్మసమానవర్ణము గలదై పాకరహితంబై రాయివలె గట్టిగ చలించనదియైయుండు వాపును గలుగంజేసిన మాంసార్బుద మనం బడు. ఇది అసాధ్యము. ఈ మాంసార్బుదము మాంసము జెడినవానికి ప్రతిదినము మాంసమును భక్షించెడు వానికిని తఱుచుగ జనించు. ఈ క్రింద జెప్పంబడు నర్బుదములు సాధ్యంబులైనను వర్జింపవలయు.

అసాధ్యార్బుద లక్షణము.

శ్లో॥ సంప్రస్రుతం మర్మణియచ్చజాతం స్రోతస్సు వాయచ్చ భవేదచాల్యమ్ ॥

తా. మర్మస్థలములపైజనించి స్రావముతోగూడియుండు అర్బుదమును నాసాది మార్గములపై జనించియుండు అర్బుదమును మఱియు స్థిరముగనుండు అర్బుదమును అసాధ్యంబులు.

అధ్యర్బుద లక్షణము.

శ్లో॥ యజ్జాయతేన్య త్ఖలుపూర్వజాతే జ్ఞేయం తదధ్యర్బుదమర్బుదజ్ఞైః॥

తా. పూర్వము జనించిన యర్బుదము మీద వేరొక యర్బుదము జనించిన అధ్యర్బుద మనంబడు.

ద్విరర్బుద లక్షణము.

శ్లో॥ యద్ద్వంద్వజాతం యుగపత్క్రమాద్వా ద్విరర్బుదం తచ్చ భవేదసాధ్యమ్॥

తా. ఏకకాలమునందుగాని లేక 1 దానికి వెనుక నొకటిగాని రెండర్బుదములు సమీపములుగ జనించిన ద్విరర్బుద మనంబడు. ఇది యసాధ్యము.

అర్బుద పాకాద్యుత్పత్తి కారణము.

శ్లో॥ నపాకమాయాంతికఫాధికాద్వా మేదోబహుత్వాచ్చవిశేష
తస్తు। దోషస్థిరత్వాద్గ్రథనాచ్చ తేషాం సర్వార్బుదాన్యేవ
నిసర్గతస్తు ॥

తా. కఫముగాని లేక మేదస్సుగాని యధికములుగ నుండుటవలన దోషములు స్థిరములుగ నుండుటవలన దోషములు 1 దానితో నొకటిజేరుటవలన సర్వార్బుదములయందు స్వభావముగ పాకము గలుగకనుండు.

గంధాది లేపము.

శ్లో॥ గంధశిలా విశ్వౌషధవిడంగ నాగభస్మ భిస్సమైశ్చూర్ణమ్।
కృకలాస రక్తయుక్తం లేపాత్సద్యో ర్బుదధ్వంసి ॥

తా. గంధకము మణిశిల శొంఠి వాయువిడంగములు నాగభస్మము వీనిని సమభాగములుగ చూర్ణముజేసి తొండరక్తములోగలిపి లేపనముజేసిన తక్షణమున అర్బుదము హరించు.

యవక్షారాది లేపము.

శ్లో॥ లిప్త్వా యవక్షార విడంగబీజం గంధోపలైస్సార్ధ్య న్నవనీ
కృతైర్యత్ । రక్తేన మిశ్రైస్సరటస్య సద్య స్త్వధ్యర్బుదం
శామ్యతి నాన్యథైతత్ ॥

తా. యవక్షారము వాయువిడంగములు వీనిని ఖల్వములోనునిచి వెన్నతో మర్దించి తొండరక్తమునందుగలిపి లేపనముజేసిన అధ్యర్బుదము తక్షణమున నశించు. ఇది మఱియొక విధముగ నశింపదు.

హరిద్రాది లేపము.

శ్లో॥ హరిద్రాలోధ్రపత్తంగ గుడధూమ మనశ్శిలాః।
మధుప్రగాఢో లేపోయం మేదోర్బుద హరఃపరః।
ఏతామేన క్రియాంకుర్యా దశేషాం శర్కరార్బుదే ॥

తా. పసపు లొద్దుగ రసకర్పూరము బెల్లము కరుధూపము మణిశిల వీనిని ఖల్వములోనునిచి మర్దించి తేనెలోగలిపి లేపనముజేసిన మేదోర్బుదము నశించు. ఈ క్రియనే శర్కరార్బుదమునందును జేయందగు.

రౌద్ర రసము.

శ్లో॥ [ఆయుర్వేదే] శుద్ధసూతం సమంగంధం మర్దయేద్యామ
చతుష్టయమ్। నాగవల్లీ బలాద్రావైః మేఘనాద పున
ర్నవైః। గోమూత్రైః పిప్పలీయుక్తైః మర్దయిత్వా పుటే
ల్లఘు। లిహేత్క్షౌద్రై రసోరౌద్రః గుంజామాత్ర మితం
భవేత్। పారిజాతాంబుదం చైవ కాసమర్దంచ సంక్షిపేత్।
నింబపత్రోద్భవైశ్చాథ తత్కల్కై శ్శుధ్యత్యవ్రణమ్ ॥

తా. శుద్ధిజేసినరసము శుద్ధిజేసిన గంధకము వీనిని సమభాగములుగ ఖల్వములోనునిచి 4 ఝాములు కాటుకవలె మర్దించి పిప్పలిచూర్ణమునుజేర్చి మర్దించి తమలపాకుల తొడిమెలరసము ముత్తవపులగము ఎఱ్ఱికూర తెల్లగలిజేరు అను వాని రసములతోను గోమూత్రమును మరల 4 ఝాములు మర్దించి లఘుపుటంబిడి గురిగింజమాత్రను తేనెతో సాయంప్రాతఃకాలముల సేవింపుచుండుటయేగాని పారిజాతపాకు తుంగముస్తెలు కసివెందాకు వేపాకు అను వానిని కల్కముజేసి కాచి లేపనముజేసిన అర్బుదములు హరించు.

అర్బుదమునకు చిత్రమూలాది లేపము.

శ్లో॥ చిత్రకం చిరిబిల్వంచ శృంగిబేర పునర్నవమ్।
లాంగలీ శిగ్రుమూలంచ దంతీ లవణపంచకమ్।
సకణా మరిచం పిష్ట్వా గోమూత్రేణ ప్రలేపయేత్।
సర్వార్బుదా వినశ్యంతే నరోహంతి పునర్వ్రణామ్ ॥

తా. చిత్రమూలము క్రానుగవేరు అల్లము గలిజేరు చెన్నచెర్లగడ్డ మునగవేరు నేలదంతి పంచలవణములు పిప్పలి మిరియాలు వీనిని సమభాగములుగ ఆవుపంచితముతోనూరి లేపనముజేసిన సర్వార్బుదములు హరించు మరల జనింపబోవు.

గళగండ నిదానము.

శ్లో॥ నిబద్ధ శ్శ్వయథు ర్యస్య ముష్కవల్లంబతే గళే।
మహాన్వాయది వా హ్రస్వో గళగండం త మాదిశేత్॥

తా. కంఠమునందు పెద్దదిగాని లేక చిన్నదిగాని నుండు వాపు జనించి వృషణమువలె వ్రేలుచుండిన గళగండ మనంబడు.

గళగండ సంప్రాప్తి.

శ్లో॥ వాతఃకఫశ్చాపి గళే ప్రదుష్టో మన్యే సమాశ్రిత్య తథైవ మేదః।
కుర్వంతి గండం క్రమశస్స్వలింగై స్సమన్వితం తంగళగణ్డ
మాహుః॥

తా. దుష్టములైన వాత కఫ మేదస్సులు గొంతునందలి సిరలజెంది క్రమముగ వృద్ధింజెంది తమతమ లక్షణయుక్తంబై నొకయుంటను గలుగంజేసిన గళగండమనంబడు. (ఇది వాతజ కఫజ మేదజములన 3 విధంబులు.)

వాతిక గళగండలక్షణము.

శ్లో॥ సూచీవ్యధా కృష్ణ సిరావనద్ధ శ్శ్యావారుణో వాపద నా
త్మకస్తు। పారుష్యయుక్త శ్చిరవృద్ధ్యపాకో యదృచ్ఛయా
పాకమియాత్కదాచిత్। వైరస్యమాస్యస్యచతస్యజంతో
ర్భవేత్తథా తాలుగళ ప్రశోషః॥

తా. సూదులతో బొడుచునటుల పీడగలుగుట నల్లని సిరలతో వ్యాప్తంబై యుండుట నీలముగ లేక యెఱ్ఱగ కఠినముగ నుండుట చిరకాలము పెరిగి పాకము జెంద కుండుట వొకానొకపుడు కారణములేకనే పండుట నోరువిరసముగ నుండుట లోపలి దౌడ గొంతెండుట యీ లక్షణములుగలది వాతికగళగండమని తెలియవలయు.

కఫజ గళగండ లక్షణము.

శ్లో॥ స్థిరస్సవర్ణో గురురుగ్రకండూ శ్శీతో మహాం శ్చాపిక ఫాత్మక
స్తు। చిరాభివృద్ధింభజతేచిరాద్వా ప్రపచ్యతే మందరుజః క
దాచిత్। మాధుర్య మాస్యస్యచ తస్యజంతో ర్భవేత్తథా
తాలుగళప్రలేపః॥

తా. స్థిరముగ చర్మముతో సమానవర్ణముగలదై జడముగ కడుదురదయుక్తముగ చల్లగ పెద్దదిగ దీర్ఘకాలముమీద వృద్ధిజెందినదిగ దీర్ఘకాలముమీద నొకానొక

పుడు పండునదిగనుండుట పండునపుడొకింత పోట్లుగలుగుట నోరు తీపిగనుండుట లోదౌడ గొంతు కఫముతో నలగంబడినటులుండుట యీ లక్షణములుగలది కఫజ గళగండమని తెలియవలయు.

మేదజగళగండ లక్షణము.

శ్లో॥ స్నిగ్ధో గురుః పాండురపూతిగంధో మేదోభవస్స్వల్ప రుజోతి
కండూః। ప్రలంబ తేలాబువదల్పమూలో దేహానురూపక్ష
యవృద్ధియుక్తః। స్నిగ్ధాస్యతా తస్య భవేచ్చజంతో ర్గళేనుశ
బ్దం కురుతేచ నిత్యమ్॥

తా. మిగమిగలాడుచు జడముగ పాండురవర్ణముగ దుర్గంధముగ మందమైన పీడగలదిగ కడుదురదయుక్తముగ నుండుట స్వల్పమూలముగలదై సొరకాయవలె వ్రేలుచుండుట శరీరముక్షయించిన నదియును క్షయించుట వృద్ధింజెందిన నదియును వృద్ధింజెందుట ముఖము నూనెచే బూయుంబడినటుల మిగమిగలాడుట మాటలాడునపుడెల్లపుడు గొంతువలన సుశబ్దము వెడలుట యీ లక్షణములు గలది మేదజగళగండమని తెలియవలయు.

అసాధ్యగళగండ లక్షణము.

శ్లో॥ కృచ్ఛ్రాచ్ఛ్వసంతం మృదుసర్వగాత్రం సంవత్సరాతీతమ
రోచకార్తమ్। క్షీణంచవైద్యో గళగండజుష్టం భిన్నస్వరం
చాపివివర్జయేత్తు॥

తా. కష్టముగ శ్వాసము నేని లేక సర్వశరీరము మృదువుగ నేని గళగండము జనించి 1 సంవత్సరకాలం బతిక్రమించియేని అరోచకంబేని శరీరక్షయంబేని స్వరభేదంబేనిగల గళగండరోగిని వైద్యుడు వర్జింపవలయు.

సర్షపాది లేపనము.

శ్లో॥ సర్షపాశ్శిగ్రుబీజాని శణబీజాతసీయవాః।
మూలకస్యచబీజాని తక్రేణామ్లేన పేషయేత్।
గండాని గ్రంథయశ్చైవ గండమాలాస్తథైవచ।
ఆలేపాస్తేన శామ్యంతి విలయంయాంతి వాచిరాత్॥

తా. తెల్లావాలు మునగవిత్తులు జనపవిత్తులు అగిసెవిత్తులు యవలు ముల్లంగి విత్తులు వీనిని పుల్లనిమజ్జిగతో నూరి లేపనము జేసిన గళగండము గ్రంథులు గండమాల శీఘ్రముగ నశించు.

మండూర లోహము.

శ్లో॥ మహిషీమూత్రవిమిశ్రం లోహముఖం సుస్థితం షట్ మాసమ్ ।
అంతర్ధూమవిదగ్ధంయధునా గళగండనాశనంలీఢమ్ ॥

తా. లోహకిట్టమును మంటిపాత్రయందునిచి బఱ్ఱెమూత్రముబోసి యొకమాసము వరకునిచి పిదప దానిని నూరి గజపుటంబిడి తేనెతో సేవించిన గళగండము హరించు.

వాతగళగండమునకు నిచులాది లేపము.

శ్లో॥ నిచులంశిగ్రుమూలాని దశమూలాన్యథాపిచ ।
ఆలేపనం వాతగండే సుఖోష్ణం సంప్రశస్యతే ॥

తా. ప్రబ్బలి మునగవేరు దశమూలములు వీనినినూరి యొకింత వెచ్చజేసి సుఖోష్ణముగ లేపనముజేసిన వాతగళగండము హరించు.

కఫజగళ గండోపచారము.

శ్లో॥ స్వేదోపనాహైః కఫసంభవేపి కృత్వా క్రమం శ్లేష్మహరం విదధ్యాత్ ॥

తా. ఒత్తడము కట్టుగట్టుట శ్లేష్మనాశకరక్రియలు అనువానివలన కఫజగళగండము హరించు.

దేవదార్వాది లేపము.

శ్లో॥ దేవదారుర్విశాలాచ కఫగండే ప్రలేపనమ్ ।
సంఘర్షనం శీర్షకశ్చ సర్వేగండ నకేహితాః ॥

తా. దేవదారు వెఱ్ఱిపుచ్చ అనువాని లేపనమును వమనము శిరోవిరేచనము అనువానిని సర్వగళగండములయందు జేయుట హితకరంబు.

మేదజగళగండ చికిత్సాక్రమము.

శ్లో॥ మేదస్సముత్థేత్ర యథోపదిష్టాం విధ్యేచ్ఛిరాం స్నిగ్ధతనోర్న

రస్య। శ్యామాసుధాలోహ పురీషదంతీ రసాంజనైశ్చాపి హితః ప్రలేపః ॥

తా. శాస్త్రోక్తప్రకారము స్నేహమును లేపనముజేసి సిరావేధంజేసి పిప్పలి సున్నము లోహకిట్టము నేపాళములు రసాంజనము అనువానిని నూరి మేదజగళగండమందు లేపనముజేయుట హితకరంబు.

శ్లో॥ శ్వేతాపరాజితామూలం ప్రాతః పిష్ట్వాపిబేన్నరః ।
సర్పిషానియతాహారో గళగండప్రశాంతయే ॥

తా. తెల్లగంటెనవేరును నూరి ప్రాతఃకాలమున త్రాగి నేతియన్నము నెల్లపుడు భుజింపుచుండిన గళగండము శమించు.

తుంబి తైలము.

శ్లో॥ విడంగక్షారసింధూత్థ రాస్నాగ్నివ్యోషదారుభిః ।
కటుతుంబీఫలరసే కటుతైలంవిపాచితమ్ ।
చిరోత్థమపినస్యేన గళగండం వినశ్యతి ॥

తా. వాయువిడంగములు యవక్షారము సైంధవలవణము వస సన్నరాస్నము చిత్రమూలము త్రికటుకములు దేవదారు అనువానికషాయములో చేదుసొరకాయలరసము తెల్లావనూనె కలిపి చిక్కగకాచి నస్యముజేయించిన చిరకాలమునుండు గళగండము నిస్సంశయముగ హరించు.

తుంబ్యాది తైలము.

శ్లో॥ తుంబీరసేన కటుకేన చతుర్గుణేన కల్కీకృతై ర్మగధజాదిగణౌషధైశ్చ । తైలంశృతంహరతి దేహిషుగండమాలామత్యుల్బణా మపిగళే గళగండరోగాన్ ॥

తా. నాలుగింతలు చేదుసొరకాయరసములో పిప్పల్యాదిగణోక్తఔషధముల కల్కమును దానికి సమముగ నూనెగలిపి చిక్కగకాచి లేపనముజేసిన ప్రబలమైన గండమాల గళగండము హరించు.

సూర్యావర్త్యాది లేపము.

శ్లో॥ సూర్యావర్తరసోనాభ్యాం గళగండోపనాహనమ్ ॥

స్ఫోటాస్సాని వై స్సంప్రయాతి గళగండో నసంశయః ॥

తా. నూర్యావర్తము వెల్లుల్లి వీనిని నూరి ముద్దజేసి కట్టుగట్టిన బొబ్బలు స్రావము వీనితో గూడియుండు గళగండము నిస్సంశయముగ శమించు.

పలాశమూల లేపనము.

శ్లో॥ తండులోదకపిష్టేన మూలేనపరిలేపితః ।
హితఃకర్ణేఫలాశస్య గళగండప్రశామ్యతి ॥

తా. మోదుగవేరును బియ్యపుకడుగుతో నూరి చెవులయందు లేపనము జేసిన గళగండము హరించు.

గండమాల భేదములు.

శ్లో॥ [సిద్ధరసార్ణవే] చత్వారః క్రిమిజారోగా జాయంతేగ్రంథిపూర్వకాః । హృదయేగండమాలాఖ్యం కంఠేజాతం తథైవచ । కపోలగండమాలాచా ప్యుత్తమాంగేచజాయతే । దంతవ్రణాఃకటౌజాతాః శ్రవణేనాసగండకే । ఏతేదుర్గంధ సంయుక్తాశ్శ్వేతరక్త సమన్వితాః । ఏతేషాంభేషజంచైవ కథ్యతే పూర్వవేదభిః ॥

తా. క్రిములవలన గ్రంథిపూర్వకముగ 4 విధములైన రోగములు జనించు. హృదయమున జనించిన హృదయగండమాల యనియు కంఠమున జనించిన కంఠగండమాల యనియు చెక్కిటజనించిన కపోల గండమాలయనియు శిరమున జనించిన కపాలగండమాల యనియు జెప్పంబడు. మఱియు పంటియందు జనించిన దంతవ్రణమనియు కటిప్రదేశమున జనించిన కటివ్రణమనియు చెవిలోగలిగిన కర్ణవ్రణమనియు నాసికమున జనించిన నాసికావ్రణమనియు జెప్పంబడు. యివి యన్నియు దుర్గంధ యుక్తంబులై చీమునుగార్చుచు తెల్లగ యెఱ్ఱగనుండు వీనికి ఔషధము పూర్వులచే జెప్పంబడియె.

గండమాల లక్షణము.

శ్లో॥ కర్కంధుకోలామలకప్రమాణైః కక్షాంసమన్యాగళవంక్షణేషు । మేదఃకఫాభ్యాంచిర మందపాకై స్స్యాద్గండమాలా బహుభిస్తుగండైః ॥

తా. మేదస్సు కఫము అనువానివలన చంకలు భుజశిరములు పెడతల పెద్దనరము కంఠము గజ్జలు అనువానియందు రేగుపండు మిరియాలు వుసిరికకాయ అనువాని ప్రమాణముగల పలువిధములైన గ్రంథులు జనించి సావకాశముమీద కొంచెముగ పాకమును జెందిన గండమాల యనంబడు.

గండమాలలకు త్రికటుకాది వటికములు.

శ్లో॥ [సిద్ధరసార్ణవే] త్రికటుంసవిళంగంతు ప్రత్యేకం నవనిష్కకమ్ ।
నారికేళంతథాపిష్టం పురాణగుడమేవచ ।
ప్రత్యేకం పలమాత్రంతు రసభస్మచ నిష్కకమ్ ।
ఏరండతిలతైలేన భల్లాతకచతుష్పలమ్ ।
మర్దయే త్పచనంకృత్వా మాషమాత్రంచదాపయేత్ ।
గండమాలా వినశ్యంతి లవణామ్లాంచ వర్జయేత్ ॥

తా. త్రికటుకములు వాయువిడంగములు యివి దినుసుకు 9 నిష్కములు ప్రాతకొబ్బెర ప్రాతబెల్లము యివి దినుసు కొక్కొకపలము రసభస్మము 1 నిష్కము జీడిగింజలు 4 పలములు యిటుల వీనినెల్ల నేకముజేసి మెత్తగదంచి అందు 4 పలముల ఆముదము 4 పలముల నూనెగలిపివండి మాషప్రమాణము మాత్రలుజేసి సేవించిన గండమాలలు హరించు. దీనిసేవనకాలంబున వుప్పును పులుసును వర్జించి (కందిపప్పు ఆవునెయ్యి నల్లనివరివంటకము) అనువానిని భుజింపవలయు.

విడంగాది చూర్ణము.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే]విళంగేంద్రయవామూలంమహానింబద్రుమత్వచః।తుల్యంచూర్ణజలైఃపీతం కర్షైకం గండమాలనుత్ ॥

తా. వాయువిడంగములు కొడిసెవేరు పెద్దవేపచెక్క దీనియభావంబున (300 కరక్కాయలబెరడు) వీనిని సమభాగములుగ దంచి చూర్ణముజేసి కర్షప్రమాణమును వుదకానుపానముతోడ సేవించిన గండమాలలు హరించు.

గండమాలలకు తాళకాది వటికములు.

శ్లో॥ [ఆయుర్వేదే] శుద్ధతాళంశిలాంశుద్ధాం యవక్షారంస సైంధవమ్।దార్వీంసుధాంచూర్ణయేత్తు మాక్షీకేణసమాయుతమ్।
నిష్కార్ధంఘృతయుక్తంచ కంఠరోగేషు దాపయేత్ ॥

తా. శుద్ధిజేసిన తాళకము శుద్ధిజేసిన శిలాజిత్తు యవక్షారము సైంధవలవణము మ్రానిపసపు చున్నము వీనిని సమభాగములుగ గ్రహించి తేనెతో మర్దించి అర్ధనిష్క ప్రమాణము మాత్రలుజేసి నేతి యనుపానముతోడ సేవించిన కంఠగండమాలలుహరించు.

క॥ పూనియొద్దర్తిగడ్డలు । నూనెయుమిరియంబువండి నూరుక త్రాగ।న్మానుగనలువది దినములు । మానవతతి కెల్లగండమాలలుమానున్॥

క॥ మిరియంబునూనెవెల్లులి । బఱెబచ్చలి గడ్డగూర్చి భక్షింపంగన్ । మరినల్లవడ్లవుమురో।గిరముతినంగండమాలకిల్బిషమడఁగున్॥

క॥ వారిజపుచెక్కరసమును। బేరెన్నకసిందురంబుపిప్పలినోడిం। గూరిచిసేవించినదా । మారూక్షైకుష్ఠుగండమాలలడంగున్॥

గీ॥ మంగతెల్లవెలకి మరిచిత్రమూలంబు । నెమలిచెక్క గారసీలి పుష్పి । పిప్పలియునుచూర్ణ మొప్పఁగా వెన్నదా । గ్రోల వేగఁగండ మాలలడఁగు॥

గీ॥ కలియుగంబునమున్నూరు కరకకాయ । లించుకని చూడఁ బోవక యింపుతోడ । మండలంబారగింప భూమండలమున। గండమాలలు కుష్టురోగములుమాను॥

గీ॥ గాలనెల్లిత్రికటుకమునల్లపుష్పియు। సమముగూర్చినూనెసమముగూర్చి। త్రాగిభానువార త్రయముదధ్యన్నంబు । గుడవ గండమాల లడఁగిపోవె॥

(ఈరెండు గీతపద్యములయందు జెప్పంబడినయౌషధములలో పూటకు రెండు చిన్నములయెత్తు రసకర్పూరమును గలిపి వెన్న యనుపానముతోడ దంతములకు దగలక మ్రింగుచుండిన గండమాలలు హరించు.)

గండమాలలకు గంధకాది లేపము.

శ్లో॥ [చికిత్సాసారసిద్ధసంగ్రహే] గంధకంపారదం తుల్యం మర్క-

క్షీరేణసైంధవమ్ । పిష్ట్వాచ కాంచనీమూలం లేపోయం గండమాలహా॥

తా. గంధకము రసము సైంధవలవణము దేవకాంచనపట్ట వీనిని సమభాగములుగ ఖల్వములో నునిచి జిల్లేడుపాలతో మర్దించి గండమాలలయందు లేపనముజేసి అగ్నియందు కాచిన గండమాలలు హరించు.

శ్లో॥ [నిత్యనాథీయే] ఇంద్రవారుణికా మూలం భానుదుగ్ధేశ్చ సైంధవమ్ । పిష్ట్వాలేపేనహంత్యాశు ముండీద్రావేణ పేషయేత్ । పిబేత్సప్తదినంయష్టిం గండమాలావినశ్యతి॥

తా. పాపరవేరును జిల్లేడుపాలతోనూరి అందు సైంధవలవణము గలిపి గండమాలలపై లేపనముజేసి నిప్పుసెగయందుకాచిన గండమాలలు హరించు మఱియు యష్టిమధుకమును బోడతరరసముతో నూరి 7 దినములు త్రాగిన గండమాలలు హరించు. (రసము గంధకము మైలుతుత్తము వీనిని సమభాగములుగ నేకముజేసి ఆవువెన్నతో మర్దించి గండమాలపై లేపనముజేసి సెగయందుకాచిన గండమాలలు హరించు.)

గండమాలా ఖండనరసము.

శ్లో॥ కర్షంసూతంశుద్ధమస్య గంధకంత్వర్ధముత్తమమ్ । సార్ధకర్షం తామ్రభస్మమృతంకిట్టత్రికర్షకమ్।వ్యోషాషట్కర్షతులితామ క్షార్ధంసైంధవంస్మృతమ్ । కాంచనారత్వచశ్చూర్ణం పలత్రయమితంక్షిపేత్ । పలత్రయం గుగ్గులోశ్చ శుద్ధస్యసమాహరేత్ । ఏతద్వ్యక్త్యాతుసంమేళ్యసురభీసర్పిషాదృఢమ్। గండమాలాఖండనోయం రసోమాషత్రయాత్మకః । భుక్తోనిహంతి గండాని గండమాలాంచదారుణామ్॥

తా. శుద్ధిజేసినరసము 1 కర్షము శుద్ధిజేసిన గంధకము ½ కర్షము తామ్రభస్మము 1½ కర్షము మండూరము 3 కర్షములు శొంఠి 2 కర్షములు మిరియాలు 2 కర్షములు పిప్పలి 2 కర్షములు సైంధవలవణము ½ అక్షము దేవకాంచనపుచెక్క చూర్ణము 3 పలములు శుద్ధిజేసిన మహిషాక్షీ గుగ్గిలము 3 పలములు యిటుల వీనినెల్ల క్రమముగ నేకముజేసి ఆవునేతితో దంచి 3 మాషములయెత్తు యుండలుజేసి సేవించిన భయంకరములైన గళగండము గండమాలలు హరించు.

గంధకాది లేపనము.

శ్లో॥ గంధకంటంకణంసింధుం కాంచనీనవసాగరమ్। సౌవర్చలం యవక్షారం కాచంరక్తంసువర్చికామ్। శీతంరక్తంచ పాషాణం మూషకోత్థం నియోజయేత్। నేపాలబీజమజ్జాంచ సమం జంబీరపేషితమ్। శస్త్రైశ్ఛిత్వా ప్రదాతవ్యం వేష్టయేరండపత్రకైః। ఏవంత్ర్యహాత్స్ఫుటంత్యేవ దధ్యన్నం దాపయేత్తతః। గండమాలాపచీగ్రంథి ర్బహి ర్నిర్యాతినాన్యథా॥

తా. గంధకము వెలిగారము సైంధవలవణము పసపు నవాసాగరము సౌవర్చలవణము యవక్షారము కాచలవణము సిందూరము సర్జక్షారము కర్పూరము లక్క-పాషాణము యెలుకచెవిపట్టు నేపాళపువిత్తులు వీనిని సమభాగములుగ ఖల్వములోనునిచి (వారదపుకాయ) నిమ్మపండు అమ్మవానిరసములతో మర్దించి శస్త్రముతోఁగీచి యీ యౌషధము నునిచి 3 దినములు ఆముదపాకులను బెట్టి కట్టుగట్టిన గండమాల అపచి గ్రంథిపగిలి అందలిదోషము నిశ్చయముగ బైలువెడలు. మఱియు దీనియందు పెరుగన్నము నొసంగవలయు.

కపాలగండమాల లక్షణము.

శ్లో॥ [ఆయుర్వేదే] కపాలగండమాలాతు హ్యుత్తమాంగేచ జాయతే। ఏతద్దుర్గంధ సంయుక్తా శ్వేతరక్త సమన్వితా॥

తా. శిరమున గండమాలజనించి దుర్గంధయుక్తమై చీముగారుచు తెల్లగ యెఱ్ఱగ నుండిన కపాలగండమాలని తెలియవలయు. (ఇది హరించుటకై యింగిలీకపుయొక్క పాగపుబ్బ నేని రసకర్పూరసేవన నేని జేయందగు.)

సీ॥ రమణతోఁ నాగసరపు గడ్డరసమును। వెన్నతోఁ గూర్చి సేవింపవలయు। నురువజ్రనీలారు నూఁగిమేకపాలతోఁ।విశదంబుగాను సేవింపవలయుఁ। గడఁకతోఁ విడి వేళ్ళ వడినూనెతోఁ వండి। వేడుకతోను సేవింపవలయుఁ। బొసఁగ వెల్లుఱు వేళ్లరసమును నూనెయు। మిరియంబుగూరిచి మెసఁగవలయుఁ। జౌటపుల తీఁగ కేళ్ళను సరవి నెఱ్ఱి। గురిజగారల వేళ్ళనుగూర్చినూనె।

మిరియమునుగల్పి సేవింప ధరణియందుఁ। బలుకపాలపుగండమాలలునడంగు॥

తా. నాగసరపుగడ్డను నూరి పోకంతముద్దజేసి వెన్నతో నొకమండలముగాని లేక 2 మండలములుగాని సేవించినను లేక వజ్రనీలారును నూరి ముద్దజేసి మేకపాలతో సేవించినను కపాలగండమాలలు హరించు. ఈ 2 యౌషధముల సేవించునపుడు చప్పిడన్నమును నల్లవరియిగిరికెను భుజింపవలయు. పిడికెడు లవిడివేళ్ళను చిదియగొట్టి సోలెడు నూనెగలిపి కాచి ప్రాతస్సాయంకాలముల నొటాకుప్రమాణమును 2 మండలములు సేవింపుచు లవిడియాకును నూరి లేపనము సేయుచుండిన కపాలగండమాలలు హరించు. దీనియందు చప్పిడివంటకమును భుజింపవలయు. వెల్తురువేళ్ళరసము పావుసేరు మిరియపుచూర్ణము 1 తులము నూనె 1 తులము గలిపి రేపుమాపు సేవనస్యములు జేయింపుచుండిన కపాలగండమాల హరించు. నాసికమునందు మంటగలిగిన కపాలగండమాల హరించెనని యెఱింగి నస్యములు వర్జించి చప్పిడివంటకమునే భుజింపంజేయుచుండవలయు. (చప్పిడి యన కందిపప్పుపొడి కూర నూనె నల్లవరివంటకము అనునవి) చౌటిపుల్లతీగెవేళ్లు యెఱ్ఱగలిజేరు వేరు పుట్టమీదిగారెవేరు వీనిని నూరి పావుసేరు రసము దీసి అందు నొటాకుప్రమాణము మిరియపుచూర్ణముగలిపి అమావాస్యమొదలు మూడమావాస్యలవరకు పానము జేయించవలయు. వమనము గాకుండిన విడియము సేయవలయు. దీని సేవనానంతరం బొకఝాము గడచిన పిదప కొఱ్ఱపాలజావను త్రాగించవలయు. తక్కిన దినములయందు పావుసేరురసములో నూనె 1 తులము మిరియపుచూర్ణము 1 తులము గలిపి ప్రతిదినమొసంగుచు చప్పిడి నాచరించునటులం జేయుచుండిన కపాలగండమాలలు హరించు.

(చాతరాసికూరలో వుప్పు పులుసు గలిపి వండి అన్నముతోడంజేర్చి కమికెను భక్షించినను లేక గోగుకూరను వుప్పు పులుసుతోడవండి రేపుమాపు కమికెడు-చొప్పున భక్షింపుచుండినను లేక రసవుబ్బను వేసినను గండమాలలు హరించు.)

సీ॥ బోడతరంబును బొన్నగంటియుఁబిల్లి।పెసరగజ్జేరులంపెసగఁ దెచ్చి। నలినమూలంబులు నాలుగు నాలుగు। సేరుల రసముగాఁ జేసియందు। సరిగా ఘృతంబును భాగమాత్రంబును। రెండుసేరులుగూర్చి వండి కల్క। తలమీదఁ మూఁడు జాములుపెట్టి యుష్ణోద। కముల స్నానంబునుగా నొనర్చి।

యన్నమును దీయగూరయు ననుభవంబు । చేసిపథ్యము
చేసినఁ జెడుకపాల। గండమాలలు ధరణిప్రఖ్యాతముగను ।
మానవానళికెల్లను మానుచుండు॥

గండమాలాదుల యందు పథ్యము.

శ్లో॥ పురాణ ఘృతపానంచ జీర్ణలోహిత శాలయః । యవా
ముద్గాః పటోలంచ రక్తశిగ్రుః కటిల్లకమ్ । వాలిశాకంచ
వేత్రాగ్రం రూక్షాణిచకటూనిచ। దీపనానిచసర్వాణిగుగ్గు
లుశ్చశిలాజతు । గళగండే గండమాలా పచిగ్రంథ్యర్బుదాం
తరే । యథాదోషం యథావస్థం పథ్యమేతత్ప్రకీర్తితమ్ ॥

తా. ప్రాతనెయ్యి ప్రాతయెఱ్ఱబియ్యపువంటకము యవలు పెసలు పొట్లకాయ యెఱ్ఱమునక్కాయ కాకరకాయ పొన్నగంటికూర వెమురుమొలక రూక్షకరద్రవ్యములు కారద్రవ్యములు దీపనకర సర్వౌషధములు గుగ్గిలము శిలాజిత్తు యివి గళగండము గండ మాల అపచి గ్రంథి అర్బుదము అనువానియందు దోషానుగుణ్యముగ అవస్థానుగుణ్యముగ పథ్యకరంబులు.

శ్లో॥ [మతాంతరే] కుళుత్థాన్నఘృతం సక్తుపథ్యంస్యా దండ
మాలికా ॥

తా. ఉలవలు నెయ్యి పేలపిండి గండమాలలయందు పథ్యకరంబులు.

గండమాలాదులయం దపథ్యము.

శ్లో॥ దుగ్ధేక్షు వికృతీస్సర్వా మాంసంచా నూపసంభవమ్ ।
పిష్టాన్నమమ్లం మధురం గుర్వభిష్యంది కారిచ ।
గళగండం గండమాలా పచీ గ్రంథ్యర్బుదామయాన్ ।
చికిత్స న్నగదంకారో యశోర్థీ పరివర్జయేత్ ॥

తా. పాలు బెల్లము పంచదార మొదలగు చెఱుకువలననైన ద్రవ్యములు అనూప దేశమాంసము పిండివంటకములు పులుసు తీపిగల పదార్థములు జడకరద్రవ్యములు కఫ కరద్రవ్యములు యివి గళగండము గండమాల అపచి గ్రంథి అర్బుదము అనువానియం దపథ్యకరంబులు. అట్లగుటచే వానిని యశమునుగోరెడి వైద్యుడు వర్జింపఁజేయవలయు.

కర్ణశూల లక్షణము.

శ్లో॥ [ఆయుర్వేదే] సమీరణశ్శ్రోత్రగతోన్యథాచరన్ సమం
తతశ్శూల మతీవకర్ణయోః । కరోతిదోషైశ్చ యథాస్వమా
వృత స్సకర్ణశూలః కథితోదురాసదః ॥

తా. కర్ణగతవాతము ప్రకోపించి ప్రతిలోమముగ నంతట సంచరింపుచు "ఏకః ప్రకుపితోదోష స్సర్వానేవ ప్రకోపయేత్" అను న్యాయానుసరణి కఫపిత్త రక్తములం జేరచి వానితోడంగూడి తమతమ బలానుగుణ్యముగ "శ్లో॥ మూర్ఛాదాహో జ్వరశ్వాసః క్లమోథ వమథుస్తథా । ఉపద్రవాః కర్ణశూలే భవంత్యేతే మరీషతః॥" అను వచనోక్తోపద్రవములతోగూడి కష్టసాధ్యమైన శూలను గలుగంజేయు. ఇదియ కర్ణశూలయనంబడు.

కర్ణనాద లక్షణము.

శ్లో॥ కర్ణస్రోత స్థితేవాతే శృణోతి వివిధాన్స్వరాన్ ।
భేరీమృదంగ శంఖానాం కర్ణనాదస్స ఉచ్యతే॥

తా. వాతము చెవిలోనుండి శబ్దవాహిని సిరల సమీపంబున కేగుటవలన భేరీ మృదంగ శంఖాదిక శబ్దమువంటి పలువిధములైన శబ్దముల గలుగంజేసిన కర్ణనాద మనంబడు.

బాధిర్య లక్షణము.

శ్లో॥ యదాశబ్ద వహంవాయు స్స్రోత ఆవృత్యతిష్ఠతి ।
శుద్ధశ్శ్లేష్మాన్వితోవాపి బాధిర్యం తేనజాయతే ॥

తా. వాయువు కఫముతోగలసిగాని కలియకగాని శబ్దవాహిని స్రోతస్సుల నడ్డగించుటవలన చెవుడు గలుగు.

కర్ణక్ష్వేడ లక్షణము.

శ్లో॥ వాయుః పిత్తాదిభిర్యుక్తో వేణుఘోష సమంస్వనమ్ ।
కరోతి కర్ణయోః క్ష్వేడం కర్ణక్ష్వేడస్స ఉచ్యతే ॥

తా. వాయువు పిత్తాదులతోడంగలసి చెవిలో పిల్లనగ్రోవివంటి శబ్దమును గలుగంజేసిన కర్ణక్ష్వేడ మనంబడు.

కర్ణస్రావ లక్షణము.

శ్లో॥ శిరోభిఘాతాదథవానిమజ్జనాజ్జలేప్రపాకా దథవాపివిద్రధేః।
స్రవేద్ధిపూయం శ్రవణోనిలార్దిత స్సకర్ణసంస్రావ ఇతిప్రకీర్తితః ॥

తా. శిరమునందు దెబ్బతగులుటవలనగాని లేక నీళ్ళయందు దుమికి మునుంగుటవలనగాని లేక చెవిలోజనించిన విద్రధి పండియుండుటవలనగాని వాతము ప్రకోపించి చెవివలన చీము గార్చుచుండిన కర్ణస్రావ మనంబడు.

కర్ణకండూ లక్షణము.

శ్లో॥ మారుతః కఫసంయుక్తః కర్ణే కండూం కరోతిచ॥

తా. కఫయుక్తమైన వాయువు చెవిలోదురదగలుగంజేసిన కర్ణకండువనంబడు.

కర్ణగూథక లక్షణము.

శ్లో॥ పిత్తోష్మ శోషితశ్లేష్మా జాయతే కర్ణగూథకః ॥

తా. పిత్తోష్ణముచే కఫమెండి గుబిలిగనైన కర్ణగూథ మనంబడును.

కర్ణప్రతినాహ లక్షణము.

శ్లో॥ సకర్ణగూథో ద్రవతాం యదాగతో విలాయితో ఘ్రాణ ముఖంప్రపద్యతే। తదాసకర్ణ ప్రతినాహసంజ్ఞితో భవే ద్వికార శిరసోర్ధభేదకృత్ ॥

తా. చెవియందుండు గుబిలి ద్రవించిగాని లేక స్నేహస్వేదాదులవలన ద్రవించిగాని ముక్కు నోరు అనువానివలన వెడలిన ప్రతినాహ మనంబడు. దీనివలన అర్ధతలనొప్పి గలుగు.

కృమికర్ణ లక్షణము.

శ్లో॥ యదాతుమూర్ఛం త్యథవాపి జంతవ స్సృజంత్య పత్యాన్యథవాపిమక్షికాః। తద్వ్యంజనత్వా చ్ఛ్రవణో నిరుధ్యతే భిషగి రాద్యైః కృమికర్ణకోగదః ॥

తా. చెవులలో పురుగులు జనించి వ్యాపించుటవలనగాని లేక యీగలు పిల్లల బెట్టుటవలనగాని కర్ణమార్గము నడ్డగింపబడిన కృమికర్ణ మనంబడు.

పతంగాది కీటక లక్షణము.

శ్లో॥ పతంగాశ్శతపద్యశ్చకర్ణః స్రోతప్రవిశ్యహి। అరతింవ్యాకులత్వంచభృశంకుర్వంతి వేదనామ్। కర్ణోనిస్తుద్య తేతస్యతథావై పుర్పురాయతే। కీటేచరతిరుక్తీవ్రా నిష్పందే మందవేదనా॥

తా. మిడుత జెఱ్ఱి జోరీగ మొదలగునవి చెవిలోప్రవేశించుట వలన నెమ్మదిలేకుండుట ప్రాణములు వ్యాకులమును జెందుట మిక్కిలి వేదనగలుగుట చెవిలో బొడుచు నటులుండుట గులగులలాడుట పురుగులు సంచరింపుచుండిన తీవ్ర వేదన గలుగుట సంచరింపక స్తబ్ధముగనుండిన వేదనతగ్గుట అను నీ లక్షణంబులు పతంగాదికృములవలన గలుగు.

కర్ణ విద్రధి లక్షణము.

శ్లో॥ క్షతాభిఘాత ప్రభవస్తువిద్రధి ర్భవేత్తథాతోష కృతోపరః పునః। నరక్త పీతారుణమస్ర మాస్రవే త్ప్రతోదధూమాయన దాహ చోషవాన్ ॥

తా. చెవియందు పుడక మొదలగువానిచే నేని లేక దెబ్బచేగాని గాయముదగులుటచే నేని వాతాదిదోషములచే నేని విద్రధిజనించిన కర్ణవిద్రధియనంబడు అదిపగిలిన వాతాదిదోషక్రమముగ యెఱ్ఱగ లేక పసపువర్ణముగ లేక అరుణవర్ణముగ రక్తముస్రవించుట పొడిచి నటులుండుట పొగవెడలు నటులుండుట మంట శోషగలుగుట అనునీ లక్షణంబులుగలుగు.

కర్ణ పాక లక్షణము.

శ్లో॥ కర్ణపాకస్తు పిత్తేన క్లేదవిక్లేదకృద్భవేత్ ।
కర్ణ విద్రధిపాకాద్వా జాయతే చాంబుపూరణాత్॥

తా. పిత్తమువలనగాని లేక కర్ణ విద్రధి పండుటవలనగాని లేక చెవిలోనీళ్లు జేరుటవలనగాని దౌర్గంధ్యము ద్రవత్వము అనువాని యుక్తముగ కర్ణపాకరోగము (అనగా కర్ణవ్రణము) గలుగు.

పూతికర్ణ లక్షణము.

శ్లో॥ పూయం స్రవతివాపూతి సజ్ఞేయః పూతికర్ణకః॥

తా. చెవులయందు దుర్గంధముగ చీము వెడలిన పూతికర్ణమనంబడు.

కర్ణశోథార్బుదార్శ లక్షణము.

శ్లో॥ కర్ణశోథా ర్బుదార్శాంసి జానీయాదుక్త లక్షణైః॥

తా. కర్ణశోథ కర్ణార్బుదము కర్ణార్శస్సు అనువాని లక్షణముల పూర్వమువలెనే తెలియందగు.

వాతకర్ణరోగ లక్షణము.

శ్లో॥ [చరకే] నదోఽతిరుక్కర్ణ మదస్యశోషస్స్రావ స్తనుశ్చాశ్ర
వణం చవాతాత్॥

తా. వాత సంబంధమువలన చెవియందు నాదము మిక్కుటముగ పోట్లు చెవియందలి గుమిలిశోషించుట తేటగస్రావము చెవుడుగలుగు.

పిత్తకర్ణరోగ లక్షణము.

శ్లో॥ శోథస్సరాగోదరణంవిదాహాస్సపీతపూతిస్రవణంచపిత్తాత్॥

తా. పిత్తసంబంధము వలన చెవులువాచి యెఱ్ఱగనగుట పగుళులు మంట వాకింత పసుపుఛాయగ దుర్గంధము స్రావము అను నీలక్షణంబులు గలుగు.

కఫజకర్ణరోగ లక్షణము.

శ్లో॥ వైశ్రుత్యకండూస్థిరశోథశుక్లాస్నిగ్ధాస్రుతిశ్లేష్మ *భ వేతిరుక్చ

తా. కఫసంబంధమువలన విపరీతముగ వినుపించుట దురద వాపు కఠినముగ నుండుట తెల్ల బంకగనుండుట స్రావము మిక్కుటముగ పోట్లు అను నీలక్షణంబులు గలుగు.

సన్నిపాతకర్ణరోగ లక్షణము.

శ్లో॥ సర్వాణిరూపాణిచసన్నిపాతాత్స్రావశ్చతత్రాధికదోషవర్ణః॥

తా. సన్నిపాతసంబంధమువలన సర్వదోషలక్షణయుక్తంబై అధికముగ నుండు దోషవర్ణమైన స్రావము గలుగు.

---

* భ వేల్పరుక్చ.

కర్ణశోథ లక్షణము.

శ్లో॥ సౌకుమార్యాచ్చిరోత్సృష్టే సహసాపి ప్రవర్ధతే।
కర్ణశోథోభవేత్పాళ్యాం సరుజః పరిపోటవాన్॥

తా. సుకుమారములైన చెవితమ్మలకుట్టి కొంతకాలమువరకు వృద్ధిపరచక నుపేక్షించి తదనంతరము శీఘ్రముగ వృద్ధిపరచుటకై యత్నించుటచే వానియందు వేదన పగుళ్ళు అనువాని యుక్తముగ వాపుజనించు యిదియు కర్ణశోథ మనంబడు.

పరిపోటక లక్షణము.

శ్లో॥ కృష్ణారుణ నిభ స్తబ్ధస్సవాతాత్పరిపోటకః॥

తా. వాతసంబంధమువలన నల్లగ లేక యెఱ్ఱగ కఠినముగనుండువాపుజనించి పగిలిన పరిపోటక మనంబడు.

కర్ణోత్పాత లక్షణము.

శ్లో॥ గుర్వాభరణ సంయోగా త్తాడనాద్ఘర్షణాదపి।
శోథః పాళ్యాంభవేచ్ఛ్యావో దాహపాక రుజాన్వితః।
రక్తోవార క్తపిత్తాభ్యా ముత్పాతస్స దోషతః॥

తా. చెవియందు భారముగల యాభరణముల ధరించుటచేనేని అభిఘాతముచేనేని లేక రుద్దుటచేనేని రక్తపిత్తములు ప్రకోపించి చెవితమ్మెలయందు నీలములేక యెఱుపుగలవాపును గలుగంజేయు. దానివలన మంట పాకము పోట్లుగలిగిన నుత్పాత మనంబడు.

కర్ణోన్మంథక లక్షణము.

శ్లో॥ కర్ణం బలాద్వర్ధయతః పాళ్యాంవాయుః ప్రకుప్యతి।
సకఫంగృహ్య కురుతేశోఫం స్తబ్ధమవేదనమ్।
ఉన్మంథక స్సకండూకో వికారః కఫవాతజః॥

తా. బలాత్కారమువలన చెవిరంధ్రమును వృద్ధిజెందించుటచే చెవియొక్క తమ్మెయందు వాతముప్రకోపించి కఫముతోడజేరి కఠినమై మందవేదన గలవాపును గలుగంజేసి దానియందుదురదను సదా గలుగంజేయు చుండిన నున్మంథక మనంబడు. ఇది కఫవాత జన్యంబు.

కర్ణదుఃఖవర్ధన లక్షణము.

శ్లో॥ సంవర్ధ్యమానే దుర్విద్ధే కండూ దాహరుజాన్వితః।
శోథోభవతి పాకశ్చ త్రిదోషోదుఃఖవర్ధనః ॥

తా. విరుద్ధస్థలమునందు చెవితమ్మను కుట్టి వృద్ధిపఱచుటచే దురద తాపముపోటు పాకము అనువానియుక్తము వాపును గలుగంజేసిన దుఃఖవర్ధమనంబడు. ఇది త్రిదోషము వలన జనించు.

కర్ణ పరిలేహి లక్షణము.

శ్లో॥ కఫాసృక్క్రిమిసంభూత స్సవిసర్పన్నితస్తతః ।
లిహేచ్ఛ శష్కులీంపాలీం పరిలేహీత్యసౌస్మృతః।

తా. చెవితమ్మెయందు కఫరక్త క్రిములవలన వాపుజనించి నంతట తిరుగుచు కర్ణపుటమునందు వ్యాపించి యందలిమాంసమును భక్షించిన పరిలేహియనంబడు.

కర్ణగండమాల లక్షణము.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] శ్రవణాంతర్వ్రణంజాతం క్రిమిదుర్గంధ సంయుతమ్। తచ్ఛాంత్యర్థవం వక్ష్యామి భైషజ్యంలోకమోహనమ్॥

తా. చెవిలో వ్రణముజనించి క్రిమిదుర్గంధయుక్తంబై చీముగారుచుండిన కర్ణగండమాల యనంబడు. ఇది హరించుటకై లోకమోహకరమైన యౌషధమునువచించెద.

శ్లో॥ భాషితం రేవణాసిద్ధై రస శ్శీతాంశు నామకః ।
అర్కపత్రరసైః కర్ణే నిక్షేప్యంకర్ణరోగజిత్ ।

తా. పండు జిల్లేడాకురసములో రేవణసిద్ధునిచే జెప్పంబడిన శీతాంశురసమును గలిపి యొకమండలము చెవిలో బోయుచుండిన అసాధ్యమైన కర్ణరోగము (అనగా చీముగారుట) హరించు.

భల్లాతకాది తైలము.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] భల్లాతకశిలాతాళం తిలజంమూత్రకుష్ఠకమ్। పక్వంతైలావశేషంతు క్రిమిదుర్గంధహృద్భవేత్ ।

తా. జీడివిత్తులు శిలాజిత్తు తాళకము చంగల్వకోష్టు వీనిని సమభాగములుగ కల్కముజేసి అందునూనె గోమూత్రముగలిపి చిక్కగతైలముకాచి చెవిలో బోయుచుండిన కృమిదుర్గంధములతో గూడియుండు కర్ణరోగము హరించు.

గీ. తామ్రభస్మంబుశ్రవణ రంధ్రములనిడియు । నింబఫలసార మామీఁదనెమ్మిఁబోయు । నిశ్చయంబుగమానుమానితము గాను । జిరతరంబైనచెవిలోని చీములెల్ల॥

(గంధకతైలమునుగాని గుగ్గిలతైలమునుగాని చెవిలో వేయుచుండిన చీముగారుట మానును. పైకర్ణరోగముల యందౌషధములను 2 మాసములు చెవిలో బోయుచుండవలయు)

గీ॥ హరిదళముమాదిఫలమును నమరభాగ । మూత్రమునమర్ద నముచేసిశ్రోత్రములను। నిడియుఁదనస్మ్రతిమునుబోయునిఖిల జనుల । చెవులయందునుకారెడిచీముమానుః॥

క॥ సారుష్పునిమ్మపులుసును ! నారూఢిగఁ గర్ణరంధ్రమందుసఁ బోయ। న్నేరీతియైనచీములు। ధారుణిలోమానుసుమ్మతథ్యం బరయన్ ॥

క॥ పెన్నేరుగడ్డరసమును।బన్నుగనల్లంపురసము బాగుగఁగోర్లన్। రెన్నెల్లలోనమానును। జెన్నారఁగమురికిగల్గు చెవిలోచీముల్ ॥

శృంగబేరాది తైలము.

శ్లో॥ శృంగబేరరసంక్షౌద్రం సైంధవంతైలమేవచ ।
కటూష్ణంకర్ణయోర్ధార్య మేతత్స్యాద్వేదనాపహమ్॥

తా. అల్లపురసములో తేనె సైంధవలవణము తెల్లావనూనెగలిపి తైలముశేషించునటులకాచి కించిదుష్ణముగ చెవిలోవేసిన కర్ణశూలహరించు.

లశునాది స్వరసము.

శ్లో॥ లశునార్ద్రకశిగ్రూణాం వరుణామూలకస్యచ।
కదళ్యాస్స్వరసశ్శ్రేష్ఠో కటూష్ణఃకర్ణపూరణే॥

తా. తెల్లగడ్డలు అల్లము మునగ పులిమిడివేరు ముల్లంగి అరటి వీనిరసమును ఆవనూనెలోగలిపి కాచి కించిదుష్ణముగ చెవిలోవేసిన కర్ణశూల హరించు.

అర్కాంకురాది స్వరసము.

శ్లో॥ అర్కాంకురానమ్లపిష్టా న్సతైలా౯ లవణాన్వితా౯ ।
సన్నిదధ్యాత్సుధాకాండే పూరితేమృత్స్నయాన్వృతే॥
పుటపాకేతయాస్విన్నం పీడయేదారసాగమాత్ ।
సుఖోష్ణంతద్రసంకర్ణే ప్రక్షిపేచ్ఛూలశాంతయే॥

తా. జిల్లేడుచిగుళ్ళను నిమ్మపండ్లరసముతో నూరి అందునూనె వుప్పు గలిపి కల్కముజేసి దీనిని తొలచబడిన పచ్చిబొంతజెముడు ప్రానులోనునిచి దానిపై మూసి చీలమన్ను లేపనముజేసి పుటపాకమునందునిచి పక్వముజేసి రసమును పిండికొని సుఖోష్ణముగ చెవిలోవేసిన కర్ణశూల హరించు.

అర్కపత్ర రసము.

శ్లో॥ అర్కస్యపత్రంపరిణామపీత మాజ్యేనలిప్తంశిఖియోగతప్తమ్।
ఆపీడితస్యాంబుసుఖోష్ణమేవ కర్ణేనిషిక్తంహరతేతి శూలమ్॥

తా. పండిన జిల్లేడాకులకు నెయ్యిపట్టించి చేతికి నంటించుకొని నిప్పుమీద వెచ్చజేసి రసమును బిండికొని సుఖోష్ణముగ చెవిలోవేసిన కర్ణశూల హరించు.

శ్యోనాక తైలము.

శ్లో॥ తైలంశ్యోనాకమూలేన మందేగ్నౌవిధినాశృతమ్ ।
హరేదాశుత్రిదోషోత్థ కర్ణశూలంప్రపూరణాత్ ।

తా. దుండిలపువేరు కల్కములో నూనెగలిపి మందాగ్నితో పక్వముజేసి చెవిలోవేసిన త్రిదోషజ కర్ణశూల శీఘ్రముగ హరించు.

హింగ్వాది తైలము.

శ్లో॥ హింగుసైంధవశుంఠీభి స్తైలంసర్షపసంభవమ్।
విపక్వంహరతేవశ్యం కర్ణశూలంప్రపూరణాత్॥

తా. ఇంగువ సైంధవలవణము శొంఠి వీనికల్కములో తెల్లనియావనూనెనుగలిపి పక్వముజేసి చెవిలోవేసిన నిశ్చయముగ కర్ణశూల హరించు.

నాగరాది తైలము.

శ్లో॥ నాగరసైంధవమాగధిముస్తాహింగువచాలశునంతిలతైలమ్।
అర్క సుపక్వపలాశరసేన కర్ణరుజంబధిరం వినిహంతి॥

తా. శొంఠి సైంధవలవణము పిప్పలి తుంగముస్తెలు యింగువ వస వెల్లుల్లిపాయలు అనువానికల్కములో నువ్వులనూనె పండు జిల్లేడాకురసము మోదుగరసముగలిపి చిక్కగకాచి చెవిలోవేసిన కర్ణరోగము చెవుడు హరించు.

అపామార్గ తైలము

శ్లో॥ అపామార్గక్షారజలే బత్కృతకల్కేనసాధితంతిలజమ్ ।
అపహరతికర్ణనాదం బాధిర్యంచాపిపూరణతః॥

తా. ఉత్తరేణు క్షారోదకము వుత్తరేణుకల్కము వీనిలో నువ్వులనూనెగలిపి చెవిలోవేసిన కర్ణనాదము చెవుడు హరించు.

హింగ్వాది తైలము.

శ్లో॥ హింగ్వభ్రదారుమిసిమూలకభస్మభూర్జత్వక్క్షారసింధురుచకో
ద్భిదశిగ్రువిశ్వైః । ససర్జికాబిడవచాంజనమాతులుంగై
రంభారసైస్సమధుసూక్తమిదంవిపక్వమ్ । తైలంప్రసిద్ధమితి
తచ్ఛ్రవణామయఘ్నంకర్ణప్రణాదబధిరత్వహరంగరాణామ్।
భ్రూమస్తకశ్రవణశష్కులికాంతరాళశూలాపహం చరక
సుశ్రుతపూజితంచ॥

తా. ఇంగువ తుంగముస్తెలు దేవదారు పెద్దసదాప ముల్లంగిభస్మము భుజపత్రము యవక్షారము సైంధవలవణము సౌవర్చలవణము అట్టుప్పు లేక పట్టిపుప్పు మునగ శొంఠి సర్జక్షారము బిడాలవణము * నురమటాయి మాదీఫలరసము అరటిరసము మధునూక్తము వీనికల్కములో నువ్వులనూనె గలిపి చిక్కగకాచి చెవిలోవేసిన కర్ణరోగము కర్ణనాదము చెవుడు కనుబొమలు శిరముచెవి చెవితమ్మ వీనియందలిశూల హరించునని చరక సుశ్రుత గ్రంధములయందు జెప్పంబడియె.

---

* నురమయన తురకలు సాధారణముగ అంజనమువేసికొనెడినల్లటాయి.

బిల్వతైలము.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] గవాంమూత్రేణబిల్వాని పిష్ట్వాతైలంవిపా
చయేత్ । పలంచ సదుగ్ధంచ తద్బాధిర్య హరంపరమ్॥

తా. బిల్వకాయను ఆవుపంచితముతో నూరి అందువకను మేకపాలు నూనె గలిపి కాచి చెవిలోవేసిన చెవుడు హరించు.

దీప్తికాతైలము.

శ్లో॥ బృహతః పంచమూలస్య కాండాన్యష్టాంగులానిచ ।
క్షౌమేణావేష్ట్యసంసిచ్య తైలేనా దీపయేత్తతః ।
యత్తైలం చ్యవతేతేభ్య స్సుఖోష్ణం తేనపూరయేత్ ।
జ్ఞేయం తద్దీపికాతైలం కుష్ఠదేవ తరోస్తథా॥

తా. ఎనిమిదంగుళముల ప్రమాణముగల బృహత్పంచమూలముల కట్టగట్టి దానికి తెల్ల పట్టుగుడ్డనుజుట్టి నూనెలో బాగుగ దడిపి వెలిగించి యందు స్రవించెడి తైలమును గ్రహించి సుఖోష్ణముగ చెవిలోవేసినను లేక చెంగల్వకోష్టు దేవదారువను వానియందు పై ప్రకారమే తైలమునుదీసి చెవిలోవేసినను చెవుడు హరించు.

నిర్గుండ్యాది తైలము.

శ్లో॥ నిర్గుండిజాతీరవిభృంగరసోనరంభా కార్పాసశిగ్రుసురసార్ద్రి
కకారవేల్యః।ఏషాంరసేతిలభవంసవిషం సుపక్వంబాధిర్యనా
దకృమివేదనపూయముక్తే॥

తా. వావిలి జాజియాకు జిల్లేడు గుంటగలగర వెల్లుల్లి అరటి ప్రత్తికాయ మునగ తులసి అల్లము కాకర అనువానిరసములో నువ్వులనూనెగలిపి అందొకింత వసనాభినివైచి సిద్ధముజేసి చెవిలోవేసిన చెవుడు కర్ణనాదము క్రిములు శూల చీముగారుట హరించు.

బీజపూర రసము.

శ్లో॥ సర్జికా చూర్ణసంయుక్తం బీజపూర రసంక్షిపేత్।
కర్ణాస్రావ రుజాదౌతు ప్రశస్తం నాత్రసంశయః॥

తా. మాదీఫలరసములో సర్జక్షారమును గలిపి చెవిలోవేసిన కర్ణస్రావము శూల మొదలగునవి నిస్సంశయముగ హరించు.

సముద్రఫేన చూర్ణము.

శ్లో॥ సముద్రఫేన చూర్ణంతు న్యస్తం శ్రవణసంస్రవే ।
పూయస్రావం వ్రణంసాంద్రం హంతిధ్వాంత మివాంశుమాన్॥

తా. సముద్రపునురుగు చూర్ణమును చెవిలోవేసిన "సూర్యు డంధకారమును హరింపంజేయు భంగి" చెవియందలి చీము వ్రణము బంక వీనిని హరింపంజేయు.

సర్జత్వక్చూర్ణము.

శ్లో॥ సర్జత్వక్చూర్ణ సంయుక్త కార్పాసీ ఫలజోరసః ।
మధు సంమిశ్రితస్సాధు కర్ణస్రావే ప్రశస్యతే॥

తా. ప్రత్తికాయలరసములో గుగ్గిలపుపట్టచూర్ణమును తేనెను గలిపి చెవిలో వేసిన కర్ణస్రావము హరించు.

కర్ణస్రావ చికిత్స.

శ్లో॥ జంబ్వామ్రపత్రం తరుణంసమాంశం కపిత్థకార్పాస ఫలంచ
సార్ద్రమ్। ధృత్వారసం తన్మధునావిమిశ్రంస్రావాపహంసం
ప్రవదంతితజ్జ్ఞాః। ఏతైశ్శృతం నింబకరంజతైలం ససార్షపం
స్రావ హరంప్రదిష్టమ్॥

తా. పండిననేరేడాకులను పండినమామిడాకులను సమభాగములుగ చూర్ణము జేసి అందు లేతవెలగకాయరసమును ప్రత్తికాయరసమును తేనెనుగలిపి చెవిలోవేసినను లేక పై ద్రవ్యములతోడ వేప క్రానుగ అనువానినిజేర్చి అందు ఆవనూనెనుగలిపి చిక్కగ కాచి చెవిలోవేసినను కర్ణస్రావము హరించు.

కర్ణరోగమునకు రాస్నాది చూర్ణము.

శ్లో॥ [రసరత్నాకరే] రాస్నామృతైరండసురాహ్వావిశ్వం తుల్యం
విచూర్ణ్యాథ విమిశ్ర్యఖాదేత్ । వాతామయీకర్ణ శిరోగ
దీచ నాడీవ్రణీచాపి భగందరీచ॥

తా. సన్నరాస్నము తిప్పతీగ ఆముదపువేరు దేవదారు శొంఠి వీనిచూర్ణమును సమభాగములుగఁజేర్చి సేవించిన వాతరోగము కర్ణరోగము శిరోరోగము నాడీవ్రణము భగందరము హరించు.

కృమికర్ణ చికిత్స.

శ్లో॥ హాలిరవిభక్తివ్యోషానేకీకృత్యప్రకల్పయేద్భధ్వా।
వసనాంతరరసేనశ్రవణేపరిపూరయేద్యుక్త్యా।
కర్ణజలౌకానియతంకృమికీటపిపీలికాస్తథాన్యేపి।
నిపతంతినిర్విశేషాఃకారండాశ్చాపిముండస్థాః॥

తా. చన్నచర్లగడ్డ గుంటగలగర త్రికటుకములు వీనినినూరి బట్టలోఁగట్టి చెవిలో యుక్తిగఁబిండిన కర్ణములయందలి నల్లజెఱ్ఱి పురుగులు కీటకములు చీమలు తలలోని పురుగులు పూడిపడు.

కర్ణవిద్రధిచికిత్సా క్రమము.

శ్లో॥ విద్రధౌచాప్యశ్చకుర్వంతి విద్రధ్యుక్తంచికిత్సితమ్॥

తా. కర్ణవిద్రధియందు సామాన్యవిద్రధి చికిత్సం జేయవలయు.

ఆమ్రాది తైలము.

శ్లో॥ ఆమ్రజంబూప్రవాళాని మధూకస్యవటస్యచ।
ఏభిస్తుమిశ్రితంతైలం పూతికర్ణగదంహరేత్॥

తా. మామిడి నేరేడు ఇప్ప మఱ్ఱి అనువానిచిగుళ్ళకల్కములో తైలముఁగలిపి కాచి చెవిలోవేసిన చీముగారుట హరించు.

గంధక తైలము.

శ్లో॥ చూర్ణేనగంధకశిలారజనీభవేనముష్ట్యం శకేనకటుతైలవ లాష్టకంతు। ధత్తూరపత్రరసతుల్యమిదంవిపక్వం నాడీంజయే చ్చిరభవామసికర్ణజాతామ్॥

తా. గంధకము మణిశిల పసపు వీనిని 4 రూపాయలయెత్తుచూర్ణముజేసి అందు 32 రూపాయలయెత్తు తెల్లావనూనె 33 రూపాయలయెత్తు వుమ్మెత్తాకురసము గలిపి పక్వముజేసి చెవిలోవేసిన దీర్ఘకాలముగనుండు కర్ణనాడీరోగము హరించు.

శతావరీ తైలము.

శ్లో॥ శతావరీవాజిగంధా పయస్యైరండబీజకైః।
తైలంవిపక్వంసక్షీరం పాలీంసంవర్ధయేత్సుఖమ్॥

తా. పిల్లిపీచర పెన్నేరుగడ్డ ఆముదపువిత్తులు వీనిని పెరుగుమీది నీరుతో నూరి కల్కముజేసి అందు నూనె పాలు గలిపికాచి లేపనముజేయుచుండిన చెవితమ్మెలు సుఖముగ వృద్ధిఁజెందు.

జీవనీయ తైలము

శ్లో॥ జీవంత్యాచాశ్వగంధార్కవాకుచీబీజసైంధవైః।
హాలినీసురసాభ్యాంచ గోధాకంకవసాన్వితమ్।
తైలంవిపక్వమభ్యంగా దున్మంథంనాశయేద్ధ్రువమ్॥

తా. పాలకూర పెన్నేరుగడ్డ జిల్లేడుపాలు భావంచివిత్తులు సైంధవలవణము చన్నచర్లగడ్డ తులసి వుడుము గద్ద అనువానిక్రొవ్వుల నేకముజేసి తైలములోఁగలిపి కాచి అభ్యంజనముజేసిన ఉన్మంథకము శీఘ్రముగ హరించు.

కర్ణరోగమునందు పథ్యము.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే]గోధూమాశ్శాలయోముద్గాయవాశ్చాపి ఘృతంతథా। లావోమయూరోహరిణస్తిత్తిరిర్వనకుక్కుటః। పటోలంశిగ్రువార్తాకం సునిషణ్ణాకటిల్లకమ్। రసాయనాని సర్వాణిబ్రహ్మచర్యమభాషణమ్। ఉపయుక్తంయథాదోష మిదంఅమయేహితమ్॥

తా. గోధుమలు వరిబియ్యము పెసలు యవలు నెయ్యి లావుకపిట్ట నెమలి జింక తిత్తిరిపక్షి అడవికోడి పొట్లకాయ మునగ వంకాయ చెంచలికూర కాకరకాయ సర్వరసాయనములు బ్రహ్మచర్యము మాటలాడకుండుట యివి కర్ణమునందు దోషానుగుణ్యముగ పథ్యకరంబులు.

కర్ణరోగమునందపథ్యము.

శ్లో॥ దంతకాష్ఠంశిరస్స్నానం వ్యాయామంశ్లేష్మలంగురు।
కండూయనంతుషారంచ కర్ణరోగపరిత్యజేత్॥

తా. దంతకాష్ఠము శిరస్స్నానము సంచారము కఫకరాన్నము జడాన్నము గోడట మంచు వీనిని కర్ణరోగముగలవారు వర్జింపవలయు.

ముఖరోగనిదానము.

ఓష్ఠరోగ సంప్రాప్తి.

శ్లో॥ [ఆయుర్వేదే] అనూపపిశితక్షీర దధిమాషాదిసేవనాత్ ।
ముఖమధ్యే గదాన్కుర్యుః క్రుద్ధాదోషాఃకఫోత్తరాః॥

తా. జలచరజంతుమాంసము పాలు పెరుగు వుద్దులు మొదలగు పదార్థములను మిక్కుటముగ సేవించుటచే కఫప్రధానమగు వాతాదిదోషములు ప్రకోపించి నోటి యందు రోగముల గలుగంజేయు.

ముఖరోగ సంఖ్య.

శ్లో॥ దంతేష్వష్టావోష్ఠయోశ్చ మూలేషుదశపంచచ ।
నవతాలునిజిహ్వాయాం పంచసప్తదశామయాః ।
కంఠే త్రయస్సర్వసరా ఏకషష్టిశ్చతుఃపరా॥

తా. దంతరోగములు 8 పెదవిరోగములు 8 దంతమూలరోగములు 15 అంగుడు రోగములు 9 నాలుకరోగములు 5 కంఠరోగములు 17 సర్వసరరోగములు 3 యిటుల ముఖరోగములు 65 విధంబులు.

వాతికౌష్ఠరోగ లక్షణము.

శ్లో॥ కర్కశౌపరుషౌ స్తబ్ధౌ కృష్ణౌతీవ్రరుజాన్వితౌ ।
దాల్యేతేవరిపాల్యేతే ఓష్ఠామారుతకోపతః ॥

తా. పెదవి గరగరలాడుట కఠినముగ జడముగ నల్లగనుండుట తీవ్రమైనపీడతో గూడియుండుట పగులుట చర్మమువీడుట యీ లక్షణములుగలది వాతి కౌష్ఠరోగమని తెలియవలయును.

పైత్తికౌష్ఠరోగ లక్షణము.

శ్లో॥ చీయేతేపిటికాభిస్తు సరుజాభిస్సమంతతః ।
సదాహపాకపిటికౌ పీతాభాసౌచపిత్తతః ॥

తా. పెదవులయందంతటను చిదుములులేచి నొచ్చుట పెదవులు మండుట పాక మును జెందుట కురుపులు పసపువర్ణముగనుండుట యీ లక్షణములుగలది పైత్తికౌష్ఠ రోగమని తెలియవలయు.

శ్లైష్మికౌష్ఠరోగ లక్షణము.

శ్లో॥ సవర్ణాభిస్తుచీయేతే పిటికాభిరవేదనా ।
భవతస్తుకఫాదోష్ఠౌ పిచ్ఛలౌశీతలౌగురూ॥

తా. పెదవిచర్మముతో సమానవర్ణముగలదై చిదుములతో వ్యాప్తంబైయుం డుట వొకింతనొచ్చుట జిగటుగనై చల్లగ జడముగనుండుట యీ లక్షణములుగలది కఫజౌష్ఠరోగమని తెలియవలయు.

సాన్నిపాతికౌష్ఠరోగ లక్షణము.

శ్లో॥ సకృత్కృష్ణౌసకృత్పీతౌ సకృచ్ఛ్వేతౌతథైవచ ।
సన్నిపాతేనవిజ్ఞేయౌ వనేకపిటికాన్వితౌ॥

తా. పెదవులొకానొకపుడు నల్లగ మఱియొకపుడు పసపుగ వేరొకపుడు తెల్లగ నుండుట పెక్కుచిదుములతో వ్యాప్తంబైయుండుట యీ లక్షణములుగలది సన్నిపాత కౌష్ఠరోగమని తెలియవలయు.

రక్తజౌష్ఠరోగ లక్షణము.

శ్లో॥ ఖర్జూరీ ఫలవర్ణాభిః పిటికాభిర్నిపీడితౌ।
రక్తోపసృష్టౌరుధిరం స్రవతశ్శోణితప్రభౌ॥

తా. పెదవిపై ఖర్జూరపుకాయతో సమానమైన వర్ణముగల కురుపులు జనించి రక్తముగారుట పెదవి రక్తమువలె నెఱ్ఱగనుండుట యీ లక్షణములుగలది రక్త జౌష్ఠ రోగమని తెలియవలయు.

మాంసజౌష్ఠరోగ లక్షణము.

శ్లో॥ మాంసదుష్టౌగురుస్థూలౌ మాంసపిండవదుద్గతౌ।
జంతవశ్చాత్రమూర్ఛంతి నరస్యోభయతోముఖాత్॥

తా. పెదవులు జడముగ స్థూలముగ మాంసపిండమువలె నుబ్బుగనుండుట రెండు పెదవులయందు తప్ప తక్కిన పెదవులయందు పురుగులుజనించుట యీ లక్షణములుగలది మాంసజౌష్ఠరోగమని తెలియవలయు.

మేదజౌష్ఠరోగ లక్షణము.

శ్లో॥ సర్పిర్మండప్రతీకాశౌ మేదసాకండురౌగురూ ।
స్వచ్ఛంస్ఫటికసంకాశ మాస్రావంస్రవతో భృశమ్ ।
తయోర్వ్రణోనసంరోహేన్మృదుత్వంచసగచ్ఛతి॥

తా. పెదవి పేరిననేతివలె తెల్లగ దురదతోగూడినదిగ జడముగనుండుట పెదవియందు స్ఫటికమువలె స్వచ్ఛముగనుండుట స్రావం బధికముగగలుగుట పెదవిపైగలిగిన వ్రణమాంసపూరితము గాకుండుట కఠినముగనుండుట యీ లక్షణములుగలది మేదజౌష్ఠరోగమని తెలియవలయు.

అభిఘాత జౌష్ఠరోగలక్షణము.

శ్లో॥ ఓష్ఠౌపర్యవదీర్యేతే పీడ్యేతేచాభిఘాతతః।
గ్రంథితౌచతదాస్యాతాం కండూక్లేదసమన్వితౌ।

తా. పెదవిచుట్టు చీలుట పోట్లు గంట్లుగలుగుట దురదగలిగి బంకగనుండుట యీ లక్షణములుగలది అభిఘాతజౌష్ఠరోగమని తెలియవలయు.

దంతమూలగత రోగములు.

శీతాద లక్షణము.

శ్లో॥ శోణీతందంతవేష్టేభ్యో యస్యాకస్మాత్ప్రవర్తతే ।
దుర్గంధీనిసకృష్ణాని ప్రక్లేదీనిమృదూనిచ।
దంతమాంసానిశీర్యంతే పచంతీచపరస్పరమ్।
శీతాదోనామసవ్యాధిః కఫశోణితసంభవః॥

తా. దంతములనుండి యకస్మాత్తుగరక్తము వెడలుట దంతములయొక్క మాంసము దుర్గంధమై నల్లనైతడిసి మృదువై వీడుట వొకదంతముయొక్క పైమాంసముపండిన మఱియొకదానిమాంసమును పండించుట యీ లక్షణములుగలది శీతాదమను దంతరోగమని తెలియవలయు. ఇది కఫరక్తమువలన గలుగు.

దంతపుప్పుట లక్షణము.

శ్లో॥ దంతయోస్త్రిషువాయస్య శ్వయథుర్జాయతేమహాన్ ।
దంతపుప్పుటకోనామ సవ్యాధిఃకఫరక్తజః॥

తా. 2 లేక 3 దంతమూలములయందు గొప్పగవాపుజనించిన దంతపుప్పుటమని తెలియవలయు. ఇది కఫరక్తమువలన జనించు.

దంతవేష్టన లక్షణము.

శ్లో॥ ప్రవంతిపూయంరుధిరం చలాదంతాభవంతిచ ।
దంతవేష్టస్సవిజ్ఞేయో దుష్టశోణితసంభవః॥

తా. రక్తముదుష్టంబగుటచే దంతములవలన చీముగారుచు కదలుచుండిన దంతవేష్టవమని తెలియవలయు.

సౌషిర లక్షణము.

శ్లో॥ శ్వయథుర్దంతమూలేషు రుజావాన్ కఫరక్తజః ।
లాలాస్రావీసవిజ్ఞేయ స్సౌషిరోనామనామతః॥

తా. కఫరక్తమువలన దంతమూలములయందు వాపుజనించి నొప్పిగలిగి జొల్లుగారుచుండిన సౌషిరమని తెలియవలయు.

మహాసౌషిర లక్షణము.

శ్లో॥ దంతాశ్చలంతివేష్టేభ్య స్తాలుచాప్యవదీర్యతే।
యస్మిన్సర్వాంశోవ్యాధి ర్మహాసౌషిరసంజ్ఞికః॥

తా. త్రిదోషమువలన దంతమూలములు కదలుట లోదౌడపగలుట యీ లక్షణములుగలది మహాసౌషిరమని తెలియవలయు.

పరిదర లక్షణము.

శ్లో॥ దంతమాంసానిశీర్యంతే యస్మిన్ ష్ఠీవతిచాప్యసృక్ ।
పిత్తాసృక్కఫజోవ్యాధి ర్జ్ఞేయః పరిదరోహినః॥

తా. దంతమాంసమువీడి యుమిసిన రక్తముపడిన పరిదరమని తెలియవలయు ఇది పిత్తరక్త కఫములవలన గలుగు.

ఉపకుశ లక్షణము.

శ్లో॥ వేష్టేషుదాహః పాకశ్చ తాభ్యాందంతాశ్చలంతిచ।
అవాక్రృతాః ప్రస్రవంతి శోణితంమంద వేదనాః।
ఆధ్మాయంతేస్రుతేరక్తే ముఖేపూతిశ్చజాయతే।
యస్మిన్నుపకుశోనామ పిత్తరక్తకృతోగదః॥

తా. దంతమూలముల నాశ్రయించియుండు మాంసమునందు తాపముజనించి పండుటవలన దంతములు కదలుట ముఖమునువంచిన నొకింత వేదనగలిగి రక్తము పడుట రక్తముపడినపిదప మాంసముపండి మరలపొక్కుట నోటియందు దుర్గంధము వెడలుట పిత్తరక్తకృతవికారయుక్తంబై యుండుట యీ లక్షణములుగలది వుపకుశమని తెలియవలయు.

వైదర్భ లక్షణము.

శ్లో॥ ఘృష్టేషుదంతమూలేషు సంరంభోజాయతేమహాన్।
భవంతీచపలాదంతా స్సవైదర్భోభిఘాతజః॥

తా. దంతము నాశ్రయించియుండు మాంసమును దృఢముగ తోముటచే నధికముగ వాపుగలిగి దంతములు గదలుచుండిన వైదర్భమని తెలియవలయు. ఇది యభిఘాతమువలన గలుగు.

ఖల్లీవర్ధన లక్షణము.

శ్లో॥ మారుతేనాధికోదంతో జాయతేతీవ్రవేదనః।
ఖల్లీవర్ధనసంజ్ఞోవై జాతేరుక్చప్రశామ్యతి॥

తా. వాతసంబంధమువలన పంటిపై మఱియొక పల్లుజనించుట అదిగలుగునపుడు మిక్కుటముగ పోట్లుగలుగుట పెరిగిన వేదన శమించుట యీ లక్షణములుగలది ఖల్లీవర్ధనమని తెలియవలయు.

కరాళ లక్షణము.

శ్లో॥ శనైశ్శనైః ప్రకురుతే వాయుర్దంతసమాశ్రితః।
కరాళాన్వికటాన్దంతా న్కరాళోనచసిధ్యతి॥

తా. వాతము దంతమూలముల నాశ్రయించి మెల్లమెల్లగ దంతములవంకరగ జేయుచుండిన కరాళమని తెలియవలయు. ఇది యసాధ్యంబు.

అధిమాంసక లక్షణము.

శ్లో॥ హానవ్యేపశ్చిమేదంతే మహాంశోథో మహారుజః।
లాలాస్రావీకఫకృతో విజ్ఞేయోహ్యధిమాంసకః॥

తా. దౌడకొనలో పంటిమూలమునందు లావుగ వాపుజనించి కడుపోట్లును గలుగంజేయుచు మిక్కుటముగ జొల్లుగార్చుచుండిన అధిమాంసకమని తెలియవలయు. ఇది కఫమువలన జనించు.

నాడీవ్రణ లక్షణము.

శ్లో॥ దంతమూలగతానాడ్యః పంచజ్ఞేయా యథేరితాః॥

తా. నాడీవ్రణము వాత పిత్త కఫ సన్నిపాత ఆగంతుక భేదములవలన 5 విధంబులని చెప్పంబడియె. అవి దంతమూలములయందు జనించు. (మఱియు నిదివరకు జెప్పంబడిన 11 విధములైన దంతలక్షణంబులును 5 విధములైన నాడీవంతలక్షణంబులును జేరి 16 విధంబులగు. ఐనను కరాళమనునది సుశ్రుతాచార్యుని మతమునం దధికంబగుటచే దాని లక్షణమును నిచట నుదహరింపంబడియె.

దంతరోగములు.

దాళన లక్షణము.

శ్లో॥ దీర్యమాణేష్వివరుజాయ సద్యంతేషు జాయతే।
దాలనో నామసవ్యాధి స్సదాగతి నిమిత్తజః॥

తా. దంతము పగలగొట్టబడినటుల పీడగలిగిన దాలన మనంబడు. ఇది వాతమువలన జనించు.

కృమిదంత లక్షణము.

శ్లో॥ కృష్ణచ్ఛిద్ర శ్చలస్రావీ ససంరంభో మహారుజః।
అనిమిత్త రుజోవాతా త్సజ్ఞేయః కృమిదంతకః॥

తా. వాతసంబంధమువలన దంతములయందు నల్లని ఛిద్రములుగలిగి కదలుచు స్రావమును జేయించుచు వాపు మిక్కుటముగ పోట్లు నిష్కారణముగ నొప్పి గలిగిన కృమిదంతమనంబడు. (దీనియందు నల్లని ఛిద్రములు క్రిములు దుష్టరక్తమువలనగలుగు)

భంజనక లక్షణము.

శ్లో॥ వక్రంవక్రం భవేద్యస్య దంతభంగశ్చజాయతే ।
కఫవాతకృతో వ్యాధి స్సభంజనకసంజ్ఞితః॥

తా. నోరు వంకరగానై దంతములు వీడిన భంజనక మనంబడు. ఇది కఫవాత ప్రకోపమువలన జనించు.

దంతహర్ష లక్షణము.

శ్లో॥ శీతరూక్ష ప్రవాతామ్ల స్పర్శానామ సహిద్విజాః ।
పిత్తమారుత కోపేన దంతహర్ష స్సనామతః॥

తా. శీతలము రూక్ష పులుసుగల పదార్థస్పర్శవలన గాలితగులుటవలన సహించుట కశక్యంబుగ నుండిన దంతహర్ష మనంబడు. ఇది పిత్త వాత ప్రకోపమువలన జనించు. (మఱియు నిది వాతజన్యంబైయుండినను వ్యాధిస్వభావమువలన నుష్ణమును సగా సహించుట కశక్యంబైయుండు.)

దంతశర్కర లక్షణము.

శ్లో॥ మలోదంత గతోయస్తు పిత్తమారుత శోషితః ।
శర్కరేవ ఖరస్పర్శా సాజ్ఞేయా దంతశర్కరా॥

తా. దంతగతమలము పిత్త వాతములవలన శోషించుటచే నిసుకవలె గరగర లాడుచుండిన దంతశర్కర యనంబడు.

కపాలికా లక్షణము.

శ్లో॥ కపాలేష్వివ దీర్ణేషు దంతానాం సైవశర్కరా ।
కపాలికేతి సాజ్ఞేయా సదాదంత వినాశినీ॥

తా. పై జెప్పంబడిన దంతశర్కర (దంతమలము) చిల్ల పెంకులవలె పగిలిన దంతశర్కర యనంబడు॰ ఇది యెల్లపుడు దంతముల నశింపజేయుచుండు

శ్యావదంత లక్షణము.

శ్లో॥ యోసృఙ్మిశ్రేణ పిత్తేన దగ్ధోవదంత స్త్వశేషతః।
శ్యావతాం నీలతాంవాపి గతస్స శ్యావదంతకః॥

తా. రక్తయుక్తపిత్తమువలన దంతములయందంతట కాలినట్లు నల్లగగాని లేక నీలముగ గానియుండిన శ్యావదంత మనంబడు.

హనుమోక్ష లక్షణము.

శ్లో॥ వాతేనతైస్తై ర్భావైస్తు హనుసంధి ర్విసంహతః ।
హనుమోక్ష ఇతిజ్ఞేయో వ్యాధిరర్దిత లక్షణః॥

తా. వాతసంబంధమువలన అభిఘాతాదులవలన చెక్కిటిసంధులు వీడిన హనుమోక్ష మనంబడు. ఇది అర్దితలక్షణయుక్తంబై యుండు.

జిహ్వాగత రోగములు.

వాతజ లక్షణము.

శ్లో॥ జిహ్వానిలేన స్ఫుటితాప్రసుప్తా భవేచ్ఛశాకచ్ఛదనప్రకాశా॥

తా. నాలుకపగిలి మొద్దుబారి (అనగా రసజ్ఞాన విహీనంబై) మిట్టభూములయందు జనించు. వృక్షములయొక్క యాకువలె గరగరలాడుచుండిన వాతజిహ్వకమని తెలియవలయు.

పిత్తజ లక్షణము.

శ్లో॥ పిత్తేన పీతా పరిదహ్యతేచ దీర్ఘైస్సరక్తై రపికంటకైశ్చ॥

తా. నాలుక పసుపువర్ణముగలదై దాహయుక్తంబై పొడవై యెఱ్ఱగనుండు ముండ్లతో వ్యాప్తంబైయుండిన పిత్తజిహ్వకమని తెలియవలయు.

కఫజ లక్షణము.

శ్లో॥ కఫేనగుర్వీబహుళాచితాచమాంసోచ్ఛ్రయైశ్శాల్మలికంటకాభైః॥

తా. నాలుక జడముగ బూరుగముండ్లవంటి మాంసము మొలకలచే కడువ్యాప్తంబుగనుండిన కఫజిహ్వకమని తెలియవలయు.

అలాస లక్షణము.

శ్లో॥ జిహ్వాతలే యశ్శ్వయథుః ప్రగాఢస్సోలాససంజ్ఞః కఫర
క్తమూర్తిః । జిహ్వాంసతుస్తంభ యతిప్రవృద్ధో మూలేజి
హ్వాభృశమేతి పాకమ్॥

తా. కఫ రక్తములవలన నాలుకయందు భయంకరమైన వాపుగలిగిన అలసక మనంబడు. ఇది వృద్ధిం జెందిన నాలుకయందు స్తంభనమును నాలుకయొక్క మూలము నందు మిక్కుటముగ పాకమును గలుగంజేయు. (ఇది అసాధ్యంబు.)

ఉపజిహ్వాక లక్షణము.

శ్లో॥ జిహ్వాగ్రరూప శ్శ్వయథు స్సజిహ్వా మున్నమ్య జాతః కఫ
రక్తమూర్తిః। లాలాకరః కండు యుతస్సచోష స్సాతూప
జిహ్వా కథితాభిషగ్భిః॥

తా. కఫరక్తమువలన నాలుక కొనవలె వాపుజనించి పొడవై మిక్కుటముగ జొల్లుగార్చుచు దురద మంటతోడం గూడియుండిన యుపజిహ్వాక మనంబడు.

తాలుగతరోగములు.

కంఠశుండి లక్షణము.

శ్లో॥ శ్లేష్మాసృగ్భ్యాం తాలుమూలా త్ప్రవృద్ధో దీర్ఘశ్శోథో
ధ్మాతవస్తిప్రకాశః। తృష్ణా కాస శ్శ్వాస కృత్తం వదంతి
వ్యాధిం వైద్యాః కంఠశుండీతి నామ్నా॥

తా. కఫరక్తములవలన లోదౌడమూలమున నుబ్బిన వస్తివలె దీర్ఘమైన వాపు గలిగి దప్పి దగ్గు వుబ్బసమును గలిగియుండిన కంఠశుండి యనంబడు. (కంఠశుండి యన. – క్రిందినాలుక బడును.)

తుండికేరి లక్షణము.

శ్లో॥ శోథ శ్స్థూలస్తోదదాహ ప్రపాకీ ప్రాగుక్తాభ్యాం తుండికేరీ
మతాతు॥

తా. కఫరక్తమువలన శూల పోట్లు దాహము పాకము మొదలగువాని యుక్తముగ వాపుగలిగి యడవి ప్రత్తికాయ యాకారముగలదిగ నుండిన తుండికేరి యనంబడు.

అధ్రువ లక్షణము.

శ్లో॥ శోథస్తబ్ధో లోహితస్తాలుదేశే రక్తాజ్ఞేయ స్సోఽధ్రువో రు
గ్జ్వరశ్చ॥

తా. లోదౌడయందు రక్తవికారముచే జడముగ యెఱ్ఱగ నుండువాపుజనించి పోట్లతోడంగూడి జ్వరముగలిగిన అధ్రువ మనంబడు.

కచ్ఛప లక్షణము.

శ్లో॥ కూర్మోత్సన్నో వేదనో శీఘ్రజన్మా రోగేజ్ఞేయః కచ్ఛప శ్శ్లే
ష్మణాత్॥

తా. కఫదోషమువలన తాబేటివీపువలె నుబ్బగ వేదనాయుక్తముగ నుండు వాపు సావకాశముగ జనించిన కచ్ఛప మనంబడు.

అర్బుద లక్షణము.

శ్లో॥ పద్మాకారం తాలుమధ్యేతు శోథం విద్యాద్రక్తా దర్బుదం
ప్రోక్తలింగమ్॥

తా. లోదౌడ మధ్యమున రక్తదోషమువలన దామర మొగ్గవలె వాపు జనించి అర్బుద నిదానోక్త రక్తార్బుద లక్షణయుక్తంబై యుండిన అర్బుద మనంబడు.

మాంససంఘాత లక్షణము.

శ్లో॥ దుష్టంమాంసం నీరుజం తాలుమధ్యే కఫాచ్ఛూనం మాంస
సంఘాతమాహుః॥

తా. లోదౌడమధ్యమున కఫదోషమువలన మాంసముదుష్టంబై యుబ్బి వేదనా రహితంబైయుండిన మాంస సంఘాత మనంబడు.

తాలుపుప్పుట లక్షణము.

శ్లో॥ నీరుక్స్థాన్యయా కోలమాత్రః కఫాత్స్యా న్మేదోయుక్తా త్పు
ప్పుట స్తాలుదేశే॥

తా. మేదోయుక్త కఫముచే లోదౌడయందు వేదనారహితంబై స్థిరమై రేగు బండు ప్రమాణముగలదై యుండు వాపుజనించిన తాలుపుప్పుట మనంబడు.

తాలుశోష లక్షణము.

శ్లో॥ శోషోత్యర్థందీర్యతేచావితాలు శ్శ్వాసశ్చోగ్ర స్తాలుశోషోఽనిలాచ్చ

తా. వాతమువలన లోదౌడ మిక్కుటముగ నెండి పగిలి భయంకరమైన శ్వాసము వెడలుచుండిన తాలుశోష మనంబడు.

తాలుపాక లక్షణము.

శ్లో॥ పిత్తంకుర్యాత్పాకమత్యర్థ ఘోరం తాలు స్యేవం తాలు
పాకం వదంతి॥

తా. పిత్తప్రకోపముచే లోదౌడ కడుభయంకరముగ పండిన తాలుపాక మనంబడు.

కంఠగతరోగములు.

రోహిణీ లక్షణము.

శ్లో॥ గళేనిలఃపిత్తకఫాచమూర్ఛితౌ ప్రదూష్యమాంసంచ తథైవ
శోణితమ్। గళోపసంరోధకరై స్తథాంకురై ర్నిహంత్య
సూన్వ్యాధిరయం హిరోహిణీ।

తా. కంఠమధ్యమున వాత పిత్తకఫములు ప్రకోపించి మాంసరక్తములం జెరచి కంఠమునడ్డగించెడి యంకురముల గలుగంజేసిన రోహిణియనంబడు, ఇది ప్రాణముల హరింపంజేయు.

వాతజరోహిణీ లక్షణము.

శ్లో॥ జిహ్వాసమంతా ద్భృశ వేదనాస్తు మాంసాంకురాః కంఠ ని
రోధనాయా। సారోహిణీవాత కృతా ప్రదిష్టా వాతాత్మకో
పద్రవగాఢయుక్తా॥

తా. నాలుకయందంతట కడు వేదనాయుక్తమైన మాంసము మొలకలు జనించి కంఠము నడ్డగించుటవలన కంపస్తంబాదిక వాతోపద్రవ యుక్తంబైయుండిన వాతజ రోహిణి యనంబడు.

పిత్తజరోహిణీ లక్షణము.

శ్లో॥ క్షిప్రోద్గమా క్షిప్రవిదాహపాకా తీవ్రజ్వరాపిత్తనిమిత్తజాతా॥

తా. శీఘ్రముగ జనించి దాహయుక్తంబై శీఘ్రముగ పండుటవలన తీవ్ర జ్వర యుక్తంబై యుండిన పిత్తజ రోహిణియనంబడు.

కఫజరోహిణీ లక్షణము.

శ్లో॥ స్రోతోనిరోధిన్యపిమందపాకా స్థిరాంకురాయాః కఫసంభవాసా॥

తా. కంఠమార్గము నడ్డగించి చిరకాలముమీద పండునదియై కఠినమైన మొలకలుగలదై యుండిన కఫజరోహిణియని తెలియవలయు.

త్రిదోషజరోహిణీ లక్షణము.

శ్లో॥ గంభీరపాకిన్య నివార్యవీర్యా త్రిదోషలింగా త్రితయోత్థితాసా॥

తా. గంభీరపాకము (అనగా లోనచీము) గలదై ఔషధోపచారముల కశక్యంబైన పూర్వోక్త త్రిదోష లక్షణయుక్తంబై యుండునది త్రిదోషజ రోహిణి యనంబడు. (ఇది తక్షణమున ప్రాణముల హరింపంజేయు.)

రక్తజరోహిణీ లక్షణము.

శ్లో॥ స్ఫోటైశ్చితాపిత్తసమానలింగా సాధ్యాప్రదిష్టారుధిరాత్మకాతు॥

తా. బొబ్బలవలన వ్యాప్తంబై పిత్తరోహిణి లక్షణయుక్తంబై యుండిన రక్తజ రోహిణియని తెలియవలయు. ఇది సాధ్యము.

కంఠశాలూక లక్షణము.

శ్లో॥ కోలాస్థిమాత్రః కఫసంభవోయో గ్రంథిర్గళేకంటకశూకభూతః।
ఖరస్థిరశ్శస్త్ర నిపాతసాధ్య స్తంకంఠ శాలూక మితి బ్రువంతి॥

తా. కంఠమున కఫమువలన రేగువిత్తు ప్రమాణముగల గ్రంథిజనించి ముండ్లు జలశూకములు వీనివలె వేదనను గలుగంజేయుచు గరగర కఠినముగనుండిన కంఠ శాలూక మనంబడు. ఇది శస్త్రసాధ్యంబు.

అతిజిహ్వా లక్షణము.

శ్లో॥ జిహ్వాగ్రరూప శ్శ్వయథుఃకఫాత్తు జిహ్వోపరిష్టా దపిరక్త
యుక్తాత్। జ్ఞేయోధి జిహ్వః ఖలురోగ ఏష వివర్జయే దా
గత పాకమేనమ్॥

తా. రక్తయుక్తకఫముచే నాలుకకుపైన వాపుజనించి నాలుకకొనవలెనుండిన అధిజిహ్వక మనంబడు, ఇది పండిన నసాధ్యంబు.

వలయ లక్షణము.

శ్లో॥ బలాసఏవా యతమున్నతంచ గ్రంథింకరోతి న్నగతిం నివార్య। తంసర్వథైవా ప్రతివార్యవీర్యం వివర్జనీయం వలయం వదంతి॥

తా. కఫముచే పొడవుగ నుబ్బుగ నుండుగ్రంథి జనించి దానివలన అన్నము లోనదిగక సర్వోపచారముల కనర్హంబైయుండిన వలయమనియు గ్రంథాంతరమున ఘుటసర్పమనియు జెప్పంబడు. ఇది యసాధ్యము.

బలాస లక్షణము.

శ్లో॥ గళేతుశోథం కురుతః ప్రవృద్ధౌ శ్లేష్మానిలౌ శ్వాసరుజోపపన్నమ్। మర్మచ్ఛిదం దుస్తరమేనమాహు ర్బలాససంజ్ఞం నిపుణావికారమ్॥

తా. ప్రకోపించిన కఫవాతములు కంఠమునందు వాపునుగలుగం జేయుటవలన నుబ్బసముగలిగి కంఠమునొచ్చుచు మర్మస్థానమును భేదింపుచుండిన బలాస మనంబడు. ఇది యసాధ్యంబు.

ఏకబృంద లక్షణము.

శ్లో॥ వృత్తోన్నతోంత శ్శ్వయథు స్సదాహ స్సకండురోపాక మృదుర్గురుశ్చ। నామ్నైకబృందః పరికీర్తితోసౌ వ్యాధిర్బలాస క్షతజ ప్రసూతః॥

తా. కంఠమునందు కఫరక్తములు ప్రకోపించుటవలన గుండ్రముగ నుబ్బుగ నొకింత దాహయుక్తముగ దురదతోగూడినదిగనుండు వాపు లోనగలిగి యొకింతపండి నొకింత మృదువుగ జడముగనుండిన యేకబృంద మనంబడు.

బృంద లక్షణము.

శ్లో॥ సమున్నతం వృత్తమమందదాహం తీవ్రజ్వరం బృందముదాహరంతి। తంచాపిపిత్త క్షతజ ప్రకోపా ద్విద్యాత్సతోదంపవనాత్మకంతు॥

తా. కంఠమునందుబ్బుగ గుండ్రముగ తీవ్రదాహయుక్తముగ జ్వరయుక్తముగనుండు వాపు జనించిన బృందమనంబడు. ఇది వాత పిత్త రక్తప్రకోపమువలన జనించి

పొడుచునటుల వేదనతో గూడియుండు. ఇది బృందమునందవస్థా విశేషముగలది నుండుటంజేసి వేరుగ జెన్నంజనదు.

శతఘ్ని లక్షణము.

శ్లో॥ వర్తిర్ఘనాకంఠ నిరోధినీయా చితాతిమాత్రం పిశితప్రరోహైః। అనేకరుక్ప్రాణహరీత్రిదోషాత్ జ్ఞేయాశతఘ్నీతుశతఘ్నిరూపా॥

తా. కంఠమునందు గుండ్రముగ పొడవుగ కఠినముగనుండు వాపు జనించి కంఠము నడ్డగించుట వాపునందు మాంసపు మొలకలు తీవ్రముగ మిక్కుటముగ జనించి పోట్లు దాహము దురద మొదలగు పలువిధములైన పీడలతోగూడియుండుట ముండ్లతో వ్యాప్తంబైన ఫిరంగివలెనుండుట యీ లక్షణములుగలది శతఘ్ని యనంబడు. ఇది ప్రాణముల హరింపంజేయు.

గిలాయు లక్షణము.

శ్లో॥ గ్రంథిర్గళేత్వామలకాస్థిమాత్రస్స్థిరోల్పరుగ్యః కఫరక్తయుక్తః। సంలక్ష్యతేసక్తమివాశనంచ సశస్త్రసాధ్యస్తుగిలాయుసంజ్ఞః॥

తా. కంఠములో కఫరక్త సంబంధమువలన నుసిరికకాయవిత్తువంటి గ్రంథి జనించి కఠినంబై మందవేదనగలదై యన్నము మ్రింగిన ధారాళముగ దిగకుండునటుసేయం జేసిన గిలాయు వనంబడు. ఇది శస్త్రసాధ్యము.

గళవిద్రధి లక్షణము.

శ్లో॥ సర్వంగళంవ్యాప్య సముత్థితోయ శ్శోథోరుజ స్సంతిచ యత్రసర్వాః। ససర్వదోషో గళవిద్రధిస్తు తస్యైవతుల్యః ఖలు సర్వజస్య॥

తా. త్రిదోషసంబంధమువలన వాపు కంఠమునందంతట జనించి పలువిధ వేదనలతోగూడి విద్రధిని దాహోక్త త్రిదోషలక్షణయుక్తంబై యుండిన గళవిద్రధి యనంబడు.

గళౌఘ లక్షణము.

శ్లో॥ శోథోమహానన్నజలావరోధీ తీవ్రజ్వరోవాయుగతేర్నిహంతా। కఫేనజాతో రుధిరాన్వితేన గళేగళౌఘః పరికీర్త్యతేసౌ॥

తా. రక్తయుక్తకఫముచే కంఠమున ప్రబలమైన వాపుజనించి యన్నోదకముల లోనం గ్రోలుట కఠిన్యంబై తీవ్రజ్వరయుక్తంబై వాతసంచార రహితంబైయుండిన గళౌఘ మనంబడు.

స్వరఘ్న లక్షణము.

శ్లో॥ యస్తామ్యమానశ్శ్వసితిప్రసక్తం భిన్నస్వరశ్శుష్కవిముక్తకంఠః। కఫోపదిగ్ధేష్వనిలాయనేషు జ్ఞేయస్సరోగశ్శ్వసనాత్స్వరఘ్నః॥

తా. కంఠమునందు వాతమార్గములు కఫముచే నడ్డగింపంబడుచుండ పలుమారు నేత్రములకు చీకట్లుగ్రమ్మి యెల్లప్పుడు శ్వాసమును విడుచుట స్వరము భేదించుట గొంతెండుట వుమిని బాగుగ్రమింగుట కఠిన్యంబగుట యీ లక్షణములుగలది స్వరఘ్న మనంబడు. ఇది వాతజన్యంబు.

మాంసతానక లక్షణము.

శ్లో॥ ప్రతానవాన్యశ్శ్వయథు స్సుకష్టో గళోపరోధం కురుతే క్రమేణ। సమాంసతానేతి బిభర్తి సంజ్ఞాం ప్రాణప్రణుత్సర్వకృతో వికారః॥

తా. కంఠమునందు వాపు జనించి క్రమముగ కంఠమును వ్యాపించి యడ్డగించి కడుకష్టమును గలుగంజేయుచు ప్రాణముల హరింపంజేయునది మాంసతానక మనంబడు. ఇది త్రిదోష జనితంబు.

విదారీ లక్షణము.

శ్లో॥ సదాహతోదంశ్వయథుంసుతీవ్ర మంతర్గళేపూతివిశీర్ణమాంసమ్। పిత్తేనవిద్యాద్వదనే విదారీంపార్శ్వే విశేషాత్సతుయేనశేతే॥

తా. కంఠమున పిత్తప్రకోపముచే తీవ్రముగ వాపుజనించి దాహము పోట్లు అనువానితోడంగూడి దుర్గంధయుక్తమై మాంసము వీడుచుండిన విదారి యనంబడు. ఇది పరుండెడి పార్శ్వమునందే విశేషముగ జనించు.

సర్వసర లక్షణము.

శ్లో॥ స్ఫోటైస్సతోదై ర్వదనంసమంతా ద్యస్యాచితం సర్వసరస్సవాతాత్॥

తా. వాతసంబంధమువలన నోటియందంతట బొబ్బలుగలిగి సూదులతో బొడుచునటుల పోట్లుగలిగియుండిన సర్వసరమని (అనగా ముఖపాకమని) తెలియవలయు.

పైత్తిక సర్వసర లక్షణము.

శ్లో॥ రక్తైస్సదాహైః పిటకైస్సపీతై ర్యస్యాచితంచాపిసపిత్తకోపాత్॥

తా. పిత్తప్రకోపమువలన ముఖమునం దెఱ్ఱగ పచ్చగనుండు కురుపులు జనించి మంటతోడం గూడియుండిన పైత్తిక సర్వసరమని తెలియవలయు.

కఫజ సర్వసర లక్షణము.

శ్లో॥ అవేదనైః కండుయుతైస్సవర్ణై రస్యాచితంచాపిసవైకఫేన॥

తా. కఫప్రకోపముచే మందవేదన దురదగలిగి చర్మముతో సమానవర్ణముగల బొబ్బలు నోటిలో వ్యాపించిన కఫసర్వసరమని తెలియవలయు.

అసాధ్య ముఖరోగ లక్షణము.

శ్లో॥ ఓష్ఠప్రకోపే వర్జాస్స్యుర్మాంసరక్తప్రకోపజాః। దంతమూలేషువర్జ్యాతుత్రిలింగగతిసౌషిరా। దంతేషుచనసిధ్యంతి శ్యావదాలసభంజనాః। జిహ్వాతలేష్వలాసశ్చ తాలవ్యేష్వర్బుదంతథా। స్వరఘ్నో వలయోబృందో బలాసశ్చ విదారికాః। గళౌఘో మాంసతానశ్చ శతఘ్నీ రోహిణీగళే। అసాధ్యాః కీర్తితాహ్యేతే రోగానవదశైవతు। తేషుచాపి క్రియాం వైద్యః ప్రత్యాఖ్యాయ సమాచరేత్॥

తా. ఓష్ఠరోగములలో మాంసజ రక్తజ త్రిదోషజములన 3 రోగంబులును దంతమూలగతరోగములలో సన్నిపాతము నాడీసౌషిరము అన 2 రోగంబులును దంతరోగములలో శ్యావ దాళన భంజనములన 3 రోగంబులును జిహ్వాకరోగములలో అలస మను నొకరోగంబును తాలుగతరోగములలో అర్బుదమను నొకరోగంబును కంఠగతరోగములలో స్వరఘ్న వలయ బృంద బలాస విదారిక గళౌఘ మాంసతానక శతఘ్ని రోహిణి యను 9 రోగంబులును యీ జెప్పిన 19 రోగంబు లసాధ్యంబులు. అట్లగుటంజేసి వానియందు జికిత్సంజేయునపుడు కుదురుట దుర్లభంబనిజెప్పి ఔషధమును వైద్యు డొసంగవలయు.

తైలాది లేపనము.

శ్లో॥ తైలంఘృతం సర్జరసం ససిక్థం రాస్నాగుండ సైంధవగైరికం
చ। పక్త్వాసమాంశం దశ నచ్ఛదానాం తద్వేదహంతాం వ్రణ
రోపణంచ॥

తా. నూనె నెయ్యి గుగ్గిలము మైనము సన్నరాస్నము బెల్లము సైంధవలవణము కావిరాయి వీనిని సమభాగములుగ నేకముచేసి తైలముకాచి పెదవులపై లేపనముజేసిన పెదవిపగుళ్ళుమాని వ్రణమునందు మాంసము నిండును.

రాళాది లేపనము.

శ్లో॥ రాళంమధూచ్ఛిష్ట గుడేనపక్వం తైలంఘృతంవా విసిహంతి
లేపాత్। త్వక్తోదపారుష్య రుజోధరస్య పూయాస్రసస్రావ
మపిప్రహణ్యాత్॥

తా. గుగ్గిలము మైనము బెల్లము వీనిలో నూనెగాని నెయ్యిగాని కలిపి కాచి పెదవులపై లేపనముజేసిన చర్మపీడ గరగరలాడుట పోట్లు చీము రక్తము గారుట వీనిని హరింపజేయు.

పిత్తోష్ఠరోగ చికిత్స.

శ్లో॥ వేధంసిరాణాం వమనంవిరేకం తిక్తస్యపానం రసభోజనంచ।
శీతాః ప్రదేహాః పరిషేచనంచ పిత్తోపసృష్టే ష్వధరేషుకు
ర్యాత్॥

తా. పిత్తవికారముగల పెదవిరోగములయందు సిరావేదనను వమనము విరేచనము కటురసపానము రసయుక్తభోజనము శీతకరలేపనము పిత్తహరౌషధ కషాయములయొక్క పరిషేకము మొదలగు నుపచారములను జేయవలయు.

సర్వోష్ఠరోగ సామాన్య చికిత్స.

శ్లో॥ ఓష్ఠరోగే ష్వశేషేషు దృష్ట్వాదోష ముపాచరేత్।
తేషు వ్రణత్వం యాతేషు వ్రణవత్స ముపాచరేత్॥

తా. సమస్తమైన పెదవిరోగములయందు దోషానుగుణ్యమైన చికిత్సలను లేక వ్రణంబైయుండిన వ్రణచికిత్సలను జేయవలయు.

శీతాదరో చికిత్స.

శ్లో॥ శీతాదేహృతరక్తేతు తోయం నాగరసర్షపైః।
నిక్వాథ్య త్రిఫలాంవాపి కుర్యా ద్గండూషధారణమ్॥

తా. శీతాదమను దంతరోగమున మునుపటివలెనే రక్తమునుదీసి శొంఠి తెల్లావాలు అనువాని కషాయముతోగాని త్రిఫలకషాయముతోగాని * గండూషము సేయవలయు.

కాసీసాది చూర్ణము.

శ్లో॥ కాసీసరోధ్రకృష్ణామనశ్శిలాస ప్రియంగుతేజోహ్వా।
ఏషాంచూర్ణంమధుయుక్తైః తాదేపూతి మాంసహారమ్।
తైలంఘృతంవా వాతఘ్నం శీతాదే సంప్రశస్యతే॥

తా. అన్నభేది లొద్దుగ పిప్పలి మణిశిల ప్రేంకణము వెర్కుడు లేక వెణుతురుతీగె అనువానిచూర్ణములో తేనెగలిపి లేపనముజేసినను లేక వాతహరతైలమును గాని లేక ఘృతమునుగాని లేపనముజేసినను దుర్గంధము గలిగి శిథిలమైయుండు మాంసము హరించు

దంతపుప్పుట చికిత్స.

శ్లో॥ దంతపుప్పుటకే కార్యం తరుణే రక్తమోక్షణమ్।
సపంచ లవణక్షార సక్షౌద్రః ప్రతిసారణమ్॥

తా. దంతపుప్పుటరోగమున తరుణావస్థయందు రక్తమువీసి పంచలవణముల క్షారమును తేనెలోగలిపి మెల్లగ రుద్దవలయు.

దంతవేష్ట చికిత్స.

శ్లో॥ లోధ్రింపతంగం మధుకం లాక్షాచూర్ణై ర్మధుప్లుతైః।
గండూషే క్షీరిణో యోజ్యా స్సక్షౌద్ర ఘృతశర్కరా॥

తా. లొద్దుగ రసకర్పూరము అతిమధురము లక్క వీనిని చూర్ణముజేసి

---

* గండూషమన—ద్రవపదార్థములను ధరించి యుమ్మివేయుటయ.

తేనెలోగలిపిగాని లేక * క్షీరవృక్షములచూర్ణములో తేనె నెయ్యి పంచదారగలిపి గాని గండూషముజేయించిన దంతవేష్టరోగము హరించు.

జీరకాది చూర్ణము.

శ్లో॥ జరణలవణపథ్యా శాల్మలీకంటకానా మనుదినమను ఘృ
ష్టం దంతమూలేషుచూర్ణమ్। వ్రణదరణరుగస్ర స్రావ చాం
చల్యశోథాః ప్రణిహంతిచ వివస్వా నంధ కారానివాశు॥

తా. జీలకఱ్ఱ ఉప్పు కరక్కాయ బూరుగముండ్లు వీనిని సమభాగములుగ చూర్ణముజేసి దానితో ప్రతిదినము దంతములను తోమిన "సూర్యుం డంధకారమును హరింపంజేయు భంగి" దంతవ్రణము దంతపుపగుళ్ళు పోట్లు రక్తస్రావము దంతచలనము వాపు వీనిని శీఘ్రముగ హరింపంజేయు.

కణాది చూర్ణము.

శ్లో॥ కణాసింధూత్థ జరణా చూర్ణం తూర్ణం వ్యపోహతి।
ఘర్షణా ద్దంతచాంచల్య వ్యథాశోథా స్రసంస్రవాన్॥

తా. పిప్పలి సైంధవలవణము జీలకఱ్ఱ వీనిని చూర్ణముజేసి దంతముల రుద్దిన దంతములు కదలుట పోటు వాపు రక్తస్రావము శీఘ్రముగ హరించు.

భద్రముస్తాది వటికములు.

శ్లో॥ భద్రముస్తా భయావ్యోష విడంగా రిష్టపల్లవైః।
గోమూత్ర పిష్టై ర్ఘుటికాం ఛాయాశుష్కాం ప్రకల్పయేత్।
తాన్నిదధ్యా న్ముఖేనిశ్యాం చలదంతాతురో నరః।
నాతః పరతరంకించి చ్చలదంతస్య భేషజమ్॥

తా. తుంగముస్తెలు కరక్కాయ త్రికటుకములు వాయువిడంగములు వేపాకు వీనిని గోమూత్రముతో నూరి యుండలుజేసి నీడ నెండించి రాత్రులయందు నోటియం దునిచికొని పరుండిన దంతములు గట్టియగు. దంతచలనమునందు దీనికంటె శ్రేష్ఠం బయిన యౌషధం బెద్దియు లేదు.

* క్షీరవృక్షములన—మఱ్ఱి మేడి రావి అంబాళము కలుజువ్వి అనునవి.

సౌషిర చికిత్స.

శ్లో॥ సౌషిరే ధృతరక్తేతు లోధ్రముస్తా రసాంజనైః।
సక్షౌద్రైశ్శస్యతే లేపో గండూషే క్షీరిణోహితాః॥

తా. సౌషిరమను రోగమున రక్తమునుదీసి లొద్దుగ తుంగముస్తెలు రసాంజనము అనువానిచూర్ణమును తేనెలోగలిపి లేపనముజేయుటయు లేక క్షీరవృక్షకషాయముతో గండూషధారణమును జేయించుటయు హితకరంబులు.

పంచలవణాదిచూర్ణ లేపనము.

శ్లో॥ కాకోదుంబరికా పత్రై ర్వ్రణం విస్రావయేద్భిషక్।
లవణైః క్షౌద్రయుక్తైశ్చ సవ్యోషైః ప్రతిసారయేత్॥

తా. బ్రహ్మమేడియాకులతో వ్రణమునురుద్ది రక్తమును స్రవింపంజేసి పంచలవణములు త్రికటుకములు అనువానిచూర్ణములో తేనెగలిపి మెల్లగ దంతములయందు రుద్దవలయు.

వైదర్భ చికిత్స.

శ్లో॥ శస్త్రేణోత్కృత్య వైదర్భం దంతమూలాని శోధయేత్।
తతః క్షారం ప్రయుంజీత క్రియా స్సర్వాశ్చశీతలాః॥

తా. వైదర్భమను దంతమూలరోగమును శస్త్రముతో జీర్చి రక్తస్రావము చేయించుటయేగాక క్షారలేపనమును సమస్తమైన శీతకరలేపనములను జేయవలయు.

శ్లో॥ ఉద్ధృత్యాధిక దంతంతు తతోవై సముపాచరేత్।
కృమిదంత చికిత్సాశ్చ విధిః కార్యో విజానతా॥

తా. అధికముగనుండు దంతమును దీసివేసి కృమిదంత చికిత్సలం జేయవలయు.

అధిమాంసక చికిత్స.

శ్లో॥ ఛిత్వాధిమాంసం సక్షౌద్రై రేతై శ్చూర్ణై రుపాచరేత్।
వచా తేజోవతీపాఠా సర్జకాయా వశూకజైః।
క్షౌద్రం ద్వితీయం పిప్పల్యా కబలీ చాత్రకీర్తితమ్।
పటోల నింబత్రిఫలా కషాయ శ్చాత్రధావనః॥

తా. అధిమాంసమును దంతమూల రోగమును ఛేదించి దానిపై వస వెక్కుడు తీగ అగరుశొంఠి లేక చిరుబొద్ది సర్జక్షారము యవక్షారము అనువాని కల్కములో తేనెకలిపిగాని లేక పిప్పలిచూర్ణములో తేనెగలిపిగాని నోటియందు ధరింపవలయు. మఱియు చేదుపొట్ల వేప త్రిఫలములు అనువాని కషాయముతోడ అధి మాంసమును గడుగవలయు.

దంతవిద్రధి సామాన్య చికిత్స.

శ్లో॥ విద్రధ్యుక్తంచవిధివ ద్విదధ్యాద్దంతవిద్రధౌ ।
శస్త్రకర్మనరస్తత్ర కుశలో నైవకారయేత్॥

తా. దంతవిద్రధియందు సామాన్య విద్రధియొక్క సర్వచికిత్సలం జేయవలయునేగాని శస్త్రకర్మను జేయంజనదు.

శ్లో॥ స్నైహికో త్రిహితోధూమో నస్యం స్నైహికమేవచ।
రసారసయవాగ్వశ్చ క్షీరం సాంతానికంఘృతమ్।
శిరోవస్తిర్హితశ్చాపి క్రమోయశ్చానిలాపహః॥

తా. దంతహర్ష రోగమున స్నేహయుక్తధూమము నస్యము స్నేహయుక్త మధురాదిరసములు మాంసరసము యవాగు పాలు సాంతానిక ఘృతము శిరోవస్తి వాతనాశకర చికిత్సలు వీనిని క్రమముగ జేయవలయు.

కృమిదంత చికిత్స.

శ్లో॥ నీలీవాయసజంఘా కటుతుంబీమూలమేకైకమ్।
సంచూర్ణ్య దశన విధృతం దశనకృమి పాతనం ప్రాహుః॥

తా. నీలి వెలిమసంధి చేదుసార వీని వేళ్ళను ప్రత్యేకముగ చూర్ణముజేసి దంతములయందునిచిన క్రిములు నశించు.

శారిబాపర్ణ ధారణము.

శ్లో॥ పిష్ట్వాచశారిబాపర్ణః ధృఢందంతేషుధారయేత్।
పతంతిదంతకీటాశ్చ చాంచల్యంహరతిక్షణాత్॥

తా. తెల్లసుగంధి పాలాకులను నూరి యుంటజేసి పండ్లయందదిమి యునిచి లోనిన క్రిములు శీఘ్రముగ నూడిపడి దంతములు గట్టియగు.

కాసీసాది ఘుటికలు.

శ్లో॥ కాసీసం హింగుసౌరాష్ట్రీ దేవదారు సమంజలైః।
గుటికాం ధారయేద్దంత కృమిశూల హరాంపరామ్॥

తా. అన్నభేది యింగువ తొవరిమన్ను దేవదారు వీనిని సమభాగములుగ నుదకముతో నూరి మాత్రలుజేసి దంతములపై నునిచిన క్రిమిదంతశూల హరించు.

శర్కరా చికిత్స

శ్లో॥ అచ్ఛిందందంతమూలాని శర్కరా ముద్ధరేద్భిషక్ ।
లాక్షాచూర్ణైర్మధుయుతై స్తదస్తాం ప్రతిసారయేత్॥

తా. దంతమూలములయందు నొప్పి గలుగకుండునటుల వానిపైనుండు శర్కర (మలము) ను గీచితీసి పిదప లక్కచూర్ణమును తేనెలోగలిపి మెల్లగ రుద్దవలయు.

కపాలికా చికిత్స.

శ్లో॥ దంతహర్ష క్రియాంచాత్ర కుర్యాన్నిరవశేషతః ।
కపాలికా కృచ్ఛ్రతమా తత్రాప్యేషా క్రియాహితా॥

తా. (దంతశర్కరయందును) కపాలికయను దంతరోగము నందును దంతహర్షమునకై చెప్పంబడిన సర్వచికిత్సలం జేయవలయు.

నాడీవ్రణ చికిత్స.

శ్లో॥ ఛిత్వామాంసాని శస్త్రేణ భవేయుః పరితోయది ।
ఉద్ధృత్యచ దహేచ్చాపి క్షారేణ జ్వలనేన వా॥

తా. నాడీవ్రణమునందు చుట్టుమాంసంబుండిన శస్త్రముతో ఛేదించి క్షారముతో గాని అగ్నితోగాని కాల్చవలయు.

దంతరోగసామాన్య చికిత్స.

శ్లో॥ దంతరోగేషు సర్వేషు శస్త్రోవాతహరోవిధిః ।
పక్వంతైలం కవోష్ణంచ శస్తంకబలధారణే॥

తా. సర్వదంతరోగములయందు వాతనాశకర చికిత్సలంజేయుటయే గాక వాతహర ద్రవ్యయుక్తముగ నూనెనుగాచి సుఖోష్ణముగ నోటిలో ధరించుట ప్రశస్తంబు.

లాక్షాది తైలము.

శ్లో॥ తైలం లాక్షారససంక్షీరం పృథక్ప్రస్థమితం పచేత్। ద్రవ్యైః పలమితైరేభిః క్వాథైశ్చాపి చతుర్గుణైః। లోధ్రకట్ఫలమంజిష్ఠాపద్మకేసరపద్మకైః॥ చందనోత్పలయష్ట్యాహ్వైస్తైలం వదనేధృతమ్। దాలనం దంతచాలంచ దంతమోక్షంకపాలికామ్। శీతాదంపూతివక్త్రంచా ప్యరుచింవిరసాస్యతామ్॥ హన్యాదాశుగదానేతాన్కుర్యాద్దంతానపిస్థిరాన్। లాక్షాదికమిదంతైలం దంతరోగేషు పూజితమ్॥

తా. నూనె లక్కరసము పాలు వీనిని దినుసుకొక్కొక ప్రస్థముచొప్పున గ్రహించి అందులొద్దుగ గుమ్ముడుతేకు మంజిష్ఠి దామరతుగరుల చందనము నల్లకలువగడ్డ అతిమధురము అనువానియొక్క కషాయమును నూనెకు నాలుగింతలు కలిపి లొద్దుగ మొదలగు ద్రవ్యములయొక్క కల్కమును దినుసుకొక్కొక పలము చొప్పున కలిపి చిక్కగ తైలముకాచి నోటియందు దునిచికొనిన దాలనము పండ్లుకదలుట అకాలమున దంతములూడుట కపాలికము శీతాదము పూతివక్త్రము అరుచి నోటివిరసత్వము వీనిని శీఘ్రముగ హరింపజేయుటయేగాక దంతముల గట్టిపరచు. ఇది దంతరోగముల యందు కడుశ్రేష్ఠంబు.

దంతరోగమునకు అరిమేదాది తైలము.

శ్లో॥ అరిమేదత్వచంక్షుణ్ణాం పచేచ్ఛతపలోన్మితామ్। జలద్రోణేన తత్క్వాథం గృహ్ణీయాత్పాదశేషితమ్। తైలస్యార్ధాఢకందత్వా కల్కైఃకర్షమితైఃపచేత్। అరిమేదలవంగాభ్యాం గైరికాగరుపద్మకైః। మంజిష్ఠాలోధ్రమధుకైర్లాక్షాన్యగ్రోధముస్తకైః॥ త్వగ్జాతీఫలకర్పూరకంకోలఖదిరైస్తథా। పతంగధాతకీపుష్ప సూక్ష్మైలానాగకేసరైః॥ కట్ఫలేనచసంసిద్ధం తైలంముఖరుజంజయేత్। ప్రదుష్టమాంసంచలితంశీర్ణదంతంచసౌషిరమ్॥ శీతాదందంతహర్షంచవిద్రధిం కృమిదంతకమ్॥ దంతస్ఫుటనదౌర్గంధ్యం జిహ్వాతాల్వోష్ఠజాంరుజమ్॥

తా. 100 పలముల నల్లతుమ్మపట్టను దంచి ద్రోణప్రమాణ ముదకములో వైకషాయముకాచి చతుర్థాంశము దించుకొని వడియగట్టి అందునువ్వులనూనె $\frac{1}{2}$ ఆఢకము నల్లతుమ్మపట్ట లవంగములు కావిరాయి కృష్ణాగరు పద్మకాష్ఠము మంజిష్ఠి లొద్దుగ అతిమధురము లక్క మఱ్ఱియూడకొనలు తుంగముస్తెలు లవంగపట్ట జాజికాయ కర్పూరము తక్కోలపుగట్లు కాచు సీరుయిప్ప ఆరెపువ్వు సన్నయేలకులు నాగకేసరములు గుమ్ముడు తేకు అనువాని కల్కములు దినుసుకొక్కక కర్షము చొప్పునగలిపి చిక్కగకాచి నోటిలోధరించిన దంతముల యందలి కుళ్ళినమాంసము దంతములు కదలుట దంతములు విరుగుట సౌషిరము శీతాదము దంతహర్షము దంతవిద్రధి క్రిమిదంతము దంతపుపగుళ్ళు దౌర్గంధ్యము నాలుక లోదౌడ పెదవి వీనియందలి రోగములన్నియు హరించు.

కుష్ఠాది చూర్ణము.

శ్లో॥ కుష్ఠందార్వీలోధ్రమబ్దస్సమంగా పాఠాతిక్తాతేజనీపీతికాచ। చూర్ణంశస్తంఘర్షణేతద్ద్విజానాం రక్తస్రావంహంతికండూంరుజంచ॥

తా. చంగల్వకోష్టు మ్రానిపసపు లొద్దుగ తుంగముస్తెలు మంజిష్ఠి అగరు శొంఠి తేక చిరుబొద్ది కటుకరోహిణి భాగ పసపు అనువాని చూర్ణముతో దంతముల తోమిన రక్తస్రావము దురద పోట్లు హరించు.

జాతీపత్రాది చూర్ణము.

శ్లో॥ జాతీపత్రపునర్నవా గజకణాకోరంటకోష్టాపచా।శుంఠీదీప్యహరీతకీతిలసమంశ్లక్ష్ణం భృశంచూర్ణయేత్। తచ్చూర్ణంవదనేధృతంవిజయతేదౌర్గంధ్యదంతవ్యథామ్। చాంచల్యత్వమతివ్రణశ్వయథురుక్కండూకృమివ్యాపదః॥

తా. జాజికాయలు గలిజేరు గజపిప్పలి గోరింటు చంగల్వకోష్టు వస శొంఠి వాము కరక్కాయ నువ్వులు అనువాని చూర్ణమును సమభాగములుగ గలిపి నోటిలో ధరించిన నోటిదుర్గంధము దంతశూల దంతములు కదలుట దంతవ్రణము వాపు పీసదురద పురుగులు హరించు.

దంతరోగములయందు పథ్యము.

శ్లో॥ ఫలాన్యమ్లానిశీతాంబు రూక్షాన్నం దంతధావనమ్।
తథాపి కఠినంభక్ష్యం దంతరోగీ వివర్జయేత్॥

తా. పుల్లనిఫలములు శీతోదకము రూక్షాన్నము దంతధావనము కఠిన పదార్థ భక్షణము వీనిని దంతరోగి వర్జింపవలయు.

ఉపజిహ్వికా చికిత్స.

శ్లో॥ ఉపజిహ్వాంతు సంలిఖ్య క్షారేణ ప్రతిసారయేత్।
క్షీరం విరేకగండూష ధూమైశ్చై నాముపాచరేత్॥

తా. ఉపజిహ్వక యందు లేఖన క్రియంజేసి క్షారలేపనము క్షీరపానము విరేచనము గండూషము ధూమపానము అనువానిచే నుపచరింపవలయు.

వ్యోషాది చూర్ణము.

శ్లో॥ వ్యోషక్షారా భయావహ్ని చూర్ణమే తత్ప్రఘర్షణమ్।
ఉపజిహ్వక శాంత్యర్థ మేభిస్తైలంచ పాచయేత్।
గృహధూమా రసాళేన క్వాథం సమధుసైంధవమ్।
పాణినా మర్దయేచ్చాస్య ముపజిహ్వాప్రశాంతయే॥

తా. ఉపజిహ్వకరోగశమనార్థంబై త్రికటుకములు యవక్షారము కరక్కాయ చిత్రమూలము అనువానిచూర్ణములో దంతముల రుద్దవలయు. మఱియు పై ద్రవ్యములనే తైలముకాచి గండూషము జేయవలయు. మఱియు కరుధూపమును కలిలో గలిపి కాచి అందు తేనె సైంధవలవణముగలిపి వుపజిహ్వకయందు వ్రేళ్లతో మర్దనమును జేయవలయు.

కంఠశుండ్యాది చికిత్స.

శ్లో॥ తుండికేర్యాం ధ్రువే కూర్మే సంఘాతే తాలుపుప్పుటే।
ఏషఏవ విధిఃకార్యో విశేష శ్శస్త్రకర్మణి॥

తా. తుండికేరి ధ్రువము కూర్మము సంఘాతము తాలుపుప్పుటము వీనియందు శస్త్రకర్మము జేయుటకై క్రిందజెప్పంబడు చికిత్సల విశేషముగ జేయవలయు.

శ్లో॥ స్నేహస్వేదా తాలుశోషే విధిశ్చానిలనాశనః॥

తా. తాలుశోషమునందు స్నేహములను స్వేదనక్రియలను వాతనాశకరౌషధ సేవనను జేయువలయు.

శ్లో॥ తాలుపాకేతు కర్తవ్యం విధానం పిత్తనాశనమ్॥

తా. తాలుపాకమునందు పిత్తనాశకర చికిత్సల జేయవలయు.

గళశుండి ఛేదనవిధి.

శ్లో॥ అంగుష్ఠాంగుళిసందంశే నాకృష్య గళశుండికామ్।
ఛేదయే న్మండలాగ్రేణ జిహ్వోపరితు సంస్థితామ్॥

తా. నాలుకపైన జనించియుండు చిరునాలుకను అంగుష్ఠాంగుళులతో పట్టి యీడ్చి శస్త్రముతో ఛేదింపవలయు.

శుండీ ఛేదనానంతరోపచారము.

శ్లో॥ పిప్పల్యతి విషాకుష్ఠ వచామరిచ నాగరైః।
క్షౌద్రయుక్తై స్సలవణై స్తతస్తాం ప్రతిసారయేత్॥

తా. చిరునాలుకను ఛేదించినపిదప పిప్పలి అతివస చంగల్వకోష్టు వస మిరియాలు శొంఠి అనువాని చూర్ణములో తేనె వుప్పుగలిపి వ్రేలితో రుద్దవలయు.

రోహిణీ సామాన్య చికిత్స.

శ్లో॥ రోహిణీనాంతు సాధ్యానాం హితంశోణిత మోక్షణమ్।
వమనం ధూమపానంచ గండూషో నస్యకర్మచ॥

తా. పంచరోహిణులలో సాధ్యంబగు దానియందు రక్తముదీసి వమనము ధూమపానము గండూషధారణము నస్యకర్మ అను నుపచారముల జేయవలయు.

వాతజరోహిణీ చికిత్స.

శ్లో॥ వాతజాం తూర్ధృతేరక్తే లవణైః ప్రతిసారయేత్।
సుఖోష్ణా స్స్నేహగండూషా న్ధారయే చ్చాప్యభీక్ష్ణశః॥

తా. వాతజరోహిణియందు రక్తముదీసి లవణముతో రుద్దవలయు. మఱియు సుఖోష్ణముగ స్నేహగండూషములను పలుమారు ధరింపవలయు.

పిత్తజరోహిణీ చికిత్స.

శ్లో॥ విస్రావ్య పిత్తసంభూతాం సితాక్షౌద్ర ప్రియంగుభిః ।
ఘర్షయే త్కబలోద్రాక్షా సర్జూపైః క్వథితైర్హితః॥

తా. పిత్తజరోహిణియందు రక్తమునుదీసి పంచదార తేనె అనువానిలో ప్రేంకణ చూర్ణమును గలిపి రుద్ది ద్రాక్ష ఖర్జూర పండు అనువాని కషాయమును నోటియందు ధరింపం జేయవలయు.

రక్తజరోహిణీ చికిత్స.

శ్లో॥ పిత్తవత్సాధయే ద్వైద్యో రోహిణీ రక్తసంభవామ్॥

తా. రక్తజ రోహిణియందు పిత్తరోహిణీ చికిత్సలం జేయవలయు.

కంఠశాలూక చికిత్స.

శ్లో॥ విస్రావ్య కంఠశాలూకం సాధయే త్తుండికేరివత్ ।
ఏకకాలేయ వాన్నంచ భుంజీత స్నిగ్ధమల్పశః॥

తా. కంఠశాలూకమునందు రక్తమునుదీసి తుండికేరివలెనే చికిత్సింపవలయు. మఱియు దీనియందొకింత ఘృతయుక్తముగ జేయంబడిన యవాన్నము నొకపూట భుజింపవలయు.

కఫజరోహిణీ చికిత్స.

శ్లో॥ అగార ధూమకటుకైః కఫజాం ప్రతిసారయేత్।
శ్వేతావిడంగ దంతీషు తైలంసిద్ధం ససైంధవమ్।
నస్యకర్మణి దాతవ్యం కబలంచ కఫోచ్ఛ్రియే॥

తా. కఫరోహిణియందు కరుధూపము కారముగల యౌషధములతో రుద్దవలయు. తెల్లతులసి వాయువిడంగములు దంతివేరు అనువానితో తైలముకాచి యందు సైంధవలవణమునుగలిపి నస్యమును నోటియందు ధారణమును జేయించవలయు.

అధిజిహ్వాక చికిత్స.

శ్లో॥ ఉపజిహ్వాక వచ్చాపి సాధయే దధిజిహ్వాకమ్॥

తా. అధిజిహ్వాక రోగమునందు వుపజిహ్వాకరోగ చికిత్సం జేయువలయు.

ఏకబృంద చికిత్స.

శ్లో॥ ఏకబృందంతు విస్రావ్య విధింశోధన మాచరేత్॥

తా. ఏకబృందమునందు రక్తస్రావము జేయించి పిదప శోధనవిధిని జేయించవలయు.

బృంద చికిత్స.

శ్లో॥ ఏకబృంద మివప్రాయో బృందంచ సముపాచరేత్॥

తా. బృందమునందు యేకబృంద చికిత్సం జేయవలయు.

గిలాయు చికిత్స.

శ్లో॥ గిలాయు శ్చాపియోవ్యాధి స్తంచశస్త్రేణ సాధయేత్॥

తా. గిలాయువునందు శస్త్రచికిత్సం జేయవలయు.

గళవిద్రధి చికిత్స.

శ్లో॥ సమర్మస్థంతు సంపక్వం ఛేదయే ద్గళవిద్రధిమ్॥

తా. మర్మరహిత స్థలములయందు గలిగిన గళవిద్రధి పండియుండిన దానిని ఛేదింపవలయు.

సర్వసరసామాన్య చికిత్స.

శ్లో॥ వాతా త్సర్వ సరంచూర్ణై ర్లవణైః ప్రతిసారయేత్। తైలం
వాతహరైః స్సిద్ధం హితం కబలనస్యయోః॥ పిత్తాత్మకే సర్వ
సరే శుద్ధకాయస్య దేహినః । సర్వః పిత్తహరఃకార్యో విధి
ర్మధురశీతలః॥ ప్రతిసారణగండూష ధూమసంశోధనానిచ ।
కఫాత్మకే సర్వసరే క్రమం కుర్యా త్కఫాపహమ్॥

తా. వాతజ సర్వసరమనగా ముఖపాకమునందుదాని నుప్పుతో రుద్ది వాతనాశకరౌషధ యుక్తముగ సిద్ధముజేయబడిన తైలముతో గండూష నస్యముల జేయవలయు. పిత్తజ సర్వసరమున నొకింత విరేచనము కొసంగి పిదప పిత్తహరమైన సర్వ

మధుర శీతకర చికిత్సం జేయవలయు. కఫజ సర్వసరమున * ప్రతిసారణ గండూష ధూమపాన శోధనములను సర్వకఫహర చికిత్సలను జేయవలయు

గళరోగ చికిత్స.

శ్లో॥ కంఠరోగేష్వసృఙ్మోక్షస్తీక్ష్ణైర్నస్యాదికర్మభిః।
చికిత్సకశ్చికిత్సాంతు కుశలో త్రిసమాచరేత్॥

తా. గళరోగమునందు రక్తమునుదీసి తీక్ష్ణకరౌషధముల నొసంగి నస్యాది కర్మల జేయవలయు.

మృద్వీకాది చూర్ణము.

శ్లో॥ మృద్వీకా కటుకావ్యోష దార్వీత్వక్త్రిఫలాఘనమ్।
పాఠారసాంజనందూర్వా తేజోహ్వాతి సుచూర్ణితమ్।
క్షౌద్రయుక్తం విధాతవ్యం గళరోగే మహౌషధమ్॥

తా. ద్రాక్షపండు కటుకరోహిణి త్రికటుకములు మ్రానిపసపు లవంగపట్ట త్రిఫలములు తుంగముస్తెలు అగరు శొంఠి లేక చిరుబొద్ది రసాంజనము గరిక వెఱ్ఱుడు తీగె అనువాని చూర్ణములో తేనెగలిపి గళమునందు లేపనము జేయవలయు. ఇది గొప్ప యౌషధము.

యవక్షారాది ఘుటికలు.

శ్లో॥ యవాగ్రజం తేజవతీం సపాఠా రసాంజనం దారు నిశాం స
కృష్ణామ్। క్షౌద్రేణకుర్యా ద్ఘుటికాం ముఖేన తాంధారయే
త్సర్వ గళామయేషు॥

తా. యవక్షారము వెఱ్ఱుడుతీగె అగరు శొంఠి లేక చిరుబొద్ది రసాంజనము మ్రానిపసపు పిప్పలి అనువానిచూర్ణములో తేనెగలిపి యుండలుజేసి నోటిలో నునిచి కొనిన సర్వకంఠరోగములు హరించు.

* కల్క అవలేహ చూర్ణ భేదములచే ప్రతి సారణము 3 విధంబులు. కావున వానిని వ్రేలికొనతో గ్రహించి నాలుకయందు గాని లేక నోటియందంతట గాని లేపనము జేయుటయ ప్రతిసారణ మనంబడు.

ముఖపాకసామాన్య చికిత్స.

శ్లో॥ ముఖపాకేసిరావేధ శ్శిరసశ్చవిరేచనమ్।
మధుమూత్రఘృతక్షీరై శ్శీతైశ్చకబళగ్రహః॥

తా. సర్వముఖపాకములయందు సిరావేధ శిరోవిరేచనమును జేయించి తేనె గోమూత్రము నెయ్యి పాలు శీతకరపదార్థములు అనువాని * కబళమును ముఖమునందు ధరింపవలయు.

ముఖపాక చికిత్స.

శ్లో॥ పంచవల్కలజఃక్వాథ స్త్రిఫలాసంభవోథవా।
ముఖపాకేప్రయోక్తవ్య స్సక్షౌద్రోముఖధావనే॥

తా. పంచత్వక్కుల కషాయములో గాని త్రిఫల కషాయములో గాని తేనెగలిపి నోరుపుక్కిలించిన ముఖపాకము హరించు.

తిలాది గండూషము.

శ్లో॥ తిలానీలోత్పలంసర్పి శ్శర్కరాక్షీరమేవచ।
సక్షౌద్రోదగ్ధవక్త్రస్య గండూషోదాహనాశనః॥

తా. నువ్వులు నల్లకలువగడ్డ నెయ్యి పంచదార పాలు లొద్దుగచూర్ణము వీనిని గండూషముచేసిన ముఖపాకము దాహము శమించు.

యష్టిమధ్వాది తైలము.

శ్లో॥ యష్టీమధు పలమేకం త్రింశన్నీలోత్పలస్య తైలస్య। ప్రస్థం
తద్విగుణపయో విధినా పక్వంతు నస్యేన। నిశిపదనస్యస్రా
వంక్షపయతి గాత్రస్య దోషసంఘాతమ్। వపుస్స్వర్ణత్వమ
వశ్యం క్రమశో భ్యంగేన జంతూనామ్॥

తా. అతిమధురము 1 పలము నల్లకలువగడ్డలు 30 పలములు నూనె 1 ప్రస్థము పాలు 2 ప్రస్థములు యిటుల వీనినెల్ల నేకముజేసి మందాగ్నితో తైలముకాచి రాత్రుల యందు నస్యముచేయించిన ముఖస్రావము శరీరమునకు లేపనము జేయించిన శరీర దోషము హరించి బంగారువంటి కాంతిగలుగు.

* కబళమన—కల్కాదుల నోటినిండబోసికొని నమిలి యుమివేయుటయు.

హారిద్రాది తైలము.

శ్లో॥ హారిద్రా నింబపత్రాణి మధుకం నీలముత్పలమ్ ।
తైలమేభి ర్విపక్తవ్యం ముఖపాక హరంపరమ్ ॥

తా. పసపు వేపాకు అతిమధురము నల్లకలువగడ్డ అనువాని కల్కములో తైలముగలిపి కాచి నోటిలో ధరించిన ముఖపాకము హరించు.

ఖదిరాది ఘుటికలు.

శ్లో॥ ఖదిరస్య తులాంతోయ ద్రోణే పక్త్వాష్ట శేషితే ।
జాతీ కోంశేదు పూగైశ్చ చాతుర్జాత మృగాండజైః ।
పృథక్కర్ష మితైః పిష్టై శ్శ్లేళయిత్వా చణోపమాః ।
గుటీఃకృత్వా ముఖేధార్యా సానిహం త్యఖిలాన్ గదాన్ ।
జిహ్వోష్ఠ దంతవదన గళతాలు సముద్భవాన్ ॥

తా. 100 పలముల నల్లతుమ్మపట్టను అందొక ద్రోణప్రమాణ ముదకముపోసి యష్టమాంశముగ కషాయముకాచి వడియగట్టి అందు జాపత్రి కర్పూరము మంచివక్కలు లవంగపట్టయేలకులు లవంగపత్రి నాగకేసరములు కస్తూరి వీని చూర్ణము తులమునకు కర్షప్రమాణము చొప్పునగలిపి సెనగగింజలంత మాత్రలుజేసి నోటిలోనునిచికొని దావారసమును మ్రింగుచుండిన సర్వముఖరోగములు జిహ్వారోగములు పెదవి రోగములు దంతరోగములు లోదౌడరోగములు హరించు.

దంతవ్రణ లక్షణము.

శ్లో॥ [చరకే] దంతవ్రణం కపోలోత్థం పూయం స్రవతిసంతతమ్ ।
ఏతద్దోషం సువిజ్ఞాయ తతః కర్మ సమాచరేత్ ॥

తా. చెక్కిట వ్రణముబుట్టి యెల్లపుడు చీముగారుచుండిన దంతవ్రణమని తెలియవలయు. ఈదోషమును బాగుగ నెఱింగి చికిత్సింపవలయు.

వంధ్యా కర్కోటకీ లేపనము.

శ్లో॥ వంధ్యా కర్కోటకీమూలం గోమయేనసుసంశృతమ్ ।
అర్కదుగ్ధేన సంమిశ్ర్య మాతపో శోష యేత్త్రిధా ।

క్షీరార్క దుగ్ధసహితం శోషయే ద్గంధలేపనమ్ ।
కపోల దంతవ్రణకం నాశయే న్నాత్రసంశయః ॥

తా. గొడ్డుకాకరగడ్డను ఆవుపేడతోగండి బిళ్ళలుగకోసి జిల్లేడుపాలతో 3 మార్లు భావనజేసి యెండనెండించి పిదప వుప్పు జిల్లేడుపాలు వీనితో భావనజేసి మరల నెండించి గంధము దీసి 2 మాసములు లేపనము సేయుచుండిన చెక్కిట జనించిన దంతవ్రణము నిశ్చయముగ మానును.

శ్లో॥ [అన్యశాస్త్రే] గోక్షుర స్వరసం కర్ణే పార్శ్వే దంత వ్రణస్య చ । పూరితం శాంతయేత్యర్థ మిత్యుక్తం మునిపుంగవైః ॥

తా. దంతపార్శ్వమున వ్రణముగలిగిన నా ప్రక్కనుండు చెవిలో పల్లేరు రసమును పిండిన దంతవ్రణము శమించు. (మఱియు పల్లేరురసమును వ్రణముపై 2 దినములు పట్టించి పిదప చేదుబీరవిత్తుల గంధమునుగాని చిత్రమూలగంధమునుగాని లేపనముజేసిన దంతవ్రణము మానును. మఱియు కలిమేశ్వరపుచెక్కగంధమును భక్షణము సేయుచు దానినే వ్రణముపై లేపనముసేయుచుండిన 2 మాసములలో దంతవ్రణము మానును. పథ్యము—చప్పిడివంటకమును ఆవు పెరుగును భుజింపవలయు. దంతవ్రణములయందు రసకర్పూరమును 2 మాసములు సేవింపుచు చప్పిడివంటకమును భుజింపవలయు.

క॥ తుందిలపుచెక్క నసుములఁ । బొందుగఁ బచనంబుచేసి భుజియింపదగు । న్మందుగను మానిపోవును । దందడి నొప్పించుచున్న దంతవ్రణముల్ ॥

గీ॥ గొడ్డుకాకరచెట్టుల గడ్డనూనె । గూకపాకంబుచేసియుఁ గ్రోలవలయు । సంశయంబేల యిదినిశ్చయమ్ము సుమ్ము । నరులబాధించు దంతవ్రణాలుమాను ॥

గీ॥ రమ్యమైనట్టి నాగసరపుగడ్డ । వెన్నగూరిచి సేవింప వివిధదంత । వ్రణములన్నియుమాను భూవలయమందుఁ । జిరతరంబుగఁ బథ్యంబు సేయుచున్న ॥

దంతవ్రణ లక్షణము.

శ్లో॥ [సిద్ధరసార్ణవే] వాతేన దంతచలనం రక్త స్రవణముచ్యతే ।
క్రిమిణా పూయ పీడాచ దంతరోగే తథా భవేత్ ॥

తా. వాతదోషమువలన దంతములు కదలుచు రక్తము స్రవింపుచుండు. కృమి వలన దంతముల నొప్పిగలిగి చీముగారును.

కాళింగాది చూర్ణము.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] కాళింగచించా విజయా మూలంపుంఖ్య
శ్వమారకమ్ । చలదంత దృఢత్వస్య ప్రత్యేకం దంతధావ
నాత్ ॥

తా. కొడిసెపాల చింతగింజలు తక్కిలివేరు తెల్లవెంపలి గన్నేరు వీనిలో దేని నైనని నూరి పండ్లుతోముకొనిన కదలుచుండు దంతములు గట్టిపడును.

శ్లో॥ [ఆయుర్వేదే] జాతీగోరంటపత్రం వా చర్వయేత్ప్రాతరుత్థి
తః । స్థిరాశ్చచలితాదంతా స్తత్కాష్ఠైర్దంతధావనాత్ ॥

తా. జాపత్రినిగాని లేక గోరింటాకునుగాని ప్రాతఃకాలమున నములినను లేక వాని పుడకలతో దంతధావనముజేసినను (లేక ములుగోరింట మామిడి పచ్చిజిల్లేడు వీని పుడకలతో దేనితోనైని దంతధావనముజేసినను కదలుచుండు దంతములు గట్టిపడు. మ రియు విడెములో జీడిగింజలగలిపి విడెము సేయుచుండిన కదలుచుండు దంతములు దం తవ్రణములు చీముగారుట హరించు. ఇంగువను ఆవువెన్నతోడ 6 మాసములు సేవింపు చుండిన దంత శూలలు కృమిదంతములు కదలుచుండుదంతములు రక్తదంతములు హరించు.

లాంగల్యాది యోగము.

శ్లో॥ తోయేన లాంగలీమూలం పిష్ట్వాంగుష్ఠే ప్రలేపయేత్ ।
దంతా న్నిర్యాంతినోచిత్రం కీటకా కౌతుకావహాః ॥

తా. చెన్నచర్లగడ్డ నుదకముతోనూరి దంతములయందు వ్రేలితోరుద్దిన దంత శూలలు హరించి పురుగులూడిపడును. (తెల్లకాచును మైలుతుత్తమునునూరి పండ్లపై బూసి సెగయందు కాచిన దంతములు గట్టిపడుటయేగాక దంతశూలలను హరించు)

జాతీపత్రాది చూర్ణము.

శ్లో॥ (మాధవకల్పే] జాతీపత్రపునర్నవాగజకణాగోరంటకుష్ఠంవ
చా।చవ్యంశుంఠిహరీతకీసమకృతంచూర్ణంముఖేధారయేత్ ।

వాతఘ్నం క్రిమిదంతశూలకఫజం సర్వామయం నాశయేత్ ।
దుర్గంధాధి సమస్తదోషశమనం దంతశ్చ వజ్రాయతే ॥

తా. జాపత్రి గలిజేరు గజపిప్పలి ములుగోరింట చెంగల్వకోష్టు వస చవ్యము శొంఠి కరక్కాయలు వీనిని సభాగములుగదంచి చూర్ణముజేసి దంతములయందు లేప నముజేసిన దంతవాతము క్రిములు దంతశూల చీము రక్తముగారుట దుర్గంధము దంత ములు కదలుట మొదలగు నుపద్రవంబులన్నియు శమించి దంతములు వజ్రతుల్యంబులగు.

ముఖరోగమునందు పథ్యము.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే]స్వేదోవిరేకోవమనంగండూషః ప్రతిసార
ణమ్ । కబలో సృక్స్రుతిర్నస్యం ధూమశ్శస్త్రాగ్నికర్మణీ ।
తృణధాన్యం యవాముద్గా కుళుత్థా జాంగలోరసః । బ
హుప్రుత్రీ కారవేల్లం పటోలం బాలమూలకమ్ । కర్పూర
నీరంతాంబూలం తప్తాంబు ఖదిరోద్ధృతమ్ । కటుతిక్తాచ వ
ర్గోయం మిత్రంస్యాన్ముఖరోగిణామ్॥

తా. చెమటతీయుట విరేచనము వమనము గండూషము ప్రతిసారణము కబల ధారణము రక్తమోక్షణము నస్యము ధూమపానము శస్త్రకర్మ అగ్నికర్మ దూసరి బియ్యము లేక వెదురుబియ్యము యవలు పెసలు ఉలవలు జాంగలమాంసము నేలయూషి రిక చల్లపిల్లిగడ్డలు కాకరకాయ చేతిపొట్లు లేతముల్లంగి పచ్చకర్పూరము ఉదకము విడెము నల్లతుమ్మకషాయము కారము చేదుగల రసములు యివి ముఖరోగములయందు పథ్యకరంబులు.

ముఖరోగమునం దపథ్యము.

శ్లో॥ దంతకాష్ఠం స్నానమమ్లం మత్స్యమానూప మామిషమ్ ।
దధిక్షీరం గుడంమాషం రూక్షాన్నం కఠినాసనమ్ ।
అధోముఖేన శయనం గుర్వభిష్యంది కారిచ ।
ముఖరోగేషు సర్వేషు దివా నిద్రాంచ వర్జయేత్ ॥

తా. దంతకాష్ఠము స్నానము పులుసు మత్స్యములు అనూపము జంతుమాంసము పెరుగు పాలు బెల్లము వుద్దులు రూక్షాన్నము కఠినాసనము బోరగిలపరుండుట జడా న్నము పిండివంటకము పగటినిద్ర యివి ముఖరోగమునం దపథ్యకరంబులగుటచే వానిని వర్జింపవలయును.

తుండిప్రణ లక్షణము.

శ్లో॥ [ఆయుర్వేదే] శోఫాపూయంచ వేధశ్చ శల్యపాతం భవేద్యది।
తదేవ మునిభిఃప్రోక్తం తుండివ్రణ మితిధ్రువమ్॥

తా. వాపు నొప్పిగలిగి చీమును గార్చుచు లోన శల్యము చివికియూడి కలబారు టయే తుండివ్రణమని తెలియవలయు. (దీనియందును మఱియు సర్వవ్రణములయందును రసపుబ్బ వేయవలయు.

రస ఉబ్బు.

శ్లో॥ ఆకల్లకైలా సురపుష్పశుంఠీ కృష్ణా స్త్రిణిష్కాశ్చ రసం ద్వినిష్కమ్। జ్యోతిష్మతీవైత్రఫలా గుడస్య దీప్యస్య చత్వారి పలానియోజ్యం। సంమర్ద్యగాఢం ప్రహార ద్వయేన ద్వినిష్కమాత్రంచ ఘృతేనఖాద్యమ్ । నవాయురోగం సహసానిహంతి మర్మస్థితాం గ్రంధియుతాం స్తథైవ। ఉదుంబరం కాకణకంచకుష్ఠం కపాలకిందూశ్చ తథానిహంతి॥

తా. రసపుబ్బ 2 విధంబులు అందు మొదటిది అక్కలకఱ్ఱ యేలకులు లవంగములు శొంఠి పిప్పళ్లు అనునవి దినుసుకు 3 డేసినిష్కములు శుద్ధిజేసిన పాదరసము వెణుతుఱువిత్తులు యివి దినుసుకు 2 నిష్కములు త్రిఫలములు బెల్లము వోమపుపొట్టు యివి దినుసుకు 4 గేసిపలములు యిటుల వీనిని రోటిలోనునిచి 2 ఝాములు 2 రోకండ్లతో బాగుగదంచి 2 నిష్కముల యెత్తును నేతియనుపానముతోడ భక్షింపవలయు. యిటుల శ్లోకోక్త ప్రకారముజేసిన నోరుపట్టును గావున పైయౌషధముతోడ చేరెడు మంచివేప చెక్క గంధమును గలిపి 2 రోకండ్లతో 1 ఝాము బాగుగమర్దించి 18 యుంటలుజేసి 9 దినములు రేపుమాపు వేపచెక్క గంధములో పొదిగి 2 నిష్కములయెత్తును నేతి యనుపానముతోడ మ్రింగవలయు. యిదియ యొకవిధమగు రసపుబ్బ మఱియు వేపగంధములో పైద్రవ్యములను 10 చిన్నములయెత్తు శుద్ధిజేసిన గంధకమును ¼ సేరు బెల్లమునుగలిపి రోటిలో 1 ఝాముదంచి 18 యుంటలుజేసి రేపుమాపు 2యుంటల చొప్పున 9దినములు ఆవునేతితోడ భక్షింప వలయు యిదియ రెండవ విధమగు రసపుబ్బ యీ రెండు రసపుబ్బల సేవించునపుడు విడెముసేయుచు గాలిలేనితావున నుండవలయు. 10 యవదినమున నూరకుండి 11 వ దినమున ఆవునేతితో దలయంటికొని చప్పిడిపథ్యము సేయుచుండిన వాతరోగములు మర్మస్థానముల యందు జనించిన గ్రంథులు (వ్రణములు) వుదుంబరకుష్ఠువు కాకణకుష్ఠువు కపాలకుష్ఠువు దురద చకారమువలన నుండ డొక్క మండ పేరులేనివ్రణములు ఫిరంగి రోగములు యివియన్నియు మానును. (యీయుబ్బ జేసిన పిదప 8 మాసములు పథ్యముగనుండి పిదప రసకర్పూరమును సేవింపవలయు.)

క॥ వరచిత్రమూలమూలము। మిరియంబును నూనెగూర్చి మేలుగబాకుం। బరఁగఁ గ్రోలినను భగంన్దరమండలు మానుచుం డుదంతగదంబుల్॥

గీ॥ మేదినినిజత్రిమూలము మేకపాల। వంశితక్షీరములుఁగ్రోల మండలములు। పథ్యముగఁబాగ దుగ్ధాన్నపానములను। గొన్న జనుఁడొక్కమండల కులమణంగు॥

నూతిపుంటి లక్షణము.

శ్లో॥ పక్షమధ్యేతు యజ్జాతం పూయస్రావో భవేద్యది।
తన్నామమునిభిః పూర్వైః కూపవ్రణ మితిస్మృతమ్॥

తా. కంటికొలికి కద్ద వ్రణముజనించి నీరువలె చీముగారుచుండిన కూపవ్రణమని వచించిరి.

చ॥ గుంటియుచు వజ్రనీలిరసము స్తలియు న్గమువేగ రాగి ముం। తను గడుమర్దనంబుగ ముదంబునఁ జేసియు నూతిపుంటిపైఁ। దన రంగఁ బెట్టికట్టియు నుతంబుగ మారెడు చెక్క మేఁకపాలనయము గ్రోలమానును జనావళిరోచన జాలరోగముల్॥

(ఈనూతిపుంటియందు 40 దినములు కట్టుగట్ట వలయు)

జంతి రాజవ్రణ లక్షణము.

శ్లో॥ మధ్యే శరావరూపేణ జాతం ఛిద్ర శతైర్యుతమ్। పూయ శూలే ప్రవర్తేతే జంతికా వ్రణముచ్యతే। తదేవ పృష్ఠేయ జ్జాతం రాజవ్రణ మితిస్మృతమ్॥

తా. వ్రణమధ్యభాగము మూకుడుయొక్క యాకారముగలదై శతఛిద్రములు గలదై చీమునుగార్చుచు శూల తోడంగూడియుండిన జంతికావ్రణ మనంబడు. ఇదే వీపులో జనించిన రాజవ్రణ మనంబడు.

సీ॥ మహిషోప్పుతో ప్రమభస్మంబును గరకకాయల మసినూరియు
నలఁదిరొకటి। సన్నపావలికూర సరవిగాఁ శాకంబు చేసికట్టు
నఁబా చేయునొకటి। యుల్లిపాషాణంబు నిలపైడిజాజిని దం
తవ్రణంబుల దాఁపనొకటి। దంతియాకుదెచ్చి ధన్యంబుగా
నూరి కట్టుగట్టినను బోకడచునొకటి। యరయనీనాల్గువిధ
ముల నౌషధముల। వైరిమసిపించుజంతిక వ్రణముకెల్ల।
జగతినింపుకుఁ బ్రతిచెప్ప సాటిలేదు। నరులకెల్లనుమాను
నిర్ణయముగాను॥

స్నాయుకవ్రణ లక్షణము.

శ్లో॥ దేహేగ్రంధిస్తు సంజాతః పూయం స్రవతి నిత్యశః।
తదేవమునిభిః పూర్వైః స్నాయుక వ్రణముచ్యతే॥

తా. శరీరమున కణతివలె జనించి గట్టిగ చీము నెల్లపుడు గార్చుచుండిన స్నాయుక వ్రణమని పూర్వీకులైన మునులు వచించిరి.

స్నాయుకవ్రణమునకు గంధక తైలము.

శ్లో॥ అథవార్క స్నుహిక్షీరై ర్వస్త్రం లేప్యంతు సప్తథా।
గంధకం నవనీతేన పిష్ట్వావస్త్రం తు లేపయేత్।
తద్వర్తిందీపితాంకుర్యాద్ధృథంధార్యా దధోముఖమ్।
తైలం తత్స్రవతేభాండేగ్రాహ్యం యోగేషు యోజయేత్।
తత్తైలం రసమిశ్రంచ నాగవల్లీ దళేనచ।
భక్షయే త్స్నాయుకంహంతి సర్వవ్రణ హరంస్మృతమ్॥

తా. జమిలివస్త్రమును జిల్లేడుపాలు బొంతజెముడుపాలు అనువానిలో నేడేసి మార్లు దడిపి యెండించి దానియందు శుద్ధిజేసిన గంధకమును వెన్నతో నూరి పట్టించి వర్తిగజుట్టి దీపమునవెలిగించి తల్లక్రిందుగబెట్టి అందు వడిసెడు గంధకతైలమును గాజుగిన్నెలో దీసికొని 2 చిన్నములయెత్తును తమలపాకున జిరిమి దానిపై చిన్నమెత్తు

భక్షించి విడెమునేయువలయు. యిటుల 40 దినములు రేపుమాపు వేయుచుండిన స్నాయుక వ్రణము మొదలైన సర్వ వ్రణములు మానును. (మఱియు స్నాయుక వ్రణమున రసయుబ్బను సగాజేయందగు. (పథ్యముచప్పిడి)

1658

స్నాయుకవ్రణ చికిత్స.

శ్లో॥ పాతాళగరుడీమూలం పిబేత్స్నాయుకనాశనమ్॥

తా. దాసరిపేరును నూరి సేవించిన స్నాయుక వ్రణము మానును.

శ్లో॥ [ఆయుర్వేదే] నృమూత్రైః కాంచనీంపిష్ట్వా లేపస్స్నాయుకజిద్భవేత్। వార్తాకపత్రంనృమూత్రైః పిండంచాశ్వత్థపత్రకే। సంతప్తబంధయేచ్ఛీఘ్రం శమయేత్స్నాయుకంకిల॥

తా. దేవకాంచనపు చెక్కను నరమూత్రముతో నూరి లేపనముజేసినను లేక వంగాకును నరమూత్రముతో నూరి ముద్దజేసి రావియాకులోనునిచి వెచ్చజేసి గొబ్బున కట్టుగట్టినను స్నాయుక వ్రణము మానును.

స్తనవ్రణ లక్షణము.

శ్లో॥ [సిద్ధరసార్ణవే] వాతేన కఠినంశుక్లం స్తనంభవతి దారుణమ్। పూర్వోక్తేన ప్రలేపేన సుఖోష్ణేన సుఖావహమ్। పైత్త్యాధిక్యే స్తనేరోగే పీడా భవతిదారుణా। మూలేనకరవీరస్య శీతతోయేనలేపయేత్। స్తనమాలేపయేత్తేన సుఖమాప్నోతితత్క్షణాత్। శ్వయథుశ్యామ వర్ణశ్చ స్తనశ్చైవకఫాధికే। మధుయష్టింకఫేఘ్నైః పిష్ట్వాలేపే సుఖావహమ్। సర్వేషాం స్తనరోగాణాం రక్తమోక్షః ప్రశస్యతే॥

తా. కఠినముగ తెల్లగ చూచుటకు భయంకరముగ నుండిన వాతజ స్తనవ్రణమని తెలియవలయు. దీనియందు పూర్వోక్త లేపనమును సుఖోష్ణముగ జేసిన మానును. స్తనమున కడుపీడగలిగి వ్రణమెత్తునై యుండిన పిత్తజస్తన వ్రణమని తెలియవలయు. దీనియందు గన్నేరువేళ్ళను శీతోదకముతో నూరి లేపనము జేసిన తక్షణమున మానును.

లేక జలగలతో రక్తమును దీయించినను మానును, వాచినల్లనైయుండిన శ్లేష్మజస్తన వ్రణమని తెలియవలయు. దీనియందు యష్టిమధుకమును నీళ్ళతో నూరి లేపనము జేయ వలయు. సర్వ స్తనవ్రణములయందు రక్తస్రావము జేయించవలయు.

స్తనవ్రణ చికిత్స.

శ్లో॥ రసంవాశివబీజంవా బలిత్రైలేన మిశ్రయేత్ ।
నాగవల్లీదళేపిష్ట్వా ఖాదయేత్తదనంతరమ్ ।
తాంబూలచర్వణంకృత్వా లవణామ్లానివర్జయేత్ ।
స్తనవ్రణంనిహంత్యాశు నాసారోగేప్రశస్యతే ॥

తా. పైజెప్పంబడిన గంధకతైలమును తమలపాకున బట్టించి దానిపై పూటకు చిన్నసెత్తు శుద్ధిజేసిన యింగిలీకమును గాని లేక శుద్ధిజేసిన రసమునుగాని నునిచి వ్రేలితో మర్దించి భక్షింపవలయు. యిటుల 40 దినములు రేపుమాపు సేవించి విడెము చేసిన స్తననాసా వ్రణములు మానును. దీనిని సేవించునప్పుడు ఉప్పును పులుసును వర్జింప వలయు. (మఱియు రెండుమండలములు యింగువను వెన్నలో గలిపి భక్షించిన స్తన వ్రణములు మానును.)

క॥ ఇమ్మహిగంధకతైలము। తమ్ములపాకునను జరిమి తగంజిన్నం
బుర్ । నెమ్మదినింగిలికంబును । దమ్ములముజ్జేయ మాను:
దగంజనుమాదల్ ॥

శ్లో॥ [శస్త్రవైద్యే] కరవీరస్యమూలంచ హ్యుష్ట్రమూత్రేణపేష
యేత్ । తత్క్షణాత్స్ఫుటతేరక్తంశస్త్రైర్వాస్ఫోటయేద్భిషక్ ॥

తా. గన్నేరు వేళ్ళను లొటపిట మూత్రముతో నూరి ముద్దజేసి కట్టుగట్టిన తత్క్షణమున పగిలి రక్తముగారి స్తనవ్రణము మానును. లేక శస్త్రముతో గీచియైనను రక్తమునుగార్చిన మానును.

వటాది కషాయము.

శ్లో॥ వటోదుంబరాశ్వత్థ ప్లక్షకార్జునకత్వచః ।
తోయైశ్చతుర్గుణైఃక్వాథం పాదశేషంసమాహరేత్ ।
ఏతేన క్షాళయేన్నిత్యం స్రావపూయం హరేత్ స్తనే ॥

తా. మఱ్ఱి మేడి రావి జువ్వి యేరుమద్ది అనువాని పట్టల సమభాగములుగ దంచి దానికి నాలుగింతలునుదకముబోసి నాలవభాగముగ కషాయముకాచి వడియగట్టి దానిచే ప్రతిదినము స్తనమాదల గడుగుచుండిన చీముగారుట మానును.

శ్లో॥ మధ్వాజ్యైర్దేవదారుంచ పిష్ట్వావర్తింప్రలేపయేత్ ।
పూయంస్రావ్య స్తనే క్షిప్త్వా రోపణం కురుతేక్షణాత్ ॥

తా. దేవదారుచెక్క తేనె నెయ్యి వీనితో నూరి వస్త్రమునకు బట్టించి వర్తిజేసి వ్రణమునందునిచిన గొమ్ముచీముకారి చనుమాదలు మానును. (మఱియు దీనియందుధూప తైలలేపనమును గాని తామ్రభస్మ లేపనమునుగాని జేయవలయు. చనుమాదలు గడుసై యుండిన రసకర్పూరమును 2 మండలములు సేవింపవలయు. మఱియురసపుబ్బను జేయ వలయు. (పథ్యము చప్పిడి)

గ్రంథి విసర్పులయందు శస్త్రకర్మ నిషేధము.

శ్లో॥ రక్తమేవాశ్రయస్తస్య గ్రంథౌశస్త్రహతేతదా ।
శామ్యేద్గ్రంథివిసర్పిర్న నాత్రకార్యావిచారిణా ।
కఫవాతౌశ్వాసకాసౌ శోషహిధ్మాతిసారకాః ।
గ్రంథీనాంకురుతేమూలాం రక్తానాంతీవ్రకజ్వరమ్ ।
ఇత్యేవంగ్రంథివైసర్పి మోహమూర్ఛాంకరోతిచ ॥

తా. గ్రంథులు రక్తాశ్రితంబులై జనించుటంజేసి యాగ్రంథులను విసర్పిగ్రంథులను శస్త్రముజేయంజనదు అటుజేసిన నవి శమింప కుండుటయేగాక కఫవాతప్రకోపము వలన శ్వాసకాసములు శోష యెక్కిళ్లు అతిసారము రక్తగ్రంథులయొక్క వరుస తీవ్ర జ్వరము మోహము మూర్ఛ మొదలగు నుపద్రవంబులతో గూడి కష్ట సాధ్యంబులగు.

శ్లో॥ [నిత్యనాథీయే] గ్రంథిఃపాషాణకఠినో యదినైవోపశామ్యతి । అథాస్యదాహక్షారేణ రక్తంవాథవిమోక్షయేత్ ।
వారిభిస్సేచయేద్వైద్యః పాకతస్సర్వకర్మణి ॥

తా. గ్రంథులు తాయివలె కఠినంబులై శాంతి జెందకుండిన వానియందు దాహక్షారకర్మలను గాని లేక రక్తస్రావమునుగాని జేయవలయు (అక్షారకర్మమెద్ది యనిన సర్జక్షారములో క్రొత్తసున్నము గలిపి గ్రంథుల నడుమ మూడుబొట్లునుంచ వలయు.

ఈప్రకారము మూడుమారులు జేసిన నవి వ్రణంబులగు. దానిపై పెరుగు వత్తినిదడిపి వేసినమానును. లేక వానియందు రక్తమునైనం దీయ వలయు. గ్రంథులన—కంతులు దీనికి జికిత్స వుత్తరేణు క్షారము వుమ్మెత్త కట్టెలక్షారము దొగ్గలి వేళ్ళక్షారము వల్ల యుప్పి కట్టెక్షారము క్రొత్తసున్నము వీనిని గలిపి కంతులనడుమ సొక బొట్టును 8 దినముల 3 బొట్లనునిచిన వ్రణంబులగు. అవి కరగువరకు పెయిగులో వర్తులదడిపి వేయు వలయు. అవికరిగిన పిదప నీళ్ళవత్తుల వేయవలయు.

గ్రంథులకు బృహత్యాది లేపము.

శ్లో॥ బృహతీచిత్రకంవ్యాఘ్రీ కణాసిద్ధార్థక స్తథా।
స్నేహేనసిద్ధంకార్యంస్యాత్తీక్ష్ణంశుష్కస్యలేపనమ్।
సంశోష్యబహుశోగ్రంథీన్విబధ్నీయాత్పునఃపునః॥

తా. పెద్దములకవేళ్ళు చిత్రమూలము నేలములకవేరు పిప్పలి తెల్లావాలు వీనిని నూరి నూనెలోగలిపి వండి కొంచెముష్ణముగ లేపనముజేసి యెండించి కట్టుగట్టిన గ్రంథులు మానును, యిటుల పలుమారు జేయవలయు.

పునర్నవాది లేపము.

శ్లో॥ పునర్నవార్కాభయశిగ్రుమూల కరంజసింధూత్థమహౌష ధానామ్। కల్కంప్రలిప్తంపశుమూత్రపిష్టం గ్రంథ్యర్బుదం హంత్యపచించసద్యః॥

తా. గలిజేరువేరు జిల్లేడువేరు కరక్కాయలు మునగవేరు కానుగవేరు సైంధవలవణము శొంఠి వీనిని సమభాగములుగ ఆవుపంచితముతో నూరి కల్కముజేసి లేపనముజేసిన గ్రంథి అర్బుదము అపచి తక్షణమున మానును.

పూతికరంజ లేపనము.

శ్లో॥ [మతాంతరే] మూలంపూతికరంజస్య చిత్రకంలవణంపరమ్। ఉపలేప్యతథాపిష్టం సమస్తగ్రంథిభేదనమ్॥

తా. సెమలిచెక్క లేక సెములదుగుచెక్క కానుగచెక్క చిత్రమూలము సైంధవలవణము వీనిని నూరి లేపనముజేసి కట్టుగట్టిన సర్వగ్రంథులు పగులును.

గళగ్రంథిస్వరూప తచ్చికిత్స.

శ్లో॥ గళేగ్రంథిశ్చయోజాత స్తన్నామగళగ్రంథికమ్।
వక్త్రేనఖాగ్రంనిక్షిప్య భిత్వాపిప్పలికాందదేత్॥

తా. గళములో గ్రంథి జనించిన గళగ్రంథి యనబడు. దానిముఖమును గోరుతోగీచి పిప్పలి చూర్ణము పెట్టినమానును.

శిరీషాది లేపము.

శ్లో॥ శిరీషంచశివాంశిగ్రుం పంచాంగంచయవస్యచ।
అమ్లతక్రేణసంపిష్య గళగ్రంథిఃహరేత్పరమ్॥

తా. దిరిసెనపుచెక్క వుసిరికకాయ మునగపువ్వు దానియాకు వేరు పట్టవిత్తులు యవక్షారము వీనిని సమభాగములుగ పుల్లచల్లతోనూరి యుడికించి కంఠమునలేపనము జేసిన గళగ్రంథులు (గళమున జనించిన కంతులు) మానును.

వ్యోషాది కషాయము.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] వ్యోషాతిక్తావిషాపాఠా దారుముస్తాకళింగకా। గోమూత్రక్వథితాపేయా కంఠగ్రంథివినాశినీ॥

తా. త్రికటుకములు చేదుబీరవిత్తులు అతివస శిరుబొద్ది మానిపసపు తుంగముస్తెలు వెట్టిపుచ్చకాయ వీనిని గోమూత్రముతోనూరి కాచిత్రాగిన గళమున గలిగిన గడ్డలు (కంతులు) మానును.

ముస్తాది కషాయము.

శ్లో॥ క్వాథస్సముస్తాతివిషేంద్రదారుకళింగపాఠాకటురోహిణీనామ్। గోమూత్రసింహీమధునాచయుక్తం పయోగళవ్యాధిషు సర్వజేషు॥

తా. తుంగముస్తెలు అతివస పాపర వెట్టిపుచ్చాకు శిరుబొద్దివేళ్ళు కటుకరోహిణి అడ్డసరము వీనిని సమభాగములుగ గ్రహించినూరి గోమూత్రము తేనె పాలువీనిలో గలిపి,కాచి త్రాగిన కంఠమున జనించిన గడ్డలు మొదలగు సర్వరోగములుమానును.

గళకీల స్వరూపము.

శ్లో॥ [చరకే] వాతదోషప్రభవఃప్రకాశతేజాయతే చగళకీలవర్ధనమ్ । దుఃఖమన్నమనిశంతుభుజ్యతే ప్యేవముక్తమథవైద్యపారగైః॥

తా. వాతముప్రకోపించి కంఠమును జెందిన గళకీలకము (అనగా కప్పనాగరు) జనించు దానియందన్నమును భుజించిన దిగక ప్రతిదినము దుఃఖపెట్టుచు వెళ్ళివచ్చుచుండును. దీనిని వైద్యవేత్తలు గళకీలమని వచించెదరు.

గళకీల చికిత్సాక్రమము

శ్లో॥ స్తనయోరధరేంగుళీస్త్రిసంఖ్యా ముంతరాహుత భుజశ్చచేష్టయా। పాతయేచ్చగళకీలసంభవం పీరపిప్పలిరసశ్చభుజ్యతే॥

తా. గళకీలకమున 2 చనుమొనలక్రింద 3 వేళ్ళలోనుండి 2 చంకలప్రక్కలవరకు నడ్డముగ రతువేయవలయు. లోపలికి పీరపిప్పలి గంధకముల సేవింపంజేయవలయు.

విషముష్ట్యాది లేపము.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] విషముష్ట్యభయాశుంఠీ మధునాకర్షమాత్రకమ్ । గళరోగహరం వక్త్రే ధారయేద్దినసప్తకమ్॥

తా. విషముష్టిచెక్క కరక్కాయలు శొంఠి వీనిని దినము కొకకర్ష ప్రమాణము చొప్పున గ్రహించి తేనెతోనూరి 7 దినములు లేపనము జేసిన గళకీలకము నశించు.

సైంధవలవణ లేపము.

శ్లో॥ లేపయేద్భానుదుగ్ధేనసైంధవంగళకీలనుత్ ।

తా. జిల్లేడుపాలతో సైంధవలవణమునునూరి లేపనముజేసిన గళకీలకమునశించు.

క॥ ఆదొండవేరుగంధము । పాదుగనావాలముద్దభక్షణసేయన్ ।
వేదేశునికృపచేతను । నాదములేనట్టికప్పనాగురుమానున్ ॥

ఆస్యస్ఫోటలక్షణ తచ్చికిత్స.

శ్లో॥ [చరకే] స్ఫోటశ్చవిజ్ఞేయో లక్షణైర్భిషజోత్తమైః।
చందనంఘనసారశ్చ హ్యాస్యస్ఫోటవినాశనమ్॥

తా. నాలుకవిచ్చి పొక్కులవలెపొక్కిన ఆస్యస్ఫోట మనంబడు. దానియందు మంచిగంధములో 2 వీసములయెత్తు పచ్చకర్పూరమును జేర్చి నేతితో సేవించిన ఆస్యస్ఫోటకము మానును.

ఆస్యస్ఫోట లక్షణము.

శ్లో॥ [ఆయుర్వేదే] వాతాజ్జిహ్వోష్ఠయోశ్చైవ స్ఫోటభిన్నత్వమాప్నుయాత్ । తన్నామమునిభిః ప్రోక్తమాస్యస్ఫోటకసంజ్ఞకమ్॥

తా. వాతదోషమువలన నాలుక పెదవులు పొక్కినను లేక పగిలినను ఆస్యస్ఫోటకమని మునులు వచించిరి.

ఆస్యస్ఫోట చికిత్స.

శ్లో॥ భల్లాతకీరసంచూర్ణం గళస్ఫోటే ప్రలేపయేత్ ।
లవణంగృహధూమంచ క్వాథయేత్కాంజికేనతు।
గండూషంక్షౌద్రసంయుక్తం గళస్ఫోటహరంపరమ్॥

తా. జీడిచెక్క రసముతో సున్నమును నూరి లేపనముజేసిన ఆస్యస్ఫోటము హరించు. మఱియు ఉప్పు కరుధూపము వీనిలో కలిబోసి కషాయము కాచి తేనె గలిపి గండూషము జేసినను (పొట్లపండు పిప్పలి వీనిని గండూషముజేసినను) ఆస్యస్ఫోటము హరించు.

శ్లో॥ గైరికాంబుఘృతంతైలం సర్జసైంధవసిక్థకమ్।
వీరణంచయథాపక్వ మాస్యస్ఫోట వ్రణాపహమ్॥

తా. కావిరాయి కురువేరు నెయ్యి నూనె గుగ్గిలము సైంధవలవణము మైనము వట్టివేరు వీనిని పక్వముగ వండి పెదవులపైబూసిన పగుళ్ళు (పొక్కులు) వ్రణము మానును.

సిక్థకాది లేపము.

శ్లో॥ సిక్థకం ధూపకంతుత్థం కటుతైలం విపాచితమ్।
ఓష్ఠ పీడికాం హంతి లేపనం వేదనాపహమ్॥

తా. మైనము గుగ్గిలము మైలుతుత్తము వీనిని ఆవనూనెతో వండి పెదవులయందు బూసిన పగుళ్లు పొక్కులు వేదన మానును (పెదవిరోగములయందు శ్లీపదరోగ చికిత్సం జేయవలయు. రసకర్పూరము సేవింపవలయు. మఱియు రస పుష్పము వేయవలయు.

కీలక లక్షణము.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] జఘనేచకక్షాగ్రంధిర్వాంసమూర్ధ్నితినవ్యధా। ఆననే గుదపార్శ్వేచ సర్వాంగే పిటికాభవేత్॥

తా. పిఱుదు నడుము భుజశిరములు ముఖము గుదపార్శ్వములు సర్వాంగములు వీనియందు గ్రంథులు జనించి నొప్పిలేకుండిన పులిపిర్లని తెలియవలయు.

అశ్వత్థాది లేపము.

శ్లో॥ అశ్వత్థస్య త్వచోభస్మ చూర్ణేన సమమిశ్రితమ్।
నవనీతం ద్వయోస్తుల్యం మర్ద్యం తేన విలేపయేత్।
ఆననే గుదపార్శ్వేచ కటిస్థాః పిటికాజయేత్॥

తా. రావిచెక్కలబూడిదె సున్నము వీనిని సమభాగములుగ గ్రహించి యీ 2 కి సమముగ వెన్న గలిపి మర్దించి ముఖము పాదపార్శ్వము నడుము వీనియందు లేపనముజేసిన పులిపిర్లు మానును. (మఱియు నక్కపీటాకురసమును లేపనము జేసిన పులిపిర్లు మానును.

కీలక లేపనములు.

శ్లో॥ ఏవం చించారసైః పిష్టం సైంధవం లేపయేత్ త్ర్యహమ్।
శిగ్రుమూల త్వచ స్తోయైః పిష్ట్వా లేపేన తం జయేత్।
పిష్ట్వాకందూం నిహంత్యాశు చిత్రకం వా గవాంజలైః।
నరమూత్రేణ సర్పాక్షీ పిష్ట్వా లేపేన తాం జయేత్॥

తా. చింతాకురసముతో సైంధవలవణమునునూరి 3 దినములు లేపనముజేసినను మునగవేరుపట్ట నుదకముతోనూరి లేపనముజేసినను పులిపిర్లు మానును. మఱియు చిత్రమూలమును గోమూత్రముతోనూరి లేపనముజేసిన పులిపిర్లు గురద శీఘ్రముగ మానును. సర్పాక్షిని నరమూత్రముతోనూరి లేపనముజేసిన పులిపిర్లుమానును.

కాలస్ఫోటాదిక లక్షణము.

శ్లో॥ [పూజ్యపాదీయే] కాలస్ఫోటో విషస్ఫోట స్సద్యోహన్యాత్సవేదనః। కక్షగ్రంధి ర్గళగ్రంథిః కర్ణగ్రంథిశ్చ నాశయేత్।
ఆస్యజాం స్ఫోటకంతీవ్రం రసభస్మచ నాశయేత్॥

తా. కాలస్ఫోటము విషస్ఫోటము జనించిన తక్షణముననే ప్రమంటను వేదనను గలుగంజేయు. చంకలో వ్రణముబుట్టిన కక్షగ్రంథి యనంబడు. కంఠమున వ్రణము బుట్టిన గళగ్రంథి యనంబడు. చెవి మడతయందు వ్రణముబుట్టిన కర్ణగ్రంధి యనంబడు. ఇవియన్నియు మృత్యుప్రదంబులు. నోట వ్రణముబుట్టిన అస్యస్ఫోటు మనంబడు. ఇది నివర్తించుటకై శ్లీపదరోగమున జెప్పంబడు. రసభస్మమునుగాని లేక రసకర్పూరమును గాని అనుపానముతోడ సేవింపవలయు. (లేక రస పుష్ప నేని జేయవలయు.)

కాలస్ఫోటహార లేపనము.

శ్లో॥ గుంజాపత్ర సితాయష్టి గవాం క్షీరేణపాయయేత్।
కాలస్ఫోటం నిహంత్యాశు మజ్జావా పుత్రజీవికా॥

తా. గురిజాకు పంచదార యష్టిమధుకము వీనినినూరి ఆవుపాలతో సేవించినను లేక పుత్రజీవిగుజ్జునునూరి లేపనముజేసినను కాలస్ఫోటము శీఘ్రముగ మానును.

విషస్ఫోటహార లేపనము.

శ్లో॥ పుష్యార్కే కాకతుండ్యాస్తు మూల మాదాయభక్షయేత్।
క్షౌద్రేణ స్ఫోటకంహంతి కింవాముండీ రసంపిబేత్॥

తా. పుష్యమి నక్షత్రము భానువారమునాడు గురిజవేరునుదెచ్చి దంచి చూర్ణముజేసి తేనెతో సేవించినను లేక బోడతరరసమును త్రాగినను విషస్ఫోటక వ్రణములు మానును.

దంతికొనలు 7 మిరియాలు వీనిని 7 నూనెబొట్లతోనూరి $\frac{1}{4}$ మండలము సేవించిన కక్షగ్రంధియందు సోనవలె నీరుగారును. పిదప 10 చిన్నములయెత్తు మంచియింగువను ఆవువెన్నలోగలిపి 2 మండలములు సాయంప్రాతఃకాలముల సేవింపుచుండిన కక్షగ్రంధి మానును. ఇటులనే గళగ్రంధి గండమాల కర్ణగ్రంధి అనువానయందును యింగువను సేవింపందగు.

(రసము గంధకము మైలుతుత్తము కాచు వీనిని సమభాగములుగ ఖల్వములో నునిచి గల్లేరాకురసముతో మర్దించి యెండించి చూర్ణముజేసి ఆవునేతితోగలిపి కాకియాకతో లేపనము చేయుచుండిన చెవిమడతయందు జనించిన వ్రణము మానును. ఆస్యాస్ఫోటకములయందు రసకర్పూరమును 2 మండలములు సేవించిన ఆస్యాస్ఫోటకము హరించుటయేగాక పైజెప్పబడిన సర్వవ్రణములు హరించు. పథ్యము—చప్పిడి కంటకమును భుజింపవలయు.)

శ్లీపదరోగ నిదానము.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] ప్రస్థితోవంక్షణేవాపి అధఃకాయేకఫోల్బణః।
దోషజస్స్రావశ్శోథ శ్శాలీనామాకృతి స్తథా।
మేదో మాంసాశ్రితంశోఫం పాదే శ్లీపదముచ్యతే।

తా. కఫాధిక్యముగల వాతపిత్తశ్లేష్మములవలన గజ్జలయందు వాపుజనించి శరీరాధోభాగమున వ్యాపించి స్రావమును జేయునట్టి వడ్లగింజల యాకృతిగల కురుపులతో వ్యాప్తంబై మేదోమాంసాశ్రితంబై పాదములయందు వ్యాపించిన శ్లీపద మనంబడు.(మఱియు "తచ్ఛీపదంస్యాత్కరకర్ణనేత్ర శిశ్నోష్ఠనాసాస్వపికేచిదాహు" అను గ్రంథాంతర వచనప్రకారము శ్లీపదము (హస్తము కర్ణము నేత్రములు మేఢ్రము పెదవి నాసికము అనువాని యందును జనించునని కొందరు వచించిరనుట,)

శ్లీపదరోగ లక్షణము.

శ్లో॥ [అన్యశాస్త్రే] శ్లీపదంపాదవల్మీకం తత్రగక్తంవిమోక్షయేత్। భక్షయేత్సూరణవటీ మర్శోరోగచికిత్సకే॥

తా. కాలు పుట్టవలె పెరిగిన శ్లీపదరోగ మనంబడు. దీనియందు రక్తమును దీయవలయు. మఱియు అర్శోరోగమునందలి సూరణ వటికముల సేవించినశ్లీపదము మానును. ఈ సూరణవటికములు అర్శోరోగ ప్రకరణమున జెప్పంబడి యున్నయవి.

శ్లో॥ అత్యంతస్థూలజంఘోరు శ్లీశ్లపదోసాభిమగ్వరైః।
అతిస్థూలతరంకృష్ణం వల్మీకమితికీర్తితమ్॥

తా. పిక్కలు తొడలుమిక్కుటముగ లావైయుండిన శ్లీపదమనంబడు. దానినే తొడారు గడ్డయనియు వచించెదరు. పిక్కలయందుగాని తొడలయందుగాని మఱియును లావుగలిగి నల్లనైయుండిన వల్మీకమనంబడు.

(హస్తపాదములు పగిలి దురద గలిగియుండిన శ్లీపదమనంబడు. ఇది నివర్తించుటకై గంధకతైలమును సేవింపవలయు. బోడతరరసము సేవించిన కాళ్లుచేతుల పగుళ్ళు మానును, హంసపాదియాకు రసము $\frac{1}{4}$ సేరు మేకనెయ్యి నాటాకు మిరియములు 1 తులము గలిపిసేవించిన కాళ్ళు చేతులపగుళ్ళు మానును.మఱియు వీనియందు గుగ్గిలతైలమును గాని గౌరీపాషాణము వేపకొనలు వీనిని నూరిగాని 3 దినములు లేపనము సేయవలయు. మఱియు ప్రతిదినము తప్పక వేపాకునుడికించి కట్టవలయు)

శ్లీపద లక్షణము.

శ్లో॥ కరపాదాయదాకృష్ణౌ కండూతిస్ఫోటసంభవః।
తుషాచర్మయదాజాతం తదేవశ్లీపదంస్మృతమ్॥

తా. చేతులుకాళ్ళు నల్లనై దురదతోగూడి పగిలి చర్మము పొట్టువలె రాలుచుండిన శ్లీపదమని తెలియవలయు.

శ్లీపద చికిత్స.

శ్లో॥ [బాహటే] విశ్వాకణాభ్యాంక్వథితం గుళూచ్యాశ్శృతం సుదారుక్వథితంపిబేద్వా। సమాక్షికంశ్లీపదకంనిహన్యాత్సిద్ధార్థకాస్తస్యహితః ప్రలేపే॥

తా. శొంఠి పిప్పలి తిప్పతీగె అనువాని కషాయములో గాని లేక దేవదారుచెక్క కషాయములో గాని తేనెగలిపి సేవించి తెల్లఆవాలను నూరి లేపనముచేసినశ్లీపదము హరించు.

అభయాది లేపము.

శ్లో॥ అభయాసర్షపనాగరహింగువచాశిగ్రురవిమూలైః।
దినకరపయసాపిష్టే శ్లీపదనాశాయలేపనంస్యాత్।

తా. కరక్కాయలు తెల్లఆవాలు శొంఠి యింగువ వస మునగ జిల్లేడువేరు వీనిని సమభాగములుగ గ్రహించి జిల్లేడుపాలతో నూరి లేపనముజేసినను శ్లీపదము హరించు. (లేక గుగ్గిలతైలమును లేపనముజేసిన శ్లీపదముహరించు. మఱియు నిది నివర్తించుటకై గంధక కల్పమును సేవింపదగు. దీనియందు యెడమచేతి పెద్దవ్రేలి గుంటకడ్డముగ యేడేండ్ల ప్రాతప్రత్తి కట్టెనుగాల్చి రక్షవేసిన శ్లీపదము మానును.)

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] ఖదిరంసల్లకీదారు సక్షౌద్రం హరితాళక
మ్ ।గవాంమూత్రైస్సమంపిష్ట్వా పిబేచ్ఛ్లీపద శాంతయే॥

తా. ఖదిరసారము అందుగు దేవదారు శుద్ధిజేసిన తాళకము వీనిని సమభాగములుగ గోమూత్రముతో నూరి తేనెకలిపి సేవించిన శ్లీపదము హరించు.

శ్లో॥ రసకర్పూరమమృతం సేవయేత్సకలామయే ।
వంధ్యాచలభతేగర్భం మృతబంధ్యాచరక్షయేత్ ॥

తా. రసకర్పూరము అమృత తుల్యంబగుటచే సర్వరోగముల హరింపంజేసి గొడ్రాలకు మృతవంధ్యలకు గర్భధారణమును గలుగంజేయు. కావున రసకర్పూరము తులము బెల్లము నాటాకు ప్రమాణము యీ రెంటిని ఖల్వములోనునిచి 3 ఝాములు మర్దించి 80 మాత్రలుజేసి 40 దినములు ఆవునేతితో సాయంప్రాతః కాలముల మ్రింగి విడెము సేయవలయు. పథ్యము వరివంటకము మేకచల్ల ఆవుపాలు వీనిని భుజింపవలయు. ఇటుల పథ్యముగనుండి యొక మండలముగాని లేక 2 మండలములుగాని ఔషధమును సేవింపుచుండిన ఫిరంగిరోగములు వ్రణములు లూతవ్రణములు భగందరములు పురుషునికి జనించెడు పుండ్లు దంతవ్రణములు బహువిధవ్రణములు గ్రంథులు కలపారేవ్రణములు చనుమాదలు పుండ్లు నూతిపుండ్లు కాళ్ళు చేతులుపగిలి దురదగల రోగములు నొప్పితోగూడి యుండు వాతములు శూలతోగూడియుండు నేత్రవాతములు నాలుక నాశ్రయించిన రోగములు మేఢ్రవ్రణములు మర్మస్థలమున బుట్టిన వ్రణములు యివియన్నియు హరించుటయేగాక ఫిరంగివ్యాధులు గల స్త్రీలు గర్భోత్పత్తియైనను 4 వ మాసములోపల ప్రతిదినమొకపూట పైఔషధములో నొకమాత్రను ఆవునేతితోడ చప్పిడి పథ్యముగనుండి 1 మాసమువరకు సేవింపంజేసిన ఆ స్త్రీయును గర్భస్థశిశువును నిరోగులై సుఖముగ నుందురని రసరత్నాకరమునందు జెప్పంబడియున్నయది.)

సీ॥ అవనిపైఁదిప్పతీఁగాకు రసంబును । గోఘృతంబునుగొని
కూర్చివండి । చేతలాశాకును జెన్నుగశోధించి । గోఘృతం
బునుగొనికూర్చివండి । రేగొట్టిచెక్కను బాగుగఁదెప్పించి ।
గోఘృతంబును గొనికూర్చివండి। పెద్దమ్రానిచెక్కను బేర్మి
తోఁదెప్పించి । గోఘృతంబును గొనికూర్చివండి । యిట్టి
యౌషధములయందు నేదియైన। సిందురంబున సేవింపస్త్రీల
కెల్ల । జెడ్డవ్యాధులుమైఁ బూనిబిడ్డలెల్ల । బ్రతుకకుండిన
శిశువులు బ్రతుకుచుంద్రు॥

సీ॥ తనరువాలుడు తైలమును వేపయీనెల । రససిందురము
గూర్చి మెసగనొకటి। మేలు వెల్లుల్లి వేళ్లు మిరియంబు నెయ్యిని।
సిందురంబునుగూర్చి సేవనొకటి । మునుసిందురము కోల
ముక్కయుమిరియంబు। పంచదారయుఁ జేర్చి పానమొకటి ।
కారనుములు నూడుగపువేరుగోఘృతం । బునవండిసిందు
రంబుననునొకటి। భార్గియావాలు గోఘృతంబుననువండి ।
సిందురంబునుగూర్చి భక్షింపనొకటి । గర్భమైనట్టి మృత
వంధ్యకాంతలెల్ల । కలితదీర్ఘాయుపుత్రులఁగాంతురపుడు॥

(పైజెప్పంబడిన 2 పద్యములలోని యౌషధముల గర్భమునిలిచిన 4 వ మాసము మొదలొక మండలముగాని లేక 2 మండలములుగాని సేవించుటయేగాక చప్పిడిపథ్యము నాచరింపవలయు. చప్పిడియన—ఆవుపాలు నెయ్యి చాలాసిహార సహితవిహార అనుపాని తోడ నన్నమును భుజించుటయ.)

సీ॥ శనివారముపవాసమునునుండిభానువా । రమునాఁడు గల
గరరసమునూనె । సరిగూర్చి గంధకం బరతులంబును గల్పి
భక్షించికయ్యపైఁబవ్వళించి । పూనికుంపటిగాచి మూఁడవ
జామున। నీళ్ళాడిపథ్యంబు నెఱినొనర్చి । పౌసఁగ భానుత్ర
యంబును నాచరించియు । మాన్యమా నేదవమాసమందు ।

వనుభవించిన కాంతలకవని పుత్ర । వర్గముదయించు మఱి
శతవత్సరంబు । లాయువునుగల్గినట్టి యత్యధికబలుల । సంశ
యంబేలనిందుకు సాటిలేదు॥

ఇతి శ్రీనీలకంఠ చరణారవింద తీర్థప్రసాద పారావారభోగవిహార పారీణనిడి
మామిడి భగిసత్సంప్రదాయకారాధ్య రామదేశిక శిష్యోత్తమ నమశ్శివాయ
సత్పుత్ర పవిత్ర కవితాచాతురీధురీణ వైద్యజన శిరోభూషణ నీలకంఠ
కొట్టూరు బసవరాజ నామధేయ ప్రణీత శ్రీ బసవరాజీయే ఆంధ్రతాత్పర్య
సహితే భగందర వ్రణ శారీరవ్రణ ఆగంతుక వ్రణ నాడీవ్రణ అగ్నిదగ్ధ
వ్రణ లూతవ్రణ మర్కటీరోగ అర్బుద గళగండ గండమాల కపాల
గండమాల కర్ణరోగ కర్ణగండమాల ఓష్ఠ దంతమూలగత
దంతవ్రణ తుండివ్రణ కూపవ్రణ జంతి రాజవ్రణ స్నాయుక
స్తనవ్రణ గళగ్రంథి గళశీల ఆస్యస్ఫోటకీలక కాలస్ఫోట
శ్లీపదరోగనిదాన లక్షణ తత్సాధ్యాసాధ్య తచ్చికి
త్సానుపాన పథ్యాపథ్య లక్షణయుక్తం
ఏకవింశ ప్రకరణమ్.

శ్రీరస్తు.

బసవరాజీయము.

ఆంధ్రతాత్పర్యము.

ద్వావింశ ప్రకరణము.

శ్లో॥ జగత్కారణమీశానం జటామండలమండితమ్।
వ్యాఘ్రచర్మాంబరధరం లింగమూర్తిమహం భజే॥

తా. జగత్కారణ భూతుడు జగత్పరిపాలకుడు జటా మండలాలంకృతుడు వ్యాఘ్ర చర్మమును ధరించినవాడు లింగస్వరూపుడు నగు పరమేశ్వరుని నేను భజియించెద.

శ్లో॥ శ్రీనీలకంఠ వంశాబ్ధి చంద్రమా బసవాహ్వయః।
వక్ష్యామి వృషరాజీయ మహంవైద్య శిఖామణిమ్॥

తా. నీలకంఠవంశమనెడి క్షీరసముద్రమునకు చంద్రుడు బసవరాజని పేర్కొనం బడిన నేను వైద్యగ్రంథములలో కడుశ్రేష్ఠంబైన బసవరాజీయమను నీగ్రంథముయొక్క ద్వావింశ ప్రకరణమును వచింపుచున్నాడను.

అజగల్లికా లక్షణము.

శ్లో॥ [ఆయుర్వేదే] స్నిగ్ధాస్సవర్ణాగ్రథితా నీరుజాముద్గసన్నిభాః।
కఫవాతోత్థితాజ్ఞేయా బాలానామజగల్లికా॥

తా. శిశువులకు కఫవాతములవలన పెసలయంత కురుపులు జనించి మినమినలాడుచు చర్మముతో సమానవర్ణముగ గుండ్రముగ వేదనా రహితముగనుండిన అజగల్లిక యనంబడు.

అజగల్లికా చికిత్స.

శ్లో॥ తత్రాజగల్లికా మామాం జలౌకాభిరుపాచరేత్।
శుక్తిసౌరాష్ట్రికా క్షార కల్కైశ్చాలేపయేన్ముహుః।

తా. అజగల్లిక పండుటకుముందు జలగల నంటించి రక్తమువిడిచి దానియందు కప్పచిప్పకున్నము పటికారము అనువాని కల్కమును పలుమారు లేపనము చేయవలయు.

శ్లో॥ కఠినాంక్షారయోగైశ్చ ద్రావయేదజగల్లికామ్।
శ్యామాలాంగలికామూర్వా కల్కైరపివిలేపయేత్॥

తా. అజగల్లిక కఠినంబై యుండిన దానిపైక్షారమును బూసి స్రావముజేయించి నల్లతుంగంధిపాల చన్నచర్లగడ్డ చాగ అనువాని కల్కమును లేపనము జేయవలయు.

శ్లో॥ పక్వాంవ్రణవిధానేన యథోక్తేనప్రసాధయేత్॥

తా. అజగల్లిక పండిన దానియందు యథోక్తముగ వ్రణచికిత్సం జేయవలయు

యవప్రఖ్యా లక్షణము.

శ్లో॥ యవాకారాసుకఠినా గ్రథితామాంససంశ్రితా।
పిటికాశ్లేష్మవాతాభ్యాం యవప్రఖ్యేతిచోచ్యతే॥

తా. కఫవాతమువలన కురుపుజనించి యవవలె కఠినముగ గుండ్రముగ మాంసాశ్రితముగనుండిన యవప్రఖ్య యనంబడు.

అంధాలజీ లక్షణము.

శ్లో॥ ఘనామవక్త్రాంపిటికా మున్నతాంపరిమండలామ్।
అంధాలజీమల్పపూయాం తాంవిద్యాత్కఫవాతజామ్॥

తా. కఫవాతము వలన కఠినముగ ముఖవిహీనముగ వుబ్బుగ నుండు కురుపులు జనించి వానిచుట్టు చిన్నగుల్లలు వ్యాపించి కొంచెంత చీముతో గూడియుండిన అంధాలజి యనంబడు.

యవప్రఖ్యాంధాలజీ చికిత్స.

శ్లో॥ అంధాలజీంయవప్రఖ్యాం పూర్వంస్వేదైరుపాచరేత్।
మనశ్శిలాదేవదారు కుష్ఠైరేనాంప్రలేపయేత్।
పక్వాంవ్రణవిధానేన యథోక్తేన ప్రసాధయేత్॥

తా. అంధాలజి యవప్రఖ్య అనువానియందు దొలుత స్వేదనకర్మంజేసి పిదప మణిశిల దేవదారు చెంగల్వకోష్టు అనువానిని నూరి లేపనము జేయవలయు. అవి పండియుండిన యథోక్తముగ వ్రణచికిత్సం జేయవలయు.

వివృతాపిటకలక్షణము.

శ్లో॥ వివృతాస్యాం మహాదాహాం పక్వోదుంబరసన్నిభామ్।
పరిమండలాంపిత్తకృతాం వివృతాం నామతాంవిదుః॥

తా. పిత్తసంబంధమువలన నోరుదెరచికొని కడుదాహ యుక్తంబై పండిన యత్తిపండుతో సమానంబై చుట్టుసన్నని గుల్లలవలన వ్యాప్తంబైయుండిన వివృతపిటిక యనంబడు

వివృత ఇంద్రవృద్ధ గర్దభ జాలగర్దభ చికిత్స.

శ్లో॥ వివృతా మింద్రవృద్ధాంచ గర్దభే జాలగర్దభే।
పైత్తికస్య విసర్పస్య క్రియయా సాధయే ద్భిషక్॥

తా. వివృత యింద్రవృద్ధ గర్దభ జాలగర్దభ మను రోగములయందు పిత్తవిసర్పమునకై జెప్పంబడిన చికిత్సం జేయవలయు.

శ్లో॥ పాకేతు రోపయే దాజ్యైః పక్వై ర్మధురభేషజైః।
నీలీపటోలమూలాభ్యాం సాజ్యాభ్యాం లేపసంహితమ్।
జాలగర్దభరూపంతు సద్యోహంతి సవేదనమ్॥

తా. పైజెప్పబడిన వివృతాదులు పండియుండిన వానియందు మధురౌషధములతో సిద్ధముజేయబడిన ఘృతలేపనము జేయవలయు. మఱియు జాలగర్దభమునందు నీలిచేదుపొట్లవేరు వీనిని నేతితో నూరి లేపనముచేసిన పోట్లుతక్షణమున హరించు.

కచ్ఛపికా లక్షణము

శ్లో॥ గ్రథితాః పంచవా షడ్వా దారుణాః కచ్ఛపోన్నతాః।
కఫానిలాభ్యాం పిటికా జ్ఞేయా కచ్ఛపికా బుధైః॥

తా. కఫవాతమువలన 5 లేక 6 కురుపులవలన వ్యాప్తంబై తాబేటివీపువలె నున్నతమై భయంకరముగ నుండిన కచ్ఛపిక యనంబడు.

చికిత్స.

శ్లో॥ కచ్ఛపీం స్వేదయేత్పూర్వం తతఏభిః ప్రలేపయేత్ ।
కల్కీకృతై గ్నిశాకుష్ఠ శిలాతాళకదారుభిః ।
తాం పక్వాం సాధయేచ్ఛీఘ్రం భిషగ్వ్రణచికిత్సయా॥

తా. కచ్ఛపికయందు దొలుత స్వేదమునుదీసి పసుపు చంగల్వకోష్టు మణిశిల తాళకము దేవదారు అనువాని కల్కమును లేపనము సేయవలయు. మఱియు నది పండిన శీఘ్రముగ వ్రణచికిత్సం జేయవలయు.

వల్మీక లక్షణము.

శ్లో॥ గ్రీవాంసకక్షాకరపాదదేశే సంధౌ గళే వా త్రిభిరేవ దోషైః ।
గ్రంథిస్సవల్మీకవదక్రియాణాం జాతః క్రమేణైవ గతః ప్రవృద్ధిమ్।
ముఖైరనేకైస్స్రుతితోదవద్భిర్విసర్పవత్సర్పతి చోన్నతాగ్రైః ।
వల్మీకమాహుర్భిషజో వికారం నిష్ప్రత్యనీకం చిరజం విశేషాత్॥

తా. మెడ భుజశిరములు చంకలు హస్తములు పాదములు సంధులు కంఠము అను నీస్థలముల త్రిదోషమువలన పాముపుట్టవలె గ్రంథి జనించి చికిత్సింపబడకుండుట వలన నది మెల్ల మెల్లగ వృద్ధిం జెంది పెక్కుముఖములు స్రావము నూదుటతో బొడుచు నటులవేదన వున్నతమైన ముఖములుగలదై విసర్పరోగము వలె ప్రసరించిన వల్మీక మనంబడు. దీనియం దౌషధోపచారము సేయుట కశక్యంబు. మఱియు జనించి చిరకాలంబైన నొకింత యుపచారం బైనను జేయుట కశక్యంబు.

మనశ్శిలాది తైలము.

శ్లో॥ మనశ్శిలాసభల్లాత సూక్ష్మైలాగరుచందనైః ।
జాతీపల్లవకల్కైశ్చ సింపతైలం విపాచయేత్।
వల్మీకం నాశయేత్తద్ధి బహుచ్ఛిద్రం బహువ్రణమ్॥

తా. మణిశిల జీడి సన్నయేలకులు అగరు చందనము జాజి చిగురులు అనువాని కల్కములో వేపనూనె గలిపి కాచి లేపనము జేసిన అనేకఛిద్రములతో గూడి బహువ్రణములు గల వల్మీకము హరించు.

పనసిక లక్షణము.

శ్లో॥ కర్ణస్యాభ్యంతరే జాతాం పిటికా ముగ్రవేదనామ్।
స్థిరాం పనసికాం తాం తు విద్యాద్వాతకఫోత్థితామ్॥

తా. చెవిలోపల వాత కఫముచే పనసకాయవలె కఠినముగనుండు కురుపు జనించి మిక్కుటముగ పోట్లతోడం గూడియుండిన పనసిక మనంబడు. (మఱియు నిది చెవిబైటిభాగమునకు చుట్టు గలుగుచున్నదని భోజునిమతము.)

చికిత్స.

శ్లో॥ భిషక్పనసికాం పూర్వం స్వేదనైరపతర్పణైః ।
జయేద్విదారితాల్లేపైశ్శిగ్రుదేవద్రుమోద్భవైః॥

తా. పనసికయందు దొలుత స్వేదకర్మను అపతర్పణక్రియను జేసి పిదప విదారికయందు జెప్పంబడు మునగ దేవదారు అనువాని పట్టల నుదకముతో నూరి లేపనము జేయవలయు.

జాలగర్దభ లక్షణము.

శ్లో॥ విసర్పవత్సర్పతి యశ్శోథస్తనురపాకవాన్ ।
దాహజ్వరకరః పిత్తాత్స జ్ఞేయో జాలగర్దభః॥

తా. పిత్తముచే విసర్పమువలె సంతట వ్యాపించునదిగ గాని లేక నొకింతపండునదిగగాని నుండు వాపు జనించి దాహము జ్వరము అనువానితో గూడి యుండిన జాలగర్దభ మనంబడు.

ఇంద్రవృద్ధ లక్షణము.

శ్లో॥ పద్మకర్ణికవన్మధ్యే పిటికాభిస్సమాచితామ్।
ఇంద్రవృద్ధాం తు తాం విద్యాద్వాతపిత్తోత్థితాం భిషక్॥

తా. కమలముయొక్క మిద్దెవలె మధ్యను 1 కురుపు జనించి దానిచుట్టు సన్ననికురుపులు వ్యాపించియుండిన యింద్రవృద్ధ మనంబడు. ఇది వాతపిత్తములవలన గలుగు.

గర్దభిక లక్షణము.

శ్లో॥ మండలం వృత్తముత్సన్నం సరక్తం పిటికాచితమ్।

రుజాకరీం గర్దభికాం తాం విద్యా ద్వాతపిత్తజామ్॥

తా. గుండ్రముగ వుబ్బుగ యెఱ్ఱగనుండు కురుపులవలన వ్యాప్తంబై మండలములు గలిగి మిక్కుటముగ నొచ్చుచుండిన గర్దభిక మనంబడు. ఇది వాతపిత్తములచే జనించు.

పాషాణగర్దభ లక్షణము.

శ్లో॥ వాతశ్లేష్మసముద్భూత శ్శ్వయథుర్హానుసంధిజః ।
స్థిరో మందరుజస్స్నిగ్ధో జ్ఞేయః పాషాణగర్దభః॥

తా. వాతకఫములచే కటుమర్లసంధియందు కఠినముగ మందమైన పీడ గలదిగ నుండు వాపు జనించి మినమిన లాడుచుండిన పాషాణగర్దభ మనంబడు

పాషాణగర్దభ చికిత్స.

శ్లో॥ సురదారుశిలాకుష్ఠైస్స్వేదయిత్వా ప్రలేపయేత్।
కఫమారుత శోఫఘ్నో లేపః పాషాణగర్దభే॥

తా. తొలుత స్వేదకర్మం జేసి దేవదారు మణిశిల చెంగల్వకోష్టు అనువానిని నూరి లేపనము జేసినను లేక కఫ వాత శోఫహర లేపనము జేసినను పాషాణగర్దభము హరించు.

ఇరివేల్లిక లక్షణము.

శ్లో॥ పిటకా ముత్తమాంగస్థాం వృత్తా ముగ్రజ్వరాన్వితామ్ ।
సర్వాత్మికాం సర్వలింగాం జానీయాదిరివేల్లికామ్॥

తా. త్రిదోషముకలన శిరముపై గుండ్రముగ కడుపీడా యుక్తముగ జ్వరయుక్తముగ త్రిదోషలక్షణయుక్తముగ నుండు కురుపుజనించిన యిరివేల్లిక మనంబడు.

చికిత్స.

శ్లో॥ పైత్తికస్య విసర్పస్య యాచికిత్సా ప్రకీర్తితా ।
తామేవ భిషగేతాంచ చికిత్సే దిరివేల్లికామ్॥

తా. ఇరివేల్లికమునందు పూర్వోక్త పిత్త విసర్ప చికిత్సలం జేయవలయు.

కక్షపిటికా లక్షణము.

శ్లో॥ బాహుకక్షాం సపార్శ్వేషు కృష్ణస్ఫోటాం సవేదనామ్ ।

పిత్తకోపసముద్భూతాం కక్షామిత్యభినిర్దిశేత్॥

తా. భుజము చంకలు భుజశిరస్సులు పార్శ్వములు అనువానియందు పిత్తప్రకోపమువలన నల్లనికురుపు జనించి వేదనాయుక్తంబై యుండిన కక్షపిటిక యనంబడు.

గంధనామ్నీ లక్షణము.

శ్లో॥ ఏకా మేతాదృశీం దృష్ట్వా పిటికాం స్ఫోటసన్నిభామ్ ।
త్వగ్గతాం పిత్తకోపేన గంధనామ్నీం ప్రచక్ష్యతే॥

తా. పిత్తప్రకోపమువలన చర్మముపై పెద్దబొబ్బతో సమానమైన పిటికజనించిన గంధనామ్ని యనంబడు.

కక్షగంధపిటికా చికిత్స.

శ్లో॥ కక్షాంచ గంధనామ్నీంచ చికిత్సేచ్ఛ చికిత్సకః ।
పైత్తికస్య విసర్పస్య క్రియయా పూర్వముక్తయా॥

తా. కక్షపిటిక గంధనామ్ని అనరోగములయందు పూర్వోక్త పిత్తవిసర్ప చికిత్సం జేయవలయు.

అగ్నిరోహిణీ లక్షణము.

శ్లో॥ కక్షభాగేషు యే స్ఫోటా జాయంతే మాంసదారణాః ।
అంతర్దాహజ్వరకరా దీప్తపావకసన్నిభాః ।
సప్తాహా ద్ద్వాదశాహాద్వా పక్షా ద్ధ్వాహంతిమానవమ్ ।
తా మగ్నిరోహిణీం విద్యా దసాధ్యాం సాన్నిపాతికీమ్॥

తా. చంకయందు మాంసమును వీడునటులం జేయుడి కురుపులు జనించి అంతర్దాహ తాపములు గలవై జ్వలింపుచుండు నగ్నివలె నెఱ్ఱనివియై యుండిన అగ్నిరోహిణి యనంబడు. ఇది వాతాధిక్యంబై యుండిన 7 దినములకును పిత్తాధిక్యంబై యుండిన 12 దినములకును కఫాధిక్యంబై యుండిన 15 దినములకును రోగిని యమమందిరనివాసినిగ జేయు. ఇది త్రిదోషజనితంబగుటచే నసాధ్యంబు.

చికిత్స.

శ్లో॥ పిత్తవీసర్పవిధినా సాధయే దగ్నిరోహిణీమ్ ।

రోహిణ్యాం లంఘనం కుర్యాద్రక్తమోక్షణరూక్షణమ్ ।
శరీరస్యచ సంశుద్ధిం తాంతు వృద్ధాం వివర్జయేత్ ॥

తా. అగ్నిరోహిణియందు పూర్వోక్త పిత్తవిసర్ప చికిత్సను తోలుత లంఘన రక్తమోక్షణములను రూక్షకరవిధిని జేయుటచే అగ్నిరోహిణిని హరింపం జేయుటయే గాక విరేచనాదిక్రియలను జేయవలయు. అది వృద్ధిం జెందిన వర్జింపవలయు.

చిప్పలక్షణము,

శ్లో॥ నఖమాంసమధిష్ఠాయ వాతపిత్తేచ దేహినామ్ ।
కుర్వాతే దాహపాకౌచ తం వ్యాధిం చిప్యమాదిశేత్ ॥

తా. వాతపిత్తములు నఖమాంసముల నాశ్రయించి దాహపాకములను గలుగం జేసిన చిప్ప మనంబడు.

కునఖ లక్షణము.

శ్లో॥ తదేవాల్పతరైర్దోషైః కునఖం పురుషం వదేత్ ।
అభిఘాతా త్ప్రదుష్టోయో నఖో రూక్షోసితః ఖరః ।
భవేత్తం కునఖం విద్యా త్కులీర మితి సంజ్ఞితమ్ ॥

తా. చిప్పమే యల్పదోషమువలన జనించిన కునఖ మనంబడు. మఱియు నఖము యభిఘాతమువలన దుష్టంబై రూక్షము నలుపువర్ణము కాఠిన్యము గలదై యుండిన కునఖ మనియు కులీర మనియు జెప్పంబడు.

చిప్ప కునఖ చికిత్స.

శ్లో॥ చిప్యం రుధిరమోక్షేణ శోధనే నాప్యుపాచరేత్ ।
గతోష్మాణ మథైనంతు సేచయేదుష్ణవారిణా ।
శస్త్రేణాపి యథా యోగ్య ముచ్ఛిద్యా స్రావయే త్తతః ।
వ్రణోక్తేన విధానేన రోపయేత్తు విచక్షణః ॥

తా. చిప్పమునందు రక్తమునదీసి శోధనక్రియను జేయవలయు. రక్తమోక్షణానంతరమందలి యుష్ణత్వము విడలిన పిదప నుష్ణోదకముతో సేకము సేయవలయు మఱియు యథాయోగ్యముగ దానిని శస్త్రముతో ఛేదించి రక్తమును స్రవింపంజేసి వ్రణచికిత్సంజేసి మాంసపూరితం బగునటులం జేయవలయు.

హరిద్రాది కల్కము.

శ్లో॥ స్వరసేన హరిద్రాయాః పాత్రే కృత్వాయసే భయామ్ ।
ఘృష్ట్వా తజ్జేన కల్కేన లింపే చ్చిప్యం పునఃపునః ॥

తా. పసుపుస్వరసములో కరకచూర్ణమును గలిపి దానిని యినుపపాత్రలో నునిచి మర్దించి చిప్పముపై పలుమాఱు లేపనము సేయవలయు.

కునఖ చికిత్స.

శ్లో॥ శ్లేష్మవిద్రధివచ్చైవ కునఖం సముపాచరేత్ ।
నఖకోటిప్రవిష్టేన టంకణే నచ శామ్యతి ॥

తా. కునఖమునందు శ్లేష్మవిద్రధి చికిత్సం జేయుటయే గాక గోళ్ళప్రక్కన వెలిగారచూర్ణము నునిచి కునఖము నశించు.

అనుశయీ లక్షణము.

శ్లో॥ గంభీరా మల్పసంరంభాం సవర్ణా ముపరిస్థితాత్ ।
పాదస్యానుశయీం తాంతు విద్యాదంతఃప్రపాకినీమ్ ॥

తా. పాదముపై చర్మసమానవర్ణముగ గంభీరముగ నొకింత యుబ్బుగ నుండు కురుపు జనించి లోనపండిన అనుశయీ యనంబడు.

చికిత్స.

శ్లో॥ హరే దనుశయీం వైద్యః క్రియయా శ్లేష్మవిద్రధేః ॥

తా. అనుశయీ యనురోగమున కఫవిద్రధికై జెప్పంబడియుండు చికిత్సం జేయవలయు. దానిచే యది హరించు.

విదారిక లక్షణము.

శ్లో॥ విదారీకందవ ద్వృత్తాం కక్షవంక్షణసంధిషు ।
విదారికా మితి వదే త్సరుజాం సర్వవేదనామ్ ॥

తా. నేలగుమ్మడు గడ్డవలె గుండ్రముగ చంకలయందుగాని లేక గజ్జసంధులయందుగాని గ్రంథిజనించి పీడతోగూడి సర్వదోషలక్షణయుక్తంబై యుండిన విదారిక మనంబడు. (ఇది సన్నిపాతమువలన జనించు.)

చికిత్స.

శ్లో॥ విదారికాయాం ప్రథమం జలౌకా యోజనం హితమ్।
పాటనంచ విపక్వాయాం తతో వ్రణవిధిః స్మృతః॥

తా. విదారికయందు దొలుత జలగలనంటించి రక్తము స్రవింపజేయుట హితకరంబు. మఱియు నది పండిన ఛేదించి వ్రణచికిత్సం జేయవలయు.

సామాన్యోపచారము.

శ్లో॥ జయే ద్విదారికాం లేపై శ్శిగ్రుదేవ ద్రుమోద్భవైః॥

తా. మునగ దేవదారు అనువాని లేపనమువలన విదారిక హరించు.

శర్కరా లక్షణము.

శ్లో॥ ప్రాప్య మాంస సిరా స్నాయు శ్లేష్మ మేద స్తథానిలః।
గ్రంథిం కరోత్యసౌ భిన్నో మధు సర్పి ర్వసా నిభమ్।
స్రవత్యా స్రావ మసిల స్తత్ర వృద్ధిం గతః పునః।
మాంసం విశోష్య గ్రథితాం శర్కరాం జనయే త్తతః॥

తా. కఫ మేదో వాతములు మాంస సిరాస్నాయువులయందు జేరి గ్రంథిరూపంబై పగిలి నెయ్యి క్రొవ్వు అనువాని తుల్యముగనుండు స్రావమును గలుగంజేయుచుండుటవలన వాతము పలుమారులు వృద్ధిం జెంది మాంసమును శుష్కింపంజేసి సన్న సన్న గ్రంథుల గలుగంజేసిన శర్కర యనంబడు.

శర్కరార్బుద లక్షణము.

శ్లో॥ దుర్గంధి క్లిన్న మత్యర్థం నానావర్ణం తత స్సిరాః।
సృజంతి రక్తం సహసా త ద్విద్యా చ్ఛర్కరార్బుదమ్॥

తా. శర్కర జనించిన పిదప నచ్చట సిరలవలన కడుదుర్గంధ క్లేదయుక్తముగ పలువిధ వర్ణములుగ (అనగా ఘృతము మేదస్సు వసవలె) రక్తస్రావం బకస్మాత్తుగ గలిగిన శర్కరార్బుద మనంబడు.

చికిత్స.

శ్లో॥ మేదార్బుద విధానేన సాధయే చ్ఛర్కరార్బుదమ్॥

తా. శర్కరార్బుదమును మేదార్బుదచికిత్సలచే హరింపంజేయవలయు.

పాదదారి లక్షణము.

శ్లో॥ పరిక్రమణ శీలస్య వాయురత్యర్థరూక్షయోః।
పాదయోః కురుతే దారీం సరుజాం తలసంశ్రితామ్॥

తా. మిక్కుటముగ నడుచుటవలన వాతసంబంధమువలన నరకాలుకడురూక్షంబై పగిలి నొచ్చుచుండిన పాదదారిక మనంబడు.

మధూచ్ఛిష్టాది లేపము.

శ్లో॥ మధూచ్ఛిష్ట వసామజ్జా ఘృతక్షార విమిశ్రితైః।
సర్జాహ్వాసింధూద్భవయో శ్చూర్ణం మాక్షికసంయుతమ్।
నిర్మథ్యకటుతైలాక్తం హితంపాద ప్రమార్జనే॥

తా. మైనము క్రొవ్వు మజ్జ నెయ్యి క్షారము అనువానిలో గుగ్గిలము సైంధవలవణము తేనె తెల్లావనూనెగలిపి మర్దించి పాదములయందు రుద్దిన పాదదారిక హరించు.

మదనాది లేపము.

శ్లో॥ మదనసైంధవగుగ్గులు గైరికాజ్యమధువాలకపంకవిలేపనాత్।
ప్రపుటితంత్వఖిలంచరణద్వయంవికచతామరసప్రతిమంభవేత్॥

తా. మంగకాయ సైంధవలవణము గుగ్గిలము కావిరాయి వట్టివేరు వీనిచూర్ణములో నెయ్యి తేనె గలిపి లేపనముజేసిన కాలిపగుళ్ళుమాని తామరరేకులవలె మృదువుగ నుండు.

మధ్వాది లేపము.

శ్లో॥ మధుసిక్థకసైంధవఘృతగుడ మహిషాఖ్యసాలనిర్యాసైః॥
గైరికసహితై ర్లేపః పాదస్ఫుటనాపహాస్సిద్ధః॥

తా. తేనె మైనము సైంధవలవణము నెయ్యి బెల్లము మహిషాక్షిగుగ్గిలము తెల్లధూపము కావిరాయి వీనినేకముజేసి మర్దించి లేపనముజేసిన కాళ్లపగుళ్లుమానును.

మదనాది లేపము.

శ్లో॥ మదనంచ తథాసిక్థం సాముద్రలవణం తథా।

మహిషీ లవణ తైలేన సంతప్తం లేపనేహితమ్ ।
సప్తాహాత్ స్ఫుటితౌ పాదౌ జాయేతే కమలోపమౌ॥

తా. బ్రహ్మంగకాయమైనను సముద్రలవణము వీనిని బఱ్ఱెవెన్నలోఁగలిపి యుడికించి 7 దినములు పూసిన కాళ్ళపగుళ్ళు మాని తామరరేకులవలె నగు.

కందర లక్షణము.

శ్లో॥ శర్కరోన్మథితే పాదే క్షతేవా కంటకాదిభిః ।
గ్రంథిః కోలవ దుత్పన్నో జాయతే కందరంతు తత్॥

తా. తాయిని ద్రొక్కుటచేనైన లేక కాలియందు గ్రుచ్చుకొనిన ముల్లునుదీయునపుడు లోన ముల్లువిరుగుటచేనైని గాయంబై రేగుబండంత యుబ్బుగల గ్రంథిజనించిన కందర మనంబడు.

చికిత్స.

శ్లో॥ దహేత్కందర ముద్ధృత్య తైలేన దహనేనవా॥

తా. కందరమును ఛేదించి తీసి నూనెతోఁగాని అగ్నితోఁగాని కాల్చవలయు.

అలస లక్షణము.

శ్లో॥ క్లిన్నాంగుళ్యం తరౌ పాదౌ కండూదాహ రుజాన్వితౌ ।
దుష్టకర్దమసంస్పర్శా దలసంతం వినిర్దిశేత్॥

తా. దుర్వాసనగల బురద గలుగుటచే కాలియొక్క వేళ్ళసంధులయందలి మాంసముకుళ్ళి నీరుగార్చుచు దురద మంట పోట్లు అనువానితోఁ గూడియుండిన అలస మనంబడు.

చికిత్స.

శ్లో॥ పాదౌ సిక్త్వారనాళేన లేపనంత్వలసేహితమ్। పటోలకుటజనింబ
రోచనామరిచై స్తిలైః। క్షుద్రా స్వరససిద్ధేన కటుతైలేన లేప
యేత్ । తతః కాసీసకుటజ తిలచూర్ణై ర్విచూర్ణయేత్॥

తా. అలసరోగమునందు దొంతకలిని పాదములయందుబూసి పిదప చేదుపొట్ల మణిశిల వేప గోరోచనము మిరియాలు నువ్వులు అనువానిచూర్ణములో ములక

స్వరసమును తెల్లావనూనెను గలిపి తైలపక్వముగకాచి పాదముల లేపనముజేసి అన్నభేది మణిశిల నువ్వులు అనువానిచూర్ణమును దానిపై నద్దవలయు.

కరంజాది లేపము.

శ్లో॥ కరంజబీజం రజనీ కాసీసం పద్మకం మధు ।
రోచనా హరితాళంచ లేపోయ మలసేహితమ్ ।

తా. కానుగవిత్తులు పసుపు అన్నభేది పద్మకాష్ఠము తేనె గోరోచనము హరిదళము వీనినినూరి లేపనముజేసిన అలసకము హరించు.

దారుణ లక్షణము.

శ్లో॥ దారుణా కండురారూక్షా కేశభూమిః ప్రపద్యతే।
కఫమారుత కోపేన విద్యా ద్దారుణకంతు తత్॥

తా. కఫవాతప్రకోపము వలన వెంట్రుకలుండు ప్రదేశము భయంకరమైన దురదతోఁగూడి సన్నని కురుపులవలన వ్యాప్తంబై పండిన దారుణ మనంబడు. (ఇది కఫవాత ప్రకోప జనితంబైనను రక్తపిత్తసంబంధము లేకనే పాకము జెందకుండుటంజేసి రక్తపిత్తసంబంధమును గలదై యుండు.)

చికిత్స.

శ్లో॥ దుగ్ధేన ఖాఖసంబీజం ప్రలేపాద్దారుణం హరేత్॥

తా. పాలతో గసగసాలనునూరి లేపనము జేసిన దారుణము హరించు.

కంటకార్యాది లేపము.

శ్లో॥ కంటకారీఫలరసై స్తుల్యం తైలం విపాచయేత్।
జపాపుష్పద్రవై ర్వాథ తల్లేపో దారుణప్రణుత్॥

తా. నేలములకపండ్లరసమునకు గాని దాసానిపువ్వులరసమునకు గాని సమముగ నూనె గలిపి కాచి లేపనము జేసిన దారుణము హరించు.

భృంగరాజ తైలము.

శ్లో॥ భృంగరాజరసేనైవ లోహకిట్టం ఫలత్రికమ్ ।
శారిబాంచ పచేత్కల్కై తైలం దారుణనాశనమ్ ।

అకాలవలితం కండూ మింద్రలుప్తంచ నాశయేత్॥

తా. గుంటగలగరాకురసములో లోహకిట్టము త్రిఫలములు సుగంధిపాలవేరు అనువానికల్కమును తైలమును గలిపి కాచి లేపనముజేసిన దారుణము అకాలమునవెంట్రుకలు నెరయుట దురద యింద్రలుప్తము హరించు.

అరూంషిక లక్షణము.

శ్లో॥ అరూంషిబహువక్త్రాణి బహుక్లేదానిమూర్ధని।
కఫాసృక్క్రిమికోపేన నృణాం విద్యాదరూంషికామ్॥

తా. కఫ రక్త క్రిమి ప్రకోపమువలన శిరమున ననేకముఖములు గల కురుపులు జనించి బంకగ స్రావము వెడలిన అరూంషిక మనంబడు.

నీలోత్పలాది లేపము.

శ్లో॥ నీలోత్పలస్యకింజల్కం ధాత్రీఫలసమన్వితః।
యష్టీమధుకయుక్తశ్చ లేపాదన్యాదరూంషికామ్॥

తా. నల్లకలువ యగరులు ఉసిరికకాయ అతిమధురము వీనిని నూరి లేపనముజేసిన అరూంషిక హరించు.

త్రిఫలాది తైలము.

శ్లో॥ త్రిఫలాయా రజోయష్టి మార్కవోత్పలశారిబాః।
సైంధవం పక్వమేతైస్తు లేపాద్ధన్యా దరూంషికామ్॥

తా॥ త్రిఫలములు అతిమధురము గుంటగలగర నల్లకలువ సుగంధిపాల సైంధవ లవణము అనువానికల్కములో నూనెగలిపి కాచి లేపనముజేసిన అరూంషిక హరించు.

పిణ్యాకాది లేపము.

శ్లో॥ పురాణ మపిపిణ్యాకం పుషం కుక్కుటస్యచ।
మూత్రపిష్టం ప్రలేపోయం శీఘ్రం హన్యాదరూంషికామ్॥

తా. ప్రాతగానుగపిండి కోడిపిష్ఠము వీటిని గోమూత్రముతో నూరి లేపనము జేసిన అరూంషిక శీఘ్రముగ హరించు.

తారుణ్యపిటిక లక్షణము.

శ్లో॥ శాల్మలీకంటకప్రఖ్యాః కఫమారుతకోపజాః।
జాయంతేపిటికాయూనాం జ్ఞేయాస్తాముఖదూషికాః॥

తా. కఫవాత ప్రకోపమువలన యౌవన పురుషునియొక్క ముఖమున బూరగ ముండ్లవంటి కురుపులు జనించి ముఖవికారముగ నుండిన ముఖమాషిక యనంబడు. (ముఖ దూషిక-యనగా మొటిమలు.)

మంజిష్ఠాది తైలము.

శ్లో॥ [సిద్ధరసార్ణవే] న్యగ్రోధోదుంబరాశ్వత్థ ప్లక్షాఃకపీతనస్తథా।
త్వచానాంషోడశపలం మూలచూర్ణప్రకల్పయేత్। ద్విరష్ట
గుణితైస్తోయైఃపాచయేత్పాదశేషకమ్। కషాయాంశంగవాం
క్షీరంక్షీరార్ధతిలతైలకమ్। మంజిష్ఠాద్వినిశాలోధ్ర తువరీ
తాళకంశిలా। లాక్షాగోరోచనాకుష్ఠం * కుంకుమం రజనీ
ద్వయమ్। గైరికంసిక్థకంతుత్థవటమర్జునవృక్షకమ్। నాగకేస
రకాలీయపద్మబీజంచకేసరమ్। పారదంగంధకంపత్రం త్వ
చంచ ప్రతికార్షికమ్। సర్వంపాచ్యం తైలశేషం ప్రమక్షణా
న్వ్యంగకాపహం। వదనం చంద్రతుల్యంస్యాత్సప్తరాత్రా
న్నసంశయః॥

తా. మర్రి మేడి రావి జువ్వి అంబాళము అనువానివేరు పట్టల దినుసుకు16పలముల చొప్పున దంచి 1280 పలములు నీళ్ళుబోసి చతుర్థాంశముగ కషాయము కాచి దానికి సమముగ ఆవుపాలు ఆవుపాలకు సమముగ నూనె గలిపి అందుమంజిష్ఠ పసుపు మ్రానిపసుపు లొద్దుగచెక్క తొవరిమన్ను అరిదళము మణిశిల లక్క గోరోచనము చెంగల్వకోష్టు కుంకుమపువ్వు పసుపు మ్రానిపసుపు కావిరాయి మైనము మైలుతుత్తము మఱ్ఱిచిగుళ్లు యేరుమద్దిచెక్క నాగకేసరములు కృష్ణచందనము తామరవిత్తులు తామర యగరులు పాదరసము గంధకము ఆకుపత్రిక లవంగపుచెక్క అనువానిచూర్ణమును దినుసుకు కర్షప్రమాణము చొప్పున గలిపి చిక్కగవండి ముఖమునందు లేపనము జేసిన 7 దినములలో వ్యంగము హరించి ముఖము చంద్రునితో సమానముగ నుండు.

* తథాచ కుంకుమద్వయమ్.

ముఖమంగులకు చికిత్స.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] ముఖచ్ఛాయాం తరంవంగ భస్మస్యాన్నా
హిమంపయః। మాక్షికంతాళకంతుత్థం రాజావర్తం శిలాజ
తు। మహిసాక్షంశిలాసూతం తుల్యంక్షీరైస్తుమాహిషైః।
సప్తాహంమర్దయేద్గాఢం వ్యంగఘ్నం కాంతివర్ధనమ్। మహిషీ
క్షీరమథిత మేతదుద్వర్తనంహితమ్। ముఖవర్ణకరస్త్రీణాం
తిలకాలంచనాశయేత్॥

తా. వంగభస్మమును బర్రెపాలతో నూరి లేపనము జేసిన ముఖవంగుముఖము యొక్క నలుపుమాని గాంతిగలుగు. మఱియు స్వర్ణమాక్షికము తాళకము మైలుతుత్తము రాజావర్తము శిలాజిత్తు మహిసాక్షి గుగ్గిలము మణిశిల పాదరసము వీనిని సమభాగములుగ బర్రెపాలతో 7 దినములు దృఢముగ నూరి లేపనము జేసిన ముఖమంగులు వారించి కాంతిగలుగు. మఱియు బర్రెపాలను జిలికి వెన్నదీసి ముఖమున మర్దనము జేసిన స్త్రీలకు ముఖమంగులు వారించి ముఖకాంతి గలుగు.

శ్లో॥ [ఆయుర్వేదే] గౌరీహరిద్రామంజిష్ఠా ఘృతంగారాశ్చసర్షపాః।
పేష్యం గైరికసంయుక్త మజాక్షీరేణసంయుతమ్।
ఏతేనైవభవేద్వక్త్రముదయాదిత్యసన్నిభమ్॥

తా. పచ్చిపసుపు మ్రానిపసుపు మంజిష్ఠి నెయ్యి తెల్లావాలు కావిరాయి వీనిని మేకపాలతో నూరి ముఖమునందు లేపనము జేసిన బాలసూర్యుని వంటి కాంతిగలుగు.

శ్లో॥ శోకక్రోధాదికుపితా ద్వాతపిత్తాన్ముఖేతనుమ్।
శ్యామలంమండలంవ్యంగం ముఖాదన్యత్రనీలికా।
వ్యంగనీలద్వయోః కుర్యాద్యథా స్విన్నంసిరావ్యధామ్।
లేప్యం క్షౌద్రేణ మంజిష్ఠా ముసలీ మూలమేవచా।
ప్రసుప్తకుష్ఠరోగోక్తం కుర్యాద్ధూమంచ వహ్నినా॥

తా. శోకము కోపము మొదలగు వానివలన వాతపిత్తములు ప్రకోపించి ముఖమునందు సూక్ష్మమైన నల్లనిమండలములకు మంగులను గలుగం జేసిన ముఖమంగనియు యితరస్థలముల గలుగం జేసిన నీలయనియు జెప్పంబడు. వీని నివారణార్థంబై స్వేదమును సిరావ్యధను జేయుటయే గాక మంజిష్ఠినిగాని లేక నేలతాటి గడ్డనుగాని తేనెతో నూరి ముఖమునందు లేపనముజేసిన మంగులు నల్లనిమండలములు వారించు. ఆముఖదూషికలయందు తిమిరి గలిగియుండిన కుష్ఠరోగచికిత్సలను ధూమపానమును జేయవలయు.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] మహిషీక్షీరసంఘృష్టం రజనీరక్తచందనమ్।
కృష్ణోలేపో నిహంత్యాశు * శ్యామికాం గండయోస్థితామ్॥

తా. పచ్చిపసుపు రక్తచందనము వీనిని బర్రెపాలతో నూరి లేపనముజేసిన ముఖమునందు చెక్కిళ్ళయందు నుండు నల్లనిమండలములు శీఘ్రముగ వారించు.

శ్లో॥ [సిద్ధవిద్యాభూః] సోమవల్లీరజన్యాథ హ్యశ్వక్షీరస్యలేపనాత్।
మనశ్శిలాతథాలోధ్రం ద్విసిత సర్షపాస్సమమ్।
వారిపిష్టాహితోలేపో వదనే * శ్యామికాం హరేత్॥

తా. భావంచి విత్తులు పచ్చిపసుపు వీనిని గుఱ్ఱపుపాలతో నూరి లేపనముజేసిన ముఖమునందలి నల్లని మచ్చలు (మొటిమలు) వారించు. మఱియు మణిశిలలొద్దుగచెక్క పచ్చిపసుపు మ్రానిపసుపు తెల్లావాలు వీనిని సమభాగములుగ నుదకముతో నూరి లేపనముజేసిన ముఖమునందలి నల్లనిమచ్చలు వారించు.

శ్లో॥ విశాలోగ్రముశీరంచ సర్పిస్సర్జరసంపయః।
ఏతానివటపత్రాని రజన్యా సహపేషయేత్।
లేపోయం ముఖపాదేచ పద్మవత్కురుతేభృతమ్॥

తా. పాపర నల్లనియతివస వట్టివేరు నెయ్యి సర్జరసము మఱ్ఱిచిగుళ్ళు పసుపు మ్రానిపసుపు వీనిని మేకపాలలో నూరి లేపనముజేసిన ముఖము పాదములు పద్మమువలె నుండును. (లోనికి గంధకకల్పమును సేవింపవలయు.)

శ్లో॥ త్రిమాసీ క్షుద్రరోగేషు నాశయేన్నాత్రసంశయః॥

తా. గంధకకల్పమును 3 మాసములు సేవించిన క్షుద్రరోగములన్నియు నిస్సంశయముగ వారించు.

పలిత లక్షణము.

శ్లో॥ క్రోధశోకశ్రమకృత శ్శరీరోష్మా శిరోగతః। పిత్తంచ కేశాన్పచతి పలితం తేనజాయతే। వాతికంవిషమంరూక్షం పీతం

* మాక్షికామ్.

పిత్తాత్సిరకఫాత్ । సర్వరూపా న్వితం విద్యా త్సన్నిపాత
సమన్వితమ్ । రూక్షం శ్లక్ష్ణంచ సూక్ష్మంచ జరాపలిత
ముచ్యతే॥

తా. క్రోధము శోకము శ్రమ అనువానివలన శరీరోష్ణపిత్తములు శిరమునందు ప్రవేశించి వెంట్రుకలపండునటులం జేసిన పలితమనంబడు. ఆ తెఱంగుననే వాత పిత్త కఫములు శిరమునందుజేరి పలితమును గలుగంజేయు. అందు వాతప్రాబల్యమున వెంట్రుకలు అర్ధభాగము నల్లగ అర్ధభాగము తెల్లగ రూక్షములునగు, పిత్తప్రాబల్యమువలన పీత వర్ణములునగు, కఫప్రాబల్యమువలన శ్వేతవర్ణము నగు, సన్నిపాతమువలన పూర్వోక్త సర్వలక్షణయుక్తంబైయుండు మఱియు వెంట్రుకలు రూక్షములు సన్నగ సూక్ష్మములుగ నుండిన జరాపలిత మనియెదరు.

వలీపలితరోగ నిదానములు.

శ్లో॥ వలీపలితరోగాశ్చ వాతదోషాది సంచయాత్ ।
భైషజ్యం మునిభిశ్ప్రోక్తం చంద్రోదయ ముదీరితమ్॥

తా. వాతాదిదోషములు ప్రకోపించి * వలీ † పలితములన 2 రోగముల గలుగంజేయు. వీనియందు చంద్రోదయము శ్రేష్ఠం బని మునులు వచించిరి.

హేమాద్రిరసము.

శ్లో॥ రసనిష్కం కాంతనిష్కం గంధకంచ ద్వినిష్కకమ్ ।
త్రిఫలాచ త్రినిష్కాస్స్యా న్మర్దితం కజ్జలీకృతమ్ ।
చూర్ణితం శాణమాత్రంతు సితా యుక్తంతు సేవితమ్ ।
సర్వరోగవినాశాయ వలీ పలితనాశనమ్॥

తా. శుద్ధిజేసిన రసము 1 నిష్కము కాంతభస్మము 1 నిష్కము శుద్ధిచేసినగంధకము 2 నిష్కములు త్రిఫలములు 3 నిష్కములు యిటుల వీనినెల్ల నేకముజేసి ఖల్వములో నునిచి కాటుకవలె మర్దించి 8 చిన్నములయెత్తును పంచదార యనుపానముతోడ సేవించిన సర్వరోగములు వలీపలితములు హరించు.

(అయస్కాంతమును నేరేడుచెక్కరసముతో మర్దించి పుటంబులిడి పిదపగుంటగలగరాకురసముతోను త్రిఫలరసముతోను మర్దించి పుటంబులిడి వెలిగారముతో మరల మర్దించి పుటంబిడి సేవించిన వలీపలితములు హరించు.

* వలీయన-శరీరము ముడతలు బడుట. † పలిత మన-వెంట్రుకలు నరయుట.

ముండీ తైలము.

శ్లో॥ [ఆయుర్వేదే] ముండీచూర్ణందశపలం పచేత్తోయేచతుర్గుణే ।
అర్ధశేషం హరేత్క్వాథం క్వాథార్ధం తిలతైలకమ్ ।
తైలశేషం పచేత్తేన నస్యం పానంచ కారయేత్ ।
పలితం యౌవనస్త్రీణాం మాసార్ధంచ నతిష్ఠతి ॥

తా. 10 పలములు బోడతరపుచూర్ణములో 40 పలముల నీళ్ళుగలిపి యర్ధభాగము శేషించునటుల కషాయముకాచి దాని కర్ధభాగము నూనెగలిపి చిక్కగకాచి వడియగట్టికొని నస్యపానములు జేయించిన యౌవనస్త్రీలు వలీపలితములు 15 దినములలో హరించు.

శ్లో॥ [సిద్ధరసార్ణవే] శ్యామానింబ బలాలాజా లవణం క్వాథయే
త్సమమ్ । తోయై రష్టగుణై రేవ పాదశేషం సమాహరేత్।
తిలతైలం క్వాథపాదం తైలార్ధంమాహిషంఘృతమ్। స్నేహ
శేషం పచేత్తేన నస్యేనాస్య ప్రయోజయేత్ । బాలానాం
వృద్ధనారీణాం యౌవనం కురుతేధ్రువమ్ ॥

తా. ప్రేంకణము వేము ముత్తవపులగము పేలాలు వుప్పు వీనిని సమభాగములుగ గ్రహించి 8 రింతి ఉదకముబోసి 4 వ భాగముగ కషాయముకాచి వడియగట్టి దానికి 4 వ భాగము నూనె నూనె కర్ధభాగము బఱ్ఱెనెయ్యి గలిపి చిక్కగతైలముకాచి వడియగట్టి మాషప్రమాణమును నస్యము జేయించిన యౌవనస్త్రీలు వృద్ధులు వీరి వలీపలితములు శీఘ్రముగ హరించు.

నింబాది చూర్ణము.

శ్లో॥ కృష్ణనింబస్య పంచాంగం త్రిఫలాచ కటుత్రయమ్। కాలా
తిలా తథాక్రాంత వాకుచీ కృష్ణజీరకమ్ । నింబేన సమ
భాగంస్యా దౌషధం దశకంతథా । బిడాల పదమాత్రంతు
భక్షయే త్ప్రాతరుత్థితః । రసాయన మిదంశ్రేష్ఠం మహా
వింశతినాశనమ్ । అష్టాదశచ కుష్ఠాని కాసశ్వాస క్షయా
నిచ । కాయాగ్నే ర్వర్ధనంచైవ వలీపలితనాశనమ్॥

తా. త్రిఫలములు త్రికటుకములు నల్లతెగడ నువ్వులు విష్ణుక్రాంతము భావంచి విత్తులు నల్లజీలకఱ్ఱ దళమూలములు వీనిని సమభాగములుగ గ్రహించి చూర్ణముచేసి దానికి సమముగ పెద్దవేము పంచాంగముల చూర్ణమునుకలిపి బిడాలపదక ప్రమాణమును ప్రాతఃకాలమున సేవించిన 20 మేహములు 18 కుష్ఠువులు కాసశ్వాసములు క్షయములు వలీపలితములు వారించి శరీరవృద్ధి అగ్నిదీపనము గలుగు.

వలీపలిత చికిత్స.

శ్లో॥ [సిద్ధవిద్యాభ్యాం] కంటకారీ ఫలరసైస్తుల్యం తైలం విపాచయేత్ । జపాపుష్ప ద్రవైః క్వాథం తల్లేపః పలితంహరేత్ ॥

తా. నేలములకపండ్లరసమునకు సమముగ నూనెగలిపి కాచి లేపనము జేసినను లేక దాసానిపువ్వులరసమును నుడికించి లేపనము చేసినను పలితములు హరించు.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] ద్విసిశేనవనీతేన లేపాత్పలితకంమనుత్ ।
నీలోత్పలంతిలాయష్టి సర్షపా నాగకేసరమ్ ।
ధాత్రీఫలం సమంపిష్ట్వా లేపాత్పలితనాశనమ్ ॥

తా. పసుపు మ్రానిపసుపు వీనిని వెన్నతోనూరి లేపనముజేసిన పలితము దురద హరించు. మఱియు నల్లకలువదుంపలు నువ్వులు యష్టిమధుకము తెల్లావాలు నాగకేసరములు వీనిని సమభాగములుగ గ్రహించి ఉసిరికపండ్లరసముతో నూరి లేపనము జేసిన పలితము హరించు.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] కార్పాసబీజమజ్జాంతు రపిక్షీరేణపేషయేత్ । తస్యలేపో సహంత్యాసు పలితంతు నసంశయః ॥

తా. ప్రత్తివిత్తులలోని పలుకులను జిల్లేడుపాలతో నూరి లేపనము జేసిన పలితములు శీఘ్రముగ హరించు.

ఇంద్రలుప్తరోగ నిదానము.

శ్లో॥ క్రిమిభ్యః కేశనాశశ్చ తస్యనామేంద్రలుప్తకమ్ ।
తదుద్భవశ్చ సువిజ్ఞేయో శైవ శ్యేతు జయంతికా ॥

తా. క్రిములవలన వెంట్రుకలూడిన యింద్రలుప్తమనబడు. దీనియందు తక్కాలియాకురసమును త్రాగుటయేగాక వెంట్రుకలూడినస్థలమున యారసమును బూసిన వెంట్రుకలు వృద్ధియగు.

ఇంద్రలుప్త లక్షణము.

శ్లో॥ రోమకూపానుగంపిత్తం వాతేనసహమూర్ఛితమ్ ।
ప్రచ్యావయతి రోమాణి తతశ్శ్లేష్మాసశోణితః ।
రుణద్ధిరోమకూపాంస్తు తతో న్యేషా మసంభవః ।
తదింద్రలుప్తం విజ్ఞేయం ఖాలిత్య మితి చాపరే ॥

తా. పిత్తము వాతముతో గలిసి కుపితమై రోమకూపములయందు జేరుటవలన వెంట్రుకలూడును, కఫరక్తములు రోమకూపముల బంధించుటవలన మరల వెంట్రుకలు జనింపకుండును. అది యింద్రలుప్తము ఖాలిత్యము యనంబడు.

చికిత్సలు.

శ్లో॥ త్రిఫలాం చోత్పలంకందం యష్టికాం భృంగజంరసమ్ ।
రసార్థం తిలతైలంస్యాత్పక్త్వా తైలావశేషకమ్ ।
తల్లేపా త్కేశవృద్ధిస్స్యాత్పునః పంచవిశేషతః ।
అగులక్యామూలచూర్ణం పిష్ట్వావట జటాంతువా ।
నుర్దయిత్వా రసైర్లేప స్తూర్ణం కేశవివర్ధనమ్ ॥

తా. త్రిఫలములు నల్లకలువగడ్డలు యష్టిమధుకము వీనిని సమభాగములుగ చూర్ణము చేసి గుంటగలగరాకు రసముతోనూరి కల్కముజేసి అందు గుంటగలగరాకు రసము దానికర్ధభాగము నువ్వులనూనె గలిపి చిక్కగ తైలముకాచి ఆ మార్లు తలయంటికొనిన వెంట్రుకలు వృద్ధియగు. మఱియు ఉసిరికవేరు మఱ్ఱియూడలు జటామాంసి వీనిని నూరి రసము పిండికొని తలయంటికొనిన కేశములు వృద్ధిజెందు.

శ్లో॥ మహిషీ నవనీతేన ప్రత్యేకంచ ప్రలేపయేత్ ।
భృంగరాజ రసంతుల్యం పాచ్యం తైలావశేషకమ్ ॥

తా. బఱ్ఱెవెన్నను తలయంటికొనిన కేశములు వృద్ధిజెందు. లేక, గుంటగలగరాకురసములో నూనెగలిపి చిక్కగకాచి తలయంటికొనిన వెంట్రుకలు బాగుగ పెరుగును.

శ్లో॥ హస్తిదంతీ పలం ధాత్ర్యా తిలతైలేన పాచయేత్ ।
తేన భృంగీ సమాః కేశా స్థిరా శ్చాపి భవంతిచ ॥

తా. బలురక్కసిగడ్డ నేలదంతివిత్తులు పునికికపప్పు వీనిని నూరి కల్కముజేసి అందు నువ్వులనూనె కలిపి చిక్కగకాచి తలయంటికొనిన వెండ్రుకలు తుమ్మెదలవలె నల్లనై మృదువుగ స్థిరముగ నుండు.

శ్లో॥ కృష్ణగోమూత్రసంపిష్ట జపాపుష్పప్రలేపనమ్ ।
బహుకేశాన్వితం సాంద్ర మింద్రలుప్తం ప్రజాయతే॥

తా. కరియావుమూత్రముతో దాసానిపువ్వులనూరి వెండ్రుకలూడిన స్థలమున లేపనముజేసిన యింద్రలుప్తమునందుకూడ దట్టముగ వెండ్రుకలు మొలచును.

శ్లో॥ [చరకే] ఇంద్రలుప్తేచేద్రయమైశ్శిరసశ్చవిలేపనాత్। ఘృ
ష్ట్వాప్రియవకాసీసం మనోహ్వాతుత్థకోసనైః । హన్యాద్దా
రురసైర్వాపిగుంజామూలఫలైస్తథా। తథాలాంగలికామూ
లైఃకరవీరరసేనవా।సక్షౌద్రక్షుద్రవార్తాకస్వరసేనవిచక్షణః।
దుత్తూరకస్యపత్రాణి భల్లాతకరసేనవా । అథవామాక్షికం
హంతితిలపుష్పార్ద్రకర్ణికైః । తైలకోహాస్తిదంతస్య మషికా
చౌషధంపరమ్ । కృష్ణగోమూత్రసంపిష్ట్యజపాపుష్పప్రలేప
నమ్ । బహుకేశాన్వితంచిత్రె మింద్రలుప్తం ప్రజాయతే॥

తా. కొడిసెపాల నష్టోదకముతోనూరి శిరమున లేపనము జేసినను లేక కొడిసెపాల అన్నభేది మణిశిల మైలుతుత్థము పిప్పలి వీనిని దేవదారురసముతోనూరి గాని లేక పెద్దగురిజవేరు దానివిత్తులు చెన్నచర్లగడ్డ వీనిని గన్నేరువేరురసముతో నూరిగాని నేలములకరసములో తేనెను గలిపిగాని లేక పుమ్మెత్తాకును జీడివిత్తులరసముతో నూరిగాని లేక నువ్వులపువ్వు అల్లము గంటెన వీనిని తేనెతో నూరిగాని యేనుగుదంతపు మసిని నూనెలో గలిపిగాని లేక (యేనుగుకొమ్ము సదాప పిప్పలి కరియావుపంచితము యేయు జాజిపువ్వు వీనిని నూరిగాని) లేక దాసానిపువ్వులను కరియావుపంచితముతో నూరిగాని లేపనముజేసిన యింద్రలుప్తమునందు సగా మిక్కుటముగ వెండ్రుకలు మొలచును

భృంగరాజ తైలము.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] నీలీమూలకషాయేతు బీజంఖదిరసారజమ్
నీలీమూలాంజనంకల్కం యష్టీమధుకమేవచ ।

మార్కవస్వరసప్రస్థం తైలప్రస్థంవిపాచయేత్ ।
అనేనలిప్తాః కేశాస్స్యుః మృదవః షట్పదైస్సమాః ।
ఇంద్రలుప్తహరం చైవ పాలిత్యంచైవ నాశయేత్ ।
తైలం రహస్యం పరమం వలీపలితనాశనమ్॥

తా. నీలివేళ్ళనుదంచి కషాయముకాచి యందు చంద్రవిత్తులమూర్ణమును నీలివేళ్ళు నల్లతుమ్మకి యష్టిమధుకము అనువానికల్కమును 1 ప్రస్థము గుంటగలగరాకు రసమును 1 ప్రస్థము నూనెనుగలిపి తైలపక్వముగ కాచి వెండ్రుకలకు లేపనము జేసిన యింద్రలుప్తము వలీపలితములు హరించి వెండ్రుకలు తుమ్మెదలవలె నల్లనై మృదువుగ నుండు.

శ్లో॥ [పూజ్యపాదీయే] బృహతీఫలసంయుక్తం గుంజామూలఫ
లం తథా । తల్లేపే నశ్యతిక్షిప్ర మింద్రలుప్తమనేకధా॥

తా. ములకపండ్లు గురిగింజవేరు గురిగింజలు వీనినినూరి లేపనముజేసిన పలువిధములైన యింద్రలుప్తములు శీఘ్రముగ హరించు.

పద్మినీకంటక లక్షణము.

శ్లో॥ కంటకైరాచితంవృత్తం మండలంపాండుకండురమ్ ।
పద్మినీకంటకప్రఖ్యైస్తదాఖ్యంకఫవాతజమ్॥

తా. దామరముండ్లవలె గుండ్రముగ పాండురవర్ణముగ దురదతో గూడినదిగ నుండు పండలములు జనించిన పద్మినీకంటక మనంబడు., ఇదికఫవాతమువలన జనించు.

చికిత్స.

శ్లో॥ పద్మినీకంటకేరోగే ఛర్దయేన్నింబవారిణా ।
తేనైవ సిద్ధంసక్షౌద్రం సర్పిః పాతుం ప్రదాపయేత్ ।
నింబారగ్వధకల్కైర్వా ముహురుద్వర్తనం హితమ్॥

తా. పద్మినీకంటకమున వేపకషాయముతో వమనము జేయించవలయు. మఱియు వేపకషాయములో నెయ్యిగలిపి కాచి తేనెవేసి సేవింపవలయు. మఱియు వేప రేల గుజ్జు అనువానికల్కమును పలుమారు లేపనము జేయవలయు.

నింబాది ఘృతము.

శ్లో॥ చతుర్గుణేన నింబోత్థ పత్రక్వాథేన గోఘృతమ్ ।
పచేత్తతస్తు నింబస్య కృతమాలస్య పత్రజైః ।
కల్కైర్యష్ట్యాహ్వయైః పచేత్సిద్ధం తత్పిబేత్పలసమ్మితమ్ ।
పద్మినీకంటకాద్రోగా న్ముక్తో భవతి నాన్యథా॥

తా. వేపాకు కషాయములో 4 వ భాగము ఆవునెయ్యి గలిపి అందు వేప రేల అతివాని యాకుల కల్కమును గలిపి ఘృతపక్వముగ కాచి అందు 1 పలమును త్రాగిన పద్మినీకంటకము హరించు.

జంతుమణి లక్షణము.

శ్లో॥ సమముత్పన్నమరుజం మండలం కఫరక్తజమ్ ।
సహజం లక్ష్మచైకేషాం లక్ష్యో జంతుమణిః స్మృతః॥

తా. కఫరక్తమువలన జనించినది మొదలు సమముగ వుబ్బుగ వేదనారహితముగ నుండు మండలము శరీరమున జనించిన కొందరు లక్ష్మ యనియు మఱికొందరు లక్ష్యమనియు వేఱుకొందరు జంతుమణి యనియు వచించెదరు (ఇది స్త్రీపురుషులకు జనించునట్టి స్థానవిశేషములవలన శుభాశుభఫలముల గలుగంజేయు.)

మాష లక్షణము.

శ్లో॥ అవేదనం స్థిరంచైవ యస్మిన్గాత్రే ప్రదృశ్యతే ।
మాషవత్కృష్ణ ముత్పన్న మనిలాన్మాషమాదిశేత్ ॥

తా. వాతమువలన శరీరముపై వేదనారహితముగ కఠినముగ నల్లగ నొకింత నుబ్బుగ నుండుగంటు జనించి మినపగింజవలె నుండిన మాష మనంబడు. (మాష ఘన-పులిపిరికాయ.)

తిలకాలక లక్షణము.

శ్లో॥ కృష్ణాని తిలమాత్రాణి నిరుజాని సమానిచ ।
వాతపిత్తకఫోద్రేకా త్తాన్విద్యాత్తిలకాలకాన్ ॥

తా. వాత పిత్త కఫ ప్రకోపమువలన పుచ్చజనించి నల్లగ నువ్వుగింజంత ప్రమాణముగలదై నొప్పిలేనిదిగ చర్మమునకు సమానముగ నుండిన తిలకాలక మనంబడు.

జంతుమణి మాష తిలకాలక చికిత్స.

శ్లో॥ చర్మకీలం జంతుమణిం మాషకాం స్తిలకాలకాన్ ।
ఉత్కృత్య శస్త్రేణ దహేత్ క్షారాగ్నిభ్యామశేషతః॥

తా. చర్మకీలకము జంతుమణిమాషము తిలకాలకము వీనిని శస్త్రముతో ఛేదించి క్షారాగ్నికర్మల జేయవలయు.

న్యచ్ఛలక్షణము.

శ్లో॥ మహద్వా యదివాత్యల్పం శ్యావంవా యదివాసితమ్ ।
నీరుజం మండలంగాత్రే న్యచ్ఛమిత్యభిధీయతే॥

తా. శరీరముపై పెద్దదిగాని చిన్నదిగాని లేక నల్లదిగానిలేక తెల్లదిగాని వేదనారహితముగాని నుండు మచ్చజనించి ముఖవిహీనంబై యుండిన న్యచ్ఛ మనంబడు.

మంజిష్ఠాది తైలము.

శ్లో॥ మంజిష్ఠా మధుకం లాక్షా మాతులుంగశ్చ యష్టికా । కర్ష ప్రమాణైరేతైస్తు తైలస్యకుడవంతథా । ఆజంపయస్తద్ద్విగుణంశనైర్మృద్వగ్నినాపచేత్ । నీలికాపిటికావ్యంగా నభ్యంగాదేవనాశయేత్ । ముఖంప్రసాదోపచితం వలీపలితవర్జితమ్। సప్తరాత్రప్రయోగేణ భవేత్కనకసన్నిభమ్॥

తా. మంజిష్టి యిప్ప లక్క మాదీఫలము అతిమధురము యివి దినుసునకు కర్ష ప్రమాణము నూనె 1 కుడవము మేకపాలు 2 కుడవములు యిటులవీనినెల్ల నేకము జేసి మందాగ్నితో పాకముజేసి 7 దినములు అభ్యంజనము జేసిన నీలిక మొటిమలు మంగువలీపలితములు వీనిని హరింపం జేయుటయేగాక ముఖము స్వచ్ఛముగ వెంట్రుకలు నల్లగ ముఖము స్వర్ణకాంతి గలదిగ నగు.

వ్యంగ లక్షణము.

శ్లో॥ క్రోధాయాసప్రకుపితో వాయుః పిత్తేనసంయుతః ।
ముఖమాగమ్యసహసా మండలంవిసృజత్యతః ।
నీరుజంతనుకంశ్యావం ముఖేవ్యంగంతమాదిశేత్॥

తా. కోపము శ్రమ అనువానివలన బ్రకోపించిన వాతపిత్తముతో గలిసి ముఖముపై వేదనారహితముగ పలచగ శ్యామలవర్ణముగ నుండు మండలముల గలుగంజేసిన వ్యంగము (మంగు) యనంబడు.

చికిత్స.

శ్లో॥ త్రిభువనవిజయాపత్రం మూలం స్థవిరస్య శింశుపాచైభిః ।
ఉద్వర్తనం విరచితం న్యచ్ఛవ్యంగాపహం సిద్ధమ్॥

తా. గంజాయియాకు దేవదారు యిరుగుడువేరు వీనినినూరి ముఖమునందు లేపనము జేసిన మచ్చలు వ్యంగము హరించు.

వటాంకురాది లేపము.

శ్లో॥ వటాంకురామసూరాశ్చ ప్రలేపాద్వ్యంగనాశనమ్ ।
వ్యంగేమంజిష్ఠయా లేపః ప్రశస్తో మధుయుక్తయా॥

తా. మఱ్ఱిచిగుళ్ళు చిరుసెనగలు అనువానినిగాని మంజిష్ఠినిగాని తేనెతోనూరి లేపనము జేసిన వ్యంగము హరించు.

వటపత్రాది లేపము.

శ్లో॥ వటస్య పాండుపత్రాణి మాలతీ రక్తచందనమ్।
కుష్ఠం కాలీయకంలోధ్రమేభిర్లేపం ప్రయోజయేత్ ।
యువానపిటికానాంతు వ్యంగానాంచ వినాశనః॥

తా. పండి తెలుపుబారిన మఱ్ఱియాకులు జాజిచిగుళ్ళు రక్తచందనము చెంగల్వకోష్టు మ్రానిపసుపు లొద్దుగచెక్క అనువానికల్కమును లేపనము జేసిన మొటిమలు మంగు హరించు.

నీలిక లక్షణము.

శ్లో॥ కృష్ణమేవం గుణం గాత్రే ముఖేవా నీలికాం విదుః॥

తా. పై జెప్పబడినప్రకారము నల్లనిమండలములు శరీరముపైగాని ముఖముపైగాని గలిగిన నీలిక మనంబడు.

కుంకుమాది తైలము.

శ్లో॥ కుంకుమం చందనం లోధ్రం పతంగం రక్తచందనమ్। కాలీయక
ముశీరంచ మంజిష్ఠా మధుయష్టికా। పత్రకం పద్మకం పద్మం
కుష్ఠం గోరోచనం నిశా। లాక్షా దారుహరిద్రా చ గైరికం నాగ
కేసరమ్। పాలాశకుసుమంచాపి ప్రియంగుశ్చ వటాంకురాః।
మాలతీచ మధూచ్ఛిష్టం సర్షపాస్సురభిర్వచా। చతుర్గుణపయః
పిష్టైరేతైరక్షమితైః పృథక్। పచేన్మందాగ్నినా వైద్యస్తైల
ప్రస్థద్వయాన్వితమ్ । వదనాభ్యంజనాదేత ద్వ్యంగం నీలి
కయా సహ। తిలకం మామకం న్యచ్ఛం నాశయేన్ముఖదూషి
కామ్। పద్మినీ కంటకం వాపి హరేజ్జంతు మణింతథా । విద
ధ్యాద్వదనం పూర్ణ చంద్రమండల సుందరమ్।

తా. కుంకుమ కేసరములు చందనము లొద్దుగచెక్క రసకర్పూరము రక్తచందనము మ్రానిపసుపు వట్టివేరు మంజిష్ఠి అతిమధురము లవంగపత్రి పద్మకాష్ఠము తామర చెంగల్వకోష్టు గోరోచనము పసుపు లక్క మ్రానిపసుపు కావిరాయి నాగకేసరములు మోదుగపువ్వులు ప్రేంకణము మఱ్ఱిచిగుళ్ళు జాజి మైనము తెల్లావాలు కులవి వస వీనిని దినుసొకటికి అక్షప్రమాణముగ గ్రహించినూరి 4 గింతలు పాలుబోసి కషాయము కాచి యందు 2 ప్రస్థములు నూనెగలిపి మందాగ్నితో పక్వముజేసి ముఖమునందు లేపనముజేయుచుండిన వ్యంగము నీలిక తిలకాలము మామము న్యచ్ఛము మొటిమలు పద్మినీకంటకము జంతుమణి వీనిని హరింపంజేసి ముఖమునందు చంద్రునివంటి కాంతినిగలుగంజేయు.

పరివర్తక లక్షణము.

శ్లో॥ మర్దనాత్పీడనాద్వాపి తథైవాప్యభిఘాతతః । మేఢ్రచర్మ
యదావాయుర్భజతే సర్వతశ్చరః । తదా వాతోపసృష్టత్వా
త్తచ్చర్మపరివర్తతే । మణేరధస్తాత్కోశస్తు గంధిరూపేణ
లంబతే । స వేదనం సదాహంచ పాకంచ వ్రజతి క్వచిత్ । పరి

వర్తికేతితాం విద్యాత్సరుజాం వాతసంభవామ్। సకండూః
కఠినావాపి సైవ శ్లేష్మ సముత్థితా॥

తా. మేఢ్రమును రుద్దుటచేగాని లేక పిసుకుటచేగాని అభిఘాతమువలనగాని వ్యానవాయువు ప్రకోపించి చర్మమునందుజేరి చర్మమును వెనుకకు నీడ్చుటచే మేఢ్రకోశమువాచి మణిక్రింద గంటువలెనై వ్రేలాడుచు పోట్లు మంటలతో గూడి యొకానొకపుడు పండిన పరివర్తిక మనంబడు. ఇది వాతమువలన జనించిన పోట్లు గలుగు. కఫమువలన జనించియుండిన దురద కాఠిన్యము గలుగు.

సామాన్యోపచారము.

శ్లో॥ పరివర్తే ఘృతాభ్యక్తాం సుస్విన్నా ముపనాహయేత్।
త్రిరాత్రం పంచరాత్రంవా వాతఘ్నై శ్శాల్మలాదిభిః।
తతోభ్యజ్య శనైశ్చర్మ వేశయే త్పీడయే న్మణిమ్।
ప్రవిష్టే చర్మణిమణౌ క్లేదయే దుపనాహయేత్।
దద్యాద్వాత హరాంవస్తిం స్నిగ్ధా న్యన్నానిభోజయేత్॥

తా. పరివర్తకమునందు మేఢ్రమునకు ఘృతమును బూసి చెమటం దీసి వాతహరమైన శాల్మలాదులచే 3 దినములుగాని లేక 5 దినములుగాని కట్టుగట్టి పిదప ఘృతమునుబూసి మేఢ్రమణిని చర్మములో మెల్లమెల్లగ ప్రవేశింపంజేసి పిదప వాతహరములగు ద్రవ్యములచే కట్టుగట్టి వాతహరములగు ద్రవ్యములచే సిద్ధముజేయబడిన ఘృతాదులచే వస్తికర్మంజేసి స్నిగ్ధకరమైన యన్నమును భుజింపంజేయవలయు.

అవపాటిక లక్షణము.

శ్లో॥ అల్పీయసీం యదాహర్షా ద్బాలా ద్గచ్ఛేత్స్త్రియంనరః।
హస్తాభిఘాతా దథవా చర్మణ్యు ద్వర్తితే బలాత్।
మర్దనా త్పీడనా ద్వాపి శుక్రవేగ విఘాతతః।
యస్యావ పాట్యతే చర్మ తాం విద్యా దవపాటికామ్॥

తా. సూక్ష్మమైన యోనిఛిద్రముగల స్త్రీతో బలాత్కారముగ రతికేళిసేయుటచేనైన లేక చేతిదెబ్బచేనైన బలాత్కారమువలన మేఢ్రచర్మము వ్యత్యస్తంబగుటచేనైన పిసుకుటచేనైన అదుముటచేనైన శుక్రవేగము నడ్డగించుటచేనైన మేఢ్రచర్మము భిన్నంబై పీడను గలుగంజేసిన అవపాటిక మనంబడు.

చికిత్స.

శ్లో॥ స్నేహ స్వేదైరిమాంవైద్య శ్చికిత్సే దవపాటికామ్॥

తా. అవపాటికయందు స్నేహస్వేదోపచారముల సేయవలయు.

నిరుద్ధప్రకస లక్షణము.

శ్లో॥ వాతోపసృష్టే మేఢ్రేతు చర్మసంశ్రయతే మణిమ్। మణి
శ్చర్మోతనద్ధస్తు మూత్రస్రోతో రుణద్ధిచ। నిరుద్ధప్రకసేతస్మి
న్మందధారమ వేదనమ్। మూత్రం ప్రవర్తతేజంతో ర్మణిర్వి
వ్రియతేనచ। నిరుద్ధప్రకసంవిద్యా త్సరుజం వాతసంభవమ్॥

తా. వాతసంబంధమువలన మేఢ్రపీడగలవాడైయుండ చర్మము వాని మేఢ్రమణిని మూసికొనుటవలన మూత్రమార్గము నడ్డగింపంబడి పోట్లు మంటలు లేకనే బింగబిందువులుగ మూత్రము వెడలిన నిరుద్ధప్రకస మనంబడు. ఇది వాతమువలన జనించు.

చికిత్స.

శ్లో॥ నిరుద్ధప్రకసేనాడీం లోహీం ముభయతోముఖీమ్।
దార్వీంచ వాజతుకృతాం ఘృతాక్తాంసం ప్రవేశయేత్।
పరిషించే ద్వసాంమజ్జాం శింశుమార వరాహయోః।
చక్రతైలం తథాయోజ్యం వాతఘ్నద్రవ్యసంయుతమ్।
అహాత్స్థూలతరాం సమ్య జ్నాడీంగర్భే ప్రవేశయేత్।
భిత్వావా సేవనీంముక్త్వా సద్యఃక్షత వదాచరేత్॥

తా. నిరుద్ధప్రకసమునందు యినుము వెదురు లక్క అనువానిలో దేనిచేనైన నొకకలాకను 2 ముఖములుగలదిగ జేయించి నెయ్యిబూసి లోన ప్రవేశింపంజేయుటచే దానినోరును దెరచి మొసలి పంది అనువానియొక్క క్రొవ్వును మజ్జనువాతహరద్రవ్యయుక్తముగ జేయబడిన చక్రతైలమునుబోసి తదనంతరము సేవనియను నాడిని వదలి మిక్కుటముగ స్థూలించియుండు నాడిని భేదించి గర్భములో బాగుగ ప్రవేశింపంజేసి సద్యఃక్షతోపచారములం జేయవలయు.

సన్నిరుద్ధ గుద లక్షణము.

శ్లో॥ వేగసంధారణా ద్వాయు ర్విహతో గుదసంశ్రితః।
నిరుణద్ధి మహాస్రోత స్సూక్ష్మద్వారం కరోతిచ।
మార్గస్య సౌక్ష్మ్యా త్కృచ్ఛ్రేణ పురీషం తస్య గచ్ఛతి।
సన్నిరుద్ధ గుదం వ్యాధి మేనం విద్యా త్సుదారుణమ్॥

తా. మలమూత్రాదివేగము నడ్డగించుటచే గుదాశ్రితవాతము ప్రకోపించి గుదము నడ్డగించి గుదద్వారమును సన్నముగ జేయు. దానివలన మలము కడుకష్టముమీద వెడలు. ఇదియ సన్నిరుద్ధగుద మనంబడు. ఇది కడుభయంకర మైనది.

చికిత్స.

శ్లో॥ సన్నిరుద్ధ గుదే తైలై స్సేకో వాతహరై ర్హితః।
తథా నిరుద్ధ ప్రకసే క్రియాపి కథితా హితా॥

తా. సన్నిరుద్ధగుదమునందు వాతనాశకర తైలసేచనమును నిరుద్ధప్రకసమునందు చెప్పంబడిన సర్వక్రియలను జేయవలయు.

అహిపూతన లక్షణము.

శ్లో॥ శకృన్మూత్ర సమాయుక్తే ధౌతే పానే శిశో ర్భవేత్।
స్విన్నే వా స్నానమానే వా కండూ రక్త కఫోద్భవా।
తతః కండూయనా త్క్షిప్రం స్ఫోటా స్స్రావశ్చ జాయతే।
ఏకీభూతం వ్రణం ఘోరం తం విద్యా దహిపూతనమ్॥

తా. శిశువు మలమూత్రోత్సర్జనమును జేసిన పిదప గుదమును కడుగకుండుటచే నేని చెమటను దుడువకుండుటచే నేని స్నానము జేయించిన పిదప దుడువకుండుటచే నేని రక్తకఫములు ప్రకోపించి దురదను గలుగంజేయు. పిదప గోకుటచే శీఘ్రముగ కురుపులు జనించి స్రావమును జేయించుటచే నొకటితో నొకటిజేరి విస్తరించు. ఇదియ అహిపూత మనంబడు. (ఈభయంకరమైన రోగము తరుచుగ శిశువులకే జనించు.)

శంఖాది లేపము.

శ్లో॥ శంఖ సౌవీర యష్ట్యాహ్వై ర్లేపః కార్యో హిపూతనే॥

తా. శంఖము సురమరాయి అతిమధురము వీనినినూరి లేపనముజేసిన అహిపూతనము హరించు.

పటోలాది ఘృతము.

శ్లో॥ పటోల పత్ర త్రిఫలా రసాంజన విపాచితమ్।
పీతం ఘృతం నాశయతి కృచ్ఛ్ర మప్యహిపూతనమ్॥

తా. చేదిపొట్లాకు త్రిఫలములు రసాంజనము అనువానికల్కములో ఘృతము గలిపి కాచి పానముజేసిన కష్టసాధ్యమైన అహిపూతనము హరించు.

వృషణకచ్ఛ లక్షణము.

శ్లో॥ స్నానోత్సాదన హీనస్య మలో వృషణసంస్థితః।
యదా ప్రక్లిద్యతే స్వేదా త్కండూ స్సంజాయతే తదా।
కండూయనా త్తతః క్షిప్రం స్ఫోటా స్స్రావశ్చ జాయతే।
ప్రాహు ర్వృషణకచ్ఛూం తాం శ్లేష్మరక్తప్రకోపజామ్॥

తా. స్నానము జేయునపుడు వృషణమలమును బాగుగ గడిగికొనకుండుటవలన వృషణములయందు మలముజేరి చెమటవలన తేమగలదై మిక్కుటముగ దురదను గలుగంజేయు. దానిని గోకినతక్షణముననే కురుపులు జనించి స్రావము గలుగు. ఇదియ వృషణకచ్ఛ మనంబడు. ఇది కఫరక్తమువలన జనించు.

సర్జాది లేపము.

శ్లో॥ సర్జాంబుకుష్ఠసైంధవసితిసిద్ధార్థైః ప్రకల్పితో యోగః।
ఉద్వర్తనేన నియతం శమయతి వృషణకండుతీమ్॥

తా. సర్జరసము వట్టివేరు చెంగల్వకోష్టు సైంధవలవణము తెల్లావాలు వీనిని నూరి యెల్లపుడు బూయుచుండిన వృషణములయందలి దురద హరించు.

కాసీసాది లేపము.

శ్లో॥ కాసీస రోచనా తుత్థ హరితాళ రసాంజనైః।
అమ్లపిష్టైః ప్రలేపోయం ముష్కకండ్వహిపూతనే॥

తా. అన్నభేది గోరోచనము మైలుతుత్తము హారిదళము రసాంజనము వీనిని నిమ్మపండ్లరసముతో నూరి లేపనముజేసిన అండవృద్ధి దురద అహిపూతనము హారించు.

సూకరదంష్ట్రి లక్షణము.

శ్లో॥ సదాహో రక్తపర్యంత స్త్వక్పాకీ తీవ్రవేదనః ।
కండూమాన్ జ్వరకారీచ సస్స్యాత్సూకరదంష్ట్రికః॥

తా. చర్మము దాహయుక్తంబై యెఱ్ఱనైపండి తీవ్రవేదన దురద వాపు లేక వ్రణముగలదై జ్వరయుక్తంబుగ నుండిన సూకరదంష్ట్రి మనంబడు.

రాజీవాది కల్కము.

శ్లో॥ రాజీవమూలకల్కః పీతో గవ్యేన సర్పిషా ప్రాతః ।
శమయతి సూకరదంష్ట్రోద్భూతం జ్వరం ఘోరమ్॥

తా. ఎఱ్ఱదామరగడ్డలకల్కములో ఆవునెయ్యి గలిపి ప్రాతఃకాలమున నెల్లపుడు సేవింపుచుండిన సూకరదంష్ట్రిమువలన గలిగిన భయంకరమైన జ్వరము హారించు.

రజన్యాది లేపము.

శ్లో॥ రజనీం మార్కవం మూలం పిష్టం శీతేనవారిణా ।
తల్లేపా ద్ధంతి వీసర్పం వారాహ దశనాహ్వయమ్॥

తా. పసుపుగుంటగలగరవేరు వీనిని శీతోదకముతో నూరి లేపనముజేసిన విసర్పము వరాహదంష్ట్రము హారించు.

స్వరభంగ నిదానము.

శ్లో॥ వాతపిత్తే గళే జాతే స్వరభంగః ప్రజాయతే ।
ఏతదుక్తంతు పూర్వేణ వామదేవేన మానినా॥

తా. వాతపిత్తములు ప్రకోపించి కంఠమును జెందిన స్వరభంగము గలుగునని పూర్వమునందు వామదేవుడను మునీశ్వరుడు వచించెను.

విభీతకాది చూర్ణము.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] విభీతకకణాముండీ సైంధవం తత్సమం సమమ్ । గోమూత్రేణపిబేన్నిమ్నం స్వరభంగప్రశాంతయే॥

తా. తానికాయ పిప్పలి బోడతరము సైంధవలవణము వీనిని సమభాగములుగ చూర్ణముజేసి నిమ్మమెత్తును గోమూత్రములో గలిపి త్రాగిన స్వరభంగము హారించు.

ఆర్ద్రికాది చూర్ణము.

శ్లో॥ [ఆయుర్వేదే] ఆర్ద్రికంభృంగగోరంట వచాబ్రాహ్మీచవాకుచీ । ఏలాచూర్ణం సమాంశేన పలైకం వారిణాపిబేత్ ।
మాఘమాసే చతుర్దశ్యాం కృష్ణపక్షే ద్విసప్తకే। గాంధర్వో జాయతే సమ్యక్కోకిలానాం స్వరో యథా॥

తా. అల్లము గుంటగలగర గోరింట వస మండూకబ్రహ్మి భావంచివిత్తులు యేలకులు వీనిని సమభాగములుగ చూర్ణముజేసి 1 పలము నుష్ణోదకములో గలిపి మాఘబహుళచతుర్దశిదినము మొదలు 14 దినములు త్రాగిన కంఠస్వరము గాంధర్వకోకిలస్వరములతో సమానంబగు.

సైంధవాది చూర్ణము.

శ్లో॥ సైంధవేంద్రయవంరాత్రౌ మరిచం చోష్ణవారిణా ।
పాయయేత్కర్షమాత్రంతు గళదోషప్రశాంతయే॥

తా. సైంధవలవణము కొడిసెపాల మిరియాలు వీనిచూర్ణమును కర్షప్రమాణము వుష్ణోదకములో గలిపి రాత్రులయందు త్రాగిన స్వరభంగము హారించు.

శ్లో॥ కరంజబీజమజ్జాచ ద్వినిష్కం చోష్ణవారిణా।
గళదోషహారంపానే పథ్యాం క్షౌద్రకసంయుతామ్॥

తా. కానుగ విత్తులలోనిపప్పును 2 నిష్కములయెత్తు వుష్ణోదకములో గలిపి త్రాగినను లేక కరక్కాయచూర్ణమును తేనెలో గలిపి సేవించినను స్వరభంగము హారించు.

శ్లో॥ [సిద్ధరసార్ణవే] అభయాగంధకంక్షౌద్రం నింబబీజంసమాంశకమ్ । గళదోషహారంలేహ్యం సక్షౌద్రం పర్పటీరసమ్॥

తా. కరక్కాయ గంధకము వేపవిత్తులు వీనిని సమభాగములుగ చూర్ణముజేసి తేనెలో గలిపి సేవించినను పూర్వోక్తపర్పటీరసమును తేనెతో సేవించినను స్వరభంగము హారించు.

శ్లో॥ [నిత్యనాథీయే] ధాత్రీఫలరసైః క్షీరైః పానంస్యాత్స్వరభంగనుత్ ।
త్రిమాసేసేవయేన్నిత్యం స్వరభంగప్రశాంతయే

తా. ఉసిరికపండ్లరసమును పాలలో గలిపి త్రాగిన స్వరభంగము హరించు. స్వరభంగరోగనివారణార్థంబై చెప్పంబడిన యౌషధమును 3 మాసములు సేవింపవలయు.

వదనదుర్గంధ నిదానము.

శ్లో॥ కఫపిత్తే గళేజాతే వక్త్రే దుర్గంధసంభవః ।
తచ్ఛాంత్యర్థం వదిష్యామి భైషజ్యం లోకమోహనమ్॥

తా. కఫపిత్తములు ప్రకోపించి కంఠమును జెందిన నోటదుర్గంధము గలుగు. అది శమించుటకై ప్రశస్తమైన చికిత్సల వచించెద.

చికిత్స.

శ్లో॥ పర్వసోమాతులుంగస్య సంయుతో మధుసర్పిషా ।
తాలుదేశే ప్రదేయశ్చ చూర్ణితం సైంధవం తథా ।
గోజలైః క్వథితం పథ్యా మిసికుష్ఠకణాన్వితమ్ ।
వదనస్య దురామోదం నిహంతి పరిశీలితమ్ ।
ధృతంచ కాంజికం దోషే పరితో భక్షయేత్సితామ్ ।
తథా కృతే భవేదాస్యే దురామోదానుమర్దనమ్॥

తా. మాదీఫలరసములో తేనెగాని నెయ్యిగాని కలిపి త్రాగినను సైంధవలవణచూర్ణమును తాలుప్రదేశమునందు దునిచినను కరక్కాయలు సదాప చెంగల్వకోష్టు పిప్పలి వీనిని చూర్ణముజేసి గోమూత్రములో గలిపి కాచి త్రాగినను నోటిదుర్గంధము హరించు. శేక కలిలో పంచదార గలిపి గండూషము జేసిన నోటిదుర్గంధము హరించు.

కుష్ఠాది వటికములు.

శ్లో॥ గోమూత్రే క్వాథయేత్కుష్ఠం వాలుకం సహరీతకీ ।
పిష్ట్వా ధార్యావటీః కృత్వా ముఖదుర్గంధనాశని॥

తా. చెంగల్వకోష్టు కూతురుబుడమ కరక్కాయలు వీనిని చూర్ణముజేసి గోమూత్రములో గలిపి వండినూరి మాత్రలుజేసి నోట నునిచికొనిన నోటిదుర్గంధము హరించు.

లాజాది వటికములు.

శ్లో॥ లాజాజాతీఫలం పూగో మాక్షికంచ పిబేదను ।
శీతతోయం పలార్ధంచా స్యాస్యదుర్గంధశాంతయే॥

తా. పేలాలు జాజికాయ పోకలు వీనిని సమభాగములుగ ఖల్వములో నలిచి తేనెతో మర్దించి మాత్రలుజేసి భక్షించి వెంబడిగ ½ పలము శీతోదకమును త్రాగిన నోటి దుర్గంధము హరించు.

పులిపిర్ల నిదానము.

శ్లో॥ వాతేన కఠినం పీతం జాయతే కంటుభేదనమ్॥

తా. వాతమువలన కఠినమై పచ్చగనుండు పులిపిర్లు జనించు.

చికిత్స.

శ్లో॥ అశ్వత్థస్యత్వచో భస్మ చూర్ణేన సమమిశ్రితమ్ ।
నవనీతం ద్వయోస్తుల్యం మర్దయిత్వా తేనవిలేపయేత్ ।
ఆననే గుదపార్శ్వేచ కటిస్థాః పిటికా జయేత్॥

తా. రావిచెక్కలబూడిదె కొత్తసున్నము వీనిని సమభాగములుగ గ్రహించి వానికి సమముగ వెన్న గలిపి లేపనముజేసిన ముఖము గుదపార్శ్వము నడుము వీని యందుండెడి పులిపిర్లు నశించు. (మఱియు నక్కపీటాకురసమును బూసిన పులిపిర్లు నశించు.)

ఛాయారోగ నిదానము.

శ్లో॥ ఛాయారోగం ప్రవక్ష్యామి వాతదోషాదిసంభవమ్ ।
ఉత్తమాంగస్య కేశేషు రక్తరూపం ప్రజాయతే॥

తా. వాతాదిదోషములవలన శిరమునందలి వెంట్రుకలు రక్తవర్ణంబులైన ఛాయారోగ మనంబడు.

ఛాయారోగ చికిత్సలు.

శ్లో॥ [సిద్ధరసార్ణవే]జపాపుష్పశతంహంతికృష్ణగోమూత్రలేపనాత్ ।
గుంజామూలఫలంచూర్ణం కంతకారిఫలద్రవైః ।
తేనలేపోనిహంత్యాశు ఛాయారోగంసుదుస్సహమ్॥

తా. 100 దాసానిపువ్వులను కరియావు మూత్రముతో నూరి లేపనము జేసిన ఛాయారోగము హరించు. మఱియు గురిజవేరు గురిజవిత్తులు వీనిచూర్ణమును [illegible]ములక పండ్లరసముతో నూరి లేపనముజేసిన అసాధ్యమైన ఛాయారోగము శీఘ్రముగహరించు.

శ్లో॥ [శారీరే] భల్లాతకఫలద్రావై స్స్నుహీక్షారయుతైర్జయేత్।
కుంకుమం మరిచం చార్ధం పిష్ట్వా తైలేన లేపనాత్ ।
పక్త్వా తైలం నిహంత్యాశు లేపో జంబీరజద్రవైః ।
లాక్షా భల్లాతకం ముస్తా కుష్ఠ గుగ్గులు సర్పిషా ।
విళంగేన సమంచూర్ణం పిబే చ్ఛాయాహరం పరమ్॥

తా. జీడిపండ్లరసమును జెముడుక్షారములో గలిపిగాని లేకకుంకుమపువ్వు 1 భాగము మిరియాలు $\frac{1}{2}$ భాగము యీరెంటినినూరి నూనెతోగలిపిగాని నిమ్మపండ్లరసములో నూనెను గలిపి కాచిగాని లేపనముజేసిన ఛాయారోగము హరించు. లక్క బియ్యము జీడిగింజలు తుంగముస్తెలు చెంగల్వకోష్టు గుగ్గిలము వాయువిడంగములు వీనిని సమభాగములుగ చూర్ణముజేసి నేతిలో గలిపి త్రాగిన ఛాయారోగము హరించు.

భల్లాతకాది లేపము.

శ్లో॥ [నిత్యనాథీయే] భల్లాతకంకృష్ణతిలాః కంటకారిఫలం సమమ్ ।
పిష్ట్వా తండులతోయేన త్వచశ్ఛాయాం వినాశయేత్ ॥

తా. జీడివిత్తులు నల్లనువ్వులు నేలములకపండ్లు వీనిని సమభాగములుగ చూర్ణముజేసి బియ్యపుకడుగుతో నూరి లేపనముజేసిన ఛాయారోగము హరించు.

శ్లో॥ భల్లాతకంచ బృహతీ గుంజామూలం కటిల్లకమ్।
మధునా సహ లేపేన ఛాయారోగం వినశ్యతి॥

తా. జీడివిత్తులు ములకవిత్తులు గురిజవేరు కాకరవేరు వీనిని సమభాగములుగ తేనెతోనూరి లేపనము జేసిన ఛాయారోగము హరించు.

అరోచక లక్షణము.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] వాతాదిభిశ్శోకభయాతిలోభ క్రోధైర్మనోఘ్నాశనరూపగంధైః । అరోచకాస్యుః పరిహృష్టదంత కషాయవక్త్రశ్చ మతోనిలేన॥

తా. వాత పిత్త కఫ సన్నిపాత శోక భయ అతిక్రోధ లోభములవలన అరోచకము జనించు ఇది జనించినపిదప మనోవేదన అన్నాదిరూపకమైన దౌర్గంధ్యము గలుగు. మఱియు అరుచి వాతజనితంబై యుండిన దంతములు పులిసినట్లుగ నోరు వగరుగ నుండు.

చికిత్సలు.

శ్లో॥ కుష్ఠసౌవర్చలాజీర శర్కరా మరిచంబిడమ్ ।
ధాత్ర్యేలాపద్మకోశీర పిప్పల్య శ్చందనోత్పలమ్।
లోధ్రతేజోవతీపథ్యా త్ర్యూషణం సయవాగ్రజమ్ ।
ఆర్ద్రదాడిమనిర్యాస స్సాజాజీ శర్కరాయుతః ।
సతైలమాక్షికా హ్యేతే చత్వారః కబళగ్రహాః ।
చతురో రోచకాన్ ఘ్నంతి వాతాద్యేకజ సర్వజాన్॥

తా. చెంగల్వకోష్టు సౌవర్చలవణము జీలకఱ్ఱ మిరియాలు బిడాలవణము వీనిని సమభాగములుగ చూర్ణముజేసి అందు పంచదార ఆవనూనె తేనె అనువానిని సమముగ గలిపి లేహ్యపక్వముగవండి ప్రాతస్సాయంకాలములయందు రేగుబండంత * కబళము జేసిన వాతారోచకమును దసియాలు యేలకులు తామరదుంపలు వట్టివేరు పిప్పళ్ళు శ్రీగంధము నల్లకలువగడ్డలు వీనిని సమభాగములుగ చూర్ణముజేసి అందు పంచదార ఆవనూనె తేనె అనువానిని సమముగ గలిపి లేహ్యపక్వముగ వండి రేగుబండంత కబళము జేసిన పిత్తారోచకమును లొద్దుగపట్టె వెక్కుడుతీగె కరక్కాయ శొంఠి పిప్పళ్ళు మిరియాలు యవక్షారము వీనిని సమభాగములుగ చూర్ణముజేసి అందు పంచదార ఆవనూనె తేనె అనువానిని సమముగ గలిపి లేహ్యపక్వముగ వండి రేగుబండంత ప్రాతస్సాయంకాలముల కబళముజేసిన కఫారోచకమును జీలకఱ్ఱ చూర్ణముజేసి యందల్లపురసము దాడిమపండ్లరసమును శుద్ధిజేసిన శిలాజిత్తు పంచదార ఆవనూనె తేనె అనువానిని సమముగ గలిపి లేహ్యపక్వముగ వండి రేగుబండంత కబళము జేసిన సన్నిపాతారోచకమును హరించు.

శ్లో॥ శమయతి కేసరమరుచిం సలవణఘృతమాశు మాతులుంగస్య।
దాడీమచర్వణమథవా చరకో రుచికారిసూచయామాస॥

* కబళ మనగా నోటియందునిచికొని నములుటయు.

తా. మాదీఫలకేసరములు సైంధవలవణము వీనిని సమభాగములుగ చూర్ణము జేసి అందు తగుమాత్రము నెయ్యి గలిపి ప్రాతస్సాయంకాలములయందు భక్షించినను లేక పుల్లదాడిమగింజల బాగుగనమిలి భక్షించినను అరుచి శీఘ్రముగ నశించునని చరక సంహితయం దుదహరింపబడి యున్నయది.

శ్లో॥ శర్కరా దాడిమం చాథ ద్రాక్షా ఖర్జూరమేవచ ।
కేసరం మాతులుంగస్య సింధునా మధునాపివా।
ఆస్య వైరస్య శమనం భక్షయే త్కర్ష సమ్మితమ్॥

తా. చీపద్రాక్ష ఖర్జూరము మాదీఫలకేసరములు వీనిని సమభాగములుగ దంచి అందు శర్కర దాడిమపండురసము వైచి సైంధవలవణమునైనను తేనెనైనను గలిపిలేహ్య పక్వముగ వండి అం దొకకర్షమును సేవించిన అరుచి వారించి జిహ్వకు రుచి గలుగు.

శ్లో॥ విడంగచూర్ణం కర్షైకం క్షౌద్రై శ్చతుర్గుణై ర్యుతమ్ ।
అసాధ్య మపి సంహన్యా దరుచిం వక్త్రధారణాత్॥

తా. 1 కర్షము వాయువిడంగముల చూర్ణమునందు 4 కర్షముల తేనె గలిపి కొంచెమువెచ్చచేసి గట్టియైనపిదప రేగుబండంతమాత్రలుజేసి యందొకమాత్రను పుక్కిటను నిడికొని దానిరసమును మ్రింగుచుండిన సాధ్యమైన అరుచి వారించు.

శ్లో॥ సితా వ్యోష కపిత్థానాం చూర్ణంక్షౌద్రేణ తద్వటీమ్ ।
సర్వారోచకశాంత్యర్థం ధారయే ద్వదనాంబుజే॥

తా. శొంఠి పిప్పలి మిరియాలు వీనిని సమభాగములుగ చూర్ణము జేసి అందు శర్కర వెలగపండుగుజ్జు తేనెగలిపి పక్వముగవండి మాత్రలుజేసి పుక్కిట నునిచికొని దానిరసమును మ్రింగుచుండిన నమస్తమైన అరుచులు నశించు.

ఇతి శ్రీనీలకంఠచరణారవింద తీర్థప్రసాద పారావారభోగవిహారపారీణ నిడి
మామిడి భగిసత్సంప్రదాయ కారాధ్య రామదేశిక శిష్యోత్తమ నమశ్శివాయ
సత్పుత్ర పవిత్ర కవితాచాతురీధురీణ వైద్యబనశిరోభూషణ నీలకంఠ
కొట్టూరు బసవరాజ నామధేయప్రణీత శ్రీ బసవరాజీయే ఆంధ్రతాత్పర్య
సహితే క్షుద్రరోగనిదాన తల్లక్షణ తత్సాధ్యాసాధ్య
తచ్చికిత్సానుపానయుక్తం ద్వావింశప్రకరణమ్.

శ్రీరస్తు.

బసవరాజీయము

ఆంధ్రతాత్పర్యము.

త్రయోవింశ ప్రకరణము.

శ్లో॥ బాలచంద్రకళామాళిం భుజగేంద్రవిభూషణమ్ ।
తారకం సచ్చిదానందం లింగమూర్తి మహం భజే ॥

తా. బాలచంద్రుని శిరమున ధరించినవాడును సర్పములే యాభరణములుగ గలవాడును జగత్తును ధరింపజేయువాడును సచ్చిదానందరూపుడును లింగస్వరూపుడు నగు పరమేశ్వరుని నేను భజించెద.

శ్లో॥ శ్రీనీలకంఠ వంశాబ్ధి చంద్రమా బసవాహ్వయః ।
వక్ష్యామి వృష రాజీయ మహం వైద్యశిఖామణిమ్॥

తా. నీలకంఠవంశ మనెడి క్షీరసముద్రమునకు చంద్రుడై బసవరాజని పేర్కొనంబడిన నేను వైద్యగ్రంథములలో కడుశ్రేష్ఠంబైన బసవరాజీయ మను నీ గ్రంథము యొక్క త్రయోవింశప్రకరణమును వచింపుచున్నాడను.

విషనిదానము.

శ్లో॥ [బ్రహ్మగారుడే] అనేకవిషజీవానాం చూర్ణంముఖవిషైర్యుతమ్। మిశ్రితంనఖదంతైశ్చ లోహాద్యం చూర్ణసంచయమ్ ।
కృత్రిమంతువిషంఖ్యాతం పక్షమాసా ద్విబాధతే। ఆలస్యం
కురుతేజాడ్యం కాసశ్వాసబలక్షయమ్। రక్తస్రావోజ్వర
శ్శోభా పీతచక్షుశ్చలక్షణమ్ ॥

తా. అనేకవిషజంతువులు ముఖమునందు విషము గల సర్పాదిజంతువిషములు గోళ్ళు దంతములు లోహములు మొదలగువానిచూర్ణాదు లన్నాదులతోడ గలిపి యొసంగుటయు కృత్రిమవిషమనంబడు. ఇది 15 దినములకుగాని 1 మాసమునకుగాని విషమెక్కి బాధించును. దానిలక్షణము లెవ్వి యనిన.—ఆలస్యము జాడ్యము దగ్గు

పుప్పుసము బలక్షయము రక్తస్రావము జ్వరము శరీరమునందు వాపు నేత్రములయందు పసుపువర్ణము అనునివియ.

భీమరుద్ర రసము.

శ్లో॥ మృతం స్వర్ణం శుద్ధసూతం శుద్ధంవై హేమమాక్షికమ్ ।
త్రయాణాం గంధకం తుల్యం మర్ద్యం కన్యాద్రవైర్దినమ్ ।
తచ్చూర్ణం ససిత క్షౌద్రం మాషైకం లేహయే త్సదా ।
వహ్నిమూలం శృతం క్షీరై రనుస్యా ద్గరనాశనమ్॥

తా. సర్వమాక్షికము శుద్ధిజేసినరసము శుద్ధజేసిన హేమమాక్షికము యీ మూటికి సమముగ శుద్ధిజేసిన గంధకమును గలిపి కలబందరసముతో 1 దినము మర్దించి నీడ నెండించి మాషప్రమాణము మాత్రలు జేసి యం దొకదానిని పంచదార తేనె అనుపానియనుపానముతోడ సేవించి వెంబడిగ పాలలో చిత్రమూలమును వైచి కాచి త్రాగిన కృత్రిమవిషము నివర్తించు.

శట్యాది యోగము.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] శటీ పుష్కరమూలంచ పాచ్యం పారావ
పిత్తకమ్ । తత్పిబే చ్ఛీతలం పానే గరతృష్ణాజ్వరాపహమ్॥

తా. కచోరములు పుష్కరమూలము పావురపిట్టచేటు వీనిని సమభాగములుగ వండి శీతోదకముతో ద్రాగిన కృత్రిమవిషములు దప్పి జ్వరము నివర్తించు.

అభయాది వటికములు.

శ్లో॥ [మాధవకల్పే] వృషభూనింబపత్రాణి పటోలంచపలంపలమ్ ।
తోయే చాష్టగుణేక్వాథం పాదశేషం సమాహరేత్ ।
క్వాథతుల్యం ఘృతంగవ్యం ఘృతార్థ మభయారసమ్ ।
ఘృతశేషం పచే త్సర్వం పానా ద్విషహరం ఘృతమ్॥

తా. అడ్డసరము నేలవేము చేదుపొట్లాకు వీనిని దినుసుకు పలిమెడుచొప్పున దంచి 24 పలము లుదకము బోసి 4 వ భాగముగ కషాయము కాచి దానికి సమముగ ఆవునెయ్యి ఆవునేతికిసమముగ కరక్కాయలరసము గలిపి చిక్కగ వండి సేవించిన విషదోషము నివర్తించు.

సర్పాక్షీ యోగము.

శ్లో॥ [ఆయుర్వేదే] సమూలపత్రాం సర్పాక్షీం జలేన క్వథితాం
పిబేత్ । నరమూత్రైశ్చవాపిష్టాం పిబేత్సర్వగరాపహామ్॥

తా. సర్పాక్షీసమూలమును దంచి యుదకములోవైచి కషాయముకాచి త్రాగినను లేక సర్పాక్షిని నరమూత్రముతో నూరి త్రాగినను సర్వవిషములు నివర్తించు.

విషచికిత్స.

శ్లో॥ [అశ్వినీకల్పే] న్యగ్రోధో రజనీకుష్ఠం పిష్ట్వాజ్యంగృహధూ
మకమ్ । తండులీయకమూలేన కర్షంగరహరంపిబేత్ ॥

తా. మఱ్ఱి పసుపు చంగల్వకోష్టు కరుధూపము చిత్రిశేరు వీనిని సమభాగములుగ నూరి కర్షప్రమాణమును నేతిలో గలిపి సేవించిన విషదోషము నివర్తించు.

శ్లో॥ [అన్యశాస్త్రే] శిరీషం మేఘనాదంచ నవనీతసమన్వితమ్ ।
భల్లాతకం విషం హంతి లేపనేన క్షణా ద్ధ్రువమ్ ॥

తా. దిరిసెనము చిఱ్ఱి జీడి వీనిని సమభాగములుగ నూరి వెన్నలో గలిపి లేపనము జేసిన విషము నిశ్చయముగ క్షణకాలములో నివర్తించు.

కుక్క-కాటునకు చికిత్సలు.

శ్లో॥ [క్షేమజకల్పే] గుడతైలార్కదుగ్ధస్య లేపశ్శ్వానవిషంహ
రేత్। పిష్ట్వాపామార్గమూలంతు కర్షైకంమధునాలిహేత్।
శ్వానదష్టవిషం హంతి లేపా త్కుక్కుటవిష్టయా॥

తా. బెల్లము నూనె జిల్లేడుపాలు వీని నేకముజేసి లేపనముజేసినను కర్షప్రమాణము వుత్తరేణువేళ్ళనునూరి తేనెలో గలిపి భక్షించినను లేక కరచిన స్థలమున కోడిపిష్ఠమును లేపనము జేసినను వెఱ్ఱికుక్క (నక్క)విషము నివర్తించు. (గొడ్డుకాకరగడ్డను 40 దినములు సేవించినను లేక వ్రంగ బోడతరము వీనిరసములో 8 నూనెబొట్లు గలిపి 40 దినములు త్రాగినను వెఱ్ఱికుక్క నక్క విషములు నివర్తించు.)

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] నింబకుటజబీజాని చందనాం బుజకేస
రమ్।క్షీరైః పిష్టం నిహంత్యాశు శ్వానమార్జాలజంవిషమ్॥

తా. వేపవిత్తులు కొడిసెవిత్తులు చందనము తామరగరులు వీనిని పాలతో నూరి త్రాగిన కుక్కకాటు (నక్కకాటు పిల్లికాటు శీఘ్రముగ నివర్తించు. (1 తులము వెంట్రుకలను మంగలములో వైచి మసిజేసి దానిలో నూనెగలిపి త్రాగినను లేక శరీరమునకు కాకరాకురసము బూసికొని స్నానముజేసినను వెర్రికుక్క నక్క విషము నివర్తించు.) కుక్క నక్క విషములయం దొకవత్సరమువరకు చప్పిడివంటకమును భుజించుటయే గాక స్త్రీసంగమము ఆవాలు మామిడికాయ అనువానిని వర్జింపవలయును.

మూషకవిష చికిత్స.

శ్లో॥ [ఆయుర్వేదే] శిలా తాళకకుష్ఠంచ భావ్యం నిర్గుండిజద్రవైః।
పానం మూషకదష్టానాం దంతతీవ్రవిషం హరేత్॥

తా. శుద్ధిజేసిన శిలాజిత్తు శుద్ధిజేసిన తాళకము చంగల్వకోష్టు వీనిని వావిలాకు రసముతో నూరి భావనజేసి త్రాగిన యెలుకకాటు శీఘ్రముగ నివర్తించు.

శ్లో॥ చించాఫల సమాయుక్తం గృహధూమం పలార్ధకమ్।
పురాణాజ్యేన సప్తాహం లిహేదాఖువిషం హరేత్॥

తా. చింతగింజలు కరుధూపము యీ 2 ని నూరి ½ పలము ప్రాతనేతితో కలిపి భక్షించిన యెలుకకాటు హరించు.

శ్లో॥ శిరీషకుసుమం తక్రైర్వత్సనాభయుతం పిబేత్।
విషం మూషకదష్టానాం శమమాప్నోతి తత్క్షణాత్॥

తా. దిరిసెనపుపువ్వు శుద్ధిజేసిననాభి వీనిని చల్లతో నూరి త్రాగిన యెలుకకాటుక తక్షణమున నివర్తించు. (మఱియు వెంట్రుకలను త్రాడుగపేని ముడివేసి జిల్లేడు పాలలో 7 మార్లు తడిపి చుంచెలుక కరచిన స్థలమునగాల్చి దానిపై జిల్లేడుచెక్కపొడి నద్దిన చుంచెలుకకాటు నివర్తించు.

శ్లో॥ తోయైర్వా నాగరం నస్యం పిబేద్వా మృతసైంధవమ్।
అర్కదుత్తూర మూలం వా జలపానే విషాపహమ్॥

తా. శొంఠి నుదకముతో నూరి నస్యము జేయించినను లేక శుద్ధిజేసిన నాభిని సైంధవలవణముతో నూరి త్రాగించినను లేక జిల్లేడు వుమ్మెత్త వీనివేరు నుదకముతో నూరి త్రాగించినను విషము నివర్తించు.

వృశ్చిక విష చికిత్స.

శ్లో॥ కాకజంఘీయమూలంచా ప్యారనాళేన పేషయేత్।
పానాద్వా లేపనాద్వైవ విషం వృశ్చికజం హరేత్॥

తా. నేలమసంధివేరును కలితో నూరి త్రాగినను లేక దానిని గంధము తీసి కరచినస్థలమున లేపనముజేసినను తేలువిషము నివర్తించు. (మఱియు తంగేడుకొవలరసమును త్రాగిన తేలు కరచుటచే కలిగిన రక్తవమనము నివర్తించు.)

ప్రభావతీవటికములు.

శ్లో॥ హరిద్రా నింబపత్రాణి పిప్పలీ మరిచానిచ। విశంగం భద్ర
ముస్తాచ జీరకం విశ్వభేషజమ్। చిత్రకం సైంధవం కుష్ఠం
విషంపాఠా హరీతకీ। ఏతాని సమభాగాని హ్యజామూత్రేణ
పేషయేత్। చణప్రమాణ వటికా శ్ఛాయా శుష్కా శ్చ
కారయేత్। ఏకాముష్ణోదకైః పీత్వా విషూచీంచవ్యపోహతి।
లూతవిస్ఫోటభేదంచగోమూత్రేణవిలేపయేత్। అష్టోత్రకేణ
సేవేతసర్పదష్టవిషంహరేత్। మహారక్తప్రవాహేతు శ్రీగంధే
న సమంపిబేత్। అర్కక్షీరయుతం లేప్యం వృశ్చికాది విషం
హరేత్। హంతిపుష్పంచ పటలం రంభాకందరసాన్వితమ్।
కాకమాచీరసైః పీత్వా తిమిరాణి వినాశయేత్। నీలికాయా
రసైర్వ్యక్తారక్తాంగత్వంవినాశయేత్। గుడేనమిశ్రితంభుక్త్వా
వాతరోగంవినాశయేత్। భృంగరాజ రసైః పీత్వా శిరసో
దాహనుద్భృశమ్। తండులోదక సంమిశ్రం కాసకృచ్ఛ్రం
వినాశయేత్। గోమూత్రేణయుతంపీత్వా ప్లీహరోగంవినా
శయేత్। ఛాగక్షీరసమాయుక్తంవటికాంచాశ్వగంధికామ్।
పీత్వా మండలపర్యంతం రాజయక్ష్మవినాశనమ్।

తా. మ్రానిపసుపు వేపాకు పిప్పలి మిరియాలు వాయువిడంగములు భద్రముస్తెలు జీలకఱ్ఱ శొంఠి చిత్రమూలము సైంధవలవణము, చంగల్వకోష్టు అతివస చిరుబొద్ది కరక్కాయ వీనిని సరిభాగములుగ ఖల్వములోనునిచి మేకపంచితముతో నూరి సెనగగింజంత మా

త్రలుజేసి నీడనెండించి యందొకదాని నష్టాదకముతో సేవించిన విషూచియు నావుపంచితముతో జాది లేపనముజేసిన లూత విస్ఫోటకవ్రణములును 8 మాత్రలుచల్లతో సేవించిన పాముకాటును చందనానుపానముతోడ ద్రాగినమిక్కుటముగ రక్తముగారుటయు జిల్లేడుపాలతో జాది లేపనము జేసిన తేలుమొదలగువాని విషంబులును అరటిగడ్డరసముతో జాది నేత్రముల కంజనము వేసిన కంటిపువ్వులును పొరలును కాచియాకురసానుపానముతోడ సేవించిన తిమిరరోగంబులును నీలియాకురసముతోడ సేవించిన సర్వాంగము రక్తము స్రవించుటయు బెల్లముతోడ సేవించిన వాతరోగంబులును గుంటగలగరాకు రసానుపానముతోడ సేవించిన శిరము మండుట (తలనొప్పుటయు) చిట్టియాకు రసానుపానముతోడ సేవించిన కష్టసాధ్యంబు లగు దగ్గులును ఆవుపంచితముతోడ సేవించిన శ్లీవారోగంబును మేకపాలలో వెన్నెరుగడ్డచూర్ణమును యీయౌషధమును గలిపి 1 మండలమువరకు సేవించిన రాజయక్ష్మయు నివర్తించు. (మఱియు నీప్రభావతివటికములు తేలు పాముపిషముల హరింపంజేయుటయందు ప్రశస్తంబు.

పులికోను చికిత్స.

క॥ వెలగయు నావయు ముద్దగ। గలయఁగ మర్దించి యదియు
ఖాదము సేయ। న్నిలలో మనుజులఁ గఱచిన। పులికోనుల
విషము విఱిగి పోవు మహాత్మా॥

తాటిజెట్టికి చికిత్స.

గీ॥ ధారుణీచక్రమందునఁ దాటిజెట్టి। గొట్టిపామును మనుజులఁ
గుట్టెనేని। తెల్లచాటియుడకపెట్టి తేటనీరు। ద్రాగి యదిగొట్ట
వలయును దష్టలమున॥

విషప్రతివిషములు.

సీ॥ ఊడుగ గన్నేర్ల కొంగిఁ గరక్కాయలు పొత్తిగడ్డయు సొంటి
పొందుమీఱు। జీడిగింజదలంపఁ జెలఁగి మోదుగుపువ్వు
ధరజెముడుపాలకుఁ దంగెడాకు। ముసిడికి నేరేడు మొగిలి
చెక్కయుఁ బొంమఁ గర్పూరమునకును గలగరాకు। నేరేడు
పండ్లకు నెఱిదుగ్ధమావకు నుసిరికపప్పు దా నుచితమగును।
దేవకాజ్యమునకు ధీరత నుదకంబుఁ జిక్కఁ దమ్మలమునఁ

జింతపండు। తాకినజీడికిఁ దగదూలకోవిల యుమ్మెత్తవెట్టి
దా నుడుగువిధము। తామరచూర్ణము తగఁ బుల్లపావిలి
పరఁగ నాతుణమునఁ బచ్చికడుగు। తింత్రిణీఫలమునఁ దిల
కింపఁ బసుపును బెరుగుకు వేసీళ్లు పెట్టమేలు। మామిడి జీడికి
మహినారికడపాకు స్థిరము సున్నమునకుఁ దిప్పతీఁగె। తెలిక
పిండికి నూనె తేటయుటుకులునగు సైంధవలవణంబు సరవ
మగును। సొంటిపిప్పళ్ళకు సారిదిమిర్యాలకు గ్రూలాటికడు
గును గ్రోలగుణము। కడఁగియనుముల కెల్లగంధంబుసిద్ధంబు
దూలింపదెగడకుఁ దుమ్మచెక్క। పెసలు బెల్లమునకుఁ
బసచల్లగుమ్మడి యటుఁగనికూటికి నావఁదుంద్రు। నూనె
యింగువకొప్పుగానఁ గేతకిరసం బడవిబీరకు స్తలమరి
యుండు। వత్సనాభుల కెల్ల వరుసతో నాదిట్టి వెసఁ జేతరాసికి
విరిగినార। కందకుదమల పాకండమైవిలసిల్లుఁ బనసపంటికి
సొంటిబాగునౌను। గనకబీజములకుఁ గడునిమ్మరసమును
జీలకఱ్ఱనిడుంచు చెన్నుమీఱఁ। గడునిమ్మపండ్లకు ఖర్జూరఫ
లములు పొసఁగ సున్నమునకు బసువుశుద్ధి। నారికేళము
నకు నలవరిబియ్యంబు మొనసి నువ్వులకెల్ల మొగలిరసము।
జిల్లేడుపాలకు జెంచలిసిలాకు పాషాణములకెల్ల బత్తిగింజ।
నల్లమందుకు సొంటి యల్లంబు సిద్ధంబు బలురక్కసికి నెల్ల
నులిమిడాకు। నేతికిఁ బులిచల్ల నేర్పుతో సంధిల్లు జిల్లకు
ద్రాగుడు జిల్లగింజ। లనుచు నుగ్రవిషంబుల నవనినడఁచుఁ।
జెలఁగుచును నిర్విషంబుఁ జెప్పి రిట్లు। సిద్ధసారంబులందు
దాఁ జెలువమైన। వైద్యశాస్త్రంబులందుల వరుసఁ దెలిసి॥

సర్పదష్టలక్షణము.

శ్లో॥ [బ్రహ్మగారుడే] భ్రాంతిర్మూర్ఛాతిసారశ్చ శూలం హాంతిశ్చ
కంపనమ్। శ్వాసశ్వాసాతీవ్రదాహోలక్షణంగద్గదస్వరః॥

తా. భ్రాంతి మూర్ఛ అతిసారము శూల వాంతి వణుకు కాసశ్వాసములు తీవ్రమైన దాహము హీనస్వరము యీలక్షణములవలన పాము గరచినదని తెలియవలయు

పుత్రజీవియోగము.

శ్లో॥ పుత్రజీవీ ఫలే మజ్జా శీతతోయేన పేషయేత్।
లేపనే చాంజనే పానే నస్యే సర్వవిషాపహమ్॥

తా. పుత్రజీవికాయలలోని గుజ్జును శీతోదకముతోనూరి లేపనముజేసినను నేత్రముల కంజనమువేసినను లేక త్రాగినను లేక నస్యము జేయించినను సర్వసర్పదష్ట విషములు హరించు.

విషహర చికిత్సలు.

శ్లో॥ స్థావరం జంగమం చైవ కృత్రిమం యోగజం తథా।
నిష్క మాత్రం నసందేహో కాలదష్టోపి జీవతి॥

తా. స్థావర జంగమ కృత్రిమ విషములయం దొకనిష్కము పుత్రజీవి బేసమును ప్రతిదినమును సేవింపుచుండిన సర్వమైన పాములకాటు నివర్తించుటయేగాక కృష్ణసర్పాదులకాటును నిస్సంశయముగ నివర్తించు.

శ్లో॥ ముసలీ టంకణం పానే కాలదష్టోపి జీవతి।
కటుకా ముసలీమూలం పచేత్తోయం విషాపహమ్॥

తా. నేలతాటిగడ్డరసములో వెలిగారముగలిపి త్రాగిన కృష్ణసర్పదష్టుడైనను జీవించు. లేక చేదుబీరవేళ్ళు నేలతాటిగడ్డలు వీనిని నూరి రసము దీసి త్రాగిన సర్వవిషములు హరించు.

శ్లో॥ జలేన లాంగలీకంద నస్యే సర్వవిషాపహమ్।
వారిణా టంకణం పీత మథ వార్కస్య మూలకమ్॥

తా. చన్నచర్లగడ్డ నుదకముతోనూరి నస్యము జేయించినను లేక తుంగగడ్డలు వెలిగారము వీనినినూరి త్రాగినను జిల్లేడువేరును నూరి త్రాగినను సర్వవిషములు హరించు. (లేక నేలగుమ్ముడువేరుగంధమును భక్షించిన పేరులేని పాముల విషము హరించు. లేక పాపరవేళ్లరసమునుగాని యీశ్వరచెట్టుసమూలరసమునుగాని లేక చిత్తిర్వేళ్ల రసమునుగాని త్రాగిన విషములు నివర్తించు. కాసరగడ్డను బిళ్లలుగ దరిగి జిల్లేడుపాలలో 7 మార్లు భావనజేసి నీడనెండించి చింతగింజంత భక్షించిన సర్వవిషములు హరించు.

శ్లో॥ ఇతి సర్పవిషాదీనాం సర్వస్థానగతే తథా।
గోక్షీరై రజనీక్వాథం పిబే త్సర్వవిషాపహమ్॥

తా. ఆవుపాలలో పచ్చిపసుపు గలిపి కషాయము కాచి త్రాగిన సర్వస్థానముల జెందియుండు పాము మొదలగువాని విషము హరించు.

శ్లో॥ గోమూత్రై ర్నరమూత్రై ర్వా పురాణేన ఘృతేనవా।
హరిద్రా పానమాత్రేణ విషంహంతి చరాచరమ్॥

తా. పచ్చిపసుపుపొడిని గోమూత్రముతోగాని నరమూత్రముతోగాని ప్రాతనేతితోగాని సేవించిన స్థావర జంగమాది సర్వవిషములు హరించు.

శ్లో॥ అశ్వగంధా మేఘనాదో గోమూత్రే మహిషాక్షికమ్।
గృహధూమయుతం లేపో శివకంఠవిషాపహమ్॥

తా. పెన్నేరుగడ్డ చిత్తివేరు మహిషాక్షి గుగ్గిలము కరుధూపము వీనిని ఆవుపంచితముతోనూరి లేపనముజేసిన కాలకూటవిషముగూడ హరించు.

శ్లో॥ పంచాంగ మశ్వగంధాయాః ఛాగమూత్రేణపేషయేత్।
లేపనా న్నిహసందేహో గోనసా విషనాశనమ్॥

తా. పెన్నేరుసమూలమును మేకపంచితముతోనూరి లేపనముజేసిన దాసరిపాము గరచినవిషము నిశ్చయముగ హరించు. (మఱియు అమావాస్య ఆదివారమునాడు భూతాంకుశపువేర్లును దెచ్చి దాచి పాముగరచినచో గంధముదీసి అందు 8 నూనెబొట్లు గలిపి త్రాగిన సర్వవిషములు హరించు.)

శ్లో॥ కర్కటీమూలలేపేన సర్పదష్ట స్సుఖీ భవేత్॥

తా. ఆగాకరవేరును లేపనముజేసిన సర్పవిషము హరించు.

శ్లో॥ అలాబు బీజంచ కరంజ బీజం కోశాతకీ బీజ శిరీషబీజమ్।
గోమూత్రపిష్టం పరమేతదిష్టం పానాదినా సర్పవిషాపహారమ్॥

తా. చేదానుగపువిత్తులు క్రానుగవిత్తులు చేతిబీరవిత్తులు దిరిసెనపువిత్తులు వీనిని సమభాగములుగ నావు పంచితముతోనూరి ఆవుపంచితములోనే గలిపి త్రాగిన సర్వమైన పాములవిషము నివర్తించు.

శ్లో॥ శ్వేతార్కమూలం కుటజస్యమూలం కోశాతకీహింగువచా సమేతమ్ । అజేనమూత్రేణ కటుత్రయంచ పిష్టంవిషంహంత్యపికాలకూటమ్॥

తా. తెల్లజిల్లేడువేరు కొడిసెపాల చేదుబీరవిత్తులు యింగువ వస త్రికటుకములు వీనిని సమభాగములుగ మేకపంచితముతో నూరి మేకపంచితములోనే గలిపి త్రాగిన కాలకూటాది సర్వవిషములు హరించు (300 కరక్కాయలభక్షించిన సమస్తమైన పాములవిషము హరించు)

నేత్రాంజనము.

(కుండదుపం డొకభాగము ముంగవిత్తులు 4 భాగములు మిరియాలు 1½ భాగము వీనిని నిమ్మపండ్లరసముతో నర్దించి కణికలుజేసి కలితోగాని నిమ్మపండ్లరసముతోగాని చాది కన్నులకుబెట్టిన సర్వమైన పాములవిషము సుఖజన్నులు నిశ్చయముగ హరించు.)

కం. సకలునకుఁ దక్షకునకును। బ్రకటముగ ననంతునకును బద్మకునకు వాసుకి శంఖపాల కర్కోటక ఘనపద్మలకు నాద టను వివరింతురు॥

అష్టఫణినిదాన తద్బీజాక్షరౌషధంబులు.

(ఆదివారమునాడు గరచినపాము అనంతు డనంబడు. అది గరచినచోట దాపల విషముండును. కావున మోగాలుమీద అ అ అ అనుయక్షరములవ్రాసి "అనంత హేలి హేలివిజయా విజయాయ స్వాహా" అనుమంత్రముతో నభిమంత్రించిన విషము దిగు. మఱియు నీమంత్రముతోడనే వుప్పును నూనెను మంత్రించి త్రాగించిన నాదివారమునాడు గరచిన అనంతుడనే పామువిషము దిగును. సోమవారమునాడు గరచినపాము వాసుకి యనంబడు. అది గరచినచోట దాపల విషముండును. కావున మోకాటికీలుమీద అ అ అ అను యక్షరముల వ్రాసి "వాసుకి వాసుకి వాసుకి హేలి హేలి విజయాయ స్వాహా" అనుమంత్రముతో మోకాలుమీద దిగమంత్రించి 8 కరక్కాయలచూర్ణములో నెయ్యి గలిపి మంత్రించి త్రాగించిన సోమవారమునాడు గరచిన వాసుకి యను పామువిషము దిగును. మంగళవారమునాడు గరచినపాము పేరు తక్షకు డనంబడు. అది గరచినచోట వెలుపట విషముండును. కావున కంఠస్థానమునందు లి లి లీ అను యక్షరములను వ్రాసి "తక్షక తక్షక తక్షక హేలి హేలి హేలి విజయాయ స్వాహా ఫట్ స్వాహా దిగు దిగు ఓంగురుప్రసాదమ్" అను మంత్రముతో మంత్రించి వేపాకును దాని చెక్కనునూరి రసముదీసి పైమంత్రముతో నభిమంత్రించి త్రాగించిన మంగళవారమునాడు కరచిన తక్షకుడనే పామువిషము దిగును. బుధవారమునాడు గరచినపాము కర్కోటకు డనంబడు. అది గరచినచోట దాపల విషముండును, కావున నాభిస్థానమునందు హాః అను యక్షరమును వ్రాసి "కర్కోటకా హిలి హిలి విజయా విజయా స్వాహా ఓం గురుప్రసాదమ్" అని నాభియందు దిగమంత్రించి వుప్పు మిరియాలు అనువానినూరి నీళ్లలో గలిపి యభిమంత్రించి త్రాగించిన బుధవారమునాడు గరచిన కర్కోటకుడను పాము విషము దిగును. గురువారమునాడు గరచినపాము పద్మకు డనంబడు. అది గరచినచోట వెలుపట విషముండును కావున ఆ అను బీజాక్షరమును బొమ్మనవ్రాసి "పద్మాక్ష్యా హిలి హిలి విజయాయస్వాహా దిగు దిగు ఓంగురుప్రసాదమ్" అని బొమ్మున దిగమంత్రించి వెన్నెరుగడ్డరసమును నభిమంత్రించి త్రాగించిన గురువారమునాడు గరచిన పద్మకు డనుపాముకుషము దిగును శుక్రవారమునాడు గరచినపాము మహాపద్మకు డనంబడు అది గరచినచోట దాపల విషముండును. కావున కంఠమున ఆ అనే బీజాక్షరమును వ్రాసి "మహాపద్మకా హిలి హిలి విజయా స్వాహా" అనుమంత్రముతో కంఠమున దిగమంత్రించి ప్రాతచింతపండును నీళ్లలోగలిపి యభిమంత్రించి త్రాగించిన శుక్రవారమునాడు గరచిన మహాపద్మకుడనే పామువిషము దిగును. శనివారమునాడు గరచినపాము శంఖపాలకు డనంబడు. అది గరచినచోట దాపల విషముండును, కావున నేత్రములమీద ఓంఅనే బీజాక్షరమును వ్రాసి "శంఖపాల శంఖపాల హిలి హిలి విజయా స్వాహా" అనుమంత్రముతో నేత్రములపై యభిమంత్రించి బెల్లమును నీళ్లలోగలిపి యభిమంత్రించి త్రాగించిన శనివారమునాడు గరచిన శంఖపాలకు డనుపాము విషము దిగును. శనివారము ప్రొద్దుగూకగా గరచినపాము సకలు డనంబడు. అది గరచినచోట దాపల విషముండును. కావున నడితలమీద ఓం అను బీజాక్షరమును వ్రాసి "హరి హరి హిరి హిరి విజయా విజయా స్వాహా" అను మంత్రముతో నడితలమీద మంత్రించి నెయ్యి అనుపకట్టు బెల్లము అనువాని నేకముజేసి యభిమంత్రించి త్రాగించిన శనివారమునాడు ప్రొద్దుగూకి గరచిన సకలు డనుపాము విషముదిగును. ఇటుల బ్రహ్మగారుడమనే శాస్త్రమునందు అష్టఫణినిదానంబులు తద్బీజాక్షరౌషధంబులు జెప్పంబడియె. బీజాక్షరము వ్రాసినచోటనే మంత్రించవలయు)

సర్వపాములకాటుకు మంత్రము.

అథో నాగో నాళో చిత్తిభారో బోడా తేరో జాలిజింటి పిలి కావో సర్పోకాటూ లూరేనో జ్యానేతో జాతి ఈశ్వర పార్వతిం కరో కోటికోటిఆజ్ఞ॥

తేలు మంత్రము.

ఊరికినుత్తరాన వృష్యగిరిపర్వతం పర్వతంమీదచెట్టు చెట్టుక్రిందపుట్ట పుట్టలో 800 ముచ్చుతేళ్ళు 400 నల్లతేళ్ళు 500 యెఱ్ఱతేళ్లు 600 ఆకుతేళ్ళు అందులో నొక తేలు నిశ్చైకుట్టు నీరైదిగు విగురుపునల్లేరు నాగేంద్రుకాన చల్లగదిగు.

శ్లో॥ యఃకృత్తికామూలమఖావిశాఖా సార్పాంతకార్ద్రాసు భుజంగదష్టః। సవైన తేయేనసురక్షితోపి ప్రాప్నోతిమృత్యుం భయదంమనుష్యః॥

తా॥ కృత్తిక మూల మఖ విశాఖ ఆశ్లేష భరణి ఆర్ద్ర నక్షత్రములయందు పాముచే గరువబడినవాఁడు గరుత్మంతునిచే రక్షింపంబడినను మృతిజెందు.

(సర్వసర్పవిషములకు నాగ్గముసిడినినూరి త్రాగింపవలయు.)

పోడపాముల విషమునకు చికిత్స.—తిప్పతీగవేరు నాగముల్లెవేరు వూడుగవేరు పుట్టపాదరువేరు వస్త్రఘాలితపువేరు నీలివేరు తీగముషిణివేరు మిరియాలు వీనిని సమభాగములుగ నుదకముతోనూరి కుంకుడుగింజలంత మాత్రలుజేసి రేపు మాపు నొక్కొక త మస్తోదకముతో సేవించిన పోడపాములవిషము హరించు. పథ్యము వేన్నీళ్లన్ను [illegible]ంపవలయు.

[illegible] వాపునకు చికిత్స.—జిల్లేడాకునుగాని మారేడాకునుగాని నూరి కలితో నుడికించి మూడేసికట్లుగట్టి పిదప దిరిసెనపాకు పుట్టపాదరాకు జిల్లేడాకు అనువానిరసములలో మిరియపుచూర్ణముగలిపి వాపుపై లేపనముజేసిన పాముకాటువలన గలిగిన వాపు నివర్తించు.

గాయమునకు చికిత్స.—జెముడువేరు పుట్టపాదవేరు జిల్లేడువేరు నాగముల్లెవేరు తీగముషిణివేరు పరికివేరు ముషిణిచిగుళ్లు వీనిని సమభాగములుగ గ్రహించి మెత్తగ నూరి ముద్దజేసి చిట్టాముదములో గలిపి లేహ్యపక్వముగ నుడికించి అందు మిరియాలు చెంగల్వకోష్టు కాచు అనువానిచూర్ణము 3 భాగములును గుగ్గిలచూర్ణము 3 భాగములు గలిపి మర్దించి గాయముపైనునిచి కట్టుగట్టిన పాముకాటువలన గలిగిన గాయము మానును. కల్మషం బుండిన కోతమందు వేయవలయు.

పుల్లిపాము కాటునకు చికిత్స—తిప్పతీగ నాగముషిణివేరుమారేడువేరు యిందుపువేరు సెరిజవేరు నీలివేరు దిరిసెనపువేరు తెల్లజిల్లేడువేరు మిరియాలు వీనిని సమభాగములుగ నుదకముతోనూరి యిందుపు కాయగింజలంత మాత్రలుజేసి యందొక దానిని సేవించిన పుల్లిపాము విషము నివర్తించు. పథ్యము—చప్పిడి.

విషముకక్కుటకు చికిత్స.—కుంకుడువేరును నూరి కుంకుడుగింజంత సేవించిన విషము కక్కును.

ఇతి శ్రీనీలకంఠ చరణారవింద తీర్థప్రసాద పారావారభోగవిహార పారీణ నిడిమామిడి భగిసత్సంప్రదాయ కారాధ్య రామదేశిక శిష్యోత్తమ నమశ్శివాయ సత్పుత్ర పవిత్ర కవితాచాతురీ ధురీణ, వైద్యజనశిరోభూషణ నీలకంఠ కొట్టూరు బసవరాజ నామధేయ ప్రణీత శ్రీబసవరాజీయే ఆంధ్ర తాత్పర్య సహితే విషరోగ నిదాన తల్లక్షణ తత్సాధ్యాసాధ్య తచ్చికిత్సానుపాన యుక్తం త్రయోవింశ ప్రకరణమ్.

శ్రీ రస్తు.

బసవరాజీయము.

ఆంధ్ర తాత్పర్యము.

చతుర్వింశ ప్రకరణము.

శ్లో॥ అంబికాపతి మీశానం చంద్రశేఖర మచ్యుతమ్ ।
భస్మోద్ధూళితసర్వాంగం నీలకంఠ మహంభజే ॥

తా. పార్వతీవల్లభుడు జగన్నియామకుడు చంద్రుని శిరమున ధరించిన వాడు నాశరహితుడు సర్వాంగముల భస్మము నలదికొనినవాడునగు నీలకంఠుని నేను భజించెద.

శ్లో॥ శ్రీనీలకంఠ వంశాబ్ధి చంద్రమా బసవాహ్వయః ।
వక్ష్యామి వృషరాజీయ మహం వైద్య శిఖామణిమ్ ॥

తా. నీలకంఠవంశమనెడి క్షీరసముద్రమునకు చంద్రుడై బసవరాజని పేరొందినం బడిన నేను వైద్యగ్రంథములలో కెల్ల శ్రేష్ఠంబైన బసవరాజీయమను నీగ్రంథముయొక్క చతుర్వింశ ప్రకరణమును వచింపుచున్నాడను.

జ్వర కర్మవిపాకము.

శ్లో॥ [జ్యోతిశ్శాస్త్రే] నీచస్థిత భానుదశా జ్వరదృఙ్నాశా శిరోర్తి కుష్ఠాచ బాధనపీడాకారీ క్షీణేందుదశాపి సైవదుష్టఫలీ॥

తా. నీచుడుగనుండు సూర్యదశయందును క్షీణచంద్రదశయందును నేత్రనాశము జ్వరము శిరోరోగము బంధనము భయంకరమైనపీడ కుష్ఠురోగము మొదలగునవి గలుగు.

శ్లో॥ సుహృద్బంధుసమాయోగో భూనిమిత్తం కలిర్భవేత్ ।
దేహపీడాజ్వరోవ్యాధిశ్శిఖిమధ్యగతేబుధే। శనేరంతర్గతేప్యేవమ్॥తద్వైకృతనిరాకృతయే జపహోమాదికంకుర్యాత్ ।

తా. కేతుదశయందు బుధాంతర్దశ వచ్చియుండునపుడు స్నేహితులు బంధువులు అనువారి సంబంధము భూవిషయము నందు కలహము శరీరపీడ జ్వరము వ్యాధి గలుగు. మఱియు శనిదశయందు బుధాంతర్దశ వచ్చియుండగా వైఫలములే గలుగు. ఈయుపద్రవములు నివర్తించుటకై జపహోమాదుల జేయవలయు.

వాక్యమ్॥ [కర్మవిపాకే] యే పునః పూర్వజన్మని క్రూరాః పిశునా
స్తత స్తేన్యజన్మని సతతం జ్వరిణ స్స్యుః॥

తా. పూర్వజన్మమునందు క్రూరుడై దుష్టుడై యుండువానికి తత్సంబంధ పాతకమువలన రెండవజన్మమునందు సంతతజ్వరము గలుగు.

శీతజ్వర కర్మవిపాకము.

శ్లో॥ యే పునః క్రూరకర్మాణః పాపాః పిశునచేతసః ।
తే భవేయు స్సదా శీత జ్వరవంత స్తదేనసా ॥

తా. క్రూరకర్మలసేయువాడు పాపాత్ముడు కొండెకాడు యిట్టివారలకెల్లపుడు శీతజ్వరము గలుగు.

శీతజ్వర శమనోపచారము.

శ్లో॥ శాంతయే యుతసంఖ్యాకం ప్రకుర్యాత్ప్రయతో జపమ్ ।
జాతవేదసమంత్రేణ బ్రాహ్మణాన్ భోజయేత్తతః ।
సురామాంసోపహారాద్యై ర్బలి స్సర్వత్ర శస్యతే ।
సహస్రకలశస్నానం శతభోజన మేవచ ।
శీతజ్వరే పునః కుర్యా దభిషేకం హరే ర్బుధః ॥

తా. పైజెప్పబడిన శీతజ్వరశమనార్థంబై "జాతవేదసే" అనుమంత్రమును పదివేలమార్లు జపించి బ్రాహ్మణభోజనముగాని లేక మద్యము మాంసము అనువానివలన బలిదానమునుగాని జేయించవలయు, లేక వెయ్యికలశముల యుదకము దేవునికి నభిషేకమును సేయవలయు. లేక 100 బ్రాహ్మణులకు భోజనంబైన నిడవలయు. లేక విష్ణువునకభిషేకము నైనను జేయించవలయు.

శ్లో॥ సహస్రకలశస్నానం రుద్రేశస్య కారయేత్ ।
బ్రాహ్మణా న్భోజయే చ్ఛక్త్యా జపే ద్వై జాతవేదసమ్ ॥

తా. శివునికి వెయ్యికలశములచే రుద్రాభిషేకము జేయించి శక్త్యనుగుణ్యముగ బ్రాహ్మణులకు భోజనంబిడవలయు. లేక "జాతవేదసే" అను మంత్ర జపము చేసిన జేయించవలయు.

జ్వర వైదికోపచారము.

శ్లో॥ వేదానాం శ్రవణం హితస్య చరణం విప్రస్య సంతర్పణమ్ ।
కృష్ణస్య స్మరణం శుభస్య కరణం ద్రవ్యస్య సంతర్పణమ్ ।
అశ్వత్థభ్రమణం సురత్నధరణం దీనస్య సంరక్షణమ్ ।
హన్యా దష్టవిధం జ్వరం కుముదినీనాథో యథోగ్రం తమః॥

తా. వేదశ్రవణము హితకార్యము బ్రాహ్మణభోజనము శ్రీకృష్ణస్మరణము శుభకార్యము ద్రవ్యదానము అశ్వత్థప్రదక్షిణము ఉత్తమరత్నధారణము దీనులపోషించుట అను నుపచారములు "చంద్రుడంధకారము నశింపజేయుమాడ్కి" అష్టవిధజ్వరముల నశింపజేయు.

శ్లో॥ సహస్రనేత్రస్య సహస్రబాహో స్సహస్రవక్త్రస్య సహస్ర
మూర్ధ్నః। సహస్రపాదస్య సహస్రనామ్న స్సహస్రనామ్నాం
పఠనం జ్వరఘ్నమ్॥

తా. వెయ్యినేత్రములు బాహువులు ముఖములు శిరములు పాదములు నామములుగల విష్ణుసహస్రనామపఠనము జేసిన జ్వరము నశించు.

శ్లో॥ గణేశ్వరో వా గరుడేశ్వరో వా గౌరీశ్వరో వా దినేశ్వరో వా ।
మహేశ్వరీ వా కులదైవతం వా తత్పూజనం తజ్జ్వరిణాం ప్రశస్తమ్॥

తా. గణేశుడు విష్ణువు శివుడు సూర్యుడు గౌరి లేక కులదేవత అనువారిలో నెవరినేని బూజించుటవలన జ్వరము నశించు.

అతిసార కర్మవిపాకము.

శ్లో॥ స్మార్తాగ్నిం శమయే ద్యస్తు సోతిసారయుతో భవేత్ ।
అగ్నిరక్షేత్యృచం జప్త్వా దశాంశం జుహుయాత్తిలైః ।
సర్పిషా చాప్లుతా న్దద్యా ద్ధిరణ్యం బ్రాహ్మణాయవై ।
అగ్నిరక్షేతి యమృచం తారతమ్యేనవా జపేత్ ॥

తా. బ్రాహ్మణులు మొదలగువారి స్మార్తాగ్ని నార్పినవానికి అతిసారరోగము జనించు. దానిశమనార్థంబై "అగ్నిరక్ష" అను ఋచమును రోగతారతమ్యము నెఱింగి జపించి ఘృతయుక్తముగ తిలలతో దశాంశహోమమును బ్రాహ్మణునకు సువర్ణదానమును జేయవలయు.

శ్లో॥ [మతాంతరే] అతిసారీ సభవతి యస్త్రేతాగ్నివినాశకః । సువ
ర్ణేనాథ తామ్రేణ కుర్యాత్ప్రతికృతిం బుధః । వహ్నేశ్శక్త్య
నుసారేణ పలేనార్ధేన వా పునః। తథా జ్వాలాకులాం రక్తచంద
నేన విలేపితామ్ । రక్తవస్త్రేణ సంవీతాం మేషస్యోపరి సంస్థి
తామ్ । రక్తమాల్యైశ్చ సంఛన్నాం ముక్తాదామపరిష్కృ
తామ్ । కనకాచలవర్ణాభాం ద్వాదశార్కనిభాం శుభామ్ ।
బ్రహ్మచార్యన్వితే విప్రే కర్మనిష్ఠేగ్నిహోత్రిణే । అంగు
లీయకవస్త్రాద్యై రభ్యర్చ్య తే తాం నివేదయేత్ । మంత్రేణానే
న విధివదగ్నిప్రీత్యర్థమాదృతః ॥

తా. అగ్నిత్రయమును నశింపజేయువానికి అతిసారము జనించు. దాని నివారణార్థంబై సువర్ణపర్వముతో సమానమైన కాంతి ద్వాదశ సూర్యులవంటి కాంతిగల అగ్నిప్రతిమను శక్త్యనుగుణ్యముగ ½ పలమెత్తు బంగారుతోగాని తామ్రముతోగాని మేషవాహనయుక్తముగ చేయించి రక్తచందనము యెఱ్ఱవస్త్రము యెఱ్ఱని పుష్పమాలికలు ముత్తియములహారము అనువానితో నలంకరించి పిదప బ్రహ్మచారినిగాని లేక. కర్మనిష్ఠుడగు ఆహితాగ్ని విప్రునిగాని యుంగరములు వస్త్రములు మొదలగువానిచే నలంకరించి పూజించి "శ్లో॥ త్రేతాయామగ్నిరీడ్యస్త్వ మంతకశ్చాసి వైనృణామ్ । త్వం వేద్యప్రాప్తసంపాప మతిసారం వినాశయ । ఏవం కృతాపరస్సమ్యగతిసారం వ్యపోహతి । నీరుజస్సుఖీ నిత్యం దీర్ఘమాయుశ్చ విందతి॥" అనుమంత్రముతో దానము జేయవలయు.

శ్లో॥ [గ్రంథాంతరే] స్త్రీహంతా చాతిసారీస్యా దశ్వత్థాన్ రోపయేద్దశ। దద్యాచ్ఛర్కరాధేనుం భోజయేచ్ఛతంద్విజాన్॥

తా. స్త్రీహత్య జేసినవానికి అతిసార రోగము జనించు. తన్నివారణార్థంబై పదియశ్వత్థవృక్షముల స్థాపనముజేసి శర్కరాధేను దానమును 100 బ్రాహ్మణులకు సంత

ర్పణమును జేయవలయు. (శర్కరా ధేను దాన విధానము రాజయక్ష్మ ప్రకరణమున చెప్పంబడియున్నయది.)

సంగ్రహణీ కర్మవిపాకము.

శ్లో॥ అనన్యగతికాం భార్యా మదుష్టాం కారణం వినా।
పరిత్యజతి యస్సోపి గ్రహణీరోగవాన్భవేత్॥

తా. * అనన్యగతిగలదై పవిత్రముగ నుండు భార్యను కారణములేకనే వర్జించెడు దుష్టమనుజునకు సంగ్రహణి రోగముజనించు.

సంగ్రహణీరోగ శాంతి.

శ్లో॥ శివసంకల్పసూక్తస్య జపస్యాత్తత్ర శాంతయే। అష్టోత్తరసహస్రంహి హిరణ్యంచతథా మధు। దద్యాద్విత్తానుసారేణ సారమంత్రజపస్తథా। ధేనుంసలక్షణాందద్యాద్వస్త్రాభరణసంయుతామ్। పయస్వినీం గుణోపేతాంబ్రాహ్మణాయ కుటుంబినే। వత్సాభరణ సంయుక్తాం వస్త్రైరాభరణైనచ॥

తా. సంగ్రహణీ రోగశమనార్థంబై శివసంకల్ప సూక్తమును 1008 మార్లు జపించి బ్రాహ్మణులకు సువర్ణమును తేనెను శక్త్యను సారముగ నొసంగవలయు. అటులనే సారమంత్రమునుకూడ జపింపవలయు. మఱియు సలక్షణ వస్త్రాభరణ యుక్తంబై గుణసంపత్తి పాలుగలగోవును వస్త్రాభరణములచే నలంకరింపబడిన నాయావుదూడను కుటుంబియగు బ్రాహ్మణునకు దానం బివ్వవలయు.

గుదరోగ కర్మవిపాకము.

శ్లో॥ సురాలయేజలేవాపి సకృద్ద్వేషంకరోతియః। గుదరోగోభవేత్తస్య పాపరూపస్సదారుణః। మాసంసురార్చనేనైవగోదానద్వితయేనచ। ప్రాజాపత్యేనచైకేన శామ్యంతిగుదజారుజః॥

తా. దేవాలయమునుగాని లేక వుదకమునుగాని నశింపచేసిన వానికి భయంకరమైన గుదరోగము జనించు. తన్నివారణార్థంబై 1 మాసము దేవపూజను జేసి 2 గోదానములను ప్రాయశ్చిత్తార్థముగ నొక ప్రాజాపత్య కృచ్ఛ్రముగ నివ్వవలయు.

---

* గత్యంతరము లేక.

అర్శోరోగ కర్మవిపాకము.

శ్లో॥ దత్వాధవేతనంయోధ్యే త్యాదాయాపిచ వేతనమ్।
అధ్యాపయేచ్చ జుహుయా జ్జపే ద్వార్శోయుతోభవేత్॥

తా. వేతనమునిచ్చి యధ్యయనము జేసినవానికి గాని లేక వేతనము దీసికొని యధ్యయనము జెప్పినవానికి గాని లేక ద్రవ్యమును దీసికొని హోమము జేసిన వానికి గాని అర్శోరోగము జనించు.

స్వర్ణధేను దానము.

శ్లో॥ బోధాయనోక్తమథవా స్వర్ణధేనుంప్రకల్పయేత్। సౌవర్ణీంగాంప్రకుర్వీత పలేనార్ధపలేనవా। విత్తశాఠ్యంనకుర్వీత కుర్వన్నైవ ఫలంలభేత్। స్వర్ణశృంగీ రౌప్యఖురాం నానావస్త్రైరలంకృతామ్। గ్రహాణాంప్రీణనార్థాయ నవధాన్యానినిక్షిపేత్। హోమస్తు పూర్వవత్కార్యో గోవిందః ప్రీయతామితి। ఇదంవిష్ణుః ప్రతద్విష్ణుః విష్ణోర్నుకమితిబ్రువన్। సమిధాజ్య చరూన్హుత్వా పూర్ణాహుత్యం తమాచరేత్। తతస్స్నాతశ్శుచీరోగీ బ్రహ్మణం వేదపారగమ్। శ్రుతవృత్తోపసంపన్న మనుద్వేగకరంనృణామ్। భక్త్యాయుక్తస్సమానీయ పూజయేత్ప్రీతిపూర్వకమ్। అంగుళీయకవస్త్రాద్యైరుపానచ్ఛత్రకైరపి। మంత్రేణానేన పాత్రేస్మిన్ దద్యాద్రోగి జితాత్మవాన్। గోవిందం మనసాధ్యాయ న్గవాంమధ్యేస్థితంప్రభుమ్। బర్హాపీడేన సంయుక్తం వేణువాదనతత్పరమ్। గోపీజనైః పరివృతం వన్యపుష్పావతంసకమ్। గోవిందగోపీజనవల్లభేశకంసాసురఘ్నత్రిదశేంద్రవంద్య। గోదానతృప్తః కురుమే దయాళో హ్యర్శస్య నాశం కుపితారివర్గ। దానేనానేనవిధివ దర్శసో జాయతే క్షయః॥

తా. 1 పలము బంగారుతోగాని లేక ½ పలము బంగారుతోగాని యొకగోవును జేయించి దానికిబంగారుకొమ్ములు వెండిగిట్టలుకల్పించి వస్త్రపుష్పాదులతో నలంకరించి

షోడశోపచారములచే బూజించి నవగ్రహప్రీత్యర్థముగ నవధాన్యముల నునిచి నవగ్రహములబూజించి "ఇదంవిష్ణుః ప్రతద్విష్ణుః విష్ణోర్నుకమ్" అనుమంత్ర త్రయముచే సమిధాజ్యచరువుల 1008 మార్లుగాని లేక 108 మార్లుగాని రోగతారతమ్యానుగుణముగ విష్ణుప్రీత్యర్థమై హోమముచేసి పూర్ణాహుతితోసంగి హోమమును పరిపూర్తిజేసి తదనంతరము రోగిస్నానముజేసి పరిశుద్ధుడై వేదపారగుడు శాస్త్రజ్ఞానాచార సంపన్నుడు శాంతుడు నగు బ్రాహ్మణునికి అంగుళ్యాభరణవస్త్రఛత్రోపానహాములతో సంగి గంధపుష్పములచే బూజించి విష్ణుభక్తిగలవాడై "గోవిందమనసాధ్యాయన్" అనుమంత్రముచే స్వర్ణధేనువును నవగ్రహధాన్యములను దానముజేసిన అరోచరోగము నివర్తించు.

మందాగ్ని హారవిధి

శ్లో॥ మందోదరాగ్నిర్భవతి సతిద్రవ్యేనవైయజేత్ ।
ప్రాజాపత్యత్రయం కృత్వా భోజయేత్సశతంద్విజాన్ ॥

తా. ద్రవ్యముండునపుడు వైశ్వదేవాది నిత్యయజ్ఞముల చేయకుండినవానికి అగ్నిమాంద్యరోగము గలుగు. తన్నివారణార్థంబై 3 ప్రాజాపత్య కృచ్ఛ్రప్రాయశ్చిత్తముల జేసికొని 100 బ్రాహ్మణులకు భోజనం బిడవలయు.

శ్లో॥ [పారాశర్యే] గోమాంసభక్షకోమందజఠరాగ్నిర్భవేన్నరః।
ప్రాజాపత్యంచరేత్కృచ్ఛ్రమతికృచ్ఛ్రం తథైవచ ।
అగ్నిమంత్రం జపేన్నిత్యం శ్రీసూక్తం చ విచక్షణః ॥

తా. గోమాంసమును భక్షించినవానికి అగ్నిమాంద్య రోగముగలుగు. తన్నివారణార్థంబై ప్రాజాపత్యకృచ్ఛ్ర అతికృచ్ఛ్ర ప్రాయశ్చిత్తములం జేసికొని అగ్నిరశ్మేతి అనుమంత్రమును శ్రీసూక్తమును జపింపవలయు.

శ్లో॥ [కర్మవిపాకసంగ్రహే] అకారణంగరం దత్వా ప్రమారయ
తియఃపునః। సమందాగ్నిర్భవేద్దేవ మృతకల్పశ్చ జాయతే।
యాతేరుద్రేతిసూక్తేన చరుంచజుహుయాద్ఘృతమ్। అష్టోత్త
రశతం సమ్యక్తత్పాప స్యాపనుత్తయే । తామగ్నివర్ణామితి
చ జపేత్సూక్తం సహస్రకమ్ । భోజయేద్బ్రాహ్మణా
న్సమ్యక్ చత్వారింశత్సుఖీ భవేత్ ॥

తా. నిష్కారణముగ నొకనికి విషంబిడి చంపినవాడు అగ్నిమాంద్యరోగపీడితుడై మృతతుల్యుడై జనించు. తద్దోషనివారణార్థంబై "యాతేరుద్ర" అనుసూక్తముచే అన్నాజ్యములతో అష్టోత్తరశత హోమమును జేయవలయు. మఱియు "తామగ్నివర్ణాం" అను సూక్తమును సహస్రసంఖ్య జపముజేసి నలువది బ్రాహ్మణులకు సంతర్పణము జేసిన సుఖము గలుగు.

పాండురోగకర్మ విపాకము.

శ్లో॥ దేవద్విజద్రవ్యహారీ పాండురోగీ భవేన్నరః ।
కృచ్ఛ్రాతికృచ్ఛ్రౌ కుర్యాచ్చ చాంద్రాయణ మతంద్రితః ।
కుర్యాత్కూష్మాండహోమంచ స్వర్ణచంద్రేణ వాససీ।
బ్రాహ్మణేభ్యో యథాశక్తిః పాండురోగస్య శాంతయే ॥

తా. దేవబ్రాహ్మణుల ద్రవ్యము నపహరించినవానికి పాండురోగము జనించు. తన్నివారణార్థంబై కృచ్ఛ్రాతికృచ్ఛ్ర చాంద్రాయణ కృచ్ఛ్ర ప్రాయశ్చిత్తములగాని కూశ్మాండ హోమమునుగాని జేయవలయు. లేక చంద్రప్రతిమను స్వర్ణముతో జేయించి దానితోడ వస్త్రద్రవ్యముల శక్త్యనుగుణముగ బ్రాహ్మణున కియ్యవలయు.

శిరోవేదనాసహిత పాండురోగహారవిధి.

శ్లో॥ అగ్నిష్టోమాదికర్మాణి ప్రక్రమ్య నసమాపయేత్ ।
సః పాండురోగీ భవతి శిరోవేద వాన స్తథా
కృచ్ఛ్రాతికృచ్ఛ్రౌ కుర్యాచ్చ చాంద్రాయణ మతంద్రితః ।
శతంచ భోజయేద్విప్రా న్మృష్టాన్నేన యథేప్సితమ్ ॥

తా. అగ్నిష్టోమాది కర్మలనారంభించి పరిసమాప్తి జేయకుండినవానికి కపాలశూలయుక్తముగ పాండురోగము జనించు. తన్నివారణార్థంబై కృచ్ఛ్రాతికృచ్ఛ్ర చాంద్రాయణ ప్రాయశ్చిత్తములనుగాని 100 బ్రాహ్మణులకు మృష్టాన్నయుక్తముగ సంతర్పణముగాని జేయింపవలయు.

కామలారోగ కర్మవిపాకము.

శ్లో॥ కామలీ భక్తచోరస్స్యా త్తస్య వక్ష్యామి నిష్కృతిమ్ ।
కుర్యాచ్చ పక్షిరాజానం విష్ణో ర్వాహన ముత్తమమ్ ।

సువర్ణేన యథా శక్త్యా పక్షయో ర్మౌక్తికద్వయమ్ ।
నాసికాయాం తథా వజ్ర ముత్తరీయంచ రాజతమ్ ।
ఏవం కృత్వా గరుత్మంతం ఘృతద్రోణోపరి న్యసేత్ ।
శ్వేతవస్త్రేణ సంవేష్ట్య శ్వేతమాల్యై స్సమర్చయేత్ ।
సర్వశాస్త్రార్థతత్వజ్ఞో వైష్ణవో ధర్మపాఠకః ।
బ్రాహ్మణ స్త్వర్చితో భక్త్యా యజమానేన శక్తితః ।
ఉపచారై ష్షోడశభి ర్ద్విజ మభ్యర్చయే త్తథా ॥

తా. అన్నమును దొంగిలించినవానికి కామలారోగము జనించు. తన్నివారణార్థంబై యజమానుడు తనశక్త్యనుగుణముగ బంగారుతో విష్ణువాహనమైన గరుడ పక్షిని జేయించిదాని 2 రెక్కలపై 2 ముత్తియములగట్టించి నాసికమున 1 వజ్రమును జెక్కించి రజితవస్త్రముతో నలంకరించి ద్రోణప్రమాణ ఘృతముపై నునిచి తెల్లనివస్త్రమును ధరింపజేసి తెల్లనిపువ్వులచేతను షోడశోపచారముల చేతను గరుత్మంతుని పూజించి సర్వశాస్త్ర తత్వజ్ఞానముగలిగి ధర్మపఠనము సేయునట్టి విష్ణుభక్తుని శక్త్యనుగుణ్యముగ వస్త్రాభరణాదులచే నలంకరించి దానము సేయవలయు.

ప్రతిమా దానము.

శ్లో॥ పీతాంగః కామలారోగః కపాలముసలాన్వితః ।
పూజావిధానం త్వాతంక దేవీం దద్యాత్ చ సాధవే ॥

తా. కామలారోగపీడితుడు కాంతియందు పసపుఛాయ గలదిగ హస్తములో కపాల ముసలముల ధరించునట్టిదిగ నుండు ఆతంక దేవీప్రతిమను జేయించి దానిని పూజించి బ్రాహ్మణునకు దాన మొసంగవలయు.

రక్తపిత్త కర్మవిపాకము.

శ్లో॥ మద్యపో రక్తపిత్తస్స్యా త్సదద్యా త్సర్పిషా ఘటమ్ ।
మధు నోర్ధఘటంచైవ సహిరణ్యం విశుద్ధయే ॥

తా. మద్యపానము సేయువానికి రక్తపిత్తరోగము జనించు. తన్నివారణార్థంబై 1 కుండనిండ ఘృతమును దానితో నరకుండ తేనెను సువర్ణయుక్తముగ దానము జేయవలయు.

శ్లో॥ [జ్యోతిశ్శాస్త్రే] చంద్రక్షేత్రే యదా భౌమో జాయతే మనుజ స్తదా । రక్తపిత్తేన దుర్నామ్నా నానావ్యాధి సమాకులః ॥

తా. జననకాలమున చంద్రక్షేత్రమున అంగారకుడుండిన రక్తపిత్తము అర్శస్సు మొదలగు పలువిధరోగములు జనించు.

శ్లో॥ [మతాంతరే] రక్తపిత్తం జ్వరం దాహ మగ్నివాయ్వో రుపద్రవమ్ । లభతే నాత్ర సందేహ శ్చంద్రమధ్యే యదా కుజః । భౌమమంత్ర జపః కార్యో హోమః ఖాదిరజై స్తిలైః । ఘృతేనచ సమాయుక్తైః దానం రక్తవృషస్యచ ॥

తా. చంద్రమధ్యమున కుజుడువచ్చియుండ రక్తపిత్తము జ్వరము దాహము అగ్నివాతము అనువానియొక్క యుపద్రవంబులు గలుగు. తన్నివారణార్థంబై అంగారక మంత్రజపమును చండ్రసమిధలు నువ్వులు నెయ్యి అనువానితో హోమమును యెఱ్ఱనియెద్దు దానమును జేయవలయు.

జ్యోతిశ్శాస్త్రోక్త చికిత్స.

శ్లో॥ బిల్వచందనబలాశణపుష్పై ర్హింగులూకఫలినీ వచులైశ్చ ।
స్నానమద్భి రిహాగ్నియుతాభి ర్భౌమజదోషనివారణ మాహుః ॥

తా. బిల్వము చందనము ముత్తవపులగము శణపువ్వు హింగుళము నల్లఅత్తి పొగడకాయలు అనువాని యుక్తముగ నుదకముకుగాచి స్నానముజేయించిన చంద్రస్థానగత అంగారకదోషము శమించు.

క్షయరోగకర్మ విపాకము.

శ్లో॥ బ్రహ్మహా క్షయరోగీ స్యా త్క్షయీ స్యా త్క్షేత్రమారణే ।

తా. బ్రహ్మహత్యవలనగాని క్షేత్రము తోట స్త్రీలు మొదలగువానిని నశింపజేయుటవలనగాని క్షయరోగము జనించు.

కదళీదానము.

శ్లో॥ కారయే త్కదళీం దివ్యాం పత్రైస్సర్వత్ర సంయుతామ్ ।
ఫలపూగేన సంయుక్తాం సువర్ణస్య పలేనతు । యథా విభ

వతః కుర్యాద్వస్త్రేణా వేష్ట్యసూత్రకైః। బ్రాహ్మణాన్భోజయే
చ్చాపివిభక్ష్యైర్నానావిధైశ్శుభైః। హోమంచ కారయేత్తత్ర
పూర్వవద్బ్రాహ్మణేనచ। తస్మైతాం కదలీం దద్యాద్వస్త్రాలంకా
రపూర్వికామ్। పూజితాయదరిద్రాయవ్రతస్థాయాత్మవేదినే।
ధర్మజ్ఞాయాతిదాంతాయమంత్రేణానేనతాంక్షయీ। హిర
ణ్యగర్భపురుష పరాత్పరజగన్మయ। రంభాదానేనదేవేశక్ష
యంక్షపయమేప్రభో॥ పుణ్యాహవాచనంకార్యం బ్రాహ్మణై
ర్వేదపారగైః। శిష్టైరిష్టైర్బంధుభిశ్చసహభోజనమాచరేత్॥

తా. క్షయరోగి శక్త్యనుగుణముగ పలము బంగారుతో చుట్టు ఆకులు కాయ
లు పువ్వులు గలిగియుండునటుల సుందరమైన యరటిచెట్టును జేయించి దానిచుట్టు
వస్త్రమునుజుట్టి దారముతో బంధించి పలువిధ పక్వాన్నములతోడ బ్రాహ్మణులకు
భోజనంబిడిహోమముజేసి అలంకారపూర్వకముగ పూర్వోక్తమైన యరటిచెట్టును దరి
ద్రుడు వ్రతస్థుడు ఆత్మజ్ఞుడు శాంతుడునైన బ్రాహ్మణుని పూర్వోక్త హిరణ్యగర్భాది
మంత్రముతో బూజించి దాన మొసంగిన పిదప వేదపారగులగు బ్రాహ్మణులతోడ
పుణ్యాహవాచమును వుత్తమ బ్రాహ్మణ యిష్టబంధు పంక్తిభోజనమును జేయవలయు.

బ్రహ్మచర్యాది యోగము.

శ్లో॥ ధర్మశాస్త్రాణ్యవిజ్ఞాయ ప్రాయశ్చిత్తం దదాతియః।
రాజయక్ష్మా భవేత్తస్య రోగఃపీడాతి దారుణః।
పూర్వోక్తేన విధానేన ప్రదద్యాత్ప్రతిరూపకమ్।
రాజయక్ష్మా కృశతను శ్శంఖోపాసిత తర్జనిః।
తథా త్రినేత్రో దంష్ట్రాభ్యాం తరుణోహేతి భిర్యుతః॥

తా. ధర్మశాస్త్రము దెలియక ప్రాయశ్చిత్తమును విధించెడివానికి కడుభయం
కరమైన పీడగల రాజయక్ష్మ జనించు. తన్నివారణార్థంబై పూర్వోక్తవిధానముతో
కృశమైన శరీరముగలదై తర్జనితో శంఖమును బట్టికొనునట్టుగ 3 నేత్రములుగలదిగ కోర
పండ్లతో నములునదిగ తరుణావస్థ గలదిగ ఆయుధముల ధరించినదిగ నుండు క్షయరోగ
ప్రతిమను జేయించి దానము జేయవలయు.

శ్లో॥ [జ్యోతిశ్శాస్త్రే] బ్రహ్మచర్యేణ దానేనతపసా దేవతార్చనైః।
సత్యేనాచారయోగేన రవిమండల సేవయా।
వైద్యవిప్రార్చనా చైవ రోగరాజో నివర్తతే॥

తా. బ్రహ్మచర్యము దానము తపము దేవపూజ సత్యము ఆచారము సూర్య
పూజవైద్య బ్రాహ్మణపూజ అనువానివలన క్షయరోగము నివర్తించు.

శ్లో॥ [గ్రంథాంతరే]కుష్ఠకండూవికారైశ్చక్షయరోగభగందరైః।
గజాదివాహనభయం భవేద్యర్కయుతే బుధే॥

తా. జననకాలమున సూర్యక్షేత్రమునందుగాని లేక సూర్యునితోగాని బుధుడు
సంబంధించియుండిన కుష్ఠువు దురద క్షయము భగందరము లేక యేనుగు మొదలగు
వాహనములవలన భయము గలుగు.

దేవపూజాది యోగము.

శ్లో॥ చంద్రక్షేత్రే యదా చాంద్రిర్జాయతే యస్య జన్మని।
సజాతః క్షయరోగీస్యాత్కుష్ఠాదీనిచ పాండుతా॥

తా. చంద్రక్షేత్రమునందు బుధయోగంబుండు లగ్నంబున జనించిన వానికి
క్షయరోగంబేని కుష్ఠువు పాండుమొదలగు రోగంబులేని జనించు.

శాస్త్రార్థము.

శ్లో॥ నిత్యం స్వదేవ పూజా రైభమజ గురుభక్తి ఛాగమాంసప
యోశ్వః జీవతి యక్ష్మీ చిరం ధృతిమాన్॥

తా. ప్రత్యహము యిష్టదేవతాపూజ ఔషధము దేవగురుభక్తి మేకపోతు
మాంసభక్షణము క్షీరపానము అనువానివలన క్షయరోగి చిరకాలము జీవించు.

గీతాద్యుపాయము.

శ్లో॥ గీతవాదిత్రకై స్త్విష్టైః ప్రియస్తుతిభి రేవచ।
హర్షణాశ్వాసనై ర్నిత్యై ర్గురూణాం సముపాసనైః॥

తా. గీతవాద్యములు యిష్టకరపదార్థము ప్రియకరమైనస్తుతి ఆనందకరపదార్థ
ములు పూరడింపుమాటలు ప్రత్యహము గురూపాసన అను నుపాయంబుల వలన క్షయ
రోగమును శమింపంజేయవలయు.

కాస కర్మవిపాకము.

శ్లో॥ ద్రవ్యాణి చాల్పసారాణాం స్తేయంకృత్వా న్యవేశ్మతః ।
చరే త్సాంతపనం కృచ్ఛ్ర మిత్యేవం మను రబ్రవీత్॥

తా. దుర్బలులనియొక్క ద్రవ్యమును దొంగిలించువారికి కఫరోగము జనించు. తన్నివారణార్థంబై సాంతపన కృచ్ఛ్ర ప్రాయశ్చిత్తముల జేసికొనవలయునని మనువు వచించె.

శ్లో॥ [అన్యశాస్త్రే] త్రపుహారీచ పురుషో జాయతే శ్లేష్మలస్సదా ।
ఉపోష్య దివసంసోపి దద్యా త్పలశతంత్రపు॥

తా. తగరమును దొంగిలించినవానికి కఫరోగము జనించు. తన్నివారణార్థంబై 1 దినముపవాసముజేసి 100 పలములయెత్తు తగరమును దానము జేయవలయు.

శ్లో॥ [మతాంతరే] నిత్యానుష్ఠాన విముఖః కఫరోగీ భవేన్నరః ।
పరాభవం సచాప్నోతి త్యాహవై భగవాన్ యమః ।
తచ్ఛాంతయే మాసమేకం యావకం భక్షయే న్నరః ।
సహస్రనామ పాఠశ్చ హోమశ్చాష్టోత్తరాయుతమ్ ।
నామమంత్రేణ కుర్వీత చర్వాజ్యంచ హవిర్భవేత్॥

తా. సంధ్యావందనాది నిత్యకర్మలచేయకుండినవానికి కఫరోగము జనించు. మఱియు కఫమువలనగాని లేక శత్రువులవలనగాని పీడగలుగునని యముడువచించె. తన్నివారణార్థంబై 1 మాసమువరకు యావకాన్నభోజనమును విష్ణుసహస్రనామ పఠనమును నామమంత్రములతో చర్వాజ్యయుక్తముగ * అష్టోత్తరాయుతహోమమును జేయవలయు.

శ్లో॥ [జ్యోతిశ్శాస్త్రే] రవికర్కటకేజాతే బుధేనసందృష్టకోవిగత
నేత్రః। కఫమారుతరోగార్తః పరస్వహారీవిలోలమతిచేష్టః॥

తా. జననకాలమున కర్కాటకరాశియందు సూర్యుడుండి బుధదృష్టియును గలిగియుండిన నష్టదృష్టిగలవాడుగనైని కఫవాతరోగయుక్తుడుగనైని లేక దొంగతనము చంచలబుద్ధిగలవాడుగనైని చంచలకర్మల జేయువాడుగనైని నగు.

* పదివేలయెనిమిది.

హిక్కా కర్మవిపాకము

శ్లో॥ యఃకృత్వా బ్రాహ్మణోభుంక్తే స్నానహోమజపాదికమ్ ।
సహిక్కారోగ సంయుక్త స్తత్పాప స్యాపనుత్తయే ।
చాంద్రాయణత్రయంకుర్యాత్త్రీన్కృచ్ఛ్రాంశ్చసమాచరేత్॥

తా. స్నానము హోమము జపాదికర్మల సేయక భోజనముజేసిన బ్రాహ్మణునకు హిక్కారోగము గలుగు తద్దోషనివారణార్థంబై 3 చాంద్రాయణములను 3 ప్రాజాపత్య కృచ్ఛ్రప్రాయశ్చిత్తములను జేయవలయు.

శ్వాస కర్మవిపాకము.

శ్లో॥ కృతఘ్నో జాయతే మర్త్యః కఫవాన్ శ్వాసకాసవాన్ ।
ఉష్ణజ్వరీచ నిత్యంహి పిత్తరోగ సమన్వితః ।
చాంద్రాయణ త్రయం కుర్యా త్పంచాశ ద్విప్రభోజనమ్ ।
విష్ణోర్నామజపం కుర్యా త్పంచాశ ద్విప్రభోజనమ్ ।
విష్ణోర్నామజపం కుర్యా త్తథాచైవ ద్విజోత్తమాన్ ।
పూజయే ద్భోజయే ద్దద్యా దక్షిణా న్నాన్యమానసః॥

తా. కృతఘ్నుడుగ నుండువానికి కఫము శ్వాసము దగ్గు వుష్ణజ్వరము పిత్తరోగము గలుగు. తన్నివారణార్థంబై 3 చాంద్రాయణ ప్రాయశ్చిత్తముల జేసి 50 బ్రాహ్మణులకు భోజనంబిడి విష్ణునామములను జపించి బ్రాహ్మణులను బూజించి వానికి యథాశక్తిగ దక్షిణను దానము సేయవలయు.

శ్లో॥ [హేమాద్రౌ] కురుక్షేత్రాది దేశేషు కాలేషు గ్రహణా
దిషు।మహాదానాని గృహ్ణీయా న్నిషిద్ధాన్యథవాన్వయమ్।
అపాత్రభూతో దాతృభ్యో నిషిద్ధేభ్యశ్చ మానవః ।
సపామాశ్వాస కాసైశ్చ కుష్ఠైస్థ కృమిభిస్తథా ।
కండూత్యాచైవ పీడ్యేత తద్రోగస్య ప్రశాంతయే ।
మహిషీం యమదైవత్యాం దద్యా ద్విత్తానుసారతః ।
కామ్యం యద్దీయతే దానం తత్సమగ్రం సుఖావహమ్।
అసమగ్రంతు దోషాయ భవతీహ పరత్రచ ।

జపే న్నారాయణ స్యాథ నామ్నాం చైవ సహస్రకమ్ ।
హిరణ్యం రక్తవాసాంసి పంచాశ ద్విప్రభోజనమ్ ।
సహస్రకలశస్నానం ప్రకుర్యా ద్రోగశాంతయే॥

తా. కురుక్షేత్రాది పుణ్యదేశముల గ్రహణాది పుణ్యకాలములయందు షోడశ మహాదానములు గాని నిషిద్ధమైన తరణీ గోదానాదులు గాని జెందినను అనర్హుడై దానమును జెందినను నిషిద్ధులగువారలవలన దానమును జెందినను అట్టివారలకు గజ్జి శ్వాసము కాసము కుష్ఠిరోగము కృమిరోగము దురదగలుగు. తన్నివారణార్థంబై యమదేవతాక మహిషీ దానమును తనవిభవానుసారముగ జేయవలయు. కామ్యకర్మను సంపూర్ణముగ జేసిన సుఖముగలుగు. సంపూర్ణముగాకుండిన దుఃఖకరంబగుటయే గాక నిహపరములయందును దోషహేతువగు. మఱియు సహస్రనామ జపమును సువర్ణ రక్త వస్త్రదానములు 50 బ్రాహ్మణులకు సంతర్పణమును సహస్రకలశస్నానమును జేయించవలయు. దానివలన రోగము శమించు.

శ్లో॥ [కర్మకాండే] పిశునో నరకస్యాంత్యే జాయతే శ్వాసకాస
వాన్ । ఘృతం తేన ప్రదాతవ్యం సహస్ర పలసంఖ్యయా॥

తా. కొండెకాడు నరకాంతమునందు శ్వాసకాసరోగియై జనించు. తన్నివారణార్థంబై 1000 పలముల నెయ్యిని దానము జేయవలయు.

అరుచి కర్మవిపాకము.

శ్లో॥ శ్రద్ధాహీనో ధనీ స్యాదాతా దానరతిర్వా తామస గుణాన్వి
తోయః । సోరుచిమాన్ శూలీవా జాయతే తస్యప్రాయ
శ్చిత్తం కృఛ్రమతికృఛ్రమ్ । చాంద్రాయణం వ్యస్తంసమ
స్తం వావ్యాధి తారతమ్యేన కుర్యాత్ । అత్రాశక్తోధనీచనిత్యం
పంచాశ ద్బ్రాహ్మణభోజనం ప్రతిదిన మిష్టాన్నమేవ కార
యేత్ । అత్రాప్యశక్తో జపం హోమం తథాతీర్థం స్నానం
వాపి సమాచరేత్ । తీవ్రవైరాగ్య సంయుక్తః కుర్యా
ద్బ్రాహ్మణ భోజనమ్॥

తా. ధనవంతుడై యుండి శ్రద్ధాహీనముగ అదాతగ లేక దానము జేసినను తామసదానపరుడుగ నుండువానికి అరుచియైన శూలయైన గలుగు. తన్నివారణార్థంబై కృచ్ఛ్ర అతికృచ్ఛ్ర చాంద్రాయణాదుల సంపూర్ణముగ గాని లేక సామాన్యరోగ

తారతమ్యమునకు దగినటుల ప్రాయశ్చిత్తమును గాని జేయవలయు. మఱియు నీ ప్రాయశ్చిత్తము జేయుటకు శక్తుడై ధనికుడుగ నుండువాడు ప్రతిదినము 70 బ్రాహ్మణులకు పిండివంటకములతోడ భోజనంబిడవలయు. ధనవిహీనుడుగ నుండువాడు జప హోమ తీర్థస్నానముల జేయవలయు. తీవ్రవైరాగ్యమును ధరించి బ్రాహ్మణులకు భోజనం బిడిన రోగవిముక్తుం డగు.

శ్లో॥ [జ్యోతిశ్శాస్త్రే] అతిపరిభూతశ్శువణస్సహజయుతో మానవో
భవతి। జీవే మందాగ్ని విజితో దుశ్చిత్తకః పాపకర్మాచ। దుశ్చికి
త్స్య స్థానస్థితగురోః ప్రాగుక్త జపహోమ స్నానాదికం విద
ధ్యాత్ ।

తా. జన్మకాలమున సహజస్థానము నందు క్రూరగ్రహము లుండినను లేక గురుసహజస్థానమునందు క్రూరగ్రహము లుండినను మందాగ్ని పాపకర్మ శత్రువునిచే జయింపబడుట దుశ్చిత్తగలవాడుగ జనించు. దుశ్చికిత్స్యస్థాన స్థితగురు దోషనివారణార్థంబై పూర్వోక్త జపహోమాదిక్రియలం జేయవలయు.

ఛర్ది రోగ కర్మవిపాకము.

వా॥ యో బ్రాహ్మణాయ కేశకీటకాకసార మేయాద్యుపహతమన్నం
జానన్నేవ ప్రమాదా త్ప్రియచ్ఛతి సచ్ఛర్ది మానన్యజన్మని॥

తా. బ్రాహ్మణులకు వెండ్రుకలు పురుగులు కాకులు కుక్కలు అనువానివలన నష్టంబైన యన్నమును ఉన్మత్తుడై బుద్ధిపూర్వకముగ నొసంగెడివానికి మఱియొకజన్మమున ఛర్ది రోగము జనించు.

వా॥ విశ్వాసఘాతీ ఛర్ది యుక్తోభవతి తదుపశాంతయే । పంచాశ
ద్బ్రాహ్మణ భోజనం కారయేత్ । అన్నదానంచ యథా
శక్త్యాజ్యయుక్తంచ కుర్యాత్ । తతఉపశాంతి ర్భవతి॥

తా. విశ్వాసఘాతము జేయువానికి ఛర్ది రోగము జనించు తన్నివారణార్థంబై 50 బ్రాహ్మణులకు భోజనం బిడవలయు. మఱియు శక్త్యనుగుణ్యముగ ఘృతయుక్తముగ అన్నదానమును జేయవలయు.

శ్లో॥ [జ్యోతిశ్శాస్త్రే] రిపుస్థానే యదాస్యాతాం చంద్రశుక్రౌ తతో
భవేత్ । ఛర్దిమాన్ మనుజ స్తృష్ణా యుక్తో వాప్యవలోకితే।

క్షీణచంద్రావలోకితు షష్ఠస్థానస్థితోబుధః । శుక్రబాధోప
శాంతయే బుధస్యపూర్వోక్తమేవసకలం జపాదీన్ విదధ్యాత్ ॥

తా. జనవకాలమున 6 వ యింటిలో చంద్రశుక్రులుండినను లేక వారలదృష్టిగలిగియుండినను ఛర్దిరోగంబేని తృష్ణారోగంబేని జనించు లేక బుధుడు 6 వ స్థానమునందుండి వానికి క్షీణచంద్రునిపై దృష్టిగలిగియుండిన ఛర్దిరోగంబేని లేక తృష్ణారోగంబేని గలుగు. శుక్రబుధదోషనివారణార్థంబై పూర్వోక్త జపాదులనన్నిటిని జేయవలయు

తృష్ణాకర్మ విపాకము.

శ్లో॥ పథిచాధ్వ పరిశ్రాంతం బ్రాహ్మణం గా మథాపివా ।
నపాయయే జ్జలం యస్తు సతృష్ణా మూర్ఛితో భవేత్ ॥

తా. బ్రాహ్మణుడుగాని ఆవుగాని మార్గమునందు బడలికచే దప్పివలన బీడింపంబడియుండ ఉదకము నొసంగకుండువానికి తృష్ణ మూర్ఛజంము.

శ్లో॥ పానీయం పాయసం భక్త్యా శర్కరాఘృతసంయుతమ్ ।
ఇద మావశ్యతో దేయం మూర్ఛా తృష్ణోపశాంతయే ॥

తా. ఉదకము పాలు పంచదార లేక ఘృతము అనువాని బ్రాహ్మణులకు ముఖ్యముగ నొసంగి (తాను ను భుజించి) మూర్ఛ తృష్ణ హరించు.

దాహరోగ కర్మవిపాకము.

వా॥ యఃపున రగ్నౌష్ఠీవతితంకపిలానామగ్రహో గృహ్ణాతి । తత్ర
ణా జ్వరశూలసర్వాంగదాహ పీతనయనశ్చ భవతి । బలించ
నిశిచతుష్పథే పిష్టలాజాపిణ్యాక రుధిర తిలాశ్వ గన్ధపుష్పై
ర్మిశ్రేణ దద్యాత్ ॥

శ్లో॥ గృహ్ణీష్వచ బలించేమం కపిలాఖ్య మహాగ్రహ ।
ఆతురస్య సుఖం సిద్ధిం ప్రయచ్ఛత్వం మహాబల ॥

తా. అగ్నియందు నుమివేయువానికి కపిలనామకమనుగ్రహము సోకి పీడించుటచే తత్క్షణమున జ్వరము శూల సర్వాంగదాహము నేత్రములయందు పసపువర్ణము అనుపద్రవంబులు గలుగు. తన్నివారణార్థంబై 4 త్రోవలమధ్య పిండి పేలాలు గానుగ

పిండి రక్తము నువ్వులు పెన్నేరుగడ్డ పువ్వులు అనువాని యుక్తముగ " గృహ్ణీష్వచ బలించేమం " అనుమంత్రముతో బలినివ్వవలయు.

శ్లో॥ [జ్యోతిశ్శాస్త్రే] తనౌభవతిభూపుత్రోరంధ్రేభవతిభాస్కరః ।
జన్మకాలే యదా యస్య సదాహజ్వరవాన్భవేత్ ॥

తా. జన్మలగ్నమున అంగారకుడు అష్టమస్థానమున సూర్యుడుండిన దాహజ్వరము గలుగు.

ఉన్మాదరోగ కర్మవిపాకము.

శ్లో॥ మోహయిత్వా పరాన్యస్తు భుంక్తే వస్తు విగర్హితమ్ ।
సోన్మాదవాతియుక్తస్స్యాత్కృచ్ఛ్రంచాంద్రాయణంతథా ।
కుర్యాత్సారస్వతంనామ జపేద్బ్రాహ్మణతర్పణమ్ ॥

తా. 2 వ మనుజునికి మోహము గలుగంజేసి నింద్యమైన వస్తువును భక్షణజేయుచినవానికి పున్మాదము వాతపీడ గలుగు, తన్నివారణార్థంబై చాంద్రాయణ కృచ్ఛ్ర ప్రాయశ్చిత్తమునుగాని సరస్వతీనామ జపము గాని జేయుటయేగాక బ్రాహ్మణ సంతర్పణమును జేయవలయు.

అపస్మార కర్మవిపాకము.

శ్లో॥ గురౌ స్వామినివర్తేయః ప్రతికూలం సమాచరేత్ ।
సోపస్మారీ భవే త్తత్ర కుర్యా చ్చాంద్రాయణం నరః ॥

తా. గురువు లేక స్వామి వీరలవద్దనుండి ప్రతికూలముగ నడచువానికి అపస్మారరోగము గలుగు. తన్నివారణార్థంబై చాంద్రాయణ ప్రాయశ్చిత్తముల జేయవలయు.

శ్లో॥ బ్రాహ్మణ శ్వాసరోధేన హ్యపస్మారీ భవే న్నరః ।
వక్ష్యే తస్య ప్రతీకారం దానహోమ క్రియావిధిమ్ ॥

తా. బ్రాహ్మణునియొక్క శ్వాసమును బంధించిన వానికి అపస్మారముగలుగు. దాని నివారణార్థంబై దానహోమక్రియాదుల జేయవలయు.

శ్లో॥ [జ్యోతిశ్శాస్త్రే] శనిభూసుత దిననాథాన్నిధనస్థాయస్య జన్మ
కాలే స్యుః । నానావ్యాధివధాద్యైః పీడాం చాపస్మారసంభ
వాం తస్య ॥

తా. పన్మకాలమున శని అంగారకుడు సూర్యుడు అష్టమస్థానమునం దుండిన పలువిధములైన రోగములుగాని అపస్మారముగాని గలుగు. తన్నివారణార్థంబై గ్రహాత్పూర్వకముగ పూర్వోక్త జపాది సర్వోపచారములం జేయవలయు.

వాతవ్యాధి కర్మవిపాకము.

శ్లో॥ దేవానాం బ్రాహ్మణానాంవా ధనాపహరణాత్తథా ।
స్వామిద్రోహా ద్వాతరోగీ భవేత్తస్యాపి నిష్కృతిః॥

తా. దేవ బ్రాహ్మణులయొక్క ధనము నపహరించుటవలనగాని స్వామి ద్రోహమువలన గాని వాతరోగము జనించు. కావున దానికి పరిహారము జేయవలయు.

వాతరోగహర విధి.

శ్లో॥ గురు ప్రత్యర్థితాంయాతో వాతరోగీ భవేన్నరః ।
నామమంత్రేణ కుర్వీత జపం హోమంచ శాంతయే॥

తా. గురువును ద్వేషించువానికి వాతరోగము గలుగు. తన్నివారణార్థంబై వృత్తశోత్ర ప్రచెప్పంబడు అచ్యుత అనంత గోవిందాదినామ మంత్రములతో జపహోమముల జేయవలయు.

ధనుర్వాతహర విధి.

శ్లో॥ అనిచ్ఛంత్యతుకాంయస్తు హ్యుపభుంక్తే పరస్త్రియమ్।బలాదాక్రమ్య సనర స్సర్వసంధిషు వేదనామ్।తీవ్రామాప్నోత్యరుచిమాన్ ధనుర్వాతయుతోభవేత్।జ్వరీ తదుపశాంత్యర్థం మహిషీదాన మాచరేత్ । కృచ్ఛ్రాతి కృచ్ఛ్రౌ కుర్వీత చాంద్రాయణ మథాపరమ్ । సూర్యనామజపంచైవ శక్త్యా బ్రాహ్మణతర్పణమ్ । నామత్రయం జపేన్మర్త్యో రోగశాంత్యర్థ మాత్మనః। సహస్రనామకంచాపి స్తోత్రం సమ్యగ్విధానతః। అచ్యుతానంతగోవిందే త్యేతన్నామత్రయంద్విజః । అయుతత్రితయావృత్త్యా జపేద్రోగస్య శాంతయే॥

తా. ఇచ్ఛయించని అతుకరయోనిగల పరస్త్రీతో బలాత్కారముగ సంగమము జేయువానికి సర్వసంధులయందు తీవ్రవేదన అరుచి ధనుర్వాతము జ్వరము మొదలగు

రోగములు గలుగు. తన్నివారణార్థంబై మహిషీదాన కృచ్ఛ్ర అతికృచ్ఛ్ర చాంద్రాయణ ప్రాయశ్చిత్తములను సూర్యనామజపమును శక్త్యనుగుణ్యముగ బ్రాహ్మణసంతర్పణమును నామమంత్రజపమును సహస్రనామజపమును విధాన పూర్వకముగ జేయుటయేగాక అచ్యుత అనంత గోవింద అను 3 నామమంత్రముల 30,000 మార్లుజపము జేయవలయు.

పక్షవాతహర విధి.

శ్లో॥ సభాయాం పక్షపాతీచ జాయతే పక్షఘాతవాన్ ।
నిష్కత్రయ మితం హేమ సదద్యాచ్చ ద్విజాతయే।
శ్రాద్ధంచ వైష్ణవం కుర్యా దాత్మనో హిత మిచ్ఛయా ।
సప్తధాన్యాని దద్యాచ్చ గోదానం తత్ర కారయేత్॥

తా. సభయందు పక్షపాతము జేయువానికి పక్షఘాతవాతము గలుగు. తన్నివారణార్థంబై 3 నిష్కములయెత్తు బంగారును బ్రాహ్మణునికి దానముజేసి వైష్ణవ శ్రాద్ధమును సప్తధాన్యదానమును గోదానమును జేయవలయు

రక్తవాతహర విధి.

శ్లో॥ రక్తవస్త్ర ప్రవాళానాం హారీస్యా ద్రక్తవాతవాన్ ।
సవస్త్రాం మహిషీం దద్యా త్పద్మరాగ సమన్వితామ్॥

తా. ఎఱ్ఱనివస్త్రములను పగడములను దొంగిలించువానికి రక్తవాతము గలుగు తన్నివారణార్థంబై పద్మరాగములతోడ వస్త్రయుక్తముగ మహిషీదానమును జేయవలయు,

రక్తవాత రక్తపిత్తహర విధి.

శ్లో॥ సవర్ణాగమనే వాత రక్తవాన్ జాయతేనరః। సవర్ణాగమనే వాత పిత్తవానపి జాయతే। లక్ష్మీనారాయణం రూపం సువర్ణేన ప్రకల్పయేత్। పలేన వాతదర్ధేన తదర్ధేనాథవా పునః। లక్ష్మీనారాయణంరూపం సర్వదా సర్వకామికమ్॥

తా. సవర్ణస్త్రీతో సంగమముజేయువానికి వాతరక్తరోగంబైన లేక వాతపిత్తరోగంబైన గలుగు. తన్నివారణార్థంబై 4 లేక 2 లేక 1 రూపాయయెత్తు బంగారుతో

లక్ష్మీనారాయణ ప్రతిమనుజేసి దానముజేయవలయు. మఱియు యీలక్ష్మీ నారాయణ ప్రతిమను సర్వకాలములయందును సర్వకామవిషయముల యందును దానము జేయం దగు.

వాతపిత్తహర విధి.

శ్లో॥ లశునం గృంజనం తాలఫలం వాశ్నాతి యోద్విజః ।
సవాత పిత్తరోగీచ భవే చ్చాంద్రాయణం చరేత్ ॥

తా. వెల్లుల్లి గంజాయి లేక తాటిఫలము వీనిని భక్షణముసేయు బ్రాహ్మణునికి వాతపిత్తరోగము గలుగు. తన్నివారణార్థంబై చాంద్రాయణ ప్రాయశ్చిత్తములజేయవలయు.

శ్లో॥ [జ్యోతిశ్శాస్త్రే] అతిమాగురుతరోగార్తో పరస్వహారీవిలోలమతి
చేష్టః । కర్కటసంస్థే భానౌ స్వపుత్రదృష్టేపుమాన్ పిశునః॥

తా. జననకాలమున కర్కాటకరాశియంద సూర్యుడుండి శని వీక్షణమునుగలిగి యుండిన కొండెతనము వాతరోగము చోరవృత్తి చంచలచిత్తము గలుగు.

శ్లో॥ వాతపిత్తో ద్భవా పీడా హీనజై రుగ్రవిగ్రహః ।
విదేశ గమనంచాపి సౌరిమధ్యే యదా శిఖీ॥

తా. జననకాలమున శనిమధ్యమునందు కేతుసంబంధము గలిగియుండిన వాతపిత్తరోగము గలుగు. మఱియు హీనజాతిచలన భయంకరమైన కలహంబేని పరదేశగమనంబేని గలుగు.

ఆమవాత కర్మవిపాకము.

వా॥ హుతాగ్ని నిర్వాపకోహ్యామవాతవా నితివచనాత్ ।
తదుక్తదోషశాంతయే అయుతసంఖ్యాకోగాయత్రీజపః॥

తా. హోమాగ్ని నార్పిన వానికి ఆమవాతము జనించు. తన్నివారణార్థంబై 10000 మార్లు గాయత్రీజపమును జేయవలయు.

వా॥ [జ్యోతిశ్శాస్త్రే] అష్టమోగురు రామస్య కర్తాచేతివచనాత్ ।
అష్టమస్థానస్థితగురుజనితామవాతరోగోపశాంతయే । తత్ప్రీ

త్యయేపూర్వోక్తమేవజపహోమపూజాదానాదికంకుర్యాత్ ।
తేనోపశామ్యతి ॥

తా. జననకాలమున అష్టమస్థానమునందు బృహస్పతియుండువానికి ఆమవాతము గలుగు. తన్నివారణార్థంబై పూర్వోక్త జపహోమపూజాదానాదుల జేయవలయు.

అజీర్ణశూల కర్మవిపాకము.

శ్లో॥ శూద్రస్యైవతుభుక్తాన్న మవ్రతస్య ద్విజస్యచ ।
శూలవ్యాధి ర్భవే న్నిత్య మజీర్ణా చ్చాతిపీడితః॥

తా. బ్రాహ్మణుడు శూద్రాన్నముగాని లేక గుర్వృత్తిగల బ్రాహ్మణాన్నమునుగాని భుజించిన నెల్లప్పుడుశూల అజీర్ణము గలుగు.

ప్లీహ శూల.

శ్లో॥ విశ్వసఘమదాతాచ ప్లీహవాన్ జాయతేనరః॥

తా. తనయందు విశ్వాసముగనుండువానికి విషంబిడుటవలన ప్లీహశూల గలుగు,

జఠర శూల.

శ్లో॥ శ్రుతాధ్యయన సంపన్నం యాచితా రమ కించనమ్ ।
బ్రాహ్మణం దాంత మాహూయ దానార్థంన దదాతి యః॥
స భవే జ్జఠరీ శూలీ తథాధ్మానీ చ కర్హిచిత్॥

తా. వేదాధ్యయనము సేయువాడు శ్రోత్రియుడు యాచకుడు దరిద్రుడు శమదమాది సాధనయుక్తుడు నగు బ్రాహ్మణుని పిలిపించి దానము జేయకుండిన వానికిఉదరశూల కడుపుబ్బరము గలుగు.

శమనము.

శ్లో॥ కృచ్ఛ్రాతి కృచ్ఛ్రచాంద్రాణి సకుర్యా ద్రోగయుక్తయే॥

తా. జఠరశూలగలవాడు కృచ్ఛ్ర అతికృచ్ఛ్ర చాంద్రాయణ ప్రాయశ్చిత్తముల జేసిన యది నివర్తించు.

అరుచి శూల.

వా॥ శ్రద్ధాహీనో ధనవాన్ దానేష్వరతి స్తామసదానీ వాయసోన్న
రుచిమాన్ శూలీ జాయతే తా త్రైధవిస్తారః॥

తా. ధనవంతుడు గానుండువాడు శ్రద్ధాహీనముగగాని లేక తామసముగగాని దానముచేసిన అరుచి శూల గలుగు.

శ మ న ము.

శ్లో॥ చాంద్రాయణం చాతికృచ్ఛ్రం ప్రాజాపత్య మథాపరమ్ ।
హోమాం ద్య విచకుర్వీత వ్యాధ్యాదే రను రూపతః॥

తా. అరుచి శూల గలవాడు చాంద్రాయణ అతికృచ్ఛ్ర ప్రాజాపత్య ప్రాయశ్చిత్తములగాని రోగతారతమ్యానుగుణ్యముగ హోమాదులగాని జేయవలయు॥

శ్లో॥ సాతూ ఘ్నంతి గవాదీని యః పునర్జన నాంతరే ।
శిరోరోగీ శ్రోత్రరోగీ శూలీ చారుచిమా న్భవేత్ ।

తా. ఆవునుగాని లేక బ్రాహ్మణులు మొదలగువారినిగాని జన్మాంతరమున నన్యాయముగ జంపినవానికి మస్తకశూల లేక అరుచిగలుగు.

శ మ న ము.

శ్లో॥ ఏత న్నివృత్తయే వర్షం ద్వివర్షం వా త్రివర్షకమ్ ।
చరేద్ఘృత వ్రతం చాంతే గోహిరణ్యాదికం దిశేత్॥

తా. పూర్వోక్తమైన గోహత్యాదిదోషములు నివర్తించుటకై 1 సంవత్సరంబైన లేక 2 సంవత్సరంబులేని ఘృతవ్రతమును జేసి అంత్యమున బ్రాహ్మణునికి ఆవును సువర్ణమును దానముజేయవలయు.

కటిశూల కర్మవిపాకము.

శ్లో॥ గోగామీ కటిశూలీస్యా త్తస్య చాంద్రాయణం తథా।
కృచ్ఛ్రం చైవాతి కృచ్ఛ్రంచ జపం సౌరంచ నిర్దిశేత్॥

తా. గోగమనముజేయువానికి కటిశూలగలుగు. తన్నివారణార్థంబై చాంద్రాయణ కృచ్ఛ్రాతి కృచ్ఛ్రములను గాని సౌరజపమును గాని జేయవలయు.

కర్ణ శూ ల.

శ్లో॥ మైథునం శృణుయా త్పిత్రోః కర్ణశూలీ భవేత్తు సః ।
స్యా చ్చైవ బధిరః కించి త్కపాలే సహ్యాశబ్దవాన్॥

తా. మాతాపితృమైథునము నాకర్ణించువానికి కర్ణశూలగాని చెవిటితనముగాని లేక కపాలమున అసహ్యమైన శబ్దముగాని గలుగు.

శ మ న ము.

శ్లో॥ నిష్క-వింశతికం దద్యా ద్బ్రాహ్మణాయకుటుంబినే ।
విష్ణుప్రకాశకాన్ మంత్రాన్ జపే ద్రోగోపశాంతయే॥

కర్ణశూల శమించుటకై కుటుంబియగు బ్రాహ్మణునికి 20 నిష్కముల యెత్తు సువర్ణదానముగాని లేక విష్ణుదేవతాక మంత్రజపమును గాని జేయ వలయు.

హ స్త శూ ల.

శ్లో॥ పూర్వజన్మని నాస్తిక్యా త్సంధ్యాది రహితోద్విజః ।
హస్తశూలీ సంభవతి నిష్కద్వాదశకం దిశేత్॥

తా. జన్మాంతరమున నాస్తికుడై సంధ్యాదికర్మల జేయకుండిన బ్రాహ్మణునికి హస్తశూలగలుగు. తన్నివారణార్థంబై 12 నిష్కములయెత్తు బంగారమును దానము జేయవలయు.

శ మ న ము.

శ్లో॥ భోజయే ద్బ్రాహ్మణాన్ శ్శక్త్యా జపే త్సౌరం హిరణ్యదః॥

హస్తశూలగలవాడు శక్త్యనుగుణ్యముగ బ్రాహ్మణులకు భోజనం బిడి సువర్ణమును దానముజేసి సౌరజపమును జేయవలయు.

న య న శూ ల.

శ్లో॥ నగ్నాం పరస్త్రియం దృష్ట్వా సూర్యం వాస్తమ యోదయే ।
నేత్రశూలీ భవే త్సోపి నేక్షితుం క్షమతే దిశః॥

తా. నిర్వాణముగ నుండునపుడు పరస్త్రీని చూచెడువానికిగాని లేక ఉదయాస్తమయకాలముల సూర్యావలోకము జేసెడివానికిగాని నేత్రమునందు శూలరోగముగలుగు. దానివలన దిక్కుల జూచుట కశక్యంబగు.

శ మ న ము.

శ్లో॥ వర్చోమేదోహి మంత్రేణ జపస్స్యా ద్దత్తచాయుతమ్।
వయస్సువర్ణాఇతిచ మంత్రైస్సించేచ్చ వారిణా॥

తా. క్షేత్రశూలరోగి "వర్చోమేదేహి" అను మంత్రమును 10008 మార్లు జపించుటయేగాక "వయస్సుపర్ణా" అను మంత్రముతో అభిషేకము సగా జేయవలయు.

శూలకర్మ విపాకము.

శ్లో॥ శూలీ పరోపతాపేన జాయతే వపుషా తనుః ।
సోన్నదానం ప్రకుర్వీత తథా రుద్రం జపే ద్బుధః॥

తా. పరునికిదుఃఖము గలుగజేసెడువానికి శూలరోగముజనించి శరీరము కృశించు. త న్నివారణార్థంబై అన్నదానముగాని లేక రుద్రజపమునుగాని జేయవలయు.

ఆనాహ ఉదావర్త కర్మవిపాకము.

వా॥ దేవద్విజక్షేత్రతటాకవల్మీకకూపాదీనాంయోభేదనం కరోతి
తం వాయసోనామగ్రహో గృహ్ణాతి। తల్లక్షణ మాధ్మానో
దావర్తీ జ్వరారుచిమార్గ పాదదాహీంచ జాయతే॥

తా. దేవబ్రాహ్మణుల భూమినపహరించిన వానికిని చెరువులు పుట్టలు బావులు మొదలగువాని నశింపజేసిన వానికిని వాయస మను గ్రహముసోకు. దానివలన కడుపుబ్బరము ఉదావర్తము జ్వరము అరుచి అరకాలియందుమంట అనునవిగలుగు.

శ్లో॥ [జ్యోతిశ్శాస్త్రే] మధ్యేపాపగ్రహయో శ్చంద్రే మదనేస్థితే
ర్కజేజంతోః।శ్వాసక్షయవిద్రధిగుల్మప్లీహాదిపీడిత స్సనరః॥

తా. జననకాలమునందు పాపగ్రహమధ్యమున చంద్రు డుండి సప్తమస్థానమున శనియుండిన శ్వాసము విద్రధి గుల్మము ప్లీహము మొదలగు రోగములు గలుగు.

గుల్మరోగ కర్మవిపాకము.

శ్లో॥ గురుప్రత్యర్థితాంయాతో గుల్మవాన్ జాయతేనరః ।
ఆచరే త్తన్నివృత్యర్థం మాసమేకం పయోవ్రతమ్॥

తా. గురుతిరస్కారకార్యము జేయువానికి గుల్మరోగము జనించు. అది నివారించుటకై 1 మాసము పయోవ్రతము జేయవలయు.

హృద్రోగ కర్మవిపాకము.

శ్లో॥ ఉదక్యా వీక్షితం భుక్త్వా జాయతే కృమిలోదరః ।

గోమూత్రయావకాహార స్సప్తరాత్రేణ శుద్ధ్యతి॥

తా. రజస్వలగానుండు స్త్రీ యవలోకనముజేసిన యన్నమును భుజించుటవలన ఉదరమున క్రిములుజనించు. అది నివర్తించుటకై 7 దినములు గోమూత్రమును యవధాన్యమును భుజింపవలయు.

శ్లో॥ అభక్ష్య భక్షణేచైవ జాయంతే కృమయో హృది ।
అథవా త ద్విశుద్ధ్యర్థ ముపోష్యం భీష్మపంచకమ్॥

తా. అభక్ష్యపదార్థములను భుజించుటవలన ఉదరమున క్రిములు జనించు, తన్నివారణార్థంబై భీష్మపంచక ముపవాసమును జేయవలయు.

శ్లో॥ గజేచ నిహతేవాశ్వే కృమికుక్షిస్తు జాయతే॥

తా. ఏనుగును లేక గుఱ్ఱమును జంపినవానికి ఉదరమున క్రిములు జనించు.

శ్లో॥ మృతే భర్తరి యా నారీ నీలీవస్త్రం ప్రధారయేత్ ।
సామృతా నరకంయాతి కృమికుక్షి స్తతః పరమ్॥

తా. పెనిమిటి మరణానంతరమున నీలివస్త్రమును ధరించిన స్త్రీ మరణానంతరము నరకము ననుభవించి 2 వ జన్మమున కడుపులో క్రిమిపీడగలదై జనించు.

శ్లో॥ [జ్యోతిశ్శాస్త్రే] పాటితహృదయోహింబుకేనిర్వాహనబాంధ
వార్తినతిసౌఖ్యమ్ । బాల్యే వ్యాధితదేహోనఖరో మధరో
భవే త్సౌరిః॥

తా. జననకాలమునందు 4 వ యింటిలో శనిగ్రహంబుండిన రొమ్మునొప్పి బంధుపీడ భార్యాసౌఖ్యము బాల్యమునందువ్యాధి నఖకేశధారణముగలవాడైయుండు.

మూత్రకృచ్ఛ్ర కర్మవిపాకము.

శ్లో॥ గురుజాయాభిగమనా న్మూత్రకృచ్ఛ్రః ప్రజాయతే ।
తేనాపి నిష్కృతిః కార్యా శాస్త్రదృష్టేన వర్త్మనా ।
పశుయోనౌచ గమనా న్మూత్రకృచ్ఛ్రం ప్రజాయతే।
తిలపాత్ర త్రయంచైవ సదద్యా దాత్మశుద్ధయే॥

తా. గురుభార్యా సంగమముజేసినవానికి మూత్రకృచ్ఛ్రము జనించు. తన్నివారణార్థంబై శాస్త్రమున జెప్పంబడియుండు ప్రకారము శాంతి చేయవలయు. పశుమైథునము చేయువానికి మూత్రకృచ్ఛ్రము జనించు. కావున నాత్మశుద్ధ్యర్థము 3 తిలపాత్రలదానము జేయవలయు.

శ్లో॥ [జ్యోతిశ్శాస్త్రే] జన్మకాలే యదాయుస్య స్మరేభవతి భాస్కరః।
రాహుయుక్తః ప్రకురుతే మూత్రకృచ్ఛ్రాదికాం రుజమ్॥

తా. జన్మకాలమున సప్తమస్థానమునందు శనిరాహువులుగలవానికి మూత్రకృచ్ఛ్రాది రోగములు జనించు.

అశ్మరీ కర్మవిపాకము.

వా॥ పరస్త్రీగామీ హ్యపస్మారీ భవ త్యశ్మరీవా॥

తా. పరస్త్రీగమనము సేయువానికి అపస్మారముగాని అశ్మరీమూత్రకృచ్ఛ్రము గాని జనించు.

శమనము.

వా॥ స్వర్ణదానం కార్యం తస్య సర్వరోగే దానస్యోక్తత్వాత్॥

తా. కావున వాన్నివారణార్థమై స్వర్ణదానమును జేయవలయు.

వా॥ [జ్యోతిశ్శాస్త్రే] శూలప్రమేహపీడిత మశ్మర్యుపహతమాన
నంచాపిజనయతిరవిణాదృష్టో జీవగ్రహేచంద్రజఃపురుషమ్।
గురుగ్రహావర్తమానరవిదృష్ట బుధజనితాశ్మరీరోగ ప్రతీకార
పూర్వకంబుధప్రీతయే పూర్వోక్తమేవ జపాదికంకుర్యాత్॥

తా. జననకాలమునందు గురువుతోడ బుధుడుండి సూర్యునిచే జూడంబడుచుండిన శూల ప్రమేహము అశ్మరీరోగముగలుగు. కావున వాని శమనార్థంబై బుధగ్రహప్రీత్యర్థము పూర్వోక్తజపాదుల జేయవలయు.

ప్రమేహ కర్మవిపాకము.

శ్లో॥ చాండాలీగమనా త్సర్వ ప్రమేహవ్యాధిమా న్భవేత్।
క్షుత్పిపాసాతురశ్చైవ జాయతే తస్య నిష్కృతిః।
చాంద్రాయణత్రయం కుర్యా ద్యవమధ్యం తథా పరే।
జుహుయా త్సర్పిషా చైతా జపే న్మంత్రా న్సమాహితః॥

వాక్యమ్॥ ఇద మాపః ప్రవహ తేతి॥

తా. చండాల స్త్రీగమనము జేయువానికి సర్వమేహ రోగములుగాని ఆకలిదప్పి అను రోగములు గాని జనించు. కావున వాని శమనార్థంబై 3 యవమధ్య చాంద్రాయణ ప్రాయశ్చిత్తములజేసి రెండవదినమున "ఇదమాపః ప్రవహత" అను మంత్రజపమును మఱియు నీ మంత్రముతోడనే సహస్రాజ్య హోమముల జేయవలయు.

శూలమేహ కర్మవిపాకము.

శ్లో॥ తిర్యగ్గామీ సశూలేన ప్రమేహేన యుతో భవేత్।
కుర్యా త్సాంతపనాదీని ప్రాయశ్చిత్తం యథావిధి॥

తా. ఆవు యెనుము మొదలగు జంతువులను మైథునము జేసిన వానికి శూలమేహము జనించు. తన్నివారణార్థంబై యథావిధిగ సాంతపనాది ప్రాయశ్చిత్తముల జేయవలయు.

వాతమేహ కర్మవిపాకము.

శ్లో॥ పర్వవ్యవాయీ మనుజః కన్యాగామీ తథైవచ।
వాతప్రమేహయుక్తస్స్యా త్కుర్యా చ్చాంద్రాయణత్రయమ్॥

తా. అమావాస్య పూర్ణిమ మొదలగు పర్వతిథులయందు స్త్రీసంగమముగాని లేక కన్యాసంగమముగాని జేయువానికి వాత మేహము జనించు. తన్నివారణార్థమై 3 చాంద్రాయణ ప్రాయశ్చిత్తముల జేయవలయు.

మధుమేహ కర్మవిపాకము.

శ్లో॥ మధుమేహీ మాతృగామీ సతతం జాయతే నరః।
పితృభార్యాభిగామీచ జలమేహీ నరాధమః।
యో గచ్ఛే ద్భగినీం నిత్య మిక్షుమేహీభవే న్నరః।
ప్రాయశ్చిత్తంక్రమా దత్ర షడ్వర్షా ణ్యథపంచచ।
త్ర్యబ్దమి త్యాచరే త్సమ్య క్తతో రోగా త్ప్రముచ్యతే॥

తా. మాతృగమనము జేసినవానికి మధుమేహమును చవతితల్లిగమనమును జేసినవానికి జలమేహమును సహోదరీగమనము జేసినవానికి యిక్షుమేహమును జనించు.

వాని నివారణార్థమై చెప్పంబడిన ప్రాయశ్చిత్తములను క్రమముగ 6 ది 3 సంవత్సరములు జేయవలయు.

ఉదర కర్మవిపాకము.

శ్లో॥ యో బ్రహ్మవిష్ణురుద్రాణాం మధ్యే చైకం విభావయేత్ ।
సాధయే దుదరవ్యాధి యుక్తో భవతి మానవః॥

తా. ఎవడు బ్రహ్మ విష్ణు రుద్రులలో నొకనిఁజేని యధికముగ భావించి సాధించెడినో అట్టివానికి వుదర రోగముగలుగు.

శ మ న ము.

శ్లో॥ కుర్యాత్కృచ్ఛ్రం చాతికృచ్ఛ్రం చాంద్రాయణ మథాపరం।
సహస్రకలశస్నాన మీశ్వరస్యతు కారయేత్॥

తా. ఉదరరోగ నివారణార్థంబై కృచ్ఛ్రి అతికృచ్ఛ్రి చాంద్రాయణాది ప్రాయశ్చిత్తములను రుద్రునికి 1000 కలశములతో నభిషేకమును జేయవలయు.

జలోదర కర్మవిపాకము.

శ్లో॥ రాజ్ఞా వాతు నియుక్తేన నియుక్తో ధర్మనిశ్చయే ।
పురోహితః ప్రాడ్వివాక స్సచివో వాన్యథా చరేత్ ।
జలోదరత్వం ప్రాప్నోతి తస్య వక్ష్యామి నిష్కృతిమ్॥

తా. ధర్మనిర్ణయమునకై నియమింపబడిన రాజుగాని లేక రాజుచే నియమింపబడిన పురోహితుడుగాని న్యాయాధిపతిగాని మంత్రిగాని న్యాయవిరుద్ధముగ జరిగించిన జలోదరము గలుగు. దానికి శాంతిని వచించెద.

శ మ న ము.

శ్లో॥ పయసా వర్తయే న్మాస త్రితయం వ్రత ముత్తమమ్ ।
సహస్రకలశస్నానం మహాదేవస్య చైవహి ।
భోజయేచ్చ శతం విప్రా న్ముచ్యతే కిల్బిషా త్తతః॥

తా. జలోదర శమనార్థంబై 3 మాసములు పయోవ్రతమును మహాదేవునకు సహస్ర కలశ స్నానమును జేయించి 100 బ్రాహ్మణులకు భోజనంబిడవలయు.

ఉదర కర్మవిపాకము.

శ్లో॥ గర్భపాతనజా రోగా యకృత్ప్లీహజలోదరాః ।
తేషాం ప్రశమనార్థాయ ప్రాయశ్చిత్త మిదం స్మృతమ్॥

తా. గర్భపాతము గలుగజేయుటచే యకృత్ప్లీహ జలోదరములు జనించు. వానిశమనార్థమై ప్రాయశ్చిత్తమును వచించెద.

శ మ న ము.

శ్లో॥ ఏతేషు దద్యా ద్విప్రాయ జలధేనుం విధానతః ।
సువర్ణరౌప్యతామ్రాణాం పలత్రయ సమన్వితామ్॥

తా. పైజెప్పబడిన రోగశమనార్థంబై బ్రాహ్మణులకు విధ్యుక్తముగ 3 పలముల యెత్తు బంగారు నేని వెండినేని తామ్రము నేని జలధేనువుతోడ దానము సేయవలయు.

ప్లీహోదర కర్మవిపాకము.

శ్లో॥ భృతకాధ్యాపకో యస్తు కన్యాదూషణతత్పరః ।
ప్లీహవాన్ సంభవే ద్విప్రో జపే చ్ఛ్రీసూక్త మేవహి॥

తా. వేతనముదీసికొని యధ్యయనము జెప్పెడువాడును కన్యాదూషణము జేసెడివాడును ప్లీహరోగపీడితుండగు తచ్ఛమనార్థంబై శ్రీసూక్తజపమును జేయవలయు.

శ మ న ము.

శ్లో॥ అయుతత్రయసంఖ్యాకం ప్లీహోదరవిముక్తయే ।
ప్రత్యృచంచ భవే ద్ధోమ శ్చరుణా సర్పిషా పృథక్॥

తా. ప్లీహోదరముగలవాడు 30000 మార్లు శ్రీసూక్తమును జపింపవలయు. మఱియు ప్రతిఋక్కుచేత అన్నాజ్యముల ప్రత్యేక ప్రత్యేకముగ హోమము జేయవలయు.

శోఫ కర్మవిపాకము.

శ్లో॥ అద్రా మార్గే నదీతీరే ఛాయాయాం పులినే నరః ।
మూత్రం పురీషం వల్మీకే యస్త్వముంచే జ్జలేపివా ।

శ్వయథువ్యాధి మాప్నోతీ త్యేవ మాహ సదాశివః ।
ఇంద్రంవఇతి మంత్రంహి జపే దష్టోత్తరాయుతమ్ ।
ఆపోహిష్ఠేతి హోమస్స్యా చ్చరుణా సర్పిషాయుతమ్॥

తా. పర్వతము మార్గము నదీతీరము నీడ యిసుకగిన్నె పుట్ట జలము అనువాని యందు మూత్రమునుగాని మలమునుగాని విసర్జనము సేయువానికి శోఫరోగము గలుగు నని మహాదేవుడు వచించె. తద్దోష శమనార్థంబై "ఇంద్రంవఇతి" అను మంత్రముతో 10008 అష్టోత్తరజపమును "ఆపోహిష్ఠేతి" అను మంత్రముతో అన్నాజ్యహోమము లను జేయవలయు

శోఫహార ప్రతిమాదానము.

శ్లో॥ శోఫః పంచకర స్త్రీక్ష్ణో దశాస్య శ్శరచాపధృత్ ।
దధానం ఛురికాం ఘంటాం కులిశంచ కృశ స్తథా॥

తా. శోఫరోగమున 5 చేతులు 10 ముఖములు క్రూరత్వము బాణము ధనుస్సు కత్తి గంట వజ్రము అనువానిని ధరించుకొని శరీరము కృశించి యుండునటుల రోగ ప్రతిమంజేసి దానము జేయవలయు.

గళగండ కర్మవిపాకము.

శ్లో॥ గళగండీ గణ్ద్రవ్య హర్తా భవతిమానవః । దానేనతత్ప్రతీ
కారం వక్ష్యామి శృణుభాస్కర। మాణిక్యం పద్మరాగంచ
వజ్రమౌక్తికమేవచ । వైడూర్యం పుష్యరాగంచ నీలం మర
కతం తథా। ఏభి ర్మాలాంప్రకుర్వీత సూత్రస్యపరాజితమ్ ।
అలాభే మౌక్తికా దన్య తమై ర్మాలాం ప్రకల్పయేత్ । స
ర్వత్ర రాజతంసూత్ర మితివేదే ప్రకల్పితమ్ । తామ్రపాత్రే
వినిక్షిప్య తిలానా ముపరిన్యసేత్ । తిలానాంచ పరీ
మాణం ద్రోణపంచక మిష్యతే॥

వాక్యమ్॥ తత ఊర్ధ్వంనవగ్రహాది మహాశాంతిం కుర్యాత్ । రత్న
మాలాంపూజయిత్వా వేదశాస్త్రవిదే బ్రాహ్మణాయదద్యాత్॥

తా. సముదాయ ద్రవ్యము నపహరించు వానికి గళగండరోగము గలుగు. తన్ని వారణార్థంబై మాణిక్యము పద్మరాగము వజ్రము ముత్తియములు వైడూర్యము

పుష్యరాగము యింద్రనీలమణి పచ్చలు అను వానిని గాని వానిలో దొరకెడివానిని గాని వెండితీగలో జేర్చి మాలికజేసి తామ్రపాత్రయం దైదు ద్రోణములయెత్తు నువ్వులుబోసి దానిపైని యామాలిక నునిచి నవగ్రహాది మహాశాంతింజేసి పూజించి వేదశాస్త్రసంప న్నుండగు బ్రాహ్మణునికి దానము జేయవలయు.

గండమాల కర్మవిపాకము.

శ్లో॥ అధ్యాపయతిశిష్యాంస్తు యః ప్రతార్యగురు స్తథా । శిష్యో
గురుంవంచయిత్వా యోధితేశ్శృణుతస్యచ । జాయతే గండ
మాలాఖ్యోరోగ స్తదుపశాంతయే । అభక్ష్యపానపాయీవా
గండమాలీభ వేన్నరః । కృచ్ఛ్రత్రయంప్రకుర్వీత చాంద్రా
యణ మథాపరమ్ । అష్టోత్తర సహస్రంతు జపేత్పురుష
సూక్తకమ్ । సౌరమంత్ర జప స్తద్వ చ్ఛక్త్యా బ్రాహ్మణ
భోజనమ్ । ఇతికృత్వా నరస్సమ్య గ్గళగండా ద్విముచ్యతే॥

తా. గురువు శిష్యుని వంచించి యధ్యయనము జెప్పుటవలనగాని లేక శిష్యుడు గురువును వంచించి యధ్యయనము సేయుటవలనగాని లేక అభక్ష్య భక్షణముల వలన గాని మద్యాదిపానములవలనగాని గండమాలజనించు. తన్నివారణార్థంబై 3 కృచ్ఛ్రములు లేక చాంద్రాయణము అష్టోత్తరసహస్ర పురుషసూక్తజపములేక అష్టోత్తరసహస్ర సౌరమంత్రజపము బ్రాహ్మణసంతర్పణ మొదలగు నుపకారముల శక్త్యనుగుణ్యముగ జేయవలయు.

శ్లీపద కర్మవిపాకము.

శ్లో॥ స్వగోత్రాయాభిగమనా చ్ఛ్లీపదీ జాయతే నరః ।
యోన్యా మసృక్చ స్రవతి తత్రచాంద్రాయణం చరేత్ ।
మాసం పయోవ్రతంచైవ తస్మాద్రోగా త్ప్రముచ్యతే॥

తా. స్వగోత్రస్త్రీతో సంగమము జేయువానికి శ్లీపదరోగము జనించు. మఱియు స్త్రీస్వగోత్ర పురుషునితో సంగమముజేసిన యోనివలన రక్తస్రావముగలుగు. వాని శమనార్థంబై చాంద్రాయణ ప్రాయశ్చిత్తమును 1 మాసమువరకు పయోవ్రత మును జేయవలయు.

శ్లీపదరోగ ప్రతిమాదానము.

శ్లో॥ శ్లీపదస్త్రీపదః కుంతః పర్శ్వక్షురధనుర్ధరః॥

తా. పాదములు కుంతత్వము యేనుగుకాలుగలదై దిగుబడునటుల నుండునట్టి శ్లీపదరూప ప్రతిమను జేయించి దానము జేయవలయు.

మస్తకవ్రణ కర్మవిపాకము.

శ్లో॥ జాత్యుత్తమస్త్రీగమనా జ్జాయతే మస్తకవ్రణీ।
తత్పాతకవిశుద్ధ్యర్థం ప్రాజాపత్యవ్రతం చరేత్॥

తా. ఉత్తమజాతిగల స్త్రీతో సంగమము జేయువానికి శిరమున వ్రణముగలుగు. తద్దోషనివారణార్థంబై ప్రాజాపత్య వ్రతమును జేయవలయు.

భగందర కర్మవిపాకము.

శ్లో॥ స్వగోత్ర స్త్రీప్రసంగేన జాయతేచ భగందరీ। తేనాపి నిష్కృతిః కార్యా మేషీదానేనయత్నతః। దేవానాం యో ముఖంహవ్య వాహన స్సర్వపూజతః॥ తస్మాత్త్వం వాహనం పూజ్యం దేవై స్సేంద్రైర్మహర్షిభిః। భగందరః పూర్వకర్మ విపాకోత్థంతుయన్మమ। తత్సర్వం నాశయక్షిప్రం సౌఖ్యం చాపి ప్రవర్ధయ॥

తా. స్వగోత్రస్త్రీతో సంగమము జేయువానికి భగందరము గలుగు. తన్నివారణార్థంబై (బంగారుగిట్టలు వెండికొమ్ములు మొదలగువానితో నలంకరింపబడిన) మేకను "దేవానాం యోముఖం హవ్య" అనుమంత్రముతో స్తుతించి దానము జేయవలయు.

ఉపదంశ కర్మవిపాకము.

శ్లో॥ మాతృగామీ భవేద్యస్తు తస్యలింగం వినశ్యతి।
చాండాలీ గమనేచైవ హీనకుష్ఠః ప్రజాయతే।
తస్యప్రతి క్రియాంకర్తుం కుంభముత్తరతో న్యసేత్॥

వా॥ తత్రోపరికుబేరప్రతిమాం సౌవర్ణీం కృష్ణవస్త్రావృతాంమా ల్యభూషితా మావాహనాది షోడశోపచారైః ప్రత్యహం

పూజయేత్। అథర్వవేదపారాయణంకుర్యాత్। సమాప్తేపా రాయణే ప్రతిమాం బ్రాహ్మణాయ దద్యాత్। దానమంత్రతః॥

శ్లో॥ నిధీనా మధిపోదేవ శ్శంకరస్య ప్రియస్సఖా।
సౌమ్యాశాధిపతి శ్శ్రీమా న్మమపాపం వ్యపోహతు।
ఇమంమంత్రం సముచ్చార్యా ప్యాచార్యాయ యథావిధిః।
దద్యాదేవం హీనకుష్ఠీ లింగనాశీచ శుద్ధ్యతి॥

తా. మాతృగమనము సేయువానికి లింగనాశనముగలుగు. మఱియు చండాల స్త్రీగమనము సేయువానికి శ్వేతకుష్ఠువుగలుగు. తద్దోషనివారణార్థంబై అగ్నికి నుత్తర దిశయందు కలశమునుస్థాపించి దానిపై బంగారుతో కుబేర ప్రతిమంజేసి యునిచి నల్లని వస్త్రముగట్టి పుష్పమాలికలచే నలంకరించి ప్రతిదిన మావాహనాది షోడశోపచారము లచే బూజించి దానకెదురుగ అథర్వణవేదపారాయణమునుజేసి సమాప్తియైన పిదప యాప్రతిమను "నిధినా మాధిపో దేవేత్యాది" మంత్రముతో యథావిధిగ నాచార్యునికి దానముజేసిన హీనకుష్ఠము లింగనాశన రోగము నివర్తించు.

కుష్ఠరోగ కర్మవిపాకము.

శ్లో॥ పరుషం భాషతేవ్యర్థం సః త్వగ్దోష యుతోభవేత్।
చాంద్రాయణ త్రయం కుర్యా త్పశ్చాద్దద్యా దౌషధానిచ।
వైద్యోక్తాని విప్రాయ శక్త్యా బ్రాహ్మణభోజనమ్॥

తా. కఠోరముగ వ్యర్థముగ మాటలాడువానికి కుష్ఠురోగముగలుగు. తన్నివారణార్థంబై 3 చాంద్రాయణ కృచ్ఛ్రములజేసి వైద్యశాస్త్రమునందు జెప్పంబడియుండు నౌషధములను శక్త్యనుగుణ్యముగ బ్రాహ్మణుని కివ్వవలయు. మఱియుశక్త్యనుగుణ్యముగ బ్రాహ్మణ సంతర్పణమును జేయవలయు.

దుశ్చర్మత్వ హరము.

శ్లో॥ గురుతల్పగ దోషాచ్చ గవిమైథునదోషతః।
దుశ్చర్మాస్యా దసౌకుర్యా ద్గురుతల్పాతి దేశతః।
చాంద్రాయణ త్రయంకుర్యా త్తతోదోషా త్ప్రముచ్యతే॥

తా. గురుభార్యతోగాని లేక గోవుతోగాని సంగమము జేయువానికి కుష్ఠువు గలుగు. తన్నివారణార్థంబై 3 చాంద్రాయణముల జేయవలయు.

ముఖరోగ కర్మవిపాకము.

శ్లో॥ కూటసాక్షీ భవేద్వక్త్రరోగీ శోణితపిత్తవాన్ ।
కృచ్ఛ్రాతికృచ్ఛ్రౌ కుర్వీత చాంద్రాయణ మథాపరమ్ ।
కుర్యాత్కూశ్మాండ సహోమంచ గాయత్రీ మయుతంజపేత్ ।
దద్యాద్ధిరణ్యంవ్రీహీంశ్చ ముఖరోగస్య శాంతయే॥

తా. తప్పుసాక్ష్యము జెప్పెడువానికి ముఖరోగము రక్తపిత్తరోగము గలుగు. తన్నివారణార్థంబై కృచ్ఛ్ర అతికృచ్ఛ్ర చాంద్రాయణ ప్రాయశ్చిత్తముల జేసికొని కూశ్మాండహోమమును పదివేలమారులు గాయత్రీ జపము జేసి సువర్ణమును ధాన్యమును దానము జేయవలయు.

కర్ణరోగ కర్మవిపాకము.

శ్లో॥ మాతాపితృ గురూణాంచ దేవబ్రాహ్మణయో స్తథా ।
శృణోతి నిందాంబుద్ధ్యాయః కర్ణాభ్యాం తస్యశోణితమ్ ।
పూయంచైవస్రవత్యస్య శాంతిః కృచ్ఛ్రచతుష్టయాత్ ।
హిరణ్య రక్తవస్త్రాణాం దానా ద్బ్రాహ్మణ భోజనాత్ ।
జపాద్ధోమాచ్ఛుభవతి సౌరమంత్రేణ శక్తితః॥

తా. తల్లి తండ్రి గురువు దేవతలు బ్రాహ్మణులు మొదలగువారి నిందను బుద్ధిపూర్వకముగ వినుచుండినవానికి చెవియందు రక్తము చీము స్రవించు తన్నివారణార్థంబై 4 ప్రాజాపత్య కృచ్ఛ్ర ప్రాయశ్చిత్తములంజేసి బంగారును యెఱ్ఱనివస్త్రమును దానము జేయుటయేగాక బ్రాహ్మణసంతర్పణను శక్త్యనుగుణ్యముగ సౌరమంత్ర జపహోమములను జేయవలయు.

ఇతి శ్రీనీలకంఠచరణారవింద తీర్థప్రసాద పారావారభోగవిహారపారీణ నిడి
మామిడి భగిసత్సంప్రదాయ కారాధ్య రామదేశికశిష్యోత్తమ నమశ్శివాయ
సత్పుత్ర పవిత్ర కవితాచాతురీధురీణ వైద్యజనశిరోభూషణ నీలకంఠ
కొట్టూరు బసవరాజ నామధేయప్రణీత శ్రీ బసవరాజీయే ఆంధ్రతాత్పర్య
సహితే క్షుద్రరోగనిదాన లక్షణ తత్సాధ్యాసాధ్య
తచ్చికిత్సానుపానయుక్తం ద్వావింశప్రకరణమ్.

శ్రీరస్తు.

బసవరాజీయము.

ఆంధ్రతాత్పర్యము.

పంచవింశ ప్రకరణము.

శ్లో॥ విశ్వనాథం జగన్నాథం లోకనాథం జగద్గురుమ్ ।
సర్వజ్ఞం పార్వతీనాథం లింగమూర్తి మహంభజే॥

తా. సకలప్రపంచమునకు ప్రభువు జంగమ ప్రపంచమునకు ప్రభువు స్థావర ప్రపంచమునకు ప్రభువు జగద్గురువు సర్వజ్ఞుడు లింగమూర్తి స్వరూపుడునగు పార్వతీపతిని నేను భజించెద.

శ్లో॥ శ్రీనీలకంఠ వంశాబ్ధి చంద్రమా బసవాహ్వయః ।
వక్ష్యామి వృషరాజీయ మహం వైద్యశిఖామణిమ్॥

తా. నీలకంఠవంశ మనెడి క్షీరసముద్రమునకు చంద్రుడైన బసవరాజని పేర్కొనంబడిన నేను వైద్యగ్రంథములలో కడుశ్రేష్ఠంబైన బసవరాజీయ మను నీ గ్రంథముయొక్క పంచవింశప్రకరణమును వచింపుచున్నాడను.

పారదోత్పత్తి.

శ్లో॥ [ఆయుర్వేదే] స్కందాత్తారక హింసార్థం కైలాసే ప్రార్థిత
స్సురైః । కరుణాత్మామహాదేవః పార్వతీవల్లభశ్శివః । రతౌ
శంభోశ్చ్యుతం రేతో గృహీతంవహ్నినాముఖే । క్షిప్తం తేన
చతుర్దిక్షు కుమార్యాం తత్పృథక్పృథక్ । సౌమ్యాది
దిక్త్రయస్యాంత ర్గౌరీశాపా న్నకార్యకృత్ । పశ్చిమా
యాంతు యత్క్షిప్తం దిశిత త్సర్వకార్యకృత్ । ఏషోత్పత్తి
స్సమాఖ్యాతా పారదస్య మనీషిభిః॥

తా. తారకాసుర వధార్థమై కుమారస్వామిని జనింపజేయవలయునని కరుణాత్ముండును మహాదేవుండును పార్వతీ వల్లభుండును నగు నీశ్వరుని దేవేంద్రుడు మొదల

లగు సమస్తదేవతలు ప్రార్థింప నతండు కుమారస్వామి జనన నిమిత్తార్థమై పార్వతితో సంభోగముచేయ వీర్యము పతనంబయ్యె. దానినగ్ని గ్రహించి భరింపనేరక భూమియం దు విడచిన నది నలుదిక్కులయందు వ్యాపించె. అందుత్తర ప్రాగ్దక్షిణ దిశల యందు పడినరసము గౌరీశాపముచే నిష్ఫలంబగుటంజేసి నదియేకార్యమునందు నుప యోగింపకుండు. పశ్చిమదిశయందు పడినరసము సమస్తకార్యముల యందుపయోగించు. ఇట్లంగున రసోత్పత్తిక్రమము నాయుర్వేదవేత్తలచే జెప్పంబడియె.

రసభేద తల్లక్షణములు.

శ్లో॥ రసావిప్రస్సితో రక్తః క్షత్రియః పీతరుగ్వైశః । శూద్రః కృష్ణ
ఇతిప్రోక్తో వర్ణభేదా చ్చతుర్విధః । బ్రాహ్మణః కల్ప్యతే
కల్పే గుటికాయాంచ బాహుజః । ధాతువాదే తథావైశ్య
శ్శూద్ర శ్చేరకర్మణి । అంతస్సునీలో బహి రుజ్వలాంగో
మధ్యాహ్న సూర్యప్రతిమప్రకాశః । శస్తోథధూమ్రః పరి
పాండురశ్చ చిత్రస్తుయోజ్యో రసకర్మసిద్ధ్యై॥

తా. పాదరసము వర్ణభేదములచే 4 విధంబులు అందు తెల్లగనుండునది బ్రాహ్మణజాతియనియు యెఱ్ఱగనుండునది క్షత్రియజాతియనియు పచ్చగనుండునది వైశ్యజాతియనియు నల్లగనుండునది శూద్రజాతియనియు జెప్పంబడు. వానిలో బ్రాహ్మణజాతి కల్పవిషయమునందును క్షత్రియజాతి గుటికలయందును వైశ్యజాతి ధాతువాదమునందును శూద్రజాతి యితరకర్మలయందు నుపయోగించు. మఱియు లోన నీలవర్ణము వెలపట చాకచక్యముగలదై మధ్యాహ్న సూర్యునితో సమానమైన కాంతిగలదై ధూమ్రవర్ణము తెలుపువర్ణము చిత్రవర్ణము గలదై ప్రశస్తముగనుండు రసమును సర్వౌషధములయందు నుపయోగింపందగు.

రస మాహాత్మ్యము.

శ్లో॥ అథాన్య త్సంప్రవక్ష్యామి సంక్షిప్తం సూక్తముత్తమమ్ ।
ఆయుర్వేదోపదేశేస్మిన్ రసశుద్ధిర్నిగద్యతే । శుష్కేంధన
మహారాశిం యద్వద్దహతి పావకః । తద్వద్ధాతుగతా న్సూత

న్సూతదోషాంస్త్రయోదశ । దర్శనా ద్రసరాజస్య బ్రహ్మ
హత్యా వ్యపోహతి । స్పర్శనా న్నాశయేద్దేవి గోహత్యాం
నాత్రసంశయః । కింపున ర్భక్షణాద్దేవి ప్రాప్యతే పరమం
పదమ్ । దోషహీనో రసో బ్రహ్మ మూర్ఛితస్తు జనార్దనః ।
మారితో రుద్రరూపస్స్యా ద్బద్ధస్సాక్షాన్మహేశ్వరః । వేధకో
దేహలోహాభ్యాం సూతస్సాక్షా త్సదాశివః॥

తా. ఇక నాయుర్వేదమున జెప్పంబడిన ప్రకారము రసశుద్ధిని వచించెద "యెండినకట్టెల సమూహము నగ్నిహోత్రుడు దహింపంజేయు భంగి" ధాతుగత దోషముల పాదరసము దహింపంజేయు ఐనను రసమునందు 18 దోషంబులుగలవు మఱియు రసమును దర్శించుటవలన బ్రహ్మహత్యాజనితదోషము నివర్తించు. దాని స్పర్శనమువలన గోహత్యాజనిత దోషము నిస్సంశయముగ నివర్తించు. దాని సేవనవలన స్వర్గాదిపరమపదములుగలుగు. దోషరహితమైన రసము బ్రహ్మస్వరూపము మూర్ఛ జెందింపబడిన రసము విష్ణుస్వరూపము భస్మముజేయబడిన రసము రుద్రస్వరూపము బంధింపబడిన రసము మహేశ్వర స్వరూపము దేహలోహములచే వేధింపబడిన రసము సదాశివస్వరూపము.

రసనామభేద లక్షణ తత్ప్రయోజనము.

శ్లో॥ పారదో రసధాతుశ్చ రసలోహో మహారసః । చతుర్విధో
రసో జ్ఞేయో రసేంద్ర ఇతిభేదతః । ఆకృష్ణ శ్చపలో రూక్షో
రసేంద్రః పరికీర్తితః । పారదశ్శుకవర్ణస్స్యా త్కించిత్కాల
ఇహోద్ధృతః । ఆపీతకాంతి రూక్షశ్చ సూతకః పరికీర్తితః ।
మయూర పింఛికాకారో రసకశ్చ విదుర్బుధాః । రసేంద్రో
రసః ర్మార్థః పారదో రోగనాశనః । సూతకస్సర్వకార్యార్థో
రసో యోజ్యో రసాయనే॥

తా. పారదము రసధాతువు రసలోహము మహారసము అనునవి పాదరస నామంబులు. ఆ రసము రసేంద్రము పారదము సూతకము రసకము అని 4 విధంబులు. అందొకింత నల్లగ చంచలముగ రూక్షముగనుండునది రసేంద్రమనియు చిలుకవన్నె గలదై యొకింత నలుపువర్ణముగనుండునది పారదమనియు నొకింత పచ్చనై రూక్షముగ

ముండునది సూతకమనియు తెలుపింపఁబడు మూడు గలదిగ నుండువది రసకమనియు చెప్పం బడు. రసేంద్రమనుదానిని రసకర్మలయందును పారదమనుదానిని రోగహరక్రియలయం దును సూతకమనుదానిని సర్వక్రియలయందును రసకమనుదానిని రసాయనము నందును గ్రహింపందగు.

రసదోషాష్టకము.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] ఉండినంచాపికౌటిల్య మనవర్తంచ సంకరమ్।
మండత్వ పంగుకారిత్వ సమలత్వాగురుత్వతః।
సవిషత్వంచ సూతస్య చాష్టదోషాః ప్రకీర్తితా॥

తా. ఉండినదోషము కౌటిల్యదోషము అనవర్తదోషము సంకరదోషము మండత్వదోషము పంగుదోషము బరువుగనుండుటవలన మలదోషము సవిషత్వదోషము అని 7 దోషములు రసమునందుండు. (ఈ దోషములుగల రసమును శుద్ధిజేయక ఔషధ ములలో ప్రయోగించినను లేక సేవించినను రోగములు జనించు. అవెవ్వియనిన.—)

దోషాష్టకయుక్త పారదసేవ జనితరోగములు.

శ్లో॥ ఉండినే శూలదోషస్స్యాత్కౌటిల్యేస్యాత్కపాలరుక్।
అనవర్తే భ్రమశ్చైవ సంకరే ధాతుసంకరః।
మండత్వే స్యాదసంతాన పంగుత్వే దాహకుష్ఠకృత్।
మలేజ్వరశ్చ మూర్ఛాచ విషత్వేచ క్షయో భవేత్॥

తా. ఉండిన దోషమువలన శూలయు కౌటిల్యదోషమువలన కపాలరోగంబును అనవర్తదోషమువలన భ్రమయు సంకరదోషమువలన ధాతు సాంకర్యంబును గలుగు. మండత్వదోషమువలన సంతానము గలుగకుండు. పంగుత్వదోషమువలన దాహంబేని కుష్ఠురోగంబేని గలుగు. మలదోషమువలన జ్వరము మూర్ఛ గలుగు విషదోషమువలన శరీరము క్షయించు.

రసదోషాష్టకము.

శ్లో॥ [ఆయుర్వేదే] నాగోవంగోమలోవహ్ని శ్చాంచల్యంచ విషం
గిరిః। అసహ్యాగ్ని ర్మహాదోషా నిషిద్ధాః పారదేస్థితా॥

తా. రసమునందు నాగ వంగ మల వహ్ని చాంచల్య విష గిరి అసహ్యాగ్ని అని 8 విధములైన దోషంబు లుండు.

రసదోషాష్టక జనితరోగములు.

శ్లో॥ జాడ్యం గండస్తమో నాగాత్కుష్ఠం వంగా ద్రజోమలాత్।
దాహో వహ్నే ర్బీజనాశ శ్చాంచల్యా న్మరణం విషాత్।
గిరే స్స్ఫోటాగ్ని నసహాతా దోషా న్మోహాభిజాయతే।
విషం వహ్ని ర్మలశ్చేతి దోషా ముఖ్యత మాస్త్రయః।
ఇమే మరణసంతాప మూర్ఛానాం హేతవః క్రమాత్।
యౌగికౌ నాగవంగా ద్యౌతౌ జాడ్యాధ్మానకుష్ఠదౌ॥

తా. రసమునందలి నాగదోషమువలన జాడ్యము గండమాల తామసము గలుగు. వంగదోషమువలన కుష్ఠువును. మలదోషమువలన రజస్సును, అగ్నిదోషమువలన దాహ మును, చాంచల్యదోషమువలన శుక్రనాశనమును, విషదోషమువలన మరణంబును, గిరి దోషమువలన శరీరమున పొక్కులును, అసహ్యాగ్నిదోషమువలన మోహమును గలుగు. ఈ 8 విధములైన దోషములలో విష వహ్ని మలము లను 3 దోషములు ముఖ్యంబులు. అట్లగుటచే నవి మరణము సంతాపము మూర్ఛ అనువానిని క్రమముగ గలుగంజేయు. మఱియు నాగ వంగ దోషములు యౌగార్థము గలవియగుటంజేసి జాడ్యాధ్మాన కుష్ఠు వుల గలుగంజేయు.

రససప్తకంచుక దోషములు.

శ్లో॥ నాగోవంగో మలాగ్ని విషగిరి చపలా స్సప్త సూతస్య దో
షాః। నాగా ద్గండాలిరోగం జనయతి బహుశః కుష్ఠవంగేచ
వంగాత్। జ్ఞాత్వాఽజ్ఞానం మలాస్స్యా న్మరణ మపి విషా ద్దాహ
మోహశాచ వహ్నేః। జాడ్యం శైలాశ్చ వీర్యచ్యుతి రపిచ చప
లా త్పారద ద్ధశ్యు తేన॥

తా. రసమునందు నాగ వంగ మల అగ్ని విష గిరి చపలము లన సప్తకంచుక దోషములు గలవు. అందు నాగదోషమువలన గండమాలయు వంగదోషమువలన కుష్ఠు వును మలదోషమువలన అజ్ఞానమును విషదోషమువలన మరణంబును అగ్నిదోషమువలన దాహమోహములును గిరిదోషమువలన జాడ్యమును చపలదోషమువలన వీర్యనాశన మును గలుగు. కావున రసమునందలి సప్తకంచుకదోషములు నివర్తించుటకై దానిని శుద్ధిజేయవలయు.

రసస ప్తకంచుకదోష తజ్జనితరోగములు.

శ్లో॥ నాగంవంగ మలంవహ్ని శ్చాంచల్యంచ గిరిర్విషమ్। పారదే
కంచుకా స్సప్త సంతినై సర్గికాయత॥ఏతేతు సప్తదోషాశ్చ
కుర్వంతి ప్రాణసంకటమ్ । నాగేన జాయతే గండం కుష్ఠం
వంగేన జాయతే। విషదోషా ద్భవే న్మృత్యు ర్గిరికే జాడ్య
తామపి । కంచుకే హన్యతే వీర్యం తస్మా ద్దోష వివర్జిత॥

తా. పాదరసమున నాగ వంగ మల అగ్ని చాంచల్య గిరి విషధము లన 7 సప్త కంచికదోషంబులు స్వాభావికముగ గలిగియుండు. కావున నట్టి సప్తవిధదోషంబులు గల రసమువలన ప్రాణసంకటము గలుగు. మఱియు నాగదోషమువలన గండమాలయు వంగదోషమువలన కుష్టువును విషదోషమువలన మరణంబును గిరిదోషమువలన జాడ్యం బును కంచుకదోషమువలన వీర్యనష్టంబును గలుగు. కావున నట్టిదోషములుగల యశుద్ధ మైన రసమును వర్జింపవలయు

రసశుద్ధాశుద్ధ గుణములు.

శ్లో॥ దోషహీనో యదాసూత స్తదా మృత్యు జరాపహః ।
సాక్షా దమృతమేవ్యేష దోషయుక్తో రసో విషమ్॥

తా. శుద్ధిచే దోషరహితంబైన రసము మృత్యువును ముదిమిని హరింపంజేయు చుయేగాక ప్రత్యక్షముగ నమృతతుల్యంబై యుండు దోషయుక్తరసము విషముతో సమానంబైయుండు.

శ్లో॥ తస్మా ద్దోష నివృత్త్యర్థం రసశుద్ధి ర్విధీయ తే॥

తా. కావున దోషము నివర్తించుటకై రసమునకు శుద్ధి విధింపబడుచున్నయది.

రసశుద్ధి క్రమము.

శ్లో॥ రసో గ్రాహ్య స్సు నక్షత్రే పలానాం శత సమ్మితమ్॥
పంచాశ త్పంచవింశద్వా దశపంచైక మేవవా ।
పలా దూనోనక ర్తవ్యో రససంస్కార ఉత్తమైః॥

తా. రసమును మంచినక్షత్రమున 100 పలములు గాని 50 పలములు గాని 25 పలములుగాని 12 పలములుగాని 5 పలములుగాని 1 పలముగాని గ్రహించి సంస్కారము జేయవలయు. ఐన 1 పలమునకు తక్కువగ జేయరాదు.

రససంస్కార మంత్రము.

శ్లో॥ అఘోర ఇతిమంత్రేణ రససంస్కార పూజనమ్॥

తా. అఘోరమంత్రముచే రసమును బూజించి సంస్కారము జేయువలయు

శ్లో॥ అమంత్రిత పదార్థానాం తేజో నిఘ్నంతి భైరవాః।

తా. అమంత్రితపదార్థమునందలి తేజస్సును భైరవు లపహరింతురు.

రసదోషాష్టక నివర్తకోపాయము.

శ్లో॥ అథాత స్సం ప్రవక్ష్యామి దోషాష్టక నివారకమ్ । ఇష్టకా
రజనీచూర్ణై ష్షోడశాంశై రసస్యచ। మర్దయే త్తప్త ఖల్వేన జం
బీరోత్థై ర్దినైర్దినమ్। కాంజికే క్షాళయేత్సూతం నాగదో
షం విముంచతి । విశాలాంకోలచూర్ణేన వంగదోషో విన
శ్యతి। రాజవృక్షో మలంహంతి చిత్రకో వహ్నిదూషణమ్।
చాంచల్యం కృష్ణదుత్తూర స్త్రిఫలా విషనాశనమ్ । కటు
త్రయం గిరిం హంతి హ్యసహ్యాగ్నిం త్రికంటకః ।

తా. ఇక రసమునందలి అష్టదోష నివర్తకోపాయమును వచించెద.—రసమునకు 16 వ భాగము యిటుకపొడిని పసుపుపొడినిజేర్చి నిమ్మపండ్లరసముతో 1 దినము తప్తఖల్వమున మర్దించి కలితో గడిగిన రసమునందలి నాగదోషము నివర్తించు రసమునకు 16 వ భాగము పాపరవేరు పూడుగవేరు అనువానిచెక్కల చూర్ణమునుజేర్చి నిమ్మపండ్లరసముతోసి యిగిరి పొడియగువరకు మర్దించి కలితోగడిగిన రసమునందలి వంగదోషము నివర్తించు. రేలవేరుచెక్క నిమ్మపండ్లరసము వీనితో రసమును మర్దించి కలితో గడిగిన రసమునందలి మలదోషము నివర్తించు. చిత్రమూలపుచెక్కచూర్ణము నిమ్మపండ్లరసము వీనితో రసమును మర్దించి కలితో గడిగిన అగ్నిదోషము నివర్తించు. నల్లయుమ్మెత్తవేరుచెక్క నిమ్మపండ్లరసము వీనితో రసమును మర్దించి కలితో గడిగిన చాంచల్యదోషము నివర్తించు. త్రిఫలచూర్ణము నిమ్మపండ్లరసము వీనితో రసమును మర్దించి కలితో గడిగిన విషదోషము నివర్తించు. త్రికటుకచూర్ణమును నిమ్మపండ్లరసము వీనితో రసమును మర్దించి కలితో గడిగిన గిరిదోషము నివర్తించు. పల్లేరువేళ్ళచూర్ణము నిమ్మపండ్లరసము వీనితో రసమును మర్దించి కలితో గడిగిన అసహ్యాగ్ని దోషము నివర్తించు.

తప్తఖల్వ లక్షణము.

శ్లో॥ ఖల్వే లోహమయే వాథ పాషాణోత్థే పృథాపివా ।
అజాశకృత్తుషాగ్నిశ్చ భూగర్భే త్రితయంక్షిపేత్ ।
తస్యోపరిస్థితం ఖల్వం తప్తఖల్వమితిస్మృతమ్॥

తా. ఇనుముతోగాని నల్లసనపరాతితోగాని ఖల్వమునుజేయించి యేకాంత గృహమున గుంటత్రవ్వి యందు మేక పెంటికలు వుముక అగ్నివైచి సెగతగులునటుల దానిపై ఖల్వము నునుచుటయు తప్తఖల్వ మనంబడు.

రసగత సర్వదోష నివర్తకోపాయము.

శ్లో॥ ప్రతిదోషం కలాంశేన తత్రచూర్ణం సకన్యకమ్ । సువస్త్ర
గలితం ఖల్వే సూతే క్షిప్త్వా యథాక్రమమ్ । ప్రత్యేకం ప్ర
త్యహం యత్నాత్సప్తరాత్రం విమర్దయేత్ । ఉద్ధృత్యచార
నాళేన మృద్భాండే క్షాళయేత్సుధీః। సర్వదోష వినిర్ముక్త
స్సప్తకంచుకవర్జితః । జాయతే శుద్ధసూత్రోయం యోజయే
ద్వైద్య కర్మణి॥

తా. రససప్తకంచుక దోషనివారణార్థంబై పైజెప్పంబడిన ద్రవ్యములలో ప్రతి దానియొక్క 16 వ పాలు చూర్ణమును కలబందనుగలిపి నొక్కొక్కదినము చొప్పున 7 దినములు నిమ్మపండ్లరసముతో రసమును మర్దించి మంటిపాత్రలోనునిచి కలితోగడిగి ఆరనిచ్చి మంచి వస్త్రములోబోసి ఖల్వములో ప్రత్యేక ప్రత్యేకముగ 7 మార్లు పిడచ వలయు. కలితోగడుగునపుడు రసము నురుగువలెతేలును. కావున నది క్రిందపోకుండా పదిలముగగడుగవలయు.) ఇటులంజేసిన రసమునందలి సర్వదోషములు సప్తకంచుకదోషములు నివర్తించి రసము శుద్ధంబగు. అట్టిదాని నౌషధములలో ప్రయోగింపవలయు.

రసగతదోష తదుపద్రవములు.

శ్లో॥ [గ్రంథాంతరే] మలశిఖ విషనామానో రసస్య నైసర్గికా
స్త్రయోదోషాః। మూర్ఛాంమలేన కురుతే శిఖనాదాహం
విషేణ మృత్యుంచ॥

తా. రసమునందు మల శిఖ విషములని 3 దోషంబులు స్వాభావికముగ గలిగి యుండు. అందు మలదోషమువలన మూర్ఛ శిఖిదోషమువలన దాహము విషదోషము వలన మృత్యువుగలుగు.

రసశుద్ధి.

శ్లో॥ గృహకన్యా హంతిమలం త్రిఫలా శిఖిచిత్రకమ్ ।
విషంహన్యాత్క్షాళనేన మర్దయేత్సప్తవారకమ్॥

తా. కలుబందపలుకు లిగురువరకు 7 మార్లు రసమును మర్దించి నీళ్లగడిగిన మల దోషంబును త్రిఫలచూర్ణముతో 7 మార్లు మర్దించి నీళ్ళగడిగిన శిఖిదోషంబును చిత్రమూలపుచెక్కచూర్ణముతో 7 మార్లు మర్దించి నీళ్ళగడిగిన విషదోషంబును హరించు.

శ్లో॥ ఇష్టకాచూర్ణమాదాయ ఖల్వే మర్ద్యం రసం ద్రవైః ।
విషాగ్నిరాజవృక్షస్య కృష్ణాచూర్ణై రసంద్రవైః ।
కుమార్యాస్త్రిఫలానాంచ కతకస్యచ గోక్షురైః ।
యదిసంశోధితంసూతం సర్వకర్మసు యోజయేత్ ॥

తా. తొలుతరసమును ఖల్వములోనునిచి యిటికపొడితో మర్దించి కడుగ వలయు. ఇటులనే అతివస చిత్రమూలము రేల పిప్పలి అనువానిచూర్ణములలో కలబందరసమును గలిపి మర్దించి నీళ్ళగడుగవలయు. మఱియు త్రిఫలములు యిండుపగింజలు పల్లేరువేళ్లు అనువానిని ప్రత్యేక ప్రత్యేకముగ చూర్ణముజేసి ప్రత్యేక ప్రత్యేకముగ నిమ్మపండ్లరసము కలుబందరసముగలిపి మర్దించి నీళ్ళగడిగిన రసము శుద్ధియగు. అట్టిదానిని సర్వయోగముల యందు బ్రయోగింపఁజను.

శ్లో॥ రాజీరసోనమాషాణాం రసంక్షిప్త్వావిబంధయేత్ ।వస్త్రేణ
డోలికాయంత్రే స్వేదయేత్కాంజికైస్త్ర్యహమ్ । దినైకం
మర్దయేత్సూతం కుమారీసంభవైర్ద్రవైః । తథాచిత్రకజైః
క్వాథైర్మర్దయేదేకవాసరమ్। కాకమాచీరసైస్తద్వద్దినమేకం
చమర్దయేత్ । త్రిఫలాయాస్తతః క్వాథైఃరసోమర్ద్యఃప్రయత్న
తః। తతస్తేభ్యఃపృథక్కుర్యాత్సూతంప్రక్షాళ్య కాంజికైః।తతః
క్షిప్త్వారసంఖల్వే రసాదర్ధంచసైంధవమ్ । మర్దయేన్నింబుక
రసైర్దినమేకమనారతమ్ । తతోలాజీరసోనశ్చ ముఖ్యశ్చనవ
సాగరః । ఏతైరససమైస్తద్వత్సూతోమర్ద్యస్తుషాంబునా ।
తతస్సంశోధ్యచకాంజికంకృత్వా క్షిప్త్వాచహింగునా। ద్విక్షా

టీసంపుటే భూత్వా పూరయేల్లవణేనచ। అథ స్థాలీం తత్రో ముద్రాం దద్యాద్దృఢతరాం బుధః। విశోష్యాగ్నిం విధాయాథో నిషించేదంబునోపరి। తతస్తు కుర్యాత్తీవ్రాగ్నిం తదధః ప్రహరత్రియమ్। ఏవం నిపాతయేదూర్ధ్వం రసో దోషవివర్జితః। అధోర్ధ్వం పిఠరీమధ్యే లగ్నో గ్రాహ్యో రసోత్తమః॥

తా. ఆవాలు వెల్లుల్లి యీ రెంటినినూరి మూసజేసి అందు పాదరసముబోసి దానిపై వస్త్రముగట్టి డోలాయంత్రములో కలితోడ 3 దినములు పాకముజేసి పిదపయా పాదరసమునుదీసి ఖల్వములోబోసి కలుబందరసము చిత్రమూల కషాయము కాచియాకు అనువాని రసములలో ప్రతిదానిచే నొక్కొక దినమును త్రిఫలకషాయముచే 1 దినమును మర్దించి కలితో గడిగి ఖల్వములోబోసి దానికర్ధభాగము సైంధవలవణము గలిపి నిమ్మపండ్లరసముతో 1 దినము మర్దించి పిదప ఆవాలు వెల్లుల్లి నవాసాగరము అనునీ 3 ద్రవ్యముల పాదరసమునకు సమముగ జేర్చివుముక నీరుతో ముద్దయగువఱకు మర్దించి బిళ్ళజేసి యెండించి దానిపై యింగువను నూరి లేపనముజేసి కుండలోనునిచి దానిపై ఉప్పుబోసి మఱియొక కుండను బోర్లగిలమూసి దళముగ చీలమన్ను లేపనముజేసి యెండనెండించి పొయిమీదనునిచి పాకము జేయవలయు. పైకుండకు వేడిమితగిలిన యాపాదరసము కరిగి క్రిందపడును. కావున పైకుండపై నుదకమును బోయుచు గాఢాగ్నితో 3 ఝాములు వండవలయు. అదిచల్లారిన చీలమన్ను నుపాయముచే దీసి పైకుండయందంటుకొనియుండు రసమును దీసికొనవలయు. ఈ రసము దోషరహితంబై శుద్ధంబుగనుండు.

శ్లో॥ కుమార్యాశ్చ నిశాచూర్ణైర్దినం సూతం విమర్దయేత్।
పాచయేత్పాతనాయంత్రే * శుద్ధో భవతి పారదః॥

తా. పాదరసములో కలుబందపలుకులు పసుపుపొడిగలిపి యొకదినము మర్దించి బిళ్ళజేసి దాని నటిక సంపుటములోనునిచి సందులేకుండునటుల దానిమూతిని మూసి వస్త్రమృత్తికల లేపనముజేసి యెండ నెండించుటచే పాతనాయంత్రమని పఱంగడు దానిని పొయిమీదనునిచి దానిపై మఱియొక యటికను బోర్లగిలమూసి దానిపై తగుమాత్రముగ కుదురుగట్టి శీతోదకమును బోయుచుండవలయు. అదియుష్ణమైన దానిందీసి పారబోసి మరల శీతోదకమును బోయవలయు. ఇటులం జేయుచుండిన

* శుద్ధంచ వినియోజయేత్.

రసము పైకుండయందు మంచువలె వ్యాపించు. పిదప ఆపాతనాయంత్రమునకు జేయంబడియుండు చీలమన్ను నుదకముతో దడిపి తీసి పైకుండనంటియుండు రసము నెండించి గీచి తీసికొని బట్టను పిడవవలయు. ఇత్తెరంగుననే 2 లేక 3 మాఱులు పాతనాయంత్రమునందిడి పక్వముజేసి తీసికొనిన రసము శుద్ధంబగు. అట్టివానిని సర్వౌషధములం బ్రయోగింపంజను.

ఇంగిలీకములో రసముదీయు విధము.

శ్లో॥ [గ్రంథాంతరే] * పారిభద్రరసైః పేష్యాం హింగుళం యామమాత్రకమ్। జంబీరాణాం ద్రవైర్వాథ పాచం పాతనయంత్రకే। తం సూతం యోజయేద్యోగే సప్తకంచుకవర్జితమ్॥

తా. 4 పలముల యింగిలీకము 1 ఝాము వేపవేరుచెక్క రసముతో గాని లేక నిమ్మపండ్ల రసముతో గాని మర్దించి పాతనా యంత్రమునందిడి పాకముజేసిన సప్తకంచుక దోషరహితమైన రసముజనించు. అట్టిరసము నౌషధములలో ప్రయోగింపంజను,

రసాజీర్ణమూలకోపద్రవములు.

శ్లో॥ [మాధవకల్పే] క్షారంతీక్ష్ణం భూరిచామ్లం చవర్జ్యం సూతో జీర్ణో జాయతే తేన యస్మాత్। సూతే జీర్ణే నాభిదేశేషు శూలం దాహో మాంద్యం జాడ్యశూలస్య నిద్రా। సత్వత్యాగో జాయతే బుద్ధినాశస్తస్మాజ్జీర్ణే కన్యకాం గవ్యమాజ్యమ్। కందం చామ్లం మృద్వీకాం సేవయేద్వా సూతో జీర్ణస్సర్వదోషోపశాంతిః॥

తా. ఉప్పు తీక్ష్ణకరపదార్థములు పులుసు వీనినధికముగ సేవింపంజనదు. అధికముగ సేవించిన రసము జీర్ణముగాక బొడ్డుక్రింద శూలించుట వొడలుమండుట అగ్నిమాంద్యము జాడ్యము ఆలస్యము నిదుర సత్వక్షయము బుద్ధినాశనము మొదలగు నుపద్రవంబులు గలుగు కావున రసము జీర్ణించుటకు కలుబంద రసముతో నావు నెయ్యిని గలిపిగాని లేక పుల్లని కందములగాని లేక దీపద్రాక్షపండును గాని సేవింపుచుండిన రసాజీర్ణమువలన గలిగిన సర్వదోషములు నివర్తించు.

* నింబపత్ర.

శిరోగత రసదోష నివర్తకోపాయము.

శ్లో॥ [చరకే] కార్పాసదళనిర్యాసై స్తండులీయరసేనవా।
అభ్రికంజీరకైర్యుక్తం లోహచూర్ణంసశర్కరమ్।
రసవేధవినాశార్థం కుర్యాద్భైషజ్య ముత్తమమ్॥

తా. పైడిప్రత్తియాకు రసములోగాని చిత్రివేళ్ళరసములోగాని అభ్రకసిందూరము జీలకఱ్ఱ పంచదార గలిపి సేవించిన రసవేధలు నివర్తించు. మఱియు పైడి ప్రత్తియాకురసములోగాని చిత్రివేళ్ళరసములోగాని లోహభస్మము జీలకఱ్ఱ పంచదార గలిపి 2 మండలములు సేవించిన రసవేధలు నివర్తించు. ఇది యుత్తమమైనది.

రసమెక్కినందుకు చికిత్స.

ఉ॥ [పంచపాది] అరయదూశిసూకురసమందున నేయియుఁబం
చదారయు। న్గూరిచియున్మరీచమును గూరిచి గోళ్ళిలినమీఁద
శైత్యపు। స్నీరును వేఁడిసిల్లుతగనిత్యమును న్జలమాశిపథ్యము।
న్వారక నెయ్యిజావయు నవశ్యము సేవయొనర్ప నెక్కిన। న్పా
రదరోగగర్వములు భంగములైచను ధారుణీస్థలిన్॥
(ఈపద్యములోని యౌషధమును 2 మండలములు సేవింపవలయు.)

చం॥ [పంచపాది] నృపతరుపల్లవంబులును నిర్మలమైనను రూబ
తైలము। న్వపచన మొప్పఁ జేసియును వేమును రెండుతులాల
యొత్తున। త్యపటుగతిన్శరీరమున నద్దియు నెండనునుండి స్నా
నము। న్విపులముగానొనర్చియును వేఁడియుఁ బథ్యము కొఱ్ఱ
గంజిచే। గకటపు సూతరోగముల గర్వములన్నియుమాను
నిద్ధరన్॥
(ఈ పద్యములోని యౌషధమును 2 మండలములు సేవించినను లేక గంధక తైలమును సేవించినను రసవేధలు మానును.)

రసతాపహార లేపనములు.

శ్లో॥ [ఆయుర్వేదే] ధాత్రీకుమారీ సర్పాక్షీకూశ్మాండం భృంగ
రాజకమ్। కాకమాచీ మేఘనాదా రంభాకందం సజీరకమ్।

కార్పాసంచామృతాచైవ జంబుకాబింబతండులమ్। నవనీతే
సమంలేప్యంచందనే రసతాపనుత్॥

తా. ఉసిరికపప్పు కలబంద సర్పాక్షి బూడిదెగుమ్మడికాయ గుంటగలగర నల్లకాచి చిత్రివేరు అరటిగడ్డ జీలకఱ్ఱ పైడిప్రత్తియాకు తిప్పతీగ నేరేడుచెక్క దొండాకు పసిగడుగు వీనిలో సమభాగములుగ రసముదీసి వెన్న మంచిగంధము గలిపి శరీరమున లేపనముజేసిన రసతాపము నివర్తించు.

రసతాపనివర్తకోపాయము.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] జమ్బ్వాశ్వత్థత్రిఫలాం బింబ కుమారీచ స
మం పిబేత్। రసతాపం మహాఘోరం నాశయేచ్చ సుఖీభవేత్॥

తా. నేరేడుచెక్క త్రిఫలములు దొండాకు కలబంద వీనిలో సమభాగములుగ రసముదీసి త్రాగిన కడుభయంకరమైన రసజనిత శరీరతాపము నివర్తించు.

శ్లో॥ [సిద్ధరసార్ణవే] కుమారీరససంయుక్తం జీరకంతండులీయకమ్।
కార్పాసబీజకంచైవ నవనీతేన పేషయేత్।
చందనేన సమంకృత్వా స్యాల్లేపో రసతాపనుత్॥

తా. జీలకఱ్ఱ చిత్రి ప్రత్తిగింజలు వెన్న మంచిగంధము వీనిని సమభాగములుగ గ్రహించి కలబంద రసముతో నూరి శరీరమున లేపనముజేసిన తలకెక్కిన రసతాపములు నివర్తించు.

రస మంత్రము.

[నిత్యనాథీయే] ఓంగోరుకుగోరుకునాథం। అటుగట్టునానాశిచోళసాగసుచాత్పకోటికిర్కిణిదేవిఅకుకోటుకుం। రాం। ధరణి। హరణి। ఘృటకాభరణి। సకలదేవి। సకనపూజాపాదం। పాదరసం కీర్తాయం। గూర్తాం। గూడాతాం। నారాయణతాం అల్గాతాం। తర్తిణితాం। తిర్తాతాం। మహాతిర్తాం। గోరుగోరుకునాథం॥ అనునీమంత్రముచే నభిమంత్రించి యౌషధసేవనను లేపనౌషధముల నభిమంత్రించి లేపనములను జేయించవలయు.

రసతాపములయందు పథ్యము.

శ్లో॥ [సిద్ధవిద్యాభూః] రసజనితవిదాహా శ్శీతతోయావగాహో
మలయజఘనసారై ర్లేపనం మందవాతాః। తరుణదధి చ తక్రం
నారికేళీఫలాంబు। శిశిరమధురసాన్యై ర్వీతమన్నం ప్రశస్తమ్॥

తా. పాదరసమువలన తాపముగలిగిన శీతోదకములో స్నానము జేయుట శ్రీగంధ కర్పూరముల లేపనము జేసికొనుట చల్లనిగాడ్పులు తీయనిపెరుగు చల్ల నారికడపుకాయనీరు శీతకరరసములు మధురకరరసములు చల్లనివంటకము అనుపానిని సేవించుట ప్రశస్తంబు.

రసౌషధ సేవనయందు పథ్యము.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] గోధూమజీర్ణశాల్యన్నం గవ్యం క్షీరఘృతం
దధి। తండులీయక ధాన్యాకం పటోలాలాబుసైంధవమ్।
అభ్రోదకం ముద్గరసం మాంసం జాంగలజం హితమ్। ఉద్గారే
సతిచాత్యర్థం కృష్ణామీనాక్షీ జీరకమ్। అభ్యంగమనిలక్షోభే
తైలైర్నారాయణాదిభిః। ఆర్తిత శ్శీతతోయేన మస్తకే పరి
షేచనమ్। తృష్ణాయాం నారికేళాంబు ముద్గయూషం సశ
ర్కరమ్। ద్రాక్షా దాడిమకర్పూరకదళీ నాంఫలంహితమ్।
రసవేధానివృత్త్యర్థం దధిక్షీరేక్షుశర్కరాః। శైత్యోపచా
రై రన్యైశ్చకర్తవ్యంస్యాద్యథోచితమ్॥

తా. గోధుమలు ప్రాతబియ్యపుఅంటకము ఆవునెయ్యి ఆవుపాలు ఆవుపెరుగు చిర్రికూర ధనియాలు పొట్లకాయ అనపకాయ సైంధవలవణము మేఘోదకము పెసలకట్టు జాంగలమాంసము అనుపానిని సేవించుట మిక్కుటముగ త్రేపంబులైన పిప్పలి పొన్నగంటికూర జీలకఱ్ఱ అనుపానిని సేవించుట వాతవికారము గలిగిన నారాయణతైలము మొదలగు వానిచే నభ్యంజనము జేయుట పీడకలిగిన శీతోదకములో శిరస్నానము జేయుట దప్పిగలిగిన నారికేళోదకము పంచదారతో గూడియుడుకు పెసరకట్టు ద్రాక్షపండు దాడిమపండు పచ్చకర్పూరము అరటిపండు పెరుగు పాలు చెఱకు పంచదార యిత్యాదులైన శైత్యోపచారములు మొదలగువాని యథోచితముగ జేయుట యిట్టి యుపచారములచే రసతాపము నివర్తించును.

రసౌషధ సేవనయందపథ్యము

శ్లో॥ త్యజేత్కూష్మాండ వార్తాకం వేత్రాగ్రం కారవేల్లకమ్। మా
షాన్మసూరనిష్పావం * కులుత్థాన్సర్షపాంస్తిలాన్। బృహతీ
రాజికాబిల్వం దివా నిద్రాంచ మైథునమ్। లంఘనోద్వర్తన
స్నానం తామ్రచూడం సురాసవమ్। జలమాంసారనాళంచ
భోజనంకదళీదళే। కాంస్యకం గురు విష్టంభితీక్ష్ణోష్ణంచ భృశం
త్యజేత్। అపథ్యం సూతరాజస్య పురాప్రోక్తం మహర్షిభిః॥

తా. గుమ్మడుకాయ వంకాయ వెదురుపొమ్మ కాకరకాయ మినుములు సెనగలు అనుములు ఉలవలు ఆవాలు నువ్వులు ములకకాయ నల్లావాలు మారేడుకాయ పగటినిద్ర స్త్రీసంగమము లంఘనము శరీరమర్దనము స్నానము కోడిమాంసము కల్లు ఆసవము జలమాంసము కలి అరటియాకులో భుజించుట కంచుపాత్రములో భుజించుట గురుకరపదార్థములు మలబంధకరపదార్థములు తీక్ష్ణకరద్రవ్యములు ఉష్ణకరద్రవ్యములు యివి రసిసేవనజేయువారల కపథ్యకరంబులు.

గంధకోత్పత్తి.

శ్లో॥ శ్వేతద్వీపే పురాదేవ్యా స్త్రీరేక్షీర సమోనిధేః। క్రీడంత్యా
స్సఖిభిస్సార్థ మభవ త్ప్రస్రుతంరజః। బహుళంతదజోతీవ
సుగంధిసుమనోహరమ్। క్షీరార్ణవేసుసాధ్వాయ ద్దుకూలం
రజసాన్వితమ్। ధౌతంచ సఖిభి స్తత్ర తజ్జాతంగంధకం రజః।
క్షీరాబ్ధిమదనేచాథా వ్యసృతేన సహోత్థితమ్। నిజగంధే
నతాన్ సర్వాన్ హర్షయామాస దానవాన్। తతోదేవగణై
రుక్తం గంధకాఖ్యో భవత్వయమ్। రసస్య బాధనార్థాయ
జారణాయ భవత్వయమ్। యేగుణాః పారదేప్రోక్తా స్తేచైవా
త్ర భవంత్వపి। ఇత్యేవం గంధకోనామ విఖ్యాతః క్షితి
మండలే। బలినా సేవితః పూర్వం ప్రభూత బలహేతవే।
వాసుకేః కర్షకస్తస్య తన్ముఖజ్వలనాద్ద్రుతమ్। వాసాగం
ధకగంధాఢ్యాః సర్వతో మిశ్రితంతతః॥

* కులుత్థాన్ లవణాంతిలాన్ = అనగా ఉలవలు ఉప్పు నువ్వులు.

తా. తొల్లి క్షీరసముద్రతీరమునందలి శ్వేతద్వీపమునందు చెలికత్తెలతోడ పార్వతీదేవి క్రీడింపుచుండ రజస్వలయైనందున కడుసుగంధముగ మనోహరముగనుండు నట్టి రజోయుక్తవస్త్రమును చెలికత్తెలు క్షీరసముద్రమునం దుదికినందున రజస్సు గంధకముగనయ్యె. అది క్షీరాబ్ధి మథనకాలంబున నమృతముతోడ నుత్పన్నంబయ్యె. మఱియు నది తనవాసనవలన సకల దైత్యులకు సంతోషము గలుగంజేసె. దేవతలు దీనికి గంధకమను పేరుబెట్టి రసబంధనార్థంబు జారణార్థంబు నుపయోగించునటుల రసము నకుగల గుణంబులన్నియు దీనియందును గలిగియుండునటుల నాశీర్వాదముజేసిరి. అది మొదలు దీనికి భూమండలమున గంధకమని ప్రఖ్యాతి గలిగె. దీనిని పూర్వకాలంబున బలిచక్రవర్తి బలకరార్థము భక్షణముజేసె. పిదప మథనకాలమునందు వాసుకి నీడ్చునపుడు దాని ముఖజ్వాలలవలన గంధకము కరిగి భూమియందంతట చెదరె. అదిమొదలు గంధకము భూమండలంబున లభించుచున్నయది.

గంధక లక్షణము.

శ్లో॥ గంధశ్చతుర్విధః ప్రోక్తో రక్తః పీతస్సితోఽసితః। రక్తో హేమ
క్రియాసూక్తశ్శుకతుండనిభోవరః । పీతశ్చనులసారాఖ్యో
శ్రేష్ఠోరసరసాయనే। శ్వేతోఽత్ర ఘుటికాప్రోక్తో లేపనే లోహ
మారణే। సుదుర్లభస్తు కృష్ణశ్చ సజరామృత్యునాశనః॥

తా. గంధకము యెఱుపువర్ణము పసుపువర్ణము శ్వేతవర్ణము కృష్ణవర్ణముగలది యన 4 విధంబులు. అందు రక్తవర్ణముగలదై చిలుకముక్కువంటి కాంతిగలదైయుండు నది స్వర్ణక్రియయందుపయోగించు. అది కడుప్రశస్తంబు. పసుపువర్ణముగలది రసాయనోపయుక్తంబు. శ్వేతవర్ణముగలది ఘుటిక లేక లోహమారణములయందుపయోగించు. కృష్ణవర్ణముగలది జరామృత్యువుల బోకడుచు. ఇది దొరకుట దుర్లభము.

గంధక నామములు.

శ్లో॥ [గ్రంథాంతరే] వైగంధకస్సుగంధశ్చ గంభీరో గంధకో బలీ॥

తా. వైగంధకము సుగంధకము గంభీరము గంధకము బలి అనునవి గంధక నామంబులు.

శోధనయోగ్యగంధక లక్షణములు.

శ్లో॥ కపికచ్ఛునిభచ్ఛాయో నవనీతసమప్రభః ।

సమృదుః కఠినస్స్నిగ్ధశ్శ్రేష్ఠో గంధక ఉచ్యతే॥

తా. దురదగొండివిత్తుతో సమానముగ వెన్నతోసమానమైన కాంతిగలదిగ మృదు కఠిన స్నిగ్ధములుగ నుండు గంధకము శ్రేష్ఠంబు.

గంధక శుద్ధి.

శ్లో॥ సాజ్యభాండే పయఃక్షిప్త్వా ముఖంవస్త్రేణ బంధయేత్ ।
తత్పృష్ఠేచూర్ణితంగంధం క్షిప్త్వా వ్రావేణశోధయేత్ ।
భాండంనిక్షిప్య భూమ్యంత రూర్ధ్వేదేయం పుటంలఘు।
తతఃక్షీరేద్రుతంగంధం శుద్ధంయోగేషు యోజయేత్॥

తా. నేతికుండలో పాలుబోసి దానిమూతికి వస్త్రమునుగట్టి దానిపై గంధకచూర్ణముబరచి యాకుండమూతిని మూకుడుచేమూసి చీలమన్ను లేపనముజేసి యెండించి మూకుడువఱకు 1 గుంటలోపాతి దానిపై యేరుపిడకలతో లఘుపుటంబిడిన యందలి గంధకముకరిగి పాలలో స్రవించు. పిదప దానిని సాంగశీతలమున దీసి యౌషధములలో బ్రయోగించికొనవలయు.

శ్లో॥ ధుత్తూర కేతకీలింగైః కుమార్యాథ పునర్నవైః ।
మేఘనాదైశ్చ గోక్షీరై ర్ఘృతేన మధుగంధకమ్ ।
శోధనైర్నిర్మలంసర్వ యోగేషు పరివర్తయేత్ ॥

తా. గంధకమును ఉమ్మెత్తాకు మొగలిచన్ను లింగపాట్లు కలబంద గలిజేరు చిత్రి అనువాని రసములలోను ఆవుపాలు నెయ్యి తేనె అనువానితోను భూయంత్రమున పక్వముచేసిన శుద్ధియగు. దానిని సర్వయోగములయందు నుపయోగింపందగు.

గంధక తైలము.

శ్లో॥ అర్కక్షీరై స్స్నుహీక్షీరై ర్వస్త్రంలేప్యంతు సప్తధా ।
గంధకంనవనీతేన పిష్ట్వావస్త్రంప్రలేపయేత్ ।
తద్వర్తిర్జ్వలితాదండే ధృత్వాధార్యా హ్యధోముఖమ్ ।
తైలంపతేదధోభాండే గ్రాహ్యంయోగేషు యోజయేత్॥

తా. జిల్లేడుపాలు బొంతకెముడుపాలు అనువానిలో వస్త్రము నేడేసిమార్లు తడిపి యెండించి గంధకమును వెన్నతోనూరి దానిపై లేపనముజేసి లావుగ వత్తిజుట్టి

దీపములో వెలిగించి పృథముగ తలక్రిందుగ బట్టుకొని దానికడుగున 1 పిడతనునిచిన యందు గంధకతైలము స్రవించు దానిని సర్వౌషధములయందు గ్రహింపందగు.

గంధక కల్పము.

శ్లో॥ [దేవీశాస్త్రే] వాతారితైలసంయుక్తం గుగ్గులు త్రిఫలాన్వి
తమ్ । గంధకం రసరసంయుక్తం జరావ్యాధి వినాశనమ్ ।
మాసమాత్ర ప్రయోగేణ శృణువక్ష్యామి తద్గుణాన్ । అ
ర్శోభగందరశ్చైవ తథాశ్లేష్మ సముద్భవః । అష్టాదశచ
కుష్ఠాని రాజయక్ష్మాతథైవచ । ఆమవాతశ్చగుల్మంచ తథా
సర్వవ్రణానిచ । నశ్యంతి వ్యాధయస్సర్వే గంధకస్యప్రభా
వతః । షణ్మాసస్య ప్రయోగేణ శృణువక్ష్యామి తత్ఫలమ్।
హంసవర్ణాశ్చ యేకేశావలీ చైవావలంబినీ । తత్క్షణాన్నేవ
తుల్యశ్చ వృద్ధోపి తరుణాయతే । దివ్యదృష్టి సమాయుక్తో
జీవేదాచంద్రతారకమ్। ఆకుంచిత ఘనంకేశా దీర్ఘదృష్టి
శ్చజాయతే । చలాదంతా మందదృష్టిర్బలశుక్రకారి సంత
యః । నిర్జిత్యాయూవనంయాతి భ్రమరా ఇవ మూర్థజాః ।
దివ్యదృష్టిర్మహాతేజా వరాహఇవకర్ణయోః । చక్షుపాతా
ర్క్ష్యతుల్యస్సా బలేనబలివిక్రమః। దృఢదంతోవజ్రకాయో
ద్వితీయ ఇవ శంకరః । తస్యమూత్రపురీషేణ శుల్బం భవతి
కాంచనమ్॥

తా. ఆముదమున గుగ్గిలము త్రిఫలములు గంధకము పాదరసము వీనిని సమభాగములుగ ఖల్వములోనునిచి మర్దించి యొకమాసమువరకు శరీరబలానుగుణ్యముగ సేవింపుచుండిన ముదిమి అర్శస్సు భగందరము శ్లేష్మరోగములు 18 కుష్ఠువులు రాజయక్ష్మ ఆమవాతము గుల్మము సర్వవ్రణములు మొదలగు రోగములన్నిటిని గంధకము తనప్రభావమువలన నశింపజేయు. మఱియు దీనిని 6 మాసములు సేవించిన నరుడు దేవతలతో సమానుండై చంద్రనక్షత్రంబు లుండువరకు జీవించుటయేగాక నెరసిన వెంట్రుకలు [illegible] చర్మము కదలుచుండు దంతములు దృష్టిమాంద్యము బలహీనము శుక్రక్షయము [illegible] నన్నిటిని బోగొట్టి యౌవనమును గలుగంజేయు,

మడిచికొనియుండు వెంట్రుకలు దట్టముగ పెరిగి తుమ్మెదవలె నల్లగనుండును. దృష్టి దివ్యముగ నుండుటయేగాక మహాతేజస్సుగలవాడై పందివలెనె సూక్ష్మమైన వినికిడి గలవాడుగ గరుత్మంతునితో సమానమైన దృష్టిగలవాడుగ బలములో చక్రవర్తితో సమానుడుగ దృఢదంతములు వజ్రదేహము గలవాడుగ రెండవశంకరునితో తుల్యుడుగ నుండు. మఱియు వానిమలమూత్రముల వలన నిశ్చయముగ తామ్రబంగారంబు లుత్పన్నంబులగు.

శుద్ధగంధక గుణము.

శ్లో॥ శుద్ధోగంధో హరేద్రోగాన్ కుష్ఠమృత్యు జరాదికాన్ ।
అగ్నికారీ మహానుష్ణో వీర్యవృద్ధిం కరోతిచ॥

తా. శుద్ధిజేయబడిన గంధకము కుష్ఠువు మృత్యువు ముదిమి మొదలగు వానిని నశింపంజేయుటయేగాక అగ్నిదీపనమును మిక్కుటముగ నుష్ణమును వీర్యవృద్ధిని గలుగంజేయు.

అశుద్ధగంధక దోషము.

శ్లో॥ అశుద్ధగంధః కురుతేచ కుష్ఠం తాపం భ్రమం పిత్త రుజం
తథైవ । రూపం సుఖం వీర్య బలం నిహంతి తస్మాద్విశుద్ధో
వినియోజనీయః॥

తా. అశుద్ధగంధకము కుష్ఠువు తాపము భ్రమ పిత్తరోగము వీనిని గలుగంజేయుటయేగాక రూప సుఖ వీర్య బలముల నశింపజేయు. కావున ఔషధముల యందు శుద్ధిజేయబడిన గంధకమునే జేర్చవలయు.

ఇంగిలీక శుద్ధి.

శ్లో॥ [గ్రంథాంతరే] హింగుళం స్తన్యపయసా మర్దితం శుద్ధిమా
ప్నుయాత్ । జంబీరఫలజద్రావైర్మర్దయంశుద్ధిర్భవిష్యతి॥

తా. ఇంగిలీకమును చనుపాలతోను నిమ్మపండ్ల రసముతోను మర్దించిన శుద్ధియగును, పిదప దానినౌషధములలో నుపయోగింపంజను.

ఇంగిలీక గుణము.

శ్లో॥ హింగుళస్సర్వదోషఘ్నో దీపనోతిరసాయనః ।
సర్వరోగహరోవృష్యో జారణే లోహమారణే ।
హింగుళం మధురంతిక్త ముష్ణవాతకఫాపహమ్॥

తా. ఇంగిలీకము సర్వదోషముల పోకడచి అగ్నిదీపనమును గలుగంజేయు టయేగాక సర్వరోగహర రసాయనోపయుక్తముగ వీర్యవృద్ధికారిగ జారణలోహమార ణోపయుక్తమగ మధురముగ వగరుగ వృష్ణవాతమును పోకడచునదిగనుండును.

అశుద్ధ ఇంగిలీక దోషము.

శ్లో॥ అశుద్ధో దరదః కుర్యాత్కుష్ఠం క్లైబ్యం క్లమం భ్రమమ్ ।
మోహంచ శోధయేత్తస్మాచ్ఛుద్ధం వైద్యస్తు హింగుళమ్॥

తా. అశుద్ధమైన యింగిలీకము కుష్ఠువు పుంస్త్వహాని శ్రమ భ్రమ మోహము వీనిని గలుగంజేయును. కావునదానిని శుద్ధిజేయవలయు.

తాళకోత్పత్తి.

శ్లో॥ సంధ్యాయాం నరసింహేన హిరణ్యకశిపుర్హతః ।
తస్యచ్ఛవిసమో తాళస్తత్కాలే ఖనాశ్రితః॥

తా తొల్లి నరసింహమూర్తి సాయంకాలమున హిరణ్యకశిపుడను పేరుగల దైత్యునివధించి వానిచంకల గీచినందున వానితో సమాన కాంతిగల తాళకము వుత్ప న్నంబయ్యె.

తాళక భేదములు.

శ్లో॥ హరితాళం ద్విధాప్రోక్తం పత్రాఖ్యం పిండసంజ్ఞితమ్ ।
* తత్పత్రహీనం పిండాఖ్యం తయోః పూర్వం గుణాధికమ్॥

తా. తాళకము పత్రాఖ్యము పిండికము అన 2 విధంబులు. వానిలో పత్రాఖ్యమనునది గుణాధిక్యముగలదిగ పిండాఖ్యమనునది హీనగుణముగలదిగ నుండు.

తాళక నామములు.

శ్లో॥ హరితాళ మాలంతాళం గోదంత నటభూషణమ్ ।
పిండాలకం విస్రగంధం పింజరం కనకప్రభమ్॥

తా. హరితాళములము తాళము గోదంతము నటభూషణము పిండాలకము విస్రగంధము పింజరము కనకప్రభము అనునవి హరిదళ నామంబులగు.

* తయోరాద్యంగుణైశ్శ్రేష్ఠం తతో హీనగుణంపరమ్॥

తాళకశుద్ధి.

శ్లో॥ తాళకం కణశః కృత్వా దశాంశేనచ టంకణమ్ ।
జంబీరాణాం ద్రవైః క్షాళ్యం కాంజికైః క్షాళయేత్పునః ।
వస్త్రేచతుర్గుణేబధ్వా డోలాయంత్రే దినంపచేత్ ।
సచూర్ణేనారవాళేన దినంకూశ్మాండజై రసైః ।
తిలతైలైఃపచేద్యామం యామంచ త్రిఫలాజలైః ।
త్రివారం తాళకం భావ్యం పిష్ట్వా మూత్రైశ్చ కాంజికైః ।
ఏవం ద్వాదశధాపాచ్యం శుద్ధంయోగేషుయోజయేత్॥

తా. తాళకమును శేనగలంత నలిచి దానికి పదియవభాగము వెలిగారము కలిపి నిమ్మపండ్లరసముతోను కలితోను గడిగి 4 మడతలుగల బట్టలో మూటగట్టి డోలాయంత్రమున కలి సున్నపుతేళ్ళు బోసి దానిచే 1 దినము గుమ్మడు కాయరసముతో 1 దినము నువ్వులనూనెలో 1 ఝాము వండి పిదప త్రిఫలరసముతో నొక్కొకఝాముచొప్పున 3 మార్లును గోమూత్రముతో నొక్కొక జాముచొప్పున 3 మార్లును కలితో నొక్కొక జాముచొప్పున 3 మూడుమార్లును నూరి భావనజేసి డోలాయంత్రమున వండవలయు. ఇత్తెరంగున 12 మార్లుజేసిన తాళకము శుద్ధియగు. అట్టిదాని నౌషధములలో బ్రయోగింపంజను.

తాళకభస్మము.

శ్లో॥ సదళంతాళకంశుద్ధం పునర్నవారసేనతు । ఖల్వేవిమర్దయే
దేకందినంకృత్వా ద్విశోషయేత్ । సంశోష్యగోళకంతస్య
కుర్యాత్తంచవిశోషయేత్ । తతఃపునర్నవాక్షారైస్థాల్యర్ధం
తుప్రపూరయేత్ । తత్రతంగోళకంధృత్వా పునస్తైనైవ
పూరయేత్ । ఆకంఠంవితరంతస్య పిధానం ధారయేత్సుఖీ।
దినాన్యంతర శూన్యాని పంచవహ్నిం ప్రదీపయేత్। స్థాలీం
చుల్ల్యాం సమారోప్య క్రమాదహ్నిం వివర్ధయేత్ । ఏవం
తు మ్రియతేతాళం మాత్రాతస్యైకరక్తికా । అనుపానా
న్యనేకాని యథాయోగ్యం ప్రయోజయేత్॥

తా. శుద్ధిజేసిన తాళకమును రేకులుగ నొలిచి గలిజేరురసముతో 1 దినము మర్దించి యుండజేసి యెండించి దానిని బిందువలె చిన్నవినోరుగల మంటిపాత్రలో నునిచి దాని కంఠమువరకు గలిజేరురసమునుబోసి దానిపై మూసి 5 దినము లహోరాత్రములు పొయిమీదనునిచి క్రమాగ్నులతో నెడతెగకవండిన తాళకము భస్మంబగు. అం దొక గురిగింజయెత్తు ననుపానవిశేషములతో సేవించిన సర్వరోగముల హరింపంజేయు.

తాళకగుణము.

శ్లో॥ శ్లేష్మవాతవిషరక్తభూత హృద్దీపనంచశీతలరుజాపహమ్ ।
స్నిగ్ధముష్ణకటుకంచ లేఖనం కుష్ఠహారిహరితాళముచ్యతే।

తా. తాళకము శ్లేష్మము వాతము విషము రక్తదోషము భూతదోషము వీనిని హరింపం జేయుటయే గాక అగ్నిదీపనమును గలుగంజేసి శీతపిడను బోకడచు నదిగ స్నిగ్ధముగ నుష్ణముగ కారముగ లేఖనకారిగ కుష్ఠువును హరింపంజేయునదిగనుండు.

అశుద్ధతాళకదోషము.

శ్లో॥ అశుద్ధం తాళమాయుఘ్నం కఫమారుతమేహకృత్ ।
తాపస్ఫోటాంగసంకోచం కురుతే తేనశోధయేత్॥

తా. అశుద్ధతాళకము ఆయువును క్షయింపం జేయుటయేగాక కఫము వాతము మేహము శరీరతాపము స్ఫోటకములు అంగసంకోచము వీనిని గలుగంజేయు. కావున దానిని శుద్ధిజేయవలయు.

మణిశిలభేదము.

శ్లో॥ మనశ్శిలా త్రిధాప్రోక్తా శ్యామాంగీ కరవీరకా ।
ద్విఖండాఖ్యాచతా సాంతు లక్షణాని నిబోధయ ।
శ్యామా హింగుళవద్రక్తా కించిత్పీతా విద్సిక్తకా ।
కరవీరారక్తవర్ణా చూర్ణరూపాతిభారయుక్ ।
కించిద్రక్తాచ గౌరాచ ద్విఖండా భారవత్తరా ।
త్రివిధా సుచశ్రేష్ఠాస్యా త్కరవీరా మనశ్శిలా॥

* తాళకమున హరిదళము.

తా. మణిశిల శ్యామాంగి కరవీర ద్విఖండము లన 3 విధంబులు. అందు ఇంగిలీకమువలె నెఱ్ఱగ నొకింతపచ్చగ కాంతిహీనముగ నుండునది శ్యామాంగి యనియు యెఱ్ఱగ చూర్ణముతో సమానముగ కడుబరువుగ నుండునది కరవీరమనియు నొకింత యెఱ్ఱగ పచ్చగ కడుబరువుగ నుండునది ద్విఖండమనియు జెప్పంబడు. వానిలో కరవీర మనునది శ్రేష్ఠంబు.

మణిశిల శుద్ధి.

శ్లో॥ [గ్రంథాంతరే] సూక్ష్మవస్త్ర ద్వయోపేతం మనోగుప్తాను బంధనమ్ । పాచయేచ్ఛాగమూత్రేణ డోలాయంత్రే దిన త్రయమ్ । పచనంకురుతేహ్యత్ర శుద్ధిర్భవతినిశ్చయమ్॥

తా. మణిశిలను సన్నమైన జమిలిబట్టన మూటగట్టి మేకపంచితముతో 3 దినములు డోలాయంత్రమున వండిన నిశ్చయముగ శుద్ధియగు.

శ్లో॥ అగస్త్యపత్రతోయేన శృంగిబేరరసేనచ ।
భృంగితోయేనపచ్యేత భావితం సప్తధాశిలా॥

తా. మణిశిలను అగసియాకు అల్లము గుంటగలగర అనువాని రసములతో నేడేసిమార్లు వండి నేడేసిమార్లు భావనజేసిన శుద్ధియగు.

గౌరిపాషాణ శుద్ధి.

శ్లో॥ ద్విపలం గౌరిపాషాణం మర్ద్యం జంబీరవారిణా ।
పిష్టం కృత్వా పటే బధ్వా డోలాయంత్రేణ బుద్ధిమాన్ ।
శిలా క్షారోదకేపాచ్యం భవే చ్ఛుద్ధి ర్వినిశ్చయః॥

తా. 2 పలములు గౌరిపాషాణమును నిమ్మపండ్లరసముతో మర్దించి ముద్దజేసి జమిలిబట్టన మూటగట్టి సున్నపునీళ్ళతో డోలాయంత్రమున 2 జాములు వండిన శుద్ధియగు.

ఉల్లి పాషాణ శుద్ధి.

శ్లో॥ ఉల్లిపాషాణ సంశుద్ధిం వక్ష్యతే శాస్త్రనిశ్చితమ్ ।
చూర్ణీకృతంపటేబధ్వా శిలాక్షారోదకేనచ ।
డోలాయంత్రేదినైకంతు పాచితంచ విశుద్ధ్యతి ।

తా. ఉల్లిపాషాణమును చూర్ణముజేసి జమిలిబట్టన మూటగట్టి డోలాయంత్రమున నున్న ప్రతీశ్యతో 1 దినము వండిన శుద్ధియగు.

శ్లో॥ [అగ్నిమతే] మధునా పాచయేద్యామం శనైర్మృద్వగ్నినా
తతః । ఉల్లిపాషాణ శుద్ధిశ్చ భవే దేవం విశారదః॥

తా. ఉల్లిపాషాణమును తేనెలోవేసి యొకఝాము మందాగ్నితో మెల్లమెల్లగ వండిన శుద్ధియగు.

దొడ్డిపాషాణ శుద్ధి.

శ్లో॥ గోమూత్రే దొడ్డిపాషాణం డోలాయంత్రే దినత్రయమ్ ।
పటేబధ్వా తతః పాచ్యం సమ్యక్ఛుద్ధి ర్భవిష్యతి॥

తా. దొడ్డిపాషాణమును చూర్ణముజేసి జమిలిబట్టన మూటగట్టి ఆవుపంచితముతో డోలాయంత్రమున 3 దినములు వండిన శుద్ధియగు.

* విమలభేదము.

శ్లో॥ విమలం త్రివిధం ప్రోక్తం హేమాఖ్యం తారపూర్వకమ్ ।
కాంస్యపూర్వం తథాచాన్య ల్లక్ష్యతే సర్వకామదమ్॥

తా. స్వర్ణమాక్షికము రౌప్యమాక్షికము కాంస్యమాక్షికము అన విమలము 3విధంబులు. ఇది సర్వకామ్యముల నిచ్చును.

విమల లక్షణము.

శ్లో॥ వర్తులః కోణసంయుక్త స్స్నిగ్ధశ్చ ఫలకాన్వితః ।
మరుత్పిత్తహరో వృష్యో విమలశ్చ రసాయనః॥

తా. రౌప్యమాక్షికము గుండ్రమైనది కోణయుక్తముగ దట్టముగ పలకలుగ వాతపిత్తముల హరింపజేయునదిగ వీర్యవృద్ధికారిగ రసాయనోపయుక్తముగ నుండును.

విమల శుద్ధి.

శ్లో॥ వాసాపునర్నవాసింధు వారకంయుక్కస్యచిత్ ।
రసేన స్వేదితం యామం విమలం నిర్మలం భవేత్॥

* విమల మన — మాక్షిక భేదము.

తా. విమలమును అడ్డసరము గలిజేరు వావిలి అనువాని రసములలో దేనితోనేని డోలాయంత్రమున 1 దినము వండిన శుద్ధియగు.

శ్లో॥ [గ్రంథాంతరే] పాటనాద్విమలం భిన్నం సూక్ష్మవస్త్రేణ
బంధయేత్ । అవిమూత్రే కాంజికే చ పృథక్ప్రథితవారిణి ।
డోలాయంత్రే చతుర్యామం పాచయే చ్ఛుద్ధిమాప్నుయాత్॥

తా. విమలమును పగలగొట్టి సన్నపుబట్టన మూటగట్టి గొఱ్ఱెపంచితముతోను కలితోను ప్రత్యేక ప్రత్యేకముగ 4 ఝాములు డోలాయంత్రమున వండిన శుద్ధియగు.

మాక్షికోత్పత్తి తద్భేదాదులు.

శ్లో॥ [ఆయుర్వేదే] మాక్షికో ద్వివిధశ్చైవ మాక్షికస్తారమాక్షికః।
తత్రాద్యః కన్యకుబ్జోత్థో దశవర్ణసువర్ణకః ।
భిన్నదేశో పితారోన్యః పంచవర్ణసువర్ణకః ।
పాషాణబహుళశ్చాన్యో గుణైరల్పతరోహినః॥

తా. స్వర్ణమాక్షికము తారమాక్షికము అన మాక్షికము 2 విధంబులు. మొదటిది కన్యాకుబ్జమున జనించు. అది పదియవవన్నె బంగారుతో సమానంబై (కోణరహితంబై) యుండు. తారమాక్షికము భిన్నదేశమున జనించు. ఇది 5వ వన్నె బంగారముతో సమానముగ బహుళమైన పాషాణము గలదిగ అల్పగుణకారిగ నుండు.

మాక్షిక నామములు.

శ్లో॥ [నిఘంటు] అవర్తం మధుతుత్థం చ తాపిజం ధాతుమాక్షి
కమ్। రౌప్యమాక్షికధాతుశ్చ మాక్షికం హేమమాక్షికమ్ ।

తా. అవర్తము మధుతుత్థము తాపిజము ధాతుమాక్షికము రౌప్యమాక్షికము మాక్షికము హేమమాక్షికము అనునవి మాక్షికనామంబులు.

* మాక్షిక శుద్ధి.

శ్లో॥ ఏరండతైలలుంగాంబు సిద్ధం శుద్ధ్యతి మాక్షికమ్ ।
పక్వం వా కదలీకంద తోయేన ఘటికాద్వయమ్ ।
తప్తం క్షిప్తం వరాక్వాథే శుద్ధిమాయాతి మాక్షికమ్ ।

* మాక్షిక మన — నిమ్మ.

తా. మాక్షికమును చూర్ణముజేసి బట్టనమూటగట్టి ఆముదము మాదీఫల రసము అటికమద్దిరసము అనువానిలో ప్రతివానిచే 2 గడియలు డోలాయంత్రమున వండిన మాక్షికము శుద్ధియగు. లేక మాక్షికమును నిప్పులోకాచి త్రిఫలకషాయములో వేసినను శుద్ధియగు.

(1) పలము మాక్షికమును తేనెతో మర్దించి ముద్దజేసి జవిలిబట్టన మూటగట్టి వులవకట్టు గోమూత్రము కలి వీనితో 1 జాము ప్రత్యేక ప్రత్యేకముగ డోలాయంత్రమున వండిన శుద్ధియగు.)

(మాక్షికమును కలితో 1 దినము డోలాయంత్రమున నుడికించి చూర్ణముజేసి దానిని నొకపాత్రములోవేసి తేనె నెయ్యిబోసి 1 దినంబునిచి సన్నగ చూర్ణముజేసి యినుపపాత్రలోవైచి తేనె నెయ్యిబోసి 1 దినము వండి జెముడుపాలతో 1 దినము భావనజేసి యెండించి నెయ్యి తేనెతో 1 దినము మర్దించి అంధమూవలోనునిచి వండిన నందు గురివిందచాయవలె సత్త్వము దిగును.

మాక్షిక సత్వపాతనము.

శ్లో॥ ఏరండోత్థేన తైలేన గుంజా క్షౌద్రంచ * టంకణమ్ ।
మర్దితం లెస్యవాపేన సత్త్వం మాక్షికజం భవేత్ ॥

తా. ఆముదము గురివిందపలుకులు తేనె వెలిగారము వీనినిజేర్చి నూరి మాక్షికముపై అగ్నిలో నునిచి యూదిన నందు సత్త్వము దిగును.

మాక్షిక గుణము.

శ్లో॥ శుద్ధంహితావ్యం సకలామయఘ్నం రసాదిధాతూంశ్చ వరం
ప్రపుష్యేత్ । దుర్మేహ దేహక్షయమారకంచ గుణోత్తరం
వృష్య రసాయనాగ్ర్యమ్ ॥

తా. శుద్ధమైన మాక్షికము సర్వరోగముల హరింపంజేసి రసాది ధాతువృద్ధిని గలుగంజేయునదిగ దుష్టమేహమును శరీరక్షయమును హరింపంజేయునదిగ గుణకారిగ వీర్యవృద్ధికారిగ రసాయనోపయుక్తముగ నుండు.

శ్లో॥ సువర్ణ మాక్షికం స్వాదు తిక్తం వృష్యం రసాయనమ్ ।
చక్షుష్యం వార్తిహృత్కుంఠ పాండుమేహ విషోదరమ్ ।

* వర్కాడుత్.

అర్శశ్శోథ విషం కండూ త్రిదోషా నపినాశయేత్ ॥

తా. సువర్ణమాక్షికము రుచికరముగ వగరుగ వీర్యవృద్ధికారిగ నేత్రహితకారిగ నుండును. లింగావర్తి కంఠరోగము పాండువు ప్రమేహము విషదోషము వుదరము మూలవ్యాధి వాపు విషరోగము దురద త్రిదోషము వీనిని హరింపజేయునదిగ నుండు.

అపక్వమాక్షికదోషము.

శ్లో॥ మందానలత్వం బలహానిముగ్రాం విష్టంభితా నేత్రగదాన్
సకుష్ఠాన్ । ఫాలస్య భేదవ్రణపూర్వకంచ శుద్ధ్యాది హీనం
ఖలుమాక్షికంతు ॥

తా. అశుద్ధమాక్షికము అగ్నిమాంద్యము బలహాని మలబద్ధము నేత్రరోగము కుష్ఠువు శిరోవ్రణము వీనిని గలుగంజేయు.

కాసీసభేదములు.

శ్లో॥ వాలుఖాఖ్యం పుష్పపూర్వం కాసీసం ద్వివిధం స్మృతమ్ ।
శ్యామ పాండురవర్ణంచ ద్వయోః పూర్వం గుణాధికమ్ ॥

తా. వాలుకాసీసము పుష్పకాసీసము లన కాసీసము 2 విధంబులు. అందు మొదటిది నలుపువర్ణము 2 ది పాండువర్ణముగలదిగనుండు. వానిలో మొదటిది గుణాధిక్యతం జెందియుండు.

కాసీస నామములు.

శ్లో॥ కాసీసం ధాతుకాసీసం పాంసుకాసీస కేసరమ్ ।
అన్యం మాల్యరసం పుష్పకాసీసం నేత్రభూషణమ్ ॥

తా. కాసీసము ధాతుకాసీసము పాంసుకాసీసము కేసరము అన్యము మాల్యరసము పుష్పకాసీసము నేత్రభూషణము అనునవి కాసీసనామంబులు.

కాసీస శుద్ధి

శ్లో॥ సకృద్భృంగాంబునాస్విన్నం కాసీసం నిర్మలం భవేత్ ॥

తా. కాసీసమును గుంటగలగరాకురసముతో వండిన శుద్ధియగు.

* కాసీస మన - అన్న భేది.

కాసీస సత్త్వపాతనము

శ్లో॥ చతుర్విధంతుకాసీసం రక్తపీతసితాసితమ్। మర్దయేత్పిత్తవర్గే
నతిక్తకోశాతకీద్రవైః। కాసమర్దద్రవైశ్చాపి మిత్రపంచక
సంయుతమ్।సత్వంచయష్టికాయంత్రేధ్మాతేసత్వంవినిశ్చితమ్॥

తా. ఎఱుపు పసుపు తెలుపు నలుపు వర్ణభేదములవలన కాసీసము 4 విధంబులు. వానిని మనిషి గుఱ్ఱము నెమలి ఆవు మత్స్యము యనువాని చేదులతో ప్రత్యేక ప్రత్యేకముగ మర్దించి పిదప చేదుబీరాకురసము కసివింద్రాకురసము తేనె నెయ్యి వెలిగారము గురివిందపలుకులు బెల్లము అనువానితోడను మర్దించి బిళ్ళజేసి యష్టికాయంత్రమునం దునిచి యూదిన నంపు సత్త్వము వెడలు. (దానిని మార్జనముజేసి పుటంబు లిడిన సిందూరించు.)

కాసీస గుణము.

శ్లో॥ కాసీస మమ్లం చక్షుష్యం కేశఘ్నం కుచరంజనమ్।
గరశ్లేష్మ హరం వాత వ్రణదోష వినాశనమ్॥

తా. కాసీసము పుల్లగ నేత్రహితకారిగ వెంట్రుకల నశింపజేయునదిగ స్తనరంజనకారిగ విష శ్లేష్మ వాత వ్రణదోషముల హరింపజేయునదిగ నుండు.

గైరిక భేదములు.

శ్లో॥ గైరికం త్రివిధం తత్ర రక్తంస్యాత్స్వర్ణగైరికమ్।
పాషాణగైరికం చైకం తేషాం పూర్వం గుణాధికమ్॥

తా. రక్తగైరికము స్వర్ణగైరికము పాషాణగైరికము అన * గైరికము 3 విధంబులు. అందు మొదటిది గుణాధిక్యంబు గలదిగ నుండు.

గైరిక శుద్ధి.

శ్లో॥ గైరికంతు గవాం దుగ్ధైర్భావితం శుద్ధి మాప్నుయాత్॥

తా. గైరికము ఆవుపాలతో భావనజేసిన శుద్ధియగు.

* గైరిక మన - కావిఱాయి.

గైరిక సత్వపాతనము.

శ్లో॥ గైరికం రక్తవర్గేణ పీతవర్గేణ భావితమ్।
సప్తాహం మర్దయేద్యామం మిత్రపంచక సంయుతమ్।
ఆధ్మాతం యష్టికాయంత్రే సత్వం ముంచతినిర్మలమ్॥

తా. కావిఱాయిని మంజిష్ఠ కుంకుమపువ్వు లక్క దాడింబకాయ రక్తచందనము దాసనము యెఱ్ఱగన్నేరు అను రక్తవర్గములతోడను కుసుంబ మోదుగు పసుపు మంజిష్ఠ మ్రానిగోరింట అను పీతవర్గములతోడను వేడేసి దినములు భావనజేసి తేనె నెయ్యి వెలిగారము గురువిందపలుకులు బెల్లము అను మిత్రపంచకముతోడ 1 జాము మర్దించి బిళ్ళజేసి యష్టికాయంత్రమునందునిచి యూదిన నందు నిర్మలముగ సత్వము వెడలు.

గైరిక గుణము.

శ్లో॥ గైరికం మధురంనేత్రం దీపనం రక్తపిత్తజిత్।
వాంతితాప విషఘ్నంచ రజస్స్తంభ బలప్రదమ్॥

తా. కావిఱాయి మధురముగ నేత్రహితకారిగ అగ్నిదీపనకారిగ రక్తపిత్తముల హరింపజేయునదిగ వాంతి జ్వర విషదోషముల బోనడచునదిగ రజస్తంభనకారిగ బలకారిగనుండు.

అంజన భేదములు.

శ్లో॥ [చరకే] పుష్పనీలరసస్రోత సౌవీరపదపూర్వకమ్।
అంజనంపంచధాప్రోక్తం లక్షణాదిక్రమేణచ॥

తా. పుష్పాంజనము నీలాంజనము రసాంజనము స్రోతోంజనము సౌవీరాంజనము అన అంజనములు లక్షణాదిక్రమమువలన 5 విధంబులు,

టంకణ శంఖ వరాటాంజన గైరిక కాసీస భుజగశుద్ధి.

శ్లో॥ జంబీరాణాంద్రవేచైవ మాతపేధారయేద్దినమ్।
శుధ్యంతిటంకణంశంఖం వరాటాంజనగైరికమ్।
కాసీసంభుజగంచైవ శుద్ధంయోగేషుయోజయేత్॥

తా. వెలిగారము శంఖము గవ్వలు సౌవీరాంజనము పుష్పాంజనము నీలాంజనము స్రోతోంజనము రసాంజనము కావిఱాయి అన్నభేది భూనాగము అనువానిని నిమ్మ

పండ్లరసములో వైచి 1 దినము సూర్యపుటంబిడిన శుద్ధియగు. అట్టివాని నౌషధములలో ప్రయోగింపం జను.

అంజనపంచక శుద్ధి.

శ్లో॥ అంజనానివిశుధ్యంతి భృంగజస్వరసేనచ ॥

తా. పూర్వోక్త అంజనపంచకమును గుంటగలగరాకు రసముతో భావనజేసిన శుద్ధియగు.

అంజనపంచక గుణము.

శ్లో॥ పుష్పాంజనంసితంశుద్ధం హిమంసర్వాక్షిరోగజిత్ ।
నీలాంజనంకృష్ణవర్ణం నేత్రదోషక్షయాపహమ్ ।
* రసాంజనంతుపీతాభం విషనేత్రవికారనుత్ ।
స్రోతోంజనంపాండువర్ణం చాక్షుషంసర్వరోగజిత్ ।
సౌవీరంరక్తవర్ణంచ నేత్రకండూవిషాపహమ్ ॥

తా. పుష్పాంజనము తెల్లగ శుద్ధముగ శీతలముగ సర్వ నేత్రరోగముల హరింపం జేయునదిగ నుండు. నీలాంజనము నల్లగ నేత్రదోషము క్షయము వీనిని బోనడచునదిగ నుండు. రసాంజనము పచ్చగ విషదోషమును నేత్రరోగమును బోనడచునదిగ నుండు. స్రోతోంజనము పాండురవర్ణముగ నేత్రహితకారిగ సర్వరోగముల బోనడచునదిగనుండు. సౌవీరాంజనము యెఱ్ఱగ కంటిదురదను విషదోషమును హరింపంజేయునదిగనుండు.

శిలాజతూత్పత్తి.

శ్లో॥ [గ్రంథాంతరే] నిదాఘేఘర్మసంతప్తా ధాతుసారంధరాధరాః । నిర్యాసవత్ప్రముంచంతి శిలాజతుప్రకీర్తితమ్ ॥

తా. పర్వతము యెండచే తపింపబడుట వలన నందలి ధాతుసారము బంకవలె స్రవించిన శిలాజిత్తు యనంబడు.

---

* రసాంజనోత్పత్తి యెట్లనిన--దార్వీక్వాథసమంక్షీరే పాదపక్వం యదాఘనమ్ । తదారసాంజనం ఖ్యాతం నేత్రయోః పరమంహితమ్॥

శిలాజిత్తు భేదము.

శ్లో॥ శిలాజతుద్విధాప్రోక్తం గోమూత్రంగోరసాయనమ్ ।
కర్పూరపూర్వకంచాన్య ద్రక్తంచపాండురంపరమ్ ॥

తా. గోమూత్రశిలాజిత్తు కర్పూరశిలాజిత్తు అని శిలాజిత్తు 2 విధంబులు అందు మొదటిది గోమూత్రవర్ణ తుల్యమైయుండు. కర్పూరశిలాజిత్తు యెఱుపుగ గాని తెల్లగ గానియుండు. అందు తెల్లనిది శ్రేష్ఠంబు.

శ్లో॥ క్షారామ్లగుగ్గులోపేత మాతపేస్థాపయేద్దినమ్ ।
స్వేదయేద్ఘటికామాత్రం శిలాజతువిశుధ్యతి ॥

తా. శిలాజిత్తు సర్జక్షారము యవక్షారము టంకణక్షారము నిమ్మపండ్లరసము గుగ్గిలచూర్ణము వీనితో 1 దినము యెండించిభావనజేసి 1 గడియ వండిన శుద్ధియగు.

కర్పూరశిలాజిత్తు శుద్ధి.

శ్లో॥ కర్పూరశిలధాతుశ్చ మృణాళరసమర్దితః ।
అథవోత్పలజైర్వాపి సమ్యక్ఛుద్ధిర్భవిష్యతి ॥

తా. కర్పూరశిలాజిత్తును తామరతూండ్ల రసముతో గాని కలువగడ్డలరసముతో గాని యొకజాము మర్దించిన శుద్ధియగు.

శ్లో॥ గోదుగ్ధైస్త్రిఫలాక్వాథై ర్భృంగద్రావైశ్చమర్దయేత్ ।
ఆతపేదినమేకైకం తచ్ఛిలాజంశుద్ధతాంవ్రజేత్ ॥

తా. కర్పూరశిలాజిత్తు నావుపాలు త్రిఫలకషాయము గుంటగలగరాకు రసము వీనితో 1 దినము యినుపఖల్వమున మర్దించి యెండ నెండించిన శుద్ధియగు.

శ్లో॥ శిలాజిత్పలమాత్రంచ మర్ద్యంచోత్పలజైరసైః ।
ఆతపేఘటికాస్సప్త శుద్ధిర్భవతినిశ్చయమ్ ॥

తా. 1 పలము శిలాజిత్తును కలువగడ్డల రసముతో 7 గడియలు భావనజేసి యెండ నెండించిన శుద్ధియగు

శ్లో॥ శిలాజతోష్షోడశాంశం మృద్వీకాయష్టిచందనమ్ ।
నారికేళోదకంక్షిప్త్వా డోలాయంత్రేణపాచయేత్ ।

తదుద్ధృత్యాతపేశోష్యం తత్తద్రోగానుసారతః ।
సేవనాత్సర్వరోగఘ్నం కాంతిపుష్టిబలప్రదమ్ ॥

తా. శిలాజిత్తునకు 16 వ భాగము దీపద్రావకమును యష్టిమధుకమును శ్రీగంధమును గలిపి నారికడపుకాయనీళ్ళతో డోలాయంత్రమున నుడికించి దానిందీసి యెండ నెండించి యనుపాన విశేషములతో సేవించిన సర్వరోగముల హరింపం జేయుటయేగాక శరీరకాంతిని పుష్టిని బలమును గలుగంజేయు.

శిలాజిత్తు గుణము.

శ్లో॥ శుద్ధోయంగిరితప్తకందరభవః పాండుప్రమేహజ్వర ప్లీహ
శ్లేష్మ మరుద్భవాగ్నిసద నత్వగ్దోషశోషాపహః । యక్ష్మో
న్మాదకశోఫశర్కర క్రిమిహృన్మూలామ్లపిత్తాపహః । నశ్యే
చ్ఛోదర కామిలాశ్మరిజరాకృచ్ఛ్రించ పామాపహః ॥

తా. శుద్ధిజేయబడిన శిలాజిత్తు పాండువు ప్రమేహము జ్వరము ప్లీహము శ్లేష్మరోగము వాతరోగము అగ్నిమాంద్యము కుష్ఠువు శోష రాజయక్ష్మ వున్మాదము శోఫ శర్కర క్రిమిరోగము అమ్మనొప్పి మూలము ఆమ్లపిత్తము వుదరము కామిల అశ్మరి ముదిమి మూత్రకృచ్ఛ్రము గజ్జి వీనిని హరింపంజేయు.

అశుద్ధశిలాజిత్తు దోషము.

శ్లో॥ అశుద్ధందాహమూర్ఛాంచ భ్రమపిత్తాస్రశోణితమ్ ।
శిలాజతుప్రకురుతేమాంద్య మగ్నేశ్చవిడ్గ్రహమ్॥

తా. అశుద్ధశిలాజిత్తు దాహము మూర్ఛ భ్రమ పిత్తరక్తము రక్తవికారము అగ్నిమాంద్యము మలబద్ధకము మొదలగువానిని గలుగంజేయు.

శుద్ధశిలాజిత్తు పరీక్ష.

శ్లో॥ వహ్నౌక్షిప్తాయధవేద్యస్తు లింగాకారోహ్యధూమకః ।
తృణాగ్రేణాంభసిక్షిప్తే హ్యధోగలతితంతువత్ ।
గోమూత్రగంధంమలినం శుద్ధంజ్ఞేయంశిలాజతు ।
సాధారణరసంకేచి ద్రసకర్మోపయోగిచ ।
పూర్వశాస్త్రానుసారేణ వక్ష్యేతేలక్షణాదికమ్ ।

తా. అగ్నిపైవేసినపొగ వెడలకుండుట పాకకాలమునందు లింగాకారమును జెందుట తృణాగ్రముతో నెత్తి యుదకములో వేసిన తంతువలె క్రిందవ్యాపించుట గోమూత్రమువంటి వాసనవెడలుట యిట్టి లక్షణములవలన శుద్ధశిలాజత్తని తెలియవలయు. ఈ శిలాజిత్తును సాధారణరసమని కొందరువైద్యశాస్త్రజ్ఞులు వచించెదరు. కావున దీనిని రసస్థానమున నుపయోగింపంజనదు.

సాధారణ రసములు.

శ్లో॥ కంపిల్లోలవణంగౌరీ పాషాణోనవసాగరమ్।
దరదోవహ్నిజారశ్చ గిరిసిందూరమేవచ ।
కేదారశృంగిచేదష్టౌ సాధారణ రసాస్స్మృతాః॥

తా. కంపిల్లము సముద్రలవణము గౌరీపాషాణము నవాసాగరము యింగిలీకము వహ్నిజారము గిరిసింధూరము * కేదారశృంగి అనని 8 యు సాధారణరసంబులు.

కంపిల్ల నామములు.

శ్లో॥ [నిఘంటు] గిరిమృద్గైరికంధాతూ రక్తాశ్మారక్తకాంతికృత్ ॥
తా. గిరిమృత్ గైరికధాతు రక్తాశ్మరి రక్తకాంతి అనునవి కంపిల్లనామములు.

కంపిల్ల భేదము.

శ్లో॥ [గ్రంథాంతరే] ఇష్టకాచూర్ణసంకాశం సవిరేకోహికథ్యతే।
సౌరాష్ట్రదేశఖనిజం కంపిల్లమితికీర్తితమ్॥

తా. సౌరాష్ట్రదేశముయొక్క గనియందు జనించినది కంపిల్లమునంబడు. అది యిటుకపొడివలెనుండును. మఱియునదే విరేచనోపయుక్తంబుగ నుండు.

కంపిల్ల శుద్ధి.

శ్లో॥ స్వేద్యంహారీతకీసారే కంపిల్లం శుద్ధతాంవ్రజేత్ ॥
తా. కంపిల్లమును చూర్ణముజేసి బట్టనమూటగట్టి డోలాయంత్రమున కరక్కాయల రసముతోగాని లేక కలితోగాని నుడికించినశుద్ధియగు.

---

* ముదారసింగు.

కంపిల్ల గుణము.

శ్లో॥ కంపిల్లకోవిరేకీస్యాత్కటూష్ణో వ్రణనాశనః।
కఫకాసార్తిహారీచ జంతుకృమిహరోలఘుః॥

తా. కంపిల్లము విరేచనకారిగ నొకింత కటూష్ణముగలదిగ వ్రణము దగ్గు శ్లేష్మము జంతువులు కృములు వీనిని హరింపం జేయునదిగ లఘుకారిగనుండు.

బోళ శుద్ధి.

శ్లో॥ పలమాత్రం కృష్ణబోళం రక్తంవామర్దితంతతః।
అతిపేకాంజికేయామం భావ్యంశుద్ధిర్భవిష్యతి॥

తా. 1 పలము నల్లబోళమునుగాని లేక యెఱ్ఱబోళమునుగాని కలితో మర్దించి యొకజాము యెండ నెండించిన శుద్ధియగు.

మస్తకి శుద్ధి.

శ్లో॥ జంబీరనీరకైర్యామం భావయేదాతపేతథా।
అథవానరమూత్రేణ శుద్ధిర్భవతిమస్తకి॥

తా. మస్తకిని నిమ్మపండ్లరసముతోగాని లేక నరమూత్రముతోగాని యొక జాము భావనజేసి యెండ నెండించిన శుద్ధియగు.

కఫరి శుద్ధి.

శ్లో॥ కఫరీంపలమాత్రంచ చూర్ణంకృత్వా విమర్దయేత్।
నరమూత్రేసప్తయామం డోలాయంత్రేపచేత్తథా
గోమూత్రేణద్వియామంచ పాచయేచ్ఛుద్ధిమాప్నుయాత్।
అథవాఘృతసంమిశ్రం పాచయేత్కఫరీశుచిః॥

తా. పలప్రమాణము కఫరిని చూర్ణముజేసి జమిలిబగుడ్డయందు మూటగట్టి నరమూత్రముతో 7 జాములును గోమూత్రముతో 2 జాములునుడోలాయంత్రమున వండిన శుద్ధియగు. లేక దానినాఘృతములో గలిపివండిపటుశుద్ధియగు.

మైలుతుత్త శుద్ధి.

శ్లో॥ మయూరతుత్థం సంమర్ద్యం దధ్నాచ సహయోజయేత్।
లోహపాత్రే తప్తం కృతం చాథ శుద్ధిర్భవతి నిశ్చయమ్॥

తా. మైలుతుత్తమును పెరుగుతో మర్దించి బిళ్ళజేసి పెంకులో నునిచి వేచ్చజేసిన శుద్ధియగు.

శ్లో॥ తుత్థస్య టంకణం పాదం చూర్ణయేన్మధు సర్పిషా।
తుత్థేన మిశ్రితం ధ్మాతం కోష్ఠయంత్రే దృఢాగ్నినా।
ద్రావితం ముంచతి సత్త్వం శుకతుండసమప్రభమ్॥

తా. మైలుతుత్తమునకు 4 వ భాగము వెలిగారము గలిపి చూర్ణముజేసి దానిని తేనె నెయ్యితో జేర్చి కోష్ఠయంత్రమునం దిడి దృఢాగ్నిలో నునిచి యూదిన ద్రవించి యందు అసత్త్వము వెడలు. ఆ సత్వము చిలుకముక్కు వన్నెతో సమానముగ నుండు.

పాలతుత్థ శుద్ధి.

శ్లో॥ పలమాత్రం క్షీరతుత్థం చూర్ణం కృత్వా విశుద్ధితమ్।
పటేబధ్వా శిలాచూర్ణ తోయేపాచ్యం విశుద్ధ్యతి॥

తా. 1 పలము పాలతుత్తమును నూరి చూర్ణముజేసి జమిలిబట్టిన మూటగట్టి సున్నపునీళ్ళతో వండిన శుద్ధియగు.

గవ్వలు శంఖములు వీనిశుద్ధి.

శ్లో॥ [ఆయుర్వేదే] వరాటశంఖం గోమూత్ర కూశ్మాండకరసద్రవైః। అమ్లే స్వకాంజికాభిశ్చ డోలా స్విన్నంచ శుద్ధ్యతి॥

తా. గవ్వలు శంఖములు వీనిని గోమూత్రము గుమ్ముడుకాయరసము నిమ్మపండ్ల రసము కలి అనువానితో డోలాయంత్రమున వండిన శుద్ధియగు.

సర్జక్షార శుద్ధి.

శ్లో॥ సర్జక్షారం కాంజికేన మర్దయేద్ఘటికాద్వయమ్।
అథవాచ గవాం మూత్రే శుద్ధి ర్భవతి నిశ్చయమ్॥

తా. సర్జక్షారమును 2 ఘడియలు కలితోగాని లేక గోమూత్రముతోగాని మర్దించిన శుద్ధియగు.

సర్జక్షారగుణము.

శ్లో॥ సర్జక్షారోగ్నిజననం గుల్మశూల నివారణమ్॥

తా. సర్జక్షారము అగ్నిమాంద్యము గుల్మము శూల వీనిని వారింపఁజేయు.

యవక్షార శుద్ధి.

శ్లో॥ యవక్షారం విమర్ద్యాథ తండులోదక మిశ్రితమ్।
ఆతపే ఘటికామాత్రం క్షిపేచ్ఛుద్ధి ర్భవిష్యతి॥

తా. యవక్షారమును పసికడుగుతో 1 ఘడియ మర్దించి యెండ నెండించిన శుద్ధియగు.

యవక్షార గుణము.

శ్లో॥ దీపనం కఫవాతఘ్నం యవక్షారం వ్రణాపహమ్॥

తా. యవక్షారము అగ్నిదీపనమును గలుగఁజేయుటయేగాక కఫ వాత వ్రణముల వారింపఁజేయు.

పంచలవణ శుద్ధి.

శ్లో॥ [ఆయుర్వేదే] సైంధవం కాంజికేభావ్యం భవేచ్ఛుద్ధిర్ఘటీ
ద్వయే। అథవా ఛాగమూత్రేణ పాచితం శుద్ధిమాప్ను
యాత్। నింబనీరేణసౌవర్చం భావయేచ్ఛుద్ధిమాప్ను
యాత్। బిడాలవణకం తక్రేభావయేచ్ఛుద్ధిమాప్నుయాత్।
లవణంకాచకం జ్ఞేయం తింత్రిణీజలఆతపే। సముద్రలవణం
లోష్టే తప్తంకుర్యాత్త్రియామకమ్। సమ్యక్ఛుద్ధంభవేద్వై
ద్య స్త్వౌషధేషు ప్రయోజయేత్॥

తా. సైంధవలవణమును 2 ఘడియలు కలితో భావనజేసి యెండ నెండించినను లేక గొఱ్ఱెమూత్రముతో వండినను శుద్ధియగు. సౌవర్చలవణమును నిమ్మపండ్లరసముతో భావనజేసి యెండ నెండించిన శుద్ధియగు. బిడాలవణమును పులిచల్లతో భావనజేసి యెండ నెండించిన శుద్ధియగు. కాచలవణము చింతాపురసముతో భావనజేసి యెండ నెండించిన శుద్ధియగు సముద్రలవణమును పెంకులోబోసి 3 జాములు వేయించిన శుద్ధియగు. ఇటుల శుద్ధిజేయబడినవాని నౌషధములలో బ్రయోగింపఁదగు.

శ్లో॥ [మతాంతరే] లవణాని క్షాళితాని సక్షారే ణాంభసాతపే।
శోషితాని విశుద్ధ్యంతి విజ్ఞేయం వైద్యపారగైః॥

తా. పంచలవణమును లక్షారోదకముతో గడిగి యెండ నెండించిన శుద్ధియగు.

పంచలవణ గుణములు.

శ్లో॥ లవణం పంచధాభిన్నం సైంధవాదివిభేదతః। సైంధవం చి
త్కణం స్నిగ్ధం। ఫలకం శ్రేష్ఠముచ్యతే। విశీర్యమాణఫలకం
పాటలోనచశస్యతే। సైంధవం కఫవాతఘ్నం నిద్రాకుక్షిరు
జాపహమ్। సౌవర్చలంకృష్ణరక్తం గుల్మశూలరుజాపహమ్।
కించిత్పిత్తంబిడాపాండు కుక్షిరోగరుజాపహమ్। కాచోత్థం
కాచవర్ణంచకుక్షిరోగవినాశనమ్। సాముద్రంకుక్షిరోగఘ్నం
సర్వవాతవినాశనమ్॥

తా. లవణములు సైంధవాది భేదముకలన ౫ విధంబులు. సైంధవలవణమునున్నగ ఘనముగ పలుకుగనుండు. ఇది ప్రశస్తమైనది. తనంతట తానే పలుకులై * పాటలవర్ణము గలదైయుండు సైంధవలవణ మప్రశస్తంబు. ఇది కఫ వాత నిద్ర కుక్షిరోగముల బోకడచు. సౌవర్చలవణము కృష్ణరక్తవర్ణముగలదిగ నుండుటయేగాక గుల్మ శూలరోగముల వారింపఁజేయు. బిడాలవణము పాండురవర్ణముగ నుండుటయేగాక యొకింత పిత్తకారిగనుండు. ఇది కుక్షిరోగము శరీరపీడను బోకడచు. కాచలవణము కాచవర్ణము గలదిగ నుండుటయేగాక కుక్షిరోగమును బోకడచు. సముద్రలవణము కుక్షిరోగమును సమస్త వాతరోగములను బోకడచు.

త్రికటుక శుద్ధి.

శ్లో॥ [చింతామణౌ] శుంఠీంని స్త్వక్కృతాంచాథశిలాక్షారంవిలే
పయేత్। నిక్షిపేదాతపేయామ సమ్యక్ఛుద్ధిర్భవేద్ధ్రువమ్।

* ఎఱ్ఱని తెలుపుకలిసిన యెఱుపువర్ణము.

వై దేహీం చిత్రకరసే * హ్యాతపే భావయేత్తథా। సమ్యక్ఛుద్ధిర్భవేదేతాం రసయోగేషు యోజయేత్। మరీచమమ్లతక్రేణ భావితం ఘటికాత్రయమ్। శోషితస్తప్తకృతం శుద్ధిర్భవతి మారిచమ్॥

తా. శొంఠిపై బెరడునుదీసి క్రొత్తసున్నము బట్టించి జాము యెండ నెండించిన శుద్ధియగు. పిప్పలిని చిత్రమూలరసముతో 2 ఘడియలు భావనజేసి యెండ నెండించిన శుద్ధియగు. మిరియముల పులిచల్లతో 3 ఘడియలు భావనజేసి పెంకులోబోసి వేయించిన శుద్ధియగు. ఇటుల శుద్ధిజేయఁబడినవానిని రసౌషధములయందు జేర్చుకొనవలయు.

గజపిప్పలి శుద్ధి.

శ్లో॥ కాంజికే భావితాయామం శుద్ధా వారణపిప్పలీ।
అజామూత్రేణ భావ్యేత శుద్ధిర్భవతి నిశ్చయమ్॥

తా. గజపిప్పళ్ళను కలితో గాని లేక మేకపంచితముతో గాని 1 జాము భావనజేసి యెండ నెండించిన శుద్ధియగు.

నల్లమందు శుద్ధి.

శ్లో॥ సిద్ధసంగ్రహే] గజకర్ణదలే బధ్వా హ్యఫేనం శోధయేద్భిషక్।
డోలాయంత్రే పయఃపూర్ణే పాచితం యామమాత్రకమ్॥

తా. నల్లమందును బలురక్కసియాకులో నునిచి మూటగట్టి యావుపాలతో డోలాయంత్రమున 1 జాము వండిన శుద్ధియగు.

ఇంగువ శుద్ధి.

శ్లో॥ [చింతామణౌ] పద్మపత్రరసే యామమాతపే భావితం విదుః।
రామఠం శుద్ధిమాప్నోతి రసయోగేషు యోజయేత్॥

తా. ఇంగువను తామరపాకురసముతో 1 జాము యెండన భావనజేసిన శుద్ధియగు. అట్టిదానిని రసయోగములలో నునిచికొనందగు.

* నిక్షిపేద్ఘటికాద్వయమ్॥

జీలకఱ్ఱ శుద్ధి.

శ్లో॥ ద్విజీరం కాంజికే తాపే క్షిపేద్యామద్వయం పునః।
తతోఽగ్నినా క్వచిత్తప్తం కృత్వా శుద్ధిర్భవిష్యతి॥

తా. జీలకఱ్ఱ నల్లజీలకఱ్ఱ అను నీరెంటిని కలితో దడిపి 2 ఝాములు యెండ నెండించి యొకింత వేయించిన శుద్ధియగు.

ఆముదపువిత్తులు నేలదంతివిత్తులు వీనిశుద్ధి.

శ్లో॥ గంధర్వహస్తబీజాని నారికేళోదకాంతరే।
యామమాత్రం క్వచేచ్ఛుద్ధిర్దంతిబీజం పచేత్తథా॥

తా. ఆముదపువిత్తులు నేలదంతివిత్తులు వీనిపై పొట్టుదీసి టెంకాయనీరుతో 1 ఝాము వండిన శుద్ధియగు.

ముష్టివిత్తుల శుద్ధి.

శ్లో॥ బీజాని విషముష్టేశ్చ ఛిల్లికా మూలజే రసే।
పాచితం త్రిఘటీమాత్రం శుద్ధిర్భవతి నిశ్చయమ్॥

తా. ముష్టివిత్తులను కత్తితోడ తునుకలుగజేసి చిల్లివేళ్ళరసముతో 3 ఘడియలు వండిన శుద్ధియగు.

నేపాళ శుద్ధి.

శ్లో॥ నిస్త్వచం చైవ నేపాళం కుమారీరసజేన చ।
గుడోదకేన గోక్షీరైర్గోఘృతేన పృథక్పృథక్।
పాచితం శుద్ధిమాప్నోతి వైద్యశాస్త్రవినిశ్చితమ్॥

తా. నేపాళములపై పొట్టువొలిచి యందల యగరులందీసి కలబందరసము పానకము ఆవుపాలు అనువానితో ప్రత్యేక ప్రత్యేకముగ నుడికించిన శుద్ధియగు.

వసనాభి శుద్ధి.

శ్లో॥ విషంతు ఖండశః కృత్వా వస్త్రఖండేన బంధయేత్।
గోమూత్రమధ్యే నిక్షిప్య స్థాపయేదాతపే త్ర్యహమ్।
గోమూత్రంతు ప్రదాతవ్యం నూతనం ప్రత్యహం బుధైః।

త్ర్యహాత్తేతముద్ధృత్య శోషయేన్మృదు పేషయేత్ ।
శుద్ధ్యత్యేవం విషంచైవ యోగ్యం భవతి చార్తిజిత్ ।

వసనాభిని తునకలుగ కత్తిరించి గుడ్డలో మూటగట్టి యొక కుండలో వైచి అందు వసనాభి మునుగునట్లుగ గోమూత్రము బోసి 3 దినములు యెండలో నుండవలయు ప్రతి యా కుండయందలి గోమూత్రమును ప్రతిదినమును దీసివేసి క్రొత్తగ గోమూత్రమును బోయుచుండవలయు. ఇటుల 3 దినములు జేసి 4 వ దినంబున వసనాభిని బైటికిదీసి చక్కగ నెండించిన శుద్ధియగు. దీనినౌషధముల యందు జేర్చునెడ చక్కగ చూర్ణముజేసి చేర్చవలయు. ఇది సర్వపీడల బోకడచు.

సర్వద్రవ్య శుద్ధులు.

శ్లో॥ క్షీరాజ్యే గంధకం శుద్ధ్యేత్ తాళం కూశ్మాండజైర్ద్రవైః । ఆరనాళే దతుత్థంతు జంబీరామ్లే మనశ్శిలా । మయూరతుత్థం లుంగామ్లే గోమూత్రేణ విషం హరేత్ । దంతిబీజాని పయసా శుద్ధ్యేనతు మాక్షికమ్। అజామూత్రేణ వై క్రాంతం టంకణం కాంజికేనతు । జంబీరామ్లేణ దుత్తూరం దరదం తేన శుద్ధ్యతి। తీక్ష్ణం గోమూత్రకైశ్శుద్ధ్యేన్మండకం త్రిఫలారసైః। కృష్ణైరిమేదో జంబూత్వగ్రసైర్ధాత్రీఫలస్య చ । అతివేశోషయిత్వా చాప్యయో వారితరంభవత్ । గైరికం తు గవాం దుగ్ధే భావితం శుద్ధముచ్యతే। అంజనాని విశుధ్యంతి భృంగస్వరససేచనాత్ ।నరమూత్రే చాఖువిషం పచేద్దోలాఖ్యయంత్రకే । యామమాత్రం విశోష్యాథ గోక్షీరే భావితం శుచిః । గౌరీపాషాణకం పీతం రసబంధపురస్సరః। హరిద్రాస్వరసే స్విన్నో యామేన పరిశుధ్యతి ॥

తా. గంధకము ఆవుపాలు ఆవునెయ్యి వీనిలో నుడికించిన శుద్ధియగు తాళకమును రేకులుగ వొలిచి గుమ్మడుకాయ నీరులో నుడికించిన శుద్ధియగు. మైలుతుత్తమును కలితో నూరి నెట్టినగువరకు కాల్చిన శుద్ధియగు. మణిశిలను నిమ్మపండ్లరసముతో నుడికించిన శుద్ధియగు. పాలతుత్తమును మాదీఫలరసముతో నూరి నెట్టినగువరకు గాల్చిన శుద్ధియగు. వసనాభిని గోమూత్రముతో 3 దినములు నానబెట్టిన శుద్ధియగు. (నేపాళములు) నేలదంతివిత్తులు వీనిని పై బొట్టుదీసి పాలతో నుడికించిన శుద్ధియగు. మాక్షికమును పులకట్టులో నుడికించిన శుద్ధియగు. వైక్రాంతమును మేకమూత్రముతో వండిన శుద్ధియగు. వెలిగారమును కలితో నూరి కాల్చిన శుద్ధియగు. ఉమ్మెత్తవిత్తులు నిమ్మపండ్ల రసములో నానబెట్టిన శుద్ధియగు. ఇంగిలీకమును నిమ్మపండ్లరసముతో నూరి యెండించిన శుద్ధియగు. ఇనుమునుగాని లేక చిట్టెమునుగాని గోమూత్రముతో కాచిన శుద్ధియగు. ఉక్కును త్రిఫలకషాయముతో కాచిన శుద్ధియగు. ఇనుము వుక్కు వీనిని నల్లతుమ్మ చెక్కరసము నేరేడు చెక్కరసము పుసిరికపండ్లరసము అనువానితో నూరి యెండ నెండించిన శుద్ధియగు. పిదప దానిని చూర్ణముజేసి నీళ్ళపై వైచిన తేలును. కావితాయి ఆవుపాలతో భావనజేసిన శుద్ధియగు అంజనపంచకముల గుంటగలగరాకు రసముతో భావనజేసిన శుద్ధియగు. ఉల్లిపాషాణమును నరమూత్రముతో 1 జాము డోలాయంత్రమున వండి యావుపాలలో భావనజేసి యెండించిన శుద్ధియగు. గౌరీపాషాణమును రసబంధపు రసములతో 1 జామువండి పసుపునీరును చల్లి యావిరికొల్పిన శుద్ధియగు

ద్రవ్యశుద్ధ ఉపరసమాలిక.

శ్లో॥ [ఆయుర్వేదే] శాలిధాన్యామ్ల సంఘృష్టం మధ్రికం శుద్ధమిష్యతే। విషం త్రిగ్రమోషితం గోమూత్రే శుద్ధమీరితమ్। అహింగారైశ్చ గోమూత్రే క్షిప్తేత్త్రాయసంమలమ్। పురాతనం భూమికందం సప్తవారం విశుధ్యతి। పలాశద్రవతాళాభ్యాం వంగం భస్మీభవేత్క్షణాత్ । శిలార్కదగ్ధతో నాగం తామ్రమాజ్యేన గంధకాత్ । త్రీస్త్రస్యోపహింగుళం తీక్ష్ణం తారంస్నుక్క్షీరతాపనాత్। నాగభస్మశిలాభ్యాం తు హేమధాత్వాదయస్తథా । అజామూత్రేణ లోహంతు శిలా గోమూత్రభావితా కఫరీవరమూత్రేణ భావితా శుద్ధముచ్యతే। మాక్షీకం కదళీతోయైః పాచయేత్తు భిషగ్వరైః । క్షీరేణ టంకణంచాథ గంధకంతు విపాచయేత్। కూశ్మాండనీరే తాళం చ తుత్థం జంబీరజైర్ద్రవైః । దీవ్యకం చూర్ణతోయేన గౌరీం జంబీరవారిణా। సప్తాహంగవ్యతక్రస్థా విశుద్ధా స్యాద్వరాటికా। క్షీరంచ మాషయూషాభ్యాం భావ్యే హింగుళ టంకణే । నిదిగ్ధికామృతా ముస్తా వాసారిష్టకమూలకైః। త్రిఫలా క్వాథతో

యేన గుగ్గులుం శోధయేద్భిషక్ । అనుక్తానిచ సర్వాణిగో
మూత్రేణ విభావయేత్ । జంబీరస్యైర్ సప్తాహం భావ
యిత్వావిశుధ్యతి॥

తా. అభ్రికమును వడ్లు పులికడుగు వీనితో నుద్దిన శుద్ధియగు. వసనాభిని గోమూత్రములో 3 దినములు నానబెట్టిన శుద్ధియగు. ఇనుమును భూమిలోని ప్రాతచిట్టెమును తానికట్టెనిప్పులలో 7 మార్లుకాచి 7 మార్లుగోమూత్రముతో చల్లార్చిన శుద్ధియగు. వంగమును మోదుగుగసము తాళకము వీనితో నూరి పుటంబులిడిన భస్మంబగు. నాగమును మణిశిల జిల్లేడు పాలు వీనితో నూరి పుటంబులిడిన భస్మంబగు. గంధకమును నేతితో నూరి తామ్రముపై లేపనముజేసి పుటంబులిడిన తామ్రము భస్మంబగు. ఇంగిలీకమును చనుబాలతో నూరి పుటంబిడిన భస్మంబగు. వెండి నెఱ్ఱగకాల్చి బొంత జెముడు పాలలో నద్దిన శుద్ధియగు. నాగభస్మము మణిశిల వీనితో స్వర్ణాదిధాతువులు భస్మంబులగు. లోహమును గొఱ్ఱెపంచితముతో పుటంబులిడిన భస్మంబగు. శిలాజిత్తు గోమూత్రముతో శుద్ధంబగు. కఫని నరమూత్రముతో భావనజేసిన శుద్ధియగు. మాక్షికమును అరటిరసముతో వండిన శుద్ధియగు. వెలిగారమును పాలతో వండిన శుద్ధియగు. గంధకమును పాలతో వండిన శుద్ధియగు. తాళకమును గుమ్మడుకాయ నీరుతో వండిన శుద్ధియగు. మైలుతుత్తమును నిమ్మపండ్లరసముతో వండినశుద్ధియగు. ఓమమును సున్నపునీళ్ళతో వండిన శుద్ధియగు. గౌరీపాషాణమును నిమ్మపండ్ల రసముతో వండిన శుద్ధియగు. గవ్వల నావుచల్లతో 7 దినములువండిన శుద్ధియగు. ఇంగిలీకము వెలిగారము వీని నావుపాలతోను మినపకట్టుతోను భావనజేసిన శుద్ధియగు. గుగ్గిలమును మలక తిప్పతీగ తుంగముస్తెలు అడ్డసరము వేప అను వాని వేళ్ళరసముతోను త్రిఫలకషాయముతోను వండిన శుద్ధియగు. మఱియు జెప్పంబడని సర్వద్రవ్యముల గోమూత్రము నిమ్మపండ్లరసము వీనిలో ప్రతిదానిచే నేడేసి దినములు భావనజేసిన శుద్ధియగు.

* కంకుష్ఠ భేదము.

శ్లో॥ నాళీకంరేణుకంచేతి కంకుష్ఠం ద్వివిధంమతమ్ ।
నాళీకంపీతవర్ణం చాఖ్యన్యం సిలం ప్రథమం భవేత్ ॥

తా. నాళీకము రేణుకము అన కంకుష్ఠము 2 విధంబులు. అందు పచ్చగనుండునది నాళీకమనియు నీలముగ నుండునది రేణుకమనియు జెప్పంబడు.

* కంకుష్ఠమన—మురదారుసింగు.

కంకుష్ఠ శుద్ధి.

శ్లో॥ కంకుష్ఠం శుద్ధి మాయాతి త్రిధా విశ్వాంబుభావితమ్॥

తా. కంకుష్ఠమును శొంఠిరసముతో 3 మార్లు భావనజేసిన శుద్ధియగు.

కంకుష్ఠ గుణము.

శ్లో॥ కంకుష్ఠం తిక్తకటుకం * వీర్యే చోష్ణం ప్రకీర్తితమ్ ।
1 వ్రణోదావర్తశూలఘ్నం గుల్మప్లీహగదాపహమ్॥

తా. కంకుష్ఠము చేదు కారము వుష్ణవీర్యము గలదిగ (కడు లేఖనకారిగ) వ్రణము వుదావర్తము శూల గుల్మము ప్లీహము (రసదోషము జంతువులు) వీనిని పోకడమునదిగా నుండు.

స్వర్ణాది సర్వలోహనామములు.

శ్లో॥ శుద్ధంలోహం కనకరజతం భానులోహాశ్మసారమ్ । పూతి
ర్లోహద్వితయముదితం నాగవంగాభిధానమ్ । మిశ్రంలోహం
పిత్తళంకాంస్యవర్తంధాతుర్లోహేకూట్మివికారాస్త్రథైతే ॥

తా. బంగారు వెండి తామ్రము యినుము 2 విధములైన పూతిలోహములు నాగము వంగము అననీ 8 శుద్ధలోహంబులును యిత్తడి కంచు వార్తలోహము ధాతులోహము అన 4 మిశ్రలోహంబులును భూవికారంబులు.

శ్లో॥ [మతాంతరే] స్వర్ణంతారంతామ్రనాగం వంగంకాంతంచ
తీక్ష్ణకమ్ । ముండాంతమష్టధాలోహం కాంస్యారం ఘోషకం
త్రిధా । ఉపలోహస్సమాఖ్యాతా మండూరోముండకిట్టకమ్।
ఏవంద్వాదశధాశోధ్యా మార్యాస్తాస్యాః పుటాదిషు ॥

తా. బంగారు వెండి తామ్రము నాగము తగరము కాంతము పుక్కయినుము అననీ 8 అష్టలోహంబులనియు కంచు యిత్తడి ఘోషకము అననీ 3 లోహములోడ నామద్వయముచే వెలయు. మండూరము ముండకిట్టమును చిట్టెనుము జేయుటచే నాలుగునయ్యెడి లోహములు కృత్రిమలోహములనియు వుపలోహములనియు జెప్పంబడు. ఈ 12 విధములైన లోహములను శుద్ధిజేసి పుటంబులిడుటచే భస్మము జేయందగు.

* తీక్ష్ణోష్ణంచాతిలేఖనమ్ 1 గుల్మోదావర్త శూలఘ్నం రసజంతు వ్రణాపహమ్॥

సర్వలోహ శుద్ధి.

శ్లో॥ త్రిక్షారం పంచలవణం తప్త్వా చామ్లేన భావయేత్ ।
కాంస్యారఘోషపత్రాణి తేనపత్రాణి లేపయేత్ ॥

తా. సర్జక్షారము యవక్షారము వెలిగారము పంచలవణములు వీనిని నిమ్మపండ్ల రసముతో నూరి కంచు యిత్తడి ఘోషము అనువాని రేకులపై లేపనముజేసి నిప్పులో గాచి నిమ్మపండ్లరసములో నద్దిన నవి శుద్ధి యగు.

శ్లో॥ తైలే కుళుత్థే గోమూత్రే హ్యారనాళామ్లతక్రకే ।
స్వర్ణాదిసర్వలోహానాం శుద్ధి ర్భవతి నిశ్చయమ్॥

తా. బంగారుమొదలగు సర్వలోహముల రేకులను కాచి నువ్వుల నూనె వులవ కట్టు గోమూత్రము పుల్లనికలి పులిచల్ల అనువానిలో ప్రతిదానియందు నేడేడుమార్లు నద్దినవవి శుద్ధియగు. మఱియు సీసము తగరము అన నీరెంటిని నేడేడుమార్లు కరిగి నువ్వుల నూనె మొదలగువానిలో నేడేడుమార్లు బోసిన శుద్ధియగు.

సర్వలోహభస్మక్రమము.

శ్లో॥ శుద్ధ్వా గజపుటే పక్త్వా శుద్ధమాయాతి నాన్యథా ।
తామ్రపర్ణవదేణ తేషాం కృత్వా సర్వత్ర యోజయేత్॥

తా. శుద్ధిచేయబడిన సర్వమైన లోహరేకులను సమభాగముగ శుద్ధిచేసిన గంధకమును గ్రహించి జిల్లేడుపాలతో నూరి వానిపై లేపనముజేసి మూసలో నునిచి తామ్రమువలెనే గజపుటంబులిడిన సర్వలోహములు భస్మంబులగు. అట్టిభస్మముల సర్వప్రయోగములయం దునిచికొనం దగు.

నవలోహవివరము.

శ్లో॥ సువర్ణం రజతం తామ్ర మయో నాగంచ వంగకమ్ ।
రీతికా కాంస్యవర్తాని లోహా నవ తథా విదుః॥

తా. సువర్ణము రజతము తామ్రము యినుము సీసము తగరము యిత్తడి కంచు వర్తలోహము అనునవి నవలోహంబులు.

సువర్ణ నామములు.

శ్లో॥ [నిఘంటౌ]స్వర్ణంసువర్ణకనకో జ్జ్వలకాంచనానికల్యాణహాటకహిరణ్యమనోహరాణి।గాంగేయగైరికమహారజతాగ్నివీర్య రత్నాంగహేతుతపనీయకభాస్కరాణి ॥

తా. స్వర్ణము సువర్ణము కనకము ఉజ్జ్వలము కాంచనము కల్యాణము హాటకము హిరణ్యము మనోహరము గాంగేయము గైరికము మహారజతము అగ్నివీర్యము రత్నాంగహేతు తపనీయకము అనునవి సువర్ణనామంబులు.

శ్లో॥ [మతాంతరే] జాంబూనదం జాతరూపంహిరణ్యంహేమహాటకమ్। చామీకరం చారుపుష్పం సువర్ణ స్వర్ణకాంచనమ్ । తపనీయం శాతకుంభం రుక్మం కనకమేవచ । మహారజతమాగ్నేయం గాంగేయం భర్మ కర్బురమ్ ॥

తా. జాంబూనదము జాతరూపము హిరణ్యము హేమము హాటకము చామీకరము చారుపుష్పము సువర్ణము స్వర్ణము కాంచనము తపనీయము శాతకుంభము రుక్మము కనకము మహారజతము ఆగ్నేయము గాంగేయము భర్మము కర్బురము అనునవి సువర్ణనామంబులు.

సువర్ణ శుద్ధి.

శ్లో॥ [చింతామణౌ] సువర్ణం రక్తమృత్స్నాచ లేపితం తాత్యశుధ్యతి । తత్సువర్ణందళంకృత్వా సూక్ష్మంకుర్యాద్విచక్షణః । జంబీరసిరేణ హేమమాక్షికంమర్దితంభిషక్ । తద్దళే లేపితం దంతిపుటం దేయంశరావకే । భస్మీభవతి శీఘ్రేణమాత్రకా ర్యాబిచారణా ॥

తా. బంగారు సెట్టిమన్నులో పొదిగి కొలిమిలో నూదినశుద్ధియగు. పిదప దానిని సన్నపురేకులుగ జేయించి దానిపై హేమమాక్షికమును నిమ్మపండ్లరసముతో నూరి లేపనముజేసి యెండించి మూకుడులోనునిచి దానిపై మఱియొక మూకుడును మూసి మూడుచీలమన్ను లిచ్చి 8 గజపుటంబులిడిన బంగారుభస్మంబగు.

సువర్ణసిందూర విధి.

శ్లో॥ తద్భస్మ రవిదుగ్ధేన చాశ్వత్థత్వగ్ద్రవేణచ ।
హింగుళంభస్మతుల్యంచ దత్వాతుల్యంవిమర్దయేత్ ।
మర్కటీమూలజద్రావై ర్ధాంసపాదిరసేనచ।
మర్దయేచ్చ చతుర్యామాన్ పుటమారణ్యకోత్పలైః ।
కరిసంజ్ఞంపంచదేయం సిందూరంభవతిధ్రువమ్ ॥

తా. ఆబంగారు భస్మమును జిల్లేడుపాలతోను రావిచెక్కలరసముతోను మర్దించి యాంనీగారు భస్మమునకు సమముగ శుద్ధిజేసిన యింగిలీకమును జేర్చి ఖల్వములో నునిచి కోతికొమ్మ వేళ్ళరసము హంసపాదియాకు రసము అనువానితో 4 ఝాములు మర్దించి యెరువిడకలతో 5 గజపుటంబులిడిన సువర్ణము శీఘ్రముగ సిందూరించు.

ప్రకారాంతర సువర్ణభస్మము.

శ్లో॥ శుద్ధంస్వర్ణదళంకృత్వా చేక్షుకస్వరసేనచ ।
గంధకంమర్దితంచాత్ర దళేకుర్యాద్విలేపనమ్ ।
ఆతపేతాపయేత్త్రీవ్రే తద్విలేప్యమహామహః ।
అరణ్యోత్పలకేదత్వా పుటమేకంశరావకే ।
గంధంతత్సర్వపాదాంశం పునర్దత్వేక్షుకేరసే ।
పునఃపుటత్రయేపాచ్యం భస్మీభవతిహాటకమ్ ॥

తా. శుద్ధిజేసిన బంగారును రేకులుగ జేయించి వానిపై శుద్ధిజేసిన గంధకము చెఱుకు రసములోనూరి లేపనముజేసి యెండనెండించవలయు. ఇటుల 7 మార్లు లేపనముజేసి యెండించి మూకుడులోనునిచి చీలమన్నలిచ్చి యెరువిడకలతో 1 గజపుటంబిడి సాంగశీతలముగదీసి యారేకులకు 4వ భాగము శుద్ధిజేసినగంధకమును గ్రహించి చెఱుకు రసముతో నూరి 7 మార్లుబట్టించి యెండించి యెరువిడకలతో 8 గజపుటంబు లిడి బంగారుభస్మంబగు. (ఇట్టిభస్మమును క్షయరోగములయందు నుపయోగింపందగు.

స్వర్ణ భస్మము.

శ్లో॥ [సిద్ధరసార్ణవే] హేమ్నఃపాదం మృతంసూతం పిష్టమమ్లేన
కేనచిత్ । పత్రే లిప్త్వా పుటేభిచ్యా దష్టభిర్మ్రియతేధ్రువమ్॥

తా. శుద్ధిజేసిన బంగారును రేకులుజేయించి సన్నముగ టంకణపు రేకులవలె సూక్ష్మముగ కత్తిరించి దానికి 4వభాగము రసభస్మము జేర్చి నిమ్మపండ్లరసముతో మర్దించి రేకులపై లేపనముజేసి యెండనెండించి ప్రమిదెల సంపుటములోనునిచి చీలమన్నలిచ్చి పుటంబిడి సాంగశీతలముగదీసి యాసువర్ణపురేకులకు 6వ భాగము రసభస్మము గలిగి నిమ్మపండ్ల రసముతో మరలమర్దించి 8 పుటంబులిడిన సువర్ణము శుద్ధభస్మంబగు!

శుద్ధిజేసిన బంగారు 1 భాగము శుద్ధిజేసిన రసభస్మము 2 భాగములు. ఇటుల వీని నేకముజేసి యుదకముతో మర్దించి యందలి నీరును వడసి ముద్దజేసి దానికర్ధభాగము శుద్ధిజేసిన గంధకమును యింగిలీకమును జేర్చి ప్రమిదెలోనునిచి చీలమన్నలేపనముజేసి పుటంబిడిన భస్మంబగు. పిదప దానికి $\frac{1}{4}$ భాగము శుద్ధిజేసిన గంధకమును యింగిలీకమును జేర్చి 2 పుటంబులిడిన బంగారము శుద్ధముగ భస్మంబగు.)

స్వర్ణద్రుతి.

శ్లో॥ ఇంద్రగోపకసూతంతు దేవదాళీఫలద్రవైః ।
భావితంచైకవింశాహం ద్రుతేహేమ్నిప్రదాపయేత్ ।
కించిత్కించిత్సమాయాతియావత్తిష్ఠతిసూతవత్ ॥

తా. ఇంద్రగోపపురుగులు పాదరసము వీనిచూర్ణమును దేవదాళీ ఫలరసముతో 21 మార్లుభావనజేసి పిదపసువర్ణ భస్మమును కరిగి రసమువలె ద్రుతియగువరకు యాచూర్ణమును కొంచెకొంచెముగ వేయుచుండవలయు,

సువర్ణభస్మగుణము.

శ్లో॥ [ఆయుర్వేదే] మూర్ఛోన్మాదాచ యక్ష్మాణం గ్రహణీంచ
విశేషతః। నాశయేత్సర్వరోగాంశ్చ సాధ్యాసాధ్యాంశ్చ దు
స్తరాన్ । తత్తద్రోగానుపానేన ప్రయుంజీత భిషగ్వరః ।

తా. సువర్ణభస్మము నాయా రోగానుపానములతోడ నొసంగిన అసాధ్యంబులై సాధ్యాసాధ్యంబులుగనుండు సర్వరోగములను పరిహరింపం జేయును. ముఖ్యముగా మూర్ఛ పుస్మాదము రాజయక్ష్మ గ్రహణి అనువానిని విశేషముగ హరింపంజేయు,

శ్లో॥ [గ్రంథాంతరే] సువర్ణంతుభవేత్స్వాదు తిక్తంస్నిగ్ధంహిమం
గురు । బుద్ధివిద్యాస్మృతికరం విషహారిరసాయనమ్ ॥

తా. శుద్ధిసువర్ణభస్మము మధురముగ శీతకారిగ జడముగ బుద్ధి విద్యాస్మృతుల గలుగంజేయునదిగ రసాయనము వలన విషమును బోకడచునదిగనుండు.

స్వర్ణ భస్మహర రోగములు।

శ్లో॥ [సిద్ధరసార్ణవే] ఏతద్భస్మసువర్ణజంకటుఘృతైః పేతంద్విగుం
జోన్మితమ్। లీఢంహంతినృణాంక్షయాగ్నిసదనంశ్వాసంచకా
సారుచిమ్। ఓజోధాతువివర్ధనంబలకరంపాండ్వామయధ్వంస
నమ్।పథ్యంసర్వవిషాపహంగరహరంకుష్టగ్రహణ్యార్తిజిత్ ॥

తా. సువర్ణభస్మము 2 గురగింజలయెత్తును కటుకరోహిణి ఘృతము అనువానితోడ సేవించిన క్షయాగ్నిమాంద్య శ్వాస కాసారుచుల హరింపంజేయుటయేగాక ఓజోవృద్ధిని ధాతువృద్ధిని బలమును శరీరారోగ్యమును గలుగంజేసి పాండువుసర్వవిషదోషము కృత్రిమవిషదోషము దుష్టగ్రహణి అనువానిని హరింపంజేయు.

సువర్ణభస్మ గుణము.

శ్లో॥ [నిత్యనాథీయే]స్నిగ్ధంమేధ్యంవిషగరహరంబృంహణంవృష్య
మగ్ర్యం। యక్ష్మోన్మాదం ప్రశమనం రోగజాలప్రమాథి।
మేధాబుద్ధిస్మృతిసుఖకరం సర్వనేత్రామయఘ్నం। రుచ్యం
దీప్తంప్రశమనకరంస్వాదుపాకంసువర్ణమ్ ॥

తా. సువర్ణభస్మము స్నిగ్ధముగ పరిశుద్ధముగ విషకృత్రిమవిషముల బోకడచునదిగ శరీరపుష్టికారిగ కడువీర్యవృద్ధికారిగ రాజయక్ష్మోన్మాదముల హరింపంజేయునదిగ రోగసమూహమును బోనడచునదిగ మేధబుద్ధిస్మృతి సుఖంబుల గలుగంజేయునదిగ సర్వనేత్రరోగముల బోనడచునదిగ రుచికారిగ అగ్నిమాంద్యమును బోనడచునదిగ పాకమువలన రుచికరముగ నుండు.

అశుద్ధసువర్ణభస్మ గుణము.

శ్లో॥ సౌఖ్యంవీర్యంబలంహంతి రోగంవర్ధంకరోతిచ ।
అశుద్ధమమృతంస్వర్ణం తస్మాచ్ఛుద్ధంచమారయేత్ ।

తా. అశుద్ధమైన సువర్ణభస్మము సౌఖ్య వీర్యబలముల బోనడచుటయేగాక రోగమును దుష్టమైన వర్ణమును గలుగంజేయు. కావున బాగుగ శుద్ధిజేయబడిన సువర్ణమునే భస్మము జేయవలయు.

హేమ పరీక్ష.

శ్లో॥ ఘృష్టేకుంకుమసంకాశం ఛేదేసిందూరసన్నిభమ్ ।
శిరీషపాకకందాహే మార్దవే సికతోపమమ్ ।
స్వాదుస్నేహనిభంస్నిగ్ధం పారదేనసమంగురు ।
బహుమూల్యమితిఖ్యాతం స్వర్ణంషడ్విధలక్షణమ్ ॥

తా. ఒరసినకుంకుమవలె నెఱ్ఱగనుండుట ఛేదించిన సిందూరమువలె నుండుట కాచినదిరిసెనపు పువ్వువంటి ఛాయగలదై యిసుకవలె మృదువుగ నుండుట రుచి మెఱపు స్నిగ్ధముగలదిగ నుండుట పాదరసమువలె బరువుగనుండుట వెలయధికముగ నుండుట యీ 6 లక్షణములు స్వర్ణమునందుండు.

రజత నామములు.

శ్లో॥ [నిఘంటౌ] రూప్యకంరజతంతారంత్రపుభీరుధిరాహ్వయమ్।
కలధౌతంతప్తరూపం రుధిరంచంద్రహాసకమ్ ॥

తా. రూప్యకము రజతము తారము త్రపుభి రుధిరాహ్వయము కలధౌతము తప్తరూపము రుధిరముచంద్రహాసకము అనునవి రజతనామంబులు.

రజత శుద్ధి.

శ్లో॥ [చింతామణౌ]అథరౌప్యదళంవహ్నౌ కర్కోటీకందకద్రవైః॥
భావితంసప్తవారంచ శుద్ధింభవతినిశ్చయమ్ ॥

తా. వెండిరేకుల కొలిమిలోకాచి గొడ్డుకాకరగడ్డరసములో 7 మార్లు అద్దిన శుద్ధియగు.

రజత భస్మము.

శ్లో॥ తచ్ఛుద్ధరజతంకృత్వా దళంసూక్ష్మంభిషగ్వరైః ।
సీమంతనిస్త్వస్యదుగ్ధే మర్దితంకాననమాక్షికమ్ ।

విలేపితం తథా శోష్యం పుటమేకంచ మూషయా ।
పాచ్యం వారళి సంజ్ఞేన భస్మీభవతి నిశ్చయమ్ ।
అథవా స్వర్ణవత్కుర్యా ద్రౌప్యం భస్మీభవేద్ధ్రువమ్ ॥

తా. శుద్ధిజేసిన సన్నని వెండిరేకులపై కాకమాక్షికమును చనుబాలతో మెత్తగ నూరి పలుమారు పూసి యెండించి వజ్రమూషములోనునిచి యేరుపిడకలతో గజపుటం బిడిన వెండిభస్మంబగు. లేక బంగారువలెనే పుటంబులిడినను వెండిభస్మంబగు.

* రజత సిందూరము.

శ్లో॥ సమాంతద్భస్మ దరదం బర్బురాణాం స్నుహీజలమ్ ।
అర్కక్షీర వటక్షీరై ర్హంసపాది దురాలభాః ।
గుడూదకైః పృథఙ్మర్ద్యా పృథక్సప్త పుటం గజే ।
సిందూరం భవతిజ్ఞేయం సర్వకర్మసు యోజయేత్ ॥

తా. రజతభస్మమునకు సమముగ శుద్ధిజేసిన యింగిలీకమును జేర్చి తుమ్మచెక్క కషాయము జిల్లేడపాలు మఱ్ఱిపాలు హంసపాదియాకురసము దూలగొండివేళ్ళరసము బెల్లపురసము అనువానిలో ప్రతిదానిచేనొక్కొకదినము చొప్పున మర్దించి 7 గజ పుటంబులిడిన రజతభస్మము సిందూరించు.

రజత ద్రుతి.

శ్లో॥ శతధా సరమూత్రేణ భావయే ద్దేవదాళికామ్ ।
తచ్చూర్ణ వాపమాత్రేణ ద్రుతిస్స్యా త్స్వర్ణతారయోః ॥

తా. దేవతాడిని సరయూత్రముతో 100మార్లు భావనజేసి దానిచూర్ణమును రజత భస్మములో పలుమారువేయుచు నూదుచుండిన బంగారు వెండి వీనియందు ద్రుతి [illegible].

రౌప్యభస్మాను పానములు.

శ్లో॥ భస్మీభూతం రజతమమలం తత్సమం వ్యోమ భానుస్సర్వై
స్తుల్యం త్రికటుకవరం సారమాజ్యేనయుక్తమ్। లీఢం ప్రాతః

* రజతమన — వెండి.

క్షపయతినృణాం యక్ష్మపాండూదరార్శః శ్వాసకాసా
తిమిరజహారం పిత్తరోగాన శేషాన్॥

తా. నిర్మలమైన రజతభస్మమునకు సమముగ అభ్రకమును తామ్రమును జేర్చి వానికన్నిటికి సమముగ త్రికటుకచూర్ణమును నెయ్యిగలిపి ప్రాతఃకాలమున సేవించిన క్షయము పాండువు వుదరము అర్శస్సు శ్వాసము కాసము తిమిరరోగము పిత్తరోగము వీనిని హరింపంజేయును.

రౌప్యభస్మ గుణము.

శ్లో॥ రౌప్యంశీతం కషాయంచ స్నిగ్ధం వాతహరం గురు ।
రసాయన విధానేన సర్వరోగాపహారకమ్॥

తా. రజతభస్మము శీతకారిగ కాషాయముగ స్నిగ్ధముగ వాతమును హరింప జేయునదిగ బరువుగ రసాయనమువలన సర్వరోగముల హరింపజేయునదిగనుండు.

శ్లో॥ [రసరత్నాకరే] రౌప్యంస్నిగ్ధంకషాయామ్లం విపాకేమధురం
పరమ్ । వయస స్థాపనం వృష్యం లేఖనం వాతపిత్తజిత్ ॥

తా. రజతము స్నిగ్ధముగ కషాయముగ పుల్లగ విపాకమువలన మధురరసము గలదిగ విరేచనకారిగ యవస్థాపనకారిగ వీర్యవృద్ధికారిగ లేఖనక్రియం జేయునదిగ వాతపిత్తముల బోనడచునదిగనుండు.

శ్లో॥ [ఆయుర్వేదే] రౌప్యంవిపాక మధురం తువరామయఘ్నం
శీతంసరం పరమ లేఖనకంచవృష్యమ్। స్నిగ్ధంచ వాతకఫజి
జ్జఠరాగ్నిదీప్తే ర్బలప్రదం స్థిరవయస్కరణంచహృష్యమ్॥

తా. రజతము విపాకమువలన మధురముగ ఒగరుగ రోగమును బోనడచునదిగ శీతలముగ విరేచనకారిగనుత్తమమైన లేఖనక్రియాకారిగ వీర్యవృద్ధికారిగ స్నిగ్ధముగ వాతకఫముల హరింపంజేయునదిగ జాఠరాగ్నికి దీపమును గలుగంజేయునదిగ బలకారిగ వయస్థాపనకారిగ సుఖకారిగనుండు.

అశుద్ధ రౌప్యభస్మ గుణము.

శ్లో॥ ఆయుస్సుఖం బలంహంతి తారం వీర్యంచశుక్రజిత్ ।
అశుద్ధమమృతంతారం శుద్ధంకార్యమతోబుధైః ॥

తా. అశుద్ధగజకభస్మము ఆయువు సుఖము బలము వీర్యము శుక్రము వీనిని బోనడచు. కావున దానిని శుద్ధముగనే చేయవలయు.

* తామ్ర నామములు.

శ్లో॥ [నిఘంటౌ] తామ్రమౌదుంబరంశుల్బంపవిత్రంబ్రహ్మవర్ధనమ్।
రక్తలోహంమ్లేచ్ఛముఖంత్ర్యంబకంమిహిరాహ్వయమ్ ॥

తా. తామ్రము ఔదుంబరము శుల్బము పవిత్రము బ్రహ్మవర్ధనము రక్తలోహము మ్లేచ్ఛముఖము త్ర్యంబకము మిహిరాహ్వయము అనునవి తామ్రనామంబులు.

శ్లో॥ [గ్రంథాంతరే] తామ్రమౌదుంబరంశుల్బం తపనేష్టముదుంబరమ్ । త్ర్యంబకంచానువిందంచ రవిలోహంరవిప్రియమ్॥

తా, తామ్రము ఔదుంబరము శుల్బము తపనేష్టము వుదుంబరము త్ర్యంబకము అనువిందము రవిలోహము రవిప్రియము అనునవి తామ్రనామంబులు.

తామ్ర దోషము.

శ్లో॥ [సిద్ధవిద్యాభూః] అశుద్ధతామ్రం వక్ష్యామి తామ్రంచైవ మహావిషమ్। విషస్యత్వేకదోషస్స్యా దష్టౌదోషాశ్చశుల్బకే। భ్రమోమూర్ఛా విదాహశ్చ ఛర్దిఃక్లేదనస్వేదనే । సంతాపశ్చారుచిశ్చాష్టౌ శుల్బేదోషా భవంతితే ॥

తా. అశుద్ధతామ్రమున భ్రమ మూర్ఛ విదాహము ఛర్ది క్లేదము స్వేదము సంతాపము అరుచి అన 8 దోషంబులుండు. అట్లగుటచే నొకదోషముగల విషముకన్న తామ్రమే విషంబు.

అశుద్ధ తామ్ర దోషము.

శ్లో॥ [సిద్ధరసార్ణవే] అశుద్ధతామ్రమాయుఘ్నం కాంతిఘ్నంసప్తధాతుహా। వాంతిమూర్ఛాభ్రమోద్రేకనానారుక్కుష్ఠశూలకృత్॥

తా. అశుద్ధతామ్రమువలన ఆయుఃక్షయము కాంతినశించుట రసరక్తమాంసత్వక్శుక్లమేదోజ్జ్వలన సప్తధాతునాశనము వాంతి మూర్ఛ భ్రమ నానావిధరోగములు కుష్ఠవు శూలగలుగు; అట్లగుటచే దానిని శుద్ధిచేయవలయు.

---

* తామ్రము—రాగి.

తామ్ర శుద్ధి.

శ్లో॥ [చికిత్సాసారసిద్ధసంగ్రహే] తైలతక్రాది శుద్ధస్య తద్దోషవినివృత్తయే । శుల్బస్య శోధనంప్రాజ్ఞై ర్విశేషాత్సముదాహృతమ్ । స్నుహ్యర్కక్షీరలవణ కాంజకై స్తామ్రపత్రకమ్। లిప్త్వాప్రతాప్య నిర్గుండీ రసైస్సించేత్పునఃపునః । వారాద్ద్వాదశదాహత్వా లేపనాత్తామ్రసించనాత్॥

తా. ఖరీదుగుడ్డలనుగాని వారాణసిచెంబులనుగాని రేకులుగజేయించి కొలిమిలో కాచి నువ్వులనూనె పులిచల్ల మొదలగు వానిలో వద్దుటచే తామ్రదోషము బోనడచి పిదప బొంతజెముడుపాలు జిల్లేడుపాలు పంచలవణములు కలి వీనిని యారేకులపై ప్రత్యేకప్రత్యేకముగబూసి యెండించి కొలిమిలోకాచి వావిలియాకురసములో వద్దవలయు. ఇటుల ప్రతిదానినిబూసి కాచి 12 మార్లు అద్దిన తామ్రముశుద్ధంబగు. (మతియు తామ్రమును 12 మార్లుకాచి చింతాకురసములోను తామ్రమునకు హేమమాక్షికమునునూరి పట్టించి వావిలాకురసములోను అద్దవలయు.)

తామ్ర శుద్ధి.

శ్లో॥ గోమూత్రేణ పచేద్యామం తామ్రపత్రం దృఢాగ్నినా ।
శుధ్యతే నాత్రసందేహో మారణం కథ్యతేధునా ॥

తా. తామ్రపురేకుల గోమూత్రములోవైచి దృఢాగ్నిలో 1 ఝామము కాచిన శుద్ధియగు. ఇక దానిమారణమును వచియించెద.

తామ్ర భస్మము.

శ్లో॥ సూక్ష్మాణితామ్రపత్రాణిశ్రుత్వాసంస్వేదయేద్బుధః। వాసరత్రయమమ్లేన తతః ఖల్వే వినిక్షిపేత్ । పాదాంశం గంధకం దత్వా యామమమ్లేన మర్దయేత్। తత ఉద్ధృత్య పత్రాణి లేపయే ద్ద్విగుణేనచ। గంధకేనామ్లపిష్టేన తస్యకుర్యాచ్చ గోళకమ్।తతఃపిష్ట్వాచమీనాక్షీంచాంగేరీంవాపునర్నవామ్। తత్కల్కేనబహిర్గోళంలేపయేద్వ్యంగుళోన్మితమ్ । ధృత్వా తద్గోళకంభాండే శరావేణచరోధయేత్ । వాలుకాభిఃప్రపూ

ర్వ్యాథ విభూతి ర్లవణాంబుభిః । ధృత్వా భాండే ముఖేముద్రా
తతశ్చుల్ల్యాం విపాచయేత్ । క్రమవృద్ధ్యాగ్నినా సమ్యగ్యావ
ద్యామచతుష్టయమ్ । స్వాంగశీతం సముద్ధృత్య మర్దయే
త్సూరణద్రవైః।యామైకం గోళకం తచ్చ నిక్షిపేత్సూరణోదరే।
మృదోవలేపః కర్తవ్యః సర్వతోఽంగుళమాత్రకః। పాచ్యం గజ
పుటే క్షిప్తం మృతం భవతి నిశ్చితమ్।వమనం చ విరేకం చ భ్రమం
క్లేదమథారుచిమ్।విదాహాస్వేదముత్క్లేదం నకరోతి కదాచన।

తా. తామ్రమును పలుచనగ రేకులనుజేయించి 3దినములు నిమ్మపండ్లరసములో నుడికించి యందుండి దీసి ఖల్వములోనునిచి దానికి 4 వ భాగము గంధకమును గలిపి నిమ్మపండ్లరసముతో 1 జాము మర్దించి యా తామ్రరేకుల ఖల్వములోనుండి దీసి పిదప దానికి రెండింతలు గంధకమును నిమ్మపండ్లరసముతోనూరి యా రేకులపై బూసి ఎండించి యా రేకుల మడిచి యుండగజేసి దానిపై పొన్నగంటి పులిచింత తెల్లగలిజేరు అనువాని కల్కమును రెండంగుళముల ప్రమాణము దళముగముద్దపై లేపనము జేసి ఎండించి మూకుళ్ళలోనునిచి చీలమన్ను లేపనముజేసి వాలుకాయంత్రమునందిడి దాని కంఠము వరకు నిసుకబోసి దానిపైబాడిదె ఉప్పునీళ్ళుచల్లి కుండమూతినిమూసి చీలమన్నుబూసి పొయిమీదనునిచి 4 జాములు క్రమముగ అగ్నిని వృద్ధిజేయుచుపాకముజేసి స్వాంగశీతలమునదీసి కందగడ్డరసముతో 1 జాము మర్దించి యుండజేసి కందగడ్డలోనునిచి యాకందగడ్డపై నొకయంగుళప్రమాణము చీలమన్నుబూసి గజపుటంబిడిన తామ్రము బాగుగభస్మంబగు. దీనివలన వాంతి భ్రాంతి భ్రమ క్లేదారుచి విదాహ స్వేద ఉత్క్లేదములు గలుగకుండు.

తామ్ర భస్మము.

శ్లో॥ సూతక్కం తామ్రదళం విమర్ద్య పటునాక్షారేణ జంబీరజై। స్తప్తా
మర్ద్యమనో తదర్కపయసాలిప్త్వాదళే సప్తధా। నిర్గుండ్యంబు
హిమం రసేంద్రగళితం గంధేన దుగ్ధేన తు। త్తుల్యేనాథ మృతం
భవేత్సుపుటితం పంచామృతైస్త్రిధా॥

తా. తామ్రమును పలుచనగ రేకులుజేయించి వానిపై పంచలవణములను త్రిక్షారములను నిమ్మపండ్లరసముతోనూరి లేపనముజేసి యెండించి 7 మార్లు కాచి వావిలి

యాకురసములో నద్దవలయు పిదప వానిపై జిల్లేడుపాలుపట్టించి 7 మార్లు కాచి వావిలియాకురసములో నద్దవలయు. (పిదప హేమమాక్షికమునునూరి పట్టించి నిప్పులో కాచి వావిలియాకురసములో నద్దవలయు.) ఇటులజేసిన తామ్రము శుద్ధియగు. పిదయాతామ్రమునకు సమముగ రసమును గంధకమును గ్రహించి జిల్లేడుపాలతోనూరి యా రేకులపైపట్టించి పుటంబిడిన తామ్రము భస్మంబగు. ఆ తామ్రభస్మమును పంచామృతముతో మర్దించి 3 పుటంబులిడిన నందలి అష్టవిధదోషంబులు హరించు.

తామ్రభస్మ గుణము.

శ్లో॥ తామ్రం తిక్తంచ మధురం కషాయం లేఖనం లఘు ।
విషపాకం సరం శీతం హారిణం కఫపిత్తజిత్ ॥

తా. తామ్రభస్మము వగరుగ మధురముగ కషాయముగ లేపనకారిగ లఘువుగ విషపాకముగలదిగ విరేచనకారిగ శీతకారిగ కఫపిత్తరోగముల హరింపంజేయు నదిగ నుండు.

శ్లో॥ [మతాంతరే] వాంతిభ్రాంతి వివర్జితం జ్వరరుజా కుష్ఠాసి
పాండ్వామయమ్ । శూలం మేహ గుదాంకురానిలగదాన్
యుక్తానుపానైర్జయేత్ । భుక్తం స్థౌల్య జరాగ్నిమాంద్య
శమనో వంధ్యాశమో వత్సరాత్ ॥

తా. వాంతిభ్రాంతివివర్జితంబగుటచే శుద్ధమైన తామ్రభస్మమునుయుక్తానుపానములతోడసేవించిన జ్వరము పీడ కుష్టువు పాండువు శూల మేహము గుదరోగము వాతము స్థౌల్యరోగము ముదిమి అగ్నిమాంద్యము అనువానిని హరింపంజేయుటయేగాక 1 సంవత్సరము సేవించిన వంధ్యాత్వమునుకూడ బోనడచు.

అశుద్ధ తామ్రభస్మ దోషము.

శ్లో॥ శుల్బం తనోత్యతిదోష మశేషధాతూన్ రోగాన్ కరోతి వి
విధాంశ్చ నిహంతి కాంతిమ్। కుష్ఠం రుజం చ విషమాన్ కురుతే
విశేషాన్ పాకేన హీనమిహ వాంతివిరేచనం చ। హంత్యాయు
రుచ్చైః కురుతే చ తాపం మూర్ఛాం విధత్తే హరతే చ శుక్రమ్।
నానాగదానాం చ సహాయకారీ హ్యశుద్ధశుల్బస్స చ జీవహర్తా॥

తా. అశుద్ధతామ్రము సర్వధాతుశోషము పలువిధములైన రోగములు కాంతి నాశనము కుష్ఠువు విషజ్వరము వాంతి విరేచనము ఆయుఃక్షయము సంతాపము మూర్ఛ శుక్రనాశనము అనువానిని గలుగంజేయుటయేగాక యనేక రోగములకుసహాయకారియై తుదకుప్రాణముల హరింపంజేయు.

శ్లో॥ అథాన్యత్సంప్రవక్ష్యామి సంక్షిప్తంసూక్తముత్తమమ్ ।
ఆయుర్వేదోపదేశేస్మిఌ తామ్రశుద్ధిర్నిగద్యతే ॥

తా. ఆయుర్వేదమున జెప్పంబడిన ప్రకారము తామ్రశుద్ధిని వచించెద.

శ్లో॥ గృహకన్యారసేనైవ భావయిత్వాపునఃపునః । తతస్తప్తం మేఘనాదే భావయిత్వాపునఃపునః । గంధకార్కక్షీరలేపం కృత్వాకృత్వా పుటత్రయమ్ । చూర్ణీభవతితత్తామ్రంపునః ఖల్వేవిమర్దయేత్ । ఫలత్రయకషాయేణ తతోనిక్షిప్య మూషయోః । పునర్మర్ద్యం క్రమేణైవ దత్వాషోడశధా పుటమ్। అనంతరంక్షీరసర్పిర్గ్ముత్రైర్ముహుర్ముహుః। భావయిత్వాపుటందేయంప్రత్యేకంసప్తసప్తచ గృహకన్యారసేనైవ భావయిత్వాపునఃపుటమ్ । దత్వావిచక్షణశ్చూర్ణంతద్భవేన్నాత్రసంశయః । ఏతైర్వివిధసంస్కారై శ్ఛర్దిదాహభ్రమంహరేత్ । వ్యోషైరేరండతైలేన కాంజికేనాథవా పునః । నిష్కేణసమ్మితేచూర్ణం గుల్మశూలప్రశాంతయే । ప్రయోగస్సర్వరోగాణాం క్రమపథ్యేనచేదను ॥

తా. రాగిరేకుల 7 మార్లుకాచి కలుబందరసములో 7 మార్లును పొన్నగంటిరసములో 7 మార్లును నద్దిన శుద్ధియగు. పిదప యారేకులపై శుద్ధగంధకమును జిల్లేడుపాలతో నూరిపట్టించి 3 పుటంబులిడిన భస్మంబగు పిదపయాభస్మమును ఖల్వములో పోసి త్రిఫలకషాయముతో మర్దించి ముద్దజేసి యెండించి మూసలోనునిచి పుటంబిడవలయు. ఇత్తెఱంగున క్రమముగ 16 మార్లుమర్దించి 16 పుటంబులిడి ఆవుపాలు ఆవు నెయ్యి తేనె గోమూత్ర అనువానిలో ప్రతిదానిచే నేడేసిమార్లు మర్దించి మూసలో నునిచి యేడేసి పుటంబులిడి పిదప కలుబందరసముతో మర్దించి పుటంబిడవలయు. ఇట్టి సంస్కారములు జేయబడిన తామ్రభస్మమువలన ఛర్దిదాహభ్రమలు గలుగకుండు

మతియు రూకయెత్తు తామ్రభస్మమును మృదువుగ మర్దించి నిష్కప్రమాణము త్రికటుకచూర్ణాను పానముతోగాని ఆముదముతోగాని కలితోగాని క్రమపథ్యముగ నుండి సేవించిన గుల్మశూలలు సర్వరోగములు హరించు.

తామ్రసిందూరము.

శ్లో॥ తతోభస్మరవిక్షీరై ర్హంసపాదిరసేనచ ।
న్యగ్రోధదుగ్ధజాక్షీరే కపికచ్ఛూద్రవేణచ ।
అశ్వత్థవల్కలక్వాథే ప్లక్షక్వాథేనమర్దయేత్ ।
ముహుర్ముహుస్సప్తపుటాఌ కుర్యాద్వారణసంజ్ఞయా ।
సూర్యోదయసమంవర్ణం సిందూరంభవతిధ్రువమ్ ।
వాంతిభ్రాంతివిరేకంచ నకరోతి కదాచన ॥

తా. తామ్రభస్మమును ఖల్వములోబోసి జిల్లేడుపాలు హంసపాదియాకురసము మఱ్ఱిపాలు మేకపాలు దూలగొండివేళ్ళరసము రావిచెక్క కషాయము జువ్విపట్ట కషాయము అనువానిలో ప్రతిదానిచేమర్దించి యేడేసి గజపుటంబులిడినబాలసూర్యునివలె సిందూరించు. దీనివలన వాంతి విరేచనములు గలుగకుండు.

తామ్రభస్మ గుణము.

శ్లో॥ తామ్రంతీక్ష్ణోష్ణమధురం కషాయంశీతలంసరమ్ ।
కఫపిత్తక్షయంపాండు కుష్ఠఘ్నంచరసాయనమ్ ।
శ్లేష్మపిత్తహరంచైవ సర్వరోగనివారణమ్ ।
వ్రణాసిశూలమర్శాంసి మందాగ్నించవినాశయేత్ ॥

తా. తామ్రభస్మము తీక్ష్ణము ఉష్ణము మధురము కషాయము శీతలము సరము గలదిగ కఫ పిత్త క్షయ పాండు కుష్ఠువుల హరింపం జేయునదిగ రసాయనోపయుక్తముగ శ్లేష్మ పిత్తముల సర్వరోగముల హరింపంజేయునదిగ వ్రణము శూల అర్శస్సు అగ్నిమాంద్యము వీనిని నశింపం జేయునదిగ నుండు.

కాంస్య నామములు.

శ్లో॥ కాంస్యఘోషప్రకాశంచ కాంస్యఘోషశ్చసంస్మృతమ్ ॥

తా. కాంస్యము ఘోషము ప్రకాశము కాంస్యఘోషము అనునవి కాంస్య నామంబులు.

కాంస్య గుణము.

శ్లో॥ కాంస్యం కషాయానురసం విశదం లేఖనం సరమ్ ।
దృష్టిప్రసాదనం రూక్షం తిక్తం పిత్తకఫాపహమ్ ॥

తా. కాంస్యభస్మము కషాయము పరిశుద్ధముగ లేఖనకారిగ సరముగ నేత్రహితకారిగ నుండుటయేగాక రూక్షముగ వగరుగ పిత్తకఫముల బోనడచునదిగ నుండు.

కాంస్య శుద్ధి.

శ్లో॥ తింత్రిణీపత్రజద్రావైః కాంస్యం భావ్యం త్రివారకమ్ ।
తతః కుళుత్థయూషేణ కాంస్యం శుద్ధం భవిష్యతి ॥

తా. కంచును కాచి చింతాకురసముతో 3 మార్లు వులవకట్టులో 3 మార్లునద్దిన శుద్ధియగు.

కాంస్య భస్మము.

శ్లో॥ శుద్ధం కాంస్యం దళం కృత్వా సమభాగం బలిం దదేత్ ।
మర్దితం చార్కదుగ్ధేన చాతిపే తాపయేత్పునః ।
మర్దితం సప్తవారేణ రవిదుగ్ధే పునః పునః ।
వజ్రమూషగతం పాచ్యం కాసనోత్పలభూపుటే ।
ఏవం సప్తపుటం దత్వా కాంస్యభస్మ భవేద్ధ్రువమ్ ॥

తా. శుద్ధిజేసినకంచును సన్నముగ తునకలుజేసి దానికిసమముగ గంధకమును గ్రహించి జిల్లేడుపాలతో నూరి లేపనముజేసి యెండ నెండించి వజ్రమూషలో నునిచి యేరుపిడకలతో భూపుటంబిడవలయు. ఇటుల 7 మార్లు కంచుకు సమముగ గంధకమును గ్రహించి జిల్లేడుపాలతో నూరి లేపనము జేసి వజ్రమూషలోనునిచి యెండించి యేరు పిడకలతో 7 పుటంబులిడిన కాంస్యము భస్మంబగు.

కాంస్య సిందూరము.

శ్లో॥ తద్భస్మార్ధం చ దరదం తదర్ధం శుద్ధగంధకమ్। తదర్ధం పారదం
దత్వా వటక్షీరేణ మర్దయేత్। హంసపాదిరసాశ్వత్థ వల్కల
క్వథితై రపి । బర్బరత్వక్కషాయేణ పాలాశత్వగ్రసేన చ। మ
ర్కటీమూలజరసైర్మర్దితం చ ముహుర్ముహుః । పునర్జంబీరనీ
రేణ మర్ద్యం సప్తపుటే పచేత్ । పుటే వారణ సంజ్ఞే చ పశ్చాత్క
ర్మపుటే పివా । బాలసూర్యోదయసమం సిందూరం భవతి
ధ్రువమ్॥

తా. కాంస్యభస్మమున ½ భాగము యింగిలీకమును దానికి ½ భాగము శుద్ధగంధకమును దానికి ½ భాగము శుద్ధరసమును జేర్చి మఱ్ఱిపాలు హంసపాదియాకు రసము రావిచెక్క కషాయము తుమ్మచెక్క కషాయము మోదుగచెక్కరసము దూలగొండివేళ్లరసము నిమ్మపండ్లరసము అనువానిలో ప్రతిదానిచే నొక్కొక్కమారు మర్దించి యొక్కొక గజపుటము చొప్పున 7 మార్లు గజపుటంబు లిడినను లేక కొలిమిలోనునిచి యూదినను కంచుభస్మము బాలసూర్యునివలె సిందూరించు.

కాంస్యభస్మ గుణము.

శ్లో॥ కాంస్యం కషాయముష్ణం చ లఘు రూక్షం చ తిక్తకమ్ ।
కఫపిత్తరుజాం హంతి చాయుర్దేహబలావహమ్ ॥

తా. కాంస్యభస్మము కషాయము ఉష్ణముగ లఘువుగ రూక్షముగ ఒగరుగనుండుటయేగాక కఫపిత్తరోగముల హరింపజేయునదిగ ఆయుర్దేహ బలకారిగ నుండు.

శ్లో॥ రీతికాయుగళం రూక్షం తిక్తం చ లవణం పరమ్ ।
శోఫఘ్నం పాండువాతఘ్నం బలవీర్యవివర్ధనమ్ ॥

తా. రాజరీతి కాకతుండి అను 2 విధములైన యిత్తడిభస్మము రూక్షముగ వగరుగ వుప్పగనుండుటయేగాక శోఫ పాండు వాతముల హరింపజేయునదిగ బలవీర్యకారిగ నుండు.

అశుద్ధకాంస్య దోషము.

శ్లో॥ అశుద్ధమమృతం లోహ మాయుష్హారిరుజాకరమ్ ।
హృత్పీడాం దేహతాపం చ తస్మాచ్ఛుద్ధం చ మారయేత్ ॥

తా. అశుద్ధమైన కాంస్యభస్మము ఆయుఃక్షయము పీడ వొమ్మునొప్పి శరీరతాపము అనువానిని గలుగంజేయు. కావున బాగుగా శుద్ధిజేయబడిన కంచునే భస్మము చేయవలయు.

శ్లో॥ [నిఘంటు] రీతికాకటుతీక్ష్ణంచ గుల్మమేహాకఫాస్రజిత్ ।
సతిక్తలవణంభేది పాండుత్వక్క్రిమివాతజిత్ ॥

తా. ఇత్తడిభస్మమును కారముగ తీక్ష్ణముగ గుల్మ మేహ కఫ రక్తదోషముల హరింపం జేయునదిగ వగరుగ నుప్పగ విరేచనకారిగ పాండు చర్మదోషము క్రిమి వాతములబోగొడచునదిగ నుండు,

ఇత్తడి నామములు.

శ్లో॥ పీతలోహంసింహాలకం కపిలంసౌఖ్యమారకమ్ ।
వర్తలోహంత్రిలోహంచ రాజరీతి ర్మహేశ్వరీ॥

తా. పీతలోహము సింహాలకము కపిలము సౌఖ్యము ఆరకము వర్తలోహము త్రిలోహము రాజరీతి అనునవి యిత్తడినామములు.

శ్లో॥ [మతాంతరే] రీతికాపిత్తళాపీత లోహాశైవలకంచతత్॥

తా. రీతిక పిత్తళ పీతలోహము శైవలకము అనునవి యిత్తడినామములు.

ఇత్తడిభస్మ గుణము.

శ్లో॥ రీతికాయుగళంరూక్షం తిక్తంచలవణంరసే ।
శోధనంపాండురోగఘ్నం కృమిఘ్నంవీర్యవర్ధనమ్॥

తా. రాజరీతి కాకతుండి అను ద్వివిధమైన యిత్తడిభస్మము రూక్షముగ చేదుగ ఉప్పగ శోధనకారిగ నుండుటయేగాక పాండు క్రిముల హరింపంజేసి వీర్యవృద్ధిని గలుగంజేయు.

కాంతి లక్షణము.

శ్లో॥ యత్పాత్రేస్థే ప్రవిశతిజలే తైలబిందుర్న దత్తో హింగోర్గంధం విసృజతిజలంతిక్తతాంనింబకల్కః । పాచ్యందుగ్ధం భవతిశిఖరాకారకంనైతిభూమిం। దగ్ధాంగాస్స్యుస్సజలచణకాః కాంతిలోహం తదుక్తమ్।

తా. కాంతపాత్రయందుదకముబోసి తైలబిందువును వైచిన వ్యాపించకుండుట యుదకము యింగువయొక్క వాసనవేయుట నిమ్మపండ్లరసములో కాంతపాత్ర నునిచిన వగరుగనుండుట మఱియు నాకాంతపాత్రలో పాలుకాచిన పొంగి బైలుపడక దానిలోనే బడుట కాంతపాత్రనుకాచి సెనగలతడిపి దానిలో వేసిన సెనగలపై పొట్టుకాలిపోవుట యిట్టిలక్షణములుగలది కాంతలోహమనంబడు.

కాంత శుద్ధి.

శ్లో॥ జంబీరజారనాళేచా ప్యమ్లతక్రేచ కాంతకమ్ ।
క్షిప్త్వా సప్తాతపే దేయం కాంతశుద్ధి ర్భవేత్సుధీః ॥

తా. నూదంటురాయిని నిమ్మపండ్లరసము కలి పులివల్ల అనువానిలో ప్రతిదానియందు నేడేసి మార్లువేసి నేడేసిగడియలు యెండనెండించిన శుద్ధియగు

కాంత భస్మము.

శ్లో॥ తచ్ఛుద్ధంకాంతపాదాంశం గంధకంచ దధే ద్భిషక్ ।
అర్కక్షీరేవిమర్ద్యాథ శిరాభేదిరసేనచ ।
పలాశత్వగ్రసేనైవ మర్ద్యంగజపుటేపచేత్ ।
ఏవంపుటత్రయేపాచ్యం కాంతంభస్మభవేద్ధ్రువమ్ ॥

తా. శుద్ధిజేసిన కాంతమునకు 4 వ భాగము గంధకమును గ్రహించి జిల్లేడుపాలు కొండపిండివేళ్ళరసము మోదుగచెక్క రసము అనని మూటిచే వేర్వేరుగ మర్దించి 3 గజపుటంబులిడిన కాంతము భస్మంబగు.

కాంతసిందూరము.

శ్లో॥ తద్భస్మార్ధంచదరదం దత్వాఖల్వేవిమర్దయేత్ ।
కపికచ్ఛూమూలరసే మర్దితందివసత్రయమ్ ।
రక్తమృత్స్నవజ్రమూషాం కృత్వాతస్యాంతరాక్షిపేత్ ।
వస్త్రమృత్తికయాలేప్యం పాచ్యంగజపుటత్రయమ్ ।
కాంతం బాలోదయసమం సిందూరంభవతిధ్రువమ్ ॥

తా. కాంతభస్మమున $\frac{1}{2}$ భాగము యింగిలీకమునుజేర్చి దూలగొండివేళ్ళరసముతో 3 దినములు మర్దించి యెఱ్ఱగ మంటితో జేయబడిన వజ్రమూషలో నునిచి 3 చీలమన్ను లిచ్చి 3 గజపుటంబులిడిన బాలసూర్యునివలె కాంతము సిందూరించు.

కాంత ద్రుతి.

శ్లో॥ సృగాలమేషకూర్మాది శల్యానిచశిలాజితు ।
ఏతత్సర్వంచూర్ణయిత్వా సుత ప్తేకాంతచూర్ణకే ।
భావయేద్ద్రవతాంయాతి యథాసూతంసునిర్మలమ్ ॥

తా. నక్క గొఱ్ఱె తాబేలు మొదలగువాని యెముకలను శిలాజిత్తును చూర్ణముజేసి కాంతచూర్ణము బాగుగాకాచి నీరగువరకు యాచూర్ణమును కొంచెకొంచెముగ వేయుచుండిన రసమువలె నిర్మలముగ ద్రుతి దిగును.

కాంతభస్మ గుణము.

శ్లో॥ కాంతాయఃకమనీయకాంతి జననంవాతామయారోచకమ్।
యక్ష్మఘ్నంకఫనాశనంగరహరం దోషత్రయంనాశయేత్ ।
నానాకుష్ఠనిబర్హణం బలకరం వృష్యంవయస్తంభనం। సర్వ
వ్యాధి హరంరసాయనవరంభౌమామృతంనాపరమ్ ॥

తా. ఆయస్కాంతభస్మము శరీరకాంతిని గలుగంజేయుటయేగాక వాతరోగము అరుచి రాజయక్ష్మ కఫరోగము కృత్రిమవిషము త్రిదోషము పలువిధములైన కుష్ఠరోగములు వీనిని హరింపంజేసి బల వీర్యవృద్ధి వయస్స్తంభనముల గలుగంజేయు. మఱియు నిది సర్వవ్యాధుల బోగొట్టునట్టి రసాయనంబును భూమియందమృతంబునై యుండు.

శ్లో॥ [మతాంతరే] కాంతాయఃకమనీయ ముత్తమతరం శస్తంచి
రాయుష్యదం।స్నిగ్ధంమేహహరం త్రిదోషశమనం శూలాది
మూలాపహమ్। గుల్మప్లీహమసృగ్ధర క్షయహరం పాండూ
దరవ్యాధినుత్తిక్తాఢ్యం హిమవీర్యకాంతిజననం కుష్ఠప్రమే
హార్తిజయేత్ ॥

తా. కాంతభస్మము మనోహరముగ కడుశ్రేష్ఠంబైనదిగ ప్రశస్తమైనదిగ దీర్ఘాయువును గలుగంజేయునదిగ మేహపిటికా త్రిదోష శూల మూల గుల్మ ప్లీహ అసృగ్ధర క్షయ పాండు వుదరముల హరింపంజేయునదిగ నుండుటయేగాక స్నిగ్ధముగ వగరుగ శీతవీర్యముగలదిగ శరీరకాంతికారిగ కుష్ఠప్రమేహముల హరింపంజేయునదిగ నుండును.

కాంతాభ్రకసిందూర గుణము.

శ్లో॥ [దేవీశాస్త్రే] కాంతాభ్రంకఫవాతపిత్త జనితంక్షీణంచప్లీహా
పహం।శుక్లాస్థిస్రావరక్తపిత్తవికృతాన్నానావిధానామయాం
ఛర్దింహృద్రుజమామవాత మరుచింమూర్ఛాం శిరోవిభ్రమ
మ్।పాండుంవింశతిమేహజాంచవికృతింయోన్యామయంగుల్మ
జమ్। కాసశ్వాసహలీమకాగ్నిశమనం శూలాతిసారంగరమ్।
నానాక్షిప్రభవాంగదాహహరణం కంఠప్రరోగాంజయేత్।
కుష్ఠోన్మాదమపస్మృతిం వ్రణహరంక్షుద్రాన్గదాన్ విద్రధిమ్
వృద్ధింసప్తవిధంహలీమక గదంహన్యాత్తథానాహకమ్। వా
తంపిత్తకఫజ్వరంగుదగదంశోషంగ్రహణ్యామయం వైసర్పం
విసహంతి వాతరుధిరంస్థౌల్యామయం కామలామ్। నానా
రోగహరానుపాన సహితం యద్వ్యాజరాన్నాశయేత్।ద్వృ
ష్యంపుష్టికరంరసాయనవరం జత్రూర్ధ్వ రోగాంజయేత్ ।
దంతానాందృఢతాంకరోతి చికురాన్ భృంగైస్సమాన్ కు
ర్వతే। యేదేవాహ్యమృతం యథాచమనుజా రక్షేచ్ఛతం
చాయుషమ్। మేధాబుద్ధివివర్ధనం శుభకరం వర్ణప్రదంశ్రీక
రమ్। పార్వత్యావృషభధ్వజేనకథితంకాంతాభ్రసిందూరకమ్॥

తా. కాంతాభ్రకములు కఫ వాత పిత్తజనిత కృశత్వ ప్లీహరోగముల హరింపంజేయునదిగ శుక్లదోషము అస్థిస్రావము రక్తపిత్తవికారము మొదలగు నానావిధరోగములను వాంతి గుండెనొప్పి ఆమవాతము అరుచి మూర్ఛ తలదిరుగుట పాండువు 20 మేహములవలన గలిగినవికారము యోనిరోగము గుల్మము కాసశ్వాసము హలీమకము అగ్నిమాంద్యము శూల అతిసారము కృత్రిమవిషదోషము పలువిధములైన నేత్రరోగములు శరీరతాపము కంఠరోగము కుష్ఠువు ఉన్మాదము అపస్మారము వ్రణము క్షుద్రరోగములు విద్రధి సప్తవృద్ధులు హలీమకము ఆనాహము వాతపిత్తకఫజ్వరములు మూలరోగము శోష గ్రహణి విసర్పి వాతరక్తము స్థౌల్యము కామిల అనువనిని హరింపంజేయునదిగ నుండుటయేగాక వానిని యుక్తానుపానములతోడ సేవించిన సర్వరోగము

లను ముదిమిని హరింపంజేసి వీర్యవృద్ధిని శరీరపుష్టిని గలుగంజేసి జత్రూర్ధ్వగత రోగముల బోనడచు. కాంతాభ్రకములు శ్రేష్ఠమైన రసాయనంబులు. కాంతాభ్రకసిందూరము దంతములకు దృఢత్వమును వెండ్రుకలకు తుమ్మెదలవంటి వర్ణమునుగలుగంజేయు మఱియు "అమృతము దేవతల రక్షించు చందంబున" మనుజులను 100 సంవత్సరములవరకు కాంతము రక్షింపుచుండు. మఱియు దీనివలన మేధాబుద్ధి శుభము వర్ణము సంపత్తుగలుగు. ఈ కాంతాభ్రక సిందూరములను శివుడు పార్వతికి నుపదేశించె.

లోహశుద్ధి.

శ్లో॥ [చింతామణౌ] లోహసిందూరశుద్ధ్యాది వక్ష్యతే శాస్త్రసమ్మతమ్ । సూక్ష్మంచూర్ణీకృతం లోహం తిలతైలేన పాచయేత్ । తథోదకతుషోళయుతం బర్బరత్వగ్రసే పునః । పాచ్యంతీవ్రాతపే క్షిప్తంలోహశుద్ధిర్భవిష్యతి ॥

తా. లోహరాపొడిని నూనెలో వైచియుడికించి నూనెబోవునటుల గడిగి తుమ్మచెక్కరసముతో నుడికించి యొకజాము యెండనెండించిన శుద్ధియగు.

లోహభస్మవిధి.

శ్లో॥ తతోభస్మవిధింవక్ష్యే తల్లోహంమర్దయేత్పునః ।
జంబూత్వచోద్రవైర్మర్ద్యం పాచితంతద్రసేనచ ।
తతశ్చామలకద్రావైః స్తింత్రిణీ దళజైరపి ।
శిగ్రూత్వచరసైర్వాపి గవాంమూత్రేముహుర్ముహుః ।
పాచితంమర్దితంలోహం శుధ్వాగజపుటేనచ ।
భస్మీభవతితల్లోహం రసయోగేషుయోజయేత్ ॥

తా. శుద్ధిజేసిన లోహపొడిని మెత్తగనూరి నేరేడుచెక్కరసముతో 2 జాము ఉడికించి మరల మర్దించవలయు ఇత్తెరంగునసే దాని నుసిరికరసము చింతాకురసము మునగపట్టరసము ఆవుపంచితము అనువానిలో ప్రతిదానిచే నుడికించి మర్దించి మూసలోనునిచి చీలమన్ను లేపనముజేసి గజపుటంబిడిన భస్మంబగు. ఇట్టి లోహభస్మమును రసయోగములలో నుపయోగింపంజను.

లోహసిందూరము.

శ్లో॥ [చింతామణౌ] తద్భస్మ త్రిఫలాద్రావైర్మర్ద్యంమర్ద్యంపునఃపునః । న్యగ్రోధదుగ్ధార్కదుగ్ధైర్మర్దితంసప్తవాసరమ్ ।
పాచ్యంగజపుటేవాపి విశ్వకర్మపుటేపివా । త్రిచత్వారిపుటం
దద్యాత్సిందూరంభవతిధ్రువమ్ ॥

తా. లోహభస్మమును త్రిఫలరసము మఱ్ఱిపాలు జిల్లేడుపాలు అనువానిచే 7 దినములు మర్దించి గజపుటంబిడవలయు. ఇత్తెరంగున మర్దించి 7 గజపుటంబు లిడినను లేక కొలిమిలోనునిచి యూదినను లోహము సిందూరించు.

లోహశుద్ధి.

శ్లో॥ [ఆయుర్వేదే] తాపయిత్వా తథాంగారే లోహపత్రం పునఃపునః । నిర్వాపయేద్గవాంమూత్రే తతశ్చూర్ణంసముద్ధరేత్ ।
గోమూత్రేత్రిఫలాక్వాథేలోహచూర్ణంతతఃపచేత్ । పంచాశచ్చపుటతాభ్యాం సుశుద్ధంజాయతేయథా । మత్స్యాక్షీ
చేంద్రవారూణి హంసపాది కషాయకమ్ । ధుత్తూర చ్ఛద
పత్రాణాంద్రవేణదరదేనచ ॥

తా. తాటితొట్టిలో గోమూత్రముబోసి యినుపరేకుల నెఱ్ఱగకాల్చి యద్దుచుండిన యారేకులు తునకలుగ తునిగి యాతొట్టిలోబడు. పిదపగోమూత్రమును దడపి యందలి పొడిని దీసికొని పెంకులోబోసి గోమూత్రముతో నెఱ్ఱగవేయించవలయు. ఇటులగోమూత్రముతో 7 మార్లును త్రిఫలకషాయముతో 7 మార్లును వేయించి ఖల్వములోబోసి గోమూత్రము త్రిఫలకషాయము అనువానితో ముద్దగనూరి 10 గజపుటంబులును పొన్నగంటి పాపర అనువాసిని రసములతో నూరి 10 గజపుటంబులును వేయవలయు. పిదప దానికి 10 వ భాగము యింగిలీకమునుజేర్చి హంసపాదియాకు కషాయముతో మర్దించి 10 పుటంబులును పుమ్మెత్తాకురసము అడవిమల్లెపూలరసము అనువానితో మర్దించి పదేసి పుటంబులును వేయావలయు. (ఇటుల నేబదిపుటంబులిడి లోహమునకు 10 వ భాగమునుజేర్చి పంచదారపానకముతో మర్దించి బుద్ధ్యను సారముగ పుటంబు లిడిన లోహము శుద్ధముగ భస్మంబగు.)

లోహద్రుతి.

శ్లో॥ గంధకంరక్తలవణం తుల్యందేయంపునఃపునః।
ధ్మాతానాంలోహచూర్ణానాం సర్వేషాంద్రావకంపరమ్॥

తా. గంధకము యెఱ్ఱుప్పు వీనిని సమభాగములుగ చూర్ణముజేసి దానినిలోహ భస్మములో పలుమారు వేయుచు నగ్నిలోనునిచి యూదుచుండిన లోహము ద్రవించు. మఱియు గంధకము యెఱ్ఱుప్పు అనువానిచేతనే సర్వలోహములును ద్రవించు.

లోహభస్మ గుణము.

శ్లో॥ [రసరత్నాకరే] మృతానిలోహానిచ సేవితాని నిఘ్నంతియుక్తానిమహామయాని। అభ్యాసయోగాద్దృఢదేహసిద్ధిం కుర్వంతిరుగ్జన్మజరావినాశమ్॥

తా. లోహభస్మసేవనవలన బలిష్ఠమైన రోగములుహరించు. మఱియు లోహభస్మము నెల్లప్పుడు సేవించుచుండుట వలన శరీరదార్ఢ్యము గలుగుటయేగాక సకల రోగోత్పత్తిని ముదిమిని బోనడచు.

శ్లో॥ [నిత్యనాథీయే] ఆయుర్వీర్యంబలందత్తే పాండుమేహంచకుష్ఠజిత్। ఆమవాతహరంలోహంవలీపలితనాశనమ్। ఆయసంపాండురోగఘ్నంతీక్ష్ణముష్ణంచదీపనమ్॥

తా. లోహభస్మము ఆయుర్వీర్యబలముల గలుగంజేయునదిగ శరీరపాండువు మేహకుష్ఠవు ఆమవాతము ముదిమి పాండురోగము అనువానిని హరింపంజేయునదిగ తీక్ష్ణముగ వుష్ణముగ దీపనకారిగనుండు.

శ్లో॥ [ఆయుర్వేదే] లోహంజంతువికారపాండుపవనక్షీణత్వపిత్తామయ। స్థౌల్యార్శోగ్రహణీవికారకఫజిచ్ఛోఫప్రమేహాప్రణుత్। గుల్మప్లీహవిషాపహం బలకరం * శిష్టాగ్నిమాంద్యాపహం। సౌఖ్యాలంబిరసాయనంమృతిహరం దృష్టేశ్చకాంతప్రదమ్॥

* కాంతాజనానందకమ్॥ స్త్రీలకానందకారిగ.

తా. లోహభస్మము జంతువికారము పాండువు వాతము క్షీణత్వము పిత్తరోగము స్థౌల్యము మూలరోగము సంగ్రహణి కఫము వాపు ప్రమేహము గుల్మముప్లీహము విషదోషము కుష్టువు అగ్నిమాంద్యము అనువానిని హరింపంజేయునదిగ సౌఖ్యకారిగ శ్రేష్ఠమైన రసాయనముగ మృత్యువును బోనడచునదిగ దృష్టిప్రదముగనుండు.

శ్లో॥ [సిద్ధసారార్ణవే] ఆమవాతిహరణేషు శోభనం పామమేహగదనాశనేగజః॥ దుష్టకుష్ఠపలితాస్రవాతజిత్స్యాజ్జరామృతివలీవినాశనమ్। కామలాశబలితక్షతక్షయ పాండు పాండురసుదేహమేహహా। రూపసంపదముపైతి మానవో లోహమన్వహమహో లిహన్నిమమ్॥

తా. లోహభస్మము ఆమవాతము పాండువు మేహకుష్ఠవు వలీపలితములు రక్తవాతము ముదిమి మరణము వళులు కామిల క్షతక్షయము పాండురోగము శరీరపాండువర్ణము మేహము వీనిని శమింపంజేయుటయేగాక ప్రతిదినము దానిసేవనంజేయువారికి రూపాతిశయమును గలుగంజేయు.

అశుద్ధలోహ దోషము.

శ్లో॥ షండత్వకుష్ఠామయమృత్యుదం భవేద్ధృద్రోగశూలాశ్మరుజంచ। నానారుజానాంచ తథాప్రకోపం కరోతిహృల్లాసమశుద్ధలోహమ్। జీవహారిమదకారిచాయసం దేహహానిమథతాపకృద్ధ్రువమ్। పాటవంతనుతే శరీరకే దారుణాంహృదిరుజాంచయచ్ఛతి॥

తా. అశుద్ధలోహము నపుంసకత్వము కుష్టువు మృత్యువు హృద్రోగము శూల అశ్మరి పలువిధములైన రోగములు తత్ప్రకోపము హృల్లాసము (ఓకరింతలు) ఆయుఃక్షయము మదము దేహహాని తాపము అశక్తత హృదయమున దారుణమైన పీడవీనిని గలుగంజేయు.

కిట్ట నామములు.

శ్లో॥ [నిఘంటౌ] తీక్ష్ణంశస్త్రాయసంశస్త్రం పిండంపిండాయసంశివమ్। లోహకిట్టంతుకిట్టంస్యాల్లోహచూర్ణమయోమలమ్॥

తా. తీక్ష్ణము శస్త్రాయసము శస్త్రము పిండము పిండాయసము శివము లోహ కిట్టము లోహచూర్ణము అయోమలము అనునవి చిట్టెపు నామములు.

కిట్టశుద్ధి.

శ్లో॥ అతోంగారైర్ధమేత్కిట్టం లోహజంతద్గవాంజలైః ।
సేచయేత్తప్తతప్తంత త్సప్తవారం పునఃపునః ।
మండూరోయం సమాఖ్యాత శ్శుద్ధంతీక్ష్ణం నియోజయేత్॥

తా. చిట్టెమును కొలిమిలోనునిచి దానిబొగ్గుల నిప్పుతో నూది యెఱ్ఱగ కాల్చితాటి తొట్టిలో గోమూత్రముబోసి యందు 7 మార్లు చల్లార్చిన చిట్టెశుద్ధియగు. చిట్టకుండు దానిని మరలకొలిమినయూని గోమూత్రముతో నద్దిన చిట్టెశుద్ధంబగు. దీనినేమండూరమని యెదరు. ఈమండూరము నౌషధములయందుపయోగింపంజను.

కిట్ట మండూరము.

శ్లో॥ గోమూత్రై స్త్రిఫలాక్వాథై స్తచ్ఛోధ్యం పాచయేచ్ఛ
నైః।లోహకిట్టే సుతప్తేతు యావత్తజ్జీర్యతిస్వయమ్ ।
తజ్జీర్ణం గ్రావభిః పేష్యం మండూరం తంప్రయోజయేత్॥

తా. పైప్రకారము శుద్ధిజేయబడిన చిట్టెమును గోమూత్రములోను త్రిఫలకషాయములోను వైచి యాకషాయము శోషించువఱకు మెల్లమెల్లగవండి దానిందీసికొని రోటిలోబోసి గోమూత్రముతో 50 మార్లు రుబ్బి 50 పుటంబులును త్రిఫలకషాయముతో 50 మార్లు రుబ్బి 50 పుటంబులును వేసిన మండూరముసిద్ధంబగు.

మండూర గుణము.

శ్లో॥ కిట్టంకటూష్ణంక్రిమినుత్పురాణంపాండుశోఫజిత్ ।
క్షయాదిసర్వరోగఘ్నంసంస్కారాత్సర్వరోగజిత్॥

తా. బాగుగ శుద్ధిజేయబడిన చిట్టెము కారముగ వుష్ణముగనుండుటయేగాక క్రిములు పురాణజ్వరములు పాండుశోఫలు క్షయము మొదలగు సర్వరోగములహరింపం జేయు.

మండూర గుణము.

శ్లో॥ యేగుణామారితేముండే తేగుణాముండకిట్టకే ।
తస్మాత్సర్వత్రమండూరంరోగశాంతౌనియోజయేత్॥

తా. మండూరము లోహభస్మసమానగుణము గలది యగుటంజేసి సర్వరోగములయందు దానినే ప్రయోగింపంజను.

లోహవిశేష గుణము.

శ్లో॥ [ఆయుర్వేదే] కిట్టాద్దశగుణం ముండంముండాత్తీక్ష్ణం శతా
న్నితమ్ । తీక్ష్ణాల్లక్షగుణంకాంతం భక్షణాత్కురుతేబలమ్।
తస్మాత్కాంతం సదాసేవ్యం జరామృత్యుహరంపరమ్॥

తా. మండూరముకంటె ముండలోహము పదింతలు గుణాధిక్యంబుగ ముండలోహమునకన్న వుక్కు నూరింతలు గుణాధిక్యంబుగ వుక్కుకన్న కాంతము లక్షగుణాధిక్యంబుగ బలాధిక్యమును గలుగంజేయునదిగ నుండు. కావున కాంతము నెల్లపుడు సేవింపుచుండిన ముదిమి మృత్యువు హరించు. (ఉక్కువలెనే యినుపశుద్ధిని తద్భస్మాదులను జేయందగు.

ఇనుము పేళ్లు.

శ్లో॥ [నిఘంటౌ]ముండం ముండాయసంలోహ మయస్సారంశిలో
ద్భవమ్ । అయసంకృష్ణలోహంచహాయంకృష్ణాయసంతథా॥

తా. ముండము ముండాయసము లోహము అయస్సారము శిలోద్భవము అయసము కృష్ణలోహము హాయము కృష్ణాయసము అనునవి యినుము పేళ్ళు.

ఇనుపభస్మ గుణము.

శ్లో॥ చక్షుష్యం కృష్ణలోహంతు కషాయం లేఖనం లఘు ।
తీక్ష్ణోష్ణతిక్తకటుకం కుష్ఠరోగనివారణమ్॥

తా. కృష్ణలోహము నేత్రహితకారిగ కషాయముగ లేఖనకారిగ లఘువుగ తీక్ష్ణముగ వుష్ణముగ వగరుగ కారముగ కుష్ఠరోగమును బోకడమునది నుండు.

శ్లో॥ [నిత్యనాథీయే] ముండీరకం హితతరం కఫవాతశూలమూల
ప్రమేహగదకామిలపాండుహారి । గుల్మామవాతజఠరార్తిహ
రంప్రదీప్తం శోఫాపహంహృదిగదం ఖలుకోష్ఠశుద్ధిమ్॥

తా. ఇనుపభస్మము హితకరముగ కఫ వాత శూల మూల ప్రమేహ కామిల పాండు గుల్మ ఆమవాతముల హరింపంజేయునదిగ జఠరపీడను బోకడచునదిగ దీపనకారిగ శోఫ బొమ్మునొప్పి వీనిని నశింపంజేయునదిగ కోష్ఠ శుద్ధికారిగ నుండు.

భస్మసిందూర పరీక్ష.

శ్లో॥ నధూమో నాపి వైవర్ణ్యం గంధం చాప్యగ్నిసంయుతమ్ ।
గురుర్లఘుతరం తోయే సిందూర భస్మలక్షణమ్॥

తా. నిప్పుపైవేసిన పొగవెడలకుండుట వేఱువర్ణమును కెందకుండుట వాసన లేకుండుట శబ్దము జేయకుండుట జడముగనుండుట ఉదకముపైపైచిన ములకనగ తేలుట యిట్టిలక్షణములుగల సిందూరభస్మములు పరిశుద్ధంబులని తెలియవలయు.

తీక్ష్ణ ద్రుతి.

శ్లో॥ సురదాలిభవం భస్మ నరమూత్రేణ గాలితమ్ ।
త్రిస్సప్తవారం తత్క్షార వాపాత్తీక్ష్ణ ద్రుతిర్భవేత్॥

తా. దేవదాలిబూడిదె 21 మార్లు నరమూత్రమున వడియుగట్టి క్షారముగజేసి తీక్ష్ణలోహమును కాచి దానిపై నాక్షారమును వేయుచుండిన తీక్ష్ణము ద్రవించి ద్రుతి వలెనగు.

లోహాష్టక ద్రుతి.

శ్లో॥ గంధకం కాంతపాషాణం చూర్ణయిత్వా సమంసమమ్ ।
ద్రుతే చైవ ప్రతీవాపో దేయో లోహాష్టకం ద్రవేత్॥

తా. గంధకము కాంతము పాషాణము వీనిని సమభాగములుగ చూర్ణముజేసి అష్టలోహభస్మముల కొలిమినూది యాచూర్ణమును కొంచెకొంచెముగ వేయుచుండిన అష్టలోహములయందు ద్రుతి జనించు.

లోహ ద్రుతి.

శ్లో॥ దేవదాల్యా రసైర్భావ్యం గంధకం దినసప్తకమ్।
తేన ప్రవాపమాత్రేణ లోహాస్తిష్ఠంతి సూతవత్॥

తా. దేవదాలిరసముతో గంధకము 7 దినములు భావనజేసి లోహభస్మమును కొలిమినియూది దానిపై నా గంధకమును కొంచెకొంచెముగ వేయుచుండిన లోహము పాదరసమువలె ద్రవించు.

మృతలోహామృతీకరణము.

శ్లో॥ తోయే రష్టగుణైః క్వాథం త్రిఫలా పలపంచకమ్ । ఘృతం క్వాథస్యతుల్యాంస్యాద్ఘృతతుల్యం మృతాయసమ్ । పానయే త్తామ్రపాత్రేషు లోహదర్వ్యావిచారయన్ । మృద్వగ్నినాప చేత్తావ ద్యావజ్జీర్యతి తద్ద్రవః । లోహతుల్యాశిలాయోజ్యా సుపక్వమవతారయేత్ । యోగవాహా మిదంఖ్యాతం మృత లోహం మహామృతమ్। ఏవం కాంతస్య తీక్ష్ణస్య ముండస్యాపి విధిక్రమః॥

తా. 5 పలముల త్రిఫలములు దంచి యందెనిమిదింతలు నీళ్ళుబోసి 8 వ భాగముగ కషాయముగాచి దానికి సమముగ ఘృతము ఘృతమునకు సమముగ యినుపభస్మముగలిపి తామ్రపాత్రలోబోసి ద్రవము శోషించువరకు యినుపగరిటతో కలియబెట్టుచు మృద్వగ్నితో పాకముజేసి లోహమునకు సమముగ మణిశిలచూర్ణమునుగలిపి పక్వము జేసి దించికొనవలయు. ఇది యోగవాహకమనంబడు. ఇటుల నమృతీకరణము జేయబడిన లోహభస్మము మహామృతతుల్యంబు. ఇట్లే యింకనూ కాంతభస్మము తీక్ష్ణభస్మము యినుపభస్మము మొదలగు సర్వభస్మములకు నమృతీకరణము జేయందగు.

సర్వలోహగుణములు.

శ్లో॥ [ఆయుర్వేదే] హేమంవ్యోషయుతం త్రిదోషశమనం రౌప్యేన పిత్తామయం తామ్రేణాపికఫామయాంశ్చవివిధాన్ శూలాన్ జయేల్లోహతః । నాగేనాపిజయేచ్చవంగసహితం మేహాంశ్చ వజ్రామృతం హేమగ్రాస నివృత్తచంచలగుణ శ్శుద్ధోనివృత్తో రసః॥

తా. సువర్ణభస్మమును త్రికటుకములతోడజేర్చి సేవించిన త్రిదోషమును రజితభస్మముతోజేర్చి సేవించిన పిత్తరోగములును తామ్రభస్మముతోజేర్చి సేవించిన శ్లేష్మరోగములును లోహనాగభస్మములతోజేర్చి సేవించిన పలువిధములైన శూలలును వంగభస్మమువజ్రభస్మము వీనితోడజేర్చి సేవించిన మేహరోగములను నివారించును. శుద్ధిచేయబడిన రసము బంగారును గ్రహించిన నందలి చాంచల్యగుణము నివర్తించినదని తెలియవలయు.

సీసపు పేళ్ళు.

శ్లో॥ [నిఘంటౌ] సీసకంతు జడం రంగం సీసకం నాగసంజ్ఞకమ్ ।
యోగేష్టం నాగమురగ స్తీరకం పరిపిష్టకమ్॥

తా. సీసము జంతుజడము రంగము సీసకము నాగసంజ్ఞ యోగేష్టము నాగము వుదరము తీరకము పరిపిష్టకము యివి సీసపుపేళ్ళు.

అశుద్ధ నాగవంగ దోషము.

శ్లో॥ [నిత్యనాథీయే] పాకహీనౌ నాగవంగౌ కుష్ఠగుల్మరుజాకరౌ।
మేహపాండూదరో * వాత కఫమృత్యుకరౌ కిల॥

తా. అశుద్ధనాగవంగములవలన కుష్ఠువు గుల్మము పీడ మేహము పాండువు వుదరము వాతరోగము శ్లేష్మరోగము మరణము గలుగు. కావున నాగవంగముల శుద్ధముగ జేయవలయు.

నాగ శుద్ధి.

శ్లో॥ నిర్గుండీ మూలచూర్ణేన సార్కదుగ్ధేన లేపయేత్।
నాగపత్రంతు తచ్చూర్ణం ద్రావయిత్వా నిషేచయేత్ ।
నిర్గుండీ ద్రవమధ్యేతు తతః పత్రంతు కారయేత్।
లిప్త్వా ద్రావ్యం పునస్సేచ్యం సప్తవారం విశుధ్యతి॥

తా. సీసపురేకులపై వావిలిచూర్ణమును జిల్లేడుపాలతో బాగుగనూరి లేపనము జేసి యెండించి పిదప దానిని కరగించి వావిలియాకురసములో బోయవలయు. ఇట్లు 7మార్లు సీసపురేకులకు లేపనము మొదలగువానిని చేసిన సీసము శుద్ధియగు.

నాగవంగ శుద్ధి.

శ్లో॥ [చింతామణౌ] తిలతైలేచ గోమూత్రే హ్యారనాళామ్లతక్రకే
కుళుత్థకేర విక్షీరే ఛాగక్షీరే ముహుర్ముహుః ।
ఢాలితౌ నాగవంగౌ ద్వౌ తే నద్యాలేన శుద్ధ్యాతి॥

* వాతకఫపిత్తకరౌకిల.

తా. నాగవంగములకరగించి నూనె అవుపంచితము కలి చల్ల వులవకట్టు జిల్లేడుపాలు మేకపాలు అనువానిలో ప్రతిదానియందు నేడేసిమార్లు బోసిన నాగవంగములు శుద్ధియగు.

నాగభస్మ విధి.

శ్లో॥ తప్తోనాగం లోష్టమధ్యే వాసాద్ర్యాజమోదకే ।
తాపయేద్వాసకాకాష్ఠైర్భస్మీభవతి తత్క్షణాత్॥

తా. శుద్ధిజేయబడిన సీసమును పెంకులో బోసి అడ్డసరపాకురసమును అజామోదరసమును పోయుచు అడ్డసరపుకట్టెతో వేయింపుచుండిన సీసము భస్మంబగు. (లేక శుద్ధిజేయబడిన సీసపు రేకులకు కలుబందరసము 7 మార్లుబూసి యెండించి మూకుడులో నునిచి కలుబందపలుకులు వేయుచు నడ్డసరపుకట్టెతో వేయింపుచుండి సీసము భస్మంబగు)

నాగసిందూరము.

శ్లో॥ తద్భస్మవాసకరసే హ్యజామోదాద్రవేణ చ ।
ముండీరసే తథా మర్ద్యం పచేద్దశపుటే తథా ।
ఫణివల్లిరసైర్మర్ద్యం పునర్దశపుటే పచేత్ ।
రుద్ధ్వా గజపుటే పాచ్యం సిందూరం భవతి ధ్రువమ్॥

తా. నాగభస్మమును అడ్డసరము అజామోదవోమము బోడతరపాకు అనువాని రసములతో 10 మార్లు మర్దించి ప్రమిదెలలోనునిచి చీలమన్ను లేపనముజేసి 10 గజపుటంబుల నుతమలపాకు రసములో 10 మార్లుమర్దించి 10 గజపుటంబులును వేసిన నాగభస్మము సిందూరించు.

నాగసిందూరవిధి.

శ్లో॥ [ఆయుర్వేదే] చించాత్వగ్భస్మ పాదాంశం దృతే నాగే వినిక్షి
పేత్। పాదయేల్లోహపాత్రేణ సిందూరం జాయతే శుభమ్।
భస్మనా పూర్వవన్నాగం శాకస్య వారిజస్య చ। సిందూరం
జాయతే దివ్యం యథేష్టం నాత్ర సంశయః। రక్తశాకిన్యపామా
ర్గ కుటజస్య తు భస్మకమ్। చతుర్థాంశం దృతే నాగే లోహ

దర్వ్యాగ్రైర్ఘర్షయేత్ । చండాగ్నినాదికైకంతు దద్యాన్మర్ద్యా దినత్రయమ్ । పూర్వవల్లోహపాత్రేతు సిందూరం జాయతే శుభమ్॥

తా. నాగమును కరిగించి దానికి 4 వ భాగము చింతబెరడుచూర్ణమును గలిపి లోహపాత్రలో వేయించిన సిందూరించు. మఱియు పూర్వము వలెనే నాగభస్మమును బూడిదెపాటుక్షారములో వేయించిన నిస్సంశయముగ సిందూరించు. నాగమును కరగించి దానికి 4 వ భాగము * రక్తశాకి పుత్తరేణు కొడిసె అనుష్ఠాని బూడిదెలను గలిపి యినుపపాత్రలోబోసి 1 దినము గాఢాగ్నియందునిచి యినుపగరిటతో రుద్దుచుండిన భస్మంబగు. దానిని పైబూడిదలతోడనే 8 దినములు రుద్దుచుండిన సిందూరించు.

సీసభస్మగుణము.

శ్లో॥ శతనాగబలం ధత్తే మృతనాగో రుజాపహః ।
ఆయుః కాంతిం వీర్యవృద్ధిం కురుతే సేవయేత్సదా॥

తా. నాగభస్మము 100 యేనుగుల బలమును గలుగంజేసి సర్వరోగముల హరింపంజేయుటయే గాక ఆయుర్వృద్ధిని కాంతిని వీర్యవృద్ధిని గలుగంజేయు కావున దానినెల్లపుడు సేవింపుచుండవలయు.

శ్లో॥ సీసం పుష్టికరం వాత పిత్తశ్లేష్మ రుజాపహేత్

తా. సీసము పుష్టిని గలుగంజేయునదిగ వాత పిత్త శ్లేష్మరోగముల హరింపంజేయునదిగ నుండు.

వంగశుద్ధి.

శ్లో॥ [సిద్ధవిద్యాభూః] కార్పాసార్కకరంజధూర్తమునిజై ర్భల్లాతగుంజాగ్నికైస్స్నుగ్వ్యాఘ్రీహయగంధసూరణఫలై ర్ధ్యామైశ్చ పత్రైః ఫలైః। తక్రాక్తంబహుతప్తఖర్పరగతంవంగంనిషించేన్ముహుః, యావత్పంచదినంచశుద్ధ్యతిభిషగ్యోగేన దాయోజయేత్॥

* ఎఱ్ఱనిచేకు.

తా. ప్రత్తియాకు జిల్లేడు క్రానుగ ఉమ్మెత్త అగిసె జీడి గురిజ చిత్రమూలము బొంతజెముడు నల్లేరు పెన్నేరు కంద అనువాని వేళ్ళను ఆకులను కాయలను మజ్జిగతో ద్రొక్కి రసముదీసి చల్లగలిపి పడియుగట్టి తగరమును కరగించి దానిలో పలుమారు పోయుచుండవలయు. ఇటుల 5 దినములు చేసిన తగరము శుద్ధియగు. ఈ ప్రకారము శుద్ధిజేయబడిన తగరము నౌషధములయందు గ్రహింపంజను.

(పైప్రకారము శుద్ధిజేయబడిన తగరపురేకులపై కఫరినినూరి లేపనముజేసి యెండించి అగ్నిలోకాచిన భస్మంబగు, లేక తగరమును పెంకుతోపోసి కరగించి అందామ్ల శిలగంధకమును తాళకమును సురాకారమును సమభాగములుగ చూర్ణముజేసి కొంచెకొంచెముగ వేయుచు వేపకట్టెతో వేయింపుచుండిన తగరము భస్మంబగు.

శ్లో॥ [చింతామణౌ]అపామార్గస్య చత్వారై ర్లోప్తేవంగం ప్రదాపయేత్ । భస్మీభవతి తద్భస్మ జంబునీరేణ మర్దయేత్ । పుటత్రయంచ దాతవ్యం సిందూరంభవతి ధ్రువమ్।

తా. శుద్ధిచేయబడిన తగరమును పెంకులోబోసి కరగించి యందుత్తరేణుచూర్ణమును వైచి వేయింపుచుండిన తగరము భస్మంబగు. దానిని నిమ్మపండ్లరసముతో నూరి 8 గజపుటంబు లిడిన సిందూరించు.

(శుద్ధతగరపురేకులపై కఫరినినూరి లేపనము చేసి అగ్నిలోకాచిన తగరముభస్మంబగు.)

వంగభస్మగుణము.

శ్లో॥ సతిక్తలవణం వంగం పాండుఘ్నం క్రిమి * వాతనుత్।
లేఖనం పిత్తలం కించిత్సర్వమేహవ్రణాపహమ్॥

తా. వంగభస్మము చేదుగ ఉప్పుగ నుండుటయే గాక పాండు క్రిమివాతముల హరింపంజేయునదిగ లేఖనకరిగ వొకింత పిత్తకారిగ సర్వమేహవ్రణముల బోకడచునదిగానుండు.

శ్లో॥ [మతాంతరే] వంగంతిక్తోష్ణరూక్షం చాప్యేతద్వాతప్రకోపనమ్ । మేహశ్లేష్మామయఘ్నంచ మేహక్రిమికులాంతకమ్॥

* మేహజిత్.

తా. వంగభస్మము తీక్ష్ణముగ వుష్ణముగ రూక్షముగ వాతప్రకోపకారిగ మేహ శ్లేష్మ క్షయ మేహాక్రిముల బోకడచునదిగ నుండు.

లోహాష్టకభస్మవిధి.

శ్లో॥ వంగంపలాశద్రవతాళకేన నాగంపయస్యార్కమనశ్శిలేన।
శుల్బంహ్యజాక్షీరకగంధకేన తీక్ష్ణంచనాగంపయహింగులేన
తారంచవజ్రీపయమాక్షికేన హేమంశిలావర్తకనాగభస్మనా॥

తా. వంగము మోదుగరసము తాళకము అనువానివలనను, నాగము జిల్లేడుపాలు మణిశిల అనువాని వలనను, తామ్రము మేకపాలు గంధకము అనువానివలనను, ఉక్కు నాగము అను నీరెండును జిల్లేడుపాలు యింగిలీకము అనువానివలనను, రజతము బొంతజెముడుపాలు మాక్షికము అనువానివలనను, సువర్ణము మణిశిల నాగభస్మము అనువానివలనను భస్మం బగు.

శ్లో॥ తాళేనవంగందరదేనతీక్ష్ణంనాగేనహేమంశిలయాచనాగమ్।
శుల్బంతథా గంధవరేణ నిత్యం తారంచ మాక్షికవరేణహ
న్యాత్ ।

తా. తాళకముచే వంగంబును యింగిలీకముచే లోహంబును సీసముచే సువర్ణంబును మణిశిలచే సీసంబును గంధకముచే తామ్రంబును మాక్షికముచే రౌప్యంబును

హేమాదిభస్మ పరీక్షగుణము.

శ్లో॥ హేమం కపోతకంఠాభ మభ్రకం గతచంద్రకమ్।
వాంతి భ్రాంతి హరంతామ్రం లోహం వారితరం శుభమ్॥

తా. సువర్ణభస్మము పావురపిట్టకంఠవర్ణముతో సమానముగ అభ్రకభస్మము తళుకులులేనిదిగ తామ్రభస్మము వాంతి భ్రాంతివర్జితముగ లోహభస్మము నీళ్ళపై తేలునదిగ నుండిన పరిశుద్ధంబు లని తెలియవలయు.

శ్లో॥ హేమభస్మాది శేషాణి ఉత్థానరహితానిచ।
నాన్యతో సౌగుణం కుర్యాద్బవేయు ర్వ్యాధిహేతవః॥

తా. హేమాది భస్మములు యితరమైన భస్మములు మరల జనింపకుండిన సుగుణమును ఆయుర్వృద్ధిని గలుగంజేయు. జనించిన రోగహేతు వగు.

సప్తధాతుభస్మ పరీక్ష.

శ్లో॥ సర్వమేవం మృతంలోహ ధ్మాతవ్యం మిత్రపంచకైః।
ఇత్యేవమస్యా న్నిరుత్థానం సేవ్యవారితరం భవేత్॥

తా. సర్వలోహ భస్మములలో మిత్రపంచకము చేర్చి యూదిన మరల జనింపక నుదకముపైవైచిన తేలుచునుండిన పరిశుద్ధంబులని యెఱింగి వానిని సేవింపవలయు.

మిత్రపంచకము.

శ్లో॥ గుడగుగ్గులుగుంజాజ్య సారమైష్టంకణాం సమమ్।
జీవనంమృతధాతూనాం వైద్యశాస్త్రే ప్రకీర్తితమ్॥

తా. బెల్లము గుగ్గిలము గురిగింజ నెయ్యి తేనె మఱియు వెలిగారము వీనితోడ మృతలోహముల చేర్చి కొలిమిన యూదిన యవిమరల జనించునని వైద్యశాస్త్రమునందు జెప్పంబడియున్నది.

శ్లో॥ [మతాంతరే] మధుగుడఘృతగుంజాటం కణాపంచమిత్రకమ్॥

తా. తేనె బెల్లము నెయ్యి గురిగింజ వెలిగారము అనునవి మిత్రపంచకములు

నిరుత్థాపనము.

శ్లో॥ గంధకంచోత్థితంభస్మ తుల్యంఖల్వే విమర్దయేత్।
దినైకంకన్యకాద్రావై రుధ్వాగజపుటేపచేత్।
ఇత్యేవంసర్వలోహానాం కర్తవ్యంతునిరుత్థితమ్॥

తా. జనించిన భస్మమును గంధకమును సమభాగములుగ గ్రహించి కలుబంద రసముతో 1 దినము మర్దించి మూకుళ్ళలోనునిచి చీలమన్ను లేపనముచేసి గజపుటం బిడుటచే సర్వలోహముల మరల జనింపకుండునటులుం జేయవలయు.

సూతాదిభస్మ గుణము.

శ్లో॥ సూతాద్గుణానంతకకోటివజ్రేహ్యభ్రేసహస్రంకనకేశతైకమ్।
కాలేగుణాశీతితదర్ధకాంతే రౌప్యేచతుష్షష్టిజడేశదర్ధమ్॥

తా. రసమునకన్న వజ్రమునందు అనంతకోటి గుణములును అభ్రకమునందు 1000 గుణంబులును సువర్ణమునందు 100 గుణంబులును లోహమునందు 80 గుణంబు

లును కాంతమునందు 40 గుణంబులును రజతమునందు 64 గుణంబులును సీసమునందు 32 గుణంబులును గలిగియుండును.

అభ్రక భేదములు.

శ్లో॥ పినాకం దర్దురం నాగం వజ్రం చేతి చతుర్విధమ్।
పినాకాద్యాస్త్రయో వర్జ్యా వజ్రం యత్నాత్సమాహరేత్॥

తా. పినాకము దర్దురము నాగము వజ్రము అని అభ్రకము 4 విధంబులు. అందు పినాకము మొదలు 3 అభ్రకంబులు వర్జ్యంబులు వజ్రాభ్రకము శ్రేష్ఠంబగుటచే దానిని గ్రహింపవలయును.

వజ్రాభ్రక పరీక్ష.

శ్లో॥ వజ్రాభ్రకం తు వహ్నిస్థం నకించిద్వికృతిం వ్రజేత్।
తస్మాద్వజ్రాభ్రకం యోజ్యం వ్యాధివృద్ధత్వమృత్యుజిత్॥

తా. అభ్రకమును నిప్పులోనునిచి యూదిన కొంచెమైనను వికారము జెందకుండిన దానిని వజ్రాభ్రకమని తెలియవలయును. ఇది రోగము ముదిమి మృత్యువు వీనిని హరింపఁజేయును. కావున దానినే గ్రహింపవలయును.

అభ్రక శుద్ధి.

శ్లో॥ జామేద్వజ్రాభ్రకం వహ్నౌ తతః క్షీరేని షేచయేత్।
భిన్నపత్రం తు తత్కృత్వా మేఘనాదామ్లజద్రవైః।
భావయేదష్టయామాంతదేవం శుధ్యతి చాభ్రకమ్॥

తా. వజ్రాభ్రకమును మూసటిలోబోసి కొలిమిని నెట్టిగ నగునట్లు యూది పాలతో చల్లార్చి రేకులుగ నొలిచి చిర్రియాకు తిప్పాకు చింతాకు అనువాని రసములలో 8 ఝాములు భావనచేసిన వజ్రాభ్రకము శుద్ధియగును.

ధాన్యాభ్రక విధి.

శ్లో॥ అథవాభ్రస్య భాగౌ ద్వౌ ముస్తాశైచకంజలైస్సహ।
త్రిదినం స్థాపయేత్పాత్రే సూక్ష్మం కృత్వా ప్రపేషయేత్।
బద్ధ్వా ధాన్యయుతం వస్త్రే మర్దయేత్కాంజికైస్సహ।
అధోయద్గళితం సూక్ష్మం శుద్ధం ధాన్యాభ్రకం భవేత్॥

తా. అభ్రకము 2 భాగములు తుంగముస్తెలు 1 భాగము యిటుల వీని నేకము చేసి 1 భాండములోనెచి యందుదకముబోసి 3 దినములు నానబెట్టి మెత్తగ రుబ్బి కొత్తబట్టలో కొంచెకొంచెముగనునిచి చేరడేసి వడ్లువేయుచు కలిపిబోయుచు దానికి క్రింద నొకకుండనునిచి గంజియన్నమును రుద్దునట్లు రుద్దిన అభ్రకము కరిగి మురికివలె క్రిందికుండలో దిగును. బట్టలో వడ్లుమాత్రము నిలుచును. కుండలో దిగినదానిని తేరనిచ్చిన పైన నల్లగ తేలును. ఆ నల్లనినీళ్ళను వడియజేసి కుండలోనందు శుద్ధమైన ధాన్యాభ్రకమును విభూతివలె వడియగట్టిగాని కలి యిగురునటుల కాచిగాని గ్రహించవలయును.

శ్లో॥ అథాస్యాత్సంప్రవక్ష్యామి సంక్షిప్తం సూక్తముత్తమమ్।
ఆయుర్వేదోపదేశేస్మిన్ వ్యోమభస్మ నిగద్యతే॥

తా. ఇక నాయుర్వేదమున జెప్పంబడిన ప్రకారము అభ్రకభస్మమును వచించెద.

అభ్రక భస్మము.

శ్లో॥ [ఆయుర్వేదే] కృత్వా ధాన్యాభ్రకం తత్తు శోషయిత్వా విమర్దయేత్। అర్కక్షీరైర్దినం ఖల్వే చక్రాకారంతు కారయేత్। వేష్టయేదర్కపత్రైశ్చ సమ్యగ్గజపుటే పచేత్। పునర్మర్ద్యం పునః పాచ్యం సప్తవారం ప్రయత్నతః। తతో వటజటాక్వాథై స్తద్వద్దేయం పుటత్రయమ్। మ్రియతే నాత్ర సందేహ స్సర్వరోగేషు యోజయేత్। మృతం త్వభ్రం హరేన్మృత్యుం జరాపలితనాశనమ్। అనుపానైశ్చ సంయుక్తం తత్తద్రోగహరం పరమ్॥

తా. ఇటుల ధాన్యాభ్రకమును జేసినపిదప దానిం బిసి యెండించి ఖల్వములోబోసి జిల్లేడుపాలతో 1 దినము మర్దించి సన్నపు వడియములుచేసి యెండించి మూకుటి కడుగున జిల్లేడాకులపరచి యందభ్రక వడియములనునిచి దానిపై జిల్లేడాకులను వరుసగ పరచి దానిపై మఱియొక మూకుడునుమూసి చీలమన్ను లేపనముజేసి గజపుటం బిడి స్వాంగశీతలమున దీసి మరల నైరసములచేతనే రుబ్బి వడియములుచేసి యెండించి మునుపటివలెనే యాకులబరచి నైప్రకారమే 7 గజపుటంబులిడి స్వాంగశీతలమున దీసి మఱ్ఱియూడల కషాయముతో మరల మర్దించి వడియమును జేసి మునుపటివలెనే యాకులబరనిచి దానిపై మూకుడునుమూసి 7 గజపుటంబులిడిన ధాన్యాభ్రకము భస్మంబగు. దీనిని

సర్వరోగముల యందునిచ్చి కొనందగు. మఱియు నభ్రకభస్మము నాయారోగానుపాన విశేషములతో సేవించిన మృత్యువు ముదిమి వీనిని హరింపంజేయు.

అభ్రక సిందూరము.

శ్లో॥ ఇత్థంకేచిన్మతంప్రాహు ర్ధహనస్యచమారణమ్। భేకరాజరస
శ్చైవాప్యహిశాకరసస్తథా। అశ్వగంధాసనిర్గుండీ రుదంతి
విజయాద్రవైః। శతావర్యారసశ్చైవాప్యాటరూషరసస్త
థా। బలాచాతిబలాచైవ శాల్మలీసత్వమేవచ। కూశ్మాండక
రసశ్చైవ ముస్తాయారసపవచ। విదారివరకందంచ తులసీ
మదనంతథా। భల్లాతకరసశ్చైవ ద్రాక్షాఫలరసస్తథా।
కటుంబరారసశ్చైవాప్యర్కక్షీరంతథైవచ। ఉశీరంవాలు
కంకుష్ఠం తథాలోహితపుష్పకమ్। చంపకశ్శాకమాచీచ
గోక్షురంశతపత్రికా దాడిమీకపికచ్ఛూక దంతీఫలరస
స్తథా। పునర్నవాతథాబ్రాహ్మీ చిత్రకస్యరసస్తథా।
ముండీరసశ్శిరీషస్య గుళూచ్యాస్స్వరసస్తథా। అభ్రకస్య
పుటేదేయం ప్రత్యేకైకరసేనచ। హన్త్యన్తే సర్వరోగాణి
తమసంభాస్కరోయథా॥

తా. అభ్రకమారణవిధిని మఱికొందఱు వచించు తెఱంగెట్లనిన—గుంటగలగర బ్రహ్మదండివేరు పెన్నేరుగడ్డ వావిలాకు దూలగొండి గంజాయియాకు పిల్లిపీచరవేళ్ళు అడ్డసరపాకు ముత్తవపులగపువేళ్లు పెద్దముత్తవ పులగపువేళ్ళు అనువాని రసములతోడను బూరుగబంక కల్కముతోడను గుమ్ముడుకాయ నీళ్లతోడను తుంగముస్తెలు నేల గుమ్ముడుగడ్డ తులసియాకు మంగవేళ్లు జీడిచేరు ద్రాక్షపండు కటుకరోహిణి (రుద్రజడ) అనువాని రసములతోడను జిల్లేడుపాలు వట్టివేరు కురువేరు చంగల్వకోష్టు కసపువ్వు సంపంగివేరు అనువాని కషాయములతోడను కామంచి పల్లేరుచేరు తామరగడ్డ దాడిమాకు దూలగోవెలచేరు వుసిరికపండు గలిజేరువేరు మండూకబ్రహ్మిచిత్రమూలము బోడతరము దిరిసెనపువేరు తిప్పతీగె అనువాని రసములతోడను ప్రత్యేకప్రత్యేకముగ అభ్రకమును మర్దించి బిళ్లజేసి యెండించి ప్రతిదానిచే నొక్కొక గజపుటము చొప్పున పుటంబులిడిన అభ్రకము సిందూరించు. అది "సూర్యుండంధకారమును బోకడచుభంగి", సర్వరోగముల బోకడచు,

శతపుటాభ్రక సిందూరము.

శ్లో॥ [గ్రంథాంతరే] పునర్నవా మేఘనాద ద్రవైర్ధాన్యాభ్రకం
దినమ్। మర్ద్యంగజపుటేపచ్యాంచిచాసూరణాద్యైఃపునః। ద్రవై
ర్ముస్తాభవైర్మర్ద్యంపృథగ్దేయంపుటత్రయమ్। కాసమర్దరసైః
పంచగోమూత్రైస్త్రిఫలైరపి। న్యగ్రోధక్వాథకైర్మర్ద్యం
కుర్యాద్దశపుటంపునః। షట్చజంబీరనీరేణ గోక్షీరేణపుట
త్రయమ్। ఏవమర్కదళైర్వేష్ట్య దేయంరుద్ధ్వాచసంపుటేత్।
శతధాటితంభస్మజాయతేపద్మరాగవత్। నిశ్చంద్రంజాయతే
హ్యభ్రంయథాయోగేషుయోజయేత్॥

తా. ధాన్యాభ్రకమును గలిజేరు మట్టి అనువాని రసములచే ప్రత్యేకముగ నొక్కొకదినము మర్దించి 2 గజపుటంబులిడవలయు. పిదప దానిని చింతాకు కందగడ్డ తుంగముస్తెలు అనువాని రసములతో వేర్వేరుగ మర్దించి 3 గజపుటంబులును కసివెందాకు రసముతో మర్దించి 5 గజపుటంబులును గోమూత్రము త్రిఫలకషాయము వీనితో ప్రత్యేక ప్రత్యేకముగ మర్దించి 5 పుటంబులును మఱ్ఱియూడల కషాయముతో మర్దించి 10 పుటంబులును నిమ్మపండ్లరసములో మర్దించి 6 పుటంబులును ఆవుపాలతో మర్దించి 3 పుటంబులును వేయవలయు. ఇటుల పుటంబులిడిన పిదప అభ్రకమును బాగుగ మర్దించి వడియములుజేసి యెండించి జిల్లేడాకులలో నునిచి మూకుడులోబెట్టి పైనమూకుడుమూసి చీలమన్ను లేపనముజేసి కెంపువలె నెఱ్ఱగ నగువఱకు 100 గజపుటం బిడవలయు. ఇటులంజేసిన అభ్రకము నిశ్చంద్రకముగ సిందూరించు. దానిని సర్వయోగముల యందు బ్రయోగింపంజను.

శ్లో॥ [సిద్ధరసార్ణవే] ముస్తాక్వాథేన ధాన్యాభ్రంపంచవింశత్పుటే
పచేత్। గోమూత్రైస్త్రిఫలాక్వాథైః పక్త్వావై పూర్వవ
త్పచేత్। పంచవింశత్పుటైరేవం కాసమర్దద్రవైఃపచేత్।
దేయంపుటత్రయంక్షీరై ర్మర్దయేచ్చ పుటేపుటే। నిశ్చం
ద్రంజాయతేహ్యభ్రం జరామృత్యురుజాపహమ్॥

తా. ధాన్యాభ్రకమును తుంగముస్తెల కషాయముతో మర్దించి 25 పుటంబులను గోమూత్రము త్రిఫలకషాయము వీనితో మర్దించి ప్రత్యేకముగ 25 పుటంబులును

కపివెంద్రాకు రసముతో మర్దించి 25 పుటంబులును పాలతో మర్దించి 10 పుటంబులును వేసి పిదప లెస్సగమర్దించి వడియములు జేసి యెండించి వానిని జిల్లేడాకులలో గట్టి మూకుళ్ళలోనునిచి గజపుటంబులిడిన తళ్చంద్రకముగ అభ్రికము సిందూరించు. దానిని సేవించిన ముదిమి మృత్యువు సర్వరోగములు హరించు.

శ్లో॥ [మతాంతరే]ధాన్యాభ్రికంద్రవైర్మర్ద్యంమత్స్యాక్షీతులసీ
ద్రవైః।మూలజైఃకోకిలాక్షస్య కుమారీశ్వేతమూర్వయోః॥
వ్యాఘ్రాభ్యాఃపునర్న వాయాశ్చదినమేతద్విమర్దయేత్ । కుండ
రాఖ్యైఃపుటైస్సప్తగజేపిష్ట్వాపచేత్పునః। తద్వత్పంచా మృ
తైఃపాచ్యం పిష్ట్వాపిష్ట్వాతుసప్తధా । ఏవంనిశ్చంద్రితాం
యాతి సర్వరోగేషుయోజయేత్॥

తా. ధాన్యాభ్రకమును పొన్నగంటి తులసి గోకిమిడివేళ్ళు కలుబంద తెల్ల చాగ వ్రాకుడు గలిజేరు అనువాని రసములచే ప్రత్యేకముగ నొక్కొకదినము మర్దించి వడియములుచేసి యెండించి మూకుళ్ళలోనునిచి చీలిమన్ను లేపనముజేసి యేడేసి గజ పుటంబులిడవలయు. పిదప దానిని పంచామృతములో మర్దించి యేడేసి పుటంబు లిడ వలయు. ఇటులజేసిన నిశ్చంద్రకమువలె అభ్రికముభస్మంబగు దానిని సర్వరోగముల యందు ప్రయోగింపవలయు. (అభ్రకభస్మము సిందూరించిన పిదప దాని నమృతీకరణ ము జేయవలయు. ఎట్లనిన.)

అభ్రికామృతీ కరణము.

శ్లో॥ సర్వేషాంఘాతితాభ్రాణా మమృతీకరణం శృణు।
త్రిఫలోత్థకషాయస్య పలాన్యాదాయషోడశ ।
గోఘృతస్యపలాన్యష్టౌ మృతాభ్రిస్యతథాదశ।
ఏకీకృత్యలోహపాత్రే పాచయేన్మృదువహ్నినా।
ద్రవేజీర్ణేసమాదాయ సర్వరోగేషుయోజయేత్॥

తా. అభ్రకభస్మమునకు అమృతీకరణమును వచించెద. 16 పలముల త్రిఫలక షాయమును 8 పలముల ఆవునెయ్యిని 10 పలముల అభ్రకభస్మమును లోహపాత్రలో పైచి యేకముచేసి మృద్వగ్నియందు ద్రవ మిగురువరకు కాచి గ్రహింపవలయు. అట్టి దానిని సర్వరోగములయం దుపయోగింపం దగు.

అమృతీ కృతాభ్రిక గుణము.

శ్లో॥ అనుపానం వినాహ్యభ్రిం జరామృత్యు రుజాపహమ్ ।
యోజయే దనుపానైర్వా తత్తద్రోగ హారంపరమ్॥

తా. పైప్రకారమమృతీకరణము చేయబడిన అభ్రకమును అనుపానరహితముగ సేవించిన ముదిమి మృత్యువు సర్వరోగములు వీనిని హరింపంజేయు. మఱియు అభ్రక సిందూరమును అనుపాన విశేషములతో సేవించిన సర్వరోగములహరింపంజేయు.

అభ్రిక భస్మ గుణము.

శ్లో॥ మృతంచాభ్రిం హరేద్రోగా న్జరామృత్యు మనేకధా ।
సేవితం దేహదార్ఢ్యంచ రూపంవీర్యం వివర్ధయేత్॥

తా. శుద్ధమైన అభ్రకభస్మము మృత్యువు ముదిమి మొదలగు సర్వరోగముల హరింపంజేయుటయేగాక శరీరదార్ఢ్యమును వీర్యమును గలుగంజేయు.

శ్లో॥ అభ్రిపత్రంతు రోగఘ్నం ఖరత్వం జరనాశనమ్।
మృదుసత్వం మృత్యునాశం ద్రుతిసత్వ మతంద్రతామ్।

తా. అభ్రకపుపత్రములు రోగముల హరింపంజేయు. ఖరత్వము ముదిమిని బోన డచు. మృదుసత్వము మృత్యువునుబోనడచు. ద్రుతిసత్వము ఆలస్యమును బోనడచు.

అభ్రిక గుణము.

శ్లో॥ గౌరీతేజః పరమమమృతం వాతపిత్తక్షయఘ్నం ప్రజ్ఞాబోధి
ప్రశమితజరం వృష్య మాయుష్యమగ్ర్యమ్ । బల్యంస్నిగ్ధం
రుచిదమకఫం దీపనం శీతవీర్యం తత్తద్యోగై స్సకలగద
హృద్వ్యోమ సూతేంద్రబంధీ॥

తా. అభ్రకభస్మము కడు అమృతతుల్యంబుగ వాత పిత్త క్షయములను ముదిమిని హరింపంజేయునదిగ బుద్ధిప్రదముగ వీర్యవృద్ధి కారిగ ఆయుర్వృద్ధి బలముల గలుగంజేయు నదిగ స్నిగ్ధముగ రుచికారిగ యింద్రియనిగ్రహమును కఫమును హరింపంజేయునదిగ దీపనకారిగ శీతవీర్యముగలదిగ రసబంధనకారిగ నుండు.

అశుద్ధాభ్రక దోషము.

శ్లో॥ పీడాంవిధత్తే వివిధాంనరాణాం కుష్ఠంక్షయం పాండుగదంచ
శోఫమ్ । హృత్పార్శ్వపీడాశ్చకరోత్యశుద్ధం భ్రమాహితం
జాఠరవహ్నిహృత్స్యాత్ ॥

తా. అశుద్ధాభ్రక సేవనవలన పలువిధములైన పీడ కుష్ఠువు క్షయము పాండువు శోఫ హృదయ పార్శ్వములయందు పీడ భ్రమ అగ్నిమాంద్యము గలుగు.

అభ్రకభస్మాను పానములు.

శ్లో॥ అభ్రకంతు నిశాచూర్ణం మధునా సహమిశ్రితమ్ । శతావరీ
చూర్ణయుక్తం సర్వమేహేషుయోజయేత్ । అభ్రకంకాంత
సంయుక్తం నవనీత విమిశ్రితమ్ । సర్వవ్యాధి హరంపుంసాం
కాంతివీర్యబలప్రదమ్ । అభ్రకం సైంధవంద్రాక్షా మరీచేన
విమిశ్రితమ్ । ఉష్ణోదకేన తత్పీత్వా సర్వాజీర్ణ నిబర్హణమ్।
అభ్రకం రసభస్మస్యాన్మిశ్రితం మధునాలిహేత్। అత్యుగ్ర
సన్నిపాతఘ్నం మూర్ఛితంస్యాత్సముద్ధరేత్ । అభ్రకం
మాగధీచూర్ణకలిద్రుమఫలానిచ। చూర్ణమేతత్సమోపేతం
శ్లేష్మరోగనిబర్హణమ్। అభ్రకం తామ్రభస్మస్యాన్మిశ్రితం
విజయా సహ । యోజితంమాతులుంగస్యఫలేనస్వరసేనచ।
సర్వశూలంనిహంత్యాశు కథితంశూలపాణినా। అభ్రకంరస
సిందూరమిశ్రితం హేమభస్మనా। సమభాగంప్రకల్ప్యైతరసే
నార్ద్రేణ యోజయేత్ । క్షయంచ క్షయపాండుంచ క్షయం
నాశంచకుంభకమ్। జయేన్మండలపర్యంతం పూర్వకర్మవిపా
కతః । అభ్రకంచహరీతక్యాశ్చూర్ణంగోమూత్రపేషితమ్ ।
గోమూత్రేణ పిబేన్నిత్యం మండలాత్పాండురోగజిత్ ।
ద్విగుణం సేవితం శోఫా కుంభకామిల యాసహ । నశ్యంతి
త్రిగుణంసేవ్యం వాదిశే త్పథ్యభోజనమ్ । అభ్రకం లోహ
భస్మస్యాచ్ఛివారస విమర్దితమ్। త్రింశత్పుటంపువర్ధేయం

తద్రసేన పునఃపునః । లవంగమధుసంయుక్తం ధాతువృద్ధికరం
పరమ్ । సహస్రనారీరమతే పురుషోవీర్యవాన్భవేత్ । అభ్ర
కంచజపాపుష్ప రసేన సహభావయేత్। శతధా చ తథా జాజీ
కుసుంబస్వరసేనచ। శతధా మల్లికాపుష్ప స్వరసేభావయే
ద్దృఢమ్ । శతధాశరపుష్పస్యభావయేత్స్వరసేనచ। శతధా
పంచశైఃపుష్పైస్స్వరసేభావయేద్భిషక్ । తదభ్రకంభాగ
మేకం కుంకుమంతుద్విభాగకమ్। సురాకారం త్రిభాగంస్యా
చ్చతుర్భాగంచ చందనమ్ । ఏతత్సర్వం సమాకృత్వామృగ
నాభిర్విశేషతః । హిమాంబునామర్దితంస్యాచ్చతుర్వల్లమితం
భవేత్ । మధునా సేవితంనిత్యం యథేష్టాహార భోజనైః ।
క్షీరాన్నం దాపయేత్పక్వం ద్రాక్షాఖర్జూరజంఫలం। భక్షయే
చ్ఛర్కరాదీన్స్యాత్పిబేన్నిత్యమతంద్రితః । ఆపాదమస్తకాం
గాని లేపయేద్వరచందనమ్। ఏవంసేవితమానంద సర్వపిత్తం
విశోధయేత్ । అభ్రకంవజ్రభస్మస్యాత్సంయోగంకురుతే
భిషక్ । మృగనాభి రసైస్సర్వ్యంసేవితంమాష మాత్రకమ్ ।
మాషమాత్రంజయేన్మృత్యుంవలీపలితనాశనమ్। సర్వరోగా
న్జయేత్ప్రాజ్ఞోబలవాన్వీర్యవాన్భవేత్। అభ్రకంకలధౌతస్య
భస్మముక్తాఫలస్యచ। తస్మిన్ప్రవాళ భస్మాపి భస్మమాక్షిక
మేవచ। తారాతామ్రభస్మంచభస్మవైక్రాంతమేవచ। ఏతై
ర్భస్మసమంచైవ వ్యోమభస్మ విమిశ్రితమ్ । సర్వపుష్పరసై
ర్భావ్యం మాషమాత్రంసహార్ద్రకైః । సర్వరోగనివృత్త్యర్థం
దాపయేత్కరుణాకరమ్ । మధునాశ్లేష్మరోగస్య వాతస్యై
రండతైలకైః । పిత్తస్యసితసంయుక్తం పాండుశోఫస్యమూ
త్రకే। ఘృతేన శ్వాసకాసేచ శ్లేష్మరోగస్యమాగధీ। ముస్తా
నాగరయుక్తంచాప్యతిసారంవినాశయేత్ ॥

తా. అభ్రకభస్మమును పసుపు చూర్ణము తేనె చల్లపిల్లిగడ్డలచూర్ణము అనువానితోడ సేవించిన సర్వమేహములు హరించు. అభ్రకభస్మమును కాంతభస్మము వెన్న

అనువానితోడ సేవించిన సర్వరోగములహరింపంజేసి శరీరకాంతిని వీర్యమును బలమును గలుగంజేయు. అభ్రకభస్మము సైంధవలవణము ద్రాక్షపండు మిరియములు పుష్టోదకము అనువానితోడ గలిపి సేవించిన సర్వాజీర్ణములు హరించు. అభ్రకభస్మమును రసభస్మము తేనె అనువానిలో గలిపి సేవించిన అత్యుగ్రసన్నిపాతములు మూర్ఛహరించు. అభ్రకభస్మమునకు సమముగ పిప్పలిచూర్ణమును తాడికాయలచూర్ణమును గలిపి సేవించిన శ్లేష్మరోగములు హరించు. అభ్రకభస్మమును తామ్రభస్మము కరక్కాయ మాదీఫలరసము అను వానితో జేర్చి సేవించిన సర్వశూలలు నివర్తించునని శివుడు వచించె. అభ్రకభస్మమునకు సమముగ రససిందూరమును సువర్ణభస్మమును గలిపి అల్లపురసముతో 1 మండలము సేవించిన పూర్వజన్మకర్మపరిపాకమువలన క్షయను క్షయపాండువు శరీరక్షయము కుంభకామిల హరించు. అభ్రకభస్మము కరకచూర్ణము వీనిని గోమూత్రముతో నూరి గోమూత్రముతోడ 1 మండలమువరకు సేవింపుచుండిన పాండురోగము హరించు. రెండింతల అభ్రకభస్మములో 1 భాగము కరకచూర్ణమును గలిపి గోమూత్రముతో నూరి గోమూత్రముతోడనే సేవించిన పాండుశోఫలును మూడింతల అభ్రకభస్మములో 1 భాగము కరకచూర్ణము గలిపి గోమూత్రముతో నూరి గోమూత్రముతోడనే సేవించిన పాండుశోఫ కుంభకామిలలును హరించు. దీనియందు పథ్యభోజనముల వైద్యుడు శోధింపవలయు. అభ్రకభస్మములో లోహభస్మములుగలిపి కరక్కాయరసముతో మర్దించి 30 పుటంబు లిడి లవంగములు తేనె అనువాని యనుపానముతోడ సేవించిన పురుషుడు వీర్యవృద్ధిగలివాడై 1000 స్త్రీలతో రమించు. అభ్రకమును దాసనపువ్వు జాజిపువ్వు కుసుంబాపువ్వు మల్లెపువ్వు తుక్కవాయింటపువ్వు అనువాని రసములలో ప్రతిదానిచే నూరేసిభావనల చొప్పున 700 భావనలుజేసి యందొకభాగమును గ్రహించి అందు 2 భాగములు కుంకుమపువ్వును 3 భాగములు సురాకారమును 4 భాగములు చందనమును 10 భాగములు కస్తూరిని గలిపి శీతోదకములో మర్దించి 4 వల్లములంత మాత్రలుజేసి తేనెతో ప్రతిదినము సేవింపుచు యథేష్టాహారభోజనములను పాలన్నము ద్రాక్షపండు ఖర్జూరపండు పంచదార మొదలగువానిని ప్రతిదిన మాలస్యముజేయక సేవింపుచుండుటయే గాక పాదము మొదలు శిరమువరకు చందనమును బూసికొనిన సంతోషమును గలుగంజేసి సర్వపిత్తరోగముల హరింపంజేయు. అభ్రకభస్మమును వజ్రభస్మమును చేర్చి కస్తూరి నీళ్ళతో మర్దించి మాషప్రమాణమును సేవించిన మృత్యువు ముదిమి సర్వరోగములు వీనిని హరింపంజేయుటయే గాక బలవీర్యముల గలుగంజేయు. సువర్ణభస్మము ముత్తియములభస్మము పగడభస్మము స్వర్ణమాక్షికభస్మ

ము రజతభస్మము తామ్రభస్మము వైక్రాంతభస్మము వీనికన్నిటికి సమముగ అభ్రకభస్మమును గలిపి దాసనపువ్వు జాజిపువ్వు కుసుంబాపువ్వు మల్లెపువ్వు తుక్కవాయింటపువ్వు మొదలగు సర్వపుష్పరసములతో భావనలుజేసి మాషప్రమాణమును అల్లపురసానుపానముతోడ సేవించిన సర్వరోగములు నివర్తించు. ఈ యోగము కరుణాకరమని జెప్పంబడు. దీనిని తేనెతో సేవించిన శ్లేష్మరోగములును ఆముదముతో సేవించిన వాతరోగములును పంచదారతో సేవించిన పిత్తరోగ పాండు శోఫ బహుమూత్రములును ఘృతముతో సేవించిన శ్వాసకాసములును పిప్పలితో సేవించిన శ్లేష్మరోగములును తుంగముస్తెలు శొంఠి అనువానితో సేవించిన అతిసారములును హరించు.

అభ్రికానుపానములు.

శ్లో॥ [చరకే] నిశ్చంద్రిక మృతం యోగ్యం సేవ్యం సర్వగదేషుచ।
పిప్పలీ శర్కరా యుక్తం వాతపిత్త జ్వరాపహమ్। ఘృతేన
గృహధూమేన గగనం చిప్పికాసహమ్। పంచసారేణగగనం
విషమజ్వరజిత్వరమ్। చాతుర్జాతంత్రిరాత్రంతు సన్నిపాతం
హరంపరమ్। తథావై సన్నిపాతఘ్నం వాతఘ్నం రక్తపిత్త
జిత్। వాసారసేన గగనం * కాసశ్వాసం దురావహమ్।
క్షయరోగ హరంశీఘ్రి మశ్వగంధి విసర్పిషు। మయూర
పింఛక్షారేణ మధునా ఛర్దిలుంఠనమ్। కపిత్థ ఫలసారేణ
హిక్కారుచి హరంపరమ్। భల్లాతకేన గగన మర్శోరోగ
హరంపరమ్। ముస్తానాగరక్వాథేన సర్వాతీసారనాశనమ్।
ఇతిసాంగానుపానాభ్రిం సర్వరోగహరంపరమ్॥

తా. తలుపులుకేయందు అభ్రకభస్మమును సేవించిన సర్వరోగములు హరించు. మరియు అభ్రకభస్మమును పిప్పలి పంచదార అనువానితోడ సేవించిన వాతపిత్తజ్వరములును, నెయ్యి కరుధూమము అనువానితోడ సేవించిన చిప్పికాకాసమును, పంచసారములతోడ సేవించిన విషమజ్వరములును, చాతుర్జాతక చూర్ణానుపానముతోడ 3 దినములు సేవించిన సన్నిపాత వాత రక్తపిత్తములను, అడ్డసరపాకరసముతో సేవించిన అసాధ్యమైన కాసశ్వాసములును, పెన్నేరుగడ్డ చూర్ణముతో సేవించిన క్షయ

* అర్శోరోగ హారంపరమ్.

విసర్పిరోగములును, వెమలియాకు భస్మము తేనె అనువాని యనుపానముతోడ సేవించిన ఛర్దియు, తెల్లగుజ్జుతో సేవించిన హిక్కారుచులను, జీడిగింజల కషాయముతో సేవించిన అర్శోరోగంబును తుంగముస్తెలు శొంఠి అనువాని కషాయముతో సేవించిన సర్వాతిసారములును హరించు. ఈ యనుపాన విశేషములతోడ అభ్రకభస్మమును సేవించిన సర్వరోగములు నివర్తించు.

రసాష్టాదశసంస్కార వివరణము.

శ్లో॥ స్వేదనం మర్దనం మూర్ఛో త్థాపనం పాతనం త్రిధా ।
బోధనం నియమంచైవ దీపనం చానువాసనమ్ ।
మారణం జారణంచైవ సారణం ప్రతిసారణమ్ ।
క్రమణం వేదనంచైవ దేహే యోగేచశస్యతే ॥

తా. స్వేదనము మర్దనము మూర్ఛనము ఉత్థాపనము అధఃపాతనము తిర్యక్పాతనము ఊర్ధ్వపాతనము బోధనము నియమము దీపనము అను వాసనము మారణము జారణము సారణము ప్రతిసారణము క్రమణము వేదనము శరీరయోగము అనునవి రసాష్టాదశ సంస్కారంబులు.

స్వేదన విధి.

శ్లో॥ త్ర్యూషణం లవణంరాజీ రజనీ త్రిఫలార్ద్రికమ్ । మహాబలా
నాగబలా మేఘనాదఃపునర్నవా। మేషశృంగీచిత్రకంచ నవ
సారం సమంసమమ్ । రసస్య షోడశాంశేన సర్వంయుంజ్యా
త్పృథక్పృథక్ । ఏతత్సమస్తంవ్యస్తంవా పూర్వోక్తైశ్చ
పేషయేత్ । లింపేదనేనకల్కేన వస్త్రేనాంగుళిమాత్రకమ్ ।
తన్మధ్యే నిక్షిపేత్సూతం బధ్వాతత్ర దినంపచేత్ । డోలా
యంత్రేమ్ల సంయుక్తే జాయతే స్వేదితోరసః ॥

తా. త్రికటుకములు వుప్పు ఆవాలు పసుపు త్రిఫలములు అల్లము పెద్దముత్తవపులగము నాగముత్తవపులగము చిత్రికూర తెల్లగలిజేరు వద్ది చిత్రమూలము నవాసాగరము అనువానిలో ప్రతిద్రవ్యమును గాని అందు దొరికినవానిని గాని రసమునకు 16 వ భాగము గ్రహించి ప్రత్యేకముగగాని సముదాయముగగాని కలితోనూరి వస్త్రముపై

అంగుళప్రమాణము లేపనముజేసి దానిమధ్యమున పాదరసమునుబోసి వస్త్రములోగట్టి దానిని డోలాయంత్రమున దగిలించి కలితో 1 దినము వండుటయు స్వేదనసంబను.

మర్దన విధి.

శ్లో॥ భిషగ్భిర్మర్దయేచ్చూర్ణై ర్మిళిత్వా షోడశాంశతః ।
సూతస్య గాలితేవస్త్రే వక్ష్యమాణ ద్రవాదిభిః ।
గృహధూమేష్టికాచూర్ణం తథాదధిగుడాన్వితమ్ ।
లవణా సురిసంయుక్తం క్షిప్త్వాసూతం విమర్దయేత్ ।
జీర్ణాభ్రకం తథాజీర్ణ బీజసూతం తథైవచ ।
గృహ్ణాతి నిర్మలోరోగాన్ గ్రాసేగ్రాసే విమర్దితః ॥

తా. కరుధూపము యిటికరాయిపొడి పెరుగు బెల్లము వుప్పు ఆవాలు జీర్ణాభ్రకము వీనిలో ప్రతిదాని చూర్ణమును రసమునకు 16 వ భాగముచేర్చి మర్దించి రసమును వస్త్రములోబోసి పిడిచిన నిర్మలమై శీఘ్రముగ రోగముల హరింపంజేయు.

మూర్ఛన విధి.

శ్లో॥ సహకన్యా మలంహంతి త్రిఫలా వహ్నినాశినీ ।
చిత్రమూలం విషంహంతి తస్మాత్తంచ ప్రయత్నతః ।
మిశ్రితం మర్దయేత్సూతం సప్తవారేణ మూర్ఛయేత్ ॥
ఇత్థం సంమూర్ఛితస్సూతో దోషశూన్యః ప్రజాయతే ॥

తా. కలుబంద పాదరసమునందలి మలదోషమును త్రిఫలములు వహ్నిదోషమును చిత్రమూలము విషదోషమును హరింపంజేయు. కావున మిశ్రితపాదరసమును కలుబంద త్రిఫలములు చిత్రమూలము అనువానిరసములతో ప్రతిదానిచే యేడేసిమార్లు మర్దించిన రసము మూర్ఛంజెందు. ఇటుల మూర్ఛంజెందిన రసము దోషరహితంబు.

ఉత్థాపన విధి.

శ్లో॥ జలైస్సోష్ణోరనాళైర్వా క్షాళనాదుత్థితో భవేత్ ।
అథవా పాతనాయంత్రే పాతనాదుత్థితో భవేత్ ।
ఉత్థితః కాంజికక్వాథైః క్షాళనీయ మతఃపరమ్ ॥

తా. పాదరసమును వుష్ణోదకముతో గాని వున్నముగనుండు కలితో గాని కడిగి దీసికొనిన వుత్థితంబగు. లేక ఊర్ధ్వపాతనయంత్రమునందును వుత్థితంబగు. ఉత్థాపనానంతరము రసమును వున్నముగనుండి కలితో గడగవలయు.

ఊర్ధ్వపాతన విధి.

శ్లో॥ భాగాస్త్రయోరసస్యార్క చూర్ణమంశాంశనింబుకమ్ । తత
స్సంమర్దయేద్యావత్తావదాయాతిపిండతామ్। తత్పిండంతల
భాండస్థ మూర్ధ్వభాండే జలంక్షిపేత్ । కృత్వాలంబాలకే
యంత్రే దత్వావార్ద్రిం హిమోదకమ్ । సంరోష్యచాగ్నిం
మధ్యస్థం చతుర్యామంహిబోధయేత్ । యుక్త్యోర్ధ్వభాండ
సంలగ్నం గృహ్ణీయాత్పారదంతతః। ఊర్ధ్వపాతనమిత్యుక్తం
భిషగ్భి స్సూతశోధనే । సనూతభాండవివర మన్య ద్గలతి
భాండకే । తథాసంధి ర్ద్వయోఃకార్యా పాతనా యంత్ర
యంత్రకే।యంత్రప్రమాణావదనాద్గురోర్జ్ఞేయంపిచక్షణః॥

తా. పాదరసము 8 భాగములు జిల్లేడుపట్ట చూర్ణము 1 భాగము యిటుల వీనిని గ్రహించి అందొకింత నిమ్మపండ్లరసముబోసి యుంటగ నగువరకు మర్దించి దాని నధస్స్థిత భాండమునందునిచి పైభాండమునం దుదకముబోయుటచే డమరుకాయంత్ర మన పడుగాడుదానిని పొయిమీద నునిచి పైభాండమునందు శీతోదకముబోయుచు 4 ఝాములు మధ్యమాగ్నితో వండి పైకుండ నంటియుండు రసమును యుక్తితో గ్రహింపవలయు. రసశోధన విషయమున జేయంబడు నీక్రియనే ఊర్ధ్వపాతన మనియెదరు. ఊర్ధ్వపాతనాధస్స్థిత భాండముఖములో పైభాండముయొక్క ముఖమునుజేర్చి బాగుగ సంధిలేపనము జేయవలయు. యంత్రప్రమాణమును గురుముఖమువలన దెలిసికొనవలయు.

అధఃపాతన విధి.

శ్లో॥ త్రిఫలాశిగ్రుశిఖిభిర్లవణాసురిసంయుతైః।నష్టపిష్టరసంకృత్వా
లేపయేదూర్ధ్వభాండకే। ఊర్ధ్వభాండోదరంలిప్త్వా చాధో
భాండేజలంక్షిపేత్। సంధిలేపంద్వయోఃకృత్వా తద్యంత్ర

భువిపూరయేత్ । ఉపరిష్టాత్పుటేదత్తే జలేపతతిపారదః ।
అధఃపాతనమిత్యుక్తం సిద్ధాద్యైస్సూతకర్మణి ॥

తా. త్రిఫలములు మునగ చిత్రమూలము వుప్పు ఆవాలు వీనితోడ రసమును జేర్చి రసము గలియువరకు ఖల్వమున మర్దించి డమరుకయంత్రముయొక్క పైపాత్రలో భాగమున దానినిబూసి క్రిందిపాత్రయం దుదకముబోసి ఆరెండుపాత్రలజేర్చి సంధులకు బాగుగ చీలమన్ను లేపనముజేసి యెండించి యాపాత్రను భూమిలోపూడ్చి దానిపై పుటంబిడవలయు. ఇటుల చేసిన రసము జలముండు క్రిందిపాత్రయందు బడు. దీనిని సిద్ధాదులు రసకర్మయందు అధఃపాతనమని వచించెదరు.

తిర్యక్పాతనము.

శ్లో॥ ఘటేరసో వినిక్షిప్య సజలంఘటమన్యకమ్ । తిర్యఙ్ముఖం
ద్వయోఃకృత్వా సమ్ముఖంరోధయేత్సుధీః। తద్దైపచుల్యాం
సంస్థాప్య యత్నతస్తు తతోభిమక్ । రసస్యో జ్వాలయే
ద్వహ్నింయావత్సూతోజలంవిశేత్। తిర్యక్పాతనమిత్యుక్తం
సిద్ధైశ్చవార్జునాదభిః। మిశ్రితౌనాగవంగౌచరసేవిక్రియహే
తుతః । తాభ్యాంస్యాత్కృమిదోషస్తు తన్ముక్తిఃపాతనత్ర
యాత్ । ఏవంసుసంస్కృతసూతః పాతనావిధియత్నతః ।
సర్వదోషవినుర్ముక్తోజాయతేనాత్రసంశయః ॥

తా. యంత్రమునకు తగినటుల వొకింత నిడుపుగనుండు కుండలగ్రహించి అందొక దానిలో పాదరసమును మఱియొకదానిలో యుదకమునుబోసి అడ్డముగనునిచి వానినిచేర్చి సంధులకు చీలమన్ను లేపనముచేసి రసముబోసిన కుండను పొయిమీద నడ్డముగ యుక్తితో నునిచి పాతనము జేసిన రసము నీళ్ళలో బ్రవేశించు. దీనినే నాగార్జునుడు మొదలగు సిద్ధులు తిర్యక్పాతనమని వచించెదరు. ఇటుల యుక్తిచే 3 మార్లు తిర్యక్పాతనము చేయుటవలన రసమునందలి నాగ వంగ క్రిమిదోషములు నివర్తించు. ఈతిర్యక్పాతన విధివలన రసమునందలి సర్వదోషములు నిస్సంశయముగ హరించు.

బోధనము.

శ్లో॥ ఏవం కదర్థితస్సూతః షండత్వమధిగచ్ఛతి ।
తన్ముక్తయేస్య క్రియతే బోధనం కథ్యతే హితత్ ॥

తా. పైప్రకారము శోధింపబడిన పాదరసమునందు షండత్వ దోషంబుండు. అది నివర్తించుటకై బోధనక్రియను వచించెద.

బోధనము.

శ్లో॥ కదర్థ్య చైనైవనపుంసకత్వ మేవంభవేదస్యరసస్యపశ్చాత్ ।
వీర్యప్రకర్షాయచభూర్జపత్రే స్వేజద్యోతేసైంధవమార్ణగర్భే॥

తా. రసమునకు పైజెప్పంబడిన సంస్కారమువలన షండత్వదోషము గలుగు. తన్నివారణార్థంబును రససామర్థ్యము వృద్ధిజెందుటకును రసమును భూర్జపత్రము ఉదకము సైంధవలవణము అనువానితో పాకము జేయవలయు.

నియమనము.

శ్లో॥ సర్పాక్షీచించకావంధ్యా భృంగాబ్దకన కాంబుభిః ।
దినం సంస్వేదితస్సూతో నియమాత్థిరతాంవ్రజేత్ ॥

తా. పాదరసమును సర్పాక్షి చింత గొడ్డుకాకర గుంటగలగర తుంగముస్తెలు ఉమ్మెత్త అనువానిరసములతోగాని లేక కషాయములతోగాని 1 దినమువండిన నియమనమనంబడు.

సందీపనము.

శ్లో॥ కాసీసంపంచలవణా తదూర్ధ్వం నింబుకం రసమ్ । క్షిప్త్వాక్షి
ప్త్వాథదాతవ్యంతాదృక్సైంధవఖేటకమ్ । గర్తేకృత్వాధరా
గర్భేదత్వాసైంధవ సంయుతమ్ । ధూలినష్టాంగులింగత్వా
రాజికామరిచానిచ । ద్విశిగ్రుబీజమేకత్రటంకణేనసమన్వితమ్
ఆలోడ్యకాంజికేడోలా యంత్రేపాచ్యందినైస్త్రిభిః । దీపనం
జాయతేసమ్యక్సూతరాజస్యజారణే ॥

తా. అన్నభేది పంచలవణము వీనిని గ్రహించి దానిపైపలుమారు నిమ్మపండ్ల రసమునుబోసి సైంధవలవణగడ్డను పగలగొట్టి అందు సైంధవలవణముతోడ పాదరసమును జేర్చి దానిపై పూర్వోక్త సైంధవలవణమును నిమ్మపండ్ల నంటించి దానిపై 8 అంగుళములధూళివంటించి మునగవిత్తులు చేదుమునగవిత్తులు వెలిగారము ఆవ నీమూటిని నూరి కుండకు లేపనముజేసి అందుకలిబోసి దానిమధ్యమున డోలాయంత్రముతో 3 దినములు వండిన రసము జారణ సంస్కారమునందు దీపనమగు.

(రసమున కష్టాదశ సంస్కారములు జెప్పంబడి యుండినను "స్వేదోమర్దిత మూర్ఛనాస్థితిరతః పాతోపిబోధన్వితో । బోధస్సంయమనం ప్రదీపనమితి స్పష్టాస్తథా సంస్కృతిః । అస్యాస్సర్వ రసోపయోగి కతయాత్వాన్యా నవిన్యస్యతే । గ్రంథేస్మిన్ప్రకృతోప యోగవిరహా ద్విస్తార భీత్యాథవ ॥" అను గ్రంథాంతర వచనప్రకారము స్వేదన మర్దన మూర్ఛన ఉత్పాతనపాతన బోధన సంయమన ప్రదీపనములన 8 సంస్కారములు సర్వోపయోగంబు లగుటచే జెప్పంబడియె. తక్కిన 10 సంస్కారములు ఔషధోపయోగంబులు గాకుండుటంజేసియు గ్రంథ విస్తర భీతింజేసియు జెప్పంబడవయ్యె.)

రస భస్మము.

శ్లో॥ దత్వావింశతిభాగకేజలధిజేసూతస్య భాగంద్రుఢంఖల్వేమర్ద్య
చకాంజికేనపతితంయద్వాతతశ్చాంబునా । ఉద్ధృత్యాపిచని
క్షిప్యేచ్ఛపుటయేదేవం యథేష్టోరసస్సామ్యుదైర్శ్చసుచూర్ణ్య
తేచలవణై రేవంప్రకారేణచ ॥

తా. 1 పలము శుద్ధిజేసిన రసములో 1 పలము సముద్రలవణమును కలిపి కలిపి యిరువది వరకు మర్దించవలయు. ఇత్తెరంగున 20 పలముల సముద్రలవణ మిగురు వరకు పాదరసమును కలితోమర్దించి హండికా యంత్రమునందునిచి పాకముజేసిన రసభస్మంబగు. ఆ రసభస్మమును దీసికొని భస్మముగాకుండు రసమును మరల లవణము కలి అనువానితో మర్దించి హండికా యంత్రమునందునిచి పాకముజేసిన యారసము భస్మంబగు. రసము భస్మంబగువరకు పైప్రకారమే మర్దనపాకముల జేయవలయు. (భస్మమైన రసమును గ్రహించు తెరంగెట్లనిన.—రసభస్మమును తీసుకొనినీళ్ళను ఖల్వములో బోసిమర్దించి యొకకుండలో బోసి దానినిండా యుదకముబోసి 8 జాములు పేరనిచ్చి యందలి యుదకమును వడిపిన క్రింద తెలగ రసభస్మము నిలిచియుండు. అందు మరల

నుదకముబోసి బాగుగ కలిపి నీళ్ళు తీయగనగువరకు వడిపి క్రిందనుండురసభస్మమును దీసికొని ఖల్వమున నెండించి గంతపు కరాటములో నునిచికొనవలయు. అట్టిరసభస్మము ½ తులము జాజికాయ 1 తులము జాపత్రి 1 తులము లవంగములు 1 తులము పిప్పలి 1 తులము వాయువిడంగములు 1 తులము వోమము 1 తులముబెల్లము 4 తులములు. ఇటుల వీనినెల్ల నేకముజేసి మర్దించి మాత్రలుచేసి యందొక్కొకదానిని ప్రాయంప్రాతఃకాలముల యందావునేతిలో సేవించి చప్పిడిపథ్యము నాచరింపుచు ఆవుచల్లను ద్రాగుచు నుండవలయు. దానివలన సర్వరోగములు హరించు.)

శ్లో॥ శుద్ధసూతస్తదర్ధంతు శుద్ధగంధకమేవచ ।
తయోఃకజ్జలికాంకుర్యా ద్దినమేకంవిమర్దయేత్ ।
మృత్కర్పటలిప్తాయాం కుప్యాంకజ్జలికాంక్షిపేత్ ।
వాలుకాయంత్రకేపాచ్యా యావద్దినచతుష్టయమ్ ।
గృహ్ణీయాదూర్ధ్వసంలగ్నం సిందూరంరససన్నిభమ్ ॥

తా. శుద్ధిచేసిన రసము 1 భాగము శుద్ధిజేసిన గంధకము ½ భాగము యిటుల వీనినెల్ల నేకముజేసి కజ్జలిగ 1 దినము మర్దించి గాజుకుప్పె లోనునిచి చీలమన్ను లేపనముజేసి యెండించి వాలుకాయంత్రము నందిడి 4 దినములు పాకముచేసి సాంగశీతలమునదీసి గాజుకుప్పె గొంతునంటియుండు రససిందూరమును గ్రహింపవలయు.

శ్లో॥ ధూమసారంరసంతోరీ గంధకంనవసాగరమ్ । యామైకంమర్దయేదమ్లై ర్భాగంకృత్వాసమంసమమ్ । కాచకుప్యాంవినిక్షిప్య తాంచమృద్వస్త్రముద్రయా । విలిప్యపరితోవస్త్రేముద్రాందత్వాచశోషయేత్ । అధస్సచ్ఛిద్రపిఠరీ మధ్యేకుప్యాంనివేశయేత్ । పిఠరీంవాలుకాపూరైర్భృత్వాచాకూపికాగళమ్ । నివేశ్యచుల్యాంతదధఃకుర్యాద్వహ్నింశనైశ్శనైః ।తస్మాదప్యధికంకించి త్పావకంజ్వాలయేత్క్రమాత్ । ఏవంద్వాదశభిర్యామైర్మ్రియతేసూతకోత్తమః । స్ఫోటయేత్స్వాంగశీతంచా పూర్యూర్ధ్వకం గంధకంజయేత్ । అధస్థంమృతసూతంచ సర్వకర్మసుయోజయేత్ ॥

తా. కరుధూపము శుద్ధిచేసినరసము పటికారము శుద్ధిచేసిన గంధకము నవాసాగరము వీనిని సమభాగములుగ ఖల్వములోనునిచి నిమ్మపండ్లరసముతో 1 ఝామము మర్దించి గాజుకుప్పెలోనునిచి దానినోటికి బిరడవేసి చీలమన్ను లేపనముచేసి యెండించి చట్టికి క్రిందిభాగమున దబ్బనముతో రంధ్రముచేసి యాచట్టిమధ్యమున గాజుకుప్పెనునిచి కుప్పెగొంతువరకు నిసుకబోసి యాచట్టిని పొయిమీదనునిచి లఘ్వగ్నితో పాకము చేయుచుయేగాక క్రమముగ నగ్నిని హెచ్చింపు చుండవలయు. ఇత్తెరంగున 12 జాములు పాకముచేసి సాంగశీతలమున కుప్పెనుదీసికొని యుక్తితో పగలగొట్టి దానినోటియందంటియుండు గంధకమును పరిగ్రహించి క్రిందనుండు రసభస్మమును దీసికొని సర్వకార్యములయం దుపయోగించు కొనవలయు.

శ్లో॥ [మతాంతరే] కాకోదుంబరికాదుగ్ధే రసంకించిద్విమర్దయేత్ ।
తద్దుగ్ధఘృష్టిహింగోశ్చ మూషాయుగ్మంప్రకల్పయేత్ ।
క్షిప్త్వాతత్సంపుటేసూతం తత్రముద్రాంప్రదాపయేత్ ।
ధృత్వాతంగోళకంప్రాజ్ఞో మృన్మూషాసంపుటేభిషక్ ।
పచేన్మృగపుటేనైవ సూతకోయాతిభస్మతామ్ ॥

తా. శుద్ధిచేసిన రసమును ఖల్వములోబోసి బ్రహ్మమేడి పాలతో యొకింత మర్దించి పిదప యింగువను బ్రహ్మమేడి పాలతోనూరి 2 మూసలుచేసి యందొకదానిలో నొకింత మర్దించిన పైపాదరసము నునిచి దానిపై 2 వ మూసనుమూసిబాగుగచేర్చియుంటచేసి మూకుళ్లలోనునిచి చీలమన్ను లేపనముజేసి యెరుపిడకలతో లఘుపుటంబిడిన రసముభస్మంబగు.

శ్లో॥ అపామార్గస్యబీజానాం మూషాయుగ్మంప్రకల్పయేత్ ।
తత్సంపుటేన్యసేత్సూతం మర్కటముద్ధవిమిశ్రితమ్ ।
ద్రోణపుష్పీప్రసూనాని విడంగమిరిమేదకమ్ ।
ఏతచ్చూర్ణమధశ్చోర్ధ్వం దత్వాముద్రాంప్రదాపయేత్ ।
తంకోశంముద్రయేత్సమ్య జ్మృన్మూషాసంపుటేసుధీః ।
ముద్రాందత్వాశోషయిత్వా తతోగజపుటేపచేత్ ।
ఏవమేకపుటేనైవ జాయతేసూతభస్మకమ్ ॥

తా. ఉత్తరేణువిత్తులనూరి 2 మూసలుచేసి అందొకదానిలో తుమ్మిపూలు వాయువిడంగములు నల్లతుమ్మపట్ట అనువాని చూర్ణమునువైచి శుద్ధిచేసిన రసమును జిల్లేడుపాలతో మర్దించి యాచూర్ణముపై బోసి దానిపై తుమ్మిపూలు మొదలగువాని చూర్ణమునవైచి మఱియొక మూసనుమూసి సంధులకు చీలమన్ను లేపనముజేసి మంటి మూసలోనునిచ్చి దానిపై మఱియొక మూసనుమూసి సంధులకు చీలమన్ను లేపనముజేసి యెండించి గజపుటంబిడిన రసముభస్మంబగు.

రససిందూరము.

శ్లో॥ పలద్వయంశుద్ధరసం పలార్ధంశుద్ధగంధకమ్ । కర్షార్ధంనవసా
రంచ జంబీరేణ విమర్దయేత్ । కాచకుప్యాం క్షిపేచ్చైవ
మృత్కర్పట్యాచ సప్తధా । విలిప్య కాచకుప్పీంతా మాతపే
శోషయేద్దృఢమ్। ఛిద్రభాండేతతోకుప్పీం న్యసేత్సికతయం
త్రకే। కుప్పీకాకంఠమాసేనపూజయేదిష్టదేవతామ్। పంచభో
జ్యాకుమార్యశ్చతతశ్చుల్ల్యాంవినిక్షిపేత్ ।పచేద్యామాష్టకం
చైవ కుప్పీకాంచక్షణేక్షణే। సంశోధ్య పాచయేద్యంత్రేస్వాం
గశీతంసముద్ధరేత్ ।గ్రాహ్యంచదరదాకారం దేవదానవదుర్ల
భమ్ । సేవయేద్రోగనాశాయతత్తద్రోగానుపానతః । వల్లం
వా వల్లయుగ్మంవా మధునా కణయాసహ । సేవితం కామిని
కామం దర్పయేద్రతికౌతుకమ్। వీర్యబంధకరశ్శీఘ్రం యో
షామదవినాశనమ్ ॥ సిందూరంహరవీర్యసంభవమిదం రూ
క్షాగ్నిమాంద్యాపహమ్ । యక్ష్మాదిక్షయపాండుశోఫముద
రంగుల్మప్రమేహాపహమ్ । శూలప్లీహావినాశనం జ్వరహరం
దుష్టవ్రణాన్నాశయే దర్శాంసిగ్రహణీ భగందర గ్రహం
ఛర్దిత్రిదోషాపహమ్ ॥

తా. శుద్ధిచేసిన రసము 2 పలములు శుద్ధిచేసిన గంధకము ½ పలము నవాసాగరము ½ కర్షము యిటుల వీని నేకముజేసి కజ్జలిగ మర్దించి నిమ్మపండ్ల రసముతో నూరి గాజుకుప్పెలోనునిచి దానిపై 7 మార్లు చీలమన్ను లేపనము చేసి బాగుగ నెండ నెండించి ఛిద్రము గల వాలుకా యంత్రమునం దునిచి యాగాజుకుప్పె కంఠమువఱకు

యిసుకబోసి యిష్టదేవతా పూజచేసి 5 కుమారికల కన్నంబిడి పొయిమీదనునిచి పలుమారుకుప్పెను పరీక్షించు 8 జాములు పాకముచేసి స్వాంగశీతల మైన దేవదైత్యులకు దుర్లభంబై యింగిలీకమువలె నెఱ్ఱగనుండు రససిందూరమును గ్రహింపవలయు. ఇట్టి రససిందూరములో 1 లేక 2 గుల్లముల ప్రమాణము వాయా రోగోక్తాను పానముతోడ నేని తేనె పిప్పలి అనువాని తోడ నేని సేవించిన సర్వరోగముల హరింపం జేయుటయే కాక స్త్రీలకు శీఘ్రముగ సంతోషమును జూపించునట్టి వీర్యబంధన కారిగ స్త్రీమదమునుహరింపంజేయునదిగ నుండు. మఱియు పాదరసమువలన జనించిన నీసిందూరము రూక్షఅగ్నిమాంద్యముయక్ష్మ క్షయము పాండువు శోఫ ఉదరము గుల్మము ప్రమేహము శూల ప్లీహము జ్వరము దుష్టవ్రణము అర్శస్సు గ్రహణి భగందరము గ్రహదోషము వాంతి త్రిదోషము అనువానిని హరింపంజేయు.

శ్లో॥ పలమాత్రంరసంశుద్ధం తావన్మాత్రంతుగంధకమ్ । విధివత్క
జ్జలీంకృత్వా న్యగ్రోధాంకురవారిణా । భావనాత్రితయం
దత్వా స్థాలీమధ్యేనిధాపయేత్ । విధాయకచ్ఛపీయంత్రే
వాలుకాభిఃప్రపూరయేత్ । దద్యాత్తదనుమందాగ్నిం భిష
గ్యామచతుష్టయమ్ । జాతాతేరససిందూరం తరుణారుణ
సన్నిభమ్ । అనుపానవిశేషేణకరోతివివిధాన్గుణాన్ । క్షయ
కుష్ఠమరుత్పిత్త మేహఘ్నంపాండునాశనమ్ ॥

తా. శుద్ధిచేసిన రసము శుద్ధిచేసిన గంధకము యీరెంటిని సమముగచేర్చి కజ్జలిగ మర్దించి ఊడలకొనలరసముతో 3 భావనలుజేసి పాత్రలోనునిచి కచ్ఛపయంత్రమునందిడి దానిలో నిసుకబోసి పొయిమీదనునిచి 4 జాములు మందాగ్నితో పాకముచేసిన బాలసూర్యునివంటి కాంతిగల రససిందూరము జనించు. దాని ననుపానవిశేషములతో సేవించిన పలువిధములైన గుణములు గలుగంజేయుటయే గాక క్షయము కుష్ఠువు వాత పిత్త మేహములు పాండువు వీనిని సగా గలుగంజేయు.

రసకర్పూరోత్పత్తి.

శ్లో॥ రసభస్మచయన్మార్గా పూర్వోక్తప్రాతంచజాయతే ।
సర్వామథానాంసమ్మిశ్రం సర్వరోగహరంపరమ్ ।
గుంజాప్రమాణంసేవేత వలీపలితనాశనమ్ ।
తద్భస్మరసభేదైశ్చ రసకర్పూరసంజ్ఞకః ॥

తా. మూర్ఛజెంది ఊర్ధ్వపాతము వలన జనించు రసభస్మమే రసకర్పూర మనంబడు. దీనిని సర్వౌషధముల యందుచేర్చి సేవించిన సర్వరోగముల హరింపంజే యు. మఱియు గుంజాప్రమాణమును సేవించిన మదిమిని హరింపంజేయు ఈ భస్మము రసభేదంబగుటచే రసకర్పూర మనంబడు.

రసకర్పూర సేవనచే హరించురోగములు.

శ్లో॥ రసకర్పూరమమృతం వాతాశీతివినాశనమ్ ।
కుష్ఠాష్టాదశభేదంచ మేహావింశతినాశనమ్ ।
వ్రణాదిదుష్టరక్తాని భగందరమహోదరమ్ ।
గ్రహణీంగుల్మమానాహ క్షయంహిధ్మాంచనాశయేత్ ।
శ్లేష్మాదిపీనసాజీర్ణ రక్తపిత్తంచనాశయేత్ ।
అర్శాంసివిషజాలంచ మహాకర్పూరసేవయా ॥

తా. రసకర్పూరము అమృత తుల్యంబగుటచే అశీతివాత అష్టాదశకుష్ఠ వింశతి మేహ దుష్టవ్రణాది దుష్టరక్త భగందర మహోదర గ్రహణీ గుల్మ ఆనాహ క్షయ హిధ్మ శ్లేష్మాది పీనసాజీర్ణ రక్తపిత్తార్శ విషసమూహముల హరింపంజేయు. కావున మహాకర్పూరమునే సేవింపవలయు.

నవరత్న నామంబులు.

శ్లో॥ కురువిందమౌక్తికంవజ్రం వైడూర్యంశుక్రనీలకమ్ ।
పుష్పరాగంమరకతం గోమేధికప్రవాళకమ్ ।
నవరత్నంక్రమాచ్ఛోధ్యం మారయేద్వినియోజయేత్ ॥

తా. కురువిందము మౌక్తికము వజ్రము వైడూర్యము శుక్రనీలకము పుష్పరాగ మరకతము గోమేధికము ప్రవాళము అనునవి నవరత్ననామంబులు వానిని క్రమముగ శుద్ధి భస్మముచేసి ఔషధములయం దుపయోగింపందగు.

అశుద్ధరత్నగుణము.

శ్లో॥ అశుద్ధరత్నంవిస్ఫోట తాపభ్రమరుజాకరమ్ ।
బలహానింవీర్యనాశం తస్మాద్రత్నానిశోధయేత్ ॥

తా. అశుద్ధమైన రత్నముల విస్ఫోటకము తాపము భ్రమ పీడ దౌర్బల్యము వీర్యనాశము అనువానిని గలుగంజేయు. అట్లగుటచే వానిని శుద్ధిచేయవలయు.

మాణిక్య శుద్ధి.

శ్లో॥ అశ్వమూత్రాంతరేభావ్యం త్రిదినంచబలాతపే ।
తథోష్ణవారిణాక్షాళ్యం రత్నశుద్ధిర్భవిష్యతి ॥

తా. కెంపులను గుఱ్ఱపుమూత్రములోవేసి 3 దినములు మంచియెండ యందునిచి భావనజేసిన యుష్ణోదకముతో గడిగిన శుద్ధియగు.

*మాణిక్య భస్మము.

శ్లో॥ తన్మాణిక్యంరవిక్షీరే దివసత్రయభావితమ్ ।
శరావేత్రిపుటంపాచ్యం భస్మీభవతితత్క్షణాత్ ॥

తా. శుద్ధిచేసిన కెంపులను జిల్లేడుపాలతో 3 దినములుభావనజేసి మూకుళ్ళలో నునిచి చీలమన్ను లేపనముజేసి యెరుపిడకలతో 3 పుటంబులిడిన మాణిక్యముభస్మం బగు.

మాణిక్య గుణము.

శ్లో॥ మాణిక్యంశిశిరంస్నిగ్ధం మధుకాంతికరంలఘు ।
దీపనంవృష్యమాయుష్యం మనోజ్ఞంగ్రహదోషనుత్ ॥

తా. కెంపు శీతలముగ స్నిగ్ధముగ మధురముగ కాంతికరముగ లఘువుగ అగ్ని దీపనకారిగ వీర్యవృద్ధికారిగ ఆయుర్వృద్ధికారిగ మనోజ్ఞముగ గ్రహదోషముల బోనడచు నదిగనుండు.

మౌక్తిక నామములు.

శ్లో॥ [నిఘంటు]ముక్తాఫలంమౌక్తికంశుక్తిజంస్యాత్తారాకారాతౌ
తిలామౌక్తికాచ । అంభస్సారంశీతలంనీరజంచ నక్షత్రంస్య
ద్బిందురత్నంచరత్నమ్ ॥

---

* మాణిక్యమన — కెంపులు.

తా. ముక్తాఫలము మౌక్తికమును శుక్తిజము తారాకారము శౌతిలము ముక్తికము అంభస్సారము శీతలము నీరజము నక్షత్రము బిందురత్న ఈ రత్నము అనునవి ముత్తియముల పేళ్లు.

మౌక్తిక శుద్ధి.

శ్లో॥ కుండలీఫలజద్రావై ర్భావితందివసత్రయమ్ ।
అథవాతింత్రిణీద్రావై శ్శుద్ధిర్భవతిమౌక్తికమ్ ॥

తా. ముత్తియముల తెల్లపుప్పపండ్లరసముతోగాని చింతపండుపులుసుతోగాని (కుంకుడుపండ్లరసముతోగాని) భావనలుచేసిన శుద్ధియగు.

మౌక్తిక భస్మము.

శ్లో॥ శుద్ధముక్తాఫలశ్వేత బృహతీఫలజద్రవైః ।
భావితంభూపుటేపాచ్యం భస్మశుద్ధంభవిష్యతి ॥

తా. శుద్ధిచేసిన ముత్తియముల తెల్లములక పండ్లరసముతో భావనచేసి మూసు శ్యలోనునిచి చీలమన్ను తిచ్చి భూపుటంబిడిన శుద్ధభస్మంజగు,

మౌక్తిక గుణము.

శ్లో॥ ముక్తాఫలంహిమంసర్వం తీక్ష్ణంచోష్ణంగదాపహమ్ ।
దీపనంవస్తిశూలఘ్నం మనోజ్ఞంగ్రహదోషనుత్ ॥

తా. ముత్తియములు శీతలముగ సర్వరోగమును బోనడచునదిగ తీక్ష్ణముగ వుష్ణరోగములం బోనడచునదిగ అగ్నిదీపనకారిగ వస్తిశూలను బోనడచునదిగ మనోజ్ఞముగ గ్రహదోషమును బోనడచునదిగ నుండు.

అశుద్ధవజ్ర గుణము.

శ్లో॥ హృత్పార్శ్వపీడాశ్వయథు కుష్ఠగుల్మరుజాకరమ్ ।
పాండుతాపగురుత్వంచ తస్మాచ్ఛుద్ధంచమారయేత్ ॥

తా. అశుద్ధవజ్రములు హృత్పార్శ్వములయందు నొప్పివాపు కుష్ఠువు గుల్మము పాండువు తాపము జడత్వము అనువానని గలుగంజేయు. కావునశుద్ధిచేయబడినవజ్రములనే భస్మముచేయవలయు.

వజ్రభేదములు.

శ్లో॥ శ్వేతరక్తంపీతకృష్ణం ద్విజాద్యావజ్రజాతయః॥

తా. తెల్లనివర్ణముగల వజ్రము బ్రాహ్మణజాతియనియు యెఱ్ఱనివర్ణముగల వజ్రము క్షత్రియజాతియనియు పీతవర్ణముగల వజ్రము వైశ్యజాతియనియు కృష్ణవర్ణముగల వజ్రము శూద్రజాతియనియు జెప్పంబడు.

వజ్ర గుణము.

శ్లో॥ రసాయనంభవేద్విప్ర శ్శుభ్రస్సిద్ధ్యష్టదాయకమ్ ।
క్షత్రియోమృత్యుజిద్రక్తం వలీపలితరోగహా ।
ద్రవ్యకారీభవేద్వైశ్యః పీతందేహస్యజాడ్యకృత్ ।
కృష్ణశ్శూద్రోరుజాంహంతి వయస్స్తంభంకరోతిచ॥

తా. తెల్లనివర్ణముచే బ్రాహ్మణజాతియని పలుకబడువజ్రము రసాయనముల యందుపయోగించిన అష్టసిద్ధులుగలుగు. రక్తవర్ణముచే క్షత్రియజాతి యనంబడు వజ్రము మృత్యువును ముదిమిని రోగములను హరింపంజేయు. పచ్చనివర్ణముచే వైశ్యజాతి యనంబడు వజ్రము ద్రవ్యకారిగ నుండుటయేగాక శరీరజాడ్యమును గలుగంజేయు. నల్లనివర్ణముచే శూద్రజాతి యనబడుడు వజ్రము రోగములబోనడచి వయస్స్తంభనమును గలుగంజేయు.

వజ్రజాతి నిర్ణయము.

శ్లో॥ పుంస్త్రీనపుంసకంచేతి లక్షణేనతులక్షయేత్॥

తా. వజ్రములయొక్క పురుష స్త్రీ నపుంసక భేదముల వానిలక్షణములవలన తెలియవలయు.

వజ్రలక్షణ తద్గుణము.

శ్లో॥ సువృత్తాఃఫలసంపూర్ణాస్తేజోయుక్తాబృహత్తరాః ।
పురుషాహీరకాస్తేచ రేఖాబిందువివర్జితాః॥
రేఖాబిందుసమాయుక్తా షడస్రాస్తేస్త్రియస్స్మృతాః॥
త్రికోణాశ్చసుదీర్ఘాశ్చ విజ్ఞేయాస్తేనపుంసకాః ।

* పూర్వపూర్వమిమే శ్రేష్ఠాః పురుషారసబంధకాః ।
శరీరకాంతిజనకాః భోగదా వజ్రయోషితః ।
నపుంసకాహ్యల్పవీర్యాః కాముకాన్సత్వవర్జితాః॥

తా. గుండ్రముగ సంపూర్ణమైన పలకలుకలదిగ । తేజోవంతముగ పెద్దదిగ రేఖలు బిందువులు లేనిదిగనుండు వజ్రము పురుషజాతియనియు రేఖలు బిందువులు వీనితో గూడి 6 కోణములుగలదై యుండువజ్రము స్త్రీజాతియనియు 3 కోణములుగలదై నిడుపుగ నుండువజ్రము నపుంసక జాతియనియు తెలియవలయు. వానిలో ముందుది శ్రేష్ఠంబు. అందు పురుషవజ్రము రసబంధన కారిగనుండు. స్త్రీవజ్రము శరీరకాంతి కారిగ భోగకారిగనుండు. నపుంసకవజ్రము అల్పవీర్యముగలదిగ కాముకులకు సత్వమును బోనడచునదిగనుండు.

స్త్రీత్వాది జాతిభేదమువలన వజ్రోపయోగము.

శ్లో॥ స్త్రీతు స్త్రీణాంప్రదాతవ్యం క్లీబే క్లీబంతథైవచ।
సర్వేషాంసర్వదా యోజ్యః పురుషోబలవత్తరః॥

తా. స్త్రీలకు స్త్రీవజ్రమును నపుంసకులకు నపుంసకవజ్రమును సమస్తమైన వారికి పురుషవజ్రమును ప్రయోగించిన బలవత్తరంబుగ నుండు.

వజ్రశుద్ధి.

శ్లో॥ గృహీత్వాహ్ని శుభేవజ్రం వ్యాఘ్రీకందేవినిక్షిపేత్।
మహిషీవిష్ఠయాలిప్త్వా కరీషాగ్నౌవిపాచయేత్ ।
నిశాయాంతుచతుర్యామం † నిశాంతేచాశ్వమూత్రకైః।
సేవయేత్పాచయేదేవం సప్తరాత్రేణశుధ్యతి॥

తా. వజ్రముల శుభకరమైనదినము గ్రహించి నేలములక వేరులోనునిచి యెనుప పేడలోపాదిగి ప్రాతపెరుపు పుముక అనువానితో రాత్రికాలంబున 4 జాములుపుటంబిడి ప్రాతఃకాలమున గుఱ్ఱపుమూత్రములో వేసి వానిందీసికొని మునుపటివలెనే నేలములక వేరులోనునిచి 4 జాములు రాత్రియందు పుటంబిడి వానిందీసి గుఱ్ఱపుమూత్రములో వేయవలయు. ఇటుల 7 దినములుజేసిన వజ్రములుశుద్ధియగు.

* పర్వేషుపురుషా శ్రేష్ఠా వేధకార సబంధకాః. † యామిన్యంతే.

శ్లో॥ కులుత్థకోద్రవక్వాథై ర్దోలాయంత్రేవిపాచయేత్।
వ్యాఘ్రీకందగతంవజ్రం సప్తాహ్వాదిమలంభవేత్॥

తా. వజ్రముల నేలములక వేరులోనునిచి ఉలవలు అల్లు అనువానికషాయములతో డోలాయంత్రమున 7 దినములువండిన వజ్రములు శుద్ధియగు.

శ్లో॥ మేఘనాదశమీశాశ్యమా శృంగీమదనకోద్రవమ్।
కులుత్థవేతసంచాఖు కర్ణీవైసిందువారకమ్।
ఏతేషాంచజలక్వాథై ర్వజ్రంజబీరంమధ్యగమ్।
డోలాయంత్రేత్ర్యహంపాచ్య మేవంవజ్రంవిశుద్ధ్యతి॥

తా. వజ్రముల నిమ్మపండులోనునిచి చిత్రీ జమ్మి తెగడ కర్కాటకశృం గ్రమంగ ఆళ్ళు ఉలవలు ప్రబ్బలి యెలుకచెవికూర (అవిసె) వావిలి (ఈశ్వరివేరు) అనువాని కషాయములతో డోలాయంత్రమున 3 దినములు వండిన వజ్రములు శుద్ధియగు.

వజ్రభస్మము.

శ్లో॥ త్రివర్గనాగవల్ల్యస్తు కార్పాసారూఢమూలికాః ।
పిష్ట్వా తన్మధ్యగం వజ్రం కృత్వామూషాం నిరోధయేత్।
పచేద్గజపుటేనచ్చ మ్రియతే సప్తధాపుటైః॥

తా. మూడేండ్లతమలపాకులు ప్రత్తివేళ్ళు వీనినినూరి ముద్దజేసి దానిలో శుద్ధిచేసిన వజ్రములనునిచి యాముద్దను * అంధమూషలో బెట్టి 7 గజపుటంబులిడిన వజ్రములు భస్మంబగు.

శ్లో॥ వజ్రం మత్కుణరక్తేన సప్తధా పరిభావితమ్।
వేష్టయేద్బదరీపత్రై ర్రుధ్వా గజపుటేపచేత్।
పునర్లేప్యం పునస్తాప్యం సప్తధా మ్రియతేచ తత్॥

* అంధమూషాతు కర్తవ్యా గోస్తనాకారసన్నిభా.
నైవ ఛిద్రాన్వితా మధ్యే గంభీరా సారణోచితా.

తా. వజ్రములు నల్లి నెత్తురుతో 7 మార్లు భావనజేసి రేగాకులలోపొదిగి పైన చీలమన్ను లేపనముజేసి మూసలోనునిచి దానిపై చీలమన్ను బూసి 7 గజపుటంబులిడిన వజ్రములు భస్మంబగు.

శ్లో॥ శుద్ధవజ్రంనజవల్లీ రసేనపరిభావితమ్।
వజ్రమూషాంతరేక్షిప్త్వా భస్మీభవతితత్క్షణాత్॥

తా. శుద్ధిచేసిన వజ్రముల నల్లేరురసములో 1 దినము నానబెట్టి వజ్రమూసలో నునిచి చీలమన్ను లేపనము చేసి యేరుపిడకలతో గజపుటంబిడిన వజ్రములు భస్మంబగు.

వజ్రభస్మ గుణము.

శ్లో॥ వజ్రమాయుర్బలంరూపం దేహసౌఖ్యంకరోతిచ।
సేవితంహంతిరోగాంశ్చ మృతవజ్రంనసంశయః॥

తా. వజ్రభస్మము ఆయువు బలము రూపము శరీరసౌఖ్యము వీనిని గలుగం జేయుటయేగాక దానిసేవనవలన సర్వరోగముల నిస్సంశయముగ హరింపంజేయు.

వైక్రాంతోత్పత్తి.

శ్లో॥ [సిద్ధవిద్యాభూః] దేవ్యాహతే మహాదైత్యే మహిషాసురసం
జ్ఞకే। అస్యరక్తంతుపతితం యత్రయత్రస్థితంభువి। తత్ర
తత్రతువైక్రాంతంవజ్రాకారంమహారసః। వింధ్యస్యదక్షిణా
వాసేఉత్తరేవాస్తిపర్వతః। నికృంతయతిలోహాని తేనవైక్రాం
తమిష్యతే॥

తా. మహిషాసురుడను నామముగల మహాదైత్యుని దేవి సంహరించునపుడు వాని రక్తముపడిన స్థలమునందంతట వజ్రాకారమైన వైక్రాంతము జనించె. ఆవైక్రాంత పర్వతములు వింధ్యపర్వత మునకు దక్షిణభాగమునందు ఉత్తరభాగమునందు నున్నవి. ఇవి లోహముల భేదించునట్టి శక్తిగలవి యగుటంజేసి వైక్రాంతమనంబడు.

వైక్రాంత లక్షణము.

శ్లో॥ అష్టకంచాష్టఫలక షట్కోణమసృణంగురుః।
శుద్ధమిశ్రితవర్ణశ్చ యుక్తోవైక్రాంతఉచ్యతే॥

తా. 8 భేదములు 8 పలకలు 6 కోణములు అసృణగుణము శుద్ధవర్ణము బరువు మిశ్రితవర్ణముగలది వైక్రాంత మనంబడు.

వైక్రాంత భేదములు.

శ్లో॥ శ్వేతోరక్తశ్చపీతశ్చ నీలఃపారావతప్రభః।
శ్యామలఃకృష్ణవర్ణశ్చ కర్బూరశ్చాష్టమోమతః॥

తా. వైక్రాంతము తెలుపు యెఱుపు పసుపు నీలము పావురపిట్టవర్ణము శ్యామల వర్ణము కృష్ణవర్ణము కర్బూరవర్ణము అనువర్ణ భేదములచే 8 విధంబులు.

వైక్రాంత శుద్ధి

శ్లో॥ త్రిక్షారైఃపంచలవణై ర్వసామూత్రామ్లకద్రవైః।
మత్స్యతైలేఘృతేతైలే ప్యేరండేకాంజికాన్వితే।
సప్తాహండోలికాయంత్రే వ్యాఘ్రీకందగతంపచేత్।
సర్వవర్ణంతువైక్రాంతం శుద్ధిమాయాతినిశ్చయమ్।

తా. త్రిక్షారములు పంచలవణములు వస సప్తవిధమూత్రములు ఆమ్లపంచకము మత్స్యతైలము నెయ్యినూనె ఆముదము కలిపిననీని డోలాయంత్రమునచేర్చి నేలములక చేరుతొలచి యందు వైక్రాంతముల నునిచివండిన సర్వవర్ణములుగల వైక్రాంతములు శుద్ధియగు.

వైక్రాంతశుద్ధి తద్భస్మవిధి.

శ్లో॥ వైక్రాంతంవజ్రవచ్ఛోధ్యం నీలంశ్వేతంచలోహితమ్।
హయమూత్రేణతత్సించే త్తప్తంతప్తంత్రిసప్తధా।
తతశ్చోత్తరవారుణ్యాః పంచాంగేగోళకేక్షిపేత్।
రుద్ధ్వామూషాంపుటేపాచ్య ముద్ధృత్యగోళకేపునః।
క్షిప్త్వారుద్ధ్వాపుటేచేవం సప్తధాభస్మతాంవ్రజేత్॥

తా. నల్లగగాని తెల్లగగాని యెఱ్ఱగగాని యుండు వైక్రాంతములవజ్రములవలెనే శుద్ధిజేయవలయు. మఱియు వైక్రాంతము నెఱ్ఱగ 21 మార్లు కాచి గుఱ్ఱపుమూత్రములో 21 మార్లువేసి చల్లార్చిన శుద్ధియగు. పిదప దుష్టపుసమూలమును ముద్దగనూరి దానిలో

శుద్ధిచేసిన వైక్రాంతములనునిచి యామూద్దను మూసలోనునిచి దానిపైమణియొక మూసనుమూసి చీలమన్ను లేపలముచేసి గజపుటంబిడి సాంగశీతలమునదీసి మరలవైక్రాంతముల పైప్రకారమే దుష్టపుముద్దలోనునిచి యాముద్దను మూసలోబెట్టి దానిపై మఱియొక మూసను మూసి చీలమన్ను లేపనముచేసి 7 గజపుటంబులిడిన వైక్రాంతముభస్మంబగు.

వైక్రాంత భస్మము.

శ్లో॥ [సిద్ధవిద్యాభూ॰] వైక్రాంతవజ్రవచ్ఛోధ్యం ధ్మాతంసిక్తంచ
మూత్రకే। వజ్రవన్మృతిమాయాతి వజ్రస్థానేనియోజయేత్॥

తా. వైక్రాంతమును వజ్రమువలెనే కాలిమినయూది గుఱ్ఱపుమూత్రములోనదుటచే శుద్ధిచేసిన వజ్రమువలెనే భస్మముచేసి వజ్రస్థానమున నుపయోగింపందగు.

వైక్రాంత ద్రుతి.

శ్లో॥ కేతకీస్వరసంగ్రాహ్యం సైంధవంస్వర్ణపుష్పికా।
ఇంద్రగోపకసంయుక్తం స్వర్ణభాండేవినిక్షిపేత్।
సప్తాహంస్వేదయేత్తస్మిన్ వైక్రాంతంద్రవతాంవ్రజేత్॥

తా. మొగలిచన్నులరసము సైంధవలవణము రేలపువ్వు * యింద్రగోపపురుగులు వీనితోడ వైక్రాంతమును జేర్చి బంగారుపాత్రలో నునిచి 7 దినములు పాకముచేసిన వైక్రాంతము జనించు.

వైక్రాంత సత్వము.

శ్లో॥ వైక్రాంతంవజ్రకందంచ స్నుహ్యాశ్చపయసాసహ।
మహిషీనవసీతేన సక్షౌద్రంమర్దయేద్దినమ్।
పూర్వవద్ధమనాత్సర్వ మింద్రగోపనిభంభవేత్।

తా. శుద్ధిచేసిన వైక్రాంతము 1 భాగము బొంతజెముడుగడ్డ చూర్ణము 1 భాగము యిటుల వీనినేకముజేసి బొంతజెముడు పాలతో 1 దినము బఱ్ఱెవెన్నతో 1 దినము తేనెతో 1 దినము మర్దించి బిళ్ళజేసి కోష్టయంత్రమునందునిచి ఊదినయింద్రగోప పురుగులచాయవలె సత్వముదిగును. (లేక వైక్రాంతమును 2 భాగములు

* ఇంద్రగోపపురుగులు—అనగాఆరుద్రపురుగులు.

అభ్రికద్రావకము 1 భాగమయిటులవీనినేకముజేసి మర్దించి బిళ్ళజేసి కోష్ఠయంత్రమునం దునిచి యూదిన సత్త్వముదిగును.)

వైక్రాంత గుణము.

శ్లో॥ ఆయుఃప్రదంచ రసబంధకరంచవృష్యం వహ్నిప్రదంనిఖిల
రోగమదాపహారి। దోషత్రయాపనయనం విషదోషహారి
వైక్రాంతకంఖలువపుర్బలలోహకారీ॥

తా. వైక్రాంతము ఆయుర్వృద్ధిని రసబంధనమును వీర్యవృద్ధిని అగ్నిదీపనమును గలుగంజేసి సర్వరోగ త్రిదోష విషదోషముల హరింపంజేయునదిగ శరీరబలకారిగ లోహవేధనకారిగ నుండు.

వైడూర్య నామములు.

శ్లో॥ వైడూర్యం కేతురక్తంచ కైతవం వాలవాయజమ్।
ప్రావృష్యం భద్రలోహంచ భద్రశబ్దాం కురస్తథా॥

తా. వైడూర్యము కేతురక్తము కైతవము వాలవాయజము ప్రావృష్యము భద్రలోహము భద్రశబ్దాంకురము యివివైడూర్య నామములు.

వైడూర్య శుద్ధి.

శ్లో॥ వైడూర్యం వాజిమూత్రేణ కూశ్మాండ స్వరసేనచ।
భావితం ద్విదినం చాథ శుద్ధి ర్భవతి నిశ్చయమ్॥

తా. వైడూర్యము గుఱ్ఱపుమూత్రములో 1 దినము గుమ్మడుపండ రసములో 1 దినము నానబెట్టిన శుద్ధియగు.

వైడూర్య భస్మము.

శ్లో॥ తద్వైడూర్యం శిలాభేది రసేన పరిభావితమ్।
విశ్వాకర్మపుటే దగ్ధ్వా తీవ్రాగ్నా వజ్రమూషయా।
త్రిశో గజపుటేపాచ్యం భస్మీ భవతినిశ్చయమ్॥

తా. శుద్ధిచేసిన వైడూర్యములను * పిండికొండవేళ్లరసముతో భావనజేసి కొలిమినియూది వజ్రమూషలో నునిచి దానిపై మఱియొకమూస మూసి చీలమన్ను లేపనము జేసి గజపుటం బిడిన వైడూర్యము భస్మంబగు.

వైడూర్య భస్మ గుణము.

శ్లో॥ వైడూర్యం వజ్రతుల్యంతు సర్వరోగా న్వ్యపోహతి॥

తా. వైడూర్యము వజ్రతుల్యముగ సర్వరోగముల హరింపంజేయునదిగ నుండు.

నీల శుద్ధి.

శ్లో॥ ఖరమూత్రాంతరే క్షిప్త్వా నీలం తీవ్రాతపే క్షిపేత్।
భావితం దినమేకంచ నీలం శుద్ధం భవిష్యతి॥

తా. నీలముల గాడిదెమూత్రములోవైచి 1 దినము తీక్ష్ణమైనయెండను భావన చేసిన శుద్ధియగు.

నీల భస్మము.

శ్లో॥ తన్నీలం లక్షితం జీవాద్రవేభావ్యం త్రియామకమ్।
విశ్వకర్మపుటే దగ్ధ్వా భస్మీ భవతి తత్క్షణాత్॥

తా. శుద్ధిజేసిన నీలములను అక్షిపంజాకురసములో 3 ఝాములు సానబెట్టి వజ్రమూషలో బోసి కొలిమినియునిచి యూదిన తత్క్షణమున నీలములు భస్మంబగు.

నీల గుణము.

శ్లో॥ నీలం శీతం గురు స్నిగ్ధం మధురం పిత్తనాశనమ్॥

తా. నీలము శీతలముగ జడముగ స్నిగ్ధముగ మధురముగ పిత్తనాశనకారిగ నుండు.

పుష్యరాగ శుద్ధి.

శ్లో॥ పుష్యరాగం ఛాగమూత్రైర్భావ్యంశుద్ధం భవిష్యతి।
తత్పుష్యరాగం పాషాణభేది ద్రావేణ భావితమ్।
విశ్వకర్మపుటే దగ్ధ్వా భస్మీ భవతి తత్క్షణాత్॥

* ఇదే పిండిబండ యనియు జెప్పంబడు.

తా. పుష్పరాగముల మేకపంచితములో 1 ఝాము సానబెట్టిన శుద్ధియగు. శుద్ధిజేయబడిన పుష్పరాగముల కొమ్మన బిండియాకురసముతో భావనజేసి మూకుళ్ళలో నునిచి చీలమన్నులిచ్చి కొలిమిన యూదిన తత్క్షణమున భస్మంబగు.

పుష్పరాగ గుణము.

శ్లో॥ పుష్పరాగం పుష్టికరం శ్లేష్మలం గురుశీతలమ్॥

తా. పుష్పరాగము పుష్టికారిగ శ్లేష్మకారిగ జడముగ శీతలకారిగ నుండును.

మరకత నామములు.

శ్లో॥ [నిఘంటు] స్మృతోజాత్యా మరకతో రౌహిణే యోను
రక్తకమ్। హరిన్మణిశ్చ సౌవర్ణం బుధరత్నాం శుకధ్వజమ్।
గరళాయు ర్వాయువశం గురుదం రుద్రసమ్మతమ్॥

తా. మరకతము రౌహిణేయము అనురక్తకము హరిన్మణి సౌవర్ణము బుధరత్నము అంశుకధ్వజము గరళాయువు వాయువశము గురుదము రుద్రసమ్మతము అనునవి మరకత నామంబులు.

మరకత శుద్ధి.

శ్లో॥ క్షిప్త్వా విదారికందాంతః పుటే కౌక్కుటసంజ్ఞకే।
పాచితం చాథతంనీత్వా భవే న్మరకతంశుచిః॥

తా. పచ్చల తొలిచిన నేలగుమ్ముడు గడ్డలో నునిచి దానిపై చీలమన్నుజేసి కుక్కుటపుటంబిడి సాంగశీతలమున దీసిన శుద్ధియగు.

మరకత భస్మము.

శ్లో॥ తతో మరకతంక్షుద్రా రసేన పరికల్పయేత్।
పాషాణ భేదిద్రావేణ మర్దితంచ శరావకే।
పుటమేకం తతః పాచ్యం భస్మీభవతితద్ధ్రువమ్॥

తా. శుద్ధిచేసిన పచ్చల వాకుడురసములో భావనజేసి కొండపిండివేళ్ళ రసముతో మర్దించి బిళ్ళజేసి యెండించి మూకుళ్ళలో నునిచి చీలమన్నుబూసి గజపుటం బిడిన భస్మంబగు.

మరకత గుణము.

శ్లో॥ హారితం విశదం కాంతం లఘు గ్రాహి త్రిదోషజిత్ ॥

తా. పచ్చలు పరిశుద్ధముగ మనోహరముగ లఘువుగ మలబద్ధకారిగ త్రిదోషముల బోనడచునదిగ నుండు.

గోమేధిక శుద్ధి.

శ్లో॥ తతో గోమేధికం వాజి మూత్రే భావ్యం దినత్రయమ్ ।
తతో విదారిస్వరసే భావ్యం శుద్ధిర్భవిష్యతి॥

తా. గోమేధికమును గుఱ్ఱపుమూత్రములో 3 దినములు నానబెట్టి పిదప నేల గుమ్ముడుగడ్డ రసములో నానబెట్టిన శుద్ధియగు.

గోమేధిక భస్మము.

శ్లో॥ శుద్ధగోమేధికం కృష్ణ ధుత్తూర ద్రావభావితమ్ ।
విశ్వకర్మపుటే దగ్ధ్వా త్రివారం భస్మ చాప్నుయాత్ ॥

తా. శుద్ధిచేసిన గోమేధికముల నల్లయుమ్మెత్తాకు రసములో 3 మార్లు * భావన జేసి కొలిమిలోనునిచి యూదిన భస్మంబగు.

గోమేధిక భస్మగుణము.

శ్లో॥ గోమేధికం కఫహరం దీపనం బలవర్ధనమ్ ॥

తా. గోమేధికము కఫమును హరింపం జేయుటయే గాక అగ్నిదీపనమును బలమును గలుగం జేయు.

ప్రవాళ నామములు.

శ్లో॥ [నిఘంటౌ] ప్రవాళోంగారకమణి ర్విద్రుమో బోధిపల్లవః॥

తా. ప్రవాళము అంగారకమణి విద్రుమము బోధిపల్లవము అనునవి ప్రవాళ నామంబులు.

---

* భావనయన—నానబెట్టుట.

ప్రవాళ శుద్ధి.

శ్లో॥ జంబీరనీరాంతరేణ భావితం యామమాత్రకమ్ ।
ఉష్ణోదకే క్షాళయిత్వా శుద్ధం భవతి విద్రుమమ్ ॥

తా. పగడముల నిమ్మపండ్లరసములో 1 ఝాము నానబెట్టి యుష్ణోదకముతో గడిగిన శుద్ధియగు.

ప్రవాళ భస్మము.

శ్లో॥ తద్విద్రుమం రవిక్షీరై ర్భావితం దివసత్రయమ్ ।
ఏవం గజపుటే పాచ్యం భస్మీ భవతి తత్క్షణాత్ ॥

తా. శుద్ధిచేసిన పగడముల జిల్లేడుపాలలో 3 దినములు నానబెట్టి మూకుళ్ళలో బోసి చీలమన్ను లిచ్చి గజపుటంబిడిన తత్క్షణమున భస్మంబగు.

ప్రవాళ గుణము.

శ్లో॥ ప్రవాళం రక్తపిత్తఘ్నం రక్తాతీసారనాశనమ్ ।
ప్రదరం రక్తశూలఘ్నం గ్రాహి పైత్త వినాశనమ్ ॥

తా. పగడము రక్తపిత్త రక్తాతిసార ప్రదర రక్తశూల పైత్యరోగముల హరింపంజేయుటయేగాక మలబద్ధకారిగనుండు. (పగడభస్మములో మామిడిచెక్క రసము 3 నూనెబొట్లు గలిపి సేవించిన రక్తకుసుమములను; ఆరెచెక్క రసము పంచదార తీలకఱ్ఱగలిపి సేవించిన కుసుమములును; చింతచిగుళ్ళ రసము 7 మిరియముల చూర్ణము గలిపి సేవించిన తెల్లచీరెలను; ఆరెచెక్క రసము గలిపి సేవించిన తెల్లచీరెలను హరించు. పథ్యముచప్పిడి.)

రోగానుక్రమణిక.

శ్లో॥ ఆమదోష జ్వరేచాతి సారేచ గ్రహణీకృశే । క్రిమిదోషే
రక్తపిత్తే సృగ్దరే కామిలాహలీ । పాండురోగే క్షయేగుల్మే
జఠరార్శాంసి విద్రధిః । మూత్రకృచ్ఛ్రాశ్మరీమేహే వృద్ధ్యా
ముష్కపదంశకే । శ్వాసకాసేచ హిక్కాయాం ఛర్ద్యాం తృష్ణా
హృదామయే । శూలోదావర్త ఆనాహే మారుతే వాత

శోణితమ్ । కుష్ఠే విసర్పిశోఫేచ శ్లీపదేచ మదాత్యయే । తున్యష్ఠీలక సోమేచ కర్ణనాసా గళస్థితే । ముఖరోగే శిరోరోగే నయనామయకే వ్రణే । వ్రణేచ వివిధేచైవ భగందర గదేతథా । గ్రంథ్యర్బుద గదేక్షుద్రే స్ఫోటకే గుహ్యకే గదే । వంధ్యాదోషే గర్భదోషే గర్భిణీ సకలామయే । ఆమోదరే ప్లీహరోగే స్థౌల్యరోగేచ మర్కటీ । విషూచ్యాం వహ్నిమాంద్యేచా జీర్ణే వైకాయదోషజే । జ్వరాశ్చ సప్తదోషాశ్చ సన్నిపాతాస్త్రయోదశ । సూతికాబాలరోగాణా మున్మాదాపస్మృతావపి । మదమూర్ఛా గ్రహగదే సన్న్యాసక గదేపిచ ॥ ఇంద్రలుప్తే వలీరోగే ఛాయారోగే ఫిరంగికే । స్వరభంగామయే లూతే చామ్లపిత్త గదేపిచ । తథావరణ పైత్తేచ విశ్వే భుజగదంశనే । మూషకాది విషాద్రోగే కృత్రిమా కృత్రిమే విషే । చికిత్సాశ్చాపిపథ్యాని బీజపాషాణ హేతుకే । పరిపాక స్సర్వరోగే పథ్యాపథ్యం చికిత్సితమ్ । రసలోహ విధిర్యత్ర రోగవర్గో యథాక్రమమ్ । అసాధ్య సాధ్యరోగాశ్చ ప్రోక్తాస్సత్యంనసంశయః । శ్రీనీలకంఠవంశాబ్ధి చంద్రమా బసవాహ్వయః । అహోచంవృషరాజీయ మహంవైద్యశిఖామణిః । పంచవింశత్ప్రకరణైర్యుక్తంవిద్వన్మనోహరమ్ । కలౌహితకరంనృణాం సర్వరోగనివారకమ్ ॥

తా. ఆమాతిసారము జ్వరాతిసారము అతిసారము గ్రహణి కార్శ్యరోగము కృమిరోగము రక్తపిత్తము అసృగ్ధరము కామిల హాలీమకము పాండువు క్షయము గుల్మము జఠరరోగము అర్శము విద్రధి మూత్రకృచ్ఛ్రము అశ్మరి ప్రమేహము వృద్ధిరోగము వుపదంశము శ్వాసము కాసము మొదలగు శ్లేష్మరోగములు యెక్కిళ్ళు ఛర్ది తృష్ణ హృద్రోగము శూల వుదావర్తము ఆనాహము వాతరోగము రక్తవాతము కుష్ఠువు విసర్పి శోఫ శ్లీపదము మదాత్యయము తుని ప్రతితుని అష్ఠీలా ప్రత్యష్ఠీలా సోమరోగము కర్ణరోగము నాసారోగము గండమాల (గళరోగము) ముఖరోగము శిరోరోగము నేత్రరోగము పుండి డొక్కపుండి వదనదౌర్గంధ్యము దంతరోగము చనుమొదలు జంతుకవ్రణము మరికి సొన్నారి నాతిపుండు కరపాదరోగము అక్షిస్రావము

మొదలగు నానావ్రణములు భగందరము గ్రంథి అర్బుదము క్షుద్రరోగము కాలస్ఫోటవిషస్ఫోటకములు ఆస్యస్ఫోటకము గుహ్యరోగము వంధ్యాదోషము గర్భదోషము గర్భిణీరోగములు ఆమరోగము వుదకము ప్లీహము (జలకూర్మము) స్థౌల్యరోగము మర్కటీరోగములు విషూచి అగ్నిమాంద్యము జీర్ణము కాయదోషము జ్వరములు సప్తవిధదోషములు అష్టధాతునిదానము మూత్రపరీక్ష త్రయోదశసన్నుల్లు ప్రసూతిరోగము బాలరోగము వున్మాదము అపస్మారము మదము మూర్ఛ గ్రహదోషము సన్న్యాసకము యింద్రలుప్తము వలీరోగము ఛాయారోగము ఫిరంగిరోగము స్వరభంగము లూతవ్రణము ఆమ్లపిత్తము ఆవరణపిత్తము సర్వవిషములు మూషకవిషము స్థావరజంగమవిషములు అశుద్ధపారద పాషాణదోషములు రసలోహశుద్ధ్యాదులు నవలోహభస్మ తద్గుణంబులు సర్వరోగపరిపాకంబులు రోగసాధ్యాసాధ్యంబులు చికిత్సానుపాన పథ్యాపథ్యంబులు మొదలగువాని నన్నిటిని గలిగియుండునటుల నీలకంఠవంశ క్షీరసముద్రమునకు చంద్రుడనై వైద్యశిఖామణియను బిరుదుచే వాసికెక్కిన బసవరాజను నేను కలియుగమున నరులకు జనించు సర్వరోగనివారణార్థంబై 25 ప్రకరణంబులుగల వృషరాజీయమను నీగ్రంథమును సత్యముగ నిస్సంశయముగ పండితమనోహ్లాదకరముగ రచియించినాడను.

ఇతి శ్రీనీలకంఠ చరణారవింద తీర్థప్రసాద పారావారభోగవిహార పారీణ నిడి
మామిడి భగిసత్సంప్రదాయ కారాధ్య రామదేశిక శిష్యోత్తమ నమశ్శివాయ
సత్పుత్ర పవిత్ర కవితాచాతురీ ధురీణ వైద్యజనశిరోభూషణ నీలకంఠ
కొట్టూరు బసవరాజ నామధేయ ప్రణీత శ్రీబసవరాజీయే ఆంధ్ర
తాత్పర్య సహితే రసగంధకాది ద్రవ్యశుద్ధి ద్వాదశలోహ
శుద్ధి తద్భస్మసిందూర ద్రుతిక్రమ తత్సేవనానుపాన
మృతలోహ మృతికరణ హేమాది పరీక్షాక్రమా
భ్రికశుద్ధి తద్భస్మ నిశ్చంద్రికా మృతీకరణ
నవరత్నశుద్ధి తద్భస్మక్రమ తత్సేవనా
గుణాదియుక్తం పంచవింశ
ప్రకరణమ్.

బసరాజీయనామక వైద్యశాస్త్రం సంపూర్ణమ్.

వైద్యగ్రంథములు.

వైద్యచింతామణి 2 వాల్యములు తె. తా. గ్లేసుకాగితములపై అచ్చొత్తించి కలికోమీదుగ ప్రింటుచేసి తయారుచేయబడిన మేలుప్రతి	8-0-0
బసవరాజీయము తె. తా. చక్కగ ముద్రించిన మేలుప్రతి బైండు గిల్టుపేరు వేయబడినది	7-0 0
అష్టాంగహృదయము వాగ్భటము సూత్రస్థానము తె. తా.	6-0-0
,, చికిత్సాస్థానం	6-0-0
అశ్వవైద్యశాస్త్రము	2-8-0
అనుపానమంజరి	0-8-0
అనుపానరత్నాకరము సాదాప్రతి	0-12-0
,, మేలుప్రతి	1-0-0
అనుపానతరంగిణి తె. తా.	0-12-0
సద్వైద్యజీవనము అను లోలంబరాజీయము	0-8-0
చికిత్సారత్నము	1-4-0
చికిత్సాసారము	2-8-0
మానవధర్మ చంద్రిక	2-0-0
మాధవ నిదానము	2-8-0
మగ్బత్తుపాకావళి	0-8-0
సుశ్రుత శారీరస్థానము	2-8-0
శార్ఙ్గధర సంహిత	3-0-0
వైద్యామృతము	1-4-0
సర్వౌషధి గుణకల్పము	2-8-0
వాజీకరణకల్పగ్రంథము	1-8-0
కాలజ్ఞానము	0-4-0
ధన్వంతరి నిఘంటువు	2-8-0
గుణపాఠము తె. తా. సాదాప్రతి	2-8-0
,, మేలుప్రతి	3-0-0
నాడీసూత్రమాల	0-4-0
నాడీజ్ఞానము	0-3-0
నాడీనిదానము తా॥	0-4-0
నాడీవిజ్ఞానము	0-4-0
పద్రసనిఘంటువు	0-8-0
వైద్యశతశ్లోకి మేలుప్రతి	0-6-0
వ్యాసప్రోక్త వైద్యము	1-8-0
అగస్త్యప్రోక్త వైద్యము	1-8-0
వశిష్టప్రోక్త వైద్యము	1-8-0
గతనిగ్రహము సోఢలకృతం	2-8-0
కుమారతంత్రము రావణకృతము	0-6-0
భేషజకల్పము	0-6-0
చక్రదత్త	3-12-0
రాజమార్తాండము	0-10-0
అజీర్ణ మంజరి	0-4-0
విష వైద్యచింతామణి	2-0-0
రసయోగ రత్నాకరం	0-12-0
బృహద్వైద్య రత్నాకరం	2-8-0
వృక్షాయుర్వేదము	0-4-0
టీకాచెట్లవైద్యము	0-2-0
ధన్వంతరి విజయము	0-8-0
నేత్రదర్పణము	0-8-0
వ్రణచికిత్స	0-8-0
దంతశోధని	0-6-0
వైద్యప్రస్తారము	0-8-0
మలయాళమంత్రరాజీయము 2 భాగము లు మంత్రయంత్రములు గలది	1-12-0
ఆరోగ్యదర్పణము	0-4-0
యూనానివైద్యామృతము	0-12-0
ధన్వంతరి వైద్యచికిత్సాసారము	0-12-0
రసమూలికా మర్మశాస్త్రమను సిద్ధమూలికారహస్యము మంత్రయంత్రములు గలది	1-0-0
రసప్రదీపిక తెనుగుతాత్పర్యము	0-12-0
రాజయోగరత్నాకరము తాత్పర్యము దళసరి కాలికో	2-0-0
హఠయోగప్రదీపిక 128 యోగాసన పటములతో దళసరి కాలికో	2-8-0
యోగవిద్య పటములతో దళసరి	0-4-0
ఉపనిషత్సారరత్నావళి తాత్పర్యము	0-8-0
పాండవగీతలు	0-3-0
గుహ్యగీతలు పద్యం	0-3-0
నారసింహదాసు పద్యము	0-4-0
వేమనపద్యం 1800	0-12-0
వేమనపద్యంసాధారణప్రతి 1000	0-2-0
వేమనపద్యం 500 తాత్పర్యము	0-14-0
వేదాంత భక్తిమార్గ కీర్తనలు	0-[illegible]-0
వేదాంత తమోభాస్కరము తాత్పర్యము	1-4-0
డిటో గ్లేసు కాలికో	2-0-0
ధ్యానామృతము	0-1-0
వేమనపద్య రహస్యార్థ తాత్పర్య బోధిని 1 భాగము	1-0-0
,, 2 భాగము	1-0-0
సాందీపకృష్ణ సంవాద అఖండపరిపూర్ణతము	0-4-0
తువ్వపల్లె నరసయోగి శతకము	0-4-0
బహ్మంగారినాటకము	0-11-0
బ్రహ్మయజ్ఞోపవీతబోధ	0-1-0
రాజయోగసారము ద్విపద	0-1-0
ఆత్మలింగశతకము	0-1-0
పరమార్థసారం పద్యము	0-2-0
శివమాహాత్మ్యము శ్లోకం తాత్పర్యం	0-8-0
వివేకానందదీపిక వచనము	0-1-0
జ్ఞానమంజరి	0-1-0
పంచదశీప్రకరణార్థసారసంగ్రహము దళసరి కాలికో	1-0-0
ముముక్షుపడి- తిరుమంత్రార్థము తాత్పర్యసహితము	0-8-0
చిత్తూరుజిల్లాతీర్పు	0-4-0
యడ్లరామదాసుచరిత్రము	0-3-0
అజ్ఞానాంధకారసూర్యోదయము	0-8-0
శ్రీయోగవాసిష్ఠసారము	0-8-0
జీవప్రబోధామృతం	0-4-0
వేదతత్త్వనిరూపణము	0-4-0
సిద్ధాంతబిందు	0-2-0
పాండురంగమాహాత్మ్యం తెలుగుపద్యం తెనాలికవి దళసరికలికో	2-0-0
సుజ్ఞానరత్నావళికీర్తనలు	0-6-0
అనంతోపనిషత్తు తాత్పర్యము	0-5-0
గురుగీతాసారం తాత్పర్యము	3-0-0
జ్ఞానవాశిష్ఠము వచనము	5-0-0
బ్రహ్మసూత్రం టీకాతాత్ప	2-8-0
బ్రహ్మసూత్ర రహస్యము	0-5-0
రామకృష్ణ పరమహంస వుపదేశవాక్యములు	0-12-0
మోక్షకాంతచిద్విలాసము	0-4-0
వేమనార్యునిపద్యపదశబ్దార్థము	0-4-0
పరతత్త్వప్రకాశిక	0-12-0
నిర్గుణాత్మజ్ఞానసంయోగ కందార్థరత్నావళి అచలప్రబోధము	0-6-0
శ్రీవేమనజ్ఞాన పంచపద్యరత్నములు	0-2-0
వేదాంతరహస్యబోధిని	0-2-0
భ్రమభంజని	0-2-0
సకలతత్త్వార్థ దర్పణవచనము	1-0-0

కాలజ్ఞానతత్వము.	0-2-0
ఆత్మబోధామృతరసం వచనము	0-8-0
శ్రీకృష్ణామృతబోధయను పండ్రెండు రాజులకథలు	0-12-0
శ్రీ సీతారామాభ్యుదయంబను బదు నాలు రాజులకథలు	0-12-0
శంకరగీతాభాష్యం సవ్యాఖ్యానం	1-0-0
రామానుజగీతాభాష్యం	1-0-0
ఖచరదర్పణము వ్యాఖ్యాసహిత	0-4-0
అపరోక్షానుభూతి తాత్పర్యము సాధారణ ప్రతి	0-4-0
అచలాంతరార్థ ప్రశంస	0-4-0
పుత్రేషణత్యాగోపాయము	0-3-0
వర్ణాశ్రమ తత్వబోధము	0-6-0
భక్తదూషణ నిరసనము	0-2-0
విగ్రహార్చన సిద్ధాంతచంద్రికవచనము	0-4-0
వేదాంతతత్వ రహస్యకీర్తన	0-4-0
ఆత్మబోధ వివరణం సటీకా	0-4-0
ఉత్తరగీతసటీక	0-12-0
శ్రీశుకబ్రహ్మకైవల్యను శుకమహాఋషి చరిత్ర వచనము	0-12-0
ఆంధ్రపంచీకరణము	0-3-0
అచలగ్రంథము	0-12-0
ముక్తిప్రదాయినియను గురుశిష్యసంవాదము	0-8-0
బ్రహ్మజ్ఞాన చంద్రోదయము	0-8-0
ఆత్మానంద అనుభవామృత తత్వకీర్తనలు	0-8-0
బ్రహ్మజ్ఞానచింతామణియను సుగుణాకరమహారాజు చరిత్ర	0-8-0
పరబ్రహ్మానంద బోధము	0-2-0
వేదాంతరహస్య దర్పణమను నూతన విచిత్ర పతివ్రతల కథలు	0-10-0
వేదాంతవార్తికము	0-8-0
త్రికాల సందర్శిని ద్విపద	0-8-0
అచల శతక రత్నావళీ పద్యము	0-10-0
గోష్టీవనమాహాత్మ్యం	0-10-0
శ్రీవచన భూషణము	0-12-0
సీతారామాంజనేయసంవాదం ప్రతిపదటీకా తాత్పర్య విశేషార్థ సహితము రాయల్ సైజు సాదా ప్రతి	2-8-0
,, దళసరి కాకితి	3-4-0
వేదాంతచంద్రిక	0-8-0
కైవల్యనవనీతము తాత్ప 1 భాగము	2-8-0
,, 2 భాగము	2-0-0
పైరెండుభాగములు ఒకటేబైండుది	4-0-0
దృగ్దృశ్య వివేకం తాత్పర్యము	0-10-0
రామస్తవరాజము	0-2-0
ప్రభులింగలీల	0-8-0
గుప్తపురాణబోధిని	0-5-0
శ్రీవిద్యావిద్యాతీతబోధిని	0-3-0
మారీమహామ్మారీవిలాసము	0-2-0
శ్రీమద్భాగవత గుప్తము	0-3-
స్వాశనబోధిని	0-4-0
అబద్ధమాడుట	0-4-0
బ్రహ్మవిద్యావిలాసము ఆంధ్రతాత్పర్యము	1-0-0
యోగీశ్వరవిలాసం ద్విపద	0-1-0
దశవింశతితత్వకంఠార్థము	0-1-0
నాగభూషణతత్వరహస్యం	0-1-0

వెస్టు వార్డు అండు కంపెని,

చాకలపేట, మదరాసు

1658

END OF
TITLE